

**International Journal Of
Euroasian Research**

E Journal With International Referee

E Issn 2147-2610

**Avrasya Uluslararası
Araştırmalar Dergisi**

Uluslararası Hakemli E Dergi

E Issn 2147-2610

Cilt 6- Sayı 15-Kasım 2018 TÜRKiYE

AVRASYA ULUSLARARASI ARASTIRMALAR DERGISİ

International journal of Euroasian Researches

E-Journal With International Referee

ISSN:2147-2610

Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi altı ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan **bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi'ne aittir**. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen ya da tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi

Sahibi

Kürşat ÖNCÜL

Editör

Ayla KAŞOğLU

Editör Yardımcısı

Hanife ÇAYLAK

Bu Sayının Editörü

Özkul ÇOBANOğLU

Bu Sayının Y. Editörü

Seyfullah YILDIRIM

Yayın Kurulu Başkanı

Türkan OLCAY

Editör Kurulu

Prof. Dr. Ahmet KARTAL	(Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Aleksandr VLADĠMĠROVIÇ	(Moscow State University)
Prof. Dr. Ayla KAŞOĠLU	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Danuie KİŞTSOVA	(Masaryk University)
Prof. Dr. Elhan Geydarov AZĠMOV	(Pushkin State Russian Lang. Ins)
Prof. Dr. Ferruh AĠCA	(Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Flora Sultankızı NACĠEVA	(Azerbaijan Devlet Pedg Univ)
Prof. Dr. Georges KOUZAS	(University of Athens)
Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN	(Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadira R. NURGALİEVA (L.N.G. Eurasian National University)	
Prof. Dr. M. Ivanovna SHCHERBAKOVA (Russian Academy of Science)	
Prof. Dr. Miniral BORAH	(University of Ghhaygaun)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĠLU	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL	(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. S. Mihaelovna MĠNASYAN	(H. A. Armenian State Pedg. Univ)
Prof. Dr. Tamara Vladimirovna Kuprina,	("B. N. Yeltsin" Ural Fed. Univ)
Prof. Dr. Türkan OLCAY	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülkü ELIUZ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülo VALK	(University of Tartu)
Prof. Dr. York Allen NORMAN	(University of Buffalo)

Prof.Dr. Mohammed JAULÍ	(Universite La Manouba 06)
Prof. Dr. Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK	(Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ekrem KALAN	(Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL	(Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehseti DURGUN	(Nakhchevan Institute)
Doç. Dr. Mustafa ŞENEL	(Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR	(Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Soner AKPINAR	(Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Türkan ERDOĞAN	(Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe ERDAL	(Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aliye YILMAZ	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nurzhan ABİSHOV	(Ahmet Yesevi University)
Dr. Öğr. Üyesi Hanife ÇAYLAK	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elvettin AKMAN	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Filiz GÜVEN	(Sinop Üniversitesi)
Dr. Ganbat LKHUNDEV	(Institute of History, Mongolian)
Dr. Ariyajav BATCHULUUN	(Mongolian State University)
Dr. Işıl AYDIN ÖZKAN	(Sinop Üniversitesi)
Dr. Nazlı MEMİŞ BAYTİMUR	(Sinop Üniversitesi)
Ahmet AYTAÇ	(Selçuk Üniversitesi)

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ali YAKICI	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine İNANIR	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Georges KOUZAS	(University of Athens)
Prof. Dr. İbrahim DİLEK	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM	(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Jülide AKYÜZ	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Miniral BORAH	(University of Ghhaygaun)
Prof. Dr. Mohammed JAUGLĞ	(Universite La Manouba 06)
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL	(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülo VALK	(University of Tartu)
Prof. Dr. York Allen NORMAN	(University of Buffalo)
Prof. Dr. Zeynep Bağlan ÖZER	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Özlem PARER	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Paşacan KENCAYEVA	(Taşkent Devlet Şarkşinaslık Ens.)
Prof. Dr. Fikret Cengizoğlu RIZAEV	(Azerbaijan State Pedg Univ)
Doç. Dr. Alimaa AYUSHJAV	(Mongolia)
Doç. Dr. Bülent GÜL	(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehseti DURGUN	(Nakhichevan Science Academy)
Doç. Dr. Samettin GÜNDÜZ	(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Gulmira OSPANOVA	(Mongolian State Üniversitesi)

Genel Koordinator

Pakize Pervin AYTAÇ

İndeks Sorumluları

Ergun ALTUNSABAK

Baskı Sorumluları

Seçil ÖZKUL

Dış Temsilciler Koordinatörleri

Firengiz PAŞAYEVA

Dış Temsilciler

Adıgey	Roza NAMİTKOVA
Almanya	Sieglinde HARTMANN
Azerbaycan	Mehseti DURGUN
Kazakistan	Dinmukhamed KELESBAYEV
Kazakistan	Nurzhan ABİSHOV
Kazakistan	Gulmira OSPANOVA
Kırgızistan	Bakıtbek MALTABAROV
KKTC	Nazım MURADOV
Makedonya	Oktay AHMED
Moğolistan	Ganbat LKHUNDEV
Moldova	Nina PETROVİCİ
Polonya	Polina STASİNSKA
Rusya	Mihail BESOLOVA

İletişim

Prof. Dr. Ayla Kaşoğlu	akasoglu@gazi.edu.tr
Prof. Dr. Türkan Olcay	turolcay@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. Kürşat Öncül	onculkursat@yahoo.com
Doç. Dr. Mustafa Şenel	mustafasenel@hotmail.com

Dr.Öğr. Üyesi Naile Hacızade   nailehacizade@selçuk.edu.tr

AVRASYA ULUSLARARASI ARASTIRMALAR DERGİSİ

International journal of Euroasian Researches

Uluslararası Hakemli E-Dersi

E-Journal With International Referee

ISSN:2147-2610

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:6 •Sayı:15• Kasım 2018•Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTEST

MAKALELER

Özkul ÇOBANOĞLU

KAZAK HALK KÜLTÜRÜNDE "KAM"DAN "BAKSI" VE "EMÇİ"YE DÖNÜŞÜMLER

THE TRANSFORMATIONS FROM KAM TO BAKSI AND EMÇİ IN THE KAZAK FOLK CULTURE

1-9

Gamze ÖKSÜZ

TÜRK VE RUS MİTOLOJİLERİNDE MİTİK DÜNYA, ÖLÜM VE RUH ANLAYIŞI

THE MYTHIC WORLD, CONCEPTION OF DEATH AND SOUL IN TURKISH AND RUSSIAN MYTHOLOGIES

10-29

Ahmet ÖZBEK Yusuf ESMER

TÜRK HAZIR GİYİM SEKTÖRÜNDE İŞGÜCÜ İHTİYACI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON LABOR FORCE REQUIREMENT IN TURKISH READY-WEAR INDUSTRY

30-39

Ahu CAVLAZOĞLU DAVULCU

ANADOLU'DA YAZILMIŞ İLK TÜRKÇE TIP KİTAPLARINDAN BİRİ BÂH-NÂME-İ PÂDİŞÂHÎ TERCÜMESİ

ONE OF THE FIRST TURKISH MEDICAL BOOKS WRITTEN IN ANATOLIA THE TRANSLATION OF BÂH-NÂME-İ PÂDİŞÂHÎ

40-52

Ali SÖNMEZ Vedat ÇALIŞKAN

OSMANLI DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ÇANAKKALE PANAYIRLARI

TRADITIONAL FAIRS IN ÇANAKKALE SINCE THE OTTOMAN PERIOD

53-71

Aslı MANAV

SALİH BİN CELALEDDİN'İN TARİH-İ MISIR ADLI ESERİ ÜZERİNE

SALIH BIN CELALEDDIN'S WORK ON EGYPTIAN HISTORY

72-121

Aylin ERASLAN

BİR ADAK RİTÜELİ OLARAK BİBİ MÜŞKÜL

BİBİ MÜŞKÜL AS A RITUAL VOW

122-138

Aysun GÜNDÜZ ÖNAL

BATI ANTALYA'DA TARİHİ YAPILARDAN KAYNAKLANAN YER ADLARI ÜZERİNE

THE PLACE NAMES IN WEST ANTALYA ORIGINATED FROM HISTORICAL BUILDINGS

139-150

Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK Duygu KAÇAR, Orkun ALPTEKİN

MİMARİ MEKÂN KURGUSUNDA DOLU-BOŞ TEORİSİ: ESOĞÜ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ, MEŞELİK KAMPÜSÜ

SOLID – VOID THEORY IN ARCHITECTURAL SPACE: ESOĞÜ FACULTY OF SCIENCE AND LITERATURE, MESELİK CAMPUS

151-160

Ayşe DURGUN KAYGISIZ

YOKSULLUK VE GELİR EŞİTSİZLİĞİNİN DİNAMİKLERİ: SEÇİLMİŞ AVRUPA VE MERKEZ ASYA ÜLKELERİ ÜZERİNE DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ

DYNAMICS OF POVERTY AND INCOME INEQUALITY: DYNAMIC PANEL DATA ANALYSIS ON SELECTED EUROPE AND CENTRAL ASIAN COUNTRIES

161-174

Bahanur Garan GÖKŞEN

ROMANTİK ŞAİRDEN MELANKOLİK OKURA: AHMET MİTHAT EFENDİ VE HÜSEYİN RAHMİ'NİN ŞİİR OKUYAN KADINLARI

MELANCHOLIC READING BY ROMANTIC POET: WOMEN READING POETRIES OF AHMET MİTHAT EFENDİ AND HÜSEYİN RAHMİ

175-186

Berna ÜSTÜN

TÜRK EVİ MEKAN KURGUSUNDAKİ PROGRAMATİK YAPILARIN TASARIMSAL BÜTÜNLÜĞÜ

THE DESIGN INTEGRITY OF THE PROGRAMMATIC STRUCTURES IN TURKISH HOUSE SPACE FICTION

187-207

Ceylan YILDIRIM

GÜNDAY'IN ZİYAN ROMANININ FRANSIZCA ÇEVİRİSİ: ASKERİ SÖYLEMLERİN AKTARIMINDA İDEOLOJİK BAĞLAMIN TEMSİLİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE FRENCH TRANSLATION OF HAKAN GÜNDAY'S NOVEL ZİYAN: EVALUATION OF THE REPRESENTATION OF IDEOLOGICAL CONTEXT IN THE TRANSFERENCE OF MILITARY DISCOURSES

208-231

Duygu KAMACI GENCER

TDK TÜRKÇE SÖZLÜK'TE ESKİMİŞ KULLANIM ETİKETİ ÜZERİNE
OLD-FASHIONED USAGE LABEL IN TDK TURKISH DICTIONARY

232-240

Ebru GÜHER

ARŞİV BELGELERİYLE CEBEL-İ BEREKET SANCAĞI'NDA 1915 YILINDAKİ ERMENİ TEHCİRİ
ARMENIAN DEPORTATIONS IN 1915 IN THE ARCHIVE DOCUMENTS CEBEL-İ BEREKET SANJAK

241-260

Ebru GÜVENEN

HOCA DEHHÂNÎ DİVANI'NIN DİL BİLGİSEL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE
ON THE HOCA DEHHANİ'S DİVAN'S GRAMATICAL FEATURES

261-284

Efecan KARAGÖL

MUHİBBÎ'NİN BİR GAZELİNİ ŞERH DENEMESİ
COMMENTARY A LYRIC OF MUHİBBÎ

285-295

Ekrem MEMİŞ

HURRİ-MİTANNİ ORTAKLIĞININ ESKİ YAKIN DOĞU TARİHİNE YANSIMALARI
THE REFLECTIONS OF HURRIAN-MITANNIAN PARTNERSHIP ON ANCIENT NEAR EAST HISTORY

296-303

Emine ATMACA Özlem GÜZEL

ANTALYA'NIN KORKUTELİ İLÇESİNİN KÖY ADLARI
VILLAGE NAMES OF KORKUTELİ DISTRICT OF ANTALYA

304-328

Baran ARSLAN Erkan NUR

TEKNOLOJİNİN YENİ ÇOCUĞU: K KUŞAĞI
NEW CHILD OF TECHNOLOGY: K GENERATION

329-347

Emrah AYDEMİR

DEMİR PERDE ÜLKELERİNDE RADIO FREE EUROPE: 1956 POZNAN AYAKLANMASI ve 1956 MACAR
AYAKLANMASI
RADIO FREE EUROPE IN IRON CURTAIN COUNTRIES: 1956 POZNAN UPRISING AND 1956 HUNGARIAN
UPRISING

349-358

Eray BAYRAMOL

RUS DİPLOMATİK BELGELERİNDE GOEBEN VE BRESLAU KRİZİ
GOEBEN AND BRESLAU CRISIS IN RUSSIAN DIPLOMATIC DOCUMENTS

359-369

Eren Alper YILMAZ

ULUSLARARASI ÖRGÜTLER VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİLERE İNSANİ
YARDIMLARI
HUMANITARIAN ASSISTANCE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS
ON SYRIANS IN TURKEY

370-382

Erkam TEMİR Fırat YALDIZ

ZEYTİN DALI HAREKATI'NIN RUS BASININA YANSIMASI: İZVESTİYA GAZETESİ ÖRNEĞİ
REFLECTION OF OPERATION OLIVE BRANCH ON THE RUSSIAN PRESS: EXAMPLE OF IZVESTIA
NEWSPAPER

383-399

Filiz GÜVEN
KADINLIĞIN İNŞA OTORİTELERİ
CONSTRUCTION AUTHORITIES OF WOMANHOOD

400-414

Ömer Faruk DEMİRKOL
TFRS 15 MÜŞTERİ SÖZLEŞMELERİNDEN HASILAT STANDARDI: 5 AŞAMALI MODEL
REVENUE STANDARD FROM CUSTOMER CONTRACTS: 5 STAGE MODEL

415-434

İ. Gülsen SEV
KUTADGU BİLİĞİ "PEK, ÇOK" ANLAMLI SÖZCÜKLER BAKIMINDAN DEĞERLENDİRME
EVALUATING KUTADGU BILIG IN TERMS OF WORDS MEANING "PEK, ÇOK"

435-452

Hakan ALP
DONALD JOHN TRUMP ÖRNEKLEMİ ÜZERİNDEN SİYASETTE KADINA YÖNELİK AYRIMCI SÖYLEM
ÖRNEKLERİ

THROUGH DONALD JOHN TRUMP SAMPLE DISCRIMINATORY DISCOURSE AGAINST WOMEN IN
POLİTİCS

453-466

Hakan DEĞERLİ Nezihe TÜFEKÇİ

TOPLUMUN SAĞLIK OKURYAZARLIK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ
DETERMINATION OF THE HEALTH LITERACY LEVEL OF THE SOCIETY

467-488

Hatice SOMÇAĞ

BONCUK İŞİ (HAPİSHANE İŞİ) SAYALARDAN ÜRETİLEN AYAKKABILAR: MEHMET AKBACAĞOĞLU
KOLEKSİYONUNDAN

SHOES THAT ARE PRODUCED FROM BEAD WORK (PRISON WORK) UPPERS:

489-500

İbrahim ONAY

UYGURLAR VE T'ANG HANEDANLIĞI ARASINDAKİ DİPLOMATİK İLİŞKİLER VE ELÇİLER
DIPLOMATIC RELATIONS AND AMBASSADORS BETWEEN THE UYGHURS AND T'ANG DYNASTY

500-519

İlker YAKIN

YABANCI DİLLER EĞİTİMİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ PODCAST TASARIMINDA ARCS-V MODELİ
KULLANIMI: MOTİVASYONEL TAKTİK SEÇİMLERİ

USİNG ARCS-V MODEL İN FOREİGN LANGUAGE EDUCATİON PRESERVİCE TEACHERS' PODCAST
DESİGN: SELECTİONS OF MOTİVATİONAL TACTİCS

520-541

Fuat KORKMAZER Reha SAYDAN

KURUMSAL İTİBAR ALGISININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR
UYGULAMA

AN APPLİCATİON ON THE EFFECT OF THE PERCEİVED INSTİTUTİONAL REPUTATİON ON THE
ORGANİZATİONAL COMMİTMENT OF EMPLOYEES

542-561

Himmet HÜLÜR Kemal AVCI Oğuzhan ŞENEL Selin AKINÇ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİNİN DIŞ PAYDAŞLAR AÇISINDAN İTİBARI

THE CORPORATE REPUTATION OF BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY FROM THE POINT OF
EXTERNAL STAKEHOLDERS

562-583

Mehmet DÖNMEZ

ALEVİLİKTE MODEL BİR ŞAHSİYET OLARAK MÜRŞİD-İ KÂMİL HÜSEYİN DOĞAN DEDE'NİN FERT VE
TOPLUM ANLAYIŞI

FERTILITY AND SOCIETY PERCEPTION MURSHID-İ KAMİL HÜSEYİN DOĞAN DEDE AS A MODEL PERSON
IN ALEVISM

584-600

Mehmet ŞEKER

BAHRÎ MEMLÛKLER DÖNEMİ'NDE ADLİYE SARAYLARI

THE COURTHOUSES IN THE BAHRI MAMLUKS PERIOD

601-612

Meryem ARSLAN

TÜRKMANCA VE KELİME TÜRLERİ: KELSTERBACH ÖRNEĞİ

DEUKİSCH AND WORD TYPES: THE KELSTERBACH EXAMPLE

613-631

Murat ORHUN

TÜRK DİLLERİNİN BİLGİSAYARLI AKTARILMASI HAKKINDA İNCELEME

A SURVEY ABOUT MACHİNE TRANSLATİON OF TURKİC LANGUAGES

632-648

Serdar YETİŞEN Musa TÜRKOĞLU

TÜRKİYE'DE 2008 YILINDA KURULAN DEVLET ÜNİVERSİTELERİNİN STRATEJİK PLANLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARISON OF THE STRATEGIC PLANS OF THE STATE UNIVERSITIES ESTABLISHED IN 2008 IN
TURKEY

649-675

Mustafa ÖZTÜRK

AYASTEFANOS VE BERLİN ANTLAŞMALARI ARASI SÜRECİN ÇARLIK RUSYA AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

PERSPECTIVE OF TSARIST RUSSIA PERIOD OF BETWEEN SAN STEFANO AND BERLİN TREATIES

676-687

Mürşit IŞIK

KAMU ÇALIŞANLARININ HİZMET İÇİ EĞİTİME İLİŞKİN TUTUMLARI: ISPARTA İLİ ÖRNEĞİ

ATTITUDES OF PUBLIC OFFICIALS REGARDING IN-SERVICE TRAINING: EXAMPLE OF ISPARTA
PROVINCE

688-704

Nedim BAKIRCI Hüseyin Kürşat TÜRKAN

KIRGIZ MASALLARINDA FAKİRLİK

POVERTY IN KIRGHIZ FAIRY TALES

705-714

Nilüfer İLHAN

RUH ADAM, MASUMİYET MÜZESİ VE ŞANZELİZE DÜĞÜN SALONU ADLI ROMANLARDA AŞKIN DELİLİK
HÂLLERİ

THE MADNESS ASPECT OF LOVE IN THE NOVELS OF "SPIRIT MAN", "MUSEUM OF INNOCENCE" AND
"ŞANZELİZE WEDDING HALL"

715-730

Onur Kemal YILMAZ

TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİ: COĞRAFI BÖLGE BELEDİYE BİRLİKLERİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA VE MODEL ÖNERİSİ

LOCAL GOVERNMENT UNIONS IN TURKEY: A RESEARCH AND MODEL PROPOSAL ON GEOGRAPHICAL
REGION MUNICIPALITY UNIONS

731-752

Osman TUTAL

ÜNİVERSİTE YERLEŞKELERİ VE ERİŞİLEBİLİRLİK

UNIVERSITY CAMPUS AND ACCESSIBILITY

753-775

Kağan Çağrı KARACA Özlem KÖROĞLU

RESTORAN ATMOSFERİNİN TEKRAR ZİYARET NİYETİNE ETKİSİ: AKIŞ DENEYİMİNİN ARACILIK ROLÜ

THE EFFECT OF RESTAURANT ATMOSPHERE ON REVISIT INTENTIONS: THE MEDIATING ROLE OF
FLOW EXPERIENCE

776-797

Ruhi ERSOY

KAFKASYA'NIN KÜLTÜR JEOPOLİTİĞİ VE TÜRK DÜNYASI

THE CULTURAL GEOPOLITICS OF THE CAUCASUS AND THE TURKISH WORLD

798-807

Dilek ŞAHİN Savaş DURMUŞ

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME, İHRACAT VE HİSSE SENEDİ FİYATLARI ARASINDAKİ NEDENSELLİK
İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

THE ANALYSIS OF RELATIONSHIP CAUSALITY BETWEEN ECONOMIC GROWTH, EXPORT AND STOCK
PRICES IN TURKEY

808-825

Savaş ŞAHİN

TÜRKMENİSTANDAKİ YER ADLARINI TEMATİK SINIFLANDIRMA ÇALIŞMASI
THE THEMATIC CLASSIFICATION STUDY OF THE PLACES IN TURKMENISTAN

826-839

Selcen ÖZKAN

DÂRÜ'L-FÜNÛNDAN ÜNİVERSİTEYE TÜRK YÜKSEKÖĞRETİMİNDE ZİHNİYET DÖNÜŞÜMÜ
MENTAL CONVERSION IN TURKISH HIGHER EDUCATION FROM DÂRÜ'L-FÜNÛN TO UNIVERSITY

840-856

Selçuk GÜNDÜZ Gönül REYHANOĞLU

KADİM KENTİN KİMLİĞİ ANTAKYA UZUN ÇARŞI
IDENTİTY OF ANCIENT CITY ANTİOCH; "UZUN ÇARŞI"

857-871

Selim ÖZCAN

TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE AMASYA ŞEHİR NÜFUSUNUN MESLEKİ
YAPISI

THE PROFESSION STUCTURE OF AMASYA POPULATİON RELATED TO THE TEMETTUAT BOOK İN
REFORM PERİOD

872-897

Ayşe Nur İPEK Seniha Ünay SELÇUK

SANAT ESERİNİN KENDİNDEN BAŞKA REFERANSI YOK MUDUR?
ISN'T THERE ANY OTHER REFERENCE TO THE ARTWORK APART FROM ITSELF?

898-908

Serdar UĞURLU
MUDURNU'DA TASAVVUF
SUFISM IN MUDURNU
909-926

Serkan DENİZ Onur YÜKSEL
SAĞLIK TÜKETİCİLERİNİN KURUMSAL İMAJ ALGISI İLE HASTANE BAĞLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA
EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN CORPORATE IMAGE PERCEPTION AND HOSPITAL
COMMITMENT OF HEALTHCARE CONSUMERS
927-934

Seven ERDOĞAN
ÇİN VE RUSYA'NIN ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ KAPSAMINDAKİ ETKİLEŞİMİ
THE INTERRACTION OF CHINA AND RUSSIA WITHIN THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION
935-947

Sibel OĞUZ HAÇAT F. Betül DEMİR
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ÜZERİNE YAPILAN DOKTORA TEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (2002-
2018)
EVALUATION OF THE DOCTORAL DISSERTATIONS CONDUCTED ON SOCIAL STUDIES EDUCATION
(2002-2018)
948-973

Süleyman FİDAN
ÇİZGİ DİZİLERDE GELENEKSEL MÜZİK KULLANIMINA UYGULAMALI HALKBİLİMİ PENCERESİNDEN BİR
BAKIŞ
A REVIEW WITHİN THE SCOPE OF APPLIED FOLKLORE ON USING TRADİTIONAL MUSIC İN THE
ANİMATED CARTOON

974-984

Rukiye ÇELİK Şerife Alev UYSAL

ÖĞRETİM ELEMANLARININ MOBBİNG TECRÜBELERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

A QUALITATIVE STUDY ON MOBBING FROM THE EXPERIENCES OF LECTURERS

985-1005

Tuğçe ERDAL

ÂŞIKLIKTAN VELİ KÜLTÜNE DÖNÜŞÜM Karacaoğlan ve Kul Emin Örneği

TRANSFORMATION FROM THE RANK OF ASHIK TO THE CULT OF SAINTS The Cases of Karacaoğlan and
Kul Emin

1006-1019

Yalçın KAHYA

BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK MİZAH: SOSYAL MEDYADA SPOR TEMALİ 'CAPS' KÜLTÜRÜ

HUMOR AS A COMMUNICATION TOOL: SPORTS-BASED 'CAPS' CULTURE ON THE SOCIAL MEDIA

1020-1030

Vahap ONEN

MARKA GÜVENİ MARKA SADAKATI VE MARKA TERCİHİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ:
KIRTASIYE SEKTÖRÜ UYGULAMASI

ANALYSIS OF RELATIONSHIP BETWEEN BRAND TRUST BRAND LOYALTY AND BRAND PREFERENCE:
STATIONERY INDUSTRY APPLICATION

1031-1044

Ramazan TİYEK Mahmut DOĞAN

AK PARTİ DÖNEMİNDE (2002-2015) SOSYAL YARDIM UYGULAMALARI

SOCIAL ASSISTANCE APPLICATIONS AK PARTY PERIOD (2002-2015)

1045-1059

Nuran TUNCER Neslihan AVCI

YETİŞTİRME YURDUNDAN ANNELİĞE GİDEN YOLCULUK; KORUMA ALTINDA BÜYÜYEN KADINLARIN
ANNELİK DENEYİMLERİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

A JOURNEY FROM THE ORPHANAGE TO MOTHERHOOD A QUALITATIVE STUDY ON THE EXPERIENCES
OF THE WOMEN RAISED UNDER PROTECTION

1060-1087

Halil ÇETİN

KAZAKLAR TÜRKLERİNDE ÇOCUK İLE İLGİLİ GERÇEKLEŞTİRİLEN TÖRENLER VE ÇOCUK TERBİYESİ

CHILD-RELATED CEREMONIES AND BRINGING UP IN KAZAKH TURKS

1088-1101

Yılmaz YEŞİL Muhammet KOÇAK

TÜRKÇE VE ALMANCA'DAKİ KÖPEK İLE İLGİLİ DEYİMLERİN KARŞILAŞTIRMASI

COMPARISON OF PHRASES RELATED TO DOGS IN TURKISH AND GERMAN

1112-1112

H.Nurgül BEGİÇ

ANKARA ÇUBUK KÖYLERİNDE GELENEKSEL GELİN GİYSİLERİ

ANKARA ÇUBUK KÖYLERİNDE GELENEKSEL GELİN GİYSİLERİ

1113-1131

Sacide ÇOBANOĞLU

KÖROĞLU DESTANIN KAZAK VERSİYONUNDAKİ AŞIK OYUNU MOTİFİNİN HALKBİLİMSEL ÇÖZÜMLEMESİ

AN FOLKLORİSTİCAL ANALYSES OF THE MOTİF OF THE AŞIK GAME İN THE KAZAK VERSİON OF THE
KÖROĞLU EPİCS

1132-1139

Sertan ALİBEKİROĞLU

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE YARI YARDIMCI FİİLLER

SEMI-AUXILIARY VERBS IN TURKISH

1140-1147

Hasan ALPAGU

KRİZLERİN EKONOMİDEKİ YERİ

THE ROLE OF CRISIS IN THE ECONOMY

1148-1167

Yalçın KAYALI Esra BÜYÜKBAHÇECİ

TÜRK VE HİNT MİTOLOJİLERİNDE DOĞAL FENOMENLER: GÜNEŞ VE AY

NATURAL PHENOMENES IN TURKISH AND INDEX MYTHOLOGY: SUN AND AY

1168-1183

KAZAK HALK KÜLTÜRÜNDE “KAM”DAN “BAKSI” VE “EMÇİ”YE DÖNÜŞÜMLER

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU*

ÖZ

Bu çalışmada İslâmlaşma sürecinde “kam”dan “baksı” ve “emçi”ye dönüşüm sürecini aydınlatmak ve söz konusu süreçte ortaya çıkan sosyo-kültürel süreklilik ve değişimleri dünya görüşü (worldview) ve halk felfesi merkezli olarak neden-sonuç ilişkisi içinde ortaya koymaktır. Bu nedenle Türkistan ve civarında yapılan alan araştırmalarıyla elde edilen verilerin ışığında söz konusu temel kavramlarda meydana gelen dönüşümler ve bunların mahiyeti ele alınmaktadır. Yaklaşık üçbin yıllık süreçte Avrasya tarihinin belirleyicisi konumunda olan Türkler, bugün 250 milyona yakın bir nüfusun pek çok faktöre bağlı olarak 40’a yakın sosyo-kültürel alt grup halinde organize olmasına rağmen aynı dünya görüşünü paylaştığını söyleyebiliriz. Bu çalışma birlik ve bütünlüğün temelinde yatan olguların başında bulunan Türk kültür ekolojisinin halk hayatı ve dinini başlangıçtan itibaren oluşturan ve kendine has kültürel temeller üzerinde dönüştürerek yaşatan kurumsal yapının “kam”dan, “baksı” ve “emçi”ye dönüşmesi üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda her yeni dinin içselleşmesi tecrübesi dıştan gelen ve bir “dış mesele” olan bir fütühhattan ziyade toplumsal ve sosyal bir “iç mesele” ve kültürel bir tenevvuata dönüşür. Yeni dini kabul eden toplumun toplumsal birikimi anlamında kültürü aldığı sembolleri ve kabul ettiği amentüyü binlerce yıllık yeryüzü tecrübesi ve gündelik yaşam pratiğinde yeniden yorumlayarak içselleştirir. Kazak halk kültüründe yerel ve hakim sosyo-kültürel doku olan Türk kültür ekolojisinde de, “kam”dan, “baksı” ve “emçi”ye dönüşüm sürecinde de yaşanan ve ele alınan örneklerden de, çıkan sonuç çalışmanın temel iddiasıdır.

Anahtar Kelimeler: Halk dini, Emçi, Kam (Şaman), Dünya Görüşü, İslâmlaşma

THE TRANSFORMATIONS FROM KAM TO BAKSI AND EMÇİ IN THE KAZAK FOLK CULTURE

ABSTRACT

The main purpose of this paper is explanation and evaluation of the transformal relationships between Islam and the key concepts of the preislamic religion of the Turks. The key concepts of the preislamic religion of the Turks which are investigated “kam”, “baksı” and “emçi”. These key concepts are evaluated according to the fieldwork results that conducted area of Turkestan, a special attention is given to the worldview and folk philosophy. The Turks, who are the determinants of the Eurasian history in the course of nearly three thousand years, can share the same view of the world, despite the fact that nearly 250 million people are organized in close to 40 socio-cultural sub-groups depending on many factors. This study focuses on the transformation of the institutional structure of the Turkish culture ecology, which forms the basis of unity and unity, from the beginning and transforms it on its own cultural foundations and transforms it from din cam hayatı to ek baksı Türk and g emçi g. In this context, the experience of internalization of each new religion turns into a social and social dış internal affair m and a cultural tenevvu, rather than an external ade external affair ü. It accepts the symbols that it accepts and the avenue it accepts in the sense of the social accumulation of the society that accepts the new religion and reinterprets it in thousands of years of experience and everyday life practice. In the Turkish culture ecology, which is the local and dominant socio-cultural texture in Kazakh folk culture, the result of the study, which is experienced and

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Halkbillimi Bölümü, ozkulcobanoglu@yahoo.com, ORCID NO:

discussed in the process of transformation from de cam c to "baksı" and "sucker", is the basic claim of the study.

Keywords: Folk religion, Baksy, Emchi (İslamized shaman), Kam (Turkish shaman), Worldview, İslamization

Halk dininde (folk religion) yer alan tabakalaşmalar ve bunların temsil edildiği inançlar değişik düzeylerde kolayca dönüşebilmektedir. Halk dini (folk religion) ve inançlarının (folk believes) da ana kaynağını evrensel olarak çok büyük ölçüde bu tür değişim ve dönüşümlerin oluşturduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, çalışmamızın konusunu İslâmlaşma sürecinde "kam"dan "baksı" ve "emçi"ye dönüşüm sürecini aydınlatmak ve söz konusu süreçte ortaya çıkan sosyo-kültürel süreklilik ve değişimleri dünya görüşü (worldview) merkezli olarak neden-sonuç ilişkisi içinde ortaya koymaktır. Bu nedenle, Türklerin "eski dini" konusunda yapılan başta adlandırma ve bu inanç siteminde yer alan büyük ruhsal güç veya güçlerin özelliklerine dair her biri başlı başına ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil edecek tartışmalara girmeksizin¹ operasyonel olarak, "Türk şamanizmi"ni bir din kabul ettiğimizi söyleyerek² söze başlamak yararlı olacaktır. Dahası, "Türk şamanizmi" şemsiye terimi ile ifade ettiğimiz sosyo-kültürel olgular ve kurgular korpusunun başlangıcı itibariyle neredeyse Türkçe'nin ortaya çıkışına denk bir eskiliğe sahip olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte milletimizin kabul ettiği İslâm dahil bütün dinlerin gündelik hayatta icrasında, yazılı veya üst kültüre nazaran "halk kültürü" tabakasında, halk dinimizin en önemli inanç odaklarından birini hatta bazı hâllerde birincisini oluşturduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle, Türkoloji'nin tıpkı Hungoroloji gibi çözüm bekleyen pek çok meselesinin başında "Şamanizm"i iyi anlamının geldiğini ve bu konuda ortaya çıkacak "aydınlanma"nın diğer karanlık noktaları da daha iyi anlamamıza katkı sağlayacağı son derece açıktır.

Konuya günümüzde özellikle bulunduğumuz Güney Kazakistan ve Türkistan'da yer alan "emçi"lerle³ başlamak daha yararlı olacaktır. Sovyetler sonrası, bu bölgede Sovyet zamanında rejimin doğası gereği gizlice yapılan ve bu nedenle de "gelenek çevreleri" gittikçe daralmaya yüz tutan bazı uygulama ve pratiklerin kökleri üzerinde güçlenip yeşererek yeniden canlandıkları ve halk dini hayatında son derece önemli dini kült ve odak merkezlerine dönüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda başta Hoca Ahmet

¹ Türk ve Moğol Şamanizmi'ni bir din kabul eden görüşler için bkz. (Esin 1959; Şener 2001). Din kabul etmeyen görüşler için bkz. (Eliade 1999). Şamanizm hakkında Türk ve dünyadaki araştırmalarla ilgili olarak bkz. (Buluç 1971; İnan 1972; Drury 1996; Eliade 1999; Perin 2003; Şener 2001). Türk mitolojisi ve şamanizm ilişkisi hakkında bkz. (Çoruhlu 2000; Çobanoğlu 2001). Türklerin ve Moğolların eski dini hakkında bkz. (Roux 1994).

² Konuya aşına olmayan okuyucu için şamanizm hakkında-bütün eksikliklerine rağmen- genel bir tanım olarak " Türk-Moğol-Sibirya dini... Şamanizm (Fr. Chamanisme), insanlığın en eski dinlerinden biridir ve bu yüzden de hemen hemen tümüyle sihir ve büyüye dayanır. Evren gök, yer ve yeraltı olmak üzere üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Gökte iyi ruhlar, yerde insanlar, yer altında da kötü ruhlar otururlar. İyi ruhların başkanı Ülgen (Ulu, bir çeşit tanrı -Gök Tanrı-) ve kötü ruhların başkanı Erlik (Güçlü, bir çeşit şeytan) tir. Her ikisinin de karıları, çocukları ve yardımcıları vardır. Orta yerde yaşayan insanlar bu iyi ve kötü ruhlar arasında denge kurmak zorundadırlar. İşte şaman adı verilen din adamı bu dengeyi kurmakla görevlidir. Şaman, çağdaş medyumlar gibi ruhlarla insanlar arasında aracılık eder. Şamanlığın aşırı kendinden geçmeye dayanan çok ilginç büyüsel törenleri vardır... " (Hançerlioğlu 2000:447) şeklindeki tanımlama verilebilir.

³ Kazak Türkçesi'ndeki söylenişi "emşi" veya "yemşi" şeklindedir.

Yesevî Hazretlerinin türbesi (Kesene) ve onu ziyaret edebilmek için önce gidilmesi ve ziyaret edilmesi şart olarak koşulan Arslan Baba (Bab) Türbesi ayrıcalıklı ve öncelikli bir yere sahiptir. Bir başka ifadeyle yerel geleneğe göre usulünce bir Yesevî ziyareti için önce Arslan Baba'nın ziyaret edilip sonra Türkistan'a "Kesene"ye (Türbe'ye) gelinmesi gerekir. Bu birincil ziyaret merkezleriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilen sadece Güney Kazakistan'da yüzlerce Karasaş Ana, Ak Ata, Esen Koca Ata, Jolşı Baba, Bozdak Ata, Domalak Ana, Beydibek Ata, Koz Ata, Kos Ana, Sunak Ata, Gavher Ana, Sıpirgı Ata, Ayşe Bibi, Temirşi Ata, Kız Evliye, Derviş Ata, Anar Eje, Jılağan Ata, Meryem Ana, Nur Ata, Ukaşa Ata, İbrahim Ata, Ülken Koşkar Ata, Mirali Baba, Kaji Ata gibi adlarla anılan ziyaret merkezi vardır. Aynı durum Sayram, Taraz, Çimkent, Kızılorda, Mangıstav ve Aktav'da da geçerlidir. Kuvvetle muhtemelen bütün Kazakistan'da aynı veya benzer bir yapılanış söz konusudur.

Bu dinî şahsiyetlerle⁴ ve onların kabirlerinin temsil ettiği kült merkezleriyle, "emçi", "baksı", "tavip" (tabip), "falbin" (falcı) gibi dinî, sihrî hayata dair pek çok inanç ve uygulamanın pratisyeni olan "seçilmiş" ve "görevlendirilmiş insanlar arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Bu ilişkinin mahiyeti sayü gayretle kazanılmış bir bilgi ve yoldan ziyade "soya bağlı" bir seçimle, "vehbi" yani "verilen" ve "lütfedilen" hususi bir bilgi ve yola bağlıdır. Emçi veya baksı gibi bir pratisyen olma sürecinde, herşeyden önce "soy" son derece önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Anne veya baba tarafında bazı hallerde her iki yönde de geçmişte yaşamış "emçi" ve "baksı"ların olması, bireyin "emçi" veya "baksı" olabilmesi sürecini başlatan "ilk çağrı"yı almasında etkidir. Ölen ataların ruhları ve manevi güçleri "ervak" (ervah=ata ruhları veya ruhsal varlıkları) bireyin hayatında bazen 13-15 hatta 7 gibi genç yaşlardan itibaren çeşitli ağır hastalıklar veya "ölümden dönme" halleri ve anlarında ortaya çıkar⁵. Onu "emçi" veya "baksı" olmaya zorlar. Emçi veya baksı olmayı reddedenler karşı karşıya kaldıkları amansız hastalık ve benzeri durumun bir neticesi olarak öleceklerdir. Bu nedenle çoğunluk kendisine rüya yoluyla yapılan çağrıyı kabul eder ve yine rüya yoluyla bildirilen yol ve yöneme göre belli ziyaret yerlerini ziyaret edip kurban kesme ve orada bir gece geceleme gibi bedenini ve ruhsal arınmasını tamamlayarak "göreve" hazır hale gelir. Ata ervaklarının yardımıyla arınan ve göreve hazırlanan birey bazen kendisine yardımcı olan konuyla ilgilenen molla ve benzeri bilgili kişilerin nezaretinde "çille"ye

⁴ Bu adı ve kabri etrafında kült oluşan "dinî şahsiyete" dönüşenlerin tarihî şahsiyetlerinin hepsi dinî kişilikleri ön planda olan insanlar değildir. Bazıları gerçek hayatta yiğit bir şavaşçı "batır" bazıları bir grubun veya soyun sadece "siyasi lideri" olmakla birlikte zaman içinde yöredeki "ata-baba geleneği"nin tesiriyle halk veya geniş kitleler nezdinde ana kültle ilişkili ayrı bir kült sahibi bir "eren" veya "alperene" dönüşmüştür. Bir bireyin ölümünden sonra gerçekleşen bu tür hayat kurgulamaları ve bun ait süreçleri değişim ve dönüşümleri aydınlatmanın gereği ortadadır. Bu tür değişim ve dönüşümler de müstakil bir çalışma konusu olacak kadar önemlidir. Özellikle oluşan yeni kişiliklerin takip ettiği "halk kahraman kalıbı"nın ortaya konulması geleneğin kendini yenilemesindeki takip edilen yapıyı ve toplumsal şuuraltının işleyişine dair bilgilerimizi zenginleştirecektir. Halk kahraman kalıbı çalışmaları için bkz. (Çobanoğlu 1999).

⁵ Kazak kültüründeki 13, 25, 37 gibi 12 Hayvanlı takvime göre 12-13 yıllık periyodlara istinaden oluşan "çağ değişim"leri bireyin hayatında önemli değişimlere açık zamanlar olarak düşünülür ve bu dönemler ciddiyetle kutlanır. Emçi olmak için ervakı olanların büyük bir çoğunluğu en geç 37 yaş civarında bu süreci tamamlamış olurlar. 40 yaşını aştıktan sonra "kut" veya fırsatın ya da ervakın kaçtığı ve emçi olunamayacağı düşüncesi yaygındır.

(şille) girer⁶ ve kırk gün kendisi üzerine Kur'an okumak başta olmak üzere dua edilir, yol yordam öğretilerek ve bir nevi "ustaz" kontrolünde "olgunlaştırma"ya tabi tutulur. Bunun sonunda o topluluğun en yetkin kişisi olan "ustaz" ki çoğunlukla o da tanınmış bir baksı veya emçidir- tarafından "bata verilir" yani el verilir, dua edilip kutsanır daha net bir ifadeyle "emçilik" veya "baksılık" yapmasına ruhsat veya izin verilerek, eğitimi tamamlanmış, toplumun hizmetine başlayabilecek olgunluğa erişmiş olarak kabul edilip adeta mezun edilir. Bazı emçi ve baksılar bu süreci tamamen rüya yoluyla –pratisyenler ısrarla bunun uyku ile uyanık arasında olduğu konusunda ısrar ederler- ve Arslan Baba gibi büyüklerin nezaretinde tamamlandığını anlatmaktadırlar. Bazı örneklerde her iki şeklin de bir ölçüde karışımı olarak bu sürecin yaşandığı görülür.⁷

Kısaca bu süreç, "hastalanma", "çağrı alma", "çağrıyı kabul etme", "manevi olarak temizlenme", "hizmete hazır hale gelme" ve "yetkinleşme" gibi alt başlıklarla ifade edilebilecek merhalelere sahiptir. Bilindiği gibi, Mircae Eliade'nin (1999) konuyu da ilim alanında meşhur eden ünlü eseri "Şamanizm"den beri söz konusu merhalelerin aynen başta Sibiryaya olmak üzere Türk, Buryat, Moğol, Altay hatta Asya şamanizm geleneklerinde mevcut oluşudur. Dahası, "şaman hastalığı"nın, ortaya çıkması, temsil olarak "etlerin kemiklerinden" ayrılarak temizlenmesi, kam olacak kişinin "yardımcı ruhlar edinmesi" ve ata ruhları nezaretinde eğitilip yetiştirilmesi ve en sonunda bazı geleneklerde bir koç kurban edilerek topluma şaman olarak hizmet etmeye başlamasıyla ilgili çok geniş bir literatür mevcuttur⁸.

Asya ve Türk şamanizmine göre kendi gelişme çizgisinde başka dinlerle karşılaşp etkileşimi göreceli olarak daha yakınlar kadar sürmüş olan Kuzey Amerika yerlilerinin Şamanist anlayışında "kam" olmak toplumda yaşayan herkesin amacı ve dini hayatını anlamlandıran uğraşısıdır (Eliade 1999). Türk veya daha genel anlamda Asya şamanizminde bireyin soyuna bağlı olarak kabul etmesi teklif edilen bir misyon veya göreve dönüşmüştür, kam, baksı ve emçi olmak. Kendisine soyundaki "ervak"ları tarafından "kut" verilerek teklif edilen bu görevi kam olmayı reddeden "kam" adayını "kut-urmakta" ve o kişi kudurarak ölmektedir. Baksı veya "emçi" de "ölümle karşı karşıya olduğu bir anda "ervak" tarafından kendisine teklif edilerek verilen görevi kabul etmemeleri halinde kaderine terk edilerek ölecektir. Ancak, görevi kabul ettiği için ölümden dönen, pek çok anlatmada ölmeden ölen, ahirete veya öteki dünyaya gidip gören ve görevi kabul ederek tekrar insanlar arasında "emçi" ve "baksı" olarak yaşayan pratisyenlerin aynı kavramsallaştırma doğrultusunda tematik, sosyal, kültürel ve işlevsel bir süreklilik gösterdiği açıktır.

Bu bağlamda "kam"lık, "baksılık" ve "emçilik" adeta soya bağlı olarak yaratılışla birlikte dünyaya gelindiğinde devralınan "topluma hizmet etmeyi" ve onu "korumayı" esas alan bir kutsal özün, "ervak"ın, yeni etözlerde veya bedenlerde, yeni nesilleriyle topluma hizmet etmeye adanmasıdır denilebilir. Bu malum "tenasüh"u çağrıştıran sözlerle kastımız bedenden bedene geçen/göçen bir ruh anlamında "tenasüh" değildir. Ama, etözle de ilişkin doğrudan ilişkili bir kutsal özün nesilden nesile geçen, kendi kökü

⁶ Kazakistan'da yaygın olan bu geleneğin, Anadolu ve Rumeli'ndeki bazı tarikatlerin "çile çıkarmak" geleneği ile karşılaştırılmalı olarak ele alınması Türk kültür ekolojisinin bu son derece dinamik kurumlarını aydınlatmak bakımından fevkalade önemlidir.

⁷ Rüya görerek "şaman" ve "aşık" olmayla ilgili çalışmalar için bkz. (Günay 1986).

⁸ Bu konuda bkz. (Eliade 1999).

üstünde biten bir bitki veya bir ocak gibi kendini devam ettirerek ve gittikçe genişleyen bir olguyla karşı karşıyayız. Nitekim bu yapıların aynısı Anadolu ve Rumeli Türklüğü tarafından doğrudan doğruya “ocak” olarak adlandırılmakta ve tanınmaktadır. Bu seçilmişlik sadece toplumsal işbölümünün erken ve daha gelişmiş olarak Asya’da ortaya çıkışıyla izah edilemez. Bu bir bakıma diğer dinler karşısında Türk veya Asya şamanizminin “kut” kavramsallaştırmasında bütün insanları eşitleyen ancak soya bağlı olarak bazı bireylere görev yükleyerek onların hizmetine koşan, kamılığı korumacı bir yapının eseridir. Nitekim, bu haliyle kamılığın çok kolayca İslâmiyet’e adapte olması “baksı” ve “emçi”ye dönüşerek yaşaması da bu iddiamızın belki de en somut kanıtıdır. Dahası, Katolik Kilisesi’nin Güney Amerika yerlilerini ya “su” ile kutsanarak veya “ateş”le yakılıp öldürülerek baptilize olarak “Hristiyan” olmaya zorlamanın sonucu oluşan “mestizo kültür”lerde, şamanlığın kolayca tanınamaz bir mistisizme dönüşmesi veya yok olması da bir başka yönüyle Türk kamılık formunun esnekliği veya elastikiyeti üzerinde durmamızı gerektiren bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce, Türk kamılık formu, Budizm, Taoizm, Hristiyanlık, Musevilik ve İslâmiyet gibi en gelişkin ve evrensel öğretilerle karşılaşarak etkileşime girerek dil, işlev, yapı ve tematik motifler olarak kendini koruyan çok çok nadir sosyal ve kültürel bir olgumuzdur. Dahası, Türk dünyası denilen iki Avrupa büyüklüğünde bir coğrafyada birbirinden bazen binlerce kilometrelik uzaklıklara ve yaklaşık 1500 yıllık ayrı tarihsel akış çizgilerine rağmen Türk boyları veya halkları arasındaki ortak dünya görüşünün en önemli varlık nedendir. O ortak dünya görüşü ve ona zemin oluşturan kamılık inancı taşındığı ve taşıdığı dil ile birlikte ortak ulusal kimliğimizin de temelidir.

Türk kamılığına bu elastikiyeti sağlayan temel kavramsallaştırma tedavi yöntemlerinin en önde geleni olarak da görülen “göçürme” (köşürüv) dir. Göçürme, daha ataların ervakının seçilen ve “ervak sahibi” olduğu düşünülen bireyin ilk hastalık ve sıkıntılarla karşılaşmasından itibaren çeşitli ritüel ve pratiklerle yapılan bir uygulamadır. Bu uygulamalar hastalanan bireyin hastalık nedenini bu bir “kötü ruh”tan, nazar veya “göz değmesi”ne kadar çeşitlenmelere uğrasa da, temel olarak “tespit”, “tahliye” ve başka bir canlı veya nesneye “göçürme” yoluyla iyileştirmedir⁹. Bu üç aşamalı iyileştirme sürecinde, “tespit” bir anlamda modern tıbbın “müşahede” yöntemiyle yaptığı muayeneye veya “teşhis”e denk gelir. Emçi veya baksı, önce hastanın yakınlarını daha sonra da doğrudan doğruya hastayı dinleyerek ve bazı sorular sorarak anlatılanlarda ortaya çıkan belirtilerden hareketle hastalığın nedenini ve buna bağlı olarak da tedavi yöntemini içerecek şekilde “teşhis” etmektedir. Hastalığın veya rahatsızlığın durumuna göre bu süreçte bazen “kumalak”, “tespih” veya başka nesnelere açılan falın da rol oynadığı görülebilir. Çoğunlukla ve asıl etkili olan ise, “emçi” veya “baksı”nın sahip olduğu gizil güç ve yeteneği ortaya koyacak bir

⁹Göçürme’nin (köşürüvün) bir başka yaygın uygulanma biçimi “şaşırtma” (adastıruv) olarak karşımıza çıkmaktadır. Hastalanan kişinin üzerine bağlanan bir “kukla bebek” onun teriyle temas edince veya kesilen kurbanın kanının sürülmesiyle “hasta”yı temsil etmeye başlar yapılan emleme töreni sonrası hastalığın kukla bebeğe geçirildiği inancıyla kukla bebek hastanın vücudundan alınır ve dağlara taşlara atılır. Böylece hasta iyileştirilir. Bu tipik büyüsel işlem yapıldığında kesilen kurbanın kanı hastanın yattığı odanın ve evin kapısına benzer geçit veya geçiş yerlerine sürülerek mevcut mekanda hedef alına kötü ruh veya ruhların musallatından emin hale getirilerek temizlenir. Bir başka “şaşırtma” uygulamasıysa, hasta kişinin bir gece bir “mezar”da yatırılması ve böylece onu öldürmek için peşinde olan kötü ruhların onun zaten ölmüş olduğuna inandırılmasıdır.

şekilde, kendisine hiçbir şey söylenmediği halde, hastalığı veya rahatsızlığı sezinleyerek bunu hasta ve yakınlarına söylemesi dahası rahatsızlığın oluşumuna dair verdiği bilgilerle onları tedaviye ikna etmesidir.¹⁰

Çoğunlukla uygulamalarda bu “tespit/teşhis” aşamasıyla “tahliye/tedavi” aşamasının birleştirildiği görülür. Bu tür uygulamalarda, emçi veya baksı genel bir karşılaşma ve tanışma faslından sonra “el aldığı” Ata, Baba veya Ananın yolundaki uygulamaya bağlı olarak müracaat eden kişiyi özel bir döşek üzerinde ayaklarını uzatarak oturtmakta ve ellerini yandan salmış olarak oturan bu kişiyi “kızılıcak ağacı”na benzeyen ince dalların 15-20 çubuğundan oluşan ve “tabulğı” denen bu demetle hafif hafif ama ritimli bir biçimde başından başlayarak, sağ ve sol omuzlarına, kollarına, dizlerine ve ayaklarına vurmaya ve içinden başta, “Fatıha, İhlas, Nas, Felâk” olmak üzere Kur’anı Kerim’den çeşitli sure ve ayetleri okuyarak muayene ve tedavi etme seansına başlamaktadır. Bu esnada, emçinin, rahatsız olan kişinin veya orada bulunanların esnemesi, geçirmesi, göz, kulak seğirmesi gibi halleri emçi tarafından “ağırlık basması”, “göz değmesi” gibi nedenlere bağlanırken bunun oluşumunun sebepleri de araştırılarak yanlış yerde, zamanda yatmak, uyumak, kötü bir şeye basmak ya da bu tür şer bir insan veya insanüstü cin benzeri güçlerin hışmına uğramak olarak belirlenmektedir. Buna bağlı olarak “tobilğı”yla devam etmekte olan okuma ve iyileştirme seansı “tobilğı”nın vücudun emçi tarafından var olduğu belirlenen bölgesindeki “ağırlık”, “korkuluk”¹¹ ve benzerinin adeta süpürgeyle vücuttan çıkarılmıştıcasına hareketlerle baştan ayağa doğru yapılarak ve okunarak hastanın hastalıktan arındırılıp temizlenmesi sağlanması sağlanmaktadır. Bu en hafif hallerde yapılan bir uygulamadır. Hasta veya muayene edilen kişinin rahatsızlığının daha ağır olması hallerinde bu sürece baş da dahil olmak üzere vücudun emçi tarafından belirlenen bölgelerine bastırma, sıkıştırma hareketleri de içeren şekilde masaj yapılmaktadır. Hastalığın daha ileri derece de olması durumunda yukarıda sözü edilen “tobilğı”yla yapılan hareketler, “sekiz boğum” tabir edilen ve “sekiz ince” kesilmiş sığır gönü, veya “sinir”in özel bir biçimde örülmesiyle oluşturulmuş ağaçtan yapılmış kuvvetli bir sapa sahip “kamçı”yla yapılmaktadır.¹² Kamçıyla vücuda vurulan darbeler de rahatsızlığın seyrine ve haline bağlı olarak temsili olmaktan “ağır ruh hastalık”ları diyebileceğimiz durumlarda fiili olarak can yakacak şiddete kadar yükselebilmektedir.

Bu bağlamda “kam” ile “kam-çı” sözcüklerinin etimolojik kökeninin dikkat çekiciliği ortadadır. Yaygın kullanım ve gündelik yaşantıda başta “at”lar ve benzeri hayvanların sevk ve idaresinde terbiye edici işleviyle karşımıza çıkan bir araç olarak “kamçı”nın “kam”lık döneminin izlerinden birisini barındırmakta olduğu kanaatindeyiz. Muhtemelen, toplumsal iş bölümünün ortaya çıkış sürecinde, Morgan’ın meşhur ifadesiyle “ilkel sürü”den ilk ayrılan iş veya uzmanlaşma kolu olarak Türk soylu toplulukların “kam”ları yer almaktadır. Akdeniz çevresi uygarlıklarında dini ve ruhani

¹⁰Bu çalışmanın erken bir versiyonunu gözden geçiren bazı eksik noktalara dikkatimi çeken ve alan araştırmalarımda da kaynak kişi bulmak ve bazı görüşmelere bizzat katılarak yardımlarını esirgemeyen sevgili meslektaşlarım Aygül Mustafaveya Şemgüm ve Asil Şengüm’e bu vesileyle tekrar teşekkür ediyorum.

¹¹ “Ağırlık”, “Korkuluk”, “Ağırlık basması” gibi Geleneksel Türk dini hayatının olağanüstü karakter ve tiplerin özellikleri ve bunlara dair memotatlar için bkz. (Çobanoğlu 2003).

¹² Emçilerin piyasada bulunan turistik eşya kabilinden kamçıları kullanmamaları ve özel yapılmış kamçılara rağbet etmeleri dikkat çekicidir.

reislerin “asa”sını çağrıştıran “kamçı” oluşumu ve adlandırılması yönüyle bu dönemlerin eseri bir araç gereç olmalıdır. Hiç şüphesiz sağaltma, terbiye etmeye yönelik işlevlerinin yansira şiddet ve cezalandırmaya yönelik işlevleri de haiz olarak kamçı, “kemlik” karşıtı bir var oluş temelini çağrıştırmaktadır ve başlı başına bir araştırma konusu olacak kadar önemli görünmektedir.

Kemlik veya rahatsızlık unsurunu nedeniyle birlikte bu tür bir uygulamayla tespit ve teşhis eden bir emçi, sözünü ettiğimiz yollarla hastalığa neden olan “kemliği” vücuttan çıkarıp “dağlara, taşlara”göçüremezse, “kangdav” denilen “kanlı kurbanı” da içeren uygulamalara girişmektedir. Bu tedavi yönteminde kurban olarak seçilen koç veya koyun kesilip “soyul”makta ve kurbanın ak ciğeri sıcaklığını kaybetmeden hastanın çıplak vücuduna adeta kamçı gibi vurularak kemlik unsuru vücuttan çıkarılıp hastalık tahliye edilmektedir.¹³ İnanişaya göre bu işlem sonucunda kapkara bir hal alan ciğerin itler veya köpekler tarafından bile yenilmemesi söz konusu “kemliğin” kötülük derecesine veya büyüklüğüne yorulmaktadır. Emçilerin “kanlı kurban” yoluyla yaptığı bir başka sağaltma yoluysa, hastanın emçinin nezaretinde çıplak olarak yatırıldığı yerde bütün vücudunun kesilen kurbanın kanıyla sıvanıp örtülmesi, hastanın 3 gün ile 12 saat arasında değişen -belli bir müddet- bu halde yattıktan sonra hastalığının kurbanı “göçürüldüğü” ve böylece iyileşeceğine inanılmasıdır¹⁴. Bu şekilde ve adeta “cana karşı kurban edilen canla”, hastanın öldükten sonra tekrar dirilmişçesine yeniden hayat ve sağlık bulması da dahil emçilerin bütün bu uygulamalarda “sihir” ve “büyü”nün temel prensibi olan “bir kez iletişime geçen iki nesnenin sonsuza kadar etkileşeceği” ve “birine yapılanın diğereye tesir edeceği” düşüncesi içinde açıklanabilir.

Bu belli başlı şaman veya kamların geleneksel uygulamalarının yansira günümüzde Güney Kazakistan’da emçiler, modern tıbbın ön plana çıkardığı “em” veya “ilaç”la tedaviyle de uğraşmaktadırlar. Teşhis edilen hastalığın durumuna göre meselâ devamlı ağrıyan bir mide için ya da bir “gastrit” hastası için yeni sağılmış “köpüklü kımız”ın kırk gün akşam ve sabah içilmesi gibi geleneksel emlerle yapılan tedaviler de geniş bir yer tutar. Dahası ve en önemlisi Kazakistan’da “meşru” ve “geçerli” bir sağaltma yol ve yöntemi olarak kabul edilen “emçiler” sanatlarını icra etmeye başladıktan sonra bu konuya hasredilmiş bir devlet dairesi tarafından imtihana tabi tutulmakta ve denetlenmektedir. Bu imtihan ve denetlemelerde başarıları kendilerine verilen çeşitli sertifika ve diplomalarla da belgelenmektedir. Biraz da buna bağlı olarak “emçi”lik gittikçe belirginleşen yeni bir dönüşüm geçirmekte, sözünü ettiğimiz geleneksel tedavi yol ve yöntemlerinin yansira modern tıbbın da bazı uygulama ve ilaçlarını geleneksel yapıya adeta “göçürmekte” ya da adapte etmektedir. Böylece, dikkat çekecek ölçüde modern tıp uygulama ve literatürünü bilen modern hastalık terminolojisine vakıf olmakla birlikte bunu geleneksel dünya görüşü içinde bir temele

---

¹³ Kurban edilen koyunun ciğeriyle hastanın vücudunun adeta kamçılanmasına “kakturuv” adı verilmektedir.

¹⁴ Üç gün veya 12 saat gibi emçinin mensup olduğu yol veya ocağın geleneğine göre uygun göreceği bir zaman müddetince yüzü ve kulakları dahil kurban kanı sürülmüş bir halde yatan hasta bu zaman dolunca kalkar ve yıkanır ve “gusül abdesti” olarak ritüeli sonlandırır ve böylece iyileşeceğine inanılır. Anadolu ve Rumeli’de yaygın olarak gördüğümüz kesilen kurbanın kanının alna ve yüze sürülmesi geleneğiyle “kangdav” geleneğinin ilişkisi üzerinde daha derin araştırmalara ihtiyaç vardır.

oturtarak izah eden bir emçi tipi ortaya çıkmıştır ve bu toplumsal olarak da kabul görmüş durumdadır.

Sözünü ettiğimiz modernle gelenekseli harmanlayan emçi tipinin toplumsal olarak kabul görmüşlüğü beraberinde hatırı sayılır bir prestiji de beraberinde getirmekte ve göreceli olarak benzer bir süreci yaşayamayan “baksılık” uygulamalarını değiştirmese de gittikçe yaygınlaşan bir şekilde kendini “emçi” olarak takdim etmektedir. Kısaca, günümüzde baksılığın “gelenek çevresi”¹⁵ daralırken emçiliğin gelenek çevresi gittikçe genişlemekte ve baksılık, emçilik geleneği içinde erimektedir. Oysa, baksılık, Türklerin önce Budizmi ve sonra da İslâmiyet’i kabul ettikleri dönemde tam da bugün “emçi”lerin ve emçiliğin yaşadığı süreci yaşamıştı. Gök Tanrı’nın yerini İslâmiyet’in Allah inancı alır veya ona inkılâp ederken kamdan, şamandan, “ozana” ve “baksı”ya geçişte gerçekleşmişti. Bu süreç en mükemmel örneğini Korkut Ata’nın şahsında gördüğümüz “ata”, “ana”, “baba” ve “dede”leri ortaya çıkardıkça gelenek içten içe kendini yenileyerek, geleneksel uygulama ve pratikleri yeni dinin amentüsüne uygun hale dönüştürmeyi başarmıştır. Dahası dönüştürmeyen ve uygun hale gelemeyen pek çok uygulama ve inancı bile “anlamını boşal”¹⁶tarak, sembolik veya simgesel uygulamalar halinde gündelik hayatta ve ayakta tutmuştur. Düşünsenize, bir kez, Korkut Ata’nın Hz. Peygamberin sahabesi ve muhteşem bir evliyası olduğuna inandıktan sonra onun adına izafe edilmiş anlatılardaki “İslâm dışı”lığı kim sorgulayabilirdi ki?

Sonuç olarak, merkezî Avrasya’da son iki yüzyıla kadar üç bin yıldır başat tarihsel aktör olan Türk milletinin iki Avrupa büyüklüğünde bir coğrafyaya yayılmasına ve bugün 250 milyona yakın bir nüfusun pek çok faktöre bağlı olarak 40’a yakın sosyo-kültürel alt grup halinde organize olmasına rağmen aynı dünya görüşünü paylaştığını söyleyebiliriz. Bu adeta mucizevi birlik ve bütünlüğün temelinde yatan olguların başında da, Türk kültür ekolojisinin halk hayatı ve dinini başlangıçtan itibaren oluşturan ve kendine has kültürel temeller üzerinde dönüştürerek yaşatan kurumsal yapının “kam”dan, “baksı” ve “emçi”ye dönüşebilmesi gelmektedir. Bir başka ifadeyle, Dünyanın nasıl ve ne şekilde bir sistem dahilinde işlediğine dair genel kanaat veya algı olarak tanımlayabileceğimiz “dünya görüşü” (worldview) bir anda oluşmayacağı gibi bir anda da ortadan kalkmaz. Dahası bütün dünya görüşleri şu veya bu ölçüde en eski mitlere kadar giden motif, kahraman, olay, olay örgüsü, inanç, pratik ve uygulamalar içerirler. Halk düşüncesi veya felsefesi sözlü kültür ortamının ürünü ve üreticisi olarak doğasında Claude Lévi Strauss’un (2000) “yap-takçılık” dediği hazır sözel, düşünsel ve gündelik yaşama dair pratik materyalin kullanımını içerir. Bu bağlamda bakıldığında, insanın doğayla olan mücadelesinde en mübrem ihtiyacı olarak karşımıza çıkan “sağlık” konusunda hiçbir din ve dünya görüşü mevcut ve işlevsel yol ve yöntemleri gözardı edecek kadar cömert, dogmatik veya fanatik davranamayacağı ortadadır. Yeni din ve onun amentüsünün “mabud” ve “mabed”inin sembolleri kabul edildikten sonra her yeni dinin içselleşmesi tecrübesi artık dıştan gelen ve bir “dış mesele” olan bir fütühhattan ziyade toplumsal ve sosyal bir “iç mesele” ve kültürel bir tenevvuata dönüşür. Yeni dini kabul eden toplumun toplumsal birikimi anlamında kültürü aldığı

¹⁵ “Gelenek çevresi” terimiyle bir geleneği hayata bağlayarak yaşatan insan topluluğu kast edilmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz. (Alangu 1983).

sembolleri ve kabul ettiği amentüyü binlerce yıllık yeryüzü tecrübesi ve gündelik yaşam pratiğinde yeniden yorumlayarak içselleştirir. Kazak halk kültüründe yerel ve hakim sosyo-kültürel doku olan Türk kültür ekolojisinde de, “kam”dan, “baksı” ve “emçi”ye dönüşüm sürecinde de yaşanan ve ele aldığımız örneklerimizden de, anlaşılan bu durumdan başka bir şey değildir. Türk dünyasının tamamının benzer değişim ve dönüşümler açısından taranmasının bitirilmesi Türk dini araştırmalarının zemini oluşturacaktır

KAYNAKÇA

- ALANGU, Tahir.(1983). **Türkiye Folkloru El Kitabı**. İstanbul: Adam Yayınları.
- AYDIN, Mehmet.(1994).“Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı İle İlişkisi”, 11. **Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. 2, Ankara. TTK Basımevi, s. 487-96.
- BULUÇ, Sadettin.(1971). “Şamanizm”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul, MEB Basm., s. 310-20.
- ÇOBANOĞLU, Özkul.(1999). **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul.(2001).”Türk Mitolojisi” **Türk Dünyası Ortak Edebiyat Tarihi**, Ankara: AKM Yayınları, C.I, s.1-85.
- ÇOBANOĞLU, Özkul.(2003). **Türk Halk Kültüründen Memoratlar ve Halk İnançları**, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- ÇORUHLU, Yaşar.(2000).**Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, İstanbul: Kabalcı Yayınları
- DRURY, Nevill.(1996). **Şamanizm**, (Çev. Erkan Şimşek), İstanbul: Okyanus Yayınları.
- ELİADE, Mircea.(1999).[1946]. **Şamanizm**, (Çev. İ. Birkan), Ankara: İmge Yayınevi.
- ESİN, Emel.(1959) **Türkistan Seyahatnamesi**, Ankara: TTK Yayınları.
- GÜNAY, Umay.(1986). **Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara: TTK Basımevi.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan.(2000). **Dünya İnançları Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İNAN, Abdülkadir(1972). **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara: TTK Basımevi.
- LÉVI Straus, Claude.(2000).**Yaban Düşünce** (Çev. T. Yücel), İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- PERİN, Michel.(2003). **Şamanizm**, (Çev. Bülent Arıbaş), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ROUX, Jean Paul.(1994). **Türklerin ve Moğolların Dini**, (Çev. A. Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları.
- ŞENER, Cemal. (2001).**Şamanizm: Türkler'in İslamiyet'ten Önceki Dini**. İstanbul: Etik Yayınları.

TÜRK VE RUS MİTOLOJİLERİNDE MİTİK DÜNYA, ÖLÜM VE RUH ANLAYIŞI

Doç. Dr. Gamze ÖKSÜZ*

ÖZ

İkel insan topluluklarının yakın çevrelerini, evreni ve doğa olaylarını kişileştirerek yorumlama çabaları sonucu ortaya çıkan mitler ve mitoloji, araştırmacıları insanlığın kültür tarihinin başlangıcına götüren basamaklardan biridir. İnsanın doğa ve toplumdan ayrı düşünemediği bu sistem, henüz bilimle tanışmamış toplulukların yaşamsal konulara cevap arayışıyla doğmuştur. Yakın çevreyle, yaratılışla, türeyişle ve doğa olaylarıyla ilgili bilinmezleri çözme ihtiyacı duyan ilkel toplumlar için tek çıkış yolu mitler olmuştur. Mitolojinin merkezinde yer alan ölüm, ölümden sonraki hayat ve ruh anlayışı ise insanın, evrenin doğal döngüsü içinde varoluşun parçası olarak kalabilme arzusu ile açıklanabilir. Ölümün yıkıcılığı ile baş edebilmek adına başvurulan mitolojik tasavvurlar, tarih boyunca insanoğlunun en güçlü dayanağı olmuştur. Mitolojiyi oluşturan sistemler, toplumların yaşadığı coğrafyayla, iklimle, kültür düzeyleriyle ve dinsel kabullenmelerle sıkı ilişki içinde olduğu için her halkın mitolojisi kendine özgü özelliklere sahiptir. Bununla birlikte bazı mitolojik tasavvurlar ve aynı işlevde birleşen bazı ortak uygulamalar, pek çok mitoloji sisteminde evrenseldir. Komşu coğrafyaları paylaşan Türk ve Rus topluluklarının mitolojilerinde de birbiriyle örtüşen özellikler mevcuttur. Farklı semavi dinleri benimsemiş olsalar da bu toplulukların benzer inanış ve uygulamaları sergilemeleri, aslında insanoğlunun bilinmeyenine sırına ulaşmak için benzer tepkiler verdiğinin göstergesidir. Çalışmanın amacı, Türk ve Rus mitolojilerinin kendine özgü özelliklerine değinmek, semavi dinlerin etkisi altındaki seyrini göstermek ve benzerlikleri ortaya koymaktır. Bu bağlamda her iki mitolojik sistemdeki mitik dünya yaklaşımları sergilenecek, ağırlıklı olarak ölüm, ölümden sonraki yaşam, ruh anlayışı ve ruhlarla iletişim araçlarına odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Mitolojisi, Rus Mitolojisi, Ölüm, Öteki Dünya, Ruh

THE MYTHIC WORLD, CONCEPTION OF DEATH AND SOUL IN TURKISH AND RUSSIAN MYTHOLOGIES

ABSTRACT

Myths and mythology, as a result of efforts to interpret the close circles, universe and natural phenomena of primitive human communities, are one of the steps leading researchers to the beginning of the cultural history of humanity. This system, in which human beings cannot be conceived separately from nature and society, was born with the search for answers to the vital issues of the communities that have not yet become acquainted with science. Myths were the only way out for the primitive societies that needed to solve the unknown aspects of the environment, creation, genesis and natural events. Death -central to mythology-, afterlife and the conception of soul can be explained by man's desire to remain as a part of the existence in the natural cycle of the universe. Consulted to cope with the destructiveness of death, mythological concepts have been the strongest reference point for human beings throughout history. Since the systems that create mythology are in a close relationship with geography where societies live, climate, cultural levels and religious consents of people, the mythology of each community has its own characteristics. However, some mythological conceptions and some practices with the same functions are universal in many mythological systems. There are also overlapping properties in the mythologies of Turkish and Russian communities that share neighbouring geographies. The fact that these communities exhibit similar beliefs and practices,

* Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, gmzoksuz@yahoo.com, ORCID NO: 0000-0002-5573-8075

despite having adopted different religions, is actually a sign that human beings give similar reactions in the face of the secrets of the unknown. The aim of this study is to touch upon the specific properties of Turkish and Russian mythologies, to show their courses under the influence of different religions and to reveal similarities between them. In this respect, the approaches to the mythical world in both mythological systems will be exhibited with an emphasis on death, afterlife, the conception of soul and ways of communication with them.

Keywords: Turkish Mythology, Russian Mythology, Death, Afterlife, Soul

Giriş

Bugün modern dünyamızda sebebini hiç düşünmeden kabullendiğimiz birçok inanışın, uygulamanın, gelenek ve göreneğin temeli, henüz bilim dünyası gelişmemişken ortaya çıkan mitolojik tasarımlara uzanmaktadır. İlkel dönemlerde yaşamsal konulara bir neden ve yanıt bulma arayışıyla ortaya çıkan tasavvurlar, mitolojinin kendi mantık çerçevesi içinde şekillenmiş haliyle bilinçaltı genetik hafızamıza yerleşmiş olup binlerce yıllık sınırları aşarak bugün bile yaşamaya ve yaşatılmaya devam etmektedir. Kadim dönemlerin mitolojik tasarımları, insanların birebir mücadele içinde oldukları tabiat olaylarıyla ve yakın çevreyle olan ilişkilerini anlamlandırma ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. Mitolojik sistemler arasındaki fark, toplumların kültür düzeyleriyle, yaşadıkları coğrafyayla, iklimle, benimsedikleri dinlerle ve ayrıca diğer toplumlarla etkileşim dereceleriyle ilişkilidir ve elbette her halkın mitolojisi kendine özgü bir takım özelliklere sahiptir. Bununla beraber, her mitolojide olduğu gibi Türk ve Rus mitolojilerinin de kaynağında mevcut olan kozmik tasavvurlar, yaratılış ve türemeye ilgili antropogonik mitler, eskatoloji düşünceleri, menşe ve kökenle ilgili etnogonik ve etiyolojik mitler, kült kavramları, demonoloji, ölüm ve öbür dünya tasavvurları bazı farklar gösterse de hemen hemen evrenseldir. Bu çalışmada her iki toplumun mitik dünyasındaki benzer kabullenmeler genel bir çerçevede ele alınacak, özellikle ölüm, ölüm sonrası ve öteki dünya tasavvurları ile ruh anlayışına odaklanılacaktır.

Kadim Türk ve Rus halklarının mitik dünyasına ana hatlarıyla değinmek için her iki mitolojik sistemin de kendine has özelliklerini kısaca özetlemek yerinde olacaktır. Hem Türk hem de Rus mitoloji çalışmalarının en karmaşık yönü, her ikisinin de kendi kültür dokularında iç içe geçmiş ve katmanlaşmış olmaları ve izi sürülecek herhangi bir unsurun kaynağına doğrudan ulaşma zorluğudur. Her iki toplumun da en ilkel mitolojik tasavvurları içeren metinleri oldukça zengin olmasına rağmen dağınıktır, yazıya geç aktarılmıştır ve bunların derlenip sistemli bir hale getirilmesi, çok geniş ve detaylı saha çalışmalarının yanı sıra disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmaları da gerekli kılmaktadır. Türk mitolojisi açısından bu zorluk, Türklerin göçebe bir topluluk olması dolayısıyla birbirini izleyen farklı inanç sistemlerinin iç içe geçmesi, yeni elde edilen topraklarda hâlihazırda mevcut olan kültür unsurlarının etkisi ya da temasta bulunan aracı halkların başka halklardan etkilenerek geliştirdikleri inanç sistemlerinin süregelmesi şeklindedir. Her kültür, bulunduğu coğrafyanın özellikleriyle biçimlenir. Tarih boyunca yüzlerce yıl çeşitli aralıklarla farklı yönlere göç eden ya da ettirilen Türk halkları, temasta buldukları ya da zapt ettikleri bölgelerdeki mevcut kültür unsurlarıyla ve farklı dinlerle harmanlanmış, bu süreçte kimi zaman yerel kültür dokularını benimserken kimi zaman da kendi kültürünü yerel halka benimsetmiştir.

Göçebe bir toplum için bu çeşit bir devinim içindeyken kültür öğelerinin birbirini etkilemesi ve girift bir yapıda gelişmesi elbette kaçınılmazdır. Göçebe olmaları dolayısıyla farklı yönler ayrılıp yüzlerce yıl sonra tekrar birleşen Türk topluluklarının, beraberlerinde getirdikleri dini ve kültürel öğelerin karışımı ve kimi zaman da bu karışımdan doğan yepyeni unsurlar, Türk mitolojisinin köklerine inmeyi zorlaştıran en büyük engellerden olmuştur. Ünlü Güney Sibiryaya uzmanı ve etnograf Leonid Potapov'un da belirttiği gibi (2012: 4), Türk mitolojisinin kökenlerinde, eski Türk inanç sistemini oluşturan Budizm, Zerdüştlük, Lamaizm ya da Maniheizmin izleri aranmıştır. Ayrıca bu dinleri Türklerle tanıştıran farklı milletlerin eski dinlerinden kalan kalıntılar ve hatta bütün bunlarla harmanlanmış ve birbiriyle bağlantısı olmayan bazı kültürel unsurlar da Türk mitolojisinin katmanlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Rus mitolojisi alanında yapılan çalışmaların zorluğu ise birbiri içine geçmiş akraba Slav kabilelerinin Hristiyanlığın kabulüne kadar yazıyı kullanmamaları sebebiyle eski dönemlere ait tutarlı ve güvenilir bilgiye ulaşma aşamasında ortaya çıkmaktadır. Balta girmemiş ormanlar, aşılması güç olan geniş nehir ve bataklıklarla dolu zorlu bir coğrafyada konumlanan Slav kabileleri, 10. yüzyıla kadar dağınık prenslikler halinde, hem kendi içlerinde hem de komşu halklardan tamamen izole bir şekilde yaşamışlardır. İlk olarak bugünkü Ukrayna'nın kuzeybatısını, Beyaz Rusya'nın güneyini ve Polonya'nın güneydoğusunu kapsayan alana yerleşen pagan Slav kabileleri arasında zamanla komşu halklarla temas kurma sonucunda dilsel ve kültürel farklılıklar oluşmuştur. Nüfus oranının artmasıyla farklı kollara ayrılan Slav halkları, yayılma yönlerine göre batı, güney ve doğu Slavları olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Çalışmamızın konusu olan ilk Rus kabileleri ise Ukrayna ve Beyaz Rus topluluklarıyla beraber doğu Slav grubunu oluşturmaktadır. Prensliklerin bölünmesiyle iç çatışmalar yaşayan Slav kabileleri ancak 10. yüzyılda merkezleşmeye başlamışlardır. Türk topluluklarının tersine, yerleşik hayat süren Slav halklarının ve Slav mitolojisinin kaynağı üzerine yapılan çalışmalar ancak Hristiyanlığın kabulünden ve yazılı edebiyata geçilmesinden sonra başlayabildiği için pek çok inanış ve dini uygulamada tek tanrılı dinin etkileri ağır basmaktadır. Türk halklarının göçebelik nedeniyle iç içe geçmiş kültür dokusuna benzer şekilde, Rus mitolojisinde de pagan çağlarla Hristiyanlık döneminin kabullenmeleri birbirinden ayırt edilemeyecek kadar girift bir yapı sergiler.

Rusya'da ilk mitoloji çalışmaları yapılırken, dönemin mevcut metotları kullanılarak Rus mitolojisini klasik Yunan ve Roma mitolojileriyle denkleştirme çabaları gösterilmiş, bu durum Rus mitolojisinin özünü ortaya çıkarmada bir engel teşkil etmiştir. Çünkü son derece sistemli olması dolayısıyla hemen hemen tüm dünya mitolojilerine örnek teşkil etmiş olan antik Yunan ve Roma mitolojilerinde tanrılar ve tanrıçalar belirli bir hiyerarşi doğrultusunda gruplandırılmıştır, hepsinin güç ve görev tanımları son derece açıktır. Oysa aynı sistemi, düzenli bir tanrı panteonuna sahip olmayan Rus mitolojisine uyarlamak neredeyse imkânsızdır. Bunlara ek olarak, özellikle 18. yüzyılda Rusya'da egemen olan santimentalizm akımının etkisiyle edebiyat ve sanatta sık sık klasik mitolojiye başvurulması, Rus mitolojisine özünde olmayan bir şiirsellik ve gereksiz bir duygusallık da katmıştır. Ancak 18. yüzyılın sonu gibi geç bir dönemde başlayan saha çalışmaları ve arkeoloji, dilbilim, etnografya, tarih, sosyoloji gibi farklı disiplinlerle yapılan karşılaştırmalı çalışmalar sonunda Rus mitolojisi hakkındaki kapsamlı bilgilere ulaşılabilmektedir.

Dinî Sistemlerin Tesirleri

Hem Türk hem de Rus halklarının Orta Çağ'da tek tanrılı dinleri kabul etmeleriyle birlikte mitolojik inanç düzeyinde büyük değişiklikler olmuş, mitoloji bir sistem olarak etkisini kaybetmiş ancak yine de inanç düzeyinde varlığını devam ettirmiştir. Elbette din değiştirmek belli bir süreç gerektirdiği için bu değişim oldukça yavaş olmuştur. Pagan dönemlerden kalan uygulamaların bir kısmını kimi zaman sebebinin ve kaynağının bile bilmeden/düşünmeden kabullendiğimiz gelenek ve adetler şeklinde günümüzde bile devam ettirmekteyiz. Modern dünyamızda sürdürdüğümüz gelenek ve inanışların bir kısmı, bizim toplumumuzda İslamiyetin etkisiyle, Rus halklarında ise Ortodoksluk çerçevesinde değişime uğrayarak, farklı bir kalıba girerek ve yeni anlamlar yüklenerek kısmen varlığını korumaktadır.

İslamiyet 10. yüzyılın sonlarına kadar Türk halkları arasında fazla yaygınlaşmamıştır. Savaşçı bir özelliğe sahip olan Türk topluluklarının Müslümanlaşması, zamanla güçlenen ve savaşmayı istemeyecek kadar zenginleşen Abbasi halifeleri ve Samaniler gibi büyük devletlerin hizmetine paralı asker olarak girmeleriyle başlamış, özellikle Satuk Buğra Han'ın kendi halkıyla birlikte İslamiyeti kabul etmesiyle hız kazanmıştır. Zamanla Gazne İmparatorluğu, Selçuklular ve diğer göçebe Türk toplulukları kitleler halinde İslamiyeti benimsemişlerdir. Müslümanlaşan Türk halkları bir dereceye kadar eski geleneklerini muhafaza etmişlerdir. Orta Asya ve Türk kültür tarihi uzmanı olan ve Anadolu'da göçerler arasında incelemeler yapan Prof. Jean-Paul Roux'un ifadesine göre (1998: 33), ritüel savaşları, düşman ölümlerinin mezardan çıkarılıp yakılması, şehzadelerin boğdurulması, başlık üzerine tüy takılması gibi eski dine ait gelenekler, Müslüman Türkler tarafından bir tepki almadan yeni dinlerinde de devam ettirilmiştir. İslamiyet'ten önceki diğer inanç sistemlerinden alınan unsurların Türk kültürüyle kaynaşması sonucunda mitolojik motif ve kavramların bir kısmı devamlılık teşkil etmiş, din değiştirmiş olsalar da Türk toplulukları inanç bağlamında eski mitolojik tasavvurlara bir dereceye kadar bağlı kalmışlardır.

Türk topluluklarına benzer şekilde Rus halkları arasında da semavi dine geçiş aşamasında geçmişten gelen pagan izlerini tamamen silmek hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Dağınık prenslikler halinde yaşayan kabilelerin 10. yüzyılda birleşip merkezileşmesi ile Ortodoksluğu benimsemesi arasında çok kısa bir zaman diliminin olması nedeniyle Rus mitolojisinde gerçek anlamda bir yukarı tanrı panteonu oluşmamıştır. Özellikle yazılı edebiyatın Hristiyanlığın kabulünden sonra gelişmesi ve yazı dili olarak Kilise Slavcasının benimsenmesi nedeniyle pagan dönemlere ait mit ve efsaneler daha önceden yazılı kayıt altına alınamamış, Kilise Slavcası ile yazılanlar ise ağırlıklı olarak Ortodoksluğu yayma çabasıyla yeni yorumlar katılarak orijinal halinden uzaklaştırılmıştır. Kadim Rusya'da tek tanrılı dinden önce pagan anlayış hem üst düzey yönetici olan prensler hem de sıradan halk için aynı iken, Hristiyanlığın kabul edilmesinden sonra oluşan sınıf farkı ve eşit olmayan şartlar nedeniyle yeni inanç sisteminin uygulamalarında uzunca bir süre farklılık yaşanmıştır. Bunun sonucunda üst düzey sınıf yeni dinin geleneklerini uygularken, köylüler ve sıradan halk eski pagan geleneklerine sıkı sıkıya ve çok uzun bir süre bağlı kalmıştır. Böylece Rusya'da düalist inanç sistemi girift bir yapı şeklinde varlığını sürdürmüştür. Hristiyanlıkla beraber geleneksel tarım takvimine yeni günler ve yeni özellikler eklenmiş, eski ve yeni ritüeller

birbiri içine geçerek yeni bir anlayışla uygulanmıştır. Örneğin, ürünün ve bereketin artırılması amacıyla ilkbaharda ilk hayvan sürüsünün güdülmesi sırasında yapılan pagan ayinlere bir Hristiyan geleneği olan mumlar ve ikonlar eşlik etmeye başlamış; iyi ve yeterli av elde edebilmek için orman iyisine sunulan kurbanlara paskalya yumurtası da eklenmiştir (Kapitsa 2005: 7-8). Buna benzer uygulamalar hâlâ günümüzde de sürdürülmektedir.

Tanrı, Doğa, İye ve Kült Kavramları

Türklerde tanrı tasavvuru Gök Tanrı'nın yanı sıra Yer Tanrı ve tanrısal nitelikler taşıyan ruhlarla ilişkilidir. Gök Tanrı kültürünün, tek tanrılı dine geçiş aşamasında Tanrı kavramının yerleşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Mitolojik sistemin temelinde, pagan kişinin kendisi ve yakın çevresi hakkındaki tasavvurları yatar. Tabiat ise tüm bilinmezliğiyle evrensel bir olgu olarak bütün mitolojik sistemler içinde kendisine karşı korku, saygı ve dini bağımlılık duygusu uyandıran en önemli unsur olmuştur. Pagan toplulukların çoğu, doğaya ve evrene ilişkin tüm bilinmezlikleri tanrılaştırmıştır. Çeşitli Türk boyları bazı tabiat unsurlarını tanrı olarak betimlerken, bazılarını tanrıdan daha aşağıda saydıkları iyi ve kötü ruhlar şeklinde gruplandırmıştır. Tanrıların ve ruhların isimleri ve işlevleri çeşitli Türk halklarına göre bir takım farklılıklar gösterse de ortak paydada hepsinin insan yaşamını yönlendirdiğine, bereketi etkilediğine, korku ya da hastalık saldırdığına, gökte, yerde ya da yeraltında yaşadığına inanılmıştır. Gök Tanrının, insanın erişemeyeceği uzaklık olan gökyüzünde yaşadığına inanılır. Ona dua edilir ve sunuda bulunulur. Ailenin, soyun, bereketin, kısacası tüm yaşamın yönlendiricisi olarak kabul edilen Gök Tanrı, bütün Türklerin ana kültü olarak kabul edilmiştir (Bayat 2015: 215).

Çok katlı olarak tasavvur edilen gökyüzünün her katında Gök Tanrı dışında ruh ya da kutsal kabul edilen başka tanrıların da yaşadığına inanılır. İyiliğin sembolü olup, iyi olan her şeyi yarattığına inanılan Ülgen bunların en önemlisidir. Erlik ise tüm kötülüklerin yaratıcısıdır. Aşağı dünyanın hâkimi olan Erlik, insanlara felaket ve hastalık getirir. Türk mitolojisinde gökyüzü, orta dünya ve aşağı dünya tanrıları dışında, başlangıçtan beri mevcut olduğuna inanılan ruhlarla sonradan yaratıldığına inanılan ruhlardan oluşan iki kategori mevcuttur. Bunlar da kendi aralarında iyi/temiz ruhlar ve kötü/kara ruhlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Zamanla bu ruhların ve hatta tanrıların somutlaştırıldığı, antropomorfik özellikler eklenerek kişileştirildiği görülür.

Rus mitolojisinde ise pagan tanrılarla ilgili bilgiler, birbirinden kopuk ve bağımsız kaynakların derlenmesiyle oluşturulabilmiştir. Buna göre çok geniş topraklara dağılması ve birbirinden bağımsız yaşamaları nedeniyle her kabile kendi tanrısını yaratmış ve kendi geleneğiyle ona tapmıştır. Her ne kadar Slavların çok tanrılı panteonundan söz edilse de kabul edilen genel görüş, yaratıcının tek olmasıdır. Bütün dünyayı ve evreni yaratan tek bir tanrının, düzeni devam ettirebilme adına yardımcı tanrıları, ruhları ve koruyucu iyeleri yarattığı kabul edilir. Rus mitolojisindeki hiyerarşi sistemi, gökyüzü tanrıları, yeryüzü varlıkları ve yer altı ruhları olmak üzere üç bölüme ayrılabilir. Gökyüzü tanrıları da kendi içlerinde yukarı yerüstü ve aşağı yerüstü tanrıları olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Yukarı yerüstü tanrıları, hava ve doğa olaylarını düzenlemek, toplum içinde ve dışında uyumu sağlamak, askeri düzeni temsil etmek, ürünlerin bereketini ve doğurganlığı devam ettirmek gibi görevleri üstlenirken, aşağı yerüstü tanrıları tabiatı

temsil eden varlıklarla ataların ruhundan oluşur. Bunların dışında yeryüzüne ve yeraltına ait olan iyi ve kötü ruhlar ve iyeler mevcuttur. Bunlara zamanla zoomorfik ve antropomorfik özellikler kazandırılmıştır.

Hem Türklerin hem de Rusların mitik dünyasında, insanların çoğu zaman koruyucu iyelerle, iyi ve kötü ruhlarla iç içe yaşadıklarına inanıldığı için onlara saygı duyulmuş, bulunduğu yerler temiz tutulmaya çalışılmış, yılın belli dönemlerinde törenler yapılarak sunularda bulunulmuş ve onları kızdırmamaya gayret gösterilmiştir. Her iki toplumun da arkaik inanç sistemi ve buna bağlı uygulamaları, kişilerin bakir doğayla yakın ilişkisi üzerine kurulmuştur. Buradan yola çıkarak Türk ve Rus mitoloji sistemlerinin, kendilerine komşu olan uluslarda görüldüğünün aksine, soyut kavramlardan değil doğanın kendisinden oluşturulduğu sonucuna varılabilir.

Henüz sırrına erişilemeyen ve bu nedenle hem korkulan hem de saygı duyulan doğa güçleri karşısında mitolojilerde iye ve kült kavramı oluşturulmuştur. İlkel dönemlerde zorlu doğa koşullarıyla savaşılan insan için en önemli amaç, soyu sürdürmek, hastalıklardan, ölümden, kıtlıktan, doğal afetlerden ve kuraklıktan korunmak, toplumsal düzeni devam ettirmek, doğurganlığı ve bereketi sağlamaktır. Bu amaçla hem Türk hem de Rus mitolojilerinde doğayı ve evreni oluşturan öğelere bir takım ruhsal özellikler atfedilmiş, kutsiyet kazandırılmış, kurbanlar sunulmuş, yasaklar oluşturulmuş, ayinler yapılmış ve ayrıca cansız nesnelerin de bir ruhu olduğuna inanılmıştır. Hem toplumun hem de doğanın ahenginin devam ettirilmesi için doğa olaylarına hâkim olduğuna inanılan iyi ve kötü ruhlara saygı duyulmuş, kurban ve sunularla onları mutlu etmeye ve sakin tutmaya çalışılmış, böylece kült kavramı doğmuştur. Ateşe, suya, ağaca, toprağa, havaya, taşa, dağa ve doğadaki diğer unsurlara duyulan saygı ve ihtiyaçtan dolayı her biri kült kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu süreçte şimşek çakması, yıldırım düşmesi, rüzgâr uğultusu, ay ve güneş tutulmaları gibi sırrı çözülemeyen ve tehlikeli görülen birtakım doğa güçleri ise kişileştirilerek tinsel varlıklara dönüştürülmüş, koruyucu iyeler yanında bazı demonik varlıklara dönüştürülen ruhların varlığına inanılmıştır.

Türk ve Rus mitolojilerinde atalar kültü de önemli bir yer tutmaktadır. Soyun devamını sağlamaları, bazı toplumsal kuralları belirlemiş olmaları ve düzeni sağlamaları nedeniyle atalara ve onların ruhlarına özel bir önem verilmiştir. İye kültünden farklı olarak atalar kültü daha çok öteki dünya ile ilişkilendirilmiştir. Eski Türk toplulukları kendilerine ata bildikleri kişiler için büyük mezarlar yapmış ve ölenlerin ruhlarına büyük saygı duymuştur. Türk topluluklarının özellikle sonbahar mevsiminde ataların ruhlarına kurban sunduğu bilinmektedir. Kurbanların çoğu, ataların ruhlarının bulunduğu inanılan ata mağaralarında sunulmuştur (Bayat 2015: 210). Kurban sunmada amaç, toplumsal düzeni korumak, herkesi bir araya toplayarak birlik ve beraberliği sağlamak, doğanın ahengini ve enerjisini korumaya çalışmaktır. Rus mitolojisine göre ortak dünya düzeni, insanların dünyasıyla öteki dünya arasındaki dengenin korunmasıyla sağlanabilir. Eceliyle yani doğanın ahengini bozmadan, vadesinde ölenlerin ruhları kutsal sayılır ve atalar ruhu olarak kabul edilen bu saygın ruhlar için yılda bir kere anma ayini düzenlenir.

Ölüm ve Öteki Dünya

Varoluşun iki uç noktası olan yaşam ve ölümün sırrına cevap arayışı bütün toplumların mitlerinde ve dinsel inanışlarında ortak paydayı oluşturur. İnsanoğlunun yaratılıştan itibaren üzerinde sürekli düşündüğü, egzistansiyel değer taşıyan ilk ve en önemli konulardan biri, ruh anlayışı ve ölümden sonraki hayat düşüncesidir. Ölümü hem doğal bir son olarak kabullenip hem de ölümsüz olmayı arzulamak, kişiler için belki de varoluşun en büyük paradoksudur. İnsanların evrensel anlamda ölüm olgusuna yaklaşımları kültürler, sosyal koşullar ve hatta tarihi dönemler arasında bazı değişikliklere uğramış olsa da, ne kadar basit düzeyde organize edilmiş olursa olsun yeryüzünde ruh düşüncesine, ölüm olgusuna ve ölüm ötesine değinmeyen hemen hemen hiçbir din, hiçbir inanış yoktur. Ruh ve ölüm düşüncesinin, insanlık tarihiyle çağdaş olduğu bir gerçektir. Bugün ölüm karşısında edindiğimiz tecrübelerin ya da toplum tarafından kabul görmüş inanış ve uygulamaların temelinde ise mitolojik tasavvurların izleri yatmaktadır. İkel insanın kendine özgü zihin yapısı, etrafındaki nesnelere ya da olayları kendisi gibi yaşayan ve bir ruha sahip olan varlıklar olarak algılaması esasına dayanmaktadır. Kadim dönemlerde tabiat, ilkel insan için en büyük merak ve korku kaynağıdır. İnsanlar doğanın sürekliliğini, değişmezliğini ve düzenli olarak tekrar edişini keşfederek kendisini tabiatla bütünleştirmiştir (Durkheim 2011: 105). Buna göre, gün doğumu, ayın evreleri ve mevsim döngüsü gibi sistematik olayları göz önünde bulundurarak doğanın sürekli kendini yenilemesini temel alan Türk ve Rus mitolojilerinde insanın da doğanın bir parçası olarak kendini yenilediği varsayılır ve dolayısıyla ölümden sonra öbür dünyada yaşanacak bir hayatın varlığı söz konusudur. Henüz semavi dinlerin olmadığı ilkel dönemlerden itibaren ölümle başlayan ve dünyadaki varoluşun farklı bir sistemle sürdürüldüğü başka bir dünyaya olan inanç, günümüzde de devam etmektedir. İnsanın hayattayken ayrılmaz bir parçası sayılan ve onu sadece uyurken, ağır bir hastalık esnasında ya da öldüğünde terk ettiğine inanılan ruh kavramı ise mitolojik sistemde bireyin yaşamsal uzantılarından biri olarak kabul edilir. Fiziksel ölümden sonra ruhun yaşamaya devam ettiğine, varlığını farklı şekillere bürünerek sürdürdüğüne inanılır (Baranovskaya 2007: 27).

Ölüm ve öbür dünya hakkındaki tasavvurlar Türk ve Rus mitolojik sistemlerinde hastalığa ve ölüme sebep olduğu düşünülen kötü ruhlarla ilişkilendirilmiştir. Modern dünyamızdaki kabullenmelerden farklı olarak ilkel kabileler, bireyin gençliğini ve gücünü önemsemiş, hasta ve yaşlıların ya da doğal olmayan yollarla ölen kişilerin kötü ruhlar tarafından lanetlendiğine inanmıştır. İkel mantıkta ruhun bedenle eş sayılmasından dolayı, beden yaşlanırken ruhun da yaşlanacağı varsayılır ve yaşlılıkta ortaya çıkacak fiziki bozulmaların ruhta da görülmesini engellemek amacıyla kişi belli bir yaşta ölüme terk edilir. Böylece ruh, bedenden uzaklaştırılır ve bir süre sonra daha genç bir bedene nakledileceğine inanılır. Türk ve Rus pagan kabilelerinde en büyük amaç, ruhun bedeni terk edeceği o kaçınılmaz anı bir süre daha erteleyebilmek için sürekli hastalıkların tehdidi altında bulunan yaşamın korunmasıdır. Bu nedendir ki Orta Asya Türkleri arasında şamanı tanımlamak üzere kullanılan terimlerden biri *şifacı*dır (Roux 1999: 28; Gömeç 2006: 109). Pagan Ruslarda ise bu görevi büyücüler ya da otacılar üstlenmiştir. Savaşçı bir millet olan Türklerin hastalıkla ya da yaşlanmayla gelen ölümlere sıcak bakmadığı ve savaş meydanlarında ya da düşmanla mücadele anında ölmeyi üstün gördükleri bilinmektedir (Bayat 2015: 326). Bu nedenle Buryatlar ya da Yakutlar gibi bazı Türk boylarında insanlar, gelecekte tükenmeden ve güçsüz düşmeden önlem

alarak henüz tüm güçlere sahipken intihar etmeyi ya da kendilerini bir yakınlarına öldürtmeyi yeğlemişlerdir çünkü doğal ölüm evlatlar için utanç kaynağı sayılmıştır. Ayrıca bedenün güçsüzlüğünün ruha da iletildiğine inanılır. Yaşlıları iri parçalar halinde kuyruk yağı yedirerek öldürme geleneği, geçmişte Hakaslar da dahil olmak üzere pek çok Türk boyunda yaygındır (Lvova vd. 2013: 75). Bununla birlikte yaşlılara ve yaşlılığa karşı bu tutumun tam tersi olarak aile büyüklerinin el üstünde tutulduğu durumlar da söz konusudur. Türk dünyası uzmanlarından Jean-Paul Roux'un (1999: 74) da belirttiği gibi, yaşlılık korkusu aşıldığı zaman yaşlılara büyük saygı duyulmaya başlanmıştır. Örneğin, Kimaklar arasında, bir hastalığı ya da görünür bir sakatlığı olmadığı durumlarda yaşlılara büyük saygı duyulmaktadır. Benzer bir tutuma kadim Rus toplulukları arasında da rastlanmaktadır. Yaşlılığa ve hayat tecrübesine bir yandan saygı duyulurken, bir yandan da yaşlı kimselerin gönüllü olarak ölümü seçmeleri yadırganmaz çünkü ruhun başka bir formda yaşayacağına inanılır. Yaşlıları kurban etme ritüeli, tarım takvimin başı olan Mart ayında yapılır. Bunun nedeni, hem tarlada çalışacak kol gücüne olan ihtiyaç hem de elde edilecek kısıtlı miktardaki değerli mahsulün genç nesle paylaşılma ihtiyacıdır. Zamanla bu ritüel, dini gelenek bağlamında hayvan kurban etmeye evrilmiştir.

Ölüm Sebepleri

Türk ve Rus mitolojilerinde insanların ölümünün iki şekilde gerçekleştiğine inanılır. Fuzuli Bayat'ın (2015: 333) belirttiğine göre, Altay Türklerinde vakitsiz ölüm, yer altı dünyasının hâkimi olan Erlik'in aç gözlülüğü yüzünden gelir. Ecel olarak bilinen vakti gelmiş ölüm ise Erlik ile Ülgen'in ortaklaşa aldığı karar sonucunda gelir ve bundan kurtulmak mümkün olmaz. Benzer şekilde, pagan Rus ve diğer doğu Slav kabileleri arasında yaygın olan inanca göre de iki tür ölüm vardır. İlk gruba girenler, eceliyle yani yaşlanarak ölenlerdir. Eceliyle ölenlere saygı gösterilir ve bu kişilerin ruhları toplum tarafından *ana-baba*, *dede* ya da *ata* olarak adlandırılır. Bu saygın ruhlar için yılda birkaç kere anma töreni düzenlenir. *Ataları ısıtma* adı verilen bu ritüellerde ataların ruhları ile iletişim kurmak üzere ateş yakılır. Günümüzde bu gelenek, yemek piştikten sonra ocağa atılan fazladan birkaç odunla ateşin beslenmesi şeklinde devam etmektedir. Rus mitolojik sisteminde ölüm şekline göre ikinci gruba girenler ise eceliyle ölmeyip kazayla, intihar ederek, boğularak, donarak, ormanda kaybolarak ya da aşırı içki içerek ölenlerdir. Ölü doğan bebekler, evlenmeden ve çocuk doğurmadan yani arkasında bir nesil bırakmadan ölenler ve ayrıca cadı ya da büyücü olarak bilinen kimseler de bu gruba dahildir. Bu kişilerin ruhlarının demonolojik karakter kazanmasının nedeni, beden ile ruh arasındaki bağın vadesinden önce kopmasıyla açıklanır. Pagan kişinin düşüncesine göre, kazayla da olsa kişi, yazgısından önce öldüğü için toprak onu kabul etmeyecek ve kötü ruhlar toplum için tehlike yaratacaktır. Bu ruhlar, ölen kişinin normalde yaşaması gereken süre kadar yeryüzünde kalacaktır. Rus mitolojisindeki inanışa göre doğal afetlerde, salgın hastalıklarda ya da herhangi bir sebeple vadesinden önce ölen kişiler, normal hayat döngüsüne katılmadıkları için doğanın ahengini ve enerjisini olumsuz yönde etkilerler. Bu nedenle zamansız ölenlerin kafası ya da el ve ayakları kesilerek kavak dalından yapılan kazıklara saplanır ve metruk arazilere, dere yataklarına ya da insanların yaşamadığı uzak bölgelere atılır (Agapkina ve Petruhin 1995: 187).

Zaman zaman meydana gelen ay ve güneş tutulmaları, yıldız kaymaları, şimşek çakmaları ve şiddetli gök gürlemeleri gibi tabiat olayları, ilkel toplumların kavramlaştırmadan habersiz olmaları nedeniyle bir takım simgesel çağrışımlarla desteklenerek ölüm olgusuyla ilişkilendirilmiştir. Örneğin, Hakaslar kasırgaları zamansız ölen kişilerin ruhları ya da ölüm sonrası gölgeleri olarak kabul ederler. Bu ruhlardan korunmak için kasırgaya tükürüp ondan değnek ve bıçaklarla korunmaya çalışırlar. Benzer bir inanış Altay Türkleri arasında da vardır. Güneşe ters yönde dönen bir toz kasırgası, ölen kişilerin ruhlarının harekete geçmesi şeklinde algılanır. Kasırganın eve yaklaşması ise kötüye işarettir (Lvova vd. 2013: 93). Kadim Rus kabileleri arasındaki inanışa göre ise kötü ruhlar, zamansız ölenlerin ruhlarını şiddetli fırtına ve kasırga eşliğinde alırlar. Bu nedenle kuvvetli bir fırtına estiğinde birinin intihar ettiği ya da bir büyücünün öldüğü düşünülür (Zabilin 2014: 283).

Ruh Anlayışı

Kişi öldükten sonra ruhunun ne yaptığı konusunda farklı betimlemeler vardır. Kadim Türk ve Rus inanışlarında ölümü algılama ve anlamlandırma biçiminin temel unsurunu ruh inancı oluşturur. Modern toplumların kolektif düşünce yapısına göre maddeyle hiçbir ilişkisi olmayan ruh, kişinin ölümünden sonra bedeni terk eder. Hatta modern düşüncede bireyin ölümü, beyinsel işlevlerin durmasıyla birlikte bilincin ortadan kalktığı ana dayanır. Dolayısıyla öznel bakımdan ölüm, sadece bilinçle ilişkilendirilmektedir. Beden çürüyüp giderken, ruh yaşamaya devam etmektedir (Schopenhauer 2014: 12). Oysa ilkel zihniyette ruh-beden ayrımı yoktur. Bunun nedeni, ilkel insanın bir varlıkta önemseydiği temel olgunun bir mevcudiyete yönelik olmasıdır. Ölüm olgusunun mitolojilerde çirkin ve yaşlı bir kadın, şeffaf vücutlu ve dişsiz bir insan, kanatlı bir çocuk ya da bir adam olarak kişileştirilmesi ve böylece somut bir varlığa büründürülmesi buna örnektir. Dolayısıyla ölümü var eden bu mevcudiyet, aslında zaten yaşam süresince özerk bir varlığa sahiptir. Pagan Rus mantığına göre insan, doğanın karşısında bir güç değil, onun bir parçasıdır. Doğada olup bitenler ile insanın yaşadıkları, uyumlu bir paralellik içindedir. Bu durumda kişinin kendisine yönelttiği soru “Ruh nedir?” gibi bir genelleme değil, “Benim ruhumda olan biten nedir?” sorusudur. Söz konusu durum, mitolojik şuurda ilkel insanın kendisini makrokozmostan ayrı bir varlık olarak kabul etmemesinden ileri gelmektedir.

İlkel zihniyette ruh, modern dünyada kabul edilen manevi ruhtan oldukça farklıdır ve konumu, ruh ile madde arasında ortada bir yerdedir (Roux 1999: 110). Ruh, insanlarla aynı isteklere ve aynı arzulara sahiptir ve daha önceden tanıdığı kimselere beslediği hislere uygun olarak kişiye yardım edebilir ya da zarar verebilir. Sahip olduğu doğa, ruhu hem çok kıymetli bir yardımcıya hem de korkunç bir düşmana dönüştürebilir. Söz konusu ruh, içinde barındığı bedeni her türlü rahatsızlığa maruz bırakabilir ya da bedenini canlılığını artırabilir. Bu özellikleri sayesinde sırları çözülemeyen her türlü olay, sebebi bilinmeyen her türlü hastalık, ruhların tesiriyle açıklanma imkânı bulur. Hastalığın ve sağlığın ve ayrıca her türlü iyi ve kötü olayın kontrolü ruhların elinde sayıldığı için de ruhları kızdırmamak ya da ihtiyaçlarını karşılamak adına kurban sunma, dua etme gibi uygulamalar ortaya çıkmıştır (Durkheim 2011: 76-77). Türk ve Rus mitolojik sisteminde ruh hakkındaki görüşler paralellik göstermektedir. Her iki kabullenmede de ruh kavramında *insanın ikizi* inancı benzerlik gösterir. Leonid Potapov (2012: 54), insanın bireysel ikizi inancının, tıpkı doğa gibi

insanın da kendine has döngüsüyle ilişkilendirildiğini belirtir. Buna göre, her insanın hayatı kişi daha doğmadan dünyanın gök kısmında başlar. Oradan Tanrı tarafından somutlaşmış şekilde yeryüzüne gönderilir. Kayan bir yıldız, güneş ışını¹ ya da bir ağaçta yaprak olarak sallanan cenin, Tanrının üflemesiyle evin bacasından ocağa ve oradan da ana rahmine düşer. Bundan sonra insanın rahim içi hayatı başlar.² Dünyaya gelişinin ilk belirtisi olan *tın*³ ile birlikte ise gerçek yaşam başlar. İnsan büyüdükçe, ölünceye kadar onun bedeninde kalacağına inanılan ikizi de büyür. Öldükten sonra ikiz, ya Tanrıya geri döner ya da ölümler dünyasına göç eder. Rus mitolojisine göre ise henüz doğmamış insanların ruhları Tanrı tarafından muhafaza edilir. Tanrı, ruhu insana ana karnındayken gönderdiği an, bebek hareket etmeye başlar. Bebek, ruhu aldığı zaman gökyüzünde yeni bir yıldız⁴ parlar. Bebek büyüdükçe ruhu da büyür. Ruh, kişinin ömür boyu yediği yemeklerin buharından beslenir. Ruh, bedeni tamamen terk edince kişi de ölür. Bedeni terk eden ruh, yeme, içme, üşüme, hareket etme gibi insani özelliklerini devam ettirir (Levkiyevskaya 2000: 161-165).

Hem Türk hem de Rus kabilelerinde ruhun, kişinin ölümünden sonra da yaşadığına inanılır. Buna göre ruh, bedenden ayrılırken rüzgâr, duman, buhar, kelebek, sinek ya da kuş şeklini alır. Bu tasavvurların temelinde, insan doğasını tabiatla bütünleştirmeye ve insanı kozmosla uyumlu hale getirmeye çalışan toplumsal bilinç yatmaktadır. Ölüm, ruhun bedenden ayrılması olarak açıklansa da bu ayrılma kendiliğinden olmaz. Daha önceden ölmüş olanların ruhları buna neden olur. Türk mitolojik sistemine göre ölen, bedendir. Can ise ölümsüzdür; tenden tam anlamıyla bağımsızdır (Bayat 2015: 334). Anadolu halklarının tasavvurunda ruh, kişinin hem hayattayken hem de ölümünden sonra yaşamasını sağlayan uçucu bir tözdür. *Ruh* ve *can* kavramlarının genellikle birbiriyle aynı anlamda kullanılması, kişinin yaşam enerjisinin bu töze bağlı olduğunun kabulüyle ilişkilendirilir (Örnek 1971: 61).

Ruşçada *ruh* anlamına gelen sözcük, kişinin iç dünyasını, manevi ve psikolojik yönünü ifade eder. Rus araştırmacıların Eski Slav dilinde mevcut olan bu sözcüğün etimolojisi üzerine yaptığı çalışmalar, *ruh* ve *soluk alma* kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmıştır⁵. Ruh bir bakıma insanın iç dünyasının yer aldığı kısımdır. Ruhun özü ise candır. Can, ruhu var eden ancak varlığını onun sınırları dışında sürdüren özdür. Pagan Rus inancına göre, yaşayan bedendeki ruh kavramı ile ölü bir bedendeki ruh arasında antropolojik ve kozmolojik alan açısından fark vardır. Antropolojik alan olarak kabul ettiğimiz yaşayan bir bedene ruh, kişinin doğumuyla birlikte girer ve uyku, bayılma ya da ağır hastalık durumları dışında asla bedeni tamamen terk etmez. Geri dönmek üzere terk ettiği an, ölüm gerçekleşmiş demektir. Kozmolojik alan açısından ise ölen bedenden ayrılan ruhun yeryüzünde, öbür dünyada ya da iki dünya arasında yaşadığına inanılır. Bu alan, aynı zamanda ruhun bedenden ayrılıp ölü gömme merasimleri aracılığıyla öteki dünyaya gidiş yolunu, anma ritüellerinde yeryüzünde kalış sürelerini, öbür dünyaya kabul edilme ve yerinin belirlenmesi aşamasındaki bekleme sürelerini, ölen kişinin ruhunun yakınlarını ve evini görmek üzere yeryüzüne yaptığı periyodik ziyaretleri, demonolojik varlık olarak bir cisme bürünme aşamalarını da kapsar (Tolstaya 2000: 52-53). Rus inanç sisteminin farklı gelişim evrelerinde, ruh kavramının da farklı tasavvurları ortaya çıkar. Yaygın olan mitolojik bilgiye göre, kadim Ruslar ruhu önce hava, buhar, duman, rüzgâr gibi gözle görülemeyen ama hissedilen

bir varlık olarak kabul etmiş, zamanla ruhu cisimlendirme ihtiyacı duyarak kuş, sinek, kelebek, arı gibi zoomorfik özellikler kazandırmış ve son olarak da antropomorfik nitelikler vererek iyi ve kötü insan karakterleri yaratmıştır.

Ruh, hem Türk hem de Rus inanışlarında insan bedenindeki diğer organlardan farklı olarak yer değiştirebilir⁶ ve hatta bir süreliğine bedeni terk edebilir. İlkel düşüncede ruh, içinde bulunduğu bedenden kısmen bağımsız olsa da bedenden tamamen ayrılamayacak kadar onunla bütünleşmiştir. Belli organlar ruhun ikamet yeri, onun dış görünüşü ya da fiziki tezahürü olarak kabul edilir. Bir güç oluşturması şartıyla, insan bedenindeki her şey ruh olabilir. Öz, tüm vücudu kapsar niteliktedir. Eski Türk toplulukları arasında ruhun böbrekte, kanda, kemikte, iskelette ya da kalpte bulunduğu inanılır. Moğollar ise ruhun sabit durmayıp bedende sürekli dolaştığına inanırlar. Bu inanç, tabii olmayan yollardan gelen ölümü anlamlandırma çabasıyla ilişkilidir. Buna göre ruhun o anda bulunduğu uzuv, parmak kesilmesi gibi ufak bir yara bile olsa kişinin ölmesine neden olabilir (Harva 2014: 214). Kadim Rus toplulukları ise ruhun canlı bir varlık olarak insan bedeninin kalp, göğüs, karın bölgesi, kafa, karaciğer, kan, boğaz ya da sağ koltuk altında yaşadığına inanır. Bir diğer inanışa göre ise ruh, yaşamın ve hareket gücünün sembolü olarak, vücudun hareket eden herhangi bir organında bulunabilir. Bu durumda ruh, yürürken bacaklarda, konuşurken yüzde, kol gücüyle çalışırken ise ellerdedir. Sosyoloji uzmanı Uno Harva'nın (2014: 227) belirttiğine göre, Türk ve Moğol halklarının destanlarında, insan bedeninde yaşayan ve her fırsatta dışarı çıktığına inanılan ruhtan ayrı olarak bir de sürekli olarak insan bedeninin dışında yaşayan bir ruhtan söz edilir. Bu türden *çift ruha* sahip olma inancına eski Rus halkları arasında da rastlanır. Bu tür kişiler genelde demonolojik gruba dahil edilir ve şeytan-insan karışımı olduğuna inanılır.

Birbirinden ayrılmadığı düşünülen ruh ve beden birlikteliği, uyku esnasında kısmen sona erer. Organizmanın beyin faaliyetlerini yavaşlattığı, bir takım vücut salgılarını azalttığı, nefes alıp vermeyi, nabızı ve kalp atışlarını yavaşlattığı derin bir bilinçsizlik evresi olan uyku, ölüme en yakın deneyim olarak algılanır. Bu nedendir ki uyku, geçici ölüm olarak nitelendirilir. Rus inanç sistemine göre uyku esnasında ruhun *dolaşmaya*⁷ çıktığı düşünülür. Uyuyan kişiye dokunulduğunda ya da baş kısmı ayaklara gelecek şekilde döndürüldüğüne ruhun bedene geri giremeyeceğine inanılır. Uyku esnasında ruhun bedenden ayrıldığına dair inanç, kimi yörelerde sadece çift ruha sahip olanlara atfedilir. Kişi uyurken ruhunun ağzından, burnundan ve hatta kulaklarından sinek, küçük bir kanatlı böcek ya da kurtçuk/tırtıl şeklinde çıktığı ve dolaştıktan sonra yine çıktığı yerden geri girdiğine inanılır (Tolstaya 2000: 68). Gerek Rus gerekse Türk inanışlarına göre, dolaşmak için bedenden ayrılan bir ruh için en büyük tehlike, yolunu yitirip geri dönememesidir. Harva'nın (2014: 217-218) belirttiği gibi, dikkatsiz ve zeki olmayan bir ruh, kaybolduğunda kötü ruhların eline düşebilir, suya düşüp boğulabilir, uçsuz bucaksız bozkırın ya da bir ormanın derinliklerinde yitip gidebilir. Ruhlara yüklenen bu anlam, kişinin günlük yaşamda karşılaştığı tehlikelerle eşdeğerdedir. Her ruhun, sahip olduğu kişinin huyuna, zekâsına ve yeteneklerine sahip olduğuna inanıldığı için, ruhun bu zor durumlardan kurtulması da onun yeteneğine bağlıdır. Bu durumda zeki bir ruh, tehlikelerle baş edebilmek için ağaç dalları arasına ya da bir hayvan postuna gizlenmesini bilir. Hatta ruhlar için en güvenilir yer, içinde ateş yanmakta olan bir ocağın civarındadır. Ateş kültünün öneminden dolayı ateş ruhunun

kıvılcımlarla kötü ruhları civardan uzaklaştıracağına ve kendisine sığınan bu ruhu koruyacağına inanılır. Ruhu *dolaşmaya* çıkan kişi ise gün geçtikçe sararıp solmaya, gücünü ve neşesini kaybetmeye başlar. Ruh, bedene dönmediği sürece hastanın durumu ağırlaşır. Üstelik uzun süre beden dışında dolaşmakta olan ruh, bir süre sonra vahşileşip sahibinin hasta bedenine geri dönmek istemeyebilir. Ruhun bedene dönmesi ve hastanın iyileşmesi, ruhun ne durumda geri döneceğiyle ilişkilidir. Sonuçta ruh ve beden o kadar sıkı ilişki içindedir ki ruhun tüm yaşadıkları, beden tarafından da hissedilir. İnsanların uyurken ya da bilinçsiz bir şekilde hasta yatarken sayıklamaları, konuşmaları ya da değişik sesler çıkarmaları, ruhun o anda yaşadıklarıyla ve bunların kişi tarafından hissedilmesiyle açıklanabilmektedir. Kayıp ruhları bulma ve geri getirip sahibine teslim etme görevi ise şamanlara yüklenmiştir.

Kadim Rus topluluklarının da kayıp ruhlar konusunda Türk boylarıyla benzer inanışları vardır. Buna göre bayılma ve letarji durumlarında bedenden ayrılan ruh, öbür dünyaya gider, tanıdıklarını ziyaret eder, ortamı gözlemler. Ancak eninde sonunda onun oraya yanlılıkla ya da isim benzerliğinden dolayı geldiği anlaşılır ve bedenine geri gönderilir. Böylece bayılan kişi, ruhunun geri dönmesiyle ayılır; ancak bu durumda isim benzerliği olan diğer kişi, ölmeye mahkûmdur. Ruhu bedenden isteyerek ayırma işlemini sadece büyücüler gibi çift ruha sahip olanlar yapabilir. Ancak pagan Rusların inanışına göre ölümsüz olan ruh, bedeni tamamen terk ettikten sonra bile onun üzerindeki hâkimiyetine bir süre devam eder. Onları birbirine bağlayan bağlar zayıflamış olsa da henüz tamamen kopmamıştır. Ruh, bedeni bir defada terk edemeyecek kadar bedenine her tarafına yayılmıştır. Ruhun bedeni tamamen terk etmesi için bir dizi ritüelin tamamlanması gerekmektedir. Ruh, cenaze merasiminde, defin sırasında ve bundan sonraki kırk gün boyunca her şeyin usulünce yapılıp yapılmadığını kontrol eder. Ruhun bedenden ayrılması, tıpkı Türk inanışlarında olduğu gibi, kendiliğinden olmaz. Ruhu bedenden ayrılmaya zorlayanlar ve onu çağırınlar, önceden ölmüş kişilerin ruhlardır. Pagan Rus halkları arasındaki genel kabullenişe göre ruhun bedenden çıkış yolu, ağızdan verilen son nefestir. Erken dönemlerde ruhun buhar şeklinde tasavvur edilmesi, doğanın ölü sezonu sayılan ve Rus coğrafyasında oldukça uzun süren kış mevsiminde ölen bir kişinin ağızından buhar çıkmamasıyla bağlantılıdır (Baranovskaya 2007: 27). İnsandaki buhar/nefes, artık ruh olup bedeni terk etmiştir. Aynı şekilde ölü bedenine giderek soğuması, ilkel insanda vücudun içindeki ateşin söndüğü ve duman olarak bedeni terk ettiği fikrini doğurmuştur⁸. Bedenden ayrılan ruh, evin kapısından, bacasından ya da penceresinden göğe yükselir. Ölen kişinin ruhu bacadan çıkarken aynı yerden içeri ölümcül tehlikeler getiren şeytan ya da kötü ruhlara girebilir. Bu nedenle şimşek çaktığı ya da gök gürültüsünün fazla olduğu günlerde bacaların kapakları, pencereler ve tüm kapılar kapatılır ve böylece kötü ruhlara eve girmesine engel olunur.

Kişi öldükten sonra ruhun bedende gereğinden fazla kalması durumunda kişinin demonik bir varlığa döneceği düşünülür ve ruhun bedenden ayrılıp ayrılmadığı kontrol edilir. Bunun için, ölen kişinin başucuna bir kap su konur ve su dalgalanırsa ruhun bedenden çıktığına inanılır. İnsan bedenindeyken ışık ve hava gibi elle tutulmaz, gözle görülmez soyut bir varlık olarak tasavvur edilen ruhun, bedenden ayrılır ayrılmaz geçici olarak sinek, kelebek, arı, kuş gibi canlı bir varlığa dönüşme tasavvuru hem Türk hem

de Rus inanışlarında mevcuttur. Halkbilim uzmanı Sedat Veyis Örnek (1971: 61), Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaptığı araştırmalarda, ölen kişinin ruhunun sineğe benzetildiğinden söz eder. Buna göre Ankara, Erzurum, Çankırı, Afyon, Sivas, Kayseri, İçel ve Datça gibi yerlerde benzer inanışın halen devam ettiğini bildirir. İçel ve Datça yöresinde, ölen kişinin ruhu yeşil kanatlı bir sinek olarak tasavvur edilir. Benzer olarak eski Rus geleneklerine göre de, kimi bölgelerde ölen ev sahibinin sinek ya da kuş⁹ kılığına girdiği düşünülür. Bu nedenle, ölen kişinin ilk gecesinde yaşlılar mezarın başında bir bardak ballı su ile nöbet tutarak ruhun sinek şeklinde görünmesini beklerler. Bu durumda ölünün başında uçuşan sinekler kovulmaz ve öldürülmez (Levkiyevskaya 2000: 163).

Tüm bu inanışlara rağmen ruhun ölü bedenden ayrıldıktan sonra bir hayvan bedeninde mi varlığını sürdürdüğü yoksa tamamen bağımsız bir varlığa mı dönüştüğü konusunda uzmanlar arasında ortak bir görüş birliğine varılamamıştır. Rus mitolojisine göre hayvanların bedeninde ruh yoktur. Aksi takdirde ölü insan bedeninden çıkan ruhun bir hayvan bedenine yerleşmesi, onu çift ruhlu ve dolayısıyla tehlikeli bir varlık haline getirirdi. Bunun dışında Rus halk inanışlarına göre vadesinden önce ölenlerin ruhları rüzgâr ve fırtına formu alır; puhu, kukumav, baykuş gibi gece kuşlarına ya da kedi ve köpek gibi bir hayvana dönüşür. Bu tasavvurlarda renk konusu da önemlidir. Günahkâr olanların ruhları siyah bir kediye, köpeğe, kargaya, kurda dönüşürken iyilik yapan insanların ruhlarının beyaz bir güvercine, ata ya da ineğe dönüştüğüne inanılır (Tolstaya 2000: 74). Ölü bedenden ayrılan ruh her ne görüntü alırsa alsın, ihtiyaçlarının insaninkilere benzediği düşünülür. Bu mantık çerçevesinde, ruh acıkabilir, susayabilir (sunular bunun için yapılır); üşüyebilir (ataları ısıtma ritüelleri bu amaçla yapılır); yorulup dinlenmek isteyebilir (Rus halk inancında tabuta ev denmesinin ve tabutun içine otlardan yapılmış bir *yastık* konmasının nedeni budur); karanlıktan korkabilir (mumlar bunun için yakılır ve tabuta pencere gibi bir delik açılır); hatırlanmadıklarında gücenip kızabilir (yıllık anma ritüelleri bunun için yapılır); gündelik hayatını sürdürmek isteyebilir (bunun için mezarlara ölen kişiye ait değnek, oyuncak, yemek kabı, çalgı aleti gibi kişisel nesnelere konur). Ruh aynı zamanda gölge¹⁰ ve ışık ile ilişkilendirilir. Kişi öldüğünde ruhu kırk güne kadar gölge şeklinde kalır, daha sonra ışığa dönüşür. Buna göre geceleri mezarlıkta ya da ormanda ışık gören kimselerin, ruhlar tarafından alınıp öbür dünyaya götürüleceğine inanılır (Loginov 1993: 111).

Ruh bir yansıma olarak evdeki aynada, sıvıyağ ya da su dolu bir kaptan ya da kuyudaki suyun yüzeyinde görülebilir. Bunun için ev sakinlerinden biri öldüğünde evdeki aynalar ters çevrilir, su ya da yağ dolu kapların kapakları kapalı tutulur, kuyuların üzeri örtülür. Ruhun kırk gün boyunca iki dünya arasında kaldığına ve sık sık evini ziyaret ettiğine inanılır. İlk üç gün, istediği kılıkta evin civarında gezinir. Evde kendisi için ayrılmış olan bal, ekmeğe, su ve tuz gibi yiyecekleri yer. Kendisi hakkında konuşulan her şeyi duyar ve herkesi görür. Bu nedenle ölüye saygı göstermek amacıyla cenaze evden çıkana kadar evde temizlik yapılmaz. Daha sonra ruh, dokuzuncu gün tekrar ortaya çıkar. Bunun için pencere önlerine ve sofraya kırk gün boyunca ruhun beslenmesi için her yemeğin ilk lokması ve suyun ilk bardağı konur. Bu gelenek, ruhu anmak için her yıldönümünde tekrarlanır. Pencere, Rus inanışlarında ruhun eve giriş-çıkış yeridir. Bu nedenle pencerenin dışına ruhun temizlenmesi için kırk gün boyunca bir havlu asılır ve havlunun hareket etmesinden ruhun geldiği anlaşılır.

Ruhun havlunun üzerinde dinlendiğine ya da gözyaşlarını havluya sildiğine inanılır. Kırkıncı gün, ruh artık geçici olarak yerleştiği hayvan bedeninden çıkıp bundan sonraki evi olacak öbür dünyaya kabul edilir. Artık beden bir organı olmaktan çıkıp tinsel bir oluşum kazanır. Ruh, kırkıncı günden sonra bir korku olgusundan çıkıp atalar kültürüne dahil olur. Eski Rus topluluklarında kırkıncı gün verilen anma yemeğinden sonra evde bulunan iki yaşlı kadın, ruhu uğurlamak için pencere önüne astıkları havluyu kapı eşiğinden geçirip sallayarak ruhu ait olduğu yere gönderirler. Kırkıncı güne kadar ruhun barınabileceği yerler olarak çatı arası, eşik kenarı, dörtyol ağzı, ağaç dalları, tarla sınırı, hendek, su kenarı gibi alanlar düşünülür. Özellikle ormanların bol ve sık olduğu Rus topraklarında ağaç, ruhun öteki dünyaya yapacağı yolculuğun en önemli noktası olarak kabul edilir. Birçok bölgede ölen kişinin ruhunun ağaçta ikamet ettiğine inanıldığı için mezarlıklardaki ağaçlara bir ip asılır ve böylece ruhun göğe daha rahat yükseleceği düşünülür. Zamansız ölenlerin ruhlarının barındıkları yerler ise köprü ya da taş altları, gıcırdayan ağaç dalları, nehir longuzlarıdır. Özellikle gıcırdayan ağaç dalları, acı çeken ve zamansız ölen genç kızların iniltileri olarak algılanır. Kırkıncı günün sonunda ruh, insan bedenindeki dar mekânından ucu bucağı belli olmayan öbür dünyadaki evine gider.

Eski Türk inançlarına göre ise insan öldükten sonra gölgesi kırk gün boyunca kasırga şeklinde dolanır. Ölen kişinin ruhunu beslemek amacıyla insanlar evden dışarı yiyecek bırakır. Defin töreninin üçüncü ve dokuzuncu günlerinde hazırlanan anma yemeği sırasında bu ruh gözle görülebilir. Bedenden yeni ayrılan ruh, dikkatsiz ve ardından izler bırakarak hareket etse de zamanla sessiz hareket etmeyi ve iz bırakmamayı öğrenir (Harva 2014: 217). Kırk güne kadar ruh evine gelebilir, bahçesinde dolaşabilir. Bedeni terk eden tın; sarı, mavi ya da beyaz renkli bir ipe dönüşür. Bu tasavvur, Türklere nefesin insan bedenini güçlü bir ip gibi sarması ve eklemeleri güçlendirmesi inancıyla ilişkilidir. Evden bir kişi öldüğünde masaya bir bardak su konur. Tın, bedenden beyaz bir ip şeklinde çıkararak suya dalar. Ölen kişi iyi biri ise yukarıya doğru uçup gider, günahkâr ise aşağı doğru ilerler (Lvova vd. 2013: 93-94). Eski Türk inanışlarına göre ruhun ışık ve gölge ile ilişkilendirilmesi, Rus mitolojisindeki benzer özellikler gösterir. İnsanın yaşam belirtisi olan ışık, güneşin yansıması olarak kabul edilir ve kişi öldüğünde onun için güneş parıltısı da biter. Mezarlıklarda ateş şeklinde yanan ışıklar, ölenlerin ruhuna benzetilir. Bu tasavvurda ışığın ve aydınlığın hayati öneminin algılanması yatmaktadır.

Ruhlarla İletişimin Aracıları: Şaman ve Büyücü

Türk ve Rus pagan zihniyetinde ruhlarla iletişim kurabilen şamanın ve büyücünün ortak özelliği, seçilmiş kişiler olmalarıdır. Bu kişiler hayata dönük ve olumlu eylemler gerçekleştirme niyetinde olup, toplumun güçlü kişilikleri olarak ortaya çıkarlar. Hastalığın teşhisi ve tedavisi, sırrı çözülemeyen olayların yorumlanması, gelecek hakkında bilgi edinme, ruhlar dünyasıyla iletişim kurma gibi ihtiyaç durumlarında Türk dünyasında şamana, Rus dünyasında ise büyücüye ya da otacıya başvurulur. Hastalığın yabancı bir ruh tarafından vücuda sokulduğuna ve tedavinin ancak bu ruhun dışarı çıkarılmasıyla mümkün olduğuna ve ayrıca ileriye dönük kehanetlerin ancak ruhlar tarafından açıklanacağına inanılan dönemlerde, fanilerle ruhlar dünyası arasında

iletişim kurma gereksinimine olan inanç, toplumda şamanlara ve büyücülere büyük önem verilmesine neden olmuştur.

Hem şamanın hem de büyücünün, olağanüstü güçlerini, sahip oldukları koruyucu ruhlardan aldığına inanılır. Bu ruhlar hastalığın tedavisinde ya da şamanın ve büyücünün diğer ruhları aramak üzere manevi anlamda uzak bölgelere gitmesinde ona eşlik ederler. Pagan zihniyette hastalığın kökeni ya vücuda giren kötü ruhlardır ya da insan bedeninden ikiz ruhunun çıkmasıdır. Her iki durumda da hastalığın tanısını şaman ve büyücü, kimi zaman da otacı koyar. Şaman, yardımcı ruhlarıyla iletişim kurabilmek için kendisini bir kuş ya da memeli hayvan görüntüsüne büründürecek tüy, kanat, pençe, gaga, post, tırnak, kemik, boynuz gibi hayvanlar âlemine ait uzuvları elbisesinin üzerine takar. Ayrıca astronomiye, bitki ve hayvan dünyasına ya da şamanın yardımcı ruhlarına ait resimlerle süslü bir davul/tef kullanır. Bunun dışında maske, ayna, kese, iğnelik, el yapımı kenevir ip, bakır çingirak, at kafalı bir değnek gibi nesnelere de faydalanır. Kendi söylediği nağmeler eşliğinde uçuş taklidiyle, hayvan gibi sürünerek ve zıplayarak ruhlarla olan mücadelesini bitkin düşünceye kadar çeşitli mimiklerle canlandırır (Roux 1998: 50).

Bir şaman, yardımcı ruhları olmadan şaman gücüne sahip olamaz ve hatta ölebilir bile (Şternberg 1936: 141). Yardımcı ruhlara sahip olmak ise zorlu bir süreç gerektirir. Hatta şamanlık yeteneği kimi zaman ağır bir yük gibidir. Bunun için şamanın fiziksel ve ruhsal açıdan çok güçlü bir iradeye sahip olması, katı bir perhiz yapması, soğuk suya dayanıklı olması, yardımcı ruhları göreceği ilk anı beklemesi gerekir. Yardımcı ruhlar kendisine ayı, kuş, yılan ya da geyik gibi bir hayvan kılığında görünür. Etnografların belirttiğine göre şaman, bilincini kaybederek sembolik olarak ölür ve saatlerce hareketsiz bir halde yatar. Bu esnada yardımcı ruhların onu öbür dünyaya götürdüğü ve ruhlar dünyasıyla tanıştığı farz edilir. Uyandığında, diğer bir deyişle dirildiğinde, şaman güçlü bir kişilik kazanır ve ruhsal aydınlanma yaşar (Hoppal 2015: 27-28). Şaman, sadece ayin sırasında, ruhlarla iletişim kurduğunda ve inisiyasyon anlarında kehanette bulunabilir; normal insana döndüğünde ise hiçbir şey bilmez ve ondan ruhlarla ilgili bir şey sorulmaz.

Altay Şamanizmi'nde ikizin uyku sırasında geri dönmemesiyle ilgili olaylara sıkça yer verilmiştir. Buna göre şaman, kendisine başvuran bir hastanın geri dönmeyen ikizini, ruh bulma ayini sırasında bulur. Ayin esnasında hastanın bulunduğu kulübeye sunu olarak çeşitli otların ateşiyle tütsülenmiş ve arındırılmış içkiler, bal, tütün ve ruhun sevdiği yiyecekler konur. Eğer hasta olan kişi bir çocuksa, bunların yanına oyuncak da eklenir. Ayine, hastanın yaş grubundan akrabaları ve arkadaşları katılır. Ön hazırlıklar tamamlandıktan sonra şaman, tanrılara ve hastanın atalarına dua ederek onlardan yardım ister. Şaman, ayin sırasında çıktığı içsel yolculukta hastanın ikizini, onun bireysel özelliklerine göre tanır, ikiz ruhu yakalar ve tefine yerleştirir. Sonra tefe hızlıca vurarak ikizi hastanın sağ kulağına iter (Potapov 2012: 187). Sıradan insanlar kendi akrabalarının ikizlerini sadece rüyalarında görürken, şaman bir başkasının ikizini, kendi bedeninden çıkan ikizinin yardımıyla bulur. Hastanın ikizini arama ve yakalama esnasında şamanın karşısına tanıdığı ya da daha önceden arayıp da bulamadığı başıboş veya kötü ruhlar tarafından esir alınmış bir ikiz çıkarsa şaman onu sahibine sonradan geri vermek üzere yardımcı ruhlarına emanet eder. Her şamanın genel olarak koruyucu ve yardımcı olmak üzere iki gruba ayrılan ruhları vardır. Koruyucu

ruhlar tanrı Ülgen ve onun ruhlardır. Yardımcı ruhlar ise şamanın atalarının ruhları ve evrenin farklı bölgelerine yaptığı yolculuklar sırasında ona eşlik eden ruhlardır. Potapov'un (2012: 198) belirttiğine göre, şamanlar defin törenlerinde de önemli rol oynar. Definden sonra, ölen kişinin yakınlarıyla belli bir günde mezar başında buluşan şaman, ölüyü öbür dünyaya yolcu etme ayini düzenler ve ölen kişiyle bir konuşma yapar. Böylece ölü'nün ruhunun fani dünyadan/bedenden tamamen ayrılmasını sağlar; aksi takdirde ölen kişinin öbür dünyaya göç etmeyen ruhu, kötü bir varlığa dönüşerek yeryüzünde kalacaktır ve bu da tüm kabile için tehlike kaynağı olacaktır. Ölen kişiyle yapılması gereken konuşmayı şamandan başkası yapamaz. Aynı zamanda şaman, ölen kişinin ruhunu yolculuk boyunca bu ayin aracılığıyla kötü ruhlardan korur.

Rus mitolojisinde şamanın birebir karşılığı olmasa da onun benzer fonksiyonlarını üstlenen büyücü ve otacılar vardır. Ancak belirtmek gerekir ki, etnograf ve halkbilim uzmanlarının şaman hakkında güvenilir bilgiler edinme olanağı yanında pagan Rus kabilelerindeki büyücüler ve otacılar hakkında edinilen bilgiler sadece folklor ürünlerine dayanmaktan ibarettir. Bu nedenle kimi araştırmacılar büyücü ya da otacılar için *mitolojileştirilmiş kişilik* terimini kullanmaktadır çünkü bu kişiler hem geleneksel mitolojik özelliklerle hem de gerçek kişilik özellikleriyle harmanlanmıştır. Türkçeye *büyücü* olarak çevrilen *ведьма* [ved'ma] kelimesi, Rusçada *bilmek* anlamına gelen *ведать* [vedat'] fiilinden türemiş olup ister hastalık tedavi etsin, ister kehanette bulunsun, isterse kötülük yapsın, özel güçlere sahip kişiler için kullanılmaktadır. Büyücünün genelde erkek versiyonuna ise *колдун* [koldun] adı verilmektedir. *Otacı* ya da *şifacı* anlamına gelen *знахарь* [znahar'] kelimesi de yine *bilmek* anlamına gelen *знать* [znat'] fiilinden türemiştir. Tıpkı şaman gibi, büyücü ve otacıların da özel güçleri doğuştan gelir ve nesilden nesile aktarılır. Büyücü, sihirli güce kavuşmak için girdiği inisiyasyon ritüelinde köpek, yılan ya da kurbağa gibi bir hayvan tarafından simgesel olarak yutulur ve böylece büyücü, başkalarının bilmediğini *bilme* özelliği kazanır. Şamandan farklı olarak büyücülerin kamburluk, sağırılık, körlük gibi bazı fiziksel engelleri vardır ve bu engellerinden dolayı ruhlar dünyasıyla daha sıkı ilişkiler içinde olduklarına inanılır. Ayrıca yine şamandan farklı olarak büyücüler genelde olumsuz kişiliklerdir ve sıradan insanlara korku salarlar. İnsanlar büyücüden hem korkar hem de ona saygı duyarlar çünkü büyücüyü hem kötülüğün kaynağı hem de sorunların çözüm merkezi olarak görürler. Bir hastalıkla mücadele edenlerin ya da zor durumda kalanların ilk başvurduğu kişi otacıdır. Bazı durumlarda çok güçlü büyücülerin de şifa verdiğine inanılır. Otacılar, hastalığın tanısını koyduktan sonra çeşitli bitkiler ve büyülü sözler yardımıyla tedaviye başlarlar. Ruhlarla iletişimi ise daha çok büyücüler kurar. Büyücülerini diğer insanlardan ayıran en önemli özellik, iki gölgeye sahip olmalarıdır.

Şamanın yardımcı ruhlarından farklı olarak büyücünün yardımcıları antropomorfik özellikler taşır ve bunlar çoğu zaman bir çocuk, 60-70 santimetrelik minik bir cüce, bir savaşçı ya da toplumun önde gelen kişilerinden biri olabilir. Şaman gibi büyücüler de kendisine başvurulduğunda ayini geri çevirmezler. Şaman, yardımcı ruhlarıyla hiçbir çatışma yaşamaksızın iletişim kurarken, büyücü genelde kötü ruhların etkisi ve baskısı altındadır. Kötü ruhlar büyücüden kendilerine barınacak bir yer göstermesini, bir iş bulmasını ya da başkalarına sürekli kötülük yapmasını emrederler. Büyücü bu durumdan, yardımcı ruhlarına denizin dibindeki kumları sayma ya da elekle

su taşıma gibi sonu gelmez işler yükleyerek kurtulur (Haritonova 1999: 191). Barınak olarak ise onları bir kişinin bedenine yerleştirir. Böylece kişide hastalık baş gösterir ve kötü ruhlar kurbanın yaşamsal enerjisiyle beslenmeye başlarlar. Hıçkırık da pagan toplumda büyücünün insan bedenine yerleştirdiği bir hastalık sayılmıştır. İnanca göre kişi hıçkırığı sırada öbür dünya ile iletişim kurulur ve kişiye günahları hatırlatılır. Dolayısıyla, her tür hastalık, ruhlarla ilişkilendirilir. Büyücüler ruhlar dünyasıyla iletişim kurma, diğer bir deyişle iki dünya arasındaki sınırları geçme yeteneğiyle donatılmıştır. Pagan toplum, büyücünün ruhlarla ilişkisinin iyi olduğu durumlarda onu onaylar, aksi durumda ise büyücüye olumsuz nitelikler yükler.

Yaygın inanışa göre bir büyücü bilgisini ve yeteneğini bir başkasına aktarmadan ölemez ve çok acı çeker. Ecel anının uzun ve ıstıraplı olması, büyücünün işlediği günahlarla alakalıdır. Kötü ruhlar büyücüyü öldükten sonra da rahat bırakmaz ve toprak, büyücülerin bedenini kolay kolay kabul etmeyeceği için ruhları hiçbir zaman huzur bulmadan etrafta dolaşırlar. Ölen bir büyücünün cenazesi mezarlığa götürülürken geri dönüş yolunu bulamaması için birkaç kere olduğu yerde döndürülür ve kimi bölgelerde ruhun yürüyerek geri dönmesini engellemek amacıyla ölü bedeninin ayaklarındaki damarlar kesilir. Rusya'nın Saratov bölgesinde ise aynı amaçla ölü bedeninin ayak tabanı kesilir ve üzeri kıllarla kaplanır. Büyücünün gömüldüğü mezarın civarında kuraklığın meydana geleceğine ve ürünlere zarar vereceğine inanıldığı için köyün ihtiyaçlarının geceleri büyücülerin mezarlarını sulama geleneği yerleşmiştir (Madlevskaya 2005: 555). Kötü ruhların etkisi altında olduğuna inanıldığı için genelde olumsuz nitelikler yüklenen büyücülerin aksine Türk halklarında şamana hem hayattayken hem de öldükten sonra saygı duyulur. Özellikle Lama inancının etkisinin fazla hissedildiği bölgelerde şamanlar öldükten sonra karaçam ağaçlarından yapılan masaya benzer kerevetlerin üzerinde defnedilir ve davulu, büyü aletleri ve kıyafetleri ağaç dallarına asılır. Şamanların dört direk üzerine yerleştirilen tabutlarda defnedilmesi geleneği kuzeyli Türk kökenli halklar arasında özellikle yaygındır. Geleneklere göre, bir şaman öldüğünde üç gün evde muhafaza edilir ve kendisinden yardım gören herkes onu uğurlamaya gelir. Buryat halkları arasında şamanın cesedini yakma geleneği vardır. Yakma töreni bittikten sonra cenaze alayına katılanlar şamanın ruhunu da davet ederek bir yemek ziyafeti verirler. Üç gün sonra cesedin yakıldığı yerden şamanın arta kalan kemikleri toplanır ve özel bir torbaya konur. Bu torba kalın bir çam ağacının gövdesinde bir oyukta muhafaza edilir ve yabancı birinin şamanın ruhunu rahatsız etmemesi için ağacın oyuğu özenle kapatılır. Harva'nın (2014: 246) belirttiğine göre bu tür kutsal şaman ağaçları bozkırların ortasında ve dağlarda hâlâ mevcuttur. Ancak daha sonraki dönemlerde Rus hükümetinin çıkardığı kanunlarla ölü yakma geleneği tamamen yasaklanmıştır. Her ne şekilde yapılırsa yapılsın defin gelenekleri, sırrı çözülemeyen ölüm sonrasına yolculuk aşamasında insanları bir araya toplama açısından sosyalleşmenin, dayanışmanın ve bütünleşmenin bir parçası olarak önem taşımaktadır.

Sonuç

Her kültürün mitolojisi kendi içinde yaratılış, türeyiş, evren, doğa olayları, ölüm ve ölüm sonrası gibi gizemini koruyan konulara açıklık getirmeye yönelik tasavvurlar içermektedir. İnsanoğlunun yakın çevreyi ve evreni algılamadaki benzer tepkilerinden dolayı pek çok mitoloji sisteminde bazı tasavvurlar ya da inanışlar benzerlik

gösterebilmektedir. Bu bağlamda Türk ve Rus mitolojilerinde de örtüşen noktaların ortak kabullenmelerin olması doğaldır. Hem Türk hem de Rus halklarının semavi dinleri kabul etmelerinden sonra mitolojik inanç düzeyinde büyük değişiklikler olmasına rağmen kimi tasavvurlar yeni anlamlar yüklenerek kısmen varlığını korumuştur. Bu çalışmada da üzerinde durulduğu gibi, Türklerin ve Rusların mitik dünyası soyut kavramlardan değil doğanın kendisinden oluşturulmuştur. Toplulukların bakir doğayla yakın ilişkisi, her iki kültürün de mitolojisini belirleyen unsur olmuştur. İkel dönemlerde sırrına erişilemeyen ve bu nedenle korkuyla karışık bir saygı duyulan doğa güçlerine bir takım ruhsal özellikler atfedilmiş, kurbanlar sunulmuş, yasaklar oluşturulmuş ve böylece her iki mitoloji sisteminde de benzer kült kavramları doğmuştur.

Kendi yaşamsal koşullarını belirlerken doğanın sürekli kendini yenilemesini temel alan Türk ve Rus mitolojilerinde insanın da kendini yenilediği var sayılır. Bundan dolayı ölümden sonra yaşanacak ikinci bir hayatın varlığı söz konusudur. Yaşam ve ölümün sırrına cevap arayışı yeryüzündeki hemen hemen bütün toplumların mitlerinde ve dinsel inanışlarında ortak paydayı oluşturur. Gücün, canlılığın ve bedensel bütünlüğün her şeyden üstün tutulduğu kadim dönemlerde, öteki dünyanın varlığına ve ruhların ölümsüzlüğüne olan inanç, insanların istenmeyen son olan ölümü elden geldiğince geciktirme arzusundan ya da çok sevdiği bir yakınının kaybı karşısında hissedilen duygusal boşluğu giderme ihtiyacından ileri gelmektedir. Yapılan ritüeller, sunular, kurbanlar ve ruhlarla iletişim kurma çabaları; hayatı uzatmaya, evrenin bir parçası olarak kalmaya, ölümü, hastalığı ve başarısızlığı önlemeye yönelik bir nevi savunma mekanizmalarıdır. Ölüm, ölüm sonrası ve ruhlar dünyasına ilişkin çeşitli tasavvurlarla, sınırlı bir metafizik kapsama sahip olan bu yaklaşım, hiçbir dinin reddetmediği ve günümüzde bile yansımalarını bulduğumuz özellikler taşımaktadır ve insanoğlunun doğanın döngüsüne dahil olma ve ona ayak uydurma çabasıyla açıklanabilir. Doğal olarak ilkel insan için yaşamın devam edebilmesi, grup hayatının sürekliliğine bağlıdır. Diğer bir deyişle önemli olan, birey değil toplumdur. Toplulukların varlıklarını devam ettirebilmeleri, onlara hayat veren güçlerin sürekliliğiyle sıkı ilişki içindedir. Söz konusu güç, bedene hayat veren öz yani ruhtur. Ölüm ise tüm varlıklar için doğal bir döngüdür. Türk ve Rus inanışlarında ölümü kabullenme, sırrını çözme ve anlamlandırma biçiminin temel unsurunu ruh inancı oluşturur. Ruhlarla iletişimi sağlayan kişi ise Türklerde şaman iken Ruslarda büyücü ya da otacıdır.

İkel Türk ve Rus topluluklarında ölü gömme törenleri ve gelenekleri, insanın öldükten sonra bile doğayla bağlarını koparmama ve yaşam döngüsüne dahil olma arzusu çerçevesinde şekillenmiştir. Türk ve Rus mitolojilerinde ölüm, kıyamet ve öbür dünya tezahürleri, ölümü anlamlandırma çabalarıyla oluşturulan kimi ritüel, gelenek ve inanışlar benzerlikler göstermektedir. Bu durum, farklı coğrafyalardaki toplumların sahip olduğu ortak evrensel dünya görüşünü ortaya çıkarmakta ve ayrıca bugün bile nedenini hiç düşünmeden devam ettirdiğimiz geleneklerin geriye dönük modelini çizmektedir.

NOTLAR

¹ Kimi Moğol ve Türk kökenli efsanelerde, Tanrı tarafından cenin gönderme aracı olarak en çok ışığa başvurulduğu görülür. Ayrıca güneş ışığının gökyüzüyle yeryüzünü bağlayan altın bir ip olarak tasavvur edilmesinin, bazı şaman karakterlerinin de temelini oluşturduğu var sayılmaktadır (Potapov 2012: 96).

² Jean-Paul Roux'un (1999: 137-139) belirttiğine göre, ruh ile plasenta arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Plasenta doğumdan sonra bedeni terk etmesine rağmen bu varlığa bağlı kalmayı sürdüren ruhun özünü oluşturur. Yakutlarda yeni doğan bebeğin babasının arkadaşlarıyla beraber plasentayı yeme geleneği, yeni doğanın ruhunu koruma amacını taşır.

³ Potapov'a göre (2012: 56) Andrey Anohin, *tın* terimini nefeste ve canlılıkta bütünleşen bedenini yaşayabilmesi durumu olarak ifade etmektedir. Tın, nefesten daha geniş bir anlam içerir ve bitki, hayvan ya da insanda hayat anlayışını ifade eder. Hem nefes hem de hayat anlamına gelir.

⁴ Yıldız, gökyüzünde ışık vermesi nedeniyle Rus halk inancında ateşin kıvılcımı olarak tasavvur edildiği için insan ruhu kimi zaman yıldıza benzetilir. Kayan bir yıldız ise parlaklığını kaybettiği için ölen kişilerin ruhuna benzetilir (Afanasyev 2005: 490).

⁵ Özellikle ağız ve deyim bilim çalışmalarında tespit edilen klişe kalıplar, ruh/kalp kavramıyla ilgili inanışları ve halkbilime ait kültürel konsept kodlarını pekiştirmektedir. Buna göre ruh, farklı şekillerde algılanabilir: 1) Vücudun bir organı gibi "ağrıyabilir", "titreyebilir"; bir madde gibi "kırılabilir", "koparılabilir"; 2) Öz için koruyucu bir kap gibidir, "derinliği", "köşeleri" vardır; "büyük", "hafif", "ağır", "yumuşak", "sert", "ince", "aydınlık" ya da "karanlık" olabilir; üzerine "keder, üzüntü" çökebilir; bir nesne gibi "teslim edilebilir", "verilebilir"; 3) Canlı bir varlık (ya da kalp/gönül) gibi "yerinden fırlayabilir", "sevinebilir", "duracak gibi olur", "ferahlayabilir", "donabilir", "yanabilir", "yaralanabilir", "ölebilir", "kalpsiz", "içli" ya da "içten" olabilir, "genç" ya da "yaşlı" olabilir, "gözleri görebilir" (gönül gözü) ya da "kör olabilir". Beden ve ruhun ancak bir bütün olarak bir arada olması durumunda kişinin yaşadığından söz edilebilir (Tolstaya 2000: 54-55).

⁶ Türkçe deyimlerde insan korktuğu zaman yüreği "ağızına gelirken", Rusçadaki deyimde göre insanın yüreği yerinden fırlayıp "topuğuna gider".

⁷ Ruhun dolaşmaya çıkmasıyla ilgili inanış, muhtemelen ikili ruh tasavvuruyla ilişkilidir. Buna göre ruhlardan biri, canlı varlığı ölmüş olandan ayırt eden nefes/canı, diğeri ise gölgeyi ifade etmektedir (Hoppal 2015: 15).

⁸ Ateş kültü doğrultusunda ruhun buhara ya da dumana dönüştüğüne inanıldığı dönemlerde cesetlerin yakılması doğru bulunmuş, böylece ruhun atalarına daha çabuk kavuşacağına inanılmıştır (Baranovskaya 2007: 27).

⁹ Ünlü halkbilim uzmanı Aleksandr Afanasyev'in belirttiğine göre (2005: 492-493), Rus mitolojik sisteminde kişinin bedensel değişimi, pagan kişinin yakın çevresinde gördüğü hayvanlar âlemiyle ilişkilendirilmiştir. Örneğin, kanatsız doğan bir tırtılın metamorfoz sonucu değişime uğrayarak kanatlı bir kelebek olarak ölmesi ya da doğarken bir yumurta görünümünde olan kuşların ölümlerinde kanatlara sahip olması, Rus mitolojisinde insan ruhunun da kanatlı bir hayvana dönüşeceği fikrini çağrıştırmıştır.

¹⁰ Ölen kişinin bedensel varlığının zamanla görüntü olarak silikleşip sadece hatıralarda kalması nedeniyle pagan tasavvurda ruh, cisimsiz ve belirsiz bir gölge olarak kabul edilmiştir (Afanasyev 2005: 492).

KAYNAKÇA

AFANASYEV, A. N. (2005), *Mifologiya Drevney Rusi*, Moskva: Eksmo.

AGAPKINA, T. A. ve PETRUHİN, V. Ya. (1995), *Slavyanskaya Mifologiya*, Entsiklopedičeskiy Slovar, Moskva: Ellis Lak.

BARANOVSKAYA, P. V. (2007), "Fenomen čeloveka v yazıçeskih verovaniyah drevnih vostočnih slavyan: duşa i telo". *Filosofiya i sotsialniye nauki* (1). Belorusskiy Gosudarstvenniy Universitet, s. 26-32.

BAYAT, Fuzuli, (2015), *Türk Mitolojik Sistemi 1*, İstanbul: Ötüken.

DURKHEİM, Emile, (2011), *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, (Çeviren: Fuat Aydın), Ankara: Eskiyei Yayınları.

- GÖMEÇ, Saadettin, (2006), *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ.
- HARİTONOVA, V. İ. (1999), “Şamanskaya bolezn rossiyiskih koldunov”. *Materiali mejdunarodnogo kongressa “Şamanizm i iniye traditsionniye verovaniya i praktiki”* (5), Moskva: Institut etnologii i antropologii, s. 185-197.
- HOPPAL, M. (2015), *Şamanı – Kulturu – Znaki*, Tartu: ELM.
- LEVKİYEVSİKAYA, E. E. (2000), *Mifi russkogo naroda*, Moskva: Astrel-AST.
- LOGİNOV, K. K. (1933), *Semeyniye obryadı i verovaniya russkih Zaonejya*. Petrozavodsk.
- LVOVA, E. L., OKTYABRSKAYA, İ. V., SAGALAYEV, A. M., USMANOVA, M. S. (2013), *Güney Sibiryä Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri, İnsan ve Toplum*, (Çeviren: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- MADLEVSKAYA, E. L. (2005), *Russkaya Mifologiya*, Sankt Peterburg: Midgard.
- ÖRNEK, S. Veyis, (1971), *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara: Ankara Üniv. Bas.
- ROUX, Jean-Paul, (1998), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çeviren: Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.
- ROUX, Jean-Paul, (1999), *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çeviren: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı.
- SCHOPENHAUER, A. (2014), *Ölüm ve İçsel Doğamızın Yok Edilemezliği İle Olan İlişkisi*. (Çeviren: E. Yıldırım), İstanbul: Oda Yayınları.
- ŞTERNBERG, L. Ya. (1936), *Pervobitnaya Religiya v Svete Etnografii*, Leningrad: İzd. İnstituta narodov severa Tsik SSSR im. P.G.Smidoviça.
- TOLSTAYA, S. M. (2000), “Slavyanskiye mifologiçeskiye predstavleniya o duşe”, *Slavyanskiy i balkanskiy folklor. Narodnaya demonologiya*, Moskva: Institut Slavyano Vedeniya, s. 52-95.
- ZABILİN, M. M. (2014), *Russkiy narod, ego obıçai, obryadı, predaniya, sueveriya i poeziya*, Moskva: Institut Russkoy Tsivilizatsii.

A RESEARCH ON LABOR FORCE REQUIREMENT IN TURKISH READY-WEAR INDUSTRY

Dr. Öğr. Üye. Ahmet ÖZBEK*

Dr. Öğr. Üye. Yusuf ESMER**

ABSTRACT

Today, the Turkish ready-wear industry is undergoing a transformation process from a contract manufacturing to full package manufacturing. The most important input in the production of ready-wear is undoubtedly the labor force. For this reason, the success of the transformation process is possible by meeting the qualified personnel needs of the industry. In this study, labor force requirement of the Turkish ready-wear industry is examined. Qualitative research method is used in this study. Job adverts on ready-wear industry are investigated on www.kariyer.net which is Turkey's largest human resources website. Firstly the job positions which are most needed by the ready-wear industry and then the characteristics required for candidates for these positions are determined. The obtained data are subjected to frequency and percentage analyzes in the SPSS 21.0 program. According to the result of the research; the most needed personnel positions of Turkish ready-wear enterprises are "stylist", "merchandiser" and "sales consultancy" respectively. It has also been found that ready-wear enterprises are primarily seeking communication skills and suitability for teamwork from the personnel who will work in these positions. The main problem for ready-wear enterprises is to meet the need for personnel from outside the production area such as merchandiser, sales consultant, because enterprises request professional knowledge as well as marketing knowledge from merchandisers and sales consultants. However, the marketing knowledge is given in the marketing programs and the professional knowledge is given in the professional departments in Turkey. This situation leads to the loss of time and money since firms have to give professional trainings to the marketing graduates for merchandiser position. The opposite of this case is also true; the staff with professional knowledge also needs marketing knowledge. Therefore, the ready-wear enterprises need vocational training education institutions which give both marketing and profession training to meet the labor force requirements of sales representatives and sales consultants. Because, in all the researches and studies carried out, it is emphasized that the contribution of education is important and the quality of labor force should be improved through education.

Keywords: Ready-wear Industry, Ready-wear Enterprises, Labor Force, Labor Force Requirement, Job Advert

TÜRK HAZIR GİYİM SEKTÖRÜNDE İŞGÜCÜ İHTİYACI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ÖZ

Günümüz Türk hazır giyim sektörü, fason üretici bir sektörden tasarım ve moda üretici sektöre doğru bir dönüşüm süreci geçirmektedir. Hazır giyim üretiminde en önemli girdi hiç şüphesiz işgücüdür. Bu nedenle dönüşüm sürecinin başarılı olabilmesi, sektörün kalifiye eleman ihtiyacının karşılanmasıyla mümkün olacaktır. Bu çalışmada, Türk hazır giyim sektörünün işgücü ihtiyacı incelenmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Türkiye'nin en büyük insan kaynağı sitesi olan www.kariyer.net adresinde hazır giyim

*Marmara Üniversitesi Teknoloji Fakültesi, Tekstil Yönetim ve Pazarlama, [aозbek@marmara.edu.tr](mailto:aozbek@marmara.edu.tr), ORCID NO: 0000-0001-5015-8082

**Bayburt Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, yesmer@bayburt.edu.tr, 0000-0003-3691-1730

sektöründeki iş ilanları incelenmiştir. Öncelikle hazır giyim sektörünün en çok ihtiyaç duyduğu iş pozisyonları ve daha sonra bu pozisyonlar için adaylarda aranan özellikler belirlenmiştir. Elde edilen veriler SPSS 21.0 programında frekans ve yüzde analizlerine tabi tutulmuştur. Araştırmanın sonucuna göre; Türk hazır giyim işletmelerinin en fazla ihtiyaç duydukları personel pozisyonları sırasıyla “modelistlik”, “müşteri temsilciliği” ve “satış danışmanlığı”dır. Ayrıca hazır giyim işletmelerinin bu pozisyonlarda çalışacak personellerden iletişim yeteneği ve takım çalışmasına uygun olma özelliklerini öncelikli olarak aradıkları sonucuna ulaşılmıştır. Hazır giyim işletmeleri için asıl sorun müşteri temsilcisi, satış danışmanı gibi üretimin dışındaki alanlardaki personel ihtiyacının karşılanmasıdır. Çünkü işletmeler, müşteri temsilcisi ve satış danışmanlarından, pazarlama bilgisinin yanında mesleki bilgi de aramaktadır. Ancak Türkiye’de pazarlama bilgisi pazarlama programlarında, mesleki bilgi ise mesleki bölümlerde verilmektedir. Bu durum hazır giyim işletmelerinin pazarlama mezunu bir personeli müşteri temsilcisi olarak işe aldığı anda, personele mesleki bilgi vermek zorunda kalmasına, para ve zaman kaybetmesine neden olmaktadır. Bu durumun tam tersi de doğrudur; meslek bilgisine sahip olan personelin de pazarlama bilgisine ihtiyacı olmaktadır. Bu nedenle hazır giyim işletmelerinin müşteri temsilcisi ve satış danışmanı işgücü ihtiyacının karşılanması için hem pazarlama hem de meslek eğitimi veren eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü yapılan tüm araştırma ve incelemelerde, eğitimin katkısının önemli olduğu, işgücünün eğitim yoluyla kalitesinin iyileştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hazır Giyim Sektörü, Hazır Giyim İşletmeleri, İş Gücü, İş Gücü İhtiyacı, İş İlanı

1. Introduction

Ready-wear is a type of garment production that meets the needs of people for clothes through mass production by taking advantage of statistical measurements (Ozbek, 2005). Industry of ready-wear clothing has emerged after the Industrial Revolution, especially in the Developed European Countries, North America and Japan. In the last quarter of the 20th century, these countries used technology to produce clothes, which has improved productivity and quality considerably in garment production. (Erdem Demirok, 2017). This situation has given them a significant competitive advantage in the clothing trade. But since the beginning of the 21st century, developing and underdeveloped countries have started to use technology in clothing production. In fact, these countries have invested extensively in the industry because the ready-wear industry is considered as a transition to heavy manufacturing industry. These investments increased the competition in the industry and decreased profits by making the industry became global.

Developed countries affected by the increase in competition have managed to avoid their competition by directing their investments in the field of design and fashion rather than production (Ozen, 2016). In addition, these countries have begun contractor in the Far East, Central and Eastern Europe, where prices for energy and labor are low. They have also succeeded in increasing their profits by marketing these products to the world. (Yesildal, 2017). However, this does not mean that the developed countries have completely abandoned the ready-wear production. For example, Italy is successful in many criteria such as the use of technology in production, the effective

delivery of the products, the collection preparation and the efficient production (Erdem Demirok, 2017a).

In the 1980s, Turkey started as a contract manufacturing and successfully maintained its position as the contractor of ready-wear thanks to advantages such as geographical location, overpopulation, high unemployment, qualified labor with low-cost, raw materials (cotton), short shipping time (because of the proximity to the EU countries) and flexible enterprises (SMEs). In fact, some of the Turkish contractor have succeeded in producing their own products with the experience gained from contractor (Uyanik and Ogulata, 2013; Erdem Demirok, 2017b). However, with the removal of quotas for ready-wear trade in 2005, the entry of Asian countries such as especially China, Bangladesh, and Vietnam, which produce at low-cost advantages, caused European countries to prefer these countries for contractor. Due to high production costs (high minimum wage, energy etc.), it is very difficult for Turkish garment enterprises to compete with Asian countries which can produce at low-cost. For this reason, Turkish ready-wear enterprises have to compete by focusing on design, collection, and fashion and that perform flexible, fast and high-quality small batch production as first stage enterprise (producing its own products and markets) (Turkey Clothing Manufacturers' Association, 2016; Yilmaz and Atilgan, 2016). However, in order to make such production Turkish ready-wear enterprises should employ qualified and educated personnel who can flexibly and rapidly adapt to new technologies with low costs (Gur, 2011; Atiker, 2015; Sahinoglu and Aydin, 2015; Sevinc and Eren, 2016). In addition, these personnel should be used effectively and efficiently (Zincirkiran and Akbulut, 2016a: 25). In this context, it is aimed to examine the need for labor in the Turkish ready-wear industry. For this purpose, job adverts on ready-wear industry are investigated on www.kariyer.net which is website of human resources with Turkey's largest database of candidates and later on most sought positions and its required characteristics are determined.

2. Literature Review

In this part of the study, the studies that have been carried out in recent years concerning the subject are examined.

Zincirkiran and Akbulut (2016b) carried out research on the determination of the problem of vocational education or qualification of labor force in ready-wear industry. As a result of the research, important findings about the lack of qualified labor force are found. Accordingly, a large part of the managers emphasized the problem about the quality of the labor force and on the other hand, significant findings such as the importance of professional expertise, high labor, and energy costs, and marketing problems are found. According to findings, it can be seen that problems of quality management, industrial specialization, and labor costs would also be solved if the problem of labor education is solved.

Sahin (2015) emphasizes that the concept of competitiveness is very important in the ready-wear industry as well as in every industry. Competitive power in ready-wear industry is determined by abundant raw materials and cheap labor force. In particular, the need for labor-intensive workforce and the labor-wage that changes from country to

country determine the direction of competition in this area. Labor cost is important in the ready-wear industry. Therefore, in order to be successful, the labor force must be qualified.

Dogan and Palamutcu (2013a) numerically demonstrated the structure of the Turkish textile and ready-wear industry, and comparatively examined labor force requirements and vocational training activities carried out in order to meet these needs in terms of ISKUR activities in Denizli and Kayseri. Recommendations are made about the activities that can be done for the industry to achieve sustainable employment opportunities. In addition to academic and vocational training in formal education institutions, adult education programs, in-service training programs, life-long learning and forward-looking market forecasts and preparations of education programs are seen as very important and necessary investments of institutions such as ISKUR, NGOs, and private sector institutions.

Arslan (2012a) argues that the poor quality of inputs used in various stages of the production process affect productivity in a negative way by slowing down the production, stopping, and leading to deviations from predetermined standards. Likewise, the quality of the labor force, which is most important one of the inputs used in production, is also a factor directly affecting productivity. The labor force that is well-trained, well-nourished, protected from work accidents, and that can solve various problems is more productive.

Baydu (2007a) emphasized the importance of training in the branding process in the ready-wear industry. In this context, it is stated that the employees responsible for the brand must be trained by specialists. It is expressed that this situation is necessary for the success of the ready-wear enterprises.

Evsizler (2006) examined the determination of staff selection techniques, placement of staff, and applications related to staffing in ready-wear enterprises. In order to produce quality products, ready-wear enterprises should select their staff with more conscious and scientific methods than chance. Managers try to meet personnel requirements and to provide those requirements in various forms according to the required division.

Gokluberk Ozlu (2006a) examined the employee selection process in the literature and explored the methods used by ready-wear enterprises in the selection of personnel. It has been observed that ready-wear enterprises generally benefit from job announcements, recommendations of current employees and regular job applications during the personnel selection process. It has been determined that ready-wear enterprises do not get help from experts and organizations in the selection of personnel and do not use psycho technical methods and exams.

When the literature on the subject is reviewed, the fact that there are few studies in the literature on the labor force of the ready-wear industry reveals the importance of this work.

3. Material and Methods

In this study, personnel positions of Turkish ready-wear enterprises and the characteristics required for the candidates of these positions are tried to be determined. For this purpose, the job adverts of the ready-wear enterprises are examined daily between 12/01/2017 - 30/01/2018 via the human resources website www.kariyer.net which has the largest database in Turkey (Cevher, 2013). The positions that are most needed by the industry are determined by analyzing the job adverts. Later on, the talents and characteristics most sought by the enterprises are identified for the three most needed positions. The data obtained are given below.

Within the scope of the research, 5362 adverts are examined. When these adverts are analyzed, it is concluded that these adverts are for 172 positions and that an average of 31 adverts are for each position. The obtained data are subjected to frequency and percentage analyzes in the SPSS 21.0 program. The distribution of adverts in terms of position types and cities is given in Table 1.

Table 1: Distribution of Position Types and Number of Positions in Terms of Cities

No	City	Position Type	Number of	Percentage
1	Istanbul	162	3980	67,70
2	Bursa	34	584	9,93
3	Izmir	22	201	3,42
4	Ankara	15	101	1,72
5	Kocaeli	10	97	1,65
6	Antalya	8	20	0,34
7	Denizli	8	145	2,47
8	Malatya	8	81	1,38
9	Tekirdag	7	93	1,58
10	Other cities (49)	122	577	9,81
	Total		5879¹	100,00

According to Table 1, 3980 adverts are made for 162 types of positions in Istanbul and it owns 67.70% of all adverts. Bursa and İzmir became the two other cities after İstanbul for which the number of job adverts are high.

Some of the 172 advert positions (pre-accountant, driver, cleaning staff, etc.) are excluded because they are not the subject of this research. In addition, some adverts are combined because they have the same position. For example, merchandiser, inspector and product control specialist are combined because they have the same position. For example, merchandiser, inspector and product control specialist are combined together because they are the same positions. As a result, the focus is on 136 positions.

4. Results

¹ For example, there may be more than one positions in a job advert, hence there are differences between the number of positions and total adverts according to cities.

Table 2 lists the most advertised positions of ready-wear enterprises. Table 2 is based on the number of enterprises that advertise. The most advertised positions of ready-wear enterprises are respectively; styling, customer representation and sales consulting.

Table 2: Distribution of Adverts in terms of Location and Number of Enterprises

No	Advert Position	Number of Adverts	Percentage (%)	Number of Enterprises	Percentage (%)
1	Stylist	511	9,56	78	12,11
2	Merchandiser	752	14,07	77	11,96
3	Sales Consultant	324	6,06	35	5,43
4	Designer	71	1,33	23	3,57
5	Store Manager	78	1,46	20	3,11
6	Production Manager	97	1,82	18	2,80
7	Assistant Merchandiser	167	3,13	17	2,64
8	Procurement Officer	171	3,20	17	2,64
9	Fason Tracking Officer	62	1,16	12	1,86
10	Other Adverts (127)	3110	58,21	347	53,88
	Total	5343	100,00	644	100,00

According to Table 2, 78 ready-wear firms issued 511 advertisements for stylist needs. The stylist position is followed by the merchandiser position with 752 adverts of 77 firms. The third most wanted position is the sales consultant of 35 firms with 324 job adverts.

The adverts that are seeking stylists, merchandisers and sales consultants are examined to determine the required characteristics. These characteristics are given below for each of the three positions.

4.1. Required Characteristics of Stylist for Ready-wear Enterprises

- Pattern knowledge (drawing, making a pattern from sample and table of measurement, sequencing, using the computer aided pattern programs (Gerber, Asist, Lectra, etc.)
- Ability to prepare a measurement chart (from the sample, etc.)
- Model application
- “Cloth spreading” knowledge (making drawings)
- Ability to prepare sewing instructions
- Ability to direct model technician
- Ability to give production approval
- Ability for using sample tracking program
- Ability to take necessary precautions by determining the risks that may occur with the finished pattern or product

- Ability to calculate cost
- Communication and team work

4.2. Required Characteristics of Merchandiser for Ready-wear Enterprises

- Marketing knowledge, market analysis and sales
- Knowledge about customer needs determination
- Knowledge about planning and organization
- Knowledge about fabric, auxiliary material and accessory
- Knowledge about model shop
- Knowledge about pricing (preparing precosting etc.)
- Production tracking programs (Corteks etc.)
- Knowledge about product quality control
- Knowledge about customer relationship (coordination between customer and enterprise)
- Knowledge about order and sample documentation (Filing a document)
- Motivation for Team work
- Foreign language (varies according to the market where the firm is working)

4.3. Required Characteristics of Sales Consultant for Ready-wear Enterprises

- Knowledge about fashion and trends
- Knowledge about product display (product presentation, product placement, etc.)
- Knowledge about consumer behavior (to provide alternative products by understanding customers' needs and expectations)
- Knowledge about product (Having detailed information about products offered to customers)
- Knowledge about communication and behavior (to express oneself well, to communicate and maintain well with customers)
- Knowledge about sales methods
- Style consulting
- Knowledge about tracking product and inventory (to use inventory programs)
- Knowledge about store transaction (accepting, labeling, alarming, hanging, placing, folding products; collecting items for return, arranging a department, getting alteration etc.)
- Ability for gathering information (sharing customer preferences and expectations with a top manager by observing and evaluating purchasing habits of customers)
- Computer and cash register program (MS Office and IBM cash registers etc.)
- Elocution education
- Foreign language
- Motivation for team work

5. Discussion

Ready-wear industry is one of the most important industries for Turkey in terms of profit, employment opportunities, accumulation of knowledge and current equipment pool. This industry affects almost all sectors and social structure in Turkey positively by increasing employment and its contribution to the welfare of society and women's employment (Dogan and Palamutcu, 2013b: 2). However, in ready-wear industry, labor intensive technology is used mostly. Today, the most important resource for managers who are working on efficiency in labor-intensive technology enterprises is human. (Gokluberk Ozlu, 2006b: 200). Therefore, labor force which is one of the most important inputs of an enterprise must be qualified. Especially in today's ready-wear industry, where brand and fashion production is front-line, the need for qualified labor is more important.

When the job adverts of ready-wear firms are examined, it is concluded that Istanbul is the center of ready-wear and on the other hand, the most sought staff positions of Turkish ready-wear firms are respectively stylist, merchandiser and sales consultant. It is also observed that ready-wear enterprises request communication skills and suitability for teamwork for each position.

As a result of the research, ready-wear firms mostly search for "stylist" position. In addition, the personnel to be employed in the position of stylist are requested to use computer aided mold (Gerber, Asist, Lectra, etc.) and production tracking programs. Human resources required for this position is covered by Women/ Men Clothing Stylist programs of Vocational High schools and special courses in Turkey.

The main problem for ready-wear enterprises is to meet the need for personnel outside the production area such as merchandiser, sales consultant, because enterprises request professional knowledge as well as marketing knowledge from merchandisers and sales consultants. However, the marketing knowledge is given in the marketing programs and the professional knowledge is given in the professional departments in Turkey. This situation leads to the loss of time and money when firms hire marketing graduates for position of merchandiser since firms have to give professional trainings. The opposite of this case is also true; the staff with professional knowledge also needs marketing knowledge. Therefore, the ready-wear enterprises need vocational training education institutions which give both marketing and profession training to meet the labor force requirements of sales representatives and sales consultants. Because, in all the researches and studies carried out, it is emphasized that the contribution of education is important and that the quality of labor force should be improved through education (Arslan, 2012b: 44).

To meet the skilled labor force requirements of the ready-wear industry, both educational institutions and industry should develop projects together. Within this scope, university industry cooperation should be developed and related programs should be opened in universities (Eraslan et al., 2008: 296). In addition, the number of brand-trained personnel should be increased in order to be able to produce brand products, which are the first target of the industry (Baydu, 2007b: 77-78). As a result, it is thought that this study will contribute to especially ready-wear industry

representatives, ready-wear firm managers and education institutions for the management and training of human resource.

REFERENCES

- ARSLAN, A. (2012). Hazir Giyim Isletmelerinin Ergonomik Olarak Duzenlenmesinin Calisma Verimlilik ve Kalite Uzerindeki Etkisi. **Verimlilik Dergisi**, (4), 35-46.
- ATIKER, M. (2015). Nitelikli Isgucunun Isletmelerin Rekabet Gucu Uzerindeki Etkisi Ve Konya Otomotiv Yan Sanayi Ornegi. Yuksek Lisans Tezi, KTO Karatay Universitesi Sosyal Bilimler Enstitusu, Konya.
- BAYDU, S. (2007). Hazir Giyim Sektorunde Marka Olusturma Asamasinda Egitimin Rolu. Yuksek Lisans Tezi, Gazi Universitesi Egitim Bilimleri Enstitusu, Ankara.
- CEVHER, E. (2013). Sekreterlerin Ise Alinmasinda Aranan Niteliklere Yonelik Bir Arastirma: kariyer.net Ornegi. **Suleyman Demirel Universitesi Sosyal Bilimler Enstitusu Dergisi**, 1(Buro Yonetimi Ozel Sayisi), 235-245.
- DOGAN, N., & PALAMUTCU, S. (2013). Tekstil ve Hazir Giyim Sektorunde Nitelikli Is Gucu Yetistirme Programlari. 3.Sanayi Surasi (pp. 1-18). Ankara: T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanligi. <http://www.sanayisurasi.gov.tr/pdfs/tekstil-ve-Hazir-giyim-sektorunde-nitelikli-is-gucu-yetistirme-programlari.pdf>, date of access: 23.03.2018.
- ERASLAN, I. H., BAKAN, I., & HELVACIOGLU KUYUCU, A. D. (2008). Turk Tekstil ve Hazir Giyim Sektorunun Uluslararası Rekabetsizlik Duzeyinin Analizi. **Istanbul Ticaret Universitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(13), 265-300.
- ERDEM DEMİROK, E. (2017). Hazir Giyim Markalarında Sosyal Medyanın Etkisi. Yuksek Lisans Tezi, Bahcesehir Universitesi Sosyal Bilimler Enstitusu, Istanbul.
- EVSIZLER, E. (2006). Hazir Giyim Isletmelerinde Personel Secim Tekniklerini, Personelin Ise Yerlestirilmesini ve Calisma Durumlarını Belirlemeye Yonelik Bir Arastirma. Yuksek Lisans Tezi, Gazi Universitesi Egitim Bilimleri Enstitusu , Ankara.
- GOKLUBERK OZLU, P. (2006). Hazir Giyim Sektorunde Personel Secim Surecine Iliskin Bir Arastirma. **Tekstil ve Konfeksiyon**, 16(3), 200-205.
- GUR, A. (2011). Rekabet Gucunun Artirilmasında Nitelikli Isgucu Ihtiyaci ve Mesleki Egitim. Doktora Tezi, Istanbul Universitesi Sosyal Bilimler Enstitusu, Istanbul.
- OZBEK, A. (2005). Ornek Isletmeler Bazında Turk Hazir Giyim Sanayiinin Yapisi, Ihracati ve Gelecegi. Yuksek Lisans Tezi, Marmara Universitesi Fen Bilimleri Enstitusu, Istanbul.
- OZEN, A. B. (2016). Guney Kore AB-STA Anlasmasının Turk Hazir Giyim Sektoru Uzerine Yansimalari. Yuksek Lisans Tezi, Istanbul Ticaret Universitesi Dis Ticaret Enstitusu, Istanbul.
- SEVİNC, A., & EREN, T. (2016). Isbasi Egitimi Yapan Isgorenlerinin Is Algilarinin Verimliliğe Etkisinin Incelenmesi: Kirikkale İli Tekstil Sektorunde Bir Uygulama. **Journal of Life Economics**, (Special Issue), 77-88.

SAHİN, D. (2015). Türkiye ve Çin'in Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Rekabet Gücünün Analizi. **Akademik Bakis Dergisi**, (47), 155-171.

SAHINOGLU, M. A., & AYDIN, S. (2015). Hazır Giyim Sektöründe Verilen Hizmet İçi Eğitimin İşçilerin Kaliteye İlişkin Görüşlerine Etkisi. **Tekstil ve Muhendis**, 22(98), 56-62. DOI: [HTTP://DX.DOİ.ORG/10.7216/130075992015229806](http://dx.doi.org/10.7216/130075992015229806)

TURKEY CLOTHING MANUFACTURERS' ASSOCIATION (2016). Türk Hazır Giyim Sektörü İçin Yol Haritası. İstanbul. <http://www.tgsd.org.tr/assets/2017/ufuk2030baski26.09.16.pdf>, date of access: 21.03.2018.

UYANIK, S., & OGULATA, R. T. (2013). Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sanayisinin Mevcut Durumu ve Gelişimi. **Tekstil ve Muhendis**, 20(92), 59-78. doi: <http://dx.doi.org/10.7216/130075992013209206>.

YESILDAL, G. (2017). Hazır Giyim Ürünlerinin Sosyal Medya Üzerinden Satın Alınmasında Tüketici Algısının Rolü (Instagram Örneği). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

YILMAZ, E., & ATILGAN, T. (2016). Analysis of Added Value Creation Process In Ready-Made Clothing Sector: "Turkish Case". **Tekstil ve Konfeksiyon**, 26(4), 337-344.

ZINCIRKIRAN , M., & AKBULUT, Y. (2016). Konfeksiyon Sektöründe İşçileri Eğitimi Sorunu: Balgat Örneği. **International Journal of Innovative Strategical Social Research**, 1(1), 24-36.

**ANADOLU'DA YAZILMIŞ İLK TÜRKÇE TIP KİTAPLARINDAN BİRİ
BÂH-NÂME-İ PÂDİŞÂHÎ TERCÜMESİ***

Dr. Ahu CAVLAZOĞLU DAVULCU**

ÖZ

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Türk Dilinde önemli gelişmelerin olduğu telif ve tercüme pek çok eserin kaleme alındığı bir dönemdir. Türkçenin bu döneminde dinî ve edebî eserlerin yanında hekimlere ve halka tıbbî bilgiler öğretmek için yazılan tıp konulu eserler karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da Türkçe tıp eserlerinin yazımı XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde başlamış, başta Osmanoğulları olmak üzere Germiyan, Aydın, Menteşe beylikleri döneminde birçok tıp eseri Türkçeye kazandırılmıştır.

Tarihî tıp metinleri konularına göre, genel tıp ve sağlık bilgisi metinleri, cerrah-nâmeler, göz hastalıklarıyla ilgili metinler, eczacılık kitapları, cinsel sağlık konularını anlatan bâh-nâmeler, vb. olarak ayrılabilir. Anadolu'da yazılmış pek çok bâh-nâme vardır fakat bu kitaplar üzerinde yapılan çalışmalar azdır. Bu çalışmada Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından biri olan, Eski Anadolu Türkçesiyle 15. yüzyılda Nâsır-ı Tûsî'nin Farsça yazılmış Bâh-nâmesi'ne atfen Germiyan Beylerinden II. Yakup Bey adına tercüme edilen Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Hacibektaş koleksiyonunda 25 numarada kayıtlı bâh-nâmenin içeriği, dili ve söz varlığı üzerinde bir değerlendirme yapılmıştır.

İnsan hayatında doğum ve üreme gibi önemli bir bilim dalı ve bu bilim dalında kullanılan kelime dağarcığının ortaya koyulması önemlidir. Bugüne kadar Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılan araştırmaların çoğu dinî ve edebî metinler üzerine yoğunlaşmış, tıp yazmaları üzerindeki çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. Oysa bir dilin söz dağarcığını, yapı ve işleyişini tam olarak belirleyebilmek için o dilin çeşitli dallarında yazılmış eserlerin incelenmesi gerekir. Bâh-nâmeler üzerinde yapılacak dil araştırmaları bu bakımdan önem taşır.

Anahtar Kelimeler: Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi, Eski Anadolu Türkçesi, Türkçe Tıp Metinleri, Tıbbi Bitki Adları.

ABSTRACT

Old Anatolian Turkish Period Turkish language is a period in which many works of copyright and translation have been written. In this period of Turkish language, besides the religious and literary works, the medical works written to teach physicians and people medical information emerge. In Anatolia, the Turkish Medical works of spelling, XIII. began in the first quarter of the century, the Ottomans initially Germiyan, Aydın, Menteşe was to gain many medical works into Turkish in the period of principalities. According to historical medical texts, general medical and health information texts, cerrahname eye disease-related texts, pharmacy books, bahname about sexual health issues, etc. There are many bahname written in Anatolia, but these studies are scarce on books in this study, one of the first Turkish medical books written in Anatolia, with the Old Anatolian Turkish 15. century Nasir-I-Tusi written in Persian Bah-named from Germiyan of the brain II. in the name of Yakup Bey translated Bahname registered in the Konya Regional Museum of Manuscripts Library of Hacibektaş Manuscript Library number 25 in the collection of content, language and vocabulary on an evaluation conducted.

* 22-23-24 Ekim 2018 tarihinde, 2.Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Sempozyumu'nda (ISCER 2018 Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya), sunulmuş sözlü bildirinin tam metnidir.

** Selçuk Üniversitesi, Bozkır MYO, ahucavlaz@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0001-8899-4801

In human life, an important branch of science such as birth and reproduction, and the vocabulary used in this field is important. Most of the researches on Old Anatolian Turkish have been concentrated on religious and literary texts and studies on medical manuscripts have been limited. However, in order to determine the vocabulary, structure and operation of a language, the works written in various branches of that language should be examined. The language researches on the poems are important in this regard.

Keywords: Translation of Bâh-nâme-i Pâdişâhî, Old Anatolian Turkish ,Turkish Medical Manuscripts, Medical Plant Names.

Giriş

Tıp bilimi doğrudan insan hayatını etkileyen bir bilimdir. Bütün toplumlarda olduğu gibi Türklerde de tıp eserlerine önem ve değer verilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi ve Oğuz Türkçesi döneminde telif ve tercüme pek çok tıp eseri kaleme alınmıştır. Türkçe tıp eserlerinin önemini farkında olan müellifler de halka faydalı olabilmek amacıyla tıp eserlerinde sade anlaşılır bir Türkçe kullanmışlardır. Türkçe tıp eserleri, tıp dilinin büyük oranda Türkçeleşmesine ve dolayısıyla ciddi bir Türkçe tıp terminolojisinin oluşmasını sağlamıştır. Bu eserler sağlık gibi geniş kapsamlı bir alanı konu edindiği için söz varlığı yönünden Türk dili araştırmaları için zengin bir kaynak niteliğindedir.

Oğuz Türkçesi Selçuklu Devleti döneminde Arapça ve Farsçanın yoğun etkisi altındaydı. Selçuklu Devletinin parçalanmasıyla ortaya çıkan Anadolu Beylikleri döneminde Türk dili açısından önemli gelişmeler oldu. Bu dönemin temel özelliklerinden biri, Arapçaya ve Farsçaya karşı Türkçeyi hâkim kılma mücadelesinin yürütülmüş olmasıdır. Anadolu Beyliklerinin şuurulu beyleri, millî geleneklere ve Türkçeye hak ettiği değeri vermiş, o dönemde ilim adamlarını, şair ve edipleri korumuş ve onları Türkçeye eser yazmaya teşvik için birbirleriyle yarışmışlardır. Böylece Türk dili ve edebiyatı açısından verimli bir dönem oluşmuştur. Selçuklu döneminde çok az sayıda Türkçe esere karşılık bu dönemde yüzlerce eser yazılmıştır (Korkmaz, 1995: 432).

Avrupa'da tıp eserlerinin millî dillerle yazımı ancak XVI. yüzyılda başlayabilmiştir. Oysa Anadolu'da Türkçe tıp eserlerinin yazımı XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde başlamış, başta Osmanoğulları olmak üzere Germiyan, Aydın, Menteşe beylikleri döneminde bu akım hızlanarak, birçok tıp eseri Türkçeye kazandırılmıştır (Bayat, 2008: 62–63).

Tarihî tıp metinleri konularına göre, genel tıp ve sağlık bilgisi metinleri, cerrahnâmeler, göz hastalıklarıyla ilgili metinler, eczacılık kitapları, cinsel sağlık konularını anlatan bâh-nâmeler, vb. olarak ayrılabilir.

Bâh-nâmeler cinsel sağlık konuları, cinsel hastalıkların tedavi yöntemlerini, ilaçlarını ve ilaçların yapıları anlatan tıp kitaplardır. Bâh-nâme kelimesi, “cinsî arzu, şehvet” manasına gelen Arapça bâh ile Farsça “risâle, kitapçık” anlamındaki nâme kelimelerinden meydana gelmiştir. Bu konudan bahseden eserlere genel olarak “Bâh-nâme” veya “Kitâbü'l-Bâh” adı verilmekle beraber her eserin ayrıca özel bir adı da vardır. İslâm kültür dairesi içerisinde Arap-Fars kültürlerinin doğrudan etkisinde kalan Türkler de zamanla bu eserleri tanımış, Türkçeye çeşitli tarihlerde muhtelif bâh-nâmeler tercüme edilmiştir. Türk dilinde bilinen en eski bah-nâme, XIV. yüzyılda Saruhan oğlu

Ya'küb b. Devlet adına Nasîrüddîn-i Tûsî'ye izâfe edilen Farsça Bâh-nâme-i Pâdişâhî'den yapılmış olan tercümedir. Osmanlılar 'da bilinen ilk bâh-nâme tercümesi de yine aynı eserden Mûsâ b. Mes'ûd tarafından yapılmıştır. II. Murad adına yapılan bu tercümede insan mizaçları, sağlık için gerekli gıdalar, kuvvetlendirici şerbetler, macunlar, usuller, şifa verici devalarla cimâ âdâbı hakkında bilgiler verilmiştir (Özcan, 1991:489-490).

Bâh-nâmelerle ilgili vulgarize yapılan yayınları görenler bunları müstehcen hikâyelerin anlatıldığı metinler gözüyle bakmışlar ve bu eserleri küçümsemişlerdir. Yanlış kanaatlere neden olabilecek eserler mevcut olsa da bâh-nâmeler cinsel sağlık konularının işlendiği ciddi tıp eserleridir (Uzel, 2002:191).

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi'nin müellifi ve tercüme tarihi belli değildir. Germiyan Beylerinden II. Yakup Bey (1388-1390) (1402-1428) (Sultan Yakup bin Devlet Han) adına yapılmış bir çeviridir. Nâsır-ı Tûsî (ölüm: 672/1273)'nin Farsça yazılmış *Bâh-nâmesi*'ne atfen yazılmıştır. Bu çevirinin beğenilmemesi dolayısıyla sonradan Musa bin Mesud tarafından Farsça aslından Sultan II. Murat (1421-1451) için yeniden Türkçeye çevrilmiştir (Süveren, Uzel, 1998: 136-137).

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi, cinsel sağlık konularını işleyen bir tıp eseridir. Eserin İ.Ü. Kütüphanesi T.Y. 3956, Bayezid Belediye Kütüphanesi M. Cevdet 491, Manisa Kütüphanesi Toplama Bölümü 6517/2, Muradiye 1860'da kayıtlı nüshaları vardır (Süveren, Uzel, 1998:136-137).

Bizim üzerinde çalıştığımız nüsha, Hacibektaş Kütüphanesi'nden, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Eserin adı bilinmediğinden Hacibektaş'ta Risâle-i Tıbbiyye adıyla 25 no ile kaydedilmiştir. Biz bu eser üzerinde çalışırken *Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi*'nin bir başka nüshası olduğunu tespit ettik.

Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Eserin giriş kısmında Sultan Yakup bin Devlet Han adına tercüme edildiği belirtilmiştir. Bahsedilen Sultan Germiyan beylerinden II. Yakup Bey'dir. 14. yüzyıl sonuyla 15. yüzyıl başlarında hüküm sürmüştür. Eser divânî kırmacı yazıyla ve harekesiz olarak yazılmıştır. Yazmanın sırt ve sertâbı kahverengi meşin, deffeleri desenli, kâğıt kaplı mıkipleli ve mukavva ciltlidir. Vazo, çiçek ve su yolu filigranlı kâğıda, divânî kırmacı yazıyla mensur yazılmıştır. Sınırlı sayıda kelime dışında metin harekesizdir. Söz başları ve bâb adları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Yazmanın tamamı 28 varaktır. Her sayfada 13 satır mevcuttur. Eser Allaha hamd ve Peygambere salat ve selamla başlar ardından dönemin padişahı Germiyan Beylerinden II. Yakup Bey övülür. Müellif, eseri yazmaktaki amacını bir şiirle anlattıktan sonra konu başlıklarına geçer. Eserin 3a ile 5a varakları arasında fihrist bölümü yer almaktadır. 5a ile 7a varakları arasında asıl konuya geçilmeden çeşitli cinsel meseleler ele alınmıştır. 7. varaktan itibaren asıl konuya geçilmiştir. Eser 18 (bâb) bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler:

1. **Birinci Bâb: Elbâbü'l-evvel** ya'nî evvelki bâb tedbîr-i insânüñ ve mizâclarınuñ beyânındadır.
2. **İkinci Bâb: Elbâbü's-sânî** ya'nî ikinci bâb şol müfredât gıdalar beyânındadır.

3. Üçüncü Bâb: Elbâbü's-sâlis ya'nî üçüncü bâb şol müfredât eviyeler beyânındadır.

4. Dördüncü Bâb: : Elbâbü'r-râbi' ya'nî dördüncü bâb şol mürekkeb gıdalar beyan ider ve dağı halvaları edviyyeleri beyan ider.

5. Beşinci Bâb: Elbâbü'l-hâmis ya'nî beşinci bâb şol şarâblar beyânındadır kim kanı şâfi kıılır ve mizâc-ı fâsidi şalâhiyyet getürüp ef'âli 'azîm kavî kıılır.

6. Altıncı Bâb: Elbâbü's-sâdî ya'nî altıncı bâb şol ma'cûnlar ve güvârişler beyan ider.

7. Yedinci Bâb: Elbâbü's-sâbi' ya'nî yidinci bâb şol ma'cûnlar beyânındadır kim cevâriş beyânındadır.

8. Sekizinci Bâb: Elbâbü's-şâmin ya'nî sekizinci bâb şol huķnelerüñ beyânındadır kim veca'-i mefâşil ve zât-ı 'ırķu'n-nisâ ve bil ağrısın ve erbâh-ı fâsideyi ve ķұлuncı def' ider bili muķkem idüp ef'âli 'azîm kavî eyler.

9. Dokuzuncu Bâb: Elbâbü't-tâsi' ya'nî tokuzıncı bâb şol kuşaklaruñ beyânındadır kim ve dağı giyeceklerüñ kim füşül-ı erba'ada tabî'at-ı insân muķâlif olup maraķ hâşil olup renc mübtelâ olmaya.

10. Onuncu Bâb: Elbâbü'l-âşir ya'nî onıncı bâb cimâ'uñ şartlarunuñ beyânındadır ne vechle ideler kim beden-i insân her ne döküp tizcek ķocalmak vâķı' olmaya.

11. On birinci Bâb: Elbâbü'l-hâdî 'aşer on birinci bâb şol edviyyeler beyânındadır kim zekere tıllâ ideler ğalîz ve muķkem ve ķâyim ola.

12. On ikinci Bâb: Elbâbü's-şânî 'aşer on ikinci bâb şol edviyyelerüñ beyânındadır kim zekere tıllâ ideler tavîl olur.

13. On Üçüncü Bâb: Elbâbü's-şâliş 'aşer on üçüncü bâb şol edviyyeler beyânındadır ki elüñ ayağuñ barmakları arasında dürteler cimâ' ğâyetde kavî ola ve zekeri ķâyim eyler za'tîf ve süst olmaz.

14. On Dördüncü Bâb: Elbâbü'r-râbi' 'aşer ya'nî on dördüncü bâb şol ağızda dutıcaķ hablar beyândur kim halet-i cimâ' da begâyet lezzet virür.

15. On beşinci Bâb: Elbâbü'l-hâmis 'aşer ya'nî on beşinci bâb şol edviyyeler beyânındadır kim hâlet-i cimâ' da ğâyet lezzet virür fâ'ile ve mef'üle şöyle huķemâ tecrübe ve isti'mâl idüp-dururlar.

16. On altıncı Bâb: Elbâbü's-sâdî 'aşer ya'nî on altıncı bâb şol edviyyeler beyânındadır kim anuñ sebebiyle 'avratlar kıız oğlan gibi olurlar bi-'aynihi kim hiķ fark olmaz dağı ğâyetde hârr ola.

17. On Yedinci Bâb: Elbâbü's-sâbi' ya'nî on yidinci bâb şol edviyyeleri beyân ider kim hiķ 'avrat hâmile olmaya ve dâyimâ bıkır ola.

18. On Sekizinci Bâb: Elbâbü's-şâmin 'aşer ya'nî on sekizinci bâb şol edviyyeler beyânındadır kim hâmile olmayan 'avratlara 'ilâc ideler hâmile ola bi-izn-illâhi Te'âlâ.

Fihriste verilen bu sıraya eserde genel olarak uyulmuş fakat on dördüncü bölüm eserde yer almamaktadır. Birinci bölüm tedbir- i insan ve mizaçları, ikinci bölüm cinsel gücü arttıran gıdaları, üçüncü bölüm cinsel gücü arttıran basit drogları, dördüncü bölüm cinsel gücü arttıran terkip edilmiş gıdaları ve helvaları, beşinci bölüm cinsel gücü arttıran şerbetleri konu alır. Altıncı bölüm ve yedinci bölüm cinsel gücü arttıran macunlar ve cevârişleri beyan ederken, sekizinci bölüm cinsel gücü arttıran lavmanları (hukne) konu alır. Dokuzuncu bölüm ise cinsel gücü arttıran ve süresini uzatan kuşak ve kemerlerin yanı sıra bel ağrısı ırķu'n nisa, fasid yelleri ve kuluncu def eden önlemleri ve bu rahatsızlıklarda kullanılması gereken ilaçları da içerir. Onuncu bölüm

cimanın şartlarını, çeşitlerini ve şekillerini, on birinci ve on ikinci bölüm cinsel gücü arttıran, erkeklik organının yapısını değiştiren ilaçları, on üçüncü bölüm cinsel gücü arttıran taban altına sürülen ilaçları, on dördüncü ve on beşinci bölüm erkekliği uyandıran dilaltı hapları ve diğer ilaçları, on altıncı bölüm kadın organının yapısını değiştiren ilaçları, on yedinci bölüm gebeliği önleme ilaçlarını, on sekizinci bölüm gebe kalmayı kolaylaştıran ilaçları beyan etmektedir.

Eserin bazı bâblarından örnek vererek yazmayı ve böylece eseri tanıtmayı uygun bulduk.

“21a/3 elbâbü’l-âşir ya’nî onıncı bâb cimâ’uñ şartı- 4) larunuñ beyânındadır ne vechle ideler kim beden-i insân her ne döküp tizcek kıocalmağ 5) vâkı’ olmaya eyle olsa örüdururken cimâ’ itmek gâyetde muzırdur hafakân rencin 6) getirür aña yürek ağrısı dirler ve zât-ı ‘ırqu’n-nisâ renci dirler ki aña nerî dirler 7) ve zât’ül-cenb hâşıl ider kim aña eyegü ağrısı dirler ve zâtü’r-riyye hâşıl olur aña 8) öyken ağrısı dirler ve nıkrîs renci hâşıl olur elüñ ayağun siñirleri büzilmekdür ve 9) şırâ’ hâşıl olur kim aña baş ağrısı dirler ne’üzü-billâh velîkin ba’zıları tiz 10) ba’zıları giç hâşıl olur ve dahı öyken üstine yaturken cimâ’ itmek gâyetde 11) muzırdur yürek bögrek ve kıulunc rencine ve selesü’l-bevl olmaklığa mübtelâ olur 12) ne’üzü-billâh huşüşâ ki yanı üzerine ola ve dahı kendünün üstine çıkarup 13) cimâ’ itse bu nev’ dahı gâyet muzırdur menâ rencine mübtelâ olur kim sidügi dutulu dutulu 1) ve kesile kesile gelür ve damla damla bura bura yağa yağa gelür ve midde rencine mübtelâ olur kim 2) sidügi yolda kıan ve iriñ olur ne’üzü-billâh pes bile şakınmağ gerekdür.”

“26a/12 elbâbü’ş-şâmîn ‘aşer 13) ya’nî on sekizinci bâb şol edviyyeler beyânındadır kim hâmile olmayan ‘avratlara ‘ilâc ideler 26b/ 1) hâmile ola bi-izn-illâhi Te’âlâ evvelâ ‘üd-ı hindî ve gök mirsîn yaprağı ve kıoruğ hurma 2) her birinden buçuğar direm müşğ bir deng hürd dögeler bir ince bizden geçüreler bağlayalar ve biraz şarâbla 3) bir çömlege kıoyup ocağ üstine kıoyalar ve od eyleyeler ve kıaynadalar kıızğun ola dahı ol 4) odları içine bırağalar kıaynadalar tâ kim kıuvvet ol şarâba kııka andan süzeler bir şışeye 5) kıoyalar ve hâcet vaktında bir pâre yün-ile ‘avrat isti’mâl idine hüb-ı bikr ola bu 6) ‘ilâcuñ kıuvvetinden rahmün kıuvvet-i câzibesı muhkem ola süddesi açıla ve müsta’mel ola menî istikâmet 7) birle maqâmına vara hemân sâ’at ‘avrat hâmile ola.”

Bu tıp kitabını yazarken müellif, birçok tıp eseri görmüş ve bunlardan yararlanmıştı. Bunu doğrulamak için de Eski Yunan ve İslam tıbbında itibar görmüş hekimleri tanıkt göstermiştir: “22b/1 evvelâ ağ kâmil ve on dirhem ‘âkırkarhâyı gâyetde 2) sağk ideler kıopalak yağı birle veyâ feslegün yağı birle kıarışduralar dahı üç gün 3) güneşde kıoyalar tâ kim birbirine kıarışa halı ola perverde ola ve bir buçuğ dirhem hindistân 4) kıozı içi dökeler kıatalar ve kıarışduralar tâ kim tamâm kıarışa andan şoñra hâcet vaktında 5) öñdin bir kıaç gün hâmmâmda kıılâ ideler tâ kim şalâhiyyet gele Câlinüs (İslam tıbbını etkileyen, Yunan Hekim Galenos) eydür 6) her kim bu edviyyelerle on gün ‘ilâc itse yigirmi yıldan berü süst-endâm-ise 7) zâyil ola.”

19a/5 “şifât-ı ma’cün-ı itrifil ma’cün-ı itrifil-i şağır dirler 6) bunuñ kıudreti ‘azîmdür ve hâşşaları bî-hisâbdır ve cümlesinden ba’zısı oldur kim 7) ‘aklı ziyâde ider dimâğda ne kıadar ‘illet varsa ve nezle varsa def’ ider 8) ve tenkıye’-i dimâğ ider ve gözün nürın ziyâde kıılır ve semürdür ve â’zâ-yı re’ise- 9) leri kıavî kıılır ve hâreket-i ğarîzî ziyâde ider ve hâyaları ve siñirleri kıuvvetlendürür 10) cimâ’a kıavî kıılır hîç elem ve sustlık

vāqî' olmaz ve bu zıkr olinandan ziyāde 11) otuz biş dürlü fāyidesi vardur Eflātūn hekīmden (*Aristo'nun hocası, Sokrat'ın öğrencisi olan Yunan filozof ve hekim, Platon*).mervīdür evvelā bu kim."

Eserde cinsel sağlık konuları, cinsel hastalıkların tedavileri ve cinsel gücü arttırıcı ilaçlar ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Yazmada aynı hastalığın birkaç farklı yolla tedavisi detaylarıyla ve sade bir dille verilmektedir.

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi'nin Dili ve Önemi

Türkçe tıp kitapları, dinî ve edebî eserlere göre daha sade bir dille, sanat endişesi taşımadan, sadece öğretmek, halka hizmet etmek ve faydalı olmak gayesiyle yazılmıştır. Tıp kitaplarında yer alan organ ve hastalık adları, çeşitli hastalıkların tedavilerinde kullanılan ilaçlar, bu ilaçların terkiplerinde yer alan bitkilerin Arapça, Farsça, Yunanca adları yanında Türkçesi de bulunmaktadır. Eserlerde tıbbî terimlerin Türkçe karşılıkları açıklanmaktadır. Bu nedenle tıp kitapları, döneminin söz varlığını ortaya koyması ve Türkçenin tıp bilimi karşısındaki durumunu yansıtması açısından çok önemlidir. Tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi özellikle Beylikler döneminde yazılmış Türkçe tıp kitaplarının günümüz alfabetine aktarılması ile olacaktır. Bu nedenle Türk tıbbına bir tıp terimi daha eklemek bir kazançtır. (Bayat, 2008: 66).

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından biridir. Germiyan Beylerinden II.Yakup Bey (Sultan Yakup bin Devlet Han) adına yapılmış bir çeviridir. Farsçadan Türkçeye çevrilen bu eser, Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini gösterir. Eser bir tıp metni olmasına rağmen akıcı ve anlaşılır bir dil ile kaleme alınmıştır. İçerdiği Türkçe kelimelerin yanı sıra yazarın yabancı kelimeler için yaptığı Türkçe açıklamalar dikkat çekicidir. Eserde, zaman zaman herhangi bir terimin geçtiği yerde onun Türkçe veya bir başka dilden karşılığı belirtilmektedir:

"istiskā kim aña şışmek dirler"(18b/6-7), "hafakān rencin getürür aña yürek ağrısı dirler" (21a/5-6), "zāt-ı 'ırķu'n-nisā renci dirler ki aña nerī dirler" (21a/6), " zāt'ül-cenb hāşıl ider kim aña eyegü ağrısı dirler"(21a/7), "zātü'r-riyye hāşıl olur aña öyken ağrısı dirler"(21a/7-8)," nıkrīs renci hāşıl olur elüñ ayağūñ siñirleri büzilmekdür" (21a/8), "şirā' hāşıl olur kim aña baş ağrısı dirler" (21a/9), "mekke ayruğı kim idhīr-i mekke dirler" (26b/7-8) vb.

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde yazılmış tıp eserleri üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Fakat bâh-nâmeler üzerinde yapılan araştırmalar çok azdır. Bâh-nâmelerin cinsel içeriği dolayısıyla araştırmacıların bu eserlerden uzak durduğu kanaatindeyiz. Ancak bâh-nâmelerdeki söz varlığı diğer tıp yazmalarından farklılık göstermektedir. Birçok tıp eserinde diğer hastalıkların yanında cinsel hastalıkların tedavileri ve cinsel gücü arttırıcı ilaçlarla, kadın doğum alanı ile ilgili bilgiler verilmektedir ancak bu metinler konuyu bâh-nâmeler kadar ayrıntılı işlememektedirler. Kaldı ki bugün modern tıpta kadın hastalıkları ve doğum, cinsel rahatsızlıklarla ilgili bölümler insanlar açısından önem arz etmektedir.

Eserin söz varlığı açısından değerlendirdiğimizde dönemin diğer tıp metinleriyle uyum sağladığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış tıp eserlerinde bitki adlarında, hayvansal ürün adlarında, hastalık adlarında ve organ adlarında alıntı

kelimelerin yanı sıra Türkçe kelimeler kullanımı görülmektedir, hatta herhangi bir terimin daha iyi anlaşılabilmesi için için birkaç dilde karşılığı verilmektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından aşağıda eserde geçen bazı hastalık adları, bitki adları ve organ adları açıklaması ile verilecektir:

Eserde Geçen Bazı Hastalık Adları:

Baş ağrısı: Baş ağrısı. 21a/9 krş. şırā‘

Bil ağrısı: Bel ağrısı. 19b/7

Cimā‘a kavī ol- :Cima gücü arttırmak.15b/12

Cimā‘a kavī kıl- :Cima gücünü attırmak 19a/10

Elüñ ayağüñ siñirleri büzil- : Gut hastalığı. krş. nıkrīs renci21a/8

Eyegü ağrısı: Göğüs zarı iltihabı, akciğerde sarı su toplanması. 21a/7 krş. zātü‘l cenb.

Ķülunc (Ar.): Bağırsaklarda ve vücutta peyda olup omuz başlarına gelen şiddetli ağrı.19b/7

Ķülunc renci: Kulunç ağrısı, hastalığı.21a/11

Nerī (Far.) : Siyatik, kalça kemiği ağrısı, yanbaş ağrısı. 21a/6 krş. zāt-ı ‘ırķu‘n-nisā

Nezle (Ar.): Nezle, burun akması, grip. 19a/7

Nıkrīs Renci (Ar.): Ayaklarda oluşan ağrılı hastalık, gut hastalığı. 21a/8 krş. elüñ ayağüñ siñirleri büzil-.

Öyken Ağrısı: Akciğer iltihabı, öykencek. 21a/8 krş. zātü‘r-riye

Şarullık : Sarılık, ikter, kanda bilirubin düzeyinin yükselmesi ve dokularda bilirubin birikmesi neticesinde göz akı, deri ve mukozaların sarı renk alması. 18b/6

Şırā ‘ (Ar.): Başta hâsıl olan ve bükülüyormuş hissi veren bir tür ağrı. 21a/9 krş. başağrısı

Süst-Endām (Far.) :Vücutun veya belirli organların gücünün azalması, güçsüzlük erkekte cinsel gücü yetersizliği, iktidarsızlık 22a/13

Süst Ol- : Gevşemek, zayıflamak, işlevini yapamaz duruma gelmek. Erkekte cinsel gücü yetersizliği, iktidarsızlık

Taķavvī-İ Cimā‘ (Ar.) : Cimānın kuvvetlenmesi. 16b/6-7

Veca‘-i Mefāşıl (Ar.) : eklem ağrısı. 19b/6

Yürek Ağrısı: Yürek oynaması, iç çarpıntısı. 21a/6 krş. ĥafaķān renci.

Zāt-ı ‘ırķu‘n-nisā (Ar.) : Siyatik, kalça kemiği ağrısı, yanbaş ağrısı. 19b/6 krş. nerī

Zātü‘l cenb (Ar.): Göğüs zarı iltihabı akciğerde sarı su toplanması, satlıcan. 21a/7 krş. eyegü ağrısı

Zātü‘r-riye (Ar.): Zatürre, akciğer iltihabı, öykencek. 21a/7 krş. öyken ağrısı

Eserde Geçen Bazı Bitki Adları:

‘Āķır- ı ķarķā (Ar.): Pireotu, nezleotu (*Anacyclus pyrrhum*). 17b/12

Ayva: Gülgillerden, çiçekleri iri ve pembe, yapraklarının altı tüylü, orta yükseklikte olan ağacın, büyük sarı renkte, tüylü, mayhoş, dokusu sertçe, ufak çekirdekli meyvesi (*Cydonia vulgaris*).17a/11

Bādām (Far.) : Gülgillerden olan ağacın yaş ve kuru yenilen yemişi (*Amygdalus communis*). 23a/6

Belīle (Far.): Belile otu (*Bellerica myrobalan*). 19a/12

Besbāse (Ar.): Küçük hindistan cevizi, hindistan cevizi çekirdeğini örten özlü zardır (*Myristica frangrans*). 19a/12 krş. cevz-i buvā

Cevz-i būvā (Ar.): Küçük hindistan cevizi, muskat. krş. besbāse (*Myristica frangrans*). 28a/10 krş. besbāse

Cevz-i hindī (Ar.-Far.) : Hindistan cevizi (*Cocos Nucifera*).18a/5 krş. hindistān ķozı iķi

Çörek otı: Çörek otu, düğün çiçeğigillerden bir bitki ve bunun çöreklerle çeşni katmak için ekilen, susam iriliğindeki siyah tohumu (*Nigella damascena*). 27a/9

Dārķin (Far.): Tarķin (*Cinnamomum verum*).

Dār-ı fūfūl (Ar.-Far.) : Başbiberi, uzun biber. 18a/13

Ferfiyūn (A): Sütleğen otu ve bundan elde edilen tıbbi bir zamk (*Euphorbia ficinarum*). 22a/10

Feslegün (Yun.) : Fesleğen, reyhan, ballıbabagillerden; Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprakları güzel kokulu, beyaz ve pembe çiçekli bir yıllık ve otsu bir süs bitkisi (*Ocimum basilicum*). 22b/8.krş. reyhān

Hātūn duzluğı: Hatunduzluğu, diken üzümü otu (*Berberis vulgaris*). 27b/4

Havlıncān (Far.): Havlıncan otu. Zencefilgillerden kökleri baharat olarak kullanılan kokulu bir bitki (*Alpinia officinarum*).16a/5

Hindistān ķozı iķi : Hindistan cevizi iķi (*Cocos Nucifera*). 22a/8 krş. cevz-i hindī

Ķaranfil (Ar.): Karanfil (*Syzygium aromaticum*). 16a/4

Ma‘denūs (Yun.< makedonesi): Maydanoz, maydanozgillerden 50-80cm yükseklikte, ufak yeşil yapraklı, özel kokulu otsu bir bitki (*Petroselinum crispum*). 27b/2

Mārūl (Yun.< marouli) : Marul, salata yapılan ve çiğ olarak yenen yapraklı yeşil bitki (*Lactuca sativa*).28a/1

Maştakī (Yun.<mastikhe): Damla sakızı, sakız ağacından elde edilen bir tür reçine (*Pistacia lentiscus*). 18a/12

Nīlūfer (Far.): Nilüfer, bir tür su bitkisi (*Nymphaea*).28a/1

Rāzyāne (Far.): Rezene, maydanozgillerden, sarıçiçekli, yaprakları iplik biçiminde parçalı hoş kokulu, baharlı meyveleri bulunan bir bitki (*Foeniculum vulgare*).

Reyhān (Ar.): Reyhan, fesleğen denilen güzel kokulu ot. krş. feslegün 22b/7

Ṭurak otı: torakotu, rezene, dereotu (*Anethum graveolens*). 20a/6

‘Üd-ı hindî (Ar.-Far) : Öd ağacı; dulaptal otugillerden, odunu ve kabuğu hoş kokulu bir ağaç (*Aquilaria sinensis*).

Za‘ferân (Ar.): Safran, süsengillerden, baharda çiçek açan. 20-30 cm boyunda, soğanlı bir kültür bitkisi ve bu bitkinin tepeciklerinin kurutulmasıyla elde edilen toz (*Crocus sativus*).15b/7

Zencebîl (Ar.): Zencefil; zencefilgillerden, kamyş görünüşünde, çok yıllık, otsu bir bitki ve bu bitkiden elde edilip, baharat olarak kullanılan toz (*Zingiber officinale* Roscoe). 16a/4

Zeytün (Ar.) zeytin (*Olea europea*). 22b/10 (Bitki adları için: Baytop,1997)

Eserde Geçen Bazı Organ adları

Ağız: Ağız, yüzde avurtlarla iki çene arasındaki, ses çıkarmaya soluk alıp vermeye yarayan ve besinleri içine almaya yarayan boşluk. 25a/12

Arka: Arka, sırt. 21b/10

Ayak: Ayak, bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü.20a/2

Ayağın barmakları: Ayak parmakları 24b/5

Ayağın bilekleri: Ayakla bacağın birleştiği bölüm. 25a/4

Bağarşuk: Bağırsak, sindirim kanalının mide ile anüs arasındaki bölümü. 20a/3

Barmak: Parmak, insanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, oynak, uzunca organlardan her biri. 21a/1

Baş : baş, kafa, insan ve hayvanlarda beyin, göz kulak, burun, ağız gibi organları kapsayan vücudun üst veya önünde bulunan bölümü. 20a/2

Bil: bel, karnın arkasında göğüs kafesiyle kalçalar arasında yer alan kısım. 20a/1

Bilek: kol ile el arasında kalan oynak yer. 25a/4

Bögrek: Böbrek. 17a/8

El: el,kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü. 21a/8

Eyegü: Kaburga kemiği. 21a/7

Ferc (Ar.) :Kadın cinsel organı. 27a/2

Hāya (Far.): Testis, taşak, erbezi. 19a/9

Mağ‘ad (Ar.): Oturak yeri, geri, kıç, makat, anüs. 20a/2

Öyken : Akciğer. 21a/10

Zeker (Ar.): Erkeklik organı, penis. 16a/10

Yan: kalça kemiğinin üst bölümü. 21a/12

Yürek: Kalp.

(hastalık adları için: Redhouse, 2006; Parlatır, 2006; Tarama Sözlüğü, 1983).

Eserin söz varlığı ile ilgili asıl dikkati çeken organ adlarında, cinsel hastalıklarda ve cinsellikle ilgili terimlerde kullanılan örtmecelerdir (euphemism). Örtmece söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılmasıdır diğer bir ifadeyle edebikelamdır (Türkçe Sözlük, 1998).

Toplum içinde ayıp, müstehcen, kaba sayılan bazı hastalıklar ve özellikle cinsel hastalıklar, cinsellikle ilgili terimlerde örtmece sözlerden yararlanılmaktadır. Toplumda kültürel yaklaşımlar sonucu bazı tabular bir konuyu doğrudan söylemek yerine dolaylı anlatım yoluyla daha nazik ifade edilmektedir.

Örtmece kelimelerin kullanıldığı hastalıklar halk arasında utandırıcı ve edebe aykırı görüldüğü için toplumda örtük anlatım tercih edilmiştir. Sfiliz ve gonore (syfiliz) bu hastalıklardandır. Sfiliz halk arasında frengi, gonore ise bel soğukluğu, akarca olarak adlandırılır. Frenk hastalığı özellikle 16. Yüzyılda Avrupa'da yaygın görüldüğü için frenk kelimesi Farsça Freng, Cermen ve Latin ırkından olan kimse anlamındaki kelimeden türetilmiştir. Üreme organlarının akıntılı ve bulaşıcı hastalığı halk arasında bel soğukluğu ve akarca olarak tanımlanmıştır. Halk arasında direk söylenmesi ayıp karşılanan özel hâllerden biri de hamileliktir. Toplumda hamileler için ağır ayak, ağır canlı, ağırlıklı, yüklü, üzeri yüklü, üzerli, gövdeli, aylı günlü gibi örtmece sözcükler kullanılmıştır (Koç, 2010:82).

Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde hekimlerin temel organ adlarında genellikle Türkçe organ adlarını kullandıklarını, Türkçesi olmayan organ adları için diğer dillerden organ adları kullanıldığı görülmektedir. Fakat cinsel organ adlarında ve cinsel ilişki için kullanılan bazı kelimelerde, ayıp algısı, tabu nedeniyle bu kelimelerin Türkçe karşılığı yerine diğer dillerdeki kelimeler kullanılmıştır (Doğan, 2013:133).

Üzerinde çalıştığımız bâh-nâmede gerek organ adlarında gerekse cinsel hastalıklarda ve cinsellikle ilgili terimlerde örtmece sözler dikkat çekmektedir. Eserde erkek cinsel organı için Arapça "zeker" ve kadın cinsel organı için Arapça "ferc", oturak yeri anüs için Arapça "makad", er bezi için Farsça "haya" kelimeleri kullanılmıştır. Bunlar dışındaki organ isimleri metinde Türkçe kullanılırken cinsellikle alakalı olan bu kelimelerin Arapça ve Farsça karşılığı kullanılarak bizce örtük anlatım yolu tercih edilmiştir. Cinsel münasebet, cinsel birleşme için Arapça cimā' kelimesiyle ifade edilmiştir. Arapça cimā' kelimesi Türkçe yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak "cimā' hâzır ol-, cimā' itmek dile-, cimā' itmeklik dile-, cimā'a kavī ol-, cimā'a kavī kııl-, cimā'a meşgūl ol-" gibi örtmece fiilleri meydana getirmiştir. Aynı kelime isim tamlaması olarak "cimā'uñ şartları, cimā'uñ şekli, cimā' vakti, hālet-i cimā'" bir örtmece sözcüğü karşılamaktadır. Müellif eserde cinsel ilişki sırasında erkeğin meni boşaltma durumu için "inzāl ol-" kelimesini kullanmayı tercih ederken cima yapan erkek için Arapça "fā'il, cima yapan kadın için "mef'ul" örtmece sözcüğü de ilginçtir. Yazar sadece bir yerde cinsel birleşme için Türkçe "düriş-" ve "dölle-" kelimelerini kullanırken cinsel iktidarsızlık hastalığını Farsça "süst, süst-endām" kelimesiyle karşılanmıştır. Halk arasında direk söylenmesi müstehcen sayılan kadınların özel günleri, aybaşı halleri "amel-i hayz" ile gebelik durumu ise Arapça "hāmile" sözcükleriyle ifade edilmiştir.

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi ve diğer tıp metinlerinin genel anlamda Türk dili, tıp tarihi, kültür tarihi, eczacılık tarihi, botanik, zooloji ve halk hekimliği açısından önemli

olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Türk dili araştırmaları açısından bu metinlerin önemi büyüktür.

Cinsel konularla ilgili yazma eserlerin neşredilmesi sadece dilciler için değil, işledikleri konu gereği yazıldıkları dönemde cinselliğe bakış açısı bakımından kültür tarihçilerinin, cinsel hastalıkların tedavisi ve kadın hastalıkları ve doğum ile ilgili tedavi yöntemleri, ilaçları içermesi bakımında tıp ve eczacılık tarihçilerinin de yararlanabileceği kaynaklardır (Doğan, 2013:126).

Ayrıca tarihsel tıp ile İslam ve Batı medeniyetlerinin tıp tarihleri arasındaki ilişkinin ne olduğu bu metinlerden hareketle tespit edilebilir. Bunun yanı sıra halk hekimliğinin bilimsel tıpla hangi ölçüde uyum içinde olduğu ve ayrılan yönlerinin neler olduğu da tespit edilebilir.

İnsan hayatında doğum ve üreme gibi önemli bir bilim dalı ve bu bilim dalında kullanılan kelime dağarcığının ortaya koyulması önemlidir. Bugüne kadar Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılan araştırmaların çoğu dinî ve edebî metinler üzerine yoğunlaşmış, tıp yazmaları üzerindeki çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. Oysa bir dilin söz dağarcığını, yapı ve işleyişini tam olarak belirleyebilmek için o dilin çeşitli dallarında yazılmış eserlerin incelenmesi gerekir. Bâh-nâmeler üzerinde yapılacak dil araştırmaları bu bakımdan önem taşır.

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi'nin bilimsel değeri üzerinde yargılarda bulunmak bizim alanımız dışındadır. Fakat Türk dili açısından incelenmeye değer bir eser olduğunu düşünüyoruz.

Sonuç

Anadolu'da Türkçe tıp eserlerinin yazımı XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde başlamış, başta Osmanoğulları olmak üzere Germiyan, Aydın, Menteşe beylikleri döneminde birçok tıp eseri Türkçeye kazandırılmıştır. Özellikle Beylikler döneminde halkın anlayabileceği Türkçe eserler yazmaya önem verilmiş ve beyliklerin bilinçli beyleri bu durumu desteklemiş ve yazarları teşvik etmişlerdir. Tarihî tıp metinleri konularına göre, genel tıp ve sağlık bilgisi metinleri, cerrah-nâmeler, göz hastalıklarıyla ilgili metinler, eczacılık kitapları, cinsel sağlık konularını anlatan bâh-nâmeler vb. olarak ayrılabilir.

Anadolu'da yazılmış pek çok bâh-nâme vardır fakat bu kitaplar üzerinde yapılan çalışmalar azdır. Konusu nedeniyle araştırmacılar bu eserler üzerinde durmamış ve tıp eserleri içinde önemli bir yere sahip olan bu metinle ihmal edilmiştir.

15. yüzyılda Nâsır-ı Tûsî'nin Farsça yazılmış Bâh-nâmesi'ne atfen Germiyan Beylerinden II. Yakup Bey adına tercüme edilen Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Hacıbektaş koleksiyonunda 25 numarada kayıtlı bâh-nâme Eski Anadolu(Oğuz) Türkçesinin dil özelliğini göstermektedir. Eser divânî kırmayı yazıyla ve harekesiz olarak yazılmıştır. Vazo, çiçek ve suyolu filigranlı kâğıda, divânî kırmayı yazıyla mensur yazılmıştır. Sınırlı sayıda kelime dışında metin harekesizdir. Söz başları ve bâb adları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Yazmanın tamamı 28 varaktır ve her sayfada 13 satır mevcuttur. Eser 18 bölümden oluşmaktadır. Eserlerde tıbbî terimlerin Türkçe karşılıkları açıklanmaktadır. Bu nedenle tıp kitapları, döneminin söz varlığını ortaya koyması ve Türkçenin tıp bilimi karşısındaki durumunu yansıtması açısından çok önemlidir.

Eserin söz varlığı açısından değerlendirdiğimizde dönemin diğer tıp metinleriyle uyum sağladığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış tıp eserlerinde bitki adlarında, hayvansal ürün adlarında, hastalık adlarında ve organ adlarında alıntı kelimelerin yanı sıra Türkçe kelimeler kullanımı görülmektedir, hatta herhangi bir terimin daha iyi anlaşılabilmesi için birkaç dilde karşılığı verilmektedir. Eserin söz varlığı ile ilgili asıl dikkati çeken organ adlarında, cinsel hastalıklarda ve cinsellikle ilgili terimlerde kullanılan örtmecelerdir (euphemism). Eserde erkek cinsel organı için Arapça “zeker” ve kadın cinsel organı için Arapça “ferc”, oturak yeri anüs için Arapça “makad”, er bezi için Farsça “haya” kelimeleri kullanılmıştır. Bunlar dışındaki organ isimleri metinde çoğunlukla Türkçe kullanılırken cinsellikle alakalı olan bu kelimelerin Arapça ve Farsça karşılığı kullanılarak bizce örtük anlatım yolu tercih edilmiştir. Cinsel münasebet, cinsel birleşme için Arapça cimā kelimesiyle ifade edilmiştir. Müellif eserde cinsel ilişki sırasında erkeğin meni boşaltma durumu için “inzāl ol-” kelimesini kullanmayı tercih ederken cima yapan erkek için Arapça “fā’il, cima yapan kadın için “mef’ül” örtmece sözcüğü de ilginçtir. Cinsel iktidarsızlık hastalığını Farsça “süst, süst-endām” kelimesiyle karşılanmıştır. Halk arasında direk söylenmesi müstehcen sayılan kadınların özel günleri, aybaşı halleri “amel-i hayz” ile gebelik durumu ise Arapça “hāmile” sözcükleriyle ifade edilmiştir. Yazar sadece bir yerde cinsel birleşme için Türkçe “dürüş-” ve “dölle-” kelimelerini kullanmıştır.

Diğer tıp eserleri ve bâh-nâmelerde kullanılan bitkilerin, hayvansal ürünlerin vs. ilaç yapımında kullanımı, onların botanik biliminin yanında, zooloji, tıp ve eczacılık bilimi ile bağlantılı yapmaktadır. Ayrıca bu gibi bu eserler halk hekimliği, tıp, kültür ve eczacılık tarihi, açısından büyük önem taşımaktadır

KAYNAKÇA

BAYAT, Ali Haydar,(2008), “*Tıp Dili ve Terimleri Açısından Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Kitaplarının Önemi*”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, Nobel Matbaacılık.

BAYTOP, Turhan, (1997), ***Türkçe Bitki Adları Sözlüğü***, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

DOĞAN, Şaban, (2013), “*Anadolu Türk Tıbbında Bahnâmeler ve Musa Bin Mesud’un Bahnâme Tercümesi*” **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Semih Tezcan’a Armağan, 134:123-138.

KOÇ, Aylın, (2010), “*Hastalık İsimlerinde Örtmece*” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ekim, Sayı 188:77-94”

KORKMAZ, Zeynep (1995), “*Anadolu’da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri*”, ***Türk Dili Üzerine Araştırmalar***, I. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995: 432.

ÖNLER, Zafer, (2004), “*XIV. ve XV. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Bitki Adları*”, **Kebikeç**, 14:273-302.

ÖZCAN, Abdülkadir, (1991), “*Bahnâme*” Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 4: 489-490, İstanbul.

PARLATIR, İsmail, (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara.

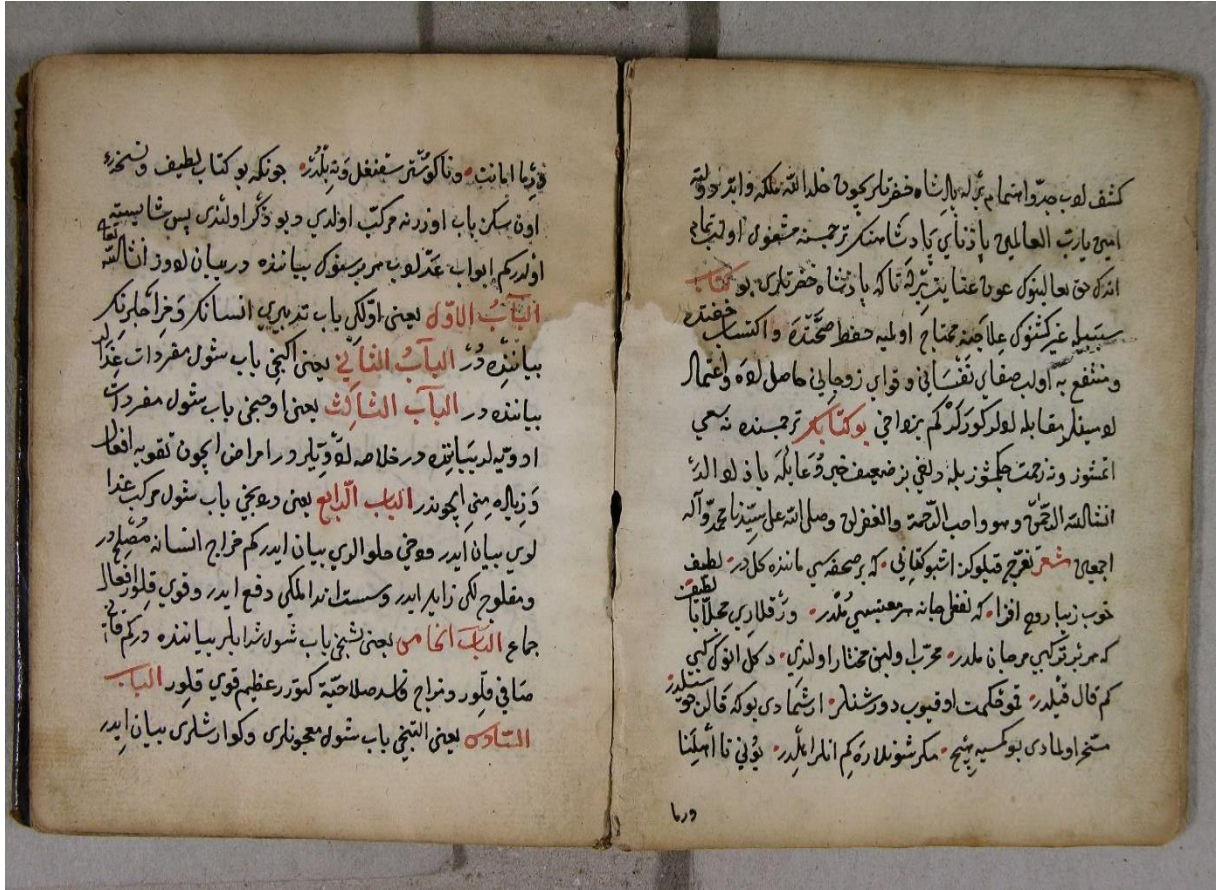
REDHOUSE, James W., (2006), *Turkish and English Lexicon*, İstanbul.

SÜVEREN, Kenan-İlter Uzel, (1998), "İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış", *Tıp Tarihi Araştırmaları 2*, İstanbul, 136-137. *Türkçe Sözlük* (1998); I. Cilt, TDK, Ankara.

UZEL, İlter, (2002), "Türkçe Bâh-nâmeler Hakkında Bir İnceleme", *Kebikeç*, 13: 191-206.

YENİ TARAMA SÖZLÜĞÜ, (1983), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ekler-1:

OSMANLI DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ÇANAKKALE PANAYIRLARI

Doç. Dr. Ali SÖNMEZ*

Prof. Dr. Vedat ÇALIŞKAN*

ÖZ

Ticaret ve alışveriş tarihinin en uzun ömürlü ve renkli türlerinden birini temsil eden panayırlar, Türkiye’de de uzun yıllar boyunca ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşama damgasını vurmuştur. Türkiye’de birçok yörede halen “geleneksel emtia ve hayvancılık panayırı” adıyla bilinen bu organizasyonların bir kısmı oldukça köklü bir tarihe sahiptir. Osmanlı dönemine uzanan panayırları ve günümüzde panayır varlığının zenginliği ile dikkat çeken çevrelerden birisi de Çanakkale yöresidir. Burada sunulan çalışmada, Osmanlı arşiv belgelerinden günümüze uzanan süreçte Çanakkale panayırları ele alınmaktadır. Yöredeki panayırlar hakkında çeşitli bilgiler içeren Osmanlı arşiv belgeleri, Çanakkale panayırlarının geçmişini tarihlendirmeye ve önemini ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Çalışma ile tarihsel süreç içinde Çanakkale panayırlarının varlık durumları, kuruluş yeri ve tarihleri belirlenerek; zaman içinde meydana gelen değişimler ortaya konulmuştur.

Pazarlama, alışveriş ve eğlence kültüründe değişimler, teknolojik gelişmeler vb etkiler altında Türkiye’de geleneksel panayırların giderek ortadan kalktığı bir süreç yaşanmaktadır. Buna karşın günümüzde Çanakkale ili, 11 yerleşmede her yıl kurulan 14 panayır ile Türkiye’de en fazla panayır kurulan iller arasında Balıkesir’den sonra ikinci sıradadır. Çanakkale’nin geleneksel panayırları kurulduğu çevrelerde toplumsal, kültürel ve ekonomik katkılar sağlamayı sürdürmektedir. Çanakkale ve Balıkesir’in yer aldığı güney Marmara bölümünde geleneksel panayırların kapsamlı bir şekilde ele alınarak planlanması çalışmanın önerileri arasındadır. Böylece, geçmişten günümüze ulaşan bu miras değerlerin varlıkları destekleneceği gibi, toplumsal-kültürel ve ekonomik bakımlardan sunduğu fırsat ve yararlar da genişletilebilir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel panayır, ilçe panayırı, Osmanlı döneminde panayırlar, Çanakkale panayırları

TRADITIONAL FAIRS IN ÇANAKKALE SINCE THE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

Representing one of the longest-lasting and most colorful types of the trade and shopping history, traditional fairs have left their mark on the economic, social, and cultural lives in Turkey as well for long years. Some of these organizations, still known with the name “traditional merchandise and animal husbandry fairs” at many localities in Turkey, have some quite well-established history. One of the environments drawing attention with their traditional fairs, which date back to the Ottoman period, as well as with the richness of their traditional fairs today is Çanakkale locality. The traditional fairs in Çanakkale in the process since the Ottoman archive documents are addressed in the study presented here. The Ottoman archive documents containing various pieces of information on the traditional fairs at the locality help date the past of the traditional fairs in Çanakkale and reveal their importance. The existence states of the traditional fairs in Çanakkale in the historical process as well as their places and dates of establishment were determined and the changes taking place over time were presented with the study.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale. asonmezz@gmail.com, ORCID NO: 0000-0001-7405-5280

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çanakkale. v.caliskan@comu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-7129-4892

A process in which the traditional fairs are gradually disappearing is being experienced in Turkey under such impacts as the changes in the marketing, shopping, and entertainment cultures as well as the technological developments. Nevertheless, with 14 traditional fairs set up in 11 settlements every year, Çanakkale province now ranks second after Balıkesir among the provinces in which the most traditional fairs are set up in Turkey. The traditional fairs of Çanakkale go on making social, cultural, and economic contributions in those environments where they are set up. The comprehensive addressing and planning of traditional fairs in the Southern Marmara Subregion, in which Çanakkale and Balıkesir are located, are among the proposals of the study. In this way, both the existence of these extant heritage assets will be supported and the opportunities and advantages they offer in sociocultural and economic terms can be extended.

Keywords: Traditional fair, county fair, traditional fairs in the Ottoman period, traditional fairs in Çanakkale

Giriş

Alışveriş için yılın belirli zamanında geniş çevrelerden alıcı ve satıcıları bir araya toplayan panayırlar; kuşkusuz, ticaret tarihinin en ilgi çekici alışveriş formlarından biridir. Ortaçağ'da Avrupa'da altın çağını yaşayan panayırların güçlü örnekleri, ilerleyen dönemde modern fuarların doğuşuna da zemin oluşturmuştur. Kimi yerlerde uluslararası tacirlerin bulunduğu bu kadim pazar örnekleri, Selçuklu ülkesinde ve sonraki dönemlerde Osmanlı topraklarında da dikkat çekici hale gelmişti. Esasen Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde panayırların varlığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte 16. yüzyılda panayırların Osmanlı ülkesinde ortaya çıktığı görülmektedir (Küpeli 1999: 490-497). Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk panayırlar daha çok –Türkiye'nin bugün toprakları bulunmayan- Rumeli ve Balkanlar'da dağılışı gösteriyordu.

18. yüzyıl ve öncesinde Anadolu'da hafta pazarlarının ve panayırların sayısı fazla değildir. Hatta, çoğu bölgede hiç yoktur. 19. yüzyılda devlet ticareti artırmak için bunların sayısını bir nebze olsun arttırmıştır (Özkaya 2010: 74). 18. Yüzyılda Anadolu'da faal olduğu anlaşılan panayırlar arasında senede bir defa kurulup üç gün devam eden Yapraklı (Çankırı) panayırı (AE. SMST. III, 2/64, 27 Mayıs 1767), Kadirkavağı/Kadirkovanı Panayırı-Eskişehir Bergos (Lüleburgaz) panayırı ve Balıkesir panayırı (Şen 1993: 84) yer almaktadır. 19. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren Anadolu'nun pek çok köşesinde panayırların yaygınlaşması dikkati çeker. Gönen, Zile, Silivri, Şarköy panayırlarının yanı sıra Çanakkale yöresindeki Biga, Çan ve Ayvacık panayırlarını da bu dönemin faal organizasyonları arasında sayabiliriz.

Çanakkale yöresinde panayırlar, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır. Nitekim yörede tarihi oldukça eskiye uzanan panayır örneklerinin bazıları günümüze değin ulaşma başarısı göstermiştir. Bunun yanı sıra Çanakkale, günümüzde Türkiye'de panayır düzenlenen 21 il arasında, Balıkesir ilinden sonra en çok panayır örneğine sahip ikinci ildir. Çan ve Ayvacık panayırları günümüzde ziyaretçi ve esnaf sayısına göre Türkiye'nin en büyük panayırları arasında yer almaktadır. Türkiye'de Rum cemaati tarafından organize edilen dini panayır örnekleri de (Bozcaada ve Gökçeada Rum panayırları) sadece Çanakkale ilinde bulunmaktadır (Çalışkan 2008: 217-245; Çalışkan 2010).

Türkiye’de panayırlarla ilgili yapılan araştırmalar ya da panayırlarla ilgili çeşitli bilgiler içeren çalışmalar arasında cumhuriyet öncesi çeşitli dönemler literatürde önemli bir yere sahiptir. Bunlar arasında Selçuklu döneminde Anadolu panayırlarını (Sümer 1985: 16; Şatoğlu 2002: 463; Özcan 2006: 205-224; Şahin 2014: 11-14) Osmanlı döneminde ise Balkan ve Rumeli panayırlarını değerlendiren çalışmalar söz konusudur (Kayaoğlu 1981: 359-373; Küpeli 1999: 490-497; Erdoğan 1994: 49-129; Faroqhi 2006; Palairat 2000; Kozlubel Doğru 2011; Ülgen 2012: 359-381; Ünal 2016). Osmanlı arşiv belgelerinin her geçen gün artmasının yanı sıra, son yıllarda çeşitli araştırmacıların konuya olan katkısıyla Osmanlı dönemi panayırları hakkında kapsamlı bir birikime ulaşılmış görünmektedir. Cumhuriyet döneminden itibaren panayırları ele alan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, özellikle son yıllarda bu alana dair çalışmalarda belirgin bir artış gözlenmektedir (Atamgüç 1935: 29-31; Tongur 1940: 26-29; Çalışkan 2008: 217-245; Çalışkan- Sarış- Gültay- Öztürk 2015; Çalışkan 2016; Çalışkan- Öztürk- Sarış- Gültay 2016: 273-285).

1. Araştırma Alanı

Çanakkale ili, Anadolu yarımadasının kuzeybatısında yer alır. 9.933 km² alan kaplayan il topraklarının büyük bir bölümü Marmara Bölgesi’nin güney Marmara bölümünde, Edremit Körfezi kıyısındaki küçük bir bölümü de Ege Bölgesi’nin sınırları içinde bulunmaktadır. Bununla birlikte Çanakkale, hem Asya (Anadolu) hem de Avrupa (Trakya) kıtalarında toprakları bulunan bir ildir. Çanakkale boğazıyla birbirinden ayrılan Biga ve Gelibolu yarımadaları üzerinde bulunan Çanakkale, Trakya’da Enez ve Keşan (Edirne), Malkara ve Şarköy (Tekirdağ) ilçeleriyle Anadolu’da ise Erdek, Gönen ve Edremit (Balıkesir) ilçeleriyle çevrilidir. Ege denizinde ise Gökçeada ile Bozcaada ilçeleri Yunanistan karasuları ile komşudur.

Ege Denizi’nde Türkiye’ye ait en büyük adalar olan Bozcaada ve Gökçeada Çanakkale iline bağlıdır. Çanakkale’nin merkez ilçe dışında ikisi adalar olmak üzere 11 ilçesi vardır. En geniş yüzölçümüne sahip olan ilçe Yenice (1.417 km²) iken, en küçük yüzölçümüne sahip ilçe Bozcaada’dır (43 km²). Çanakkale’nin köy sayısı oldukça yüksektir. İl sınırları içinde 565 köy bulunur. Belediye teşkilatı toplam 23’tür. 23 belediyenin 12’si il merkezi ve ilçe belediyesi; 11’i de belde belediyesidir. Yerel yönetimler hukukunda önemli değişiklikler yapan 6360 sayılı Yasa sonucunda bazı belde belediyeleri köy ya da mahalle statüsüne gerilemiştir. Belediye teşkilatlarını kaybeden bu beldelerin bir kısmında panayırlar günümüzde muhtarlık organizasyonu olarak sürdürülmektedir (Yenice ilçesinde Pazarköy ve Akçakoyun panayırları).

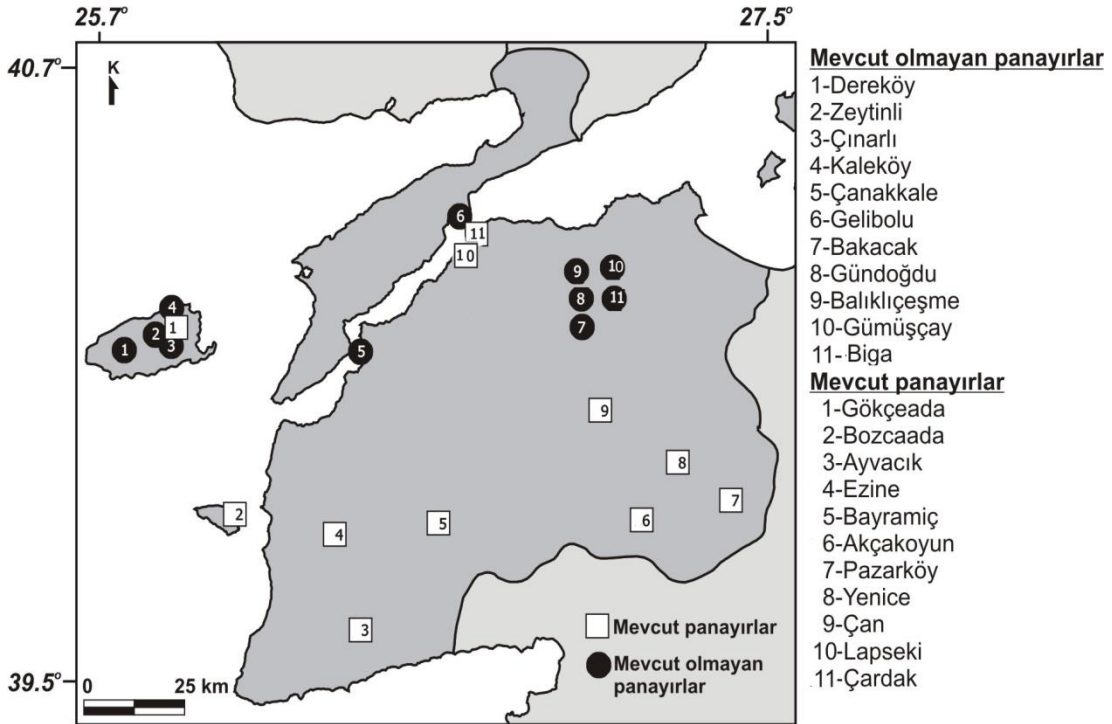
Tablo 1. Çanakkale İlçelerinin Yüzölçümleri ve Nüfusları

İlçe	Yüzölçümü (km ²)	Nüfusu (2017)	İl Merkezine Uzaklığı (km)	Belde belediyeleri
Merkez	928	175.032	--	Kepez
Ayvacak	893	32.106	73	Küçükkuşu
Bayramiç	1.284	29.305	77	--

Biga	1.354	90.788	94	Gümüşçay, Karabiga
Bozcaada	43	2.730	2.5 mil	--
Çan	906	48.331	76	Terzialan
Eceabat	465	8.902	2.4 mil	--
Ezine	654	31.962	52	Geyikli
Gelibolu	820	44.079	3.2 mil	Evreşe, Kavaklı
Gökçeada	287	8.769	32 mil	--
Lapseki	882	26.370	33	Çardak, Umurbey
Yenice	1.417	32.013	99	Kalkım
TOPLAM	9.933	530.417	--	11 belde belediyesi

Kaynak: TUIK, ADNKS 2017 yılı verileri

Şekil 1. Çanakkale ilinin konumu, ilçe ve beldeleri

2. Amaç ve Yöntem:

Bugünkü Çanakkale ili Osmanlı döneminde idari birim olarak Biga Sancağına bağlıydı. Bugünkü şehir de sancağın merkezi durumundaki "Kale-i Sultaniye" kasabasıydı. Kuşkusuz geçmişteki Biga Sancağının sınırları günümüzde Çanakkale

ilinin sınırları ile örtüşmez. Burada sunulan çalışmanın kapsamı Çanakkale ili sınırları içinde bulunan yerleşmelerdeki panayırlara ait Osmanlı arşiv belgelerinin tespitini ve değerlendirilmesi ile sınırlanmıştır.

Burada ele alınan çalışma ile Osmanlı döneminden günümüze değin Çanakkale yöresinde faal olan ya da günümüze ulaşamayan panayır örneklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın Osmanlı dönemine ait verileri Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine dayanmaktadır. Böylece arşiv belgeleri ve diğer referanslar birleştirildiğinde Çanakkale panayırlarının tarihsel süreçteki varlığı, dağılışı özellikleri, dikkat çekici başlıca özelliklerini değerlendirebilmek mümkün olabilmektedir.

3. Panayır Nedir?

Şemseddin Sami Kamûs-ı Türkî’de panayırları “Senede bir veya iki üç defa bir mahall-i mahsusda kurulup, bir kaç gün devam eden *büyük pazar* olarak tanımlar ve örnek olarak da Uzuncaova, Silivri ve Balıkesir panayırlarını örnek olarak gösterir (Sami 1995: 347). Panayırlar, belirli seriler halinde birbirini izleyen kuruluş formuyla fuar, sergi ve pazarlardan ayrılır. Bunun yanı sıra açık havada gerçekleşmesi nedeniyle kendine özgü eğlence biçimleri üreten panayırlar, daha çok küçük yerleşmelerde sosyal, kültürel ve kimi zaman dini fonksiyonlarıyla ayrı bir form özelliği gösterir.

Bu açıklamadan sonra günümüzde halen varlığını sürdüren geleneksel panayırları şu şekilde tanımlayabiliriz: “Daha çok ilçe merkezlerinde -ve az sayıda örneği ise köylerde- bulunan; belirli bir mevsimde, alışlagelmiş belirli tarihlerde, ilçe ve köylerin panayır alanı olarak bilinen arazilerinde, bir gün ya da birkaç gün için ya da birkaç haftalık periyotlar şeklinde, eşya (emtia) ve/veya hayvan pazarları formlarında, geçici olarak kurulan; çeşitli ihtiyaçların bir arada karşılanabildiği, daha çok kırsal yerleşmelerde yaşayan, sık ve düzenli alışveriş olanağı bulunmayan nüfusun gündelik ihtiyaçlarının yanı sıra mevsimlik ya da yıllık ev ihtiyaçlarını, çeşitli tarımsal araç gereç ihtiyacını karşıladığı; ziyaretçilerin alışverişin yanı sıra eğlence, sosyal ve kültürel fonksiyonlarından da yararlandığı geleneksel alışveriş organizasyonlarıdır” (Çalışkan-Sarış-Gültay-Öztürk 2015; Çalışkan-Özey- Bay 2017: 119-134). Bazı panayır organizasyonlarında çiftlik, çeki ve kümes hayvanlarının satışları, çeşitli eğlence etkinlikleri (lunapark, konserler, gösteriler vb), geleneksel etkinlikler (yağlı pehlivan güreşleri vb) de yer almaktadır (Kahraman 1997). Bu bakımdan panayırlar, basit gündelik yaşamın egemen olduğu kırsal çevrelerde yıllık ve kapsamlı alışverişin eğlenceli ve alternatifsiz bir ritüeli durumundadır.

4. Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Panayırları

Mevcut arşiv belgelerine ve bu alanda daha önceki araştırmacıların referanslarına dayanarak, 19. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın başlarına değin olan dönemde, Çanakkale’de 8 panayırın varlığı saptanabilmektedir. Osmanlı belgelerinde anılan yöre panayırlarının ikisi, yörede ikamet eden Ortodoks Rum Cemaatinin dini panayır örnekleridir.

Çanakkale’de en eskiye tarihlenen panayır 1835 yılında kurulan Çan panayıridir (Erdoğan 1999: 120). Çan panayırının 21 Mayıs tarihinde kurulduğu ve 1836 senesinde de devam ettiği Karesi Sancağı Mütesellimi Şerif Ağa’nın yazısından anlaşılmaktadır. Yazıya göre öteden beri birbirlerini takiben açılan Çan (21 Mayıs), Gönen (1 Haziran)

ve Balıkesir (11 Haziran) panayırları, tüccarların o panayırdan diğer panayıra mallarının nakline imkân vermişse de, Balıkesir Panayırı'nın Ağustos ayına alınması emtialarını memleketlerine götürüp tekrar getirmek mecburiyetinde kalan tüccarların masraflarını arttırdığından, bu üç panayırın eski açıldığı tarihlerde kurulması talep edilmiş ve bu kararın Şam, Halep, Diyarbakir, Tokat, Bursa, İzmir, Manisa, Denizli ve Siroz taraflarına gönderilmesi konusunda müsaade verilmesi istenmiştir (C. İKTS 25/1222: 7 Mart 1836). Bu durum, Çanakkale yöresi panayırlarının tarih boyunca oldukça geniş bir çevreyi etkileyen ticari öneme sahip olduklarını ortaya koymaktadır

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz belgeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı panayırları arasında açılış ve kapanış tarihlerine dikkat edildiği görülmektedir. Devlet mümkün olduğunca panayırların açılış ve kapanış tarihlerini bir sıraya koymak suretiyle panayırlar arasında bir rekabetin oluşmasını önlemeye çalışmıştır. Söz konusu husus Biga panayırı için de geçerlidir. Zira elimizdeki veriler ışığında en eskisi 1849 yılına tarihlenmekte olan Biga panayırı, Mayıs ayı ortalarında Çan panayırından sonra kurulmaktadır (M.VL 76/75: Lef 4, 18 Haziran 1849). Arşiv belgeleri incelediğinde bu sıralamanın değişmeden devam ettiği görülmektedir (A.MKT.UM 485/19: Lef 2, 13 Haziran 1861; A.MKT.MHM 261/30: 21 Nisan 1863; A.MKT.MHM 336/83: 4 Haziran 1865; A.MKT.MHM 359/45: Lef 4, 2 Haziran 1866; DH.MKT 981/52: 28 Haziran 1905; BEO 2839/212856: 30 Mayıs 1906). 1904 senesinden itibaren 13 Mayıs tarihi itibarıyla tekrar kurulmaya başlanan Ayvacık panayırını da bu sıralamaya dâhil edersek, Ayvacık, Çan ve Biga Panayırlarının ardı ardına kurulduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Biga Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 7 Mayıs 1903 tarihli yazıda, "Ayvacık kazasının alt tarafında ve kasabaya dört bin metre mesafede Gemedere nehri civarında 25 sene evveline gelinceye kadar gerçekleştirilmekte iken daha sonra terk edilen panayırın, kaza halkına olan yararından dolayı tekrar kurulması" talep edilmiştir (DH.MKT 709/50: Lef 1, 17 Mayıs 1903). Yazıdan anlaşıldığına göre Ayvacık panayırı 1878 yılında faal durumdadır. Yapılan başvuru sonrasında, bu konu Şurâ-yı Devletle ele alınmış (İ.DH 1412/13: Lef 1, 09 Temmuz 1903) ve Ayvacık panayırının 4 gün devam etmek üzere, her sene 13 Mayıs tarihinde kurulmasına karar verilmiştir (İ.DH 1412/13: Lef 1, 27 Temmuz 1903). Panayırın 1904 yılından itibaren tekrar kurulmaya başlandığı Biga Sancağı Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır (DH.MKT 969/10: 12 Haziran 1905).

Çanakkale yöresinde ayrıca dini fonksiyonlara sahip panayırlar da dikkati çekmektedir. Örneğin 1906 senesinde Edirne Vilayetinden Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıda, "Ağustosun 29. Günü Maydos (Eceabat) kasabasında Hristiyanların Aya Yani panayırını gerçekleştirdiği ve Kala-i Sultâniye'den gelen ahalinin saat 4.30'a kadar emniyetli bir şekilde ayin icra ettikleri" bilgisi verilmiştir (DH.MKT 1122/10: 3 Ekim 1906). Osmanlı döneminde Erenköy (İntepe)'deki Rum panayırının da günümüzde Bozcaada'da düzenlenen Rum panayırı gibi Temmuz ayında yapıldığı anlaşılmaktadır. Kala-i Sultaniye'den Dâhiliye Nezâretine gönderilen şifreli telgrafta, "Erenköy Nahiyesi merkezinde öteden beri Rûz-ı Hızır'da Aya Yorgi namına 3 gün devam etmek üzere yapılan panayıra bu senede Bozcaada ve Imroz (Gökçeada) adalarından 50-60 kişinin geleceği haber alınmış olduğundan, bu gibi adalardan deniz yoluyla geleceklerin kabul edilip edilmemesine dair bilgi verilmesi" istenmiştir (DH.ŞFR 425/80: 4 Temmuz 1912).

Arşiv belgelerinde çok sayıda örneği bulunduğu üzere, panayırların güvenliğinin sağlanması işine büyük önem verildiği; bunun için zaptiye birlikleri (Sönmez 2006: 199-219) tahsisi edildiği ve panayırlara geliş gidişlerde bunların tüccar kafilelerine eşlik ettiği anlaşılmaktadır. Panayıra katılan tüccar veya esnafın can ve mal güvenliği devletin teminatı altında olduğundan, bölge yöneticileri sürekli uyarılarak önlemlerin alınması talep edilmiştir. Örneğin, 1849 senesinde Çan ve Biga panayırlarına gidip gelen tüccar ve adı geçen panayırdaki mal ve eşyaların muhafazası ile panayırın emniyetli bir şekilde yapılması görevi Biga Sancağı Muhtesibi İbrahim Ağa ile Kavvasbaşı Hüseyin Ağa'ya tevdi edilmiş; Çan Kaza Müdürü de bahsedilen hususlara dikkat etmesi konusunda uyarılmıştır (MVL 76/75: Lef 1, 6 Haziran 1849). Bu çerçevede Bahr-i Sefid Boğazı Muhafazasına memur asker ile zaptiye askerleri de söz konusu panayırlarda görevlendirilmiştir (A.MKT.MHM 187/76: 18 Haziran 1849). Güvenlik işini yürütecek zaptiye askerlerinin miktarı ise mahallinden gelen talep yazılarına göre belirlenmekte ve panayır süresince hizmet edeceklerin maaşları ve geçici görev emri doğrudan merkezin onayıyla yürürlüğe girmektedir. Örneğin, 1863 senesinde Çan ve Biga panayırları için mahallinden yapılan talep doğrultusunda (A.MKT.MHM 261/30: 21 Nisan 1863) 140 kuruş maaş ile iki çavuş ve 100 kuruş maaş ile 18 zaptiyenin panayır süresince görevlendirilmeleri uygun bulunmuştur (MVL 647/82: 14 Mayıs 1863). Benzer görevlendirmeler 1865 (MVL 706/122: 4 Haziran 1865; A.MKT.MHM 336/83: 4 Haziran 1865) ve 1866 (A.MKT.MHM 359/45: Lef 6, 15 Haziran 1866) yılında da devam etmiştir. Güvenlik işinde zaafa uğranılacağına düşünülmesi durumunda ise, 1866 yılındaki Biga panayırında olduğu gibi, ahaliden gönüllü olanların kullanıldığı da görülmektedir (A.MKT.MHM 359/45: Lef 6, 15 Haziran 1866).

Yerel yöneticilerin görevi sadece panayır süresince de sınırlı değildir. Panayırın bitiminden sonra tüccarların diğer panayır veya geldikleri bölge sınırına kadar emniyetli bir şekilde götürülmeleri de bölge yöneticilerinin sorumluluğu altındaydı. Çan ve Biga'da 1861 yılında kurulan panayır sonrasında tüccarların Gönen panayırını için Karasi Sancağı hududuna kadar muhafaza memurları eşliğinde götürüldüğü, tüccarların Biga Mutasarrıfı Hasan Paşa'ya ilettikleri teşekkür yazısından anlaşılmaktadır. Evrakın altında 29 imza bulunmaktadır. Bunların 9'unun Türk, 7'sinin Ermeni, 7'sinin Musevi, 6'sının Rum olduğu görülmektedir (A.MKT.UM 485/19: Lef 2, 13 Haziran 1861). Ayrıca Buldanlı İbrahim, Buldanlı Süleyman ve Buldanlı Musa gibi isimler buradaki panayıra kumaş tüccarlarının geldiğini göstermektedir. Benzer bir durum 1866 senesinde de yaşanmış, Biga panayırını bitiminde tüccarlardan 5 Müslüman ve 18 Gayrimüslimden (Ermeni, Rum, Musevi ve Bulgar) oluşan bir grubu Sarıköy'de (Gönen) başlayacak panayır için Karesi Sancağı hududuna (A.MKT.MHM 359/45: Lef 3, 5 Haziran 1866) Tekfurdağı'ndan gelen 6 tüccar (2'si Türk, 2'si Rum, 1'i Ermeni ve 1'i de Musevi) ise memleketleri olan Tekfurdağı'na gönderilmek üzere panayır muhafaza memuru eşliğinde Karabiga iskelesine götürülmüştür.

Anadolu veya Rumeli'de belirli zamanlarda her yıl kurulması adet olan panayırlar savaş, ihtilal gibi olağanüstü sebepler dolayısıyla faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır. Kimi zaman da tüccarın iştirak etmemesinden dolayı panayırlar tatil edilmiştir. Panayır mahallindeki güvenliğin yeterince sağlanamadığı durumlarda iptal edilen panayırlar, asayişin yeniden normale dönmesinden sonra eskisi gibi kurulmaya devam etmiştir (Şen 1996: 77). Örneğin Ayvacık panayırının 1878 tarihinden sonra 25 yıl

kurulmadığı ve bu nedenle de bölge halkının ekonomisine zarar verdiği, Biga Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır (DH.MKT 709/50: Lef 1, 17 Mayıs 1903).

Panayırlara ara verilmesinde görülen bir diğer önemli husus da bulaşıcı hastalıkların görülmesidir. Özellikle hayvan hastalıklarının yayılması konusuna büyük önem veren merkezi yönetim, 1906 yılında özellikle Anadolu ile İstanbul çevresini etkileyen ve 180 bin baş hayvanın telef olmasına sebep olan (Ak 2016: 221) veba-i bakari (sığır vebası) hastalığına karşı önlem olarak panayırların birçoğunu iptal etmiş; bazılarında da uyarılarda bulunulması kararı almıştır. Örneğin 30 Mayıs 1906 yılında Sadâret Biga Mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta, ülke genelinde veba-i bakari'den dolayı bu sene panayırların kurdurulmaması yönünde karar aldıklarını, ancak Biga'da bu hastalığın izine rastlanmadığı bilgisi üzerine mesuliyetin Biga'ya ait olmak üzere Çan ve Biga panayırlarının kurdurulmasına; Ayvacık panayırının da devamına izin verildiğini belirtmiştir. Telgrafın devamında ise "hasta olan yerlerden hayvan ithaline veya bölgeden ihracına meydan verilmemesine ve hayvanların da muayene edilerek şüphe görülen hayvan hakkında gerekli işlemlerin yapılmasına dikkat edilmesi" istenmiştir (BEO 2839/212856: 30 Mayıs 1906). Ancak söz konusu telgrafta hayvan ihracının yasaklanması, ekonomik etkileri nedeniyle bölge yöneticilerinin itirazına sebep olmuştur. Biga Meclisinden 8 Haziran 1906 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıda, Biga ve Çan Panayırlarının açılmasına müsaade olunmasına teşekkür edilmekte ve kendilerinden istenildiği gibi hastalık olan yerlerden Çan ve Biga panayırına hayvan getirilmemesi için hudut boylarının güvenlik altına alındığının altı çizilmektedir. Ancak kaza muayene hayvan memurluğuna Orman Maden ve Ziraat Nezâretinden gönderilen 7 Haziran 1906 tarihli telgrafta Biga'dan hiçbir yere hayvan ihracına müsaade olunmaması kararının, ortada hastalığa dair bir sebep olmamasından dolayı hukuken sakıncalı olduğu, hazine ve ticareti de zora sokacağından tekrar gözden geçirilmesi istenmiştir (DH.MKT 1088/84: Lef 1, 8 Haziran 1906).

Osmanlı yöneticilerinin yerel baskılara rağmen bu uyarıları yaptığı ve aldıkları kararlarda haklı oldukları 1908 senesinde yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Biga Mutasarrıflığından 24 Nisan 1908 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıda, geçen sene Biga kazasında zuhur eden hayvan hastalığından dolayı Biga Çan ve Ayvacık panayırlarının kurulmasına izin verilmemiş ise de bu hastalığın tamamen ortadan kalktığı belirtilmekte ve adı geçen panayırların kurulma zamanı yaklaştığından bu sene panayırların açılıp açılmayacağına bildirilmesi talep edilmiştir (DH.MKT 1252/30: Lef 1, 24 Nisan 1908). Orman Maden ve Ziraat Nezâretinde konuya ilişkin Dâhiliye Nezâretine gönderdiği cevabi yazıda, "Biga sancağı dâhilindeki veba-i bakari'nin iki sene devam ederek büyük telefata sebep olmakla birlikte alınan önlemler sayesinde hastalığın büyük oranda kontrol altına alındığı" belirtmiştir. Ancak nezârete göre Biga ve Çan panayırlarının yeniden açılması sakıncalı görülmüştür. Zira, Karasi sancağının Balya ve Edremit kazalarında hastalığın halen devam ettiği ve buralardan panayırlara hayvan getirilmesinin önlenmesi mümkün olamayacağından, hastalığın tekrar zuhur etmesine meydan vermemek için panayırların kurdurulmaması hususunda Biga mutasarrıflığına emir verilmesi tavsiye edilmiş (DH.MKT 1252/30: Lef 2, 26 Mayıs

1908) ve alınan karar 1 Haziran 1908 tarihinde Biga Mutasarrıflığına bildirilmiştir (DH.MKT 1258/29: 1 Haziran 1908).

Osmanlı dönemi panayırlarının önemli hususlarından biri de alınan vergilerdir. Her panayırdaki farklı vergilerin varlığı ve bunların değişik makamlarca tarhi bu hususta ortak bir vergi politikası oluşturulmadığını göstermektedir (Küpeli 1999: 493). Bununla birlikte devlet bu vergiyi ya bizzat görevlisi vasıtasıyla almakta ya da herhangi bir vergi gibi iltizama vermektedir. Panayırlara göre değişiklik gösterebilen bu vergiler arasında serçin, yular ve damga rüsûmu, duhan rüsûmu, gümrük rüsûmu, kantar ve bac rüsûmu, çalgıcı ve oyuncu ruhsatiye tezkereleri rüsûmu, at ve ester pazarı rüsûmu, tahmis rüsûmu, sergi rüsûmu, yalı panayırı rüsûmu gibi vergiler bulunmaktaydı. Bu vergilere ilave olarak panayır resmi, avâid ve ruhsâtiyye gibi düzenli vergilerin yanı sıra cizye gibi düzensiz vergiler de toplanmaktaydı. Panayırdaki tahsil edilen bu vergiler yer kirası ile tüccarın güvenliğine memur edilen görevlilerin masraflarına karşılık olarak alınmaktaydı (Erdoğan 2016: 138; Şen 1996: 86-87). Çanakkale yöresi panayırlarında da alınan bu vergilere ilginç bir örnek ise daha önce ismine rastlamadığımız *Çılbır* (Hayvanların yular başlığının çene altındaki halkasına bağlanan ip veya takılan zincire verilen isim) vergisidir. 1903 tarihli belgeye göre Çan panayırında alınan bu vergi şikâyete konu olmuştur. Nitekim Biga Mutasarrıflığı Sadârete gönderdiği cevap yazısında, hayvanların her birinden alınan vergiden başka sırf belediyeye ait olmak üzere müşteriden alınan üç kuruş *Çılbır* vergisinin öteden beri panayırlara münhasır bir vergi olduğunu belirtmiştir (BEO 2223/166683: Lef 2, 8 Kasım 1903).

5. Cumhuriyet Döneminde Çanakkale Panayırları

Osmanlı Devleti'nde kuruluşu ve organizasyonu uzun bir süre merkezi idare tarafından yürütülen panayırlar Tanzimat'tan sonra, belediyelerin denetimine girmiştir (Küpeli 1999: 491). Bu tarihten sonra genel alışveriş yerleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde tamamen ihmal edildi. Bu süreç, Nisan 1930'da yürürlüğe konulan Belediyeler Kanunu ile bu konuyla ilgili işler ve belediyelerin yeni görevleri tarif edilene kadar sürmüştür denilebilir (Tongur 1940: 29). Bu tarihten sonra yeni bir dönem açılmıştır. Özellikle 1930'lar ve 1940'larda yerleşmelerin belediye teşkilatına sahip olmasıyla, vakit geçirilmeden panayır düzenlenmesi kararları alınıyordu. Çünkü o dönemde yerleşmelerin bir panayıra sahip olması, toplum içinde büyük bir prestij sembolü olarak görülüyordu. Kuşkusuz önemli bir neden daha vardı: II. Dünya Savaşı yıllarında yükselen askeri harcamalar, satın alma gücünün düşmesi, yurt içi üretimin düşmesi, yurt dışından temin edilen mal ve ürünlerin azalması önemli sorunlara yol açmıştı. Bu durum, özellikle şehirlerde, iaşe sorununu da beraberinde getirmişti. Ekmek, yağ, süt ürünleri, et, giyim eşyası gibi temel tüketim ürünlerinin piyasadaki dolaşımı kısıtlanmış, ekmekte olduğu gibi karne uygulamasına geçilmişti (Coşkuner 2011: 265-266). Kuşkusuz bu dönemde, kırsal yörelerdeki pazar ve panayırların toplumun temel ihtiyaç maddeleri temininde önemli roller üstlendiğini düşünmek gerekiyor. 1930'lar ve 1940'lar Cumhuriyet döneminde ilk defa kurulan ya da daha önceki dönemlerde kurulan panayırların yeniden kurulmaya başlanmasıyla yaygınlaştığı bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Cumhuriyet döneminde 1945 yılında yeniden kurulmaya başlanan Çan panayırı bu duruma bir örnek oluşturmaktadır. Nitekim, Türkiye'de bugünde varlıklarını sürdüren birçok panayırın

bilinen tarihlerinin 1930-1940 arasındaki döneme uzanması yukarıda açıklanan koşullarla ilişkilidir. Zamanla yerleşmelerin ilçe haline gelmesi ve panayırların bir prestij unsuru olarak görülmesi nedeniyle, ilçe pazarları panayırlara dönüşmüştür. Örneğin Yenice Belediyesi'nin 1936 yılında kurulmasıyla birlikte burada bir panayırın kurulması da resmileşmiştir. Böylece Cumhuriyet döneminde kuruluşu tekrar resmiyet kazanan panayırların en eskisi Yenice panayırı olmaktadır. Cumhuriyet döneminde ilk olarak kurulan Yenice panayırını Çan (1945), Bayramiç (1952), Ezine (1954) ve Lapseki (1960) panayırları izlemiştir (Çalışkan 2008: 223). 1960'lar ve 1970'lerde sayısal anlamda en yüksek devrine ulaşarak ülke ölçeğinde yaygınlaşan panayırlar, bir dönemin alışveriş ve eğlence kültürüne de damgasını vurmuştur. Ancak perakendecilik alanında yaşanan gelişmeler, pazar çeşitlerinin artması ve bunlara erişimin kolaylaşması, eğlence kültüründeki yaşanan değişimler, özellikle 1990'lardan itibaren panayırların önünde yeni bir dönem aralamıştır. Panayırların altın çağının sona erdiğini duyuran bu dönemde bazı panayırlar festivallere dönüşürken, bazıları da geride iz bırakmadan ortadan kalkmıştır. Nitekim Cumhuriyet dönemi içinde Türkiye'de panayırların yaklaşık üçte ikisi (115 panayır) günümüze değin ortadan kalkmış durumdadır. Bununla birlikte günümüzde her yıl 63 yerleşmede kurulan 71 panayır örneği mevcuttur (Çalışkan-Sarış-Gültay-Öztürk 2008: 106). Geleneksel panayırların çözülme gösterdiği son 40-50 yılda, bu süreçten en fazla etkilenen bölgelerin başında Marmara bölgesi gelmektedir. Marmara Bölgesi'nde Tekirdağ, Edirne illerinde panayırların tümüyle ortadan kalkmasının yanı sıra; Bursa, Balıkesir ve Çanakkale illerinde de günümüze ulaşmayan panayır örneklerinin hayli fazla olduğu dikkati çekmektedir. Cumhuriyet dönemi içinde Marmara Bölgesinde toplam 58 panayır ortadan kalkmıştır. Bu panayırların 10'u Çanakkale ilinde bulunmaktaydı. Cumhuriyet dönemi içinde Panayır örneklerinin en çok kayboluş gösterdiği iller Sinop ve Balıkesir illeridir. Bu iki ilde toplam 40 panayır örneği günümüzde artık mevcut değildir. Sinop ve Balıkesir'i Çanakkale (11 panayır) ve Bursa (10 panayır) illeri izlemektedir (tablo 2).

Tablo 2. Çanakkale'de Cumhuriyet dönemi içinde kurulan fakat günümüzde panayır kurulmayan yerleşmeler

Merkez İlçe Panayırları (1)
Çanakkale
İlçe Panayırları (2)
Biga, Gelibolu
Belde Panayırları (1)
Gümüşçay (Biga)
Köy/Mahalle Panayırları (7)
Balıklıçeşme, Bakacak, Gündoğdu (Biga); Çınarlı, Zeytinliköy, Kaleköy, Dereköy (Gökçeada)

Geleneksel panayırların Çanakkale'de 2000'lerin ilk yıllarından itibaren birbiri ardına ortadan kalktığı görülmektedir. Çanakkale merkez ilçe panayırı en son 2005

yılında, Gelibolu ilçe panayırı 2008 yılında Biga ilçe panayırı da 2016 yılında kurulmuştur. Gökçeada'nın bazı köylerinde Rumlar tarafından düzenlenen panayır örnekleri ise 1970'lere kadar sürmüştür.

Türkiye'deki örnekleri günümüzde sadece Bozcaada ve Gökçeada'da halen sürdürülen Rum panayırlarının, geçmişte Çanakkale yöresinde daha yaygın olduğunu ve birbirini izleyen sıra içinde Gökçeada'da yaklaşık 1 aylık bir dönemi kapsadığını belirleyebiliyoruz. 11 Mayıs 1962 tarihli Milliyet gazetesi ise 26 Temmuz'da Bozcaada Ayazma'da Aya Pareskevi panayırının kurulacağını; Gökçeada'nın Çınarlı köyünde 15 Ağustos'ta, Zeytinliköy'de 24 Ağustos'ta, Kaleköy'de 29 Ağustos'ta, Dereköy'de 8 Eylül tarihlerinde panayır düzenleneceğini duyurmaktadır. 11 Mayıs 1962 tarihli Milliyet gazetesi İmroz (Gökçeada) adasını tanıtıcı haberde, adadaki Rum panayırlarına dair ayrıntılı bilgiler de vermektedir:

“Ağustos ayı içinde, dini günlerde İmroz'un hemen hemen bütün köylerinde mahalli panayırlar tertip edilir. Kiliselerde sabahleyin yapılan Ayinleri müteakip, o gün panayır kurulan yerde sabaha kadar eğlenceler düzenlenir. Bu panayırlarda bilhassa mahalli danslar yapılır. Ailece iştirak edilen eğlenceler yemekli ve içkilidir. 15 Ağustos Çınarlı'da 16 Ağustos Tepeköy (Spliya) da, 24 Ağustos Zeytinliköy'de 29 Ağustos Kaleköy'de ve 8 Eylülde de Dereköy'de panayırlar tertiplenir. Bu panayırlar, folklorik bir mahiyet de taşırlar.”

6. Günümüzde Çanakkale Panayırları

Günümüzde Türkiye'de 21 ildeki 54 ilçenin sınırları içinde 63 yerleşmede 71 panayır kurulurken, Çanakkale ilinin 8 ilçesinde bulunan 11 yerleşmede, yılda 14 panayır kurulmaktadır. Buna göre Çanakkale, Balıkesir ilinden sonra Türkiye'de en fazla panayır kurulan ikinci il durumundadır. Türkiye'de panayır kurulan yerleşme sayısına göre Balıkesir ve Çanakkale illerini Bolu (8), Bilecik (5), Sinop (5), Samsun (3), Eskişehir (2) illeri izler. 21 ilden geriye kalan 14 ilin her birinde sadece 1 panayır örneği bulunmaktadır.

Çanakkale'de 5 ilçenin merkezinde (Ayvacık, Bayramiç, Çan, Lapseki ve Yenice) panayır kurulurken; panayırların 3'ü belde yerleşmelerinde düzenlenir (Akçakoyun, Çardak, Pazarköy). Çanakkale'ye bağlı adalarda (Bozcaada ve Gökçeada) yer alan panayır örnekleri ise Rumların dini panayır örnekleri durumundadır.

Tablo 3. Çanakkale'de günümüzde mevcut panayırlar ve kuruluş tarihleri

Panayır Adı	Kuruluş tarihi	Kuruluş mevsimi
Ayvacık	27-30 Mayıs	İlkbahar
Bayramiç	17-20 Mayıs 27-30 Ağustos	İlkbahar ve Sonbahar
Bozcaada	25-27 Temmuz	Yaz
Çan	3-6 Haziran 6-8 Eylül	İlkbahar ve Sonbahar

Ezine	30 Mayıs-2 Haziran 1-3 Eylül	İlkbahar ve Sonbahar
Gökçeada	15-22 Ağustos	Sonbahar
Lapseki	10-14 Eylül	Sonbahar
Yenice	30 Mayıs-1 Haziran	İlkbahar
Akçakoyun	17-19 Haziran	İlkbahar
Çardak	22-26 Ağustos	Sonbahar
Pazarköy	21-24 Haziran	İlkbahar

Çanakkale’de panayırlar Mayıs-Eylül ayları arasındaki 5 aylık dönem içinde dağılışı gösterirler. Ekim ve Kasım aylarında Türkiye’de panayır örnekleri bulunmasına karşın, bu aylarda Çanakkale’de panayır örneği yoktur. Türkiye’de yaz dönemindeki (Temmuz ve Ağustos aylarında) az sayıda panayır örneklerinden ikisi Çanakkale’deki Rum panayırlarıdır.

Türkiye’de panayırların 54’ü yılda sadece bir kez düzenlenirken, 8 yerleşmede yılda iki kez tekrarlanmakta; bir yerleşmede ise ikiden fazla kez tekrarlanmaktadır. Çanakkale ilinin Bayramiç, Çan ve Ezine ilçeleri ile Balıkesir’in Manyas ilçesinde hem ilkbahar hem de sonbahar panayırları kurulmaktadır. Bolu ilindeki Dörtdivan, Gerede, Yeniçağa ve Pazarköy yerleşmelerindeki panayırlar ise sonbaharda bir aylık araya sahip iki periyottan oluşmaktadır. Yıl içinde 14 hafta boyunca sadece pazar günleri kurulan Pınarpazarı (Eğirdir-Isparta) panayırı farklı bir kuruluş periyoduna sahip örnektir.

Panayırların kuruluş tarihlerine göre yıl boyunca belirli mevsimlerde, belirli bir sıra içinde birbirini izleyen seriler halinde olduğu görünmektedir. Özellikle panayırların yoğun dağılışı gösterdiği batı Karadeniz ve güney Marmara bölümlerinde panayırlar, birbirini sırayla izleyen kuruluş tarihlerine göre yerel ve bölgesel seriler oluşturmuştur. Osmanlı dönemi panayırlarında da dikkat edilen bu özellik günümüze değin ulaşmıştır. Böylece her panayır döngüsünün kendi içinde ve diğer döngülerle bağlantılı esnek bir yapısı söz konusudur. Böylece panayırları takip eden esnaf, kendine uygun bir zaman dilimini tercih ederek yerel döngülere katılabilmektedir. Türkiye’de iki coğrafi bölümde (batı Karadeniz ve güney Marmara bölümleri) 3’ü sonbahar mevsiminde, 1’i de ilkbahar mevsiminde olmak üzere 4 ayrı panayır döngüsü vardır. Türkiye için belirlenen dört panayır döngüsünden ikisi Çanakkale ve Balıkesir panayırlarını içine alarak şekillenmiştir. Çanakkale ve Balıkesir panayırlarını kapsayan sezonluk panayır döngüleri ilk olarak Çanakkale’deki panayırlarla başlamaktadır.

Tablo 4. Çanakkale ve Balıkesir Panayırlarını Kapsayan Sezonluk Seriler (Döngüler)

Panayır Serisi	Panayır Kurulan Yerleşmeler
İlkbahar	Bayramiç, Ezine, Yenice, Manyas, Çan, Biga, Yazlık, Sarıköy,

Döngüsü	Orhanlar, Akçakoyun, Pazarköy, Gönen, Şamlı.
Sonbahar	Çardak, Bayramiç, Ezine, Büyükyenice, Kepsut, Korucu, İvrindi, Kuşçenneti, Çan, Lapseki, Kocakonak, Manyas, Savaştepe.

Esasen bu döngüsel sistemin pazarlama süreçlerini kolaylaştıran etkisi oldukça önemlidir. Dolayısıyla yerel/bölgesel döngülerin oluşumunda panayırların komşuluk ilişkilerinin birbirinin varlığını destekleyici olması etkili olmuştur. Panayırların döngü sistemi, tedarikçiler ve tüketicilerin yoğunlaştığı bir çevre sağlayarak, panayırların diğer pazar türleri ile rekabet gücünü artırabilmektedir. Nitekim Çanakkale, Balıkesir, Bilecik, Bolu ve Sinop illerindeki panayırların halen varlığını koruyabilmelerinde bu tür döngülerin önemli rolü olduğu kabul edilebilir.

Şekil 2. Panayır çok çeşitli fonksiyonları bir arada sunmaktadır. (a) Panayırlar çevresinde geleneksel mutfak ve yeme içme kültürü oluşmuştur. Çevirme geleneği de bunlardan biridir (Ayvacık Panayırı). (b) Geleneksel el sanatlarının ve ustalıkların yaşatılmasına aracılık etmektedir (Ayvacık Panayırı). (c) Çanakkale panayırlarında eğlence sektöründeki hizmetler genellikle Romanlar tarafından sağlanmaktadır (Akçakoyun Panayırı). (d) kırsal çevrelerdeki gençlerin tanışmalarına, sosyalleşmelerine, eğlenmelerine aracılık etmektedir (Akçakoyun Panayırı).

Tüm panayırların sosyal fonksiyonlar içermesine karşın, sosyal fonksiyonun temel fonksiyon olarak öne çıktığı bazı panayır örnekleri de bulunur. Nitekim dini ve/veya sosyal amaçlı panayırlar olarak ayırt edebileceğimiz bu tür panayırların fonksiyonel özellikleri ticari panayırlardan biraz farklıdır. Tarihsel geçmişte Rumların dini bakımdan önemli saydıkları bir isme adanmış ve panayır adını verdikleri etkinliklerde her yıl buluşma geleneği günümüzde sadece Çanakkale’de sürdürülmektedir.

Bu panayırlar Bozcaadalı ve Gökçeadalı Rum cemaati tarafından düzenlenir. Rumların bu panayırları ayinlerden sonra müzik, halk dansları ve birlikte yenen yemekle eğlenceli bir şekilde devam eder. Bozcaada’da Aghia Pareskevi Manastırı çevresinde düzenlenen panayıra yurtiçi ve yurtdışından gelen yaklaşık 400 Rum katılırken, Gökçeada’da düzenlenen Meryem Ana Panayırı (Panayia/Eorti Dispenagies)’na da ada dışından gelen yaklaşık 1000’den fazla Rum katılır. Bozcaada Rum Panayırı 3 gün sürerken (25-27 Temmuz), Gökçeada Rum Panayırında etkinlikler 1 haftayı (15-22 Ağustos) bulmaktadır (Çalışkan 2010; Durmaz 2017).

Sonuç ve Öneriler:

Çanakkale yöresinde panayırlar oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Osmanlı arşiv belgelerine göre Ayvacık ve Çan panayırları, Çanakkale yöresinin tarihi panayırlarıdır. Çan panayırı hakkındaki en eski tarihli belge 1835 yılına aittir. Fakat Ayvacık panayırına ait 1903 tarihli arşiv belgesi, Ayvacık panayırının ‘25 sene evveline gelinceye kadar gerçekleştirilmekte iken daha sonra terk edildiğini ve yeniden kurulmasının yararlı olacağını’ belirtmektedir. Buna göre Ayvacık panayırının da 1800’lü yıllarda faal olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Geçmişten günümüze ulaşan Çardak, Bozcaada ve Gökçeada panayırlarını da Çanakkale yöresinin diğer tarihi panayırları arasında gösterebiliriz.

Arşiv belgeleri, Çanakkale yöresi panayırlarının tarih boyunca oldukça geniş bir çevreyi etkileyen ticari öneme sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Çanakkale panayırlarına çeşitli milletlerden tüccar katıldığı görülmektedir. Karabiga iskelesi yoluyla Tekirdağ’dan, Buldan’dan gelen kumaş tüccarlarının varlığı söz konusudur. Balıkesir-Çan-Gönen panayırları arasındaki kuruluş sırasını yeniden düzenleyen 1836 yılına ait

belge, bu bilginin “Şam, Halep, Diyarbakir, Tokat, Bursa, İzmir, Manisa, Denizli ve Siroz taraflarına gönderilmesi konusunda müsaade verilmesini” talep etmektedir. Belgelerden elde edilen bu bilgilere dayanarak, Çanakkale yöresi panayırlarının Osmanlı döneminde oldukça büyük ölçekli panayırlar olduğunu kabul edebiliriz.

Osmanlı döneminde Çanakkale yöresi panayırlarında tüccarların güvenliğine ve memnuniyetine büyük bir özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Panayırdaki mal ve eşyaların muhafazası ile emniyetlerinin sağlanması için “Kavvasbaşı”lar görevlendirilmekteydi. Panayırın sona ermesi ile ayrılan tüccarların, panayırdan duydukları teşekkür ve memnuniyeti panayırdan sorumlu görevlilere bildiren belge örnekleri de söz konusudur. Bu tür belgeler, alt kısımlarında “Sertüccar-ı Bazerganbaşı” ya da “bazerganbaşı” ünvanlara sahip tüccar temsilcilerinin isimlerini ve mühürlerini de içermektedir.

Osmanlı arşivlerinde Çanakkale panayırlarına ait ilginç bilgiler içeren örnekler de rastlanmıştır. Bunlardan birisi panayırlarda alım satımı yapılan hayvanlar için belediye tarafından alınan “çılbr” yani yular vergisidir. 1903 tarihli belgeye göre Çan ve Biga panayırlarında alınan bu vergi şikayete konu olmuştur. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere bu şikayet araştırılmış ve neticede yöre panayırlarında alınan *Çılbr* vergisi”nin öteden beri panayırlara münhasır bir vergi olduğu bildirilmiştir.

Genellikle panayırların yıl içindeki kuruluş süreleri değişmez. Çanakkale panayırlarının kuruluş tarihleri ve süreleri de Osmanlı dönemindeki tarihlerle benzerlik gösterir. Osmanlı belgelerine göre Çan panayırı Mayısın 21’inde kurulmaktaydı. Günümüzde ise Çan ilkbahar panayırı 3-6 Haziranda kurulmaktadır. Arşiv belgelerine göre Mayısın 13. günü kurulan Ayvacık panayırı 4 gün sürmekteydi. Günümüzde yine 4 gün süre ile kurulan Ayvacık panayırı 27-30 Mayıs tarihleri arasında düzenlenmektedir. Dini fonksiyonlara sahip Rum panayırları öteden beri genellikle yaz aylarında yapılırdı. Osmanlı döneminde Erenköy (İntepe)’deki Rum panayırının da günümüzde Bozcaada’da düzenlenen Rum panayırı gibi Temmuz ayında yapıldığı anlaşılmaktadır. Arşiv belgeleri Çanakkale’deki diğer Rum panayırına (Erenköy), Gökçeada ve Bozcaada’dan Rum cemaatinin de katıldığını göstermektedir.

Panayır kurulan bazı yerleşmelerde, panayır alanı olarak kullanılan yerler zaman içinde pek çok defa değişmiş; bazı yerleşmelerde ise tarih boyunca aynı kalmıştır. Osmanlı Belgelerine göre Ayvacık panayırı, “Ayvacık kazasının alt tarafında ve kasabaya dört bin metre mesafede, Gemedere nehri civarında” kurulmaktaydı. Ayvacık panayırı yıllar boyunca ve günümüzde de yine aynı yerde kurulmaktadır ve bu mevkiye yerel halk ‘panayır yeri’ demektedir. Çan ilçesinde ise 1945 yılında panayırın ilk kurulduğu yer, yörede ‘Panayır Tepesi’ olarak bilinen mevkiidir. Panayır Tepesi, 1991 yılında yerleşime açılınca, panayırın yeri değişmek zorunda kalmış ve ilçe merkezine kurulmaya başlamıştır. Fakat bu mevkide kurulan panayır zamanla ilçe merkezindeki trafiği olumsuz etkileyince, buradan da taşınmış ve eski Biga yolu üzerine kurulmaya başlamıştır. 2008 yılında kapalı pazaryerinin yapılmasıyla birlikte Çan panayırı için mekân olarak bu kapalı pazaryeri kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Çan panayırı mekânsal sorunlara bağlı olarak panayır özelliklerini kaybederek büyük bir pazaryerine dönüşmüştür.

Genellikle yerleşmelerin hemen dışında kurulan panayır alanları şehirleşmenin genişleyen etkisiyle, şehirsiz alanların içinde kalmaktadır. Şehirleşmeye bağlı olarak

artan arazi rantı, yerleşmelerin yakınında yer alan ve panayırlar için elverişli alanları birbiri ardına ortadan kaldırmaktadır. Esasen bu durum Türkiye’de geleneksel panayırların ortadan kalkmasına yol açan en temel nedenlerden birisidir. Zamanla imar izni verilen bu alanlar, arazinin değerlendirilmesi neticesinde yapılaşmaya açılmaktadır. Panayırların kuruluş yerinin sürekli değişmesine yol açan bu süreç, yerleşmeye yakın bir mesafede panayır alanı olmaya elverişli alanların nihayet ortadan kalkmasıyla sona ermektedir. Zaman içinde panayır alanlarının yetersiz hale gelmesi, fonksiyonların parçalanarak mekana dağılmasına da yol açmaktadır. Nitekim Çan panayırında lunapark alanının pazar kurulan alan ile bağlantısı kopmuş görünmektedir. İmar planlarında panayır ve mesire yerlerinin ayrılmıyor oluşu bir bakıma geleneksel panayırların ortadan kalkmasında önemli rol oynamaktadır.

Geleneksel panayırlar, Çanakkale’nin ticaret ve eğlence kültürü içinde oldukça köklü ve renkli bir geçmişe sahiptir. Günümüze değin ulaşma başarısı gösteren panayırlar, tarihsel anlamlarının yanı sıra, ticaret ve eğlencenin geleneksel bir formu olarak dikkat çekicidir. Marmara Bölgesinin önemli panayırları arasında yer alan Çanakkale panayırları, geçmişten Osmanlı’dan günümüze ulaşan miras değerlerdir.

Panayırlar sunduğu çeşitli kültürel, toplumsal ve ekonomik yararlarına karşın Türkiye’de genelinde olduğu gibi Çanakkale’de de ihmal edilmiş görünmektedir. Oysa panayırlarla ilgili planlama, tanıtım ve geliştirme çalışma ile panayırların ayakta kalması destekleneceği gibi, niteliğin artırılması çalışmalarıyla kültürel ve ekonomik alanda pek çok olumlu yararlar elde edilebilir. Güney Marmara Kalkınma Ajansı esasen Balıkesir ve Çanakkale illerini kapsayan şekilde panayırların desteklenmesini üstlenebilir. Çanakkale yöresindeki geleneksel panayırlar; kırsal kalkınma, kırsal turizm, kentlilerin kırsal yaşamla bağlantılarının geliştirilmesi, yerel tarih bilincinin geliştirilmesi, kırsal çevrelerin ekonomik ve kültürel açıdan canlandırılması, yöredeki Roman nüfusunun istihdamı, geleneksel imalat ve etkinliklerin geleceğe taşınması vb konularda çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca, Türkiye’deki örnekleri sadece Çanakkale’de bulunan Rum panayırlarının, Türkiye-Yunanistan arasında komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi hedefiyle geniş kapsamlı ve uluslararası bir etkinlik olarak ele alınması, kültürel diyaloga ve yakınlaşmaya önemli katkılar sağlayabilir.

Teşekkür ve Katkı Belirtme

Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi BAP Komisyonu Başkanlığı’nca desteklenmiştir (Proje No: SBA-2017-1359). Destek için teşekkürlerimizi sunarız.

KISALTMALAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Boa)

AE. SMST. III

Bâb- Âli Evrak Odası (BEO)

Cevdet İktisat (C. İKTS)

Dâhiliye Mektubî (DH.MKT)

Dâhiliye Şifre (DH.ŞFR)

İrâde Dâhiliye (İ.DH)

Meclis-i Vâlâ (MVL)

Sadâret Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM)

Sadâret Mektubî Mühimme (A.MKT.MHM)

KAYNAKLAR

AK, Mehmet (2016), "Osmanlı Devleti'nde Vba-i Bakari (Sığır Vebası)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı 39, Ankara: 215-240.

ATAMGÜÇ, Zühtü (1935), "Sergi ve Panayırlar", **İktisat ve Ticaret Mecmuası**, İstanbul: 29-31.

ÇALIŞKAN, Vedat (2008), "Geleneksel Periyodik Ticaret Mekânları Olarak Panayırlar: Çanakkale Örneği" **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, Edirne: 217-245.

ÇALIŞKAN, Vedat (2010), "Religious Fairs of Rums on Islands of Gökçeada (Imbros) and Bozcaada (Tenedos), Turkey: Opportunities for Contribution to Tourism and Dialogue between Civilizations", **Shima: The International Journal of Research into Island Cultures**, v4 N.

ÇALIŞKAN, V.-Sarış, F.-Gültay B.-Öztürk, M. Z. (2015), "Impact of Demographic and Socio-Economic Characteristics of Visitors on Their Preference in Utilisation from Functions of Traditional County Fairs". **International Journal of Arts & Sciences**, no.4.

ÇALIŞKAN, Vedat (2016), **Geçmişten Geleceğe Kültürel Bir Miras: Pehlivan köy Panayırı**, Pehlivan köy Belediyesi Kültür Yayınları No.1, Ankara.

ÇALIŞKAN, V.-Sarış, F.-Gültay B.-Öztürk, M. Z. (2016), "Economic and Commercial Spatial Connections of the Traditional County Fairs in Turkey", in: **Research on Cultural Studies**, M.A. İçbay-H.Arslan, Eds., Peter Lang, Frankfurt am Main: 273-285.

ÇALIŞKAN, V.-Özey E.-Bay (2017), A. "Geleneksel İlçe Panayırlarının Eğlence Sektöründe Etnik Bir Grup: Romanlar", **Turkish Studies**, Cilt 12, Sayı 3, 119-134.

COŞKUNER, Kerem (2011), "Savaş Ekonomisi ve Piyasa Yönetimi: II. Dünya Savaşı'nda İhtikar ve İlaş Sorununa Karşı Çözümler", **Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması**, (Edts. E.Tokdemir, Ö. Günçavdı, S. S. Kayam) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

DURMAZ, Uğur (2017), "Türkiye'de Etimolojik Anlamını Koruyan İki Panayır: Bozcaada Aya Paraskevi Ve Gökçeada Meryem Ana Panayırı", **Motif Academy Journal of Folklore**, Cilt 10, Sayı 20, 277-290.

ERDOĞAN, Meryem Kaçan (2016), "Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı", **Belleten**, Sayı: 287, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 123-155.

ERDOĞRU, M. Akif (1994), "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları Ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I", **Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Ankara: 49-129.

ERDOĞRU, M. Akif (1999), **19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarları ve Panayırlar**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 96, İzmir.

FAROQHİ, Suraiya (1996), **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, Doğu Batı yayınları, Ankara.

KAHRAMAN, M. Atif (1997), **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kırkpınar Güreşleri 1924-1951**, Kültür Eserleri, Kültür Bakanlığı, Ankara.

KARACA, Murat (2018), "İşlevsel Halkbilimi Kuramı Ölçeğinde Panayır Organizasyonlar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 11 Sayı 56, 71-80.

KAYAOĞLU, İsmet (1981), "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt XXIV, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara: 359-373,

KOZLUBEL Doğru, Halime (2011), **1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca'nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KÜPELİ, Özer (1999), "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 490-497.

ÖZCAN, Koray (2006), "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I, Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Eskişehir: 205-224.

ÖZKAYA, Yücel (2010), **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

PALAIRET, Michael (2000), **Balkan Ekonomileri, 1800-1914**, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

SATOĞLU, Abdullah (2002), "Yabanlu Pazarı", **Kayseri Ansiklopedisi**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

SÖNMEZ, Ali (2006), "Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi (1840-1869)", **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 25, Sayı 39, Ankara: 199-219.

SÜMER, Faruk (1985), **Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Bir Fuar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

ŞAHİN, Ziya (2014), **Yabanlu Pazarı (Geçmişten Günümüze Pazarören)**, Heyamola Yayınları, İstanbul.

Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul.

ŞEN, Ömer (1996), **Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)**, Eren Yayınları, İstanbul.

TONGUR, Hikmet (1940), "Türk şehirlerinde pazar ve panayırlar", **Belediyeler Dergisi**, Sayı 54, Ankara:. 26-29.

ÜLGEN, Pınar (2012), "Geç Ortaçağ Avrupasında Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 21, 2012 359-381

ÜNAL, Mehmet Ali (2016), **Evliya Çelebi'ye Göre Balkanlar'da Kurulan Pazarlar ve Panayırlar -17. Yüzyılda Balkanlar'da Ticaret**, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1, Burdur.

SALİH BİN CELALEDDİN'İN TARİH-İ MISIR ADLI ESERİ ÜZERİNE

Dr. Aslı MANAV*

ÖZ

Kültür ve bilim tarihinin zenginlikleri tarihî eserlerin gün yüzüne çıkarılabilmesi ile mümkündür. Türk kültür ve bilim tarihi için de el yazması eserler, belirtilen doğrultuda bir özelliğe sahiptir. Makalede 16. yüzyılda Mısır'da başlanıp yazımı İstanbul'da tamamlanmış olan dönemin alimlerinden Salih Bin Celaleddin'in Tarih-i Mısır adlı eseri içeriği ve dil özellikleri ile birlikte tanıtılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Türkçesi özelliklerinin belirgin olduğu eserde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait özelliklerin da kısmen görülmesi itibarıyla Tarih-i Mısır, geçiş dönemi özellikleri barındırmaktadır. Müellif nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi Türkçe El Yazmaları bölümünde R. 1405 koduyla yer almakta olup makaleye esas teşkil etmektedir. Eserin müellifi Salih Bin Celaleddin, Tosya doğumlu, Sultan Bayezid başta olmak üzere dönemin etkin medreselerinde müderrislik yapmış, Mısır'da da kadılık yapmış olan dönemin âlimlerindendir. Sayfada 21 satırın bulunduğu Tarih-i Mısır, 232 varaktan oluşmuş mensur bir eser olup sayfalarının tamamı harekelidir. Celalzade Salih Çelebi'nin Tarih-i Mısır adlı el yazması eseri, her sayfasında 21 satırın bulunduğu, 232 varaklık nesih hatla yazılmış mensur bir eserdir. Eser Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde R.1405 Arşin numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde altı, Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları Bölümü'nde dört, Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde üç, Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç, Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde iki, İzmir Milli Kütüphanesi ve Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde birer tane olmak üzere yirmi bir nüshası daha bulunmaktadır. Tam nüsha özelliği taşıması ve müellif hattı olması nedeniyle çalışma konumuz olarak bu nüsha tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, El Yazması, Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Salih Bin Celaleddin, Tarih-i Mısır

SALİH BİN CELALEDDİN'S WORK ON EGYPTIAN HISTORY

ABSTRACT

The riches of the history of culture and science are possible with the exposition of historical works. For the history of Turkish culture and science, manuscripts have a characteristic in the mentioned direction. In this article, Salih Bin Celaleddin, one of the scholars of the period which was started in Egypt and completed in İstanbul in the 16th century, was tried to be introduced together with its content and language features. The features of the Ottoman Turkish language were significant, and since the characteristics of the Old Turkey Turkish period were partially seen, History-i Egypt contains the characteristics of the transition period. The copy of the author is in the Turkish Manuscripts section of the İstanbul Topkapı Palace Library with R. 1405 code and is the basis of the article. Salih Bin Celaleddin, who was born in Tosya, was a professor of Sultan Bayezid, who was a professor in the important madrasas of the time and he was also served as a judge in Egypt. On the page where there are 21 lines, the History of Egypt is a prose that consists of 463 pages. Celalzade Salih Çelebi's manuscript titled Tarih-i Mısır is a prose work written with a line of 232 lines and 21 lines. The work is registered with the R.1405 Arşin number in the Turkish Manuscripts section of the Topkapı Palace Museum. There are six at the Library of Rare Books of İstanbul University, four at the Turkish Inscriptions Department of Topkapı Palace, three at the Hidiv Library Turkish Literature section,

---

* Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, aslimanav81@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-8793-7845

three at the Süleymaniye Library, two at the Department of Turkish Inscriptions at the Austrian National Library, and at the National Library of Egypt and There are twenty-one copies in the Turkish Manuscripts Department. Due to the fact that it has full copy feature and author line, this copy is preferred as our working subject.

Keywords: Turkish Language, Manuscript, Ottoman Turkish, Old Turkey Turkish, Salih Bin Celeleddin, History of Egypt.

I. Giriş:

I.I. Celalzâde Salih Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri:

Celalzâde Salih Çelebi, XVI. yüzyılda yaşamış, kelâm, fıkıh ve belâgat gibi pek çok ilim dalında ve özellikle tarih alanında eserleri olan değerli bir bilim adamıdır. Çeşitli telif ve tercüme eserleri de bulunan Celalzâde Salih Çelebi, değişik bölgelerde kadılık görevi de yapmış, Kanûnî Sultan Süleyman döneminin fıkıhta en iyi on âliminden biri olarak kabul edilmiştir. "Celalzâde Salih, aslen Tosyalı olan Kadı Celâleddin'in (ö. 935/1528–29) üç oğlundan ikincisi olup, tam adı Molla Salih b. Celâl er-Rumî'dir." (ÇELEBİ 1989: 772 ve NEV'İZADE 1238: 48). "Doğum yeri babasının kadılık yaptığı Vulçittrin kasabasıdır." (UZUNÇARŞILI 1958: 422).

"Kaynaklarda Salih Çelebi'nin doğum tarihi olarak verilen rakamlar birbirini tutmamaktadır. Celalzâde Salih'in Halep kadısı olduğu Aralık 1544'ten hareketle, bu tarihten hemen önce altmış yaşında olduğu ve yaklaşık beş yıl sonra 66 yaşında baba olduğu düşünülecek olursa, Halep kadısı olduğunda yaşı muhtemelen altmış birdir. Bu tarih de geriye doğru bizi 890/1485'e ulaştırır ki mevcut tarihler arasında en isabetli olanı budur. Celalzâde Salih normal medrese eğitiminden sonra dönemin ünlü âlimlerinden Kemâl Paşazâde'den ders almaya başlamıştır. Yine dönemin ünlü hattatlarından Şeyh Hamdullah'tan da hat dersleri almıştır. Kanûnî'nin 926/1520'de tahta çıkmasıyla hocası Hayreddin Efendi, danışmentlerine mülâzemet verme hakkına sahip olmuş, Celalzâde Salih Çelebi de kendi hocası Kemâl Paşazâde'nin yanından ayrılarak Hayreddin Efendi'ye danışment olmuştur. Sâlih Çelebi kendini ilim öğrenmeye ve öğretmeye adanmış bu nedenle de meslek hayatına müderris olarak başlamıştır. İlk görevi Edirne'deki Saraciye Müderrisliği'dir. Bu görevi sırasında Kanûnî'nin Belgrad, Rodos ve Budin seferlerine dair eserini yazmıştır. Bu sırada Veziriazam İbrahim Paşa'ya Mısır seferi için yola çıkmadan önce takdim ettiği bir tarih manzumesinin beğenilmesi üzerine 941/1534-35'te İstanbul'daki Murad Paşa Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. Bundan bir yıl sonra, 942/1535-36'da, Atik Ali Paşa Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. Çok geçmeden Vezir-i Azam Ayas Paşa'ya hitaben kaleme aldığı kasidelerin takdir görmesiyle 943/1536-37'de Sahn-ı Semân Medresesi'ne müderris yapılmıştır. Celalzâde Salih burada, Kanûnî'nin emriyle, Firuz Şah Kıssası'nı Farsça'dan Türkçe'ye sekiz büyük cilt halinde tercüme etmiştir. Eseri kısa zamanda tamamlaması nedeniyle, mükâfat olarak 949/1542-43'te Edirne Sultan Bayezid Medresesi Müderrisliği'ne tayin edilmiş ve burada iki yıl görev yapmıştır. 1544'de yaklaşık iki ay kadar görev yaptığı Halep Kadılığı'na tayin edilmiş, 1545'te bu görevinden alınarak Mısır'a kadı olarak görevlendirilmiştir. Târîh-i Mısır-ı Cedîd adlı eserini burada yazmaya

başlamış ve İstanbul'a döndükten sonra da tamamlamıştır. İstanbul'a döndüğünde tekrar Halep Kadılığı teklif edilmesine rağmen bu görevi kabul etmemiş ve İstanbul'da Sultan Bayezid Medresesi Müderrisliği'ne tayin edilmiştir. Fakat aynı yıl, önce Şam ve çok geçmeden de (954/1547-48) Mısır Kadılığı'na atanmıştır".(TOPAL 2015: 112-117).

Sonrasında Mısır Kadılığı'ndan sonra emekliye ayrılarak (957/1550), ağabeyi "Mustafa Çelebi'nin Eyüp Nişanca'da yaptırdığı cami civarındaki evinde uzlete çekilmeyi tercih etmiştir." (KINALIZADE 1989: 548). Bu dönemde, şehzade Bayezid'in isteğiyle, Cemaleddin Mehmed Avfî'nin Delhi Türk Sultanlığı adına Farsça olarak yazdığı Cevâmi'ü'l-Hikâyat ve Levâmi'ü'r-Rivâyât adlı eserini tercüme etmiştir. Bundan sonra Eyüp Müderrisliği'ne tayin edilmiş, (966/1558) böylelikle hayatının son dönemlerinde bir kez daha görev almıştır.

"Eyüp Müderrisliği, Salih Çelebi'nin son görevi olup üç sene sonra sağlık sorunları nedeniyle 969/1561'de tekrar emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra Eyüp'teki konağına çekilerek zamanını ilmî çalışmalara ayırmıştır. 974/1566 tarihinde ikinci defa nişancılık vazifesine getirilmiştir. Yeni padişah II. Selim'in saltanatı zamanında on ay süre nişancılık vazifesinde bulunduktan sonra 975/1567 Ekim'de yaklaşık yetmiş beş ile seksen yaşları arasında vefat etmiştir." (UZUNÇARŞILI 1958: 422).

Mezarı Eyüp'te abisinin yaptırmış olduğu caminin bahçesine defnedilmiştir. Mezar bugün İstanbul'da Eyüp semtinde Nişancı Câmî hazîresindedir.

Salih Çelebi, Türkçe ve Arapça, telif ve tercüme olmak üzere tarih, edebiyat ve bilim alanında çok sayıda manzum ve mensur eserler ortaya koymuş, pek çok esere de şerh yazmıştır. Eserleri şunlardır:

1. Târîh-i Sultan Süleyman
2. Târîh-i Mısır
3. Kıssa-i Firûz Şâh Tercümesi
4. Cevâmi'ü'l-Hikâyat ve Levâmi'ü'r-Rivâyât Tercümesi
5. Dürer-i Nesâyih ve Şerhi
6. Divan
7. Münşe'ât
8. Mecnûn u Leylâ
9. Miftâh Şerhi Hâşiyesi
10. Mevâkif Şerhi Hâşiyesi
11. Vikâye Şerhi Hâşiyesi
12. Islâhu'l-İzah Hâşiyesi
13. Tağyîrüt- Tenkîh Ta'likâtı

I.II. Tarih-i Mısır:

Tarih-i Mısır-ı Cedid olarak da bilinen eser Salih Çelebi'nin tarih alanındaki iki eserinden biridir. Salih Çelebi görevi gereği gittiği Mısır'da edindiği bilgiler ışığında bu eserini yazmaya başlamıştır. İstanbul'a döndükten sonra tamamladığı eserinde Mısır'ın tarihini, önemli yerlerini ve coğrafi özelliklerini anlatmıştır. Celalzâde bu eseri, sadece gözlemlerine dayanarak yazmamış, Mısır tarihi ile ilgili pek çok eserden de yararlandığını belirtmiştir.

Eser, tevhit, naat, ashabı kiram menakıbı ve padişaha dua ile başlamaktadır.

Birinci bölümde Mısır'ın genel durumunu, sahip olduğu güzellikleri, tılsımları ve acayip bulunduğu kimi durumları anlatmaktadır. Nuh tufanı öncesi ve sonrası Mısır'daki hükümdarlar, Memlûklar dönemi ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethine kadar olan tarih de bu bölümde ele alınmaktadır. İkinci bölümde Mısır'daki mabetler ve piramitler, define ve hazineler, Nil nehrinin güzergâhı ve içindeki canlılar, Mısır'ın sulama kanalları, dağları ve diğer yeryüzü şekilleri, önemli şehirlerde yapılmış eserler, Kahire'nin ilk kuruluşu ve gelişimi, Fatımîler döneminde Kahire'nin imarı gibi bilgiler bulunmaktadır. Celalzâde bu eserini 953 Zilkade/1547 Ocak'ta tamamlamış ve Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur.

Eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde altı, Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları Bölümü'nde dört, Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde üç, Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç, Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde iki, İzmir Milli Kütüphanesi ve Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde birer tane olmak üzere yirmi bir nüshası daha bulunmaktadır. Tam nüsha özelliği taşıması ve müellif hattı olması nedeniyle çalışma konumuz olarak İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, Türkçe Yazmaları Bölümü'nde R.1405 Arşiv numarasıyla kayıtlı olan nüsha tercih edilmiştir. 232 varak olan eser nesih hattıyla kaleme alınmıştır ve her varak 21 satırdan oluşmaktadır. Harekeli ve düzgün yazılmış bir metindir.

II. İnceleme:

II.I. Yazım Özellikleri:

Genel itibariyle, müellifinin eğitim düzeyine dayalı olarak yazımında tutarlılık bulunan Tarih-i Mısır'da kimi sözcüklerin yazımında tutarsızlıklar gözlemlenebilmektedir. Eserde kullanılan;

şîhât 113a/10 , ^{هَات} , şahât 33a/09 ^{هَات}; tayife 168b/21 ^{طَائِفَهُ} , tâ'ife 061b/17 ^{طَائِفَتُهُ}; mısır 038a/04 ^{مِيسِر} , mısır 005a/13 ^{مِيسِر} ifadelerinin yazımında nadir yazım tutarsızlıkları görülebilmektedir.

II.I.I. Noktalama İşaretleri ve Harekeler:

Özenli bir biçimde harekelendiği görülen Tarih-i Mısır'da, noktalama işareti olarak nokta ve virgöl kullanılmıştır. Nokta ve virgöl için kırmızı mürekkeple nokta işareti koyulmuştur. Bunun dışında kimi bölüm sonlarında ve şiir beyitlerinin arasında ayırıcı nitelikte üç veya dört nokta koyulmuştur. Metnin tamamında kullanılan noktalama işaretleri cümle içi vurguyu daha belirgin kılmak ve anlamsal olarak önemli bulunan yerleri vurgulamak amaçlı kullanılmış ve kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Bunun dışında kişi ve yer adlarında, bölüm başlıklarında ve vurgulanmak istenen yerlerde de kırmızı mürekkep tercih edilmiştir.

II.I.II. Ünsüzler:

II.I.II.I. /c/ ve /ç/ Ünsüzlerinin Yazımı:

Sözcük başında, /c/ ve /ç/ ünsüzü ile başlayan kimi sözcükler cim ⇒ ile gösterilmiştir:

çıblağ (125b/04) ^{بِجَلَا}, çizüp (151b/20) ^{بِحِزُوبٍ}, çalkandı ^{بِحَالْفَتْدَا} (021b/14).

Ortada, genel olarak düzenli bir kullanım söz konusudur fakat bazı yerlerde /ç/ sesi cim ÷ ile gösterilmiştir:

geçürdiler (221b/06) ^{بِجُورْدِيلَا}, alacak (156a/20) ^{أَلَاجِقَا}, kucmuş (162b/03) ^{كُوجْمُشُج}, küççük (165b/14) ^{كُوجْجُكَا}.

Sözcük sonunda cim ÷ harfi /c/ ve/ç/ sesini göstermek için kullanılmıştır.

kulanc (086a/21) ^{كُوج}, saç (017a/10) ^{سَاچ}, korkunç (053b/12) ^{قُورْجُج}, kılıç (155a/18) ^{كُوج}.

II.I.II.II. /b/ ve /p/ Ünsüzlerinin Yazımı:

Sözcük başında be ب harfi /b/ sesini, pe پ harfi /p/ sesini göstermek için kullanılmıştır:

barmağ-la (130b/19) ^{بِرْمَاغِلَه}, bolat (111b/03) ^{بُولاط}, buşuda (205b/10) ^{بُوشُودَه}, perkitdi (039b/08) ^{پِرْكِيْتْدِي}.

Ortada be ب harfi /b/ ve /p/ sesini göstermek için, pe پ harfi ise yalnızca /p/ sesini göstermek için kullanılmıştır:

kıbçağ (107a/04) ^{بِقِچَاق}, yaprağın (033a/12) ^{بِرَاغِن}, olupdur (002b/15) ^{اُولْبُدُر}, depe ^{دِپَه} (014b/10).

Sözcük sonu yazımlarında /p/ sesini göstermek için be ب harfi kullanılmıştır:

gelüp (022b/13) ^{گِلُوب}, küp (035b/18) ^{كُوب}, şarp 064b/17 ^{شَرِب}, kap (007b/11) ^{كَاب}.

II.I.II.III. /t/ Ünsüzünün Yazımı:

Sözcük başında tı ط harfi kalın ünlülü sözcüklerde, te ت harfi ise hem kalın hem ince ünlülü sözcüklerde kullanılmıştır:

tartdum (162a/09) ^{طَارْتُدُوم}, tırnağın (058b/07) ^{طِرْنَاغِنِك}, tütsi (023b/12) ^{تُوتْسِي}, türki (004b/15) ^{تُرْكِيَا}.

Az sayıda kalın ünlülü örnekte, te ت harfi kullanılmıştır. Bunların büyük bölümünü de özel adlar oluşturur:

tatar (097a/19) ^{تَاتَار}, tunus (008a/06) ^{تُونُسُ}, turan şāhuñ (096a/06) ^{تُورَانْشَاهُكْ}, tucdan (185a/10) ^{تُوجْدَن}, tayları (174a/15) ^{تَايَلَرِي}, toz (185a/02) ^{تُوز}.

/t/ sesi sözcük ortasında çoğunlukla te ت harfi ile yazılmıştır:

altun (027b/04) ^{أَلْتُون}, ağıtdılar (033b/14) ^{أَقِيْتْدِيلَر}, işitdüm (039a/06) ^{إِشْتِدُوم}.

Genel itibariyle belirtmiş olduğumuz kullanımın dışında kalan az sayıda örnek vardır:

taşağın (178a/07) ^{طَارْغَان}, tobtolu (133a/01) ^{طُوبْطُولُو}, yumurta (200a/14) ^{يُورُوطَه}, yumurtlardı (200a/15) ^{يُورُوطَلَرْدِي}, ata (086a/01) ^{أَطَه}.

/t / sesi sözcük sonunda yalnızca te ت harfi ile yazılmıştır:

kıyās it (060b/01) ^{كِيَاْسَايْت}, üst (126b/09) ^{اُوسْت}, at (083a/01) ^{أَتَا}.

II.I.II.IV. /s/ Ünsüzünün Yazımı:

Sözcük başında, genellikle ince ünlülü sözcüklerin yazımında sin س, kalın ünlülülerde ise sad ص kullanılmıştır. Bunun dışında kalan bir kaç örnek vardır:

şakladı (070b/20) هَشَكَدَ, şusuzluk (126b/02) سَوْسُولِيْق, sevmezdi (131a/02) سَوْرَمَدِي; saña (186a/05) سَنَّا, suçlu (048b/13) سَوْجُلُو, saç (017a/10) سَاچ, sancu (127b/04) سَانجُو.

Sözcük ortasında ince ünlülü sözcüklerin yazımında sin س, kalın ünlülülerde ise sad ص kullanılmıştır:

ışmarlayup (206a/12) اِشْمَارَلَايُوب, yaşsı (128a/10) اَيَّوَا, eksük (139a/04) اَكْسُوْك, gösterdiler (140b/11) اَكُوْسْتَرَدِيلَر.

Kalın ünlülü iki örnekte sin س harfi kullanılmıştır:

ıscaç (188a/17) اِيْسَجَاق, ısıtma (014a/04) اِيسْتَمَا.

Sözcük sonunda sin س harfi hem ince hem kalın ünlülü sözcüklerde kullanılır. Sad ص harfi sözcük sonunda kullanılmamıştır:

issine 072a/20 اِيسِنَا, pars 028a/20 پَارَس.

II.I.III. Ünlüler:

II.I.III.I. /a/ ve /e/ Ünlülerinin Yazımı:

Sözcük başında /a/ ünlüsü elif ا veya medli elifle, /e/ ünlüsü elifle ا veya üstünlü elifle آ yazılmıştır:

atlular (153b/16) اَتْلُوْر, açmak (158b/05) اچْمَاق, anlar (008b/02) اَنَلار, emerce (092a/15) اَمُوْرَجَه, egerçi (093b/20) اَكْرَجِي.

Sözcük ortasında /a/ ünlüsü ya elifle ا gösterilmiş ya üstün (◌) kullanılmış veya harekelenmemiştir. /e/ ünlüsü için ya üstün (◌) kullanılmış ya da harekelenmemiştir:

çalmış (095a/18) قَالْمِشْ, bulmağa (122b/15) بُولْمَاغَا, kalmamış (145a/08) قَالْمَامِشْ, gerek (125b/04) اِيلْدِيلَر, eylediler (131b/01) اِيلْدِيلَر.

Sözcük sonunda ise /a/ ve /e/ ünlüleri he ه harfi ile gösterilmiştir:

altında (153b/16) اَلْتِنْدَه, kanda (161b/15) قَانْدَك, içinde (162b/11) اِيچِنْدَه, bişüre (115b/11) بِيشُوْرَه.

II.I.III.II. /i/ ve /i/ Ünlülerinin Yazımı:

Sözcük başında /i/ ve /i/ ünlüleri elif ا ve elif-ye ای biçiminde gösterilmiştir:

ışlanmadı (122b/08) اِشْلَانْمَدِي, ısırdığı (126a/01) اِشِيرْدُوْغِي, ikisin (126a/10) اِكِيْسِيْن, ilerüsine (205a/08) اِيلَكُوْرُسِيْنَه.

Sözcük ortasında /i/ ünlüsü kimi zaman ye ی harfiyle kimi zaman esreyle (◌) gösterilmiş kimi zaman da gösterilmemiştir. /i/ ünlüsü ise ye ی harfiyle ya da esreyle (◌) gösterilmiştir:

biline (013a/13) بِيْلِيْنَه, ölüsini (014a/21) اُولُوْغِيْنِي, içine (014a/17) اِيچِيْنَه, aşıldı (027b/01) اِشْلَدِي, kııl (033b/03) قِيْل .

Sözcük sonunda /ı/, /i/ ünlüleri ye ی ile gösterilmiştir:

oğlı (083a/18) **أُوغْلِي**, öldi (113a/18) **أُولِدِي**.

II.I.III.III. /o/, /ö/ ve /u/, /ü/ Ünlülerinin Yazımı:

Sözcük başında /o/, /ö/ ve /u/, /ü/ ünlüleri elif-vav و harfleriyle gösterilir:

oğıdum (111a/14) **أُوغَيْدُم**, ötesin (144a/05) **أُوْتَسِين**, uvanmaz (135b/20) **أُوْأَمَزَا**,
üzrerin (136b/04) **أُوْرَرِين**.

Sözcük içinde /o/, /ö/ ve /u/, /ü/ ünlüleri ya vav و harfiyle ya da ötre (ُ) ile gösterilir:

bozılmış (128b/16) **بُوْزِيلْمِشَا**, gördiler (131b/05) **كُوْرُوْرِيْلَرَا**, bulunmaz (132a/05) **بُوْلْمِزَا**,
sürüsinden (150b/20) **سُوْرُوْسِيْنِدِنَا**, geçmişdür (2020b/06) **بَاكْشِيْمِشَا**, toğuz (214a/16) **أُوْطُوْرَا**.

Metinde sözcük sonunda /ö/ ünlüsü kullanılmamıştır. Sözcük sonunda /o/, /u/ ve /ü/ ünlüleri vav و harfiyle gösterilir:

ko (083b/03) **كُوْ**, bu (083b/12) **بُوْ**, dürlü (084b/03) **دُوْرُلُوْ**.

II.I.IV. Hemzenin Yazımı:

Metnimizde hemze genellikle gösterilmemiş, ye ی ile yazım tercih edilmiştir. Aynı sözcüklerin hem hemzeyle hem ye ی ile yazılmış biçimleri görülür:

devāyirinden (076a/21) **دَوَايِرِيْنِدِنَا**, dāyire (185a/01) **دَايِرِيْه**, tāyifesinden
(032a/06) **طَايْفَهْسِي**, tā'ifesi (071b/07) **طَايْفَهْسِي**.

II.II. Ses Bilgisi Özellikleri:

II.II.I. Ünlüler:

Eserde yazımdan hareketle belirlediğimiz /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlüleri kullanılmıştır.

II.II.I.I. Uzun Ünlüler:

Eserde Arap ve Fars kökenli sözcükler, özgün imlalarıyla kullanmıştır. Bu dillerden alınan sözcüklerde /ā/, /ī/, /j/, /ū/, /ū̄/, /ō/ ünlüleri bulunmaktadır.

kađīlar 089a/11, iqlim 053a/02, nüzūl 141a/19, dū-tā 002b/11

II.II.I.II. Ünlü Değişmeleri:

II.II.I.II.I. /e/~i/ Değişimi:

/e/~i/ ses değişimi (ARAT 1987: 334-341, TİMURTAŞ 1994: 19-25) Türk dilinin farklı devirlerinde karşımıza çıkan bir özelliktir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olduğu gibi üzerinde çalıştığımız metinde de, sözcük köklerinin kimileri /i/ kimileri /e/ sesi ile yazılmış olmakla birlikte /i/ sesi tercihi çok daha fazladır.

bizine "bez" 140a/13, divşürüp "devşir-" 014b/14, yiynilmiş "yeğnil-, hafifle-" 140a/08 / yiyni 051a/10, erkek 056a/19 / irkek 020a/07, yiñilediler "yenile-" 214b/11 / yeñiledi 038a/20, yişil "yeşil" 021a/21 / yeşil 188b/13, yitdi "yet-, yetiş-" 073a/05.

Az sayıdaki sözcükte ise /e/ sesi korunmuştur:

degmiş "değ-" 054b/09, ev 197a/07, eyledi "eyle-" 006a/19, beg "bey" 102b/19,

ekin 127a/17, *esdi* "es-" 096a/03, *geçdiler* 064b/10, *el* 037a/06, *eyüdü* "iyi" 129a/20, *erler* "erkek, adam" 031b/12.

Metnimizde kapalı /e/ sesi için özel bir işaret kullanılmamıştır. Daha önce yapılan araştırmalardan yola çıkarak incelediğimizde metnimizde, Eski Türkçe'de kapalı /e/ sesi bulunduran sözcükler (CEYLAN 1991) ve bunlardan türetilmiş yapılarda bir ikili kullanım (DUMAN 1999: 66-73) söz konusudur. Fakat büyük çoğunlukla /i/ sesi ile yazım tercih edilmiştir.

biline "beline" 193b/02, *bişer* "beşer" 118b/13, *bişik* "beşik" 111b/20, *dirdüm* "derdim" 004b/15, *dimedüm* "demedim" 134a/19, *gice* "gece" 077b/12, *giçmedin* "geçmeden" 026a/09, *girü* "geri" 191b/05, *il* "il, memleket" 162b/20, *yidisinde* "yedisinde" 085a/16 /*yedi* 047a/12, *yileklerinden* "yeleklerinden" 140a/15/*yelegi* 064a/13, *yitdürür* "yettirmek" 032b/18, *yiñlerine* "yen, kol ucu" 159a/05, *yiller* "yel, rüzgar" 046b/01, *yig* "yeğ" 154b/12, *yimesinde* "yemesinde" 062b/13/*yedi* 074a/02, *yimişlerden* "yemişlerden" 166a/13, *giñ* "geniş" 146b/05, *itdi* 033a/06, *işigine* "eşik" 002b/05, *indiler* 032a/04, *igeye* "eğeye" 135b/20, *iki* 027b/08, *virduk* 009b/08, *iltidi* 065a/20, *işitduk* 068b/06, *yirlerdedür* "yerlerdedir"126a/07/*yerinden* 058b/12.

II.II.I.II. /u/~ı/ ve /ü~/i/ Değişimi:

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde /u/ ve /ü/ sesi taşıyan kimi sözcüklerin, metinde düz ünlülü biçimleri de kullanılmıştır. Fakat yuvarlak ünlülü biçimler daha fazla tercih edilmiştir:

beriden 175b/10, *inci* 055b/21, *eksik* 016a/21, *açık* 228b/10, *yazı* 013a/20, *şarı* 163b/05.

II.II.I.III. Ünlü Uyumu:

Ünlü uyumlarından özellikle kalınlık-incelik uyumunun, incelediğimiz metinde işlek olduğu görülmektedir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu daha az işlektir.

Ünlü uyumları ile ilgili bazı özellikler:

1. -ken / -iken eki, kalınlık-incelik uyumuna uymaz:

bulmuş+i-ken 231b/04, *kaçmış+i-ken* 215a/12, *pādişāh+Ø-ken* 133b/14, *yaş+i-ken* 126b/15

2. İlgili zamiri olan "ki", "-da / -de" bulunma halinden sonra kullanıldığı yerlerde kalınlık-incelik uyumuna uyar:

a+n+da+ğı 047b/17, *başlar+ı+n+da+ğı* 182b/17, *etrāf+ı+n+da+ğı* 027b/04, *istanbul+da+ğı* 185a/14, *mısır+da+ğı* 139a/13, *orta+da+ğı* 143b/03

3. Kimi kalın ünlülü sözcüklerde, isimden isim yapma eki +llk+ ünlü uyumuna uymaz:

paygāambar+ligi 008b/14, *emjri'l-ümerā+lig+ini* 114a/18, *hoşnudsuz+lig+i* 071a/11, *maǾmür+lig+in* 159b/16, *pāk+lig+i* 169b/02, *helāl+lig+in* 214a/14

4. Kimi sözcüklerde, Eski Türkçe döneminden itibaren herhangi bir sebebe bağlanamayan yuvarlaklaşmalar (TİMURTAŞ 1994: 30-31) görülür .

ağu 056b/03, *altun* 149b/10, *berü* 042a/03, *girü* 191b/05, *yılduz* 149b/07, *dilkü* 023b/08, *kendü* 214b/17, *incü* 011a/14, *çarşu* 170b/06.

Metnimizde bu sözcüklerin az bir kısmı düz ünlülü olarak da kullanılmıştır:

beri 015a/05, *inci* 055b/16.

Eski Türkçe döneminde bulunmayan veya değişik biçimlerde görülen kimi sözcükler (TİMURTAŞ 1991: 31) de yuvarlak biçimlidir:

delü 049b/19, *hırsuz* 222a/18.

5. Eski Türkçe dönemindeki iki ve daha çok heceli sözcüklerin sonundaki /g/ ve /ğ/ ünsüzlerinin düşmesi sonucu oluşan yuvarlaklaşma örnekleri de metnimizde görülür:

kapulara 034b/11, *bilülü* 086a/20, *şaçular* 135b/17, *şatular* 231b/15, *yapu* 152a/01, *ayruluğ* 090a/08, *şaru* 025b/07.

Bu sözcüklerin az bir kısmı düz ünlülü biçimleriyle kullanılır:

şarı 163b/05.

6. Eski Anadolu Türkçesi'nde dudak ünsüzlerinin etkisiyle oluşmuş yuvarlaklaşmalar büyük ölçüde devam etmektedir:

çibuğ 061b/19, *sevüندی* 024a/21, *demür* 180a/01.

7. Bazı eklerde sürekli yuvarlak ünlülerin kullanılması söz konusudur:

Fiilden fiil yapım eki: -dUr-

kat-dur-dı 039a/04, *yap-dur-a* 160b/15, *yi-dür-diler* 045a/02, *berk+it-dür-di* 051b/01.

Fiilden fiil yapım eki: -Ur

bat-ur-dılar 049b/07, *kaç-ur-mağ* 072b/14, *geç-ür-düm* 004b/11, *bit-ür-di* 184b/05.

Fiilden fiil yapım eki: -GUr

ir-gür-miş 053a/16, *dir-gür-di* 159a/16, *tur-ğur-up* 058a/11, *tur-ğur-dılar* 049a/05.

İsimden isim yapım eki: +cuğaz

tal+cuğaz+ları 186a/08, *kız+cuğaz+dan* 059b/08.

İsimden isim yapım eki: +sUz

ağaç+suz 146b/06, *dermān+suz* 032a/17, *zahmet+süz* 133a/02, *in+süz* 135b/11.

Zarf-Fiil eki: -(y)U

ara-yu 176b/13, *kapu-yu* 079b/07, *yüri-yü* 122b/08, *ditre-yü* 228b/18.

Zarf-Fiil eki: -dUKdA

oğı-duğda 187b/10, *yap-duğda* 149b/15, *göriñ-dükde* 175a/17, *vefāt it-dükde* 024b/05.

Zarf-Fiil eki: -(y)UrAK

Öaceble-yürek 211b/02, *iñilde-yürek* 176b/04, *var-urağ* 178a/04, *ğorin-urağ* 137b/07.

İstek ve şart kipi 1. çokluk kişi eki: +(v)Uz/+yUz

sāğın ol-a+yuz 009b/09, *al-a+yuz* 178b/21, *emñin ol-sa+yuz* 074b/16, *otururımış-uz* 134a/20, *ide+vüz* 050b/08.

Gereklilik kipi: -mAIU ol-

kapu-malu 138a/08, *şarś-malu* 144a/17, *gel-melü* 191b/15, *gönder-melü* 072b/13.

Zarf-Fiil eki: -duK(IARIn)cA

şat-duğca 164b/14, *taş-duğca* 123b/09, *ğaldur-duğlarınca* 143a/21 *düş-dükce* 166a/12, *es-dükce* 163a/18, *çek-düklerince* 137b/12.

Zarf-Fiil eki: -Up

ğoşıl-up 087b/21, *şıçraş-up* 015a/07, *silke-üp* 117a/19, *eş-üp* 116b/05.

Sıfat-Fiil eki: -dUK

ğap-duğı 021a/02, *yapıl-duğı* 142b/16, *ek-dükleri* 011a/20, *ğöster-dükleri*

181b/15.

Yön eki: +ArU

iç+erü 058b/17, *il+erü* 107a/18, *yuç+aru* 153a/14.

İlgi hali eki: +(n)Uñ

yūsuf+uñ 110b/06, *bölüg+üñ* 122a/05, *medrese+nüñ* 160a/20, *hükemā+nuñ*

192a/10.

İyelik 1. şahıs ekleri: +Um, +UmUz

bur(u)n+um+a 052a/04, *göñl+üm* 004a/07, *evlād+umuz* 009b/07, *iç+ümüz+de*

051b/17.

İyelik 2. şahıs ekleri: +Uñ, +UñUz

bağ(i)r+uñ 050a/21, *göz+üñ* 050a/21, *tağat+uñuz* 208a/09, *memleket+üñüz*

041b/10.

Şahıs zamiri kökenli 1. ve 2. çokluk şahıs ekleri: +Uz, +ñUz

bulur+uz 124b/20, *dir+üz* 213b/10, *eşse+ñüz* 116b/04, *kalduymuşdu+ñuz*

134b/01.

Geniş zaman eki: -Ur

nūrlan-ur-dı 059a/10, *şakın-ur-larıdı* 150a/10, *seçil-ür* 172b/16, *virdür-ür+di*

041a/03.

Görülen geçmiş zaman 1.ve 2. şahıs çekimleri: -dUm, -dUñ, -dUK, -dUñUz

aç-dum 140a/14, *Öaceble-düm* 214a/20; *ayrıl-duñ* 213b/19, *gel-düñ* 159a/16, *kaç-duğ* 065a/11, *iriş-dük* 004a/14; *kırtıl-duñuz* 050b/05.

Emir 1. çk. şahıs eki: -AlUm

var-alum 050a/15, *buluş-alum* 053b/09, *değiş-elüm* 213b/09, *gör-elüm* 134b/13.

Emir 2. çk. şahıs eki: -Uñ

kalğ-uñ 008b/11, *çığ-uñ* 122a/01, *bil-üñ* 054a/18, *dik-üñ* 033b/06.

Emir 3. şahıs ekleri: -sUn, -sUnIAr

Öibret al-sun 161a/14, *işle-sün* 177b/01, *uğraş-sunlar* 213b/11, *dikme-sünler*

084a/12.

Bildirme eki: +dUr

kağbr+dur 163a/09, *şaymış+dur* 089b/14, *kağlem+dür* 151a/17, *eşir itmek+dür*

107a/07.

8. Bazı ekler hem düz hem de yuvarlak ünlülü biçimde kullanılmıştır:

Fiilden isim yapım eki: -GI

şar-ğu 224b/02, *sev-gü+lü* 207a/18, *ger-gi* 093b/20, *bur-ğı+larıla* 117a/21.

Fiilden isim yapım eki: -IK

kon-uğ 208b/18, *ged-ük* 142b/15, *şan-ığ+ınuñ* 161b/16, *yar-ığ+lar* 228b/13.

İsimden isim yapım eki: +AcIK

az+acuğ 186b/08, *küp+ecükler* 118a/03, *küp+ecik* 007b/10.

İsimden isim yapım eki: +cIK

kısa+cuğ+dur 126b/07, *uva+cuğ* 138a/07, *oğlan+cuğ* 110a/07, *tağar+cuğ* 147b/19, *ince+cük* 186a/08, *gelin+cik* 013b/20.

İsimden isim yapım eki: +II

cān+lu 213a/09, *devlet+lü* 098a/03, *et+lü* 224a/10, *bāğçe+li* 189a/07, *ağ+lı* 129b/07.

Fiilden isim yapım eki: -Ici

dök-üci 056a/16, *id-ici* 086a/20.

Fiilden isim yapım eki: -Glç

yüz-güc+ler 171a/05, *tal-ğıç+lar* 171a/05.

Dönüştürme eki: -(l)n

ol-ın-a 181b/18, *ol-un-dı* 012a/18, *gör-ünmedi* 018b/14, *gör-in-di* 117a/07.

Edilgenlik eki: -(l)l

boğ-ıl-ur 068a/07, *buyur-ul-dı* 072a/09, *buyur-ıl-an* 168b/11.

İşteşlik eki: -(l)ş

bul-ış-duğı 155a/06, *bul-uş-up* 197b/08.

9. Metnimizde düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı olarak Eski Türkçe döneminden beri düz ünlü taşıyan kimi sözcükler vardır:

ķuzı 170a/02, *ķokıdılar* 041a/19, *ķürimiş* 074a/01, *yüridiler* 044a/18, *oķıdum* 113a/20.

Bu sözcüklerin kimilerininin yuvarlak ünlülü biçimleri de kullanılmıştır:

yürür 001b/10, *oķumışlarıdı* 091b/10.

10. Bazı eklerde sürekli düz ünlülerin kullanıldığını görmekteyiz:

İsimden isim yapma eki: +cl

ķapu+cı+lar 054b/10, *bostan+cı+ya* 010b/02, *bek+cı+ler* 041b/17.

İsimden isim yapma eki: +(u)ncl

on+uncı 107b/21, *ķokuz+uncı* 077b/08, *üç+ünci* 146a/17, *dörd+ünci* 086a/05.

İsimden isim yapım eki: +irek

gök+irek 144b/02, *siyāh+irek* 207b/15.

Zarf-Fiil eki: -Inca

ķoğ-inca 025b/16, *al-inca* 149a/04, *düken-ince* 224a/05, *geç-ince* 088b/12.

Zarf-Fiil eki: -mAdIn

šovu-madın 201b/12, *ķur-madın* 087b/06, *in-medin* 174a/03, *öl-medin* 017a/13.

İyelik 3. teklik şahıs eki: +l, +sl

ķarübānuñ ķalb+ı+na 055b/04, *anuñ mūcib+i* 109a/19, *ķulefānuñ şulehā+sı+ndanıdı* 109b/09, *üsvānuñ şarkı+si+nde* 171b/03.

Yükleme hal eki: +l

ķatun+ı 039a/02, *marķaş+ı* 104a/08, *ķüfr+i* 041a/07, *leşker+i* 054a/05.

Şahıs Zamiri Kökenli 2. şahıs ekleri: -sln, -slz

şanur+sın 194a/20, *ciftlene+sin* 194a/19; *ķura+sız* 214b/16, *fıkr itmiş+siz* 009b/11.

Çokluk 2. şahıs bildirme eki: -slz

degil+siz 206b/21, *gibi+siz* 207a/01, *girçek+siz* 031b/14, *ķāyife+siz* 118a/18.

Görülen geçmiş zaman 3. şahıs ekleri: -dl, -dlAr

ķoğ-dı 079a/05, *üfür-di* 060a/14, *ķoğal-dılar* 010a/03, *yüz-diler* 171a/06.

Öğrenilen geçmiş zaman eki: -mlş

ķoma-mış 073a/02, *şoķ-mış* 185b/16, *dizil-miş* 041a/20, *düş-miş+ler* 162b/16.

Soru eki: +ml

ķalur mı 134b/19, *degil mi+yin* 011a/06.

i- ek fiili:

ķullanurlar+ıdı 175b/16, *ķırılmış+ıdı* 099a/11, *söyleşür+ıdı* 017a/16, *ezberlemiş+ıdı* 091a/19.

II.II.IV. Ünlü Düşmesi:

1. Metinde ünlü düşmeleri genellikle ikiden fazla heceli sözcüklerde vurgusuz orta hecedeki dar ünlünün düşmesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

/l/ > Ø

bağrında 230b/04 (< bağırında), *çağırışdılar* 063a/18 (< çağırışdılar), *şıyrup* 219b/19 (şıyır-up), *yığlındılar* 028a/18 (yığ-il-in-dılar), *yığnaç* 095b/12 (yığın+aç).

/il/ > Ø

beñzerdi 064a/12 (< beñiz+e-r-di), *birbirine* 145b/11 (< biri+biri+ne), *çigninde* 015a/16 (çigin+inde), *egninde* 018b/17 (< egin+i+nde), *eydür* 139b/16 (< eyit-ür), *kimse* 065b/21 (< kim+ise), *kimesne* 085b/07 (< kim + ise + ne).

/ul/ > Ø

buyruğın 200a/13 (buyur-uğ+i+n), *uyñu* 050a/20 (<uyu-ñu), *uyku* 134b/12 (<uyu-ku), *oğluñuz* 208a/15 (<oğul+uñuz), *boynın* 027b/11 (<boyun+i+n), *omzında* 048a/21 (< omuz+i+nda).

/ül/ > Ø

göñli 017a/14 (<göñül+i), *eylük* 089b/07 (<eyü+lük), *gögsinde* 036a/06 (<gögüs+i+nde), *Öömrin* 072a/05 (< Öömür+in), *Ööşri* (< Ööşür+i) 131b/21.

/el/ > Ø

iltüp 041b/02 (ilet-üp).

Ayrıca "ile ve içün" edatlarının ekleşmesinde /e/ sesinin düştüğü görülür:

anuñçün 110a/16 (< anuñ + içün), *şahñbjyle* (<şahñbj + ile)168a/06.

"-i" ek fiiliyle yapılan çekimlerin ekleşmesinde /e/ düşmesi görülür.

daÖvet itmişdi 045a/01 (< it-miş i-di), *ölürdi* (< öl-ür i-di) 136b/18, *virürse* 124b/21 (< vir-ür i-se), *bilürseñüz* 209b/09 (< bil-ür i-señüz).

II.II.I.V. Ünlü Birleşmesi:

neyle- (<ne + eyle-): *neylersin* 096a/02, *neylese* 077a/02, *neylesüñ* 061a/11.

niced- (<nice + it-): *nicedelüm* 152b/03.

nit- (<ne + it-): *nidesin* 067a/10, *nitseñüz* 213b/06, *nitdi* 059b/10.

niçün (<ne + içün): *niçün* 072a/05.

nol- (<ne + ol-): *nola* 044b/06, *nolsa* 153b/14, *nolur* 134b/21, *noldı* 059b/10.

nesne (<ne + ise +ne): *nesne* 085b/07.

niydügin (ne +y+i-düg+in) 086b/06.

II.II.II. Ünsüzler

Metnimizde yazımdan hareketle belirlediğimiz /b/, /c/, /ç/, /d/, /đ/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /ĥ/, /ñ/, /k/, /kç/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /şç/, /t/, /tç/, /v/, /y/, /z/, /ž/, /zç/ ünsüzleri kullanılmıştır.

II.II.II.I. Ünsüz Değişmeleri

II.II.II.I.I. /t~/d/ Değişimi:

1. Orta Türkçe dönemindeki sözcük başındaki /t/ seslerinin bir kısmı Eski Anadolu Türkçesi döneminde tonlularak /d/ye dönüşmüştür. Bu değişim metinde de görülmektedir:

depe 091a/20, *depelediler* 085a/11, *dilkü* 023b/08, *dükendi* 118a/21, *dürlü* 124a/08, *dütün* 191b/04, *dütüzseler* 129a/02, *diledüm* 052a/03, *diñleyenler* 232b/01,

diridür 064b/13, *dizlerine* 163a/01, *düşdi mi* 099b/10, *düşüñde* 194b/06.

2. Kalın ünlülü sözcüklerde /t-/ önsesinin korunduğu örnekler bir hayli fazladır. Fakat bu tür sözcüklerinin tı ɬ harfiyle yazılmaları ses bilgisi değil, imlâ sorunudur (AKÇA 2017):

tağ 045b/13, *tağıtdı* 061b/17, *toğrı* 018b/06, *toğuz* 077b/09, *tonatduñ* 002a/05, *toğundi* 055b/21, *tağarcuğ* 147b/19, *taıldılar* 171a/06, *taıcuğazları* 186a/08, *tağıçlar* 171a/05, *tañışınca* 159b/11, *taıru* 173a/06, *taıyanurlar* 100b/10, *taıyısı* 111b/02, *toğrayup* 224a/17, *toğrı* 177a/21, *toğusına* 182b/20, *toğurdi* 127a/04, *toğıdılar* 041a/19, *toğsanıncı* 091a/01, *toıup* 091b/19, *toıayup* 021b/01, *toıdurtdı* 136a/19, *toıudur* 029b/04, *toınmışıdı* 019a/12, *toırı* 161a/13, *toıruğına* 120a/01, *toıyınca* 224a/19, *toıyumlığü* 156a/13, *toıyudırmadı* 095b/15, *taıvar* 158a/19, *taıyınup* 026b/06, *taımarından* 060a/18, *taınzursalar* 129a/11, *taırlığ* 155a/11.

Birkaç örnekte kalın ünlülü sözcüklerde de tonlulaşma görülür:

maşlañat üzerine *dururlar* 123b/13, *duzağlar* 191b/09.

3. /-t/ > /-d/ değişimi genellikle ünsüzle biten fiil köklerine ünlüyle başlayan bir ek gelmesiyle görülür.:

korğud-up 139a/12, *oğıdasız* 089a/02, *öğredüp* 020b/09, *segirdirek* 008b/20, *kuşadup* 155b/15, *uğradırağ* 022b/16.

Birkaç sözcükte bunun dışında bir kullanım söz konusudur:

yumurda 125b/21, *yumurdlar* 128a/21, *unudmamağıçün* 031a/07, *getürdmişdür* 170b/17, *kuırdlanur* 128a/03, *geçüdlerinüñ* 044a/04, *adılayup* 014b/10, *ayırdlarken* 173b/06.

4. /-t/ > /-d/ değişimi kimi örneklerde ulama nedeniyle ortaya çıkar:

ayırd itmeyince 221b/05.

Bunun dışında aşağıdaki örneklerde tonsuzlaşma görülür:

kuırd 128a/03, *süğ* 172b/13, *ud* 031b/07, *yund* 127a/04.

II.II.II.I.II. /k~/g/ Değişimi:

1. /-k/ > /-ğ/ değişiminin fazla örneği yoktur. Birkaç sözcükte ve ulama görülen sözcük gruplarında karşımıza çıkar:

yarağ 202b/17, *andağ* 002a/01, *kuılağ urup* 024a/05, *yasağ itmişidi* 084a/16, *ayağ üzerine* 063a/17.

2. Sözcük ünlüyle başlayan bir ek aldığıında /-k~/ > /-ğ~/ ve /-k~/ > /-g~/ değişimi görülür:

açıklığın 151b/13, *ñastaluğum* 151b/08, *yogıken* 002a/01, *işigi* 058b/14, *bölügi* 123a/12.

Az sayıdaki örnek bu genel kullanımın dışında kalır:

ırmağa 133a/07, *revnağı* 076a/12, *şandığı* 153a/02, *añmağı* 015b/14.

3. Sözcük başında /k/ > /g/ değişimini tesbit etmek mümkün değildir çünkü /k/ ve /g/ sesleri kef ɤ ile gösterilmiştir. /k/ > /g/ değişiminin örneği yoktur.

II.II.II.I.III. /k~/h/ Değişimi:

Eski Türkçedeki kimi sözcüklerdeki /k~/ sesi Eski Anadolu Türkçesinde sızıcılaşarak /h/ sesine dönüşmüş daha sonraki dönemlerde tekrar /h/li yapılar yerini /k/li yapılara bırakmıştır.

1. /k~/ ünsüzünün korunduğu sözcükler:

kaçan 125b/09, *qandadur* 021a/05, *qanqı* 073b/08, *qanqısı* 023b/16.

2. /k-/ > /h-/ değişimi iki sözcükde karşımıza çıkar:

han 110b/21, *hatun* 198b/05.

3. /-k-/ > /-h-/ örnekleri şunlardır:

dañı 032b/05, *qoñulu* 033a/07, *qoñuladı* 127a/08, *qorñusu* 026a/04, *uyñu* 050a/20, *yoñsa* 134b/18.

II.II.II.IV. /ç~/c/ Değişimi:

1. Sözcük başında ve sonunda görülen /ç/ > /c/ değişimi örnekleri yazımla ilgili tercihten kaynaklanmaktadır (bk. /c/ ve /ç/ Ünsüzlerinin Yazımı):

2. /-ç-/ > /-c-/ tonlulaşması sözcük ünlüyle başlayan bir ek aldığında görülür:

qazanc+ı 192b/17, *qılıc+a* 155a/18, *quc-up* 197b/07, *sanc-arlal* 128a/12.

II.II.II.IV. /g/ ~v/ Değişimi:

Eski Anadolu Türkçesi döneminde sözcük ortasındaki /g/ sesleri büyük oranda korunmuş, bir kısmı /v/ sesine dönmüştür. Metnimizde de bunun örnekleri vardır:

1. /-g-/ > /-v-/ değişimi bir sözcükte karşımıza çıkar:

şovuç 166a/18, *şovudı* 094b/21.

2. /g/ sesinin korunduğu örnekler vardır:

dögerdi 193a/15, *dögilmiş* 173b/05, *dögüş* 067b/12, *gögercin* 216b/03, *qoğa* 218a/08, *çoğan* 138b/16, *qulağuz* 160a/06, *şığasa* 030a/14.

II.II.II.IV. /g/ ~y/ Değişimi:

çiynerken (EAT çeyne-/çiyne->OT çikne->TT çigne-) 127b/16.

II.II.II.IV. /v/ ~f/ Değişimi:

Türkiye Türkçesinde /f/ sesi ile kullanılan bir sözcükte /v/ sesinin korunduğu örnekler vardır:

uvdı 166b/06, *uvacuq* 034b/18, *uvadurlar* 188a/15, *uvaq* 167b/01, *uvandı* 184a/06, *uvatmışlar* 162b/14.

II.II.II.II. Ünsüz Türemesi:

II.II.II.II.I. /y/ Türemesi:

Ünlü ile biten bir sözcük ünlü ile biten bir ek aldığında iki ünlünün yan yana gelmesini önlemek için /y/ ünsüzü araya girer. "Ekleme ve kaynaşma sırasında ortaya çıkan ünlü çatışmasını önlemek için ünlüler arasına getirilen y ünsüzüne koruyucu ünsüz denir." (ERCİLASUN 2000: 219-226).

mūsā+y+a 072b/14, *nūbe+y+e* 122a/04, *şahife+y+i* 052b/07, *aqça+y+ı* 039b/20.

"ile" edatının geldiği ünsüzle biten sözcüklerde /-y-/ türemesi görülür.

Öaraba+y+ıla 042b/15, *efsādı+y+la* 145b/18, *endişe+y+ile* 045a/15, *incü+y+le* 125a/01

"i-" ek fiilinin geldiği ünsüzle biten isim ve fiil soylu sözcüklerde /-y-/ türemesi görülür.

yüklü+y+ise 014b/05, *gedā+y+ısa* 090a/08, *qulı+y+iken* 097b/21, *tāze+y+iken*

126a/08, *gitse+y+idi* 123a/15, *üleşdürmeye+y+idüñ* 164b/18.

II.II.II.II. /s/ İkizleşmesi:

issi "sıcak" 010b/08, yaşsı 128a/10, issi "sahibi" 027b/17.

II.II.II.III. Ünsüz Düşmesi

/g/, /ğ/ > Ø:

gerek 203b/17(<ker**g**ek), *göñül* (<kö**ng**ül)186b/12, *bilüyle* 032a/16 (<bil**ig**), *köpri* 028b/07 (<köbr**ü**g), *çerisin* 076a/04 (<çer**ig**), *nite* 182b/14 (<ne+te**g**), *kapu* 074b/18 (<kapu**ğ**), *kulağı* 145b/12 (<kul**ğ**ağ), *ulu* 018a/14 (<ulu**ğ**), *kırtardı* 178b/16 (<kırt**ğ**ar-), *tapu* 083a/03 (<tapu**ğ**), *şaçular* 135b/17 (<şa**ç**u**ğ**), *şaru* 023b/02 (<şa**r**ı**ğ**), *yapu* 152a/01 (<yapı**ğ**), *busuda* 205b/10 (<busu**ğ**), *tartuda* 162a/09 (<tar**t**ı**ğ**), *taru* 173a/06 (<tarı**ğ**).

II.II.II.IV. Hece Düşmesi

kardaş 169b/13 (<kar**ın**+daş), *firöavndur* 069a/05 (<firöavn+dur**ur**), *küççük* 188b/04 (<kü**ç**ük+cük).

II.II.II.V. Yer Değiştirme

çölmek 069b/21 (<çö**m**lek), *çegzinürken* 136b/06 (<çez**g**in-ürken), *karvaşurlar* 127b/21 (<kavra**ş**-urlar), *semrüdiler* (<sem**ür**-t-diler) 032b/17.

II.II.II.VI. Ek Yığılması

beyn+i+si+yle 129b/02.

II.III. Şekil Bilgisi Özellikleri

II.III.I. Yapım Ekleri:

II.III.I.I. İsimden İsim Yapım Ekleri:

+acuğ+: *az+acuğ* 186b/08.
+aGU+: *buk+agu* 099a/14, *buz+agu* 041b/03, *buz+agi* 023b/04 .
+ek+: *bög(i)r+ek+ler* 129a/08 .
+an+: *oğ(u)+an* 014b/05.
+Ar+: *otuz+ar* 193a/06, *uç+er* 143a/16 .
+ArU+ : *yuk+aru* 157a/08, *iç+erü* 081b/20, *il+erü* 107a/18.
+CA+: *ala+ca* 032a/21, *Öarab+ca* 080a/20, *bu+n+ca* 001b/01, *qalan+ca+sı* 057b/15, *ulu+ca+ların* 067b/21, *türkj+ce* 027b/16, *türk+çe* 188b/14.
+cAK+: *ıs(i)+cağ* 207b/15, *tiz+cek* 152b/03, *gök+cek* 170b/10 .
+cl+: *kapu+cı* 035b/04, *kuyum+cı* 082a/05, *maÖden+ci+lerüñ* 188a/19, *oyun+cı* 130a/03, *taş+cı* 194b/19, *yalan+cı* 130a/03, *bek+ci+ler* 063b/08, *ekin+cı* 173a/21.
+cII+: *favşan+cıl* 137b/06, *balıq+cıl* 174b/19.
+cIIAYIn+: *sen+cileyin* 049a/08, *a+n+cılayın* 027b/16 .
+cUGAZ+: *tal+cuğaz+ları* 186a/08, *kız+cuğaz+dan* 059b/08 .
+cIK+: *uva(ğ)+cuğ* 034b/18, *oğlan+cuğ* 071a/17, *ince+cük* 186a/08,

küçü(k)+cük 072b/17, küpe+cük+ler 118a/03, küpe+cik 007b/10, gelin+cik 013b/20.

+cin+: göger+cin 216b/03.

+DAsl+: yarın+dası 211a/12, ir+tesi 179a/06 .

+daş+: qar(in)+daş 090a/07, yol+daş 191a/21 .

+din+: öñ+din 028a/12 .

+dl+: iñil+dü+ler 117b/03, düpür+dü+sinden 155a/15, güpür+dü+sinden 155a/15.

+düz+: gün+düz 205b/14.

+ge+: öz+ge 089b/17.

+gü+: eye+gü 161b/12, güye+gü+lerümüz 045a/07.

+ll+: kız+ıl 070b/20, yeş+il 046b/20 , çaq+ıl 025a/20.

+ln+: az+ın az+ın 225a/12, kıç+ın kıç+ın 228b/18.

+kun+: kuz+kun 166b/17.

+le+: belki+le 013b/12, bir+le 003a/21 .

+leK+ : göñ+lek+lerin 177b/18.

+lAyln+: uğur+layın 003b/13, gice+leyin 019b/04.

+lIK+: beyâban+lık 126b/01, çok+lık 052a/05, diri+lik 155b/21, dülger+lik 084a/01, büyük+lük+de 203b/11, togru+luq 089b/07.

+ll+: kapaq+lu 143a/10, öyke+lü 062a/03, bāğçe+li 189a/07, borc+ı+laruñ 101a/05.

+(l)ncl+: dörd+inci 225a/21, otuz+ıncı 162a/15, on+uncı 077b/10, üç+üncü 174a/18.

+rA+: soñ+ra 025b/13, taş+ra 190b/17, iç+re 071a/05 .

+(l)rAK+: kiçi+rek 210b/15, siyāh+irek 207b/15, gök+irek 144b/02 .

+ntrak+: şaru+ntraq+dur 175b/07.

+sı+: kum+sı 145b/14 .

+suk+: bağır+suk+ların 129a/16 .

+sUz+ : şu+suz 190a/07, uğur+suz 129b/07, nihāyet+süz 027b/04, örtü+süz 228a/13 .

+şın+: şaru+şın 136b/04.

+uz+: yalıñ+uz 034a/07.

II.III.I.II. İsimden Fiil Yapım Ekleri:

+A-: beñ(i)z+e- 199b/04, deñ+e- 042a/03, oy(u)n+a- 045a/03.

+(A)l-: sağ+al- 055a/19, şuv+al- 134b/17, şin+el- 046b/06, yüce+/- 014b/19, iri+/- 135b/08.

+(A)n-: yöre+n- 055a/04, ut+an- 214a/13.

+(A)r-: çok+ar- 057a/2, kara+r- 163a/01, şar(ı)+ar- 011b/02, baş+ar- 085b/07, ev+er- 045a/07.

+dA-: çağıl+da- 171b/21, güril+de- 171b/21, iñil+de- 176b/04.

+l-: taş+ı- 220a/10, toq+ı- 041a/19, giñ+i- 172b/19.

+klr-: hay+qır- 169a/13, tü+kür- 035a/03.

+lA-: kap+la- 064a/14, qarşu+la- 207b/17, kefen+le- 140a/14, pjr+le- 009a/15.

+re-: dit+re- 186a/01.

II.III.I.III. Fiilden Fiil Yapım Ekleri:

- a-: *kap-a- 083b/20, at-a- 077a/01.*
- Ar-: *kop-ar- 177a/17, çık-ar- 200b/06, çök-er- 162a/19, gid-er- 129a/10.*
- dAr-: *dön-der- 052b/14, aç-dar- 194b/01.*
- dlr-: *kal-dır- 003a/10, kamaş-dur- 150b/13, söyün-dür- 084b/08.*
- AIA-: *dep-ele- 085a/11, kov-ala- 157a/21.*
- GUr-: *tur-ğur- 211a/13, tur-ğur- 049a/05, ır-ğur- 143b/02, ir-gür- 053a/16, dir-gür- 159a/16.*
- I-: *kağ-ı- 202a/15, kaz-ı- 073b/21, kür-ü- 180a/01, bür-ü- 198a/21, giñ+i- 172b/20*
- (U)k-: *tur-uğ- 117a/17, şar-ğ- 218a/08.*
- (I)l-: *şarş-il- 155a/15, süz-il- 022b/10, tut-ul- 014b/20, göm-ül- 168a/06.*
- mA-: *kağ-ı-ma- 100b/06, şaklan-ma- 035a/06, bişür-me- 084a/16, döy-me- 104a/07.*
- (I)n-: *yol-ın- 173b/07, bil-in- 024b/16, gör-ün- 051b/19, boğazla-n- 023b/12.*
- (I)r-: *iç-ür- 045a/02, art-ur- 088b/17, kaç-ır- 061a/10, deg-ir- 186b/09, em(i)z-ür- 024b/17.*
- (I)ş-: *otur-uş- 131b/17, ötür-üş- 084b/20, bağı-ış- 050b/06, gül-iş- 044b/21, tanı-ş- 159b/11, ayırtla-ş- 119b/21.*
- (I)t-: *korğ-ut- 186a/05, yürü-t- 083b/21, şarğ-it- 137b/10.*
- üz-: *tüt-üz- 041b/03.*
- y-: *ko-y- 206b/04, to-y- 128b/06.*
- zUr-: *tam-zur- 129a/12*

II.III.I.IV. Fiilden İsim Yapım Ekleri:

- A+: *yan-a 042b/17, dön-e 231a/21.*
- AGAn+: *tart-ağan 178a/07, bat-ağan 128a/07, geç-egen 128a/07, öt-egen 152a/08.*
- (A)K+: *kon-ağ 172b/15, tekerle-k 228a/13, dile-k 221b/16, cıb(i)l-ağ 125b/04.*
- am+: *tut-am 173b/07.*
- (A)n+: *toğ-an 143a/19, art-an 120b/05, düz-en 197a/19, es-en 176b/02*
- ç+: *korğun-ç 182a/08, kulan-ç 086a/21, kazan-ç 192b/17.*
- dU+: *irkin-dü 165a/17, kazın-du 058b/17.*
- dük+ : *sü(ğ)-dük 126a/03.*
- eç+: *gel-ec+i 207b/11.*
- GA+: *göl(i)-ge 126a/12, oñur-ğa 128a/10, çekür-ge 128b/01*
- geç+: *yen(ç)-geç 157a/05.*
- glç+: *şal-ğış 171a/05, yüz-güc 171a/05*
- ken+: *yel-ken 031b/21*
- GI+: *bur-ğı 165a/09, şar-ğu 224b/02, ger-gi 093b/20*
- GU+: *az-ğun 128a/02, sür-ğün 047b/04, kes-kün 090a/17, şın-ğun 155a/07.*
- I-: *geçir-i 206b/11, şaç-u 135b/17, puş-u 205b/05, bur-u 024b/20.*
- incağ+: *taş-ıncağ 229a/21.*
- (y)lci+: *sev-ici 077b/01, uğraş-ıcı 077a/06, dök-üci 056a/16, alda-yıcı 151b/14.*
- (I)K+ : *şal-ığ 224b/07, şın-uğ 164b/11, eş-ik 023b/13, ged-ük 137b/01, çür-i-k 178a/07*

-(y)Im+: *dil-im* 029b/08, *yar-ım* 188b/16, *çoş-um* 180a/03, *kötür-üm* 042a/12, *şıçra-yım* 127b/20.

-mA+: *kaz-ma* 118a/18, *şın-ma* 063a/14, *çiz-me* 084a/12, *dik-me* 147a/18.

-mAK+: *yi-mek* 070a/01, *ır-mağ* 169b/18.

-men+: *degir-men* 135a/18.

-mAz+ : *yara-maz* 023a/02.

-mur+: *yağ-mur* 065a/10.

-(I)n+: *ek-in* 127a/18, *yoğ-un* 128a/14, *düg-ün* 154b/09, *düt-ün* 191b/04 .

-(a)r+: *yara-r* 087a/17, *kat-ar* 074a/18.

-sl+: *tüt-si* 029b/17, *yat-su* 158b/06.

-(U)T+ : *geç-üd* 030a/11, *bulu-d* 083a/03, *bulu-t* 029a/01.

-(y)Iş+: *yüri-y-iş* 213a/04, *kar-ış* 162a/06, *dög-üş* 067b/12.

-(A)z+: *boğ-az* 177a/10.

II.III.II. İsimler:

II.III.II.I. Çoğul Eki: +IAr

Türkçenin bütün devirlerinde olduğu gibi metnimizde de çoğul eki olarak +IAr eki kullanılır:

bürbā+lar 044a/13, *ekinlik+ler* 164a/17.

Arapça ve Farsça kimi sözcükler ise çokluk şekilleri ile kullanılmışlardır:

memālik 034a/21, *efđalın* 002a/05, *yārān* 003b/21, *aŖmāl* 005a/03, *ālāt* 090b/14, *defŖātla* 114a/08, *fuğahā* 102a/18.

II.III.II.II. İyelik Ekleri :

1. teklik şahıs: +(U)m

hastalığ+um 151b/08, *Ŗömr+üm* 151b/13, *uyku+m* 151b/09.

2. teklik şahıs: +(U)ñ

senüñ qurbān+uñ+dur 058b/08, *senüñ üzer+üñ+e* 075b/21, *tañru+ñ* 041a/16.

3. teklik şahıs: +(s)l

tākāt+ı 067a/15, *kaşide+si* 094a/07, *quyruğ+ı+nuñ* 126a/07, *türbe+si* 094b/08.

1. çokluk şahıs: +(U)mUz

Ŗağl+umuz 197a/10, *minnet+ümüz* 009b/07, *cümle+müz* 051b/14, *ara+muz* 221a/04.

2. çokluk şahıs : +(U)ñUz

tākāt+uñuz 208a/09, *üzer+üñüz+e* 206b/19, *ara+ñuz+dan* 209b/09, *cümle+ñüz* 209a/16.

3. çokluk şahıs : +IArI, +(s)l

yoldaş+ları 120a/03, *yiñ+leri* 160a/02, *añvāl+ı+nı* 184b/16, *añirki+si* 093b/04, *defŖ+i+ne* 219a/14.

II.III.II.III. Aitlik Eki: +ki, +ğı

Bulunma hali eki almış sözcüklere gelir. Bu ekin bazen ünlü uyumuna girdiği de görülür.

bürbā+da+ki 193b/13, *ağızların+da+ğı* 014b/14, *etrāfın+da+ğı* 027b/04.

Kimi zaman zarflarında kalıplaşmış hâlde görülür.
šoñra+ki 164a/16, *şimdi+ki* 056a/12, *evvel+ki* 010a/02.

II.III.II.IV. Hâl Ekleri

II.III.II.IV.I. Yalın Hâl Eki: Ø

hâzret-i ibrahîm+Ø kız karındaşumdur didi 054b/14, içinde *koğuqları meyyitler+Ø çürimesün diyü* idilmiş bir tedbiridi 118a/04.

II.III.II.IV.II. Yaklaşma Hâli Eki: +A

şudan kenâr+a çıkısa 127a/12, *çürüyüp kül+e dönmiş* 163a/09.

II.III.II.IV.III. Bulunma Hâli Eki: +dA

ol mağāra+da turdılar 184b/02, *nübe+de kendüye bir mektübi geldi* 196a/03.

II.III.II.IV.IV. Ayrılma Hâli Eki: +dAn

bostancı+dan bostancıya virürler 010b/02, *ehl-i eşer+den bir kavm* 122b/01.

II.III.II.IV.V. Yükleme Hâli Eki: +(y)I / +n(I) / +Ø

Yükleme hâli eki metnimizde üç şekilde bulunmaktadır.

- Yalın hâle getirilen +(y)I
- İyelik ekinden sonra getirilen +n(I)
- Eksiz kullanım +Ø

her memleket+i bir begine virdi 156b/04, *kaşağı+nı kaldurdılar* 143b/16, *iskender dārā+yı kovdı* 155a/09, *yiryüzi+n güneş kurutdı*, *ādemjiler+Ø gönderdi* 162b/18.

II.III.II.IV.VI. İlgî Hâli Eki: +(n)Uñ / +Ø

zuhal+uñ istiķāmet ve selāmeti 195a/08, *fireng+üñ hārekatı ne+nüñ üzerine-yise* 095b/18, *recebi+nüñ ikisinde geldi* 098b/06, *baŕŕi kimseler+Ø ittifāķıyla* 103a/08.

II.III.II.IV.VII. Eşitlik Hâli Eki: +(n)cA

bu hisāb+ca 193b/14, *türkî dil+ce* 143b/20, *karalar memleketi üzeri+nca* 017b/01.

II.III.II.IV.VIII. Birliktelik Hâli Eki: +(y)(I)IA, +In

fireng-ile tekrār bir gāzāya müteveccih oldı 103a/21, *Ŗadū+yıla şavaş yolın görmiş* 214b/14, *şinesi guşsa+yıla çāk oldı* 165a/02, *añşam+ın yine bile tulinurdi* 020a/20, *begleriyle ayağ+ın turlar* 081b/15.

II.III.II.IV.IX. Yön Hâli Ekleri: +rA / +ArU

šoñ+ra 031b/19, *taş+ra* 184a/17, *iç+re* 101b/19, *yuğ+aru* 157b/18, *il+erü* 096a/08.

II.III.II.IV.X. Nedensellik Hâli Eki: +çün / +(y)içün

temāşā+çün 204a/01, *unudmamağ+içün* 031a/07, *binā+yıçün* 152a/11.

II.III.II.V. Soru Eki: +ml

at **mıdur** deve çatarı **mıdur** 074a/18, çadırğa **mıdur** 074a/20, *iskenderiyye menâresinden* *Ö*aceb nesne **mi** olur ki 158b/16.

II.III.III. Sıfatlar**II.III.III.I. Niteleme Sıfatları:**

yeşil taşdan 138a/13, **güzel** Öavratlar 200a/19, **incecük** talcuğazları 186a/08, **tuşlu** deñize 123a/02, **asılsuz** kâfirlerdür 123a/02, **çoşluş** tâyife 221a/09.

II.III.III.II. Belirtme Sıfatları:**II.III.III.II.I. Sayı Sıfatları:****II.III.III.II.I.I. Asıl Sayı Sıfatları:**

bir buçuş ay 110b/09, **yigirmi sekiz** daşıkça 141a/20, **iki biñ üç yüz toşsan toşuz** yıl 142a/05, **altı kerre yüz biñ** erile 156a/16.

II.III.III.II.II. Sıra Sayı Sıfatları:

yidinci ay 206b/14, **ikinci** ođlınuñ 009a/09, **üçünci** bölük 060a/05, **dördünci** çapusu 023b/06, **sekiz yüz onuncu** yıldan 191a/14, **toşuzuncu** başlamyüs 077b/08.

II.III.III.II.III. Üleştirme Sayı Sıfatları:

birer ikişer avuç 173a/17, **onar** ziraÖ 182a/20, **yüzer** altun 207b/20.

II.III.III.II.IV. İşaret Sıfatları: bu / şu / o / ol / şol

bu pādişāhı 036b/10, **şu** hōkçayı 139a/02, **o** kalÖaya 095a/10, **ol** cāriyeyi 096a/16, **şol** ħurmā ağacı 175a/08.

II.III.III.II.IV. Soru Sıfatları:

kanşı ırmağun kenārında 128b/18, **ne** meşakçatlar 186a/16, **ne** çadar çoyun 211a/04, **ne** dürlü tılsım 021a/14, **ne** mişdār yağ 183b/07, **ne** aşı vilāyetdür 188b/17, **ne** Öaceb nesne gördün 051b/18.

II.III.III.II.IV. Belirsizlik Sıfatları:

be-her taşdırçün olÖasker bu tağa irecek 122b/16, **baÖzi** ehl-i tevāriñ 190b/01, bize **biriki** kaç muÖtemed kimselerünüz gönderün 207b/07, **cümle** ħalk-ı Öālemi 194a/02, **kimi** deñiz cānavarlarınıñ 166a/01, **her** kişi 176a/07, **her** dürlü ekinlerden 167a/14, **her bir** vilāyeti 169b/12, **her biriki** şüretün 042a/20, **her ne çadar** nesne 175b/15, **her ne** pādişāh 183a/12, **nice** müvekkeller 018a/13, **niçe** şehirler 025b/17, **başka başka** maşāmlar 037a/18, **az** kimseleri 082b/07, **çoş** müsāfir 004a/19, **biraz** yirin 173b/03, **bir mişdār** mizr 173b/04, **bir kaç** yirinde 185a/13, **bir niçe** manşırlar 190b/03, **bunca** ulu pādişāhlar 143a/04, **çamu** mālını 119b/03, **degme** derdle 011b/09, **hıç bir** kıbtı 012b/11.

II.III.IV. Zamirler

II.III.IV.I. Şahıs Zamirleri:

1. teklik şahıs zamiri: ben

ben senden ğayrı nesne istemezsin 038b/16, *ben saltanatdan ferāgat eyledüm* 140b/13.

2. teklik şahıs zamiri: sen

sen bu diyāra neden ötürü geldüñ 159a/16, *sen ırla diyü aña emr itdi* 187b/04.

3. teklik şahıs zamiri: o / ol / an

sen düzmeyince o düzilmez 001b/13, *ol da oradan çıkup gitdi* 192b/18, *umarın anı yirine koyasın* 209b/15.

1. çokluk şahıs zamiri: biz

biz hep helāk itdük 011a/02, *biz evāyilde gelen mısır ehlinüñ neslindenüz* 140b/19.

2. çokluk şahıs zamiri: siz

siz ne t̄ayifesiz 118a/18, *siz anlaruñ-ıla uğraşmazsınız* 208a/12.

3. çokluk şahıs zamiri: anlar

anlar dañı ol uçurumlardan uçdılar 158a/21, *anlar da kıśsayı aña didiler* 159a/15.

II.III.IV.I.I. Şahıs Zamirlerinin Hâl Ekli Çekimi:

II.III.IV.I.I.I. Yaklaşma Hâli:

baña bunu üç kerre h̄ikāyet itdi 191a/10.

ikisin de saña öldürü vireyin 222a/05.

aña bürbā dirler-idi 149b/07.

bize ne olursa size de ol ola 207a/14.

artuğ ben size gelmezsin 028a/07.

anlara ğazab eyledi 068a/16.

II.III.IV.I.I.II. Bulunma Hâli:

bu cinsden bende bir t̄ılsım vardır 015a/13.

sende olan nesneyi viresin 210a/16.

anda enhār ve eşcār ve şemār çoğ-ıdı 044a/20.

anlarda her ne var-ısa ol yaratdı 049a/09.

II.III.IV.I.I.III. Ayrılma Hâli:

şol pādışāh ki benden soñra gele 118b/07.

senden güzel yüzlü kimse görmedüm 175a/17.

andan dühn-i belesān çıkarurlar 183a/19.

anı bizden kim bilür diyü buyurdı 198b/03.

ben sizden gidüp kendü Őālemüme varmaluyın 033b/05.

anlardan bu Őilmleri tekmiñ itmiş-idi 053a/15.

II.III.IV.I.I.IV. İlgî Hâli:

*sen **benüm** ilâhumsın didi 049a/07.
yoḥsa **senüñ** üzerüñe varurın didi 075b/21.
anuñ çapularından birin açmaç diledi 043b/12.
her ne kimse ki **bizüm** dñnimüzdedür ol **bizüm** çarındaşumuzdur 055b/01.
murâdları **sizüñ** putlaruñuzı ħarâb eylemekdür 184a/15.
ol cin **anlaruñ** ardlarına düşdi 193a/15.*

II.III.IV.I.I.V. Yükleme Hâli:

*aña **beni** bilür misin didi 024a/10.
seni mısra pâdişâh ideyin didi 071a/15.
na-gâh **anı** bilüp tıtdılar 108b/18.
bizi anlardan şayma 209b/14.
sizi anlar-ıla değışelüm 213b/09.
anları kıılıçdan geçürdi 231b/01.*

II.III.IV.I.I.VI. Birliktelik Hâli:

***benümle** gel böyle itme 038b/20.
gel **senüñle** güreşelüm 057b/99, bu sır **senüñile** ölsüñ 232a/14.
her biri **anuñla** yâd olunur 010a/12, **anuñla** Őamel eyle 024a/06.
bizümle doştaşuñ 053b/16.
sizüñle çavlumuz böyle degilidi 147b/09.
anlar-ıla cemŐolurlar 038b/18, **anlaruñla** cihâd içün 097b/06.*

II.III.IV.I.I.VII. Nedensellik Hâli:

***anuñiçün** bir arslan yavrusını boğazlarlar 023b/03, **anuñiçün** niçe çurbânlar kesdi 071a/16.*

II.III.IV.II. İşaret Zamirleri:

an / anlar:

***anı** elden ele aldılar 073b/17, **andan** hiremüñ üzerine çıkılır 140a/18, anlara tapup Öibâdet iderdi 149b/08, **anları** yapan ve yapturan 004a/07.*

o / ol:

*sen düzmeyince **o** düzilmez 001b/13, **ol** sâbıkâ dañı işâret olınmışdur 132a/09.*

bu / bunlar / bular:

***bu** bir binâdur ki 144b/08, ħalk **bunlara** girürler çıkarlardı 66b/21, beni ħaşr it **bularla** ya ilâhj 002b/17.*

şunlar:

***şunlar** ki ehl ve Őayâlları kendüleriyle bile-y-idi 045a/08, bre çomañ **şunları** didi 067b/12.*

II.III.IV.III. Dönüşlülük Zamirleri:

kendü:

***kendü kendüden** kalçamaz 128a/ 09, **kendü** yapduğı şehrde padişâh-ıdı 142b/01, **kendüden kendüye** ağıladılar 067a/13.*

kendüz:

timsāh kendüzini yirden yire çalar 128b/09, **kendüzin** yirlere çala çala öldürür 128b/11.

II.III.IV.IV. Belirsizlik Zamirleri:

baÖzi:

ve **baÖzilar** eydür 129b/01, **baÖzi baÖzina** tokınur 134a/06, **baÖzi** bozulmuş **baÖzi** henüz bozulmamışdur 142a/17, **baÖzinuñ** yüceligi ol kaçardur ki 144a/14.

biri / birbiri / bir kaç / bir kimse / bir bölük:

biri iñler **biri** eşk eyler 003b/02, **şefiÖ it baña birin** 002b/17, **birinde** bir şanem şüreti dikdi 030a/12, **birinden birine** yürinürdi 069a/11, **Öasker-i islām birbirini** başdılar 206a/14, **bir bölüğine** etrāk dirler-idi 219b/14 **bir kimse bir kimseden** bir nesne almalu olsa 039b/18, **bir kaçı** yoldaşlarından ayrılup yol azdılar 178a/02.

cümle / cümleden biri :

cümlesin tutup zencjre çekdi 223a/10, **cümlemüz** çıķduķ 051b/14, **cümleden biri** anda bir kuş şüreti işledi 016a/14.

felāna:

ķızum felānayı ziyāde severin 196b/11.

hiç biri / hiç kimse / hiç nesne:

hiç birisi kalmadı 119a/04, **hiç birinüñ** bir yeri gedilmemiş 144b/01, **hiç birine** t̄abiÖ degildür 188b/20, **hiç kimse** buña inķār eylemez 160a/15, **hiç nesne** h̄āsıl olmaz 177b/07.

her biri / her kişi / her kaçkı / her kim-kimse / her nesne / her ne / her ne kimse:

her birin zār ve zār ağlatdı 100a/08, **bezm-i cihānda** kişiye **her ne** sunılsa 003b/15, **her kiři** pādişāha duÖā itdi 105a/09, **her kaçksına** d̄jn-i islām Öarż olınsa 107a/09, **ol taşsa her kim** baksa 119b/20, **her kimse** çırağı deñlü nūr virür 090a/06, **her nesnede** kudret ve kuvvetleri var-ıdı 006a/18, **halk her neleri** var-ısa kaçhire şehri içine getirüp 88a/15, **her ne kimse** ki taşradan hirem içine girüp 136b/09.

kimi / kimse / kimesne:

kimi ķurudan ve **kimi** deñizden kaçdılar 215a/04, **kimseye** dime 232a/14, **kimesne** zulm ucından itmedi āh 002b/04.

ol bir / ol ara:

ikisi ki ol birinden büyükdür 133b/18, **ol araları** muhkem sildi süpürdi 103b/14.

ķamu:

ķamusını getirüp hirem-i şarkj içine ķodılar 136a/09, **ķamusı** dişi-y-idi 199b/09.

II.III.IV.V. Soru Zamirleri:

kaç:

bir maķtül ādemüñ diyeti kaç olur didi 159a/19.

kaçan:

kaçan etrāf-ı vilāyete ķoduģuñ kimseler eyü olsalar 090a/05, **kaçan** bu kelbü'l-mā avcılaruñ eline düşse 129a/18.

ķanda:

aña ol rab ķanda olur didüm 173b/20, **ķanda** gidersüñ diyü şorsalar 107b/05.

kaçkı:

kaçkı ölüm yig ola ki 154b/12, *didüklerinüñ* kaçksın idüñ dirsiz 208a/10.

kim:

ol kimdür aşağıda zikr olinsa gerek 130a/13, bunları yapan **kimlerdür** 133b/19.

ne / neyle- / nol- / nit- :

bunlar **nenüñ** *Öalâmetidür* 174a/20, *Öavrat neñdür* didi 054b/14, bu itdüğüñüz **neyidi** didi 096a/21, *yâ yil neylersin* 096a/02, *šoñra nolur* didi 134b/21, *korqusından nidesin* bilmezdi 67a/10.

nere:

ol nerededür didi 157b/06, *memleketüñ neredür* didi 159b/04, *aña nerelüsün* didüm 173b/18, *bu diyârda duÖâ maqbül olacağ nere* vardır 175a/14, *firÖavna mısruñ neresi* hoş gelmiş ki 011a/05, *ya süyi nereden içersiz* didi 065a/09, **nerede** olursız didi 065a/12.

neden:

bu şehre neden âfet irişür 153b/13, **neden** ki anlar-ıla ölince cenk itmeyesin 209a/13

niçe / nice / niced-:

nice idesin bilmedi 050a/05, **niçeye** alındı 103a/02, *ya nicedelüm* didiler 208b/07.

niçün:

niçün böyle zaÖjf ve kuvvetsüzdür 186a/13, **niçün** bu tağ üzerinde yapmaduñ 227a/06.

niye:

bu kadar altunı aña niye virür 174a/13.

II.III.IV.VI. Bağlama Zamirleri:

Bağlama zamiri olarak kim ve ki sözcükleri kullanılmaktadır.

kim:

ne gam ol merde kim meydānı aldı 002b/05, *anuñ-içündür dimiş ol kim* bu hālî añlamış 061a/13.

ki:

emsūs şehridür ki tūfān-ı nūh bunuñ bi'l-külliyeye resmin bozup gidermiş ancağ bir *ķuru* ismin *ķomişdur* 148b/13, *faramā ki arz-ı mısrdā meşhūr yirlerüñ* biridür 177a/04.

II.III.V. Zarflar**II.III.V.I. Hâl Zarfları:**

arayu nil kenārınca gitdiler 176b/13, **az az** ve **yap yap** ol toğan sūretin *ķaldurdılar* 143a/21, *bostanı başdan başa sivarurlar* 132b/07, **başdan ayağa** tenin *edviye-i māsıķe-y-ile sivadılar* 016b/20, **bir bir** aÖyān ve *beyān* itdiler 101b/10, **çabuķca** *deprenimezlerdi* 213a/10, *devālānsalar eyü* olurdu 034b/19, **āteş gibi** *hücüm idüp* 213a/16, *güneş nūri giç* *toķınur* 146b/09, **güle oynayı** *bedrül-cemālñnüñ* evine *geldiler* 230b/21, **gönüllü gönülsüz** *itāÖat* itdiler 097a/06, **çekürge kadar** olur 128b/02, **kendü kolayına** *gider* 048b/05, **ķıçın ķıçın** *gider* 228b/18, *ittifāķı nice* *rāst geldi* 094a/08, *aña oñatca* *teveccüh idüp* 180b/16, *bu iki yoldaş şöyle böyle* *gezüp* 191a/21, **yalñuz** *ileri gitmiş-idi* 176a/21, *ħalk yap yap azın azın* *ķāhireden fustāta taşını* *başladılar* 225a/12, **yeñi başdan** *mısrı Öimaret* itdiler 076a/11, **Öale'l-ġafle** *ol*

mağāradan çıkup 205b/11, **Öale'l-fevr** ikisin bir yirden kesmek gerek 126a/10, **Öale'l-ittisāl** yüridi 212b/07, **Öale't-tevālī** kaht ve tāÖün oldı 219b/08, **Öale't-tafsīl** kapuları üzre yazdurdı 153b/14, anı **be-gāyet** severdi 017a/09, **be-her-hāl** vücūd ādemden evlādur 156a/08, **ber-tarāf** olmayınca 211a/05, **bj-amān** mısır üzerine yüridiler 088a/13, **bj-bāk** gene pādīşāhlık eşgālına meşgūl oldı 083a/06, **bi'l-cümle** zıkr olınan 224b/11, **bi'l-fiÖil** iskenderiyye içinde olan küffārı saydılar 215a/14, **bi'l-külliyē** hārāb olmağ 225a/16, **bj-mecāl** ölür giderdi 189b/03, **bi'z-zarūrj** başların alup gitdiler 22b/15, **bi'z-zāt** maÖlümü olmayınca 086b/15, **cā-be-cā** ol belesān ağaçların dikmişler 185b/21, **evvelinden āhirine** hīkāyet iderdi 057b/17, **fi'l-hākīka** naql olınan 005a/09, **fi'l-hāl** oda tutuşur 188b/15, **fj-vasatū'n-nehār** rüşen ve āşikārdur 091b/16, **germ-ā-germ** ve kıyağı cenk itdiler 213a/19, **gūyā** bostāncıların sebzevātı meşÖaleleri gibidür 132b/05, **hiç** cevāb virmedi 101b/12, bu vazÖı **hōş** gelüp 008b/21, **ke'enne-hu** hālki kaparlardı 134a/09, **illā** menÖ iderler-idi 035b/04, **kemā-kān** maÖmür olur 134b/19, **keşān-ber-keşān** mağhūr ve meksūr āsitāne-i memālik-sitānına getürdi 112b/09, **külliyā** helāk ider 141a/10, **ihsān-ıla mālā-māl** ola 056a/14, **ser-ā-ser** gül şuyıyla yudı 100b/08, mısır şehrini **ser-tā-ser** ocağa urdılar 088b/16, **tjz** yanar 014a/07, **fevka'l-gāye** ikdām ve ihtimām iderdi 132b/17, **fevrj** bu iki Öarabj beytlere ser-āgāz itdi 187b/05.

II.III.V.II. Zaman Zarfları:

ol gün **añşama degin** yüridiler 044b/16, **andan evvel** yoğ-ıdı 100b/16, **andan soñra** ol da j māna geldi 012a/20, keçiyi **bu gün** ben güdeyin didi 57b/19, **dün yarısı olıcağ** yatup uyıdılar 044b/14, **giceleyin** kağkar kevākibe deñerdi 019b/04, **gice ve gündüz** aña envāÖ-ı tayyib-ile buñurlar virdürürdi 041a/02, ol menār **çoğdan** yıkılmış-ıdı 026b/21, öküze **çoğ zaman** Öibādet itdüklerinden soñra 033b/01, **her gün** kağır gelür 020b/20, **her kaçan** ol vilāyetde bir cenk olsa 162a/18, **irtesi** bunu kehenesin getürdüp anlara didi 194b/04, **niçe yıllar** kimseye görünmedi 048b/17, **soñradan** Öahdından döndi 098a/08, **otuz üç günden soñra** ğarb-ı dest fetħ eyledi 103b/20, **ol zamāndan berü** işlemez 188b/02, içlerinden **öñce** varan 120a/01, hürmüsden **öñdin** gelmişdür 139b/05, bu miğdār yıl **öñürdi** yazılmış-ıdı 142a/06, umarın **soñı** hāyr ola 054b/20, **soñ uci** beğā milkinge sefer ider 052a/18, **şimdi** hālki aña ravza dirler 123b/01, **şimdiden** bir miğdār tereke alayın 124b/13, **bu gün yarın** size de anlara itdüklerin iderler 208b/06, **yarındası sabāñ** olup 211a/12, bu yolda **kırk yıl** eglendi 062a/17, **āñir** küffār Öaskeri gālib gelüp 219a/15, **bir ān** andan hālji olmazlar-ıdı 199b/19, tamāmı **Öan-kağrb** zıkr olunur 008b/03, **baÖde-hu** Öavrat gözinden ğayb oldı 024a/21, bu bidÖat **baÖde zamānın** gine iÖāde olinmış-ıdı 129b/17, **her dāyim** bir şu kaynar-ıdı 037a/01, **dāyimā** namāzı cemāÖat-ıla kılurdı 092b/13, **ol dem** kanını içdi 060a/18, **der-hāl** eyü ider 128b/21, **elān** yirinde kağımdür 182a/02, **bu ešnāda** haber aldı ki 155a/10, bunuñ **evāñir-i eyyāmında** helāk oldı 027a/03, **evvel** kendü kolayına gider 048b/05, **evvelā** hāzret-i müsāya hitāb idüp 072b/13, **hemān** çal koyun olur 129a/21, **hemān ol sāÖat** cān virdi 162b/04, añvālı nice olduğı **henüz** beyan olunur 108b/01, **her-bār** hādş kitābların okıdur diñlerdi 092b/13, **her çend** ki saÖy eylediler 043b/16, **ile'l-ān** bağj kaldı 184b/07, **nā-gāh** dūd-ı āhları göklere boyandı 084b/09, **kağmü'z-zamānda** yidi sehere şehri var-ıdı ki 164a/05, **tārjñ-i hicretüñ** altı yüz elli altısında yıkıldı 182b/12, **min-baÖd** aña yaramazlık itmekden vāz geçdi 223a/21, **muğaddemā** emr itmiş-idi 228a/12, **niçe müddet** ol sûret yirinde ğurdı 031b/09, **pey-ā-pey** tekbiir iderler-idi 206a/21, **şeb ü rüz** içinde tilāvet-i ğurān-ı mübjn ve iştiğāl-i Öulüm olur

228b/08, **sābīkā** işāret olunmuşdur 197a/18, **sāl-be-sāl** āsitānına göndereyin 196a/16, **vaḳtā ki anı** tıutup melekler göge çıkardılar 200b/06.

II.III.V.III. Yer-Yön Zarfları:

vāhāt memleketi **ardında** üç şehir yaptı 017b/03, şu kaynar **yire aşığa** aḳar 013b/13, her kimse ki ol ḳapu üstine **yūḳaru** çıkar **aşığasına** bakardı 043b/14, başı **yūḳaruda** ḳaldı 117a/16, dişleri **dibinden** dökildi 201a/19, ḳapuyı yıḳup **içerü** girdüm 052a/08, kendi ḳulların **ilerü** çekdi 096a/08, **ḳarşularında** alay bağlayup tururlar-ıdı 214b/20, fi'l-hāl şehirden **taşra** çıktı 221a/02, Nile **uzak yirde** yapmışsın 227a/06, baña **ıraq** olmañ **yaḳın** oluñ 009b/11, içine **yir yir** münādiler ḳoyup 108b/10, **yir altına** gömdürürler 116b/08, **bir kaç arşun yirde** bir Őaḳım define olmaḳ yazılmış-ıdı 117b/12, ol taḳuñ **orta yanına** atdı 120a/02, nil ikisinüñ **ortasından** geçer 123a/11, mişr şehrinüñ **ortalığında** ḳalmışdur 148a/02, **iki bucuḳ ḳonaḳ ötede** ešāşj adlu bir köy vardır 171b/09, **beriden öteye öteden beriye** nilden geçerlerdi 175b/10, dayim **öñince** bile gezerdi 084a/09, **uçdan uca** sūrını ḥarāb eyledi 179b/11, yoluñ **uç başında** bir baḥşın alduḳı gibi 059b/05, **depesindeki** baḳır ḳubbeyi aldılar 182b/13, ḳūśa **toḳrı** ḳaçırup 061a/10, aslın bilmeyen kimse **yörelere** uğraymaya 195b/06, **üsti yanından üsvāna ve altı yanından** aşmün vilāyetine varınca 010a/06, **altında** bir ḳapu bulunur 058b/13, **sağında solında** altun yalduzlu baḳırdan iki arslan sūretleri itdi 165a/08, nil **tarafından** bir ḳavm gelür 134b/21, biri ki **taraf-ı ğarbından** gelür 172b/13, **ğarb cānibine** yürüdi 168b/20, menşūrları yazılıp **Ūalā meleŪin-nās** oḳındı 109b/01.

II.III.V.IV. Miktar Zarfları:

mişri **yigirmi kerreden artuḳ** yād ider 010a/16, **niçe kerre** ol ağaçdan mişra getürdiler 013b/03, pādışāhumuzı **bir kerre** görelüm didiler 018b/16, **çekürge ḳadar** olur 128b/02, bir ḳalından **azacuḳ** uvadup 186b/08, **iñen çok** değil **az** ḳonmuşdur 144b/03, anda **çok** āśār ḳodı 228b/06, orayı ḳazdurmaḳa **daḥı ziyāde** ḥarjś oldı 117a/04, **dördinci defŪa** itdükleri sefer-i mübāreklerinde 204a/19, **defŪatla** üzerine Ūasker-i islām düşüp 114a/08, girçek şanup **ğāyet-ile** sevindi 041b/13, bir ḳulaḳ **miḳdari** ḳazmadın 176a/07, **cāmiŪ** birer Ūarż-dāşt yazup 101b/09.

II.III.V.V. Soru Zarfları

ya bunuñ yaḳın **nice** çıkarursız didüm 186b/05, ḥazret-i nūḥ yanına gelüp **ne** buyurduñuz didiler 008b/13, duŪā maḳbūl olacaḳ **nere** vardır 175a/14, **nereye** ḳonaruz ve **ḳanda** tururuz didiler 216b/07, māluñla **niçün** ḳanāŪat eylemezsin 065a/01, **ḳanḳısın** idüñ dirsiz 208a/10, **ḳaçan** etraf-ı vilāyetde ḳoduḳuñ kimseler eyü olsalar 090a/05, **ḳanda** gidersün diyü sorsalar 107b/05, **niçün** böyle idersiz didüm 134b/10.

II.III.VI. Edatlar

II.III.VI.I. Ünlem Edatları:

āmjn:

derün-ı ḳabrların cennet gibi ābād eyleye **āmjn** 091b/21, bu şeref-ile pāy-dār ola **āmjn** 113b/10.

bārek-allah:

bārek-allah hıdmet ise ancak ola 211a/18.

bi-ḥamdillah:

bi-ḥamdillah-i teŖālā bu daḥı eyyām-ı devletlerinde meftūḥ oldu 114a/09, **bi-ḥamdillah** ḥāliyə şeref-i dīn-i islām-ıla ne Ŗıydü'ş-şehıd olur 131b/13.

dirıĝā:

dirıĝā ben bir nesne murād idindüm 152b/01.

eyā:

eyā bu ne ola diyü taŖaccüb iderdi 139a/01, **eyā** bunları neylesem 152b/13.

ḥāşā:

seni memleketüñ ehline **ḥāşā** tañrı itdüm 068b/01, pādişāhuñuz **ḥāşā** tañrılarıñuza yaŖñj yılduzlara çekildi 070b/13, **ḥāşā** kulanc zaḥmetine mübtelā-y-ıdı 086a/21.

hay:

hay neyersiz ḳāhir tāliŖdür diyince 227b/03, **hay** bu ne Ŗalāmetdür diyü haykırdı 015a/09.

ḥayf / ḥayfā:

öldi sultān selim **ḥayfā** ḥayf hem ḳalem ağlasun anı hem seyf 113b/02, **ḥayf** eger uvanmadın sağ iken getirseñ 040a/18.

heyhāt :

heyhāt ki yine evvelki ḥāllarına geleler 168a/17.

hey:

hey sen kimsin ki 175a/17.

ḳāşķı:

ḳāşķı ben de bu tarıķle ölse didi 154b/14, **ḳāşķı** fazlum benüm var olmasa 061a/13.

meded:

meded bize iriş müsilmānlaruñ ḥatunlarını firenk elinden al 088a/21.

vallah / vallahı:

vallahı eger yalıñuz daḥı varsa mısırı fetḥ ider 228a/10, **vallah** bir taşına niç biñ altın ḥarc olınsa daḥı olmaz 145a/11.

vay:

vay bizüm baĝdādumuz göre-y-ıdı didi 011a/06, **vay** saña sen pādişāh nesli degilsin 038b/17, **vay** saña iy ḥāmān 072a/17 .

zihj:

zihj Ŗaĝlı ki anı ḳullanan peşimān olmadı 078a/19, **zihj** bulut ki dökdüĝi ḳan yağmuru-y-ıdı 205b/09.

II.III.VI.II. Seslenme Edatları:

bre:

bre ḳomañ şunları didi 067b/12.

destür:

destür gazādan ḥāzzı olan çıkşun diyü çağırdılar 219a/11.

diñ:

yūsufa **diñ** cevbenüñ şuyını kessün 196b/08, şehrlü tāyifesine **diñ** geçmiş padişāhlardan ḳanḳısınıñ Ŗadlından şākirlerdür 11a/12.

iy:

iy *Ö*ömri uzamış mağrūr padişāh 065a/01, *vay saña iy* *hāmān* 072a/17.

hay:

hjrūn hay *nedūr* *diyince* 060a/13.

yā:

yā *rabbi* *Ö*aduñ *firÖ*avnuñ *yaÖ*nj *bu* *veljd* *bin* *maşÖ*abuñ *Ö*ömrin *niçün* *uzun* *eyledüñ* 072a/04, *yā* *mūsā* *ben* *aña* *bunca* *Ö*ömr *vir*dügüm *anuñ-ıçındür* *ki* 072a/07, *yā* *yil* *neylersin* 096a/02.

II.III.VI.III. Soru Edatları:

Soru edatları, soru zamirleri ve soru zarfları başlıkları altında örnekleriyle verilmiştir. Bu nedenle burada yalnızca *mı* / *mi* soru edatına örnek verilecektir:

hālās *itmege* *rāzī* *degil* **misiz** 209b/09, *ğayretüñüz* *yoğ* **mi** *ne* *tırursız* 220b/10, *kañtlık* **mi** *olur* *yoñsa* *ucuzlık* **mi** *olur* 043a/05, *açılır* **mi** *ğonce* *şubh* *aña* *hevādar* *olmasa* 061a/12, *iskenderiyye* *medresesinden* *Ö*aceb *nesne* **mi** *olur* *ki* 158b/12.

II.III.VI.IV. Kuvvetlendirme Edatları:

a/e:

ya *biz* *teñrilerümüzi* *görürüze* *didi* 197b/16.

Öaceb:

bu **Ö**aceb *rāst* *gelişdür* *ki* 086b/21, *içlerinde* *bir* **Ö**aceb *şjnlık* *olur* 124a/11, *şimdi* *ne* **Ö**aceb *yalan* *söyledi* 160a/03.

aślā:

*Ö*uğalā *ve* *Ö*ibret *ehleri* *yanında* **aślā** *şübhe* *yoğdur* 161b/12, **aślā** *naşārāy* *sevmez* *ve* *djnlerin* *istemez-idi* 201b/05.

bile:

murdār *olmış* *ciyāfı* **bile** *yidiler* 222b/02, *hattā* *tarlalarında* *ekinleri* **bile** *taş* *oldı* 119a/06.

çağ:

pādişāh-ıla *cemÖ* *olsa* **çağ** *yanında* *otururdu* 020b/19, *orada* **çağ** *deñiz* *kenārında* *yaturlar* 176a/06.

çü:

süleymāndur **çü** *şüretde* *seljmān* 113b/15.

da / de:

ammā *ağaç* *Ö*amelin *ol* **da** *ider* 126b/18, *ikisin* **de** *kendüye* *hāyin* *añlardı* 131a/02.

dañı:

bir *cüz'j* *yirin* **dañı** *gedemediler* 145a/07, *şimdi* **dañı** *işleyen* *yirleri* *bellüdü* 171b/05.

elbette:

pādişahuñ *yanında* **elbette** *kāhin* *olur-ıdı* 021a/14, *bir* *kimse* *ol* *ğapuya* *ğasđ* *eylese* **elbette** *ğayınur* 066b/19.

hattā:

atları *tavarları* **hattā** *tarlalarında* *ekinleri* *bile* *taş* *oldı* 119a/06, *içinde* *her* *ne* *var-* *ısa* *görünürdi* **hattā** *ādemleri* *bile* *şayılurdu* 158b/17.

hele:

ya *cevher* **hele** *kimseye* *dime* *bu* *sır* *senüñ-ile* *ölsün* 232a/13.

hem:

*bura Öimâret alınur didiler **hem** eyle oldı 147a/21, **hem** buyurdıkları gibi itdiler 215b/12.*

hergiz:

***hergiz** ölmez ve hiç muÖattal olmazsın 001b/14.*

hiç:

*bir yazı yazılmış-ıdı ki **hiç** oşınmaz-ıdı 014b/13, **hiç** benden fâzil ħalîfa gördüñ mi 081b/09.*

höd:

*bunu **höd** bilürsin 194a/17, kıbt Öaskerinüñ **höd** nihâyeti yoğ-ıdı 209a/10.*

niçe:

*firenk kâfirleri elinden **niçe** belâlar çekmişler 179b/05, anı **niçe** kerre görmişler 188b/05.*

yine / yene:

*ol ilçisini **yine** döndürdi 207b/06, **yine** küffarı sıldılar 212b/13, altunları **yene** yirine şodı 014b/20, geceleyin gündüz yapduğumuz **yene** yıkılır 058a/05.*

gene:

*aña giden **gene** dönmedi 016b/19, **gene** yirlü yirine geldiler 046b/05.*

zinhâr:

***zinhâr** andan ğayrıya Öibâdet itme 049a/14, **zinhâr** bir dañı buraya gelme 024a/19.*

II.III.VI.V. Gösterme Edatları:**çağ:**

*orada **çağ** deñiz kenârında yaturlar 176a/06.*

tâ:

***tâ** ki şehriñ ortasına aşar-ıdı 005b/17, giderek deñizüñ **tâ** dibine indi 153a/06.*

uş:

***uş** seni kendüme berâber itsem gerek didi 068b/02.*

işde:

***işde** bu ihrâm yanında ħâzır bir defîne var 118a/20, **işde** yol öñüñüzdedür 045a/05.*

II.III.VI.VI. Bağlama Edatları:**âñir:**

*iki yüz yetmiş yıl Öömür sürdi **âñir** milk-i dünyâ aña dañı vefâ kılmadı 046b/14, begleriyle müşâvere ayledi **âñir** re'yi bunuñ üzerine oldı ki 096a/21.*

Öākıbet:

*fağır ve ğanjinüñ ħâlı diger-gün oldı **Öākıbet** şâm da olan Öulemâ ve şuleħâ tayifesine tazarruÖ eylediler 101b/02, anları ğâñ başdı ğâñ başıldı **Öākıbet** içlerinden kaçup gitdi 108b/01.*

ammâ:

*tonı kara-y-ıdı **ammâ** gevdesinde aqça gibi aq aq pulları var-ıdı 127a/03, payğâmbâr degildür **ammâ** beytü'l-mağdısde ħızır payğâmbarla bulışmışdur 156b/15.*

ancağ:

*bunuñ bi'l-küllıye resmin bozup gidermiş **ancağ** bir şurı ismin şomışdur 148b/13,*

Øaskerden her kişi zāyid olan esbābın şatsun **ancağ** atıyla silāhın şosun 097b/12.

andağ:

andađ mücerred nefis ü rūh ü cān yaratduñ 002a/01.

anuñçün (ki) / anuñ-içün(dür) (ki):

atası řulları bunu götürmediler **anuñçün ki** atası zamānında ziyāde hürmet bulmuşlar-ıdı 096a/09, orada cennet dikmeleri olur diyü tazılmış **anuñçün** rağbet iderin 147a/15, aña bunca Øömür virdüğüm **anuñ-içündür ki** anda ehl-i imān hūlarından iki hū vardur 072a/07, anı senderūs şuyı-y-ıla yudılar **anuñ-içün** ođlına iskenderūs didiler 077b/14, bir ođlından artuđ ođlı olmadı **anuñ-içün ki** hađ sübhāne ve teØālā tūfān-ıla Øālemi helāk itmek isterdi 025b/18.

artuğ:

tu yiyelim diyü řorđa **artuğ** hātırına anuñ gibi yaramaz niyyet getürmeye 031b/17, gözlerden ğāyib oldu **artuğ** haberin bilmediler 054a/18.

baØde-hu:

mısr vilāyetin ana virdi **baØde-hu** kendüsi yine şostantiniyyeye döndi 079b/08, üç yıl pādişāh olup **baØde-hu** fāriğ oldu 111b/01.

bārj:

bārj ol kimseleri birer birer pādişāh öñine getürdiler 023a/03, ađdurursañ **bārj** aduñ ağdurı gör 034a/12.

beher-hāl:

şıymağı ve sınmağı pādişāhlara nisbet itdürürler **beher-hāl** vücūd ādemden evlādur 156a/08, āyet-i kerimesinde řuşuñ yapduğına işāret vardur **beher-hāl** bunda aşhāb-ı tevārih ziyāde ihtilāf itmişlerdür 183a/07.

bel:

anuñ gibi **bel** dañı ziyāde hūlefānuñ şulehāsından-ıdı 109b/09, uzunı yigirmi şarış **bel** dañı ziyāde 125b/16.

belki / belkile:

bir uğurdan biş on Øaraba **belki** dañı ziyāde otı yir 126b/12, **belkile** Øamme-i naşārānuñ iØtiķadları bunuñ üzerinedür ki 013b/12.

bes / pes:

bes ādemi hālk idüp ana secde emriyle imtiñān itdi 200b/10, putlara şapmadı **pes** toğrı cennete gitdi 007b/04.

be-şart-ı ān:

be-şart-ı ān ki Øizzet ve ikrām ve tevķir ve ihtirāmında řuşūr řomayalar 100a/20.

bile:

hjn-i Øađd-ı nikāhda bunuñ **bile** şart ider ki 124a/14, tā oralardan **bile** oñardılar 121a/18.

çü:

çü bildi ki milk-i cirmān dār-ı qarār degül belki cāy-ı firārdur 052a/16.

çün:

dārā **çün** iskenderden mañbūsların isteyüp virmeyicek anuñla şulñ emrinden ümđdi kesdi 155b/18, **çün** bu sūr bu sāØatda bünyād urıldı āñir buña etrāk hūkm ider 227b/06.

dañı:

bu bürke bir kaç yüz yıl var ola ki **dañı** tururdu 026b/20, ol şehir **dañı** yakın zamāna degin bākı-y-idi dirler 033a/18.

diyü:

hireme girmesünler **diyü** halka yasağ eyledi 138b/21, bir päre istirāhat itsünler **diyü** binā eylemişdür 168a/19.

eger:

eger didügi vākıŕ ise žuhūr bulur 050b/09, **eger** beni alursa aña varayın 056b/19.

egerçi:

hezār Őilāc itdiler **egerçi** ölmedi 078b/17, **egerçi** geldi ammā deñizden içeri girmede 093b/20.

farzā:

her kaçan bir belā irişse **farzā** memleketümüzde yağmur yağmasa 174a/01, **farzā** bir şehriñ evleri yıkılıp üzerlerin toz toprak yumsa 185a/02.

fi'l-ñakıķa:

şıyan da şinan da Őaskerdür **fi'l-ñakıķa** ne bundan size şān ve ne iskendere rüchān gelür 156a/06, ilçi göndermek tedārikin eyledi ammā **fi'l-ñakıķa** ğarazı müsilmānlaruñ ahvālın tecessüs itdürmek-idi 206b/16.

ğālib:

bu fetñ ne Öaceb eglendi **ğālib** Őaskerden bir eksüklük olmışdur 214a/18, yüzlerin āsumāna tutup meded çağrışdılar **ğālib** müstahıķlar-ıdı hiç fāyide itmedi 084b/14.

gerçi:

gerçi şahñatı kendü virür veli kılunı bunuñ gibiyle imtiñān ider 032b/05, kamudan soñradur **gerçi** kıyāmı bunuñla oldu 002b/03.

ğüyā:

ğüyā ol şānem üzerinde anlara selām virürdi 047a/08, ne eti çürimiş ve ne kemükleri **ğüyā** şimdi ölmüş gibi görünür 140a/16.

ñālbuki:

hüneri var-ısa bunları altı yüz yılda yıķabilsüñ **ñālbuki** yıķmak yapmağdan āsāndur 137a/11, bu bir binādur ki nā-ğāñ ben bozılam ol ķala diyü zamān andan ķorķar **ñālbuki** dünyā yüzinde olan her binā ben bozulurın ol ķalur diyü zamāndan ķorķardı 144b/08.

ñattā:

ñalk açlıķdan kırılmağā başladı **ñattā** itrjb kendüsi yayağ açlıķdan elin yire tayayı tayayı yürürdi 037b/20, ziyāde yavuz ķan dökici cebbār pādişāñ-ıdı **ñattā** aña firöavn didükleri çok ķan dökdügi içün idi 056a/15.

hele:

hele āñir ğavğā basıldı āteş bir päre ötürüşdi 084b/20, bir miķdār gitdüm **hele** bir emñlik yire yitdüm 224b/05.

hem:

didüğüñde isābet itmişsüñ **hem** didiğüñ gibidür 125a/09, bura Őimāret olunur didiler **hem** eyle oldu 147a/21.

hemān:

içinde hāliyā sākin kimse yokdur **hemān** bir hālĵ fezādur 185a/04, sūrını ve sāyir tertibini begendi **hemān** yirini begenmedi 227a/06.

her-bār:

her-bār ki aña varmağa **kaşd** iderler-idi aña sekiz arşun miqdârı yakın varduğları gibi ol **kuşbe** gâh sağlarına ve gâh şollarına dönerdi 029b/06, **her-bār** ol heykele bir kimse **kaşd** eylese ol şanem şöyle tutar çağırurdu 049b/18.

hiç:

hiç bu şüretlü **Öarabj** bize pādīşāh mı olsa gerek 160a/03, **Öaql** bir cevherdür ki **hiç** aña kıymet yokdur 178b/15.

huşūsā:

çok **Öatıķ** ve **kađım** binālar vardur **huşūsā** buşayr nāhiyesinde ziyādedür 133b/10, ādem adlu bir eri var-ıdı **huşūsā** bulğar ehlinüñ be-gāyet kuvvetlūsiydi 162b/03.

ile:

şalāha'd-djñ hāzretlerinüñ menāķıbyı dil **ile** beyān ve kalemle **Öayān** olunmaz 092b/16, bir sebeb **ile** hāzret-i **Öjsā** djnine girdi 201b/06.

illā / ve illā:

köyleri hep **garķ** eyledi **illā** şunları ki yüksek yirlerde vāķıŖ olmuş-ıdı hemān anlar kaldı 165a/12, hārācı kabūl ide kemā-kān yirinde otura **ve illā** rūma çıķa gide 209a/03.

ise:

murādı her ne **ise** göri virür 172a/07, mumı her nere **ıodı ise** oraya **Öaķrebler** dirildi 193a/18.

kaçan / her kaçan:

her kaçan ādem anı iki eliyle tutsa anı **kuşar** 013a/12, **kaçan** yoluñ iki baħşına irişse bir bölügin daħı göndere 059b/06.

keżālik:

bişi daħı **keżālik** varur bir yirde daħı bir **Öađım** degirmi göl olur 122b/14, **keżālik** döğüp götürmelü olsa daħı böyle bulur 173b/05.

ki:

ol şehr hālķı yođ-ıdı **ki** gelüp anı **ķurtara-y-ıdı** 189b/09, dört muşannaŖ ulu şanemler dikdi **ki** dördi dūnyānun dört tarafına degerdi 028b/08.

lākin:

şandal ağacıdur **lākin** mısruñ havāsı anı tağyır ider 014a/07, **ķorķum** ve **ķocalıgum** ve hāstalıgum yoğ-ıdı **lākin** baħa bir belā irdi ki 151b/08.

mādām ki:

mādām ki dimyāt şehri yirinde bāķj ola firengüñ aña **tamaŖı** ve gemiler-ile diyār-ı mısra hücümü eksük olmaz 179b/08.

maŖa-hazā :

tamām bir gün şabāħdan aħşama degin ocaķda yanar aślā küli olmaz **maŖa-hazā** gāyet berk ağaçdur 014a/06, üçine bile işāret var-ıdı **maŖa-hazā** şāŖir buni **kaşd** itmemiş-idi 094a/10.

meger:

meger **Öamme-i** hālķı şöyle zuŖm iderler-idi ki 129b/13, **meger** inmesin **çıķmasın** bilür kimse ola-y-ıdı 158a/10.

meselā:

meselā bir kimsenüñ atı hōş olmasa varur **kāfir** maķberesine iletür 032b/07.

niçe ki:

āhir hālk ol kātibe düşündiler niçe ki biybarsa anı söylettiler 130b/14.

nihāyet:

nihāyet cümle *Øaskeri otuz iki biñ atlu ve altmış biñ yaya-y-ıdı* 155a/02, *nilüñ berü inlülügi nihāyet oğ atımı yirdür* 174b/10.

nite ki:

aña ağaç degül otdur diseñ de olur nite ki baØzılar otdur 186a/08, *āhir didükleri gibi oldı nite ki zıkr olınsa gerek* 089a/15.

nola:

nola var tanış didi 159b/12, *ehl ve Øayālumuzla anda ölince tavattun ideyüz didiler mısır nola maØköl fikr itmişsiz* 009b/10.

ola ki:

fethi āsāndur ola ki feth ideydüm didi 204b/03.

ol cihetden:

muşāhabeti anlar-ıla-y-ıdı ol cihetden kendü dañı tarıqlerden āgāh-ıdı 027a/09, *ķabāyı Øabāya serjri hāsıra degişdi iskenderüñ memāliki ol cihetden yādlar eline düşdi* 077a/03.

olmasa:

gelincik didükleri cānavar ki ğayrı memleketlerde dañı çoğdur olmasa yılan ve Øaķreb çoğluğundan kimse sāķin olmağa ķābil olmazdı 013b/21.

şakin:

şakin bundan ğayrı fikr üzerine olmayasın 209a/16, *şakin hiç bir nesneyi aña şerj kılma* 049a/12.

şāyed:

şāyed sizüñle bizüm aramızda düzenlik ola ortamuzdan cenk ve cidāl ve hārb ü ķıtāl götürüle 207a/02.

şöyle ki:

içinde fāhir taØamlar-ıla toptolu şöyle ki eger anlardan bir Øasker yise bir zerre eksilmez-ıdı 019a/10, *muñkem berkitdiler şöyle ki içine şu girmekden emjñ oldı* 066b/04.

tā:

anuñla vilāyet içinde ad çıkara tā ilde benüm ne aśl kimseye varduğum bileler 057a/04, *şayyādlara kendüyi gösterür tā hāyeleri alınmış idüğün bilüp kendüyi şalı vireler* 129b/01.

toğrısı:

toğrısı cān tatlıdır 196a/15.

vaktā ki:

vaktā ki anlarla bulışup cenk itdi defØat-ıla aralarında ķıtāl oldı 211a/20, *vaktā ki bu hālı gördi ol vilāyeti terk idüp yine mısra döndi* 049b/15.

ve / ü:

ol gün añşama degin keçiyi gütdi ve añşam olıcağ yataķlarına ilettdi 057b/20, *var ķiyās it nice olur anuñla hāl sāhire olsa ü Øavrat* 060b/01.

ve eger:

ve eger gene yirine ķosalar kemā-kān işler-ıdı 014b/01, *ve eger timsāhuñ ödi-y-ile aķ düşen göze ķuñl çekseler zāyil ider* 129a/01.

ve'l-hāsıl:

ve'l-hāsıl kız anları gördi 151a/04, **ve'l-hāsıl** tedbjirlerini taqdir bozıcaq gördiler 227b/04.

velj:

Øāşıq-ı dil-efgārı oldı **velj** hālın aña Øarz itmege qorqardı 038a/21, aña devlet yüz gösterdi **velj** Øömri pāyidār olmayup 080b/08.

ve lākin:

ve lākin timsāh be-gāyet büyük olur 125b/16, **ve lākin** ol zamānlarda şuyı zāyiØ itmezler-imiş 131b/15.

ve yā:

yağmur yağsa **ve yā** tāØün olsa 174a/01, müsāfir hāsta ise **ve yā** öli ise 042a/05.

ve yāhūd:

meger Øavratdan emiñ olmaz kişi zāhide olsa **ve yāhūd** ābide 060a/21.

yaliñuz:

yaliñuz buhayra hālqından bir günde yigirmi bin deñlü ādem qatlı eyledi 231b/09.

yene / yine / ve yine:

seni kesmezdisenise **yene** eski hālına varur dirler 013b/02, memleketden qovup çıkardığı qarındaşların **yine** memleket içine getürdi 021b/17, ser-Øaskeri olanı tutdı **ve yine** şalı virdi 071b/02.

yaØnj:

ben furūnesin **yaØnj** bir erin didi 049a/06, sebØa-ı seyyāre didükleri yılduzlara müdebbir yidi melek ola **yaØnj** bu yidi yılduzdan her birinüñ ahvālın kendü göginde bir melek tedbjir ide 180b/11.

yoħsa:

bu üçinden birin ihtiyār idüñ **yoħsa** ğayrı tarıqle şulh olmaz 208a/01, didüklerin idüñ **yoħsa** sizüñ anlar-ıla cenge taqātuñuz yoqdur 208a/08.

zjřā:

baña degdügin gibi kendüñi helāk idersin **zjřā** benüm bir rabbüm vardur ki beni senden ol şaqlar 055a/07, vardı heykel-i şemse girdi **zjřā** güneşe tapardı 134a/11.

II.III.VI.VII. Karşılaştırma Edatları:

de....de:

senüñ **de** benüm **de** ilāhum oldur ki 049a/08, kendüleri **de** tavarları **da** gündüz şiddet-i hārāretten yir altında zjř-zemjñlerde olurlar 173a/02.

eger....ve eger:

eger bizüm kimsemüz ğālib olursa siz el virüñ sizi tatalum didüğümüz gibi maħbūslarımızla değışelüm **ve eger** sizüñ kimseñüz ğālib gelürse sizi şalı virelüm 213b/12.

gāh....gāh / gāh....ve gāh:

evvel kendü kolayına gider **gāh** kesilür **gāh** aqardı 048b/05, **gāh** Øamālika hūkm itmişdür **ve gāh** yunāñler **ve gāh** rüm hūkm itmişdür **ve gāh** fars 015b/09.

hem....hem / hem....ve hem:

hem mağrūr idicidür **hem** aldayıcı 151b/14, **hem** hācesi **ve hem** vezjri-y-idi 076b/18.

gerek....gerek:

gerek cıblağ eliyle **gerek** eline biz gibi bir nesne şarup ya ağaç gibi bir nesne alup aña yapışsa 125b/04, **gerek** eskiden düşmüş aq olsun **gerek** yiñiden giderür 129a/03.

kimi....kimi / kimi....ve kimi:

kimi al **kimi** şaru **kimi** torı **kimi** aq **kimi** qara-y-ıdı 161a/12, **kimi** büyükdür **kimi** küccük **ve kimi** topraqdandır **ve kimi** kiremüdden 144a/12.

ne....ne / ne....ne de / ne....ve ne:

aña **ne** sihr fāyide itdi **ne** tedbjr 023a/12, **ne** şuyı vardır **ne** ağacı **ve ne** ekini vardır **ve ne** otı 177b/06, atasına **ne** kendüsi vardı **ne de** oğullarından bir fert vardı 008b/16.

baŖzi....baŖzi:

baŖzilar bunu taşdjı idüp **baŖzilar** nefy iderler 082b/11, **baŖzinuñ** yüzi altundan **ve baŖzinuñ** gümüşden-idi 117b/21, ol qademelerüñ **baŖzi** bozılmış **baŖzi** henüz bozılmamışdur 142a/17.

ya....ya / ya budur....veyā (budur):

güc-ile **ya** bir taşın **ya** iki taşın ancaq qoparurlar-ıdı 144b/18, **ya budur** jmana geleler **veyā** ħarāc vireler **veyā** cenge ħāzır olalar 207b/13, **ya budur** nihāyetine degin varalar **veyā budur** ol yolda helāk olalar 137b/02.

bir yaña...ve bir yaña:

bir yaña qaĥtdan **ve bir yaña** tāŖündan ħālları ħarāb oldı 222b/11, **bir yaña** vebā Ŗanāsı **ve bir yaña** galā belāsı memlekete tamām ıstırāb virdi 218b/18.

degül belki:

dār-ı qarār **degül belki** cāy-ı firārdur 052a/17, müstebŖad **degül belki** edniden ednā bir emrdür 005a/09.

II.III.VI.VIII. Çekim Edatları:**artucaq:**

on zirāŖ+**dan artucaq** qarār eylediler 029b/11, ol **artucaq** vāqıfdur 181b/12.

artuq:

yigirmi kerre+**den artuq** yād ider 010a/16, kendü ağırı+**ndan artuq** şu şıgar 175b/14.

aşl:

bu aşl şıŖr söylenmek olmamışdur 187a/11, ol **ne aşl** yirdür bilmez 159b/05.

aşağa:

ol kaynar zeyti başı+**ndan aşağı** aqdaralar 194b/01, şu kaynar yir+**e aşağı** aqar 013a/07.

ber-ā-ber:

iki tarafa bile **ber-ā-ber** meyl itdi 066b/06, anuñ+**ıla ber-ā-ber** gelmezdi 040a/02, elüñizi başuñuz+**a ber-ā-ber** idüp 134b/03.

berü:

āyjne içinde yöni **berü** görünse 042a/03, ol zamān+**dan berü** işlemez 188b/02, mısr+a **berü** nūbe gemileri gelür 123a/06.

bile:

kendüleri nil içine **bile** atdılar 015a/11, gemiye nūĥ paygāambar+**ıla bile** girdi 006a/03, güneş+**ile bile** dönerdi 018a/13, yanı+**nca bile** olan muŖtemedleri ve niçe

ḥwāšš-ı ricālî-y-ıla iskenderiyyeye irişdi 060a/09.

birle:

çağırın feryād **birle** elamān 003a/21, bu+nuñ **birle** gine kehene ve sehereye ğāyetle ḥürmet ve ikrām ider 194a/14.

degin:

bir gün aḥşam+a **degin** yürüdiler 178a/11, dibinden tā başı+na **degin** seyrek iri iri yazular qazulmuş-ıdı 182b/03.

deñlü:

bir günde yigirmi biñ **deñlü** ādem qatlı eyledi 231b/10, qulleler **deñlü** yeşim taşları eline girdi 026b/14, ancak bir qaşaba **deñlü** qalmışdur 216b/09, her kimse çırağı **deñlü** nūr virür 090a/07, elümüzden gelen **deñlü** çalısalum 225a/10.

dürlü:

üzerinde **her dürlü** yimişden bitmiş-idi 035a/13, **yetmiş dürlü** Øacıb ve ğarīb nesne gördi 049b/12, **dürlü dürlü** āvāzlar virürler-idi 169a/19, **niçe dürlü** buñurlar virüdiler 194b/10, **hiç bir dürlü** ihānet qalmadı ki aña itmeye 223b/03.

emşālî:

kendü emşālî pādişāhlar gibi buña da bir nāvus idüp 024b/05, on dürlü **bunuñ emşālî** Øacıb ve ğarīb nesne var-ıdı 059a/15, deve ve keçi ve sığır ve keçi **emşālî** ḥayvānāt ürer 171a/21.

evvel:

tūfān-ı nūḥ+dan **evvel** olmuşdur ki 183a/08, kendü+den **evvel** geçen pādişāhların ve ḥükemānuñ kitābların buldurdı 1912a/10.

ğayrı:

bu üç söz+den **ğayrı** nesne söylemeyeler 207b/13, allah+dan **ğayrı** kimse bilmez-idi 017a/03, **bundan ğayrı** bir menār dañı dikdi 025b/08, Øişyān olma+dan **ğayrı** fāyide görmedi 034a/10.

gibi:

üzerin her dāyim bulut **gibi** bir nesne alup tıururdu 034b/18, cize vilāyetine geç-**dügi gibi** itrīb adlu bir şehir yapmış-ıdı 037b/16, **anuñ gibi** iş işlenmemiş-idi 040b/14, **anuñ eyyāmın+daki gibi** altunuñ çokluğu 053a/18, o yakınlarda biçil-miş dögil-miş **gibi** görünür 074a/01, gerek+i **gibi** Øadl ü dāda başladı 091a/16, yine **ol değil gibi** oldu 094b/21.

göre:

aña **göre** benüm pādişāhlıgımı kıyās itsün 118b/09, bunlar müteḥammil olduğu+na **göre** istiŖmāl olına 126a/19, yılduzların hey'etlerine ve şekilleri+ne **göre** heykeller düzüp 180b/17.

güne:

bir güne ḥaberi söylenürdi 043a/15, **bir güne** esbāb ve bir dürlü eşqāl gönderürdi 059b/13.

içre:

Øaskeri **içre** nidā itdürdi 104a/03, tūfān ḥaberi cihān **içre** şāyiŖ olup 139a/12.

içün:

ḥaşetāt-ı arzdan ḥifz **içün** üzerine tılsım eylediler 017a/04, her yıl nil **içün** bir ulu cemŖiyyet iderlerdi 129b/10.

ile:

Öacem pâdişāhı dārā ile cenge Öazimet eyledi 155a/05, kavm+uñ ile her yıl ol bayrama hāzır olasin 024b/12.

ķadar:

miķdārda çekürge ķadar olur 128b/01, anlara yit-ecek ķadar azıķ ķodılar 171a/08, miŗiye bu ķadar māl hāsıl olurdı 130b/15.

ķarşu:

aña ķarşu tekrār Öasker gönderdi 061a/06, seferlere gitdügin+e ķarşu yirine ķor giderdi 094b/18, şāğır ķulağ+a ķarşu tamzursalar 129a/12, birbirleri+ne ķarşu at şaldılar 155a/20.

mānend / mānendi:

aña mānend bir ķaşr yapdura 160b/15, ol develer mānendi üçinci taşdan ayakları üzerine ķāyim bir deve dañı vardur 174a/18, anuñ mānendi şāh yüzün görmedi 003a/16.

mertebe:

djn-i islāmuñ tamām mertebe şevket ü şalābetiyle 203a/17, sen hifzlarında bu mertebe ihtimām idüp 186a/12, mümkün olan mertebe beyān ve aÖyan olındı 198b/21.

mişālı:

deryā içinde atalar mişālı görünür 132a/18, altunlar ve üstüvāneler mişālı zeberced taşları çıkarup 026b/14.

nisbet:

bu zamāna nisbet gine ol zamānda maÖmür-ıdı 198b/17, anlara nisbet iskenderüñ Öaskeri deryā yanında ķatre mişālıydı 155a/14.

öñ:

kendü+den öñ gelen pâdişāhlar cemÖ itmedügi mālı 030b/17.

öñce:

içlerinden öñce varan toruğına çıķduğı gibi 120a/01.

öñdin:

an+dan öñdin padişāhlar içinde ādem aşmak siyāseti yoğ-ıdı 028a/12, hürmüs+den öñdin gelmişdür diyü iÖtimād iderler 139b/05.

öte:

ħatt-ı istivā+dan öte cebel-i ķumr eteginde baķırdan bir ķaşr yapdı 121b/09, andan öte gemi geçemez 123a/07, nūbe memleketi+ne öte yabānlara giderdi 005b/14.

ötürü:

ħüsn-i tãÖatın+dan ötürü aña māniÖ olamazlar-ıdı 200a/04, sen bu diyāra neden ötürü geldüñ 159a/16.

özge:

māl sevmek+den özge azdurıcı yoķdur 089b/16.

soñra:

andan soñra ikisi birbirine tamām ķarışur 172b/16, tūfān+dan soñra Öimāret olınan 176a/11, bahādur kimselerin ķatlı it-dükden soñra maÖreke yirinde kendüyi de şehid itdiler 179a/16.

taşra:

müsilmanları hisār+dan taşra sürdiler 213a/20, ağızların+dan taşra çıķmış azuları var-ıdı 049b/11.

toğrı:

mişr+a toğrı revāne kıldı 228a/19, yol+a toğrı revān oldı 065b/09, sarāyı+na toğrı gitdi 099a/20.

tolayı:

tolayı Şehr için seyr itse olurdı 153b/16, kiirek Şehr-idi tolayı bāru içine alınmış-ıdı 182a/07.

üzre:

altunuñ biñini Őahd+ı üzre yoldaşlarına virüp 160a/07, nil Őuyın Őadālet üzre köylere bañş iderler 164b/01, ol beg dañı emr+i üzre mañalluñ üzerine vardı 171a/04.

yaña / yañadan:

bu yaña iskenderiyyede haberleri muķavķısa irişdi 204b/11, barmağıyla güneş+den yaña iřāret iderdi 157a/07, bu yañadan etrāk dañı cemö olup anlaruñ üzerlerine vardılar 220b/12, her yañadan üzerine ādem çoķarup iskenderiyyeyi taŐmjre başladı 057a/20.

yuķaru:

yir+den yuķaru bir ziraö miķdārı boyı olup 186a/07, altmış yaşı+ndan yuķaru olanın ķoca diyü ħisāb itmişler 072b/17, gög+e yuķaru salıb Şeklinde bir Őalem ķaldururlar 202b/12.

ziyāde:

te'şirin didükleri+nden ziyāde buldı 193b/05, otuz nefer+den ziyade řāñābe-i kirām var-ıdı 210a/02.

II.III.VII. Fiiller**II.III.VII.I. Şahıs Ekleri:****II.III.VII.I.I. Şahıs Zamiri Kökenli Şahıs Ekleri:**

Geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek ve gereklilik çekimlerindeki kullanılan eklerdir.

1. teklik Şahıs eki: +(U)m / +(A)m / +(I)n

bulur+um 024a/18, ķo-y-am 068b/16, bil+em 052a/04, ķoparay+ın alay+ın 177a/16, ögredey+in 006a/09.

2. teklik Şahıs eki: +sın

göstere+sin 009b/09, yapmış+sin 227a/06.

1. çokluk Şahıs eki: +mlz / +(v)Uz

itmiş+üz+dür 065a/08, otururımış-uz 134a/20, ide+vüz 050b/08.

+miz ekinin metnimizde tek bir örneği vardır:

düşe+miz 078a/17.

2. çokluk Şahıs eki: +sız

oķıya+sız 140b/18, neyler+sız 227b/03, fikr itmiş+sız 009b/11.

3. çokluk Şahıs eki: +IAr

yürümüş+ler 138b/08, ķoya+lar 139a/17.

II.III.VII.I.II. İyelik Eki Kökenli Şahıs Ekleri

Şart ve görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılan eklerdir.

1. teklik şahıs eki: +m*şataşdu+m* 119a/16, *işitdü+m* 144b/11.**2. teklik şahıs eki: +ñ***korşutsa+ñ* 186a/05, *bilmezse+ñ* 038a/11.**1. çokluk şahıs eki: +K***işidürdü+k* 051b/13, *yazındı+k* 140b/14.**2. çokluk şahıs eki: +ñUz***yazmamışdu+ñuz* 050a/17, *gönderse+ñüz* 096a/20.**3. çokluk şahıs eki: +IAr***buldı+lar* 051a/05, *bişürmese+ler* 084a/16.**II.III.VII.I.III. Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri**

Emir eki, hem kip hem şahıs ekidir. Emir kipi, "Emir Kipi" başlığı altında incelenmiştir.

II.III.VII.I.IV. +yUz Şahıs Eki

Bu ek, şart ve istek kiplerinin 1. çokluk şahıs çekimlerinde karşımıza çıkar. Bu ekin tek örneğinin Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşid-name adlı eserindeki "gideyüz" sözcüğünde görüldüğünü belirten Erkan Salan, ekin önceki beyitdeki "gedayuz" sözcüğüyle ses uyumu oluşturmak için değiştirilmiş +(v)Uz şahıs eki olduğunu söyler. (SALAN 2016: 31-32) Bu ekin şahıs zamiri kökenli +(v)Uz ekinin değişmiş bir biçimi olması muhtemeldir:

emîn ol-sa+yuz 074b/16, *tağ-a+yuz* 087a/07, *çıkar-sa+yuz* 151a/06, *maØmür idivir-se+yüz* 196b/12, *maØmür idebil-se+yüz* 196b/14, *şulh itdüribilür-se+yüz* 207b/05. *sâkin ol-a+yuz* 009b/09, *al-a+yuz* 178b/21, *id-e+yüz* 009b/10 .

II.III.VII.II.Şekil ve Zaman Ekleri:**II.III.VII.II.I. Bildirme/Haber Kipi Ekleri:****II.III.VII.II.I.I. Görülen Geçmiş Zaman: -dl****1. teklik şahıs:***oķı-du+m* 115a/17, *ört-dü+m* 137a/12, *varma-du+m* 159b/05.**2. teklik şahıs:***yarat-du+ñ* 002a/01, *rahm it-dü+ñ* 201b/20, *gözleme-dü+ñ* 213b/19.**3. teklik şahıs:***katl eyle-di+Ø* 214a/05, *şor-di+Ø* 216a/05, *taşma-di+Ø* 037b/18.**1. çokluk şahıs:***yoķla-du+k* 141b/04, *temāşā eyle-dü+k* 186a/07.**2. çokluk şahıs:***esjr ol-du+ñuz* 213b/07, *deñe-dü+ñüz* 232a/13, *itme-dü+ñüz* 232a/13.**3. çokluk şahıs:***buyur-di+lar* 112a/19, *biç-di+ler* 117a/16, *inme-di+ler* 226b/12.**II.III.VII.II.I.II. Öğrenilen Geçmiş Zaman: -mlş, -updur****2. teklik şahıs:**

isābet it-miş+siñ 125a/09, yap-miş+siñ 227a/06.

3. teklik şahıs:

geçür-miş+Ø 073a/16, yazıl-miş+Ø 118b/06, kıpma-miş+Ø 140a/18.

ol-updur 002b/15.

1. çokluk şahıs:

it-miş+üz+dür 065a/08, yaz-miş-uz+dur 013b/05.

3. çokluk şahıs:

oy-miş+lar 015a/02, öl-miş+ler 052a/09, inme-miş+ler 044b/01.

II.III.VII.II.I.III. Geniş Zaman: -(A)r,-(U)r / -z

1. teklik şahıs:

al-ur+ın 015a/21, and iç-er+in 209b/05, bul-ur+um 024a/19, cemØolma-z+ın 057a/02.

2. teklik şahıs:

vir-ür+sin 038b/11, ağla-r+sın 175a/19, eyleme-z+sin 065a/03.

3. teklik şahıs:

bırağ-ur 161b/09, çöker-ür 162a/19, yat-ur 128b/06, tükünma-z 170b/15.

1. çokluk şahıs:

dile-r+üz 009b/08, kırk-ar+uz 074b/16, isteme-z+üz 097a/14.

2. çokluk şahıs:

söyle+r-siz 196b/ 07, al-ur+sız 058a/02.

3. çokluk şahıs:

çıkar-ur+lar 013b/06, besle-r+ler 013b/18, tütinma-z+lar 087a/03.

II.III.VII.II.I.IV. Gelecek Zaman: -IsAr, -(y)AcAK

1. teklik şahıs:

giriftār ol-ısar+ın 030b/05

3. teklik şahıs:

ol-ısar 113b/16, çık-acağ+dur 024b/12, ol-acağ+dur 043a/06, itme-yecek 055a/11

II.III.VII.II.I.V. Şimdiki Zaman: -yorur, -(y)Up tırur

Metindeki örnekler sınırlıdır:

otur-u yorur+ın 196a/14, gör-e yorur-sız 225a/08, yat-ı yorur-ıdı 008b/19, tır-u yorır 038b/16, gel-i yorır 042a/04, gid-e yorur-larıdı 168a/01.

dik-üp tırur+lardı 070a/02, dikil-üp tırur+dı 136b/07, işle-yüp tırur+ın 214a/12, bağla-yup tırur+lar-ıdı 205b/16, al-up tırur+dı 034b/18.

II.III.VII.II.II. Tasarlama/Dilek Kipleri:

II.III.VII.II.II.I. Emir Kipi:

1. teklik şahıs: -Ayn

tanış-ayın 055b/17, güd-eyin 057b/19.

2. teklik şahıs: +Ø

al+Ø 055b/18, diñle+Ø 024a/05, kırkma-Ø 024a/01.

3. teklik şahıs: -sUn

çurtıl-sun 094a/03, *kes-sün* 196b/08, *çürime-sün* 118a/05.

1. çokluk şahıs: -(y)AlUm

kon-alum 225a/08, *üleş-elüm* 009b/12, *karışma-yalum* 065a/11.

2. çokluk şahıs: -(U)ñ, -(U)ñIndl

Öasker koş-uñ 056b/16, *ara-ñ* 116a/19, *ölme-ñ* 205a/06.

Emir kipinde görülen -ñ+Indl eki metnimizde, eklendiği file "çabukluk" anlamı vermektedir.

-dı eki ile ilgili Muharrem Ergin "Emir şeklinin çokluk ikinci şahsının sonunda, çok nadir olarak, ekleşmiş bir hitap unsuru görülür. Bugün kullanılan *bakındı hele!* ile son devirlerde kullanılmış *durundu* gibi sözlerde böyle bir -dı, -du unsuru vardır. Bu unsurun *hadi*, *haydi* kelimelerinde de bulunan ve bazen de onların yerine tek başına kullanılan *di!* hitap edatından geldiği anlaşılmaktadır." (ERGİN 1998: 308) der. Türkiye Türkçesi ağızlarında "haydindi" (GÜNŞEN ve ERDEM 2007: 76-77) sözcüğünde de görülen bu ek, muhtemelen -di ekinin, emir ekiyle kullanımının kalıplaşarak -ñdi /-ndi biçimini almasıyla ortaya çıkmıştır:

gel-üñindi 213b/11, *di-ñindi* 213b/14.

3. çokluk şahıs: -sUnlAr

tut-sunlar 090a/09, *gel-sünler* 207a/01, *çıkma-sunlar* 084a/11.

II.III.VII.II.II.II.Şart Kipi: -sA

1. teklik şahıs:

tur-sa+m 033a/03, *neyle-se+m* 152b/13, *varma-sa+m* 119a/18.

2. teklik şahıs:

bağ-sa+ñ 132a/17, *söyle-se+ñ* 011b/08.

3. teklik şahıs:

bakıl-sa 158b/01, *yücel-se* 157a/08, *örtünme-se* 010b/04.

1. çokluk şahıs:

di-se+k 185a/12, *ol-sa-yuz* 074b/16.

2. çokluk şahıs:

kırtar-sa+ñuz 208b/07, *gönder-se+ñüz* 096a/20.

3. çokluk şahıs:

oyna-sa+lar 121a/07, *sür-se+ler* 129a/01, *bişürme-se+ler* 084a/16.

II.III.VII.II.II.III. İstek Kipi: -(y)A

1. teklik şahıs:

bozıl-a+m 144b/09, *çekil-e+m* 068b/16.

2. teklik şahıs:

oğıld-a+sın 089a/04, *eglen-e+sin* 159b/10, *itme-ye+sin* 209a/14.

3. teklik şahıs:

çizil-e 141b/14, *şakla-ya dime-ye* 210a/11.

1. çokluk şahıs:

düş-e+miz 078a/17, *şabr id-e+vüz* 050b/08, *olma-ya+vuz* 178b/19, *id-e+yüz* 009b/10.

2. çokluk şahıs:

uğraş-a+sız 209a/15, *emr id-e+siz* 214b/15.

II.III.VII.II.IV. Gereklilik Kipi -mAIU ol-, -sA gerek, lazım

ķullan-malu ol-sañ 090a/01, *al-malu ol-sa* 101a/02, *buyur-malu ol-duķlarında* 11a/05, *yaz-malu ol-salar* 118b/18, *ķapan-malu ol-dı* 198a/08, *ŗars-malu olma-ya* 144a/17, *ķonder-melü ol-duķda* 072b/13, *göç-meli ol-ıcaķ* 211a/12.

Metnimizde gereklilik anlamı vermek için çoğunlukla "-sA gerek", az sayıda da "lâzım" biçimleri kullanılmıştır:

ķalksalar gerek 230b/16, *żikr olinsa gerek* 224b/15, *ata binüp inmek gerek* 021a/10, *anı görmek gereküz* 070b/13, *żikri gelse gerek* 165a/17, *güç yir yürimek gerek ki* 177b/14, *ķıkmaķ lâzım geldi* 131a/09, *beklemek lâzım gelmiş-idi* 187a/02, *Øasker-i müslimîne meŗaķķat lâzım gele* 204b/04, *lâzımdur ki bir ŗarncuñ içini henüz boĝazanmış taze emerce oĝlancuķlar ķanıyla talduralar* 201b/11.

II.III.VII.III. Birleşik Zaman Çekimleri :**II.III.VII.III.I. Hikâye Birleşik Çekimi:****II.III.VII.III.I.I. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Hikayesi:**

di-dü+m+i-di 151b/07, *utanma-du+m+i-di* 214a/13, *ķo-du+m+i-di* 082a/05.

II.III.VII.III.I.II. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

yapıl-mış+i-di 153b/16, *itme-mış+i-di* 154a/14, *yap-mış+Ø-di* 175a/05, *ķablan-mış i-di* 037a/09.

II.III.VII.III.I.III. Geniş Zaman Kipinin Hikâyesi:

yigren-ür+Ø-düñ 065a/17, *ah id-er+Ø-düm* 224a/16, *ŗan-ur+i-di* 010a/21, *ķaĝrıŗ-ur+lar+i+di* 199b/03, *ķalkma-z+Ø-di* 198a/19.

II.III.VII.III.I.IV. Şimdiki Zaman Kipinin Hikayesi:

yat-ı yoru-r+i-di 008a/19, *gid-e yoru-r+lar+i-di* 168a/01.

II.III.VII.III.I.V. Şart Kipinin Hikâyesi:

raĝbet ol-sa+Ø-ydı 070a/09

II.III.VII.III.I.VI. İstek Kipinin Hikâyesi:

al-a+ Ø-ydı 189b/15, *gel-e+ Ø-ydı* 202a/19.

II.III.VII.III.II. Rivayet Birleşik Çekimi: -miş**II.III.VII.III.II.I. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti:**

yazıl-mış+i-miş 142a/06, *ķöm-miş i-miş* 082a/08, *ķazıl-miş i-miş* 140b/16, *ķefenle-mişler-imiŗ* 140a/14.

II.III.VII.III.II.II. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti:

yıķıl-ur+i-miş 052a/03, *otur-ur+i-mişuz* 134a/20, *gir-ür+i-miş* 228b/18, *ķoma-zlar+i-miş* 131b/16.

II.III.VII.III.III. Şart Birleşik Çekimi: -(y)sA

II.III.VII.III.III.I. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı:

di-di+Ø-yse 059b/11, *buyur-di+Ø-ysa* 094a/18.

II.III.VII.III.III.II. Geniş Zaman Kipinin Şartı:

ol-ur+i-sa 044a/4, *uğra-r+i-sa* 042a/10, *gel-ür+i-se* 011b/05, *gör-ürler+i-se* 029b/09, *olınma-z+Ø-sa* 212a/02.

II.III.VII.III.III.III. Gelecek Zaman Kipinin Şartı:

ol-acağ i-se 035a/01.

II.III.VII.IV. Soru Eki:

Fil çekimlerindeki soru şekli sürekli düz ünlü taşıyan -mı / -mi soru eki (edatı) ile yapılmaktadır. Yuvarlak ünlülü şekli kullanılmamıştır.

degil misiz 209b/09, *bilür misin* 049a/05, *işler midî* 070a/08, *vireyin mi* 065a/14, *uyar mı uymaz mı* 090a/05, *açılır mı* 134b/18, *virür miydün* 159b/07.

II.III.VII.V. Sıfat-Fil Ekleri:

-(y)An+ : *etrâfdan mısır üzerine yûri-yen* *Öadûlarını defÖ iderler-idi* 115a/08, *etrâfında ağ-an sularuñ artanı gelür orada irkilürdi* 196a/21, *kendü işlemesi câyiz olma-yan nesneyi işlemek lâyığ degildür* 030b/14.

-(A)r, - (U)r:

söyle-r şüretler düzdüm 018b/11, *şakfında çerâğ gibi yan-ar niçe cevherler kodılar* 027a/17, *ol nāvusuñ içinde burğularıla dön-er niçe timşâllar itdi* 165a/07, *adın añduğı gibi götüri ayağ üzerine kalkalar hiç bir otur-ur kimse kalmaya* 083b/11, *anları bil-ür kimse kalmaya diyü korçup ihtiyâtlarından bu berâbj binâlarını yapıdılar* 115b/07.

-dUK+ :

anı da yunma-duğ hām biz içinde ve buña beñzer nesnelere içinde şaklarlar 188a/18, *taşdan niçe çuvâl mişâlında zarflar var ki içleri gözler görme-dük ve kulaqlar işitme-dük âlât-ı hârb ve yarağ yasâğ-ıla tobtolu* 143b/10, *yıkmağa ilet-düg+i âdemlerden aña nazarı düşen hemân orada ölince kaldı* 189b/08, *kıftırım vâhât-ı dâñilede yap-duğ+i şehirlerüñ birinde dañı bir âyjne düzmiş-idi ki* 189b/10.

-mAz+ :

siyâseti seng ü âhende tur-maz bir tiğ-idi 003a/12, *Öağablarınca yir gök götürmez Öasker-i firāvân-ıla kendü dañı anlara karşı yürüdi* 047b/11.

-mİş+ :

işr ol-miş eşerlerinden niçe haberler işitdüm 004b/01, *ol bir hegbe buğdayı ekecek ekilme-miş hālî balçık bulup aña ol buğdayı eke gelür padişâha Öarz iderimış* 131b/19.

-lcl+:

mâl cemÖ id-ici ve Öilm-i nücûma muğayyid pâdişâh-ıdı 086a/20, *bir haykır-ıcı kimse gelüp beni bir kerre haykıрмаğ-ıla dünyâdan çıkardı* 161a/13.

-(y)AcAK+:

emr itdi yollarından yüceld-ecek yirlerden yüceldüp alçald-acağ yirlerden alçaltdılar 121a/15, *nilden çık-acağ+ı yirlerde kum içine gömilür yatur* 128b/05.

-ü-:

her kañkıñuz ki yirde gömil-ü mālī ola şaklaya dimeye bulıduğınlayın anı beytül-māl-ı müslimın için mecāl virmez alurın 210a/10, sâbıkā zıkr olınan dikil-ü taşlaruñ kiçireklerinden hiç nām ve nişān yoğdur 185a/07.

II.III.VII.VI. Zarf-Fiil Ekleri:

-A+:

ol odı yar-a yar-a öñine degin gelür-idi 039b/04, her yıl yap yap bu üslüb üzre baş-a baş-a āñir cümlesini başdı 165a/19, muŖiz başın kaldurup aña dik-e dik-e vāfir deñedi 232a/10, ol cin anlaruñ ardlarına düşdi anları döğ-e döğ-e yine taşra çıkardı 193a/15.

-All+ / -alıdan+:

ol şanem orada tur-alı çoğ zamān-ıdı 015b/04, bu maŖden battāl ol-alı ancağ bir kaç yüz yıldur 188a/07, egerçi ol vākıŖayı gör-eli bir yıldur ammā şimdiye degin anı kimseye dimedüm 134a/18, çeşm-i cihān açıl-alıdan anuñ manendi şāh yüzün görmedi 003a/16.

-ArAK+:

korğup kaç-arak ol şehir içinden çıkıldılar 044b/16, żarūrj esbābların dök-erek andan kaçıldılar 139a/08.

-dUKCA+ / -dUK+kişi+cA+ :

güneş nuru düş-dükce her biri etrāfına pertev şalardı 166a/12, öñinden ırıl-duğca ardına düşdi 170a/11, baŖzı köşelerin şat-duğca karşı anı da alur 164b/14, ol yüz var-duğınca büyüdi 051b/12, zırā taşuñ kıaddı beyān it-düklerince yoğdur 185a/19.

-dUKdA+ / -dUK+kişi+dA+ :

pādişāh ol-duğda iskenderiyyede-y-idi 053a/10, mısır ħalkı oğlan-iken nāsuñ ekyes ü aŖkalı ve büyü-dükde echel ve añmağı olurlar 015b/14, var-duğumuzda vefāt eylediler 114b/03, buraya gel-düklerinde kāfirler anları tutup 185b/15.

-dUKdAn soñra / -dUK+kişi+dAn soñra :

ol nāvusuñ üzerin ulu taşlar-ıla berkit-dükden soñra üstine kum atıldılar 007b/12, nil şuyı ol şüretlerüñ boğazlarından çık-duğdan soñra bir kaç ırmağ olur 120b/07, temāşā it-düğinden soñra mısır cānibine müteveccih oldı 081b/21, oltayı yutdur-duğlarından soñra anuñ ipin uzadı virdiler 128a/12.

-(y)l+:

taşlardan şakın-ı şakın-ı giderler 171b/18, ħalk yüzleri üzerine sürin-i sürin-i kaçarlar 134a/05, güle oyna-yı bedrül-cemālınuñ evine geldiler 230b/2.

-lcAK+:

dün yarısı ol-ıcağ yatup uyudılar 044b/14, kızını gör-icek sevindi 168a/07

-IncA+ / -IncAyA degin:

öl-ince veyā Ŗaraba zafer bul-ınca anlar-ıla cenk idüñ 209b/11, öl-inceye degin Ŗadl tarıķından şaşmadı 093a/06, çerākise zamānı āñir ol-ıncaya degin mısırda pādişāh olanlar 124a/12

-ken+ :

ħasta yatur-ken bedeninuñ etleri çüridi 201a/18, ol kapu içinden geçer-ken atı

ayağı *tayındı* 229b/04.

-mAdIn+:

şovu-madın ıscakla içine giresiz 201b/12, *hiç tereddüt it-medin* *jmāna* gelir 0107a/09 .

-mAGIn+:

hidāyet-i hāq olma-mağın bütperestlik *đalāletinde* *qalmışdı* 053a/16, *emr iden kimse vefāt eyle-megin* başa *çıkmayup nā-tamām kalmış-ıdı* 148a/09.

-mAzDAn evvel :

gün toğ-mazdan evvel görünür 171b/14, *teveccüh-i hümāyün it-mezden evvel* bu diyārda bir *qānūn-nāme-i metmūn* (yazılmaq) *emrin ideler* 111a/10.

-mazuZIn+:

kimse ol-mazsuzın *tenhā* oraya gele 053b/08.

-(y)U+:

vāsiŕ yir ara-yu nil kenārınca *gıtdiler* 176b/13, *deñiz üzerinden yüri-yü yüri-yü geçdi* 122b/08.

-(y)Up+:

yirinden kalk-üp andan *yaña* *segirdi* 008b/10, *horūs* *qanatların* *silik-üp* oynatdı 117a/19.

-r...-mAz+:

ol bidŕatları di-r di-mez *halkdan* *aldurup* her birini *mužāyaqaları* *zamānında* *zār* ve *zār aqlatdı* 101b/16, *dile-r dile-mez* *kendü* de *virür* *ellerinden* *qurtılırdı* 230b/03.

II.III.VII.VII. İsim-Fiil Ekleri:

-mA+ :

ur-ma tüt-ma *şāhibleri* *mañlūqāt* *olalar* 199a/15, *yi-me+sinde* *iç-me+sinde* *ŕıyş* *ü ŕişretinde* *ola* 062b/13, *mevzūn kelām söyle-me+de* *bj-nažir-i ŕālem-idi* 094b/02, *nilüñ taş-ma+sı* *emrinde* *hiç* *ğayrı* *nesneye* *ih̄tiyāc* *olmadı* 125b/01 .

-mAK+:

vezirlerin tüt-mağ *tedārikine* *düşdi* 230b/07, *aña* *tereke* *gel-mek* ve *zañjire* *yit-mek* *ih̄timāl* *ı* *yoğdur* 124b/04, *kemā-kān yüri-mek+de* *istiŕcāl* *itmezler* 205a/10, *beni bir kerre* *haykır-mağ+ıla* *dünyādan* *çıqardı* 161a/14.

-(y)Iş+:

dög-üş *uğraşa* *mübeddel* *oldı* 067b/12, *bir dilim* *qay-ış* *dilerler* 126b/15, *hezār serzen-iş* ve *tenviñ* *iderdi* 164b/18, *benj-ādemüñ* *yaradıl-ış+ı* *h̄ıkd* ve *h̄ased* *üzerine* 086a/17, *muñkem* *yüri-yiş* *idüp* 213a/04.

II.III.VII.VIII. Birleşik Fiiller:

II.III.VII.VIII.I. İsim + Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller:

Metnimizde "it-", "eyle-", "ol-"ve "qıl-" yardımcı fiilleri ile kurulmuş birleşik fiil yapıları oldukça fazladır:

buğz it- 062a/19, *derc it-* 136a/20, *ežā it-* 202b/21, *ñizmet it-* 117b/04, *işkence it-* 224b/08, *ābād eyle-* 091b/21, *beyŕat eyle-* 100a/03, *inkār eyle-* 116a/13, *qatŕ eyle-* 141b/12, *mübaşir ol-* 133b/05, *şehjd ol-* 129a/17, *h̄āzır ol-* 114a/15, *zāyid ol-* 097b/12, *ğöñli ol-* 051a/16, *defŕ qıl-* 024a/14, *namāz qıl-* 099b/06, *vaŕde qıl-* 008b/08, *vefā qıl-*

046b/14, *muraşsa*Ø *kılin*- 053a/04.

Bunun dışında "ir-, gel-, al-, vir-, gel-, kal-,gör-, çek- düş-" vb. pek çok farklı fiil kullanılarak oluşturulmuş birleşik fiil yapıları da vardır:

pâyânâ ir- 004a/14, *va*Ø*desi ir-* 088b/13, *ğazaba gel-* 084b/07, *žuhûra gel-* 092b/02, *ğâlib gel-* 015b/09, *ğayrete gel-* 209a/15, *hâkqından gel-* 096b/08, *za*Ø*f gel-* 082b/06, *ele getür-* 024b/03, *imân getür-* 012a/20, *ta*Ø*kat getür-* 061a/16, *tekbir getür-* 179a/08, *ta*Ø*lîm al-* 136a/17, *şatun al-* 092a/20, , *hişşe al-* 161a/03, *intiķâm al-* 231a/09, *Øaqlın al-* 060a/14, *zafer bul-* 021b/21, *hürmet bul-* 096a/09, *vuşul bul-* 112b/20, *iştihar bul-* 114b/03, *furşat bul-* 019b/13, *ķin bağla-* 098a/10, *üns bağla-* 037a/05, *alay bağla-* 214b/21, *başireti bağlan-* 068b/09, *bâķi kal-* 010b/16, *ta*Ø*accübe kal-* 004a/04, *hayrân kal-* 189b/02, *Øâciz kal-* 223b/13, *Øacebe kal-* 012a/14, *ķarârı kalma-* 205b/12, *mecâlî kalma-* 211b/06, *dehşet al-* 081b/17, *ardın al-* 205b/11, *heybet al-* 047b/05, *intiķâm al-* 090b/19, *hişşe al-* 161a/03, *cân at-* 041b/12, *ķadem baş-* 022b/13, *aķırlık baş-* 198a/18, *đalâlete bırak-* 027a/01, *zahmete bırak-* 065a/03, *teşrif buyur-* 111a/06, *meded çağrış-* 084b/14, *asker çek-* 049b/06, *piş-keş çek-* 082a/11, *yüz çevür-* 056b/01, *žulmet çök-* 088a/14, *ķulađına deg-* 041b/14, *mırâş deg-* 054b/09, *özr dile-* 221a/15, *âmân dile-* 205a/06, *hâcet dile-* 122b/06, *defteri dürül-* 020a/01, *devri dürül-* 039a/16, *ķorku düş-* 014b/21, *ardına düş-* 044a/19, *mehcür düş-* 003b/21, *öñine düş-* 044b/04, *göñlini eg-* 038b/21, *vâz geç-* 032b/17, *ķılıçdan geçür-* 059b/21, *yola gir-* 051a/11 *fâyide gör-* 024a/06, *ķiyâm göster-* 155b/06, *icâbet göster-* 105b/19, *furşat gözle-* 039a/03, *ķa*Ø*ırın gözle-* 128b/09, *and iç-* 055a/17, *baş indür-* 155b/09, *ümjdi kes-* 032a/18, *kökin kes-* 231a/18, *furtına kop-* 096a/04, *gavgâ kopar-* 220a/20, *zemzeme kopar-* 020a/10, *hijle kur-* 062a/01, *dehşet otur-* 033a/06, *Øavâriz şal-* 102a/15, *aķın şal-* 219a/12, *pertev şal-* 166a/03, *ad taķ-* 107a/17, *zarârları tokın-* 041a/14, *ķarşu tur-* 083a/08, *pusuya tur-* 205b/05, *Øahduña tur-* 038b/15, , *ķulaķ tut-* 068b/18, *güreş tut-* 127b/21, *yüz tut-* 022a/05, *âhı tut-* 038a/09, *göz kulaķ tut-* 068b/18, *meded um-* 088a/20, *bünyâdın ur-* 026b/15, *ocağa ur-* 084b/09, *baş ur-* 052a/20, *ad ur-* 037b/17, *ķulađ ur-* 024a/05, *yüze ur-* 211a/17, *selâm vir-* 024a/05, *haber vir-* 020b/09, *cevâb vir-* 141a/03, *el vir-* 081a/12, *cevâb vir-* 008b/16, *mecâl vir-* 059b/20.

II.III.VII.VIII.II. Fiil+Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller:

+(y)A / +(y)I bil-:

*ma*Ø*mür id-e bil-*seyüz 196b/14, *avla-yı bil-*üp 207b/05, *şulh itdür-i bil-*ürseyüz 207b/05, *ihtiyar id-e bil-*ürseñüz 208a/03, *var-a bil-*mek 029b/15.

+(y)A / +(y)I gör-:

vir-i gör 055b/10, *yokla-ya gör-di* 065b/20, *ol-ı gör* 089b/13, *id-e gör* 089b/14, *teftiş id-e gör-esin* 102a/07.

+(y)I vir-:

*tağıl-ı vir-*e 144a/17, *çıķar-ı vir-*diler 146b/21, *getür-i vir-*di 147b/19, *şal-ı virme-*di 151a/02, *gör-i vir-*üp 160a/06, *bul-ı vir-*ürseñ 161a/02, *çıķar-ı vir-*di 169a/12.

(y)Up tur-:

*işle-yüp tur-*urın 214a/12, *arķa ol-up tur-*asız 214b/16, *şıçraş-up turma-*z 015a/07.

+(y)A / +(y)I gel-:

görün-i gelme-z 129b/09, *baş-a gel-düğümüz* 155b/21, *çık-a gel-di* 224b/19.

+(y)A yaz-:

baØjş ol-a yaz-dı 095a/21, *düş-e yaz-ar* 022b/10, *helāk ol-a yaz-dılar* 045a/15.

+(y)A ço-:

yığ-a ço-mışlar 192a/01, *göm-e ço-dı* 031a/04, *göm-e ço-salar* 127b/08.

+ı git-:

al-i+gitme-se 033a/02.

+A / +I gel-:

çık-a gel-di 138b/18, *baş-a gel-düğümüz* 155b/21, *ek-e gel-ür* 131b/20, *gör-e gel-düğine* 161b/15, *görin-i gel-mez* 129b/09.

+A var-:

şor-a var-dılar 229a/07, *tut-a var* 024a/01, *çık-a var-dum ki* 035a/12.

II.III.VIII. Ek Fiil / İsim Fiil:

II.III.VIII.I. Görülen Geçmiş Zaman Kipi:

burunlarında+y+i-di 045a/17, *vezir+i-di* 066a/12, *gevdeli+y+i-düm* 224a/10, *şanda+y+i-dügin* 82b/20, *tâyife+y+i-diler* 199a/19.

II.III.VIII.II. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi:

ābād+i-miş 004a/19, *üzerinde+y+i-miş* 022b/09, *maØmür+i-miş* 085b/18, *değil+Ø-miş* 015a/04.

II.III.VIII.III. Geniş Zaman Kipi:

binā+Ø-Ø+dur 001b/07, *hākım+Ø-Ø+sin* 001b/09, *münezzeh+Ø-Ø+sin* 001b/16, *müttetik+Ø-Ø+lerdür* 115a/01.

II.III.VIII.IV. Şart Kipi:

yüklü+y+i-se 0014b/05, *ehlinden+i-se* 142b/11, *şadir+i-señüz* 196b/16, *gedā+y+i-sa* 090a/08, *payğāambar i-señ* 169a/11.

III. Sonuç:

1. Celalzade Salih Çelebi'nin Tarih-i Mısır adlı el yazması eseri, her sayfasında 21 satırın bulunduğu, 232 varaklık nesih hatla yazılmış mensur bir eserdir. Eser Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde R.1405 Arşin numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde altı, Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları Bölümü'nde dört, Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde üç, Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç, Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde iki, İzmir Milli Kütüphanesi ve Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde birer tane olmak üzere yirmi bir nüshası daha bulunmaktadır. Tam nüsha özelliği taşıması ve müellif hattı olması nedeniyle çalışma konumuz olarak bu nüsha tercih edilmiştir.

2. Osmanlı Devleti Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle yazılan ve yine ona sunulan bir tarih eseri olan Tarih-i Mısır'ın yazılış amacı Mısır hakkında insanları bilgilendirmektir. Salih Çelebi'nin asıl istediği ise okuyanların eserden bir ders çıkarmasıdır. Bunu " mütercim-i fakîri bende-i hākîr şālîh bin celālüh bunuñla Øarzi

degildür illâ okıyup diñleyenler hîşşe almağdur ki bileler kimseye Øömr yâr-ı ğâr ve dâr-ı dünyâ mañhall-ı qarâr degildür " (232b/01) diyerek dile getirmiştir.

3. Celalzade Salih Çelebi fıkıh ve tarih alanında bilgi birikimi oldukça iyi olan, manzum ve mensur bir çok eser kaleme almış aynı zamanda da uzun süre önemli medreselerde müderrislik yapmış bir kişidir. Bu nedenle eser, sözcük dağarcığı yönünden bir hayli zengindir. Aynı kavram için hem Türkçe hem Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin kullanılması, çok sayıda deyimden yararlanılması da yazarın dile hakimiyetinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Arapça ve Farsça tamlamaların sıklıkla kullanıldığı eser bu bağlamda Klâsik Osmanlı Türkçesi özelliği gösterir. Bunun yanı sıra eserde Eski Anadolu Türkçesi döneminden yadigâr pek çok sözcük bulunmaktadır: geleç (sıra), otar- (zehirlemek), esle- (dikkate almak), çurıl- (donmak, hareket edememek), geçiri (geçilecek yer, köprü), ötegen (ötücü) , döymek (dayanmak), ırgalamak (sallamak) vb.

5. Eserde yabancı kökenli sözcüklerde bazı yazım tutarsızlıkları görülmektedir. Ayrıca özgün imlasında hemze (') olan sözcükler genellikle ye (ى) ile yazılmıştır: dâyim 084a/09 دَايِمًا, tayife 138a/03 طَائِفَةٌ.

6. /t/ sesi ile biten sözcüklerden sonra gelen görülen geçmiş zaman eki "-dl / -dU" biçiminde yazılmış fakat /t/ sesinin üzerine şedde konularak gösterilmiştir: gitdiler 138a/04 كَتَبْتُمْ. Ayrıca // sesi ile biten sözcüklerden sonra kullanılan çokluk eki '-IAr' da da 'l' sesi üzerine şedde ile gösterilmiştir: yolları 138a/12 يُولَرِي.

7. Bazı sözcüklerin birleşik yazımı belirlenmiştir: gitdükdün şöñra 123a/12 كَتَبْتُمْ وَكَذَلِكَ, anı dañı 104a/07 اَيْنَدَانِي, bunuñ dañı 136b/11 بَدُونَكِي, şıvarduğdan şöñra 132b/06 اَوْلَادِي وَتَدْرِكُوهُ, ol kaçardur ki 144a/14 اَوْلَادِي كِه.

8. Eserde /b/, /p/ ve /c/, /ç/ seslerinin yazımlarında iklikler bulunmaktadır.

9. Eserde Türkçe sözcük başında ve ilk hecedeki /e/ ve /i/ sesleri, yan yaya ve karışık bir biçimde olmasına rağmen i'li şekiller daha ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

10. Eski Anadolu Türkçesinde sızıcılaşarak /h/ sesine dönüşen /k/ seslerinin az sayıda sözcükte korunduğu görülür. Bu sözcüklerin tümü iki şekliyle de kullanılmıştır: çorñu/çorqu, uyñu/uyqu, çoñu/çoqu v.b.

11. Kimi kalın ünlülü sözcüklerde isimden isim yapma eki +IK+ kalınlık-incelik uyumuna uymadığı görülür.

12. İlgî zamiri olan "ki", "-da / -de" bulunma halinden sonra kullanıldığı bazı yerlerde kalınlık-incelik uyumuna girmektedir.

13. Eserde düzlük-yuvarlaklık uyumu genellikle işletilmez. Kimi ekler yalnızca düz kimileri ise yuvarlak ünlülü biçimleriyle kullanılır. Aynı eklerin ve sözcüklerin hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü biçimleri görülür.

14. Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde kullanıldıktan sonra, Osmanlı Türkçesi döneminde kullanımdan düşen "-In" birliktelik hâli ekinin örnekleri görülür.

15. İlgî hâli eki bazı örneklerde ünsüzle biten sözcükten sonra -nUñ biçimide kullanılır:

16. Metin içerisinde hâl eklerinin birbirinin yerine, birbirlerinin işlevinde kullanıldığı örnekler oldukça fazladır: anları çum içinde gömer 125b/21, barmağında şöğdi 078b/16.

17. 'Ora' ve 'öbür' zarflarının 'ol ara' ve 'ol bir' biçimleri de kullanılmıştır.
18. Eski Anadolu Türkçesinde işlek olarak kullanılan -IsAr eki ve daha sonraki dönemlerde işlek hale gelen -AcAK eki gelecek zaman çekimi için kullanılmaktadır.
19. Şimdiki zaman çekiminde -yorur ve -Up tur- ekleri kullanılmıştır.
20. Öğrenilen geçmiş zaman çekimi bir örnekte "-updur" ekiyle yapılmıştır.
21. Eserde şart ve istek kiplerinin 2. çokluk eki bazı örneklerde +yUz biçimindedir.
22. Emir 2. teklik şahıs çekimi eksizdir. Emir kipinin 2. çokluk şahıs çekiminde -ñİndİ biçiminde bir yapı kullanılmıştır.
23. Eski Anadolu Türkçesinde gördüğümüz, 1. teklik şahıs emir eki "+AyIn" ve 1. çokluk şahıs istek eki "+(A)vUz" kullanılmaktadır.
24. Olumsuz zarf fiil eki "-mAdIn" kullanılmaktadır.
25. Bu veriler göz önünde bulundurularak Osmanlı Türkçesi döneminin başlarında yazılmış olan Tarih-i Mısır'ın Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki geçiş döneminin izlerini taşıdığını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- AKÇA, Hasan, (2017), *Eski Anadolu Türkçesinde Kelime Başı T-/D- Meselesi*, **Türkbilig Dergisi**, 7-24.
- ARAT, Reşit Rahmeti, (1987), "*Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair*", **Makaleler I**, Ankara: TKAE Yayınları, 334-341.
- ÇELEBİ, Âşık, (1989), *Tezkiretü'z-Şu'arâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri trh. 772
- CLAUSON Sir Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Centruy Turkish*, Oxford Universty Press.
- ÇAĞBAYIR Yaşar, (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük I, II, III, IV, V*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- DEVELLİOĞLU Ferit, (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİA, (1988), "*Celalzâde Salih Çelebi*", VII, 262–264, İstanbul
- DİLÇİN, Cem, (2009), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- DUMAN, Musa, (1999), *Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair, İlmî Araştırmalar*, VII, 66-73.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2000), "*Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses*", **Türk Dili**, S. 585, Ankara: TDK Yayınları, 219-226.
- EREN, Hasan, (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Matbaası.
- ERGİN, Muharrem, (1998), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- GÜLENSOY, Tuncer, (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNŞEN, Ahmet ve ERDEM, Mehmet Dursun, (Winter 2007). *Türkiye Türkçesi*

Ağızlarında Tür Değişirme Örnekleri, **TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume:2/3, 72- 83.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (2015), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

KANAR Mehmet, (2008), *Türkçe Farsça Sözlük*, Ankara: Say Yayınları.

KINALIZADE, Hasan Çelebi, (1989), *Tezkiretü's-Şuarâ I*, (Hazırlayan: İbrahim Kutluk), Ankara: TTK Yayınları.

MUTÇALI, Serdar, (2007), *Arapça-Türkçe Türkçe-Arapça Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları.

NEV'İZADE, Atâyi, (1238), *Şakayık-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, Hadâikü'l-Hakâik fi Tekmîfeti's Şakâ'ik*, (Hazırlayan: Abdülkadir Özcan), I, İstanbul.

PARLATIR, İsmail, (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.

SALAN, Erkan, (2016), *Eski Anadolu Türkçesinde Standart Dışı Kullanılan Çokluk 1. Kişi Ekleri Üzerine*, **TAED**, 29-42.

SAMİ, Şemseddin, (1995), *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay.

TİETZE. Andreas, (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, İstanbul: Simurg Kitapçılık.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

TOPAL, Seyit Ali, (2015), *Celâlzâde Salih Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri*, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 11/1, 109-128.

Türkçe Sözlük, (2005), Ankara: TDK Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1958), "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet Tosyalı Celalzâde Mustafa ve Salih Çelebiler", **TTK Bellekten**, XXII/87.

YILMAZ, Emine Ceylan, (1991), *Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü*, **TDA Dergisi**, 151-165.

BİR ADAK RİTÜELİ OLARAK BIBİ MÜŞKÜL*

Dr. Öğr. Üye. Aylin ERASLAN*

ÖZ

Bu çalışma, 1982 yılında Hatay'ın Antakya ilçesi Ovakent Mahallesi'ne yerleştirilen Özbeklerin yüzyıllardır uyguladıkları Bibi müşkül ritüelini konu almaktadır. Bibi müşkül, içerisinde birçok sembolün yer aldığı, kendisinin de ana sembol olduğu, toplumun kültürel özelliklerini yansıtan, birçok aşamadan oluşan ve her aşaması dualarla tekrarlanan bir ritüeldir. Bibi müşkül, "müşkül" durumda olduğunu düşünen bireylerin, güç durumdan kurtulmaları amacıyla kendileri ya da bir yakınları tarafından Bibi müşküle adanan bir adak ritüelidir. Amacımız, Özbek kültüründe önemli bir işleve sahip olan bu ritüeli, onu uygulayan bireylerin gözünden görebilmek ve ritüele yükledikleri anlamı bağlamı içerisinde anlamaya çalışmaktır. Ayrıca kültürel kimliğin aktarımı ve kriz ortamında çözüm üretici işleve sahip olan bu ritüelin iç dinamikleri ve altında yatan sembolik anlamları analiz etmektir.

Çalışmada alan araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca katılımcı gözlem ve derinlemesine mülakat tekniklerinden de faydalanılmıştır. Alan araştırması Şubat/Mart 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ritüelin her aşaması gözlemlenmiş, kayıt altına alınmıştır.

Sonuç olarak, Bibi müşkül sembolik anlamda, kadınları ve çocukları 'kazadan ve beladan' koruduğuna inanılan kutsal bir kadını temsil eder. İslam öncesi Türklerde Bibi müşkül kutsal ruh Umay Ana iken İslam sonrası Bibi Fatıma'dır. Ritüel, bireylerin manevi bir ihtiyaca karşılık bir araya gelmesiyle ilişkilidir. Katılım gösteren tüm bireylerin ortak dualarının, Bibi müşkül tarafından kabul edileceğine dair duyulan inanç, ritüelin ana temasını oluşturmaktadır. Bu açıdan ritüelin, kriz anında bireyleri yatıştıran, çözüm üreten bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Bibi Müşkül, içerisinde yoğun kültürel kodların yer aldığı, inanç (dua, kurban vb.) ve değerlerin harmanlandığı dinamik bir olgudur. Birçok gelenek ve göreneğin yanı sıra bu ritüelin, Özbek kimliğini pekiştirdiği ve grup kimliğinin diğer kuşaklara aktarılmasında rol oynadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bibi müşkül, ritüel, kimlik, sembol, Özbek

BİBİ MÜŞKÜL AS A RITUAL VOW

ABSTRACT

This study focuses on the Bibi Müşkül ritual which is applied by Uzbeks that were settled to Ovakent neighborhood of Antakya district in Hatay province in 1982. Bibi müşkül, is a ritual which consists of various symbols-in which Bibi Müşkil is the main symbol-, reflects the cultural characteristics of the society and constitutes of several phases in which each phase is repeated with prayers. Bibi müşkül is a ritual in which a vow is made to Bibi müşkil by the person or the relatives of the person who is worried that he/she is in a "difficult" situation. Our aim is to see this ritual which has an important function in the Uzbek from the viewpoint of the people that apply the ritual and to understand it in a context with regard to the meaning attributed by these people. Our aims is also to analyze the internal dynamics and underlying symbols of this ritual which transfers cultural identity and has a function of solution finding.

In this study field study technique is applied. Furthermore observation and in-depth interview techniques were used. Field study was conducted between February 2012 and March 2012. Each phase of the ritual was observed and recorded.

* Bu çalışma, 17-20 Mayıs 2018'de İkinci Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansı'nda sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

* Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, hatayayel@gmail.com, ORCID NO:

In conclusion Bibi müşkül symbolically represents a holy woman which is believed to save women and children from 'accident and trouble'. In Turkey during the pre-Islamic period Bibi müşkül was named as "Umay Ana" and after Islam it was named Bibi Fatıma. Ritual is about people coming together in return for their spiritual needs. The main theme of the ritual is based on the belief that the prayers which are made all together by people that join the ritual shall come true by the power of Bibi müşkül. From this point of view it can be said that the ritual has the function of calming people down during crisis and finding solutions. Bibi müşkil is a dynamic fact which has deep cultural codes and it brings together believes (prayers, sacrifice etc.) and values. It can be said that along with several customs and traditions this ritual also reinforces the Uzbek identity and plays a role in transferring the group identity to next generations.

Keywords: Bibi müşkül, ritual, identity, symbol, Uzbek

Giriş

"İlk insan, soğumuş lav kayalarının üstüne çıkıp çevresine bakınca, kendisine göre değerlendirdiği iki şey gördü: Kendisinden aşağıda olanlar, kendisinden yukarıda olanlar...Kendisinden aşağıda olanlara aldırmadı ama, kendisinden yukarıda olanlardan ölesiye korktu. Uçsuz bucaksız bir doğanın ortasında ne kadar yalnızdı. Gökler gürlüyor, şimşekler çakıyor, yıldırımlar düşüyor, kendisinden pek güçlü hayvanlar saldırıp parçalıyorlardı. Kendisinden yukarıda olanların en üstünde gök vardı. Artık, yüzyıllar boyunca korkacaktı bu gökten, saygı duyacaktı bu göğe. Öylesine bir korku, öylesine saygı ki bu, gelecek kuşakların en akıllıları bile kendilerini bundan kurtaramayacaklardı. Milyonlarca yıl yücelik, tanıklık, güçlülük ölçüsünü mavi ellerinde tutacaktı gök." (Hançerlioğlu 1993:27).

İnsanlığın yüzyıllardan beri devam eden doğayı kontrol altına alma çabası sonuçlanacak gibi görünmüyor. Son yıllarda insan zekâsı, yıllarca deneyimlediği ve kuşaktan kuşağa aktardığı tecrübeleriyle ümit verici adımlar attı. Ancak henüz insanlık evreni tam olarak anlamlandırabilmiş değil. Bu bilinmeyene yönelik korku, kaygı ve korunma içgüdüğü, evreni anlama ve algılama biçimi olan din olgusunun nüvesini oluşturdu. Din denilen düşün şekli, yüzyıllardır insanlığa kılavuzluk etti. Diğer bir anlamda insanlık geçmişten günümüze dünyayı din olgusuyla anlamlandırdı.

Bilim insanları, inanma ihtiyacının biyolojik bir ihtiyaca karşılık geldiğini düşünmektedir. Beynin bilgileri doğru olduğu şüpheli olsa bile kabule eğilimli olduğunu vurgulayan Alcock, insan beynini 'inanç makinesi' olarak niteler. Alcock, beynimiz ve sinir sistemimizin inanç üreten bir makine olduğunu, gerçeği, mantığı ve akli değil, hayatta kalmayı güvence altına almak üzere evrilmiş bir sistem olduğunu savunur (Alcock'dan 1995 akt. Bates 2009:439-440). Diğer bir deyişle, inanç bir bilme ihtiyacına karşılık gelen, deneyle doğrulanmamış olan bir varsayıma güvenme halidir (Hançerlioğlu 1993:216). Bu noktada bakıldığında din, zekânın, ölümü kaçınılmaz düşünmesine rağmen doğanın savunucu bir tepkisi olmaktadır (Hançerlioğlu 1993:34). Genel anlamda din, yaşamı anlamlı ve anlaşılabilir kılmaya yarayan doğaüstü güçler, simgeler ve ayinlerden oluşan bir inanç sistemi olarak tanımlanmaktadır (Bathes 2009:441).

Birçok düşünür, davranışların dini/din dışı olup olmadığı üzerinde kafa yormuş, din olgusunu tanımlama gayreti içerisine girmişlerdir. Din olgusu üzerine yapılan tanımların evrensel olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak, Edward Tylor ölü ruhunun yaşayanlar arasında dolaştığı inancı olan animizmi tüm dinlerin temeli olarak

yorumlamıştır. Bu düşüncenin çıkış noktası, insanın uyku/uyanma, rüya, trans, sarhoşluk, ölüm vb. halleridir (Tylor'dan 1871 akt. Moris 2004: 164). Düşünceye göre ruh, uyku, trans, sarhoşluk vb. hallerde bedenden ayrılıyorsa, ölüm anında da bedenden ayrılıyor olmalıdır. Bedenin ölmesi, ancak ruhun yaşıyor olduğu fikri, ata kültürünün temelini oluşturur. James Frazer'e göre din, insan yaşamını ve doğayı kontrolü altında tuttuğuna ve yönlendirdiğine inanılan, üstün güçlerin veya gücün varlığına olan inançtır (Frazer'den 1963 akt. Özbudun 2007:63). Bronislaw Malinowski (2004) animizm, mana vb. inançlarda bulunan büyüü, insanların belirsizlik ya da tehlikeyle karşı karşıya kaldıklarında diğer bir anlamda teknik gücün yetersiz kaldığı durumlarda insanoğlunun başvurduğu 'koltuk değneği' olarak değerlendirirken, Karl Marx dinin 'insanın afyonu' olduğunu ifade etmiştir (Köktaş 1998:120). Clifford Geertz ise dinin, 'özde güçlü duygusal çağrışımlarla yüklü ve insan varoluşuna bir rasyonel sayılabilen çok güçlü bir simgeler sistemi ya da ideoloji olduğunu söylemektedir. Din, bilinmeyenle ya da acı ve ıstırapla karşı karşıya olan bireyin olayları ilahi müdahaleyle açıklayabileceği bir araçtır. Geertz dini, kültürün özeti olarak ele alınmasını önerir' (Geertz'den 1966 akt. Bates 2009: 441).

Din olgusunun odak noktasını oluşturan rit ve ritüel kavramları sürekli tekrar edilen kalıplaşmış sembollerin grup içerisinde anlamlı bir metne dönüşmesidir. Ritus kavramı, yalın toplumsal alışkanlıklar, adetler, yani belirli bir değişmezlikle tekrarlanan hareket tarzlarını olduğu kadar doğaüstüne bağlı inançlara ilişkin törenleri de belirtmektedir. Gerçek anlamıyla rit, diğer adetlerden varsayılan etkinliğiyle değil, tekrarın oynadığı daha ağırlıklı rolle ayrılmıştır. Rit, her şeyden önce basmakalıplaşmış davranışlardır (Emiroğlu 2003:716). Ritüel ise, insanların duygu ve düşüncelerini, korku ve kaygılarını belirli kalıplarla tekrar ederek gerçekleştirdikleri görsel, işitsel ve ruhsal sembollerden oluşan bir iletişim şeklidir. Genel anlamda ritüel, 'doğaüstü güçlerin aracılık ettiği standartlaştırılmış tekrarlanabilen sembolik eylemler dizileri olarak' (Greaves 1997:469) ve 'semboller, kavramlar kullanarak bazı mistik güçlerin takdisini sağlamaya yönelik dinsel davranışlar' olarak tanımlanabilir (Goody 2017:48).

Yapısal-işlevsel ekolün temsilcilerinden Emile Durkheim'e göre din, kolektif bir olgudur. Dini ritüellerdeki müzik, şarkı ve büyüler '*kolektif coşku*' ve heyecanı ortaya çıkarır ve bu bilinç biçimlerinin sürekliliğini sağlar. Güçlü bir grup aidiyeti sağlar. Ritüelin bireyler arasında bir bağ oluşturduğunu, sembollerin toplumsal ahlaki duygular ve ortak kimlik hisleri ürettiğini savunur. Toplamların, kutsal olana tapınma ihtiyacını sağlamak için düzenli olarak ritüelde bir araya geldiklerine dikkat çeker. Ritüelde bedenler, semboller kullanılır. Bireyler bir araya gelir ve toplumu bir arada tutar (Özbudun 2007:113). Ritüellerin işlevsel yapısına vurgu yapan Durkheim ve sembollerin bireyler arası bir iletişim şekli olduğunu düşünen Geertz, ritüelin din olgusunun aktarımında ve anlaşılmasında belirleyici bir öneme sahip olduklarını vurgularlar.

Durkheim ritüelin, kutsal alan olarak belirlediği ve toplumun içinde yaşadığı dünyaya, bireyi tutkal gibi daha sıkı bir şekilde entegre etme işlevi gördüğünü düşünmektedir (Durkheim'den 1964 akt. Edgar 2007:318). Britanyalı antropolog Mary Douglas ise, insan topluluklarının ritüellerinin ve simgelerinin kendileri için simgesel olarak anlamlı ve düzenli bir dünya yarattığı görüşündedir (Douglas'tan 1977 akt. Morris 2004:368). Benzer bir şekilde antropolog Marvin Harris de gelenek, görenek,

din, ritüel gibi şeylerin adaptasyonu sağlayan stratejiler olduğunu vurgular. Din ve ritüellerin görevinin dünyanın dengesini sağlamak olduğunu düşünür (Harris'den 1980 akt. Özbudun 2007:155).

Redcliffe-Brown, Durkheim'in 'kutsal' ve 'profan' ayrımını temel alarak bu her ikisi arasındaki ayrıma dayanarak bütün büyüsel-dini eylem ve inanç alanlarını ritüel olarak tanımlamaktadır (Redcliffe-Brown'dan 1962 akt. Goddy 2017:31). Durkheim'in dini ritüelde görülen 'saygılı tutum' ve semboller gibi olumlu özellikleri ve ayrıca toplum dini ritüelin sembolik yansıması olduğu fikri Redcliff-Brown'u etkiler. O da ritüelleri sembolik ifadeler olarak incelemek ve sosyal işlevlerine bakmak gerektiğini düşünür. Talcott Parsons'da ritüelin sembolik yönüne vurgu yapar. Redcliff-Brawn anlam üzerinde durmasa da, insanların her zaman kendi simgelerinin anlamını bildikleri bir düzeyi olduğunu, fakat bunu sezgisel bir şekilde anladıklarını ve anlayışlarını nadiren sözcüklerle ifade edebildiklerini düşünür (Parsons'dan 1951 akt. Goody 2017:37).

Zambiya Ndembularının ayinsel simgelerini çözümleyen antropolog Victor Turner ritüeli, kendi bağlamı içinde yer alan simgesel anlamların yüklendiği toplum tarafından uygulanan davranışlar olarak tanımlar (Turner, 1976:536). İnsan simgeleştiren bir varlıktır ve o nedenle ritler, sembollerle oluşur. Her ritüel içinde ana bir simge barındırır. Ona göre zaten ritin kendisi ana bir semboldür. Ritüel simgesel anlamların yüklendiği, geleneksel bir uygulamadır. Turner, sosyal süreçlerde rastlanan ritüel sembollerini, zaman içerisinde diğer olaylarla olan ilişkilerini incelemeyi analiz edemeyeceğini söyler. Ona göre ritüel sembolü sosyal hayatta önemli rol oynar. Ritüel semboller sosyal hareketin bir parçasıdır ve içinde bulunduğu sosyal yapı ve zaman dilimine dair bağlam içerisinde analiz edilmelidir (Turner 1976:536). Belirli bir sembolün anlamını yeterli bir şekilde verebilmek için ilk olarak en geniş aksiyon alanı olan bağlamını incelemek gerekir. Turner için ritüeldeki temel anlam önemlidir. Sembolün toplumdaki anlamını üzerinde durur. Ritüel inancın akışkan hale dönüşmüş halidir. Semboller sürekli canlıdır. İnsanları harekete geçirir. Semboller toplumun içerisinde ses verir ve yatıştırır. İnsanlar ritüellerle sosyalleşirler. Çünkü ritüeller içerisinde bir hareket, bir iletişim ağı barındırır (Turner 1976:551).

Dini ritüel olarak sıralayabileceğimiz dualar, danslar, şarkılar, ikramlar (sunular), kurbanlar doğaüstü varlıkları ve güçleri olumlu şekilde etkilemek için kullanılan pratiklerdir. Bu uygulamalardan adak, dini ritüellerde önemli bir yere sahiptir.

Adak, Divanü Lūgat'it Türk'te 'ıdhuk, ıduk' şeklinde geçen ve "Kutlu ve mübarek olan nesne, ya da hayvandır. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz, sahibinin yaptığı adak için saklanır" (DLT C. I: 65) bu şekilde açıklanan kurban, Türkiye Türkçesinde "adak" şeklini almıştır (Bekki 2004:3). Arkeolojik buluntular, adak pratiğinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu ortaya koymaktadır. Adak genel anlamda ampirik yöntemlerle açıklayamadığımız doğaüstü güçlerin olumsuz etkisinden kurtulmak ve onlara daha yakın olmak amacıyla yapılır. Dilimize yerleşmiş olan kurban sözcüğünün kökü olan "krb" da Arapça anlamıyla yakınlaşma, bir bakıma akrabalık kurma anlamı bulunmaktadır (Erginer 1997:17).

Müslüman topluluğu arasında uygulanan kurban ritüelleri tek tanrılı bir din olan İslamiyet'in, doğaüstü gücü olan Allah'a sunulan, belirli özelliklere sahip şey ya da hayvan olarak betimlenmektedir (Erginer 1997:18). Kurbanlar genel anlamda kaza ve

belanın uzaklaştırılması, kabul edilen duanın teşekkürü, tanrıya barışıklığı sürdürme gayesi, bir kusurun ya da günahın affı için (kefaret), yeni alınan bir araba, ev vb şeyler için, ölü için ve daha birçok sebepten dolayı kurban kesilmektedir. Bizim bu çalışmada ele aldığımız Bibi müşkül adak ritüelinde hamile gelinin kazasız belasız doğumunu yapması ve karnındaki bebeğin sağlıklı doğması dileğiyle ilgilidir.

Konu ve Amaç

Bu çalışma, 1982 yılında Afganistan'dan Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak kabul edilen ve Antakya'nın Ovakent Mahallesine yerleştirilen Özbeklerin yüzyıllardır uyguladıkları Bibi müşkül ritüelini konu almaktadır.

Amacımız, Özbek kültüründe önemli bir işleve sahip olan Bibi müşkül ritüelini, içerden bir yaklaşımla, diğer bir deyişle onu uygulayan bireylerin gözünden görebilmek, neler hissettiklerini, neler düşündüklerini ve bu ritüele yükledikleri anlamı bağlamı içerisinde anlamaya çalışmaktır.

Yöntem

Bu çalışmada alan araştırma yöntemi ve bu yöntemi destekleyen katılımcı gözlem ve derinlemesine mülakat teknikleri kullanılmıştır. Görüşmecilere, açık uçlu ve yarı açık uçlu sorular sorulmuştur. Açık uçlu sorular ile gözden kaçabilecek detayların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Ritüelin tüm aşamalarında yer alan sembollerin, altında yatan anlamların anlaşılması için görüşmeler yapılmıştır. Alan araştırması, Şubat-Mart 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

'Kültürden gelen insanlar tarafından kullanılan sembollerin aktarılmasına dayanmayan her analiz şüpheye açıktır' yaklaşımından yola çıkarak Bibi müşkül ritüeli konusunda bilgi sahibi olan kadın ve erkek bireylerle görüşmeler yapılmıştır (Turner 2018:16). Amacımız elden geldiğince 'anlamayı' (verstehen) merkeze alarak Weberyan çözümleme yöntemiyle ritüel sembollerinin katılımcıların gözüyle nasıl anlaşıldıklarını diğer bir deyişle yorumlandıklarını anlamaya çalışmaktır.

Alan çalışması sürecinde Nevruz'da sümelek kaynatma pratiği, dervişhane ritüeli, peygamber ve beşik toyu vb. bir dizi ritüele tanıklık edilmiştir. Bibi müşkül ritüeli de bu ritüellerden biridir. Ritüele katılım gösterilerek, gözlem yapılmıştır. Dolayısıyla ritüelin ezoterik evrelerine tanıklık edilmiş ve ritüelin içerisinde yer alan sembolere ilişkin yorumlara ulaşılmıştır.

Araştırma grubunu Antakya'da yaşayan Özbekler oluşturmaktadır. Özbekler, Afganistan'daki iç karışıklıklar nedeniyle Pakistan'a ve oradan da 1982 yılında Türkiye'ye göç etmişlerdir. Türkiye'de Van, Gazi Antep, Hatay, Maraş ve Tokat'a yerleştirilmişlerdir. Bu araştırma Hatay'ın Antakya İlçesine bağlı Ovakent Mahallesinde yaşayan Özbeklerle sınırlıdır.

Bibi Müşkül Adak Ritüeli

Özbekler için Bibi müşkül, bir kadın ritüelidir ve 'üremeyle' ilgilidir. Kadının hamilelik sürecinde karşılaşılabileceği olası bir tersliğe engel olma isteği üzerine ya da sürekli düşük yapan bir kadının hamileliğinin sağlıklı tamamlanması dileği ile gerçekleştirilir. Bu noktada ritüel, kadınların ve çocukların koruyucusu olduğuna inanılan kutsal ruh adına yapılır. Günümüzde bu kutsal ruh, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatima ile özdeşir.

Bibi müşkül, içerisinde birçok sembolün yer aldığı, kendisinin de ana sembol olduğu, toplumun kültürel özelliklerini yansıtan, birçok aşamadan oluşan ve her aşaması dualarla tekrarlanan bir adak ritüelidir. Bibi müşkül, 'müşkül' (güç) durumda olduğunu düşünen bireyin, içinde bulunduğu durumdan kurtulma amacıyla kendi ya da bir yakını tarafından Bibi müşküle (kutsal kadın ruh) adanan bir adak ritüelidir. Bibi kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde, eski Türkçede 'hala', 'ana', 'büyükanne' vb. anlamında kullanıldığı görülür. 'Müşkül' kelimesi ise Arapça kökenli bir kelimedir. İçinde bulunulan duruma işaret eder.

Özbek kültüründe Bibi müşküle atfedilen özellikler, Eski Türk Mitolojisinde yer alan 'Umay ana' ile benzerlik göstermektedir. Umay ana, kadınları ve çocukları 'kazadan ve beladan' koruduğuna inanılan kutsal bir kadın ruhunu temsil eder. Bibi müşkül de, aynı özelliklere sahip kutsal kadın ruhudur. İslamiyet'ten sonra Özbekler için Bibi müşkül, Bibi Fatıma ile özdeşdir. Günümüzde Bibi müşkül ifadesi Bibi Fatıma anlamında kullanılır. Bibi Fatıma, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in kızı, Hz. Ali'nin eşidir. Bu ritüel, İslam ve İslam öncesi Türk inancına ait semboller barındırır. Bibi müşkül, 'Allah adına' yapılması, Kur-an'ı Kerim'den ayetler okunması, dualar edilmesi vb. semboller ile İslami özellikler taşımaktadır.

Bibi müşkül, kadınla ilgili her alanda olası karşılaşılabilecek her türlü güçlükte kadınların yanında olduğuna inanılan, kadınlara 'el veren', destek olan kutsal ruhtur. Özbek kadınları gündelik işlere, 'benim elim değil, Bibi Fatıma'nın elidir' şeklinde ifade kullanarak işe başla ve bu şekilde işlerin yolunda gideceğine inanılır.

Özbek kadınları, gündelik hayatta dastırhan¹ dokurken, ocak yaparken, sümelek kaynatırken ya da buğdayı çimlendirirken, doğum sırasında vb birçok işte 'Benim değil, Bibi Fatıma ananın eli' ifadesi kullanırlar. Burada amaç Bibi Fatıma Ana'nın güçlerinin geçmesini istemelerindedir. Diğer bir deyişle bu durum, işin Bibi Fatıma'nın yaptığı gibi kusursuz ve sorunsuz tamamlanması isteği ile ilgilidir. Çünkü Özbek kültüründe, Bibi Fatıma'nın tüm işlerin ustası olduğuna yönelik güçlü bir inanış vardır. Bu inanış, Türk halk kültüründe yer alan Ocak veya Ocaklık geleneği ile ilişkilendirilebilir. Ocaklık geleneği, Eski Türk inançlarında belirgin bir yere sahiptir. "Anadolu'da belirli hastalıkları sağıltmakta uzmanlaşmış, aileden olan ve el almış kişilere 'ocaklı' denir" (Emiroğlu, 2003:641). Anadolu'nun bir çok yerinde bu geleneğe ilişkin uygulamalar hala devam etmektedir (Öğler, 2010: 1231- 1246; Baysan 2014:77-84, Türkan, 2018:169-182). Bibi müşkül ritüelinde uygulanan "el verme" ve "el alma" pratiğinin aile içinde kuşaktan kuşağa aktarıldığı anlaşılmaktadır. Ocaklı, toplum içinde saygın ve bilge kişi olarak kabul gören mamadır. Mama, yeteneklerini kendi kızına verebileceği gibi kendi boyu içerisinde başka bir aileden kadına da verebilmektedir. Özbeklerde "El verme" pratiğinin kadınlar arasında gerçekleştiği görülmektedir.

Alanda tanıklık ettiğimiz Bibi müşkül ritüeli, aynı zamanda her yıl Mart ayında, baharın kutlanması anlamına gelen Nevruz bayramında kaynatılan sümelek tatlısı ile

¹ Dastırhan, Özbek kültüründe önemli bir yere sahip olan el dokuma yer sofrasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Eraslan, Aylin, 2015, Antakya'da Yaşayan Özbeklerde Kimlik ve Aidiyet, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, İstanbul, s.122.

beraber gerçekleştirilmiştir. Yörede ‘bibilerimizin (peygamberlerin eşleri anlamında) aşı’ olarak tanımlanan sümelek, buğdayın çimlendirilmesi ve suyunun çıkarılarak un ile beraber kazanda kaynatılması ile elde edilen tatlıdır. Özbek kültürü içerisinde önemli bir yere sahiptir. Nevruz bayramının ana teması olmasının yanında aynı zamanda adak (sadaka) olma özelliği de göstermektedir. Alanda iki çeşit sümelek uygulaması ile karşılaşılmıştır. İlki Nevruz’da geleneksel olarak kaynatılır. Diğerisi ise adak sümeleğidir.

Tanıklık ettiğimiz ritüelin uygulayıcısı ve adağı adayan ‘mama’ adı verilen yaşlı ve bilge olduğu düşünülen kadın bir yıl önce torununun evlenmesi halinde Nevruz’da sümelek kaynatmaya niyet etmiş. Torunu evlenince ve eşi gebe olunca mama, gerçekleştirmesi gerektiğini düşündüğü iki adağı (sümelek ve Bibi müşkülü) bir arada yapmaya karar vermiştir.

Fotoğraf 1: Sümelek ve Bibi müşkül için kesilen adak

Sümelek kaynatırken kazanın dibinde kesilen kurban (horoz), aynı zamanda Bibi müşkül için de gerekli olan kurbanı ihtiyacını karşılamıştır. Yerel dilde ‘horoz soymak’ olarak ifade edilen bu uygulama, ‘kan akıtma’ olarak ifade edilmiştir.

Kurban kesme geleneği, Özbek kültüründe oldukça belirgindir. Genel anlamda kurban, ‘kaza ve bela’nın uzaklaştırılması, kabul edilen duanın teşekkürü, tanrıya barışıklığı sürdürme gayesi, bir kusurun ya da günahın affı için (kefaret), yeni alınan bir araba, ev vb şeyler için, ölümler için ve daha birçok sebepten dolayı kesilmektedir. Sümelek için kesilen kurban, tanrıya teşekkür etme mahiyetinde iken Bibi müşkül için kesilen ise hamile gelinin kazasız belasız doğumunu yapması ve bebeğini sağlıklı doğması dileğiyle ilgilidir. Diğer bir anlamda bu ritüelde kesilen kurban, hem teşekkür ham de kaza ve belanın defii için gerçekleştirilmiştir.

Bibi müşkül, hazırlıklarına birkaç gün önceden başlanmaktadır. Bu ritüel, sadece Salı günleri, hamile kadınlar için yapılır. Yörede ritüelin neden sadece Salı günü yapıldığına yönelik bilgilere sahip kişilere rastlanmamıştır. Bu konuya yönelik sorulan sorulara '*biz böyle gördük, böyle biliyoruz*' şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Ritüel sembollerinin yorumlanmasında bu tür cevaplarla sık sık karşılaşmıştır.

Bu ritüeli baştan sona kadınlar uygulamaktadır. Erkekler sadece kurbanın kesilmesinde rol almaktadır. Bibi müşkülde tüm işler akraba, komşular arasında dayanışma içerisinde yapılmaktadır.

Fotoğraf 2-3: Akraba ve komşu kadınlar dayanışma içerisinde hazırlık aşamasında birbirlerine yardımcı oluyorlar

Bibi müşküle gelen misafirler beraberlerinde şeker, bisküvi vb. yiyecekler getirirler. Anlatılanlara göre, eski dönemlerde Bibi müşkülde, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in döneminde olduğu gibi dut ya da kuru üzüm verilmekteymiş. Ancak günümüzde bunların yerini bisküvi ve şekerlerin aldığı söylenmektedir.

Fotoğraf 4-5: Hediyeleşme ve misafir karşılama

Özbeklerde misafirperverlik çok önemlidir. Misafir kapıda karşılanır, tüm misafirlere teker teker aile fertlerinin hatırı sorulur.

Fotoğraf: 6-7: Bibi müşkül'de misafirlere sunulacak adak yemeği (kesilen horozun eti ve özbek pilavı)

Hamile gelin, misafirlere kurban etinden, Özbek pilavı pişirir. Kötü ruhların uzaklaştırılması için ateşe *'ispen'* adı verilen tütsü atılır.

Fotoğraf 8: Misafirler beraberlerinde şekerlemelere ek olarak yörede *bağursak* olarak adlandırılan edilen yağda kızartılmış hamur getirirler.

Bu hediyeleşme 'karşılıklılık ilkesine' bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Özbek kültüründe birçok kutlama ve merasimde (düğünlerde, bebek toyunda, adaklarda, cenazede vb.) sıkça karşılaşılan hediyeleşme, kadınlar arası dayanışmanın bir yansımasıdır.

Fotoğraf 9: Yaşlı mamaların oturma düzenleri ve ibrikle el

Fotoğraf10: Yemek Sofrası

Yaşı ileri olan kadınlar eşikten uzak yerlerde oturturular. Bu oturma şekli, toplum içerisinde 'mama' bu yaşı ileri kadınların statüsünü de anlamamızı sağlamaktadır. Evin genç kızı ya da gelini misafirlere hizmet etmek üzere kapı ağzına yakın bir yerde oturur. Eller maşrapayla yıkanır ve dasterhan örtüsü (Özbek kadınlarının dokudukları sofraya örtüsü) yere serilerek yemekler (Özbek pilavı, bağursak, yoğurt, nan, şekerlemeler, çay vb.) sofraya getirilir. Ekmek (nan), ve şekerlemeler Bibi müşkül yemek merasiminin ana ikramlarıdır. Sofrada bulundurulması gerekir.

Fotoğraf 11-12: Artarda tekrar eden dua merasimi

Yemek merasiminden sonra, dua merasimi başlar. Yemekler yendikten sonra sofrada arka arkaya 4-5 defa aralıklarla İslam'ın kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'den ayetler okunur. Mama, duaları makamlı bir şekilde okur, topluca, bir ağızdan 'âmin' denilir. Dualar okunduğu esnada misafirlerin Bibi müşkül için getirdikleri şekerlemeler sofraya yayılmış halde bulunur. Vatanın varlığı birliği ve dirliği için topluca dua edilir. En son aşamada misafirler kendi dilekleri için herkesten dua beklerler. İsteyen katılımcılar dileklerini sesli olarak dile getirir ve bunun üzerine tüm katılımcılar bir ağızdan 'âmin' der. Tanıklık edilen ritüelde, bir katılımcı askerde olan oğlunun sağ salim evine dönmesi, diğer bir katılımcı hasta olan bir yakınının iyileşmesi ve bir diğeri ise gelininin hamile kalması için dileklerini sesli dile getirmişlerdir. Bu uygulama Durkheim'in '*kolektif coşku ve heyecanın*' ortaya çıkardığı, bunun da güçlü bir grup aidiyeti sağladığı görüşünü destekler mahiyettedir.

Bu ritüel, bireyler arasında bir bağ oluşturmakta, içerisinde yer alana sembollerin toplumsal ahlaki duygular ve ortak kimlik hisleri ürettiği görülmektedir. Özbekler, kötü ruhlardan korunma gereksinimlerini yerine getirmek için ritüellerde bir araya gelmektedirler. Ritüel içerisinde yer alan birçok sembol insanları birbirleriyle yakınlaştırarak bir araya getirmekte, ortak bir dil yaratmakta ve bu sayede grubu bütünleştirmektedir.

Fotoğraf 13: Hamile kadının eteğine 'okunmuş şekerlemelerin' atılması

Adağı adayan 'mama' sofraya saçılmış tüm 'okunmuş' şekerlemeleri gelen misafirlere eşit şekilde paylaştırılır. 'Okunmuş' şekerler semboliktir. Bu şekerlerin olmadık yerlere atılmasının 'günah' olduğuna ve ayrıca bu şekerlerden yiyen kişilerin dileğinin kabul olacağına inanılır. Toplanan şekerler, genellikle çocuklara verilir. Adına Bibi müşkül yapılan gelinin eteğine, misafirlerin şeker saçması beklenir. Buna Özbekler '*şeker çaçma*' derler. Etek kadının yuvasını, ailesini sembolize eder. Kadın eteğinde bir şeyler taşır, çocuğunu oturtturur. Bu uygulama düğünlerde gelinin başına, bebek toyunda bebeğin beşiğine saçılan şekerlerle aynı anlamı taşır. Bu şekilde kötü ruhların şekerlerin parlak görüntüsüne aldanarak dikkatlerinin dağıtacaklarına inanılır.

Şeker saçma pratiği arkasında derin anlamlar barındırır. Şeker saçma nazarın değmemesi diğer bir deyişle kötü ruhun tesir etmemesi için iyi ruhlara bir sunudur. Aynı zamanda, katılımcının kendilerinden gelebilecek 'nazarı' ortadan kaldırmak amacıyla da uygulandığı görülür. Şeker vermenin diğer bir amacı ise, neredeyse tamamı evli ve çocuklu olan kadınların, hamile gelinin de kendileri gibi 'kazasız belasız' doğum yapması ve çocuklarını büyütmesi şeklinde dua etmeleri anlamındadır. Bir nevi kendi sahip oldukları şansı ona da bulaştırma arzusudur. Katılımcılar, geline kendi şekerlerinden vererek, güç, iyi şans vermiş olurlar. Şeker, semboliktir. Şeker, kötü ruhların dikkatini dağıtacağı gibi, aynı zamanda tatlıdır ve iyi şeylerle özdeşleştirilir. Diğer bir yaklaşımda gebe kadının eteğine şeker saçmanın dileklerin kabulüyle bir ilişkisi vardır. Birey kendisine verilen 'okunmuş şeker', kadının eteğine atarak dilek tutar. Bu sayede dileğinin kabul olacağına inanır.

Fotoğraf 14-15: Mama tarafından bütün halinde iki ekmeğin (nan) dasterhana sarılması

Özbeklerin ifade ettiği şekilde söyleyebilirsek *'dasterhana sarılı iki tane kırılmamış nan'*, geline verilir. Hamile gelin, sofranın örtüsüne (*dasterhan*) sarılı bu iki ekmeği (*nan*), başının üzerinde taşıyarak mahallede gezer.

Fotoğraf 16-17: Hamile gelinin dasterhana sarılı ekmeği başında taşıyıp mahallede gezmesi

'Dasterhana sarılı ekmeği başının üzerinde gezdirme', dasterhanın ve nanın güçlerini almak anlamına gelir. Ritüelin başından sonuna kadar, yer sofrasının üzerinde bulunan iki ekmeğin, buğday, un gibi bereketi temsil etmektedir. Diğer bir anlamda 'gelinin bereketiyle geldiğini' inancını sembolize etmektedir.

Özbekler için ekmek, hem kutsal hem de koruyucudur. Beşikteki bebeğin başının altına ekmek koyularak, kötü ruhların uykudayken bebeği rahatsız etmesine engel olmak istenir. Gece geç saate sokağa çıkan kişi yanına ekmek alır. Diğer bir anlamda kutsaldır da üzerine basılmaz, kırıntısına kadar kaldırılır ve bir köşeye konur. Sofrada bulunan ekmeğe duaların da tesir ettiği, gücünün daha da arttığına inanılır. Dasterhan ve ekmeğin üzerine dua okunması ekmeğin ve dasterhanın gücünü artırır. Dasterhana sarılan 'okunmuş' ekmeklerin var olan gücü daha da artar. Dasterhan da Özbekler için kutsaldır. Gelin bu gücü, başında taşıyarak güvenli alanından dışarı çıkar ve sokakta yürüyerek kötü ruhlara ve nazara karşı güçlü durumdayken kendini gösterir. Kötü ruhların hamilelik sürecinde kendisine yanaşmaması için bir gözdağıdır. Diğer bir anlamda da gelinin çevreye önemli bir eşikten geçtiğinin de ilanıdır. Gelin bu ritüelle eşikten geçmiş, statü atlamış ve daha önce hiç olmadığı kadar kutsal güçlerle korunmaktadır.

Fotoğraf 18: Adağı adayan mamanın, gelen misafirlere ellerini yıkamaları için su tutması ve ıslak ellerini kendisinin elbisesine silmeleri uygulaması

Bibi müşkülün sonunda adağı adayan 'mama', gelen tüm misafirlerinin eline maşrapayla su döker ve misafirler ellerini mamanın elbisesine siler. Misafirler dış kapıya kadar uğurlanır ve ritüel tamamlanmış olur.

Sonuç

Bibi müşkül, 'müşkül' durumda olan tüm kadınlara ve çocuklara yardım edeceğine inanılan kutsal kadın ruhudur. Bebeklerin ve çocukların koruyucusudur. İslam öncesi Türk kültüründe Umay ana ile ortak özelliklere sahiptir. İslam sonrası Bibi Fatıma ile özdeşir. 'Bibi müşkülün eli', 'Bibi Fatıma'nın eli' ve birçok kaynaktan geçen 'Bibi Umay'ın eli' ifadeleri aynı kutsal ruha işaret ettiği söylenebilir. Her üç ifade şeklinde de beklenti, kutsal kadın ruhunun, bu adağı adayan ya da söyleyen kişilerle (örneğin gücünün doğum yaptıran ebeye, doğum yapan kadına, hamile kadının bebeğini korumasına ya da kadına güç verip doğumunu sağlıklı yapmasına, işlerin rast gitmesine, yapılacak işin en iyi şekilde sonuçlanması vb.) bütünleşmesi dileğidir.

Kendisinin ana sembol olduğu Bibi müşkül adak ritüeli, sembollerle doludur. Bu semboller toplumlar içinde bireyler arası özel bir iletişim alanıdır. Emik bir yaklaşımla anlaşılması mümkündür. Bu ritüelde, sembollere genel olarak bakıldığında, ana tema kötü ruhlara karşı, kutsal kadın ruhunun kadını ve çocuğu koruması isteğidir. Kadına yol göstermesi, müşkül bir durumda yanında olması, üstesinden gelmekte zorlanılan işlerde 'el vermesi' isteğidir.

Bu ritüel içerisinde İslam öncesi ve İslam sonrası sembolleri barındırması bakımından dikkat çekicidir. Kutsal kadın ruhunu sembolize eden Bibi müşkül, sofraya ve gebe kadının eteğine şeker saçma, yıkanan elin elbiseye silinmesi, dasterhan içerisinde iki ekmek(nan) sararak gezme gibi uygulamalar ve bunların altında yatan anlamlar Eski Türk İnanç yapısını anımsatırken, İslam'ın kutsal kitabı Kuran'dan dualar okunması, kurban kesilmesi, Bibi müşkülün peygamberlerin eşleri 'Bibilerimizi' ve ayrıca özellikle Hz. Ali'nin kızı Hz. Fatıma'ya işaret edilmesi, bu ritüelin *Allah rızası* için yapıldığının söylenmesi vb. ifadeler İslami semboller olarak değerlendirilebilir. Bu noktada Bibi müşkül ritüelinin İslamiyet ile birlikte zaman içerisinde karşılıklı etkileşime bağlı olarak yeniden üretildiği söylenebilir.

Bibi müşkül ritüelinin toplumun içerisinde birçok işleve sahip olduğu görülmektedir. Kriz ritüeli olan Bibi müşkül, Özbek kadınları için endişe ve belirsizliğe karşı yatıştırıcı bir işleve sahiptir. Ritüelin diğer bir işlevi ise kadınlar arası statü ve rollerin pekiştirilmesidir. Ritüelde toplum içerisinde bilge olarak konumlanan mama adı verilen kadınlara olan saygı her seferde tekrarlanır. Mamaların oturacakları yer, diğer misafirlere göre farklıdır. Kadınlar arasında yaşa ve tecrübeye bağlı olarak şekillenen statü ritüellerde belirginleşir. Mamalar sofranın başköşesinde, eşikten uzakta oturturlar. Gençler ellerini yıkamak için maşrapayla su dökerler ve hizmet ederler. Genel olarak bakıldığında Özbekler genç kuşakların ileri yaş erkek ve kadınlara saygı göstermesine önem verirler. Toplum içerisinde tecrübeli, sözü geçen ve bilge olduğu düşünülen erkek bireylere *Aksakallılar*, kadınlara ise *mama* denilir ve saygı gösterilir. Bu ifadeler aslında toplumsal statünün de bir göstergesidir. Ritüellerde bu statülerin hatırlatıldığı alanlardır.

Özbekler, Türkiye'ye göç ettiklerinde beraberlerinde anılarını, değerlerini, gelenek ve göreneklerini, inançlarını vb. getirmişlerdir. Dervişhane, Nevruz kutlamaları, Peygamber Toyu gibi Bibi müşkül de Özbekleri bir arada tutma işlevine sahiptir². Genç kuşağın geleneksel ile yeni arasında kalma durumuna bir çözüm olarak düşünülebilir. Bireyin sosyalizasyon sürecinde ritüele tanıklığı ve ya ritüel içerisinde aktif görev alması, topluma entegrasyonda etkilidir. Farklı kültürel yapılar içerisinde bile, grubun nesiller boyu birlikteliğini, aidiyetini ve kolektif kimliğini korumasında ve sürekliliğinde etkili olduğu söylenebilir.

² Dervişhane, tüm halkın gıda ve para yardımıyla gerçekleştirilen bir adaktır. 'Hayrat' ya da 'Sadaka' olarak da adlandırılır. Nevruz ise bahar bayramıdır. Detaylı bilgi için bkz. Eraslan, Aylin, (2015), Antakya'da Yaşayan Özbekler 'de Nevruz Bayramı ve Nevruz Tatlısı: Sümek, folklor/edebiyat, s. 110-118.

Peygamber Toyu, Özbeklerin, Hz. Muhammed'in öldüğü yaşa (63), geldiklerinde kutladıkları peygamber toyu denilen kutlamadır. Detaylı bilgi için bkz. Eraslan, Aylin, age. 2015: s.119.

Sonuç olarak bu ritüel toplum içerisinde grup dayanışmasını ve birlikteliğini sağlamakta, toplumun kolektif hafızasını canlı tutarak, grup kimliğinin korunmasını ve aktarımını mümkün kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Bibi müşkül ritüeli, Özbek kimliğinin devamını sağlayan bir unsur olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

AYDIN, Suavi ve Kudret Emiroğlu, (2003) **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat.

BARFIELD, Thomas, (1997) **Anthropology**, Avustralya: Blacwell.

BATES, Daniel, (2009) **21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji**, (Çev. Suavi Aydın ve diğerleri), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

BAYSAN, Münire, (2014) Kütahya ve Çevresinde Sağaltma Ocakları Ve Yapılan Tedaviler, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 77-84.

BEKKİ, Salahaddin, (2004) Nevruz-Kurban İlişkisi ve Kurbanı Bağlı Olarak Yapılan Ritler-Pratikler, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 3.

EDGAR, Andrew, (2007) **Kültürel Kuramda Anahtar Kelimeler**, (Çev. Mesut Kardeşhan), İstanbul: Açılım.

EMİN Köktaş, (1998) **Din Sosyolojisi**, İstanbul: Vadi.

ERASLAN, Aylin, (2015) Antakya'da Yaşayan Özbeklerde Kimlik ve Aidiyet, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

ERASLAN, Aylin, (2015) Antakya'da Yaşayan Özbekler 'de Nevruz Bayramı ve Nevruz Tatlısı: Sümelek, **folklor/edebiyat**, s. 110-118.

ERGİNER, Gürbüz, (1997) **Kurban**, İstanbul: YKY.

FİSCHER, Michael, (2011) **Kültürel Eleştiri Olarak Antropoloji İnsan Bilimlerinde Deneysel Bir An**, (Çev. Barış Cezar), İstanbul: Koç.

GREAVES, Thomas, (1997) **A Dictionary of Cultural and Critical Theory**, Ed. Michael Payne, Massachusetts, USA: Black Well.

GOODY, Jack, (2017) **Mit, Ritüel ve Söz**, (Çev. Damla Sezgi), İstanbul: Küre.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, (1993) **Düşünce Tarihi**, İstanbul: Remzi.

KÖKTAŞ, Emin ve Yasin Aktay, (1998), **Din Sosyolojisi**, Vadi: Ankara.

LAVENDA, Robert, (2005), **Core Concepts in Cultural Anthropology**, Toronto: Higher Education, 77-78.

MALINOWSKI B. (2004) **Essentials of the Kula in Anthropology in Theory: Issues in Epistemology**. (Ed. R. Jon McGee and Richard Warms), USA: Mountain View:

Publishing, PP:157-172.

MORRIS, Brian, (2004) *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, (Çev. Tayfun Atay), Ankara: İmge.

ÖGER, Adem, (2010) Tarsus Ve Çevresinde Sağıltma Ocakları Ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish Turkic**, s. 1231-1246.

ÖZBUDUN, Sibel, (2007) *Antropoloji Kuram ve Kuramcılar*, Ankara: Dipnot.

TURNER, Victor, (2018) *Ritüeller Yapı ve Anti-Yapı*, (Çev. Nur Küçük), İstanbul: İthaki.

TURNER Victor (1967) *The Forest Of Symbols "Aspects of Ndembu Ritual*, London: Cornell University, 536.

TÜRKAN, Kürşat ve diğerleri, (2018), Hatay Yöresi Halk Hekimliğinde Ocaklık Geleneği: Samandağ Örneği, **Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi**, . 169-182

<http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (erişim tarihi 02.06.2018)

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi

Cilt : 6 Sayı : 15 Sayfa: Kasım 2018 Türkiye

Araştırma Makalesi

BATI ANTALYA'DA TARİHİ YAPILARDAN KAYNAKLANAN YER ADLARI ÜZERİNE*

Dr. Öğr. Gör. Aysun Gündüz ÖNAL**

ÖZ

Dilimize yer adı bilimi olarak çevrilen toponimi, Yunan kökenli olup *topos* “yer” ve *onoma* “ad” kelimelerinin birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Ad biliminin önemli inceleme alanlarından biri olan yer adı bilimi, son yıllarda araştırmacıların üzerinde titizlikle durduğu bilim dallarından biridir. Bu bilim dalı, yer adlarını veriliş eğilimleri, kökenleri ve yapıları açısından değerlendirir. Bunun yanında yer adlarının geçirdiği değişiklikleri de tarihî kaynaklara dayanarak gün yüzüne çıkarır.

Tarih boyunca çok farklı medeniyetlerin yerleşme alanı olan Antalya, Bergama kralı II. Attalos'un tahta geçişinden sonra İ.Ö. 158 yılı civarında kurulmuştur. Adını kral Attalos'tan alan bu şehir, kaynaklarda Atalia, Adalia, Satalia, Antaliyye, Adalya gibi isimlerle yer alır. Her dönemde yerleşim merkezi olarak kullanılan Antalya ve çevresinde antik dönemlerden kalma yer adlarına sıklıkla rastlanır.

Bu çalışma, belediyelerden alınan numarataj belgeleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Çalışmada Batı Antalya'da bulunan tarihî yapılardan adını alan yer adları üzerinde durulmuştur. Tarihî yer adları ile tarihî yapıların kaynaklık ettiği yer adları aynı çatı altında değerlendirilmiştir. Bu adların tarihsel gelişimleri ve yapısal özellikleri verilmeye çalışılmıştır. Türkçe yer adları, Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimleriyle, alıntı yer adları ise esas şekilleriyle konu edilmiştir. Yabancı kökenli kelimelerden değişerek geldiği düşünülen yer adları eğer ek almıyorsa basit olarak kabul edilmiştir. Birleşik kelimelerden oluşan yer adları ise kendi içinde gruplandırılmıştır. Çalışmanın amacı, Batı Antalya'nın kültürel hazinelerinden biri olarak kabul edilen tarihsel yer adlarını gelecek nesillere aktarmak ve toponimi bilimine katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Batı Antalya, tarihî yer adları, yer adı bilimi, köken bilgisi.

THE PLACE NAMES IN WEST ANTALYA WHICH ORIGINATED FROM HISTORICAL BUILDINGS

ABSTRACT

Toponymy, which is translated into Turkish as the science of place names, is originated from Greek and formed by combination of the words “topos” meaning “place” and “onoma meaning “name”. Toponymy, which is an important research area of the science of names, has been one of the scientific disciplines that researchers have meticulously focused on in recent years. This discipline, evaluates the place names in terms of the naming tendency, origins and structure. Besides, using historical sources the discipline uncovers the changes in the place names.

Antalya which is a settlement area of various civilizations throughout the history was established when Attalos the second of Pergamon succeeded to the throne around B.C. 158. The

---

* Bu makale Batı Antalya Yer Adları (Sınıflandırma ve Dil Bilgisi İncelemesi) adlı tezden üretilmiştir.

**Alanya Alaadin Keykubat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aysungunduzonal@hotmail.com , ORCID NO: 0000-0001-5561-9175

city named after the king Attalos takes place in the literature with the names such as Atalia, Adalia, Satalia, Antaliyye, Adalya. The names of places dating back to ancient times are frequently encountered in Antalya and its surroundings which have been used as settlements throughout history.

The data of the study is obtained from municipalities' official documents. The study focuses on the place names which are originated from the names of the historical buildings in West Antalya. Historical place names and the names originated from the historical place names are evaluated under the same origin. In this study, historical development and structural features of these names have been discussed. Turkish place names are considered as their forms in Old and Mid Turkish Eras, while adapted place names are considered as their original forms. The names of places that are thought to have adapted from foreign origin words are considered as simple if they do not have affix. Place names made up of composite words are grouped together. The aim of the study is to transfer the historical place names considered to be one of the cultural treasures of West Antalya to future generations and to contribute to the science of toponymy.

Keywords: West Antalya, historical place names, toponymy, origin knowledge

GİRİŞ

Ad ve adlandırma insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanlar kendilerini, çevredeki kişilerden farklı kılmak, yeni karşılaştıkları kavram ve varlıkları tanımlayabilmek için adlandırma yolunu seçmişlerdir. Niçin verildiğini bilmedikleri; fakat toplum içinde bir anlaşmadan doğduğunu varsaydıkları adları, kendi adlarından başlayarak hep sorgulamışlar, etraflarındaki varlıkların, kavramların, coğrafi şekillerin niçin bu adı aldıklarını benzetme ilgisiyle açıklamaya çalışmışlardır. Yer adları da bu benzetmelerden nasibini almıştır (Gündüz Önal, 2012: 3).

“Türk kültüründe ad verme geleneği, ihtiyacın ötesinde yüceltilen bir değerdir. Türk milleti vatan tuttuğu bu toprakları verdikleri adlarla mukaddesleştirmiştir. Yer adları bir toprak parçasının vatan haline getirilişinin öyküsüdür.” (Güllüdağ, Özkaya ve Mor, 2017: 2).

Yer adı bilimi son yıllarda birçok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Gerek lisansüstü tezlerle gerekse makale ve bildirimlerle beslenen yer adı bilimi çalışmalarında büyük bir artış göze çarpmaktadır.¹ “Dilbilgisinin bu yeni kolu, yer adlarını yapı, anlam ve köken bakımından açıklamaya çalışır. Bu çalışmalarda bütün yer adları, köy ve şehir gibi yerleşme yerlerinin adları, tabii yer adları göz önünde tutulur” (Eren, 1965: 155). Toponimi'nin su adları ile uğraşan dalı hydronymie, dağ adları ile uğraşan dalı ise oronymie'dir (Yavuz-Şenel, 2013: 2239-2254).

Yer adlarının ne zaman verilmeye başlandığı tam olarak bilinmemektedir. İnsanlar yaşadıkları çevreden başlayarak gördükleri her varlığa bir ad vermişler; böylelikle kendilerine bir adres yaratmışlardır. Gerek ticari gerek sosyolojik ilişkilerinde bu kısa adresler önemli bir yer tutmaktadır.

Yer adları, sadece o vatan toprağının adını değil o milletin tarihini ve kültürünü de aksettirir. Anadolu'da verilen yer adlarının çoğunun boy ve cemaat isminden kaynaklanması ve Oğuz kültürünü yansıtır olmasının bir kanıtı olarak gösterilebilir.

¹ Daha geniş bilgi için bk. Güven Şahin “Türkiye’de Yapılmış Toponimi Çalışmaları”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Haziran 2010.

Türkler, kilimlerine dokudukları duygularını, özlemlerini, dağlara, taşlara, nehirlere, ovalara da işlemişlerdir. Bu nedenle Anadolu'da dağ, taş Türk'ün ayak izini taşır.

Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla birlikte, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türklerin yerleştikleri bölgelere verdikleri adlar, sadece Orta Asya'dan getirdikleri adlarla sınırlı kalmamış, Anadolu'da karşılaşılan maddi ve manevi kültür unsurlarından da etkilenmiştir.

Anadolu coğrafyası pek çok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu coğrafyada *Luwi*, *Likya*, *Psidya* dönemlerinden kalma isimlerin izlerine rastlanması da bunu ispatlar niteliktedir. Çalışmamızda adı geçen Batı Antalya bölgesi, Antalya Körfezi ve Fethiye Körfezi arasında kalan ve Akdeniz'e uzanan bir yarımadadır. Bugün Teke yarımadası diye adlandırılan yer, geçmişte Antik Likya'dır (Çevik, 2015: 19). Antik Likya, güneyde Akdeniz, batıda Karya, doğuda ise Pamfilya ile komşudur (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>). Likya ile ilgili en eski kaynaklar Mısır ve Hitit medeniyetlerine aittir. Hitit kaynaklarında "Lukka Halkı", "Lukka Ülkesi" şeklinde geçen Likya, Luvice ve Hititçede "ışıldamak, şafak, gün doğumu, aydınlanmak, parıltı, ışık" anlamlarına gelmektedir (Çevik, 2015: 32). Tarihi İbere göre ise Likya kıt'ası eskiden Mylien yahut Maylyad ismiyle anılırken hicretten 2000 tarihlerinden evvel Atinalı Pandiyosun oğlu Lison veyahut Lycus buraya gelmiş ve bu kıta, ismine izâfetle Lisia veya Likiya adını almıştır (Erten, 1940:9). Likya'da irili ufaklı çok sayıda antik kent vardır. Bu kentler, Likya Yolu güzergâhında görülebilmektedir.

Jeopolitik öneminden dolayı Anadolu, tarih boyunca pek çok milletin ilgisini çekmiş ve bu nedenle de bölgeye hâkim olmak isteyen milletler arasında savaşlar eksik olmamıştır. Pek çok kez el değiştiren Anadolu Coğrafyası'nın tarihî adları bu nedenle sürekli şekil değiştirmiştir (Şenel-Gündüz Önal, 2017: 154). Bu çalışmada Batı Antalya (Antik Likya) bölgesindeki tarihî yapılardan ismini alan ve şekil değiştiren yer adları üzerinde durulmuştur. Antik yapıların yanına veya üstüne kurulduğu için ören, hisar gibi kelimelerle oluşturulan yer adları da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu adlar, belediyelerden alınan belgeler doğrultusunda belirlenmiştir. Antik bir kent civarında kurulup sonraları adı değişen yer adları, veriliş eğilimleri açısından başka gruplara girdikleri için bu çalışmaya dâhil edilmemiştir (Gündüz Önal, 2018).

ADRASAN (KUMLUCA): Antik adı Atrasas olan Adrasan, Zgusta'ya göre yerel bir Anadolu ismidir (Çevik, 2015: 463). Bilge Umar ise Adrasan isminin aslında Adrassa-(wa)na olduğunu ve bunun "Adrassa ülkesi" anlamına geldiğini söyler (Umar, 1993: 20). 1530 tarihli kayıta Elmalı kazasına bağlı bir köy durumunda olan Adrasan, 1928 yılına gelindiğinde Finike kazasına bağlı olarak aynı adla gösterilmiştir (Dâhiliye Vekâleti Teşkilatı, 1928: 136). 1960 yılından sonra Çavuşköy adını almıştır. Çavuş isminin bir cemaat ismi olduğu tahmin edilmektedir. Çavuş cemaati, Türkmân Yörükânı tâifesindedir (Türkay, 1979: 251). Günümüzde mahalle olan bu yerleşim yeri 2009'dan beri de antik ismiyle bilinmektedir.

ANDİFLİ (KAŞ): Helen dilinde Antiphellos olarak adlandırılan Kaş bölgesi, Phellos'un karşısı anlamında kullanılmaktadır. Çukurbağ'ın eski ismi olan Yunanca Phellos "Taşlık yer" olarak anlamlandırılır. Kaş da Çukurbağ'ın karşısında kaldığı için Antiphellos yakıştırmaları uygun düşmüştür. Anadolu Selçukluları döneminde bu kelimededen değişerek

Andifli adını alan bölge, uzunca bir zaman bu isimle bilinmiştir. Bu bölgeye Kaş adı, Teke Beyi tarafından verilmiştir.

BELÖREN (DEMRE): Hellenistik Dönem'den itibaren kalıntılar barındıran bu yerin o dönemdeki ismi Tragallasos'tur. Hakkında birçok görüş bulunan Tragallos'un kesin yeri saptanamamış olsa da en uygun kalıntıların Belören'dekiler olduğu düşünülmektedir (Çevik, 2015: 352). 1928 yılındaki kaynakta Muskar ismiyle kaydedilen söz konusu mahalle, 1960 yılından sonra sınırlarındaki eski kalıntılar nedeniyle Belören adını almıştır. Nişanyan'a göre Muskar ismi, Yunanca "daracık" anlamına gelen Mosxari kelimesinden türemiştir (<http://nisanyanmap.com>).

BEY HAMAMI (ELMALI): Bu cadde adını, Ömer Paşa Camisi'nin yanı başında bulunan Ağalar Hamamı olarak da bilinen Bey Hamamı'ndan almıştır. Bu hamamın 16. yy. sonu veya 17. yy. başlarında Ketenci Ömer Paşa tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir (Çiftçi, 2008: 62).

BÜYÜKSÖĞLE (ELMALI): Tarihte Soklai (<http://www.antalyakulturturizm.gov.tr>) olarak bilinen bu yerleşim yerinin adının Türk ağız yapısına göre şekillendiği düşünülmektedir. Köyde yer alan ve yıpranmış olan antik kalıntılar, burada eski zamandan beri yaşamın var olduğunu gözler önüne sermektedir. 1831 tarihli nüfus sayımında (Ak, 2014: 29) Elmalı'ya bağlı olarak gösterilen Söğle köyü sonraları Büyüksöğle ve Küçüksöğle olarak ikiye ayrılmıştır.

BOZHÜYÜK (ELMALI): Elmalı bölgesinde yapılan ilk arkeolojik kazılardan biri olma özelliğini taşıyan ve 1455 yılında yapılan tahrirde (Karaca, 2002: 442) Semaeyük adıyla kaydedilmiş olan bu köyün ismi daha sonraları değiştirilmiştir. Bir zamanlar yüksekte olduğu için semâ ile başlayan bir ad verilmiş olabilir. Semayük, Simayük gibi adlarla anılan bu köy, 1968'e kadar olan köylerimizi ele alan kaynakta Bozhüyük olarak kaydedilmiştir (İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 1968: 101). Bu isim ise köyde bor madeninin bulunması dolayısıyla verilmiştir.

DEMRE: Lykia şehirleri arasında yer alan ve Likya Birliği'nde büyük bir rol oynayan bu ilçenin tarihteki adı Myra'dır (Onat, 2000: 250). Nevzat Çevik bu adın en eski şeklinin "Muri" olduğu kanısındadır. Ona göre bu isim Myra yağının (Mür) üretildiği mersin bitkisinden gelmektedir. Kazılarda çıkan mür yağı şişeleri, mür yağı saklama odaları vs. bu iddiayı kanıtlamaktadır. Myra adı Orta Çağ'da Nikolaos Stamiris veya Stamirra; İdrisi'de ise Almira olarak anılmaktadır (Çevik, 2015: 359). Bilge Umar ise Myra isminin kökeninin Luwi dilinden geldiğini ve "Yüce Ana Tanrıça" anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Umar, 1993: 593). Demre'nin çevresinde hâlâ rastlanılan yaban mersini ağaçları Çevik'in iddiasını kuvvetlendirmektedir. 1455 yılında yapılan tahrirde (Karaca, 2002: 443) Kaş Nahiyesi'ne bağlı bir köy durumunda olan Demre'nin adı, 1928 tarihli kaynakta ise Temre olarak görülmektedir (Dâhiliye Vekâleti Teşkilâtı, 1928: 138). 6 Haziran 1968 yılında Gökyazı, Alakent, Kum ve Yaylakaya köylerinin katılımıyla Zümrütkaya adıyla belediyelik yapılmıştır. Bu adın verilisinde Demre'nin doğal güzellikleri ve kaya mezarları etkili olmuştur. 4 Temmuz 1987 günü ise Kale adıyla ilçe olmuş, 2005'ten itibaren de tekrar Demre adıyla anılmaya başlanmıştır (<http://demre.bel.tr>).

ELMALI: Teke yarımadasında varlığını sürdüren Likya'nın doğusunda Pamfilya, batısında Karya, kuzeyinde Psidya, güneyinde de Akdeniz bulunmaktadır (Ekiz, 2001: 19). Elmalı'nın konumundan dolayı Antik çağlardan itibaren iskân edildiği düşünülmektedir. S. Fikri Erten'e göre bir Likya şehri olan Elmalı'nın o dönemdeki adı Amelas'tır (Erten, 1940: 17). Fakat son bulgular ışığında Elmalı şehir merkezi'nin Lykia dönemindeki adının Akarassos olduğu düşünülmektedir. İ.Ö 500 yıllarında yaşamış olan Lykialı Kapiton, Akarassos'un bir Lykia kenti olduğunu bildirir. Akarassos, geç dönemlere kadar varlığını sürdürmüştür. Bilge Umar, Akarassos isminin "Yüce Doruk Kenti" anlamına geldiğini söylemektedir (Umar, 1993: 35). İ.S.6. yüzyılda Elmalı Havzası Kabalia şeklinde adlandırılmaktadır (Tüner, 2002: 100). İlçe çok erken tarihlerde Elmalı adını almış olmalıdır. XV ve XVI. asırda Teke sancağının en önemli yerleşim yerlerinin bulunduğu bir nahiyedir (Karaca, 2002: 73). XIX. yüzyılda Konya Vilayetinin Antalya sancağına bağlı olarak görülmektedir (<http://www.antalyakulturturizm.gov.tr>). Bu yerleşim yerinin Osmanlı kaynaklarındaki ismi hep Elmalı şeklindedir. Bu ismin Elmaların bolluğundan geldiği düşünülse de Evliya Çelebi Seyahatname eserinde şöyle bir açıklama yapar: *"Bu şehrin şimal canibinde zirvei âlâya serçekmiş bir püšte vardır. Anda hâlâ nümayan mağaralar vardır Teke Bay Oğulları asrında ol mağaranın yerinden Almalı yedinden Almalı sadası istima olunub nice yıl bu hal üzre mürur idüb bir ferdi âferide dahme küşalık idüb bir kimesne muvaffak olmaz Hâlâ ki herkes mağara içindeki genci görürler Âli Germiyan Oğullarından Yakub Germiyanın İshak Fakih nam bir hacesi gelüb mezkûr dahme dibinde bir erbaîn çıkarub Leylei Kadirde rede altın ve gümüş ırmak misal taşra akub Teke Bay Oğluna öşrûn virüb ve Almalı diye diye cümle Elmalı halkın Teke Bay iken Elmalı Bay olub bu şehre Elmalı dimenin sebebi tesmiyesi oldur"* Biz ise bu ismin Amelas'tan türediğini düşünmekteyiz.

ESKİHİSAR (ELMALI): 1831 yılında yapılan nüfus sayımında (Ak, 2014: 29) Eskihisar olarak kaydedilen bu köyün adında bugüne kadar herhangi bir değişiklik olmamıştır. Günümüzde mahalle olan bu yerleşim yeri adını, yakınında bulunan antik Amelas harabelerinden almıştır.

FİNİKE: Portakallarıyla ünlü bu yerleşim yerinin adı, büyük ihtimalle kurucusu olan Fenikeli tüccarlardan gelmektedir (Çevik, 2015: 405). Umar, bu adın Hellen dilinde Phoinika/Phoinike'den geldiğini bunun da "Hürmalık, Palmiyelik" demek olduğunu belirtir (Umar, 1993: 267). Döneminin tek kaynağı olan Evliya Çelebi "Seyahatname" adlı eserinde Finike'nin Teke Bey Oğlu Ahmed Bey tarafından fethedildiğini, içinde 300 hanenin bulunduğunu ve her yerin limon, turunç, bağ ve bahçelerle kaplı olduğunu söyler (Evliya Çelebi, 1935: c.IX, 275). 1530 tarihli tahrirde (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995: 152) de Finike şehri olarak kaydedilen bu yerin adında bugüne kadar herhangi bir değişiklik olmamıştır. Finike, 1914 yılına kadar Elmalı'ya bağlı bir mahalleyken bu tarihten sonra ilçe statüsü kazanmıştır.

GEDELMA (KEMER): Likya dönemindeki adı Kadrema'dır. Bu yerleşimde Orta Bizans döneminden kalma bir kale mevcuttur. Bilge Umar, Kadrema isminin Kadra-(u)ma, "Kadra Halkı" anlamına geldiğini belirtir (Umar, 1993: 259). Kadrema ismi sonraları değişerek Gedelma'ya dönmüş olmalıdır.

GELEMİŞ (KAŞ): Antik Patara harabelerinin yakınında kurulduğu için ilk adının Patara olduğu söylenebilir. Bilge Umar, Patara adının Pada-(u)-ra'dan türediğini bunun da "Koca

ırmak, büyük ırmak” anlamına geldiğini belirtir (Umar, 1993: 628). 1928 yılındaki kaynakta da Gelemiş olarak kaydedilen bu yerin adında bugüne kadar herhangi bir değişiklik olmamıştır. Umar, ilkçağ kenti olan Patara kalıntılarında yerel halkın Kelemiş Harabeleri dediğini bunun da Codex Kültür Atlası’nda işaretlendiğini belirtir. Ona göre Patara’nın unutulmayan diğer bir adı da Kalamissa’dır (Kala-(u)m(a)-issa) ve bu kelime İskele Halkı Kenti anlamına gelmektedir (Umar, 1993: 363). Nişanyan ise Gelemiş’in Kalamis (Yun. kamışlık) kelimesinden türediğini söyler (<http://nisanyanmap.com>). Gelemiş’in Eşen Çayı ağzında kurulduğu düşünüldüğünde her iki adlandırma da mantıklı görünmektedir.

GÖMBE (KAŞ): Akdağ’ın eteklerinde bugün hala yayla olarak kullanılan Gömbe’nin Likya dönemindeki adı Komba’dır (Çevik, 2015: 283). Gömbe kelimesinin Komba’dan evrilmiş olduğu açıktır. Umar, Komba kelimesinin anlamını tam olarak saptayamamıştır (Umar, 1993: 458); fakat Anadolu ağızlarında Gömbe “Bir çeşit ırmak” anlamına gelir. Gömbe’nin bulunduğu coğrafyadaki Uçarsu ve Yeşilgöl bu ismi doğrulamaktadır.

GÜZÖREN (KUMLUCA): Günümüzde mahalle olan Güzören’in Likya dönemindeki adının Pygela olduğu düşünülmektedir (Çevik, 2015: 450). Osmanlılar döneminde Savrun ismiyle anılan bu köyün adı 1960’tan sonra sınırları dâhilinde bulunan ören yerinden dolayı Güzören adıyla değiştirilmiştir (İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 1968: 257). Savrun kelimesinin Savran kelimesinin değişmesiyle oluşmuş olduğu aşikârdır. Savran, Anadolu ağızlarında “Deveci, devecibaşı” gibi anlamlara gelmektedir. Bölge insanının bu işle uğraşmış olması muhtemeldir. Savran, Yörükân tâifesinden bir cemaattir (Türkay, 1979: 565).

KALEÜÇAĞIZ (DEMRE): Myra’nın (Demre) 14 kilometre güneybatısında yer alan Üçağız, Likya döneminde Teimiusa adıyla, Rumca’da ise Tristoman adıyla anılmaktadır. Kekova adasının gizlediği Ölüdeniz’den üç yolla açık denize çıkılabildiği için tarih boyunca Üçağız anlamına gelen isimler kullanılmıştır (Çevik, 2015: 328). Kaleköy’ün ise Likya dönemindeki adı Simena’dır. Umar’a göre Simena kelimesi Luwi dilinde “Kutsal Ana Ülkesi” anlamına gelmektedir (Umar, 1993: 728). 1933 yılındaki kaynakta yer almamasına rağmen 1968 tarihli kaynakta Kaleüçağız şekliyle karşılanan bu yerin adı bugüne kadar değişmemiştir (İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 1968: 301).

KARAÖZ (KUMLUCA): Likya döneminde bu bölgenin adı “Melanippione”dur. Korsan Koyu’nun hemen yanında yükselen alçak tepenin üzerinde kurulmuştur. Melas “siyah” ve hypos “at” kelimelerinden oluşan bu ismin anlamı “Kara at”tır. Ortaçağ’da “Aziz Stephanos” veya “Karaözi” şeklinde isimlendirilen bu bölge Karaöz ismini buradan almıştır (Çevik, 2015: 461).

KÜÇÜKSÖĞLE (ELMALI): Tarihte Serkiz (Ak, 2014: 29) olarak bilinen bu köy adını, Hristiyan âlemi açısından önemli bir din adamı olan Aziz Sergius’tan almıştır (Koday-Aydın, 2016: 448-468). Günümüzdeki adını ise bitişiğindeki Söğle köyünden almıştır. Söğle köyü, sonraları Büyük Söğle, Serkiz de Küçük Söğle adıyla ikiye ayrılmıştır. Soklai (<http://www.antalyakulturturizm.gov.tr>) olarak bilinen bu yerleşim yerinin adının Türk ağız yapısına göre şekillendiği düşünülmektedir.

LİKYA (DEMRE): Batıda Karya, doğuda Pamfilya ve güneyde Akdenizle komşu olan Lykia, bugün Teke yarımadası olarak anılan bölgede kurulmuştur. “Tarihi İbere göre

Likya kıt'ası eskiden Mylien yahut Maylyad ismiyle anılırken hicretten 2000 tarihlerinden evvel Atinalı Pandiyosun oğlu Lison veyahut Lycus buraya gelmiş ve kıtayı ismine izâfetle Lisia veya Likiya tesmiye etmiştir." (Erten, 1940: 9) Çevik ise Likya isminin Hitit kaynaklarında "Lukka Halkı", "Lukka Ülkesi" şeklinde geçtiğini, Luvice ve Hititçede "ışıldamak, şafak, gün doğumu, aydınlanmak, parıltı, ışık" anlamlarına geldiğini belirtir (Çevik, 2015: 32). Söz konusu tarihi hatırlatmak amacıyla da Demre'deki bu caddeye Likya ismi uygun görülmüştür.

NOEL BABA (DEMRE): Söz konusu cadde adını, Noel Baba'dan almıştır. Asıl adı Sen Nikolas olan Noel Baba M.S. 3. asırda Patara'da dünyaya gelmiştir. Myra'daki kiliseye başpiskopos olarak atanmış ve Hristiyan dünyasının yetiştirdiği en büyük din adamlarından olmuştur. Yoksulları koruyup çocuklara yardım etmesi nedeniyle tüm dünyada saygı duyulan Noel Babanın yılbaşı geceleri çocukları hediyelerle sevindirdiği efsane olarak anlatılmaktadır.

OLYMPUS (KUMLUCA): Doğu Likya'nın en önemli kentlerinden biri olan Olympos Hellenistik devirde kurulmuştur (Bayburtluoğlu, 2004: 94). Kesin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte İ.Ö. 167-168 yıllarında basılan Likya Birlik sikkelerinde adı geçmektedir. Kilikyalı korsanların başı Zeniketes şehri üs olarak kullandığı için, bu bölge korsan yatağı olarak bilinmektedir (<http://www.antalyamuzesi.gov.tr>). Umar, Olympos isminin "Dağ" anlamına geldiğini ve bu adın Helenler öncesi bir kültür döneminden kaldığını düşünür (Umar, 1993: 613).

SARAYCIK (KUMLUCA): Daha önce mahalle olan Saraycık'ın Likya dönemindeki adı Kitanaura'dır (Çevik, 2008: 327-341). Eski dönem kalıntılarından dolayı sonraları Saraycık denmiştir.

SURA (DEMRE): Kaş'a yaklaşık 45 kilometre mesafede bulunan Sura, Likya'nın en eski yerleşimlerinden biridir. Çevik, Likçe devirdeki yerel adının "Surezi" olduğu ve bunun da "duvar" anlamına geldiğini düşünmektedir. Yunanca kaynaklarda ise "Soura" ismiyle anılmaktadır (Çevik, 2015: 394). Küçük bir yerleşime sahip olan Sura'nın adı bugüne kadar değişmemiştir.

TEKİROVA (KEMER): M.Ö. 690 yılında Rodoslular tarafından kurulan bu yerleşim yerinin o dönemdeki adı Phaselis'tir (Bayburtluoğlu, 2004: 70). Umar, bu kentin Fenike ile Yunanistan arasında gidip gelen ticaret gemileri için uğrak olmaya elverişli olan bu yöreye uğrayan Fenikelilerce kurulduğunu ve bu kelimenin halk dilinde "Tanrı esirger" anlamına geldiğini belirtir. Yörenin Hellenleşmesinden sonra ise bu adın Hellen dilindeki Phaselos (fasulye) sözcüğünden türediği yolunda inançların arttığını ve bu kelimenin doğru şekli olan Passala'nın "Deniz kenticik" anlamında olduğunu belirtir (Umar, 1993: 659). Şu anda olduğu gibi 1928 yılında da Kemer'e bağlı olan bu yerin o dönemdeki adı ise Tekfur ova'dır (Dâhiliye Vekâleti Teşkilâtı, 1928: 129). Yerleşimin bu adı almasında Bizans tekfurlarının payı olduğu açıktır. 1933 yılından sonra ağızlarda olan değişikliklerle Tekirova (Dâhiliye Vekâleti Umum Müdürlüğü, 1933: 717) olarak anılan bu yerleşim yeri turizm açısından önem taşımaktadır. Tekirova Beldesi'nin Cumayeri ve Merkez Mahalleleri Büyükşehir Yasası'ndan sonra Tekirova Mahallesi adı altında birleşmiştir.

YAPILARI BAKIMINDAN YER ADLARI

Bu bölümde tarihî yer adları yapılarına göre ayrılmıştır. Yabancı kökenli yer adları ek almadığı müddetçe basit olarak değerlendirilmiştir.

1. Basit Yapılı Yer Adları

ADRASAN	Luv. Adrassa-(wa)na (Umar, 1993: 20)
GEDELMA	Luv. Kadrema< Kadra-(u)ma (Umar, 1993: 359)
GELEMİŞ	Luv. Kala-(u)m(a)-issa (Umar, 1993: 363)
GÖMBE	Luv. Komba (Çevik, 2015: 283)
ANDİFLİ	Yun. Antiphellos
FİNİKE	Eyun. Phoinika/Phoinike (TTA, 267)
LİKYA	Yun. Lycus veya Lison (Erten 1940:9)
OLYMPOS	Yun. Olympos
SURA	Yun. Soura, Lik. Surezi (Çevik, 2015: 394)
DEMRE	Ar. Temre (OTAL, 1074)

2. Türemiş Yapılı Yer Adları

ELMALI	Alma~Almıla (DLT, C. II, 21)+lı
SARAYCIK	Far. Serāy (OTAL, 939)+cık

3. Birleşik Yapılı Yer Adları

3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Şeklinde Oluşan Yer Adları

BEY+HAMAMI	Bäg (ETG, 266)+Ar. Ĥammām (OTAL, 322)+ı
------------	---

3.2. İyelik Eki Düşürülmüş Ad Tamlaması Kuruluşundaki Yer Adları

BEL+ÖREN	Bil (TS, 32) + Ör-en (KBS, C. II, 668)+ Ø
TEKİR+OVA	Tekfur < Erm. Tagovar (TAS, 783) + Oya (TSD, 486)+ Ø

3.3. Sıfat Tamlaması Kuruluşundaki Yer Adları

BÜYÜK+SÖĞLE	Bedük (DLT, C. II, 77) + Soklai
BOZ+HÜYÜK	Boz (OY, 134) + Üyük (DLT, C. II, 719)
ESKİ+HİSAR	Äski (ETG, 264) + Ar. Hîsâr (OTAL, 372)
GÜZ+ÖREN	Küz (ETG, 286) + Ör-en (KBS, C. II, 668)
KARA+ÖZ	Çara (ETG, 278) + Öz (ETG, 291)
KÜÇÜK+SÖĞLE	Kiçig (OY, 151) + Soklai

3.4. Unvan Grubu Kuruluşundaki Yer Adları

NOEL+BABA	Fr. Noël (TÜS, 1777) + Baba (ETG, 266)
-----------	--

Antalya bölgesi medeniyetlerin beşiğidir. Turizm ve kültür açısından Antalya'nın göz bebeği olan antik yapılar ve bu yapılara adını veren medeniyetler, araştırmacılar tarafından ilgiyle incelenmektedir. Bu yapıların adlarının ne anlama geldiği ve neye istinaden verildiği merak edilen bir konudur. Bugün olduğu gibi antik dönemde verilen isimlerin karşıladığı anlamlar da dönem yerleşiminin nasıl olduğu, şehrin o bölgedeki kurulma amacı hakkında bize bilgiler vermektedir. Çukurbağ'ın karşısında kaldığı için Antiphellos adını alan Kaş bunun en iyi örneğidir. Batı Antalya'da tarihî dönemlerin izlerini taşıyan yer adları ile antik yapılardan adını alan yer adları aslında sayıca fazladır; fakat belediyenin belgelerinde bu adlar yer almadığı için çalışmada değerlendirilmemiştir. Kaynaklara dayandırabildiğimiz yer adlarının sayısı 22'dir. Soruşturma metodu ile bilgi elde edilen ve bu çalışmada yer almayan yer adlarının sayısı ise 19'dur. Bu da Batı Antalya'daki yer adlarının yaklaşık % 2.23'ünü karşılar. Bu oranın düşük olmasının en büyük nedeni Batı Antalya'daki antik adların yerleşim yeri adı olarak kullanılmaması ve genellikle boy, oymak, soy ağırlıklı adların tercih edilmiş olmasıdır. Antik isimler genellikle Yunanca ve Luwice'ye aittir. Ören yerlerinden kaynaklı olarak sonradan verilen yer adlarında ise birleşik kelime grupları daha çok tercih edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AK, Mehmet, (2015), *Teke Yörükleri (1800-1900)*, TTK Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim, (2013), *Divanü Lûgat-it Türk*, TDK Yayınları, Ankara.
- BAYBURTLUOĞLU, Cevdet, (2004), *Lykia*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

ÇEVİK, Nevzat, (2008), "Rhodiapolis ve Kumluca Sınırlarındaki Antik Yerleşmeler", **Arkeolojisi, Tarihi, Doğası ve Tarımıyla Kumluca (Rhodiapolis), Kumluca Belediyesi Yayını**, Antalya, 13-72.

ÇEVİK, Nevzat, (2015), **Lykia Kitabı**, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

ÇİFTÇİ, Aynur, (2008), "Toplum Yapıları," **Elmalı ve Yöresel Mimarlığı(Reha Günay), Elmalı Belediyesi Yayınları**, Antalya, 2008, 43-71.

DEVELLİOĞLU, Ferit, (1996), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara.

DİLÇİN, Cem, (1983), **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.

EKİZ, Abdullah, (2001), **Dünden Bugüne Elmalı**, Akdeniz Yayınları.

EREN, Hasan, (1965), "Yer Adlarımızın Dili", **TDAY Belleten**, Ankara, 155-165.

ERTEN, S. Fikri, (1940), **Antalya Vilâyeti Tarihi**, Maarif V. Derleme Müdürlüğü, İstanbul.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi(1671-1672), (1935), Devlet Matbaası.

GABAİN, A.Von , (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.

GÜLENSOY, Tuncer,(2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.

GÜLLÜDAĞ, N.,Özkaya İ. ve Mor G., (2017), **Kars Yer Adları**, Kitapana Yayınevi, İzmir.

GÜNDÜZ Önal, Aysun, (2012), Alanya'nın Yer Adları, **SDU Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yüksek Lisans Tezi-**, Isparta.

GÜNDÜZ Önal, Aysun, (2018), Batı Antalya Yer Adları (Sınıflandırma ve Dil Bilgisi İncelemesi), **SDU Sosyal Bilimler Enstitüsü- Doktora Tezi-**, Isparta.

KARACA, Behset, (2002), **XV ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı**, Fakülte Kitabevi, Isparta.

KODAY S., Aydın T., (2016), "Elmalı'da (Antalya) Geçmişten Günümüze Yerleşme Adları Üzerine Bir İnceleme", **TUCAUM Uluslar arası Coğrafya Sempozyumu**, Ankara, 448-468.

Türkçe Sözlük,(2011), Komisyon, TDK Yayınları, Ankara.

Köylerimiz, (1933), Dâhiliye Vekâleti Umum Müdürlüğü.

Köylerimiz (1 Mart 1968 Gününe Kadar), (1968), İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara.

ONAT, Burhanettin, (2000), **Bir Zamanlar Antalya**, Me-Pa AŞ, İstanbul.

PAÇACIOĞLU, Burhan, (2016), **VIII. ve XVI. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı**, Kesit Yayınları, İstanbul.

Son Teşkilât-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları,(1928), Dâhiliye Vekâleti Teşkilâtı, İstanbul.

ŞAHİN, Güven (2010), “Türkiye’de Yapılmış Toponomi Çalışmaları”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**.

ŞENEL M. ve Gündüz Önal A, (2017), “Yer Adları (Toponimi) Açısından Tarama Sözlüğü”, *Karadeniz Dergisi*, S. 36, 152-163.

TEKİN, Talât, (2010), **Orhun Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara.

TÜNER, Nihal, (2002), Lykia Yerleşim Coğrafyası’nda Yeni Lokalizasyonlar, **AÜSBE, Yüksek Lisans Tezi**, Antalya.

TÜRKAY, Cevdet, (1979), **Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, Tercüman Kaynak Eserler Dizisi, İstanbul.

UMAR, Bilge, (1993), **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

YAVUZ S. ve Şenel M., (Summer 2013), “Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü”, **Turkish Studies**, 2239-2254.

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri(937-1530), (1995), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

SANAL KAYNAKLAR

www.sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_20/1_%201-17_%20syf.pdf (16.09.2015)

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/15316> (16.09.2018)

<http://nisanyanmap.com/?y=bel%C3%B6ren&t=&lv=1>(12.10.2017)

<http://nisanyanmap.com/?y=gelemi%C5%9F&t=&lv=1&srt=x&u=1&ua=0>(12.04.2017)

<http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/TR,176701/tarihi.html>(15.11.2017)

<http://demre.bel.tr/?menu=Demre-Tarihce>(06.01.2017)

http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/Eklenti/8684,66-dundenbuguneantalya-1cilt-elmalipdf.pdf?0&_tag1=EAB5EB8CD10191854804F3B2554311D8744DD668&crefer=83A4D0441F47CB26E51E3A7D033E0E8912658C3B3D9DC52D2AB063B9E878129C (05.10.2016)

<http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/TR,176701/tarihi.html>(15.11.2017)

<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44409/likya-uygarligi-antik-kentleri-antalya-ve-mugla.html> (15.08.2018)

<http://www.antalyamuzesi.gov.tr/tr/olympus-orenyeri>(28.12.2016)

KISALTMALAR

DLT: Divanü Lûgat-it Türk, Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara, 2013.

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Ahmet Caferoğlu, TDK Yayınları, Ankara, 2011.

ETG: Eski Türkçenin Grameri, A.Von Gabain, TDK Yayınları, Ankara, 1988.

KBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Tuncer Gülensoy, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

OTAL: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ferit Devellioğlu, Aydın Kitabevi, Ankara, 1996.

OY: Orhun Yazıtları, Talât Tekin, TDK Yayınları, Ankara, 2010.

TS: Yeni Tarama Sözlüğü, Cem Dilçin, TDK Yayınları, Ankara, 1983.

TÜS: Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 2011.

TTA: Türkiyedeki Tarihsel Adlar, Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.

TSD: VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, Burhan Paçacıoğlu, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016.

**MİMARİ MEKÂN KURGUSUNDA DOLU-BOŞ TEORİSİ:
ESOGÜ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ, MEŞELİK KAMPÜSÜ**

Prof. Dr. Ayşen Çelen ÖZTÜRK*

Doç. Dr. Duygu KAÇAR**

Dr. Öğr. Üye. Orkun ALPTEKİN***

ÖZ

Üniversiteler genel anlamda bireylere akademik eğitim vermeyi, mesleki beceri ve yeterlilik kazandırmayı, bir yandan da buldukları ülkeyi, bölgeyi, ekonomik ve kültürel açıdan kalkındırmayı amaçlayan eğitim kurumlarıdır. Bu kurumlardan faydalanan kullanıcıların, bilimsel ve akademik çalışmaları için kapalı derslik, laboratuvar, uygulama alanları ile boş vakitlerinde sosyalleşip, dinlenebilecekleri, bedensel aktivitelerini gerçekleştirebilecekleri açık alanlara ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu alanların fiziksel yapıları ve kaliteleri, kullanıcıların kullanma biçimlerini doğrudan etkileyerek, bireyin sosyolojik, psikolojik ve akademik gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Dinamik yapılar olarak üniversiteler, güncel ihtiyaçlara ve yenilikçi bilimsel çalışmalara olanak sağlayabilecek, mekânsal tasarımlara ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışmada, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Meşelik Yerleşkesi'nde yer alan Fen Edebiyat Fakültesi'nin "Eğitim ve İdari" yapı tasarımı kavramsal çerçevesi üzerinden ele alınmıştır. Gestalt prensiplerinden şekil – zemin ilişkisinin üçüncü boyuttaki karşılığı olan dolu – boş teorisi ile tasarlanan yapı, Meşelik Yerleşkesi içerisinde bir doluluk olarak değerlendirilmiştir. yapı sınırları içinde tasarım alanı masif bir blok olarak görülmüş, yatayda ve düşeyde alt zemin, zemin ve zemin üstü kotlarda yapılan boşaltmalar ile biçimlendirilmiştir. Tasarım kararındaki bu boşaltmalar, üçüncü boyutta cephedeki açıklıklar ve yerleşke ile ilişkiyi sağlayan ara kesitler olarak açık alanları formüle etmiştir. İdari, akademik ve sosyal mekanların her biri enformel eğitimi destekleyen açık alanlar çevresinde toplanarak akademik personel ve öğrenci için bir etkileşim alanı oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fen Edebiyat Fakültesi, mimari tasarım, dolu-boş teorisi,

SOLID – VOID THEORY IN ARCHITECTURAL SPACE:

ESOGÜ FACULTY OF SCIENCE AND LITERATURE, MESELİK CAMPUS

ABSTRACT

Universities are educational institutions aiming to give academic education, professional skills and competence to individuals; and to improve the country, region, in economical and cultural perspective in general. Users who benefit from these institutions need closed classrooms, laboratories, practice areas for scientific and academic work and open spaces where they can socialize, relax and perform their physical activities in spare time. Physical structures and qualities of these areas play an important role in the sociological, psychological

---

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, acozturk@gmail.com, ORCID NO: 0000 0002 1821 2402

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, duyguacar@gmail.com, ORCID NO: 0000 0002 6561 7517

***Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,orkunalptekin@outlook.com, ORCID NO:0000 0003 3970 0000

and academic development of the individual by directly influencing the usage patterns of the users. Universities as dynamic constructs, need spatial designs that can serve for current needs and innovative scientific work. In this study, "Educational and Administrative" building design of the Science and Literature Faculty of Eskişehir Osmangazi University in Meşelik Campus is discussed through its conceptual framework. The mentioned building is designed with the solid – void theory, which is the third dimension of figure – ground organization of the Gestalt principles and it is evaluated as a solid construct in Meşelik Campus. The design area was seen as a solid in the construction borders and was shaped within the voids of ground, underground and upper ground levels in horizontal and vertical planes. These voiding attitudes of the design idea let the designers come up with façade openings and open spaces that formulate the relationship with the entire campus. Administrative, academic and social spaces are all gathered around open spaces in order to support informal education and interaction.

Keywords: Faculty of Science and Literature, architectural design, solid-void theory,

GİRİŞ:

Latince’de bağımsız ve ortak çıkarları olan kişiler topluluğu anlamına gelen “Universitas” kelimesi, üniversite kavramının kökenini oluşturmaktadır (Antalyalı Ö. L. 2007). Toplumsal ve bireysel gelişimin merkezi olarak üniversiteler, kendi içlerinde, kendilerine özgü kültürel yaşamları ile buldukları kentin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel hayatına önemli katkı koyarlar (Keleş, 1972). Bu anlamda, akademik ve bilimsel çalışmaların üretilmesinin yanı sıra, toplumsal etkileşim alanı olarak da öne çıkarlar. Yalnızca öğrenciler değil, öğretim üyeleri, çalışanlar ve diğer kullanıcılar derslikler, laboratuvarlar ve uygulama alanları dışında sosyalleşip dinlenebilecekleri açık alanlara gereksinim duyarlar. Aktif paylaşıma imkân veren bu açık alanlarda sürdürülen sosyal yaşam, aidiyet duygusunu artırırken, akademisyen, öğrenci ve çalışan etkileşimini de güçlendirmektedir (Yaylalı Yıldız ve Çil, 2016). Kapalı ortamların aksine, açık hava okulu olarak var olan bu öğrenim / üretim alanları farklı sosyal ve kültürel alt yapıları olan öğrencilerin enformel eğitime de olanak sağlamaktadır. Kampüslerdeki sosyal mekânların ve bu mekânlarda geçirilen ders dışı zamanın öğrencilerin gelişimindeki önemi bu konuda yapılan çalışmalarda sıklıkla vurgulanmaktadır (Erçevik ve Önal, 2011). Özellikle, bu tür akademik ortamlarda ders dışı tartışmalara ve paylaşımlara olanak sağlayacak ortak kullanım alanlarının önemi üzerinde durulmaktadır (Büyükşahin Sıramkaya ve Çınar, 2012).

İngilizce “campus” sözcüğünün karşılığı olarak dilimize giren “yerleşke” kavramı, Turner’in deyişiyle “açık alan” ya da “düzlük” anlamına gelmekte olup (Turner, 1984), “şehir içinde veya dışında bir yeşil alanda kurulmuş akademik köy veya akademik ideallerin fiziksel planlamaya yansımaları” olarak değerlendirilmektedir (Dülger, 2017). Yerleşkelerin dinamik, esnek, sürdürülebilir, gelişebilir olması beklenmektedir. İlk üniversitelerden günümüze kadar kurulmuş olan pek çok üniversite gibi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (ESOGÜ) de yerleşke üniversitesi olarak tasarlanmıştır. 1993 yılında Anadolu Üniversitesi’nden 496 sayılı KHK ile ayrılan Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ziraat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Otel İşletmeciliği Yüksekokulu Turizm Fakültesi, Devlet Konservatuvarı, Fen Bilimleri Enstitüsü, Metalürji ve Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sağlık

Hizmetleri ve Eskişehir Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulları, Sivrihisar Meslek Yüksekokulu, Mahmudiye Meslek Yüksekokulu, Eskişehir Meslek Yüksekokulu gibi birimlerden oluşmaktadır. Akademik, sosyal ve psikolojik ihtiyaçların karşılanacağı yapı ve etkinlik alanlarını barındıran ESOGÜ Meşelik Yerleşkesi Eskişehir'in güneybatısında yer almaktadır. Kent merkezinden yaklaşık 3 km uzaklıkta olan Meşelik Yerleşkesi'nin güneyinde Kent Ormanı, batısında ve kuzeyinde Porsuk Çayı sulama kanalı, doğusunda ise konut alanları bulunmaktadır. Yerleşke içerisindeki yaya hareketi ana ulaşım aksı etrafında gerçekleşmektedir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin ana yerleşkesi Meşelik, 1993 yılından itibaren yeni kurulan üniversitenin ihtiyaçları doğrultusunda aşama aşama yapılanmıştır. Yerleşke içerisinde farklı dönemlerde yapılan uygulamalar, mimari yapı dili olarak bir bütünlük gösterememektedir. Bunun nedeni, üniversitenin başlangıçta geleceğe dönük bir master planının olmaması veya her yönetsel değişiklikte stratejik plan önceliklerinin farklılaşmasıdır. Kent içerisinde büyük bir boşluk olarak algılanan Meşelik yerleşkesi, zamanla ihtiyaca göre hızla yapılaşarak doldurulmuş, açık alanlar yapı aralarında artık alan olarak tanımsız kalmıştır. Oysa, içinde yaşanan mekânlar bireyleri birçok yönden etkilemektedir. Mekânlar, bireyin içinde yaşadığı yere aidiyet duygusu geliştirmesine, yaşadığı ortamı sahiplenmesine ve anlamlandırmasına olanak sağlar.

Bir tasarımın başarılı olabilmesi, kullanıcıların demografik yapıları, kullanım biçimleri, psikolojik, fiziksel, kültürel gereksinimleri, kullanım aralıkları ve süreleri gibi bilgilerin doğru saptanması ve mekân kurgularının bu verilere göre oluşturulmasına bağlıdır. Bu çalışmada yerleşke içerisinde tasarlanması talep edilen yeni "Fen – Edebiyat Fakültesi" binası, kullanıcı verileri doğrultusunda, aktif paylaşıma imkân veren, sosyal yaşamı ve enformel eğitimi destekleyen açık alanlar ile ele alınmıştır.

1. TEMEL TASARIM İLKESİ OLARAK GESTALT

Almanca'da şekil, biçim, örüntü, yapı, düzen gibi çok sayıda kavrama karşılık gelen gestalt, parça ve bütün arasındaki görsel ilişkileri arayan nesnel kurallar sunmaktadır. Gestalt kuralları, benzerlik (*similarity*) bütün ve parçaları arasındaki benzerlikler; yakınlık (*proximity*) bütünün parçalarının biraradalığı; tamamlanan biçimler (*closed forms*) parçaların bütün olarak okunabilmesi; okunaklılık (*good contours*) kapanan nesnenin ve çizgilerin algılanabilirliği; yönelim (*common movements*) parçaların aynı örüntüyü oluşturabilmesi; deneyimlerimiz (*experience*), koşullandığımız şekilde görme alışkanlıklarımız gibi nesnel ilişkileri tanımlamaktadır (Koberg ve Bagnall 1974). Temel tasarım için yaygın bir yöntem olarak kullanılan Gestalt'ın en temel prensiplerinden biri de şekil-zemin ilişkisidir. Buna göre, her şekil bir zemine referansla konumlanmaktadır ve bu zemin en az şekiller kadar önemlidir. Diğer kuralların tamamı bu temel prensibin üzerinden anlamlandırılmaktadır. Şekillerin konumlandırılmasından sonra biçimlendirilmemiş alanlar negatif alan olarak adlandırılmaktadır. Ancak şekli olan alanlar pozitif olarak değerlendirilmektedir. Nesnel ya da alanlar net olmasa da, ima edilmiş olmaları bile onları görünür kılmaktadır.

Dolu – boş teorisi de şekil – zemin teorisinin üç boyutlu karşılığıdır. Katı nesnelere yerleştirilmesiyle şekillenen veya ima edilen hacimsel boşlukların, nesnelere kendileri kadar önemli ve hatta nesnelere daha önemli olduğunu varsaymaktadır. Üç boyutlu bir alan; tanımlı bir şekli ve iç ve dış arasında bir eşiği ya da bir sınır algısı varsa pozitif alan olarak değerlendirilmektedir. Pozitif alanlar nokta, çizgi, düzlem, katı hacimler, ağaçlar, yapı kenarları, kolonlar, duvarlar, eğimli yüzeyler ve sayısız diğer unsurlarla tanımlanabilmektedir. Canlılar negatif alanları sirkülasyon, pozitif alanları da yaşam alanları olarak kullanmaktadır. Mimari mekânların biçimleri (şekil) ve nitelikleri kullanıcılarının deneyimlerini ve davranışlarını etkilemektedir. Örneğin, pozitif mekânlar, sürekli ve sosyal etkileşim için tercih edilirken, negatif alanlar, hareketi teşvik etme eğilimindedir. Bu anlamda kente ait olan yapılar (kentsel yapılar) mekânı tanımlarlar.

Yapıları (binaları) tasarlarlarken, enerjimizi sıklıkla onların biçimlerine odakladığımızda açık alanların “artık alanlar” olarak kalması kaçınılmaz olmaktadır. Bu açık alanlar negatif alanlardır, çünkü yapılar ara mekânları biçimlendirmek üzere düzenlenmemiştir. Buna karşın yapı biçimlerinin, “artık alanları” kamusal pozitif alana dönüştürebilmesi için meydan ve avlu gibi mekânsal oluşumlara ihtiyacı vardır. Çünkü mekânsal oluşumlarda, zemin (arka plan), şekil (ön plan) kadar değerlidir. Soyut görsel dünyanın iki ve üç boyutlu temsiliyetinin sonrasında, gerçek dünyadaki uygulamaya yönelik kentsel tasarım çalışmalarında gestalt kuralları kritik rol oynamaktadır (Günay, 2007).

2. ESOGÜ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ TASARIMI VE UYGULAMA PROJESİ

Çalışmanın bu bölümünde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi’nde yapılması planlanan ESOGÜ Fen Edebiyat Fakültesi binasına ait, Tablo 2.1’de görülen proje künyesi ile tasarım kurgusu ve mimari projeler anlatılmaktadır.

Tablo 2.1 Fen Edebiyat Fakültesi Proje Künyesi

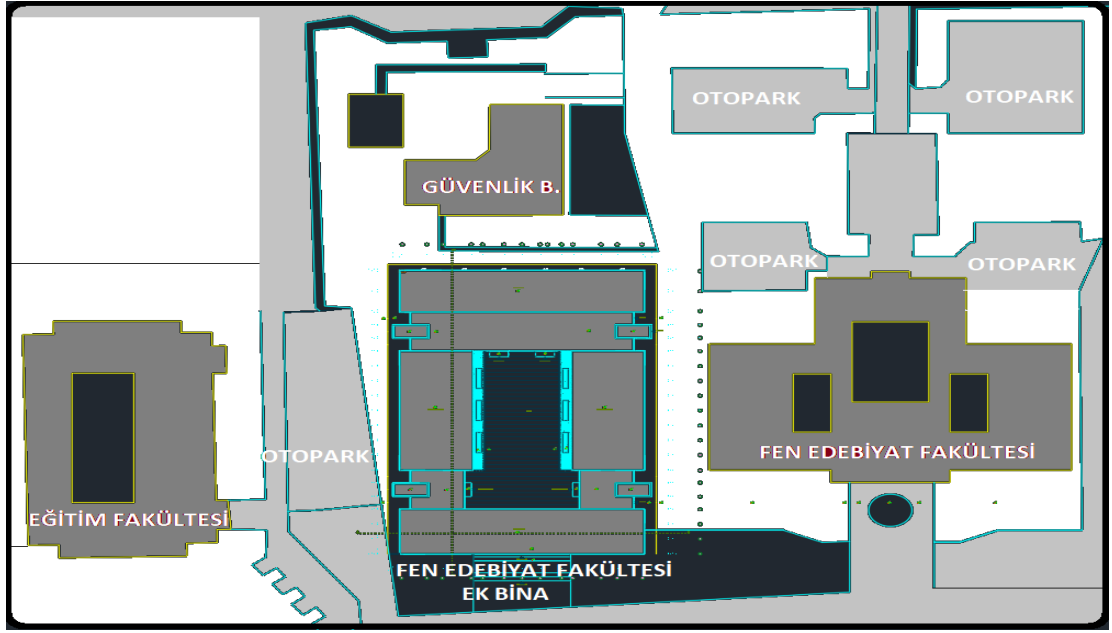
Proje Künyesi	
Yer	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Meşelik Yerleşkesi
İşveren	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörlüğü
Tasarım ekibi	ESOGÜ Mimarlık Bölümü Öğretim Üyeleri Doç. Dr. Ayşen Çelen Öztürk Doç. Dr. Duygu Kaçar Dr. Öğr. Üyesi Orkun Alptekin
Tasarım yılı	2017
Proje alanı	9600 m ²

Tasarım Kurgusu	Dolu – boş teorisi doğrultusunda sosyal ve fiziksel akışkanlık, süreklilik üzerinden mekan kurgusu oluşturulmuştur.
Bölgümler	Sınıflar, laboratuvarlar, kafeterya ve öğretim üyelerinin odaları, dekanlık ve idari birimler

2.1. Alana Yerleşim

Fen Edebiyat Fakültesi için tasarlanan ve uygulama projesi çizilen yapı bloğu, Şekil 2.1’de görüldüğü gibi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Meşelik yerleşkesinin ana ulaşım aksı üzerinde, kampüsün merkezinde yer almaktadır. Kampüsün Kuzey ve Doğu olmak üzere iki giriş kapısı bulunmaktadır. Gençlik Bulvarı üzerindeki Doğu Kapısı, yoğunlukla yaya ulaşımına ve Tıp Fakültesi sağlık adasına hizmet ederken, kentin yeni çekim alanlarını bağlayan Atatürk Bulvarı üzerindeki Kuzey kapısı da çoğunlukla araç ve toplu taşıma girişleri ile eğitim, idari ve sosyal bölgelere hizmet etmektedir. Yeni tasarlanan Fen Edebiyat Fakültesi Binası her iki kapı ile de ilişkili merkezi bir konumdadır.

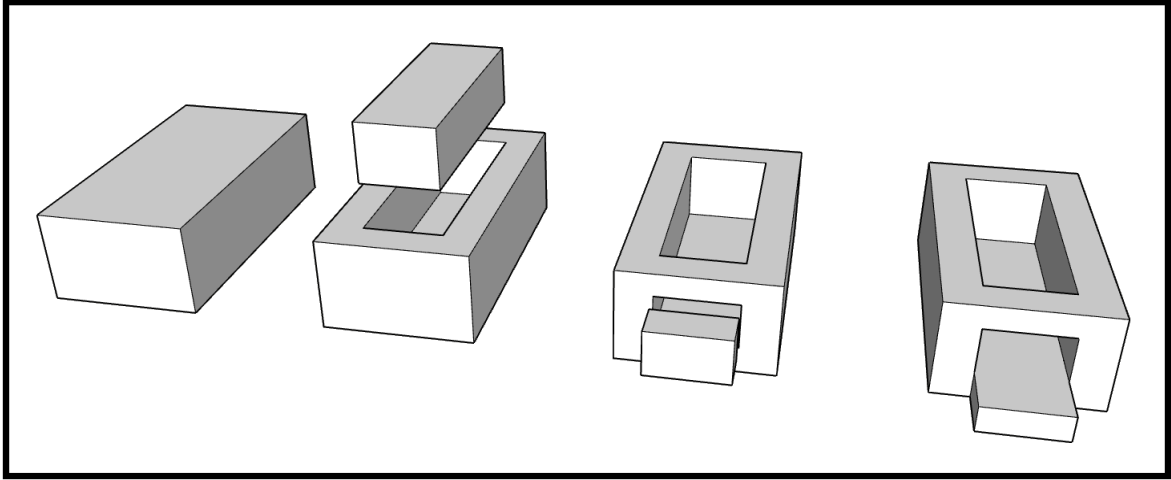
Şekil 2.1 Proje alanı ve yakın çevresine dair vaziyet planı

2.2. Fen Edebiyat Fakültesi Ek Bina Tasarım Konsepti

Mimari mekân deneyimimiz, ona nasıl ulaştığımızla doğrudan ilişkilidir. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi bloğu da Meşelik kampüsü içerisinde ana ulaşım aksı üzerinde planlanmıştır. Mevcut rektörlük binası, kütüphane ve konferans salonunun kuzeybatısında yer alan arazi, ana trafik ulaşımına paralel giden yaya aksını, çevre yapıların sınırlarını tutan bir doluluk önerisi içinde oluşturulan boşluk ile içeri almak üzere tasarlanmıştır. Üç boyutlu bir doluluk olarak ele alınan kütle içerisindeki boşaltma, pozitif dış mekân oluşturmak üzere, ana ulaşım ve girişi örgütleyecek olan avludur. Bu pozitif açık alan, sosyal ilişkileri destekleyecek ve ders dışı geçirilen zamanın öğrencinin gelişimine katkı sağlaması amacıyla yaşayacak yönde kurgulanmıştır.

Plan düzlemindeki bu boşaltmanın benzeri biçimde, kütledeki ön cidarındaki ana giriş de yine bu doluluğun içinde yaratılan boşaltma ile sağlanmıştır. Dekanlık, bölüm başkanlıkları, toplantı salonu, idari ofisler gibi yönetsel birimler bu boşaltmanın imkân verdiği ölçüde ön cephede konumlandırılırken, bu yönetsel bloğun oturduğu zemin kotun altında, arazideki kot farkından yararlanılarak ortak mekânlar ele alınmıştır.

Projenin tasarımında, dolu – boş konsepti doğrultusunda, Şekil 2.2’de görüldüğü üzere yapının yerleşeceği alan üçüncü boyuta yükseltilerek bir dikdörtgenler prizması elde edilmiştir. İstenen ihtiyaç programının yoğunluğu ve alanın kısıtlı olması, çevredeki yapı tipolojilerinin avlulu olmaları nedeniyle, prizmanın ortası zemin kata kadar boşaltılmıştır. Ardından, üniversitenin ana bağlantı yolu üzerinde yer alan cephedeki dolu kütlede boşaltılmasıyla, yol aksıyla orta avlunun bağlantısı sağlanmaktadır. Bu bağlamda, hem yapı içerisinden, hem de yol aksından algılanan, yapının girişini vurgulayan ve sosyal aktiviteler için kullanılabilen bir alan tasarlanmıştır.

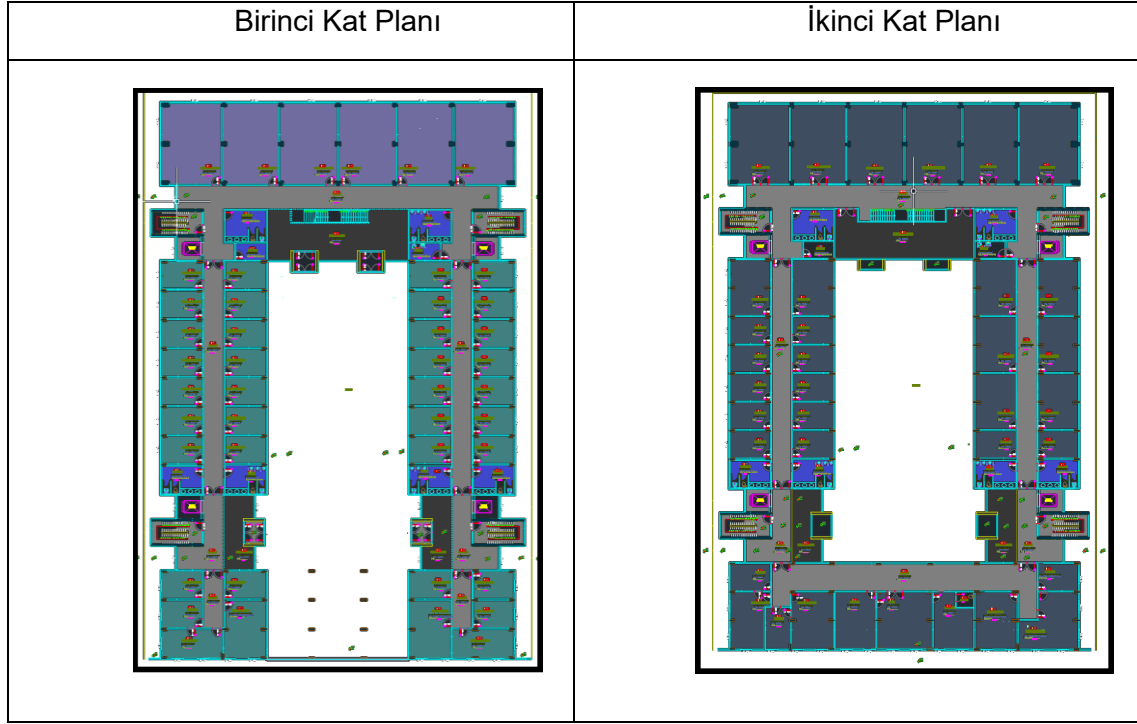
Şekil 2.2 Tasarım konsepti

Tablo 2.2’de kat planlarından da görüldüğü üzere yapı, bodrum, zemin, birinci ve ikinci katlardan oluşmaktadır.

Taban alanı 6000 m² olan yapı, 9600 m²’lik kapalı alana sahiptir. Bodrum katı (-4,50 kotu) plan yerleşiminde, 2880m²’lik net alanın 1920m²’si laboratuvar olarak tasarlanmıştır. Geri kalan kısımların, 520 m²’si teknik hacimler, 440 m²’si de yatay ve düşey sirkülasyon için kullanılmıştır. Arazideki kot farkı nedeniyle bodrum katın cepheleri açıkta kalmakta ve böylece doğal aydınlatmadan faydalanılmaktadır. Zemin katta avluyu oluşturan mekânın altında da doğal aydınlatmaya ihtiyaç duyulmayan teknik servisler bulunmaktadır. Ayrıca bodrum kattan mevcut Fen Edebiyat Fakültesi binasına ulaşım sağlanabilmesi için giriş/çıkış kapısı ve bağlantı yolu tasarlanmıştır.

Tablo 2.2 Fen Edebiyat Fakültesi Kat Planları

Bodrum Kat Planı	Zemin Kat Planı

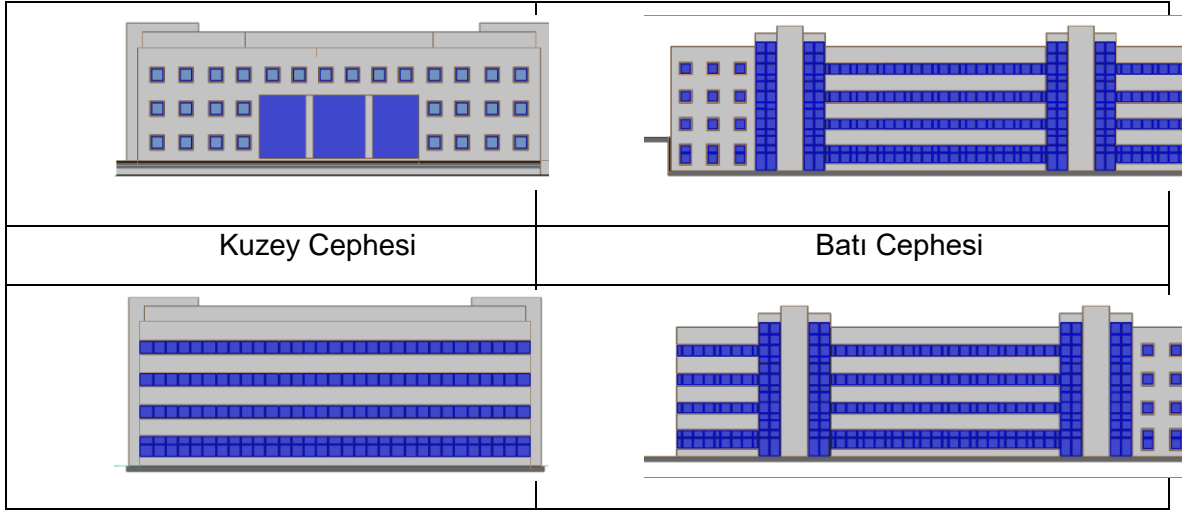
Giriş katı ($\pm 0,00$ kotu) 2267m²'lik kapalı alandan oluşmaktadır. Yapıya girişler orta avludan sağlanmaktadır. Pozitif açık alan olarak ele alınan avluda sınıflar için bir, öğretim üyeleri için de iki adet giriş tasarlanmıştır. Yapının ana girişlerinin bulunduğu kuzey bloğunda 600 m²'lik sınıflar yer alırken, diğer iki kolda öğretim üyelerine ait odalar yer almaktadır. Binanın her köşesine düşey sirkülasyonlar yerleştirilerek, hem yangın yönetmeliğinin koşulları, hem de binanın her noktasından düşey sirkülasyonlara ulaşım sağlanmıştır. Düşey sirkülasyonların bulunduğu alanlarda ıslak hacimler de tasarlanarak dört adet çekirdek oluşturulmaktadır.

Birinci kat, zemin katla benzer şekilde kurgulanmıştır. Sadece ferah bir giriş mekanı oluşturabilmek amacıyla, zeminde giriş olarak kullanılan alanların döşemeleri birinci katta galeri boşluğu olarak tasarlanmıştır. Bu sayede zemin katta yer alan girişlerin yükseklikleri arttırılarak, binanın girişleri vurgulanmıştır.

İkinci katın ise kapalı alanı 2380m²'dir. Zemin ve birinci kattan farklı olarak güney cephesinde avluya girişi vurgulayan, içerisinde yönetimi barındıran bir blok daha yer almaktadır. İkinci katın tamamında idari ofisler yer almaktadır. Bu sayede yönetim katı, öğrencilerin ve öğretim üyelerinin bulunduğu mekânlarla ilişkisi sınırlandırılmıştır. Kuzey bloğunda zemin ve birinci katta sınıfların yer alması nedeniyle, idari ofislerin öğrencilerle ilgili bölümleri kuzey bloğuna yerleştirilmiştir. Kuzey bloğuyla, diğer bloklar arasında kontrollü geçişi sağlamak amacıyla kapılar yerleştirilmiştir.

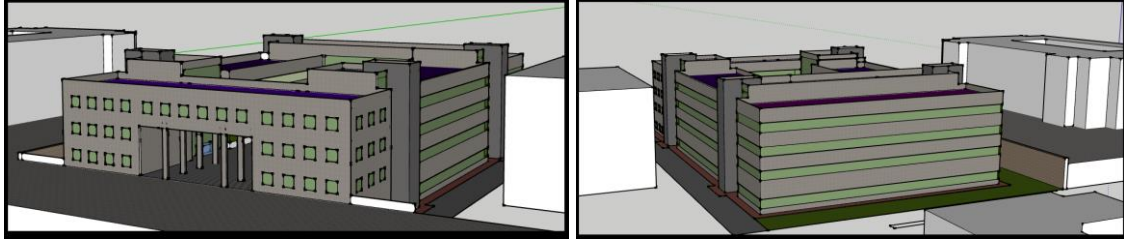
Tablo 2.3 Fen Edebiyat Fakültesi Cepheleri

Güney Cephesi	Doğu Cephesi
---------------	--------------

Tablo 2.3'te binanın cepheleri görülmektedir. Kuzey cephesinde sınıfların yer alması ve doğal aydınlatmaya daha fazla ihtiyaç duyulması nedeniyle bant pencere kullanılmıştır. Doğu ve batı yönlerinde de mevcut yapıların bulunması nedeniyle bant pencerelerin kullanımı uygun görülmüştür. Güneye bakan cephelerde ise, güneş ışınımının ve dolayısıyla sıcaklığın yüksek olması nedeniyle pencere oranı düşürülmektedir.

Şekil 2.3'te görülen üç boyutlu görsellerde görüldüğü üzere düşey sirkülasyon elemanlarının bulunduğu kütleler yatayda ve düşeyde vurgulanmaktadır. Çatı yerleşkede bulunan tasarım kararları doğrultusunda teras çatı olarak kurgulanmıştır.

Şekil 2.3 Fen Edebiyat Fakültesi Binasına ait üç boyutlu görseller

Görsellerden anlaşılacağı üzere, yapının cepheleri de düşey yüzeyleri olarak dolu – boş prensibiyle ele alınmıştır. Işık, manzara, iklim ve diğer çevresel faktörlerin yanı sıra iç mekan kullanımları boşlukların oluşturulmasında belirleyici olmuştur.

SONUÇ:

Üniversite yerleşkeleri kapladıkları alan ve barındırdıkları işlevler doğrultusunda, dinamik bir şekilde değişmeye devam eden organizmalardır. Türkiye'de, üniversite yerleşkeleri için, değişen yönetsel yapılarla geleceğe dönük, kalıcı bir master plan yapılamamış olması ve farklı dönemlerde, farklı yapı dilinin oluşması üniversitelerin kimliğinin okunamamasına yol açmaktadır. Bu bağlamda üniversiteler stratejik planlarında eğitimsel ihtiyaçları ve kullanıcılarından gelen geribildirimleri doğrultusunda değişim ve gelişimini planlamalı ve tasarlamalıdır. Bu planlama ve tasarlama süreci, kurumsal gelenek ve değerleri korurken, yeni ihtiyaç ve talepleri de karşılayabilmelidir. Bu anlamda yerleşke kurgusunda, kullanıcıların sosyalleşme ve gelişimlerine olanak

veren açık alanların tasarlanmasına önem verilmelidir. Yerleşkelerin artan ihtiyaçlar doğrultusunda masif kütleler ile doldurulması yerine, mümkün olduğu kadar doğal aydınlatma ve havalandırmaya olanak sağlayabilecek, hacimsel boşaltmalar ile fiziksel ve görsel akışın sürekliliği ön plana çıkarılmalıdır. Bu çalışmada ESOGÜ Fen Edebiyat Fakültesi'nin tasarım sürecinde son dönem yapı dili dikkate alınarak, hem çevreye hem de kampüs yaşantısına uyum sağlayacak bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

ANTALYALI, Ö. L., 2007, Tarihsel süreç içerisinde üniversite misyonlarının oluşumu, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6, 25-40.

BÜYÜKŞAHİN SİRANKAYA, S. ve ÇINAR, K., 2012, Üniversite kampüs yerleşkelerinde ortak kullanım mekânlarının incelenmesi: Selçuk Üniversitesi Alâeddin Keykubat kampüsü örneği, **Selçuk Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi**, 27, 3,61-72.

DÜLGER, H., 2017, Üniversite Yerleşkelerinin Kullanıcı Gereksinimlerine Göre Güncellenmesi İçin Bir Yöntem Önerisi: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Meşelik Yerleşkesi Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

ERÇEVİK, B. ve ÖNAL, F., 2011, Üniversite kampüs sistemlerinde sosyal mekan kullanımları, *Megaron*, 6, 3, 151-161.

GÜNAY, B., 2007, Gestalt Theory and City Planning Education, **Journal of the Faculty of Architecture**, (24:1) 93-113, METU, Ankara.

KELEŞ, R., 1972, Yerleşme Kararları Açısından Büyük Kent Dışı Üniversiteler Sorunu, **Mimarlık**,12, 25-35.

KOBERG, D. ve BAGNALL, J., 1974, *The Universal Traveller*, William Kaufmann, Inc. California.

TURNER, P. V., 1984, **CAMPUS An American Planning Tradition**, The MIT Press.

YAYLALI YILDIZ, B. ve ÇİL, E., 2016, Kafede vakit öldürmek ya da üniversite öğrencilerinin kampüsteki sosyal yaşamı üzerine, **mimar.ist dergisi**, 55, 65-71.

**YOKSULLUK VE GELİR EŞİTSİZLİĞİNİN DİNAMİKLERİ: SEÇİLMİŞ AVRUPA VE
MERKEZ ASYA ÜLKELERİ ÜZERİNE DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ***

Dr. Öğr. Üye. Ayşe DURGUN KAYGISIZ**

ÖZ

Bireylerin temel gereksinimlerini karşılayamaması ya da temel gereksinimlerini karşılama bile toplumsal seviyenin gerisinde kalmak olarak tanımlanan yoksulluk, aynı zamanda kaynak yetersizliğinden de kaynaklanmaktadır. Gelirin, bireyler, gruplar ve bölgeler arasındaki dağılımında oluşan farklılıklar ise gelir eşitsizliği olarak tanımlanmaktadır. Gelir eşitsizliği nüfusun tamamını içermesi nedeniyle yoksulluktan daha kapsamlı bir kavramdır. Ancak yoksulluk ve gelir dağılımı hem doğrudan hem de dolaylı olarak birbirleriyle ilişki içerisindedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik arttıkça, yoksulluk oranı da aynı şekilde artar. Sağlık harcaması, eğitim, istihdam düzeyi, demografik yapı, sosyoekonomik geçmiş, gelir düzeyi, enflasyon ve ekonomik krizler ve globalleşme gibi yoksulluğu ve gelir dağılımını etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel problemleri arasında yer almaktadır. Toplumsal refah düzeyini arttırmak için gelirin adaletli bir şekilde dağılımı gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı yoksulluk ve gelir dağılımı ilişkisini açıklayarak bunlara temel oluşturan dinamikleri belirlemektedir. Bu amaçla 2000-2016 dönemi için seçilmiş Avrupa - Merkez Asya bölgesi üst-orta gelir grubu ülkelerinde yoksulluk ve bileşenleri üzerine dinamik panel veri analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre yoksulluk ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki pozitif ve istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Gelir eşitsizliğindeki artış yoksulluğu da arttırmaktadır. Bunun yanı sıra nüfus yoğunluğu, işsizlik oranı ve döviz kurunun yoksulluğu pozitif, milli gelir, enflasyon ve sağlık harcamalarının ise yoksulluğu negatif olarak etkilediği tespit edilmiştir. GİNİ, Milli gelir, işsizlik, döviz kuru ve sağlık harcamalarının işaretleri beklenildiği gibi ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, gelir eşitsizliği, panel veri analizi, gini, büyüme.

Jel Kodları: D63, I32, C33.

**DYNAMICS OF POVERTY AND INCOME INEQUALITY: DYNAMIC PANEL DATA
ANALYSIS ON SELECTED EUROPE AND CENTRAL ASIAN COUNTRIES**

ABSTRACT

Poverty, defined as the inability of individuals to meet basic needs, or to lag behind social inclusion, even if they meet basic needs, is also due to lack of resources. Differences in income distribution, between individuals, groups and regions are defined as income inequality. Income inequality is a more comprehensive concept than poverty because it covers the entire population. However poverty and income distribution are both directly and indirectly related to each other. As the unfairness of the income distribution increases, the poverty rate also increases. On the other hand, the improvement in income distribution has positive effects on poverty.

There are many factors such as health expenditure, education, employment level, demographic structure, socioeconomic background, income level, inflation and economic crises and globalization affecting the poverty and income distribution. Inequity in income distribution

* Bu makale "International Conference on Social Science Research-2018 in Prizren, Kosova" sempozyumunda özet metin olarak sunulmuştur.

** Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF. İktisat Bölümü, aysedurgun@sdu.edu.tr, ORCID NO: 0000000280627473

and poverty are among the main problems of both developed and developing countries. In order to increase the level of social prosperity, income should be distributed fairly.

The aim of this study, by explaining the relationship between poverty and income distribution and determine the dynamics that form the basis for them. For this purpose, in the selected period 2000-2016, dynamic-panel data analysis are made on poverty and its components in the Europa-Central Asia's upper-middle income group countries. According to the analysis results the relationship between poverty and income inequality was found out positive and statistically significant. The increase of income inequality also increases poverty. In addition to this, it was detected that poverty is affected positively by population density, unemployment rate and exchange rate and affected negatively by national income, inflation and health expenditures. The signal of GINI, National income, unemployment, exchange rate and health expenditures were found meaningful statistically as expected.

Keywords: Poverty, income inequality, panel data analysis, gini, growth.

Jel Codes: D63, I32, C33.

GİRİŞ

Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel problemleri arasında yer almaktadır. Toplumsal olarak refah düzeyini arttırmak için gelirin adaletli dağılımı gerekmektedir. Nitekim Ricardo “*Size göre iktisat bilimi ulusal refahın nedenlerini araştırmaktadır. Bana göre ise, iktisat, bu refah artışının üretime katılanlar arasında nasıl paylaşıldığını araştırmalıdır. Gün geçtikçe birinci tanımın boş ve aldatıcı, ikincini ise bilimin gerçek amacını yansıttığına daha çok inanmaktayım*” diyerek gelir düzeyinin yükseltilmesinden ziyade, gelir dağılımındaki adaletsizliğin azaltılmasına vurgu yapmıştır (Alkin, 1995:141). Gelir dağılımındaki adaletsizlik beraberinde sosyal, siyasal, kültürel vb. birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin ortaya çıkardığı sorunlardan bir tanesi olan yoksulluk aynı zamanda gelir dağılımındaki adaletsizliğin bir sonucudur. Yoksulluk ve gelir dağılımı hem doğrudan hem de dolaylı olarak birbirleriyle ilişki içerisindedir. Ravallion’a (2005) göre gelir eşitsizliği ile yoksulluk arasında pozitif bir ilişki vardır ve yükselen eşitsizlik düşen yoksulluğun kaçınılmaz yan ürünü değildir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik ne kadar artarsa, yoksulluk oranı da aynı şekilde artar (Aktan ve Vural, 2002:2). Buna karşın gelir dağılımındaki iyileşme yoksulluk üzerinde olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Aynı zamanda yoksulluğun azaltılması da gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltacaktır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yoksulluk ve gelir eşitsizliği kavramsal olarak incelenmiş ve bunlara etki eden faktörler açıklanmıştır. İkinci bölümde bu alanda yapılmış olan yerli ve yabancı çalışmalara yer verilmiştir. Son kısım olan üçüncü bölümde ise, 2000-2016 dönemi arasında veri setinin nispeten daha ulaşılabilir olduğu, içinde Türkiye’nin de yer aldığı, seçilmiş Avrupa -Merkez Asya bölgesi üst-orta gelir grubu ülkelerinde yoksulluk ve bileşenleri üzerine dinamik panel veri analizi yapılarak, sonuçlar yorumlanmıştır.

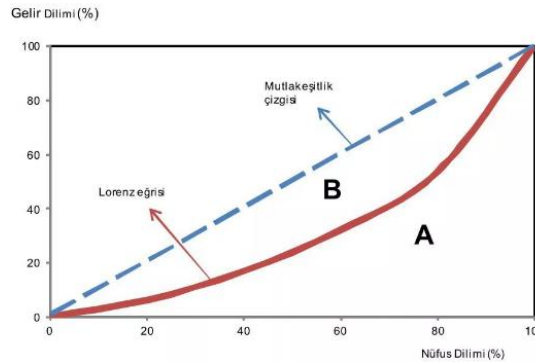
1.GELİR EŞİTSİZLİĞİ ve YOKSULLUK

Ülkede belirli bir dönemde üretilen milli hasılanın bireyler ya da üretimde yer alan üretim faktörleri arasındaki dağılımına gelir dağılımı denir. İşlevsel (fonksiyonel), kişisel, bölgesel ve sektörel olmak üzere dört türlü gelir dağılımı vardır. İşlevsel gelir

dağılımı emek, sermaye, toprak ve müteşebbüs'ten oluşan üretim faktörleri ile bunların karşılığında elde edilen ücret, faiz, rant ve kar'ın gibi üretimden aldıkları payın ne kadar olduğunu araştırır. Ülkenin coğrafi ve ya yerleşim yerlerinin niteliğine göre gelir dağılımını bölgesel gelir dağılımı belirlemektedir. Tarım sanayi ve hizmetler sektörünün gelirden aldığı pay sektörel gelir dağılımı ile ölçülmektedir. Kişisel gelir dağılımı ise ülkedeki kişiler arasındaki dağılımını konu almaktadır (Dinler, 2011:302). Kişisel gelir dağılımında önemli olan bireylerin ya da grupların hangi üretim faktöründen gelir elde ettiği değil, toplamda ne kadar gelir kazandığıdır. Bu nedenle gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçerken dikkate alınan kişisel gelir dağılımıdır. Kişisel gelir dağılımında en yüksek ve en düşük gelir grupları arasındaki farklar ve bu eşitsizliğe yol açan nedenler incelenir. Bu inceleme ile ülke nüfusu beş eşit gruba ayrılır. Nüfusun %20 sini temsil eden her bir gruba düşen milli gelir hesaplanarak gelir ve nüfus yüzdeleri karşılaştırılır. Bu yöntem toplumun her kesiminden kişileri içerdiği için tarafsız bir dağılımı öngörmektedir (Aktan ve Vural, 2002:2).

Gelirin, bireyler, gruplar ve bölgeler arasında ki dağılımında oluşan farklılıklar ise gelir eşitsizliği olarak tanımlanmaktadır. Gelir dağılımında eşitsizlik mal talebi ve arzının dağılımın daha eşit olması durumundaki seviyenin altında olmasına neden olmaktadır (Karluk, 2009:69). Ülkeler arasında gelir dağılımları farklılıklar göstermesine rağmen, eşit ve adaletli bir gelir dağılımı bulmak imkansızdır (Eğilmez ve Kumcu, 2005:126). Kişiler üretim sürecinde, üretime yaptıkları katkı kadar gelirden pay alacakları için, toplum içerisinde zengin ve yoksul kişilerin varlığı kaçınılmazdır. Fakat gelir dağılımındaki eşitlikten kasıt zengin ve yoksul arasındaki farkın kabul edilebilir seviyelerde olmasıdır (Çalışkan, 2010:102).

Gelir eşitsizliğini ölçmek için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemler objektif ve normatif ölçütler olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Objektif ölçütler, aralık, görel ortalamaya mutlak sapma, değişme katsayısı, logaritmik standart sapma, logaritmik sapmaların ortalaması, Gini katsayısı, Kuznets katsayısı ve Theil endeksinden oluşmaktadır. Normatif ölçütler ise, Dalton ölçütü ve Atkinson endeksidir. Ayrıca gelir dağılımı grafiksel olarak Lorenz eğrisi ile gösterilmektedir (Aktan, 2002:13-19). Literatürde en yaygın olan yöntem Lorenz Eğrisi ve eğriden elde edilen Gini katsayısıdır. Lorenz eğrisi, toplam gelirin toplam nüfus arasındaki dağılımını gösteren eğridir (Şekil 1). Dikey eksene gelirin birikimli %20'lik dilimleri, yatay eksen ise nüfusun birikimli % 20'lik dilimleri yerleştirilir. İlk %20'lik nüfus en yoksul olan, son %20'lik dilim ise en zengin olan nüfusu temsil etmektedir. Nüfus dilimlerinin, gelir dilimlerindeki karşılıkları birleştirildiğinde Lorenz eğrisi elde edilmiş olunur (Bellu, 2005:3).

Şekil 1: Lorenz Eğrisi

Kaynak: (Bellu, 2005:3).

Mili gelirin bireyler arasında tam olarak eşit dağılımı sağlanırsa, Lorenz eğrisi mutlak eşitlik doğrusuna eşit olur. Gelir dağılımında adaletsizlik oldukça Lorenz eğrisi aşağı doğru sarkar ve tam eşitsizlik durumunda ise karenin köşelerini birleştiren bir doğru halini alır. Lorenz eğrisi geometrik bir yöntemdir. Eşitsizliği oranla ifade eden ve derecesini ölçen ise gini katsayısıdır. Gini katsayısı Lorenz eğrisinden elde edilir ve $B/A+B$ formülü ile hesaplanmaktadır. Gini katsayısı sıfır ile bir arasında bir değer alır. Katsayı bire yaklaştıkça gelir dağılımında adaletsizlik artar. Sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında adalet artar (Dinler, 2011:304).

Yoksulluk bireylerin temel gereksinimlerini karşılayamaması ya da karşılasa bile toplumsal seviyenin gerisinde kalmak olarak tanımlanmaktadır. İfadenin ilk kısmı mutlak, ikinci kısmı ise göreceli yoksulluğu ifade etmektedir. Dünya Bankası kaynak yetersizliğini de yoksulluk tanımına eklemiştir. Feldstein (1999) yoksulluğun üç temel kaynağını, işsizlik, kazanç kabiliyeti eksikliği ve bireysel seçim olarak tanımlamaktadır. Ona göre yetersiz okullaşma ve eğitim düzeyi kazanç kabiliyeti eksikliğine yol açmaktadır. Aynı şekilde bireylere verilen nakit ve aynı refah haklarının gerçek değerindeki artışlar çalışmadan da yaşam standardını arttırmış kişileri çalışmamayı seçerek yoksulluğa sürüklemiştir.

Gelir dağılımı nüfusun tamamını içermesi nedeniyle yoksulluktan daha kapsamlı bir kavramdır. Fakat Feldstein (1999) göre ulusal politikanın odaklanması gereken asıl sorun gelir adaletsizliğinden ziyade yoksulluktur. Yoksulluk ve gelir eşitsizliği genellikle aynı yönlü ilişki içerisindedir. Gelir eşitsizliği arttıkça yoksulluk oranı da artar. Bu nedenle her ikisini de belirleyen unsurlar çakışmaktadır. Yoksulluğu ve gelir dağılımını etkileyen demografik ve sosyo-ekonomik faktörler bulunmaktadır (Erkal vd, 2015:68). Bunlar gelir eşitsizliği, nüfus, sağlık harcaması, eğitim, istihdam düzeyi, döviz kurları, gelir düzeyi, enflasyon ve ekonomik krizler, ticari açıklık vb.dir. Wade (2001;3-4) ülkeler arasında gelir dağılımı ve yoksulluk farklarının nedenlerini teknolojik gelişme, nüfus artış hızı, ülkelerin dış borç yükü, liberalleşme, dışa açıklık düzeyi, ülkelerin yer aldığı bölge ve entegrasyonlara dâhil olma durumu olarak sıralamıştır.

Yoksulluğun azaltılması için ekonomik büyüme gereklidir. Dollar ve Kraay'a göre (2002) yoksulluğun azaltılması için milli gelir artışı gereklidir. Fakat tek başına yeterli bir unsur değildir. Ayrıca artan büyüme oranının gelir dağılımında adaleti sağlayacağı anlamına gelmemektedir. Bu durum Kuznets teorisinde şöyle açıklanmaktadır. Ekonomik büyümenin ilk dönemlerinde ülkelerdeki gelir adaletsizliği artmaktadır. Büyümenin ilerleyen dönemlerinde ise gelir dağılımındaki adaletsizlik azalmaktadır. Kanbur'un (2005:224) belirttiği gibi, "Eğer amaç yoksulluğu azaltmaksa, o zaman büyüme, yoksulluğun azaltılması için bir artıdır fakat artan gelir eşitsizliği için ise eksidir".

Enflasyon gelir dağılımı üzerinde eşitsizliğe yol açan temel unsurlardan birisidir. Bu durumu düşük gelirli gruptan yüksek gelirli gruba gelir transferini gerçekleştirerek sebep olmaktadır (Dağdemir, 1998:56) Enflasyon gelir dağılımı

üzerinde lineer olmayan bir etki göstermektedir (Aktan ve Vural, 2002:7). Yani, yüksek enflasyon gelir dağılımında eşitsizliği artırırken, enflasyonun düşürülmesi gelir dağılımının direk olarak azalmasına yol açmaz. Böylelikle gelir dağılımı üzerinde yarattığı bozucu etkiler yoluyla yoksulluğu tetiklemektedir. Buna karşın yoksulluk üzerinde azaltıcı etkisi olduğunu da iddia edenler bulunmaktadır. Erkal ve diğerleri (2015:72) bu durumu; enflasyonist dönemde artan fiyat seviyesine bağlı olarak, piyasa sisteminde geçici güç elde eden üreticilerin, reel ücretlerdeki kısa süreli düşüş nedeni ile işgücü talebinde bulunmaları ve böylelikle üretim artışına ve gelirin yükselmesine sebep olması şeklinde açıklamaktadır.

Nüfus ve yoksulluk ilişkisi için iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk olarak artan nüfusun yoksulluğu arttırdığı bu nedenle yoksulluğu azaltmak için nüfus artış hızının yavaşlatılması gerektiğidir. İkinci görüş ise artan nüfusun bir refah göstergesi olarak görülmesi, hane halkında çalışan kişi sayısını arttıracığı ve yaşlılık döneminde genç nüfusu sosyal güvenlik mekanizması olarak görmesi olarak belirtilmektedir (Erkal vd, 2015:69)

İstihdam da gelir dağılımı ve yoksulluğu etkileyen unsurlardandır. Üretim sürecine katılamayan işsizler gelir elde edemedikleri için toplumun en yoksul kesimini oluştururlar. Buna karşın istihdam olanaklarının artırılarak işsizliğin azaltılması gelir eşitsizliğinin ve yoksulluğun düşürülmesine olanak sağlamaktadır (Çalışkan, 2010:95).

Sağlık hizmetleri, sosyal kalkınma, yaşam kalitesi ve dünya refahı üzerinde olumlu etkiler yaptığı için yoksulluk değerlendirmesinde kullanılmaktadır. Sağlık harcamaları gelir düzeyinin yükselmesine, gelir adaletsizliğinin azalmasına ve sosyal adalet sağlanarak yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Erkal vd, 2015:69).

Döviz kurları ve yoksulluk ilişkisi üzerine çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Erkal ve diğerlerine göre (2015:71-72), optimal döviz kurunun tam olarak belirlenememesi durumunda, döviz kurlarının yoksulluk üzerinde dört ayrı mekanizma ile etkilerinin görülebileceği öngörülmektedir. Böyle bir durumda ilk olarak yerli ve yabancı mallar arasında kaynak dağılımının tam olarak sürdürülemeyip fiyat mekanizmasının bozulacağı ve piyasa dağıtım etkilerinin zarar göreceğidir. İkincisi, kaynak dağılımına bağlı olarak yatırımların azalacağı ticaret hacminin yoğun olduğu sektörlerde rekabetin düşeceği görüşüdür. Üçüncüsü, etkin olarak belirlenemeyen döviz kurlarının yoksul kesim üzerindeki maliyetinin, uluslararası sermaye piyasalarındaki finansal entegrasyonun derecesine bağlı olarak yükselebileceği vurgulanmaktadır. Son olarak dördüncü mekanizma, kurlardaki belirsizliğin, yoksul sınıf için risk ayarlamaları yapmak üzere koruma imkânlarından yararlanma olanağını düşürmesi ve olası bir para krizine yol açma ihtimalini ortaya çıkarmasına dayanmaktadır.

2.LİTERATÜR

Bütün ülkeleri ilgilendiren genel bir konu olması nedeni ile alanda yapılmış farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bir kısmı aşağıda özetlenmiştir.

Apergis vd (2011) yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin dinamiklerini ABD’de 50 eyalet üzerinde 1980-2004 dönemi için panel veri analizi ile test etmişlerdir. Çalışmalarında Hem kısa hem de uzun dönemde yoksulluk ve gelir eşitliği arasında çift yönlü ilişki

tespit etmişlerdir. Ayrıca kısa vadede yoksulluk üzerinde hem gelir eşitsizliğinin hem de işsizliğin pozitif, kişi başına düşen milli gelir ve eğitim seviyesinin ise negatif etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Bunun yanı sıra yolsuzluğun yoksulluk üzerinde önemli olmadığını belirtmektedirler.

Yoksulluk, gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme üzerine yapılan bir diğer çalışma ise Erkal ve diğerlerine (2015) aittir. Panel veri analizi uyguladıkları çalışmalarında, gelir eşitsizliğindeki artış ve buna bağlı ortaya çıkan yoksulluğun büyümeye yol açtığını bulmuşlardır. Kamu sağlık harcamalarının yoksulluğu azalttığı, özel sağlık harcamalarının ise arttırdığını tespit etmişlerdir. Ayrıca nüfus ve enflasyondaki artışların yoksulluğu arttırdığını belirtmektedirler.

Balcı İzgi ve Alyu (2018), yoksulluk ve gelir eşitsizliği ilişkisini OECD ve AB ülkeleri için panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Gelir payları ile Gini katsayısı arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca OECD ülkelerinde yoksulluk sınırındaki artış gelir eşitsizliğini de arttırmaktadır. Bu veriye dayanarak yoksulluğu gelir eşitsizliğinin nedeni olarak görmektedirler.

Hassan vd (2015), büyüme, eşitsizlik ve yoksulluk üzerine yapmış oldukları çalışmalarında, hem uzun hem de kısa vadede yoksulluk ve gelir adaletsizliği arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir.

Chen ve Wang (2015) yoksulluğun belirleyicilerini Tayvan için araştırmışlardır. Yoksulluk ile ekonomik eşitsizlik, ekonomik büyüme, yapısal geçiş ve işgücü piyasaları arasında anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir.

Ak (2010), gelir eşitsizliğinin yoksulluk üzerindeki etkilerinin bölgeler ve ülkelere göre farklılık gösterebileceğini yine de yoksulluğun azaltılmasında gelir dağılımının geleneksel olarak kabul edilen önemli bir etken olduğunu belirtmektedir.

Topuz ve Yıldırım (2017), düşük, orta ve yüksek gelirli 154 ülkenin verisini kullanarak gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Gelir eşitsizliğinin ülkelerin gelir seviyeleri arttıkça ekonomik büyümeyi önce pozitif, sonra ise negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışkan (2010) tarafından yapılan çalışma, Türkiye’de yoksulluk ve gelir eşitsizliğini araştırarak OECD ülkeleri ile kıyaslamasını yapmıştır. Türkiye’nin gelişmiş ülkelere göre bu alanda dezavantajlı olduğunu ve ülkede gelir dağılımında adaleti sağlamak konusunda yeterince mücadele verilmediği görüşünü savunmaktadır.

Yanar ve Şahbaz (2013) yoksulluk, gelir eşitsizliği ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi geliştirmekte olan 102 ülke için araştırmıştır. 2010 yılı verileri ile yatay kesit analizi kullanılarak yapılan çalışma da ekonomik, politik ve sosyal küreselleşmenin yoksulluğu azalttığını, ekonomik ve sosyal küreselleşmenin gelir adaletsizliğini azalttığını fakat politik küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerinde bir etkisi olmadığını sonucuna ulaşmıştır.

Üzümcü ve Korkat (2014) Türkiye için yapmış oldukları çalışmada, geliştirmekte olan ülkelerin adaletli gelir dağılımı ve yoksulluk konusunda daha dikkatli davranmalarını ve işsiz insanların gelir sahibi olmasını sağlayacak istihdam politikaları ve projeler ile bu problemlere köklü çözümler üretmek gerektiğini savunmuşlardır.

Dağdemir (1998) gelir eşitsizliğini en çok etkileyen değişkenin kamu harcamaları olduğunu belirtmektedirler. Çoklu doğrusal regresyon modeli uyguladığı çalışmasına göre kamu harcamalarındaki artış gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltmaktadır. Buna ek olarak işsizlik, enflasyon ve reel faiz oranlarının gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediğini tespit etmiştir.

3. VERİ SETİ ve YÖNTEM

Gelir dağılımını ve yoksulluğu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada genel olarak ülkelerin içinde buldukları demografik ve sosyo-ekonomik unsurlar olan; GSMH, enflasyon, işsizlik, istihdam, nüfus yapısı, döviz kuru ve sağlık harcamaları dikkate alınmıştır. Ülkelere ait toplam eğitim harcamaları veri olarak yeterli olmadığı için çalışmaya dâhil edilememiştir. Kullanılan değişkenler ve açıklaması tablo 1 de gösterilmektedir.

Tablo 1: Kullanılan Değişkenler ve Açıklamalar

Değişkenin adı	Açıklama	Kaynak	Beklenen etki
YOK	Yoksulluk oranı (% nüfus)	World Bank Data (WDI)	Bağımlı değişken
GİNİ	Gini index		(+/-)
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (sabit fiyatlarla 2010 ABD \$)		(-)
NUF	Toplam Nüfus		(+/-)
İST	15 yaş üstü istihdam (% nüfus)		(-)
İŞS	Toplam işsizlik (% toplam işgücü)		(+)
ENF	Enflasyon, GSYH deflatörü (% yıllık)		(+/-)
SGLK	Kişi başına düşen sağlık harcaması (sabit fiyatlarla ABD \$)		(-)
DK	Resmi döviz kuru (ABD \$, dönem ortalaması)		(+/-)

Çalışmada seçilmiş Avrupa -Merkez Asya bölgesi üst-orta gelir grubu ülkelerinde 2000-2016 dönemine ait gözlemlerden yararlanılarak panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Veri yetersizliği nedeni ile bölgedeki sadece Belarus Ermenistan, Kazakistan, Romanya, Rusya ve Türkiye ülkeleri ile çalışma yapılabilmektedir.

Panel veri analizinin avantajlarından birisi birimler veya zaman boyunca gözlenemeyen etkileri modele dâhil etmesidir. Bu gözlenemeyen etkilerin sabit veya rassal olmasına göre panel veri modelleri sınıflandırılır (Arı ve Zeren, 2011:42). Panel veri analizinde yer alan hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında bir ilişkinin söz konusu olması durumunda, sabit etkiler modelinin tahmincileri sapmasız olduğundan, sabit etkiler modelinin kullanılması daha doğru olmaktadır (Erkal vd, 2015:77). Ayrıca T büyük, G küçük ise, sabit ve rassal etkiler modelleri tarafından tahminlenen parametrelerin değerlerinde çok az farklılıklar olacaktır. Burada seçim hesaplama kolaylığına ve uygunluğuna göre yapılmaktadır. Bu durumda sabit etkiler modeli muhtemelen tercih edilecektir. Sabit ve rassal etkiler arasında seçim yapmaya yardımcı olan bir başka testte Hausman testidir. Bu test yatay kesite özgü bireysel etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyonu test etmektedir (Kök ve Şimşek, 24-25). Çalışmada Sabit ve Rassal etkiler incelenmiş Hausman test uygulanarak testler arasında seçim yapılmıştır.

Yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin dinamiklerini oluşturmak için kurulan denklem 1 aşağıdaki gibidir. Bağımlı değişken olarak yoksulluk oranı dikkate alınmıştır. Bunun nedeni gelir eşitsizliğini temsilen kullanılan gini katsayısının veri eksikliğidir. Ayrıca analizlerde gini katsayısının tek başına kullanılması bazı yanıltmalara yol açabileceğinden dolayı, gelir eşitsizliği analizlerinde yoksulluk oranı ile birlikte kullanılması daha uygun bir yaklaşım olmaktadır (Çalışkan, 2010:99). Yoksulluk ile gelir eşitsizliği birbiri ile doğru orantılı olduğu için modelden elde edilen sonuçların aynı zamanda gelir eşitsizliğini de kapsayacağı öngörülmüştür. Nitekim model Apergis vd.'nin (2011) çalışması dikkate alınarak kurulmuştur.

Denklem 1:

$$YOK_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 GİNİ_{it} + \beta_2 GSYH_{it} + \beta_3 NUF_{it} + \beta_4 ENF_{it} + \beta_5 İŞS_{it} + \beta_6 İST_{it} + \beta_7 SGLK_{it} + \beta_8 DK_{it} + \varepsilon_{it}$$

Yoksulluk, gini, istihdam, işsizlik, enflasyon ve döviz kuru verileri oran olarak, milli gelir, nüfus ve sağlık harcamaları ise logaritmaları alınarak modele dâhil edilmiştir. Bu nedenle katsayılar esneklikleri göstermektedir. Modeldeki $i=1,2,...N$ kesit birimini, $t=1,2,...T$ zamanı, ε ise hata terimini temsil etmektedir.

4. ANALİZ BULGULARI

Modele ilişkin gözlem sayıları, ortalama, minimum ve maksimum değerlerine ilişkin veriler özet istatistik tablosunda verilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	bs	Mean	Std.Dev.	Min	Max
YOK	02	30.03725	23.93364	.4	84.4
GİNİ	00	33.373	5.522404	26.5	42.9

GSYH	02	25.67233	1.724918	22.18436	28.16542
NUF	02	16.87799	1.279589	14.87177	18.80319
İST	02	54.92067	7.725109	40.785	67.481
İŞS	02	7.614971	4.478963	.488	19.01
ENF	02	16.37364	22.65969	1.373676	185.2908
SGLK	6	5.481076	.7709793	3.701569	6.698477
DK	8	3.868076	2.693373	.4696541	9.091563

Model tahmininin güvenilirliği açısından korelasyon ilişkisi önem arz etmektedir (Güngördü, 2002: 64). Bu nedenle tablo 3'de değişkenler arasındaki korelasyon gösterilmiştir. Korelasyon sonuçlarına bakıldığında en yüksek korelasyonun değerinin %83 olduğu görülmektedir. Değişkenler arasında yüksek korelasyon çıkmadığı için modelde değişken seçiminde sorun oluşturacak bir durum olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Katsayısı

	YOK	GİNİ	GSYH	NUF	İST	İŞS	ENF	SGLK	DK
OK	1.000								
İNİ	0.1556	1.000							
SYH	0.6942	0.6211	1.000						
UF	-0.6195	0.6865	0.8342	1.000					
ST	-0.1793	-0.4263	-0.1020	-0.1247	1.000				
ŞS	0.4715	0.2659	-0.1548	-0.1478	-0.5388	1.000			
NF	0.0351	-0.0903	-0.0208	0.0224	0.2038	-0.4238	1.000		
GLK	0.8268	0.1536	0.6012	0.4900	-0.1382	-0.1305	-0.2549	1.000	

K	0.1306	- 0.5042	0.6657	- 0.6466	0.6101	- 0.2712	0.1685	- 0.3650	.000
----------	--------	-------------	--------	-------------	--------	-------------	--------	-------------	------

Modelin değişen varyans sorununu test etmek için modifiye edilmiş Wald testi uygulanmıştır. Testin sonuçları tablo 4’de gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Modelde değişen varyans sorununa rastlanılmamıştır.

Modelin otokorelasyon sorununu test etmek için Wooldridge test uygulanmıştır. Test sonuçları tablo 4’de gösterilmektedir. H_0 hipotezi red edilmiştir. Modelde otokorelasyon sorunu bulunmaktadır. Bu sorunu ortadan kaldırmak için Arellano- Bond uygulanmış ve sorun ortadan kaldırılmıştır.

Tablo 4: Değişen Varyans ve Otokorelasyon Test Sonuçları

Modifiye Edilmiş Wald Testi	Wooldridge Testi
chi2 (6) = 4.20	F(1, 5) = 128.425
Prob>chi2 = 0.6494	Prob > F = 0.00001

Tablo 5: Hausman Test Sonucu

Chi2(8)	=
25.16	
Prob > chi2=	
0.0015	

Tablo 5 Hausman test istatistiği sonuçlarını göstermektedir. Olasılık değeri dikkate alındığında sabit etkiler ile modele devam edilmiştir. Sabit ve Rassal etkilere ait analiz sonuçları ekler kısmına verilmiştir.

Tablo 6: Dinamik Panel Data Tahmin Tablosu

Variables	yok	yok	yok	yok	yok	yok	yok	Yok
L.YOK	0,872*** (0.0257)	0,868** (0,0258)	0.537*** (0.0473)	0.536*** (0.0480)	0,516*** (0.0515)	0,511*** (0.0507)	0,453*** (0,0513)	0.517*** (0.0585)
GİNİ	0,216 (0.188)	0.247 (0.188)	0.462*** (0.144)	0.413*** (0.151)	0.466*** (0.153)	0.454*** (0.153)	0.531*** (0.152)	0.577*** (0.177)
NUF		-1,804 (9.058)	22,77*** (7,613)	19.43** (8.089)	18,13** (8.146)	19.38** (8.053)	8.848 (8.899)	10.02 (0.61)
GSYH			-22,31*** (2.933)	-23.16*** (3.039)	-24.32*** (3.062)	-26.07*** (3.062)	-13.00*** (4.367)	-15.37*** (4.912)
İST				0.259 (0.193)	0.373* (0.192)	0.724*** (0.214)	0.393* (0.224)	0.225 (0.260)

ENF					-0,00358 (0.0233)	-0.00781 (0.0230)	-0.0146 (0.0232)	-0.00643 (0.0266)
İŞS						0.575*** (0.169)	0.527*** (0.173)	0.724*** (0.190)
SGLK							-6.050*** (1.442)	-3.697** (1.722)
DK								2.514* (1.308)
Constant	-5.986 (5.773)	23.51 (153.4)	185.3*** (113.0)	250.9** (124.6)	295.2** (123.0)	296.2** (117.8)	189.8 (127.4)	211.9*** (149.3)
obs	87	87	87	87	87	87	83	75
Standard errors in parentheses ***p<0,01, **p<0,05, *p<0,1								

Dinamik panel data tahmin sonucu tablo 6'da gösterilmiştir. Buna göre; GİNİ, GSYH ve İŞS değişkenleri %1 önem düzeyinde, SGLK %5 önem düzeyinde, DK ise %10 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur. NUF ve İST değişkenleri ise anlamsız çıkmıştır. Modelde GİNİ, GSYH, NUF, ENF, İŞS, SGLK ve DK değişkenlerinin işaretleri literatür ile uyumlu, İST değişkeninin işareti ise beklentilerin tersi çıkmıştır. İST değişkeni aynı zamanda istatistiki olarak da anlamsız çıkmıştır.

SONUÇ

Yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlik son yıllarda birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Bu iki önemli problem ülkeler açısından hem ekonomik hem sosyal hem de politik bir sorun olarak görülmekte ve çözümünde de buna yönelik hareket etmektedirler.

Yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin dinamiklerini tespit etmek amacı ile yapılan çalışmada 2000-2016 dönemi seçilmiş Avrupa-Merkez Asya bölgesi üst-orta gelir grubu ülkeleri ele alınmıştır. Dinamik panel data modeli uygulanarak sonuçlar elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre yoksulluk ve gelir eşitsizliği arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Gelir eşitsizliğini temsilen kullanılan gini katsayısı %1 arttıkça yoksulluk oranı % 0.57 oranında artmaktadır. Milli gelirdeki artış yoksulluğu ters yönde etkilemektedir. Ülkelerde milli gelir % 1 arttıkça yoksulluk oranı % 15.37 oranında azalmaktadır. İşsizlik ile yoksulluk arasındaki ilişki pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Ülkelerdeki işsizlik oranı % 1 arttıkça yoksulluk %0,724 oranında artacaktır. Ülkelerdeki Sağlık harcamaları arttıkça yoksulluğun azalacağı görülmektedir. Sağlık harcamalarındaki %1'lik artış, yoksulluğu % 3.7 oranında düşürmektedir. Sağlık harcamalarındaki artışın, sağlıklı birey sayısını arttırarak istihdam oranlarını yükselteceği düşünülmektedir. Çalışan kişi sayısının artması geliri arttırarak yoksulluğu azaltması beklenmektedir. Son olarak döviz kuru ile yoksulluk arasındaki ilişki hem pozitif hem de anlamlı çıkmıştır. Döviz kurlarındaki % 1 yükseliş, yoksulluğu %2,5 oranında arttırmaktadır. Nüfus, istihdam ve enflasyon değişkenlerimizin işaretleri beklenildiği gibi çıkmasına rağmen istatistiki olarak anlamsız çıkmışlardır.

Bu sonuçlar dikkate alındığında yoksulluk üzerindeki en büyük etken milli gelirdir. Ülkelerdeki gelir artışı yoksulluk oranını düşürmektedir. Fakat tek başına milli gelirin yükselmesi yeterli değildir. Aynı zamanda gelirin adaletli dağılımı da gerekmektedir. Çünkü gelir eşitsizliği arttıkça yoksulluğu da arttırmaktadır. Çalışama da literatürdeki Apergis (2011) ve Erkal vd'nin (2015) çalışmaları ile benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bununla birlikte işsizliği azaltıcı, sosyal harcamaları arttırıcı ve döviz kuru belirsizliğini ortadan kaldıracak hem ekonomik hem de sosyal önlemlerin alınması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- AK, F., (2010), "Inequality, Income, And Poverty: Compative Global Evidence", **Soc Sci Q**, **91(5)**, 1432-1446.
- AKTAN C.C. ve VURAL İ.Y. (2002), **Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Gelir Eşitsizliği: Termonoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri**, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hakiş Federasyonu Yayınları, Ankara.
- ALKİN, E., (1995), **Türkiye'de Gelir Dağılımı**, Yeni Türkiye, 141-144.
- APERGIS N., DİNCER, O. ve PAYNE, J. E., (2011) On The Dynamics Of Poverty And Income Inequality In Us States, **Journal Of Economic Studies**, Vol. 38(2), 132-143.
- ARI, A. ve ZEREN, F. (2011), CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi, **Yönetim ve Ekonomi**, C:18(2), 37-47
- BALCI İZGİ, .B. ve ALYU, E. (2018), Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği: OECD ve AB Ülkeleri Panel Veri Analizi, **Gaziantep Üniversitesi Journal Of Social Sciences**, 17(3), 988-996.
- BELLÙ, L. G. (2005). **Charting Income Inequality The Lorenz Curve**, **EASYPol On-line Resource Materials for Policy Making**, Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO).
- CHEN K.M. ve WANG, T.M. (2015), Determinants Of Poverty Status in Taiwan: A Multilevel Approach, **Social Indicators Research**, Vol:123,371-389.
- ÇALIŞKAN, Ş. (2010), Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk, **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı:59/2, 89-132.
- DAĞDEMİR, Ö. (1998), Ekonomik Kalkınma Sürecinde Gelir Eşitsizliği Sorunu ve Makro Ekonomik Göstergeler, **Ekonomik Yaklaşım**, **9(30)**, 41-58.
- DİNLER Z. (2011), **İktisada Giriş**, Ekin Yayınevi, Bursa.
- DOLLAR, D. Ve KRAAY, A. (2002), Growth Is Good For The Poor, **Journal of Economic Growth**, Vol. 7, 195-225.
- EĞİLMEZ, M. ve KUMCU, E. (2005) **Ekonomi Politikası**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ERKAL, G, AKINCI, M. ve YILMAZ, Ö. (2015), Yoksulluk, Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Doğu Avrupa Ve Latin Amerika Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz, *TİSK Akademi*, 1, 66-87.

FELDSTEIN, M. (1999), Reducing Poverty, Not Inequality, *Public Interest*, Vol:137,33-41.

HASSAN, S.A. ZAMAN, K. ve GUL, S. (2015), The Relationship Between Growth-Inequality-Poverty Triangle And Environmental Degradation: Unveiling The Reality, *Arab Economics And Business Journal* 10, 57-71.

KANBUR, R. (2005), Growth, Inequality, And Poverty: Some Hard Questions, *Journal of International Affairs*, Vol. 58, 224-32.

KARLUK, R. (2009), *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta Yayınları, İstanbul.

KÖK, R. ve ŞİMŞEK, N. *Panel Veri Analizi*, 03.08.2018 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi <http://debis.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/panel2.pdf>. Adresinden Alındı.

RAVALLION, M. (2005), "A Poverty Inequality Trade-Off?", *World Bank Policy Research Working Paper*, 3579.

TOPUZ, S.G. ve YILDIRIM, K. (2017), Gelir Eşitsizliğinin Büyüme Üzerindeki Etkisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:17(3), 57-72.

WADE, R. H. (2001). "The Rising Inequality of World Income Distribution", *Finance and Development*, Vol: 38(4), 37–39.

Ekler 1:

Tablo 7: Sabit Etkiler Test İstatistiği Sonuçları

Variables	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK
GİNİ	4.335*** (0.570)	1.152*** (0.321)	1.190*** (0.288)	1.238*** (0.318)	1.412*** (0.296)	1.369*** (0.288)	1.454*** (0.262)	1.439*** (0.233)
GSMH		-49.93*** (2.757)	-45.60*** (2.636)	-44.62*** (3.087)	-44.01*** (2.843)	-45.93*** (2.875)	-46.69*** (2.618)	-17.25*** (6.303)
ENF			0.142*** (0.0297)	0.144*** (0.0331)	0.148*** (0.0305)	0.131*** (0.0304)	0.124*** (0.0277)	0.906*** (0.0251)
DK				-0.423 (2.251)	0.142 (2.075)	-1.228 (2.095)	-2.236 (1.918)	-4.277** (1.737)
İŞS					1.090*** (0.279)	1.409*** (0.302)	1.540*** (0.276)	0.925*** (0.275)
İST						0.840** (0.352)	0.505 (0.330)	0.0657 (0.301)
NUF							56.99*** (13.76)	31.61** (13.56)
SGLK								-11.52***

								(2.297)
Constant	-114.3*** (19.06)	1.272*** (77.08)	1.158*** (73.25)	1.135*** (83.07)	1.102*** (76.84)	1.111*** (74.68)	185.5 (233.4)	-40.59 (220.7)
Obs	100	100	100	88	88	88	88	87
R²	0.384	0.865	0.892	0.876	0.896	0.903	0.921	0.941
Standard errors in parentheses ***p<0,01, **p<0,05, *p<0,1								

Tablo 8: Rassal Etkiler Test İstatistiği Sonucu

Variables	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK
GİNİ	3,723*** (0.564)	2.333*** (0.365)	2.852*** (0.339)	1.879*** (0.302)	1.345*** (0.328)	2.326*** (0.272)	1.121*** (0.206)	0.887*** (0.178)
GSMH		-35.07*** (2.700)	-21.24*** (1.889)	-18.89*** (1.150)	-16.43*** (1.326)	-21.58*** (1.174)	-44.85*** (2.265)	-27.38*** (3.537)
ENF			0.221*** (0.0436)	0.168*** (0.0493)	0.185*** (0.0570)	0.185*** (0.0425)	0.107*** (0.0281)	0.0626** (0.0246)
DK				-5.363*** (0.704)	-4.431*** (0.711)	-8.473*** (0.726)	-8.580 (0.464)	-6.889*** (0.482)
İŞS					0.804*** (0.409)	1.086*** (0.307)	1.398*** (0.198)	1.181*** (0.170)
İST						1.690*** (0.207)	1.674*** (0.132)	1.101*** (0.147)
NUF							35.38*** (3.250)	17,26*** (4.143)
SGLK								-9,359*** (1.565)
Constant	-94.03*** (20.72)	852.7*** (75.03)	476.5*** (50.03)	471.7*** (28.95)	416.2*** (32.83)	436.9*** (24.62)	477.0*** (16.15)	420.9*** (16.64)
Obs	100	100	100	88	88	88	88	87
Number of var3	6	6	6	6	6	6	6	6
Standard errors in parentheses ***p<0,01, **p<0,05, *p<0,1								

**ROMANTİK ŞAİR DEN MELANKOLİK OKURA: AHMET MİTHAT EFENDİ VE
HÜSEYİN RAHMI'NİN ŞİİR OKUYAN KADINLARI***

Dr. Öğr. Üye. Bahanur Garan GÖKŞEN**

ÖZ

Şiir; insanı hayalden hayale sürükleyen, okuru kolaylıkla tesir altına alabilen, en eski edebî türlerden birisidir. Türk edebiyatında okuduğu romandan etkilenip hayalî bir dünyada yaşayan ve eylemlerini bu romanlardaki karakterler gibi Şekillendirmeye çalışan kadın okur figürleri olduğu gibi konusu Şiir olan romanlarda okuduğu romantik Şiirlerinden etkilenen kadın figürleri de vardır. Bu kadın figürlerinin hayal ve melâle sürüklendiği, Şiirin ahlakî olarak kadınlara zarar verdiği düşünceyle bilhassa erkek yazarların romanlarında romantik Şiir, uzak durulması gereken, tehlike arz eden bir edebi tür olarak gösterilmiştir. Zira aşk ve hayale sürükleyen romantik Şiir kadın okuru duygusal olarak etkilediğinden onların yataklara düşerek hastalanmasına sebep olmakta, dahası kadın figürleri Şiir okuyan erkeğe âşık olarak acı çekmektedir. Hatta okuduğu Şiirlerle hayalî bir dünya yaratıp, bu dünyada âşık olup, beklediği karşılığı bulamayınca intihara sürüklenen kadın okurlar bile vardır. Bu durum da Şiirin etkisi ne kadar yüksek, ne kadar kuvvetli bir edebî tür olduğunu göstermesi bağlamında önemlidir. Söz konusu kadın figürleri Ahmet Mithat Efendi ve Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi yazarlar tarafından eleştirel bir tavırla yansıtılarak okura sunulmakta, olumsuz örnekler olarak gösterilmektedir. Makalemizde Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenân*, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* ve Fatma Aliye ile birlikte yazdığı *Hayal ve Hakikat* adlı eserleriyle Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Son Arzu* romanından hareketle romantik Şiirden etkilenen kadın figürleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk romanı, Şiir, kadın okur, romantizm, melankoli

**FROM THE ROMANTIC POET TO THE MELANCHOLIC READER : WOMEN
READING POETRIES OF AHMET MİTHAT EFENDİ AND HÜSEYİN RAHMI**

ABSTRACT

Poetry is one of the oldest literary genres that carries one from one dream to the other and that can easily influence the reader. There are not only women readers who are influenced by the novel they read in Turkish literature and live in an imaginary world and try to shape their actions like the ones in the novels, but also women who get influenced by the romantic poems they read. With the thought that these woman figures are dragged with dreams and sorrow and that poetry effects womans morals negatively it has been portrayed especially by men that the romantic poems in novels are the literary genres that should be stayed away from because they pose a danger, because romantic poetry that drags one into love and dreams affect them emotinally, put them in bed because of illness and what is more these women suffer by falling in love with a men who reads poetry. Moreover there are woman characters who create an imaginary life with the poetry they read, fall in love and when they can not receive the love they expect commit a suicide. This situation is important in showing how highly effective poetry is and how powerful it is as a literary genre. These women figures are presented by writers like Ahmet Midhat Efendi and Hüseyin Rahmi in a critical attitude and presented to the reader by showing the negative examples. In this article the women figure who is presented by romantic poetry will be investigated in Ahmet Midhat Efendi's *Felsefe-i Zenân*, *Felâatun Bey ile Râkım*

* Bu makale "Şairin Romanı, Romanın Şiiri: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Romanında Şair ve Şiir" başlıklı doktora tezinden hareketle üretilmiştir.

** İstanbul Arel Üniversitesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, bahanurgaran@gmail.com, ORCID NO: 0000-0001-5852-8113

Efendi and Hayal ve Hakikat co-writed with Fatma Aliye and *Son Arzu* written by Hüseyin Rahmi.

Keywords: Turkish novel, poetry, woman reader, romanticism, melancholia

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra kadınlar için açılan sıbyan mektepleri ve Kız Öğretmen Okulu, Ebe Mektebi, Kız Sanayi Mektebi gibi okullarla¹ birlikte kadınların okuryazarlık oranı artmış, kadınlar da sosyal ve kültürel hayatta söz sahibi olmaya başlamışlardır. *Terakki-i Muhadderât* (1869), *Vakit yahud Mürebbi-i Muihadderât* (1875), *Aile* (1880), *İnsaniyet* (1883), *Hanımlar* (1883), *Şükûfezâr* (1886), *Mürüvvet* (1887), *Parça Bohçası* (1889), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895)² gibi kadınlara yönelik çeşitli gazetelerin çıkması ile kadınların seslerini duyurmaya başlamaları da bu dönemde olmuş, söz konusu gazetelere abone olan kadınlarla birlikte bir kadın okur kitlesi de oluşmuş, yine Fatma Aliye, Zafer Hanım gibi kadın yazarlar da bu dönemde yetişmiştir.

Ev içinde kapalı bir hayat süren, sosyal ve ekonomik hayata yeteri kadar katılamayan kadını dış dünyaya açan en etkili tür kuşkusuz romandır. Roman okumak hem eğlenceli vakit geçirmek hem de başka dünyaları tanımak ve dış dünya ile iletişim kurabilmek için en çekici tür olmuştur. Bu bağlamda romanın kadınlar üzerindeki etkisi yoğundur. Bu etkilenmeyi Tanzimat dönemi romanlarında da görmek mümkündür. Romanın kadın okur üzerindeki etkisi bilhassa Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde olumsuz bir şekilde gösterilmiştir. Nurdan Gürbilek'in de dediği üzere söz konusu etkilenme bir "kötü etkilenme, aşırı etkilenme" meselesidir (Gürbilek 2014: 28). Öyle ki bu etkilenme başka yazarların eserlerinde de karşımıza çıkacak, roman okuyan kadın örneği farklı şekillerde gösterilse de genellikle olumsuz bir tablo ile yansıtılacaktır:

"Romanın telkinine fazlasıyla açık kadın okur *Şıpsevdi*'den *Sözde Kızlar'a*, *Sergüzeşt*'ten *Kiralık Konak'a*, *Zehra*'dan *Yalnızız'a* farklı yazarların elinde farklı vurgular kazandı kuşkusuz. *JönTürk*'te bir ibret hikâyesinin kahramanıyken *Genç Kız Kalbi* ve *Nemide*'de yazarın empatisini kazanmış bir hassas ruha, *Kiralık Konak'ta* züppeliğin açık işaretine, *Bir Tereddüdün Romanı*'ndaysa bir histeri vakasına dönüştü. Yine de bütün bu romanlarda bazen örtük, bazense apaçık bir alt-metin olarak karşımıza çıkar 'roman okuyan kadın'. Bu alt-metne iç içe iki varsayım eşlik eder. Birincisi, roman okuru etkiler; onda arzu uyandırır; başkasının arzusunu, bir başkası olma arzusunu doğurur. İkincisi, romanesk arzu özellikle de kadınları etkilemiştir; başkasının hikâyesinden etkilenmeye, başka dünyalara kapılmaya, başkası olma arzusuna her zaman erkeklerden daha yatkındır kadınlar" (Gürbilek 2014: s. 29)

Romandan şiir okuyan kadın konusuna geçecek olursak bilindiği üzere bu dönemde kadınlar şiir de okumakta, duygu ve düşüncelerini şiir aracılığıyla da ifade etmektedir. Türk romanında da romantik şair figürlerinin elem dolu şiirlerini okuyan kadın okur kedere sürüklenir, kötümser bir ruh hâline bürünür, melankoliye kapılır. Bu

¹ Kadınlara yönelik açılan okullarla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Şefika Kurnaz, 2011, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 24-62.

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Serpil Sancar, 2010, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 59-86.

bağlamda da şiirin kadın okur üzerindeki etkisi “şiir okuyan roman figürleri” üzerinden değerlendirilecektir.

Ahmet Mithat Efendi'nin Şiir Okuyan Kadınları

Ahmet Midhat Efendi'nin *Letâif-i Rivâyat* adlı eserinin içerisinde yer alan *Felsefe-i Zenân* adlı uzun hikâyesinde şiirden etkilenen kadın okur figürüyle karşılaşırız. *Felsefe-i Zenân*³da hayatını kitaplara bağımlı olarak yaşayan, kitabı evliliğe tercih eden kadınları görürüz. Bu çerçevede evlilik ve kadın özgürlüğü konusunu temel alarak kaleme alınmış olan eser, Fâzıla Hanım tarafından yetiştirilen Zekiye ve Âkile adlı iki genç kızın mektuplarından oluşur. Yazar eserde kısaca da olsa şair ve şiir konusuna değinir. Halep'e giden Zekiye'nin Âkile'ye yazdığı mektupta âşık olduğu bir Divan şairinden bahsedilir. Ancak şairin şiirleri romanda yer almaz. Bununla birlikte Zekiye, Divan efendisine duyduğu aşkla şiir yazmayı düşünecek ancak Âkile'nin şiddetli eleştirisi ile karşılaşacaktır. Âkile, şiiri lüzûmsuz edebi bir tür olarak görerek şairlerden uzak durulması gerektiğini imâ eder:

“Üçüncü bahse nakl-i kelâm edince kitâbet tahsîli için ders alışına ve bâ-husûs şiir hevesine düşmekliğine adeta gülüveririm. Vâkıâ biz sanat-ı kelâm diye birçok şeyler gördük. Hani ya bunun üzerine seninle bir de mübâhesemiz geçmişti. Hani ya ‘Sanat-ı kelâm ne demektir?’ diye bunu istihfâf eylediğim zaman sen bana itiraz ederek ‘Belâgat, fesâhat, kinâye ve mecaz bilmem ne olmayınca kelâm kelâm olur mu? Böyle bir kelâma adeta hezeyan derler’ demiş idin. İşte zannederim ki bu defa seni kitâbet ve şiir hevesine düşüren şey dahi o zamandan kalma bir fikir olmalıdır” (Ahmet Midhat 1876: 244).

Yukarıdaki cümlelerden de görüleceği üzere şiir, “sanat-ı kelâm”dan görülmeyerek “hezeyan” olarak nitelendirilmiştir. Şiir Âkile'ye göre içinde bulunulan asrı anlamaya ve anlatmaya muktedir olabilecek bir tür değildir:

“Kuzum işbu sanat-ı kelâm filân festekiz bunlar âlemde kelâmdan başka bir sanat olmadığı zamanların mahsûlüdür. Erbâb-ı fikr ü dâniş i'mâl-i efkâr edecek başka bir şey bulamamışlar da buna sarf-ı fikr etmişler. “Ve leyse kurbe kabri Harb'in kabru” sakıldir yok hafiftir muârazasına kadar varmışlar. İçinde bulunduğumuz şu asır bunların topunu iptal ediyor. Kelâm demek bir muhâtaba efkârını anlatmak demek olduğu meydana çıkıyor. İhtisâr-ı kelâm tafsîl-i kelâm filan davaları mahvolup gidiyor. Muhâtab mutekellimin efkârını anlayıncaya kadar laf söylemek lüzûmu anlaşılıyor. Çünkü üdebâyı asr görüyorlar ki sanayi-i kelâmiyeye riâyette yazılan kitaplar metin oldukları halde anlaşılamayıp herbiri için beş on tane şerhe muhtaç olmak tefhîm ve tefehhümü tas'îb demektir. Binâberin şimdi yazdıkları şeyleri öyle şerhe hâşiyeye lüzûm kalmayacak gibi yazmak hevesinde bulunuyorlar” (Ahmet Midhat 1876: 245).

Zekiye'nin yazdığı cevabî mektuptan bir dönem Âkile'nin de şiir yazdığını öğreniriz ancak daha sonra Âkile'ye şiir gibi bir edebî tür anlamsız gelmiştir. Zira o, duygularıyla değil mantığı ile hareket eder. Âkile'nin tavrı, Ahmet Midhat Efendi'yi yansıtır ki onun şairlere karşı aldığı olumsuz tavrı da burada görmek mümkündür.

³ Biz eserin 1292/1876 tarihli baskısını kullanacağız.

“Hace-i evvel” sıfatıyla okur karşısında öğretmen konumunda bulunarak yazdığı romanların topluma yararlı olmasını, eğitici ve öğretici bir işlevi olmasını isteyen Ahmet Midhat Efendi'nin romantik duygularla kaleme alınmış olan şiir gibi bir edebî türe karşı olumsuz bir tavır takınması şaşkırtıcı gelmemektedir. Öyleyse Ahmet Midhat Efendi'nin olumlu yönde çizdiği karakterler nasıl kitaplar okumaktadır? Elbette ki eğitici, öğretici kitaplar, öyle ki Âkile Hanım'ın okuduğu kitaplar da İslami kitaplardır. Âkile Hanım'ı yetiştiren Fâzıla Hanım da felsefeye meraklıdır. Bu tarz kitapların olduğu bir okuma modeli Ahmet Midhat'ın kadınların eğitimi için uygun gördüğü okuma modelidir. Ancak Nurdan Gürbilek'e göre yazar “kitabın okuru yatıştırmak şöyle dursun onu daha da kışkırtabileceğini, arzuyu dizginlemek bir yana bir kapılmaya yol açabileceğini, Fâzıla Hanım'ın merak saldırdığı felsefenin onda yeni hevesler doğurabileceğini aklına pek getirmemiş gibidir” (Gürbilek 2014: 42). Bu bağlamda şiir, felsefeden daha zararlı bulunmaktadır ki şiirlerinin etkisiyle âşık olduğu şairle evlenen Zekiye hayatını mahvedecektir. Dahası Ahmet Midhat Efendi'nin şiir okuyan kadınlar gibi şiir yazan kadınları da hoş karşılamadığını Fatma Aliye'ye yazdığı mektuplarda görmek mümkündür. Bu konuda “Kadınların Şairliği ve Ahmet Midhat Efendi” adlı bir yazı kaleme alan Hülya Argunşah, Ahmet Midhat'ın; şiirin öznesi kadın, konusu da aşk olduğu için kadınların ahlâkını bozacağını düşünerek onlara şiirden ziyade roman yazmayı öğütlediğini belirtir:

“Ahmet Midhat'ın çağının kadın yazarlarına zaman zaman aşırı sayılabilecek müdahalelerinden biri de edebî yolculuklarına rehberlik ettiği bu kadınların şiirle meşguliyetleri konusundadır. Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplar onun kadınların şiir yazmasına sıcak bakmadığını ortaya koymaktadır. Hatta edebiyat yolunun başında olan kadınlara şiirden uzak durmaları için çok açık telkinlerde bulunur. Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 3 Aralık 1980 tarihli mektubuna “Siz hatırınıza ne gelir ise canınız ne ister ise yazınız. Ben doğru gördüğümü bilâ endişe neşr ederim. Biraz dokunmaya muhtaç gördüklerimi tashih ederim” ifadeleriyle başlarsa da mektubunu ‘Yalnız ihtar eylerim ki Gülnar Hanım'a gönderdiğiniz şiirleri neşr etmeyiniz. Şuna buna bile göstermeyiniz’ tembihiyle tamamlar” (Argunşah 2016: 160).

Yine Fatma Aliye'ye bir mektubunda “Herhalde ben kadınların şiir ve feylesofi ile iştigallerini tehlikeli görüyorum” diyerek açık bir şekilde kadınların şiir yazmasına karşı çıktığını belirtmiştir (Ahmet Midhat 2011: 333). Dönemin popüler şair kadınlarını eleştiren yazarın kadınlar için tehlikeli gördüğü şiir, Divan şiiri diye tanımlayabileceğimiz, “Arap ve Acem etkileriyle oluşturulmuş, çoğu soyut bir hayal dünyasına dayalı, yarattığı kendi gerçeğin etrafında dolanan Osmanlı şiiridir” (Argunşah 2016: 163). Şiir yazma konusunda ısrarlı olan kadınlara ise “yeni, realist ve yerli bir anlayışın temsilcisi olan Muallim Nâcî'nin ‘Kebuter’, ‘Sehabe’, ‘Kuzu’ gibi şiirlerini örnek göstererek onlar gibi yazmayı tavsiye et[miştir]” (Argunşah 2016: 166). Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi'nin kadınlara tabiat şiirleri yazma konusunda hoşgörü tanıdığı, ancak aşk ve tutku dolu şiirleri gayr-i ahlakî bularak kadınlara yakıştırmadığı söylenebilir. Zira şiir, o yıllarda toplumda eril bir tür olarak görülmekte, erkeklere hitap etmektedir.

Şiirin kadınlardan uzak tutulması gereken bir edebî tür olduğu konusu 1292/1875 yılında basılan *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*'de de ele alınır ki yazar, romanda şiir okuyan kadınların hayallere kapılarak ne duruma düşebileceğini Jean

karakteri üzerinden işlemiştir. Ahmet Ö. Evin'in de vurguladığı üzere Jean'in aşk melankolisine kapılıp verem olma hikâyesi "Fransız romantik edebiyatının ikinci sınıf ürünlerinden devşirilmiş" (Evin 2004: 110) izlenimi vermektedir. Öncelikle roman hakkında bilgi verecek olursak Mustafa Nihat Özön'ün de dediği üzere "o zamanlarda gazetelerde, özellikle mizah gazetelerinde yer alan züppe tipi eleştirisi ve yergilerinden biri" (Özön 2009: 252) olan *Felâton Bey ile Râkım Efendî*'yi yanlış Batılılaşmanın detaylı bir şekilde anlatıldığı bir roman olarak okuruz. Eserde Orhan Okay'ın ifadesi ile "Şark ahlâk ve geleneğinde yetişmiş, Garp kültürüne vâkif, yazarın ideal erkek karakterlerinin prototipi" (Okay 2008: 425) olan Râkım ile Berna Moran'ın tabiri ile "alafranga züppe tipi" (Moran 2011: 48) Felâton Bey'in maceraları anlatılır. Murat Belge'ye göre ise "bu iki karakter arasındaki karşıtlık, Doğulu ve Batılı arasındaki bir karşıtlık değil, 'Doğru Batılı' ile 'yanlış Batılı' arasındaki karşıtlıktır" (Belge 2009: 135). Bu bağlamda romanın iki başkahramanı olduğu için iki farklı hayat bir arada anlatılır ve arkadaş olan alafranga züppe Felâton ile Râkım'ın hayatları üzerinden karşılaştırmalar yapılır. Söz konusu karşılaştırmalar da genellikle yanlış Batılılaşma eleştirisi üzerinedir. Romanın iki merkezi vardır; tercümanlık ve özel öğretmenlik yaparak hayatını kazanan Râkım'ın köle olarak aldığı Canan'a karşı yavaş yavaş filizlenen aşkı romanın ilk merkezini oluşturur. Diğer merkezi ise babadan kalan servetini yabancı aktrislerle har vurup harman savurarak tüketen Felâton'un hayatıdır. Râkım'ın bizim incelememiz açısından önemli yönü ise şiire olan ilgisidir. Felâton Bey her ne kadar Râkım'ın şiir yazdığını söylese de⁴ romanda Râkım'ın şiirlerine dair bir emare bulmak mümkün değildir. Ancak Râkım'ın bir roman müsveddesi olduğunu evine misafirliğe gelen İngiliz öğrencilerinin odasında bulunduğu kâğıtlardan anlamak mümkündür: "Badehu Râkım'ın derdest-i telifi bulunan bir roman müsevvedatını karıştırmaya başlayıp ancak sürat-i kalemden nâşî biraz okunamazca yazılmış olan el yazısını okuyamadılar" (Ahmet Midhat 1875: 112). Râkım'ın dönemin pek çok aydını gibi roman yazmaya heves etmesi şaşılacak bir durum değildir. Ama bu bilgiler dışında Râkım'ın roman veya şiir yazdığına dair başka bir bilgi mevcut değildir. Romanda Râkım'ın okuduğu kitaplara dair bir inceleme yaptığımızda kendisine ait "Türkçe ve Fransızca en mutenâ" (Ahmet Midhat 1875: 15) eserlerden oluşan bir kütüphanesi olduğunu öğreniriz. Yine şiir ve şairâneliğe ilişkin Râkım, özel öğretmenlik yaptığı İngiliz öğrencileri Margaret ve Jean ile uzun sohbetlere girer. Dahası metinde gerek Râkım'ın, gerekse öğrencisi Jean'ın ağzından şiir parçalarına yer verilir ki *Divan-ı Hafız* bunların başında gelir. Râkım bile öğrencilerinin Divan şiirinden aldığı lezzet karşısında şaşkındır. İngiliz öğrencilerden Jean, farklı dillerde yazılan şiirleri karşılaştırarak Divan şiirini hepsinden üstün tutar:

"Jean: İngilizce eş'ar insana hiçbir ateş vermez. Ben Fransız eş'arını daha ziyade sever idim, ama artık Türkçe öğrendikten sonra artık Fransız eş'arından dahi

⁴ Felâton sevgilisi Polini'ye Râkım'ı tanıtırken aralarında şu konuşmalar geçer:

"Felâton: Evet, kalemler işler ameledir.

Polini: Bravo! Gazeteci misin efendi?

Râkım: Her şey! Ufak tefek roman yapar, tiyatro yapar, gazete yazar bir amelemim.

Polini: Ne âlâ! Demek oluyor ki âdeta bizden. Yani sanayi-i nefîse erbabı.

Felâton: Şairdir de!

Râkım: Estağfurullah!" (Ahmet Midhat 1875: 74-75)

Şairliğin o yıllarda üstün bir meziyet olduğunu, Felâton Bey'in takdir eder bir şekilde Râkım'ın şairliğini söyleyince onun ise bu durum karşısında adeta mahçup bir tavır ile "estağfurullah" demesinden anlamak mümkündür.

vazgeçtim. Margaret: Ben de öyle. Eş'ar insanı yakmadıktan sonra ne işe yarar?" (Ahmet Midhat 1875: 60-61)

Margaret'in sözleri şiirin edebî türler içerisinde en duygusal, en derin, en etkili tür olduğunu vurgulamaktadır. Jean da Râkım'a hissettiği duyguları ifade etmek için Divan şiirine ihtiyaç duyar. *Divan-ı Hafız*'ı okudukça Râkım'dan etkilenen Jean, içinde yavaş yavaş büyüyen ve hatta kendisinin bile farkında olmadığı aşkı kimseyle paylaşmaz. Melankoliye yatkın bir mizaca sahip olan Jean'in, Divan şiirinin de etkisiyle Râkım'a olan hisleri gittikçe kuvvetlenir. Zaman geçtikçe hastalanır, yataklara düşer, zayıflar. Bu noktada hastalığının belirtilerine baktığımızda onun aşk melankolisine tutulduğunu görürüz:

"Aşk melankolisinin fiziksel arazları da aynı oranda geniş bir alana yayılır. Her seferinde hüzne eşlik eden kızarık kuru gözler, aniden basan ter, hızlanan nabız, yürek çarpıntısı, solgun yüz, daralan nefes, boş bakışlar, uykusuzluk, iştahsızlık, kekeleme, anlamsız konuşmalar, iç çekişler, yerinde duramama, doktorun ilk anda gözleyebileceği ve melankolinin cinsini teşhiste şüpheye yer bırakmayan belirtiler olarak çıkar ortaya" (Göle 2007: 164-165).

Jean'in aşk melankolisine sürüklenmesinin sebebi, mizacı dışında, "âdeta şeker çiğner gibi çiğneyerek" (Ahmet Midhat 1875: 62) etkileyici bir şekilde okuduğu şiirlerdir. Romanda geçen şu cümleler Râkım'ın şiir okurken kızları nasıl bir tesir altında bıraktığını açık bir şekilde gösterir:

"İngiliz kızlarına gelince o baygın mavi gözleri gittikçe başka bir hâl bulmakta olduğu gibi, hele bu akşam Hafız'ın salifü'z-zikr gazelini okur iken, kızlarda gözlerin bütün bütün süzülüp gittiğini, göğüsleri şişip nefeslerinin sadırlarına sığmayarak birbirini takip etmekte olduklarını görmüştü" (Ahmet Midhat 1875: 65).

Râkım ise Jean'i yataklara düşüren sevdadan ve onun Canan'a karşı hissettiği kıskançlıktan bî-haberdir. Elinden düşürmediği *Divan-ı Hafız*'ı bütün her şeyin sebebi olarak görür. Zira Râkım'a göre onu ölüme kadar sürükleyen elem dolu şiirlerdir. Genç kızın hassas kalbi bu şiirlere ve onu okuyan Râkım'a bağlanmış, aşkını içinde tutarak ince hastalığa yakalanmıştır. Öyleyse Jean neden bir Batı şiirinden, örneğin Lamartine'in bir şiirinden değil de *Divan-ı Hafız*'dan böylesine etkilenmiştir? Nurdan Gürbilek *Kör Ayna Kayıp Şark'ta* Tanzimat romanlarının kadın figürlerinin okuduğu kitaplardan etkilenmesi ekseninde⁵, Ahmet Midhat Efendi'nin *Divan-ı Hafız*'ın bir Batılı üzerindeki etkisi ile "Doğu'yu bir etki kaynağı, bir cazibe merkezi kılma gayreti" içerisinde olduğunu söyler. Zira "Ahmet Midhat'ın romandaki temsilcisi çalışkan ve tutumlu Râkım'ın yalnızca İngiliz kızın aşkını değil, İngiliz ailenin hayranlığını da kazanmış olması bu yorumu destekler" (Gürbilek 2014: 38). Doğu şiiri, Jean üzerinde aşkı doğuran, melankoliyi arttıran bir vasıta olarak olayların gidişatını belirlemiştir, diyebiliriz.

⁵ Nurdan Gürbilek'e göre "Tanzimat romanında kadın-kitap-etkilenme üçgeni daha çok ima yoluyla kurulmuştu. Kadınlara aşkıta, intikamda, ihanet ve intiharda tuhaf bir biçimde hep romanlar eşlik ediyordu. İmayı açık bir formüle dönüştüren, buradan hercai, hayalci, şuursuz kadın okura dair bir kuram çıkartansa Peyami Safa'ydı" (Gürbilek 2014: 28).

Ahmet Midhat Efendi ile Fatma Aliye Hanım'ın birlikte yazdıkları *Hayal ve Hakikat* adlı roman, İnci Enginün'ün de belirttiği üzere “dönemin hayaliyun ve hakikiyun tartışmalarının kurgulanmış bir yansıması” (Enginün 2007: 281) olarak da okunabilir. Eserde genç bir kadının platonik bir aşk ile bağlandığı adama dair kurduğu hayaller neticesinde uğradığı hüsrân anlatılır. Her ne kadar romanda şair figürü olmasa da Ahmet Midhat Efendi eserin sonuna eklediği “İsteri” bölümü ile kadınların eğitimi üzerine konuşurken hayal kavramından hareketle şairler üzerine düşüncelerini de söyler:

“Vefâ'nın mektubunda dediği gibi bu mesail-i dakikayı şairlere sormamalıdır. Ah o şairler, sap yiyip saman savurmak nev'inden tatlı, güzel sözleriyle ne kadar bîçarelerin harabına sebep olurlar. İnsan kısmı bu dünyada şair olarak yaşamak için yaratılmamıştır. Filozof olarak yaşamak için yaratılmıştır. Şairiyet bir derece-i mutedilisiyle hayata lezzet verir. Yoksa insan evladının nikbaht yahut bedbaht olmasına dair olan gûnagûn mesâil-i gamızadan hiçbirisinin hâlli, hiçbir zaman, hiçbir yerde şuarâdan mürekkep bir konferansa havale olunmamıştır” (Ahmet Midhat 1893: 82-83).

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Ahmet Midhat Efendi'nin okur kadın ise şaire ve şiirlere bakışı olumlu değildir. Ona göre hayalî bir dünyada yaşayan ve eserlerini hayaller üzerine inşa eden şairler insanı gerçeklikten uzaklaştırır. Kadınları hassaslaştıran, “muhalif-i mizaçları olan ednâ şeylerden müteazzi oldukları gibi muvafık-ı mizaçları olan keزالik ednâ şeylerden mahzuziyetleri dahi sâirlerinden ziyade ol[masına]” (Ahmet Midhat 1893: 64) sebebiyet veren hayal dünyasında yaşamalarıdır. Ahmet Midhat Efendi'nin isteriyi tanımlarken söylediklerinin melankolinin tanımına uygun düştüğünü şu cümlelerde görmek mümkündür:

“İyiliğin de fenâlığın da kendi üzerinde tesirâtı artar. Hem gariptir ki tab'ı daha ziyade hüznün peyda ederek, yalnız müteessir olduğu şeylere değil mahzuz olduğu hâlde dahi canı ağlamak ister. Ağlamak bilfiil ve zahir-i hâlde vâkî olmasa bile içi ağlar. Hangi tarafa baksın âlem-i tabiatın hangi cihetini temâşâ eylese hiçbir şey onun yüzüne gülmeyip, her şey ağlıyor zannında bulunur. Temâşâlarından lezzet aldığı mahzuziyet duyduğu zamanlar bile bunların tesirâtı hep dâi-yi bükâ' olacak sûrette görülür.

Yine hastalığın şu ilk derecatındandır ki hastaya sık sık esnemek dahi tari olur. Canı hiçbir şey istememeye ve tabiatı hiçbir şeyden hoşlanmamaya başlar. Evvel sevdiği şeyler bile gözünden düşerler. O zamanlar hastanın muhâlif-i arzusu olan şeylere mukavemeti ne kadar azalır ise mukavemet arzusu olan şeylere mukavemeti dahi o kadar azalır. İstemediği şeyi hiç istemez, istediği şeyde dahi itidal tanımaz olur. Mizaçları gayet mütebeddil olarak bir hâl üzere çok vakit devam edemezler. Gözleri hangi şeye, hangi adama baksalar, sanki onun hâline pek ziyade acıyorlar imiş gibi bakarlar. Oturdukları yerlerde uzun uzadıya rahat bile oturamayıp kesirü'l-harekât olurlar. Bu hâlde kendilerinde ağlamak arzusu daha ziyade artarak bolca ağladıktan sonra dahi pek ziyade nâil-i ferah olurlar” (Ahmet Midhat 1893: 65-67).

Görüldüğü üzere hastanın ağlama nöbetlerine girmesi, her an hüznü olması, hayata karşı duyulan isteksizlik ve kayıtsızlık, alınganlık melankolinin işaretidir. Dahası melankolinin fiziksel belirtilerine geçince melankoliye dair pek çok metinde karşımıza çıkan mide ve karaciğer (kara safradan kaynaklanan hastalıklar) rahatsızlıklarına dair göndermelerin olduğunu da görmek mümkündür:

“Hastalık biraz daha ilerleyecek olursa karınlarından ve asıl mide çukurlarından güya havadan yapılmış bir yuvarlak kabarıp yavaş yavaş boğazlarına doğru çıkıyor imiş gibi bir şeyler duyarlar. Bu yuvarlak geçtiği yerlerde ya sıcak ya soğuk bir iz bırakıyor zannolunur. Boğaza geldiği zaman hastaya bir tıkanıklık verir” (Ahmet Midhat 1893: 68).

Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında okur kadın içinse şiir okumanın sakıncalı bir eylem olarak vurgulandığı görülmektedir. Gerçekten de Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında romantik-melankolik şiir; bilhassa genç kızları etkisi altına alan, eylemlerini belirleyen, onları olumsuz olarak etkileyen bir edebî türdür. Peki Ahmet Mithat Efendi'nin şiire karşı olumsuz tavrının sebebi nedir? Daha önce de dediğimiz üzere “hace-i evvel” olarak kendisine toplumu eğitime gibi bir misyon yükleyen Ahmet Mithat Efendi kadınların eğitiminde şiiri sakıncalı görmektedir. Dahası Ahmet Mithat Efendi Beşir Fuad'ın şiir hakkında söylediklerinin etkisi altındadır. Bilindiği üzere Beşir Fuad şiirin hayal ve hislerle yüklü olmasına karşı çıkmış, yazdığı *Victor Hugo* biyografisi ile mübalağayla dolu, hayalci şiire karşı tavır alarak şiirin aleyhinde konuşmuş ve gerçeğe dayalı bir şiir anlayışını savunmuştur. Bu bağlamda fennî şiiri savunan, “bize şiiriyûndan ziyade şuûriyûn lâzım!” (Beşir Fuad 1999: 363) diyen Beşir Fuad'ın tavrı hayaliyun-hakikiyun tartışmalarını başlatmış ve kendisini Menemenlizade Mehmet Tahir ile karşı karşıya getirmiştir. Söz konusu tartışma ile edebiyatımız romantizmle yüklü duygusal şiiri savunanlar ve ona karşı duranlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ahmet Mithat Efendi de bu tartışmalarda Beşir Fuad'ın yanında yer alarak iki yazı yazmıştır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımladığı 28 Ağustos 1886 tarihli “Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye” ve 1-2 Eylül 1886 tarihli “Fen ve Şiir, Şi'r-i Fenni” adlı bu yazılarda onun Beşir Fuad'ın etkisiyle romantizmle yüklü duygusal şiire karşı olumsuz tavrını görmek mümkündür. Handan İnci'nin de dikkat çektiği üzere Ahmet Midhat bir yandan Beşir Fuad'ın hayalci şairlere dair görüşlerine katılırken diğer yandan onun pozitivist dünya görüşüne karşı durmaktadır:

“Ahmet Midhat bilgisine, kültürüne, hayran olmakla birlikte Beşir Fuad'ın maddeci dünya görüşüne karşıdır. Emile Zola'yı ise konu edindiği insanlar ve çevreler yüzünden zararlı bulduğu için beğenmez. Bununla birlikte Ahmet Midhat da edebiyatta gerçekçilik duygusuna önem verir ve en azından da bu konuda Beşir Fuad'ın tarafında yer alır. Ancak belki de bunu açıkça göstermek istemediği için, yazısına vapurda şahit olduğu bir tartışma havası vermiş ve düşüncelerini başka ağızlardan nakletmiştir. Beşir Fuad'ın hayalci, mübalâğacı ve kendini her şeyin üstünde tutan şair tipini hedef alan eleştirilerinden oldukça hoşlanmış görünen Ahmet Midhat'ın bu yandaşlığı sebepsiz değildir. Gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'in edebiyat sütununu idare eden Muallim Nâcî'yle gazeteyi bu tür şairlerin eserleriyle doldurduğu iddiasıyla çatışan Ahmet Midhat böylece şiir ve hakikat tartışmasından kendisine de bir pay çıkarmaya çalışır” (Beşir Fuad 1999: 21).

Dolayısıyla “Fen ve Şiir, Şi'r-i Fenni” adlı makalesinde Beşir Fuad'ın tarafını tutarak Muallim Nâcî taraftarlarına da bir nevi cevap vermek istemiştir (Beşir Fuad 1999: 21). Beşir Fuad hakkında bir monografi de kaleme alan Ahmet Mithat Efendi, romanlarıyla da şiirin akla hitap etmesi gereken bir edebî tür olduğunu vurgulamış, duygusal, hayalci şiire karşı çıkmıştır. Ayrıca şiir gibi kadınların duygularını harekete geçirerek etki altında bırakan bir edebî türün Ahmet Midhat Efendi gibi ataerkil

toplumun temsilcisi olmuş bir yazar tarafından olumlanması mümkün değildir. Zira Ahmet Midhat Efendi bir yandan kadının okumasını, kendini geliştirmesini isterken diğer yandan da bu okumanın sınırlarını çizer. Söz konusu okuma modeline göre İslami nitelikte didaktik eserler ön plandadır ve dolayısıyla kadının duygusal gelişimine yardımcı olarak kitaplara yer yoktur. Ahmet Midhat Efendi hele şiir ve aşk romanlarını kadınları hayalî bir dünyaya sürükleyip ahlâken yozlaştırdığı gerekçesiyle adeta yasaklamıştır. Bu yasak aslında ataerkil toplumun kadına karşı koyduğu bir yasaktır, öyle ki özgürce duygularını ifade edebilen, aşk hakkında rahatça konuşup yazabilen bir kadın figürü Ahmet Mithat Efendi gibi kadına sınırlı haklar veren bir yazar tarafından kabul edilebilecek bir şey değildir.

Ahmet Mithat Efendi'nin roman anlayışı çerçevesinde eser veren, onun fikirlerinin sürdürücüsü olan Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde kadın okurun şiir karşısındaki tavrının incelenmesi de önem arz etmektedir. Şimdi *Son Arzu* romanı etrafında Hüseyin Rahmi'nin şiir okuyan kadın kahramanlarına geçebiliriz.

Hüseyin Rahmi'nin Şiir Okuyan Kadınları

Hüseyin Rahmi'nin 14 Mayıs 1334/1918-7 Teşrinievvel 1334/1918 tarihlerinde *Âti/İleri*'de tefrika edilen ve 1338/1918'de kitaplaşan *Son Arzu* romanında romantik şiirlerle aşk romanları okuyarak hayalindeki aşkı bekleyen ve karşısına çıkan ilk erkeğe âşık olduktan sonra aldatılarak büyük bir hayal kırıklığı yaşayarak intihar eden Nuruyezdan adlı genç bir kızın dramı anlatılır. Nuruyezdan dedesi tarafından katı bir eğitime tabi tutulsa da kendisi gibi genç arkadaşlarıyla bir araya gelerek gizli gizli şiirler, aşk romanları okumaktadır ki bu bağlamda devrin hayalperest genç kız tipini yansıtan bir roman figürüdür, diyebiliriz. Söz konusu romanları okuyan genç kızların dedeleri geldiğinde hemen *Pend-i Attar*'ı açtığını ve okur gibi yaptığını öğreniriz. *Pend-i Attar* da manzum Farsça bir nasihat kitabıdır ki didaktik özelliği nedeniyle Osmanlı'da gençlerin eğitimi için önemli bir kaynak niteliğindedir. *Pend-i Attar* okumasına izin verilen kızların aşk romanları ve romantik şiirler okuması yasaktır. Aşk romanlarla, şiirlerle tanıyan Nuruyezdan, yazar-anlatıcının da belirttiği üzere “birkaç sene içinde o zaman edibba ve şuarâsının sünuhatini her yudumunda damağının aşk istidadını daha alevlendiren bir iksir-i şebabet gibi kadeh kadeh çekip yitirdikten sonra Şinasi, Ziya Paşa ve Kemal devirlerine kadar uzanmıştı[r]” (Gürpınar 1918: 46). Nuruyezdan'ın Sabih ile karşılaşp ona âşık olduktan sonra yazdığı mektuplarda okuduğu romantik eserlerin etkisini açık bir şekilde görmek mümkündür:

“Sana tevdi için gönlüm esrarını geceye serpiyor ve cevap bekliyor. Fakat senden hiç ses gelmiyor. Gece ihtiyarladı. Saçları ağarıyor. Horozlar ötüyor. Eski şuarâ, ne kadar yalancıymışsınız. Ne şeb-i yeldâ ne de bâd-ı sabâ henüz bana ondan selam getirmedi. Nesimin benden esirgediği saçlarının fulya kokusunu doğacak güneş ilk şuaısıyla yüzüme serpecektir” (Gürpınar 1918: 61).

Divan şiirine “şeb-i yeldâ”, “bâd-ı sabâ” gibi benzetmelerle gönderme yapan Nuruyezdan; hayatı okuduğu eserlerdeki gibi toz pembe görmektedir. Romantik, duygusal bir yaratılıştaki olmakla birlikte okuduğu eserlerin etkisiyle melankolik bir kişiye dönüşmüştür. Zira aşkın kendisini terk etmesiyle yataklara düşmesi, ardından intihara sürüklenmesi bunun bir sonucudur. Dolayısıyla Turan Alptekin'in de dediği üzere roman “genç kızların okudukları kitapların eleştirisidir ve bu yönüyle *Madame Bovary*'i

anımsatır” (Alptekin 2004: 27). Tıpkı *Madam Bovary* romanında olduğu gibi kadın figürü okuduğu romanlar üzerinden bir kimlik oluşturma süreci yaşar. Ancak ataerkil toplum yapısında kadın kimliğini, tüm bireysel ve toplumsal bileşenleri açısından içinde yaşadığı toplum, egemen ideoloji ve tarihsel koşullar belirler. Her kesimin statüsü önceden dinî ve din dışı normlarla belirlenir, dolayısıyla çatışmasızlık temel alınır. Ancak kadın kimliği çatışmayı tetikleyen bir olgudur. Dolayısıyla kadının okuyarak, kendini geliştirerek, özgürleşerek bir kimlik oluşturmaya ataerkil toplum tarafından kabul edilemez. Hele ki şiir gibi duyguları harekete geçiren bir edebî tür ile kadının kendisini ifade etmeye çalışması hiçbir şekilde kabul edilemez. Hüseyin Rahmi de tıpkı Ahmet Midhat Efendi gibi kadının şiirden uzak durması gerektiğini, şiir okuyarak melankoliye düşen olumsuz bir figür yaratarak, vurgulamıştır. Dolayısıyla *Felâatun Bey ile Râkım Efendî*’de olduğu gibi romantik şiir ve aşk romanları yazarlar tarafından genç kızları ruhsal olarak etkileyen hatta onlara zarar veren, dikkat edilmesi gereken edebiyat ürünleri olarak gösterilmiştir, diyebiliriz. Hüseyin Rahmi’nin Ahmet Midhat Efendi ekolünü devam ettiren, topluma hitap eden bir roman anlayışına sahip olduğunu da bildiğimizden iki yazar arasındaki bu benzerlik şaşırtıcı gelmemektedir. Dahası o da Ahmet Midhat Efendi gibi Beşir Fuad’ın etkisinde olduğundan romantik şairin aleyhindedir ve romantik şiiri kadınlar için tehlikeli görmekte, romantik şiirden sakınılması gerektiğini vurgulamaktadır. Dahası Hüseyin Rahmi, Beşir Fuad’ın tavsiyesiyle tek perdelik bir komedi olan, 1883 tarihli *İstiğrak-ı Seherî*’yi yazarak Beşir Fuad’ın başlattığı hayaliyun-hakikiyun tartışmasına fiilen de katılmıştır. Bu oyunda romantik şair tipi Menemenlizade Mehmet Tahir’den yola çıkılarak alaya alınmakta, romantik şiirin parodisi yapılmaktadır. Dolayısıyla Beşir Fuad’ın kendisi üzerindeki etkisini açık bir şekilde göstermiş olan Hüseyin Rahmi, romantik şiirin aleyhinde olduğunu da kanıtlamıştır.

Bütün bunlarla birlikte *Son Arzu* romanında şiir okuyan erkek figürü kadın gibi olumsuz bir şekilde çizilmez. Eserde okur erkek olunca şiir okumanın gündelik alışkanlık niteliği taşıyan kültürel bir faaliyet hâlini aldığını söylemek mümkündür. Nuruyezdan’ın dedesi Feyzullah Efendi, akşamüzeri el ayak çekilince bir köşeye çekilip elinde enfiyesi, kahvesi, sigarasıyla Divan şairlerinden beyitler okumaktadır. “Feyzullah Efendi iftardan sonra odasında kahve, cigara ve enfiyeyi birbirine ulaya ulaya könkürler. Bir müddet sonra gözlerini açar, yine bu üç mükeyyifeyi birbiri ardınca sıralar. Eğer komşulardan kendi gibi bir iki tiryaki ihtiyar, zatını ziyarete gelmezse divanlara dalar” (Gürpınar 1918: 85) diyen yazar-anlatıcı şiiri; sigara, kahve, enfiye gibi zevk veren, rahatlatıcı bir unsur olarak gösterir. Feyzullah Efendi de şiiri, arkadaşları ile en keyifli zamanlarında keyif verici maddeleri aldığı anda okumaktadır. Feyzullah Efendi’nin okuduğu şiirler arasında Sürurî ile Kâlâyî’nin şiirleri de vardır. Söz konusu şairlerin söz düellosuna da değinen yazar-anlatıcı Fuzulî ve Pertev aracılığıyla da Divan şiirine özgü lirik gazellerden, hikemî beyitlerden örnekler verir. Feyzullah Efendi böyle bir okuma şeklini benimserken eşi Divan şiirleriyle eğlenmek yerine *Envârü’l-Âşıkîn* okutmakta ve metni hüznün ile dinlemektedir. Kadından erkeğe değişen bu okuma kültürü Osmanlı gibi Müslüman bir toplumun kültürel faaliyetlerine de örnek teşkil etmektedir. Kadın dinî-uhrevî okumalar yaparken erkek dışa dönük konumunun da etkisiyle dünyevî eserlerle ilgilenmektedir. Kadına şiir yasaklanırken erkek rahatça şiir okuyup keyif alabilmektedir.

Sonuç

Türk romanında okuduğu şiirlerden etkilenip hasta olan, hatta intihara sürüklenen kadın okurlar bile vardır ki bu durum şiirin etkisi ne kadar yüksek, ne kadar güçlü bir edebî tür olduğunu göstermesi bağlamında önemlidir. Dahası okuduğu şiirden etkilenerek zarar gören kadın okurların bilhassa Ahmet Midhat Efendi romanlarında ve Hüseyin Rahmi'nin *Son Arzu* eserinde karşımıza çıkması dikkate değer bir noktadır. Zira iki yazarın da Beşir Fuad'ın etkisiyle romantik şairin ve şiirin aleyhinde olduğunu, romantizmle yüklü duygusal şiiri kadın okurlar için zararlı gördüklerini ve şiirin şuura hitap etmesi gerektiğini vurguladıklarını hatırlamak gerekir. Bu görüşleri romanlarında da vurgulayan yazarlar, romantik şiirlerin kadın okurun ahlakını bozduğunu göstermiş, kadın okurun şiirden uzak durması gerektiğini vurgulamıştır.

Erkek yazar, kadının özgür bir kimlik oluşturmasını sağlayacak tüm okuma modellerine kapalıdır. Ataerkil bir toplum yapısında erkek okurun kadın için uygun gördüğü okuma modeli tıpkı Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde imâ ettiği gibi İslamî kitaplar üzerine inşa eder. Kadını duygusal yönden etkileyen aşk şiirleri kadın okur için adeta yasaklanmıştır. Zira romantik şiirler ve aşk romanları okuyan kadının sonu hep kötü biter. Romanlarda da görüldüğü üzere romantik şiirler kadını ya felakete sürükleyerek hayatını mahveder ya da onun ahlâken yozlaşmasına sebep olur.

Gerek Ahmet Mithat Efendi gerekse Hüseyin Rahmi hem Beşir Fuad'ın etkisiyle hem de ataerkil toplumun temsilcileri olarak kadının özgür bir kimlik yaratmasından endişe duydukları için romantik şiire ve romana uzak durmuş, eserleriyle de romantik şiirin kadınların eğitiminde zararlı olduğunu vurgulamışlardır.

KAYNAKLAR

Ahmet Midhat Efendi. (1292/1875). *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*. İstanbul: Kırk Anbar Matbaası.

Ahmet Midhat Efendi. (1292/1876). *Letâif-i Rivâyat-Felsefe-i Zenân*. İstanbul: Kırk Anbar Matbaası.

Ahmed Midhat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım/ Fatma Aliye'ye Mektuplar*. Haz. F. Samime İnceoğlu ve Zeynep Süslü Bektaş. İstanbul: Klasik Yayınları.

ALPTEKİN, T. (2004) "Ölümünün 60. Yılında Hüseyin Rahmi Gürpınar'dan Bugüne Yansyanlar". *Hürriyet Gösteri*, 257: 26-29.

ARGUNŞAH, H. (2016). *Kadın ve Edebiyat/Babasının Kızı Olmak*. İstanbul: Kesit Yayınları.

BELGE, M.(2009). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Beşir Fuad. (1999). *Şiir ve Hakikat*. Haz. Handan İnci. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ENGİNÜN, İ. (2007). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

EVİN, A. Ö. (2004). *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Fatma Aliye ve Ahmet Midhat Efendi. (1309/1893). **Hayal ve Hakikat**. İstanbul: Matbaa ismi yok.

GÖLE, M.(2007). "Aşk Melankolisi Diye". **Cogito**, 51: 163-169.

GÜRBİLEK, N., (2014). **Kör Ayna, Kayıp Şark/Edebiyat ve Endişe**. İstanbul: Metis Yayınları.

GÜRPINAR, H. R. (1338/1918). **Son Arzu**. İstanbul: Kitabhane-i Hilmi Orhaniye Matbaası.

KURNAZ, Ş.(2011). **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÖZÖN, M.N. (2009). **Türkçede Roman**. İstanbul: İletişim Yayınları.

OKAY, O. (2008). **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**. İstanbul: Dergâh Yayınları.

MORAN, B. (2011). **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış //Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a**. İstanbul: İletişim Yayınları.

SANCAR, S. (2010). **Osmanlı Kadın Hareketi**. İstanbul: Metis Yayınları.

TÜRK EVİ MEKAN KURGUSUNDAKİ PROGRAMATİK YAPILARIN TASARIMSAL BÜTÜNLÜĞÜ

Doç. Dr. Berna ÜSTÜN*

ÖZ

Farklı yapı kültürlerinin kavranması açısından geleneksel yerleşmeler önemli bir kaynaktır. Yerel mimari olarak da adlandırabileceğimiz ve Fransızca ve İngilizce tanımı ile “vernaculaire-vernacular mimari”, toplumun sahibi bulunduğu kültürün, doğrudan doğruya ve bilinçsizce belirli ihtiyaçlar çerçevesinde maddeye dönüşmesidir. Başka bir deyişle, o toplumun mimar, mühendis vb. gibi uzmana ihtiyacı olmadan kendisi için ideal mekanı ve çevreyi meydana getirmesidir (Sezgin 1984:4). Geleneksel yerleşmelerde konut dokuları, üretimin yapıldığı ve hayatın temel gereksinimlerine yanıt veren düzenler içerirler. Tek defaya özgü, teknolojiden bağımsız, kendi olanakları ile üretilen, deneyime yaslı örnekler, yaşam koşullarının, teknolojik gelişmelerle birlikte değişimi ile anlam ve içeriklerini kaybederler. Yüzlerce yıllık deneyimlerin sonucunda, kültür, çevresel koşullar ve gündelik yaşamın gerektirdiği gereksinimler çerçevesinde çeşitlenen ve tüm Anadolu geneline yayılan bu özgün yapıların, modernleşme süreci ile birlikte aynılaşan bir örnek konut alanlarına dönüşmesi düşündürücüdür. Yaşamın gerektirdiği her türlü eyleme, zamansal değişimlere imkan tanıyan aynı zamanda az ve öz materyalle sonsuz çeşitlilikte çözümlenebilme esnekliği taşıyan niceliğin değil niteliğin önemli olduğu konutlar çağdaş konuta kaynaklık edebilir mi?

Bu makalenin amacı uzun yılları kapsayan bir deneyimin ve üretimin sonucu olan ve kökeni Orta Asya çadırına uzanan Türk evi mekan kurgusunun programatik yapısının güncel program içerikleri ile tartışılmasıdır. Bu tartışmada çadırdan odaya, odadan Türk evi mekan kurgusuna, deneyim ile üretilen konutun programatik yapısında değerli bulunan yapıların kavranması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Evi, Orta Asya Çadırı, Oda, Sofa

THE DESIGN INTEGRITY OF THE PROGRAMMATIC STRUCTURES IN TURKISH HOUSE SPACE FICTION

ABSTRACT

Traditional settlements are an important source for understanding different building cultures. The “vernaculaire-vernacular architecture” in the definition of French and English, which we can call local architecture, is the transformation of the culture of society into substance, directly and unconsciously, within the framework of specific needs. In other words, the society creates the ideal space and environment without the need for experts such as architects, engineers etc. (Sezgin 1984:4). In traditional settlements, the residential textures include the layouts that respond to the basic needs of production and life. One-off, technology-independent, self-produced, experience-based samples lose their meaning and content by changing their living conditions together with technological developments. These unique structures have been diversified and spread throughout Anatolia within the framework of cultural, environmental and daily life requirements as a result of the experience of hundreds of years, these original structures are transformed into a uniform housing area being same with the process of modernization, which is thought-provoking. Can residences, that enable all kinds of actions and temporal changes required by life, at the same time, that have the flexibility to

---

* Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, bustun@anadolu.edu.tr , ORCID NO: 0000-0002-3790-6493

produce solutions in an infinite way with little or no material, and where quality is important but not quantity, be a source of contemporary housing?

The purpose of this article is to discuss the programmatic structure of the Turkish house space fiction, which is the result of experience and production of long years, and whose origins lie in the Central Asian tent. This discussion aims to comprehend the structures from the tent to the room, from the room to the Turkish house space fiction that are valuable for the programmatic structure of house produced with experience.

Keywords: Turkish House, Central Asian Tent, Room, Anteroom

1.GİRİŞ

Kemal Aran, insanlık tarihinde kendisine yer edinen kültürlerin yapılarıyla tanıdıklarından söz eder. Kendi üretim zamanında kolektif amaçlar üstlenmiş bu barınma yapılarının, kültürlerin kamusal yaşamına ait tarihini de anlattıklarına dikkat çeker. Aran; bir bölgenin yerel mimarisini anlamının en iyi yolunun ise, o yörenin yerel mimarisine, kır yapılarına bakmakla kavranabileceği ve ülke sınırlarını tanımayan bu yapılar ile kültürün özel yaşamına, insanların barınmasına ait kurumların karakteristiklerini anlamak ile mümkün olabileceğini söyler (Aran 2000:14).

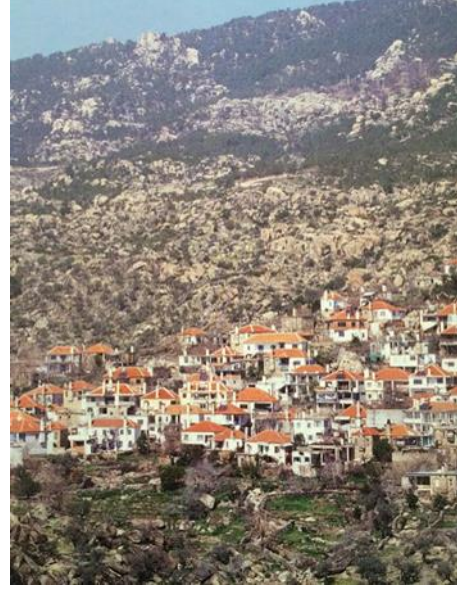
Aranın'da belirttiği gibi; Anadolu'da gelişen ev kültürü, yöre insanların toplumsal-kültürel yapısının ürünüdür. Evdeki yaşam biçimi, aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkileri, çeşitli gereksinmelerin karşılanması için getirilen yerel çözümler, mekân kurgusundaki başarıyı ortaya koymaktadır. Yerel yapı malzemesinin işlenmesindeki ustalık ve kendine özgü ayrıntı çözümleri, mimarlık ortamının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Ev mekânlarının örgütlenmesinde üretim ilişkileri, iklim, topoğrafya gibi etkenlerin ortaya koyduğu farklılık, insanların inançlarının yansımasıyla pekişerek çeşitlenmiştir (Sözen ve Eruzun 2011:67).

Bir bütün olarak bu dokular değerlendirildiğinde Anadolu kentinin, ritmik bir düzen içinde, serbest ve organik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bu biçimlenme ise rastlantısal değildir. Bölgelere göre kent ve konut dokuları irdelendiğinde bu farklılığın, iç dokudan gelen geometrik olmayan formların dokuyu oluşturmasından kaynaklandığı görülür. (Şekil 1) Geleneksel Anadolu kentlerinin temel biçimleri, burada yaşayanların gereksinmelerinden türemiştir. Evin olduğu kadar yol ve kent dokularının biçimlendirilmesinde insanla tabiatın birbirini etkileyen iki ayrı öge halinde belirdiklerine tanık olabiliriz (Aru 1996:329). Bu özgün oluşumunda gelişen Anadolu Türk kenti, tasarlanmamış olmasına rağmen, planlı ve tasarlanmış kentlerimize oranla üstün niteliklere sahiptir.

Şekil 1. Eskişehir Odunpazarı sit alanının organik dokusu, (URL 1)

Cansever; Türklerin Anadolu'daki kentlerini kurarken Hellenistik ve Bizans dönemlerine ait kent dokularını olduğu gibi kabullenmedikleri, topoğrafyadan ayrı olarak doğal anlamda bir düzensizliğe yer veren, içedönüklüğü mümkün kılan bir yaşama biçiminin, eski kent dokularında sürekli tekrarlanmış olduğu tespitinde bulunmuştur (Cansever 1996:125). (Şekil 2).

Şekil 2. Düğerek Bahçe, avlu ev ilişkisi, İkiztaş Milas genel görünümü, (Aran 2000:103,78)

Aru ise bu durumu; Anadolu kentlerinde yol dokularının, kendi kendine, zaman içinde eklenen ve gereksinmelerin doğurduğu serbest biçimlerde oluşmuş olmasına bağlamaktadır. Bu tür kent dokularının, bütün İslam kentlerinde karşımıza çıkan bir özellik olduğunu, batı kentlerinin planlı geometrik doku biçimlerine karşın, Anadolu Türk kentindeki dokunun plansız organik formda gelişim gösterdiğinden söz etmektedir (Aru 1998:177).

Doku olarak bütünlük içeren yerleşmeler, daha alt ölçekte her bir ev biriminde çok özel ve az ögenin tekrarından oluşmasına rağmen hiç biri bir diğerinin aynısı değildir. Bu çeşitlenmeyi kavramanın yolu ise göçebe bir kültürden gelen Türklerin bu alışkanlıklarını yerleşik düzene geçerken mekânsal kurgu ile birlikte nasıl yapılandıklarının kavranması ile mümkün olabilecektir.

Bu çalışma kapsamında Anadolu genelinde farklı kültürlerin etkisinde şekillenen, iklim topoğrafya ve yapma teknikleri açısından çeşitlenen ancak programatik olarak mekanın kurucu öğeleri olan ve ortak bir dil oluşturan (çadır, oda, sofayı meydana getiren öğeler vb.) mekânsal içeriklerin binayı nasıl yapılandığı açıklanacaktır. Mekânsal çözümlenmeler yapılırken ise konuyu tartışmaya yardımcı olacağı düşünülen Herman Hertzberger ve Louis Kahn'ın mimari program konusundaki yaklaşımlarından yararlanılacaktır.

2.TÜRK EVİ KÖKENİ

2.1. Türk Kültürü ve Orta Asya Çadırı

Tarih boyunca, Türk topluluklarının geniş alanlara yayılmaları, yer değiştirmeleri, değişik etnik gruplarla birlikte yaşamaları, değişik din ve kültürlerle karşılaşmaları nedeniyle, Türk kültürünün tarihi kaynakları hakkında çelişkili görüşler bulunmaktadır. Güvenç; Türk kültürünün, Orta Asya, İslamiyet, Anadolu ve Batı Kültürlerinin oluşturduğu bir sentez olduğunu söyler (Güvenç 1985:118).

Türk evi kavramının kökenlerinin göçebelik kültürünün bir ürünü olan “çadır” ve “çadır yaşamı” yerleşik düzene geçildikten sonra Türk evinin oluşumunda önemli bir etken olmuştur. Kurgu açısından “yurt” ile Türk evi odalarının temel ilkeleri arasında benzerlikler kurulabilir (Küçükerman 1988:33).

Hareketli (taşınabilir) bir mimari türü olan çadırlar, sabit mimari biçimlere oranla özgün sosyal davranışları daha basit ifade eden çok duyarlı bir yaratıdır. Hareketli barınaklar çoğunlukla iki stratejiyle belirlenir. Bir yandan sabit yönlendirmeler yaratılırken, öte yandan da hareketli barınaklar göçerliğin kış yerleşiminden yaz yerleşimine veya tersi yöndeki göç hareketleriyle uyumludur. Anadolu'da göçerlik, düzensiz, amaçsız dolaşmalar değildir, tersine belli güzergahlar üstünde dönemsel bir yer değiştirme modelidir. Hareket etme ve yer değiştirme mevsimsel ısı farklılıklarına uygun yer aramanın yanı sıra hayvanlara da yılın her döneminde yiyecek teminini sağlamaktadır (Bamer 1996:239).

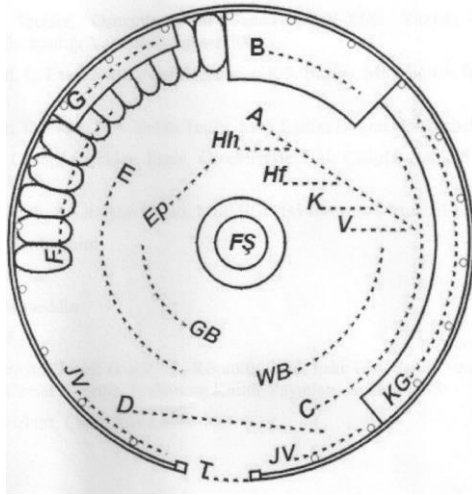
Ana birim olan ve Türkçe'nin çeşitli lehçelerinde çatur, çatır, çâçır, çâşır gibi şekillerde bulunan ve birçok Asyalı, Doğu Avrupalı millet tarafından da değişik telaffuzlarla kullanılan “çadır” kelimesinin etimolojisi kesin olarak bilinmemekte bir görüşe göre Türkçe'ye “örtü” anlamındaki Farsça “çatur” kelimesinden geçmiştir. Eski Türkçe “çat” birbirine tutturmak fiili kökünden türemiş olabileceği düşünülmektedir. Diğer görüş ise kelimenin aslının “şemsiye, gölgelik” anlamındaki Sanskritçe “çhattra” olduğu yönündedir(Bozkurt, 1993: 158).

Orta Asya'da yaşayan Türk ve Moğol kavimleri arasında en yaygın olan çadır tipi “yurt”, “topak ev” veya “kiyiz üy” (keçe ev) denilen ve çok eski bir geçmişi olan kubbeli çadırlardır. Bu çadırlar biri çevre duvarı, diğeri üst örtüsü olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Çevre duvarının iskeleti, sırimla birbirine çaprazlama bağlanan ve “kanat” veya “kerege” denilen 2-2,5 m. kadar yükseklikteki ince ahşap kafes panolardan oluşmaktadır. Çadırın tepesinde “çangarak” adı verilen ve kenarlarında 70-80 kadar delik bulunan bir kasnak vardır. Tepede bulunan çangarak, çadırın ortasında yanan ateşin dumanının çıkması ve temiz hava girmesi için açık bırakılır; geceleri ve yağmurlu havalarda “tünlük” (gecelik) denilen keçeyle örtülür. Kapıda da gerektiğinde rulo halinde yukarı toplanan keçeden bir perde bulunur. Bazı çadırlarda ise evlerde olduğu gibi iki tarafa açılan veya pano halinde yana çekilerek kullanılan kapılar vardır. (Bozkurt 1993: 160).

Çadırın ortasında “ateş yeri” veya “korluk” denilen ve genellikle ısınma, bazen da yemek pişirme amacıyla yakılan ocak bulunur. (Bozkurt, 1993: 160). Gün boyunca

yanan ocakta bulunan üçayak ve bunun üzerindeki kazan yurt sahibinin ekonomik gücü her ne olursa olsun hiç istisnasız her çadırın en güçlü donatı elemanıdır. (Diyarbakirli 1972: 54). Kapıdan girilince tam karşıya gelen kısma “tör” denir ve buraya duvar boyunca “yük” denilen sandıklar, heybeler, büyük çuvallar ve bohçalar dizilir; önlerine de halı veya keçe serilerek oturulur. Zengin çadırlarında duvarlar halı ile kaplı olur. Kapıdan girilince sağ tarafta, nakışlı hasırdan bir paravana ile ayrılmış bölmede kapacak, onun gerisinde de ev sahibinin yatağı bulunur. Yeni evliler için kurulan çadırlarda yataklar genellikle sol taraftadır; tek çadırlı orta halli ailelerin çadırlarında da oğul ve gelinin yatağı yine sol tarafa konulur. Yatağın sağında elbise ve silâhların asıldığı demir bir kazık dikilir; kapının sol tarafına da eyerler ve koşumlar asılır. (Bozkurt 1993: 160).

Çadırların yapısal kurgusunda ve iç mekanlarında da büyük bir düzen vardır. Bu düzenin bir parçası olarak içerdeki yaşamda da bir hiyerarşi söz konusudur. (Şekil 3)

A. Aile yeri, B. Yatak, C. Kadınlar Tarafı, D. Fakirler ve Hizmetçiler Yeri, E. Erkekler Tarafı, EP. Şeref Yeri, F. Meşin Çuvallar, FŞ. Ocak, G. Putlar, GB. Erkek Misafirler, Hh. Ev Sahibi, Hf. Ev Hanımı, JV. Genç Hayvanlar, K. Çocuklar, KG. Mutfak Takımı, T. Kapı, V. Akrabalar, WB. Kadın Misafirler

Şekil 3. Bir Altay Yurdu'nun İç Düzeni: (Radloff 1994: 24'den aktaran Köse 2005:168)

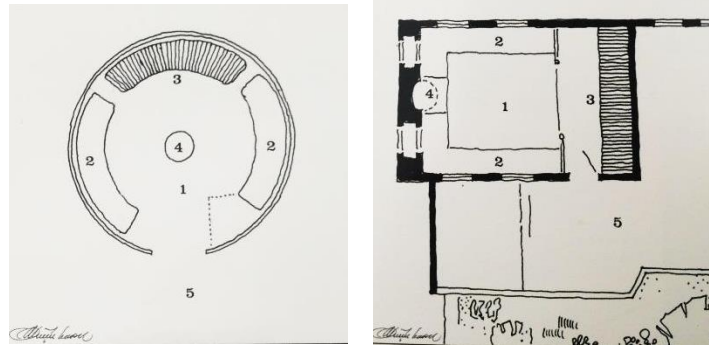
Bu hiyerarşiye uygun olarak, çadır kapısından girince sol taraf erkeklere, sağ taraf kadınlara ayrılmıştır. Erkek misafirler kapının solunda ayrılan alanda ağırlanır. Kapının tam karşısında yer alan ve “tör” adı verilen bölümde, yaşça büyük olan, sözü geçen ve saygı duyulan erkek misafirler ağırlanır. Burası bir çeşit şeref mevkiidir. Bu bölüm diğer bölümlere oranla çok daha özel “koşma” adı verilen nakışlı keçe örtülerle veya “ocakçı” adı verilen halılarla kaplanır. Bu hiyerarşi kadınların oturacakları alanları da tanımlamıştır. Çadır girişinin sağında kadınlar tarafında, kadın misafirler ağırlanır. Sağ arka taraf ev sahibi, ev hanımı, çocuklar ve akrabalar olmak üzere aile üyelerine aittir. Mutfak takımı ve genç hayvanlar yine çadır girişinin hemen sağında yer alır (Diyarbakirli 1972: 53), (Onuk 2005:26-27).

Birkaç ailenin çadırlarını kurarak paylaştıkları ortak alana “avul” denilmektedir. Evlenen oğullara aileden payları verilerek aile çadırının yanında yeni bir çadır açılmıştır. (Diyarbakirli 1972:45). Böylesine bir yapı içinde toplumsal hayat için dayanışma büyük bir önem arz etmekte, gündelik işlerin büyük bir kısmı birlikte yapılmaktadır. Bu noktada çadırlar ailelerin özel alanları iken gündelik hayatın birlikte

yaşandığı çadır önleri ortak alan olarak kullanılmıştır. Çadıra sadece geceleri ve kötü hava koşulları sırasında girilmiş; uyuma ve dinlenme dışındaki tüm hayat çadırın dışında, çadır önünde gerçekleşmiştir. Bu noktada geleneksel Türk çadır hayatının, “çadır içi” ve “çadır önü” olmak üzere kabaca iki kısımdan oluştuğu söylenebilir. Çeşitli Türk toplulukları için barınak olmanın çok daha fazlasını ifade eden çadırlar aynı zamanda toplum içindeki sosyal statüyü de gözler önüne sermektedir. Örneğin sıradan halk ile bir boy beyinin çadırı arasında ciddi farklar söz konusudur. Sıradan halkın çadırı mümkün olduğunca küçük, basit ve ayrıntısızdır. Ev eşyaları da aynı şekilde az sayıda, hafif ve basittir (Köse 2005:178).

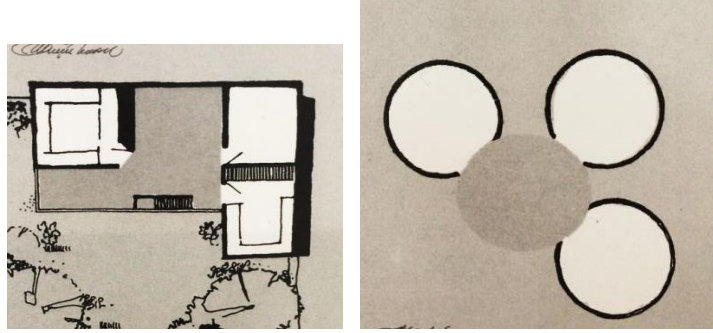
Yerleşik düzen, göçebe kültürünün terk edilerek belli bir yerde konumlanma ve üretme arzusuyla başlayan ve ortam koşullarına uyumu gözetilen bir süreçtir. İlk örneklerde yazlık ve kışlık kullanılan evleri ayırarak(yayla ve şehir evleri) sonraki süreçte ise yazlık ve kışlık katlar ya da yazlık ve kışlık odalar yaparak yine uzun zamana yayılı bir deneyim süreciyle evler biçimlenmiştir.

Yerleşik düzende Türk evi çekirdeğini oluşturan birimin oda olduğuna ilişkin yaygın düşünceler vardır. İlk örneklerin tek odadan oluştuğu düşünüldüğünde odanın yapısal kurgusu ile çadır arasında morfolojik açıdan büyük benzerlikler gözlemlenir. Küçükerman bu benzerlikleri aşağıdaki örneklerle açıklamıştır (Şekil 4):

Şekil 4. Türk evini oluşturan ve bir özel yoğunlaştırılmış çevre olan odanın genel düzeninin ve kullanma biçiminin çadır düzeniyle kıyaslanması. (Küçükerman 2007:68).

Burada önemli olan, her iki yaşama biriminin gerek işlev, gerek çevresel kullanma, ve birbirleriyle olan ilişkilerinin benzerliğidir. 1. Çok amaçlı orta alan, 2. Oturma için biçimlenen çevresel alan, 3. Kapalı kullanma alanları. Sekiler, sandıklar, yükler. 4. Isıtma. Çadırdaki ortada bulunan ocak, yapıda yana kaymıştır (Küçükerman 2007:68) (Şekil 5).

Şekil 5. Çadırda yaşama düzeninin ve evin “yaşama birimleri ve birimler arası ortak alan” açısından kıyaslanması. (Küçükerman 2007:66).

Bu kıyaslamada görüldüğü gibi her iki düzende birbirine benzeyen yönler bulunmaktadır. Yapı içindeki odaların sofayla ilişkileri çadırdaki “tek” yaşama birimlerinin orta alan ilişkilerine eş olarak görülmektedir (Küçükerman 2007:66). Türk evi mekan kurgusunu oluşturan temel öğelerin açıklanması konuyu daha iyi kavramamızı sağlayacaktır.

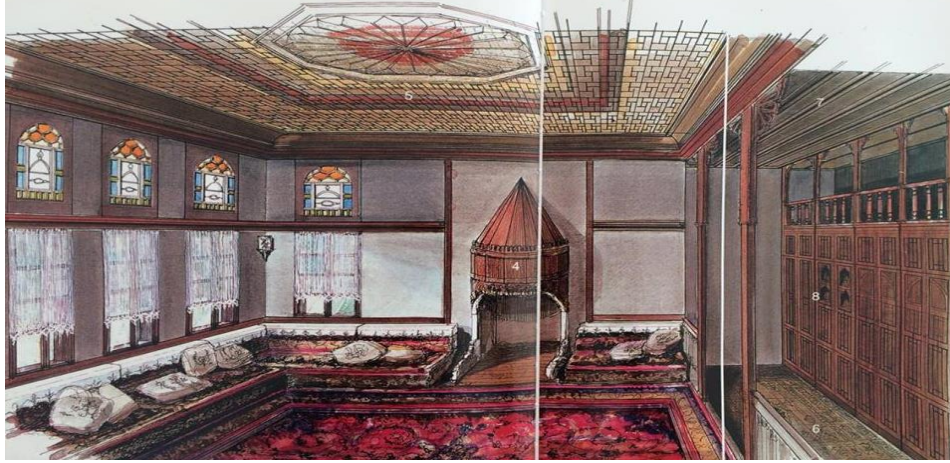
3.TÜRK EVİ MEKAN KURGUSU

Türk evi mekan kurgusunu oluşturan iki temel öge “oda” ve “sofa”dır. Türk evinde oda ayrı ve müstakil bir ev veya hanedir (Eldem 1955:15) ve Anadolu’da yeni evlenen bir çiftte açılan “oda” yeni “ev” açmak ile özdeştir. Konutun en küçük birimi olan “oda”, oturmak, yatmak, yemek gibi işlevlerin tümüne cevap verebilir. Odalar çok işlevli olup, aralarında işlevsel bir farklılaşma yoktur, yani özelleşmemiş mekânlardır (Kuban 1982: 200). Odaların çok işlevli olmasının nedeni, daha önce de belirtildiği gibi, Türkler’in göçebe geçmişine bağlanmaktadır. Dolayısıyla, odalar arasında büyük boyut farkları görülmemekte ve odaların iç düzenlemeleri birbirine benzemektedir (Kazmaoğlu ve Tanyeli 1982: 32).

Ancak, konumuna göre odaların önem ve değeri değişmektedir. Dış sıradaki odalar daha fazla ışık aldığı için daha değerlidir. Köşe odaları, çeşitli yönlerde pencereleri olduğu ve sofanın sakin bir yerinde olduğu için, en değerli odalardır. Evin en önemli odası olan “başoda”, genellikle yola bakan bir köşe odasıdır ve üst katta yer almıştır. Bu nedenle, diğerlerinden biraz daha büyüktür ve özenli bir süslemeye sahiptir. Orta veya ara oda, genellikle ikinci derecede bir oda olup, genellikle bir çıkma veya boyutlarının büyüklüğüyle önemsenmiştir (Eldem 1984: 16). Oda planı genellikle kareye yakın bir dikdörtgenden oluşmuştur. Duvarlar, özellikle de pencereler boyunca, yapı ile birlikte inşa edilen sedirler bulunmaktadır. Duvarların birinde ocak, ocağın iki yanında nişler vardır. Türk odasının vazgeçilmez diğer ögesi ise yüklüklerdir. Bütün odalar yatak odası işlevini de gördüğü için, her odada bulunur. Yüklüklerden biri tanesi, yıkanma yeri (gusülhane) işlevi görebilir (Kuban 1982: 201). Bazı odalar, yüklük bölmeleri içinde gizli kapılı bağlantıların oluşturduğu geçitlerle birbirine bağlanabilmektedir (Eldem 1984: 17). Odanın pencereleri sokağa ya da sofaya açılmıştır. Klasik örneklerde iki sıra pencere dizisi vardır. Üst diziyeye “tepe penceresi” denir ve daha küçük, açılmayan ve bazen renkli camlarla süslüdür (Kuban 1982: 201).

Daha çok özenli evlerde ve odalarda kullanılmış, ışık ve renk yönünden mekânı güçlendirmiştir (Küçükerman 2007: 131) (Şekil 6).

Şekil 6. Türk Evinde bir odanın düzeni. (Küçükerman 2007:70-71)

Yaşama Çevresi:

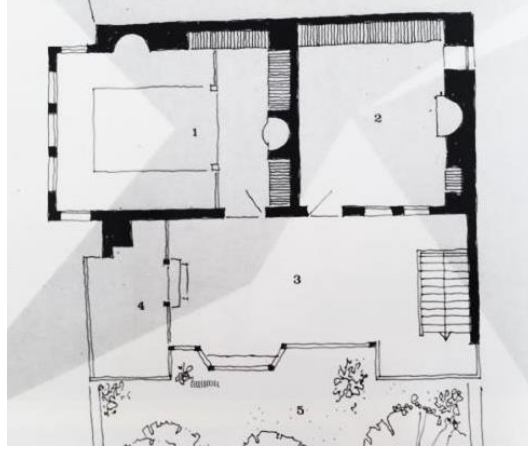
1. Çok amaçlı orta alan
2. Oturma alanı
3. Dış çevre ile ilişkiler için değişik değerlerde alt ve üst pencereler
4. Ocak-ısıtıcı için çevre
5. Değerlendirilmiş ve özen gösterilmiş üst örtü
6. Oda girişi
7. Alçak tavan
8. Yüklük (Küçükerman 2007:70-71)

Geleneksel Türk evinin en karakteristik ögesi, “sofa” denilen mekândır. Sofa, odaların ve eyvanın açıldığı, merdivenin bulunduğu genel bir dolaşım alanıdır (Kuban D., 1982: 204). “Sofa-Hayat” biçimleniş olarak odaların arasında kalan ve onların belirlediği bir yerdir. Sokakla veya bahçe ile oda arasında kalan bu yer yaşantının büyük bölümünün geçtiği yerdir. Bu yer bir ara yerdir, yani ne içerisi ne de dışarıdır. Onu diğer ara yerlerden ayıran özelliği, önceden düşünülmüş olmasıdır, tesadüfi değildir. Özellikle bir, iki, üç odalı evlerde ara yer olma durumunun yanı sıra bahçe, bahçe ve yol arasında durma durumu da çok güçlüdür (Yürekli ve Yürekli 2005:20).

Aynı zamanda, ev halkının toplandığı bir mekândır. Hareket alanı dışında kalan bölümleri oturmaya ayrılmıştır. Bu bölümler, oda sıralarının arasında eyvan şeklinde bir boşluk bırakılmak veya sofanın önüne bir çıkıntı eklemek suretiyle oluşturulmuştur (Eldem 1984: 17). Eyvan bazı bölgelerde, örneğin Güneydoğu Anadolu’da doğrudan avluya açılır ve genellikle zemin katta olur. Geleneksel Türk konutlarında, eyvanın döşemesi sofanın döşemesinde bir seki oluşturur. Burada da sedirler olabilir (Kuban 1982: 203). “Köşk” adı verilen bu bölümler, diğer odalardan bol pencere veya

açıklıklarıyla ayrılır. Sofa, çeşitli yerlerde “sergi”, “segâh”, “sayvan”, “çardak”, “divanhane”, “hayat” gibi değişik isimlerle de anılmaktadır (Eldem 1984: 17).

Oda-sofa ve bahçe ilişkisini kurarken çevresel koşullar önem kazanmıştır. Çevrenin koşullarına uygun çözümler ise yer ile kurulan ilişkiyi güçlendirirken mevsimsel değişikliklerde daha konforlu koşullarda yaşamı olanaklı kılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. Oda-sofa ve bahçe ilişkisi

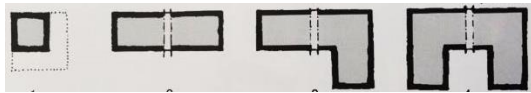
1. Dış çevreye yönelen oda
2. Sofaya yönelen kış odası
3. Doğal koşullara karşı korunmuş olan bahçeye yönelen açık sofa
4. Dışa kapalı ve sofaya yönelen açık oturma yeri
5. Bahçe (Küçükerman 2007:88)

Oda-Sofa İlişkilenmelerinin Değerlendirilmesi:

Türk evi plan kurgusunu oluşturan bu temel iki ögenin iklimsel faktörler ile sosyo-ekonomik koşullar bağlamında bir araya gelme biçimlerindeki olanaklar Küçükerman tarafından aşağıda görüleceği gibi şematize edilmiştir.

Sofasız Plan Tipi

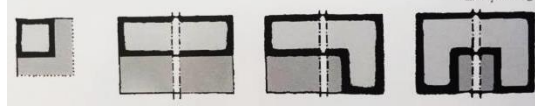
Türk evinin en yalın durumudur. Plan ve iç düzen bakımından göçebe çadırı ile tamamen aynıdır (Köse 2005:170). Sofanın yerini bahçe ya da taşlık almıştır. Odaların birbirleriyle bağlantıları için evin dışına çıkılır. Bu nedenle zorunlu durumlar dışında daha çok, sıcak iklim bölgelerinde uygulanmıştır. (Küçükerman 2007-108-109) (Şekil 8).

Şekil 8. Sofasız plan tipi

Dış Sofalı Plan Tipi

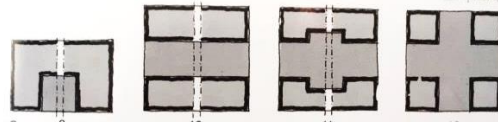
Türk evinin en yalın durumunun birinci aşamasıdır. Odalar arası ilişkiler, yapı altında “üst örtülü” bir orta alan yardımı ile düzenlenmiştir. Daha çok sıcak ve ılıman iklim bölgelerinde uygulanabilmiştir. (Küçükerman 2007-108-109) (Şekil 9).

Şekil 9. Dış sofalı plan tipi

İç Sofalı Plan Tipi

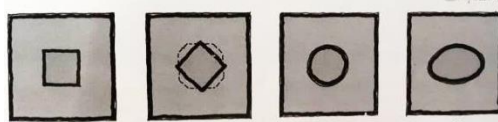
Odalar arası ilişkiler bütünüyle yapı içinde gerçekleştirilmiştir. Daha çok, dış etkilere karşı korunmuş bir orta alan kurmayı gerektiren durumlarda uygulanmıştır. (Küçükerman 2007:108-109). Sofa, karşılıklı iki yanına odalar dizilerek ortada kalmıştır. İç sofalı çözüme “karnıyarık” da denir. Bu sofanın iki yanda da çıkmaları olabilir (Bektaş 2013:130) (Şekil 10).

Şekil 10. İç sofalı plan tipi

Orta Sofalı Plan Tipi

Yapının tam ortasına çekilmiş olan orta alan, odaların birbirleriyle bağlantısını sağlar. Belirli sıkışık yerleşmelerde ve soğuk iklim bölgelerinde uygulanmıştır (Küçükerman 2007:108-109). Bu durumda sofa, odalar arasında çıkmalar yaparak dışarıya açık bölümler kazanır. Bu kurgu, kalabalık ailelerde oda sayısı yetişmezse, aynı plan tipleri yan yana gelerek ev büyütülebilir (Bektaş 2013:130) (Şekil 11).

Şekil 11. Orta sofalı plan tipi

Yukarıda özetlenen Türk evi mekan kurgusunda oda-sofa ilişkilene biçimlerini gösteren ve en basit kurgudan en karmaşık ve en gelişmiş olana kadar zamana yayılı

gelişim aktarılmıştır. Oldukça basit olan bu kurgu, programatik olarak zengin içeriklere sahiptir.

4.MİMARİ PROGRAM OLARAK TÜRK EVİ MEKAN KURGUSUNDAKİ DEĞERLER

Türk evi mekan kurgusu, modern mimarlığın aksine işlev üzerinden açıklanamayan çok derin yapısalılıklara sahiptir. Oysa modern mimarlık “işlevi” tasarımın en önemli kriteri olarak ele almış ve formu işlevin bir yansıması olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda yapı formunun içindeki işlevi yansıtmakta olduğunu ve işlevin tasarımın en temel yöneticisi olma durumunda kaldığından söz etmiştir. (Soygeniş 2015:112) Soygeniş bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

“Mekânın insanların işlevsel gereksinimlerine cevap verecek şekilde tasarlanması amaçlanmış, insanın psikolojik gereksinimleri, özneliği çok fazla dikkate alınmamıştır. Modern mimarlığın çöküşü bazı kuramcılar tarafından modern mimarlığın tasarıma, salt işlevsellik açısından yaklaşmasına bağlanmaktadır. Bu eleştiriler postmodern mimarlık da farklı arayışlara yol açmıştır. Bu bağlamda konu işlevselliğin sorgulanması değil, aynılan, buna bağlı sıradanlaşan mimarlığın sorgulanmasıdır” (Soygeniş 2015:112)

Soygeniş’in eleştirisini destekler bir başka yorumda Bamer ise; 20.yüzyıl modern paradigmasının konut üzerindeki etkilerini şöyle açıklar:

“20.yüzyılın işlevselliği eski dönemlerinkinden çok büyük bir farklılık göstermemiştir. Yaşamsal işlevlerin oturma, çalışma, uyuma, boş zamanın değerlendirilmesi olarak ayrılması mimarlık kavramlarını belirlemiştir. Bunu en iyi ortaya koyan, evi bir makine kabul eden yaklaşımdır. Çağdaş bir apartman dairesinde, planlanmış büyük bir binada, her odanın işlevi belirlenmiştir ve bunun değiştirilmesi neredeyse olanaksızdır. Çift kişilik bir yatak ile bir elbise dolabı yatak odasına kusursuz sığacak boyutlarda yapılır. Bu kavramlar bir yandan insan gereksinimlerinin önceden hesaplanabileceği, öte yandan da apartman dairelerinin ekonomi olarak üretilip sayılabileceği inancını yaratmıştır. İnsan ilişkileri ve davranış modellerindeki farklılık ve değişkenlik basit bir şemaya oturtulmuştur. Böylelikle yaşama, işlevselliğe estetik bir ideoloji yükleyen “paketleme estetiği” ile vurgulanmış bir ürüne dönüşmüştür” (Bamer 1996:242)

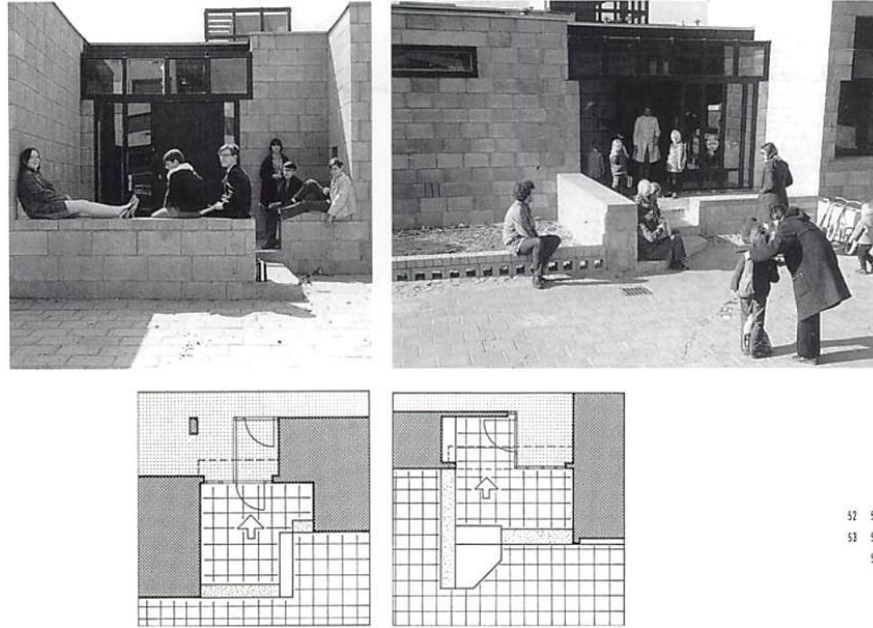
Mimarlıkta yukarıda değinilen, kalıplaşmış içeriklerle tasarım yapmak yerine çevre ve ortam koşullarına göre yapılandırılabilen öğelerin örgütlenmesinin tasarımsal anlamda büyük önem taşıdığını düşünen Herman Hertzberger ve Louis Kahn’ın yaklaşımları önemlidir. Bir sonraki bölümde söz konusu tasarımcıların değerli buldukları bu yapısalılıklar ile Türk evi mekan kurgusu arasındaki benzerlikler aktarılacaktır.

4.1.Mimari Tasarımda Kullanım Esnekliği/Çokdeğerlilik:

Hertzberger’in mimari programda “çokdeğerlilik” (polyvalence) olarak adlandırdığı kavram, Türk evi mekan kurgusu ile büyük benzerlikler içerir. Çokdeğerlilik kavramını “kendini değiştirmeden, minimum esneklikle her türlü amaç için kullanılan,

değişen durumlara optimal çözümler üretebilen bir form" olarak tanımlar. Hertzberger modernizmin katı işlevselci tutumunu monoton ve standardize yapılaşmalar yaratması yönüyle eleştirir. Tasarımcıların insanlara yataklarını ve yemek masalarını nereye koyacaklarını söyleyerek kuşaktan kuşağa değişmeyen bir tekdüzeliğe neden olduklarından söz eder. Uyumak, oturmak, yemek, çalışmak gibi sert ayrımlarla mekanı bölerek kullanıcının kolektif ve standardize bir yorumla yapılandırılmış binalarda, hayalgücü ve yaratıcılığının kısıtlanmasını eleştirmektedir. Hertzberger, kullanıcının mekanı dilediği gibi kullanabilme özgürlüğüne sahip olmasının klişeleşmiş ve standardize edilmiş kolektif bir tutumdan çok daha kıymetli olduğunu savunmaktadır. (Hertzberger 2005,:147'den aktaran Özkan 2014:36-37)

Hertzberger'in yapılarında eşik, kapı önü, balkon, teras gibi boşluklar ile yapısal öğelerin zeminle kurduğu ilişkilerin abartılarak faydaya dönüştüğü kolon bazaları, ve basamağa dönüşen merdivenler **çokdeğerli** yapılardır. Her biri **imkan** olarak gündelik hayata dahil olmaktadır. Tüm bu faydalı durumları işlev üzerinden açıklamak mümkün değildir (Şekil 12-13).

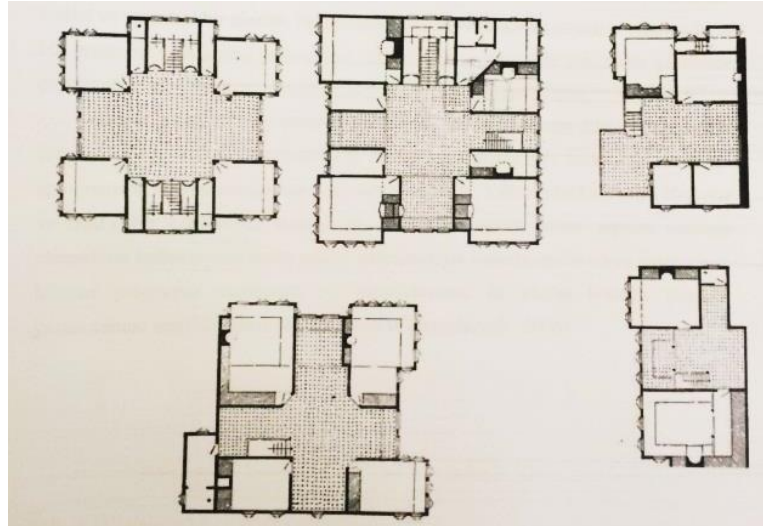
Şekil 12. Delft Montessori okulları, giriş, kapı önü, eşik, basamak gibi yapısal öğelerin çok değerli yapılarıyla gündelik hayata dahil olması (Hertzberger 2005, Kayacık 2016: 50)

Şekil 13. Apollo Okulları, yapısal öğelerin imkan olarak hayata dahil olması (Hertzberger 2005, Kayacık 2016:54, Hertzberger 2008, Kayacık 2016:66)

Tasarımcının dayattığı düzende değil de kullanıcının kendi yaşam biçimine göre şekillenecek olan yaşam alanlarının oluşumuna olanak verecek esneklikte bir kurgunun olması Türk evi mekan kurgusunu değerli kılan unsurlar arasındadır.

Türk evi mekan kurgusunu oluşturan en önemli özellik, planın büyüklüklerden oluşmuş olmasıdır. Bazı büyük konutlarda başoda adı verilen ve aile büyüğünün yaşamını sürdürdüğü büyüklük olarak diğerlerinden daha farklı olan başoda dışında genel olarak oda büyüklükleri benzerdir. Bu çokdeğerli yapılar(odalar) gün içerisinde değişik kullanım olanakları ile gündelik hayata dahil olur. Mekânlarda uzmanlaşma(yatak odası, yemek odası salon vb) olmaması ile kullanıcıyı gözetir (Kolsal ve Üstün 2014:155-156) (Şekil 14, 15).

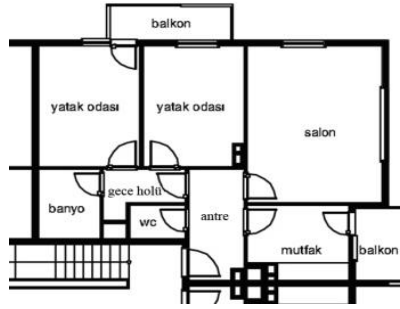

Şekil 14. Oda büyüklükleri ile sofa ilişkisi (Eldem 1954'den aktaran Güllü 2007:20).

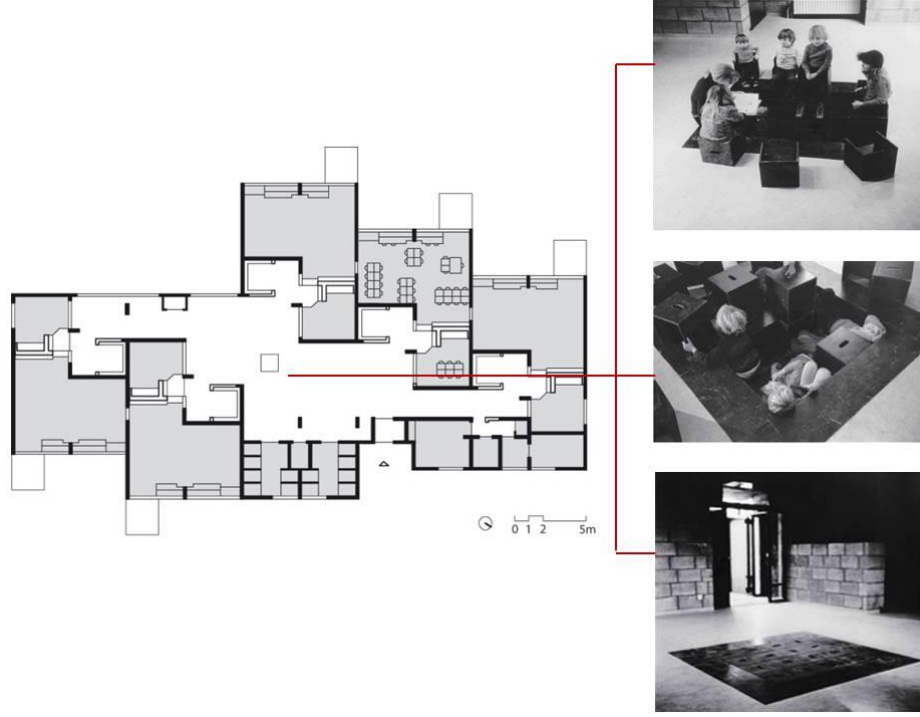
Şekil 15. Odanın günün farklı saatlerinde farklı kullanımları, (Günay 1998:171)

Modern konutta, mekânlarda uzmanlaşma vardır. Tasarımcı tarafından tanımlanan, işlev ve eylem odaklı mekânsal ayrışmalar kullanıcıyı gözetmeyen yapısı ile aynılaşarak tekrar etmektedir. Bölgesel ve kültürel bir ayrım olmaksızın gece holü ve gündüz holü olarak ayrışan sirkülasyon aralığı üzerinde yer alan işlevi tanımlanmış oda dizilerinden oluşmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16. Yenikent Toplu Konutları (Eskişehir-1976) (Üstün 2010: 97)

Hertzbergerin hemen hemen tüm tasarımlarında görebileceğimiz diğer önemli bir konu da; antre, hol vb. sirkülasyon elemanlarını programın bir parçası olarak tasarlamış olmasıdır. “Kamusal sokak” adını verdiği ve normal bir sirkülasyon mekanı boyutlarını aşan bu büyüklükleri, gün içerisinde farklı eylemlerin gerçekleştiği bir toplanma ortamı olarak imkan haline dönüşmüştür (Şekil 17).

Şekil 17. Montessori Okulu Delft, (URL 2, URL 3)

Türk evinde de işlev kaygısı bulunmayan odalar arasında bir bağlaç görevi gören oluşum ise sofadır. Sofa ne bir geçiş ne de bir spesifik işlev için tasarlanmış bir yapı olarak belirmektedir. Coğrafik etkilere göre büyüklüğü ve karakteri değişen, farklılaşan ancak her koşulda dış ile iç mekan arasında bir geçiş formuna bürünen yaşamsal boşluklar olarak tanımlanabilir (Tanyeli 1979:29-41'den aktaran Gülle 2017:30). Bu yapısından dolayı herhangi bir üsluba veya paradigmaya ait olamayacağı düşünülmekte ve dolayısıyla çokdeğerli bir yapı olarak kavranmaktadır (Gülle 2017:30), (Şekil 18).

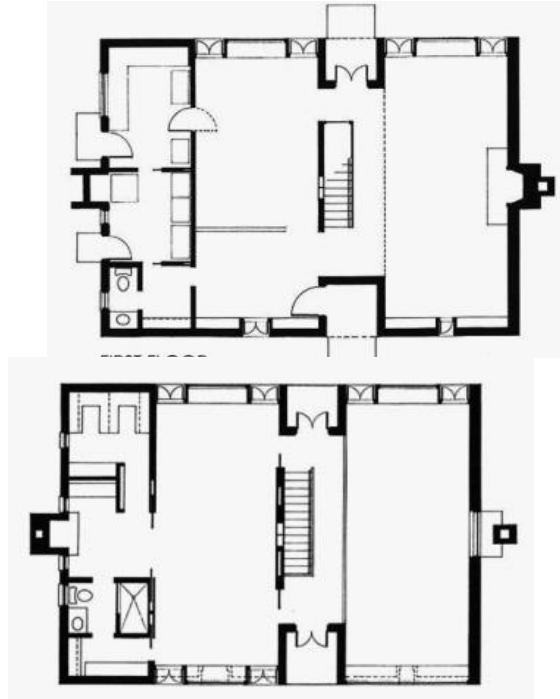
Şekil 18. Kızılağaç Çomakdağ, üretim yapılan dış sofa (ayazlık), (Aran 2000:156, 99)

4.2.Kullanım Esnekliği/Servis Mekanlarının Yapısal Olarak Binayla Birlikte Yapılandırılması:

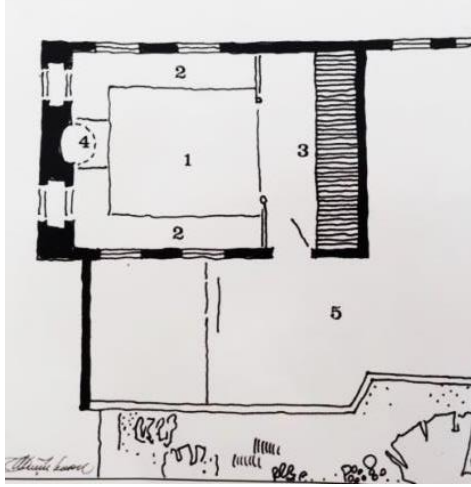
Modern mimarlığın tek tipleşen yapılarını eleştiren ve mimari programın, binanın strüktürü ile birlikte değerlendirilmesinin gerekliliğine inanan Louis Kahn'ın yaklaşımı önemlidir. Her yeni tasarım probleminde işlev ne olursa olsun, tasarımcı tarafından mimari programın yeniden yazılmasının önemine işaret eder. Yapılarının hemen hemen tümünü servis veren ve servis alan alanların net olarak ayrışması üzerine kurar. Programatik anlamda bu bakış büyük kolaylıklar sağlar.

1959-61 yıllarında tasarladığı Esherick Konutu'nda (Philadelphia) bu yaklaşımının uygulanmış halidir. Duvarlarda çözülen ısıtma, depolama mekanları ortadaki hacmi kullanıcının tercihlerine terk eder (Şekil 19).

Şekil 19. Esherick Evi, Zemin ve Üst Kat Planlarındaki duvar yüzeylerindeki depolama ve servis mekanları (URL 4)

Benzer bir içerikle, Türk evinde odayı meydana getiren elemanlar ocak, sedir, gusülhane adını verdiğimiz yıkanma dolapları ile yüklüklerdir. Saydığımız bu elemanların modern düşüncedeki karşılığı mobilyadır çoğu zaman hareketlidir ve yapısal olarak binayı yapısal olarak inşa etmez. Türk evini değerli kılan bu yapısal öğeler duvar kenarlarında dizilerek ortada net ve faydalı bir boşluğun kalmasına katkı sağlamalarıdır (Bakınız şekil 6 ve şekil 20).

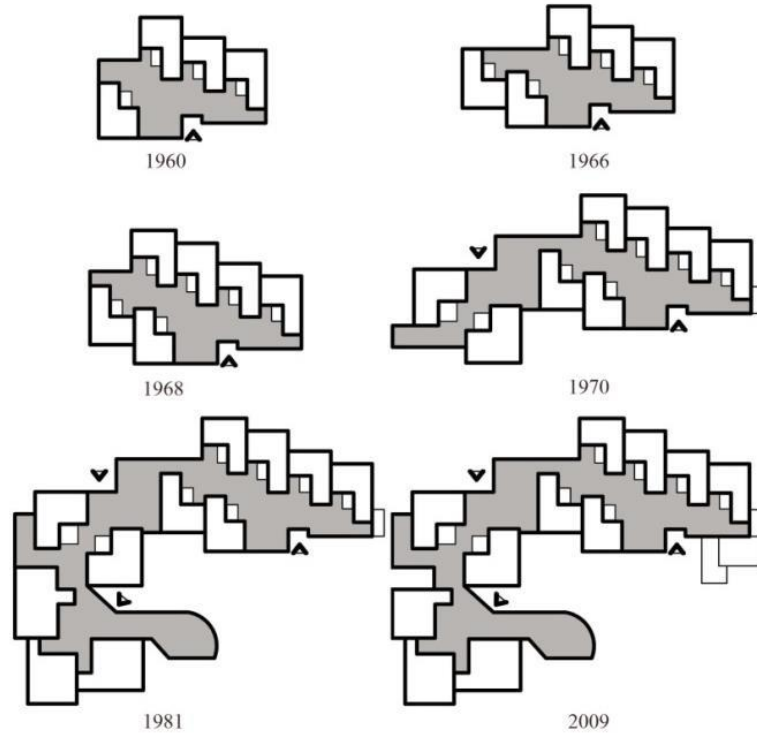

1. Çok amaçlı orta alan
2. Oturma için biçimlenen çevresel alan
3. Kapalı kullanma alanları. Sekiler, sandıklar, yükler.
4. Isıtma-ocak(Küçükerman 2007:68)

Şekil 20. Bir oda düzeni (Küçükerman 2007:68)

4.3.Yapısal Esneklik/Eklemlenebilme ile Büyüme-Bölünebilme:

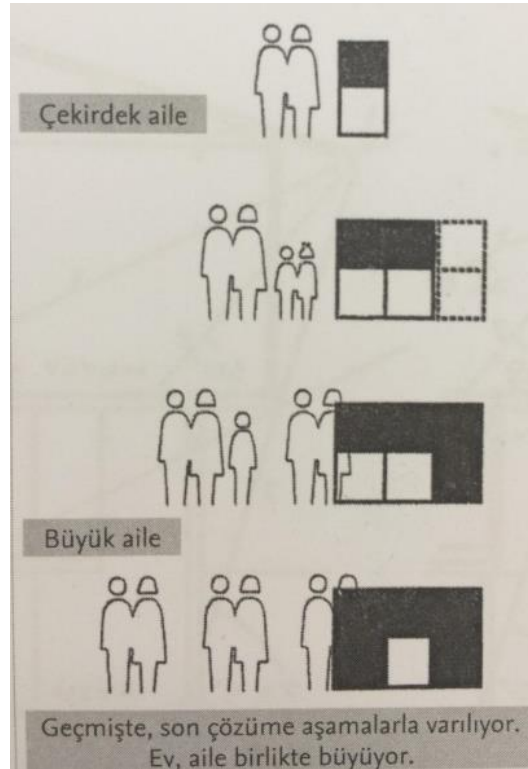
Eklemlenebilme, mekanın üreme-büyüme esnekliğine sahip olması, eklemlenerek çoğalabilmesidir. Mekan, ihtiyaçlar doğrultusunda kendini farklı eylemlere ve aktivitelere uyarlar. Hertzberger'in esneklik üzerine söylemleri ve uygulamaları, büyüyerek mekansal dönüşüm geçiren Montessori okulunda gözlemlenmektedir. Bina bütününün genelleştirilmiş uzun ömürlü bir kabuk olarak düşünülmesi ve bu kabuğa kısa ömürlü özel ekler ilave edilmesi, mekanda esnekliğe yönelik tasarım yaklaşımlarının ana fikrini oluşturmaktadır. Tasarım, kimliğini yitirmeden üreme imkanı bulmaktadır (Kayacık 2016:57) (Şekil 21).

Şekil 21. Delft Montessori School’da eklenerek çoğalma ve kamusal sokak ilişkisi, (Kayacık 2016:56).

Türk evi aile yapısında meydana gelen değişmelere uymak bakımından özel bir üstünlüğe sahiptir. Evin bütünlük olarak tasarlanmış özelliğine ilaveten yan ve arka bahçelerin varlığı eve, aile yapısında oluşan değişmelere göre ilaveler ve tadilat yapma imkanını verdiği gibi pek çok defa evin gerektiğinde bölünmesine de imkan sağlar. Bunu sağlayan çok önemli bir unsur ise, evlerin (Cansever 2013:119) inşa sistemleridir.

Bu durumu Bektaş şu şekilde açıklamaktadır; “evler ailenin büyümesine uyarak birim birim büyüyebiliyorlar. Ya da sonradan bölünebiliyorlar. Eski evler son çağlarda bölünerek ayakta kalmayı başardılar. Yeni apartman dairelerini ikiye, üçe bölmezsiniz” demektedir (Şekil 22).

Şekil 22. Ev aileyle birlikte büyüyor. Ya da sonradan bölünebiliyor (Bektaş, 2013:47).

Yapı esnekliği olarak açıklayabileceğimiz bu duruma olanak tanıyan temel yapısal durum Türk evinin benzer büyüklüklerde odalardan meydana gelmesidir. Bir düzen dahilinde odaların sofaya eklenmesi ile büyümesi mümkün olabilmektedir. Önceden büyüebilme imkanına sahip olması ile kullanıcıyı gözetir.

5. SONUÇ

Mimarlıkta hakim bazı paradigmlar, işlev üzerinden tasarımsal kurguyu oluşturmaktadır ve programatik kurgu her zaman işlev odaklı olmaktadır. Hertzberger ve Kahn gibi tasarımcılar işlevi merkeze alan yaklaşımları eleştirerek, tasarım

süreçlerinde kullanıcıyı ve ögeler arasındaki ilişkileri gözeterek tasarımlar yapmanın öneminden söz ederler. Bu nedenle kalıplaşmış biçimleri tekrar etmek yerine programın doğalarını yeniden düşünerek her defasında mimari programı yeniden yazmayı önerirler.

Mimarlıkta kalıplaşmış içeriklerle tasarım yapmak yerine çevre ve ortam koşullarına göre yapılandırılabilen ögelerin örgütlenmesi tasarımsal anlamda büyük önem taşır. Gerek Türk evi mekânsal kurgusundaki ögelerin bir bütünlük oluşturabilme güçleri gerekse de Hertzberger'in **çokdeğerlilik**, Louis Kahn'ın **yaşamın kendisinin sınırlarını çizmek** olarak adlandırdığı **mimari programların kişiselleştirilerek tasarlanması** günümüzün ihtiyacı olan yaklaşımdır.

Bu kapsamda, bir tasarımcı tarafından tasarlanmamış olmasına rağmen, Türk evi gibi geleneksel yerleşmelerin yapısal bütünlüklerini kavramanın çağdaş konut tasarımına unutulmuş ve yitirilen anlam ve içerikleri katacağı kuşkusuzdur.

KAYNAKLAR

ARAN, Kemal, (2000), **Barınaktan Öte, Anadolu Kır Yapıları**, Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi Yayınları, Ankara

ARU, Kemal Ahmet, (1996), "Osmanlı Türk Kentlerinin Genel Karakteristikleri Üzerine Görüşler", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, Tarih Vakfı Yayınları, s.329-334

ARU, Kemal Ahmet, (1998), **Türk Kenti: Türk Kent Dokularının İncelenmesine Ve Bugünkü Koşulları İçinde Değerlendirilmesine İlişkin Yöntem Araştırması**, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul

BAMER, Anton, (1996), "Çadır ile Anadolu Evi İlişkileri", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, Tarih Vakfı Yayınları, s. 234-247

BEKTAŞ, Cengiz, (2013), **Türk Evi**, Yem yayınları, İstanbul

BOZKURT, Nebi, (1993), "Çadır", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

CANSEVER Turgut, (1996), "Şehir", **Kent ve Kültürü, Cogito**, Sayı 8, Yaz 96, YKY Yayınları

CANSEVER, Turgut, (2013), **İslam'da Şehir ve Mimari**, Timaş Yayınları, İstanbul

DİYARBEKİRLİ, Nejat, (1972), **Hun Sanatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

ELDEM, Sedad Hakkı, (1955), **Türk Evi Plan Tipleri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul

ELDEM, Sedad Hakkı, (1984), **Türk Evi Osmanlı Dönemi I**, T.A.Ç. Vakfı. Yayınları, İstanbul

GÜLLE, Alper, (2017), **Bekleyiş Halindeki Yer; Mimari Programın Tanımlayamadığı Gündelik Yaşantı Aralıkları**, Anadolu Ün. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir

GÜNAY, Reha, (1998) **Türk Evi Geleneği ve Safranbolu Evleri**, Yem Yayınları, İstanbul

GÜVENÇ, Bozkurt, (1985), **Kültür Konusu ve Sorunlarımız**, Remzi Kitabevi

HERTZBERGER, Herman, (2005), **Lessons for Student in Architecture**, 010 Publishes

HERTZBERGER, Herman (2008), **Space and learning lessons in architecture 3**, Rotterdam: 010 Publishers

KAYACIK, Cemile, (2016), **Okul Öncesi Eğitim Yapılarının İsimsiz Mekanlar Üzerinden Yeniden Ele Alınması**, Anadolu Ün. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir

KAZMAOĞLU Mine, TANYELİ, Uğur, (1979), "Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar", Yapı Dergisi, Yem yayınları, Sayı 33, ss. 29-41

KOLSAL Fatma, ÜSTÜN Berna, (2014), "Natural Structuralism in The Vernacular", **ISVS-7 th International Seminar on Vernacular Settlements**, 15-17 October, İstanbul Technical University, İstanbul, pp.149-159

KÖSE, Abdullah, (2005), "**Türkiye'de Geleneksel Kırsal Konut Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri**", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt VII, sayı 2, Afyon ss. 158-191

KUBAN, Doğan, (1982), **Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul

KÜÇÜKERMEN, Önder, (1996), **Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul

KÜÇÜKERMEN, Önder, (2007), **Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul

ONUK, Taciser, (2005), **Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX.yüzyıl)**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara

ÖZKAN, Melike, (2014), **Yaşanan Mekan Mimari Program İle Gündelik Yaşam Pratiklerinin Çakışmaları**, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

RADLOFF, Wilhelm, (1994), **Sibiryadan II.** (Çev.Ahmet Temir), MEB Yayınları, No: 2751, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:749, Düşünce Eserleri Dizisi:1, İstanbul

SEZGİN, Haluk, (1984), "**Vernaküler Mimari ve Günümüz Koşullarındaki Durumu**", **Mimarlık Dergisi**, Yıl 22, Sayı 3-4, Mimarlar Odası Yayını, Ankara, ss.44-47

SOYGENİŞ, Sema, (2015), **Mimarlık Düşünmek Düşlemek**, Yem Yayınları, İstanbul

SÖZEN, Metin ve C. ERUZUN, (2011), **Türklerde Ev Kültürü**, Doğan Kitapçılık

ÜSTÜN, Berna, (2010), “Eskişehir’de Modernizm ve Kentsel Gelişme Sürecinde Gerçekleştirilen Toplu Konut Alanlarında Konut Tipolojileri ve Yerleşim Örüntülerindeki Değişimlerin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Çalışma”, **Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri**, Proje No: 80211, Dan: Aksoylu S., Eskişehir

YÜREKLİ, Ferhan ve H. YÜREKLİ, (2005), **Türk Evi Gözlemler Yorumlar**, Yem Yayınları, İstanbul

URL1- www.googleearth.com (Erişim tarihi-Temmuz 2018)

URL2-https://architectureandeducation.files.wordpress.com/2016/02/06_dem-1966.jpg, (Erişim tarihi-Eylül 2018)

URL3-http://www.bmiaa.com/wp-content/uploads/2015/05/para_imagenes_P%C3%A1gina_09.jpg (Erişim tarihi-Eylül 2018)

URL4-<https://www.thewbba.com/esherick-house-plan/esherick-house-plan-new-esherick-house-philadelphia-1959-1961-louis-kahn/> (Erişim tarihi-Eylül 2018)

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi

Cilt : 6 Sayı : 15 Sayfa: 208-231 Kasım 2018 Türkiye

Araştırma Makalesi

**GÜNDAY'IN ZİYAN ROMANININ FRANSIZCA ÇEVİRİSİ: ASKERİ SÖYLEMLERİN
AKTARIMINDA İDEOLOJİK BAĞLAMIN TEMSİLİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Dr. Ceylan YILDIRIM*

ÖZ

Kültürel bir değer olan politika, ülkelerin tanınırlığında, temsilinde ve dışa açılımında önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede, politik söylemlerin veya politik metinlerin çevirilerinde, yazarın niyetinin ve ideolojisinin manipüle edilmeden aktarılması doğru bir temsilin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Günday'ın *Ziyan* romanındaki askeri söylemler, Fransızca çevirileriyle karşılaştırılarak, d'Amico'nun politik metinler çevirisinin analizinde kullandığı çeviri yöntemleri çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmanın amacı, yazarın ideolojisinin erek metinde nasıl temsil edildiğini ortaya koymak, böylece, çevirmenin veya yayınevinin ideolojisinin çeviriye etkisini ve erek kültürde farklı alımlamalara yol açabileceğini açığa çıkarmaktır. Çalışma, hassas bir konu olan politikanın, çeviriler aracılığıyla temsilinde dikkat edilmesi gereken hususları ele alması ve politik metinler çevirisinin, ardında neleri gizlediğini açığa çıkararak gerek çevirmenleri gerek okurları bu konuda bilinçlendirmesi bakımından önem arz etmektedir.

Çalışma neticesinde, çevirmenin bazı eklemeler yaparak anlamı güçlendiren ifadeleri tercih etmesine bağlı olarak, askeri söylemlerin, erek metinde daha vurgulu ve güçlü bir anlatımla aktarıldığı görülmüştür. Bazı çeviri örneklerinin analizlerinde, çevirmenin kendi ideolojisini veya yayınevinin ideolojisini yansıtarak anlatıya yorum kattığı ve bundan dolayı, yazarın söylemlerinde bazı farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, çevirmenin veya yayınevinin ideolojisinin, *Ziyan* romanındaki askeri söylemlerin Fransızca çevirilerini etkilediği ve bu durumun erek kültürde farklı alımlamalara sebebiyet verebileceği açığa çıkarılmıştır. Bu çalışmanın, çeviri alanıyla ve özellikle politik metinler çevirisiyle ilgilenen çevirmen ve araştırmacılara faydalı olması temenni edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: politik metinler çevirisi, ideoloji, Romuald d'Amico, *Ziyan*, askeri söylemler.

**THE FRENCH TRANSLATION OF HAKAN GÜNDAY'S NOVEL ZİYAN: EVALUATION OF
THE REPRESENTATION OF IDEOLOGICAL CONTEXT IN THE TRANSFERENCE OF
MILITARY DISCOURSES**

ABSTRACT

The politics as a cultural value plays an important role in the recognition, representation and internationalization of countries. In this context, in the translation of political discourses or political texts, the transference of the author's intention and ideology without manipulation is of great importance in terms of ensuring an accurate representation.

In this study, the military discourses in Günday's novel *Ziyan* were compared with their French translations and the translation examples were examined within the framework of the translation methods adopted by d'Amico in the translation analyze of political texts. The aim of

---

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, ceylany@hacettepe.edu.tr, ORCID NO : 0000 0001 8456 0299

the study is to reveal how the author's ideology is represented in the target text and to reveal how the ideology of the translator or publisher can influence the translation and so lead to different reception in the target culture. The study is important in terms of discussing the issues that need to be considered in the representation of the politics through translations and raising translators and readers' awareness by revealing what is behind the translation of political texts.

As a result of this study, it was seen that the translator made some additions and preferred the concepts that strengthen the meaning. In some translation analyzes, it was observed that the translator added comments to the narrative by reflecting his own ideology or the publisher's ideology, and therefore, some differences emerged in the author's discourse. In this context, it was understood that the ideology of the translator or publisher influenced the translations of military discourses which may lead to different reception in the target culture. It is hoped that this study will be useful for translators and researchers who are interested in translation and especially translation of political texts.

Keywords: translation of political texts, ideology, Romuald d'Amico, *Ziyan*, military discourses.

Giriş

Kültürel değerlerin çeviriler aracılığıyla diğer kültürlere aktarımı kültürlerarası etkileşimin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kültürel bir değer olan politika da ulusların yurt dışındaki temsilinde ve tanınırlığında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, politik metinler çevirisinde, yazarın niyetinin ve ideolojisinin doğru bir şekilde, çarpıtılmadan temsil edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, çevirmenler veya yayınevleri, sıklıkla kendi ideolojilerinden bağımsız hareket etmemektedirler. Bu durum, çeviri sürecinde benimsenen çeviri yöntemlerini etkilemekte ve orijinal metnin ideolojik bağlamını değiştirebilmektedir. Bununla birlikte, çeviri sürecinde, yazarın ideolojisini ve niyetini göz önünde bulundurmamak ve sözcükleri kaynak metinde taşıdıkları anlamları ve çağrışımları yansıtmak şeklinde seçmek büyük önem taşımaktadır. Romuald d'Amico, ideolojinin çevirideki önemini ve etkisini şu şekilde açıklamaktadır:

“Mason’a göre (1994: 25), ideoloji “bir bireyin veya kurumun dünya bakışını yansıtan ve olayları, olguları ve benzerlerini yorumlamasına yardımcı olan inanç ve değerler dizisidir”... Öyleyse, ideolojiler politik metinlerin çevirilerinin analizinde göz önünde bulundurulması gereken belirleyici bir faktördür, çünkü ideolojiler, taşıdığı çağrışımlara göre bir kelimenin diğerine göre kullanımını teşvik ederek kelimelerin seçimindeki zihinsel süreci etkilerler.” (D’Amico, 2015: 3, çev. Ceylan Yıldırım)¹

Koster, çeviriyi ‘başka bir metnin temsili ve aynı zamanda, kendi başına bir metin’ olarak değerlendirmektedir. (2002: 26, Hewson içinde 2011: 16-17). Koster’in bu değerlendirmesi çeviri metnin iki yönlü gerçekliğini açığa çıkarmaktadır: Bir taraftan, başka bir metni temsil eden bir metin, bundan dolayı, kaynak metne sıkı sıkıya bağlı bir metin, diğer taraftan, farklı bir birey olan çevirmen tarafından yaratıldığı için kendi özerkliği olan bir metin. Bu durum, şu soruyu akla getirmektedir: Çeviri metin kendi başına bir metin ise, çevirmen, dünyaya değin bilgisiyle zaman içinde edindiği ideolojisini görmezden gelmeyi başarabilir mi? D’Amico’nun da ifade ettiği gibi, bir okurun, çevirmen dâhil, bir metni kendi dünya görüşüne veya içinde yaşadığı toplum normlarına göre yorumlaması kaçınılmazdır. (2015: 3)

Bu çalışmada, Günday’ın 2009 yılında yayımlanan *Ziyan* adlı romanı Fransızca çevirisiyle karşılaştırılarak, askeri kavram ve söylemlerin aktarımında ideolojik bağlamın nasıl temsil edildiği değerlendirilmektedir. Çalışmanın amacı, Günday’ın *Ziyan*

romanındaki askeri söylemlerin Fransızca çevirilerini inceleyerek çevirmenin ideolojisinin çeviriye etkisini değerlendirmek ve askeri söylemlerin nasıl aktarıldığını açığa çıkarmaktır. Çalışmada, Romuald d'Amico'nun politik metinler çevirilerinin analizinde başvurduğu çeviri yöntemleri benimsenerek *Ziyan* romanındaki askeri kavram ve söylemlerle ilgili çeviri örnekleri, 'ekleme', 'çıkarma', 'anlamı yumuşatma', 'anlamı güçlendirme' ve 'cümleyi yeniden düzenleme' yöntemleri çerçevesinde incelenmektedir. Çevirmen, çeviri sürecinde askeri kavram ve söylemlerin aktarımında hangi yöntemleri kullanmaktadır? Kaynak metnin ideolojik bağlamı çeviri aracılığıyla nasıl temsil edilmektedir? Çalışmada, bu sorunsal çerçevesinde, çevirmenin ideolojisinin çevirideki etkisi açığa çıkarılarak askeri söylemlerin nasıl aktarıldığını değerlendirilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümü, Günday'ın ve *Ziyan* romanının tanıtımını, ikinci bölümü, d'Amico'nun politik metinler çevirilerinin analizinde benimsediği yaklaşım çerçevesinde çeviri örneklerinin analizinde kullanılacak yöntemlerin açıklanmasını kapsamaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü, *Ziyan* romandaki askeri kavram ve söylemlerin Fransızca çevirilerinin incelenmesiyle askeri söylemlerin aktarımında ideolojik bağlamın nasıl temsil edildiğine ilişkin bir değerlendirmeyi içermektedir.

1. Hakan Günday ve *Ziyan* Romanı

2000 yılında yayımlanan ilk romanı *Kinyas ve Kayra*'nın ardından, 2013 yılına kadar toplamda 8 romanı yayımlanan Günday, Çağdaş Türk Edebiyatı'nın temsilcileri arasında yer almaktadır. İlk romanıyla adını duyuran ve kendi okur kitlesini oluşturmaya başlayan Günday, *Az* (2011) romanı ile Türkiye'de 2011 yılı en iyi roman ödülünü, *Daha* romanıyla Fransa'nın saygın edebiyat ödülü Médicis'in, 2015 yılı en iyi yabancı roman ödülünü, *Ziyan* romanıyla 2014 yılı Türk-Fransız Edebiyat Ödülü'nü almıştır. Günday, yapıtlarında, genel olarak pesimist bir tutum sergilemesinden ötürü özellikle Fransa'da Türk Edebiyatının korkunç çocuğu olarak anılmaktadır. *Ziyan* romanının Fransızca çevirisinin sonunda yer alan bilgiye göre, "Yazar'ın, *Kinyas ve Kayra* romanının Türkiye'deki ilk yer altı romanı olduğu düşünülmektedir." (Günday, 2014: 432)

Durukan, "Yeraltı Edebiyatından Bir Yazar İncelemesi: Hakan Günday" başlıklı yazısında, yer altı edebiyatının yükselen isimleri arasında Hakan Günday, Oğuz Atay ve Küçük İskender'i saymaktadır. Durukan, bu yazısında, yeraltı edebiyatını şöyle açıklamaktadır: "Sert, aykırı, eleştirel, çoğunlukla gerçekle hayalin ince çizgisinde var olmaya çalışan yeraltı edebiyatı; alkolizmin, cinselliğin, sıra dışılığın, küfrün dışa vurumudur." (Durukan, 2015)

Günday'ın romanlarında, gerçekler tüm çıplaklığıyla ve en acımasız halleriyle gün yüzüne çıkmaktadır. Yazarın romanları, genel olarak, öncekilerden alıntılar içermekte veya öncekilerle aralarında bir bağ kurmaktadır. Günday'ı farklı kılan yönlerden biri de üslubudur. Günday, sert, aykırı ve eleştirel üslubuyla, çoğu kez sıra dışı, argo veya küfürlü söylemleriyle ve okuru anlatıya çeken kurgusuyla okurun dikkatini çekmektedir.

Çalışma kapsamında, Günday'ın *Ziyan* romanındaki askeri söylemlerin Fransızca çevirilerine ilişkin bir değerlendirme yapılabilmesi için ilk olarak yazarın, bu romanı yazma niyetinin ve askerlikle ilgili söylemlerinin açığa çıkarılması gerekmektedir. *Ziyan* romanı, bir yandan Türkiye'deki askerlik hizmetini diğer yandan Ziya Hurşit'in İzmir

suikastını konu edinmektedir. Ziya Hurşit'in Günday'ın büyük büyük amcası olması, yazarın gerçek yaşamından esinlendiğini göstermektedir. Günday'ın *Ziyan* romanın Fransızca çevirisinde, arka sayfada, yer alan açıklamaları bunu doğrulamaktadır: “Atatürk’e karşı suikast girişiminden suçlanan ve 1926 yılında ölüme mahkûm edilen Ziya Hurşit benim büyük büyük amcam. Bu hikâye beni her zaman büyülemiştir ve “ulusun babası” olarak tanınan bir adama saldırı düzenleyen soydaşım olan bu adam hakkında yazmayı hep istemişimdir. Bu konuyla ilgili belgeler çok az, bu nedenle Hurşit'in yaşamını benim yaratmam gerekti. Danzig’de Üniversite, Skagerrak Savaşı, Cumhuriyetin Birinci Meclis’indeki parlamenter yaşamı ve idamı gerçek... ama gerisi kurgulandı.” (Günday, 2014: 432, çev. Ceylan Yıldırım). Yazarın yaptığı diğer bir açıklama, bu romanı yazma niyetini ve askerliğe değin bakış açısını ortaya koymaktadır: “Ayrıca, zorunlu askerlik hizmetini ve bu hizmet boyunca genç erkeklere dayatılan koşulları açığa çıkarmak istiyordum. Böylece, bu kitap Joseph Heller’in anti-militarist ünlü kitabı *Catch 22* ile karşılaştırılabilirdi. Fakat zannediyorum ki çıkış noktam, hikâyesi Türkiye’de geçecek ve insanların alıştığı için artık üzerinde konuşmadığı güncel olayları içerecek bir tür *Full Metal Jacket* yaratmaktı. Vicdani ret hakkı Türkiye’de yasallaşmadığı için zorunlu askerlik hizmeti, birlikte yaşanması gereken bir gerçeklik olarak kalmaktadır. Ve bu konu üzerinde düşünebilmek için, romanın hikâyesinin, hiyerarşik bir mekaniğe, askerler arasındaki ilişkilere, itaat ve otorite kavramlarına dayanması gerekiyordu... Ve tüm bunların bir anlamı olmadığını göstermek gerekiyordu.” (Günday, 2014: 432-433, çev. Ceylan Yıldırım)

Romanda, askerlik konusu ele alınmakta ve bir askerinin nöbet sırasında bir gölgeyle konuşmasıyla gerçek ile hayal iç içe geçmektedir. Ayrıca, Atatürk’e suikast girişiminde bulunan Ziya Hurşit de anlatıya dâhil edilerek Atatürk döneminden kesitlerle tarihsel olaylara da yer verilmektedir. Zorunlu askerlik hizmetinin sorgulandığı romanda, bir askerinin Doğu’daki askerliği sırasında yaşadığı çelişkili durumlar ortaya konmaktadır. İyi bir aileden gelen ve iyi düzeyde Fransızca bilen Asil, turizm jandarması olacağını düşünür. Fakat sırtındaki dövmeden ve önceki intihar girişiminden dolayı bileğinde ve alnında dikiş izleri bulunmaktadır. Bundan dolayı, Rehberlik ve Danışma merkezinde nöbet tutan askerler arasına alınır. Asil, sosyal yaşamın gereklerini gerine getiremeyeceğine karar verilen birinin, arkadaşlarının güvenliği için eline silah verilmesini bir türlü anlayamaz ve askerliğe uyum sağlamayı reddeden, Ekber’in askerleri olarak adlandırılan, bir grup asker arasına katılır. Nöbet sırasında intihar düşüncesi aklına gelir fakat kendisini ziyaret eden bir gölge (Ziya Hurşit’in gölgesi) sayesinde bu fikirden zamanla vazgeçer. Bu gölgenin, Ziya Hurşit’in, askere hikâyesini anlatmasıyla anlatı yön değiştirerek Atatürk döneminden kesitlerle devam eder. Kısacası, Günday, yarı gerçek, yarı kurgu ve yarı tarihsel olaylar barındıran, sert ve aykırı bir üslupla yazdığı bu sıra dışı romanıyla bir huzursuzluk ortamı yaratarak okurda sorgulamaya neden olmaktadır.

2. Romuald d’Amico’nun Politik Metinler Çevirisine Yaklaşımı

D’Amico, “The Translator on the Green Line: The Israeli-Palestinian Conflict in the Wtitten Press” başlıklı çalışmasında, İsrail-Filistin çatışmasıyla ilgili yazılı basında çıkan çeviri haberleri incelemektedir. Yazılı basındaki birçok yazıda, çok sayıda alıntı olduğunu ve çoğu zaman bu alıntılarının çeviriye bağlı olduğunu belirten d’Amico, okurların çoğunun

okudukları haber yazısının aslında çeviri olduğunun farkında olmadığını ve durumun farkında olduklarında, bir çevirinin neleri sakladığını pek tahmin edemediklerini vurgulamaktadır. Genel olarak, metinler, yazarın niyetini, ideolojisini yansıtmakta ve bir amaç için yazılmaktadır. Bu durum, metnin argümanında ve aynı zamanda kelimelerin seçiminde ve taşıdıkları yan anlamlarda görülmektedir. (D'Amico, 2015: 1) Politik metinlerde yazarın ideolojisinin ve niyetinin önemini vurgulayan d'Amico, çevirilerde, 'ekleme', 'çıkarma' ve 'yeniden düzenleme' yöntemleriyle yazarın ideolojisinin yansıtılabileceğine dikkat çeker:

"Çeviri ile politika arasındaki yakın ilişki, metnin yazarının fakat aynı zamanda bir çevirmenin, editörün veya gözden geçirenin ideolojisini yansıtan kelimelerin seçiminde ortaya çıkar. Somut olarak, kaynak metinde, ideoloji, yan anlamların eklenmesi, çıkarılması veya yumuşatılmasıyla yansıtılır, bu durum çeviride, kelimelerin eklenmesi, çıkarılması ve aynı zamanda cümlelerin yeniden düzenlenmesiyle sağlanabilir." (2015: 3, çev. Ceylan Yıldırım)²

D'Amico, İsrail-Filistin çatışmasının çeviri aracılığıyla yazılı basında yansımalarını ele aldığı bu çalışmada, basından örnekleri çevirileriyle sunar ve analiz eder. Çevirilerde, kelimelerin sırasının değiştirilmesi, bazı kelimelerin yerine daha güçlü veya daha yumuşak ifadelerin seçilmesiyle İsrail-Filistin çatışmasına değin politik söylemin, ideolojinin etkisiyle nasıl farklılaştığını açığa çıkarır. D'Amico, çevirilerde yapılan değişikliklerin yazarın bakış açısının temsilini nasıl değiştirdiğini şu sözlerle açıklar:

"Örneğin, bir kuruluşun adını değiştirip ona yeni bir ad vermek bir perspektif değişikliğine neden olabilir. Çevirmenler, editörler veya gazeteciler, orijinal ismi, farklı çağrışımları taşıyan başka bir isimle değiştirme özgürlüğünü kullanırlarsa, bu yeni çağrışımlar yazarın bakış açısının temsilini değiştirecektir. Her zamanki gibi, bu bir perspektif meselesidir: Yeterli düzeyde değiştirilen bir veya iki kelime, okuyucuların, söz konusu olaylara, kişilere veya kuruluşlara bakış açısını değiştirmek için yeterli olabilir." (2015: 3, çev. Ceylan Yıldırım)³

D'Amico'ya göre, basın kuruluşlarına haber gönderen ajanslar, çevirmenlere zaman kısıtlamaları koymakta ve çevirmenlerin, önceden oluşturulmuş anlatıya bağlı kalmalarını zorunlu kılmaktadır. Böylece, orijinal mesajı, ideolojisiyle birlikte, kendi yayın yönergelerine göre şekillendirerek saptırmayı açıkça yasallaştırmaktadırlar. (2015: 8) Bu durumda, çevirmenin, asıl görevi olan çevirmenlik ile gazete editörlüğünü birleştirmek zorunda bırakıldığına vurgu yapan d'Amico, orijinal mesaja saygı gösterilmeyerek bilginin nasıl manipüle edildiğine şu sözlerle dikkat çeker:

"Bu gibi durumlarda, değişiklikler, çevirmenin, ideolojik inançları yansıtan özel bir yorumunun sonucu olmayacaktır, tersine, orijinal mesaja saygı göstermeksizin bilginin kasıtlı bir şekilde manipülasyonuna neden olacaktır. Bu sözde çeviri artık çeviri değildir, belirli bir amaca hizmet eden orijinal mesajın yeniden yazılması veya orijinalinin gerçek amacının temsilinin reddedilmesidir." (2015: 8, çev. Ceylan Yıldırım)⁴

Yukarıdaki alıntıda belirtilen, basındaki politik söylemlerin yeniden yazım ile farklı yansıtılabildiği hususu edebi çeviride Lefevere'in 'yeniden yazım' kavramıyla açıklanabilir. Lefevere'e göre, özellikle edebiyat çevirisinde, kaynak metnin erek kültürde alımlanmasını etkileyen bazı faktörler vardır. Bu faktörler arasında, himaye sistemine özellikle dikkat çeken Lefevere, çevirinin, iktidar sahibi veya edebiyatı himaye eden kişi ve kurumlar tarafından yönlendirilebileceğine dikkat çekmektedir. Günümüz toplumunda,

himaye işlevi, yayınevleri, akademik kurumlar, şirketler veya medya tarafından üstlenilerek çeviri üzerinde hâkimiyet kurulmaktadır. Bu durumda, kaynak metnin seçimine ve çeviri stratejilerinin belirlenmesine hami kişi veya kurum karar vermekte ve çeviri sürecinde kendi ideolojilerine uygun seçimler yapmaktadırlar. (Lefevre'den aktaran Tahir Gürçağlar, 2011: 140-141)

Dolayısıyla, çeviri stratejilerini kimi zaman dış koşullar şekillendirmekte ve sözcük seçimi, dil kullanımı gibi hususlar çevirmenin seçimi dışında gerçekleşmektedir. Bu gibi durumlar, kaynak metnin ideolojik bağlamının farklı bir kültürde farklı temsil edilmesine neden olabilmekte ve çoğu kez bu durumdan çevirmen sorumlu tutulmaktadır fakat birçok kişi çevirinin arka planında neler olup bittiğinden haberdar değildir. Tahir Gürçağlar, dış koşulların, çeviri stratejileri üzerindeki etkisini şu sözlerle ifade etmektedir: “...ve kimi zaman bu stratejiler çevirmenlerin bilinçli tercihi değil, dış koşulların şekillendirmesi (sayfa sayısı kısıtlamaları, çeviri süreci için verilen sürenin yeterli olmaması, yayınevinin dil kullanımına ve sözcük seçimine ilişkin getirdiği öneri ve uyarılar vb.) sonucunda ortaya çıkar.” (2011: 42)

Yazarın ideolojisi çerçevesinde kelimelere yüklediği yan anlamlar veya çağrışımlar çeviride ekleme, çıkarma, cümleyi yeniden düzenleme gibi yöntemlerle yansıtılabilir. Fakat politik metinlerin çevirilerinde benimsenen yaklaşım çerçevesinde ekleme, çıkarma, anlamı yumuşatma, anlamı güçlendirme ve cümleyi yeniden düzenleme gibi yöntemlerin kullanımıyla erek metinde bazı değişiklikler de meydana gelebilir. Bu durum, yazarın bakış açısının diğer bir dildeki temsilini değiştirmekte ve böylece yazarın niyeti ve ideolojisi doğru bir şekilde temsil edilememektedir.

Bir sonraki bölüm, *Ziyan* romanındaki askeri kavram ve söylemlerin Fransızca çevirilerinin, ekleme, çıkarma, anlamı yumuşatma, anlamı güçlendirme ve cümleyi yeniden düzenleme yöntemleri çerçevesinde incelenmesini kapsamaktadır. Bu bağlamda, çalışma çerçevesinde kullanılacak bu yöntemler şu şekilde açıklanabilir: Ekleme yöntemi, erek metne, kaynak metinde olmayan kavram veya ifadelerin eklenmesidir. Çıkarma yöntemi, kaynak metinde yer alan bir kavramın veya ifadenin erek metinden çıkarılmasıdır. Anlamı yumuşatma yöntemi, kaynak metinde yer alan bir kavramın veya ifadenin erek metinde, daha yumuşak bir ifadeyle karşılanarak, yumuşatılarak aktarılmasıdır. Anlamı güçlendirme yöntemi, kaynak metinde yer alan bir kavramın veya ifadenin erek metinde daha güçlü bir kavram veya ifadeyle karşılanarak aktarılmasıdır. Anlamı güçlendirme, kelimelerin sırasının değiştirilmesiyle de sağlanabilmektedir. Böylece vurgu yapılmak, güçlü kılınmak istenen kavram veya ifade çeviride kelimelerin sırasının değiştirilmesiyle başa alınmaktadır. Cümleyi yeniden düzenleme ise kaynak metindeki cümlelerin erek dilde yeniden düzenlenmesidir. Politik söylemlerde, cümlenin yapısı, kelimelerin kullanımı ve kelimelerin sırası büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, erek metinde, cümlenin yeniden düzenlenmesi bazı kayıplara, değişikliklere ve farklı alımlamalara yol açabilmektedir.

3. Günday'ın *Ziyan* Romanının Fransızca Çevrisinde Askeri Söylemlerin Aktarımının Değerlendirilmesi

Günday'ın *Ziyan* romanı, 2009 yılında Doğan Kitap tarafından yayımlanmıştır. *Ziyan*'ın Fransızca çevirisi Galaade Editions tarafından çevrilerek 2014 yılında

yayımlanmıştır. Günday'ın, aynı yayınevi tarafından yayımlanan *Az (D'un extrême l'autre, 2013, çeviren: Jean Descat)* romanının ve *Daha (Encore, 2015, çeviren: Jean Descat)* romanının çevirileri de bulunmaktadır. *Ziyan*, Sharjah Uluslararası Kitap Fuarı Çeviri Hibe Fonu desteğiyle, Fransızcaya aynı isimle (*Ziyan*) Pierre Bastin tarafından çevrilmiştir.

Ziyan romanında, Türkiye dışındaki ülkelere ilişkin söylemler ve ayrıca tarihsel söylemler de yer almaktadır. Bununla birlikte, çalışma kapsamında incelenen örnekler Türkiye'ye ilişkin askeri söylemlerle kısıtlanmıştır.

Örnek 1:

Ziyan	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Çünkü zorunlu askerlik hizmeti, tek kişilik bir oyun değil, binlerce insanın bir araya gelip sahnelediği bir gösteriydi. Oyuncuların da, izleyicilerin de asker olduğu bir gösteri. Yanaşık düzen eğitimi, bir koreografiydi. Marşlar bir müzikalin parçasıydı. Kamufraj, milimetrik bir kostümdü. Emirler, sorular ve yanıtları, ezberlenmesi gereken repliklerdi. Asla sadık kalınmayan senaryo, yönergelerde yazıyordu. Yönetmene “Komutanım” deniyordu.” (Günday, 2009: 16)</p>
Fransızca çevirisi	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“Le service militaire obligatoire n'était pas un one man show, mais une pièce mettant en scène des milliers d'acteurs. Une représentation où les soldats étaient non seulement acteurs mais aussi spectateurs. Les exercices de formation en ordre serré figuraient une chorégraphie, les marches, une comédie musicale. Le treillis était un costume ajusté au millimètre et les ordres, les questions, les réponses, des répliques à apprendre par cœur. Le scénario auquel on n'était jamais fidèle était écrit dans les directives et le metteur en scène, on l'appelait “mon commandant” (Günday, 2014: 16)</p>
Çeviri Yöntemi	Ekleme, anlamı güçlendirme
Çeviri Analizi	<p>Kaynak metinde zorunlu askerlik hizmeti bir gösteriye benzetilmiştir. ‘Tek kişilik bir oyun’ ifadesi Fransızca çeviride, ‘one man show’ İngilizce ifadeyle karşılanarak daha dikkat çekici hale getirilmiştir. Oyun ve gösteri kavramlarının erek metinde sırası yer değiştirmiştir. Kaynak metinde yer alan ‘müzikal’ sözcüğü erek metinde komedi sözcüğünün eklenmesiyle ‘müzikal komedi’ ifadesiyle karşılanmıştır. Bu çerçevede, askerliğe ilişkin bu durum, erek metinde bir komedi olarak yorumlanmıştır. Kaynak metinde direkt olarak geçmeyen komedi sözcüğünün eklenmesi, erek metinde farklı alımlamalara yol açabilmektedir.</p>

Örnek 2:

<p>Ziyan</p>	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Daha bir sürü şeye, başka bir şey deniyordu. Askerlere ait bir dil vardı. Orduca. Konuşmaya gerek yoktu, anlamak yeterliydi. Hatta hiçbir dilde konuşmaya gerek yoktu. Çünkü biz konuşmayan bir rütbedeydik. Rütbesizlik rütbesi. Teoriye göre askerliğin temeli disiplindir. Teoriyi sırtından bıçaklayan pratiğe göreyse askerliğin temeli erlerdir. Temel, zemin, ne denirse densin, ordu üzerimizde duruyordu...On beş yıllık başçavuşların inatla parke dediği parkalarımızın sol üst cebinde taşımak zorunda olduğumuz “Erbaş ve Erin El Kitabı” adındaki, karmaşık bir makinenin prospektüsüne benzeyen kitapçıkta yazdığı gibi, ihtiyaçları devlet tarafından karşılanan rütbesiz askerlerdik. Muhteşem erler!” (Günday, 2009: 17-18)</p>
<p>Fransızca çevirisi</p>	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“Il y avait encore beaucoup d'autres choses qu'on appelait d'un nom différent. L'armée avait sa propre langue: l'arméegien. Il n'était pas nécessaire de le parler, comprendre suffisait. D'ailleurs il n'était pas nécessaire de parler quelque langue que ce soit. Nous, nous étions d'un grade qui ne parlait pas: le grade des sans-grades. Pour la théorie, la base de l'armée, c'est la discipline. Pour la pratique, qui tirait dans le dos de la théorie, la base de l'armée, c'est le conscrit. Base, socle, qu'on appelle ça comme on voudra, l'armée reposait sur nous...Comme il était écrit dans ce petit livret ressemblant au mode d'emploi embrouillé d'une machine complexe appelé “Manuel du soldat gradé et du simple soldat”, opuscule que nous étions obligé de porter dans la poche supérieure gauche de notre parka que les sous-officiers galonnés s'obstinaient à appeler “parke”, nous étions de simple soldats dont tous les besoins étaient satisfaits par État. Magnifiques sans-grades!” (Günday, 2014: 19-20)</p>
<p>Çeviri Yöntemi</p>	<p>Anlamı güçlendirme</p>
<p>Çeviri Analizi</p>	<p>'Askerler' ve 'askerlik' sözcükleri, ordu anlamına gelen daha genel bir ifadeyle 'l'armée' ile karşılanmıştır. 'Muhteşem erler' ifadesindeki 'erler' sözcüğü erek metinde rütbesiz anlamına gelen 'sans-grades' ile karşılanarak erin askeriyedeki konumu ve statüsü daha vurgulu ve güçlü bir anlatımla sunulmuştur. Bu bağlamda, askerliğe ilişkin kavramlar, anlamı güçlendirme yöntemiyle daha güçlü ve vurgulu bir anlatımla aktarılmıştır.</p>

Örnek 3:

<p>Ziyan</p>	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Her erkeğin üniversite mezunu olduğu bir ülkede erlik yapacak kimse kalmayacaktı. Ordunun kaidesi ayaklarının altından kayıp gidecekti. Buna göz yumamazdık. Kanun koyucunun gözünden kaçan, bizden kurtulamamış ve herhangi bir üniversiteden diploma almamaya yemin etmiştik. Bazılarımız, orduyu ersiz bırakma korkusundan okumayı bile öğrenmemişti. Ne cesaret! Ne büyük fedakârlık! Şehit ya da gazi olmamıza gerek yoktu. Biz zaten kahramandık. Vatanseverliğinin bedelini hayat boyu cehaletle ödeyen kahramanlar! Ayrıca cahil kalmamızda da sorun yoktu. Ceza kanunlarının ruhunu herkesten daha iyi kavramıştık. Çocuğunu okula göndermemenin cezası sadece para ödemekken, askerlik hizmetini yerine getirmemenin karşılığı hapisti. Ne demek istendiğini anlayabiliyorduk. Kulaklarımız duyuyordu. Kanun satırlarına gizlenmiş o muhteşem mesajı almıştık. Buna kanun yoluyla teşvik deniyordu. Eğitimi tamamlamamak büyütülecek bir şey değildi. Ama askere gelmemek korkunçtu! Cehalet öldürmezdi ama asker kaçakçılığı süründürürdü. Bunu kanunlar söylüyordu.” (Günday, 2009: 18-19)</p>
<p>Fransızca çevirisi</p>	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“Dans un pays où tout homme obtiendrait tôt ou tard un diplôme d’université, il risquait de ne plus rester personne pour être simple soldat. La base de l’armée était en passe d’être foulée aux pieds. Nous ne pouvions ignorer cette réalité. Ce qui avait échappé au législateur n’avait pas trompé notre vigilance: nous avons juré de ne jamais obtenir aucun diplôme. Certains d’entre nous avaient même choisi de ne pas savoir lire, par peur de priver l’armée de soldats. Quel courage! Belle abnégation! Pas besoin d’être martyrs, ou même “gazi”: nous étions déjà des héros. Des héros qui allaient payer d’une ignorance à vie le prix de leur patriotisme! Aucun problème à ce que nous restions ignorants. Mieux que quiconque, nous avons saisi l’esprit du Code pénal. Ne pas envoyer son enfant à l’école était sanctionné d’une amende, ne pas faire son service militaire menait à la prison. Nous n’étions pas sourds et comprenions ce qu’on voulait nous dire. Nous avons saisi le message merveilleux que se dissimulait entre les lignes de la loi. On appelait cela l’encouragement par la loi. Ne pas mener à terme son éducation n’avait rien de dramatique. Mais ne pas faire son service, ça c’était terrible! L’ignorance ne tuait pas, mais fuir le service, cela vous attirait tous les ennuis du monde. C’est ce que disait la loi.” (Günday, 2014: 20-21)</p>
<p>Çeviri Yöntemi</p>	<p>Ekleme, anlamı güçlendirme, cümleyi yeniden düzenleme</p>
<p>Çeviri Analizi</p>	<p>Er ya da geç anlamına gelen ‘tôt ou tard’ ifadesi erek metne eklenerek anlatım güçlendirilmiştir. ‘Kulaklarımız duyuyordu’ cümlesi kaynak metinde olumlu yapıdayken erek metinde ‘sağır değildik’ anlamına gelen ‘Nous n’étions pas sourds’ olumsuz cümle yapısıyla yeniden düzenlenerek</p>

	aktarılmış ve ‘duymak’ fiili daha vurgulu bir ifadeyle (‘sağır değildik’) karşılanmıştır. ‘Büyütülecek bir şey değildi’ ifadesi erek metinde, ‘dramatik hiçbir yanı yoktu’ anlamına gelen ‘... n’avait rien de dramatique’ ifadesiyle daha ironik ve vurgulu bir anlatımla sunulmuştur. Yazarın eleştirel ve ironik üslubu, ekleme, anlamı güçlendirme ve cümleyi yeniden düzenleneme yöntemleriyle erek metinde daha vurgulu bir şekilde yansıtılmıştır.
--	--

Örnek 4:

Ziyan	KAYNAK METİN Hakan Günday “ “Malına sahip çıksaydın. Nereden bulursan bul! Yersin tutanağı, çıkarsın mahkemeye! ” Eksik olan şarjörümü çok uzaklarda aramam gerekmiyordu. Silahlıktaydım. Silahların ve şarjör dolu hücum yeleklerinin yuvasında. ” (Günday, 2009: 19)
Fransızca çevirisi	EREK METİN Çeviren: Pierre Bastin “ “Tu aurais pu faire attention au matériel. Arrange-toi pour le retrouver, sinon tu boufferas du rapport et de la cour martiale! ” Je n’aurais pas à chercher mon chargeur manquant bien loin. J’étais dans l’armurerie. En d’autres termes le paradis des armes et des gilets pare-balles remplis de chargeurs. ” (Günday, 2014: 19-20)
Çeviri Yöntemi	Ekleme, anlamı güçlendirme
Çeviri Analizi	Kaynak metindeki ‘mahkeme’ sözcüğü erek metinde ‘askeri mahkeme’ anlamına gelen ‘la cour martiale’ ile karşılanarak bağlam içerisinde söz konusu mahkemenin askeri mahkeme olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, askeri (martial) sıfatının eklenmesiyle daha açık bir anlatım sağlanmıştır. ‘Diğer bir ifadeyle’ anlamına gelen ‘en d’autres termes’ ifadesi erek metne eklenmiş ve ‘tam merkezinde, tam yerinde’ anlamına gelen ‘yuvasında’ sözcüğü erek metinde, cennet anlamına gelen ‘paradis’ sözcüğüyle karşılanmıştır. Bu bağlamda, kaynak metindeki ifade çevirmenin yorumuyla aktarılmıştır. ‘Cennet’ sözcüğü olumlu bir anlam taşımakta ve mutluluğa, mutlu bir ortama gönderme yapmaktadır. Her ne kadar erek metinde mecazi anlamda kullanılan bu ifadeyle, yazarın ironik üslubu yansıtılmak istense de bu şekilde bir yorumlama, yazarın bakış açısının farklı bir temsiline ve erek kültürde farklı alımlanmasına yol açabilmektedir.

Örnek 5:

Ziyan	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Bizler, uykusuzluktan delirmenin eşiğindeki amatörlerdik. Uykusuzluk ve soğuktan delirmemizi engelleyen tek şeyse korkuydu. O kadar korkuyorduk ki deliremiyorduk. Her şeyden korkuyorduk. Komutanlardan, askeri mahkemelerden, elimizdeki silahlardan ve bize yaklaşan bütün sivillerden.” (Günday, 2009: 24)</p>
Fransızca çevirisi	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“Nous étions des amateurs au bord du délire. Seule la peur nous empêchait de délirer de froid et de manque de sommeil. Nous avons tellement peur que nous ne pouvions nous révolter. Nous avons peur de tout. Des commandants, des tribunaux militaires, des armes que nous portions et de tous les civils qui nous approchaient.” (Günday, 2014: 28)</p>
Çeviri Yöntemi	Anlamı güçlendirme
Çeviri Analizi	‘Delirmek’ fiili erek metinde ‘ayaklanmak, isyan etmek’ anlamına gelen ‘ révolter ’ fiiliyle karşılanarak daha güçlü ve vurgulu bir anlatımla aktarılmıştır. Anlatıdaki, ‘ korkudan delirememek ’ ifadesi, erek metinde isyan edememek, karşı gelememek şeklinde yorumlanmıştır.

Örnek 6:

Ziyan	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Her ne kadar çelik yeleği takmamanın cezası, bunu fark edecek komutanın hayal gücünün genişliğini kanıtlaması için bir fırsat olsa da, umursamamış ve takmamıştı.” (Günday, 2009: 25)</p>
Fransızca çevirisi	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“Ne pas porter le gilet pare-balles fournissait au commandant l’occasion de prouver l’étendue de son imagination et de son sadisme. Malgré cela, le soldat de garde n’en avait eu cure et ne l’avait pas revêtu.” (Günday, 2014: 31)</p>
Çeviri Yöntemi	Ekleme
Çeviri Analizi	Başkasına acı çektirmekten zevk duyma anlamına gelen ‘ son sadisme ’ ifadesi erek metne eklenerek, ‘...komutanın sadistliğini kanıtlaması...’ şeklinde aktarılmıştır. Oysa kaynak metinde, sadist sözcüğü geçmemektedir.

	Bu bağlamda, çevirmenin yorumuyla 'sadist' ifadesinin eklenmesi, erek kültürde farklı bir alımlamaya yol açmaktadır.
--	--

Örnek 7:

Ziyan	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Hayır, askerlik kısalmamıştı. Öyle bir ihtimal yoktu. Haftada üç gün, Komutanlık Saati adındaki tatil köyü faaliyetinde izlettirilen “Neden Hedef Türkiye?” adındaki belgeselde de açıklandığı gibi ülkenin bütün komşuları düşmanımızdı ve hepimizi katledip topraklarımıza yerleştirmekten başka bir şey istemiyorlardı. Dolayısıyla tehdit sürüyordu. Herkes bizden, biz de herkesten nefret ediyorduk. O konuda bir sorun yoktu. “Zorunlu askerlik hizmeti bir görev değil, kutsal bir haktır. Türkiye genç evlatlarına ülkelerini koruma hakkını vermektedir” diye biten o muhteşem belgeselde her şey açıkça anlatılıyordu.” (Günday, 2009: 26)</p>
Fransızca çevirisi	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“Pourtant, on n'avait pas réduit la durée du service. Il n'y avait aucune chance pour cela. Comme on l'expliquait dans le documentaire “Objectif Turquie”, projeté trois fois par semaine dans le cadre des divertissements du village de vacances appelé “Heure du commandement”, tous nos voisins étaient nos ennemis et rêvaient de nous massacrer jusqu'au dernier pour s'installer sur notre territoire. Ainsi, la menace persistait. Tout le monde nous haïssait et nous haïssons tout le monde. Sur ce point, aucun problème. Tout était expliqué dans ce formidable documentaire qui se terminait par ces mots: “Le service militaire n'est pas un devoir mais un droit sacré. La Turquie donne à ses jeunes fils le droit de protéger leur pays.” (Günday, 2014: 32)</p>
Çeviri Yöntemi	Anlamı güçlendirme, çıkarma
Çeviri Analizi	Kaynak metindeki, ' faaliyet ' sözcüğü eğlence anlamına gelen ' divertissement ' sözcüğüyle karşılanmıştır. Bu bağlamda, kaynak metindeki ironi daha güçlü bir anlatımla aktarılmıştır. 'Neden Hedef Türkiye?' soru ifadesi erek metinde soru zarfı kaldırılarak 'Hedef Türkiye' anlamında “ Objectif Turquie ” ifadesiyle aktarılmıştır. ' İstemek ' fiili daha güçlü bir fiil olan hayal etmek, düşlemek anlamında gelen ' rêver ' ile karşılanmıştır. ' Zorunlu askerlik hizmeti ' ifadesindeki zorunlu sözcüğü erek metinden çıkarılmıştır. Kavramların daha güçlü veya farklı kavramlarla karşılanması, kaynak metindeki ironik ve eleştirel üslubun olduğundan daha güçlü bir yansıtılmasına yol açmıştır. Örtük anlatım, direkt bir anlatımla yorum katılarak aktarılmıştır.

	Örneğin; faaliyetin, eğlence olarak çevrilmesi ve soru zarfının kaldırılarak Türkiye'nin hedef alındığının direkt olarak aktarılması, erek metinde yazarın bakış açısının temsilini değiştirmektedir.
--	---

Örnek 8:

Ziyan	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Komando dansı! Silah enseye yapışacak biçimde, omuzlara konur ve iki el namluyla dipçiğin üzerinden geçilir. Böylece engizisyon geleneğine sadık kalınır. Tek diz çöker. Yere değmez. Emir gelir. Sıçrayarak, çöken diz değiştirilir. Yorulan dizlerden biri yere değdikçe dans süresi uzar. Başlangıçta herhangi bir sayı verilmez. Sadece “Say!” denir. Ne zaman biteceğinin bilinmemesi, bir cezanın ilk şartıdır. Sonra... Sonra er yıkılır. Tokat ve tekmenin şiddetten sayılmadığı bir zeminde er dövmek yasak olduğu için, komando dansı, vücudunu geliştirmek isteyenlere sunulmuş bir fırsattır. Yararlanmak için cezalandırılmak gerekir. Uslu erlerin güçlü askerler olma ihtimali bu yüzden düşüktür.” (Günday, 2009: 62-63)</p>
Fransızca çevirisi	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“La danse du commando! On pose l’armée sur les épaules, de façon qu’elle adhère à la nuque, une main sur le canon et l’autre sur la crosse. Ainsi, la tradition de l’inquisition est respectée. On plie un genou. Il ne doit pas toucher le sol. L’ordre donné, on saute et on change de genou. Si un des genoux touche le sol, la durée de la danse se prolonge. Au début, on ne donne aucun chiffre. On dit : « Compte ! », simplement. Le présumé essentiel de toute punition est de ne pas savoir quand elle se terminera. Ensuite...ensuite le conscrit s’effondre. Comme il est interdit de frapper les soldats dans un monde où les coups de pieds et les gifles ne sont pas considérés comme de la violence, la danse du commando apparait comme une occasion donnée à ceux qui veulent parfaire leur culture physique. Pour en bénéficier, il faut être puni. C’est la raison pour laquelle les soldats sans histoires ont peu de chance de faire de bons soldats.” (Günday, 2014: 79)</p>
Çeviri Yöntemi	Anlamı güçlendirme
Çeviri Analizi	Metnin bağlamında, komando dansı yapma cezasını alan askerin bedenini geliştirerek güç kazandığı ironik bir dille aktarılmıştır. Bununla birlikte, ‘güçlü askerler’ ifadesi, sözlük anlamı ‘iyi’ olan ‘bon’ sıfatının yan anlamda kullanılmasıyla, ‘savaşçı askerler’ anlamına gelen ‘bons soldats’ ifadesiyle karşılanarak daha güçlü bir anlatımla sunulmuştur.

Örnek 9:

<p>Ziyan</p>	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Sıfırlama, yatılı okul oyunlarına benzer. Her söylenene inanmaya hazır olan yeni gelenler, psikopat bir komutan konusunda uyarılır. Korku yeterli düzeye eriştiğinde, eski askerlerden biri, uzman çavuş lojmanından yürüttüğü rütbeli kepiyle koğuşa dalar ve önüne ilk çıkana attığı tokatla oyunu başlatır...</p> <p>İlk emri, yeni gelenlerin duvar dibine sıralanmalarındır. Eskileri dolapların tarafına gönderir. Aradaysa ranzalar vardır. Ülkenin ve dünyanın neresinde olduklarını hala kavrayamamış olan yeni erler, esas duruşta titrememeye çalışır. Sıfırlamayı yapan asker bağırarak sorar: “Bayrak nedir?” Eğitim birliğinde satılan el kitabının sayfalarından birinde yanıtı yazan bu soruyla karşılaşan acemiler bayılmamaya çalışarak konuşurlar. Hiçbir yanıt beğenilmez. Ve o emir gelir: “Sürün!”.” (Günday, 2009: 69)</p>
<p>Fransızca çevirisi</p>	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“La remise à zéro ressemble aux jeux des internats. On avertit les bleus, qui sont prêts à croire n’importe quoi, des agissements d’un commandant psychopathe. Lorsque la peur a atteint un niveau suffisant, un des anciens, avec sur la tête un képi de gradé volé au logement des sergents-majors, plonge dans la chambre et frappe sur tous ceux qu’ils rencontrent. Le jeu commence...</p> <p>Au premier ordre, les bleus se rangent le long du mur et les anciens près des armoires. Dans l’espace entre les deux groupes, les couchettes. Les conscrits, qui n’ont pas encore appréhendé dans quelle partie du pays et du monde ils se trouvaient, au garde-à-vous, essaient de ne pas trembler. Les soldats chargés du bizutage demandent en hurlant: “Le drapeau, c’est quoi?” Les bleus, confrontés à cette question dont la réponse se trouve dans une des pages du manuel vendu dans l’unité de formation, répondent en essayant de ne pas s’évanouir. Aucune réponse n’est appréciée. Puis cette ordre vient: Rampez”.” (Günday, 2014: 88-89)</p>
<p>Çeviri Yöntemi</p>	<p>Anlamı güçlendirme, ekleme</p>
<p>Çeviri Analizi</p>	<p>Askere yeni gelen erler anlamındaki ‘yeni gelenler’ ifadesi erek metinde acemi, çaylak anlamına gelen ‘les bleus’ ile karşılanarak daha vurgulu bir anlatımla aktarılmıştır. Davranış, tutum anlamına gelen ‘des agissements’ ifadesinin erek metne eklenmesiyle psikopat bir komutanın tutumuna dikkat çekilmiştir. ‘Önüne ilk çıkana attığı tokatla’ ifadesi çoğul yapıda, ‘önüne çıkan herkese vurarak’ anlamına gelen ‘frappe sur tous ceux qu’ils rencontrent’ ifadesiyle daha vurgulu ve abartılı bir anlatımla aktarılmıştır. Bu bağlamda, kaynak metindeki ironik anlatım daha güçlü, vurgulu ve abartılı bir şekilde aktarılmıştır.</p>

Örnek 10:

Ziyan	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Bundan sonra, ne yiyeceğini de, ne sıçacağını da sana ben söyleyeceğim.” Dinliyordum. Atatürk büstünün yanında, çaprazdaydım. Ekber’in başının bir karış yukarısında dolunay vardı. Başının etrafında bir hale. Allah-ü Ekber! “Seni de adam edeceğim. Hiç merak etme.” (Günday, 2009: 85)</p>
Fransızca çevirisi	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“A partir de maintenant, c’est moi qui vais te dire ce que tu vas bouffer et chier.” J’écoutais, immobile à côté du buste d’Atatürk, l’arme croisée sur ma poitrine. La pleine lune brillait un pied au-dessus de la tête d’Ekber et l’entourait d’une sorte de halo. Allahu Akbar! Ekber est le plus grand... “Je te dresserai toi aussi, t’inquiète pas.” (Günday, 2014: 110)</p>
Çeviri Yöntemi	Ekleme
Çeviri Analizi	‘Allah-ü Ekber’ ifadesi, ‘Allah büyüktür’ anlamına gelmektedir. Romanda, Ekber, anlatıdaki emirleri veren çavuşun adıdır. Dolayısıyla, bu ifadeyle, askerlere korku salan Ekber’in büyüklüğü ironik bir dille eleştirilmektedir. ‘Ekber en büyüktür’ anlamına gelen ‘Ekber est le plus grand’ ifadesinin erek metne eklenmesiyle, daha açık ve vurgulu bir aktarım sağlanmıştır.

Örnek 11:

Ziyan	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Denetlemeler, olağanüstü büyük ölçülerde gerçekleştirilen mizansenlerdir. Gerektiğinde üç bin yatak çarşafı bir saat içinde değiştirilip kirli ve delik olanlar denetleme sonunda yeniden serilir. Gerektiğinde er ve erbaş buharlaştırılır. Denetlemenin sorunsuz geçmesi için yapılmayacak şey, söylenmeyecek yalan yoktur. Ordu da, tıp gibi ilerleyen bir kurum olduğu için elli yıllık tanımların yeni halleri askere ezberletilir. Ama bunları akılda tutanlar iki elin parmağını geçmez. Bütün bunları denetleyen de bilir. Çünkü daima ondan üst rütbeli biri vardır ve bir gün kendisi de denetlenecektir...” (Günday, 2009: 96)</p>
--------------	--

Fransızca çevirisi	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“Les inspections étaient l’occasion de mises en scène aux dimensions vraiment extraordinaires. Si nécessaire, on changeait en une heure les draps de trois mille lits et après l’inspection, on remettait les draps sales ou troués. Si nécessaire, les soldats et les sous-officiers s’évaporaient. Pour que l’inspection se passe sans problèmes, il n’y avait pas de mensonge qu’on ne dise, pas de ruse à la quelle on n’ait recours. L’armée comme la médecine, est une institution en mouvement. On pouvait donc faire apprendre par cœur aux soldats les nouvelles définitions de concepts vieux d’un demi-siècle. Cependant ceux qui les renaient se comptaient sur les doigts de la main. Le soldat qui conduit l’inspection est parfaitement au courant de tout cela: lui aussi a un supérieur et sera inspecté un jour...” (Günday, 2014: 125-126)</p>
Çeviri Yöntemi	Anlamı güçlendirme
Çeviri Analizi	Kaynak metinde yer alan ‘ yapılmayacak şey yok ’ ifadesi erek metinde ‘başvurulmayacak kurnazlık yok’ anlamına gelen “ pas de ruse à la quelle on n’ait recours ” ifadesiyle karşılanarak genel bir anlatım ifadesi olan ‘ şey ’ ‘ kurnazlık ’ olarak aktarılmıştır. Bu bağlamda, anlatıya getirilen yorumla daha güçlü kılınmak istenen bu ifade, erek kültürde farklı bir alımlamaya yol açabilmektedir.

Örnek 12:

Ziyan	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Zorunlu askerlik hizmeti, emek, zaman ve kaynak israfıdır. Erlik derhal bir meslek statüsü kazanmalı ve profesyonel ordunun bir parçası haline gelmelidir. Her üç ayda bir toplanan yüz binlerce genci askere dönüştürmek için harcanan çabanın onda biriyle ordunun işlevselliği on kat artırılabilir...Askerliğin insanı adam ettiğine ilişkin inanç, bütünüyle temelsizdir. On dokuz yaşına kadar cahil bırakılmış genç erkekleri dayatma yoluyla, on beş ay içerisinde bilinçlendirmek mümkün değildir. Dolayısıyla, 460 gün boyunca izmarit toplayarak mıntika temizliği yapmış olanla, kanalizasyonu denize akıtan aynı kişidir. Dolayısıyla, 460 gün boyunca vatan sevgisi aşılana insanla, devletine kazık atan aynı kişidir. Dolayısıyla, 460 gün boyunca vatandaşını adam etmek için uğraşanla, insani gelişmişlik endeksinde dünya 84’üncüsü olan aynı ülkedir. Ordu, zorunlu katılımlara ihtiyaç duyamayacak kadar ciddi bir kurumdur. Aldığımız eğitimin süresi on haftadır. Çağdaş hiçbir ordu on haftalık erlere güvenerek varlığını sürdüremez. Kahramanlık şiirleri okuyan ve komando üniforması giymiş beş yaşındaki çocuklar kadar asker</p>
-------	---

	olan bizler, bu vatan için öleceğiz. Çünkü ne savaşmayı biliyoruz ne de hayata dair umudumuz var! (Günday, 2009: 121)
Fransızca çevirisi	EREK METİN Çeviren: Pierre Bastin
	“Le service militaire obligatoire est une perte de temps, d’énergie et un gaspillage de ressources. Il faut immédiatement que le simple soldat acquière un statut professionnel et s’intègre dans une armée de métier. Le dixième de l’énergie déployée à transformer en soldats les centaines de milliers de jeunes qui sont appelés tous les trois mois suffirait à multiplier par dix l’efficacité de l’armée... La croyance que le service éduque les hommes ne repose sur aucun fondement. Il est impossible de conscientiser, par la contrainte, des jeunes hommes laissés dans l’ignorance jusqu’à leurs dix-neuf ans. En conséquence de quoi, celui qui, quatre cent soixante jours durant, fait le nettoyage des chambrées en ramassant les mégots est le même que celui qui, le service terminé, déverse ses eaux sales dans la mer. En conséquence de quoi, celui auquel on inocule pendant quatre cent soixante jours l’amour de la patrie est le même que celui qui escroque l’État. En conséquence de quoi, le pays qui, pendant quatre cent soixante jours, essaie de faire ses citoyens des personnes responsables se situe en 84e position sur l’index mondial du développement. L’armée est une institution sérieuse qui n’a pas besoin du recrutement forcé . Notre instruction dure dix semaines. Aucune armée moderne ne perpétue son existence en appuyant sur des soldats de dix semaines. Oui, nous , qui sommes autant soldats que des enfants de cinq ans habillés en commando lisant des poèmes héroïques, nous mourrons pour notre patrie... parce que nous ne savons pas nous battre et que nous n’avons aucun espoir dans la vie! ” (Günday, 2014: 157-158)
Çeviri Yöntemi	anlamı güçlendirme, ekleme, cümleyi yeniden düzenleme
Çeviri Analizi	‘ Vatandaşını adam etmek ’ ifadesi, erek metinde, çoğul yapıda ‘vatandaşlarını sorumlu bireyler haline getirmek’ anlamına gelen ‘ faire ses citoyens des personnes responsables ’ ifadesiyle karşılanarak, adam etmekten kastedilenin ne olduğu açık bir anlatımla aktarılmıştır. ‘ Zorunlu katılımlar ’ ifadesi, erek metinde ‘zorunlu alım’ anlamına gelen ‘ recrutement forcé ’ ifadesiyle daha güçlü ve vurgulu bir anlatımla aktarılmıştır. Zorunlu, yükümlü anlamına gelen ‘obligatoire’ sözcüğünün yerine daha güçlü bir anlam barındıran zoraki, bir şeyi yapmaya zorlanan anlamına gelen ‘forcé’ sözcüğünün kullanılması anlamı güçlendirmektedir. ‘Evet’ anlamına gelen ‘oui’ ifadesinin erek metne eklenmesi, anlatılanı onaylayarak vurgu yapmaktadır. ‘ Çünkü ne savaşmayı biliyoruz ne de hayata dair umudumuz var! ’ ifadesi, erek metinde olumsuz cümle yapısıyla, ‘... parce que nous ne savons pas nous battre et que nous n’avons aucun espoir dans la vie ’ karşılanarak daha vurgulu ve güçlü bir anlatımla aktarılmıştır.

Örnek 13:

Ziyan	<p style="text-align: center;">KAYNAK METİN</p> <p style="text-align: center;">Hakan Günday</p> <p>“Dünyanın bütün ordularının bütün üniformaları aynı kumaştan dikilir, asker. Görünmezlik kumaşı. İçine girdiğin anda kaybolursun. Seni kimse bulamaz...Anlayacağın, ordu bir yorgan oldu ve ben onu üzerime çektim. Yanımdaysa binlerce imparatorluk askeri yatıyordu. Yerimizden kalkmamıza gerek yoktu çünkü verilen emir basitti. Denizlerin tek hakimi olan muhteşem İngiliz donanmasında yeterince büyük bir delik açmak için Alman donanması gözden çıkarılacaktı. Tabii o donanmanın içinde bizler de vardık ama kimsenin umurunda değildik. Bu da yeni bir şey değildi. Çünkü insanlıkla tanışıyordum. Uzun süredir neye benzediğini biliyordum. Tanıştığımızdan beri anlayamadığımızı da biliyordum...” (Günday, 2009: 138-139)</p>
Fransızca çevirisi	<p style="text-align: center;">EREK METİN</p> <p style="text-align: center;">Çeviren: Pierre Bastin</p> <p>“Les uniformes de toutes les armées du monde sont faits du même tissu, soldat. Le tissu de l’invisibilité. À peine es-tu entré dedans que tu disparais. Imagine, l’armée était devenue une couverture que je tirais sur moi. Des milliers de soldats étaient couchés à mes côtés. Nous lever n’était pas nécessaire car les ordres étaient suffisamment clairs. Afin d’ouvrir une brèche suffisamment grande dans la sublime flotte anglaise, seule maîtresse des mers, il fallait escamoter la flotte allemande. Bien sûr, dans cette flotte, il y avait nous, mais tout le monde s’en foutait. Cela non plus n’était pas nouveau. Je connaissais l’humanité. Depuis longtemps, je savais à quoi elle ressemblait. Je savais aussi que depuis que nous nous connaissons, nous ne nous entendions pas...” (Günday, 2014: 180)</p>
Çeviri Yöntemi	Çıkarma, anlamı güçlendirme
Çeviri Analizi	<p>‘Seni kimse bulamaz’ ve ‘imparatorluk’ ifadeleri erek metinden çıkarılmıştır. Bu bağlamda, ‘imparatorluk askerleri’ ifadesindeki ‘imparatorluk’ sözcüğünün kaldırılmasıyla ifade daha genel bir kavram olan ‘asker’ ile karşılanarak söz konusu askerlerin imparatorluk askerleri olduğuna yapılan vurgu ortadan kaldırılmıştır. ‘...verilen emir basitti’ ifadesi, erek metinde çoğul yapıda aktarılacak ‘basit’ sıfatı ‘net, açık’ anlamına gelen ‘clair’ sıfatıyla karşılanmıştır. Böylece, kaynak metnin söylemi, erek metinde daha güçlü ve vurgulu bir anlatımla aktarılmıştır.</p>

Örnek 14:

Ziyan	KAYNAK METİN
--------------	---------------------

	Hakan Günday
	“İadeleri silahınla yapacaksın. Elindeki G-3’le. Hepsini öldüreceksin. Erleri , uzman çavuşları, astsubayları ve bölük komutanını. Sonra bir uçak kaçırıp Ankara’ya gideceksin. Genelkurmay başkanını öldüreceksin. Başbakanı, Cumhurbaşkanını, bütün milletvekillerini. Sana mermi lazım asker. Bayağı bir mermi lazım. Şimdiden ödünç almaya başlasan, iyi edersin...” (Günday, 2009: 145)
Fransızca çevirisi	EREK METİN Çeviren: Pierre Bastin
	“-Tu régleras tes comptes avec ton arme. Le HK G3 que tu as en main. Tu les tueras tous. Les sergents, les sous-officiers et le commandant de la compagnie. Ensuite, tu détourneras un avion et tu iras à Ankara. Tu tueras le chef de l’état-major...le Premier ministre, le président de la République, tous les députés. Il te faut des balles, soldat. Beaucoup de balles. Tu feras bien si tu commences à les emprunter maintenant...” (Günday, 2014: 188)
Çeviri Yöntemi	Çıkarma
Çeviri Analizi	‘Er’ sözcüğü erek metinden çıkarılmıştır. Anlatıda, bir askerinin (erin) diğer erleri ve rütbelileri öldürmesi planı söz konusudur. Kaynak metinde, askeriyedeki rütbeli rütbesiz tüm askerlerin öldürülmesi planı söz konusuyken, erek metinde, ‘er’ sözcüğünün çıkarılmasıyla, bu planın sadece rütbelilerin öldürülmesi için yapıldığı aktarılmaktadır. Bu durum, rütbeli askerler ile devlet başkanlarının hedef alındığını düşündürmektedir, böylece kaynak metnin söyleminin erek metinde farklı yansıtılmasına yol açmaktadır.

Örnek 15:

Ziyan	KAYNAK METİN Hakan Günday
	“Şarjörün sahibi kim? Hepsi aynı. Birinin cezasını tüm bölük çeker! Böyle bağırıyordu eğitim çavuşları. Birinin cezası herkese verilir! Eğitim birliğindeki en gaddar cezanın, nefessiz bıraktırına kadar komando dansı yaptırmak olduğu düşünülürse buradakiler hayli şanssız. Çünkü benim cezam biraz daha ağır. Öyle bir ceza ki, bütün bölük altında ezilebilir. Benim cezamı hepsi çekecek! Ordu müthiş! Kuralları muhteşem! Birimiz hepimiz için değil, birimiz hepimize rağmen! Benim cezam ve bütün bölük! Hepsine yetecek kadar var.

	Bütün kasabaya , Başbakana, Genelkurmay başkanına yetecek kadar! Benim cezam. Hepsine yeter...” (Günday, 2009: 146)
Fransızca çevirisi	EREK METİN Çeviren: Pierre Bastin “A qui appartenait le chargeur? Tous étaient semblables. Toute unité paie pour la faute d’un seul! C’était ce que criaient les sergents instructeurs. On donnait à tous la punition d’un seul! En pensant que la punition la plus cruelle dans l’unité d’instruction était d’exécuter la danse du commando jusqu’à l’essoufflement, les gars d’ici avaient vraiment la déveine. Ma punition serait un peu plus lourde. Tellement lourde que toute unité s’écraserait dessous. Tout le monde paierait pour moi! L’armée était magnifique! Les règles, admirables! Non pas un pour tous mais un contre tous! Ma punition et l’unité entière! Y en avait assez pour tout le monde! Pour toute localité , pour le Premier ministre, le président , le chef de l’état major. Ma punition suffisait pour tous...” (Günday, 2014: 190)
Çeviri Yöntemi	Ekleme, anlamı güçlendirme
Çeviri Analizi	‘ Buradakiler ’ ifadesi, erek metinde, ‘delikanlı, adam, erkek’ anlamına gelen ‘ gars ’ sözcüğünün eklenmesiyle daha vurgulu bir anlatımla aktarılmıştır. Cumhurbaşkanı, başkan anlamına gelen ‘ le président ’ sözcüğü erek metne eklenmiştir. ‘ Bütün kasabaya ’ ifadesi erek metinde daha genel bir kavram olan ve yöre, yerel bölge anlamına gelen ‘ localité ’ ile karşılanarak daha güçlü bir anlatımla aktarılmıştır.

Örnek 16:

Ziyan	KAYNAK METİN Hakan Günday “Milliyetçiliğin bir din olduğu bu ülkede, zorunlu hale getirilmediği takdirde askerlik hizmetine gönüllü bulamayacaklarından korktuklarını anlamalıydık!” (Günday, 2009: 163)
Fransızca çevirisi	EREK METİN Çeviren: Pierre Bastin “Nous aurions dû comprendre que dans ce pays où le nationalisme est une religion, ils craignent, si le service n’était pas obligatoire, de ne pas trouver de volontaires pour faire leur devoir patriotique! ” (Günday, 2014: 212)
Çeviri Yöntemi	Anlamı güçlendirme
Çeviri Analizi	‘ Askerlik hizmetine gönüllü bulamayacaklar... ’ ifadesindeki ‘ askerlik hizmeti ’ erek metinde ‘vatani görev, vatanseverlik görevi’ anlamına gelen

	'devoir patriotique' ile karşılanarak kaynak metnin söylemdeki ironi ve vurgu daha güçlü bir anlatımla aktarılmıştır.
--	---

Tablo 1. Fransızca Çeviri Analizlerine İlişkin Bulgular:

Örnekler	Kullanılan Yöntemler
Örnek 1	Ekleme, anlamı güçlendirme
Örnek 2	Anlamı güçlendirme
Örnek 3	Ekleme, anlamı güçlendirme, cümleyi yeniden düzenleme
Örnek 4	Ekleme, anlamı güçlendirme
Örnek 5	Anlamı güçlendirme
Örnek 6	Ekleme
Örnek 7	Anlamı güçlendirme, çıkarma
Örnek 8	Anlamı güçlendirme
Örnek 9	Anlamı güçlendirme, ekleme
Örnek 10	Ekleme
Örnek 11	Anlamı güçlendirme
Örnek 12	Ekleme, anlamı güçlendirme, cümleyi yeniden düzenleme
Örnek 13	Çıkarma, Anlamı güçlendirme
Örnek 14	Çıkarma
Örnek 15	Ekleme, anlamı güçlendirme
Örnek 16	Anlamı güçlendirme

Sonuç

Bu çalışmada, Günday'ın *Ziyan* romanındaki Türkiye'ye ilişkin askeri söylemlerin Fransızca çevirileri, d'Amico'nun, politik metinler çevirisinin analizinde benimsediği yöntemler çerçevesinde incelenmiştir. Bu çerçevede, *Ziyan* romanındaki askeri söylemlerin Fransızcaya nasıl aktarıldığı değerlendirilerek çevirmenin veya yayınevının ideolojisinin çevirideki etkisi ve politik metinler çevirilerinin ardında neleri gizlediği açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Hakan Günday'ın edebi kişiliği hakkında genel bilgiler verilmiş ve Günday'ın *Ziyan* romanı kısaca tanıtıldıktan sonra bu romanı yazma niyeti, yazarın kendi söylemleriyle aktarılmıştır. Günday, sert, sıra dışı, aykırı ve eleştirel üslubuyla ve tüm korkunçluklarıyla gerçekleri haykıran bir yer altı edebiyatçısıdır. Günday'ın *Ziyan* romanı, Doğu'da askerlik yapan bir erin, askerliği boyunca başından geçenleri ve yaşadığı çelişkili durumları sert, aykırı ve eleştirel bir üslupla anlatmaktadır. Günday, bu romanıyla zorunlu askerlik hizmetine dikkat çekmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Romuald d'Amico'nun politik metinler çevirisine yaklaşımı ele alınmıştır. D'Amico, politik metinler çevirisinde kullanılan ekleme, çıkarma, cümleyi yeniden düzenleme yöntemlerini açık bir şekilde ifade etmiştir. (2015: 3) Ayrıca, İsrail-Filistin çatışmasıyla ilgili basında çıkan çeviri haber örneklerinin analizleriyle, bir sözcüğün yerine çeviride daha güçlü bir sözcüğün kullanımıyla anlamın güçlendirildiğine ve daha yumuşak bir sözcüğün kullanımıyla da anlamın yumuşatıldığına vurgu yapmıştır. D'Amico, incelediği örneklerle, erek metinde, sözcüklerin sırasının

değiştirilmesinin veya bir kavramın değiştirilmesinin bile kaynak metnin ideolojik bağlamını değiştirebileceğini ve böylece yazarın bakış açısının farklı yansıtılabileceğini açığa çıkarmaya çalışmıştır. (D'Amico, 2015) Bu bağlamda, yazarın ideolojisi erek metinde, ekleme, çıkarma, cümleyi yeniden düzenleme gibi yöntemlerle yansıtılabilirken aynı zamanda çeviride kullanılan bu yöntemlerle yazarın bakış açısı farklı bir şekilde de yansıtılabilmektedir. Çevirmen, kendi ideolojisi çerçevesinde dünya görüşüne ve konuya değin bilgisine göre metni algılamakta ve yorumlamaktadır. Bu durum, yazarın bakış açısının, farklı bir kültürde, olduğundan farklı alımlanmasıyla sonuçlanabilmektedir. Bununla birlikte, çevirmen dışındaki koşullar da çeviride benimsenen yöntemleri etkilemektedir. Bu bağlamda, çeviriyi destekleyen ilgili kurum/kuruluşların, yayınevleri veya basın kuruluşlarının ideolojilerinin de çeviriyi etkilediği göz ardı edilmemelidir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, *Ziyan* romanındaki askeri söylemlerin Fransızca çevirileri, d'Amico'nun politik metinler çevirilerinin analizlerinde kullandığı yöntemler çerçevesinde incelenmiştir. İncelenen 16 örnek, ekleme, çıkarma, anlamı güçlendirme, anlamı yumuşatma ve cümleyi yeniden düzenleme yöntemleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. İncelenen örneklerde, ekleme ve anlamı güçlendirme yöntemlerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmüştür. Ekleme yöntemiyle, erek metinde, askeri söylemlerin daha açık ve vurgulu bir anlatımla aktarıldığı ve böylece kaynak metindeki ironinin daha güçlü bir şekilde yansıtıldığı görülmüştür. Bazı durumlarda, erek metne, kaynak metinde olmayan bir sözcüğün eklenmesiyle farklı bir aktarımın sağlandığı ve çevirmenin yorumunu katmasıyla farklı bir alımlamaya sebebiyet verildiği görülmüştür: Örnek 6'da '...komutanın hayal gücünün genişliğini kanıtlaması...' ifadesi erek metne aktarılmış ve komutanın sadistliği anlamına gelen 'de son sadisme' ifadesi erek metne eklenmiştir. Oysaki kaynak metinde 'sadist' sözcüğü geçmemektedir. Bu ekleme, Türkiye'deki askerlik sistemine ilişkin söylemin erek metinde daha farklı yansıtılmasına neden olmaktadır zira erek metinde, komutan sadist olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca, anlamı güçlendirme yöntemiyle, kaynak metindeki bazı kavramların yerine erek metinde daha güçlü veya farklı kavramların kullanıldığı görülmüştür. Bu bağlamda, kaynak metnin söylemi ve yazarın eleştirel ve ironik üslubu daha vurgulu ve güçlü bir şekilde yansıtılmıştır. Bazı durumlarda da farklı bir aktarımla erek kültürde farklı bir alımlamaya sebebiyet verildiği görülmüştür: Örnek 7'de, askerlere izletilen belgesel faaliyetinden söz edilmektedir, fakat 'faaliyet' sözcüğü erek metinde 'eğlence, eğlenceli etkinlik' anlamına gelen 'divertissement' sözcüğü ile karşılanmıştır. Örnek 1'de, 'Marşlar bir müzikalin parçasıydı' ifadesi, erek metinde komedi sözcüğünün eklenmesiyle 'müzikal komedi' olarak aktarılmış ve çevirmenin yorumu neticesinde bu durum bir komedi olarak yansıtılmıştır. Örnek 3'te, 'Eğitimi tamamlamamak büyütülecek bir şey değildi.' ifadesi, 'eğitimi tamamlamamanın dramatik hiçbir tarafı yoktu' ifadesiyle çevrilerek, bu durum bir dram olarak yorumlanmış ve nitelendirilmiştir. Örnek 11'de, 'Denetlemenin sorunsuz geçmesi için yapılmayacak şey, söylenmeyecek yalan yoktur' cümlesindeki 'yapılmayacak şey yok' ifadesi, 'başvurulmayacak kurnazlık yok' ifadesiyle çevrilerek, 'şey' sözcüğü 'kurnazlık' olarak yorumlanmıştır. Bu bağlamda, bazı durumlarda çevirmenin, kendi ideolojisinden bağımsız hareket edemediği ve askeri söylemleri kendi yorumunu katarak aktardığı görülmüştür. Bununla birlikte, çevirmen dışındaki koşulların da çeviriyi etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır zira çevirmenin aldığı kararlarda yayınevi baskın bir rol oynamış olabilir. Söz konusu askeri söylemlerin bir romanda geçmesi, anlatının yoruma açık olduğunu düşündürebilir fakat bir roman da olsa bir

kültüre ait değerler söz konusudur ve politik değerler ve söylemler ulusların en hassas olduğu noktalardandır.

Sonuç olarak, politik metinler veya söylemler, kişinin niyetini ve ideolojisini yansıtmaktadır. Bu nedenle, politik metin çevirisinde doğru bir temsili sağlanması için yazarın ideolojisinin yansıtılması gerekmektedir. Aksi takdirde, yazar, farklı bir kültürde farklı bir şekilde alımlanmakta ve kendisiyle birlikte içinde yaşadığı kültür de farklı temsil edilmektedir. Kültür taşıyıcısı çevirmenin kendi ideolojisinden tamamen bağımsız hareket etmesi elbette mümkün görünmemektedir. Ayrıca, çeviride benimsenen çeviri yaklaşımını, çevirinin amacı, işlevi ve yayınevi de etkileyebilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu çevirinin, yazarın bakış açısının ve düşüncelerinin bir temsili olduğunun bilincinde olmak, çevirmenin, politik söylemlerin başka bir kültüre aktarılmasında oynadığı rolün önemini ve etkisini anlamasına olanak sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

D'AMICO, Romuald, (2015), "The Translator on the Green Line: The Israeli-Palestinian Conflict in the Written Press", **Traduction et Politique** başlıklı kolokyumda sunulan bildiri, 7 Mayıs 2015, l'Université de Liège.

DURUKAN, Nazlıcan, (Mayıs 2015), "Yeraltı edebiyatından bir yazar incelemesi: Hakan Günday", (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2018), <<https://gaiadergi.com/yeralti-edebiyatindan-bir-yazar-incelemesi-hakan-gunday/>>.

HEWSON, Lance, (2011), **An Approach to Translation Criticism: Emma and Madame Bovary in Translation**, Amsterdam; John Benjamins Publishing, Vol. 95.

GÜNDAY, Hakan, (2009), **Ziyan**, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 1. baskı

GÜNDAY, Hakan, (2014), **Ziyan**, Çev. Pierre Bastin, Paris: GALAADE ÉDITIONS.

MASON, Ian, (1994), "Discourse, ideology and translation". **Language, Discourse and Translation in the West and Middle East** (ed. R. de Beaugrande - A. Shunnaq - M. H. Heliel), Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, Vol.7, s. 23-34.

TAHİR GÜRÇAĞLAR, Şehnaz, (2011), **Çevirinin ABC'si**, İstanbul: Say Yayınları

Sonnotlar

---

¹ "In the words of Mason (1994: 25), an ideology is "the set of beliefs and values which inform an individual's or institution's view of the world and assist their interpretations of events, facts, etc..." Ideologies are thus a determining factor to be taken into account when analysing political translations, as they influence the mental process of word

---

selection, favouring the use of one word on another, depending on the connotations it bears.” (D’Amico, 2015: 3)

² “A close link between translation and politics appears in the selection of words, reflecting the ideology of the author of the text, but also the one of the translator, editor or reviewer. Concretely, in the source text, ideology is reflected in the addition, removal or attenuation of the connotations present in the source text, which can be achieved through the addition or removal of words in the translation, as well as by reorganising the sentence.” (D’Amico, 2015: 3)

³ “A change of perspective can arise from re-labelling, that is, by modifying the name of an organisation, for instance. And if translators, editors or journalists take the liberty to change the original label into another label conveying different connotations, these connotations will modify the expression of the author’s point of view. As always, it is all a matter of perspective: one or two words adequately changed can be enough to change the perspective from which the events, persons or organisations in question are seen by readers.” (D’Amico, 2015: 3)

⁴ “In such cases, alterations would not be the consequence of a specific interpretation from the translator, reflecting ideological beliefs, but a real organised manipulation of the information, with no respect for the original message. The so-called translation is not a translation anymore, it becomes a rewriting of the original message, serving a particular purpose or refusing to express the real purpose of the original.” (D’Amico, 2015: 8)

TDK TÜRKÇE SÖZLÜK'TE ESKİMİŞ KULLANIM ETİKETİ ÜZERİNE

Dr. Duygu Kamacı GENCER*

ÖZ

Sözlükbilimin birincil amacına yönelik hazırlanan kullanıcı odaklı sözlüklerde yer alan etiketler, sözlük kullanıcılarına bilgi veren ve kullanıcıların sözlükten azami düzeyde yararlanmalarını sağlayan parçalı yapı birimleridir. Sözlük hazırlayıcıları, merkeze aldıkları kriterlere ve hedef kitlelerine göre sözlükte çeşitli sebeplerle sapmalar meydana getiren maddebaşlarını etiketlemeyi tercih ederler. Bu bağlamda etiketlerin en önemli işlevi, sözlük kullanıcılarına mevcut dilde yer alan özel kullanımlar ve terimler hakkında yol göstermek, onları uyarmaktır. Sözlüklerin söz konusu işlevsel birimlerinin alt kategorilerinden biri de zaman etiketleridir. Zaman etiketleri hem eski hem de yeni sözcükleri işaretleyen parçalı yapı birimidir. Kullanımdan düşmüş sözcükler için kullanılan etiketler kimi yabancı sözlüklerde *modası geçmiş*, *eskimiş*, *arkaik* şeklinde çeşitlenirken TDK Türkçe Sözlük'te zaman etiketi olarak bu bağlamda sadece *eskimiş* etiketi kullanılmıştır. Bu çalışmada, sözcüklerin göndergesinin (referent) unutulduğunu ya da var olan göndergenin başka bir sözcük ile ifade edildiği durumları gösteren eskimiş kullanım etiketinin, TDK Türkçe Sözlük'teki görünümü sıklık odaklı incelenmiş ve TDK Türkçe Sözlük'te eskimiş etiketinin sözcük sıklığından bağımsız kullanıldığı tespit edilmiştir. Elde edilen verilerden yola çıkılarak söz konusu etikete sahip maddebaşlarının derlem odaklı sıklık frekansı sorgulamasına tabi tutulması gerektiği kanısına varılmıştır. Çalışmada ayrıca TDK Türkçe Sözlük'teki zaman etiketlerinin çeşitlenmesi, bir art zamanlilik sınırının belirlenmesi ve belirlenen ilkelerin kullanıcı kılavuzunda yer alması gerektiği üzerine de görüşlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: işaretleme, etiket, kullanım etiketi, eskimiş, TDK Türkçe Sözlük.

OLD-FASHIONED USAGE LABEL IN TDK TURKISH DICTIONARY

ABSTRACT

The usage label in the user-oriented dictionaries prepared for the primary purpose of lexicography is the part of the microstructure that provides information to dictionary users and provides users to make maximum use of the dictionary. Dictionary makers prefer various usage labels for deviation lexical items in their dictionaries according to the determined criteria and their target audience. In this context, the most important function of the labels is to guide users about the specific uses and terms in the current language. Also one of the functional parts of dictionaries is a temporal label. Temporal labels are part of the microstructure that marks both old and new words. In some foreign dictionaries, temporal labels are old-fashioned, archaic, historical while in TDK Turkish Dictionary, only the old-fashioned label is used as a temporal label. In this paper old-fashioned label which indicating forgotten referents of words or no longer represents by another word, is examined with frequency-focused and determined that the old-fashioned label is used independently of the frequency of words in TDK Turkish Dictionary. Based on the data obtained, it is concluded that the headwords with the old-fashioned label should be questioned their frequency corpus-oriented. In the study, it is also mentioned that the temporal labels should be varied, a diachrony limit should be determined and the defined principles about usage labels should be accessible in the user's guide of TDK Turkish Dictionary.

Keywords: marking, label, usage label, old-fashioned, TDK Turkish Dictionary.

---

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, duyukamaci@windowslive.com, ORCID NO: 0000-0001-7200-2767

1. GİRİŞ

TDK Türkçe Sözlük'te (TS) (2011) *eskimiş* kullanım etiketi ile etiketlenen veya herhangi bir etiket ile işaretlenmemiş ancak sıklık değeri bakımından *eskimiş* olma potansiyeline sahip maddebaşlarının Türkçe Ulusal Derlem'deki (TUD) (Aksan 2012) sıklık değerlerinin ne olduğu araştırmanın sorusunu oluşturmaktadır. Yapılan pilot çalışma neticesinde TS'de *eskimiş* etiketinin kullanım sıklığından bağımsız olduğu görülmüştür. Bu noktadan hareketle, çalışmanın amacını TS'de *eskimiş* etiketli maddebaşlarının sıklık değerlerini TUD üzerinden sorgulamak, elde edilen veriler ışığında söz konusu maddebaşlarının eskimiş, kullanımdan düşmüş ya da kullanımda olup olmadıklarını gözlemlenmek ve *eskimiş* etiketine sahip olmayan rastgele (random) seçilmiş 100 maddebaşının derlemdeki sıklık değerlerini tespit ederek TS'ye katkı sağlamak şeklinde özetlemek mümkündür.

Yapılan ön araştırmada *eskimiş* etiketli maddebaşlarının TS'nin M bölümünde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Söz konusu bölümünde yer alan *eskimiş* (esk.) etiketli maddebaşları ve alt maddeler TUD üzerinde temel sorgu bazında yazılı metin sorgulamasına tabi tutulmuş ve *eskimiş* etiketini taşıyan sözcük/söz öbeklerinin sıklık değerleri tespit edilmiştir. Tek sözcükten oluşmayan, öbek halinde bulunan maddebaşları ise (*mahalle mektebi, maiyet memuru, makabline şamil, mal sandığı, mali yıl, mart dokuzu, matem ayı, mazbata muharriri gibi*) tam dizilimli sorgulanmıştır. Sorgulama esnasında büyük-küçük harf duyarlılığına (*Mağribi, Melami*) dikkat edilerek özel ad potansiyeline sahip olanlar (*mecnun, mehdi, melike, müzeyyen, müşir, münevver, mülkiye, mülayim, müfit, muzaffer, muammer, mevhibe*) diğer maddebaşlarından farklı olarak *büyük-küçük harf duyarlı sorgulamaya* tabi tutulmuş, mükerrer olanların ise (*Mağribi I/II, murabba I/II, muta I/II, müştak I/II*) sıklık değerleri tek bir maddebaşı altında incelenmiştir. *Eskimiş* ya da diğer kullanım etiketleri (grup ve kılavuz) ile işaretlenmemiş rastgele seçilen 100 maddebaşı da aynı kriterler eşliğinde değerlendirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sözlükbiliminin temel amacı kullanıcı odaklı sözlükler hazırlamaktır. Sözlük hazırlayıcıları, kullanıcı odaklı gelişmiş sözlükler hazırlamak için kullanıcı kitlesini göz önüne alarak çeşitli düzenlemeler, güncellemeler yapmaktadırlar (Boz 2015: 50). Bu bağlamda sözlüklerde yer alan *etiketleri* (label), sözlük kullanıcılarına ilgili sözcüğün hangi kullanım alanına ait olduğu konusunda bilgi veren ve kullanıcıların sözlükten yüksek düzeyde yararlanmalarını sağlayan *parçacıl yapı birimi* (microstructure) (Aslan 2014) şeklinde tanımlamak mümkündür.

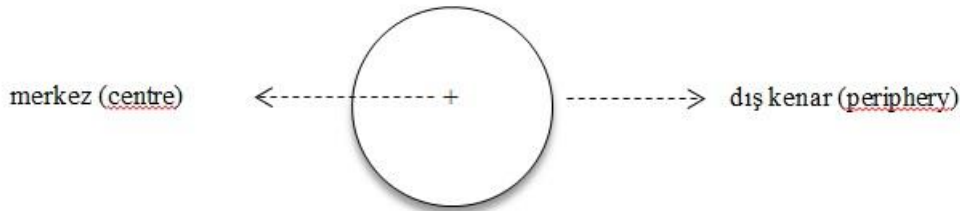
Sözlük hazırlayıcılarının kullanıcıya yönelik düzenleme ve güncelleme yöntemlerinden birisi de kullanım sıklığı azalan eskimiş veya sözlüğe sonradan eklenen yeni sözcükleri (Karaoğlu 2017: 768) tespit ederek söz konusu *maddebaşlarını* (headword) *bütüncül yapıda* (macrostructure) işaretlemektir. Sözlüklerde bu türden işaretlemeler etiketler aracılığı ile yapılmaktadır. Tüm sözlükler, sözcüğün içinde bulunduğu bağlamda sınırlanmış sözcükleri ya da sözcüklerin anlamlarını işaretlemek için bir etiket sistemine sahiptir (Jackson 2016: 166).

Sözlükbilimsel anlamda *işaretleme* (marking) ya da *artdizgesel işaretleme* (diasystematic marking), sözlükte tanımlı diğer maddebaşlarından belli bir ilgi dolayısıyla ayrılanları belirtmektir. Örneğin, genel amaçlı bir sözlükte bulunan teknik terimler ya da güncel sözlükteki eskimiş sözcükler, sözlüklerde bir takım sapmalar meydana getirmekte ve ana gövdeden söz konusu maddebaşlarını ayırmak için çeşitli *etiketler* kullanılmaktadır.

Svensen (2009), derlemde bu şekilde sapma meydana getiren maddebaşlarını *daire*, *merkez* ve *dış kenar* ilişkisi ile açıklamaktadır. Svensen'a göre merkezinde İngiliz İngilizcesi olan bir sözlükte, Amerikan İngilizcesine ait maddebaşları sapmalar meydana getirir ve sözlük hazırlayıcısı merkezden uzaklaşarak dış kenara yaklaşan bu tarz sözcükleri sözlükte işaretleme ihtiyacı hisseder (2009: 315):

Şekil 1: Derlemde Sapma Meydana Getiren Maddebaşları (Svensen 2009)

Derlem odaklı yaklaşımda ise kimi nüanslar ile farklılık arz eden sözcüklerden başka, dilbilgisel bakımdan derlemde dikkat çekici bir görünüm sergileyen maddebaşları *a. (ad)*, *nsz. (nesne almayan fiil)* gibi etiketlerle değerlendirmeye tabi tutulmakta ve bilgisayar uzmanları derlemdeki sözcük dağılımına bakarak sözlük hazırlayıcısına çeşitli etiketler önermektedirler. Kilgarriff (2013), söz konusu süreci şu şekilde özetler:

“Bir grup varsayım belirleme: Etiketler aracılığı ile bilgisayar uzmanları tarafından varsayımlar oluşturulur. Örneğin ‘eylem’ kategorisi için dilbilgisel varsayımlar şu soruları içerebilir:

Eylem her zaman/genellikle/bazen edilgen mi?

Eylem her zaman/genellikle/bazen sürekli mi?

Eylem her zaman/genellikle/bazen zorunlu mu?

-Her maddebaşı için: Varsayımlar test edilir. Doğrulanmayan bütün varsayımlar hakkında sözlük hazırlayıcısı uyarılır. Doğrulanmayan varsayımlar için herhangi bir uyarı verilmez.” (Kilgarriff 2013: 87)

Kullanım etiketlerinin geleneksel sözlük (basılı sözlük) formatında yer almasının sebebi, tanımlarda karakter tasarrufu sağlamak şeklinde açıklanabilir. Modern teknoloji sayesinde elektronik sözlükler tanım için daha geniş bir alan sağlamaktadır. Ancak bu durum, kullanım etiketlerinin elektronik sözlüklerde kaybolacağı anlamına gelmez, sadece etiketleme araçlarının daha bağımsız olacağı anlamına gelir.

2.1. Etiket Sınıflandırmaları

Etiket sınıflandırmaları her araştırmacının göz önünde bulundurduğu kriterlere göre değişiklik gösterebilmektedir. Janssen vd. (2003) etiketleri, grup ve kılavuz olmak üzere iki ana gruba ayırırlar:

Tablo 1: Janssen; Jansen ve Verkuly'nin (2003) Etiket Sınıflandırması

Kategori	Alt Kategori	Oxford Sözlük'teki İlgili Etiket
Grup Etiketleri (Group Labels)	Bölgesel Etiketler (Geographical Labels)	Afr. dia (Afrika diyalekti), north Amer. (Kuzey Amerika) gibi.
	Zaman Etiketleri (Temporal Labels)	arch. (arkaik), mod. (yeni), obs. (eskimiş)
	Sıklık Etiketleri (Frequency Labels)	freq. (sıklık)
	Alan Etiketleri (Field Labels)	Aer. (havacılık), Alch. (simya ile ilgili), poet. (şiir sanatı), techn.(teknoloji) gibi.
Kılavuz Etiketleri (Register Label)		colloquial (günlük dile ait), slang (argo), jocular (şaka yollu), derogative (küçümseyici), vulgar (kaba), archaic (arkaik), literary (yazınsal), euphemistic (örtmeceli), figurative (değişmeceli), pejorative (aşağılayıcı) önerilenler: very informal (çok teklifsiz), informal (teklifsiz), ø, formal (teklifli), very formal (çok teklifli).

Kilgarriff (2013) ise Janssen vd.'den farklı olarak, dil bilgisel etiketleri sınıflandırmasına dâhil etmektedir:

Tablo 2: Kilgarriff'in (2013) Etiket Sınıflandırması

Dil Bilgisel Etiketler (Grammatical Labels)	usually plural (genellikle çoğul) often passive (genellikle edilgen) gibi.
Kılavuz Etiketleri (Register Labels)	formal (teklifli), informal(teklifsiz) gibi.
Alan Etiketleri (Domain Labels)	Geol. (yerbilim), Astron. (gökbilim) gibi.
Bölgesel Etiketler (Region Labels)	AmE (Amerikan İngilizcesi), AustrE (Avustralya İngilizcesi) gibi.

Hartmann ve James (2002: 150), yukarıda bahsi geçen tüm etiketleri *kullanım etiketi* (usage label) başlığı altında toplayarak, söz konusu etiket türlerinin birbirinden

keskin hatlarla ayıramayacağını, her sözlük hazırlayıcısının kendi etiketleme pratiğine sahip olduğunu savunurlar.

TS'de *kısaltmalar* adı altında verilen etiketler, Janssen vd. (2003) ve Kilgarriff'in (2013) etiket sınıflandırmalarından yola çıkılarak *grup* ve *kılavuz etiketleri* olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir:

Tablo 3: TS'de Bulunan Kullanım Etiketlerinin Sınıflandırılması

Grup Etiketleri	Dilbilgisi Etiketleri	a., bağ., ç. –de, –den, e., –e, –i, –le, nsz., sf., yar., zf., zm.
	Bölgesel Etiketler	Alm., Ar., Bulg., Erm., Far., Fr., İbr., İng., İsp., İt., Kor., Lat., Mac., Moğ., Port., Rus., Rum., Sl., T., Yun.
	Alan Etiketleri	anat., ask., bit. b., dil b., din b., db., ed., eğt., ekon., fel., fiz., fizy., geom., gök b., hay. b., huk., jeol., kim., man., mdn., meteor., mim., müz., ruh b., sin., sp., tar., tek., tekno., tıp, tic., tiy., top. b.
	Zaman Etiketleri	esk.
Kılavuz Etiketleri	alay, argo, hkr., hlk., kaba, mec., öz., şaka., tkz., ünl., TV.	

2.1.1. Zaman Etiketleri

Zaman etiketleri hem eski hem de yeni sözcükleri kapsayan bir parçacıl yapı birimidir. Güncel sözlüklerde eskimiş, kullanımdan düşmüş sözcükler çoğunlukla işaretlenmezken, yeni sözcükler tespit edilerek sözlüğün ana gövdesinde etiketlenebilmektedirler. Kullanımdan düşmüş sözcükler genellikle *arkaik* (archaic) ya da *eskimiş* (old-fashioned/old use) gibi etiketlerle işaretlenmektedir. Bu tür etiketler genelde D2→D1 çevirileri için hazırlanan sözlüklerde kullanılmaktadır (Svensen 2009: 326).

Sözlük hazırlayıcıları, geliştirmiş oldukları sözlük profiline bağlı olarak maddebaşı seçiminde kendilerine art zamanlılık sınırı belirlemektedirler. Kimi sözlük hazırlayıcıları belirledikleri sınıra göre kullanımdan düşmüş sözcükleri sözlüklere dâhil etmemekte, kimileri ise bu sözcüklere sözlüklerde maddebaşı olarak yer vermektedir. Art zamanlılık sınırının hangi zaman dilimini kapsayacağı hakkında ise sözlük hazırlayıcıları arasında görüş birliği mevcut değildir (Bozkurt 2017: 154-158).

Sözcüğün standart dildeki mevcut konumunu kaybetmesi iki şekilde gerçekleşmektedir: (a) Bir sözcüğün başka bir sözcük tarafından arka plana atılması ya

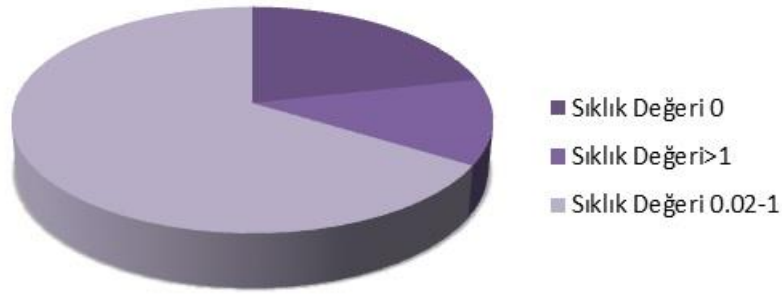
da (b) insanların artık onun *göndergesi* (referent) hakkında konuşmamaları. (a) durumu için sözlüklerde *arkaik* etiketi kullanılırken (b) durumu için *tarihî* (historical) etiketi kullanılmaktadır (Janssen vd. 2003). Svensen'a göre söz konusu iki kullanım etiketi mutlaka birbirinden ayırt edilmelidir (2009: 326).

Modern teknoloji ile birlikte bugün sözcüklerin detaylı bir şekilde gelişim seyrini takip etmek mümkündür. Geçmişte sıklıkla kullanılan ancak günümüzde kullanım sıklığı azalan sözcükler teknolojik imkânlar sayesinde sözlüklerde etiketlenebileceklerdir. Bu da basılı sözlükleri değişmeyen, sabit bir dili temsil eden sözlük olmaktan kurtaracak nitelikte bir gelişmedir (Janssen vd. 2003).

3. BULGULAR

Araştırma örnekleminde toplam **954** *eskimiş* etiketli maddebaşı/altmadde yer almaktadır. Bunlardan **205**'inin sıklık değeri **0**'dir. **117**'sinin sıklık değeri **1**'in üzerinde iken **632**'sinin sıklık değeri **0.02** ve **1** arasında değişmektedir.

Şekil 2: TS'de Eskimiş Etiketli Maddebaşlarının Sıklık Dağılımı

TS'de *eskimiş* etiketi ile işaretlenmemiş, rastgele seçilen **100** maddebaşının sıklık değeri ise **0** ile **1** arasında değişmektedir:

Tablo 4: TS'de Eskimiş Etiketli Bulunmayan Maddebaşları

Başsözcük	Sıklık Değeri	Başsözcük	Sıklık Değeri	Başsözcük	Sıklık Değeri
madik	0.01	Maksimal	0.09	mecmua	0.69
madikçi	0	Makyavelci	0.02	mekkare	0.04
madikçilik	0	Makyevelcilik	0	mekkareci	0.04
madikleme	0	Makyevelist	0.1	mekkarecilik	0.06
madiklemek	0	Makyevlizm	0.02	meksefe	0
mafiş	0.06	malkoç	0	melul	0.46

Mağrip	0.36	Malta taşı	0	memleketler	0
mah	0.17	maltalık	0	arası	0
mahalle	0	maltız	0.15	memnuluk	0
çapkını	0	maltız keçisi	0	memnunca	0.31
mahalle karısı	0	malul gazi	0	memorandum	0
mahallevari	0.02	malya	0.08	menafiiumumiye	0.08
mahallileşme	0	mamafih	1.15	Menşevik	0
mahallileşme k	0	manca	0.02	meraret	0.27
mahallilik	1.01	mancınık	0.31	merbut	0
mahcubiyet	0.15	mancınık işi	0	merdikıpti	0.44
mahfaza	0.02	mandapost	0	meri	0.44
mahfazalı	0	manevi ilim	0	mertek	0
mahfazasız	0	mania	0.67	mesen	0.1
mahıv	0	manialı	0.04	meşukuk	0.15
mahirlik	0.36	maniasız	0	metrdotel	0.06
mahmuz	0	maniple	0.17	mevali	0.65
mahmuzcu	0	manivela	0.44	mezat	0.02
mahmuzlama	0	manivelalı	0.02	miklep	0.02
mahmuzlanma	0.15	mañşon	0.17	muhdes	0.02
mahmuzlu	2.1	mantar kent	0	musandıra	0
mahrumiyet	1.22	mancınıkçı	0.02	müebbeden	0
mahsuben	0	maraza	0.3	müft	0.1
mahşer	0	marsıvan	0	müspetitimler	0.06
midillisi	0	mas turizm	0	mütedair	0.13
mahya kiremidi	0.06	maslahatgüzar	0.15	müzevir	
mahya şenliği	0.48	maslahatgüzarlık	0.04		
mahzunca	0	matrakçı	0.76		
maiyet	0	matriarkal	0		
makadam	0	matruşluk			
makferlan	0				

makferlanlı

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

TS'de tespit edilen **954 eskimiş** etiketli maddebaşının **%21,48**'lik bölümünü oluşturan **0** sıklık değerli olanların, **%66,5**'lik kısımdan ayrılan yönlerinin ne olduğu bilinmemektedir. **%21,48**'lik bölümün sözlüksel (göndergesel) anlam bağlamında incelenip yeniden etiketlenmesinin ve sıklık değeri **1** ve üzeri olanlar için derlem verilerinin ayıklanmasının gerekliliği ortadadır.

Örnekleme yer alan ve *eskimiş* etiketi taşımayan **46** maddebaşının TUD üzerindeki sıklık değeri **0** olmasına rağmen, TS'de bu maddebaşları için herhangi bir işaretleme yapılmamıştır. Bu veriden yola çıkarak TS'de *eskimiş* etiketinin sözcük sıklığından bağımsız kullanıldığını söylemek mümkündür.

TS kullanıcı kılavuzunda, sözlük hazırlayıcılarının etiketleme pratikleri ve ilkeleri hakkında herhangi bir açıklayıcı bilgi yer almamaktadır. TS'de *eskimiş* etiketli maddebaşlarının sıklık frekanslarından yola çıkarak, sözlük türlerine göre eski ve yeni sözcüklerin sözlüklerdeki görünümüne dair sıklık değeri temelli kriterlerin belirlenmesi gerektiği söylenebilir. Söz konusu kullanım etiketinin TS'de hangi kriterlere göre yer aldığı *kullanıcı kılavuzunda* (user's guide) açıkça belirtilmelidir.

TUD'da sıklık değeri 10'un üzerinde olan *eskimiş* etiketli *mahsus* (12.73), *malum* (19.52), *mark* (14.34), *maruz* (42.86), *mecbur* (17.95), *meçhul* (12.82), *mekân* (41.69), *menkul* (31.74), *mesele* (37.34), *meşruiyet* (12.05), *mevduat* (326), *mevzuat* (15.47), *mezun* (26.78), *misafir* (26.62), *muamele* (14.76), *muhasebe* (28.02), *muhtelif* (13.31), *mülk* (17.55) maddebaşlarının derlem görünümleri ayrıntılı biçimde incelenerek, söz konusu maddebaşlarının etiketlerinde gerekli güncellemeler yapılmalıdır.

Sonuç itibarıyla TS'de eski ve yeni maddebaşlarının periyodik aralıklarla derlem odaklı sorgulamaya tabi tutulması, ilgili sözlükte gerekli güncellemelerin sözlük hazırlayıcıları tarafından belirlenen prensipler doğrultusunda yapılması ve bu prensipler eşliğinde TS'de bulunan etiketlerde *modası geçmiş* (old fashioned), *arkaik* (archaic), *tarihî* (historical) gibi ayrımlara gidilmesi gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Yeşim vd., (2012), Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In **Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)**, İstanbul, Türkiye. <http://www.lrec-cof.org/proceedings/lrec2012/papers.html>

ASLAN, Ezgi, (2014), "Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)", **I. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu**, Yayımlanmamış Sözlü Bildiri, Sakarya Üniversitesi, 26-27 Kasım 2014, Sakarya.

BOZ, Erdoğan, (2015), "Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi", **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı: 69, ss. 41-52.

BOZKURT, Ferdi, (2017), **Sözlükselleşme: Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi**, İstanbul: Kesit Yayınları.

HARTMANN, Reinhard Rudolf Karl ve JAMES, Gregory, (2002), **Dictionary of Lexicography**, New York: Routledge.

JACKSON, Howard, (2016), **Sözlükbilime Giriş**, Çev. Mehmet Gürlek&Ellen Patat, İstanbul: Kesit Yayınları.

JANSSEN, Maarten; JANSEN, Frank ve VERKULY, Henk, (2003), "The Codification of Usage by Labels", **A Practical Guide to Lexicography**, Ed. Piet van Sterkenburg, Amsterdam: John Benjamin Pub., ss. 297-311.

KARAOĞLU, Serdar, (2017), "Türkçe Sözlüklerde Yeni Öge(ler) (Neologism): Misalli Büyük Türkçe Sözlük Örneği", **III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ed. Erdoğan Boz vd., Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, ss. 761-769.

KILGARRIF, Adam, (2013), "Using Corpora as Data Sources for Dictionaries", **The Bloomsbury Companion to Lexicography**, Ed. Howard Jackson, London: Bloomsbury, ss. 87-90.

SVENSEN, Bo, (2009), **A Handbook of Lexicography**, New York: Cambridge University Press.

TÜRK DİL KURUMU, (2011), **Türkçe Sözlük**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

**ARŐIV BELGELERİYLE CEBEL-İ BEREKET SANCAĞI'NDA 1915 YILINDAKİ
ERMENİ TEHCİRİ***

Dr. Öğr. Üye. Ebru GÜHER**

ÖZ

Ermeniler Anadolu topraklarında 9.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar millet-i sadıka (sadık millet) olarak rahat, mutlu ve müreffeh bir hayat yaşamışlardır. Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik akımından etkilenen Ermeniler, devletin gücünün zayıfladığı dönemde isyanlar çıkarmaya başlamışlardır.

Büyük devletler bu önemli coğrafyayı kontrolleri altında tutabilmek maksadıyla "Şark Meselesi" kapsamında azınlıkları özellikle Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale edip onları kendi amaçları için araç olarak kullanmaya çalışmışlardır. Ermenileri ilk olarak kullanmaya çalışan Fransa, Osmanlı toprakları içinde kendilerinin himaye edeceği Katolik Ermenilerin oluşmasına öncülük ederken; Ortodoks Ermenileri Rusya, Protestan Ermenileri de İngiltere ve ABD kullanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde gerileme süreciyle baş gösteren siyasi, ekonomik ortam, şer güçlerin tahrik ve teşviki, Ermeni Kilisesi ve Patriğin çalışmaları ve nihayetinde misyonerlerin faaliyetleri Ermeni meselesinin büyüüp gelişmesine sebep olmuştur.

Anadolu topraklarında olumsuzluk yaşanan yerlerden biri de; Akdeniz'e açılan, önemli yolların geçtiği kavşak noktasında yer alan, doğal zenginlikleriyle coğrafi ve stratejik öneme haiz Cebel-i Bereket Sancağı'dır. Bu bölgenin önemini bilen Ermeniler, burada dış devletlerin özellikle Fransızların desteğiyle bölgeyi kontrol altına almayı amaçlamıştır. Özellikle 1909 Adana olayları ile bölgede yaşanan gerginlikler, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında da artarak devam etmiştir.

Büyüyen isyanlar ve yaşanan birtakım olumsuzluklar üzerine Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı esnasında Tehciri Kanunu'nu çıkarmak zorunda kalmıştır. Ermeni tehcirinin uygulandığı yerlerden biri Cebel-i Bereket Sancağı ve civarıdır. Bölgede karışıklıklar çıkaran Ermeniler genellikle Suriye ve Halep bölgesine tehcir edilmiştir. Osmanlı Devleti Cebel-i Bereket Sancağı'nda tehcir kararını uygularken o günün şartlarına göre titizlikle her türlü tedbiri almaya çalışmıştır.

Ermeni tehciri 20.yüzyıldan günümüze kadar dış devletler tarafından Türkiye'ye karşı yapılan asılsız suçlamaların kaynağını oluşturarak siyasi bir mesele haline gelmiştir. Bu asılsız suçlamalar dünya kamuoyunda Türkiye'yi zor durumda bırakmayı hedeflemektedir. Bu çalışmada Cebel-i Bereket Sancağı'nda Osmanlı arşiv belgelerine atıfta bulunarak, tarihi çerçeve içerisinde Ermeni tehciri sırasında ve sonrasındaki uygulamalar ve olaylar yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Meselesi, İsyan, Tehcir, Cebel-i Bereket.

**ARMENIAN DEPORTATIONS IN 1915 IN THE ARCHIVE DOCUMENTS CEBEL-İ
BEREKET SANJAK**

ABSTRACT

* Bu çalışma, 1-5 Ekim 2018 tarihinde Ankara'da düzenlenen XVIII. Türk Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

** Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Tarih Bölümü, ebrugur@osmaniye.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-1621-4276

Armenians loyal to the 18th century from the 9th century on Anatolian soil they lived a comfortable, happy and prosperous life. The Armenians, influenced by the nationalist movement that was spread by the French Revolution, started to rebel during the period when the power of the state weakened.

In order to keep this important geography under control, the great states tried to interfere with the internal affairs of the Ottoman State and use them as a tool for their own purposes by using minorities, especially Armenians, within the scope of the "Eastern Question". While France, which was trying to use the Armenians for the first time, pioneered the formation of Catholic Armenians to be patronized within the Ottoman lands; Orthodox Armenians used Russia, Protestant Armenians used England and USA.

The political and economic environment in the Ottoman Empire, which started with the decline process, the incitement and incitement of the evil forces, the work of the Armenian Church and the Patriarch, and eventually the activities of the missionaries caused the Armenian issue to grow and develop.

One of the places where the Anatolian soil is negatively affected; It is Cebel-i Bereket Sanjak which is located at the junction of the important roads that open to the Mediterranean and has geographical and strategic importance with its natural riches. The Armenians, who knew the importance of this region, intended to control the region with the support of the foreign states, especially the French. Especially in 1909 Adana events and tensions experienced in the region continued during the years of the First World War and the National Struggle.

During the First World War, the Ottoman Empire was obliged to publish the Deportation Law on growing rebellions and a number of negativities. One of the places where the Armenian deportation is practiced is Cebel-i Bereket Sanjak and its vicinity. The Armenians, who made confusion in the region, were generally deported to the Syrian and Aleppo regions. The Ottoman State tried to take all kinds of precautions according to the conditions of the day while applying the deportation decision in the Sanjak of Cebel-i Bereket.

Armenian deportations by foreign states from the 20th century until today, creating the source of the unfounded accusations made against Turkey have become a political issue. This baseless accusations aims to leave Turkey in the lurch in world public opinion. In this study, the Cebel-i Bereket Sanjak was found to be a reference to Ottoman archival documents and interpretations of events and events during and after the Armenian deportation within the historical framework.

Keywords: Armenian Issue, Rebellion, Resettled, Cebel-i Bereket.

Giriş

Ermenilerin Cebel-i Bereket Sancağı'nı* da içine alan Kilikya olarak nitelendirdikleri bölgeler; Adana, Çukurova, Tarsus ve Toros Dağları'nın güneyinde ve

* Cebel-i Bereket Sancağı; "eski adı Gavurdağı olan bugünkü Amanos dağlarının Düldül dağından Belen Boğazı'na kadarki bölümüne ve merkezi Yarpuz olan sancağa verilen" addır (Halaçoğlu 1993: 185). 1880 yılında Adana vilayetinde sancak yapılan Cebel-i Bereket sancağının 1880 ile 1897 yılları arasında merkez kaza Cebel-i Bereket, İslahiye, Bulanık, Hassa, Payas ve Osmaniye olmak üzere 6 kazası vardır. 1909 yılında da Payas bu sancakta kaza ve nahiye olmaktan çıkarılarak 1912 yılında sancakta yeni kaza yapılan Dört Yol kazasına nahiye olarak bağlanmıştır. 1912 ile 1918 yılları arasında bu sancaktaki kazalar, Cebel-i Bereket, İslahiye, Hassa, Bahçe ve Dört Yol'dan meydana gelmiştir. 1908 yılından itibaren merkezi Osmaniye olup, 1920'ye kadar sancak olarak kalmıştır. Bkz. (Sezen 2017:146; Kurt 2007:479; Kılıç 1962:13-14; Sümer 1987:9-12; Karaboran 1995:614-673; Baykara 1988: 140-142).

Akdeniz'in kuzeyinde kalan yerlerdir (İnce 2006:490). Bölge Ermeniler için dini, tarihi ve stratejik bir öneme sahip olduğundan (Sarınay 2011:59), Ermeni örgütlerinin en yoğun faaliyet alanlarından birini oluşturmuştur (Çiçek 2012:197). Adı geçen bölgelerde Ermenilerin geçmişi çok eskiye dayanmakta olup; bu anlamda yaklaşık üç yüzyıl varlığını sürdüren (Kallosyhn 2014:223-230) bir Ermeni Krallığı'ndan söz edilebilir¹. Suriye'den Anadolu'ya ulaşan kervan yolları üzerinde olması, önemli limanlara, savunmayı kolaylaştıran sarp dağlar ve geçitlere sahip olması bölgeyi tarih boyunca önemli kılmıştır (Ersan 2007:107).

Kilikya Ermenistan'ı yüzyıllar boyunca birçok devletin işgal ve istilasına uğramış olup bu bölgede devamlı, bağımsız ve milli bir Ermenistan devleti kurulamamıştır. Kurulan küçük krallıklar ise büyük devletler tarafından yönetilmiştir (Hatipoğlu 2003:54-55).

Ermeniler hem Doğu Anadolu'da hem de "Kilikya" denen Anadolu'nun güney bölgelerinde bağımsız Ermeni bir devletin kurulmasını istemekteydi. Zira Boghos Nubar Paşa, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği notta "*Otonom bir Ermenistan altı vilayetten oluşur...Kilikya'nın ayrı bir otonomi ve 'Küçük Ermenistan' olarak kabul edilmesi*" şeklindeki sözlerle açıkça bunu ifade etmiştir (Günay 2011a:353).

1. Cebel-İ Bereket Sancağı'nda 1909 Adana Olaylarına Kadar Ermeni Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlayıp artarak devam eden Ermeni isyanları Cebel-i Bereket Sancağı'nda da yoğun olarak meydana gelmiştir. Gelişen Ermeni olayları bu bölgede tehcir kararının alınmasında etkili olmuştur. Sancakta Bağdat Demiryolu'nun geçmesi, önemli yolların geçtiği kavşak noktasında yer alması, İskenderun sahillerini içine alıp Akdeniz'e açılan önemli bir yerde olması, doğal zenginlikleriyle coğrafi ve stratejik önemi olayların burada yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bunun yanında dış devletlerin destekleri özellikle misyonerlerin² faaliyetleri de olayların büyüyüp gelişmesinde etkili olmuştur.

Cebel-i Bereket Sancağı'nda Çokmerzimen³ bölgesi Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerden birisidir. Örneğin 6 Ekim 1895 tarihli arşiv belgesinde; Ermenilerin bu bölgede fesat çıkarma gayesinde olduklarını, bunların engellenmesi için Payas bölgesine iki bölük askerin süratle gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA., A.MKT.MHM. 616/2).

11 Kasım 1895 tarihli Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'ndan Adana'ya gelen telgrafta; Adana Redif Kumandanı Ferik Şükrü Bey yaver-i ekrem müşir Derviş Paşa'ya, Ermeni eşkıyalarının Bulanık⁴ kazasının bazı köylerini basarak buradaki

¹ Çukurova bölgesinde Ermeni Prensiği'nin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Kaşgarlı 1990; Ersan 2007; Sümer 1963: 1-98; Gökhan 2002: 68-77; İpek 2014: 279-292; Kallosyhn 2014:223-230; Nersesyan 1969: 630-659).

² Bölgede özellikle American Board Teşkilatı'nın misyonerlerinin çalışmaları etkili olmuştur. Misyonerlerin sancak dahilinde faaliyetlerinden örnekler için bkz. (BOA., MH.MKT. 238/2; BOA., A.MKT.MHM. 714/m; BOA., MF.MKT. 314/47; BOA., DH.TMIK.M., 7/20; BOA., DH.TMIK.M., 30/41; BOA., 1375/103103; BOA., DH.TMIK.M., 91/3; BOA., DH.TMIK., 205/42).

³ Günümüz Hatay ili Dörtyol ilçesinin eski adıdır.

⁴ Günümüz Osmaniye ili Bahçe ilçesinin eski adıdır.

ahaliyi zarara uğrattıklarını, Bulanık merkez hükümetinin tehlike altında olduğunu, Yarpuz taburundan bir bölüğün buraya sevk edilmesinin emrinin verildiğini bildirmiştir. Aynı telgrafta Ermeni eşkiyalarının Kars⁵ kazasının köylere saldırmasıyla nüfusu katlettiklerini ve mallarını gaspettiklerini yeteri derecede kuvvet olmadığından asayişin temini için Sis'te bulunan Miralay Ali Bey ile fırka-i Seyyare Kumandanı Mustafa Remzi Paşa'ya durumun bildirildiğini ifade edilmiştir. Adana Redif Kumandanı Ferik Şükrü Bey bu bölgelerde Ermeni olaylarının bastırılmasında etkili olamayan Adana Redif Livası Sabit Paşa ile valinin değiştirilmesi gerektiğini bildirmiştir (BOA., Y.PRK.ASK.: 108 /48).

Hınçak komitesinin kabineler tarafından ıslahatı kabul edilmediği takdirde Halep ve Adana sahillerine tahrik etmek için adamlar gönderileceğinin haberi alındığı Payas kazası dahilinde tahrikler yapıldığının ve gerekli önlemlerin alınması gerektiği bildirilmiştir(BOA., Y.PRK.DH.: 9/48).

Cebel-i Bereket Sancağı'nda Ermeni olayları karşısında hükümet yetkilileri bazı tedbirler alma yoluna gitmişlerdir. Olaylar büyüyünce ve civar yerlere sirayet edince sancak ve çevresinde huzur ve asayişin temini için yetkililer, bu bölgenin ileri gelen ulema ve itibar edilenleriyle bir araya gelmiştir. Devlet aynı zamanda bazı yerlerin Ermeniler tarafından istimlak edilmesine de engel olmaya çalışmıştır⁶. Bunun yanında durumları meçhul bazı Ermenilerin İskenderun limanından firar etmemeleri için alınması gereken tedbirler belirtilmiştir⁷. Ermeniler Kıbrıs'ı karargâh olarak kullanıp, Anadolu ve Suriye sahillerine silah ve savaş malzemeleri sevk etmişlerdir. Payas'tan Suriye'ye kadar olan sahilin korunması için buradaki önemli noktalara on adet karakol inşasının lüzumu 6 Haziran 1895 tarihinde belirtilmiştir⁸.

2. 1909 Adana Olaylarının Cebel-İ Bereket Sancağı'ndaki Etkileri

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ermeni Komiteleri mevcut sistemlerini güçlendirme yoluna gitmiştir (Babacan 2015:57). Kilikya Ermeni Krallığı'nı yeniden canlandırma amacını güden Ermeni komiteleri (Günay 2011b:283), bu dönemde oluşan serbestlik ortamı ve mahalli idarelerin boşluğundan faydalanarak Adana ve çevresine çok miktarda silah taşımışlardır. Bunun yanında 1909 olaylarından önce de Adana ve Cebel-i Bereket Sancağı'na sistemli bir şekilde Kıbrıs, Maraş, Harput ve Diyarbakır başta olmak üzere çeşitli yerlerden gelen Ermeni nüfusu yerleştirilmiştir (Bildirici 2008: 43-46).

⁵ Günümüz Osmaniye ili Kadırlı ilçesinin eski adıdır.

⁶ Adana vilayet-i riyasetine yazılan bir yazıda; Cebel-i Bereket Sancağı üzerinde Hassa'ya bağlı Çardak yaylası ile bazı köylerin Amerikalı Şaporn ile Dörtüyl Ermenileri tarafından istimlakının önlenerek oralara Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi, bunun için muhacirlere her türlü yardım ve kolaylığın sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. (BOA., DH.MKT., 2333/45).

⁷ Bunun için Payas yolu üzerinde bir karakol inşasının lüzumundan bahsedilmiştir. Malta'ya götürülmek üzere sığır yüklenen İngiliz Bandıralı Prens Vapuru'nun İskenderun'a yanaşan bir kayıktan yirmi firari Ermeni alıp hareket ettiği ve dikkatli olunması gerektiğini lüzumundan bahsedilmiştir. (BOA., DH.TMIK.M., 93/32).

⁸ Bu tedbirin Adana ve civarının korunmasına yetmeyeceği Mersin civarına kadar on üç kulenin inşasına gerek görüldüğü, Mersin ve İskenderun iskelelerinde bulunan güvenlik güçlerinin artırılması gerektiği belirtilmiştir. (BOA., Y.MTV., 281/52).

1909 yılının başlarından itibaren de Adana ve civarında mevcut Ermenilerin yanında çok sayıda Ermeni gelmeye başlamıştı. Özellikle mevsimlik işçi kisvesi altında bol miktarda Ermeni geldiğini söylemek mümkündür⁹.

Adana olaylarının başlangıcı esasen Dört Yol bölgesinde başlamıştır. Adana Vilayetine yazılan bir arıza suretinde, Dört Yol karyesindeki Ermenilerin meşrutiyetin ilanından beri taşkınlıklarda buldukları ve bunların kanunlar çerçevesinde cezalandırılması talep edilmiştir (TTKA, EA., 72/26).

1909 Nisan'ında Adana'da Müslümanlarla Ermeni unsurlar arasında yaşanan gerginlikler kısa sürede Yumurtalık, Erzincan, Osmaniye, Bahçe, Hasanbeyli gibi Ermenilerin fazla olduğu yerlere de sirayet etmiştir. Zira 14 Nisan 1909 tarihinde Bahçe Kaymakamı Sait Bey, Bahçe Redif Daire Yüzbaşısının hemen gelmesi lüzumundan bahseden bir telgrafı (TTKA, EA., 69/16), Adana Valisi Cevat Bey ise Dört Yol Ermenilerinin kışlayı zaptettiklerini, bir top koyarak bu bölgeyi bombardımana tuttukları haberinin doğru olup olmadığı noktasında teyit edilmesini isteyen telgrafı Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na göndermiştir (TTKA, EA., 69/24; TTKA, EA., 72/52).

15 Nisan 1909 tarihinde ise olayların dehşetli bir şekilde Osmaniye'ye sıçradığı belirtilmekte (TTKA, EA., 71/32), iki gün sonra Bahçe Kaymakamı beş yüze yakın Hasanbeyli Ermeni unsurun (TTKA, EA., 73/14) kasabayı kuşattığını ve burada bulunan Alman Şimendifer mühendislerinin¹⁰ korunması gerektiğini, zabıta memurlarının Ermeniler tarafından katledildiğinden burayı koruyacak kimse kalmadığını (TTKA, EA., 69/36)¹¹ ifade etmekteydi.

Yumurtalık Kaymakamı Mehmet Ali Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na, Necarlı Ermenilerinin hariçten gelerek iltihak ettiklerini, bir taraftan Kürtler tarafından Müslümanlara taarruz edildiği için kâfi miktarda kuvvet gönderilmezse ahalinin mahvolacağını bildiren bir telgraf göndermiştir (TTKA, EA., 69/4)¹².

17 Nisan günü Hassa Kaymakamlığı'na yazılan yazıda artık olayların şiddetlendiğini anlamak mümkündür. Zira beklenecek vakit olmadığını, acilen silah ve

⁹ Örneğin 27 Ocak 1909 tarihinde Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na yazılan tahriratta; Maraş Sancağı Fındıcık karyesinden ve Zeytin'dan mevsimlerinde Dört Yol, Ocaklı ve Azizli köylerinde ticaret ve geçimlerini sağlamak için çok sayıda Ermeni'nin geldiği belirtilmekteydi (TTKA, EA., 68/13 27/01/1909; TTKA, EA., 68/14).

¹⁰ Bağdat tren hattı için ilmi çalışmalarda bulunmak üzere Bahçe'de ailesiyle birlikte bulunan mühendislerin korku içinde oldukları için korunması için verilen emir için bkz. (BOA., DH.MKT., 2797/14).

¹¹ 16 Nisan 1909 tarihinde süvari neferlerinin Cebel-i Bereket Jandarma Kumandanlığı'na yazdığı bir tahriratta; Necarlı karyesi Ermenilerinin Bornaz ve civar karyelere hücum ederek buradaki insanları katlettiği ve oradan Dört Yol Ermenilerine katıldığı belirtilmekteydi. (TTKA, EA., 68/21; TTKA, EA., 69/53). Yumurtalık nahiyesine bağlı Necarlı'da bulunan Ermenilerin Müslümanlar üzerindeki faaliyetleri için bkz. TTKA, EA., 69/62 25/04/1909; TTKA, EA., 69/54)

¹² Adana Valisi Cevat Bey olaylar esnasında Çeçen, Afşar gibi aşiretlerin yağmacılık amacıyla Sis, Kozan, Kadiri ve Haçin'e gelip buralarda tecavüzlerde bulunduğunu, bölgeye nizamiye taburları ve süvari bölüklerinin gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları 2010: 35). Yine aynı tarihte Dört Yol'da 5000'e yakın silahla Ermeni unsurun bulunduğu, merkez ilçenin tehlikede olduğu, Zeytin ve Maraş Ermenilerinin dahi Bahçe kazasını basacakları ihtimali olduğundan bunların Halep Vilayeti idarecileri tarafından önlerinin kesilmesi gerektiği vurgulanmıştır (TTKA, EA., 70/54).

asker yetiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (TTKA, EA., 70/34)¹³. 19 Nisan 1909 tarihinde ise Bahçe Kaymakamı Sait Bey, Cebel-i Bereket Mutasarrıflığına yazdığı telgrafta ablukanın gittikçe dehşetlendiğini, Hasanbeyli ahalisinden kaçanların Yarpuz'a geldiğini (TTKA, EA., 73 /28), Hasanbeyli Ermenileri'nin merkez kazanın etrafındaki dağlara yerleştiklerini Reşit Ağa'nın bunları takibe gittiği zaman hafif yaralandığını dile getirmiştir (TTKA, EA., 68 /35)¹⁴.

Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na yazılan bir tahriratta, Dört Yol Ermenileri'nin İskenderun'a gitmek üzere Müslümanlara hücum ederek on beş kişiyi katlettikleri ve Karakese tarafına hücum eden on beş Ermeninin de öldürüldüğü belirtilmiştir (TTKA, EA., 69 /60)¹⁵.

Ocaklı'da bulunan Jandarma Binbaşılığı'na ve Tahrirat Müdürü Hilmi Efendi'ye yazılan bir telgrafta;

"...şayet Müslüman mutebarından dinlemeyenler olursa bilahare şediden mesul olacaklarının kendilerine tefhimi ve Hristiyanlar itaat eylemeyip tahacümlerinde ısrar ederlerse yalnız bunun meni ile muhafaza-yı nefse çalışıp, lüzum ve hücum olmadıkça tecavüzden katiiyen ictinab edilmesi tavsiye olunur" (TTKA, EA., 69 /51)

şeklinde Ermeniler tarafından bir tecavüz olmadıkça Müslüman ahalinin saldırıda bulunulmaması istenmiştir. Aynı şekilde Çaylı, Garillu ve orada bulunan Erzincan ileri gelenleri ile muhtarlar, ihtiyar heyetine Ermeniler tarafından tecavüz bulunmadıkça yöre ahalisi tarafından karşılık verilmemesi istenmiştir (TTKA, EA., 69 /67). Olayların yatışması ve tedbir amaçlı Dört Yol'a gelen Ermeni aileleri Müslümanlardan boşaltılan yerlere yerleştirilmiştir(Sarınay 2011:65).

Olaylar sonucunda devlet bölgedeki Müslüman ve Ermeni ahaliyi yatıştırmak ve hayatı normale sokmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Osmaniye Kaymakamlığı'na yazılan resmi bir mektupta mevcut Ermenilerin hayat ve mallarının korunması tavsiye edilmiştir (TTKA, EA., 70/25). Olaylar sonrasında devlet Ermenilerin sefaletine göz yummamış bunun için Adana vilayetine 1000 lira tahsis etmiştir (Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanı 2009:179).

Halep Valiliği, Bahçe kazası taraflarından Maraş'a sığınan Ermenilere, Adana ve Ayas'ta olaylarda erkekleri ölen ve Prusya kruvazörüne sığınarak İskenderun'a gitmiş olan kimsesiz altmış Ermeni kadın ve çocuğa yardım edilmesini talep etmiştir.

¹³ 18 Nisan 1909 tarihinde Hassa Kaymakam Vekili Nahit Bekir, Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na yazdığı telgrafta; manastıra çekilen Ermenilere ahali tarafından taarruz yapılması halinde merkezde bir jandarmadan başka bir kuvvetin olmadığı bu sebeple yeterli olacak bir kuvvetin 24 saat içinde gönderilmesini talep etmiştir. (TTKA, EA., 69 /1).

¹⁴Aynı tarihte Yarpuz Müdür Vekili Ali de Osmaniye'den gönderilen otuz neferin henüz gelmediğini, Hasanbeyli Ermenilerinden iki yüzü aşan Ermeni'nin Yarpuz etrafında dolaşarak silah attıklarını, Karayigit nahiyelerine yardım gelmezse buranın tahliye olacağını bildiren telgrafı yetkililere bildirmiştir (TTKA, EA.,68 /38).19 Nisan 1909 tarihinde Adana Valisi Cevad Bey Sadaret'e gönderdiği yazıda, "sancağın Erzincan, Dört Yol, Osmaniye ve Bahçe taraflarındaki olayların merkezde ve Adana'daki Müslüman ve Ermeni ahaliyi olumsuz etkilediği, bu olayların önüne geçmek için tam donanımlı ve kuvvetli bir süvari alayı ile üç-dört nizamiye taburunun ve birkaç topun bölgeye getirilmesi gerektiğini" belirtmiştir (Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları 2010: 14).

¹⁵ Dört Yol Ermenilerinin zararlı faaliyetleri için bkz.(TTKA, EA., 69/78).

(Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları 2010a:179)¹⁶. Yetkililerin almış olduğu bu tedbirlere ve iyi niyetlerine rağmen 23 Mayıs 1909 tarihinde İskenderun'dan Dört Yol Ermeni Murahhas Vekâleti tarafından İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ne çekilen telgrafta Ermeniler çocuklarının katlolunduğunu, hanelerin ve çiftliklerin yakıldığı ve iftiralara uğradıklarını iddia etmişlerdir (BOA., DH.MKT., 2819/30).

Sis Katogisos Vekili Rahip Gibont Efendi'nin kargaşa meselesine sözlü ve fiili olarak katıldığına dair delillerin mevcut olduğunu arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz (BOA., 3639/272873). Osmaniye ve Bahçe kazalarında bir ermeni rahip birtakım çaresizleri toplayarak ve kadınların kucaklarına çocuk vererek harabeler ile yangın yerlerinde, kilise kapılarında bir takım yalvaran, ümitsiz bir hal aldırdıktan sonra nezdindeki fotoğrafçıya fotoğraflarını çektiği tespit edilmiştir (BOA.,DH.MKT., 2899/25).

Arşiv belgelerinde Adana olaylarında bin dokuz yüz yirmi dört Müslüman ölü, beş yüz otuz üç yaralı, gayr-i Müslimlerden bin dört yüz elli beş ölü ve üç yüz seksen iki yaralı olduğu belirtilmektedir (Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları 2009:192). Edirne Milletvekili Babikyan Efendi ise, olaylar esnasında yirmi sekiz bin kişinin öldürüldüğünü, bunların altı yüz yirmisinin Müslim, dört yüz on sekizinin Süryani, yüz altmış üçünün Keldani, altmış beşinin Keldani Katoloği, iki yüz onu Ermeni Katoloği, altı yüz elli beşinin Protestan, doksan dokuzu Rum ve geriye kalanların Ermeni olduğunu iddia etmiştir. Bu iddialara karşı Adana Valisi Mustafa Zihni Bey, hiçbir delile dayanmayan bu rakamların abartı olduğunu ifade etmiştir (BOA., 3621/271522).

Adana'da Müslümanların Ermeniler tarafından öldürüldüğü söylentilerinin çıkması (Erdoğan 2011:30, İstanbul'da kargaşa ortamı ve merkezi otoritenin zayıflaması (Günay 2011b:318), olayların Adana ve çevresine bilhassa Cebel-i Bereket Sancağı'na yayılmasına yol açmıştır. Sancak dahilinde jandarma birliğinin dağılması ve emniyet güçlerinin eksikliği (Uysal 2011:238), yerel yöneticilerin acziyeti karşılıklı çatışma ortamının alevlenmesine ve uzun sürmesine neden olmuştur.

2.1. 1909 Adana Olaylarının Çıkmasında Adana ve Cebel-i Bereket Murahhası Muşeg'in Rolü

Din adamı görüntüsünde Taşnak Komitesi'nin en azılı üyelerinden olan Adana Gregoryan Ermeni Piskoposu Murahhas Muşeg (Bildirici 2008:44), Cebel-i Bereket dahilindeki tüm Hristiyan köylerini gezerek buradaki unsurları devlet aleyhine kışkırtmıştır (Sarıay 2011:60). Muşeg, "Postallı" denen üç yüze yakın (Keskin ve Geçer 2015:299) her gün dağlarda eğitim alan özel birlik kurmuştur (Günay 2011b:288). Dört Yol'da Papaz Ropen başkanlığında kurulan gizli birliğin gözetim altına tutulması için yetkililer, daha önce buradaki kışladan kaldırılmış olan yüz nefer askerin tekrar buraya kaydırılması istenmiştir (BOA., DH.MKT.,2789/61).

¹⁶ Bunun yanında "Ermenilerin kesik olan sularının akıtıp işgal ettikleri kışla ve hastanenin teslim alınışı, dükkânların açılması, Ermeni ve Müslümanlara nasihat edilmesi, Adana'dan gelenlerin yerlerine iadesi, Cebel-i Bereket Murahhası ve diğer idarecilerin ihmalleri hakkında bir rapor sunması üzerine Adana Valiliği'nden bu idarecileri görevden alıp haklarında tahkikat açması" gibi önlemler alınmıştır.(Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları 2009: 203).

Arşiv belgelerinde Muşeg'in teşvikiyle Ermeniler anarşistkârane harekette bulunulduğu ve gereken tedbirlerin alınması gerektiği (BOA.,DH.MKT.,2748/91) belirtilmekteydi. Adana Valisi Cevat Bey, 21 Nisan 1909 tarihinde Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na yazdığı telgrafta, Mısır'dan dönen Muşeg'in oradan derhal çıkarılması gerektiğini (TTKA, EA., 69 /14) ifade ederken; sancak yetkililerinin Adana vilayetine gönderdiği bir mektupta; Muşeg'in Mısır'dan Adana'ya gelişi menedilmiş ise de cinayetlere sebep olan böyle bir caninin cezasız bırakılmayarak Avrupa'ya firarına meydan verilmemesi, vilayetlerden birisine girişine müsaade edilerek adalete teslim edilmesi gerektiği (TTKA, EA., 70 /20) vurgulanmıştır. 12 Mayıs 1909 tarihinde İskenderun Kaymakamı Rifat Bey, Muşeg'in İskenderun Limanı'na ulaştığı ve vapurdaki Ermenilere para dağıttığının anlaşılması üzerine hiçbir iskeleye çıkarılmasına meydan verilmemesini mutasarrıflıktan talep etmiştir (TTKA, EA., 69 /35).

Olayların baş sorumlusu olarak ilan edilen Muşeg'e tutuklama kararı çıkmıştır (Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanı 2009:201; Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları 2010a:29). Ortamı istediği şekle getirdikten sonra (Erdoğan 2011:28). Adana'da kuracağı yatılı bir ziraat okuluna yardım toplama bahanesiyle Mısır'a kaçmıştır (Hatipoğlu 2011:8; Bildirici 2008:44).

2.2. Cebel-i Bereket Sancağı'nda Divan-ı Harbi Örfi'nin Kurulması ve Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Mehmet Asaf Bey'in Yargılanması

Adana olaylarının Cebel-i Bereket Sancağı dahilindeki yerlere hızlı bir biçimde sirayet etmesinden sonra sancağa bağlı bir Divan-ı Harb oluşturulması, buna bağlı tahkik heyetinin tertibi için gerekli ümera ve zabitanın Dersaadet'ten veya Beşinci Ordu'dan acilen gönderilmesi istenmiştir (BOA., DH.MKT., 2825/80). Bu talep üzerine 2. Divan-ı Harbi Örfi kurularak başına Eyüp Bey getirilmiştir (Asaf 2002:15). Cebel-i Bereket Sancağı dahilinde olaylar esnasında suçlu bulunları Cebel-i Bereket Divan-ı Harbi Örfisinde yargılanmışlardır. Yargılama örneklerine baktığımızda idam kararlarının çoğunun kürek cezasına çevrildiği¹⁷ anlaşılmaktadır.

1909 tarihinde Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na atanan Mehmet Asaf Bey, Ermeni komiteleri ile Muşeg arasında casusluk yapan Tahrirat Müdürü Ali İlmî'yi görevden almış, bölgede Müslüman bir milletvekili olan Sezai Bey'in seçilmesine de katkıda bulunmuştur. Payas'ta Ermeni ruhanisi Bedros'a tapulanan adacıkta askeri üs kuran Ermenilere karşı mücadele ederek bu adacığı devlete teslim etmiştir. Dört yol Ermenilerinin silah ve fedai kaçakçılığı merkezinde olan Hassa, İskenderun ve Akbez yolunu kapatmıştır. Böylece Ermeni olaylarının büyümesini engellemiştir (Keskin vd. 15:300-301)

1909 olaylarına sebebiyet vermek, ahaliye silah dağıtmak, Erzin ve Payas hapishanelerindeki hükümlüleri salıvermek, vakayı önceden keşf ve tasvir etmek suçlarıyla M. Asaf Bey cezalandırılmıştı¹⁸. Yargılamalarda önce Asaf Bey'e beraat

¹⁷ Cebel-i Bereket Sancağı'ndaki yargılama örnekleri için bkz. (BOA., 3680/275949 ; BOA., İ.AS., 103/1327; BOA., İ.AS., 104/1327; BOA.,3681/276073; BOA.,3683/276211; BOA.,3686/276440).

¹⁸ Mehmet Asaf Bey "olay günlerinde ahalinin tehlikede olduğundan dolayı, silahların mübadelesi sırasında Erzinli Ermenilerin bastığı söylentileri üzerine ahalinin hücum ile silahları ahz eylediğini, hapishanedeki mahkumların bir emir ile tahliye olmadıklarını, buradaki güvenlik

kararı verilse de daha sonra baskılar sonucunda olsa gerek “olaylar esnasında ahaliyi yatıştırmak için ortaya koyması gereken metaneti göstermeyerek telaşa kapılmasından dolayı memuriyetten dört yıl uzaklaştırılmasına” (Osmanlı Belgelerinde 1919 Adana Olayları 2010b:179) karar verilmiştir.

2. Cebel-i Bereket Sancağı'nda Tehcir Kararının Alınması ve Uygulanması

Tehcir kararından önce bölgenin demografik yapısına bakacak olursak; 1891 yılında Cebel-i Bereket Sancağı'ndaki toplam 55.461 nüfusu 48178'ini (%87) Müslümanlar, 7283'ünü (% 13) de Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Karpat'a göre sancakta; 48172 Müslim (% 87), 7285 Gayrimüslim (150 Grek, 6571 Ermeni, 150 Katolik, 414 Protestan) olmak üzere toplam 55.457 nüfus bulunmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında Cebel-i Bereket Sancağı'ndaki nüfusun büyük bir kısmı Müslümanlardan meydana gelirken, az bir kısmını da Gayrimüslimler oluşturmaktaydı (Tutar 2013:156-157)¹⁹.

1909 Adana olaylarının sancakta etkisi büyük olurken 1915 Tehcir kararının alınmasına kadar olan süreçte de bölgede bir takım karışıklıklar meydana gelmiştir. Zira tehcirden birkaç ay öncesinde Cebel-i Bereket Sancağı ve çevresinde Ermeni komitelerinin artan faaliyetleri göze çarpılmaktadır. Özellikle Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Dört Yol²⁰, Hasanbeyli ve Bahçe kazalarında gerginliğin daha fazla olduğu göze çarpılmaktadır. Arşiv belgelerinden yola çıkarak denilebilir ki tehcir kararı alınmadan önce bölgede çıkan karışıklıkları engellemek için sürgünün başladığını arşiv belgelerine dayanarak söyleyebiliriz²¹.

---

güçlerinin az olmasından, mahkumların ve ahali tarafından meydana gelen hücum üzerine olduğunu, bunun yanında firar için kale dahilinde tüneller kazarak ve mahkumların hücum ile kapıları kırarak bir jandarmayı katlederek firar ettiklerini anlaşıldığını” ifade etmiştir. Yapılan incelemelerde Asaf Bey'in olay zamanı ahaliye taşkınlıklarda bulunmaması için nasihatle bulunması ve cansiperane Hristiyanları koruması delillerine isnat edilerek, 14 Temmuz 1909 tarihinde Cebel-i Bereket Divan-ı Harbi Örfisi tarafından beraat edilmiştir. (TTKA, EA.,72 /38).

¹⁹ Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce İçişleri Bakanlığı'nın nüfus kayıtlarının tutulması ile ilgili son Genel Nüfus Sayımı'na göre 14 Mart 1914 tarihinde toplam nüfusu 411.023 olan Adana Vilayeti'nde toplam 50.139 Ermeni yaşamaktaydı. (Güçlü 2018:53).

²⁰ Anadolu'nun güney ve batı sahillerinde deniz taşıtları vasıtası ile sahile çıkarılan Ermeni casuslar, elde ettikleri istihbaratı müttefik devletlere iletmişlerdir. 1914'de düşman gemisi tarafından sahile çıkarılan Dört Yol'un Ocaklı Karyesi'nden Köşker Torosoğlu Agop'un yapılan tahkikat neticesinde asker nakliyatı, telgraf hatları ve top mevzileri hakkında bilgi almak amacıyla casus olarak görevlendirildiği ortaya çıkmıştır. Adana Valiliği ile Dördüncü Ordu Kumandanlığı'nın Dört Yol Ermenileri hakkında hazırladığı raporda; Dört Yol Ermenilerinden üç kişinin, düşman gemisine firar etmelerinden dolayı açılan soruşturma sırasında birçok ihtilal faaliyetlerinin ortaya çıktığının anlaşıldığı belirtilmekteydi. (Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 2005: 56-57).

²¹Örneğin, 27 Şubat 1915 tarihinde Adana valisi Hakkı Bey Dört Yol'daki Ermenilerin savaş sonuna kadar Adana'ya nakl edilmesini tavsiye etmiştir. (BOA., DH.ŞFR., 463/46).Adana Valisi Haçin ve Dört Yol'da bulunan Ermenileri “...Hükümetin uygun göreceği surette Adana'nın çeşitli kısımlarına miktarları hiçbir zaman belli olmayacak şekilde düzlük yerlere taksim ve iskan edilmelerini...” tavsiye etmiştir. (BOA., DH.ŞFR., 466/125). Bunun üzerine Bakanlıktan Adana Vilayeti'ne gelen yazıda tavsiye edilen sevkini uygun görüldüğü belirtilerek “...hal ve vaziyetin takdirleriyle hükümet tarafından ihtilal ve isyanı neticelendirecek ahval vuku'una meydan bırakılmamakla beraber Ermenilerin hareket ve faaliyetlerinin çoğaldığı bölgelerde son derece şiddet ve süratle hareket olunmak ve her vakayı mü'esser ve kat'i vasıtalar ile mahallinde

Bölgede olaylar bu şekilde cereyan ederken memleket dahilinde 23 Mayıs 1915 tarihinde tehcir kanunu çıkmış ve tehcir bölgeleri arasında Cebel-i Bereket Sancağı'nda dahil edilmişti (BOA., DH.ŞFR., 53/92). Sevk ve iskân esnasında Ermenilerin her türlü can ve mal güvenliğinin sağlanması için tezkireyle emir verilmiştir(BOA., MV., 198/24).

Cebel-i Bereket Sancağı'nda sevk ve uzaklaştırılmaları kararlaştırılan Ermenilerin kazalara göre dağılımı şöyledir(Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 2005:150):

Osmaniye (Cebel-i Bereket)	753
Islahiye	496
Dört Yol	7.068
Bahçe	3.092
Hassa	766
Toplam	12.175

Tehcir kararından sonra kabileler halinde çeşitli vasıtalarla iskân bölgelerine sevke başlanmıştır. Ermeni kabilelerinin iskân yerlerine sevk edilirlerken olabildiğince kestirme ve kolay yollar seçilmiştir. Belli başlı sevkiyat yerleri arasında önemli kavşak noktalarının kesiştiği, demiryolunun bulunduğu Cebel-i Bereket Sancağı da bulunmaktaydı. Özellikle Batı Anadolu'dan sevk edilen Ermeniler Kütahya, Afyon, Karahisar, Konya, Karaman, Tarsus üzerinden Kadiri-Maraş-Pazarcık yoluyla Deyrizor'a (Halaçoğlu 2002:57), Van ve Bitlis'ten gelenler Diyarbakır üzerinden Urfa, Antep ve Adana'ya (Çiçek 2012:83) ulaşmıştır. Arşiv belgeleri incelendiğinde çeşitli yerlerden sevk edilen Ermenilerin sancak merkezi olan Osmaniye'ye kabileler halinde gelmiştir. Özellikle Adana Ermenileri'nin Osmaniye-İslahiye yoluyla Halep'e, İzmit, Kayseri, Mersin ve Tarsus'tan gelenler Pozantı- Gülek yoluyla Osmaniye'ye ve oradan Halep'e sevk edilmişlerdir.

Cebel-i Bereket Sancağı dahilindeki Ermeni unsurlar Suriye'nin doğusu, Halep'in doğu ve güneydoğusuna nakledilmiştir (Bakar 2013:74). Sevk işlemlerine refakat etmek üzere Cebel-i Bereket Sancağı'nı da içine alan Adana bölgesine Mülkiye Müfettişi olan Ali Seydi Bey ve iki memur görevlendirilmiştir (Halaçoğlu 2002:49). Tehcir kararından önce sancak çevresinden Zeytun, Maraş ve Haçin gibi problemlilerden Konya'ya Ermeni sevk edilmişse bile burada Ermeni nüfusun artması üzerine 26 Nisan 1915 tarihli şifre telgrafla buraya sevkiyat durdurulmuştur. Yeni gönderilenlerin Urfa, Zor ve Halep'in güneydoğusuna nakledilmeleri kararı alınmıştır(Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1995:9).

Ermenilerin yoğun olarak buldukları noktalardan bir kısım ailelerin 27 Nisan 1915 tarihli bildiri üzerine Halep, Hama ve Konya taraflarına sevkleri başlamıştır. İlk önce Dört Yol sonra Adana, Tarsus, Mersin'deki Ermeniler sevk edilirken; bu ailelerin

---

sebeb-i vuku'uyla birlikte imha etmek icap eder" denilerek meydana gelebilecek olaylar için önceden tedbir almak lüzumu vurgulanmıştır (BOA., DH.EUM.2 ŞB., 5/14).

Orient Bank, Bank-ı Osmanî ve çeşitli müesseselerle ticari ilişkisi olanların biran önce alakalarının kesilmesi için talimat verilmiştir (BOA., DH.ŞFR., 471/104).

13 Mayıs 1915 tarihli arşiv belgesinde Haçin bölgesinde bin kadar hanenin Halep'in güneydoğusu ile Zor taraflarına gönderilmekte olduğu, Dört Yol'da altı yüz haneden fazlasının nakil olacağını ve Zeytun civarında ise şimdiye kadar yüz hanenin sevk edildiği (BOA., DH.ŞFR., 470/115) belirtilmekteydi.

18 Mayıs 1915 tarihinde 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Dört Yol'daki Ermenilerin dağıtılmasına başlanıldığını, bunların Halep'e iskânlarında zorluk yaşıyorsa masraflarının hazineден karşılanmasının zaruri olduğunu, eğer tahsisat bulunamazsa bunların Urfa'ya götürülmesi teklifinin Urfa'da çok miktarda Ermeni olduğundan sakıncalı olduğunu belirtmiştir (BOA., DH.ŞFR., 471/109).

25 Mayıs 1915 tarihine kadar Dört Yol'dan üç yüz elli üç hânedeki iki bin iki yüz otuz sekiz kadın ve erkek Ermeni ile Hasanbeyli'den kırk beş hânedeki iki yüz yetmiş Ermeni Halep'e gönderilmiştir (BOA., DH.ŞFR., 472/143).

Osmaniye merkezinin Ermeni sevkîyatının yapıldığı yoğun yerlerden biri olduğuna işaret eden belgeler mevcuttur. Örneğin, Adana Valisi Hakkı Bey 18 Eylül 1915 tarihinde; Adana'da bulunan Ermenilerin Cebel-i Bereket liva merkezi ve İslahiye yolu ile Halep'e gönderildiğini, Mersin ve Tarsus'taki Ermenilerin kısmen şimendiferlerle ve kısmen karadan Osmaniye'ye gönderildiklerini, bunun yanında İzmit, Kayseri ve civar yerlerden gelmiş olan toplamda on bin Ermeni'nin Osmaniye'de olduğuna dikkat çekerek daha fazla bu bölgeye sevkîyat yapılmamasını aksi takdirde karışıklık çıkabileceğini (BOA., DH.EUM.2 ŞB., 68/77) ileri sürmüştür.

25 Eylül 1915 tarihine gelindiğinde Cebel- Bereket Mutasarrıfı Fethi Bey, civar yerlerden Osmaniye'ye gelip Halep'e sevk edilen Ermenilerin sayısının yetmiş bini aştığını, özellikle Pozantı-Gülek yoluyla gelmekte olan kabilelerin biran önce Halep'e sevkine gayret edildiğine (BOA., DH.EUM.2 ŞB., 68/102) dikkat çekerken, 11 Ekim 1915 tarihinde Bağdat Demiryolu Şimendifer hattında çalışan Ermeniler hariç olmak üzere bölgede meskûn bulunan Ermenilerin tehcirlerine ait muamelatın bittiğini ve sayıları dokuz bini bulan Dört Yol Ermenilerinin de uzaklaştırıldığını (BOA., DH.EUM.2 ŞB., 68/89) bildirmiştir.

Emniyet Genel Müdürü İsmail Bey'in Dahiliye Nezareti'ne bildirdiği bilgiye göre; 06 Kasım 1915 tarihinde Osmaniye'de yirmi bin, Osmaniye ile İslâhiye arasındaki yolda iki bin beş, İslahiye İstasyonu'nda yedi sekiz bin kadar Ermeni bulunmaktaydı (BOA., DH.ŞFR., 496/41).

Halep bölgesinde bulunan İsmail Bey, Adana'dan buraya gelene kadar hiçbir yerde ölü görmediklerini ifade ederken, Konya valisi Salih Bey, yukarı istasyonlardan gelip vagonlar içerisinde bulunan Ermenilerin öteden beri merkezde bulunanlardan dört yüz elli iki, toplamda iki bin beş yüz kişinin otuz dört vagon ile sevk edildiğini beyan etmiştir. Adana valisi Hakkı Bey, İslahiye'de Temmuz başlarında çeşitli yerlerden gelip de Osmaniye'ye sevk edilmiş olan Ermeni'den henüz burada olduklarını, mutasarrıf Fethi Bey'in bu sevkîyatta istenildiği gibi hareket etmediğini, Osmaniye'de birikmiş olan kabilelerin birkaç gün içinde İslahiye'ye sevkleri için gerekli olan tedbirlerin oluşturulması için talimat verildiğini belirtmiştir. Osmaniye Mutasarrıfı Fethi Bey ise; son

günlerde günlük birkaç trende dört beş bin Ermeni ahalinin Osmaniye'ye bırakılmalarından dolayı burada kırk binden fazla Ermeni nüfusun biriktiğini, bu durumun devlet ve memleket menfaatine uygun görülmediğinden askerin de yardımıyla Ermenilerin İslâhiye'ye sevk işlemlerine ivedi bir biçimde başlanıldığını ifade etmiştir (BOA., DH.EUM.2 ŞB., 73/60).

18 Kasım 1915 tarihinde Osmaniye civarındaki elli bin kadar Ermeni İslâhiye'ye sevk edilmiş, Pozantı'ya çıkarılan Ermeniler de Osmaniye'nin doğusuna nakledilmiştir (BOA., DH.ŞFR., 498/5).

Arşiv belgeleri kayıtlarından anlaşıldığına göre, yabancı devlet vatandaşları Adana ve Cebel-i Bereket'ten Urfa bölgesine sevk edilmiştir. Fakat buraya sevk edilen şahıslardan tabiiyeti şüpheli ve asker firarisi olması beklenen yirmi şahsın bulunduğu ve bunların ellerinde herhangi bir vesikanın olmadığı da anlaşıldığından bundan sonra bu gibi serserilerin gönderilmemesi lüzumu Urfa mutasarrıflığına bildirilmiştir (BOA., DH.ŞFR., 54A/336).

Sevk ve iskânın diğer yerlerde olduğu gibi Cebel-i Bereket ve çevresinde de titizlikle yapılmasına gayret edilmiştir. Örneğin Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda Dört Yol'daki Ermenilerin dağıtılacağından yollarda telef olmamaları için ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli para ve bu konuda hassas bir heyetin gönderilmesini talep etmiştir (BOA., DH.ŞFR., 471/109).

02 Ağustos 1915 tarihinde Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Fethi Bey, Dahiliye nezaretine yazdığı yazıda; sancak dahilindeki Ermenilerin Halep bölgesine sevklerinin düzenli ve olaysız bir şekilde gerçekleştiği, Bağdat şimendifer hattında çalışan Ermeni memurları korumak için bunların da Halep'e sevklerinin elzem olduğunu ifade etmiştir (BOA., DH.ŞFR., 482/30). Ayrıca Haruniye'deki Alman yetimhane ve hayır kurumlarında çalışan Ermeni öğretmen ve yardımcılarının yerlerinde bırakılarak tehirci tabi tutulmamışlardır (BOA., DH.ŞFR., 56/157; BOA., DH.ŞFR., 491/21).

Tehcir esnasında çıkan isyanlardan biri "Fındıcık" isyanıdır. Zeyton Ermenileri sevk sırasında Maraş ve Cebel-i Bereket Sancakları dahilindeki köy ve kasabalarda taşkınlıklar yapmışlar; Maraş ile Bahçe arasında yer alan Fındıcık köyünde Temmuz 1915 tarihinde isyan etmişlerdir. Cemal Paşa olayın bastırılması için 132.alayı görevlendirilmiş, buradaki halkın galeyana gelmemesi için tedbirler alınmaya çalışılmıştır (Bakar 2013:119-120; Hocoğlu 1976: 576-577). 11 Ocak 1916 yılına gelindiğinde de belli merkezlerde düzensiz ve resmi belge olmadan gelenlere karşı gereken uyarılarda bulunulmuştur²².

²² Örneğin Cebel-i Bereket'ten İslahiye'ye devamlı olarak karadan ve trenle vilayete haber verilmeksizin Ermeni unsurun geldiğinden burada on beş yirmi bin Ermeni'nin yığıldığı belirtilirken, bunların nereden ve hangi tarihte verilen izin emri üzerine o bölgeye gönderildiklerinin araştırılıp açıkça belirtilmesi Halep Valisi'nden istenmiştir (BOA., DH.ŞFR., 59/227). 16 Ocak 1916 tarihinde ise Halep Valisi Mustafa Bey, Cebel-i Bereket ve Halep vilayetinden İslahiye'ye Ermeni unsurun iade olunmadığı, İslahiye'ye gönderilen Ermenilerin Cemal Paşa'nın emriyle tren şirketindeki asli vazifelerinden iade edilen kişiler olduğunu haber aldığını, ancak Cemal Paşa'nın sadece tünelde çalışan miktarı iki yüz ile dört yüz arasında lağımçıların geriye dönmesine izin verdiğini ve meselenin yerinde araştırılmasının daha uygun olacağını beyan etmiştir (BOA., DH.ŞFR., 505/79).

Boşaltılan yerlere iskân edilmek üzere sevk edilecek göçmenler için Ankara ve Konya, sevkîyat merkezi seçilmiştir. Konya'dan Adana ve Diyarbakır'a; Ankara'dan Sivas, Kayseri ve Elazığ'a mürettep göçmenler sevk edileceğinden orada mevcut olup adı geçen vilayetlere sevkleri uygun görülecek olan göçmenler bu yol ve vasıta ile sevk edilmişlerdir (Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 2008:13). İlerleyen zamanlarda Suriye bölgesine gönderilen Ermeniler mütarekeden sonra kabileler halinde Adana ve çevresine gelmiş; Fransızlarla işbirliği yaparak sanki tehcirin intikamını alırcasına burada olaylar çıkarmışlar (Hocaoğlu 1976: 699-704), bölgedeki Müslüman Türkleri göçe zorlamak için çeşitli işkenceler yapmışlardır (Akbiyık 1999:314).

Sonuç

Osmanlı tarihinde ilk kez 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nda ortaya çıkan "Ermeni Meselesi", 19. yüzyılın son çeyreğinde dış devletlerin desteğiyle planlı bir şekilde başlayan Ermeni isyanlarına dönüşmüştür. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görülen isyanlar, hatırı sayılır Ermeni unsurun meskûn bulunduğu Çukurova bölgesinde de yoğun olarak yaşanmıştır. Çukurova Bölgesi Ermeniler için dini, tarihi ve stratejik bir öneme sahip olduğundan burada bir Ermeni Devleti kurmak Ermenilerin en büyük ideallerindendi. Özellikle İskenderun sahillerini de içine alan, yolların kesiştiği, sarp dağların doğal bir savunma alanı oluşturduğu Cebel-i Bereket Sancağı Ermenilerin önemli saydığı yerlerin başında geliyordu.

Osmanlı Devleti'nin o dönemlerde içinde bulunduğu konjonktürden de faydalanan Ermeni unsurları, 19. yüzyılın sonlarında planlı bir şekilde göç ettikleri Cebel-i Bereket Sancağı'nda; dış devletlerin destekleri, misyonerlerin çalışmalarıyla devlete isyan etmeye başlamışlardır. Adana ve Maraş gibi Ermeni faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı yerlere yakın olan sancakta, özellikle Dört Yol kazası hareketin merkezi seçilmiştir. Ermeni faaliyetleri zamanla Payas, Bahçe, İslahiye ve Hasanbeyli gibi Ermeni nüfusunun fazla olduğu kazalara sirayet etmiştir.

1909 Adana olaylarından sancak ve çevresi büyük ölçüde etkilenmiş; buradaki olayların tehcir öncesinde ve sonrasında tabir-i yerindeyse tetikleyicisi olmuştur. Tehcir edilen yerler arasında bulunan sancak, aynı zamanda özellikle batıdan ve Adana'dan sevk edilen Ermeni kabilelerinin İslahiye, Halep ve Suriye bölgelerine gönderilmesinde merkez olarak kullanılmıştır.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti tehcir esnasında diğer yerlerde olduğu gibi Cebel-i Bereket Sancağı'nda da olabildiğince tarafsız olmaya çalışmış, sevk edilen Ermenilerin can ve mal emniyetini sağlamak için son derece önemli tedbirleri uygulamaya koymuştur. Devletin gösterdiği bu sağduyu, sevk edilen Ermenileri soykırım amaçlı yapıldığına yönelik iddiaların doğru olmadığını en önemli göstergesidir.

KAYNAKÇALAR

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri (Dosya/Gömlük)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalemî 2. Şube: 68/77; 68/102; 68/89; 73/60; 5/14

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî: 463/46; 466/125; 53/92; 471/104; 470/115; 471/109;

472/143; 496/41; 498/5; 54A/336; 471/109; 482/30; 56/157; 491/21; 59/227; 505/79

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BOA): 1375/103103; 3683/276211; 3686/276440; 3681/276073 3680/275949; 3639/272873; 3621/271522

Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî Belgeleri: 714/34; 616/2

Yıldız Perakende Askerî Kataloğu: 108 /48

Meclis-i Vükela Mazbataları: 198/24

Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik: 7/20; 30/41; 91/3; 93/32 205/42

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî: 2333/45; 2789/61; 2748/91; 2825/80; 2797/14 2819/30; 2899/25; 238/2

Dahiliye Nezareti Maarif Nezareti Mektubi Kalemî: 314/47.

Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı: 9/48

Yıldız Mütenevvî Marûzât Evrâkı: 281/52

İrade Askerî: 103/1327; 104/1327

1.2. Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTKA) (Esad Asaf Kataloğu) (Kutu/Gömlek)

68/13; 68/21; 68 /14; 68 /35; 68 /38; 69 /1; 69/4; 69 /14; 69/16; 69/24; 69 /35; 69 /36; 69 /51; 69/53; 69/62; 69/54; 69 /67; 69 /60; 69/78; 70/20; 70/54; 70/34; 70/25; 70 /15; 70 /18; 71/32; 72/26; 72 /38; 72/52; 73/14; 73 /28.

2. Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 I, (2005), Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 II, (2008), Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I, (2010 a), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II, (2010b), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanı (1896-1909) III, (2009),Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), (1995), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

3. KAYNAKLAR

AKBIYIK, Yaşar, (1999), *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

AKTOK, Mehlika Kaşgarlı, (1990), *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara.

BABACAN, Hasan,(2015), *Ermeni Meselesi Tehcir mi, Soykırım mı?*, Ankara: Öncü Basımevi.

BAKAR, Bülent, (2013), *Ermeni Tehciri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

BAYINDIR, Uysal Seda, (2011), "Adana Olayları Sırasında Alınan Asayiş Tedbirleri ve Olayın Meclisteki Yankıları", *1909 Adana Olayları Makaleler* (Editör: Kemal Çiçek), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 235-250.

BAYKARA, Tuncer,(1988), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.

BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya,(2008), *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İşbirliği*, Adana: Çevik Matbaacılık.

ÇİÇEK, Kemal, (2012), *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ERDOĞDU, Ahmet, (2011), *Belgelerle II. Meşrutiyet'ten Tehcir'e Adana Ermeni Olayları Günlüğü*, Adana: Gençlik Kitapevi Yayınları.

ERSAN, Mehmet, (2007), *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GÖKHAN, İlyas, (2002), "Kilikya Ermeni Prensiği'nin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri", *Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu*, Kahramanmaraş: 68-77.

GÜÇLÜ, Yücel, (2018), *The Armanian Event Of Adana In 1909: Cemal Paşa And Beyond*, Hamilton Books, Maryland, United States Of America.

GÜNAY, Nejla, (2011), "1909 Olaylarının Adana ve Çevresindeki Yansımaları ve Yargılamalar", *1909 Adana Olayları Makaleler* (Editör: Kemal Çiçek), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 283-322.

GÜNAY, Nejla,(2009), "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri Ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 51: 235-258.

HALAÇOĞLU, Yusuf, (1993), "Cebelibereket", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7:185-186.

HALAÇOĞLU, Yusuf, (2002), *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

HATİPOĞLU, Süleyman, (2001), *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

HATİPOĞLU, Süleyman,(2003), "Çukurova'da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)", *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İşbirliği*,

(Editör: Doç.Dr. Orhan Kılıç, Yrd.Doç.Dr. Mehmet Çevik), Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları,49-68.

HOCANOĞLU, Mehmed, (1976), **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul.

İNCE, Fatma,(2016), "Selçuklu-Ermeni İlişkilerinde Millet-İ Sadıka'nın İzleri", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, V,1: 488-514.

İPEK, Ali, (2014), "Malazgirt Zaferiyle Kilikya Ermeni Prenslüklerine Açılan Yol", **Yeni Türkiye**, (Ermeni Meselesi Özel Sayısı I), 60: 279-292.

KALLOSHYSN, Kevork, (2014), "Kilikya Ermeni Krallığının Doğuşu ve Çöküşü", **Yeni Türkiye (Ermeni Meselesi Özel Sayısı I)**, 60, Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, 223-230.

KARABORAN, H.Hilmi,(1995), "Osmaniye'nin Kuruluş ve Gelişmesi", **Tarih İçinde Bütün Yönleriyle I. Osmaniye Sempozyumu**, Adana: 614-673.

KESKİN, Mustafa, GEÇER, Ahmet, (2015), "1909 Ermeni Ayaklanması (Erzin-Dört Yol-Payas)", **Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 297-316.

KILIÇ, Ahmet, (1962), **Osmaniye Tarihi**, Osmaniye: Osmaniye Matbaası.

KURT, Yılmaz, (2007), "Osmaniye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 33: 478-480.

NERSESYAN, Der, (1969), "The Kingdom of Cilicia Armenia", **The History of Crusades**, 3, 630-659.

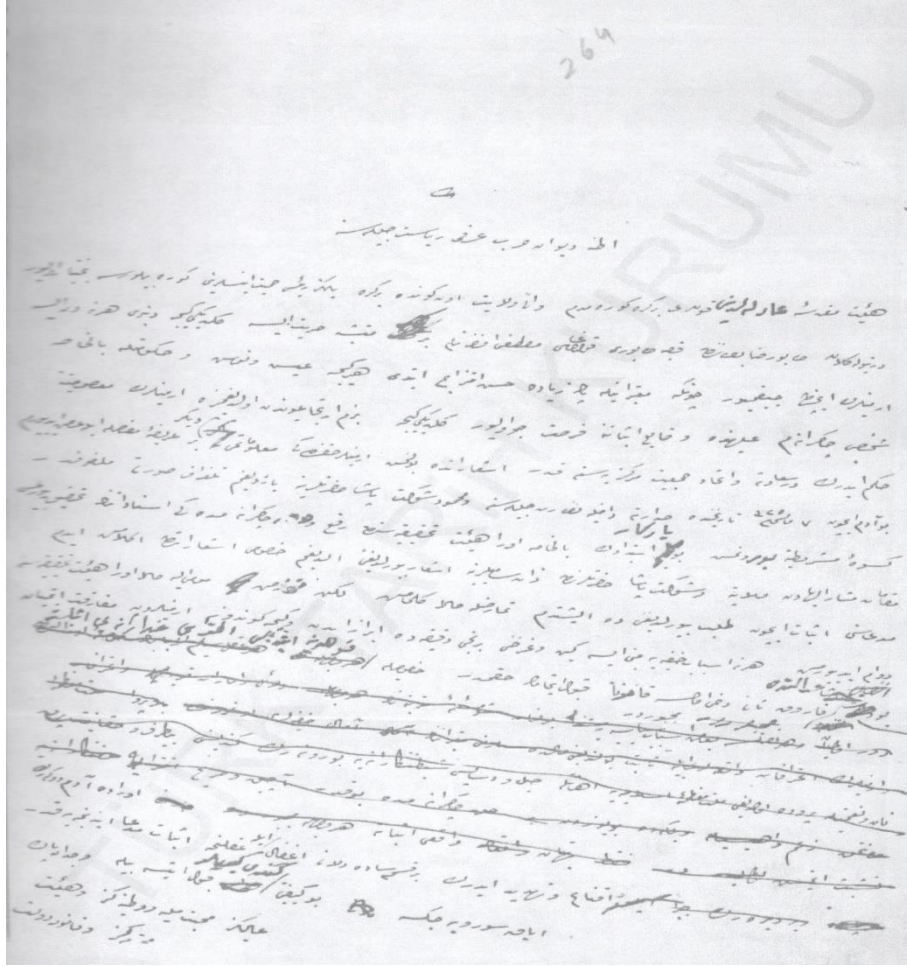
SARINAY, Yusuf, (2011), "Arşiv Belgelerine Göre 1909 Adana Ermeni Olayları", **1909 Adana Olayları Makaleler** (Editör: Kemal Çiçek), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 59-86.

SEZEN, Tahir, (2017), **Osmanlı Yer Adları**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

SÜMER, Faruk, (1963), "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, I,1:1-98.

SÜMER, Faruk,(1987), "XIX. Yüzyılda Çukurova'da İçtimai Hayat". **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 48:9-12.

TUTAR, Adem, (2003), "XIX. Yüzyılın Sonlarında Cebel-İ Bereket Sancağında Müslümanlar Ve Gayrimüslimler", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8:145-158.

Ek.1 Adana Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine Yazılan Dört Yol'a Gelen Tabur Zabitanından Kasaba Tabur Ağası Mustafa Efendi'nin Geceden Beri Ermenilerin Yanında Olduğunu Bildiren Mektup.

(TTKA, 68/22)

HOCA DEHHÂNÎ DİVANI'NIN DİL BİLGİSEL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

Dr. Öğr. Üye. Ebru GÜVENEN*

ÖZ

Oğuzların, Eski Türkçe Dönemi'nden beri var olduğu bilinmektedir. Varlıkları; hem devlet (Köktürk ve Uygur Devleti) içinde hem de dilde kendini göstermiştir. Eski Türkçe döneminden beri tarih sahnesinde oldukları bilinen Oğuzların dilinin yazı dili konumuna gelmesi, 13. yüzyıla rastlamaktadır. Bu durum, Oğuz Türkçesinin Arapça ve Farsçaya karşı kazandığı başarıdır.

Oğuzcanın ilk basamağı olan Eski Anadolu Türkçesi içerisinde Beylikler Dönemi, Türkçe eser bolluğunun yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem sanatçıları, Türkçeyi kullanma konusunda bilinçli bir tutum sergilemiştir. Eserlerinden, Türkçe ile edebî eserlerin de yazılabileceğini ispat etme çabasında oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönem sanatçılarından biri de Hoca Dehhânî'dir.

Divan'ı bulunana değin yaşadığı yüzyıl ile ilgili farklı görüşler bulunan Hoca Dehhânî, adından genellikle din dışı konularda yazdığı şiirlerle söz ettirmiştir. Divan'ının bulunmasıyla Şeyhoğlu ve Ahmedî'nin çağdaşı olduğu ve 14. yüzyılda yaşadığı kesinlik kazanmıştır. Divan'ındaki şiirlerden, onun dinî-tasavvufî ifadeler de kullandığı anlaşılmaktadır. Arapça ve Farsça terkipleri neredeyse hiç kullanmamış olması, anlatımını deyim, atasözü ve kalıp ifadelerle zengin ve güçlü kılması, onun Türkçeyi bilinçli bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Eserinin konu yelpazesindeki genişlik, kendisinin dil ve üslubundaki bilinçli tutum, Beylikler Dönemi ile örtüşmektedir. Bu durum, çalışmamızın hareket noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Divan'ın dil bilgisel özelliklerinin, Beylikler Dönemi ile ne ölçüde örtüştüğü belirlenmeye çalışılacaktır. Eser, ses ve şekil bilgisel açıdan değerlendirilecek, Beylikler Dönemi ile benzerlik ve farklılıkları ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beylikler Dönemi, Hoca Dehhânî, Divan, ses bilgisi, şekil bilgisi.

ON THE HOCA DEHHANİ'S DİVAN'S GRAMATICAL FEATURES

ABSTRACT

It is known that Oghuzs have existed since the Old Turkish Period. Their assets; has shown in both in the state (the Köktürk and Uighur State) and in the language itself. It coincides a 13th century that the language of the Oguz, who was known to be on the stage of history since the Old Turkish Period, became a written language. This situation is success of Turkish of Oghuz against Arabic and Persian.

The Principalities Period, which is in Old Anatolian Turkish which is the first step of Oghuz Turkish, is a period in which there is an abundance of Turkish works. The artists of this period displayed a conscious attitude in terms of using Turkish. It is understood from his works that they try to prove that literary works can be written with Turkish. One of the artists of this period is Hoca Dehhânî.

Hoca Dehhânî, who had different opinions about the century in which he lived until the time of his Divan, his name had been mentioned with the poems wrote on non-religious subjects. It is certain that with the discovery of his Divan he was Şeyhoğlu and Ahmadî was contemporary and he lived in the 14th century. It is understood from his poems that he also used religious-mystical expressions. The fact that he almost never used Arabic and Persian

* Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ebru.guvenen@bozok.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-9346-9160

phares and made his narration rich and powerful through expressions, proverb and mold words means that he consciously uses Turkish.

The topic width of his work and the conscious attitude in his language and wording coincide with the Seigniorly Period. This is the starting point of our work. The work will be evaluated in terms of sound and shape.

In this study, it will be tried to determine to what extend linguistic features of the Divan matches with the Seigniorly Period. Its similarities and differences with the Seigniorly Period will put forward.

Keywords: Seigniorly Period, Hoca Dehhânî, Divan, phonology, morphology.

Giriş

Eski Türkçe döneminde, Köktürk ve Uygur Devletlerinin içerisinde farklı Türk kavimlerin yer almış olması, bu dönemde görülen lehçe ayrılıklarının temel nedenidir. Orhun Abideleri'nde bazen "*kendi milletim*" denilen, bazen de savaştıkları anlatılan Oğuzların diline ait özelliklerin, Eski Türkçede bulunduğu bilinmektedir (Korkmaz 2013: 43). Varlıklarının 8. yüzyıldan itibaren takip edilebiliyor olmasına rağmen Oğuzların dilinin resmî dil statüsüne gelmesi 13. yüzyılda gerçekleşmiştir. Oğuzca; Arapça ve Farsçaya karşı verdiği mücadeleyi Karamanoğlu Mehmed Bey'in fermanı ile resmî olarak kazanmıştır. Bu tarihten sonra Anadolu'daki beylikler içerisinde Oğuzca ile kaleme alınmış eserlerin sayısında dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Sanatçılar, edebî eser vücuda getirecek kadar iyi derecede Arapça veya Farsça bilmelerine rağmen eserlerini Türkçe (Oğuzca) ile kaleme almışlardır. Öyle ki Türkçenin bu dillerden daha kudretli ve latif bir dil olduğunu söyleyenler olmuştur [Türk dilinçe dahı Tâzîden latîf / *Mantıku't-tayr*'ı eyledük aña harîf (4411) (MT) (Yavuz 2007: 654)]. Bu bakımdan, özellikle 14. yüzyıl, "Türkçecilik" akımının bilinçli isimlerinin yaşadığı bir yüzyıldır. Hoca Dehhânî de 14. yüzyılda yaşamış isimlerden biridir.

Adından sıklıkla din dışı konularda yazdığı şiirleri ile bahsettiren Hoca Dehhânî'nin, Divan'ının bulunmasıyla birlikte yaşadığı yüzyıl ile ilgili tartışmalar son bulmuş ve 14. yüzyılda yaşadığı kesinleşmiştir¹. Divan'ını, kendisinden bir Şehname yazması istenecek kadar hâkim olduğu Farsça ile yazmak yerine Türkçe ile yazması, Arapça ve Farsça terkiplere neredeyse hiç başvurmamış olması (Ersoy ve Ay 2017: 29), anlatımını güçlü kılmak için dikkate değer sayıda deyim, atasözü ve kalıp ifade kullanması, onun Beylikler Dönemi'nin Türkçeyi bilinçli kullanan isimlerinden olduğunu göstermektedir. Eserindeki konu yelpazesi, beşeri aşktan dinî ve tasavvufî içerikli ifadelere kadar açılmaktadır. Buradan hareketle Divan'ın, dili kullanmadaki bilinçli tutum ve konu çeşitliliği bakımından Beylikler Dönemi'ni yansıttığı söylenebilir.

¹ Divanı bulunana kadar Hoca Dehhânî'nin yaşadığı dönemle ilgili görüşler şunlardır: Hoca Dehhânî hakkındaki ilk bilgileri aldığımız Fuat Köprülü, onun 3. Alaeddîn döneminde yaşadığı görüşündedir (Köprülüzâde 1926: 4-5). Hikmet İlaydın ve Çetin Derdiyok' göre, Dehhânî'nin 1. Alaeddîn döneminde yaşamıştır (İlaydın 1978: 139 ve Derdiyok 1994: 61). Ömer Faruk Akün, Hoca Dehhânî'nin XIV. yüzyılın 2. yarısında yaşadığını (Ersoy ve Ay 2015: 3); Günay Kut, Karaman Sultanı Alâeddîn Ali zamanında yaşamış olacağını dikkatlere sunmuştur (Kut 2004: 355). Ersen Ersoy ve Ümran Ay, Hoca Dehhânî'nin Divan'ı üzerine yaptıkları çalışmalarının neticesinde onun, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde doğup yüzyılın sonunda vefat ettiğini belirtmiştir (Ersoy ve Ay 2017: 24 ve 26).

Çalışmada, Ersen Ersoy ve Ümran Ay'ın "*Hoca Dehhânî Divanı*" (Latin harflerine aktarılmış metin) adlı eserinden hareketle –yer yer Arap harfli metne başvurulmuştur.- Hoca Dehhânî'nin Divan'ı, dil bilgisel açıdan değerlendirilmiştir. Eserin, ses ve şekil bilgisel açıdan incelenmesi ile, şairin dilinin yaşadığı 14. yüzyılla hangi oranda benzerlik gösterdiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

1. SES BİLGİSİ

1.1. Ünlüler

Eserde "a, ā, e, ē, ı, î, ĩ, o, ö, u, ü, ū" olmak üzere 12 ünlü harf bulunmakla birlikte aslî uzun ünlülere rastlanmamıştır.

1.1.1. Ünlü Değişmeleri

1.1.1.1. /i/ ~ /è/ Meselesi

Eserde söz başında ve ilk hecesinde /i/ ünlüsü görülen sözcüklerden bazıları şunlardır:

Bil "beI" (22-07), di- "demek, söylemek" (68-03), dir- "dermek, toplamak" (40-06), gice "gece" (02-06), girü "geri" (101-01), ir- "gelmek, ermek, yetişmek" (10-01, 98-04), iy "ey" (101-07), iv- "acele etmek" (89-04), yi- "yemek" (12-06) vb.

1.1.1.2. /e/ > /i/ Değişimi

Eski Türkçede söz başında ve ilk hecede görülen /e/ ünlüsünün, eserde bazı sözcüklerde /i/ye değiştiği görülmektedir. /e/ > /i/ değişiminin görüldüğü sözcüklerden bazıları şunlardır:

er- (EUTS) > ir- "ulaşmak, varmak" (67-07), eşid- (EUTS) > işit- "işitmek, duymak" (K1-26), sen (EUTS) > sin "sen (2.teklik şahıs zamiri)" (55-02), eki (EUTS) > iki "iki" (03-18), elit- "getirmek, iletmek" (EUTS) > ilt- "göndermek" (11-04), erte (EUTS) > irte "sonra" (30-02), et- (EUTS) > id- (90-08), it- "yapmak, etmek" (44-06), ber- (EUTS) > vir- "vermek" (99-09), yeg (EUTS) > yig "iyi, yeğ" (41-03) vb.

Metnimizde gerek yukarıdaki sözcüklerden bazılarının gerekse Eski Türkçede de /e/li olan bir takım sözcüklerin, /e/li kullanıldıkları belirlenmiştir:

sen "sen (2. tş. zamiri)" (EUTS) (53-02), ey "ey" (EUTS) (19-01), men "ben (1.tş. zamiri)" (EUTS) (22-05), ben "ben (1.tş. zamiri)" (04-04), mengiz (EUTS) > beniz "beniz" (17-05), eb (EUTS) > ev "ev" (62-05), keltür- (EUTS) > getür- "getirmek" (55-02) vb.

1.1.1.3. /ö/, /u/, /ü/ > /i/ Değişimi

Eserde bu ses olayı, için "için" (02-06) [<üçün < uçun (Günşen 2004: 62)] edatında görülmektedir.

1.1.1.4. /o/ > /ü/ Değişimi

/o/ > /ü/ değişimi, yori- (EUTS) > yüri- "yürümek" (14-02), yürü- (18-02) fiilinde tespit edilmiştir.

1.1.1.5. /i/ > /ü/ (/ı/ > /i/ > /ü/) Değişimi

Bu ses olayının örneği yürü- “*yürümek*” (18-02) fiilinde görülmektedir. (yori->yöri->yüri-> yürü-).

1.1.1.6. /o/ > /ü/ Değişimi

/o/ > /ü/ değişiminin eserdeki tek örneği degül “*değil*” ismindedir: (103-07)[*tağ ol (Gülensoy 2007: 271)] > degül).

1.1.1.7. /u/ > /a/ Değişimi

/u/ > /a/ değişimi, uyanma- “*uyanmamak*” (97-07) (oğun- (EUTS) > uyan-) fiilinde görülmektedir.

1.1.2. Ünlü Uyumu

1.1.2.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Eski Türkçe döneminden beri varlığını sağlam olarak devam ettiren (Şahin 2015: 42) ve Türkçe sözcüklerin ses yapısının temelini oluşturan (Ergin 2012: 71-72) kalınlık-incecik uyumunun Divan’da da sağlam olduğu belirlenmiştir:

Görmeyelden (58-03), irakdan (13-04), kimsenenüñ (18- 06), olursañ (97-09), severem (44-02), utandı (45-05) vb.

Arap alfabesinin /i/ ve /i/ ünlülerini ayırt etme imkânı vermemesi, Türkçede de /i/ ünlüsünün zayıf olmasından dolayı ön seste yerini /i/ ünlüsüne bırakması sonucunda *inan-* olarak okunan fiil, eserde kalınlık-incecik uyumuna aykırı bir kullanım sergilemektedir. İnanmağıl (91-04), inanmasañ (93-06) vb.

1.1.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Eski Türkçe döneminde sağlam olmayan düzlük-yuvarlaklık uyumu, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de sağlam değildir (Timurtaş 1976: 334 ve Şahin 2015: 42). Dudak ünsüzleri, /-g/ ve /-ğ/ ünsüzlerinin düşmesi sonucu kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırması, bazı eklerin her zaman düz, bazılarının ise her zaman yuvarlak ünlülü olması, sebebi bilinmeyen yuvarlaklaşmalar (Timurtaş 2012: 27-40) ve analogi, bu durumun sebepleridir.

Uzatduğı (03-18), içdüğı (63-03), kamu (06-06) (kamuğ < kamağ) (Günşen 2004: 64), kapusına (20-05) (kapığ), senüñ (13-04), gözi (16-06), tatlu (24-06), sensüz (62-06), taldı (01-04), yavuz (59-03), (yabız (EUTS) > yavuz) vb.

1.1.3. Ünlü Düşmesi

Eserde ünlü düşmesinin örnekleri, düz-dar ve dar-yuvarlak orta hece ünlüsü bulunan sözcüklerde, *ile* edatının ilk ünlüsünde ve *i-* fiilinde görülmektedir:

Ağzı (16-05) (<ağızı), benzi (17-05) (benjizi), gönjini (17-07) (gönjülini), (koynuma (52-03) (koyunuma), oğlan (33-07) (oğulan) vb.

ile edatı ve *i-* fiilinin görülen geçmiş zaman ve şart kipindeki çekiminde görülen ünlü düşmesinin örneklerinden bazıları şunlardır:

Eylerse (50-05) (<eyler ise), dirsem (68-06) (<dir isem), benümle (68-02) (benüm ile), niderdi (101-04) (nider idi) vb.

Eylük (67-06) (<eyü+lük) sözcüğünde *eyü*'ye gelen ek ünlü ile başlamamış olmasına rağmen /ü/ ünlüsünün düştüğü görülmüştür. Bu durumun muhtemel sebebi, mısradaki hece sayısını vezne uydurma çabasıdır.

Ayrıca seyrek de olsa, eserde söz başında ünlü düşmesini, yukı yumazam (78-02) (<uyku uyumazam) ile örneklendirebiliriz.

1.1.4. Ünlü İncelmesi

Bazı sözcüklerdeki kalın ünlüler, “ç, η, ş, y” ünsüzleri ile bir arada bulunmaları sebebiyle incelenmiştir (Timurtaş 1976: 339). Eserde bu ses olayının görüldüğü örneklerden birkaçı şunlardır:

Uçun > içün (02-06, 05-07, 79-07), uşbu > işbu (33-02, 35-02, 86-03), yana > yine (01-01, 44-03, 92-01), yori- > yüri-, yürü- [yürüyem (14-02), yürür (18-02)] vb.

1.1.5. Geçişme

Sürekli birlikte kullanılan ve ünlü ile biten bir sözcük ile ünlüyle başlayan bir sözcüğün birleşmesidir (Şahin 2015: 47). Eserde geçişmenin görüldüğü örneklerden birkaçı şunlardır:

Kendözi (<kendü özi) kendözinden (K2-11), nit- (<ne it-) niderdi (101-04), nol- (<ne ol-) nolaydı (104-01), niçün (K1-05) (<ne için), nere (19-04) (<ne ara) vb.

1.1.6. Ünlü Türemesi

Yabancı kökenli sözcükleri Türkçenin kurallarına uygun hâle getirmek veya Türkçe sözcüklerde eklemeyi kolaylaştırma amacıyla ortaya çıkan ünlü türemesinin eserdeki örneklerinden birkaçı şunlardır:

Āfitāb (57-02) (<af-tab), pāyidār (81-04) (<pāy-dār); bulınmaz (53-01) (bul-ı-n-maz), aqıtum (19-05) (ağ-ı-t-du-m) vb.

1.2. Ünsüzler

Eserde /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /ħ/, /h̄/, /j/, /k/, /k̄/, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /s̄/, /t/, /t̄/, /v/, /y/, /z/, /z̄/, /z̄/ olmak üzere toplam 30 ünsüz harf tespit edilmiştir.

1.2.1. Ünsüz Değişmeleri

1.2.1.1. Sızıcılaşma

/b-/ > /v-/:

Eski Türkçede söz başında bulunan /b-/lerin bir kısmı, Batı Türkçesinde /v-/ye değişmiştir. Eserde bu ses olayı ile ilgili tespit edilen örneklerden birkaçı şunlardır:

Bar (EUTS) > var “var, mevcut” [var (K1-07), vardır (103-04)], bar- (EUTS) > var- “varmak” [varalum (70-03), varur (68-07)], ber- (EUTS) > vir- “vermek” [virüpdür (89-05), virür (83-03)] vb.

Metnimizde genellikle /v-/ye değişerek vir- olarak kullanılan fiil, tespit edilen bir örnekte /b'/li şekli ile geçmektedir: isbāt bire (03-18).

/-b/ > /-v/ ve /-b-/ > /-v-/:

Eb (EUTS) > ev “ev” [evden (62-05)], seb- > sev- “sevmek” [sevdiğüm (66-03)], yabız (EUTS) > yavuz “kötü” [yavuz (59-03)], men (EUTS) (ben) “1.teklik şahıs zamiri” > -vem “1.ışe” [isteyevem (89-06)] vb.

/-d/ > /-y/ ve /-d-/ > /-y-/:

Bod (EUTS) > boy “boy, uzunluk” [boyı (04-06)], ked- (EUTS) > gey- “giymek” [giyüben (79-08)]; adağ (EUTS) > ayağ, ayak “ayak” [ayağ (72-06), ayakdan (89-06)], bodı-, bodu- (EUTS) > boya- “boyamak” [boyar (01-11)] vb.

/-k/ > /-h/ ve /-k-/ > /-h-/:

Eski Türkçedeki /k/ların bir kısmı, Eski Anadolu Türkçesinde /h/ya değişmiştir. Eski Türkçe döneminde söz başında kullanılan sesler arasında /h/ ünsüzü bulunmamaktadır –Eski Türkçede sözcükler “b, ç, t, k, m (seyrek), n (daha seyrek), s, y” ünsüzlerinden biri ile başlamaktadır (Gabain 2003: 38)-. Bu sebeple bu ses olayı, söz içi ve söz sonunda meydana gelmektedir. /-k/ > /-h/ ve /-k-/ > /-h-/ değişiminin eserdeki örneklerinden bazıları şunlardır:

ok (EUTS) > oğ “ok” [oğını (103-05)], koku <koğu “koku” [koğusun (11-04)], okşat- “benzetmek” (EUTS) > oğşat- “okşatmak” [oğşadana (63-02)] vb.

1.2.1.2. Tonlulaşma**1.2.1.2.1. /t/ > /d/****/t-/ > /d-/:**

Eski Türkçede /d-/ ünsüzü, söz başında kullanılmamaktadır. Bu sesin tonsuz biçimi olan ve Eski Türkçede söz başında bulunan ünsüzlerden olan /t-/lerin bir kısmı, Eski Anadolu Türkçesinde korunurken bir kısmı tonlulaşarak /d-/ye değişmiştir. Metinde ise /t-/ ünsüzü, bazı sözcüklerde korunup bazılarında /d-/ye değişirken bazılarında ise ikili görünüş sergilemektedir. Bu durum ile ilgili tespit edilen örneklerden birkaçı şunlardır:

/t-/lerin korunduğı sözcükler:

tanuk “tanık, şahit” (EUTS) [tanukdur (01-02)], tapıg (EUTS) > tapu “kapı, hizmet” [tapuğa (100-07)], tar “dar, sıkı” (EUTS) [tara gelüp (71-05)], teg “gibi” (EUTS) [tütü teg (25-05)], ton “elbise” (EUTS) [tonını (01-11)], turak “durak” [turak dutduğ (48-01)], tüt- “tütme” (EUTS) [tütüdi (60-05)] vb.

Hem /t-/li hem de /d-/li kullanılan sözcükler:

tağ (EUTS) ~ dağ “dağ” [tağ (69-07), dağları (76-06)], tatlu [tatılığ (EUTS)] ~ datlu “tatlı” [tatlı (10-07), datlı (65-01)], tegin ~ degin “gibi, kadar” [tegin (23-03), degin (45-07)], tudağ ~ dudak “dudak” [tudağın (12-03), dudağı (31-01)], tüt- (EUTS) ~ dut- “dutmak” [berk tüt (28-06), hoş dut (01-10)] vb.

/t-/ > /d-/ değişiminin görüldüğü sözcükler:

tağ- (EUTS) > dağ- “takmak, koymak” [adını delü dağasın (74-03)], teğ- > değ- “denemek” [değerem (07-02)], tengiz (EUTS) > deniz “deniz” [denize (93-06)], tile-

(EUTS) > dile- “*dilemek, istemek*” [dilersen (98-03)], tir- (EUTS) > dir- “*dermek*” [dirmege (40-06)], tiş (EUTS) > diş “*diş*” [dişünje (71-07)], tük- (EUTS) > dök- “*dökmek*” [dökdi (31-04)], tüşek (EUTS) > düşek “*düşek*” [ol düşekde (08-05)], tün (EUTS) > dün “*gece*” [dün ü gün (12-06)] vb.

/-t-/ > /-d-/

akıdur (58-03) (<akıt-), dirildür (38-02) (dirilt-), gider (20-01) (<git-), işidesin (K1-26) (<işit-), unudur (39-03) (<unut-) vb.

/-t/ > /-d/

yigit > yigid (03-05), eşit- > işid (59-05).

1.2.1.2.2. /k/ > /g/

/k-/ > /g-/

Eski Türkçedeki /k-/lerin bazıları; Eski Anadolu Türkçesinde /g-/ye değişmiş, bazıları ise /k-/ olarak kullanılmaya devam etmiştir (Timurtaş 1976: 342). Eserde bu doğrultuda tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

/k/ > /g/ değişiminin görüldüğü sözcükler:

keç- (EUTS) > geç- “*geçmek, gitmek*” [geçdi 'ömrüm (89-03)], kel- (EUTS) > gel- “*gelmek*” [gelüben (03-07)], kergak (EUTS) > gerek (50-04) “*gerek, lazım*”, kiter- (EUTS) > gider- “*gidermek*” [gideren (28-06)], kök (EUTS) > gök “*gök, gökyüzü*” [göge (K1-02)], kün (EUTS) > gün “*güneş*” [ay u gün bigi (02-02)], künile- (EUTS) > günile- “*kıskanmak*” [günileyen (02-09)] vb.

/k-/ ünsüzünün korunduğu sözcükler:

kaç- “*kaçmak*” (EUTS) [kaçup (96-01)], kaş “*kaş*” (EUTS) [kaşı fettan (103-02)], kes- “*kesmek*” (EUTS) [başını kes (11-07)], kızıl “*kırmızı, kızıl*” (EUTS) [bu kızıl gülleri (03-10)], kişi “*kişi, insan*” (EUTS) [ol kişinin (25-01)], kod- (EUTS) > koy- “*koymak, bırakmak*” [yarı ağıyara koyuban (92-01)], kuş “*kuş*” (EUTS) [gönlümün kuşu (40-01)] vb.

/-k-/ > /-ğ-/ ve /-k-/ > /-g-/

ayağ [ayağına (01-12)], birlik [birliği (21-06)], dilek [dilegüm (K1-20)], kucak [kucağına (41-07)], toprak [toprağın (21-05)] vb.

/-k/ > /-ğ/

Türkçenin kurallarına aykırı olan bu durum, metinde budağlar (06-05) (<budağ) sözcüğünde tespit edilmiştir.

1.2.1.2.3. /ç/ > /c/

/-ç-/ > /-c-/

ağaca (79-02) (<ağaç), ucu (24-03) (<uç).

/-ç/ > /-c/

Türkçenin kurallarına aykırı olan bu durum, metinde kılıç > kılıc (65-05) sözcüğünde tespit edilmiştir.

1.2.1.2.4. /-p-/ > /-b-/

kipi > gibi [şişe gibi (72-06)].

1.2.1.3. Patlayıcılışma

1.2.1.3.1. /ŋ/ > /ğ/

Yalnız “yalnız” sözcüğünde görülen ses olayının, metinde ikili kullanımı dikkat çekmektedir. Sözcük bazı beyitlerde /ŋ/ ile, bazı beyitlerde ise /ğ/ ile gösterilmiştir:

Yalguz (K2-24), yalnız (22-08 ve 88-02), yalunuz (28-06 ve 52-04).

1.2.1.4. Ünsüz Düşmesi

1.2.1.4.1. /b-/ düşmesi:

bol- (EUTS) > ol- “olmak” [mes’ud ola (50-01), hayrân olup (32-05)] vb.

1.2.1.4.2. /-g-/ , /-ğ-/ ve /-g/ /-ğ/ düşmesi:

Bu ses olayı, hem sözcük kök ve gövdelerinde hem de eklerde görülmektedir. Bundan dolayı eserde tespit edilen örnekler, bu ekseninde oluşturulmuş iki başlık altında değerlendirilmiştir.

Sözcükte görülen /-g-/ , /-ğ-/ ve /-g/ /-ğ/ düşmesi:

kapığ (EUTS) > kapu “kapı” [ol genc-i rahmet kapusun (15-02)], kergek (EUTS) > gerek (87-01) “gerek, lazım”, kulğak (EUTS) > kulağ “kulağın dutar sözüme (37-02)”, neteg (EUTS) > nite “nasıl” [zinde nite olmaya (33-04)], ölüğ (EUTS) > ölü “ölü” [ölüye (28-02)] vb.

Ekte görülen /-g-/ , /-ğ-/ ve /-g/ /-ğ/ düşmesi:

+IIG > +IU (iiye) [devletlü (88-03), bir şafalı yâr (89-02)], -(I)G > -U (fiye) [bilüsüzlik (103-03), şoru (82-06)], +GA > A (yön. h.e) [bize (03-10), cāna (36-01)], -GAN > -An (sfe) [şolduran (04-02), gelen (53-04)], -GAll > -All (zfe) [mevc uralı (09-05), yaza irişeli (03-15)] vb.

1.2.1.4.3. // düşmesi:

keltür- (EUTS) > getür- “getirmek” [getürdün başuma zevâl (47-02)], ol (EUTS) > o² “o” [o şāhuñ yüzi ağına (40-01)] vb.

1.2.1.4.4. /-r/ düşmesi:

er- (EUTS) > i- “imek” [gelür-ise (59-02), ister-isen (51-03)] vb.

1.2.1.4.5. /y-/ düşmesi:

yırağ (EUTS) > ırağ, ırağ “uzak” [ırağ (48-02), ırağdan (91-04)], yinçü (EUTS) > incü “inci” [incü dişünğden (09-04)] vb.

² Eserde sözcüğün /-//’si düşmemiş şekline dair örnekler de bulunmaktadır: ol döşekde (08-05) ve ol ‘āşık (25-03) vb.

1.2.1.5. Ünsüz Türemesi

1.2.1.5.1. /-y-/ türemesi:

Ünlüyle biten bir sözcüğe ünlüyle başlayan bir ekin doğrudan gelmesi mümkün değildir. Dil, bu duruma çözüm olarak mevcut ünsüzlerinden en az çaba kanununa uygun ünsüzü seçmektedir. Bu da “*yarı ünlü*” olarak bilinen /y/’dir (Ercilasun 2000: 219-220). Eserde /y/ türemesinin görüldüğü örneklerden bazıları şunlardır: dâne+y+i (73-06), deva+y+yı (31-02), ‘adl eyle-y-e (05-03), oğuma-y-an (K2-16) vb.

Ekleşmenin Eski Anadolu Türkçesinde ünlü düşmeksizin olduğu görülmektedir (Ercilasun 2000: 225). Eserde bununla ilgili örnekler *içün* ve *ile* edatı ile *i-* fiilinin bazı çekimlerinde görülmektedir: **içün** [benzedügi-y-içün (71-07), gitdügi-y-içün (03-07)], **idi / idi** [ola-y-ıdı (40-03), emse-y-ıdı (101-04)], **idün** [rahm ide-y-idün (41-05)], **ise** [didi-y-ise (19-07), hata-y-ise (66-03)], **ıla / ile** [ğayret odı-y-ıla (96-01), merhamet gözi-y-ile (96-05)] vb.

1.2.1.5.2. /-n-/ türemesi:

Pek çok araştırmacı tarafından *zamir n*’si olarak adlandırılan /n/ ünsüzü (Yılmaz 2012: 2764), iyelik ekleri ve aitlik ekleri ile hâl eklerinin arasına girmektedir (Ercilasun 2000: 221). Ayrıca 3. teklik şahıs zamiri “o” ve işaret zamirlerinden “*bu*”, “*şu*”, “*o*” ile çokluk eki +*Ar* ve yoksunluk eki +*sUZ*’un –ek, Eski Anadolu Türkçesinde analogi sebebiyle dar-yuvarlak ünlülü kullanılmıştır (Karadoğan 2001: 176)- arasına girerek köprü görevi üstlenmektedir. Eserde *zamir n*’si alan sözcüklerden birkaçı şunlardır: anuñ bil+i+n+i (22-07), her cem‘ ara+sı+n+da (101-04), tapu+sı+n+a (94-08), a+n+suz (19-03) vb.

Zamir n’si, ünlü çatışması olmaması sebebiyle yardımcı ses kategorisinde değerlendirilmemektedir (Ercilasun 2000: 221). Eserde zamir n’sinin kullanılmadığı örneklerden birkaçı şunlardır: şu+lar (06-07, 83-05), bu+lar+dan (02-01) vb.

1.2.1.6. Ünsüz İkizleşmesi

Ünsüz ikizleşmesinin eserdeki tek örneği, aşşı “*fayda*”dır: (45-03)’da (asığ (EUTS) > aşşı).

1.2.1.7. Metatez (Göçüşme)

Eserde metatez, bir sözcükte tespit edilmiştir: esirge- > esri- “*korumak*” [esrigedi (33-05)].

1.2.1.8. Ünsüz Uyumu

Eski Anadolu Türkçesinde bazı eklerin tek şekilli olması, ünsüz uyumsuzluğuna neden olmaktadır. Eserde bu duruma neden olan eklerin kullanıldığı sözcükler şunlardır:

+dA (bul. h.e.) [‘āşıkda (22-06), cennetde (99-01)], **+dAn (ayr. h.e.)** [ıraqdan (13-04), ol şon nefesden (97-01)] **-dUm (ggz 1.tşe)** [irişdüm (K1-22), gözüm yaşını akıtdum (19-05)] **-dUñ (ggz 2.tşe)** [dutduñ turağ (48-01), itdün dāl (47-07)], **-dl (ggz 3.tşe)** [bırağdı (11-02), küsdi (18-05)] **-dUr (gen.z. bild. 3.tşe)** [bezemişdür (K1-01), yokdur

(K1-10)] **-dUr (ffye)** [irişdürmedüm (27-04), küsdürüben (18-05)], **-dUKdA (zfe)** [gitdükde (02-02)] vb.

2. ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. Yapım Ekleri

2.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler:

+AK: yanağ **"yanak"** [yanaqlara (K1-09)], tuzak **"tuzak"** [zülfî tuzacağından (04-05)], etek **"etek"** [etegini (14-07)].

+An: oğlan **"genç erkek"** [bu güzel oğlana (32-07)].

+CA: karınca **"karınca"** [karınca gibi (98-04)], kılca **"kıl kadar ince"** [bir kılca kemer (103-06)].

+CAK: gökçek **"güzel"** [gökçek yüz (46-04)], tizcek **"çabucak"** (K1-08).

+de: günde **"her gün"** [biñ yara urur günde (16-04)].

+di: imdi **"şimdi"** (25-05).

+din: öñdin **"önce"** [ölmezden öñdin (100-07)].

+düz: gündüz **"gündüz"** (31-04).

+ıl: kızıl **"kırmızı, kızıl"** [bu kızıl gülleri (03-10)].

+gü: gözgü **"ayna"** (TS III) [gözüğüne (71-08)].

+IAyIn / cIIAyIn: ancılayın (K2-22) **"onun gibi"**, mümlayın **"mum gibi"** (100-02).

+IK: güzellik **"güzellik"** [güzellikde (02-04)], ayrılık **"ayrılık"** (74-02).

+IU: boylu **"boylu"** [bir serv boylu (01-09)], gizlü **"gizli"** (14-03).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde, **+IG** ekinin sonunda bulunan **/-G/** ünsüzü düşmüş ve ekin ünlüsü yuvarlaklaşarak **+IU** olmuştur. Bu durum dönem eserlerinde karakteristik bir görünüm arz etmektedir. Metnimizde istisnai olarak ekin **+II** olarak kullanıldığı bir örnek bulunmaktadır: yüzli **"yüzlü"** [şol gül yüzli (04-01)].

+rA: içre **"içer"** [bağ içre (53-07)], daşra **"dışarı"** [daşra varasın (74-04)], sonra **"sonra"** (63-01).

+rAK: yigrek **"iyice, daha uygun"** (41-01).

+sUz: ansuz **"onsuz"** (23-03), bilüsüzlik **"bilgisizlik, cahillik"** [bilüsüzlik idüp (103-03)].

2.1.2. İsimden Fiil Yapan Ekler

+A-: benze- **"benzemek"** [benzer (22-02)], oyna- **"oyynamak"** [cân oynadı (39-07)].

+I-: diril- **"dirilmek"** [ölü dirildür (38-02)], incel- **"incelmek"** [inceldise (98-04)].

+Ar-: ağar- **"ağarmak"** [gözün çün ağlamağ-ıla ağardı (17-06)], şarar- **"sararmak"** [şararuban (06-06)].

+eT-: gözet- **"gözmek, gözetlemek"** [gözetdüm (16-06)].

+İK- / +UK-: gözü- “*gözükmek*” [gözükmez (16-07)].

+irge-: esirge- “*korumak, esirgemek*” [esirge beni (59-04)].

+IA-: gözle- “*gözlemek*” [gözleyüben (22-04)], yarala- “*yaralamak*” [yaraladı (16-02)].

+sA: susa- “*susamak*” [kan yudaram susasam su yirine (92-03)].

+I-: sakın- [< sak “*uyanık, tetikte*” (Korkmaz 2014: 175)] “*sakınmak*” [sakınur-ıdum (27-03)], kuru- [< kūr “*kuru*” +u- (Gülensoy 2007: 576)] “*kurumak*” [kurutmasaydı (83-04)].

2.1.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri

2.1.3.1. Fiilimsiler

2.1.3.1.1. İsim-Fiiller (Mastar):

-mA: *kirişme-y-ile* (62-02), *ditreme dutar* (K2-07), gönülümü *yağma* kılan (39-01).

-mAK / -mAG: söz *açmağ* (K2-17), *şormağ* (02-10), gönül *virmeğ* (99-06), *yanmağ* (68-02).

-(y)Iş / -(y)Uş: *bilişe* (16-05), bir *gülüş-ile* (16-05).

-dUK³: “*Ṭağlar aşduğı miñnet denizin geçdüğü Ferhād-veş kan içdüğü şîrîn tudağından mıdur*” (04-07).

2.1.3.1.2. Sıfat-Fiiller (Partisip):

-mIş: *nazar kılmış* kişi (84-06).

-dUK: süsen dilin *uzatduğı* (03-18), *sevdüğümü* (55-01), *ağladuğuma* (19-06).

-Asl: ol yaşı uzun *olasıya* diñ (67-05), *ğuşsa yirem yiyesi* yirine 92-03).

-An: ol genc üstüne *oturanuñ* (K2-14), gül gibi beni *güldüren* gülden etegin *ṭolduran* (04-02), *kaṭreyi gevher eyleyen* (10-05).

-Ar: “*La`l-i lebinden aḳar çeşme-i ḥayvāna baḳ/ Gün yüzine gölge_ider sünbül-i reyḥāna baḳ*” (32-01), *ḳulağın dutar sözüme dānedür* (37-02).

-(I)r / -(U)r: “*su`ālüm çoḳ-durur fırsat elüme girür olsa*” (40-05), “*bul bu bilür eri ki `aṭā ḳıymetin bile*” (87-02), *ne var nergis gözünñden esrür olsa* (77-03).

-mAz: *işitmeze* gel urma sözümi (13-06), *şolmaz yüzi gülzārı var* (25-01).

2.1.3.1.3. Zarf-fiiller (Gerundium)

-AndA: “*Dilber olanda gerek mevcüd ola*” (50-04).

-(y)IcAK: “*Bu nebata baḳıcak* gözüme şîrîn görünür” (03-03), “*Güzelleri gönül göricek nice ḳaymasun*” (62-02).

-(y)IncA: “*Sanuram cevritdüğince luṭf ider*” (54-05).

-(y)IcAGAz: “*Sevdüğümü dilber meni iḳrāra getürdi / İşidicegez sevgümü inkāra getürdi*” (55-01).

³ İşlek bir sıfat-fiil eki olan –dUK, Eski Anadolu Türkçesinde nadiren –mAK anlamı ile mastar göreviyle kullanılmıştır (Gülsevin 2011: 122).

-(y)AlI: “Yüzün güline nazār *kılalı* bu nergisümün/ Ağı ḥased iledür dün ü gün qarasına” (17-03), “*Düşeli* gönül göz ü kaşına /Furşat bulmaz başın kaşına” (67-01).

Ekin, sonundaki ünlüsünün düşüp “*Görmeyelden* gözüm döker ḫanı” (58-01), ayru *düşelden* (102-09) ve kār *idelden* (76-05) sözcüklerinde *-Al* şeklinde ve üzerine ayrılma hâli eki olarak kullanıldığı görülmektedir.

-mAdIn: “Her kim şunarsa *saklamadın* elini güle/ Mecrūḥ ider-ise elini ḫār yiridür” (86-04), “Ne eksile ki kara sine *girmedin* öñdin/ Şol aq sīneḡe doḫına bu kara sīne” (17-02).

-dUKdA: “Kim geldi bu maḫāma ki biḡ dürlü derd-ile/ *Gitdükte* işi nale vü vā ḥasretā degül (K02-02).

-mAzdAn öñ(din): “Begüm Dehhānīye *ölmezden öñdin* / Ṭapuḡa irmegün imkānı yok mı” (100-07).

-ken: “Süci üçüben rahmetün umaram/ Ağı yudar-*iken* nibāt isterem” (15-06).

-(y) V: “*Ağlayu* giderem arduma baḫuban direm/ Yine ayırdı beni yardan Allāh dirṡḡ” (92-05), “Dehhānī yār içün *çekeḡör* ḫahrını ilün” (88-06), “İrmesün bülbül eli gül eteḡine *diyü* şāḫ/ Gör dikenden nice çevresine perçin urdı” (85-03), “Yā Rab ol ḫūrī peri mi ya melek/ Kim *ḫarara* yandı hecrinde[n] yürek (12-01), “Şoraram *eydivirün* baḡa bilinden nişan/ Kimsene bilmez bunu işbu müsemmer kimün” (38-04).

-dUKCA: “Diri *olduḡça* ben ḫuluḡ işidesin eyā şāhum/ Senün medḫünle ṭolduram niçe defterle dīvānı” (K1-26), “Gerḡi gül eyler i cān lāle vücüdüm ‘adem/ Yaḡaḡı rengini *gördüḡçe* ser-efgende gider” (20-04).

-(y)Up: “*İşidüp* aduḡı şāhum sefer kıldum bu iḡlīme” (K1-22), “Çāvüş bigi serv eline *alup* nacaḡ” (01-06), “*İñileyüp* dimedüm āḫ bu ḡançer kimün” (39-05), “Aceb ne siḫ *okıyup* seḡer yili ürđi” (102-02).

-(y)UbAn: “*Şararuban* ḫamu yapraḡ bigi kara yirde”(06-06), “Vedā‘-ı bāḡ *idüben* şöyle uralum āḫı” (06-04).

-UbAn’ın genişletilmiş şekli olan *-UbAnI*, “-ArAk” anlamıyla kullanılmıştır: [Miḫrāba yüzüm urubanı rabbenā direm (13-03)] ve “-InCA” [Ay yüzün görübeni maḡribe şermende gider (20-03)], [Güli görübeni süsen ki dilini uzadur (79-04)] .

-(y)UbAnIn: “Şol itdüḡi cefālarına *uşanubanınI*/ İnşāfa gelse olsa peşīmān yiri-durur” (05-02), “Gözünḡi *görübenin* ḫanda biterse bādām/ Hem lebünḡden ḫacil olur eriyüpdür şekker” (09-03).

2.1.3.2. Fiilden İsim Yapan Diğer Ekler

-CAK: ṭaḡlacaḡ (37-07).

-G: baḡlasa (64-09).

-GU: sevgümi (55-01).

-(I)m: *yarım* yolda’ken (19-05).

-(I)n / -(U)n: *şatun* aldıḡ (24-03), tütüninden (43-02).

-(I)ş / -(U)ş: baḡışla (74-05), bilişünḡi (74-01), bir gülüş-ile (16-05).

-(A)K: budakda (60-02), *turağ* dutduñ (48-02), bu *uzağ* yol (92-04), dilegüm (K1-24).

-(U)K: *açuk* yüzlü-y-iken (85-04), yüregi *delükler* (09-04).

-I: *kızıl* mey-ile (06-03).

-mA: bu *düzme* şüret-ile (K2-07), bir *kirişmeyle* (49-04).

-T: öğüt (37-06).

-V: öte (15-03), dağı (17-06), *koğusu* (51-05), ölüyi (60-01).

-(y)Icl: luğ idicidür (41-05), *kan dökici* (74-06).

2.1.4. Fiilden Fiil Yapan Ekler

-(I)t-: ağıtdum (19-05), eyitsen (48-05), *uzatduğı* dilin (03-18), benzedür (10-06), yüzün kızartdı (32-04).

-Ar-: çıkarurlar (02-06), gideren (28-06).

-Ur-: geçürme (K1-08), yitüre (26-06), irürgil (15-05).

-dUr-: indürmezüz (73-02), yandura (14-03).

-er-: yüz *dönderme* (65-07).

-(I)l-: bükildi (47-05), dizilür (09-01), *katılan* (82-03), düzüleli (91-02).

-(I)n-: bulunmaz (53-01), görünmez (03-20), *kul idinesin* (07-07), şalınsa (10-02), bezenmişdür (K1-06).

-(I)ş-: bulaşdı (102-04), dutışısar (99-08), irişdi (06-01), şolaşdı (40-01).

-y-: koyup (62-06).

2.2. Çekim Ekleri

2.2.1. İsim Çekim Ekleri

2.2.1.1. Çokluk Ekleri

+IAr

kaşlaruñ (02-04), şu *şehlâ gözler* (02-04), yadlara (16-05), *hüblar* (38-01), güzeller (39-02), güller (40-06), *çäreler* (62-07) vb.

Eski Türkçe döneminde kullanılan çokluk eklerinden olan *+Ar*'ın Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde de kalıplaşmış birkaç sözcüğe çokluk anlamı kattığı görülmektedir. Divan'da ise sadece *oğlan* sözcüğünde kullanılan ekin, "Şehre meger kim bugün bir güzel *oğlan* gelür" (33-07) mısraında da görüldüğü üzere çokluk anlamını anlaşılmaktadır.

2.2.1.2. İyelik Ekleri

1.teklik kişi: +(U)m: *kağlüm* (02-07), *gözüme* (03-03), *cānum* (05-04), 'ağlumı (49-02).

2.teklik kişi: +(U)ñ: *senüñ yüzüñ* bigi (K1-20), *lebünji* (24-06), *ğamzenj* (56-04), *vuşkatuñ* (13-04).

3.teklik kişi: +I, +sl: *derdine* (58-05), 'ışk yolına (61-05), *nicesi* (68-03), *şafası* (88-01).

1.çokluk kişi: +(U)mUz: ‘aqlumuz (10-04), gözümüze (47-01), ‘ömrümüz (70-02), kanumuz (95-03).

2.çokluk kişi: +(U)ηUz: kamuñuz (61-02).

2.2.1.3. Hâl Ekleri

Yalın Hâli: Eksiz olan yalın hâl, isim kök ve gövdelerinin yanı sıra çokluk ve iyelik eki almış isimlere de gelebilmektedir: şikâyetüm (13-02), felek (22-04), kuşlar (01-08), halk (74-03).

İlgi Hâli: Metinde ilgi hâli her zaman dar-yuvarlak ünlülü olarak +uη ve +nUη şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca ekli olduğunda belirtili, eksiz olduğunda belirtisiz isim tamlaması kurabilen ekin, metinde her iki şeklinin de kullanıldığı örnekler bulunmaktadır:

+(n)Uη: *senüη* ‘ahdüη (02-07), *ķumrınunη* içi (10-07), *ķirpüginünη* oķlarından (12-04), *hicranunη* odı (34-04).

İlgi hâli ekinin sonunda bulunan /-η/, 1. şahıslarda “ben” ve “biz”deki /b/’nin etkisiyle, dudak ünsüzü /-m/’ye değişmiştir ve ek, +Um şeklini almıştır: benüm gönjüm (20-01), bizümle (70-01).

+Ø: gönjüm+Ø kuşu (04-05), dilberün *ayağı*+Ø tozın (36-01), *gözüm*+Ø yaşını (83-04).

Belirtme Hâli: Belirtme hâli, metnimizde ünlüsü her zaman düz-dar olan +(y)I ve +n ekinin yanı sıra eksiz (Ø) olarak da kullanılmıştır:

+(y)I: Dehhâniyi (07-07), ol *meysi* (73-07), her *halkayı* (78-03), bu *sevdayı* (99-07), cihâni (14-03).

+n: “Dehhânî yâr ayağına *cânın* kıılır nişâr” (01-12), “Boyuñı başdan ayağa gör perişan *niyyetin* (80-07), “Aç ol genc-i rahmet *ķapusın* baña” (15-02).

+Ø: “Ķumrınunη içi acıyup *dozt*+Ø nideyin aydur uş” (10-07), “Mihrâba *yüzüm*+Ø urubanı *rabbenâ* direm” (13-03), “Eger *başum*+Ø diler-ise virem aña der-ħâl” (60-04).

Yönelme Hâli: Eserde kullanılan asıl yönelme hâli eki +(y)A’dır. Ayrıca bir örnekte kalıplaşmış olarak +GA eki tespit edilmiştir.

+GA: özgeye (08-02), özgeler (44-02).

+(y)A: yüzüne (11-06), hâlüme (14-04), ma’şükına (22-06), şahrâya (03-06), ölüye (28-02).

Bulunma Hâli (+dA): Ekin ünlüsü her zaman tonludur. şuda (12-07), ‘aşıķda (22-06), cânumda (48-01), içümde (49-05), iki ‘âlemde (51-01).

Ayrılma Hâli (+dAn): Ekin ünlüsü her zaman tonludur. ıraķdan (13-04), ğuşşadan (23-04), gözüm yaşından (27-02), şatlu dilden (49-02), yirinden (62-02).

Vasıta Hâli: Eserde vasıta hâli için, *ile*’nin ekleşmiş şekli olan +(y)IA ile ekleşme sürecinin devam ettiği +(y)IIA ve +n kullanılmıştır.

+(y)IA: söziyle (K1-17), ħasret yaşıyla (54-02), bizümle (70-01), anuñla (84-06).

+(y)IA: +(y)IA, *ile* edatından ekleşmiş vasıta hâli ekidir. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait metinlerde, edatın tamamen ekleştiği örnekler bulunmaktadır. Edatın ünlü uyumuna uyarak /la/ya değişmesi, bağlandığı sözcüğün tonsuz ünsüz ile bitmesi durumunda onu tonlu ünsüze değiştirmesi ve bağlandığı sözcüğün ünlü ile bitmesi durumunda ise araya /y/ yardımcı ünsüzünü alması, ekleşme sürecinin henüz tamamlanmadığını göstermektedir. Bu durumun metnimizdeki örneklerinden bir kaçışunlardır: vaşlı-y-ıla (08-03), cān-ıla (11-01), ağlamağ-ıla (17-06), cevrün-ile (47-07), bade-y-ile (79-01).

+n: kezin (47-04).

Eşitlik Hâli (+CA): bunca kadeh (10-02), halvetce (07-03), niçe (52-03), nice (57-04).

Yön Gösterme Hâli (+rA): sonra (63-01), nere (18-04), bāğ içre (53-07).

2.2.1.4. Aitlik Eki: +GI: şafhasındağı (65-02).

2.2.1.5. İsimlerde Soru: ml

Eski Anadolu Türkçesinde soru edatının ünlüsü her zaman düz-dardır. Metnimizde de bu kural korunmuştur:

“Aceb ağan şu mı cüllāb *mıdur* ya Kevser” (03-11), “Yā Rab ol hūrī peri *mi* ya melek” (12-01).

2.2.2. Fiil Çekim Ekleri

2.2.2.1. Şahıs Ekleri

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan şahıs zamiri ve iyelik kökenli şahıs eklerinin (Şahin 2015: 61) yanı sıra Türkçenin ilk yazılı eserlerinden itibaren takip edebildiğimiz ve varlığını hep çekim eki olarak sürdüren emir kipi, her şahıs için ayrı bir eke sahip olduğundan ayrı bir şahıs eki kategorisinde değerlendirilebilir (Ergin 2012: 304 ve Akar 2018: 165).

2.2.2.1.1. Şahıs Zamiri Kökenli Şahıs Ekleri:

1. Teklik Şahıs Eki: -vAm [isteyevem (89-06)], **-Am** [varmayam (89-05), bilmezem (03-11)].

2. Teklik Şahıs Eki: -sln [bezemişsin (01-16), urasın (48-06)].

3. Teklik Şahıs Eki: Ø [gelmez-Ø (49-02), ölür-Ø (53-04)].

1. Çokluk Şahıs Eki: -Uz [āvāre olmuşuz (70-03), olısaruz (72-04), indürmezüz (73-02)].

3. Çokluk Şahıs Eki: -IAr [baş çıkarurlar (02-06), gulğul iderler (03-13)].

2.2.2.1.2. İyelik Eki Kökenli Şahıs Ekleri:

1. Teklik Şahıs Eki: -m [şorsam (41-05), getürdüm (56-04)].

2. Teklik Şahıs Eki: -ŋ [dimedün (30-07), ırak olsaŋ (48-01)].

3. Teklik Şahıs Eki: -Ø [‘azīz oldı-Ø (K1-04), kaṭ‘ itdi-Ø].

1. Çokluk Şahıs Eki: -K [bildük (24-01), şatun aldük (24-03)].

2. Çokluk Şahıs Eki: -**ηUz** [‘ayb kıldunuz (61-02)].

3. Çokluk Şahıs Eki: -**IAr** [bī-çāre kıldılar (62-07), didiler (07-04)].

2.2.2.1.3.

3. tip şahıs ekleri olarak da değerlendirilen emir kipinin çekiminde kullanılan şahıs ekleri, emir kipinin çekimi ile ilgili değerlendirme bölümünde verilecektir.

2.2.2.2 Şekil ve Zaman Ekleri

2.2.2.2.1. Haber Kipleri

2.2.2.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman ekinin ünsüzü her zaman tonlu /d/, ünlüsü ise 1. ve 2. şahıslarda her zaman dar-yuvarlak /U/, 3. şahıslarda her zaman düz-dar //dır.

1. Teklik Şahıs Eki: -**dUm** [sefer kıldum (K1-22), inşāfa geldüm (15-07)].

2. Teklik Şahıs Eki: -**dUη** [gönlümü aldun (30-01), didün (37-07)].

3. Teklik Şahıs Eki: -**dl** [şormadı (38-05), gördi (39-04)].

1. Çokluk Şahıs Eki: -**dUK** [bildük (24-01), bulınduk (53-02)]

2. Çokluk Şahıs Eki: -**dUηUz** [‘ayb kıldunuz (61-02)].

3. Çokluk Şahıs Eki: -**dIIAr** [bī-çāre kıldılar (62-07), didiler (07-04)].

2.2.2.2.1.2. Duyulan Geçmiş Zaman

Duyulan geçmiş zaman için eserde ünlüsü her zaman düz-dar olan -*mİş* ve -(y)Up dUr(U)r kullanılmıştır.

-**mİş**:

1. Teklik Şahıs Eki: -**mİşAm** [boynum egmişem (30-05), hayrān olmuşam (35-01)].

2. Teklik Şahıs Eki: -**mİşsIn** [bezemişsin (K1-16)].

3. Teklik Şahıs Eki: -**mİş** [eşer itmiş (22-02), nazār kılmış (84-06)].

1. Çokluk Şahıs Eki: -**mİşUz** [āvāre olmuşuz (70-03)].

-(y)Up dUr(U)r:

3. Teklik Şahıs Eki: -(y)Up dUr(U)r: Cennet olup-durur (K1-11), eriyüpdür (09-03), olupdur (09-04)

2.2.2.2.1.3. Geniş Zaman

Eserde geniş zaman için -Ar, -(I)r/-(U)r ve Eski Anadolu Türkçesinde istek kipi eki olan -Eski Türkçedeki -GA (-GAy) ekinden gelen-, -A kullanılmıştır.

-Ar, -(I)r/ -(U)r

1. Teklik Şahıs Eki: -ArAm “*Çan yudaram ğuşşa yirem āh kim/Baņa budur dün ü gün içmek yimek*” (12-06). **-(I)rAm/-(U)rAm** “*Şanuram cevritdügince luş ider*”(54-05), “*Yire deper görürem dāyima ehl-i hüneri*” (34-01).

2. Teklik Şahıs Eki: -ArsIn, -(I)rsln/ -(U)rsln “*Gen beni oda yakarsın geh yakarsın yadlara*” (68-03), “*Gelürsin geçersin güneş bigi tiz*” (47-03)

3. Teklik Şahıs Eki: -Ar, -(I)r/-(U)r “*Ol şanem gönjüme cefā eyler/Hoş gelür şanuram vefa eyler*” (42-01), “*Kuşlar nevāda çeng çalar el urur çenār*” (01-08).

-(y)A

1. Teklik Şahıs Eki: -(y)Am “*Ben nice istemeyem vaşlın anuñ*” (51-04), “*Baņa ne gelse iy şanem senden/Hoş gelür şanma uşanam senden*” (66-01)

2. Teklik Şahıs Eki: -(y)AsIn “*Şanasın binersin burāk iy firāk*” (48-03).

3. Teklik Şahıs Eki: -(y)A “*Hür u peri ay u gün öpüp ayağın dura*” (18-04), “*Taħammül itmeye hergiz bu derde taş-ıla taş*” (69-07).

3. Çokluk Şahıs Eki: -(y)AIAr “*Kirpüğünüñ oklarından bulalar/Yarsalar Bağrumı biñ kanlu yilek*” (12-04).

2.2.2.2.1.4. Şimdiki Zaman

Metnimizde şimdiki zaman için müstakil bir ek bulunmamaktadır. İstek kipi eki -A ve -(V) *turur* yapısı, şimdiki zaman fonksiyonuyla kullanılmıştır.

-(y)A

2. Teklik Şahıs Eki: -(y)AsIn “*Şāhā beni fürkat odına niçe yakasın*” (74-01).

3. Çokluk Şahıs Eki: -ArIAr “*Bülbül ü kırmızı bugün gülgül iderler ki Hudā*” (03-13).

-(V) turur

2. Teklik Şahıs Eki: -(V) durursın “*Dāyim bahārı göre durursın ki güz dutar*” (61-04).

2.2.2.2.1.5. Gelecek Zaman

Metnimizde gelecek zaman için, Eski Anadolu Türkçesinin en işlek gelecek zaman eki olan -(y)IsAr (Gülsevin 2011: 100 ve Şahin 2015: 65) ile istek kipi eki -(y)A kullanılmıştır.

-(y)IsAr

1. Teklik Şahıs Eki: -(y)IsArAm “*Nice idiserem fiğān iy gönül*” (45-01)

3. Teklik Şahıs Eki: -(y)IsAr “*Hüsnüñ bağında kalmaysar pāyidār gül*” (81-04), “*Yoluña Dehhāni bir gün öliser*” (12-07)

-(y)A

1. Teklik Şahıs Eki: -(y)Am“*Dehhāni inanma yine gelem didi-y-ise*” (19-07), “*Bu derd-ile ölür-istem ayruğa varmayam*” (89-05)

2. Teklik Şahıs Eki: -(y)AsIn “*Bu düzme şüret-ile nicesi er olasin*” (K2-07), “*Ne menzile iresin kim bu ğaflet/Yoluñı bağlamışdur pış u pesden*” (97-08).

2.2.2.2.2. Tasarlama Kipleri

2.2.2.2.2.1. İstek Kipi: -A

1. Teklik Şahıs Eki: -(y)Am “Şöyle *yanam* micmerinde ‘ışkınınu” (50-03), “Ġarīb ü ‘āşık u müflis ‘aceb niçe *yürüyem* (14-02).-**(y)Aylın** “Nicesi *dutmayayın* hükmi dil-rübā buyurur” (60-04), “Kımrınınu içi acıyup dost *nideyin* aydur uş (10-07). -**(y)AvAm** “Nice ayakdan düşüp *isteyevem* anı” (89-06).

2. Teklik Şahıs Eki: -(y)AsIn “N’ola bir kezin elüme *giresin*” (47-04), “N’ola derdlü gönlüme sen *kılasın* devā gönülden” (44-01).

3. Teklik Şahıs Eki: -(y)A “Zinde nite *olmaya* çeşme-i hayvān gelür” (33-04), “Şehā Dehānīnün maşşūdī oldur/Yoluña *oynaya* ol baş u cānı” (56-05), “Uşlu midır ol kişi ki saña *vire* gönlün” (74-03)

1. Çokluk Şahıs Eki: -(y)AIUm “Vedā‘-ı bāğ idüben şöyle *uralum* āhı/Ki ayva benjini oddan çü za‘ferān *idelüm*” (06-04).

3. Çokluk Şahıs Eki: -(y)AIAr “Gelicek ağzın açsun kim *ideler* taşdıķ” (83-05)

2.2.2.2.2.2. Gereklilik Kipi

Metnimizde, örneğine sadece 3. teklik şahsın çekiminde rastlanan gereklilik kipi için -*mAGA* gerek yapısı kullanılmıştır.

3. Teklik Şahıs Eki: -mAGA gerek “Heves iden yüzini *görmege gerek* ki yana” (64-06).

2.2.2.2.2.3. Şart Kipi

1. Teklik Şahıs Eki: -sAm “Eger bu hālümü *şorsam*” (41-05), “*Benzedürsem* gözünü nergise” (26-05).

2. Teklik Şahıs Eki: -sAn “N’ola biz kula dağı luř-ıla *kılsañ* nazarı” (34-03), “*Derlesen* hoş dizilür” (09-01).

3. Teklik Şahıs Eki: -sA “İnşāfa *gelse* olsa peşīmān yiri-durur” (05-02).

3. Çokluk Şahıs Eki: -sAIAr “*Yarsalar* bağrumı” (12-04), “Her ne ki *itseler* ne hāta” (82-04).

2.2.2.2.2.4. Emir Kipi

2. Teklik Şahıs Eki: -Ø “*Şanma* ki senden özgeye ben mācerā direm” (13-02). -**GII** “Bu dirlik-ile *ölmegil*” (K2-05), “*Oturmağıl* şurugel” (06-07).

3. Teklik Şahıs Eki: -sUn “Kāfir *olmasun* benüm tegin delü” (23-03), “Kerem kıil imdi Dehānī güler yüzün *görsün*” (59-06).

2. Çokluk Şahıs Eki: -(U)ñ “*Şanmañ* anuñ varam işigini maķām idem”(08-04), “Hāzān irişdi *gelün* ‘işret-i hāzān idelüm” (06-01). -**(u)ñUz** “Gönlüm alanı *eydüñüz* kanı” (58-01), “Bāğ gülünü tamām *saçuñuz* ayağına” (33-02).

2.2.3. Ek-Fiil

2.2.3.1. İsimlerde Ek-Fiil

Metinde isimlerde ek-fiil çekimlerinin sınırlı sayıda olması sebebiyle –en çok örneği olan çekim, geniş zaman 3. teklik şahıstır- her şahıs, örnekleri ile ayrı ayrı verilmiştir. Metinde hikâye ve rivayetin örneğine sadece 3. teklik şahısta, şart kipinin örneğine ise 2. ve 3. teklik şahısta rastlanmıştır. Eserde, bu üç çekime kıyasla geniş zamanın 3 teklik şahıs ile 1. çokluk şahıs çekiminin örneği, daha çok kullanılmıştır, diyebiliriz..

2.2.3.2.1 Hikâye

3. Teklik Şahıs Eki: +Idl “Bizüm-ile birliği var-ıdı yaruñ” [hikâye 3.tşe), (21-06)].

2.2.3.2.2. Rivayet

3. Teklik Şahıs Eki: +Imlş Gerçek-imiş [rivayet 3.tşe), (07-01)], yalan-ımış [rivayet 3.tşe), (24-01)], belâyimiş [rivayet 3.tşe), (99-06)].

2.2.3.2.3. Şart

2. Teklik Şahıs Eki: +isen er-isen [şart 3.tşe), (37-07)].

3. Teklik Şahıs Eki: +IsA Şikâyetüm var-ısa [şart 3.tşe), (13-02)], yoğ-ısa [şart 3.tşe), (48-02)], yok-ısa [şart 3.tşe), (66-06)], haṭā-y-ise [şart 3.tşe), (66-03)], **+sA** yoksa [şart 3.tşe), (22-06)].

2.2.3.2.4. Geniş Zaman

1. Teklik Şahıs Eki: +Am Bir müsteḥakkam [geniş zaman 1.tşe) (15-02)], bülbülem [geniş zaman 1.tşe) (30-02)], **+Um** hem-demüm [geniş zaman 1.tşe) (92-02)].

2. Teklik Şahıs Eki: +sln kandasın [geniş zaman 2.tşe) (30-02)], **+UñdUr** senüñdür [geniş zaman 2.tşe) (101-06)].

3. Teklik Şahıs Eki: +dUrUr kıanı-durur [geniş zaman 3.tşe) (15-02)], ḥayrān-durur [geniş zaman 3.tşe) (02-06)], **+Ø** bilinde zeri var+Ø [geniş zaman 3.tşe) (22-07)], **+dUr** dīvānedür [geniş zaman 3.tşe) (12-06)].

1. Çokluk Şahıs Eki: +Uz zeber-destüz [geniş zaman 1.çşe) (73-03)].

2.2.3.2. Çekimli Fiillerde Ek-Fiil

2.2.3.2.1. Hikâye

Metnimizdeki hikâye çekimlerinde *i-* fiilinin tamamen düştüğü, korunduğu ve ekleşme (düşme) eğiliminin sürdüğü -bunu kip ve zaman ekleri ile *i-* fiili arasına giren yardımcı sestem anlamaktayız- örnekler tespit edilmiştir. Hikâye birleşik çekiminin örneklerinden birkaçı şunlardır:

İşidürdüm [(geniş zamanın hikâyesi 1.tşe), (K1-23)], *didür-idi* [(görülen geçmiş zamanın hikâyesi 2.tşe), (07-07)], *ola-y-ıdı* [(isteğin hikâyesi 3.tşe), (40-03)], *olmasa-y-ıdı* [(şartın hikâyesi 3.tşe), (71-09)], *bulayduñ* [(isteğin hikâyesi 2.tşe) (03-12)].

2.2.3.2.2. Şart

Metnimizde şartlı birleşik çekimlerde *i-* fiilinin tamamen düşüp ekleştiği –bu esnada bazı çekimlerde yardımcı ünsüzün kullanılmadığı örnekler de vardır- ve korunduğu örnekler tespit edilmiştir. Şartlı birleşik çekimin örneklerinden birkaçı şunlardır:

oķ urmadısa [(görülen geçmiş zamanın şartı 3.tşe), (K1-05)], *inanmazsan* [(geniş zamanın şartı 2.tşe), (K1-11)], *da'vı kılduğ-ısa*⁴ [(görülen geçmiş zamanın şartı 2.tşe), (53-02)], *kızarsa* [(geniş zamanın şartı 3.tşe), (77-04)], *faķır oldısa* [(görülen geçmiş zamanın şartı 3.tşe), (94-08)], *istersen* [(geniş zamanın şartı 2.tşe), (K1-07)], *görür-ise* [(geniş zamanın şartı 3.tşe), (29-05)] *didilerse* [(görülen geçmiş zamanın şartı 3.çşe), (62-04)] [(geniş zamanın şartı 3.tşe).

Sonuç:

Hoca Dehhânî'nin, Divan'ının bulunmasıyla birlikte yaşadığı yüzyıl ile ilgili tartışmalar son bulmuş ve 14. yüzyılda yaşadığı kesinleşmiştir Divan'daki şiirleri muhteva açısından değerlendirildiğinde, din dışı konularda yazdığı şiirleri ile adından söz ettiren şairin şiirlerinde dinî-tasavvufî, bireysel ve toplumsal konulu ifadeler de yer verdiği görülmüştür.

Farsça bir Şehnâme yazacak kadar Farsçaya hâkim olmasına rağmen Divan'ını Türkçe ile kaleme alması, onun Beylikler Dönemi sanatçıları ile aynı görüşte olduğunu kanıtlar niteliktedir. Anlatımını sıklıkla yabancı unsurlara başvurmak yerine deyim, atasözü, kalıp ifadelerle güçlü ve zengin kılması, yine onun, devrinin Türkçecilik akımına kayıtsız kalmadığı anlamına gelmektedir. Divan'ındaki 2 kaside ve 97 gazelinin yanı sıra daha önce yayınlanan 7 gazeli ve beşerî aşktan dinî-tasavvufî konulu şiirlere kadar konu yelpazesinin genişliği, Dehhânî'nin Türkçe ile nitelik ve nicelik bakımından kudretli eserler vücuda getiren bir sanatçı olduğu anlamına gelmektedir.

Divan'ının yaşadığı yüzyılı kesin olarak ortaya koyduğu Dehhânî'nin, dil özelliklerinin de bu durumu destekler mahiyette olduğu gerek ses bilgisel gerek şekil bilgisel özelliklerle bu çalışmada dikkatlere sunulmuştur.

Metinde görülen ses bilgisel özellikleri ana hatları ile şöyle özetleyebiliriz: Kalınlık-incecik uyumunun çok güçlü olması, buna karşın düzlük-yuvarlaklık uyumunun çeşitli sebeplerle bozulmuş olması; söz başındaki /b-/lerin neredeyse tamamının /v-/ye değişmiş olması⁵, ön seste bulunan /t-/ > /d-/ değişimindeki durumun karışıklık göstermesi⁶, /k-/ > /g-/ değişiminin Türkiye Türkçesi ile eşdeğer olması, /k/ > /h/ değişiminin Türkçenin kuralları gereği sadece söz içi ve sonunda görülmesi, /h/ > /G/ değişiminin sınırlı sayıda sözcükte görülmesi –metnimizde bu ses olayı sadece yalnız “yalnız” (K2-24) da görülmektedir⁷ söz başında ünlü düşmesinin seyrek görülüyor olması -*yuķı yumazam* (78-02) bu durumu destekler niteliktedir- ve tek şekilli eklerden kaynaklanan ünsüz uyumsuzluğu (Korkmaz 2013: 91-94) tespit edilen durumlardır.

Metinde görülen şekil bilgisel özellikleri ise şu şekilde özetleyebiliriz:

⁴ Eski Anadolu Türkçesinde 2. teklik şahıs ekinde /h/ kullanılmaktadır. Bu kural eserimizde de devam etmiştir. Fakat bu örnekte /g/ ünsüzü, /h/ yerine kullanılmıştır. Beyitin devamı da bu yapının görülen geçmiş zamanın şartı olduğunu doğrular niteliktedir: “Ne da'vı kılduğ-ısa şāhum anda bulınduğ/ Ne 'ahd itdün-ise biri sende bulunmaz” (53-02).

⁵ Metinde bu duruma aykırı tek kullanım, *ısbāt bire* (bir- “vermek”) (03-18)'dir.

⁶ Karışıklık ifadesinden kasıt; sesin korunması, değişmesi veya ikili kullanımları sergileyen örneklerin varlığıdır.

⁷ Sözcük, (K2-24) nolu beyitte *yalğuz*, (22-08) ve (88-02) nolu beyitlerde *yalhuz*; (28-06) ve (52-04) nolu beyitlerde *yaluñuz* şeklindedir.

Metin, yapım eklerindeki çeşitlilik ile de dikkat çekmektedir. Yapım eklerini, dönemin kuralı hâline gelen her zaman düz ve her zaman yuvarlak kullanılan ekler bakımından değerlendirdiğimizde, düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı sonuç doğuran bu durumun eserde kemikleştiği görülmektedir. Eserde her zaman düz veya yuvarlak yazılan eklerden birkaçı şunlardır: Sonundaki /G/ ünsüzünün düşmesi sebebiyle ünlüsü yuvarlak yazılan isimden isim ve sıfat yapan ek, +/U ve bu ekin “yoksunluk” anlamı katan şekli olan ek, +sUZ, olarak kullanılmıştır. Sadece “şol gül yüzli” (04-01) örneğinde, bu kuralın bozulduğu tespit edilmiştir. Sıfat-fiil eklerinden -dUK, zarf-fiil eklerinden -(y)Up, -(y)UbAn ve -(y)UbAnIn, fiilden isim yapan eklerden -(U)K, fiilden fiil yapan eklerden -(U)r ve -dUr, ünlüsü her zaman yuvarlak olan eklerdendir. Buna karşılık fiilden isim yapan eklerden -/cl, sıfat-fiil eklerinden -mIş ve zarf-fiil eklerinden -(y)IncA, her zaman düz ünlülü ekler arasındadır.

İsim çekim ekleri: İyelik eklerinin ünlüleri, 1. ve 2. şahıslarda dar-yuvarlak, 3. teklik şahısta düz-dardır -eserde 3. çokluk şahsın örneği bulunmamaktadır-. İlgî hâli eki dar-yuvarlak ünlülü olarak +uŋ ve +nUŋ, bulunma ve ayrılma hâli eki tonlu ünsüz /d-/ ile kullanılmıştır. Belirtme hâli +(y)l, +n ve Ø (eksiz belirtme) ile karşılanmaktadır. Yön gösterme eki +rA'nın birden fazla örnekte görülmüştür. Eski Türkçe döneminden beri kullanılan vasita hâli eki +n, kalıplaşarak eklendiği sözcüğe zaman zarfı fonksiyonu katmıştır [kezin (47-04)] (Korkmaz 2013: 95-96).

Fiil çekim ekleri: Haber kiplerinden görülen geçmiş zamanın eki 1. ve 2. şahıslarda dar-yuvarlak, 3. teklik şahısta düz-dar ünlülü; duyulan geçmiş zamanın eki bütün şahıslarda düz-dar ünlülüdür. Geniş zaman⁸ için -Ar, -(l)r/-(U)r ve asıl fonksiyonu istek olan -A; gelecek zaman için Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik eki -/sAr ve istek eki -A kullanılmıştır. Dilek kiplerinde şart kipi için -sA, istek kipi için -A, emir kipi için her şahsa ayrı ek kullanılmıştır (Korkmaz 2013: 99-101). Ayrıca metinde sadece 3. teklik şahıs için örneği bulunan gereklilik kipi için -mAGA gerek yapısı kullanılmıştır.

İsimlerde ek-fiilin örneği geniş zaman, hikâye, rivayet ve şart çekiminde; çekimli fiillerde ise hikâye ve şart çekiminde tespit edilmiştir.

Metinde soru edatı her zaman düz-dar ünlülü ml olarak kullanılmıştır (Korkmaz 2013: 101).

Çalışmamızda verdiğimiz örnekler ile yaptığımız değerlendirmeyi yukarıda kısaca özetlemeye çalıştık. Hoca Dehhânî'nin Divan'ında belirlediğimiz ses ve şekil bilgisel özellikler, Beylikler Dönemi'nin (14.-15. yüzyıl) dil özelliklerini -eserde örneği bulunan unsurlar göz önüne alındığında- tam olarak yansıtmaktadır.

⁸ Geniş zamanın olumsuzu -mAz olmakla birlikte bir örnekte -mas olarak [dimes-idi (71-05)] kullanılmıştır.

KISALTMALAR**EUTS:** Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.**MT:** Mantıku't-Tayr**TS III:** Tarama Sözlüğü 3. Cilt.**Çev.:** Çeviren.**ayr. h.e:** Ayrılma hâli eki.**bild.** Bildirme.**bul. h.e:** Bulunma hâli eki.**fiye:** Fiilden isim yapım eki.**ffye:** Fiilden fiil yapım eki.**ggz:** Görülen geçmiş zaman.**iiye:** İsimden isim yapım eki.**sfe:** Sıfat-fiil eki.**tş:** Teklik şahıs.**yön. h.e:** Yönelme hâli eki.**zfe:** Zarf-fiil eki.**1.tşe:** Birinci teklik şahıs eki.**2.tşe:** İkinci teklik şahıs eki.**3.tşe** Üçüncü teklik şahıs eki.**1.çşe:** Birinci çokluk şahıs eki.**3.çşe:** Üçüncü çokluk şahıs eki.**KAYNAKLAR**

AKAR, Ali, (2018), *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.

CAFEROĞLU, Ahmet, (2015), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

DERDİYOK, İ. Çetin, (1994). "Hoca Dehhânî'nin Kasidesine Tematik Bir Bakış", *Yedi İklim*, S.55, s.59-63.

ERCİLASUN, A. Bican, (2000), "Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses". *Hasan Eren Armağanı*, s. 219-225.

ERGİN, Muharrem, (2012), *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım/ Yayım/ Tanıtım, İstanbul.

ERSOY, E. ve Ü. AY, (2015). "Hoca Dehhânî Hakkında Yeni Bilgiler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 15, s.1-26. İstanbul.

ERSOY, E. ve Ü. AY, (2017), *Hoca Dehhânî Divanı*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.

GABAİN, A. Von, (2003), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

GÜLENSOY, Tuncer, (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜLSEVİN, Gürer, (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

GÜNŞEN, Ahmet, (2004), *İpsalalı Ebu'l-Hayr Mevlid (İnceleme-Metin-Dizin)*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

İLAYDIN, Hikmet, (1978), "Dehhânî'nin Şiirleri", **Ömer Asım Aksoy Armağanı** (Canpolat, M., Tezcan, S. ve Onaran, M. Ş.) , s. 137-177. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜZÂDE, M. Fuad (1926). "Selçukîler Devri'nde Anadolu Şairleri Hâca Dehhânî", **Hayat Mecmuası**, S.1, s. 4-5.

KARADOĞAN, Ahmet, (2001), "Eski Anadolu Türkçesinde Yuvarlaklaşan Ekler", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, C. I-II S.44, s. 171-179.

KORKMAZ, Zeynep, (2013), *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

KUT, Günay, (2004), *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C.IV, s. 304-564. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, Hatice, (2015), *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (1976), "Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri", **Türkiyat Mecmuası**, C. 18, s. 331-368.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (2012), *Eski Türkiye Türkçesi*, Kapı Yayınları, İstanbul.

TÜRK DİL KURUMU, (2009), *Tarama Sözlüğü III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

YAVUZ, Kemal, (2007), *Gülşehri'nin Mantığı "t-Tayr"ı (Gülşen-nâme)*, C. II, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara.

YILMAZ, Yakup, (2012), "Zamir /n/ si ve /y/ Yardımcı Ünsüz Karışıklığı "Kırklareli'ne mi, "Kırklareli'ye mi?" Demeli?", **Turkish Studies**, S. 7/3, , s. 2761-2777.

MUHİBBÎ'NİN BİR GAZELİNİ ŞERH DENEMESİ

Dr. Efecan KARAGÖL*

ÖZ

Muhibbî, Devlet-i Âliyye'nin onuncu padişahı olan Kanunî Sultan Süleyman'ın şiirlerinde kullandığı mahlasıdır. Klasik Türk Şiiri geleneğine göre şiirler yazıp divan tertip eden Muhibbî, en çok gazel yazan şairlerden bir tanesidir. Muhibbî'nin şiirlerinde aşk, coşku, kahramanlık, tevazu ve tefekkür konuları ön plana çıkmaktadır. O, divanındaki şiirlerinde Klasik Türk Şiiri geleneğinin belirlediği kalıpların dışına çıkmamıştır. Bu çalışmada Muhibbî'nin "bana" redifli bir gazeli klasik (geleneksel) usule göre şerh edilerek şairin şiirdeki hayal dünyası tespit edilmeye çalışılmıştır. Temeli dinî metinlerin tefsirine dayanan şerh usulü, tasavvufî, ilmî ve edebî metinlere de uygulanmıştır. Şerhler, metni iyi anlayan şârihin okuyucunun anlamayacağını düşündüğü hususları açıklamak ve daha iyi anlamasını sağlamak amacıyla metnin belli noktalarını izah etmesi esasına dayanır. Genel olarak tercüme, anlamın ve mazmunların açıklanması, edebî sanatların belirtilmesi gibi farklı yönlerden metne yaklaşılması, klasik şerh metodunun özelliklerindedir. Muhibbî'nin divanındaki gazeller incelendiğinde, "bana" redifli gazelin sultan şairin "âşık" yönünü belirgin biçimde yansıttığı görülmüştür. Bu sebeple söz konusu gazel şerh amacıyla tercih edilmiştir. Genel olarak şiirde, sevgilinin kayıtsızlığından yakınan ve sevgilinin iradesi altına giren bir âşık tipi hâkimdir. Söz konusu âşık her zaman olduğu gibi ızdırap çekmektedir. Bu husus Klasik Türk Şiiri'nde geleneğin belirlediği âşık hususiyetlerinin sınırları dâhilindedir. Bunların yanı sıra şiirdeki anlatım muhtelif mazmunlar ve edebî sanatlar kullanılarak zenginleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhibbî, şiir, gazel, şerh.

COMMENTARY A LYRIC OF MUHİBBÎ

ABSTRACT

Muhibbî is the name of Suleyman the Magnificent, the tenth sultan of the Ottoman Empire, used in his poems. According to the tradition of Classical Turkish Poetry, he wrote poems and arranged a divan. In Muhibbî's poems, love, enthusiasm, heroism, humility and contemplation are prominent. He didn't go beyond the patterns determined by the tradition of Classical Turkish Poetry in his poems in his divan. In this study, a lyric of Muhibbî was interpreted according to the traditional method. The dream world of the poet has been tried to be determined. The method of interpretation, which is based on the commentary of religious texts, has been applied to the mystical, scientific and literary texts. The commentaries are the explanation of certain points of the text in order to ensure a good understanding of the text. Approaching the text from different aspects such as translation in general, explaining the meaning, and specifying the literary arts is one of the characteristics of the classic commentary method. The poems in Muhibbî's divan have been examined and it has been seen that this poem reflects the love of the sultan. For this reason, this poem was preferred for the purpose of commentary. Generally, in poetry, a lover of love complains about the indifference of his beloved and enters the will of his lover. The lover is suffering as well as always. This issue is within the limits of the love characteristics determined by the tradition in Classical Turkish Poetry. In addition, the narrative in the poem has been enriched with various imagery and literary arts.

Keywords: Muhibbî, poetry, lyric, commentary.

---

* Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, efecankaragol@gmail.com, ORCID NO: 0000-0003-0331-8009

I. Giriş

On altıncı asır, Devlet-i Âliyye'nin birçok alanda olduğu gibi edebiyat alanında da zirveye ulaştığı dönemdir. Bu dönemde, bilhassa Kanunî Sultan Süleyman'ın hükümranlılığında, Klasik Türk Şiiri sahasında birbirinden değerli şairler yetişmiştir. Bu şairleri şöyle sıralayabiliriz: Muhibbî, Hayâlî Bey, Yahyâ Bey, Hayretî, Usûlî, Zaîfî, Fuzûlî, Bâkî, Lâmi'î, Figânî, Âgehî, Celîlî, Muidî, Emrî, Behiştî, Nazmî, Fevrî, Enverî (Kurnaz, 2012: 67-106).

Devlet-i Âliyye'nin onuncu padişahı olan Kanunî Sultan Süleyman, birçok padişah gibi şairdir ve divan tertip etmiştir. Şair padişahlar da geleneğin belirlediği çerçeveye uyarak mahlas sahibi olmuşlardır. Kanunî Sultan Süleyman'ın mahlası Muhibbî'dir. "Kaynaklar onun şiiirden iyi anladığı, âlim ve şairlere itibar gösterdiği ve onları himaye ettiği hususunda birleşir" (Ak, 2010: 74).

İlim ve sanata önem veren Muhibbî, başta Bâkî olmak üzere himaye ettiği şairlerden daha fazla şiir yazmıştır. 2799 gazeliyle Zatî'den sonra en çok gazeli Muhibbî yazmıştır. "Şiirlerinde koca Kanunî olarak değil, Muhibbî olarak görünür: Okuyucuya, sıradan bir şair, hattâ sıradan bir insan olarak seslenir; onun da bahsettiği konular aşk ve aşk ıstırabı, tevazu, kanaat, felekten şikâyetir" (Coşkun, Öbek, Bayram, 2012: 145).

Bu çalışmada cihan padişahı olan Muhibbî'nin "bana" redifli bir gazeli geleneksel usule göre şerh edilmiştir. Edebî manada şerh, müşkül bir metni "farklı yönlerden" açıklama esasına dayanan anlama ve anlatma meşgalesidir. Şerh edilecek metnin türü ve şârihin şerhteki niyeti metin şerhindeki "farklı yönler" meselesini belirler. Genel olarak tercüme, anlamın izahı, mazmunların izahı, edebî sanatların ifşası gibi yönlerden metne yaklaşılr. Bir başka deyişle şerh, "bir metnin, daha iyi anlaşılın diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması (Kortantamer, 1994: 1) " işidir. Muhibbî'nin "bana" redifli gazeli şairin "âşık" psikolojisini yansıması bakımından önemlidir. Sultan şairin mâşuğun nazından kaynaklı dert ve mihnet duygularını yansıttığı için bu gazel şerh amaçlı seçilmiştir.

II. Muhibbî'nin Gazeli

1. Pâdişâh-ı 'aşkam u dil defter u dîvân bana
Derd ü mihnet sözlerin yazdum yeter 'unvân bana
2. İlerem tanbûr-veş bagrum delindi ney gibi
Bezm-i gamda mesken oldı kûşe-i hicrân bana
3. Bûseye bir cân nedür bin cân virürdüm cân ile
Yarım ağız buse ikrâr eylese yârüm bana
4. Öldürür gerçi ki gamzen 'âşık virmez emân
Leblerün İsî-nefes her lahza virür cân bana
5. Yanayum pervâne-veş şem'-i cemâli nûrına
Şem'-i hüsne çün Muhibbî didi dilber yan bana

(Muhibbî) (Ak, 1987: 49)

III. Gazelin Şerhi**1. Pâdişâh-ı 'aşkam u dil defter u dîvân bana
Derd ü mihnet sözlerin yazdum yeter 'unvân bana****Kelimeler:**

pâdişâh: hükümdar, sultan; **dil:** gönül, yürek, kalp; **dîvân:** yüksek rütbeli devlet adamlarının oluşturduğu meclis, büyük meclis; bir tür sedir; *ed.* özel olarak düzenlenmiş şiir kitabı; **derd:** keder, acı, gussa, tasa; zahmet, eziyet, meşakkat; yüreği ezen iç sıkıntısı; *tas.* İllâhî aşk; **mihnet:** acı, sıkıntı; hüznün, gam, tasa, kaygı; felaket, afet.

Nesre Çeviri:

"*Aşk padişahıyım ve gönül benim için defter ve divandır; dert ve sıkıntı sözlerini yazdım, (bu da) bana unvan olarak yeter.*"

Şiir, aruzun "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Redifi "bana"dır.

Beyite genel olarak bakıldığında geleneksel âşık tipolojisiyle karşılaştığı ifade edilebilir. Sevgilinin dert ve mihnetinden muzdarip ancak hâlinde memnun olan bir âşık tipi mevzubahistir. Bu âşıklık hâlinin kimyasını daha iyi anlamak için beyti oluşturan unsurlara gelenek çerçevesinden bakmak gerekmektedir.

"Padişah", Klasik Türk Şiiri'nde methiyelerde gerçek anlamıyla kullanılır ve şair tarafından mübalağa ile methedilir. Ancak gazellerde "padişah" sevgili yerine kullanılan bir mazmundur. Padişah addedilen sevgilinin hükmü her zaman geçerlidir. Sevgilinin ordusu, ülkesi, tahtı, tacı vardır. Bu hususta Tanpınar'ın Klasik Türk Şiiri için ifade ettiği "saray" istiaresini zikretmek yerinde olacaktır. Zira "sevgilinin bütün davranışları hükümdarın davranışlarıdır. Sevmez, bir nevi tabîi vergi gibi sevmeyi kabul eder. İsterse iltifat ve lutfeder. Hattâ hükümdar gibi ihsanları vardır" (Tanpınar, 2001: 6). Muhibbî, bu beytinde geleneğin gazeller için belirlediği "padişah" kullanımının dâhilinde kalmıştır. Şair, sevgiliden gelen "dert" ve mihnet" sebebiyle kendisini "padişah" ilan etmiştir. Benzer bir kullanım Avnî Divanı'nda da vardır:

Şâh-ı 'ışkam gam beyâbânı bana kişver yeter
Âteş-i âhum livâ-yı ejdehâ-peyker yeter. (Doğan, 2004: 86)

[Aşk şahıyım, gam çölü bana memleket olarak yeter. Ah ateşiyim. Ejderha yüzlülerin (yaşadığı memleket) bana yeter.]

Muhibbî'nin bu kullanımının sebeplerini daha iyi izah etmek için beyitte birbirleriyle ilişkilendirilerek kullanılan "aşk, dil, divan, dert, mihnet" kelimelerinin hem Klasik Türk Şiiri'ndeki kullanımlarını hem de lügat kullanımlarını açıklamak gerekmektedir:

"Aşk", Klasik Türk Şiiri'nin değişmez temasıdır. Divan şairleri "aşk"ı hem tasavvufî hem de beşerî manada kullanmışlardır. Tasavvufta aşk, "sevginin son mertebesi; sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış

sebebi (Uludağ, 2012: 48)" olarak telakki edilir. Klasik Türk Şiiri'nde beşerî manada aşk, "basit ve çekici bir arzudan hastalık derecesine varan alışkanlık ve tutkulara kadar çeşitli boyutlarda işlenmiştir" (Pala, 2003: 48). Divan şiirinde sevgiliye duyulan aşk, karşılıksızdır. Sevgilinin bu aşka cevap vermesi, lütuf göstermesi, âşığın gam ve kederini gidermesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bu aşkın kimyasında vuslat yoktur. Eza, cefa, eziyet, rakiplerle kiskandırma, bakışlarla ve gamzelerle sineyi dağlama gibi hususiyetleri vardır. Yani divan şiirinde aşk denilince akla mihnet gelir. Beyitte aşk bu yönüyle, geleneğin belirlediği şekilde kullanılmıştır.

"Dil", gönül demektir. "Gönül" divan şiirinde aşk hadisesinin cereyan ettiği yerdir. Aşk ile ilgili her şeyden gönül etkilenir. Gönül var olduğu için aşk vardır. Bu denli öneminden ötürü gönül, çok sayıda teşbih ve mecaza konu olmuştur: Âşık gönlüyle dertleşir. Gönülün gıdası gam, dert, mihnettir. Sevgilinin hayali, bakışı, gamzesi, nazı, cevri ü cefası gönle tesir eder. Gönül bir kuştur. Gönül bazen Kâbe'dir. Gönül geceler boyu dert çektiği için hastadır. Bu hastalığın devası sevgilinin hayat bahşeden dudaklarıdır. Fakat sevgili bu ilacı âşığa çok görür. Gönül bazen, sultan addedilen sevgilinin oturduğu taht, saray, divandır. Aşk derdiyle sürekli ah edip inlediği için ney ve tambur gibi musiki aletlerine de teşbih edilir.¹ Ayrıca divan şiirinde "gönüller sevgilinin yüzünü görmezlerse, padişah çıkmayınca dağılan divana benzerler ve perişan olurlar" (Tolasa, 2001: 311). Beyitte gönül, geleneğin belirlediği kalıplar dâhilinde kullanılmıştır.

"Divan" Klasik Türk Şiiri'nde şiirlerin toplandığı kitaptır. Ayrıca, devlet işlerinin görüşüldüğü meclise de divan denir. Devlet-i Âliyye'de Kubbealtı'nda toplanan divanda devlet işleriyle alakalı önemli mevzular görüşülür ve kararlar alınır. Burada alınan kararlara "hüküm" denir ve bu hükümler padişahın onayına sunulurdu. Padişahın onayından sonra ancak bu kararlar divan defterine yazılırdı.

"Dert" ve "mihnet" eziyet, sıkıntı, cefa manalarına gelir. Sevgilinin âşığa tek lütfü dert ve mihnettir. Divan şiirinde, âşığın gönlünün nasibi dert ve mihnettir. Sevgiliden ötürü âşığın çektiği mihnetin tecelligâhı yine âşığın gönlüdür.

Muhibbî, âşıklık hâlinin gereği olarak dert ve sıkıntı çekmektedir. Bu sebeple o, dert ve sıkıntı çeken unvanını kendine layık görmektedir. Bu unvanın salahiyeti olarak da -Divanıhümayun'daki toplantılarda alınan hükümlerin geçerli olması için padişahın onayından sonra divan defterlerine yazıldığı gibi- âşığın gam yükünü çeken gönlün kendisi için yetkilerini kullanabileceği yer olduğunu ifade etmektedir. Ancak Muhibbî, bu yetkiyi hazır bulmamıştır ve yetkisini keyfince kullanmamaktadır. Dert ve mihnet çektiği için o aşk diyarının padişahıdır. Diğer bir deyişle Muhibbî, mihnet ülkesinin padişahı olduğunu ifade etmektedir ve bu hâlden de hiç şikayetçi değildir. Yani en yüce mertebeyi; dert ve mihneti tattıkça, bu hislerle hemhâl oldukça elde etmiştir. Yine aynı şekilde gönül defterine veya gönül divanına dert ve sıkıntıyı yaşayarak yazmaktadır.

Sonuç itibarıyla bu beyit Muhibbî'nin hükümdar şahsiyetini de yansıtmaktadır. Zira, "Muhibbî'nin Farsça ve Türkçe divanlarındaki şiirleri muhteva ve üslup bakımından öncelikle hükümdarlığını, sultan şahsiyetini yansıtmaya yanında hamâsî yönü de olan manzumelerdir" (Ak, 2010: 74-75). Aşağıdaki gazel Muhibbî'nin hamasi yönünü yansıtmaktadır:

¹ "Gönül" kelimesinin Klasik Türk Şiiri'ndeki kullanımları üzerine bk. Kurnaz, 1996b: 150-152.

Allah Allah diyelim sancak-ı şâhî çekelim
 Yürüyüp her yânededen şarka sipahi çekelim
 İki yirden kuşanalum yine gayret kuşağın
 Buluşup toz ile toprağa bu rahî çekelüm
 Pây-mâl eyleyelüm kişverini sürh-serün
 Gözine sürme diyü dūd-ı siyâhî çekelüm
 Bize farz olmuş iken olmaz İslâma zâhir
 Nice bir oturalım bunca günâhî çekelüm
 Umaram rehber ola bize Ebûbekr ü Ömer
 Ey Muhibbî yürüyüp Şarka sipahi çekelüm (Ak, 1987: 562)

Ayrıca "divan şiirinin dili özellikle onun çağında tasavvufî değerlerin ifadesine imkân verdiği hâlde Muhibbî'de böyle bir derinlik ve zenginlik bulunmaz. Yalnız maddî aşkın sonunun olmadığını dile getirirken tasavvufî kavramları kullanır ve hükümdar olma edası diline yansırarak şiirinde hikemî bir tavır hissedilir" (Ak, 2010: 75).

2. İlerem tanbûr-veş bagrum delindi ney gibi Bezm-i gamda mesken oldu kûşe-i hicrân bana

Kelimeler:

tanbûr-veş: tambur gibi; **bağır:** göğüs, sine, yürek, iç, öz; **bezm:** içki meclisi, dostlar toplantısı, meclis; **gam:** tasa, kaygı, keder, dert, gussa; **kûşe:** köşe, bucak; **hicrân:** ayrılık.

Nesre Çeviri:

"Tambur gibi ilerim, bağrım ney gibi delindi; gam meclisinde ayrılık köşesi bana mesken oldu."

"Tambur", divan şairleri tarafından önem verilen, şiirlerde işlenen musiki aletlerinden biridir. İçinin boş olması, tellerinin ayrılığı hatırlatması ve ayrılıktan ötürü inlemesi, âşğın sinesine benzetilmesi gibi kullanımları söz konusudur. Enderunlu Vâsîf'in şu beyiti tamburun kullanımına güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Dokundukça tel-i hicrânıma tanbûr-veş inler
 Bu sâz-ı sîneme engüşt-i gam mızrâbdır sensiz²

(Ayrılık telime dokundukça tambur gibi inler. Bu saza benzeyen göğsüme gam parmağı sensiz mızraptır.)

"Bağır", sine, göğüs, koyun ve kalp olarak da kullanılır. Aşk ızdırabının algılandığı ve tesir ettiği yerdir. Sine, daima yaralı ve kanlı olur. Sevgilin gözü, bakışı, gamzesi, kirpikleri orayı yaralar.

² Sefercioğlu, Dîvan Şiirinde Mûsikî İle İlgili Unsurların Kullanılışı. http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/nejat_sefercioglu_divan_siiri_musiki_unsurlar_kullanim.pdf adresinden erişilmiştir.

"Bezm-i gam" gam meclisi demektir. "Gam, âşığın sînesini hiç terketmeyen, devamlı bir misafirdir. Âşık, dert ve belâ kâfilesinin çingırağıdır ve bu kâfilenin yükü ise gamdır" (Sefercioğlu, 2001: 332). Gam, divan şiirinde âşığın ruh hâlidir, vuslata erememenin verdiği acıdır. Âşık bu gamdan dolayı daima ah eder ve inler. Bezm, "içkili, eğlenceli meclis, toplantı, dernektir" (Pala, 2003: 81). Bezm kelimesi bazen tasavvufî manada "bezm-i elest"i telmih edecek şekilde de kullanılır. "Kûşe-i hicrân", ayrılık köşesi manasına gelir. Özellikle hicran, divan şiirinde gamın sebebi olarak telakki edilir.

"Ney", Klasik Türk Şiiri'nde kullanılan en önemli musiki unsurudur. Ayrılığın timsalidir. Neyin üzerinde bulunan delikler âşığın gam çeken bağı gibidir. "Âşık, ateş, bülbül, câm-ı musaffâ, can, ciğer, gönül, hâldeş, ilaç, imam, kalem, kalp, kemik (âşık), kıl, kuş, öğrenci, mektup, sîne, ten, vücut gibi benzetmelere konu olan ney, kamıştan yapılmış olması, içinin hava ile dolu olması, deliklerinin kızdırılmış demirle yakılarak açılması, rengi ve şekli, sesinin özelliği ile dîvan şiirinin en önemli tiplerinden biri olan âşık için vazgeçilmez bir benzetilen durumundadır."³ Bâkî, bir beytinde ney unsurunu "aşk meclisi"ni de katarak şu şekilde ifade etmiştir:

Olupdur çâr-pâre ney gibi âh itmeden bagrum

Meger kim bezm-i 'aşkun sâkiyâ bu oldu kânûnı (Zavotçu, 2009:

732)

(Ah etmekten bağrım ney gibi dört parça oldu. Meğerki ey saki aşk meclisinin kanunu bu oldu.)

Fevrî mahlaslı bir başka şair de gam ve ney unsurlarını kullanarak şu mısraları terennüm etmiştir:

Bezm-i gamda bana eşk ü nâle vü efgân ü zâr

Biri meydür biri neydür biri def biri rebâb (Sarı, 2011: 841)

(Gam meclisinde bana şarap gözyaşı, mey inilti, def figan ve rebap da perişan bir iniltidir.)

Bu beyitte Muhibbî, sevgiliden ayrı kaldığı ve vuslatı yaşayamadığı için tamburun ayrılığı hatırlatan telleri gibi inlemektedir. Hicran kaynaklı gam ateşi, neyin üzerindeki delikler gibi Muhibbî'nin bağrını delmiştir. Kavuşmak o kadar uzak ve nâmümkündür ki gam meclisinin müdavimi olmuş ve o mecliste hususî bir mesken olan "hicran köşesi"ni kendisine taht edinmiştir. Ayrıca "bezm-i gam" terkiibinden ötürü Muhibbî, bezm-i eleste nasibine vuslat değil de hicran düştüğünü de ifade etmektedir. Burada bezm-i eleste telmih yapılmıştır. Bunun yanı sıra beytin ilk bölümünde yer alan "tanbur" ve "ney" kelimelerine karşılık beytin ikinci bölümünde sırasıyla "bezm-i gam" ve "kûşe-i hicrân" kelimeleri kullanılmıştır. Dolayısıyla burada düzenli leff ü neşr sanatı vardır. Ayrıca "ney, tambur, hicran ve gam" kelimeleri Mevlânâ'nın "Mesnevî"sinde işlenen "ney" eksenli tasavvufî konuyu da hatırlatmaktadır.

³ Sefercioğlu, Dîvan Şiirinde Mûsikî İle İlgili Unsurların Kullanılışı. http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/nejat_sefercioglu_divan_siiri_musiki_unsurlar_kullanim.pdf adresinden erişilmiştir.

3.Bûseye bir cân nedür bin cân virürdüm cân ile Yarım ağız buse ikrâr eylese yârum bana

Kelimeler:

bûse: öpme, öpücük; **ikrar eylemek:** söylemek, dile getirmek, itiraf etmek. **yâr:** dost,arkadaş, muhib; sevgili, mahbup ve mahbube, maşuk ve maşuka.

Nesre Çeviri:

"Sevgilim bana yarım ağızdan buse sözü verse, buseye bir can değil istekle bin can verirdim."

"Buse" genellikle divan şiirinde ağız, dudak, leb kelimeleriyle birlikte kullanılır. Divan şairleri birçok yönden sevgilinin ağızını, busesini konu almışlardır. Âşığın gönül yarasına, gam ateşine, hastalığına devadır. Dudak (leb, ağız, buse), can bağışlayıcı bir hususiyete sahiptir. Bu yönüyle sevgilinin dudağı âb-ı hayata veya Hz. İsa'nın ölüleri dirilten, körleri ve hastaları iyileştiren nefesine (dem-i İstî, nefh-i İstî, nefes-i İsa) teşbih edilir. Sevgilinin ağızı, dudağı divan şiirinde vazgeçilmeyen bir güzellik unsurudur. Buna bağlı olarak da sevgilinin busesi çok kıymetlidir. Şairlerimiz sevgilinin busesine ulaşmak isterler. Ancak sevgili bunu onlardan esirger.⁴

"Can" âşığın tek sermayesidir. Sevgili uğruna nice canlar feda edilmek istenir. Amaç, sevgilinin aşkına vasıl olmaktır. Divan şiirinde "âşık ile sevgilinin dudakları arasında sanki bir 'can' alışverişi vardır" (Tolasa, 2001: 259). Ahmet Paşa'nın şu beyti bu kullanıma örnek olarak verilebilir:

Şekker lebün ki cânâ ecelden emân virür
Şîrîn degül mi gönlüm ana karşı cân virür (Tolasa, 2001: 259)

(Şeker dudağın cana ecelden aman verir. Tatlı değil mi, gönlüm ona karşı canını verir.)

Âşığın "can" telakkisini göstermesi bakımından Hayâlî Bey Divanı'ndan şu beyit de örnek olarak zikredilebilir:

Nedür cân kim anı sen nâzenîn cânâna vermezler
Sana âşık olanlar yoluna cânâ ne vermezler (Kurnaz, 1996a:

365)

(Can nedir ki? Onu senin gibi nazlı sevgililere vermezler. Ey sevgili, sana âşık olanlar yolunda ne vermezler ki?)

Muhibbî, geleneğin belirlediği muhteva dâhilinde "bûse, can, ağız" kelimelerini terennüm etmiştir. O, değil sevgilinin busesine, buse sözüne bile binlerce can vermeye dünden razıdır. Her ne kadar divan şiirinde her beyit kendi içinde bir mana bütünlüğü taşısa da Muhibbî, bu beyitteki "buse" iştihakını ve bu iştihakın teşekkülüne kadar olan süreci birinci ve ikinci beyitlerde sebep olarak zikretmiştir: O, âşıklık hâlinin gereği olarak dertli ve sıkıntılıdır. Ayrılık dolayısıyla tambur gibi inlemekte, ney gibi acı çekmektedir. Bu ayrılığın bitmesi için âşık, gözünü kırpmadan kendini kurban etmeye hazırdır. Bundan zerre miktar şüphesi yoktur. Niçin? Çünkü sevgilinin busesi Hz.

⁴ Bûse üzerine teşbih ve mecazlar için bk. Çavuşoğlu, 2001: 202-203.

İsa'nın ölüleri diriltten nefesi gibidir. O hâlde bu beyitte Muhibbî, sevgilinin sebep olduğu gönül hastalığının dermanını, Hz. İsa'nın nefes mucizesine telmihte bulunarak söylemektedir. Muhibbî'nin benzer bir söyleyişi şu beytinde de vardır:

Dil-haste olam virmeyesin bana bir cevâb
Ey 'Îsî-nefes derdüme dermân degül misin (Ak, 1987: 627)

[Gönül hastası olduğumda bana bir cevap vermiyorsun. (Acaba) ey İsa nefesli derdime derman değil misin?]

4.Öldürür gerçi ki gamzen 'âşıka virmez emân Leblerün Îsî-nefes her lahza virür cân bana

Kelimeler:

gamze: göz kırpma, gözle işaret yapma; süzgün bakış, naz ve işve ile göz süzerek bakma. **emân:** emin olma durumu; yardım dileme. **leb:** dudak. **lahza:** göz ucu ile bakma, yan bakış; an, bir an.

Nesre Çeviri:

"Gerçi gamzen âşığa aman vermez, öldürür; dudakların Hz. İsa'nın nefesi gibi her an bana can verir."

"Gamze" divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından olan bir mazmundur. Sevgilinin âşığa naz yapma vasıtasıdır. Göz, kaş ve kirpikle beraber kullanılır. Gamze, ok ve kılıç işlevindedir. Yaralayıcı hatta öldürücüdür. Âşığa aman vermez, âşıka derman bırakmaz.⁵ Böyle olmasına rağmen âşık, sevgilinin gamzelerinden muzdarip değildir; aksine mesuttur. Çünkü her ne kadar yaralayıcı da olsa sevgilinin bakışlarını ihtiva eder. Bu da âşığın nazarında daha çok sevgiliyle göz göze gelmek demektir. Sefercioğlu (2001: 173)'nin belirttiği gibi "Âşığın arzusu, her ne şekilde olursa olsun, sevgilinin ilgisine kavuşmaktır. Bu sebeple, her an sevgilinin gamze oklarını arzular." Bu durum Nev'î'nin bir gazelinde şöyle işlenmiştir:

Peykân-ı tîr-i gamzesin ağıyâra gönderür
Uşşâkı görmeze urur ol dil-firîbi gör (Sefercioğlu, 2001: 173)

(Ok gibi olan bakışını başkalarına gönderir. Âşıkları görmezden gelen o gönül aldatana bak!)

"Leb" yukarıdaki beyitte izah edildiği gibi sevgilinin dudağıdır ve divan şiirinde çok sık kullanılan mazmundur. Can bağışlar. "Âb-ı hayat, çeşme-i cân, Kevser ve Çeşme-i Hayvân'dır. Ancak onu içebilen olmamıştır. Söyledikleriyle ölüleri diriltmek bakımından bir Îsî-nefes ve Îsîdem'dir. Dirilen ise âşıktır" (Pala, 2003: 297).

"Îsî-nefes", Hz. İsa nefesli demektir. Hz. İsa , divan şiirinde farklı mucizelerinden ötürü mazmunlaşmıştır. Bilhassa Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi, hastalara şifa vermesi şairlerimizin sevgiliden medet umması noktasında kullanılmıştır. Sevgilinin dudağı âb-ı hayata veya Hz. İsa'nın ölüleri diriltten, körleri ve hastaları iyileştiren nefesine (dem-i Îsî, nefh-i Îsî, nefes-i İsa) teşbih edilir.

⁵ Ömer Faruk Akün, sevgilinin güzellik unsurlarının yaralayıcı ve kan dökücü hususiyetlerini Arap ve İran coğrafyasında halife ve devlet ordularında vazife alan Türk gulamlarına dayandırmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak bk. Akün, 2014: 136-145.

Yukarıdaki beyitte Muhibbî, sevgilinin gamzelerinden ötürü gönlünün dağlandığını, dermanı kalmadığını ifade etmektedir. Ancak bu hastalığın şifası sevgilinin hayat bahşeden dudaklarıdır. Bu hususta Muhibbî, Hz. İsa'nın ölülerini diriltme hadisesine telmihte bulunmuştur. Ayrıca "gamzelerin öldürmesi" ve "leblerin diriltmesi" ifadeleriyle beyitte tezat sanatına başvurulmuştur. "Öldürmek" ve "diriltmek" gibi birbirine zıt iki kavram sevgilinin yüzünde birleştirilmiştir.

5.Yanayum pervâne-veş şem'-i cemâli nûrına Şem'-i hüsne çün Muhibbî didi dilber yan bana

Kelimeler:

pervâne-veş: pervane gibi; **şem:** balmumu; mum; çerağ; **nûr:** aydınlık, ışık, ziya; **hüsne:** güzellik; **dilber:** sevgili.

Nesre Çeviri:

"Yüzünün ateşinin aydınlığına pervane gibi yanayım; çünkü sevgili bana 'Muhibbî, güzelliğin ateşine yan!' dedi."

"Cemâl", yüz, çehre, didar anlamlarındadır. Tasavvufta yüce Allah'ın tecellisidir. Divan şiirinde cemal, sevgilinin yüzü olarak kullanılmıştır. "Yüz aydınlık ve parlaktır. Sevgilinin meh-rû (ay yüzlü) oluşunun nedeni budur. Ay ışığı nurdur. Bu bakımdan sevgilinin yüzü nurludur" (Pala, 2003: 126). Sevgilinin yüzü aydınlık ve nurlu olduğu için bazen muma (şem') teşbih edilmiştir. Bu durumda âşık, mum etrafında dönen pervâne olur ve sevgilinin yüzünün ateşinde yanar. "Pervâne", geceleyin ışığın etrafında dönen kelebeğdir. Divan şiirinde âşık pervaneye teşbih edilmiştir. "Şem' ve pervâne şark edebiyatının başlıca mevzû' ve teşbihlerindedir" (Onay, 2013: 334). Sevgilinin cemalinin muma teşbihi, âşığın da pervaneye teşbihi hususunda Hayâlî Bey'in şu beyti örnek olarak verilebilir:

Bu cemâlün şem'ine pervâne gelmişlerdenüz
Yanalum ey şem'-i rüşen yana gelmişlerdenüz (Kurnaz, 1996a:

209).

[Mum gibi ışık veren güzelliğine pervane olanlardanız. Yanalım, ey aydınlık mum! (Biz) sürekli yananlardanız.]

Muhibbî, pervane ve şem mazmunlarını kullanarak sevgiliyi muma, kendisini de mumun etrafında dönüp dolaşan kelebeğe teşbih etmiştir. Ancak bu dolaşma işini şair kendi isteğiyle değil sevgilinin talimatıyla yapmaktadır. Dolayısıyla bu beyitte sevgilinin iradesi altına giren bir âşık mevzubahistir.

IV. Sonuç

Bu çalışmada Muhibbî'nin "bana" redifli gazeli şerh edilmiştir. Şair, birinci beyitte çektiği mihnet ve dert oranında kendisini aşk ülkesinin padişahı olarak telakki etmiştir. Bu hususta Muhibbî'nin padişahlığının da tesiri vardır. Ancak Muhibbî'nin bu kullanımı şairin kendini sevgiliden üstün gördüğü şeklinde algılanmamalıdır. Zira şair, sevgilinin lütfetmediği karşılıktan ötürü divanına mihnet sözlerini yazarak kendini unvanların en meşakkatlisine layık görmüştür ve yine aynı sebepten ötürü "pâdişâh-ı 'aşk" olmuştur. Klasik Türk şiirinde aşk bünyesinde ayrılığı ihtiva eder. Dolayısıyla beyitte ve şiirin

genelinde üstün konumda olan yine sevgilidir. Ayrıca şair birinci beyitte elde ettiği aşk ülkesinin padişahlığı mertebesinin sebeplerini bir bakıma diğer beyitlerde izah etmektedir.

Genel olarak şiirde, sevgilinin kayıtsızlığından yakınan ve sevgilinin iradesi altına giren bir âşık tipi hâkimdir. Söz konusu âşık her zaman olduğu gibi ızdırap çekmektedir. Bu husus Klasik Türk Şiiri'nde geleneğin belirlediği âşık hususiyetlerinin sınırları dâhilindedir. Bunların yanı sıra şiirdeki anlatım muhtelif mazmunlar ve edebî sanatlar kullanılarak zenginleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

AK, Coşkun, (1987), *Muhibbi Divanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

AK, Coşkun, (2010), *Süleyman I (Edebî Yönü)*, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

AKÜN, Ömer Faruk, (2014), *Divan Edebiyatı*, İstanbul: İSAM Yayınları.

COŞKUN Menderes., ÖBEK, Ali İhsan ve BAYRAM, Yavuz, (2012), *Gazel Şerhleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, (2001), *Necatî Bey Divanının Tahlihi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

DOĞAN, Muhammed Nur, (2004), *Fatih Divanı ve Şerhi*, İstanbul: Erguvan Yayınevi.

KORTANTAMER, Tunca, (1994), "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8: İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

KURNAZ, Cemal, (1996a), *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlihi*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KURNAZ, Cemal (1996b), *Gönül*, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KURNAZ, Cemal (2012), *Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı*, Ankara: Kurgan Edebiyat.

ONAY, Ahmet Talât, (2013), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

PALA, İskender, (2003), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayıncılık.

SARI, Mehmet, (2011). "Divan Şiirinde Örnekleme Yoluyla Anlatım", *Turkish Studies*, VI, 2: Ankara.

SEFERCİOĞLU, Mustafa, Nejat, (2001), *Nevî Divanı'nın Tahlihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

SEFERCİOĞLU, Mustafa, Nejat, "Divan Şiirinde Mûsikî İle İlgili Unsurların Kullanılışı", 29 Kasım 2014 tarihinde

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/nejat_sefercioglu_divan_siiri_musiki_unsurlar_kullanim.pdf , sayfasından erişilmiştir.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (2001), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

TOLASA, Harun, (2001), *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman, (2012), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

ZAVOTÇU, Gencay, (2009), "Ney'in Öyküsü ve Dîvân Şiirinde İşlenişi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı**, 39: Erzurum.

HURRİ-MİTANNİ ORTAKLIĞININ ESKİ YAKIN DOĞU TARİHİNE YANSIMALARI

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ*

ÖZ

MÖ. 3. binyılın son çeyreğinden itibaren, Eski Doğu dünyasının en eski yazılı kayıtlarında Hurriler adıyla anılan bir halk grubundan bahsedilmeye başlanır. Hurriler'in asıl anayurtlarının neresi olduğu sorusunun kesin bir cevabı yoktur. Bazı bilim insanları Transkafkasya'daki Kura-Aras bölgesini önerirken, diğer bir kısım bilim insanları da onların anayurdunun Doğu Anadolu olduğunu öne sürerler. Fakat onların anayurdu neresi olursa olsun, hem yerleştikleri bölgelerde hem de temasa geldikleri bölgelerde siyasi, askeri ve kültürel bağlamda derin tesirler bırakmışlardır. Onların mütecaviz ve yayılmacı bir halk oldukları, Hurri isimlerinin ve Hurri kültür unsurlarının Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir alana yayılması ile de tasdik edilmiştir.

Ancak bu kavim, MÖ. 2. Binyıl ortalarından itibaren siyaseten pasivize olmuş görünmektedir. Bunun en önemli nedeni, Hurriler'in yaşadığı bölgelerin son derece savaşçı bir kavim olan Mitanniler tarafından istila edilmesidir. Hint-Avrupa kökenli bir kavim oldukları anlaşılan Mitanniler, kendilerine has savaş arabaları ile kısa sürede girdikleri bölgelerde egemenlik tesis etmişler ve bugünkü GAP Bölgesi merkez olmak üzere, güçlü bir devlet kurmuşlardır. Aslında bu devlet bir ortaklığa dayanmaktadır. Bu ortak yapımda idare edilen geniş halk kitlelerini Asya kökenli Hurriler oluştururken, idare eden ince elit tabakayı Hint-Avrupa kökenli Mitanniler oluşturmaktadır. Hurri-Mitanni ortaklığına dayanan bu devlet, MÖ. 15. yüzyıl ortalarından MÖ. 14. yüzyıl ortalarına kadar, Eski Yakın Doğu'nun en güçlü siyasi yapılarından biri olarak kabul edilmiştir. MÖ. 14. yüzyıl ortalarında Hititler tarafından yıkılan ve Hititler'e bağlı tampon bir devlet haline getirilen Mitanni Devleti, MÖ. 1200'lerde cereyan eden Ege Göçleri'ne kadar, siyasi varlığını devam ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hurriler, Mitanniler, Hititler, Eski Yakın Doğu, Mitanni Göçleri.

THE REFLECTIONS OF HURRIAN-MITANNIAN PARTNERSHIP ON ANCIENT NEAR EAST HISTORY

ABSTRACT

It begins to refer to a group of people called Hurrians from the last quarter of the 3rd Millenium B.C. in the oldest written records of Ancient Eastern World. There is no definite answer to the question of where the original homeland of the Hurrians is. While some scholars suggest the Kura-Aras region in Transcaucasia, some other scientists claim that their homeland is Eastern Anatolia. However, they have had a profound influence on political, military and cultural contexts both in the regions where they are located and related to. They have been confirmed by the fact that they are an aggressive and disseminated people with the spread of the names of Hurrians and the elements of the Hurrian culture to a wide area extending to North Mesopotamia, North Syria and Eastern Anatolia.

However, this people seems to have been politically passive since the middle of 2nd Millenium B.C. The most important reason for this is that the regions where Hurrians lived are invaded by Mitannians who were extremely warlike people. Mitannians who are understood to be a people of Indo-European origin, established sovereignty in the territories in a short period of time with their own special chariots and they have founded a strong state, its center was GAP region in modern Turkey. In fact, this state is based on a partnership. In this co-production,

---

* Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, ememis2010@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0001-5283-518X

while the widespread masses of people were formed by Hurrians of Asian origin, the thin elite layer was formed by Mitannians of Indo-European origin. This state based on Hurrian-Mitannian partnership was considered one of the strongest political structures of Ancient Near East from the mid-15th century B.C. up to the mid-14th century. Mitanni state, destroyed by the Hittites in the middle of the 14th century B.C. and became a buffer state connected to Hittites continued its political existence until Sea Peoples Migration which occurred in 1200s B.C.

Keywords: Hurrians, Mitannians, Hittites, Ancient Near East, Mitannian Migration.

Giriş

Hurri-Mitanni ilişkilerini ve onların ortaklığını daha iyi anlayabilmek açısından, hem Mitanniler'in hem de Hurriler'in tarih sahnesine nasıl çıktıklarına kısaca göz gezdirmek lâzımdır.

MÖ. 15. yüzyıl ortalarından itibaren Kuzey Suriye'de Habur vadisi civarında merkezlenen ve ilerleyen süreçte Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak bölgelerini de egemenlik sahasına dâhil eden bir Mitanni Krallığı ile karşılaşmaktadır. Bu kavmin, MÖ. 16. yüzyıl ortalarında Eski Yakın Doğu dünyasına ani bir giriş yaptığı ve ilk aşamada Anadolu'nun en eski kavimlerinden biri olan Hurriler'in oturmakta oldukları bölgeleri istila ettiği anlaşılmaktadır. Son derece savaşçı bir kavim olan Mitanniler'in bölgede kurdukları devlet, aslına bakılacak olursa, bir ortaklığa dayanmaktadır. Bu ortak yapımda yönetici eliti Hint-Avrupa kökenli Mitanniler, idare edilen geniş halk kitlelerini ise Asya kökenli Hurriler oluşturmuşlardır (Memiş, Bülbül 2014: 90). Mitanniler konusuna geçmeden önce, bu güçlü krallığın kurulmasında son derece önemli bir rol üstlenen Hurriler'den söz etmek yerinde olacaktır.

MÖ. 3. Binyılın son çeyreğinden itibaren, Eski Doğu dünyasının en eski yazılı kayıtlarında "Hurriler" adıyla anılan bir halk grubundan bahsedilmeye başlanır (Alpman 1981: 283-313; Erzen 1986: 15-20; Memiş 2017 a: 38-42). Hurriler'in asıl anayurtlarının neresi olduğu sorusunun kesin bir cevabı yoktur. Bazı bilim insanları Transkafkasya'daki Kura-Aras bölgesini önerirken, diğer bir kısım bilim insanları da onların anayurdunun Doğu Anadolu olduğunu öne sürerler (Erzen 1986: 16-17). Fakat onların anayurdu neresi olursa olsun, hem yerleştikleri bölgelerde hem de temasla geçtikleri bölgelerde siyasi, askeri ve kültürel bağlamda derin tesirler bırakmışlardır. Onların mütecaviz ve yayılcı bir halk oldukları, Hurri isimlerinin ve Hurri kültür unsurlarının Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir alana yayılması ile de tasdik edilmiştir. Ancak uzun bir süre sonra Hurriler, Eski Yakın Doğu'da önemli bir siyasi güç olma hülyasından vazgeçmişlerdir. Bununla birlikte, Hurriler'in kültürel gelenekleri, nüfuz ettikleri bölgelerde etkili olmaya devam etmiştir (Bryce 2003: 30).

1.Hurriler'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Hurri devletlerinin mevcudiyeti, Akkad imparatoru Naram-Sin'in (MÖ. 2270-2230) seferlerini anlatan ve MÖ. 23. yüzyıla tarihlenen bir vesikadan öğrenilmektedir (Kinal 1983: 79-80; Köroğlu 2006: 79-83; Memiş 2017 b: 64-76). Bu vesikada Hurri kent devletleri, Akkad İmparatorluğu'nun vasalları olarak gösterilir. Fakat Akkad hâkimiyeti kısa ömürlü olmuş, MÖ. 22.yüzyılın ortalarına doğru, bu büyük imparatorluk çökmüştü (Bryce 2003: 30; Memiş 2017 b: 77). Bu çöküşün yarattığı siyasi kargaşa ortamında Hurrice konuşan halklar Mezopotamya'nın kuzey ve doğu kesimlerini işgal

etmişler ve bölgede küçük birtakım beylikler kurmuşlardı. Bir asır veya belki biraz daha uzun bir süre, onlar, herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmamış gibi görünürler. Bu durum, en azından III. Ur Sülalesi'nin (MÖ. 2060-1960) ilk yıllarına kadar böyle devam eder. Sülalenin kurucusu Ur-Nammu (MÖ. 2060-2043), görünüşe göre, onlara karşı hiçbir harekette bulunmamıştı. Fakat Ur-Nammu'nun militan halefi Şulgi'nin (MÖ. 2043-1996) tahta çıkmasıyla, durum değişmişti. Şulgi, krallığının kuzey ve doğu bölgelerine düzenlemiş olduğu bir dizi askeri sefer esnasında, oralarda yerleşmiş bulunan Hurri beyliklerine karşı da savaşmış ve onları yenilgiye uğratmıştı. Ayrıca o, çok sayıda insanı da savaş esiri olarak ülkesine götürmüştü (Memiş, Bülbül 2014: 92).

III. Ur Sülalesi'nin çöküşünden sonraki asırlarda, Hurriler hakkındaki bilgiler az ve bölük pörçüktür. Fakat MÖ. 16.yüzyılın ortalarına doğru Hurriler'in Anadolu'daki Hitit Krallığı ile çetin mücadelelere giriştiğini, Hitit çivi yazılı vesikalarından öğreniyoruz. Bu noktada Hurriler'in Hitit topraklarına neden saldırdığı, Hitit krallarının bu saldırılar karşısında ne yaptıkları, Hurriler'in Hitit topraklarını istila etmesi hadisesi ile Mitanni göçleri arasında herhangi bir bağlantı olup olmadığı gibi sorularla karşılaşmak mümkündür. Bütün bu sorulara cevap verebilmek için, MÖ. 16.yüzyıl Hitit siyasi tarihinin iyi irdelenmesi gerekmektedir (Memiş, Bülbül 2014: 93).

2.Hitit-Hurri İlişkileri

Aslına bakılacak olursa, Hurrilerle Hititler arasındaki düşmanlığın, Hitit kralı I. Hattuşili zamanına kadar geriye gittiği, Hitit metinlerinden öğrenilmektedir. Adı geçen Hitit kralına ait yıllıklarda, Arzava Ülkesi üzerine tertiplenen bir seferin, Hitit anayurdunun Hurri istilâsına uğraması yüzünden yarım bırakıldığı bildirilmektedir. Bütün bunlar bir yana, Hurri saldırılarından cesaret alan vasal devletler ayaklanarak, Hitit tâbiyetinden ayrılmışlardı. Hitit kralı, Hurri saldırılarına misli ile karşılık vermiş ve hatta bu bağlamda Kuzey Suriye'deki önemli Hurri kentlerinden biri olan Urşu'yu (Urfa ?) muhasara ederek ele geçirmişti (Bryce 2003: 31). İki taraf arasındaki düşmanlık, Hattuşili'nin halefi I.Murşili döneminde tekrardan alevlenmişti. Gerçekten Murşili, Babil'i fethettikten sonra ülkesine dönerken Hurri askerlerinin saldırısına maruz kalmış, fakat bu tehlike ucuz atlatılmıştı (Memiş, Bülbül 2014: 93). Hititlerle Hurriler arasındaki asıl mücadele, Babil fatihi Murşili'nin, eniştesi Hantili tarafından öldürülmesiyle başlayan ve yaklaşık 50 yıl süren "Gasıp Krallar Devri"nde yaşanacaktır (Memiş 2017 a: 96-99).

I. Murşili'nin katledilmesinden Telepinuş'un iktidarı ele geçirmesine kadar uzanan ve "Gasıp Krallar Devri" adıyla anılan zaman dilimi (MÖ. ca. 1550-1500), Hitit Devleti'nin büyük iç sarsıntılar geçirdiği kanlı bir devirdir. Bu devirde hemen her kral, selefini öldürerek tahta geçmiştir (Memiş 1987: 114). Böyle bir durumdan dış düşmanların faydalanacağı muhakkaktı. Nitekim Hantili zamanında Hurriler'in Anadolu'ya karşı yeniden hücumla geçtikleri görülür. Hantili'den zamanımıza kalan herhangi bir vesika yoktur. Fakat Telepinuş Fermanı'nda, bu kralın icraatları hakkında kısaca bilgi verilmektedir (Kinal 1987: 90-91; Memiş 2017 a: 96; Alp 2001: 59-64). Bu vesikadan öğrenildiğine göre, Hantili, ülke topraklarını güçlülükle de olsa Hurri istilâsından kurtarmıştı. Fakat bu işi yaparken, görünüşe göre, karısı Kraliçe Harapşili ile iki oğlunun Hurriler'e esir düşmelerini ve katledilmelerini önleyememişti (Bryce 2003:

32; Memiş 2017 a: 96). Üstelik Kuzey Suriye'deki Karkamış ve Aşata kaleleri de Hurriler'in eline geçmişti (Kinal 1974: 415).

Hantili'den sonra iktidara gelen Zidanza zamanında da, Hurri istilâsı, bütün şiddeti ile devam etmiş olmalıdır. Çünkü Alalakh vesikalarından öğrenildiğine göre, bu sırada Halep şehri, Hurri muhariplerinin kralı Barratarna tarafından zaptedildiği gibi, Çukurova'da da Hurriler tarafından bir Kizzuvatna Krallığı kurulmuştu (Smith 1949: 14). Bu durum karşısında Hitit kralı Zidanza, Kizzuvatna kralı Pallia ile barış yapmak zorunda kalmıştı (Wieseman 1953: 29; Goetze 1957: 53; Memiş 2017 a: 97). Bize öyle geliyor ki, Hitit kralı Zidanza'nın antlaşma yaptığı Pallia ile Alalakh kralı İdrimi'nin antlaşma yaptığı Kizzuvatna kralı Pillia, aynı kişi idiler (Memiş, Bülbül 2014: 95). Bu münasebetler çerçevesinde, şu rahatlıkla söylenebilir ki, Hitit kralı Zidanza, Mitanni kralı Barratarna, Alalakh kralı İdrimi ve Kizzuvatna kralı Pallia (Pillia) çağdaşlardır.

Zidanza'dan sonra Hitit tahtına çıkan Ammunaş, Huzziaş ve Telepinuş dönemlerinde de içeride taht mücadeleleri bütün hızıyla devam ederken, Hurriler de her zaman olduğu gibi saldırılarını sürdürüyorlardı. Nitekim kendi adıyla anılan fermanı çıkararak taht mücadelelerine son veren Hitit kralı Telepinuş zamanında, Kizzuvatna kralı İşputahşu ile yeni bir antlaşma yapılmıştı (Goetze 1940: 75).

3.Mitanni Göçleri ve Hurriler

Daha önceleri Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu bölgelerinde oturan Hurriler'in, Hatti ülkesine (Hitit memleketi) karşı saldırıya geçmelerindeki muhtemel sebeplere değinilecek olursa, bize göre, Zağros dağları üzerinden gerçekleştiği tahmin edilen Mitanni göçleri ile Anadolu toprakları üzerine düzenlenen Hurri saldırıları arasında organik bir bağ vardı. Çünkü Mitanniler'in Hurri kavminin oturduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye topraklarına girmesi yüzünden, bazı Hurri kabileleri Mitanni egemenliğini kabul edip onların bir devlet kurmalarına yardım ederken, Mitanni egemenliğini tanımayan diğer bir kısım Hurri kabileleri ise kendilerine yeni yurtlar bulmak amacıyla Hitit egemenliğindeki topraklara saldırmışlardı. Hurriler'in, Hititler karşısında başarılı olamamaları için hiçbir sebep yoktu. Zira Hitit Devleti'nin taht kavgaları ile çalkalanması, yeni yurtlar arayan Hurriler için bulunmaz bir fırsattı. Nitekim Hurriler'in hedeflerine ulaştıkları ve yukarıda bahsi geçen Çukurova bölgesinde bir krallık kurmayı başardıkları anlaşılmaktadır (Memiş, Bülbül 2014: 95). Bu krallık, daha önce sözü edilen Kizzuvatna Krallığı'dır. Demek oluyor ki, muhtemelen MÖ. 16. yüzyıl ortalarında vuku bulan Mitanni göçleri, bir başka göç hareketine de zemin hazırlamıştı. Mitanni göçleri yüzünden gerçekleşen bu ikinci göç, Hurriler'in Hitit kontrolündeki Çukurova bölgesini ele geçirmeleriyle sonuçlanmış ve adı geçen kavim, burada güçlü bir devletin temellerini atmıştı. İlerleyen zaman dilimi içerisinde Hurriler, büyük kalabalıklar halinde gelerek, bu krallığın insan gücünü daha da artırmışlardı (Memiş, Bülbül 2014: 96).

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, MÖ. 2. Binyılın ortalarına gelindiğinde, Hurriler hemen hemen bütün Yakın Doğu'ya yayılmış durumdaydılar. Kizzuvatna dışında Anadolu'da bulunanlar Hitit Devleti'ne, Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de oturanlar Mitanni Devleti'ne, Filistin bölgesinde yaşayan Hurriler ise Mısır'a bağlı idiler. Ancak belirtmek gerekir ki, Hurri nüfusunun dağılışı, bölgelere göre farklılıklar arz etmektedir. Şöyle ki; Hurriler, Nuzi'de Asurlular, Mari'de Amurrular, Ugarit ve Alalakh'ta

Kenanlılar, Kizzuvatna ve Hatti ülkesinde Hititlerle komşu veya birlikte yaşamakta idiler (Bülbül 2012: 83).

Mitanniler, Kizzuvatna dışında yaşayan Hurriler'in önemli bir kısmını hâkimiyetleri altına alarak, Kerkük bölgesinden Akdeniz'e kadar uzanan büyük bir devlet kurmuşlardı (Alpman 1981-1982: 303). Türkiye-Suriye sınırına yakın bir yerde, Resulayn civarında ya da Mardin il hudutları içerisinde olduğu tahmin edilen Vaşşukani'yi kendilerine merkez yapmışlardı (Alpman 1981-1982: 304; Kinal 1987: 93; Memiş 2017 b: 120).

Mitanni Devleti'ne farklı isimler verilmiştir. Yerel olarak kullanılan "Maittani" terimi, daha sonra "Mitanni" biçimini almıştır. Bu terime, Hitit metinlerinde de rastlanmaktadır. Asur, Babil ve Nuzi belgelerinde "Hanigalbat" adıyla anılan Mitanni Ülkesi'ne Mısırlılar'ın verdiği isim ise "Naharina"dır (Köroğlu 2006: 124). Ord.Prof.Dr. M. Şemseddin Günaltay'a göre "ırmaklar arası" anlamına gelen "Naharina" tabiri ile Mısırlılar, Dicle ve Fırat nehirleri arasını değil, Habur ve Orontos (Asi) nehirleri arasını kastetmişlerdir (Günaltay 1987: 269).

Daha önce de ifade edildiği gibi, Mitanni Devleti'nin nüfus çoğunluğunu Hurriler teşkil ediyordu. Hint-Avrupa kökenli olan ve "Mariyanni" adıyla anılan soyluların büyük bir çoğunluğu da Hurrice isimler taşıyorlardı. Fakat devlet, Hint-Avrupaî isimler taşıyan krallar tarafından yönetiliyordu. Mitanni kralı Tuşratta'nın Mısır firavunu III. Amenofis'e gönderdiği mektubun (EA24), çivi yazısı ile ve tamamen Hurri dilinde yazılması, Tuşratta'nın Akkadça ile yazılmış diğer mektuplarında (EA 17, 22, 25), Hurri kâtiplerinin Akkadça karşılığını bilmedikleri kelimeler için Hurrice olanları kullanmaları ve Tuşratta'nın bazen kendisinden "Hurri Kralı" olarak bahsetmesi (EA 24, IV 127), son olarak Boğazköy'de bulunan metinlerde Mitanni Ülkesi'nden "Hurri Memleketi" şeklinde söz edilmesi gibi hususlar, Mitanni Devleti içindeki resmi dilin büyük bir ihtimalle Hurrice olduğunu düşündürmektedir (Bülbül 2012: 85; Memiş, Bülbül 2014: 97). Demek oluyor ki, bazen Mitanni Devleti bazen de Hurri-Mitanni Devleti adıyla anılan bu siyasi gücün nüfusu ağırlıklı olarak Hurrilerden oluşuyordu. Kendilerini "Mariyanni" olarak isimlendiren Hint-Avrupalı muharipler ise yönetici eliti teşkil ediyorlardı (Memiş, Bülbül 2014: 98). Bu elit tabaka, İndar, Uruwana ve Deva gibi Vedik isimler taşıyan tanrılara tapıyorlardı. Çocuklarının isimlerinden de anlaşılacağı üzere, bu elitler, yerli halk olan Hurrilerle evlenmek suretiyle, etnik olarak karışıp kaynaşmışlardı (Leick 2003: 82).

4.Mitanni Siyasi Tarihine Kısa Bir Bakış

Elimizde bu devlete ait resmi metinler bulunmadığı için, Mitanniler'in siyasi tarihini yazmak oldukça güçtür (Mieroop 2007: 150). Gerçekten, Mitanni Devleti'nin başkenti Vaşşukani'nin henüz bulunamamış olması ve dolayısıyla Mitanni Devlet Arşivi'nin de keşfedilmemiş olması yüzünden, Mitanni tarihini bütün ayrıntılarıyla gözler önüne sermek, neredeyse imkânsızdır. Bununla beraber, Kerkük civarındaki Nuzi (Yorgantepe) ve Hatay bölgesindeki Alalakh'ta (Tel Açana) bulunan Akkad çivi yazısıyla yazılmış metinler, bu devlet hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca, Amarna mektupları ve Boğazköy vesikaları da Mitanni Devleti hakkında bilgi vermektedir. Böylelikle, Mitanniler'in siyasi tarihini, kısmen de olsa kurgulamak mümkündür (Kinal 1987: 94; Hamblin 2006: 307; Memiş, Bülbül 2014: 98).

Hurri-Mitanni Devleti'nin tarihini ele alırken karşılaşılan en büyük problemlerden birisi de kronoloji meselesidir. Elde kral listeleri bulunmadığından, Mitanni krallarının saltanat sürelerini tam olarak bilmek mümkün değildir. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen, Mitanni Sülalesi'nin bilinen en eski kralının, daha önce de bahsi geçen Barratarna olduğu anlaşılmaktadır. Alalakh kazılarında bulunan kral İdrimi'nin heykeli üzerindeki kitabeye göre, Mitanni kralı Barratarna, Halep ve Nii şehirlerini zapt etmişti. Bu krala ait vesikaların Alalakh'tan Kerkük'e kadar yayılmış olması, Barratarna devrinin, Mitanniler'in en parlak çağı olduğunu göstermektedir (Kuhrt 2007: 289).

Şauşşatar zamanında ise Asur toprakları da Mitanni egemenliğine girmiştir. Devletin bünyesinde Asur, Alalakh, Mukiş gibi krallıkların bulunması, Mitanni Devleti'nin de, Anadolu'daki Hitit Devleti gibi, feodal bir yapı arz ettiğini göstermektedir (Alpman 1981-1982: 307-308). Şauşşatar'ın Hititli çağdaşının kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Prof. Dr. Füzulan Kınal, MÖ. 16. yüzyılın sonlarında yaşayan Hitit krallarından Ammunaş ya da Huzziaş'tan birinin Şauşşatar'ın çağdaşı olabileceğini düşünmektedir (Kınal 1987: 94). Biz ise, Şauşşatar'ın Hititli çağdaşının Telepinuş'tan sonraki krallardan biri olduğunu kanaatindeyiz (Memiş, Bülbül 2014: 99).

Demek oluyor ki, Mitanni Devleti, MÖ. 15. yüzyıl başlarından itibaren karşı konulması imkânsız bir güç haline gelmişti. Savaş meydanlarında, onların önünde durmak mümkün değildi. Çünkü onların çift atla çekilen iki tekerlekli harp arabaları vardı. Manevra kabiliyeti son derece fazla olan bu savaş arabaları sayesinde onlar, düşmanları üzerinde bariz bir üstünlük sağlıyorlardı. Daha önce de ifade edildiği gibi, Mitanni tehdidi sadece Hitit vasalı olan doğu bölgelerini değil, bizzat Hitit Devleti'ni de tedirgin ediyor, ürkütüyordu (Memiş, Bülbül 2014: 99).

Ancak MÖ. 15. yüzyılın son çeyreğinde Hitit tahtına II. Tuthalya gibi güçlü bir kralın çıkması, geçici bir süre için de olsa, Mitanni'ye geri adım attırdı. Üstelik Hititler kaybedilen Kuzey Suriye hâkimiyetini yeniden sağladılar. Bu durum karşısında Mısır firavunu IV. Tutmosis ile Mitanni kralı I. Artatama, aralarında bir dostluk antlaşması yaparak, Hititler'e karşı güçlerini birleştirme yoluna gittiler (Memiş 2017 a: 102).

II. Tuthalya'dan sonra yerine geçen I. Arnuvanda zamanında, Kuzey Suriye hâkimiyeti yeniden Mitanniler'e kaptırıldı. Çünkü bu kral zamanında Karadeniz Bölgesi'nde kabileler halinde yaşayan Gaşkalar'ın saldırıları öylesine artmıştı ki, Hitit kralı bütün gücüyle bu saldırıları önlemeye çalıştı. İster istemez diğer cephelere gereken hassasiyet gösterilemedi. Bunu fırsat bilen Mitanniler de Kuzey Suriye'de denetimi yeniden ele geçirdiler (Memiş 2017 a: 161).

Arnuvanda'nın ölümünden sonra tahta geçen oğlu Tuhkanti-Tuthalya ile I. Şuppiluliuma arasında yaşanan taht mücadelesi, Şuppiluliuma'nın lehine sonuçlandı. Şuppiluliuma, Anadolu'da asayişli sağladıktan sonra, Mitanniler üzerine yürüdü. İlk seferinde başarısız olmasına rağmen, ikinci seferinde Mitanni kralı Tuşratta'yı yenilgiye uğrattı ve Mitanni Devleti'nin siyasi varlığına da son verdi. Kuzey Suriye'deki bütün beylikler, Hitit egemenliğini tanımak zorunda kaldılar (Kınal 1987: 104; Memiş 2017 a: 112-113). Bu bölgedeki Hitit egemenliği, Hitit Devleti yıkılıncaya kadar devam etti. Bir süre sonra anlaşıldı ki, Mitanni Devleti'nin yıkılması Asur Devleti'nin yeniden güçlenmesine ve Hitit Devleti için tehlike arz etmesine sebep olacaktı. Bunu çabucak idrak eden Hitit kralı Şuppiluliuma, tampon bir devlet olarak Mitanni'yi yeniden kurdu.

Ancak bu devlet hiçbir zaman eski gücüne kavuşamadı. Hitit Devleti, Ege Göçleri ile yıkıldığı sırada, Mitanni Devleti de aynı akıbete uğramaktan kurtulamadı (Memiş, Bülbül 2014: 107).

Sonuç

Görülüyor ki, Eski Yakın Doğu dünyasında yaşanan ve MÖ. 1500-1450 yılları arasına tarihlenen Karanlık Çağ'ın birinci nedeni, yaklaşık olarak MÖ. 16. yüzyıl ortalarında gerçekleştiği kabul edilen Mitanni Göçleri'dir. Çift atla çekilen ve manevra kabiliyeti oldukça yüksek olan harp arabalarını Yakın Doğu dünyasına tanıtanlardan birisi de Mitannilerdir. Bu harp silahı sayesinde Hurriler'in yaşadığı bölgeyi kısa zamanda kontrolleri altına almayı başaran Mitanniler, yerli Hurri halkının desteğini de alarak, bölgede güçlü bir devlet kurmayı başarmışlardır. Özellikle MÖ. 1450-1350 yılları arasında Eski Doğu'nun "Büyük Devlet"lerinden biri olarak karşımıza çıkan Hurri-Mitanni Devleti, Hitit kralı I. Şuppiluliuma tarafından yıkılınca, bölgedeki bütün dengeler alt üst olmuştur. Şuppiluliuma, yıktığı devleti, gölge bir devlet olarak yeniden şekillendirse de, Mitanniler hiçbir zaman eski güçlerine erişememişlerdir. Hitit Devleti'nin zaaf belirtileri gösterdiği son dönemlerde ise Asur'un egemenliği altına giren Mitanniler, bir daha bağımsız olamamışlardır. Ege Göçleri ise onların siyasi varlığına kesin olarak son vermiştir.

KAYNAKLAR

- ALPMAN, A., (1981-1982), "Hurriler", **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, 25: 283-313.
- BRYCE, T., (2003), **Letters of the Great Kings of the Ancient Near East (The Royal Correspondence of the Late Bronze Age)**, London and Newyork.
- BÜLBÜL, C., (2012), **Eski Yakındoğu Tarihinde Alalah**, Ankara: Altınpost Yayıncılık.
- ERZEN, A., (1986), **Doğu Anadolu ve Urartular**, Ankara: TTK Yayını.
- GOETZE, A., (1940), **Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography**, New Haven: Yale Oriental Series.
- GOETZE, A., (1957), **Kulturgeschichte des Alten Orients: Kleinasien**, München.
- GÜNALTAY, M.Ş., (1987), **Yakın Şark II (Anadolu)**, Ankara: TTK Yayını.
- HAMBLIN, W.J., (2006), **Warfare in the Ancient Near East to 1600 B.C.**, New York.
- KINAL, F., (1974), "Eski Anadolu Tarihinde Bazı Değişmeler", **Anma Kitabı**, 401-424, Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayını.
- KINAL, F., (1983), **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayını.
- KINAL, F., (1987), **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara: TTK Yayını.
- KÖROĞLU, K., (2006), **Eski Mezopotamya Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KUHRT, A., (2007), **The Ancient Near East C.3000-330 B.C.**, II, Newyork.

LEICK, G., (2003), *Historical Dictionary of Mezopotamia*, Oxford.

MEMİŞ, E., (1987), "Hitit Siyasi Tarihinde Taht M¼cadeleleri", **S.¼. Eğitim Fak¼ltesi Dergisi**, 1: 113-117.

MEMİŞ, E.ve C.B¼LB¼L, (2014), *Eski¼ađda G¼çler*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayını.

MEMİŞ, E., (2017 a), *Eski¼ađ T¼rkiye Tarihi*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayını.

MEMİŞ, E., (2017 B), *Eski¼ađda Mezopotamya*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayını.

SMITH, S., (1949), *The Statue of Idrimi*, London.

WIESEMAN, D.J., (1953), *The Alalakh Tablets*, London.

ANTALYA'NIN KORKUTELİ İLÇESİNİN KÖY ADLARI*

Dr. Öğr. Üye. Emine ATMACA*

Araş. Gör. Özlem GÜZEL**

ÖZ

Dil biliminde yer adlarını, bunların kökenlerini, anlamlarını ve kullanımlarını inceleyen bilim dalına *yer adları bilimi* (*Rus. топонимия / топонимика, İng. toponymy, Alm. toponmie, Fr. toponymie*) denir. Fransızcadan dilimize geçmiş bu bilim dalı, dil biliminin en ilgi çeken araştırma alanlarından biri olan *ad biliminin* (*~onomastik*) içerisinde yer alır. Yer adları biliminin folklor, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, sosyoloji, antropoloji, coğrafya, etnoloji, jeoloji, botanik ve biyoloji gibi alanlarla doğrudan ilgisi vardır.

Yapılan araştırmalar ve incelemelerin neticesinde Antalya ili Korkuteli ilçesinin köy adlarında göze çarpan en önemli özelliğin bölgedeki yer adlarının tamamına yakınının Türkçe kelimelerden oluşması ve -birkaç kelime hariç- neredeyse Anadolu'nun eski medeniyetlerine/kültürlerine ait hiçbir yer adının bulunmamasıdır. Bu durumun temel nedeni, Oğuzların kitleler halinde Anadolu'ya geldiklerinde iskân oldukları bölgeye ya kendi boy adlarını vermeleri ya da oba veya aşiretin başındaki beyin/reisin adını vermeleridir.

Bu çalışmada, Antalya ili Korkuteli ilçesinin eski köy adları hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra ilçedeki köy adları *köken*, *yapı* ve *anlam* bakımından tasnif edilecektir. Korkuteli adının kökeni, anlamı ve ilçeye niçin bu adın verildiği üzerinde durulacaktır. Ayrıca boy adlarından oba veya aşiretin başındaki beyin adından kaynaklanan orun adları hakkında tarihi verilerden hareketle bilgi/ler verilecektir. İlçede yaşayan kişilerin soyadlarında veya sülalelerin lakaplarında yer alan Oğuz boy adları hakkında da bilgi/ler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Korkuteli, orun adı, köken bilgisi, anlam bilimi

VILLAGE NAMES OF KORKUTELİ DISTRICT OF ANTALYA

ABSTRACT

The name of places in the field of science that studies names, origins, meanings and uses of language in language science is known as (*Rus. топонимия İng. toponymy, Alm. toponmie, Fr. toponymie*). This French language scholar is part of the *name science* (*onomastics*), one of the most interesting research areas of language science. The science of place names has direct relevance to fields such as history, art history, sociology, anthropology, geography, archeology, ethnology, botanical, biology and folklore.

Research and analysis of the result of the province of Antalya Korkuteli district of the village of striking most important formation characteristic of the close of Turkish words to all the place names in the region and -a few words except almost to the ancient civilizations of Anatolia / culture is the lack of any place belongs to. The main reason for this situation is that the Oghuzs, when they come to Anatolia as masses, either give their names to the area they are settled in, or give the name of the brain to the oba or the tribe.

* Bu makale, 2-3-4 Kasım 2017 tarihlerinde Malatya'da düzenlenen *IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*'nda sunulmuş "Antalya'nın Korkuteli İlçesinin Köy Adları Üzerine Bir İnceleme" adlı çalışmanın yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi sonucunda hazırlanmıştır.

*Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, eatmaca@akdeniz.edu.tr, ORCID NO: 0000 0002 2868 1659

** Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü,

In this paper, after giving a brief information about the old village names of Korkuteli district of Antalya province, the village names in the province will be classified in terms of origin, structure and meaning. The origin of the Korkuteli name, its meaning and why it is given to the county will be emphasized. Then they will be informed about the names of the boys identified in the district and the names of the place coming from the name of the governors of the oba or the tribe. Information will also be given about the Oghuz boy names in the surnames of people living in the district or in the nicknames of the family line.

Keywords: Korkuteli, toponymy, etymology, semantics

O. Giriş

Ad biliminin (~onomastik~namekunde) bir alt kolu olan *toponimi* (~toponymié veya toponomastiqué), Yunanca *topos* “yer, mesken, bölge, ülke, coğrafi nesne” ve *onoma* ya da *onima* “ad” kelimelerinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Yer adları bilimi, yer belirten özel adları inceleyen bir bilim dalıdır veya tespit ettiği özel adları, köken bilgisi (~etymologié), tarihî gelişme, dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bir bilim dalıdır (Kalyuta 2004: 107-108).

Bugün ad bilimi çalışmalarında yer ad bilimi (~toponymié) ve kişi ad bilimi (~antroponim) en işlek olandır. Bunu nedeni de en fazla kullanılanın kişi adları olmasıdır. Bu kişilerin yaşadıkları yer adları ise ikinci sırada yer almaktadır (Şenel 2013). Öyle ki bugün ad biliminin bu iki alt dalının birleşmesinden “antrotoponim (~anthroponymie)” yani *kişi adından oluşan yer adı terimi* ortaya çıkmıştır.

Yer adları, bir bölgenin coğrafi yapısı ile ilgili olduğu gibi orada yaşayanların yaşam biçimleri ile de yakından ilgilidir. Bunun için yer adlarından yola çıkarak bir toplumun sosyo-kültürel, dinî yapısı, sanat, zanaat ve yaşam tarzı gibi birçok alanı hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Çünkü yer adları, toprağın dili’dir (Caferoğlu 1966: 165). Yer adları biliminin konusu itibarıyla ayrıca folklor, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, sosyoloji, antropoloji, coğrafya, etnoloji, jeoloji, botanik ve biyoloji gibi alanlarla doğrudan ilgisi vardır. Bu bağlamda, hem tahrir defterlerinin, arşiv vesikalarının, seyahatnamelerin, salnamelerin titizlikle incelenmesi hem de saha araştırmalarının vakit kaybeden yapılması Türkiye’nin bütün yer adlarının tespit, tayin ve tasnifi için çok önemlidir.

Köy adı/yerleşim adı (~komonim (< Yun. *komon* “köy” + *onima* “ad”)), orunadbilimin (~oykonim (< Yun. *oikos* “ev” + *onima* “ad”)) bir alt türüdür. Oykonomim, bütün köy yerleşiminin özel adıdır (Şahin 2013: 46-58). Türkiye’de köy adı üzerinde çalışmalardan ilki S. Sırrı Üçer ve M. Mes’ud Koman’ın 1945 yılında birlikte hazırladığı “Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme”¹dir. Bu çalışmayı, Özcan Başkan’ın

¹ S. Sırrı Üçer-M. Mes’ud Koman, çalışmalarında köy ve yer adlarını ana gruba ayırmadan kendi içerisinde şu başlıklarda vermiştir: 1) *İstilacı kavimlerin bıraktığı boyların izini taşıyanlar*, 2) *Yerleştikleri yerlere kendi boy adlarını verenler*, 3) *Türkmen yer adları*, 4) *Totem adları*, 5) *Oğuz Türkleri bazen de yerleştikleri yerlerin veya Anadolu’ya gelmezden evvel oturdukları yerlerin adını almıştır*. 6) *Oğuz Türkleri yerleştikleri yerlere akraba adlarını vermişlerdir*. 7) *Oğuz Türkleri Bey, Bay Gazi, Fakih gibi unvan bildiren adları, yerleştikleri yerlere ad olarak vermişlerdir*. 8) *Oğuz Türkleri yerleştikleri yerlere yan, yön, taraf, cihet bildiren adları vermişlerdir*. 9) *Oğuz Türkleri, uzun, kısa, büyük, küçük gibi cüsse adlarını yerleştikleri köye ad olarak vermişlerdir*. 10) *Harp aletleri ve maden adları da yerleşilen köylere ad olarak verilmiştir*. 11) *Acı, tatlı, boyalı, eğri gibi vasıf bildiren adları da yerleşilen*

“Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme”² takip eder. Bu konuda yapılan çalışmalardan bir diğeri de Tuncer Gülensoy’a aittir. Gülensoy, Başkan’ın bu tasnif çalışmasının ham bir malzeme ve üzerinde işlenmesi gereken bazı noktaları olduğunu belirttikten sonra kendisi bir tasnif denemesinde bulunmuştur³.

Korkuteli ilçesinin yer adları ya da köy adları üzerinde daha evvel herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Yalnız Cemali Sarı ve Yusuf Tepeli tarafından yerleşme adlarının Türk kültür coğrafyasındaki önemi Antalya İli Teke Yöresi (Kumluca, Finike, Demre, Kaş, Elmalı Korkuteli) örneğinde ele alınmış ve Teke yöresinin coğrafi özellikleri ele alınarak köy, kasaba ve şehir adları coğrafî bakış açısıyla sınıflandırılmıştır (Cemali Sarı-Yusuf Tepeli 2012: 161-179).

---

köylere ad olarak vermiştir. 12) İslî, kirlî, çamurlu, gibi hal ve huy bildiren adlar da köylere ad olarak verilmiştir. 13) Sanat adları da köylere ad olarak verilmiştir. 14) Üçlü, beşli, kırklı gibi sayı bildiren kelimeler de köylere ad olarak verilmiştir. 15) Moğollardan kalma yer adları, 16) Asılları Hititler, Gutiler, Urartular’dan kalma yer adları, 17) Konya ilinde sosyal, siyasal, bilgisel ve diğ. alanlarda büyük değer kazanmış (Ulu kişi) adlarını taşıyan köy, yer ve mahalle adları. Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme, Konya Halkevi Tarih, Müze Komitesi Yayınları, Konya 1945.

² Özcan Başkan, 2 ana gruba ayırdığı yer adlarını daha sonra kendi içerisinde şu alt başlıklarda incelemiştir: **A) Tabiat ve Fiziksel Koşullara Dayanan Adlar** 1) Çevreyle İlgili Adlar: a) Doğrultular b) Coğrafya Adları c) Madenler d) Değerli taşlar e) Mevsimler f) Günler g) Sayılar h) Renkler 2) Bitkilerle ilgili adlar: a) Ağaçlar b) Meyvalar c) Sebzeler d) Tahıllar e) Çiçekler f) Bitki parçaları 3) Hayvanlarla İlgili Adlar **B) İnsanlara ve Topluluklara Dayanan Adlar** 1) Fiziksel ve yaşayış ile ilgili adlar: a) Yiyecekler b) İçecekler c) Eşya konacak kaplar d) Kesici aletler e) Savaş ile ilgili adlar f) Koşum takımları g) Kumaş maddeleri h) Yapı kısımları 2) Duygusal yaşayış ile ilgili adlar: a) Duyular b) Aile bireyleri c) Din ile ilgili adlar 3) Kişilerin varlıkları ile ilgili adlar: a) Vücut kısımları b) Rütbeler ve mevkiler c) İnsanı ilgilendiren sıfatlar d) Meslekler e) İnsan adları. “Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme”, TDAY-Belleten 1970, Ankara 1971, s. 237-251.

³ Tuncer Gülensoy, 7 ana gruba ayırdığı yer adlarını daha sonra kendi içerisinde şu alt başlıklarda incelemiştir: **A) Çevreyle İlgili Olarak Tabiat ve Fizik Koşullarına Dayanan Adlar:** 1) Çevreyle İlgili Adlar a) Doğrultular b) Coğrafya adları b1 Bölge adları c) Madenler c1 Basit taşlar d) Değerli taşlar e) Mevsimler f) Günler g) Sayılar h) Renkler ı) Yön adları j) Belirleyici adlar k) Yıpranmışlık, bakımsızlık, bırakılmışlık l) Çevreyi ilgilendiren sıfatlar m) Taşın toprağın durumu (topografik şekillere) bağlı adlar n) Arazinin kullanılış biçimine uygun olarak verilen adlar o) Çevredeki yapılarla ilgili adlar 2) Bitkilerle ilgili adlar a) Ağaçlar 1) 2) Meyve ağaçları 2) Meyvesiz ağaçlar b) Meyveler c) Sebzeler d) Tahıllar e) Çiçekler 1) Yabanî çiçekler 2) Süs çiçekleri f) Bitki parçaları g) Bitki örtüsü 3) Hayvanlarla ilgili adlar a) Yabanî hayvanlar b) Alıcı kuşlar c) Evcil Kuşlar d) Evcil hayvanlar e) Sürüngenler f) Böcekler g) Suda yaşayanlar h) Zararlı haşereler **B) İnsanlara ve Toplumlara Dayanan Adlar:** 1) Fiziksel yaşayış ile ilgili adlar a) Yiyecekler b) İçecekler c) Eşya konacak kaplar c1 Su konacak kaplar c2 Mutfak levazımâtı c3 Aletler, takımlar d) Kesici aletler e) Savaş ile ilgili adlar e1) Devleti simgeleyen adlar e2) Demokrasi ve insan haklarına uygun olmayan adlar f) Koşu takımı g) Kumaş maddeleri h) Yapı kısımları 2) Duygusal yaşayış ile ilgili adlar a) Duyular b) Aile bireyleri b1) Akrabalar c) Din ile ilgili adlar 3) Kişilerin varlıkları ile ilgili adlar a) Vücut kısımları a1) Vücutta oluşan tüyler b) Rütbeler c) İnsanı ilgilendiren sıfatlar d) Meslekler e) İnsan (kişi) adları f) Kişilerin fiziksel özellikleri de bulunun yer adları 1) Tarihî kişi adları 2) Efsanevî kişi adları 3) Yaşayan kişi adları g) Kavim, kabile, boy, soy, oymak, cemaat adları 1) 24 Oğuz boyunun adı 2) Öteki Türk boylarının adı 3) Türk dışı boyların adları **C) Orta Asya’dan Getirilen Yer Adları D) Moğolcadan Türkçeye Geçen Yer Adları E) Arapça Yer Adları F) Farsça Yer Adları G) Öteki Dillerden Türkçeye Geçen Yer Adları.** “Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış”, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Pars Yılı Ankara 1998, s. 41-48.

Tuba Meryem Yıldız, Prof. Dr. Fahrettin Tızlak danışmanlığında 2018'de hazırladığı "1839-1917 Arası İstanos (Korkuteli)'un Sosyo-Ekonomik Durumu" konulu doktora tezinde arşiv vesikalarından hareketle Korkuteli'nin köy sayıları (Yıldız 2018: 30-34) ve köylerin etnik yapısı hakkında bilgi vermiştir. Bu tezdeki bilgiye göre;

Istanos köylerinden Ali Fahreddin-i Sagir Ali Fahreddin-i Kebir, Kargin, Bayat, Avdan, Yazır, Yuva köyleri, Türkmen aşiretlerinin iskân edildiği ve ismini verdiği köylerdir. İstanos köylerinden birkaçı ise savaşlar sonunda meydana gelen göçlerle memleket dışından gelen ve Osmanlı İmparatorluğunca yerleştirilen Müslüman Kafkas ve Mora muhacirlerinin yerleşmesi sonucu oluşan köylerdir. İstanos köylerinin tamamı bu Müslüman muhacir köyler istisna olmak üzere, Müslüman ahalinin iskân edildiği köylerdir (Yıldız 2018: 30).

Korkuteli ilçesinin ilçe merkezi dışında, Çomaklı (~Fığla), Bozova (~Zivint), Küçükköy (~Küçük Ali Fahrettin~Karye-i Ali Fahreddin-i Sagır), Yelten (~Karye-i Yeltēn), Yeşilyayla (~Karye-i Andiye ve Karye-i Belen) ve Büyükköy (~Büyük Ali Fahrettin~Karye-i Ali Fahreddin-i Kebir) olmak üzere toplam 6 kasaba belediyesi⁴, 45 köyü (Moğol, 1996: 76-78) ve 13 yaylası vardır. 6360 Sayılı Kanunla⁵ bu 6 kasaba ve 45 köy bugün "mahalleye" dönüştürülmüştür.

Antalya'nın Korkuteli İlçesinin Köy Adları'nın tasnifine geçmeden evvel Hasan Moğol'un *Teke Sancağı Şer'iyye Sicili* çalışmasında verdiği bilgiden hareketle Korkuteli'ndeki köy adlarının eski adlarını vermek istiyoruz. Çünkü bugün Korkuteli halkı, köylerin ve beldelerin hem eski hem de yeni adlarını birlikte kullanmaktadır:

Karye-i Ali Fahreddin-i Kebir, Karye-i Ali Fahreddin-i Sagır, Karye-i Imecik, Karye-i Yazır Kardici, Karye-i Bekci, Karye-i Kundi, Karye-i Avcibayiri, Karye-i Çaykenari, Karye-i Sund, Karye-i Figla, Karye-i Çivgalar, Karye-i Çirkinoba, Karye-i Karakoyunlu, Karye-i Beğis, Karye-i Kurtlar Karamani, Karye-i Taskesigi, Karye-i Avdan, Karye-i Akkilise, Karye-i Andiye, Karye-i Balıklı Kebir, Karye-i Balıklı Sagır, Karye-i Karkin, Karye-i Inhan, Karye-i Eksili, Karye-i Dere, Karye-i Sulekler, Karye-i Yaka, Karye-i Yeltēn, Karye-i Serafeddin, Karye-i Bayır, Karye-i Mamatlar, Karye-i Garibce, Karye-i Karakuyu, Karye-i Yakali, Karye-i Çakilli, Karye-i Kizillu, Karye-i Sam, Karye-i Simandır, Karye-i Geyikbayiri, Karye-i Yuva, Karye-i Köseler, Karye-i Kandira, Karye-i Çukurca, Karye-i Bagce, Karye-i Leylek, Karye-i Ürkütlu, Karye-i Kevzer, Karye-i Turali, Karye-i Osmanhalifeler, Karye-i Sokullu, Karye-i Solak, Karye-i Tumanlar, Karye-i Belen, Karye-i Karkalik, Karye-i Karadigin, Karye-i Bayat, Karye-i Mirahor, Karye-i Haymana, Karye-i Çiğlik (Moğol 1996: 129-131).

⁴ TÜİK'in 2011 yılı *Adrese Dayalı Nüfus Sayım* sonuçlarına göre Korkuteli ilçesine bağlı bu belediyelerin nüfusu 2.000'in altında olduğu için tüzel kişilikleri ilk mahalli idareler genel seçiminden geçerli olmak üzere kaldırılmış ve bu belediyeler köye dönüştürülmüştür (Bu bilgi, <http://www.memurlar.net/haber/314556/> sitesinden alınmıştır) (Erişim tarihi: 23.02.2015).

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/Mevzuat/6360.pdf> (Erişim tarihi: 22.09.2017). Ayrıca 6360 sayılı kanun ve getirdiği değişiklikler için ayrıntılı bilgi için bk. Yüksel Demirkaya-Mesut Koç. 6360 Sayılı Kanun İle Birlikte Mahalleye Dönüşen Köylerde Değişimin Katılım Açısından Muhtarlığa Etkisi: Menteşe ve Seydikemer İlçeleri Üzerinden Bir Değerlendirme. *Strategic Public Management Journal*, Volume 3, Issue 6, 2017, s. 124-149.

Korkuteli’nde bu köy adlarının bugün bazılarının İçişleri Bakanlığının bazı yetkililerince maalesef değiştirildiği⁶, bazılarının ise nüfusunun az olması münasebetiyle ya bir diğer köyle birleştirildiği ya da köy halkının son yıllarda başta Antalya il merkezi olmak üzere çeşitli il ve ilçelere temelli ve geçici göçlerin sonucunda köylerin boşaldığı ve köy adlarının tamamen kaybolduğu görülmektedir. Mesela bugün Yeşilyayla, iki köyün *Yavuz* (~*Andiye~Andede~Andiya*) ve *Belenköy*’ün birleşmesinden oluşmuştur. Yeşilyayla’da “Yavuz” ve “Belen” adları da “mahalle” adı olarak kalmıştır. Aynı şekilde Korkuteli’nde eskiden “Ulucak” ve “Simandır” ayrı yerleşim merkezleri idi. Şimdi ise iki köy nüfusun azlığı dolayısıyla birleştirilmiş ve tek bir köy *Ulucak*’a dönüştürülmüştür.

Bugün yukarıdaki köylerden bazıları da Burdur iline bağlanmıştır: Mesela; *Karye-i Ürkütlu*, *Karye-i Kizillu*⁷, *Karye-i Yuva*⁸ vb.

1. Bu çalışmada, hem eski hem de yeni köy adları üzerinde durulmuştur. Değişikliğin yapıldığı tarihin daha net tespit edebilmek için 1928 tarihli *Son Teşkilat-ı Mülkiyyede Köylerimiz*, 1946 tarihli *Türkiye’de Meskûn Yerler Kılavuzu*, 1968 ve 1981 tarihli *Köylerimiz*, *Index-Anatolicus Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri* ve Hasan Moğol’un *Teke Sancağı Şer’iyye Sicili* çalışmalarından yararlanılmıştır.

Korkuteli köy adlarını genel olarak *köken*, *yapı* ve *anlam* (Şenel 2013: 57-154, Şahin 2013: 74) bakımından sınıflandırılabilir:

A) Köken Bakımından Korkuteli Köy Adları

1) Tek kelimedenden oluşan köy adları: *Bayat*, *Beğiş*, *Çıvgalar*, *Çomaklı*, *Çukurca*, *Garipçe*, *Göçerler*, *Gümüşlü*, *Güzle*, *İmecik*, *Kargalık*, *Kargın*, *Köseler*, *Küçükklü*, *Leylek*, *Mamatlar*, *Nebiler*, *Söğüt*, *Söğütçük*, *Sülekler*, *Ulucak* (~*Simandır*), *Yazır*, *Yelten* (~*Yeltân~Yeltân*).

Beğiş: İlçe merkezine 28 km. mesafededir. Köyün adı, Index-Anatolicus Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri’nde 1530-1914’te ve 1968 Köylerimiz’de *Beğiş* olarak kayıtlıdır. Derleme Sözlüğünde *beğiş*, *kürek* demektir. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Çıvgalar: İlçe merkezine 50 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1928’de ve 1968 Köylerimiz’de *Çıvgalar* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır. Derleme Sözlüğü’nde *çıvgın/şıvgın*, 1) Rüzgârda karla karışık yağın yağmur 2) Ağaçların verdikleri yeni sürgün, filiz, 3) Hafifmeşrep anlamlarında kayıtlıdır. Yine Derleme Sözlüğü’nde *cıvga* “dik ve sivri”; “genç, dal; sürgün” demektir. Korkuteli ağzında *çıvgın/şıvgın* ise “yerinde duramayan, delifışek, şımarık ve atılgan, delişmen” kimseler için kullanılır. Köy halkından yapılan derlemede de köy adının “yerinde duramayan, delifışek, kanı deli akan” anlamından geldiği söylenmiştir. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. *Türkiye’de Milli İdare Bölümleri Belediyeler Köyler*, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayını, s. 87-97.

⁷ Bu köy hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ak, *Teke Yörükleri (1800-1900)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 56.

⁸ *Karye-i Yiva* olmalıdır.

Çomaklı: İlçe merkezine 30 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde MÖ 2. yy'dan itibaren *Phóglá* olarak kaydedildiği belirtilmiştir. Cumhuriyet'ten önceki adı Fığla'dır. 1923-1924 yıllarında *Çomaklı Dede* zaviyesi adına atfedilerek *Çomaklı Dede* adını almış ve 1936 yılında *Dede* kelimesi kaldırılarak bugünkü "Çomaklı" halini almıştır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Çukurca: İlçe merkezine 30 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1914'te ve 1968 Köylerimiz'de *Çukurca* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Garipçe: İlçe merkezine 32 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1530-1914'te ve 1968 Köylerimiz'de *Garipçe* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır. Köyün ilk adının *Komame* olduğu tahmin edilmektedir. Garipçe'den yapılan derlemeye göre, köy adını köye ilk yerleşenlerden *Garip* adında bir kişiden almıştır. Bu köy, önceleri *Garip* adıyla anılmış ve sonradan *Garipçe* olmuştur. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Göçerler: İlçe merkezine 20 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1928'de ve 1968 Köylerimiz'de *Göçerler* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Gümüşlü: İlçe merkezine 13 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1530-1928'de ve 1968 Köylerimiz'de *Kevzer* olarak kayıtlıdır. Köyün önceki ve halk arasında halen kullanılmakta olan adı *Kevzer*'dir. Gümüşlü adı, 1990'dan sonra köye verilmiştir. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Güzle: İlçe merkezine 38 km. mesafededir. Güzlenin kelime anlamı, sonbahar yerleşkesidir. Güzle, Yazır köyünün yaylasıdır. Bu yerleşkede, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

İmecik: İlçe merkezine 35 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1914'te ve 1968 Köylerimiz'de *İmecik* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Kargalık: İlçe merkezine 2 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1914'te ve 1968 Köylerimiz'de *Kargalık* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Köseler: İlçe merkezine 30 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1530-1914'te ve 1968 Köylerimiz'de *Köseler* olarak kayıtlıdır. Köyden yapılan derlemeye göre köyün adı, *sakalı ve bıyığı çıkmayan ya da pek seyrek çıkan erkek* anlamındaki köseden geldiği söylenmiştir (Atmaca 2017: 294). Ahmet Refik'in *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri* çalışmasında *Köseliler* Boz Doğan aşiretinin bir bölüntüsü olarak görünüyorlar (Refik 1930: 26). Bizce de Köseler köyü adını *sakalı ve bıyığı çıkmayan ya da pek seyrek çıkan erkek* anlamındaki köseden değil, bu bölüntüden almıştır. Ayrıca aynı boyun adı, Konya ilinin köy ve yer adlarında da görülmektedir (Üçer-Koman 1945: 44). Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Leylek: İlçe merkezine 29 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1914'te ve 1968 Köylerimiz'de *Leylek* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Mamatlar: İlçe merkezine 33 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1914'te *Mahmutlar*, 1928'de *Mamatlar* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz'de de *Mamatlar* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Sülekler: İlçe merkezine 13 km. mesafededir. Envanterde köyün adı, 1530'da *Sülek*, 1928'de *Sülekler* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz'de de *Sülekler* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Ulucak: İlçe merkezine 20 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1914'te *Samandere*, 1530-1928'de *Simandır* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz'de de köyün eski adı *Simandır* olarak kayıtlıdır. 1831 tarihli nüfus verilerine göre Sımandır köyü, *nam-ı diğer Keşirler* adıyla kayıtlıdır (Yıldız 2018: 31). Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Yelten: İlçe merkezine 19 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1928'de ve 1968 Köylerimiz'de *Yeltan* olarak kayıtlıdır. Köy adını, Roma döneminde Bizans gemilerinin yelken direği ihtiyacını sağladığı için *Yelken* adını almış zamanla halk, *Yelken* kelimesini *Yelten*'e değiştirmiştir. Yelten kelimesinin "yele karşı, havalı yer" anlamı da vardır. Köy de iki dağ arasına yerleşmiştir. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

2) İki ve daha fazla kelimedenden oluşan köy adları: *Akyar, Akyar Yaylası, Bahçeyaka, Başpınar (~Yeleme), Bayat Bademlisi, Bozova, Büyükköy, Çaykenarı, Dereköy, Dereköy Yaylası, Duraliler, Esenyurt (~Karadiğın/Karadin (< Karategin < Karatekin), Hacıbekar (< Hacı Bekir), Karabayır, Karaköy, Karakuyu, Karataş, Kayabaş (~Kayabaşı), Kemerağzı, Kızılaliler, Kızıladağ, Kırkpınar Yaylası (~Alifahrettin Yaylası), Korkuteli, Kozaağacı, Küçükköy, Osmankalfalar (~Osmanhalifeler), Sülekler Yaylası, Taşkesik, Tatköy, Yakaköy, Yalınlı Gediği, Yeşiloba, Yeşilyayla.*

Akyar: İlçe merkezine 9 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1530'da *Akkilise*, 1928'de *Akyar* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz'de de *Akyar* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Bahçeyaka: İlçe merkezine 34 km. mesafededir. Köyün eski adı, envanterde 1928'de *Yalınlı Sagir* (< Türkçe + Arapça) olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz'de ise *Bahçeyaka* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Başpınar: İlçe merkezine 22 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1920'de *Şetrepsı*, 1928'de *Yeleme* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz'de köyün eski adı *Yeleme* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, Sultan Abdülhamit tarafından yerleştirilen Kafkas muhacirlerinin torunları yaşamaktadır. 1982 yılındaki Konya Vilayeti Salnamesi verilerine göre Başpınar (~Yeleme) köyünün adı, *Mamüret'ül-Hamidiye* olarak kayıtlıdır (Yıldız 2018: 31). 1897 ve 1899 yıllarına ait mahkeme kayıtlarında yer alan *Istanos nahiyesi kura'sından Yeleme nâm-ı diğer Mamuretül-Hamidiye* ifadesinden bu iki köyün aynı köy olduğu anlaşılmıştır (Yıldız 2018: 32).

Bozova: İlçe merkezine 6 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1914-1928'de *Zivint* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz'de köyün eski adı *Zivint* olarak kayıtlıdır. Köyün bilinen ilk adı *Nebre*'dir. Sonradan Bizanslılar zamanında *Zivint* olarak anılmaya başlamıştır. Cumhuriyet döneminde de ovasının adına istinaden *Bozova*

olarak adı değiştirilmiştir. Uzun müddet nahiye olarak kalmıştır. XX. yüzyılın başında Osmanlı hükümetince Kafkas göçmenleri yerleştirilmiştir. Sonradan bitişiğinde yer alan “Çerkez Mahallesi” ile birleşerek kasaba olmuştur.

Çaykenarı: İlçe merkezine 25 km. mesafededir. Köyün adı 1928’de ve 1968 Köylerimiz’de *Çaykenarı* olarak geçmektedir. Köyün adı, 1840’taki nüfus verilerinde ve 1840 Temettuat defterlerinde *Çaykenarı*, 1873’te *Çalkenarı* (~*Çaykenarı*) olarak kayıtlıdır (Yıldız 2018: 33). Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Dereköy: İlçe merkezine 10 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1530’da ve 1968 Köylerimiz’de *Dereköy* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Duraliler: İlçe merkezine 37 km. mesafededir. 1968 Köylerimiz’de *Duraliler* olarak kayıtlıdır. Korkuteli’nin yayla yerleşimlerinden biridir. Kuvvetle muhtemel bu yerleşim yeri adını, Küçük Ali Fahreddin ve Büyük Ali Fahreddin köy adlarında olduğu gibi *Ali* adındaki bir aşiret reisinden almıştır. Bu köyde, *Yörük-Türkler* yaşamaktadır.

Esenyurt: İlçe merkezine 18 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1914’te *Karaidin*, 1530-1928’de *Karadigin*, 1960’ta *Karadin* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz’de köyün eski adı *Karadin* olarak kayıtlıdır. Köyün eski adı görüldüğü üzere *Karadiğın~Karadin* (< *Karategin* < *Karatekin*)’dir. Hayati Develi, “Türkiye Toponimisine Dair Denemeler” adlı makalesinde “Diğın~Tigin” başlığı altında, yer adlarında geçen *tegin* unvanına bağlı adlandırmalara ilişkin görüşlerini aktarmış ve Karadin toponimindeki +din ekinin büzüşme ses hadisesi neticesinde oluştuğunu ifade etmiştir: *Karategin* > *Karadiğın* > *Karadin* (Develi 2001: 20-21). Envanterde, Karadin adı, XI. yy’da Kastamonu yöresini fetheden Selçuklu emiri *Karatigin*’den geldiği bilgisi kayıtlıdır. Bu köyde, *Yörük-Türkler* yaşamaktadır.

Hacıbekar (< Hacı Bekir): İlçe merkezine 37 km. mesafededir. Çomaklı köyünün mahallesidir. Hacıbekar mahallesi ile Çomaklı köyü arasında bir dağ mevcuttur. Hacıbekar’dan yapılan derlemelere göre, bu yerde bir beylik varmıştır. Kaynak kişi Yusuf Ay (77), hangi beyliğin yaşadığını hatırlayamamıştır. *Muratlar*, *Malyurdu*, *Sultankonağı* ve *Kavaklı* yer adları Hacıbekar’ın yukarısında yer almaktadır. Oradan aşağıya inildiğinde *Emiralanı* vardır. Güneye gelindiğinde *Dudualanı* vardır. Burada büyük bir aile yaşamıştır. Daha aşağıya inildiğinde “Hacıbekir” denilen yer vardır. Bugün *Muratlar*, *Malyurdu*, *Sultankonağı* ve *Kavaklı* denilen yerlerde sadece birkaç ev vardır. Bu yerlerde ve Hacıbekar’da *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Karabayır: İlçe merkezine 30 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1530-1914’te ve 1968 Köylerimiz’de *Karabayır* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Karakuyu: İlçe merkezine 28 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1914’te ve 1968 Köylerimiz’de *Karakuyu* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Karataş: İlçe merkezine 26 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1530’da ve 1968 Köylerimiz’de *Karataş* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Kemerağzı: İlçe merkezine 24 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1914'te ve 1968 Köylerimiz'de *Kemerağzı* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Kırkpınar Yaylası: İlçe merkezine 40 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1914'te *Alifahreddin Yaylası* olarak kayıtlıdır. Büyükköy'ün yaylasıdır. Bu yüzden köye *Alifahrettin Yaylası* da denir. Kırkpınar Yaylası'nın yarısı *Alevi-Türklerden* oluşmaktadır. Alevi nüfus, Abdal Musa ocağına bağlıdır.

Kızılcadağ: İlçe merkezine 24 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1936'da *Büyükpıyadin* olarak kayıtlıdır. *Kızılcadağ* idari birim adı, *Piyadin* merkez köyün adı iken 1946'dan sonra köye de *Kızılcadağ* adı verilmiştir. 1968 Köylerimiz'de köyün eski adı *Piyadin* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Kozağacı: İlçe merkezine 40 km. mesafededir. Köyün eski adı *Yalınlı Kebir* (< Türkçe + Arapça)'dir. 1968 Köylerimiz'de köyün adı *Kozağacı* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Osmankalfalar: İlçe merkezine 40 km. mesafededir. Teke Sancağı Şer'iyye Sicili'nde köyün eski adı, *Osmanhalifeler* olarak geçmektedir. 1968 Köylerimiz'de *Osmankalfalar* olarak kayıtlıdır. Envanterde 1914'te *Osmanhalifalar* olarak kayıtlıdır. Köyün adı rivayete göre *Çoban Osman*'a izafeten verilmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında kardeşi Şehzade Korkut Antalya'da sancak beyi idi. İki kardeşin arası açılınca öldürülmekten korkan Şehzade Korkut, bugünkü Osmankalfalar yakınlarındaki bir mağarada saklanmıştır. Burada yaşayan Osman adlı çoban da Şehzade Korkut'a ve sadık dostu Piyale'nin yemek ve su ihtiyaçlarını karşılamıştır. Osmankalfalar köyünde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Taşkesiği: İlçe merkezine 30 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1928'de ve 1968 Köylerimiz'de *Taşkesiği* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Tatköy: İlçe merkezine 6 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1530'da *Tat* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz'de köyün adı *Tatköy* olarak kayıtlıdır. Clauson sözlüğünde *tat* kelimesini şöyle açıklamıştır: "muhtemelen tebaa; fakat herhâlde önemsiz/ikinci derecede". Sonrasında "Radloff'un kendisinin Kırım'da Tatar halkının bir bölümüne has olarak kullanıldığını duyduğunu" eklemiştir. Ayrıca Clauson, kelimenin GB Osmanlı Türkçesindeki kullanımı için "Lehçe-i Osmanî'de" Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil olan dillerdeki eski İran ve Kürt nüfusuna gönderme yapan bir kelime ve dolayısıyla "kötü, yoksul" (Clauson 1972: 449) anlamını kaydetmiştir. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Yakaköy: İlçe merkezine 33 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1928'de ve 1968 Köylerimiz'de *Yakaköy* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Yalınlı Gediği: İlçe merkezine 24 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1928'de ve 1968 Köylerimiz'de *Yalınlıgediği* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Yeşiloba: İlçe merkezine 40 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1914'te *Çikin Ova*, 1928 ve 1946'da *Çirkinoba* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz'de de köyün adı, *Yeşiloba* olarak kayıtlıdır. *Teke Sancağı Şer'iyye Sicili*'nde köyün adı, *Karye-i Çirkinoba* olarak kayıtlıdır. Köyden derlenen bilgiye göre daha eski ve asıl adının *Geçirgin Oba* olduğu söylenmiştir. 11.5.1956'da *Yeşiloba* adıyla köy olmuştur. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Köyün eski adı, kuvvetle muhtemel *Çirkinoba* veya *Geçirgin Oba* halk tarafından kaba, yakışsız ve kötü bulunduğu için örtmece (~evfemizm) yapılarak *Yeşiloba* olarak değiştirilmiştir.

Yeşilyayla: İlçe merkezine 25 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1914'te *Andia*, 1928'de *Yavuz* olarak kayıtlıdır. *Yavuz* (~*Andiya*) ve *Belen* köylerinin birleşmesiyle 1984'te belediye olmuştur. MÖ 1. yy'dan itibaren Andida sikkeleri mevcuttur. Envanterde köyün adı, +s önekiyle *Sándida* biçiminde de kaydedilmiştir. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

B) Gramer Yapısı Bakımından Korkuteli Köy Adları

1) Basit kelimedenden oluşan köy adları: Basit yer adları, bir kelimedenden oluşan ve yapısında yer adı türetiminde kullanılan addan ad yapan eklerin bulunmadığı adlardır. Tespit edilen köy adları şöyledir: *Köseler, Çıvgalar, Bayat, Beğiş, Göçerler, Leylek, Mamatlar, Nebiler, Söğüt, Sülekler, Yazır, Yelten.*

2) Türemiş kelimedenden oluşan köy adları: Türkçenin isimlerden ad türetmede çok kullandığı +II, +DI, +ÇA, +IAK, +AK, +IA, +IIk, +ÇI, +clk, +cAk (Şahin 2007: 1-14)⁹ eklerinin yer adı olarak da kullanıldığı görülmektedir:

+cak: Kelimeye sevgi ve küçültme fonksiyonları katarak yer adları yapar: *Ulucak* (~*Simandır*), *Korucak*.

+ÇA: Kelimeye *kadar, göre, ile, birlikte* fonksiyonları ve küçültme fonksiyonları katarak yer adları yapar: *Garipçe, Çukurca, Söbüce.*

+ÇIk: Kelimeye sevgi ve küçültme fonksiyonları katarak yer adları yapar: *Söğütçük, İmecik.*

+Ie: +IA (< +IA- + -g) ekindeki ötümlü-patlayıcı g# ünsüzünün erimesi sonucunda ortaya çıkmıştır: *Güzle.*

+II: Yer adlarının oluşumunda en işlek kullanılan eklerden biridir: *Çomaklı, Gümüşlü, Küçükülü.*

+Iık: Somut ve soyut isim, eşya ve yer adları gibi çok farklı fonksiyonlarda kullanılan eklerden biridir: *Kargalık, Çığlık.*

Ayrıca fiilden ad yapma ekleri -mA ve -Iş da köy adlarının kuruluşunda sıkça kullanılan eklerdir. Ancak incelenen ilçenin köy adlarında bu eklerle kurulmuş örnek tespit edilmemiştir (Şahin 2007: 7).

⁹ İlçede yer adı olarak ses yansımaları kelimelemlerinin kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahman Özkan, "Ses Yansımaları Kelimelerin Yer Adı Olarak Kullanılması", *arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*-Yıl: 8, Sayı: 16, 2006, s. 191-197.

3) Birleşik kelimelerden oluşan köy adları:

Korkuteli yer adları arasında en yaygın olanı birleşik yer adlarıdır. Bu yer adları daha ziyade ad ve sıfat tamlaması yapısına sahiptir:

a) Ad Tamlaması biçiminde kurulmuş köy adları: Bu başlık altında toplayabileceğimiz köy adlarının tamamı iki kelimedenden oluşmuş ve bir kısmı ad tamlaması, bir kısmı da sıfat tamlaması yapısındadır.

Tamlayan + Tamlanan + İyelik eki: İsim tamlaması yapısına sahip olan yer adlarının en yaygın olanı belirtisiz ad tamlaması kuruluşundaki yer adlarıdır: *Avdan Susuzu, Bayat Bademlisi, Beğiş Susuzu, Çaykenarı, İmecik Susuzu, Kemerağzı, Korkuteli, Kozağacı, Yalınlı Gediği.*

b) Sıfat Tamlaması Kuruluşundaki Yer Adları

Tamlayanı ad soylu olan yer adları: *Bahçeyaka, Başpınar, Dereköy, Esenyurt, Hacıbekar, Kayabaş, Osmankalfalar (~Osmanhalifeler), Taşkesik, Yakaköy.*

Tamlayanı sıfat soylu olan yer adları: *Bozova, Kızılaliler, Karabayır, Karaköy, Karakuyu, Karataş, Kırkpınar, Kızılcadağ, Tatköy, Yeşiloba.*

C) Anlam Bakımından Korkuteli Köy Adları

1) Bitkiler ile ilgili köy adları: Bu gruba giren köy adları şöyledir: *Bahçeyaka, Kozağacı, Söğüt, Söğütçük.*

Korkuteli’nde Arapça ceviz > “ceviz” yerine genellikle Farsça gavz > “koz” kelimesi kullanılır. Kozağacı da kozuyla meşhur sulak köylerden biridir.

2) Sular ile ilgili köy adları: Bu gruba giren köy adları şöyledir: *Başpınar, Çaykenarı, Dereköy, Karakuyu, Kırkpınar.*

3) Arapça ve Farsçadan geçen köy adları:

Avdan: İlçe merkezine 34 km. mesafede yamaçta kurulmuş bir köydür. Köyün adı envanterde 1914’te *Avdan* olarak kayıtlıdır. Köyün adı, Farsça *āb* “su” ile Farsça “bir şeyin korunduğu veya muhafaza edildiği alet” fonksiyonunda isimden isim yapma eki +*dān*’ın birleşmesi sonucunda oluşmuştur. Korkuteli’nin Avdan köyünde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Kütahya ve Balıkesir’de *avdan* kelimesi, “Pazar kurulan gün, yer”, “Pazar günü”, “pazar yeri” anlamında kullanılır. Mesela; *balıkavdan* “balık pazarı”, *ketenavdan* “keten pazarı” vb. Ayrıca Kütahya’nın Simav ilçesinde *avdanertes* “Pazartesi” anlamında kullanılır. Burdur’un Kızılkaya beldesinin eski adı da *Pazaravdanı*’dır.

İmrahor (~Emirahurlu): (< *emîr-i ahor* “ahır emiri”) İlçe merkezine 2 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1530’da *Emirahurlu*, 1928’de *İmrahor* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz’de de *İmrahor* olarak kayıtlıdır. Genellikle Osmanlı döneminde, padişah ahırlarının her türlü durumundan sorumlu ve ahır yönetimiyle görevli kimseye denir. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Manay (~Büyükmanay): Köyün adı, 1840'ta nüfus verilerinde ve 1840 Temettuat defterlerinde "Manay", 1873'te *May (Manay)* olarak kayıtlıdır (Yıldız 2018: 33). Bu köy adı, kuvvetle muhtemel Arapça *mā* "su" ve Farsça *nāy* "kamuş, saz" kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Manay, esasen şimdi büyük ölçüde kurutulmuş olan *Söğüt Gölü*'nün adıdır. Manay Gölü, 1950-1965 yılları arasında DSİ tarafından kurutulmuştur. Manay'dan yaptığımız derlemelere göre kelimenin anlamının "suların dansı, hareketi" demekmiş. Manay köyüne, *Bulgaristan göçmenleri* yerleşmiştir.

4) Renkler ile ilgili köy adları¹⁰: Yer adlandırmalarında *kara*, *ak*, *kızıl* ve *yeşil* kelimeleri en çok kullanılan renk adlarıdır. Arapçadan alıntı "beyaz", "mavi" (< mâî) ve Farsçadan alıntı "siyah" (< siyāh), "kırmızı" kelimeleri köy adlarında hiç ama hiç kullanılmamıştır. Dolayısıyla bu durum, köy adlandırmalarında alıntı kelimelerin henüz dile yerleşmediğini gösterir (Türk 2011).

İlçede yapılan köy adları incelemelerinin neticesinde, bu renk isimlerinin bazılarının temel anlamda değil de "yön/doğrultu" anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Yani; bu renk isimleri diğer adlarla birleşerek yer adları oluşturmuşlardır (Kaymaz 2000: 251). Bilindiği üzere Türklerde *kara* → *kuzey*, *ak* → *batı*, *gök* → *doğu*, *kızıl* → *güney*, *sarı* → *merkezî* (Kononov 2015: 85-204) temsil eder. Korkuteli yöre ağızında bu "kara", "ak" ve "kızıl" kelimeleri temel anlamı dışında "yön/doğrultu" anlamıyla da kullanılmıştır: *Karabayır*, *Karakuyu*, *Karataş*, *Kızıladağ*. Yalnızca *Yeşiloba* ve *Yeşilyayla* köy adları renk adından hareketle verilmiştir.

Ayrıca Korkuteli'nde "boz" renk adının da kullanıldığı görülmektedir: *Bozova*. Köy bu adı, 1960 ihtilalinden sonra üzerinde bulunduğu ovanın adından almıştır. Beldenin eski adı yukarıda da bahsedildiği gibi Bizans döneminden kalma *Zivind* (~*Zivint*)'dir. Bugün Bozova'da ve diğer köylerde yaşayan yaşlılar, Bozova yerine genellikle *Zivint* demektedirler.

5) Yer şekilleri ile ilgili köy adları: Bu gruba giren köy adları şöyledir: *Çukurca*, *Karabayır*, *Karataş*, *Kayabaş* (~*Kayabaşı*), *Yalınlı Gediği*.

6) Hayvanlar ile ilgili köy adları: Hayvan adları da köy adlandırmalarında kullanılmaktadır. Özellikle kuş adları diğer hayvan adlarına göre daha çok kullanılmaktadır. Bu gruba giren köy adları şöyledir: *Kargalık*, *Leylek*.

Korkuteli'nde bu köy adlarında geçen kuşlar, *Boz-Ok* ve *Üç-Ok* (< Uç-Ok)'ların totem adları değildir¹¹.

7) Rüzgâr veya yönler ile ilgili köy adları: Bu gruba giren köy adı şöyledir:

¹⁰ Ali Akar, bir çalışmasında adlandırma geleneğinde fizikî koşullar, boy, soy ve topluluk adları ve şahıs adlarının yanı sıra "renk adlarının" da ön planda olduğunu ifade eder (Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Akar, "Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 1 (20), s. 57-63).

¹¹ Bilindiği üzere Türkler, bir boyun en küçük bölümü olan Klan'ın ata tanıdığı bir bitki veya hayvana *Totem* demekteler. Totemin etini, otunu yemezler ve ona bir kutsiyet bağıyla bağlıdırlar. Oğuz Ata'nın altı oğlunun 6 totemi vardır. Boz-Ok'ların totemi; *Şahin*, *Kartal*, *Tavşancıl*. Üç-Ok'ların totemi; *Sonğur*, *Üç Kuş*, *Çakır*'dır (Ayrıntılı bilgi için bk. S. Sırrı Üçer-M. Mes'ud Koman, age., s. 30).

Rüzgâr: *Esenyurt*.

Yönler/Doğrultular: *Karabayır, Karakuyu, Karataş, Kızılcadağ*.

8) Kayaçlarla ilgili köy adları: Bu gruba giren köy adları şöyledir: *Akyar, Gümüşlü, Kızılcadağ, Taşkesiği*.

9) Meslek adları ile ilgili köy adları: İlçede meslek adı ile ilgili bir köy adı tespit edilmiştir: *Osmankalfalar*.

10) Dinî motif ve kişiler ile ilgili köy adları: Korkuteli'nde dinî motif ve kişiler ile ilgili iki köy adı tespit edilmiştir: *Hacıbekar, Nebiler*.

Hacıbekar köy adı gerçekte "Hacı Bekir"dir. Yalnız bu köy adı, bugün halk arasında *Hacıbekar* olarak söylenmektedir.

11) Kişi, soy, boy, oymak ve cemaat ile ilgili köy adları: Oğuz Türklerinin Anadolu'ya iskân faaliyeti gelişigüzel değildir. Bu yerleşme belli bir plan çerçevesinde yapılmıştır. Öyle ki Oğuz boylarının ilk on iki boy Boz Ok'lar daha ziyade Anadolu'nun *kuzey bölgelerine*, diğer on iki boy yani Üç-Ok'lar ise *güney bölgelerine* yerleştiler (Yinanç 1944: 161-187).

Oğuz Türkleri, Anadolu'ya yerleşme sırasında şu hususlara dikkat ettiler:

- Yerleştikleri yerlerin adını, kendilerine boy adı olarak aldılar.*
- Etrafında birleştikleri bir aile veya aile başkanının/reisinin adını aldılar.*
- Kendilerini birleştiren en küçük bir oymağın adını alarak yeniden bir boy teşekkül ettiler.*
- Yerleştikleri köylere/yerlere dolaylarındaki dağlara, tepelere, yollara, yörelere, göllere, ırmaklara, çaylara vb. bağlı oldukları ana boyun veya bölüntülerinin adını verdiler* (Üçer-Koman 1945: 10).

Korkuteli'nde kişi, soy, boy, oymak ve cemaat ile ilgili köy adları şöyledir:

Alaeddin Mahallesi: Korkuteli'nin mahallelerinden biridir. Adını Selçuklu hükümdarı *Sultan Alaeddin*'den almıştır. Ayrıca ilçede önemli antik kalıntılardan olan ve adını yine Selçuklu hükümdarı *Sultan Alaeddin*'den alan *Alaeddin Camisi* de I. Keykubad tarafından yaptırılmıştır.

Aşağı Karaman/Yukarı Karaman: Araştırmacılara göre Karakoyunlu boylar birliğini meydana getiren aşiretlerden biri olan *Karamanluların* adlarını, Karakoyunlu beylerinden Gence ve Berda hâkimi *Emir Karaman*'dan aldığı öne sürülmüştür. Araştırmacılar, bu adın ayrıca "Karaman" adlı koyun cinsinden alınmış olma ihtimali üzerinde de dururlar (Gündüz 2010: 148). Fuzuli Bayat'a göre Karamanlar (~Karakoyunlular) siyah renkli koç adını taşımakta; Akmanlar (~Akkoyunlular) beyaz renkli koç adını taşımakla Ay Tanrı inançlı kabileler olarak değerlendirilmelidir¹².

Korkuteli'nde bu adlarda bir köy adı yoktur. Yalnız bu yerler, "yayla" adlarıdır. Bu yer adları da kuvvetle muhtemel, *Karamanoğulları* adına izafeten verilmiştir.

Aşağı Karaman, Antalya Konyaaltı Belediyesi'ne bağlı bir mahalledir. Konya'dan Antalya'ya göçen Yörük obaları şimdiki *Aşağı Karaman* denilen mahallede

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Fuzuli Bayat, *Ay Kültürünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi*, 3 Ok Yayıncılık, Ankara 2005, s. 97-98.

yaşamaktadırlar. Yukarı Karaman da Antalya ilinin Korkuteli ilçesine bağlı bir mahalledir. Mahallenin adının *Afşar Karaman* (Üçer-Koman 1945: 15) beyliklerinden geldiği tahmin edilmektedir. Afşarların XIII. yüzyılda Anadolu'da bulunan Karaman ve diğer Türkmen boylarıyla birleşerek Karamanoğulları devletini kurmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Bayat, Bayat Bademlisi/Bademleri: Bayat, ilçe merkezine 15 km. Bayatbademleri ise ilçe merkezine 40 km. mesafededir. Bayat köyünün adı, envanterde 1914'te ve 1968 Köylerimiz'de *Bayat*; Bayat Bademlisi'nin adı envanterde 1928'de *Bademli*, 1968 Köylerimiz'de *Bayatbademleri* olarak kayıtlıdır. Bu köylerde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Oğuzlar'ın Bozoklar koluna bağlı olan Bayat boyunun Oğuz Han'ın altı oğlundan biri olan Gün Han'ın oğlunun soyundan geldiği tarihi kayıtlarda geçmektedir¹³. Kaşgarlı Mahmut, Reşidüddin, Yazıcıoğlu, Salar Baba, Ebulgazi Bahadır Han, Radloff, Kononov'a göre *Bay*, *Bayındır* (< Bayundur) ve Bayat etnonimleri *bay*, *baylık* "zengin, varlıklı, aşı yemeği bol olan, bahtı güzel" kelimeleriyle ilişkilidir. Bu görüşü, Zeki Velidi Togan ve A. B. Ercilasun da kabul eder (Ercilasun 2008: 11). Soltanşa Ataniyazov'a göre *Bay*, *Bayındır* ve *Bayat* şeklindeki Türkmen etnonimlerinin "bay" kelimesinden ya da "topluluk, grup, cemaat, aşiret, boy, sülale" anlamlarına gelen "bag" kelimesinden çıktığını söylemektedir (Ataniyazov 2005: 103-104). Clauson, *Bayat* "Tanrı" kelimesinin yayılma alanının şaşkıncu bir biçimde sınırlı olduğunu belirttikten sonra Güneybatı lehçelerinde bulunduğunu ve bu kelimenin Oğuz "Bayat" ile bağlandırılmasının zor olduğunu ifade etmiştir (Clauson 1972: 385). Vahit Türk, "Bayat" kelimesinin Tanrı'nın doksan dokuz sıfatından "ezelî olan varlığının başlangıcı olmayan" anlamındaki "evvel" sıfatının Türkçesi olduğunu ve "zengin" anlamındaki "bay" ile değil de "eski" anlamındaki "baya" ile ilgili olduğunu ifade etmiştir (Türk 2011). Bayat kelimesinin sonundaki ek ile ilgili olarak Ercilasun, Eski Türkçedeki çokluk eki *+lt/+At* (Ercilasun 2008: 11) demiştir.

Ancak bizce Bayat kelimesinin "zengin" anlamındaki "bay" ile değil, "oldukça, epey, eski, eskisi gibi" anlamındaki "bayağı (< bayağı)" ile ilgisi olmalıdır. Aynı kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında "demin, az önce, biraz önce, geçen zaman" anlamında "bayak/baya" biçiminde de yaşamaktadır (Derleme Sözlüğü 1965). Allahu Teâlâ'nın "El-evvel" ismiyle de "bayağı" kelimesinin anlamı birebir örtüşmektedir. Yeni Tarama Sözlüğü'nde Bayat, Tanrı'nın "Kadim" sıfatı karşılığı olarak kayıtlıdır (Dilçin 1983: 28). Kelimenin sonundaki *+t* ise Moğolca çokluk ekidir (Gabain 2003: 62).

Bayat köyü, Oğuzların Bayat boyundan Yörüklerin yerleştiği ve boylarının adını verdikleri bir yerleşim yeridir (Moğol 1997: 80). Cevdet Türkay, *Bayat*, *Bayadî*, *Bayatlı* (~*Bayatlı*), *Bayad* (*Konar-Göçer Türkmân Tâifesi'nden*) Oğuz boyunun Teke Sancağı'na yerleştiğini arşiv belgelerinden hareketle tespit etmiştir (Türkay 2001: 198).

Dat (~Datköy~Tatköy) / Tatlar: İlçe merkezine 6 km. mesafededir. Eski Türkçe bir terim olan *ta*'ın anlamı devirlere göre farklılık göstermiştir. İlk olarak VIII. yüzyılda Orhun-Yenisey yazıtlarında bu kelimeye rastlanmaktadır. Költigin yazıtında, Soğdlar;

¹³ *Bayat* boyu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tufan Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640". İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2010, s. 117-119.

Karahanlı devrinde İslam dinini kabul eden Farsça konuşan halklara ve çok tanrılı Türkçe konuşan Uygurlara; Kaşgarlı Mahmud'un devrinde ise bu kelime, Uygurlar ve Çinliler anlamında kullanılmıştır (Ataniyazov 2005: 258).

Korkuteli'nde Dat (~Tatköy) ve Tatlar köy adında bir köy vardır. Kuvvetle muhtemel Oğuz boyunun gelip yerleştiği adını verdiği köylerden biridir.

Dodurga: Dulkadir Türkmenleri'ne mensup olan Dodurga aşireti, Bozulus ilçesinde üç cemaat halinde bulunuyordu¹⁴. Bozulus'un Orta Anadolu'ya gelmesinden sonra buradaki Türkmenler arasında adlarına rastlanmamaktadır, bu durum onların Orta Anadolu'ya yapılan göçe katılmadığını göstermektedir (Gündüz 2010: 130-131).

Dodurga, 24 Türkmen boyundan birinin adıdır. Dodurga, *tut-* fiilinin ettirgen çatısı olan **tutur-* türevinden *-ga* ekiyle türemiştir (Ercilasun 2008: 15). Bu etnik adın anlamı kaynaklarda "mülk tutup, devlet kuran (yani yurt alıp onu korumasını başaran)" olarak kayıtlıdır (Ataniyazov 2005: 148).

Korkuteli ilçesinde bu adda bir köy yoktur. Yalnız Korkuteli'nin Çomaklı kasabasında *Dodurga* adında soyadları hatta bir sülale adı vardır. Bu soyadı alanların bu boydan olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

Karadiğın/Karadin: Sarıkeçili Yörükleri'nin kurduğu, Korkuteli'ye bağlı *Karadiğın köyü* (aslı *Karatekin / Karatigin*) ve Orta Asya'da Pamir'in kuzeybatı bölümünde, daha IX. yüzyılda Oğuzların yaşadığı bir Türk şehridir (Gordlevski 1988: 37). Karadiğın şeklinde algılandığından bugün köyün adı *Esenyurt* şeklinde değiştirilmiş ve aslı maalesef tamamen ortadan kaldırılmıştır (Moğol 1997: 85). Antalya yöresinde yaşayan ve Türkmen adı verilen bu topluluklar, ağız özellikleri bakımından "İçel, Adana ve Konya'daki" diğer Türkmen topluluklarıyla birleşirler (Karahan 1996: 56).

Mehmet Eröz, yapmış olduğu derleme çalışmasında, Karadin köy halkının (*Şeytanlar*, diğer adıyla *Demirciler* obasından) perişan perakendelerine, *Çumra-Bozkır (~Konya)* mevki arasında rastladığını ifade etmiştir. Eröz, ayrıca *Yörükler* kitabında bu aşiretin diğer Yörükler tarafından da takdir edildiğini, tam bir göçebe hayat yaşadıklarını, seyyal, çarıklı, cevval insanlar olduğunu ve doğudan batıya göç edip durduklarından söz etmiştir (Eröz 1991: 51).

Ali Rıza Yalgın'ın tespitlerine göre XX. yüzyılın ilk yarısında *Adana'nın Yüreğir* ovasındaki köylerde yaşayan oymaklardan biri de Sarıkeçili Yörükleridir (Yalgın 1993). Sarıkeçili Yörükleri, bugün "Bucak Karağan dağlarından" başlayıp "Kemer ilçesine" kadar olan Burdur'un Güneybatı dağlarında yaşamaktadırlar ve bu Yörükler, otuz yedi köye iskân olmuşlardır. Ayrıca Konya'dan Tokat'a, Isparta'ya ve diğer illere de buradan dağılmışlardır. Daha sonraları *Kemer Sarıtaş Yörükleriyle* karışmışlardır¹⁵.

Bugün yukarıda da bahsedildiği gibi Karadin (~Esenyurt) köyünde *Sarıkeçili Yörükleri* yaşamaktadır.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Faruk Demirtaş, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları", *DTCFD VII/2*, 1949, s. 340-343.

¹⁵ Osmanlılar zamanında, bu aşiretle ilgili bol miktarda Şer'iyye sicili tutulmuştur. Burdur Şer'iyye sicilleri 198/1 nolu defter, 353 nolu sicil, 1797; 17 Cemazil ahir 1836 Tirkemiş Voyvodasına emir, Isparta Şer'iyye sicili 180 nolu defter (ayrıntılı bilgi için bk. Hayati Kuzucu, *Burdur Araştırmaları Dergisi*, Burdur 2001-2 sayısı).

Teke yöresinde yer alan Sarıkeçili Yörükleri, XIX. yüzyılda genellikle *Korkuteli* ve *Kızılkaya* hattında bulunmakla birlikte *İstanos* (~*Korkuteli*), *Mirahor* (~*İmrahor*), *Yelten*, *Yazır*, *Alifahreddinisagır*, *Garibce*, *Anbahan*, *Çaykenarı*, *Zivind*, *Tavşanbükü*, *İğdir*, *Kızılkaya*, *Bademağacı*, *Avdan*, *Beğiş*, *Yalınlısagır*, *Yalınlıkebir*, *İmecik*, *Bahtılı*, *Pazaravdanı*, *Karapınar*, *Fiğla*, *Kızılcaağaç*, *Andiya*, *Akkilise*, *Kevzer*, *Yeleme*, *Alifahreddinikebir*, *Ürkütlü*, *Karaaliler*, *Yuva* (< *Yıva*), *Mamatlar*, *Belen*, *Kışla* ve *Burdur*'un *Bucak* ilçesinde konargöçer hayatı devam ettirmektedirler (Ak 2015: 71).

Kargın¹⁶: İlçe merkezine 30 km. mesafededir. Köyün adı, envanterde 1914'te *Garkın*, 1928'de *Kargın* olarak kayıtlıdır. 1968 Köylerimiz'de de *Kargın* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Kargın kelimesi yaygın olarak Anadolu'da birçok yörede; *eriyen karların oluşturduğu gür ve bol suyun tatlı bir meyilden, taşlar üzerinden sekerek akmasına verilen addır*. Bugün Anadolu'daki birçok *Kargın*, *Korhun*, *Korkun*, *Karkın*, *Garkın* adlarının geçtiği köylerin yakınlarında bu tarz bir akarsuyun bulunduğu görülür. *Kargın*, *karkın*, *korgun*, *korhun*, *karkin* ve *karkine* Anadolu'da değişik yörelerin ağızlarında aynı kelimenin yöresel söyleyişlerden dolayı değişik şekillerde kullanılır olmuştur. Bu kelime, ayrıca "tarlanın sudan çamur haline gelmesi, üstü kuru gibi görünüp altı bataklık olan yer, dereler çekildikten sonra kalan toprak ve malın çokluğundan fiyatın düşmesi" anlamlarını da taşımaktadır. Kargın kelimesinin etimolojisi, *kar-* "bir şeyi bir şeyle karıştırmak, katmak" ile ilişkilidir. *Karkın* ise "çok devamlı karıştıran, katan, çoğaltan" demektir (Ercilasun 2008: 18).

Oğuz tarihinde önemli rol oynamış boylardan biri olan Karkınlar, Oğuzlar'ın Bozoklar koluna bağlı Yıldız Han Oğullarındandır. Eski Bir Türkmen boy adı olan Kargın, Dîvânü Lûgati't-Türk'te geçmemektedir (Demirtaş 1949: 364). Bu etnik ad, ilk olarak Reşidüddin'in eserinde yer almaktadır. Reşidüddin, Yazıcıoğlu, Salar Baba ve Ebulgazi Bahadır Han'a göre *Kargın* kelimesi, "yemeği, aşı bol olan; sofrası açık, el bol" demektir (Ataniyazov 2005: 184).

Karkın¹⁷ boyu hakkında, Kâşgarlı Mahmut, 22 Oğuz boyunun iki Kalaç (~Halaç) boyu ile birleşerek 24 Oğuzları meydana getirdiğini ifade etmiştir. Kâşgarlı *Kargın* ve *İparlı* boylarının adını anmadığından sonraki Oğuzlar kütüğünde tanıtılan bu iki boyun, XI. yy. da Kalaç Türklerinden sayıldığı anlaşılmaktadır. Bu boyun adı, eski kaynaklarda *Karkın*'dan başka *Garkın*, *Karkun* ve *Kargun* biçimlerinde yazılmıştır.

Bugün Anadolu'da Karkın adı, Antalya'nın Korkuteli ilçesinde bir yer adı olarak geçmektedir. Bu boy, *Antalya merkez Kargın* ve Antalya'nın bir ilçesi *Manavgat'ta Beşkonak*, *Karkınlar*, *Değirmenözü*'nde yer adı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca *Afyon*, *Ankara*, *Balıkesir*, *Çorum*, *Isparta* *Kastamonu*, *Niğde*, *Sivas*'ta *Kargın* biçiminde *Çorum*,

¹⁶ *Kargın* aşireti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tufan Gündüz, age., s. 149-150.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Alemdar Yalçın, Uzman Hacı Yılmaz, "Kargın Ocaklı Boyu ile ilgili yeni belgeler" (bu bilgi, http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/21-13-94.pdf sitesinden alınmıştır) (Erişim tarihi: 07.06. 2009).

Eskişehir, Konya, Manisa, Niğde şehirlerinde de köy adı olarak bu boyun adı korunmuştur¹⁸.

Kızılaliler: İlçe merkezine 33 km. mesafededir. 1968 Köylerimiz'de *Kızılaliler* olarak kayıtlıdır. Kızılaliler köyünden yaptığımız derlemeye göre Alevi Türkmen köylerinden biri değildir. Peki, köyün adındaki *kızıl*¹⁹ nereden gelmektedir? Köyün adının toprağın renginden geldiğini düşünürsek toprağın rengi "kızıl" değildir. Kızıl kelimesi, "yön/doğrultu" anlamında da kullanılmamıştır. Köyde ikamet eden Yusuf Arı'dan (65) yaptığımız derlemeye göre bu köye "kıpkırmızı, pancar suratlı Ali" isminde birisi gelip yerleşmiştir ve köy adını buradan almıştır. Bu açıklama tabii ki bir halk etimolojisidir.

Kızılaliler köyünün adı, *Anadolu Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) Şam ve Halep Dâhil*'de "Kızılcağ" olarak kayıtlıdır. *Kızıl* kelimesinin "boy adı" anlamı da vardır. Şöyle ki, "Hazar denizi doğusunda, Etrek Irmağı dolaylarında ve Cürçanda oturan On İki Türkmen aşiretinin birinin adı Yomut'tur. Yomutların (~Yaralı) boyunun bölüntülerinden birinin adı *Kızıl*'dir. Ayrıca Sibiry Türkleri arasında *Kızıllar* adlı bir boy vardır" (Üçer-Koman 1945: 38).

Kızıllı Yörüklerine, Kavurgalı tairesi Maraş Yörükleri, Bekdaş cemaati ve Halep Türkmenleri içerisinde de tesadüf edilmektedir (Ak 2015: 55). Kızıllı Yörükleri, Teke yöresinde XVIII. yüzyıldan başlarından itibaren var olup *Aşağı* ve *Yukarı Kızıllı* cemaati olarak iki gruba ayrılmıştır. Yukarı Kızıllı Yörüklerinin yerleşik hayata geçmesiyle birlikte "Yukarı Kızıllı Köyü" Burdur'un Bucak ilçesine bağlı "Kızılkaya" köyü olmuştur. Aşağı Kızıllı Yörüklerinin yerleştiği Kızıllı köyü ise Antalya Döşemealtı köylerindedir (Ak 2015: 56). Korkuteli'ne bağlı Kızılaliler köyü de kuvvetle muhtemel *Yukarı Kızıllı Yörüklerinin* yerleştiği ve adını verdiği köylerden biridir.

Korkuteli: İlçe, il merkezine 60 km. mesafededir. Korkuteli'nin eski adı kaynaklarda *İsinda* olarak geçmektedir. Şehir merkezi, Yazır köyü yakınlarında olduğu bilinmektedir (Çaycı 2004: 107-108). Roma döneminde *İsinda* adı, değiştirilerek *İstanoz/s* şeklinde söylenmiştir. Kelime, Yunancada *stános* şeklinde "ağıl, mandıra" anlamında kullanılır. Envanterde 1914'te ilçenin adı *Istanoz*, 1530-1680'de *İstanos* olarak kayıtlıdır.

Istanoz/s, Antalya'nın kuzey batısında ve Antalya'ya 60 km. uzaklıkta bulunan yayla ilçelerden biridir²¹. İlçenin temelini teşkil eden Alâeddin Mahallesi, ilçenin ilk yerleşim merkezidir. Osmanlı devletinde Sultan II. Bayezid'in son zamanlarında II. Bayezid'in şehzadeleri *Selim, Ahmet* ve *Korkut* arasında yaşanan taht mücadelesinde

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Alemdar Yalçın, Uzman Hacı Yılmaz, "Kargın Ocaklı Boyu ile ilgili yeni belgeler", (bu bilgi, http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/21-13-94.pdf sitesinden alınmıştır) (Erişim tarihi: 07.06. 2009).

¹⁹ Derleme Sözlüğü'nde *kızıl* kelimesi, Denizli'nin Honaz ilçesinde ve Söğüt kasabasında, Kırşehir'de, Kayseri Erkilet'te ve Niğde'nin Bor ilçesinde "tembel, iş görmez, kızıl" anlamında da kullanılmaktadır.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: Osmanlı Yer Adları: II, Ankara 2013, s. 872.

²¹ Korkuteli'nin kazaya dönüştürülmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Fahrettin Tızlak, "İstanoz Nahiyesinin Korkudili Kazası'na Dönüştürülmesi", Akdeniz İnsani, Bilimler Dergisi, IV (2): s. 249-259.

Korkuteli, o sırada Antalya sancakbeyi Şehzade Korkut'a merkezlik yapmıştır. Şehzade Selim ve yanındaki idareciler saltanat makamı için Korkut'un varlığını tehlikeli olarak görüyorlardı. Bu bakımdan Osmanlı kaynaklarında Korkut'un Selim'in yolladığı uydurma saltanata davet mektuplarına kanıp bunlara olumlu cevaplar vermesi yüzünden ortadan kaldırıldığı şeklindeki bilgiler (Hoca Sadettin II, 231) olayı meşru zeminlere çekme gayretinin bir yansıması olmalıdır. Kardeşinin 10.000 kişiyle üzerine yürüdüğünü öğrenen Korkut, sadık adamı Piyale yanında olduğu halde Manisa'dan gizlice kaçıp Mısır'a gitmek için Teke-ili yöresine doğru yola çıktı; ancak Korkuteli'nde bir mağarada yakalandı ve Bursa'ya götürülürken Eğrigöz (~Emet) kasabası yakınında kapıcı başı Sinan ağa tarafından boğularak öldürüldü. Bazı kaynaklarda ise onun Teke-iline değil İzmir-Bergama tarafına gittiği ve buradan denize açılarak Rodos'a sığınmak istediği belirtilir (16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, 192)²². Mücadeleyi kazanarak hükümdar olan Selim kardeşi Korkut'u Osmankalfalar köyü yakınlarındaki bir mağarada saklanmakta iken 1510 yılında boğdurarak öldürmüştür.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Korkuteli şöyle geçmektedir: *İstanoz Şehri Yaylağı (~Korkuteli): Tekebay oğlu alıp, Yıldırım Han eline girmiştir. Paşa hassı voyvodalıktır. Müftüsü, nakibi, kadısı, kethüda-yeri, serdarı Adalya'da (~Antalya) otururlar. Yılda bir defa buraya gelip sekiz ay iyş ve işret edip hava alırlar. Kalesi batı tarafında viranca küçük bir kaledir. Batıya bakan bir kapısı var. Güneyindeki mağaralı kayalar bu kaleye havaledir. Bu yaylanın yüz evinde insanlar kışlar gerisi göçerler. İstanoz nehrinin iki tarafında kat kat ve içli dışlı, hamamlı, havuzlu saraylar vardır. Evler bağ ve bahçelidir. Nehir üzerinde 70 ağaç köprü vardır. Herkes evlerinde yaranlarıyla yüzerler, balık avlarlar. Uzunluğu tam iki saat yerdur. Enliliği ancak üçer dörder evdir. Sokakları geniştir. Her köşesinde değirmenler vardır. Şehirde 205 mihrap vardır. Mescitleri çoktur. Çoğunun evkafı yoktur. Cuma namazı kılınan üç cami vardır. **Sultan Alâeddin Camii**, şehrin batı ucundadır. Evvelce kurşun örtülü imiş. Celali Karayazıcı kurşununu söküp sekbanlarına vermiş ve camii yakmıştır. Sonra **Kuyucu Murad Paşa** tamir ettirmiştir. Camiin ortası, Bursa'daki Ulu Cami gibi açıktır. Avlusu beyaz mermer döşelidir. Müezzin mahlefi camiin ortasındadır. Kible kapısından 12 basamakla inilir. Minaresinin kapısında şöyle yazılıdır: "Büniye hazihil minaratışşerif Murad paşa Evaili Rebiülahir" sene 979.*

Bir medrese, bir han, bir hamam, bir imaret Sultan Alâeddin'indir. 300 dükkânı vardır. Dükkânların kepenkleri yoktur. Herkes malını gece evine götürür. Sokaklarında kaldırım yoktur. Havası çok latiftir. Burada sekiz ay zevk ve safa edip çehreleri gül renkli olup taze hayat bulurlar. Adalya halkı bu yaylağa gelmese ölürler. Kirazı, elması, emrudu (~Karyağdı armudu), fındığı meşhurdur. İslambol'da (İstanbul) Galata mevlevihanesi şeyhi Âdem efendinin sarayının benzeri bir yerde yoktur. Bu şehirde haftada bir pazar kurulur. Buradan kuzeye dört saat gittik... (Korkuteli 2013 Antalya'nın Yaylaya Uzanan Eli 2013: 5).

Osmanlı hükümünde Konya şehrinin Meram'ı, Malatya'nın Aspuzusu, Peçoy-ı Sirem İrem Bağ'ının Baruthanesi, Kırım Vilayeti'nde Kefe'nin Sudak'ı ve Antalya'nın

²² Ayrıntılı bilgi için bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 26, "Korkut" maddesi, s. 206.

*Istanaz'ı, Rum, Arap ve Acem'de meşhurdur. Eğer bu Istanaz Yaylağı'nı öğrendiğimiz kadarıyla özelliklerini yazsak bir cilt kitap olur*²³.

Büyükköy ve Küçükköy: Büyükköy, ilçe merkezine 18 km. Küçükköy ise 14 km. mesafededir. Köyler, 1968 Köylerimiz'de *Küçük Köy* ve *Büyükköy* olarak kayıtlıdır.

Anadolu'ya yerleşim esnasında adlandırma yapılırken bölgenin toprak, su, iklim ve coğrafi yapısına göre, adlandırma yapıldığı gibi, Türkmen oymaklarının adlarına göre de bölgelere değişik adların verildiğinden yukarıda söz edilmişti. Teke bölgesine yerleşen birçok Yörük ve Türkmen aşiretleri iskân oldukları yerlere kendi adlarını da vermişlerdir. Bu duruma en güzel örnek, Korkuteli ilçesine bağlı *Küçük Ali Fahrettin Köyü* (günümüzdeki adı *Küçükköy kasabası*) ile *Büyük Ali Fahrettin köyünün* (günümüzdeki adı *Büyükköy kasabası*) reislerinin adlarıyla anılmasıdır. Küçük Ali Fahrettin, kasabanın en eski mezarlığında bir tepe üzerinde, Türk motifli mezarındaki mezar taşı kitabesinde (h. 747) m. 1346-1347 senesinde vefat ettiği kayıtlıdır. Bu aşiret reisi, Korkuteli ve civarındaki fütuhatin (1300 civarı) ardından kendi adıyla anılan köyü kurmuştur. Ağabeyisi olduğu tahmin edilen Büyük Ali Fahrettin de yine aynı şekilde *Küçükköy*'ün yakınana yeni bir yerleşim birimi oluşturmuştur (Moğol 1996: 85).

Kaynaklarda, Burdur'un Gölhisar ilçesinde XVI. ve XVII. yüzyıllarda görülen "Ali Fahrettinli Türkmen Taifesi", Türkemiş'ten sonra en kalabalık Yörük taifesidir, *Malumlu* ve *Yazır* bölüklerinden (Kuzucu 2001-2) olduğu kayıtlıdır.

Farsak~Varsak: 1968 Köylerimiz'de *Varsak* olarak kayıtlıdır. Varsak kelimesinin üç anlamı vardır: a) *Bir Türk boyu, kabilesine verilen addır* b) *Eski harp aletlerinden bir çeşit yatağan, kısa kılıç* c) *Taşçuların taş kırdıkları büyük çekiç*. Varsak için *Karsak* kelimesini kullananlar vardır. Ataniyazov eserinde, *Karsak/Karsakçı*'yı şöyle açıklamıştır; "Yomut ve Teke boylarının Tacikistan'ın Cılıköl bölgesinde yaşayan Salırların; Semerkant ilindeki Çandırların içindeki "Karsak", Çovdur ve Olam boylarında ise "Karsakçı" sülalelerine rastlanmaktadır. İkisi de aynı kökten gelir. Karsak adlı hayvanı totem edinenler veya Karsak avlayanlar şeklinde izah edilebilir" (Ataniyazov 2005: 188). Oğuzlar, büyük boyları birleştiren kişi adını; birleşerek meydana gelen boy veya bölüntülere ad olarak vermişlerdir. Yani Varsak da Bozok Oklu Han'ın yedi oğlundan birinin adıdır (Üçer-Koman 1945: 46).

Adlarını başlarında bulunan bir Türkmen beyinden alan Varsak Yörükleri (~Tarsus Türkmenleri), kaynaklarda *Varsak*, *Farsak*, *Varsaklar* ve *Varsaklı* şeklinde geçmektedir (Türkay 2005: 78, 312, 643). Antalya'da bulunan "Varsak" yer adının tarihi geçmişine bakarsak muhtemelen Osmanlı Devleti ile Karamanoğlu Beyliği arasında yaşanan mücadelede Karaman ve Taşeli yöresinde Osmanlı Devletine karşı yapılan direnişin temel mücadelesini oluşturan çok sayıdaki Yörük, II. Mehmet döneminde Rumeli taraflarına sürgün edilmişlerdir. Kuvvetle muhtemel, Varsak Yörükleri de bu süreçte XV. yüzyılın sonlarına doğru Teke yöresine sürgün yoluyla Karaman'dan gelmiştir. XVI. yüzyıl Tahrir defterlerinde bu Yörükler, Teke sancağında "Cemaat-i Yörükân-ı Varsakan" olarak kaydedilmiştir. Varsak Yörükleri, XIX. yüzyılın ikinci

²³ Ayrıntılı bilgi için bk. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi* (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), 7-10. Kitaplar, Dizin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 163-165.

yarısından itibaren yerleşmeye başlamışlardır. Varsaklılar, bugün Antalya Kepez Beldesi'nde bulunan *Varsak Köyü* ile Korkuteli'nde bulunan *Varsak Yaylası* arasında yarı yerleşik bir hayat sürmektedirler (Ak 2015: 76).

Varsaklılar, bugün başta *Antalya* olmak üzere, *Tarsus, Niğde Adana, Aydın, Kırşehir, Kayseri, Bayburt, Çorum, Isparta, Sivas, Muğla, Osmaniye, Mersin* ve diğer bazı illere yerleşmiş ve yerleştikleri yerlere de adlarını vermişlerdir.

Yazır: İlçe merkezine 10 km. mesafededir. Köyün adı envanterde 1928'de ve 1968 Köylerimiz'de *Yazır* olarak kayıtlıdır. Bu köyde, *Sünnî-Türkmenler* yaşamaktadır.

Yazır boyu, Oğuzların Bozok koluna mensup, 24 Türkmen boyu içerisinde en büyük boylardan biridir. Yörük grubuna dâhil olan Yazır Oğuz boyunun en mühimi Teke sancağına gelip yerleşmiştir ve *Sarı* ve *Kara* sıfatıyla iki şubeye ayrılmıştır²⁴.

Yazır kelimesi, “çok ülkeye sahip, pek çok ülkenin valisi, çok ülke onun olsun vb.” demektir. Pek çok araştırmacı Yazır Oğuz boyunun adını *yaz-* “yazmak, yere sermek, yenmek, yıkmak, basıp almak” olarak açıklamıştır. Ataniyazov'a göre Yazır etnonim adının anlamını ve türemesini en doğru veren S. P. Tolstov ve A. A. Roslyakov'tur. Bunlar etnonim adını, eski bir Türk boyu olan “Yas” adıyla bağdaştırmıştır. Yani; *Yaz* (< *Yas, As*) ve Eski Türkçedeki *+ır* çokluk eki. Anlamı da “Yaz halkı, yaz boyu” demektir (Ataniyazov 2005: 280-281). Zeki Velidi Togan, kelimeyi *yazığ+er* şeklinde açıkladıktan sonra Yazır boyu ile *As* kabilesi arasında bir ilişki olabileceğini düşünmüştür (Togan 1982: 101).

Kelime DLT'de *yazgır* olarak geçer. Ercilasun, kelimenin *yay-* anlamındaki *yaz-* fiilinden *gır-* ekiyle yapılmış olduğunu “çok yayan, çok yaygın” anlamına geldiğini söylemiştir. Devamında kelimenin anlamının kaynakların verdiği “iller ağası (büyüğü), çok vilayete sahip” anlamıyla da uyuştüğünü eklemiştir (Ercilasun 2008: 13-14).

XIII. yüzyıldan itibaren Antalya ve çevresine genellikle Üç-Okların teşkil ettiği ve Türkmen topluluklarının yerleştirildiği görülmektedir (Tekindağ 1977: 55). Bu Türkmen toplulukları ve aşiretleri özellikle Korkuteli civarında yoğunluk kazanmış ve yerleştikleri köy ve kasabalara kendi adlarını vermişlerdir. XVI. yüzyılda II. Bayezid döneminde yapılan tahrirde Korkuteli civarında *Bayat, İğdir Çavundur, Karkın, Üreğir (~Yüreğir), Yazır* ve *Yıva* gibi köy adlarının bulunması bunun bir kanıtıdır (Çaycı 2004: 111). Korkuteli ilçesinde, Kırık Oğuz boyu dışında yer adlarından öğrenildiği kadarıyla *Büğdüz, Çavuldur (~Çavundur), Dodurga, Eymür (~Eymir), İğdir, Karkın, Yazır, Yıva, Yüreğir (~Üreğir) Salur* boyları da yerleşmişlerdir (Sümer 1999: 423-460)²⁵.

Faruk Sümer, *Yıva* Oğuz boyunun adının kayıtlarda *İva, Yawa, Ywa, Yava*, imlalarıyla da geçtiğini belirterek bu adın bugünkü “Yuva” köyleriyle ilgili olduğunu söylemektedir (Sümer 1999: 348-349). Bugün Burdur'un Bucak ilçesine bağlı Yuva köyü de “Yıva” Oğuz boyunun adını verdiği köylerden biridir.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Faruk Sümer, “Bozoklu Boylarına Dâir”, *DTCFD XIII*, 1953, S. 69; Faruk Demirtaş, “Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları”, *DTCFD VII/2*, 1949, s. 333.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Nihal-Ahmed Naci, *Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri*, s. 243-259, TM. II, *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, İçişleri Bakanlığı yayını XIII, seri No: 16d / I Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956; *Köylerimiz*, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Seri II, Sayı: 3, Başbakanlık Basım, Ankara 1968.

Mamatlar, Avdan, Kureyş dağı ve Belenli (yani; Belenköy) köyleri de Oğuz boylarının yerleştikleri ve adını verdikleri yerlerdir (Moğol 1997: 82).

12) Sürekli veya dönemlik yerleşme ile ilgili köy adları: Bu gruba 4 köy adı girer: *Çığlık, Garipçe, Güzle ve Söbüce*. Korkuteli’nde Yörükler tarafından yaylak/yayla olarak kullanılan yerlerden biri de Çığlık’tır. Hasan Moğol’un *Teke Sancağı Şer’iyye Sicili* çalışmasında burası eskiden bir köy idi ve adı da *Karye-i Çığlık* idi. Korkuteli’nde Garipçe, sürekli yerleşimin/yaşantının olduğu bir köydür. Güzle ise adından da anlaşılacağı üzere mevsimlik/belli bir dönemde halkın yaşadığı daha az serin ve asıl köye yakın olan bir yayla yerleşim yeridir. Beğiş köyü de aslında Tatköy’ün yaylasıdır. Önceleri Tatköy yokken Tatköy’ün sakinleri, Beğiş’te yaşamaktaydı. Korkuteli’nin önemli yaylalarından biri de Söbüce’dir. Antalya yaylaları arasında paylaşılabilen bir konumda olan Söbüce, Korkuteli Taşkesik köylüleri ile Yeni Osmanlı Yörüklerini zaman zaman karşıya getirmiştir, hatta kavga ve çatışmalara sebep olmuştur.

Sonuç

Korkuteli köy adlarına genel olarak bakıldığında köylerin adlandırılmasında, üç tabakanın olduğu görülmektedir: İlk tabakada, *Rum yer adları*, orta tabakada *Türkmen ve Yörüklerin bizatihi kendi verdikleri adlar* ve son tabakada ise *İçişleri Bakanlığı’nın değiştirdiği adlar* yer almaktadır.

Korkuteli köy adları, ağırlıklı olarak tabiatla ilgili olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde de en çok dikkat çekenler *su* ve *renklerle* ilgili olanlardır. Su adlarının kullanılmasının nedeni, Yörüklerin yerleşmek için bilhassa su kaynağı bulunan yerleri seçmesinden kaynaklanmış olmalıdır. *Çaykenarı, Dereköy, Karakuyu, Kırkpınar* vb. Renk adlarına bakıldığında ise *ak, kara, kızıl* ve *yeşil* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Burada dikkat çeken bir husus; Arapçadan alıntı olan “beyaz” ve “siyah” kelimelerinin köy adlarında hiç kullanılmaması, aksine Türkçe olan “ak”, “kara” ve “kızıl” kelimelerinin sık kullanılmasıdır. *Akyar, Karabayır, Karakuyu, Karataş, Kızılcaadağ, Yeşiloba*. Ancak ilçede yapılan köy adları incelemelerin neticesinde, bu renk adlarının temel anlamda değil de bazılarının “yön/doğrultu” anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Türkler, yer adı vermede boy, oymak ve aşiret reisinin adlarından yararlandıkları görülmektedir. *Bayat, Bayat Bademlisi, Büyük Ali Fahrettin, Kargın, Küçük Ali Fahrettin, Yazır* ve *Karadiğın* gibi köy adlarının olması Korkuteli’ne bu Oğuz boylarının ve aşiret reislerinin gelip yerleştiğinin ve adının verildiğinin bir kanıtıdır.

Korkuteli’nde kentleşme ve geçici göç yoğun olarak görülmektedir. Şehirden kırsal alana yani yaylalara, kırsal alandan şehre ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde göçlerin olduğu görülmektedir. Son yıllarda da başta Antalya il merkezi olmak üzere, çeşitli il ve ilçelere de iş için temelli ve geçici göçlerin olduğu gözlemlenmektedir. Bu göçlerin neticesinde nüfusu azalan pek çok köy yakınındaki diğer bir köyle birleştirilmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda da bazı köy adları kaybolup gitmiştir.

KAYNAKLAR

AK, Mehmet, (2015), *Teke Yörükleri (1800-1900)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AKAR, Ali, (2006), "Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (20): 57-63.

AKSAN, Doğan, (1998), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.

Anadolu Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) Şam ve Halep Dâhil, (2013), TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: Osmanlı Yer Adları: II. Ankara.

ATALAY, Besim, (1999), *Divanü Lügat-it-Türk Dizini "Endeks"*, Cilt IV. Ankara: TDK Yayınları.

ATANIYAZOV, Sultan, (2005), *Şecere Ansiklopedik Türkmen Etnik Adları Sözlüğü* (Hazırlayan: Yakup Karasoy, Ufuk Deniz Aşçı), Konya: Tablet Kitabevi.

ATMACA, Emine, (2017), *Antalya İli Korkuteli İlçesi ve Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.

BAŞKAN, Özcan, (1971), "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme", *TDAY-Belleten 1970*. Ankara: TDK Yayınları: 237-251.

BAYAT, Fuzuli, (2005), *Ay Kültünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi*, Ankara: 3 Ok Yayıncılık.

CAFEROĞLU, Ahmet, (1966), "Aydın İli Ağızlarından Örnekler Etnografya Bakımından Özellikleri", *TDAY-Belleten 1965*, Ankara: TDK Yayınları.

CLAUSON, S. G., (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

ÇAYCI, A. (2004), "Korkuteli (Istanoz) Tarihi ve Korkuteli Alaaddin Camii Üzerine Bir Araştırma", Konya: *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16: 107-128.

ÇELEBİ, Evliya, (2013), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi* (hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), 7-10. Kitaplar. Dizin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÇELİK, Ahmet, (2016), *Bir Yörük Çocuğunun Gözüyle Yörüklerin Dünyası*, Ankara: Gelişim Sanat Yayınları.

DEMİRKAYA Y.-Mesut Koç. (2017), "6360 Sayılı Kanun İle Birlikte Mahalleye Dönüşen Köylerde Değişimin Katılım Açısından Muhtarlığa Etkisi: Menteşe ve Seydikemer İlçeleri Üzerinden Bir Değerlendirme", *Strategic Public Management Journal*, Volume 3, Issue 6: 124-149.

DEMİRTAŞ, Faruk, (1949), "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları", Ankara: *DTCFD VII/2*: 321-365.

DERLEME SÖZLÜĞÜ, 1962-1982 I-XII, Ankara: TDK Yayınları.

DEVELİ, Hayati, (2001), "Türkiye Toponimisine Dair Denemeler", **Studia Turcologica Cracoviensia** 8: 17-22: 17-22.

DİLÇİN, Cem, (1983), **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2008), "Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi". Ankara: **Dil Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3. Güz: 9-25.

ERÖZ, Mehmet, (1991), **Yörükler**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları,

GABAİN, von A., (2003), **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara: TDK Yayınları.

GORDLEVSKİ, V., (1988), **Anadolu Selçuklu Devleti, (Gosudarstvo Selçukidov Maloy Azii, 1941)** (çeviren: Azer Yaran), Onur Yayınları.

GÜLENSOY, Tuncer, (1995), **Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, Ankara: TDK Yayınları.

GÜLENSOY, Tuncer, (1995), "Orta Asya'daki Türk Yer Adlarının Anadolu'daki İzleri" Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları V. İlmî Kongresi, 26-27 Mayıs Ankara. **Tarih Boyunca Anadolu'daki Türk Nüfus ve Kültür Yapısı (Tebliğler)**, Ankara.

GÜNDÜZ, Tufan, (2010), **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640"**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

KALYUTA, A. (2004) **Словарь лингвистических терминов Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

KAYMAZ, Zeki, (2000), "Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Semantiği", **Türk Dili Araştırmalar Yıllığı Belleten**. Ankara: TDK Yayınları.

Komisyon, (1928), **Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları**, İstanbul: Hilal Matbaası.

Komisyon, (1946), **Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu**, Ankara.

Komisyon, (1968), **Köylerimiz: 1 Mart 1968'e kadar**, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Komisyon, (1982), **Köylerimiz 1981**, Ankara: TC İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü.

KONONOV, A. N., (2015), "Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği" (Çeviren: Emine Atmaca-Reshide Adzhumerova), Ankara: **Gazi Türkiyat**: 185-204.

Korkuteli 2013 Antalya'nın Yaylaya Uzanan Eli, 2013.

Korkuteli Belediyesi Dergisi (2002), Antalya: Es Basım.

KUZUCU, Hayati, (2001), **Burdur Araştırmaları Dergisi**, 2. Sayı. Burdur.

MOĞOL, Hasan, (1996), **Teke Sancağı Şer'iyye Sicili**, Ankara: Mehter Yayınları.

ÖGEL, Bahaddin, (1971), **Türk Mitolojisi**, 1 Cilt. Ankara.

ÖZKAN, Abdurrahman, (2006), "Ses Yansımaları Kelimelerin Yer Adı Olarak Kullanılması", **arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları**, Yıl: 8, Sayı: 16: 191-197.

POPPE, Nicholas, (2008), "Altay Dillerinde Çokluk Eki". **Dil Araştırmaları Dergisi** (Çeviren: Caner Kerimoğlu), Sayı: 2. Bahar: 93-110.

RÁSONYI, Laszlo, (1973), "Türk Şahıs Adlarının Tasnifi", Ankara: **Türkoloji Dergisi**. I/1.

REFİK, Ahmet, (1930), **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, İstanbul.

SAKAOĞLU, Saim, (2001), **Türk Ad Bilimi I Giriş**, Ankara: TDK Yayınları.

SARI Cemali-Yusuf Tepeli, (2012), "Türk Kültür Coğrafyasında Yerleşme Adları: Teke Yöresi Örneği", Ankara: **Karadeniz Araştırmaları**.

SEZEN, Tahir, (2006), **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Yayın Nu: 21.

SÜMER, Faruk, (1999), **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

SÜMER, Faruk, (1953), "Bozoklu Boylarına Dâir", Ankara: **DTCFD XIII**.

ŞAHİN, İbrahim, (2007), "Türkçede Yer Adlarının Yapısı Üzerine", Erzurum: A. Ü. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**. Sayı: 32: 1-14.

ŞAHİN, İbrahim, (2013), "Türkiye Yeradiliminde Terim ve Tür Sınıflandırması Sorunları", **Avrasya Terim Dergisi**. 1 (1): 46-58.

ŞENEL, Mustafa, (2013), **Elazığ İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme**, Elazığ: Manas Yayıncılık.

TEKİNDAG, Ş. (1977), "Teke-eli ve Tekeoğulları", İstanbul: **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**. 7-8.

TIZLAK, Fahrettin, (2014), "İstanos Nahiyesinin Korkudili Kazası'na Dönüştürülmesi", **Akdeniz İnsani, Bilimler Dergisi**, IV (2): 249-259.

TOGAN, Zeki Velidi, (1982), **Oğuz Destanı-Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlil**, İstanbul.

TÜRK, Vahit, (2011), "Gürün Köy Adları Üzerine Bir İnceleme", **Uluslararası Gürün Sempozyumu**. 24-25 Eylül.

TÜRK, Vahit, (2011), "Orhun Yazıtlarından Kutadgu Bilig'e Din Dili", **Türk Yurdu**. S. 283, C. 31 Mart.

TÜRKAY, Cevdet, (2005), **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul: İşaret Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 26. S. Korkut maddesi.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1965), Ankara: TDK Yayınları.

Türkiye'de Millî İdare Bölümleri Belediyeler Köyler, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayını, 87-97.

ÜÇER, S. Sırrı-M. Mes'ud Koman, (1945), **Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme**, Konya Halkevi Tarih, Müze Komitesi Yayınları, Konya.

VARDAR, Berke, (2002), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

YAKUPOĞLU, Cevdet, (2008), "Kastamonu ve Çevresinde Meyve ile İlgili Yer Adları (13-15. Yüzyıllar)", **Turkish Studies**, Volume 3/5 Fall: 420-451.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, (1984), "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**. Ankara.

YILDIZ, Tuba Meryem, (2018), **1839-1917 Arası İstanos (Korkuteli)'un Sosyo-Ekonomik Durumu**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Fahrettin Tızlak), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, (1944), **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

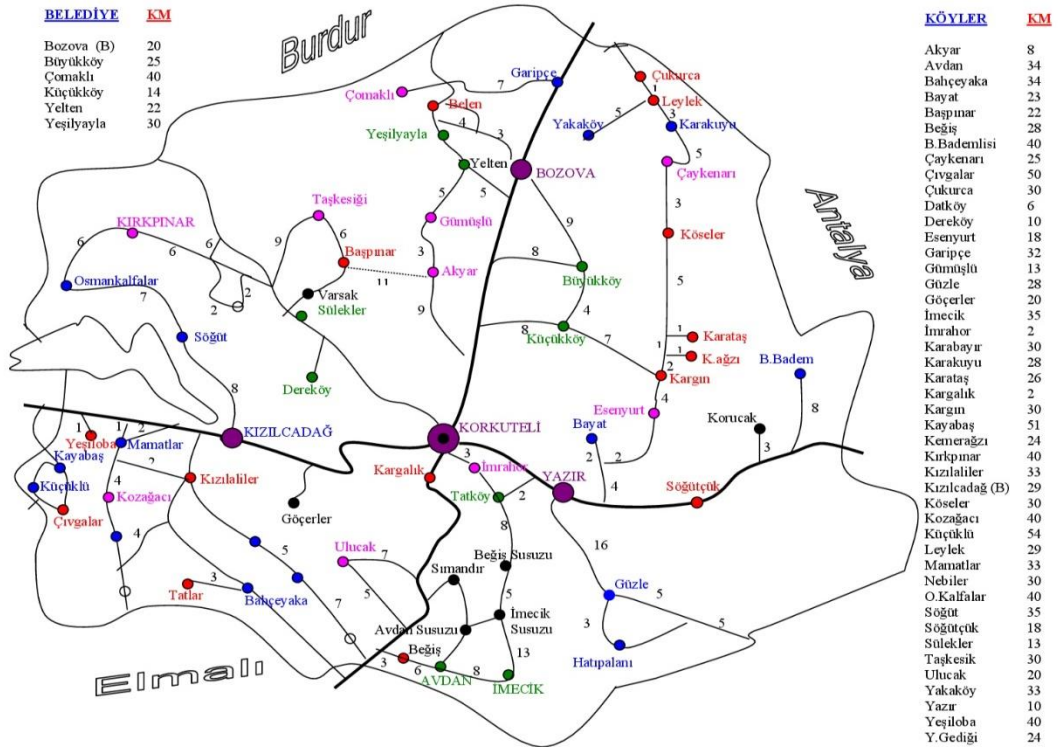
http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/21-13-94.pdf sitesinden alınmıştır) (Erişim tarihi: 07.06. 2009, 10: 30).

<http://www.memurlar.net/haber/314556/> (Erişim tarihi: 23.02.2015, 23: 15).

<http://www.yzk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/Mevzua/t/6360.pdf> (Erişim tarihi: 22.09.2017, 15: 15)

<http://nisanyanmap.com/?y=&t=korkuteli&u=1&ua=0> (Erişim tarihi: 22.09.2017 18: 32)

KORKUTELİ HARİTASI

TEKNOLOJİNİN YENİ ÇOCUĞU: K KUŞAĞI

Doç. Dr. Baran ARSLAN*

Araş. Gör. Erkan NUR**

ÖZ

Son yıllarda dünyayı etkisi altına teknolojik değişim ve gelişmeler, beraberinde nesiller arasında gerek algı gerekse duygu dünyası yönünden gözle görülür bir biçimde uçurumların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda oluşan bu farklılık ile birlikte, nesiller dönemseller olarak farklı kuşaklara ayrılmıştır. Literatür incelendiğinde şimdiye kadar kuşakları dönemlerine ayırırken; Sessiz Kuşak, Baby Boomers, X, Y ve Z şeklinde ayırım yapıldığı görülmektedir. Fakat son birkaç yıldır Y ve Z kuşağından oluşan jenerasyonu tarif eden farklı bir kavram olan K kuşağı literatürde yer edinmeye başladı. 1995-2002 yılları arasında doğan bireyleri incelemek için kullanılan bu kavramı, ilk olarak tanımlayan kişi Cambridge Judge Ticaret Üniversitesi profesörü Noreena Hertz'dir. K kuşağı ismini, "Hunger Games" film serisinin ana karakteri olan, (K)atniss Everdeen'nin isminin baş harfinden almaktadır. Her jenerasyonda olduğu gibi bu jenerasyonunda kendine has özellikleri bulunmaktadır. Teknolojik açıdan fazlasıyla ilerlemiş bir dünyaya gözlerini açan K kuşağı bireyleri Y kuşağı bireylerinin aksine teknolojinin insan hayatını nasıl değiştirdiğini gözlemlemek yerine, bu ileri teknolojiyi nasıl kullanacaklarına odaklanmaktadır. Ayrıca bu jenerasyon, teknolojiye hayran kalma ve şaşırma aşamalarını çoktan geçmiş olup, dijital çağdan önceki dönemleri hatırlamadıklarından dolayı teknolojiyi hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olarak görmekte ve aktivitelerinin çoğunu dijital ortamda gerçekleştirmektedir. Hertz bu nesli yaratıcı, üretici ve mucit olarak tanımlamaktadır. Çünkü bu nesil sadece satın almakla yetinmeyip, aynı zamanda tasarlama ve yaratma sürecinin de bir parçası olup tükettikleri ürün, hizmet ve medyaya kendi damgalarını vurmak istemektedir. Özellikle teknoloji odaklı bir devrim olan Endüstri 4.0'ın kapımızı çaldığı bu günlerde, hayata bakış açıları ve girişimci özelliklerinden dolayı diğer kuşaklardan oldukça farklı olan bu jenerasyonun kuşkusuz bundan sonraki süreçte ismi çok daha fazla duyulacaktır. Bu çalışmanın amacı, literatürde ampirik olarak yeterince incelenmemiş olan, teknolojik yenilikçilik eğilimindeki farklılıkları belirlemektir. Teknolojik gelişim ve global rekabetin hızla arttığı günümüz pazar koşulları göz önünde bulundurularak K kuşağının, yenilikçilik düşünce ve uygulamalarında diğer kuşaklara nazaran daha önemli rol oynamaları sebebiyle, saha çalışması Türkiye'de yaşayan farklı ekonomik ve kültürel kesimleri temsil edebileceği düşünülen 406 K kuşağına mensup bireylere gönüllü katılımlı olarak uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Faktör analizi, güvenilirlik analizi ve katılımcıların teknolojik yenilikçilik eğilimindeki farklılıkları belirlemek amacıyla t-testi, ve kuruskal wallis H analizi testi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda K kuşağına mensup bireylerin cinsiyetleri açısından teknolojik yenilikçilik eğilimlerinde bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Teknoloji, Teknolojik yenilikçilik, K kuşağı.

NEW CHILD OF TECHNOLOGY: K GENERATION

ABSTRACT

Technological changes and developments influenced the world in recent years, along with the required perception between generations both in terms of emotion visibly world has

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme Bölümü, barslan@harran.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-7582-749X

** Arş.Gör., Harran Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme Bölümü, erkan.nur@harran.edu.tr. ORCID NO: 0000-0002-5131-4742

paved the way to the formation of a cliff. Together with this difference, generations are periodically divided into different generations. When the literature is examined, it is seen that it is defined as Silent Generation, Baby Boomers, X Generation, Y Generation and Z Generation. But for the last few years, the K generation, a different concept of Y and Z generation, has begun to take place in the literature. Noreena Hertz, professor of Cambridge Judge University of Commerce, was the first to describe this concept, which was used to study individuals born between 1995 and 2002. Generation K is based on the initials of the name of (K)atniss Everdeen, the main character of the film series "Hunger Games". Like every generation, this generation has its own characteristics. The K generation, which opens its eyes to a world that is technologically advanced, focuses on how to use this advanced technology instead of observing how people change the life of the people unlike the generation Y generations. Moreover, this generation of technology has already passed the stages of admiration and surprise, and because they do not remember the previous eras of the digital age, they see technology as an indispensable part of their lives and most of their activities are realized in digital environment. Hertz describes it as a creator, producer and inventor. Because this generation is not only about purchasing but also wants to strike its own stamps on the products, services and media that they are part of in the process of designing and creating. Specifically, technology-driven revolution that Industry 4.0 which click on our door these days, because of the life perspectives and entrepreneurial characteristics which are quite different from other generations name of the doubt in the future of this generation will be heard much more. The aim of this study is to determine the differences in the tendency of technological innovation, which have not been examined empirically enough in the literature. Of technological development and global competitiveness of the sharp increases in the current market conditions K generations in mind, innovative ideas and applications due to play a more important role than other generations, fieldwork different economic and cultural sectors which are thought to represent 406 K generations to persons belonging to voluntary participation living in Turkey . The obtained data were analyzed by SPSS program. Factor analysis, reliability analysis was performed. T-test and kuruskalH wallis H analysis test were performed to determine the differences in the technological innovation trends of the participants. As a result of the analyzes made, it is concluded that there is difference in technological innovativeness tendencies in terms of the gender of K generation individuals.

Keywords: Technology, Technological innovativeness, Generation

GİRİŞ

M.Ö. 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başlarında yaşamış olan Herakleitos'un "*Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir*" sloganında belirttiği gibi değişim olgusu süreklilik arz eden bir durum olup, bu durumdan en fazla etkilenen canlı ise; doğasındaki sorgulama, araştırma ve öğrenme duygusundan dolayı insanoğlu olmuştur. İnsanlık tarihinin başladığı ilk günden bugüne kadar milyarlarca insan doğmuş ve ölmüştür. Bu süreçte her yeni doğan birey kendinden öncekilerden etkilenmiş ve daha sonra elde ettiği bilgi, beceri ve deneyim sayesinde kendinden sonrakileri etkilemiştir. "*Öncekiler ve sonrakiler*" olarak adlandırılan bu durum, bazı yazılı kaynaklara göre Antik Yunan, bazılarında ise Eski Mısır Uygarlığı dönemlerine kadar bu şekilde devam etmiştir. Belirtilen dönemlerde ilk kez "*Öncekiler ve sonrakiler*" olarak adlandırılan gruplar için kuşak kavramı kullanılmaya başlanmıştır.

Bilimsel yazında üzerine çok konuşulan ve çalışma yapılan konulardan biri olan kuşak kavramı için en ideal tanımı Türk Dil Kurumu yapmıştır. TDK'ya göre kuşak: *Yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer*

sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu" olarak ifade edilmiştir. Tanımda dikkat çeken en önemli nokta "*aynı çağın şartları*" ifadesidir. Bu ifade geçmiş dönemlerde uzun bir süreyi temsil etmekteyken, günümüzde değişim olgusunun sunduğu bilimsel ve teknolojik yenilikler sayesinde çok daha kısa süreleri ifade etmektedir. Bilimde ve teknolojide yaşanan ve dur durak bilmeyen değişim furçası, kısa aralıklarla yeni kuşakların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda, günümüzde değişimin yazın hayatına kazandırdığı yeni nesil K kuşağı olarak adlandırılmıştır. Kendinden önce gelen kuşaklardan oldukça farklı olan bu nesil, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin zirveye ulaştığı bir dönemde dünyaya gözlerini açtıklarından teknoloji merkezli bir jenerasyonu temsil etmektedir.

Yaşadıkları dönemin gerekli gördüğü rekabet olgusundan korkmayan, hayata duygusallıktan öte daha gerçekçi ve sorgulayıcı bir gözle bakan bu nesil, teknolojiye olan yatkınlıklarından dolayı yaşanacak her türlü değişime de ayak uydurabilecek bir yapıya sahiptir.

1. Kuşak Kavramı

Kuşak kavramının tarihsel süreçteki geçmişi irdelendiğinde, bazı kaynaklarda yazılı temellerinin Antik Yunan'a, bazılarında ise Eski Mısır Uygarlığı'na kadar uzandığı görülmektedir (Joshi vd., 2011:179). Bilimsel yazın incelendiğinde ise kuşak kavramı, literatüre girdiği dönemden günümüze kadar gerek ulusal gerekse uluslararası alanlarda yapılan çalışmalarda çeşitli tanımlamalarla açıklanmaya çalışılmıştır.

Türk dilinde nesil ya da jenerasyon kelimeleri ile karşılık bulan (Köse vd., 2014: 150), kuşak kavramı; "*yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu*" şeklinde tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Başka bir tanıma göre ise kuşak: Kamusal, sosyal ve ekonomik olayları içinde barındıran ve bu doğrultuda çeşitli kritik faktörlerden etkilenmiş, birlikte aynı zamanı tüketen, benzer paylaşımlarda bulunan, doğum yılları aynı veya birbirine yakın olan insan topluluğu olarak ele alınmıştır (Kupperschmidt, 2000: 66). Özer ve diğerleri (2013) ise kuşak kavramına daha geniş bir perspektiften bakmış ve kültürel değerleri de göz önünde bulundurarak kuşak kavramını; "*benzer sorumluluklar yüklenilmiş olan ortak değer, inanç, beklenti ve davranışlara sahip gruplar*" şeklinde tanımlamıştır.

Yapılan tanımlar incelendiğinde, her yazar kuşak kavramında farklı noktalara değinerek, kavramın içeriğini ve kapsamını genişletmiştir. Bu bağlamda, eskiye kıyasla günümüzde, nesiller arasındaki değişim ve gelişim süresinin de oldukça kısa olduğu düşünülecek olursa, kuşak tanımı da gelecek yıllarda ortaya çıkacak olan her yeni nesille birlikte kendisini yenileyeceğinin tahmin edilmesi zor olmayacaktır.

2. Dönemsel Olarak Kuşakların Sınıflandırılması

Konuya ilişkin ulusal ve uluslararası yazın taraması yapıldığında, hemen hemen her çalışmada farklı bir sınıflandırmanın olduğu dikkat çekmektedir. Yapılan bu çalışmalar bir bütün olarak incelendiğinde ise sınıflandırmalarda; demografik, sosyal, finansal ve teknolojik dönüşümlerin rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda bugünün işgücü şimdiye kadar beş kuşaktan oluşmaktayken (Sessiz Kuşak, Baby Boomers

Kuşağı, X Kuşağı, Y Kuşağı ve Z Kuşağı) son yıllarda literatürde yeni yer almaya başlayan ve bu çalışmanın da ana konusunu oluşturan bir kavram olan “*K kuşağı*” ile birlikte bu sayı altıya çıkmıştır.

2.1. Sessiz Kuşak (1925-1945)

Yaşadığı dönemin yapısından dolayı yokluk ve ekonomik sıkıntılarla büyümüş ve mücadele etmiş (Strauss ve Howe, 1991:279), olan bu kuşağın, özellikle dönemlerinde yaşanan geniş çaplı savaşlardan dolayı (1. Dünya, 2. Dünya, İç Savaşlar, Kurtuluş Savaşı), kimi kaynaklarda “*Savaş Kuşağı*” olarak da adlandırıldığı görülmektedir.

Sessiz kuşak kültürel bağlamda ele alındığında ise; geniş aileler, samimi ve yoğun komşuluk ilişkilerinin kültürel yapının oluşumunda etkin olduğu görülmektedir. Yaşam felsefeleri “*yaşamak için çalışmak*” olan ve otoriteye saygı, sadakat, toplum değerlerine adanmışlık ve çok çalışma gibi etmenler bu kuşağın temel yapı taşlarını oluşturmaktadır (Gilbaugh, 2010:4).

2.2. Baby Boomers Kuşağı (1946-1964)

Yazında, doğum tarihleri ve yaş aralıkları konusunda farklı görüşler olmasına rağmen genel olarak, 1946-1964 yılları arasında doğan nesil, Baby Boomers nesli olarak adlandırılmaktadır (Parment, 2013). Bu kuşağın en belirgin özelliği kuralcı olmasıdır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemi kapsayan bu kuşak, özellikle savaşların sona ermesi ve halkın bir nebze olsun huzura ve rahata kavuşması ve beraberinde doğum oranlarında yaşanan büyük artışlar nedeniyle “*Baby Boomers*” kuşağı olarak adlandırılmıştır (Marangoz, 2006; Bakırtaş vd., 2016:6). Aynı zamanda bu dönemde doğanlar, kimi yazarlar tarafından, diğer kuşaklara kıyasla sayısal fazlalıklarından dolayı toplumu yeniden şekillendiren kuşak olarak da tanımlanmaktadır (Levickaite, 2010: 171). Çalışma özellikleri açısından ele alındığında ise bu kuşak bireylerinin, takım çalışmasına ve takım toplantılarına önem verdikleri görülmektedir. Ayrıca takım ruhu bu nesil için oldukça önemlidir. Bu sebeple, paylaşılan sorumluluklar, etkin iletişim ve bireysel özellikler bu neslin karakteristik yapı taşlarını oluşturmaktadır (Families and Work Institute, 2002).

2.3. X Kuşağı (1965-1980)

Bilimsel yazında X kuşağından ilk kez 1964 yılında İngiltere’de kaleme alınan bir makalede söz edildiği görülmektedir (Sujansk ve Reed, 2009: 62). X kuşağı mali, ailevi ve toplumsal bir güvensizlik içinde, hızlı değişim, büyük çeşitlilik ve sağlam geleneklerin eksikliği ile büyüdüğü için, kolektif çalışmaktan ziyade bireyci, sinik ve güven problemi yaşayan, olumsuz düşünen nesli temsil etmektedir. Diğer taraftan ise kuşağın, problem çözmeye pratik yaklaşım yeteneğine sahip, teknik açıdan yeterli çeşitliliğe, değişime, çoklu göreve ve rekabete açık olduğu belirtilmektedir (Smola ve Sutton, 2002: 365). Bu kuşak döneminde dikkat çeken diğer önemli gelişmeler ise; kuşağın, çok kanallı renkli televizyon ve bilgisayar gibi teknolojinin sunduğu fırsatları, günlük hayatta görme ve kullanma avantajı elde etmiş olmasıdır (Brandon, 2014). Dönemsel olarak bu nesil, dijital dönüşüm çağının ilk yıllarına denk geldiğinden, kendinden önceki nesillere kıyasla farklılık göstermektedir. Örneğin, Pew Araştırma Merkezi tarafından 2010 yılında yapılan ankette X kuşağını temsil eden 173 bireye sorulan “*Sizin kuşağınızı*

farklı kılan unsurlar nelerdir ?” sorusuna katılımcıların %12'lik bir kısmı "Teknoloji kullanımı" (Pew Research Center, 2010: 5), cevabını vererek farklılıklarını vurguladıkları görülmektedir.

2.4. Y Kuşağı (1981-1999)

Kendisinden önce gelen kuşaklardan farklı olduğunun gösterilmesi amacıyla kimi çalışmalarda "*İnternet kuşağı, Millenial ve Nexter*" gibi çeşitli isimlerle de anılan bu neslin (Broadbidge vd., 2007), literatürde yaygın olarak "*Y kuşağı*" şeklinde yer aldığı görülmektedir. Her nesil, ortaya çıktığı dönemde yaşanan toplumsal ve küresel olaylardan etkilenmekte olup, ömürleri boyunca da bu etkinin kontrolü altında yaşamaktadır. Bu bağlamda Y kuşağı bireyleri de, 1981 sonrası döneme damga vuran olaylardan etkilenmiştir (Bakırtaş vd., 2016:8). Bu jenerasyon döneminde yaşanan toplumsal ve küresel olaylardan en dikkat çekici olanlar ise şunlardır (Kuyucu, 2016:715): 1986-Çernobil Faciası, 1989- Berlin Duvarının Yıkılması, 1991- Körfez Savaşı ve 1992- Bosna Savaşı. Yaşanan bu tarz küresel ölçekte etkili olaylar, Y kuşağı bireylerinin hayata daha fazla sorgulayıcı ve eleştiriler bir gözle bakmasına neden olmuştur.

Karakteristik özellikleri açısından ele alındığında ise Y kuşağı; bağımsız, kendine güvenen, işbirlikçi, bencil ve çeşitlilik içeren bir kuşaktır. Küresel boyutlarda etkin olmaya başlayan ve teknoloji ile birlikte büyüyen bu neslin bireyleri, iş ve hayat arasındaki ilişkiler üzerinde düşünerek her şeyi başarabileceklerine inanmaktadırlar. Yüksek beklentili, risk alabilen ve oldukça verimli olduğunu düşünen Y kuşağı bireyleri, kendi ebeveynlerine kıyasla daha farklı bir dünyada büyümüştür. Bu nedenle aynı anda birden fazla iş yapabilmeye yeteneğine sahiptirler (Yüksekbilgili, 2013: 343).

2.5. Z Kuşağı (2000 ve Sonrası)

Z kuşağı, kimi kaynaklarda 1991, kimilerinde ise 1995 ve sonrasında doğan bireyler şeklinde ifade edilse de (Kaplan,2013: 367), genel olarak 2000 yılı ve sonrası nesli temsil etmektedir. Teknoloji odaklı bir dünyaya gözlerini açtıklarından bazı çalışmalarda (Kuşak I, İnternet Kuşağı, Next Generation veya İGen) gibi isimlerle de yer aldığı görülmektedir (Levicate, 2010: 173). Strauss ve Home (1991) ise bu nesli daha farklı bir bakış açısıyla ele almış olup "*bireyselleşme odaklı ve yalnız yaşam*" kavramları çerçevesinde bir açıklama yapmıştır.

Kişisel özellikleri açısından ele alındığında ise bu kuşak, genel olarak kompleksli bir yapıya sahip değildir. GSM tabanlı, daha bireysel, yenilik üretmekten haz duyan, sonuç odaklı, güvenilir fakat tatmin edilmesi zor bir kuşaktır. Önlerindeki çoklu seçenekler ve eğlenceyi ertelemede yaşadıkları güçlükler, başarılı olma yolunda karşılıklarına çıkan en büyük engeldir. Kendi istekleri doğrultusunda ve belirledikleri koşullarda öğrenmek isterler aynı zamanda üreticiliğe izin veren etkinliklerden de hoşlanmaktadırlar (Yelkikalan vd., 2010: 502).

2.6. K Kuşağı (1995-2002)

20. yüzyılın ikinci yarısında hızını artıran ve insanoğlunun hafızasında hayranlık bırakan seviyeye ulaşan teknolojik değişim ve gelişmelerin, günümüzde altın çağını yaşadığı görülmektedir. Bilginin ve teknolojinin bir araya gelerek dinamizm oluşturması

ve bu doğrultuda yaşanan değişimlerin insanoğlunun yaşamını kolaylaştırarak, hayat kalitesini artırdığı gözlemlenmiştir. Bilimde ve teknolojiye yaşanan bu hızlı değişim süreci, öncelikli olarak bireysel değişime, bireylerin oluşturduğu değişim toplumsal değişime, toplumların oluşturduğu bu değişim ise nesillerin değişmesine zemin hazırlamaktadır. Özellikle internet ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler beraberinde ekonomik, kültürel, sosyal ve ideolojik yönden farklı algı ve anlam dünyasına sahip bireyleri meydana getirmektedir.

Geçmiş yıllardaki kuşaklar incelendiğinde, ortalama 70-80 yıllık ömürleri boyunca yükselme, uyanış, aydınlanma ve kriz olmak üzere 4 farklı dönemi yaşadıkları görülmektedir (Duygulu, 2018:639). Ancak günümüzde bilimde ve teknolojiye yaşanan hızlı değişim beraberinde kuşaklar arasında yaş aralıklarının daralmasına neden olmuştur. Örneğin, günlük yaşamda çocukların ebeveynlerine "*Siz beni anlamıyorsunuz, Siz farklı düşünüyorsunuz*" ya da ebeveynlerin çocuklarına "*Bizim zamanımızda böyle miydi, Şimdiki nesil çok farklı*" gibi minimum aralarında "*20-25*" yaş farkına sahip bireylerin kullandığı söylemler, artık günümüzde yaşanan değişimler sonucunda "*3-5*" yaş farkına sahip bireylerin birbirlerine karşı kullandığı ifadeler haline gelmeye başlamıştır.

Gerek sosyal yaşamda gerekse iş yaşamında aşına olduğumuz X,Y ve Z kuşaklarından sonra, 2015 yılında yazın dünyasında, yeni bir nesli tanımlayan bir kavram olan K kuşağı yer almıştır. 1995-2002 yılları arasında doğan bireyleri araştırmak amacıyla bu kavramı ilk kez tanımlayan ve yazına kazandıran, Cambridge Ticaret Üniversitesi profesörü Noreena Hertz olmuştur.

Hertz, dünyayı varoluşsal süreçte bir tehdit olarak gören bu jenerasyonu tanımlarken "*Hunger Games*" (Açlık Oyunları) film serisinin ana karakteri olan (K)atniss Everdeen'den esinlenmiştir. Çünkü dünyanın kendi fanusları olduğu düşüncesiyle büyüyen ve "*Yes we can*" nesli olarak bilinen ilk dönem milenyalere kıyasla, bu jenerasyon için var oldukları dünya, tıpkı Katniss Everdeen'in deneyimlediği gibi, fanustan ziyade Hobbes'un tasvir ettiği biçimde distopik, adaletsiz ve serttir (Bozkuş, 2017).

Hertz (2015)'de İngiltere ve Amerika'da yaşları 14-22 arasında değişen 2.000 genç kıza kapsayan çalışmasında, genç kızlara "*En büyük korkunuz nedir?*" sorusunu sorduğunda katılımcıların büyük bir çoğunluğu "*kişisel başarısızlık ve sevdiklerini kaybetme*" gibi bireysel cevaplar yerine; "*%75'i terör, %66'sı küresel ısınma ve iklim değişikliği, %85'i bir iş sahibi olamama ve %77'lik bir kısım ise borçlu olmadan borçluluk korkusu*" gibi daha çok toplumsal konularda yaşanan korkularını ifade etmeleri çalışma sonucunda elde edilen önemli bulgulardır.

Hertz'in K kuşağı üzerine yaptığı çalışma başta Avrupa, Amerika ve Çin medyası olmak üzere Dünya Ekonomik ve Google Zeitgeist Forum'ları gibi uluslararası platformlarda da büyük bir yankı uyandırmıştır (Gazeteekonomi Web Sayfası, 2018). Literatüre yeni girmiş bir kavram olması sebebiyle, ülkemizde son günlerde dikkatleri üzerine çekmeyi başaran K kuşağı üzerine yazılmış kısıtlı sayıda köşe yazısı vardır. Akademik anlamda ise Duygulu (2018)'de K kuşağı kapsamında doğan bireyleri, "*Yeni Medya ve İletişim Teknolojisindeki Gelişmeler*" ışığında ele almıştır.

2.6.1. K Kuşağının Karakteristik Özellikleri

Business Insider yazarlarından Will Heilpern, Hertz'in çalışması doğrultusunda K kuşağının özelliklerini şu şekilde özetlemiştir (Heilpern, 2016):

➤ **Kaygı:** Diğer kuşaklara kıyasla çevresel faktörlerin ve dış dünyanın getirdiği tehlikelerden daha fazla haberdar olan bu nesil, özellikle terörizm ve iklim değişikliği gibi toplumsal konuların yanı sıra çöküş, işsizlik, ekonomik kriz ve zorunlu göçler gibi olaylar nedeniyle oldukça karamsar bir yapıya sahiptir.

➤ **Geleneksel Kurumlara Olan Güven Sorunu:** Bu kuşağın kurumlara olan güven duygusu da diğer kuşaklara kıyasla büyük farklılık göstermektedir. Hertz'in yaptığı çalışmada bireylere sorulan "*Büyük şirketlerin doğru işler yaptığına inanıyor musunuz?*" sorusuna yetişkinlerin (diğer kuşaklarda yer alan bireylerin) %60'lık bir kısmı evet cevabını verirken, K kuşağı bireylerinin ise sadece % 6'lık bir kısmı "*evet*" cevabını vermiştir.

➤ **Cömertlik:** Hertz, bu jenerasyonun çok fazla öz-çekim (selfie) yapmasına rağmen, bencil olmadığını söylemektedir. Buna ek olarak K kuşağının, gönüllü olarak çalışmaya daha fazla vakit ayırdığını ve aynı zamanda diğer kuşaklara kıyasla gelirlerinin büyük bir kısımlarını da hayır işlerine harcadığını ifade etmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen diğer önemli bir sonuç ise bu neslin %92'lik gibi büyük bir kısmının ihtiyacı olan insanlara yardım etmenin önemine vurgu yapmasıdır. Bu bağlamda bu kuşağın, eşitsizlikten duyduğu rahatsızlığı ifade ettiği görülmektedir.

➤ **Yalnızlık:** Sosyal medya vasıtasıyla arkadaşları ile sürekli iletişim halinde olmalarına rağmen, aslında K kuşağı oldukça yalnız bir nesli temsil etmektedir. Hertz'in çalışması kapsamında elde ettiği bulgularda da %80'lik bir kısım çevrimiçi iletişim yerine yüz yüze görüşmenin önemini vurgulamıştır. Hertz ise bu durumu "*Dijital dünyada fiziksel etkileşim prim sağlıyor*" şeklinde açıklamıştır.

➤ **Yaratıcılık:** Genç neslin bir şeyler üretmeyi, icat etmeyi ve tasarlamayı sevdiği aynı zamanda bunları da seslerini duyurmanın bir yolu olarak benimsedikleri gözlemlenmiştir.

2.6.2. Teknoloji-K Kuşağı İlişkisi

K kuşağı bireylerinin terörizm, ekonomik krizler, eşitsizlik, iklim değişikliği ve göç gibi insan yaşamını derinden etkileyen toplumsal olayların yaşandığı bir dönemde hayata gözlerini açmalarına rağmen, yine aynı dönemde, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin zirveye ulaşmış olması, bu jenerasyonun sahip olduğu en büyük avantajdır. Bu nedenle K kuşağının, teknolojiye bakış açıları ve teknolojiden beklentileri, diğer kuşaklarla karşılaştırıldığında aralarında büyük bir farklılık olduğu görülmektedir.

Teknolojik gelişmeler karşısında oldukça şaşkın davranışlar sergileyen ve bu değişimlerin insan hayatını nasıl farklılaştırdığını araştıran diğer kuşaklara, özellikle de Y kuşağına kıyasla K kuşağı bireyleri, teknoloji açısından oldukça ilerlemiş bir dünyaya gözlerini açtıklarından, teknolojiyi çevre ve dünya için nasıl daha fazla etkin ve yararlı kullanacaklarını bilmektedirler (Hertz, 2015).

Teknolojinin iletişim alanında en büyük icadı olan ve X kuşağının son dönemlerinde Avrupa'da piyasaya sunulan mobil telefonlar, daha sonraki süreçte yine teknolojinin, Y jenerasyonu döneminde insanlığın kullanımına sunduğu internet ile bir araya gelerek, K kuşağı döneminde akıllı telefonların hayatımıza girmesine zemin hazırlamıştır. Bu nedenle bu jenerasyonun akıllı telefonlara karşı bakış açıları ve tutumları da oldukça farklıdır.

Akıllı telefonlar onlar için haberleri, ailelerini ve arkadaşlarını temsil etmekte olup, ulaşılabilir olmak K kuşağı bireyleri için varoluş anlamı taşımaktadır. İnternete her an bağlı olmak, kötü olaylardan da aynı anda haberdar olmak anlamına gelmektedir. Önceki kuşaklardaki yaşlılarının normalde izlemeyeceği ya da okumayacağı tüm haberlere timeline'da maruz kalmaları, bu kuşağı, dünyadaki tüm fırsatların kendisini beklediğini sanan önceki kuşaklardan farklı olarak daha gerçekçi ve karamsar yapmaktadır (Azanpa, 2017).

Girişimcilik özellikleri nedeniyle aynı anda birden fazla işe odaklanabilen ve son derece sosyal olan K kuşağı, dijital çağdan önceki dönemi hatırlamamaları nedeniyle faaliyetlerinin çoğunu dijital ortamlarda gerçekleştirmektedir (Bozkuş, 2017). Özellikle teknolojik inovasyonun sunduğu web tasarım, nanoteknoloji, biyoteknoloji, web yazılım, nesnelerin interneti gibi yeni teknolojik atılımlara uyum sağlama konusunda da sıkıntı yaşamayan K kuşağı bireyleri, günümüzde özellikle uluslararası arenada boy gösteren şirketler tarafından arzulanan ve talep edilen insan kaynağını temsil ettiği söylenebilir.

İTÜ ARI Teknokent Genel Müdür Yardımcısı Gökçe Kabak, önceki nesilleri dijitalleşme sürecinde göçebe olarak ifade ederken, K kuşağı jenerasyonunu ise dijitalleşme sürecinin içinde büyümesinden dolayı "*dijital dünyanın yerlileri*" olarak tanımlamakta olup, bu özelliklerinden dolayı da dünyadaki insan kaynakları açısından bu neslin çok değerli konumda olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda K jenerasyonu bireylerinden işe alım yapacak şirketlerin de bu jenerasyonun değerlerini, önceliklerini bilmeleri ve şirket vizyonlarını onlarla birlikte oluşturmaları gerektiğine değinen Kabak'ın, şirketler açısından K kuşağının taşıdığı öneme vurgu yaptığı görülmektedir (Gazeteekonomi Web Sayfası, 2018).

Teknolojinin getirdiği değişim ve yenilikleri uyum ve uygulama sürecinde de çok fazla zorlanmayan bu jenerasyon, örgütlerde dijital kültürün oluşturulmasında da aktif rol alma çabasıdadır. Hertz'in çalışmasında belirttiği gibi; "*Bu kuşak; yaratıcı, üretici ve mucit bir nesli temsil etmekte olup sadece satın almakla yetinmeyip, tasarlama ve oluşturma sürecinin bir parçası olup tükettikleri ürünlere, hizmetlere ve medyaya kendinden de bir şeyler katmak istiyor.*" Özellikle, "*Endüstri 4.0*" ya da teknoloji tabanlı adıyla, "*dijital dönüşüm*" çağını yaşadığımız bu günlerde, geleceğin dünya düzeninde K kuşağının önemi daha da artacaktır.

3. Teknolojik Yenilikçilik

Kamien ve Schwartz (1982) göre yenilik, yeni olan bir ürün veya yeni olan bir süreçle neticelenen, temel araştırmadan, buluş ve bu buluşu geliştirme ve ticarete dökülmesine kadar olan kısmı kapsayan bir süreçtir. Schumpeter (1934)'e göre yenilik; yeni bir fikrin, ticari faaliyetlerde uygulamaya dönüşmesi sürecindeki tüm eylemleri

kapsamaktadır. Hult ve diğerleri (2004)'e göre yenilikçilik kavramı, yenilik ile meşgul olmadır. Yenilikçilik, yeni ürünler, yeni hizmetler, yeni fikirlerin vb. süreçlerin desteklenmesi eğilimini yansıtmaktadır (Lumpkin ve Dess, 1996). Teknolojik yenilikçilik ise; ekonomik olarak gelişmeyi, verimliliği ve üretkenliği arttıran, ve sonuçta ekonomik olarak gelişimi hızlandıran bir mekanizmadır (Antoncic vd., 2007).

Teknolojik yenilik; bilginin bulunması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi, bu bilginin yayılması, ve yeni ürünlere dönüştürülmesi sürecidir. Bu süreç, bireylerin sahip olduğu teknolojik bilgi birikimi ile ortaya çıkan problemleri çözme, planlama ve karar verme gibi konularda aktif olmalarını gerektirir (Gattiker, 1987: 17). Bireyin kendi alanına ilişkin teknolojik gelişmeleri takip etmesinin yanı sıra, bunu iş süreçlerine uygulaması önemlidir. Örneğin, bir tamirci sürekli benzinli araç tamir eder, dizel araçlar ile ilgili kendini geliştirmese mevcut pazarı sürekli küçülecektir.

Porter (1990) bireylerin, teknolojik konulara pozitif ilgisinin ve yeteneklerinin ölçülmesi, yani “*yenilikte yetkinlik kazanma*” için gerekli olan bireysel altyapının belirlenmesinin önem arz ettiğini ifade etmiştir. Bireylerin bazı teknolojileri öğrenme ve kendi alanlarında kullanma konusunda sarf edecekleri çaba ile birlikte, bazı yeteneklere de sahip olmaları gerekmektedir. Bireylerin teknolojik yenilikçilikte yetkinliklerinin artması beklenen konular şunlardır (Eren, 2010:20);

- Eksikliğini hissettiği bir konuya teknolojik bir çözüm bulmaya uğraşması ve fikir üretmesi,
- Yeni ve gelişmiş ürünler, üretim yöntemleri ve hizmetler için fikir geliştirmesi,
- Yapılabilirliğini görmek için aklına gelen çözümleri gerçekleştirmeye çalışması,
- Tekniğe ve tasarıma ilgi duyması,
- Fikirlerini çalışır prototiplere çevirebilmesi,
- Mevcut bilgi birikimini arttırmak ve düşündüğü herhangi bir teknolojik çözümün var olup olmadığını belirlemek için internet, kütüphane vb. kaynaklardan araştırma yapması,
- Sorun yaşanan bir konuya çözüm bulmak için teknik altyapısını nasıl kullanacağını farkında olması ve ürettiği çözümleri rahatlıkla bir projeye dönüştürebilmesi,
- Düşüncelerini yakınında bulunan bireylerle paylaşması.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı K kuşağındaki bireylerin demografik farklılıkları bağlamında teknolojik yenilikçilik eğilimlerindeki farklılıkları belirlemektir.

4.2. Örneklem Süreci

Araştırmanın ana kütlesini Türkiye’de yaşayan K kuşağı bireyleri oluşturmaktadır. Örnek kütlesini ise zaman ve maliyet kısıtlarının yanı sıra kolay ulaşılabilir olmaları nedeniyle Şanlıurfa’da yaşayan K kuşağı bireyleri oluşturmaktadır. Araştırma için gerekli olan veriler basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılarak yüz

yüze ve internetten anket yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Anketler 01.06.2018 ile 01.07.2018 tarihleri arasında yapılmıştır.

4.3. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teknolojik yenilikçilik eğilimini ölçmek için Eren (2010) tarafından geliştirilen 9 maddelik ölçek yer almaktadır. İkinci bölümde; katılımcıların cinsiyeti, medeni durumu, yaşı ve toplam geliri gibi 6 demografik faktörü kapsayan sorulara yer verilmiştir. Anket formu K kuşağı olarak ifade edilen 1995-2002 yılları arasında doğmuş 406 kişiye uygulandı.

4.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

H1: K kuşağına mensup bireylerin teknolojik yenilikçilik eğilimleri demografik faktör grupları bağlamında farklılık gösterir.

H1a: K kuşağına mensup bireylerin teknolojik yenilikçilik eğilimleri cinsiyet faktörü bağlamında farklılık gösterir.

H1b: K kuşağına mensup bireylerin teknolojik yenilikçilik eğilimleri medeni durumu bağlamında farklılık gösterir.

H1c: K kuşağına mensup bireylerin teknolojik yenilikçilik eğilimleri eğitim durumu bağlamında farklılık gösterir.

H1d: K kuşağına mensup bireylerin teknolojik yenilikçilik eğilimleri toplam hane gelir durumu bağlamında farklılık gösterir.

4.5. Verilerin Analizi

Araştırma amacı doğrultusunda oluşturulan anket K kuşağına mensup 406 kişiye uygulanmıştır. Anket çalışması sonucunda elde edilen veriler, SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada ölçeğin alt boyutlarını belirlemek amacıyla Faktör Analizinden yararlanılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğin belirlenmesi için Cronbach Alpha Testinden yararlanılmıştır. Teknolojik yenilikçilik eğilimi açısından cinsiyet ve medeni durum grupları arasında bir farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla t-testi analizi yapılmıştır. Teknolojik yenilikçilik eğilimi açısından gelir durumu ve eğitim durumu grupları arasında bir farklılığın bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H Testinden yararlanılmıştır.

4.6 Araştırmanın Bulguları

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Bireylerin Demografik Özellikleri

	Sıklık	Yüzdeler		Sıklık	Yüzdeler
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	245	60,3	Lise	175	43,1
Erkek	161	39,7	Önlisans	23	5,7
Toplam	406	100			

			Lisans	208	51,2
			Toplam	406	100
Medeni Durum			Toplam Hane Geliri		
Evli	32		1000 TL ve altı	47	11,6
Bekâr	374	7,9	1001-2000 TL	82	20,2
Toplam	406	92,1	2001-3000 TL	170	41,9
			3001-4000 TL	36	8,9
		100	4001-5000 TL	29	7,1
			5001 TL ve üstü	42	10,3
			Toplam	406	100

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelenecek olursa, katılımcıların 245'i (%60,3) kadın, 161'i (%39,7) erkek bireylerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin devam eğitim durumunun yüksek olduğu görülmektedir. En büyük grubu lisans düzeyinde eğitimi olan bireyler oluşturmaktadır (%51,2). Toplam hane gelir grupları içerisinde en büyük payı 2001 – 3000 TL arasında gelire sahip olanlar oluşturmaktadır (%41,9). Ankete katılanlar medeni durum açısından değerlendirildiğinde 32'sinin (%7,9) evli, 374'ünün (%92,1) bekar olduğu görülmektedir.

4.7. Araştırmanın Güvenirliliği ve Faktör Analizi

Faktör analizi, veriler arasındaki ilişkilere dayanarak, bu verilerin daha anlamlı ve özet biçimde sunulmasını sağlayan bir analiz türüdür. Faktör analizinde amaç, çok miktardaki değişken sayısının değişken seti içindeki karşılıklı ilişkiyi araştırarak azaltmaktır (Proctor, 2003:292).

KMO (örnekleme yeterliliği istatistiği) ve Bartlett's Test of Sphericity (Bartlett küresellik testi) değişkenler arasında yeterli oranda ilişki olup olmadığını gösterir. Eğer Bartlett testinin p değeri 0,05 anlamlılık derecesinden düşük ise değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde ilişki vardır. KMO örnekleme yeterliliğinin kabul edilebilir en alt sınırı 0,50'dir (Sipahi ve diğerleri., 2006:79).

Teknolojik yenilikçilik eğilimi ile ilgili olan veri setinin faktör analizine uygunluğunu test eden KMO değeri (0,917) faktör analizi yapılabilmesi için uygun ve mükemmel bir değerdir. Yine aynı amaca hizmet eden Bartlett testi significance = 0,00 olduğundan ve $p < 0.05$ olması koşulunu sağladığından verilerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. K kuşağındaki bireylerin teknolojik yenilikçilik eğilimlerini ölçmek amacıyla uygulanan faktör analizi sonucunda, kullanılan ölçekteki ifadelerin tek boyut altında toplandığı görülmektedir.

Tablo 2: Teknolojik Yenilikçilik Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

---

Maddeler	Yük Değerleri	Açıklanan Varyans %
-----------------	--------------------------	------------------------------------

---

Teknolojik gelişme ve yenilikleri takip eder ve kullanırım.		
Eksikliğini hissettiğim bir konuya teknolojik bir çözüm bulmaya uğraşırım.	742	
"Şöyle bir sistem olsa iyi olur" diye aklımdan geçirdiğim teknolojik çözümlerin var olup olmadığını internet, kütüphane vb. kaynaklardan araştırırım.	735	
Yapılabilirliğini görmek için yazılım veya donanım teknolojileri kullanarak aklıma gelen çözümleri gerçekleştirmeye çalışırım.		62,578
Sorun yaşanan bir konuya çözüm bulmak için teknik altyapımı nasıl kullanacağımı düşünürüm.	781	
Düşüncelerimle ürettiğim çözümleri rahatlıkla bir projeye dönüştürebilirim.		
Bu düşünceleri paylaştığım çevremdeki insanlardan olumlu yönde tepkiler alırım.	706	
Tasarıma ilgi duyarım.		
Beğendiğim bir teknolojik çözümün nasıl yapıldığıyla ilgili fikirler oluşturabilirim.	814	
	702	
	757	
	748	
	842	

KMO = 0,917 Toplam Açıklanan Varyans = 62,578

Tablo 3: Teknolojik Yenilikçilik Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi ve Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
,899	9

Güvenirlik analizi için en çok tercih edilen yöntem Cronbach Alfa yöntemidir. Bu yöntemde alfa katsayısı hesaplanmaktadır. Katsayı, bir ölçekteki k sorunun varyansları toplamının genel varyans oranlanması ile elde edilir. Alfa, standart değişim ortalamasıdır ve 0 ile 1 arasında değişmektedir. Sosyal araştırmalarda alfa değerinin 0,70 seviyelerinde olması güvenilirlik için yeterli görülmektedir. (Nakip, 2006:146). Eğer; Cronbach Alpha $.00 < \alpha < .40$ ölçek güvenilir değil, $.40 < \alpha < .60$ ölçeğin güvenilirliği düşük, $.60 < \alpha < .80$ ölçek oldukça güvenilir ve $.80 < \alpha < 1.00$ ölçek yüksek derecede güvenilir (Altunışık ve diğerleri, 2005:115). Çalışmada elde edilen verilerin toplam Cronbach Alpha değeri 0.972'dir. Ölçek yüksek derecede güvenilirdir.

4.8. Hipotezlerin Test Edilmesi

Tablo 4: Cinsiyete Göre Teknolojik Yenilikçilik Eğilimlerine Yönelik t-Testi Sonuçları

		Mean		Sig.
Kadın	45	3,6889	2,194	,002*
Erkek	61	3,7067		

*p<0,05

K kuşağına mensup bireylerin cinsiyetlerine göre teknolojik yenilikçilik eğilimlerinde fark olup olmadığını ölçmek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Cinsiyete göre yapılan t-testi analizi sonucunda $p = ,002 < ,005$ olmasından dolayı katılımcıların cinsiyetleri açısından teknolojik yenilikçilik eğilimlerinde bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. H_{1a} hipotezi desteklendi. Yapılan analiz sonucunda erkeklerin kadınlara oranla daha fazla teknolojik yenilikçilik eğiliminde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5: Medeni Duruma Göre Teknolojik Yenilikçilik Eğilimlerine Yönelik t-Testi Sonuçları

		Mean		Sig.
Evli	32	3,7272	405	,934

Bekâr	74	3,6856		
--------------	----	--------	--	--

*p<0,05

K kuşağına mensup bireylerin medeni durumlarına göre teknolojik yenilikçilik eğilimlerinde fark olup olmadığını ölçmek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Medeni duruma göre yapılan t-testi analizi sonucunda $p = ,934 > ,005$ olmasından dolayı katılımcıların medeni durumları açısından teknolojik yenilikçilik eğilimlerinde bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. H_{1b} hipotezi reddedildi.

Tablo 6: Eğitime Göre Teknolojik Yenilikçilik Eğilimlerine Yönelik Kuruskal Wallis H Testi Sonuçları

Eğitim	
Ki Kare df	3,291
Asymp.Sig.	2,621

*p<0,05

Eğitim durumu değişkenlerinin gözlem sayıları 30'un altında olduğu için parametrik olmayan testlerden Kuruskal Wallis H testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan değer $p = ,621 > 0,05$ olmasından dolayı K kuşağına mensup katılımcıların eğitim durumları açısından teknolojik yenilikçilik eğilimlerinde bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. H_{1c} hipotezi reddedildi.

Tablo 7: Toplam Hane Gelirine Göre Teknolojik Yenilikçilik Eğilimlerine Yönelik Kuruskal Wallis H Testi Sonuçları

Gelir	
Ki Kare	5,883
df	5
Asymp.Sig.	,441

*p<0,05

Toplam hane geliri değişkenlerinin gözlem sayıları 30'un altında olduğu için parametrik olmayan testlerden Kuruskal Wallis H testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan değer $p = ,441 > 0,05$ olmasından dolayı katılımcıların gelir durumları

açısından teknolojik yenilikçilik eğilimlerinde bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. H_{1d} hipotezi reddedildi.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, internetten anket yolu ile bireylerin demografik farklılıkları bağlamında teknolojik yenilikçilik eğilimlerindeki farklılıkları belirlemek amacıyla yapıldı. Bu amaçla, K kuşağına mensup bireylerden oluşan bir örnek kütle üzerinde araştırma yapıldı. Literatürde hem K kuşağı bireylerine yönelik çalışmaların yok denecek kadar az olması hem de teknolojik yenilikçilik konusuna ilişkin yapılmış ampirik çalışmaların azlığı çalışmanın çift taraflı olarak önemini ortaya koymaktadır.

Teknolojik yenilikçilik eğilimi açısından cinsiyet ve medeni durum grupları arasında farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla T-testi yapılmıştır. Teknolojik yenilikçilik eğilimi açısından gelir durumu ve eğitim durumu grupları arasında bir farklılığın bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H Testinden yararlanılmıştır. K kuşağındaki bireylerin teknolojik yenilikçilik eğilimlerinde demografik faktörler bağlamında bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan analizler sonucunda, katılımcıların cinsiyetleri bakımından teknolojik yenilikçilik eğilimlerinde anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda erkeklerin kadınlara oranla daha fazla teknolojik yenilikçilik eğiliminde olduğu belirlenmiştir

Bu çalışmanın kısıtlarından biri araştırmada yöntem olarak anket yönteminin kullanılmış olmasıdır. Bir diğer kısıt ise örneklemin K kuşağına mensup bireyleri kapsamasıdır. İleriki çalışmalarda farklı yöntemler ile farklı örneklem grupları üzerinde yapılması sonuçların genelleştirilebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Türkiye’de yenilikçilik konusu ile ilgili ampirik ve kavramsal çalışmalar yapılmış olmasına rağmen ulusal ve uluslararası boyutta K kuşağına mensup bireylerin teknolojik yenilikçilik eğilimlerindeki farklılıkları belirlemeye yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bunun nedeni teknolojik yenilikçilik kavramı ile ilgili kavramsal çalışmaların daha yeni yeni yapılıyor olmasıdır. Araştırmanın bilimsel katkısı, özellikle toplumlarda yenilik konusunda öncülük yapan tüm kurum ve kuruluşlara ve konu ile yakından ilgilenen akademisyenlere elde edilen bulgular ile rehberlik edilebilecek olmasıdır.

KAYNAKÇA

ALTUNIŞIK, Remzi, ÇOŞKUN, Recai , BAYRAKTAROĞLU, Serkan, YILDIRIM, Engin (2005), "**Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**", Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

ANTONCIC, Bostjan, PRODAN, Igor, HISRIC, D. Robert, SCARLAT, Cezar, (2007), "Technological Innovativeness and Firm Performance in Slovenia and Romania", **Post-Communist Economies**, III, 19: 281-298.

AZANPA, Ö. Nergis, (2017), "Yeni Nesil K Kuşağı Çocukları", <https://psikologbiranne.com/?p=333>. Erişim Tarihi: 04.09.2018.

BAKIRTAŞ, Hülya, DİVANOĞLU, U. Sevilay, AKKAŞ, Cemil, (2016), "**Y Kuşağı Fark Ne ? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?**", Bursa: Ekin Yayınevi.

BOZKUŞ, Fatoş, (2017), "K Kuşağı Üretime Dahil Olmak İstiyor", <http://www.ekonomist.com.tr/yonetim-kariyer/k-kusagi-uretime-dahil-olmak-istiyor.html>. Erişim Tarihi: 25.08.2018.

BRANDON, Emily, (2014), "The Youngest Baby Boomers Turn 50", US News & World Report. Retrieved from <http://money.usnews.com/money/retirement/articles/2014/06/16/the-youngest-baby-boomers-turn-50>. Erişim tarihi: 09.08.2018.

BROADBRIDGE, M. Adelina, MAXWELL, A. Gillian, OGDEN, M. Susan, (2007), "Experiences, Perceptions and Expectations of Retail Employment for Generation Y", **Career Development International**, XII, 6: 523-544.

DUYGULU, Serap, (2018), "Yeni Medya Teknolojilerinin K-Kuşağının Ebeveynleriyle Olan İletişime Etkisi", **TRT Akademi**, III, 6: 632-652.

EREN, Hakan, (2010), "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Yenilikçilik Kapasitelerinin Teknolojik Yenilikçilik Eğilimlerine Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Model Önerisi", **Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Teknoloji Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara.

FAMILIES AND WORK INSTITUTE, (2002), "**Generation and Gender in the Workplace**", USA: American Business Collaboration.

GATTIKER, E. Urs, (1987), "**Technological Innovation and Strategic Human Resource Management: Developing a Theory**".

HEILBERN, Will, (2016), "Here's What You Should Know About "Generation K"-The Teens Shaped by Terrorism, Technology and Anxiety", <https://www.businessinsider.com/what-you-need-to-know-about-generation-k-2016-4>, Erişim Tarihi: 26.08.2018.

HERTZ, Noreena, (2015), "Generation K: What it Means to be A Teen", <http://www.noreena.com/wp-content/uploads/2015/04/Generation-K.jpg>. Erişim Tarihi: 25.08.2018

<http://www.gazeteekonomi.com/kariyer/iste-k-kusaginin-ozellikleri-h366030.html>, Erişim Tarihi: 25.08.2018

HULT, G. Tomas, M., HURLEY, F. Robert, KNIGHT, A. Gary, (2004), "Innovativeness: Its Antecedents and Impact on Business Performance", **Industrial Marketing Management**, V, 33: 429-438.

JOSHI, Aparna, DENCKER, C. John, FRANZ, Gentz, (2011), "Generations in Organizations", **Research in Organizational Behavior**, 31: 177-205.

KAMIEN, I. Morton, SCHWARTZ, L. Nancy, (1982), "**Market Structure and Innovation**", Cambridge University Press.

KAPLAN, Burçin, (2013), "C Kuşağı Tüketici Davranışları ve C Kuşağına Yönelik Pazarlama Stratejileri: Türkiye'de GSM Sektörünün Bu Kuşağa Yaklaşımı", **Kafkas Üniversitesi 18. Ulusal Pazarlama Kongresi**, 19-22 Haziran, Kars: 365-383.

KÖSE, Sevinç, ORAL, Lale, TETİK, T. Hilmiye, (2014), "Y Kuşağının Birinci ve İkinci Yarısında İş Değerlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Araştırma", **HUMANITAS Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar, 3: 149-165.

KUPPERSCHMIDT, R. Betty, (2000), "Multigeneration Employees: Strategies for Effective Management", **The Health Care Manager**, I, 19: 65-76.

KUYUCU, Mihalis, (2016), "Üniversitede Eğitim Gören Y Kuşağı Öğrencilerinin Radyo Formatları Tercihini", **Journal of International Social Research**, IX, 46: 713-730.

LEVICKAITE, Rasa, (2010), "Generations X, Y, Z: How Social Networks Form the Concept of the World without Borders (The Case of Lithuania)", **LIMES: Cultural Regionalistics**, III, 2: 170-183.

LUMPKIN, G. Tom, DESS, G. Gregory, (1996), "Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking It to Performance", **Academy of Management Review**, I, 21: 135-172.

NAKİP, Mahir (2006), **"Pazarlama Araştırmaları Teknikleri ve (SPSS Destekli) Uygulamalar"**, Ankara: Seçkin.

ÖZER, S. Pınar, ERİŞ, D. Engin, TİMURCANDAY ÖZMEN, N. Ömür, (2013), "Kuşakların Farklılaşan İş Değerlerine İlişkin Emik Bir Araştırma", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ekim, 38: 123-142.

PARMENT, Anders, (2013), "Generation Y vs. Baby Boomers: Shopping Behavior, Buyer Involvement and Implications for Retailing", **Journal of Retailing and Consumer Services**, II, 20: 189-199.

PEW RESEARCH CENTER, (2010), "Millenials: A Portrait of Generation Next", <http://www.pewsocialtrends.org/files/2010/10/millennials-confident-connected-open-to-change.pdf>. (Erişim tarihi, 09.08.2018).

PORTER, E. Michael, (1990), "The Competitive Advantage of Nations", **Competitive Intelligence Review**, I, 1: 14-14.

PROCTOR, Tony (2003), **"Pazarlama Araştırmasının Temelleri. İclem Er (Çeviren)"**, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

SCHUMPETER, A. Joseph, (1934), **"The Theory of Economic Development. (Translation of Second German Edition by Redvers Opie)"**, Cambridge: MA, Harvard.

SİPAHİ, Beril, YURTKOLU, E. Serra, ÇİNKO, Murat (2006), **"Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi"**, İstanbul: Beta Yayınları.

SMOLA, K. Wey, SUTTON, D. Charlotte, (2002), "Generational Differences: Revisiting Generational Work Values for the New Millennium", **Journal of Organizational Behavior**, IV, 23: 363-382.

STRAUSS, William, HOWE, Neil, (1991), **"Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069"**, New York: Quil William Morrow.

SUJANSKY, Joanne, FERRI-REED, Jan, (2009), **"Keeping the Millennials: Why Companies are Losing Billions in Turnover to this Generation-and What to do about It"**, John Wiley & Sons.

YELKİKALAN, Nazan, AKATAY, Ayten, ALTIN, Emel, (2010), "Yeni Girişimcilik Modeli ve Yeni Nesil Girişimci Profili: İnternet Girişimciliği ve Y, M, Z Kuşağı Girişimci", **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, XIV, 20: 399-506.

YÜKSEKBİLGİLİ, Zeki, (2013), "Türk Tipi Y Kuşağı", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, XLV, 45: 342-353.

**THE ROLE OF RADIO FREE EUROPE IN THE IRON CURTAIN COUNTRIES: 1956
POZNAN UPRISING AND 1956 HUNGARIAN UPRISING**

Asst. Prof. Dr. Emrah AYDEMİR*

ABSTRACT

The Cold War expanded with the East-West conflict and led to the battle of the great powers. The Soviet Union believed that communism would achieve a victory all around the world and that Western imperialist powers had been historically hostile towards them, and that the Soviet Union was the leading Socialist/Communist state. Thus, the Soviet Union continued to increase its influence and expansionist policies on the Iron Curtain countries. The Americans, on the other hand, tried to intend for the proper tools to reach the communist world under the leadership of the Soviet Union. A global disagreement emerged in the third world countries and ideological conflicts of two superpowers was experienced in the world. In the conflicts, there was no real military intervention between the United States and the Soviet Union. Instead of this, there had been a struggle of proxy wars conducted over third world countries. Radio was one of the preferences of the United States of America in this struggle. To this end, the Radio Free Europe was designed and used by the United States of America for achieving the political goals on the Iron Curtain countries. Radio Free Europe was used as a weapon against the Soviet Union in order to prevent the Soviet Union from establishing its political domination through communist governments in the Iron Curtain countries. Radio Free Europe, which caused historical events in the Iron Curtain countries, met the information and news demand of the region. In this study, the role of Radio Free Europe in the Iron Curtain countries will be addressed and its effects on the 1956 Poznań Uprising and the 1956 Hungarian Uprising will be examined.

Keywords: Iron Curtain, Radio Free Europe, Radio Liberty, 1956 Poznań Uprising, 1956 Hungarian Uprising

**DEMİR PERDE ÜLKELERİNDE RADIO FREE EUROPE'NİN ROLÜ: 1956 POZNAN
AYAKLANMASI VE 1956 MACAR AYAKLANMASI**

ÖZ

Soğuk Savaş, Doğu-Batı çatışmasıyla genişlemiş ve büyük güçlerin mücadelelerine yol açmıştır. Sovyetler Birliği, komünizmin dünyada zafer kazanacağına, Batılı emperyalist güçlerin tarihsel olarak onlara karşı düşmanca bir tavır takındıklarına ve Sovyetler Birliği'nin öncü Sosyalist / Komünist devlet olduğuna inanmışlardır. Böylece Sovyetler Birliği, Demir Perde ülkelerinde etkisini arttırmaya ve genişlemeci politikalarına devam etmiştir. Amerikalılar ise Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki komünist dünyaya ulaşmak için uygun araçlar seçmeye özen göstermiştir. Üçüncü dünya ülkelerinde küresel bir ihtilaf yaşanmış ve iki süper gücün dünya üzerinde ideolojik çatışması yaşanmıştır. Çatışmalarda Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında gerçek bir askeri müdahale gerçekleşmemiştir. Bunun yerine üçüncü dünya ülkelerinde yürütülen vekâlet savaşlarında mücadele edilmiştir. Bu mücadelede Amerika Birleşik Devletleri'nin tercihlerinden biri radyo olmuştur. Bu amaçla Amerika Birleşik Devletleri tarafından Radio Free Europe tasarlanmış ve Demir Perde ülkelerindeki politik amaçlara ulaşılabilmesi için kullanılmıştır. Radio Free Europe, Sovyetler Birliği'nin Demir Perde ülkelerindeki komünist yönetimlerin politik hâkimiyetini sağlaması noktasında, Sovyetler Birliği'ne karşı bir silah olarak kullanılmıştır. Demir Perde ülkelerinde tarihe geçen olayların yaşanmasına neden olan Radio

---

* Fırat University, Communication Faculty, Department of Journalism, eaydemir@firat.edu.tr, ORCID NO: 0000 0002 3770 0444

Free Europe, bölgedeki bilgi ve haber ihtiyacını gidermiştir. Bu çalışmada, Radio Free Europe'nin Demir Perde ülkelerindeki rolü ele alınacak ve 1956 Poznań Ayaklanması ve 1956 Macar Ayaklanması üzerindeki etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Demir Perde, Radio Free Europe, Radio Liberty, 1956 Poznań Ayaklanması, 1956 Macar Ayaklanması

Introduction

In the Cold War, during which a long-term tension was experienced between the democracies of the West world and communist countries in Eastern Europe, the West was ruled by the United States, while Eastern Europe was ruled by the Soviet Union. After the outbreak of the Cold War, the use of the radio according to the expectations of the target audience was increased. In this period, radio broadcasts conveyed the policies, ideologies and languages of countries to the public opinion for achieving foreign policy objectives. The aim of the radio broadcasts was to create a perception for the public acceptance of foreign policy objectives. In the Cold War, the radio played a significant role in the ideological conflict of the East and the West and became an important tool for both sides in terms of psychological strategy and political propaganda.

Along with the expansion of the Soviet Union, the United States of America carefully focused on radio broadcasting against communism and the radio came to the fore with its structure that disseminates democratic values and provides an alternative perspective. American radios, which gained a new role in the Cold War period, made history by influencing the world in terms of their content and strategy. The American radios conveyed anti-communist discourse, numerous features such as social, cultural and political features in their broadcasts.

As a result of the uniform media of the communist governments dominated the society in the struggle of the West against the Cold War, American radios gave millions of people, who had been challenged in hearing other political views, hope. In this direction, Radio Free Europe / Radio Liberty, which began its broadcast during the Cold War period, struggled for collapsing the communism.

In the Cold War, Radio Free Europe made comments on the latest news in the Iron Curtain countries and it supported the opponents by offering an alternative view to the propaganda which was under the control of these countries and it was designed to promote the resistance. The RFE had been a key element of the Cold War's psychological operations (Folly 2015:311) and achieved a phenomenal success. The most distinguishing events among these are the 1956 Poznań Uprising and the 1956 Hungarian Uprising. The radios, which played an important role in the uprisings according to their point of view, were shaped according to the expectations of the citizens of Poland and Hungary and they focused on influencing those places, where access to data was significantly restrained.

Accordingly, the main problem of this study is to understand the influence of the Radio Free Europe on the target group within the frame of changing or strengthening of attitudes and behaviors. Therefore, examining the 1956 Poznań Uprising and the 1956 Hungarian Uprising is important for the whole world and for evaluating the role of mass

media in history. Because states use their hard or soft power to carry out their foreign policies. Contrary to harsh power sanctions such as military intervention and oppressive diplomacy, soft power uses its persuasion capability. Radio is one of the tools in which the persuasion capability of soft power is used in the Cold War.

In this study, in which the literature review has been made, under which conditions the Radio Free Europe was used, how it conveyed its messages to the foreign public opinion and its persuasion and inspiration capability have been systematically examined and described.

Cold War and Propaganda

The Cold War, which has its origins in the economic policy of the USA, the Soviet policy in Eastern Europe and the Soviet policy in the Far East, and the American-Russian insecurity, firstly felt in Europe with all its elements and then spread all over the world (Sander 2013:229-230). The Cold War, initially and primarily related to Western powers, including the Soviet Union, turned into a traditional power politics game (Iriye 2013:18). After the Second World War, the Cold War, in which there was a partial conflict between Western and Eastern Blocs led by the US and the Union of the Soviet Socialist Republics, became apparent and after the downfall of the Germany, The Soviet Union filled the gap in Central and Eastern Europe and partly in the Balkans (Sönmezoğlu 2010:591). The Cold War that conducted between the East and West Blocs revealed conflicts in scientific, psychological, political and technological fields. A new, bipolar international relations system was established in the competition where propaganda was carried out. In this system, the two-pole bloc between liberalism-capitalism and democracy and communism influenced foreign policies, and the world-states chose either one of the two blocs or tried to stand at the same distance from both blocs.

In the late 1980s, the Cold War, which is annotated in the human rights history as a war in which no armed conflict is observed in general, was a story of human rights due to geopolitics (Iriye 2013:19). The Cold War, which left an indelible impression on human rights, affected the competition between the Soviet Union and the United States. Socialist supporters of the Soviet Union supported social justice for equality and liberal supporters of the United States supported individualism for freedom. The struggle between the US and the Soviet Union has been characterized beyond military power, and mass media have often played a vital role in making propaganda. The implementation of technology during the Cold War demonstrated its importance in terms of global communication and it created new political developments for supporting the control, manipulation and distribution of information to the public opinion.

The US and the Soviet Union propagated their citizens to instill hatred to them against their enemies and to gain full support of the citizens for the government. The Soviet Union, in particular, used its military ability to influence its citizens against the United States. The Soviet Union used radio, literature and films while making propaganda, but the propaganda was intensively pursued with the preference of demonstrating the military forces. In this context, the Soviet Union tried to convey the message that its army was invincible with its propaganda and the Americans were portrayed as racist, sexist, indifferent to the others and betrayer. Stalin's propaganda

methods were more direct, whereas the United States generally focused on the transfer of values through mass media.

Iron Curtain Countries

The Iron Curtain, which divides Europe into two areas of political influence and ideology, was used to describe the isolation of Eastern European countries from Western Europe. The process of "Sovietization" began in the countries known as the Eastern Bloc since the early 1946s. Access to the Eastern Bloc was tightly restricted and diplomatic contacts were weakened. In due course, the tension between the USSR and the West turned into a public voice, and Stalin told the nations the supremacy of communism over capitalism. In the mid-1947s, the announcement of the Marshall Plan by the Americans revealed that some nations were under Stalin's control.

In confirming this fact, the Communist parties seized power in Hungary, Poland, Czechoslovakia, Bulgaria and Romania with the help and support of the Red Army. In Yugoslavia and Albania, they seized power without any support. Western states, particularly the United Kingdom and the USA, were disturbed by the Soviet Union, which was in the east of Europe. The Western Europe looked askance at the pro-Soviet tendencies and communist governments were successively established in Eastern Europe (Sönmezoğlu 2010:591). In the meantime, the communist groups in the Eastern Europe were encouraged by the Soviet Union to form agreements and coalitions with other parties such as the socialists and farmers/peasant groups (Philips 2001:33).

As a result of the incentives, there were internal and external preparatory factors affecting the establishment of communist governments in Eastern European countries where there is no democratic tradition. To clarify the internal factors, when the Soviet army entered into the Eastern European countries, most of the communist parties received support of a part of the society and formed strong political organizations (Sander 2013:234). To clarify the external factors, the responsibility of liberation of the region from German was conferred to the Soviets, which is geographically the closest country to the Eastern Europe, and Soviets taken measures to use the Eastern Europe as a "jumping board" against an attack to itself. After these effects, the Soviet army ensured the establishment of communist regimes in the region and the communist regimes continued their uninterrupted power until 1989 with the support and commands of Moscow (Sander 2013: 235-236).

The Soviet Control over the rule of regimes in Hungary, Bulgaria, Poland, Romania, East Germany, and Czechoslovakia was further reinforced by the establishment of the Cominform (The Communist Information Bureau) in 1947. The Cominform, founded by the USSR, has been an organization that coordinates communist parties across Europe and is attempting to unite the Soviet Socialist bloc against the Truman Doctrine (Philips 2001: 33).

The Cominform and the Soviet Union tried to weaken their Eastern and Central European allies' relations with the Western and non-communist regions, and the Iron Curtain turned into a political, military and ideological obstacle for the USSR. The implementation of the Marshall Plan during this period further revealed the widening

divisions between the Eastern and the Western Bloc. Thus, the communist world was considered as a threat by the USA and the negative effects of communism were explained to the masses.

Radio Free Europe

Radio Free Europe was established in December 1949. It served to the foreign policy objectives of the United States in order to carry out a propaganda against six communist-controlled regions in Central and Eastern Europe (Holt 1958:3). Radio Free Europe / Radio Liberty (RFE/RL) (Epstein 2005: 3), which start to broadcasting under the auspices of the Central Intelligence Agency (CIA) in the period of Harry Truman in 1950, targeted the conflict zones and tried to address the lack of information in closed systems. At this stage, RFE/RL played important roles in the fight against communism and the collapse of communism (Szondi 2009:292).

The government-initiated RFE/RL broadcasted in Eastern and Southeastern Europe, Russia, the Caucasus, Central Asia, Middle East and South West Asia. RFE/RL, which has complicated financing and reporting structures, was designed to promote political change and it disseminated the messages of US to the Eastern Europe and the Soviets (Alexandre 1985:3) by broadcasting to millions of people in local languages (Clearly 2008:698).

The RFE model, which is a Cold War weapon of the US (Puddington 2000:2), is unique in both history of diplomacy and the Cold War. From the propagandist global networks to journalistic services financed by mostly Nazi Germany and the Soviet Union, many countries established international broadcasting organizations such as the BBC. Only RFE/RL provided news about countries that were the target of the broadcasting and continued its broadcasting services to change the form of government in foreign nations. These activities were defined as a propaganda tool for the public (Puddington 2000:5-6). In propagandas, the messages were shared with the public opinion in a way that could harm the strategy of totalitarianism, in order to promote evolutionary developments in regions weakly controlled by the Soviets, to support the nationalist movements and to create independent thinking (Pratkanis 2009:214). RFE, which aimed to create an environment for reforms, tried to direct public outrage to the most conservative members of communist parties.

The RFE broadcasted as regular radio stations in the Eastern Bloc countries and worked with a reasonable and well-structured program, which was often based on hourly news service and thematic magazines. The RFE listened to the official communist media, commented on their publications, and refuted and criticized the communist media's claims and political arguments. It was among the missions of RFE to introduce national traditions (history, religion, folklore) as well as the spreading the Western culture. RFE also regarded preserving the civil roots of socialist societies as a precondition for transition to democracy (<https://hungarytoday.hu>).

RFE also played an important role in expanding the protests (Folly, 2015: 311) and transferred the universal values. Communist governments did not keep still about the universal values shared by the radio and attempted to prevent the information broadcasted by RFE from reaching the audience in their country. The Communist

authorities constantly tried to squeeze the radio, producing electronic sounds on the same frequencies, and making it impossible to hear programs from time to time (<https://hungarytoday.hu>) and they conducted jamming on the radio signals. RFE, which broadcasted as an anti-communist source of information, aimed to promote democracy by providing information and news to the public. For each language section, journalists consisting mostly of political migrants were gathered and information was collected about the events in the respective countries. For many people living under communism, publications have waged a war against the uniform, strict socialist media in their own country, and the audience was quickly influenced. RFE, which started to abolish information blockage, focused on providing consensus for those trying to overthrow the regime, and the broadcasts were regarded objective and reliable by the oppressed people. The RFE, which had a large audience in this context, started to publish regularly from Munich to Poland in 1952 and Polish people welcomed the broadcasts with respect. The radio also played an important role in the construction of party leaders and became an integral part of the Polish struggle for freedom. At the time of Nicolae Ceausescu, RFE became Romania's most popular news source. Ceausescu responded this situation with anger and sent teams to assassinate RFE journalists.

As of today, RFE/RL has been broadcasting to twenty countries in twenty-five languages. According to 2018 data, RFE/RL, which is estimated to reach 31.1 million audiences per week, is a non-profit organization. The editorial independence of RFE/RL is protected by US law.

1956 Poznań Uprising

In June 1953, workers in East Berlin prompted their first uprising against the Soviet rules on Eastern Europe. Three years later, an uprising took place in Poznań province of Poland and it became a driving force of the Hungarian revolution, a turning point in the Cold War relations (Chester 1995:119). The effect of RFE on the events in this process was felt strongly and the uprising of the Polish working class in 1956 against Stalinism affected the Eastern Europe. Eastern European workers rebelled against Stalinism and the RFE intervened in their internal affairs. In the rebellions arisen in the worst times of the economy, the broadcasts, and brochures of the RFE encouraged riots and it was accused of provoking the workers.

At the time of the uprisings, the RFE began to broadcast programs aiming to calm the crowd in Poznań and published an answer to the riots on 29 June. In its answer, RFE stated that the struggle for liberty should end with a victory and that precautionary principles are vital in this intervention and that preserving the liberty of Poland and avoiding the actions where hope is lost are important (Steiner 1991:82-83).

The RFE was indisputably the most effective source of information for the Polish people and supporting the liberalization became an inclusive theme of the broadcasts of RFE (Puddington 2000:93). Many RFE programs attempted to calm the environment, and in these programs the Western world's interest and sympathy to their struggle was conveyed to the audiences. Newspaper articles condemning the Polish government were published from Western Europe and America, and the West's senior leaders expressed their sympathy for Polish workers. They gave interviews and made

speeches at the RFE shortly after the riots. RFE was a valuable source in disseminating to the rest of Poland the news and conversations related to the issues that took place in Poland. The three-month tension resulted in a new economic policy, stability, and a change of leadership, and during the crisis RFE supported Gomulka. The RFE believed that Gomulka was the first step towards the liberalization of Poland and regarded this situation as a transition period that would bring Poland closer to the Western-style government. Despite all this, the fact that Gomulka was a communist and he was not in the capacity of clearing up all the problems was also evaluated (Steiner 1991).

1956 Hungarian Uprising

The emerging changes after Stalin were effective in Hungary as well as the Soviet Union. Rakoni, who was closer to Stalin's policies, was replaced by Imre Nagy, who had moderate policy, and became prime minister in July 1953, and during Nagy's prime ministry, liberal practices concerned the Soviet Union. The Soviet Union thought that Hungary would move away from Eastern Bloc policies with the policies implemented and Nagy was excluded from membership of the Central Committee of the Communist Party and discharged from his post as prime minister in April 1955. A discontent arose in the country and intense opposition to the Soviet Union could not be brought under control. With the increase of demonstrations and strikes (Sönmezoğlu 2010:462), an anti-Soviet uprising was occurred in Hungary.

RFE played a historical role at this stage. The 1956 Poznań Riots, which emerged in Poland through the broadcasts of the RFE, spread to other parts of Eastern Europe, and the broadcasts also inspired the uprising in Hungary in the same year (Folly 2015:311). RFE/RL's messages of freedom and hope reached its goal after the broadcasts began. The Hungarian uprising, one of the most important and controversial events in the history of RFE/RL, attracted the attention of the whole world. During this important civil commotion in Hungary against the Stalinist government supported by the Soviet Union, radio broadcasts attracted to the Hungarian citizens under Soviet rule and encouraged the people to revolt (Clearly 2008:699). The changes that occurred after Stalin's death were reflected on Hungary and the RFE became one of the symbols of the freedom of expression of the people in Hungary. Although the social and governmental issues in Hungary caused unrest, the RFE, which inspired the people to protest the communist governments, prepared the infrastructure of the 1956 Hungarian Uprising. The radio was used to influence the citizens who tried to take action, and in Hungary, which made up only a part of the chessboard for the US and the Soviet Union, millions of brochures, which included explanations and propaganda of Western World, in particular, USA, were published and distributed. The messages emphasized unity, courage, and freedom (Handley 2007).

The most popular radio station of Hungary in 1956 was The Voice of Free Hungary. After the revolution, it was found that more than 50 percent of radio audiences in Hungary listened to RFE and most of the peasants and workers preferred to listen to RFE. The popularity of RFE among the Hungarians was high (Puddington 2000:95-96), but the broadcasts of the RFE did not invite the Hungarians to armed

struggle against the Soviet Army. On October 24, the Hungarian Intelligence Agency raised objections to the Hungarian army many times and called for the police not to fire on the rebels and called for the judges not to impose the death penalty (Johnson 2006:10).

The RFE also carried out a large survey on refugees and at the end of 1956 an Austrian company interviewed with 400 Hungarians. In addition to the study, 220 Hungarian refugees in the UK were interviewed for the BBC. In January and February of 1957, 315 refugees were interviewed for RFE and government offices in Europe and US also interviewed with the refugees. These studies shown that the US broadcasts had been listened, they had provided information sources and information related to the life in the countries, where broadcasts were made, had been obtained from these sources (Webb 2016:82-83).

It was determined in the researches conducted in this field that RFE programs were the most popular programs among the broadcasts and the RFE was the most preferred radio. According to the researches, it is seen that the RFE was listened nineteen hours a day, VOA was listened approximately five hours a day and the BBC was listened two hours a day before the outset of the Hungarian Uprising (Webb 2016:83).

Voice of Free Hungary (VFH), one of the regional stations of RFE, was also used in the Hungarian Uprising. VFH chose students as a target group and motivated students to revolt against the current communist government (Kuliev 2010).

On October 28, 1956 at 5:25 am, the new Prime Minister Nagy participated in a radio broadcast about forming a new government for Hungarian citizens. Citizens were criticized for their guilty behavior and the Soviet Union's abandonment of Hungary was addressed in a part of the Nagy's speech. Nagy stated that he had reached an agreement and expressed his hope that the Soviet Union would be forced to leave Hungary and that the new government would begin to regain the country. Nagy's announcement of a ceasefire decision promised to clear the capital from the Soviet troops led to a joy across the country. On the same day, the RFE stated in a broadcast that military tactics were successful against the enemy. The news began with carefully arranged statements that the military support from the West, especially the United States, was approaching (Handley 2007: 17-18).

RFE emerged as a democracy movement against communism with radio broadcasts and the revolution cost the lives of 4.500 people. The RFE, which became a symbol of democracy war against the authoritarian Communist regime, made direct claims that the Soviet Union was withdrawn, and the victory was close, with messages of hope and inspiration sent by the CIA (Handley 2007:26-27).

Conclusion

The Iron Curtain was the symbol of the division between two rival ideologies and systems that dominated the final half of the twentieth century and it had been the symbol of the competition of these ideologies in dominating the world. The RFE, which was developed as a work of the belief that the Cold War would be addressed politically

rather than military means, became an important part of the psychological war effort in the Iron Curtain countries.

The RFE/RL, financed by the Central Intelligence Agency in the 1950s and 1960s, is a secret “disinformation” media project (Kelley 2009:75). The RFE / RL, which uses refugees in this project and has achieved significant results, (Nye 2005:103) has conveyed the soft power messages of the United States to the Eastern Bloc (Kaid 2008:697). This propaganda-prone radio project of the United States continued until 1977 and the propagandas were repeated in the 1980s. This radio project was also used to support anti-communist measures in Central America, since the propaganda tendencies of public diplomacy, at times, provided an environment for the realization of foreign policy objectives (Kelley 2009:75).

The 1956 Poznań Uprising and the 1956 Hungarian Uprising has been indicators of the fact that radio is used as a common tool in underdeveloped countries, where the access to information is restricted, and plays a key role in the dissemination of information. In the Poznań Uprising and in the Hungarian Uprising, radios reflected the social and political ecology of Polish and Hungarian life and built a mutual understanding among people (Webb 2016:84).

The messages in the RFE were shaped according to the conditions of the period and shared with the target audience. Similar to the survey conducted in 1956, which shows that most of the citizens listened to the RFE, forty-five percent of Serbian adults listened to RFE and VOA in the events emerged in Serbia in October 2000, whereas only thirty-one percent of the adults listened to the Radio Belgrade, which was under the state-control. The demonstrations that led to Slobodan Milosevic to be overthrown (Nye 2005:107) showed that the political information of the United States reached more people both in the Cold War and in the 2000s, and the impact of the messages came to light with the experienced events.

RFE/RL, which has given messages of freedom and hope to the oppressed and less free societies, has continued its missions until today (Kaid 2008:697). The efforts of the communist governments to prevent RFE/RL and the experienced events are evidence of the success of the RFE/RL mission. The power of RFE/RL has demonstrated itself with the uprisings occurred in 1956, the collapse of the Berlin Wall, the collapse of communism, freedom and democracy in the Eastern Bloc and it has been understood that the period of the Iron Curtain has expired. RFE / RL has proved to the world that it cannot be artificially stand behind the ideals, walls, and borders.

REFERENCES

- ALEXANDRE, Laurie Ann, (1985), *Broadcasting Public Diplomacy: The Voice of America During Detente and Beyond*, Irvine: University of California.
- CHESTER, Eric Thomas, (1995), *Covert Network: Progressives, the International Rescue Committee, and the CIA*, New York: M.E Sharpe.

- CLEARLY, Johanna (2008), "Radio Free Europe", *Encyclopedia of Political Communication*, (Eds. Lynda Lee Kaid and Christina Holtz-Bacha), Vol. 2. Thousand Oaks, CA, SAGE Publications, 698-699.
- EPSTEIN, Susan B., (2005), *U.S. Public Diplomacy: Background and the 9/11 Commission Recommendations*, Washington: Congressional Research Service Library of Congress.
- FOLLY, Martin, (2015), *Historical Dictionary of U.S. Diplomacy during the Cold War*, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- HANDLEY, Derick, (2007), *Broadcasting a Revolution: Radio Free Europe and the Hungarian Revolution*, Western Oregon University.
- HOLT, Robert T. (1958), *Radio Free Europe*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- IRIYE, Akira, (2013), "Historicizing The Cold War", *The Oxford Handbook of the Cold War*, (Eds. Richard H. Immerman, Petra Goedde), Oxford University Press, 5-31.
- JOHNSON, A. Ross, (2010), *Setting the Record Straight: Role of Radio Free Europe in the Hungarian Revolution of 1956*, Working Paper Version.
- KAID, Lynda Lee, (2008), "Radio, Politics and", *Encyclopedia of Political Communication*, (Eds. Lynda Lee Kaid and Christina Holtz-Bacha), Vol. 2. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 696-697.
- KELLEY, John Robert, (2009), "Between "Take-offs" and "Crash Landings": Situational Aspects of Public Diplomacy", *Handbook of Public Diplomacy*, (Eds. Nancy Snow and Philip M. Taylor), New York:Routledge, 72-85.
- KULIEV, Elnur, (2010), "Role of the Radio Free Europe and Radio Liberty at the demise of Communism in 1988-1991", *Coventry Journalism Review*, <https://cjr2010.wordpress.com/2010/06/10/role-of-the-radio-free-europe-radio-liberty/>, Erişim Tar: 05.10.2018
- NYE, Joseph S., (2005), *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç*, (Çev. Reyhan İnan Aydın), Ankara: Elips Kitap.
- PHILIPS, Steve, (2001), *The Cold War: Conflict in Europe and Asia*, Oxford: Heinemann,
- PRATKANIS, Anthony, (2009), "Public Diplomacy in International Conflicts: A Social Influence Analysis", *Handbook of Public Diplomacy*, (Eds. Nancy Snow and Philip M. Taylor), New York: Routledge, 123-153.
- PUDDINGTON, Arch, (2000) *Broadcasting Freedom: The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*, Kentucky: University Press of Kentucky.
- SANDER, Oral, (2013), *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, (2010), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları.
- STEINER, Rex W., (1991), *Waging Cold War: Radio Free Europe, Czechoslovakia, Hungary, and Poland, 1950-1956*, Emporia State University.

SZONDI, György, (2009), "Central and Eastern European Public Diplomacy", ***Handbook of Public Diplomacy***, (Eds. Nancy Snow and Philip M. Taylor), New York:Routledge, 292-313.

WEBB, Alban, (2016), "Cold War Radio and Hungarian Uprising, 1956", ***Radio Wars: Broadcasting during the Cold War***, (Ed. Linda Risso), New York: Routledge, 77-94.

<https://hungarytoday.hu/memori-am-1956-radio-free-europe-voice-freedom-behind-iron-curtain-99079/>, Erişim Tar: 05.10.2018

RUS DİPLOMATİK BELGELERİNDE GOEBEN VE BRESLAU KRİZİ

Dr. Öğr. Üye. Eray BAYRAMOL*

ÖZ

Sanayileşmiş ülkelerin dünya hakimiyetini ele geçirmek için başlattıkları Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ni de içine alarak yeryüzünün büyük bir bölümünde tahribatı uzun yıllar giderilemeyecek acılara neden oldu. Büyük güçlerin ham madde ve pazar ihtiyacı sebebiyle başlattıkları bu büyük felaket, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı anlamına gelmekteydi. Savaşın ayak seslerinin duyulduğu günlerde tarafsızlık politikasını benimseyen Türk Devleti, çeşitli baskı ve çekişmeler sonunda savaşa dahil olmak zorunda kaldı. Bu baskıların en başında Alman gemileri Goeben ve Breslau gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil oluşundaki en somut neden bu iki gemiden dolayı ortaya çıkmıştır.

Goeben ve Breslau gemilerinin Boğazlardan geçişi, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmeden önce benimsediği tarafsızlık politikasından vazgeçtiği anlamına gelmekteydi. Türk Devleti'nin tarafsızlık kararını, savaştaki başarısı için en önemli unsurlardan biri olarak kabul eden Rusya, Goeben ve Breslau gemilerinin yarattığı krizden en az zararla çıkmak için gayret göstermiştir. Rusya'nın bu mücadelesi Rusya Dışişleri Bakanlığı ile Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği arasındaki yazışmalara konu olmuştur.

Bu çalışmada söz konusu krizin Rusya tarafından nasıl karşılandığı ve krizin çözümü için Rusların hangi girişimlerde bulunduğu, Rusya Dışişleri Bakanlığı'na ait bazı diplomatik yazışmalardan istifade edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Makalede sonuç olarak Osmanlı Devleti, Goeben ve Breslau gemilerinin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması sebebiyle Birinci Dünya Savaşı'na dahil oldu. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, Almanların bu husustaki hedeflerinin gerçekleşmiş olması anlamına geliyordu.

Anahtar Kelimeler: Goeben, Breslau, Rusya, Almanya, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı, Rus Diplomatik Belgeleri.

GOEBEN AND BRESLAU CRISIS IN RUSSIAN DIPLOMATIC DOCUMENTS

ABSTRACT

The First World War, which the industrialized nations started to take over world domination, caused the embarrassment that many years of destruction could not be remedied in a great part of the world, including the Ottoman State. This great catastrophe, which the great powers started with due to raw material and market needs, was the beginning of the end for the Ottoman State. In the days when the footsteps of the war were heard, the Turkish state, which adopted the policy of neutrality, had to be involved in the war after various pressures and contests. At the top of these prints are the German ships Goeben and Breslau. The most concrete reason why the Ottoman State was involved in the war came about because of these two ships.

The passage of Goeben and Breslau ships through the Straits meant that the Ottoman State had given up its neutrality adopted before entering the war. Russia, which considered the Turkish government's decision of neutrality as one of the most important elements for its success in the war, has endeavored to make the least damage from the crisis created by the ships Goeben and Breslau. This struggle of Russia has been the subject of correspondence between the Ministry of Foreign Affairs of Russia and the Embassy of Russia in Istanbul.

* Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eraybayramol@ardahan.edu.tr, ORCID NO:0000 0002 1979 0271

In this study, how the crisis was covered by Russia, and which initiatives the Russians had for resolving the crisis were attempted to revealed by using some diplomatic correspondence belonging to the Russian Foreign Ministry. As a result, the Ottoman Empire, the Goeben and Breslau ships in the Black Sea bombing the Russian ports in the First World War was included. The entry of the Ottoman Empire into the First World War meant that the objectives of the Germans were fulfilled.

Keywords: Goeben, Breslau, Russia, Germany, Ottoman State, The First World War, Russian Diplomatic Documents.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan antlaşmalar neticesinde ortaya çıkan Üçlü İtilaf devletlerine karşı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya devletleri Üçlü İttifak olarak ortaya çıktı. 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdı ve eşinin bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi sonucunda Avusturya-Macaristan Devleti 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etti. Hemen ardından Almanya; Rusya, Fransa ve Belçika'ya savaş açtı. Bunun üzerine İngiltere Almanya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı resmen başlamış oldu.

Birinci Dünya Savaşı'na gelinen süreçte Almanya uluslararası politik meselelerde ve kritik zamanlarda etkisini artırmaktaydı. Almanlar'ın Balkanlar'da başlayan siyasi girişimleri sıradan değildi. Bu girişimlerin derin bir politik anlamı vardı. Bulgaristan meselesi hakkında İsveç gazetesine mülakat veren ünlü Alman sosyolog Paul Rohrbach'ın "Almanya'nın Yakın Doğu yolunu açma" hakkındaki tespitleri bu derin anlamın somutlaştırılmış haliydi. Bu programa göre Alman emperyalizmi Balkanlar'dan başlayarak Asya Türkiye'sine doğru yayılacak, Almanya bu bölgelere girerek ciddi kazanımlar elde edecekti. Aynı zamanda kendi kültürel, politik ve ekonomik etkisi için geniş bir kanal açacaktı. Almanların geniş bir vizyonla ortaya koydukları bu hedef başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletler için bir risk teşkil etmekteydi. Ruslara göre Almanya bu girişimleri ile "yer üstünde güneş" olmak istiyordu. Almanlar bu hedeflerini gerçekleştirmek için ilk önemli adımını Bağdat Demiryolu İmtiyaz Sözleşmesi'ni yaparak atmıştı. Bu sayede İstanbul'dan, Hıristiyan beşiği olan Küçük Asya ve Bereketli Hilal ile irtibat kurabilecekti. Bu gelişme karşısında endişeye kapılan İngiltere ise antigermen ajitasyonuna başladı. Türkiye ile yaptığı 1878 Antlaşması sayesinde güvenceye aldığı Küçük Asya'yı kaybetmek istemeyen İngilizler, Osmanlı topraklarını dost ülkeler arasında bölüştürmek niyetindeydi (Brusilovskiy, 1915: 195-202).

İngiltere ve Almanya arasında Yakın Doğu üzerinde üstünlük kurma mücadelesinde İngiltere'nin ulaşmak istediği hedef, Arabistan ve Güney Suriye'yi Türkiye'den alarak İngiltere himayesi altında tek bir halifelik kurmaktır. İngiliz politikalarının Almanlar tarafından betimlemesi bu şekildeydi. Bu politika Orta Doğu'da kökleşerek Hindistan'a siper olacaktı. Bu sebeplerden dolayı İngiltere üç ayrı strateji belirlemişti. Birincisi; Arapları kendi tarafına çekerek Arapların hakimiyeti altında bulunacak bir İslam Halifeliği yoluyla Bereketli Hilal'e girmek ve Almanların Bağdat Demiryolu'nu yok etmektir. İkincisi; Suriye'yi ele geçirmektir. Üçüncüsü ise Ermenistan'a sahip olmaktır. Stratejik açıdan Küçük Asya coğrafyasına sahip olmak demek aynı zamanda Mezopotamya'ya sahip olmak demektir fakat, İngiltere bu amaç uğruna savaşa girmeyi göze alamıyordu. Bu sebeple onun tercihi Osmanlı mirasını bölüşmekten yanaydı. Bu bölüşmeye Almanya dahil edilmek istenmiyordu. İngiltere ve Almanya arasındaki çekişme bu sebeple ortaya çıktı. Bundan dolayı Almanya, İngilizlerin bu tarzdaki Yakın Doğu politikasına karşı Osmanlı Devleti'ni savunma taraftarı bir yol izlemekteydi. 1888 yılındaki Bulgaristan krizi Almanya'nın bu politikasının miladı sayılıyordu. Türkiye'nin parçalanması ya da ortadan kalkması Alman emperyalizmi için olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Genişlemesini İngiltere,

Fransa ve Rusya'dan bağımsız gerçekleştirmek zorundaydı. Aksi takdirde Alman kültürü ve etkisi yayılma imkanı bulamayacaktı. Ayrıca, stratejik ve ekonomik değeri çok yüksek olan Osmanlı coğrafyasından Almanya istifade edemeyecekti. Bu sebeple, köhneleşen Osmanlı devlet organizmasına Almanlar tarafından can suyu vermek gerekiyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya fırsat bulduğu takdirde Boğazlar vasıtasıyla Almanya'yı Asya'dan koparabilirdi. Bu sebeple Almanya tüm gücüyle Osmanlı Devleti'ni korumaya çalışacaktı. Eğer İstanbul başkasının eline geçerse Almanya Doğu ve Batı cephelerini de kaybetmiş olur ve savaştan yenilgiyle ayrılırdı (Brusilovskiy, 1915: 195-202). Bu sebepten dolayı Almanya Birinci Dünya Savaşı'na girerken Osmanlı Devleti'ni yanına almak zorundaydı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman İttifakı ve Goeben-Breslau

Bu süreçte Osmanlı Devleti Almanya ile 2 Ağustos 1914 tarihinde ittifak antlaşması imzalayarak iki Alman gemisi olan Goeben¹ (Demir, Keskin & İlhan, 2011: 95-133) ve Breslau'nun² (Demir, Keskin & İlhan, 2011: 95-133) 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a ulaşmasına izin vermişti. Bu iki gemiyi İstanbul'a giriş izni verilmiş olması, Avrupalı devletler tarafından sert tepkiyle karşılandı. Bu tepkileri dindirmek amacıyla Osmanlı Devleti 16 Ağustos tarihinde iki gemiyi satın aldığını ilan ederek gemilerin adlarını Yavuz ve Midilli olarak değiştirmişti. Yavuz ve Midilli gemilerinin Karadeniz'e açılarak 29 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz sahillerindeki Odessa, Novorossiysk, Sivastopol ve Feodosiya limanlarını bombalaması ise Osmanlı Devleti'ni resmen Birinci Dünya Savaşı'na dahil etmiş oldu.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmadan önce Avrupalı devletlerle çeşitli ittifak arayışlarına girdi. Rusya ve İngiltere ile yapılan görüşmelerden netice alınamayınca Osmanlı Devleti Almanya'ya yönelme kararı aldı. Alman savaş gemilerinin Osmanlı karasularına girmesi ve Karadeniz'deki Rus üslerini bombalaması Osmanlı-Alman ittifakının bir neticesi idi. Almanların Osmanlı Devleti ile ittifak konusunda çok istekli ve aceleci davranmasının Almanlar açısından hayati önemi vardı. Osmanlı Devleti'nin savaşta Almanya ile birlikte hareket etmesi Almanya'yı diğer devletlere karşı avantajlı bir hale getireceğine inanılıyordu. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos'ta gerçekleşen ittifak antlaşmasının yapıldığı gün Alman Genel Kurmay Başkanı Ludwig von Moltke Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan bulunduğu talepte "Türkiye, Rusya'ya hemen savaş ilan etmelidir" demişti. Alman Başbakanı Theobald von Bethmann Hollweg ise 4 Ağustos tarihinde İstanbul'daki Almanya Büyükelçisi Hans Freiherr von Wangenheim'a gönderdiği telgrafta "Muhtemeldir ki İngiltere bugün ya da

¹ Goeben 1909 yılında inşa edilmeye başlanmış ve 28 Mart 1911'de Hamburg'ta bulunan Blohm & Vöess tersanelerinde kızaktan indirilmiştir. 23.000 ton su kesen ve 10 adet 28 cm, 12 adet 15 cm ve 12 adet 8.8 cm'lik topları ve 4 torpido kovanına sahip çok etkili savaş gücüne sahipti. 186 m uzunluğa sahip gemi 29 deniz mili hız yapma kabiliyetine sahipti. 1013 kişilik mürettebata sahipti. Birinci Dünya Savaşı'nda Karadeniz'de görev yaptıktan sonra 1917'de Osmanlı Devleti donanmasındaki diğer gemilerle birlikte Amiral Hubert von Rebeur-Paschwitz komutasında Ege Denizi'nde İngilizlere karşı savaşmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra tamir edilmiş ve 1950 yılına kadar hizmete devam etmiştir. 1972 yılına kadar Türk donanmasına sancak gemisi olarak hizmet ettikten sonra 7 Haziran 1973'te Gölçük Deniz üssünde gerçekleşen törenle Türk Deniz Kuvvetleri'ndeki görevi sona ermiş ve jilet yapılmak üzere İtalya'ya satılmıştır.

² Breslau'nun inşasına 1910 yılında başlanmış 16 Mayıs 1911 tarihinde tamamlanarak Stettin'deki Vulkanwerft tersanelerinde kızaktan indirilmiştir. Goeben'den daha küçük olmasına rağmen manevra kabiliyeti olarak çok üstündü. Su kesimi 4550 ton, 12 adet 10.5 cm topları ve iki adet torpido kovana bulunmaktaydı. 136 m boyundaki gemi 27,6 deniz mili sürat yapabiliyordu. 373 kişilik mürettebata sahip gemi Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Karadeniz'de görev yapmış, 1917'de Osmanlı Donanması'ndaki diğer gemilerle birlikte Amiral Hubert von Rebeur-Paschwitz komutasında Ege Denizi'nde İngilizlere karşı savaşmıştır. Bu çatışmalar sırasında 20 Ocak 1918 tarihinde mayına çarparak batmıştır.

yarın savaş ilan edecek. Bu İngiliz hareketinin baskısı neticesinde Bab-ı Ali'nin kaçmasına engel olmak için, Türkiye'nin mümkünse bugün Rusya'ya harp ilan etmesi büyük bir ehemmiyet arz ediyor" diyerek Türkiye'nin derhal savaşa dahil olması gerektiğinin altını çizmekteydi (Alkan, 2014: 161).

Her şeye rağmen Alman devlet adamlarının Osmanlı Devleti ile ittifak konusunda bazı çekinceleri de yok değildi. 1914 yılına gelindiğinde Almanlar Osmanlı Devleti ile iyi ilişkileri sürdürürken, olası bir ittifakın Almanya'ya faydalı olup olmayacağını tartışmaktaydılar. Osmanlı ordusunu ıslah etmek için 14 Aralık 1913'te İstanbul'a gelen General Liman von Sanders, Balkan Savaşı'nda oldukça yara almış Osmanlı ordusunun kısa sürede toparlanacağı konusunda kuşkuya düşmüştü. Almanya Genel Kurmay Başkanı von Moltke de Türkiye'yi kısa sürede Üçlü İttifak veya Almanya ile beraber saymak istemenin çok yanlış olduğunu belirtmişti. Alman Büyükelçisi Wangenheim de Moltke gibi düşünmekteydi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul Büyükelçisi'nin, Bulgaristan ile birlikte Osmanlı Devleti'nin de ittifak grubuna dahil olması gerektiği fikrine katılmadığını belirterek karşı çıkmıştı. Ancak, Wangenheim ve Moltke'nin itirazlarına rağmen Alman Kayzeri II. Wilhelm Almanya'nın Osmanlı Devleti ile ittifak yapması gerektiğini düşünüyordu. Diğer taraftan başta Enver Paşa olmak üzere Talat Bey, Halil Bey ve Sait Halim Paşa, çıkması muhtemel bir savaşta Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın himayesi altına girebileceği tehlikesine dikkat çekerek böyle bir tehlikenin ancak Osmanlı-Almanya ittifakı ile bertaraf edilebileceğini hem Alman yetkililere hem de Osmanlı yetkililerine anlatmaya çalışıyorlardı (Çolak, 2006: 48-50).

Fakat Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarını tamamlamak ve içerdeki Alman karşıtlarını ikna etmek için savaşa hemen dahil olmak istemiyordu. Bu sebeple 3 Ağustos 1914 tarihinde, tarafsızlığını bir kere daha deklare etti. Buna rağmen Almanlar, Osmanlı Devleti'nin savaşa çabucak dahil edilmesinin bir yolunu buldu ve Akdeniz'de bulunan ağır zırhlı savaş gemisi Goeben ve hafif zırhlı savaş gemisi Breslau, Almanya ile Rusya'nın savaşa tutuşmasından hemen sonra 3 Ağustos günü Amiral Souchon kumandasında İstanbul'a gitmesine dair bir emir aldı. İki gemi henüz yoldayken Harbiye Nazırı Enver Paşa 8 Ağustos tarihinde gemilerin Boğaz'a alınması emrini verdi. Çanakkale'den giriş yapan gemiler 11 Ağustos günü İstanbul'a ulaşmış oldu. 16 Ağustos'ta yapılan açıklamada bu iki geminin Almanya'dan satın alınarak Türk donanmasına dahil edildiği tüm dünyaya duyuruldu. Bu açıklama Avrupalı devletler tarafından tepkiyle karşılandı. Osmanlı Devleti bu tepkiyi hafifletmek ve haklılığını anlatmak için daha önce İngiltere'ye sipariş ettiği fakat teslim alamadığı gemileri öne sürdü. Osmanlı Devleti İngiltere'ye sipariş ettiği gemilere toplam 5 milyon 274 bin Sterlin ödemişti. İngiltere, borcunun tamamının ödendiği bu gemilere el koymuştu. Goeben ve Breslau'nun Osmanlı donanmasına katılmış olması, İngiltere'nin el koyduğu iki geminin telafisi olarak dünya kamuoyuna sunuldu (Karaca, 2014: 34).

Goeben ve Breslau gemilerinin Boğaza sığınmalarıyla ilgili Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa, Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığı'na 7-8 Ağustos 1914 tarihinde saat 05.00'da bir emir göndererek Alman gemilerinin düşmanla savaşa tutuşmuş olduğunu belirterek bu gemilerin Boğaz'a sığınmaları takdirde geçmelerine izin verilmesini emretti. Bu emre istinaden Goeben ve Breslau 10 Ağustos 1914 tarihinde saat 17.00'da Kütahya torpidobotunun kılavuzluğunda Çanakkale Boğazı'ndan içeri girerek saat 19.30'da Nara'ya demirlemişlerdir (Demir, Keskin & İlhan, 2011: 99).

Goeben ve Breslau Krizi

Goeben ve Breslau sorununun baş gösterdiği günlerde Rusya Dışişleri Bakanlığı ile Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers arasında bu meseleye dair yazışmalar devam

ediyordu. Enver Paşa'nın Goeben ve Breslau'ın Boğaz'a alınması emrini verdiği 8 Ağustos günü Giers ile Rusya Dışişleri Bakanlığı arasında gerçekleşen yazışmada Giers, Karadeniz'deki Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı'na ivedilikle ulaştırılmasını istediği bilgide, sadrazamın kendisine yaptığı açıklamadan haber vermekteydi. Bu görüşmede sadrazam Giers'e, Goeben ve Breslau'ın hiçbir surette Çanakkale içinden çıkmayacağını bildirmekteydi (Tsarskaya Rossiya, 1923: No 648, No: 19).

Goeben ve Breslau'ın Çanakkale'den geçişinden bir gün önce Sazonov, İstanbul Büyükelçisi Giers'e talimat gönderdi. Rusya'nın Karadeniz filosunu göreve çağırma yetkisi olan Giers'e resmi olarak verdiği talimatta Sazonov; "Goeben ve Breslau Çanakkale Boğazı'ndan Alman bayrağıyla geçerse Amiral Eberhart'a Karadeniz'e girişlerini engellemek ve onları yok etmek için yetkisindeki her türlü tedbire başvurma iznini vereceğiz, bu iş Türk karasularını ihlal etmemizi gerektirse bile." diyerek meselenin Ruslar açısından ciddiyetini ortaya koymuştu. Bununla birlikte Sazonov, bu tedbirlerin Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaşa girmesine yol açacağını da belirterek, Giers'in böyle bir durumu engelleyebilmek için elinden geleni yapmasını istemekteydi çünkü Sazonov, Türkiye'yle bir savaşın Rusya açısından halihazırda avantajlı olmayacağı kanısındaydı (McMeekin, 2013:131).

Bununla birlikte, Goeben ve Breslau'ın Osmanlı Devleti tarafından satın alındığının açıklanmasından hemen önce Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers'e 11 Ağustos 1914 tarihinde gönderdiği telgrafta Osmanlı hükümeti Goeben ve Breslau'ın satın alındığını açıkladığı takdirde, İngiliz ve Fransız Büyükelçileri'yle ağız birliği yapılarak bu eylemin kesin bir dille protesto edilmesi talimatını verdi. Sazonov'a göre Türkiye'nin Alman savaş gemilerini satın almış olması Akdeniz için tehlike anlamına geliyor ve bu durum Almanya tarafından Türkiye'ye yapılmış açık bir yardım olarak nitelendiriliyordu. Dolayısıyla Türkiye'nin tarafsızlığının bozulması anlamına geliyordu. Ayrıca Rusya'ya göre, Türkiye'nin kazancına olan bu eylem hiçbir şekilde hukuka uygun değildi (Tsarskaya Rossiya, 1923: No 810, No: 27).

Sonuç itibariyle 10 Ağustos 1914 tarihinde Kütahya torpido botunun kılavuzluğunda Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra Nara'ya demirleyen ve ardından Karabiga'ya giderek kömür almaları ve emir beklemeleri bildirilen gemiler, 11-12 Ağustos gecesi Marmara Denizi'ne giriş yaptılar. Bunun üzerine İngiliz, Fransız ve Rusya konsolosları tıpkı Sazonov'un belirttiği şekilde ağız birliği yaparak bu durumu protesto ettiler. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti'nin iki gemiyi satın aldığından dolayı geçişlerine izin verildiği fakat gemi kaptanlarının bu satın almadan haberdar olmadıkları için gemi bayraklarının değiştirilmediği ve Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkan durumdan dolayı üzgün olduğu belirtildi. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık hukukuna uymakta kararlı olduğu da İngiltere, Rusya ve Fransa konsoloslarına bildirilmişti (Demir, Keskin & İlhan, 2011: 99).

12 Ağustos'ta Giers tarafından Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'a cevap niteliğinde gönderilen telgrafta ise Rus Büyükelçi, Goeben ve Breslau'ın satın alınmış olmasıyla, Türkiye'nin şüphe götürmez bir şekilde savaşın sonuçlarını göze aldığı ve bu sebeple savaş hazırlıklarını hızlandırdığı şeklinde yorum yapılmaktaydı. Bu durumun Türkleri büyük ölçüde cesaretlendirdiğini ifade eden Giers, Sazonov'un yönlendirmeleri çerçevesinde başarılı olmaya gayret edeceğini belirtiyor ve ekliyordu, "Eğer Türkiye ile mutabakat derhal gerçekleşmez ise yarın artık çok geç olacak. Ben inanıyorum ki, Türkiye ile gerçekleşecek mutabakat, bizim Bulgaristan ile de anlaşmamızı sağlayacaktır. Bunu gerçekleştiremezsek Bulgaristan'ı da Türkiye'yi de karşımıza almış olacağız demekteydi (Tsarskaya Rossiya, 1923: No: 674, No: 30). Giers'in bu telgrafından anlaşıldığı üzere, Goeben ve Breslau Boğazları geçip İstanbul'a gelmiş olmasına rağmen Rusya, Osmanlı Devleti ile anlaşmanın yollarını aramaktaydı.

Yürütülen politikalar en azından Dışişleri Bakanlığı nezdinde bu şekilde idi. Osmanlı Devleti de olayın barışçıl bir şekilde çözümlenebilmesi için bazı girişimlerde bulundu. Bu amaçla Büyükelçi Fahrettin Bey Sazonov ile bir görüşme gerçekleştirdi. Fakat görüşmeden olumlu bir sonuç alınamadı. Sazonov bu sorunun artık savaşa çözüleceğini bildirdi. Ancak görüşme bittikten 1 saat sonra Sazonov tarafından Fahrettin Bey'e bir mesaj gönderildi. Bu mesajda Sazonov, müzakerelerin başlaması için Türkiye'deki Alman askerlerinin 24 saat içinde ülkeden gönderilmesini ve Yavuz ile Midilli gemilerinin silahsızlandırılmasını talep etmekteydi (Öğün&Sibgatullina, 2013: 100).

Giers'in 13 Ağustos 1914 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta ise Türkiye'nin tarafsızlığını bozduğuna dair Giers'in protesto bildirisine Fransız ve İngiliz temsilcilerinin desteğinden bahsediliyordu. Ayrıca Giers, Osmanlı sadrazamı ile yaptığı görüşmeden bahsederek, sadrazamın söylediklerini Sazonov'a aktarmış, Alman gemilerinin satın alınmasına dair teklifin yapılma nedeninin İngilizlerin Türk gemilerini gasp etmesi olduğunu bildirmiş ve bu durumun ispatı olarak da satın alınan, Türk gemilerinin gasp edilmesinden sonra gerçekleştiğini eklemiştir. Ayrıca sadrazam, gemilerdeki Alman mürettebat yerine Türk mürettebatın konulacağını ifade etmişti. Türk mürettebat ile ilgili ise Giers, İngiliz Amiral Limpus'un görüşüne yer vermişti. Limpus'a göre bu gemilerden tek bir Alman dahi çıkarılmayacaktı (Tsarskaya Rossiya, 1923: No 684, No 31).

Gerçekten de İngiliz amiralin öngörüsü doğru çıkmış ve gemilerdeki Alman personel yerinde kalmıştı. Goeben ve Breslau Osmanlı Devleti tarafından satın alındıktan sonra isimleri Yavuz Sultan Selim ve Midilli olarak değiştirilmişti. Bundan sonra Alman mürettebat başına fes taktı ve gemilerin gönderine Osmanlı bayrağı çekildi. Hatta Alman mürettebat, Rus elçiliğinden kolayca görünebilecek bir şekilde kimi zaman başlarına Alman kepleri takarak Alman Milli Marşı "Deutschland über alles"ten yüksek sesle bir kaç mısra okuduktan sonra tekrar feslerini takıyorlardı (McMeekin, 2013: 132).

Birinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu günlerde Rusya, Osmanlı Devleti ile resmi temaslarda bulunmak üzere Rusya'nın Askeri Ataşesi General Leontev'i görevlendirmişti. Leontev, Enver Paşa ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirdi. Bu görüşmelere konu olan meselelerden biri de Goeben ve Breslau krizi idi. Giers'ten Sazonov'a 17 Ağustos'ta gönderilen ve Rusya'nın İstanbul'daki Askeri Ataşesi General Leontev tarafından Giers'e aktarılan bilgilerin mevcut olduğu telgrafta Leontev, İngiliz Amiral Limpus'un görüşüne paralel bilgiler vermekte idi. Bu bilgilerde Leontev, Osmanlı donanmasının kontrolünün fiili olarak Alman subaylarına verildiğini aktarmaktaydı. Alman subayları ile Goeben ve Breslau'daki Alman mürettebatın gönderilmesi sorununun hala çözülmediği bilgisini vermekteydi. Bunlarla birlikte, Çanakkale Boğazı'nda iki yeni mayın hattının kararlaştırıldığını da eklemekteydi. Kıvılcımın her gün daha fazla parladığı ifadesini kullanan Leontev, Savaşın her an patlayabileceğini ve Enver'in Almanlara Rus adreslerini göstermesinin her an beklendiğini ifade etmekteydi (Tsarskaya Rossiya, 1923: No 747, No 46).

Goeben ve Breslau'daki Alman personelin gönderilmesi konusu Rusya açısından ciddi bir problemdi. Gemilerin Türkler tarafından satın alınmış olmasına rağmen Alman personelin hala gemide olması, Osmanlı-Alman ittifakının bir delili idi. Bu ittifakın anlamı ise tabii ki ilerleyen günlerde er ya da geç Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olacağı gerçeği idi. Rusya, Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği tarafsızlık kararına sadık kalmasını istemekteydi. Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması demek Rusya'nın çok geniş bir cephede Osmanlı Devleti ile mücadele etmesi demekti. Böyle bir durum Rusya için büyük bir dezavantaj idi. Ayrıca, İstanbul'daki Rus ajanlarının

Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği'nin gizli telgraflarını deşifre etmiş olmasıyla birlikte, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni savaşa sokma nedenleri Rusya tarafından tüm açıklığıyla anlaşılmıştı. Buna göre Almanya, Osmanlı Devleti sayesinde İtilaf Devletleri kuvvetlerini oyalamayı başarmış olacaktı ki, bu kuvvetlerin en başında Rusya gelmekteydi. Bu durum Rusya açısından personel, cephane, para ve zaman kaybı yaratacağı anlamına gelmekteydi.

Burada şu hususu da belirtmek gerekiyor ki, İngiltere ve Rusya Birinci Dünya Savaşı'na müttefik olarak girmiş olsalar da, Rusya'nın Boğazlar'da avantaj elde etmesi İngilizler açısından bir tehdit idi. Rusya'nın askeri gücü ve stratejik önemi İngilizleri Rusya ile ittifaka zorlamıştı. Alman tehlikesi karşısında böylesi bir anlaşma, İngilizler tarafından mecburen kabul edilmişti. Bununla birlikte Osmanlı Devleti tarafından parası peşin olarak ödenen iki savaş gemisini İngiltere teslim etmekten vazgeçmişti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Boğazlardaki hakimiyetinin zayıflamasına ve Rus hakimiyetinin gerçekleşmesine neden olabilirdi. Alman gemilerinin Boğazlardan içeri girmesi, Boğazlardaki Rus baskısını zayıflatmak için bulunmaz bir fırsattı. Goeben ve Breslau'ın Osmanlı donanmasına dahil edilmesi ile Boğazlar ve Karadeniz'deki Rus emelleri engellenmiş olmakla birlikte bu sulardaki üstünlük Osmanlı Devleti'ne geçmiş oluyordu. Bu vesileyle İngiltere birden fazla kazanım elde etmekteydi. Reşadiye ve Sultan Osman gemilerinin Osmanlı donanmasına teslim edilmeyişiyle birlikte İngiltere fazladan iki gemiye sahip olmuş, Goeben ve Breslau'ın Osmanlı Devleti'ne verilmiş olmasıyla Almanya iki gemi kaybetmiş, Karadeniz'deki donanma üstünlüğü Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne geçerek İngiltere açısından bu sularda bir denge sağlanmıştı (Ergün, 1984: 64).

Bu gelişmeler karşısında Rusya, müttefiklerine karşı bazı önlemler almıyor değildi. Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın gerçekleştirdiği yazışmalardan görüldüğü kadarıyla Rusya, Boğazlar ve Karadeniz hakimiyetinin tamamen kendisine geçmesine müttefiklerinin razı olmayacağını öngörmekteydi. 13 Ağustos 1914 tarihinde Rusya'nın Londra Büyükelçisine gönderdiği telgrafta Sazonov, İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin İstanbul'a gireceği ihtimalinden bahsediyor ve tedirginliğini dile getiriyordu. Böyle bir durum yaşandığı takdirde Almanların yerini İngilizlerin alacağı yorumunu yapıyordu (Tsarskaya Rossiya, 1923: No 187, No 33). Bu telgraftan iki gün sonra Sazonov Rusya'nın Paris ve Londra Büyükelçilerine gönderdiği telgrafta Rusya'daki İngiliz ve Fransız Büyükelçileri ile yaptığı görüşmeyle ilgili bilgiler vermekteydi. Bu görüşmede Büyükelçiler, Türkiye ile ilgili tüm kuşkulara rağmen Türkiye'yi telkin ettiklerini ve Kafkasya sınırını korumak için İngiltere ve Fransa'nın savaşı bu bölgeye çekmeyeceğini bildirmişlerdi. Bu sözlere karşı Sazonov, Rusya'nın Kafkaslardaki düşmanlarına darbe vuracağını ve Rusya'nın artık kuzeye, Kafkasya savaşının olduğu tarafa yöneldiğini ve geri dönmeyeceğini belirtmişti. Rusya'nın, Türkiye'nin savaş hazırlığına kayıtsız kalmayacağını ifade eden Rusya Dışişleri Bakanı, Goeben'in satın alınmasından sonra Türkiye'nin savaş eğiliminin çok yükseldiğini ve bu nedenle İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'deki etkisinin Rusya tarafından, Kafkasya ve Karadeniz'de arzu edildiğini ifade etmekteydi (Tsarskaya Rossiya, 1923: No 1912, No 38).

Bir yandan İtilaf Devletleri arasında bu çekişmeler yaşanırken diğer yandan Rusya, Osmanlı Devleti içindeki çekişmelerden istifade etmeye çalışıyordu. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers, Osmanlı hükümeti içindeki gelişmeler hakkında çok fazla istihbarata sahipti. Anlaşıyor ki Giers, Osmanlı hükümeti içinden kendisine haber getirebilme potansiyeli olanlarla iş birliği içindeydi. Aynı şekilde Giers, İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği'nin şifrelerinin Rus kript uzmanları tarafından çözülmesiyle birlikte, Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Pallavicini'nin yazışmalarının büyük bir kısmından haberdar olabiliyordu. Giers'in Sazonov'a gönderdiği bazı

telgrafların başında "otsyuda" yani "buradan" ifadesi geçmekteydi. Başında bu ifadenin olduğu telgraflar Giers ile Sazonov arasındaki bir parola idi ve "otsyuda" ifadesinin olduğu telgraflar aslında Avusturya-Macaristan Büyükelçiliğinin şifrelerinin çözümlenmesiyle ele geçirilen bilgilerden ibaretti (McMeekin, 2013: 136).

Giers'in, Sazonov'a 28 Eylül 1914 tarihinde kişiye özel ve "otsyuda" ibareli telgrafı Pallavicini'nin çözümlenen telgraflarından birisi idi. Bu telgrafta Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Pallavicini, Osmanlı sadrazamı ile gerçekleştirdiği gizli bir görüşmeden bahsetmekteydi. Bu görüşmede sadrazam, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisinin ve Alman subayların özel emir olmaksızın Rus donanmasını kısırtabileceğine dair kuşkusunu dile getirmekteydi. Aynı telgrafta Pallavicini, sadrazam ile görüşmenin yapıldığı gün Goeben'in Karadeniz'e çıktığı bilgisini iletmmişti. Bu bilgi karşısında sadrazam, bu konuda hiçbir şey bilmediğini söyleyerek hayretler içinde kalmıştı (Tsarskaya Rossiya, 1923: No 1241, No 82).

Sadrazam Sait Halim Paşa'nın hayretler içinde kalmış olması tesadüf değildi. Çünkü Sait Halim Paşa baştan beri Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını savunmaktaydı. Goeben ve Breslau henüz Osmanlı sularına girmeden önce İtilaf devletleri büyükelçilerini, bu iki Alman gemisinin Osmanlı sularına girmesine müsaade edilmeyeceği konusunda temin etmişti. Ancak, Osmanlı Meclis-i Vükelası'nda savaş taraftarları çok güçlü idi. Sait Halim Paşa büyükelçilerle yaptığı görüşmede, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını arzu ettiğini belirtmişti. Bununla birlikte tarafsızlığı savunmaların elinin güçlenmesi için, İngilizlerin teslim etmediği Sultan Osman ve Reşadiye savaş gemileri için İngiltere hükümetinin tazminat ödemeyi kabul etmesi ve kapitülasyonların kaldırılması gibi, Osmanlı Devleti'nin talep ettiği bu gibi hususların kabul edilmesinin gerekli olduğunu belirtmişti (Shaw, 2014: 564).

Bununla birlikte, Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı donanması 29 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz'deki Rus limanlarını bombaladıktan sonra Sait Halim Paşa Almanya Büyükelçisi von Wangenheim'e giderek saldırı hakkında hiçbir şey bilmediğini, ne Osmanlı hükümetinin ne de kendisinin bundan sorumlu olmadığını ve bunun sadece birkaç düzenbaz nazırın işi olduğunu söyledi. Dahası, bu olay üzerine Meclis-i Vükela'da bir kriz baş gösterdi. Sadrazam Sait Halim Paşa ve Maliye Nazırı Cavit Bey bu olaylardan kendileri haberdar edilmediği için istifa etmek istediler. Cavit Bey'in istifasını Enver Paşa da arzu ettiği için onun istifası kısa süre sonra kabul edildi. Ancak Sadrazam Sait Halim Paşa'ya, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne saldırmak istediğine dair bazı kanıtlar öne sürülerek istifadan vazgeçmesini sağladılar (Shaw, 2014: 646-647).

29 Eylül'de yine "otsyuda" ibareli bir başka telgrafta ise, Pallavicini sadrazama donanmanın acilen sahneye çıkması gerektiğini söylemişti. Donanmanın Sofya ve Bükreş'e çıkabileceği izlenimi edinmişti. Sadrazamın, Avusturya'nın çıkarlarına hizmete hazır olduğu konusunda kendisini tam olarak ikna ettiğini ifade eden Pallavicini, Türklerin Bulgaristan'ı inandıramadıkları takdirde Türkiye'nin zor duruma düşeceğinden korktuklarını belirtmekteydi. Türkiye ordusunun Yunanistan'a ya da diğer ülkelere çıkarma yapmak için gerekli yeterliliğe sahip olmadığını ifade eden Pallavicini, Türkiye'nin kendi savaşı için Bulgaristan'ı mecbur bırakabileceği fikrini ifade ediyordu. Türkiye'nin donanma kurmak için Karadeniz'de keşif yaptığını aktaran Pallavicini, Breslau'nun Karadeniz'e gittiğini ve önümüzdeki günlerde de Goben'in gideceği bilgisini aktarıyordu. Türklerin, bütün donanmanın Karadeniz'e gidebileceğinden ve Alman subayların Rus donanması ile savaşa gireceğinden korktuğunu bildiren Pallavicini, Alman Büyükelçinin, Alman gemilerinin Karadeniz'e inebileceği şeklindeki tehdidine karşı Türk nazırların çok huzursuz olduğunu ve Karadeniz'deki keşif faaliyetlerine izin verildiğini aktarıyordu. Pallavicini'ye göre Alman gemilerinin yaratacağı herhangi bir tehlikeden sakınmak gerekiyordu. Bununla birlikte Talat Bey'den aldığı bilgiyi de aktaran Pallavicini, Türk donanmasının Bulgaristan sınırında kendisini savunmak için

yazılı emir aldığını bildirmekteydi. Ayrıca Boğaz'dan bir topçu alayı geçmişti. Pallavicini'nin tespitine göre hal ve şartlar artık Rusya'ya karşı bir savaş hazırlığı olduğuna delil arz etmekteydi (Tsarskaya Rossiya, 1923: No 1254, No 83).

9 Eylül 1914 tarihinde Osmanlı Donanması Birinci Komutanlığı'na atanan Alman Amiral Souchon, 10 Eylül 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ne verdiği ilk raporda hazırlıklar tamamlanır tamamlanmaz Karadeniz'e çıkmak istediğini bildirmişti. Souchon, 14 Eylül 1914 tarihinde Bahriye Nezareti'ne yaptığı başvuruda 15 Eylül günü Karadeniz'e çıkmak istediğini bildirmişti. Bahriye Nazırı Cemal Paşa ise verdiği cevapta, Souchon'un bu konuda şahsi bir karar veremeyeceğini, aynı şekilde Bahriye Nezareti'nin ve Başkomutanlık Vekaleti'nin de bu konuda tek başlarına karar alma yetkisinin olmadığını, dolayısıyla Osmanlı donanmasının böyle bir hareketine izin verilemeyeceğini bildirmişti. Souchon'un ilerleyen günlerde yaptığı başvurular neticesinde tatbikat amaçlı olarak Karadeniz'e çıkış izni verilmiş ancak bu izin donanmanın tamamıyla değil parça parça Karadeniz'e çıkması şartıyla verilmişti. Ardından, Amiral Souchon'un donanmanın tamamının Karadeniz'e çıkması için yaptığı başka bir başvuruya 6 Ekim 1914 günü Başkomutan Vekili adına 2'inci Yarbaşkanı Bahattin tarafından verilen cevapta, eğitim için Karadeniz'e çıkış izni verilmiştir. Ancak Enver Paşa bu kararı kabul etmeyerek 10 Ekim 1914 tarihinde verdiği emirle, donanmanın tamamının değil eskiden olduğu gibi bir kaç gemiyle Karadeniz'e çıkabileceğini bildirmiştir. İlerleyen günlerde Amiral Souchon Enver Paşa'nın bu emrine aykırı olarak bir kaç kez donanmanın büyük bir kısmıyla Karadeniz'e çıkmış ve her defasında geri dönmesi emri verilmiştir (Demir, Keskin & İlhan, 2011: 103-104).

Bunun üzerine General Liman von Sanders 20 Ekim 1914 tarihinde Enver Paşa'ya müracaat ederek Türkiye savaşa girmeyi geciktirdiği takdirde Almanya'nın vermeyi taahhüt ettiği parayı vermekten vazgeçeceğini bildirdi. Bu tehdit üzerine Enver Paşa, Alman General Bronsart von Schellendorf'a gizlice hazırlattığı savaş planını 21 Ekim 1914'te Almanya Genel Kurmay Başkanlığı'na iletmiştir. Bu rapora göre:

- 1- Filo, harp ilan edilmeden Karadeniz'deki Rus filosunu basarak deniz üstünlüğünü kazanacaktır. Harekat zamanı Amiral Souchon'a bırakılmıştır.
- 2- Harp ilanından sonra Padişah hazretleri, müttefiklerin düşmanlarına karşı mukaddes harp (cihat) ilan edecektir.
- 3- Kafkas hududundaki Osmanlı ordusu, o taraftaki Rus kuvvetlerini oyalayacaktır.
- 4- Sekizinci ve icabında on ikinci kolordular Mısır üzerine hareket edeceklerdir. Bu hareketin altı haftadan evvel icrası gayri kabildir (Bayur, 1953: 215).

Enver Paşa'nın izin vermemesine rağmen Amiral Souchon'un donanmanın tamamıyla ya da büyük bir kısmıyla sürekli Karadeniz'e açılması ve her defasında emirle geri çağırılması ve bunun üzerine Liman von Sanders'in devreye girerek Osmanlı Devleti'ne vaat edilen maddi desteğin verilmeyeceği şeklindeki tehdidi üzerine yapılan bu savaş planından da anlaşılacağı gibi Almanya, Osmanlı Devleti'ni en kısa zamanda savaşa sokmak istiyordu. Bu sayede düşman kuvvetlerinin bir kısmı Osmanlı cephesinde oyalanacak ve ayrıca cihat ilan edilmesiyle birlikte Almanya, halifeliğin gücünden istifade edecekti.

Alman amiralin donanmanın tamamıyla Karadeniz'e açılması her defasında Enver Paşa tarafından engellenmeye çalışılsa da, 22 Ekim 1914 tarihinde Enver Paşa tarafından Donanma Komutanı Amiral Souchon'a şu yazılı emir verilmişti. " *Donanmayı hümayun Karadeniz'de Hakimiyet-i bahriyeyi kazanacaktır. Bunun için Rus filosunu arayarak nerede bulur iseniz ilan-ı harp etmeden ona hücum ediniz*" (Kaşığıuşun,2015: 538).

Osmanlı Devleti'nin 27 Eylül 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı tamamen kapatmasıyla birlikte Osmanlı-Rus savaşının gerçekleşeceği neredeyse kesinleşmişti. Boğaz'ın tamamının mayınlarla donatıldığı 27 Eylül günü Giers, Rusya Dışişleri Bakanı'na gönderdiği telgrafta Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasına karşı sadrazama bir protesto gönderdiğini haber veriyordu. Giers sadrazama, bu kapatmanın yazılı emir ile olması gerektiğini aksi takdirde komutanın kişisel inisiyatifiyle kapatılmış olabileceğini ifade etmişti. Said Halim Paşa verdiği cevapta, İngiltere'nin yaptığı açıklamaya karşı bir tehlike sezindiği için söz konusu komutan Boğazları kapatmıştır demektedir. Giers ise sadrazama herhangi bir iddiada bulunmadan Boğazların kapatılmasının emir ile yapıldığını söylemişti. Diğer bir ifadeyle Giers, bu kapatmanın Osmanlı hükümetinin emri ile yapıldığını ima etmekteydi. Bu ima üzerine Said Halim Paşa yakınlıkta kendisinin İngiliz Büyükelçisine Goeben ve Breslau gemilerinin Ege Denizi'ne girmesinin yasak olduğunu fakat Alman subayların Goeben ve Breslau'ı Ege Denizi'ne soktuğunu söylemişti (Tsarskaya Rossiya, 1923: No 1230, No 79).

3 Ekim 1914 tarihinde Giers'ten Sazonov'a gönderilen telgrafta ise Giers söz konusu gelişmelerle ilgili genel bir değerlendirme yapmaktaydı. Giers'in değerlendirmesine göre Goeben ve Breslau'nun ortaya çıkışı Türklerin başını döndürmüştü. Türkiye artık kesin olarak savaş hazırlıkları yapmaktaydı. Almanya'yı ve Avusturya-Macaristan'ı kesin olarak kendi tarafına çekme ve bu iki devleti kullanma konusunda hızını kesmiyordu (Tsarskaya Rossiya, 1923: No 1314, No 86). Bu raporda aslında Giers, Osmanlı Devleti'nin tamamen savaşa angaje olduğunu ve artık bu karardan dönülmeyeceğini anlatıyordu.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Goeben ve Breslau gemilerinin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması sebebiyle Birinci Dünya Savaşı'na dahil oldu. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, Almanların bu husustaki hedeflerinin gerçekleşmiş olması anlamına geliyordu. Alman gemilerinin İngiliz gemilerinden kaçıp Osmanlı Devleti karasularına sığınmış olması ve ardından gelişen olaylar Osmanlı Devleti'nin çok hızlı bir şekilde savaşa dahil olmasını gerektirdi. Bu gemiler sebebiyle ortaya çıkan krizi en az hasarla atlattı isteyen Rusya, Osmanlı Devleti ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirerek, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını korumasını talep etti. Ancak, bir taraftan Almanya'nın diğer taraftan Osmanlı Devleti içindeki savaş taraftarlarının baskısı nedeniyle Osmanlı Devleti, tarafsızlık politikasından vazgeçerek savaşa dahil oldu. Diğer taraftan Karadeniz baskınından sonra Rusya ile gerçekleşen görüşmelerde Rusya, krizin barışçıl yollarla çözümlenebilmesi için Osmanlı Devleti'nin, ülkedeki Alman askeri varlığını sınır dışı etmesini talep etti. Savaş başlamadan önce, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile ittifak kurma arayışlarına olumsuz cevap veren Rusya'nın, Alman subayların ülkeden gönderilmesi hakkındaki böyle bir talebinin kabul edilmesi Osmanlı Devleti'nin güvenliği açısından kabul edilemezdi. Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşı'na ayrı cephelerde dahil olan Rusya ve Osmanlı Devleti, savaştan en çok zararla çıkan iki devlet oldu.

KAYNAKLAR

BRUSİLOVSKİY, İ. (1915), "Germaniya i Blijny Vostok", *Severnaya Zapiski*, Peterburg: 195-202.

DEMİR, Sertif, KESKİN, Alev ve İLHAN, Fatma (2011), "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi: Karadeniz Baskını", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 17, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları: 95-133.

ALKAN, Necmettin (2014), "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu (20-21 Kasım 2014)*, İstanbul: 161.

ÇOLAK, Mustafa (2006), **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası 1914-1918**, Ankara: TTK Yayınları.

KARACA, Taha Niyazi (2014), "Goeben ve Breslau'nun Kaçışı: Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Öyküsü", **Tarih Bilinci** 28: 34.

McMEEKIN, Sean (2013), **I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü** (Çev: Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÖĞÜN, Tuncay ve SIBGATULLINA Alfina (2013), "Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Girişi", **History Studies** 5(6) Special Issue on Balkan Wars:100.

AYBARS, Ergün (1984), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

SHAW, Stanford (2014), **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaş Girişi**, Ankara: TTK Yayınları.

BAYUR, Yusuf Hikmet (1953), **Türk İnkılabı Tarihi**, cilt: III, Ankara: TTK Basımevi.

KAŞIYUĞUN, Ali (2015), **Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi**, İstanbul, Yeditepe Yayınları.

----. *Tsarskaya Rossiya v Mirovoy Voyne*, **Tsentr Arhiv**, Leningrad, 1923. nr. 648 (Türkiye Kısmında 19), 810 (Türkiye Kısmında 27), 674 (Türkiye Kısmında 30), 684 (Türkiye Kısmında 31), 187 (Türkiye Kısmında 33), 1912 (Türkiye Kısmında 38), 747 (Türkiye Kısmında 46), 1230 (Türkiye Kısmında 79), 1241 (Türkiye Kısmında 82), 1254 (Türkiye Kısmında 83), 1314 (Türkiye Kısmında 86),

**ULUSLARARASI ÖRGÜTLER VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ
TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİLERE İNSANİ YARDIMLARI**

Araş. Gör. Eren Alper YILMAZ*

ÖZ

2010 yılının sonlarına doğru başlayan Arap Baharı ile birlikte Suriye'de tırmanan gerilim ve ortaya çıkan kaos ortamında can güvenliği endişesiyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan Suriyeliler, başta Türkiye olmak üzere bir çok Ortadoğu ülkesine sığınmışlardır. Şu an için 3,5 milyondan fazla Suriyeliye kapılarını açan Türkiye, barınmadan eğitime, sağlıktan istihdama hatta uyum sorununun çözülmesine kadar birçok konuda Suriyelilerin ihtiyaçlarını karşılamak için hizmetler vermektedir. Tüm bu hizmetler yalnızca Türkiye'nin kendi imkânları ve iç bütçesi tarafından değil, başta BM fonları olmak üzere bazı uluslararası göçmen örgütleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından karşılanmaktadır. Bu süreçte BM, AB, UNICEF gibi uluslararası kurumlar gençler, kadınlar, çocuklar için birçok alanda belirli fonlar ayırmışlar, bunun yanı sıra İHH, Türk Kızılay'ı, Yeryüzü Doktorları gibi gerek yurtdışı gerekse yurtiçi menşeli sivil toplum örgütleri de kendi imkânları doğrultusunda ihtiyaç sahibi Suriyelilere hizmet götürmüşlerdir. Yapılan hizmetler ve insani yardımlar uzun vadeli olmasa da kısa süreli olarak Suriyelilerin ihtiyaçlarının karşılanması, kendilerini ülkeye yabancı hissetmemeleri ve Türkiye'nin vicdani yönünün ortaya çıkarılması açısından önem teşkil etmektedir. Bu çalışmanın amacı; Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılara ayrılan fonları, yapılan insani yardımları ve bu yardımların kullanıldıkları alanları inceleyerek, bu konuda paydaşların daha fazla nasıl bir misyon üstlenmeleri gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmaktır. Bu çerçevede Suriyelilerin rahat ve insani koşullarda yaşaması, ekonomik olarak üretim sürecine katılması ve yaşadıkları ülkeye aidiyet hissetmesi bizleri de kazançlı çıkaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Uluslararası Örgütler, Sivil Toplum Kuruluşları, Suriyeliler, İnsani Yardım

**HUMANITARIAN ASSISTANCE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND CIVIL
SOCIETY INSTITUTIONS ON SYRIANS IN TURKEY**

ABSTRACT

By the effect of Arab Spring beginning at the end of 2010, Syrians, who are forced to leave their own countries with the fear of life safety due to the rising tension and chaos in Syria, found asylum in firstly Turkey and other Middle Eastern countries. Currently, Turkey which opened its doors for more than 3.5 million Syrian refugees gives services to meet the needs of Syrians in many aspects from housing to education, from health to employment, even the dissolution of the integration problems. All of these services are met not only by Turkey's own opportunities and internal budget but also by some international migrant organizations such as UN funds and civil society organizations. In this process, international institutions such as UN, EU and UNICEF have allocated a lot of specific funds for young people, women and children, as well as domestic and foreign origin non-governmental organizations such as IHH, Turkish Red Crescent, Earth Doctors, etc., took services to Syrian refugees within the framework of their own possibilities. The services and humanitarian assistance, for not in long-term but in the short term, are serious in terms of

---

* Araştırma Görevlisi, Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi, alper@adu.edu.tr.
ORCID NO: 0000-0002-5137-4948

meeting the needs of the Syrians, making them not feel out of country and to acknowledge Turkey's conscientious image. The purpose of this study is to examine the funds allocated to the Syrian refugees in Turkey, humanitarian aid and the areas in which these aid are used, therefore, to be able to make suggestion how a mission stakeholders should undertake more and more. In this context, Syrians living in comfortable and humane conditions, participating economically in the production process and feeling belonging to the country they live in will also make us profitable.

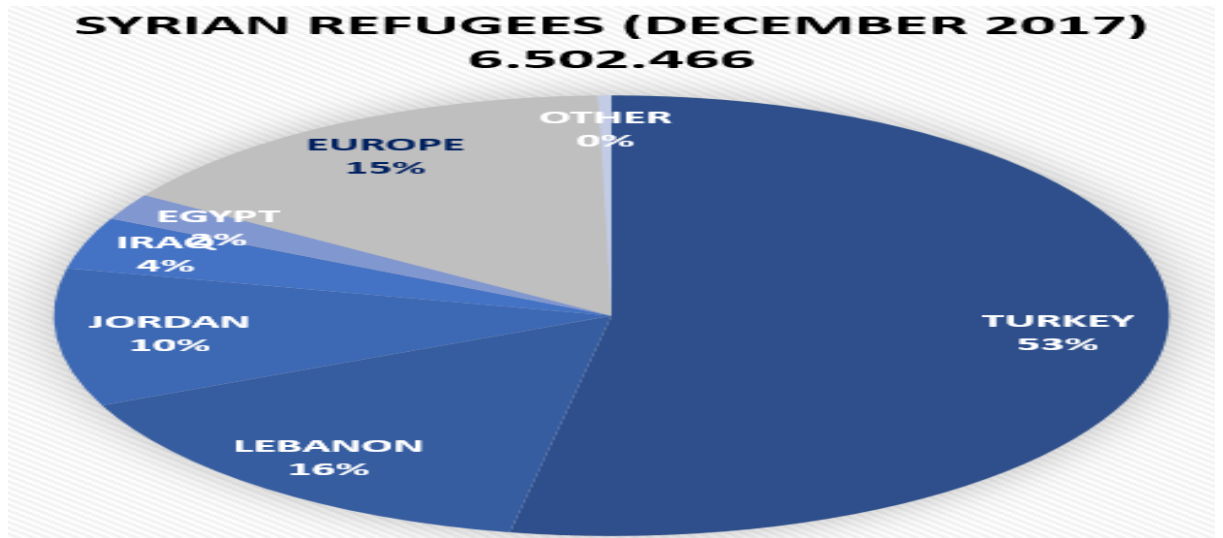
Keywords: Migration, International Organizations, Civil Society Institutions, Syrians, Humanitarian Aid

Giriş

2010 yılının sonlarına doğru Tunus'ta işsiz bir gencin kendisini hükümet binasının önünde yakması ile ortaya çıkan Arap Baharı zamanla Lübnan, Yemen, Mısır ve Suriye gibi Ortadoğu ülkelerine de yayılarak adeta bir domino etkisi yaratmış, özgürlükçü düşünceler etrafında filizlenen muhalif hareketleri tetiklemiş ve diktatör rejimlerin halklar üzerindeki hegemonyasını kırmış veya zayıflatmıştır. Bu iç savaş en uzun Suriye'de sürmüş, Esad rejimi ile Özgür Suriye Ordusu ve diğer muhalif gruplar arasındaki mücadele sivil halkta korku, panik ve gelecek kaygısı yaratmıştır.

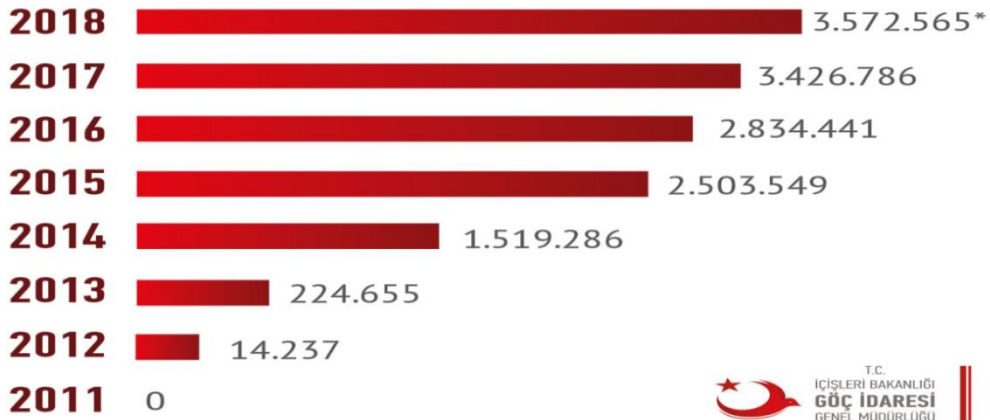
Yaratılan kaos ortamında can güvenliği endişesiyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan Suriyeliler, daha çok Lübnan, Ürdün ve Türkiye gibi ülkelere sığınmışlar, içlerinden bazıları ise bu ülkeleri transit geçiş güzergahı olarak kullanıp daha rahat yaşam koşulları veya istihdam olanakları için Avrupa'ya göç etmek istemişlerdir. Her ne kadar bu yolculuk özgürlük ve güvenlik arayışı gibi görünse de felaketlerle de sonuçlanmış, yüzlerce Suriyeli deniz yoluyla kaçmak isterken insan tacirlerinin elinde can vermiştir. 2015 yılında Bodrum sahilinden Yunan Adalarına geçmek isterken yaşanan Aylan bebek faciası, vatanlarını terk edip Avrupa'da huzur aramak için deniz yoluyla sonu bilinmez bir maceraya atılan, "kıyıya vuran sığınmacılar" gerçeğini gün yüzüne çıkartmıştır.

Avrupalıları da dahil ettiğimizde Aralık 2017 itibariyle dünya genelinde toplamda 6.502.466 Suriyeli sığınmacı yaşamaktadır. Bu sayının %53'ü Türkiye'dedir. Türkiye'yi Sırasıyla Lübnan, Avrupa, Ürdün ve diğer Arap ve Afrika ülkeleri takip etmektedir.

Şekil 1: Suriyeli Mülteciler (Kaynak: Murat Erdoğan, Suriyeliler Barometresi, 2018)

Türkiye de Suriyeli sığınmacı akınından en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye, şu an için 3.5 milyondan fazla Suriyeliye kapılarını açmıştır. Nisan 2018 itibariyle ise toplam 3.572.565 kişi kayıt altına alınmıştır. Bunların 3.348.231'i "Geçici Barınma Merkezi" dışında, 224.334'ü ise Geçici Barınma merkezlerinde kalmaktadırlar. İl bazında bakıldığında ise 555.772 Suriyeli sığınmacı ile İstanbul ilk sırayı almakta, İstanbul'u 476.793 sığınmacı ile Şanlıurfa takip etmekte, 444.423 sığınmacı ile de Hatay 3. sırada gelmektedir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 11 Aralık 2017).

YILLARA GÖRE GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURIYELİLER

*05.04.2018 tarihi itibarıyla

Şekil 2: Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler (Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü)

Atılan bu adımların ne kadar yeterli olup olmadığı tartışılrsa da, Suriyelilere yapılan harcamalarda rakamsal olarak Türkiye, ABD'den sonra en çok uluslararası insani yardım yapan ikinci ülke konumuna gelmiştir. Küresel İnsani Yardım 2017 Raporu'na göre, 2016 yılında 6 milyar ABD doları tutarında insani yardım yaparak (AFAD, 2017), ne kadar eli açık bir ülke olduğunu göstermiştir.

Türkiye, barınmadan eğitime, sağlıktan istihdama hatta uyum sorununun çözülmesine kadar birçok konuda Suriyelilerin ihtiyaçlarını karşılamak için hizmetler vermektedir. Tüm bu hizmetler yalnızca Türkiye'nin kendi imkânları ve iç bütçesi tarafından değil, başta BM fonları olmak üzere bazı uluslararası göçmen örgütleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından karşılanmaktadır. Bu süreçte BM, AB, UNICEF gibi ulusüstü ve uluslararası örgütler gençler, kadınlar, çocuklar için birçok alanda belirli fonlar ayırmışlar, bunun yanı sıra İHH, Türk Kızılayı, Yeryüzü Doktorları gibi gerek yurtdışı gerekse yurtiçi menşeli sivil toplum örgütleri de kendi imkânları doğrultusunda ihtiyaç sahibi Suriyelilere hizmet götürmüşlerdir.

1.UNHCR (BM Mülteci Örgütü) Yardımları

BM Mülteci Örgütü (BM Mülteciler Yüksek Komiserliği), mültecileri korumak ve mültecilerin sorunlarına çözüm bulmak amacıyla yürütülen uluslararası müdahaleye liderlik etmek ve bu müdahalenin koordinasyonunu sağlama yetkisi çerçevesinde 1950 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kurulan bir insani yardım kuruluşudur (UNHCR, Erişim Tarihi: 1 Mart 2018). Türkiye ve UNHCR mevcut işbirliğine resmiyet kazandıran ve ikili ilişkileri başlatan “Ev Sahibi Ülke Anlaşması”nı 1 Eylül 2016 tarihinde imzalamıştır. UNHCR'nin Türkiye operasyonu, Ankara'daki merkez ofisinin yanı sıra İstanbul, İzmir, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa ve Van'daki saha varlığıyla dünyadaki en büyük operasyonlarından biridir (UNHCR, Erişim Tarihi: 3 Mart 2018).

UNHCR Tüzüğü'nün ilk maddesine göre Komiserliğin görevi, “mültecilere uluslararası koruma sağlamak, bu tür mültecilerin gönüllü olarak geri dönüşlerini veya zorunlu olarak göç ettikleri toplumlarla uyum süreçlerini hızlandırmaları için hükümlere ve ilgili hükümetlerin onay vermesi koşuluyla özel kuruluşlara yardım ederek mültecilerin sorunlarına kalıcı çözümler aramaktır. (UNHCR, 1950). Yine tüzüğün 8.maddesi gereğince; “(b) mültecilerin durumunu iyileştirmek ve korunmaya ihtiyaç duyanların sayısını azaltmak adına planlanan önlemlerin uygulanması için Hükümetler ile özel anlaşmalar yapmak” (UNHCR, 1950), komiserliğin görevleri arasındadır. Bu maddeler çerçevesinde mültecilere insani yardım yaparak onların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak ve daha uzun vadede geldikleri hedef ülkeye entegrasyonlarını kolaylaştırabilmek, UNHCR'nin temel prensip ve çalışma alanlarını oluşturmaktadır.

Dünyanın dört bir yanından mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanması için seferber olan UNHCR, tüm dünyada olduğu gibi son birkaç yılda Suriyeli sığınmacıların da ihtiyaçlarının karşılanması için de önemli fonlar ayırmakta, temel ihtiyaçlardan eğitime, uluslararası korumadan üçüncü ülkeye yerleştirmeye kadar birçok konuda seferber olmaktadır. Bu çerçevede UNHCR'nin Türkiye'deki Suriyelilere yönelik hizmetlerinden bazılarını değinilmiştir.

1.1.Temel İhtiyaçlar

UNHCR'nin Türkiye'deki kış destek programı çerçevesinde, kış döneminde kent ortamlarında yaşayan mültecilere banka kartlarıyla tek seferlik nakit yardımı ve kamplarda yaşayan mülteciler ve kamp dışındaki bazı mültecilere ise kışlık malzemeler sağlanmıştır. UNHCR, yarım milyondan fazla mülteciye 34 milyon ABD doları değerinde kışlık destek sağlamıştır. Bu desteğin 25,5 milyon doları kent ortamlarındaki mültecilere banka kartları aracılığıyla sağlanan nakit yardımı şeklinde, 8,5 milyon ABD doları ise kamplardaki mültecilere gıda dışı yardım malzemesi (kışlık giysiler, ısıtıcılar ve battaniyeler) olarak sağlanmıştır (UNHCR, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2018).

1.2.Eğitim

Eğitim konusunda UNHCR, mültecilere veya sığınmacılara en çok destek veren kuruluşların başında gelmektedir. Bazı kuruluşlarla oluşturduğu ortak ağ üzerinden yaptığı

çalışmalarla mültecilerin eğitim hakları hakkında bilgi sahibi olmalarını, velilere okuma çağına gelmiş çocuklarını okula kaydettirmek için izlemeleri gereken prosedürleri bilmelerini ve mevcut mali yardım programlarından faydalanmalarını sağlamaktadır. UNHCR, Türkiye’de başta Suriyeli olmak üzere birçok ülkeden gelmiş sığınmacı çocukların Türk okullarına kaydedilmeleriyle ilgili çalışmalarda destekleyici bir rol oynamak üzere Milli Eğitim Bakanlığı ile yakın işbirliği içinde hareket etmekte, yine UNICEF ile koordinasyon içerisinde çalışmaktadır (UNHCR, Erişim Tarihi: 4 Şubat 2018).

UNHCR, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ile yaptığı işbirliği aracılığıyla, entegrasyonun en önemli araçlarından birisi olan dil sorununun ortadan kaldırılması için sığınmacılarından lise mezunu olanlara, üniversitelere bağlı özel dil eğitim enstitülerinin verdiği yoğunlaştırılmış Türkçe dil programlarına katılma fırsatı sunmaktadır. Böylelikle Türkçe bilgisi olmayan veya sınırlı olan öğrenciler gerek içinde yaşadığı topluma uyum sağlayabilmek gerekse üniversite programlarına kabul için gereken yeterlilik düzeyine ulaşabilmektedirler (UNHCR, Erişim Tarihi: 3 Şubat 2018).

Buna ek olarak, Türkiye’deki Suriyeli öğrencilere finansal açıdan yardım edilmekte, Türk üniversitelerinde öğretim görmeleri için onlara tam burslar da verilmektedir. Bu burslar, lisans derecesi ve lisansüstü derecesindeki öğrencilere tahsis edilmektedir. UNHCR’in en büyük burs programı olan DAFI (Alman Albert Einstein Mülteciler Akademik Girişimi) kapsamında bu burslar verilmekte olup, burs miktarı dönemlik 1000 TL’dir (UNHCR, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2018).

UNHCR, yalnızca çocuklar için değil, yetişkin Suriyeliler için de dil öğrenimini önemsemekte ve bu konuda destek vermektedir. Bu çerçevede örgüt, Halk Eğitim Merkezleri ağı aracılığıyla yetişkinlere sunulan ücretsiz dil kurslarının artırılması için Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde çalışmaktadır. Yetişkinlerin hem işgücü piyasasına girerek ülkenin üretim sürecine katkı sağlayabilmesi, hem de gelir kazanıp kendi kendine yeterliliklerini sağlayabilmeleri için bu merkezler tarafından birçok meslek kursları açılmaktadır (UNHCR, Erişim Tarihi: 4 Şubat 2018). Bu meslek kursları sürecinde alınan eğitimler ve sonunda verilen sertifikalar, Suriyelilerin istihdam hayatına girebilmeleri için sigorta görevi görmektedir.

2.Unicef Projeleri

UNICEF, çocuk haklarının uygulanmasını destekleme konusunda uzmanlaşmış Birleşmiş Milletler kurumudur. Tamamen gönüllü olarak verilen fonlarla desteklenen UNICEF’in finansmanının üçte ikisi hükümetlerden, kalanıysa UNICEF Milli Komiteleri tarafından özel gruplardan ve bireylerden toplanmaktadır. UNICEF de Suriyeliler için özellikle çocuk ve genç yaştaki bireylere eğitim, çocuk koruma, sağlık gibi hizmetler vermektedir.

2.1. Eğitim

UNICEF, Suriyeli çocukların ve gençlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve kendi potansiyellerini en yüksek düzeye çıkaracak araçlarla donatılmaları için uzun dönemli

yatırımlar yapılmasını savunmaktadır. “Kayıp Kuşak Olmasın” stratejisi doğrultusunda UNICEF, geçici ikamette kalan ve kamp dışındaki Suriyeli mülteci çocukların eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır (Children of Syria Report, 2017). Bu çerçevede UNICEF tarafından bugüne dek elde edilen bazı önemli sonuçlar şunlardır (Children of Syria Report, 2017):

- Suriyeli ve Türkiyeli olmak üzere yaklaşık 655.150 çocuğa okul çantası ve kırtasiye malzemesi dağıtılmıştır.
- Okuma yazmaya destek amacıyla kamplarda 21 kütüphane kurulmuştur
- Kamp dışında ve kamplarda 12.675 Suriyeli gönüllü öğretmene aylık teşvikler sağlanmıştır.

Ayrıca UNICEF ve MEB ortaklığıyla Suriyeli çocukların yoğun olarak yaşadıkları illerde, nitelikli eğitime erişimi sağlamak amacıyla hazırlanan “İl Eylem Planları” çerçeve programını imzalanmış, bu çerçevede yeni okullar açılmış, Türk ve Suriyeli öğretmenler atanmış ve binlerce okuma çağındaki çocuk eğitime kazandırılmıştır. Ayrıca kırtasiye malzemelerinin dağıtılması da UNICEF fonları tarafından gerçekleştirilmiştir (Hürriyet, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2018).

2.2. Çocuk Koruma

UNICEF, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) ve diğer ortaklarla birlikte Türkiye’de başta psiko-sosyal desteğin geliştirilmesi olmak üzere, çocuklar için mevcut olan koruyucu ortamların güçlendirilmesi ile risk altındaki çocukların belirlenmesinde ve bu çocuklara öncelik tanınmasında yakın işbirliği içinde çalışmaktadır. Bu çerçevede;

- Güneydoğu’daki illerde faaliyet gösteren 2 gezici psiko-sosyal destek biriminin yanı sıra halen kamplarda ve kentlerde 28 Çocuk Dostu Mekân (ÇDM) faaliyet göstermektedir.
- ÇDM’lerde 700.000 çocuk koruma ve psiko-sosyal destek (PSD) hizmetlerinden yararlanmış olup, bu çocuklardan 174.000’i düzenli ve sistematik psiko-sosyal destek görmüştür.
- 6 Ergen Dostu Alan, 5 Çocuk Koruma Destek Merkezi, 2 Kız Çocukları için Güvenli Alan merkezleri psiko-sosyal destek, boş zaman değerlendirme ve yaşam becerileri geliştirme, vaka yönetimi, hukuk danışmanlık ve özel destek ihtiyacı olan çocukların belirlenmesi ve yönlendirilmesi gibi hizmetler vermek amacıyla 8 ilde faaliyet göstermektedir (Children of Syria Report, 2017).

2.3.Sağlık

Kuruluşundan bugüne sağlık konusunda bir çok hizmet veren UNICEF, bir çok ülkede aşılama ile bağışıklık kazandırma, ishal, zatürree ve sıtmaya karşı toplum temelli tedaviler, yenidoğan ve hamile kadınlar için daha iyi bakım, çocuklar için kapsamlı sağlık hizmetlerinin karşılanması (UNICEF Sağlık, Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2018) gibi konularda öncülük yapmıştır. UNICEF, dünyadaki ve Türkiye’deki sığınmacılara da önemli hizmetler

veren ve finansör olan kuruluşlardan birisidir. Avrupa hükümetlerinden de finansal destek alan UNICEF, aldığı bu bütçeyi sağlık alanında efektif şekilde kullanmaktadır.

Suriyelilerin ilk geldiği yıllardan bu yana sağlık alanında birçok hizmet verilmiştir. Bu çerçevede;

- Suriye'de 2013 yılında baş gösteren çocuk felci vakalarının ardından 1 milyonun üzerinde Suriyeli ve Türkiyeli çocuğa çocuk felci ve kızamık aşuları yapılmıştır
- 2.200'den fazla çocuğa beslenme taraması yapılmıştır
- İyi beslenme, diyet çeşitlendirme, yüksek enerjili bisküvi (HEB) ve mikronütriyen tozu kullanımı, anne sütüyle beslenme ve hijyen konularında farkındalığı artırmak üzere yaklaşık 650.000 broşür ve diğer iletişim materyali dağıtılmıştır.
- Kamplarda ve kamp dışında yaşayan Suriyeli çocuklara 1,6 milyon paket yüksek enerjili bisküvi sağlanmıştır (Children of Syria Report, 2017)

3. AB Güven Fonu

Avrupa Birliği de her ne kadar katı sığınmacı politikası izleyerek kapılarını Suriyeli sığınmacılara kapatsa da, hedef ülkelerde yaşayan Suriyelilerin ihtiyaçlarının giderilmesi için fonlar ayırmaktadır. 2014 yılının Aralık ayında kurulduğundan beri, Suriye'nin komşu ülkelere yardımcı olmak amacıyla AB tarafından yapılan direnç artırma desteğinin gittikçe artan bir kısmı AB Bölgesel Güven Fonu aracılığıyla sağlanmaktadır. Güven Fonu, krize karşı yapılan entegre AB yardımlarını güçlendirmekte, öncelikli olarak Ürdün, Lübnan, Türkiye ve Irak gibi ülkelerde, Suriyeli sığınmacıların ve zorlanmakta olan ev sahibi toplulukların ve onların yönetimlerinin uzun vadeli direnç ve erken iyileşme ihtiyaçlarına cevap vermektedir (AB Türkiye Delegasyonu, 2017)

AB, Türkiye'nin kentsel ve kırsal alanlarında kampların dışında yaşayan muhtaç durumdaki Suriyelilere sağlık, gıda ve temel ihtiyaçlar, barınma, eğitim, su temini, kışa hazırlık ile psikolojik destek ve koruma alanlarında destek vermektedir (European Commission, 2017/a). Bu destekler zamanla kısa vadeli olmaktan çıkmış, uzun vadeli entegrasyon politikalarına doğru evrilmiştir. Son zamanlarda Suriyelilere istihdam yaratılması kapsamında 2.000 Suriyeli ve ev sahibi topluluk üyesine istihdam sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca dil sorununun çözülmesi adına yine uzun vadeli bir politika olarak da 52.000 Suriyeli yetişkinin dil eğitiminden yararlanması amaçlanmıştır (Sivil Sayfalar, 2018). Bu projenin finansmanı Avrupa Bölgesel Güven Fonu'ndan karşılanmakta ve 50 milyon Euro'ya tekabül etmektedir.

Bugüne kadar AB Güven Fonu'nun genel hacmi 1 milyar Euro'yu geçmiş bulunmaktadır. Yeni kararlarla birlikte, Fonun 1 milyar Euroluk bütçesi, temel eğitim ve çocukların korunmasına; eğitim ve yükseköğretime; sağlık hizmetlerine daha üst düzey erişime; gelişmiş su ve atık su altyapısının oluşturulmasına sosyal kapsayıcılığın oluşmasına destek sağlamaktadır (AB Türkiye Delegasyonu, 2017). 2016 yılında AB

tarafından Türkiye'ye toplamda 6 milyar Euroluk bir sığınmacı fonu ayrılacağı ifade edilmiş, (European Commission, 2017/b) bu fonun ilk 3 milyar Euroluk kısmından bir kısmı (1.7 milyar Euro) verilmiş, ikinci 3 milyar Euroluk kısmı ise AB tarafından onaylanmıştır (BBC, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2018). Son zamanlarda AB, Türkiye'ye yapılacak fon desteğini ağırdan almakta, bunun için Türkiye'nin bazı siyasal ve hukuksal adımlar atmasını istemektedir. Bu durum Türkiye-AB ilişkilerinde gerginliğe sebebiyet vermektedir.

3.1.Sihhat Projesi

Avrupa Birliği'nin (AB) finanse ettiği, Sağlık Bakanlığınca yürütülen Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin sağlık hizmetlerini geliştirme amacıyla başlatılan "SIHHAT" projesi 2017 yılında faaliyete geçmiştir. Projeye AB tarafından 300 milyon euroluk katkı sağlanmıştır. Bu proje kapsamında Türkiye'de Geçici Koruma kapsamındaki Suriyelilere sunulan birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetlerini güçlendirmeye yönelik bir takım sağlık uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Bu proje kapsamında 3,2 milyon Suriyeliye birinci ve ikinci basamak sağlık hizmeti verilmesi amacıyla 790 göçmen sağlığı birimi, 26 mobil sağlık birimi ve 5 kanser tarama birimi hizmete sunulacaktır. Yine proje çerçevesinde 9 ilde 10 toplum ruh sağlığı merkezinin de hizmete sunulması amaçlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2017).

Ayrıca proje kapsamında 270 bin bebek ve kadının, D vitamini ve demir takviyeleriyle desteklenmesi amaçlanmıştır. Yine 600 bin Suriyeli erkek ve 750 bin Suriyeli kadına artan Suriyeli nüfusunun ailelere ekonomik yük getirmemesi açısından ulusal standartlara uygun şekilde aile planlaması materyalleri dağıtılması amaçlanmıştır(Sağlık Bakanlığı, 2017).

Bir diğer önemli husus ise, hastalarla doktorlar arasındaki dil sorunun ortadan kaldırılabilmek adına açılan göçmen sağlık birimlerine Suriyeli doktorlar ve hemşireler alınmaktadır (DW, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2018). Böylelikle Suriyelilerin hastalıkla ilgili şikayetleri daha rahat anlaşılakta, tedaviler daha doğru ve hızlı şekilde yapılmaktadır. Bu durum, kendi ülkesinin doktorlarına tedavi olan Suriyeli vatandaşların kendilerini daha çok güvende hissetmeleri açısından da önemli bir uygulamadır. Bu uygulamanın getirdiği bir diğer sonuç ise mültecilere hizmet veren bu tür sağlık merkezlerinin, vatanlarını terk etmiş Suriyeli doktorlara ve sağlıkçılara istihdam kapısı açmasıdır. Bu çerçevede Türkiye'de uzmanlık belgeleri yanlarında olmadığı için veya tıp eğitimleri Türkiye'deki sağlık sistemi tarafından tanınmadığı için görev yapamayan 1500 Suriyeliye istihdam sağlanmıştır(DW, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2018)

4. Kızılay Yardımları

Kızılay da Suriyelilere hem ekonomik hem de insani destek veren örgütlerin başında gelmektedir. Sosyal uyum bağlamında Suriyeli ailelere verilen Kızılay Kart uygulaması, gıda ve ısınma yardımları, bilim konularında aktif olarak çalışmaktadır.

4.1. Kızılay Kart Uygulaması

Suriyelilere yönelik sosyal uyum bağlamında Kızılay, AFAD, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı gibi kurumların işbirliği ile başlatılan ve Avrupa Birliği tarafından finanse edilen “Kızılay Kart” uygulaması son 1 yılda 1 milyon kişi için uygulamaya geçirilmiştir. Amaç; Türkiye’de uluslararası koruma ve Geçici Koruma altında yaşayan sığınmacılardan yardıma ihtiyaç duyanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

İçerisine her ay sonunda hanedeki her kişi başına 120 TL yüklenen Kızılay Kartlar vasıtasıyla, belli ihtiyaçları karşılamak adına ATM’lerden para çekilebilmektedir. Bu kartların temini için öncelik; tek başına yaşayan Suriyeli kadınlara, 60 yaş üstü Suriyelilere, dört veya daha fazla çocuğu olan Suriyeli ailelere ve engellilere tanınmıştır (Kızılay SUY, 2017).

4.2. Gıda ve Isınma Yardımı

Türk Kızılayı, “Kentli Mültecilerin Desteklenmesi” projesi kapsamında sınır bölgelerinde yaşayan Suriyeliler başta olmak üzere İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa gibi Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı illerde de gıda ve battaniye yardımları yapmaktadır.

Kızılay, Hatay’ın Yayladağ ilçesinde Suriyelilere mobil ekmek fırın kurarak Suriyeliler için ekmek üretimine başlamıştır. Hayırseverlerin bağışladığı un ile günde 5 bin ekmek üretiminin gerçekleştiği mobil fırında talebe göre kapasite artırılmakta, 10 bin ekmek üretilebilmektedir (Türk Kızılayı, 2014).

4.3. Bilim

Son zamanlarda Suriye’de yaşanan insani kriz sonrası Türkiye’ye sığınan yüzlerce Suriyeli akademisyenin yeniden bilim yapabilmesi için gerekli şartların hazırlanmasının masaya yatırıldığı toplantı Suriyeli akademisyenlerin de katılımıyla Türk Kızılayı ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de mevcut durumda toplam 315 Suriyeli akademisyen farklı üniversitelerde istihdam edilmektedir. Buna ek olarak yaklaşık 550 akademisyenin daha istihdamı için yeni adımlar atılmıştır. Ayrıca mevcut Suriyeli akademisyenlerin üniversitelerde yaşadıkları sorunların çözülmesi için de bazı kararlar alınmıştır (Türk Kızılayı, 2016).

5.İHH Yardımları

İHH, 1992 yılında gönüllü faaliyetlerle çalışmalarına başlayan, 1995 yılında kurumsallaşan, 5 kıtada 135 ülke ve bölgeye yayılmış, Türkiye’den tüm dünyaya insani yardımlarını ulaştırıran bir yardım kuruluşudur. Savaş, doğal afetler, açlık, kıtlık gibi istenmeyen durumlara maruz kalmış yurt içi ve yurtdışındaki insanlara yardım etmekte (İHH, Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2018) olan İHH, Suriyelilerin de temel ihtiyaçlarına giderilmesine yönelik birçok hizmet vermektedir.

5.1.Çocuk Yaşam Merkezleri

2017 yılında Suriye’de iç savaş mağduru olan yetim kalmış çocuklar için dünyanın en büyük çocuk yaşam merkezi Hatay’ın Reyhanlı ilçesinde açılmıştır. İHH aracılığı ile inşa edilen yaşam merkezinde savaşın yetim bıraktığı yaklaşık 1000 çocuk barınabilecektir.

Yaklaşık 100 dönüm arazi üzerinde kurulan merkezde; yetim çocukların barınma, eğitim, sağlık, gıda gibi her türlü ihtiyaçlarının ev ortamında karşılanması, bunun yanı sıra savaştan sonra oluşabilecek ve entegrasyon sürecinde yaşanabilecek travmaların tedavisine yönelik olarak bu çocukların psikolojik yönden desteklenmesi hedeflenmektedir.

5.2. Temel İhtiyaçlar ve Barınma İmkânları

İHH, AFAD ve IICO Kuveyt ortaklığı ile kurulan Kilis Öncüpınar Konteyner Kenti, düzenlenen törenle Suriyeli ihtiyaç sahiplerine teslim edilmiştir. Maliyeti 10 milyon Dolar olan büyük projede 624 adet çift katlı konteyner bulunmaktadır. İçerisinde okul, mescit ve meslek evlerinin de bulunduğu konteyner kent, 7.490 Suriyeli mülteci barınmaktadır (İHH, Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2018).

Eğitimden sağlığa, nakdi yardımdan su kaynaklarına kadar temel ihtiyaçlar konusunda İHH'nin bu güne kadar Suriyeli sığınmacılar için yaptığı hizmetlere bakacak olursak;

-1 üniversite ve 29 okul açılmış, 160 binden fazla öğrencinin eğitim ihtiyaçları karşılanmıştır

-683 ambulans ve 25 TIR ilaç gönderilmiştir

-Sakat kalanlar için 3 protez merkezi kurulmuştur

-36 su kuyusu, 16 su deposu açılmıştır.

-Her ay 10 binden fazla yetim çocuğa yardım yapılmaktadır (İHH, Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2018)

6. Yeryüzü Doktorları ve Sağlık Hizmetleri

17 Ağustos depreminde bir grup sağlıkçının desteği ile gönüllü olarak faaliyetlerine başlayan Yeryüzü Doktorları, 2000 yılında kurumsal bir çerçeveye taşınmıştır. Açlık, susuzluk ve hastalıklarla mücadele eden insanlara ulaşip yardım etmeye çalışan, yapısını doktorlar ve sağlıkçıların oluşturduğu örgüt, bu güne kadar binlerce ameliyat gerçekleştirmiş, açlıktan ölmek üzere olan çocuklara tıbbi beslenme tedavisi sağlamış, sığınmacı durumuna düşmüş yüzbinlerce insanı muayene ederek onlara ilaç desteği vermiştir (Yeryüzü Doktorları, Erişim Tarihi: 4 Haziran 2018)

Yeryüzü Doktorları tarafından bugüne kadar Suriye sınırındaki hastane ve kliniklere ilaç, medikal malzeme ve ekipman; hekimlere ise maaş desteği sağlanmıştır. Suriye içerisinde desteklenen hastanelerde ve Türkiye'de Hatay, Şanlıurfa, Şırnak, Batman, Diyarbakır'da YYD kliniklerinde ücretsiz sağlık hizmeti verilmektedir Yeryüzü Doktorları Derneği tarafından ses getiren bir faaliyet ise, Suriye'de zor şartlar altında görev yapan 1000 doktora maaş bağlanması kampanyasıdır. İç savaştan önce 5 bin hekimin hizmet verdiği Halep'te savaştan sonra yalnızca 36 doktor hizmet vermektedir. Suriye'deki bu sayıyı artırmak adına "Suriye'nin O hekime ihtiyacı var" kampanyası kapsamında 1000 doktora aylık 500 TL maaş bağlanması amaçlanmıştır (DünyaBülteni, Erişim Tarihi: 5 Haziran 2018).

Metropol şehirlerde birincil basamak sağlık hizmetleri de Yeryüzü Doktorları tarafından hızla yürütülmektedir. İzmir’de bir mobil sağlık ekibi de 21 Mart 2016 tarihi itibari ile çalışmalarına başlamıştır. Mobil sağlık ekibi günlük ortalama 20 aşılama, 12 gebe izlemleri ve aile planlaması ve 10 psiko-sosyal destek hizmeti vermektedir (Yeryüzü Doktorları, Erişim Tarihi: 6 Haziran 2018). İstanbul Bezmialem Üniversitesi Hastanesi Fatih Kliniği’nde ise Suriyelilere sağlık hizmeti vermek üzere başlatılan proje kapsamında, dâhiliye, jinekoloji, çocuk, aile hekimliği ve genel cerrahi branşlarında bu güne kadar ücretsiz muayene, laboratuvar hizmeti ve ilaç temini sağlanmıştır(Yeryüzü Doktorları, Erişim Tarihi: 6 Haziran 2018).

Sonuç ve Değerlendirme

Suriyeliler konusu son bir kaç yıldır Türkiye’nin gündemini bir hayli meşgul eden bir konu haline gelmiştir. Suriyeliler, başta hükümet olmak üzere birçok yerel aktör tarafından iç savaş sonunda ülkelerini terk ederek Türkiye’ye sığınan ve “insani yardıma muhtaç misafirler” olarak görülmüşlerdir. Bu çerçevede Suriyelilerin ihtiyaçlarının karşılanması için gerek uzun vadeli gerek kısa vadeli politikalar faaliyete geçirilmiş, eğitimden sağlığa, çocuk korumadan barınmaya kadar birçok ihtiyaca cevap aranmıştır. Bu ihtiyaçların karşılanması için gerek iç kaynaklardan, gerekse AB ve BM fonlarından destek alınarak iki taraflı bir politika uygulanmıştır.

Bu süreçte BM, AB, UNICEF gibi ulusüstü ve uluslararası örgütler gençler, kadınlar, çocuklar için birçok alanda belirli fonlar ayırmışlar; İHH, Türk Kızılayı, Yeryüzü Doktorları gibi STK’lar da Suriyelilere gönüllü hizmet götürmüşlerdir. Suriyelilerin artık geçici misafirlikten kalıcılığa doğru evrildiği varsayımından yola çıkarak kısa vadeli ihtiyaçlarından ziyade uzun vadeli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik politikaların geliştirilmesi, entegrasyon sürecinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için zorunluluk haline gelmiştir. Yaşadıkları kente ve sosyal çevrelerine uyum sağlayabilmeleri adına gıda ve barınma yardımlarının yanı sıra psiko-sosyal destek, temel eğitim hizmetleri, mesleki ve hobi kursları gibi hem mental olarak sorunların çözümüne odaklı, hem de üretime katılım amaçlı politikaların uygulanması, Suriyelilerin yaşadıkları topluma aidiyet duygusu hissedebilmeleri ve yabancılık çekmemeleri adına önem arz etmekte; bu politikalar karar verici ve kararları uygulayıcı paydaşlar tarafından yerine getirilmektedir.

Her ne kadar yerel aktörler ve yurtdışı kaynaklı örgütler tarafından Suriyelilerin kısa ve uzun vadeli ihtiyaçları giderilmeye çalışılsa da, bu süreçte daha bilinçli ve gerçekçi politikalar uygulanmalıdır. 2016 yılında AB tarafından Türkiye’ye toplamda 6 milyar Euroluk bir sığınmacı fonu ayrılacağı ifade edilmesine rağmen bu fonun yalnızca ilk 3 milyar Euroluk kısmından 1.7 milyar Euroluk kısmı verilmiş, kalan kısmı ise AB’nin Türkiye’den hukuksal anlamda atmasını istediği adımlara istinaden ağırdan alınmıştır. Suriyeliler konusunda önemli bu iki paydaş arasında oluşan siyasi gerginlikler, Suriyelilere yapılacak olan finansal yardımları duraksatmaktadır. Bu noktada unutulmaması gereken, sığınmacı konusunun ülkeler veya aktörler arasındaki gerginliklere alet edilemeyecek kadar elzem olmasıdır. Dolayısıyla artan Suriyeli sığınmacı sayısına karşı ayrılan fonların miktarları

artırılmalı, ulusüstü örgütler daha samimi ve eli açık davranmalı, ikili siyasi sorunlar bir kenara bırakılıp insani sorumluluklar ön planda tutulmalıdır.

Son olarak bu mesele yalnızca uluslararası kurumlar ve resmi yerel aktörlerin meselesi değil, sonuçlarından direkt veya dolaylı şekilde etkilenen kitle olarak hepimizin meselesidir. Bu çerçevede Suriyelilerin rahat ve insani koşullarda yaşaması, ekonomik olarak üretim sürecine katılması ve yaşadıkları ülkeye aidiyet hissetmesi bizleri de kazançlı çıkaracaktır. Dolayısıyla hem işin vicdani boyutunu hem de pragmatist boyutunu düşünürsek, onların sorunlarına karşı daha duyarlı olmak, STK'ların başlattığı yardım kampanyalarına destek olmak ve Suriyelilere karşı misafirce tutum geliştirmek vatandaş olarak bizlerin de sorumluluk alanına girmektedir.

KAYNAKLAR

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, (2018), "Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler", http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713. Erişim Tarihi: 11 Aralık 2017.

AFAD, (2017), "Suriyeli Sığınmacılara Yapılan Yardımlar Raporu".

ERDOĞAN, Murat, (2018), **Suriyeliler Barometresi: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

UNHCR, Türkiye'de UNHCR. <http://www.unhcr.org/tr/turkiyede-unhcr>, Erişim Tarihi: 3 Mart 2018.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Tüzüğü, Metnin orijinali için bkz. UNHCR, Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (<http://www.unhcr.org/3b66c39e1.pdf>)

UNHCR, Temel İhtiyaçlar. <http://www.unhcr.org/tr/temel-ihityacler>. Erişim Tarihi: 2 Şubat 2018

UNHCR, Eğitim. <http://www.unhcr.org/tr/egitim>. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2018

Hürriyet, Suriyeli öğrenciler için MEB ve UNICEF işbirliği. <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/suriyeli-ogrenciler-icin-meb-ve-unicef-isbirligi-30222802>. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2018.

UNICEF, Sağlık. https://www.unicefturk.org/yazi/calismalarimiz_dunyada_saglik. Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2018

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, (2017), AB Suriye Güven Fonu. <https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/ab-suriye-guven-fonu-suriyeli-multecilere-ve-ev-sahibi-topluluklara-destek-icin-saglanan-yeni>

European Commission, (2017), "Mülteci Krizinin Yönetimi Raporu".

Sivil Sayfalar. AB ve UNDP, Türkiye’de Suriyeliler ve Ev Sahibi Toplulukları Güçlendirecek Yeni Bir Proje Başlatıyor. <http://www.sivilsayfalar.org/2018/05/18/ab-ve-undp-turkiyede-suriyeliler-ve-ev-sahibi-topluluklari-guclendirecek-yeni-bir-proje-baslatiyor/>

European Commission, (2017), “Report of EU Trust Funds to Adress the Root Causes of Migration”.

BBC, AB, Türkiye’ye 3 milyar euroluk mülteci yardımını onayladı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43392261>. Erişim Tarihi: 17 Nisan 2018.

Sağlık Bakanlığı, (2017), Suriyeli Çocuklar İçin Sıhhat Projesi. <https://www.saglik.gov.tr/TR,25460/suriyeli-siginmacilar-icin-sihhat-projesi.html>

DW, EU funds Turkish health centers to help Syrian refugees. <http://www.dw.com/en/eu-funds-turkish-health-centers-to-help-syrian-refugees/a-41362710>. Erişim Tarihi:10 Mayıs 2018

Kızılay SUY, (2017), Suy Kriterleri. <http://kizilaykart-suy.org/TR/degerlendirme.html>

Türk Kızılayı, (2016), Suriyeli Akademisyenlere Bilim Kapıları Açılacak. <https://www.kizilay.org.tr/Haber/HaberArsiviDetay/2521>

İHH, Bir bakışta 2017: İHH'nın bir yılı. <https://www.ihh.org.tr/oradaydik/bir-bakista-2017-ihhnin-bir-yili>. Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2018.

İHH, Suriye’ye Büyük Yardım. <https://www.ihh.org.tr/haber/suriyeye-buyuk-yardim>. Erişim Tarihi : 4 Mayıs 2018.

Yeryüzü Doktorları, Suriye Krizi. <https://www.yyd.org.tr/ne-yapiyoruz/suriye-krizi/> Erişim Tarihi: 6 Haziran 2018

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi
Cilt : 6 Sayı : 15 Sayfa: 383-399 Kasım 2018 Türkiye
Araştırma Makalesi

ZEYTİN DALI HAREKÂTI'NIN RUS BASININA YANSIMASI: İZVESTİYA GAZETESİ

ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Erkam TEMİR*

Doç. Dr. Fırat YALDIZ**

ÖZ

Ülkeler arasındaki diplomatik ilişki düzeyleri hızlı bir şekilde değişebilmekte, ancak toplumsal düzeydeki algı uzun soluklu bir süreç sonucu oluşmaktadır. Bu nedenle özellikle dış politika, iletişim ve istihbarat hedeflerinin tespit edilebilmesi ve bu doğrultuda eylem planları ortaya konulabilmesi için bir ülkede gerçekleşen önemli olayların müttefikler veya düşmanlar tarafından kendi toplumlarına nasıl aktarıldığının incelenmesi oldukça önemlidir. Bir medya kuruluşunun bir konuyu aktarırken kullandığı dil ile toplumda nasıl bir fikir ve inanç oluşturmaya çalıştığı, ayrıca bu fikir ve inancı kim adına oluşturmaya çalıştığı soruları ortaya çıkmaktadır. Bu makalede Zeytin Dalı Harekâtı'nın Rus basınının en önemli aktörlerinden biri olan "İzvestiya" gazetesine nasıl yansıdığı incelenmiştir. Harekâtın başladığı ve Afrin merkezini ele geçirildiği 20 Ocak 2018- 18 Mart 2018 tarihlerini kapsayacak şekilde Zeytin Dalı Harekâtı'nın Kremlin yanlısı Rus basınında nasıl yer aldığı ve harekâtın Rus kamuoyuna nasıl yansıtıldığı anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında İzvestiya'nın belirtilen tarihler arasında yayımlanan 38 adet basılı nüshası incelenmiş, harekât ile ilgili yazılar tercüme edilerek konuya ilişkin görüş ve yorumlarla birlikte verilmiştir. Türk-Rus ilişkilerinin siyasi, askeri ve ticari açıdan evrildiği ve Rusya'nın Suriye'deki iç savaşta aktif rol oynadığı bir süreçte Rusların bütüncül olarak ulaşmayı arzu ettikleri hedefler açısından yüksek tiraja sahip önemli bir gazete vasıtasıyla Rus toplumuna verdikleri mesajların incelenmesinin önemli olduğu düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Zeytin Dalı Harekâtı, Afrin, Rusya, Rus Basını, İzvestiya.

**REFLECTION OF OPERATION OLIVE BRANCH ON THE RUSSIAN PRESS: EXAMPLE OF
IZVESTIA NEWSPAPER**

ABSTRACT

The level of diplomatic relations between countries may change rapidly, but the perception at the social level is the result of a long-term process. Therefore, it is important to examine how important events in a country are transferred by allies or enemies to their communities so that the foreign policy, communication and intelligence targets can be identified and action plans can be put forward accordingly. Thus, the abovementioned questions arise: (i) How a media organization tries to create an idea and belief in the society with the language it uses to convey a subject? (ii) On behalf of whom, this media organization is trying to create that idea and belief? This article examines how the Operation Olive Branch was reflected in the "Izvestia" newspaper which is one of the most important actors of the Russian press. It has been tried to be explained how the Operation Olive Branch took place in the pro-Kremlin Russian press

---

* Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, erkamtemir@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-4387-2728

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, firatyaldiz@gmail.com, ORCID NO: 0000-0001-5152-2050

and how it was released to the Russian public since the beginning of the operation till the seizure of Afrin center between the dates of January 20, 2018 and March 18, 2018. In the scope of the study, 38 printed copies of Izvestia published between the mentioned dates were examined and the articles related to the operation are given as translations and including opinions and comments about the subject. It is thought to be important to examine the messages given to the Russian society through an important newspaper with a high circulation, in terms of the goals that the Russians desire to achieve holistically within a period that the Turkish-Russian relations are evolved politically, militarily and commercially and also while Russia plays an active role in the civil war in Syria.

Keywords: Operation Olive Branch, Afrin, Russia, Russian Press, Izvestia.

Giriş

Medya, özellikle gazeteler kullandıkları dil ile toplumda belirli bir fikir ve inanç oluşturma çabası içerisindedirler ve medyada kullanılan dilin bilişsel rolü kurgulanmış bir zihinsel tasarım sunmaktır. Öyle ki gazetelerde kullanılan dilin tarafsız olmadığına aksine oldukça yönlendirici olduğuna vurgu yapılmaktadır (Fowler 2013: 1-3). Öte yandan medya diğer fonksiyonlarının yanında kendisine finans sağlayan ve denetleyen çevrelerin propagandasını yapmakta, onlar lehine çalışmaktadır (Herman ve Chomsky 2012: 15). Böylelikle bir medya kuruluşunun bir konuyu aktarırken kullandığı dil ile toplumda nasıl bir fikir ve inanç oluşturmaya çalıştığı ve bu fikir ve inancı kim adına oluşturmaya çalıştığı sorusu ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, “İzvestiya” gazetesinin Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekâtı’nı Rus toplumuna nasıl bir dil kullanarak aktardığı, dolayısıyla harekât ile ilgili Rus toplumunda nasıl bir fikir ve inanç oluşturmaya çalıştığı incelenmiştir. Bu fikir ve inancı kim adına oluşturmaya çalıştığı ise gazetenin medya sahiplik yapısı ve tarihçesine değinilerek ortaya konmuştur.

Çalışma kapsamında İzvestiya gazetesinin harekâtın başladığı 20 Ocak 2018 ve Afrin şehir merkezinin kontrol altına alındığını 18 Mart 2018 tarihlerini kapsayacak şekilde (19 Ocak 2018- 19 Mart 2018 tarihleri arası) yayımlanan 38 adet basılı nüshasında yer alan haber ve köşe yazıları incelenmiş¹ ve nitel bir analiz sunulmuştur. Söz konusu içerik aktarılırken oluşturulmak istenen algı, fikir ve inancı tahrif etmeden, objektif bir biçimde iletebilmek için orijinal metinde kullanılan üsluba sadık kalınmaya çalışılmıştır.

1. İzvestiya Gazetesi

İzvestiya gazetesi ilk baskısını 1917 Şubat Devrimi sırasında Petrograd² şehrinde 28 Şubat 1917 tarihinde yapmıştır. 1917 yılından SSCB’nin dağılına dek (1991) Sovyet hükümetinin resmî gazetesi olarak aralıksız 90 yıl yayın yapmış, SSCB’nin hükümet politikalarını halka aktarmak için kullandığı en önemli unsuru olmuştur (East View Information Services 2018).

Sovyetlerin dağılmasından sonra özelleştirilen gazete halihazırda NMG Holding’e ait bir yayın kuruluşudur. Yönetim kurulu, Birleşik Rusya Partisi’nin Yüksek Kurulu

¹ İzvestiya gazetesi resmî tatiller hariç hafta içi yayımlanmaktadır.

² Şimdiki St. Petersburg şehrinin eski adıdır.

Üyeliğini yapmış olan Kabayeva Alina Maratovna (Alina Kabayeva 2018), başkanlığını Putin'in yürüttüğü "Rusya Bilim ve Eğitim Konseyi"nin bilimsel sekreterliğini yapmış olan Kovalçuk Kirill Mikhailoviç (Prezident Rossii 2018) ve Mansurov Dmitriy Fleroviç, Barankov Vladislav Georgiyeviç, Paskina Olga Aleksandrovna, Lukin Vladimir Andreyeviç gibi Putin'e yakın isimlerden oluşmaktadır (NMG 2018). Genel Müdürü ise Rusya'nın en önemli petrol ve gaz şirketlerinden olan kamu iştiraki ROSNEFT firmasının basın sekreteri, bilgi ve reklam dairesi başkanlığını yapmış olan Vladimir Vladimiroviç Tyulin'dir (Obşestvennyy Sovet Pri MVD Rossii 2018). Böylelikle medya sahiplik yapısı açısından kamu kuruluşları ile direk bir bağlantısı olmamasına rağmen İzvestiya dünya kamuoyunda "Kremlin gazetesi" olarak bilinmekte hatta gazete ile ilgili "İzvestiya bir haber kaynağı mı yoksa siyasi bir broşür mü?" sorusu sorulmaktadır (Arutunyan 2009: 10).

Sovyet döneminden beri İzvestiya iktidarın propaganda aracı olarak görülmektedir. Keza Rusça İzvestiya *haber* manasına gelmekte SSCB döneminin diğer gazetesi olan Pravda ise *gerçek* anlamını taşımaktadır ve Rusya'da o dönemlerden bugüne "Pravda'da İzvestiya, İzvestiya'da Pravda yok" sözü söylenegelmektedir (Şerel 2013: 200).

Öte yandan Rusya basın özgürlüğü açısından Freedom House (Freedom House 2018) ve Reporters Without Borders (Reporters Without Borders 2018) verilerine göre basın özgürlüğünün olmadığı bir ülkedir. Tüm bu nedenlerle Kremlin'in Rus toplumunda oluşturmaya çalıştığı algıyı incelemek için Rus basını, özellikle İzvestiya gazetesi önemli bir kaynaktır.

2. Zeytin Dalı Harekâtı

Harekâtın başladığı Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından şu ifadeler ile duyurulmuştur (Türk Silahlı Kuvvetleri 2018a):

"Hudutlarımızda ve bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak maksadıyla, Suriye'nin kuzeybatısında Afrin bölgesinde, PKK/KCK/PYD-YPG ve DAEŞ'a mensup teröristleri etkisiz hale getirmek ve dost ve kardeş bölge halkını bunların baskı ve zulmünden kurtarmak üzere, 20 Ocak 2018 saat 17:00'dan itibaren Zeytin Dalı Harekâtı başlatılmıştır."

Harekâtın uluslararası hukuktan kaynaklanan haklara dayandığı, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1624 (2005), 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararları ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın³ 51. maddesi gereğince Meşru Müdafaa Hakkı kapsamında icra edileceği, Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olunacağı, harekâtın sadece terörist unsurlara karşı yürütüleceği ve sivillerin zarar görmemeleri için hassasiyet gösterileceği belirtilmiştir. Harekâtın detayı ile ilgili yapılan ilk açıklamada PKK/KCK/PYD-YPG ve DAEŞ terör örgütlerine ait sığınak barınak ve mühimmat deposu gibi hedeflere Türk Hava Kuvvetleri tarafından 72 savaş uçağının katıldığı bir operasyon

³ Birleşmiş Milletler Antlaşması 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanmış ve 110. maddeye uygun olarak 24 Ekim 1945'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye Antlaşmayı Milletlerarası Adalet Divanı Statüsüyle birlikte 15 Ağustos 1945'te onaylamıştır. 4801 Sayılı Onay Kanunu 24 Ağustos 1945 gün ve 6902 Sayılı Resmî Gazete 'de yayınlanmıştır. Antlaşmanın tam metni için bkz.: <https://www.tbmm.gov.tr/komiyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>

düzenlenerek bu hedeflerin imha edildiği vurgulanmıştır. Aynı anda 72 savaş uçağının katıldığı bir operasyonla başlayan harekât ulusal ve uluslararası kamuoyuna bir mesaj niteliği de taşımaktadır. 21 Ocak 2018 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri ve Türk Silahlı Kuvvetlerince desteklenen Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)⁴ bölgeye kara harekâtı başlatmıştır. Harekâtın başlangıcında verilen mesaj 18 Mart Şehitleri Anma Gününde (18 Mart 2018 tarihinde) şehir merkezinin kontrol altına alındığının duyurulmasıyla pekiştirilmiştir. Bu süre zarfında 46 askerimiz şehit olmuş, 225 askerimiz yaralanmış ve 3603 terörist etkisiz hale getirilmiştir. Sonrasında ise meskûn mahallerde mayın ve el yapımı patlayıcı temizleme gibi faaliyetler devam etmiştir (Türk Silahlı Kuvvetleri 2018b).

Harekât uluslararası arenada ve dünya basınında geniş çaplı yankı uyandırmıştır. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson Suriye’de DAEŞ’i yenmek üzere olduklarını iddia etmiş ve bunu orada kurdukları koalisyonla gerçekleştirdiklerini söylemiştir. Böylelikle Suriye Demokratik Güçleri’nin Kürtlerden, Araplardan ve Hristiyanlardan oluşan ve kendi topraklarını savunan bir yapı olduğunu iddia ederek bu yapının koalisyonun bir parçası olduğuna vurgu yapmıştır. Tillerson son olarak Suriye’deki Türk varlığından endişe duyduklarını da açıkça belirtmiştir (U.S. Department of State 2018).

3. İzvestiya’da Zeytin Dalı Harekâtı

İzvestiya gazetesinde 19 Ocak 2018- 19 Mart 2018 tarihleri arasında Zeytin Dalı Harekâtı’na değinilen üç köşe yazısı ve altı haber olmak üzere toplam on üç yayın yapılmıştır.

Tablo 1. İzvestiya’da Zeytin Dalı Harekâtı’na Değinilen Haber ve Köşe Yazıları

Kronolojik Sıra	Tarih	Yazarlar	Başlık	Yayın Türü
1	22.01.2018	Vyaçeslav Matuzov	Amerikan Köklü Zeytin Dalı	Köşe Yazısı
2	24.01.2018	Andrey Ontikov ve Georgi Asatryan	Kürt Anlaşmazlığı	Haber
3	24.01.2018	Vladimir Evseyev,	Düğüm Sıklaşıyor	Köşe Yazısı
4	25.01.2018	Esad El-Eveyvi	Orta Doğu Çatlağı	Köşe Yazısı
5	26.01.2018	Andrey Ontikov	Ateşe Yağ Dökmek	Haber
6	29.01.2018	Andrey Ontikov	Afrin Pazarlığı	Haber
7	30.01.2018	Vyaçeslav Matuzov	Soçi’den Barışa	Köşe Yazısı

⁴ Suriye iç savaşında Türk makamlarınca meşru muhalefete bağlı olarak değerlendirilen ve bu kapsamda desteklenen silahlı muhalif güç. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.ab.gov.tr/50444.html>, <https://www.tsk.tr/Home/Detay/501>

8	01.02.2018	Zelimhan Mutsoyev	Suriye Polylog'u	Köşe Yazısı
9	19.02.2018	Aleksandr Rar	Felaketi Önlemek	Köşe Yazısı
10	20.02.2018	İgor Sozayev	Rus Hokeyinin Sibirya Başkenti	Haber
11	21.02.2018	Yuliya Makarova	Afrin'den Kiev'e	Haber
12	18.03.2018	-	Erdoğan Afrin'in Türk Ordusu Tarafından Ele Geçirildiğini Açıkladı	Haber
13	18.03.2018	Vyaçeslav Matuzov	Afrin Çıkmazı	Köşe Yazısı

Vladimir Evseyev, Esad El-Eveyvi, Zelimhan Mutsoyev, Aleksandr Rar imzalı birer ve Vyaçeslav Matuzov imzalı üç köşe yazısı bulunmakta, İgor Sozayev ve Yuliya Makarova imzalı birer haber yer alırken biri Georgi Asatryan ile ortak imzalı olmak üzere Andrey Ontikov'a ait üç haber yer almaktadır. Bir haberde ise yazar belirtilmemiştir.

Kronolojik sıralamaya göre bu haber ve köşe yazılarının içeriği şu şekildedir.

3.1. Amerikan Köklü Zeytin Dalı (Köşe Yazısı, Vyaçeslav Matuzov, 22.01.2018)

Siyaset bilimci Vyaçeslav Matuzov, 22.01.2018 tarihli "Amerikan Köklü Zeytin Dalı" başlıklı köşe yazısında: Türk ordusunun Suriye'nin Afrin bölgesinde "Zeytin Dalı" isimli bir silahlı operasyon başlattığını, durumun o bölgede önceden de gergin olduğunu ancak artık olayların "sıcak sahneye" taşındığını böylelikle genel durumun gerek Suriye'de gerekse Orta Doğu'da önemli ölçüde karmaşıklaştığını ve "Türk makamlarının mevcut silahlı eyleminin bölgedeki diğer oyuncuların geçmişteki politikalarının bir sonucu" olduğunu kabul etmek gerektiğini söylemektedir. "Türkiye'de terör örgütü olarak kabul edilen PKK ile bağlantılı olanlar da dahil olmak üzere, Kürt silahlı gruplarının eylemlerinin, Ankara'daki liderlik için aşırı endişeye yol açtığı herkes tarafından bilinmekteydi" ifadelerini kullanan Matuzov bu endişenin son zamanlarda arttığını söylemektedir. "Şayet Kürtler bölgenin kontrolünü Suriye rejimine bırakmayı kabul etselerdi o zaman mevcut silahlı faaliyetler önlenebilirdi", gelen bazı bilgilere göre Moskova Kürtleri ikna etmek için çok uğraşmıştır ve "Eğer Kürtler daha uzlaşmacı olsaydı, durum gergin kalırdı ancak iş işgale kadar da varmazdı" ifadelerini kullanmıştır. Haberin devamında bölge Şam'a devredilseydi her ne kadar Türkiye Şam'daki liderliğe son derece olumsuz yaklaşırsa da "askeri çatışmaya girmeye cesaret edemezdi" sözlerine yer verilmiştir. Nitekim "Fırat Kalkanı" operasyonunda Türk ordusunun ancak Suriye ordusunun bulunduğu bölgeye kadar ilerlediğini ve orada durduğunu yazmıştır. Diğer taraftan Kürtlerin bölgede bağımsız bir rol oynadığına inanmanın zor olduğunu silahlı eylemlerin ve oluşumların çoğunun arkasında Amerikalıların olduğunu söylemektedir. "Böylelikle Türklerin işgalinin hiçbir iyi tarafı yoktur, ABD Kürtler vasıtasıyla Ankara'yı kışkırtmıştır" ve dahası bu tırmanışla birlikte Amerikalılar Suriye'deki krizin politik çözüm sürecini böylelikle zayıflatmış ve Amerikalılar Kürtleri kullanarak Suriye topraklarındaki varlıklarının korunmasını garanti altına almaktadırlar ifadelerine yer verilmiştir. Her ne

kadar çeşitli kademelerdeki ABD temsilcilerinden Türk operasyonunun başlaması ile ilgili kınama mesajları yayınlansa da bu operasyon ABD'nin elini güçlendirmiştir zira artık ABD askerinin geri çekilmesi istemi kimse tarafından hatırlanmayacaktır denilmiştir. Yazı “Şimdi bir şey açık: Suriye yeni bir kaos turuna giriyor ve bu durumda Afrin'deki Türk operasyonu, son aylarda tamamen farklı oyuncular tarafından oynanan oyunun son akordu” ifadeleri ile son bulmaktadır (Matuzov 2018b: 2).

Köşe yazısında harekât ile ilgili oluşturulmak istenen temel algı harekâtı Rusya'nın esasen desteklemediği ve böyle bir harekâtı arzu etmediği, Türkiye'nin ABD'nin kışkırtmasına kanarak bu harekâtı gerçekleştirdiği ve Rusya'nın bölgedeki grupları korumak istemesine rağmen bu grupların tam olarak Rus çıkarlarına uygun hareket etmedikleri ve bunun bedelini ödedikleri şeklindedir.

3.2. Kürt Anlaşmazlığı (Haber, Andrey Ontikov ve Georgi Asatryan, 24.01.2018)

Andrey Ontikov ve Georgi Asatryan imzalı, 24.01.2018 tarihli, “Kürt Anlaşmazlığı-Afrin'deki Türk Operasyonu Nedeniyle Soçi'deki Suriye Ulusal Diyalog Kongresi Önemli Bir Katılımcısını Kaybediyor” başlıklı haberde Kürtlerin Afrin'deki durum nedeniyle Soçi'deki Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'ne gitmeme eğiliminde oldukları ifadeleri edilmektedir. Haberde Türkiye'de kırmızı bültenle aranan Salih Müslim (Terör Arananlar 2018) ve terör örgütü PYD'nin görüşlerine sıklıkla yer verilirken, Müslim “Suriye Kürt Partisi lideri” ve “Kürt siyasetçi” olarak anılmaktadır. Ayrıca Türk ordusunun 20 Ocak 2018 tarihinden beri Afrin'e yönelik operasyon yürüttüğü, hava kuvvetlerinin çeşitli Kürt hedeflerine bombardıman düzenlediği, 21 Ocak 2018 tarihinde ise bölgeye kara kuvvetlerinin girdiği yazılmaktadır. Haberde Türk yetkililerin operasyonu PKK ve PYD'ye karşı yürüttüklerini söylediklerine değinilirken söz konusu iki terör örgütü haberde kısaltma ile değil açık isimleri ile telaffuz edilmektedir (Demokratik Birlik Partisi ve Kürdistan İşçi Partisi). “Türkiye, askerî harekâtın patlak vermesinden önce bile, PYD'li delegelerin yer almasına şiddetle karşı çıkmaktaydı. Ankara bu partinin terör örgütü olarak gördüğü Kürdistan İşçi Partisi ile bağlantılı olduğuna inanıyor” ve “Bir dizi istişareden sonra, Kürtler toplantıya Mart 2016'da ilan ettikleri, Suriye'nin kuzeyindeki federal bölgeden delegeler ile katılacaklarını bildirdiler. Ancak bu seçenek de Ankara'ya da uymadı” ifadeleri yer almıştır (Ontikov i Asatryan 2018:3).

Haberde Suriye'deki problemin çözülmesi için oluşturulacak diyalog için PYD'nin önemli bir katılımcı olduğu mesajı verilirken, Türkiye'nin harekâttan önce bile Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'ne PYD'nin katılımına karşı çıktığı söylenmektedir.

3.3. Düşüm Sıklaşıyor (Köşe Yazısı, Vladimir Evseyev, 24.01.2018)

Siyaset bilimci Vladimir Evseyev 24.01.2018 tarihli “Düşüm Sıklaşıyor” başlıklı köşe yazısında Türkiye'nin, Suriye'nin kuzeyindeki Afrin kantonunda “Zeytin Dalı” isimli askeri bir operasyonu sürdürdüğünü, resmî olarak bu operasyon sırasında Türk Silahlı Kuvvetleri ile birlikte “Özgür Suriye Ordusu”nun “Kürdistan İşçi Partisi'nin savaşılarını”, “Öz Savunma Güçleri”ni, “Kürt partisi olan Demokratik Birlik Partisi”ni ve “DAEŞ'i (Rusya Federasyonu'nda yasaklanmıştır)” etkisiz hale getirmeyi planladıklarını söylediğini ancak aslında meselenin “Türkler ve Suriye Kürtleri arasında” olduğunu ve Afrin'de DAEŞ mensubu bulunmadığını yazmaktadır. ABD'nin, Suriye'nin Kürtler tarafından kontrol

edilen bölgelerinde “sınır güvenliğini korumaya yönelik güçler” kurulacağını ilan etmesinin ardından Türkiye'nin bunu ulusal bir tehdit olarak görmesi neticesinde olayların patlak verdiğini ifade etmektedir. Washington'un harekâtın başlamasıyla birlikte bu söylemden vazgeçerek “Kuzey Federal Bölgesi-Rojava”nın Kürtler tarafından kendi inisiyatifleri ile ilan edildiğinin ve bu yeni oluşumun yasama organının seçilmesinin belirsiz bir süre ertelendiğinin duyurulduğunu yazan Evseyev ama “artık bütün bunlar Ankara için önemli değildi” ifadelerine yer vermiştir. Türk yetkililer “Afrin'deki askeri operasyonun Suriye devletine karşı olmadığını, komşu ülkenin toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve siyasi bütünlüğünü ihlal etmediğini ve tamamlandıktan sonra Türk ordusunun Afrin bölgesinden ayrılacağını iddia ediyor” açıklamalarının yer aldığı yazıda “ancak sözde otuz kilometrelik güvenlik bölgesini kontrol etmeye çalışacak olan Türk yanlısı silahlı güçler kalacaktır” denilmektedir. Askerî harekâtın başlangıcında, Türk topçuları ve hava kuvvetlerinin, Afrin'deki Kürt pozisyonlarına büyük bombardımanlar gerçekleştirdiğini, daha sonra kara harekâtı başlattığını ve mevcut bilgilere göre, bazı bölgelerde ordunun sadece beş km ilerlediğini yazmıştır. Bunun sebebinin ise “Amerikalıların taşınabilir hava savunma sistemlerinden (MANPADS) duyulan korku” olduğunu iddia etmektedir. Suriyeli Kürtlerin, Türk ordusuna hem mevcut güçleri ile hem de Fırat Nehri'nin doğu kıyısından gelen silahlı müfrezelerle şiddetli bir şekilde direndiğini ayrıca “Kuzey Federal Bölgesi – Rojava” nın Afrin'i Türk ordusundan korumak için Suriye'nin kuzeydoğusunda muazzam bir seferberlik ilan ettiklerini, bu şartlarda “Zeytin Dalı”nın siviller de dahil olmak üzere büyük kayıplara yol açacağını, Türklerin büyük ihtimalle “bir batağa girdikleri ve hedeflerine ulaşamayacakları”nı ve sonrasında “tarafar arasında kabul edilebilir bir uzlaşma bulmak için Rus barış gücü desteğine ihtiyaç olacağı”nı yazmıştır (Evseyev 2018:3).

Köşe yazısında Türkiye'nin harekâtın gerekçesi ile ilgili yaptığı resmî açıklamanın gerçeği yansıtmadığı algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca harekâtın yüksek sayıda sivil kaybına neden olacağı ve muhtemelen başarısız olacağı, böylelikle her iki tarafın Rusya'nın belirleyeceği şartlar altında uzlaşacağı, dolayısıyla harekâtın başarısızlığının Rusya'nın uzlaştırma başarısına dönüşeceği mesajı verilmektedir.

3.4. Orta Doğu Çatlağı (Köşe Yazısı, Esad El-Eveyvi, 25.01.2018)

Rus-Filistin Dostluğu Derneği Başkan Yardımcısı Esad El-Eveyvi'nin 25.01.2018 tarihli “Orta Doğu Çatlağı” başlıklı köşe yazının konusu: Rusya, ABD, AB ve BM tarafından İsrail ve Filistin sorunu hakkında gerçekleştirilen toplantı ve Rusya'nın Filistin-İsrail krizi hususunda oynayacağı rol ile ilgili olmakla birlikte Zeytin Dalı Harekâtı ile ilgili “Amerika tarafından provoke edilen Türkiye'nin Kürtlere karşı yürüttüğü operasyon” ifadeleri yer almıştır (El-Eveyvi 2018:3).

Köşe yazısında harekâtın ABD tarafından kışkırtıldığı mesajı verilmektedir. Dolayısıyla Rusya için arzu edilir bir olay olmadığı algısı oluşturulmaktadır.

3.5. Ateşe Yağ Dökmek (Haber, Andrey Ontikov, 26.01.2018)

Andrey Ontikov imzalı, 26.01.2018 tarihli ve “Ateşe Yağ Dökmek⁵- ABD, Kürt güçlerine silah tedarik etmeye devam edecek” başlıklı haberde Amerika'nın Afrin'de

⁵ Yangına körükle gitmek.

Kürtlere verdiği desteğin sadece durumu giderek kötüleştirmeye yaradığı görüşüne yer verilmiştir. “Washington, Türk ordusunun Afrin’deki operasyonlarına rağmen, Suriye Demokratik Güçleri’ne yardım sunmaya devam edecek” ifadelerine yer verilirken Pentagon’dan aktarılan bu habere, ABD’nin Suriye’deki durumun tırmanmasına katkıda bulunduğu ve Suriye’deki istikrara darbe vurmaya çalıştığı yorumu getirilmiştir. Haberde yer alan ifadelerle göre Pentagon, “Suriye Demokratik Güçleri”nin teröristlerle mücadele edebilmek için hala desteğe ihtiyaçları olduğunu bu nedenle Washington’un onlara yardım etmeye devam edeceği bildirmiştir. “Afrin’deki Türk operasyonuna rağmen Kürtleri silahlandırmaya devam edip etmeyecekleri” ile ilgili soruya ise DAEŞ ile mücadele için “Suriye Demokratik Güçleri”ne destek vermeye mecbur oldukları ve Türkiye’nin Afrin’deki eylemlerinin Suriye’deki Amerikan koalisyonunun operasyonlarıyla ilgili olmadığı ve tek taraflı olduğu cevabını verdiği yazılmıştır. Haberde olaya Ankara’nın ertesi gün tepki verdiği ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “bu orduyu doğmadan boğmak” ile tehdit ettiğini ve Kürtleri “vahşi caniler” olarak adlandırdığı iddia edilmiştir. “Türk liderin basın sözcüsü” İbrahim Kalın “ABD’den Kürtlere destek vermeye bırakmasını talep etti” ancak Washington’un böyle bir niyeti yok denilmiştir. Haberde eski diplomat ve doğu bilimci olarak tanıtılan Vyaçeslav Matuzov’un Amerikalıların Suriye’nin bölünmesi ve Kürt devletinin yaratılması için bilinçli adımlar attığı, bu durumda Kürtlerin sadece bir “araç olarak kullanıldığı”, Washington bu desteğini sürdürmeye devam ettikçe Ankara’nın Afrin’de yürüttüğü operasyonun Rusya tarafından da dahil olmak üzere giderek geçerli mazeretlere dayandığı imajının oluşacağı, Kürtlerin boş vaatlere kanıp Türkiye, İran, Irak ve Suriye gibi komşularıyla aralarını bozmamaları gerektiği, bu ülkelerin bir Kürt devleti kurulmasına müsaade etmeyecekleri, ABD’nin Kürtleri Washington’un çıkarlarına hizmet etmeyi bırakır bırakmaz bir kenara atacağı, bile bile başarısızlığa mahkum olan bu “Kürt projesinin” ülkedeki krizi bir süreliğine daha uzatacağı ve birçok insanın hayatına mal olacağı görüşlerine yer verilmiştir(Ontikov 2018b:3).

Haberde ABD’nin harekâta rağmen bölgedeki gruplara destek vermesinin durumu giderek kötüleştireceği mesajı verilmektedir. Türkiye’nin harekâtı ABD ile iş birliği içinde değil münferit yürüttüğü vurgulanmaktadır. Erdoğan’ın teröristler için kullandığı “vahşi caniler” (AA 2018) ifadesi Kürtleri vahşi caniler olarak adlandırdığı şeklinde aktarılırken, Kürtlerin ABD tarafından kullanıldığı, ABD’nin desteğinin harekâtı Rusya açısından meşru kıldığı, Türkiye’nin ve komşu ülkelerin Kürt devleti kurulmasına müsaade etmeyecekleri belirtilmektedir.

3.6. Afrin Pazarlığı (Haber, Andrey Ontikov, 29.01.2018)

Andrey Ontikov imzalı, 29.01.2018 tarihli “Afrin Pazarlığı” başlıklı haberde iki PYD’linin görüşleri doğrultusunda Kürtlerin Afrin’i Suriye hükümet güçlerinin kontrolüne teslim etme eğilimde oldukları, bu bilginin Rus diplomatik kaynaklarınca da doğrulandığını “Kürt Federal Kültür ve Milli Özerk Bölgesi Konsey Başkanı” Farhat Patiyev’in bu konudaki görüşmelerin devam ettiğini bildirdiğini, Suriye Savunma Bakanlığı’nın da Suriye birliklerinin ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi gerekli gördükleri zaman Afrin’e gireceğini açıkladığını ve eğer bu gerçekleşirse, Suriye’nin kuzeyinde Türkler ve Kürtler arasındaki çatışmaların yakında sona ereceği yazılmıştır. Haberde, Ankara’nın “20 Ocak’tan bu yana yürüttüğü Zeytin Dalı Askeri Operasyonu,

Kürtleri Afrin'i Şam'ın kontrolüne devretmek için bir uzlaşma arayışına zorladı" ve "Türk birliklerinin faaliyetleri Kürtleri bir uzlaşma arayışına zorluyor" ifadeleri kullanılırken, PYD'nin çıkarlarının zarar görmeyeceğini garanti altına alması durumunda şehri ve çevresini rejim güçlerine devretmeye hazır olduğu ve Moskova'nın bu süreçte bir aracı olarak hareket ederek Kürtleri, Afrin'i Şam'ın yetkisine devretmeye ikna etmeye çalıştığı ifade edilmiştir. Haberin devamında müzakerelerin halen yürütüldüğü hem Rus hem de Kürt tarafların kendi şartları olduğu ve "Afrin'deki Kürtlerin durumu üzerinde anlaşmaya varıldığında, nasıl devam edileceğine dair nihai bir karar verilecek" ifadelerine yer verilmiştir. Diğer taraftan Şam yönetiminden General Samir Süleyman'ın Suriye ordusunun "Suriye'nin bir parçası olan Afrin topraklarına" girmek için hiç kimsenin daveti hele de iznine ihtiyacı olmadığını söylediği belirtilmiştir. Haberde "Suriye Kürdistanı Moskova Temsilcisi" olarak takdim edilen Rodi Osman'ın, Rusya'nın daha önce Afrin'i Şam'a devretmeyi önerdiği ancak Kürtlerin bunu Suriye rejiminin kendilerini hep ezdiğini söyleyerek reddettiği sözlerine yer verilirken, "öyle görünüyor ki, bu durumdan bir çıkış yolu bulmaları gerekiyor" ifadeleri kullanılmış ve "Zeytin Dalı Operasyonu"nun bir parçası olarak, Türkiye, Kürt kontrolündeki Suriye topraklarına büyük hava saldırıları gerçekleştirdi ve şimdi karadan Afrin'e doğru ilerliyor şeklinde not düşmüştür. Kürt bölgelerinin Moskova aracılığıyla Suriye güçlerine devredilmesinin daha önce başarıyla gerçekleştirebildiğinin ifade edildiği haberde, Türkiye'nin Fırat Kalkanı operasyonu sırasında, Rus arabuluculuğunda Kürtlerin Menbiçi hükümet birliklerine devrettiğini böylelikle bir çeşit tampon bölge yaratıldığını ve "bir aydan kısa bir sürede Ankara'nın operasyonun tamamlandığını ve savaş faaliyetlerinin sona erdiğini" bildirdiği yazılmıştır. Haberde Rusya Bilimler Akademisi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Arap ve İslam Araştırmaları Merkezi'nden uzman araştırmacı Boris Dolgov'un, durumun şu an da bu şekilde gerçekleşmesinin mümkün olduğu, en doğru senaryonun bu olacağı ve "Afrin'in Şam'ın yetki alanına devrinin, bölgedeki gerginliğin azaltılmasına yardımcı olacak bir seçenek" olacağı görüşlerine yer verilmiştir. Devamında Dolgov'un bunun "Türk operasyonunu" derhal sona erdirmeyeceği ancak "müzakere sürecinin önkoşulları"ni oluşturacağını ve Ankara'nın da büyük olasılıkla bazı şartlar getireceğini ve "Türklerin, sınırlarında bir Kürt bölgesi oluşmayacağı hususunda güvenceye ihtiyaçları olduğu"nu söylediği belirtilmektedir. Son olarak haberde Afrin'in Şam rejimine devredilmesi durumunda "artık silahların değil diplomatların konuşacağı" ifade edilmiştir (Ontikov 2018a:3).

Haberde Afrin'in PYD tarafından Rusya'nın arzuladığı şekilde rejim güçlerine devredileceği ve böylelikle harekâtın sona ereceği, Fırat Kalkanı operasyonun benzer şekilde son bulduğu mesajı verilmektedir. Ayrıca rejimin Suriye'nin tartışmasız hâkimi olduğu da söylenmektedir.

3.7. Soçi'den Barışa (Köşe Yazısı, Vyaçeslav Matuzov, 30.01.2018)

Vyaçeslav Matuzov 30.01.2018 tarihli "Soçi'den Barışa" başlıklı yazısında ana hatlarıyla Soçi'de yapılacak olan "Suriye Ulusal Diyalog Kongresi"nde katılımcıların bölgede çatışma bittikten sonra ülkenin neye benzeyeceğini tartışmaları gerektiğini belirtirken ABD'nin, Kürtler özelinde "sözde sınır güvenlik güçleri" kurma çabasının Suriye'nin toprak bütünlüğüne darbe vurma niyeti taşıdığını ve "dolaylı ama oldukça beklenen" bir şekilde Türk askerinin Afrin operasyonuna başladığını ifade etmektedir.

Zira “Kürt bağımsızlığına dair her türlü ipucunun Ankara için kırmızı bez⁶ olduğu bir sır değildir” diyen Matuzov dolayısıyla ABD ve Rusya'nın Suriye'deki hedeflerinin tamamen farklı olduğunu ve Washington'un “Suriye Ulusal Diyalog Kongresi”nden hoşlanmadığını belirtmektedir (Matuzov 2018a:3).

Köşe yazısında Rusya ve ABD'nin Suriye konusunda çıkarlarının çatıştığı ve ABD'nin Türkiye'yi kışkırttığı mesajı verilmektedir.

3.8. Suriye Polilog'u (Köşe Yazısı, Zelimhan Mutsoyev, 01.02.2018)

Rusya Devlet Duması Uluslararası İlişkiler Komitesi Üyesi Zelimhan Mutsoyev'in 01.02.2018 tarihli “Suriye Polilog'u” başlıklı köşe yazısında Suriye'de tüm aksi girişimlere rağmen barışçıl çözüm için “Suriye Ulusal Diyalog Kongresi”nin yapıldığını, Rusya'nın başta DAEŞ ile mücadele olmak üzere Suriye'deki durumu istikrarlı hale getirmek için çok şey yaptığını ve “Suriye sınırını ihlal eden ve Kürtlere karşı özel bir operasyon yürüten Türkiye'nin” de kongrenin katılımcılarından ve organizatörlerinden biri olduğunu, tamda bu nedenle Rusya'nın ulusal diyalog için bir format önerdiğini yazmıştır (Mutsoyev 2018:3).

Yazıda Rusya'nın kilit noktada bir arabuluculuk görevi üstlendiği mesajı verilmektedir. Polilog ifadesi kullanılarak Rusya'nın birçok tarafı bir araya getirerek diyalog kurdurma becerisi olduğu ima edilmektedir.

3.9. Felaketi Önlemek (Köşe Yazısı, Aleksandr Rar, 19.02.2018)

Siyaset bilimci Aleksandr Rar 19.02.2018 tarihli “Felaketi Önlemek” başlıklı köşe yazısında Suriye'de savaşın sadece Beşar Esad ve terörist gruplar dahil muhalifler arasında olmadığını, bölgede birçok farklı gücün savaşta olduğunu, İsrail'in de her an savaşa dahil olabileceğini, ABD'nin de ülkenin kaderine ortak olmaya çalıştığını, ayrıca Rusya'nın ve Türkiye'nin de bölgede rol oynadığını ve dolayısıyla bu güçler arasında her an bir çatışma çıkabileceğini, dünyanın büyük bir felaketten şimdilik bir mucize nedeniyle kurtulduğunu belirtmektedir. Bu muhtemel çatışmanın ise Rusya ve Amerika değil, NATO müttefiki ABD ve Türkiye arasında olabileceğinden söz etmektedir. Aynı yazıda Rar Zeytin Dalı Harekâtı ile ilgili “Türkiye, Suriye topraklarında Kürtlere karşı açık bir savaş yürütüyor” ifadelerini kullanmaktadır (Rar 2018:3).

Köşe yazısında bölgede farklı çıkarlara sahip birçok ülkenin aktif rol oynadığı ve bu nedenle çok tehlikeli bir durumun ortaya çıktığı söylenmektedir. Ayrıca açık bir şekilde harekâtın neticesinde Türkiye ve ABD arasında bir çatışma çıkabileceği algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

3.10. Rus Hokeyinin Sibiryaya Başkenti (Haber, İgor Sozayev, 20.02.2018)

İgor Sozayev imzalı, 20.02.2018 tarihli “Rus Hokeyinin Sibiryaya Başkenti” başlıklı haberde, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, İrkutsk Bölgesi Valisi Sergey Levçenko ile çalışma toplantısı düzenlediği, toplantının ardından ise Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdiği, görüşmede iki liderin Rus-Türk işbirliğinin gelişiminin olumlu dinamikleri hakkında

⁶ Matadorların boğa güreşi esnasında ellerinde tuttıkları kırmızı beze (muleta) vurgu yapılmaktadır. “Ankara'yı kışkırtacağı kesindir” denilmek istenmektedir.

konuştuğunu ve yakın gelecekte çeşitli düzeylerde bir dizi temas kurmaya karar verdiklerini yazmıştır. Görüşmede Suriye'deki durum ele alınırken Astana formatındaki iş birliğinin daha da güçlendirilmesi gerektiği hususunda Erdoğan ve Putin'in hemfikir olduğu, her iki tarafın da Rusya, İran ve Türkiye'nin yakın koordinasyonu için hazır olduklarını belirttikleri ifade edilmiştir. Haberde görüşme ile ilgili "Afrin bölgesindeki Türk askeri operasyonu da dahil olmak üzere Suriye'nin kuzeybatısındaki duruma da değinilmiştir" ifadeleri yer almıştır (Sozayev 2018:2).

Haberde Erdoğan ve Putin arasındaki görüşme ve görüşmede değinilen konu başlığı tarafsız bir şekilde, kısaca aktarılmıştır. Herhangi bir yorum veya ekleme yapılmamıştır.

3.11. Afrin'den Kiev'e (Haber, Yuliya Makarova, 21.02.2018)

Yuliya Makarova imzalı, 21.02.2018 tarihli "Afrin'den Kiev'e- Vladimir Putin Güvenlik Konseyi ile Suriye ve Ukrayna'daki Durumu Görüştü" başlıklı haberde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, 20 Şubat tarihinde Güvenlik Konseyi'nin daimî üyeleri ile Kremlin'de bir toplantı yaptığı, Toplantıda Afrin meselesinin konuşulduğunu, toplantı sonrasında Rus liderin mevkidaşı Erdoğan ile bir telefon görüşmesi yaparak bu konuya değindiği belirtilmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığının, Moskova'nın bu meseleyi çözme konusunda arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu duyurduğu bildirilen haberde "Uzmanlara göre, Rusya'nın müzakerelere katılımı Afrin'deki durumu normalleştirmeye yardımcı olabilir" ifadelerine yer verilmiştir. Erdoğan'ın geçtiğimiz günlerde "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Afrin'i önümüzdeki günlerde kuşatmayı planladığını" söylediğini vurgulayan haberde Rusya Dışişleri Bakanı Mikail Bogdanov'un, "Gerekirse, Moskova'nın Afrin'deki silahlı çatışmaların çözümü için arabuluculuk hizmetleri sunmaya hazır olduğunu" söylediği belirtilmektedir. Haberde Rus Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Başkanı Elena Suponina'nın "Moskova'nın Suriye Kürtleri, Suriye hükümeti ve Türkiye arasında etkili bir şekilde aracılık edebilecek tek tarafsız ve aktör olduğu ortaya çıktı" ifadelerine yer verildi. Aynı şekilde "Türklerin, Kürtlerin ve Suriyelilerin Moskova ile arabuluculuk yapmakla ilgilendiklerini gösteren sinyaller var" ifadeleri yer alırken, Suriye'deki olayların tahmin edilemez şekilde geliştiğini ve bir gerilim dalgasının göz ardı edilemeyeceği görüşleri yer almıştır (Makarova 2018:2).

Haberde Rusya'nın arabuluculuk etme isteği dile getirilmiştir. Rusya'nın yegâne tarafsız ülke olduğu ve söz konusu arabuluculuğun kabul edilebileceğine dair belirtiler olduğu iddia edilmiştir.

18 Mart 2018 tarihi hafta sonu olduğu için İzvestiya baskı yapmamıştır ancak konuyla ilgili internet sitesinden biri haber biri köşe yazısı olmak üzere iki başlık yayınlamıştır.

3.12. Erdoğan Afrin'in Türk Ordusu Tarafından Ele Geçirildiğini Açıkladı (Haber, 18.03.2018)

18.03.2018 tarihli "Erdoğan Afrin'in Türk Ordusu Tarafından Ele Geçirildiğini Açıkladı" başlıklı haberde Anadolu Ajansı'ndan aktararak "Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türk ordusunun Suriye muhalefetinin desteğiyle Afrin'in kontrolünü ele aldığını açıkladı. Suriye kenti yerel saatle 8.30'da (Moskova saati ile 9:30) tamamen alınmış durumda" ifadelerine yer verilmiştir. "RIA NOVOSTI" haber ajansından

aktarılarak Erdoğan'ın "Teröristlerin çoğu kaçtı. Onlara tarafından bırakılan tuzaklar askerimiz ve Suriye muhalefeti tarafından etkisiz hale getiriliyor. Orada artık Türkiye ve Suriye muhalefetine bayrakları dalgalanıyor" ifadelerine yer verilmiş ve daha önce, Erdoğan'ın 14 Mart akşamı Afrin kentinin kontrol altına alacağını öngördüğünü belirtmiştir. "20 Ocak'tan bu yana, Türkiye, Suriye Arap Cumhuriyeti'nin kuzeyinde, Ankara'da terörist olarak tanınan Kürt Öz Savunma Birimleri (YPG) aleyhine Zeytin Dalı operasyonunu yürütüyor" şeklinde bilgi verilmiştir (İzvestiya 2018a).

Haber harekât ile ilgili yapılan açıklamaları yorumsuz bir şekilde aktarmıştır. Ayrıca harekâta ilişkin kısa bir bilgi aktarmıştır.

3.13. Afrin Çıkmazı (Köşe Yazısı, Vyaçeslav Matuzov, 18.03.2018)

18 Mart 2018 tarihinde Vyaçeslav Matuzov tarafından kaleme alınan "Afrin Çıkmazı" başlıklı köşe yazısında ise Rus ve Suriye askeri güçleri tarafından Doğu Guta bölgesinde yürütülen operasyonun önemi daha az olmayan diğer bölgelere olan dikkati dağıttığını ifade ederek; Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 18 Mart tarihinde Suriye'nin kuzeybatısındaki Afrin kentini ele geçirildiğini duyurduğunu ve bunun "Kürtlerden oluşan ve Ankara'nın terör örgütü olarak gördüğü Halk Savunma Güçlerine"ne karşı yürütülen ve 20 Ocak'ta başlayan "Zeytin Dalı Operasyonu"nun neticesi olduğunu belirtmiştir. "Böyle bir sonucu elbette beklemek gerekirdi" diyen Matuzov, Türk ordusunun NATO'da Amerika'dan sonra savaş potansiyeli bakımından ikinci büyük ordusu olduğunu ifade etmiş ve böylece "Kürtlerin daha en başta mahkûm edildi"ğini yazmıştır. Bu sonucun en önemli nedenlerinden birisinin daha önce Rusya'nın ikna çabalarına rağmen Afrin'in Şam kontrolüne devredilmeyişi olarak açıklayan Matuzov operasyonun patlak vermesinden sonra ise Şam yönetimi altındaki güçlerin bölgeye girdiklerini ancak yine sonuç alınmadığını zira Şam'ın Kürtlerden sadece bölgenin kontrolünü değil, silahlarını da teslim etmelerini istediğini ve bunun da kabul edilmediğini ifade etmektedir. Diğer taraftan "Afrin'in düşüşü Suriye'deki anlaşmazlığın gelişim sürecinde ve ülkenin tüm tarihindeki hüznü bir sayfa"dır, artık geriye bir tek "Türk askerlerinin bu toprakları işgalinin geçici olacağı ve ülkedeki ihtilafın çözülmesinden sonra geri çekilmeleriyle sona ereceğini ümit etme"nin kaldığını söylemiştir. Türkiye'nin operasyonunun ABD ve Suriyeli Kürtler arasındaki yakın işbirliği ile Kürtlerin Şam'dan ayrılması için provoke edildiğini Kürtlerin sadece kendilerini tuzağa düşürdüklerini, ABD için Kürt faktörünün Suriye'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü baltalayan bir araçtan başka bir şey olmadığını, Amerikalıların üslerini kurmaya ve askeri varlıklarını genişletmeye devam ettiklerini, ABD tarafından kurgulanan Suriye'nin parçalanması ve bağımsız bir Kürt devleti kurulmasının "kesinlikle başarısızlığa mahkûm" olduğunu, buna ne Şam'ın nede komşu Irak, Türkiye ve Suriye'nin göz yummayacağını söylemektedir. ABD'nin Kürtlerin bağımsızlık özelemlerine oynamasının yeni silahlı çatışmalara ve Suriye'deki durumun daha da istikrarsızlaşmasına neden olacağını, "Afrin'in bunu açıkça gösterdiği"ni ifade etmektedir (İzvestiya 2018b).

Köşe yazısında Rus toplumuna harekâtın neticesinde Afrin'in Türkiye tarafından ele geçirilmesinin Kürtlerin ABD'nin istekleri doğrultusunda hareket etmelerinden kaynaklandığı mesajı verilmekte ve her şeye rağmen bunun üzücü bir sonuç olduğu söylenmektedir. Böylelikle Rusya'nın bu harekâtı desteklemediği ancak Kürtlerin Rus

çıkarlarına değil ABD çıkarlarına hizmet etmeye çalıştıkları ve Rusya'nın bu nedenlerle onları korumadığı algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

4. Genel Değerlendirme

Gazetede yer alan ve yukarıda belirtilen haber ve köşe yazılarında PKK vb. terör örgütlerinden normal siyasi oluşumlar gibi bahsedilmektedir. Bu örgütlerden bahsedilirken "Kürtler", "Kürt silahlı gruplar" ve "Suriye Kürtleri" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Kimi teröristlerden ise "parti lideri" ve "Kürt siyasetçi" olarak bahsedilmektedir. Nitekim Rusya resmî olarak PKK'yı terör örgütü olarak görmemektedir (Natsionalny Antiterroristiçeskiy Komitet 2018).

Rus toplumunun Zeytin Dalı Harekâtı'nı hatta daha geniş bir çerçevede Türkiye ve Türklere karşı algısının şekillenmesinde bu durum önemli bir unsurdur. Rus devletinin terörist olarak tanımadığı bu örgütlere ve örgüt militanlarına karşı yapılan tüm operasyonlar içeriği ve gayesi ne olursa olsun Rus basınında etnik bir gruba veya meşru bir oluşuma karşı yapılmış gibi yansıtılmakta ve dolayısıyla Rus toplumunda böyle bir algı oluşmaktadır.

Benzer bir şekilde, Zeytin Dalı Harekâtı'ndan "İşgal" ve "Türkler ve Suriye Kürtleri arasında" bir savaş ve "Suriye topraklarında Kürtlere karşı yürütülen bir savaş" olarak bahsedilirken, Türkiye'nin "bir batağa girdiği ve hedefine ulaşamayacağı", "Amerika tarafından provoke edilen ve Kürtlere karşı yürütülen bir operasyon" olduğu ve ülkemizin "Suriye sınırını ihlal ettiği" ifadeleri kullanılmıştır. Kamışlı ve çevresi ile ilgili "Kuzey Federal Bölgesi – Rojava" ifadesi kullanılırken Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kürtleri "vahşi caniler" olarak adlandırdığı iddia edilmektedir.

Harekâtın başlangıcından itibaren gazetede yer alan haber ve köşe yazılarında Rusya'nın Zeytin Dalı Harekâtı'nı resmî veya gayri resmî bir şekilde desteklediğine ilişkin açık veya üstü kapalı bir ifade bulunmamaktadır. Aksine ABD'nin Türkiye'yi bölgeye girmesi için bilinçli bir şekilde kışkırttığı iddia edilmektedir. PKK, PYD ve YPG'yi terör örgütü olarak tanımayan Rusya, bu örgütlere ve Rus toplumuna bu örgütler açısından ortaya çıkan olumsuz durumun ABD'nin güdümünde hareket etmelerinin bir sonucu olduğu mesajını vermektedir. Harekâtın başlangıcında Rus toplumuna anahtar cümle olarak "Türklerin işgalinin hiçbir iyi tarafı yoktur" mesajı verilirken, harekâtın sonunda "Afrin'in düşüşü"nü ülke tarihindeki "hüzünlü bir sayfa" olduğu ifadesi kullanılmıştır. Türk Ordusu'nun harekâtı PKK/KCK/PYD-YPG ve DAESH'a mensup teröristleri etkisiz hale getirmek amacı ile yürüttüğü vurgulanmasına rağmen bölgede DAESH'a mensubu bulunmadığı ve gerçekte meselenin "Türkler ve Suriye Kürtleri arasında" olduğu söylenmiştir. Harekâtın sivil kayıplar da dahil çok büyük kayıplara yol açacağı Türkiye'nin muhtemelen başarılı olamayacağı ve uzlaşma için "Rus barış gücü" desteğine ihtiyacı olacağı yorumu yapılmıştır. Çıkan haber ve yazılarda bölgede ABD ve Türkiye arasında sıcak bir çatışmanın yaşanabileceği de iddia edilmiştir.

Haberler ve köşe yazıları ile Rus toplumuna ve diğer tüm aktörlere verilen en önemli mesajlardan biri ise Rusya'nın veya Rus destekli Suriye rejim güçlerinin konuya müdahalesinin önemli olduğudur. Harekât ile ilgili yapılan ilk haberden itibaren şayet bölgenin kontrolü Rusya'nın desteği altındaki Suriye rejimine devredilseydi böyle bir harekâtın gerçekleşmeyeceği hatta Suriye rejiminin kontrolü altındaki bir bölgede silahlı

çatışmaya girmeye Türkiye'nin cesaret bile edemeyeceği iddia edilmektedir. İlerleyen süreçte çeşitli kaynaklara dayandırılarak Afrin'in Suriye rejimine devredileceği, böylelikle sorunun çözüleceği, Fırat Kalkanı operasyonu sırasında benzer bir sürecin yaşandığını Rus arabuluculuğunda Menbiç'in Suriye rejimine devredildiğini ve böylelikle Türkiye'nin operasyonu sonlandırdığı söylenerek yine aynı mesaj verilmektedir.

Harekât kapsamında, Afrin kontrol altına alındıktan sonra ise bunun zaten beklenmesi gereken bir sonuç olduğu Türkiye'nin NATO'nun ikinci büyük ordusu olduğu ABD'nin Kürtleri en baştan bilerek mahkûm ettiği, Rusya'nın tüm ikna çabalarına rağmen bölgenin rejim güçlerine devredilmeyişinin bu sonucu ortaya çıkardığı iddia edilmiştir. Öte yandan muhalif Rus basını her ne kadar Kremlin'in Suriye politikası dahil birçok konuyu eleştirse de Zeytin Dalı Harekâtı ve bölgedeki durum ile ilgili kullandığı üslup Kremlin yanlısı medyanın üslubundan pek de farklı görünmemektedir. Örneğin Kremlin'e muhalif çizgide yayın yapan en büyük gazetelerden olan Novaya Gazeta 24.01.2018 tarihinde Pavel Felgenhauer imzalı köşe yazısında, harekâtla ilgili "Türklerin işgali, askeri çatışma içindeki tüm taraflar için tahmin edilemez sonuçlar doğurabilir" ve "Afrin'deki Türk işgali" gibi ifadeler kullanmakta ve "Zeytin Dalı Operasyonu"nun uzamasının Türkiye'nin izolasyonuna yol açabileceğini, Türk hükümetinin yaptırımlar ile karşı karşıya kalabileceğini bunun ise jeopolitik bir yeniden yapılanmaya yol açabileceğini söylerken yazısını şu ifadelerle tamamlamaktadır (Felgenhauer 2018):

"Bu, Rus liderliğinin uzun süredir devam eden askeri ve siyasi hayali- Türkiye'yi geleneksel Batılı müttefiklerinden koparmak. Boğaz ve Boğazların kontrolünü dostça almak. Konstantinopolis kapılarına kalkan yapmak. Rus krallarının ve liderlerinin hayali. Böyle bir hayal uğruna Kürtler, pazarlık yapmadan toptan satışa sunulabilir."

Sonuç

Ülkeler arasındaki diplomatik ilişki düzeyleri hızlı bir şekilde değişebilmekle birlikte toplumsal düzeydeki algı uzun soluklu bir sürecin sonucudur. Bu nedenle nihai hedeflerin tespit edilebilmesi ve bu doğrultuda eylem planları ortaya konulabilmesi için bu tür haberlerin müttefikler veya düşmanlar tarafından kendi toplumlarına nasıl bir dil kullanılarak aktarıldığı, nasıl bir fikir ve inanç oluşturulmaya çalışıldığına incelenmesi önemlidir.

Bir askeri operasyonun en önemli sonuçlarından biri stratejik sonuçtur ve "Başarılı bir askerî harekât, siyasi durumda bir iyileşme sağlamalıdır" (Jackman 2009: 2). Bu çerçeveden bakıldığında Zeytin Dalı Harekâtı'nın stratejik sonucunun değerlendirilebilmesi için diplomatik, enformasyonel ve algısal yönünün incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu tür askeri operasyonlarda bir devletin stratejik müttefiklerinin veya düşmanlarının gerek kendi toplumlarında gerekse uluslararası arenada oluşturmaya çalıştıkları algıyı inceleyerek bu bilgiler doğrultusunda hareket etmek oldukça önemlidir.

Türkiye ve Rusya arasında artan iş birliğine rağmen Zeytin Dalı Harekâtı ile ilgili İzvestiya gazetesinde çıkan haberlerin ve yazıların Türkiye ve komşu ülkelerin bölgede bir Kürt devleti kurulmasına izin vermeyeceklerinin belirtildiği kısa bölüm hariç tamamının içerik ve aktarılış biçimi operasyonun Rus toplumunda algılanışı açısından olumsuz olarak değerlendirilebilecek niteliktedir.

Bunun en önemli nedenlerinden birisi PKK/KCK/PYD ve YPG'nin Rus makamlarınca terör örgütü olarak kabul edilmeyişidir. Bu sorun aşılmadığı takdirde Rusya ile diplomatik ilişkilerimiz ne durumda olursa olsun özellikle bu örgütlere karşı gerek yurtiçinde gerek sınır ötesinde yürütülecek herhangi bir operasyonun Rus basınına yansımaları ve dolayısıyla Rus toplumunda algılanmasının muğlak yönleri olacaktır.

Öte yandan İzvestiya gazetesinin gerek tarihçesi gerek medya sahipliği yapısı gerekse Rusya'nın basın özgürlüğü düzeyi ele alındığında, gazetede yayımlanan haberlerin ve köşe yazılarının Kremlin politikasından bağımsız olduğunu söylemek aşırı iyimser bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla Kremlin Zeytin Dalı Harekâtı ile ilgili Rus toplumuna önemli mesajlar vermeye çalışmıştır. Bunlardan ilki harekâtın Rusya tarafından desteklenmediği, Rusya'nın bu harekât ile ilgili olarak ortaya çıkan durumlar nedeniyle tarafsız olduğudur. Bir diğeri esasında Rusya'nın bölgenin kontrolünün rejim güçlerine devredilmesini istediği bunun gerçekleşmesi durumunda arabuluculuk yaparak operasyonu durduracağıdır. Harekâtın başarıyla sonuçlanmasının ardından ise Rusya'nın verdiği tavsiyelere uyulmayışının, yani bölgenin rejim güçlerine devredilmeyişinin ve Kürtlerin ABD'nin kışkırtmalarına kanmalarının böyle "hüzünlü" bir sonuç doğurduğu mesajını vermiştir.

Bu makalede Kremlin'in gerçek politikasının bunlar olduğu iddia edilmemektedir. Politikasının bu olduğuna dair topluma verdiği mesajlar bunlardır. Toplumda oluşturmak istediği algı bu doğrultudadır.

KAYNAKLAR

AA, Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bize Düşen Bu Terör Ordusunu Daha Doğmadan Boğmaktır, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-bize-dusen-bu-teror-ordusunu-daha-dogmadan-bogmaktır/1031366>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

ALİNA KABAYEVA, <https://kabaeva-alina.ru>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

ARUTUNYAN Anna, (2009), *The Media in Russia*, London: Open University Press.

EAST VIEW INFORMATION SERVICES, Izvestiia Digital Archive From 1917- Online Access to the Kremlin's Newspaper of Record, <http://www.eastview.com/files/EVizvestiiaDA.pdf>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

EL-EVEYVİ, Esad, "Blijnevostoçnyy Perelom", İzvestiya, 25 Ocak 2018.

EVSEYEV, Vladimir, "Uzel Zatyagivaetsya", İzvestiya, 24 Ocak 2018.

FELGENHAUER, Pavel, "Nebo nad Afrinom", Novaya Gazeta, 24 Ocak 2018.

FOWLER, Roger, (2013), *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*, London: Routledge.

FREEDOM HOUSE, Freedom of the Press 2017 Russia Profile, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2017/russia>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

HERMAN, E. S. ve Chomsky, N., (2012), **Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası**, (Çev: Ender Abadoğlu), İstanbul: Bgst Yayınları.

İZVESTİYA, Afrinskiy Tupik, <https://iz.ru/721436/viacheslav-matuzov/afrinskii-tupik>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018b.

İZVESTİYA, Erdogan Obyavil o Vzyatii Afrina Turetskimi Voennimi, <https://iz.ru/721280/2018-03-18/erdogan-obiavil-o-vzitatii-afrina-turetskimi-voennymi>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018a.

JACKMAN, Stephen S., (2009), Political Success in War: A Criterion for Success. Kansas: School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College Fort Leavenworth.

MAKAROVA, Yuliya, "Ot Afrina do Kieva", İzvestiya, 21 Şubat 2018.

MATUZOV, Vyaçeslav, "K Miru Çerez Soçi", İzvestiya, 30 Ocak 2018a.

MATUZOV, Vyaçeslav, "Olivkovaya Vetv s Amerikanskimi Kornyami", İzvestiya, 22 Ocak 2018b.

MUTSOYEV, Zelimhan, "Siriyskiy Polilog", İzvestiya, 1 Şubat 2018.

NATSİONALNIY ANTİTERRORİSTİÇESKİY KOMİTET, Terroristicheskie i Ekstremistskie Organizatsii i Materialı, <http://nac.gov.ru/terroristicheskie-i-ekstremistskie-organizacii-i-materialy.html>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

NMG (Natsionalnaya Media Gruppa), Sovet Direktorov, http://nm-g.ru/holding/management.php?NAME_SECTION=boarddirectors, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

OBŞESTVENNIY SOVET PRİ MVD ROSSİİ, Vladimir Vladimiroviç Tyulin, https://oc.mvd.pf/Sostav_Obshhestvennogo_soveta/Sostav/item/9423885, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

ONTİKOV, Andrey, "Afrinskiy Torg", İzvestiya, 29 Ocak 2018a.

ONTİKOV, Andrey, "Maslo v Ogon", İzvestiya, 26 Ocak 2018b.

ONTİKOV, Andrey, Georgi Asatryan, "Kurdı Razdora", İzvestiya, 24 Ocak 2018.

PREZİDENT ROSSİİ, Zasedanie Soveta po Nauke i Obrazovaniyu, <http://kremlin.ru/events/president/news/56827>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

RAR, Aleksandr, "Predotvratit Katastrofu", İzvestiya, 19 Şubat 2018.

REPORTERS WITHOUT BORDERS, Russia, <https://rsf.org/en/russia>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

SOZAYEV, İgor, "Sibirskaya Stolitsa Russkogo Hokkeya", İzvestiya, 20 Şubat 2018.

ŞEREL, Aleksandr, (2013), **Audiokultura XX Veka**, Moskva: Progress-Traditsiya.

TERÖR ARANANLAR, Kırmızı Kategori, <http://www.terorarananlar.pol.tr/detaylar/Sayfalar/kirmizi.aspx>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ, Zeytin Dalı Harekâtı Güncel,
<https://www.tsk.tr/Home/Liste/23>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018b.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ, Zeytin Dalı Harekâtı,
<https://www.tsk.tr/ZeytinDaliHarekati>, Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2018a.

U.S. DEPARTMENT OF STATE, Remarks With United Kingdom Foreign Secretary Boris Johnson at a Press Availability,
<https://www.state.gov/secretary/20172018tillerson/remarks/2018/01/277569.htm>,
Erişim Tarihi: 18 Eylül 2018.

KADINLIĞIN İNŞA OTORİTELERİ*

Dr. Öğr. Üye. Filiz GÜVEN**

ÖZ

Kadın, gerek aile hayatı; gerekse siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki konumu ile her zaman dikkat çekici olmuştur. Cinsiyet olgusu, biyolojik bir gerçek olarak düşünüldüğünde toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl ortaya çıktığı akla gelen sorulardandır. Toplumun cinsiyetlere yüklediği roller neticesinde kadın, bazen açık seçik, bazen de dolaylı olarak çelişkili ve gerilimli bir süreç içerisinde sürüklenmiştir. Kültür oluşum süreci içerisindeki olgulardan birinin din olduğu düşünülürse; din, milletin dünya görüşü, gelenekleri ve cinsiyetleri nasıl imgelendiği ile ilgili bilgi verir. Bu sebeple dinin ortaya koymuş olduğu kurallar, mitoslar, kıssalar, kutsal olanın tasavvur edilişi ve bunun sonucu olan çıkarımlar her zaman o kültürde yaşayan insanların rollerini belirleyici nitelikte olmuştur. Ancak toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunda tek otoritenin din olmadığı düşünülmektedir; çünkü insanoğlunun tarihi, dinin tarihinden daha eskiye dayanmakta, ilk baştan beri kadın ve erkeğin karşıt olarak yeryüzünde bulunduğu da unutulmamalıdır. Bu kapsamda çalışmanın sorunsalı, geleneksel tarım toplumlarında kadınların erkeklerle yalnızca biyolojik olarak değil, toplumsal işlev olarak da eşit sayılabilecek haklara sahip olmalarınıdır. Çalışmanın temel sorusu: kadınlığı belirleyen otoritelerin ne(ler) olduğudur? İnsanların bütün deneyimlerini anlamlı bir yapıya oturtup açıklamaya çalışan din, iki cinsi birbirine bazen yabancılaştırmış bazen de birtakım kurallarla cinsler arasında sınırlar oluşturmuştur. Toplumsal cinsiyetin inşasında tek otoritenin din olmadığı hipotezinden hareketle makale, toplumsal cinsiyet algısını İslam, özel mülkiyet, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklar kapsamında açıklamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, din, kadınlık, özel mülkiyet.

CONSTRUCTION AUTHORITIES OF WOMANHOOD

ABSTRACT

Woman has been the matter of question both in terms of family life and her position in political, social and economic spheres. Gender phenomenon and how social gender stereotyping came to exist are among the questions. Because of the roles loaded by society to genders, woman has been directly or indirectly dragged into a tense and conflicting process. Considering that one of the cases in the cultural formation process is religion; religion gives information about how the nation views the world view, traditions and genders. For this reason, rules, myths, stories, imagination of sacred and implications of the religion have always been determinants of people's roles, living in that culture. However, it is thought that the only authority in formation of gender roles is not religion; because the history of mankind dates back earlier than the history of religion. Also, it shouldn't be forgotten that men and women antipathetically exist on the earth from the very beginning. In this context, the matter of this study is that women in traditional agricultural societies do not have equal rights not only biologically, but also socially with men. The main question of the study is what is the authority(s) determining woman? Religion, trying to explain all the experiences of people as a meaningful structure, has

* Çalışmanın konusu, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü "Kars Yöresinde Kadın Cinselliğinin Halk Bilimsel Çözümlemesi" adlı doktora tez çalışması sırasında birebir görüşmelerimden ve doğup büyüdüğüm coğrafyadaki gözlemlerimden hareketle, oluşturulmuştur. Çalışma, geleneksel tarım toplumu kadını toplumsal cinsiyet rolleriyle başa bırakan unsurları incelemeyi hedeflemektedir.

** Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, filiz_guven@hotmail.com, ORCID NO: 0000 0002 9123 929X

sometimes alienated genders, sometimes formed rules between genders. Based on the hypothesis that the only authority in construction of gender is not religion, this study aims to explain gender perception within the context of Islam, private property and biological differences between men and women.

Keywords: Social gender, religion, womanhood, private property.

Giriş

Evrenin kaos-kozmostan oluştuğu kabul edilirse bu kargaşanın nasıl oluştuğu, hangi evrelerden geçtiği soruları bireyi bir bilinmezliğe ve şüpheye götürür. Her bilinmezlik beraberinde akıllara birtakım soruları getirir. Hayatın nasıl başladığı, kadın ve erkek arasındaki uyum mekanizmasının ne olduğu, başlangıçta nelerin olup nelerin olmadığı, insanlığın hangi kültürel dönemlerden geçtiği gibi (Güven 2015: I) sorular insan zihnini her dönem meşgul etmiştir.

Evren, yeniden üretimini gerçekleştirirken kadına ve erkeğe ihtiyaç duymaktadır. İlk insandan itibaren varoluşu neyin desteklediği, tıpkı yaşamın kendisi gibi merak konusu olmuştur.

Kadın ve erkeğin hangi süreçlerden geçtiği, bu süreçlerde yaşadığı sıkıntılar, kadının aile içerisindeki güç kaybı, erkeğin kutsanması ve belli noktalarda yarı tanrılılığı tarihsel düzlemde insana dayalı değişimlerdir. Bunlar, halkın maddi ve manevî kültür unsurlarını oluşturmuştur. Gelişen bu unsurlar beraberinde cinsiyet rollerini inşa etmiştir. Marshall'a göre cinsiyet rolleri, erkeklerin ve kadınların nasıl davranmaları gerektiğini ve onlardan gerçekleştirmeleri beklenen farklı görevleri ortaya koyar (Marshall 1999: 100-101).

Kadın ve erkeğe verilen farklı roller, toplumsal cinsiyet rolleri olup kadınların ve erkeklerin, toplumun yazdığı senaryoya bağlı kalarak rollerini iyi oynamaları beklenmektedir (Dökmen 2012: 29). Toplumsallaşmanın bir sonucu olarak belirlenmiş cinsiyet rolleri, kadını erkeğin kontrolü altında bırakmış, zamanla da kültürel yapıyı destekleyecek inanmalar yaratmıştır.

Dünyanın neresinde olursa olsun, insanlık her hareketiyle yaşamsal döngüye (farklılıkları ve benzerlikleriyle) destek vermektedir. Topluluklardaki ortak tepki ise başka kültürleri, kendi kültürüne dayanarak yargılamaktır. Adet, görenek adı altında ifade bulan yargılama biçimlerinin tümü, inanç unsurunun bir parçası olarak inşa edilmiştir.

Kadının ve erkeğin toplum içerisindeki yaşantısında, diğer bireylerle ve gruplarla olan ilişkisinde belli davranış kalıpları tanzimi sağlar. Bunlar, toplum yaşamında varlığını sürdüren, yazılı olmayan, ancak o toplumda yaşayan bireylerce uyulması gereken gelenek- görenek diye de adlandırılacak sosyal normlardır (Güven 2015: II).

Sosyal normlar, yaptırım güçleriyle kimi zaman zorlayıcı ve kınayıcı; kimi zaman da özendirici ve ödüllendirici tepkileri ile toplumda bireyler üzerinde baskı kurar. Birey, içinde yaşadığı toplumun sosyal normlarına uyduğunda çevresi tarafından olumlu tepkiler göreceğini, uymadığında kınanacağını veya cezalandırılacağını bilir.

Toplumun algıladığı, inanmış olduğu her şey, o toplumun sosyo-kültürel yapısı, inanç sistemi ve eğilimleri hakkında bilgi verir (Güven 2015: II).

Bu noktada erkek ve kadının yaratılıştaki rolleri bir kültürel sistem içerisinde. Toplumsal cinsiyet rolleri, yaratılıştaki algılandığı gibi adlandırılır. Yaratılış, erkeğin ve kadının ne olduğunu tanımlar. Önemli olan "algılanan", yani onların bu sürece bakışlarıdır. Bu bakış cinselliğe veya biyolojiye indirgenemez; çünkü insanlar gerek sözlü gerekse yazılı kültürden aldıklarıyla nesnelere/şeyleri görürler (Delaney 2012: 49).

Toplum, kadın ve erkek rolleri üzerindeki beklentilerini dolaylı olarak çeşitli kültür aktarım şekilleriyle yaptırmaktadır. Toplumsal değer yargılarının kadın ya da erkek olmayı bazen sembolik bir şekilde yansıttığı görülmüştür.

İnsan yaşamında statü kazanma kuşkusuz başka bir takım durumlardan geçmekle ilgilidir. Yeni edinilen statüler üzerinde mevcut koşullar ve çağ etkilidir. Bu noktada, bu çalışmanın sorunsalı: Kadın ya da erkek olmanın toplumsallıkla bire bir alakalı olup olmadığı düşüncesidir. Bir diğer ifadeyle kadınlık ve erkeklik biyolojik farklılık mıdır, yoksa toplumsal cinsiyet başka yetkeler etrafında mı şekillenmiştir?

Toplumsal Cinsiyetin İnşası

"Toplumsal cinsiyet", kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde kurulmuş yönlerine dikkat çekmektedir (Marshall 1999: 98). Ancak toplumsal cinsiyet kavramı ile kast edilen: bireysel düzeyde kimlik ve kişilik değil, aynı zamanda sembolik düzeyde kadınlığın ve erkeğin kültürel idealleri ile temellendirilmiş kanaatleri, yapısal düzeyde ise kurumlar ve örgütlerdeki cinsel işbölümünü içine alacak kadar geniştir (Marshall 1999: 98).

Ortadoğu'dan Güneydoğu Asya'ya, Kafkaslardan Güney Afrika'ya kadar büyük bir coğrafyaya yayılmış Müslüman toplumlar; siyasi ve ekonomik gelişmelerde farklılık gösterebilir de, cinsiyetlere biçilmiş özellikler konusunda kimi zaman ortak eğilimler, yasaklar ve tutumlar sergiledikleri görülebilir. Bu yasaklar ve tutumlar konu kadın olunca net sınırlarla belirlenmiş; kadın, kadın bedeni ve bunun kontrolü kadınlara değil, erkeklerin sorumluluğu altına verilmiştir.

Belli bir toplumda kadının statüsü sorununu ele almanın en iyi yollarından biri bu toplumun dinini, Tanrıların ve Tanrıçaların karşılıklı görevlerini ve varsa kadının ayinlerdeki görevlerini incelemektir (Roux 1990: 694).

Roux'un da belirttiği gibi kadınlığı anlamak için dini de incelemek gerekmektedir. Kadın, tarihsel ve dinsel süreç içerisinde özne olmayı başaramamış denilebilir. Yaygın ve etkili bir söylemle kadın adeta "toprak", erkek ise "tohum" görevini üstlenmiştir. Bu benzetmeyle erkeğe gerçek ve tek yaratıcıyı taklit etme görevi verilirken, kadın tohumu besleme özelliğiyle yaratma sürecine yardımcı olmuştur. Çünkü asıl öz, yani gerçek olan tohumdur. Ve bunun sahibi de erkektir, bu konuda birçok bilim adamı yaratma işinde erkeği tanrısal yaratma eylemini fani dünyada yansılayan ve tanrısal yaratma kudretini temsil eden varlık olarak ele almıştır.

Yukarıdaki durum göz önüne alındığında kadının toplumsal yeri ve davranışlarının düzenlenmesi konusunda en çok ipucu sunabilecek kaynaklar dinsel ve toplumsal tabular ve bu konuda oluşturulmuş toplumsal sessizlik anlaşmalarıdır. Ancak kadın ve onun yaşam alanı, bu etkenlerin derin bir şekilde incelenmesiyle anlaşılabilir.

İslam ve diğer tek tanrılı dinlerde kadın için ayrı bölümlerin varlığı, bakış açısı farklılığına göre yorumlanabilir.

Kadını yaratılmış ayrı bir tür olarak değerlendirmek, onu birtakım toplumsal kurallarla baş başa bırakmış ve dış dünyaya karşı erkekten daha savunmasız hale getirmiştir diyebiliriz.

Hem toplumsal hem de bireysel düzeyde insanoğlunun kim olduğu kökenine bağlıdır. Ancak Delaney'in de işaret ettiği gibi, kökenler aynı zamanda fiziksel, toplumsal ve kâinata dairdir; bunların sunuluş biçimi, kişinin ya da halkın kimliğini temelden etkiler (Delaney 2012: 19). Bu anlamda bir toplumu, kökeni belirli kurallar etrafında meşru zemine oturtan en önemli faktörlerden biri dindir. İnsanoğlunun tarihsel uzamda kim olduğunun belirleyici kökeniyken; nasıl yaşayacağını, neye inanacağını belirleyicisi mensubu olduğu toplum tarafından benimsenmiş inanç sistemidir.

İslam dininde yaratıcı Allah'tır. Dünyanın ve var olan her şeyin asıl ve tek sahibi odur. Kanun koyucu, sınırlayıcı, tasarlayıcı... Kadını ve erkeği yaratırken onları farklı kılan ve onlara farklı görevler veren de odur.

Kadınlık veya erkeklik kavramlarının toplumsal uygulama sürecinde belirleyicisi, sadece bireyin dünyaya geldiği sosyal düzlem, mensubu olduğu din değil, aynı zamanda hormonlar ya da doğuştan gelen faktörlerdir. Toplumsal cinsiyet kültürü; toplumsal düzeni, kadın ve erkek cinsiyetine yönelik bütün konumlanışları belirli bir disiplin altına almaktadır diyebiliriz.

Kadın, özellikle kapalı toplumlarda bir tabudur. Ancak onun da ötesinde evrensel var olma süreci içerisinde çift kutupluluğun devamını inşa etmektedir. Biyolojik varlığı dişi veya erkek olan insan, toplumsallaşma sürecinde kadınlik ya da erkeklik görevi kazanır. Bu, tek cepheli bir bakıştır. Kişinin ait olduğu toplum içerisinde sınırsız bir özgürlüğe sahip olup olmadığı kuşkusuz bir tartışma konusudur. Ancak milli kültürü belirleyen olgular bireyin sosyal hayatını, kamusal alanını ve nasıl yaşayacağını da belirler.

İnsanoğlu, kendi dünyasını yaratırken koyduğu kuralların etkisi altında kalmaya mecburdur. Yasalar, yasalara uymayı zorunlu hale getirir.

Cinsiyet davranışlarının oluşmasında ve belirlenmesinde kadınların ve erkeklerin farklı psikolojiye sahip oldukları düşünülmektedir. Kadınlar ve erkekler arasında çeşitli yapısal farklılıklar vardır. Ancak bu farklılıklar sadece biyolojik, psikolojik, fizyolojik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyolojiktir. Denilebilir ki bütün bu farklılıklar, cinsel kimlikleri ile birlikte toplumsal cinsiyet kültürü tarafından biçilmiş, kalıplaşmış önyargıların öğrenilmesine ve aktarılmasına bağlıdır. Çünkü genellikle kadına ve erkeğe yüklenen özelliklerin kültür içerisinde tanımlanmış, öngörülmüş bir yeri bulunmaktadır. Kadınların ve erkeklerin farklı duygusal yapıya sahip olmaları hususunda bazı bilim adamları bu davranışların sonradan öğrenildiğini ya da daha açık bir ifadeyle toplum tarafından öğretilildiğini belirtmişlerdir. Bütün bunları anlamak, dinsel geleneğin cinsiyetlere yüklediği görevleri ve farklılıkları açıklayarak mümkün olacaktır.

Hemen hemen her toplumda yazılı olmayan kanun sistemi içerisinde kadın ve erkeğin rolleri, davranışları, yaşam tarzları, giyinimleri, cinse özgü tepkileri ve alışkanlıkları farklıdır.

Kadının ve erkeğin toplum içinde konumlanması, yaşamlarını şekillendireşleri ya da yaşamlarını etkileyen dış faktörlerin neler olduğu akıllara çeşitli sorular getirmiştir. Toplumsal, dinsel ve kültürel yapının getirmiş olduğu farklılıklar, bu sorulara verilen cevapları da doğrudan etkileyecektir. Toplumun dini öğretileri cinsiyetlere biçilmiş davranışlar üzerinde oldukça etkilidir. Öğrenilmiş kültür cinsiyetlere çeşitli görevler tanımlar. Bazı dayatmalar getirerek onu toplumca etik sayılabilecek çeşitli kurallarla çevreler. Genel kurallar içerisinde paylaşılan kültür, cinsiyetlere yönelik tavırlar ve değerler belirleyerek toplumların yazılı olmayan anlaşmalarını oluşturur.

Bir toplumdaki cinsiyet ile ilgili kurallar; yukarıda ifade edilen kültürel yapının, inanılan dini değerlerin ve geleneklerin yansımasıyla meydana gelir. Cinsiyet öğretileri toplumların inanç sisteminden bağımsız gerçekleşmeyen birer davranış kalıbıdır demek şüphesiz doğru kabul edilebilir.

İslami anlayış çerçevesi içerisinde kadın veya erkek olmak, standart bir zemin üzerinde kavramlaştırılan erkek rolü, nesne olarak kadın rolü tek tek ele alınıp incelenmesi gereken konular arasındadır. Ancak bu makale, toplumsal cinsiyet öğretilerinin, birkaç farklı otorite etrafında şekillenmiş olabileceği savından hareketle geleneksel tarım toplumu kadınlarının genel konumlanışını cinsiyet kültürü açısından incelemeye ağırlık vermektedir.

Dişiliğin biyolojiden kaynaklandığı bilirse de kadınlığın belirleyicisi kamusal alan ve dindir. Kamusal alanın denetimini ataerkil toplumlarda erkeğin üstlendiği görülmektedir. Kadın ise mahremi temsil eder ve denetimi erkek kontrolüne bırakılmıştır denilebilir.

İslam'da kamusal söylemler erkekler tarafından üretilir, çünkü kamusal alana onlar hâkimdir. Bunun temelini Kuran Sünnet ve Hadisler oluşturur (Berktaş 2012:149).

Bu düşünce geleneksel toplumdaki bütün kızların ve kadınların kontrollü davranış sergilemelerini açıklamaya yardımcı olacaktır. Berktaş'ın da ifade ettiği gibi kamusal alan, birçok farklı yöntemle kadınlığı inşa eder ve denetler. Hangi cinsin nasıl davranması gerektiğinin, yaşamını ve kontrolünü nasıl sağlayacağıının en resmileşmiş şeklini toplumun inanç sistemi belirlemektedir. "Ben erkeğim..." ifadesi de "Ben sadece bir kadını..." ifadesi de toplumun cinsiyetlere yüklediği değerlerle ilgilidir.

Kadınlar, bütün davranışlarını evdeki veya köydeki erkeklerin (bu sıralama içerden dışarı doğru gitmektedir) beklentilerine göre şekillendirir. Yazılı olmayan, kimi zaman sözlü olarak bile dile dökülemeyen kurallar mevcuttur. Bu kurallara uymayan kadınlar, toplumda kabul görmeyen veya evlilik sırasında tercih edilmeyen kadınlardır.

Kadınlığın toplumsal konumuna örnek olması açısından verilebilecek örnek, Kars ve çevresindeki köy kadınlarının yaşamından seçilebilir. Köy(ler)de kadınlar yüksek sesle konuşmaz/gülmez, etrafta varlığını fazlaca hissettirecek herhangi bir eylemde bulunamaz, ev halkından olmayan bir erkekle konuşmaz, işi yoksa köy içerisine girmez, çarşıya veya pazara gitmez, kayınpederi ile aynı sofraya oturmaz, yolda yürüyorsa ve yakınlarda bir erkek varsa onun önünden geçmez, eğer dikkat etmez de geçerse saygısız olmakla suçlanır ve uğursuzluk yaşatacağına inanılır. Burada kadınların uyması gereken sayısız örnek mevcuttur.

Kadının bir erkeğin önünden geçtiğinde erkeğin uğursuzluk yaşayacağına ilişkin düşüncenin kaynağı olarak aybaşı halinde olan kadının pis olarak kabul edilmesi anlayışı aranabilir. Ayete göre: aybaşı halinde olan bir kadın, dokunulmaması/temasta bulunulmaması gereken, temiz olmayan kadın olarak tanımlanır. Peki, bu tanımdaki “dokunmama” ile kast edilen: aybaşı döneminde, kadın ve erkeğin bedensel olarak yan yana gelmemesi mi, yoksa cinsel birlikteliğin yaşanmaması mı? Kutub’un Kur’an tefsirinde “dokunmama” bedensel olarak yan yana bulunmama anlamına gelmeyip bu dönemde cinsel birlikteliğin yaşanmaması anlamına gelmektedir. Çünkü aybaşı halinde temas kadın ve erkek için aynı derecede tehlikeli ve sağlık açısından zararlı olup sadece hayvani bir zevk verir bu da kişiyi sağlam fıtrattan ayırır ve içinde yüce bir hedef barındırmaz (Kutub 2012: 499). O halde düşünce kaynağını nereden almaktadır? Öncelikle şunu belirtmekte fayda olacaktır: Toplumlar net sınırlarla birbirinden ayrılamaz, bir arada yaşayan topluluklar birbirini çeşitli şekillerde etkileyebilir. Bu noktada, eklemekte faydalı olacak diğer bir detay ise şudur: Yahudiler Tevrat hükümlerine uyararak ay halindeki kadınları pis saymışlar ve onlardan her şekilde uzak durup yataklarına bile oturmamışlar, eğer biri onların yatağına, minderine otursa da onun yıkanmasını ve temizlenmesini istemişlerdir (Karaman 2007: 353-354). Ek olarak dile getirilmesinde fayda sağlayabilecek ikinci detay: Medine’de Yahudilerle yakın ilişkiler kuran bazı Müslümanların da bu düşünceye sahip olmalarıdır (Karaman 2007: 353-354). Bu noktada, diyebiliriz ki yukarıda bahsedilen kültürel davranış, kaynağını tam anlamıyla Bakara 222’den almamış olup dini öğretilerin birtakım etkileşim ve kültürel süreç içerisinde şekillenmesi sonucu meydana gelmiştir.

Denilebilir ki içinde inanç unsuru olan bir davranış, kabul edilmesi en kolay olan davranıştır. Toplumsal sessizlik anlaşmasıyla yasallaşan her tutum, beraberinde durağan tekil bir geleneği getirerek toplumsal kültürün ve cinsiyet kültürünün oluşumuna katkı sağlar. Oluşan bu yeni toplumsal kültür; aynı dine mensup toplumlar arasındaki anlayış farkını, dinsel olanı yaşayış farkını, kadın ve erkek olmak arasındaki cinsiyet farkını açıklar niteliktedir.

“Diğer birçok din gibi, İslam durağan ve tekil bir geleneğe sahip değildir. İslam, hayatta kalmak, yayılabilmek ve gücünü devam ettirebilmek için çeşitli zamanlarda ve coğrafyalarda, çeşitli sosyo-politik ve ekonomik koşullarla etkileşim halinde olmuştur (İlkkaracan 2014: 16).”

Yayılabilme, gücünü devam ettirme adına, öteki olanla kurulan bazen zorunlu, bazen gönüllü iletişim İlkkaracan’ın da belirttiği gibi, zamanın hiçbir noktasında kesilmemiştir.

Toplumsal cinsiyet, rol ve beklentilerin öğrenilmesine ve yerine getirilmesine bağlıdır. Bu noktada din; cinsiyet rollerini, belirli bir dindeki kadınlarla ya da erkeklerle alakalı olan davranışları, yasakları, değerleri, kültürel beklentileri ve sosyal ilişkileri şekillendirici bir güce sahiptir. Her din, kendi içerisinde kadının ve erkeğin davranışlarını belirleyen, sınırlandıran çeşitli kurallara ve bu kuralları belirleyen çeşitli söylemlere sahiptir.

Bu anlamda İslam, kadınları ve erkekleri kimi zaman ayrı tutarak kadınlara özel bölümler ayırmıştır.

Berktaş’a göre: Kutsal söylemde, kadınlarla ilişki kurulurken iki ayrı yola başvurulmuş. Birincisinde, söz konusu olan ve seslenen kadındır. Her iki cinsin eşit

sayıldığı ibadet kurallarında bu yöneme başvurulmuş. İkincisinde, dinin yasaları, yani Müslüman toplumların örgütlenmesine ve yönetimine ilişkin sorunlar ele alınırken, kadınlar söylem düzeyinde ortadan kaybolmuşlar. Doğrudan kadınları ilgilendiren kuralların dile getirildiği (evlilik kuralları gibi) durumlarda da bu yöntem kullanılmış (Berktaş 2012:150).

İslam'ın kadına ve erkeğe farklı söylemlerde bulunulmasının örtülü sebebi kadının, İslami anlayışta mahrem olarak görülmesinin bir sonucu sayılabilir. Daha rasyonalist olarak kabul edilen erkek, haremın koruyucusu tayin edilmiştir. Müslüman toplumların örgütlenmesi, yönetimle ilgili olaylarda kadının ortadan kaybolması İslam'daki iç-dış ilişkisiyle açıklanabilir. Daha açık şekliyle, harem ve haremın koruyucusu farklıdır. Kadın içerdedir ve dışarı çıkması, mahrem bölgeden uzaklaşması onun için tehlike arz etmektedir.

Nitekim mekânların cinsiyetle anılır hale gelmesi zamanla iç-dış düallitesini oluşturmuştur. Kur'an-ı Kerim'de kan, süt, nikâh yahut cinsel bağı olan, diğer bir ifadeyle evlenmekten men edilmiş yetişkin erkek ve kadınların bir arada bulunması serbest, geriye kalanların ise aynı mekânı paylaşmaları yasak sayılmış ve engellenmiştir (Schick 2017:165). Çünkü İslami anlayışa göre kadın ve erkek aynı mekâna ait değildir. Kadın, girilmesi yabancıya yasak olan mekâna aittir ve mekânsal bölünmeye uygun olarak kadınlar esas olarak aile içinde var olabilirler. Ölçer Özünel'e göre: Kadının toplumsal cinsiyet rolünün belirlendiği en önemli mekân, ev içidir (Ölçer Özünel 2006: 60). Kadın, kendisi için ayrılmış mekânın dışına çıkarken örtünmek zorundadır. Örtünme bir şekilde kadının iç mekânda kalmasını sağlamanın kestirme yoludur. Örtünen kadın arzu ve tehditlere karşı kendini koruma altına alarak günahkâr olmamayı seçen kadındır (Berktaş 2012:151-152).

Geleneksel toplumlarda kadın ve erkek farklı yazgıları olan iki cinstir. Ancak, bu iki cinsin hayatları ve görevleri farklı olsa da birbirine gereksinimleri vardır. Kadın, hiçbir zaman erkekle eşitlik içinde bulunabilecek, sözleşmelere girecek ayrı bir sosyal yapı kuramamıştır (Beauvoir 1993b: 12).

Kadın ve erkek arasında her iki açıklamada da var olduğu düşünülen bu sistematik iş bölümü, mekânsal ayırım ya da birinin diğerinden daha üstün, daha özel bir statü kazanması yaratılışla beraber gelen bir durumdur. Mitolojik anlatılarda kadının düşüşü Havva'nın zayıf imanlı olması ve merakına yenik düşmesinden dolayıdır (Batuk 2006: 206).

Geleneksel toplumlarda erkek özerk ve bütün bir varlık olup kadından daha fazla üretici sayılmaktadır. Bu durum onun var oluş serüvenini doğrulamasını ve yaptığı işlerin görünür olmasıyla ilgilidir.

Söz konusu toplumlarda kadınlara ve erkeklere ait mekânların sınırları geçirgen olup erkekler ve kadınlar birbirini ötekileştirmemektedir. Ancak bu iki cins arasında yapılan sessiz iş bölümü sıkı bir denetimle iş görmektedir. Öyle ki kadın fiziksel olarak dış mekâna ait olsa bile örtüsüyle içte kalmaktadır. "...çünkü kadınlar aslında sınıfsal, ırksal, ulusal, etnik ve dinsel ayrımlar içinde bölünmüş olarak yaşıyorlar (Berktaş 2012:8)."

Diğer taraftan ise erkeklerin bir gözetime ya da bir mekâna ihtiyaçları yoktur. Burada “mekâna ihtiyacı yoktur” düşüncesi eksik veya yerinde kullanılmamış olabilir, düşüncüyü daha doğru ifade etmeye çalışırsak: erkeklerin de mekânsal kısıtlanmışlığı bulunmaktadır; ancak bu kadınlara oranla daha azdır. Toplum her iki cins için de alt mekânlar belirlemiştir; fakat bu mekânlar arasında bir eşitsizlik söz konusudur. Çünkü kadın hangi mekânda olursa olsun kontrollü olmak zorundayken erkeğin aynı derecede bir zorunluluğu bulunmamaktadır.

Mit ve tarihsel süreç içerisinde kadın, farklı dönemlerde farklı problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Fakat bunların birçoğu cinsel kimlik ile ilgilidir. Kadınlara ilgili anlatılan ilk mitlerde kadın, her zaman cinsel kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Havva Şeytan’a uyararak kendisinin ve bütün kadınların cezalanmasına neden olmuştur. Kadının bu şekilde zayıf, arzu ve isteklerine çabuk yenilmesi ve güçsüz olması onu dış tehlikelere karşı savunmasız hale getirmiştir. Mitolojik anlatılarda Şeytanın erkeğin değil, kadının aklına girmesi kadının erkekten daha zayıf olduğunun diğer bir kanıtı olarak düşünülebilir. Erkek hâkimiyetini kutsallaştıran ve yasal bir zemine oturtan İslam da diğer kitabi dinler gibi bir noktada başlamış ve anaerkil klan kadınının üstünlüğünü kaybetmesine destek vermiştir. Bu noktada çeşitli görüşler mevcuttur. Kadın ve erkek yaşamının düzenini sağlayan din, insan hayatında olmaya başladığından beri cinsiyet rollerini önemli ölçüde etkilemiştir. Ataerkillik ya da anaerkillik toplumlarda bir cinsin diğerine üstünlüğünün ya da ezilmişliğinin belirleyicisi olup toplumun iktidar kavramlarıdır. Bu tür iktidar kavramları inanç ve geleneklerden doğar.

Toplumsal cinsiyet ve toplumsal iktidar kavramları arasında bir paralellik olup olmadığı ve üstün olan cinsin iktidar sahibi olma fikri ya da başka bir ifadeyle cinslerin üstünlüğünü belirleyen durumların neler olduğu, kadının din karşısındaki durumu ya da özellikle de tek tanrılı din olan İslamiyet’in kadına yaklaşımının nasıl olduğu bir muammadır. Bu durumu kavrayabilmek için İslami öğretinin içerisinde kadına ayrılan bölümleri incelemek zorunluluktur. Ataerkil bir anlayışa sahip olan İslam yaşam tarzının hâkim olduğu toplumlarda, erkek; rasyonalist, pratikte daha güçlü, cesur, ekonomiyi düşünen, evin geçimini omuzlamış, yakın çevresindeki bütün kadınların namusunu koruyan, güvenilir, saygın, gururlu, ağlamayan, özgüveni yüksek tarafı; kadın; duygusal, kontrolü erkeğe bağlı, itaat eden, kadercî, dindar, sevecen, kibar, estetik kaygısı yüksek, heyecanlı, özgüveni daha düşük ev işlerinden iyi anlayan tarafı temsil eder.

Frazer: “Erkekler tanrıları yaratır, kadın bunlara tapar (Alıntılan: Beauvoir 1993a: 83).” Diyerek belki de kadının erk yetkesine uymasını kastetmiştir. Öyle ki kadın, kendisine sunulanla yetinmiş, sorgulamaktan düşünmekten vazgeçmiş ve bütün bunları bir üst cinse bırakmıştır.

Tarım toplumu kadını dünyanın bütünüyle erk sistem üzerine kurulduğunu kabul eder; dünyayı onlar kurmuştur, onlar yönetmektedir ve dünyanın efendisi de onlardır; kendisi ise bu sistem içerisinde hiç özne olarak çıkmamıştır (Beauvoir 1993c: 8).

Tarım toplumlarında kadınlar, genellikle ev içinde kalmış, çocuk doğurmuş ve onu büyütmeyle görevlendirilmiştir. Geleneksel kadın, aile içinde pek fazla söz söyleme hakkına sahip olmadığı gibi kocasıyla da istediği konuları özgürce konuşmamaktadır. Kadının aile içerisindeki bu durumu özel alanlarında da devam etmektedir. Erkek her

türlü isteğini açık bir şekilde dile getirirken; kadın aynı özgürlüğe sahip değildir. Bedeninin denetimi gibi cinsel denetim de erkeğin elindedir. Geleneksel toplum kadını için cinsellik “tabu” olup ve konuşma, yaşama hakkı sadece erkeğe aittir. Kadın yaratılıştaki üstlendiği aracı rolü cinsel konuda da sürdürmekte ve sembolik olarak işlenmesi gereken bir ekinlik (tarla) olarak görülmektedir. İslam, kadının bir tarla olduğunu, erkeğin onu dilediği gibi ekebileceğini Bakara 222’de şu şekilde dile getirmiştir:

“Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde talanınıza dilediğiniz gibi varın. Ve kendiniz için önceden –iyi ameller- gönderin. Bir de Allah’tan korkun ve bilin ki, siz şüphesiz ona kavuşacaksınız. İman edenlere müjdele (Kutub 2012a: 499)

Ayette erkeğin kendini, geleceğini garanti altına alırken Allah’a ibadet ve takva ile yönelmesi durumunda müjdeleneceği söylenmektedir. Bu noktada İslam, insanı istek ve arzularıyla olduğu gibi kabul eder; yücelik, temizlik namına insan fitratını yıkmaya çalışmaz ve insanın elinde olmayan zaruri ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurur. (Kutub 2012a: 501). Bu durumda İnsanın görevi ise hayatın uzaması ve gelişmesi için bu gibi vazifeleri İslam’ın emrettiği gibi yerine getirmektir (Kutub 2012a: 501).

Kadın, erkeğin tohumunu içinde tutar ve gerekli olan vitaminleri, besinleri sağlayarak üretime katkı sunar. Tohumun (sperm) gerçek sahibi erkektir. Tarihsel uzama ve topluma göre yorum farkının oluşabileceği bu düşüncede kadın, dünyada bedeniyle ve doğurganlığıyla bir anlam kazanırken erkek, var etme sürecinin ortasında yetkesini arttırmaktadır. Erkek; isteyen, karar veren taraftayken, kadın; itaat eden, uygulayan konumdadır. Eğer itaat etmez ve başkaldırırsa ceza verici yine bir erkek olacaktır. Cezanın çeşidi ve süresi ise kadının itaat edip etmemesine göre değişmektedir. Kur’an’a göre:

Allah’ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin mallarından sarf etmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler. İyi kadınlar; gönülden boyun eğmeler ve Allah’ın korunmasını emrettiğini; kocasının bulunmadığı zaman da koruyanlardır. Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara önce öğüt verin. Uslanmazlarsa kendilerini yataklarında yalnız bırakın. Yine dinlemezlerse dövün. Size itaat ettikleri takdirde incitmeye bir bahane aramayın. Çünkü Allah yücedir, çok büyüktür (Nisa suresi 4/34), (Kutub 2012b: 204).

İslam, aileyi beşeri hayatın başlangıç noktası olarak görmekte ve mukaddes bir unsur olarak kabul etmektedir (Kutub 2012b: 207).

Seyyid Kutub’un tefsirine göre: kadın ve erkek yaratılıştaki ayrı vazifeleri olan iki cins olup kadın erkekten daha duygusaldır. Bu onun kökü derinlere inen insani ihtiyaçları karşılama arzusundan ileri gelmektedir. Erkek ise sert ve ani heyecana kapılmayan hareketlerini frenleyen, konuşmadan önce tefekkür eden bir özelliğe sahiptir. İşte bu iki cins arasında yaratılışlarından gelen bu farklılık onlara aile içinde farklı görevler vermiştir. Erkek ailenin geçimini temin etmekle sorumlu olmuş ve hâkimiyet kazanmıştır (Kutub 2012b: 207-211). Bu durum kadın ve erkek arasındaki bilinçli tutum farkıyla ilgilidir diyebiliriz. Jung’a göre: Kadının dünyası babalar, anneler, kardeşler, kocalar ve çocuklardan; erkeğin dünyası ülke, devlet, iş mevzularından oluşur (Jung 2015: 35). Jung, bu ayrımı kadın ve erkeğin farklı biyolojik, ruhsal yapılarına göre yapmış olsa da cinsler hakkındaki her iki düşüncenin ana konusu, kadın ve erkeğin dünyalarının farklı olduğudur.

Özetle, erkekler yapıları ve kabiliyetleri sebebiyle kadınlardan farklıdırlar. Ancak İslam'da erkeğin üstünlüğü kadının şahsiyetini evden ve toplumdan kaldırma anlamında olmayıp aile çatısı altında yapılandırılmış bir vazifedir (Kutub 2012b: 207-211).

İslam ile belli bir noktaya taşınan kültürel sistem içerisinde, toplumsal söylem düzeyinde kadın kelimesinin önüne iyi-kötü sıfatlarının yerleşmesinin kaynağı olarak mahremiyetine sadık, isteyerek itaat eden kadının, iyi kadın olarak kabul edilmesi düşüncesi yatabilir.

Gelenek uygulayıcılarının birbirinden beklentisi, toplumsal kabul görmüş davranış biçimlerinin korunması ve uygulanmasıdır. Toplumların geleneksel kadın tipi modern kadın tipinin aksine ataerkil hiyerarşinin devamlılığına destek vermektedir.

Modern dünyada diplomasını alan kadın iş aramaya çalışmaktadır. Bu son derece mantıklı bir aşamadır. Ancak bu, erkeğin geçimi sağlama zorunluluğu ile ters düşer. Bir kadının para kazanması bile, tek başına ataerkil hiyerarşinin yadsınmasıdır; oysa ayette kadınlar itaat etmek zorundadır. Çünkü erkekler onların bakımlarını üstlenmiştir (Sabbah 1995: 26-27).

Kur'an'da idealleşen kadın prototipine uymayan diğer kadınlar, dini aile yapısına karşı gelerek hiyerarşiyi bozmuş ve İslami kuralları alt üst etmiş kadın olarak nitelendirilir.

Ahlaklı, sadık kadın, toplumsal yaşamın çekirdeği ve özü olarak görülen ailenin temelini oluşturmaktadır. Kur'an, kadını bütün yaşam alanlarıyla (evlilik, boşanma, itaat, miras vs.) ayrı bir çizgide ele almış ve özel bölümler ayırmıştır. Bu durum kimi zaman kadının işini zorlaştırmış kimi zaman kolaylaştırmıştır. Kadınlar kendi içerisinde iki farklı kategoride ele alınabilir. Bunlardan birincisi kendi parasını kazanan, yaygın söylemle "elinde ekmeği olan", diğeri ise başka bir cinse maddi bağıllığı olan gruptur. Birinci grup kadınlar, erk hiyerarşiyeye meydan okurken ikinci grup kadınlar maddi bağımlılıkları nedeniyle erk hiyerarşiyi güçlendirmektedir. Her iki durum göz önünde bulundurulduğunda, birinci kategoride bulunan kadınlar, çalışma hayatının içerisinde yer almakta ve geleneksel kadından farklı neredeyse erkekle eşit bir yaşam sürmektedir.

Kadın ve erkek arasında bilinen biyolojik farklılık dışında, toplumun kendi yarattığı farklılıklar mevcuttur. Bu farklılığın nerede ve kim(ler) tarafından oluşturulduğu tam olarak bilinmese de temel dinamiklerini inanç unsurundan almış olduğu söylenebilir. Toplum, bireylere birtakım görevler yükleyerek kadına ve erkeğe çeşitli toplumsal kuralları meşru yollarla kabul ettirmiştir. Cinslere yüklenen roller, kadının ve erkeğin rollerini belirlemiştir. Belirlenmiş yeni roller, zamanla kültürel bir davranış haline gelerek geçerliliğini zamanlara yaymıştır.

Ancak cinsiyet davranışlarını sadece İslam ya da sadece kültür belirlerler demek yanlış bir tutum olacaktır. Dolayısıyla bir toplumdaki cinsiyet rolleri, o toplum içerisindeki kişilerin inandıkları dinin yanı sıra, yaşadıkları kültüre, aldıkları eğitime, kısacası sosyal yaşamı oluşturan her bir parçayla birlikte düşünülmelidir.

Gelelim toplumsal cinsiyet kültürü üretimi üzerinde biyolojik-fizyolojik farklılığın rolüne. Konuda ilham kaynağı: Beauvoir'un, "... ama kadın vardır; kadınlar, bedensel

yapılarından ötürü kadındırlar; ve tarihin en eski çağlarından beri erkeğin boyunduruğundadırlar (Beauvoir, 1993a: 20). Söylemidir. Bu düşünceden hareketle kadınlığın yaratılıştan beri aynı yazgıya sahip olduğunu düşünebiliriz. Peki, kadın başından beri aynı yazgıya sahipse ve bedensel farklılığından dolayı erkeğin boyunduruğundaysa erk iktidarın varlığından önce anaerkil/anasoylu/anayerli bir sistemin var olduğu tezi çürümüş müydü?

Tüm bu soruların yanıtı bir düşünce etrafında şüphesiz açıklanamaz; Kadın analık bir olayla geçmişteki konumunu kaybetmiş ya da ataerkilliğin tam karşıtı bir sistem içerisinde yer almıştır, şeklindeki bir düşünce yanlış olacaktır.

Demek ki kadınların günümüz toplumlarındaki statülerinin kökenleri ve geleceği ile ilgili soruların kilit yanıtlarının tarihöncesi, paleontolojide aranması gerekmektedir (Berktaş 2012: 37). Engels, Morgan'ın anasoyluluğun, topluluğun yerleşik düzene geçmesi ve mülkiyet fikrinin yaygınlaşmasıyla erkekler tarafından değiştirilmiş olabileceği tezinden hareketle topluluğun ortak mülkiyetini ilk başta kadınların denetlediğini, ama tarıma geçişle birlikte erkeklerin tarım araçlarını kullandıklarını ve onlara sahip olduklarını böylelikle özel mülkiyetin ilk sahibinin erkekler olduğunu (Berktaş 2012: 38-39) ileri sürmüştür. Servetlerin artışı, erkeklere kadınlardan daha önemli bir yer kazandırmakla kalmıyor; aynı zamanda geleneksel miras düzenini, erkeğin çocukları yararına düzenliyor. Erkek üyelerin çocuklarının kendi gensi içerisine geçmesi; kadın üyelerin çocuklarının kendi gensi içerisinden çıkararak babanın gensine geçmesine neden olmuştur (Engels 2012: 67).

Yukarıda ifade edilen mülkiyet denetiminin kadın kontrolünden çıkması, diğer birçok hakkı da kadınların kaybetmesi anlamına gelmektedir. Örneğin: anasoyunda çocuk, annenin soyunun devamı gibi görülmekte ve babasının sahip olduğu mirastan faydalanmamakta, dayısının mirasından faydalanmaktaydı. Mülkiyet denetiminin kadından çıkması, erkeğin mirasını kendi soyuna bırakma arzusunu da beraberinde getirmiştir. Soyunu tam olarak güvence altına almak isteyen erkek, tek eşliliği seçecektir; çünkü ancak bu şekilde kendi soyunun mülk edinmesini güvence altına alacaktır (Berktaş 2012: 39).

Cinsiyet rollerindeki en köklü devrim kuşkusuz bu olmaktadır. Çünkü böylece, kadın tarafından hesaplanan soy ve analık miras hukuku yerine erkek tarafından hesaplanan soy ve babalık miras hukuku kurulmuş oldu (Engels 2012: 68).

Buraya kadar diyebiliriz ki kadınlık ve erkeklik sadece biyolojik, psikolojik, toplumsal ya da dinsel olmayıp toprağı işlemeye başlamayla da alakalıdır.

Peki, toprağı işlemeyen gezici, avcı-toplayıcı topluluklarda durum nasıldı? Konuyla ilgili antropologlar, istikrarlı bir durum tespit etmişler ve bu topluluklarda kadınların erkeklere karşıt bir sistem içerisinde yer almadıklarını, aksine bireyler ve cinsler arasında eşit bir durumun varlığından söz etmişlerdir (Berktaş 2012: 39). Kuşkusuz böylesine bir sistemde kadın ve erkek arasında şu an kendini gösteren uzlaşmaz karşıtlık olmamaktadır. Örneğin Orta Çağ Türk kadını, hayatının hangi evresinde olursa olsun erkekle sadece eş değil, eşit olabilmektedir. Roux'un, "Orta Çağ Türk Kadını" adlı yazısından anlaşıldığı üzere genç kız/kadın babasına ve kocasına

belli ölçülerde bağımlıdır. Ortaçağ Türk kadını, bir erkek gibi at binip kılıç kuşanabildiği gibi devlet işlerinden ve ev işlerinden de anlamaktadır (Roux 1990: 693-724).

Bugün, kadınların erkeklerden daha aşağı bir konumda olmaları kanısı, çağdaş yaşamdaki koşulların ilkel toplumda da var olduğunu kabul etme eğiliminden kaynaklanmaktadır (Reed 2012: 201). Kadınlar, ilkel dönemde avcı olmadıkları için yerleşme yerlerinin kurucuları, toprağın işleyicileri, yararlı eşyaların üreticileri; erkekler, avlanma ve topluluklarını dış düşmanlara karşı savunucularıdır (Reed 2012: 201-202).

Demek ki kadınlık ve erkeklik tek bir olaya bağlı olarak gelişmemiş olup birkaç yanlıdır. Bu süreçte her bir olay bir diğerine güç vermiş ve toplumsal cinsiyet algısını oluşturmuştur.

Sonuç:

Din, toplumsal cinsiyet ve kültür incelenmeye başlandığında, çözümü zor sorular ortaya çıkmaktadır. Çünkü din, teoride ve uygulamada farklı olabilir; insanoğlu farklı zaman ve zeminde farklı tecrübeler edinmiştir. Bu durum onu kültürel bellek olarak zengin kılsa da dinsel teoriyi uygulama kısmında birtakım zorluklarla karşı karşıya bırakacaktır. Çünkü dini inançlar, toplumsal ve tarihsel düzlemde algılama ve uygulama farklılıkları gösterebilir.

Cinsiyet kültürünün inşası sürecinde dinin algılanışı ve uygulanışı oldukça önemlidir. Ek olarak cinsiyetlerden kendi içerisinde bütünsel bir örnek gibi bahsetmek doğru olmayacaktır. Toplumsal cinsiyet kültürü; toplumun kadına ve erkeğe yönelik tutumunu, bakış açısını, davranış kalıplarını ve cinsiyete dair kimlikleri, cinslerin birbirlerine karşı olan ilişki biçimlerini, davranışlarını, evlenme adetlerini, ölüm adetlerini, sevgi anlayışlarını, aile tiplerini, giyim kuşamlarını, zevklerini de içine almaktadır. Kendi özgürlüğünü belirleyen insanoğlunun hayatını sürdürürken bu değerlere kayıtsız kalması söz konusu değildir. Bu sistem içerisinde cinsiyete yönelik toplumun belirlediği tutumlar, değerler ve yasalar insanlar üzerinde denetleyici, düzenleyici, sınırlandırıcı ve yol gösterici bir yetkeye sahiptir. Toplum, kendisini oluşturan insanlardan bu rolleri yerine getirmesini beklemektedir.

Toplumsal algının oluşmasında kuşkusuz dini uygulama şekli oldukça önemlidir. Ancak bir geleneği her şeyiyle dine bağlamak yanıltıcı bir tutum olmaktan öteye gitmez. Kültürel sınırlar, çizgilerle haritadaki gibi ayrılmaz, geçmiş bugünü etkilediği gibi bugün de yarını etkileyecektir. Bu sebeple bir kültür hakkında konuşmak, geçmişteki bütün öğeleri de konuşmayı gerektirmektedir.

Kadınlar, ataerkil toplumların sınırlamaları içinde yaşamak zorunda kalmış olsalar bile, bu kültür içinde kendilerine özgü bir kadın kültürü yaratma ve yaşatma olanağı her zaman bulmuşlardır. Çünkü kadın, tarihin 'kurbanı' olduğu kadar, onun yapımına da katkıda bulunan etkin bir durumdadır (Berktaş 2012: 8).

Denilebilir ki kimin iktidar olacağını belirleyen önemli faktörlerden biri, toplum tarafından benimsenen inanç sistemidir. İslam dini kadına ayrılmış bölümlerin varlığıyla oldukça dikkat çekicidir. Bu durum İslam'ın kadına biyolojik ve fiziksel farklılığı sebebiyle sağlamış olduğu bir ayrıcalık olarak algılanabileceği gibi kadın ve erkek arasındaki asıl ayrılığın burada başladığı fikrini de oluşturabilir. Bu bölümler, doğru

okunduğunda ve anlaşıldığında kadının toplum içerisindeki yeri bir nebze algılanabilir. Din, toplumsal bir varlık olan insan hayatını doğrudan etkileme gücüne sahiptir. İslamiyet'in kendine özgü koşullara sahip bir din olması onun var olma biçimine etkide bulunmuştur. İslami buyruklar, toplumsal bütün alanları ve ilişkileri düzenlemeye yöneliktir. Yukarıda da değinildiği gibi özellikle de kadın haklarına yönelik bir düzenleme yaparak evliliği, boşanmayı, mirası düzenler. İslamiyet, yaşamı bütünsel olarak ele almış ve kurallar koymuştur. Sadece Allah ve insan arasındaki inancı değil, bireyin bütün yaşamının tanzim ve düzenini sağlamaya yöneliktir.

Toplumsal bir gerçek olan din kavramı; kadının hayatını, bedenini ve sosyal alanını bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak etkilemiştir. Din, toplumların hayatlarını ait olduğu toplumlara göre şekillendirirken bazen de toplumdaki bazı kalıplaşmış değerleri değiştirerek ilerlemiştir. Berktaş "Din: etkili bir meşrulaştırma aracı" ifadesiyle dinlerin toplumun düzenine, denetimine yardımcı olma biçimini dile getirmiş olmalıdır. Fakat şu gerçeği de unutmamak gerekir, insanoğlunun hayatının tek belirleyicisi ve düzenleyicisi din değildir. Yine de din, toplumsal cinsiyet kültürü üzerinde oldukça etkili bir olgudur.

Beauvoir, erkek egemenliğinin bir rastlantı ya da devrim sonucu olmadığı söyleyerek insanlığın başından beri biyolojik ayrıcalıklar, erkeklerin kendilerini en üstün varlıklar diye ortaya sürmelerine izin vermiştir (Beauvoir 1993c: 83) der.

Yukarıdaki bu düşünceyle erkeğin çocukluğundan beri elinde tuttuğu ayrıcalık şudur: erkek, doğduğu günden itibaren erkektir. Oysa kadının yazgısı farklıdır. Kadın, dönemine ve yaşına göre farklı isimle anılmış, statü değiştirirken bile bir erkeğin gölgesinde kalmıştır. Kadınlık dediğimiz şey tek bir yetke tarafından oluşturulmuş bir kavram değildir. O yazgının sorumlusu ne başlı başına din ne de kültürdür.

Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet algısının varlığından söz etmek şüphesiz ki gerçek bir durumdur. Nitekim daha önce de değinildiği gibi kadının, erkek karşısındaki güç kaybı sadece biyoloji, din ya da özel mülkiyetle ilgili değildir.

Toplumsal cinsiyet rollerini anlayabilmek için dikkat edilmesi gereken önemli detaylar sırasıyla şunlardır: kadın, toplumsal statüsündeki ilk ciddi değişikliği mülkiyet fikrinin oluşmasıyla yaşamıştır. Avcı-toplayıcı toplumlarda yiyeceğin kontrolünün kadının elinde olması onu değerli kılmıştır. Bu durum tarımla birlikte hayvancılığın gelişmesine kadar sürmüştür. Belki de kadın cinsinin en büyük yenilgisi toprağın işlenmesiyle başlamıştır. Toprak işlenmiş, fiziksel güce ihtiyaç duyulmuş bir süre sonra fiziksel gücünün farkına varan erkek, her konuda söz sahibi olmak istemiş, önce tarlaya sahip olmuş sonra kadın karşısındaki üstünlüğüne böylelikle kadın ev içine girmiştir. Ancak durum elbette bu kadar basit ve tek bir nedene bağlı olarak gelişmemiştir.

Üretimde yer alamayan kadın ittifaklar ve yükümlülükler yaratamayacağı için statüsünü kaybedecektir (Berktaş 2012: 44).

Öte yandan insanoğlunun tek tanrılı dinlere geçmesi, tek tanrılı dilerde ataerkil bir sistemin varlığı kadının ikinci statü kaybıdır. Bu iki unsura ek olarak iki cins arasında bulunan biyolojik fark da toplumsal cinsiyet kültürünün oluşmasına destek vermiştir. Ancak kadının biyolojik farklılığı, onu ayrı bir cins olarak ötekileştirme hakkı

vermeyeceği gibi toplumsal cinsiyet algısı da tek bir hat üzerinden veya belli bir tarih aralığında ya da tek bir unsur üzerinden olmamıştır.

KAYNAKLAR

BERKTAY, Fatmagül (2012), *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis Yay.

BEAUVOİR, Simon de (1993a), *Kadın-Genç Kızlık Çağı*, (Çeviren: Bertan Onaran), İstanbul: Payel Yay.

BEAUVOİR, Simon de (1993b), *Evlilik Çağı*, (Çeviren: Bertan Onaran), İstanbul: Payel Yay.

BEAUVOİR, Simon de (1993c), *Kadın -İkinci Cins- Bağımsızlığa Doğru*, (Çeviren: Bertan Onaran), İstanbul: Payel Yay.

BATUK, Cengiz (2006), *Mitoloji ve Tarihsellik*, İstanbul: İz yay.

CEMİL SCHİCK, İrvin (2017), *Bedeni, Toplumunu Kâinatı Yazmak*, (Çeviren: Pelin Tünaydın), İstanbul: İletişim Yayıncılık

DELENAY, Delenay (2012), *Tohum ve Toprak*, (Çeviren: Selda Somuncuoğlu, Aksu Bora), İstanbul: İletişim Yay.

DÖKMEN, Zehra Y. (2012), *Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul: Remzi Kitabevi

ENGELS, Friedrich (2012), *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çeviren: Kenan Somer), Ankara: Sol Yay.

GÜVEN, Filiz (2015), Kars Yöresindeki Kadın Cinselliğinin Halk Bilimsel Çözümlemesi, Trakya Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Edirne

JUNG, Gustav Carl (2015), *Feminen*, (Çeviren: Tuğrul Veli Soylu), İstanbul: Pinhan Yay.

İLKARACAN, Pınar (2014), *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*, İstanbul: İletişim Yay.

KARAMAN, Hayrettin (2007), *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, İstanbul: Diyanet İşleri Bakanlığı

KUTUB, Seyyid (2012), *Fî Zılâl- il Kur'ân*, (Çevirenler: Bekir Karlığa, Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç), Ankara: Birleşik Yay.

MARSHALL, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (çevirenler: Osman Akınhay, Derya Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yay.

ÖLÇER ÖZÜNEL, Evrim (2006), *Masal Mekânında Kadın Olmak*, Ankara: Geleneksel Yay.

REED, Evelyn (2012), *Kadının Evrimi I*, (Çeviren: Şemsa YeğİN), İstanbul: Payel Yay.

ROUX, Jean Paul (1990), Ortaçağ Türk Kadını” (Çeviren: Gönül Yılmaz), **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Cilt: VI, sayı: 18, 693-724

SABBAH, Fetna Ayt (1995), **İslam'ın Bilinçaltında Kadın**, İstanbul: Ayrıntı Yay.

**TFRS 15 MÜŞTERİ SÖZLEŞMELERİNDEN HASILAT STANDARDI:
5 AŞAMALI MODEL**

Dr. Öğr. Üye. Ömer Faruk DEMİRKOL*

ÖZ

Türkiye Finansal Raporlama Standartları Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı (TFRS 15) 09/09/2016 tarihinde yayımlanmıştır. 31/12/2017 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde uygulanacaktır. Dileyen işletmeler belli prosedürleri yerine getirmek koşulu ile daha öncede uygulayabilirler. TFRS 15'in yürürlüğe girmesi ile birlikte TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri ve TMS 18 Hasılat Standartları yürürlükten kalkmıştır.

Hasılat, finansal tabloların en önemli unsurlarından biridir. Dönem karı/zararı ve vergiyi belirlemede etkili bir konuma sahiptir. Hasılatla ilgili önceki standartların ihtiyaca cevap vermemesi nedeniyle TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. TFRS 15'e göre hasılat, beş aşamalı bir model izlenerek muhasebeleştirilmektedir. Bu aşamalar sırası ile sözleşmenin belirlenmesi, yükümlülüklerin belirlenmesi, işlem fiyatının belirlenmesi, işlem fiyatının edim yükümlülüklerine dağıtımı ve hasılatın kaydedilmesi şeklindedir. Standart her bir aşamayı oluşabilecek alternatif durumlara göre ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Tarafların birbirlerine karşı olan borç ve yükümlülükleri sözleşme ile belirlenmektedir. Sözleşme yazılı sözlü veya ticari teamüllere uygun bir biçimde düzenlenebilmektedir. Hasılat, edim yükümlülüğü olan mal veya hizmetin müşterinin kontrolüne geçmesiyle muhasebeleştirilir.

TFRS 15 Standardı farklı sektörlere uygulanabilecek nitelikte ayrıntılı bir yapıya sahiptir. Müşterileri ile sözleşmeye dayalı çalışan yazılım, inşaat, bilişim ve perakende, mobilya gibi sektörlerde daha geniş uygulama alanı bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: TFRS 15, Hasılat, Müşteri Sözleşmeleri.

**REVENUE STANDARD FROM CUSTOMER CONTRACTS:
5 STAGE MODEL
ABSTRACT**

Turkey Financial Reporting Standards Standards of Customer Contract Revenue (TFRS 15) was released on 09.09.2016. It will be applied in the accounting periods starting after 31/12/2017. The enterprise that wishes can implement them before they perform certain procedures. With the entry into force of TFRS 15, TAS 11 Construction Contracts and TAS 18 Revenue Standards have been abolished.

Revenue is one of the most important elements of the financial statements. It has an effective position in determining the period profit / loss and tax. Revenue from TFRS 15 Customer Contracts has been prepared and applied as the previous standards related to revenue do not meet the requirements. Revenue is recognized in accordance with TFRS 15 by following a five-stage model. These stages are the determination of the contract, determination of the obligations, determination of the transaction price, distribution of the transaction price to the performance obligations and recording of the revenue.

* Harran Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, omerfarukd@hotmail.com, ORCID NO: 0000 0003 0483 3790

The standard covers each stage in detail according to the alternative situation that may occur. The obligations and obligations of the parties against each other are determined by contract. The contract can be arranged in accordance with written verbal or commercial practices. Revenue is recognized when the goods or services which have a performance obligation are under the control of the customer.

IFRS 15 Standard has a detailed structure that can be applied to different sectors. Contracted software with its customers will find a wide range of applications in industries such as construction, information and retail, and furniture.

Keywords: IFRS 15, Revenue, Customer Contracts.

Giriş

Uluslararası arenada yaşanan küresel gelişmelerin etkisiyle muhasebe biliminde birlikteliğin sağlanması amacıyla Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS) oluşturulmuştur. Standartların temel amacı, ülkeler arası muhasebe uygulamalarında ve finansal raporlamalardaki farklılıkların ortadan kaldırılmasıdır. Ekonomik faaliyetlerin sınır tanımadığı günümüzde, işletmelerin faaliyette buldukları sınır ötesi ülkelerde mali nitelikteki işlemlerinin muhasebe bilimi çerçevesinde kayıt altına alınması ve raporlanmasında ülkeden ülkeye farklılıkların olması raporlar üzerindeki denetim ve analizleri zorlaştırmaktadır. Bu durum işletmelerin küresel çerçevede rekabet güçlerini zayıflatmakta ve performanslarını olumsuz etkilemektedir. Uluslararası kapsamda muhasebe ve finansal raporlama standartlarının oluşturulmasıyla birlikte işletmelerin kendilerini daha iyi ifade eder hale gelmişlerdir. Bu sayede işletmeler uluslararası standartlara uygun yapacakları muhasebe kayıtlarında ve sunacakları finansal raporlarda *tam açıklama kavramının* küresel çaptaki gerekliliğini de yerine getirmiş olacaktırlar. Bu durum işletmenin çıkar grupları tarafından daha iyi anlaşılmasını ve rakipleriyle karşılaştırılmasını da sağlayacaktır. Bu standartların getirdiği birliktelik, kapsamlılık, uygulanabilir ve karşılaştırılabilir gibi ilkelerle muhasebe bilimi küresel anlamda daha şeffaf ve anlaşılabilir olacaktır.

Ülkemiz, küreselleşme olgusunun fırsatlarından yararlanmak ve gelişimini hızlandırmak amacıyla global entegrasyona önem vermektedir. Bu çerçevede yasal düzenlemeler, kanunlar, uygulamalar, anlaşmalar vb. unsurlar uluslararası boyutta güncellenmektedir. Ülkemizde değişim ve yenilenmenin en hızlı olduğu alanlardan biri de muhasebedir. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standards Board-IASB) tarafından oluşturulan muhasebe ve finansal raporlama standartlarının ivedilikle ülkemizde uygulanması bu alandaki değişim ve yenilenme hızının göstergesidir. IFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinde Hasılat Standardı da bunlardan biridir. IFRS 15 31/12/2017 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere 09/09/2016 Tarihli ve 29826 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır (<http://www.kgk.gov.tr/>).

IFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardına göre hasılat, beş aşamalı bir model izlenerek muhasebeleştirilmektedir. Çalışmamızda IFRS 15 standardını genel olarak anlaşılabilir hale getirmek amacıyla her aşamasına ilişkin tarafımızdan oluşturulan şekiller ve kısa örneklerle konu somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda literatür araştırması yapılmış ve gerek standart gerek çalışmalardan faydalanılarak IFRS 15 standardının piyasa kullanıcılarına yönelik uygulamalarında

anlaşılabilir ve kolaylığını sağlamak amacıyla genel hatlarıyla bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın temel amacı TFRS-15 standardının beş aşamalı modelinin kullanıcılar ve ilgililer açısından anlaşılabilirliğini sağlamak ve uygulamada hasılatın doğru ve gerçekçi tespitini yapmaya yönelik katkılar sunmaktır.

1.Literatür

Hasılat standardı ile ilgili geçmişten günümüze yapılan çalışmalar incelendiğinde TMS 18 ve TFRS 15 kapsamında çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. TMS 18 yürürlükten kalktığı için çalışmamızın bu kısmına sadece TFRS 15 ile ilgili yapılan makalelerden ulaşabildiklerimiz dahil edilmiştir.

Özerhan vd. (2015) çalışmalarında TFRS 15 standardını incelemişler ve özetle şu görüşlere yer vermişlerdir:Standartta ele alınan temel ilke, hasılatın muhasebeleştirilmesi, varlığın devri karşılığında hak edilen tutardır. TFRS 15 standardı, TMS 18 hasılat standardından oldukça farklı ve beş aşamalı olarak oluşturulan modelin sözleşmenin belirlenmesinden başlayarak tüm süreci detaylı olarak belirlemektedir. Bu detaylara örnek olarak sözleşme kapsamında birden fazla edim yükümlülüğünün varlığı halinde, bu yükümlülüklerin ayrıştırılmasıdır. Ayrıca sözleşmenin başlamasından sonra muhtemel sözleşme değişikliklerinde (kapsam/fiyat değişiklikleri) uygulamaya yönelik düzenlemeler getirilmiştir. İşletmelerin hasılatlarını işlem bedelinin belirlenmesi, sözleşme yükümlülüklerine bedellerin dağıtımı ve yükümlülük ifası aşamalarını sıralı bir şekilde uyguladıktan sonra muhasebeleştirileceklerdir. Sözleşmelerde edim yükümlülüklerinin ifasının netleştirilmesi gerektiği, yükümlülüğün belli bir zamanda mı yoksa zamana yayılı olacak şekilde mi gerçekleşeceği açıkça ifade edilmelidir. Bu kapsamda hasılatın muhasebeleştirilmesinde ön koşul; varlığın devri, kontrolü ve kalan fayda değerinin müşteriye geçmesidir.

Yingzhee vd. (2015) çalışmalarında, Malezyalı muhasebe meslek mensuplarının TFRS 15 ile ilgili algılarına bakış açısını ortaya koymak amacıyla anket yapmışlardır. Standartla birlikte özellikle zamanlama ve gelirin tanımlanma biçimi etkilenebileceğinden, uzun vadeli sözleşmelerin müşterileri ilgilendiren sektörler üzerinde etkisi olması beklendiğini ifade etmişlerdir. Gelir, finansal tablolarda önemli bir unsur olduğundan, standardın uygulanmasının belirsizlikten arındırılmış olması ve farklı sektörlerde uygulanacak kadar güçlü olmasının önemine vurgu yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda ankete katılan Malezyalı muhasebe meslek mensuplarının TFRS 15'i benimsemeye hazır olmadığını ve standardın farklı iş sektörlerinde uygulanmasının zor olacağını belirtmişlerdir.

Keskin ve Dinçer (2015) çalışmalarında hasılatın muhasebeleştirilmesinde beş aşamalı yöntemin olduğunu, standardın özellikle telekomünikasyon, yazılım sektörleri başta olmak üzere birçok sektörü etkileyeceğini belirtmişler ve özetle şu görüşlere yer vermişlerdir: İşletmelerin ticari ve mali karlarının tespitini etkileyeceği, zamana yayılı yükümlülüklerden dolayı hasılatın muhasebeleştirilmesinde hataların muhtemel olacaktır. Bu durumun işletmenin dönem karlarının, vergilerinin ve hisse değerlerinde sorunlar oluşturabileceği konusunda uyarılar yapılmıştır. Standardın uygulanmasına kısa süre içerisinde geçileceğinden işletmelerin sistemlerini yeni duruma uygun hale getirmeleri önemlidir.

Calayoğlu ve Yılmaz (2016) çalışmalarında TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardını yazılım sektörü çerçevesinde incelemişler ve özetle şu görüşlere yer vermişlerdir: TFRS 15 standardı temel aldığı sözleşme unsuruyla birlikte taraflara çok çeşitli sorumluluklar getirmektedir. Çalışma kapsamında incelenen yazılım sektörü, belirtilen sorumluluklardan etkilenecek sektörlerden biridir. Hasılatın ifade edilmesinde standart beş aşamalı bir yöntemle hareket etmektedir. Yazılım sektörü ikinci, dördüncü ve beşinci aşamalarda işleyiş bazlı olarak fazlaca etkilenecektir. Yazılım sektörünün müşterilerle genellikle uzun vadeli sözleşmeler yaptığı göz önüne alındığında sektörün standartla getirilen sözleşme yükümlülüklerinin tanımlanması, işlem bedelinin edimlere dağıtılması ve hasılatın belirlenme zamanı aşamalarından oldukça etkilenecektir. Sözleşme yükümlülüğü, varlık (mal veya hizmet) ayrılabilir özellikte ise bunun sağlanmasından sonra işlem bedelinin tespit edilmesi ve belirlenen bedellerin edim yükümlülüklerine dağıtılması sürecinin aşamalı olarak takip edilmesigereklidir.

Rutledge, R.W. vd. (2016), çalışmalarında TFRS 15 standardının yürürlüğe girmesi ile oluşabilecek etkileri incelemişlerdir. Muhtemel etkilerinin kazanç kalitesi, ertelenmiş vergiler, yönetim tazminatı ve sektöre özgü raporlama olarak ortaya konduğu çalışmada, standardın ertelenmiş vergi bakiyelerini ve yöneticilerin kazançları yönetme şansını artıracaklarını da belirtmişlerdir. Kazancın kalitesinin düşebileceğini alternatif olarak, genel kabul görmüş muhasebe uygulamalarındaki tutarlılık ve benzer işlemlere sahip sektörler arasında gelir tanıma uygulamalarının karşılaştırılabilirliği, kazanç kalitesini artırabileceğini; fakat kazanç kalitesi üzerindeki olası kümülatif etkinin henüz belirlenemediğini vurgulamışlardır. Başka bir etki olarak yönetim kararları ve tahminleri kullanarak kazançları manipüle etme ve kazanca dayalı tazminatı hızlandırma konusunda daha fazla fırsata sahip olabileceğini ve dolayısıyla standardın yönetim tazminatlarını etkileyebileceğini ifade etmişlerdir.

Arabacı (2017) çalışmasında TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardının kapsamını, inşaat işletmelerine muhtemel etkilerini ve ilgili işletmelerde hasılatın muhasebeleştirilmesini incelemiş ve özetle şu görüşlere yer vermiştir: TFRS 15 standardının kabulüyle TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri, TMS 18 Hasılat Standardı yürürlükten kalkmıştır., yeni standardın müşterilerle yapılan sözleşmelerden hasıl olan bedellerin niteliğini, tutarını, zamanlamasını ve belirsizliğine dair yararlı bilgilerin raporlanmasını düzenlemektedir. Standart, hasılatın finansal raporlara alınmasında beş aşamalı bir model oluşturulduğu belirtmiştir. TFRS 15 standardı, ekonomik birimlere hasılatın belirlenmesi ve muhasebeleştirilmesinde ve sistemlerinin yeterliliklerini ölçmede zorluklar getirecektir.

Ataman ve Cavlak (2017) çalışmalarında TFRS-15 standardının temel ilkelerini incelemiş, standardın birçok konuya açıklık getirdiğini belirtip özetle şu görüşlere yer vermişlerdir: Hasılat ve elde edilen diğer gelirlerin kayıt altına alınmalarında standardın detaylı bilgiler vermektedir. Vadeli satışlarda finansman özelliği olması halinde gelirlerin iskonto oranı kullanılarak bugünkü değerinde indirgenerek farkın ayrıştırılması gerekmektedir. Hasılat; mal veya hizmetlerin devri, varlık kontrolü, sahipliğe ilişkin risklerin ve kalan faydanın kullanılması gibi unsurların müşteriye geçmesiyle finansal tablolara alınabilecektir. TFRS 15, mal veya hizmet ayrımına gitmeden tüm hasılatları,

finansal tablolara kabulünü beş kademeli olarak dizayn edilen bir yöntemle kayıt altına almaktadır. Standartla oluşturulan sürecin her aşamasının detaylı bir biçimde ele alınmış, aşamalarda meydana gelebilecek muhtemel durumların (sözleşme içerik ve bedel değişiklikleri gibi) çözümüne yönelik düzenlemelerin kapsam dahilindedir. Standartta edim yükümlülüğü ve işlem bedeli kavramları belirgin biçimde ön plana çıkarılmaktadır. Hasılat tutarı konusunda TFRS 15, TMS 18'e göre farklılıklar getirmiş, hasılat tutarının ölçümünde gerçeğe uygun değer ölçüsünün yerine edim yükümlülüğünün ifasında dağıtılmış işlem tutarının muhasebeleştirilmesini esas almıştır. TFRS 15 Standardının, küresel olarak muhasebe uygulamalarında hasılatın belirlenmesine önemli katkılar sunacak, sektörler standardın gereklerini ifa edecek düzeyde iş görenlerini eğitmeleri halinde işletme ve ülke ekonomilerine katkı sağlayacaktır.

Aktaş ve Varol (2017) çalışmalarında UFRS-15 Müşterilerle Yapılan Sözleşmelerden Doğan Hâsılat standardının TMS – 18 Hasılat Standardı ile karşılaştırılmasını ve sözleşme değişiklikleri ve çoklu gelir unsuru taşıyan sözleşmeler açısından uygulanmasını ele almışlar ve özetle şu görüşlere yer vermişlerdir. Beş aşamalı hasılatın muhasebeleştirilmesi sürecinde, satış sözleşmelerindeki her bir unsur (edim yükümlülükleri- mal veya hizmetler) belirlenmekte, işlem fiyatının bu unsurlara dağıtılıp, müşteri tarafından bu unsurlar devralındığında (ya da devralındıkça) hasılat muhasebeleştirilmektedir. Hasılat standartlarının işletmeler tarafından yoğun olarak kullanılacak olmasından dolayı TMS/TFRS'lere göre raporlama yapan bütün işletmeleri az ya da çok etkileyecektir. Finansal tablo hazırlayıcıları etkilenecekleri konuları tespit etmeleri ve yeni Standardın uygulanmasına geçmeden önce etkilerini değerlendirmeleri gerekmektedir.

Gökgöz (2018) çalışmasında TFRS 15 standardın genel bir değerlendirmesini yaparak spesifik olarak standardın kapsamında "sözleşme varlığı" ve "sözleşme yükümlülüğü" üzerinde durmuş ve özetle şu görüşlere yer vermiştir: Hasılat konusunu detaylı olarak ele alan standart, birçok farklılık ve yenilik getirmiştir. Önem arz eden farklılıklardan biri de hasılatın taraflar arasında oluşturulan sözleşmeye bağlanmış olmasıdır. Sözleşmeyle birlikte işletmenin borç/alacakları ortaya çıkması muhtemel iken, standardın bunları borç/alacak olarak dikkate almaması gerekmektedir. Tahsilat ve ödemede tek şartın zamanın geçmesidir. Fakat bunun dışında standardın, sözleşmeyle birlikte tahsilat için varlığın devri şartı gibi ek sorumluluklar getirmektedir. TFRS 15 standardına göre işletme, alacaklarını "sözleşme varlığı" olarak, borçlarını da "sözleşme yükümlülüğü" olarak raporlandırılması gerekmektedir. "Sözleşme varlığı" ve "sözleşme yükümlülüğünün" kayıt altına alınabilmesi için hesap planında varlıklarda 14 no'lu hesap grubunda sözleşme varlığıyla ilgili, yükümlülüklerde ise 34 no'lu hesap grubunda sözleşme yükümlülüğüne ilişkin hesaplar oluşturulmalıdır.

2.TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat

IASB ile Amerikan Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (Financial Accounting Standards Board-FASB) birlikteliğinde TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinde Hasılat Standardı oluşturulmuştur. İlgili kurullar hasılatın muhasebeleştirilmesinde kavramsal çerçeveyi belirleyerek, hasılatın finansal tablolara alınmasında birlikteliği

sağlamayı amaçlamışlardır. Standartla birlikte hasılatın belirlenmesi ve finansal tablolara alınmasında sektörel farklılıklar ortadan kalkacak, raporların anlaşılabilir ve kullanılabilirliği olumlu etkilenecektir.

TFRS 15, birçok kuruluşun gelirinin muhasebeleştirilmesini, ölçülmesini ve açıklanmasını etkileyecektir. Gelir, işletmeler için önemli bir finansal performans göstergesidir. Standartın etkisinin anlaşılması, paydaşlara erken iletişimin sağlanması ve daha önceden planlama yapılması başarılı bir uygulama için çok önemlidir ([https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-revenue-from-contracts-with-customers/\\$FILE/EY-revenue-from-contracts-with-customers.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-revenue-from-contracts-with-customers/$FILE/EY-revenue-from-contracts-with-customers.pdf))

TFRS 15 standardının amacı; *“müşteri ile yapılan bir sözleşmeden doğan hasılatın ve nakit akışlarının niteliği, tutarı, zamanlaması ve belirsizliğine ilişkin faydalı bilgilerin finansal tablo kullanıcılarına raporlanmasında işletmenin uygulayacağı ilkeleri düzenlemektir”* (TFRS 15, m1) şeklinde belirtilmiştir. Bu amacın gerçekleşmesi için işletmenin taahhüdü olan varlığın devrine karşılık, hak kazanacağı bedelin belli bir tutarının hasılat olarak finansal tablolara alınması gereklidir. Standart, kolaylaştırıcı uygulama olarak benzer durumdaki sözleşmelere uygulanabilmektedir. Aynı şekilde normal şartlarda ayrı ayrı muhasebeleştirilen sözleşmeler, benzer özellikte olmaları ve gerekli şartları taşımaları halinde portföy sözleşmeler şeklinde finansal tablolara alınabilmektedir.

TFRS 15 standardı gelir ile ilgili aşağıdaki özellikleri ön plana çıkarmıştır:

- Önceki standartlardaki gelir ile ilgili tutarsızlığı ve zayıflığı ortadan kaldırmak
- Gelirlere ilişkin sorunlarda daha sağlam bir çerçeve oluşturmak
- İşletmelerin genelinde gelir uygulamalarının karşılaştırılabilirliğini geliştirmek
- Finansal tablo kullanıcılarına geliştirilmiş açıklamalarla daha yararlı bilgiler sağlamak
- İşletmelerin başvurması gereken şartların sayısını azaltarak finansal tabloların hazırlanmasını basitleştirmek.

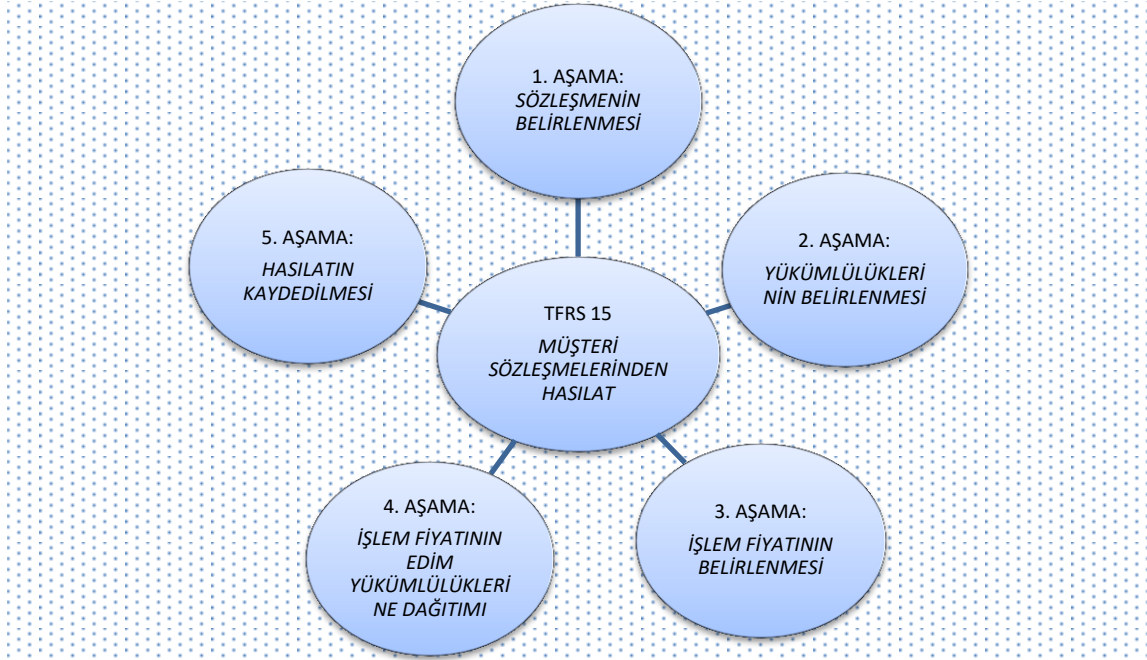
(https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/669334/IFRS_15_Application_Guidance.pdf)

İşletme, TFRS 15 standardını aşağıda belirtilenler hariç olmak üzere karşı tarafın müşteri olduğu sözleşmelere uygular. TFRS 15, aşağıda sayılan standartlara ve durumlara uygulanmaz (TFRS 15, m5).

- TMS 17 Kiralama İşlemleri
- TFRS 4 Sigorta Sözleşmeleri
- TFRS 9 Finansal Araçlar
- TFRS 10 Konsolide Finansal Tablolar
- TFRS 11 Müşterek Anlaşmalar
- TMS 27 Bireysel Finansal Tablolar
- TMS 28 İştiraklerdeki ve İş Ortaklıklarındaki Yatırımlar
- Benzer faaliyetleri olan işletmelerde satışı kolaylaştırma amaçlı yapılan parasal olmayan değişimler

3.TFRS 15'E Göre 5 Aşamalı Model

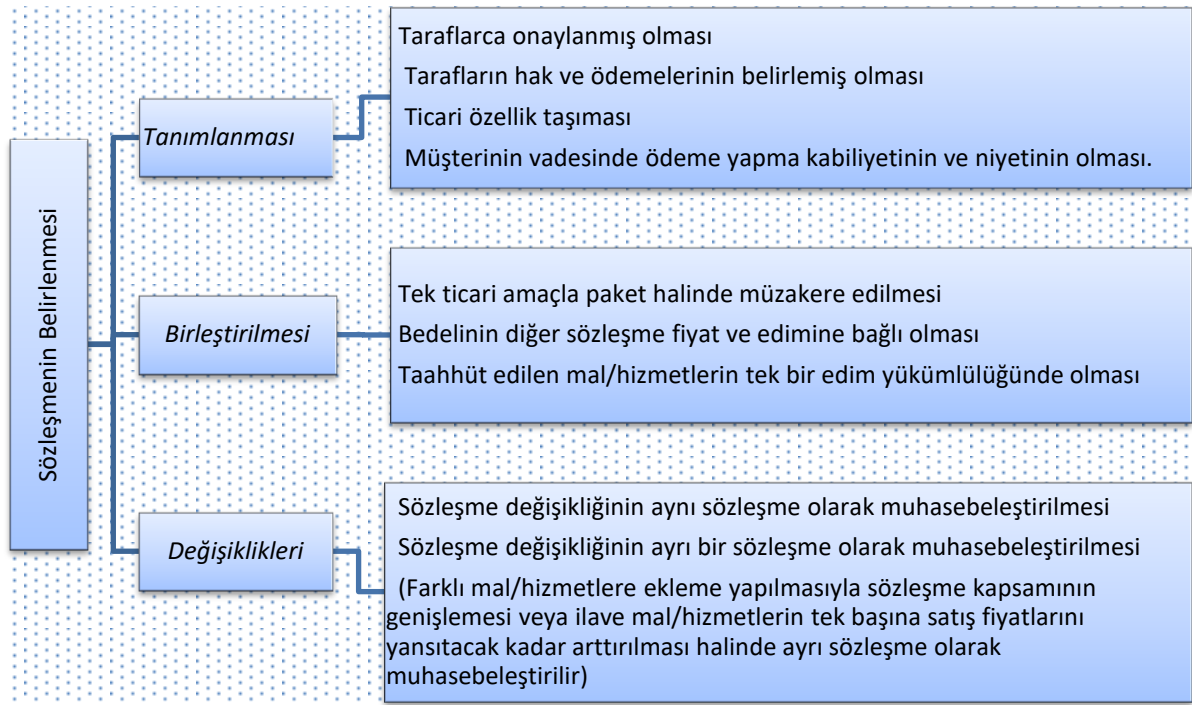
TFRS 15 Standardı hasılatın muhasebeleştirilmesinde *beş aşamalı* bir model belirlemiştir. Standart,ön koşul olan aşamalar belirlenip sıralı olarak uygulandıktan vemaal veya hizmetin kontrolü müşteriye geçtikten sonra hasılatın muhasebeleştirilmesini mümkün kılmaktadır. Çalışmamızda beş aşamalı modeli kısa ve öz açıklamalarla anlaşılabilir hale getirmek amacıyla tarafımızdan şekiller oluşturulmuştur. Ayrıca aşamaların somutlaştırılması için her aşamaya kısa örnekler verilmiştir. Bu aşamalar Şekil-1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardın Aşamaları

TFRS 15 standardı, hasılat kapsamına giren muhtemel durumları çözüm odaklı uygulamalarla aşamalı olarak belirlemektedir. Standartla getirilen yenilikler, birçok sektörün hasılat uygulamalarında değişikliklere neden olmuştur. Zamana yayılı, paket halinde veya vadeli satışlar yapan sektörlerin hasılat ile ilgili muhasebe uygulamalarında ciddi değişimlere gitmeleri gerekmektedir. Sözleşme çeşitliliği, zamana yayılı yükümlülükler vb. uygulamalar en fazla telekomünikasyon, yazılım, medya, gayrimenkul gibi sektörleri etkilemektedir.

3.1.Sözleşmenin Belirlenmesi

Şekil 2: Sözleşmenin Belirlenmesi

Sözleşmenin belirlenmesi aşaması; sözleşmenin tanımlanması, sözleşmenin birleştirilmesi ve sözleşme değişiklikleri şeklinde üç kısımda incelenecek ve sonrasında konunun basit bir örnek yardımı ile pekişmesi sağlanacaktır.

3.1.1. Sözleşmenin Tanımlanması

Sözleşmenin tanımlanması için Standardın 9. Maddesinde sayılan ve Şekil 2’de tanımlama kısmında gösterilen şartların *tamamının sağlanmış olması* gerekir. Bir sözleşmenin bu standart kapsamında değerlendirilmesi için sözleşmenin; taraflarca onaylanmış, taahhüt edilmiş, her bir tarafın hak-ödeme koşullarının tanımlanmış, ticari nitelikte olması ve bedel tahsilinin muhtemel olması gerekmektedir. Sözleşmenin onaylanmış olması, mutlaka yazılı bir sözleşme olması anlamını taşımamaktadır. Tarafların karşılıklı olarak anlaşmış olmaları ve ticari teamülleri gibi hususlar da sözleşmenin onayı anlamındadır. Sözleşmenin ticari nitelik taşıması ve tahsilat şartı getirilmesi, takas şeklindeki işlemleri kapsam dışı bırakmıştır. Bir başka husus ise ileriki dönemlerde işletmelerin gerek finansal durumu gerek piyasa ve sektör ile ilgili özel durumlarından dolayı tahsilatla ilgili bir risk varlığı önceden biliniyorsa “*tahsilatın muhtemel olması*” şartı ile ilgili belirsizlik olduğundan hasılat şüpheli hale gelecektir.

3.1.2. Sözleşmenin Birleştirilmesi

Ticari hayatın doğası gereği işletme ile müşteriler arasında aynı veya farklı zaman dilimlerinde sözleşmeler yapılabilmektedir. Aynı müşterilere aynı muhteviyatlı sözleşmeler yapılabileceği gibi aynı müşterilere farklı muhteviyatlı sözleşmeler veya farklı müşterilere aynı veya farklı muhteviyatlı sözleşmelerin yapılabilmesi de olasıdır.

Bu gibi durumlarda işletme aynı müşteri ile yaptığı birden fazla sözleşmeyi birleştirerek tek sözleşmeymiş gibi muhasebeleştirebilir.

Sözleşmelerin birleştirilmesi için aşağıdaki şartlardan en az birinin oluşmuş olması gerekir: (TFRS 15, md.17)

i.Aynı ticari amacı taşıyan sözleşmelerin paket halinde görüşülmesi,

ii.Birsözleşme karşılığında ödenecek bedelin diğer sözleşmenin fiyatına veya edimine bağlanması veya

iii.Sözleşme kapsamında taahhüt edilen mal veya hizmetlerin (veya sözleşmelerin her birinde taahhüt edilen bazı mal veya hizmetlerin) standartta belirtilen (TFRS 15, md.22-30) edim yükümlülüklerine göre oluşturması.

3.1.3. Sözleşmenin Değiştirilmesi

Değişiklik, taraflarca onaylanmış sözleşmenin kapsam/fiyatındaki farklılaşmadır. Sözleşme değişikliği hak ve yükümlülüklerinin değişimi veya ilavesi şeklinde meydana gelebilir. Değişiklik onayı yazılı, sözlü veya ticari teamüllerin gerektirdiği şekilde olabilir. Sözleşme değişikliği onaylanmamış ise eski sözleşmenin hak ve yükümlülükleri geçerliliğini korur (TFRS 15, md.18). Sözleşmenin kapsamında veya fiyatında (veya her ikisinde) ortaya çıkan bir anlaşmazlık veya değişiklik ihtiyacı sözleşmenin değiştirilmesini gerektirir. Fiyat belirsizliği devam etmesine rağmen sadece kapsamda yapılan bir değişiklikte bile sözleşmenin değişmesi gerekir. Bu durumda işletme sözleşme değişikliğinden dolayı işlem bedelinde oluşacak değişikliği, değişken bedelin tahmin edilmesi açısından değişken bedel ile ilgili 50-54 paragrafları, değişken bedel tahminlerinin sınırlandırılması açısından ise 56-58 paragrafları uyarınca tahmin eder (TFRS 15, md.19).

Sözleşme değişiklikleri aşağıdaki şartlara göre ayrı bir sözleşme olarak muhasebeleştirilebileceği gibi, aynı sözleşme olarak da muhasebeleştirilebilir.

i.Sözleşme değişikliğinin ayrı bir sözleşme olarak muhasebeleştirilmesi:

Taahhüt edilen farklı mal ve hizmetlere ekleme yapılması suretiyle kapsamın genişlemesi ve sözleşme bedelinin, işletme tarafından ilave olarak taahhüt edilen mal veya hizmetlerin *tek başına satış fiyatlarını* yansıtacak bedel kadar artırılması ve sözleşmede öngörülmüşse buna uygun olarak bedelde bir düzeltmenin yapılmış olması (15, md.20).

ii.Sözleşme değişikliğinin aynı sözleşme olarak muhasebeleştirilmesi:

Burada temel ayırıştırıcı olan husus sözleşme değişikliği gününe kadar müşteriye devredilmemiş yükümlülüklerin (mal ve hizmetlerin)devredilen kısımdan ayrılabilir olup olmadığıdır.

Şöyle ki; *ayrı bir nitelik taşıması durumunda*,geriye kalan yükümlülüklerin tespiti için de yerine getirilmemiş yükümlülükler ait müşteri tarafından ödenecek bedel ile sözleşme değişikliğinden kaynaklanan bedelin toplamını alır.

Ayrı bir nitelik taşımaması durumunda; müşteriye devredilen kısım ayrılabilir nitelikte olmadığından yeni sözleşmeye göre hasılda artış mı azalış mı oluşturacağı şeklinde bir düzeltme yapılarak muhasebeleştirilir.

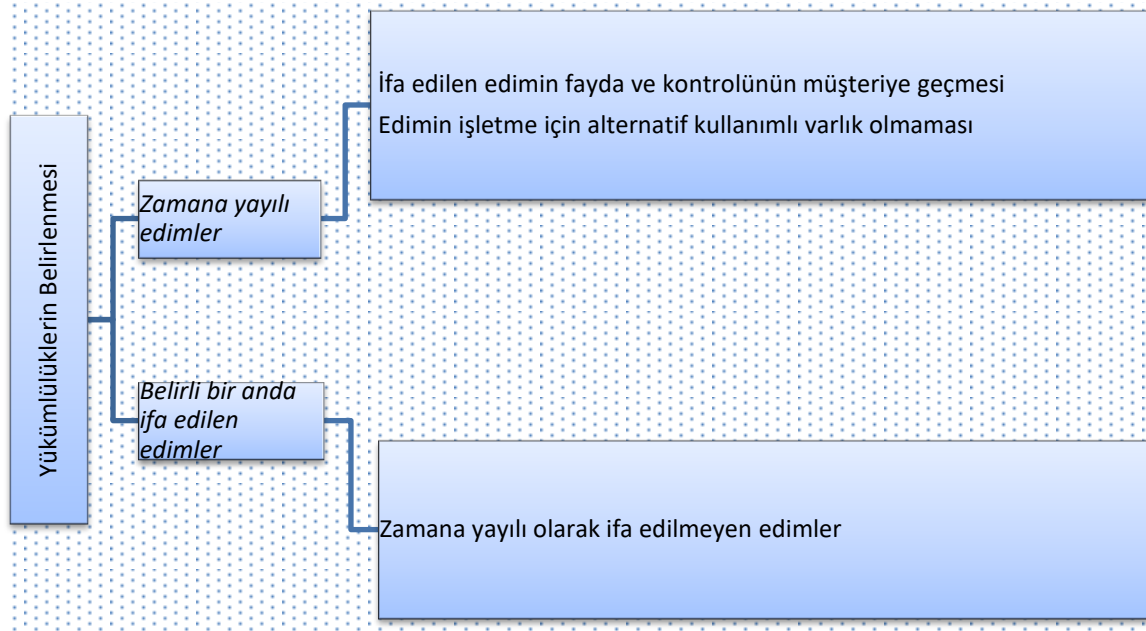
Eğer hem ayrılabilir hem de ayrılamaz nitelik taşınması durumunda; yani her iki durumda söz konusu ise tamamen ve kısmen ifa edilmemiş edim yükümlülükleri de dahil olmak üzere önceki durumlarla tutarlı olacak şekilde bir muhasebeleştirme işlemi yapılır.

TFRS-15 standardın birinci aşamasını somutlaştırmak amacıyla aşağıda verilen örnek uygulamada standart kapsamında sözleşmenin tanımlanması değerlendirilmektedir.

Örnek: Dilbilim İşletmesi yabancı dil eğitimini veren bir eğitim kurumudur. İşletme ile müşterisi arasında 01/06/2018 tarihinde 4 aylık 1. Kur İngilizce online eğitim hizmeti ve ders dokümanları kapsayan bir sözleşme düzenlenmiştir. Hizmet ve dokümanlar paketler halinde veya ayrı ayrı pazarlanabilmektedir. Taraflar arasında düzenlenen sözleşmede hizmet ve dokümanlar paket halinde olacak şekilde anlaşılmıştır.

Standart kapsamında yukarıda verilen örneğin değerlendirilmesi şu şekilde olacaktır. Tarafların anlaşmış olması sözleşmenin onaylanmış, hak ve yükümlülüklerin belirlenmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca paket halinde anlaşılmış olması sözleşmenin birleştirilmiş olduğunun kanıtıdır. Sözleşmenin kapsam ve fiyat değişimleri hakkında bilgi verilmemiş olması, sözleşme değişikliğinin olmadığını göstermektedir.

3.2.Yükümlülüklerinin Belirlenmesi

Şekil 3: Yükümlülüklerinin Belirlenmesi

Mal ve hizmetlerin devrine yönelik müşteriye verilen her bir taahhüt bir edim yükümlülüğünü ifade etmektedir. Mal veya hizmetlerin farklı olmasıyla birlikte zamana yayılı ve devir ifasına yönelik ilerlemenin aynı yöntemle ölçülüyor olması halinde edim, bir edim yükümlülüğünü ifade etmektedir. Taahhüt edilen varlıklar farklı nitelikte ve devir taahhüdü sözleşme içeriğinde farklı ise farklı mal veya hizmet sayılır. Müşterilerle yapılan sözleşmeler, taahhüt edilen mal ve hizmetlerin dışında başka taahhütleri (garanti, bakım-onarım, iade gibi) de kapsayabilmektedir. Standart, mal ve hizmetlerin türlerini (belirtilenlerle sınırlı olmamakla birlikte) sıralamıştır (TFRS 15, m26).

Standart, sözleşme kapsamında hasılatın muhasebeleştirilmesini yükümlülüğünün yerine getirilmesine bağlamıştır. Yükümlülüğün ifası ise taahhüt edilen mal veya hizmetlerin devrine, devri ise varlığın kontrolünün müşteriye geçmesiyle açıklanmıştır. Edim yükümlülüğü tek seferde veya zamana yayılı olarak yerine getirilmesine bağlı olarak hasılat da finansal tablolara alınır. Zamana yayılı olarak yerine getirilen yükümlülüklerde o zamana kadar ifa edilen yükümlülüklerle karşılık olarak hukuken icra edilebilir bir tahsil hakkı *-edim yükümlülüğünü yerine getirememe dışındaki sebeplerle müşteri tarafından sözleşme feshedilirse-* her zaman bulunmaktadır. Yükümlülüğünün tamamen ifasına yönelik ilerleme ölçüldükten sonra hasılat zamana yayılı olarak finansal tablolara alınır. Ölçüm yöntemleri olarak girdi-çıkıtı yöntemleri kullanılmaktadır.

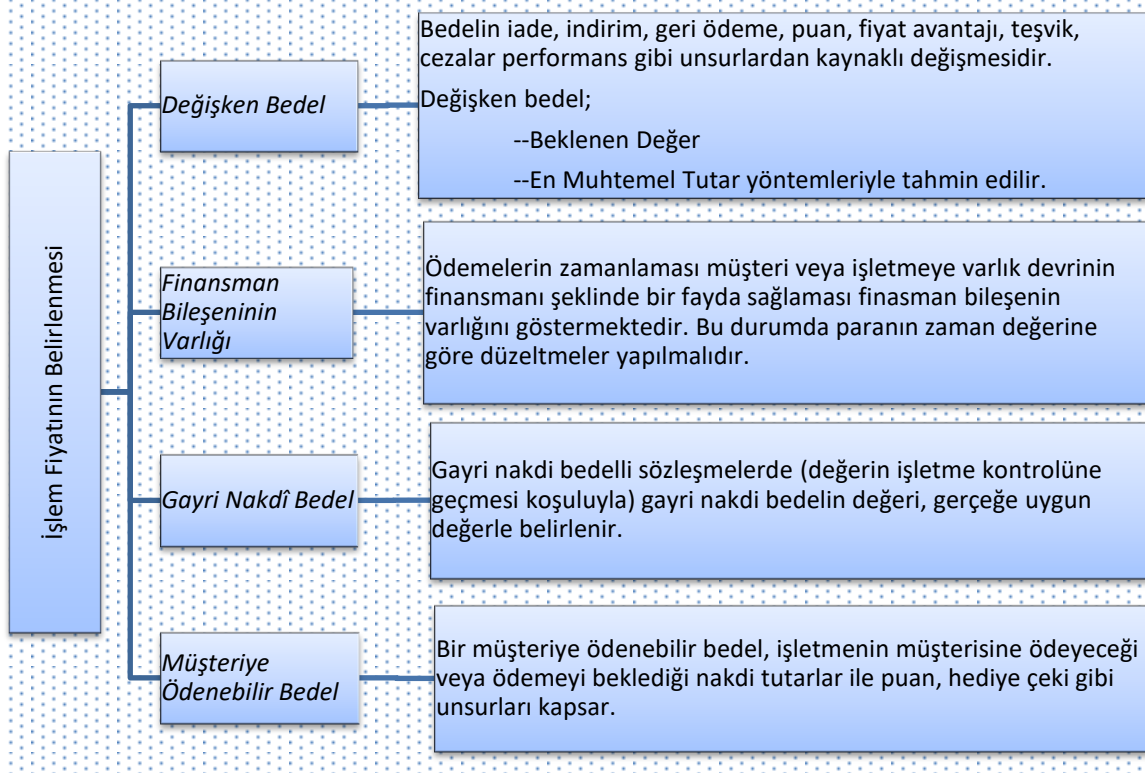
Hasılatın edimlere doğru bir şekilde dağıtımını sağlamak için edimlerin net olarak belirlenmesi gerekmektedir. Standartın ikinci aşamasını anlaşılabilir hale getirmek amacıyla aşağıda verilen örnek, edim yükümlülüklerinin belirlenmesini ön planda tutulacak şekilde oluşturulmuştur.

Örnek: Can Düğün Salonu düğün ve organizasyon hizmetlerini sunan bir işletmedir. İşletmenin düğün organizasyonlarında salon hizmetleri, yemek hizmetleri, görüntüleme/ fotoğrafçılık hizmetleri ve eğlence/müzik hizmetleri olmak üzere dört farklı hizmeti bulunmaktadır. İşletme hizmetlerini ayrı ayrı sunabildiği gibi tüm hizmetleri paket halinde de sunabilmektedir. İşletme ile yapılacak bir sözleşmede işletmenin dört farklı edim yükümlülüğü bulunmaktadır.

- Salon hizmetleri edim yükümlülüğü
- Yemek hizmetleri edim yükümlülüğü
- Görüntüleme ve fotoğrafçılık edim yükümlülüğü
- Eğlence/müzik edim yükümlülüğü

Görüntüleme ve fotoğrafçılık hizmeti montaj ve düzenleme gerektirdiğinden edim zamana yayılı olarak ifa edilmekte, diğer edim yükümlülükleri ise belli bir anda ifa edilmektedir. Örnekte verilen bilgiler doğrultusunda işletme ile müşteri arasında yapılacak bir sözleşmede edim bölümleri net bir şekilde belirlenmiş, zamana yayılı ve bir anda ifa edilecek hizmetlerle ilgili detaylı bilgiler ayrı ayrı verilmiştir. Bu nedenle anlaşmanın içeriğine bağlı olarak işletmenin ifa edeceği edimler belli olup hasılatın finansal tablolara alınması süreci açık bir şekilde belirlenmiştir. Bir anda ifa edilecek edimlerde edim ifa edildiği anda hasılat finansal tablolara alınacakken, zamana yayılı olarak ifa edilecek edimler ise edim ifa edildikçe hasılat finansal tablolara alınacaktır.

3.3. İşlem Fiyatının Belirlenmesi

Şekil 4: İşlem Fiyatının Belirlenmesi

İşlem bedeli, taahhüt edilen mal veya hizmetlerinin devri, yani varlığın kontrolünün müşteriye geçmesiyle birlikte işletmenin tahsil hakkını doğuran bedeldir. İşlem bedeli sabit, değişken veya karma olabilir. İşlem bedeli çeşitli sebeplerle (indirim, iade, geri ödeme, puan, fiyat avantajı gibi) değişkenlik gösterebilmektedir. Bu durumda hasılatın muhasebeleştirilmesinde değişken bedelinin edim yükümlülüklerinin ifasında belirlenmesi gerekmektedir. Değişken bedel ölçülmesinde tahmin etme yöntemleri (beklenen değer ve en muhtemel tutar) kullanılmaktadır. Tahsil edilmiş bedel kısmı veya tamamen müşteriye iadesi bekleniyorsa finansal tablolarda yükümlülük olarak alınır. Hasılatın iptaline ilişkin olasılıkları etkileyen faktörler (TFRS 15, m57) bunlarla sınırlı olamamakla birlikte standart kapsamında sıralanmıştır.

Standart kapsamında yapılan yeniliklerden biri de vade farkının önemli bir finansman niteliği taşımasıdır. Sözleşme kapsamında ödeme zamanının finansman nitelik taşıması halinde bedel, paranın zaman değeri çerçevesinde düzeltilir. Bu durum sözleşmede açıkça ifade edilip edilmediğine bakılmaksızın uygulanabilmektedir. Ödeme zamanının önemli bir finansal nitelik taşıması halinde uygulanacak faiz oranı sözleşme başında belirlenmelidir. Sözleşme başladıktan sonra oran güncellenemez. Ancak ödemenin devirden önce yapılması, bedelin büyük bölümünün değişken bedel özelliğinde olması ve taahhüt edilen bedel ile nakit satış fiyat farkının dış etkilere bağlı olması bu kapsamda değerlendirilmez. Taahhüt edilen bedel bir yıldan daha kısa sürede ödenecekse uygulamada kolaylık sağlaması amacıyla bu çerçevede değerlendirilemeyebilir. Bu kapsamda hesaplanan değerler hasılatın ayrı olarak (faiz gelir/gideri) finansal tabloya alınır.

Müşteri sözleşme kapsamında ödeme yükümlülüğünü gayri nakdi bedel olarak yerine getirecekse, gayri nakdi bedeli gerçeğe uygun değerine göre ölçülür. Müşteriden varlığa katkı amaçlı mal veya hizmet sağlamışsa ve bunu işletmeye devretmişse, bu varlık gayri nakdi bedel olarak muhasebeleştirilir. Ancak müşteriden alınan varlığa karşılık müşteriye ödenebilir bir bedeli gerektiriyorsa, işletme tedarikçilerden yaptığı alımlar gibi muhasebeleştirir.

Aşağıda verilen örnek işletmenin ifa edeceği edimlere ilişkin işlem fiyatlarının belirlenmesine yöneliktir. Bu kapsamda edimler ve edimlere ait işlem fiyatları alternatif seçenekler şeklinde oluşturulmuştur.

Örnek: Akım Tekstil A.Ş giyim sektöründe faaliyet gösteren bir işletmedir. İşletme müşteri bağlılığını ve satışları arttırmak için katalogla satış yöntemini uygulamaktadır. İşletme müşterilerine üye olma veya referans olmaları durumunda ekstra kazançlar sağlamaktadır. İşletmenin üye veya referans kaynaklı kazanç koşulları şu şekildedir.

- Üye olmadan yapılacak alımlarda ürün paketinin satış fiyatı 500 TL + 10 TL kargo ücreti
- Üye olunması halinde satış fiyatı üzerinden %10 indirim + kargo ücretsiz
- Üye olup başka müşterilere referans olma/üye yapma durumunda her yeni üyenin alışlarının %5'i kazanç elde etme şeklindedir.

Kazanılan indirim ve kazançlar nakit olarak ödenmemekte, toplam indirim ve kazanç miktarınca ürün kargo dahil ücretsiz olarak gönderilmektedir. İşletmenin bu koşullarda işlem fiyatı aşağıdaki gibi olacaktır.

Tablo 1: Satış koşulları/fiyatları

Koşul	Satış Fiyatı	%10 indirim	%5 kazanç	Kargo ücreti	Hasılat
Üye olmayanlara satış	500	--	--	10	500
Üyelere satış	500	(50)	--	(10)	440
Referanslı üyelere satış	500	(50)	(25)	(10+10)	405

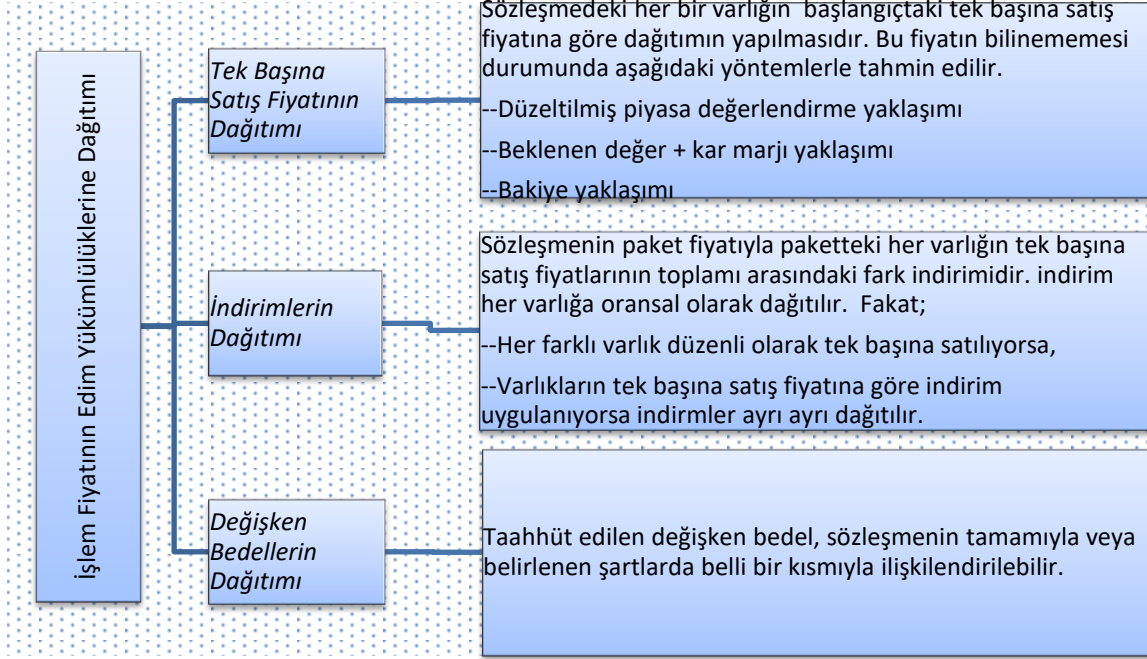
Üye olmayanların alış yapması halinde işletme fiyatını hasılat olarak kaydeder. Kargo ücreti 3. Kişiler adına tahsilat olduğundan hasılat olarak kaydedilmez.

Üyelere yapılan satışlarda satış fiyatının %10'u indirim ve kargo ücreti kadar satış tutarının düşürülmüş tutarı hasılat olarak kaydedilir. Kargo ücreti 3. Kişilere ödenmesi gereken bir bedel olduğundan hasılat kargo ücreti ve yapılan indirim kadar daha düşük değerde kaydedilmesi gerekmektedir.

Referanslı üyelere yapılan satışlarda işletme yeni üyeye %10 indirim+kargo ücreti ile referans üyeye %5 kazanç+kargo ücretini düşürdükten sonra kalan tutarı hasılat olarak kaydeder.

İşletmenin yukarıdaki örneğe göre her bir seçenektan dolayı ifa edeceği edimlere ait işlem fiyatlarının belirlenmesi ayrı ayrı belirtilmiştir. İşlem fiyatları, edimlere ait fiyatlarının oluşturulması açısından önem arz etmektedir.

3.4 İşlem Bedellerinin Edim Yükümlülüklerine Dağıtımı

Şekil 5: İşlem Fiyatının Edim Yükümlülüklerine Dağıtımı

İşletme yerine getirdiği her bir edim yükümlülüğüne karşılık gelen işlem bedellerini hasılat olarak finansal tablolara alır. İşlem bedeli tek başına satış fiyatı çerçevesinde her bir edim yükümlülüğüne dağıtılır (TFRS 15, m74). Her bir mal veya hizmetin tek başına satış fiyatı çeşitli sebeplerden dolayı (farklı müşterilere farklı fiyatın sunulması, fiyatın belirlenmemiş olması veya geçmişte tek başına satılmamış olması gibi) belirlenemiyorsa fiyat, tahmin yöntemlerine (piyasa fiyatı, beklenen maliyet+karmarjı veya bakiye yaklaşımı) göre belirlenir. Tek başına satış fiyatıyla paket halinde yapılan satış fiyatı arasında bir farkın olması halinde indirim söz konusudur. Edim yükümlülüğünde indirim olması halinde tüm varlıklara indirim orantılı olarak dağıtılır. Edim yükümlülüğündeki farklı mal veya hizmetlerin her biri tek başına satış fiyatlarıyla satılıyorsa indirim varlıklara ayrı ayrı olarak dağıtılır. İndirimin dağıtımında her bir varlığın tek başına satış fiyatı oranınca dağıtılır.

Sözleşme başlangıcından sonra çeşitli sebeplerle edim yükümlülüğü karşılığı hak edilecek bedelde değişiklik olabilir. Bu durumda sözleşmedeki mevcut esaslara göre edim yükümlülüklerine pay edilir. İfa edilmiş edimlere tekabül eden bedeller, işlem bedelinin değiştiği dönemde hasılat veya indirim olarak muhasebeleştirilir.

TFRS-15 standardı kapsamında beş aşamalı modelin dördüncü aşaması olan işlem fiyatlarının edim yükümlülüklerine dağıtımı ile ilgili örnek aşağıda verilmiştir.

Amaç edimlere ilişkin işlem fiyatlarının doğru bir şekilde edimlere dağıtılarak edimlere ait hasılatın gerçekçi bir şekilde belirlenmesini sağlamaktır.

Örnek: Beste Sanayi, Ticaret ve Gıda A.Ş su arıtma sistemleri ve yedek parçalarını pazarlamaktadır. Pazarladığı ürünlerle ilgili satış fiyatları ve yaptığı bir sözleşmeye ilişkin bilgiler şu şekildedir.

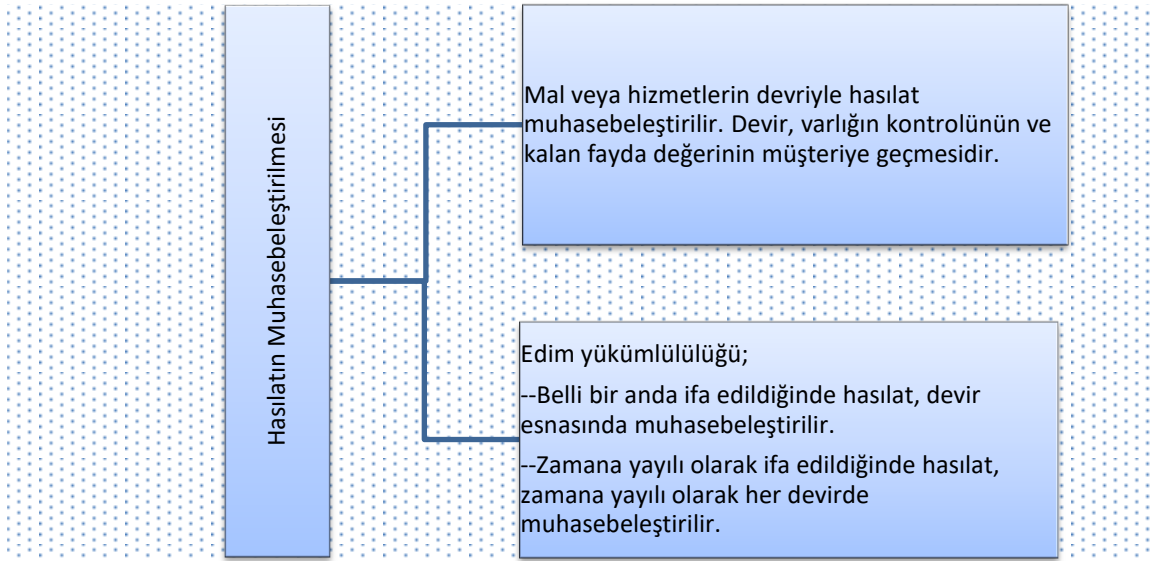
İşletme HF 101 kodlu ev tipi tezgah altı arıtma cihazlarını peşin 1250 TL'ye satmaktadır. 20 adet ve üzeri alımlarda %10 indirim uygulanmaktadır. Yedek parçaların fiyatı ise; membran 80 TL, tatlandırıcı 40 TL, üçlü filtrelerin her biri 30 TL'ye satılmaktadır. Yedek parçaların beşli olarak birlikte alınması halinde paket fiyatı 180 TL olarak belirlenmiştir. Cihazla beraber yedek parça takımı alınması halinde fiyat 1400 TL olmaktadır. İşletme bir müşterisine HF 101 kodlu ev tipi tezgâh altı arıtma cihazı ile yedek parça takımının satışını 3 ay vadeli olarak gerçekleştirmiştir. İşletmenin edim yükümlülükleri ve işlem fiyatlarının dağıtımı aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: Satış Fiyatlarının Belirlenmesi ve Edimlere Dağıtımı

Edim Yükümlülükleri	Tek başına satış fiyatları	Fiyatlarının belirlenmesi	Fiyatların dağıtımı
Aritma cihazı	1250 TL	$1250 \cdot 0,9586 = 1.198$ TL	1.198 TL
Yedek parçalar	210 TL	$210 \cdot 0,9586 = 202$ TL	202 TL
Membran 80 TL			
Tatlandırıcı 40 TL			
Üçlü filtre 90 TL			
		$(1400/1460) = 0,9586$	

Yukarıda verilen örnekte de görüleceği gibi işletmenin iki farklı edim yükümlülüğü bulunmaktadır. Müşterinin seçeceği alternatifte göre işlem fiyatlarının dağıtımı belirlenmiştir. Bu kapsamda cihaz fiyatı ile yedek parçaların toplam fiyatı $1250+210=1460$ TL iken müşterinin her iki edimi birlikte satın almasından dolayı işlem fiyatı 1400 TL olarak uygulanmıştır. Bu çerçevede edimlere ait işlem fiyatı katsayısı $1400/1460=0,9586$ olmuştur. Sonuç olarak cihaz edimi $1250 \cdot 0,9586=1198$ TL, yedek parça edimi $210 \cdot 0,9586=202$ TL olacak şekilde edimlere dağıtılmıştır.

3.5. Hasılatın Muhasebeleştirilmesi

Şekil 6: Hasılatın Muhasebeleştirilmesi

İşletme ile müşteri arasında yapılan sözleşmede, sözleşmenin bir sonucu olarak taraflara belli hak ve yükümlülükler getirmektedir. İşletme açısından taahhüt edilen mal ve hizmetin anlaşılabilir şekil ve zamanda ifa etmesini temsil eden edim yükümlülüğü bulunmaktadır. Buna karşılık, müşteriden edim yükümlülüğünü ifa ettiği varlıklara ilişkin işletmenin alacak hakkı bulunmaktadır. Benzer şekilde işletmenin taahhüt ettiği edim yükümlülüğüne karşılık ödeyeceği işlem bedeli müşterinin yükümlülüğünü oluştururken, kontrolüne geçmesini beklediği mal ve hizmetler ise müşterinin hakkını ifade etmektedir. Standartta göre işletmenin edim yükümlülüğünü ifa ettiği anda tahsil edebilir bir hakkını hasılat olarak finansal tablolara alır. Bu işlem, işletme edim yükümlülüğünü tek seferde ifa etmesi halinde tek seferde hasılat olarak, zamana yayılı olarak ifa etmesi halinde ise her ifa edildiğinde, ifa edilen tutarda hasılat olarak finansal tablolara alınır.

Standartın son aşaması hasılatın muhasebeleştirilmesini oluşturmaktadır. Bu kapsamda aşağıda verilen varsayımsal örnekte hasılatın muhasebeleştirilmesi ile ilgili hasılat olarak hangi tutarların ve bu tutarların finansal tablolarına alınma zamanlarına ilişkin bilgilerin somutlaştırılması amacıyla sunulmuştur.

Örnek: Demir İletişim Ltd. Şti. elektronik cihaz, yedek parça ve bakım onarım faaliyetlerini yürüten bir işletmedir. İşletme 01/10/2018 tarihinde bir adet ikinci el cep telefonunu müşterisine 2800 TL'ye satışını gerçekleştirmiştir. Ayrıca 1 yıl boyunca bakım onarım hizmetini ücretsiz olarak karşılayacağını taahhüt etmiştir. İşletmenin ikinci el cep telefonlarının 1 yıl içerisinde ortalama tamir ücreti 200 TL'dir. İşletmenin hasılatı şu şekilde hesaplanır:

Tablo 3: Hasılatın Hesaplanması

Edim Yükümlülüğü	Tek başına fiyat	Edim fiyatları	Hasılat
Cihaz satışı	2800	2800	2600

Onarım	200	(200)	200*
--------	-----	-------	------

*1 yıl içerisinde onarım sorunuyla karşılaşılmaması halinde hasılat olarak kaydedilecektir.

İşletme cihaz satışını yaptığı an 1 yıllık onarım bedelini satış fiyatından indirerek kalan tutarı hasılat olarak muhasebeleştirecektir. Onarım bedeli 1 yıl boyunca yükümlülük olarak finansal tablolarda yer alacaktır. 1 yıl içerisinde herhangi bir onarım şikayeti almaması halinde kalan tutar hasılat olarak kaydedilecektir. Hasılatın finansal tablolara alınması ile ilgili getirilen yenilikler kapsamında yapılan satışlar hemen hasılat olarak kaydedilmemektedir. Öncelikle beş aşamalı hasılat modelinde değerlendirilerek çıkan sonuçlara göre kayıtlara alınmasını gerektirmektedir. Örneğimizde de görüldüğü gibi yapılan satış tutarının tamamı hasılat olarak kayıtlara alınmamıştır. Muhtemel onarım bedelleri, vaat edilen süre içerisinde herhangi bir onarım hizmeti oluşmaması halinde vaat edilen süresinin sonunda hasılat olarak kayıtlara alınacaktır.

Sonuç

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı, yazılı, sözlü veya ticari teamüllerin gerektirdiği başka biçimlerde de yapılacak sözleşmelerde işletme ve müşterinin karşılıklı olarak hak ve yükümlülüklerine yer vermiştir. TMS 18'de gerçeğe uygun değer kavramı ve diğer özellikli durumlara göre yapılan finansal tablolara alınma konusu TFRS 15'de sözleşmeden hasılatı kadar geçen beş aşamalı bir model olarak ele alınmıştır.

Hasılat, tüm sektörlerde finansal tabloların en önemli unsurlarından biridir. Bu nedenle bir çok sektöre rahatlıkla uygulanabilmesi ve ortak paydada buluşulabilmesi açısından standartta her bir aşamada oluşabilecek alternatif hususlara hasılatı ayırımı bir biçimde yer verilmiştir. Örneğin beş aşamalı modelin ilk aşaması olan sözleşmenin belirlenmesi aşamasında sözleşmenin tanımlanması, birleştirilmesi ve değiştirilmesi alternatifleri ele alınmış ve bu durumdan hak ve yükümlülüklerinin nasıl etkileneceği farklı seçeneklere göre değerlendirilmiştir.

Sözleşme yükümlülükleri belirlenirken mal ve hizmetlerin ayrılabilir olup olmadığı, işlem fiyatının belirlenmesi, oluşan işlem fiyatının edimlere dağıtılması, hasılatların belirlenerek kaydedilmesi gibi hususlar TFRS 15'in özellikli konularındandır. Hasılatın oluşması, edim yükümlülüğünün yerine getirilmesine bağlıdır. Mal ve hizmetin kontrolü işletmeden müşteriye geçmişse muhasebeleştirme işlemi yapılır.

İşletmelerde performansın temel göstergesi hasılatıdır. Hasılatın doğru bir şekilde tespit edilmesi işletmelerin performanslarının daha gerçekçi belirlenmesine katkı sunacaktır. Çalışmamızda TFRS-15 standardın beş aşamasına ilişkin temel bilgilerle birlikte konuyu somutlaştırmak amacıyla şekiller oluşturulmuş ve örnekler verilmiştir.

Standartla birlikte hasılatın finansal tablolara alınmasında uygulamalar arasında tutarlı bir davranış oluşturmaktadır. Bu davranışla birlikte uluslararası çapta işletmeler arasında birliktelik ve tutarlılık sağlanmaktadır. Bu çerçevede gelirlerle ilgili uygulamalardaki karmaşıklığa çözüm üreterek daha sağlam bir yapı oluşturmaktadır. Standart ayrıca finansal tabloların karşılaştırılabilirliğini sağlamaktadır. Çıkar gruplarının

ihtiyaç duydukları bilgilerin sağlanmasında birliktelik sağlanmış olmaktadır. Hasılatın kaydedilmesine ilişkin detaylı açıklamalarla işletmelere faydalı bilgiler sağlayarak finansal tabloların hazırlanmasını basitleştirmektedir.

İşlemlerini yoğun olarak sözleşmelere dayalı olarak yapan yazılım, inşaat, bilişim ve perakende sektörünü en çok etkileyecek olan TFRS 15 net karı ve dolaylı olarak da vergileri etkileyecektir. Bu nedenle standardın verimli bir biçimde uygulanması aynı zamanda sosyal sorumluluğun da bir gereğidir.

Çalışmamızda TFRS 15'in genel olarak değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir ve 5 aşamalı model üzerinde durularak konu şekiller ve örneklerle somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Standart geniş kapsamlı olduğundan özellikli tüm konulara derinlemesine inilememiştir. Yapılacak diğer akademik çalışmalarla da özellikli konular derinlemesine irdelenerek çözüm odaklı veriler sağlanacağı kuvvetle muhtemeldir.

KAYNAKLAR

AKTAŞ, R., VAROL, İ.D., (2017), Yeni Hasılat Standardı UFRS 15'e Göre Hasılatın Muhasebeleştirilmesi: Çok Unsurlu Sözleşmeler Ve Sözleşme Değişiklikleri, **Muhasebe ve Finansman Dergisi** Ocak/2017

ATAMAN, B., CAVLAK, H., (2017), TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat: Temel İlkelerin İncelenmesi Ve Bir Uygulama, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi** Cilt: 39 Sayı: 2 Aralık, ISSN: 2149-1844, ss/pp. 403-428DOI: 10.14780/muiibd.384075.

ARABACI, H., (2017), TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardının İncelenmesi Ve İnşaat Sektörüne İlişkin Bir Uygulama, **Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences, Economic and Social Development in Balkan Countries** (03) Special Issue

CALAYOĞLU, İ., YILMAZ, R., (2016), TFRS-15'e Göre Yazılım Sektöründeki Sözleşmelerin Hasılatının Hesaplanması ve Tanınması, **PESA International Journal of Social Studies**, Vol:2, Issue:2.

GÖKGÖZ, A., (2018), TFRS 15 Hizmet Sözleşmelerinden Hasılat Standardı Çerçevesinde Sözleşme Varlığı ile Sözleşme Yükümlülüğü Kavramları ve Raporlanması, **Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies** 4/4 s.45-57.

KESKİN, A.İ., DİNÇER, B., (2015), UFRS 15 –Müşteri Sözleşmelerinden Elde Edilen Hasılat Standardının İncelenmesi Ve Telekomünikasyon Sektörüne İlişkin Bir Uygulama, **Maliye Finans Yazıları** (103), s219-246.

ÖZERHAN, Y., vd. (2015), IFRS 15 Müşterilerle Yapılan Sözleşmelerden Doğan Hasılat Standardının İrdelenmesi, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi** Haziran; 17 (2): s193-226.

RUTLEDGE, R.W., KARİM, K.E., and KİM T. (2016), The FASB's and IASB's New Revenue Recognition Standard: What Will Be the Effects on Earnings Quality,

Deferred Taxes, Management Compensation, and on Industry-Specific Reporting?, <https://doi.org/10.1002/jcaf.22188>.

YİNGZHEE, L., SUSELA S. D., and NURMAZİLAH, M., (2015), Perception of Auditors and Preparers on IFRS 15: Evidence from Malaysia, **Advanced Science Letters**, Volume 21, Number 6, June, pp. 1781-1785.

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/669334/IFRS_15_Application_Guidance.pdfpp5.

[https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-revenue-from-contracts-with-customers/\\$FILE/EY-revenue-from-contracts-with-customers.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-revenue-from-contracts-with-customers/$FILE/EY-revenue-from-contracts-with-customers.pdf)pp20.

<http://www.kgk.gov.tr/>, TFRS 15

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi

Cilt : 6 Sayı : 15 Sayfa: 435-452 Kasım 2018 Türkiye

Araştırma Makalesi

KUTADGU BİLİĞ'İ “PEK, ÇOK” ANLAMLI SÖZCÜKLER BAKIMINDAN DEĞERLENDİRME*

Prof. Dr. İ. Gülsel SEV**

ÖZ

Kutadgu Bilig, 6645 beyit 3000'e yakın sözcük çeşidiyle İslamiyet sonrası Türkçesinin ilk ve en zengin edebî eseridir. Eserde, bu zengin söz varlığını büyük ölçüde Türkçe sözcükler oluşturmaktadır. Bu yazıda, Kutadgu Bilig'de “pek, çok” anlamında kullanılan sözcükler ele alınacaktır. Türkiye Türkçesinde “pek, çok” sözcükleri kullanım yerine göre sıfat ve zarf görevindedir. Zarfın bir çeşidi olarak azlık çokluk zarfı, sıfatın bir çeşidi olarak ise belirsizlik sıfatıdır. Azlık çokluk zarfı bir sıfattan, bir zarfta, bir oluş veya kılıfta azlık çokluk gösteren miktar ve derece bildiren zarflardır. Belirsizlik sıfatı ise kişileri, nesnelere ve diğer kavramları karşılayan adları; sayı, miktar vb. bakımlardan kabataslak gösteren sıfattır. Kutadgu Bilig'in söz hazinesindeki çeşitlilik çalışmanın konusunu oluşturan sözcüklerin kullanımında da etkilidir: *içi, keğ, öküş, köp, artuğ, telim, çoğ* gibi. Çok, eserde hapax legomenon (tek kullanımlık) dur. Makalede eserdeki “pek, çok” anlamı sözcüklerin hangi sözcük ve sözcük gruplarıyla ne şekilde kalıplaştığı (*içi yağşı aymış, içi eđđü, içi keğ, kerek keğ...keğ kerek; öküş öđđi, öküş söz, öküş neng; telim beg, telim türlüğ ...*) çoğu yan yana olacak şekilde aynı dizelerde (*içi keğ, içi öküş, içi öđ telim, içi artuğ; keğ artuğ, artuğ telim, artuğ öküş...*) nasıl hendiadyoin oluşturduğu hususları ile anlam ortaklığına rağmen ayrı dizelerdeki (*içi/keğ, içi(ök)/öküş, içi/telim, içi(ök)/artuğ; artuğ/içi(ök), artuğ/keğ; köp/çoğ, köp/öküş; telim/öküş; öküş/telim, öküş/artuğ, öküş/keğ; içi (ök) öküş/keğ, öküş/artuğ telim*) sözcük çeşitliliği ve kullanım özelliklerine dikkat çekilecektir.

Anahtar Sözcükler: Karahanlı Türkçesi, Kutadgu Bilig, pek/çok, azlık çokluk zarfı, belirsizlik sıfatı

EVALUATING KUTADGU BILIG IN TERMS OF WORDS MEANING “PEK, ÇOK”

ABSTRACT

Kutadgu Bilig consisting of 6645 couplets with almost 3000 different kinds of words is the first and richest work of Post-Islamic Turkish. Turkish words constitute wide range of vocabulary to a great extent. The focus of the study is the words meaning “much, many” in Kutadgu Bilig. The words “pek, çok” have the function of adjective and adverb

* Bu çalışma, 28-30 Haziran 2018'de Ankara'da Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezinin düzenlediği Atebetü'l-Hakâyık İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Sempozyumunda sunulmuş bildirinin düzenlenmiş şeklidir.

** Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. sev_g@ibu.edu.tr, gulselsev@gmail.com. orcid.org/0000-0001-7123-4849.

depending on the context. As a kind of adverb they function as adverbs of quantity, and as a kind of adjective they function as indefinite adjective. Adverbs of quantity refer to the quantity and degree adverbs revealing scarcity or abundance as to adjectives, adverbs or actions. Indefinite adjectives reveal subjects, objects and other concepts in terms of number, quantity etc. roughly. The diversity of the vocabulary of Kutadgu Bilig is also effective for the words which are focus of the study such as *içi*, *keğ*, *öküş*, *köp*, *artuğ*, *telim*, *çok*. *Çok* is a hapax legomenon in the work. How and with which words and phrases the words meaning “pek, çok” are stereotyped (*içi yağşı ayımığ, içi eđđü, içi keğ; gerek keğ...keğ gerek; öküğ öğdi, öküğ söz, öküğ neng; telim beg, telim türlüğ ...*), how they formed hendiads by being used one after another in the same verse (*içi keğ, içi ök öküğ, içi ök telim, içi artuğ; keğ artuğ, artuğ telim, artuğ öküğ...*) and the diversity of vocabulary in different verses despite the identity of the meanings (*içi/keğ, içi(ök)/öküğ, içi/telim, içi(ök)/artuğ; artuğ/içi(ök), artuğ/keğ; köp/çok, köp/öküş; telim/öküş; öküğ/telim, öküğ/artuğ, öküğ/keğ; içi (ök) öküğ/keğ, öküğ/artuğ telim*) and their usage peculiarities have been analyzed in the article.

Keywords: *Karakhanid Turkish, Kutadgu Bilig, pek/çok, adverb of quantity, indefinite adjective.*

Giriş

Kutadgu Bilig, 6645 beyit 3000'e yakın sözcük çeşidiyle Türklerin İslamiyeti kabulünden sonraki ilk ve en zengin edebî eseridir. Eserde, bu zengin söz varlığının yani 2861 sözcük çeşidinin sadece 413'ü (334 Arapça, 79'u Farsça) İslami kültüre aittir (Ersoylu 1983: 122). Eserin söz hazinesindeki çeşitlilik çalışmamızın konusunu oluşturan sözcüklerin kullanımında da etkilidir.

Bu yazıda, Kutadgu Bilig'de (KB) “pek, çok” anlamında kullanılan sözcükler ele alınacaktır. Çalışma, *içi*, *artuğ*, *keğ*, *öküş*, *telim*, *köp*, *çok* sözcükleriyle sınırlandırılmıştır. Makalede bu sözcüklerin hangi sözcük ve sözcük gruplarıyla ne şekilde kalıplaştığı, çoğu yan yana olacak şekilde aynı dizelerde nasıl ikileme / hendiadyoin oluşturduğu hususları ile anlam ortaklığına rağmen ayrı mısralardaki sözcük çeşitliliği ve kullanım özelliklerine dikkat çekilecektir.

Kutadgu Bilig'de Zarf/Sıfat Görevli 'pek çok' Anamlı Sözcüklerdeki Kalıplaşmalar

Türkiye Türkçesinde “pek, çok” sözcükleri kullanım yerine göre sıfat ve zarf görevindedir. Zarfın bir çeşidi olarak azlık çokluk zarfı, sıfatın bir çeşidi olarak ise belirsizlik sıfatıdır. (Eraslan 2012: 205) Azlık çokluk zarfı (Alm. Quantitätsadverb, Fr. Adverbe de quantite, İng. Adverb of quantity, Osm. Miktar zarfı) bir sıfatta, bir zarfta, bir oluş veya kılıfta azlık çokluk gösteren, bunları azlık çokluk bakımından pekiştiren ve *ne kadar ? ne derece ?* sorularını karşılayan miktar ve derece bildiren zarflardır (Korkmaz 2007: 29). Belirsizlik sıfatı ise (Alm. unbestimmtes adjektiv, unbestimmtes beiwort, Fr. adjectif indefini, İng. Indefinite adjective, Osm. tayinsiz sıfat) kişileri, nesnelere ve diğer kavramları karşılayan adları; sayı, miktar vb. bakımlardan kabataslak gösteren sıfattır (Korkmaz 2007: 39).

KB'deki “pek, çok” anlamlı sözcükler için KB I (Metin), KB II (Çeviri) ve KB III (Dizin-İndeks) ciltlerinden faydalanılmıştır.

Eserin KB III Dizin-İndeks cildinde *idi* “pek, çok” (1979: 187), artuk “fazla, ziyade, daha çok” (1979: 26), keğ “çok, iyi, iyice” (1979: 233-234), öküş “çok” (1979: 358-359), telim “çok, pek çok, bol, fazla, daima” (1979: 434), köp “çok” (1979: 280), çok “çok” (1979: 132) anlamlarındadır.

1. *idi*: pek, çok

Clauson *idi* için Etimolojik Sözlüğünde (EDPT), “hiç, tamamen, bütünüyle, hepten” anlamları taşıyan bir kuvvetlendirme zarfı olduğunu kaydetmiştir. (1972: 41) Yazıtlarda olumsuzluk ifadesini pekiştirmek için kullanılır.

“İkin ara *idi* oksuz (tamamen teşkilatsız) Kök Türk ança olurur ermiş” (KT, 2-3)

“Türk sir bodun yerinte *idi* yorımazun (hiç ilerlemesin)” (T, 11)

idi, Eski Uygur Türkçesinde “asla, kesinlikle” anlamlarında bir hâl zarfıdır. (Eraslan 2012: 225).

“Bu emgekimtin *idi* ozgum kutrulgum yok turur.” (Bu eziyetimden asla kurtulmama imkan yoktur.) (Suv.10, 13-14)

“İnçip manga nom nomlaguluk idiz orun *idi* kergeksiz.” (Böylece bana vaaz edecek yüksek bir yer kesinlikle gereksiz.) (BTT, I, A 1, 8-9)

KB’de sözcük azlık-çokluk zarfıdır.

1.1. Eserde sözcük, *idi yakşı aymış* cümlesinde kalıplaşmış ve bu şekilde 42 kez kullanılmıştır.

idi yakşı aymış azılgı kür er / azılgı eren berk tügünler yazar (Cesur ve yiğit er çok yerinde söylemiş, cesur insan sıkı düğümler çözer.) (283)

idi yakşı aymış tili köngli tüz / körü barsa yetrü köni ök bu söz (515)

idi yakşı aymış biliglig sözi / bu bilge sözi ol biligsiz közi (1048)

idi yakşı aymış ila atlıgı / budunda bedüki kişi kutlugı (1629)

idi yakşı aymış bu yagma begi / kamug işke bigi yetilmiş ögi (1758)

1.1.2. *idi yakşı* kalıbı ise 5 kez geçer.

idi yakşı sözler bilig yangzatu / bu öđ kün tirigliklerig mengzetü (Alim bu zamanı ve hayatı, bir yakıştırma ile çok güzel anlatmıştır.) (1385)

idi yakşı ayding bu sözler bu kün / yazılmış manga bu tügülmüş tügün (5817)

idi yakşı urdung kişik ulı / bu ol çın vefalig kişiler yolu (3016)

yanut birdi odgurmış aydı bu söz / *idi yakşı* ermez aya kılkı tüz (4007)

idi yakşı sözler köngül bulmuş er / köngül til birikip yakın bolmuş er (5617)

1.2. *idi edğü* kalıbı 15 kez kullanılmıştır. Mısra başı örnekleri yaygındır.

1.2.1. *idi edğü* mısra başında

idi edğü erdem bilig bilse er / takı artuk erdem kılıç ursa er (İnsanın bilgili olması çok iyi bir fazilettir, insanın kılıç kullanması daha üstün bir fazilettir.) (2719)

idî edgü beglik takı edgürek / törü ol anı tüz yoritgu kerek (454)

idî edgü neng bu kişi körki yüz / bu yüz körkinge suw içer iki köz (2467)

du‘açı tururlar sanga ay kadaş / ***idî edgü*** neng bu du‘a ay adaş (Ey kardeş, bunlar sana duacıdır; ey dostum bu dua **çok iyi** bir şeydir.) (4470)

belagat bile hat tengşeşse ıkalı / ***idî edgü*** til bu bitig söz tili (2695)

1.2.2. ***idî edgü*** mısra ortasında

ilig me ***idî edgü*** sultan turur / budunka bagırsak sewüg can turur (**Hükümdar çok iyi** bir padişahdır, çok merhametli, halkın candan sevdiği bir insandır.) (3458)

ukuşlı biligli ***idî edgü*** neng / ıkalı bulsa işlet uçup kökke teng (215)

bu beglik ulugluk ***idî edgü*** neng / yorıkı köni erse ay kızgu eng (453)

1.3. *idî keğ* kalıbında *keğ* sözcüğünün “çok” anlamı ile “iyi, iyice” anlamlarının KB III’te ayrı madde başlıkları altında verilmesi önerisinde bulunarak aşağıdaki *idî keğ* ifadelerinde *keğ*’in “iyi” anlamında kullanıldığı örnekler seçilmiştir.

1.3.1. ***idî keğ*** mısra başında

kereklig söz aytur men emdi sanga / ***idî keğ*** bakıp sözlegü bir manga (Şimdi sana çok mühim bir şey soracağım; bana iyice (**çok iyi**) düşünerek cevap ver.) (1904)

sırınçga sakışı turur bu köngül / ***idî keğ*** küdez sınmasu ay ogul (Gönül sırça gibidir; ey oğul, onu **çok iyi** muhafaza et, kırılmasın.) (3394)

kişi köngli yuwka sırınçga sanı / ***idî keğ*** küdez sına serme anı (4610)

1.3.2. ***idî keğ*** mısra ortasında

yawuz ögdi bulsa ***idî keğ*** bolur / kedig ögse kendü kaçan kin kalur (Kötü insan ögmekle **çok iyi** olur; iyiyi öğersen, bu ondan hiç geri kalır mı ?) (2400)

Mısra ortasında ***idî keğ***, ***idî keğ*** yetürsü bilig cümlesinde 3 kez kullanılır.

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig / bu işke ***idî keğ*** yetürsü bilig (Ögdülmiş cevap verdi ve - Hükümdar bu meseleyi **çok iyi** düşünmelidir- dedi.) (2596)

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig / bu işke ***idî keğ*** yetürsü bilig (2672)

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig / mungar ma ***idî keğ*** yetürsü bilig (2883)

1.3.3. “çok iyi” anlamlı diğer beyitler

yalawaç barır er ***idî keğ*** kerek / kamug türlüg işke bu tutsa yürek (2640)

bularıg ***idî keğ*** talula birin / kalı tuşsa tengsiz ökünme yarın (2929)

akılık ***idî keğ*** anı kodmagu / kişi nengi birle akı bolmagu (2800)

tişi birle sohbet ***idî keğ*** tatıg / soguk suwka yunmak yanutı katıg (3584)

men emdi sanga keldim andın turup / bu işke kingeş bir ***idî keğ*** körüp (5719)

1.4. *idî ök* (sıfat) kalıbında KB’de *idî*, *ok/ök* kuvvetlendirme edatıyla birlikte kullanılır. Korkmaz *ok/ök* edatı için “Yalın ya da çekim, iyelik ve çokluk ekleri almış isimler ile isim

hükümünde olan kelimelerden sonra gelerek cümle içerisinde o ismin anlamını bilhassa belirtme ve kuvvetlendirme vazifesi görür.” açıklamasını yapar (1961: 23). Devamında ise “KB’de sıfatlardan önce gelerek kuvvetlendirme zarfları yapan *ıdı* “pek” kelimesi de çok kere bu vazifeyi *ök* edatı ile birleşmiş olarak görüyor: *ıdı ök yakın* “pek yakın”, *ıdı ök öküş* (pek çok), *ıdı ök sak* iş “pek hesaplı iş” (1961: 14) ifadelerine paralel yani ***ıdı ök (sıfat)*** kalıbındaki örnekler eserde 10 defa kullanılır.

ilig aydı uktum sözüngni tükel / tirig sözlömese ***ıdı ök muhal*** (968) (Hükümdar dedi: Sözünü tamamen anladım, fakat yaşayan birinin hiç konuşmaması ***imkânsızdır.***)

sakış saklıkın boldı atı sakış / körü barsa sakış ***ıdı ök sak*** iş (2221)

ıdı ök ulug iş bu sü başlamak / çerig tüzmeği hem yağını sımak (2272)

ıdı azlık-çokluk zarfı olarak aşağıdaki beyitlerde *kiçki*, *ters*, *sarp*, *kız*, *çın* sıfatlarını derecelendirmektedir.

1.4.1. *ıdı kiçki*

ıdı kiçki söz ol meselde kelir / ata ornı atı ogulka kalır (***Çok eski*** bir atasözü vardır: babanın yeri ve adı oğla kalır.) (110)

ıdı kiçki dünya öküş ardı halkıg / kayusunda men men ne munça sewittim (6562)

1.4.2. *ıdı ters*

ıdı ters bolur kör bilişmez kişi / kalın yat ara kirse talnguz başı (Yalnız başına yabancı bir kalabalık arasına giren ve tanıdığı olmayan insanın hâli ***çok fena*** olur.) (491)

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig / ***ıdı ters*** ayıttı manga bu bilig (1930)

adaş koldaş erdaş tutungu tiding / bu edgü ***ıdı ters*** yüki yüdmeking (Dost, ahbap ve arkadaş edinmeli – dedin; bu iyi, fakat bunların yükünü yüklenmek ***çok zordur.***) (3392)

yanut birdi ögdülmiş aydı kadaş / ***ıdı ters*** iş ermez batır kılssa aş (4017)

1.4.3. *ıdı sarp*

ıdı sarp bolur bu yangı kelgüçi / bilişi yok erse mungadsa tuçı (Tanıdığı olmayan kimse, yabancı bir yerde daima can sıkıntısı içinde kalır ve ***çok güç*** bir duruma düşer.) (492)

et öz bir yağı ol ***ıdı sarp*** yağı / kamuğ yirde yağmış tuzakı ağı (3637)

bu aşçı *ıdıççi* bütün bolmasa / ***ıdı sarp*** bolur begke içse yise (2891)

1.4.4. *ıdı kız*

bu mundag kişiler bolur ***ıdı kız*** / bu kız kızlıkı kıldı kız atı kız (Bu gibi insanlar ***çok nadir*** olur; nadirliğinden dolayıdır ki, nadire kız adı verilmiştir.) (564)

ıdı kız erür bu tiriglik küni / yawa işke işletse bolmaz munı (3544)

1.4.5. *ıdı çın*

bu işke ***ıdı çın*** bütün er tile / bagırsak tapugsak uwutu bile (Bu iş için ***çok dürüst*** ve doğru bir insan ara; o şefkatli, işine gönülden bağlı ve haya sahibi bir kimse olmalıdır.) (2830)

idi çin bütün keğ kerek er köni / köngül yaymasa ötrü tutsa munı (2744)

2. **artuğ**: fazla, ziyade, daha çok

artuğ iyeliksiz biçimiyle yazıtlarda 4 kez geçer (Tekin 1988: 238) ve “ek, ilave, arta kalan, artık, fazla, çok” anlamlarında kullanılır.

“**artuğ** yılki igitti.” (Çok yılki besledi.) (KÇ, 25)

“bizinte eki uçı singarça **artuğ** erti.” (Bizimle kıyaslandığında onların iki kanadı fazla idi.) (T, 40)

Uygur dönemine ait eserlerde de kullanım aynıdır. (Hamilton 1998: 44)

“kamag tınlıglarka **artuğ** asıg tusu kılı umagay men.” (Bütün canlılara fazla fayda sağlayamam.) (İKPÖ, XXXIV)

“...ewinteki ulug kiçigke tutuztı **artuğ** edgü açınınglar tep...” (...evindeki büyüklere ve küçüklere emanet edip son derece iyi bakın diye...) (İKPÖ, LXVII)

KB’de artuğ’un belli sözcüklerle kalıplaştığı örnekler yoktur. “çok” anlamlı aşağıdaki beyit örneklerinde artuğ, azlık-çokluk zarfıdır.

atam erding **artuğ bagırsak** akı / seningde bagırsak törütgen takı (sen benim için çok merhametli ve cömert bir baba idin; fakat yarartan senden daha merhametlidir.) (1243)

budunka begi **artuğ ödrüm** kerek / köngül til köni kılı ködrüm kerek (Halk için beyin çok seçkin olması lazımdır, özü sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır.) (1963)

bolmasa bolsa **artuğ odug** usal / bolsa tegrür basımçı yodug (Kumandan ihmalkâr olmamalı ve çok uyanık bulunmalıdır; o ihmalkâr olursa, düşmanın baskınından zarar görür.) (2348)

3. keğ: çok

Yazıtlarda henüz kullanımı olmayan keğ, Eski Uygur Türkçesinde görülmeye başlar. Eski Uygur Türkçesi Grameri (EUTG)’ de keğ, “çok, pek” anlamlarında hâl zarfı olarak değerlendirilir (Eraslan 2012: 225).

“yime yılvi kömen işinge **keğ** bütmiş erser...” (yine büyü işine pek inanmış ise...) (Suv., 384, 11-12)

KB’de “çok” anlamıyla azlık-çokluk zarfı olarak kalıplaştığı beyitler şöyledir:

3.1. keğ öglüg kerek yapısının 4 örneği vardır.

keğ öglüg kerek hem biligli ukuş / biliglig kişining yagısı öküş (1954)

(Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir; bilgili insanın düşmanı çok olur.)

keğ öglüg kerek beg ongarsa işin bilip başlasa ötrü işler başın (1989)

köngüllüg kerek hem ***keğ öglüg kerek*** / amul bolsağıllı taķı edgürek (2469)

tili uz kerek hem köngüllüg kerek / sözi uz kerek hem ***keğ öglüg kerek*** (2660)

3.2. ...kerek keğ / ...keğ kerek

...**kerek keğ** öncesinde sıfatla birlikte kullanılan bir kalıplaşmadır. 10 kez kullanılmıştır.

*ukuşlug **kerek keğ** yalawaç örüg / biliglig kerek sözke bilse yörüg (Elçi, **çok akıllı**, temkinli ve sözünü ifade edebilmesi için de **bilgili olmalıdır**.) (2600)*

*odug sak **kerek keğ** kereksiz azak / azak bolsa işçi bolur iş uzak (Hazinedar **çok uyanık ve dikkatli olmalıdır**; savsaklamaya lüzum yoktur, hizmetkâr savsaklayıcı olursa işler sürüncemede kalır.) (2813)*

közi tok **kerek keğ** yime köngli bay / angliq kerek hem yüzi körki ay (2843)

bagırsak **kerek keğ** begini sewer / uwutlug **kerek keğ** özini yıgar (2867)

Tek örnekte ise araya sözcük girmiştir.

*ukuşlug **kerek** hem bilig **keğ** bilir / ukuşlug kişidin kişilik kelir (O akıllı ve **çok bilgili** olmalıdır; akıllı insandan insanlık gelir.) (2896)*

...**keğ kerek** “çok...-mAlI (gerekli)” anlamlı bu tamlama 7 kez kullanılmıştır.

*üçünçi esenin tiriglik turur / bu üçte bu bir **keğ kereklig** turur (Üçüncüsü ise, sıhhatte yaşamaktır; bu üç şeyden **en lüzumlu** olanı da budur.) (3575)*

*ıdı **keğ kereklig** turur bu bitig / bitig birle begler iter il itig (Yazı **çok lüzumlu** bir şeydir; beyler memleket işlerini yazı ile tanzim ederler.) (2702)*

ögi **keğ kerek** köngli alçak amul / çıgay tul yetimke bagırsak köngül (2473)

3.3. keğ ök: Tıpkı **ıdı ök** gibi ok/ök kuvvetlendirme edatının **keğ** ile kullanıldığı, **keçi** pekiştirdiği 3 örnek vardır.

*yime yakşı aymış biliglig bedük / biligligke tegdi öz ülgü **keğ ök** (Bilgili ve büyük insan da çok güzel söylemiş, kısmetine **en çok kavuşan** bilgili insandır.) (2448)*

*çibun boldı düşman yanganka bedük / ısırta yanganıg suçitur **keğ ök** (Sinek fil için büyük bir düşmandır; fili ısırıldığı zaman onu **zıp zıp (çok)** zıplatır.) (3399)*

negü tir eşitgil ay aşlı bedük / bagırsak sözi tutsa asğı **keğ ök** (5325)

4. öküş: çok

öküş, yazıtlarda “çok” anlamında ad, sıfat ve zarf olarak kullanılır.

“**öküş ölteçi** anta tirildi.” (*Çok sayıda ölecek kişiler orada ihya oldu*) (BK, D, 31)

“**öküş ök ölürti**.” (*Pek çok kişiyi öldürdü.*) (T, 6-7)

“tengri yarlıkaduk üçün **öküş teyin** korkmadınız.” (Tanrı buyurduğu için **çoklar diye** korkmadık.) (T, 40-41)

“azıg **öküşüg körtüg**.” (*Azı çoğu gördük.*) (O, 7)

Eski Uygur Türkçesinde hem belirsizlik sıfatı hem azlık-çokluk zarfıdır (Eraslan 2012: 208, 237).

“**öküş** bilgeler kuwragı üze...” (*Pek çok bilgiler* cemaati tarafından) (Briefe Hts., 1816-1817)

“Bor **öküş** içser kişi öküş türlüğ ig törüyür.” (İnsan *çok şarap içse*, çok çeşitli hastalık meydana gelir.) (HK, II, 3, 38-329)

KB’de de azlık-çokluk zarfı ve belirsizlik sıfatı olarak kullanılır. Zarf olduğu örnekler sayıca çoktur. Kalıplaşmış kullanımlara gelince;

4.1. öküş öğdi kalıbında *ögdî* hem “övgü, sena” anlamında bir isim hem de bilinen geçmiş zamanda çekimlenmiş bir fiildir. Eserde 7 kez geçer. Aşağıdaki ilk 2 örnekte çekimli fiil, 3 örnekte ise isimdir.

bu ay toldı elgin kötürdi yana / bayatıg **öküş öğdi** kıldı sena (Ay Toldı tekrar elini kaldırdı, Tanrıya *çok hamd ve sena etti*.) (1256)

tümen ming tü erdem **öküş öğdiler** / ukuş birle kılmış üçün öğdiler (Binlerce fazilet ve bir çok *alkışlanan işler* akıl ile yapılmış olduğu için *övülmüştür*.) (304)

öküş öğdi birle tümen ming sena / ugan bir bayatka angar yok fena (Kâdir ve bir olan Tanrıya *çok hamd ve binlerce sena* olsun; onun için fanilik yoktur.) (2)

iligdin **öküş öğdi** aytıg selam / ıdur men sanga ay ukuşı tamam (3907)

öküş öğdi artuk telim ming sena / kıılır men bayatka angar yok fena (3190)

4.2. öküş söz / öküş sözle- yapılarında **öküş**, birincisinde belirsizlik sıfatı, ikincisinde azlık-çokluk zarfıdır. Eserde 12 kez kullanılır.

öküş söz eşitgil telim sözleme / ukuş birle sözle bilig birle tüz (**Çok (söz)** dinle fakat az konuş; sözü akıl ile söyle ve bilgi ile süsle.) (1009)

öküş sözde artuk asıg körmedim / yana sözleşte asıg tulmadım (**Çok sözden** fazla fayda görmedim; ama söylemek de faydasız değildir.) (171)

bu ay toldı aydı **öküş söz** ol ol / ayıtmadı sözlep irikse köngül (1005)

öküş sözleme söz birer sözle az / tümen söz tügünün bu bir sözde yaz (Sözü **çok söyleme**, sırasında ve az söyle; binlerce söz düğümünü bu bir sözde çöz.) (172)

öküş sözleşe yangşadı tir bilig / yana sözleşese agın tir tilig (**Çok konuşan** kimseye bilgi, “gevezelik etti” der; söylemezse de ona “dilsiz” der.) (174)

öküş sözleding söz suwı barmasun / **öküş sözke** yalğar bu yalnguk ire (6628)

tilin sözleşese agın tir kişi / **öküş sözleşe** atı yangşak başı (1027)

4.3. öküş neng örneğinde belirsizlik sıfatıyla kurulan sıfat tamlaması eserde 4 yerde geçer.

öküş nengke toğmaz közi suk kişi / ecel tutsa öknür itümez işi (**Çok mal** aç gözlüyü doyurmaz, ecel gelince, peşiman olur, fakat artık işini yoluna koyamaz) (1143)

usal yalnguk oğlu **öküş neng** tirer / yigüke tegirmü sakınmaz birer (Gafil insan oğlu **çok mal** toplar; kendisine yemek nasip olacak mı, bunu düşünmez bile.) (1422)

öküş neng körü todmiş erse közi / yana korkar erse bayatka özi (2751)

sanga az **öküş neng** törü kılsalar / yanut kılgu ötrü sewine bulsalar (4432)

4.4. öküş sü örneğinde belirsizlik sıfatıyla kurulan sıfat tamlaması eserde 4 yerde geçer.

öküş sü tileme er ödrüm tile / er ödrüm tile hem tolum tüm bile (**Çok asker** isteme, seçme asker iste; askerin tam ve teçhizatlı olmasını iste) (2339)

öküş sü çerig erse başsız bolur / bu başsız çerig sü yüreksiz bolur (2333)

sınamış yağıcı kişi tenglemiş / on iki ming er sü **öküş sü** timiş (2334)

4.5. öküş'ün özellikle vezinle (açık kapalı) bağlantılı olarak mısra başı ve mısra sonunda kullanıldığı beyitler dikkat çekici sayıdadır. Bu husus, makale konumuzun dışında olduğu için örnek beyitlerle yetinilecektir.

4.5.1. öküş mısra başı

öküş edgü sözler tilin sözledi / işing itge men tip katıg kur badı (542)

öküş tınglagu söz birer sözlegü / manga mundagaydı biliglig bügü (1014)

öküş sezleyü bilge bolmaz kişi / **öküş** eşitü bilge bulur tör başı (1015)

öküş sewmegüçi seweri az ol / kerışı telimrek ereji az ol (2150)

4.5.2. öküş mısra sonu

tapugsuz kulung men yazukum **öküş** / özüng fazlı birle keçür ay küsüş (396)

tegir boldı künde kör emgek **öküş** / erej kolsa emgek tegir ol ülüş (432)

mini edgü tuttung açınding **öküş** / sanga tapnumadın barır bu öz uş (1353)

er at sü bu nengke küwenme **öküş** / asıg kılmagay sü bu altun kümüş (1403)

5. telim: çok, pek çok, bol, fazla, daima

Yazıtlarda görülmeyen telim, Eski Uygur Türkçesinde görülmeye başlar. EUTG'de telim, "pek çok, fazla" anlamlarında kullanılan bir belirsizlik sıfatıdır (Eraslan 2012: 208).

"közte **telim** sawuk yaş aksar..." (gözden *pek çok soğuk yaş* aksa...) (HK, I, 85-86)

KB'de **telim**'in birlikte kullanıldığı sözcüklerle kullanımı şöyle tespit edilmiştir.

5.1. telim beg örneğinde belirsizlik sıfatıyla kurulan sıfat tamlaması KB'de 5 yerde geçer.

telim yilke birdi sini teglerig / keçürdi ilig teg **telim beg**lerig (O senin gibi bir **çok insanlar** yele verdi; hükümdar gibi *bir çok beyleri* gördü geçirdi) (6123)

öküş beg karıttı karımaz özi / **telim beg** keçürdi kesitmez sözi (O çok beyleri ihtiyarlattı, kendisi ihtiyarlamaz; **çok beyleri** göçürttü, hiç susmak bilmez) (404)

sini teg **telim beg** keçürdi sewip / sanga ma anundı keçürgey iwip (5134)

telim beg karıttı sening teg erig / sini me uzun tutmagay bu tirig (5406)

5.2. telim türlüğ kalıbında ise **telim**, azlık-çokluk zarfıdır. 4 defa kullanılır.

öküş türlüğ ol bu okıngu kişi / **telim türlüğ** ol bu konukluk ası (Çağırın kimseler muhtelif sınıf ve tabakalara mensup olduğu gibi, ziyafetler de **türlü türlü** olur.) (4574)

yalawaçtın itlür **telim türlüğ** iş / yalawaçtın ötrü kelür körklüg iş (**Pek çok (türlü)** işler elçiler ile görölür; iyi neticeler elçiler vasıtası ile elde edilir) (2599)

telim türlüğ otlar anıngda bolur / yigü yangagu ot ya içgü ıolur (2888)

telim türlüğ ol emdi tüşke yörüg / anı bilgü barça ay kıkı örüg (5994)

5.3. telim ‘in de özellikle vezinle (açık kapalı) bağlantılı olarak mısra başı ve mısra sonunda kullanıldığı beyitler dikkat çekici sayıdadır. *öküş*’te olduğu gibi örnek beyitlerle yetinilecektir.

5.3.1. telim mısra başı

telim ögsüzüg kör ya tul tulsakıg / ya közsüz ya oldrum yime aksakıg (3238)

telim bolsa erke adaş koldaşı / yağıldı atı ilke itti işi (3409)

telim sözni eştip eşitmez itin / közün körmişingni yitürgil katın (4102)

telim kördüm edgüg isiz is için / yodugka ilindi yokadı küçün (4345)

5.3.2. telim mısra sonu

tilin sözlemese söz asgı **telim** / öküdürdi sözlep mini bu tilim (3879)

neçe az yağı erse yası **telim** / yağıda asıg bar tip aymaz tilim (4188)

saka barsa mundag bu yanglıg **telim** / uzun bolga söz tip tireldi tilim (4428)

tapugka inanma ay tapgı **telim** / tapug kılga ahır başıngnı kalım (4755)

6. köp: çok

Yazıtlarda **köp** şekliyle “tümüyle, bütünüyle, toptan, tamamen, hep” anlamları taşıyan bir miktar zarfıdır. Clauson, fiili nitelediğinde hareketin tamamının yapıldığını, adı ve sıfat nitelediğinde “tamamıyla, bütünüyle, her, hep” anlamını ifade ettiğini belirtir. (1972: 579)

“Tört bulung **köp** (hep) yağı ermiş.” (KT, D, 29)

“Kagan olurup yok çıgany bodunug **köp** (hep) kubrattım.” (KT, G, 9-10)

köp, Eski Uygur Türkçesinde hem belirsizlik sıfatı hem de azlık-çokluk zarfı olarak kullanılmaktadır (Eraslan 2012: 206, 237).

“her” anlamında şu örnekte belirsizlik sıfatı, “**köp türlüğ** tsui agıt ayıg kılınçlarımız” (*Her türlü* suç ve günah ağır ve fena amellerimiz) (USt., 137)

“az birür urubumuz **köp** boltı.” (Az olan vergimiz çok oldu.) (UYA, 8, 56-57) örneğinde ise azlık-çokluk zarfıdır.

KB’de köp’ün kalıplaştığı örnekler yoktur. Köp, eserde 10 defa geçer. Beyitlerde köp’ün bazı beyitlerde zarf bazı beyitlerde sıfat olduğu görülür.

ilig anda naru kör inçlik kodup / ilin itti tüzdi **köp emgek** yüdüp (Hükümdar bundan sonra rahatını bırakıp, **çok zahmet** yüklenerek, ilini tanzim etti ve düzeltilti.) (5624)

bu il tutguka **köp er** at sü kerek / er at tutguka neng tawar tü kerek (Memleket tutmak için, **çok asker** ve ordu lazımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır.) (2057)

basutçı kerek barça işte bilin / bu beglik işinge takı **köp kılın** (Bil ki, her işte yardımcı gerektir; beylik işinde ise kendine daha **çok yardımcı edinmeye** bak.) (430)

er at **köp kalın** tut sewindür sene / sewüg canını birgey sanga bir küne (Adamların **çok ve kalabalık** olsun, onları sevindir, onlar da bir gün senin için sevgili canlarını verirler.) (5483)

7. çok: çok

Köktürk ve Uygur dönemi eserlerinde az'ın zıttı karşılığındaki "çok" sözcüğü yoktur. KB'de ise "çok" tek yerde geçen bir *hapax legomenon*'dur. (Aydemir 2015: 49-59).

hazine nerek **köp er** at **çok** kerek / begi bay kereksiz budun tok kerek¹ (Hazine neye gerek, **çok asker** lazım; beyin zenginliğine lüzum yok, halk tok olmalıdır.) (3031)

Buraya kadar anlatılanlarda *ıdı, artuq, keğ, öküş, telim, köp, çok* sözcüklerinin, varsa, hangi sözcüklerle zarf ve sıfat olarak kalıplaştığı, Has Hâcib tarafından tercih edildiği örnekler üzerinde durulmuştur. Özetleyecek olursak; **ıdı** (ıdı yakış aymış, ıdı yakış, ıdı edğü, ıdı keğ, ıdı ök (sıfat), ıdı (kiçki, ters, sarp, kız, çın); **artuq** (yok); **keğ** (keğ öglüg kerek, ...kerek keğ /...keğ kerek); **öküş** (öküş ögdi, öküş söz/sözle, öküş neng, öküş sü); **telim** (telim beg, telim türüg); **köp** (yok), **çok** (yok). Dikkatimizi çeken ıdı'nin belirli sözcüklerle işlenerek yaygın bir kullanım alanı bulmuş olmasıdır. ıdı'nin KB'de Tanrı; sahip; çok fazla, tümüyle, tamamıyla; asla, hiç anlamlarının bulunduğu işaret eden Ağca'ya göre ıdı, zaman içerisinde anlam ve fonksiyon çeşitlenmesine uğramış bir sözcüktür (2013: 77). Eserin yazıldığı yüzyıldan itibaren kullanımdan düşen ıdı, Şirin'in de ifade ettiği şekilde (2015: 85) eş yazılı ıdı "Tanrı" sözcüğüyle karışmasını önlemek üzere, yerini aynı anlamdaki *keğ, öküş* ve *çok* sözcüklerine bırakmıştır.

Kutadgu Bilig'de 'pek, çok' Anamlı Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

Bu kısımda "pek, çok" anlamlı *ıdı, artuq, keğ, öküş, telim, köp, çok* sözcükleriyle eserde ikilemeler oluşturulduğuna dikkat çekilecektir. Çağatay, hendiadyoin olarak nitelendirdiği ikilemeler için "aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir anlam ifade etmesi" olarak tanımlar ve hendiadyoinlerin ekseriya iki sinonimden (eş anlamlı kelimeden) ibaret olduğunu belirtir. (1978: 29-66)

Eski Uygur Türkçesinde **öküş telim** (Eraslan 2012: 208, 469) örneği bu noktada önemlidir.

"**öküş telim** uzun ödlerte..." (*Pek çok* uzun zamanlarda...) (USt., 140)

"bir kün bir tün ulatı **öküş telim** uzun üdlerte kızleser yaşursar..." (bir gün bir geceden sonra, *çok fazla* uzun süre gizlese, saklasa...) (Suv, 140, 22)

¹ Aydemir makalesinde buradaki "çok" sözcüğünü, DLT'nin ışığında, "gürz" sözcüğüyle ilişkilendirmiş ve beytin yeniden anlamlandırılmasını savunmuştur.

“Köz yaruksuz bolup **öküş telim** yaş aksar köz üze sürdser yime edgü bolur.”
(Göz bulanık olup *pek çok* yaş aksa, göz üzerine sürtse yine iyi olur.) (HK, I, 65-66)

KB'deki durumuna gelince;

1. içi

1.1. içi keğ

içi keğ katıg bu garıblık işi / garıblıkta yanglur talu er başı (Bu gurbet hâli insana **çok ağır** gelir; gurbette çok meziyetli insanlar dahi ne yapacaklarını şaşırırlar.) (478)

içi keğ kereklig turur bu bitig / bitig birle begler iter il itig (Yazı **çok lüzumlu** bir şeydir; beyler memleket işlerini yazı ile tanzim ederler.) (2702)

bu kurka tegip er tapınsa birer / **içi keğ** tusulur begi arzu yir (4072)

ilig aydı begke **içi keğ** yawuz / tilin sözlemiştin yana yansa öz (5072)

tilek arzu sürmek **içi keğ** tatıg / tatıg aytığı bar yarınlık katıg (6120)

1.2. içi ök öküş

ukuş bolsa asgı **içi ök öküş** / kamug edgülük ülgü ol bu ukuş (Akıllı olmak **çok faydalı**dır; bütün iyiliklerde aklın hissesi vardır.) (2454)

yoriglı bu yalnguk **içi ök öküş** / köni çın bütün er manga ked küsüş (868)

1.3. içi ök telim

mini emgetür til **içi ök telim** / başı kesmesüni keseyin tilim (Bana dilim **pek çok eziyet** çektiriyor; başını kesmesinler de ben dilimi keseyim.) (166)

1.4. içi artuğ

içi artuğ ödrüm talu er kerek / ögi köngli yetse urunsa yürek (Bu işe halk içinde **çok** temayüz etmiş, **seçkin** insan lazımdır; akılı, gönlü ermeli ve işe yürekten bağlanmalıdır.) (2184)

bu halıg bilirden naru barsa men / **içi artuğ** erdi tapug kodsda men (Bu durumu bile bile ben oraya gider ve ibadeti bırakırsam, **çok fena** bir iş yapmış olurum.) (5752)

içi artuğ erdem kerek ög bilig / ajun tutguka ötrü sunsa elig ((281)

içi artuğ ödrüm kerek bu kişi / kalı öznesse begke iltür başı (2420)

2. keğ

2.1. keğ artuğ

sewinme **keğ artuğ** erejlig kişi / bolur ahır emgek erejke tuşı (Ey huzur içine yaşayan bey, buna **fazla (çok) sevinme**; sonunda huzuru zahmet takip eder.) (2938)

3. artuğ

3.1. artuğ telim

atang tapgı bar erdi **artuğ telim** / öteyümedim bardı kaldı birim (Senin babanın **çok büyük hizmeti** vardı; hakkını ödeyememiş ve ona borçlu kalmıştım.) (1592)

3.2. artuk öküş

az edgüke **artuk öküş** şükri kııl / öküş bolsa ni' met aning kadri bil (Az bir iyiliğe karşı **çok şükret**; nimet çok olursa onun kıymetini bil.) (758)

bayatka şükür kıldı **artuk öküş** / bayat birmişinge ogulka ukuş (Oğluna akıl verdiği için Tanrıya **çok çok şükretti**.) (1250)

agırlamış **artuk öküş** hil'ati / kalemning hakı tip ukuş hurmeti (61)

ukuşsuz öküdi ayur ay ukuş / seningsiz mungadur men **artuk öküş** (1859)

Örneklere **ıdı** (**keğ, öküş, telim, artuk**) ile; **keğ** (**artuk**) ile; **artuk** (**telim, öküş**) ile ikileme/hendiadyoin oluşturmuştur.

KB'de **ıdı, artuk, keğ, öküş, telim, köp** Sözcüklerinin Aynı / Ayrı Mısralardaki İkili Kullanımları

1. ıdı

1.1. ıdı...keğ...

ıdı sak kerek beg yana **keğ** odug / usat bolsa begler tokınur yodug (Bey, **çok ihtiyatlı çok** da **uyanık** olmalı; beyler ihmalkâr olurlarsa, bunun cezasını başkaları çeker.) (2014)

sewindi kör ögdülmiş aydı cevap / **ıdı** körklüg ol bu yime **keğ** savab (Ögdülmiş sevindi ve: Bu cevap **çok güzeldir** ve **çok doğrudur**, dedi.) (5007)

1.2. ıdı (ök)...öküş...

tusulsa **ıdı ök** tususu **öküş** / kıalı öznesse yası il kend uluş (Faydalı da olurlarsa memlekete **çok faydalı** olurlar; eğer baş kaldırılırsa memleket bunların çok zararını çeker.) (2421)

bularda **ıdı** sarp bu yawlak yağı / et özdin tegür ol **öküşrek** çoğı (Bunlar arasında en sert ve **kötü düşman** vücuttur; en **çok gürültü** de ondan çıkar.) (3591)

1.3. ıdı...telim...

ıdı kıçki dünya turur bu karı / **telim** beg keçürdi bu kılkı turı (Bu dünya **çok eski** ihtiyar bir dünyadır; bu haşin dünya bir **çok beyleri** görüp geçirdi.) (5405)

1.4. ıdı (ök)...artuk...

ıdı ök sewindi kadaşın körüp / bayatka şükür kıldı **artuk** öğüp (Akrabasını gördüğüne **pek çok sevindi**; tanrıya **çok hamd ve şükür etti**.) (3294)

ıdı edgü erdem bilig bilse er / takı **artuk** erdem kılıç ursa er (İnsanın bilgili olması **çok iyi bir fazilettir**; insanın kılıç kullanması **daha** üstün **bir fazilettir**.) (2719)

2. artuk

2.1....artuk...ıdı (ök)...

usama tiriglikke **artuk** sakın / tiriglik ölümke **ıdı ök** yakın (Hayatta **pek gafil davranma**, dikkat et; hayat ölümle **çok yakındır**.) (1401)

2.2....artuk... keğ...

vezirlikka **artuk** bütün er kerek / oğıglı bitigli **ked** öglüg kerek (Vezirliğe **çok olgun** bir insan lazımdır; o okuyan-yazan ve **çok anlayışlı** bir insan olmalıdır.) (2234)

kamugka yaraşur bu kut urşa yüz / ukuşlugka **artuk** yaraşur **ked** uz (Saadet gelirse herkese yakışır, fakat akıllı insanlar ile **daha çok yakışır.**) (1707)

ulug hacib **artuk** bütün çın kerek / bu çınlık bile **ked** bütün din kerek (2436)

3. köp

3.1....köp...çok...

hazine nerek **köp** er at **çok** kerek / begi bay kereksiz budun tok kerek (Hazine neye gerek, **çok asker** lazım; beyin zenginliğine lüzum yok, halk tok olmalıdır.) (3031)

3.2....köp...öküş...

baş agrıg **köp** ol körse işi **öküş / öküş** işni süzgen ukuşlug küsüş (Bakarsan, **çok zahmetlidir** ve bin bir türlü (çok) işi vardır; bütün bu (**çok**) işleri gören akıllı insan azizdir.) (421)

4. telim

4.1....telim...öküş...

til asgı **telim** bar yası ma **öküş / ara** ögdilür til ara ming söküş (Dilin faydası **çok** olduğu gibi zararı da **çoktur**; dil bazen öğülür bazen de çok söğülür.) (177)

telim neng tawar birdi ögdi **öküş /** ağırladı birdi kör altun kümüş (**Çok mal mülk** verdi; onu **çok öğdü**, ona ihsanda bulundu, altın ve gümüş verdi.) (761)

telim tapgı erse **öküş** emgegi / angar bütse bolgay açınmıs begi (2837)

hazine **telim** bar er at sü **öküş /** kamug işke yolçı bilig bar ukuş (5478)

azabı **telim** erse rahmet **öküş /** yazuklug üçün boldı rahmet küsüş (3650)

ölüm buzdı ordu **telim** kend ulus / ölüm buzdı kangı saray ew **öküş** (Ölüm bir **çok şehir ve memleketleri** viraneye çevirdi; ölüm **bir çok saray, köşk ve evleri** yıktı.) (4834)

5. öküş

5.1. öküş...telim...

öküş söz eşitgil **telim** sözleme / ukuş birle sözle bilig birle tüz (**Çok dinle** fakat **az konuş**; sözü akıl ile söyle ve bilgi ile süsle.) (1009)

öküş beg karıttı karıamaz özi / **telim** beg keçürdi kesitmez sözi (O **çok beyleri** ihtiyarlattı, kendisi ihtiyarlamaz; **çok beyleri** göçürttü, hiç susmak bilmez.) (404)

sewinçi az ol körse kadgu **öküş /** az ol öggüçisi **telimrek** söküş (Dikkat edersen sevinci az, **kaygısı çoktur**; öğeni az fakat söğeni **daha çoktur.**) (2148)

öküş sewmegüçi seweri az ol / kerisi **telimrek** ereji az ol (2150)

öküş türlüğ ol bu okıngu kişi / **telim** türlüğ ol bu konukluk ası (4574)

öküş ming usalıg ölüm basmış ol / **telim** yumgularıg ölüm saçmış ol (4827)
 hazinem **öküş** tip küwenme nengin / hasem sü **telim** tip kötürme egin (5214)
 ereji az ol körse emgek **öküş** / bas agrıg **telim** bar ma ıargış söküş (4915)

5.2. **öküş...artuğ...**

öküş sözde **artuğ** asıg körmedim / yana sözleşmişte asıg tulmadım (**Çok sözden fazla (çok) fayda** görmedim; ama söylemek de faydasız değildir.) (171)

5.3....**öküş...keğ...**

bilip sözleşdeği kişi bar **öküş** / anı bildeği er manga **keğ** küsüş (Sözü bilerek söyleyen **çok kimse** var; benim için sözü anlayan adam **azizdir**.) (207)

Yukarıdaki örneklerde **ıdı** (keğ, öküş, telim, artuğ) ile; **artuğ** (ıdı, keğ) ile; **köp** (çok, öküş) ile; **telim** (öküş) ile; **öküş** (telim, artuğ, keğ) ile aynı/ayrı mısralarda birlikte kullanılmıştır.

Kutadgu Bilig’de ‘pek, çok’ Anamlı Sözcüklerin Aynı / Ayrı Mısralardaki Üçlü Kullanımları

1. ...ıdı (ök) öküş...keğ...

yonglı bu yalnguk **ıdı ök öküş** / köni çın bütün er manga **keğ** küsüş (Gezip dolaşan **insan pek çoktur**; fakat benim için **aziz olan** doğru, dürüst ve güvenilebilecek bir insandır.) (868)

2. **öküş... artuğ telim... / telim...artuğ öküş**

öküş ögdi **artuğ telim** ming sena / kılur men bayatka angar yok fena (Tanrıya pek **çok hamd** ve binlerce **sena ederim**; onun için fanilik yoktur.) (3190)

itiglig az edgü öküşte körü / **telim** tuştı **artuğ öküş** sü bile (Az sayıda ve muntazam bir ordu, çoğa nispetle, daha iyidir; **çok kimseler çok askerle** bozguna uğradılar.) (2340)

Sonuç

Kutadgu Bilig’de ‘pek, çok’ anlamlı sözcükler bu çalışmada **ıdı, artuğ, keğ, öküş, telim, köp, çok** ile sınırlandırılmıştır. Söz konusu sözcüklere ilişkin tespitler aşağıda tablolarla gösterilmiştir.

Kutadgu Bilig’de Zarf / Sıfat Görevli ‘pek çok’ Anamlı Sözcüklerdeki Kalıplaşmalar

ıdı									
ıdı yaqşı aymış	ıdı yaqşı	ıdı edgü	ıdı keğ	ıdı ök (sıfat)	ıdı kıkçı	ıdı ters	ıdı sarp	ıdı kız	ıdı çın

Eserde **ıdı**, azlık çokluk zarfı olarak kullanılmıştır. Özellikle **ıdı yaqşı aymış**’ın 42 kez, **ıdı yaqşı**’nın 5 kez, **ıdı edgü**’nün 15 kez, **ıdı ök (sıfat)**’ın 10 kez kullanılmış olması dikkat

çekicidir. **ığı keğ** kullanımında **keğ**'in "iyi" anlamlı örnekleri seçilmiştir. **ığı**'nin azlık-çokluk zarfı olarak *kiçki, ters, sarp, kız, çın* sıfatlarını derecelendirdiği görölmüştür.

KB'de **artuğ**'un belli sözcüklerle kalıplaştığı örnekler yoktur. "çok" anlamını karşılayan kullanımlarda **artuğ**, azlık-çokluk zarfıdır.

keğ			
keğ öglüg kerek	...kerek keğ	...keğ kerek	keğ ök...

keğ, 'çok' anlamıyla azlık-çokluk zarfı olarak kalıplaşmıştır. **keğ öglüg kerek** 4 kez, öncesinde sıfatla birlikte kullanılarak kalıplaşma sağlamış olan...**kerek keğ** eserde 10 kez geçer....**keğ kerek** 7 kez, oğ/ök kuvvetlendirme edatının keğ ile kullanıldığı, keğ'i pekiştirdiği **keğ ök**'lü 3 örnek vardır.

öküş			
öküş öğdi	öküş söz /öküş sözle-	öküş neng	öküş sü

öküş, KB'de de azlık-çokluk zarfı ve belirsizlik sıfatı olarak kullanılır. Zarf olduğu örnekler sayıca çoktur. **öküş öğdi** kalıbında *öğdi* hem "övgü, sena" anlamında bir isim hem de bilinen geçmiş zamanda çekimlenmiş bir fiildir. Azlık-çokluk zarfıdır. **öküş söz** kullanımında sözcük belirsizlik sıfatı, **öküş sözle-** yapısında ise azlık-çokluk zarfıdır. 12 kez kullanılır. **öküş neng** ve **öküş sü** örneklerinde belirsizlik sıfatı görevinde sıfat tamlaması oluşturur. Her iki yapı da eserde 4 yerde geçer.

telim	
telim beg	telim türlüğ

telim, **telim beg** örneğinde belirsizlik sıfatıdır ve 5 kez kullanılır. **telim türlüğ** kalıbında ise **telim**, azlık-çokluk zarfı olarak 4 kez geçer.

KB'de **köp**'ün kalıplaştığı örnekler yoktur geçer. Beyitlerde 10 defa geçen **köp**'ün bazı beyitlerde zarf bazı beyitlerde sıfat olduğu görülür.

çok "çok" tek yerde geçen bir *hapax legomenon*'dur.

Kutadgu Bilig'de 'pek, çok' Anamlı Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

ığı				keğ	artuğ	
ığı keğ	ığı (ök) öküş	ığı (ök) telim	ığı artuğ	keğ artuğ	artuğ telim	artuğ öküş

ığı keğ kalıbında keğ'in 'çok' anlamlı örneklerinin seçilmesine dikkat edilmiştir. Eserde **ığı (ök) öküş** 2, **ığı (ök) telim** 1, **ığı artuğ** 4, **keğ artuğ** 1, **artuğ telim** 1, **artuğ öküş** 4 kez rastlanabilmiştir.

KB'de *içi*, *artuğ*, *keğ*, *öküŖ*, *telim*, *köp* Sözcüklerinin Aynı / Ayrı Mısralardaki İkili Kullanımları

<i>içi</i>	<i>artuk</i>	<i>köp</i>	<i>telim</i>	<i>öküŖ</i>
<i>içi...keğ...</i>	<i>...artuk...içi (ök)...</i>	<i>...köp...çok...</i>	<i>...telim...öküŖ...</i>	<i>...öküŖ...telim...</i>
<i>içi (ök)...öküŖ...</i>	<i>...artuk...keğ...</i>	<i>...köp... öküŖ...</i>		<i>öküŖ... artuk...</i>
<i>içi...telim...</i>				<i>...öküŖ...keğ...</i>
<i>içi(ök)...artuk...</i>				

içi keğ kalıbında *keğ*'in 'çok' anlamlı örneklerinin seçilmesine dikkat edilmiştir. *içi (ök)...öküŖ...2*, *içi...telim...1*, *içi(ök)...artuk...2*; *...artuk...içi (ök)...1*, *...artuk...keğ...3*; *...köp...çok...* ve *...köp... öküŖ...1*; *...öküŖ...artuğ...* ve *öküŖ... keğ...1* kez tespit edilebilmiştir. Bu bölümde *...telim...öküŖ...* ile *...öküŖ...telim...* örneklerinin sayıca fazla olduğu gözlenmiştir. Bu durumun Eski Uygur Türkçesindeki *öküŖ telim* hendiadyoini / ikilemesi ile ilgili olduğu açıktır.

Kutadgu Bilig'de 'pek, çok' Anlamlı Sözcüklerin Aynı / Ayrı Mısralardaki Üçlü Kullanımları

<i>...içi (ök) öküŖ...keğ...</i>
<i>öküŖ...artuğ telim...</i>
<i>telim...artuğ öküŖ</i>

Bu şekilde kullanılan 3 örnek vardır. Birinci yapı bir beyitte, ikinci ve üçüncü kullanımlar tek mısradaki geçmektedir.

Görüldüğü gibi; Yusuf Has Hâcib 11. Yüzyıl Karahanlı Türkçesiyle yazdığı bu muazzam yapıtıyla Türk Dilinin, Kültürünün, Edebiyatının en güzel örneklerinden birini vermiştir. Çalışmamızda ele aldığımız aynı anlamlı *içi*, *artuğ*, *keğ*, *öküŖ*, *telim*, *köp*, *çok* sözcükleri onun eserinde kullandığı 3000'e yakın sözcük çeşidinden birkaçıdır. Eser sahibinin sözcükleri kullanırkenki titizliğini; eserin veznini, kafiyesini göz önünde bulundurarak ahengi sağlamasında, tekrardan kaçınmak için aynı anlamlı farklı sözcükler seçerek vermek istediği anlamı / mesajı ustaca yansıtmada görmek mümkündür.

KAYNAKLAR

AĞCA, Ferruh, (2013), "Eski Türkçe Metinlerde Anlamsal ve Fonksiyonel Açından idi ve iye, iye, ie Sözcükleri Üzerine", **Bengü Beläk, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı** (Editör: Bülent Gül), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 65-79.

AYDEMİR, Adem, (2015), "Kutadgu Bilig'de Geçen 'Çok' Kelimesi Üzerine", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, TDK Yayınları, 33: 49-59.

CLAUSON, Sir G., (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford.

ÇAĞATAY, Saadet, (1978), "Uygurcada Hendiadyoinler", **TLÜD**, Ankara, 29-66.

ERASLAN, Kemal, (2012), **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.

ERSOYLU, Halil, (1983), "Kutadgu Bilig'deki Arapça ve Farsça Asıllı Kelimeler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 27: 121-137.

HAMILTON, James Russell (Çev. Vedat Köken),(1998), **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, TDK Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, (1961), "Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme Edatı", **TDAY Belleten**, 13-29.

KORKMAZ, Zeynep, (2007), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.

Kutadgu Bilig I (Metin), (1991), TDK Yayınları, Ankara.

Kutadgu Bilig II (Çeviri), (1998), TTK Yayınları, Ankara.

Kutadgu Bilig III (Dizin-Sözlük), (1979), TKAE Yayınları, İstanbul.

ŞİRİN, Hatice, **Kül Tigin Yazıtı -Notlar-**, (2015), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

TEKİN, Talat, **Orhon Türkçesi Grameri**, (1988), TDK Yayınları, Ankara.

**DONALD JOHN TRUMP ÖRNEKLEMİ ÜZERİNDEN
SİYASETTE KADINA YÖNELİK AYRIMCI SÖYLEM ÖRNEKLERİ**

Dr. Öğr. Üye. Hakan ALP*

ÖZ

Makalemiz kapsamında 20 Ocak 2017 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanlığına seçilen Donald John Trump'ın 1980'lerde başlayan iş hayatından Amerikan Başkanı olması süreci dâhil yaptığı konuşmalarından hareketle, özellikle kadınlara yönelik kullandığı nefret söyleminin özelliklerini analiz etmek amacıyla söylem analizi yapılmıştır.

Söz konusu analiz kapsamında Trump'ın değişik zamanlardaki konuşma metinleri; doğal dil kullanımı, retorik unsurları ve ele aldığı gündem konuları açısından incelenmiştir. Ulaştığımız veriler sistematik bir biçimde düzenlenmiş ve karşılaştırma yapılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Siyasal iletişim çerçevesinde özellikle kamuoyu önderlerinin ve siyasal liderlerin kullandığı dil etki alanı açısından çok önemlidir. Dünya siyasetinde, siyasal yelpazenin tüm tarafındaki parti ve ideolojiler açısından siyasal liderler partileriyle özdeşleşmişlerdir. Dolayısıyla siyasal liderin söylemi, partinin hedef kitlesi seçmeleri için çok önem taşımaktadır. Ayrıca söz konusu lider karakteristik açıdan popüler ve karizmatik özellikler taşıyorsa hedef kitle üzerindeki etkisi de ona paralel olarak artmaktadır.

Dünyanın farklı bölgelerinde, siyasetçilerin nefret söylemi pratiklerindeki hedefleri, o toplumda hangi grup ve kişilerin ayrımcılığa maruz kalmalarına bağlı olarak değişmektedir. Ancak zihniyet yapıları, tutum ve davranışları, motivasyonları, ideolojilerini besleyen ve meşru kılan ortam değişmemektedir.

Amerika'nın dünya siyasetine ve ekonomisine yön verme, gündem belirleme gücü dikkate alındığında, Donald Trump'ın makalemizde örneğine sıklıkla rastlayacağımız kadına yönelik ayrımcı, ötekileştirici ve aşağılayıcı söyleminin yaratabileceği tahribatın boyutunun çok önemli olduğu ortadadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Dil, Siyasal Söylem, Söylem Analizi, Nefret Söylemi, Trump

THROUGH DONALD JOHN TRUMP SAMPLE

DISCRIMINATORY DISCOURSE AGAINST WOMEN IN POLITICS

ABSTRACT

Based on the hate speeches made by Donald John Trump, who was elected President of the United States on January 20, 2017, including the process of being president of the United States from business life that began in the 1980s, discourse analysis was conducted in order to determine the characteristics of the language used especially for women.

In the context of this analysis, Trump's speech texts at different times; the use of natural language, the rhetorical elements, and the agenda topics discussed. The findings we have arrived at have been systematically organized and benchmarked.

In terms of political communication, the language used by public leaders and political leaders is very important for the domain of influence. They are identified with political leaders in terms of parties and ideologies across the political spectrum. Therefore, the discourse of the political leader is very important for the party to choose the target audience. In addition, if the

---

* Fenerbahçe Üniversitesi, İletişim Fakültesi- Halkla İlişkiler Bölümü, hakanalp56@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0001-9696-8902

leader in question has popular and charismatic characteristics in terms of personality, the effect on the target group increases in parallel with it.

In different parts of the world, the goals of politicians in hate speech practices vary depending on which groups and individuals are exposed to discrimination in that society. However, the environment that nourishes and legitimizes mentality structures, attitudes and behaviors, motivations and ideologies does not change.

When America's world politics and economy are taken into consideration and the power of setting the agenda is taken into consideration, the dimension of the destruction that discriminatory and humiliating discourse to the woman we often encounter in Donald Trump's article is very important.

Keywords: Political Language, Political Discourse, Discourse Analysis, Hate Speech, Trump

Giriş

Demokratik yönetimlerde siyaset yapma biçimleri; farklı düşünce, söylem ve programla sergilenen bir pratikler bütünüdür. Söz konusu pratikler, temelde söz ve eylem birlikteliğini içermesinden ötürü, söylem analizi yoluyla incelenmeye elverişlidirler.

Dilin kullanım biçimleri, toplumsal anlamda ayrışmaların ve eşitsizliklerin ortaya çıkmasına ve yeniden üretilmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Dil, içinden çıktığı toplumun, cinsiyete dayalı oluşturduğu ayrımcı, suçlayıcı ve ötekileştirici atmosferinin de şekillenmesinde ciddi bir yer tutmaktadır. Kamuoyu önderlerinin, aydınların, sanatçıların ve özellikle siyasetçilerin kullandıkları ayrımcı ve ötekileştirici dil, ulaştıkları kitleler ve etkileri açısından üzerinde önemle durulması gereken bir olgudur.

Nefret söylemi kavramı yeni bir olgu değildir. Dünya tarihi boyunca, nefret söylemi; savaşlarda ve çatışmalı ortamlarda, bilerek ve kasıtlı olarak seçilen toplumsal gruplara karşı zulmü, cinayeti, nefret ve ayrımcılığı hazırlamak ve meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanılmıştır.

Nefret söylemi ve ayrımcılığın yol açtığı şiddet, temelinde mutlaka egemenlik kurma isteğini içerir. Şiddet duygusu ile hareket etmede amaç karsıdakini (şiddet gören) korkutmak, sindirmek, yönetmek, sömürmek ve onu kendi sosyal varlığı için bir tehdit olmaktan çıkarmaktır. (Yardımcı 2014)

Erkek egemen siyaset ortamında genel olarak kadınlardan beklenen davranış pratiği; çocuk büyütme ve geleneksel "aile" yapısına bağlı olarak kodlanmış olan cinsiyet rollerini yerine getirmeleridir. Erkek yaşamın her alanında olduğu üzere, siyaset alanında da kadının birey olarak varoluşu üzerinde söz sahibidir. Bu sahiplik yapısı aynı zamanda "egemenlik kurmanın" başka bir biçimidir. Siyaset algısının toplumdaki karşılığının erkek egemen bir bakış açısıyla yoğrulduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu bakış açısının rutin siyasal söyleme de yansması kaçınılmazdır.

1.Siyasetin Dilinin Zararlı Etkileri

Siyasal iletişim çerçevesinde özellikle kamuoyu önderlerinin ve siyasal liderlerin kullandığı dil etki alanı açısından çok önemlidir. Dünya siyasetinde, siyasal yelpazenin tüm tarafındaki parti ve ideolojiler açısından siyasal liderler partileriyle özdeşleşmişlerdir. Dolayısıyla siyasal liderin söylemi, partinin hedef kitleleri için çok önem taşımaktadır. Söz konusu lider ayrıca popüler ve karizmatik özellikler taşıyorsa hedef kitle üzerindeki etkisi de ona paralel olarak artmaktadır.

Ulusal ve uluslararası birçok araştırma siyasette kullanılan ayrımcı dilin ve nefret söyleminin zararlı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmalarda bu etkilerin 5 ana başlık altına toplandığını göstermektedir.

1- Sosyal dışlanmaya ve sosyal bütünlüğü bozan kutuplaşmanı artmasına neden olur.

2- Ayrımcı söylemin demokratik ve katılımcı sisteme katılım üzerinde caydırıcı bir etkisi vardır, başka bir deyişle, hedef haline getirilen grupların üyeleri insan olarak görülmeğe çıkıp taciz edilmeyi beklediklerinde konuşmadan kaçınırlar.

3- Sadece önyargının belirtisi olarak tanımlanmayan nefret dilinin, daha fazla nefret söylemine yol açan bulaşıcı bir etkisi vardır.

4- Hedeflenen grupların inkâr edilmesini beraberinde getirir ve hedef grupların üyeleri arasında kaygı ve derin endişe yaratır

5-İnsanların içinde yaşadıkları toplumda aynı hak ve sorumluluklara sahip eşit vatandaşlar olmadıklarını söylenerek onurlarından mahrum eder. (Dovidio 2005: 12)

Siyasal iletişimde ayrımcı ve nefret içerikli dilin, topluma yansması ve yayılması söylemin toplumda daha geniş bir biçimde yer almasına neden olmaktadır. Önyargı, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, cinsiyetçiliğin, homofobik içerikli söylemlerin, hem görünür olmaları açısından, hem de yetki ve sorumlulukları açısından siyaset ortamının en tepesinden yayılması, ayrımcı ve nefret içerikli söylemin toplumsal iklimi çok derinden etkilenmesine neden olmaktadır.

Güncel siyasette etkisini daha da arttıran çatışmacı dil; algıyı asıl olarak odaklanması gereken ekonomik, toplumsal, çevresel sorunlardan başka bir yöne çekmek için de kullanılmaktadır. Dünya siyasetinde ve özellikle de Avrupa Kıtasında, 1990'lı yıllarla beraber güç kazanan aşırı sağ hareketlerin, ayrımcı, ırkçı söylemlerinin toplumda bir karşılık bulduğunu görüyoruz.

2.Nefret Söylemi

Nefret söylemi kavramı tartışmalı bir terimdir ancak tüm tanımlar genellikle iki temel özelliğe odaklanmaktadır. Bu özelliklerle; “mesajın tonu veya stili” ve “mesajın hangi yöne doğru yönlendirildiğidir.” Nefret söylemi, belirli grup aidiyetlerine yönelik olarak bir bireye veya o bireyin ait olduğu bir gruba yöneltilmiş şiddet içeren, önyargı saikiyle donatılmış nefret dolu veya aşağılayıcı konuşma olarak tanımlanabilir. (Boeckmann 2002: 10)

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 1997 yılında kabul ettiği 20 sayılı tavsiye niteliğindeki kararında, nefret söylemi şöyle tanımlanmıştır. :

“İrkçi nefreti, yabancı düşmanlığını, Yahudi düşmanlığını veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan ulusalcılık ve etnik merkezilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifadesini bulan, dinsel hoşgörüsüzlük dahil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, kışkırtan teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimini kapsayacak şekilde anlaşılacaktır. Bu anlamda nefret söylemi mutlaka belirli bir kişiye veya gruba yönlendirilmiş yorumları içermektedir” (Weber 2011: 3).

Tarihsel ve sosyolojik olarak egemen olan ideoloji ve anlayışın karşısında “öteki” olarak konumlanan ve azınlık olan grupların üyeleri nefret söylemine maruz kalmaktadırlar.

Nefret söylemi olumsuz stereotiplere, önyargıya ve damgalamaya dayanmaktadır. Nefret söylemi; çoğunluk olan gruplar tarafından, kendilerinden farklı olduğu düşünülen birey ve gruplarda yarattığı dışlanma, korku ve küçümseme retoriğidir. (Perry 2001)

Siyasal iletişim tartışmalarında, nefret söylemi kavramının kullanımı genellikle yasal tanımlardan daha geniş anlamda anlaşılmaktadır. Kavram; saldırgan içerikli ve hoşgörüsüz ifadelerden, toplumdaki ırkçılığa ve bireylere yönelik tehditlere kadar varan geniş bir yelpazede kullanılmaktadır.

Nefret söylemi, özellikle kozmopolit toplumlarda barış içinde bir arada yaşama kültürünün önündeki en büyük engellerden biridir. Toplumsal olarak çoğunluğun azınlık gruplara yönelik beslediği önyargılar, düşmanlıklar nefret içeren ayrımcı söylemin suça dönüşmesine zemin hazırlar. Önyargı içeren ayrımcı söylem mağdura iletilirken asıl olarak mesaj, mağdurun üyesi olduğu gruba iletilir. Dolayısıyla söylemin suça evrilme sürecinin tüm etkileri, toplumun üzerinde kendini göstermektedir.

Nefret söylemi yöneldiği grupların ait olduğu kimliklere göre birçok kesime yönelebilmektedir. Bu türleri “siyasal nefret söylemi”, “kadınlara yönelik nefret söylemi”, “yabancılara ve göçmenlere yönelik nefret söylemi”, “cinsel kimlik temelli nefret söylemi”, “inanç ve mezhep temelli nefret söylemi” ve “engellilere ve çeşitli hastalıklara yönelik nefret söylemi” ana başlıkları altında sıralayabiliriz. (Binark ve Çomu, 2013: 209-211).

Makalemiz kapsamında nefret söylemi türlerinden biri olan, *kadınlara yönelik nefret söyleminin* siyasette üretilme biçimi örneklerle irdelenmeye çalışılacaktır. Kadına yönelik nefret içerikli ayrımcı söylem, temelde cinsiyetçi ifadeler kullanılarak kadını küçümseme ve aşağılamayı içermektedir. Söz konusu söylemin siyasette kullanılması durumu daha da tehlikeli bir hale getirmektedir. Çünkü bu söylem aracılığı ile kadın yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi siyaset alanında da ikincil bir duruma getirilmektedir.

3.Siyasal Nefret Söylemi

Siyasal nefret söylemi, bir düşünceyi ve bu düşüncenin takipçilerini hedef alan nefret söylemi çeşididir. Bazen bir ideolojinin tamamını, bazen yalnızca bir veya birkaç siyasal partiyi, bazen ise çok daha küçük grupları hedef alabilmektedir. (Yılmaz, 2013: 44)

Siyaset kurumunun temel amacı toplumsal barış ve huzur ortamını tesis etmektir. Bu aynı zaman da siyaset kurumunun ve esas olarak devletin, toplumun tüm bireylerine eşit olarak davranmasını da gerektirmektedir. Siyasal aktörlerin dil pratikleri; toplumsal grupların hepsine adil ve eşit bir dil pratiği olmalıdır. Siyaset kurumu ve devlet, düzenleyici organlar olarak, vatandaşların birbirleriyle olan ilişkilerini huzur ve barış içinde yaşamaları için çeşitli kural ve düzenlemeler koymaktadır.

Korostelina kamusal alandaki hakaret türlerinin altı farklı amaca hizmet ettiğini belirtmiştir. Bunlar:

- Toplumdaki bir gruba ait kimlik kategorisinin dışlanması için buna olumsuz özellikler atfedilmesi;
- Bir grubun kendi eylemlerini haklı göstermek için başka bir gruba olumsuz özellikler atfetmesi;
- Hakarete uğrayan grup ile toplumun bağının koparılması için farklılıkların abartılması;

- Bir gruba hak veya imtiyaz tanınmasını engellemek için aşağılayıcı söylem kullanılması;
- Bir grubun gücünü azaltmaya yönelik hakaretler;
- Bir grubu gayri-meşru olarak göstermeye yönelik hakaretler. (Korostelina 2014)

Siyasal partiler ve liderleri, kendi hedef kitleleri olan seçmenleri konsolide etmek adına ayrımcı ve nefret söylemi içeren ifadelere başvurumaktadırlar. Özellikle siyaset alanındaki kaba, aşağılayıcı ve nefret içerikli üslup, kendi ideolojik bakış açısından farklı konumlandığı her kesimi sindirmek istemekte ve siyaset alanındaki varoluşlarını kendisine bir tehlike olarak görmektedir.

3.1.Nefret Söylemi “İfade Özgürlüğü” mü?

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nefret söylemi kavramı ile ifade özgürlüğü kavramı arasındaki ayrımı, ifadedeki asıl “amacın” ne olduğu noktasından değerlendirmektedir. Amacın tespitinin zor olabileceği için, AİHM söz konusu ifadenin bağlamına büyük önem vermektedir.

Diğer bir deyişle, mahkeme asıl olarak şunu tartışmaktadır: Açıklamayı yapan kişi, nefret söylemi kullanarak ırkçı ve hoşgörüsüz fikirleri kasıtlı olarak yaymaya mı yoksa kamu yararına bir konu hakkında halkı bilgilendirmeye mi çalışmaktadır? Öte yandan, mahkeme, nefret söylemini yayma konusunda politikacılarla ilgili olarak daha katıdır ve hoşgörüsüzlüğü alevlendirecek bir dil kullanmamaları konusunda sorumlulukları olduğunu vurgulamaktadır. (Çetin, 2012: 31)

3.2.Nefret Söylemi ve Medya

Siyasal aktörlerin ve özellikle etkin lider profillerinin, ayrımcı ve nefret içeren söylemleri ana akım medya tarafından yeniden üretilmektedir. Özellikle medyanın sahiplik yapısından kaynaklı, gücü elinde bulunduran kişi ve kurumların ideolojik söylemleri medya aracılığı ile milyonlarca insana ulaşmakta ve yeniden üretilerek tekrarlanmaktadır.

Medya aracılığı ile mütemadiyen yayılan ve yeniden üretilen nefret içerikli söylemler, yöneldiği grupların toplumda giderek sessizleşmesine ve silikleşmesine neden olmaktadır. Özellikle siyaset kanaat önderlerinin ayrımcı ve nefret içerikli ifadelerinin medya aracılığı ile yeniden üretilmesi ve “normalleştirilmesi” bu söylemleri toplum nezdinde meşrulaştırmaktadır.

Toplumun kadına yönelik bakış açısını da şekillendirmeye çalışan siyaset kurumu aynı zaman da medya aracılığı ile “toplumsal rıza” yı inşa etmeye çalışmaktadır. Kadını sadece aile kurumuna ait bir figür olarak ya da cinsel bir obje olarak yansıtmaya çalışan kimi siyaset anlayışlar, karşılarında kadın rakip olarak gördükleri zaman ayrımcı ve nefret içerikli söylemlere başvurumaktadırlar.

3.3.Kadın Yönelik Cinsiyetçi Söylem ve Kadının Kendine Bakışı

Cinsiyetçi söylem, kadın ve erkeğin farklarının erkeğin iktidarını haklı kılacak şekilde tanımlanmasıyla işlemektedir. Dolayısıyla, cinsiyetçi söylem, eşitsizliğe dayanan bir söylem olarak tanımlanmalıdır. Bu söylem, yaşamın her alanında egemen gücün erkeğe ait olduğunu, bu farklılıkların doğuştan gelen bir takım özelliklerle donandığını, bu nedenle de erkek egemenliğinin kaçınılmaz olduğunu öngören bir söylem olarak hayat bulmaktadır. Bu noktada, kadının olumsuzlanması, şiddete maruz kalması ve arka plana itilmesi, kurulu düzenin erkek egemen yapısının bir sonucu değil, nedeni olarak gösterilmektedir. Bu şekilde erkek egemen yapı meşrulaştırılmakta ve

sürekli yeniden üretilerek varlığını sürdürmektedir. Cinsiyetçi söylemin kendini bu şekilde yeniden üretmesi, onu sadece tek bir cinsin, yani erkeğin değil, kadın ve erkeğin birlikte ürettiği bir söyleme dönüştürmektedir (Parsa, 2012: 575, 576).

Kadının, çocukluktan itibaren tanık olduğu ve maruz kaldığı ayrımcı ve nefret içerikli söylemler, aile, din, okul, siyaset ortamlarında daha da pekiştirilmektedir. Bu pekiştirilme durumu, nefret söyleminin şiddete dönüşmesini de kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda siyasal iletişimde kullanılan nefret söylemine karşı duyarlılığın artması, kitle iletişim araçları yardımıyla da konuya ilişkin farkındalığın artarak toplumsallaşması da önem arz etmektedir.

Öte yandan sürekli bir şekilde normalleştirilen ayrımcı söylemler, ne yazık ki kadınlar arasında da bir "rıza" oluşumuna neden olmaktadır. Berger'e göre, "Kadın olarak doğmak, erkeklerin mülkiyetinde olan özel, çevrelenmiş bir yerde doğmak demektir. Kadınların toplumsal kişilikleri, böylesine sınırlı, böylesine koşullandırılmış bir yerde yaşayabilme ustalıklarından dolayı gelişmiştir. Ne var ki bu, kadının öz varlığının ikiye bölünmesi pahasına olmuştur. Kadın hiç durmadan kendisini seyretmek zorundadır. Kadın, olduğu ve yaptığı her şeyi gözlemek zorundadır. Erkeklere nasıl görüldüğü, onun yaşamında başarı sayılan şey açısından son derece önemlidir. Kendi varlığını algılayışı, kendisi olarak bir başkası tarafından beğenilme duygusuyla tamamlanır. Anlatılanları şöyle özetleyebiliriz: erkekler davrandıkları gibi, kadınlarsa görüldükleri gibidirler. Erkekler kadınları seyrederekler. Kadınlarsa seyredilişlerini seyrederekler. Bu durum, yalnız erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkileri değil, kadınların kendileriyle ilişkilerini de belirler. Kadının içindeki gözlemci erkek, gözlenense kadındır. Böylece kadın kendisini görsel bir metaya dönüştürmüş olur.(Berger 1972: 47-47)

4.ARAŞTIRMA

Bu makalede Donald Trump'ın konuşmaları ve röportajlarında kadınlara yönelik kullandığı ayrımcı, aşağılayıcı ve nefret içerikli anlatılarını analiz etmek için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

İçerik analizi yöntemine yönelik çok çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Berelson, içerik analizini, sunulan içeriğin tarafsız, sistematik ve niceliksel olarak tanımlanması olarak değerlendirmiştir. Başka bir tanımlamaya göre içerik analizi, mesajın veya politik söylemin bilimsel olarak analiz edilmesi anlamına gelmektedir. Çok farklı tanımlamaları yapılan içerik analizi yöntemi, en genel anlamda, metin içinde tanımlanan belirli karakterlerden tarafsız ve sistematik sonuçlar çıkarmak için kullanılan araştırma tekniğidir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere içerik analizi yöntemi kullanılırken dikkat edilmesi gereken temel unsurlardan birisi çalışmayı gerçekleştiren araştırmacının tarafsız olmasıdır. Ayrıca içerik analizi yöntemiyle yapılan bir çalışmada ulaşılan sonuçların sistematik ve genellenebilir olması çalışmanın bilimsel olarak nitelendirilmesinde oldukça önemli hususlardan bir tanesidir (Koçak ve Arun, 2006, s. 22-23).

Araştırmamız kapsamında içerik çözümlemesinde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belli kavram ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım, Şimşek, 2008: 227).

Medyada Nefret Söylemini İzleme Projesi'nin önerdiği kategorilere paralel olarak, medyada kadınlara yönelik nefret söyleminin tespitinde aşağıdaki kategorilerin kullanılması mümkündür:

1. Olumsuzlama: Kadınların olumsuz kişilik özellikleriyle, hakaret ve aşağılama terimleriyle ilişkilendirildiği durumlar.
2. Küfür: Kadınlara yönelik küfür, hakaret ve aşağılamalar.
3. Şiddet söylemi: Kadına yönelik açık veya örtülü şiddet eğilimi.
4. Cinsel nesne olarak simgeleştirme: Kadınları bedene veya cinsel organa indirgeme ya da başka bir şekilde cinsel bir nesne olarak konumlandırma. (Varol ve Tayanç: 2016).

Biz de yukarıda yer alan kategorilere paralel olarak, çalışmamızda, ABD Başkanı Donald John Trump'ın muhtelif zamanlarda "kadın" kimliğine yönelik gerçekleştirdiği cinsiyetçi söylem pratikleri analiz edilecektir.

4.1.Örnekler

1-Hewlett Packard'ın (HP) eski patronu Cumhuriyetçi Parti'den rakibi Carly Fiorina hakkında;

"“Şu surata bakın! Biri bunun için oy verir mi? Bu suratı bir sonraki başkanımız olarak hayal edebiliyor musunuz? Yani, o bir kadın ve kötü şeyler söylememem lazım. Ama arkadaşlar, ciddi miyiz?”" ifadelerini kullanmıştır. (The Telegraph 2015)

Söylem Analizi: Trump'ın Fiorina'ya ilişkin söylediği cümlelerde; kadın kimliğine yönelik cinsiyetçi söylemleri kullanarak aşağılayıcı bir anlayışla konuştuğunu söyleyebiliriz.

2- FOX TV Sunucusu Megyn Kelly hakkında;

"Gözlerinden kan fışkırdığını görebiliyordunuz. Bir taraflarından kan fışkırıyordu." ifadelerini kullanmıştır. (Washington Post 2015)

Söylem Analizi: Trump, Kelly'ye yukarıdaki ifadeleriyle açıkça hakaret etmiştir. Ayrıca topluma da örtülü bir şekilde mesaj vererek, Megyn Kelly'e karşı proveke etmeye çalışmıştır.

3- Trump, Nisan 2015'te Twitter'dan paylaştığı bir tweet'te,

"Eğer Hillary Clinton kocasını tatmin edemiyorsa, Amerika'yı tatmin edebileceğini nasıl düşünür" ifadelerini kullanmıştı. Trump daha sonra bu paylaşımını silmişti.

Yine Demokrat Parti'den başkan adayları Hillary Clinton'la televizyonda yaptıkları tartışma sırasında Clinton ihtiyaç molası istediğinde, Trump:

"Nereye gittiğini biliyorum, iğrenç, bunun hakkında konuşmak istemiyorum... Hayır, çok iğrenç. Bunu söyleme, iğrenç." ifadelerini kullanmıştır. (CNN Edition 2015)

Başka bir tartışma sırasında Clinton'a: "Ne kadar iğrenç bir kadın" cümlesini söylemiştir. (the Guardian 2016)

Başkanlık yarışında Hillary Clinton için şu ifadeleri kullanmıştır:

"Beyler, sizce bu görünüşüyle Başkan olabilir mi bu kadın? (ABC News)

Söylem Analizi: Trump, yukarıdaki tüm örneklerde Hillary Clinton'a yönelik nefret söylemi türlerinin çoğunu uygulamıştır. Söylemlerin hepsi hakaret, aşağılama,

küfür içermektedir. Ayrıca özellikle tüm cümlelerinin alt yapısında kadını cinsel bir nesne olarak gördüğü ortadadır.

4- Celebrity Apprentice adlı bir yarışma programının 2013'te yayınlanan bir bölümünde Trump kadın bir yarışmacıya,

"Dizlerinin üstüne çöktüğün kare güzel görünüyor olmalı" demişti. (Daily Mail 2016)

Ayrıca programa katılan tüm kadın yarışmacılarla ilgili: "Yarışmacı kadınların hepsi bilinçli ya da bilinçsizce benimle flört ettiler. Bu beklenen bir şey..."

Söylem Analizi: Trump'ın yukarıdaki cümlelerinde kadına yönelik cinsiyetçi bakış açısı açıkça görülmektedir. Trump tarafından kadın cinsel bir nesne olarak görülmektedir.

5- Trump Eylül 2016'da şöyle bir tweet paylaşmıştı:

"Çarpık Hillary, tartışmalarında kullanmak için mide bulandırıcı Alicia M.'e ABD vatandaşı olması için yardım mı etti?" (The Telegraph 2015)

Trump, eski Kainat Güzeli olan Alicia Machado'yu kilo aldığı için eleştirmişti.

Söylem Analizi: Trump yukarıda kurduğu cümlelerde hem küfür, hakaret ve aşağılayıcı ifadeler içeren kelimeler kullanmış olup hem de kadın bedeni üzerinden cinsiyetçi yaklaşımda bulunmuştur.

6-Trump 1991'de Esquire'la yaptığı bir röportajda:

"Eğer genç ve güzel kalçalarınız varsa medyanın sizin hakkında ne yazdığı pek önemli değildir" ifadelerini kullanmıştır.(CBS News 2016)

Söylem Analizi: Trump yukarıda kurduğu cümlede kadın bedeni üzerinden cinsiyetçi yaklaşımda bulunmuştur. Trump tarafından kadın kimliği, açıkça cinsel obje olarak gösterilmektedir. Trump'ın kadınların bedenlerine ilişkin yaptığı genellemeden; kadını sosyal, kültürel hayattan ve kariyer hedeflerinden kopuk sadece cinsel obje olarak var olabilen insanlar olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

7- Trump yine kadınlara ilişkin bir konuşmasında;

"..şişman domuzlar, köpekler, pasaklılar ve iğrenç hayvanlar" (Bianet 2015)

Söylem Analizi: Yukarıdaki kelimelerin her biri hakaret, aşağılama, küfür içermektedir.

8- Trump kendisini kaleme aldığı Geri Dönüş Sanatı isimli kitabında

"Dünyada üç tür kadın ve tepki vardır. Birincisi iyi kadındır, kocasını kendisi için sever ama prensip olarak evlilik anlaşması istemez. Bunu anlarım, ama adam burada yine de pas geçmeli ve başkasını bulmalıdır" cümlesi yer alıyor. Trump Nation (Trump Ulusu) kitabında ise "Bence bir kadını işe başlatmak çok tehlikeli bir şey. Ivana'nın bir yumuşaklığı vardı, hala da var, ama o süreçte bir patron oldu, eş değil. Bilirsiniz, şovenist gibi anlaşılmak istemem, ama eve geldiğimde yemek hazır değilse delirim, tamam mı?" ifadelerini kullanmıştır. (Bianet 2015)

Söylem Analizi: Yukarıda kullandığı cümlelerde Trump kadınları genel olarak karakterize ederken genelleme yoluna başvurmuştur. Trump, genellemeleri baştan

sona önyargı saikleriyle gerçekleştirmiştir. Yukarıdaki kelimelerin her biri hakaret, aşağılama, küfür içermektedir.

9- Trump, 2013 yılında Howard Stern ile yaptığı röportajda; sinema sanatçısı Halle Berry için “Onu seviyorum.. Vücudunu özellikle..”, şarkıcı Kim Kardashian için “İyi bir vücudu mu var? Hayır. Şişko bir poposu mu var? Kesinlikler evet..” oyuncu Jessica Chastain için ise “ateşli” ifadelerini kullanmıştır.(The Daily Beast 2016)

Söylem Analizi: Trump’ın kadınlara yönelik sarf ettiği yukarıdaki cümlelerinde kadın kimliğine cinsiyetçi bakış açısı açıkça görülmektedir. Trump tarafından kadın cinsel bir obje olarak görülmektedir.

10-Trump, kendisi hakkında açılmış bir davanın hâkim tarafından reddedilmesi sonrası davayı açan sinema oyuncusu Stormy Danielst hakkında attığı tweet’te, oyuncuya “at yüzü” demişti.(BBC 2018)

Söylem Analizi: Trump’ın Stormy Danielst yönelik sarf ettiği yukarıdaki kelimeler hakaret, aşağılama, küfür içermektedir.

11- Trump, başkan seçildikten sonra kendisi hakkında eleştiride bulunan şarkıcı ve aktris Cher’e:

“Cher bir şekilde kaybeden biri. O yalnız. O mutsuz. O çok mutsuz.”(TV Guide 2015) ifadelerini kullanmıştır.

Ardından yine twitter üzerinden:

“İşe yaramayan plastik operasyonlardan bahsetmeyeceğime söz veriyorum” şeklinde twit paylaşmıştır. (Twitter 2012)

Söylem Analizi: Trump’ın Cher’e yönelik söylemlerinde aşağılama ve yine cinsiyetçi bakış açısı ön plana çıkmaktadır.

12- 2011 yılında, bir toplantı sırasında Trump’ın avukatı Elizabeth Beck çocuğunu emzirmek için mola istediğinde, Trump ayağa kalkarak bağırma başlar ve parmağıyla Elizabeth’i işaret ederek “iğrençsin, iğrençsin” şeklinde bağırıp oradan uzaklaşmıştır.

Söylem Analizi: Trump’ın Elizabeth Beck’e yönelik söylemlerinde kadına yönelik cinsiyetçi yaklaşım, küfür, hakaret ve ön plana çıkmaktadır. Çocuk emzirme gibi varoluşsal bir eyleme küfür ve aşağılamayla yaklaşmak, kadına yönelik açık şiddet eğilimini pekiştirmek anlamına gelmektedir.

13- 1997 yılında verdiği bir röportajda,

“Kadınlar, tüm zamanlar için mükemmel bir davranış biçimine sahiptirler. Zekiler, çok kadınsı ve muhtaç davranırlar, ama onların içinde gerçek katiller vardır. “Kadınları, erkekleri sadece gözleriyle ya da vücutlarının başka parçalarıyla manüplü ettiklerini gördüm. ” ifadelerini kullanmıştır.

Söylem Analizi: Trump’ın kadınlara yönelik yukarıda söyleminde yine önyargı saikleriyle genelleme yaptığını görmekteyiz. Cinsiyetçi bakış açısının ön plana çıktığını ve kadın kimliğini bedene veya cinsel organlara indirgeme yoluna gittiği açıkça görülmektedir.

14- Trump, Demokrat Parti Senatörü Maxine Waters için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Olağanüstü şekilde düşük bir zeka seviyesinde..”(Twitter 2016)

Söylem Analizi: Trump'ın Maxine Water'a yönelik sarf ettiği yukarıdaki cümle hakaret, aşağılama, küfür içermektedir.

15- Trump, Fransız firt lady Brigitte Macron için;

“Harika bir görüntün olduğunu biliyorsun değil mi? (Reuters 2017)

Trump ünlü oyuncu Paris Hilton için ise;

Şimdi, çok fazla insanın kredi vermediği ama gerçekte gerçekten güzel olan biri Paris Hilton. Paris Hilton'u 12 yaşından beri tanıyorum, ebeveynleri arkadaşlarım ve ben onu ilk gördüğümde odada yürüyordu ve ben de “Kahrolası bu güzellikte kim?” cümlelerini kullanmıştır.(The Daily Beast 2015)

Söylem Analizi: Trump'ın hem Brigitte Macron'a hem de Paris Hilton'a yönelik sarf ettiği yukarıdaki cümlelerde, kadın kimliğine cinsiyetçi bakış açısı açıkça görülmektedir. Trump tarafından kadın cinsel bir obje olarak görülmektedir.

16-Trump, Demokrat partili Arianna Huffington için twitter üzerinden:

“Hem içsel olarak hem de görüntü olarak çekici değildir. Eski kocasının neden bir erkek için onu bıraktığını tam olarak anlıyorum, o çok iyi bir karar verdi.” twitini paylaşmıştır. (Twitter 2012)

Söylem Analizi: Trump'ın Arianna Huffington'a yönelik sarf ettiği yukarıdaki cümlelerde, kadına yönelik cinsiyetçi yaklaşım, küfür, hakaret ve ön plana çıkmaktadır.

17- Trump, eski yardımcısı Omarosa Newman için twitter üzerinden:

“Ağlayarak kapınızda iş istediği zaman Beyaz Saray'da ona iş vermek işe yaramadı. Bu köpeği hızlıca kovan General Kelly çok iyi bir iş çıkardı.” twitini paylaşmıştır.

Söylem Analizi: Trump'ın Arianna Huffington'a yönelik sarf ettiği yukarıdaki cümleler küfür, hakaret ve ön plana çıkmaktadır.

18- Trump, komedyen ve oyuncu Rosie O'Donnel için:

“Hepimiz biraz tombuluz ama Rosie'nin hepimizden daha fazla. Ama bu bir o kadar da tuhaflık değil –Çünkü Rosie hem içsel olarak hem de görüntüsü açısından çok itici bir insan.” İfadelerini kullanmıştır.

Ayrıca başka bir programda O'donnel için:

“The View'i (O'Donnel'ın sunuculuğunu yaptığı program) yönetiyor olsaydım Rosie O'Donnell'ı kovardım. O şişman ve çirkin yüzüne bakıp, -kovuldun- derdim.

“Roise'nin sevgilisi Kelly'nin annem babasını hayal edebilir misiniz? -Anne, baba, Rosie adında büyük, şişman bir domuza aşık oldum...”(Fox News 2006)

Söylem Analizi: Trump'ın Rosie O'Donnel'a yönelik sarf ettiği yukarıdaki cümlelerde, kadın kimliğine cinsiyetçi bakış açısı açıkça görülmektedir. Trump tarafından kadın cinsel bir obje olarak görülmektedir. Ayrıca cümleler hakaret, küfür, aşağılama içermektedir.

19- Trump, Amerikalı şarkıcı, komedyen ve aktris Bette Midler için twitter üzerinden:

“Bette Midder saçlarım hakkında konuşuyor ancak benim onun çirkin yüzü veya vücudu hakkında konuşmama izin verilmiyor. Bu yüzden konuşmayacağım. Bu bir çifte standart mı?” twitini paylaşmıştır (Twitter 2012)

Söylem Analizi: Trump’ın Bette Midler’e yönelik sarf ettiği yukarıdaki kelimeler hakaret, aşağılama, küfür ve cinsiyetçilik içermektedir.

20- Trump katıldığı bir Show programında kızı Ivanka Trump için;

“Çok hoş bir duruşu, figürü var. Kızım olsaydı belki de onunla çıkmak isterdim.” İfadelerini kullanmıştır.

Karısı Melania Trump için eğer bir kaza geçirseydi ilk soracağı şeyin, “Eşinin göğüslerinin nasıl görüldüğü” olacağını söylemiştir. (Independent 2016)

Söylem Analizi: Trump’ın Ivanka Trump ve Melenia Trump’a yönelik sarf ettiği yukarıdaki cümleler kadına bakış açısının cinsiyetçilik ve ayrımcılık üzerinden olduğunu açıkça göstermektedir. Açıklamaları; kadınları sadece bedene, cinsel organlara indirgeme ve cinsel obje olarak konumlandırma davranışının bir yansıması olarak görülmektedir.

22-Trump bir başka konuşmasında kadınlara ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

“Kadınlardan daha çok sevdiğim bir şey yok, ama aslında tasvir edilen portrelerden çok farklılar. Onlar erkeklerden çok daha kötülerdir, çok daha agresifdirler ve çocukturlar.” (Washington Post 2015)

“Biliyorsunuz, eğer gençseniz ve güzel poponuz varsa, ne yazdığının ya da ne dediğinizin bir önemi yoktur.”

Söylem Analizi: Trump’ın kadınlara yönelik sarf ettiği yukarıdaki cümleler kadına bakış açısının cinsiyetçilik ve ayrımcılık üzerinden olduğunu açıkça göstermektedir.

5.Sonuç

Siyasal liderlerin gündem oluşturabilme ve popüler olma istekleri sebebiyle; sıklıkla kadınlara yönelik ayrımcı ve cinsiyetçi söylemlere başvurduğu görülmektedir. Bu pratik kimi zaman muhafazakâr toplum yapısında kabul görmüş önyargıların dışavurumu şeklinde gerçekleşirken, kimi zaman da tamamen siyasal liderlerin kişilik özelliklerinden kaynaklanabilmektedir.

Medya tarafından pekiştirilen nefret söyleminin kamuoyu önderleri, siyasal liderler tarafından gerçekleştirilmesi, durumu daha da tehlikeli hale getirmektedir. Dolayısıyla siyasal iletişim kampanyalarında kullanılan dilin nefret söylemlerinden olabildiğince arındırılması çok önem arz etmektedir. Toplumun bu konuda duyarlılığının olması ve farkındalığının artması, siyasal aktörlerin de, medyanın da kendilerine yönelik özeleştiri yapmalarını sağlayacaktır.

Nefret söyleminin en tehlikeli yanlarından biri; genellemelerle ve önyargı saikiyle yöneldiği gruplarda, silikleşme ve görünmez hale getirme sürecini tetiklemesidir. Nefret söylemine maruz kalan birey ya da gruplar giderek sessizleşmektedir.

Nefret söylemi ideolojik bir duruştur. Kadına yönelen nefret söylemi; kadının sosyal, kültürel ve iş yaşamından izole edilmesini beraberinde getiren yolu yapı taşlarından biridir. Egemen ideoloji; coğrafya fark etmeksizin, kadın kimliğini aile kurumunun içine hapsetmeye ve “anne” kimliği kutsamaya çalışmaktadır. Kadının kendi

ayakları üzerinde durabilen, yaşamın her alanında görünür ve başarılı olabilme hali, tüm diğer değişkenlerden bağımsız olarak bir varoluş halidir.

Siyasal nefret söyleminin kullanım amacı, toplumun egemen ideoloji çerçevesinde inşası için sistemik bir yöntemdir. Toplumsal yaşamdan kim izole edilmeye çalışılıyorsa, kim ikinci plana atılmaya çalışılıyorsa, kim görünmez hale getirilmek isteniyorsa nefret söyleminin hedefinde o gruplar yer almaktadır.

Kadın kimliğinin sıkıştırılmaya çalışılan genel çerçevelerinden biri de sadece cinsel obje olarak görülmesidir. ABD Başkanı Trump üzerinden analizini yapmaya çalıştığımız popülist siyasetçilerin, sıklıkla nefret söylemine başvurduklarını görüyoruz. Trump'ın kullandığı bu dil ötekileştirilen kadınların ezilmesini ve sindirilmesini meşrulaştırıcı bir etki yaratmaktadır.

Trump'ın ABD başkan adaylığı sırasında ve öncesinde kullandığı dilin yıllarca "siyasal doğruluk" (*political correctness*) konusunda disipline edilmiş olan Amerikan toplumunda şok etkisi yarattığını unutmamak gerekir. Trump'ın yüzlerce saatlik demeçlerini söylem analizine tabii tutan bir araştırma bunların üç temel özelliğinin aşırı basitlik, fevrlilik ve kabalık olduğunu sonucuna varıyor. (Bianet 2018)

Siyasal aktörler, kullandıkları dilin ve söylemlerinin "halkın anlayacağı dil" olduğunu iddia etmektedirler. Ancak asıl sorun; toplum, siyasal aktörler tarafından kullanılan nefret söyleminin, kamuoyu önderlerince ve liderler tarafından bu kadar rahatlıkta ve sıklıkta kullanıldığını görünce, bu ayrımcı dilin kamusal alanda ve günlük yaşamda kullanılabilir olduğu çıkarımını yapabilmektedir.

Öte yandan, Trump'ın seçim kampanyasında sıklıkla kullandığı küfür ve kaba ifadelerin günlük yaşamda daha çok yeni nesil gençler arasında samimiyet ifadeleri olarak kullanılıyor olması, siyasetçilerin ağızdan çıkan küfürlerin seçimde sempati yaratabileceğini gerçeğini hatırlatmaktadır.

KAYNAKLAR

BERGER, JOHN, (1972), **Görme Biçimleri**, (Çeviren: Y.Salman), İstanbul: Metis Yayınları.

BOECKMANN, Robert, & LIEW, Jeffrey, (2002), Hate speech: Asian American students' justice judgments and psychological responses. **Journal of Social Issues**, 58(2), 363–381.

ÇOMU, Tuğrul ve Binark, Mutlu, (2013), **Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi'; Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar**, (Editör: M. Çınar), İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınlar,

ÇETİN, Sabahattin, (2012), Nefret Suçlarına Karşı Yasal Düzenleme Arayışları, **Stratejik Düşünce Dergisi**, 30-36.

DOVÍDIO, John, (2005), **On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport** Massachusetts: Blackwell Publishing, chapters. 9, 10 og 12.

KOÇAK, Abdullah ve ARUN, Özgür, (2006), İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu. **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, 4 (3), 21-28.

PARSA, Alev Fatoş, (2012), Yazılı Basında Cinsiyetçi Söylem: Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Yazılı Basında Sunumu ve Alternatif Çözüm Önerileri, **Uluslararası Kadın Konferansı: Kadın Olmak, Farkındalık ve Özgürleşme**, Dokuz Eylül Üniversitesi, 09-11 Mayıs 2012, Bildiriler Kitabı, s. 573-583.

PERRY, Barbara, (2001), **In the name of hate: understanding hate crimes**, New York: Routledge.

YILMAZ, Hakan, (2013), **Siyasal Nefret Söylemi ve Medya**, İstanbul: Litaratürk Yayınları

KARİNA, Korostelina, (2014), **Political Insults: How Offenses Escalate Conflicts**, Oxford University Press.

VAROL, Sibel Fügen, ve TAYANÇ, Neşe Kars, (2016), Yeni Medya – Eski Dil: Katılımcı İnternet Sözlüklerinde Cinsiyetçi Söylem. **The Journal of Academic Social Science Studies**, 5 (Number: 46), 221-232.

WEBER, Anna, (2011), **Nefret Söylemi El Kitabı**, (Çeviri: M. Çulhaoğlu), Avrupa Konseyi Yayınları.

YILDIRIM, Ali, ve ŞİMŞEK, Hasan, (2008), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

http://www.umut.org.tr/UserFiles/Files/Document/document_11_GizemYardımcı_manevi%20şiddet%20temelinde%20nefret%20söylemi%20ve%20nefret%20suçları.pdf

<https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/donald-trump/11855165/Trump-on-Fiorina-Look-at-that-face.-Would-anyone-vote-for-that.html>

https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/08/07/trump-says-foxs-megyn-kelly-had-blood-coming-out-of-her-whenever/?noredirect=on&utm_term=.dedfab99c507

<https://www.dailymail.co.uk/news/article-3877152/Married-Donald-Trump-lewd-remarks-Celebrity-Apprentice-Playboy-Model-Brande-Roderick.html>

<https://www.telegraph.co.uk/news/2016/09/27/who-is-alicia-machado-hillary-clinton-attacks-donald-trump-in-de/>

<https://www.cbsnews.com/pictures/wild-donald-trump-quotes/8/>

<https://m.bianet.org/bianet/toplum/167014-abd-baskan-adayi-trump-in-gocmen-karsitligi-siddetin-bahanesi-oldu>

<https://www.thedailybeast.com/donald-trumps-gross-history-of-misogyny-from-rosie-odonnell-to-megyn-kelly>

<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-45872530>

<https://www.tvguide.com/news/donald-trump-cher-1047531/>

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/268449053300383744>

<https://edition.cnn.com/2015/12/21/politics/donald-trump-hillary-clinton-disgusting/>

<https://abcnews.go.com/Politics/donald-trump-offends-comment-clinton-lacks-presidential/story?id=41891411>

<https://www.theguardian.com/us-news/2016/oct/20/nasty-woman-donald-trump-hillary-clinton>

<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1011295779422695424>

<https://www.reuters.com/article/us-france-usa-trump-brigitte-macron/president-trump-says-french-first-lady-is-in-such-good-shape-idUSKBN19Y2XT>

<https://www.thedailybeast.com/donald-trumps-craziest-interview-ever-any-girl-you-have-i-can-take-from-you?ref=scroll>

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/240462265680289792>

<https://www.foxnews.com/story/rosie-odonnell-calls-donald-trump-pimp-on-her-blog-trump-fires-back-that-odonnell-is-big-fat-pig>

<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/262583859709882369>

<https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-elections/donald-trump-ivanka-trump-creepiest-most-unsettling-comments-a-roundup-a7353876.html>

https://www.washingtonpost.com/news/book-party/wp/2015/07/30/i-just-binge-read-eight-books-by-donald-trump-heres-what-i-learned/?utm_term=.33017f083825

<https://m.bianet.org/bianet/siyaset/193624-siyasette-kufur-ve-uslup-sorunu>

TOPLUMUN SAĞLIK OKURYAZARLIK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ*

Hakan DEĞERLİ*

Dr. Öğr. Üye. Nezihe TÜFEKÇİ*

ÖZ

Sağlık okuryazarlığı; kişilerin sağlık hizmetleri, hastalıkların önlenmesi ve sağlığın geliştirilmesi hakkında hedefler belirlerken ve birtakım kararlar alırken sağlık bilgilerine erişme, anlama, değerlendirme ve uygulamaya yönelik bilgilerini ve yeterliliklerini ifade etmektedir. Başka bir ifade ile sağlık okuryazarlığı temel olarak; bir hastaya tıbbi bir bilgi vermek istendiğinde, bireyin bu bilgiyi anlayıp, yorumlaması ve buna uygun davranış göstermesi olarak tanımlanabilir. Bu açıdan sağlık okuryazarlığı, toplumun sağlık statüsünde önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada bireylerin sağlık okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi amaçlanmış olup araştırmanın evrenini Isparta il merkezinde 15 yaş ve üzerindeki bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemiyle 401 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmada 2 bölümden oluşan veri toplama aracı kullanılmıştır. Veri toplama aracının birinci bölümünde Türkiye Sağlık Okuryazarlık Ölçeği (TSOY-32), ikinci bölümünde demografik bilgiler yer almaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre sağlık okuryazarlığı düzeyi sınırlı sorunlu olarak tespit edilmiş; yaş arttıkça sağlık okuryazarlığı düzeyinin azaldığı, eğitim düzeyi ile ise doğru orantılı olarak arttığı belirlenmiştir. Çalışma kapsamında cinsiyet ve gelir ile sağlık okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu çalışmada toplumun sağlık okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi araştırılmıştır. Isparta il merkezinde yaşayan 15 yaş üstü okuryazar ve son 1 yıl içerisinde en az 4 defa sağlık kuruluşuna başvuran kişilere sağlık okuryazarlığı ve demografik değişkenlerden oluşan bir anket form yöneltilmiş; toplanan veriler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Okuryazarlığı, Sağlık Okuryazarlık Düzeyi, Sağlık Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi

DETERMINATION OF THE HEALTH LITERACY LEVEL OF THE SOCIETY

ABSTRACT

Health literacy; refers to the knowledge and competencies of accessing, understanding, evaluating and implementing health information while setting goals for health services, prevention of illness and development of health and making decisions. Health literacy as a general; when a patient is asked to give a medical information, it can be defined as an individual understanding, interpreting and behaving accordingly. Thus, health literacy plays an important role in the health status of the society.

In this study, it is aimed to determine the level of health literacy of the community and the population of the research is composed of individuals aged 15 years and over in Isparta province. It has been reached to 401 people by convenience sampling method. The data

* Bu çalışma 5050-YL1-17 nolu proje ile Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen "Toplumun Sağlık Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi ve Sağlık Hizmetlerine Yönelik Algılarına Etkisinin İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezinin bazı değişiklikler yapılarak makale biçimine dönüştürülmüş halidir.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Doktora Öğrencisi, hhakandegerli@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-7268-4320

* Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, nezihetufekci@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-8557-7823

collection tool consisting of 2 sections was used in the research. The first section of the data collection tool is Turkey Health Literacy Scale, the second section consists of demographic information.

According to the results of the research, the level of health literacy decreases as the age increases and the level of health literacy increases as the level of education increases. There is no significant relationship between gender and income with health literacy level. The aim of this study was to determine the level of health literacy of the society. A questionnaire consisting of health literacy and demographic variables was directed to the people who are 15 years old in Isparta city center and who applied to the health institution at least 4 times in the last year. collected data were evaluated. The aim of this study was to determine the level of health literacy of the society. A questionnaire consisting of health literacy and demographic variables was directed to the people who are 15 years old in Isparta city center and who applied to the health institution at least 4 times in the last year. collected data were evaluated.

Keywords: Health Literacy, Health Literacy Level, Determinaton of Health Literacy Level

GİRİŞ

Sağlık okuryazarlığı (SOY) bireylerin uygun sağlık kararları almak için gerekli temel sağlık bilgisini ve hizmetlerini elde etme, değerlendirme ve anlama becerisi olarak tanımlanmaktadır (Ratzan, 2001: 210). SOY temel olarak; bir hastaya tıbbi bir bilgi vermek istenildiğinde, bireyin bu bilgiyi anlayıp, yorumlaması ve buna uygun davranış göstermesi olarak tanımlanabilir. SOY, sadece sağlıkla ilgili bilgiyi okuyup anlamaktan ziyade, kişinin sağlık durumunu tanımlayabilmesi, hastalığını bilmesi, sağlığıyla ilgili uygun kararlar alabilmesi, sağlık sistemini nasıl kullanacağını bilmesi ve bu sistemden nasıl faydalanacağını bilmesini gerektiren bütüncül bir kavramdır (Nutbeam, 1998: 10). Bu bağlamda bu çalışmada toplumun sağlık okuryazarlığı düzeyinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

1.Sağlık Okuryazarlığı Kavramı

Sağlık okuryazarlığı kavramı ilk defa Scott Kittredge Simonds tarafından 1974 yılında *“Health Education as a Social Policy”* başlıklı makalede kullanılmıştır (Ratzan, 2001: 210). Kavram, 1990’lı yıllarda yeniden tanımlanmaya ve tartışılmaya başlanmıştır; 2000’li yıllarda konuya ilişkin araştırma ve uygulamalar artmaya başlamıştır (Sezgin, 2013: 77). Akademik yazında yeni bir kavram olmasına rağmen sağlık okuryazarlığına ilişkin çalışmaların niceliği doğrultusunda bu yönde bir ilginin günden güne artmaya devam ettiği söylenebilir.

Sağlık okuryazarlığı Amerikan Tıp Kurumu (AMA-The American Medical Association) (1999: 553) tarafından sağlık okuryazarlığı reçeteler ve randevu kâğıtları gibi sağlığa ilişkin önemli materyalleri okuyup anlayabilme becerisi olarak tanımlanmıştır. Parvanta ve diğerleri (2011: 120) sağlık okuryazarlığını sağlıkla ilgili bilgileri anlama ve kullanma yeteneği olarak tanımlamaktadır. Genel olarak bakıldığında birçok yazar kavramın hem birey hem de toplum için “sağlıklı olmayı sürdürme ve bu duruma katkıda bulunmayı sağlayan yollarla; enformasyona erişim, anlama ve kullanma yeteneği ile motivasyonunu belirleyen bilişsel ve sosyal beceriler” olarak geliştirilmiş bir olgu olduğunu ifade etmektedir (Çınarlı, 2008: 123; Nutbeam, 2000: 263; Bernhardt & Cameron, 2003: 583; Schiavo, 2007: 282).

Özet ve sonuç olarak denilebilir ki; sağlık okuryazarlığı sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma, sağlıkla ilgili bilgiyi anlama, değerlendirme ve kullanmak/uygulama becerilerinin toplamıdır.

2.Sağlık Okuryazarlığının Önemi

Sağlık okuryazarlığı, bireylerin sağlık enformasyonlarına kolay bir şekilde ulaşmalarını sağlamak ve bu enformasyonları etkili biçimde kullanma kapasitelerini geliştirmek amacıyla, bireyi güçlendirmek adına büyük önem taşımaktadır (Nutbeam, 2000: 264). Sağlık okuryazarlığı, sağlık hizmeti alımı sırasında belli girişimleri yapma yeterliliğidir. Bu durumda hem bireyin hem de sağlık hizmeti sisteminin özelliklerinin göz önüne alınması gerekir. Sağlık okuryazarlığı içerisinde sigorta kapsamında hangi hizmetlerin alınabileceğinden, hastanelerdeki muayene ve test için başvuru işlemleri, sağlık personeli ile kurulacak iletişim, eczaneden ilaç alınması ve ilaçların kullanılmasına kadar pek çok işlev bulunmaktadır (Aslantekin & Yumrutaş, 2014: 328-329).

Sağlık okuryazarlığı, bireyin kendi sağlığı ile ilgili kararları doğru bir şekilde alabilmesi için sağlık mesajlarını doğru anlamasını gerekli kılmaktadır. Yetersiz ve sınırlı sağlık okuryazarlık düzeyi olan bireylerin, yeterli sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip bireylerle kıyaslandığında, gereksiz hastane masraflarının arttığı, hastane yatış sürelerinin uzadığı, gereksiz tetkik yaptırma oranlarının daha yüksek olduğu bilinmektedir. Ayrıca, bu bireylerin gereksiz acil servis kullanımlarının da arttığı görülmektedir. Tüm bu nedenler, gereksiz işgücü kayıplarına ve bununla birlikte artmış sağlık harcamalarına neden olmaktadır (Baker vd., 1998: 791-792). Sağlık okuryazarlık seviyesi bireylerin sağlıklarıyla ilgili alacağı kararları etkileyebileceğinden bireysel anlamda önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu durumla ilgili şu yorumlar yapılabilir. Bireylerin sağlık hizmeti alım sürecinde sağlık personeliyle iletişiminin başarılı olması ve tedavi durumunda neler yapılması gerekliliğinin bilinmesi doğru bir hizmet akışının sürdürülebilmesine imkân sağlayacaktır. Bu durum gereksiz işlemlerin ve harcamaların önüne geçebilecektir. Ayrıca bireylerde sağlık okuryazarlığının yüksek seviyede olması, araştırılan kaynakların güvenilirliğinin sorgulanması noktasında da önemlidir. Güvenilir bilgilere ulaşan bireyler sağlık durumlarıyla alakalı yerinde kararlar alabileceklerdir.

Kanj & Mitic (2009: 4-5) sağlık okuryazarlığının toplum sağlığı açısından önemini belirleyen altı genel temayı şu şekilde tanımlamışlardır:

I. Etkilediği insan sayısı: Yetersiz okuryazarlık becerilerinin gelişmekte olan ülkelerde olduğu kadar gelişmiş ülkelerde de yaygındır (Kanj & Mitic, 2009: 4-5; Klassen, 2008: 20; Kutner vd., 2006: 10; Eyüboğlu & Schulz, 2016: 4; Kondilis vd., 2006: 113). Kadınların büyük çoğunluğunun ise temel okuryazarlık becerilerinden yoksun olduğu belirlenmiştir (Kanj & Mitic, 2009: 4-5; Lee, 2013: 1). Bu durumun kadınların hasta haklarını ne derece bildikleri ve bu haklarını ne derece kullandıkları noktasında bir soru işareti oluşturmaktadır.

II. Olumsuz sağlık sonuçları: Yetersiz sağlık okuryazarlığı ile yüksek mortalite oranları arasında bir ilişkinin var olduğu ileri sürülmektedir (Kanj & Mitic, 2009: 4-5; Baker vd., 2007b: 1503).

III. Kronik hastalık oranlarında artış: Kronik hastalıkların öz yönetiminde sağlık okuryazarlığı önemli rol oynamaktadır (Loke vd., 2012: 4; Kanj & Mitic, 2009: 4-5; Shaw vd. 2009: 465).

IV. Sağlık bakım maliyetleri: Sınırlı sağlık okuryazarlığı toplam sağlık bakımına ek maliyet getirmektedir (Kanj & Mitic, 2009: 4-5; Baker vd., 1998: 791-792; Eichler vd., 2009: 313).

V. Sağlık bilgisi talepleri: Hedef kitlenin okuma becerileri ile sağlıkla ilgili materyalleri okuma düzeyi arasında bir uyumsuzluk vardır. Teknik terimlerin ve mesleki dilin kullanımı sağlıkla ilişkili kaynakların kullanımını gereksiz yere zorlaştırmaktadır (Kanj & Mitic, 2009: 4-5).

VI. Eşitlikçilik: Düşük sağlık okuryazarlığı düzeyi, bireyin kendi sağlığını etkili bir biçimde yönetememesi, sağlık hizmetlerine ulaşamaması, sağlık bilgisini anlayamaması ve bu nedenle doğru sağlık kararlarını alamamasını ifade etmektedir. Sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi sağlıkta eşitsizliklerin azaltılmasında önemli bir araç olarak görülmektedir (Volandes & Paasche-Orlow, 2007: 5; Kanj & Mitic, 2009: 4-5).

Birey tarafından gerçekleştirilen çoğu davranış veya faaliyetin sağlık durumu üzerinde bir etkisi olduğu söylenebilir. Kişilerin aldıkları sağlık enformasyonları sonucunda eyleme geçirdikleri her davranış sağlık okuryazarlık seviyesi bağlamında bireyin uygun sağlık davranışını sergileyip sağlığını koruyabileceği anlamına gelebilir. Nitekim sağlık okuryazarlık düzeyinin, sağlık davranışları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşan araştırmalar yapılmıştır. Berens ve arkadaşları tarafından (2016: 3) Almanya’da yapılan bir araştırmaya göre sağlık okuryazarlığı düşük bireylerin sağlık kurumlarına daha fazla başvuruda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. İngiltere’de yapılan başka bir araştırmaya göre sağlık okuryazarlık düzeyinin kanser tarama programlarına katılımda etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kobayashi, 2014: 104). Portekiz’de yapılan bir araştırmada sağlık okuryazarlığı düzeyinin hasta ve hekim iletişimde önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Veiga & Serrão, 2016: 23). İngiltere’de yapılan diğer çalışmalarda ise sağlık okuryazarlığı düzeyi ile beslenme alışkanlığı arasındaki ilişkiye dikkat çekilmekte ve sağlık okuryazarlığı düzeyi yüksek olan bireylerin sağlıklarına daha fazla dikkat ettiği ifade edilmektedir (Von Wagner: 2007: 1087; Kim & Son, 2017: 89).

3.Yetersiz Sağlık Okuryazarlığı ve Sonuçları

Yetersiz sağlık okuryazarlığı düzeyi, bireyin kendi sağlığını etkili bir biçimde yönetememesi, sağlık hizmetlerine ulaşamaması, sağlık bilgisini anlayamaması ve bu nedenle doğru sağlık kararlarını alamamasını ifade etmektedir (Kanj & Mitic, 2009: 4-5). Yetersiz sağlık okuryazarlığına sahip bireylerde genellikle çeşitli problemler oluşmaktadır. Bu bireylerin yaşadığı sorunlar bireysel ve toplumsal problemlere sebep olmaktadır. Bireylerin yetersiz sağlık okuryazarı olması koruyucu bakım hizmetlerini kullanmama, öz bakımın düşük olması, yanlış ilaç kullanımı, artan hastane yatışları ve bu nedenlerden dolayı artan ölüm oranlarını beraberinde getirmektedir (Lindquist vd., 2010: 474).

Chew ve arkadaşları (2004b: 252), yetersiz sağlık okuryazarlığının ameliyatlarda üzerinde de olumsuz bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadırlar. Kişinin tedavi sürecinde ilaç talimatlarına uymaması, beraberinde rahatsızlığının şiddetlenmesine neden olmaktadır. Bu da ertelenebilir ve önlenemez cerrahi müdahaleleri iptal edebildiği için ameliyathaneyi gereksiz işgal edip ek hastane masraflarını beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda yetersiz sağlık okuryazarlığının tıbbi koşulları ve hastayı anlamayı zorlaştırdığı ve cerrahi işlemler hakkında endişe uyandırdığı da belirtilmiştir.

Bireyin sağlık okuryazarlık düzeyinin düşük olmasının sonuçları birçok çalışmada gösterilmiştir:

- Sağlık okuryazarlığı düşük bireyler koruyucu sağlık hizmetlerini daha az kullanmaktadır (Scott vd., 2002: 398; Fortenberry vd., 2001: 210).
- Sağlık okuryazarlığı düşük olan kişilerin, sağlık algısı da düşüktür (Baker vd., 1997: 1029; Kalichman & Rompa, 2000: 330; Kim, 2009: 2341).
- Sağlık okuryazarlığının yetersiz olması, sağlık hizmetlerinin kullanımı yönünden önemli bir engeldir (Baker vd., 2007a: 49).
- Sağlık okuryazarlığı yetersiz olan kişilerin acil servisleri kullanımları daha fazladır (Baker vd., 2004: 219).
- Tip 2 diyabeti olan hastalarda yetersiz glisemik kontrol, hastalık hakkında yetersiz bilgi ve diyabet komplikasyonlarının sağlık okuryazarlığı ile ilişkisi gösterilmiştir (Williams vd., 1998: 168; Schillinger vd., 2002: 479; Powell vd., 2007: 150).
- Sağlık okuryazarlığı düşük birey kan şekeri test sonuçlarını daha az kaydetmektedir (Mbaezue vd., 2010: 7).
- Sağlık okuryazarlığı yetersiz olan kişilerin fiziksel sağlık ve mental fonksiyonlarının daha kötü olduğu belirtilmektedir (Wolf vd., 2005: 1950; Kim, 2009: 2342).
- Sağlık okuryazarlık düzeyi düşük anneler bebeklerini daha kısa süre emzirmektedir (Kaufman, 2001: 294).
- Sağlık okuryazarlık düzeyi düşük bireylerde ilaç etiketi/reçetede bilgileri anlamada yetersizlikleri ve ilaç uygulama hataları daha fazla görülmektedir (Davis vd., 2006a: 890; Davis vd., 2006b: 850; Kripalani vd., 2006: 855).
- Yetersiz sağlık okuryazarlığına sahip bireylerin hastanede yatma sıklıklarının kısa olduğu ve hastanede kalış sürelerinin uzun olduğu belirtilmektedir (Baker vd., 1998: 795; Baker vd., 2002: 1282; Safeer & Keenan, 2005: 463-64; Cho vd., 2008: 1813).

4. Gereç ve Yöntem

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, toplumun sağlık okuryazarlık düzeyini belirlemektir.

4.2.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Isparta il merkezinde yaşayan on beş (15) yaşından büyük tüm bireyler oluşturmaktadır. Bu durum TSOY-32 ölçeği kriterleri dikkate alınarak belirlenmiştir. TÜİK 2018 verilerine göre araştırmanın evreni 241.438 kişiden oluşmaktadır (www.tuik.gov). Bilindiği üzere bir araştırmada örneklemin ne kadar alınacağı konusunda kesin bir sayı vermek mümkün değildir. Evrenin belli olduğu durumlarda, mevcut sayı dikkate alındığında bu evrenden hata toleransı % 5, güvenilirlik düzeyi % 95 aralığında yaklaşık 384 bireye ulaşan bir örneklem yeterli görülmektedir (Kan, 1998). Araştırmada 528 kişiye ulaşılmış olup katılımcılarda son 1 yıl içerisinde en az 4 defa sağlık kuruluşuna başvuru şartı gözetildiği için 401 kişinin verisi değerlendirilmeye alınmıştır.

4.3.Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak 2 bölümden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Anket formunun birinci bölümü HLS-EU çalışması temel alınarak Okyay & Abacıgil (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan “Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği-32 (TSOY-32)” ikinci bölümü “Demografik Bilgiler” başlıklı değişkenlerden oluşmaktadır.

Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği 32 maddelik bir 4'lü likert ölçek olarak geliştirilmiştir. TSOY-32, Avrupa Sağlık Okuryazarlığı ölçeğinden farklı olarak, üç değil, iki temel boyut alınarak, 2X4'lük bir matris olarak yapılandırılmıştır. Buna göre, matris iki boyut (Tedavi ve hizmet ve Hastalıklardan korunma/sağlığın geliştirilmesi) ile dört süreç (Sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma, sağlıkla ilgili bilgiyi anlama, sağlıkla ilgili bilgiyi değerlendirme, Sağlıkla ilgili bilgiyi kullanma/uygulama) olmak üzere toplam sekiz bileşenden oluşmaktadır. 32 ifadeden oluşan TSOY-32 Ölçeğinde her bir ifade için 0 ile 4 arasında puanlama kullanılarak (0= fikrim yok, 1= çok zor, 2= zor, 3= kolay, 4= çok kolay) değerlendirilmiştir. Bu ölçek, her bir soruda belirtilen davranışın ne kadar “kolay” ya da “zor” olduğunun kişinin kendi algısına göre değerlendirilmesi ilkesine dayandırılmıştır. Ölçekten farklı olarak bu çalışmada “fikrim yok” seçeneği “0” ile ifade edilmiştir. Orijinal ölçekte fikrim yok ifadesi “5” ile gösterilmiştir. Ancak daha önceki deneyimler ışığında “5” şıkkının kolaylık derecesi olarak algılanacağı düşünülmüş olup “0” ile ifade edilmiştir.

Demografik Bilgiler; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, meslek, aylık gelir, sosyal güvenlik ve kronik hastalık ve engellilik durumunu belirlemeye yönelik maddelerden oluşmaktadır.

Toplanan anket formları aracılığıyla elde edilen veriler SPSS 22.0 (Statistical Packages for the Social Sciences) istatistik paket programı kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılmış ve verilerin analizinde bu programdan yararlanılmıştır.

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı düzeyleri hesaplanmıştır. TSOY-32 Ölçeğinin değerlendirilmesinde; indeksler 0 ile 50 arasında olacak şekilde standardize edilmiştir. Bunun için aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$\text{İndeks} = (\text{ortalama}-1) \times (50/3)$$

Bu formülde indeks, kişiye özgün hesaplanan indeksi; ortalama, bir kişinin cevaplandığı her maddenin ortalamasını; 1, ortalamanın en düşük olası değeri; 3, ortalamanın aralığını; 50, yeni ölçüt için seçilen en yüksek değeri ifade etmektedir. Bu hesaplama sonrasında, 0 en düşük sağlık okuryazarlığını ve 50 en yüksek sağlık okuryazarlığını göstermektedir.

Yine, TSOY-32 çalışmasında olduğu şekilde, elde edilen indeks dört kategoride sınıflandırılmıştır. Aşağıdaki puanlamaya göre sağlık okuryazarlığı,

- (0-25) puan: yetersiz sağlık okuryazarlığı
- (>25-33): sorunlu – sınırlı sağlık okuryazarlığı
- (>33-42): yeterli sağlık okuryazarlığı
- (>42-50): mükemmel sağlık okuryazarlığı, olarak tanımlanmaktadır.

Orijinal yöntem bilim gereği, bir sorunun indeks hesaplamalarında kullanılabilmesi için katılımcının en az % 80 oranında cevap vermiş olması şartı aranmıştır (Okyay & Abacıgil, 2016: 46).

Veriler normallik testine tabi tutulmuştur. Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığına çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılarak karar verilmiştir. Bütün boyutlarda veriler normal dağılım göstermiştir. Demografik değişkenlere göre yapılan karşılaştırmalarda ikili gruplarda t testi, ikiden fazla gruplarda “Varyans Analizi” (ANOVA) kullanılmıştır.

Ölçeğin güvenirliği; iç tutarlık (Cronbach Alfa) ile incelenmiştir. Ölçeğin genel iç tutarlık katsayısı; 0.922 olarak saptanmıştır. Bu da kabul edilebilir değer olan 0,80’inin oldukça üzerindedir.

5. Bulgular

Araştırma kapsamında 528 kişi ile görüşülmüş; 401 kişi çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen katılımcıların 182 tane erkek, 219 tanesi kadındır. Görüşülen kişilerin % 45,4’i erkek, % 54,6’sı kadındır. Araştırma grubunun % 17,7’sini 25 yaş altında olan katılımcılardan oluşmaktadır; 26-40 yaş grubundakilerin oranı % 45,9, 41-55 yaş grubundakilerin oranı % 21,2, 56-70 yaş grubundakilerin oranı % 14,7, 71 ve üstü yaş grubundakilerin oranı % 0,5’tir. Ortalama yaş erkeklerde 39,45 kadınlarda 37,25’tir. Araştırmaya katılanların % 62,6’sı evli, % 33,2’si bekâr, % 2,7’si boşanmış ve % 1,5’i dul olup; % 11,7’si ilkokul, % 10,2’si ilkokul, % 27,9 lise, % 14,5’i ön lisans, % 32,7’si lisans ve % 3’ü lisansüstü eğitimlidir.

Araştırma grubunun yaklaşık yarısı (% 48,1) sağlık sigortasının SSK tarafından sağlandığını ve gelirlerinin 1501-3000 TL aralığında olduğunu beyan etmiş; % 6,2’si gelir beyan etmemiştir. Meslek durumları incelendiği zaman katılımcıların çoğunlukla serbest çalışan (% 26,7), memur (% 23,9) ve ev hanımı (% 15) gruplarından oluşmaktadır. Katılımcıların yaklaşık % 15’inin kronik hastalık ve/veya engellilik durumu olduğu saptanmıştır.

Kronik hastalık ve/veya engellilik durumu belirten katılımcı verileri (n=60) incelendiği zaman 22 tür kronik hastalık ve 2 tür engellilik durumu saptanmıştır. Kronik hastalık sıklığı sırasıyla; Diyabet, Alerjik, Astım ve Tansiyon; engellilik durumları ise

Görme ve Ortopedik şeklinde ifade edilmiştir. Kronik hastalık ve/veya engellilik durumu 56-70 yaş aralığındaki katılımcılarda oransal olarak daha fazladır.

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı ile ilgili cevaplarına bakıldığında, “Tedavi ve hizmet” boyutunda, 6. Madde olan “Bir sağlık kuruluşuna gitmek istediğimde, telefon ya da internet aracılığı ile randevu almak” % 46,9 ile *en yüksek oranda “çok kolay”*; 15. Madde olan “acil bir durumda (kaza, ani sağlık sorunu gibi) ne yapabileceğine karar vermek” % 20 ile *en yüksek oranda “çok zor”*; 12. Madde olan “farklı bir doktordan ikinci bir görüş almaya ihtiyaç duyup duymadığınıza karar vermek” maddesi % 7 ile *en yüksek oranda “fikrim yok”*; yanıtı verilen maddelerdir.

“Hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi” boyutunda 20. Madde olan “Sigara içme, yetersiz fiziksel aktivite gibi sağlıksız davranışlarla nasıl başa çıkılacağıyla ilgili bilgiyi araştırıp bulmak” % 29,4 ile *en yüksek oranda “çok kolay”*; 32. Madde olan “Sağlıkla ilgili politika değişikliklerini yorumlamak” % 26,9 ile *en yüksek oranda “çok zor”*; 30. Madde olan “Diyetisyen tarafından yazılı olarak verilen diyet listesini uygulayabilmek” % 8,2 ile *en yüksek oranda “fikrim yok”*; yanıtı verilen maddelerdir.

Katılımcıların TSOY-32 ölçeğine verdiği yanıtların madde ortalamaları ile katılımcıların genel sağlık okuryazarlık puanları incelendiğinde, genel sağlık okuryazarlığı puanı 28,48 olarak bulunmuştur. Bu puan sorunlu – sınırlı sağlık okuryazarlığına (>25-33) karşılık gelmektedir.

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre sağlık okuryazarlığı ile ilgili boyutlara (Tedavi ve hizmet ile Hastalıklardan korunma/sağlığın geliştirilmesi) ilişkin değerlendirmesinde iki ortalama arasındaki farkın incelenmesinde önem kontrolü (bağımsız örneklerde t testi) testi ve ANOVA testi (tek yönlü varyans analizi) kullanılmıştır. ANOVA testi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı fark bulunan boyutlar için farkın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek amacıyla Tukey HSD testi kullanılmıştır.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre sağlık okuryazarlığı ile ilgili boyutlar hakkındaki cevapları bağımsız örneklerde t testi kullanılarak analiz edilmiştir (Tablo 1). Analiz sonucunda katılımcıların sağlık okuryazarlığı boyutları ile ilgili değerlendirmeleri cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı fark göstermemektedir ($p>0,05$).

Tablo 1. Katılımcıların SOY Boyutları ile İlgili Değerlendirmelerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Boyutlar	Cinsiyet	N	Ort.	S.S.	t	p
Tedavi ve hizmet	Erkek	182	2,76	0,526	-1,784	0,750
	Kadın	219	2,86	0,556		
Hastalıklardan korunma/sağlığın geliştirilmesi	Erkek	182	2,61	0,623	0,221	0,824
	Kadın	219	2,60	0,658		

Tablo 2 katılımcıların tedavi ve hizmet ile hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi ile ilgili cevaplarında yaşlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı fark göstermektedir ($p<0,05$). Bu sonuçlara göre katılımcıların yaşları arttıkça SOY düzeylerinin azaldığı söylenebilir.

Tablo 2. Katılımcıların SOY Boyutları ile İlgili Değerlendirmelerinin Yaşa Göre Dağılımı

Boyutlar	Yaş	N	Ort.	S.S.	t	p	TUKEY HSD	
Tedavi ve hizmet	25 ve Altı ¹	71	3,04	0,490	18,900	,000	1-3 p=,000	3-2 p=,008
	26-40 ²	184	2,91	0,460			1-4 p=,000	3-4 p=,022
	41-55 ³	85	2,69	0,555			2-3 p=,008	4-1 p=,000
	56 ve Üzeri ⁴	61	2,45	0,609			2-4 p=,000	4-2 p=,000
	Toplam	401	2,82	0,544			3-1 p=,000	4-3 p=,022
Hastalıklardan korunma/sağlığın geliştirilmesi	25 ve Altı ¹	71	2,88	0,604	17,326	,000	1-3 p=,000	3-2 p=,014
	26-40 ²	184	2,70	0,570			1-4 p=,000	3-4 p=,048
	41-55 ³	85	2,46	0,658			2-3 p=,014	4-1 p=,000
	56 ve Üzeri ⁴	61	2,20	0,634			2-4 p=,000	4-2 p=,000
	Toplam	401	2,61	0,641			3-1 p=,000	4-3 p=,048

Tablo 3'te katılımcıların tedavi ve hizmet ile hastalıklardan korunma sağlığın geliştirilmesi ile ilgili cevaplarının gelir gruplarına göre fark gösterip göstermediği ANOVA testi (tek yönlü varyans analizi) kullanılarak değerlendirilmiştir. ANOVA testi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 3. Katılımcıların SOY Boyutları ile İlgili Değerlendirmelerinin Gelire Göre Dağılımı

Boyutlar	Gelir	N	Ort.	S.S.	t	p	Tukey HSD
Tedavi ve hizmet	1500 – Altı ¹	9	2,48	0,834	1,838	0,121	
	1501 – 3000 ²	193	2,78	0,555			
	3001 – 4500 ³	78	2,89	0,505			
	4501 – 6000 ⁴	63	2,89	0,512			
	6001 – Üzeri ⁵	33	2,87	0,484			
	Toplam	376	2,82	0,542			
Hastalıklardan korunma/sağlığın geliştirilmesi	1500 – Altı ¹	9	2,28	0,911	1,870	0,115	
	1501 – 3000 ²	193	2,57	0,645			
	3001 – 4500 ³	78	2,68	0,571			
	4501 – 6000 ⁴	63	2,65	0,629			
	6001 – Üzeri ⁵	33	2,80	0,668			
	Toplam	376	2,62	0,64			

Tablo 4'te katılımcıların tedavi ve hizmet ile hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi ile ilgili cevaplarında eğitim durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı fark göstermektedir ($p<0,05$). Farkın hangi yaş grubundan kaynaklandığını bulmak için yapılan Tukey HSD testi sonucunda eğitim düzeyleri arttıkça SOY düzeylerinin arttığı söylenebilir.

Tablo 4. Katılımcıların SOY Boyutları ile İlgili Değerlendirmelerinin Eğitime Göre Dağılımı

Boyutlar	Eğitim	N	Ort.	S.S.	t	p	Tukey HSD		
Tedavi ve Hizmet	İlkokul ¹	47	2,45	0,639	15,845	,000	1-3 p=,005	2-5 p=,000	4-2 p=,000
	Ortaokul ²	41	2,45	0,546			1-4 p=,000	2-6 p=,000	5-1 p=,000
	Lise ³	112	2,76	0,464			1-5 p=,000	3-1 p=,005	5-2 p=,000
	Ön Lisans ⁴	58	2,92	0,468			1-6 p=,000	3-2 p=,009	5-3 p=,001
	Lisans ⁵	131	3,03	0,478			2-3 p=,009	3-5 p=,001	6-1 p=,000
	Lisansüstü ⁶	12	3,16	0,418			2-4 p=,000	4-1 p=,000	6-2 p=,000
	Toplam	401	2,82	0,544					
Hastalıklardan Korunma - Sağlığın Geliştirilmesi	İlkokul ¹	47	2,30	0,680	17,095	,000	1-4 p=,002	2-6 p=,000	5-1 p=,000
	Ortaokul ²	41	2,13	0,575			1-5 p=,000	3-2 p=,022	5-2 p=,000
	Lise ³	112	2,47	0,676			1-6 p=,001	3-5 p=,000	5-3 p=,000
	Ön Lisans ⁴	58	2,74	0,506			2-3 p=,022	3-6 p=,013	6-1 p=,001
	Lisans ⁵	131	2,88	0,506			2-4 p=,000	4-1 p=,002	6-2 p=,000
	Lisansüstü ⁶	12	3,06	0,444			2-5 p=,000	4-2 p=,000	6-3 p=,013
	Toplam	401	2,61	0,641					

6. Tartışma

Çalışma kapsamında SOY düzeyini belirlemek için kullanılan Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği (TSOY-32) ölçeği 2016 yılında literatüre kazandırıldığı için bu ölçek ile yapılmış çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde SOY düzeyi ile ilgili bulgularda farklı ölçekler kullanılarak yapılmış çalışmaların bulgularına da yer verilecektir. Tüm araştırma grubunun Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçeğinden aldığı puan, ölçek için kabul edilmiş olan “sınırlı sağlık okuryazarlığı” sınırları içinde kalmaktadır. Literatür taraması yapıldığında diğer çalışmalarda da benzer sonuçlar bulunduğu görülmüştür. Ergün (2017: 4) tarafından yapılan bir çalışma ile Okyay & Abacıgil (2016: 56) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların “sınırlı sağlık okuryazarlığı” düzeyinde oldukları saptanmıştır.

Yurt içinde SOY düzeyini Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği aracılığıyla ölçen araştırmacılarda hem aksi (Çiftçi, 2017: 42) hem de benzer sonuçlar (Tanrıöver vd., 2014: 52; Muslu vd., 2017: 279; Akcilek, 2017: 49; Duman, 2017: 98) görülmüştür. Yine yurt içinde yapılan SOY düzeyini diğer ölçekler ile değerlendiren araştırmacıların çalışmaları da mevcut bulgu ile örtüşmektedir (Ölmez & Barkan, 2015: 126; Filiz, 2015: 60; Özdoğan, 2014: 61; Yılmazel, 2014: 78; Eyüboğlu & Schulz, 2016: 4; Özdemir vd., 2010: 472).

Yurt dışında SOY düzeyini Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği ile ölçen çalışmalarda hem benzer (Palumbo vd., 2016: 1089; Sørensen, 2015: 1055) hem de aksi sonuçlara (Duong vd., 2015: 871; Beauchamp vd., 2015: 681) rastlanmıştır.

Yurt dışında farklı araçlar ve çeşitli örneklerle SOY düzeyini değerlendiren çalışmalarda da mevcut bulgu ile benzer sonuçlara rastlanmıştır (Lee vd., 2015a: 1120; Morrison vd., 2015: 1040; Sentell vd., 2014: 300; Sanders vd., 2014: 1; Smith vd., 2015: 478; Rivero-Méndez vd., 2015: 35; McKee vd., 2015: 96; Federman vd., 2014: 876; Bo vd., 2014: 1098; McNaughton vd., 2014: 346; Haun vd., 2015: 252; Morrison

vd., 2014: 313; Souza vd., 2014: 4; Nakayama vd., 2015: 509; Klassen, 2008: 20; Kutner, 2006: 10; Kale vd., 2015: 5; De Oliveira, 2015: 88; Rasu vd., 2015: 750; Wångdahl vd., 2014: 1035; Lindau vd., 941; Kalichman vd., 2000: 328; Kobayashi vd., 2015: 3; Kripalani vd., 2006: 854; Davis vd., 2006b: 848; Kim, 2009: 2340; Powell vd., 2007: 146; Wang vd., 2014: 3; Shah vd., 2010: 199; Von Vagner vd., 2007: 1087; Sudore vd., 2006: 772).

Bu durumun tersi sonuçlar da mevcuttur (Griffey vd., 2014: 1013; Duong vd., 2015: 871; Al Sayah vd., 2015: 259; Tokuda vd., 2009: 413; Cho vd., 2008: 1813; Mbaezue vd., 2010: 8; Zhang vd., 2016: 4; Moran vd., 2016: 44).

Tüm bu bulguların ardından denilebilir ki SOY düzeyi gelişmekte olan ülkeler kadar gelişmiş ülkelerde de sorundur. Ülkelerin gelişmişlik durumu üzerinden SOY düzeyi ile ilgili genellemelerin yapılması doğru değildir. Ülkelerin gelişmişlik durumları ile bireylerin SOY düzeyleri arasında doğru orantı olmamasının sebebi; SOY'un bireyin kapasitesi ile ilgili bir durumdan kaynaklanmasıdır. Şöyle ki SOY sağlık ile ilgili bilgilere ulaşma, anlama, değerlendirme ve uygulama gibi becerileri gerektirmektedir. Dolayısıyla ülkelerin gelişmişlik durumu kişilerin bu becerileri üzerinde doğrudan bir etkiye sahip değildir.

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı ile ilgili cevaplarına bakıldığında, “Tedavi ve hizmet” boyutunda, 6. Madde olan “Bir sağlık kuruluşuna gitmek istediğimde, telefon ya da internet aracılığı ile randevu almak” % 46,9 ile en yüksek oranda “çok kolay”; 15. Madde olan “acil bir durumda (kaza, ani sağlık sorunu gibi) ne yapabileceğine karar vermek” % 20 ile en yüksek oranda “çok zor”; 12. Madde olan “farklı bir doktordan ikinci bir görüş almaya ihtiyaç duyup duymadığınıza karar vermek” maddesi % 7 ile en yüksek oranda “fikrim yok”; yanıtı verilen maddelerdir. “Hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi” boyutunda 20. Madde olan “Sigara içme, yetersiz fiziksel aktivite gibi sağlıksız davranışlarla nasıl başa çıkılacağıyla ilgili bilgiyi araştırıp bulmak” % 29,4 ile en yüksek oranda “çok kolay”; 32. Madde olan “Sağlıkla ilgili politika değişikliklerini yorumlamak” % 26,9 ile en yüksek oranda “çok zor”; 30. Madde olan “Diyetisyen tarafından yazılı olarak verilen diyet listesini uygulayabilmek” % 8,2 ile en yüksek oranda “fikrim yok”; yanıtı verilen maddelerdir.

Okyay & Abacıgil (2016: 56) tarafından yapılan çalışmada; “Tedavi ve hizmet” boyutunda, 16. Madde olan “gerekli olduğu durumlarda ambulans çağırmak” % 38,3 ile en yüksek oranda “çok kolay”; 15. Madde olan “acil bir durumda (kaza, ani sağlık sorunu gibi) ne yapabileceğine karar vermek” % 14,2 ile en yüksek oranda “çok zor”; 3. Madde olan “sağlığınızla ilgili bir şikâyetiniz olduğunda, bu konuda ailenizin ya da arkadaşlarınızın tavsiyelerinin güvenilir olup olmadığını değerlendirmek” ile 12. Madde olan “farklı bir doktordan ikinci bir görüş almaya ihtiyaç duyup duymadığınıza karar vermek” maddeleri % 3,5'er yüzdeler ile en yüksek oranda “fikrim yok”; yanıtı verilen maddelerdir. “Hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi” boyutunda ise 28. Madde olan “gündelik davranışlarınızdan hangilerinin (spor yapmak, sağlıklı beslenmek, sigara kullanmamak gibi) sağlığınızı etkilediğini değerlendirmek” % 33,2 ile en yüksek oranda “çok kolay”; 29. Madde olan “sağlığınız için yaşam tarzınızı (spor yapmak, sağlıklı beslenmek, sigara kullanmamak gibi) değiştirmek” % 21,5 ile en yüksek oranda “çok zor”; 32. Madde olan “sağlıkla ilgili politika değişikliklerini

yorumlamak” % 17,0 yüzdeler ile en yüksek oranda “fikrim yok”; yanıtı verilen maddelerdir.

Her iki çalışmada da tedavi hizmet boyutunda katılımcıların 15. Maddede (acil bir durumda -kaza, ani sağlık sorunu gibi- ne yapabileceğine karar vermek) ortak görüş bildirerek çok zor seçeneğinde buluştukları görülmektedir. Yine bu boyutta katılımcılar 12. Maddede (farklı bir doktordan ikinci bir görüş almaya ihtiyaç duyup duymadığınıza karar vermek) fikrim yok seçeneği ile ortak görüş bildirmişlerdir. Bu durumda çok zor seçeneğine başvuran katılımcıların iki çalışmada da benzerlik göstermesi konuya özel ilgiyi gerekli kılmaktadır. Acil bir durumda ne yapabileceğine karar vermek konusunda yönlendirici eğitimler planlanıp uygulamaya geçirilmelidir.

Çalışma kapsamında katılımcıların sağlık okuryazarlığı boyutları ile ilgili değerlendirmeleri cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı fark göstermemektedir. Literatürde konu ilgili çalışmalara bakıldığında zaman şu sonuçlara rastlanmıştır. Ergün (2017: 4)'ün TSOY-32 ölçeğini kullanarak yaptığı çalışmasında aksi sonuç bulurken; Okyay & Abacıgil (2016: 57) çalışmalarında benzer sonuç bulmuştur. SOY düzeyini farklı ölçekler ile ölçen birtakım çalışmalardaki bulgular mevcut bulgu ile uyumludur (Lee vd., 2015b: 373; Van Der Heide vd., 2013: 177; Jensen vd., 2010: 812; Moran vd., 2016: 44; Özdemir vd., 2010: 472; Muslu vd., 2017: 281). SOY düzeyinin cinsiyete göre anlamlı çıktığı çalışmalarda ise genel olarak kadınların SOY düzeyinin erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Zhang vd., 2016: 4; Lee vd., 2013: 3; Vozikis vd., 2014: 17; Wang vd., 2014: 3; Lee vd., 2015b: 373; Von Vagner vd., 2007: 1088; Park & June, 2011: 75; Sudore vd., 2006: 773; Halverson vd., 2015: 1325).

Kadınların SOY düzeylerinin erkeklere göre yüksek olmasının sebepleri; sağlık hizmetlerini daha aktif kullanmaları (Anson vd., 1993: 419; Bertakis vd., 2000: 147), kadının aile içindeki geleneksel rolü ve çocuklarının sağlık bakımıyla ilgilenmeleri şeklinde sıralanmıştır (Arber & Ginn, 1995: 19; Won & Pascal, 2004: 270; Stimpson vd., 1992: 317). Mevcut çalışma kapsamında katılımcılara yöneltilen “Sağlık hizmeti almak için son 1 yıl içinde sağlık kuruluşlarına kaç kez başvurduunuz?” sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde kadın katılımcıların daha yüksek sayıda başvuru yaptıkları saptanmıştır. Ancak bu durum bu çalışmada SOY düzeyi ile cinsiyet arasında bir anlamlılık meydana getirmemiştir.

Çalışma kapsamında katılımcıların sağlık okuryazarlığı boyutları ile ilgili değerlendirmeleri yaşlarına göre istatistiksel olarak anlamlı fark göstermektedir. Bireylerin yaşları arttıkça SOY düzeylerinin düştüğü saptanmıştır. Ergün (2017: 4) ve Okyay & Abacıgil (2016: 59)'in çalışmalarında da benzer sonuca ulaşılmıştır. Literatür taraması sonucunda ulaşılan farklı ölçekler ile çalışılmış çalışmalarda da genel olarak benzer sonuca ulaşılmıştır (Özaydın vd., 2018: 39; Tanrıöver vd., 2014: 44; Akbolat vd., 2016: 360; Çiftçi, 2017: 49-50; Sorensen vd., 2015: 1055; Shah vd., 2010:197; Özdemir vd., 2010: 472; Sudore vd., 2006: 774; Berens vd., 2016: 3; Baker vd., 2004: 217).

Yaş ile SOY düzeyi ilişkisi şu şekilde açıklanabilir. Kişiler yaş ilerledikçe eğitim ve araştırma süreçlerinden giderek uzaklaşmakta, yaşamın önceki yıllarında öğrenilen bilgileri güncellenmemekte giderek unutulmakta ve bilişsel fonksiyonlarda gerilemeler

meydana gelmekte dolayısıyla SOY sonuçları bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir.

Katılımcıların SOY ile ilgili cevaplarında gelir gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır. Okyay & Abacıgil (2016: 56-60)'in çalışmasında mevcut bulgu ile benzer bir sonuca ulaşılmış; Ergün (2017: 5)'ün çalışmasında ise aksi bir sonuç saptanmıştır. Literatürde farklı ölçekler ile yapılmış çalışmalarda da benzer bulguya ulaşılmakla beraber (Özaydın vd., 2018: 39; Tanrıöver 2014: 39-53; Akbolat vd., 2016: 358-59; Moran vd., 2016: 44; Vozikis vd. 2014: 3) aksi yönde sonuçlar da mevcuttur (Duman, 2017: 107; Çiftçi, 2017: 47-48; Sorensen vd., 2015: 1055-56; Shah vd., 2010: 197-99; Özdemir vd., 2010: 472; Sudore vd., 2006: 775; Jensen vd., 2010: 819; Halderson vd., 2015: 1325; Baker vd., 2004: 217).

Gelir ile SOY arasında anlamlı bir ilişki bulunması şu sebeplere dayandırılabilir. Öncelikle kişilerin gelir düzeyi yükseldikçe tedavi olanaklarına erişebilmeleri kolaylaşmaktadır. Aynı zamanda gelir düzeyi yüksek bireyler sağlığı koruma konusunda ekstra harcamalarda da bulunabilir. Standart koruyucu sağlık hizmetleri toplum geneline önde gelen hastalıklardan korumaya çalışırken gelir düzeyi yüksek aileler sağlık sistemi tarafından ödenmeyen ancak önerilen sağlık hizmetlerinden de yararlanabilir. Ayrıca gelir düzeyi yüksek olan bireyler aynı zamanda özel sağlık merkezlerine de daha kolay erişim sağlayabilir.

Gelir ile SOY arasında anlamlı bir ilişki bulunmamasının nedeni ise bireylerin sahip olduğu gelir seviyesinin; sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma, sağlıkla ilgili bilgiyi anlama, değerlendirme ve kullanma/uygulama süreçlerinde gelişim sağlayacak kültürel bir düzeye ulaşmada etkili olamayacağıdır (Bockock, 2005: 71). Ayrıca temel sağlık hizmetlerine olan talebin gelir esnekliğinin düşük olması ve SDP ile herkesin genel sağlık sigortası kapsamına alınması sonucunda sağlık hizmetleri kullanımı gelir düzeyinden bağımsız bir düzeye ulaşmıştır. Dolayısıyla sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyan ve hizmet alan bireylerin gelir seviyeleri fark etmeksizin her birinin sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma, sağlıkla ilgili bilgiyi anlama, değerlendirme ve kullanma/uygulama düzeyleri değişebilmektedir.

Katılımcıların SOY ile ilgili cevapları eğitim durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı fark göstermektedir. Buna göre bireylerin eğitimi arttıkça SOY düzeylerinin de arttığı saptanmıştır. Benzer şekilde Okyay & Abacıgil (2016: 60) ve Ergün (2017: 4)'ün çalışmalarında aynı sonuca ulaşılmıştır. Literatürde farklı ölçekler ile yapılmış çalışmalarda da benzer bulguya ulaşıldığı saptanmıştır (Özaydın vd., 2018: 39; Tanrıöver vd., 2014: 46; Akbolat vd., 2016: 360; Çiftçi, 2017: 44-47; Sorensen vd., 2015: 1055; Shah vd., 2010: 197; Özdemir vd., 2010: 472; Sudore vd., 2006: 773-74; Van Der Heide, 2013: 176; Kickbusch, 2001: 295; Wang vd., 2014: 3-4; Halderson vd., 2015: 1325; Berens vd., 2016: 4; Baker vd., 2004: 217).

Eğitim ile SOY düzeyi arasındaki ilişkinin sebebini açıklamak gerekirse öğrenim durumu ve okuryazarlığın zaten birbiriyle iç içe olduğu ve okuryazarlık ile de SOY'un ilişkili olduğu düşünüldüğünde eğitim düzeyi ile SOY düzeyinin doğru orantılı olması beklenen bir sonuçtur. Ayrıca öğrenim durumu bilgi edinmeyi kolaylaştırır ve okul okuma süresinin artması kısmen kişinin mental kapasitesi ile de ilişkilidir.

8. Sonuç

Bu çalışmada toplumun sağlık okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi araştırılmıştır. Isparta il merkezinde yaşayan 15 yaş üstü okuryazar ve son 1 yıl içerisinde en az 4 defa sağlık kuruluşuna başvuran kişilere sağlık okuryazarlığı ve demografik değişkenlerden oluşan bir anket form yöneltilmiş; toplanan veriler değerlendirilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre çalışmaya konu olan katılımcı grubun SOY düzeyi sınırlı-sorunlu olarak tespit edilmiştir. Demografik değişkenlere göre bu durum irdelendiğinde cinsiyete ve gelire göre bir anlamlılık tespit edilmezken; eğitim ve yaşa göre anlamlılık saptanmıştır. Şöyle ki SOY düzeyi eğitim seviyesi arttıkça orantılı olarak artmakta, yaş değişkeninde ise tersi durum yaşanmaktadır.

KAYNAKÇA

AKBOLAT, M., Kahraman, G., Erigüç, G. & Sağlam, H., (2016). Sağlık Okuryazarlığı Hasta-Hekim İlişkisini Etkiler Mi?: Sakarya İlinde Bir Araştırma. **TAF Preventive Medicine Bulletin**, XV, 4: 354-362.

AKCİLEK, E., (2017). Üniversite Öğrencilerinde Sağlık Okuryazarlığı ve Yaşam Kalitesinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi.

AL SAYAH, F., Majumdar, S. R. & Johnson, J. A., (2015). Association of Inadequate Health Literacy with Health Outcomes In Patients with Type 2 Diabetes and Depression: Secondary Analysis of A Controlled Trial. **Canadian Journal of Diabetes**, XXXIX, 4: 259-265.

American Medical Association, (1999). Health Literacy: Report of the Council on Scientific Affairs, Ad Hoc Committee on Health Literacy for the Council on Scientific Affairs. **Journal of the American Medical Association**, CCLXXXI, 6: 552-557.

ANSON, O., Paran, E., Neumann, L. & Chernichovsky, D., (1993). Gender Differences in Health Perceptions and Their Predictors. **Social Science & Medicine**, XXXVI, 4: 419-427.

ARBER, S. & Ginn, J., (1995). Gender Differences in Informal Caring. **Health & Social Care in the Community**, III, 1: 19-31.

ASLANTEKİN, F. & Yumrutaş, M., (2014). Sağlık Okuryazarlığı ve Ölçümü. **TAF Preventive Medicine Bulletin**, XIII, 4: 327-334.

BAKER, D. W., Parker, R. M., Williams, M. V., Clark, W. S. & Nurss, J. (1997). The Relationship of Patient Reading Ability to Self-Reported Health and Use of Health Services. **American Journal of Public Health**, LXXXVII, 6: 1027-1030.

BAKER, D. W., Parker, R. M., Williams, M.V. & Clark, W.S., (1998). Health Literacy and the Risk of Hospital Admission. **Journal of General Internal Medicine**, XIII, 12: 791–798.

BAKER, D. W., Gazmararian, J. A., Williams, M. V., Scott, T., Parker, R. M., Green, D. & Peel, J. (2002). Functional Health Literacy and The Risk of Hospital Admission Among Medicare Managed Care Enrollees. **American Journal of Public Health**, XCII, 8: 1278-1283.

BAKER, D. W., Gazmararian, J. A., Williams, M. V., Scott, T., Parker, R. M., Green, D. & Peel, J. (2004). Health Literacy And Use of Outpatient Physician Services by Medicare Managed Care Enrollees. **Journal of General Internal Medicine**, XIX, 3: 215-220.

BAKER, L. M., Wilson, F. L., Nordstrom, C. K. & Legwand, C. (2007a). Mothers' Knowledge and Information Needs Relating to Childhood Immunizations. **Issues in Comprehensive Pediatric Nursing**, XXX, 2: 39-53.

BAKER, D. W., Wolf, M. S., Feinglass, J., Thompson, J. A., Gazmararian, J. A. & Huang, J. (2007b). Health Literacy and Mortality Among Elderly Persons. **Archives of Internal Medicine**, CLXVII, 14: 1503-1509.

BEAUCHAMP, A., Buchbinder, R., Dodson, S., Batterham, R. W., Elsworth, G. R., McPhee, C. & Osborne, R. H., (2015). Distribution of Health Literacy Strengths and Weaknesses Across Socio-Demographic Groups: A Cross-Sectional Survey Using The Health Literacy Questionnaire (HLQ). **BMC Public Health**, XV, 1: 678-689.

Berens, E. M., Vogt, D., Messer, M., Hurrelmann, K. & Schaeffer, D., (2016). Health Literacy Among Different Age Groups in Germany: Results of A Cross-Sectional Survey. **BMC Public Health**, XVI, 1: 1-8.

BERNHARDT, J. M. & Cameron, K. A., (2003). Accessing, Understanding and Applying Health Communication Messages: The Challenge of Health Literacy”, in: Thompson Teresa L. et al., **Handbook of Health Communication**, London, Lawrence Erlbaum Associates: 583-605.

BERTAKİS, K. D., Azari, R., Helms, J., Callahan, E. J. & Robbins, J. A., (2000). Gender Differences in the Utilization of Health Care Services. **Journal of Family Practice**, IV, 9: 147-152.

BO, A., Friis, K., Osborne, R. H. & Maindal, H. T., (2014). National Indicators of Health Literacy: Ability to Understand Health Information and to Engage Actively with Healthcare Providers A Population-Based Survey Among Danish Adults. **BMC Public Health**, XIV, 1: 1095-1106.

BOCKOCK, R. (2005) **Tüketim**, Çev.: İrem Kutluk, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları.

CHEW, L. D., Bradley, K. A., Flum, D. R., Cornia, P. B. & Koepsell, T. D., (2004b). The Impact of Low Health Literacy on Surgical Practice. **The American Journal of Surgery**, CLXXXVIII, 3: 250-253.

CHO, Y. I., Lee, S. Y. D., Arozullah, A. M. & Crittenden, K. S., (2008). Effects of Health Literacy on Health Status and Health Service Utilization Amongst the Elderly. **Social Science & Medicine**, LXVI, 8: 1809-1816.

ÇINARLI, İ., (2008). **Sağlık İletişimi ve Medya**. Ankara, Nobel Yayınevi.

ÇİFTÇİ, F., (2017). Bir Eğitim Aile Sağlığı Merkezine Kayıtlı 18-65 Yaş Bireylerin Sağlık Okuryazarlığı Durumunun Belirlenmesi. Tıpta Uzmanlık Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi.

DAVIS, T. C., Wolf, M. S., Bass, P. F., Middlebrooks, M., Kennen, E., Baker, D. W. & Parker, R. M., (2006b). Low Literacy Impairs Comprehension of Prescription Drug Warning Labels. **Journal of General Internal Medicine**, XXI, 8: 847-851.

DAVIS, T. C., Wolf, M. S., Bass, P. F., Thompson, J. A., Tilson, H. H., Neuberger, M. & Parker, R. M., (2006a). Literacy and Misunderstanding Prescription Drug Labels. **Annals of Internal Medicine**, CXLV, 12: 887-894.

DE OLIVEIRA, G. S., McCarthy, R. J., Wolf, M. S. & Holl, J., (2015). The Impact of Health Literacy in The Care of Surgical Patients: A Qualitative Systematic Review. **BMC Surgery**, XV, 1: 86-92.

DUMAN, A., (2017). Fatih İlçesinde İlkokul 1. Sınıf Aşılamalarında Velilerin Genel Sağlık Okuryazarlık Düzeylerini ve Etkileyen Faktörleri Belirleme. Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi.

DUONG, V. T., Lin, I. F., Sorensen, K., Pelikan, J. M., Van Den Broucke, S., Lin, Y. C. & Chang, P. W., (2015). Health literacy in Taiwan: A Population-Based Study. **Asia Pacific Journal of Public Health**, XXVII, 8: 871-880.

DURUSU Tanrıöver, M., Yıldırım, H.H., Demiray Ready, F.N., Çakır, B. & Akalın, H.E., (2014). **Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Araştırması**, Ankara, Sağlık-Sen Yayınları.

EICHLER, K., Wieser, S. & Brügger, U., (2009). The Costs of Limited Health Literacy: A Systematic Review. **International Journal of Public Health**, LIV, 5: 313-324.

ERGÜN, S., (2017). Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinde Sağlık Okuryazarlığı. **Kocaeli Tıp Dergisi**, VI, 3: 1-6.

EYÜBOĞLU, E. & Schulz, P. J., (2016). Do Health Literacy and Patient Empowerment Affect Self-Care Behaviour? A Survey Study Among Turkish Patients with Diabetes. **BMJ Open**, VI, 3: 1-7.

FEDERMAN, A. D., Wolf, M. S., Sofianou, A., Martynenko, M., O'connor, R., Halm, E. A. & Wisnivesky, J. P., (2014). Self-management Behaviors in Older Adults with Asthma: Associations with Health Literacy. **Journal of the American Geriatrics Society**, LXII, 5: 872-879.

FİLİZ, E., (2015). Sağlık Okuryazarlığının Gebelik Ve Sağlık Algısı İle İlişkisi. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.

FORTENBERRY, J. D., McFarlane, M. M., Hennessy, M., Bull, S. S., Grimley, D. M., St Lawrence, J. & VanDevanter, N., (2001). Relation of Health Literacy to Gonorrhoea Related Care. **Sexually Transmitted Infections**, LXXVII, 3: 206-211.

GRİFFEY, R. T., Kennedy, S. K., McGownan, L., Goodman, M. & Kaphingst, K. A., (2014). Is Low Health Literacy Associated with Increased Emergency Department Utilization And Recidivism? **Academic Emergency Medicine**, XXI, 10: 1109-1115.

HALVERSON, J. L., Martinez-Donate, A. P., Palta, M., Leal, T., Lubner, S., Walsh, M. C. & Trentham-Dietz, A., (2015). Health Literacy and Health-Related Quality of Life Among A Population-Based Sample of Cancer Patients. **Journal of Health Communication**, XX, 11: 1320-1329.

HAUN, J. N., Patel, N. R., French, D. D., Campbell, R. R., Bradham, D. D. & Lapcevic, W. A., (2015). Association Between Health Literacy and Medical Care Costs in An Integrated Healthcare System: A Regional Population Based Study. **BMC Health Services Research**, XV, 1: 249-259.

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1095, Erişim Tarihi ve Saati: 12.03.2018, 12.45.

JENSEN, J. D., King, A. J., Davis, L. A. & Guntzviller, L. M., (2010). Utilization of Internet Technology by Low-Income Adults: The Role of Health Literacy, Health Numeracy, and Computer Assistance. **Journal of Aging and Health**, XXII, 6: 804-826.

KALE, M. S., Federman, A. D., Krauskopf, K., Wolf, M., O'Connor, R., Martynenko, M. & Wisnivesky, J. P., (2015). The Association of Health Literacy with Illness and Medication Beliefs Among Patients with Chronic Obstructive Pulmonary Disease. **PLoS One**, X, 4: 1-10.

KALICHMAN, S. C., Benotsch, E., Suarez, T., Catz, S., Miller, J., & Rompa, D. (2000). Health Literacy and Health-Related Knowledge Among Persons Living with HIV/AIDS. **American Journal of Preventive Medicine**, XVIII, 4: 325-331.

KAN, İ., (1998), **Biyostatistik**, 3. Baskı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basım Evi.

KANJ, M., Mitic, W., (2009). **Health Literacy and Health Behaviour**. Eastern Mediterranean Region, World Health Organization.

KAUFMAN, H., Skipper, B., Small, L., Terry, T. & Mcgrew, M., (2001). Effect of Literacy on Breast-Feeding Outcomes. **Southern Medical Journal**, XCIV, 3: 293-296.

KICKBUSCH, I. S., (2001). Health Literacy: Addressing the Health and Education Divide. **Health Promotion International**, III: 289-297.

KİM, S. H. & Son, Y. J., (2017). Relationships Between eHealth Literacy and Health Behaviors in Korean Adults. **CIN: Computers, Informatics, Nursing**, XXXV, 2: 84-90.

KİM, S. H., (2009). Health Literacy and Functional Health Status in Korean Older Adults. **Journal Of Clinical Nursing**, XVIII, 16: 2337-2343.

KLASSEN, K., (2008). **Health Literacy in Canada: A Healthy Understanding**, Canadian Council on Learning.

KOBAYASHI, L. C., Smith, S. G., O'Connor, R., Curtis, L. M., Park, D., Von Wagner, C. & Wolf, M. S., (2015). The Role Of Cognitive Function in The Relationship Between Age and Health Literacy: A Cross-Sectional Analysis of Older Adults in Chicago, USA. **BMJ open**, V, 4: 1-9.

KOBAYASHI, L. C., Wardle, J. & Von Wagner, C., (2014). Limited Health Literacy Is A Barrier to Colorectal Cancer Screening in England: Evidence from The English Longitudinal Study of Ageing. **Preventive Medicine**, VI, 1: 100-105.

KONDİLİS, B. K., Soteriades, E. S. & Falagas, M. E., (2006). Health Literacy Research in Europe: A Snapshot. **The European Journal of Public Health**, XVI, 1: 113-113.

KRİPALANİ, S., Henderson, L. E., Chiu, E. Y., Robertson, R., Kolm, P. & Jacobson, T. A., (2006). Predictors of Medication Self-Management Skill in A Low-Literacy Population. **Journal of General Internal Medicine**, XXI, 8: 852-856.

KUTNER, M., Greenburg, E., Jin, Y. & Paulsen, C., (2006). **The Health Literacy of America's Adults: Results from the 2003 National Assessment of Adult Literacy**. National Center for Education Statistics.

LEE, S. Y. D., Tsai, T. I. & Tsai, Y. W., (2013). Accuracy in Self-Reported Health Literacy Screening: A Difference Between Men and Women in Taiwan. **British Medical Journal**, III,11: 1-7.

LEE, H. Y., Rhee, T. G., Kim, N. K. & Ahluwalia, J. S., (2015a). Health Literacy As A Social Determinant of Health in Asian American Immigrants: Findings From A Population-Based Survey in California. **Journal Of General Internal Medicine**, XXX, 8: 1118-1124.

LEE, H. Y., Lee, J. & Kim, N. K., (2015b). Gender Differences in Health Literacy Among Korean Adults: Do Women Have a Higher Level of Health Literacy Than Men?. **American Journal of Men's Health**, IX, 5: 370-379.

LİNDAU, S. T., Tomori, C., Lyons, T., Langseth, L., Bennett, C. L. & Garcia, P., (2002). The Association of Health Literacy with Cervical Cancer Prevention Knowledge and Health Behaviors in A Multiethnic Cohort of Women. **American Journal of Obstetrics & Gynecology**, CLXXXVI, 5: 938-943.

LOKE, Y. K., Hinz, I., Wang, X., Rowlands, G., Scott, D. & Salter, C., (2012). Impact of Health Literacy in Patients with Chronic Musculoskeletal Disease–Systematic Review. **PLoS One**, VII, 7: 1-8.

MBAEZUE, N., Mayberry, R., Gazmararian, J., Quarshie, A., Ivonye, C. & Heisler, M., (2010). The Impact of Health Literacy on Self-Monitoring of Blood Glucose in Patients with Diabetes Receiving Care in An Inner-City Hospital. **Journal of the National Medical Association**, CII, 1: 5-9.

MCKEE, M. M., Paasche-Orlow, M. K., Winters, P. C., Fiscella, K., Zazove, P., Sen, A. & Pearson, T., (2015). Assessing Health Literacy in Deaf American Sign Language Users. **Journal of Health Communication**, XX, 2: 92-100.

MCNAUGHTON, C. D., Kripalani, S., Cawthon, C., Mion, L. C., Wallston, K. A. & Roumie, C. L., (2014). Association of Health Literacy with Elevated Blood Pressure: A Cohort Study of Hospitalized Patients. **Medical Care**, LII, 4: 346-353.

MORAN, M. B., Frank, L. B., Chatterjee, J. S., Murphy, S. T. & Baezconde-Garbanati, L., (2016). A Pilot Test of the Acceptability and Efficacy of Narrative and Non-Narrative Health Education Materials in A Low Health Literacy Population. **Journal of Communication in Healthcare**, IX, 1: 40-48.

MORRISON, A. K., Schapira, M. M., Gorelick, M. H., Hoffmann, R. G. & Brousseau, D. C., (2014). Low Caregiver Health Literacy is Associated with Higher Pediatric

Emergency Department Use and Nonurgent Visits. **Academic Pediatrics**, XIV, 3: 309-314.

MORRISON, A. K., Brousseau, D. C., Brazauskas, R., & Levas, M. N. (2015). Health literacy affects likelihood of radiology testing in the pediatric emergency department. **The Journal of pediatrics**, CLXVI, 4: 1037-1041.

MUSLU, L., Çiftçi, Ş., & Aktaş, E.N., (2017). Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü Öğrencilerinin Sağlık Okuryazarlığı Düzeyleri, **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi**, VI, 3: 277-285.

NAKAYAMA, K., Osaka, W., Togari, T., Ishikawa, H., Yonekura, Y., Sekido, A. & Matsumoto, M., (2015). Comprehensive Health Literacy in Japan is Lower Than in Europe: A Validated Japanese-Language Assessment of Health Literacy. **BMC Public Health**, XV, 1: 505-516.

NUTBEAM, D., (1998) **Health Promotion Glossary**. Health Promotion International, World Health Organisation.

NUTBEAM, D., (2000). Health Literacy As A Public Health Goal: A Challenge For Contemporary Health Education and Communication Strategies into the 21st Century. **Health Promotion International**, XV, 3: 259-267.

OKYAY, P., & Abacıgil, F. (2016). **Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçekleri Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği Türkçe Uyarlaması (ASOY-TR)**, Sağlık Bakanlığı.

ÖLMEZ, E., H. & Barkan, O., B., (2015). Sağlık Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi ve Hasta Hekim İlişkisinin Değerlendirilmesi. **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, IV, 8: 121-127.

ÖZAYDIN, Ü., Can, M. F., Yılmaz, S. & Antakya, H., (2018). Bireylerde Bazı Sağlık Okuryazarlığı Tutum ve Davranışları: Hatay İli Örneği. **Smyrna Tıp Dergisi**, XXI, 1: 34-41.

ÖZDEMİR, Y., E., (2001). Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları-Cumhuriyetin Kuruluşundan 1980'li Yıllara Sağlık Politikaları, **Yeni Türkiye Dergisi**, (Sağlık-I) 39, 257-275.

ÖZDEMİR, H., Alper, Z., Uncu, Y. & Bilgel, N., (2010). Health Literacy Among Adults: A Study from Turkey. **Health Education Research**, XXV, 3: 464-477.

ÖZDOĞAN, P., Ş., (2014). Radyoterapi Alan Hasta ve Yakınlarının Sağlık Okuryazarlığı ve Gereksinimlerine Yönelik Öğretim Materyali Geliştirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi.

PALUMBO, R., Annarumma, C., Adinolfi, P., Musella, M. & Piscopo, G., (2016). The Italian Health Literacy Project: Insights from the Assessment of Health Literacy Skills in Italy. **Health Policy**, CXX, 9: 1087-1094.

PARK, J. Y., & June, K. J. (2011). Influencing factors on functional health literacy among the rural elderly. **Journal of Korean Academy of Community Health Nursing**, XXII,1: 75-85.

PARVANTA, C., Nelson, D.E., Parvanta, S.A. & Harner, R.N., (2011). **Essentials of Public Health Communication**, USA, Jones and Bartlett.

POWELL, C. K., Hill, E. G. & Clancy, D. E., (2007). The Relationship Between Health Literacy and Diabetes Knowledge and Readiness to Take Health Actions. **The Diabetes Educator**, XXXIII, 3:144-151.

RASU, R. S., Bawa, W. A., Suminski, R., Snella, K. & Warady, B., (2015). Health Literacy Impact on National Healthcare Utilization and Expenditure. **International Journal of Health Policy and Management**, IV, 11: 747-755.

RATZAN, S. C., (2001). Health Literacy: Communication for The Public Good. **Health Promotion International**, XVI, 2: 207-214.

RÍVERO-Méndez, M., Suárez-Pérez, E. L. & Solís-Báez, S. S., (2015). Measuring Health Literacy Among People Living with HIV Who Attend A Community-Based Ambulatory Clinic in Puerto Rico. **Puerto Rico Health Sciences Journal**, XXXIV,1: 31-37.

SAFEER, R. S. & Keenan, J., (2005). Health Literacy: The Gap Between Physicians and Patients. **American Family Physician**, LXXII, 3: 463-468.

SANDERS, K., Schnepel, L., Smotherman, C., Livingood, W., Dodani, S., Antonios, N. & Hodges, W., (2014). Peer Reviewed: Assessing the Impact of Health Literacy on Education Retention of Stroke Patients. **Preventing chronic disease**, XI,1: 1-10.

SCHIAVO, R., (2007). **Health Communication from Theory to Practice**. ABD: Wiley Publishers.

SCHILLINGER, D., Grumbach, K., Piette, J., Wang, F., Osmond, D., Daher, C. & Bindman, A. B., (2002). Association of Health Literacy with Diabetes Outcomes. **Jama**, CCLXXXVIII, 4: 475-482.

SCOTT, T. L., Gazmararian, J. A., Williams, M. V. & Baker, D. W., (2002). Health Literacy and Preventive Health Care Use Among Medicare Enrollees in A Managed Care Organization. **Medical Care**, XL, 5: 395-404.

SENTELL, T., Zhang, W., Davis, J., Baker, K. K. & Braun, K. L., (2014). The Influence of Community and Individual Health Literacy on Self-Reported Health Status. **Journal of General Internal Medicine**, XXIX, 2: 298-304.

SEZGİN, D., (2013). **Sağlık Okuryazarlığını Anlamak**. Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını Sağlık İletişimi özel sayı (3). İ. Çınarlı-H. Yücel (ed.): 73-91.

SHAH, L. C., West, P., Bremmeyr, K. & Savoy-Moore, R. T., (2010). Health Literacy Instrument in Family Medicine: The "Newest Vital Sign" Ease of Use and Correlates. **The Journal of the American Board of Family Medicine**, XXIII, 2: 195-203.

SHAW, S. J., Huebner, C., Armin, J., Orzech, K. & Vivian, J., (2009). The Role of Culture in Health Literacy and Chronic Disease Screening and Management. **Journal of Immigrant and Minority Health**, XI, 6: 460-467.

SMİTH, S. G., O'conor, R., Curtis, L. M., Waite, K., Deary, I. J., Paasche-Orlow, M. & Wolf, M. S., (2015). Low Health Literacy Predicts Decline in Physical Function Among

Older Adults: Findings from The Litcog Cohort Study. **Journal of Epidemiol Community Health**, LXIX, 1: 474–480.

SØRENSEN, K., Pelikan, J. M., Röthlin, F., Ganahl, K., Slonska, Z., Doyle, G., Fullam, J., Kondilis, B., Agrafiotis, D., Ueters, E., Falcon, M., Mensing, M., Tchamov, K., Broucke, S. & Brand, H., (2015). Health Literacy in Europe: Comparative Results of The European Health Literacy Survey (HLS-EU). **European Journal of Public Health**, XXV, 6: 1053–1058.

SOUZA, J. G., Apolinario, D., Magaldi, R. M., Busse, A. L., Campora, F. & Jacob-Filho, W., (2014). Functional Health Literacy and Glycaemic Control in Older Adults with Type 2 Diabetes: A Cross-Sectional Study. **BMJ**, IV, 2: 1-8.

STIMPSON, D., Jensen, L. & Neff, W., (1992). Cross-Cultural Gender Differences in Preference for A Caring Morality. **The Journal of Social Psychology**, CXXXII, 3: 317-322.

SUDORE, R. L., Mehta, K. M., Simonsick, E. M., Harris, T. B., Newman, A. B., Satterfield, S. & Yaffe, K., (2006). Limited Literacy in Older People and Disparities in Health and Healthcare Access. **Journal of the American Geriatrics Society**, LIV, 5: 770-776.

TOKUDA, Y., Doba, N., Butler, J. P. & Paasche-Orlow, M. K., (2009). Health Literacy and Physical and Psychological Wellbeing in Japanese Adults. **Patient Education and Counseling**, LXXV, 3: 411-417.

VAN Der Heide, I., Wang, J., Droomers, M., Spreeuwenberg, P., Rademakers, J. & Ueters, E., (2013). The Relationship Between Health, Education, and Health Literacy: Results from the Dutch Adult Literacy and Life Skills Survey. **Journal of Health Communication**, XVIII, 1: 172-184.

VEÍGA, S. & Serrão, C., (2016). Health Literacy of A Sample of Portuguese Elderly. **Applied Research in Health And Social Sciences: Interface And Interaction**, XIII, 1: 14-26.

VOLANDES, A. E. & Paasche-Orlow, M. K., (2007). Health Literacy, Health Inequality and A Just Healthcare System. **The American Journal of Bioethics**, VII,11: 5-10.

VON Wagner, C., Knight, K., Steptoe, A., & Wardle, J. (2007). Functional Health Literacy and Health-Promoting Behaviour in a National Sample of British Adults. **Journal of Epidemiology & Community Health**, LXI,12: 1086-1090.

VOZİKİS, A., Drivas, K. & Milioris, K., (2014). Health Literacy Among University Students in Greece: Determinants and Association with Self-Perceived Health, Health Behaviours and Health Risks. **Archives of Public Health**, LXXII, 1: 15-20.

WANG, W., Hou, Y., Hu, N., Zhang, D., Tao, J., Man, Y. & Bi, Y., (2014). A Cross-Sectional Study on Health-Related Knowledge and Its Predictors Among Chinese Vocational College Students. **BMJ Open**, IV, 10: 1-10.

WÄNGDAHL, J., Lytsy, P., Mårtensson, L. & Westerling, R., (2014). Health Literacy Among Refugees in Sweden—A Cross-Sectional Study. **BMC Public Health**, XIV, 1: 1030-1041.

WILLIAMS, M. V., Baker, D. W., Parker, R. M. & Nurss, J. R., (1998). Relationship of Functional Health Literacy to Patients' Knowledge of Their Chronic Disease: A Study of Patients with Hypertension and Diabetes. **Archives of Internal Medicine**, CLVIII, 2: 166-172.

WOLF, M. S., Gazmararian, J. A. & Baker, D. W., (2005). Health Literacy and Functional Health Status Among Older Adults. **Archives of Internal Medicine**, CLXV, 17: 1946-1952.

WON, S. Y. & Pascall, G., (2004). A Confucian War over Childcare? Practice and Policy in Childcare and Their Implications for Understanding the Korean Gender Regime. **Social Policy & Administration**, XXXVIII, 3: 270-289.

YILMAZEL, G., (2014). Çorum İl Merkezindeki İlköğretim Öğretmenlerinde Sağlık Okuryazarlığı, Hipertansiyon Farkındalığı Ve Kontrolü Arasındaki İlişki. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi.

ZHANG, Y., Zhang, F., Hu, P., Huang, W., Lu, L., Bai, R. & Zhao, Y., (2016). Exploring Health Literacy in Medical University Students of Chongqing, China: A Cross-Sectional Study. **PloS One**, XI, 4: 1-10.

BONCUK İŞİ (HAPİSHANE İŞİ) SAYALARDAN ÜRETİLEN AYAKKABILAR:

MEHMET AKBACAKOĞLU KOLEKSİYONUNDAN

Dr. Öğr. Gör. Hatice SOMÇAĞ*

ÖZ

Ayakkabı, ayakları koruma ihtiyacı ile ortaya çıktığı düşünülen, zaman içinde iklim ve çevre koşullarına göre biçimlenmiş bir ayak giysisidir. Ayakkabı, toplumların kültürel yapılarının aynası olarak sosyal sınıflar arasındaki farklılıkları, gereksinim, el becerileri, teknoloji, zevk ve sanatsal özelliklerini yansıtmakta, koruma işlevinin dışında, maddi kültür ve endüstriyel moda ürünü olarak görülmektedir. Yapımında, işlevselliğin yanında estetik kaygılar öne çıkmakta deri ve tekstil yanında farklı gereçler kullanılmaktadır. Boncuklar da bu gereçlerden birisidir.

Boncuk işi olarak bilinen “hapishane işi” 20. yüzyıl başlarından beri cezaevlerimizde yapılmaktadır. Tığ yardımı ile ipliğin 1-2 milimetre çapında boncuklarla birlikte örülmesi sonucu, ayakkabı tabanın üzerinde yer alan üst kısım “saya” hazırlanmaktadır. Daha sonra üretim atölyelerinde dikilen saya, taban ile birleştirilerek ayakkabıya dönüştürülmektedir. Halen cezaevlerinde küçük eşyalar yapılmakla birlikte uzun yıllardır boncuk işi saya pek örülmemektedir.

Mehmet Akbacakoğlu'na ait koleksiyonda bulunan, farklı cezaevlerinde 1955-1970 yılları arasında örülen boncuk işi sayalardan üretilmiş altı çift ayakkabı; sayanın örüldüğü cezaevi, yapım yılı, numara, model, gereç, renk, motif, kompozisyon, yıpranma ve onarım yönünden incelenmektedir.

Günümüzde bu sayaların örülmemesi, dolayısıyla ayakkabıya dönüştürülememesi nedeniyle, sözü edilen koleksiyondaki ayakkabıların belgelendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma ile geleneksel kültürümüzün bir parçası olan hapishane işi tekniği ile yapılan ayakkabı sayalarının tanıtılması farklı tasarımlarla yeniden yorumlanarak ayakkabı moda ve üretim sektörüne katkı sağlaması ve diğer araştırmalara kaynak oluşturması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayakkabı, Hapishane işi sayalar, Boncuk, Mehmet Akbacakoğlu koleksiyonu

SHOES THAT ARE PRODUCED FROM BEAD WORK (PRISON WORK) UPPERS:

FROM MEHMET AKBACAKOĞLU COLLECTION

ABSTRACT

Shoe is a footwear that is considered as appeared with the need of protection of feet and formed according to the climate and environmental conditions from time to time. Shoes have been reflecting the differences, needs, crafts, technologies, favor and artistic features between the social classes as mirror of the cultural structures of the public, besides its protection feature, it is also seen as product of monetary culture and industrial fashion. In its production, esthetic worries are taken over besides being functional and different materials are also used with leather and textile. Beads are one of these materials.

The “prison work” that is known as bead work has been being done at our prisons since beginning of 20th century. After knitting beads together with rope with help of needle in 1 – 2 mm dimensions, “uppers” located on the base of shoes are prepared. Then the uppers that have

---

* Ankara Üniversitesi Beypazarı MYO, hsomcag@ankara.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-5337-9841

been produced at the workshops are connected with the base and formed into shoes. Small items are still being produced at the prisons but the uppers that are made from bead works are not seen much.

Six pairs of shoes that are taking place at collection of Mehmet Akbacakoğlu that were produced in different prisons between the years 1955-1970 by being knitted from bead work uppers, were examined according to the prison in which upper was knitted, production year, size, model, materials, color, motif, composition, wear out and repair and aspects.

Today, because these uppers are not being knitted and therefore not being transformed into shoes, it was purposed to document such shoes at the collection. In this study, it's aimed to commend again to the uppers that were produced with the prison work technique as being a part of our traditional culture and contributing to the fashion and production sector and forming source for other studies.

Keywords: Shoes, Prison Work Uppers, Bead, Collection of Mehmet Akbacakoğlu

GİRİŞ

Önceleri çeşitli otlar, ağaç kabukları ve hayvan postları ile sarılarak ayakların, dış etkenlerden zarar görmesi engellenmeye çalışılmıştır. Bu ilkel sargılar binlerce yıl boyunca birçok evreden geçerek günümüze gelmiştir. Her dilde farklı sözcükler ancak aynı anlam ve işlevsellikle, doğum ile yaşamın sonlanması arasında geçen süreçte kullanılmaktadır.

Bugün çorap dışında iç ve dış mekânlarda ayağımıza giydiğimiz koruyucu kaplar, "ayakkabı" olarak isimlendirilerek, "taban" ve "saya" olarak bilinen iki temel unsurdan oluşmaktadır. Taban; ayakkabının zemine değen kısmı, saya ise; tabanın üzerine yerleştirilmiş, ayağı yanlardan ve üstten saran parça olarak ifade edilebilir. Sayanın taban üzerine çeşitli yöntemlerle monte edilmesi ile ayakkabı elde edilmektedir. Saya yapımında çoğunlukla deri ve tekstil gereçler kullanılmaktadır. Ancak koruma amacının yanında topluma imaj verme isteği ile süslemenin de önem kazanması ile çok eski tarihlerden beri sayalarda boncuklar da kullanılmaktadır.

Bu çalışma, boncuk kullanılarak oluşturulan sayalardan yapılan ayakkabıları içermektedir. Daha açık bir ifade ile boncuklardan yapılan sayanın, taban üzerine montesi ile üretilen ayakkabıları kapsamaktadır. İp yardımıyla 1 mm. çapında boncukların yan yana ve üst üste dizilmesi ile hazırlanan saya yüzeyi, büyük bir emek ve zaman gerektirmektedir. Her şeyin hızlı üretilip hızlı tüketildiği günümüzde, boncuk işi sayalı ayakkabıların günümüzde pek yapılmaması bu ayakkabıların önem ve değerini artırmaktadır. Sayayı oluşturan ana madde olması nedeniyle, boncuk ve kullanımı üzerine kısaca değinmekte yarar görülmektedir.

Boncuk, "sedef, cam, tahta, plastik, porselen veya çeşitli taşlardan yapılmış, ortası delik, çoğunluğu yuvarlak ayrıca silindir ve kesme biçiminde olan renkli süs tanesi" (Meydan Larousse, 1971:484) olarak tanımlanmaktadır.

Boncuk kullanımı, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar gelen bir gelenektir (Kurt, 2014:1). Antik çağdan beri çeşitli kültürlerin süslemek ve süslenmek için yarı değerli ve değerli taşlardan, cam, inci ve doğal malzemelerden boncuk yaptıkları ve kullandıkları yazılı kaynaklarda belirtilmektedir (Özay, 1998:174). Eski Türklerde "Boncuk" anlamında monçuk, munçak, sözleri Uygur, Harezmsah ve

Selçuklu dönemleri ile Anadolu'da görülmektedir (Ögel. 1991:255). Kişinin alım gücü veya toplumsal statüsüne göre boncuğun malzemesi değişir. Toplumda mevkii veya varlığı ile önem taşıyanlar değerli taşlardan yapılanları, diğerleri ise yarı değerli taşlardan yapılan boncukları çeşitli eşyaların süslenmesinde tercih etmektedir (Darga ve Konyar, 2007: 28). Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki, süsleme amacı ile farklı coğrafyalarda çeşitli uygarlıklarda farklı maddelerden yapılmış boncuklar kullanılmıştır.

Boncuk ile yapılan ve süslenen eşyalardan birisi de ayak giysilerimiz olan ayakkabılardır. Ayakkabının saya, taban ve ökçe bölümleri çeşitli büyüklük, renk, biçim ve farklı değerde boncuklar ile süslenmektedir. Boncuk, yuvarlak (küre), oval, elips, koni ve silindir gibi farklı biçimlerde üretilmekle birlikte yuvarlak boncukların sıklıkla tercih edildiği kaynaklarda görülmektedir. Dünyanın birçok bölgesinde ayakkabılar yüzyıllardır inci, elmas, yakut gibi değerli taşlardan yapılan, yarı değerli veya ekonomik değeri olmayan boncuklar ile süslenmiştir. Boncuğun yapıldığı madde, ayakkabıyı giyen kişinin toplumdaki statü ve sosyoekonomik düzeyi hakkında bilgi vermektedir.

Boncuklar, ayakkabının genellikle yüz (ön) kısmını süslemekte veya sayanın tüm yüzeyini kaplamaktadır. Bazılarında ise, taban dâhil ayakkabının tamamı boncuklardan yapılmaktadır. Özetlemek gerekirse boncuklar;

- Sayanın ön kısmında,
- Sayanın tamamında,
- Ayakkabının bütününde,

kullanılmaktadır. Boncukların ayakkabılarda kullanım şekli ve boncuk ile ayakkabı yapım tekniği, ekolojik yapı ile sosyal ve kültürel unsurlara göre değişiklik göstermektedir.

Orta Asya'da Altay Dağları II. Pazırık kurganından diğer Hun eserleriyle birlikte çıkan bir çift topuksuz kadın çizmesinin konç ve tabanlarında yuvarlak ve dörtgen boncuklarla yapılmış süslemeler bulunmaktadır. Çizmenin üst tarafı lotus motifleriyle, taban çevresi kalay tellerle işlenmiş, tabanında görülen iki eşkenar dörtgenin içleri küçük siyah boncuklar ve pirit kristalleri ile süslenmiştir (Çoruhlu, 2007: 163). Fotoğraf 1'de kurgandan çıkartılan çizme ve taban ayrıntısı sunulmaktadır.

**Fotoğraf 1: Kadın çizmesi ve taban ayrıntısı M.Ö 5–3. yüzyıl
(www.pinterest.com)**

Amerika ve Hint yerlilerinin çoğunlukla Mokasen (yüzü bileğe doğru yükselen kapalı) ve bot modelindeki ayakkabıları, bufalo ya da geyik derisi üzerine boncukların desen şemasına göre esnek tel veya domuz kılına dizilmesi ile yapılmıştır. Bu yöntem ile Sioux kabilesine ait bazı ayakkabı örnekleri fotoğraf 2’de görülmektedir.

Fotoğraf 2: Mokasen ayakkabılar 19. Yy.(Habraken, 2007: 99, 123)

Boncuk kullanılarak yapılan ayakkabılar Asya’da da görülmekte, çizilen desen şemasına göre renkli boncuklar kumaş üzerine yan yana dikilmiş, başka bir ifade ile işlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Fotoğraf 3’te bu yöntemle Çin’de cam boncuklardan gelin ayakkabısı için yapılmış sayalar ve Malezya’da hazırlanmış bir çift terlik görülmektedir. Her iki çalışmada da dörtgen motiflerle kaydırmalı eksende, geometrik kompozisyon oluşturulduğu dikkati çekmektedir.

Fotoğraf 3: Terlik sayaları ve terlik 20. yüzyıl (Habraken, 2007:520, 519)

Her çağda ve coğrafyada boncuklarla süslenen ayakkabılar, ülkemizde de erkek ayakkabılarında görülmekle birlikte, çoğunlukla kadın ayakkabılarında kullanılmıştır. Fotoğraf 4’te verilen terlikte, Çin ve Malezya ayakkabılarında olduğu gibi, boncuklar kumaş saya üzerine aynı teknikle tüm yüzeye işlenmiştir. Beyaz boncuk ile zemin oluşturulurken, renkli boncuklar ile gül ve yaprak deseni hazırlanmıştır. Kumaşın ve ipliğin çürümesi ile yer yer üzerindeki boncukların döküldüğü bitkisel bezemeli erkek terliği, fotoğraf 4’te sunulmaktadır.

Fotoğraf 4: Akbacakoğlu Koleksiyonu 19.yy (Somçağ, 2014:105)

Geçmişte değerli taşlardan yapılan boncuklarla süslenen ayakkabılar gelin adaylarına, eşlere ve kız evlatlara hediye edilmiştir. Ancak çok azı sağlam olarak günümüze gelebilmiştir. Bu ayakkabılardan birisi de (fotoğraf 5) Sadberk Hanım Müzesinde bulunan ön kısmı irili ufaklı kum incileri ile işlenmiş terliktir.

Fotoğraf 5: Terlik ve yüz ayrıntısı 19. yüzyıl (Görünür, 2010; 112-113)

Örneklerden de anlaşıldığı üzere boncuklar, saya yüzeyinde veya ayakkabının tamamında farklı teknikler ile kullanılmakta olup bu teknikler birkaç başlık altında sıralanabilir.

Ayakkabı yapımında boncuklar; belirlenen desene göre:

- Kumaş üzerine dikilerek (işleme), (Fotoğraf 3,4),
- Tel veya kıl üzerine dizilerek, (Fotoğraf 2),
- İpliklere geçirilip dokunarak,
- İğne, tığ gibi aletler yardımı ile örülerek, (Fotoğraf 6-11),

sayayı oluşturmaktadır.

Saya yüzeyini boncuklar ile kaplayan tekniklerden olan boncuk işi veya halk arasında bilinen ismi ile "hapishane işi" tığ yardımı ile iplik ve boncuğun birlikte örülmesiyle elde edilmektedir. Bu örgü tekniğinin, ülkemiz cezaevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlüler tarafından yapılması nedeniyle bu ismi aldığı bilinmektedir.

Ayakkabı sayalarının yapıldığı hapishane işi örgüsünde, "basit ilmek" adı verilen teknik (ipliğin tığa farklı biçimlerde sarılarak ilmek çıkartma) ile çift katlı örgü yapılmaktadır. Tek renk veya desen şemasına göre birkaç renkte boncuk, sıra ile belirli sayıda naylon ipliğe dizilmektedir. Daha sonra örgünün aynı yüzünde boncuklar görünecek şekilde tığ ile ilmekler çekilmektedir. Bu ilmeklerle, model şablonuna göre örülen yüzeyler ise saya olarak ortaya çıkmaktadır. Birbirinin aynısı olması ve zamandan tasarruf sağlamak için örülen iki kat sayalar, ayakkabı atölyelerinde kesilerek ayrılmakta ve bir çift saya olarak üretime girmektedir.

Boncuk İşi (Hapishane işi) Ayakkabılar

Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde hükümlülerin yaptığı boncuk işleri, Türk kültüründe boncuğun en çok kullanıldığı alanlardandır. Bu kurumlarda boncuk işleri oldukça eskiye dayanmakta olup gelenekselleşmiştir (Kurt, 2014: 4). Daha önceleri birçok cezaevinde yapılan boncuk işinin günümüzde az sayıda cezaevinde az sayıda tutuklu ve hükümlü tarafından yapıldığı bilinmektedir (Yanar, Erdoğan, Kayabaşı ve Söylemezoğlu, 2013: 65).

Geçmişte Adalet Bakanlığına bağlı infaz kurumları ve tutukevlerinde sıklıkla boncuk işi sayalar örülürken günümüzde bu sayalara ilgi duyulmaması, bunların moda olmaması ve genç nesil tarafından tanınmaması nedeniyle eskisi gibi boncuk işi sayaların örülmediği ve dolayısıyla ayakkabı üretilmediği bilinmektedir. Bu nedenle boncuk işi ayakkabılar, ancak koleksiyon ve müzelerde görülebilmektedir. Ağırlıklı olarak 20. yüzyıl ortalarında yapılan boncuk işi (hapishane işi) sayalar ile üretilen bazı ayakkabı örnekleri "Mehmet Akbacakoğlu" isimli koleksiyon sahibinin arşivinde bulunmaktadır.

Bu koleksiyonda ayakkabı yüzünün boncuk ile örülerek kaplanmasının yanında burun, arka, bant gibi bazı saya parçalarında deri kullanıldığı da görülmektedir. Özellikle 1950–1970 yılları arasında cezaevlerinde çoğunlukla erkek tutuklu ve hükümlüler tarafından örülen boncuk işi sayalar, ayakkabı imalathanelerinde dikilip, tabana monte edilerek ayakkabıya dönüştürülmüş, günün moda anlayışı ve ekonomisine katkı sağlamıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, Ayakkabı Dünyası mağazalarının bünyesinde yer alan koleksiyondaki boncuk işi ayakkabılardan altı çifti numara, model, sayanın örüldüğü ceza-tutukevi, yapım yılı, yapımında kullanılan gereçler, renk, motif, kompozisyon ve yıpranma yönünden incelenmektedir.

Koleksiyonda Bulunan Ayakkabıların Özellikleri

Koleksiyonda bulunan ayakkabı sayalarının tamamında çeşitli renklerde ortası delik yuvarlak biçimde inci boncuk veya taş boncuk olarak isimlendirilen boncuklar, desen şemasına göre beyaz naylon ipliğe dizilerek tığ ile örülmüştür. Modellerde kapalı ayakkabıdan çok terlik görülmektedir.

Seçilen örneklerden ilki sayısı 1969 yılında Afyonkarahisar Cezaevinde örülen 39 numara zenne (kadın) terliktir.

Yapım gereçleri: Tabanı köseleden, saya astarı keçi derisinden yapılmış, ökçe ahşaptan 5 punt (3 cm) yüksekliğinde olup, beyaz deri ile kaplanmıştır.

Saya renkleri: Zemin; beyaz, motifler; sarı, yeşil, koyu kırmızı, koyu mavi ve siyah

Motif ve kompozisyon: Bitkisel motifler ile geometrik formda desen oluşturulmuştur. 8 baklava diliminin yan yana getirilmesinden oluşan yıldız benzer motif, sayanın yüz ortasına yerleştirilerek mavi renk boncuklarla çevrelenmiştir. Bu motifin altında üçgen formdaki motifin iki tarafından çıkan dallar üzerine kırmızı tomurcuklar, dalların ucuna ise rozet biçiminde sekiz yapraklı çiçek motifleri işlenmiştir.

Terliğin burnunda “N” ve “M” harflerinin yazıldığı, dış kısmında “19” iç kısmında “69” rakamları görülmektedir. Sayanın 1969 yılında örüldüğü ve ustanın kendisinin veya giyecek kadının isim ve soy isminin baş harflerini yazdığı düşünülmektedir.

Yıpranma ve onarım: Kullanıma bağlı olarak özellikle taban ve ökçe deforme olmuş, topuğun kaplandığı deride çizikler görülmekte ve onarımdan geçmemiştir. Terlik fotoğraf 6’da verilmektedir.

Fotoğraf 6: 462 envanter numaralı terlik ve yüz ayrıntısı

İkinci örnek olan, 36 numara terliğin sayısı 1965 yılında Kütahya Cezaevinde örülmüştür.

Yapım gereçleri: Tabanda kösele, saya ve taban astarında meşin kullanılmış, ökçe ahşaptan olup siyah deri ile kaplanmıştır.

Saya renkleri: Zemin; beyaz, motifler; kırmızı, sarı ve yeşil

Motif ve kompozisyon: Burun kısmından çıkan dal üzerine dört yapraklı çiçek motifinin ortası yeşil ve sarı, kenarları yeşil renk boncuklarla çevrelenmiştir. Motifin üst iki yaprağından çıkan dallar üzerinde, dörtgen ile yuvarlak formlardan oluşan çiçek ve tomurcuklar ile kompozisyon tamamlanmıştır. Bitkisel motifler ile geometrik formda oluşturulan sayanın, girişi (ağız) yeşil renk boncuklarla çevrelenmiştir.

Yıpranma ve onarım: Topuk ve kamara (orta) bölümünün çivi ile sağlamlaştırılarak onarımdan geçirildiği görülen terlik, fotoğraf 7’de sunulmaktadır.

Fotoğraf 7: 460 envanter numaralı terlik ve yüz ayrıntısı

Üçüncü örneğin sayısı, 1970 yılında İstanbul'da bir cezaevinde örülmüştür. 36 numara terlik, 11 punt (7 cm) yüksekliğinde ökçeye sahiptir.

Yapım gereçleri: Taban; kösele, saya ve taban astarı; keçi derisi

Saya renkleri: Zemin; beyaz, motifler; kırmızı, limon sarısı, koyu mavi ve yeşil

Motif ve kompozisyon: Sayanın burun kısmındaki saksı motifinden karşılıklı iki tarafa çıkan dallarda, lale motifleri ile dörtgen formda yaprak motifleri gözlenmektedir. Geometrik, nesnel ve bitkisel bezemeli bir kompozisyon düzenlenmiştir. Terliğin giriş (ağız) kısmı köşeli olup ökçe rengine uygun olarak siyah deri biye ile temizlenmiştir.

Yıpranma ve onarım: Mostra (ayak tabanının değdiği astar) giyime bağlı olarak renk açmış ve kirlenmiş olup, onarım görmemiştir. Stiletto biçimli ökçeye sahip terlik fotoğraf 8'de görülmektedir.

Fotoğraf 8: 458 envanter numaralı terlik ve yüz ayrıntısı

Dördüncü örnek 1955 yılında Ankara Cezaevinde örülmüş bir sayadan 36 numara üretilen terliktir.

Yapım gereçleri: Taban kösele, saya astarı ve mostra deri

Saya renkleri: Zemin; beyaz, motifler; kırmızı

Motif ve kompozisyon: İki renk boncuk kullanılarak örülen sayanın kompozisyonu, geometrik formda yapraklar ve kıvrık dallar ile simetrik düzende oluşturulmuştur.

Yıpranma ve onarım: Mostra ve saya astarında terlemeden kaynaklanan bir koyulaşma ile tabanda yer yer incelme görülmekte olup, onarım görmemiştir. Ayakkabı fotoğraf 9'da sunulmaktadır.

Fotoğraf 9: Burnu kapalı terlik

Beşinci örnek, 38 numara bilekten bantlı yüksek yüzlü bir ayakkabı modeli olup, sayısı 1970 yılında Eskişehir Cezaevinde örülmüştür.

Yapım gereçleri: Ayakkabının arkası, atkısı (bant) ve maskareti (burun) siyah renkte vidala deriden, saya astarı mavi, mostrası (taban astarı) ise kahverengi keçi derisinden yapılmıştır. Ökçe ağaç olup üzeri kahverengi deri ile kaplanmıştır.

Saya renkleri: Zemin; beyaz, motifler; kırmızı, yeşil, koyu mavi

Motif ve kompozisyon: Yüz ortasında görülen kelebek motifinin çevresi aynı renkler ile çiçek, yaprak ve dallar ile zenginleştirilmiştir. Figürlü ve bitkisel bezemeler ile kompozisyon oluşturulmuş, ayakkabının ağız kısmı kırmızı deriden kalın bir biye ile temizlenmiştir.

Yıpranma ve onarım: Taban ve ökçede yer yer yıpranma göze çarpmakta olup, Mehmet Akbacakoğlu tarafından onarım görmediği belirtilmektedir. Ayakkabı fotoğraf 10'da yüz ayrıntısı ile görülmektedir.

Fotoğraf 10: 5348 envanter numaralı ayakkabı ve yüz ayrıntısı

Son örnek, 35 numara 1958–1960 yıllarında İstanbul da bir cezaevinde sayısı örülmüş ve üretilmiş ayakkabıdır.

Yapım gereçleri: Tabanı kösele olup ökçesi ağaçtan ve 7 punttur (4,5 santimetre). Saya ve taban astarı kahverengi deriden yapılmıştır.

Saya renkleri: Zemin; beyaz, motifler; kırmızı, yeşil, açık - koyu mavi, sarı ve siyah

Motif ve kompozisyon: Saya; dallar üzerine yerleştirilmiş çiçek ve yapraklardan oluşan bitkisel motiflerle bezenmiştir. Çiçek motifleri ön kısımlarda üçlü demet halinde, yanlardan arka kısımlara doğru tek tek yerleştirilmiştir.

Yıpranma ve onarım: Ayakkabının ayak girişini çevreleyen biyesinde yıpranma, biye kenarlarında yer yer boncukların örgüden ayrılarak döküldüğü gözlenmektedir. Ayakkabı fotoğraf 11’de verilmektedir.

Fotoğraf 11: Gova model ayakkabı ve yüz ayrıntısı

SONUÇ VE ÖNERİLER

Koleksiyonda görülen ayakkabı sayaları farklı cezaevlerinde yapılmakla birlikte çoğunlukla terlik gibi açık ayakkabılar için örülmüştür. Fotoğraf 6, 7 ve 8’de sunulan ayakkabıların farklı cezaevlerinde ve farklı yıllarda örülmekle birlikte ağız biçimlerinin köşeli olduğu ve tüm terliklerde aynı şablonun kullanıldığı görülmüştür. Uzakdoğu’da işleme tekniği ile yapılan terliklerde de benzer form görülmektedir.

Farklı cezaevlerinde yapılsa da aynı renkler kullanılmış, sayalar çoğunlukla en az iki-üç renk boncuğun bir araya getirilmesi ile veya az da olsa tek renk olarak hazırlanmıştır. Zemin beyaz renkte, en çok kırmızı, mavi, yeşil, sarı ve siyah renk boncuklar saya desenlerinde kullanılmıştır.

Desenler simetrik hazırlanmış, geometrik, nesneli, bitkisel, figürlü ve yazılı bezemelerden oluşmuştur. Geometrik bezemelerde üçgen, dörtgen ve daire formları; bitkisel bezemelerde dal, yaprak, tomurcuk ile lale ve gül çiçekleri; nesneli bezemelerde saksı/vazo; yazılı bezemelerde harf ve rakamlar; figürlü bezemelerde kelebek motifinin kullanıldığı saptanmıştır.

Örgü tekniğine bağlı olarak bitkisel motiflerin çoğunlukla geometrik formda biçimlendirildiği belirlenmiştir.

Ayrıca ayakkabıların tümü zenne (kadın) ayakkabısı olarak yapılmıştır. Ağız çevrelerinin genellikle dikip dönme tekniğinde deri biye ile temizlendiği, terliklerin model ve gereç özelliklerinden çoğunlukla evde giyilmek üzere üretildiği anlaşılmaktadır.

Boncuk işi sayalarla yapılan ayakkabıların tasarımcılar tarafından ele alınıp farklı tasarım, motif ve kompozisyonlarla yeniden yorumlanarak gündeme taşınması ayakkabı modasında çeşitliliği sağlamanın yanında boncuk işi el sanatının da yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Bu amaç doğrultusunda:

- Kalıplara farklı şablonlar çıkartıldığında sayalarda oval, üçgen, asimetrik vb. farklı ağız biçimleri uygulanabilecektir.

- Boncuk renklerinin daha özenle ve birbirine uyumlu renklerden seçilmesi kaliteyi yükseltecektir.

- Desenlerin alanında uzman kişilerce Türk el sanatları kültürüne uygun motiflerle hazırlandığında ilgi göreceği ve geleneksel kültürümüzü daha iyi yansıtabileceği düşünülmektedir.

- Son derece dayanıklı, temizlenmesi ve bakımı kolay, ince işçilikli boncuk işi sayaların ev giyimi dışında, sokak, plaj ve gece giyimleri için sandalet, bot, çizme ve diğer ayakkabı çeşitleri için tasarlanarak üretilmeleri ayakkabı modasına zenginlik katacaktır.

Sonuç olarak, sayaların örülmesinde ve ayakkabıların süslenmesinde hapisane işi dışında, boncuk ile yapılabilen diğer tekniklerin de tasarımlarda kullanılması bu sanatı geliştirerek güncellenmesini sağlayacaktır. Yapılan ayakkabıların yurt içi ve yurt dışında fuar, internet defile vb. yöntemlerle tanıtımlarının yapılması ve pazarlama için ortam yaratılmasının, kültürel ve ekonomik boyutta olumlu dönüşleri olacaktır. Cezaevlerinde boncuk işi atölyelerinin ve bu atölyelerde çalışan hükümlü sayısının artacağı, onlar üzerinde olumlu duygular hissettireceği, hapisane işi tekniğinin işsiz kişilere öğretilerek yeni istihdam alanı yaratılabileceği ve ayakkabı sektörüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

ÇORUHLU, Y. (2007). "Orta Ve İç Asya'da Kazı Ve Araştırmalarda Elde Edilen Materyale Göre Erken Devir Türklerinde Çizme". (Emine Naskali Gürsoy). Ayakkabı Kitabı. (2. Baskı), İstanbul: Kitabevi, s.347- 356.

DARGA, M. KONYAR, E. (2007). Boncuklar Dizilir Zamana. *Gönül Paksoy Koleksiyondan Kreasyona Boncuk / Koleksiyon*. İstanbul. s. 28.

GÖRÜNÜR, L. (2014). "Pabuç Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan". Vehbi Koç Vakfı. Sadberk Hanım Müzesi İstanbul.

HABRAKEN, W. (2007). **Tribal And Ethnic Footwear Of The World**, Oosterhout/Holland: LSC Communicatie bv.

KURT, G. (2014). (Turkey, Ankara). "Traditions in Turkey Beading" (Based on Workshop Penal Colony) 58-65//Design. Art. Industry: International collection of scientific papers. Issue 2, executive editor Ph.D. N. M. Shabalina. Chelyabinsk, 2014, 124 p. ISSN 2312-6116.

MEYDAN LAROUSSE Büyük Lügat Ve Ansiklopedi. (1990). İstanbul: Meydan Yayınevi. Cilt: 2

ÖGEL, B. (1985). **Türk Kültür Tarihine Giriş**. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 638. Kültür Eserleri Dizisi, 46 Cilt:5

ÖZAY, S. (1998). Kutsal Boncuklar. Art Dekor, 63.

SOMÇAĞ, H. (2014). "Ayakkabı Dünyası Arşivindeki Kumaş Sayalı Geleneksel Ayakkabıların İncelenmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

YANAR, A., ERDOĞAN, Z., KAYABAŞI, N, SÖYLEMEZOĞLU, F. (2013). "Tutuklu ve Hükümlülere El Sanatları Eğitimi Verilmesi ve Sonuçlarının İncelenmesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (1) 57-66

<https://www.pinterest.com/1reggie2/fashion-before-1500/> adresinden 10 Mayıs 2014 Saat 18: 10'da alınmıştır.

Kaynak Kişi

Akbacakoğlu, Mehmet (28 Mart, 2015). Koleksiyon sahibi. Mehmet Akbacakoğlu'nun Ofisi, Ankara.

UYGURLAR VE T'ANG HANEDANLIĞI ARASINDAKİ DİPLOMATİK İLİŞKİLER VE ELÇİLER

Dr. Öğr. Üye. İbrahim ONAY*

ÖZ

Bu çalışma Orhun Uygur Kağanlığı ile Çin de bulunan T'ang Hanedanlığı arasındaki diplomatik ilişkileri ve elçileri konu edinmektedir. Uygurlar ve T'ang'lar arasındaki diplomatik nitelikte ilişkiler henüz I. Gök Türk Hakanlığı zamanında kurulmuştur. Bu ilişkiler Uygur ve T'ang'lar bakımından faydalı görünse de Gök-Türkler için zararlı ve yıkıcı olmuştur. Gök-Türk Hakanlığının yine Uygurlar eliyle yıkılmasından sonra, bu ilişkiler hızlandı ve gelişti. Bu konuda özellikle Çin'de başlayan An Lu-shan isyanı, Uygur ve T'ang ilişkileri bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra iki ülke ilişkisi konusunda Uygurların hakim tavrı dikkat çekmektedir. Bu isyan sonrası büyük güç kaybına uğrayan T'ang bir daha eski gücüne kavuşmamıştır. Bundan sonra Uygur- T'ang ilişkileri bakımından iktisadi kazançların başı çektiği bu süreçte, elçilik faaliyetleri siyasi ve sosyal konuları da içermiştir. Genel olarak hediye-haraç sunulması, ticaret isteği, isim ve unvan verilmesi, ölüm sonrası taziye, taht değişiklikleri gibi pek çok konuda iki ülke arasında elçiler faal olmuşlardır. Gönderilen elçilerin kimliği ve sayısı da ilişkilerin niteliği bakımından önemlidir. Yine Çin vasıtasıyla Uygur ülkesine giren Maniheizm'in, Uygur –T'ang ilişkilerinde etken olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Uygur - T'ang ilişkilerinde, Uygur Hakanlarına eş olmak için T'ang sarayından gelen hakiki prenseslerin varlığı görülmektedir. Bu sebeple oluşturulan konvoylarda da T'ang ailesine mensup hanedan üyelerinin varlığı görülmektedir. Bu ilişkiler pek çok açıdan hem Uygurlar hem de T'anglar bakımından olumlu veya olumsuz süreçlere neden olmuştur. Siyasal duruma bağlı olarak Çin'de taşkınlık yapan Uygur elçileri olduğu gibi, bazı zamanlar da Çin'in bu elçileri- tüccarları öldürdüğü tarihi vakıalar da bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygur, T'ang, Diplomasi, Elçi, Tüccar

DIPLOMATIC RELATIONS AND AMBASSADORS BETWEEN THE UYGHURS AND T'ANG DYNASTY

ABSTRACT

In this study, the diplomatic relations and ambassadors between the Orkhon Uygur Khanate and the Tang Dynasty of China were discussed. The diplomatic relations between the Uyghurs and T'angs were established in the period of I. Gokturk Khanate. These relations, although it seems beneficial for Uyghurs and T'angs, they were harmful and destructive for Gokturks. After the collapse of the Gokturk Khanate by the Uyghurs, these relations accelerated and developed. Particularly the An Lu-shan rebellion, which began in China, was a turning point in regard to Uyghurs - T'angs relations. After this, the dominant position of Uyghurs in the relationship between the two countries draws attention. Following this rebellion, the T'ang suffered a great loss of power and could not regain its former power. Then, in this process in which economic gains in terms of Uighur-T'ang relations came forward, embassy activities cover political and social issues. In general, ambassadors have been active between the two countries on many issues such as giving gift-tribute, willingness to trade, granting name and title, post-mortal condolences, and throne changes. The identity and number of the ambassadors sent are also important in terms of the significancy of the relations. It is also

* Çankırı Karatekin Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, ibrahimonay06@hotmail.com, ORCID NO: 0000 0001 5277 4807

understood that Maniheim, which entered into the Uyghur country through China, had influence in the Uyghur-T'ang relations. In the relations between Uyghur and T'ang, It is understood that the original princesses from T'ang Palace wanted to be the wife of Uyghur Han. For this reason, there are also members of the T'ang family members in the convoys formed. These relations have led to positive or negative situations in terms of Uyghurs and T'angs relations. Depending on the political situation, there were some Uyghur ambassadors who created an uproar in China, and there were times when China had killed these ambassadors and merchants.

Keywords: Uyghur, T'ang, Diplomacy, Ambassador, Merchant

Giriş

Hunlar ve Gök-Türklerde olduğu gibi, Türkler uluslararası ilişkiler konusunda son derece tecrübeli idiler. Yine Hunlar ve Gök-Türklerde olduğu gibi Uygurlarda Orhun bölgesinde bir devlet kurduklarında uluslararası ilişkiler konusunda başlıca muhatabı Çin'de bulunan devletler olmuştur. Uygur Hakanlığı, kurulduğu kabul edilen 744 yılından, iç karışıklıklar ile Kırgız saldırısı sonucu yıkıldığı 840 yılına kadar en yoğun ilişkileri Çin'deki T'ang devleti ile gerçekleştirmiştir. Bu ilişkilerin şekillenmesi ve niteliği her iki devletin içerisinde bulunduğu siyasi, iktisadi veya sosyal gelişmelerden bağımsız olmadığı gibi aslında tamamen bunlarla şekillenmiştir. Bu nedenle Uygur ve T'ang ilişkilerinin anlaşılması her iki devlette meydana gelen siyasal ve sosyal gelişmelerin bağlamından ayrı değerlendirilemez. Bu gelişmelerin başlaması ve son bulması arasında yaşanan dönem Uygur ve Türk tarihinin önemli bir devresine tekabül eder. Bu dönemde Uygurlar yerleşik hayata dair bazı unsurlarla, Maniheim gibi yabancılara ait bir dini resmi olarak kabul etmişlerdir. Uygur tarihi bakımından önemli olan bu gelişmeler onların T'ang Hanedanlığı ile olan ilişkilerinin belli ölçüdeki sonuçları olmuştur. Bu nedenle Uygur ve T'ang ilişkilerinin niteliğini anlamak, Türk tarihindeki bu süreçlerin de değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Uygurlar devletlerini kurdukları zaman, o devirde Asya'nın en büyük devleti olan T'ang Çin'i ile çok gelişmiş bir ilişki sistemi kurdular. Bunu ise çoğu zaman gönderdikleri elçilerle ve kendilerine gönderilen elçiler vasıtasıyla gerçekleştirdiler. Gönderilen elçinin kimliği, elçilerin vasıfları ve bunların faal oldukları konular da son derece önemliydi. Bu elçilerin görev tanımı ve gittikleri yerlerdeki faaliyetleri, Uygur, T'ang ilişkilerinin niteliğini ve anlamını ortaya koymaya yardımcı olacaktır. Mackerras, Uygurlardan Çin'e giden elçileri dört kategoriye ayırmaktadır; Birinci Kategori; Başka hiçbir amaçları olmadan Çinlilerin tarif ettiği şekilde "haraç" sunmak üzere gelenlerdir. İkinci kategori; Uygurların, Çinlilere isyan ve işgaller konusunda yapacağı askeri yardımları konuşmak üzere gelenlerdir. Üçüncü kategorideki elçiler, Kağan veya Hatun'un ölümünü bildirmek üzere gelenlerdir. Bu sırada yeni Kağan ilanı ve ataması da yapıyordu. Dördüncü kategori; Kesin ve net istekleri belirtmek üzere Çin'e gelen elçilerdir. Çin'de Maniheim mabetler yapılmasını isteyen Uygur elçileri gibi. Fakat son kategoridekilerin çoğu, Uygur Hakanının Çinli prenses isteğini veya daha önce verilen prensesi karşılamak üzere gelenlerden oluşmaktaydı (Mackerras, 1969: 216-217).

Görüldüğü üzere çok geniş kapsamlı alanları ve konuları kapsayan bu ilişkiler, meydana geliş sıklığı bakımından da dikkat çekicidir. Uygurlardan Çine giden elçilik heyetlerini istatistiksel biçimde değerlendiren Bielenstein önümüze açık bir tablo koymaktadır. Bu tablo 840 da yıkılan Uygur Kağanlığının kurulmadan önce ve

yıkıldıktan sonraki tarihi sürecini de kapsamaktadır. Buna göre; Uygur elçilik heyetlerinin T'ang ve daha sonraki Çin saraylarına gelişleri şu sayısal değerlerle ifade edilir; 627-646: 4, 647-666: 4, 667-686: 0, 687-706: 0, 707-726: 1, 727-746: 4, 747-766: 20, 767-786: 17, 787-806: 19, 787-806: 19, 807-826: 20, 827-846: 9, 867-886: 1, 887-906:1, 907-926: 7, 927-946: 19, 947-966: 17, 967-986: 5 (Bielenstein, 2005: 459). Verilen tarihler konusunda dikkat çeken husus elçilerin gönderilme tarihleri ile Uygur ve T'ang devletlerinin yaşadığı önemli tarihsel süreçler arasındaki ilişkidir. Bunlar incelenmesi gereken alanlardır. İstatistiki bir değer de taşıyan bu tablonun yanında Uygurlardan gelen elçilerin yılın belli zamanlarında, bazı mevsimsel koşullar dikkat edilerek gönderildiği anlaşılmaktadır. Anlaşılan Uygur elçileri kendi görevleri için genelde kış ya da ilkbahar aylarını tercih ederlerdi. Kayıtlardaki dönemlerin yarısından daha fazlası bu mevsimlere işaret etmektedir. Bu da muhtemelen at üzerinde soğuk havalarda yolculuk yapmanın, sıcak ve rutubetli yaz aylarında ve sonbaharda yolculuk yapmaktan daha kolay olması nedeniyle tercih edilmesiyle ilgiliydi. Ayrıca kışın tay doğum sezonunun bitmesi de bu tercihlerde etkili olabilirdi (Bielenstein, 2005: 459). Bu da Uygurlarla T'ang'lar arasındaki ilişkilerin önemli bir alanını oluşturan at satışı ve ipek ticaretinin gerekliliğinden olsa gerektir.

Haraç ve Hediye Sunmak Üzere Gönderilen Elçiler

Türkler ve Çinliler arasında elçilik ilişkilerinin pek çok yönü bulunmakla birlikte bu ilişkilerin önemli bir bölümünün siyasi ve iktisadi temellere dayandığı anlaşılmaktadır. Gök-Türk devleti döneminde hediye-haraç sunan elçilerin varlığı bilinmektedir. Bu elçilerin görevleri ile Çin ile olan ilişkileri geliştirdikleri ve hatta bağımsızlık yolunda onların desteğini sağlamak amacına hizmet ettiği de anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere 545 yılında Batı Wei İmparatorluğu Gök-Türklere adının An-no-p'an-t'o olduğunu bildiğimiz bir elçi göndermiştir (Tsay, 2006: 16-17). Orada toplananlar böylece "devletimiz geliyecek, yükselecek çünkü bugün bize büyük imparatorluktan bir elçi geldi" diyerek birbirlerini tebrik etmişlerdir. 546 yılında da Bumın, ülkesinin ürünlerini götüren bir elçiyi Batı Wei imparatorluğuna göndermiştir (Tsay, 2006: 16-17; Taşağıl, 2015: 182.) Böylece Gök-Türkler ile Batı Wei arasında diplomatik ilişkiler kurulduktan bir yıl sonra Gök-Türkler ülkelerinin ürünlerini Çin sarayına sunmuş oldular. Bir açıdan bu, onların bağımsızlık yolunda kat ettikleri siyasi bir aşama idi. Çin'deki devletlere elçiler gönderilmesi, hediye-haraç adı altında ürünler sunulması Bozkır merkezli diğer devletler için de anlam taşımıştır. Çoğu zaman bu bağımsızlık yolunda Çin tarafından tanınma ve diğer Uruglara karşı daha üstün bir siyasi duruma sahip olunduğunun göstergesi olmuştur. Bu nedenle Uygurların da benzer amaçlarla elçi gönderdikleri ve yöresel ürünlerden sundukları bilinmektedir.

Uygurlar Tarafından Çin'e İlk Hediye-Haraç Ürün Sunulması (M.S. 629)

Gök-Türk tarihi bakımından 627-629 yılları arası zor bir süreç olmuştur. Bu dönemde Hieli Kağan'ın devlet yönetimi konusunda bazı yabancıları önemli makamlara getirmesi kendi halkı arasında hoşnutsuzluğa neden olmuş ve kendi akrabaları ile de arası açılmıştır. Yine tam bu dönemde ülkesinde iklimsel felaketler gerçekleşti. 627 yılında Gök-Türk ülkesinde yaz ortasında kar yağdı. Ürünler mahvoldu, hayvanlar kırıldı. Ayrıca halk altından kalkamayacağı vergilerle ezildi. Bundan sonra Altı Bag Bodun ve Sır Tarduş'lar fırsatını bulup, ayaklandılar (Gömeç, 2011a: 89). Bu kargaşa

sırasında Sir Tarduşlar, Çin'den aldıkları destekle kendi Kağanlıklarını ilan ettiler (Taşağıl, 2015: 147). Böylece Hakanlığa bağlı kabileler ve yabancı topluluklar dağılıyor, Gök-Türk prensleri etraflarına kuvvet toplayabilecek kimseler olmadıklarından, herkes başının çaresine bakıyor, bazı gruplar ise Çin'e sığınıyorlardı (Kafesoğlu 1998: 108). Çinliler de bu kargaşadan istifade ettiler. Bir büyük savaşta (629-630) Doğu Türklerini hakimiyetleri altına almaya muvaffak oldular. Sonuç olarak Hieli Kağan, Ch'ang-an'da İmparatorun sarayında yaşamak zorunda bırakıldı (Eberhard, 2007: 202-203).

Uygurların Çin ile temas kurup ilk hediye-haraç heyetini gönderdiği dönem tam bu kargaşa yıllarına denk gelmektedir. Uygurlar 629 yılında, T'ang sarayına ilk defa bölgesel ürünler sunmuşlardır. Bu olay onlar ve Çin arasında ilk resmi kontak olarak görülmektedir (Bielenstein, 2005: 417).¹ Anlaşılan Uygurlar, Gök-Türklerin bulunduğu durumdan yararlanmak istemişlerdir. Bundan sonra kaynaklar 630- 646 yılı arasında Uygurlardan, T'ang sarayına gelen 3 elçilik heyetinden bahsederler. 630 yılında tekrar T'ang sarayına gelen Uygurlar, 639 yılında da bölgesel ürünler sunmuşlardı. 646 yılının 6. Ayında Uygur şefi Tu-mi-tu, Çinlilerle ittifak yaparak Sır Tarduşlar'ı yenmiş ve onların topraklarını kendine katmıştır. Aynı yıl Uygurlar Çin sarayına elçi göndererek hediyeler verdiler (Bilenstein, 2005: 417-418). Elçiler vasıtasıyla T'ang imparatoru tarafından Tu-mi-tu'ya generallik unvanı ile bugünkü Dış Moğolistan bölgesine tekabül eden Han-hai Askeri valiliğinin idaresi verilmiştir (İzgi, 2000: 24). Yine burada bulunan Uygur elçileri, Uygurlar ve Çin arasında ticari yolların açılmasını önermişlerdi. "Tanrı Kağan'ın Yolu" olarak isimlendirilen bu yolda 68 posta istasyonu olacaktı. Burada yolcular için atlar, şarap ve yemek temini sağlanacaktı (Bielenstein, 2005: 418). Böylece bu yol üstündeki karakollar sayesinde, Çin- Uygur ticari münasebetlerinin gelişmesi sağlanacaktı (İzgi, 2000: 33). Fakat Gök-Türklerin 680 yılında kendi devletlerini yeniden kurmaları, Uygurların tekrar onların hakimiyeti altına girmesine neden olan gelişmelerle devam etti. 744 yılında Uygurlar işbirliği yaptığı diğer boylarla, Gök-Türk devletini yıktı ve Orhun bölgesinde kendi Hakanlıklarını kurdular. Bundan sonra da Çin ile elçilik ilişkilerine önem verdiler. Ko-le (Moyen- Çor) Kağan her yıl düzenli olarak Çin'e elçiler göndermekteydi. Bu misyonlar 747 (2), 749, 751, 752, 757 (2), 758 (3) ve 759 da gitmişlerdi (Bielenstein, 2005: 459).

Çin'de T'ang Hanedanlığı ve Uygurlarla İlişkilerin Niteliği

Çin'in en önemli Hanedanlıklarından biri olan T'ang hanedanlığı gerek kökleri gerekse iktidara geliş yolu nedeniyle Türklerle yakın ilişki içinde olmuş bir hanedanlıktır.

¹ 744 yılında Uygur devletini kuran Yağlakar ailesi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kamalov'un belirttiğine göre; Oğuzların gözünde, Yağlakar'ların, 630 yılında yenilen Sırlar (Siyento) yönetici ailesi kadar, meşru yönetme yetkisine sahip olmadığına dair görüşler bulunmaktadır (Kamalov, 2003: 82); Ekrem'in belirttiği üzere; Orhun Uygur devletinin kurucusu olan Yağlakar ailesi devletin 840 yılında yıkılmasına kadar iktidarını devam ettirememiştir. 795 yılında Ediz ailesi iktidar oldu. Yağlakar ailesinin T'ang sülalesine gönderildikten sonra nereye yerleştirildiği konusunda belgeler bulunmaktadır. Büyük ihtimalle He-Hsi bölgesine gönderilmiş olabilir. Bilge Kağan yazıtında, Bilge Kağan 33 yaşındayken (716) yılı Uygur İlteber'in yüze yakın adamı ile Çin'e kaçtığı yazmaktadır. 727 yılında Kan-chou ve Liang-chou bölgesinde bulunan Uygur lideri Hu-shu, T'ang sülalesinin bölge askeri komutanını öldürmüş ve bir süre sonra Gök Türklere kaçmıştı (Ekrem, 2007: 172-173); Pulleyblank'a göre; Bu Uygur şefi kısa bir süre Kansu da direndi rotasını merkezi Asya'ya çevirdi fakat sonra bozkırlara doğru kaçtı. Anlaşılan bu Uygur şefi ilk Uygur hakanlığının, Kağanının babasıdır. Bu kişi yanında giderken bütün dokuz oğuz kabilelerinin tamamını götürmüştü. Uygur kağanlığı ortaya çıktıktan sonra bile burada yani Kansu bölgesinde pek çok koloninin varlığını devam ettirdiğini biliyoruz. Onlar 843 yılından sonra yani Uygur hakanlığı yıkıldıktan sonra Kan Chou'da kurulacak Uygur krallığının çekirdeğini oluşturacaklardı (Pulleyblank, 2002: 37-38).

Bu hanedanlığın kurulduğu 618 yılı, bütün Asya için bir dönüm noktası olmuştur. General, yönetici ve politika adamı Li shih –min, Çin kültürüyle göçebeleri kaynaştırarak bir kültür değişimi gerçekleştirmek istemiştir (Gumilev, 2004: 223). Li yani T'ang ailesinin Çinli olmayan geçmişi Li shih–min'in Çinli ve göçebelere dönüşen bir imparatorluk tahayyülünün nedenlerinden biridir (Yihong, 1992: 63). T'ang Hanedanlığının kuruluşundaki göçebe kültüre yakınlık vurgusu ve duygusu dikkat çekicidir. Bununla birlikte T'ang Hanedanlığı Çin tarihinde sadece bu özelliğiyle bilinmemektedir.

Çin'de, Sui Hanedanlığıyla başlayan merkezileşme ve güçlenme sürecinin ardından iktidara gelen T'ang Hanedanı bütün Çin'i içine alan ve Orta Asya'nın içlerine dek yayılan bir devlet kurmuştur. T'ang yönetiminde nüfusu 50 milyonu aşan Çin, dünyada o zamana kadar görülmemiş bir zenginlik düzeyine ulaşmıştır (Kırilen, 2015: 28). Böylece T'ang devrinin başlarında bazı çekişmeler yaşansa da Çin tüm yönleri doğru yayılma göstermiştir. En geniş topraklara ise T'ang İmparatoru Hsüan-tsung (712-756) devrinde ulaşmıştır. VIII. Yüzyılın ilk yarısında Çin ve özellikle başkent Ch'ang an, XX. Yüzyılın sonlarından önceye kadar tüm tarihi boyunca en kozmopolit devrini yaşamıştır. Şehir o zamanki dünyanın en büyük, en kalabalık ve en zengin şehriydi. Burada bir milyon civarında insan yaşıyordu, bunlar içinde büyük oranlarda yabancılar vardı ve kimi daimi kimi de geçici idi (Beckwith, 2011: 108-109). Hiraoko Kakeo'nun bu nüfus hakkındaki görüşüne göre; 80.000 aile, ortalama 10 insandan oluştuğunda; 100.000 asker, 50.000 rahip ve mürit, muhtemelen 7000 üzerinde öğrenci ve gezgin halde bulunan kişiler, toplamda 957.000 kişi yapmaktadır. Ayrıca Şehrin çevresinde de yaşayan başka bir milyona yakın insan olduğu söylenir (Tyrwhitt, 1968: 30).² T'ang tarihinde en fazla yabancı ilgisi bahsedilen İmparator Hsüan tsung zamanındadır (712-756) An Lu -shan isyanından sonra (755), bu ilgi olumsuz etkilenmiş, önce azalmış sonra ise nerdeyse tamamen kesilmiştir (Bielenstein, 2005: 368-369). İsyan öncesi ve isyan döneminde T'ang'ın uluslararası ilişkileri bağlamında bazı örnekler vermek mümkündür. Kaynakların belirttiğine göre; 745-760 yılları arasında Uygur, Karluk ve Arap elçileri her yıl Çin sarayını ziyaret etmekteydiler. 753 yılında iki Karluk delegasyonu (bunlardan biri 130 kişiden oluşmaktaydı) Çin sarayına gönderilmişti. Aynı yıl iki Arap delegasyonu da Çin sarayına gelmişti (bu delegasyonlardan birinde 25 üst düzey kişi vardı). Böylece Halifelik'in elçileri Çin sarayında, Merkezi Asya'da ne olup bittiğine dair kıymetli bilgiler elde ediyorlardı (Czegledy, 1973: 257). Temmuz 758 de altı kişilik elçilik heyeti ki, siyah giyinmiş Araplardan oluşan (Herhalde Abbasiler kast edilmektedir) saraya varmıştı. 80 Uygur elçisi de aynı zamanda giriş yapmıştı. Huzur kapısı önünde iki heyet arasında kimin önce gireceğine dair tartışma çıkmış ve Çinli görevliler onları doğu ve batı kapılarından

² Sekizinci yüzyılın ortalarındaki Çin nüfusu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Pulleyblank'a göre; Çin'de o dönem kayıtlı nüfus sayısı gerçek sayının altında idi. Büyük bir idari tecrübe ile ansiklopedi tarzındaki tarihi kayıtlar "T'ung –tien" in yazarı Tu yu'nun düşüncesine göre; An Lu Shan isyanı patlak vermeden evvel Çin'de 13-14 milyon hane olması gerekir ki bu da (70.000.000 insana tekabül eder) Modern tarihçilerden Japon tarihçi K. Hino bu sayının daha fazla olduğunu düşünmektedir. Onun değerlendirmesi T'ang imparatorluğunda 20.000.000. hane ve ortalama her hanede 7 kişi hesabı gereği toplam nüfusu 140.000.000 olduğu yönündedir. Pulleyblank bunun çok yüksek bir rakam olduğunu fakat Tu-yu'nun belirttiği sayıların gerçeğe daha yakın olduğu görüşündedir (Pulleyblank, 1961: 300-301).

aynı anda sokarak bu sorunu çözmüşlerdi (Bielenstein, 2005: 358). Böylece T'ang sarayı Uygurlar dışında Batıdaki halklar ile de ilişkilerini devam ettirmekteydi.

T'ang ve Çin tarihi bakımından en önemli tarihi hadiselerden biri 755 yılında başlayan An Lu Shan isyanıdır. An Lu-shan isyanının patlak vermesi Uygur ve Çin ilişkileri açısından, temelinden ve köklü değişimlerin olmasına neden olmuştur. Bu isyan sonrası Uygurlar, Çinlilerin ne yaptığını bilen ve kendinden emin savunucuları haline gelmişlerdir. Çünkü bu dönemde Çinliler kendi başlarının çaresine bakacak durumda değildiler ve bunu müttefiklerinden talep ediyorlardı (Bielenstein, 2005: 420). Bu isyanın T'ang'lar bakımından çok büyük ve yıkıcı sonuçları olmuştu. Baykuzu'nun belirttiği üzere; An Lu -shan isyanı, Çin'in en önemli ve büyük Hanedanlığı olan T'ang Hanedanlığının duraklama dönemine, Çin'i ve çevresini ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan bir dönüm noktasına getirmişti (Baykuzu, 2013: 48-49). Bu isyan sonrası T'ang hükümeti daha önce egemen olduğu toprakların büyük bir kısmında kontrolü kaybetti. Sadece Merkezi Asya'daki kolonileri, derece derece Tibetlilere, Karluklara, Uygurlara kaptırmakla kalmamış, Çin'in büyük bir bölümü T'ang'lara vergi vermekten vazgeçmişti. Bu konuda en önemli ve ciddi kayıp kuzey doğu merkezi Ho-pei'de olan kayıptı. Çünkü burası isyandan önce bütün Çin'in en önde gelen ipek üretim merkeziydi. (Beckwith, 1991: 186). İsyân patlak vermeden evvel T'ang Hanedanlığının finansal olarak 5 eyalete bağımlı olduğu anlaşılıyor. Ho-pei, Ho-nan, Huai-nan ve Doğu ve Batı Chiang-nan. İsyân patlak verdiğinde Ho-pei bölgesi isyancıların merkez üssü olmuş, Ho-nan ise imparatorluğun çıkarlarını korumak için buraya gelen fakat daha sonra kişisel planlarını ve çıkarlarını ön planda tutan askeri güçlerin, kliklerin istilasına uğramıştı. Bu nedenle burası ve Ho-pei'nin vergi gelirleri T'ang sarayına gitmiyor ve T'ang bu iki eyalet gelirinden mahrum kalıyordu. Geri kalan üç eyalet hükümetin yönetimi elinde kalmıştı fakat bunlardan yalnızca birisi ekonomik olarak gelişmiş bulunmaktaydı (Hino, 1963: 13).

İsyân sırasında ve hemen sonrasında yaşanan kıtlıklar Çin'de astronomik bir enflasyonun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu nedenle ipek topunun fiyatı yüzde 5,000 artmıştı. At fiyatları da benzer biçimde yükselmişti. Kaynaklarının belirttiğine göre altın günler olan K'ai-yüan döneminde bir at bir parça ipeğe denk idi. Fakat An Lu shan isyanından sonra Uygurlar bir at için 40 parça ipek istediler. 763 yılından kısa bir zaman sonra Tibetlilerin bazı bölgeleri de (Lung-yu) ele geçirmesiyle T'ang sarayı çaresiz biçimde Uygur atlarına bağımlı hale geliyordu. Bu T'ang'ların yabancılarla ilgili politikasında görmezden gelebileceği bir faktör değildi (Beckwith, 1991: 187). İsyandan sonra T'ang Çin'i, isim olarak birleşik görünmesine rağmen gerçekte birbirinden farklı iki alana bölünmüş bir devlet olmuştu. Bu da merkezi hükümet ve vilayetler biçiminde gerçekleşmiştir. Buralar sadece politik veya askeri olarak değil, sosyal ekonomik ve etnik olarak da birbirlerinden farklı idiler (Mirsky, 1969: 73).

An Lu-shan'ın İsyanı-Mücadelesi

18 Ocak 756 yılında güçlü General An Lu-shan, Lo-yang'ı ele geçirmiş ve isyan başladıktan 18 gün sonra 5 Şubat'ta kendi Hanedanlığını kurmuştu. Adını Büyük Yen (Da Yan) demişti. Fakat bu hanedanlığa 762 yılında, Uygur askerlerinin yardımı sayesinde T'ang askerlerince son verildi ve Lo-yang isyancıardan alındı. Bu hanedanlık daima Çin tarihinin en büyük ve korkunç isyanı olarak kabul edilen isyanı

başlatan An Lu-shan'ın (703-757) adıyla bilinmektedir (Forte, 2000: 278-279). Aslında Baykuzu'nun işaret ettiği gibi; Çin kaynaklarının "isyandır" olarak belirtip yazdığı bu uzun ve yıkıcı mücadele aslında bir bağımsızlık savaşından başka bir şey değildir. Çin içerisinde yarı Türk bir generalin bozkır kökenli ordusuyla gerçekleştirdiği ve 10 gün içinde Çin başkentlerini ele geçirdiği bir mücadeledir. Burada devlet kurduklarını ilan edip para basmaları bunun isyandan fazlası olduğunu göstermektedir (Baykuzu, 2013: 169).

An Lu-shan'ın babasının adı An Yanyan idi ve An Yanyan Gök-Türk ordusunda görevli bir Sogdluydu.³ An Lu-shan'ın annesi ise önemli bir Türk klanına mensuptu. Bu klanın adı Aşite' dir. Lu-shan'ın ismi transkribe edildiğinde An; aydınlık ve parlak anlamlarına gelmekteydi (Vaissiere, 2005: 215-216). O, Çin'in tebaalığına geçmiş göçebe bir ailenin çocuğuydu.736 da kumanda ettiği tümenlerle Kitanlara karşı bir zafer kazanmıştı. Kurnaz biri olan An Lu -shan sarayda yükselebilmek için rüşvet verilmesi gerektiğini anlayınca hiç düşünmeden kesenin ağzını açmıştı (Gumilev, 2004: 469). Çünkü saray adamlarının küçücük bir menfaat için her şeyi yapabileceklerini biliyor ve rüşvet sunarken parasını esirgemiyordu. Onlar da imparatora onun ne kadar muhteşem birisi olduğunu anlatıyorlardı (Gömeç, 2011b: 71-72). İsyanın diğer bir aktörü olan Shih Sse- ming' de An Lu-shan ile hemşeriydi. An Lu-shan' dan bir gün önce doğmuştu. Büyüdüklerinde ikisi arkadaş oldular. İkisi de cesaretleriyle ün saldı. Ayrıca o da altı barbar dili biliyordu. Yine gençliğinde o da An Lu-shan gibi bir "Huşi- lang'dı" yani devlet pazarlamacısı idi (Tsai, 2006: 405).

An Lu -shan eskiden iyi bir devlet adamı ve asker olarak görüldüğü Çin tarihinde yeni bir sayfa açtı. Çin'de 755 yılında An Lu-shan'ın isyanı patlak verdi. İmparator, Hsüan-tsung, 13 Temmuz 756'da isyancıların Çh'ang-an yolunu açan T'ung Geçidi'ne hakim olduklarını görünce alelacele başkentini terk etti (Chavannes, 2007: 366-367). Hsüan -tsung buradan Si-ç'uan'a kaçtı ve tahtı veliaht prens devraldı. Kaynaklara göre komutan Fang kuan, imparatorluğa iki başkenti yeniden ele geçirmek konusunda askeri güçleri komuta etmek istediğini bildirmiş T'ang İmparatoru da onun bu isteğini kabul etmişti. Takip eden yılın birinci ayında An- Lu shan, Chang-an'da kendi oğlu An Ch'ing-hsü tarafından öldürüldü (Maejima, 1977: 112).

An Lu- shan İsyanı Nedeniyle Gerçekleşen Elçilik İlişkileri

An Lu shan isyanının patlak vermesiyle veliaht Su-tsung, babası Hsüan-tsung'un tahttan el çektilmesinden sonra tahta geçmişti. Bu sırada Lo-yang ve Chang-an isyancıların elinde idi ve Hanedanlığın varlığını devam ettirmesine şüphe ile bakılıyordu. Bu kriz ortamında Uygurlar, T'ang'lara elçi gönderdiler ve yardım teklif ettiler (Bilenstein, 2005: 420). Bunun üzerine Su-tsung, derhal ikinci kuzeni olan Li Ch'eng-shen'i elçi olarak Uygurlara gönderdi. Bu zat, eski imparator Kao-tsu'nun büyük

³ An Lu Shan'ın babasının kimliği ve vasıfları konusunda Pulleyblank'ın değerlendirmeleri şu şekildedir; An Lu Shan'ın babasının adı Yen-yen idi. Oğlundan sonra onu övmek ve onurlandırmak için yazılan yazılarda özellikle oğlunun ünlü bir Çinli general olmasından sonra kendisi "Gobi de ünlü ve cesur bir savaşçı olmuştu". Onun eşi yani An Lu Shan'ın annesi, A-shih-te klanının bir üyesi idi yani A-şi-na kral ailesinden sonra gelen ikinci önemli sülalenin. Hatırlanacağı üzere A-shih-te Wen-fu, Kuzey Türklerinin ilk bağımsızlık hareketine ön ayak olmuştu ve A-shih-te Yüan-chen (Tonyukuk) Kutlug'un başlıca yardımcısı idi. Yen yen'in övüldüğü konularda bazı azaltmalar yapsak dahi onun önemli ailerden biri ile evlilik bağı kurduğunu düşünebiliriz (Pulleyblank, 1952: 332). An Lushan Sogdlu bir baba ile Türk bir anneden dünyaya gelmişti ve Çin kuzey sınırlarında görev yapmaktaydı (Dromp, 2005: 24).

torunuydu ve Uygurlar nezdinde Çin'in genel temsilcisi olarak bulunacaktı. Ko-le Kağan (Moyen-çor) onun evlatlık kızı ile evlendi ve kendi hatununun genç kız kardeşini de onunla evlendirdi. Daha sonra onları şeflerinden biri ile birlikte Çin'e geri gönderdi. (Bilenstein, 2005: 420). 757 yılının sonlarında, Uygur güçleri, isyancı An Lu -shan'ın oğlu, An Ch'ing hsü'nün, Chang-an dan ve Lo-yang'dan çıkarılmasına yardım ettiler (Mackerras, 1969: 216).

Uygurların, T'ang Hanedanlığına yardım sebepleri konusunda görüş belirtenlerden biri Amerikalı bilim adamı L. W. Moses dir. Ona göre Uygurların T'ang hanedanlığına yardım etmesinin başlıca sebebi, isyanın başındaki zata karşı duydukları düşmanlıktır. An Lu- shan anne tarafından, Türklerin ikinci soylu klanı Aşite'lere mensuptu (Kamalov, 2001: 244-245). An Lu -shan'ın ordusunda bulunan, onun isyancı generallerinden birisi A-shih-na Ch'eng –ch'ingdir. O isyanı son ana kadar desteklemiştir. Demek ki Uygurların T'ang'ları isyancılara karşı desteklemesi bir açıdan Uygur-Türk kabile mücadelesinin Çin topraklarındaki devamıdır. (Kabalov, 2001: 253).

Uygurlardan T'ang Hanedanlığına İkinci Defa Askeri Yardım Gönderilmesi

Mo-yen Çor'un oğlu olan ve ondan sonra 759 da Kağan olan Böğü (759-779) dikkatini karışıklıkların halen devam ettiği Çin'e çevirmiştir. Onun asıl niyeti, Su-tsung'un ölümünden (762) sonra T'ang sülalesinin artık sözünün geçmediği Çin'e hâkim olmaktır (Kafesoğlu, 1998: 133). 17 Mayıs 762 de Tai-Tsung, T'ang tahtına geçtikten sonra, Böğü'ye (Teng-li Kağana) bir saray ağasını elçi olarak göndermiş ve kendisinden isyancı ordusunun başında bulunan Shih- Ch'ao-yi ye karşı, askeri yardımda bulunmasını istemişti. Fakat Shih-Ch'ao-i'yi bunu önceden tahmin ettiği için o da Uygurlarla işbirliği yapmak istemiş ve elçi göndermişti (Bielenstein, 2005: 425). Shih Ch'ao-i "*Tang şimdi yasta, karışıklık var. Devlet reisi yok. Birlik olup bu fırsattan istifade edelim. Sayısız zenginliklere sahip olan hâzineleri ele geçirelim*" demişti (Çandarlıoğlu, 2004: 16). Böylece Uygurlarla isyancılar arasında bir ittifak kurulmuştu. Bunu öğrenen Çin'in elçisi T'ang sarayına bir mesaj ulaştırmak konusunda başarılı oldu ve olayın aciliyeti konusunda sarayı uyardı. Tai-tsung aceleyle saray müfettişlerinden birini, Kağanı karşılamak ve casusluk yapmak için gönderdi. Kağan bu sırada ordusuyla merkezi Shan-si'ye varmıştı. Çin elçisi raporunda çok sayıda Uygur'un geldiğini bildirdi (Bielenstein, 2005: 425).

Bu hareket sırasında Hatun da Kağana eşlik ediyordu ve babası P'u-ku Huai-en ile karşılaşacağı için son derece telaşlı idi. Kağan ile görüşen P'u-ku Huai-en, Kağan'ı ikna etmeyi ve ona taraf değiştirmeyi başardı. Artık Kağan isyancılara değil, T'ang'lara yardım edecekti (Bielenstein, 2005: 425). Peki T'ang Hanedanlığı neden P'u-ku Huai-en üzerinde bu kadar durmuştu? Çünkü anlaşıldığı üzere Çin imparatoru daha önce işbirliği yapmak için Uygur Hakanına başka elçiler göndermiş fakat istediği sonucu elde edememişti. Bu yüzden P'u-ku Huai-en'in elçi olarak seçilmesinin bazı nedenleri olmalıdır. Bu konuda 21.10.762 de İmparator Tai-tsung'un ilkin, Uygurlara, elçi olarak Liu Ch'ing-t'an'ı gönderdiği bilinmektedir. Bu elçi Kağan tarafından pek hoş karşılanmamış ve Kağan, elçiye kötü davranarak ona T'ang'ın hala var olduğuna şaşırıldığını söylemiştir. Çünkü Kağan, Shih Ch'ao-i ile anlaşmıştı. Bunu duyan İmparator, Kağanı ikna etmek için P'u-ku Huai-en'i gönderdi. Çünkü Huai-en, Böğü

(Mou-yü) Kağan'ın kayın pederi idi ve istendiği gibi o da amacına ulaştı (Mackerras, 1969: 225). Böylece 762 yılının sonlarında Böğü Kağan, T'ang'lara, Shih Cha'ao'i yi sürmek konusunda yardım etti (Mackerras, 1969: 216). Böylece Uygurların yardımı sayesinde T'ang Hanedanlığı kendi başına gelebilecek en büyük felaketlerden birinden, generali P'u-ku Huai-en'in başarılı elçilik ve askerlik vazifesi sayesinde kurtulmuş oluyordu

P'u-ku Huai -en'in Uygurlara Elçi Olarak Gönderilmesi

P'u-ku Huai –en açısından, Böğü Kağan'ın kayınpederi⁴ olması, onun başarısının ardında yatan tek neden değildir. Bizatihi bu şahsın tarihi kimliği onun Türk kökenine işaret etmektedir. P'u-ku Huai-en, Töleslerin Bugut (Pu-ku) boyundandır. Onun boyu ve ailesi 713 de Çin'e gelmiş o da burada büyümüştür. Uygur - Çin ilişkilerinin en büyük ve en önemli aşaması olan An Lu shan İsyanına karşı yapılan Uygur askeri yardımlarında isyanın bastırılmasında Uygur birliklerini yöneten Huai-en, Türklerin, T'ang hanedanlığında ne kadar yoğun ve önemli görevlerde bulunduğu da bir örneğidir (Baykuzu, 2014: 378- 379). Fakat ileriki yıllarda bu Türk komutanı da T'ang'lara karşı isyan etmiştir. Bu isyan nedeniyle de Uygurlar yeniden Çin topraklarında görünürler. Uygur ordusunun başında Alp Uluy Tutuk Yağlakar vardır. Yani Böğü Kağan'ın genç kardeşi. Uygur ordusu Çin'e vardığında aslında Böğü Kağan'ın kayınpederi isyancı P'u-ku Huai-en'i desteklemektedir. Fakat sefer sırasında, Huai-en'i ölümü sonrasında Uygurlar yer değiştirerek T'ang ordusunun yanında yer almış ve P'u-ku Huai-en'in müttefiki olan Tibetlilere karşı Tang'la birlikte savaşmışlardır (Klyashtorny, 1985: 147).

Uygurlarda Maniheizm ve Bununla İlgili Elçilik Faaliyetleri

Uygurların An Lu-shan isyanına müdahil olmaları Uygur ve T'ang siyasi, iktisadi ve askeri ilişkilerinin bundan sonraki sürecini tamamen değiştirmiş ve şekillendirmiştir. Bunlarla sınırlı kalmamış dini ve kültürel hayata dair sonuçlara da neden olmuştur. Kafesoğlu'nun belirttiği üzere; Uygurların 762 deki Lo-yang seferi Türk kültür tarihi bakımından da büyük neticeler doğurmuştur. Hakan Ötüken'e dönerken, Uygurların hayat ve telakkilerinin değişmesi bakımından çok tesiri görülen Mani dinini Türkler arasında yaymak için, dört rahibi de beraberinde getirmiştir (Kafesoğlu, 1998: 133). Pek çok açıdan Türk yaşam tarzına ve düşüncelerine hitap etmeyen bu din sınırlı da olsa kabul görmüş olmalıdır. Bu dinler konusunda değerlendirme de bulunan Eberhard'ın belirttiği üzere Maniheizm'le, Mazdaizm tüccar dinidir. Bunun tam olarak sebebi bilinmiyorsa da elde olan bilgilerden bunun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı bu iki dinin merkezi daima yabancı tüccarların buldukları yerler olmuştur (Eberhard, 1941: 295). Bizce bunun nedeni her iki dinin de tüccar sınıfının daima var olduğu İran ve Sogd kültüründen beslenmiş olmalarıdır. Özellikle güçlü bir devlet otoritesinden mahrum olan Maniheizm ticari yollar üzerinde "ipek yolunda" gelişmiştir. Klyashtorny, 763 yılında Böğü Kağan Maniheizm'i Uygur Kağanlığının resmi dini olarak açıkladığında bu yeni dinin güçlenmesi ve propagandasının Lou-yang ve

⁴ 757 yılında imparator Su-tsung, El Etmiş (Mo-yen Çor) kağana kendi kızını vermişti yani Prenses Ning-kuo yu. Aynı zamanda T'ang Genarali P'u-ku Huai-en Dokuz-Oguz kökenli (Uygur) Kağan'ının oğluna yani gelecekteki Böğü Kağan'a kendi kızını vermişti. Her ne kadar yazıtlarda geçmese de daha sonra Kağana iki kızının verildiği bildiriliyor (Kamalov, 2003: 88-89).

Chang-an da yaşayan Sogdlu vaizler tarafından desteklendiğini belirtmektedir (Klyashtorny, 1985: 147). Bu durum Maniheistlerin ticari olaylardaki etkinliklerini ve bunun elçilik gibi konulardaki yansımalarını daha anlaşılır kılmaktadır.

Bu süreçten sonra Uygur Çin elçilik heyetlerinin amaçlarından biri olarak Maniheizm’le ilgili konuları içerdiğini de görmekteyiz. İzgi’nin ifadeleriyle Uygurlar bu dinin Çin’de yayıcısı ve koruyucusu olmuşlardı. Birçok defalar (770, 771 ve 807 senelerinde) Uygur elçileri, Tang imparatorluğu sarayında Çin’e yerleşmiş veya yerleşecek olan Manihesit toplulukların koruyuculuğunu da üstlenmişlerdi (İzgi, 2000: 20). İlk olarak 768 yılında başlayan bu süreç daha sonra devam etmiştir. 21.1.771 ve 18.2.771 tarihlerinde imparator bazı şehirlerde Maniheist mabetlerin yapılmasını emretmiştir. Bu atılım belki de bu elçilik heyetinin talebine karşılık bir adımdır (Mackerras, 1969: 228).

13.12.806 da Uygurlara ait elçilik heyeti Kağan tarafından haraç sunmak üzere saraya gönderiliyor. Bu içinde Maniheistlerin bulunduğu ilk elçilik heyetidir. Bu heyet 8 Şubat 807 de ulaşıyor. Hediyeler getiriyorlar. 22 Şubatta bu heyet Çin şehirlerinden Lo-yang ve T’ai-yüan’da Maniheist mabet yapmak için izin istiyorlar ve istekleri kabul ediliyor (Mackerras, 1969: 233). Anlaşılan Saray bunu baskı altında kaldığından kabul etmiştir. Maniheistler esasında çok daha önceleri Ch’ang-an’ı sıklıkla ziyaret ediyorlardı. (Bielenstein, 2005: 435). 806 Senesinden bahseden kaynaklar, Uygurlar içinde bulunan Maniheistler için “*her sene Çin’e geldiler ve Pazar yerlerindeki tüccarlar onlarla kanuna aykırı bir şekilde ticaret yaptılar*” demektedirler (İzgi, 2014: 111). İki ülke arasındaki elçilik ilişkilerde Maniheistlerin etkinliklerini artırdığını görüyoruz. 808’de ayrıca Uygur kağanı Mani rahibinden Uygur inanç elçisi olarak Çin’e gitmesini rica etmiştir. Çin imparatoru da Mani rahiplerinin elçi olarak gönderilmesinin sebeplerini aramak üzere elçi göndermiştir (Çandarlıoğlu, 2004: 28). 809 yılında ise imparator Hsüan Tsung’un emriyle Kağana gönderilerek mektupta, Kağanın 806 da istekte bulunduğu mabetlerin yapıldığı bildirilmiş ve bunun yanında ipek/ at ticareti konusunda şikayette bulunulmuştur (Mackerras, 1969: 435). Aslında birbiriyle bağlantısız gibi görünen iki unsur yani Maniheist mabetlerin yapılması ile ticaret arasında çok sıkı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Uygurlar içerisinde Maniheistlerin etkinliklerini artırdıklarını ve bunun T’anglar ile olan ilişkilerine de yansıdığı çok açıktır. 813 senesinde Uygur Kağanı, Çin’e bir elçilik heyeti gönderip, evlilik ricasında bulunmuştur. T’anglar bu evliliğin ekonomik zorluklarını hesaplamışlar ve bu konuda İmparator, Kağan’ı ikna etmesi için onun değer verdiğini bildiği 8 Uygur Mani rahibine ziyafet vererek durumu açıklamıştı (Çandarlıoğlu, 2004: 28).

Belirttiğimiz üzere; Aslında Uygurların Maniheist mabetleri teşvik etmesi ve bunun için elçiler göndermesi tamamıyla dini bir gerekçe ve motivasyonla yapılmamıştır. Bu daha önce Budist manastırların ipek yolu boyunca ve Çin’de icra ettiği gibi dini mabetlerin aynı zamanda iktisadi faydalar için kullanılan mekanlar olmasıyla da ilgili görünmektedir. Kolbas’ın işaret ettiği üzere; Uygurlar Sogdlu çalışma ağının sağladığı kontakla ticareti artırmışlardı. Uygur –Sogd ittifakı, Çin’de oturmaya başladığı zaman kazançlarını da geliştirmeye başladılar. Onlar burada Uygur Kağanlığını yıkan Kırgız saldırısından sonra da kalmaya devam ettiler ve Çin’in finansal politikası üzerinde güçlü olarak kalmaya devam ettiler. Tang ise bu tehdidi yok etmek için çalışmaya devam etti. 843 yılında yani Uygur Kağanlığı yıkıldıktan üç yıl sonra

bunların dinleri yani Maniheizm yasaklandı. Çünkü Maniheist tapınaklar rituel ve ibadet merkezi olmasının yanında görünüşe göre tüccarlar için değiş-tokuşun yapıldığı yerlerdi (Kolbas, 2005. 305-306). 26 Nisan 842den önce, yani T'ang'lar Uygurlara karşı bir ordu tertip edip göndermeden önce, birkaç yüz Uygur başkentte idam edilmiştir. Bu olayların gerçekleştiği dönem itibariyle Uygurlar, resmi olarak Maniheizm'e geçeli uzun yıllar olmuştu. Muhtemelen kurbanlar Maniheistti. Takip eden ay da, yönetim Chang-an, Loyang ve T'ai-yüan dakiler hariç bütün imparatorlukta Maniheist tapınakların kapatılmasını emretmişti. Maniheist görevlilere karşı başlayan şiddet genişleyerek arttı ve T'ang yönetimi tarafından Çin'deki Budist ve Hıristiyanlara da uygulandı. 13 Şubat 843 de T'ang ordusu Chen-wu yakınındaki Uygur sığınmacıları katletti. Kısa bir süre sonra hala Çin'de yaşayan Maniheist rahipler katledildi. 18 Ağustos- 15 Eylül, 844 yılında T'ang yönetimi içinde bulunduğu finansal krizden rahatlamak için bazı özel vergiler koydu. Buna "shui shang" deniyordu yani "tüccarların vergisi". Ordu generallerinin her bir vilayete, kasabaya giderek zengin tüccarların mal varlığını değerlendirmesi ve yüzde yirmisine el koymaları istenmişti (Beckwith, 1991: 195-196).

Çin'deki 843 hareketi dini bir hareket değildi. Çin'de uygulanan yabancı dinlerin kaldırılması kanununun özellikle yabancıların sermayelerine karşı konulduğu, Budizm'e karşı alınan cepheden de anlaşılmaktadır. 843 yasakları ile binlerce Budist mabet ve manastırları ele geçirilmiş, bütün heykeller, hatta hususi şahısların ellerindekiler bile eritilerek teslim edilmesi istenmiştir (Eberhard, 2007: 215-216). 840 ve 845 yılları arasında Ch'ang-an da kalan Japon Hacı Enin Chang-an'a vardığında Budizm en görkemli günlerini yaşıyordu. İmparator Budist rahiplere unvanlar ve onurlar bahşediyordu. Bununla birlikte her şey yakında değişecekti. Bunun nedeni olarak ilkin Budizm yabancı bir dindi. İkincisi pek çok erkeği asli görevinden yani baba olmak veya üretici olmak gibi görevlerinden uzaklaştırmıştı. Üçüncüsü manastırların geniş arazilere sahip olması ve buraların vergilerden mahrum olması idi (Tyrwhitt, 1968: 34).

Görüldüğü üzere Çin'de Maniheizm'e, Budizm'e veya diğer dinlere karşı gösterilen reaksiyon dini değil iktisadi gerekçelerle oluşmuştu. Benzer biçimde Uygur elçilerinin de Çin'de Maniheist tapınak ve ibadethane yapılması konusundaki talepleri aynı duygu ve amaçlarla gerçekleşmiş olmalıdır. Bu sebeple din görüntüsü altındaki talepler ve gönderilen elçiler ticari ve iktisadi amaçlara hizmet etmekteydiler. Bu yöntem daha önce Budizm tarafından ipek yolunda başarıyla uygulanmıştı. Anlaşılan Uygurlar bunu şimdi Maniheizm için uygulamaktaydılar.

Ticari İlişkiler ve Uygur Elçileri Arasındaki Bağ

Tokuda'ya göre; Asya Hunları ve Gök Türkler de ticarete önem vermişlerdi. Fakat Uygurların, bu devletlere göre ticarete daha fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır. Yine dış politikaları da Asya Hunları ve Gök Türklerden biraz farklıdır İki ülke ilişkilerinde Uygur Devleti, ekonomik olarak Çin'e bağımlı olmuştur ve Çin ise askeri açıdan Uygurlara bağımlı hâle gelmiştir (Tokuda, 2010: 61- 63). Bu nedenle Uygur ve T'ang ilişkileri Uygurların dış politikaları daha çok iktisadi temeller üzerine oturmaktadır. T'ang tarafında ise Uygurların askeri gücüne karşı koyamamanın getirdiği sonuçlar şeklinde değerlendirilebilir.

Bielenstein'in değerlendirmelerine göre; Uygur elçileri pek çok farklı amaca hizmet etmek için Çin sarayına gelmişlerdir. Örneğin askeri stratejileri müzakere etmek,

galibiyet haberlerini duyurmak, esirleri hediye etmek, evlilikleri düzenlemek, gelecek gelinin karşılanması yolunda hazırlık yapmak, ölüm haberleri ya da tahta çıkma haberleri gibi hususlardır. Fakat bütün bunlardan uzak ara daha önemli gerekçeleri ise ticarettir (Bilenstein, 2005: 459). Kolbas'ın işaret ettiği üzere; Uygurlar asla Çin etkisi altında değillerdi. Sadece kendi inançlarını seçme konusundaki özgürlükleri değil, aynı zamanda danışmanları ve ticari partnerlerini seçme konusunda da özgürdüler. Uygurlar bakımından Çinlilerle ilgili tek içerik, sadece bazı kağanların Çinli eşleri olmuştur. Özellikle Çin ile ticari aktiviteye pek çok Sogdlu da katılmıştır. (Kolbas, 2005: 305-306).

Böylece Uygur, T'ang ilişkilerinin gelişen iktisadi boyutu başlıca tüccar unsurları da cezbediyordu. 757 den itibaren Çin, Uygurlara yıllık olarak 20.000 top ipeği vergi olarak veriyordu. Daha önemlisi ise Uygurların kendi atları için Çinlilerden ortalama 40 top ipek almalarıydı. Bu ticaret Uygur elçileri vasıtasıyla ve T'ang hükümeti eliyle icra ediliyordu. Çinlilerin yıl içerisinde defalarca ve yüzlerce at almasının dışında bir diğer sıkıntı bu atların niteliği meselesiydi. Ayrıca Uygurlar ve Çin arasındaki bu at ticareti sadece yukarıdan yani devlet aracılığıyla değil, küçük iş adamları vasıtasıyla da gerçekleşmekteydi. 781 yılında Tang sarayı Uygur atları için 1.800.000. peşin (ipek iplik, top) verirken 765 yılında 100.000. top ipek, 782 de 100.000, 787 de 50.000. top, 790 da 300.000 top, 792 de 70.000 top, 822 de 120.000 top 827 de 700.000 top, 829 da 230.000 top ipek vermişlerdi. Bunların tamamı 1.670.000 top olup bunlar yaklaşık 41.750 at için ödenmişti. Buradan Tang sarayı için bunun gittikçe artan bir ekonomik yük oluşturduğu görülmektedir. Bu nedenle 765 yılında Tang imparatoru Tai-tsung'un resmi devlet görevlilerinin maaşlarını üç ay boyunca kestiği bu sayede ihtiyacı olan miktarda ipeğe sahip olabildiği anlaşılmaktadır (Bilenstein, 2005: 457). Fakat Beckwith, Uygurların kağanlığı yıkıldığında T'ang'ların bu konuda daha zor zamanlar geçirdiğini belirtir. Onun ifadeleriyle; Ortalama T'ang devletinin yıllık at ithali yıl başına 7500 idi. Bunun her bir at için fiyatının da 38 veya 40 parça ipek olduğu hesaplanırsa yaklaşık 839 yılı için bu 285.000 parça ipek demektir. Bu da T'ang merkezi yönetiminin bütçesinin yüzde 4.62 sine tekabül ediyordu. 840 yılından sonra artık Uygurlar at ihraç etmediklerinde yani ortada bir devlet kalmadığında Çin, büyük duvarın hemen kuzeyindeki bölgelerde yaşayan yabancılardan at almak yoluna gitti. 842 yılındaki yıllık 7500 ortalama olan at ihtiyacı için T'ang yönetimi 511.500 parça ipek vermek durumunda kalmıştı. Bu da ortalama her at için 68 parça ipek anlamına geliyordu. Daha sonra 6000 at için 409.200 parça ipek verildi. Bu ise total olarak 920.700 parçaya denk gelir ki, bu da Çin bütçesinin gelirinin yüzde 14.09' una tekabül etmekteydi. Yine askerler için en az 26.700 parça ve total olarak 947.400 parça ipek. Bu da iç gelirlerin yüzde 15.34 ünü tekabül ediyordu. Yani bu oran bize 839 da ki oranın yaklaşık yüzde 330 oranında arttığını gösteriyor (Beckwith, 1991: 193-194).

Uygur Tüccar-Elçi'lerinin Çin'de Karıştığı Olaylar

Uygurlar ve Çinliler arasındaki ilişki emsalsiz idi. Onlar ittifaklarını önce Batı ve Doğu Türklerine karşı yapmışlar, Uygurlar 755 yılındaki An Lu-shan isyanı sırasında T'ang hanedanlığını isyancılardan kurtarmışlardı. Fakat Uygurlar bunun karşılığını alacaklardı. Uygur imparatorluğu 840 yılında yıkılıncaya kadar Uygurlar çok güçlü partnerlerdi. Uygur Kağanları kendilerinin Çin imparatoruyla her açıdan eşit olduğuna inanıyorlardı. Uygurların elçilik heyetleri ise Chang-an da 763, 771, 772, 774 ve 775 de iki kez olmak üzere olay çıkarmışlardı. Küçük görevliler bu olaylarla ilgilenmek isterken

devrin İmparatoru Tai-tsung Uygurlarla karşı karşıya gelmek istememişti (Bienenstein, 2005: 457).

Uygur ve T'ang ilişkileri bakımından önemli olan ayrıntı Uygur elçilerinin çoğu zaman aynı anda tüccar veya tüccarlarla birlikte olmalarıdır. Bu durum Uygur ve T'ang diplomasi ve ilişkilerinin iktisadi temellerinin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından değerlidir. Ayrıca Çin tarihinde bu elçi- tüccarların çıkardığı adli olaylardan bahsedilmektedir. Bu dönemde anlaşılan elçiler bakanlığa kayıt yaptırıp dışarı çıkışları konusunda bazı izinler almak zorunda idiler. Fakat 771 yılında Elçilik Bakanlığında izin almaksızın dışarı çıkan Uygurlar bölgedeki ve Pazar yerlerindeki insanları soymuşlardı. Onları durdurmak isteyen görevlileri ise dövdüler. Daha sonra atlara binerek saray kapılarına saldırmışlar ve saray kapıları kapanmak zorunda kalmıştı. İmparator Tai-tsung onlara bir saray görevlisi hadım göndererek onları sakinleştirmeyi seçmişti (Bilenstein, 2005: 428). Aynı yılın temmuz ayında Uygurlar pazar yerlerinde şiddet hareketlerinde bulundular. Ch'ang-an valisini kovaladılar. Memurlar yine bir şey yapamadı (Çandarlıoğlu, 2004: 18). Yine 774 senesi Eylül ayında Hariciye Köşkünde kalan Uygurlardan biri, bir Çinliyi öldürmüştü (Çandarlıoğlu, 2004: 19). Bu da muhtemelen Uygur elçi- tüccarların gerçekleştirdiği bir eylemdi.

Bilenstein'e göre; 771 hadiselerinde bahsedilen Uygurlar özel tüccarlar olmamalıdır. Çünkü tüccarlar Elçilerle ilgili bakanlıkta kayıt yaptırabilecek ve burada kalabilecek insanlar değildi. Daha önce işaret edildiği gibi bu bakanlık yabancı elçilerin kayıt edildiği bir resepsiyon idi ve burada olanlar, kayıtlı elçiler idiler. O halde bu işi işleyen failer resmi elçilik görevinde olanlarla, onların maiyetinde olanlar olmalıydılar. (Bienenstein, 2005: 428). Yine 774 deki örnekte de Hariciyeden çıkan elçiler suç işlemiştir ki bu da onların elçi-tüccar kimliğiyle örtüşmektedir. 771 olayı hakkında kaynaklardan anladığımıza göre bu tarihte Uygurlar on bin atı, ipek almak için Çin başkentine getirdiklerinde liderleri "K'ang Ch'ih hsin" adındaki bir kişi idi. "K'ang" soyadı genelde Semerkand'dan gelen Soğdların kullandığı bir addı (Tokuda, 2010: 101-102). Çin kaynakları 9. ay (774-775) de bir Uygur'un güpegündüz Tung-shih'da adam öldürdüğünü nakleder. Halk onu yakalamış ve hapsedmişlerdi. Uygur Reisi Ch'ih- hsin bunu duyunca, hapisane muhafızlarını yaralayarak onu hapisaneden kaçırdı (Çandarlıoğlu, 2004: 99). Burada bahsedilen Uygur'u kaçıran kişinin bahsettiğimiz "K'ang Ch'ih hsin, olduğu tahmin edilmektedir. Bu Soğd, sadece Uygurların kervan başkanı değil, onların elçisi olarak da Çin'e gelmiştir. Bu olay, Soğdların Uygur Devleti'nde sadece ticarî faaliyetleri yürütmediğini, aynı zamanda dış ilişkilerde de önemli görevler aldığını gösteren bir örnektir (Tokuda, 2010: 101-102).

K'ang Ch'ih hsin, 782 yılında Hakan Tun Baga Tarkan tarafından T'ang'lara elçi olarak gönderilmiştir (Mackerras, 1969: 229). Bu kişi hakkındaki ilk bilgiler 771 de başlamış ve 782 yılında devam etmiş gözüküyor. Uygur Kağanlığındaki 779 yılı Tun Baga Tarkan darbesi ile pek çok Sogdlu öldürülmesine rağmen 782 de K'ang Ch'ih hsin'in yeniden ve bu kez Tun Baga'yı temsilen Çin'e gelmesi önemlidir. Böylece 779 da ki darbeye Sogdlardan pek çok kimse öldürülmüş olmasına rağmen, onlardan bir kısmının üstelik Tun Baga zamanında elçi-tüccar olarak kullanılmaları, kullanılmış olma ihtimali önemlidir. Yine bu dönemde yani 780-790 yılları arasında T'ang Hanedanlığı açısından yaşanan gelişmeler ayrıca ekonomik sıkıntılara neden olmuştur. Bu dönemde Kansu ve Doğu Türkistan'da bazı bölgeleri Tibetliler ele geçirmiş ve T'ang

Hanedanlığının gelirleri düşmüştür. Dönemin T'ang başbakanı Li-Mi bütçede bazı kesintilere gitmiştir. O Çin'de uzun süreli kalan Merkezi Asyalı elçileri araştırmıştır. Bunların bazıları nerdeyse 40 yıldan fazladır kalıyordu ve dönmek gibi bir niyetleri de yoktu. Burada evlenmişler, ev ve arazi almışlar ayrıca ticari girişimlerde bulunmuşlardı. Bunların pek çoğunun Sogdlu olduğu anlaşıldı. Yaklaşık 4000 kişiydiler. An Lu-shan isyanı sonrası yabancıların pek çoğunun kaçmış veya kendini gizlemiş oldukları düşünüldüğünde bu büyük bir rakamdır (Hansen 2012: 158).

Uygur Başkentinde 779 Yılı Olayları ve Çin Elçileri

Uygur Kağanlığı Gök Türk devletinin sahip olduğu mirasın üzerine kurulduğu için bu devletin yani bozkır kültürünün geleneğini sürdürüyordu. Ancak zamanla, Çinlilerle fazla yakınlaşma, Maniheizm'in ülkede kabul görmesi hayat tarzını eskisine göre değiştirmelerine sebep oldu. Sogdların da devlet mekanizmasında yer alıp etkili olmalarının da bunda rolü vardı (Taşağıl, 2015: 211). Bununla bağlantılı olarak 778 yılında Çin Uygur ilişkileri kötüleşmişti. Ertesi yıl Böğü Kağan, ayaklananlar tarafından öldürüldü. İsyancıların başında Ton Boga Tarkan vardı. Klyashtorny'e göre; Bu zat devletin en önemli devlet adamı idi ve Terhin yazıtlarının bildirdiğine göre; "*İçerdeki Buyrukların başı, İnançu Baga Tarkan*" idi. Tun Bağa Tarkan, Anti Maniheizt hareketin başında yer aldı. İsyancılar tarafından öldürülen insanlar arasında Böğü den başka, onun iki oğlu, en yakın danışmanları ile pek çok Sogdlu ve muhtemelen Kağanın mahiyetindeki Maniheizt rahipler var idi (Klyasthorney, 1985: 147).⁵

Çin'de ise İmparator Tai- tsung Haziran 779 da öldüğünde yerine en büyük oğlu Li Kua ya da daha sonraki adıyla Te-tsung geçmişti. Bu adam 762 yılındaki tecrübesi sonrasında Uygurlardan nefret etmişti ve gerekirse onlara karşı Tibetlilerle işbirliği yapmayı düşünecek kadar ileri gitmişti. Bununla beraber saraydaki ağalardan (hadimlerden) birini Böğü (Teng-li) Kağana göndererek babasının ölümünü duyurdu (Bielenstein, 2005: 430). Elçi, Uygurlara imparatorun ölümünü bildirmek ve ilişkileri tamir etmek üzere gönderilmişti. Böğü imparatorun ölümünü duyduğunda onun için merasim yapmayı reddetti (Mackerras, 1969: 229). Kağan gelen elçiyi dikkate bile almadı. Çünkü bu dönemde Çin'deki Uygurların hareketlerinin kısıtlanması ve ticarete engel olunması, hiçbir surette Böğü'nün hoşuna gitmemişti. Ayrıca, Sogdların bir kısmı onu Çin'i ele geçirmek için zorluyorlardı (Gömeç, 2011: 92-93). Bu süreçte gerçekleşen darbe ile yani Çin elçilik heyeti Uygur sarayında iken Tun Bağa Kağan oldu. Anlaşıldığı kadarıyla o, Çinli elçileri kabul etmiş ve onlarla birlikte dönerken kendi şeflerinden birini de T'ang sarayına yollamıştı. 28 Temmuz, 780 de İmparator, Uygurlara bir elçi gönderdi ve Tun'u tanıdığını bildirdi. Ona bazı unvanlar da verdi (Bielenstein, 2005: 430).

Tüccar- Elçi? T'u-tung'un Çin Tarafından Öldürülmesi

Açıkça görüldüğü üzere Uygur – T'ang ilişkisi Uygurlar açısından iktisadi değeri öncelikli olan bir ilişki türüydü. Bu nedenle Uygur elçileri aynı zamanda tüccar

⁵ Asina ve Asite ailesinin önderliğinin Türk tarihinde önemli bir yeri vardır. Gömeç'e göre; Tunyukuk'un adındaki "Tun" veya "Ton" (Tong~Tung) büyük bir ihtimalle A-shih-te'yi ifade etmektedir. 779 senesinde, Yaglakar ailesinden Böğü Kağan'ı öldürerek Uygur tahtına çıkan Tonga Baga Tarkan da, büyük bir ihtimalle Tunyukuk'un soyundandır (Gömeç, 2001: 2-3). Kırgızlar üzerinde de bir zafer kazanan Böğü Kağan, bir Çin seferini önlemek isteyen bakan Tun Bağa Tarkan tarafından ortadan kaldırılmıştır (Kafesoğlu, 1998: 133); Gömeç'in belirttiğine göre; Tun Baga Tarkan, Böğü'yü tahttan indirirken Kırgızlardan yardım görmüştür (Gömeç, 2002: 26).

nitelikleriyle bu ilişkinin temel unsurlarından idiler. Uygur- T'ang diplomatik ilişkileri daima mevcut gücün ve siyasetin değişimlerini derhal yansıtmıştır. Çin kaynakları ilk defa 778 senesinde, Uygurlara karşı Çin galibiyetinden bahsetmeğe başlarlar. Çinliler hudut karakollarındaki muhafızları arttırmağa, Uygur akınlarına ve yağmalarına karşı tedbir almağa başlamışlardır. Yine 778 yılı Temmuz ayında imparator: *"Başkentte kalan Uygurlar ve diğer barbarlar kendi elbiselerini giysinler. Çinli elbisesi giymelerine lüzum yok."* diye bir ferman çıkarmıştır (Çandarlıoğlu, 2004: 19). Bizce bu gelişmeler Uygurların siyasi ve iktisadi hegemonyasına karşı yapılan bir girişim olmalıdır. Bundan sonra 779 yılında ise Orhun Uygur Kağanlığında bir darbe sonrası Böğü Kagan öldürülmüş ve yerine Nazırı Tun Baga Tarkan, Kagan olmuştur.

Uygurların kendi himayelerindeki Sogdların Çin'deki ekonomik faaliyetlerinden dolayı Uygurların Çin ile olan ilişkileri kötüleşmeye başlamıştır. M. S. 780 yılında Uygur Devleti'nde ortaya çıkan darbeden hemen sonra Uygur elçilik grubundan kişilerin öldürüldüğü olay, o zamanlar iki devlet arasındaki ilişkinin durumunu ortaya koymaktadır (Tokuda, 118). 780 yılında T'u-tung'un liderliğindeki bir Uygur kafilesi Çin saldırısına uğramıştır. Bu zat Tun Baga Tarkan'ın amcası idi. Kafile Chang-an'ı terk etmişti ve yanlarında en az 100.000 parça ipek vardı. Bu kafilenin yaklaşık 1000 üyesi, içlerinde T'u-tung'da olmak üzere Çinli görevli Chang Kuang-Sheng tarafından öldürüldü. Bu Uygur ve Sogdların ticari gücünü azaltmak için yapılan bir girişimdi. İpekler tekrar Çin başkentine götürüldü (Mackerras, 1969: 218). Bu heyeti öldüren kişiyi başkente çağırın İmparator Te-tsung onu makam ve unvan olarak ilerletmiştir. 780 de Uygur elçilerinin yanına kattığı bir hadımı da Uygur Kağanına göndererek Kağan'a bilgi vermiş ve durum göz önüne alındığında Uygurlarla ilişkilerini kopardığını bildirmiştir (Bilenstein, 2006: 430-431).

781 Senesinde Çinli görevli Hsiu, T'u-tung ve diğerlerinin cesetlerini ihtiva eden 4 tabut ile Uygur başkentine gitmiştir. Onlar oraya varınca Uygur başbakanı, T'u-tung'un öldürülmesinde Hsiu ve diğerlerini suçlu bularak onları azarlanış ayrıca Hsiu ve diğerleri 50 gün sonra dahi Kağan'la görüşmemişlerdi. Kağan Hsiu'a bir not göndererek, halkının onun ölümünü istediğini fakat bunu yapmayacağını ve borçları olan 1.800.000 Kuang'ı ödemelerini istemiştir. Ayrıca Kağan, yardımcı Generali K'ang Ch'ih-hsin ve diğerlerini Hsiu ile birlikte saraya göndermişti (Çandarlıoğlu, 2005: 105-106). T'ang İmparatoru bu ödemeyi yapmıştır. Anlaşılan Uygur ve T'anglar birbirlerine muhtaç oldukları için ilişkilerinde herhangi bir kopma olmasını istememekteydiler. Bu yüzden T'u-tung'un öldürülmesi olayından iki sene sonra elçi göndermişlerdi (Tokuda, 2010: 118). Yine bundan sonraki süreçte 787'de Uygur Kağanı Tun Baga Tarkan'ın, Çin sarayına akrabalık ricası ile elçiler gönderdiği bilinir. Bu konu müzakere edilerek Hakan'ın isteği kabul edilmiştir.

Sosyal Olaylar; Evlilik, Taziye ve Bilgi Vermek Nedeniyle Elçiler Gönderilmesi

Uygurlar ve T'ang'lar arasındaki ilişkiler pek çok nedenle gelişmişti. Gök-Türk döneminde başlayan bu süreç Uygurlar kendi Kağanlığını kurduklarında daha da gelişti. Özellikle T'ang'lara askeri yardım maksadıyla gelişen ilişkiler siyasi, askeri ve iktisadi sonuçlar doğurmuştu. Bunların yanında sosyal meselelerde her zaman elçilik heyetlerinin çalışma konularından olmaktadır.

Genel olarak Uygurlar 7 ve 8. Yüzyılda Gök-Türklere tabi iken de şefleri, kendi elçilerini T'ang sarayına gönderebiliyorlardı. Çin ise bu dönemde ölüm sonrası onlara bir takım unvanlar vererek cesaretlendiriyor bazen cenaze harcamaları için yardımcı oluyordu. Uygurlar 745 ve 840 yılları arasında Merkezi Asya'da imparatorluklarını kurdukları zaman çok sayıda misyon heyeti yılda birden çok defa, çoğu zaman olduğu gibi yılda üç kere Çin'e geliyordu. Uygur ve Çin arasındaki yakınlaşmanın en önemli göstergelerinden biri hanedanlar arası evliliklerdi. Aslında Çin bunu yabancı krallarla daha iyi ilişkiler kurabilmek için tesis etmiş ve uygulamıştı. Genellikle bu hanımlar gerçekten Prenses değildiler. Evlenecekleri zaman bunlara Prenses unvanı veriliyor ve gönderiliyorlardı. Kocaları da çoğu zaman bu hilenin farkında idiler ama buna itiraz etmiyorlardı. Uygurlar söz konusu olduğunda ise en az üç tane prensesin imparatorluk ailesine mensup kızlardan olduğu ve bunların Uygurlarda Hatun olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki Prenses Ning-kuo dur. Bu prenses, İmparator Su-tsung'un ikinci kızıdır. Diğerleri, Prenses Hsien-an, (Te-tsung'un sekizinci kızıdır) 788 de ve Prenses T'ai-ho da 821 yılında (Hsien-tung'un on yedinci kızıdır), Uygur sarayına gelin olarak gitmişlerdir. Bunlardan Prenses Ning-kuo daha önce gençlik yıllarında en azından bir kere evlenmiştir (Bielenstein, 2005: 458-460). Bu evlilik törenleri sırasında gerek konvoyların uğurlanması gerekse karşılanması konusunda hem sayısal hem konvoya eşlik edenlerin niteliği bakımından üst düzey katılım olmuştur.

Uygur ve T'ang'lar arasındaki elçilik ilişkilerinin bir diğer konusu ölümler ve buna bağlı olarak gerçekleşen iktidar değişiklikleridir. Taziye dilemek için elçi gönderme adetinin Gök-Türk tarihinde gördüğümüz izleri Uygurlarda da devam etmiştir. Buna karşılık haberin verildiği devlet de bazı protokol kurallarını uygulamakta ve merasim düzenlemektedir. 759 ortalarında Uygurlardan gelen elçi Mo-yen-Çor'un ölümünü bildirdiğinde T'ang İmparatoru tarafından taziye merasimi düzenlenmiştir (Mackerras, 1969: 224). Kaynakların belirttiğine göre T'ang'lar, bazı Uygur Kağanlarının ölümünden sonra resmi yas ilan etmişlerdir. 789, 790, 795, 808 ve 833 de. Yine 791 de Genç prenses Ning-kuo'nun ölümünden sonra da yas tutmuşlardı. 789, 821 ve 833 de resmi görevlilere Uygur elçilerine başsağlığı dilemeleri konusunda emir verilmişti. Çinli elçilerde bazı tarihlerde Kağanların ölümünden sonra taziye için Karabalgasun'a gitmişlerdi. Tam olarak 759, 779, 821, 824 ve 833 de. Çinliler şu Uygur Kağanlarını resmi olarak tanımışlardı. 744, 758, 763, 782 (tekrarı 787 nin), 789, 791, 795, 808, 821, 824 ve 833. Sadece bir kere 768 yılında, Hatun'un ölümünden sonra başsağlığı dilemişlerdi (Bielenstein, 2005: 437).

Sonuç

Uygurlar Çin'deki T'ang Hanedanlığı ile henüz kendileri devlet kurmadan önce iletişim kurmuşlar ve elçileri vasıtasıyla bölgesel ürünler sunmuşlardı. Uygurlar 744 yılında Gök-Türk Hakanlığını yıkıp Orhun bölgesinde kendi Kağanlıklarını kurduklarında en yoğun diplomatik ilişkileri de Çin'deki T'ang'lar ile kurdular. Uygur devleti kurulduktan kısa bir süre sonra Çin'de başlayan An Lu-shan isyanı ve bu isyan sırasında Uygurların desteği, onları T'ang üzerinde hakim duruma getirmiştir. Bu isyanın bastırılmasında söz sahibi olan Uygurlar kendileri için de sorun olabilecek bir durumdan kurtuldukları gibi İsyanın Çin'de meydana getirdiği zayıflık ve kırılma Uygurların özellikle askeri güçlerine dayanarak Çin ile olan ilişkilerini dizayn etmesine ve bunun siyasi, sosyal ve iktisadi alanlardaki sonuçlarının ortaya çıkmasına neden

olmuştur. 763 yılında Maniheizm'i kabul eden Uygurlar Çin'de bu dinin koruyucusu ve destekçisi haline gelmişlerdir. Çin ile olan ilişkilerinde bu yeni dine dair tahayyül ve arzuların da etkisi olmuş olmalıdır. Fakat bu sadece dini bir değer değil çoğu zaman iktisadi bir anlam da taşımaktadır. Uygurlar tarafından Çin'e gönderilen elçilerin konularından biri de burada açılacak Maniheist mabetler olmuştur. Özellikle Budizm ve Maniheizm'in tarihinde ibadethanelerin finansal açıdan kıymeti ve kullanım değeri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Çin'deki Maniheist mabetlerin ve Uygur elçilik heyetinde bulunan Maniheistlerin ticari faaliyetlerle alakalı oldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle Çin'de 843 yılında yaşanan dini kısıtlamalar hem Uygurların yıkılması ile oluşan uygun ortam hem de Çin'in içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle olmuş olmalıdır.

Uygur ve T'ang diplomatik ilişkilerinde Uygurlar açısından asıl amaç ve gayenin iktisadi kazanımlar olduğu ve bu nedenle gönderilen elçilerin en azından bir kısmının tüccar-elçi niteliğinde oldukları anlaşılmaktadır. Uygur-T'ang ilişkilerindeki bozulmalar da ilkin bu elçiler üzerinden ve onlara karşı takınılan tavırlar üzerinden görülmektedir. Uygur tarihinde görülen ve 778-780 yılları arasında Çin ile yaşanan sorunların ardında da bu elçi-tüccarların geçmişte neden olduğu olaylar ve onlarla işbirliği yapan Sogdların rolü olmuş olmalıdır.

Uygur ve T'ang'lar arasındaki sosyal veya siyasi nitelikli elçilik faaliyetlerinin üst düzey seviyede gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle An Lu-shan isyanı dönemlerinde T'ang'ların soylu ve Hanedana mensup kişileri elçi olarak gönderdiği, bazı özel durumlarda P'u-ku Huai-en gibi Uygurlarla akraba kimseleri seçtiği görülmektedir. Bu, özellikle T'ang'lar açısından Uygur ilişkilerinin ne kadar elzem ve değerli olduğunu göstermektedir. Yine bu anlayışın bir tezahürü olarak T'ang imparatorlarının gerçek kızları yani prensesler Uygur Hakanlarına eş olarak gönderilmiştir. Bu gelin konvoylarının yine hanedana mensup kişilerin eşliğinde ve başkanlığında Uygur topraklarına gelmesi aynı değerın göstergesidir. Uygurlar da T'ang'lar ile ilişkilere önem vermişler 780 de yaşanan olaylar bile bu ilişkilerin tamamen kopmasına neden olamamıştır. Uygurlar açısından, T'ang'larla olan diplomatik ilişkiler her türlü ortaklık ve düşmanlığın üzerinde daha çok iktisadi sebepler gereğince şekillenmiştir.

KAYNAKLAR

BAYKUZU, Tilla Deniz, (2006). "Çin Topraklarındaki Bazı Türk Soylularının Kurganları (VII-VIII. Yüzyıl)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, s.1-18.

BAYKUZU, Tilla Deniz, (2013). *An Lu-Shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti*, Konya: Kömen Yayınları.

BAYKUZU, Tilla Deniz, (2014). T'ang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Pu-ku Huai-En", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54, 1 (2014), s.377-400.

- BECKWITH, Christopher I. (1991). "The Impact of The Horse And Silk Trade on The Economies of T'ang China and The Uighur Empire, **Journal Of The Economic and Social History of the Orient**, Vol. XXXIV. No:3, s.183-198.
- BECKWITH, Christopher I., (2011). **İpek Yolu İmparatorlukları**, Ankara: Odtü Yayıncılık.
- BIELENSTEIN, Hans, (2005). **Diplomacy and Trade in The Chinese World 589-1276**, Brill Academic.
- CHAVANNES, Edouard, (2007). **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, çev. Mustafa Koç, İstanbul: Selenge Yayınları.
- CZEGLEDY, K., (1973). "Gardizi on The History of Central Asia" (746-780 A.D.), **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, Vol. 27, No: 3, s.257-267.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, (2004). **Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü, Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre**, İstanbul: TDAV Yayınları.
- DE LA VAISSIERE Etienne, (2005). *Sogdian Traders*, Trans. James Ward, Ed. Denis Sinor- Nicola Di Cosmo, **Handbook of Oriental Studies- Section Eight Central Asia**, Brill Leiden-Boston.
- DROMP, Michael R., (2005). **Tang China And The Collapse Of The Uighur Empire**, Brill, Leiden-Boston.
- EBERHARD, Wolfram, (1941). "Mazdaizm ve Maniheizm Hakkında Notlar", **Ülkü Der.**, S.100, s. 295-301.
- EBERHARD, Wolfram, (2007). **Çin Tarihi**, Ankara: TTK. Yayınları.
- EKREM, Erkin, (2007), "Sarı Uygurların Kökeni", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, s.156-180.
- FORTE, Antonino, (2000). "Iranians in China" ; Buddhism, Zoroastrianism, and Bureaus of Commerce" , **Chaires d'Extreme-Asie**, Vol. 11, Nouvelles etudes de Dunhuang: Centenaire de l'Ecole française d'Extreme Orient, s.277-290.
- GÖMEÇ, Saadettin, (2001). "Kök Börüler ve Arslanlar", **Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü, Sempozyum Bildirileri**, Ankara.
- GÖMEÇ, Saadettin, (2002). **Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÖMEÇ, Saadettin, (2011a). **Köktürk Tarihi**, Ankara: Berkan Yayınevi.
- GÖMEÇ, Saadettin, (2011b). **Uygur Türkleri Tarihi**, Ankara: Berikan Yayınevi.
- GUMILEV, L. N., (2004). **Eski Türkler**, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- HANSEN, Valerie, (2012). **Silk Road**, Oxford University Press. New York.
- HINO, Kaisaburo, (1963). "Government Monopoly on Salt in T'ang in the Period Before the Enforcement of the Liang Shui Fa", **Toyo Bunko**, Tokyo, 1963, No: 22 s.1-55.
- İZGİ, Özkan, (2000). **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi**, Ankara: TTK yayınları.

İZGİ Özkan, (2014). "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler" **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, TTK. Yayınları, Ankara, s. 95-114.

KAMALOV, Ablet, (2001), "Turks and Uighurs During the Rebellion of An Lu-shan Shih Ch'ao-yi (755-762)", **Central Asiatic Journal**, Vol.45, No.2, s. 243-253.

KAMALOV, Ablet, (2003), "The Moghon Shine Usu Inscription as the Earliest Uighur Historical Annals", **Central Asiatic Journal**, Vol. 47. No.1, s.77-90.

KAFESOĞLU, İbrahim, (1998). **Türk Milli Kültürü**, İstanbul: Ötüken Yayınları.

KIRILEN Gürhan, (2015). **Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi**, Ankara: Gece Kitaplığı.

KLASHTORNY, S.G., (1985). "The Tes Inscriptiion of The Uighur Böğü Qaghan", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica**, Vol. 39. No.1 s. 137-156.

KOLBAS, Judith G., (2005), "Khuk Ordnung, a Uighur Palace Complex of the Seventh Century", **Journal of The Royal Asiatic Society**, Third Series, Vol.15, No.3 (Nov. 2005), s.303-327.

MACKERRAS, Colin, (1969). "Sino-Uighur Diplomatic and Trade Contacts (744-840)", **Central Asiatic Journal**, Vol.13, No: 3, s.215-240.

MAEJIMA, Shinji,(1977), "Some Central Asian Words of The Time of the An Lu-shan and Shih Ssu-ming Rebellion", **Toyo Bunko**, Nop: 35, Tokyo, s.111-122.

MIRSKY Jonathan, (1969). "Structure of Rebellion: A Succesful Insurrection during the T'ang", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 89, No: 1,s. 67-87.

PULLEYBLANK, Edwin G., (1952). "A Sogdian Colony in Inner Mongolia", **T'oung Pao**, 4/5 1952, s.317-356.

PULLEYBLANK, Edwin G, (1969). "Registration of Population in China in the Sui and T'ang Periods," **Journal of The Economic and Social History of the Orient**," Vol. 4. No:3, s. 289-301.

PULLEYBLANK, Edwin G., (2002). "Some Remarks On The Toquzoghuz Problem", **Central Asia and Non-Chinese Peoples of Ancient China**, Variorum Collected Studies Series, USA, s.35-42.

TOKUDA Hisaji, (2010). **Uygur- Çin Ticari İlişkilerinin Gelişimi (8-9. Yüzyıllarda)**, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

TAŞAĞIL, Ahmet, (2015). **Kök-Tengri'nin Çocukları**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

TSAI, Liu Mau, (2006). **Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri**, Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, İstanbul: Selenge Yayınları.

TYRWHİTT, Jaqueline, (1968). "The City of Ch'ang-an: Capital of the T'ang Dynasty of China", **The Town Planning Rewiew**, Vol. 39, No. 1, s.21-37.

YIHONG, Pan, (1992). "Early Chinese Settlement Policies towards the Nomads", **Asia Major**, Third Series, Vol.5. No: 2, s.41-77.

**YABANCI DİLLER EĞİTİMİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ PODCAST TASARIMINDA
ARCS-V MODELİ KULLANIMI: MOTİVASYONEL TAKTİK SEÇİMLERİ**

Dr. Öğr. Üye. İlker YAKIN*

ÖZ

Alanyazında eğitimsel materyallerin tasarımlarında öğrenenlerin motivasyon ihtiyaçlarını karşılamak için motivasyona yönelik farklı modeller ve teoriler geliştirilmiştir. Dikkat, ilişki, güven, doyum ve eylem kategorilerinden oluşan ARCS-V motivasyon modeli de motivasyona dayalı tasarım süreçlerine ilişkin teorik bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı da yabancı diller eğitimi bölümünde öğrenimlerine devam eden öğretmen adaylarının (n=40) eğitimsel materyal olarak podcast tasarımlarında ARCS-V Modeli çerçevesinde yer verdikleri motivasyonel taktikleri belirlemek ve bu taktikleri neden seçtiklerini ortaya çıkarmaktır. Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseninin kullanıldığı çalışmada veriler açık uçlu anketler (n=40), yarı yapılandırılmış görüşme formları (n=6) ve geliştirilen podcast kayıtları ile toplanmıştır. İçerik analizi ve betimsel istatistik yöntemleriyle analiz edilen verilerden elde edilen bulgular frekans dağılımları ile temaları yansıtabilecek şekilde podcast ve görüşme kayıtlarından alınan alıntılar ile sunulmuştur. Çalışma bulgularına göre öğretmen adayları podcast tasarımlarında modelde yer alan tüm kategoriler için farklı tür ve yapılarda motivasyonel taktikler kullanmışlardır. Senaryo içerikleri, konuşma dili özellikleri, örnek araç, uygulama ve yaklaşımlar ile podcast içerisindeki diyalog yapıları en çok tercih edilen motivasyonel taktikler olmuştur. Elde edilen bulgular ışığında podcast yayıncılığı, tasarım, geliştirme ve değerlendirme süreçlerine yönelik sonraki araştırmalar için öneriler getirilmiştir. Araştırmacılar sonraki çalışmalarda tasarım tabanlı araştırma desenlerinin ve deneysel çalışmaların sadece podcast tasarım süreci değil geliştirme, yayınlama ve dil öğretimi açısından etkililiğine yönelik değerlendirme araştırmalarına odaklanabilir.

Anahtar Kelimeler: ARCS-V Modeli, podcast, podcast tasarımı, motivasyon, motivasyonel taktikler

**USING ARCS-V MODEL IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION PRESERVICE
TEACHERS' PODCAST DESIGN: SELECTIONS OF MOTIVATIONAL TACTICS**

ABSTRACT

In the literature, different models and theories for educational materials design have been developed to fulfill learners' motivational needs. The ARCS-V Model comprised of Attention, Relevance, Confidence, Satisfaction, and Volition establishes a theoretical framework for the design process based on motivation. The aim of the study is to explore motivational tactics and why these tactics based on ARCS-V Model for the podcast design were chosen by preservice teachers' (n=40) from the department of Foreign Language Education. The qualitative case study design was used, and the data was gathered through open-ended questionnaire (n=40), semi-structured interviews (n=6), and podcast records. The data was analyzed using content analysis method and descriptive statistics and presented with frequency distributions and excerpts highlighting themes obtained from podcasts and interviews. According to the study results, different types and structures of motivational tactics for all categories in the model were used by preservice teachers in their podcast design. Scenario contents, features of colloquial language, examples of tools, applications, approaches, and

---

* Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, ilker@mersin.edu.tr , ORCID NO: 0000-0003-2603-3778

dialogues in podcasts were the most preferred motivational tactics. In the light of the results, the suggestions for further studies were made regarding the podcasting, the process of design, development, and evaluation of the podcasts. In subsequent studies, researchers may focus on design-based research designs and evaluation studies on the effectiveness of experimental studies in terms of development, publishing and language teaching, not just the podcast design process.

Keywords: ARCS-V Model, podcast, podcast design, motivation, motivational tactics

1. Giriş

Teknolojinin öğrenme ortamlarındaki yeri artan orandaki yenilikler ve yenilikçi uygulamalar ile yirmi yıllık sürede hızlı ve büyük bir artış göstermiş olup, bu gelişmenin gelecekte de devam edeceği öngörülmektedir (Keller, 2016). Hatta bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler, kablosuz genişbant erişim etkisi, telekomünikasyon ve donanım teknolojilerindeki yaklaşımlar öğretim teknolojilerine olan bakışı da yeniden şekillendirmektedir (Abdous, Facer ve Yen, 2012). Bu değişen bakış açısı öğretmen eğitiminde de geçerliliğini korumaktadır. Örneğin öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının öğretim teknolojilerini nasıl öğreniyorlar sorusu kapsamında özgün tasarım etkinliklerinde bulunmaları sahip olmaları gereken becerilerin kazanılmasında bir alternatif yaklaşım olarak önerilmektedir (Koehler ve Mishra, 2005). Genel olarak değerlendirildiğinde öğretmen adaylarının teknoloji hakkında önceki bilgi düzeyleri, tutumları ve yetenekleri, eğitimleri kapsamında eğitim-öğretim etkinliklerine teknolojinin entegre edilip edilmemesi ile anlamlı derecede etkilidir (Kim, 2011). Bu süreçlerde aktiviteler ile desteklenmiş teknoloji tabanlı materyal tasarımı üst bilişsel becerilerin kazanılmasında önemli rol oynamaktadır (McLoughlin, Lee ve Chan, 2006). Dil öğretimi konusunda da öğretmen adaylarının eğitim süreçleri içerisinde teknoloji tabanlı uygulamalar geliştirmeleri gerekli becerilerin kazanmalarında etkili olacağı öngörülebilir.

Teknolojik aygıt olarak dil eğitimini en çok etkileyen kaset kaydediciler olmasına rağmen son yıllarda podcastlerin popüler etkisi ne bir aygıtın kendisinden ne de içeriğin kolay ulaşılabilir olmasından olup; yayınlanmasının, üyeliklerin ve çoklu ortam içerisindeki kullanım kolaylıklarından ileri gelmektedir (Rosell-Aguilar, 2007). Geçen on yıl içerisinde podcastler yükseköğretimde eğitim ve öğrenme aracı olarak kullanılmaktadır (Kelly ve Klein, 2016). Ayrıca yükseköğretimde eğitim ve öğretim süreçlerine çok sayıda katkı sağladığı da alanyazında ortaya çıkarılmıştır (Almeida-Aguilar ve Carvalho, 2016). Öğrencilerin öğrenmesi ve akademik performanslarını artırma özellikleriyle podcastlerin etkililiğine yönelik birçok araştırma yapılmaktadır (Abdous ve diğerleri, 2012). Özel olarak ise podcastlerin öğrenme konusunda akademik etkililiğinin yanında entegrasyonu ve kullanımının dil eğitiminde yarar sağlayacağı disiplinlerden biri olduğu alanyazında yer almaktadır (Abdous ve diğerleri, 2012).

Alanyazında podcast teknolojisi nispeten yeni bir teknoloji olduğundan yapılan akademik çalışmalar sınırlıdır (Kim, 2011). Dil eğitiminde var olan çalışmalar kapsamında podcast kullanımı teknolojik bir araç olarak eğitimde kullanımı ve mevcut podcastlerin değerlendirme yaklaşımları yerine; geliştirilmesinde ve dağıtımındaki

teknik problemlere odaklanmaktadır (Rosell-Aguilar, 2007). Oysa ki podcast materyallerinin etkililiği tasarlanma ve geliştirme amacına dayanmaktadır (Abdous ve diğerleri, 2012; Rosell-Aguilar, 2007). Özellikle yeni tekniklerin ve teknolojilerin öğrenenlerin heyecan duymasını sağlayabildiği fakat ilgilerinin sıklıkla kısa süreli olması gerçeğini de değiştirmedeği (Keller, 2016) göz önüne alınırsa belirtilen tasarım süreçleri içerisinde öğrenen motivasyonunu uyarmak ve devamlılığını sağlayabilmek önemlidir.

Bireylerin motivasyonu ve onu etkileyen faktörlerin araştırılması tarih boyunca dile getirilmiş ve araştırılmıştır (Keller, 2016, 2017). Bu kapsamda motivasyon kavramı olarak farklı disiplinler ve farklı araştırmacılar tarafından birçok değişik boyutta ele alınmış; kavramsal tanımı ve teorik çerçevesi de alanyazında bu değişkenliği içerir şekilde kullanılmıştır. Svinicki'nin (2017) belirttiği gibi motivasyon konusunun birçok farklı araştırmacı tarafından mikro düzeyde işlem ve süreç ile ele alınması ve aynı sorunları farklı isimlerle veya aynı isimlerle farklı sorunları araştırma çabaları alanyazında çalışılmasını güçleştirmiştir.

Örneğin, Keller (1983) motivasyonu daha ilerletici bir yaklaşım olarak davranışın yönü, büyüklüğü ve devamlılığını açıklayan bir kavram olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde geliştirdiği ARCS-V Modeli ile motivasyona dayalı problemlere sistematik çözümler tasarlamayı hedefler. İçerisine entegre edilen tasarım süreci modeli ile ARCS-V Modeli betimsel bir yaklaşım yerine yerine pratik, uygulama odaklı bir teori olarak değerlendirilebilir (Keller, 2010). Bu özelliği ile de model, öğretim materyallerinin tasarımında ve kullanımında oldukça yaygındır (Annamalai, 2016). Bu yüzden yabancı dil eğitimi bölümü adaylarının podcast tasarım süreçleri çerçevesinde Keller'in (2016) ARCS-V Motivasyon Modeli bu çalışmanın teorik temelini oluşturmaktadır. Bu çalışma içerisinde podcast tasarımında ARCS-V modelinin seçilmesindeki en önemli etkenlerden bir diğeri de modelin bilgilerin hafızaya alınması safhasında bilgi transferini desteklemesidir (Keller, 2010). Podcast tasarımında araştırma yapma, senaryo yazma ve kaydetme işlemleri öğrenenlerin bilgi teknolojileri becerilerini arttırdığı (Powell ve Robson, 2014) göz önüne alınırsa ARCS-V Model'inin çalışma amacına yönelik zengin bir altyapı sunacağı öngörülmektedir.

2. Teorik Alt Yapı

2.1. Podcastler ve Dil Eğitiminde Podcast Yayıncılığı

Podcast yayıncılığı herhangi bir ses ya da video içeriğinin belirli protokol çerçevesinde dağıtımı yaklaşımıdır (Abdous ve diğerleri, 2012). Kelime olarak podcast, taşınabilir medya oynatıcısı olan *iPod* ile yayın, yayınlamak, yayın yapmak anlamlarındaki *broadcast* kelimelerinin birleşimi olsa da alanyazında podcastlerin genellikle mp3 formatında olduğu ve sadece bir medya oynatıcısı ile değil çok farklı oynatıcılar, bilgisayarlar ve stereo sistemleri ile çalınabildiğinden dolayı kavramdaki *pod-* ekinin yanıltıcı olduğuna yönelik görüşler vardır (Rosell-Aguilar, 2007). Podcast tarihsel olarak RSS (Really Simple Syndication) beslemesiyle bir mobil cihaza veya bilgisayara yüklenebilen ses ya da video dosyası olarak tanımlanmaktadır (Williams, Aguilar-Roca ve O'Dowd, 2016). Web 2.0 teknolojisiyle ilişkilendirilen podcastleri (Bolden, 2013) diğer medya yayınlarından ayıran özelliği kullanıcıların seçtikleri

herhangi bir araç ile istedikleri zaman onları dinleyebilmeleri ve/veya izleyebilmeleridir (Kelly ve Klein, 2016).

Teknik olanaklarının dışında podcastler, farklı dil öğrenimi yaklaşımlarını içeren değişen kalitelilerdeki materyaller sayesinde çok büyük miktarda özgün bilgi erişimine olanak sağlarlar (Rosell-Aguilar, 2007). Daha özel olarak, dil öğretiminde farklı öğrenme stillerindeki öğrencilere dilbilgisi açıklamalarını dinlemede, dilbilgisi konularında tekrar yapmalarını, önemli deyişleri ve kelimeleri tekrar etmede, dinleme ve telaffuz alıştırmaları ile hedef dildeki kültürel öğeleri öğrenmede destek olabilmektedir (Rosell-Aguilar, 2007). Ayrıca podcastler yabancı dil öğretiminde dinlemeyi öğrenme konusunda güvenilir bir kaynak olup, özellikle kelime ve cümleleri doğru telaffuz edebilmeyi sağlar (Suseno, 2015). Yabancı dil eğitiminde devam eden podcast çalışmaları geleceğin öğretmenlerinin yetiştirilmesinde önemlidir (Kim, 2011).

2.2. Podcast Tasarımı

Podcast içeriği ses, video, resim, müzik ve yardımcı materyaller içerebilir (Rosell-Aguilar, 2007). Hatta podcastler sadece ses dosyası olarak hazırlanabileceği gibi video dosyaları da entegre edilerek tasarlanabilirler (vidcast veya vodcasts). Aynı şekilde tasarımlarında ses dosyasına resim ve ekran görüntüleri de eklenerek (enhanced podcasts – zenginleştirilmiş podcastler) oluşturulabilirler (Almeida-Aguilar ve Carvalho, 2016). Farklı podcast türleri içerisinde öğrenciler tarafından tasarlanıp geliştirilen ses dosyası şeklindeki podcastler daha düşük düzeyde teknoloji ve yazılım bilgisi gerektirdiğinden dolayı daha faydalıdır (Moryl, 2016).

Podcast teknolojisindeki gelişmeler, podcast tasarlamak-geliştirmek ve podcast kaynaklarının kullanılması gibi iki olası yarar sağlamıştır (Rosell-Aguilar, 2007). McGarr (2009) podcastleri üçe ayırmıştır. Bu sınıflamaya göre podcastler; temel (sınıf içi öğretimin yerine kullanımlar), tamamlayıcı (sınıf içi öğretimi özetleyen veya ek materyal içeriklerinin yer aldığı) ve yaratıcı (öğrenciler tarafından tasarlanan) podcastler olarak sınıflandırılmıştır. Carvalho, Aguiar ve Maciel (2009) alanyazına dayanarak altı farklı boyut altında bir sınıflandırma önermiştir. Tablo 1’de gösterilen sınıflandırmaya göre podcastler tür, ortam, uzunluk, yazar, stil ve amacına göre altı boyutu içerecek şekilde tasarlanabilir. Podcastlerin etkililiği de karakteristiğini belirleyen bu özelliklere bağlıdır (Almeida-Aguilar ve Carvalho, 2016).

Tablo 1.

Podcast tasarımında sınıflandırma

Boyut	Boyut Açıklamaları ve Örnekler
Tür	Bilgilendirici (kavramlar, analiz, sentez, araç-gereç açıklaması, şiir ya da pasaj okuması vs.), Geribildirim/Açıklamalar (öğrenci ödevleri ve grup çalışmaları), Yönergeler (saha çalışmaları ve grup dinamikleri, çalışma ve yansıtıcı öğrenme vb. hakkında önerilerin olduğu pratik çalışmalar), Özgün Materyaller (görüşmeler, haberler, radyo programları gibi özel bir ders ya da öğrenci grubu için değil herkes için geliştirilen podcastler)

Ortam	Ses ya da video
Uzunluk	Kısa (1-5 dk), Orta (6-15 dk), Uzun (15 dk üzeri)
Yazar	Öğretmen, öğrenenler ve diğer (uzmanlar, yerel halk, temsilciler vb.)
Stil	Formal ya da informal (kişisel deneyimler, fikirler vb.)
Amaç	Yansıtıcı öğrenme için bilgilendirme, analiz, geliştirme ve motive edici vb. eylem fikirlerini tasvir etmelidir

2.3. ARCS-V Motivasyon Modeli

Öğrenme bağlamında motivasyon tasarımı öğretim tasarımından ve öğrenme ortamı tasarımından farklı olmadığı gibi kavramsal olarak bu disiplinlerin bir alt basamağı da değildir (Marshall ve Wilson, 2013). Fakat motivasyon tasarımı özel olarak öğrenenlerin motivasyonunu artırmak suretiyle öğretim tasarımını desteklemek zorundadır (Hamzah, Ali, Saman, Yusoff ve Yacob, 2014). Öğrenenlerin motivasyon ihtiyaçlarına yönelik olarak motivasyon ile ilgili kavram ve teorileri içeren; birçok durum ve bağlamda da doğrulanan ARCS modeli (Keller, 2010), eylem faktörünün de eklenmesiyle ARCS-V modeli olarak motivasyona dayalı problemlere sistematik çözümler tasarlamayı ve uygulamayı içermektedir (Keller, 2016, 2017). Model, motivasyon ile ilgili birçok yapısal kavramın ortak paylaşılan özellikleriyle gruplandırılarak bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur (Keller, 2017). Öğretim tasarımı modelleri arasında en popüler modellerden biri olan ARCS-V Modeli öğretimin çekiciliği ve öğrenenlerin motivasyonu ile ilgilidir (Nakajima, Nakano, Watanabe ve Suzuki, 2013).

Davranışçı, bilişsel ve duyuşsal öğrenme teorilerini harmanlayan ARCS-V motivasyon modeli, öğrenenlerin motivasyonlarının sistemli şekilde stratejiler ve taktikler gibi dışarıdan müdahaleler ile etki altına alınmasını hedeflemektedir (Uçar ve Kumtepe, 2016). Model hem motivasyona dayalı problemlerin belirlenmesi hem de bunların çözümü için stratejiler ve taktikler önererek öğretmenlere ve öğrenenlere imkanlar ve araçlar sağlamaktadır (Nakajima ve diğerleri, 2013). Model şablon özelliği ile de öğretim materyallerin tasarımında oldukça kolay ve adım adım izlenecek bir akış önermektedir (Annamalai, 2016). Bu kapsamda modelin aşağıda detaylı açıklanacak olan her basamağı için alanyazında farklı stratejiler geliştirilmiştir ve önerilmiştir (Keller, 2010). Örneğin eğitim materyallerinin tasarımında motivasyona yönelik taktiklerin eklenmesi, motive olmamış öğrenenlerin kendi öğrenme süreçlerine katılımlarını ve diğer öğrenenler ile etkileşimde bulunmalarını teşvik edeceği öngörülebilmektedir. (Hamzah ve diğerleri, 2014).

2.3.1. ARCS-V Motivasyon Modeli Kategorileri, Stratejileri ve Taktikleri

Keller'in (2016) dikkat, ilişki, güven, doyum ve eylem kategorilerinden oluşan ARCS-V motivasyon modeli motivasyona dayalı tasarım süreçlerine ilişkin teorik ve kuramsal bir çerçeve sunmaktadır.

2.3.1.1. Dikkat

Modelin ilk basamağı olan “dikkat” kategorisi merak ve uyarılma, ilgi, sıkıntı ve diğer ilişkili alanlardaki araştırmaları kapsamaktadır (Keller, 2016, 2017). Öğretim sürecinde dikkat bileşeni kapsamında öğrenenlerin merakı uyandırılıp, ilgisi çekilir ve tüm süreç boyunca bu ilginin devamlılığının sağlanması amaçlanır (Kutu ve Sozbilir, 2011). Örneğin öğrenenlerin dikkatlerini çekmek ve devamlılığını sağlamak için ilgiyi yakalamak, araştırma algısını güdülemek ve dikkatin devamlılığını sağlamak önerilen stratejiler arasındadır (Keller, 2016). Daha özel olarak, olağandışı komik ya da çelişkili içerikler, problem çözüm fırsatlarının sağlanması, ilgi çekecek örnekler, olaylar ve analogiler de dikkat kategorisi içerisinde değerlendirilebilir (Kutu ve Sozbilir, 2011).

2.3.1.2. İlişki

Modelin “ilişki” basamağı öğrenenlerin hedefleriyle, öğrenme stilleriyle ve geçmiş yaşantılarıyla bağlantılı öğretimsel gerekliliklerine ilişkin öğrenenlerin algılarıyla ilgilidir (Keller, 2016, 2017). İlişki boyutunda ise öğretimin, öğrenenlerin hedefleriyle ilgili olması, kişisel ilgileri ile uyuşması ve deneyimleriyle de ilişkili olmalıdır (Keller, 2016). İlişki basamağı için geliştirilecek strateji ve taktiklere öğretim amacının belirtilmesi, öğrenme stratejilerinin öğrenenlerin stil ve kişilikleriyle ilgili olması, kavram ve materyallerin öğrenenlerin ön bilgileri, tecrübe ve değerleriyle ilişkili olarak hazırlanması örnek olarak verilebilir (Kutu ve Sozbilir, 2011).

2.3.1.3. Güven

Üçüncü kategori “güven” ise başarı için pozitif beklentileri, başarı deneyimleri ve öğrenenlerin şans ya da çok kolay veya çok zor zor olan görev düzeyleri yerine bireylerin kendi çaba ve beceri niteliklerinin etkilerini kapsamaktadır (Keller, 2016, 2017). Bu kapsamda öğrenenlerin, bireysel çaba ve bu çabayı kontrolleri ile istenilen başarıya ulaşabileceklerini fark edebilecekleri varsayılmaktadır (Kutu ve Sozbilir, 2011). Güveni oluşturmak ya da devam ettirmek için ise başarı beklentilerinin oluşturulması, başarı için imkanların sağlanması ve başarı için bireysel sorumluluğun işlenmesi için fırsatların verilmesi uygulanması önerilen strateji ve taktikler arasındadır (Keller, 2016; Kutu ve Sozbilir, 2011).

2.3.1.4. Doyum

Motivasyon modelinin “doyum” kategorisi ise istenilen davranışların sürdürülmesini ve istedik olmayanların ise vazgeçirilmesini sağlayacak içsel ve dışsal ödül çıktılarının uygun karışımlarını içermektedir (Keller, 2016, 2017). Genel olarak, içsel ve dışsal motivasyonun çaba üzerine etkisi olmaktadır ve bu etki de performansı etkilemektedir (Theall ve Graham, 2017). Öğrenme deneyiminin doyuma ulaşması için ise içsel doyum algısının pekiştirilmesi, ödül çıktılarının dışsal olarak sağlanması ve öğrenenlere adil şekilde davranılması gerekmektedir (Keller, 2016). Daha özel olarak, doyum basamağında uygulanabilecek strateji ve taktikler arasında öğrenenlerin bilgi ve becerilerini uygulayabilme fırsatının verilmesi, gerçek ya da sembolik ödüllerin kullanılması ve başarı standartlarının sağlanması örnek olarak verilebilir (Kutu ve Sozbilir, 2011).

2.3.1.5. Eylem

Beşinci kategori “eylem” basamağı, öğrenenler içerisinde yeterli motivasyona sahip olmayanların veya kaybedenlerin istenilen davranışları sergilemeleri ve görevleri ötelememeleri için devamlılığı sağlamak adına kendi iradeleriyle harekete geçme eylemlerini içerir (Keller, 2016; Uçar ve Kumtepe, 2016). Eylem kategorisi orijinal ARCS Modeli’ne eklenen en son kavram olup tartışmasız şekilde en az bilinen kavram (Angelo, 2017) ve en az çalışılan kategoridir (Nakajima ve diğerleri, 2013). Hedeflenen amaca ulaşmak için devamlı ve ısrarlı çabalar yüksek düzeyde motivasyon ile sonuçlanır fakat bu durum her zaman doğru değildir. Çünkü değişik türlerde dikkat dağıtıcılar, engeller ve rekabetçi hedefler devamlılığı engellemektedir (Keller, 2017). Bu yüzden öğretmenler eylem kategorisi çerçevesinde bu tür engellemelerden öğrenenleri korumak için stratejiler geliştirmek zorundadırlar (Nakajima ve diğerleri, 2013). Öğrenenlerin motivasyonlarının devamlılığını sağlamak için öğrenenlerin hedef amaçlarını açıkça belirtebilmelerini öğrenmelerine yardım etmek, çabalarını destekleyecek eylemler için adımlar atmak ve istenilen görevde kalmaları için davranışlarını düzenlemek gerekli stratejiler ve taktikler arasındadır (Keller, 2016). Bu bağlamda bu öneriler bireylerin sorunlar ile karşılaştıklarında hedef doğrultusunda devam etmelerini sağlayacak eylemleri içermektedir (Svinicki, 2017). Ayrıca öğrenenlere hedeflerine ulaşmaları için rehberlik edecek pratik planların hazırlanması, aktiviteler içerisinde kişisel kontrollerini sağlayabilecekleri imkanların sunulması ve kendi eylemlerini objektif şekilde ön izleyebilecekleri ortamların oluşturulması (Nakajima ve diğerleri, 2013) bu kategori için önerilen stratejiler ve taktikler kapsamında örnek olarak verilebilir.

Alanyazında ARCS ve ARS-V modelinin tasarlayarak öğrenme yaklaşımı çerçevesinde farklı öğrenme ortamları ve farklı öğrenen seviyeleri çerçevesinde kullanıldığı çalışmalar yer almaktadır. Örneğin Tlili, Essalmi, Jemni ve Kinshuk’un (2017) 134 üniversite öğrencisinin ARCS modeli kategorileri için eğitimsel oyun geliştirme projesi kapsamında ders önerisinde buldukları çalışmada öğrencilerin klasik ders yaklaşımına göre daha başarılı oldukları gözlemlenmiştir. Ayrıca çalışma sonuçlarına göre öğrencilerin ARCS modelini uygulayarak oyun geliştirme sürecinde yeterli motivasyonu sergiledikleri ve araştırmada tasarlayarak öğrenme yaklaşımının da özgüven oluşturma ve teknik beceri kazanma konusunda etkili olduğu belirtilmiştir. Model kategorileri çerçevesinde dikkat için günlük hayat deneyimlerinin kullanımı; ilişki basamağı için hem ders kapsamında projenin bitirilmesi hem de gelecekte oyun geliştirme fikrinin kariyerleri için önemi; güven kategorisi için öğrencilerin öğrenme yaşantılarının kontrolünün ve geri bildirim yaklaşımlarının kullanılması; son olarak doyum için de not ile öğrencilerin ödüllendirilmesi taktiklerinin kullanıldığı rapor edilmiştir.

Marshall ve Wilson’nun (2013) ARCS Modeli basamakları kapsamında hayvan bakımı konusunda geliştirilen e-öğrenme ortamını tanıttıkları makalelerinde modelin tüm adımları kapsamında kullanılan motivasyon taktikleri ayrıntılı şekilde işlenmiştir. Durum çalışmaları, görseller, etkileşim araçları ve öğrenme rehberi ortamın tasarımında dikkat çekme taktikleri olarak kullanılırken; hayvan bakımı üzerine tasarlanan durum çalışmalarında öğrencilerin ilgilerini çekecek ve bilecekleri problem

durumlarının içerikte yer verilmesi ilişki basamağı için motivasyona yönelik geliştirilen taktiklerdir. Tasarımda güven kategorisine yönelik zengin görsel kullanımı, örnek ve örnek olmayan durumlar ve interaktif değerlendirme araçlar güven basamağı için geliştirilen taktikler olmuştur. Son olarak tasarlanan sistemde ayrıntılama kuramı, geribildirim ve standartlaştırılmış arayüz tasarımı doyum kategorisi için geliştirilen taktiklerdendir.

Benzer şekilde Annamalai'nin (2016) 60 üniversite öğrencisiyle elektronik kitap tasarımı konusunda gerçekleştirdiği çalışmasında geliştirilen kitapların motivasyon açısından kaliteleri ölçülmüştür. Çalışma kapsamında tasarlanan kitaplarda ARCS Modeli'nin tüm basamakları için öğretimsel taktikler geliştirilmiştir. Örneğin dikkat kategorisi için e-book tasarımda öğrencilerin dikkatini çekmek için en başta basit animasyonlar, arka planda yumuşak ses kullanılmış ve kitabın ilerleyen bölümlerinde de çoklu ortamın diğer unsurlarına yer verilmiştir. İlişki basamağı için içerik öğrencilerin günlük yaşamları, akademik gereklilikler ve gelecekteki iş seçenekleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu kapsamda analogileri, örnekler, video klipler ve senaryolar öğrencilerin hazır olan mevcut ilgiler ve deneyimleri ile ilişkili şekilde kullanılmıştır. Güven kategorisi için e-book tasarımında en başta hedefler verilmiş, öğrenenler için erişebilirlik sağlanmaya çalışılmıştır. Doyum için ise sınavlar, anlık geri bildirimler ve ünite tamamlanması sonrası sertifika verilmesi çalışmada yer alan taktikler arasındadır.

Sonuç olarak söylenebilir ki ARCS-V Modeli genel öğrenme motivasyonunun seviyesini arttıran ve dolayısıyla akademik başarının artmasını sağlayan yararlı bir yapı sunmaktadır (Angelo, 2017). Bu kapsamda gerçek hayat problemlerine, problem çözümüne ve anlamlı düşünme stratejilerine dayanan pedagojik yaklaşımlar öğrenenleri motive etmek için güçlü yararlar sağlamaktadır (Keller, 2017). Podcast yayıncılığının da öğrencilerin motivasyonuna katkıda bulunduğu (Abdous ve diğerleri, 2012) göz önüne alınırsa ARCS-V Modeli çerçevesinde gerçekleştirilecek olan çalışma alanyazın için önemli olacaktır. Alanyazında ARCS veya güncellenmiş haliyle ARCS-V Modeli'ni kullanarak farklı öğretimsel araçların tasarımı, geliştirilmesi ve değerlendirilmesi çalışmaları yer almasına rağmen podcast tasarımı için bu tür teorik bir altyapıyı içeren mevcut çalışmaların gerekliliği ortadadır. Ayrıca Kelly ve Klein'in (2016) belirttiği gibi alanyazında genel olarak podcastlerin öğrenme aracı olarak kullanımına yönelik araştırmalar üç türde gerçekleştirilmektedir. Birinci tür araştırmalar podcast kullanan öğrencilerin doyum seviyelerine odaklanırken diğer tür araştırmalar kullanım sonrası öğrenim çıktıları üzerine gerçekleştirilmektedir. Son tür araştırmalarda ise podcastlerin nasıl kullanılacağına yönelik yaklaşımlar araştırılmaktadır. Fakat Lee ve Tynan'ın (2008) belirttiği gibi podcast yayıncılığı teknolojisinin gerçek potansiyeli bilgi üretme ve öğrenenler tarafından geliştirilen bu içeriğin dağıtılması değerindedir. Hatta öğrenmenin yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda söylenebilir ki podcastlerin eğitimsel faydası en maksimum düzeyde öğrenenlerin kendi podcastlerini hazırlaması ve tasarlaması ile mümkün olabilmektedir (Bolden, 2013). Bu kapsamda hem teorik hem de pratiğe yönelik alanyazındaki boşluğu gidermek amacıyla bu çalışmanın amacı yabancı diller eğitimi bölümünde öğrenimlerine devam eden öğretmen adaylarının podcast tasarımlarında yer verdikleri motivasyonel taktikleri belirlemek ve taktikleri neden seçtiklerini ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın temel araştırma sorusu, "yabancı diller eğitimi öğretmen adayları öğrenenlerin motivasyonlarını arttırmaya yönelik olarak

ARCS-V Modeli kategorilerini podcast tasarımlarına nasıl bütünleştirmişlerdir?” şeklindedir.

3. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması özel bir durum içerisinde toplanan verilerin derinlemesine karşılaştırmalı olarak incelendiği analiz süreçlerini içerir (Patton, 2002). Daha açık bir ifade ile güncel bir durumu içeren bir olay ya da olguyu gerçek yaşam ortamında derinlemesine ve kendi gerçek dünyasında inceleyen araştırma yöntemidir (Yin, 2003). Bu çalışmada da öğretmen adaylarının podcast tasarım süreçlerindeki motivasyonel taktik seçimleri bu kapsamda araştırılmıştır. Ayrıca durum çalışmalarında bir sonuca ulaşmak için önceki kuramsal önermelerin desteğiyle olayın kendi özgü durumlarını anlamak için var olan değişkenlere dayalı şekilde özellikle “neden?” ve “nasıl?” soruları sorularak olayın/olgunun derinlemesine incelemesi yapılır (Yin, 2003). Mevcut çalışmada da ARCS-V Modeli kategorileri bağlamında podcast tasarım sürecinde seçilen taktiklerin nasıl bütünleştirildiği ve neden seçildikleri sorularına yanıt aranmaktadır.

3.1. Çalışma Grubu ve İşlem Basamakları

Araştırmanın çalışma grubunu yabancı dilleri eğitimi bölümünde öğrenim gören ve Bilgisayar II dersini alan 40 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Durum çalışması desenine uygun olarak çalışmada amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Hız ve pratiklik açısından araştırmacıya kazanımlar sunan kolay ulaşılabilir durum örnekleme çalışmada çalışma grubu araştırmacıya yakın olan ve erişilmesi kolay olan durumlar arasından seçilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu çalışmanın verisi de erişimi kolay ve çalışmaya gönüllü olarak katılım sağlayan öğretmen adaylarından toplanmıştır.

Araştırma, bilgisayar kullanımı hakkında güncel ve temel bilgilerin ve veri sunumunda kullanılan metotların; teknolojinin eğitimde kullanımına yönelik araçların tanıtılıp uygulamaya yönelik tasarımların teorik ve pratiği kapsayacak şekilde öğretildiği Bilgisayar II dersinin ikinci bölümünde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın işlem basamakları üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde iki hafta boyunca öğretmen adaylarına podcast yayıncılığı, podcast türleri, podcastlerin eğitimde kullanımları, dil eğitimine yönelik örnekler, podcast yayıncılığında kullanılan teknolojiler ve araçlar ile motivasyon, öğrenci motivasyonunu kapsayacak şekilde materyal geliştirme, ARCS-V Modeli, önemi ve modelin kullanım durumları tanıtılmıştır. Üç hafta süren çalışmanın ikinci bölümünün ilk iki haftasında tasarım süreçleri, senaryo yazım ve basamakları ile podcast kayıt işlemlerinin nasıl yapılacağına yönelik eğitimler verilmiş bu kapsamda “Audacity” programı ile kayıt oluşturma işlemleri gerçekleştirilmiştir. İkinci bölümün son haftasında ise öğretmen adaylarına podcast tasarım projeleri hakkında bilgi verilmiştir. Öğretmen adaylarından Carvalho, Aguiar ve Maciel’in (2009) Tablo 1’de verilen sınıflandırması dâhilinde senaryosunu kendilerinin yazacakları formal ya da informal; kısa (en fazla 3 dk.); ses dosyası şeklinde, türünün özgün materyal olduğu ve içeriğinin “İngilizce öğretiminde teknolojinin nasıl kullanılması gerektiğine” ilişkin konuyu içerecek şekilde bireysel olarak bir podcast hazırlamaları istenmiştir. Çalışmanın son bölümünün ise hazırlanan podcastlerin sunulması ve veri toplama süreçlerinden oluşmaktadır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın verileri araştırmacı tarafından geliştirilen açık uçlu anketler (n=40), yarı yapılandırılmış görüşme formları (n=6) ve geliştirilen podcast kayıtları ile toplanmıştır. Açık uçlu anket formu öğrencilerin podcast tasarım süreçlerine ilişkin rapor taslağı şeklinde hazırlanmış olup; form içerisine ARCS-V Modeli'nin her bir kategorisini podcast tasarımlarında yansıtmak için neler yaptıklarını, hangi taktikleri uyguladıklarını ve nedenlerini detaylı şekilde yazmaları istenmiştir. Böylelikle podcast tasarımlarında kullandıkları motivasyonel taktikler ve kullanım nedenleri model kapsamında tüm kategoriler için elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın diğer bir veri toplama aracı yarı yapılandırılmış görüşme formu ile de katılımcılardan raporlarında belirttikleri ve tasarımlarında kullandıkları taktikleri ve nedenlerini her kategori için ayrı ayrı şekilde aktarmaları ve anlatmaları istenmiştir. Görüşmeler ortalama 17 dk. sürmüş ve tasarım süreçleri hakkında zengin içerikli bilgilere ulaşılması hedeflenmiştir. Podcast kayıtlarından hem görüşmeler sırasında öğretmen adaylarının örnekleri kapsamında hem de ayrı olarak bulguların yazımı sürecinde yararlanılmıştır.

3.3 Veri Analizi

Çalışma kapsamında öğretmen adayının hazırladığı açık uçlu anket formları (raporlar), görüşme ve podcast kayıtları içerik analizi ve betimsel istatistik yöntemleriyle analiz edilmiştir. Öncelikle hem açık uçlu anket formları hem de görüşmelerin analizinde modelin her kategorisi için kullanılan taktiklerin ve nedenlerinin belirlenmesi işlemlerinde Strauss ve Corbin (1998) tarafından önerilen açık kodlama tekniğinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle görüşme kayıtları yazılı hale dönüştürülmüş sonra da hem bu kayıtlar hem de açık uçlu anket verileri modelin kategorileri çerçevesinde ayrılmıştır. ARCS-V Modeli'ndeki her kategoriye ait ayrılmış dokümanlardaki kullanılan motivasyonel taktikler ve nedenler için verilen cevaplar aynı kod isimlendirmesi ile kodlanmış; sonra bu kodlar ortak temalar altında toplanmıştır. Hem kodlamalar hem de oluşturulan temalar Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri alanında doktora derecesine sahip bir alan uzmanının değerlendirmesine sunulmuş ve gerçekleştirilen işlemlerin kontrolü sağlanmıştır. Beş kategoriye ait verilerden elde edilen temalar ve kodlar betimsel istatistik yöntemlerinden frekans dağılımları ile raporlanmıştır. Analiz sonucu elde edilen frekans dağılımları; temaları yansıtacak şekilde podcast ve görüşme kayıtlarından alınan örnekler bulguların sunumunda kullanılmıştır. Nitel bir çalışmanın geçerliliği araştırma sonuçlarının doğruluğu ile ilgiliyen güvenilirliği ise tekrar edilebilirliğini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 1995). Bu araştırma kapsamında elde edilen verileri ve sonuçları doğrulamak için farklı veri toplama araçları kullanılarak *çeşitleme*; verilerin analiz kısmında kodlama ve temaların belirlenmesi işlemlerinde *uzman kanısı*; çalışma içeriği, süreci ve tasarlanan podcastlerin motivasyonel faktörlerinin ayrıntılı açıklanması ile *zengin betimleme* ve görüşme kayıtlarından öğretmen adaylarının görüşlerinin verildiği alıntılar ile *kanıt zinciri* geçerlik ve güvenilirlik yöntemleri kullanılmıştır.

4. Bulgular

Bulgular öğretmen adaylarının ARCS-V Modeli'ndeki her katagori için podcast tasarımında kullandıkları motivasyonel taktikler frekans değerleri şeklinde; kullanım nedenleri de direkt alıntılar şeklinde sunulmuştur.

4.1. Dikkat

Öğretmen adaylarının podcast tasarım sürecinde “dikkat” kategorisi kapsamında kullanmış oldukları motivasyonel taktikler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2.

“Dikkat” kategorisi için kullanılan motivasyonel taktikler

Motivasyonel Taktikler			f
Konuşma Teknikleri	Uzmanlar ile diyaloglar	10	25
	Öğrenciler ile diyaloglar	6	
	Farklı kişiler ile diyaloglar	5	
	Günlük konuşmalar	4	
Örnek Kullanımı	Kendi yaşamlarından deneyim/kesitler sunmak	8	23
	Son teknoloji uygulamaları	7	
	Popüler ve sosyal uygulamalar	4	
	Genel örnekler	4	
Senaryo İçeriğine Odaklanmak	Mizah öğelerinin kullanımı	7	18
	Başlangıç ve bitiş bölümlerinde özgün fikirler kullanımı	7	
	Sorular sormak	4	

Tablo 2’de gösterildiği gibi podcast tasarımlarında öğretmen adayları öğrenenlerin meraklarını uyandırıp ilgilerini çekmek için konuşma teknikleri (f=25), örnek kullanımları (f=23) ve senaryo içeriğine yönelik taktikler (f=21) geliştirmişlerdir.

Konuşma teknikleri kapsamında uzmanlar (f=10), öğrenciler (f=6) ve farklı kişiler (f=5) ile gerçekleştirilen diyaloglar en fazla tercih edilen yöntemler olmuştur. Podcastinde uzmanlar ile diyalogu seçen bir öğretmen adayı neden olarak bu tercihi şu şekilde dile getirmiştir: “*podcastimde uzman birine yer verdim çünkü bilen birisinden tavsiye almak herkesin dikkatini çok çeker*”. Benzer şekilde öğrenci diyaloguna yer veren başka bir katılımcı taktik olarak bu seçiminin nedeni olarak: “*Dinleyici grubum öğrenciler olduğu için başka bir öğrenciyi telefon bağlantısı aracılığıyla dinleyicilerle buluşturdum. Daha gerçekçi, merak uyandırıcı ve dikkat çekici olması için.*”. Farklı kişiler ile diyaloga podcastinde yer veren başka bir öğretmen adayı ise bu tercihi şu şekilde açıklamıştır: “*Konuyla ilgili bilgi verecek donanımlı bir kişi seçtim. Çünkü*

konuşmacının [spikerin] başkalarına söz hakkı vermesiyle farklı insanların konuyla ilgili düşüncelerine ulaşılmış ve dikkatleri çekilmiş oldu”.

Podcast içerisinde örnek kullanımları da öğrenenlerin dikkatlerini çekmek için başvurulan diğer taktikler arasında yer almıştır. Bu kapsamda öğretmen adaylarının kendi yaşamlarından deneyimler sunmaları (f=8) ve podcast tasarım konusu dahilinde son teknolojilerden bahsedilmesi (f=7) tercih edilen yöntemler olmuştur. Örneğin podcast türü olarak radyo programı tasarlayan bir öğretmen adayı deneyime yer verme nedeni olarak; “...*eğitim hayatı boyunca hemen hemen her öğrencinin karşılaştığı ortak sorunlara değinmek için kendi deneyimlerimi sundum ki bu sayede dinleyicilerin ilgilerini çekmeye çalıştım*”. Dikkat çekmek için son teknolojilerden bahsetme nedeni olarak bir diğer öğretmen adayı da “*Yabancı dil öğretiminde teknolojinin yerini anlatabilmek için son teknoloji uygulamalara değinmek dinleyicilerin ilgisini çekmekte bana yardımcı olan kısımdı...*”.

Son olarak öğretmen adayları tasarımlarında mizahi öğeleri (f=7) ve özellikle başlangıç-bitiş bölümlerinde özgün fikirler (f=7) kullanım tercihleri ile öğrencilerin dikkatlerini çekmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin podcast içeriğinde mizahi öğeleri kullanan bir öğretmen adayı bunun nedeni olarak gerekçesini şu şekilde özetlemiştir: “...*anlatılmak istenen konuyu esprili bir sohbet çerçevesinde ele aldım. Çünkü bu tür sohbetler her bireyde merak uyandıracak güce sahiptir*”. Başlangıç ve bitiş bölümlerinde tartışma ögesini özgün fikir olarak dikkat çekmede kullanan başka bir katılımcı nedenini şu şekilde ifade etmiştir: “...*podcastimde iki akademisyeni tartıştıracak başladım...sinirlenme ve fazlasıyla sakın kalma temalarını işledim. Sıcak tartışmaların doğası gereği merak olur. [podcastin] nasıl sonlanacağına dair de merak uyandırmaya çalıştım*”.

4.2. İlişki

Öğretmen adaylarının podcast tasarım sürecinde “ilişki” kategorisi kapsamında kullanmış oldukları motivasyonel taktikler Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3.

“İlişki” kategorisi için kullanılan motivasyonel taktikler

Motivasyonel Taktikler			f
Teknopedagojik Yöntemler	Teknolojik içerik-araç örnekleri	10	26
	Uygulama örnekleri	8	
	Alternatif yöntemler	8	
Geleceğe Yönelik Hedefler			8

Öğretmen adayları tasarladıkları podcastlerde öğrenenlerin algıları ile ilişkiyi teknopedagojik yöntemler (f=26) ve geleceğe yönelik hedefler (f=8) ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Tablo 3'te gösterildiği gibi teknolojik içerik-araç örnekleri (f=10) podcast içerisinde en çok yararlanılan motivasyonel taktikler olmuştur. Örneğin uzman biri ile görüşme formatında podcast tasarlayan bir öğretmen adayı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "...her aşamasında [podcastin] hangi siteyi ve programı nasıl kullanılacağını tek tek anlattım ki dinleyici neyi nerede kullanacağına yönelik ilişki kurabilsin". Dil öğretimine yönelik olarak uygulama örneklerinin verilmesi (f=8) ilişki kategorisi kapsamında kullanılan diğer bir taktiktir. Örneğin ilişkiyi örnekler üzerinden kuran bir katılımcı bu tercihin nedeni hakkında: "...[dinleyicilerin] zorlandıkları konular üzerinden öğrenmeyi kolaylaştıran uygulamalardan bahsettim. Çünkü böylece ihtiyaçları ile bağlantı kurmuş oldum". Son olarak alternatif yöntemlerden bahsetmek (f=8) katılımcıların materyal ile öğrenenlerin algıları arasındaki ilişkiyi kurmak için başvurdukları diğer taktik olmuştur. Podcastini ders anlatımı şeklinde tasarlayan bir öğretmen adayı alternatif yöntem olarak önerisini şu şekilde ifade etmiştir: "podcast içeriğinde alt konumu flipped classroom yöntemi olarak belirledim çünkü dinleyici bu podcasti dinledikten sonra İngilizce öğretiminde alternatif bir yöntem hakkında bilgi sahibi olacak ve kendi deneyimleriyle ilişki kurabilecektir".

Bu kategori kapsamında son olarak dil eğitiminde geleceğe yönelik hedefleri kapsayacak içerik sunumu (f=8) ilişki boyutunda öğretmen adaylarının tasarımlarında tercih ettikleri diğer taktiklerden olmuştur. Yabancı dil öğretmen adayları için podcast tasarlayan bir katılımcı bu tercihi şu şekilde açıklamaktadır: "...[podcast] içeriğini öğretmen adayının gelecekte hayalinden yola çıkarak hazırladım, kendisiyle ilişki kurabilsin diye...".

4.3. Güven

Öğretmen adaylarının podcast tasarım sürecinde "güven" kategorisi kapsamında kullanmış oldukları motivasyonel taktikler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.

"Güven" kategorisi için kullanılan motivasyonel taktikler

Motivasyonel Taktikler			f
İçerik Sunum Yöntemleri	Deneyim paylaşımı	14	25
	Gerçek bilgilerin kullanımı	11	
En iyi Uygulamalar			20
Bilgilendirici İçerik			14

Tablo 4'teki veriler göstermektedir ki öğretmen adayları podcast tasarımlarında bireylerin kendi çaba ve beceri niteliklerini kullanarak istenilen başarıya ulaşabilecekleri algısını öncelikle içerik sunum yöntemlerinden bahsederek (f=25) vermeye çalışmışlardır. Bu kapsamda deneyim paylaşımı (f=14) önemli bir motivasyon taktiği olarak öne çıkmaktadır. Örneğin radyo programı formatında podcast hazırlayan bir

öğretmen adayı güven algısını oluşturmak için deneyim kullanma nedenini şu şekilde özetlemiştir: “[podcast içeriğine] tartışmaya kendine güvenli bir karakteri koyarak ve o kişiyi yabancı dilde konuşturarak, onun yaptıklarıyla yani deneyimlerini vererek herkesin yabancı dili rahatlıkla konuşabilecekleri düşüncesini pekiştirmeye çalıştım”. Bu kapsamda podcast tasarımı gerçek bilgilerin kullanımı da tercih edilen diğer bir taktik olmuştur. Bir katılımcı gerçek bilgilerin kullanım nedenini şu şekilde belirtmiştir: “podcastimde dinleyicilerin yabancı bir dili nasıl öğreneceklerine yönelik bilgileri gerçek durumları aktararak vermeye çalıştım, böylece onları motive etmeye ve beklenti içine sokarak o kadar da zor olmadığı inancını aşılama çalıştım”.

Güven kategorisi kapsamında katılımcılar tarafından kullanılan diğer motivasyonel taktik ise en iyi uygulamalardan bahsetmek (f=20) olmuştur. Podcast türü olarak haber bülteni hazırlayan bir öğretmen adayı iyi uygulamalardan bahsetme nedeni olarak şunu ifade etmiştir: “...podcast konum içerisinde bilgisayarın bir öğrenme aracı olarak geçtiği için...burada bahsedilen iyi uygulamaları dinleyiciler araştırıp, bulup sonrasında dil öğreniminde kullanabilirler”. Benzer şekilde radyo programı şeklinde podcast tasarlayan bir katılımcı iyi uygulama örnekler verme fikrini şu şekilde desteklemiştir: “...dinleyicilere uygulamayı kapsayacak kullanılabilir örnekler vererek dil öğreniminin aslında o kadar da zor olmadığına yönelik beklentiler geliştirmelerini sağlamaya çalıştım”. Son olarak öğretmen adayları podcast tasarımlarında bilgilendirici içerik kullanma (f=14) taktiği ile öğrenenlerin güvenlerini arttıracaklarını düşünmektedirler. Örnek olarak bir katılımcı bu çabayı şu şekilde özetlemiştir: “...konu ilgili [dinleyicilerin] doğru bilgiler almaları için içeriği o şekilde tasarladım. Sıkıcı olmaması ve konu ile ilgili yeteri kadar bilgilendirici olması için çabaladım”.

4.4. Doyum

Öğretmen adaylarının podcast tasarım sürecinde “doyum” kategorisi kapsamında kullanmış oldukları motivasyonel taktikler Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.

“Doyum” kategorisi için kullanılan motivasyonel taktikler

Motivasyonel Taktikler			f
Bilgi Aktarım Yöntemleri	Örnek ve etkinlik sunumu	20	33
	Yeni yaklaşımlar	13	
Akıcı-bilgilendirici Dil Kullanımı			18
Konuşma Dili Özellikleri			10

Öğretmen adayları podcast tasarımlarında öğrenenlerin içsel ve dışsal motivasyonu sağlayarak doyum noktasında ulaşmaları için en fazla bilgi aktarım yöntemlerini (f=33) kullanmışlardır. Bu kapsamda en çok tercih edilen taktikler örnek ve etkinlik sunumu (f=20) şeklinde gerçekleştirilmiştir. Podcastini televizyon programı

olarak tasarlayan bir öğretmen adayı örnek ve etkinlik sunma nedeni hakkında şu şekilde bilgi vermiştir: “...motivasyonlarını sağlamak için konu ile ilgili çeşitli ve birbirinden farklı örnekler verdim. Bu etkinlikleri nerede ve nasıl kullanabilecekleri ile ilgili açıklamalarda bulundum”. Dil öğretiminde teknolojinin kullanımına yönelik yeni yaklaşımlardan podcast içerisinde bahsetmek (f=13) de doyum kategorisi için kullanılan diğer bir taktik olmuştur. Yeni yaklaşımları kullanma gerekçesini bir katılımcı şu şekilde ifade etmiştir: “...podcast tasarımımda bilgileri aktarırken sadece eski teorik yaklaşımlardan değil aynı zamanda kendilerini daha motive olmuş hissedecekleri ve geleceğin öğretim yaklaşımlarını da işlemeye çalıştım”.

Ayrıca Tablo 5’te gösterildiği gibi öğretmen adayları podcastlerinde akıcı ve bilgilendirici dil (f=18) kullanarak öğrencilerin doyuma ulaşmalarını hedeflemişlerdir. Bu tercihi kullanan ve podcastini ders olarak tasarlayan bir öğretmen adayı bu taktiği kullanma nedenini şu şekilde ifade etmiştir: “podcasti ders kaydı şeklinde hazırladım. Böylelikle ders içinde olma hissini yaratmayı amaçladım. Ders kapsamında da motivasyonlarını arttırmaya yönelik akıcı ve bilgilendirici bir dil kullanmaya çaba gösterdim”.

Son olarak doyum kategorisi için katılımcılar konuşma dili özelliklerinden (f=10) yararlanmışlardır. Katılımcıların konuşma dili özellikleri kapsamında farklı taktikler kullandıkları gözlemlenmiştir. Örneğin farklı konuşma stiline kullanımı, konuşun başka dillerde cevap vermesi, ödüllü sorular sormak vb. bu taktikler arasındadır. Bu taktikleri kullanma nedenini bir katılımcı şöyle açıklamaktadır: “podcastimde İngilizce öğretmenimizin [uzman] konuşma şeklinin de beğenileceğini düşünüyorum. Kitap okur gibi bilgileri sıralamaktansa farklı bir konuşma stiline olması gerektiğini düşündüm”.

4.5. Eylem

Öğretmen adaylarının podcast tasarımı sürecinde “eylem” kategorisi kapsamında kullanmış oldukları motivasyonel taktikler Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6.

“Eylem” kategorisi için kullanılan motivasyonel taktikler

Motivasyonel Taktikler			f
İçerik Dili Özellikleri	Doğal – sıkıcı olmayan dil kullanımı	20	37
	Soru-cevap teknikleri kullanımı	10	
	Çok fazla teknik terim kullanmama	7	
Senaryo Özellikleri	Konu dışına çıkmama	10	17
	Diyalogların yapısı	7	

Tablo 6’da görüldüğü gibi öğrenenlerin motivasyonlarının devamlılığını sağlamak için öğretmen adayları podcastlerinde içerik dili özelliklerini (f=37)

motivasyonel taktik olarak kullanmışlardır. Özellikle podcast senaryosunda doğal ve dinleyicilere sıkıcı gelmeyecek bir dil kullanımı (f=20) en çok tercih edilen taktik olmuştur. Radyo programı olarak podcast tasarlayan bir öğretmen adayı bu taktiksel tercihin nedenini şöyle özetlemektedir: *“podcastimde hem sunucunun hem de diyalogların yer aldığı kısımlarda dinleyicilerin dikkatinin dağılmadan dinlemeye devam etmeleri için akıcı, samimi, içten ve bazen formal olmayan bir dil kullandım”*. Ayrıca soru-cevap tekniklerinin kullanımı (f=10) da eylem kategorisi için öğretmen adaylarının bir diğer taktik tercihi olmuştur. Örneğin bir katılımcı neden olarak açıklamasını şu şekilde aktarmıştır: *“podcastimin konuşma bölümünde günün önemiyle ilgili soru-cevap şeklinde ilerleyip dersin sonuna kadar düşünmelerini istedim çünkü sorduğum sorular işlediğim konuyla ilgiliydi; böylece dikkatleri sürekli konuda olur diye düşündüm...”*. Son olarak podcast içerisinde dil konusunda çok fazla teknik terim kullanmama eğilimi (f=7) motivasyon devamlılığı için tercih edilen diğer bir motivasyonel taktik stratejisi durumundadır. Bir öğretmen adayı bunun nedeni hakkında: *“Konunun dışına çıkmadım. Konuyu aşırı bilimsel bir yolla anlatmamak için onları sıkacak gereksiz ve fazla bilimsel konu ya da terimler kullanmaktan kaçındım”* şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

İkinci olarak dinleyicilerin motivasyon devamlılığını sağlamak adına katılımcılar senaryo özelliklerini (f=17) kullanmayı seçmişlerdir. Bu kapsamda podcast senaryosu içerisinde konu dışında çıkmama (f=10) tercih edilen bir taktik olmuştur. Katılımcılardan biri taktik olarak bu özelliği seçme nedenini *“podcast içerisinde bütünlük sağladım. Fazla ayrıntıya girmeyerek sıkılmaya yol açmadım. Konudan uzaklaşmadım”* şeklinde özetlemiştir. Son olarak dinleyiciler için diyalogların yapısı (f=7) eylem kategorisi için önemli bir faktör olarak podcast tasarımında kullanılmıştır. Öğretmen adaylarının değerlendirmelerine göre diyalogların uzun olmamasına dikkat etme ve sunuş sıraları bu taktiklerin kullanımında öne çıkan özelliklerdir. Örneğin bir katılımcı diyalogların bu özelliklerini kullanma nedenini *“ dinleyicilerin dikkatleri dağılmadan podcastimi dinlemeleri için diyalogların oluş sırasını düzenledim ve kısa konuşmalar ekleyerek tek bir konuşmacıyı uzun süre konuşmaktan kaçındım”* şeklinde belirtmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Günümüzde ilginç ders ve aktivitelerin oluşturulmasını sağlayan fazla sayıdaki teknolojik uygulamalar, öğretim tasarımcıları ve eğitimciler için heyecan verici zamanların yaşanmasını sağlamaktadır (Keller, 2016). Örneğin erişimindeki kolaylık, geniş bant internet kullanıcı sayısının artması ve taşınabilir medya oynatıcılarının yaygınlaşması podcastlerin popülerliğinin oluşmasında katkısı olan faktörlerdendir (Rosell-Aguilar, 2007). Bu kapsamda podcastlerin farklı disiplinler ve amaçlar için popüler bir uygulama olarak ön plana çıkması ile eğitim ve öğretim faaliyetlerinde kullanım durumları da alanyazında yer almaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, podcastler tamamlayıcı materyal olarak kullanılırsa ve özellikle de ders içeriği ile yakın şekilde ilgiliyse öğrenenlerin öğrenmelerini arttırmaktadır (Kelly ve Klein, 2016).

Destek aracı olarak podcastler özel bir dinleyici kitlesine, genel dinleyici kitlesine ve anadili konuşanlara yönelik özgün materyaller tasarlamak suretiyle dil öğretimini arttırmada birçok fırsatlar sergiler (Rosell-Aguilar, 2007). Hatta podcastler

hem çekici hem de motive edici özellikleriyle öğrenenlere belki de hiçbir şekilde kullanmayacakları materyaller ile ilgilenmelerini sağlar (Rosell-Aguilar, 2007). Bu kapsamda öğrenenler tarafından podcast tasarım ve geliştirilme süreci üst bilişsel becerilerinin gelişmesinde onlara öğrenme desteği sağlamaktadır (McLoughlin ve diğerleri, 2006). Podcast tasarım ve geliştirme süreçlerinde farklı türde yaklaşımlar olsa da en üst düzeyde eğitimsel yararın öğrenenler tarafından geliştirilen podcastler olduğundan (Bolden, 2013) yola çıkarak bu çalışmada da yabancı diller eğitimi bölümünden öğretmen adaylarının kendilerine ait podcast tasarımlarında yer verdikleri motivasyonel taktikleri ARCS-V Modeli'ni kategorileri çerçevesinde belirlemek ve taktikleri neden seçtiklerini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Ayrıca bu çalışma ile öğretmen adayları kendi podcastlerini tasarlayarak hem deneyim kazanmış hem de gelecekte kullanım şansı ile kendilerine artı değer katma şansı yakalamışlardır (Powell ve Robson, 2014).

Çalışmanın bulguları alanyazındaki diğer çalışmaların benzer ve farklı yönlerini vurgulayan sonuçları işaret etmektedir. Örneğin dikkat kategorisi çerçevesinde öğretmen adaylarının podcast tasarımlarında konuşma teknikleri kapsamında genel olarak farklı türdeki diyaloglar ile konuşmacıların görüş ve deneyimlerini aktarımını motivasyonel taktik olarak kullandıkları görülmektedir. Marshall ve Wilson'nun (2013) belirttiği gibi durum çalışmaları ARCS-V Modeli'nde dikkat çekmek için kullanılan taktikler arasında yer almaktadır. Benzer şekilde dikkat çekmek için dil öğretiminde teknoloji kullanımı için örneklerin verilmesi tercih edilen diğer taktikler arasında yer almaktadır. Bu tercih Tlili ve diğerleri'nin (2017) önerdiği gibi geliştirilecek materyallerde gerçek hayat tecrübelerinin kullanılması dikkat çekmek için önemli bir stratejidir. Ayrıca tutarsız, çatışma, gizem veya çözülmemiş problemleri gösteren görsel ve sözlü senaryolar da dikkat çekmek için kullanılan taktiklerdendir (Keller, 2017; Marshall ve Wilson, 2013). Bu öneriler ile paralellik gösterecek şekilde bu çalışmada da öğretmen adayları senaryo içeriklerinde mizah ve özgün fikirleri kullanarak tasarladıkları podcastleri için öğrenenlerin dikkatlerini çekmeyi hedeflemişlerdir.

ARCS-V Modeli'nin ilişki kategorisi için öğretmen adayları teknopedagojik yöntemler içerisinden teknolojik içerik-araç, uygulama örnekleri ve alternatif yöntemleri motivasyonel taktikler olarak seçmişler ve tasarımlarında kullanmışlardır. Keller'in (1987) vurguladığı gibi ilişki sadece içerik ile sağlanmak yerine aynı zamanda öğretilmesi hedeflenen içeriğin nasıl gerçekleştirileceği yaklaşımı ile ilgilidir. Bu kapsamda alanyazında ilişki kategorisi için ilgi çekici ve bilinen problem durumlarının kullanımı (Marshall ve Wilson, 2013) ve bireysel olarak ilginç gelecek aktivitelerin seçimi (Keller, 2017) taktikleri çalışma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Son olarak çalışmada geleceğe yönelik hedeflerin tasarımlarda tercih edilmesi de alanyazında önerilen gerçek hayat hedeflerinin kullanımı (Tlili ve diğerleri, 2017) ve öğrenenlerin gelecek hedeflerine yönelik hedeflerin belirlenmesi motivasyon tasarımında eğitim-öğretim faaliyetiyle ilişki kurulması açısından önemlidir (Uçar ve Kumtepe, 2016) sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Bu çalışmada güven kategorisi kapsamında öğretmen adayları podcast tasarımlarında içerik sunum yöntemleri, en iyi uygulamalar ve bilgilendirici içerik kullanımı taktiklerini kullanmışlardır. Keller'in (1987) vurguladığı gibi eğitim-öğretim

etkinliklerinde eğer çaba harcanırsa belli bir başarının olası olduğu duygusunun yaratılmasında öğrenenlere yardımcı olabilmek güven kategorisinde uygulanabilecek strateji ve taktiklerin merkezini oluşturmaktadır. Bu kapsamda sunum yöntemlerinden deneyim paylaşımı ve gerçek bilgilere podcast içerisinde yer vermek güven duygusunun oluşturulmasında olumlu etki yapabilecek stratejilerdendir. Zaten öğrenme deneyiminin başarılı olmasında öğrenenler arasında pozitif beklentilerin oluşturulması güven kategorisinin odaklandığı bir stratejidir (Tlili ve diğerleri, 2017). Genel olarak değerlendirildiğinde de podcastlerde ana dili öğretilmek istenen dil olan konuşmacıların yer alması öğrenenlerin kelimeleri doğru şekilde telaffuz etme ve böylece yabancı dildeki yapılan konuşmaları doğru şekilde anlayıp konuşabilme yeterliliğine katkı sunmaktadır (Suseno, 2015). Özellikle haber akışının yer aldığı veya radyo programı şeklinde tasarlanan podcastlerde ana dili hedef dil olan bir konuşmacının yer alması özgün içeriği sağlaması bakımından önemlidir (Abdous ve diğerleri, 2012). Bir diğer tercih olan podcast içeriğinde iyi örneklerle yer verme taktiği de Keller'in (2017) güven kategorisi için belirttiği taktiklerden olan kabul edilebilir başarıları örneklerinin verilmesi ile benzerlik göstermektedir.

ARCS-V Modeli'nin doyum kategorisine yönelik öğretmen adayları podcastlerinde bilgi aktarım yöntemlerini, akıcı-bilgilendirici ve konuşma dili özelliklerini motivasyonel taktikler olarak kullanmışlardır. Bilgi aktarım yöntemleri olarak örnek ve etkinlik sunumları ile yeni yaklaşımlar en çok tercih edilen taktikler olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde, insanların eğitim-öğretim faaliyetleri sonucunda elde ettikleri başarı ile ilgili iyi hissetmelerine yardımcı olunması bu kategorinin araştırma ve uygulama pratiğinin merkezini oluşturmaktadır (Keller, 1987). Çalışmadaki tercihler bağlamında dinleyicilerin yeni yaklaşımlar ve etkinlikler hakkında bilgi edinimleri içsel motivasyonlarına yönelik ve podcast sonunda elde edecekleri kazanımlara odaklanmış taktik seçimleri olarak değerlendirilebilir. Zaten podcastlerin dil öğretiminde zengin öğrenme ortamı sağlayarak anlamlı ve ilgi çekici potansiyelleri vardır (Rosell-Aguilar, 2007). Akıcı ve bilgilendirici dil kullanımı alanyazında belirtilen akademik başarının dışsal motivasyon sağlama özelliğine (Theall ve Graham, 2017) yönelik tercihler kapsamında düşünülebilir. İçsel motivasyonu sağlamak ve dolayısıyla doyum algısının oluşması için öğrenenlerin konuya ilişkin merak ve ilgilerini çekmek (Theall ve Graham, 2017) çalışmada öğretmen adaylarının konuşma dili özelliklerini kullanma tercihlerine örnek olarak verilebilir. Genel olarak değerlendirildiğinde de podcastler sadece yeni başlayanlar için değil tüm seviyelerde yabancı dil öğrenenler için gerçek hayat konuşmalarının geçtiği özgün bir materyal sağlamaktadır (Suseno, 2015).

Son olarak eylem kategorisi kapsamında çalışmada podcast tasarımlarında içerik dili ve senaryo özelliklerinin kullanımı ön plana çıkmıştır. Öğrenenlerden kendilerinden istenilenleri gerçekleştirmeleri için uygulanacak taktik ve stratejiler başarılı olabileceklerine yönelik inançlarını korumalarını ve bu kapsamda gerekli hatırlatmaları sağlamak eylem kategorisi çerçevesinde önemlidir (Uçar ve Kumtepe, 2016). Çalışmada hem içerik dili hem de senaryo özelliklerinde kullanılan motivasyonel taktikler, öğrenenlerin motivasyonlarında negatif yönde yaşanılacak durumlarda çaba gösterme devamlılığını sağlamak için kendi iradeleriyle eyleme geçmeleri için gerekli teşvik ve stratejiler (Uçar ve Kumtepe, 2016) olarak değerlendirilebilir.

Organizasyon ve kullanım açısından karışıklıklar içeren ve metinleri güzel yazılmamış; yeterli örnek ve alıştırmaya içermeyen zayıf tasarlanmış materyaller uygulamaya dayalı problemlerin başında gelmektedir (Keller, 2016). Bu kapsamda podcastler dil öğretiminde içerdiği zengin içerik ve sağladığı yararlar bakımından öğrenenlere kendi kendilerine öğrendikleri bir öğrenme ortamı sunmaktadır. Teorik olarak ele alındığında da yapısalcılık, mobil öğrenme, informal ve yaşam boyu öğrenme gibi öğrenme teorileri dil eğitiminde podcastlerin kullanılmasını desteklemektedir (Rosell-Aguilar, 2007). Hatta daha özel olarak podcastler özgün materyallere erişim imkanı sağlayarak konuşulan hedef dil kapsamında hem kelime bilgisi hem de dilbilgisi yapılarına önem verilmesini sağlar (Rosell-Aguilar, 2007). Dolayısıyla podcastlerin tasarım ve geliştirme süreçlerinde etkili bir sonuç almak için öğrenenlerin motivasyonlarına yönelik stratejiler ve taktikler geliştirip uygulamak önemlidir. Genel olarak, öğrenenlerin motivasyonlarının doğrudan ölçümünün zorluğu psikolojik bir olgu olmasından kaynaklı olup, bu doğrultuda motivasyon kaynaklı sorunların çözümünde geçerli ve güvenilir stratejiler ve araçlar kullanmak zordur (Keller, 2010). Bu çalışma kapsamında da ARCS-V Modeli kategorileri çerçevesinde podcast tasarımında birçok motivasyonel taktikler geliştirilmiştir. Fakat unutulmamalıdır ki motivasyon taktiklerinin çeşitli olmasının gerekliliği ne kadar iyi olursa olsunlar bireylerin uygulanan taktiklere alışacak olması ve taktiklerin zamanla etkisini yitirmesidir (Keller, 2017). Bu açıdan bakıldığında mevcut çalışma bir durum çalışması olup öğretmen adaylarının deneyimleri kapsamında tasarım süreçlerine odaklanmıştır. Bilindiği gibi öğrenme bağlamı ve öğrenen özelliklerine göre motivasyon değişkeni değişiklikler göstermektedir (Uçar ve Kumtepe, 2016). Dolayısıyla araştırmacılar sonraki çalışmalarda tasarım tabanlı araştırma desenlerinin ve deneysel çalışmaların sadece podcast tasarım süreci değil geliştirme, yayınlama ve dil öğretimi açısından etkililiğine yönelik değerlendirme araştırmalarına odaklanabilir.

KAYNAKÇA

- ABDOUS, M., Facer, B.R. ve Yen, C-J. (2012). Academic effectiveness of podcasting: A comparative study of integrated versus supplemental use of podcasting in second language classes. *Computers & Education*, 58(1), 43-52.
- ALMEIDA-AGUIAR, C. ve Carvalho, A. A. (2016). Exploring podcasting in heredity and evolution teaching. *Biochemistry and Molecular Biology Education*, 44(5), 429-432.
- ANGELO, T. A. (2017). Assessing motivation to improve learning: Practical applications of Keller's MVPmodel and ARCS-V design process, *New Directions for Teaching and Learning*, 152, 99-108.
- ANNAMALAI, S. (2016). Designing motivating mE-book for polytechnic language classroom using ARCS Model, *The European Proceedings of Social & Behavioral Sciences XIV*, 320-326.

BOLDEN, B. (2013). Learner-created podcasts: Students' stories with music. *Music Educators Journal*, 100(1), 75-80.

CARVALHO, A. A., Aguiar, C., ve Maciel, R. (2009). A taxonomy of podcasts and its application to higher education. H. Damis ve L. Creanor (Eds.), *Proceedings of the International Conference for the Association for Learning Technology: Vol. 16. ALT- C 2009 "In dreams begins responsibility" - choice, evidence and change* (s. 132-140) içinde. Manchester: ALT.

HAMZAH, W., Ali, H., Saman, M., Yusoff, H. ve Yacob, A. (2014, Ağustos). Enhancement of the ARCS Model for gamification of learning. *3rd International Conference on User Science and Engineering (i-USEr)* (s. 287-294) içinde. Malezya: ICCI-SEM.

KELLER, J. M. (1983). Motivational design of instruction. C. M. Riegeluth (Ed.). *Instructional design theories and models: An overview of their current status* içinde (s. 386-434). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

KELLER, J. M. (1987). Development and use of the ARCS Model of motivational design. *Journal of Instructional Development*, 10(3), 2-10.

KELLER, J. M. (2010). *Motivational design for learning and performance: The ARCS model approach*. New York: Springer.

KELLER, J. M. (2016). Motivation, learning, and technology: Applying the ARCS-V Motivation Model. *Participatory Educational Research*, 3(2), 1-13.

KELLER, J. M. (2017). The MVP Model: Overview and application, *New Directions for Teaching and Learning*, 152, 13-26.

KELLY, W. Q. ve Klein, J. D. (2016). The effect of type of podcasts and learning styles on language proficiency and confidence. *Journal of Educational Technology Systems*, 44(4), 421-429.

KİM, D. (2011). Incorporating podcasting and blogging into a core task for ESOL teacher candidates. *Computers & Education*, 56, 632-641.

KOEHLER, M. J., ve Mishra, P. (2005). Teachers learning technology by design. *Journal of Computing in Teacher Education*, 21(3), 94-102.

KUTU, H. ve Sozbilir, M. (2011). Öğretim materyalleri motivasyon anketinin Türkçeye uyarlanması: Güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 5(1), 292-312.

LEE, M. ve Tynan, B. (2008) *Podcasts and distance learning*. In G. Samon and P. Edirisingha, eds., *Podcasting for Learning in Universities*. New York: Open University Press: 92–102

MARSHALL, J. ve Wilson, M. (2013). Motivating e-Learners: Application of the ARCS Model to e-Learning for San Diego Zoo Global's Animal Care Professionals. *The Journal of Applied Instructional Design*, 3(2), 21-30.

- MCGARR, O. (2009). A review of podcasting in higher education: its influence on the traditional lecture. *Australasian Journal of Educational Technology*, 25(3), 309–321.
- MCLOUGHLIN, C., Lee, M. J. W., ve Chan, A. (2006). Using student generated podcasts to foster reflection and metacognition. *Australian Educational Computing*, 21(2), 34-40.
- MORYL, R. L. (2016). Pod learning: Student groups create podcasts to achieve economics learning goals. *The Journal of Economic Education*, 47(1), 64-70.
- NAKAJIMA, K., Nakano, H., Watanabe, A., ve Suzuki, K. (2013). Proposal for the volition subcategories of the ARCS-V Model. *International Journal for Educational Media and Technology*, 7(1), 59-69.
- PATTON, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. California: Sage Publications.
- POWELL, L. Ve Robson, F. (2014). Learner-generated podcasts: A useful approach to assessment?, *Innovations in Education and Teaching International*, 51(3), 326-337.
- ROSELL-AGUILAR, F. (2007). Top of pods – In search of a podcasting “pedagogy” for language learning, *Computer Assisted Language Learning*, 20(5), 471-492.
- STRAUSS, A., ve Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research*. California: Sage Publications.
- SUSENO, E. (2015). Listening podcast to enhance speaking proficiency, *Jurnal Widyaloka ikip Widyardarma Surabaya*, 2(2), 166-175.
- SVINICKI, M. D. (2017). From Keller’s MVP Model to faculty development practice. *New Directions for Teaching and Learning*, 152, 79-89.
- THEALL, M., ve Graham, D. D. (2017). Using John M. Keller’s MVP Model in teaching professional values and behaviors. *New Directions for Teaching and Learning*, 152, 53-66.
- TLİLİ, A., Essalmi, F., Jemni, M., ve Kinshuk (2017). Towards applying Keller’s ARCS Model and learning by doing strategy in classroom courses. E. Popescu (Ed.). *Innovations in smart learning: Lecture notes in educational technology* içinde (s. 189-198). Singapore: Springer.
- UÇAR, H., ve Kumtepe, A. T. (2016). Uzaktan eğitimde ARCS-V motivasyon tasarımı modelinin kullanımı. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 37-54.
- YILDIRIM, A., ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- YİN, R. K. (2003). *Case study research* (3rd ed.). London, England: Sage Publications.

WILLIAMS, A. E., Aguilar-Roca, N. M., ve O'Dowd, D. K. (2016). Lecture capture podcasts: differential student use and performance in a large introductory course. *Educational Technology Research and Development*, 64(1), 1-12.

**KURUMSAL İTİBAR ALGISININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA***

Dr. Öğr. Gör. Fuat KORKMAZER**

Prof. Dr. Reha SAYDAN***

ÖZ

Küreselleşme, gelişen teknoloji, iletişim kanallarındaki çeşitlenme ve bunlara bağlı olarak işletme paydaşlarının bilinç düzeyindeki artış, beklentilerde farklılığa yol açmıştır. Çalışanlar sadece ücretlerinin zamanında ödenmesini beklemeyi, kendileri için bir değer yaratılmasını beklerler. Diğer bir deyişle, çalışanların desteğini kazanmadan kurumlar için güçlü itibar sahibi olmak mümkün değildir. Bu nedenle güçlü kurumsal itibara sahip olmak isteyen kurumlar, öncelikle bu gerçeğin farkında olmalıdır. Sağlık sektörü, insan hayatını ilgilendiren kritik bir çalışma alanıdır. Yapılan basit bir hata insan hayatına mal olacağı için bu alanda çalışanlar da kritik bir öneme sahiptir. Kendilerini sağlık personelinin ellerine teslim eden hastalar başvurdukları sağlık kurumuna ve çalışanlarına güven duyarak tedavi yoluna gitmektedirler. Bu güveni sarsan sıradan bir durum sağlık kurumlarının müşterisi olan hastaların bu kurumu tercih etmemesine (kurumun müşteri kaybına) neden olmaktadır. Dolayısıyla kurumsal itibarını korumak ve yükseltmek isteyen sağlık kuruluşlarının iç müşteri olan çalışanlarına örgütsel bağlılıklarını arttıracak kaliteli bir çalışma ortamı sağlamaları önem arz etmektedir.

Bu çalışmada birey düzeyinde kurumsal itibarın algısının, bireyin çalıştığı kuruma duyduğu bağlılığı nasıl etkilediği incelenmektedir. Bu amaçla kamuya bağlı bir hastanede çalışan 217 sağlık personelinin kurumsal itibara yönelik düşüncelerinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi değerlendirilmek amaçlanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde yürütülen analizlerde, çalışanların algıladıkları kurumsal itibarın duygusal örgütsel bağlılıkları üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ve duygusal örgütsel bağlılığın algılanan kurumsal itibar ile örgütsel özdeşleşme ilişkisinde aracı rol üstlendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurum İtibarı, Örgütsel Bağlılık, Sağlık Çalışanları

**THE EFFECT OF THE PERCEIVED INSTITUTIONAL REPUTATION ON THE
ORGANİZATIONAL COMMITMENT: AN APPLICATION IN THE HEALTH
SECTOR**

ABSTRACT

*Bu çalışma, "Kurum İtibarının Çalışanların Örgütsel Bağlılığı Üzerindeki Etkisi: Van Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Bir Uygulama" isimli yüksek lisans tezinden özetlenmiş ve USAK 2017'de bildiri olarak sunulmuştur.

**Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, f.korkmazer@alparslan.edu.tr, ORCID NO: 0000 0002 2734 7309

*** Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, rsaydan@gmail.com, ORCID NO: 0000 0002 8091 9396

Globalization, evolving technology, diversification of communication channels and, depending on them, the increase in awareness of business stakeholders has led to differences in expectations. Employees do not just wait for their pay in time, they expect to create a value for themselves. In other words, it is not possible to have a strong reputation for institutions without gaining the support of employees. For this reason, institutions that want to have a strong corporate reputation should first be aware of this fact. The healthcare sector is a critical area of work that concerns human life. A simple mistake made in this area will cost human life, so this field worker also has a critical prescription. Patients who deliver themselves to the hands of health personnel are on the way to treatment by relying on the health institution and employees they apply to. This is a common situation that shakes up the confidence that patients who are customers of health institutions do not choose this institution (institutional loss of customers). Therefore, it is important to provide a quality working environment that will increase the organizational commitment to the internal customers of the health institutions that want to protect and upgrade their corporate reputation. In this study, it is examined how the perception of corporate reputation affects the commitment of the individual to the institution he works with. For this purpose, the aim of this study was to evaluate the organizational commitment of 217 health workers in a public hospital. In the analyzes performed on the obtained data, it was determined that the corporate reputation perceived by the employees had a positive effect on the emotional organizational commitment and that the emotional organizational commitment had an intermediary role in relation to perceived organizational reputation and organizational identification.

Keywords: Institutional Reputation, Organizational Commitment, Health Workers

1. GİRİŞ

Globalleşme, teknolojik gelişmeler, iletişim kanallarının çeşitlenmesi ve işletme paydaşlarının farkındalık düzeyinde artış olması, beklentilerin değişmesine yol açmıştır. Kurumların güçlü itibar sahibi olması, çalışanların desteğini kazanmadan mümkün değildir. Sağlık sektöründe sunulan hizmetler, insan hayatını doğrudan ilgilendirmektedir. Bu hizmetler sunulurken yapılan basit bir hata insan hayatına mal olacağından dolayı bu alanda çalışanlar da kritik bir öneme sahiptir. Kazanılması zaman alan buna karşın çok kolay şekilde kaybedilebilen itibar, sağlık kurumları açısından hayati öneme sahip bir hale gelmiştir. Çalışanlarına çalıştıkları işten zevk alacakları kaliteli bir çalışma ortamı sağlayan bir sağlık kuruluşu müşterilerine de kaliteli bir hizmet verecektir. Hastalara sunulan kaliteli bir hizmet ve oluşturulan olumlu bir itibar da sağlık kurumlarının varlığını güçlendirecektir.

Kurum içinde veya dışında yer alan paydaşların tümünün kurumu algılayış biçimi, söz konusu kurumun var olan itibarıdır. Kısacası kurumsal itibar, günümüzde hem kurumların varlığını sürdürme yolu hem de kurumların nasıl algılandığı ile ilgili bir kavramdır. Bunun için kurumun yönetim süreçleri bu kavrama da uygulanmalıdır.

Kazanılması zaman alıcı buna karşın kaybedilmesi çok kolay olan itibar, işletmenin yaşam sürecinde hayati rol oynamaktadır. İşletmenin iç paydaşları olan çalışanlar, o işletmenin hayatını devam ettirmesini sağlayan mal ve hizmetlerin

üretmesinde ve işletme dışındaki paydaşlara işletmenin yüzü olarak yansıyan kişilerdir. Bunun için olumlu bir itibarın öncelikle çalışanlara karşı oluşturulması gerekmektedir. Dolayısıyla kurumu ile ilgili olumlu bir itibara sahip olan çalışanlar, dışarıya da olumlu duygu ve düşünceler yansıtacaktır. Bu bağlamda, kurum itibarının güçlü olması çalışanlar olmadan; çalışanların kurumsal itibar sürecine katılması da içsel iletişim olmadan mümkün olmayacaktır.

Sağlık sektörü, insan hayatını ilgilendiren kritik bir çalışma alanıdır. Yapılan basit bir hata insan hayatına mal olacağından dolayı bu alanda çalışanlar da kritik bir öneme sahiptir. Hastalar, ihtiyaç duydukları sağlık hizmetini sunan kuruluşlara başvurduklarında bu kuruma ve çalışanlarına güven duyarak tedavi yoluna gitmektedir. Bu güveni sarsıcı sıradan bir durum, müşteri konumunda olan hastaların bu kurumu bundan sonra tercih etmemesine neden olacaktır. Dolayısıyla kurumsal itibarını korumak ve yükseltmek isteyen sağlık kuruluşlarının iç müşteri olan çalışanlarına örgütsel bağlılıklarını arttıracak kaliteli bir çalışma ortamı sağlayacaktır. Bir sağlık kuruluşu çalışanları için kaliteli bir çalışma ortamı oluştururken beraberinde müşterilerine de kaliteli bir hizmet sunacaktır.

Sonuç olarak, kurumsal itibarın çalışanların örgütsel bağlılıklarını oluşturan değişkenler üzerindeki etkilerinin ortaya konulması, örgütler ve çalışanlar açısından olumlu sonuçlar getirebileceği ve önemli yararlar sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1. Kurum İtibarı Kavramı

İtibarın, “ Bir kişi hakkında, arkadaşları, çevresi ve halkın genelinin gözündeki yaygın kanı ya da düşüncelerdir” şeklinde tanımlanmaktadır. “İnanılabilirlik” ve “Güven” itibar için kaynak teşkil etmektedir. İnanılabilirlik, bireyin algıladığı bilgi veya yeteneklerin bir yansıması olarak kabul edildiği için etkilenme yeteneği şeklinde de ifade edilebilir. Güven ise; bir kişinin dürüstlüğü hakkında duyulan inançtır. Bu nedenle itibar, güven oluşturulan ve inanılabilirliği elde eden ortak bir yapıdır (Budd, 1994: 11).

Fombrun kurumsal itibarı, kurumun içinde ve dışındakilerin sahip oldukları algılamalar olarak tanımlamaktadır. Ona göre kurumsal itibar, kurumun geçmişte yaşadığı deneyimleri ve geleceğe dair beklentilerinin algısal bir sunumu olmakla birlikte diğer rakipleriyle kıyaslandığında kurumun başvurduğu tüm anahtar bileşenlerdir (Fombrun, 1996: 57). Kurumsal itibar, işletmenin ilişki içinde bulunduğu her bir kesiminde uyandırdığı olumlu yargılar, düşünceler toplamıdır (Gürgen, 2007: 36).

Kurumsal itibar, işletmelere birçok alanda fayda sağlamaktadır. Söz konusu faydalar sistemli olarak ele alındığında, kurumsal itibarın işletmeye sağladığı faydalar şunlardır (Çiftçioğlu, 2008: 6-11):

Stratejik Yönetim Açısından: İşletmeler sınırlı kaynaklara sahiptirler. İşletmelerin sahip olduğu bu sınırlı kaynakları maddi ve maddi olmayan kaynaklar olarak iki başlık altında toplamak mümkündür (Hall, 1992: 138).

Maddi olmayan kaynaklar, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü kazanmak açısından büyük potansiyel taşımaktadır. Bu yüzden işletmelerin, sahip oldukları maddi olmayan kaynakları en etkin şekilde kullanacağı stratejileri oluşturmaları gerekmektedir. Stratejik işletmeler, sınırlı olan kaynakları kolay ve hızlı elde ettiğinde, rakipleri karşısında

stratejik üstünlük sağlamaktadır. Toplumda itibarlı bir işletme olarak algılanmak, işletmeye zor durumlarda sosyal destek ve hoşgörü oluşmasını sağlamakta, hatta rakiplerin zorlayıcı müdahalelerinde işletmeye kalkan görevi üstlenmektedir (Fombrun ve Shanley, 1990: 233).

İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından: Rekabetin ana göstergelerinden biri, işletmenin sahip olduğu insan kaynaklarıdır. Nitelikli, yetkin ve çalıştığı kuruma bağlı insan kaynaklarına sahip olan işletmeler rakiplerine göre bir adım öndedir. Olumlu itibarı olan işletmeler, hem çalışan bağlılığı oluşturma hem de nitelikli çalışanlara adres olması açısından rekabette fark oluştururlar. Tüm düzeydeki çalışanların işletmeleriyle gurur duyması bir bakıma o işletmenin itibarını yönetmesi ile eşdeğerlidir. Oluşumu içerde başlamayan bir itibarın dış dünyada gerçekleşmesi mümkün değildir (Kadıbeşgil, 2006: 63- 68).

Saygın bir işletme çalışanı olmak, çalışanlarda bireysel saygınlık açısından önem arz etmekle birlikte, insan kaynakları performansını artırması açısından da işletmeye fayda sağlamaktadır. Olumlu kurumsal itibar, işletmelere nitelikli iş gücünü çekmekle birlikte insan kaynağı performansının artırılması anlamında da fayda yaratmakta, insan kaynakları açısından devamsızlık oranları düşmekte, işletmenin genel verimliliği artmaktadır (Sabuncuoğlu, 2004: 73).

Pazarlama Açısından: Olumlu kurumsal itibar, kaliteli ve güvenilir firma ile kaliteli ve güvenilir ürün ve hizmet anlamına gelmektedir. Algılanan olumlu itibar, kalite ve yüksek standardı beraberinde getirmekle beraber müşterilerin işletmenin ürün ve hizmetlerine olan sadakatini de artırmaktadır (Nguyen ve Leblanc, 2001: 232).

İşletmenin ürün ve hizmetlerini tercih eden müşteriler, olumlu itibarı olan işletmelerin ürün veya hizmetlerini yüksek fiyatla almayı kabul etmektedirler. Kurumsal itibarı yükseltme veya var olan itibarı koruma bilinciyle hareket eden kurumlar, müşteri sadakati sağlama ve yeni pazarlara girmede önemli avantajlar elde etmektedir. Müşteri sadakatini arttıran olumlu bir itibar işletmeye pazarda süreklilik sağlamaktadır (Fombrun, 1996: 77-78).

Finansal Performans Açısından: İtibarlı işletmelerin tedarikçileri, kredi kuruluşları ve dağıtım kanalları ile yapacakları anlaşmalarda itibarın oluşturduğu güven, işletmelere pazarlık şansı ya da avantajı yaratmaktadır. Kredi kuruluşları kredi kullandırırken ya da kredi miktarını belirlerken, itibarlı, iyi ve güvenilir olduğuna inanılan işletmeye, diğer işletmelere oranla farklı kolaylıklar sağlamaktadırlar. Elde edilen bu kolaylıklar işletmelere pazarda rekabet ve getiri sağlamaktadır.

Kurumsal itibarın finansal performans üzerindeki en belirgin etkisi sermaye piyasalarında hisse sendi fiyatları üzerinde yarattığı olumlu etkidir. Yapılan araştırmalar, finansal piyasalarda itibarlı olarak bilinmenin öz sermaye maliyetini düşürdüğüne dair bulgular ortaya koymuştur. Hisse senedi piyasalarında yatırımcılar, piyasada itibarlı olarak bilinen işletmelerin hisse senetlerini daha fazla tercih etmektedir. Çünkü itibarlı işletmeler, yatırımcılarına güven vererek ve devamlılık duygusu oluşturarak daha az riskli şekilde algılanmaktadırlar (Fombrun, 1996: 77).

Kurumsal itibarın bileşenleri hakkında pek çok yazar, kurumsal itibar yöneticileri için çeşitli bileşenler ortaya atmıştır. Harris-Fombrun'un çalışması ise bu alandaki en

önemli çalışmalarından birisidir. Bu çalışmada paydaşların altı farklı boyutta kurumsal itibarı nasıl algıladıkları tespit edilmektedir. Bu boyutlar şunlardır (Şatır ve Sümer, 2006: 53):

Duygusal Cazibe: Duygusal cazibe, saygınlık, takdir edilme ve güvenden oluşmaktadır. Bununla birlikte işletmenin iç ve dış paydaşlarının işletmeyi ne kadar beğendiği ve işletmeye ne kadar saygı duyduğu ile ilgilidir. Çalıştığı kurumla arasında duygusal bir bağ olan çalışanın, kendini kurumla daha kolay özdeşleştireceği sonuçta da güvenilir ve sadakatli bir çalışan haline gelerek kurumun itibarını olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir (Okay ve Okay, 2005: 361).

Ürünler ve Hizmetler: İşletmelerin iyi bir itibara sahip olmaları yaptıkları işte asıl faaliyet alanı ürün ve hizmet kalitesindeki başarıları ile şekillenmektedir. Toplumda sunduğu ürün ve hizmetlerde kaliteyi, müşteri tatmini sağlayamayan bir işletme için itibardan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla kurumların iyi bir itibara sahip olmaları, iyi ürün ve hizmet kalitesi sundukları anlamına gelmekte, müşteri sadakati olarak işletmelere geri dönüşüm sağlamaktadır (Fombrun ve Shanley, 1990; 233).

Finansal Performans: Finansal performans, bir işletmenin yatırım ve karlılık için risk alabilme ve rekabet edebilme yeteneğidir. Finansal performans iyi bir itibar oluştururken aynı zamanda iyi bir itibar da işletmeye finansal olarak olumlu bir güç sağlamaktadır. İç müşteri olan çalışanlar için güçlü bir finansal yapı kar, alacakları ek primler olarak görülmektedir. Neticede tüm paydaşlar, işletmenin tüm süreçlerinde tutarlılık ve düzen beklemekte ve hiçbir paydaş bir işletmeden geçici kazanımlar istememektedir. Bir işletme, olumlu ve düzenli ekonomik dönütleri olduğunda daha iyi bir itibar elde etmektedir (Fombrun, 1996: 186).

Vizyon ve Liderlik: Vizyon, bir işletmenin gelecekteki durumu ve başarısı ile ilgili bir rüya, işletmenin potansiyel geleceğini gösteren bir resim şeklinde tanımlanabilir (Dinçer, 2003: 6). Çalışanların, kurum itibarını olumlu bir şekilde algılamasında vizyonun hayati bir rolü vardır. İşletme içinde hazırlanan vizyon ifadeleri, dış paydaşlarla kurulan iletişimde de kullanılmakta ve içerdiği güvenilir bilgiye bağlı olarak oluşmaktadır. İnsanlar, ortaya çıkan bu bilgi doğrultusunda işletmenin itibarını şekillendirmektedir (Dowling, 2001: 83).

Yapılan araştırmalar, işletmenin olumlu veya olumsuz bir itibara sahip olmasının liderin konuya dair performansına bağlı olduğunu göstermektedir. Bu durumda işletmelerde lider konumundaki liderler itibar yönetimi açısından kritik başarı faktörüdür (Kadıbeşgil, 2006: 177).

Çalışma Ortamı: Yeni bir çalışan işletmeye girdiğinde, işletmenin ilk bakışta göze çarpan yapılarını gözlemler ve hisseder. Kurumsal itibarın işletme açısından arz ettiği önem, sağladığı faydalar ve nasıl kazanıldığı çalışanlara aktarıldığında çalışanlar; işletmenin amaçları ve itibara verdiği önem konusunda bilgi sahibi olmakta ve kurumsal itibarın oluşmasında sorumluluk bilinciyle hareket etmektedir. Kurumun çalışanları bu sürece katmaması durumunda, kurumun amaçlarından habersiz olan ve kurumsal aidiyet taşımayan çalışanlar, paydaşlara yönelik yanlış söz ve davranışlarla kurumsal itibara zarar verebilirler (Gümüş ve Öksüz, 2009: 2648).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin insanların, toplulukların ve toplumun faydasını amaçlayarak sosyal, çevresel ve ekonomik konulara dengeli şekilde yaklaşmasıdır. Günümüz toplumunda, kurumların toplum için oluşturdukları değerlerin kaliteli ürün ve hizmetlerle sınırlı kalması, artık bir farklılık olarak görülmemektedir. Kurumların hiçbir karşılık beklemeden topluma bir şeyler vermeleri rekabetin bir ölçütü olmuş ve bu durum kurum itibarının önemli bir etmenine dönüşmüştür (Koçel, 2010: 542).

1.2. Örgütsel Bağlılık Kavramı

Meyer ve Allen Örgütsel bağlılığı, “çalışanların örgütle ilişkisi ile şekillenen ve örgütün sürekli bir üyesi olma kararı almalarını sağlayan bir davranış” olarak tanımlamışlardır (Meyer ve Allen, 1991: 255). Başka bir tanıma göre bağlılık, işletmenin hedef ve değerlerinin benimsemesi, işletmenin bir parçası olmak için çaba gösterilmesi ve güçlü bir aile üyesi gibi hissedilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Örgütsel bağlılığı karakterize eden özellikler şunlardır (Özdevecioğlu ve Aktaş 2007: 18):

- İşletme amaç ve değerlerini kabul etmek ve sıkı sıkıya bağlı olmak
- İşletme için gönüllü ve istekli bir çalışma gayreti içinde olmak
- İşletme üyeliğinin devam etmesi için güçlü bir isteğe sahip olmak

Bireylerin çalıştıkları kurum ile uyumlu davranışlar geliştirmeleri ve sürdürmeleri, kurumun performansını artıran en önemli unsurdur. Birey-örgüt uyumu, çalışan ile işveren arasındaki bağın oluşmasına neden olmakta, oluşan bağ çalışanın örgüt için beklenenden daha fazla çaba harcamasına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle, örgüt ile çalışan arasında oluşan olumlu duygusal bağlar, faaliyetlerin etkin ve verimli bir biçimde yürütülmesine, sonuç olarak örgüt performansının ve verimliliğinin artmasına neden olmaktadır. Bu anlamda, birey-örgüt uyumunun oluşturduğu duygusal bağ işletmelerin en önemli rekabet ve verimlilik unsuru olmaktadır.

Örgütsel amaçlara bağlılık; bireyi, örgütün devamlılığı ve sistemin üst düzeydeki başarısı için gerekli olan gönüllü eylemlere yöneltmekte, belirlenen rolün başarı derecesini yükselterek devamsızlığı ve işgücü devrini azaltmaya katkıda bulunmaktadır (Katz ve Kahn, 1977: 436).

Örgütsel bağlılıkla ilgili yapılan çalışmalarda, örgütsel bağlılık üç boyutta ele alınmıştır. Bunlar (Meyer ve Allen, 1997: 11; Wasti, 2000: 201-202):

- Duygusal bağlılık
- Devamlılık bağlılığı
- Normatif bağlılık

Duygusal Bağlılık: Çalışanların, işletmelerinin değer, hedef ve amaçlarını benimsedikleri oranda hissedilen bağlılıktır. Bu durumda çalışan, işletmenin değerlerine güçlü bir kabul göstermekte ve işletmenin bir parçası olarak kalmayı istemektedir. Aslında bu kişiler, her işletme sahibinin hayal ettiği, kendini işletmeye gerçek manada adanmış sadık çalışanlardır (Bayram, 2006:132).

Duygusal bağlılığı yüksek olan çalışmada örgüte karşı duyulan güçlü sevgi ve bağlılık, örgüt hedeflerini ve değerlerini kendi değerleri gibi benimseme ve özdeşleşme gibi psikolojik durumların yanı sıra, örgütün çıkarları için yüksek çaba gösterme ve iş ile ilgili aktivitelere daha çok katılma isteği de söz konusudur.

Örgüt içerisinde birbirine kenetlenen çalışanlar, bu sosyal sistemden kopmak istemeyecek ve örgüt üyeliğini devam ettirmek isteyenlerdir. Sosyal içerikli toplantılar, yemekler ve iş birliğini artırıcı faaliyetler bireylere “ben” yerine “biz” anlayışını getirecek ve bireyler birbirine kenetlenecek, diğer bir ifade ile kenetlenme bağlılıkları artacaktır (Yıldırım, 2002: 85).

Devamlı Bağlılık: Devamlı bağlılık, Çalışanların çalıştıkları işletmeye yatırım yapmaları sonucu gelişen bağlılıktır. Bu durumda çalışan, işletmeye çok fazla zaman ve çaba harcadığı, yatırım yaptığı gerekçesiyle işletme bünyesinde kalmayı bir zorunluluk olarak görmektedir. Devamlı bağlılık sahibi olan bir çalışan, örgütten ayrılması durumunda daha az seçeneğe sahip olacağını düşünmektedir. Bu bağlılık sahibi çalışanlardan bazıları, başka iş bulamadığı için, bazıları ise işi sevmekten ziyade sağlık, aile meseleleri ya da emekliliğinin yakın olması gibi sebeplerden ötürü işletmede kalırlar (Bayram, 2006:133).

Devamlı bağlılığı, çalışanın işletme için yaptığı yatırımlar ve fedakârlıklarla artmaktadır. Çünkü bu durum çalışan için işletmeden ayrılmayı maliyetli hale getirmektedir. İşletmeye yönelik bir takım yatırımlar yapan çalışan bunun karşılığında gelecek için bir takım beklentiler içerisine girecek ve yaptığı yatırımların birer kayba dönüşmemesi için işletmeden ayrılmak istemeyecektir. Bu aşamada çalışan, çalıştığı süre içerisinde elde ettiği kazanımlarını, kurumdan ayrılmakla kaybedeceğini düşündüğünden bağlılık göstermektedir (Özdemir, 2007: 77-78).

Normatif Bağlılık: Çalışanlar, bir minnettarlık duygusu sonucunda işletmede kalmaktadırlar. Bunun sebebi; işletme sahiplerinin, onları işe ihtiyaç duydukları bir zamanda işe alması ya da işletmeleri ile kalmalarının en doğru şey olduğu yolunda sahip oldukları değer yargılarıdır. Bu çalışanlar, işletmede kendilerine iyi davranıldığını ve bunun için de kendilerinin bir süre işletmede çalışmalarının işletmeye karşı borçları olduğunu düşünmektedirler.

Normatif bağlılık, çalışanların ahlaki bir görev duygusuyla ve işletmeden ayrılmamaları gerektiğine inandıkları için kendilerini işletmeye bağlı hissetmeleridir. Diğer bir deyişle kişinin işletmede çalışmayı kendisi için bir görev addetmesi, çalıştığı işletmeye bağlılık göstermenin doğru olduğunu hissetmesi ve işletmeden ayrılması sonucu ortaya çıkacak kayıpları hesaplamasından kaynaklanmaktadır (Bayram, 2006: 133).

Çalışanların işletmeye bağlılık hissetmesi, işlerindeki verimi artırarak işletme açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Örgütsel bağlılık bireylerin algılamalarına dayanan göreceli bir konudur. Bu nedenle insanın ilişki içinde olduğu her şey onun örgütsel bağlılığını etkileme potansiyeline sahip olası bir faktördür. Çalışanların örgütsel bağlılığını etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler şunlardır (Bayram, 2006: 125-138):

- Yaş, cinsiyet ve deneyim

- Örgütsel adalet, güven ve iş tatmini
- Rollerin belirli olup olmaması, rol çatışması
- Yapılan işin önemi ve yönetimin desteği
- Karar alma sürecine katılım, iş içerisinde yer alma
- İş güvenliği, tanınma ve yabancılaşma düzeyi
- Medeni durum ve ücret dışındaki hakların sağlanması
- Çaresizlik, iş saatleri, ödüller ve rutin olma durumu
- Terfi imkânları, ücret ve diğer çalışanların tutumu
- İşletmedeki liderlik kültürü
- Dışarıdaki alternatif iş imkânları
- Çalışanlara gösterilen ilgi

Bu faktörlerin kişinin örgütsel bağlılığını etkileme derecesi kişiden kişiye, örgütten örgüte, sektörden sektöre ve toplumdaki topluma değişken olmaktadır. Ancak bu faktörleri çoğunlukla örgütsel bağlılığı etkileyen kişisel faktörler, örgüte veya işe ilişkin faktörler ve son olarak örgüt dışı faktörler şeklinde gruplamak mümkündür.

2. UYGULAMA

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışma hayatı bireyin günlük yaşantısı üzerinde önemli etkilere sahiptir. Günün önemli bir kısmını iş yerinde geçirmenin ötesinde, genellikle iş, bireyin düşüncelerini meşgul etmekte, günlük programını belirlemekte, sosyal kimliğine katkıda bulunmakta ve hatta bazı durumlarda bir aileye sahip olup olamayacağına kararını bile etkileyebilmektedir. Araştırmanın temel amacı, birey düzeyinde kurumsal itibarın algılanmasının, bireyin çalıştığı kuruma duyduğu bağlılığı nasıl etkilediğinin araştırılmasıdır. Bu bağlamda algılanan kurumsal itibar, diğer paydaş değerlendirmeleri sınırlı tutularak, yalnızca iç paydaş grubu olan çalışanların, algıladıkları kurumsal itibar dikkate alınarak ölçülmüştür.

Bu çalışmada birey düzeyinde kurumsal itibarın algısının, bireyin çalıştığı kuruma duyduğu bağlılığı nasıl etkilediği incelenmektedir. Bu amaçla kamuya bağlı bir hastanede çalışan 217 sağlık personelinin kurumsal itibara yönelik düşüncelerinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi değerlendirilmek amaçlanmıştır. Çalışma, Van ilinde sağlık sektöründe faaliyet gösteren Sağlık Bakanlığına bağlı Van Eğitim ve Araştırma Hastanesi idari personel ve sağlık hizmetleri çalışanları üzerinde yürütülmüştür. Bırak topla yöntemiyle dağıtılan 350 adet anket formunun 240'ı geri dönmüş ve bu anketlerin 217'si analize uygun görülmüştür. Söz konusu örneklemin tercihinde iki ana ölçüt dayanak alınmıştır. İlk ölçüt kurumlara ulaşılabilirliktir. Bu amaçla araştırmacının 2005–2010 yılları arasında görev yaptığı Van ili tercih edilmiştir. İkinci ana ölçüt ise, örnekleme dâhil edilecek kurumun ilgili sektörde Van ilinde faaliyet gösteren ve çevre illerden (Ağrı, Muş, Bitlis, Hakkâri) gelen hastalara da hizmet etme özelliği ile bölge hastanesi konumunda olmasıdır.

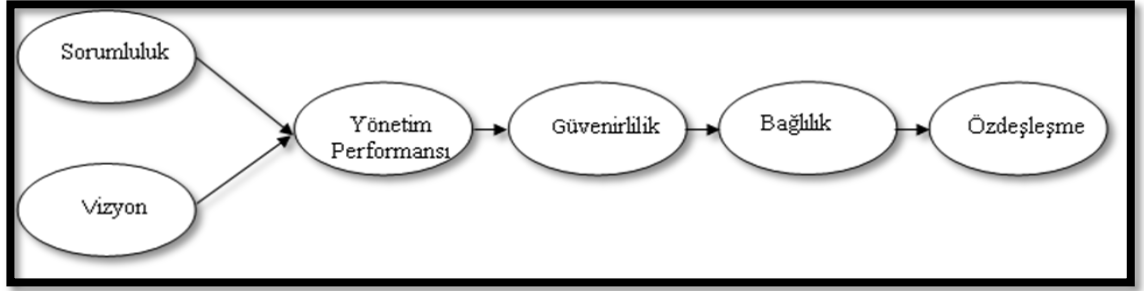
Çalışma, kurumsal itibarın algılamasının, bireyin çalıştığı kuruma duyduğu bağlılığı nasıl etkilediğini ölçmeye yönelik olarak literatür taramasından oluşan ilk bölümün yanı sıra, Van ilinde kamuya bağlı bir sağlık kurumunda uygulamayı içeren bir uygulama bölümünden oluşmaktadır. Konuyu araştırmak amacıyla, üç bölümden oluşan bir anket çalışması yapılmıştır. Birinci bölüm katılımcıların kişisel bilgilerine yönelik 5 ifadeden oluşmaktadır. İkinci bölümde kurumsal itibarın belirlenmesi amacıyla Charles J. Fombrun (1996) tarafından geliştirilen dört boyuttan ve 20 ifadeden oluşan kurumsal itibar ölçeği kullanılmıştır. Son bölümde ise çalışanların örgütsel bağlılıklarını ölçmek amacıyla Meyer ve Allen (1991) tarafından geliştirilen, iki boyuttan ve toplam 10 ifadeden oluşan örgütsel bağlılık ölçeğinden faydalanılmıştır. Ölçekler 5'li Likert şeklinde verileri toplamaktadır. Ölçme aracının cevaplandırılmasında, maddelerin açıkladığı durumların, gösterilme derecesine göre “Kesinlikle Katılıyorum” dan “Kesinlikle Katılmıyorum” a 1-2-3-4-5 şeklinde puanlanmıştır.

Saha çalışması Nisan - Temmuz 2011 döneminde yapılmıştır. Saha çalışması ile ilgili gerekli izinlerin alınması amacıyla yapılan ilk görüşmelerde kurum yetkililerinin yönlendirmesi ve istekleri doğrultusunda, soru formlarının ilgili kurumun yönetimi ve kalite birimi yöneticilerinin nezaretinde yürütülmesine karar verilmiştir. Söz konusu karar ilgili kurumun örgüt ölçeğinin büyüklüğü ve iş yükleri dikkate alındığında makul bir talep olarak görülmüştür.

Ölçme aracının amacı örgütsel bağlılık ve özdeşleşme olarak düşünülen faktörlerin ve bu faktörler arasındaki ilişkilerin çok boyutlu olarak tespit edilmesidir. Modelde kurumsal itibar 4 boyuttan oluşurken (Vizyon, Güvenilirlik, Sorumluluk, Yönetim Performansı) kurumsal bağlılık 2 boyutta (Örgütsel bağlılık ve Özdeşleşme) ölçülmüştür. Yapısal eşitlik modellemesi (YEM); sosyal bilimler, davranış bilimleri ve eğitim ile ilgili bilimsel araştırmalar ile birlikte biyoloji, pazarlama ve tıp araştırmalarında kullanılan bir istatistiksel yöntemdir (Bollen, 1989; Kline, 2005, Yılmaz ve Çelik, 2009). YEM, gözlenen ve gizil değişkenler arasındaki ilişkilerin bir arada bulunduğu modelleri test etmek amacıyla kullanılan kapsamlı bir istatistiksel yaklaşımdır. YEM, anlamlı teorileri test etmekte ve ölçme için kapsamlı bir metot sağlamaktadır. YEM, bir konu hakkında yapısal kuramın çok değişkenli analizine hipotez testi yaklaşımı getiren istatistiksel yöntemler dizisidir. Bu yapısal kuram, birçok değişken üzerinde gözlemlenen nedensel süreçleri göstermektedir (Raykov ve Marcoulides, 2006).

Öncelikle araştırma modelini oluşturan iki ölçme aracının önsel olarak belirlenen faktör yapısını doğrulayıp doğrulamadığı doğrulayıcı faktör analizi ile araştırılmıştır. İlgili faktör modellerinin doğrulanması sonucunda Yapısal eşitlik modeli (YEM) yardımıyla, araştırma modelinin analizi yapılmış ve kuramsal modele ilişkin hipotezlerin sonuçları araştırılmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmada ileri sürülen hipotezleri test edebilmek için geliştirilen ve teorik modelden yararlanılarak ileri sürülen araştırma hipotezleri;

H (1): Kurumun Vizyonuyla kurumun yönetim performansı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H (2): Kurumun sorumlukları ile yönetim performansı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H (3): Yönetim performansının kurumun güvenirliliği üzerinde pozitif etkisi vardır

H (4): Kurumun güvenirliliği ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H (5): Örgütsel bağlılık ile özdeşleşme arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

2.2. Bulgular

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo- Demografik Özellikleri

Sosyo-Demografik Bilgiler		N	%
Yaş'a Göre Dağılım	17-25	54	24.
	26-30	71	32.
	31-40	53	24.
	41 ve	39	18.
	Toplam	217	10
Cinsiyete Göre Dağılım	Kadın	123	56.
	Erkek	94	43.
	Toplam	217	10
Eğitim Durumuna Göre Dağılım	Lise	83	38.
	Önlisans	55	25.
	Lisans	79	36.
	Toplam	217	10
Meslekte Çalışma Süresine Göre Dağılım (Yıl)	1 yıl ve	35	16,
	2- 4 yıl	57	26,
	5 yıl ve	125	57,
	Toplam	217	10
Çalışılan Birime Göre Dağılım	Sağlık	134	61,
	İdari	83	38,

	Toplam	217	10
--	---------------	------------	-----------

Araştırmanın örneklemini oluşturan 217 katılımcıya ilişkin Sosyo-Demografik özellikler Tablo 1’ de verilmiştir. Katılımcıların % 24,9’ u 17-25 yaş, % 32,7’ si 26-30 yaş, % 24,4’ ü 31-40 yaş ve % 18’ i 41 yaş ve üstü grubunda yer almaktadır. Toplam içinde kadın bireyler katılımcıların % 56,7’ sini erkek bireyler ise % 43,3’ünü oluşturmuşlardır. Ölçme aracını cevaplayan katılımcıların % 38,25’ si idari hizmetlerde, % 61,75’ i ise sağlık hizmetlerinde istihdam edilmektedir. Elde edilen verilere göre, örneklemin % 36,4’ünün üniversite, % 25,35’inin meslek yüksekokulu, % 38,25’inin lise düzeyinde eğitimi bulunmaktadır. Elde edilen verilere göre, örneklemin % 61,75’inin sağlık hizmetleri personeli, % 38,25’inin ise idari personel olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların ilgili kurumda çalışma süreleri incelendiğinde % 16,59’unun 0 ile 1 yıldır ilgili kurumda çalıştığı tespit edilmiştir. Benzer biçimde % 26,27’si ise 2 ile 4 yıllık bir kıdeme sahiptir. Benzer biçimde katılımcıların % 57,14’ü 5 yıldan fazla ilgili kurumda çalışmaktadır.

Tablo 2. Ölçekler İçin Güvenirlilik Sonuçları

Faktör / Madde	Cronbach’s Alfa
Kurum İtibarı	0.95
A Yönetim Performansı.	0.91
B Vizyon	0.90
C Sorumluluk	0.87
D Güvenirlilik	0.62
Örgütsel bağlılık	0.94
E Örgütsel Bağlılık	0.91
F Özdeşleşme	0.92

Yönetim performansı, vizyon, sorumluluk ve güvenirlilikten oluşan kurum itibarı ölçeği için analiz yapılmış daha sonra iki faktörlü bir yapıyla temsil edilen örgütsel bağlılık ve özdeşleşme ölçeğinin yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile ele alınmıştır. Kurum İtibarı Ölçeğinin alt boyutlarının güvenirliliklerinin 0.62 ile 0.91 arasında değiştiği ve ölçeğin genel güvenirliliğinin 0.95 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlarda ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin alt boyutlarının güvenirliliklerinin 0.91 ile 0.92 olduğu ve ölçeğin genel güvenirliliğini değerlendirmek için hesaplanan Cronbach Alpha değerinin 0.94 olduğu belirlenmiştir. Ölçeklerin yüksek derecede güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. Kurum İtibarı Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör / Madde	Standart	t	Cronbach’s α
	Yükler	-	
Faktör A			0.91
a1.	0.58	9	
a2.	0.68	1	
a3.	0.83	1	
a4.	0.75	1	

a5.	0.81	1	
a6.	0.73	1	
a7.	0.81	1	
a8.	0.83	1	
Faktör B Vizyon			0.90
B1.	0.87	1	
B2.	0.82	1	
B3.	0.85	1	
B4.	0.70	1	
B5.	0.57	8	
B6.	0.73	1	
Faktör C			0.87
C1.	0.69	1	
C2.	0.76	1	
C 3.	0.85	1	
Faktör D			0.62
D 1.	0.83	1	
D 2.	0.88	1	
D 3.	0.28	3	

Kurum İtibarı ölçeğini oluşturan 4 faktörlü yapının doğrulanması için yapılan analiz sonucunda ölçeğin dört faktörlü yapıyı temsil ettiği istatistiksel olarak belirlenmiştir. Uyum ölçütleri baz alındığında modelin uygun bir ölçme modeli olduğu saptanmıştır. , RMSEA = 0.065, NFI = 0.97 ve CFI = 0.98 olarak bulunmuştur. Bu uyum ölçütleri modelin uyumunun iyi olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Örgütsel Bağlılık Ölçeği Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör / Madde	Standar t Yükler	t -değeri	Cronbach's α
Faktör E Örgütsel Bağlılık			0.91
e1.	0.71	1	
e 2.	0.83	1	
e3.	0.83	1	
e4.	0.87	1	
e5.	0.88	1	
Faktör F Özdeşleşme			0.92
f1.	0.89	1	
f2.	0.89	1	
f3.	0.78	1	
f4.	0.79	1	
f5.	0.81	1	

Örgütsel bağlılık ve özdeşleşme boyutlarından oluşan iki ölçeğin faktör yapısını doğrulamak için yapılan analiz sonucunda modelin uygun model olduğu belirlenmiştir. Uyum ölçütleri incelendiğinde modelin uygun bir ölçüm modeli olduğu istatistiksel olarak kanıtlanmıştır. RMSEA = 0.065, NFI = 0.97 ve CFI = 0.98 olarak bulunmuştur.

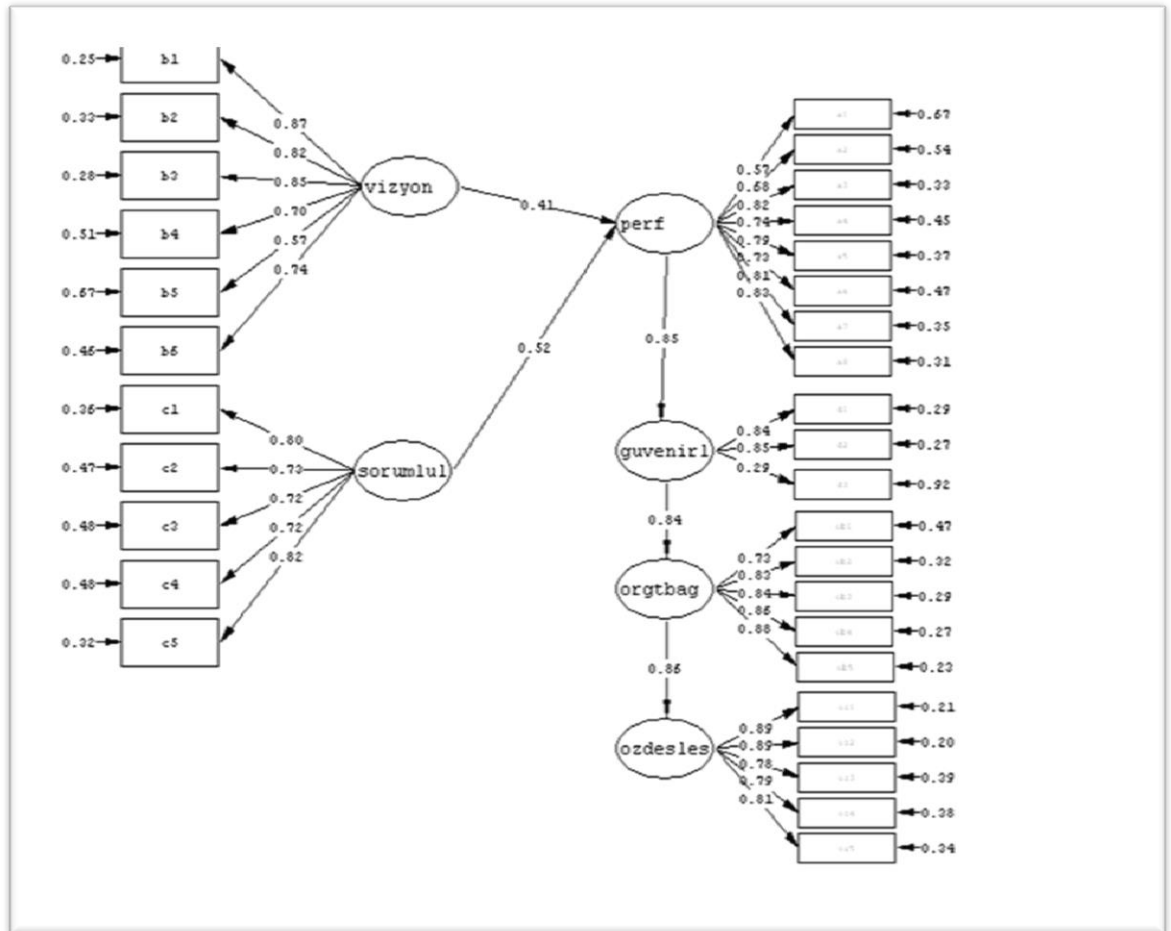
Tablo 5. Uyum Ölçütleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model	Sonuç
---------------	----------	-----------------------	-------	-------

RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0.068	Kabul Edilebilir
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0.05 < SRMR \leq 0.10$	0.075	Kabul Edilebilir
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0.96	İyi
NNFI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0.95 \leq NFI \leq 0.97$	0.98	İyi
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0.95 \leq CFI \leq 0.97$	0.98	İyi

Tablo 5' te modele ilişkin uyum ölçütleri ayrıntısıyla verilmiştir. Araştırma modelinin bütünsel olarak uygun bir model olduğuna istatistiksel olarak karar verilmiştir. Bu oran değeri 2.00 olarak elde edilmiş ve verinin model ile uyumunun kabul edilebilir olduğuna istatistiksel olarak karar verilmiştir (Çelik, Yılmaz ve Pazarlıoğlu, 2010)

Şekil 2. Araştırma Modeli İçin Genel Yapısal Eşitlik Modeli Sonucu

Tablo 6. Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları

Faktör / Madde	Standart Yükler	t	Cr
Faktör A Yönetim			
a1.	0.58	9	α
a 2.	0.68	1	
a3.	0.83	1	
a4.	0.75	1	
a 5.	0.81	1	
a6.	0.73	1	
a7	0.81	1	
a8.	0.83	1	
Faktör B Vizyon			
B1.	0.87	1	
B2.	0.82	1	
B3.	0.85	1	
B4.	0.70	1	
B5.	0.57	8	
B6.	0.73	1	
Faktör C Sorumluluk			
C1.	0.69	1	
C2.	0.76	1	
C 3.	0.85	1	
Faktör D Güvenirlilik.			
D 1.	0.83	1	
D 2.	0.88	1	
D 3.	0.28	3	
Faktör E Örgütsel			
e1.	0.71	1	
e 2.	0.83	1	
e3.	0.83	1	
e4.	0.87	1	
e5.	0.88	1	
Faktör F Özdeşleşme			
f1.	0.89	1	
f2.	0.89	1	
f3.	0.78	1	
f4.	0.79	1	
f5.	0.81	1	
Vizyon → performans	0.51	5	
Sorumluluk →güvenirlilik	0.40	3	
Performans →güvenirlilik	0.83	1	
Güvenirlilik → bağıllık	0.84	1	
Bağıllık →özdeşleşme	0.86	1	
Yapısal Eşitlikler		R	
Performans = 0.51xVizyon + 0.40x Sorumluluk		0	
Güvenirlilik = 0.83x		0	
Bağıllık = 0.84x		0	
Özdeşleşme = 0.86x		0	

Tablo 6. İncelendiğinde, Vizyon değişkeni ile performans değişkeni arasındaki ilişki kurumun vizyonundaki bir puanlık artış meydana geldiğinde performansta 0.51 puanlık artışa neden olacağını ifade etmektedir. Sorumluk değişkeni ile yönetim performansı arasındaki 0.40 olarak bulunan path katsayısı, sorumlulukta meydana gelen 1 birimlik artışın veya azalışın performansta 0.40 puanlık bir artış ya da azalışa neden olacağı görülmektedir. Vizyon ve sorumluluk değişkenleri performans değişkenin % 0.74' unu açıkladığı belirlenmiştir.

Yönetim performansı ile güvenilirlik değişkeni arasında hesaplanan path katsayısı 0.83' tur. Bu katsayı bu iki değişken arasında pozitif yönde istatistiksel açıdan çok güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yönetim performansında meydana gelecek bir birimlik artış güvenilirlikte 0.83 puanlık bir artışa neden olacaktır ya da tam tersi yönetim performansında meydana gelecek bir birimlik azalış güvenilirlikte 0.83 puanlık bir azalışa neden olacaktır. Performans değişkeni güvenilirliğin % 69' unu açıklamaktadır.

Bağlılık değişkeni üzerinde sadece güvenilirlik değişkeninin doğrudan bir etkisi mevcuttur. Bu iki değişken arasındaki ilişki için ilgili katsayı 0.84' tur. Güvenirlik değişkeni bağlılık değişkeninin % 70' ini açıkladığı belirlenmiştir. Son olarak örgütsel bağlılık ve özdeşleşme bağımlı değişkenleri arasında pozitif yönlü şiddetli bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir (0.86). Bu iki değişken için hesaplanan belirlilik katsayısı 0.74' tür.

Tablo 7. Araştırma Hipotezleri için Sonuçlar

Hipotez	Nedensel İlişkiler	Path Katsayısı	t- değerleri	Sonuç
H1	Vizyon →	0.51	5.1	Kabu
H2	Sorumluluk	0.40	3.9	Kabu
H3	Performans	0.83	10.	Kabu
H4	Güvenirlik →	0.84	10.	Kabu
H5	Bağlılık	0.86	11.	Kabu

Tablo 6. İncelendiğinde, Hipotez H(1) istatistiksel olarak doğrulanmıştır. Çalışılan kurumun vizyonun yöneticilerin performansı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Kurumun vizyonunda meydana gelen bir birimlik değişiklik Kurumun sorumluluklarının performans üzerinde pozitif bir etkiye olduğunun ifade edildiği H(2) hipotezi istatistiksel olarak doğrulanmıştır. Yöneticilerin performansının kurumun güvenilirliği üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu istatistiksel olarak belirlenmiş ve araştırma hipotezi H(3) kabul edilmiştir. Araştırma hipotezi H(4), un doğrulanması ile elde edilen sonuç kurumun güvenilirliğinin örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Son olarak kurgulanan araştırma hipotezi H(5) ile örgütsel bağlılık ile örgüt ile özdeşleşme arasında güçlü bir istatistiksel ilişkinin varlığı saptanmıştır.

Tablo 8. Kurum İtibarı İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki

		Örgütsel Bağlılık	Kurum İtibarı
Örgütsel Bağlılık	Pearson Correlation	1	,682**
	Sig. (2-tailed)		,001
	N	217	217
Kurum İtibarı	Pearson Correlation	,682**	1

	Sig. (2-tailed)	,001	
	N	217	217
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			

Yapılan Korelasyon analizinde; Örgütsel Bağlılık ve Kurum İtibarı arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle; Kurum İtibarındaki olumlu bir artış sonucunda çalışanların örgütsel bağlılığında bir artış görülmektedir.

3. Sonuç

Kurumsal itibar, örgütün faaliyet süresini uzatan ve paydaş desteği sağlayan önemli bir stratejik varlıktır. Toplumsal destek anlamında çalışana fayda sağlamaktadır. Ancak ilgili yazında kurumsal itibarın çalışanların örgütlerine ilişkin tutum ve davranışları üzerinde yarattığı olumlu etkiyi tartışan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu anlamda çalışmada kurumlar için önemli bir rekabet aracı olarak adlandırılan kurumsal itibarın çalışanlar tarafından olumlu algılanmasının, nitelikli iş gücünü örgütte tutma konusunda örgütlerin çalışanlarına sağladığı faydayı başka bir ifade ile çalışanı örgütte bağlama konusunda yarattığı katkıyı istatistikî veriler yardımıyla ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Yapılan çalışmanın sonucunda; Örgütsel Bağlılık ve Kurum İtibarı arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle; kurum itibarındaki bir artışın görülmesi sonucu çalışanların örgütsel bağlılığında bir artış görülmektedir. İlgili yabancı literatür, bireylerin algıladıkları kurumsal itibar algılamaları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi örgütsel özdeşleşme aracılığı ile oluşan bir model vasıtasıyla tanımlamıştır. Buna göre bireylerin algıladıkları kurumsal itibar, duygusal örgütsel bağlılığı etkilemekte ve ilişkiyi güçlendirmektedir. Yazında yer alan bu model dikkate alınarak bu araştırmada da bireylerin algıladıkları kurumsal itibarın örgütsel bağlılığı güçlendirici etkisi olduğu düşünülmüş ve bu model test edilmiştir.

Kişisel özelliklerin kurumsal itibar algısına etkilerinin incelendiği çoklu değişkenli regresyon modellemesinde; kurumsal itibar algısının eğitim düzeyi ve toplam çalışma süresinden etkilendiği; yaş, cinsiyet, medeni durum ve çalışanların çalıştığı birimin kurumsal itibar algısı üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı ($p>,05$) sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre eğitim düzeyi ve çalışma süresi ile kurumsal itibar algısı arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Elde edilen bulgular sonucunda, hastane yöneticilerine çalışanlarının kurumsal itibar algılarını arttırmaya yönelik çabalar içine girmesi önerilebilir. Şatır (2006) tarafından özel bir hastanede 300 poliklinik hastası üzerinde yapılan çalışmada, hastaların eğitim düzeyi azaldıkça kurumsal itibar algılamalarındaki artışın beklenti düşüklüğünden ve bu tip hastaların kaliteli ve güvenilir hizmet aldıklarında daha hassas davranmalarından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Yapılan bu çalışmalarda çalışanların çalıştıkları işletmeye ilişkin sahip oldukları olumlu kurum itibarı algısının, bireylerin kurumlarına duygusal olarak bağlanmasını sağladığı sonucuna varılmıştır (Çiftçioğlu, 2008: 242). Hizmet üreten sağlık sektöründe ise, çalışanların iş tatmininin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi üzerinde çalışmalar

yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda çalışanlarına kaliteli bir çalışma ortamı sağlayan bir sağlık kuruluşunun müşterilerine de kaliteli bir hizmet vereceği sonucuna varılmıştır (Keklik ve Adıgüzel, 2011). Bunun yanında hastanelerde kurum imajının ölçülmesinde göz önünde bulundurulması gereken faktörlerin belirlenmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda kurum imajının ölçülmesinde; kurumsal iletişim, hizmet kalitesi, çalışan davranışları, fiziksel görünüm, fiziki yeterlilik ve personel niteliklerinin önemli olduğu ve ölçüm yapılırken bu boyutlar üzerinde durulması gerektiği tespit edilmiştir (Sevinç ve Özata, 2009).

Elde edilen analiz sonuçları ve literatürdeki kuramsal varsayımlardan hareketle çalışanların kurumlarına ilişkin sahip oldukları olumlu kurum itibarı algısının bireylerin örgütlerine bağlanmasını sağladığı yargısına varılmıştır. Bu bağlamda saygı duyulan itibar gören işletmelerin çalışanları örgütlerine duygusal olarak bağlı ve örgüt üyeliğini isteyerek devam ettirmek isteyen bireylerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Söz konusu nedenlerden dolayı yöneticilerin sağlık çalışanlarının kurumsal itibar algısını arttırmaya yönelik olarak,

- Kurumda verilen hizmetlerin kalitesini artırma,
- Çalışanların iletişimlerini güçlendirmelerini sağlayacak mekanizmalar oluşturma, gerekirse yeniden yapılandırma faaliyetlerinde bulunma,
- Belirli aralıklarla çalışanların kurumsal algılarını ölçme ve bu algıları etkileyen faktörlerle ilgili araştırmaların yapılması,
- Kurumun sürekli öğrenmeye önem vermesi,
- Çalışanların kurumu sahiplenmeleri ve kurumsal bağlılıklarının artırılması için, kurumun amaç, misyon ve vizyonuna uygun bir örgüt iklimi oluşturulması,
- Kurumu ilgilendiren konularda karar verilirken çalışanların öneri, talep ve şikâyetleri dinlenerek, çalışanların karar süreçlerine dâhil edilmesi,
- Gelişen teknolojiye uyum sağlaması gibi bir takım çabalar içine girmesi gerekmektedir.

Kurum itibarının çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi üzerinde daha çok ürün üreten sektörlerde çalışmalar yapılmıştır. Sağlık sektöründe faaliyet gösteren kurumlarda kurum itibarının çalışanların örgütsel bağlılığına etkisi üzerinde yapılan araştırma bu alanda önem arz etmektedir. Bu çalışmanın kurumsal itibar yazınına farklı bir bakış açısı getireceği kavramın teorik alt yapısının güçlendirilmesi, örgütler açısından taşıdığı önem ve itibar yönetimi konularında daha fazla çalışmanın yapılması konusunda yol göstereceği umulmaktadır. Araştırma örnekleminin sadece kamu sağlık kurumlarında çalışanları kapsamı ve özel hastanelerin araştırmaya dâhil edilmemesi bulguların sektör genelinde yorumlanmasını kısıtlamaktadır. Ancak araştırma evreninin tamamından veri toplamak zaman ve maliyet sebebiyle mümkün olmamış, bu nedenle araştırma evreninden örnek seçme yoluna gidilmiştir. Araştırmanın hipotezlerinde belirtilen etkinin test edilebilmesi ve genel bir yargıya varılabilmesi için araştırmanın sektör geneline uygulanması önem arz etmektedir. Nitekim kamuya bağlı sağlık kuruluşlarında çalışanlar ile özel sektör çalışanlarının iş ortamlarına yönelik algı ve davranışları farklı olabilmektedir. Mevcut eksikliğin giderilmesi kamu ve özel hastane çalışanları arasında bir karşılaştırma yapma imkânı sağlayacağı gibi konuya dair daha

somut bulgular sunma imkânı da sağlayacaktır. Diğer bir kısıt ise, çalışmanın sadece TRB-2 Bölgesinde il merkezinde bulunan Sağlık Bakanlığı'na bağlı sağlık kuruluşlarında çalışan sağlık personelinin içermesidir. Bu bakımdan evrenin daha da genişletilerek diğer bölgelerdeki sağlık çalışanlarını da kapsamaya çalışmanın ülke geneline ait somut bulgular sunmasına imkân sağlayacaktır. Çalışma, sadece sağlık sektöründeki çalışanlar üzerinde yapıldığı için, diğer sektörlerde de uygulanması konunun gelişimine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma Araştırma Van ilinde sağlık sektöründe faaliyet gösteren Sağlık Bakanlığı'na bağlı Van Eğitim ve Araştırma Hastanesinde yürütülmüştür. Tüm sağlık çalışanları ile ilgili genelleme yapılabilmesi için, Van dışındaki illerin sağlık çalışanlarına da, benzer bir çalışmanın uygulanması konuya katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

ARGÜDEN, Yılmaz., (2003), *İtibar Yönetimi*, ARGE Danışmanlık Yayınları No:4, İstanbul.

ARIKAN, Semra, (2001), *Liderlik, Yönetim ve Organizasyon*, (Ed. Salih Güney) Nobel Yayınları, Ankara.

BAYRAM, Levent, (2006), Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık, **Sayıştay Dergisi**, Sayı 59, 125-139.

BUDD, J. F., (1994), How to Manage Corporate Reputations, **Public Relations Quarterly**, Volume:39, Number:4., New York, U.S.A.

DİNÇER, Ömer, (2007), Staraejik Yönetim ve İşletme Politikası, Alfa Basım Yayım, İstanbul.

DOWLING, Grahame., (2001), *Creating Corporate Reputations*, Oxford: Oxford University Press.

ÇETİN, Münevver Ölçüm, (2004). *Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

ÇİFTÇİOĞLU, Başak Aydem, (2008) Kurumsal İtibarın Çalışanların Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi Ve Bir Uygulama, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

FOMBRUN CJ. ve SHANLEY M., (1990) What's In a Name? Reputation Building and Corporate Strategy, **Academy Of Management Journal**, Vol 33, No 2.

FOMBRUN, Charles J., (1996), Reputation: Realizing Value From The Corporate Image, **Harvard Business School Pres**, Boston, Massachusetts.

GÜMÜŞ M. ve ÖKSÜZ B., (2009) Çalışanların Kurumsal İtibar Sürecine Katılımlarında İçsel İletişimin Rolü, **Journal of Yasar University**, Ocak No:16, Volume: 4

GÜRGEN, Haluk, (2007) İtibar Toplam Algıdır, **Bursa Ekonomi Dergisi**, 233, Temmuz

HALL, Richard. (1992), "The Strategic Analysis of Intangible Resources", **Strategic Management Journal**, 13 (2), 135-144.

İNCE, M., ve GÜL, H., (2005), **Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık**, İleri Giden Ofset, Ankara.

KADIBEŞEGİL, Salim., (2006), **İtibar Yönetimi**, MediaCat, İstanbul

KARATEPE, Selma, (2008), İtibar Yönetimi: Halkla İlişkilerde Güven Yaratma, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Volume:7, No:23, İnönü Üniversitesi.

KATZ, D. ve KAHN, R.L. (1977). Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi, (Çeviren: H. Can ve Y. Bayar), Ankara: TODAiE Yayınları.

KOÇEL, Tamer. (2010), **İşletme Yöneticiliği**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.

MEYER, J. P. ve ALLEN N. J, (1991), "The Three –component conceptualization of Organizational Commitment", **Human Resource Management Review**, Volume 1, Number 1,

MEYER, J. P. ve ALLEN, N. J. (1997). Commitment in the Workplace: Theory, Research and Application. California: Sage Publications.

NGUYEN, N.ve LEBLANC G., (2001), "Corporate Image and Corporate Reputation in Customers Retention Decisions in Services", **Journal Of Retailing And Consumer Services**, 8, 227-236

OKAY, A. ve OKAY, A., (2005), **Halkla İlişkiler Kavram, Strateji ve Uygulamaları**, Der Yayınları, İstanbul.

ÖZDEMİR, Özden H. (2007). "Çalışanların Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılamalarının Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatminine Etkisi: Opet Çalışanlarına Yönelik Uygulama", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul

ÖZDEVECİOĞLU M. ve AKTAŞ, A. (2007), Kariyer Bağlılığı, Mesleki Bağlılık Ve Örgütsel Bağlılığın Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Rolü, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 28,1-20

PRCI, (2002), **İtibar Yönetimi ile Rekabette Avantaj Yaratma RQ**, İstanbul

SABUNCUOĞLU, Zeyyat, (2004), **İşletmelerde Halkla İlişkiler**, Aktüel Yayınları, Bursa.

ŞATIR, Ç. ve SÜMER, F., (2006), Kurum İtibarının Bileşenleri Üzerinde Bir Araştırma, Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu, 27-28 Nisan

UZOĞLU, Sevil, (2001), Kurumsal Kimlik, Kurumsal Kültür ve Kurumsal İmaj, **Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi S:** 18,337-353.

WASTİ, S. A. (2000). Örgütsel Bağlılığı Belirleyen Evrensel ve Kültürel Etmenler: Türk Kültürüne Bir Bakış. (Derleyen: Z. Ayçan). Akademisyenler ve Profesyoneller Bakış Açısıyla Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları. **Türk Psikologlar Derneği Yayınları**, 21, 201-224, Ankara.

YILDIRIM, F. (2002). Çalışma Yaşamında Örgüte Bağlılık ve Örgütsel Adalet İlişkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

YILMAZ, V., ÇELİK, E.H., (2009), *Lisrel ile Yapısal Eşitlik Modellemesi-I*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

YİRMİBEŞ, Seval, (2010), Kurumsal İtibar Yönetimi Ve Kamuya Bağlı Bir Kurumda Kurumsal İtibarın Ölçülmesi Üzerine Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi

Cilt : 6 Sayı : 15 Sayfa:562 583 Kasım 2018 Türkiye

Araştırma Makalesi

**BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ'NİN BOLU HALKI AÇISINDAN
İTİBARI**

Prof. Dr. Himmet HÜLÜR*

Dr. Öğr. Üyesi Kemal AVCI**

Arş. Gör. Oğuzhan ŞENEL***

Arş. Gör. Selin AKINÇ****

ÖZ

Stratejik yönetim anlayışlarının önemli bir kısmını kurumsal itibar oluşturmaktadır. Çünkü kurumsal itibarın örgütlerde sihirli bir değer olduğu bilinmektedir. Bu değer bazen örgütlerin finansal değerlerinin dahi belirleyicisi olabilmektedir. Kurumsal itibar müşterinin veya hedef kitlenin örgütlere attığı değerlerin bir bileşimidir. Bunun için hangi alanda olursa olsun, müşteriler örgütler tarafından dış paydaşlar olarak da adlandırılmaktadır. Paydaşlar aile bireyleri gibi, organizasyonlarca çoğu şeyin paylaşıldığı bireylerden oluşmaktadır. Paydaş, ticari anlamda müşteri anlamına da gelmekte ve müşteri de elbette ticari yaşamın merkezindedir. Kamusal hizmet veren kurumlar için ise paydaş "hizmet verilen kitleler" veya kısaca hedef kitledir. Üniversitenin paydaşlarından biri ise hayatın her alanında hizmet verdiği toplum bireyleridir. Bu çalışmanın amacı Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nin paydaşlarından biri olan Bolu halkı açısından Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nin itibarını ortaya koymaktır. Bunun için çalışmada kolayca örnekleme kullanılarak 397 denekle bir anket uygulanmış ve Bolu halkı açısından Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nin itibarı analiz edilmiştir. Elde edilen verilere göre Bolu halkının üniversite yönetimine güveni olumlu ve iyi bir düzeye yakındır. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi hizmetlerinde yenilikçi görülmekte, ancak medyadaki görünürlük açısından zayıf kalmaktadır. Planlı yapılacak stratejik halkla ilişkiler faaliyetleri ile medyadaki görünürlüğün artabileceği, bununla birlikte kurumsal kimlik açısından logo ve marka olarak üniversitenin bilinirliğinin Bolu halkınca asgari düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İtibar, Kurumsal İtibar, Üniversite İtibarı

**THE CORPORATE REPUTATION OF BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY
FROM THE ASPECT OF THE PEOPLE OF BOLU**

ABSTRACT

An important part of strategic management understandings is corporate reputation. Because, it is known that corporate reputation is like a magic value in organisations. This value can even determine the actual financial value of organisations. Corporate reputation is a combination of the values which attributed by consumers to organisations. Because of this,

---

*Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, himmethulur@ibu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-5863-4976

**Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, kemalavci@ibu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-7370-7814

***Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, oguzhansenel@ibu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-6925-8550

****Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, selinakinc@ibu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-1510-0605

consumers are also called external stakeholders by organizations at any sector. Stakeholders are like family members, organizations share many things with them. Stakeholder also means consumer in the sense of commerce and consumer is of course at the centre of commerce. Although, stakeholder means “masses they serve” or shortly audience for the public service. Stakeholders for universities are the people they serve in every sector of life. The purpose of this study is revealing the corporate reputation of Bolu Abant İzzet Baysal University from the aspect of the People of Bolu. For this purpose, a survey is applied using convenience sampling to 397 subjects, and the corporate reputation of Bolu Abant İzzet Baysal University from the aspect of the People of Bolu is analysed. According to the data gathered, the trust of the People of Bolu for the university’s administration is positive and it’s near to a good degree. University is seen as an innovator in its’ service, but the university is weak when it comes to visibility in the media. The visibility in the media can increase with planned strategic public relations, also weak awareness of logo and brand of the university by the People of Bolu is determined.

Keywords: Reputation, Corporate Reputation, University Reputatio

Giriş

İtibar bir kuruma, markaya veya kişiye artı değer katan, bireylerin ya da kurumların yaşamları boyunca sahip olmak için çabaladıkları, önemi yadsınamayacak bir konudur. İtibarlı olmak, halkın gözünde iyi bir yere sahip olmak her zaman önemli olmuştur. Kurumun iç ve dış paydaşlar tarafından nasıl algılandığıyla ilgili bir kavram olan kurumsal itibar, değişen dünyada işletmeler için bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle küreselleşme ile birlikte piyasadaki rekabetin artması sonucu ürün ve hizmetlerin birbirine benzeşmesi, kurumsal itibarı daha da belirleyici hale getirmiştir. Artık kurumlar kendilerini diğer kurumlardan ayıracak ve hedef kitleye daha fazla yakınlaştıracak stratejiler geliştirmektedirler.

Marka veya kurum değerini artıran bir kavram olan itibar, bir kurumun paydaşlara en iyi şekilde yansımaları sağlamaktadır. Kurumsal itibar günümüz bilinçli tüketicilerine ulaşabilmede, bir markanın tüketici tarafından tercih edilirliğinde ve marka farkındalığı yaratmada da önemli rollere sahiptir. Bu anlamda birçok şirket elde edeceği somut değerlerden önce soyut bir değer olan itibara önem vermekte ve bu doğrultuda stratejiler izlemektedirler.

İtibarın temelinde güven yatmaktadır. Söz gelimi, kazanılan veya kaybedilen itibar güvene ya da güvensizliğe sebep olabilmektedir. Bu doğrultuda sağlam bir itibar yaratmak paydaşlarla olan güvene dayalı ilişkilere de bağlı olmaktadır. İtibar, kurulan güvene dayalı ilişkilerin yanı sıra sosyal paydaşların kurum için hissettiği duygusal bağ ile de desteklenmektedir. Tüketicileriyle duygusal bağ kurmayı başaran kurumlar, kısa süre içinde bu bağın somut faydalarını görmeye başlayacaklardır (Ural, 2012: 9-10). İtibara katkı sağlayan içsel ve dışsal birçok etken bulunmaktadır. Bununla birlikte, paydaş kavramı kurumsal itibar literatüründe önemli bir yere sahiptir. Paydaşlara yönelik etkili iletişim stratejileri doğrultusunda, hedef kitlenin beklenti ve isteklerinin dikkate alınması kuruma önemli artılar kazandırmaktadır.

İtibar ve Kurumsal İtibar Kavramları

İtibar kavramı etimolojik olarak incelendiğinde Türkçeye Arapçadan geçtiği, kelime anlamına bakıldığında saygınlık ve güvenilirlik anlamlarına karşılık geldiği görülmektedir (tdk.gov.tr). Sözcüğün İngilizce karşılığı olan “reputation” kavramının

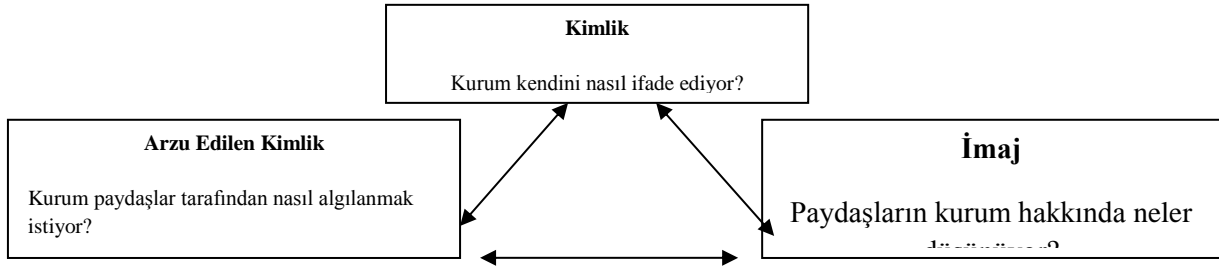
Oxford sözlüğündeki tanımı ise; herhangi biri ya da bir şey hakkında sahip olunan belirli görüş ve inançlar şeklindedir (en.oxforddictionaries.com). Basit bir tanımla itibar “ne söylediğin, yaptıklarının bir sonucu ve başkalarının senin hakkında ne söylediği”dir (wsimarketbuilders.com). İtibar kavramı genel olarak belirli bir sürede çeşitli faktörlerin etkisiyle biri ya da bir şey hakkında sahip olunan görüşlerin toplamını ifade etmektedir. Güven unsuruyla ilişkili olan itibarın artması halinde diğer insanların gözünde saygınlığınız da artmaktadır (Yalçın ve Utkucu, 2018: 13). Kurumsal itibar ayrıca stratejik iletişim etkinlikleriyle oluşturulan ve medyanın iletmediği mesajlar doğrultusunda kurumun tüm paydaşlarında oluşan izlenimleri ifade eden bir kavramdır. Kuruma ilişkin bu izlenimler, kuruma çalışanın hizmet sunarken, tüketicinin kurumun hizmet ve ürünlerini tüketirken ve yatırımcının kuruma maddi yatırım sunarken beklentilerinin ne derece karşıladığının bir ifadesidir (Çakar Mengü, 2016: 55).

Kurumsal itibarla ilgili ortak bir tanımlamaya rastlanamazken, kavramla ilgili çeşitli tanımların yapıldığı görülmektedir. Kavramla ilgili bazı tanımlamalara bakılacak olursa; Fombrun ve Van Riel (1997: 10)’e göre kurumsal itibar, kurumun geçmiş faaliyetlerinin ve paydaşlarının beklentilerini karşılamaya yönelik olarak oluşan algılamalardır. Kurumsal itibar, kurumun çalışanları ve paydaşlarıyla olan ilişkilerinin güçlenmesinde ve rekabetçi ortamlarda nispeten ayakta kalabilmesini sağlamaktadır. Farklı bir tanıma göre kurumsal itibar, bir kurumun paydaşlar tarafından zaman içinde genel olarak değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme, paydaşın şirket ile ilgili doğrudan deneyimlerine kurumla ilgili faaliyetlere, sembollere ya da kurumu önde gelen diğer rakip kurumlarla karşılaştırmaya dayanmaktadır (Gotsi ve Wilson, 2001: 29). Diğer bir tanıma göre ise, kurumun kendi paydaşlarından, örgütün kimlik savlarının tutarlılığı ile ilgili belli bir geri bildirim şeklidir (Whetten ve Mackey, 2002: 401). Bromley (2001: 316)’e göre ise; iç ve dış paydaşların bir çıkar grubundaki kişi ya da başka bir varlık hakkında sahip oldukları algılardır. Ülkemizde kurumsal itibarla ilgili çalışmalar yapan Kadıbeşegil (2015: 59) ise kurumsal itibarı bir kurumun oluşturduğu güvenin toplam pazar değeri içerisindeki katkı payı olarak tanımlamaktadır. Bunun daha açık anlamı toplum gözünde bir şirketin ‘beğenilen ve takdir edilen’ bir kurum olarak görülmesidir. Görüldüğü üzere kurumsal itibarla ilgili çeşitli tanımlara rastlamak mümkündür. Fakat tanımların ortak vurgusu “saygınlık ve güvenilirlik”tir. Bu değerlerle birlikte paydaşların gözünde saygın ve prestijli bir kurum olmak birçok kurumun öncelikli hedeflerindedir.

İtibar mesleki ve günlük hayatta bireylerin ve kurumların konumlarını belirleyen önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Ural, 2012: 9). Ayrıca itibar bir kurumun diğer kurumlar içerisinde tercih edilirliliğini geliştirmesinde, mevcut paydaşları ile yatırımcılarını tutmasında ve arttırmasında kilit bir role sahiptir (Feldman vd., 2013: 64). Bireyler ve kurumların itibara ulaşmak ve sahip oldukları itibarı korumaları için yaşamları boyunca çaba göstermeleri gerekmektedir. Sahip olunan itibarı ise içinde bulunulan çevre belirlemektedir (Geçikli vd., 2016: 1551). İtibar; paydaşların bize dair çekmiş oldukları bir fotoğraf gibidir. Çevreye bırakılan olumlu etkiler olumlu itibar olarak hızla geri gelirken, olumsuz yönde etkilenen itibarınız da aynı hızla uzaklaşabilmektedir (Karaköse, 2012: 2).

Kurumsal İtibarın Bileşenleri

İtibar iki ana unsuru içermektedir. Bunlardan ilki algı yani şirketin tüm paydaşlar tarafından nasıl algılandığı ve gerçeklik yani bir şirket hakkındaki gerçek politikalar, uygulamalar, prosedürler, sistemler ve performanstır. Kurumun temsil edilmesinde kurumda çalışan her bir bireye kadar çeşitli bileşenler etkili olmaktadır. Bu bağlamda her çalışan kurum imajını olumlu ya da olumsuz bir şekilde yansıtabilmektedir. Çalışanların giyim tarzları, konuşma tarzları, davranış şekilleri ile duygu ve düşüncelerini ifade etme şekilleri kurumun kendi içindeki esas gerçekliğini temsil etmektedir. Algılan bu faktörler şirketin yansıttığı imajla yakından ilişkilidir. Kurumsal itibarı oluşturan unsurları tanımlamanın diğer bir yolu da imaj, kimlik ve kişilik bileşenlerini tanımlamakla mümkün olmaktadır. İtibarı oluşturan bu ana bileşenlerin birbiriyle uyumu itibarın korunması ve sürdürülmesinde son derece önemlidir. (Schultz ve Werner, 2005: 2).

Şekil 1. Kurumsal itibarın ana unsurları (Chun, 2005: 98).

Chun (2005: 95-97)'a göre Şekil 1'deki şema kurum itibarını oluşturan kavramları ifade etmektedir. Bu kavramlardan ilki olan kurum kimliği, kurumun içeriden nasıl görüldüğüne yönelik bilgi sunmakta, kurum üyelerinin kurumla ilgili algılarını kapsamaktadır. Kurumsal kimlik ayrıca kurumu rakiplerinden farklılaştıran özelliklerini ve geçmişten bugüne kadar gelip geleceğe taşınması planlanan özellikleri de kapsamaktadır (Şakar, 2011: 3). Bir kurumun kimliği ürün, hizmet ve eylemlerinin ölçülebileceği bir faktör olabilecek kadar net olmalıdır. Bu durum kurumsal kimliğin sadece bir slogandan ibaret olamayacağı, görünür, somut ve kapsayıcı olması gerektiği anlamına gelmektedir. Ayrıca kurumun yaptığı tüm faaliyetler, kimliğinin bir sağlaması niteliğinde olmalıdır (Mohamad vd., 2007: 81).

Paydaşların kuruma yönelik algılarını ifade eden kurumsal imaj, kurumların var olduğu günden bu zamana dek gerçekleştirdikleri faaliyetleri, başarıları, çevre ile kurdukları ilişkileri, toplumsal sorumlulukları ve duyarlılıklarını kapsayan ve bütün bu unsurların toplanmasıyla oluşabilecek bir kavramdır (Çakırkaya, 2016: 21). Kurumun kendini nasıl görmek istediğiyle ilgili bir kavram olan arzu edilen kimlik kavramı ise "hedef kitlenin kurumu nasıl algılamasını istiyoruz?" sorusuna cevap vermektedir. Bütün bu bileşenler kurumsal itibarı oluşturmaktadır.

İtibar kavramı her geçen gün kurumlar ve yöneticiler tarafından daha fazla önem kazanan ve üzerinde araştırmalar yapılması gereken bir konu haline gelmektedir. 1980'li yıllardan beri pek çok uzman tarafından konuyla ilgili araştırmalar yürütülmekte ve kurumların itibarını ölçebilmelerini sağlayacak doğru bileşenleri belirlemeye çalışmaktadırlar. Bugün itibar ölçümüyle ilgili en fazla kullanılan ve kabul gören itibar ölçeklerinden biri, Fombrun'un "İtibar Katsayısı" adıyla bilinen ölçektir (Berkup, 2015: 862).

Fombrun ve Shanley (1990: 234)'e göre itibar, kurumlar tarafından paydaşlara gönderilen sinyaller sonucu oluşmaktadır. Bu sinyaller paydaşların faaliyetlerini de etkileyen ve kurumla ilişkilendirilen maddi ve manevi çok sayıda bileşeni ifade etmektedir. Fombrun kurumsal itibarın söz konusu bileşenlerini ortaya koymaya yönelik bir model geliştirerek hedef kitlelerin kurumsal itibar algılarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Geliştirilen modelde kurumsal itibarın altı bileşeni (duygusal cazibe, ürünler ve hizmetler, finansal performans, vizyon ve liderlik, çalışma ortamı ve sosyal sorumluluk) ve her bir bileşenle ilişkili belli ifadeler yer almaktadır (Fombrun ve Gardberg, 2000: 13):

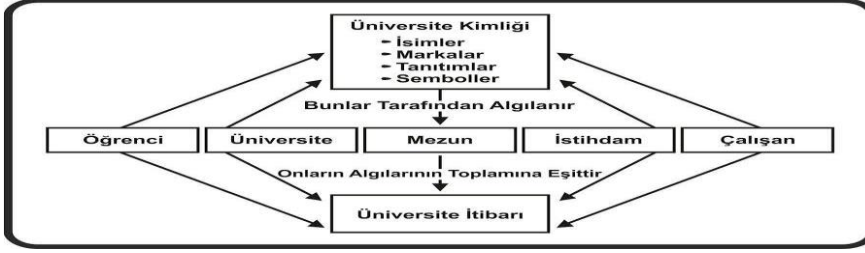
- 1- Duygusal Çekicilik: Kurum hakkında hissedilen olumlu birtakım duygular; paydaşların kurumu beğenmesi ve kuruma yönelik duydukları güven ve saygı.
- 2- Ürünler ve Hizmetler: Ürün ve hizmetlerle ilgili kalite algısı, yenilikçi ürün ve hizmetler geliştirmek.
- 3- Finansal Performans: Şirketin karlılığa ve büyümeye yönelik beklentilerini ve riskleri göz önünde bulundurması.
- 4- Vizyon ve Liderlik: Şirketin gelecek için ne kadar şeffaf bir vizyona ve güçlü bir yönetime sahip olduğu.
- 5- Kurumsal Çevre: Kurumun ne kadar iyi yönetildiği, yapılan işlerin niteliği ve çalışanların kalitesiyle ilgili izlenimler.
- 6- Sosyal Sorumluluk: Kurumun çevresiyle olan ilişkileri, çevre, toplum ve çalışanları tarafından sosyal sorumluluğa sahip bir kurum tarafından algılanması.

Üniversite ve İtibar

Kurumsal itibar artık sadece kâr amacı güden kurumlar değil toplumla ilişki içinde olan tüm kurumlar için önemli duruma gelmiştir. Bu anlamda kurumsal itibarın korunması ve artırılması özel kurumlarda önemli olduğu kadar kamu kurumlarında da ilgiyle karşılanmalıdır. Özellikle üniversiteler gibi hizmet kurumlarında paydaş algıları ve tercihlerinde üniversitenin sahip olduğu itibar belirleyici konumdadır.

Üniversitelerin, paydaşların gözünde olumlu ya da olumsuz olarak algılanmaları söz konusu kurumların ulusal ve uluslararası alandaki prestijinde önemli bir katkı sağlamaktadır (Işık vd., 2016: 167). Argenti (2000: 177) kuruma önemli bir artı değer olarak geri dönecek olan olumlu bir kurumsal itibara sahip olmak için üniversitelerin yapması gerekenleri şu şekilde açıklamıştır:

- İtibarlı başka bir üniversite ile iş birliği yapmak,
- Yüksek kaliteli fakültelere sahip olmak,
- Yüksek kaliteli öğrencilere sahip olmak,
- İş dünyasında güçlü bir imaja sahip olmak,
- Mezun öğrencilerle irtibat halinde olmak,
- Üniversitelerin itibarları ile ilgili yapılan çalışmalarda üniversite sıralamalarını dikkate almak.

Şekil 2. İmaj, Kimlik ve İtibar (Argenti, 2000).

Argenti (2000) söz konusu modelde üniversite itibarının paydaş algılarının toplamına eşit olduğunu belirtmiştir. Modele göre üniversitenin paydaşlar tarafından algılanması üniversitenin kimliğini ifade etmektedir. Modele göre üniversite kimliği paydaşlar tarafından imajlara dönüştürmektedir ve üniversite ile ilgili oluşan bu algılar genel olarak itibarı etkilemektedir.

Üniversiteler gibi kâr amacı gütmeyen, araştırma ve bilgi öncelikli kurumlarda diğer hizmet sektörlerinin aksine kurumsal itibara beklenen ilgi gösterilmemiştir. Konuyla ilgili akademik araştırmaların sayısı da söz konusu durumu doğrulamaktadır. Sınırlı sayıda yapılmış olan tezler ve Charles Fombrun gibi alanın önde gelen yazarlarına göre bilgi kurumlarında itibar; “sosyal olarak aktarılan ve bilgi kurumundan beklenen faaliyetlerin ve güvenilirlik seviyesinin temsil ettiği ve bilgi kurumunun paydaşları arasında belli bir zaman içerisinde yerleşmiş olan kuruma yönelik değerlerdir” (Keskin vd., 2014: 104) ifadesiyle tanımlanabilmektedir.

Kurumsal İtibar Yönetimi

Kurumsal itibar yönetimi, sosyal paydaşların kuruma yönelik algılarının kontrol altında tutulabilmesi ve yönlendirilebilmesinde etkili olmaktadır. Bunu yaparken kurumun etkin bir iletişim stratejisi belirlemesi ve hedef kitlenin kurumdan beklentilerini tespit etmesi gerekmektedir. Bu noktada örgüt ve çalışan hedeflerinin birbirleriyle örtüşmesine imkân sağlayan bir yönetim stratejisi ortaya çıkmaktadır. Bu strateji kurumsal itibarın yönetilmesine katkı sağlamakta, söz konusu durum sonucunda örgütün belirlenen amaçlara ulaşması ve örgütsel verimliliğini arttırması mümkün hale gelecektir (Karaköse, 2012: 75).

Kurumlar itibarlarını yönetirken birçok noktaya dikkat etmek durumundadırlar. Başlangıçta bir kurumun sergileyeceği davranışların birbiriyle tutarlı olması önemli bir husustur. Bunun yanı sıra kurum sağladığı hizmetler ve ürünlerde diğer kurumlardan farklılıklara gitmeli ve bu şekilde bir ekonomik değer üretmelidir. Kurum ürün ve hizmet sunarken toplumsal etik kurallarına aykırı davranmamalıdır. Kurum yaptığı işleri sosyal sorumluluk anlayışıyla yürütmeli gereken durumlarda sahip olduğu kaynakları toplumun faydası için kullanılmalıdır (Çakırkaya, 2016: 155). Kurumun bütün paydaşlarına seslenebilecek çalışmalar yapılması da kurumsal itibara ciddi bir katkı sağlamaktadır. Bu noktada paydaşların gereksinim duydukları enformasyonu doğru araç ve tekniklerle hedef kitleye ulaştırabilmek de kurumların itibar yönetimi sürecinde üzerinde durmaları gereken bir noktadır (Uzunoğlu ve Öksüz, 2008: 115).

Kurumsal itibarın daha etkin bir şekilde yönetilmesi için dikkat edilmesi gereken adımlar söz konusudur (Çakırkaya, 2016: 193-195):

1. Mevcut durumun değerlendirilmesi: Kurumun itibar yönetimiyle ilgili politika ve aşamaların kurumda ne düzeyde olduğunu görmesi ve bir sıfır noktası belirleyebilmesi için bulunduğu konumu değerlendirmesi son derece önemlidir.
2. Kurumsal itibarı oluşturan unsurlar tespit edilmelidir: Kurumsal itibar çeşitli yöntemler ve unsurlardan oluşmaktadır. Bu nedenle kuruma rakipleri karşısında avantaj sağlayacak kriterlerin tespit edilmesi gerekmektedir.
3. Kurum kültür ve değerleri yazıya dökülmelidir: Bu aşama itibarı ortaya çıkaran unsurlarla beraber değerlendirildiği zaman kurumsal itibarın ana maddesi haline gelecek ve kamuoyuna yansımada önemli olacaktır.
4. Toplumun kurumu nasıl algıladığı öğrenilmelidir: Sosyal paydaşlar nezdinde kurumun nasıl algılandığı tespit edilmelidir. Kurumun sahip olduğu gerçekler ve algılanan gerçekler arasındaki değişiklikler belirlenmelidir.
5. Kurum kendine özgü bir itibar yönetim modeli geliştirmelidir: Geliştirilen model kurumun hangi ilke ve esaslar çerçevesinde yönetileceğini ortaya koyacaktır. Bu modelle birlikte kurumdaki sorumlu yöneticiler, sürecin işleyişi, gelişmelerin belgelenmesi, iletişime geçilecek paydaşların tespit edilmesi gibi konular neticeye ulaşacaktır.
6. Yönetim takımının kesinlikle süreç içerisinde olması gerekmektedir: Kurumsal itibarın yönetilmesi yönetim grubunun ortak ve asil işidir.
7. İletişim planına "itibar yönetimi" de dâhil edilmelidir: Medya ile olan ilişkilerin yönetimi, iletişim markalarının yaratılması, yerel toplumsal stratejiler ve çalışmaların planlanması bu sürece dâhil edilmelidir.
8. Kriz iletişimi ve kurum içi iletişime önem verilmelidir: Kurumsal itibarın devamlılığı için çalışanların kuruma bağlılık ve aidiyet duygularının izlenilmesi gerekmektedir. Kriz iletişimine yönelik olarak da yılda belirli aralıklarla "kriz workshop"ları gerçekleştirilmelidir.
9. Kurumsal performansın düzenli olarak ölçülmesi gerekmektedir: Kurumsal itibar belirli aralıklarla yönetim grubunun gündeminde olmalı ve kurumsal itibarla ilgili bilgiler aktarılmalıdır. Yılda bir yapılacak olan sosyal paydaşların kurum algısı araştırmaları çalışmaların durumuyla ilgili bilgi sağlayabilecektir.
10. Küresel gelişmeleri takip ederek karşılaştırmalar yapılmalıdır.

Yöntem

Çalışmanın Amacı, Araştırmanın Uygulanması ve Örneklem

Bu çalışmanın amacı Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nin paydaşlarından biri olan Bolu halkı açısından Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nin itibarını ortaya koymaktır.

Çalışmanın evrenini Bolu halkı oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örneklem tekniği uygulanmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak 397 kişiyle görüşülmüştür. Şehrin nüfusu 303 bin 184 kişiden oluşmaktadır. Dolayısıyla gereken en az örneklem sayısı %95 güven seviyesi ve %5 hata payıyla 384'tür (Gürsakal, 2018: 40-57).

Veri Toplama Tekniği

Veriler, 33 maddeden oluşan bir anket ile toplanmış, ölçek ise Bülent Namal (2011) tarafından uygulanan ve Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde doktora tezi olarak kabul edilen itibar ölçeğinden uyarlanmıştır. Bu anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk

bölümde 28 adet soru bulunmaktadır. Anketin son altı maddesi ile ise deneklerin demografik özelliklerini tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmanın birinci bölümündeki ifadeler için yanıtlamada 5'li Likert Ölçeği uygulanmıştır. Buna göre ölçek; 1 “kesinlikle katılmıyorum”, 2 “katılmıyorum”, 3 “kararsızım”, 4 “katılıyorum” ve 5 “kesinlikle katılıyorum” şeklinde tanımlanmıştır.

Araştırma Verilerinin Analizi ve Kullanılan Testler

Çalışmada betimleyici istatistik, faktör analizi, korelasyon analizi, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testleri yapılmıştır.

Araştırma Bulguları

Güvenirlilik Analizi

Cronbach's Alpha	İfade sayısı
0,96	33

Cronbach's Alpha analizinde 0,7'nin üzerindeki değerler kabul edilebilir, 0,8'in üzerindeki değerler ise tercih edilmelidir. Buna göre 0,96 değerine baktığımızda verilerin iç tutarlılığı oldukça güvenilirdir (Pallant, 2016: 113-117).

Betimleyici İstatistikler

Demografik Özellikler

Araştırmaya katılan deneklerin yüzde 34,3'ü kadın, yüzde 64,2'si erkektir. Deneklerin yüzde 1,5'u ise cinsiyet kısmını boş bırakmıştır. Katılanların yüzde 54,2'si evli, yüzde 44,1'i bekar olup yüzde 1,8'i bu soruya cevap vermemiştir.

Araştırmada; deneklerin yaş aralıklarına bakıldığında; yüzde 12,8'i 22 ve altı, yüzde 14,4'ü 23-27, yüzde 16,9'u 28-32, yüzde 15,6'sı 33-37, yüzde 13,4'ü 38-42, yüzde 6,8'i 43-47, yüzde 8,8'i 48-52, yüzde 3,8'i 53-57, yüzde 4,0'ı 58-62, yüzde 2,0'ı 63 ve üstü yaş aralığındadır. Deneklerin yüzde 1,5'i bu kısmı boş bırakmıştır.

Deneklerin eğitim seviyelerine bakıldığında; yüzde 11,8'i ilköğretim, yüzde 24,7'si lise, yüzde 17,6'sı yüksekokul, yüzde 35,8'i lisans, yüzde 8,1'i lisansüstü olup deneklerden yüzde 2,0'ı ise boş bırakmıştır.

Deneklerin mesleklerine bakıldığında; yüzde 25,7'si serbest meslek, yüzde 28,0'ı memur, yüzde 14,9'u işçi, yüzde 2'si mühendis-mimar, yüzde 6,8'i kamu görevlisi, yüzde 6,5'i işsiz, yüzde 3,0'ı ev hanımı, yüzde 4,8'i emekli olup deneklerden yüzde 8,3'ü ise bu kısmı boş bırakmıştır.

Deneklerin aylık gelirlerine bakıldığında; yüzde 8,1'i 1000 TL'ye kadar, yüzde 21,4'ü 1001 TL – 2000 TL arası, yüzde 24,7'si 2001 TL - 3000 TL arası, yüzde 15,6'sı 3001 TL - 4000 TL arası, yüzde 14,6'sı 4.001-5.000 TL arası ve yüzde 9,3'ü 5001 TL ve üstü aylık gelire sahiptir. Deneklerin yüzde 6,3'ü ise bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 1: Çarpıklık, Basıklık, Varyans, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Çarpıklık	SH	Basıklık	SH	Varyans	Ortalama	Sapma	Standart
Üniversite hakkında olumlu duygulara sahibim	-0,98	0,12	0,64	0,24	0,96	4,00	0,98	
Üniversiteye saygı duyuyorum	-1,56	0,12	2,93	0,24	0,76	4,30	0,87	
Üniversiteye büyük ölçüde güveniyorum	-0,50	0,12	-0,27	0,24	1,04	3,72	1,02	
Üniversite hizmetlerinin arkasında durur	-0,39	0,12	-0,03	0,24	1,03	3,52	1,01	
Üniversite yenilikçi hizmetler geliştirir	-0,60	0,12	-0,27	0,24	1,18	3,70	1,09	
Üniversite yüksek kaliteli hizmet sunar	-0,37	0,12	-0,26	0,24	1,02	3,54	1,01	
Üniversiteye ödenen para sunduğu hizmetlerin tam karşılığıdır	-0,17	0,12	-0,43	0,24	1,14	3,23	1,07	
Üniversite parasal kaynaklar açısından güçlüdür	-0,46	0,12	-0,40	0,24	1,22	3,51	1,10	
Üniversitenin gelecekteki büyüme beklentisi yüksektir	-0,75	0,12	0,30	0,24	1,01	3,83	1,00	
Üniversiteyi rakiplerinden daha çok öğrenci talep etmektedir	-0,33	0,12	-0,22	0,24	1,04	3,54	1,02	
Üniversite gelecek için iyi bir vizyona sahiptir	-0,71	0,12	-0,10	0,24	1,13	3,80	1,06	
Üniversite yükseköğretimde yeni imkânlardan yararlanmaktadır	-0,63	0,12	0,21	0,24	0,93	3,70	0,96	
Üniversite güvenilir bir yönetime sahiptir	-0,37	0,12	-0,37	0,24	1,25	3,35	1,11	
Üniversite iyi yönetilmektedir	-0,34	0,12	-0,41	0,24	1,26	3,26	1,12	
Bu üniversitede öğrenci olmak iyi bir fırsattır	-0,68	0,12	0,04	0,24	1,12	3,75	1,06	
Bu üniversitenin öğrencileri diğer üniversitelerin öğrencilerinden daha niteliklidir	-0,25	0,12	-0,45	0,24	1,23	3,32	1,10	
Bu üniversitenin çalışanları diğer üniversitelerin çalışanlarından daha niteliklidir	-0,13	0,12	-0,23	0,24	1,10	3,21	1,04	
Üniversite çevreye karşı duyarlıdır	-0,65	0,12	0,04	0,24	0,98	3,74	0,99	
Üniversitenin insan ilişkileri standartları yüksektir	-0,39	0,12	-0,48	0,24	1,04	3,60	1,02	
Üniversite topluma yararlı faaliyetleri desteklemektedir	-0,54	0,12	-0,21	0,24	1,05	3,66	1,02	
Üniversitenin dünya çapında eğitim programlarına sahip olduğuna ilişkin haberler medyada yer alır	0,04	0,12	-0,76	0,24	1,35	3,02	1,16	
Üniversitenin ülke çapında eğitim programlarına sahip olduğuna ilişkin haberler medyada yer alır	-0,06	0,12	-0,70	0,24	1,29	3,06	1,13	
Üniversitenin bölümleri/ders programları hakkındaki tüm bilgilere internet sayfasından erişilebilir	-0,66	0,12	0,12	0,24	1,05	3,69	1,02	
Üniversitenin medyada sık sık tanıtımı yapılır	-0,03	0,12	-0,58	0,24	1,21	3,03	1,10	
Üniversite temsilcileri her yıl hedef kitleyle üniversiteyi tanıtıcı yüz yüze görüşmeler yapar	-0,03	0,12	-0,39	0,24	1,13	3,03	1,06	
Üniversitenin bulunduğu şehir dışında önemli merkezlerde temsilciliği vardır	0,15	0,12	-0,48	0,24	1,21	2,82	1,10	
Üniversitenin afişlerine her yerde rastlanabilir	0,00	0,12	-0,73	0,24	1,30	3,01	1,14	
Üniversitenin kataloğundan her türlü bilgiye ulaşılabilir	-0,19	0,12	-0,37	0,24	1,07	3,33	1,03	
Kültür sanat etkinliklerinde üniversitenin logosu yer almaktadır	-0,49	0,12	-0,18	0,24	1,00	3,72	1,00	
Üniversitenin logosuna her yerde rastlanabilir	-0,28	0,12	-0,51	0,24	1,22	3,39	1,10	
Üniversite öğretim elemanlarının kalitesiyle tanınır	-0,27	0,12	-0,59	0,24	1,28	3,36	1,13	
Üniversite güçlü fiziksel altyapısıyla tanınır	-0,57	0,12	-0,42	0,24	1,22	3,66	1,10	

Üniversite teknolojiyi iyi kullanması ile tanınır	-0,27	0,12	-0,40	0,24	1,15	3,43	1,07
---	-------	------	-------	------	------	------	------

Çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ve +1 aralığında ise verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (Huck, 2016: 27). Bunun yanı sıra 300'den büyük örneklerde çarpıklık için -2 ve +2, basıklık için (excess kurtosis) -4 ve +4 aralığı da normal olarak kabul görmektedir (Kim, 2013). Hiçbir ifadenin çarpıklık (-2 ve +2) ve basıklık (-4 ve +4) değerleri ilgili aralıkları aşmamıştır. Çalışmanın çarpıklık değeri -0,41'dir. Basıklık değeri ise -0.183'dür. Bunun yanı sıra histogram ve Q-Q çizimleri de incelenmiştir. Bu bilgiler ışığında verilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilmektedir.

Mahalanobis uzaklığı kullanılarak ($p < 0.001$) uç değerler kontrol edilmiş ve çalışmadan çıkarılmayı gerektirecek uç değerlere rastlanılmamıştır.

Faktör Analizi

Çalışmada deneklerin itibar algılarına etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizinin uygulanması ölçeğin yapı geçerliliğini değerlendirmesi açısından da önem taşımaktadır (Worthington ve Whittaker, 2006: 807).

Bartlett'in Küresellik Testi (Bartlett's Test of Sphericity) sonucu ($p < ,001$) ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçütüne (0,954) göre elde edilen veriler faktör analizine fazlasıyla uygundur. KMO değerlerinde 0,80 ve yukarısı mükemmel olarak yorumlanmaktadır (Durmuş, Yurtkoru, & Çinko, 2016: 80).

Veriler, SPSS versiyon 25 paket programında işlenmiştir. Temel Eksenler Faktörleştirilmesi (Principal Axis Factoring) yapılmış ve faktörler arasında bir korelasyon olacağı düşünülerek veriler eğik döndürme tekniklerinden Direct Oblimin döndürmesine tabii tutulmuştur. Kaiser kriteri ile 1,0'luk ya da daha fazla bir öz değeri olan (eigenvalue) faktörler alındığında beş ayrı faktöre ulaşılmış ve işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: (Temel Eksenler Faktörleştirilmesi / Direct Oblimin) Analiz Tablosu

	Maddeler	$\bar{x}$	SS	Faktör
	Faktör -1- Yönetim / Nitelik Faktörü			
1	Üniversite iyi yönetilmektedir	3,27	1,12	0,704
2	Bu üniversitenin öğrencileri diğer üniversitelerin öğrencilerinden daha niteliklidir	3,33	1,11	0,604
3	Üniversiteye ödenen para sunduğu hizmetlerin tam karşılığıdır	3,24	1,07	0,564
4	Bu üniversitenin çalışanları diğer üniversitelerin çalışanlarından daha niteliklidir	3,22	1,05	0,555
5	Üniversite güvenilir bir yönetime sahiptir	3,35	1,12	0,554
6	Bu üniversitede öğrenci olmak iyi bir fırsattır	3,75	1,06	0,534
7	Üniversite yüksek kaliteli hizmet sunar	3,54	1,01	0,524
8	Üniversite yenilikçi hizmetler geliştirir	3,70	1,09	0,482
9	Üniversite gelecek için iyi bir vizyona sahiptir	3,80	1,06	0,433
10	Üniversiteyi rakiplerinden daha çok öğrenci talep etmektedir	3,55	1,02	0,421

11	Üniversite yükseköğretimde yeni imkânlardan yararlanmaktadır	3,70	0,96	0,399
12	Üniversitenin gelecekteki büyüme beklentisi yüksektir	3,83	1,01	0,335
Faktör -2- İletişim / Tanıtım Faktörü				
1	Üniversitenin ülke çapında eğitim programlarına sahip olduğuna ilişkin haberler medyada yer alır	3,06	1,14	0,824
2	Üniversitenin dünya çapında eğitim programlarına sahip olduğuna ilişkin haberler medyada yer alır	3,02	1,16	0,752
3	Üniversitenin medyada sık sık tanıtımı yapılır	3,03	1,10	0,752
4	Üniversite temsilcileri her yıl hedef kitleleriyle üniversiteyi tanıtıcı yüz yüze görüşmeler yapar	3,04	1,06	0,525
5	Üniversitenin bulunduğu şehir dışında önemli merkezlerde temsilciliği vardır	2,83	1,10	0,451
6	Üniversitenin bölümleri/ders programları hakkındaki tüm bilgilere internet sayfasından erişilebilir	3,70	1,03	0,433
7	Üniversitenin insan ilişkileri standartları yüksektir	3,61	1,02	0,362
8	Üniversite çevreye karşı duyarlıdır	3,75	0,99	0,325
Faktör -3- Kurumsal Kimlik Faktörü				
1	Üniversitenin afişlerine her yerde rastlanabilir	3,01	1,14	0,477
2	Üniversitenin logosuna her yerde rastlanabilir	3,40	1,10	0,462
3	Üniversitenin kataloğundan her türlü bilgiye ulaşılabilir	3,33	1,03	0,350
Faktör -4- Tanınma Faktörü				
1	Üniversite güçlü fiziksel altyapısıyla tanınır	3,66	1,10	0,743
2	Üniversite teknolojiyi iyi kullanması ile tanınır	3,43	1,07	0,674
3	Üniversite öğretim elemanlarının kalitesiyle tanınır	3,36	1,13	0,439
4	Kültür sanat etkinliklerinde üniversitenin logosu yer almaktadır	3,72	1,00	0,413
Faktör -5- Güven Faktörü				
1	Üniversite hakkında olumlu duygulara sahibim	4,00	0,98	0,814
2	Üniversiteye büyük ölçüde güveniyorum	3,73	1,02	0,769
3	Üniversiteye saygı duyuyorum	4,30	0,87	0,669
4	Üniversite hizmetlerinin arkasında durur	3,53	1,01	0,523
5	Üniversite topluma yararlı faaliyetleri desteklemektedir	3,66	1,02	0,309

Tablo 3: Faktörler, Güvenirlik ve Yeterlik Testleri

Faktörler	Özdeğer ¹	Güvenirlik (α)	Çarpıklık	Basıklık
-----------	----------------------	-------------------------	-----------	----------

¹ Faktörlerin belirlenmesinde kullanılan (initial eigenvalues) özdeğerlerdir. Faktörler yalnızca kolaylık açısından bu özdeğerlere göre sıralanmış olup, yapılan faktör analizinin niteliği dolayısıyla ilgili özdeğerler (faktörleştirme ve eğik döndürme sonrası) anlamını yitirdiğinden sıralama faktörler arasında herhangi bir farklılığı ifade etmemektedir. Eğik döndürme sonrasında faktörlerin varyansı veya toplam varyans gibi değerler de bir anlam ifade etmediğinden çalışmada yer almamaktadır.

1-Yönetim / Nitelik Faktörü	14,259	0,93	-0,44	-0,08
2-İletişim / Tanıtım Faktörü	2,380	0,88	-0,10	-0,51
3-Kurumsal Kimlik Faktörü	1,384	0,78	-0,24	-0,30
4-Tanınma Faktörü	1,128	0,81	-0,40	-0,15
5-Güven Faktörü	1,091	0,85	-0,84	1,03
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçütü: 0,954				
Bartlett'in Küresellik Testi X^2 : 5934,912 df: 276 p<0,001				
Güvenirlilik (α)=0,96				

Tablo 4: Faktör Ortalamaları

Faktörler	N	En Düşük	En Yüksek	$\bar{x}$	SS
1-Yönetim / Nitelik Faktörü	397	1	5	3,52	0,78
2-İletişim / Tanıtım Faktörü	397	1	5	3,25	0,80
3-Kurumsal Kimlik Faktörü	397	1	5	3,24	0,91
4-Tanınma Faktörü	397	1	5	3,54	0,86
5-Güven Faktörü	397	1	5	3,84	0,78

Araştırmada yer alan ifadelerle ait en yüksek faktör yükü (0,824) “üniversitenin ülke çapında eğitim programlarına sahip olduğuna ilişkin haberler medyada yer alır” ifadesinde gerçekleşirken; en düşük faktör yükü (0,309) “üniversite topluma yararlı faaliyetleri desteklemektedir” ifadesinde gerçekleşmiştir.

Faktör gruplarının sınıflandırma ve değerlendirmesinde Temel Eksenler Faktörleştirilmesi ile Direct Oblimin döndürmeli tablo kullanılmış ve 0,3 altındaki faktör yüküne sahip bir ifade çıkarılmış ve beş ayrı faktör oluşturulmuştur. Bunlardan ilkinde Yönetim / Nitelik Faktörü, ikincisine İletişim / Tanıtım Faktörü, üçüncüsüne Kurumsal Kimlik Faktörü, dördüncüsüne Tanınma Faktörü ve son olarak beşincisine Güven Faktörü adı verilmiştir. Faktörler tanımlandığı adları ile anılacaktır.

Faktör Değerlendirmeleri

İlk faktör Yönetim / Nitelik Faktörü'nün güvenirliliği (α) 0,93'dür. Yönetim / Nitelik Faktörü toplumun üniversitenin niteliğini algılayışı ile üniversite yönetiminin faaliyetlerini algısında etkili olduğu düşünülen 12 ifadeden oluşmaktadır. Bu faktörde, 3,27 aritmetik ortalama ile “üniversite iyi yönetilmektedir” ifadesi en yüksek faktör yüküne (0,704) sahiptir. En düşük faktör yükü (0,335) ise 3,83 aritmetik ortalama ile “üniversite gelecek için iyi bir vizyona sahiptir” ifadesinde gerçekleşmiştir (Tablo 2).

Çalışmada ikinci faktör, “İletişim / Tanıtım Faktörü” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör üniversitenin medyada yer alışı ve tanıtım çalışmalarının etkisini içeren 8 ifadeden oluşmaktadır. Faktör güvenirliliği (α) 0,88'dir. Bu faktörde “üniversitenin ülke çapında eğitim programlarına sahip olduğuna ilişkin haberler medyada yer alır” ifadesi 3,06 ortalaması ile en yüksek faktör yüküne (0,824) sahiptir. Bu faktörde en düşük faktör yükü (0,325) ise 3,75 aritmetik ortalama ile “üniversite çevreye karşı duyarlıdır” ifadesinde gerçekleşmiştir (Tablo 2).

Üniversitenin kurumsal kimliğinin algılanışını ifade ettiği düşünülen “Kurumsal Kimlik Faktörü” üçüncü faktörü oluşturmaktadır. Faktör güvenilirliği (α) 0,78’dir. Faktördeki ifadeler içinde en yüksek faktör yükü (0,477) “üniversitenin afişlerine her yerde rastlanabilir” ifadesinde gerçekleşmiştir. Bu ifadenin aritmetik ortalaması 3,01’dir. Bu faktörde 3,33 aritmetik ortalama ile düşük faktör yüküne sahip ifade (0,350) “üniversitenin kataloğundan her türlü bilgiye ulaşılabilir” ifadesidir. (Tablo 2).

Araştırmada dördüncü faktör olarak “Tanınma Faktörü” oluşturulmuştur. Bu faktörün tanınırlığını ölçtüğü düşünülmektedir. Söz konusu faktör 4 ifadeden oluşmaktadır. Faktörün güvenilirliği (α) 0,81’dir. Tanınma Faktörü’nün “üniversite güçlü fiziksel altyapısıyla tanınır” ifadesi en yüksek faktör yüküne (0,743) ve 3,66 aritmetik ortalamaya sahiptir. Faktördeki en düşük faktör yükü (0,413) “kültür sanat etkinliklerinde üniversitenin logosu yer almaktadır” ifadesindedir. Bu ifadenin aritmetik ortalaması 3,72’dir (Tablo 2).

Araştırmada beşinci faktör olarak “Güven Faktörü” oluşturulmuştur. Bu faktörün güveni ölçtüğü düşünülmektedir. Söz konusu faktör 5 ifadeden oluşmaktadır. Faktörün güvenilirliği (α) 0,85’dir. Güven Faktörü’nün “üniversite hakkında olumlu duygulara sahibim” ifadesi en yüksek faktör yüküne (0,814) ve 4,00 aritmetik ortalamaya sahiptir. Faktördeki en düşük faktör yükü (0,309) “üniversite topluma yararlı faaliyetleri desteklemektedir” ifadesindedir. Bu ifadenin aritmetik ortalaması 3,66’dır (Tablo 2).

Faktörler Arası Korelasyon

Tablo 5: Faktör Korelasyon Tablosu

Faktör	1	2	3	4	5
1-Yönetim / Nitelik Faktörü	1,00				
2- İletişim / Tanıtım Faktörü	0,52	1,00			
3-Kurumsal Kimlik Faktörü	0,17	0,27	1,00		
4-Tanınma Faktörü	0,50	0,57	0,23	1,00	
5-Güven Faktörü	0,59	0,45	0,01	0,45	1,00

Faktörler arası ilişkinin düzeyini ortaya çıkarmak amacıyla korelasyon analizi sonuçları Evans’ın (1996) korelasyon gücünü yorumlamak için önerdiği değer aralıkları ile incelenmiştir. Genel olarak faktörler arasında pozitif yönlü korelasyon tespit edilmiştir. Yönetim / Nitelik Faktörü ile İletişim / Tanıtım Faktörü (0,52), Tanınma Faktörü (0,50), Güven Faktörü (0,59) arasında benzer şekilde orta seviyede pozitif korelasyon tespit edilmiştir. Yalnızca Kurumsal Kimlik Faktörü (0,017) ile çok düşük seviyede pozitif bir korelasyon kurulmuş olup, Yönetim / Nitelik Faktörü’nün kurumsal kimliği çok düşük bir seviyede pozitif olarak etkilediği söylenebilmektedir. Buna göre yönetim ve nitelik açısından yapılacak iyileştirmeler kurumsal kimlikte çok düşük ve pozitif, diğer faktörlerde ise orta ve pozitif bir etki yaratacak olup, tam tersi de (diğer faktörlerde yapılacak iyileştirmeler) aynı şekilde Yönetim / Nitelik Faktörü’nü etkileyecektir.

İletişim / Tanıtım Faktörü ile Kurumsal Kimlik Faktörü (0,27) arasında düşük ve pozitif, Yönetim / Nitelik Faktörü (0,52), Tanınma Faktörü (0,50) ve Güven Faktörü (0,59) ile ise orta ve pozitif bir korelasyon gözlenmiştir. Buna göre iletişim ve tanıtım açısından yapılacak iyileştirmeler kurumsal kimlikte düşük ve pozitif, diğer faktörlerde ise orta ve

pozitif bir etki yaratacak olup, tam tersi de (diğer faktörlerde yapılacak iyileştirmeler) aynı şekilde İletişim / Tanıtım Faktörü'nü etkileyecektir.

Kurumsal Kimlik Faktörü ile Yönetim / Nitelik Faktörü (0,17) arasında çok düşük ve pozitif, İletişim / Tanıtım Faktörü (0,27) ve Tanınma Faktörü (0,23) ile ise düşük ve pozitif korelasyon gözlenmiştir. Güven Faktörü ile Kurumsal Kimlik Faktörü arasında ise korelasyon tespit edilememiştir. Dolayısıyla; kurumsal kimlik ile Yönetim / Nitelik arasında çok düşük olarak, İletişim / Tanıtım ve Tanınma Faktörleri ile ise düşük bir korelasyon söz konusudur. Buna göre kurumsal kimlik açısından yapılacak iyileştirmeler yönetim ve niteliğe çok düşük ve pozitif, güven dışındaki diğer faktörlerde ise düşük ve pozitif bir etki yaratacak olup, tam tersi de (güven dışındaki diğer faktörlerde yapılacak iyileştirmeler) aynı şekilde Kurumsal Kimlik Faktörü'nü etkileyecektir.

Tanınma Faktörü ile Yönetim / Nitelik Faktörü (0,50), İletişim / Tanıtım Faktörü (0,57) ve Güven Faktörü (0,45) arasında orta ve pozitif, Kurumsal Kimlik Faktörü ile ise (0,23) düşük ve pozitif bir korelasyon gözlenmiştir. Buna göre tanınma açısından yapılacak iyileştirmeler kurumsal kimlikte düşük ve pozitif, diğer faktörlerde ise orta ve pozitif bir etki yaratacak olup, tam tersi de (diğer faktörlerde yapılacak iyileştirmeler) aynı şekilde Tanınma Faktörü'nü etkileyecektir.

Güven Faktörü ile Yönetim / Nitelik Faktörü (0,50), İletişim / Tanıtım Faktörü (0,57) ve Tanınma Faktörü (0,45) arasında orta ve pozitif korelasyon gözlenmiş, Kurumsal Kimlik Faktörü ile arasında ise (0,01) korelasyon gözlenmemiştir. Buna göre güven açısından yapılacak iyileştirmeler kurumsal kimliğe etki etmezken, diğer faktörlerde ise orta ve pozitif bir etki yaratacak olup, tam tersi de (kurumsal kimlik dışında diğer faktörlerde yapılacak iyileştirmeler) aynı şekilde Güven Faktörü'nü etkileyecektir.

Faktörler ile Demografik Özelliklerin Karşılaştırılması ve Değerlendirmeleri

Çalışmada deneklerin sosyo-demografik özellikleri arasında faktörler açısından anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile post hoc testi (Tukey's HSD) yapılmıştır.

Deneklerin cinsiyetleri ile faktörler bir dizi değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Yapılan değerlendirme neticesinde; Yönetim / Nitelik Faktörü ($t=0,530$ $sd=389$ $p=0,597>0,05$), İletişim / Tanıtım Faktörü ($t=0,114$ $sd=389$ $p=0,909>0,05$), Kurumsal Kimlik Faktörü ($t=2,047$ $sd=318$ $p=0,41<0,05$), Tanınma Faktörü ($t=-0,384$ $sd=389$ $p=0,701>0,05$) ve Güven Faktörü ($t=-0,014$ $sd=389$ $p=0,989>0,05$) şeklindedir. Faktörlerde cinsiyet açısından yalnızca Kurumsal Kimlik Faktörü'nde anlamlı bir farklılık vardır.

Kurumsal Kimlik Faktörü açısından kadın deneklerin ortalamasının ($\bar{x}=3,36$) erkek deneklerin ortalamasına göre ($\bar{x}=3,17$) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre her iki cinsiyette de kurumsal kimlik algısı zayıfa yakın olduğu gözlemlenirken, kadınların kurumsal kimlik algısı erkeklere göre daha olumludur.

Deneklerin medeni durumu ile faktörler bir dizi değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Yapılan değerlendirme neticesinde; Yönetim / Nitelik Faktörü ($t=3,044$ $sd=388$ $p=0,002<0,05$), İletişim / Tanıtım Faktörü ($t=2,242$ $sd=388$ $p=0,026<0,05$), Kurumsal Kimlik Faktörü ($t=1,882$ $sd=388$ $p=0,61>0,05$), Tanınma Faktörü ($t=2,928$ $sd=388$ $p=0,004<0,05$) ve Güven Faktörü ($t=2,674$ $sd=388$ $p=0,008<0,05$) şeklindedir.

Faktörlerde medeni durum açısından Kurumsal Kimlik Faktörü dışındaki bütün faktörlerde anlamlı bir farklılık vardır.

Yönetim / Nitelik Faktörü açısından evli deneklerin ortalaması ($\bar{x}=3,62$) bekar deneklerin ortalamasına ($\bar{x}=3,38$) göre daha yüksek olmuştur. Buna göre evli denekler üniversite yönetiminin kararlarına bekar deneklere göre daha olumlu bakmakta ve üniversiteyi daha nitelikli bulmaktadırlar. Bununla birlikte bekar denekler de bu faktör açısından olumluya yakın bir görüşe sahiptirler.

İletişim / Tanıtım Faktörü açısından evli deneklerin ortalaması ($\bar{x}=3,32$) bekar deneklerin ortalamasına ($\bar{x}=3,14$) göre daha yüksek olmuştur. Evli denekler üniversitenin medyada yer almasını ve tanıtım çabalarını daha başarılı bulmaktadırlar. Bekar denekler ise bu faktör açısından kararsız ve olumlu eğilimde bir görüşe sahiptirler.

Tanınma Faktörü açısından evli deneklerin ortalaması ($\bar{x}=3,64$) bekar deneklerin ortalamasına ($\bar{x}=3,39$) göre daha yüksek olmuştur. Buna göre evli denekler bekar deneklere göre üniversiteyi daha yüksek bir nitelikte tanımaktadırlar. Bekar deneklerin ortalaması da olumluya yakındır, ancak evli deneklerin üniversiteyi daha olumlu bir nitelikte tanıdığı anlaşılmaktadır.

Güven Faktörü açısından evli deneklerin ortalaması ($\bar{x}=3,92$) bekar deneklerin ortalamasına ($\bar{x}=3,72$) göre daha yüksek olmuştur. Buna göre evli denekler bekar deneklere göre üniversiteye daha çok güvenmektedirler. Bununla birlikte bekar deneklerin de üniversiteye güveni olumlu bir düzeydedir.

Deneklerin yaşları ile İletişim / Tanıtım Faktörü ($p=0,003$), İletişim / Tanıtım Faktörü ($p=0,047$), Tanınma Faktörü ($p=0,007$) ve Güven Faktörü ($p<0,001$) açısından anlamlı bir farklılık varken, Kurumsal Kimlik Faktörü ($p=0,179$) açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

Yönetim / Nitelik Faktörü'nde bütün yaş aralıklarında farklı seviyelerde olumlu eğilimler mevcuttur. Yaş aralıklarına ayrı ayrı bakıldığında; 18-22 ($\bar{x}=3,34$), 23-27 ($\bar{x}=3,28$), 28-32 ($\bar{x}=3,48$), 33-37 ($\bar{x}=3,51$), 38-42 ($\bar{x}=3,50$), 43-47 ($\bar{x}=3,76$), 48-52 ($\bar{x}=3,65$), 53-57 ($\bar{x}=3,76$), 58-62 ($\bar{x}=3,74$) ve son olarak 63 ve üstü ($\bar{x}=4,40$) şeklindedir. En olumlu görüşe sahip olan yaş aralığı 63 ve üstü ($\bar{x}=4,40$) iken, en düşük olumlu görüş ise 23-27 ($\bar{x}=3,28$) yaş aralığındadır. Yönetim / Nitelik Faktörü açısından oluşan anlamlı farklılığa göre ise 18-32 yaş aralığı üniversitenin yönetim yaklaşımına ve niteliğine ortaya yakın bir seviyede olumlu bakarken, 63 yaş ve üzerindeki ise bu faktör açısından yüksek seviyede olumlu bir görüşe sahiptirler.

İletişim / Tanıtım Faktörü'nde bütün yaş aralıklarında farklı seviyelerde olumlu eğilimler mevcuttur. Yaş aralıklarına ayrı ayrı bakıldığında; 18-22 ($\bar{x}=3,14$), 23-27 ($\bar{x}=3,10$), 28-32 ($\bar{x}=3,21$), 33-37 ($\bar{x}=3,30$), 38-42 ($\bar{x}=3,14$), 43-47 ($\bar{x}=3,30$), 48-52 ($\bar{x}=3,42$), 53-57 ($\bar{x}=3,13$), 58-62 ($\bar{x}=3,50$) ve son olarak 63 ve üstü ($\bar{x}=4,09$) şeklindedir. En olumlu görüşe sahip olan yaş aralığı 63 ve üstü ($\bar{x}=4,09$) iken, en düşük olumlu görüş ise 23-27 ($\bar{x}=3,10$) yaş aralığındadır. Analiz sonucunda tespit edilen anlamlı farklılık açısından yapılan incelemede ise; 23-27 yaş aralığının üniversitenin İletişim / tanıtımını algısı ortaya yakın bir seviyede iken, 63 yaş ve üzerindeki ise üniversitenin İletişim / tanıtımını yüksek seviyede algıladığı görülmüştür. 23-27 yaş aralığına yönelik çeşitli

reklam ve halkla ilişkiler çalışmalarıyla bu yaş aralığının İletişim / tanıtım algısı yükseltilebilir.

Tanınma Faktörü'nde bütün yaş aralıklarında farklı seviyelerde olumlu eğilimler mevcuttur. Yaş aralıklarına ayrı ayrı bakıldığında; 18-22 ($\bar{x}=3,34$), 23-27 ($\bar{x}=3,38$), 28-32 ($\bar{x}=3,43$), 33-37 ($\bar{x}=3,55$), 38-42 ($\bar{x}=3,51$), 43-47 ($\bar{x}=3,87$), 48-52 ($\bar{x}=3,68$), 53-57 ($\bar{x}=3,68$), 58-62 ($\bar{x}=3,62$) ve son olarak 63 ve üstü ($\bar{x}=4,56$) şeklindedir. En olumlu görüşe sahip olan yaş aralığı 63 ve üstü ($\bar{x}=4,56$) iken, en düşük olumlu görüş ise 18-22 ($\bar{x}=3,34$) yaş aralığıdır. Yönetim / Nitelik Faktörü açısından oluşan anlamlı farklılığa göre ise 18-42 yaş aralığı üniversitenin ortaya yakın bir seviyede olumlu tanımaktayken, 63 yaş ve üzerindeki ise bu faktör açısından yüksek seviyede olumlu bir görüşe sahiptirler.

Güven Faktörü'nde bütün yaş aralıklarında farklı seviyelerde olumlu eğilimler mevcuttur. Yaş aralıklarına ayrı ayrı bakıldığında; 18-22 ($\bar{x}=3,69$), 23-27 ($\bar{x}=3,70$), 28-32 ($\bar{x}=3,81$), 33-37 ($\bar{x}=3,83$), 38-42 ($\bar{x}=3,85$), 43-47 ($\bar{x}=3,91$), 48-52 ($\bar{x}=3,87$), 53-57 ($\bar{x}=3,96$), 58-62 ($\bar{x}=3,92$) ve son olarak 63 ve üstü ($\bar{x}=4,70$) şeklindedir. En olumlu görüşe sahip olan yaş aralığı 63 ve üstü ($\bar{x}=4,70$) iken, en düşük olumlu görüş ise 18-22 ($\bar{x}=3,69$) yaş aralığıdır. Güven Faktörü açısından oluşan anlamlı farklılığa göre ise 18-27 yaş aralığı üniversitenin yüksek bir seviyede güvenirken, 63 yaş ve üzerindeki ise bu faktör açısından üniversiteye son derecede güven duyduğu söylenebilmektedir.

Deneklerin eğitim durumları ile Yönetim / Nitelik Faktörü ($p<0,001$), İletişim / Tanıtım Faktörü ($p<0,001$), Kurumsal Kimlik Faktörü ($p<0,001$), Tanınma Faktörü ($p<0,001$) ve Güven Faktörü ($p<0,001$) açısından anlamlı bir farklılık vardır.

Yönetim / Nitelik Faktörü'nde bütün eğitim seviyelerinde farklı seviyelerde eğilimler mevcuttur. Eğitim seviyelerine ayrı ayrı bakıldığında; ilkokul ($\bar{x}=4,14$), lise ($\bar{x}=3,67$), yüksekokul ($\bar{x}=3,57$), lisans ($\bar{x}=3,28$) ve lisansüstü ($\bar{x}=2,95$) şeklindedir. Anlamlı farklılıklara bakıldığında; ilkokul mezunlarının ($\bar{x}=4,14$) diğer bütün eğitim seviyelerinden farklı şekilde üniversitenin yönetim anlayışını en yüksek şekilde onayladıkları ve üniversitenin niteliklerinden emin oldukları görülmektedir. Lise ($\bar{x}=3,67$) ve yüksekokul ($\bar{x}=3,57$) mezunları da diğer seviyelerden farklı ve Yönetim / Nitelik Faktörü açısından olumlu bir tutum sergilemişlerdir. Lisans ($\bar{x}=3,28$) ve lisansüstü ($\bar{x}=2,95$) mezunları ise birbirine benzer şekilde diğer seviyelerden anlamlı bir farklılık göstermekte olup, lisans mezunları olumlu eğilimli kararsız ve lisansüstü mezunları ise olumsuz eğilimli kararsız bir şekilde görünmektedirler. Eğitim seviyesi yükseldikçe üniversitenin yönetim anlayışı ve niteliklerinin sorgulandığı anlaşılmaktadır. Özellikle yüksek eğitilmiş paydaşların çekincelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için faktör ifadelerinin aritmetik ortalamaları incelendiğinde; öncelikli olarak üniversitenin yönetim anlayışına ve üniversite çalışanlarının niteliklerine yönelik olumsuz bir eğilim dikkat çekmektedir. Bu durumda üniversite yönetiminin yüksek eğitimlilere yönelik yapacağı halkla ilişkiler faaliyetleri ile üniversite çalışanlarının niteliklerini daha çok ortaya çıkaracak proje ve etkinliklerin desteklenmesi ve teşvik edilmesi bu faktörün daha yüksek bir değere ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

İletişim / Tanıtım Faktörü; ilkokul ($\bar{x}=3,77$), lise ($\bar{x}=3,39$), yüksekokul ($\bar{x}=3,30$), lisans ($\bar{x}=3,07$) ve lisansüstü ($\bar{x}=2,65$) şeklindedir. Anlamlı farklılıklara bakıldığında; ilkokul mezunlarının ($\bar{x}=3,77$) diğer bütün eğitim seviyelerinden farklı şekilde bu faktörde en yüksek değeri aldığı görülmektedir. Lise ve yüksekokul benzer şekildeyken,

diğerleriyle karşılaştırıldığında ilkokul, lisans ve lisansüstü ile aralarında anlamlı bir farklılık vardır. İlkokul mezunları tamamından ayrı olmakla birlikte, ilkokul, lise ve yüksekokul mezunu olanlar sırasıyla yüksekte alçağa doğru olumlu bir eğilim göstermişlerdir. Lisans mezunları ise hem yüksekokul hem de lisansüstüne benzer bir seviyede iken lisansüstü mezunlarında olumsuzya yakın bir tutumla yalnızca lisans mezunlarına benzer bir sonuç tespit edilmiştir. İletişim / Tanıtım Faktörü açısından yüksek eğitimlilere özellikle önem verilmek kaydıyla tüm seviyelere yönelik çalışmalar yapılması faktörü olumlu etkileyecektir.

Kurumsal Kimlik Faktörü; ilkokul ($\bar{x}=3,77$), lise ($\bar{x}=3,27$), yüksekokul ($\bar{x}=3,25$), lisans ($\bar{x}=3,12$) ve lisansüstü ($\bar{x}=2,75$) şeklindedir. Oluşan anlamlı farklılıklar incelendiğinde; ilkokul mezunu olanların oldukça olumlu olarak diğer seviyelerin tamamından, lise, yüksekokul ve lisans mezunlarının birbirine benzer ve olumlu şekilde diğer seviyelerden ve son olarak lisansüstü mezunlarının diğer seviyelerin tamamından olumsuz bir eğilimle farklı olduğu tespit edilmiştir. Kurumsal kimliğe en duyarlı eğitim seviyesi ilkokul olmuştur. Bunu lise, yüksekokul ve lisans mezunu olanlar olumlu bir şekilde takip ederken yalnızca lisansüstü mezunlarının zayıf bir kurumsal kimlik algısına sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tanınma Faktörü; ilkokul ($\bar{x}=4,10$), lise ($\bar{x}=3,60$), yüksekokul ($\bar{x}=3,65$), lisans ($\bar{x}=3,39$) ve lisansüstü ($\bar{x}=2,82$) şeklindedir. Oluşan anlamlı farklılıklar incelendiğinde; ilkokul mezunu olanların oldukça olumlu olarak diğer seviyelerin tamamından, lise, yüksekokul ve lisans mezunlarının birbirine benzer ve olumlu şekilde diğer seviyelerden ve son olarak lisansüstü mezunlarının diğer seviyelerin tamamından olumsuz bir eğilimle farklı olduğu tespit edilmiştir. Tanınma Faktörü'ne en duyarlı eğitim seviyesi ilkokul olmuştur. Bunu lise, yüksekokul ve lisans mezunu olanlar olumlu bir şekilde takip ederken yalnızca lisansüstü mezunlarında tanınırlığın zayıf bir nitelikte olduğu tespit edilmiştir.

Güven Faktörü'nde; ilkokul ($\bar{x}=4,21$), lise ($\bar{x}=3,96$), yüksekokul ($\bar{x}=3,83$), lisans ($\bar{x}=3,74$) ve lisansüstü ($\bar{x}=3,23$) şeklinde bütün eğitim seviyelerinin olumlu düzeyde sonuç verdiği görülmekle birlikte lisansüstü eğitim seviyesiyle diğer eğitim seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Bu durumda lisansüstü eğitim mezunu olanların üniversiteye daha düşük bir seviyede güven duyduğu söylenebilmektedir

Deneklerin meslekleri ile İletişim / Tanıtım Faktörü ($p=0,099$), Kurumsal Kimlik Faktörü ($p=0,168$), Tanınma Faktörü ($p=0,11$) ve Güven Faktörü ($p=0,105$) açısından anlamlı bir farklılık yokken, yalnızca Yönetim / Nitelik Faktörü ($p=0,003$) ve açısından anlamlı bir farklılık vardır.

Burada, Yönetim / Nitelik Faktörü açısından ev hanımı ($\bar{x}=4,10$) olanların memur ($\bar{x}=3,37$) ve işsiz ($\bar{x}=3,24$) olanlara göre çok daha olumlu bir tutuma sahip olduğu tespit edilmiştir. Ev hanımları üniversitenin yönetim anlayışına ve üniversitenin niteliklerine dair fazlasıyla olumlu görüşlere sahipken, memur ve işsiz olanlar olumlu eğilimle kararsız bir tutuma sahiptirler. Serbest meslek sahipleri ($\bar{x}=3,71$) ile memur ($\bar{x}=3,37$) olanlar arasında da anlamlı bir farklılık vardır. Serbest meslek sahipleri ev hanımları gibi Yönetim / Nitelik Faktörü açısından memurlara göre daha olumlu görüşlere sahiptirler.

Deneklerin gelirleri ile Kurumsal Kimlik Faktörü ($p=0,55$) ve Güven Faktörü ($p=0,248$) açısından anlamlı bir farklılık oluşmazken, Yönetim / Nitelik Faktörü ($p=0,020$), İletişim / Tanıtım Faktörü ($p=0,001$) ve Tanınma Faktörü ($p=0,011$) açısından anlamlı bir farklılık oluşmuştur.

Yönetim / Nitelik Faktörü açısından tek anlamlı farklılık 1.000 TL'ye kadar ($x=3,18$) ile 2.001 TL-3.000 TL arası ($\bar{x}=3,69$) gelir seviyelerinde olmuştur. Yalnızca 1.000 TL'ye kadar gelir seviyesine sahip olanlar kararsıza yakın bir olumlu eğilim gösterirken, 2.001 TL-3.000 TL arası gelirdekiler bu seviyedeki ($\bar{x}=3,69$) en yüksek olumlu tutumu göstermiş, diğer bütün gelir seviyelerinin ise (1.001 TL- 2.000 TL arası [$\bar{x}=3,54$], 3.001 TL-4.000 TL arası [$\bar{x}=3,47$], 4.001 TL-5.000 TL arası [$\bar{x}=3,38$], 5001 TL ve üstü [$\bar{x}=3,37$]) benzer olumlu seviyelerde oldukları tespit edilmiştir.

İletişim / Tanıtım Faktörü'nde 2001-3000 arası gelir seviyesi ($\bar{x}=3,52$) diğer gelir seviyelerinden (1.000 TL'ye kadar [$\bar{x}=2,93$] 1.001 TL- 2.000 TL arası [$\bar{x}=3,18$], 3.001 TL-4.000 TL arası [$\bar{x}=3,18$], 4.001 TL-5.000 TL arası [$\bar{x}=3,11$], 5001 TL ve üstü [$\bar{x}=3,07$]) anlamlı bir farklılık göstermiştir. Yalnızca 2001-3000 arası gelir seviyesi olumlu bir seviyedeysen, diğer bütün gelir seviyeleri kararsız bir görüntü sergilemektedirler. Bu durumda 2001-3000 arası dışındaki gelir seviyelerinin kararsız ifadeler bazında durumu incelendiğinde; üniversitenin bulunduğu şehir dışında önemli merkezlerde temsilciliği vardır, üniversite temsilcileri her yıl hedef kitleleriyle üniversiteyi tanıtıcı yüz yüze görüşmeler yapar, üniversitenin dünya ve ülke çapında eğitim programlarına sahip olduğuna ilişkin haberler medyada yer alır, üniversitenin medyada sık sık tanıtımı yapılır ifadeleri sonucu özellikle etkilemişlerdir. Bu bağlamlarda yapılacak geliştirmeler ilgili gelir seviyelerinin kararsız durumunu olumluya çevirebilecektir.

Son olarak Tanınma Faktörü'ne bakıldığında tek anlamlı farklılık 1000 TL'ye kadar ($\bar{x}=3,63$) ile 2001-3000 TL arası ($\bar{x}=3,94$) gelir seviyelerinde vardır. Diğer gelir seviyeleri de (1.001 TL- 2.000 TL arası [$\bar{x}=3,88$], 3.001 TL-4.000 TL arası [$\bar{x}=3,72$], 4.001 TL-5.000 TL arası [$\bar{x}=3,80$], 5001 TL ve üstü [$\bar{x}=3,69$]) birbirine benzer olumlu seviyelerde bulunmuşlardır.

Sonuç ve Değerlendirme

Yapılan faktör analizine göre beş adet faktöre ulaşılmış; 1. Yönetim / Nitelik Faktörü, 2. İletişim / Tanıtım Faktörü, 3. Kurumsal Kimlik Faktörü, 4. Tanınma Faktörü ve 5. Güven Faktörü olarak belirlenmiştir. Yönetim / Nitelik Faktörü açısından üniversitenin durumuna bakıldığında ($\bar{x}=3,52$) toplumdaki üniversite yönetimi ve üniversitenin niteliklerine dair algı olumlu ve orta düzeydedir. Bu durumda toplum, üniversite yönetimine ve üniversitenin niteliklerine yönelik olumlu bir bakışa sahip olup daha da geliştirilebileceğini düşünmektedir. İfadeler bazında ise; üniversitenin iyi yönetildiğine dair algı ($\bar{x}=3,27$) olumlu ancak iyileştirilebilir şekildedir. Üniversitenin öğrencileri diğer üniversitelerin öğrencilerine göre ($\bar{x}=3,32$) nitelik açısından benzer ve kısmen daha başarılı algılanmaktadır. Üniversitenin sunduğu hizmetler kuruma ödenen paraya kıyasla ($\bar{x}=3,23$) yeterli bulunmuştur. Üniversitenin çalışanları diğer üniversitelerin çalışanlarına göre ($\bar{x}=3,22$) kısmen daha başarılı ve benzer bir nitelikte bulunmuştur. Toplum üniversite yönetimine güven açısından ($\bar{x}=3,35$) olumluya yakın bir görüşe sahiptir. Bu üniversitede öğrenci olmak ($\bar{x}=3,75$) bir fırsat olarak algılanmaktadır. Üniversitenin sunduğu hizmet ($\bar{x}=3,54$) yükseğe yakın bir kalitede

görülmektedir. Üniversitenin hizmetleri çoğunlukla yenilikçi ($\bar{x}=3,70$) bulunmaktadır. Üniversitenin gelecek vizyonunun toplumda net olduğu söylenebilmektedir ($\bar{x}=3,80$). Üniversiteyi rakiplerinden daha çok öğrenci talep etmekte olduğu ($\bar{x}=3,55$) düşüncesi vardır. Üniversite yükseköğretimde yeni imkanlardan yararlanmakta ($\bar{x}=3,70$) olduğu fikri çoğunlukta. Üniversitenin gelecekte daha da büyüyeceğine dair beklenti yüksektir ($\bar{x}=3,80$). Özellikle kararsıza yakın değerdeki alanlarda çalışmaların yapılması bu faktörü daha da olumlu bir seviyeye taşıyacaktır.

İletişim / Tanıtım Faktörü, araştırmadaki en düşük aritmetik ortalamalardan birine sahip ($\bar{x}=3,25$) faktördür. İletişim ve tanıtım konusundaki ifadeler genel olarak ne olumlu ne de olumsuz değerler almışlardır. Üniversitenin ülke ($\bar{x}=3,06$) ve dünya ($\bar{x}=3,02$) çapında eğitim programlarına sahip olduğuna dair haberlerin etkisizliğiyle birlikte genel olarak üniversitenin medya görünürlüğü ($\bar{x}=3,03$) açısından etkili olamadığı tespit edilmiştir. Bu konuda yapılacak halkla ilişkiler çalışmaları üniversitenin itibarını artıracaktır. Tanıtım açısından hedef kitlelerle görüşmeler etkisiz veya yetersiz durumda olup ($\bar{x}=3,03$) özellikle şehir dışında temsilciliklerin olmadığı algısı ($\bar{x}=2,82$) da bu faktörü olumsuz etkilemektedir. Bu faktör açısından olumlu etkiler üniversitenin internet sayfasındaki bilgiler ($\bar{x}=3,69$), kişiler arası iletişim ($\bar{x}=3,60$) ve üniversitenin çevre duyarlılığının algısı ($\bar{x}=3,74$) açılarından oluşmuştur. Genel olarak bakıldığında iletişim, tanıtım ve halkla ilişkiler faaliyetlerine ihtiyaç söz konusudur.

Üçüncü faktör olan Kurumsal Kimlik Faktörü çalışmadaki en düşük faktör ortalamalarından bir diğerine ($\bar{x}=3,24$) sahiptir. Üniversitenin logosuna her yerde rastlanır ($\bar{x}=3,39$) ve üniversitenin kataloğundan her türlü bilgiye ulaşılabilir ($\bar{x}=3,33$) ifadeleri benzer aritmetik ortalamaya sahiptir. Bu ifadeler olumlu olmakla birlikte üniversite logosunun sık ve doğru kullanımı ile güncel ve daha kapsamlı bir katalog oluşturulması olumlu etkiyi arttıracaktır. Yalnızca üniversitenin afişlerine her yerde rastlanır ifadesi kararsıza denk gelen ($\bar{x}=3,01$) bir seviyede sonuçlanmıştır. Genel anlamda yapılacak sponsorluklar, etkinlikler ve marka çalışmalarıyla bu faktörün daha da yüksek bir değer alması mümkün olacaktır.

Dördüncü faktör olan Tanınma Faktörü açısından ise toplum ($\bar{x}=3,54$) olumlu bir yaklaşım göstermektedir. Üniversite çoğunlukla güçlü fiziksel altyapısıyla tanınmakta ($\bar{x}=3,66$) ve üniversitenin teknolojiyi iyi kullanmakla birlikte daha teknolojik olması ($\bar{x}=3,43$) beklenmektedir. Üniversitenin öğretim elemanları kısmen kaliteli ($\bar{x}=3,36$) bulunmakla beraber olumsuz bir görüş söz konusu değildir. Kültür sanat etkinliklerinde üniversitenin logosu ile ($\bar{x}=3,72$) karşılaşılmaktadır. Özellikle öğretim elemanlarının kalitesini daha çok ortaya çıkaracak proje ile etkinliklerin desteklenmesi, teşvik edilmesi ve üniversitede teknolojinin daha iyi kullanılması adına yapılacak çalışmalar bu faktörün daha yüksek bir değere ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Son faktör olan Güven Faktörü araştırmadaki en yüksek aritmetik ortalamaya sahip ($\bar{x}=3,84$) faktördür. Toplumun üniversiteye yüksek bir derecede güven duyduğu söylenebilmektedir. Toplum üniversite hakkında çok olumlu duygulara sahip ($\bar{x}=4,00$) ve üniversiteye büyük ölçüde ($\bar{x}=3,72$) güvenmektedir. Üniversiteye saygı ifadesi ($\bar{x}=4,30$) çalışmadaki en yüksek ortalamaya sahiptir. Üniversite hizmetlerinin arkasında durduğu ($\bar{x}=3,52$) ve topluma yararlı faaliyetleri desteklediği ($\bar{x}=3,66$) düşünülmektedir. Genel

olarak güven açısından toplum nezdinde üniversitenin oldukça itibarlı olduğu görülmektedir.

Üniversitenin toplumdaki itibarı genel anlamda olumlu bir durumda ve daha da geliştirilebilir bir seviyededir. Özellikle iletişim / tanıtım ve kurumsal kimlik açılarından yapılacak çalışmaların üniversite itibarına ciddi katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Üniversitenin tanınırlığının ve paydaşlardaki kurumsal kimlik algısının güçlendirilmesi adına stratejik iletişim çalışmalarının yönetilmesi ve bu faaliyetlerin kurumsal iletişim çerçevesinde planlı ve sürekli bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Üniversiteden öncelikli olarak yenilikçi bir yaklaşım, çağı yakalayan teknolojik faaliyetler ve toplumsal etki yapacak, üniversitenin niteliklerini ortaya çıkaracak araştırma ve projeler beklendiği görülmektedir. Bu tür faaliyetlerin desteklenmesi, mevcut olanların paydaşlara etkili bir şekilde aktarılması hem üniversitenin itibarına hem de üniversitenin marka değerine büyük katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma yalnızca Bolu halkını kapsamaktadır. Bundan sonraki çalışmaların farklı üniversite şehirlerinde yapılması ve ayrıca üniversite itibarı üzerine yapılacak ölçek oluşturma ve uyarılama çalışmalarının itibar araştırmaları açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

ARGENTİ, P. (2000), Branding B-schools: Reputation Management for MBA Programs. **Corporate Reputation Review**, II, 3: 175.

BERKUP, Sezin Baysal (2015), Fombrun İtibar Katsayı Ölçe Çerçevesinde Bir İtibar Vaka Çalışması: Arçelik A.Ş, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VIII, 38: 859-886.

BROMLEY, Dennis B. (2001), Relationships Between Personal And Corporate Reputation, **European Journal of Marketing**, DOI: 10.1108/03090560110382048, III/IV, 35: 316-334.

ÇAKAR, Mengü, S. (2016), **Kurumsal İletişim ve Profesyonel Markalar**, İstanbul: Derin Yayınları.

ÇAKIRKAYA, Murat. (2016), **İtibar Yönetimi: Perakende Sektöründe İtibar Yönetimi**, Konya: Eğitim Yayınevi.

DURMUŞ, B., Yurtkoru, E., Çinko, M. (2016), **Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi**, İSTANBUL: BETA BASIM.

EVANS, J. (1996), **Straightforward statistics for the behavioral sciences**, Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing.

FELDMAN, Percy Marquina; Bahamonde, Rolando Arellano; Velasquez Bellido, Isabelle (2013), A New Approach for Measuring Corporate Reputation, **Revista De Administração De Empresas**, DOI: 10.1590/S0034-759020140102, I, 54: 53-66.

FOMBRUN, Charles ve Shanley Mark (1990), What's in a Name? Reputation Building and Corporate Strategy, **The Academy of Management Journal**, DOI: 10.2307/256324, II, 33: 233-258.

FOMBRUN, Charles J. and Gardberg, Naomi A. (2000), Who's Tops in Corporate Reputation? **Corporate Reputation Review**, I, 3: 13-17.

FOMBRUN, Charles J. and Riel, Van (1997), The Reputational Landscape, **Corporate Reputation Review**, I/II, 1: 5-13.

GEÇİKLİ, F.; Erciş M., Serdar; Okumuş, M. (2016), Kurumsal İtibarın Bileşenleri ve Parametreleri Üzerine Deneysel Bir Çalışma: Türkiye'nin Öncü Kurumlarından Biri, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, IV, 20: 1549-1562.

GOTSİ, Manto and Wilson, Alan M. (2001), Corporate Reputation: Seeking A Definition, *Corporate Communications: An International Journal*, DOI: 10.1108/13563280110381189, VI, 1: 24-30.

GÜRSAKAL, N. (2018), **Çıkarımsal İstatistik**. Ankara: Dora Yayınları.

HUCK, S. (2016), **Reading Statistics and Research 6th Ed**, Boston: Pearson Education.

IŞIK, Metin; Çiçek, Berat; Almalı Berat (2016), Üniversitelerin İç Paydaşlarının Kurumsal İtibar Algısını Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Ek Sayı, 5: 163-180.

KARAKÖSE, Turgut. (2007), Örgütlerde İtibar Yönetimi, **Akademik Bakış**, 11:1-12.

KARAKÖSE, Turgut. (2012), **Kurumların DNA'sı ve İtibar Yönetimi**, 2.baskı, Ankara: Nobel Yayınları.

KARATEPE, S. (2008), İtibar Yönetimi: Halkla İlişkilerde Güven Yaratma, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, VII, 23: 77-97.

KESKİN, İ.; Fuat, M. F.; Kaygısız, Gökçen E., Oğuz N., (2014), Bilgi Kurumlarında Kurumsal İtibar: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi Örneği, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, II,9: 101-120.

KİM, H.-Y. (2013), Statistical notes for clinical researchers: assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. **Restorative Dentistry & Endodontics**, I, 38: 52-54.

KOÇYİĞİT, Murat. (2017), **Dijital Halkla İlişkiler ve Online Kurumsal İtibar Yönetimi**, Konya: Eğitim Yayınevi.

MOHAMAD, B.; Bakar, H. A.; Abdul Rahman, N. A. (2007), Relationship Between Corporate Identity and Corporate Reputation: a Case of a Malaysian Higher Education Sector, **Jurnal Manajemen Pemasaran**, II, 2: 81-89.

NAMAL, Bülent. (2011), Hizmet İşletmelerinde Kurumsal İtibarın Oluşturulmasında Pazarlama İletişiminin Rolü: Kırgızistan Üniversitesi Örneği, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Afyon.

OKTAR, Ömer Faruk ve Çarıkçı, İlker Hüseyin (2012), Farklı Paydaşlar Açısından İtibar Algılamaları: Süleyman Demirel Üniversitesi'nde Bir Araştırma, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15: 127-149.

PALLANT, J. (2016), **SPSS Kullanma Kılavuzu: SPSS ile Adım Adım Veri Analizi**, Ankara: ANI Yayıncılık.

SEVER, N. Serdar. (2016), **Ölçemediğin İtibar Senin Değildir: Bir Kurumsal Ölçüm Önerisi**, Konya: LiteraTürk Yayınları.

ŞAKAR, Nurhan. (2011), **İşletmelerde Kurumsal İtibar**, Nurhan Şakar, (Ed.), Kurumsal İtibar ve Paradigmalar İçinde, (s.1-34), İstanbul: Beta Yayınları.

TABACHNICK, B., & Fidell, L. (2014), **Using Multivariate Statistics 6th edition**. Essex: Pearson Education Limited.

URAL, G. Ebru, (2012), Kurumsal İtibarı Ölçme Yöntemi Olarak Türkiye İtibar Endeksi Ve Endeks Sonuçlarından Hareketle Türkiye'de Elektronik Sektörünün İtibarı Üzerine Bir Değerlendirme, **Online Academic Journal of Information Technology**, III, 7: 7-20.

UZUNOĞLU, Ebru ve Öksüz, Burcu (2008), Kurumsal İtibar Riski Yönetimi: Halkla İlişkilerin Rolü, **Selçuk İletişim**, III, 5: 111-123.

WHETTEN, David A. and Mackey A., (2002), A Social Actor Conception Of Organizational Identity and Its Implications for The Study of Organizational Reputation, **Business & Society**, IV, 41: 393-414. DOI: 10.1177/0007650302238775

WORTHINGTON, R. L. and Whittaker, T. A. (2006), Scale Development Research: A Content Analysis and Recommendations for Best Practices. **The Counseling Psychologist**, VI, 34: 806–838. DOI: 10.1177/0011000006288127

YALÇIN, Azmi ve Utkucu, Tamer., (2018), **Kurumsal İtibar ve İmar: Türkiye'de İmar Planı Yapmaya Yetkili Beş Kurumun Kurumsal İtibarının Ölçümlenmesine Dair Bir Çalışma**, Ankara: Akademisyen Kitabevi.

http://www.wsimarketbuilders.com/ormwhitepaper_022011.pdf (14.09.2018).

Türk Dil Kurumu, (2018), Büyük Türkçe Sözlük. www.tdk.org.tr (08.09.2018).

<https://en.oxforddictionaries.com/definition/reputation> (14.09.2018).

Schultz HB, Werner A., (2005), "Reputation management", https://www.oxford.co.za/download_files/cws/Reputation.pdf (11.09.2018).

**ALEVİLİKTE MODEL BİR ŞAHSİYET OLARAK MÜRŞİD-İ KÂMİL HÜSEYİN DOĞAN
DEDE'NİN FERT VE TOPLUM ANLAYIŞI**

Doç. Dr. Mehmet DÖNMEZ*

*“Kınamayın cahili, bilseydi daha iyisini yapardı.”
Hüseyin Doğan Dede*

ÖZ

Alevilik inancı bu topraklarda derin anlamları barındıran bir sevgi ve tevhit okulu olmuştur. Bu açıdan; Anadolu'nun hoşgörü ikliminde ve tasavvuf deryasında birçok şahsiyet yetişmiş ve bu toprakların maneviyatına hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu okulda yetişen, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de kuruluşuna tanıklık eden, yaşadığı dönemde sadece Alevi toplumunun gönüllerinde değil Sünni yurttaşların da gönüllerinde yer edinmiş olan mümtaz şahsiyetlerden birisi de Ağuıçen Ocağı Evlatlarından (Evlâd-ı Resûl) Mürşid-i Kâmil Hüseyin Doğan Dede'dir. 1902 yılında Elâzığ'ın Şihis mezrasında yaşama merhaba diyen Hüseyin Doğan Dede, 3 Mayıs 1983'te Hak'a yürüyünceye kadar ki 81 yıllık ömründe, hem inancı hem de ülkesi için hizmetlerde bulunmuştur. Ömrünün büyük bölümünü geçirdiği Malatya'nın Yeşilyurt ilçesine bağlı Kırlangıç köyünde ki evi günümüzde de ziyaretçilerini ağırlamaktadır. Aleviliğin bütünleştirici ve sevgi dolu dokusuyla yetişen Hüseyin Doğan Dede, toplumsal ve bireysel meselelerde hep “hakem rolünü” üstlenmiştir. Bu sebeple de toplumsal bütünleşmeye ve özellikle de Alevi-Sünni ilişkilerinde ki “kırılmaların önüne geçilmesi” meselelerinde “model” olmuş bir şahsiyettir. Bu makalemizde; Hüseyin Doğan Dede'nin hayatını sizlere aktarmanın yanında, Doğan Dede'nin fert ve toplum anlayışından yola çıkarak onun “bütünleştirici kişiliğini” de anlatmayı amaç ediniyoruz. Bölgede hem Aleviler hem de Sünniler tarafından çok sevilen bir inanç ve kanaat önderi olduğunu gözlemleme imkânı bulabildik. Malatya ve çevresi başta olmak üzere Doğan Dede'nin hala toplum tarafından sevilen ve saygı gösterilen bir şahsiyet olması bütünleştirici vizyonunun devam ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Doğan Dede, Alevilik, Sünnilik, Sosyal Bütünleşme, Model Kişilik

**INDIVIDUAL AND SOCIETY PERCEPTION OF MURSHID-İ KAMİL HUSEYİN
DOĞAN DEDE AS A MODEL PERSON IN ALEVISM**

ABSTRACT

Alevism became a love and oneness school which includes deep meaning, in this land. From this point; many people have been trained in Anatolia's tolerant environment and mysticism and have served in the spirit of these lands. Murshid-i Kamil Hüseyin Doğan Dede who is the Son of Ağuıçen Ocağı (Evlad-ı Resul) took education in this school, witnessed the dissolution of Ottoman Empire and establishment of Turkish Republic, enshrined in the hearts of not only people of Alevi Society, but also Sunni citizens. Hüseyin Doğan Dede was born in an arable field Şihis in Elazığ on 1902, served both for his belief and country, for 81 years of his life until his death. His house in Kırlangıç village in Yesilyurt district in Malatya, entertains the visitors nowadays. Hüseyin Doğan Dede, who grew up with the integrative and loving texture of Alevism, has always assumed the "Referee Role" in social and individual affairs. For this reason, his personality became a "model" in social integration and especially in the "avoiding offences" in Alevi-Sunni relations. In this article; Besides relaying of Hüseyin Doğan Dede's

* İnönü Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Sosyoloji Bölümü, mehmet.donmez@inonu.edu.tr , ORCID NO: 0000-0003-1365-8365

Life, we aim to explain his "integrative personality" by way of Dogan Dede's perception of individual and society. We had the opportunity to observe that it was a popular believer in the region by both Alevi and Sunni. Malatya and its environs, Doğan Dede vizyons being still a popular and respected figure shows that her unifying vision is continuing.

Keywords: Hüseyin Doğan Dede, Alevism, Sunnism, Social Integration, Model Personality

I. Giriş

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren başlayan şehirleşme olgusu, toplumun diğer kesimlerinde olduğu gibi, Alevilik üzerinde de köklü ve sancılı bir değişimin âdetâ tetikleyicisi olmuştur. Şehirleşmeyle birlikte kırsal bölgelerden şehirlere doğru göçün, en çok Alevileri etkilediği daha sonraki yıllarda ortaya çıkmıştır. Çünkü şehirlere gelen Alevi fertlerin, özellikle ilk kuşağın şehir hayatında Aleviliği, inanç ritüeli olarak yaşatmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Ancak daha sonraki yıllar ve şehir ortamında yetişen yeni kuşak, Aleviliğin birçok uygulamasını ve kurumlarını tartışmaya açmıştır. Böylece Alevilik, âdetâ kişiden kişiye ya da gruptan gruba bağlı olarak, farklı algılanmaya ve farklı yaşanmaya başlanmıştır diyebiliriz. Hâlbuki, kırsal bölgelerde tam bir cemaat hayatı yaşayan Alevi fertler üzerinde, dedelerin ve kurumların kontrolü söz konusu olmuştur. Böylece Alevilik yaşatılarak, gelecek nesillere aktarılabilmiş, birçok kurumda etkin olarak varlığını devam ettirebilmiştir. Ancak şehirleşmeyle birlikte, ferdin ön plana çıkması, cemaat hayatında “biz” duygusu yerine, şehir hayatında “ben” duygusunun etkin olması, şehirde yaşayan Alevileri de etkilemektedir. Şehirde yetişen bu yeni kuşağın, Aleviliği idrak etmesi yaşlı kuşağın idrak etmesinden farklı olmakta ve birçok hususta kuşak çatışması görülmektedir. Aleviliğin şehir hayatına uyum sağlama sürecinde, yeniden tanımlanmaya başlanması, aslında birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Ancak Aleviliğin “ne olduğu” hem Aleviler arasında hem de araştırmacılar arasında tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu tartışmaları, Aleviliğin bir inanç ritüeli, hayat felsefesi, Anadolu’daki medeniyetlerin bir mozaigi, hümanist bir anlayış, felsefi bir doktrin, eski Türk inançlarıyla yoğurulan İslami bir tasavvuf algılayışı olup olmadığı şeklinde sıralamak mümkündür. Bunlar hâlâ tartışma konusu olmaya devam etmekte ve Alevilik içinde bazı gruplar tarafından da savunulmaktadır. Alevilikle ilgili birçok kurumun ve uygulamanın da şehirleşme süreciyle birlikte nasıl bir rol ifa edeceklerini de zaman gösterecektir. Bunların başında dedelik kurumu ve cem ibadeti gelmektedir. Zaten günümüzde bu iki kurum başlı başına birer tartışma konusu olmaktadır. Özellikle Alevilik içinde oluşan kimi gruplar arasında da bu hususların tartışma konusu olduğunu söylemek mümkündür (Dönmez, 2016: 6).

II. Çalışmanın Metodolojisi

Türkiye genelinde Aleviliğin heterojen bir özellik göstermesi, bizleri Alevilik konusunda araştırma yapmaya sevk eden önemli etkenlerden birisi olmuştur. Türkiye’de yaşanan Aleviliğin, en önemli kilometre taşlarından birisi olduğunu düşündüğüm ve Malatya’da yaşamış olan Mürşid-i Kâmil Hüseyin Doğan Dede’nin “fikirlere, Alevilik algısı ve bu bağlamda fert ve toplum anlayışı” bu makalenin sınırları içerisinde incelenecektir. Bu inanç önderinin araştırma konusu olarak seçilmesi, sosyolojik açıdan da oldukça önemlidir. Çünkü coğrafi konumu ve ulaşım bakımından

doğu ile batı arasında köprü durumunda olan ve tarihin her döneminde de önemli bir iskân merkezi olmuş Malatya, Alevilik bakımından da önemli bir merkez konumundadır. Bilhassa Malatya'daki dedelerin gerek Türkiye'nin çeşitli illerinde taliplerinin olması, gerekse yurt dışında yaşanan Aleviliğe etkileri oldukça fazladır. Bu husus Malatya'daki Aleviliğin önemini ortaya koymaktadır.

Bizleri, Malatya'da Alevilik hususunda inanç önderi olarak kabul görmüş Hüseyin Doğan Dede ile ilgili sosyolojik bir araştırmaya sevk eden diğer bir etken ise, Malatya'da yaşanan/yaşatılan Aleviliğin dışında, Doğan Dede ailesinin ve Ağuışen Ocağının birçok ilde taliplerinin olması ve hem bu ailenin hem de bu ocağın Alevi kitlelerce geniş bir kabul görmesi gerçeği olmuştur. Sosyolojik çözümlenmeye dayanan çalışmamız, ampirik ve biyografik verilerin açıklanmasına dayanmaktadır. Bu bakımdan Malatya Aleviliğinde önemli bir şahsiyet olan Hüseyin Doğan Dede'nin fert ve toplum anlayışı ve Alevilik algısının toplumsal bütünleşme açısından nasıl bir yapı oluşturduğu ve bu yapının sosyolojik bakımdan incelenmesi, bu çalışma ile amaçlanmaktadır.

Bu araştırmada amaçladığımız bilgiyi, üç ayrı amaca yönelik olarak tespit edebiliriz. Alevilikle ilgili Hüseyin Doğan Dede'nin bakış açısından yola çıkarak bir durum tespiti yani Doğan Dede'nin fert ve toplum anlayışını tanımlama temel amaç olarak benimsenmiştir. Elde ettiğimiz veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirme yoluna gidilmiştir. Böylece araştırma alanından elde edilen verileri daha yakından incelenme imkânı bulunmuş ve değerlendirilmiştir. Mülakatlar ve gözlemlerin neticelerini daha iyi yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilmiştir. Araştırmanın aşamalarının birbiriyle nasıl ilişkilendirildiğini göstermek amacıyla, varsayımlardan sonuçlara nasıl ulaşıldığı araştırmada açık bir biçimde sunulmuştur. Dolayısıyla araştırma alanından elde edilen bulgular sunulurken veya yorumlanırken, verilerden alıntılar yapılmıştır veya verilerin belirgin kısımlarına göndermelerde bulunulmuştur. Ayrıca, sözü edilen verilerin hangi koşullarda ve nerede toplandığına ilişkin açık ifadelerle de yer verilmiştir.

III. Alevilik Kavramının İzahı ve Teorik Çerçevesi

Alevilik kavramının kullanımını dikkate aldığımızda farklı anlamlar yüklendiğini tespit etmekteyiz. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Halifelik meselesinde Hz. Osman'dan yana olanlara "Osmaniye" denildiği gibi, Hz. Ali tarafını tutanlara da "Alevi" denilmiştir. Bu manada Hz. Ali'nin Ordu komutanları olan Abbasoğlu Abdullah, Yasiroğlu Ammar gibi sahabeden olanlar da Alevidir. Bunlara, "Şia-i ula" ve "Ashabı Ali" denir.

2- Abbasoğulları zamanında, Abbas oğullarına "Abbasi", Talib oğullarına da "Talibi" denildiği gibi, Hz. Ali'nin neslinden gelenlere, kimi zaman da Hz. Ali oğullarının taraftarlarına "Alevi" denilmiştir.

3- Daha Hz. Ali'nin sağlığında Onu, en üstün sahabe ve halifeliğe en layık insan sayanlara, Hz. Ali'nin kumandanlarından Kufeli Malik-i Eşter ve Sa'saa gibi kimselere de Alevi denilmiştir. Bu zümreler sonraları birçok kola ayrılmıştır.

4- Şia-î Aleviye'ye gelince, bunlar, Hz. Ali'ye imamlığın Allah ve Peygamber tarafından verildiğine inanmış, bu yolda inaklar bulunduğunu söyleyerek, masumluk, teberri ve takıye esaslarını ortaya atmışlardır. Sonradan birçok kola ayrılan Şia mezhebinin esası bu fikirlere dayanır. İçlerinde Oniki İmamı tanıyanlara "İsna – Aşeriye" (Oniki İmam Şiiliği) adı da verilmiştir.

5- Hz. Ali'ye karşı besledikleri aşırı sevgi ile kendilerini taşkınlıklara sevk eden ve sonraları sadece "Alevi" diye anılan zümrelerdir ki bunlar, Hz. Ali'nin hayatında kişiliğine efsanevi bir mahiyet kazandırmışlar ve Onu tanrılaştırmışlardır. Bu inanış, İbn-i Sebe'nin en yakın adamlarına yaptığı telkin ile başlamıştır. Hz. Ali'nin hayatında, O'na "Sen Tanrısın" dedikleri için cezalandırılanlar, bu telkine kapılmış olanlardır. Bunlara Galiye ve Müellihe de denirdi. Sonradan bunlara genel olarak, "Ali-Allahıye (Ali Allahilik)" denildiği gibi, İran'da Göranlar, Türkiye'de Kızılbaşlar ve kendi aralarında "Safiyan", "Safi" ve "Alevi" adı da verilmiştir (Yörükhan,1998: 463-464).

Sözlük anlamı itibariyle "Hz. Ali'ye bağlı olan kimse" olarak Kızılbaş anlamında da kullanılan "Alevilik" kavramı (Develioğlu, 1996: 28), sözlük anlamının dışında: Arapça'da "Ali'ye mensup", "Ali'ye ait" anlamlarına gelmektedir. İslâm tarihi ve tasavvuf edebiyatında ise "Hz. Ali'yi sevmek, onu saymak ve her hususta ona bağlı olmak" anlamlarında kullanılmıştır. Buna göre Hz. Ali'yi seven, onu sayan ve ona bağlı olan herkese "Alevi" denir (Fığlalı, 1990: 7; Eröz, 2014: 41). Alevilik bir başka ifadeyle "Hz. Ali'yi halife ve imam kabul eden, onun soyundan gelen ya da izinden giden tüm batını mezhep ve tarikatları kapsayan, kendilerine özgü kural ve törenleri bulunan dinsel-siyasal inanç sistemidir" (Korkmaz, 1994: 28).

"Hz. Ali'ye muhabbet eden, Ali taraftarları, Ali'ye mensup, Hz. Ali'yi Hz. Peygamberden sonra imamet ve fazilet bakımından önder ve üstün kabul edenlere 'Alevi', bu düşünceye de 'Alevilik' denir. Alevilik, Kızılbaşlık ve Bektaşılık (bir tarikatı) kendi içinde bazı nüanslar olmasına rağmen Hz. Ali ve Evlad-ı Resul'e, yani On İki İmamlar diye adlandırılan Ehl-i Beyt'e bağlıdırlar. Kur'ân bildirisindeki haramı haram, helali helal kabul eden bu topluluk, altıncı imam, İmam Cafer-i Sâdık Hazretlerinin sistemleştirdiği iman esaslarına bağlı olduklarından, kendilerini ehl-i sünnet içerisinde kabul etmektedirler. Çünkü imamiyye Hz. Peygamberin ümmetine kutsal emanet olarak bıraktığı Kur'ân-ı Kerim'e ve Ehl-i Beyt'e inanır. Ayrıca İslamiyet'i son din ve onun peygamberini peygamberlerin en faziletlisi ve sonuncusu kabul eder" (Altınok, 2012: 8-9). "Anadolu Aleviliği, Ehl-i Beyt yoludur. Yol, Muhammed Ali'nindir. Yol, İslâm Peygamberi ve Şâh-ı Velayet'in yoludur. Yol, İslâm içinde, Hak'a giden yoldur. Yol, bugünkü şekil ve düşüncede, İslâm'ın yeniden bir yorumu ve çağa uyumudur" (Uluçay, 1993: 7).

IV. Alevilikte Ocağın Önemi ve Ağuçen Ocağı

Aleviliğin, kendi inanç hudutları içerisinde birçok manevi basamağı mevcuttur. Manevi sorumluluklar ve o sorumlukların hareket alanı da yine Aleviliğin kendi adâbı ve erkânlarınca belirlenmiştir. "Mürşit-Pir-Rehber" sıralaması ise genel kabul gören ve erkânların sorunsuzca yürütülmesi için gerekli olan manevi makamların en önemlilerindedir. Aleviliğin manevi örgütlenmesi biri birinden bağımsız ele alınamaz. Bu ilişkiler sarmalı, ister ocaklar düzeyinde olsun isterse de manevi önderlerin (pir ve mürşitlerin) taliplerle olan ilişkileri anlamında olsun, 'yol' hudutları içerisinde herkes biri

birine karşı sorumluluklar taşımakla mükelleftir. “**El ele, el Hak’a**” şeklinde ifade edilen bu yapı, ocakları ve ocakların sorumluluklarını da kendi içerisinde ifade etmektedir. Kimi ocağa “mürşitlik”, kimi ocağa ise “düşkünlük” alanlarında sorumluluk verilmesi, bu sorumlulukların taksim edilmesinin en iyi örneklerindendir.

Alevi/Kızılbaş ocak yapılanmasında kimi ocakların en üst düzeyde karar merci olduklarını ve yine o ocak temsilcilerinin Mürşid-i Kâmil olarak adlandırıldıklarını biliyoruz. Şüphesiz ki ocaklar ile ilgili bu alan tartışmalara açık bir alandır. Alevi/Kızılbaş ocak yapılanması içerisinde ve Aleviliğin Anadolu’da örgütlenmesi bakımından en önemli ocaklardan birisi de Ağuışen Ocağıdır. Bugüne kadar ocağın kuruluşu ve yayılışına dair birçok araştırma yapılmış ve bu araştırmalarda çeşitli araçlarla yazın dünyasına sunulmuştur.

Ağuışen Ocağının dört büyük kolundan (Ağuışen’in de evladı olan) birisi de “Mir Seyit” koludur. Dersim’den Elâziğ’in Şıhıs mezrasına oradan da Malatya’nın Kırlangıç köyüne devam eden iskân hareketi neticesinde, Ağuışen Ocağının Mir Seyit kolunun bugün en önemli inanç merkezlerinden birisi de Kırlangıç köyü ve Doğan Dede ailesi olmuştur. Yakın tarihte yitirdiğimiz ve Ağuışen Ocağının en büyük temsilcilerinden birisi olmasının yanında, yaşadığı dönemde ve ardından derin izler bırakmış olan **Mürşid-i Kâmil Hüseyin Doğan Dede (1902-1983)**, Aleviliğin toplumsal hafızasında bugün bile en önemli mihenk taşlarından birisidir.

Ağuışen Ocağının merkezi Hozat’ın (eski ismi ile) Bargini (yeni ismi Karabakır) köyündedir. Ocağın kurucusu olarak kabul edilen Seyit Hasan’ın mezarı da bu köyde bulunmaktadır. Ocağın kurucusu hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Ocağın binası taştan olup, iki bölüme ayrılır. Öndeki zahire (giriş) kısmı, ocağın kuruluş dönemlerinde gece konaklamaları ve yatılı misafirleri ağırlamak için ayrılan bölümdür. Mevcut bina ve avlusu 2014 yılında Tunceli İl Özel İdaresi tarafından bakıma alınmış ve restore edilmiştir. “Ziyaretgâh kısmında ise üç mezar bulunmaktadır. Mezarlardan ikisinde kitabeler olmasına rağmen okunacak durumda değildir. Ocağın, ismini Sultan Abdülmecid döneminde yaşanan bir olay üzerine aldığı rivayet edilmiştir. Rivayet şöyledir: ‘Ocağın pirllerinden Seyit Mahmut birkaç müridiyle İstanbul’da padişahın huzuruna çıkar. Kendisine sunulan bir kâse zehirli şerbeti içip parmaklarından sızdırarak keramet gösterir. Bunun üzerine Padişah Seyit Mahmut’u¹ hediyelerle ödüllendirir.’ Bu olaydan sonra Ağuışen ismiyle anılan Ocağın, Bektaşiliğe bağlandığı muhtemeldir. Zehir içme teklifinin talipleri tarafından da yapıldığı rivayet edilmektedir. Bu olay 1839-1861 yılları arasında yaşanmıştır. Ağuışen Ocağı, çocuğu olmayan aileler tarafından ziyaret edilir; türbenin ön kısmındaki bölümde bir veya üç gün yatılarak ziyaret tamamlanır. Ziyaretler daha çok Cuma gecesinde (Perşembe akşamları) ve sonbaharda yapılır. Ziyarete gelenler mutlaka kurban keserler. Ocağın talipleri; Tunceli, Malatya, Sivas, Elbistan, Haymana, Divriği, Hafik, Doğanşehir ve Akçadağ’da bulunmaktadır” (Birdoğan, 1995: 264; Tuğrul, 2006: 37-38).

“Kendilerini Ağuışenli olarak nitelendiren dede ocakları Mir Seyit, Köse Seyit, Seyit Mençek, Koca Seyit olmak üzere dört koldur. Bugün Ağuışen Ocağının iki önemli merkezi vardır. Bunların ilki Tunceli’nin Hozat ilçesine bağlı Karabakır (Bargini)

köyüdür. Bu köyün bir diğer ismi de Söğütlütepe'dir. Burada Ağuıçen, Kara Donlu Can Baba ve Seyit Mençek olarak da adlandırılan evliyanın türbesi ve bu soydan gelen dede soylu aileler bulunmaktadır. Ağuıçen Ocağının bir diğer merkezi ise Elazığ'ın Sün köyüdür. Burada Seyit Mençek'in kardeşi Koca Seyit'in türbesi ve bu soydan dede soylu aileler bulunmaktadır. Bu iki köy de Ağuıçen Ocağının en önemli merkezleridir. Malatya'dan iki dönem milletvekili seçilen ve Kırlangıç Köyü'nden Hüseyin Doğan Dede'nin de Ağuıçen Ocağının Mir Seyit kolundan olduğu ifade edilmektedir" (Yaman, 2006: 95). "Ağuıçen Ocağı'ndan dedeler ağırlıkla Elazığ, Tunceli ve Erzincan'da bulunurlar. Adıyaman'a bağlı Pınarbaşı (Bulam) ve Börgenek köylerinde de Ağuıçen Ocağı dedeleri bulunmaktadır" (Yaman, 2006: 96; Rençber, 2014: 7-18; Birdoğan, 1995: 183-265).

V. Hüseyin Doğan Dede'nin Hayatı

Hüseyin Doğan Dede, 1902 yılında Elazığ ilinin merkez köylerinden Çatalharman (Hozik) köyüne bağlı Şihis mezrasında doğmuştur. Babası Ağuıçen Ocağından Seyit Doğan Dede'dir. Annesi Şeyh Hasan köyünden (Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlı) Şeyh Ahmet Ocağı Dedelerinden Seyit İbrahim Efendi'nin kızı Seyide Satı (Ana) Hatun'dur. Küçük yaşta yetim kalan Ebû'l Vefa'nın yadigârı Hüseyin Doğan Dede, altı aylık bir zaman aralığında hem annesini hem babasını hem de büyükbabası Hasan Dede'yi kaybetmiş ve Adıyaman'ın Çelikhhan ilçesi Pınarbaşı (Bulam) beldesindeki akrabalarının bakımına alınmıştır. Doğan Dede'nin, Bulam'da kaldığı yaklaşık iki yıllık zaman zarfında da çobanlık yaptığı ve kuzu güttüğü belirtilmektedir. Daha sonra ise Hüseyin Doğan Dede'yi talipleri olan Balıyan Aşireti, iki kız kardeşiyle birlikte Malatya'nın Kırlangıç köyüne² getirmiş ve aile büyüklerinden kalan buradaki mülküne yerleştirmiş ve Erzincanlı Kemal (Aydın) Dede'nin bakımına bırakmışlardır.

Ancak 8 yaşında hem öksüz hem de yetim kalan Doğan Dede'nin çocukluğu da savaşların gölgesinde geçmiştir. Dede, içinde bulunduğu bu durumu oğlu Eşref Doğan'a şu şekilde aktarmıştır: "8 yaşında yetim kaldım, Malatya'ya geldikten sonra bana özel öğretmen tuttular, 6 ders aldıktan sonra Balkan Savaşı, ardından I. Dünya Savaşı, onun arkasından da İstiklal Savaşı başladı. Ben ne öğrendiysem, halktan ve diğer büyük dedelerden öğrendim"³ demiştir. Dede, İbrahim Ethem'in şiirlerini Farsça okuyabilecek kadar Divân Edebiyatına hâkimdir. İslam tarihi ve hukukundaengin görüşleriyle herkesi etkileyebilmiştir.

Hüseyin Doğan Dede, 1915'te Arguvan – Mineyik'te toplanmış ve 40'ın üzerinde Seyit Ocağının katılmış olduğu Dedeler Kurultayında, henüz 13 yaşında olmasına rağmen Mürşid-i Kâmil seçilmiş ve eğitilmesi için özel hocalar tutulmuştur. Şûrayı Devlet Reisliğinden yani bugün ki adıyla Danıştay'dan emekli Cafer Bey ile Molla Hüseyin Efendi bu özel eğitimi üstlenmişlerdir. Hüseyin Doğan Dede, Alevi-Bektaşî tasavvufunda yetkin birçok dededen de dönüşümlü olarak dersler almış ve Arapça - Farsça dillerini, okur-yazar olmak üzere çok iyi öğrenmiştir. Küçük yaşta olmasına rağmen Kurtuluş Savaşında aktif görev almış ve kendine bağlı tüm Alevi (Seyit) Ocaklarını harekete geçirmiştir.⁴

Doğan Dede evlenme yaşına gelince Kalender Dede Ocağından (Akçadağ / Dedeköy'den) Hasan Efendi'nin kızı Tamey (Kadime) Ana ile 1923 yılında evlendirilir. 1932'de ise ikinci eş olarak; Tunceli Mazgirt-Muhundu (Darikent)'den Şâh Baba

Mansur Ocağından Seyit Süleyman'ın kızı Elif Ana ile evlenir. Elif Ana ise çok erken bir yaşta 18 Ocak 1947'de Hak'a yürür. Hüseyin Doğan Dede'nin iki eşinden toplam 14 evladı olur. Bunlardan 9'u erkek 5'ide kızdır. Doğan Dede'nin ilk eşi Kadime (Tamey) Doğan'dan (ö. 1993); Doğan (ö.2005), Satı, Hayri (ö.1967), Kazım (ö. 2006), Mazlum, Dılfiroz, Enver olmak üzere yedi çocuğu; ikinci eşi Elif Doğan'dan ise Sakine, Tacettin (ö. 2018), İzzettin, Kadime (ö.2018), Abidin, Eşref ve Elif olmak üzere toplam 14 evladı olmuştur.

Dede, "1946 yılında gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinde bağımsız aday olmuş ancak seçilecek kadar oy almasına karşın, seçim sisteminin o günkü şartlarından dolayı milletvekilliğini kazanamamıştır. 14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen genel seçimlerde CHP'den Malatya Milletvekili olarak meclise girmiş ve 9. dönemdeki mecliste Malatya'yı temsil etmiştir. Dede, 1954 – 1965 yılları arasında aktif siyasetten uzak kalmayı tercih etmiştir. 10 Ekim 1965 seçimlerine girildiği dönemde Hüseyin Doğan Dede halktan gelen yoğun istek üzerine tekrar Milletvekili adayı olmuş ve seçildiği 1965 - 1969 yılları arasında bu kez de Adalet Partisi'nde (AP/XIII. dönem) milletvekilliği görevini yürütmüştür. 1970'ten sonraki dönemlerde siyaseti tamamen bırakmış ve dönemin olumsuz şartlarından dolayı 1975 yılından sonra yaşadığı şehir olan Malatya'dan İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'a gitmiş olmasına rağmen, vefat ettiği 3 Mayıs 1983 tarihine kadar Malatya'yı sık sık ziyaret etmiş ve talipleriyle olan bağı koparmamayı başarabilmiştir. 3 Mayıs 1983'te Hak'a yürüyen Hüseyin Doğan Dede'nin naşının Karacaahmet Mezarlığına defnedilmesine karşı çıkan başta Balıyan köyleri olmak üzere Malatya'da ki talipleri, naşı alarak Kırlangıç köyüne getirmiş ve 6 Mayıs 1983 tarihinde buraya defnetmişlerdir" (Şahhüseyinoğlu, 1996: 145-151; Şahhüseyinoğlu, 2003: 199-200).

VI. Hüseyin Doğan Dede'nin Fert ve Toplum Anlayışı

Hüseyin Doğan Dede, hayatı boyunca sevgi dolu ve hoşgörülü kişiliğiyle her inanç kesiminden insana kucak açabilmiştir. Onun "bütünleştirici kişiliği" hem Alevi hem de Sünni toplum tarafından karşılık bulmuştur. Bugün, Hüseyin Doğan Dede'nin özellikle de Malatya özelinden bakıldığında hem Alevi hem de Sünni toplumunun "ortak değeri" olarak kabul edilmesinin temel nedeni de budur. 1934 Kilise (Onatlı) köyü doğumlu ve Cumhuriyet Örnek köyünde ikamet eden İbrahim Özdemir de Doğan Dede'nin kişiliği ve hayatıyla ilgili olarak gerçekleştirdiğimiz mülakat neticesinde hatıralarını bizlere şu şekilde ifade etmiştir:

"Doğan Dede; iyi bir hitabeti olan, büyüklerle büyük küçüklerle küçük olabilen, kimseyi hakir görüp de maddi bir ayrıma tabi tutmayan, misafir olduğu hanede helalinden ne gelirse kabul buyurup ve ev sahiplerini asla incitmeyen-yormayan birisiydi. Toplumsal sorunlar da hep yön gösteren veya karar veren olurdu. Ama bir hukuk devletinde de yaşadığımızı unutmazdı. Toplum menfaatlerine aykırı davrananları uyarır ve kendilerini toparlamalarını sağlardı. Bu yaparken de kimsenin ayıbını uluorta yüzüne vurmazdı, usulünce uyarır ya da eğitir, doğru yolu gösterirdi ve bundan kimsenin de haberi olmazdı. Alevi veya Sünni tefriki yapmaz herkesi 'bir' görürdü. Örneğin Kilise köyü ile Cafana (Görgü) köyü arasında ki bir yayla anlaşmazlığında

tarafına yön vermiş ve sorunun giderilmesinde rol almıştı, buna biz zati şahitlik yaptım. Malatya'nın tüm köy ve kazalarında çok sevilen bir kişilikti. Ama ne gariptir ki Doğan Dede kime iyilik yaptıysa, karşılığında hep olumsuzluklar almıştır. Bir gün beraber oturduğumuz bir vakitte sohbe ben de dâhil oldum ve Dede'ye; 'Dede'm kime iyilik yaptıysan onlar seni sevmiyorlar' dedim. Dede tebessüm etti ve 'doğrudur, çünkü ceddin Hz. Ali'ye dediler ki 'Falan adam senin aleyhin de konuşuyor', o mübarek de dedi ki 'Ben o adama iyilik yapmadım ki acaba niye böyle konuşmuş?' Bu sözlerinden çok etkilendim... Doğan Dede ile ilgili askerdeyken yaşadığım bir anımı da sizinle paylaşmak istiyorum. Siirt'te askerdim, Kurtalan'a göreve gidiyorduk, sene 1957... O gece bir mana (rüya) gördüm. Bizim Korucuk köyünün orada (Hasan-ı Basri Ziyaretinin orası) Fırat suyunu ilk kez görmüştüm. Mana (rüya) da bir ata binmişim, at çıplak. Kendi kendime diyorum ki bu ata binsem bu at beni Fırat'ın karşısına geçirir. Atı Fırat'ın içerisine sürdüm. At, suda bir batıp bir çıkmaya başladı. Korkmaya başladım ve dedim ki 'Eyvah bu at beni boğdurur, karşıya varamam.' Niyâz da bulundum, bir baktım ki Hüseyin Doğan Dede karşıdan elini uzattı ve beni kıyıya çekti. 'Korkma, korma!' dedi. Ben de elini öptüm ve o anda da uyandım. Bu mana (rüya) neydi diye düşünmeye başlamıştım... Siirt'ten Kurtalan'a göreve gideceğim, saat bir oldu. Oradan da trenle Diyarbakır'a devam edeceğiz. Askeri cemseye bindim, Siirt ile Kurtalan arası da 30 km'lik yol. Yolun dönemeçli yerinde şoför bükümü alamadı ve araba şarampole devrildi ve camları falan hep kırıldı. Hâlâ alımda ki kesik izleri de bellidir. Tabi bizi hemen askeri hastaneye falan sevk ettiler, tedavimizi yaptılar. Anladım ki o arabanın devrilmesi, atın suda debelenmesi, o kazadan da kurtulmam Doğan Dede'nin bana uzattığı el'dir. Bu kimseye söylenecek bir şey de değildi benim kendi rüyamdı..."

"Dede'nin bir düşünün de ya da cenazesinde misafirlerinin yarısı Alevi vatandaşlardan oluşuyorsa diğer yarısı da hep Sünni vatandaşlar olurdu, dedim ya Dede, herkesin Dede'siydi. Örneğin (Akçadağ) Örükçürlü Şeyh Ali Efendi (Kadiri Şeyhi) ile çok güzel bir dostlukları vardı, ben defalarca bu dostluklarına tanıklık ettim" (K.K. 1).

Doğan Dede'nin bütünleştirici yapısı ve kişiliğiyle ilgili olarak Eşref Doğan Dede de şu tespitlerde bulunmaktadır: "Aile geleneğimizin sahip olması gereken birçok niteliğe Doğan Dede sahiptir. İnsanları ve tabiatı severdi. İnsanlar arasında kesinlikle tercih yapmazdı. Ben bunu sık sık söylerim. Çünkü bu soruyla çok sık muhatap oluyorum. İşte 'Hüseyin Doğan Dede'yi bize tanıtır mısınız diye?' Bu soru, Cem TV'de ki programlarda da defaten bana sorulan sorulardan birisidir. Hüseyin Doğan Dede'nin bize nasihatı galiba bu tür sorulara verilebilecek en güzel cevaptır:

'Evimize misafirler gelir... Ayağı çarıklı, şalvarı yamalı birileri geldiği gibi fötrlü, kravatlı birileri de gelebilir. Olmaya ki ikisini de farklı tutasınız ve ayırım yapasınız! 'Hepsine de aynı muameleyi yapacaksınız' derdi. Çünkü o ayağı çarıklı ve şalvarı yamalı kişinin elbiselerinin altında nasıl bir insan olduğunu siz bilmezsiniz! Bunu ancak Allah bilebilir...' diye buyururdu. İnsanlar arasında ayırımı kaldıran ve insanlara eşit davranmayı emreden bundan daha güzel bir nasihat olamaz bence" (K.K. 2).

Hüseyin Doğan Dede'nin bütünleştirici yapısı ve kişiliğiyle ilgili Prof. Dr. İzzettin Doğan da şu ifadeleri kullanmaktadır: "Ben babama hiç bir zaman baba gözüyle bakmadım. Hep dede olarak gördüm. Zaten ben Galatasaray Lisesinde yatılı okuduğum için sadece yazın görüşebiliyorduk. Doğan Dede; kâmil, hoşgörülü, bilime

fevkalade değer veren, bütün çocuklarının okumaları için elinden geleni yapan, ışığa ve bilime aç bir insandı. Kendi çevresine sürekli sükûnet, sabır ve sevgi telkin ederdi. Bütün ilişkilerinde de hâkim unsur, sevgi idi. Aleviler kadar Sünnilerin de Doğan Dede'yi sevmelerinin altında bu yatardı" (Şener, 1996: 184).

Prof. Dr. İzzetin Doğan, Doğan Dede'nin bütünleştirici yapısı ve kişiliğiyle ilgili olarak bizlere verdiği mülakatlarda da açıklamalarına şöyle devam etmiştir:

"Doğan Dede'ye ben genelde babam olarak bakmadım. Çok öğretici birisiydi, davranışlarından çok şey öğrenebilirdiniz. Bir otoritenin sevgiye dayalı olarak nasıl tesis edildiğinin örneğini onda görebilirdiniz. Hiç kimseyi kırmayan, incitmeyen, herkesin kendisine çok büyük saygı duyduğu bir insandı. Karakterinin güzelliği yanında fizikken de güzel bir insandı. Herkesin hakikaten, görmek için çaba sarf ettiği bir insandı. Bu doğuştan gelen bir şey. Tanrı'dan gelen bir şey. Bazı insanlar doğarken güzel doğuyor. Ama fiziğini hep insanlara verdi. İstismarlarla insanlardan hiç bir şey almadı. Sadece derinlemesine düşünmesini bilen bir insandı. İnsanlar arasında Kur'an'ın emrettiği gibi (Kur'an elinden düşmezdi) yaşayan birisiydi. İnanan birisiydi. O yüzden babamı hiç bir şey sarsamazdı. Yani bu inanç içinde olduğu zaman insanın, en büyük tehlikelere (en büyük tehlike ne olabilir, insanı bu dünyadan geçertecek olan şeydir yani ölüm korkusudur) bile gülümseyerek bakan bir manevi güce sahipti. Çünkü ölüme inanmazdı. Tanrı'yla insanın bütünleştiğine inanırdı. İnsanın Tanrı'nın zerresinden (tecellisinden) oluştuğuna inanırdı. Böyle olunca da sizi kimse korkutamaz, örneğin siyasetin getirdiği kısıtlamalar veya cezalar korkutamaz, olanları da (olumsuzlukları da) gülümseyerek karşılayabiliyorsunuz. Niyet önemli. İyi bir düşünce olduktan sonra, o niyet çok tatsız, çok yanlış kalıplar içinde ifade edilmiş olsa bile, yine hoşgörülle karşılayan birisiydi. Müthiş sevgi dolu bir insandı. Zannediyorum, halkla ilişkilerinde halkın kendisini özel bir yere koymasının nedeni, o bütün erişilmez görünen kimliğinin yanında kendisinin her zaman halkın içinde olduğu gerçeğidir. Bütün yaşamını sevgi ve insana saygı üzerine kurunca karşısındaki insanın kendi âleminde bunu görmesi kaçınılmaz olur. Babamı, Aleviler kadar Sünniler ve Malatya'daki başta Ermeni yurttaşlar olmak üzere her kesimden insanlar severdi. Malatya'da bizim ev şehrin kenarında, çarşıya uzak bir yerdeydi (o tarihlerde Valikonağı merkeze uzaktı). Çarşının 3-5 km'lik bir uzunluğu vardı. Babam gittiği zaman 'Doğan Dede geliyor' deniliyordu. Millet kapının önüne çıkardı. Doğan Dede bizi selamlasın veya buyursun bir çayımızı, kahvemizi içsin diye. Her birinin teker teker ellerini sıkır, sevgisini gösterirdi. Örneğin İstanbul Üniversitesinin eski rektörü Prof. Dr. Mesut Parlak'ın babası merhum Ahmet Parlak amca esnaftı ve babamın en çok ziyaret ettiği insanların başında o gelirdi. Genellikle insanlar yaşlanınca kenara itilirler ya o yüzden babam çok daha yaşlı insanlarla ilgilenir ve onlara büyük hürmet gösterirdi. Bir de gençlere çok ilgi gösterirdi. Gider onların kahvesini içerdi. Davranışlarıyla, nasihatlarıyla belki de onların olgunlaşmasını istiyordu. Doğan Dede herkesin dedesiydi. Bizim sadece fizyolojik manada babamızdı ama aslında Alevi'siyle Sünni'siyle herkesin babasıydı. Hayatında bir tek gün, bir tek kez aklından din ayırımının geçtiğini, ifade ettiğini ben duymadım. Kendisiyle beraber olduğumuz dönemde buna şahitlik etmişimdir. Her kesimden halka karşı müthiş bir sevgisi vardı. Kimin ne sorunu olursa olsun Doğan Dede'ye gidebilirdi.

Dönemin Malatya'sında 600 haneye yakın Ermeni kesim vardı. Onlarda Doğan Dede'yi kendi büyükleri olarak görürlerdi. Sünni kesim, kendilerini Kürt olarak kabul eden aşiretler vardı, mesela Direjan'ın yarısı Alevi yarısı Sünni'ydi. Bunlar Doğan Dede'ye hediyeler getirirlerdi. Şatıroğlu Ali Rıza ve Şatıroğlu Hasan Ağalar onu alıp götürürlerdi, mutlaka gidip bir gece orada kalmasını sağlardı. Doğan Dede, halkın dedesiydi. Hiçbir ayırım yapmadı, Alevi'si, Sünni'si, Şafi'si, Ermeni'si, Hanbeli'si herkesin dedesiydi. Doğan Dede, ete kemiğe bürünen herkesin dedesiydi. Zannediyorum herkesi sevmesinin temelinde de bu fikir var. Çünkü Hz. Ali'nin vasiyeti var. Onun Kur'an'ı yorumlamasının farkı var. Bizim aile Hz. Ali'ye ve Onun yorumlarına çok önem veren bir aileydi. Doğan Dede'de büyük ölçüde o yorumları örnek - ölçü alıyordu. Hz. Ali, Mâlik Ejder'e yazdığı mektubunda; halka karşı davranışların açık mesajları vardır. **'Halkın bir kısmı dinen kardeşir sana, diğer kısmı da hilkatem (yaratılmışlıktan, Tanrı'dan dolayı) eştir sana'** diyordu. Yani yönetimin altında ki herkes sana kardeşir diyor. Dili, rengi ne olursa, eşit ve adil davran diyordu. Bu bizim ailede bir düsturdu. Herkese ırkı, dili, dini, mezhebi ne olursa olsun, aynı sevgiyle, aynı sıcaklıkla bakarız. Kur'an'ın emri olarak yorumlarız. Bunu her davranışımızda Kur'an böyle söylüyor diye değil de onun içimizde bir parça olmasından dolayı yaparız. İnsanlar arasında ayırım yapmayız/yapamayız" (K.K. 3).

Hüseyin Doğan Dede'nin inanç ve kimlik ayırımı yapmadan herkesi "Hak'ın yarattığı birer varlık olarak" görmesinin ve bu nazardan onlara kıymet vermesinin en güzel örneklerinden birini de Doğanşehir ilçesinin Polat kasabasından olan işadami Muammer Şahin'in *Babam* adlı eserinden ve Prof. Dr. İzzettin Doğan'la yaptığımız mülakattan aktarmak gerekiyor:

"Malatya'da Aleviler ve Sünniler iç içe, kardeşçe, huzur içerisinde yaşıyor. Merhum Alevi Dedesi Hüseyin Doğan Bey'in, bana vermiş olduğu desteği hiç unutamadım. Hüseyin Dede'nin çocuklarıyla hâlen görüşürüz. Memleketimizde Aleviler ve Sünniler birbirlerine 'emmioğlu' hitabında bulunmaktadır. Babam, Doğanşehir'de 30 yıl boyunca Tekel başbaylığı yaptı. O dönemlerde baylikler sahiplerine büyük saygınlık sağlıyordu. Bu yüzden babam, herkesin ilgisini çekiyordu. O dönemlerde biz CHP'liydik. Demokrat Parti'nin Doğanşehir ilçe teşkilatı bize baskı yaptı ve baylığımızı iptal etti. Bunun üzerine Demokrat Parti'nin Malatya İl Başkanı olan Hüseyin Doğan Dede'ye babamın selamı ile gittim. Hüseyin Dede, örnek bir davranış sergileyerek, TEKEL müdürlüğünü aradı ve bu uygulamayı derhâl geri aldırdı" (Şahin, 2004: 84).

Prof. Dr. İzzettin Doğan, hâdisenin ayrıntılı bölümünü kendisiyle gerçekleştirdiğimiz mülakat neticesinde şöyle aktarmıştır:

"Babam ayırım yapmadan siyaset yapmayı tercih ederdi, zaten hizmet edebilmek için milletvekilliğini kabul ederdi. Bu ayırım yapmayışının en güzel örneklerinden birisi de sevgili Muammer Şahin'in babası merhum (1909-1974) Vaiz Şahin'le olan hâdisedir. O dönem babam Demokrat Parti Malatya İl Başkanıdır. Şahin Ailesi ise CHP'lilerdir. Dönemin valisi göreve geldiğinde şunu soruyor. 'Halk Partisinden kamu hizmeti yapan var mı ya da devletle iş yapan?' O dönemde içki ve sigaranın bayiliklerini TEKEL veriyor. Başbaylıkse Muammer Şahin'lere verilmiş. 'Valiye başbaylığın Halk Partili Şahinler de olduğu' söylenince, Vali Bey de; 'Derhal o ruhsatı iptal edin ve başbaylığı bir Demokrat Partiliye verin' talimatını veriyor. Bunu babam

Doğan Dede bana anlatmıştı. Tabii ruhsat iptal edilince Muammer Şahin Demokrat Parti İl binasına gidiyor. 'Ben Dede'yi göreceğim' diyor. Oradakiler, 'Yönetimin toplantısı var, Dede seni göremez' deselerde Muammer Şahin ısrarcı oluyor ve oradakiler toplantıyı bölüp Dede'ye bilgi veriyorlar. Dede'de Muammer'i içeri çağırıyor ve sorunun ne olduğunu Muammer'den dinliyor. 'Dede, ben Polat'tan Vaiz'in oğluyum. Bizim geçim kaynağımız bu iş ama Halk Partili olduğumuz için baskı gördük ve ruhsatımızı iptal ettiler.' Dede, toplantıyı o günlük iptal eder ve başka gün toplanırız der. Bastonu elinde, Muammer Şahin'i de yanına alarak valiye giderler. Dede, valinin makamına çıkınca, valiye soruyor; 'sen burada devletin valisisin değil mi?' Vali 'evet' der... 'Ben de burada partinin başkanım. Sen vatandaşın ekmeğiyle nasıl oynarsın? Bu vatandaşın ruhsatını sırf Halk Partili diye iptal etmişsin, derhal bu hatayı düzelt!' Vali, Dede'nin bu tepkisi karşısında hatasını düzeltir ve Şahin'lerin ruhsatı geri iade edilir" (K.K. 3).

VII. Sonuç

Tarihsel zamanlar, kimi insanlara toplumsal rollerde model olmayı ve model gösterilmeyi kendi doğal akışı içerisinde pay etmektedir. Toplumsal rol modeli olmuş ve inanç önderi kimliğini yaşatmış bir bireyin hayatı da sadece kendi hayatı, aldığı kararlar da sadece kendi kararları olmaktan çıkmaktadır. O birey (mürşit) toplumla beraber hareket eden ve yaşadığı topluma yeni ufuklar açmayı amaç edinen bir şahsiyet olarak ortaya çıkmaktadır. Hangi etnik yapıdan ya da kültürden olursa olsun; âdem (insan) Hak'ın yeryüzünde ki tecellisidir ve âdemin gönlü de Hak'ın yegâne nazargâhıdır. Bundan dolayıdır ki âdemi (insanı) incitmek ve ona zulmetmek en çok da Hak'ı incitmek anlamını taşır. Mevlevilerin semâ ayinlerinde gösterdikleri 'Hak'dan halka uzanan elleri' işte bu ince çizginin en güzel örneklerindedir. Bu çalışmamızda da hayatını kısaca ifade etmeye çalıştığımız Mürşidi Kâmil Hüseyin Doğan Dede de 'Hak'dan halka uzanan ellerin' en güzel örneklerinden birisini oluşturmaktadır. Özellikle Malatya'da hem Sünniler hem de Aleviler açısından sevilen ve sayılan bir şahsiyet haline gelmektedir. 1950-60'ların Malatya'sında, sıra sıra dizilen çarşı esnafların; **"Doğan Dede gelsin de beraberce Cumaya gidelim, o Ehl-i Beyt İmamlarındandır, bize imamlık (önderlik) etsinde bir Ehl-i Beyt neslinin arkasında saf tutalım"** cümlesini saha araştırmalarımız sırasında en çok ifade edilen konuların başında gelmektedir. Sosyal bütünleşmenin model kişiliği olarak örnek gösterebileceğimiz Doğan Dede'nin sevgi dolu yapısı, toplumsal ayrılık noktalarının aşılmasında birçok kez etkili olmuştur. Hüseyin Doğan Dede'nin taşıdığı vizyon ve sahip olduğu misyon, insanlar arasında ayırım yapmadan toplumu ve fertleri kucaklamayı ön planda tuttuğunu yaptığımız birçok mülakatta tespit ettik. Bölgede hem Aleviler hem de Sünniler tarafından çok sevilen bir inanç ve kanaat önderi olduğunu gözlemlene imkânı bulabildik. Malatya ve çevresi başta olmak üzere Doğan Dede'nin hala toplum tarafından sevilen ve saygı gösterilen bir şahsiyet olması bütünleştirici vizyonunun devam ettiğini göstermektedir. Mürşid-i Kâmil olan Hüseyin Doğan Dede hayatta iken bizzat kendisi, vefatından sonrada Aile üyelerinden özellikle de Eşref Doğan Dede'nin sadece Alevilerin değil aynı zamanda Sünni ailelerin de sosyal sorunlarını çözümlenmede etkili olduğunu birçok kez gözlemlene imkânımız oldu. Doğan Dede Ailesinde, kuşaklar arası devam etmekte olan ve gelenekselleşen şu manevi mirası da aslında tüm söylediklerimizi özetler

niteliktedir: “Bizim kapımıza gelen Alevi ya da Sünni olsun asla geri çevrilmez. Hak’ın yarattığı herkese bu eşikte nasip vardır”.

AÇIKLAMALAR

¹ Seyit Mahmut, Ağuichen Baba veya Üryan Hızır Baba olarak da anılır: Ali Yaman (1998). *Alevilikte Dedeler ve Ocaklar*. İstanbul: Uğur Matbaacılık, s. 92.

² “1973’de Malatya’nın Yeşilyurt ilçesine bağlı Kırlangıç, Onatlı (Kilise), Doğangeçit (Mamazar), Işıklı (Budalauşağı), Oluklu (Zeydanlı) Köylerinin Cumhuriyet köyü adı altında bir tek köy halinde birleştirilmesi kararlaştırılır. Kırlangıç köyü de bu köylerdendir. Kırlangıç, Balıyan’ın bir köyüdür. Elâziğ’in Keban Madeni Bölgesinden dört aile göç ederek Kırlangıç köyünün olduğu yöreye yerleşirler. İlk yerleşim yeri bugün ki Kırlangıç’ın 1 km. yukarısında ki (Güneyinde) bulunan Bağçukuru denilen yerdir. Kırlangıç, doğusunda Cafana (Görgü), batısında Onatlı (Kilise) güneyinde Işıklı (Budalauşağı) ile sınırdır. Köy eski yerleşim yeri (Bağçukuru) yerinde iken 1838’de Kırlangıçlılar ‘Mittike Rume’ denilen Veba Hastalığına tutulurlar. Bu hastalıktan 800 kişi yaşamını yitirir. Daha sonra ise nüfus artışıyla geçim koşulları daha da zorlaşır. Bir grup aile Karapınar denilen yere göç eder ve orada bu yerin adını taşıyan Karapınar köyünü kurarlar. Bir bölüm aile, Hilan, Bostanbaşı (Barguzu) gibi yerlere göç eder. Kırlangıç’ta kalanlar ise bir süre sonra, eski yerleşim yerinin 2 km. aşağısında ve Cevizpınar adıyla anılan yere göç ederler. Bugün ki Kırlangıç bu son yerdir” (Şahhüseyinoğlu, 2003: 112-113).

³ Araştırmacı Ayhan Aydın’ın Cem Vakfı Malatya Şubesi Başkanı Eşref Doğan Dede ile yaptığı söyleşi: 30.07.2002, Malatya. Kaynak: <http://www.cemvakfi.org.tr/dedeler-babalar/esref-dogan/> - Erişim Tarihi: 04.05.2014.

⁴ “1915 yılının güzünde 40’ın üzerinde Seyit Ocağının katıldığı bir ‘Dedeler Kurultayı’ Mineyik köyünde toplanarak Birinci Dünya Savaşına katılma kararı almıştır. Sakallı Hüseyin Dede, Hacı Bektaş Veli Postnişini Ahmet Cemalettin Çelebi’den aldığı emir üzerine 1915 yılı güzünde Mineyik köyünde 40’ın üzerinde Seyit Ocağının katıldığı bir ‘Dedeler Kurultayı’ düzenler. Mineyik’te Seyit Ocaklarının toplanmasının iki temel nedeni vardır. Birincisi: 1 Ağustos 1914’te seferberlik ilan edilerek, fiilen Birinci Dünya Savaşına katılma kararı alınır. Bu nedenle Osmanlı Padişahı Sultan Reşat ile İttihat ve Terakki önderleri Talat ve Enver Paşalar, Ahmet Cemalettin Çelebi’ye, Alevi-Bektaşilerden oluşacak gönüllü bir Mücahidin Alayı kurmasını ve başına geçmesini önerirler. Bu öneri Çelebi tarafından kabul görür. Bütün Seyit Ocaklarına, Alevi aşiretlere durum bildirilir. Mineyik Toplantısının birinci sebebi bu olup, Mücahidin Alayına asker ve yardım toplanır. İkinci nedene gelince: 1826 Yeniçeri katliamından sonra Bektaşî Tekkeleri ve Alevi Dergâhları kapatılmış, Dedeler ve Babalar sürülmüş ve yolak zinciri kopmuştur. Mineyik Seyit Ocaklarının toplantısının bir amacı da Dedelik Kurumunun yol zincirinin, Mürşit - Pir - Rehberlerinin yeniden oluşturulmasıdır. Toplantıya davet edilen ve saptayabildiğimiz Seyit Ocakları arasında şunlar temsilcileriyle kurultaya katılmışlardır: Ağuçan, Kureyşan, Şeyh Hasan, Kara Pir Bad, Baba Mansur, Üryan Hızır, Hıdır Abdal, Battal Gazi, Sinemil, Hubyar, Güvenç Abdal,

Piri Baba, Derviş Cemal, Garip Musa, Gözü Kızıl, Hüseyin Abdal, Dede Kargın, Şih Bahşiş, Şeyh Ahmet, Şah İbrahim, Pir Sultan, Şah Şaddı, Hızır Samut, Saru Saltuk, Çoban Abdal, Şeyh Delil Berhican, Haydar Baba, Seyit Sabur, Celal Abbas, Zeynel Abidin, İmam Rıza, Koyun Baba, Şih Çoban, Veli Baba, Koca Leşker, Abdal Musa, Ali Baba, Hüseyin Gazi, Hasan Dede, Koç Baba, Dedemoğlu” (Kaynak: <http://www.arguvankuyudereliler.org.tr/dedeler-kurultay-.html> / Erişim: 24.02.2015).

“Toplantıda Cemalettin Çelebi’yi ve Hacı Bektaş Veli Ocağını temsilen bir Çelebi de bulunur. Bu ikinci oturumda alınan kararlardan birincisi: Hacı Bektaş Veli Ocağının ‘Velâyet Makamı’ olduğu kabul edilerek temsilcisi Ahmet Cemalettin Çelebi tekrardan tanınır ve Mürşid-i Kâmil olarak da **Doğanzâde Seyit Hüseyin (Doğan)** ‘Anadolu’daki tüm seyitlerin başı olarak’ tescil edilir ve Seyitler kurulunca bu karar onaylanır. İkincisi: Seyit Ocaklarının talipleri köy-köy, kasaba-kasaba belirlenir. Üçüncüsü: toplantıya iştirak eden Seyit Ocaklarının ‘Mürşit-Pir-Rehber’ bağlantıları düzenlenir. Dördüncüsü: Ocakzâde Dedelerin öğretim ve eğitimlerinin iyi yapılarak gençleştirilmesi yönünde fedakârlık yapılması kabul edilir. Bu bağlamda Şeyh Hasan ve Ağuçan temsilcilerinin önerisiyle ve Seyitler Kurulunun kararıyla, toplantıda bulunan bütün Seyit Ocaklarının ‘Mürşid-i Kâmil’ olarak küçük yaşta (henüz 13 yaşında) olmasına karşın **Doğanzâde Seyit Hüseyin** benimsenir. Eğitimi için özel öğretmenler tutulması ve gerekli olan tahsilatlarının verilmesi de karara bağlanır” (K.K. 3).

Eşref Doğan Dede; “1915 Mineyik Dedeler Kurultayında” Hüseyin Doğan Dede’nin ortak bir kararla, “Mürşidi Kâmil” olarak, bu manevi göreve devam ettirilmesi sürecini şöyle ifade etmektedir: “Doğan Dede ailesi tarihsel süreçten beri zaten Mürşit Kapısıdır. Dedeler Kurultayında ki tartışmanın özü şudur: ‘Doğanzâde Hüseyin henüz 13 yaşındadır ve Mürşitlik makamının gereklerini yapabilir mi ve acaba bu ağır sorumluluğu taşıyabilir mi?’ O gün, kurultaya katılan tüm Seyit Ocaklarının müşterek kararıyla Doğanzâde Hüseyin’in Mürşid-i Kâmil’lik yapabileceğine dair karar verilir ve Doğan Dede’nin eğitimi için Erzincanlı Kemal (Aydın) Dede görevlendirilir” (K.K. 2).

KAYNAKÇA

ALTINOK, Baki Yaşa (2012). *Alevilik - Hacı Bektaş Veli- Bektaşilik*. Ankara: Ahi Yayıncılık.

BİRDOĞAN, Nejat (1995). *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi*. İstanbul: Mozaik Yayınları.

DEVELİOĞLU, Ferit (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DÖNMEZ, Mehmet: (2016). *Sosyal Bütünleşme Sürecinde Malatya Aleviliği*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.

ERÖZ, Mehmet (2014). *Türkiye’de Alevilik - Bektaşilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- FIĞLALI, Ethem Ruhi (1990). *Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- KORKMAZ, Esat (1994). *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları.
- RENÇBER, Fevzi (2014). “Adıyaman Alevilerinin Coğrafi Dağılımı ve Demografik Yapısı”. Rize: *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*. S. 1, ss. 7-18.
- ŞAHİN, Muammer (2004). *Babam*. İstanbul: Cem Ofseyt.
- ŞAHHÜSEYİNOĞLU, Hasan Nedim (1996). *Anadolu Kültür Mozağından Bir Kesit Balıyan*. Ankara: Ürün Yayınları.
- ŞAHHÜSEYİNOĞLU, Hasan Nedim (2003). *Cumhuriyet Örnek Köyünün Kuruluş Öyküsü*. Ankara: Ürün Yayınları.
- ŞENER, Cemal (1996). *Yaşayan Alevilik*. İstanbul: Ant Yayınları.
- TUĞRUL, Talip (2006). “Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet (Sarı Saltık Ocağı Örneği)”. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- ULUÇAY, Ömer (1993). *Toplu İbadet / Cem Erkânı*. Adana: Hakan Ofseyt.
- YAMAN, Ali (1998). *Alevilikte Dedeler-Ocaklar*. İstanbul: Uğur Matbaacılık.
- YAMAN, Ali (2006). *Kızılbaş Alevi Ocakları*. Ankara: Elips Kitap.
- YÖRÜKHAN, Yusuf Ziya (1998). *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*. (Yayına Haz. Turhan Yörükhan). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaynak Kişiler

- K.K. 1:** İbrahim Özdemir: lise, 84 yaşında, 08.06.2016, Cumhuriyet Örnekköy - Yeşilyurt / Malatya.
- K.K. 2:** Eşref Doğan: üniversite, 73 yaşında, 26.12.2016, Kırlangıç – Yeşilyurt / Malatya.
- K.K. 3:** İzzettin Doğan: üniversite, 78 yaşında, 31.08.2016, Yeniköy-İstanbul.

Ekler:

Fotoğraf 1: Mürşid-i Kâmil Hüseyin Doğan Dede (1902 – 1983)

Fotoğraf 2: Hüseyin Doğan Dede'nin Kırangıç köyünde ki kabrinin iç görünümü

Fotoğraf 3: Hüseyin Doğan Dede'nin Kırlangıç köyündeki kabrinin dış görünümü

Fotoğraf 4: Ağuiçen Ocağının merkezi olarak kabul edilen Tunceli - Hozat / Karabakır (Bargini) köyündeki türbenin içyapısı

Fotoğraf 5: Ağuiçen Ocağının merkezi olarak kabul edilen Tunceli - Hozat / Karabakır (Bargini) köyündeki türbenin dış yapısı

BAHRÎ MEMLÛKLER DÖNEMİ'NDE ADLİYE SARAYLARI*

Dr. Öğr. Üye. Mehmet ŞEKER**

ÖZ

Bahrî Memlûkler Dönemi bazı İslâmî kurumların sistemleştiği ve olgunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde adliye sarayları da sistemli ve gelişmiş birer müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahrî Memlûklerde adliye sarayı olarak kullanılan mekânlar sırasıyla Dârü'l-Adl, Eyvân ve Eyvânü'l-Kebîr'dir. Bahrî Memlûklerde ilk adliye sarayı inşa edilmeden önce hukukî meselelere Sâlihiyye Medreseleri ve Bâbu'd-Dihlîz'de bakılmıştır. Daha sonra Baybars tarafından ilk adliye sarayı olan Dârü'l-Adl yaptırılmıştır. Eyvân'ın inşa edilmesinin ardından adliye sarayı olarak burası kullanılmaya başlanmıştır. İlerleyen süreçte Eyvân yıktırılarak yerine daha büyük ve fonksiyonel bir adliye sarayı olan Eyvânü'l-Kebîr yaptırılmıştır. Adliye sarayları sadece davaların görüşülüp karara bağlandığı yer olmayıp aynı zamanda resmî olarak tahttan çekilmenin gerçekleştiği mekân, sultanla görüşmeye gelen misafirlerin kabul edildiği yer gibi fonksiyonel özelliklere sahip bir müesseseydi. Ayrıca adliye sarayları meşru yönetimin sembolü olmuştur. Bu makalede, kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle Bahrî Memlûkler döneminde adliye sarayı olarak kullanılan mekânları tespit ettik. Bu dönemde, ilk adliye binası inşa edilmeden önce adlî ve dinî meselelerin çözüme kavuşturulduğu mekânların nereler olduğunu belirttik. Bunun yanı sıra inşa edilen ilk adliye binasını, ilerleyen süreçte kullanılan diğer adliye binalarını ve bu binalardaki değişim ve gelişimleri gösterdik. Ayrıca Bahrî Memlûkler Dönemi'nde bulunan adliye binalarının fonksiyonları ve önemine de işaret ettik.

Anahtar Kelimeler: Adliye Sarayları, Bahrî Memlûkler, Sâlihiyye Medreseleri, Bâbu'd-Dihlîz, Dârü'l-Adl, Eyvân, Eyvânü'l-Kebîr

THE COURTHOUSES IN THE BAHRI MAMLUKS PERIOD

ABSTRACT

Bahrî Mamluks Period is a period in which some Islamic institutions are systematized and matured. In this period, the justice palaces also appear as systematic and sophisticated institutions. The places used as courthouses in the Bahrî Mamluks are Dârü'l-Adl, Eyvân and Eyvânü'l-Kebîr respectively. Before the first courthouse was built in the Bahrî Mamluks, legal issues were examined in the Sâlihiyye Madrasas and Bâbu'd-Dihlîz. Later, the first court house, Dârü'l-Adl, was built by Baybars. After the construction of Eyvan, it started to be used as a court house. In the course of time, Eyvan was demolished and instead a larger and functional courthouse, Eyvânü'l-Kebîr was built. Courthouses were not only the places where the cases were discussed and settled, but at the same time it was an institution with formal features such as the place where the official abdication take place and the place where the guests coming to the meeting with the sultan are accepted. Moreover, justice palaces have become a symbol of legitimate government. In this article, we have identified the places used as courthouses in Bahri Mamluk period based on the information in the sources. We stated the places where the judicial and religious affairs were resolved in this period before the first courthouse was built. Besides this, we showed the first courthouse which was built, the other courthouse buildings used in the process and the changes and developments in these buildings. We also pointed to the functions and importance of the courthouse buildings in Bahrî Mamluks period.

* Bu makale, 2017 yılında Doç. Dr. Süleyman Özbek danışmanlığında tamamlanan "Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim (1250-1517)" isimli doktora çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

**Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Düzce/Türkiye, mehmetseker@duzce.edu.tr , ORCID NO. 0000-0003-2372-2375

Keywords: Courthouses, Bahrî Mamluks, Sâlihiyye Madrasas, Bâbu'd-Dihlîz, Dâru'l-Adl, Eyvan, Eyvânul-Kebir

1. Giriş

Mahkemelerin kuruluşu, işleyişi, fonksiyonları, görevlileri ve yerleri hakkında klasik kaynaklarda oldukça fazla bilgiye sahibiz. Fakat bu bilgileri aktaran eserlerin kendi dönemlerinin tecrübelerini aktardığı da bir gerçektir. Bunun için 7. yüzyıldan günümüze değin çok geniş coğrafi sahalarda kurulan İslâm devletlerindeki adliye kurumunun; bölgelere, devletlere, milletlere ve mezheplere uygun olarak bazı önemli farklılıklarının bulunduğu görülmektedir (Atar 2003: 339). Bu sebeple Türk ve İslâm devletlerinin teşkilat yapısını bünyesinde barındıran Memlûk Devleti'nin kurumlarında da bir takım değişiklikler ve farklılıkların bulunması olağandı. Dolayısıyla adlî teşkilatta Memlûklere özgü bazı farklılıklar ve yenilikler kendisini göstermiştir. Memlûklerde Dârü'l-Adl diye adlandırılan adliye saraylarının; farklı adlarının, yerlerinin ve fonksiyonlarının bulunduğu görülmektedir.

Bu makalede, Eyyûbîlerden sonra Mısır ve Suriye'de hâkimiyet tesis etmiş olan Memlûk Devleti'nin ilk dönemini teşkil eden Bahrî Memlûklerde adliye sarayları konusu ele alınacaktır. Öncelikle Bahrî Memlûklerden önce adliye sarayları hakkında bilgi verilecektir. Ardından Bahrî Memlûklerde ilk adliye sarayı inşa edilmeden önce hangi binaların bu iş için kullanıldıklarına değinilecektir. Bunların yanı sıra tarihsel sıraya uygun olarak Bahrî Memlûkler Dönemi'nde kurulan adliye sarayları ve bu mekânların fonksiyonları ile önemlerinin neler olduğu hususları üzerinde durulacaktır.

2. Bahrî Memlûkler Dönemi'nden Önce Adliye Sarayları

İslâm devletlerinin sultanları ve emîrleri, halk tarafından kendilerine takdim olunan şikâyetlere bakıp çözüme kavuşturmak suretiyle zulmü ortadan kaldırmaya her zaman özen gösterirdi (Berki 1962: 75). Bu sebeple adaletin tevzi edildiği mekânlara da gereken önem verilmiştir.

Özel olarak adliye saraylarına tahsis edilmiş bir yerden bahsedildiğinde, ilk dönem müellifleri Nûreddin Mahmud Zengî'ye atıfta bulunmaktadır. Abbâsîlerin ilk döneminden itibaren, halifeler tarafından mezâlîm uygulamasının yapılması için tahsis edilen bir yerden bahsedilmiştir (Tyan 1960: 511). Örneğin Halife Hâdi döneminde Bağdat'ta bir "Dârü'l-Mezâlîm" bulunmaktaydı (Tabâtabâî 1365: 99; Tyan 1960: 511; Mez 2000: 270). Bazı müellifler bu yeri "Dârü'l-Amme" adıyla da ifade etmektedirler (Tyan 1960: 511). Mühtedî'nin 255-256 (869-870) yıllarında dört kapısı ve bir kubbesi olan bir oda şeklinde inşa ettirdiği "Kubbetü'l-Mezâlîm" bulunmaktaydı (Tabâtabâî 1365: 99; Tyan 1960: 511; Mez 2000: 270). Abbasîler zamanında Dîvânü'l-Mezâlîm davalarına bakmak için inşa edilen bu binalar Dârü'l-Adl binasının menşeyini oluştursa da tarihsel süreç içinde kurumsal olarak Dârü'l-Adl binasını inşa eden ilk kişinin Nûreddin Mahmud Zengî olduğu görülmektedir.

İslâm Tarihi'nde Dârü'l-Adl diye adlandırılan "Yüksek Mahkeme"yi ilk defa inşa eden Nûreddin Mahmud Zengî'dir (el-Makrîzî 1998: 51; es-Sallâbî 2014: 253; Uzunçarşılı 1988: 373). Sultan, bu binayı Dîmaşk'ta yaptırdı (el-Makrîzî 1998: 51). Zengîler Devleti'nde Şam'ın yanı sıra Halep'te de Dîvânü'l-Mezâlîm davalarına bakmak için Dârü'l-Adl inşa edilmiştir (Yeniçeri 2004: 517). Bina edilen bu Yüksek Mahkeme,

devlet adamlarının büyükleriyle alakalı meselelerin yargılanmasına bakmak içindi (es-Sallâbî 2014: 253).

Nûreddin Mahmud Zengî'nin Dârü'l-Adl binasını yaptırmasının nedeni Esedüddîn Şîrkûh b. Şâdî'nin nâiblerinin halka yapmış oldukları zulümler ve bu zulme uğrayan kişilerin şikâyetlerinin Kadı Kemâleddin el-Şehrezûrî'ye gelmesiydi. Ama kadı bu şikâyetlere karşılık vermede aciz kalmıştı (el-Makrîzî 1998: 51-52; Tyan 1960: 511). Bir taraftan zulmün artmaya başlaması bir taraftan da yargı kurumunun bu zulmü işleyen üst kademedeki devlet adamlarına karşı yaptırımda bulunamaması, Nûreddin Mahmud Zengî'yi Şam'da Dârü'l-Adl yaptırmaya yöneltmiştir. Nûreddin Mahmud Zengî pazartesi ve perşembe olmak üzere haftada iki gün Dârü'l-Adl'de oturarak Dîvânü'l-Mezâlim davalarına bakmıştır. Tertip edilen bu Dîvânü'l-Mezâlim oturumları esnasında sultanın huzurunda kadı ve fakihler hazır bulunurdu (el-Makrîzî 1998: 52; es-Sallâbî 2014: 253).

Ayrıca Dârü'l Adl'in yaptırılma nedeni olarak Makrîzî'de şu bilgileri aktarmaktadır: “Dârü'l-Adl bina edildiğinde Şîrkûh b. Şâdî, nâiblerini topladı ve onlara ‘muhakkak ki Nureddin Dârü'l-Adl'in yapılmasını emretmedi ancak benden dolayı yaptırdı. Allah'a yemin olsun ki sizden birinizden olan bir sebepten dolayı Dârü'l-Adl'e gelirim mutlaka onu asarım’ diye konuştu. Sonra Şîrkûh b. Şâdî ile diğer kimseler arasında tartışma devam edip gitti. Durumu melikle beraber hallettiler. Ardından Şîrkûh b. Şâdî, ‘elimde olan ne var ise onlara mâl olsa bile her ne ile mümkünse onu memnun ederim’ dedi. Şîrkûh b. Şâdî'nin bu sözleri üzerine oradaki kimseler ‘insanlar bunu bilirlerse bu konuda ölçüyü aşarlar’ diye cevap verdiler. Ardından Şîrkûh b. Şâdî'de ‘Nureddin'in bana zalim nazarıyla bakmasındansa mülklerimin elimden çıkıp gitmesi bana daha hafif gelir, yahut benim ile devlet dairesinde ki bir yöneticiyi eşit görmesi de daha hafiftir’ diyerek karşılık verdi. Şîrkûh b. Şâdî'nin arkadaşları çıktı ve hasımlarını razı edip memnun etmek hususunda emredilene yaptılar ve onlara şahitlik ettiler (el-Makrîzî 1998: 52).”

Zengîler Devleti'nin meşhur sultanı Nûreddin Mahmud Zengî, şerfata saygı duyan ve onun hükümlerine göre hareket eden birisiydi. Adaletin tesisi için ülkesinde adliye binaları yaptırmış olan Nûreddin Mahmud Zengî, Dârü'l-Adl'de dinî konularla ilgili meseleleri danışmak için kadılar ve fakihlerle biraya gelir ve ister gayr-i müslim, ister kendi oğlu ve isterse de yanındaki en büyük emîr olsun, mazlumun hakkını zalimden alırdı (İbnü'l-Esir 1987: 323). Buna ilaveten Nûreddin Mahmud Zengî'nin faziletleriyle alakalı olarak İbnü'l-Esir “Adaleti ve güzel ahlâkı bütün yeryüzünü tutmuştu. Ben daha önceki hükümdarların da ahlak ve yaşayışlarını inceledim. Dört Halife ve Ömer b. Abdülaziz'den başka ondan daha güzel ahlâklı birini görmedim. Ayrıca adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birisini de görmedim.” demektedir (İbnü'l-Esir 1987: 323).

Fâtımîleri yıkarak Eyyûbîler Devleti'ni kuran Selâhaddin Eyyubî de aynı şekilde selefi Nûreddin Mahmud Zengî gibi adaletin izharı için pazartesi ve perşembe günleri Dârü'l-Adl'de oturum düzenlerdi (el-Makrîzî 1998: 52; Tabâtabâî 1365: 101). Selâhaddin Eyyubî hem seyahat sırasında ve hem de halkın huzuruna çıkarak halkın şikâyetlerini dinlemekle meşgul olmaktadır (Tabâtabâî 1365: 101). Adil bir sultan olan Selâhaddin Eyyubî ölünceye kadar adaleti yaymak ve zulmü ortadan kaldırmak için

uğraştı. Daima iyi ve doğru olan şeyleri uygulamaya devam etti (el-Makdisî 2012: 109). Ayrıca el-Makdisî, Selâhaddin Eyyûbî'nin adalet anlayışı ilgili olarak "Adil bir lider ve kâmil bir sultandı. Ondan önce ve ondan sonra Mısır, sahabeden sonra onun gibi birisini görmedi." ifadelerini kullanmaktadır (el-Makdisî 2012: 109).

Adaletin tesis edilmesi için Selâhaddin Eyyûbî, daha önceden Nüreddin Mahmud Zengî'nin yapmış olduğu Dârü'l-Adl binasının bir benzerini Kahire'de inşa ettirdi (Uzunçarşılı 1988: 373). Aynı şekilde Selâhaddin Eyyûbî'nin oğlu el-Melik ez-Zâhir Gıyâsüddin Gâzî'de Halep'te bir Dârü'l-Adl binası inşa ettirdi (Kuşçu 2013: 376).

Bilindiği üzere Eyyûbîler ve Memlûklerde Darü'l-Adl binaları yaygın olarak bulunmaktaydı (Yeniçeri 2004: 517). Eyyûbîler (1169-1260), Selçuklu ve Mısır'daki Fâtîmî müesseselerini kendilerine özgü bir üslupla sentezleyerek yeniden şekillendirmişlerdir (Humphreys 2004: 217). Memlûkler ise kendilerine tevarüs eden bu mirası daha da geliştirerek ileriye götürmüşlerdir.

Hiç kuşkusuz Memlûklerin ileriye taşıdıkları mirastan birisi de adliye saraylarıdır. Özellikle Memlûklerin ilk dönemi olan Bahrî Memlûklerde, adliye saraylarının fiziki şartlarının oldukça gelişmesinin yanında adliye görevlilerinin sayılarının da arttığı gözlemlenmektedir. Hatta bu dönemde daha önceki Türk-İslâm devletlerinde olmayan bazı dinî ve adlî görevlilerin ihdas dildiği ve aynı zamanda bu yeni görevlilerin adliye saraylarında da görev yaptıkları görülmektedir.

Aşağıda Bahrî Memlûkler Dönemi'nde adliye saraylarının nasıl gelişme gösterdiğini ele alarak bu mekânların fonksiyonlarının neler olduğu hususları üzerinde durulacaktır. Öncelikle ilk adliye binası inşa edilmeden önce bu iş için kullanılan mekânlar zikredilecektir. Bunun yanında ilk inşa edilen adliye sarayı olan Dârü'l-Adl ve ondan sonra inşa edilen diğer adliye sarayları hakkında bilgi verilecektir.

3. Bahrî Memlûklerde İlk Adliye Binası İnşa Edilmeden Önce Bu İş İçin Kullanılan Mekânlar

3.1. Sâlihiyye Medreseleri

el-Melik el-Muizz Aybek et-Türkmânî 648 (1250) yılında devletin kuruluşunda Sâlihiyye Medreseleri'nde (المدارس الصالحية) Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları ihdas etmişti. Memlûk yönetiminin yaklaşık ilk on yılı boyunca Sâlihiyye Medreseleri, Darü'l-Adl olarak hizmet vermiştir (el-Makrîzî 1998: 52; Tyan 1960: 511; Uzunçarşılı 1988: 373; Nielsen 1985: 51; Ayaz 2008: 36).

Bu meseleyle ilgili olarak Uzunçarşılı, el-Melik el-Muizz Aybek et-Türkmânî'nin 1250 yılında Dârü'l-Adl'i tesis ettikten sonra dört mezhepten (Hanefî, Şâfî, Mâlikî, Hanbelî) birer başkadı tayin ettirdiğini ve bunların üstünde de bir "Dârü'l-Adl Kadı"sı atadığını söylemektedir (Uzunçarşılı 1988: 373). Hâlbuki kaynakların ittifakıyla dört mezhep başkadılarını tayin eden ve Memlûklerde ilk olarak Dârü'l-Adl'i yaptıran kimse el-Melik ez-Zâhir Baybars'tır.

el-Melik el-Muizz Aybek et-Türkmânî'nin Emîr Alâeddin Aytekin Bundukdârî'yi Mısır'a Nâibü's-Saltana olarak tayin ettiği dönemde o bölgelerde Sâlihiyye Medreseleri'nde şikâyetleri dinlemek amacıyla toplantılar yapılmaktaydı (el-Makrîzî 1998: 52; Tabâtabâî 1365: 100). Dolayısıyla Memlûk Devleti yönetiminin yaklaşık ilk on

yılı boyunca Sâlihiyye Medreseleri, Dârü'l-Adl olarak hizmet vermiş olup Dîvânü'l-Mezâlim'e burada bakılmıştır (Nielsen 1985: 51). Memlûk Devleti'nin kurulduğu 1250 yılından itibaren önemine binaen Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları tesis edilerek Sâlihiyye Medreseleri'nde on yıl müddetle halkın şikâyetlerine bakılmıştır.

Konuyla ilgili olarak Tyan, Nûreddin Mahmud Zengî'den sonra her yerde bu örneğe yani Dârü'l-Adl yaptırma geleneğine uyulmadığını belirterek el-Melik el-Muizz Aybek et-Türkmânî'nin Divânü'l-Mezâlim işlerine Sâlihiyye Medreseleri'nde baktığına dikkat çekmektedir (Tyan 1960: 511). Dolayısıyla Bahrî Memlûklerin bu on yılında herhangi bir adliye sarayı inşa edilmemiş olduğu ve Sâlihiyye Medreseleri'nin adliye sarayı gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda 1250 ile 1260 yılları arasında on yıl müddetle Sâlihiyye Medreseleri'nde Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarının düzenlendiğine ve bu mekânların adliye sarayı olarak hizmet verdiğine dair kayıt bulunmakla birlikte Sâlihiyye Medreseleri'nde düzenlenen Dîvânü'l-Mezâlim davası örneği hakkında detaylı bir bilgiye ise rastlanılmamaktadır.

3.2. Bâbu'd-Dihlîz

el-Melik ez-Zâhir Baybars sultanlığının ilk yıllarında Sâlihiyye Medreseleri'nde Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları düzenlemeyi terk ederek bunun yerine Kahire Kalesi'nin (Kal'a'tü'l-Cebel) giriş kapısında yani Bâbu'd-Dihlîz'de (باب الدهليز) Dîvânü'l-Mezâlim şikâyetlerini dinlemeye başladı. Bununla ilgili olarak 661 (1262-1263) yılında el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın Bâbu'd-Dihlîz'de Dîvânü'l-Mezâlim şikâyetlerini dinlediğine ilişkin bir kayıt bulunmaktadır (Nielsen 1985: 51).

el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın Dârü'l-Adl'i yaptırmadan önce kısa süreliğine de olsa Bâbu'd-Dihlîz'i adliye sarayı gibi kullandığı ve burada Dîvânü'l-Mezâlim oturumları düzenlediği anlaşılmaktadır. Sâlihiyye Medreseleri'nin adliye sarayı olarak hizmet vermesinin ardından ilk adliye sarayının inşasına kadar üç sene civarında Bâbu'd-Dihlîz'in adliye sarayı gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4. Bahrî Memlûklerde Adliye Sarayları

4.1. Dârü'l-Adl

el-Melik ez-Zâhir Baybars 661 (1262-1263) yılında Kal'atü'l-Cebel'in altında "Hisâr" adı verilen yerde Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları için Dârü'l-Adl (دار العدل) adıyla anılan müstakil büyük bir bina yapımını başlattı. el-Melik ez-Zâhir Baybars bu binayı bir yıl sonra 662 (1263-1264) tarihinde kullanıma açarak ilk defa olarak Dârü'l-Adl'de Dîvânü'l-Mezâlim oturumları akdetmeye başladı. el-Melik ez-Zâhir Baybars bu binada her yıl Ramazan ayları hariç her pazartesi ve perşembe günü sabah saatlerinde halkın şikâyetlerini dinlemek amacıyla Dîvânü'l-Mezâlim oturumları düzenlerdi (İbn Abdüzzâhir 1976: 182; el-Makrîzî 1998: 45; Tabâtabâî 1365: 100; Tyan 1960: 511; Uzunçarşılı 1988: 373; Nielsen 1985: 51).

Makrîzî, Dârü'l-Adl'i el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın 661 (1262-1263) yılında inşa ettirdiğini söylemekte buna karşın İbn Abdüzzâhir ise Dârü'l-Adl'i el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın 662 (1263/1264) yılında inşa ettirdiğini söylemektedir (İbn Abdüzzâhir 1976: 182; el-Makrîzî 1998: 45; Tabâtabâî 1365: 100; Tyan 1960: 511; Nielsen 1985: 51).

Dârü'l-Adl yaptırılmaya başlandıktan bir yıl sonra kullanıma açıldığı düşünüldüğünde Makrîzî'nin vermiş olduğu tarihi daha uygun bulduk. İbn Abdüzzâhir'in vermiş olduğu tarih Dârü'l-Adl'in kullanıma açıldığı tarih olduğu kanaatindeyiz.

Dârü'l-Adl'in inşa edildiği yer olarak Tabâtabâî, el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın Dârü'l-Adl'i Kahire Kalesi'nde inşa ettirdiğini söyler. Buna karşın Dârü'l-Adl'in yapıldığı yer olarak hem Emile Tyan, Dârü'l-Adl'in sarayın altında Hisâr adı verilen yerde yapıldığını söylemekte hem de Jorgan S. Nielsen Dârü'l-Adl'in kalenin hemen altında yapıldığını söylemektedir (Tabâtabâî 1365: 100; Tyan 1960: 511; Nielsen 1985: 51). İbn Abdüzzâhir ve Makrîzî'nin kayıtlarını destekleyen Tyan ve Nielsen'in ifadelerinin doğru olduğu kanaatindeyiz.

Dârü'l-Adl, Dîvânü'l-Mezâlim dışındaki işler için de kullanılmaktaydı. Bu durum muhtemelen el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın yeni binanın inşasını tamamlamasından itibaren başladı. Örneğin 1264 yılında, halka açık olarak devamlı surette gerçekleşen Dârü'l-Adl hizmetlerinden birisinde buğday kıtlığına karşı alınacak önlemler anlatılmıştır. Muhtemelen el-Melik ez-Zâhir Baybars bu veya önceki oturumda bu konu üzerine bir dilekçe almıştı. Aksi takdirde sultanın attığı adımları önceden düşünmeden atmış olması düşük bir ihtimaldir. Ayrıca diğer devlet meseleleri de Dârü'l-Adl'de ele alınmaktaydı (Nielsen 1985: 53).

1279 yılında el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun, el-Melik es-Saîd'in tahttan çekilmesinden sonra Dârü'l-Adl'i yönetim merkezi olarak kullanmıştır. Aynı zamanda Dârü'l-Adl, resmî olarak tahttan çekilmenin gerçekleştiği yerdir. Bunun yanı sıra Dârü'l-Adl, Mısır'da meşru yönetimin önemli bir unsuru olan devletin kontrolünün sembolü olmuştur. Ayrıca Dârü'l-Adl resmî olarak tahttan çekilmenin gerçekleştiği yerdir (Nielsen 1985: 53). Tahttan çekilme hukukî bir işlemi ihtiva ettiği için tahttan çekildiğini ifade eden sultan başta halife olmak üzere devlet ileri gelenlerinin huzurunda Dârü'l-Adl'de tahttan çekildiğini ilan ederdi.

Dârü'l-Adl, uzun süre devletin diğer kurumlarından farklı kalmayı başaramadı. Bunun yanında eyalet merkezlerinde hükümet binasının bir parçası haline gelen Dârü's-Saâde böylelikle hiçbir zaman bağlarını koparamadığı hükümet binasının içinde fiziksel olarak eridi. Kahire'de erken dönem Memlûkler yönetimindeki Darü'l-Adl, devletin diğer kurumlarından ayrı bir oluşumdu. Ancak haftada iki kez gerçekleşen tören hizmetinin orada yapılmaya başlanması yavaş yavaş saltanatın ve devlet otoritesinin halka teşhiri olan ve Dîvânü'l-Mazâlimin yalnızca bir parçası olduğu Eyvân-ı Kebîr'e dönüşmesine katkıda bulundu (Nielsen 1985: 53).

el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun, Eyvân'ı ihdas edinceye kadar Dârü'l-Adl binası böyle kalmaya devam etti. Dârü'l-Adl 722 (1322/1323) senesine kadar terk edildi ve orada oturulmadı. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun 722 (1322/1323) yılında Dârü'l-Adl binasını yıktırdı ve yerine "Tablhâne" (الطبل خانه) yaptırdı. Bu tarihten itibaren burası Tablhâne olarak devam etti (el-Makrîzî 1998: 48).

Şam ve Kahire dışındaki vilayetler söz konusu olduğunda Şam'da olduğu gibi Halep'in kale aşağısında bulunan Darü'l-Adl, Dârü's-Saâde olarak adlandırılmaktaydı ve mezâlim duruşmaları ile resmî törenlerin merkezi olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca Humus, Kerek ve İskenderiye'de de Darü'l-Adl binaları bulunmaktaydı. Prensipite

Dîvânü'l-Mezâlim, sultan nerede bulunursa orada gerçekleşirdi ve mezâlim oturumları yalnızca sultanın katılımıyla Darü'l-Adl'de gerçekleşirdi. Başkent Kahire dışındaki şehirlerde Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarının gerçekleştirilmiş olması ayrıca önemlidir (Nielsen 1985: 52-53).

Konuyla ilgili olarak Nielsen, Şam'da Dîvânü'l-Mezâlim'in yapıldığı yer olarak "Konu, Şam olunca Dârü'l-Adl ve Eyvân terimlerini Kahire için birbirine alternatif olarak kullanmak uygundur. Dârü'l-Adl ve Dârü's-Saâde'nin sıklıkla birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Hâlbuki asıl durum açıktır. Mezâlim meseleleri Dârü's-Saâde'de görülürdü ve bazen duruma göre Dârü'l-Adl olarak da adlandırıldı. Örneğin Şamlı tarihçi İbn Kesir bu duruma ilişkin 1341 yılında Dârü's-Saâde'deki Dârü'l-Adl'de bir oturum düzenlendi der. Buna karşın yaklaşık bir asır önce İbn Şeddâd ise Şam'ı tarif ederken Dârü'l-Adl'den hiç bahsetmez." ifadelerini kullanır. Nielsen konuya devamlı "Şam'daki Dârü's-Saâde, şehir yönetiminin merkezi ve sultanın resmî ikametgâhıydı. Şam'a varan yeni valiler devamlı olarak Dârü's-Saâde'ye yerleşirdi. Dârü's-Saâde, Dîvânü'l-Mezâlim oturumları da dâhil olmak üzere şehir yönetiminin merkezi olmaya devam etmişti. Dîvânü'l-Mezâlim söz konusu olduğunda kaynaklar yeri bazen Dârü'l-Adl olarak adlandırır, diğer durumlar içinse Dârü's-Saâde şeklinde adlandırır. İşte bu karışıklığın temel nedeni İbn Kesir'in her iki terimi de rastgele kullanmış olmasıdır" demektir Nielsen 1985: 52). Dârü's-Saâde'nin şehrin idare merkezi olmasının yanında hem Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarının yapıldığı yer hem de devlet konuk evi olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

Dârü'l-Adl büyük bir salondur. Bu salonda sultan tahtının önünde bir sandalyeye oturur ve sultanın sağına da dört mezhep başkadıları otururdu. Başkadılardan sonra Beytül-Mâl Vekili oturur ve ondan sonra da Muhtesib otururdu. Sultanın solundaysa Sır Kâtibi oturur, Sır Kâtibi'nin önünde de Nâzı el-Ceyş ve Muvakkîler oturarak bir halka teşkil ederlerdi. Sultanın arkasında ise silâhdârlar, cemedâr ve hâsekiler dururdu. Bu görevlilerin arkasında ise dava sahiplerinin ihzarları için devâdâr ve hâcibler dururdu. Şikâyet dilekçeleri okunur ve bu davalar arasından başkadılara müteallik olanlara başkadılar bakar ve ayrıca askerle alakalı olan davalarda Nâzır el-Ceyş'ten sorulurdu. Bunların haricindeki davalardan sultanın kendisinin hüküm verdiği davalar da vardı (el-Kalkaşandî 1914: 44; Yaltkaya 2000: 20).

Dârü'l-Adl'de sultanla görüşmeye gelen misafirler de kabul edilirdi (Yaltkaya 2000: 28). Örneğin el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Hama'nın Eyyübi valisini burada ağırlamıştır. Dört yıl sonra en azından bir seferlik olmak üzere gayr-i müslimlerin cizyesi törenle Dârü'l-Adl'de devlete devredilmiştir. 1302'de ileri gelen bir Yahudi'nin kendisi ve ailesinin Müslüman olduğunu açıklamak üzere Dârü'l-Adl'de hazır bulunduğu kaydedilir (Nielsen 1985: 53).

Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim'e özel bir yer tahsis etme geleneğinin tam olarak yerleşmesi el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın sultanlığı dönemine tekabül etmektedir. Sâlihiyye Medreseleri'nin adalet sarayı gibi kullanılmasından sonra Dârü'l-Adl, Kahire'de bir ilk olarak bağımsız bir oluşum halini almıştır (Tyan 1960: 511; Nielsen 1985: 51). Dolayısıyla el-Melik ez-Zâhir Baybars'tan itibaren el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un Eyvân'ı inşa ettirmesine kadar sultanlar, Dîvânü'l-Mezâlim'e Dârü'l-Adl binasında bakmışlardır.

el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun döneminde Dîvânü'l-Mezâlim oturumları için Eyvân'ın kullanılmaya başlamasından sonra kale altında bulunan Dârü'l-Adl'e, eski fonksiyonunu kaybedip kullanım dışı bırakıldığı için "Dârü'l-Adl el-Kadîme" yani Eski Dârü'l-Adl binası denmiştir. Ayrıca burası "Tablhâne" diye de bilinmekteydi. Çünkü el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın yaptırmış olduğu bu Dârü'l-Adl binasını yıktırıp yerine Tablhâne'yi yaptırmıştı (el-Makrîzî 1998: 45, 48).

Dârü'l-Adl binası yerine "Eyvân"ın kullanılması meselesi hakkında Tyan, el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un sultanlığında 677-689 (1279-1290) Darül-Adl adı verilen binanın kullanılmadığını ve bu nedenle de adının "Darül-Adl el-Kadîme" (Eski Darül-Adl) diye anıldığını söyler (Tyan 1960: 511).

4.2. Eyvân

Memlûklerde, Eyvân dendiği zaman Eyvân ve Eyvânü'l-Kebir (Büyük Eyvân) adında iki bina karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Eyvân (إيوان), sultanın kabul salonu ve merasim salonu demektir (Uzunçarşılı 1988: 303, 360). Eyvân'ı ilk defa el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun inşa ettirmiştir. Ardından el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un oğlu el-Melik el-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun (1290-1293) ise Eyvân'ı yenilemiştir. Daha sonra ise el-Melik en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un sultanlığı döneminde bu Eyvân yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Yeni inşa edilen bu Eyvân binası, Eyvânü'l-Kebîr'dir (el-Makrîzî 1998: 48; Nielsen 1985: 51).

el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un 1283 yılından bir müddet sonrasında "Dârü'l-Adl"i ilk kez kullandığı ve 1288'den önce Eyvân'ı yaptırana kadar da burayı kullanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un Eyvân'ı inşa ettirdikten sonra Darül-Adl'i artık kullanmadığı ve bu nedenle de buranın adının "Darül-Adl el-Kadîme" diye adlandırılmaya başlandığı görülmektedir. Ancak Eyvân, Dârü'l-Adl olarak da bilinmekteydi. Bu da Eyvân adının vurgusunda açık biçimde bir değişimin olduğunu göstermektedir (el-Makrîzî 1998: 48; Tyan 1960: 511; Nielsen 1985: 51).

el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun, Eyvân'ı yaptırmaya kadar Dârü'l-Adl'i aynı şekilde kullanmaya devam etti. 1283 yılından bir süre sonra el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un Dârü'l-Adl'i ilk kez kullandığı ve 1288'den önce kalenin dış kısmına günümüzde takriben Mehmet Ali Camii bölgesinde bulunan alana Eyvân'ı inşa ettirdiği kaydedilmektedir. Eyvân, devletin adalet dairesi olarak hizmet vermiş ve genel olarak Darü'l-Adl ismiyle anılmıştır. Eyvân daha sonra el-Melik el-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun tarafından restore edilmiştir. Buna karşın Dârü'l-Adl 722 (1322/1323) yılına kadar terk edilerek hizmet dışı bırakılmıştır. Çünkü Eyvân'ın inşa edilmesinden sonra yeni adalet sarayı olarak burası kullanılmaya başlanmıştı. Nihayetinde el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Dârü'l-Adl'i yıktırdı ve yerine 722 (1322-1323) yılında Tablhâne'yi yaptırdı. Bu tarihten itibaren de Dârü'l-Adl, Tablhâne olarak kullanılmaya başlandı (el-Makrîzî 1998: 48; Tyan 1960: 511; Nielsen 1985: 51).

4.3. Eyvânü'l-Kebîr

Eyvân'ın adliye sarayı olarak kullanılmasından sonra Eyvânü'l-Kebîr'in (الإيوان الكبير) adliye sarayı olarak kullanıldığı görülmektedir. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, 715 (1315) yılında yeniden er-Revk (Revk-i Nâsırî) yani arazi tahriri

yaptırmasının akabinde Dârü'l-Adl binası olarak kullanılan “Eyvân”ın yıkılmasını emretti. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından 722 (1322) yılında mezâlîm şikâyetlerini dinlemek amacıyla ikinci kez yeniden inşa edilen bu Eyvân binası “Eyvânü'l-Kebîr”(الإيوان الكبير), “Eyvânü'l-Muazzam” (الإيوان المعظم) ve “Eyvân” (إيوان) gibi adlarla anılmış ve burası yeni adalet sarayı olarak kullanıma açılmıştır. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Revk-i Nâsırî de denen bu arazi tahririni 1315 yılında yaptırmıştı (el-Makrîzî 1998: 48; ez-Zâhirî 1894: 26; Tabâtabâî 1365: 100; Uzunçarşılı 1988: 408; Nielsen 1985: 51). Eyvânü'l-Kebîr 722 (1322) yılında inşa edildiğine göre bu büyük ve gösterişli yeni adliye sarayının yedi yıl sonra kullanıma açıldığı anlaşılmaktadır. Yedi yıl civarında süren Eyvânü'l-Kebîr'in inşası sürecinde el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un başka bir yerde Dîvânü'l-Mezâlîm şikâyetlerini dinlediği anlaşılmaktadır. Ancak bu yerin neresi olduğu hususundaysa bir kayda rastlanılmamıştır.

el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Eyvânü'l-Kebîr binasının inşa edildiği ilk günlerde Dîvânü'l-Mezâlîm'in toplantı günlerinde daima kadılar ve muvâkilerle birlikte oturum düzenleyerek şikâyetleri dinledi. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Dîvânü'l-Mezâlîm'e el-Melik ez-Zâhir Baybars, el-Melik es-Saîd Berke ve el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun dönemlerinde olduğu şekliyle bakmaya devam etti (el-Makrîzî 1998: 48).

el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Eyvânü'l-Kebîr'de eskiden olduğu gibi pazartesi ve perşembe günleri Dîvânü'l-Mezâlîm'e bakmıştır. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun meselelerin çözümünde aciz kalındığı zamanlarda Eyvânü'l-Kebîr'de davalara müdahil olup çözüme kavuşturulmalarını temin ederdi. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun selefleri olan sultanlar gibi pazartesi ve perşembe günleri Dîvânü'l-Mezâlîm'e bakar ve kadıların çözmekte aciz kaldığı meseleleri bu en üst mahkemede ele alarak çözüme kavuştururdu (el-Makrîzî 1998: 53; ez-Zâhirî 1894: 26; Tabâtabâî 1365: 100; Uzunçarşılı 1988: 373).

Eyvânü'l-Kebîr sarayın dışında müstakil olarak yapılmış bir binadır. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun eski Eyvân'ı tekrar yeni bir şekilde yaptırırken binaya ek yerler de inşa ettirmişti. Eyvân'a yeşil renkte büyük bir kubbe yapıldı, araya birçok büyük sütun dikildi ve binanın yüksekliğini de artırdı. Bu sütunlar ve mermerler buraya, es-Saîd bölgesinden getirilmişti. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, bu mekânın başköşesine de tahtını koydurttu. Sultan bu tahtı, fildişi ve abanoz ağacından imal ettirmişti. Ayrıca sultan, tahtın üzerindeki bölmeyi de yüksekçe inşa ettirdi. Eyvân'a demirden döktürülmüş ve aynı zamanda içeriye girilmeye de mani olan çok sanatlı biçimde bir kapı da yapılmıştı. Eyvân'ın kapalı bir kapısı daha vardı. Ayrıca Eyvân'ın önüne dikdörtgen şeklinde uzun bir giriş ve sarayın içinden Eyvân'a açılan gizli bir kapı daha yapılmıştı. Sultan oturmak istediği zaman o gizli kapıyı açar ve oradan bakardı. Demir parmaklıklar arasından Eyvân sahasında duran askerlerin kalanları görülürdü. Bunlara ek olarak Eyvân'ın önüne büyük bir dergâh da yapıldı. Eyvânü'l-Kebîr, manzarasının güzelliğiyle herkesi hayrete düşüren bir mekândı (el-Makrîzî 1998: 48; ez-Zâhirî 1894: 26). Görüldüğü üzere el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un yaptırmış olduğu bu yeni adliye sarayı daha öncekilerden daha gelişmiş ve daha büyüktü. Ayrıca bu yeni adliye sarayının tek bir bina olmayıp bir kompleks mahiyetince olduğu anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere ilk olarak Eyvân adıyla bilinen adliye sarayı, el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun tarafından inşa ettirilmiştir. el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun'un inşa ettirdiği Eyvân'ı daha sonra el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun yıktırarak ek binalarla birlikte daha büyük bir şekilde yeni baştan inşa ettirmiştir. Bundan dolayı el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından yaptırılan Eyvân adındaki adliye sarayına Eyvânü'l-Kebîr denmiştir.

el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Dîvânü'l-Mezâlim için oturma düzenlediğinde yanında devlet emîrleri, kadılar, vezir, Sır Kâtibi, Nâzıru'l-Ceyş, Nâzıru'l-Hâs, Dest kâtipleri hazır bulunurlardı. Askerler de rütbelere göre sultanın huzurunda dururlardı (el-Makrîzî 1998: 49).

el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun öldükten sonra sultan olan evlatları da babalarının geleneğine bağlı kalarak Eyvânü'l-Kebîr'de Dîvânü'l-Mezâlim için oturmaya devam ettiler. el-Melik ez-Zâhir Berkuk'un sultanlığına kadar da durum bu şekilde devam etti. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un oğullarından olan sultanların Eyvânü'l-Kebîr'de oturmasının nedeni Dîvânü'l-Mezâlime bakmak içindi (el-Makrîzî 1998: 49). el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun ve evlatları Dîvânü'l-Mezâlim için adliye sarayı olarak Eyvânü'l-Kebîr'i kullanmalarına rağmen Burcî Memlûklerin kurucusu el-Melik ez-Zâhir Berkuk döneminde ise durum değişmiştir. el-Melik ez-Zâhir Berkuk, İstablû's-Sultânî adında yeni bir adliye sarayı yaptırmış olup davalara orada bakmıştır.

5. Sonuç

Mısır ve Suriye'de 1250-1382 yılları arasında hüküm süren Bahrî Memlûklerin, adalet saraylarına hangi isimleri vererek inşa ettirdiği ve bu mekânlarda hukukî meselelerin nasıl ele alındığı hususları hakkında bilgi sahibiyiz. Bu dönemde sadece Eyvân'ın yıkılmasının ardından Eyvânü'l-Kebîr'in yapılmasına kadar olan sürede hukukî meselelerin nerede ele alındığı hususu hakkında malumat sahip değiliz. Bu süre yaklaşık 7 yıldır. Bu 7 yıllık süre haricinde Bahrî Memlûkler Dönemi boyunca adliye saraylarının ve fonksiyonlarının neler olduğunu tespit etmekteyiz.

Bahrî Memlûkler Dönemi'nde ilk adliye sarayı inşa edilmeden önce hukukî meselelere Sâlihiyye Medreseleri'nde bakılmıştır. Dolayısıyla 1250 yılında devletin kuruluşundan 1260 yılına kadar 10 yıl boyunca Sâlihiyye Medreseleri adalet sarayı olarak kullanılmıştır.

Sâlihiyye Medreseleri'nin 10 yıl boyunca adalet sarayı olarak kullanılmasının ardından el-Melik ez-Zâhir Baybars, Dârü'l-Adl'i yaptırmadan önce adlî toplantıları kısa süreliğine de olsa Bâbu'd-Dihlîz'de tertip etmiştir. Sâlihiyye Medreseleri'nden sonra inşa ettirilen Dârü'l-Adl'in kullanıma açılış tarihi dikkate alındığında, üç sene civarında Bâbu'd-Dihlîz'in adliye sarayı fonksiyonuyla işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

el-Melik ez-Zâhir Baybars, Kal'atü'l-Cebel'in altında Hisâr adı verilen yerde 661 (1262-1263) yılında Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları için Dârü'l-Adl adıyla anılan müstakil büyük bir binanın yapımını başlatmıştır. Bu yeni adliye sarayı, bir yıl sonra yani 662 (1263-1264) yılında kullanıma açılmıştır. Bu yıldan itibaren Dârü'l-Adl adıyla anılan yeni adliye sarayı, daha kurumsal bir mekân olarak hukukî meselelerin görüşülüp karara bağlanması için uzun süre kullanılmıştır. Artık yeni adliye binası hem daha gelişmiş bir

mekân hem de Sünni dört mezhepten birer başkadı gibi daha çok sayıda üst rütbeli protokol görevlilerinin görev yaptığı sistemli bir yer haline gelmiştir.

el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun, 1283 yılından itibaren bir müddet adliye sarayı olarak Dârü'l-Adl'i kullanmış ve 1288 yılına gelmeden önce Eyvân adında yeni bir adliye binası yaptırmıştır. Eyvân'ın inşa edilmesinden sonra Dârü'l-Adl artık kullanılmamış ve bu nedenle de buranın adı Darül-Adl el-Kadîme (Eski Adliye Sarayı) diye anılmaya başlanmıştır. Artık bu tarihten itibaren kale dışında bulunan Dârü'l-Adl yerine kale içerisinde inşa edilen Eyvân adliye sarayı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak aynı görevi yerine getirmesi sebebiyle Eyvân, Dârü'l-Adl olarak da bilinmeye devam etmiştir.

İlerleyen dönemde el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, 715 (1315) yılında yeni bir arazi tahriri (er-Revk/Revk-i Nâsırî) yaptırmış ve akabinde Dârü'l-Adl binası olarak kullanılan Eyvân'ın yıkılmasını emretmiştir. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından 722 (1322) yılında mezâlim şikâyetlerini dinlemek amacıyla ikinci kez yeniden inşa edilen bu Eyvân binası Eyvânü'l-Kebîr adıyla yeni adalet sarayı olarak kullanıma açılmıştır. Yeni inşa edilen Eyvânü'l-Kebîr, sarayın dışında müstakil olarak yapılmış bir binadır. Bu dönemde adliye sarayı hem mekân olarak daha da genişletilmiş hem de en yüksek mahkeme konumundaki Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarına katılan yüksek dereceli protokol görevlilerinin sayılarının daha da arttırılmış olarak görev yaptığı bir mekân olmuştur. Örneğin Şâfi, Hanefî ve Mâlikî mezheplerinden birer kazasker ve Sünni dört mezhepten birer Dârü'l-Adl Müftüsü gibi adliye sarayının yeni görevlileri olarak adliye saraylarında görev yapmaya başlamışlardır.

el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun öldükten sonra sultan olan evlatları da babalarının geleneğine bağlı kalarak adliye sarayı olarak Eyvânü'l-Kebîr'i kullanmaya devam etmişlerdir. Bu durum 1382 yılında el-Melik ez-Zâhir Berkuk'un Burcî Memlûkleri kurmasına kadar devam etmiştir.

Bahrî Memlûkler dönemi, adliye teşkilatının mekânları yönüyle kendi dönemine göre oldukça ileri bir seviyeye ulaşmıştır diyebiliriz. Bu durumun neticesinde adliye sarayları, adaletin tesis ve icrasında görev yapan bürokratlara daha rahat ve faal çalışma imkânı tanımıştır. Dolayısıyla halkın memnun edildiği yer olması hasebiyle adliye sarayları, devletin devam etmesi adına önemli bir vasıta olmuştur. Bu dönemde adliye sarayları hem devlet yönetiminin merkezi olarak kullanılmış hem de meşru yönetimin kontrolünün sembolü haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

İbn Abdüzzâhir (1976). el-Kâdî Muhyiddin, *er-Ravz el-Zâhir fî Sîret el-Melik el-Zâhir* (Tah. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad: www.moswarat.com.

ATAR, Fahreddin (2003). "Mahkeme", *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, Ankara, C. XXVII, s. 338-341.

AYAZ, Fatih Yahya (2008). **Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı-Üstâdarlık (1250-1382)**, İstanbul: İFAV.

BERKİ, Ali Himmet (1962). **İslâm Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hakimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi**, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.

İbnü'l-Esîr (1987). **İslâm Tarihi** (Trc. Ahmet Ağırakça), C. XI, İstanbul.

HUMPHREYS, R. Stephen (2004). **İslam Tarih Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması** (Çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın), İstanbul: Litera Yayıncılık.

EL-KALKAŞANDÎ, Ebû el-'Abbâs Ahmed b. 'Ali (1914). **Subh el-'Aşâ fî Sinâ'at el-İnşâ**, C. IV, Kâhire: el-Matbaa el-Emîriyye.

KUŞÇU, Ayşe Dudu (2013), **Eyyûbî Devleti Teşkilâtı**, Ankara: T.T.K.

el-Makdisî, el-Allâme Merî' el-Keremî el-Hanbelî Merî' bin Yusuf el-Kerumî (2012). **Nüzhetü'n-Nâzirîn fî Târih min Veliyy Mısra min Hülefâ ve es-Selâtîn**, Tah: Abdullah Muhammed el-Kenderî, Kuveyt: Dâru'n-Nevâdîr.

EL-MAKRÎZÎ, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. 'Ali (1998). **el-Mevâ'iz ve el-İ'tibâr bi Zikr el-Hitat ve el-Âsâr**, (Tah. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî), C. III, Kâhire: Mektebe Medbûlâ.

MEZ, Adam (2000), **Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti-İslâm'ın Rönesansı**, Çev. Salih Şaban, İstanbul.

NIELSEN, Jorgen S. (1985). **Secular Justice in an Islamic State: Mazâlim under the Bahrî Mamlûks, 662/1264-789/1387**, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.

TABÂTABÂÎ, Hüseyin Müderrisî (1365). "Dîvân-ı Mezâlim", **Ferheng-i İrân-zemîn**, XXVII, Tahran.

TYAN, Emile (1960). **Histoire de L'organisation Judiciaire en Pays D'islam**, Leiden: E. J. Brill.

ES-SALLÂBÎ, Ali Muhammed Muhammed (2014). **Asru'd-Devleti'z-Zengiyye**, el-Mansûra: Mektebe Feyyâz.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara: T.T.K. Basımevi.

YALTKAYA, M. Şerefüddin (2000). **Baybars Tarihi-Al-Melik-Zahir (Baybars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi**, Ankara: T.T.K Basımevi.

YENİÇERİ, Celal (2004). "Mezâlim", **İslâm Ansiklopedisi (TDV)**, Ankara, C. XXIX, s. 515-518.

EZ-ZÂHİRÎ, Halil b. Şâhin (1894). **Kitâb Zubde Keşf el-Memâlik ve Beyân et-Turuk ve el-Mesâlik** (Tah. Paul Ravaisse), Paris: el-Matbaa el-Cumhûriyye.

“TÜRKMANCA”¹ VE KELİME TÜRLERİ: KELSTERBACH ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üye. Meryem ARSLAN*

ÖZ

Almanya'daki Türklerin Türkçe başladıkları bir cümleyi Almanca; Almanca başladıkları bir cümleyi de Türkçe devam ettirmeleriyle oluşmuş yarı Türkçe yarı Almanca anlatımlar, Türkçe ve Almanca dil adlarının birleşimiyle oluşturulan ve bu karma kullanıma atıfta bulunan Türkmanca (< Turkish+Deutch) veya Deukisch (<Deutch+Turkish) karma dil adıyla ifade edilmeye başlanmıştır.

Karma dil kullanımı, iki veya çok dilli ortamlarda görülen ve dil değişimleri içerisinde değerlendirilen bir konudur. Konu, karma dil kullanımının nedenleri, onun alıcı dile olumlu veya olumsuz etkileri açısından araştırılmaktadır. Bu incelemelerde Almanya'daki Türkçenin karma kullanımının kelime türleri açısından ele alınmadığı fark edilmiştir. Bu yazı da Almanya'daki Türkçede yer alan karma dil kullanımlarını kelime türleri açısından ele almak, konuya dikkat çekmek ve Almanca-Türkçe dil ilişkilerini kelime türleri boyutuyla ortaya koymaya katkı sağlamak için kaleme alınmıştır. Çalışma, Türkçe olarak ifade edilmesi mümkün söz ve söz gruplarının Almanca olarak ifade edilmesiyle ortaya çıkan kopyalamalardaki kelime türleri ile sınırlandırılmıştır. Bunun için 100 cümle derlenmiştir. Bu 100 cümlede 107 Almanca kopyalamaya rastlanılmıştır. Çalışma sonunda da 107 söz ve söz grubunun 84'ünü isimlerin, 8'ini zarfların, 6'sını sıfatların, 1'ini bağlaç ve zamirlerin, 2'sini edat ve fiillerin ve 3'ünü de ünlemlerin oluşturduğu görülmüştür. Bu dağılımdan isimlerin, karma kullanımda en çok tercih edilen kelime türü olduğu anlaşılmıştır. Zarflar ve sıfatlar ise isimlerden sonra en çok kullanılan kelime türüdür. Bu dağılımda ünlemler de önemli bir kullanım alanına sahiptir. Bağlaç ve zamirler ile fiiller ve edatlar karma kullanımda sık kullanılmayan kelime türleri olarak belirlenmiştir. Tüm kelime türlerinin örneklenmesi, kopyalamanın boyutu açısından oldukça önemlidir. Çünkü bir dilde edat, zarf ve sıfatların kopyalanması kopyalamanın ileri boyutta olduğunu göstermeye yeterken fiillerin, ünlemlerin ve bağlaçların da kopyalama düzeyine erişmesi oldukça dikkat çekicidir. Bundan dolayı denilebilir ki dar anlamda Kelsterbach'ta geniş anlamda da Almanya'da Türkçenin Almandan yaptığı kopyalamalar, oldukça ileri seviyeye gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karma dil, kod değiştirme, kelime türleri, Almanca-Türkçe karma dil kullanımı, Türkmanca, Deukisch

ABSTRACT

The half-German, half-Turkish expressions that were formed by the Turks in Germany continuing a sentence in German that they started in Turkish and vice versa began to be expressed as the mixed language name Deukisch (<Deutch+Turkish) or Türkmanca (<Turkish+Deutch) that is formed by the combination of the language names Turkish and German and that refers to this mixed usage.

¹ “Türkmanca”, bir kod değiştirme çeşididir ve Almanya Türkçesindeki Almanca ve Türkçenin ileri boyutta karma olarak kullanılmasını adlandırmak için kullanılmıştır. Bu kavramı, çeşitli akademisyenler de çalışmalarında ve akademik ortamlarda dile getirmişlerdir. Çakır, çalışmasında kullandığı Türkmanca kavramını, Prof.Dr. Hüseyin Salihoğlu ile 1999'da Almanya'daki ikinci, üçüncü kuşak gençlerin dil ve eğitim sorunları konusunda yapılan bir söyleşiden aldığını belirtir (Çakır, 2002: 41). Bu yüzden biz de akademik düzeyde kullanılabilen bu kavramla Almanya Türkçesindeki Almanca kod değiştirmelere dikkat çekmek ve onun kelime türlerindeki boyutunu Kelsterbach örneğiyle ele almak için başlıkta onu kullanmayı tercih ettik.

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, meryemarslan2078@hotmail.com, ORCID NO:0000-0002-1621-0286

Mixed language usage is a topic that is seen in bilingual or multilingual environments and evaluated within linguistic changes. The topic is being researched in terms of the reasons for mixed language usage and its positive or negative effects on the recipient language. It was noted in these researches that the mixed usage of the Turkish language in Germany was not discussed in terms of word types. This essay was written in order to discuss the mixed usage of the Turkish language in Germany in terms of word types, draw attention to the topic, and contribute to the revelation of the German-Turkish language contacts in the dimension of word types. The study was limited to the word types in the duplications that emerged with the German expression of words and phrases that can be expressed in Turkish. For this, 100 words were compiled. In these 100 words, 107 German duplications were found. At the end of the study, it was seen that the 107 words and phrases consisted of 84 names, 8 adverbs, 6 adjectives, 1 conjunction and pronoun, 2 prepositions and verbs, and 3 interjections. It was understood from this distribution that names are the most preferred word type in mixed usage. Adverbs and adjectives are the most commonly used word types after names. Interjections also have an important usage area in this distribution. Conjunctions, pronouns, verbs and prepositions were identified as being word types that are not commonly used in mixed usage. Exemplification of all word types is quite important in terms of the size of the duplication. Because as the duplication of prepositions, adverbs, and adjectives in a language is enough to show that duplication is advanced, it is quite remarkable that verbs, interjections, and conjunctions also reach the level of duplication. For this reason, it can be said that the duplications Turkish makes from German has reached quite an advanced level in Kelsterbach in a narrow sense, and in German in a broad sense.

Keywords: Mixed language, code-switching, types of words, Türkmanca, Deukish

0. Almanya'daki Türklerin, Türkçelerinde sıkça görülen Almanca-Türkçe kod değiştirmeler (code switching), konuşanların da dinleyenlerin de fark ettikleri bir husustur. Almanya'daki Türklerin Türkçe başladıkları bir cümleyi Almanca; Almanca başladıkları bir cümleyi de Türkçe devam ettirmeleriyle oluşmuş yarı Türkçe yarı Almanca anlatımlar, Türkçe ve Almanca dil adlarının birleşimiyle oluşturulan ve bu karma kullanıma atıfta bulunan Türkmanca (< Turkish+Deutch) veya Deukisch (<Deutch+Turkish) karma dil adıyla² ifade edilmeye başlanmıştır. Bu karma dil adının ilk olarak kimin tarafından kullanıldığı belirlenememiştir. Ancak *Almanya'daki Çok Kültürlü Ortamlarda Türkçenin Anadili Olarak Kullanımı* adlı makalesinde Çakır onu, 1999 yılında Prof. Dr. Hüseyin Salihoğlu'yla yapılan söyleşiden alarak kullandığını belirtir (Çakır, 2002: 41). Buna göre bu kavramın, en azından 1999 yılından itibaren akademik ortamlarda ve yazılarda Almanya'daki Türkçede yer alan kod değiştirmeleri ifade etmek için kullanıldığını söylemek mümkündür.

Karma dil kullanımı, iki veya çok dilli ortamlarda görülen ve dil değişimleri içerisinde değerlendirilen bir konudur. Konu, karma dil kullanımının nedenleri, onun alıcı dile olumlu veya olumsuz etkileri açısından araştırılmaktadır. Türkmanca yani

² Türkmanca veya Deukish'in dil adı olarak adlandırılmasının nedeni, onun Almancada da Türkçede de olmayan kuralları içeriyor olması ve yaygın bir şekilde karma bir dil gibi kullanılmasıdır. Örneğin *kranken*: Almancada *hasta ol-* eylemidir. *Krank* ise *hasta* anlamına gelir. Türkmanca bu sözcük (yani *krank*) rapor anlamında kullanılmaktadır (*Doktordan krank aldım. Okula gitmişim* gibi). Çünkü sözcük, Almanca karşılığıyla çevrilirse yapıcı olmasa da anlamca kabul edilemez cümle ortaya çıkmaktadır (*Doktordan hasta aldım, okula gitmeyeceğim* gibi). Aynı şekilde Almancada da bu sözcük Türkçe sözcüklerle birlikte bu şekilde cümle içinde kullanılamaz.

Almanca-Türkçe karma dil kullanımı, Almanya'daki Türkçe konulu makale, kitap ve tezler içerisinde ele alınmıştır (Bu çalışmalarla ilgili genel bilgi için bk. 1.1. Almanca ve Türkçenin Karma Kullanımı: Türkmanca/Deukish). Ancak konuyu, Türkmanca ve Deukisch adı altında inceleyen çalışmalara rastlanılmamıştır.

Almanya'daki Türkçe, dil bilimsel ve toplum dil bilimsel çalışmalar yanında dil öğretimi açısından da incelenmektedir. Bu Türkçe, toplum dil bilimsel olarak kopyalama, iki dillilik, kod değiştirme, alıcı ve verici dil, kopyalamanın ses, şekil ve anlam boyutu; dil bilimsel olarak karma dilin ses, şekil, anlam ve söz dizimine etkileri; dil öğretimi açısından da karma dile etki eden sebepler, bunların nasıl ortadan kaldırılabileceği ve azınlıkların dili yönüyle ele alınmaktadır. Bu incelemelerde Almanya'daki Türkçenin karma kullanımının kelime türleri açısından ele alınmadığı fark edilmiştir³. Her ne kadar alıntı ve kopyalamanın isimlerde olduğu görüşü⁴ hakim olsa da bunun boyutu ve diğer türlerle karşılaştırılmasının önemli olacağı düşünülmektedir. Çünkü Almanca ile yıllardır iç içe (yaklaşık 60 yıl) olmak, isimler yanında diğer türlerin de alınmasına etki etmiş olabilir. Böyle bir betimleme ve inceleme, dil ilişkilerinin kelime türleri yanında bunların alıntılanmasına etki eden nedenleri ve dil ilişkilerinin boyutunu da sorgulatabilecektir. Bu yazı da Almanya'daki Türkçede yer alan karma dil kullanımlarını kelime türleri açısından ele almak, konuya dikkat çekmek ve Almanca-Türkçe dil ilişkilerini kelime türleri⁵ boyutuyla ortaya koymaya katkı sağlamak için kaleme alınmıştır.

Konunun malzemeleri, Mainz Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde TÜBİTAK post doktora programı çerçevesinde misafir araştırmacı iken bir yıl ikamet edilen (2017 Kasım- 2018 Kasım) Kelsterbach'taki Türkçeden elde edilmiştir. Çalışma, temelde gözleme dayalı olarak yapılmıştır, fakat kelime türleriyle ilgili karma dil kullanımları, örnekler çapında sıklık yönünden de ele alınmıştır. Karma dil kullanımı ile ilgili tüm verilerin toplanması, onların tamamının istatistikî olarak ele alınması kabul edilmelidir ki makale sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle bununla ilgili daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç bulunduğu belirtilmelidir.

Çalışmanın 1. ile ifade edilen bölümünde konuyla ilgili terimler tanımlanmıştır. 2.'de çalışma ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. 3.'de Kelsterbach Belediyesi ve oradaki Türklerle ilgili genel bilgiler verilmiştir. 4'te toplanan malzemeler, kelime türleri

³ Almanya'daki Türkçe ile ilgili Bekar'ın hazırlamış olduğu bibliyografya denemesine bakılabilir (bk. Bekar, 2016).

⁴ Daşdemir-Efendioğlu, bu fikri şu şekilde ifade etmektedir: ... *dil kullanıcıları, hiç ihtiyaç olmasa da tamamen psikolojik etkenlerle (moda, dinsel kaygılar vs.) kendi dillerinde mevcut olan bir sözcüğü terk edip onun yabancı dildeki karşılığını tercih edebilirler. Alıcı durumundaki dil, "oluş, kılış ve nitelikleri karşılayan sıfat, zarf ve fiillerden çok nesnelere karşılayan isimleri" kendi söz varlığına dâhil eder. Zarf, sıfat, edat vs. türünden sözcüklerin ödünçlenmesi ise, yankatman (İng. adstratum), altkatman (İng. substratum), üstkatman (İng. superstratum) ilişkileriyle dilsel etkileşimin ileri düzeye vardığı durumlarda görülür...* (2016: 159-160).

⁵ Dil ilişkilerinin kelime türleri boyutuna dikkat çeken az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bunlardan biri Daşdemir-Efendioğlu (2016); diğeri de Aytaç (1994)'a aittir. Daşdemir-Efendioğlu, çalışmasında, kopyalamanın kelime türlerindeki değişiminin uzun süreli dil ilişkileriyle ilgili olduğunu belirtmiştir (s. 159). Aytaç da Arapça-Türkçe dil ilişkilerini, kelime türleri ve bunların yoğunlaştığı alanlarla ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Örneğin Arapçadaki Türkçe kelimeler, yemek isimleri, meslek isimleri ve soyisimlerde yoğunlaşmaktadır ve bunların kelime türlerindeki dağılımı isimler, sıfatlar ve fiiller düzeyindedir (s.142-156).

açısından incelenmiştir. 5 numaralı bölümde ise ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

1.Kavramsal Çerçeve

1.1. Almanca ve Türkçenin Karma Kullanımı: Türkmanca / Deukisch

Türkmanca, Almanya'daki Türkçenin Almancadan yapılan kopyalamalar ve kod değiştirmelerle veya Almanca düşünüp Türkçe ifade etmelerle oluşturulmuş karma bir dili ve kullanımı ifade etmektedir. Ortaya çıkan karma dilde Türkçede de Almancada da olmayan kurallar yer alabilmektedir. Ancak bunlar konuşan veya dinleyen tarafından anlaşılmakta ve iletişimde bir sorun teşkil etmemektedir.

Almanya'daki Türkçede Almanca ve Türkçenin karışık kullanılması⁶, doğal konuşurlar ve araştırmacılar tarafından da sıkça dile getirilmektedir. Doğal konuşurlar, bunu genellikle, *Bizim dilimiz işte böyle. N'olcak bizim halimiz bilmiyorum. Türkçe anlatıma sürekli Almanca karıştırıyor* şeklinde ifade etmekte ve bunun yanlış olduğunu düşünmektedirler. Baş, Almanya'daki karma dil kullanımını ve onunla birlikte bunun nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır:

Federal Almanya'daki Türkçe konuşurların arasında ana dile hâkimiyet bakımından büyük farklılıklar bulunmaktadır. Almanya'ya ilk göç dalgası dikkate alındığında, Türkiye kökenli göçmenlerin geldikleri bölge farklılığı ve düşük eğitim düzeylerinden dolayı heterojen bir Türkçe alt yapısının olduğu söylenebilir. Hem Türkçe eğitim imkânının göçmen azınlıklar tanımlamalarından dolayı desteklenmediği (hem de mevcut Türkçe öğrenme olanaklarına rağbetin az olduğu düşünüldüğünde, Türk kökenlilerin Türkçeyi ağırlıklı olarak evde, aile ortamında öğrenebildikleri ortaya çıkmaktadır. Ancak göçmenlerin aile ortamında salt kendi dillerini konuşmaları neredeyse istisnai bir durumdur. Dolayısıyla göçmen ailelerin çoğu, konuşurken Almanca ve Türkçe karma bir dil kullanmaktadırlar (2014: 82).

Baş'a göre Almanya'daki Türkler, Türkçeyi yalnızca aile ortamında kullandıkları için kendilerini Türkçe olarak yeterince ifade edemediklerinden dolayı karma bir dil kullanmaktadır.

Salihoglu da Almanya'da kullanılan Türkçenin, Türkiye Türkçesinden ayrı tutulması gerektiğine, bunun olsa olsa Türkçe ile Almancanın karışımıyla ortaya çıkan yeni bir dilin habercisi olarak algılanarak "Türkmanca" şeklinde adlandırılabilceğine dikkat çeker (aktaran Çakır, 2002: 41).

Erdal'ın, *Almanya'yı yeni vatanları yapmış Türklerin dillerini bir veya iki kuşak içinde tümüyle yitirmemeleri, yarım yamalak kültürlü değil, çift kültürlü gençlerin yetişmesi amacını gerçekleştirmek bizce ancak Türkiye'nin desteğiyle sağlanabilecektir*

⁶ Bu karışık kullanım, yalnızca Türkçeye yapılan Almanca kopyalamalardan değil Almancaya yapılan Türkçe kopyalamalardan da oluşmaktadır. Kelsterbach'taki Türklerden derlenen ve fıkra gibi anlatılan Almancaya yapılan Türkçe kopyalama örneklerine fikir vermek için, burada birkaçı paylaşılmak istenilmektedir: Yeterli Almancası olmayan bir Türk, gördüğü bir kazayı şöyle bildirmiştir: *Zwei auto bum bum. Ein mann tot. Ein mann gut. Darmstadt yolunu tut* (İki araç çarpışmış. Bir kişi ölmüş; Birinin durumu iyi. Darmstadt yoluna gelmelisiniz.); Bir Türk, kavgayı *Unter nehmén unter nehmén* diyerek ayırmaya çalışmıştır. O, sözümona *alttan almak* deyimini kullanmak istemiş, ama Almanlar için bu ifade *alttaki bir nesneyi al* gibi anlaşıldığı için söylemek istediği anlaşılmamıştır (Nihat ve Fatma Alık'tan derlenmiştir).

(<http://www.turkcede.org/yeni-ogrenenlere-turkce-ogretimi/87-almanyada-turkdilinin-gelecegi-kosullar-ve-olanaklar.html>) açıklamalarından anlaşıldığına göre Türkler yarım yamalak kültüre ve dolayısıyla dile sahiptir veya en azından böyle olma ihtimalleri yüksektir. Burada geçen *yarım yamalaklık*⁷ ifadesinde de karma bir kültüre paralel karma bir dil yattığı düşünülmektedir. Çünkü bir kültür doğru anlaşılmadan ona ait sözcüklerin doğru ifade edilip edilemeyeceği de anlaşılamayacaktır.

Almanya'daki Türkçede bulunan karışık kullanıma telaffuz ve ağız özellikleri çerçevesinde dikkat çeken bir başka araştırmacı da Keleş'tir. Keleş, Almanya'da oluşan Türkiye Türkçesi ağzını, Almanya'da dört yıllık çalışma sürecinde tamamlamış ve ilkokuldan üniversiteye kadar farklı eğitimleri olan ve aralarında Hamburg Üniversitesi Türkoloji öğrencilerinin de olduğu Almanya doğumlu 500'e yakın Türkiye kökenli Türk denek analizi ile belirlemeye çalışmıştır. Sözcüklerdeki sesleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada Keleş, aslında karma dil kullanımının karma telaffuz boyutuna ve karma dil karşısında Türkçe odaklı bir tespite dikkat çeker: *1. kuşağın anadili Türkiye Türkçesidir. Ebeveynleri genelde farklı yöresel şehir-kasaba-köy ağzıyla konuşmaktadır. Almanya'daki 2., 3. ve 4. kuşak Türkler yüksek Türkçeyi Alman eğitiminde mevcut olan, öğretmenlerinin genelde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türkiye'den gönderildiği Türkçe seçmeli derslerden, basın yayın ve görsel sanatlardan duyarak pekiştirdiklerinden, ailenin konuştuğu yöresel Anadolu ağızları yanında karma bir Türkçe telaffuzla konuşmaktadırlar* (2015: 151).

Almanya'da, Türkler arasında Almanca ve Türkçenin karma olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bunun ne kadar olduğu, kimleri kapsadığı, her yaş grubunu içene alıp almadığı, her kişide aynı düzeyde olup olmadığı cevaplanılmayı bekleyen sorulardandır. Yine de konuyla ilgili sınırlı çalışmalar yapıldığı da belirlenmiştir. Bekar, Almanya'daki üçüncü kuşaktan yaşları 11-19 olan 294 kişiye uyguladığı ankette onların dil kullanımlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu ankete göre Türkçe Almanca karışık kullanım, % 54.1; genellikle Almanca kullanım % 18.1; genellikle Türkçe kullanım % 16,8'i; sadece Türkçe kullanım % 8,2 ve sadece Almanca kullanım da % 2,8'dir (Bekar, 2015: 71). Şahin'in (2010: 87-88) Almanya'daki üçüncü kuşağın dil kullanımlarını belirlemek için yaptığı anketten de, onların % 77,2'sinin Türkçeyi Almancayla karışık kullandığı; % 13,4'ünün yalnızca Türkçe kullandığı; % 9,4'ünün de yalnızca Almanca kullandığı ortaya çıkmıştır. Ankete göre bu kullanımlar konuşma dil becerisini içermektedir. Sınırlı çalışmalarda da görüldüğü gibi Almanya'da en azından üçüncü kuşak yani yaşları şu anda 14-23 arasında olan kuşak, konuşma dil becerisinde, Türkçeyi Almancayla % 50'den fazla karışık bir şekilde kullanmaktadır. Bu sonuçlardan ve yaptığı araştırmalardan yola çıkarak Bekar, Almanya'daki Türkçenin kullanım alanlarındaki tehlike seviyesini üç olarak değerlendirir. Bu tehlike seviyesi, Türkçenin daha çok ev alanında pek çok işlevde kullanıldığı, ancak (verici dilin) ev alanına da girmeye başladığı seviyedir (Bekar, 2017: 7).

⁷ Bu ifadeyi çalışmasında Bekar da kullanmıştır. Ona göre yarım yamalak Türkçe konuşan ve konuştuklarını da Almancanın fonetiği ile ifade eden Türk gençliğinin önüne geçmek için çalışma yapılmalıdır... [Çünkü çocuklar] ya sadece Almanca ya da Türkçe-Almancanın karışımı bir dil olan ve *Almanya Türkçesi* olarak adlandırılan Türkiye Türkçesinin bozuk bir şeklini konuşmaktadır. Bu bir tür *Semilingualizm*, *Sınırlı Dillilik* veya *Yarım Dillilik* olarak adlandırılan anadilin ve ikinci dilin yetersiz bilinmesi durumudur (Bekar, 2013: 785-788).

Türkmanca sıklıkla Almanya'daki Türkçede yer alan Almanca kopyalamalar ve kod değiştirmeler olarak algılsa da Almanlarla yapılan Almanca konuşmalar içerisinde de Türkçe kullanımlara rastlanılmıştır: *Ich bin nicht gut in Deutsch, ama ich kan einige* [Almancam iyi değil ama biraz biliyorum.].

Almanca ve Türkçenin Türkler arasında karışık kullanılması, farklı yaklaşımlar ve değerlendirmeler içerisinde de ele alınmaktadır. Bazılarına göre *göçmen çocuklarının buldukları ülkenin dilini öğrenebilmeleri anadillerini öğrenmeleri ile mümkün olur... Birinci dilde ne kadar ne kadar başarılı olunursa ikinci dilde de o derecede başarılı olunur*. Buna *etkileşim hipotezi* (*Interdependenz Hypothese*) denilmektedir. Bu görüşü savunanlara göre göçmen çocuklarına ana dillerinin doğru öğretilmesi sağlanmalıdır. Diğer bir görüşe göre ise ... *öğrenciler ana dillerinde belirli bir seviye eşiğine erişemedikleri takdirde ikinci dilde bilişsel (kognitif) zorluklar çekebilirler ... [bu düzeye erişememiş] göçmen çocuklarında, örneğin Almanya'daki Türk kökenli çocuklarda, her iki dil de yarım kalmaktadır. Sonuç itibarıyla ortaya "Deukisch" veya "Türkmanca" diye tabir edebileceğimiz iki yarım dillilik meydana gelmektedir*. Buna da *seviye eşiği hipotezi* (*Schwellenniveau-Hypothese*) denilmektedir. (<http://www.haber.com/almanyanin-gelecegi-deukisch-ya-da-turkmanca-nesil-makale,30934.html>).

Görüşler ve hipotezlerden anlaşıldığına göre karma dil oluşumu ana dilin eksik öğrenilmesi, bu eksikliğin diğer dil ediniminde bilişsel düzeyde zorluklar çıkarmasından meydana gelmektedir. Ancak burada yaşarken fark edilmiştir ki Almanya'daki Türklere kavramların doğru anlatılabilmesi, iletişimin kesintisiz devam etmesi için de Almanca ve Türkçe karışık olarak kullanılabilir. Aksi takdirde kullanılan bir Türkçe kavram, açıklanırken iletişim kesintiye uğramakta ve anlatılacak konudan uzaklaşmaktadır. Çünkü Türkler, Türkçe kavramı bilseler de onu sık kullanmadıkları için onu hatırlamaya ve onunla ilgili kavramsal alana ihtiyaç hissetmektedirler. Önem'e göre de karma dil kullanımına neden olan kopyalama ve kod değiştirme farklı nedenlerle ortaya çıkar; bilinçli veya bilinçsiz yapılabilir (Önem, 2011: 60-62).

Türkmanca Almanya'daki Türklere yönelik Alman basınında da sıkça yer bulmaktadır. Bunlar her ne kadar karma kullanımların popüler boyutuna dikkat çekse de karma kullanımlarla ilgili önemli tespitleri de içerirler. Bu yönüyle anlamlı bulunan bu bilgiler, burada sınırlı da olsa paylaşılmak istenilmiştir:

Almanya'da yaşayan Türk gençlerinin artık yeni iletişim dili 'Türkmanca. İki farklı kültürle büyüyen bu gençler, hem Türkçe hem de Almanca kelimeleri bir araya getiriyorlar. Uzmanlar ise uyarıyor: İki dile de hakim olamayan bir nesil yetişiyor. Almanya'da yaşayan Türkler, gurbette yarım asrı tamamladı. Ekmek parası için yollara düşen Türklerin torunları, şimdilerde iki farklı dünyanın kültürüyle büyüyor. 'Üçüncü nesil' olarak adlandırılan bu gençlik, aralarındaki iletişimi ise ne Almanca ne de Türkçe ile sağlıyor. Onların artık yeni bir dili var: Türkmanca. Uzmanların 'Türkmanca' adını verdikleri bu dil, hem Türkçe hem de Almanca kelimelerden oluşuyor. Gençlerin evdeki bir sorunu ifade ederken kullandığı "Moruk evde voll Stress var" (Evde yoğun stres var) cümlesi; Türkmanca'ya örneklerden sadece biri. Sokaklarda sık sık bu cümleleri duyabilirsiniz (<http://www.karar.com/guncel-haberler/ucuncu-neslin-dili-turkmanca-503826>).

Kıt kanaat öğrendikleri birkaç kelime Almanca ile gurbette yarım asrı

tamamlayan Türklerin torunları, şimdilerde her iki dili de konuşabiliyor. Hatta iki dille sınırlı kalmayan bu gençlerin konuştuıkları bir dil daha var: "Türkmanca ya da Deukisch"... Bu, öyle her kişiye nasip olacak bir özellik değil aslında. Ancak çift dilliliğin avantajları kadar olumsuz yanları da bulunuyor. Metroda ya da trende Türkçe-Almanca konuşan gençlere "İşte sizin bu özelliğinizi seviyorum" diyenler de var, araya sıkıştırılmış Türkçe kelimeleri anlamayıp kaş çatan Almanlar da. Kendilerine sorarsanız, bu durum dillerinin de tıpkı kimlikleri ve kültürleri gibi arada kaldığının göstergesi. Her iki dile de tam anlamıyla hakim olamamanın bir sonucu aynı zamanda. Türkçe konuşurken bir anda araya sıkıştırılan Almanca kelime, hatırlanmakta zorlanılan sözcüğün bildiği diğer dildeki karşılığı aslında...[Bazılarına göre ise bu] "Bu kadar farklı iki kültürü birleştirmek kolay bir şey değil. Bunu dil yoluyla yapabiliyor olmak bir nevi ayrıcalık." (<https://zeynepkiliblog.wordpress.com/2016/08/28/gurbetcilerin-yeni-dili-turkmanca/>)

Basından ve facebooktan alınan ve kendimizin derlediği birkaç Türkmanca kullanım örneği şöyledir:

Bugün schuleye gitmiycem, doktordan krank aldım. [Bire bir çeviri ile *Bugün okula gitmeyeceğim, doktordan hasta aldım. Kastedilen anlam: Doktordan rapor aldım okula gitmeyeceğim].

Einkauf'a gidicem. [Alışverişe gideceğim.]

Ich hab bir buçuk saat sport gemacht. [Bir buçuk saat spor yaptım.]

Hauptbahnhof'a gitçem [İstasyona gideceğim].

Handy'mi getir. [Cep telefonumu bulamadım].

Orada çok braun olurum ger? [Orada tenim daha da koyulaşır değil mi?].

Stau'ya takılmazsam çabuk sürerim. [Trafik kuyruyu yoksa çabuk giderim].

Langsam langsam diye diye işten soğuttu [Yavaş[sın] diye diye işten soğuttu.].

Bücherei'da kuhentag var, sen de gel. [Kütüphanede pasta günü var. Sen de gel.].

1.2. Kod Değiştirme (Code switching)

Verici dildeki sözcüklerin kopyalanarak veya ödünçlenerek alıcı dilde kullanılmasıdır. Bir başka deyişle kod değiştirme, konuşma ortamında iki veya daha fazla dil veya varyantın dönüşümlü olarak kullanılabilmesi durumudur. Bunlar, etkileşim halinde olan diller arasında meydana gelir ve dilin anlam ve söz varlığını etkiler. Kod değiştirmelerde kopyalama sıklıkla yapılmaktadır. Kopyalama, verici dilden sözcük, sözcük grubu, ifade şekilleri, söz dizimsel özellikleri aynen alma durumudur. Kopyalamalar (a) ses, anlam ve biçim düzeyinde bire bir yapılan kopyalamalar, (b) alıcı dilin ses özelliklerine uyarlanarak yapılan kopyalamalar ve (c) sadece anlam kopyalamaları şeklinde olabilir (Sarı, 2013: 1).

Ödünçlemeler de bir tür kopyalamalardır, ama genellikle alıcı kültürde olmayan sözcükler ve kullanımlara yönelik yapılır. Örneğin bir dilde ve kültürde yer alan ama diğer kültürde bulunmayan sözcüklerin alımı ödünçlemedir. Ancak moda ve özent

olarak yapılan ödünçlemeler de azımsanmayacak derecededir. Kültürel alışverişlerin dildeki yansımalarının daha çok söz varlığı düzeyinde ve gayet kolay ve doğal olduğunu, bir milletin, temasta bulunduğu bir kültürden yeni bir kavram öğrendiğinde kavramla birlikte onun ismini de aldığını ifade eden Daşdemir-Efendioğlu'na göre, *dil kullanıcıları, hiç ihtiyaç olmasa da tamamen psikolojik etkenlerle (moda, dinsel kaygılar vs.) kendi dillerinde mevcut olan bir sözcüğü terk edip onun yabancı dildeki karşılığını tercih edebilirler... [Ancak dilsel temaslarda] yabancı dillerin birbirine etkisi söz varlığı ile sınırlı değildir: Dilsel etkileşim, ses bilgisini (İng. phonetics), biçim bilgisini (İng. morphology), söz dizimini (İng. syntax) etkileyecek düzeye de ulaşabilir. Örneğin, Tacikistan'da İranlılarca konuşulan Tacik dili, Türkçenin Özbek lehçesinden o kadar etkilenmiştir ki bu durum, G. Doerfer tarafından "Doğuş hâlindeki bir Türk dili" olarak nitelendirilmiştir (2016: 159-160).*

Buran'a göre ödünç kelimeler, *daha çok aynı dil ailesi ya da aynı dilin çeşitli katmanları arasındaki iç alıntılarla ortaya çıkar ve alınan kelimeler ses, şekil ve anlam yönünden hiçbir değişikliğe uğramaz.* Dillerin beslendiği bu kaynaklar *dillerin hayat damarları*'dır (Buran, 2006: 21).

Labov'a göre söz varlığı dış etkilere en açık alandır. Öteki düzeylerde değişimler, genellikle uzun sürede ortaya çıkarken söz varlığında kısa sürede de değişme gözlemlenebilmektedir. Toplumdaki ve evrendeki her değişme öncelikle söz varlığına yansımakta, buna koşut olarak dilin öteki düzeyleri de etkilenmektedir. Dilsel dizgenin herhangi bir alanındaki değişimin aşağı yukarı aşağı yukarı 30 yıl aldığı öne sürülmektedir (İmer, 1998: 1).

Almancadan alınan kod değiştirme, kopyalama ve ödünçleme örnekleri:

Ben einkauf'a gidiyorum. [Ben alışverişe gidiyorum.]

Stau'ya takılmazsam daha hızlı giderim. [Trafik kuyruğuna takılmazsam daha hızlı giderim.]

1.3. Karma Dil Kullanımı

Osmanlı Türkçesinde *lisan-ı muhtelit*, İngilizcede *mixed Language*, Almancada *mischsprache*, Fransızcada *langue mixte* olan karma dil, genellikle iki ya da daha çok dilin çeşitli tarihî, coğrafi, siyasî ve kültürel sebepler ile karışık olarak kullanılmasıdır. Bu tür dillere *vernaküler* ya da *sınır dilleri* de denilmektedir. Bu dillere gelişme düzeyine göre, *sabir*, *pidgin* ya da *creol* diyenler de vardır. *Melez kelimeler* ve *anlam aktarmaları*yla bir oluşum süreci geçiren karma dillerin ileri boyutlarında alıcı dilin yapısı, mantığı bozulmakta ve dil yavaş yavaş değişmektedir. Bu değişim alıcı dilin varlığını tehlikeye sokmakta ve hatta ölmesine neden olabilmektedir. Vendryes'e göre dillerin ölüm nedenleri şunlardır: 1. Güçlü ve hakim bir dilin millî dili yavaş yavaş sömürmesi 2. Bozuk dilli yeni kuşaklar oluşurken özgün dili konuşan insanların ölüp gitmesi 3. Gramerinin unutulması dolayısıyla dil bünyesindeki bozulma 4. Faydalı bir yabancı dile aşırı ilgi gösterilmesi 5. Yeni bir yabancı dili öğrenen kuşakların ana dilini ihmal etmesi 6. Millî dil ile birlikte öğrenilen faydalı yabancı dil dolayısıyla çift dilli bir toplum hâline gelmek ve zamanla faydalı yabancı dilin galip gelerek millî dili saf dışı bırakması 7. Başta dil olmak üzere, millî kurumların taklitçilik yüzünden tahrip olması ve aydınların gaffeti yüzünden ana dilinin kaba, aşağılık bir halk ve köylü dili sayılması 8.

Millî dilin edebiyattan ve edebî yetenekten yoksun kalması 9. Millî dil ile yabancı dilin rekabeti sırasında halkın millî dile sahip çıkmaması 10. Çeşitli sebeplerle dilin ses yapısının bozulması ve telaffuz bozuklukların ortaya çıkması 11. Yabancı ve yanlış türetmeler yüzünden millî dilin söz varlığı ve yapım sisteminin bozulması ve dilin tarihselliğinin tahrif edilmesi 12. Dilde hayata, çağa uyma ve hayatı ifade etme imkanının kalmaması 13. Konuşma dilinin yazı dili hâline gelmesi 14. Ana dilinin çöküşü, yok oluşu karşısında toplumun top yekun ilgisiz kalması (Açıklayan ve aktaran Buran, 2006: 22-26; ayrıca detaylı bilgi için bk. Buran, 2006).

Bir dil tüm alanlarda kullanılmadığında kendi gücünü yavaş yavaş kaybetmeye mahkumdur. Almanya'daki Türkçede de özellikle genç kuşak arasında Almancanın Türkçeyi büyük oranda etkilediği görülmektedir. Bu kuşağın dilinin Türkçeyi ifade etmede yetersiz kaldığı ve bu nedenle özellikle Türkçede bozuk cümleler kurduğu gözlenmektedir. Bunda Almancadan yapılan ve moda olduğu düşünülen alıntılar yanında millî dile sahip çıkılamaması da yatsa gerektir. Çünkü Türkçe, aile ortamı dışında baskın dilin etkisi, gücü ve geçerliliğiyle kullanılamamakta ve bu yüzden de geliştirilememektedir. Yine Almanya dil politikalarının, Türkçe öğretimi derslerinin yeterli ve etkili olmaması Türkçede Almanca-Türkçe karma kullanımını gün geçtikçe artırmaktadır. Bunun sonucunda ortaya birbirinden ilginç cümleler, ifade tarzları çıkmaktadır.

1.4. Kelime Türleri

Kelime türlerini tanımlamadan önce kelimenin tanımına bakmak gerekir. Kelime pek çok dil bilimci tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

Ergin'e göre *kelime, manası veya gramervazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur* (Ergin, 1998: 95).

Ediskun'a göre *kelime, anlamı ya da cümlede bir dilbilgisi görevi bulunan bir ya da birkaç heceli ses işaretidir* (Ediskun, 2004: 87).

Gencan'a göre *anlamı olan ya da tümce kuruluşuna yarayan anlatım aracına kelime denir* (Gencan, 2001: 78).

Banguoğlu'na göre ise *kelime bir, veya birkaç heceden meydana gelmiş, her dile göre ayrı anlam birlikleridir* (Banguoğlu, 2007:144).

Atabay-Özel-Kutluk'a göre *kelime, her dilin kaynaşmış bir düşünce, ses birleşimi ve dildeki öteki öğelerle yakından ilişkili bir anlama ve anlatma birimidir. Bir toplumun, daha doğrusu bir dil birliğinin uyuşma ve anlaşmaya bağlı bir ürünü, aynı zamanda toplumsal bir değer taşıyan kültür servetidir* (Atabay-Özel-Kutluk 2003: 19).

Korkmaz'a göre *kelime, bir veya birden çok ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında zihinde tek başına kullanıldığında somut veya soyut bir kavrama karşılık olan yahut da somut ve soyut kavramlar arasında geçici ilişkiler kurmaya yarayan dil birimidir* (Korkmaz, 2007: 144).

Kelime türleri, dil bilgisi ve dil biliminin değindiği önemli konulardandır. Onların seçimi için farklı esaslar ve görüşler ortaya atılmıştır. Bununla birlikte kelime türleri ile ilgili tartışmaların bittiği söylenemez. Konu hâlâ Türkiye Türkçesinde tartışılmaktadır. Birçok araştırmacı, konu hakkında farklı görüşler ortaya koymuştur. Hatta çoğu

görüşün kaynağı, Türkçenin dil yapısı değil Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi dillerin yapılarıdır. Kelime türleri Türkçenin yapısıyla ortaya konulamadığı için de bu görüşlerin sağlamlığından bahsedilmesi mümkün değildir. Çünkü özellikle sözcük yapımı, dizimi çok farklı olan dil aile gruplarının birbirlerine uydurulması imkansızdır. (Yener, 2007: 607).

Kelime türü, kelimelerin görevi, anlamı, çekim eklerini alıp almaması, söz dizimindeki yeri gibi ölçütlerle sınıflandırılmasıdır. Kelimenin anlamı gibi kelime türleri de Türkiye Türkçesinin tartışılan ve tartışılmaya devam edilen konularındandır. Konuyla ilgili önemli görüşlerden birkaçı aşağıya alınmıştır:

Ergin'e göre mana veya vazife bakımından kelimeler, isimler, fiiller ve edatlar olarak üçe ayrılır (Ergin, 1998:216218).

Gencan'a göre kelimeler üçe ayrılır: 1. Temel Kelimeler: Adlar, eylemler; 2. Uydu Kelimeler: Sıfatlar, belirteçler 3. Söz Ulakları: İlgeçler, bağlaçlar. Ona göre kelimeler dil bilgisel olarak sekiz türü içerir: İsim, sıfat, zarf, zamir, eylem, ünlem, bağlaç, edat (Gencan, 2001:171).

Banguoğlu, kelimeleri temelde isim ve fiil kökleri olarak ikiye ayırmıştır, ancak mantıkî ve çözümcü olduğunu düşündüğü bir sınıflamada ise kelimeleri, 8 söz bölümüne (parties du discours)'a ayırmıştır. Bunların ise ad, sıfat, zamir, zarf, takı "isimlere gelip ilişki kuran kelimedir, göre, için, dolayı gibi", bağlam, ünlem ve fiildir (Banguoğlu, 2007: 151-152).

Atabay-Özel-Kutluk'a göre kelime türleri, zamanla ad, sıfat, belirteç, adıl, ilgeç, bağlaç, ünlem, eylem olarak yerleşmiş ve kesinleşmiştir (Atabay-Özel-Kutluk, 2003:21).

Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde kelimeleri, üçe ve sekize ayıran yaklaşımlar bulunmaktadır. Çalışmada biz de kelime türlerinin sekize ayrıldığını kabul ettik. Bize göre gelenekselleşmiş ve kesinleşmiş olan kelime şekilleri isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, eylem ve ünlem'dir. Çalışma da bu esasla düzenlenmiştir.

2. Çalışma Hakkında

Almanya'da Almanca-Türkçe karma dil kullanımının iki boyutu vardır. Bunlardan biri Türkçe cümlelerde Almanca; diğeri de Almanca cümlelerde Türkçe kopyalamalar yapmaktır. Çalışma Almanya'da Almanca etkisiyle konuşulan Türkçede yer alan Almanca kopyalama ve kod değiştirmelerinin kelime türlerine göre dağılımını ortaya koymak için hazırlanmış ve Kelsterbach Belediyesi'ndeki ana dili Türkçe olan konuşurlardan derlenen 100 karma cümle⁸ ile sınırlandırılmıştır. Malzeme, aile, cami, bayramlaşma, misafirlik gibi ortamlardan, gezilerden, alışveriş ve çeşitli etkinliklerden (düğün, sünnet, imece çalışmalar, hobi bahçelerindeki serbest zamanlar gibi) doğal ortamda ve doğrudan derleme yöntemiyle elde edilmiştir. Çalışmanın malzemeleri tüm nesli (1. ve 5. kuşak) içine alan (ki tüm nesillerin Almanca-Türkçe karma dil kullanımına şahit olunmuştur⁹.) karma dil örneklerinden oluşmakla beraber, yoğun olarak 3., 4. ve 5. kuşağın karma dil örneklerine dayanmaktadır. Ancak bunların sıklığı belirtilmemiştir.

⁸ Bu karma cümlelerin bazıları Almanca düşünüp Türkçe ifade etmekten kaynaklanmaktadır (*Ayşenur devam binmek istiyor gibi*). Çalışmada bu tür malzeme kullanılmamıştır.

⁹ *Bizim yeğen anmeldung yapamadı, geri gitti* (İlk nesilden ve Almanca bilmeyen Semiha Yılmaz-Yakup Yılmaz'dan derlenmiştir.)

Çünkü tüm nesli kapsayan ortak kullanımlar bulunabilmektedir ve bunların ayırt edilmesi de çok kolay değildir.

Malzeme kelime türlerine göre ele alınmıştır. Her bir kelime türü, varsa 5 örnekle örneklendirilmiştir. Bu örneklerde, ağız özelliklerine dikkat edilmemiştir, ancak karma cümlelerin standart Türkçedeki karşılığı ve kullanımı köşeli parantez içerisinde yazılmıştır. Çalışmada kelime türlerindeki kopyalama sıklığı tabloyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmadaki kelimelerin türleri, Türkçe karşılıklarının türlerine göre belirlenmiştir. Çünkü onların Türkçede kullanımları (Krank almak gibi. Krank almak, bire bir olarak *hasta almak* anlamına gelirken aslında ikili kullanımda *rapor almak* kastedilmektedir.) Almandaki kelime türünden farklı olabilmektedir.

Çalışmanın temel amacı, belirtildiği gibi söz konusu sınırlılıklar çerçevesinde Almanya'daki Türkçede yer alan karma kullanımları, kelime türleri ölçüsüyle ortaya çıkarmaktır. Bunun, dil etkileşiminin geldiği tehlike veya durumu anlamaya yardımcı olacağı düşünülmektedir. Çünkü isimlerin yanında zarfların, sıfatların, edatların alınması alıcı dildeki etkileşimin ileri düzeyde olduğunu gösterir (Daşdemir-Efendioğlu, 2016: 159-160). Ayrıca bu sonuçlar, Almanya'daki Türkçe öğretiminde hangi konulara ağırlık verilmesi gerektiğine de yönlendirici olabilecektir. Örneğin karma dil kullanımında isimlere ağırlık verilmesi, isimlerin Türkçe karşılıklarının yeterince bilinmediğini düşündürülebilir. Yine fiillerde görülen karma dil kullanımı Türkçe öğretiminde fiillere daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğini hissettirebilir.

3. Kelsterbach Belediyesi ve Buradaki Türkler

Kelsterbach Hessen eyaletine bağlı bir belediyedir. İlçesi Gross Gerau, şehri Darmstadt olan belediye, Frankfurt Havaalanı'na yakın olması nedeniyle oldukça stratejik bir konumdadır.

Bölgenin Frankfurt Havaalanı yanında –en fazla 15 dakika- Höchst am Main ile Griesheim'deki kimyasal tesislere ve Opel araba fabrikasına yakın olması nüfus yoğunluğunu hızla değiştirmiştir. Örneğin 1694 yılında 113 olan kasaba nüfusu 31 Aralık 2016 itibarıyla 16.100 olarak tespit edilmiştir (<https://de.wikipedia.org/wiki/Kelsterbach>; <https://www.kelsterbach.de/>)

Türklerin, Almanya'ya işçi olarak gelmesi Almanya Türkiye arasında 31 Ekim 1961 tarihinde imzalanan Türk İş Gücü Anlaşması'ndan sonra olmuştur. (Çelik, 2008). Kelsterbach'ta Türklerin görülmesi bu tarihten sonra olsa da yapılan görüşmelerden onların buraya yoğun olarak 1970'den sonra geldikleri anlaşılmaktadır. İlk gelen Türkler, şu an Al-Di alışveriş merkezinin olduğu alanda bulunan Glanzstoff adlı fabrikada çalışmışlar ve o fabrikaya ait lojmanlarda yaşamışlardır. Zamanla da ailelerini ve çocuklarını buraya getirmişlerdir. Bölgede yaşayan Türklerin bir bölümü Alman vatandaşlığına kayıtlı olduğu için toplam Türk nüfusu belirlenememiştir. Ancak onların 1500-2000 civarı olduğu düşünülmektedir.

Kelsterbach'ta 50 yıldan fazla yaşayan Türklerin Türkçelerinde yer alan Almanca kopyalamalar aşağıda ele alınmıştır.

4. Karma Kullanımlar

4.1. Karma Kullanımlarda Kelime Türleri Örnekleri

4.1.1. İsimlerin Karma Kullanımları

Almanca-Türkçe karma kullanımlarda isimlere sıklıkla rastlanılmıştır. Özellikle günlük yaşamdaki isimler bu kullanımlarda çok kullanılmaktadır. Onlardan birkaçı aşağıda örneklendirilmiştir:

Handy'min aküsü bitmiş. Şarjım nerede? [Cep telefonumun şarjı bitmiş. Şarjım nerede?]

Hauptbahnhof'a sürüyöm. [İstasyona gidiyorum.]

Einkauf'a gideceğim. [Alışverişe gideceğim.]

Stau yoksa çabuk gelirim. [Trafik kuyruyu yoksa çabuk giderim.]

Sommerferien Hausaufgaben'ın yok mu senin? [Yaz tatili derslerin/ödevlerin yok mu?].

4.1.2.Sıfatların Karma Kullanımları

Kelsterbach'taki Türkçe kullanımlarda bazı sıfatların Almancadan kopyalandığı görülmüştür. Bu sıfatlar genellikle niteleme sıfatlarında yoğunlaşmaktadır:

Langsam diye diye işten soğuttu [Yavaş[sın] diye diye işten soğuttu.]

Siz, schnell değilsiniz diyor. [Siz hızlı değilsiniz, diyor.]

Privat çalışmayı düşünmüyorum.[Özel çalışmayı düşünmüyorum.]

Almanca sıfatların Türkçe kurallarla pekiştirildiği örneklerle de karşılaşılabilir:

Anne, bu gubgross.[Anne bu büsbüyük.]

4.1.3. Zamirlerin Karma Kullanımları

Zamirlerde kopyalama yok denecek kadar azdır. Kişi zamirlerinin (özellikle, *ich "ben", du "sen" ve wir "biz"*) bir teklif sırasında ve işaret zamirlerinin (*hier "burası", dort "orada", diese "bu", dass "şu", o "es" gibi*) tarif sırasında nadiren kullanıldığı görülmüştür:

(Neresi?) Hier. [Burası.]

(Kim gelecek?) Wir. [Biz.]

4.1..4. Zarfların Karma Kullanımları

Kelsterbach'ta kullanılan Türkçede Almancadan kopyalanan zarfların kullanıldığı da görülmüştür. Bu zarfların genellikle hal, miktar ve zaman zarfları olduğu görülmüştür:

Noch mal (ver). [Bir daha ver.]

(Haydi gidelim.) Später. [Daha sonra.]

(Nasıl olmuş?) Gut.[İyi.]

Haydi, jetzt. [Haydi, şimdi.].

(Ne zaman gidelim?) Morgen

4.1.5. Edatların Karma Kullanımları

Karma kullanımlarda edatlara da rastlanmıştır: Ja, nein gibi cevap verme edatları sıklıkla kullanılmaktadır:

Orada çok braun olurum ger? [Orada benim daha da koyulaşır [ger] değil mi?].¹⁰

(Alır mısın?) Nein. [Hayır.].

(Gelir misin?) Ja. [Evet].

4.1.6. Bağlaçların Karma Kullanımları

Bağlaçların karma kullanımı yok denilecek kadar azdır:

Ahmet oder Mehmet gelecek. [Ahmet ya da Mehmet gelecek.].

4.1.7. Ünlemlerin Karma Kullanımı

Özellikle so ve ah so ünlemi sıklıkla kullanılmaktadır. Bunun dışında au, scheisse ünlemine de rastlanmıştır:

(Çarpıştığında.) Au.[Ah!]. (Bu benim değil.)

Ah so! [Öyle mi?].

(Arabayı kaçırdık.) Scheisse¹¹. [Tüh/Allah kahretsin/ Hay aksi]

4.1.8. Fiillerin Karma Kullanımı

Karma kullanımda fiillerin çekimli halde kullanıldığı görülmüştür. Bunun iki şekli örneklenmiştir. Fiiller, ya Almanca fiilin çekimli haliyle ya da Türkçe fiilin Almanca çekimlenmesi ile kullanılmıştır. Çekimli haldeki kullanımlar doğrudan fiil türü olmamasına rağmen fiil olarak değerlendirilmiştir.

Anne eis gedökt [Anne, dondurma eridi demek için kullanılmış.].

Anne, papa şimdi arbeit. [Annem, babam şimdi çalışıyor (mu?)]

4.2. Karma Kullanımlarda Kelime Türlerinin Sıklığı

Kelime türlerinin sıklığı örnekleme göre belirlenmiştir. 100 cümle olarak belirlenen örnekleme karma kullanılan sözcük sayısı 107'dir. Sıklık, bu sayı üzerinden tespit edilmiştir. Buna göre karma kullanımda tercih edilen kelimelerin sıklığı aşağıdaki tabloda görülebilir:

Tablo 1: Karma Kullanımlarda Kelime Türlerinin Sıklığı

Kelime Türleri	İsim		Sıfat		Zamir		Zarf		Edat		Bağlaç		Ünlem		Fiil		Toplam	
	sayı	oran	sayı	Oran	sayı	oran	sayı	oran	sayı	oran	sayı	oran	sayı	oran	sayı	oran	sayı	oran

¹⁰ Ergin'e göre hani, acerb, acaba sözcükleri sorma edatlarıdır (Ergin, 2009: 350). Ger de sormak için kullanılan bir sözcüktür. Bundan dolayı bu sözcük edat olarak değerlendirilmiştir.

¹¹ Almancada bok, pislük anlamına gelen sözcük hay aksi, Allah kahretsin gibi olumsuz durumlarda duyulan üzüntüyü dile getirmek için kullanılmaktadır.

84	%78,3	6	%5,7	1	%0,9	8	%7,5	2	%1,9	1	%0,9	3	%2,9	2	%1,9	107	%100

Tablo 1'den de anlaşıldığı gibi isimler, diğer türlerden fazla kullanılmıştır ve oranı %78, 3'tür. İsimleri ise zarfların ve sıfatların takip ettiği görülmüştür. Onların oranları da sırasıyla % 7,5 ve % 5,7'dir. Bağlaçlar ve zamirlerde ise birer örnek tespit edilmiştir. Bunların toplam kullanıma oranı ise % 0,9'dur. Edat ve fiillerde de iki örnek tespit edilmiştir. Bunlar da toplamda % 1,9 oranla kullanılmıştır. Ünlemlerde üç kullanım tespit edilmiştir ve oranı da %2,9'dur.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Almanya'da Almanca-Türkçe yaygın bir şekilde karma olarak kullanılmaktadır. Bunun bir boyutunu da Türkçede var olan sözcüklerin yerine Almanca karşılıklarının tercih edilmesi oluşturmaktadır. Kelsterbach'taki Türklerden bu tür karma kullanımlar yani Türkçesi yerine Almancasının tercih edildiği kullanımlar derlenmiştir. Toplam sayısı 107 olarak belirlenen bu kullanımların 84'ünü isimler, 8'ini zarflar, 6'sını sıfatlar, 1'ini bağlaç ve zamirler, 2'sini edat ve fiiller ve 3'ünü de ünlemler oluşturmaktadır. Bu dağılımdan isimlerin, karma kullanımda en çok tercih edilen kelime türü olduğu anlaşılmıştır. Zarflar ve sıfatlar ise isimlerden sonra en çok kullanılan kelime türüdür. Bu dağılımda ünlemler de önemli bir kullanım alanına sahiptir. Bağlaç ve zamirler ile fiiller ve edatlar karma kullanımda sık kullanılmayan kelime türleri olarak belirlenmiştir.

Yukarıda verilen dağılım Kelsterbach'taki tüm kelime türleri dağılımını yansıtmamaktadır. Ancak bu dağılımda fiillerin, ünlemlerin, bağlaçların, zamirlerin, sıfat ve zarfların yer alması, kopyalamanın boyutu açısından oldukça önemlidir. Çünkü bir dilde edat, zarf ve sıfat'ların kopyalanması kopyalamanın ileri boyutta olduğunu göstermeye yeterken (bk. Daşdemir-Efendioğlu, 2016: 159-169) fiillerin, ünlemlerin ve bağlaçların da kopyalama düzeyine erişmesi oldukça dikkat çekicidir. Buna göre denilebilir ki dar anlamda Kelsterbach'ta geniş anlamda da Almanya'da Türkçenin Almancadan yaptığı kopyalamalar, oldukça ileri seviyeye gelmiştir. Bunda elbette 57 yıldır iç içe bulunan Alman kültürü ve Almancanın etkisi vardır. Ancak yine de Türkçesi varken Almancasının tercih edilmesini anlamak çok kolay değildir.

KAYNAKÇA

ATABAY, Neşe-Özel, Sevgi-Kutluk, İbrahim (2003), *Sözcük Türleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

AYTAÇ, Bedrettin (1994). *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

BANGUOĞLU, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

BAŞ, Nurhan (2014). Federal Almanya'da Yayımlanan Türkçe Günlük Gazetelerin Dil Kullanımı Üzerine, *Bilig, Yaz*, S 70: S. 81-104.

BEKAR, Beytullah (2013). Almanya'da Türkler ve Türkçe, *Turkish Studies*, Volume 8/9 Summer, s. 771-787.

BEKAR, Beytullah (2015). *Almanya Türkçesi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.

BEKAR, Byetullah (2016). Almanya'da Türkçenin Ana Dili Olarak Öğretimiyle Ve Türklerin Türkçe Kullanımlarıyla İlgili Kaynakça Denemesi, *Zfwt Vol. 8 No. 3*: s. 285-302.

BEKAR, Beytullah (2017). Almanya'nın Almanya'da Konuşulan Türkçeye Yönelik Dil Planlama Çalışmaları ve Sonuçları, *RumeliDE- Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 8 (Nisan): s. 1-8.

BURAN, Ahmet (2006). Karma Diller ve İki Örnek-Klasik Osmanlıca ve Kürtçe- *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20/1: s. 19-33.

ÇAKIR, Mustafa (2002) Almanya'daki Çok Kültürlü Ortamlarda Türkçenin Anadili Olarak Kullanımı, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1: s. 39-58.

EDİSKUN, Haydar (2004), *Türk Dil Bilgisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul

ERGİN, Muharrem (1998), *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.

ERGİN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*, istanbul: Bayrak Yayınları.

GENCAN, Tahir Nejat (2001), *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınları, Ankara.

İMER, Kamile (1998). *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*. Ankara:T:C: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KELEŞ, Nejdet (2015). Almanya'da Oluşan Türkiye Türkçesi Ağzı- Almanya'da Yerleşik Türklerin Anadili Türkçesine Eğitim-Dili Almancanın Telaffuz Etkileriyle Doğan Yeni Bir Türkiye Türkçesi Ağzı- *Yılmaz Özbek Armağan Kitabı*. Editörler: Ahmet Sarı, Cemile A. Ercan vd. Çizgi: Konya, s. 149-160.

ÖNEM, Evrim (2011). Bireysel Dil Kullanımını Etkileyen Etkenler, *Dil Dergisi*. S: 152 Nisan-Mayıs-Haziran, s.57-67.

ŞAHİN, Birsen (2010). *Almanya'daki Türkler*. Ankara: Phoenix

YENER, Mustafa Levent (2007). " Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine", *Turkish Studies*, Volume 2/3, Summer 2007, s. 607.).

<https://zeynepkilicblog.wordpress.com/2016/08/28/gurbetcilerin-yeni-dili-turkmanca/>

<http://www.karar.com/guncel-haberler/ucuncu-neslin-dili-turkmanca-503826>

<http://www.ha-ber.com/almanyadin-gelecegi-deukisch-ya-da-turkmanca-nesil-makale,30934.html>

<http://www.turkcede.org/yeni-ogrenenlere-turkce-ogretimi/87-almanyada-turkdilinin-gelecegi-kosullar-ve-olanaklar.html>

<http://www.turkcede.org/yeni-ogrenenlere-turkce-ogretimi/87-almanyada-turkdilinin-gelecegi-kosullar-ve-olanaklar.html>

<https://de.wikipedia.org/wiki/Kelsterbach>; <https://www.kelsterbach.de/>

Ek: Derlenen Almanca-Türkçe Karma Kullanım Örnekleri

Handy'min aküsü bitmiş. Şarjım nerede? [Cep telefonumun şarjı bitmiş. Şarjım nerede?]

Anne eis gedökt [Anne, dondurma eridi demek için kullanılmış.].

Anne, papa şimdi arbeit. [Annem, babam şimdi çalışıyor (mu?).]

Pommes var, yer misin? [Patates kızartması var, yer misin?].

Hauptbahnhof'a sürüyorum. [İstasyona gidiyorum.]

Bugün schuleye gitmiycem, doktordan krank aldım [Bire bir çeviri ile Bugün okula gitmeyeceğim, doktordan hasta aldım; kastedilen anlam: Doktordan rapor aldığım için okula gitmeyeceğim].

Einkauf'a gideceğim. [Alışverişe gideceğim.]

(Kaç tane istersin?) Fünf. [Beş.]

Orada çok braun olurum ger? [Orada tenim daha da koyulaşır [ger] değil mi?].

Stau'ya takılmazsam çabuk giderim. [Trafik kuyruyu yoksa çabuk giderim.].

Langsam diye diye işten soğuttu [Yavaş[sın] diye diye işten soğuttu.].

(Neresi?) Hier. [Burası.].

Sommerferien Hausaufgaben'ın yok mu senin? [Yaz tatili derslerin/ödevlerin yok mu?]

Hüte'nin anahtarı nerede? [Bahçe evinin anahtarı nerde?].

(Sezeryan için) Voll narkose vemişler.[Genel anestezi yaptılar.].

Tam oranın boss'u gibiydi.[Oranın tam da patronu gibiydi.].

Urlab'a çıktı.[Tatile çıktı.].

Anne bu gubgross.[Anne bu büsbüyük.].

Bir käsekuchen al, yeter. [Bir peynirli pasta al, yeter.].

Bu benim auto. [Bu benim arabam.].

Onlar Asyl'ler. [Onlar sığınmacılar.].

Hebamme geldi. [Ebe geldi.].

(Kim gelecek?) Wir. [Biz.].

Ayağına hausschuhe geçir. [Ayağına terlik giy.].

Wasserkocher bozuldu. [Su ısıtıcısı bozuldu.].

Siz schnell değilsiniz diyor. [Siz hızlı değilsiniz, diyor.]

(Su bitti.) Egal. [Neyse, önemsiz.].

(O yarın gelmeyecek.) Doch. [Elbette/ Tabii ki, gelecek.].

(Arabayı kaçırdık.) Scheisse. [Tüh/Allah kahretsin/ Hay aksi]

Abendkleid'lar indirime girmiş. [Gece elbiseleri indirime girmiş.]

Dişine spanger takılacak.[Dişine tel takılacak.]

Noch mal (ver). [Bir daha ver.]

Arbeitsamt'a gitti, yine de iş bulamadı. [İş ve işçi bulma kurumuna gitti. Yine de iş bulamadı.]

Herbstferien'e gideceğiz. [Sonbahar tatiline gideceğiz.]

Abfindung verirler. [Tazminat verirler.]

(Haydi gidelim.) Später. [Daha sonra.]

(Alır mısın?) Nein. [Hayır.]

(Gelir misin?) Ja. [Evet.]

Bir tüte ver.[Bir poşet/çanta ver.]

(O gelmeyecek.) Genau [Tastamam/tam da (öyle).]

Çocuklar futsal oynuyor. [Çocuklar futbol oynuyor.]

Stadion çok kalabalıktı.[Stadyum çok kalabalıktı.]

Strassenfest'e katılırız [Sokak festivaline katılırız.]

Bana abmachung verdi. [Beni uyardı.]

Swim bath'tan geldim.[Yüzme havuzundan geldim.]

Bizim yeğen anmeldung yapamadı.[Bizim yeğen ikametgah adresi alamadı/kayıt yaptıramadı.]

Kindergarten'a gitmiyor mu? [Kreşe/anaokuluna gitmiyor mu?]

Ahmet oder Mehmet gelecek. [Ahmet ya da Mehmet gelecek.]

Bestellung yapacağım. [Sipariş yapacağım.]

Privat çalışmayı düşünmüyorum.[Özel çalışmayı düşünmüyorum.]

Almanca için volksschule'ye gittim.[Bir tür halk eğitim merkezinden Almanca öğrendim.]

(Nasıl olmuş?) Gut.[İyi].

Kıçındaki pampers yere degecekti ıslaklıktan.[Kıçındaki bebek bezi ıslaklığından yere degecekti.]

Vertrag yaptın mı gitmek gerekiyor. [Sözleşme/anlaşma yaptın mı gitmek gerekiyor.]

(Çarpıştığında.) Au.[Ah!]

Still olsun. [Su için gazsız olsun.]

Kablo schwarz mı? [Kablo siyah mı?]

Kino'ya gidelim mi?[Sinemaya gidelim mi?]

İçecek ne var? Apfelsaft. [Elma suyu].

Bugün frei'im.[Bugün boşum/çalışmıyorum.].

Haydi, jetzt. [haydi, şimdi.].

Runterladen yap, dinle.[İndir, dinle].

Feuerwehr'de salon varmış. [İtfaiye'nin salonu varmış.].

O gün wochenende. Olmaz. [O gün hafta sonu. Olmaz.].

Bugün Mainz'da Fasching var. [Bugün Mainz'da Karnaval var.].

Erdbeere var mı? [Çilek var mı?].

Frankfurt'taki weihnachtsbasar çok kalabalık.[Frankfurt'taki, noel pazarı çok kalabalık.].

Laternenumzug var, gece stadtmittle'de buluşacağız. [Fener alayı var, gece şehir merkezinde buluşacağız.].

Tageskarte senin için iyi olur. [Günlük kart senin için daha iyi olur.].

Zoo'ya S8'la gidelim. [Hayvanat bahçesine S('le gidelim.].

Mainz'a gruppenkarte'yle gidelim. [Mainz'a grup biletiyle gidelim.].

Termin'im var.[Randevum var.].

Kuchen yapsanız ya! [Kek yapsanız ya.].

Kinderarzt'a götüreceğim.[Çocuk doktoruna götüreceğim.].

Rüsselsheim'daki krankenhaus'da ameliyat olacak. [Rüsselsheim'daki hastanede ameliyat olacak.].

Apotheke'de çalışıyor. [Ezcanede çalışıyor.].

Yarın schule yok. [yarın okul yok.].

Rathaus'da buluşalım.[Belediyede buluşalım.].

Milch ister misin? [Süt ister misin?].

Haltestelle'de saatleri yazar. [Durakta saatleri yazar.].

Senin komşu opa/oma var ya? [Senin komşu dede/nine var ya.].

Anne kleine geld var mı? [Anne, bozuk para var mı?].

(Ne zaman gidelim?) Morgen. [Sabah.].

(Hayır olmaz.). Nacht. [Gece (oldu).].

Bitte. [Lütfen.].

Wasser ister misin? [Su ister misin?].

Karşımızda altersheim var.[Karşımızda huzurevi var.].

Essen? [yemek ister misin?].

Telefon kühlung diyor. [Telefon soğut diyor.].

Gastprofessorenhaus'ta kalabilirsin? [Üniversite hocaları için olan konuk evinde

kalabilirsin.].

Anne, Ayşenur einfach kaçtı. [Anne, Ayşenur öylece (haber vermeden) kaçtı.].

Ben doppelhaus'ta oturuyorum.[Ben dubleks evde oturuyorum.].

Ne kadar ekmek var? Hälfte. [Yarım.].

(Bu benim değil.) Ah so! [Öyle mi?].

Benim kühlbox arabada kalmış. [Benim soğutucu arabada kalmış.].

Anne, o bir ameise. [Anne, o bir karınca.].

Nasıl elbise alacaksın? Kleine. [Küçük.].

Dondurma **becher** mı, waffel mi olsun? [Dondurma kapta mı külahta mı olsun?].

Blau etek aldım.[Mavi etek aldım.].

Moschee var, biliyor musun? (Hayır.) Baba, moschee ne demektir? [Cami var biliyor musun? (Hayır.) Baba, moschee ne demektir?].

A SURVEY ABOUT MACHINE TRANSLATION OF TURKIC LANGUAGES

Dr. Öğr. Üye. Murat ORHUN*

ABSTRACT

With developing Internet technology, it becomes important tasks to write and edit documents through the Internet supported tools. In such tasks, spell checking, auto completing words after some syllables, machine translation of words from one language to another, content summarizing and analyzing according to words and sentence structure in a file, are considered popular and important topics. With improving social communication technology and devices, analyzing continuously produced documents and translation between different languages are becoming more important day after day. It is difficult to handle such task with manually without any error and with high speed. Because of these reasons, computer supported research languages come into prominence and a new filed, which is computational linguistic, formed in science. Turkish is one of the most computational researched language in Turkic language family and a lot of projects have been done. For other Turkic languages, computational researches are still at the beginning stage. This paper describes some main properties of the Turkic languages and summarize machine translations and natural language researches that have been done so far. A unique tagging system for Turkic word is suggested to implement a machine translations system between all Turkic languages, even between other Altaic languages. The usability of the unique tags is explained with examples.

Keywords: Machine Translation, Turkic Languages, Turkish Grammar,

TÜRK DILLERİNİN BILGISAYARLI AKTARILMASI HAKKINDA İNCELEME

ÖZ

İnternet teknolojisinin gelişmesiyle, İnternet destekli ortamlarda dosya yazmak ve geliştirmek önemli işlevler olarak kabul edilmiştir. Bu çeşit işlevler, imla düzeltmek, belli bir hecelerden sonra sözcükleri otomatik biçimde tamamlamak, sözcükleri bir dilden bir başka dile bilgisayarlı aktarmak, dosyaların tümce yapısı ve kullanılan sözcüklerine göre içerik özetlemek ve analiz etmek gibi güncel ve önemli konuları kapsıyor. Sosyal iletişim teknolojileri ve araçlarının gelişmesiyle, sürekli üretilen dosyaların analiz edilmesi ve farklı diller arasında aktarılması gün geçtikçe daha çok önem kazanıyor. İnsan gücüyle bu çeşit çalışmaların hızlı ve doğru bir biçimde yapılması oldukça zordur. Bu nedenle, bilgisayar destekli dil araştırmaları önem kazanmıştır ve yeni bilimsel çalışma alanı olan bilişimsel dilbilimi şekillenmiştir. Türk dilleri ailesinde, Türkiye Türkçesi bilişimsel dilbilimi alanında en çok çalışılan dildir ve pek çok proje geliştirilmiştir. Diğer Türk dilleri ile ilgili bilişimsel dilbilimi çalışmaları henüz başlangıç düzeyindedir. Bu makalede Türk dillerinin bazı önemli özellikleri açıklanmıştır ve şimdiye kadar yapılan bilgisayarlı aktarma ve doğal dil çalışmaları özetlenmiştir. Tüm Türk dilleri, hatta diğer Altay dilleri arasında aktarma yapabilecek bir bilgisayarlı aktarma sisteminin geliştirilmesi için, tüm Türk dilleri sözcüklerinin tek çeşit etiket ile işaretlenmesi önerilmiştir ve bu çeşit etiketlerin kullanılabilirliği örnekler ile açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayarlı Aktarma, Türk Dilleri, Türkçe Gramer,

I. Introduction

---

* İstanbul Bilgi University, Computer Engineering Department, Faculty of Engineering and Natural Sciences, murat.orphun@bilgi.edu.tr , ORCID NO:

Turkic languages include a lot of languages such as Turkish, Azerbaijani, Uzbek, Turkmen, Kazakh, Kyrgyz and Uyghur etc. Turkic languages are belonging to the Ural- Altaic language family. All the Turkic languages are agglutinative languages which have productive inflectional and derivational morphology. It means a new word could be generated just adding a simple suffix to end of a word or putting a prefix in front of a root word. In Turkic languages, it is very common that one word could be followed more than one suffix. In this way, new words could be generated from the one root word. For machine translation, it is necessary to keep a bilingual dictionary to translate related words.

But it is not possible or useful to keep all words in a dictionary that generated from root words with adding suffixes. For example, the Turkish word “iş” (work) the root or base of following words that have different meaning as below:

iş	work
iş+im	my work
iş+i	her/his work
iş+ımız	our work
iş+ın	your work
iş+ler	works, tasks
iş+çi	worker
iş+çi+si	worker of some one, worker of some kind
iş+çi+ler	workers
iş+çi+ler+e	to workers
iş+çi+ler+den	from workers
iş+çi+ler+in	of the workers, workers'
iş+çi+ler+in+ki+dek	same as of workers
iş+çi+ler+in+ki+dek+çe+sene	looks like that belong to workers
iş+siz	jobless
iş+le	do work
iş+le+me	do not work
iş+lem	computational
iş+lek	busy
iş+lem+ci	processor
iş+lev	function
iş+lev+sel	functional

In this example, the root of all words is “iş”, after the boundary sign, marked with the “+” character, different suffix can be followed. Some words followed by only single suffix, but the number of suffix can be increased according to grammar of the language. The structure of the words almost similar in that example and they have the same root words but suffixes are different. On the other hand, the structure of the English translation are quite different.

The longest word in the example is “iş+çı+ler+in+ki+dek+çe+sene” and this word can be followed more suffix according to Turkish language grammar and much more longer words could be created (Oflazer 1994, Banguoğlu 2000). Whenever a suffix is attached, the mean and category of the word also changes in parallel. For example, the word “iş” (work) is belong to the noun category of the Turkish language. When the “çı” is followed, a new noun “worker” is created and it is a person. If the suffix “le” is followed by “iş”, an imperative verb (do work) is created. In case, the suffix “siz” is followed the root word, adjective (jobless) is created. Whenever property of a word changes, it affects structure of a sentence. Therefore, it is crucial to analyze all information of a word in natural language processing, especially fields such as in machine translation applications. The same kind of examples could be found almost in all Turkic languages. Though different alphabets are used officially in different Turkics languages, but Latin scripts are used in this article to compare related Turkic alphabets. For Uyghur languages, the common Uyghur Latin-Script (ULY) is preferred (Janbaz et al. 2006).

For example: it is possible to write an Uyghur word as follows according to Uyghur language grammar (Kaşgralı 1992, Osmanof 1997, Tömür 2003, Tehür 2010).

UYGHURLARNINGKIDKEMISH

The mean of this word is, “things that belong to the Uyghur people” and this word can be splittable into the following morphological information as below:

UYGHUR+LAR+NING+KI+DEK+MISH

Root of the word is, “Uyghur” and rest of them are different suffix. This word also can be extended with more suffixes. For example:

UYGHUR+LAR+NING+KI+DEK+MISH+SE

The following Uyghur word is created with adding different suffixes to the root word “ITTIPAQ” and it means “They might have been trying to divide people”. This word also could be split into morphemes according to Uyghur grammar.

ITTIPAQSIZLASHTURALMAYWATQANLIQINGLARDINMIKINTANG

Of course in modern Uyghur language there is not such a long word, but this words is grammatically correct according to the language grammar and could be analyzed with a well defined morphological analyzer. In general, word order and syntactic structure of all Turkic language are similar (Karahan et al. 2013).

The general order of the sentence is “ Subject + Object + Verb”. For example:

Turkish:	Ben okula gideceğim.
Uyghur:	Men mektepke barimen.
Uzbek:	Men maktabga boraman.
Kazakh:	Mén mektepke baramin.
Kyrgyz:	Mén méktepke baram.
Azerbaijani:	Men mektebe gederem.

These sentences could be translated into English such as “I am going to school”. Mean while in all Turkic language have the same word order, even there are same number of words exist. This is a simple example just show to word order similarity of the some Turkic languages. Even all Turkic language have such similarity, but there are same critic differences between them as explained in (Orhun et al. 2009a). In natural language processing especially in machine translations, it the first step to analyze the words. Therefore morphological analyzing is the core point of the natural language processing. For machine translation, if there are same tags used to keep the morphological information of the words, then it is easy to implement a translations system between different languages.

In this paper there are some of the morphological analyzers of Turkic languages have been analyzed and explained with examples. In the meantime we suggest the possibility that we can extent the existing systems to analyze other languages. This paper is organized as follows: there are some machine translation and morphological analyzers of Turkic languages are introduced in section 2. In section 3, the two-level morphology and two-level rules have been explained with Uyghur language as an example. In section 4, a simple word translation between Uyghur and Turkish is given. The conclusion is given in the last section.

II. Machine Translation and Morphological Analyzers of Turkic Languages

The first machine translation system that implemented for Turkic languages is the system that translates from Turkish to Azerbaijani language (Hamzaoglu 1993). In this system words are translated according to root words. Therefore there is a Turkish - Azerbaijani bilingual dictionary is used. In order to select synonym words, some extra tables used with word explanation. Following this Turkish – Azerbaijani translation system, another translation system implemented that translates form from Turkish to Crimean Tatar (Altıntaş 2000), which works on simple sentences without solving ambiguities. The latest translation system implemented for Turkic language is a bilingual translation between Turkmen and Turkish languages (Tantuğ 2007). This system is the best translation system that implemented for Turkic languages so far (Tantuğ et al. 2007). Hybrid methods used such at different level of language models to select most suitable words among words that have similar or close meanings (Figure 1). For example, the Turkmen word “adam” (person, man) could be translated in to Turkish such as “adam” or “insan”. Both of these translation could be accepted. But to select the most suitable word, in mean of sentence structure or fluidity, related language modules should be considered. Turkmen word “geple” (speak) could be

translated in to Turkish such as “konuş” or söyle”.

Even these two Turkish words have the same meaning, but sometimes they can not be used in place of each other.

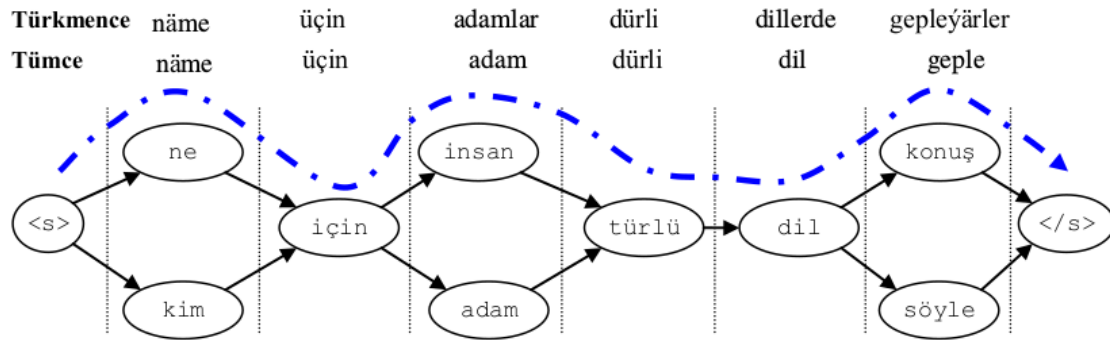

Figure 1: Machine translation system from Turkmen to Turkish (Tantuğ et al. 2007).

There is a machine translation between Turkic and non-Turkic languages, Uyghur to Japanese translations, has high performance (Mahsut et al. 2004). Because of Uyghur and Japanese have the same grammatical property and the same sentence structure, word orders of the translated sentence kept with same order of the source sentence. In order to solve ambiguities, some rules defined to translate words that has multiple meaning. This system used a dictionary that has 22,000 words and performance of the system has been evaluated about 85%. There are some new machine translation systems such as, Turkish to Uyghur and Uyghur to Uzbek are still in progress.

In general, all machine translation systems that implemented for Turkic languages have common properties. All of them translates from other Turkic languages to Turkey Turkish and all Turkic language have morphological analyzers. Though all of those languages closely related each other, it is impossible use a single morphologic analyzer to all different language directly. Therefore, a specific morphologic analyzer developed for Turkish (Oflazer 1994), Crimean Tatar (Altıntaş et al. 2001), Turkmen (Tantuğ et al. 2006) and Uyghur (Orhun et al. 2008, Orhun et al. 2009b) languages. Recently morphological analyzers have been implemented for following Turkic language such as Qazan Tatar (Gökgöz et al. 2011), Kazakh (Zafer et al. 2011, Kessikbayeva et al. 2014), Kyrgyz (Görmez et al. 2011, Washington et al. 2012) and Uzbek (Matlatipov et al. 2009) etc. Except the Uzbek language morphological analyzer, rest of the morphological analyzers have been implemented with two-level morphology concept (Sproat 1992) and using finite-state transducer tools (Karttunen 1997, Karttunen 1983)

In machine translation, it is important to translate source sentence contents into target language without changing original mean. Therefore the quality of translation affected by both of dictionary and sentence structure. There are so many common words among all Turkic languages. For example there are 7000 common words have

been listed for Turkish, Azerbaijani, Bashqurt, Kazakh, Kyrgyz, Uzbek, Tatar, Turkmen and Uyghur languages (Ercilasun et al. 1991). Languages that belong to the same groups of Turkic family, there are even more common words. For example, Turkish-Azerbaijani-Türkmen, Uzbek-Uyghur, Kazakh-Kyrgyz languages pairs have so many similar words. Some linguists assume that Uyghur and Uzbek are not two different language, on the other hand , they accept them just a two different dialect of the same language.

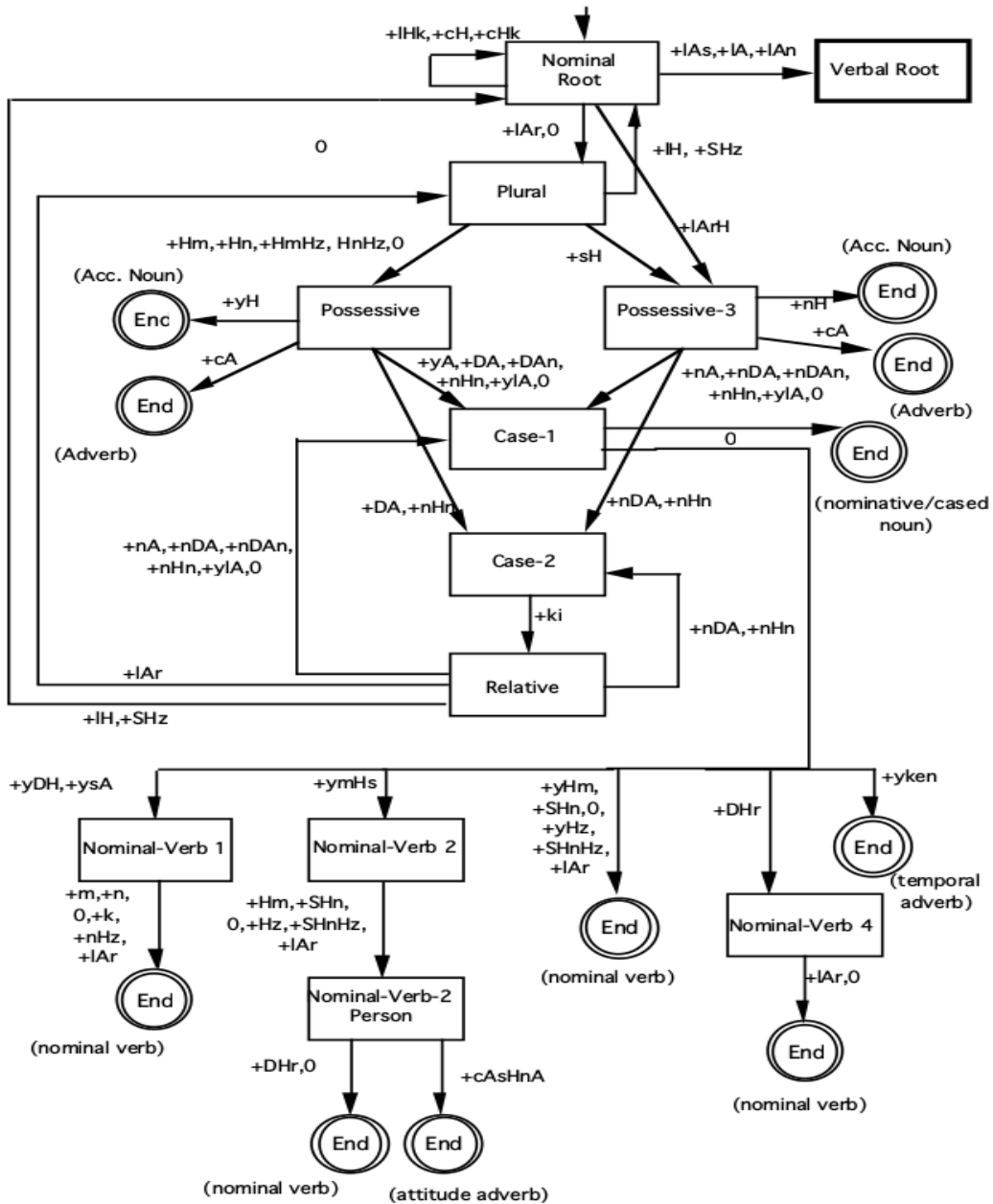

Figure 2: Two-level morphological analyzer of Turkish nouns (Oflazer 1994).

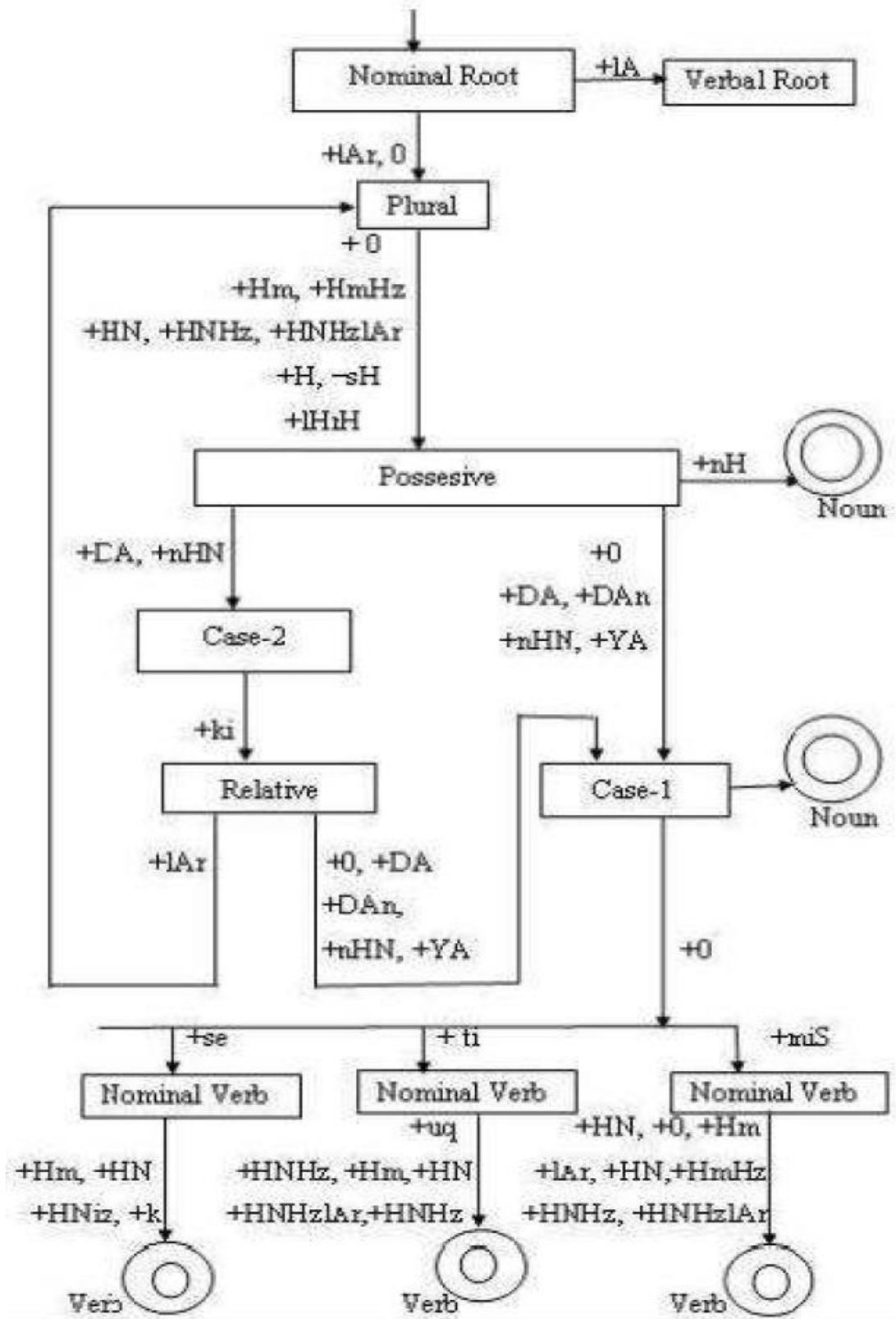

Figure 3: Two-level morphological analyzer of Uyghur nouns (Orhun 2008)

In translation, to form the sentence structure of the target sentence is most important and most difficult task. Because all Turkic languages have almost the same sentence structure and have the same word order in sentence, it takes less effort implement translation systems for Turkic languages.

Turkish is the most computational researched language among all Turkic languages.

There are so many important projects have been done so far. For example, full functional morphological analyzer, tagged corpus, content summarization, entity recognition, solving disambiguation among words etc. Though Turkish and other Turkic languages similar and have common properties, research result of a language cannot be applied on other language directly. Because there are still some difference between different languages that can not be neglected. Therefore other Turkic languages may have to be researched based on Turkish.

Actually all two-level morphological analyzers that implemented so far are have been implemented based on Turkish morphological analyzer as showed in Figure 2. For example the morphological analyzer for Uyghur nouns (Figure 3) almost same to the Turkish noun analyzer. In Figure 2 and Figure 3, uppercase characters represents a character that harmonizes according to some conditions. Lower case characters represents they are none changing characters. For example, in both figure there is a suffix with "IAr" characters. This is a plural suffix in all Turkic languages and the uppercase /A/ character will be replaced with /a/ or /e/ according to followed vowels.

In Figure 2 and Figure 3, the rectangles define middle states of a word and from these states a new suffix could be added and go to a new state. The double circles define final states. For example, in Uyghur language, if a word followed by the accusative suffix "ni", then this word reaches the final state. Because there are not suffixed allowed to follow the accusative suffix according to language grammar. Rest of the characters of the two figure have been explained in related papers in detail (Ofhlazer 1994, Orhun 2008).

As a result, there are two kinds of characters analyzed in this morphological analyzer. On kind of characters are real characters that carry proper information and they called surface level characters. Second kind of characters, such as uppercase, they exit only at lexical level any they change according to language grammar. Lexical level characters always controls surface level characters and all language related rules have been applied at the lexical level. Because of this reason, this kind of morphological analyzers called two-level (lexical – surface) morphological analyzer.

Two-level morphological analyzer is one of the most commonly used technique for analyzing language. Especially for agglutinative languages, very complected problems could be solved withs some simple rules. Most of the morphological analyzers, even not agglutinative languages, have implemented with two-level transducers. For example, Japanese (Alam 1983), English (Karttunen 1983), Finnish (Koskenniemi 1985), Romanian (Khan 2016) etc.

III The Uyghur Language and Two-Level Rules

Alphabet is one of the most important topics for machine translations. In Turkic languages, there is 20-30 percentage words are the same in average (Kaşgarlı 1992). Even there are 60-70 percentage word are the same in Uzbek and Uyghur languages. For machine translations this is a big advantage. Unfortunately, different alphabets have been used for different Turkic languages. For example, some of the former Soviet Republics such as Kirghizstan and Kazakhstan (Kazakhstan is planning to use Latin Script) are using Cyrillic alphabet, while some of the other republics such as Turkmenistan, Azerbaijan and Uzbekistan are using Latin alphabet. Even Uzbekistan has announced that Latin alphabet be official script of the county, still most of the official documents are printed with Cyrillic alphabet. In this paper we use the Uyghur Latin alphabet as described in (Janbaz et al. 2006) and explain how could be the alphabet applied to the morphologic analyzers that could be used with XEROX finite state tools (Karttunen 1997).

Uyghurs live mainly Sinkiang Uyghur autonomy region in China and they use Arabic alphabets officially. Also they live in central Asian republics and use Cyrillic alphabet. Very few Uyghurs live in western world and they use Latin-Script. In order to communicate between these three groups, the Uyghur Computer Science Association (UKIJ) has implemented a alphabet translation software and distributed with free of charge.

The contemporary Uyghur alphabet is composed of 32 characters and they are categorized into two groups such as vowels and constants. There are 8 vowels (a e é i o ö u ü) and 24 consonants (b p t j ch x d r z j s sh gh f q k g ng l m n h w y). In Uyghur language all words consists of with at least with one vowel and vowels are base of all words [36]. Because some not ASCII characters used to represent some of Uyghur character in Latin script such as, /ö/, /ü/, /é/, these characters have been represent with uppercase characters at lexical level in order to apply two-level rules correctly (Orhun et al. 2008, Karttunen 1997).

The XEROX tools works with the standard ASCII characters and it is important to modify some not standard both of Uyghur and Turkish characters that consists of double characters (Orhun et al. 2008). To solve such as not ASCII character problem, standard characters have been represented with lowercase characters and non ASCII characters have been represented with uppercase characters. For example double charactered not standard characters such as /ch/, /sh/, /gh/, /zh/ and /ng/ are represented with /C/, /S/, /G/, /Z/ and /N/.

In generated, two-level tools work completely independent of any natural language. After alphabets and rules of a language are defined and submitted, these tools works according to defined rules and analyze words of a language. As a result, two-level tools doesn't understand any language, what they are understands are alphabets and related language rules.

Because of different languages have different language properties, they need to be analyzed according to related language grammar. To defined general rules for common properties of a language, some characters are classified as sets. For example, in Uyghur Language, vowels are classified three sub categorize such as front vowel, back vowel and middle vowels (Orhun et al. 2008).

Front vowel: a , e, o

Back vowel: ö, u, ü

Middle vowel: é, i

To write more specific rules, it may be possible to define more sets or categories for characters. For example, according to location of tongue, length of sound etc. In the same way for constants, there are 5 different rules have been defined for Uyghur (Orhun et al. 2008). In all Turkic languages, a plural words could be created with adding the “lar” or “ler” suffix after a noun. To add the “lar” or “ler”, will be decided according to the vowel in the last syllable of a word. In case the vowel of the last syllable belong to the front vowel, then “lar” should be added, other wise “ler” will be added.

In Uyghur there are 8 vowels that three of them belong to front vowel category while another three of them belong to back vowel. Also there are two vowel that belong to middle vowel category. If the vowel of the last syllable belong to the middle vowel category, it is not so clear to add “lar” or “ler”. In this case, it is necessary to check other vowels. Even for some words, it is impossible to apply a general rule. This situation is appears for adapted words from other languages.

To write efficient rules, for example such as “lar” and “ler” suffix. Some changing characters represented with a variable characters at the lexical level. If the “lar” and “ler” suffixes are compared, they different from only one character, /a/ and /e/. There fore if the /a/ and /e/ characters represented with are meta character, for example such as /A/, then the plural suffix for Uyghur , even for all Turkic languages is, represented as “lAr”. It means there are only one suffix for plural for all Turkic languages. The /A/ character in the suffix “lAr”, will change according to vowel in a word that it follows. In the same way, it is possible to define meta characters for dative and locative suffix for other Turkic languages. For example, it is possible to define some meta characters for Uyghur language as below (Orhun et al. 2008):

Lexical Meta Vowels:

A = a, e

H = i, u, U

Lexical Meta Consonants:

D = d, t

Y = G, q, g, k

After such character sets and meta characters have been defined, it is possible to write two level rule as below. As mentions in previous section, these rules works at the lexical level and all surface (true) characters are controlled by these rules. The following rules explains how to convert the lexical meta character /A/ into /a/ or /e/.

1. A:a => [[:CONS]*[:BACKV][CONS]*]+(%+:0)[[:CONS |CONS:]* _
[CONSBV+]:[:MIDV][[:CONSBV]*]+(%+:0)[[:CONSBV|CONSBV:]* _

2.A:e=>[[[CONSFV][:MIDV][CONS]*]+][[MIDV][CONS]*]*(%+:0)[:CONS|CONS:]
 * _
 [[:CONS]*[:FRONTV][CONS]*]+(%+:0)[:CONS |CONS:]* _
 [[CONS]*[:MIDV][CONSFV]+]+(%+:0)[:CONS |CONS:]* _

After these two level rules have been defined, we can add plural suffixes add lexical level as bellow. For example:

Lexical: kitab+IAr

Surface: kitab0lar

Real: kitaplar // the /0/ is not displayed in real word

The root of the word is “kitab” (book) and the vowel in the syllable is /a/. The /a/ vowel is belong top the front vowel category. Therefor the /A/ should be converted into /a/. When two-level tool is working, it checks the vowel in the last syllable and finds the /a/ character. The it checks which set included the /a/ character. Then it decides to convert /A/ into /a/ or /e/. While two-level tools are converting lexical characters into surface characters, the convert the /+/ sign into the special character /0/. The /0/ character never displayed on the surface of a word.

The following example shows how the meta /A/ changes in /e/ character after the “qeGez” (papar).

Lexical: qeGez+IAr

Surface: qeGez0ler

Because of the vowel in the last syllable of the word is belong to the back vowel, the meta /A/ character should be changed into the /e/ character.

IV. WORD TRANSLATION BETWEEN UYGHUR AND TURKISH LANGUAGE

After the morphologic analyzer defined, it is simple to define legal words, as called morphotactic (Sproat 1992). We define a simple lexicon for Uygur nouns which followed plural and case suffix which depending on the Figure 3.

The extensive lexicons are given in (Orhun et al. 2009b, Orhun et al. 2008).

Lexicon structure for nouns

Explanation of tags

LEXICON Noun	+Noun -> Nouns
kitap NounPOS;	
kelem NounPOS;	+A3sg -> 3-person Singular (Number-Person agreement)
LEXICON NounPOS	
+Noun:0 Suffixes;	+A3pl -> 3-person Plural (Number-Person agreement)
LEXICON Suffixes	
+A3pl:IAr Noun-Plural;	+Pnon -> Pronoun (no agreement)
+A3sg:0 Noun-Plural;	
LEXICON Noun-Plural	+P1sg -> 1-person singular (Possessive agreement)
+Pnon:0 Noun-Possessive;	
+P1sg:Hm Noun-Possessive;	+P1sg -> 2-person singular (Possessive agreement)
+P1pl:HmHz Noun-Possessive;	
.....	+Acc -> Accusative
	+Dat -> Dative
LEXICON Noun-Possessive	
+Nom: 0 Final;	+Loc -> Locative
+Acc: nH Final;	
+Loc: DA Case;	+Adj -> Adjective
+Dat: YA Case;	
.....	+Nom -> Nominative
LEXICON Case	^DB -> Derivational Boundary
^DB+Adj+Rel: ki Final;	
.....	
LEXICON Final	
#;	

After we have defined these tags, we can get morphologic information with morphological analyzer as bellow. For example:

Surface Level: kitab

Lexical Level: kitab+0

Morphologic Results: kitab+Noun+ A3sg+ Pnon+ Nom

It means, the root of the word is, “kitab”, it is a noun, 3rd person single, no agreement with persons, and nominative.

Surface Level: kitablar

Lexical Level: kitab+IAr

Morphologic Results: kitab+Noun+ A3pl+ Pnon+ Nom

It means, the root of the word is, “kitab”, it is a noun, 3rd person plural, no agreement with persons, and nominative.

Surface Level: kitablarni

Lexical Level: kitab+IAr+nH

Morphologic Results: kitab+Noun+ A3pl+ Pnon+ Acc

It means, the root of the word is, “kitab”, it is a noun, 3rd person plural, no agreement with persons, and in accusative case.

Surface Level: kitablarimizni

Lexical Level: kitab+IAr+HmHz+nH

Morphologic Results: kitab+Noun+ A3pl+ P1pl+ Acc

It means, the root of the word is, “kitab”, it is a noun, 1-person plural, 1-person plural possessive, and in Accusative case.

If the lexicon includes all of the words in a language, then its morphologic properties could be analyzed in the same way. If the analyzed words is not found in the lexicon, it means it is not valid word in that languages. With this property of lexicon, it is possible to spell check of a document.

Now let's analyze a word in Turkish with the morphological analyzer for Turkish (Oflazer 1994) and translate the word, “evlerimizde” means in English is “in our houses”, to Uyghur language.

TR: Surface Level: evlerimizde

TR: Lexical Level: ev+IAr+HmHz+ DA

TR: Morphological Results: ev+Noun+A3pl+P1pl+Loc

It means, the root of the word is “ev”, it is a noun, 1-person, plural, 1-person plural possessive, in the accusative case. We can translate the root word “ev” in Turkish to Uyghur language as “Oy” with a bilingual dictionary and apply the morphological results of the Turkish word “ev” to the Uyghur word “Oy”.

TR: Surface Level: evlerimizde

TR: Lexical Level: ev+IAr+HmHz+ DA

TR: Morphological Results: ev+Noun+A3pl+P1pl+Loc

UYG: Morphological Results: Oy+Noun+A3pl+P1pl+Loc

UYG: Lexical Level: Oy+Noun+IAr+HmHz+ DA

UYG: Surface Level: Oylirimizde

In the same way, if we want to translate the Uyghur word “Oylirimizde” to Turkish, the system work in the same way and get the correct translation. Because, the Two-Level morphology works in the two directions and XEROX (Karttunen 1997) implemented very useful tools for two level morphologic analyzing. If we submit a word to surface, we can get it is lexical level and morphological information. Also, if we have some morphological information of a word, then we can get its lexical form and get its surface.

Meanwhile, there are other tools available such as KIMMO and ZEMBEREK (Karttunen 1983). Here ZEMBEREK is an open sourced tool for language processing that implemented in Java. This tool could be downloaded and improved for further researches. It is also one of the main tools of the Pardus.

V. CONCLUSION

In this article, most recent researches explained about machine translation systems for Turkic languages. Also these systems summarized with Turkish and Uyghur translation system such an example. The core technique of all systems are that they are based on two-level morphology. Actually, two-level morphology is a common method for analyzing morphology of a language and it is independent of any language. A lot of most computational researched language such as Japanese, English, Finnish and Romanian are analyzed with this technique (Karttunen 1997).

From the example that explained in the last section, if the same tags are used for keeping morphologic information, it is possible to implement a machine translations system more effectively for different languages. Because of all Turkic language have common property it is possible to define common lexical rules for all language. For special cases, may be special rules could be defined. In general verbs in all Turkic languages are very complicated even they have common properties, still there are difference exist that can not be neglected. For example there are different cases exist of same words that could be analyzed with computers only (Eziz 2007, Belikiz 2007).

By nature, it is difficult to define rules for all cases for a natural language. Therefore the most effective solution is make common corpus all Turkic languages. In

this case, with using the common corpus, it is possible to evaluate words and check translation quality more effectively (Hakkani-Tür 2000, Belikiz 2004). In the last decades, Turkic language speaking countries reforming their alphabets and sated that they are going to use Latin alphabets. This is a good progress for making a natural corpus and write a common machine translation system for all Turkic languages.

REFERENCES

- OFLAZER, Kemal (1994). "Two-Level Description of Turkish Morphology". *Literary and Linguistic Computing*, Vol. 9, No:2
- ALAM, Y. Sasaki (1983). "A Two-Level Morphological Analysis of Japanese". *Texas Linguistics Forum*, 22:229-252.
- ALTINTAS, Kemal et al. (2001). "A Morphological Analyzer for Crimean Tatar". *Proceedings of the 10th Turkish Symposium on Artificial Intelligence and Neural Networks* .
- ALTINTAŞ, Kemal (2000). *Turkish to Crimean Tatar Machine Translation System*. Msc Thesis. Ankara: Bilkent University.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*: Türk Dil Kurumu.
- BELIKIZ (2004). "Corpus Bases Word-Class Taggin of Uyghur". *The 5th Xinjiang Youth Academic Conference*. Urumqi, China.
- BELIKIZ (2007). "The 3253 different word forms Uygur Verb "qil" ". *Corpus Linguistics and Corpus Based Reseach*. Department of Linguistics, College of Anthropology. Xinjiang Normal University, Xinjiang, China.
- ERCILASUN B. Ahmet et al. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- EZIZ, Gülnar (2007). "Resistance to Borrowing of Uyghur Verbs". *Annual Conference. University of Washington*, October18-21, (2007).
- GÖKGÖZ, Ercan et al. (2011). "Two-level Qazan Tatar Morphology". *The 1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics*, Sarajevo, Bosnia. May 5-7.
- GÖRMEZ, Zeliha et al. (2011). "An overview of Two-level Finite State KyrgyzMorphology". *The 2nd International Symposium on Computing in Science & Engineering*. Kuşadası, Aydın, Turkey. 1-4 June.
- Hakkini-Tür, Dilek (2000). *Statistical Modeling of Agglutinative Languages*. PhD Thesis. Ankara: Bilkent University.
- HAMZAOĞLU, İlyas (1993). *Machine translation from Turkish to other Turkic languages and an implementation for the Azeri languages*, *Institute for Graduate Studies in Science and Engineering*. MSc Thesis. İstanbul: Bogazici University.
- JANBAZ, A. Waris et al. (2006). "An Introduction to Latin-Script Uyghur". *Middle East &*

Central Asia Politics, **Economics, and Society Conference**. Sept 7-9, University of Utah, Salt Lake City, USA .

KARAHAN, Leyla et al. (2013). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I*. TDK yayınları. Ankara.

KARTTUNEN, Lauri (1983). KIMMO: *A General Morphological Processor*, in **Texas Linguistic Forum**, Texas, USA, (1983).

KARTTUNEN, Lauri et al. (1983). K.Wittenburg, "A Two-Level Morphological Analysis of English". **Texas Linguistics Forum**, 22:217-228.

KARTTUNEN, Lauri et al. (1997). *Xerox Finite State Tool. Technical Report*, Xerox Research Centre, Europe.

KAŞGARLI, S. Mehmet (1992). *Modern Uyğur Türkçesi Grameri*, İstanbul.

KESSIKABAYEVA, Gulshat et al. (2014). "Rule Based Morphological Analyzer of Kazakh". **Language Proceedings** of the 2014 Joint Meeting of SIGMORPHON and SIGFSM. Baltimore, Maryland, USA, pp: 46–54.

KHAN, R (2016). "A Two-Level Morphological Analysis of Romanian", In **TexasLinguistic Forum**, Texas, USA, pp.253-270, (1983).

KOSKENNIEMI, Kimmo (1985). "An Application of the Two-Level Model to Finnish". In Fred Karlsson, editor, **Computational Morphosyntax, a report on research 1981-1984**. University of Helsinki Department of General Linguistics.

MAHSUT, Muhtar et al. (2004). "An Experimentation Japanese-Uyghur Machine Translation and Its Evaluation. **AMTA 2004**, LNAI 3265, pp.208-216.

MATLATIPOV, Gayrat et al. (2009). "Representation of Uzbek Morphology in Prolog", **Aspects of Natural Language Processing**, Springer-Verlag, Berlin. p:83-110

ORHUN, Murat et al. (2008). "Rule Based Analysis of the Uyghur Nouns". **Proceedings of the International Conference on Asian Language Processing (IALP)**. Chiang Mai, Thailand, 12-14 November.

ORHUN, Murat et al. (2009a). "Computational comparison of the Uyghur and Turkish Grammar". **The 2nd IEEE International Conference on Computer Science and Information Technology**. Beijing, China. 8-11 August.

ORHUN, Murat et al. (2009b). "Rule Based Tagging of the Uyghur Verbs". Fourth International Conference on Intelligent Computing and Information Systems. Faculty of Computer & Information Science. Ain Shams University Cairo, Egypt, 19-22, March.

OSMANOF, Mirsultan (1997). *Hazirqi Zaman Uyghur Edebiy Tilining İmla ve Teleppuz Lughiti*. Xin Jiang Xeliq Neshiryatı. Yanwar.

SPROAT, Richard (1992). *Morphology and Computation*. MIT Press.

TANTUĞ, A. Cüneyd et al. (2006). "Computer Analysis of the Turkmen Language Morphology". Fin-TAL, **Lecture Notes in Computer Science**. 4139:186-193.

TANTUĞ, A.Cüneyd (2007). *A Hybrid Model for Machine Translation Betwee*

Agglutinative and Related Languages. PhD Thesis. Istanbul: Istanbul Technical University.

TANTUĞ, A.Cüneyd et al. (2007). "Machine Translation between Turkic Languages". Proceedings of the ACL 2007 Demo and Poster Sessions. p189–192, Prague.

TEHÜR, Y. Abdulla et al. (2010). *Hazirqi Zaman Uyghur Dili*. Xin Jiang Halq Neshiryati, Urumqi, China.

TÖMÜR, Hamit (2003). *Modern Uygur Grammar (Morphology)*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Ed. Fak. T.D.E Bölümü. Istanbul, Türkiye.

WASHINGTON, D. Johathan et al. (2012). "A Finite-state morphological transducer for Kyrgyz". **Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)**. Istanbul, Turkey, 23-25, May.

ZAFER, H. Regit et al. (2011). "Two-level Description of Kazakh Morphology". **The 1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics**. Sarajevo, Bosnia. May 5-7.

TÜRKİYE'DE 2008 YILINDA KURULAN DEVLET ÜNİVERSİTELERİNİN STRATEJİK PLANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI*

Doç. Dr. Musa TÜRKOĞLU**

Öğr. Gör. Serdar YETİŞEN***

ÖZ

5018 Sayılı Kamu Mali Kontrol Kanunu ile Türkiye’de yeni bir kamu yönetimi anlayışı benimsenmiştir. Bu anlayış; stratejik planlama, performans esaslı bütçeleme, iç kontrol ve iç denetim kavramlarını kapsamaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de 2008 yılında kurulan dokuz devlet üniversitesi tarafından hazırlanan ilk stratejik planlar misyon, vizyon, stratejik amaç ve hedefler açısından içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi sonucunda, üniversitelerin genel yönelim ve ayrışmaları ortaya konulmuştur. Buna göre; çalışmaya konu olan üniversitelerin ilk stratejik planlarında; “temel değerlere duyarlı, özgüven sahibi, sürekli gelişimi hedefleyen, liderlik ruhuna sahip nitelikli insan kaynağı yetiştirmek” misyonunu benimsediği, “bulunduğu bölgenin ve ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel kalkınmasına katkıda bulunan saygın bir üniversite olmak” vizyonunu üstlendiği ve “üniversitenin kurum kültürü ve kimliğini geliştirmek, tanıtımını yapmak ve üniversiteden duyulan memnuniyeti artırmak” ve “Ar-Ge alt yapısını geliştirmek, bilimsel projelerin sayısını artırmak ve araştırmalar için makale yayımlamak” amaçları doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca, stratejik planlar ve bu planların kapsadığı dönemlerde yıllık olarak hazırlanan idare faaliyet raporlarından yararlanarak oluşturulan değerlendirme tablosundan hareket ederek; Şırnak Üniversitesi haricinde çalışmaya konu olan üniversitelerin belirlemiş olduğu hedefler için en az 1 performans göstergesine sahip olduğu ve Bingöl Üniversitesi haricinde çalışmaya konu olan üniversitelerin belirlediği hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için kullanacağı performans göstergelerinin kısmen uyumlu olduğu söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Amaç, Faaliyet Raporu, Stratejik Plan, Üniversiteler, Misyon Vizyon.

COMPARISON OF THE STRATEGIC PLANS OF THE STATE UNIVERSITIES ESTABLISHED IN 2008 IN TURKEY

ABSTRACT

5018 numbered Public Financial Control Act with a new public management approach has been adopted in Turkey. This understanding is; strategic planning, performance-based budgeting, internal control and internal audit concepts.

* Bu çalışma 5-9 Eylül 2018 tarihlerinde Prizren’de gerçekleştirilen International Conference on Social Science Research isimli kongrede sunulan ve özet metin kitapçığında yer alan aynı isimli çalışmanın geliştirilmiş halidir.

** Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, musaturkoglu@sdu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-7662-9647,

*** Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Gönen Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, serdayetisen@isparta.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-3951-5805,

In this study, the first strategic plans of mission and vision, prepared by the nine state universities founded in 2008 in Turkey, were subjected to content analysis in terms of strategic goals and objectives. As a result of the content analysis, general trends and differences of the universities were revealed. According to this; the first strategic plans of universities which are the subject of study; „Capable of basic values, self-confident, aiming for continuous development, to raise qualified human resources with leadership spirit” is mission adoption, „Being reputable university that contributes to the economic, social and cultural development of the region and the country where it is located” is vision undertake and „to improve the university's institutional culture and identity, promote it, increase the university's satisfaction, as well as „to improve the R & D infrastructure, increase the number of scientific projects and to publish articles for researches” are understood as a moving in the direction of strategic plans. In addition, by acting on the evaluation chart formed by taking advantage of the strategic plans and the annual activity reports prepared annually in the periods covered by these plans, for those universities that are the subjects of study, apart from Şırnak University, they have at least 1 performance indicator and apart from Bingöl University, it can be said that the targets determined by the universities that are the subject of study and the performance indicators that will be used to reach these targets are partially compatible.

Keywords: Aim, Annual Report, Strategic Plan, Universities, Mission, Vision.

Giriş

Strateji; sevk etme, yöneltme gönderme, götürme ve götürme anlamlarında kullanılmakta ve Eski Yunanlı general Strategos'un adına atıfta bulunmaktadır (Demir, 2015:70). Yönetim biliminde firma yada şirketlerin rekabet edebilmek için izleyeceği stratejiler, stratejik planlama ve stratejik yönetim disiplinlerini ortaya çıkarmıştır (Demir, 2015:70).

Stratejik planlama; gelişmelerin değerlendirilmesi, çevrenin tasvir edilmesi, stratejik çerçevenin kontrol edilmesi, stratejilerin kontrol edilmesi, yeni amaçların oluşturulması, yapının gözden geçirilmesi ve planlanması ve eylem planının gerçekleştirilmesi olmak üzere yedi aşamadan oluşmaktadır (Usta, 2014:44).

Stratejik planlama, kamu kurum ve kuruluşlarında kalite güvencesini gündeme getirmiş ve bu çalışmanın örneğini 2008 yılında kurulan devlet üniversiteleri oluşturmuştur. 31/05/2008 tarih ve 26892 sayılı Resmi Gazete'de ilan edilen 22/05/2008 tarih ve 5765 Sayılı Kanun ile Ardahan Üniversitesi, Bartın Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi, Gümüşhane Üniversitesi, Hakkari Üniversitesi, Iğdır Üniversitesi, Tunceli Üniversitesi¹, Şırnak Üniversitesi, Yalova Üniversitesi kurulmuştur².

2008 yılında kurulan dokuz devlet üniversitesinin hazırladığı stratejik planlar bu çalışmada ele alınmış ve içerik analizi yapılmıştır. Yapılan içerik analizi kapsamında; çalışmaya konu olan üniversitelerin stratejik planları misyon, vizyon, amaç ve hedefler açısından değerlendirilerek genel yönelimler ve ayrışmalar incelenmiştir. Bu çalışma 2008 yılında kurulan üniversitelerin ilk stratejik planları üzerinden kapsamlı bir karşılaştırma yapılması açısından önem arz etmektedir.

¹ 2016 yılında Munzur Üniversitesi adını almıştır.

² https://tr.wikipedia.org/wiki/Bart%C4%B1n_%C3%9Cniversitesi (Erişim Tarihi: 20.07.2018)

1. Nicel Veriler

2008 yılında kurulan dokuz devlet üniversitesinin hazırladığı stratejik planlara göre her bir plandaki amaç, hedef ve performans göstergeleri sayıları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Stratejik plan dönemleri dikkate alındığında, İGDÜ’nün 5018 Sayılı Kanun hükümlerine çalışmaya konu olan diğer üniversitelere göre daha önce uyum sağladığı; ARÜ’nün ise bu hükümlere en geç uyum sağlayan üniversite olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin Stratejik Planlarına İlişkin Niceliksel Veriler³

Üniversite Adı	Kısaltmalar	Stratejik Plan Dönemi	Amaç	Hedef	Performans Göstergesi
Ardahan Üniversitesi	ARÜ	2014-2018	10	29	80
Bartın Üniversitesi	BRTÜ	2013-2017	6	32	283
Bayburt Üniversitesi	BÜ	2014-2018	5	15	34
Gümüşhane Üniversitesi	GÜ	2013-2017	6	15	51
Hakkari Üniversitesi	HÜ	2013-2017	6	6	87
İğdir Üniversitesi	İGDÜ	2011-2015	9	58	193
Munzur Üniversitesi	MÜ	2013-2017	5	33	84
Şırnak Üniversitesi	ŞÜ	2013-2017	5	20	27
Yalova Üniversitesi	YÜ	2013-2017	5	35	78
TOPLAM			57	243	917
ORTALAMA			6,3	27	101,8

Tablo 1’de görüleceği gibi 9 üniversite toplam 57 stratejik amaç belirlemiş ve bu üniversitelerin amaç ortalaması⁴ 6,3 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre; ARÜ ve İGDÜ

³ 2008 yılında kurulan devlet üniversitelerinin stratejik planlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁴ Amaçların Dikey Toplamı/Üniversite Adedi formülü ile hesaplanmıştır.

amaç ortalamasının üzerinde stratejik amaç belirlemiştir. Stratejik planlarda en yüksek amaç sayısı ARÜ'ye, en düşük amaç sayısı ise BÜ, MÜ, ŞÜ ve YÜ'ye aittir. Stratejik planlardaki amaçların gerçekleştirilmesi için belirlenen toplam hedef sayısı 243 ve bu hedeflerin ortalaması⁵ 27'dir. ARÜ, BRTÜ, İGDÜ, MÜ ve YÜ ortalamasının üzerinde hedef belirlemiştir. En yüksek hedef İGDÜ'ye, en düşük hedef ise HÜ'ye aittir. Üniversitelerin hedefe yönelik toplam 917 performans göstergesi mevcut olup, performans göstergesi ortalaması⁶ 101,8 olarak gerçekleşmiştir. BRTÜ ve İGDÜ ortalamasının üzerinde performans göstergesi belirlemiştir. En yüksek performans göstergesi BRTÜ'ye, en düşük performans göstergesi ise ŞÜ'ye aittir.

2. Yöntem ve Bulgular

Sayısal veriler ile üniversiteler tarafından hazırlanan stratejik planların misyon, vizyon, amaç, hedef ve performans göstergelerine ait içerikler önem arz etmektedir. Tablo 1'de gösterilen performans göstergelerinin fazla olması nedeniyle bu çalışmada performans göstergelerine ait bir içerik analizi yapılmayacaktır.

Nicel verilerle birlikte dokuz devlet üniversitesi tarafından hazırlanan stratejik planlar çerçevesinde misyon, vizyon, amaç ve hedeflerin içerikleri ve bunların hangi konular etrafında kümelendikleri ortaya konulacaktır. Bu sayede, çalışmaya konu olan üniversitelerin hangi vizyon, misyon, amaç ve hedefler doğrultusunda hareket ettiği görülebilecektir.

3. Misyon-Vizyon

Kuruluşun var oluş nedeninin öz bir şekilde ifade edilmesi misyon; ulaşılması arzu edilen geleceğin kavramsal, gerçekçi ve öz bir şekilde ifade edilmesi ise vizyon olarak tanımlanmaktadır (Günay ve Dulupçu, 2015:237).

Tablo 2'de çalışmaya konu olan üniversitelerin misyon kümelenmelerinin yedi ana başlıkta incelendiği görülmektedir.

Tablo 2: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin Misyon (özellik) Kümelenmeleri⁷

Misyon	Üniversite ler	F rekans ⁸
Temel değerlere duyarlı, özgüven sahibi, sürekli gelişimi hedefleyen liderlik ruhuna sahip nitelikli insan kaynağı yetiştirmek	ARÜ, BRTÜ, BÜ, GÜ, İGDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	8
Akademik ve idari personelin memnuniyet düzeyini artırmak	ARÜ, HÜ	2
Eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayım ve danışmanlık hizmetleriyle bulunduğu şehrin, bölgenin ve ülkenin değer yaratma gücünü artırmaktır	ARÜ, BÜ, GÜ, MÜ, ŞÜ	5

⁵ Hedeflerin Dikey Toplamı/Üniversite Adedi formülü ile hesaplanmıştır.

⁶ Performans Göstergelerinin Dikey Toplamı/Üniversite Adedi formülü ile hesaplanmıştır.

⁷ 2008 yılında kurulan üniversitelerin stratejik planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

⁸ Frekans değeri, ilgili maddenin kaç üniversite tarafından tercih edildiğini göstermektedir.

Toplumun yaşam boyu eğitim ve gelişme sürecine katkı sağlamak	BRTÜ, ŞÜ	2
Ulusal ve uluslararası paydaşlarla işbirliği yaparak bölgesel, ulusal ve evrensel gelişmeye katkı sağlamak	GÜ	1
Özgür araştırmalar ve yaratıcı faaliyetlerle bilim zihniyetini kazanmak ve kazandırmak	HÜ	1
Bilgi ve teknoloji üreten bir üniversite olmak	MÜ, YÜ	2

Tablo 2 incelendiğinde; çalışmaya konu olan üniversiteler arasında en fazla “temel değerlere duyarlı, özgüven sahibi, sürekli gelişimi hedefleyen liderlik ruhuna sahip nitelikli insan kaynağı yetiştirmek” misyonu benimsenmiştir. Ayrıca “eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayım ve danışmanlık hizmetleriyle bulunduğu şehrin, bölgenin ve ülkenin değer yaratma gücünü arttırmak” misyonu da yoğun bir şekilde kabul görmüştür. GÜ; “ulusal ve uluslararası paydaşlarla işbirliği yaparak bölgesel, ulusal ve evrensel gelişmeye katkı sağlamak”, HÜ ise “özgür araştırmalar ve yaratıcı faaliyetlerle bilim zihniyetini kazanmak ve kazandırmak” misyonu ile çalışmaya konu olan diğer üniversitelerden farklılaşmaktadır..

Tablo 3’te çalışmaya konu olan üniversitelerin vizyon kümelenmelerinin on ana başlıkta incelendiği görülmektedir.

Tablo 3: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin Vizyon (özülkü) Kümelenmeleri⁹

Vizyon	Üniversite ler	F rekans
Uluslararası düzeyde rekabet edebilen önder bir üniversite olmak	ARÜ	1
Bulunduğu bölgenin ve ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel kalkınmasına katkıda bulunan saygın bir üniversite olmak	BRTÜ, BÜ, GÜ, MÜ, ŞÜ	5
Eğitim, araştırma ve hizmet açısından yurtiçi ve yurtdışında tanınmış üniversitelerden biri olmak	BÜ, İĞDÜ, YÜ	3
Türkiye’nin sosyo-ekonomik gelişmesine ve kalkınmasına destek olan bir yükseköğretim merkezi olmak	GÜ	1
Bilimsel bilgi üretimiyle bilimsel endekslere ve teknoloji üretimine katkı sağlamak	GÜ	1
Yaratıcı, özgür, bilimden fayda sağlayan, araştırmacı ve güvenli bir üniversite olmak	HÜ	1

⁹ 2008 yılında kurulan üniversitelerin stratejik planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Çağdaş, katılımcı, tercih edilen bir üniversite olmak	IĞDÜ	1
Çalışanı ve öğrencisi olmaktan onur duyulan bir üniversite olmak	IĞDÜ	1
Teknoloji odaklı dünya üniversitesi olarak ilerlemek	MÜ, YÜ	2
Yenilikçi, kalite anlayışını benimsemiş saygın bir üniversite olmak	ŞÜ	1

Tablo 3 incelendiğinde; BRTÜ, BÜ, GÜ, MÜ ve ŞÜ'nün “bulunduğu bölgenin ve ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel kalkınmasına katkıda bulunan saygın bir üniversite olmak” vizyonunu kabul ettiği ve bunun çalışmaya konu olan üniversiteler arasında en çok benimsenen vizyon olduğu görülmektedir. ARÜ; “uluslararası düzeyde rekabet edebilen önder bir üniversite olmak”, GÜ; “Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmesine ve kalkınmasına destek olan bir yükseköğretim merkezi olmak” ve “bilimsel bilgi üretimiyle bilimsel endekslere ve teknoloji üretimine katkı sağlamak”, HÜ; “yaratıcı, özgür, bilimden fayda sağlayan, araştırmacı ve güvenli bir üniversite olmak”, IĞDÜ; “çağdaş, katılımcı, tercih edilen bir üniversite olmak” ve “çalışanı ve öğrencisi olmaktan onur duyulan bir üniversite olmak” ve ŞÜ; “yenilikçi, kalite anlayışını benimsemiş saygın bir üniversite olmak” vizyonu ile çalışmaya konu olan üniversitelerden farklılaşmaktadır.

4. Amaç ve Hedefler

Eylemlerin yönlendireceği genel kavramsal sonuçlar amaç olarak tanımlanırken, amaçların elde edilebilmesi için ulaşılmaması gereken ölçülebilir sonuçlar ise hedef olarak tanımlanmaktadır (Günay ve Dulupçu, 2015:237).

Bu bölümde 2008 yılında kurulan devlet üniversitelerinin amaç kümelenmeleri ile eğitim-öğretime, insan kaynakları ve yönetime, mali kaynaklara, tanıtım ve halkla ilişkilere, fiziki ve teknolojik altyapı ile çevreye ve bilimsel çalışmalara, bölgesel, ulusal ve uluslararası paydaşlara ilişkin hedef kümelenmelerine yer verilecek ve bu doğrultuda üniversiteler arasında benzer ve farklı yönler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tablo 4'te çalışmaya konu olan üniversitelerin amaç kümelenmelerinin 18 ana başlıkta toplandığı görülmektedir.

Tablo 4: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin Amaç Kümelenmeleri¹⁰

Stratejik Amaç	Üniversite	F rekans
Araştırma-Geliştirme faaliyetleri ile eğitim ve öğretimin daha nitelikli ve kaliteli hale getirilmesi için fiziki ve sosyal altyapıyı	ARÜ, BRTÜ, BÜ, GÜ, HÜ, IĞDÜ	6

¹⁰ 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin stratejik planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

geliştirmek		
Kaynaklarını etkili, ekonomik ve verimli kullanan, faaliyet ve hizmetlerinin sonuçlarını izleyen, sürekli iyileştiren ve geliştiren bir üniversite olmak	ARÜ	1
Üniversitenin kurum kültürü ve kimliğini geliştirmek, tanıtımını yapmak ve üniversiteden duyulan memnuniyeti artırmak	ARÜ, GÜ, HÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	7
Üniversitenin eğitim-öğretim kalitesi bakımından ulusal ve uluslararası düzeyde tanınırlılığını artırmak	ARÜ, HÜ, İĞDÜ, MÜ, YÜ	5
Sosyal ve akademik faaliyetleri destekleyecek ortamları geliştirmek	ARÜ, İĞDÜ	2
Çağın teknolojisini eğitim-öğretim alanında en iyi şekilde kullanıp kurumsal olarak üniversiteyi en iyi yere getirmek ve teknolojiyi geliştirmek	ARÜ	1
Öğretim elemanları ve öğrencilerin nitelik ve niceliklerini artırmak	ARÜ, BRTÜ, BÜ, HÜ	4
Ar-Ge alt yapısını geliştirmek, bilimsel projelerin sayısını artırmak ve araştırmalar için makale yayımlamak	ARÜ, BRTÜ, BÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	7
Araştırma eğitimini yetkinleştirmek	ARÜ	1
Üniversite-toplum ilişkilerini güçlendirmek	ARÜ, İĞDÜ	2
Özel sektör, kamu ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliğini geliştirmek	ARÜ, GÜ, HÜ, İĞDÜ	4
Örgün ve uzaktan eğitim programlarını etkili yürütmek	BRTÜ	1
Bulunulan ilin ve ülkenin eğitim, kültür, sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak	BRTÜ, BÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	5
Eğitim-öğretimi nicelik ve nitelik yönünden geliştirmek	BÜ, GÜ, İĞDÜ, ŞÜ	4
Üniversite gelirlerini arttırmak, çeşitlendirmek ve elde edilen kaynakları etkin, ekonomik ve verimli kullanmak	GÜ	1
Ulusal ve uluslararası işbirliklerini	İĞDÜ	1

artırmak		
Eğitim ve öğretimi kabul görmüş evrensel yeterliliklere ulaştırmak	MÜ, YÜ	2
Sürdürülebilir kampüs anlayışına uygun bir üniversite inşa etmek	MÜ, YÜ	2

Tablo 4 incelendiğinde; “üniversitenin kurum kültürü ve kimliğini geliştirmek, tanıtımını yapmak ve üniversiteden duyulan memnuniyeti artırmak” ve “Ar-Ge alt yapısını geliştirmek, bilimsel projelerin sayısını artırmak ve araştırmalar için makale yayımlamak” amaçlarının çalışmaya konu olan üniversiteler arasında en çok kabul gören amaçlar olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, “Araştırma-Geliştirme faaliyetleri ile eğitim ve öğretimin daha nitelikli ve kaliteli hale getirilmesi için fiziki ve sosyal altyapıyı geliştirmek”, “üniversitenin eğitim-öğretim kalitesi bakımından ulusal ve uluslararası düzeyde tanınırlılığını artırmak”, “bulunulan ilin ve ülkenin eğitim, kültür, sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak” amaçları da oldukça yoğun kabul görmektedir. ARÜ; “kaynaklarını etkili, ekonomik ve verimli kullanan, faaliyet ve hizmetlerinin sonuçlarını izleyen, sürekli iyileştiren ve geliştiren bir üniversite olmak”, “çağın teknolojisini eğitim-öğretim alanında en iyi şekilde kullanıp kurumsal olarak üniversiteyi en iyi yere getirmek ve teknolojiyi geliştirmek” ve “araştırma eğitimi yetkinleştirmek”, BRTÜ; “örgün ve uzaktan eğitim programlarını etkili yürütmek”, GÜ; “üniversite gelirlerini arttırmak, çeşitlendirmek ve elde edilen kaynakları etkin, ekonomik ve verimli kullanmak”, İĞDÜ; “ulusal ve uluslararası işbirliklerini artırmak” stratejik amacı ile çalışmaya konu olan diğer üniversitelerden farklılaşmaktadır. Bununla birlikte; MÜ ve YÜ’nün stratejik planları büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Tablo 5’te çalışmaya konu olan üniversitelerin eğitim-öğretime ilişkin hedef kümelenmelerinin 26 ana başlıkta toplandığı görülmektedir.

Tablo 5: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin Eğitim-Öğretime İlişkin Hedef Kümelenmeleri¹¹

Hedef	Üniversite	F rekans
Ulusal ve uluslararası değişim programlarına katılan lisans eğitimi alan öğrenci oranlarını artırmak	ARÜ, BÜ	2
Öğrencilere sunulan faaliyetleri (beslenme, sosyo-kültürel vb.) geliştirmek	ARÜ	1
Ölçme ve değerlendirmede nesneliği sağlamak	ARÜ	1
Eğitim, program ve içeriklerinin geliştirilerek ulusal ve uluslararası akredite edilebilir düzeye getirmek	ARÜ, BRTÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	6

¹¹ 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin stratejik planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim programlarında; öğrencilerin birlikte öğrenme, sorgulama ve bütünleştirme becerilerini geliştirecek olanaklar sağlamak ve uygulamalı eğitim etkinliğini artırmak	ARÜ	1
Ön lisans, lisans ve lisansüstü program ve öğrencilerin akademik gelişimini desteklemeye yönelik eğitim, seminer ve konferans düzenlemek	ARÜ	1
Öğretim elemanları için periyodik eğitim seminerleri düzenlenerek etkin ders anlatma, sunuş ve ölçme-değerlendirme tekniklerini geliştirmek	ARÜ, İĞDÜ	2
Uzaktan eğitim programlarının kurularak nitelik ve niceliğini artırmak	BRTÜ, HÜ, İĞDÜ, MÜ, YÜ	5
Eğitim sürecinde yeni ders materyalleri ile bilişim teknolojilerinin kullanımını artırmak	BRTÜ	1
Öğrenci merkezli eğitim uygulamalarını yaygınlaştırmak	BRTÜ, ŞÜ	2
Nitelikli öğrenciler tarafından tercih edilen bir üniversite olmak	BRTÜ, HÜ	2
Öğrenci profiline uluslararası nitelik kazandırmak	BRTÜ	1
Lisansüstü eğitim programlarının niteliğini ve öğrenci sayısını artırmak ve sürdürülebilirliğini sağlamak	BRTÜ, İĞDÜ, ŞÜ	3
Toplumsal ve ekonomik kalkınmayı destekleyecek eğitim çalışmalarını artırmak	BRTÜ, GÜ, HÜ, İĞDÜ	4
Sürekli eğitim programlarının nitelik ve niceliğini artırmak	BRTÜ, BÜ, MÜ, YÜ	4
Fakülte/yüksekokul/meslek yüksekokulu sayısını artırmak ve açılacak programlara öğrenci almak	ARÜ, BÜ, GÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	6
Üniversitenin eğitim-öğretim kalitesini yükseltmek	BÜ, GÜ, HÜ, İĞDÜ, ŞÜ	5
Engelsiz bir üniversite olmak	HÜ	1
Kütüphane olanaklarının geliştirilmesi	HÜ, MÜ, YÜ	3

Eğitim-öğretim faaliyetlerindeki başarıları ödüllendirmek	İGDÜ	1
Farklı veya birbirine yakın disiplinlerde çift ana dal ve yan dal uygulaması başlatmak	MÜ, YÜ	2
Öğrenci sayısını artırmak	ŞÜ	1
Hazırlık eğitimini yaygınlaştırmak	ŞÜ	1

Tablo 5 incelendiğinde; “eğitim, program ve içeriklerinin geliştirilerek ulusal ve uluslararası akredite edilebilir düzeye getirmek” ve “fakülte/yüksekokul/meslek yüksekokulu sayısını artırmak ve açılacak programlara öğrenci almak”, “üniversitenin eğitim-öğretim kalitesini yükseltmek” hedefinin çalışmaya konu olan üniversiteler arasında en çok kabul edilen hedef olduğu görülmektedir. Ayrıca; “uzaktan eğitim programlarının kurularak nitelik ve niceliğini artırmak” ve “üniversitenin eğitim-öğretim kalitesini yükseltmek” hedefleri de yoğun bir şekilde benimsenmektedir. ARÜ; “öğrencilere sunulan faaliyetleri (beslenme, sosyo-kültürel vb.) geliştirmek”, “ölçme ve değerlendirmede nesnelliği sağlamak”, “ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim programlarında; öğrencilerin birlikte öğrenme, sorgulama ve bütünleştirme becerilerini geliştirecek olanaklar sağlamak ve uygulamalı eğitim etkinliğini artırmak”, “ön lisans, lisans ve lisansüstü program ve öğrencilerin akademik gelişimini desteklemeye yönelik eğitim, seminer ve konferans düzenlemek”, BRTÜ; “eğitim sürecinde yeni ders materyalleri ile bilişim teknolojilerinin kullanımını artırmak”, ŞÜ; “öğrenci sayısını artırmak” ve “hazırlık eğitimini yaygınlaştırmak” hedefi ile çalışmaya konu olan diğer üniversitelerden farklılaşmaktadır.

Tablo 6’da çalışmaya konu olan üniversitelerin insan kaynakları ve yönetime ilişkin hedef kümelenmelerinin 11 ana başlıkta toplandığı görülmektedir.

Tablo 6: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin İnsan Kaynakları ve Yönetime İlişkin Hedef Kümelenmeleri¹²

Hedef	Üniversite	F rekans
Üniversitede nitelikli ve iyi çalışan örgüt yapısını oluşturmak ve geliştirmek	ARÜ, GÜ	2
Akademik ve idari personelin bilgi teknolojileri kullanım becerilerini artıracak eğitim programları planlamak	ARÜ	1
Diğer üniversitelerden gelen öğretim üyesi sayısını artırmak	ARÜ	1
Akademik personel niceliğini ve	ARÜ, BRTÜ, BÜ,	6

¹² 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin stratejik planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

niteliğini artırmak	HÜ, İĞDÜ, ŞÜ	
Akademik ve idari personel ile öğrencilerin uluslararası değişim programlarından faydalanmasını sağlamak	ARÜ, BÜ, İĞDÜ, MÜ, YÜ	5
Katılımcı yönetim anlayışını bütün birimlere yaymak	BRTÜ, İĞDÜ	2
İdari personelin niceliğini ve niteliğini artırmak	BRTÜ, BÜ, HÜ, ŞÜ	4
Akademik ve idari personelin motivasyonunu yükseltmek ve verimliliğini artırmak için teşvik etme ve ödüllendirme sistemi kurmak	BRTÜ, MÜ, YÜ	3
Staj, işyerinde eğitim uygulamalarını geliştirmek	İĞDÜ, MÜ, YÜ	3
Etkin bir idari yapı kurmak	İĞDÜ, MÜ, YÜ	3
Sanayi ve ticaret kuruluşlarının ara eleman ihtiyacına uygun öğrenci yetiştirilmesi için çalışmalar yapmak	ŞÜ	1

Tablo 6 incelendiğinde; “akademik personel niceliğini ve niteliğini artırmak” hedefinin çalışmaya konu olan üniversiteler arasında en çok kabul gören hedef olduğu görülmektedir. Ayrıca; “akademik ve idari personel ile öğrencilerin uluslararası değişim programlarından faydalanmasını sağlamak” hedefi de yoğun bir şekilde kabul görmektedir. ARÜ; “akademik ve idari personelin bilgi teknolojileri kullanım becerilerini artıracak eğitim programları planlamak” ve “diğer üniversitelerden gelen öğretim üyesi sayısını artırmak”, ŞÜ; “sanayi ve ticaret kuruluşlarının ara eleman ihtiyacına uygun öğrenci yetiştirilmesi için çalışmalar yapmak” hedefi ile çalışmaya konu olan üniversitelerden farklılaşmaktadır.

Tablo 7’de, 2008 yılında kurulan üniversitelerin mali kaynaklarına ilişkin hedef kümelenmelerinin 5 ana başlıkta toplandığı görülmektedir.

Tablo 7: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin Mali Kaynaklarına İlişkin Hedef Kümelenmeleri¹³

Hedef	Üniversite	F rekans
Üniversite harcamalarında mali disiplin sağlanarak, finansal kaynakları etkili, ekonomik ve verimli kullanmak	ARÜ, BRTÜ	2
Mevcut ve yapılması planlanan sosyal	ARÜ, BRTÜ, MÜ,	4

¹³ 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin stratejik planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

tesis, spor ve kültür alanlarını, üniversite dışı kişi ve kuruluşların kullanıma açarak SKS gelirlerinin artırılmasını sağlamak	YÜ	
Üniversite öz gelirlerini artırmak	ARÜ, GÜ	2
Yaşam boyu eğitim, araştırma uygulama merkezleri, uzaktan eğitim hizmetleri, danışmanlık hizmetleri ve sertifika programları geliştirerek döner sermaye gelirlerin artırılmasını sağlamak	ARÜ, BÜ, İGDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	6
Kurum içi (BAP vb.) ve dışı (TÜBİTAK vb.) bütçe kaynaklarını oluşturmak ve etkin kullanılmak	ARÜ, BRTÜ, HÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	6

Tablo 7 incelendiğinde; “yaşam boyu eğitim, araştırma uygulama merkezleri, uzaktan eğitim hizmetleri, danışmanlık hizmetleri ve sertifika programları geliştirerek döner sermaye gelirlerin artırılmasını sağlamak” ve “kurum içi (BAP vb.) ve dışı (TÜBİTAK vb.) bütçe kaynaklarını oluşturmak ve etkin kullanılmak” hedeflerinin çalışmaya konu olan üniversiteler arasında en çok kabul gören hedefler olduğu görülmektedir. Ayrıca, “mevcut ve yapılması planlanan sosyal tesis, spor ve kültür alanlarını, üniversite dışı kişi ve kuruluşların kullanıma açarak SKS gelirlerinin artırılmasını sağlamak” hedefinin de oldukça yoğun kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 8’de 2008 yılında kurulan üniversitelerin tanıtım ve halkla ilişkilere ilişkin hedef kümelenmeleri yer almaktadır.

Tablo 8: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin Tanıtım ve Halkla İlişkilere İlişkin Hedef Kümelenmeleri¹⁴

Hedef	Üniversite	F rekans
Üniversitenin yurtiçinde ve yurtdışında katıldığı tanıtım fuarları ile yükseköğretim tanıtım günlerinin sayısını artırmak	ARÜ, GÜ	2
Bölgesel basınla işbirliği yaparak birimlerdeki akademik, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bölgeyi ilgilendiren konular ile ilgili her etkinlikte duyuru yapmak	ARÜ, BRTÜ, İGDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	6
Üniversitenin bulunduğu il ve çevresindeki illerde bulunan liseleri tanıtım	ARÜ, BRTÜ, GÜ	3

¹⁴ 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin stratejik planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

faaliyeti kapsamında ziyaret etmek		
Tanıtım günleri düzenleyerek lise öğrencilerine üniversiteyi gezdirmek	BRTÜ, GÜ, HÜ	3
Tanıtım için katalog, film, kitap vb. dökümanlar hazırlamak	BRTÜ, HÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	5
Üniversite ve üniversitede bulunan birimlerin web sayfalarını geliştirerek tanıtım için kullanmak	BRTÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	4

Tablo 8 incelendiğinde; “bölgesel basınla işbirliği yaparak birimlerdeki akademik, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bölgeyi ilgilendiren konular ile ilgili her etkinlikte duyuru yapmak” hedefinin en çok kabul gören hedef olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, “tanıtım için katalog, film, kitap vb. dökümanlar hazırlamak” ve “üniversite ve üniversitede bulunan birimlerin web sayfalarını geliştirerek tanıtım için kullanmak” hedeflerinin de çalışmaya konu olan üniversiteler arasında yoğun olarak kabul edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, BÜ’nün tanıtım faaliyetlerine ilişkin hedefinin bulunmaması dikkat çekicidir.

Tablo 9’da 2008 yılında kurulan üniversitelerin fiziki ve teknolojik altyapı ile çevreye ilişkin hedef kümelenmeleri yer almaktadır.

Tablo 9: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin Fiziki ve Teknolojik Altyapı ile Çevreye İlişkin Hedef Kümelenmeleri¹⁵

Hedef	Üniversite	F rekans
Kampus alanında fakülterele ait binaların inşaatını tamamlamak	ARÜ, BRTÜ, BÜ, GÜ, HÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	9
Yerleşke alanın genişletilmesi için kamulaştırma faaliyetlerini gerçekleştirmek	ARÜ	1
Lojman hizmetinin artırılması için yatırım yapmak	ARÜ, BRTÜ, BÜ, HÜ, MÜ, YÜ	6
Sosyal tesis ve misafirhane inşaatına başlama ve tamamlamak	ARÜ	1
Mevcut yapıların bakım ve onarımını yapmak	ARÜ, BRTÜ, GÜ	3
Eğitim ve öğretimde mevcut bilgi ve teknolojik donanım ve yazılım sayısını artırmak	ARÜ, İĞDÜ	2

¹⁵ 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin stratejik planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Merkezi Laboratuvar Binası inşaatını bitirip, donanımını tamamlamak	ARÜ, HÜ, İĞDÜ, MÜ, YÜ	5
Kampüs alanında yüzme havuzu, basketbol ve voleybol sahası, bowling salonu, bilardo salonu ve birçok sportif amacı hizmet edecek bir spor kompleksi yapmak	ARÜ, GÜ, HÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	6
Kampus altyapısını ve çevre düzenlemesini tamamlamak	ARÜ, BÜ, GÜ, HÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	8
Kongre merkezi inşaatının tamamlanması	ARÜ, HÜ, MÜ, YÜ	4
Laboratuvarların ve atölyelerin teknik donanımlarını iyileştirmek	ARÜ, BÜ, GÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	7
Akıllı sınıf sayısını artırmak	ARÜ	1
Araştırma, hizmet laboratuvarlarının sayısını artırmak ve akreditasyonunu sağlamak	ARÜ, BRTÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	6
Bölmelerin bilgisayar, yazılım ve donanım alt yapısını geliştirmek	ARÜ, BRTÜ, HÜ, İĞDÜ, ŞÜ	5
Derslikleri fiziksel ve teknolojik donanım yönüyle iyileştirmek	BRTÜ, HÜ, İĞDÜ, MÜ, YÜ	5
E- kütüphane ve e-kitap uygulamasını yaygınlaştırmak	BRTÜ, MÜ, YÜ	3
Mezun iletişim sistemini geliştirmek	BRTÜ, HÜ, İĞDÜ	3
Üniversitedeki teknolojik ve bilimsel bilgileri aktaran bir sistem oluşturmak	BRTÜ	1
Akademik ve idari personel ile öğrencilerde çevre bilincini geliştirmek	BRTÜ	1
Bilgi ve teknolojiyi üretecek altyapı ve imkanları geliştirmek	GÜ	1
Bilim evi ve kreş binalarının yapımını tamamlamak	HÜ	1
Üniversitenin bilişim altyapısını iyileştirmek ve yaygınlaştırmak	İĞDÜ	1
Yönetim bilgi sistemlerinin kurulması amacıyla E-Kampus Projesi'ni hayata geçirmek	MÜ, YÜ	2
Kampus Kart vb. uygulamaları içeren	MÜ, YÜ	2

Akıllı Kampus Projesi'ni hayata geçirmek		
--	--	--

Tablo 9 incelendiğinde; “kampus alanında fakültele ait binaların inşaatını tamamlamak” hedefinin çalışmaya konu olan tüm üniversiteler tarafından benimsendiği görülmektedir. Ayrıca; “kampus altyapısını ve çevre düzenlemesini tamamlamak”, “laboratuvarların ve atölyelerin teknik donanımlarını iyileştirmek”, “lojman hizmetinin artırılması için yatırım yapmak”, “araştırma, hizmet laboratuvarlarının sayısını artırmak ve akreditasyonunu sağlamak” hedefleri de oldukça yoğun kabul görmektedir. ARÜ; “yerleşke alanın genişletilmesi için kamulaştırma faaliyetlerini gerçekleştirmek”, “sosyal tesis ve misafirhane inşaatına başlama ve tamamlamak” ve “akıllı sınıf sayısını artırmak”, BRTÜ; “üniversitedeki teknolojik ve bilimsel bilgileri aktaran bir sistem oluşturmak” ve “akademik ve idari personel ile öğrencilerde çevre bilincini geliştirmek”, GÜ; “bilgi ve teknolojiyi üretecek altyapı ve imkanları geliştirmek”, HÜ; “bilim evi ve kreş binalarının yapımını tamamlamak” ve İĞDÜ; “üniversitenin bilişim altyapısını iyileştirmek ve yaygınlaştırmak” hedefleri ile çalışmaya konu olan diğer üniversitelerden farklılaşmaktadır.

Tablo 10'da 2008 yılında kurulan üniversitelerin bilimsel çalışmalara ilişkin hedef kümelenmeleri yer almaktadır.

Tablo 10: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin Bilimsel Çalışmalara İlişkin Hedef Kümelenmeleri¹⁶

Hedef	Üniversite	Frekans
Proje ve yayın sayısını artırmak için teşvik ve ödüllendirme sistemi oluşturmak	ARÜ, BRTÜ, HÜ	3
Ulusal ve uluslararası konferanslara katılımı artırmak	ARÜ, BRTÜ, HÜ, İĞDÜ, MÜ, YÜ	6
Toplantı, çalıştay, sempozyum, konferans vb. etkinlikler düzenlemek	ARÜ, BRTÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	6
Ulusal ve uluslararası dergilerde editör olarak görev alan öğretim üyesi sayısını artırmak	ARÜ	1
Öğrencilerin bilimsel çalışmalara katılmasını teşvik etmek	BRTÜ, MÜ, YÜ	3
Ulusal ve uluslararası düzeyde yayın sayısını artırmak	BRTÜ, BÜ, GÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	7
Araştırma ve geliştirme projelerinin sayısını artırmak	BÜ, GÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	6

¹⁶ 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin stratejik planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Toplumsal hizmet odaklı sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel faaliyetlere destek vermek	GÜ	1
Akademik personelin gelişimi için ulusal ve uluslararası eğitim, değişim ve araştırma programlarına katılımını teşvik etmek	HÜ, İĞDÜ, MÜ, YÜ	4
Yurt içindeki üniversitelerle ortak düzenlenen etkinlik ve proje sayısını arttırmak	HÜ, İĞDÜ, ŞÜ	3
Yurt dışındaki üniversitelerle ve diğer kuruluşlarla ortak geliştirilen proje sayısını arttırmak	HÜ, İĞDÜ, ŞÜ	3
Araştırma ve geliştirme çalışmalarında disiplinler arası işbirliğini arttırmak	HÜ	1
Ulusal ve uluslar arası hakemli bilimsel dergiler ve bültenleri düzenli olarak çıkararak araştırma ve geliştirme sonuçlarını duyurmak	HÜ, MÜ, YÜ	3
Bölgesel kalkınmaya katkıda bulunacak proje ve araştırmaları teşvik etmek	İĞDÜ, MÜ, YÜ	3
Bölgeye katkı sağlayacak nitelikte lisansüstü çalışmaların yürütülmesini sağlamak	MÜ, YÜ	2

Tablo 10 incelendiğinde; “ulusal ve uluslararası düzeyde yayın sayısını arttırmak” hedefinin, çalışmaya konu olan üniversiteler arasında en çok kabul edilen hedef olduğu görülmektedir. Ayrıca; “ulusal ve uluslararası konferanslara katılımı arttırmak”, “toplantı, çalıştay, sempozyum, konferans vb. etkinlikler düzenlemek” ve “araştırma ve geliştirme projelerinin sayısını arttırmak” hedefleri de çalışmaya konu olan üniversiteler arasında yoğun bir şekilde kabul edilmektedir. ARÜ; “ulusal ve uluslararası dergilerde editör olarak görev alan öğretim üyesi sayısını arttırmak”, GÜ; “toplumsal hizmet odaklı sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel faaliyetlere destek vermek” ve HÜ; “araştırma ve geliştirme çalışmalarında disiplinler arası işbirliğini arttırmak” hedefi ile çalışmaya konu olan üniversitelerden farklılaşmaktadır.

Üniversite paydaşları; üniversite bünyesinde çalışan akademik ve idari personel, üniversitede eğitim alan öğrenci, üniversite mezunları, özel sektör, kamu sektörü, sivil toplum kuruluşları temsilcileri, yurtiçinde ve yurtdışında bulunan diğer üniversiteler ve toplumdan oluşmaktadır. Üniversitenin iç paydaşları olarak tanımlanan

öğrenci, akademik ve idari personel ile üniversite mezunları dışında kalan paydaşlar dış paydaş olarak adlandırılmaktadır. Tablo 11’de 2008 yılında kurulan üniversitelerin paydaşlarına ilişkin hedef kümelenmeleri yer almaktadır.

Tablo 11: 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin Paydaşlarına İlişkin Hedef Kümelenmeleri¹⁷

Hedef	Üniversite	F rekans
Akademik ve idari personelin memnuniyetini artıracak faaliyetleri gerçekleştirmek	ARÜ, GÜ, İĞDÜ, MÜ, YÜ	5
Yerel topluma yönelik bilimsel, eğitsel, kültürel, sanatsal, sosyal ve sportif projelerin artırmak	ARÜ, BRTÜ, BÜ, GÜ, HÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	9
Özel kurumlar, kamu kurumları, sanayi kuruluşları ve STK’lar ile işbirliği yapmak	ARÜ, BRTÜ, BÜ, GÜ, HÜ, İĞDÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	9
Sürekli eğitim merkezi kurularak özel sektöre nitelikli iş gücünün geliştirilmesi yönünde eğitim vermek	ARÜ, BRTÜ, HÜ, MÜ, ŞÜ, YÜ	6
TÜBİTAK ve BAP proje ofisleri ile birlikte özel sektörü kapsayan ortak projeler yapmak	ARÜ	1
Yurtiçi ve yurtdışındaki üniversiteler, araştırma kurumları ile işbirliğini (ERASMUS vb.) geliştirmek	ARÜ, BRTÜ, HÜ, İĞDÜ, ŞÜ	5
Öğretim elemanları ve öğrencilerin yabancı dil bilgisini geliştirmek	ARÜ, İĞDÜ, MÜ, YÜ	4
Öğrencilerin kişisel gelişimini sağlayacak etkinlikleri artırmak	BRTÜ, BÜ, GÜ	3
Öğrencilerin dil, zihinsel ve sosyal becerilerini geliştirmeye ağırlık vermek	BRTÜ, İĞDÜ, MÜ, YÜ	4
Kamu ve özel sektör ile uluslararası kuruluş ve kişilere danışmanlık yapmak	BRTÜ, HÜ, MÜ, YÜ	4
Mezunlar ile ilişkileri geliştirmek	BRTÜ, HÜ, İĞDÜ	3
Uluslararası eğitim ve araştırma faaliyetleri kapsamında öğrenci ve çalışanların uluslararası hareketliliğini	İĞDÜ, MÜ, YÜ	3

¹⁷ 2008 Yılında Kurulan Üniversitelerin stratejik planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

artırmak		
Öğrencilere sunulan hizmetleri periyodik olarak değerlendirmek ve öğrenci memnuniyet düzeyini artırmak	MÜ, YÜ	2
Öğrencilerin barınma ihtiyacının karşılanmasına yönelik öğrenci yurdunun yapılması için gerekli girişimlerde bulunmak	MÜ, YÜ	2

Tablo 11 incelendiğinde; “yerel topluma yönelik bilimsel, eğitsel, kültürel, sanatsal, sosyal ve sportif projelerin artırmak” ve “özel kurumlar, kamu kurumları, sanayi kuruluşları ve STK’lar ile işbirliği yapmak” hedeflerinin çalışmaya konu olan tüm üniversiteler tarafından benimsendiği görülmektedir. Ayrıca; “sürekli eğitim merkezi kurularak özel sektöre nitelikli iş gücünün geliştirilmesi yönünde eğitim vermek”, “akademik ve idari personelin memnuniyetini artıracak faaliyetleri gerçekleştirmek” ve “yurtiçi ve yurtdışındaki üniversiteler, araştırma kurumları ile işbirliğini (ERASMUS vb.) geliştirmek” hedefleri çalışmaya konu olan üniversiteler arasında oldukça yoğun kabul edilmektedir. ARÜ; “TÜBİTAK ve BAP proje ofisleri ile birlikte özel sektörü kapsayan ortak projeler yapmak” hedefi ile çalışmaya konu olan diğer üniversitelerden farklılaşmaktadır.

5. Hedefe Ulaşma

Üniversitelerin stratejik planlarında yer alan amaç ve hedeflerine ulaşmak için program döneminde gerçekleştirmeyi planladıkları çıktı-sonuç odaklı hedefler, performans hedefi olarak tanımlanmakta ve üniversiteler tarafından yıllık olarak yayımlanan performans programları aracılığıyla takip edilebilmektedir (DPT, 2006:12-20). Performans hedeflerinin; belirli, ulaşılabilir, gerçekçi ve performans göstergeleri ile ölçülebilir olması gerekmektedir (Günay ve Dulupçu, 2015:247). Her yıl için hazırlanan performans programları, üniversitelerin stratejik planında yer alan orta vadeli amaç ve hedeflerin gerçekleşme durumunu yıllık olarak izleme imkanı sunmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2015:2). Bu bölümde, çalışmaya konu olan üniversitelerin stratejik plan dönemlerindeki faaliyet raporları incelenerek bir değerlendirme tablosu oluşturulmaya çalışılacaktır.

Tablo 12’de çalışmaya konu olan üniversiteler için bir değerlendirme yer almaktadır.

Tablo 12: 2008 Yılında Kurulan Devlet Üniversiteleri İçin Bir Değerlendirme¹⁸

¹⁸ 2008 yılında kurulan 9 devlet üniversitesinin stratejik planlarından ve stratejik planları kapsayan dönemlerde hazırlanan idare faaliyet raporlarından yararlanılarak oluşturulmuştur (K: kısmen, E:evet, H:hayır)

Üniversiteler	Perfo rmans Göstergesi	Hedef- Performans Göstergesi Bağlantısı	Hedefe Ulaşma ¹⁹
Ardahan Üniversitesi	E	K	K
Bartın Üniversitesi	E	K	K
Bayburt Üniversitesi	E	E	K
Gümüşhane Üniversitesi	E	K	E
Hakkari Üniversitesi	E	K	H
Iğdır Üniversitesi	E	K	K
Munzur Üniversitesi	E	K	H
Şırnak Üniversitesi	K	K	K
Yalova Üniversitesi	E	K	K

Tablo 12 incelendiğinde; ŞÜ haricinde çalışmaya konu olan üniversitelerin belirlemiş olduğu hedefler için en az 1 performans göstergesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. BÜ haricindeki üniversitelerin belirlediği hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için kullanacağı performans göstergelerinin kısmen uyumlu olduğu görülmektedir. Çalışmaya konu olan üniversiteler arasında, söz konusu stratejik planlar döneminde, GÜ'nün belirlediği hedeflere tam olarak ulaşabildiği, HÜ ve MÜ'nün belirledikleri hedefe ulaşamadıkları, AÜ, BRTÜ, BÜ, İGDÜ, ŞÜ ve YÜ'nün de belirledikleri hedefe kısmen ulaştığı anlaşılmaktadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de 2008 yılında kurulan dokuz devlet üniversitesi tarafından hazırlanan ilk stratejik planlar misyon, vizyon, stratejik amaç ve hedefler açısından incelenmiştir.

2008 yılında kurulan üniversitelere ait stratejik planlar incelendiğinde; toplam 57 stratejik amaç, 243 hedef ve 917 performans göstergesi belirlendiği görülmektedir. Ortalamada stratejik amacın 6,3; hedefin 27; performans göstergesinin ise 101,8 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

¹⁹ Ardahan ve Bayburt üniversitelerinin stratejik planı 2014-2018 dönemini kapsamakta ve son yayınlanan faaliyet raporu 2017 yılına ait olduğu için hedefe ulaşma 2017 faaliyet raporu itibariyle değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, içerik analizi yöntemi kullanılmış ve çalışmaya konu olan üniversitelerin misyon, vizyon, amaç ve hedeflerinin hangi başlıklar altında kümelendiği tablolar halinde gösterilmeye çalışılmıştır. Üniversitelerin raporlarında yer alan nitel verilerin derlenerek nicel hale getirilmesi, vizyon, misyon, amaç ve hedeflerin kaç kez ve hangi üniversiteler tarafından kabul edildiği gözlemlenebilir hale gelmesini sağlamıştır. Çalışmaya konu olan üniversitelerin hedeflerinin en çok fiziki ve teknolojik altyapı ile çevre alt başlığı (24 hedef) altında, en az mali kaynak alt başlığı (5 hedef) altında kümelendiği görülmüştür. Ayrıca; eğitim-öğretim 23, insan kaynakları ve yönetimin 11, bilimsel çalışmanın 15, tanıtım ve halkla ilişkilerin 6, paydaşlara ilişkin hedeflerin ise 14 başlık altında kümelendiği görülmektedir. 25 hedefin kümelene sonucunda sadece birer üniversite tarafından kabul gördüğü ve bunun toplam hedefler içinde yaklaşık olarak %10'a karşılık geldiği yukarıdaki tablolardan anlaşılmaktadır.

Stratejik planlar kullanılarak yapılan içerik analizine göre üniversitelerin;

- “Temel değerlere duyarlı, özgüven sahibi, sürekli gelişimi hedefleyen, liderlik ruhuna sahip nitelikli insan kaynağı yetiştirmek” misyonunu benimsediği,
- “bulunduğu bölgenin ve ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel kalkınmasına katkıda bulunan saygın bir üniversite olmak” vizyonunu üstlendiği
- “üniversitenin kurum kültürü ve kimliğini geliştirmek, tanıtımını yapmak ve üniversiteden duyulan memnuniyeti artırmak” ve “Ar-Ge alt yapısını geliştirmek, bilimsel projelerin sayısını artırmak ve araştırmalar için makale yayımlamak” amaçları doğrultusunda hareket ettiği,
- eğitim-öğretime ilişkin hedeflerinin “eğitim, program ve içeriklerinin geliştirilerek ulusal ve uluslararası akredite edilebilir düzeye getirmek” ve “fakülte/yüksekokul/meslek yüksekokulu sayısını artırmak ve açılacak programlara öğrenci almak” etrafında kümelendiği,
- insan kaynakları ve yönetime ilişkin hedeflerinin “akademik personel niceliğini ve niteliğini artırmak” etrafında kümelendiği,
- mali kaynaklarına ilişkin hedeflerinin “yaşam boyu eğitim, araştırma uygulama merkezleri, uzaktan eğitim hizmetleri, danışmanlık hizmetleri ve sertifika programları geliştirerek döner sermaye gelirlerin artırılmasını sağlamak” ve “kurum içi (BAP vb.) ve dışı (TÜBİTAK vb.) bütçe kaynaklarını oluşturmak ve etkin kullanılmak” etrafında kümelendiği,
- tanıtım ve halkla ilişkilere ilişkin hedeflerinin “bölgesel basınla işbirliği yaparak birimlerdeki akademik, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bölgeyi ilgilendiren konular ile ilgili her etkinlikte duyuru yapmak” etrafında kümelendiği,
- fiziki ve teknolojik altyapı ile çevreye ilişkin hedeflerinin “kampus alanında fakültele ait binaların inşaatını tamamlamak” etrafında kümelendiği,
- bilimsel çalışmalara ilişkin hedeflerinin “ulusal ve uluslararası düzeyde yayın sayısını artırmak” etrafında kümelendiği,
- paydaşlara ilişkin hedeflerinin ise “yerel topluma yönelik bilimsel, eğitsel, kültürel, sanatsal, sosyal ve sportif projelerin artırmak” ve “özel kurumlar, kamu kurumları, sanayi kuruluşları ve STK’lar ile işbirliği yapmak” etrafında kümelendiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca, stratejik plan içerik analizinden hareket edilerek oluşturulan tablolar incelendiğinde;

- eğitim-öğretime ilişkin hedefler açısından ARÜ'nün "öğrencilere sunulan faaliyetleri (beslenme, sosyo-kültürel vb.) geliştirmek", "ölçme ve değerlendirmede nesnelliği sağlamak", "ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim programlarında; öğrencilerin birlikte öğrenme, sorgulama ve bütünleştirme becerilerini geliştirecek olanaklar sağlamak ve uygulamalı eğitim etkinliğini artırmak" ve "ön lisans, lisans ve lisansüstü program ve öğrencilerin akademik gelişimini desteklemeye yönelik eğitim, seminer ve konferans düzenlemek", BRTÜ'nün "eğitim sürecinde yeni ders materyalleri ile bilişim teknolojilerinin kullanımını artırmak" ve "öğrenci profiline uluslararası nitelik kazandırmak", HÜ'nün "engelsiz bir üniversite olmak", İĞDÜ'nün "eğitim-öğretim faaliyetlerindeki başarıları ödüllendirmek", ŞÜ'nün "öğrenci sayısını artırmak" ve "hazırlık eğitimini yaygınlaştırmak" hedefi ile,

- insan kaynakları ve yönetime ilişkin hedefler açısından ARÜ'nün "akademik ve idari personelin bilgi teknolojileri kullanım becerilerini artıracak eğitim programları planlamak" ve "diğer üniversitelerden gelen öğretim üyesi sayısını artırmak" hedefleri ile,

- fiziki ve teknolojik altyapı ile çevreye ilişkin hedefler açısından ARÜ'nün "yerleşke alanın genişletilmesi için kamulaştırma faaliyetlerini gerçekleştirmek", "sosyal tesis ve misafirhane inşaatına başlama ve tamamlamak" ve "akıllı sınıf sayısını artırmak", BRTÜ'nün "üniversitedeki teknolojik ve bilimsel bilgileri aktaran bir sistem oluşturmak" ve "akademik ve idari personel ile öğrencilerde çevre bilincini geliştirmek", GÜ'nün "bilgi ve teknolojiyi üretecek altyapı ve imkanları geliştirmek", HÜ'nün "bilim evi ve kreş binalarının yapımını tamamlamak" ve İĞDÜ'nün "üniversitenin bilişim altyapısını iyileştirmek ve yaygınlaştırmak" hedefi ile,

- bilimsel çalışmalara ilişkin hedefler açısından ARÜ'nün "ulusal ve uluslararası dergilerde editör olarak görev alan öğretim üyesi sayısını artırmak", GÜ'nün "toplumsal hizmet odaklı sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel faaliyetlere destek vermek" ve HÜ'nün "araştırma ve geliştirme çalışmalarında disiplinler arası işbirliğini artırmak"

- paydaşlara ilişkin hedefler açısından ARÜ'nün "TÜBİTAK ve BAP proje ofisleri ile birlikte özel sektörü kapsayan ortak projeler yapmak" hedefi ile çalışmaya konu olan diğer üniversitelerden farklılaştığı görülmektedir.

Stratejik planlar ve bu planların kapsadığı dönemlerde yıllık olarak hazırlanan idare faaliyet raporlarından yararlanarak değerlendirme tablosu oluşturulmuştur. Bu tablodan yola çıkarak;

- ŞÜ haricinde çalışmaya konu olan üniversitelerin belirlemiş olduğu hedefler için en az 1 performans göstergesine sahip olduğu,

- BÜ haricinde çalışmaya konu olan üniversitelerin belirlediği hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için kullanacağı performans göstergelerinin kısmen uyumlu olduğu,

- Çalışmaya konu olan üniversiteler arasında, söz konusu stratejik planlar döneminde, GÜ'nün belirlediği hedeflere tam olarak ulaşabildiği, HÜ ve MÜ'nün

belirledikleri hedefe ulaşamadıkları, AÜ, BRTÜ, BÜ, İĞDÜ, ŞÜ ve YÜ'nün de belirledikleri hedefe kısmen ulaştığı, söylenebilmektedir.

Ayrıca; stratejik plan dönemi içinde hazırlanan yıllık faaliyet raporunda performans bilgi sistemine ilişkin bilgi verilmesi, gerçekleşmeyen hedeflerin nedeninin açıklanmaya çalışılmasının önem arz ettiği düşünülmekte ve BRTÜ haricindeki üniversitelere bunu gerçekleştirmeye çalışmaları önerilmektedir. Hazırlanan stratejik planlarda belirlenen hedeflerin plan dönemi içinde gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu nedenle performans programı çerçevesinde; söz konusu plan dönemine ait hedeflerin yıllara göre belirlenmesi, gerçekleştirilmesini kolaylaştıracaktır. Hedef sayısının fazla olmasından ziyade, plan döneminde belirlenen hedeflerin büyük bir çoğunluğunun tamamlanmasının önemli olduğu düşünülmekte ve çalışmaya konu olan üniversitelere bir sonraki plan dönemi için bu hususu göz önünde bulundurmaları önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Ardahan Üniversitesi 2014-2018 Dönemi Stratejik Planı,

<http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/227/Ardahan+Universitesi> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Ardahan Üniversitesi 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/cgEPg+2014_idari_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Ardahan Üniversitesi 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/e0H56+2015_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Ardahan Üniversitesi 2016 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

https://www.ardahan.edu.tr/dosyalar/icerik/sgdb/faaliyet_raporu/mobile/index.html#p=16 (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Ardahan Üniversitesi 2017 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

https://www.ardahan.edu.tr/dosyalar/icerik/sgdb/2017_idare_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Bartın Üniversitesi 2013-2017 Dönemi Stratejik Planı,

<http://sgdb.bartın.edu.tr/handler/DosyaHandler.ashx?Dosyald=27773> (Erişim Tarihi: 20.07.2018)

Bartın üniversitesi 2013 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://sgdb.bartın.edu.tr/handler/DosyaHandler.ashx?Dosyald=3780> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Bartın üniversitesi 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://sgdb.bartın.edu.tr/handler/DosyaHandler.ashx?Dosyald=3779> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Bartın üniversitesi 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://sgdb.bartın.edu.tr/handler/DosyaHandler.ashx?Dosyald=3778> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Bartın üniversitesi 2016 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://sgdb.bartın.edu.tr/handler/DosyaHandler.ashx?Dosyald=4857> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Bartın üniversitesi 2017 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://sgdb.bartın.edu.tr/handler/DosyaHandler.ashx?Dosyald=27772> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Bayburt Üniversitesi 2014-2018 Dönemi Stratejik Planı,

<https://www.bayburt.edu.tr/uploads/.global/0b4ad605c34c93aaeffcb77cb715ea84.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Bayburt Üniversitesi 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/kw5K4+Bayburt_Faaliyet_2014_compressed.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Bayburt Üniversitesi 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/dM9ho+2015-faaliyet-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Bayburt Üniversitesi 2016 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/1N98K+IDARE_FAALİYET_2016_.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Bayburt Üniversitesi 2017 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<https://www.bayburt.edu.tr/uploads/.global/6ad7b36f14897a7eb6a362cc46c6e81c.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

DEMİR, Cengiz (2010), "Stratejik Planlama Süreci ve Örgütler Açısından Önemi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:XXV, Sayı:1:69-88.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2006), Kamu idareleri için stratejik planlama kılavuzu. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Gümüşhane Üniversitesi 2013-2017 Dönemi Stratejik Planı,

http://strateji.gumushane.edu.tr/media/uploads/strateji/files/stratejik_plan_mwotaeh.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018)

Gümüşhane Üniversitesi 2013 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/nZqJU+2013_idare_faaliyet_raporu_pdgum.usf.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Gümüşhane Üniversitesi 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/cuKlq+GUMUSHANE_UNI_2014-idare-faaliyet-raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Gümüşhane Üniversitesi 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/M28fY+gumus2015_yili_idare_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Gümüşhane Üniversitesi 2016 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://strateji.gumushane.edu.tr/tr/duyuru/2016-y%C4%B1%C4%B1-idare-faaliyet-raporu> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

GÜNAY Aslı ve DULUPÇU Murat Ali (2015), "Türkiye'de 1992 Yılında Kurulan Devlet Üniversitelerinin Stratejik Planlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, Cilt:V, Sayı:3:236-254.

Hakkari Üniversitesi 2013-2017 Dönemi Stratejik Planı,

<http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/Nk2Uq+HakkariUniversitesiSP1317.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Hakkari Üniversitesi 2013 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/t9npw+Hu_2013_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Hakkari Üniversitesi 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/36KFE+Hakkari_Universitesi_2014_idari_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Hakkari Üniversitesi 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/1wp3w+2015_hu_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Hakkari Üniversitesi 2016 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/LnijY+Hakkari_Universitesi_2016_yili_idari_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Hakkari Üniversitesi 2017 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/iAyfo+2822018143954835.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Iğdır Üniversitesi 2011-2015 Dönemi Stratejik Planı,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/2JaKG+Igdır_Universitesi_2011-2015_Stratejik_Planı.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Iğdır Üniversitesi 2011 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://www.igdir.edu.tr/Addons/Resmi/uploads/files/267I%C4%9Fd%C4%B1r%20%C3%9Cniversitesi%202011%20Y%C4%B1I%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Iğdır Üniversitesi 2012 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://www.igdir.edu.tr/Addons/Resmi/uploads/files/1132012%20I%C4%9Fd%C4%B1r%20%C3%9Cniversitesi%20Faaliyet%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Iğdır Üniversitesi 2013 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://www.igdir.edu.tr/Addons/Resmi/uploads/files/154Faaliyet%20Raporu%202013.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Iğdır Üniversitesi 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://www.igdir.edu.tr/Addons/Resmi/uploads/files/330I%C4%9Fd%C4%B1r%20%C3%9Cniversitesi%202014%20Faaliyet%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Iğdır Üniversitesi 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://www.igdir.edu.tr/Addons/Resmi/uploads/files/393I%C4%9Fd%C4%B1r%20%C3%9Cniversitesi%202015%20Y%C4%B1I%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Kalkınma Bakanlığı (2018), Kamu İdareleri İçin Stratejik Plan Hazırlama Kılavuzu, 3.sürüm.

Munzur Üniversitesi 2013-2017 Dönemi Stratejik Planı,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/Mwng0+Tunceli_Universitesi_2013-2017_Stratejik_Planı.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Munzur Üniversitesi 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

https://www.munzur.edu.tr/birimler/idari/sgd/Pages/File/2014_idari_faaliyet%20_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Munzur Üniversitesi 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<https://www.munzur.edu.tr/birimler/idari/sgd/Pages/File/FR%202015%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1%201-128.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Munzur Üniversitesi 2016 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<https://www.munzur.edu.tr/birimler/idari/sgd/Pages/File/2016ypp.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Munzur Üniversitesi 2017 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

https://www.munzur.edu.tr/birimler/idari/sgd/Pages/File/FaaliyetRaporu_2017.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Şırnak Üniversitesi 2013-2017 Dönemi Stratejik Planı,

<http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/v6D3o+SirnakUniversitesiSP1317.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Şırnak Üniversitesi 2013 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/hTv3Q+Sirnak_Unv2013_YILI_DARE_FAALYET.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Şırnak Üniversitesi 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/9kgoS+Sirnak_Unv2014_YILI_DARE_FAALYET.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Şırnak Üniversitesi 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/ctbuq+Sirnak_Unv_IDARE_FAALİYET_RAPORU_2015_HAK.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Şırnak Üniversitesi 2016 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://sirnak.edu.tr/resimler/files/FFaaliyet-Raporu-2016-SonsonSON.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Şırnak Üniversitesi 2017 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://sirnak.edu.tr/resimler/files/IRNAK%20NVERSTES%202017%20FAALYET%20SON2.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

USTA Aydın (2014), "Kamu Kurumlarında Stratejik Planlama: Önemi, Bileşenleri, Evreleri ve Uygulanabilirliği", **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, Sayı:2:31-53.

Yalova Üniversitesi 2013-2017 Dönemi Stratejik Planı,

http://www.yalova.edu.tr/Files/UserFiles/60/2013-2017_Yalova_Universitesi_Stratejik_Plan.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Yalova Üniversitesi 2013 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.yalova.edu.tr/Files/UserFiles/60/2013_IDARE_FAALİYET_RAPORU.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Yalova Üniversitesi 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

<http://www.yalova.edu.tr/Files/UserFiles/60/2014faaliyetweb.pdf> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Yalova Üniversitesi 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.yalova.edu.tr/Files/UserFiles/60/1_2015_FAALYET_RAPORU_SON_HAL_Otomatik_olarak_kaydedildi.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Yalova Üniversitesi 2016 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.yalova.edu.tr/Files/UserFiles/60/YALOVA_UNVERSTES2016_yl_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

Yalova Üniversitesi 2017 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.yalova.edu.tr/Files/UserFiles/60/2017_yl_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2018).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bart%C4%B1n_%C3%9Cniversitesi
20.07.2018)

(Erişim

Tarihi:

AYASTEFANOS VE BERLİN ANTLAŞMALARI ARASI SÜRECİN

ÇARLIK RUSYA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üye. Mustafa ÖZTÜRK*

ÖZ

Türk-Rus Savaş Tarihi'nin kuşkusuz en dikkat çekici mücadelelerinden biri de Osmanlı kayıtlarında 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 savaşıdır. 24 Nisan 1877 - 3 Mart 1878 yılları arasında Balkanlar ve Kafkasya'nın Anadolu uzantısında cereyan eden ve sorunları uluslararasılaşarak tarafları oldukça yıpratın bu büyük çarpışmanın sonunda ortaya çıkan diplomasi boyutu da bir o kadar uğraştırıcı ve stratejiktir. Nitekim 3 Mart 1878'de İstanbul Yeşilköy'de (Ayastefanos) imzalanan antlaşma ile Güney Batı Kafkasya ve Balkanlarda jeopolitiği bariz bir biçimde güçlenen Çarlık Rusya'sının elde ettiği bu kazanımlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı sıra İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın da tepkisine yol açacak mahiyette Avrupa siyasi arenasının askeri ve siyasi gündemini meşgul etmiştir. Rusya karşıtı ortaya çıkan bu politik atmosferin etkisi ve Rus ordusunun güçlü rakipler karşısında etkin bir savaş veremeyecek ölçüde yıpranması neticesiyle St. Petersburg, gerçekleştirilecek geniş çaplı yeni bir uluslararası konferans ile sorunların çözümüne kerhen de olsa dönemin büyük güçleri tarafından ikna edilmiştir. Ne var ki, Ayastefanos Antlaşması ile Berlin Antlaşması arası dönem; Çar II. Aleksandr, Rus entelejiyansı, Rusya'nın Londra, Berlin ve Viyana Büyükelçileri, Çarlık Rusya Genelkurmay Başkanlığı komutanları, Kafkasya ve Balkanlar'da yer alan Rus komutanlar ile devlet ricali arasında birçok fikir paylaşımı ve tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Bu makalede, yukarıda zikredilen iki antlaşması arası dönemde yaşanan stratejik evre, Çarlık Rusya penceresinden Rusça eserler ışığında kaleme alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1877-1878 Savaşı, Rusya, Osmanlı, Balkan, Kafkasya

ABSTRACT

One of the most noteworthy battles of Turkish –Russo war history is the war of 1877-1878, which is called the 93 war in Ottoman records. The diplomacy dimension that emerged at the end of the conflict between the Balkans and the Caucasian people in the side of Anatolian period of April 24, 1877-March 3, 1878 years became very encouraging, strategic and international problem which caused damage to the both parties. As a matter of fact, in March 3, 1878 in the suburb of Istanbul (Yesilkoy) the Treaty of San Stefano was signed. This treaty gave the Tsarist Russia geopolitical power in the region of Southern-West Caucasus and the Balkans. As a result Britain, Germany and Austria-Hungarian's reaction came to the military and political arena. The influence of this political atmosphere against Russia and the weakness of Russian army in front of the powerful opponents St. Petersburg has been persuaded to solve problems with a large-scale conference.

However, between the period of San Stefano Treaty and the Berlin Treaty; many ideas and discussions brought together between the Russian commanders and statesmen in the Caucasus and Balkans, Czarist Alexander II, Russian Entelejians, consulate of Russian in London, Berlin, Vienna and Russian general chief of Commanders.

In this article, the strategic phase of the period between the two treaties described above is written in the light of Russian Works from the Russian window.

---

* Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mustafaozturk@akdeniz.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-3974-7924

Keywords: 1877-1878 War, Russia, Ottoman, Balkan, Caucasian.

Giriş

Slavlar 988'de Kiev Knyaz Vladimir döneminde kitâbi dinlerin temsilcilerinin de görüşlerini değerlendirerek Bizans etkisinde Ortodoks Hristiyanlığa geçmişlerdi. Knyaz'ın toplumunu ilgilendiren böylesi ciddi bir kararı almasının altında gördüğü bir rüyasının etkili olduğunu dile getiren bir menkıbenin varlığı da bilinmektedir. Esasen, Ruslarca İslam'ın ve Museviliğin yükümlülüğünün kendi hayat alışkanlıklarına göre meşakkatli olarak değerlendirilmesi (farz, sünnet, namaz, zekât, alkol ve domuz eti yasağı vs.), Bizans'ın sahip olduğu imparatorluk bünyesi nedeniyle etkili siyasi nüfuzu ve ticari faaliyetleri, Ayasofya gibi etkileyici bir mabedi gören Rus elçilerin izlenimleri ve anlatıları bu tercihi etkileyen ve Vasiliy ismini alarak Kyev'de toplumunu Ortodoks Hristiyanlığa geçiren bazı faktörler arasındadır. (Kluçevskiy 2005: 42)

Nesnel kıstaslara binaen yapılan araştırmalara göre; Ortodokslaşma farklı zaman dilimlerinde çatışmaları beraberinde getirerek Rus Knyazlıkları arasında giderek yaygınlaşmıştır. Hatta Moğol istilası dönemi ve ardından yaşanan iki buçuk asırlık himayeden kurtuluşa bile Ortodoksluktan istifade etmişlerdir. Yine XVII. Asrın başlarında özellikle I. Petro'nun üvey ablası Sofiya Aleksiyeвна (Aktı i İstoriçeskiye 1842:163) zamanında giderek çetrefilli hale gelen dini reform sürecinde bile din-siyaset ilişkisinde yerini hissettirmiştir. Ancak bu tema daha ziyade XIX. asırda kendisini dış politikada hissettirmiştir. Özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan ulus akımları etkisinde konu daha açık ve net bir açıdan değerlendirilebilir. Yani Balkanların Hristiyan Slav tebaası özellikle de Ortodoks olanları üzerinde Rusya'nın farklı bir çalışma yöntemi izlediği bilinen bir gerçektir. Panslavizm politikasının öncüleri ve onların yetiştirdiği beyin takımı dönemin Rus dış politikasına büyük ölçüde yön veren etkilerde bulunmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Balkanların Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinden çıkarılması amaçlı güdülen çalışmalarını hummalı bir vaziyette yürütmüşlerdir. Siyasi ve dini ucu bulunan Rus projesinin Balkanlarda yaşayan Ortodoks Slavlar üzerinde etkinlik kazanmasında Osmanlı Devletinin içinde yaşadığı bir takım sorunları da eklemekte yarar vardır. Giderek nüfuzunu Balkanlarda yitirmeye başlayan ve büyük güçlerce azınlık mevzuunda ıslahat ve reformlara zorlanan Osmanlı Devleti'nin böylesi güç bir duruma sürüklenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nın Ortaya Çıkışı ve Ayastefanos Antlaşması

Osmanlı Devleti himayesindeki Ortodoks Hristiyan tebaanın haklarının savunuculuğuna soyunarak "*slav kardeşlerini*" Türklerin esaretinden kurtarmak bahanesiyle 24 Nisan 1877'de General İosif Vladimiroviç Romeyko-Gurko ve Knyaz Nikolay Nikolayeviç Romanov önderliğinde Romanya üzerinden Balkanlar'da, 3 gün sonra ise Knyaz Mihail Nikolayeviç Romanov önderliğinde Kafkasya'da, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatılan Rus ilerleyişi dokuz ay sonra Çarlık Rus Ordularının galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Daha disiplinli ve modernize edilmiş rakipleri karşısında Osman Nuri Paşa, Süleyman Paşa ve Ahmet Eyüp Paşa gibi deneyimli ve cesur komutanlarca zorlu savunma mücadelesi veren Osmanlı askeri birliklerinin Balkanlarda

Plevne'yi kaybettikten sonra Edirne ve Tekirdağ'ı da koruyamamalarıyla, Rus askeri birlikleri Yeşilköy'e kadar dayanmışlardı. Öte yandan Kafkas cephesinde de Osmanlı Orduları için durum hiç iç açıcı değildi. Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Osmanlı askeri birliklerinin başarısızlığı sonucu Doğubayazıt'ın düşmesi Kars ve Erzurum'un yolunu Mihail Nikolayeviç'in askerlerine açmıştır. Özellikle Balkan cephesinde Edirne'nin düşmesinden sonra ortaya çıkan vaziyet karşısında İstanbul'un işgal edileceğinden endişe duyan Osmanlı İmparatorluğu, 31 Ocak 1878'de ateşkes teklifinde bulunmak zorunda kalmıştır. Rus Ordularının Yeşilköy'de kamp kurması sonrasında İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın da arabuluculuğunda 3 Mart 1878'de (19 Şubat) taraflar arasında yirmi dokuz maddelik Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. (Sbornik 1952: 159-176)

Balkanların siyasi haritasını Türk idaresinden büyük ölçüde çıkararak yeniden şekillendiren bu antlaşmanın siyasi, sosyal ve ekonomik şartları Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'i Avrupa güçlerden özellikle İngiltere ve Almanya'yı Rusya'ya karşı denge politikasına zorlamıştır. St. Petersburg'un elini güçlendiren yirmi dokuz maddelik Ayastefanos Antlaşmasının ağır şartları İstanbul'u Avrupalı güçlerle birlikte zorunlu birlikteliğe itmiş ve Ayastefanos Antlaşmasına itiraz sürecini başlattırılmıştır. Hâl böyle olunca, Osmanlı Devleti bir yandan diplomaside denge unsurunu gerçekleştirmek isterken diğer yandan ise İngiltere'ye Doğu Akdeniz ve Ortadoğu için tartışmasız stratejik öneme haiz Kıbrıs'ı ödünç olarak vermek zorunda kalmıştır.

Ayastefanos Antlaşması Sonrası Ortaya Çıkan Diplomatik Atmosfer

İstanbul'un bu politik manevrası şüphesiz St. Petersburg'da Kışlık Saray başta olmak üzere Slavyanofillerin çoğunu derinden rahatsız etmiştir. Ayastefanos Antlaşmasının şartları sonrası ortaya çıkan diplomasi savaşında, Çar II. Aleksandr Nikolayeviç gerekirse yeni bir savaşı göze almak gerektiğine inanıyordu. Durumu kaygıyla ve ciddiyetle takip eden Çar, Balkanlar'da ve Kafkaslar'da ordu komutanı olarak bulunan kardeşleri Nikolay Nikolayeviç ile Mihail Nikolayeviç'e Avusturya-Macaristan sınırında bekleyen ve savaşa katılmamış diri Rus birlikleri ile Balkanlar'da savaşmış yorgun Rus birliklerinin birleştirilip İstanbul'a saldırıya geçirilmesi düşüncesini telgraflattırılmıştır. (Tatişev 2010: 364-365) Fakat ortaya çıkan yeni vaziyet bu sefer Rusya'nın aleyhine işleyen bir sürece doğru sürüklenmiştir. Özellikle Balkanlarda savaşan Çarlık ordusu fiziksel ve psikolojik olarak bu büyük savaşta oldukça yıpranmıştı. Özellikle salgın hastalıklardan tifo orduda baş göstermiş ve binlerce askerin hayatını alarak yayılma safhasına doğru yüz tutmuştu. Ayrıca Romanya ve Sırbistan Ayastefanos Antlaşmasında kendilerine daha fazla toprak verilmesi gerektiğiyle ilgili itirazlarda bulunması bu ülkelerle olan ılımlı ilişkilere gölge düşürmüştür. (Beskrovnıy 1978: 113-114) Balkanlarda henüz bağımsızlığı bile resmi olarak tanınmamış uğruna savaştıkları bazı Slav halklar haricinde Avrupa'nın hiçbir büyük devleti Rusya'yı bu konuda desteklemediği gibi bilakis diplomatik tavır ve hamleleriyle kaygıya sürüklemekteydi. Rusya'nın Balkan ordularının Balkanları da aşarak İstanbul'a kadar dayanması, Kafkas ordularının Erzurum'u bile ele geçirmesi bizatihi Almanları ve İngilizleri de oldukça endişelendirmişti. Artık diplomatik tavrını gösterme vaktinin geldiğine inanan İngiltere, Boğazlara filo gönderip oluşabilecek bir savaşta hazır olduğu hissini St. Petersburg'daki Kışlık Saray'a (Zimniy Dvoret) ve Rus Genelkurmayı'na (Generalniy Ştab) muktedir ve şedit bir yöneme meyilli bir imaj

çizerek belli etmiştir. Rusya açısından rakipleri karşısında karanlık ve müphem bir diplomatik sürece kapı aralayan Ayastefanos Antlaşması, Avusturya-Macaristan'ı Rusya karşıtı ittifaklara sürükleyebilirdi. Fevkâlede girift ve çetrefilli sorunlar karşısında St. Petersburg'da gerçekleşen Genelkurmay ile Kışlık Sarayın görüşmesinde General Obruçev, Rus Savaş Bakanı'na İstanbul yönetimine Boğazların tüm dış güçlere kapatılmasını sağlamanın gerektiğini, bunu öncelikle diplomatik yollardan önermenin denenmesini aksi takdirde zorla sağlamanın elzem olduğunu aktarmış, Çar II. Aleksandr da General Obruçev ile mutabık kalmıştır. (Tatişev 2010: 365, Nikolayev 2005: 354)

II. Aleksandr bu fikir alışverişinden sonra Balkanlarda bulunan kardeşi Nikolay Nikolayeviç'e Boğazlarla ilgili olarak II. Abdülhamit ile görüşmesini telgraflattırılmıştır. (Semanov 2010: 345) Nitekim Nikolay Nikolayeviç'in II. Abdülhamid'e Boğazlar konusunda II. Aleksandr'ın görüşlerini iletğinde Osmanlı Padişahı bu teklifi kararlı bir üslup ve tavırla reddetmiştir. Nikolay Nikolayeviç o halde Balkanlar ve İstanbul etrafında yer alan Rus askeri birliklerinin Büyükdere bölgesine girmesine oradan da Karadeniz üzerinden Rusya'ya düzenli sevkini yapılmasına engel olunmaması isteğini iletmiştir. II. Abdülhamid tarafından bu teklif de *“Boğazlarda bekleyen İngiliz filosu tarafından savaş başlatılabilecek bir tahriki hareket olabilir dolayısıyla çıkabilecek muhtemel yeni bir savaşın kimseye fayda getirmez”* fikriyle reddedilmiştir. Nikolay Nikolayeviç 15 Mart 1878'de Yıldız Köşkünde II. Abdülhamid ile olan görüşmesinde, *“bölgede olası muhtemel İngiliz-Rus savaşında hangi tarafta yer alacaksınız”* sorusunu yönettiğinde ise, II. Abdülhamid diplomatik bir üslupla *“Osmanlı'nın bir savaş daha yapacak gücü yoktur. İngiltere'ye Boğazları emanet etmek ise felâket olacaktır ancak ahirette hangi tarafa gideceğimi bilmediğim kadar oluşabilecek bir savaşta da hangi tarafta yer alacağımızı bilemiyorum.”* yanıtıyla karşılaşmıştır. Rus general, yaptığı görüşmelerin raporunu Çar II. Aleksandr'a aktarırken Sultan II. Abdülhamid'in gayet zeki ve kurnaz bir devlet adamı olduğunu, aklında Ona İngilizlere karşı Boğazları birlikte savunulması sorusu olmasına rağmen bu teklifi iletmediğini de eklemiştir. Ayrıca Çar'a, Türklerin müttefikliği olmadan İngilizlerle savaşmanın da mümkün olmadığını bildiriyordu. II. Aleksandr kardeşinden edindiği bu bilgilerden sonra esasında ülkesinin Boğazlar konusunda beklendiği ölçüde avantaja sahip olmadığını nihayet anlamıştı. (Lyaşenko 2002: 232)

Rusya, Ayastefanos Antlaşması sonrası Balkanlar'da ve Boğazlarda ortaya çıkan bu jeopolitik atmosferde Avrupalı güçlerin nabzını farklı yol ve yöntemlerle yoklama gereği hissetmiştir. Bu doğrultuda yetenekli diplomatları Viyana, Londra ve Berlin'de çalışmalarını sürdürmekteydi. Viyana'dan St. Petersburg'a gelen Graf (Kont) Nikolay Pavloviç İgnatyev, Çar II. Aleksandr'a Avusturya-Macaristan yönetiminin ortaya çıkan durumla ilgili tavrını özetledikten sonra St. Petersburg ile Viyana'nın çıkarlarının Balkanlarda uyuşmadığı çıkarımını lisan-ı üslûbunca aktardı. Londra'dan da İngilizlerin görüşlerinin kendi çıkarlarıyla uyuşmadığı tespitini Graf (Kont) Petr Andreyeviç Şuvalov, Rus payitahtına bildiriyordu. Çar, İngiliz ve Avusturya-Macaristan'ın bu diplomatik tavırlarının ardından ilerleyen günlerde gergin siyasi söylemlerin oluşabileceğini hatta savaşın dahi çıkabileceğini seziniyordu. (Kaneva 2006: 467)

Ayastefanos Antlaşması sonrası yaşanan tüm bu gelişmeler sonrası Rus Çarı, filhakika Balkanlarda bulunan Knyaz Nikolay Nikolayeviç'e, Boğazların kontrolünü ele geçirmeden Sultan ile tekrar görüşmesini, tekrar İstanbul'un tavrını öğrenmesini eğer II. Abdülhamid'ten tekrar savaşıacak gücümüz yok şeklinde olumsuz diplomatik bir yanıt gelirse bu durumda Sultan'a Türk Birliklerinin bölgeyi terk etmesini, Boğazlarda yer alan tüm Türk gemilerinin silahsızlandırılıp, Rusya'nın istediği güvenli bir limana çekilmesini, Avrupa yakasında yer alan kalelerin kontrolünün Ruslarca sağlanmasının, burada bulunan sivillerden Rus askerlerine yönelik oluşabilecek protesto ve çatışmaların önüne geçmeleri için direktifte bulunmasını istemiştir. Ayrıca kardeşi Nikolay Nikolaeviç'e yazdığı gizli bir mektupla da *"Eğer sen Konstantinopol'ü alamazsan sana Rusya ve kahraman Rus ordusu sonra ne der!"* şeklinde duygusal ve etkileyici ifadeler kullanmıştır. XIX. Asrın ünlü Rus tarihçisi Sergey Spiridonoviç Tatişev'in *II. Aleksander* isimli eserinde özgün bir şekilde ifade ettiği üzere *"Rusya'nın Türklere bu teklifleri sunarken Türklerin İngilizlerin yanında Rusya'ya karşı savaşıma ihtimalini düşünmemeleri oldukça düşündürücüdür"* cümlesi altı çizilmeye değerdir. (Tatişev 2010: 367) Kısa bir süre zarfında değişmeye yüz tutan askeri politik dengeler içerisinde Boğazlara Rus donanmasının girmesi Rusya açısından daha çetrefilli sorunlara yol açabilirdi. Böylesi bir hamle karşısında Osmanlı İmparatorluğu karşı hamle ile İngiltere'nin safında Rusya'ya karşı savaşabilirdi. Öte yandan, Balkanlar'da bekleyen Rus ordusunun fiziki ve psikolojik şartları tartışma götürür vaziyetteydi. Yorgun Rus Ordusu içinde tifo salgını baş göstermişti. Ordunun bu bölgede kaldığı her bir gün Rus maliyesine bir darbe niteliğindedi. Nitekim orduya gönderilen para ekonomik şartları sıkıntılı olan halkın daha fazla vergi ödemesi anlamına geliyordu ki bu durumda milliyetçilik akımlarının günbegün arttığı ve farklı görüşlere dayalı basının canlanmaya başladığı bir ortamda Rus Çarlığı için hesaba katılması gereken hassas bir husustu.

Halbûki, Çar II. Aleksandr'ın aksine General Nikolay Nikolayeviç savaş-diplomasi çizgisinde daha akıllı ve soğukkanlı bir tavır sergiliyordu. Çar'ın direktiflerini ve düşüncelerini uygulamıyor hatta inisiyatifi Çar'a bırakmayı seçiyordu. Ne var ki, hastalığı sebebiyle 17 Nisan'da St. Petersburg'a dönmek zorunda kalmıştır. Kafkas Cephesi komutanı diğer kardeşi General Mihail Nikolayeviç'te St. Petersburg'a dönmüştü. Artık bu noktadan sonra bir yandan Genelkurmay'da diğer taraftan ise Kışlık Saray'da önemli Rus diplomatlarının da katıldığı bir ortamda Balkanlar, Kafkaslar ve Boğazlar üzerindeki savaş stratejisi hakkında daha yoğun mesailer gerçekleşmeye başlamıştı.

Filvaki, mücadelenin cepheden masaya yani askerlerden diplomatlara doğru intikal ettiği bir atmosferde General Eduard İvanoviç Totleben, 21 Nisan 1878'te St. Petersburg'a dönen Nilolay Nikolayeviç yerine ordunun komuta mevkiine geçmiştir. Her ne kadar ülkeler arası kulisler başta olmak üzere, farklı diplomatik stratejilerin ön plâna çıkmasına rağmen General Totleben'in en kritik cepheye gönderilmesi savaş ihtimalinin de göz önünde bulundurulduğuna zaten başlı başına bir işaret niteliğindedi. General Totleben, Rus Donanması'nın Boğazlara indirmenin ve Avrupa yakasında yer alan kalelerin kontrolünün sağlanmasının psikolojik bir üstünlükten öte uzun vadeli olarak Rusya'ya hiçbir stratejik ivme ya da avantaj getirmeyeceğini, bilâkis İngilizlere karşı oluşabilecek bir savaşta başarı oranlarını azaltacağı fikrine bile kapılmıştı. Hattâ,

Avrupalı diğer güçler ile Türklerin gözünde Rus karşıtı düşmanlığın daha da artacağını düşünüyordu. Bu yüzden bir an evvel birlikleri Edirne'ye (Adrianople) çekmek mantıklı bir hamle olacaktı. Ancak bu durum içinde Türk birliklerinin Varna ve Şumla (Shumen)'dan ayrılmalarını beklemek gerekiyordu. Yine tecrübeli komutana göre bu noktada Bulgaristan'ın güvenliğini sağlamak kilit hedef olmalıydı. Tüm bu askeri stratejilerin ardından Edirne'de toplanan Rus kuvvetlerinden iki güçlü birlik oluşturularak Avusturya-Macaristan sınırında patlak vermesi kuvvetle muhtemel bir savaş için önlem almak daha akla uygun bir askeri strateji olabilirdi. (Popov 1902: 86)

Rusya, Ayastefanos Antlaşmasında elde ettiği avantajları kaybetme tehlikesi karşısında akrabalık ilişkilerinin de bulunduğu batı komşusu Avusturya-Macaristan ile diplomatik müzakerelerini giderek yoğunlaştırdı. Aslında Rusya için İngiltere ya da Avusturya-Macaristan'dan birini seçmek avantajlardan az tavizler vererek durumu kotarmak anlamına geliyordu. Yine de, Kışlık Saray'a göre İngilizler yalnız başlarına özellikle kara savaşlarında galip gelemezlerdi. Hâlbuki Avusturya –Macaristan bunu başarabilirdi. Ayrıca Trakya'da bekleyen Rus ordusu Rus ekonomisini günbegün zorlamaktaydı. Bunlardan da öte, Ayastefanos Antlaşması çıkmaza girmeden bir an evvel sorunlar çözülmeli bunca can kaybı verdikleri bir savaştan Kırım Savaşı gibi kayıplarla ayrılmamalıydılar. Bu düşünceler çerçevesinde Avusturya-Macaristan ile arabulucu rolü için Berlin'de bulunan büyükelçisi üzerinden II. Wilhelm'e ve Otto von Bismarck'a başvurmuşlardır. (Tatişev 2010: 369) Bismarck, St. Petersburg'da büyükelçi olarak görev yapmış, Rusya tarihi, kültürü ve ruhunu iyi bilen bir devlet adamı olarak konuyla yakından ilgilenmiştir. Aslında Rus elçinin Bismarck'tan isteği Avusturya-Macaristan'ı Berlin Konferansında Rusya aleyhtarı bir tavır içine girmemeleri hususunda ikna ricası olarak da görülebilir.

Rusya'nın Londra'da bulunan büyükelçisi Graf (Kont) Petr Andreyeviç Şuvalov ise İngilizleri iyi tanıyan bir diplomat olarak, Osmanlı başkentinin yanı başında bekleyen Rus askeri birliklerinin İstanbul'a girmemelerini hatta çekilmelerinin İngiliz diplomasisi karşısında yapılacak hatalı bir hamle olacağını altını çiziyordu. Üstelik Berlin'de yapılacak konferansta özellikle İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın ortak bir diplomatik cephe kurup Rus çıkarlarını baltalayacağını tahmin ediyordu. (Tatişev 2010: 369) Rus Dışişleri Bakanı Aleksandr Mihailoviç Gorçakov ise konferansın tertip edilecek olmasının Rusya'nın çıkarlarına hizmet edeceğine inanarak, Berlin Konferansının toplanmasında büyük rol ve çabaya sahipti. Ona göre ustaca yapılan diplomatik girişimlerle sorunlar çözüme kavuşabilirdi. Bunun için ilk adım İngilizlerle gizli bir lobi yürütülmeli mümkün olursa da anlaşmalar yapılmalıydı. (Andreyev 1999: 174-177) Rus Dışişleri Bakanı'nın Çar ile olan görüşmesinin ardından Graf (Kont) Petr Andreyeviç Şuvalov Londra'da İngiltere Dışişleri Sekreteri Lord Salisbury (Robert Gascoyne) ile gizli görüşmelere başlamıştı. Görüşmelerden çıkan sonuca göre İngilizler, Bulgaristan'ın kuzey ve güney şeklinde Balkan dağları ile ikiye ayrılması ve bu bölgenin yönetimlerinde bazı değişikliklere gidilmesi koşuluyla Kars, Ardahan, Batum ile Besarabya'nın Tuna'yı gören kısımlarını Rusya'ya bırakıyordu. (Krasnitskiy 1903:154) Bu heyecanlı görüşmenin ardından P. A. Şuvalov St. Petersburg'a doğru yola koyulmuştur. Kadim ve samimi arkadaşı Bismarck ile konuyu görüşmek ve Almanya ile olan muvazeneyle gölge düşürmemek için Hamburg civarında bulunan Friedrichsruhe'ye uğramıştır. İngiltere'nin özellikle Batum konusundaki kararı

Bismarck'ı oldukça şaşırtmıştır. Ünlü Alman diplomata göre, İngiltere Karadeniz stratejisinde öneme haiz Batum limanının Rusya'nın eline geçmesine göz yumamazdı. P. A. Şuvalov ise, St. Petersburg'a geldiğinde Kışlık Saray ve Genelkurmay'da barışın bir an evvel yapılmasının arzulandığını anlamıştı. Çar ile yaptığı görüşmede Batum konusu tıpkı Bismarck'ta olduğu gibi şüphe uyandırmıştı. Çar'a göre Bulgaristan'ın ikiye ya da daha fazla parçaya ayrılması Rusların ve Bulgarların siyasi menfaatlerine ters düşmemektedir lakin İngilizler konferansta düşüncelerini özellikle Batum konusunda değiştireceklerdir. (Tolmaçev 2006: 383) Bu yüzden P. A. Şuvalov'u Londra'ya İngiltere ile yapılan görüşmeleri anlaşma metnine kayda alması talimatıyla gönderdi.

Kışlık Saray yaşanan tüm bu gizli diplomasi ve kargaşa sonrası Berlin Konferansına gidecek temsilcileri seçmişti. Birinci temsilcisi Dışişleri Bakanı Aleksandr Mihailoviç Gorçakov, ikinci sırada Rusya'nın İngiltere Büyükelçisi Petr Andreeviç Şuvalov ve son olarak da hukukçu ve Berlin Büyükelçisi Petr Pavloviç Ubridi idi. Otto von Bismarck, P. A. Şuvalov'un İngiltere yolculuğu sırasında Almanya'da kendisini ziyaret etmesini fırsat bilerek bu atamalardan duyduğu memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Çünkü Almanya'nın birliğini sağlamaya çalıştığı 1871 öncesi süreçte A.G. Gorçakov ve P.P. Ubridi'nin Rusya'nın çıkarlarına aykırı olduğu gerekçesiyle birlik karşıtı farklı bir dış politika sürdürmesi Bismarck'ın bu diplomatlara karşı olumsuz siyasi hisler beslemesine neden olmuştu. Bismarck, Berlin Konferansında P.A. Şuvalov yerine A.G. Gorçakov'un atanmasının kendisi açısından üzüntü verici olduğunu ve konferansta kendisini bir kez daha kullanmasına izin vermeyeceğini belirtmiştir. P.A. Şuvalov ise ortaya çıkan bu durumun Rusya ve Almanya'nın ortak çıkarları gereği kişiselleştirmekten kaçınılarak aşılmasının isabetli olacağını dile getirmiştir. (Tatişev 2010: 370)

Bu arada, P.A. Şuvalov Londra'da Lord Salisbury ile 18/30 Mayıs 1878'de üç gizli antlaşma imzaladı. Bu gizli antlaşmalar gereği Bulgaristan kuzey ve güney olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Özerk Güney Bulgaristan'ın valisinin Hıristiyan dinine mensup olması ve Avrupalı güçlerin onayını alması sonucu Osmanlı İmparatorluğu tarafından tayin edilmesi şarttı. Valinin görev süresi 5 yıl ile sınırlı tutulacaktı. Bulgaristan'ın Ege denizi ile sınırı olmayacak dolayısıyla Ayastefanos Antlaşmasına göre yüzölçümü küçülecekti. Rus-İngiliz gizli antlaşmasına göre, belirtilen toprakların kıyı bölgelerinde Türk yerleşimleri içeri kesimlerinde ise Bulgar yerleşimleri yer alacaktı. Osmanlı askeri birliklerinin tamamı bölgeden çekilecekti. İngiltere Berlin Konferansında gerek gördüğü takdirde, "*Osmanlı yönetimi istenilen durumlarda Avrupa'nın onayıyla Güney Bulgaristan'a askerlerini sokabilir, Güney Bulgaristan'ın emniyet amirini atayabilir*" maddelerini tartışmaya açabilecekti. Bununla birlikte, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların ıslahat haklarının kontrolünü Avrupalı devletler de üstlenebilecekti. İngiltere, Rusya'nın 1856 Paris Antlaşması ile Besarabya'da kaybettiği bazı topraklar ile Kars, Ardahan ve Batum'u ele geçirecek olmasına karşı çıkmıyor ancak Doğu Anadolu'da bundan öte Rus ilerlemesine karşı çıkacağını açık ve net olarak belirtiyordu. Bu gizli antlaşmalara göre Ruslar Eleşkirt'i bırakmayı da kabul etmekteydiler. Buna karşılıklı Rusya isterse Osmanlı temsilcilerinden Hotur ve civarının İran'a bırakılmasını isteyebilirdi. Bu antlaşmalara göre bir başka önemli hususta Osmanlı İmparatorluğu eğer Rusya'ya savaş tazminatını ödeyemezse Rusya bunun karşılığında toprak talebinde bulunamayacaktı.(Sbornik 1952: 176-181)

İngiltere'nin böyle bir madde eklettirmek istemesinin nedeni İngiltere'nin Osmanlı'ya kredi verip daha sonra toprak talebinde bulunabileceği şeklinde de değerlendirilebilir.

Berlin Konferansı ve Diplomatik Manevralar

Nihayet 22 Mayıs 1878'de, 1856'da Paris Antlaşmasını imzalayan ülkelere Berlin'de yapılacak konferansa katılım göstermeleri hususunda çağrıda bulunuldu. Konferans 1 Haziran 1878'de toplandı. Bismarck genel çoğunluğun oyuyla temsilci olarak seçildi. Konferansın dili Fransızca olarak belirlendi lâkin sadece İngiliz temsilciler İngilizce konuşmakta ısrar etmeleri üzerine bu istekleri makul görüldü. Bismarck ortaya çıkan bu çift dil mevzuu üzerine onların suallerine İngilizce yanıtlar verme tercihinde bulunmuştur. Konferansa Sefardi Yahudisi asıllı İngiltere'nin ünlü diplomatı Benjamin Disraeli'nin (Lord Beaconsfield) *"İngiliz ve Rus birliklerinin İstanbul civarından ayrılması sonrası konferansa başlamanın daha isabetli olur"* fikri Bismarck tarafından *"bu konunun İngiltere ile Rusya arasında bilahare görüşülmesi gerekir"* yanıtıyla ötelenmiştir. 6. oturumda üzerinde sıkça bahsedilen Bulgar Meselesinde tartışmalar alevlenmiştir. Bu konunun en önemli ayağı ise Bulgar toprak sınırları ve yöneticilerinin tayin meselesi olmuştur. Bulgar meselesi Rusya'nın üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Rusya bu konuyu Balkan Slavı olan Bulgarları ve onların sahip olacağı hakları kendilerinin siyasi ve dinsel hassasiyeti olarak değerlendirmiştir. Ne var ki, konferans sırasında temsilcisi P.A. Şuvalov'un diliyle bu konu politik beklentilerden öte bu bölge Hristiyanlarının bir an evvel Osmanlı baskısından kurtarılması olarak ifade edilmiştir. (Zolotarev 1978: 179)

Avusturya-Macaristan arasında Balkanlarda bulunan Rus askerlerinin Romanya üzerinden Rusya'ya ulaşımındaki zaman dilimi konusu da tartışma götürmüştür. Ayastefanos'a göre 2 sene olan bu süre Avusturya-Macaristan temsilcilerince eleştirilmiştir. Onlara göre bu süre 2 sene değil 6 ayla sınırlı tutulmalıydı. Konferansta bu konu 1 sene olarak karara bağlanmıştır. Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek konusunda da isteklerini açıkça dile getirmiştir. Viyana'dan gelen temsilcilere göre Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan'a bağlanmalıydı. Macar asıllı temsilcisi Duya Andraşi (Andrassy Gyula)'ye göre Bosna-Hersek'te yaşayan halkların kaderi Osmanlı'nın eline bırakılmamalıydı. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu bölgede yaşayan etnik ve dinsel topluluklar arasında çıkabilecek isyanı bastırmakta maddi imkânsızlıklarından dolayı başarı gösteremeyebilirdi. Mamafih oluşabilecek bu isyanların olumsuz sonuçlarının doğrudan ya da dolaylı tarzda Avusturya-Macaristan'ı etkilemesi de Viyana temsilcilerine göre imkân dâhilindeydi. Bu tartışmaların ortasında İngiltere'nin de bölgede yaşayan Müslüman, Katolik ve Ortodoks halkların kaderlerinin Avusturya-Macaristan'a bırakılmasını desteklemesiyle mesele daha ciddi bir hale bürünmüştü. Üstelik Rus temsilcilerde konu Hristiyanlık-Müslümanlık meselesine geldiğinde inisiyatifi Avrupalılardan yana kullanmıştır. Bu talep Osmanlı temsilcilerinin şiddetli tepki ve itirazına neden olmuştur. Türk temsilcilerin itirazları sonucu Bismarck *"bu konferansın toplanma nedeni Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını korumak değil,*

bilakis Doğu ve Güney Avrupa'yı daha huzurlu hale getirmektedir" şeklinde sözler sarfetmiştir. Sırbistan'a Bulgarlardan Pirot ve havalisinin verilmesi talebi ise Bulgarların tepkisine ve Rusya'ya karşı mesafeli durmalarına neden olmuştur. (Tatişev 2010: 374-375)

Rus temsilciler açısından bir başka çetrefilli sorun ise Romanya'nın talepleri masaya yatırıldığında ortaya çıkmıştır. Romanya, Yunanistan'ı örnek gösterip toprak sorunları ve diğer konuları görüşmek üzere konferansa katılmak istemişti. Komisyon tarafından onların bu isteği sadece kendilerinin dinlenilmesi dışında tartışmalara katılmamaları şartıyla kabul edilmiştir. Romanyalı temsilciler: Tuna deltasından hak talebi, Besarabya'dan Ruslara bırakılan toprakların Romanya'ya iadesi, Osmanlı'nın Rusya'ya vereceği tazminatın bir kısmının Romanya'ya aktarılması ve bağımsızlıklarının konferans sonrası yapılacak antlaşmada resmen tanınması gibi isteklerde bulunmuşlardı. Rus diplomatlar Romen meslektaşlarının bazı isteklerini Avrupalı temsilcilere bu konuda geri adım atmayacakları şeklinde tepki vererek geri çevirdiler. Rus temsilcilerden A. M. Gorçakov ve P. A. Şuvalov, "*Tuna nehir ulaşımının kullanımının uluslararası niteliğe sahip olacağı dolayısıyla İngiltere tarafınca Tuna nehir ulaşımı konusunda kaygı duyulmaması gerektiği*" yönündeki fikirleri ileri sürmüşlerdir. Ayrıca P. A. Şuvalov, "*Rusya'nın 1856 Paris Antlaşmasından önce Tuna ile ilgili haklarından taviz vermeyecektir*" sözünü de yanıtına eklemiştir. Ancak İngiliz ve Avusturya-Macaristan temsilcileri Romanya'ya bağımsızlığın yanısıra bazı topraklar verme hususunda oldukça ısrarlı bir tutum sergilemişlerdir. Romanya, Besarabya'dan toprak yerine Dobruca'yı ve Tuna'nın sağ tarafındaki Rassova'dan Silistre'ye kadar olan toprakları elde etmiştir. Romanya meselesindeki sonuç Rus temsilcileri memnun etmese de içinde buldukları askeri ve diplomatik şartlar kerhen kabulü mecbur kılmıştır. (Drujinin 2004: 518-521)

Dağlık Karadağ sorunu Rusya ile Avusturya Macaristan arasında gerçekleştirilen özel müzakerelerle çözüme kavuşmuştur. Dağlık Karadağ'a da bağımsızlık veren bu antlaşmaya göre: Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'in güneyinden bazı toprakları alırken, Dağlık Karadağ bölgesine de Adriyatik Denizi kenarından Antivari'yi bırakmıştır. Karşılıklı tavizler konuyu çözüme kavuşturmuştur. (Tatişev 2010: 374)

Osmanlı'nın Rusya'ya ödemesi gereken savaş tazminatı meselesine gelindiğinde, Osmanlı delegelerinin içinde buldukları mali sıkıntılar vesilesiyle meblağı küçültmek ya da uzun vadeler halinde ödeme plânı belirlemek talebi Osmanlı İmparatorluğu'na daha önce borç veren İngiltere ve Fransa temsilcilerini kaygılandırmıştır. Rusya, konuya farklı bir açıdan yaklaşım ödemelerde önceliğin İngiltere ve Fransa'ya yapılıp ardından Rusya'ya iadesi fikrini ileri sürmüştür. Bu fikrin ileri sürülmesindeki maksat ise Berlin konferansındaki görüşmelerin aksine Rusya'nın tazminatı alamama durumunda Osmanlı İmparatorluğundan toprak ya da başka bazı siyasi/ekonomik taleplerde bulunması olarak da yorumlanabilir.

Kongre sonlarına doğru İngiliz gazetelerinin birinde İngiltere ile Rusya arasında 18 Mayıs 1878'de imzalanan gizli anlaşmalara dair haberin yayınlanması kongrede alınan kararları etkilemese de diğer temsilcilerin zihinlerine gölge düşürmüştür. Antlaşma şartları İngiliz kamuoyunca eleştirilmiş ve Ruslara gereğinden fazla taviz

verildiği şeklinde yorumlanmıştır. Öte yandan, St. James Kabinesi, Batum'un Rusya'ya verilecek olmasına karşı çıkmıştır. Rusya açısından ortaya çıkan bu negatif gelişme şaşkınlıkla karşılanmıştır. Konu hemen Bismarck'a açılmış ve İngilizlerin bu talebi karşısında Alman desteği aranmıştır. Bismarck, Victoria Kraliyet Başbakanı Benjamin Disraeli Beaconsfield'e *"bu konferansın toplanmasındaki en önemli rolün konferans öncesinde Rusya ile İngiltere'nin anlaşmış olmasıdır ki aksi halde Almanya bu uzlaştırıcı girişimin içinde olmayacaktı"* sözleriyle tepkide bulunmuştur. Bunun üzerine İngiltere, Batum limanında Rusya dışındaki başka ülkelerinde liman ticareti yapabilme özgürlüğünün olduğunu Rusya'ya kabul ettirerek Batum konusundaki fikir değişikliğinden vazgeçmiştir. (Tatişev 2010: 374-375)

Berlin konferansı son oturumunu 1 Temmuz 1878'de gerçekleştirdi ve ardından 64 maddelik anlaşma taraflarca imza edildi. (Sbornik 1952:181-207) St. Petersburg'da bulunan Çar II. Aleksandr iki hafta sonra anlaşmayı onayladı. Birkaç gün sonra ise hükümet dergisi Pravitelstvenniy Vestnik (Правительственный вестник) anlaşmayı ve Kışlık Sarayın görüşlerini halka taşıdı. Dergi ortaya çıkan bu sonucu, *"Rus İdari Merkezi savaşı politik çıkarlar ya da kaygılar yerine Hristiyan Balkan toplumlarının kurtuluş meselesi gibi ideolojik nedenlerle yapmıştır. Savaşa son veren antlaşmanın sonuçları itibariyle mükemmel olmasa da bu toplumlar ve Ruslar adına olumlu sonuçlanmıştır"* şeklinde sütunlara yansımıştır. Ayrıca, şark meselesinin Avrupalı güçlerle birlikte çözülmesi gerekliliği hususunun yaşanan gelişmelerle açıklanabileceğini ancak her şeye rağmen Berlin Antlaşmasının doğunun Hristiyan halklarının sorunlarını çözmeye önemli bir safhayı teşkil ettiğini de belirtmiştir. Fakat bu safhanın oluşumu için çok kan ve para dökmelerine rağmen Avrupalı büyük devletlerle ortak paydada buluşmak uğruna özel taleplerde bulunmadıklarını da eklemiştir. Ayrıca haberde Rus Çarının, *"şark meselesinin doğu Hristiyanları adına kesin çözümünü zaman tayin edecektir ancak Berlin Konferansı bu yolda atılan ilk önemli adım olmuştur."* (Tatişev 2010: 379-380) sözlerine yer verilmiştir.

Sonuç

Birinci Petro ile başlayan Rus modernleşmesi askeri alanda en büyük kazanımlarını XVIII. yüzyılın ortalarında Prusya asıllı Çariçe II. Katerina döneminde elde etmiştir. Ancak, 1853-1856 Kırım Harbinde elde edilen başarısızlık Çarlık Rusya'sının tek başına Batı Avrupa güçlerine karşı henüz askeri bir başarı elde edemeyeceğini ziyadesiyle ispat etmekteydi. Üstelik XIX. yüzyılın III. çeyreğinde doğru Almanya birliğini sağlamış Doğu Avrupa'da Rusya'ya karşı rakip haline gelmişti.

Milliyetçilik akımlarının hız kazanıp popüler olduğu bir dönemde Ruslar elbette etnik ve dini nedenlere dayalı yayılmacılığı kullanmak isteyeceklerdi. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu açısından olduğu kadar, İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan açısından da tedricen tehlike arz etmeye başlamıştı. Ruslar sıcak denizlere inme, Boğazlar ve İstanbul'u ele geçirme ya da Ortodoks azınlıkları özgürleştirme gibi tarihi, dinsel ve ideolojik amaçlara basın yoluyla halkını da ortak etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yaşadığı ekonomik sıkıntılar, hareketli siyasi atmosfer ve azınlık isyanları Çarlık Rusya'sı açısından gerekli kargaşa ve savaş ortamını oluşturmaya kâfi düzeydeydi. Nitekim Balkanlarda baş gösteren azınlık ayaklanmaları

Ruslar tarafından fırsat bilinerek kullanılmış ve 24 Nisan 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarına, üç gün sonra da Kafkas topraklarına saldırmasına neden olmuştur. Savaş sonunda Osmanlı, teçhizat bakımından kendisinden daha üstün konumdaki Rus ordusu ve onun yardımcıları Romen, Bulgar, Sırp ve Dağlık Karadağ orduları karşısında Balkan haritasını yeniden şekillendirecek bir mağlubiyet elde etmiştir. Rusya'nın yıldızını Slav dünyasında oldukça parlatan bu galibiyet, İngiltere ve Almanya başta olmak üzere Balkanların kontrolünü elde etmek isteyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun da tepkisine neden olmuştur. Bu tepkinin temel nedeni ise Rus tehlikesinin kendi jeopolitikalarını rahatsız edecek ölçüde daraltacak olmasında saklıdır.

Yaklaşık 900.000 askerin çarpıştığı on dokuzuncu asrın büyük savaşlarından olan 93 Harbi, sosyal, siyasal ve ekonomik boyutlarıyla Osmanlı İmparatorluğunu olduğu kadar, Çarlık Rusya İmparatorluğu, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Karadağ ve bazı Kafkas toplumlarını da derinden etkilemiştir. Osmanlı tarafının savaş ve savaşın doğurduğu salgın hastalıklardan kaybı yaklaşık 120.000'i bulmuş, Rus İmparatorluğu'nun başını çektiği Balkan İttifakı'nın kaybı ise 130.000'e ulaşmıştır. Üstelik savaşın oluşturduğu kaos sınırları değiştirmiş, salgın hastalıkları körüklemiş, zorunlu göçlerin oluşumunu hızlandırmış, bölgenin tarım ve hayvancılığını olumsuz yönde etkilemiş ayrıca taraflar arasında var olan düşmanlıklara derin bir boyut kazandırmıştır. Çarlık Rusya tarihinde ilk defa bu savaşla Tsargrad (Çar şehri) adını verdikleri en büyük emeli İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmeye oldukça yaklaşmıştı. 1877 Ayastefanos sonrası ortaya çıkan siyasal bunalım Rusya'nın ordusunu Balkanlarda tutma süresini uzatıp ekonomisini zayıflatırken, St. Petersburg'un ise Avrupa diplomasisi karşısında Ayastefanos'ta edindiği avantajlı konumdan tavizler vererek içinden çıkacağı ancak çıkarlarını koruyup Osmanlı İmparatorluğu'nu yıpratacağı Berlin Antlaşmasını imzalamasına neden olmuştur. Ancak Osmanlı'nın İngiltere'ye Kıbrıs tavizini vererek diplomatik yol ve yöntemlerle yanına çekmesi Rusya'nın umduğu gelişmeleri engellemiştir. Mamafih «Şark Meselesi» ise Ruslarca Berlin'de ilerde çözüme kavuşturulacak önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ruslar Ayastefanos ile Berlin Antlaşmaları arasında geçen birkaç ay içinde Batılılarla yaşadıkları diplomatik çıkar savaşının izlerini hafızalarına kazınmışlardır. Berlin Antlaşması sonrası Rus kamuoyu ve entelijansiyasında özellikle İngiltere ve Almanya'ya karşı duyulan güvensizlik giderek artmıştır. Her ne kadar savaşı kazanmasına rağmen Kafkaslarda Kars, Ardahan ve Batum dışında Balkan topraklarında kendisine ait jeopolitik bir değer elde edememiştir. Berlin Antlaşması sonrası Balkan Slavları Rusların başladıkları işi sonuna kadar götürebilecek gücü olmadığını anlayarak özellikle Bulgaristan başta olmak üzere Almanya ile daha sağlam diplomasi kurma yolunu seçmiştir. Açıkçası Rusya, cephede kazandığı prestiji Berlin'de diplomasi masasında kısmen bırakmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmalarla bağımsızlıklara ve özerkliklere erişen Balkan Hristiyanlarının Rusya'nın rolüyle elde ettiği başarısı, yine Osmanlı İmparatorluğu çatışı altında yaşayan Ermeniler için ilhan verici örnek teşkil ederek isyanlarına kapı aralamıştır.

KAYNAKLAR

- Akti i İstoriçeskiye, Sobranniye i İzdanniye Arheografiçeskoyu Komissiyey*** (1841), Sankt-Peterburg: Tip. Ekspeditsii Zagotovleniya Gosudarstvennih Bumag, T.V.
- ANDREYEV, A.P. (1999), ***Posledniy Kantser Rossiyskoy İmperii, Aleksandr Mihayloviç Gorçakov***, Moskva: İzd. Bely Volk.
- BESKROVNIY L.G. (1978), ***Russko-Turetskaya Voyna 1877-1878 gg. i Yeyo İstoriçeskoe Znaçenie***, Moskva: İzd. İn-ta istorii SSSR.
- DURUJİNİN K., (2004), "Russko-Turetskaya Voyna 1877-1878 gg.", ***İstoriya Russkoy Armii***, Moskva: İzd. AST, Poligon, 518-521.
- ZOLOTAREV B.A., (1978), ***Russko-Turetskaya Voyna 1877-1878 gg. v Oteçestvennoy İsoriografii Kontsa XIX- Naçala XX v.***, Moskva: İzd. Nauka.
- KANEVA K., (2006), ***Ritsar Balkan Graf N.P. İgnatyev***, Moskva: İzd. Tsentroligraf.
- KRASNİTSKİY A.İ., (1903), ***Pod Russkim Znamenem: Povest-hronika Osvoboditelnoy Voynı 1877-1878 gg.*** Moskva: İzd. M.O. Volfa.
- LYAŞENKO L.M., (2002), ***Aleksandr II***, Moskva:İzd. Molodaya Gvardiya.
- NİKOLAYEV B., (2005), ***Aleksandr II. Biyografiya***, Moskva: İzd. Zaharov.
- POPOV P.İ., (1902), ***Za Bratyev-Slavyan. Russko-Turetskaya Voyna 1877-1878 gg.*** Moskva
- Sbornik Dogovorov Rossii s Drugimi Gosudarstvami. 1856-1917.*** (1952), Moskva: Gos. İzd.-vo Polit.Literaturı.
- SEMANOV S., (2010), ***Aleksandr II***, Moskva: İzd. Eksmo.
- TATİŞEV S.S., (2010), ***Aleksandr II- Yego Jizn i Tsarsvovanie***, Moskva: İzd. Eksmo.
- TOLMAÇEV E.P., (2006), ***Voennaya Politika i Reformı Aleksandra II***, Moskva: İzd. Voenizdat.

**KAMU ÇALIŞANLARININ HİZMET İÇİ EĞİTİME İLİŞKİN TUTUMLARI:
ISPARTA İLİ ÖRNEĞİ**

Dr. Öğr. Üye. Murşit IŞIK*

ÖZ

Çağımız teknolojisi hızla değişirken bu değişimlerden günümüz kurumları ve bireyleri de etkilenmektedir. Özellikle 2000 sonrasında üç boyutlu metal yazıcısı, yapay embriyolar, akıllı şehirler, yapay zekâ gibi pek çok önemli gelişme günlük yaşamda ve devletin sunduğu hizmetlerde köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Kamu yönetimi alanını da etkileyen bu değişim ve gelişmeler, kamunun sahip olduğu insan kaynağı ve doğal kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını daha önemli hale getirmiştir. Bu doğrultuda hizmet içi eğitim, bireylerin ve kamu hizmeti sunan çalışanların yaşanan değişikliklere ayak uydurmasını sağlayacak en önemli araçtır. Kamu çalışanlarının yaşanan değişime ayak uydurabilmeleri ve yaptıkları iş ile ilgili bilgi ve yeteneklerini geliştirmeleri için sundukları hizmet ile ilgili güncel eğitimler almaları gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmenin yoluysa hizmet öncesinde ve hizmet esnasında verilen hizmet içi eğitim programlarıdır. Bu bağlamda hazırlanan çalışmada, Isparta ilinde görev yapan kamu çalışanlarının genel olarak verilen hizmet içi eğitimlere ilişkin tutumları ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırmada, kavramsal ve kuramsal çerçeve ele alınarak, Isparta ili ölçeğinde uygulanan anket verilerinden elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Yapılan araştırma neticesinde katılımcıların hizmet içi eğitime katılan eğiticiler, verilen hizmet içi eğitim, eğitimle ilgili yapılan organizasyon ve eğitim sonrası kazanımlara karşı olumlu baktıkları ve hizmet içi eğitim alan kamu çalışanlarının yaşı arttıkça belirtilen alt kategorilere ilişkin görüşlerinin negatif yönelindikleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hizmetiçi Eğitim, Kamu Yönetimi, Kamu Çalışanları, Tutum, Isparta.

**ATTITUDES OF PUBLIC OFFICIALS REGARDING IN-SERVICE TRAINING:
EXAMPLE OF ISPARTA PROVINCE**

ABSTRACT

Today's institutions and individuals are also affected by the changes while the age of our technology has rapidly been developing. Especially after 2000's, various significant developments such as 3D metal printer, artificial embryos, smart cities, artificial intelligence have caused many fundamental changes on daily lives and services offered by the government. These changes and developments also affecting the public administrations have made the efficient and productive use of public resources and natural resources of the public more important. Accordingly, in-service training is the most essential tool of making public officials and individuals adopt to changes. In order for public officials to keep pace with the changes and improve their knowledge and skills regarding their responsibilities, they are required to take updated training events in respect to the services they offer. The way to do that is the in-service training programs provided before and during the service. In the study prepared within this context, the attitudes of public officials in Isparta province regarding in-service training were generally tried to be measured. In the research, the findings obtained from the survey data applied in Isparta were evaluated by taking conceptual and theoretical frame into account. As a result of the study, it is seen that the participants have a positive attitude towards in-service training, trainers, organizations regarding the training and acquisitions of the training. Moreover,

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mursitisik@sdu.edu.tr. ORCID NO: 0000-0001-9855-6290

it is highlighted that opinions of public officials receiving in-service training regarding stated sub-categories tends towards negative as they get older.

Keywords: In-Service Training, Public Administration, Public Officials, Attitude, Isparta

GİRİŞ

Çağımızda sosyal, ekonomik, teknik ve dijitalleşme gibi gelişmeler hız kesmeden devam etmektedir. Küreselleşme dünyanın küçük bir köy haline gelmesi ve dijitalleşmenin de alıp başını gittiği bir dönemdeyiz. Her gün yenilik ve değişimler hem insan hayatına hem de sistemlere yansımaktadır. Bu değişime bireyler, toplumlar ve kurumlarda ayak uydurmaktadır. Dijitalleşmeyle birlikte hem sistemlerde hem de insanların günlük hayatında ki işleri halletmek bir tık kadar yakın durumdadır. Bu durumun avantajları olduğu kadar dezavantajlarıyla da karşılaşmaktadır. İnsanoğlu genellikle alıştığı düzende ve işte devam etmeyi sever ve değişikliğe ayak uydurması her zaman çabuk ve sancısız gerçekleşmez. Bu yüzden kurumlar bazında değişen sistemleri kullanacak personelin yaşayacağı sıkıntı akabinde genel işi ve kurumu da olumsuz etkiler. Kurumun hantal, verimsiz bir işleyiş durumu söz konusu olur. Bu durumun çözümü, çağa ayak uydurmanın en etkin yollarından birisi olarak da personelin eğitiminden geçmektedir. Hizmet içi eğitim olarak adlandırdığımız süreç bu noktada devreye girmektedir. Personelin var olan bilgisinin üzerine yeni sisteme uygun olarak yeni teknik bilgiler eklenerek personel geliştirilir, yeni düzene uyum için zemin hazırlanır işlerde etkinlik, verimlilik ve kalite artarken personel de daha kalifiyeli bir hale gelir.

Hizmet içi eğitim hem özel sektör hem de özel sektör gibi işlemeye başlayan kamuda da etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Özel sektörde zaten performans, hedef odaklı bir yönetim işleyişi mevcuttur. Kamu sektörünün işleyişi de artık özel sektöre yakın bir halde seyretmektedir. Örnek olarak belediyelerin stratejik plan yapmaları, yıllık performans programlamaları gösterilebilir. Hedefli ve amaçlı bir işleyişin yanı sıra işi yürütecek personelin de durumu önem arz eder. Bunun için hizmet içi eğitimler verilir ya da personel bu eğitimlere gönderilmektedir. İnsan kaynakları yönetiminin bir parçası olan eğitim olayı bireyle beraber yapılan işin de kalite ve niteliğini arttırmaktadır. Bu planlı hizmet içi eğitim hizmette etkinliğin artması ve beraberinde üretim sürecinde ki verim ve kaliteyi yükseltir, üretim tüketim ve işleyişteki hata ve kazaların asgariye inmesini sağlar, maliyetleri düşürebilir, kar gelişimi sağlar, vergi gelirini ve tasarruflarında da bir artış eğilimi gösterebilir.

Genel bir ifade ile hizmet içi eğitim ilk başlarda maddi külfet angarya olarak görülse de çağa ayak uydurmak ve kazanım sağlamak için aslında bir şanstır ve zorunlu hale gelmiştir. Ülkemizde de bu durum 657 Devlet Memurları Kanun'unda düzenlenmiş ve desteklenmektedir. Bu çalışmada hizmet içi eğitimin tanımlaması yapıldıktan sonra amacı, sağladığı fayda ve kamudaki yeri ele alınmış ve Isparta ilinde kamu kurumlarında çalışanlar ile yapılan anket çalışmasının neticesi analiz edilerek yorumlanmıştır.

1.HİZMET İÇİ EĞİTİM KAVRAMI VE SÜRECİ

1.1.Hizmet İçi Eğitim Kavramı

Hizmet içi eğitim kavramının genel tek bir tanımı yoktur. Tanım yapıldığı perspektife göre farklılık gösterebilir. İlk olarak Türk Dil Kurumu'nun yaptığı hizmet içi eğitim kavramı "Belli bir bilim dalı veya sanat kolunda yetiştirme, geliştirme ve eğitime işi" ve "çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme, terbiye" olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>).

Eğitimi, bireyin kendi davranışlarında (bilgi, alışkanlıkları, yetenekleri, becerileri vb.) kendi hayatı aracılığıyla ve planlı bir şekilde istenilen duruma getirme süreci olarak tanımlamak mümkündür (Çevikbaş, 2002: 16). Kişinin kendini geliştirme olgusu da burada meydana gelmektedir. Birey planlı, programlı bir şekilde kendini yetiştirir ve geliştirmeye çalışır. Özel olarak bunu yaparken iş yaşantısında da hizmet içi eğitim ile birey teknik yönden kendini geliştirebilir bu durumda kurumun bireye hem kişisel gelişimi açısından hem de iş hayatı açısından katkısı ortaya çıkmaktadır.

Hizmet içi eğitimi personel açısından tanımlarsak bireyin kurum amaç ve hedeflerine ulaşırken kendi ve kurum verimini arttırmak için insan kaynağının bilgisini, davranışlarını, yeteneklerini değiştirme ve geliştirme süreci olarak da tanımlamak mümkündür. Kurum için hizmet içi eğitimin amacı ise kurumun etkililiğini, etkinliğini ve verimini artırması için mevcut durum ve sistemi başarılı bir şekilde geliştirmeye ve arttırmaya yönelik yönetim araçlarının tümü olarak tanımlanabilir (Dolgun vd., 2007: 114).

Hizmet içi eğitim; "kişiyi yani personeli işi ile kesin hukuki ilişkisinin kurulduğu tarihten, işten ayrıldığı tarihe kadar geçen süre içinde, işin ya da görevin gerektirdiği performans düzeyine ulaşması için gereken bilgi, beceri ve davranışların sistemli bir şekilde öğretilme süreci" şeklinde tanımlanmaktadır. Farklı bir tanım olarak hizmet içi eğitim, "kamu görevlilerinin hizmette yatkınlığını sağlamak, verimliliklerini artırmak ve gelecekteki görev ve sorumlulukları için kendilerini yetiştirmek amacıyla kurum içinde ya da kurum dışında, iş başında ya da iş dışında başvuru alan eğitim etkinlikleri" şeklinde tanımlanmıştır (Peker, 2010: 1).

Hizmet içi eğitim tanımı yapanlardan birisi de Aytaç'tır. Aytaç'a göre (2000: 1) hizmet içi eğitim kavramı hizmet ve üretimde etkinliğin, verimin, kalitenin artırılması, üretim, tüketim ve hizmet sırasında meydana gelebilecek hata ve kaza gibi olumsuzlukların azaltılması, maliyet düşüşü, satış ve hizmet sunumunda kalite ve sayı yönünden gelişmenin sağlanması, kar yükselişi, vergi gelirlerinin, kurum tasarruflarının artırılmasını amaçlayan bir uygulamadır. Bunların gerçekleşmesi için personelin verilen temel meslek ve beceri eğitimi yanında; hizmet içi eğitim ile işgücüne yönelik çalışma hayatı boyunca bilgi, beceri, davranış ve verim düzeyini arttırmak için planlı bir şekilde personele eğitim verme olarak tanımlanmaktadır.

Hizmet içi eğitim esasen dijital çağa ayak uydurmak için gereksinim haline gelmiş bir hamle olarak değerlendirilebilir. Çünkü artık sunulan hizmetlerin değerlendirmesi dijital çağın nimetleriyle birlikte gerçekleşmektedir. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz; kötü sunulan bir hizmet veya sunum eksikliği olan durumlar bir tık kadar uzağımızda olup tüm dünyaya saniyeler içerisinde yayılabilir. Durumun böyle olması hizmet sunulan kişileri de bilinçli bir hale getirmiştir. Hal böyle olunca hizmetler de nitelikli, kalifiyeli ve kaliteli olmak zorundadır. Hizmetin ortaya çıkmasından önce de bu

hizmeti sunan kişilerin en az sunulan hizmet kadar kalifiyeli olması gereksinimini doğurur. Tüketici denilince akla özel sektör çağrışımı olsa da artık devlet yönetimleri de özel sektör gibi işleyişi unutulmamalıdır. Bu yeni işleyişteki yeni kavramlar sayılabilecek hizmetin kalitesi, etkinliği, verimi sadece hizmet için değil personel üzerinde de önemli ilkelere sahiptir. Hizmet ve bunu sunan personel işleyişe uygun olarak eğitilmeli ve faaliyetleri ona göre yürütülmelidir.

Hizmet içi eğitim tanımlarını çoğaltmak mümkündür. Farklı perspektiflerden ele aldıkça tanımları değişip çeşitlilik göstermektedir. Genel amacı ve tanımlarından yola çıkarak hizmet içi eğitim için şu söylenebilir; örgütün, kurumun işleyişinde etkinlik, verimlilik, kaliteli ve hedefli olarak çalışma düzeni içinde personelin işe uygun olması için yetiştirilmesi veya var olan personelin kendini geliştirmesi olarak tanımlanabilir.

1.2. Hizmet içi Eğitim Süreci

Bilgi ve beceriler yaşama başladığımız andan itibaren kazanılan şeylerdir, kimisi doğal olarak kazanılır fakat bazıları eğitim ve öğrenim yoluyla kazanılmaktadır. Hizmet içi eğitimler sayesinde iş ile ilgili gerekli bilgi ve beceriler personele öğretilerek personelin teknik ve değişen sisteme uygun olarak beceri, yetenek gelişimi sağlanır. Başarılı bir hizmet içi eğitim için personele dair bütün sorunların aşılmış olması ve yönetici, personel, eğiticinin işbirliği içinde senkronize bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. (Bilgin vd., 2007: 20). Bunların ışığında mevcut durum hesaplanıp ona uygun bir işleyiş gerekmektedir. Hizmet içi eğitim de burada devreye girmektedir. Sadece plan programlı bir sistem gibi işleyişin olması tek başına yeterli değildir uyum, personelin duruma yaklaşımı, eğitim ortamı da önemlidir. Başarılı bir eğitim elde etmek için sağlıklı bir ortam, uyumlu ve istekli bir personel ve eğitici olmalıdır.

Hizmet içi eğitim dediğimiz süreç tesadüf üzerine yapılan çalışmalar değildir. Her şey planlı programlı bir süreç içerisinde seyir halindedir. Amaçlar, hedefler belirlenir, verim ve başarı elde edilmesi için bir sistem oluşturulur. Daha sonra bu sistem sıralı düzenli bir şekilde bir işleyiş gösterir.

Hizmet içi eğitim için yönetmelikler görmek mümkündür. Örnek olarak TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı hizmet içi yönetmeliğini ele alınabilir.¹ 7 Bölüm ve 34 maddeden oluşan yönetmeliğin ilk bölümünde genel hükümler (amaç, kapsam, dayanak ve tanımlar), ikinci bölümünde eğitimin esasları (hedef ve ilkeler), üçüncü bölümde eğitim birimleri ve görevleri, dördüncü bölümde eğitim görevlileri ve program yöneticisi (görevli seçimi, görevlilerin nitelikleri, yetki, sorumluluk ve görevleri), beşinci bölümde programın planlanması ve uygulanması (uygulanacak eğitimler, yöntemler, sürelerin belirlenmesi), altıncı bölümde eğitime katılma, sınavlar, değerlendirme, izinler ve disiplin değerlendirmeleri ve son olarak yedinci bölümde çeşitli hükümler adı altında program bütçesi, giderleri ve diğer genel yönetmelik hükümleri mevcuttur. Farklı örnek olarak belediyelerin, üniversitelerin, kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet içi eğitim yönergelerini bulabilirsiniz.

Bu yönergeler kuruma göre değişiklik gösterse de genel olarak ana süreç önce bulunulan durumu, konumu, eğitip alacak kişilerin mevcudiyetini saptayıp bunlara uygun bir yol çizilir ardından eğitim ihtiyacı olan durumlar saptanır ve bütçe kısmı

¹ <http://teftis.kulturuzm.gov.tr/TR-14582/hizmet-ici-egitim-yonetmeli.html>.

düzenlenir. Sonra bu hizmet içi programlar yapılır program süreleri, yöntemleri, nerede, kim tarafından eğitimin verileceği genel gerekli olan her şey önceden belirlenmelidir. Ardından eğitimler program dâhilinde yapılır daha sonra da bu hizmet içi eğitiminin çıktısı değerlendirilir. Eğitim sonucu mutlaka süzgeçten geçirilip değerlendirilir. Eğitimin yararı, eğitimde çözülemeyen sorunlar saptanır, sorunlara yeniden çözümler aranır.

Şekil 1. Hizmet İçi Eğitim Süreci Nasıl Başlar ve Seyreder?

Kaynak: Bilgin vd., 2007: 21.

Bilgin ve diğerlerine göre eğitim planlaması ana basamak olarak görülmektedir. Bir politika oluşturulur değil yerindeyse SWOT analizi gibi analizin gerçekleşme durumu demek yanlış olmaz. Ardından öncelikli konular belirlenir ve tabii ki bütçelendirme kalemi bu analize uygun olarak yapılır. Daha sonra eğitim yıllık programlanır. (Bu durum kurum ve kuruluşa göre farklılık gösterebilir.) Eğitimin uygulanacağı yerler ve kişiler belirlenir ve uygulamaya geçilir. Son olarak da eğitim sonucu bir çıktı alınır. Süreçteki her şey ve herkes bu işleme dahil edilir. Koyulan hedeflere kıyasla değerlendirme yapılır. Güçsüz ve başarısız olan yerler belirlenip ona göre yeni bir eğitim için yol haritası çizilebilir.

Hizmet içi eğitim dediğimiz olgu her kurum ve her iş için tek düze kalıplaşmış bir süreç değildir. Ortak bir kalıptan ziyade bütün eğitimlerde ortak olan bir eğitimin olması

duruma, kuruma, kişiye göre uygun olanı belirlenir ve bu eğitimler farklılık göstermektedir. Asıl amaç eğitimden verim, kalite, etkin bir devamlık almaktır.

2. HİZMETİÇİ EĞİTİMİN AMAÇLARI VE FAYDALARI

Hizmet içi eğitim ile çalışma hayatında olduğumuz her an karşılaşabiliriz. Nedeni ise günden güne her şeyin değişmesi akabinde kurumların, sistemlerin ve işleyişlerinde bu değişimi yakalama zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle işe giren kişi, hem kendini geliştirmeli hem de iş becerilerini geliştirmelidir. Kişi hizmet verdiği sürede mesleğin niteliğinde meydana gelen her türlü değişimi ve gelişimi yakalama amacıyla sürekli olarak eğitilmektedir. Bu eğitimler hizmet öncesi de karşımıza çıkar fakat hizmet içi eğitimden farklıdır. Hizmet öncesi eğitim de kişinin yaptığı işle ilgili, daha önceden aldığı eğitimleri ifade eder bir nevi işi öğrenme süreci denilebilir, hizmet içi eğitim ise kişinin iş veriminin arttırmak amaçlı etkinliğinin, verimliliğinin artması için yapılan süreçtir. İnsan kaynakları yönetimi açısından personelin kariyer planlamasına destek olarak meslek hayatı boyunca alması gerekli olan eğitimler personele katkı sağlar ve kurumun personelin iş gücü ile kurum çıkarı arasında anlamlı bir ilişki kurar(Genç, 2007: 59). Hizmet içi eğitim de bu durumu destekler ve insan kaynakları yönetiminin gelişimine yardımcı olur.

Hizmet içi eğitimde esas amaç personelin eğitimi olarak görülse de çift yönlü bir işleyiş söz konusudur. Hem personel paralelinde yaptığı iş geliştirilir bunların ışığında da kurumda da gelişme meydana gelir. Hizmet içi eğitim personelin, eksik yönlerini fark etmesi ve bu durumu revize etmesi sonrasında çalıştığı kurumun ilke ve amaçları doğrultusunda gerekli nitelikleri kazanmasına yardımcı olur. Personelde ki bilgi, beceri, kalifiye artışı, eksikliklerin giderilmesiyle kurumda ki işleri de doğru ve kaliteli bir şekilde yürür, günün koşullarına ayak uydurur. Günlük hayattan bir örnek olarak fen liseleri ve Anadolu liselerinde verilen eğitim ile teknik liselerde verilen eğitimlerin farklılığı aynı şekilde üniversitelerde ki bölümlere göre eğitimin farklı olması durumu eğitimin önemini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Hizmet içi eğitimin esas amaçlarından birisi, kalite ve etkinliği arttırmaktır. Bu yüzden eğitim yapılacak örgütün ana politikasına ve amacına uygun bir şekilde eğitim işleyişi tespit edilmelidir. Kamu personel yönetiminde de bu durum önemlidir ve memurların hizmet içi eğitimlerine yönelik düzenlemeler mevcuttur.² (Peker, 2010: 1)

Hizmet içi eğitimin tanımının da bol olduğu gibi amaçlarında da bolluk söz konusudur. Tanımlarda da olduğu gibi ele alınan perspektife göre amaçlar değişebilir. (Örneğin ilkokulda ki hizmet içi eğitim ile resmi kamu kuruluşunda ki hizmet içi eğitimin amaçları farklılık göstermesi durumu gibi.) Bu perspektifleri bireysel, örgütsel, toplumsal olarak inceleyebiliriz. Genel anlamda hizmet içi eğitimin amaçları şöyle sıralanabilir (Eryılmaz, 2015: 354-355):

İlk olarak mesleki ve teknik bilgi geliştirmektir. Hizmet içi eğitimler personelin hizmetin gerektirdiği, örgütün amacına uygun nitelikler için mesleki ve teknik yönden yetiştirilmesi ve bilginin artmasını amaçlar.

² Detaylı bilgi için 657 sayılı Devlet Memurları Kanun'una bakınız:
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf> Erişim: 29.01.2018

İkinci olarak verimliliğin artması ve akabinde hizmet maliyetlerini azaltmak amaçlanmaktadır. Az personelle yeterli oranda kaliteli hizmet, etkinlik ve verimlilik hedeflerine ulaşmak amaçlanmaktadır.

Üçüncü olarak yönetime karşı şikayetleri azaltmak hatta mümkün mertebede yok derecesine indirmektir. Herkesin işini yeterli, kaliteli, verimli yani düzgün yapmasıyla bu durum asgari düzeye indirilebilir. Bu da hizmet içi eğitimle örgütün net amaçlar doğrultusunu farkındalık yaratarak işi, hizmeti en iyi şekilde yapmaya sevk eder.

Dördüncüsü iş akışını hızlandırmaktadır. Özellikle bu konu, bir kararın oluşumunda birden fazla birim ya da yetkili olduğu durumlarda önemli olmaktadır. Mesela klasik kamu yönetiminde eleştirilen bir konu olan kırtasiyecilik işleri buna örnek gösterilebilir. Yeni kamu yönetimi anlayışında bu durum tamamen halledilmiş olmasa da biraz daha azaltılmıştır. Zaman hayatımızda en önemli olan şeylerden birisidir ve hem işte hem de özel hayatımızda vakit kazanmak her zaman pozitif bir yönde etki eder.

Beşinci olarak da personeli motive etmesi gösterilmektedir. Genellikle eğitimi görenlerin hizmet içi eğitime ilgi gösterir. Hizmet içi eğitime çağırılma memura çalıştığı ortamın koşullarından belirli bir süre uzaklaşma, dinlenme ihtiyacını karşılama, kendini bilgi ve deneyim olarak geliştirme fırsatı verdiği için olumlu bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Farklı ve toplu bir şekilde hizmet içi eğitimin amacının sınırsızlığı ile birlikte Öztürk ve Sancak amaçları aşağıdaki gibi genel maddeler halinde şu şekilde sıralamıştır (Öztürk, Sancak, 2007: 763-764);

- Yeni başlayan personelin kurumla uyumunu sağlamak,
- Personele kurumun amaçlarını, ilkelerini ve izlediği politikaları bir bütünlük içinde benimseyebileceği şekilde öğretmek,
- İşin gerekli olan teknik bilgisinin yanında eğitim ile eksik olduğu noktaları görüp tamamlamak,
- Personele terfi gibi durum değişikliği yaşayabileceği ve bunun gereklerini öğretmek,
- Ekonomik, bilim ve teknolojik gelişmelerin işe yansınmasıyla oluşan sistemde ki yeniliklere uyum sağlamak,
- Kurumun sağladığı hizmette ki nitelik, nicelik, kalite ve verimliliği artırmak,
- Üretim ve hizmet sunma aşamasında hata ve kazaları asgariye indirmek,
- Kurum ve kişilerle senkronize ve istekli bir şekilde çalışma ortamı sağlamak,
- Personele teknik hız ve alışılmışın dışında ki durumları çözüm sürecinde pratiklik sağlamak,

- Personelin görev, yetki ve sorumlulukları konusunda kalifiyesini artırmak,
- Zaman ile uyumlu bir şekilde hizmet sunmak,
- Malzeme ve enerji tasarrufu sağlamak,
- İş güvenliği ve hizmetin sürekliliğini sağlamak,
- Personelin özgüvenini geliştirmek ve istekli bir şekilde işlerin yürütülmesini sağlamak,
- Personele kalifiye kazandırmak.

Hizmet içi eğitimde planlanırken kurumun amaçları, ilkeleri ve eğitim görececek personelin eksikliklerine yönelik bir eğitim uygulanmalıdır. Bir öğretmenin hizmet içi eğitimi ile bakanlıkta çalışan memurun hizmet içi eğitiminin amaçları ve çıktıları farklıdır. Örneğin öğretmenin eğitim sonunda ki amaçlarından birisi etkin, verimli, başarılı bir öğrenci yetiştirmekken diğer memurun amacı hızlı, verimli, düzgün bir şekilde hizmet sunmaktır. Planlama yapılırken bulunulan konum, kurum, personel ve işin amacına uygun bir eğitim uygulanmalıdır.

Hizmet içi eğitim yakın zamana kadar maliyet unsuru olarak görülüyordu. Fakat bu anlayış zamanla değişmiştir. İnsan kaynakları yönetim anlayışının benimsenmesiyle birlikte organizasyondaki 'insan' unsuru önemli bir sermaye olarak değerlendirilmeye başlanmıştır(Eryılmaz, 2015: 353). Hem özel sektör hem de devlette insan unsuruna yatırım önem kazanmış ve akabinde de fayda sağlanmıştır. Hizmet içi eğitimin planlı programlı olması verimlilik ve hizmet kalitesini aşikar bir şekilde arttırmaktadır. Her şeyin hızla değiştiği ve geliştiği dijital çağda kişilerin bu değişime ayak uydurmaları kaçınılmazdır. Hizmet içi eğitim ile birlikte bu duruma fayda sağlamaktadır. Ayrıca eğitim sayesinde yeni mesleki ve insani ilişkiler kuran kişinin eğitim sonrası motive olarak işine döner ve işine daha da bağlılık göstererek ve veriminde bir artış yaşanır. Eğitim sonunda değerlendirmeler ışığında ki ödüllendirmeler personelin motivasyonunu arttırmaktadır. Eğitim sonu değerlendirmeler sayesinde eksiklikler fark edilip çözümlenmeye çalışılır. Bu da daha büyük bir problem çıkmadan küçük eksikliklerin tamamlanmasını sağlar.

3. KAMUDA HİZMET İÇİ EĞİTİMİN ÖNEMİ

Türkiye'de kamu kurumlarında uzun süredir var olan "kamu personel yönetimi" anlayışı ve uygulamaları sonucu, hizmet içi eğitime de artık bir yasal zorunluluk haline gelmiştir. Temel eğitim dışında nitelikli eğitimin verilme durumunun kıtlığı önce ki dönemlerde karışımıza çıkan bir durumdu (Zengin, 2013: 117).

Eğitim, dediğimiz olgu hayatın her alanında önemli bir konumdadır. Doğumumuz ile başlayıp hayatımız boyunca hep bizimledir. Eğitim aile, okul, iş hayatımızın dönüm noktalarında sürekli olarak hep bizimledir. Hizmet içi eğitim ise salt bireysel hayat eğitiminden çıkıp işimiz ile bir kombinasyon halindedir.

Hizmet içi eğitim kamu hizmeti sunan personel için, kamu hizmetinin verimliliğini ve kalitesini arttırmaya yönelik bir uygulamadır.. Günümüz kamu yönetiminde kullanılan mottoya paralel olarak hem işin hem de personelin etkin, verimli, kalifiyeli olması gerekmektedir. Bu anlamda özellikle son yıllarda kamu yönetimi açısından meydana

gelen dönüşümlere uyum sağlanabilmesi için kamu personelinin de bir dönüşüm yaşaması zorunlu hale gelmiştir. Kamu personelinin hizmet ile ilgili olarak güncel eğitimi önemlidir ve bunu sağlayacak kurumların, eğitim programlarının olması gerekmektedir. Bunu sağlamanın başlıca yolu ise, hizmet öncesi ve özellikle de hizmet içi eğitimidir(Geç, 2007:1). Hizmet içi eğitim artık maddi bir külfet olmaktan çıkmış ve olması gereken bir süreç olarak görülmektedir. Tıpkı hizmet öncesi eğitimde işin öğretilmesinin doğal bir süreci temsil ettiği gibi bir durum söz konusudur.

Dijitalleşen dünyada analog kalmak işleyişin tıkanmasına sebep olur ve çıkmaza sürükler. Tıpkı sistemlerin tıkanıp kaosa sürüklenmesi gibi aynı durum personelde de geçerlidir. Personelde ki aksaklık kurumu kaosa sürükleyebilir. Bu yüzden gelişim ve değişimlere kamuda ayak uydurmak zorundadır. En büyük örnek olarak klasik kamu yönetiminden yeni kamu yönetimi anlayışına geçiş gösterilebilir. Yeni anlayışta ki ilkeler hizmet içi eğitimi destekler niteliktedir.

Kamuda ki hizmet içi eğitimde memurun köklü bir makama sahip olup, eski düzene alışmış bir şekilde işleri verimsiz, eksik, yanlış olarak yürütmesinin önüne geçebilir. Bunun yanı sıra memurun teknik yetersizliği ve yeni sisteme alışamaması işlerin aksaklığına sebebiyet verebilir. Ancak hizmet içi eğitim ile personele yenilik kazandırılır ve sürdürdüğü işi daha kaliteli yapmasını sağlar ve terfi için bilgi, beceri ve tecrübeyi kazandırılır. Bu sayede verimli, kaliteli bir iş ve kalifiyeli memur karşımıza çıkar. Aslında bunu şuna benzetiyorum bir mezatta en yüksek fiyatı veren kişinin eşyayı alması gibi, yüksek ve kaliteli performansı gösteren üst göreve gelebilir. Hizmet içi eğitim memurun işe ve kuruma karşı daha bağlı olmasını sağlar, kişiyi yeniliklere açar ve yeni iş ortakları ile tanışmasına aracı olabilir(TEPAV, 2007: 12).

Türkiye’de kamu kurumlarında hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim uygulaması yasalarla düzenlenmiş ve zorunlu kılınmıştır. Yasal dayanak olarak 657 ‘Devlet Memurları Kanun’unun yedinci kısmında bulunan 214-225. maddeleri “devlet memurlarının yetiştirilmesi” başlığı altında kurumların memurları hizmet içinde yetiştirme esasları düzenlenmiştir. 214. madde “Devlet memurlarının yetiştirmelerini sağlamak, verimliliğini artırmak ve daha ileri ki görevlere hazırlamak amacıyla uygulanacak hizmet içi eğitim, Devlet Personel Başkanlığı tarafından ilgili kurumlarla birlikte hazırlanacak yönetmelikler dahilinde yürütülür.” ifadesiyle genel bir giriş yapmış daha sonra eğitimin birimleri, eğitimin genel planları, merkezleri, yurtdışı eğitimleri, raporları, denetlenmesi, devlet memuru olarak eleman yetiştirme, mecburi hizmet maddeleri genişletilerek açıklanmıştır.³

Özetle hizmet içi eğitim sonradan da olsa dijitalleşme, yeni yönetim anlayışıyla birlikte kamuda da ciddi bir yere sahip olmuştur. Personele göre iş değil, işe göre personel yetiştirme, aktif katılımlı ortak çalışmalarında olacağı profesyonel performans odaklı personel durumu çerçevesinde etkin, verimli ve kaliteli çıktılar elde edilebilecektir.

4. ISPARTA İLİNDE BİR ARAŞTIRMA

³ Detaylı bilgi için bakınız: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf> Erişim: 29.10.2018

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı kamu çalışanlarının almış oldukları hizmet içi eğitimler hakkındaki tutumlarını ölçmektir. Bu bağlamda çalışanların demografik özellikleriyle almış oldukları hizmet içi eğitim arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmektir.

Hizmet içi eğitim çalışanların görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmeleri, kamu hizmetinin etkin ve hızlı bir şekilde sunulması, çalışanların motivasyonu, kariyeri, kendine olan özgüvenlerinin sağlanması açısından önemlidir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evreni Türkiye'de ki kamu çalışanlarıdır. Örneklem olarak Isparta il merkezinde görev yapan kamu çalışanları belirlenmiştir. Araştırmanın sınırlılıkları olarak kamu çalışanları arasında görev yapılan kurum ve statü ayrımı yapılmamıştır. Isparta ilinde görev yapan kamu çalışanlarının genel olarak verilen hizmet içi eğitimlere ilişkin tutumları ölçülmeye çalışılmıştır. Bunun için 500 adet anket çoğaltılıp katılımcılara dağıtılmış, bunlardan 450 tanesi cevaplandırılmış, cevaplandırılan anketler içinde eksik ya da özensiz olarak cevaplandırılan anketler inceleme dışı bırakılmış ve geriye kalan 422 anket analize tabi tutulmuştur.

Araştırmada veri toplama aracı olarak yazılı soru sorma tekniği olan anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya katılanlar kolayda yöntemiyle tespit edilmiştir. Ankette başta demografik özelliklerden katılımcıların cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, çalıştığı süre, maaşı ve eğitim düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde hizmet içi eğitime ilişkin 20 maddelik ifadeler yer almıştır. Ölçeğin eğitimcilerden duyulan memnuniyet (1-6), eğitim (7-9), organizasyon (10-13), eğitim sonrası kazanımlar (14-20) şeklinde alt boyutlara ayrılmıştır. Araştırmada Orman ve Su İşleri Genel Müdürlüğü Personel Daire Başkanlığı tarafından çalışanlara uygulanan anket geliştirilerek ve uyarlanarak katılımcılara uygulanmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler 5'li Likert ölçeği ile düzenlenmiştir. Bu ölçek, ifadelere katılım düzeyini belirlemek için 1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum ve 5=Kesinlikle Katılıyorum biçiminde düzenlenmiştir.

Araştırmada bağımsız (demografik özellikler) ve bağımlı (hizmet içi eğitim ölçeği) değişkenlere ilişkin olarak ortalama ve standart sapma değerleri ile demografik değişkenlere ilişkin frekans dağılımları sunulmuştur. Bağımlı değişkenlere verilen yanıtların çalışanların demografik özellikleri ile ilişkili olup olmadığını belirlemek için korelasyon testi ve Ölçeğin alt boyutlarının birbiriyle ilişkisi olup olmadığını test etmek için korelasyon analizi yapılmıştır, Araştırmada verilerin analizi için SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Analizler % 95 güven aralığında gerçekleştirilmiştir.

4.3. Araştırma Bulguları ve Analizleri

Araştırmanın uygulandığı bölgede pilot uygulama (n=50) gerçekleştirilerek araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Güvenirlik Katsayıları

	Cronbach's Alpha Güvenirlik Katsayısı	Madde Sayısı
Hizmet İçi Eğitim Ölçeği	0,87	20 Maddelik Anket

Geçerliği sağlamak için uzman görüşü alınmıştır. Anketin güvenilirlik derecesi Alpha = 0,87 olarak bulunmuştur. Bu değerler anketin güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.3.1. Tanımlayıcı Bulgular

Bu kısımda katılımcıları demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzdelik dağılımları ile hizmet içi eğitim alt boyutları ve genel ortalaması analiz edilmiştir.

Tablo 2. Demografik Bulgular

Cinsiyet	Frekans	Yüzde %	Medeni Durum	Frekans	Yüzde %
Kadın	154	34,8	Evli	340	76,9
Erkek	288	65,2	Bekar	102	23,1
Toplam	442	100,0	Toplam	442	100,0
Eğitim	Frekans	Yüzde %	Maaş	Frekans	Yüzde %
İlköğretim	10	2,3	0-2000-TL	126	28,5
Ortaöğretim	116	26,2	2001-4000-TL	166	37,6
Ön lisans	114	25,8	4001-6000-TL	140	31,7
Lisans	174	39,4	6001-8000-TL	2	,5
Lisansüstü	28	6,3	8001- TL ve üstü	8	1,8
Toplam	442	100,0	Toplam	126	28,5
Yaş	Frekans	Yüzde %	Süre	Frekans	Yüzde %
20-27	58	13,1	0-5	170	38,5
28-35	160	36,2	6-10	72	16,3
36-43	122	27,6	11-15	52	11,8
44-51	76	17,2	16-20	48	10,9
52 ve üstü	26	5,9	21 yıl ve üstü	100	22,6
Toplam	442	100,0	Toplam	442	100,0

Tablo 2 de görüldüğü üzere araştırmaya katılanların %34,8 inin kadın %65,2 sinin erkek, %76,9 unun evli %23,1 inin bekar, %2,3 ünün ilköğretim, %26,2 sinin ortaöğretim, %25,8 inin önlisans, %39,4 ünün lisans, %6,3 ünün lisansüstü mezunu olduğu, %28,5 inin 0-2000-TL, %37,6 sının 2001-4000-TL, %31,6 sının 4001-6000-TL arasında, %0,5 inin 6001-8000-TL, %1,8 inin ise 8001-TL ve üstünde maaş aldığı, %13,1 inin 20-27, %36,2 sinin 28-35, %27,6 sının 36-43, %17,2 sinin 44-51, %5,9 unun 52 yaş ve üzeri olduğu, %38,5 inin 0-5, %16,3 ünün 6-10, %11,8 inin 11-15, %10,9 unun 16-20, %22,6 sinin 21 yıl ve üstü çalışma süresi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Hizmet İçi Eğitim Ölçeği Alt Boyut Ortalamaları

	Memnuniyet Ort	Eğitim Ort	Organizasyon Ort	Kazanımlar Ort	Genel Ort
Mean	3,88	3,84	3,75	3,91	3,84
Std. Deviation	,73025	,77209	,78246	,77099	,77210
Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Maximum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
N	Valid	442	442	442	442
	Missing	0	0	0	0

Tablo 3 te katılımcılar hizmet içi eğitime katılan eğitimciler konusundaki ifadelere (3,88) verilen hizmet içi eğitime (3,84), eğitimle ilgili yapılan organizasyona (3,75) ve eğitim sonrası kazanımlara (3,91) ortalama ile katıldıklarını ifade etmişlerdir.

4.3.2. İstatistikî Bulgular

Bu kısımda katılımcıların demografik özellikleriyle hizmet içi eğitimin alt boyutları arasında ve hizmet içi eğitimin boyutları ile birbirleri arasında bir ilişki olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmış ve bu amaçla korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Demografik Özelliklere Göre Korelasyon Analizi

Değişkenler/Boyutlar	Memnuniyet	Eğitim	Organizasyon	Kazanımlar	
Cinsiyet	Pearson Correlation	-,098	-,045	-,089	-,034
	Sig. (2-tailed)	,140	,174	,062	,482

	N	442	4 42	442	442
Yaş	Pearson Correlation	-,151**	-,035	-,076	-,090
	Sig. (2-tailed)	,001	,231	,109	,059
	N	442	4 42	442	442
Eğitim	Pearson Correlation	,746**	,080*	,537**	,672**
	Sig. (2-tailed)	,000	,046	,000	,000
	N	442	4 42	442	442
Süre	Pearson Correlation	-,310**	,185**	-,132**	-,225**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,005	,000
	N	442	4 42	442	442
Maaş	Pearson Correlation	-,249**	,232**	,010	-,145**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,841	,002
	N	442	4 42	442	442
Medeni Durum	Pearson Correlation	,036	,014	,068	,080
	Sig. (2-tailed)	,452	,384	,153	,095
	N	442	4 42	442	442
*. Correlation is significant at the 0.05 level (1-tailed).					
**. Correlation is significant at the 0.01 level (1-tailed).					

Tablo 4 te görüldüğü üzere katılımcıların demografik özelliklerinden cinsiyet ve medeni durum değişkenleri ile hizmet içi eğitim ölçeğinin alt boyutları arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Yaş değişkeni ile katılımcıların hizmet içi eğitimde eğitimcilerden duydukları memnuniyet arasında negatif yönlü zayıf bir ilişkiye ($r=-0,151$) rastlanmıştır. İlişkinin negatif yönlü olması katılımcıların yaşı arttıkça memnuniyetlerinin azaldığı şeklinde değerlendirilmektedir.

Eğitim değişkeni ile katılımcıların hizmet içi eğitimde eğitimcilerden duydukları memnuniyet arasında pozitif yönlü yüksek ($r=0,746$) bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların eğitim seviyesi yükseldikçe eğitimcilerden duydukları memnuniyette artmaktadır.

Eğitim değişkeni ile hizmet içi eğitimlerde verilen eğitim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişkiye ($r=-0,080$) rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların eğitim seviyesi yükseldikçe verilen eğitime ilişkin algıları olumsuz yönde değişmektedir.

Eğitim değişkeni ile hizmet içi eğitimlerin organizasyonu arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkiye ($r=0,573$) rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların eğitim düzeyi arttıkça hizmet içi eğitimlerin organizasyonuna ilişkin algıları da olumlu yönde yükselmektedir.

Eğitim değişkeni ile hizmet içi eğitimlerden elde edilen kazanımlar arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkiye ($r=0,672$) rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların eğitim düzeyi arttıkça hizmet içi eğitimlerden elde edilen kazanımlara ilişkin tutumları olumlu yönde artmaktadır.

Süre değişkeni ile hizmet içi eğitimin alt boyutlarından memnuniyet boyutu arasında negatif zayıf bir ilişki ($r=-0,310$) diğer boyutlar arasında da negatif ve çok zayıf bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların hizmet süresi arttıkça hizmet içi eğitimine ilişkin tutumları olumsuz yönde değişmekte olduğu söylenebilir.

Maaş değişkeni ile hizmet içi eğitimin alt boyutları arasında organizasyon boyutu ile bir ilişkiye rastlanmamış diğer boyutlar ile negatif yönlü zayıf bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların maaşları arttıkça hizmet içi eğitime ilişkin tutumları da olumsuz yönde değişmektedir.

Tablo 5. Hizmet İçi Eğitimin Boyutları Arasında Korelasyon Analizi

Boyutlar	Memnuniyet	Eğitim	Organizasyon	Kazanımlar	
Memnuniyet	Pearson Correlation	1	,746**	,618**	,724**
	Sig. (1-tailed)		,000	,000	,000
	N	442	442	442	442
Eğitim	Pearson Correlation	,746**	1	,537**	,672**
	Sig. (1-tailed)	,000		,000	,000
	N	442	442	442	442
Organizasyon	Pearson Correlation	,618**	,537**	1	,478**
	Sig. (1-tailed)	,000	,000		,000
	N	442	442	442	442
Kazanımlar	Pearson Correlation	,724**	,672**	,478**	1
	Sig. (1-tailed)	,000	,000	,000	
	N	442	442	442	442
**. Correlation is significant at the 0.01 level (1-tailed).					

Tablo 5 e göre hizmet içi eğitimin memnuniyet boyutu ile eğitim boyutu arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde ($r=0,746$) bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre hizmet içi eğitimde eğitimcilerden duyulan memnuniyet eğitimi de olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Memnuniyet boyutu ile organizasyon boyutu arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,618$) bir ilişkiye, eğitim sonrası kazanımlar boyutu ile pozitif yönlü yüksek düzeyde ($r=0,724$) bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre hizmet içi eğitimde eğitimcilerden duyulan memnuniyet eğitimin diğer boyutlarını da olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Eğitim alt boyutu ile organizasyon arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,537$) kazanımlar ile de pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,672$) bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre verilen eğitime ilişkin katılımcıların tutumları olumlu yönde yükseldikçe organizasyon ve eğitim sonrası kazanımlara ilişkin tutumları da olumlu yönde yükselmektedir.

Organizasyon alt boyutu ile eğitim sonrası kazanımlar arasında pozitif yönlü zayıf düzeyde ($r=0,478$) bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre hizmet içi eğitiminin organizasyonuna ilişkin katılımcıların tutumları olumlu yönde yükseldikçe eğitim sonrası kazanımlara ilişkin tutumları da olumlu yönde yükseldiği söylenebilir.

SONUÇ

Hızlı bir değişim sürecinin yaşandığı çağımızda, çalışanların belirli bir mesleğin bilgisini edinmiş veya becerisini kazanmış olmaları çoğu zaman yeterli bulunmamakta; kişilerin aynı zamanda iletişime ve yeniliklere açık olmaları da istenmektedir. Çalışma hayatında bireylerin kişisel gelişimi de hem kendisi hem de çalıştığı kurum açısından önem arz etmektedir. Çalışanların bilgi ve becerilerini arttırmaları ve geliştirmeleri ile mesleklerinde ilerlemeleri sürekli ve sistematik bir eğitim ile sağlanabilir. Çalışanlardan sürekli kendilerini çok yönlü olarak geliştirmeleri istenen bu dönemde hizmet içi eğitim çalışmalarının büyük önem taşıdığı rahatlıkla söylenebilir.

Araştırmanın amacı Isparta ilinde kamu çalışanlarının almış oldukları hizmet içi eğitimler hakkındaki tutumlarını ölçmektir. Bu bağlamda çalışanların demografik özellikleriyle almış oldukları hizmet içi eğitim arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmektir.

Genel olarak katılımcılar hizmet içi eğitimi veren eğitimcilerin yeterliliği, verilen hizmet içi eğitim, eğitimle ilgili yapılan organizasyon ve eğitim sonrası kazanımlar konusundaki algılarının "katılıyorum" düzeyinde olumlu ve yüksek olduğu saptanmıştır.

Katılımcıların demografik özellikleri ile hizmet içi eğitimin alt boyutları arasında bir ilişki olup olmadığını tespit edebilmek için korelasyon analizi yapılmış ve katılımcıların cinsiyet ve medeni durum değişkenleri ile hizmet içi eğitim ölçeğinin alt boyutları arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Yaş değişkeni ile katılımcıların hizmet içi eğitimde eğitimcilerden duydukları memnuniyet arasında negatif yönlü zayıf bir ilişkiye rastlanmıştır. İlişkinin negatif yönlü olması katılımcıların yaşı arttıkça memnuniyetlerinin azaldığı şeklinde değerlendirilmektedir.

Eğitim değişkeni ile katılımcıların hizmet içi eğitimde eğitimcilerden duydukları memnuniyet arasında pozitif yönlü yüksek bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların eğitim seviyesi yükseldikçe eğitimcilerden duydukları memnuniyette artmaktadır.

Eğitim değişkeni ile hizmet içi eğitimlerde verilen eğitim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların eğitim seviyesi yükseldikçe verilen eğitime ilişkin algıları olumsuz yönde değişmektedir.

Eğitim değişkeni ile hizmet içi eğitimlerin organizasyonu arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların eğitim düzeyi arttıkça hizmet içi eğitimlerin organizasyonuna ilişkin algıları da olumlu yönde yükselmektedir.

Eğitim değişkeni ile hizmet içi eğitimlerden elde edilen kazanımlar arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların eğitim düzeyi arttıkça hizmet içi eğitimlerden elde edilen kazanımlara ilişkin tutumları olumlu yönde artmaktadır.

Süre değişkeni ile hizmet içi eğitimin alt boyutlarından memnuniyet boyutu arasında negatif zayıf bir ilişki diğer boyutlar arasında da negatif ve çok zayıf bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre katılımcıların hizmet süresi arttıkça hizmet içi eğitime ilişkin tutumları olumsuz yönde değişmekte olduğu söylenebilir.

Hizmet içi eğitimin memnuniyet boyutu ile eğitim boyutu arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre hizmet içi eğitimde eğitimcilerden duyulan memnuniyet eğitimi de olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Memnuniyet boyutu ile organizasyon boyutu arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkiye, eğitim sonrası kazanımlar boyutu ile pozitif yönlü yüksek düzeyde bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre hizmet içi eğitimde eğitimcilerden duyulan memnuniyet eğitimin diğer boyutlarını da olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Eğitim alt boyutu ile organizasyon arasında pozitif yönlü orta düzeyde kazanımlar ile de pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre verilen eğitime ilişkin katılımcıların tutumları olumlu yönde yükseldikçe organizasyon ve eğitim sonrası kazanımlara ilişkin tutumları da olumlu yönde yükselmektedir.

Organizasyon alt boyutu ile eğitim sonrası kazanımlar arasında pozitif yönlü zayıf düzeyde bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre hizmet içi eğitiminin organizasyonuna ilişkin katılımcıların tutumları olumlu yönde yükseldikçe eğitim sonrası kazanımlara ilişkin tutumları da olumlu yönde yükseldiği söylenebilir.

Kamu çalışanlarının kendilerinden beklenen hizmet standardına uygun hizmet ifa edebilmeleri için, işe başvuru aşamasında belirli kriterleri sağlasalar bile, işe uyumları, iş ile bütünleşmeleri, yürüttükleri hizmetin gereklerini daha nitelikli bir şekilde yerine getirebilmeleri son derece önemlidir. Personelin ve kurumların başarısızlığını önlemenin önemli araçlarından biri eğitim faaliyetleridir.

Kamu kurumlarında verilen hizmetin kalitesini korumak ve artırmak için personele yatırımın önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle kamu personelleri,

belli ilkeler çerçevesinde, plan ve program doğrultusunda, sürekli eğitimden geçirilmeli, değişen konjoktüre adaptasyonları sağlanmalı ve eksiklikleri varsa giderilmelidir.

KAYNAKÇA

AYTAÇ, Tufan (2000), "Hizmet İçi Eğitim Kavramı ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar", **MEB Dergisi**, Sayı: 147. Online: http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/147/aytac.htm Erişim: 29.10.2018

BİLGİN, Kamil vd. (2007), "**Yerel Yönetimlerde Hizmet İçi Eğitim**", TEPAV, Matsa Basımevi, Ankara.

ÇEVİKBAŞ, Rafet (2002), **Hizmet İçi Eğitim ve Türk Merkezi Yönetimindeki Uygulaması**, Nobel Yayınları, Ankara.

DOLGUN, Uğur vd. (2007), **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Ekin Yayınevi, Bursa.

ERYILMAZ, Bilal (2015), "**Kamu Yönetimi**", Umuttepe Yayınları, İstanbul.

GENÇ, Fatma Neval (2007), "Yerel Yönetimlerde Personelin Eğitim İhtiyacı-Aydın Örneği", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, ss. 57 – 74.

ÖZTÜRK, D., Sancak, S., (2007), "Hizmet içi Eğitim ve Uygulamalarının Çalışma Hayatına Etkileri", **Journal of Yaşar University**, Cilt 2, Sayı:7.

PEKER, Kadir (2010), Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Hizmet İçi Eğitim ve Yöntemleri, Mevzuat Dergisi, Sayı: 156.

ZENGİN, Gökhan (2013), "Türkiye'de Belediye Personel ve Yöneticilerinin Hizmet İçi Eğitim Sorunu ve Çözümleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Öneri Dergisi**, Cilt 10, Sayı 39, ss. 117-134.

<http://www.tdk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20.08.2018.

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu, (1965) Resmi Gazete, Tertip: 5 Cilt: 4.

KIRGIZ MASALLARINDA FAKİRLİK*

Prof. Dr. Nedim BAKIRCI*

Dr. Öğr. Üye. Hüseyin Kürşat TÜRKAN*

ÖZ

Kırgız Türkleri çok zengin halk bilimi malzemesine sahip Türk boylarından biridir. Özellikle dünyanın en uzun destanı özelliğini taşıyan Manas Destanı dikkate alındığında bu zenginlik daha iyi anlaşılacaktır. Kırgız Türklerinde destan anlatma geleneğinden sonra en çok sevilen ve anlatılan tür, masallardır. Masallar içerisinde anlatılan ortamın kültürüne ve masalı anlatanın hayatına dair pek çok unsuru bulmak mümkündür. Bu unsurlardan biri de fakirliktir.

Masal anlatma geleneği daha çok şehir dışındaki yerleşimlerde canlı olarak varlığını devam ettirdiği için masalı anlatan ve dinleyenlerin ekonomik durumlarının çok da iyi olduğu düşünülemez. Dolayısıyla anlatıcı, bu fakirliğini masallara yansıtacak ve masalarda fakir kahramanın zengin olması arzulanacaktır.

Türk dünyası masallarında pek çok konu işlenmiştir. Bunlardan birisi de fakirliktir. Bu fakirlik kavramı, daha çok zenginlik ve fakirlik zıtlığı üzerine kuruludur. Bu çalışmada Kırgız masallarından yola çıkarak fakirlik konusunun nasıl işlendiği ele alınıp değerlendirilecektir. Değerlendirmeye esas olan masalarda; fakirlerle zenginlerin mücadelesi, şımarık zenginlerin fakir bir kızla evlendirilip adam edilmesi, fakir bir adamın söz verdiği için asılmaya razı olacak kadar sözüne sadık olması, fakir bir adamın olağanüstü objelerle rahata kavuşması, fakir bir insanın aklını kullanarak zengin olması, çok yoksul olan bir babanın oğlunu pazarda satması ve oğlunun bir sihirbazın oyunlarını öğrenip anne ve babasını rahata kavuşturması, fakir insanlara zenginlerin zulmetmesi şeklinde fakirlik konusu işlenmiştir

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkleri, Kırgız masalları, fakirlik.

POVERTY IN KIRGHIZ FAIRY TALES

ABSTRACT

Kirghiz Turks is one of the richest Turkish tribes in the means of ethnological instruments. Specifically considering the Epic of Manas which is the longest one in the world, the richness would be understood better. Telling fairy tales is the most favourite tradition after telling epic in Kirghiz Turks. It is possible to apprehend the cultural atmosphere of the habitat and find instruments related to the life of tellers looking through the fairy tales. One of these instruments is poverty.

Since the fairy tales telling tradition still exists in the countryside, it can't be thought that the economic condition of the fairy tales tellers and listeners is good enough. Hence, the tellers reflect his /her poverty on the tales and will desire the poor hero of the tale to become rich.

Tales of the Turkish world have been covered in many subjects. One of them is poverty. This concept of poverty is based on wealth and poverty. On the basis of Kirghiz fairy tales, poverty notion will be dealt and analysed in this study. In tales based on evaluation; the struggle

* Bu makale, 17-20 Nisan 2017 tarihleri arasında Bişkek'te yapılan Orta Asya Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

* Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nedimbakirci@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0001-8672-9481

* Mustafa Kemal Üniversitesi, FEF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. kursatogretmen@hotmail.com , ORCID NO: 0000-0002-6743-9056

of the poor and the rich, the spoiled rich to be married to a poor girl, a poor man is committed to hanging because he has promised to be hanged for his promise, a poor man to relax with extraordinary objects, a poor man using his mind to be rich, the father of a very poor father in the market and his son to learn the games of a wizard and his parents to relax, to poor people in the form of persecution of the rich are poor.

Keywords: Kirghiz Turks, Kirghiz Fairy Tales, Poverty.

Giriş

Yoksulluk hem kuramsal hem de yöntemsel açıdan incelenmesi zor bir konudur. Bilimsel etkinlik açısından hep bir zorluğa neden olan soyut kavram ile ampirik bulgular arasındaki uzaklık, yoksulluk çalışmaları söz konusu olduğunda daha kesin olarak kendini göstermektedir (Kaygalak, 2001: 124). Yoksulluk eskiden beri insanlığın en eski toplumsal sorunlarından birisidir. Ancak yoksulluğun geçmişi her ne kadar çok eskilere dayanıyor olsa da literatürde üzerinde görüş birliğine varılmış bir yoksulluk tanımından söz etmek güçtür. Yoksulluk, literatürü de genellikle yoksulluğun ne kadar tartışmalı bir konu olduğundan bahsederek giriş yapar. Zira tanımlar, yoksullara bakış açılarına göre farklı değerler sistemine sahip bir toplumsal yapıdan diğerine, zaman faktörünün de etkisi ile değişkenlik göstermektedir. Yoksulluk olgusunun mahiyetinde bulunan bu çok çeşitli ilişkiler ağı sebebiyle de tek tip bir tanım ve reçete ortaya koymak mümkün değildir (Aksan, 2012: 11).

Yoksulluk kavramı ile ilgili literatürde farklı görüşler yer alsa da, kavram ve türleri açısından bazı ortak noktalara rastlamak mümkündür. Her ne kadar ortak noktalar mevcutsa da yoksulluk ve zenginlik, sübjektif kavramlardır. Öyle ki, bu kavramlar kişiden kişiye, toplumdaki topluma değişiklik arz eder. Kişiden kişiye, zamana ve mekâna göre değişiklik gösteren bu kavramı ölçmek, her ülkede farklılık arz eden bu parametreleri evrensel bir ölçümle ortak bir yoksulluk tanımına ulaştırmak mümkün değildir (Taş-Özcan, 2012: 423). Yoksulluk, kavram olarak evrensel bir gerçektir; fakat burada neye göre ve kime göre sorusu karşımıza çıkar. Çünkü fakirlik somut verilerle ifade edilemeyecek bir kavramdır ve toplumla birlikte kişilere göre de farklılık gösterir.

Buradan hareketle Türkçe Sözlük'te yoksulluk: "*yoksul olma durumu, yoksuzluk, varyetsizlik, sefillik, sefalet, fakirlik, verimsizlik, yetersizlik*" olarak tanımlanmıştır (2011: 2601). Yoksulluk (Poorness) kelime olarak "*fakirlik, muhtaçlık, zayıflık, biçare olmak, adi, bayağı olmak*" anlamlarını içermektedir. Ekonomik yoksulluk durumunu anlatan yoksulluk kavramı ile ortaya çıkan olgular; muhtaçlık, bî-çarelilik ve zayıflık, kişinin kendini gerçekleştirme ve geliştirmesini sağlayan buna olanak tanıyan insan haklarının/temel kişi haklarının da yokluğunu ifade etmektedir (Kale, 2003: 72). Sözlük anlamıyla yoksul, yeterli düzeyde parası olmayan veya konforlu bir şekilde yaşamak için gerekli olan araçlara sahip olmayan kişidir. Yoksulluk kelimesi ise yaşamın gerektirdiği olanaklardan yoksun olma durumunu ifade etmektedir. Yaşamı sürdürmek için gerekli olan şeyler ise, içinde bulunulan topluma, çevreye ve koşullara bağlı olarak değişiklik göstereceğinden yoksulluk kavramı her zaman gözlemlenen durumla, standart (normatif) durumun karşılaştırılmasını gündeme getirir (Buz, 2003: 151). Yoksulluğun tanımı ile ilgili birçok görüş vardır. Genel anlamda yoksulluk sefalet ve fakirlik gibi anlamlara gelse de aslında çok daha fazlasıdır. Tanımlara baktığımızda

yoksulluğun maddi anlamı üzerinde durulmuştur; fakat yoksulluğun manevi anlamının da en az maddi anlamı kadar önemli olduğu burada ifade edilmelidir.

Genel olarak incelendiğinde yoksulluğun tanımlanması konusunda farklı düşünceleri Sema Buz, üç grupta toplamıştır:

1. Yoksulluk, kişisel kaynakların eksikliği ya da yokluğudur: Bu düşünceye göre yoksulluğun üstesinden gelmede hayati olan kaynaklara kişiler, çok az ya da hiç ulaşamazlar. Bu kaynaklar ise yaşamak için temel ihtiyaçlar, daha iyi bir yaşam standardına sahip olmak için maddi ve maddi olmayan şeyler ve kişisel olarak hayatını kontrol ettiğini hissetme anlamında katılım, vb. dir.

Bu düşünceye göre yoksulluk, hayatta kalma mücadelesi verebilecek kadar birikime sahip olmaya dayandırılmıştır.

2. Yoksulluk, sosyal yapı ve iç güçlerle ilişkilidir: Bu düşünce, yoksulların sosyal organizasyonunu ve yoksul toplumlardaki içsel güçlerin nasıl yoksulluğu yarattığını ve sürdürdüğünü açıklar.

3. Yoksulluk, dışsal güçler ve fırsat yapısının eksikliği ile ilgilidir: Buna göre topluma dikkat etmek gerekmektedir. Toplum, kişilerin yaşamlarını değiştirmeleri için fırsat yapıları oluşturur ve eğer bunu sağlayamazsa, yoksulluk ortaya çıkar (Buz, 2003: 152). Bu noktada yoksulluk kavramı ile birey ve toplum arasında bir ilişki vardır. Toplum, bireyler için uygun ortamlar oluşturur; fakat birey, bunu olumlu yönde değerlendiremezse yoksullukla karşı karşıya kalabilir.

Yoksulluğu meydana getiren değişik nedenler vardır. Bunları insan iradesi dâhilinde gelişenler ve insan iradesi dışında gelişenler şeklinde iki ana kategoride ele alabiliriz. Bununla birlikte konu üzerinde detaylı bir şekilde duran uzmanlar, yoksulluğu üreten etkenleri pek çok kategorik gruba ayırarak bunlarla ilgili çözümler üretmeye çabalamışlardır. Bu kategorik değerlendirmelerden birisine göre yoksulluk nedenleri üç ana kısımda ele alınabilir:

1. Bir kişi, bir veya birkaç aileyi etkileyen riskler: Hastalık, sakatlık, yaşlılık, vs.

2. Toplumun belirli bir kesimini etkileyen riskler: Şiddetli yağmur, hastalık salgını, terör, işsizlik, çevre kirliliği, ormanlardaki azalma, vs.

3. Geniş kapsamlı sosyal riskler: Savaşlar, depremler, kuraklık, sel, kasırga, sivil ayaklanma, ekonomik kriz, yüksek enflasyon, vs. (Topal, 2003: 384). Yoksulluğun hem toplumsal hem de bireysel nedenleri vardır.

Nedeni, boyutu ve türü ne olursa olsun sorunun en önemli yanı toplumun işleyişi üzerindeki olumsuz etkisidir. Doğrudan yoksulluğa yol açan nedenlerdeki değişimin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, yoksulluğun asıl nedeninin bireysel zayıflıklardan değil, ekonomik ve yapısal faktörlerle toplumsal olumsuzluklardan kaynaklandığını göstermektedir. Yoksulluğun toplumun kültürel ve toplumsal sermayesinden mahrum kalması durumunda, "aidiyet" ve "kimlik" sorunlarının derinleşmesi, yoksulluk şartlarını daha da kötüleştirilmektedir. Geçmişte daha çok bir "acıma" nesnesi olan yoksulluk, günümüzde bir dışlama, korku ve nefret kaynağı olarak tasvir edilmektedir (Subaşı,

2003: 265). Yoksulluğu meydana getiren nedenlere baktığımızda genellikle somut nedenler üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan toplumsal psikolojik ya da bireysel nedenlerden pek söz edilmediğini görülür. Yoksulluk, sadece bireyleri değil; aynı zamanda toplumun genelini ilgilendiren bir sorundur. Yoksul bir toplumun ortaya koyduğu ürünlerle yoksulluk çekmeyen bir toplumun ortaya koyduğu ürünler arasında çok fark vardır. Söz konusu bu durum, yoksulluğun sadece bireyin değil; toplumun hatta tüm insanlığın sorunu olduğunu gösterir.

Yoksulluğun kavramsal mahiyeti ve boyutu, toplumların farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre değişebilmekte ise de, hayati sosyal risk taşıması açısından bütün toplumların en önemli ortak sosyal sorunudur. Yoksulluk denilince aklımıza çoğu zaman zenginliğin karşıtı olan fakirlik, yani sefalet, açlık, yokluk, muhtaçlık, hayatla sürekli mücadele, hayatta kalabilme savaşı, temel ve zorunlu ihtiyaçları yeterince karşılayamama, yeterli varlığa sahip olamama, kazançtan-gelirden mahrum olma ve geçici-kalıcı fakirlik zaruret (beklenilmeyen maddi zorluklardan dolayı ortaya çıkan çaresizlik ve sıkıntı) gelmektedir. Sosyal bilimlerde yoksulluk kavramı, çoğu kez ekonomik (maddi) boyutuyla, yani dar anlamıyla ele alınmaktadır. Buna göre yoksulluk, maddi yetersizlik veya güçsüzlükten başka bir şey değildir. Maddi yoksulluk, yeteri derecede kaynaklara veya bunların üzerinde tasarruf hakkına veya gücüne sahip olamamayı ifade etmektedir. Bu tanım dahi izaha muhtaçtır. Bu tanımdan yola çıkarak maddi yoksulluğu iki ana gruba ayırmamız mümkündür. Mevcut kaynakların ve varlıkların çok yetersiz olmasından dolayı insanın fizyolojik olarak hayatta kalmasına imkân tanımayan bir yoksulluk durumu. Kaynakların nispi yetersizliğinden dolayı toplum tarafından kabul edilebilir asgari bir hayat standardını yakalama fırsatı vermeyen bir yoksulluk durumu (Seyyar, 2003: 40-41). Maddi yoksulluk, genellikle gelişmiş ülkelerde görülmektedir. Bu da bir insanın hem biyolojik hem de zihinsel gelişimini etkilemektedir. Yoksulluğun en belirgin sonucu açlıktır ve açlık, insanlar için yıkıcı bir unsurdur. Yoksulluk insanları fiziksel, sosyal, psikolojik ve bilişsel olarak etkiler. Buna bağlı olarak sağlık sorunları, psikolojik bozukluklar ve travmalar ortaya çıkmaktadır. Sosyal dışlanma, içe kapanıklık, depresyon, saldırganlık gibi psiko-sosyal sorunlar yoksulluğun bir sonucudur. İlaveten yoksulluğun sağlık ve hijyen açısından da insan hayatına büyük etkisi vardır.

Yoksulluğu bir tek bağlamda açıklamak zordur; çünkü ele alınan konunun hangi bağlamda yoksul olduğu da önemlidir. Yoksulluğu maddi ve manevi olarak iki grupta ele alınabilir, maddi yoksulluk gereken temel fizyolojik biyolojik ya da sosyo-ekonomik ihtiyaçların karşılanamamasına bağlı olarak oluşurken manevi yoksulluk daha çok duygular ve düşüncelerle ilgilidir. Günümüzde yoksulluk sadece finansal bir sorun gibi görülmektedir. Diğer yandan toplumda ve insan ilişkilerinde olan manevi yoksulluk kimsenin aklına gelmemektedir. Ekonomik yoksulluk; yoksulluk kavramının küçük bir alt başlığıdır; fakat günümüzde yoksulluk kavramının tanımınımış gibi algılanmaktadır. Yoksulluk hemen hemen hayatımızın her yerinde karşılaşılabileceğimiz bir kavramdır.

Edebiyat ve edebiyata bağlı ürünler, her daim insanla ilgili olmuştur. Sosyo-kültürel bağlamda insanı etkileyen her faktör, doğal olarak edebî türlerde de yerini bulmuştur; çünkü edebiyat, insansız olmayacağı gibi insan da edebiyatsız olamaz. İnsan hayatına etki eden bu kavramlar, edebî türlere yansımıştır. Edebî eserlerde

dönemin özelliklerini ve toplum yapısını görmek mümkündür. Çoğu eser, yazıldığı dönemden ve ait olduğu toplumdaki bağımsız düşünülemez. Bu yüzden insan hayatının her alanında olan ve toplumların şekillenmesinde önemli bir rol oynayan yoksulluk kavramı edebî eserlerde de görülür. Edebiyatın birçok türünde karşımıza çıkabilecek yoksulluk -ki bu türler deyim, atasözü, hikâye, efsane, destan, türkü, ağıt, vd. olabilir.- bir anlatı türü olarak masallarda da görülmektedir. İnsanlığı böylesine derinden etkileyen söz konusu bu durum, pek çok Türk boylarının masallarında olduğu gibi Kırgız masallarında da yerini bulmuştur. Özellikle bu çalışmada, fakirlik kavramının Kırgız masallarında nasıl işlendiği tespit edildikten sonra bu tespitler ışığında fakirlik yorumlanmaya çalışılmıştır.

Kırgız Masallarında Fakirlik

Türk halk anlatmaları içerisinde en çok sevilen ve anlatılan metinler, masal metinleridir. Masallarda olaylar, hayal ürünü olmasına rağmen yaşadığımız hayatın içindedir ve gerçek hayattan izler taşır. Anlatıcı, belli bir topluluk karşısında metni anlatıyorsa o metin toplumsal bir anlam kazanır. Masal anlatıcısı da o topluluğun bir üyesi olması sebebiyle dinleyenlerin his ve düşünce dünyalarına tercüman olur ve toplumun ahlaki değerlerine göre masalı şekillendirir.

Türk dünyasında anlatılan masallarda kahramanlar ve olaylar genellikle zıtlıklar üzerine kuruludur. Masallarda iyiliğin-kötülüğün, güzellik ile çirkinliğin, zenginlik ile yoksulluğun bir başka deyişle olumlu ile olumsuzun mücadelesi anlatılır. İyi olan başlangıçta başarısız gibi görünse de sonuçta zafere ulaşır. İyiler, mükâfatlandırılır; kötüler ise muhakkak cezalandırılır. Masallarda çile çekmeden sabır sınanmadan mutluluğa ulaşamaz. Mutluluk belli bir emek karşılığı, belli bir mücadele sonucu kazanılır (Bakırcı, 2015: 147).

Masal anlatma geleneği daha çok şehir dışındaki yerleşimlerde canlı olarak varlığını devam ettirdiği için masalı anlatan ve dinleyenlerin ekonomik durumlarının çok da iyi olduğu düşünülemez. Dolayısıyla anlatıcı, bu fakirliğini masallara yansıtacak ve masallarda fakir kahramanın zengin olması arzulanacaktır. Bu düşünce bütün Türk boylarında olduğu gibi Kırgız masal anlatıcıları için de geçerlidir. Kırgız masalları içerisinde özellikle gerçekçi masalların pek çoğu zengin fakir çatışması üzerine kurulmuştur. Masalların hemen hepsinde zenginlerle fakirler arasındaki sosyal ilişkiler, zıtlıklar ve mücadeleler anlatılır.

Çalışmada Zekeriya Karadavut'un *Kırgız Masalları* (Konya 2006) adlı eseri esas alınmış ve eserde yer alan 46 metin içerisinde "*Sayatçı Comotoy, Tilkinin Dünürcü Oluşu, Han ile Sayatçı, Uyanık Fakir, Hilekâr Çocuk, Boz Atmaca, Akıllı Kız ve Kötü Çoban*" adlı masal metinlerinde fakirlik konusu işlenmiştir.

Metinlerde, fakirlerle zenginlerin mücadelesi, şımarık zenginlerin fakir bir kızla evlendirilip adam edilmesi, fakir bir adamın söz verdiği için asılmaya razı olacak kadar sözüne sadık olması, fakir bir adamın olağanüstü objelerle rahata kavuşması, fakir bir insanın aklını kullanarak zengin olması, çok yoksul olan bir babanın oğlunu pazarda satması ve oğlunun bir sihirbazın oyunlarını öğrenip anne ve babasını rahata kavuşturması, fakir insanlara zenginlerin zulmetmesi gibi unsurlar çerçevesinde fakirlik konusunun işlendiği söylenebilir.

Kırgız masallarından Sayatçı Çomotoy, Tilkinin Dünürücü Oluşu ile Boz Atmaca adlı masalarda fakir kahramanlar hayvanlara iyilik ederler. Hayvanlar da bu iyiliğe karşılık fakir kahramanların zenginleşmesini sağlarlar. Sayatçı Çomotoy (Karadavut, 2006: 137-138) adlı masalda Çomotoy fakir bir adamdır. Hayatını zar zor idame ettirir. Bir gün hanımıyla evinini önünde otururken bir kuzgun yanlarına gelir. Kuzgun, oradan buradan konuşurken aniden ağlamaya başlar. Bunun üzerine Çomotoy kuzguna niçin ağladığını sorar. Kuzgun da yavrularının yuvadan düşüp öldüklerinden dolayı ağladığını söyler. Fakir adam karısından bir ip ister ve kuzguna verir. Bu iple yavrularını ayaklarından yuvaya bağlamasını söyler. Kuzgun, söyleneni yapar. Yavrular kendi başlarına uçuncaya kadar ölmeden yaşarlar. Bunun üzerine kuzgun fakir Çomotoy'a iyiliğine karşılık hediye vermek gerektiğini karısına ifade eder:

“Şimdi Çomotuy'un yaptığı iyiliğe karşılık vermemiz gerekir.” (Karadavut, 2006: 138) diyerek Yavrularını Gevher Dağı'na gönderip oradan aşık büyüklüğünde cevherler getirir ve Sayatçı Çomotoy'a hediye olarak verir. Sayatçı Çomotoy kuzgunun bu davranışına çok memnun olup ona hayır dua eder.

Tilkinin Dünürücü Oluşu (Karadavut, 2006: 146-151) adlı masal da ise fakir bir avcı, sürekli tuzak kurup yakaladığı kuşlar ve hayvanlarla geçimini temin eder. Bir gün tuzağına bir tilki düşer. Tilki, hayatını bağışlamasına karşılık onu zengin yapacağını söyler. Bunun üzerine avcı, tilkiyi serbest bırakır. Tilki, çeşitli hilelerle hanın kızına dünürücü gider. Han avcının çok zengin olduğunu düşünerek kızını fakir avcıya verir. Tilki, fakir avcıya:

“Sözümü yerine getirdim. Bu ev yılan padişahının evidir. O, sizlerden kokup köknar ağacının tepesine saklandı. Yılanı öldürürsen ev senin olur. Karınca gibi kaynayan malların mülklerin hepsi sana kalır.” der (Karadavut, 2006: 151). Fakir adam, tilkinin söylediklerinin aynen yapmış ve yılan padişahının bütün mallarına sahip olmuş ve böylece zengin olup karısıyla gününü gün etmiştir.

Boz Atmaca (Karadavut, 2006: 304-311) kuş eğitmeni ve kuşla avcılık yapan fakir bir adamın tuzağına boz bir atmaca düşer. Ömür boyu esir olacağını anlayan boz atmaca, fakirle anlaşma yapar. *“Sen beni bırak. Bu iyiliğini hiçbir zaman unutmam. Ne istersen onu veririm.”* (Karadavut, 2006: 305) diyerek serbest kalır. Bir gün fakir adam, daha fazla geçim sıkıntısı çekince boz atmacayı hatırlar ve atmacanın yaşadığı yere gider. Boz atmacadan kara kazanı ister. Atmaca da kazanı dostuna verir. Kazan, sihirli olduğu için fakir adam hangi yemeği isterse kazan pişirmektedir. Sonra fakir adam, boz atmacadan eski sandığı ister, Atmaca onu da verir. Sandık da sihirlidir. Sandığa *“Senin ağzından sığır, at, koyun ve deve çıksın”* (Karadavut, 2006: 309) deyince hemen dört çeşit mal çıkarmış. Hem kazanı hem de sandığı bir köyde rastladığı çocuklara emanet verir. Çocuklar, her iki nesnenin de sihirli olduğunu anlayınca kazan ve sandığı değiştirirler. Daha sonra fakir, boz atmacadan tokmağı ister. Boz atmaca da fakir dostunun isteğini geri çevirmez. Tokmağı verir, tokmak da sihirlidir. *“Vur tokmak.”* (Karadavut, 2006: 311) deyince karşısındakine vurmaya başlayan bir tokmaktır. Fakir adam, elinden alınan sihirli nesnelere tokmağın yardımıyla geri alır ve zengin bir hayat sürmeye başlar. Fakir olan adam, boz atmacanın yardımıyla zengin bir hayat yaşamaya başlar. Ancak eski hayatını unutmaz. Çevresinde yaşayan fakirlere de yardım etmeyi unutmaz.

Görüldüğü gibi her üç masalda da fakir olan kahramanların yaptığı iyiliğe karşılık hayvanların onlara yardım ederek zengin olmaları söz konusudur.

Han ile Sayatçı (Karadavut, 2006: 284-293) adlı bir başka Kırgız masalında Han, zengindir. Fakir olan halkına zulmeder. Halktan birinin kendisi gibi zengin olmasını istemez. Ancak halk arasında Sayatçı Çomotoy diye bir adam vardır. Bütün kuşdillerini bildiği için kuşların yardımıyla Han'dan daha zengin konumundadır. Çomotoy bu zenginliğini fakir halkla da paylaşır. Han, bir tellal gönderip kim Sayatçı Çomotoy'dan altın, gümüş ve gevher almışsa derhal Han'ın hazinesine getirmesini halk arasında çıkırttırır. Bunun üzerine halk, kendi aralarında "*Hazine sadece Han'a lazım, bizim gibi fakir fukaralara altının, gümüşün ne gereği var.*" (Karadavut, 2006: 289) şeklinde konuşurlar. Buradan da anlaşılıyor ki Han, zenginliğin sadece kendisine mahsus olduğunu düşünür, halk ise Han'ın kendilerinin refah ve huzur içerisinde istemediğini anlarlar. Halk Sayatçı Çomotoy'u zalim Han'ın elinden kurtarmak için ellerindeki altın, gümüş, gevher ne varsa Han'a veriler ve hanın hazinesi dolup taşar. Han, yine de tatmin olmaz, Çomotoy'u ölümsüzlük suyunu getirmezse idam edecektir.

Masalın sonunda Çomotoy'un idamdan kurtulmasını sağlayan Suna kuşudur. Suna kuşu, zalim ve zengin Han'ın komşu ülkenin Han'ı tarafından öldürüleceğini, ölümsüzlük suyunu bulmak için Han'dan zaman istemesini söyler. Han, öldürülür. Çomotoy, fakir halka tarafından Han seçilerek ödüllendirilir.

Uyanık Fakir (Karadavut, 2006: 294-297) adlı masalda ise yukarıda olduğu gibi zalim bir Han ve onun karşısında fakir bir adam vardır. Han, bir yıl içerisinde Hz. Hızır'ı bulup getirene bir tabak altın vereceğini söyler. Fakir adamın hanımı altınları gidip almasını istemiş; ancak adam, bu duruma karşı çıkmış. Bunun üzerine hanımı; "*Üstümüzde dikili bir evimiz, giymeye giyeceğimiz ve yemeye yiyeceğimiz olmadıktan sonra, ne fark eder ki zaten bir yıl içerisinde ölürüz. Hiç olmazsa o zaman kadar yiyip içelim, git getir.*" der (Karadavut, 2006: 295). Kadın, bu ifadelerle fakirliklerinin derecesini ortaya koyar. Zaten Hızır'ı bulamazsa bir yıl içerisinde açlıktan öleceklerdir.

Fakir bir adam karısının baskısıyla Han'a gidip bir yıl içerisinde Hızır'ı getireceğini söyleyerek altınları handan alıp gününü gün eder. Sürenin dolacağı son gün fakir adam, dağda rastladığı bir adamı Hızır diye Han'a getirir. Fakir adam herkesin gözünü kapamasını ister. Han ve çevresindekiler gözlerini kapatınca fakir adamın işaretiyle diğer adam saraydan çıkıp gider. Fakir adam bu oyun sayesinde Han'ın gazabından kurtulur. Masalda fakir bir adamın karısının zorlamasıyla Hızır'ı getirme karşılığında Han'ın altınlarını alması söz konusudur. Fakir adam ve karısı, o kadar yoksuldur ki Hızır'ı bulamayacağını ve sonunda ölüm olacağını bildiği hâlde Han'ın altınlarını harcamıştır.

Hilekâr Çocuk (Karadavut, 2006: 300-303) adlı masalda yetim bir çocuk, Bağdat sokaklarında dilencilik yaparak yarı aç yarı tok bir şekilde yaşar. Bir gün ihtiyar bir adam fakir olmasına rağmen çocuğu evlatlık alır. İhtiyar adam, oğlana hırsızlık yaptırarak çocuğu hırsızlığa alıştıtır. Masalda yoksulluğun insana hırsızlık yaptıracak kadar kötü bir unsur olduğu gösterilmiştir. Çocuk da çocuğu alan ihtiyar da fakirdir. Fakirlik, ihtiyarı o kadar etkilemiştir ki evlatlık aldığı çocuğa hırsızlık yaptırmıştır. Yani bir anlamda fakirliğin insanlara kötü işler yaptırdığı, kötü yola sevk ettiği söylenebilir.

Kırgız masallarından Akıllı Kız (Karadavut, 2006: 332-339) adlı masalda adil bir Han, kırk yıl hanlık yaptıktan sonra halktan birini yerine seçmek ister ve yanındakilere şöyle der: “*Benim on bir yıllık yoldaşım olan aksungurum var. Ben öldükten sonra üç gün yem yemez, kanatlarını kıpırdatmadan yatar. Dördüncü gün Han, beslediği Sungur kuşunu üç gün aç bırakır, dördüncü gün halkı toplayıp Sungur’a yem verip uçurursanız o, gidip birinin başına konar. Onu han seçip Sungur’u ona veriniz.*” (Karadavut, 2006: 333). Han ölünce Han’ın dediği gibi yapmışlar. Kuşu uçurmuşlar. Sungur gidip fakir bir koyun çobanının başına konmuş. Bunun üzerine halk, koyun çobanını han yapıp Aksungur’u da yeni seçtikleri Han’a vermişler.

Çoban, Han olunca elinde olmayan fakirlere mal bölüp verir. Hazinedeki gıyceklerden fakirlere dağıtır. Çoban, fakirliğin ne olduğunu, nasıl sıkıntılar yaşattığını bildiği için han seçilir seçilmez ilk işi, açları doyurup çıplakları giydirmiştir. Zira Türk kültüründe Han’lar, toylar düzenleyip açları doyurur, çıplakları giydirir, borçluyu borcundan kurtarırdı. Bu geleneğin anlatıcı tarafından masal metnine dâhil edildiği görülmektedir.

Masalın devamında han seçilen çoban, evlenmek ister. Bunun için çeşitli bilmeceler sorar. Bu bilmecelerin cevaplarını kim söylerse onunla evleneceğini belirtir. Han’ın sorduğu bilmecelerin cevaplarını zenginlerin kızlarından hiçbiri bilemez. Bilmecelerin cevaplarını Han gibi fakir mi fakir olan bir kız bilir. Bunun üzerine Han, bu fakir kızla nikâhlanıp evlenir. Masalların en önemli özelliklerinden biri, fakir kahramanın akli ile olayların üstesinden gelip zengin olmasıdır. Burada yer alan fakir kız, çok akıllı bir kızdır. Kız, Han’ın sorduğu bilmeceleri aklını kullanarak çözer ve Han ile evlenerek zengin olur.

Fakirlik konusunun işlendiği başka bir masal da Kötü Çoban (Karadavut, 2006: 364-379) adlı masaldır. Bu masalda, eğlenceden başka bir şey düşünmeyen bir Han, kırk yiğidine otun, kuşun ve adamın işe yaramayanını bulup getirmelerini emreder. Kırk yiğit otun, kuşun ve adamın işe yaramazını bulurlar. Bu yaramaz adam çirkin, zayıf ve üstü başı perişan bir çobandır. Han, huzuruna çıkan çobana niçin işe yaramaz olduğunu sorar. O da “*Hanım, benim kurulu bir evim, dikili bir ağacım yok. Çoluk çocuğum yoksa, kendim otuz yıldan beri birinin koyunlarına bakıyorsam, bu daha bir şey değil, üstümdeki elbiseleri onaramıyorsam, Puhu kuşu gibi saçı başı birbirine karışmış bir şekilde dolaşıyorsam ben değil de kim işe güce yaramaz olsun. Elbette benim işe güce yaramaz.*” (Karadavut, 2006: 369) der. Ancak Han, bu fakir adamın sıradan bir adam olmadığını anlar. Hanlığını çobana vermek ister; ancak çoban, bu vazifeyi kabul etmez. Han, fakir çobandan olmayacak işler yapmasını ister. Çoban, aklını kullanarak Han’ın isteklerini yerine getirip rahata kavuşur. Masal kahramanı fakir çoban, deli Han’ın isteklerini aklını kullanarak yerine getirir ve sıkıntılı günlerinden böylece kurtulmuş olur.

Sonuç

Türk dünyası masallarında pek çok konu işlenmiştir. Bunlardan birisi de fakirliktir. Bu fakirlik kavramı, daha çok zenginlik ve fakirlik zıtlığı üzerine kuruludur. Bu zıtlık, Kırgız masalları için de geçerlidir. Fakirlik kavramının masallarda işlenmesinin sebebi masalların ortaya çıktığı ve anlatıldığı toplumun yapısından kaynaklandığı

düşünülebilir. Kırgız masal anlatıcıları da toplumsal bir konu olan fakirliği masallara yansıtmışlardır.

Kırgız masallarında kahramanlık çizgilerini taşıyan insanların çoğu fakirdir. Onlar her türlü zorluğu ve hainliği akıllarıyla alt ederler. Bunu yaparken de sabırla ve düşünerek her adımını atarlar. Bu kahramanlara karşı koyan zenginler, padişahlar, hanlar ve onların yardımcıları vardır. Zengin olma, rahata kavuşma, padişah kızını alma ve bununla beraber padişahlığı da ele geçirme ideali Kırgız masallarındaki kahramanların en büyük ideallerinden birisidir.

Sonuç olarak değerlendirmeye esas olan masallarda; fakirlerle zenginlerin mücadelesi, şımarık zenginin fakir bir kızla evlendirilip adam edilmesi, fakir bir adamın söz verdiği için asılmaya razı olacak kadar sözüne sadık olması, fakir bir adamın olağanüstü objelerle rahata kavuşması, fakir bir insanın aklını kullanarak zengin olması, çok yoksul olan bir babanın oğlunu pazarda satması ve oğlunun bir sihirbazın oyunlarını öğrenip anne ve babasını rahata kavuşturması, fakir insanlara zenginlerin zulmetmesi şeklinde fakirlik konusu işlenmiştir.

KAYNAKLAR

AKSAN, Gamze (2012), "Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya, s. 9-19.

BAKIRCI, Nedim (2015), "Türk Masalları Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmalar*, Sayı 218, Eylül-Ekim, s. 143-154.

BUZ, Sema (2003), "Yoksulluk ve Göç", *Yoksulluk Sempozyumu*, C.2, İstanbul: Bilge Yayınları, s. 150-161.

DEMİRCİ, Emin Yaşar (2003), "Yoksulluğun Tüketilmesi", *Yoksulluk Sempozyumu*, C. 1, İstanbul: Bilge Yayınları, s. 14-20.

KALE, Nesrin (2003), "İnsan Hakları Bağlamında Yoksulluk", *Yoksulluk Sempozyumu*, C.1, İstanbul: Bilge Yayınları, s. 70-79.

KARADAVUT, Zekeriya (2006), *Kırgız Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.

KAYGALAK, Sevilay (2001), "Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin Demirtaş Mahallesi Örneği", *Praksis*, Sayı 2, Bahar, s. 124-172.

SEYYAR, Ali (2003), "Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele", *Yoksulluk Sempozyumu*, C.1, İstanbul: Bilge Yayınları, s. 38-69.

SUBAŞI, Necdet (2003), "Yoksulluğun Muğlak Dinselliği", *Yoksulluk Sempozyumu*, C.2, İstanbul: Bilge Yayınları, s.262-279.

TAŞ, H. Yunus-Özcan, Selami (2012), "Türkiye'de ve Dünyada Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma", *International Conference on Eurasian Economies*, 11-13 Ekim, Kazakistan: Turan Üniversitesi Yayınları, s. 423-430.

TOPAL, Şevket (2003), "Kadına Olumsuz Etkileri Açısından Yoksulluk Problemine İslam Perspektifinden Genel Bir Bakış", **Yoksulluk Sempozyumu**, C.2, İstanbul: Bilge Yayınları, s.378-388.

Türkçe Sözlük (2011), Ankara: TDK Yayınları.

**RUH ADAM, MASUMİYET MÜZESİ VE ŞANZELİZE DÜĞÜN SALONU ADLI ROMANLARDA
AŞKIN DELİLİK HÂLLERİ**

Dr. Öğr. Üye. Nilüfer İLHAN*

ÖZ

Bir varlığı tutku, bağlılık, teslimiyet ve adanmışlık düzeyinde aşırı sevmeye biçimi olarak tanımlanan aşk, varoluşun önemli unsurlarından biridir. İnsanın iyilik ve güzellik gibi kavramlara duyduğu ihtiyaçtan ortaya çıkar ve bu ihtiyacın da insanı arama, kavuşma, bulma, keşfetme ve erginleşme süreciyle karşı karşıya getirmesine katkı sağlar. Aşk, insana erdemli davranışlar kazandırdığı gibi onun fiziksel ve psikolojik bağlamda değişmesine ve farklı davranış kalıpları sunmasına neden olur. Aşkın, akıl ve iradeyle çok da uzlaşmadığı, bilinci etkisiz hâle getirdiği, denge ve ölçüyü sarstığı yönünde gerek batı gerekse doğu felsefesinde çeşitli görüşler ileri sürülür. Düşünürler, aşkın toplumsal normları bir kenara iterek insanı sıra dışı davranışlarda bulunmaya yol açmasını, saplantılı ve tutkulu birine dönüştürüp başka bir kimlik edinmesini delilik olarak yorumlar. İlkçağlardan günümüze kadar ortaya konan sözlü ve yazılı edebî metinlerde de aşkın delilik hâllerini görmek mümkündür. Âşıklar, yaşamın merkezine aşkı koyup sevgiliye koşulsuz bağlanır ve delice hareket ederek bireysel ve toplumsal düzeni temsil eden normların dışına çıkar. Bu çalışmada Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* (1972), Orhan Pamuk'un *Masumiyet Müzesi* (2008) ve Tarık Tufan'ın *Şanzelize Düğün Salonu* (2015) adlı romanlarında farklı yaş, kültür ve yaşam tarzına sahip kişiler arasında varlık bulan aşkın; âşığın yaşamını değiştirmesine, normalden sapsmasına ve delilik hâlleri göstermesine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aşk, delilik, roman, Nihal Atsız, Orhan Pamuk, Tarık Tufan.

**THE MADNESS ASPECT OF LOVE IN THE NOVELS OF SPIRIT MAN, MUSEUM OF
INNOCENCE AND ŞANZELİZE WEDDING HALL**

ABSTRACT

Love, which is defined as a form of extreme love to a being at the level of passion, devotion, and submission, is one of important elements of existence. It arises from human's need of the concepts like goodness and beauty, and also contributes to this need expose human to the process of finding, meeting, exploring and maturing. Love leads human to change in the context of physical and psychological, and causes him/her to exhibit different behavior patterns as well as it brings human to gain virtuous behaviors. In both western and eastern philosophy, various opinions are asserted such that love doesn't agree much with mind and volition, and it defuses consciousness, and disrupts balance and measure. Philosophers interpreted love as madness because it causes human to have odd behaviors by pushing aside the social norms, to abandon their self and to acquire another identity, to become obsessive and passionate. In verbal and written literal texts from first era to now, it is possible to see insanity aspects of love. Lovers surrender unconditionally to their lovers by putting love at center of their lives, and step out of norms which represent individual and society system by acting madly. In this study, it will be pointed out that in novels of Nihal Atsız's *Spirit Man* (1972), Orhan Pamuk's *Museum of Innocence* (2008) and Tarık Tufan's *Şanzelize Wedding Hall* (2015), love between people of different ages, cultures and lifestyles, causes lovers to change their lives and to deviate from normal and to show madness.

Keywords: Love, madness, novel, Nihal Atsız, Orhan Pamuk, Tarık Tufan

---

*Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
nilufer.ilhan@bozok.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-6343-2220

Giriş

Sevdiğin yüzünden deli oldun dediler
Yaşamın tadını yalnız deliler bilir dedim
Yaff

Evrende kendini konumlandırmaya çalışan insanın, değerler dizgesinde yer alan ve varoluşunun önemli unsurunu meydana getiren aşk, bir varlık ya da nesneye tutulup onda kendini bulmayı ve eksikliğini tamamlamayı amaç edinen ruh sağaltma edimidir. İnsanın iyilik ve güzellik gibi kavramlara duyduğu ihtiyaçtan ortaya çıkar; onun erginleşmesinde, kişiliğinin şekillenmesinde ve erdemli davranışlar kazanmasında önemli rol oynar. Aşk, insanın bir varlığa yönelerek aşırı sevgi beslemesine, aklıyla çatışmasına, toplumsal normların dışına çıkan davranış tarzları sergilemesine de neden olabilir. Bu bağlamda Arapça “ışk” sözcüğünden türeyen aşkın, sarmaşık anlamına gelen “aşeka” sözcüğüyle yakın anlam ilişkisi kurması, insan ruhunu ve bedenini sarmasına işaret eder. Nitekim “aşk”ın, kalbe yapışan bir duygu olarak nitelenmesiyle, sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazen de kurutması arasında bir benzerlik bulunur (İbn’ül-kayyim El-Cevziyye, 2005: 36). Arapça’da aşkla ilgili terimlerin çoğu, onun acıdan ve hüzünden beslendiğine dikkat çeker.

Batı ve doğu toplumlarında düşünürler; aşkı, insan ruhuna ve bedenine doğrudan nüfuz eden bir duygu olarak açıklar. Onlara göre aşk, insanın aklını başından almak ve onun düşünce edimini yok etmekle ruh ve beden arasındaki ilişkiyi bozar. İnsanda dengesizliğe, uyumsuzluğa, ölçüsüzlüğe ve deliliğe yol açar. Bu anlamda Platon, güzeli arama çabası olarak tanımladığı aşkın, zamanla insanda davranış sapması oluşturmaya “kutsal delilik” adını verir. Platon’a göre güzel bir bedene duyulan hayranlığın sonucu olarak ortaya çıkan aşk, insanın ölümsüz ruha ulaşacağı bir anda amacının dışına çıkar; onu, erdemli ve güzel davranışlardan alıkoyar (Platon, 2016: 59). Aynı yaklaşım biçimi İslam düşünürlerinden İbn Teymiyye ve İbn’ül-kayyim El-Cevziyye’de de görülür. Adı geçen düşünürler, ilahî olanın akılla değil aşk ve muhabbetle bulunabileceğini belirtmekle aşka olumlu anlam yükler. Ancak beşere duyulan sevgide ölçünün kaçırılmasıyla beraber insanın ölümsüz bir hakikati yakalayamayacağını söyleyerek olumsuz yaklaşımda bulunurlar. İbn Teymiyye’ye göre aşk, nefsin kendisine zarar veren şeyi sevmesidir. Dolayısıyla ruhî ve kalbî bir hastalık olup insanı cinnete sürükler. (Aktaran Uludağ, 1991: 15). İnsanın aklını başında alır, toplumsal normların dışına atar, görev ve sorumluluklarını unutturur, ölçüsüz ve dengesiz birine dönüştürür. İbn’ül-kayyim El-Cevziyye ise aşkın özelliklerinden birinin delilik olduğu üzerinde durur. İbn’ül-kayyim aşkın, zamanla coşkun bir şekilde yaşanılmasıyla birlikte insanının dengesini bozduğunu, arzu edilemeyen ve istenmeyen sonuçlar doğurduğunu, sevgiliye bilinçsizce bağlanıp iradeyi zayıflattığını ve tüm bunların deliliğe götürdüğünü ileri sürer (İbn’ül-kayyim El-Cevziyye, 2005: 127-131).

Aşkın, insanı deliliğe sürükleyen yönü Klasik Türk Edebiyatı’nda da geniş yer bulur. Mutlak hakikate aklın değil kalbin rehberliğinde gidileceği düşüncesinin hâkim olması; sarhoşluk, çılgınlık ve delilik hâllerini öne çıkarır: “Hakikat yolunun yolcusu, akli terk edip ruhunu ve gönlünü bütünü ile aşka teslim etmelidir. Ancak o zaman kapılar açılacak, vuslat gerçekleşecektir” (Doğan, 2004: 40-41). Şairler, cezbeye tutulmadan

ve benlikten vazgeçmeden aşkın varlığa ulaşamayacağına inanır. Bu bağlamda âşık olan ve kendinden geçen kişileri; “mecnûn”, “cünûn”, “şeydâ”, “bimâr”, “divâne”, “şûride”, “vâlih”, “meczûb” ve “meftûn” gibi sözcüklerle adlandırılırlar. Klasik Türk Edebiyatı’nda aşkın kara sevdaya dönüştüğü ve deliliğe evrildiği hikâyeler olarak *Leyla ile Mecnûn* ve *Yusuf ile Züleyha* karşımıza çıkar. *Leyla ile Mecnûn* hikâyesinde asıl ismi Kays olan erkek karaktere, Leyla’ya duyduğu tutkulu aşktan dolayı aklını yitirip cinlerin onu çarptığı düşünülerek Mecnûn adı verilir. Leyla’nın aşkı Mecnûn’un tüm benliğini etkisi altına alır, ondan başkasını görmemesine ve düşünmemesine neden olur. Leyla, dışında herkese ve her şeye kayıtsız kalan Kays’ın bu hareketleri, toplumda kınanmayı ve ayıplanmayı beraberinde getirir. Bu anlamda toplumsal rol ve davranış biçimlerini yadsıyan, doğru ile yanlışı, iyi ile kötüyü kavrama bilincini yitiren Mecnûn, akıl-düzen-uyum üzerine kurulu toplumdan çıkarak çölde yalnız bir yaşamı seçer. Uyuyamayan, zayıflayan, saç ve sakalı birbirine karışan, yırtık kıyafetler giyen, yalın ayak başı açık gezen, bayılan, hayal gören, kendi kendine konuşan ve hayvanları dost edinen Mecnûn’un bu hâli, deliliğin güçlü bir imgesi olarak görünür: “Mecnun [çölde] kendi deliliğini yansıtan bir dünya yaratmıştı. Yaşadığı toplumun geleneklerini hiçe saymıştı” (Dols, 2013: 428-429). Toplumun ondan beklediği aile kurmak, evlenmek, çocuk sahibi olmak, çalışmak, yasalara uymak ve geleneğe bağlı kalmak gibi normları reddeder. Deliliğin egemenliğinde kurduğu yeni kimliğiyle “mutlak güzeli” bulma yolculuğuna adımını atar.

Yusuf ile Züleyha hikâyesinde ise tutkulu ve saplantılı aşkıdan dolayı çıldıran ve deliren kişi olarak kadın karakter Züleyha öne çıkar. Uzun yıllar önce, rüyasında Hz. Yusuf’un sureti kendine gösterilen ve bu surete âşık olan Züleyha, gerçek yaşamında onu bulamayınca Mısır veziri Potifar’la evlenir. Yıllar sonra Potifar’ın sarayına köle bir çocuk olarak getirilen ve güzelliğiyle herkesi kendine hayran bırakan Hz. Yusuf’a âşık olur. Aşktan bilincini kaybeden Züleyha, Hz. Yusuf’u odasına kapatarak ona arzu ve şehvetle yaklaşır. Hz. Yusuf’un kendini reddetmesiyle beraber büyük bir hayal kırıklığı yaşadığı gibi toplumun da kınama ve ayıplamalarına maruz kalır. Züleyha tüm kınama ve ayıplamalara rağmen Hz. Yusuf’u kalbinden söküp atamaz, çeşitli hilelere başvurarak onun peşini bırakmak istemez: “Züleyha’nın deliliği ve çaresizlikten hilelere başvurması onun gerçek aşkının kanıtıdır; mutasavvıflara göre bu, insanın Tanrı’ya duyması gereken yok edici aşktır” (Dols, 2013: 437). Eşinin ölümünden sonra elinde bulunan tüm serveti, Hz. Yusuf’tan haber getirenlere verip büyük bir yoksulluğa düşer. Ağlamaktan güzelliğini ve gözlerini kaybeder, saç açık ve yalın ayak bir hâlde yıllarca sokak sokak Hz. Yusuf’u arar. Bu aramalar sonucunda Züleyha, pagan inancını bırakarak Hz. Yusuf gibi tek Tanrı’ya inanmaya başlar. Hz. Yusuf’a duyduğu aşk, önce Züleyha’nın karakterini ardından da inancını değiştirip onun kimliğinin yeniden şekillenmesine katkı sağlar (Tosun, 2014: 38). Dolayısıyla Züleyha’nın hem beşerî hem de ilahî aşka kavuşmasının yolunu, toplumun normlarını reddeden, ayıplanmayı ve kınanmayı göze alan delilik hâlleri açar.

Klasik Türk Edebiyatı’nda akli öteleyerek deliliği öne çıkaran ve mutlak varlığa ulaşmayı arzulayan aşk, Tanzimat Edebiyatı’yla beraber mistik kimliğinden uzaklaşır beşerî olanla kendini sınırlar. Aşk, kutsal olmaktan çıkar; âşığın saplantısı, tutkusu ve deliliği ise ruhsal bir sorun olarak görülür. Buna karşılık, tutku ve delilik, âşığın yeni bir kimlik inşa etmesinde, yaşamını değiştirmesinde ve onun toplumsal normların dışına

çıkmasında öncü bir rol oynar. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda da aşkın hastalık ve delilik hâlleriyle karşılaşılır. Ayrılık ve engeller, aşkı büyüterek hem daha uzun sürmesine hem de âşığın tüm sınırları ortadan kaldırmasına yardım eder. Bu çalışmada Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* (1972), Orhan Pamuk'un *Masumiyet Müzesi* (2008) ve Tarık Tufan'ın *Şanzelize Düğün Salonu* (2015) adlı romanlarındaki başkarakterlerin, kendilerinden yaş, kültür ve yaşam tarzı noktasında farklı kişilere âşık olmalarının onlara delice hareketler yaptırdığına ve ait oldukları çevrenin değerlerini reddetmesine dikkat çekilecektir. Romanlar, belirlenen başlıklar çerçevesinde kronolojik olarak incelenecektir.

Aştan Önce Normla Şekillenen Bilincin Görünümü:

İnsanın kişiliğini oluşturma süreci, aileden başlayıp toplumda çeşitli aygıtlar aracılığıyla devam eder. Gerek aile gerekse toplum, "sıradan ve tipik olan normları" (Hacking, 2005: 215) kullanarak insanın "normal" bir birey olmasına çaba gösterir; normallik ölçütünü ise akli kullanmak becerisiyle ilişkilendirir. Üç romanda başkarakterler, âşık olmadan önce kendini yetiştiren aile, çevre ya da mesleki konumun beklentilerine göre kimliğini oluşturur. Bu kimlik onların davranış tarzlarına yansıyor yaşama bakış açısını şekillendirir. *Masumiyet Müzesi* ve *Şanzelize Düğün Salonu*'nda başkarakterler, ait oldukları çevrenin değerler dizgesine uyumlu bir özne olurken *Ruh Adam*'da başkarakter Selim Pusat, meslek çevresiyle ters düşer. Selim Pusat, âşık olmadan önce mesleğinden ihraç edilen ve psikolojik anlamda yıpranan bir subay olarak eşi Ayşe ve tek çocuğu Tosun'la birlikte yaşam sürer. Selim Pusat'ın hayatta en değer verdiği askerlik mesleğinden atılması, onun yaşama bakışını değiştirir. İnsanlara olan sevgisi ve güvenini yitirir, kendini eve hapsederek dış dünyaya karşı cephe alır: "Vaktiyle o kadar canlı olan bu adam artık bir gölge, bir hayal, bir ruh gibi dolaşıyordu" (Atsız, 1972: 64). Edebiyat öğretmeni olan eşi Ayşe'yle de çok az konuşur, konuştuğunda ise alaycı ve öfkeli bir tutum sergiler. Evde, vaktini askerliğe ait kitaplar okumakla geçirir. Onun için askerlik, meslek olmanın ötesinde bir inancı, aidiyeti ve kimliği simgeler. Dedesi ve babası da bir asker olan Selim Pusat'ın kişiliği, çocukluğundan itibaren okuduğu askerî okulların normlarına göre inşa edilir. O; dürüst, çalışkan, başarılı, iradeli ve ciddi bir asker oluşuyla dikkat çeker. Ancak kendinden kıdemli olan bir subayın olduğu derste, iyi askerlerin Cumhuriyet rejiminde değil krallık (sultanlık) yönetiminde olduğunu söylemesiyle birlikte hakkında suç duyurusunda bulunulur, "vatan haini" olduğu ileri sürülerek rütbeleri sökülüp hapse atılır. Hakkında güçlü delil bulunmadığı gerekçesiyle iki yıl hapis yattıktan sonra çıkan Selim Pusat, ordudan uzaklaştırılır. Bu durum Selim Pusat'ta tam bir düş kırıklığı oluşturur. Çok sevdiği arkadaşı Şeref'in de ordudan atılması ve ardından intihar etmesiyle beraber bir bunalıma girer.

Selim Pusat, ordudan atılmasına karşılık yaşama asker bilinciyle bakmayı sürdürür. Ayşe'nin kendine okuduğu bir Uygur masalından hareketle aşk ve edebiyatla ilgili görüşlerini ortaya koyar. İki bin yıl öncesine ait bu masalda, Yüzbaşı Burkay isimli asker, evli olmasına rağmen bir kıza âşık olur ve eşini bu kız yüzünden terk eder. Bu durumda eşinin bedduasını alır ve ömür boyu mutlu olamayıp ruhu büyük bir ıstırap çeker. Selim Pusat, bu askerin çok yanlış hareket ettiğini düşünür. Ona göre askerin bir kıza değil askerî ve vatani fikirlere âşık olması gerekir. Dolayısıyla Selim Pusat, Ayşe'nin okuduğu masalı ve yaşanan aşkı "safсата" olarak görür. Oysa Harb

Akademisine girmeden önce antolojilere girecek nitelikte aşk şiirleri yazar. Sonra ise “sanatların en ciddisi, güzel sanatların en üstünü olarak harb sanatını kabul eder” (Atsız, 1972: 70). O ana kadar hiç âşık olmayan Selim Pusat, Ayşe’yi ciddi ve enerjik bulduğu için onunla evlenir, şımarık ve nazlı kadınlardan uzak durmaya çalışır.

Masumiyet Müzesi’nde anlatıcı-karakter Kemal Basmacı, âşık olacağı kadın Füsün’la tanışmadan önce, kendi gibi varlıklı sınıftan Sibel adlı emekli bir diplomatın kızıyla nişanlıdır. Kemal ve ailesi, Sibel’i çok sever ve kendilerine uygun bir gelin adayı olduğunu düşünürler. Sibel; Dame de Sion’da liseyi, Sorbonne’da üniversiteyi okur, ailesi de İstanbul’un eski varlıklı aileleri arasında yerini alır. Bu anlamda Sibel, İstanbul’da üç göbektir tekstil işleriyle uğraşan, birçok fabrikaya sahip olan ve son zamanlarda varlıklarını hayli artıran Kemal’in ailesi için ideal bir gelin adayıdır. Ailesi ise Kemal’i, Amerika’ya iş idaresi okumak için gönderir ve memlekete geldikten sonra da onu Harbiye’deki dağıtım ve ihracat şirketi Satsat’ın genel müdürlüğüne getirir. Gerek Sibel gerekse Kemal, ait oldukları modern çevrenin normlarına uygun bir yaşam sürer. Evlenmeden birlikte olup geleneksel yaşam tarzının dışına çıkarlar: “Batılılaşmış zengin ailelerin, Avrupa görmüş seçkin kızları o yıllarda ilk defa tek tük bu bekâret tabusunu kırmaya, evlenmeden önce sevgilileriyle yatmaya başlamışlardı. Sibel de bazen bu cesur kızlardan biri olmakla övünürdü, benimle on bir ay önce yatmıştı” (Pamuk, 2018: 18). Buna karşılık Kemal, Sibel’le olan ilişkisinde heyecanın olmadığını ve sıradan bir ilişki yaşadığını görür. Ailesinin yaptığı nişan hazırlıklarına dâhil olarak kendinden beklenen davranış biçimlerini yerine getirir.

Şanzelize Düğün Salonu’nda isimsiz anlatıcı-karakter, âşık olmadan önce, İstanbul’da babasının şeyhlik yaptığı dergâhta yaşamını sürdüren bir derviştir. Allah dostu ve âlim olarak tanınan babası Şeyh Ahmet Niyazi Efendi, İstanbul asitânesinde dervişlerin seyr-i sülûkuna yardım edip dergâhta dersler verir, özel sohbetler yaptığı gibi klasik Arapça ve Farsça metinleri Türkçeye çevirir. Tasavvufa dair birçok kitap yazar. Anlatıcı-karakterin hem hocası hem de mürididir (Tufan, 2015:72). Bu anlamda onun dinî ve tasavvufi terbiyeyle yetişmesinde öncü bir rol oynar. Annesi ise merhum Seyyid Nizamettin’in en büyük kızı Ümmü Gülsüm Hanım’dır. Anlatıcı-karakterin kişiliği, ailesi ve dergâhtaki Baki Semih adlı şefkatli bilge bir dervişin yanında şekillenir. Bu kişiliğe uygun olarak namaz kılar, yatsı namazından sonra hafızların aşırını ve ilahilerini dinler, sonra zikir halkasına katılır, cemaziyelevvel ayında bol bol tövbe edip babasından dersler alır (Tufan, 2015: 63, 167). Ailesinin ve dergâh çevresinin normlarına göre hareket etmekle herkesin beğenisini ve takdirini kazanır. Kendi deyişle sıradan bir hayat yaşar. Çok sevdiği annesini kaybetmesiyle birlikte boşluğa düşen anlatıcı-karakter, aynı sene Medya ve İletişim Sistemleri adlı bölümü kazanır.

İlk Bakış ve İlk Karşılaşma:

Aşk, güzelliğe duyulan ihtiyacın aranması sonucu ortaya çıkar. İnsanın birçok kişi arasında ilk kez kendine güzel geleni görmesi, onu seçmesi ve yüceltmesiyle başlar: “İlk görüşte âşık olmak çılgınlığa doğru bir kayıptır. Kendi başına bırakılırsa, en aşırı uçlara dek gidebilir” (Gasset, 2011: 40). Âşık, sevgiliyle iletişime geçmeden önce onu uzun uzun seyredir. Bu seyretme zamanla âşiğin bilincine etkileyip diğer varlıklarla ilişkisini kesmesine neden olur: “Sevgilisine bakan birinin hiç kılını kıpırdatmadan ona baktığı, sevgiliyle aynı anda yer değiştirdiği, uzaklaştığı zaman

onunla uzaklaştığı, herhangi bir yere yöneldiğinde onunla aynı yöne yöneldiği görülür” (İbn Hazm, 2011: 46). Âşık, sevgiliyle ilk karşılaşma ve konuşma anında ise heyecanlanıp kendini kontrol etmekte zorlanır. Üç romanda başkarakterler, sevgiliye ilk görüşte ya âşık olur ya da ondan etkilenirler. Sevgili onlarda bir yakınlık ve tanıdık hissi oluşturur. *Ruh Adam* ve *Masumiyet Müzesi*’nde aşkın varlığı, ilk bakış ve ilk karşılaşmanın yanı sıra diğer görüşmelerde daha belirginlik kazanır. Başkarakterler, sevgiliyle konuştuğunda aşkları yoğun ve derin bir görünüm sergiler. *Şanzelize Düğün Salonu*’nda ise başkarakter, sevgiliyle ilk karşılaşmasında tüm benliğini teslim edecek kadar ona kendini kaptırır.

Ruh Adam’da evli ve bir çocuk sahibi olan Selim Pusat’ın âşık olması, askerlik mesleğinden atılmasının ardından yaşadığı bunalımın bilinçaltını yüzeye çıkarmasıyla gerçekleşir. Selim Pusat’ın yaşamına aşk, Leyla Mutlak ve Güntülü adlı iki kadınla birlikte girer. Yürüyüş yapmak için gittiği Çamlı Koru adlı bir yerde Ayşe’nin eski öğrencilerinden Leyla Mutlak’ın güzelliğinden ve asaletinden oldukça etkilenen Selim Pusat için bu duygular oldukça yenidir. Çünkü Selim Pusat o zamana kadar güzellik ve aşkı, askerlik mesleği ile ilişkilendirir: “Selim, kadın güzelliğinden zevk alıyor değil, bu güzelliğe saygı duyuyordu. Ancak onun ruhunu dolduran askerlik, başka her şeyi o kadar ezip kırmıştı ki, kadın güzelliğine karşı olan duyguları da kalbinin derinliklerine sinmiş ve artık kendisi de bu hissini varlığından habersiz yaşamaya alışmıştı” (Atsız, 1972: 99-100). Leyla Mutlak’ın Osmanlı padişahının torunu olduğunu öğrendiği zaman, onu erişilmez bir varlık olarak görüp saygı duyar. Selim Pusat’ın duyguları değişmeye başladıkça kendi nefsinin/ şeytanı temsil eden ve romanda fantastik bir karakter olarak yer alan Yek görünür. Yek, Selim Pusat’a kendinden yirmi beş yaş küçük bir kıza âşık olacağını söyler. Aşkı küçümseyen Selim Pusat’a bu sözler oldukça saçma gelir. Zihni Leyla Mutlak’la meşgulken Ayşe’nin son sınıf öğrencilerinden Güntülü karşısına çıkar. Güntülü, Ayşe’nin verdiği çay davetine yakın arkadaşları Aydoldu ve Nurhan’la birlikte katılır. Selim Pusat, ilk görüşte Güntülü’nün güzelliğinden ve davranışlarından etkilenirken onu çok eski zamanlardan beri tanıdığını düşünür: “Leyla ve Güntülü. Leyla’yı niçin düşündüğünü bilmiyordu. Güntülü’nün gözlerini, bu gözleri nerede gördüğünü düşünüyordu. Bu gözler Selim Pusat’a bir şeyler söylüyor, bir şeyler hatırlatıyordu” (Atsız, 1972: 114). Selim Pusat, Güntülü’yle olan ilk konuşmasında ise akıl ve iradesini elden bırakmayıp sert, öfkeli ve mesafeli tavırlarıyla bir asker gibi hareket etmekle diğer roman karakterlerinden ayrılır.

Masumiyet Müzesi’nde Kemal, ileride saplantı derecesinde âşık olacağı kadın Füsün’la ilk kez, nişanlısı Sibel’in beğendiği bir çantayı almak için gittiği Şanzelize Butik’te karşılaşır. On sekiz yaşına yeni giren Füsün, burada tezgâhtar olarak çalışır. Diğer taraftan üniversite sınavlarına hazırlanıp konservatuvar okumayı düşünmektedir. Kemal’in de uzaktan akrabasıdır. On altı yaşındayken güzellik yarışmasına katılır ve güzelliğiyle dikkatleri üzerine çeker. Şimdi otuz yaşında olan Kemal ise Füsün’dan vitrindeki çantayı almak istediğini söyler ve onun uzaktan akrabası olduğunu anlayıp çok güzelleştiğini fark eder. Füsün’un güzelliği karşısında kendinden geçen Kemal, onu uzun uzun seyrettikten sonra konuşmasında bocalar. İlk karşılaşmada Kemal için Füsün, aslında bedenine sahip olması gereken bir nesne gibidir. Füsün’un güzel yüzü ve bedeni onda arzu ve şehvet duygusu uyandırır. Çantayı alıp da butikten çıktığı zaman, nişanlısı Sibel’i çok sevdiğini ve Füsün’u unutmaması gerektiğini aklından

geçirmekle yaşadığı iç çatışmayı sergiler. Kemal, Sibel'in çantanın sahte olduğunu söylemesiyle beraber ertesi gün tekrar butike gidip Füsün'la ikinci kez karşılaşır ve onu yıllardır tanıyormuş gibi kendine yakın hisseder: "Ona bakarken, çok tanıdık birini görüyormuşum, onu biliyormuşum duygusuydu bu" (Pamuk, 2018: 21). Füsün'a iade ettiği çantanın parasını Teşvikiye'de bulunan ve eski eşyalarla dolu olan Merhamet Apartmanı'ndaki bir daireye getirmesini söylediğinde kalbi deli gibi atar. Füsün'un güzelliği ve bu güzelliğe sahip olacağı hissi onu sarhoş eder. Ancak bir buçuk ay sonra Sibel'le nişanlanacağı aklına geldikçe Füsün'a karşı hissettiği duygulardan dolayı pişmanlık yaşar.

Kemal, Merhamet Apartmanı'nda iki gün Füsün'un parayı getirmesini bekler ve kullanılmayan eşyalara bakıp kendini oyalar. Füsün'un gelmesi geciktikçe onu daha çok düşünmeye başlar. İkinci günün sonunda yağmurda ıslanan Füsün'u içeriye alır. Onunla konuşmak ve onun güzelliğini seyretmek Kemal'in hoşuna gider. Daha sık buluşmaları için Füsün'a matematik çalıştırabileceğini söylediğinde ona tutulduğunu anlar. Sibel'le ilişkilerinde bulamadığı heyecan, arzu ve şehveti Füsün'da yakalar. Füsün'un da duygularına karşılık verdiğini görüp onunla birlikte olur. Bu bağlamda Sibel ile Füsün'u karşılaştıran Kemal, Sibel'in kendine güvendiğini ve âşık olduğunu, Füsün'un ise cesaretini ve modernliğini göstermek için kendiyi birlikte olduğunu düşünür. Kemal, Füsün'a başta âşık olup olmadığını anlayamaz. Onu görmek ve onunla birlikte olmak isteğini arzu ve şehvet duygusuyla ilişkilendirir. Buna rağmen zihninin Füsün'la sürekli meşgul olmasını, ona olan aşkına ve onu diğer erkeklerden kıskanmasına bağlar: "İnsanın aklının sevgili ya da sevgili adayıyla sürekli meşgul olması aşkın en önemli belirtisiyse, Füsün'a âşık olmak üzereydim. Ama içimdeki akılcı, soğukkanlı adam, kafamın sürekli Füsün'la uğraşmasının, öteki erkeklerden kaynaklandığını söylüyordu. Kıskançlığın da çok önemli bir aşk belirtisi olduğu yolundaki itiraza ise, mantığımın telaşlı cevabı, bunun geçici bir kıskançlık olduğu yolundaydı" (Pamuk, 2018: 62).

Şanzelize Düğün Salonu'nda anlatıcı-karakter, annesini kaybetmenin ve büyük bir yalnızlığa düşmesinin etkisiyle ilk karşılaşmada kendinden geçer. O, Eda'yla üniversiteye başladığı sene tanışır. "Düz kumral saçlı, ince yapılı, kemik yüzlü ve güzel bir kız olan Eda'nın" amfide annesi ölenleri sorması üzerine elini kaldırdığında ona ilk görüşte âşık olur. Eda, bir edebiyat kulübüne üyedir ve bu kulübün dergi işlerinden sorumludur. Anlatıcı-karakter, Eda ile birlikte kantine gider. Eda, ondan ölen annesi üzerine bir yazı yazmasını ister ve bu yazının da dergide yayımlanacağını söyler: "Eda benden yeni bir anayasa istese onu bile yazardım" (Tufan, 2015: 40). Eda'nın yüzüne ve sesine tutulur, çevresinde olup bitenlere karşı ilgisini yitirir, kalbi hızla çarpmaya başlar: "Ben hep ona bakıyordum. O bana bakınca bilgisayara bakıyordum. Bakışlarımız birbirine değmiyordu hiç. Bu riski alamazdım. Gözlerimin içine bakarsa kendisini, çırılçıplak kendisini görecekti ve bunu fark etmesini en azından bir süre istemiyordum" (Tufan, 2015: 46). İlk görüşte aşk, anlatıcı-karakterini heyecanlandırır, davranışlarına doğrudan etkiler ve ona sorumluluklarını unutturur.

Aklın Bilinci Terk Etmesi ve Delilik Hâllerinin Ortaya Çıkması:

İnsanı, toplum içinde yaşamaya götüren ve toplumun da normlarına uygun bir birey olmasını sağlayan unsurların başında akıl ve irade gelir. Akıl ve irade, insana

gerek bireysel gerekse sosyal yaşamında bazı aidiyet ve roller yükleyip onu olumsuz kabul edilen davranış biçimlerinden uzaklaştırır. Buna karşılık âşık, aklına ve iradesine söz geçirmekte zorlanır, tüm dikkatini sevdiği kişi üzerine yoğunlaştırır: “Âşık olmak bir dikkat olgusudur; ama normal insanda ortaya çıkan anormal bir dikkat durumudur. Dikkat felce uğramış durumdadır. Bir şeyden ötekine kaymaz. Saplanıp kalmış, katılaşmış, bir tek kişinin tutsağı olmuştur” (Gasset, 2011: 36, 38). Âşık olan insanın bilincini kaybetmesi ve sıra dışı eğilimler sergilemesi onun toplumda “deli” olarak adlandırılmasını beraberinde getirir. Deli, toplumun beklentilerine cevap vermek yerine onunla çatışan eylemlerde bulunur. Akıl ve irade melekesini yitirmesi, sorumluluklarını üzerinden atmasına sebep olur. Delinin toplumsal rol ve sorumluluklardan bağımsız hareket etmesi, zamanla onu gündelik yaşamın dışına sürükler. Yalnızlığı tercih eder, kendi kendine konuşur, sabit bir mekânda yaşamak yerine bir yerden başka bir yere gider (Akdemir, 2008: 6). Aşktan aklını kaybeden ve deliren âşığın, söz konusu davranış biçimlerini benimsemesi ise toplumda “kara sevdaya tutulmak” olarak yorumlanır. Arapça’da “kapkara” anlamına gelen sevda, vücutta bulunan dört sıvıdan biri olup fazlalığında insanın hüzünlenmesine ve hastalanmasına yol açar. Kalpte bulunduğu inanılan siyah noktaya da “sevda” adının verilmesi onun kalple ilişkisini ortaya koyar: “Bazen aşırı sevgi ve şiddetli aşk sebebiyle bu siyah nokta tahrip olur, parçaları bütün vücuda dağılır. Artık bu türlü âşıklarda akıl mantık kalmaz, sevdiklerini çılgınca severler” (Uludağ, 2005: 315). Kara sevdaya tutulan âşık, ruhen ve bedenen güçsüzdür; zamanla kendini toplumdan da soyutlayıp yalnız, amaçsız ve savruk bir yaşam sürer. Üç roman içinde aşkın delilik hâllerini en yoğun olarak *Şanzelize Düğün Salonu*’nda görmek mümkündür. Anlatıcı-karakter, aşkı için yaptığı deliliklerle ailesinden, inancından, canından ve geleceğinden vazgeçer. O, sıra dışı eylemlerini yaşamının tek amacına dönüştürerek toplumun belirlediği değerleri reddeder.

Ruh Adam’da başkarakter Selim Pusat, Çamlı Kuru adı verilen fantastik olay ve karakterlerin yer aldığı mekâna gitmesiyle beraber aklını ve iradesini yitirir. Söz konusu mekân, onun bilinçaltında bastırıldığı duyguların dışarıya çıkmasına zemin hazırlar. Burada kendi ben’ini/ nefsinin temsil eden Yek adlı karakter, ona kendinden yirmi beş yaş küçük bir kıza âşık olacağını ve arkadaşı Tahsin Kurmay da âşıkların geldiği bu mekânın ona uygun bir yer olduğunu söylemesiyle gelecekte büyük bir aşk yaşayacağını bildirirler. Yıllarca aşkı küçümseyen Selim Pusat’a bu iki karakterin söylediği sözler oldukça saçma gelir. O bir asker olarak aşk ve güzelliği savaş sanatında görür, kadın aşkına ve güzelliğine de kayıtsız kalır. Kısa bir zaman sonra Selim Pusat’ın yanına Leyla Mutlak adlı bir kadın gelip onun hareketlerini yönlendirmeye ve iradesine hükmetmeye çalışır. Ayşe’nin öğrencilerinden çok güzel bir kız olan Güntülü de Selim Pusat’ın yıllar önce yazdığı bir aşk şiirini okuyarak Selim Pusat’ın aklını karıştırır: “Üç dört gün önce liseli bir kız, Güntülü’de ona hâkim olmuş, âdeta iradesini elinden almıştı. Şimdi de ondan biraz daha yaşlı öğretmen kız aynı şeyi yapıyordu. O, yabancı bir kadın veya kızın kendi koluna girmesinden hoşlanmazdı. Fakat Leyla’ya “Kolumdan çık!” diyemiyordu” (Atsız, 1972: 143). Günler geçtikçe Selim Pusat’ın zihni, Güntülü’nün güzelliği ve Leyla’nın asil davranışlarıyla meşgul olur. Bu süre içinde Selim Pusat, bu iki kadını düşünmemek için kendiyi mücadeleye girer. Ona göre bir kadına âşık olmak, asker kimliğini yitirmek ve delirmek demektir: “Nereye baksa Güntülü’nün gözlerini görüyor, onu çok iyi tanıdığını biliyor, fakat kim olduğunu

bulup çıkaramıyordu. İçinde yüzyıllarca önceki bir zamanın duygusu vardı. Deliriyor mu idi” (Atsız, 1972: 161). Selim Pusat, Leyla Mutlak’ı ve Güntülü’yü düşündükçe intihar eden arkadaşı Şeref’in hayaliyle sık sık karşılaşır. Şeref, Selim Pusat’ın aklını ve iradesini temsil eden bir karakter olarak yer alır. Şeref, ona askerlik mesleği uğruna hayatından vazgeçebildiğini, aklını ve iradesini yitirmediğini göstermiştir.

Selim Pusat, Güntülü’yü aklından çıkarmamakla Şeref’e ihanet ettiğini düşünür. Gönlü ve aklının çatışması, Selim Pusat’ın ateşini yükseltip onu yatağa düşürür. Selim Pusat, âşık olduğunu kendinden bile gizlerken bilinçaltında Doktor Selim Key adlı bir karakter, onun Güntülü’ye âşık olduğunu söyler. Ancak Selim Pusat bu aşkın varlığını kabullenmekte zorluk çeker. Ona göre aşk; iradesiz, karakersiz ve zayıf adamların eğlencesidir, işsiz güçsüzlerin hastalığıdır. Bir askerinin zayıf iradeli olmasından ve aşkını mesleğinin önüne geçirmesinden söz etmek mümkün değildir. Tüm bunlara rağmen ben’ini/ nefsini temsil eden Doktor Selim Key’in “[b]azen bir sevgili için her şey bırakılır yüzbaşım. İnsan bir öfke anında arkadaşını, bir buhran dakikasında kendisini öldürebileceği gibi, aşk denen hastalığın şiddetlendiği bir sırada da istikbalini, hâlini, mazisini, her şeyini feda edebilir” (Atsız, 1972: 176) sözleri, ona aşk karşısında iradesini yitirebileceğini duyumsatır.

Daha önce askerlik dışında hiçbir şeye önem vermeyen Selim Pusat’ın Güntülü’nün adı geçtikçe ve onunla karşılaştıkça heyecanlanması, aşkla birlikte gelen değişimi gösterir. Bu değişim, birkaç kez Leyla Mutlak’ında evine gidip onunla sohbet etmesiyle devam eder. Selim Pusat, Leyla Mutlak ve Güntülü’yle olan karşılaşma ve konuşmalarında artık aklının ve iradesinin kontrolünü elden bırakmak zorunda kalır. Bu durumda arkadaşı Şeref’in hayali, Selim Pusat’ın karşısına sık sık çıkarak ona evli bir asker olduğunu hatırlatır. Aşkın Selim Pusat’ı deliliğe sürükleyeceği öngörüsünde bulunur. Nitekim Selim Pusat, arkadaşı Şeref’i haklı çıkaracak delilikler yapmaya başlar. Güntülü’nün evinin etrafında dolaşır ve yerini bildiği anahtarı alıp evin kapısından içeri girmek ister. Aşk şiirleri okumaya başladığı gibi yazma denemelerinde de bulunur. Yaşadıklarını unutmak için de alkolü bir sığınak olarak görür. Ailesine karşı umursamaz ve kayıtsız bir tavır takınır: “Selim artık dünya ile ilgisini tamamiyle kesmişti. Birçok şeyleri irade kuvvetiyle unutuyor, bu sayede, yüzünde bahtiyar insanların rahatlığı ve yumuşaklığı görünüyordu” (Atsız, 1972: 242). Selim Pusat, sonunda duygularına yenik düşerek Güntülü’ye içinde aşk şiiri olan bir mektup gönderir. O, bu eylemiyle arkadaşı Şeref’in söylediklerine kulak tıkayıp kınanmayı ve ayıplanmayı göze alır: “Âşık olan her insan dünyasal kısıtlayıcı bağlardan kurtulur ve acıyı, ölümü, rüsva olmayı bile bile sevgilisinin yoluna gider” (Korkmaz, 2008: 3). Selim Pusat’ın Güntülü’ye duyduğu aşk, onun kimliğini yeniden şekillendirir ve tüm değer yargılarını yok eder.

Masumiyet Müzesi’nde Kemal’in nişanı olduktan sonra Füsun’un izini kaybetmesi, onun yaşamını bütünüyle değiştirir. Ait olduğu çevrenin kabullenmekte zorluk çektiği davranış biçimlerini ödünçler. Birlikte bir buçuk ay geçirdikleri Merhamet Apartmanı’nda Füsun’un elinin değdiği her nesneye kutsallık atfedip onları biriktirme ve onlarla teselli bulma yoluna gider. O, bu süreçte kınanır, ayıplanır, küçümsenir, hasta ve deli olarak görülür: “Bir insanın âşık olması, çoğu zaman komik, kimi zaman da trajik olaylara yol açar. Her ikisinin de nedeni (âşık erkeğin) türün ruhunun eline geçmiş, onun hâkimiyeti altına girmiş olması ve artık kendine ait olmamasıdır” (Schopenhauer,

2005: 63). Kemal, Füsün'ü kaybetmeden önce aklını ve iradesine söz geçirmeyi bırakır. Gizlice Füsünların evinin etrafında dolaşır, arkadaş toplantılarında sessizliğe bürünür ve Füsün'un sınava girdiği üniversitenin önünden geçer. Nişandan sonra Merhamet Apartmanı'nda günlerce Füsün'un gelmesini bekler. Burada Füsün'un kullandığı eşyaları öpüp koklayarak, yüzüne sürerek ve onlara sarılarak acısını dindirmeye çalışır: "Üzerindeki küllükte Füsün'un bastırıp söndürdüğü bir sigara izmariti olduğunun bir haftadır farkındaydım. Bir ara onu elime aldım, küflü yanık kokusunu kokladım, dudaklarımın arasına koydum, yakıp içecektim (ve belki bir an aşkla o olduğumu düşünenecektim), ama sigaranın biteceğini düşünerek vazgeçtim. İzmaritin onun dudaklarına değmiş ucunu, tıpkı bir yaraya dikkatle pansuman yapan şefkatli bir hemşire gibi, yanaklarıma, gözlerimin altına, alınıma, boynuma hafif hafif dokundurdum"(Pamuk, 2018: 149-150).

Kemal, Füsün'un gidişyle beraber eskiden zevk aldığı alışkanlıklarını bırakır, iç dünyasına çekilir ve yaşama sevincini kaybeder. Sibel ve arkadaşlarıyla gittiği eğlencelerden sıkılır, yalnız kalıp Füsün'la geçirdiği anları düşünür. Sibel ise ondaki bu durgunluğun, sessizliğin ve kabuğuna çekilmenin sebebinin, ruhsal bir hastalığa yakalanmasıyla ilişkilendirir. Kemal'in bir psikoloğa görünmesi gerektiğini söyleyip "normal" dışı olan davranışları için bir yol gösterir. Kemal, tuhaf ve şaşırtıcı hareketleriyle, eğlenceyi ve tüketimi başat unsur olarak kabul eden çevresinin dışına çıkar: "Âşıkların, saatlerce sevgililerini düşündükleri, onları düşünmekten başka bir iş yapamadıkları, mesleki işlevi yerine getiremedikleri ve böylece hastalık etiketini hak ettikleri doğrudur" (Alper, 2003: 39). Kemal'i mutlu eden tek şey, Merhamet Apartmanı'nda Füsün'a ait eşyalara dokunmak ve onunla yaşadığı anları hatırlamaktır. Zamanla Füsün'un dokunduğu ve kullandığı eşyaları kutsal bir varlık gibi görür. Bu eşyaların biriktirilmesi gerektiğini düşünmekle, sıra dışı bir eyleme hazırlanacağını işaretini verir. Nitekim Füsün'u sormak için gittiği Füsünların evinden ona hediye ettiği cetveli çalar. Tuhaf ve sıra dışı hareketlerini fark eden Kemal, bu durumdan kurtulmak için, Merhamet Apartmanı'na uğramamayı ve kafasında Füsün'un geçtiği yerlerin haritasını çıkarıp bu yerlerden geçmemeyi planlar. Buna karşılık sokaklarda Füsün'un hayalini görüp onunla konuşur. İşlerini aksatır, uğura-esrareniz işaretlere-gazetelerdeki yıldız fallarına merak sarar, çevresinde bulunan her şeyi gereksiz bulur ve dış dünyayla ilişkisini keser: "Aşk ve iradenin yokluğunun sonucu ayrılıktır, bizimle diğer insanlar arasına mesafe koymaktır ve uzun vadede kayıtsızlığa yol açar" (May, 2012: 383). Kemal, Füsün'u unutmak için Merhamet Apartmanı'na gitmemenin çözümü olmadığını ve ona ait eşyalara dokunmadan yaşayamayacağını anlar. Artık o kendini uyuşturucu maddeden kurtulmak isteyen ancak onun bağımlısı olan bir hasta gibi görmeye başlar. Her bir eşyanın acı çeken ruhunu ve bedenini uyuşturduğunu düşünür: "Acım gene bir süreliğine yatıştı. Bir yandan da artık bu işe alıştığımı, tıpkı bir uyuşturucu gibi, bana teselli veren eşyalara bağımlı olduğumu ve bağımlılığın da Füsün'u unutmama hiç yaramayacağını düşünüyordum" (Pamuk, 2018: 169-170). Merhamet Apartmanı'nda Füsün'un yokluğunu eşyalarla gidermeye çalışan Kemal, dışarıda da Füsün'u sokak sokak, mahalle mahalle aramayı sürdürür. Füsün'a rastlamak umuduyla daha önce gitmediği, kültür ve yaşam tarzına çok uzak olduğunu düşündüğü yoksul mahalleleri gezer ve gecelerini Fatih'teki bir otelde geçirir.

Kemal, Füsun'u arama sürecinde ailesine, nişanlısına, arkadaşlarına ve işine gereken değeri vermeyip eski yaşam tarzına ait olan gündelik alışkanlıklarından uzak durur. Sonunda nişanlısı Sibel'e, Füsun'a âşık olduğunu itiraf eder. Sibel'in bayağı ve iğrenç bir tezgâhtar olarak Füsun'u gördüğünü, bu "aşk saçmalığı"ndan kendisini kurtaracağını söylemesine rağmen onunla yolunu ayırır. Çevresi Kemal'in nişanlısından ayrılmasına, otellerde kalmasına ve eski yaşam tarzından uzaklaşmasına bir anlam veremez, onun bu davranışlarını delilik ve hastalıkla ilişkilendirir. Ağabeyi Osman için de Kemal'in son zamanlarda gösterdiği davranış biçimleri, kendini sosyeteye rezil etmekten başka bir şey değildir. Kemal ise hakkında çıkan dedikodularla değil Füsun'u bulmak ve onunla hayatını birleştirmek hayaliyle oyalanır. Füsun'a duyduğu saplantılı aşkın kendini değiştirdiğinin, aklını ve iradesini ortadan kaldırdığının ve yaşamını altüst ettiğinin bilincindedir: "[A]şk verdiği ıstırap ile ruhumu bir yandan terbiye ediyor ve beni daha olgun bir adam yapıyordu, ama diğer yandan da aklıma bütünüyle el koyarak olgunluğun verdiği mantığı kullanmama çok az izin veriyordu. Benim gibi uzun bir süre ve yıkıcı bir şekilde âşık olmuş birisi, yanlış olduğunu bildiği bir mantığı, bir hareketi, sonunun hüsrana olacağını bile bile sürdürmeye devam eder, zaman geçtikçe yaptıklarının yanlış olduğunu daha da açık görür" (Pamuk, 2018: 215-216). Kemal'in Füsun'u bulduktan sonra da ona olan aşkı tüm yoğunluğuyla varlığını sürdürür. Füsun'un bir başkasıyla evli olması bile onu bu aşktan vazgeçiremez. Füsun'un dokunduğu ve kullandığı eşyaları gizlice cebine atıp Merhamet Apartmanı'na getirir. Füsun'a yakın olmak için Füsun ve eşiyi birlikte sinemaya Türk filmi izlemeye gider. Daha önce hiç Türk filmi izlemeyen ve izleyenleri de küçümseyen Kemal, bu filmlerdeki acıyı ve çileyi kendi aşk acısıyla ilişkilendirir. Akşamlarını kendi ailesiyle değil sekiz yıl boyunca Füsunların evine gitmekle geçirir. Kemal'in Füsun'a duyduğu bu saplantılı aşk, magazin basınında da yer alır: "Ben aşkım ve Füsun için yaptıklarım yüzünden rezil olmuştum! Herkes benimle alay ediyor, halime gülüyor, en iyi niyetlisi bana acıyordu. İstanbul sosyetesinin küçük olması, herkesin birbirini tanması ve bu insanların çok büyük servetleri ve şirketleri olmadığı gibi vazgeçilmez ilkeleri ve ideallerinin de hiç olmaması, utancımı azaltmıyor, tam tersi, beceriksizliğimi, kafasızlığımı gözümde büyütüyordu" (Pamuk, 2018: 345). Kemal, tüm aşağılama ve ayıplamalara rağmen Füsun'u içinden söküp atmadığı gibi onun eşyalarını Merhamet Apartmanı'na getirmeye devam eder. Füsun'un içtiği 4213 adet sigara izmaritini özenle saklar.

Şanzelize Düğün Salonu'nda anlatıcı-karakter, âşık olduktan sonra aklına ve iradesine söz geçiremeyip delice hareketlerde bulunur. Babasının şeyh olduğu bir dergâhta kendi hâlinde bir dervişken, modern bir yaşam süren Eda'ya âşık olması, onun kimliğini bütünüyle değiştirir. O, aşkını tam bir teslimiyet ve delilik hâlinde yaşar: "Sevmek, insanın kişiliği adını verdiği şeyi teslim etmesi demektir. Sevilen kimse, her şeyin ölçüsü haline gelir. Birisinin benlik idealince sevmek, insanın kendi kişiliğini bir süre için bile olsa, başka birisine teslim etmesi demektir (Krich, 2005: 108). Eda'nın yanında duygu ve düşüncelerini kontrol edemeyen anlatıcı-karakter, ona yakın olmak için inancına ters düşen bir yaşam biçimini ödünçler. Dergâhta sadece erkeklerle iletişim kurarken, Eda'nın içinde yer aldığı kızlı-erkekli bir gruba katılır. Eda'nın daveti üzerine onlarla akşam pasajda çay içip ardından birlikte bara gider. O, hayatında ilk kez bara gittiği gibi akşamın bu saatinde de dergâhın dışına çıkar ve dergâhta yapılması gereken ritüelleri kaçıır. Eda için "bütün hakikatini, özünü, âlemdeki seyrini,

sülûkunu, edebini, derdini, zikrini ve fikrini bir kenara koyar” (Tufan, 2015: 64). Başlangıçta bu durumdan oldukça rahatsız olur. İç dünyasında babasının inşa ettiği kimlikle Eda’ya olan aşkının inşa ettiği kimlik çatışır: “Ben bir şeye bağlıydım, sonra başka bir şeye daha bağlandım. Sonradan bağlandığım önceki tüm bağlılıkların hükmünü ortadan kaldıracaktır. Ya da şöyle söylemeli; önceki bağlılığım sürdükçe, sonraki bağlılıkların ihtimalini ortadan kaldırıyor. Bu durumda birini tercih etmem gerekiyordu” (Tufan, 2015: 66). Bu sözleriyle iki aşkın bir gönle sığamadığını ve gerçek aşkın ikiliği kabul etmediğini duyumsatır.

İki farklı yaşam biçimi arasında kalan anlatıcı-karakter, Eda’yla daha çok vakit geçirdikçe eve geç gelmeye, babasının sohbetlerini ihmal etmeye ve dergâhta yapması gereken ibadetlerini terk etmeye başlar. Bu durumu fark eden babası, ona eve geç geldiği bir gecenin sabahında *Leyla ile Mecnûn* hikâyesini anlatır. Aklını ve iradesini yitirmek üzere olduğunu ve girdiği bu yoldan dönmesi gerektiğini ima eder. Ancak anlatıcı-karakter, hem müşidim hem de hocam dediği babasına söz verme gücünü kendinde bulamaz. Eda’dan kendisini ayıracak ve bu aşkı sonlandıracak tüm sözlere kulağını kapatır: “Nefsim, nisyanım, hevâ ve hevesim gözlerime, kulaklarıma, kalbime perde oldu ve babamın ne dediğini duymaz, görmez, bilmez oldum...Beni Eda’dan uzak koyacak hiçbir sözün buyruğuna girmek istemiyordum. Dilimle söylemeye gönlüm elvermiyordu ama içimdeki her bir noktayı acıtan o simsiyah günahkâr sızı, durumun böyle olduğunu hissettiriyordu” (Tufan, 2015: 72). Babasından ve dergâhtan uzaklaştıkça Eda’ya yaklaşır, onun modern yaşam tarzını hızla benimser. Sigaraya ve içkiye başlar, esrar kullanır, kılık-kıyafetini değiştirir ve namaz kılmayı bırakır. Yaşamının merkezine Eda’yı koyup tüm zihnini onunla meşgul eder: “Bazen iyice saçmalıyordum. Aşk başa gelince, o başta aşktan başka hiçbir şeye yer kalmıyor; akıl da çekip gidiyor doğal olarak. Gerçekten saçmalıyordum ve buna rağmen dünyanın en anlamlı işini yapıyor muyum gibi geliyordu” (Tufan, 2015: 75). Eda’yı geçirmesi için bir ders hocasının odasını basar ve güvenlik görevlilerinden dayak yer. Eda’nın çok sevdiği bir yazar olan İhsan Oktay Anar’ı İstanbul’a davet etmek için İzmir’e gider. Artık kendini tanımakta güçlük çeker. Onun bu akla ve mantığa sığmayan, dergâh adabına yakışmayan hareketleri, dervişlerin kendini kınamasına ve ayıplamasına neden olur. Dolayısıyla anlatıcı-karakter, normlarını benimsemediği bu ortamdan uzaklaşmak için başka bir eve taşınır. Baba ocağıyla bağlantısını kesen ve sürekli ev değiştiren anlatıcı-karakterin bu durumu, ailesini geride bırakıp çölde yaşamaya başlayan Mecnûn’la özdeşlik kurar. Mecnûn gibi anlatıcı-karakter de kendini kısıtlamaya çalışan toplumun değerler dizgesinin karşısında yer alır, iradesini kontrol etme yetisini yitirir, kendini aşkın öncülüğünde yeniden inşa eder: “Aşk söz konusu olduğu zaman, toplumun değerler anlayışı kişilerin değerler düzeninde erir ya da çatışmalı duruma girer” (Timuçin, 2010: 9). Anlatıcı-karakter, Eda’nın sevgilisi ve ileride de evleneceği kişi olan Savaş’ı, Eda’yı mutsuz ettiği için döver. Savaş’ı öldürme planları yaparak birkaç kez evine girer. Hiç tanımadığı ve ilk kez yolda gördüğü Rüstem’in, Çorlu’dan İstanbul’a tutan yüksek meblağlı araba ücretini öder. İlaç denekliği işini yapmakla da hayatını riske atar, halüsinasyonlar görüp dengesini yitirir. Babası, oğlunun bu tuhaf davranışları karşısında cinlerin onu çarptığını düşünerek Mecnûn’un babasını anımsatır. Anlatıcı-karaktere göre de yaptıklarının akıl ve mantıkla açıklanacak bir tarafı yoktur. Aşk, aklını başından alır, onun gerçeklik algısını değiştirir: “İnsan anbean delirdiğini fark edebilir

mi? Her şeyin en ince ayrıntısına kadar farkındayım ve eğer gerçekten bu bir delirmeyse acım katlanarak artıyor. Son adımda artık tamamen delirmiş olacağım ve böylece gerçeklikle ilgili bütün bağlantım kapanmış olacak” (Tufan, 2015: 170-171).

Romanda anlatıcı-karakter dışında diğer karakterlerin de yaşadığı aşklarda; saplantı, tutku, sıra dışılık ve delilik hâlleri kendini gösterir. Akıl ve mantıkla bağdaşmayan, toplumsal normlarla uyuşmayan davranış tarzlarında bulunurlar. Nitekim Rüstem, Nurhan, Eda, Baki Semih ve Halil Çoşkun’un aşklarında bunları görmek mümkündür. Anlatıcı-karakterin aynı evi paylaştığı Şanzelize Düğün Salonu’nun sunucusu Rüstem, düğünü olan gelin Nurhan’a ilk görüşte âşık olur. Nurhan’ın da kendine bakmasıyla beraber onu düğününden kaçıtır: “Kız Diyarbakırlı, adam da Batmanlı. Bayağı bir eğlence ortamı var. Şarkısı türküsü halayı gırla gidiyor. Bir ara biz bu kızla bir daha göz göze geldik. Artık kafayı iyice sıyırmıştım ben. Elim ayağım tutmuyor. Gözüm kararmış anasını satayım. Abi nasıl biliyor musun? Anlatamam sana. Tek kelime etmeden ne yapacağımızı anladık. O da ben de” (Tufan, 2015: 53). Rüstem, gelinlikli Nurhan’ı anlatıcı-karakterin evine getirir ve bir süre burada saklanırlar. Nurhan’ın da düğününün olduğu gün, hayatında ilk kez görüp âşık olduğu Rüstem’e kaçmasının akılla açıklanacak bir tarafı bulunmamaktadır. Nurhan, Rüstem’deki özü gördüğünü düşünerek damadı, düğünü, ailesini ve töreyi geride bırakarak tek bir kelime bile konuşmadığı Rüstem’e kaçar: “Sonra yine bu çocuğa baktım. O da bana baktı. Artık istesem de görmemiş gibi yapamadım. Yaralarını sarsam iyi olur gibi geldi. Hayatımda hiç delilik yapmadım ben. Şimdi kime sorsan buna delilik der. Ama değil. Delilik değil bu. Ama nedir diye sorarsan bir şey diyemem. İçimden öyle geldi. Gerçekten içimden böyle geldi. Sonrası belli zaten. Çıktık geldik buraya” (Tufan, 2015: 197). Anlatıcı-karakterin âşık olduğu Eda, Savaş adlı kişiyle yaşadığı aşkta, sıra dışı hareketlerde bulunur. Savaş’a âşık olmasına rağmen onunla çok da düzgün olmayan bir ilişki biçimi yürütür. Savaş’tan şiddet görür ancak onu sevmeye devam eder. Savaş’tan vazgeçmeyeceğini anlayınca onunla evlenir: “Herkes gibi başlama lütfen. Bilmiyor muydun, bilmiyor muydun! Biliyordum anasını satayım. Evet biliyordum ama evlendim. Deliyim ben. Allah Allah ya. Herkes aynı lafı ediyor” (Tufan, 2015: 178). Evliliğinde evin tüm maddi yükünü çeker, Savaş’ın şiddetine tekrar maruz kalır. Savaş’ın kendisiyle birlikte olmak istediği akşam, onu bıçaklayıp ardından boşanma davasını açar. Sonunda bir yılı doldurmayan evliliğini bitirir. Evliliği sonlanmış olsa bile Eda’nın Savaş’a olan aşkı varlığını sürdürür. Savaş’la karşılaştıklarında onun bir sözünden ve hareketinden etkilenir. Savaş’ın yanında aklını ve iradesini kaybeder. Derviş Baki Semih’in ise yolunun dergâhla kesişmesinde ve ilahi aşkı bulmasında, yıllar önce yaşadığı bir aşkın hayal kırıklığı söz konusudur. Asıl ismi Ayhan olan Baki Semih, zamanında İstanbul’un çok zengin ailelerinden birinin çocuğudur ve son derece modern bir yaşam sürer. Bir kadına âşık olur ve ona koşulsuz bağlanır. Kadının parasını alıp kaçmasının ardından büyük bir boşluğa düşer. Onu, bu boşluktan anlatıcı-karakterin şeyh babası kurtarır. O da kendini ilahi aşka koşulsuz teslim edip çevresindeki insanların aklının alamadığı küçük kerametler göstermekle aşkla çıktığı mertebeyi ortaya koyar: “Aşk, ilahi olandan ilham almış ilahi olanı arzulayan bir mania (çılgınlık, mani), dünyevi ruhu kanatlandırır” (Süskind, 2014: 14). Baki Semih, anlatıcı-karakterin aksine aşk yolculuğuna beşerle adımını atar ve ilahi olanla tamamlar. Anlatıcı-karakterin paralı kitap okuduğu Halil Coşkun isimli bir kişinin de geçmişte otuz yıllık eşi,

başkasına âşık olup evi terk eder. Bununla beraber karısı yaşadığı hayal kırıklığıyla tekrar Halil Coşkun'un evine gelir ve yaşadıklarına dayanamayarak hayatına son verir. Yıllar geçmesine rağmen hâlâ karısına âşık olan Halil Coşkun da anlatıcı-karakterden kendini öldürmesi için tuhaf bir istekte bulunur.

Vuslata Eremeyen Deli Bilincin Yaşamı Sürdürme yahut Sonlandırma Çabası:

Tüm benliğini aşkla inşa eden ve bu süreçte aklın kontrolünü yitiren âşığın, sevgiliyle kavuşamasa da ondan vazgeçmediği ve tekrar "normal" bir yaşama dönmediği görülür. Âşık, kendini sevgiliden uzaklaştıracak şeylere kayıtsız kalır. Aşkına karşılık görmese bile eksile eksile var olma mücadelesine girer: "Âşık olmak, şeylerin değerini artırmaktadır, dünyanın yoğunluğunda yeniden var olmaktır" (Bruckner, 2012: 67). Üç romanda da başkarakterlerin ölene kadar aşklarını tutkuyla yaşadıklarından söz etmek mümkündür. Onların bu aşkları, yaşamın akışını değiştirir ve çevresiyle olan ilişkilerini etkiler. Başkarakterlerin günleri, hatıralara sığınmak ya da sevgiliyi görmek hayaliyle geçer. Ancak *Ruh Adam*'da Selim Pusat, Güntülü'ye olan karşılıksız aşkını ilan edip onun da reddetmesinden sonra büyük bir vicdan azabıyla karşı karşıya gelir. Simgesel bir değeri olan büyük mahkemede (vicdanında), yasak aşk yaşadığından dolayı kendini yargılar. Bu yargılama, onun iradesiyle duyguları arasında kalan ben'in çöküşünü kanıtlar. Tanrı'nın başkanlık ettiği bu mahkemede, üç büyük melek, peygamberler, eski Türk komutan ve askerleri, Selim Pusat'ı eşine ve askerlik mesleğine ihanet ettiği gerekçesiyle suçlarlar. Cebrail'e göre bu aşkın açığa çıkmaması, Mikail'e göre iradesini yitirmemesi, İsrail'e göre ülkesinin kanunlarını çiğnememesi, son peygamber Hz. Muhammet'e göre de Selim Pusat'ın kendinden yaşça çok küçük bir kıza âşık olmakla eşini üzmemesi, kızın evinin etrafında dolaşmaması, içki içmemesi ve bu aşka kendini teslim ederek sevgiliyi putlaştırmaması gerekirdi. Mahkemeye gelen asker dedesi ve babası da Selim Pusat'ı iradesini yitiren bir asker olarak suçlarlar. Selim Pusat, bu suçlamalar karşısında masum olduğunu ispatlamak için hayalinde Kubudak adlı bir Moğol askeriyle vuruşur ancak ona yenilmekle âşık olmanın bedelini öder. Bu aşktan ve vicdan azabından kurtulmayacağını anlayan Selim Pusat, oğluna veda edip meçhule gitmekle kendine bir çözüm yolu bulur.

Masumiyet Müzesi'nde Kemal, Füsun'u trafik kazasında kaybettikten sonra herkesin kendinden beklediği "normal" yaşama dönememez. O, Füsun'u unutmamanın değil hatıralarını yaşatmanın peşine düşer. Bir başka kadını sevmek, onunla yuva kurmak, mesleğinde yükselmek ve çok para kazanmak gibi gündelik hayat dinamiklerinden uzak durur. Yıllarca Merhamet Apartmanı'nda Füsun'a ait biriktirdiği eşyaları, müzede sergilemenin hayalini kurar. Bu anlamda dünyanın belli başlı müzelerini gezer. Füsunların evini satın alıp müzeye dönüştürmek ve biriktirdiği eşyaları burada sergilemek ister. Ona göre müzeye gelenler, modern çağda hakiki bir aşk hikâyesiyle karşı karşıya gelecektir. Kemal, Füsun'a ait eşyaları biriktirmeyi bir tutkuya dönüştürmüştü kendisi ölümüne kadar da müzeleri gezmek gibi sıra dışı bir eylemde bulunur. Dünyanın öbür ucuna müze gezmek için gider. Yılları, bu eylemini yorulmadan ve aksatmadan devam ettirmekle geçer. Öldüğünde altmış iki yaşında olan Kemal, o ana kadar 5723 müze gezmiştir. Kemal, ölmeden önce yazar Orhan Pamuk'un da kapısını çalarak ona bu aşkın romanını yazmasını teklif eder. Üstkurmaca yöntemiyle romana dâhil olan Orhan Pamuk, Kemallerin ticaret yaptığı bir ailenin çocuğudur. O da

Füsun'u gençliğinde görür ve güzelliğinden etkilenir. Bu anlamda Kemal'in aşk romanını, birinci tekil şahıs ağzıyla yazacağını söyleyerek aslında kahramanın duygularıyla özdeşlik kurduğunu gösterir.

Şanzelize Düğün Salonu'nda anlatıcı-karakter, Eda'ya duyduğu karşılıksız aşkın sonucu olarak amaçsız bir yaşam sürer. Gece yarısına kadar sokaklardadır ve sabaha karşı eve gelir. "Meleklerin adım atmadığı, günahın halı diplerinde biriktiği, duvarları şeytanın eliyle boyanmış bu evde" (Tufan, 2015: 19) ölü gibi yaşar. Kendiyle uğraşmaktan ve savaşmaktan dış dünyanın varlığına karşı yabancılaşır, insanlarla iletişimini bütünüyle koparır: "Ben bu şehri susarak yaşama bilgeliğine eriştim. Bu şehri susarak yaşayan mutsuz azınlığa dâhil olmaktan hiç gocunmuyorum" (Tufan, 2015: 17). Yapayalnız yaşamasını; aşkın zorluğuna, eski benliğini öldürmesine ve yeni bir kimlik inşa etmesine bağlar. Yaşama sevincini kaybeden anlatıcı-karakterin zihnini, sadece Eda'ya duyduğu aşk ve ölüp bu dünyadan kurtulmak isteği doldurur. Nitekim Rüstem'in kaçırdığı Nurhan'ın akrabalarından bir genç, ona silah dayadığında ölümün yaklaştığını düşünüp çok mutlu bir adam olduğunu aklından geçirir.

Sonuç

İnsanın varoluş gerçeklerinden biri olan aşk, varlığa yeni anlamlar yükleme noktasında önemli bir işlevi yerine getirir. İnsana erdemli davranışlar kazandırdığı gibi akli ve iradeyi yadsıyıp onu toplumsal normlarla karşı karşıya getirir. Bu bağlamda âşık olan insanın salt sevgiliye yönelmesi, aidiyet ve rollerine kayıtsız kalması, fiziksel ve psikolojik yetersizlik göstermesi delilik hâlleri olarak yorumlanır. Delilik hâlinde âşık, sevgiliye kavuşmak için tuhaf ve şaşırtıcı eylemlerde bulunur. *Ruh Adam*, *Masumiyet Müzesi* ve *Şanzelize Düğün Salonu* adlı romanlarda başkarakterler, kendilerinden farklı yaş, kültür ve yaşam tarzına sahip kadınlara ilk görüşte âşık olup akıl ve iradelerini yitirirler. Üçü de erkek olan başkarakterler âşık olmadan önce, ait oldukları çevrenin normlarına uygun bir kişiliğe sahiptirler. Ancak âşık olduktan sonra yeni bir kimlik edinip kendilerini kısıtlayan değerler dizgesine karşı cephe alırlar. Başkarakterlerin gösterdiği bu değişim, aile ve arkadaş gibi yakın çevrelerinin tepkisine yol açar. Onlar, yaptıkları eylemlerle kınanır, ayıplanır, aşağılanır ve küçümsenir. Bu eylemlere maruz kalmalarında, aşkı karşılıksız yaşamalarının ve sevgiliden uzak yaşamalarının etkisi söz konusudur. Başkarakterler, tüm bu zorluklara rağmen tutkulu ve saplantılı aşklarıyla, son nefesine kadar yaşamayı sürdürürler. *Ruh Adam*'da aşkın delilik hâlleri, Selim Pusat adlı mesleğinden atılan askerin kendinden yaşça çok küçük Güntülü adlı bir kıza âşık olup bir askere yakışmayan davranış biçimlerini ortaya koymasıyla; *Masumiyet Müzesi*'nde İstanbul'un varlıklı ailelerinden birinin çocuğu olan Kemal'in Füsun adlı yoksul bir akrabasının kızına âşık olup onun kullandığı ve dokunduğu eşyaları biriktirmesi, bu eşyalara tutkuyla bağlanması, ömrünün sonuna kadar müze gezmesiyle; *Şanzelize Düğün Salonu*'nda ise dergâh çevresinde yetişen isimsiz anlatıcı-karakterin modern yaşam süren Eda adlı bir genç kıza âşık olup tüm değer yargılarını değiştirmesiyle dikkate sunulur.

KAYNAKLAR

- AKDEMİR, Ayşegül (2008), *Klasik Türk Edebiyatında “Delilik” Kavramı (Fuzûlî, Nâ’îlî, Fehîm-i Kadîm, Şeyh Gâlib Dîvânları ve Fuzûlî’nin “Leylâ vü Mecnûn” Mesnevisi)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- ALPER, Yusuf (2003), *Psikanaliz ve Aşk*, İstanbul: Çizgi Yayınları.
- ATSIZ, Nihal (1972), *Ruh Adam*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BRUCKNER, Pascal (2012), *Aşk Paradoksu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2004), “Divan Şiirinde Aşk”, *Doğu Batı Dergisi, Aşk ve Doğu (Özel Sayı)*, Yıl:7, S.26, Şubat-Mart-Nisan, ss:31-53.
- DOLS, Michael W. (2013), *Mecnun: Ortaçağ İslam Toplumunda Deli*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- GASSET, José Ortega Y (2011), *Sevgi Üstüne*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HACKING, Ian (2005), *Şansın Terbiye Edilişi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- İBN HAZM (2011), *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- İBN’ÜL-KAYYİM EL-CEVZİYYE (2005), *Sevenlerin Bahçesi: Aşka ve Âşıklara Dair*, İstanbul: Ahsen Yayınları.
- KORKMAZ, Ramazan (2008), “Aytmatov Anlatılarında Aşkın Eriştirici ve Dönüştürücü Gücü”, *Bilgi Dergisi, Yaz*, S.46, ss:1-7.
- KRICH, A. (2005), *Aşkın Anatomisi*, (Der: A. Krich, Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul: Say Yayınları.
- MAY, Rollo (2012), *Aşk ve İrade*, İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- PAMUK, Orhan (2018), *Masumiyet Müzesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- PLATON (2016), *Phaidros ya da Güzellik Üzerine*, Ankara: BilgeSu.
- SCHOPENHAUER, Arthur (2005), *Aşkın Metafiziği*, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- SÜSKİND, Patrick (2014), *Aşk ve Ölüm Üzerine*, İstanbul: Can Yayınları.
- TİMUÇİN, Afşar (2010), *Aşkın Diyalektiği*, İstanbul: Bulut Yayınları.
- TOSUN, Necip (2014), *Doğu’nun Hikâye Kuramı*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- TUFAN, Tarık (2015), *Şanzelize Düğün Salonu*, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991), “Aşk” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C.4.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

**TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİ: COĞRAFİ BÖLGE BELEDİYE
BİRLİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA VE MODEL ÖNERİSİ**

Dr. Onur Kemal YILMAZ*

ÖZ

Türk yerel yönetim sisteminde bütçeleri, yetkileri ve konumları ile en öne çıkan kamu idareleri belediyelerdir. Dolayısıyla belediyeler kentlerin imar edilmesinde, sorunlarının çözülmesinde ve geleceklerinin kurgulanmasında oldukça geniş bir sorumluluğa sahiptirler. Bu kapsamda belediyelerin hizmet kapasitelerinin geliştirilmesi önemli bir kazanım olarak görülebilir. Türk yerel yönetim sisteminde bu alanda bir düzenleme olarak yerel yönetim birlikleri dikkat çekmektedir. Yerel yönetim birlikleri arasında belediye birlikleri de bulunmaktadır ve bunlar içinde bölgesel ölçekte faaliyet gösteren coğrafi bölge belediye birlikleri mevcuttur. Bu çalışma kapsamında yapılan araştırma sırasında tarama modeline bağlı monografi yöntemi kullanılmıştır ve Marmara Belediyeler Birliği'nin (MBB) coğrafi bölge belediye birlikleri arasında en geniş ölçekte çalışma yapan birlik olduğu görülmüştür. MBB tarafından üye belediyelerine danışmanlık ve eğitim hizmetlerinin verildiği, üye belediyeler arasında işbirliğinin teşvik edildiği, belediyelere yönelik olarak vizyon kazandırıcı çalışma guruplarının oluşturulduğu ve başarılı belediyelerin ödüllendirildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de coğrafi bölge belediye birlikleri yapılanmasının, belediyelerde hizmet kapasitesinin geliştirilmesinde bir potansiyele sahip olduğu; ayrıca bu birliklerin nitelik ve nicelik yönünden daha da geliştirilebileceği sonucuna varılmıştır. Konuyla ilgili olarak bu çalışma kapsamında, coğrafi bölge belediye birliklerinin daha kurumsal hale getirilmeleri ve bünyelerindeki belediyelere daha etkin seviyede yol gösterici olabilmeleri için bir model önerisi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetim Birlikleri, Mahalli İdare Birlikleri, Marmara Belediyeler Birliği, Belediye Birliği.

**LOCAL GOVERNMENT UNIONS IN TURKEY: A RESEARCH AND MODEL
PROPOSAL ON GEOGRAPHICAL REGION MUNICIPALITY UNIONS**

ABSTRACT

In Turkish local administration system, municipalities are the most prominent public administrations with their budgets, authorities and positions. Therefore, municipalities have a wide responsibilities in developing of cities, solving their problems and building their futures. In this context, the development of service capacities of municipalities can be seen as an important gain. Local government unions are noteworthy too in the Turkish local government system. There are also geographic region municipal unions operating on a regional scale. The Marmara Municipalities Union (MBB) was examined as a geographic region municipal union in this study. It has seen that MBB is providing consultancy and education services to member municipalities, encouraging cooperation among them, creating vision projects for them and also rewarding successful municipal activities. In this context, MBB functions as a qualified geographic regional municipal union and is a remarkable example. It was concluded that, the geographic region municipal unions have a potential for the development of service capacities of municipalities. Also, these units could be further more improved in terms of quality and quantity. So, within the scope of this study, a model proposal has been presented. The aim of the model proposal is developing the capacities of municipalities.

Keywords: Local Government Union, Municipality Union, Regional Municipality Union.

---

* yilmazonurkemal@gmail.com, ORCID NO: 0000-0003-2371-683X

GİRİŞ

Yerel yönetimler dünya genelinde kentlerin en önemli hizmet yüklenicisidirler. Türkiye için de aynı durum söz konusudur. Bu kapsamda Türkiye ölçeğinde belediye, il özel idaresi ve köy yönetimleri tarafından yerel nitelikli hizmetler yürütülmektedir. Bu yerel yönetimler içerisinde sahip olunan yetki ve mali güç ile en öne çıkan belediyelerdir. Dolayısıyla belediyelerin çalışmalarındaki nitelik seviyesi, kentlerin aldıkları hizmetin kalitesini ortaya koymaktadır. Bu durum belediyelerde hizmet kalitesinin geliştirilmesi için yeni çalışmaları gerekli kılmaktadır. Türkiye’de yerel yönetim birliklerinin bu konuda önemli potansiyelleri bulunmaktadır. Yerel yönetim birlikleri üzerinden başta belediyeler olmak üzere, tüm yerel yönetimlerin hizmet kapasitelerinin geliştirilmesi mümkündür. Bu kapsamda yerel yönetim birliklerinin daha kurumsal temellere oturtulmaları önemli bir kazanım olabilir. Yerel yönetim birlikleri içerisinde bölge belediye birlikleri ve coğrafi bölge belediye birlikleri bulunmaktadır. Bunlardan bölge belediye birlikleri küçük ölçekli alanlarda faaliyetlerini sürdürürken (Örneğin; Samsun İç Bölge Belediyeler Birliği), coğrafi bölge belediye birlikleri ise Türkiye’nin coğrafi bölgelerinde en geniş ölçekte faaliyetlerini sürdürmektedirler (Örneğin; Ege Belediyeler Birliği). Bölge belediye birlikleri arasındaki bu ayrım, faaliyet gösterdikleri coğrafi alanla ilgilidir. Fakat bu ayrım resmi olarak isimlerinde bulunmamaktadır.

Bu çalışma kapsamında coğrafi bölge belediye birliklerinin, kendilerine üye olan belediyelerin hizmet kapasitelerini hangi alanlarda geliştirebildikleri sorgulanmıştır. Dolayısıyla çalışma içerisinde araştırma evreni oluşturulmuştur. Araştırma evreni Türkiye’de faaliyet gösteren coğrafi bölge belediye birliklerinden teşekkül etmektedir. Araştırma konusuyla ilgili olarak yanıt aranan temel sorular şunlardır;

1. Türkiye’deki mevcut coğrafi bölge belediye birliklerinden hangisi en etkin ölçekte çalışmalar gerçekleştirmektedir?
2. Mevcut coğrafi bölge belediye birliklerinden, en etkin çalışmalar gerçekleştiren birliğin öne çıkan çalışmaları nelerdir?
3. Belediyelerin hizmet kapasitelerinin geliştirilmesinde, coğrafi bölge belediye birliği uygulaması bir potansiyele sahip midir?

Bu kapsamda çalışma içerisinde öncelikle Türkiye’de yerel yönetim birliklerinin teorik ve hukuki durumları açıklanmış; ardından bir coğrafi bölge belediye birliği incelenmiş ve son olarak da Türkiye’de coğrafi bölge belediye birliklerinin daha kurumsal temellerde tesis edilmeleri için bir model önerisi sunulmuştur.

1. TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİMLER

Türk kamu yönetim sistemi merkezden yönetim ve yerinden yönetim temelinde ikili bir ayrıma sahiptir (1982 Anayasası Md. 123). Yerinden yönetimi oluşturan yerel yönetimler, hem demokrasiyi hem de kamusal hizmetlerde etkinliği sağlamada en önemli kamu idareleridirler (Eryılmaz, 2013: 171). Türkiye ölçeğinde

yerel yönetimler belediyelerden, il özel idarelerinden ve köy yönetimlerinden oluşmaktadır. Bunlar içerisinde bütçeleri, yetkileri ve sorumlulukları bakımından en öne çıkan idare belediyelerdir. Belediyeler kendi bünyelerinde başkan, encümen ve meclis olmak üzere karar ve yürütme organlarına sahiptirler. Belediyenin en büyük karar organı meclistir. Belediyenin ikinci derece karar organı encümendir ve bazı konularda karar alma, bazı konularda da meclise görüş bildirme sorumluluğuna sahiptir. Belediye başkanının görevi ise meclise ve encümene başkanlık ederken, bu organlar tarafından alınan kararları yürütmek ve belediyeyi idare etmektir. Belediyelerin tüzel kişiliğini düzenleyen temel mevzuat 5393 sayılı Belediye Kanunu'dur (5393 Sayılı Kanun).

Belediyeden sonra yetki ve bütçe bakımından ikinci sırada öne çıkan yerel yönetim aktörü il özel idaresidir. Büyükşehir belediye idaresi bulunan illerde bulunmayan il özel idareleri, büyük şehir belediyesi bulunmayan diğer illerde faaliyet göstermektedirler. Bu kapsamda Türkiye'de 51 şehirde il özel idaresi bulunurken, 30 büyükşehir statüsüne sahip kentte il özel idaresi bulunmamaktadır. İl özel idaresinin organları vali, il encümeni ve il genel meclisidir. İl genel meclisi, il özel idaresinin karar organıdır. Vali, il özel idaresinin başı ve tüzel kişiliğin temsilcisidir. İl encümeni ise bazı konularda il genel meclisine görüş bildirirken, bazı konularda karar almaktadır. İl özel idarelerinin tüzel kişiliğini düzenleyen temel mevzuat 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'dur (5302 Sayılı Kanun).

Türk yerel yönetim sisteminde en küçük ölçekli hizmet yüklenicisi köy yönetimidir. Köy yönetimleri de il özel idareleri gibi büyükşehir belediye idaresi olmayan kentlerde kurulmaktadır ve kurulmaları için ilgili yerleşim yerinin iki binden az nüfusa ev sahipliği yapması gerekmektedir. Köy yönetimlerinin görevleri sadece buldukları köylerin sorunlarını çözmek ve onları geliştirmektir. Köy idarelerinde organlar muhtar, köy derneği ve köy ihtiyar heyetinden oluşmaktadır. Muhtar, köy idaresinin başıdır ve köyü idare etmektedir. Köy derneği, köydeki seçmenlerin tamamından oluşan en büyük karar organıdır. Köy ihtiyar heyeti ise yürütme, karar alma ve denetleme işlevlerini yerine getirmektedir. Köy idaresini düzenleyen temel mevzuat 442 sayılı Köy Kanunu'dur (442 Sayılı Kanun).

Türk yerel yönetim sisteminin unsuru olan bu üç idarenin en temel görevi, halkın mahalli müşterek (yerel) nitelikli ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu kapsamda yerel yönetimler, "yerinden yönetim" ilkesine göre faaliyetlerini sürdürmektedirler (1982 Anayasası Md. 127). Yerinden yönetim ilkesi; halka sunulan bazı hizmetlerin, merkezi yönetim hiyerarşisinin dışında bulunan özerk kamu idarelerince sunulmasıdır. Bir başka ifadeyle, sorunların kaynağa en yakın noktada çözülmesidir. Böylece demokrasinin geliştirilmesi, bürokrasinin azaltılması ve hizmetlerde etkinliğin sağlanması mümkün olabilmektedir (Ökmen ve Parlak, 2013: 25- 29). Türk yerel yönetim sisteminde yer alan yerel yönetimlerin (belediye, köy ve il özel idaresi) türleri ve sayıları Tablo 1'de gösterilmektedir. Bunlar içerisinde belediyeler kendi aralarında farklı türlere ayrılmaktadır. Belediyelerin kendi aralarındaki yapıları da ilgili tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Yerel Yönetim Türleri ve Sayıları

Büyükşehir Belediye Sayısı	30
İl Belediye Sayısı	51
Büyükşehir İlçe Belediyesi Sayısı	519
İlçe Belediyesi Sayısı	402
Belde Belediyesi Sayısı	396
İl Özel İdaresi Sayısı	51
Köy Sayısı	18.336
Toplam	19.785

Kaynak: İller İdaresi Genel Müdürlüğü, <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkildariBolumleri.aspx>, (Erişim Tarihi: 02.10.2018)

2. TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİ: TANIM, YASAL DAYANAKLAR ve AMAÇ

Türkiye’de yerinden yönetim düzeninde mahalli müşterek nitelikli ihtiyaçları karşılayan yerel yönetimler, Cumhurbaşkanının izni ile kendi aralarında birlik kurabilmektedirler (1982 Anayasası Md. 127).¹ Burada yerel yönetimlerin kendi aralarında kurdukları birlikleri düzenleyen temel mevzuat 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu’dur. Bu kanun aynı zamanda Türk kamu idaresinde yerel yönetim birliklerine yönelik çıkartılan ilk özel düzenlemedir. Bu tarihe kadar yerel yönetim birliklerini düzenleyen özel bir mevzuat daha önce oluşturulmamıştır (Köseoğlu, 2010: 87). Kanun uyarınca mahalli idare birliği; “birden fazla mahallî idarenin, yürütmekle görevli oldukları hizmetlerden bazılarını birlikte görmek üzere kendi aralarında kurdukları kamu tüzel kişiliğidir.” Yine ilgili Kanun uyarınca birlik kurabilecek mahalli idareler şu şekilde belirtilmiştir; belediye, köy ve il özel idaresi (5355 Sayılı Kanun, Md. 3.). Ayrıca yerel yönetimlerle ilgili önemli bir uluslararası metin olan ve Türkiye’nin de taraf olduğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın (European Charter of Local Self Government) 10. maddesinde, yerel yönetimlerin diğer yerel yönetimlerle iş birliği yapabilecekleri ve kendi aralarında birlik kurabilecekleri belirtilmektedir. Türkiye bu maddeyi imzalamış bulunmaktadır (Türkiye Belediyeler Birliği, 2018a). Tüm bu tanım ve amaçlarda görüldüğü üzere, birlikler üzerinden yerel yönetimler arasında hiyerarşik olmayan yatay işbirlikleri geliştirilmektedir (Atılgan, 2016: 11). Burada yerel yönetimleri bir araya getiren temel amaç genellikle ekonomi olmakla birlikte, yerel yönetimlerin tüm çalışma alanları yeni birliklerin kurulmasına gerekçe oluşturmaktadır (Zengin, 2011: 91). Konuya geniş kapsamdan bakıldığında yerel yönetimlerin birlik kurma nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Çiçek ve Bozlağan, 2008: 194);

- Üyeler arasında ekonomik güç birliği sağlamak;
- Üyeler arasında yardımlaşma, dayanışma ve tecrübe paylaşımı yapmak;
- Birlikte hareket ederek kamuoyu desteği sağlamak;
- Uluslararası fon kaynaklarına ulaşabilmek;

¹ Daha öncesinden bu izin bakanlar kurulu tarafından verilirken, 2017 tarihinde yapılan referandum ile geçilen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi sonrasında bu yetki doğrudan cumhurbaşkanına devredilmiştir. İlgili düzenleme için bakınız; 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

- Yerel kalkınmaya destek vermek;
- Yerel demokrasiyi geliştirmek.

3. YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİNİN ORGANLARI, BÜTÇELERİ VE TEŞKİLATLARI

3.1. Yerel Yönetim Birliklerinin Organları

Yerel yönetim birliği ayrı bir tüzel kişilik olduğu için; belediye, köy ve il özel idaresi gibi kendi içerisinde ayrı organlara sahiptir. Fakat öncelikle kurulacak olan birliğin bir tüzüğü oluşturulmalıdır. Birliğin tüzüğü, birliği oluşturacak yerel yönetimlerin meclislerinde en az üçte iki çoğunluk ile kabul edilmelidir. Meclislerde onaylanan tüzük, eğer birlik üyeleri aynı kent içerisinde bulunuyorsa valinin, aksi halde birlik üyeleri farklı şehirlerde bulunuyorsa İçişleri Bakanının onayı ile kesinleşmektedir. Birlik tüzüğünde birliğin amacı ve faaliyet gösterilecek alanlar net bir şekilde ifade edilmelidir. Birlik tüzüğü kesinleştikten sonra Cumhurbaşkanının onayı ile birlik kurulmaktadır (5355 Sayılı Kanun Md. 4 ve Md. 5). Birliğin organları şu şekildedir;

- **Birlik Meclisi**

Birliğin en önemli organıdır ve fonksiyonu karar almaktır. Meclis üyelerinin belirlenmesi sırasında birliğe üye olan belediye için belediye başkanı, il özel idaresi için vali ve köy için muhtar meclisin doğal üyesidir. Bu kişiler herhangi bir seçime tabi değillerdir. Meclisin oluşumunda bu üyeler dışında, birliğe üye her yerel yönetim kendi meclis üyeleri arasından veya mevcut durumda meclis üyesi olmasa da belediye meclisine seçilme hakkı bulunanlar arasından oylama ile üye belirlemektedir. Dolayısıyla yerel yönetim birliklerinin meclisi oluşurken şöyle bir durum söz konusudur; birlik meclisine dışardan kişiler de seçilebilmektedir. Fakat 5355 sayılı Kanun'da bu konuda bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre dışarıdan seçilecek üye sayısı, birliğe üye yerel yönetim meclislerinden seçilenlerin üçte bir sayısından fazla olamamaktadır. Fonksiyon bakımından meclisin bazı görevleri şu şekildedir; çalışma programını, yatırım planını, bütçeyi görüşmek ve kabul etmek; borçlanmaya karar vermek, taşınmaz alım ve satımına karar vermek, yap - işlet - devret işlemlerine karar vermek (5355 Sayılı Kanun Md. 8 ve Md. 9).

- **Birlik Encümeni**

Birlik encümeni, başkanla birlikte yedi kişiyi geçmeyecek şekilde meclis üyeleri arasından seçilmektedir. Encümenin bazı görevleri şu şekildedir; bütçe, yatırım planı ve çalışma programını önceden inceleyerek meclise görüş belirtmek; kamulaştırma işlemleri ile ilgili karar almak, kanunlarda öngörülen cezalandırmaları yapmak, taşınmaz mal alım ve satımına ilişkin meclis kararlarını uygulamak (5355 Sayılı Kanun Md. 12 ve Md. 13).

- **Birlik Başkanı**

Birlik başkanı, birlik tüzel kişiliğinin başı ve temsilcisidir. Birliği idare etmek doğrudan başkanın sorumluluğundadır. Başkanın bazı görevleri şunlardır; çalışma programını, bütçeyi ve yatırım programını hazırlamak ve uygulamak; birliği yönetmek ve menfaatlerini korumak, birlik encümenine ve meclisine başkanlık etmek, birliğin personelini atamak (5355 Sayılı Kanun Md. 14).

3.2. Yerel Yönetim Birliklerinin Bütçeleri

Yerel yönetim birlikleri ayrı bir tüzel kişilik olduklarından dolayı, ayrı bir gelir – gider akışları bulunmaktadır. Birliğin gelirleri özetle şunlardır; birlik üyelerinden gelen akarlar, hizmet karşılığı gelirler, diğer kamu kurumlarından gelirler, taşınır ve taşınmaz malların kiralanması veya satımı, kira ve faiz gelirleri, bağışlar, köylere hizmet götürme birliği için il özel idaresinden ayrılan pay. Birliğin giderleri özetle şunlardır; birlik hizmetleri için yapılan harcamalar, personele ve seçilmiş organlara yapılan ödemeler, birlik binalarının giderleri, avukatlık ve danışmanlık giderleri, temsil - tören - ağırlama giderleri (5355 Sayılı Kanun Md. 15 ve Md. 16).

3.3. Yerel Yönetim Birliklerinin Teşkilatları

Yerel yönetim birlikleri ayrı bir tüzel kişilik olduklarından dolayı kendi içlerinde ayrı bir teşkilatları bulunmaktadır. Bu teşkilatlar da Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Norm kadro İlke ve Standartlarına Dair Yönetmelik uyarınca oluşturulmaktadır (Belediye ve Bağlı Kuruluşları, 2018). İlgili yönetmelik uyarınca birliğin büyüklüğüne göre kaç genel sekreter, uzman, müdür, personel, işçi, tekniker ve diğerlerinin görevlendirilebileceği bir standarda bağlanmış olarak düzenlenmiştir.

4. YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİNİN TÜRLERİ

Yerel yönetimlerin bir araya gelerek birlik kurmalarında aranacak tek kıstas, yürütmekte oldukları ortak hizmet sorumluluklarına sahip olmalarıdır. Bu kapsamda yerel yönetimlerin kendi aralarında kurabilecekleri birliklerle ilgili olarak tür, coğrafi alan ve faaliyet alanları çerçevesinde şu üç ölçüt ön plana çıkmaktadır;

- Köyler kendi aralarında, il özel idareleri kendi aralarında ve belediyeler kendi aralarında birlik kurabilecekleri gibi; bu üç yerel yönetim idaresi kendi aralarında karma birlikler de kurabilmektedirler. Örnek; Kaz Dağları Turizm Altyapı Hizmet Birliği. Bu birlikte üyelerin türleri belediye, il özel idaresi ve köydür (Türkiye Belediyeler Birliği, 2018b).

- Aynı ilçe içerisinde, aynı il içerisinde ve aynı bölge içerisinde birlik kurulabileceği gibi; farklı ilçe, il, bölge ve ülkeler arasında da birlik kurulabilmektedir. Ülkeler arası birlik örneği; Türk Dünyası Belediyeler Birliği. Bu birlikte yer alan üye ülkelerin sayısı 29'dur (Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2018).

- Tek bir faaliyet alanı için (örneğin katı atık toplama) birlik kurulabileceği gibi, aynı anda farklı faaliyet alanlarına (örneğin sulama, katı atık, alt yapı, turizm) yönelik birlik de kurulabilmektedir. Örneğin; Çukurova Belediyeler Birliği'nin amaçlarından bazıları şunlardır; personel eğitimi, teknik destek, basılı materyal yayınlamak ve AB hibe programlarından yararlanmak (Çukurova Belediyeler Birliği, 2018).

Bu kapsamda Türkiye'de yerel yönetim birliklerinin türleri ve sayıları Tablo 2'de gösterilirken; tanımları da aşağıda alt başlıklar halinde derlenmiştir.

Tablo 2: Türkiye'de Yerel Yönetim Birliklerinin Türleri ve Sayıları

Birlik Türleri	Sayıları (2016)
Köylere Hizmet Götürme Birliği	450
İçme Suyu Birliği	96
Belediye Hizmet Birliği	55
Turizm Birliği	53
Çevre Altyapı Hizmet Birliği	98
Özel idare ve Belediye Hizmet Birliği	10
Ulusal Düzeyde Birlikler	2
Kalkınma Birliği	9
Diğer Birlikler	16
Toplam	789

Kaynak: İller idaresi, <http://www.illeridaresi.gov.tr/kurumlar/illeridaresi.gov.tr/%C4%B0statistiki%20Bilgiler/Birlikler/birlikler.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

4.1. Köylere Hizmet Götürme Birliği

Köylerin su, kanalizasyon, yol ve diğer hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde bizzat yapmak veya yapılmasını sağlamak için ilgili ilçenin adını taşıyan birlik olarak kurulmaktadır. Birliğin başkanı merkez ilçelerde doğrudan vali olabileceği gibi, vali tarafından görevlendirilmiş vali yardımcısı da olabilmektedir. Diğer ilçelerde başkanlığı kaymakam yerine getirmektedir. Bu kapsamda köylere hizmet götürme birliklerinin, o bölgede görev yapan mülki idare amirlerinin özel gayretleriyle oluşturuldukları ve idare edildikleri söylenebilir (Kara ve Görün, 2008: 419). Köylere hizmet götürme birliğinin meclisi, birliğe üye köylerin muhtarları ve o ilçede seçilen il genel meclisi üyelerinden oluşmaktadır. Birlik encümeni; iki muhtar, iki il genel meclis üyesi ve birlik başkanından olacak şekilde beş kişiden teşekkül etmektedir (5355 Sayılı Kanun Md. 18). Büyükşehir idaresi bulunan yerlerde köy idaresi yerine mahalle bulunduğundan, buralarda köylere hizmet götürme birliği kurulmamaktadır. Köylere hizmet götürme birliğine örnek olarak Göle Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği gösterilebilir.

4.2. Turizm Altyapı Hizmet Birliği

Turizm merkezlerinde bölgenin bütüncül bir anlayışla korunması, işletilmesi, sorunlarının çözülmesi ve geliştirilmesi için kurulmaktadır. Birlik meclisinin üçte biri, bölgede Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından belgelendirilmiş işletmelerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu temsilciler kendi aralarından gizli oylama ile meclise üye göndermektedirler (5355 Sayılı Kanun Ek 1). Turizm altyapı hizmet birliğine örnek olarak Belek Turizm Merkezi Turizm Altyapı Hizmet Birliği gösterilebilir.

4.3. Ülke Düzeyinde Birlik

5355 sayılı Kanun uyarınca mahalli idarelerin geliştirilmeleri, personellerinin eğitilmesi ve kanun hazırlıklarında görüş bildirilmesi amacıyla ülke genelinde belediyeleri ve il özel idarelerini kapsayacak şekilde sadece birer birlik kurulabilmektedir. Ülke düzeyinde belediye birliğinin meclis üyeleri; büyükşehir, il ve nüfusu yüz binden fazla olan belediyelerin başkanları ile her ilden belediye başkanı

ve belediye meclis üyeleri arasından o ilin milletvekili sayısı kadar seçilen üyelerden oluşmaktadır. İl özel idarelerinin birlik meclisi ise; il valileri ve her il genel meclisinin birlik tüzüğünde belirtilen sayıda üyelerin kendi aralarındaki seçiminden oluşmaktadır (5355 Sayılı Kanun Md. 20). Türkiye genelinde oluşturulmuş olan belediye birliğinin adı Türkiye Belediyeler Birliği; il özel idarelerinden oluşan birliğin adı ise Türkiye Cumhuriyeti Vilayetler Birliği'dir.

4.4. İçme Suyu Birliği

Bölgenin içme suyunun temin edilmesi için kuyuların açılması, mevcut suların yönetilmesi, bunlara ait tesislerin oluşturulması ve bu tesislerin bakım işlerinin yapılması üzere kurulmaktadır. İçme suyu birliğine örnek olarak Selimiye Grubu Köyleri İçme Suyu Birliği gösterilebilir.

4.5. Belediye Birliği

Üyeleri sadece belediyelerden oluşmaktadır. Aynı il içerisindeki belediyelerden oluşabilir (Örneğin; Adıyaman Belediyeler Birliği), bir bölgede yer alan belediyelerden oluşabilir (Örneğin; Göller Bölgesi Belediyeler Birliği), aynı coğrafi bölgede yer alan belediyelerinden oluşabilir (Örneğin; Akdeniz Belediyeler Birliği) veya sadece bir faaliyet koluyla ilgili olarak da kurulabilir (Örneğin; Jeotermal Kaynaklı Belediyeler Birliği).

4.6. İl Özel İdare ve Belediye Hizmet Birliği

Aynı anda hem il özel idarelerinden hem de belediyelerden oluşan birliktir. Örneğin; Aksaray İli Mahalli İdareler Hizmet Birliği.

4.7. Çevre Altyapı Hizmet Birliği

Çevrenin korunması ve geliştirilmesinin yanında, altyapı hizmetlerinin sağlanması amaçlı kurulan birliktir. Örneğin; Aydın İli Çevre Hizmetleri Birliği.

5. BİR COĞRAFI BÖLGE BELEDİYE BİRLİĞİ OLARAK MARMARA BELEDİYELER BİRLİĞİ

5.1. Araştırma Evreni ve Örneklem

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'de mevcut olan coğrafi bölge belediye birliklerinin, belediyelere hangi alanlarda katkı sağlayabildikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu birliklerin geliştirilmesinin, belediyelerin hizmet kapasitelerinin geliştirilmesinde bir etki yaratıp yaratmayacağı da sorgulanmaktadır. Araştırma evrenini Türkiye'de mevcut olan coğrafi bölge belediye birlikleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise mevcut coğrafi bölge belediye birliklerinden en öne çıkan Marmara Belediyeler Birliği'dir (MBB). Türkiye'de faaliyet gösteren tüm coğrafi bölge belediye birliklerinin isimleri ve temel bilgileri şu şekildedir (Türkiye Belediyeler Birliği, 2018b);

Tablo 3: Türkiye'de Mevcut Coğrafi Bölge Belediye Birlikleri

Birliğin Adı	Kuruluş Yılı	Üye Belediye Sayısı	Üye Büyükşehir Belediye Sayısı	Üye İl Belediye Sayısı
Marmara Belediyeler Birliği	1975	188	6	7
Ege Belediyeler Birliği	1987	122	5	6
Akdeniz Belediyeler Birliği	1978	71	1	2
İç Anadolu Belediyeler Birliği	1991	129	0	2
Doğu Anadolu Belediyeler Birliği	2005	55	1	2
Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği	1991	116	2	8

Kaynak: Marmara Belediyeler Birliği, <http://marmara.gov.tr/>; Ege Belediyeler Birliği, <http://www.ebb.gov.tr/>; İç Anadolu Belediyeler Birliği, <http://www.iabb.gov.tr/>; Akdeniz Belediyeler Birliği, <http://www.akdenizbelbir.gov.tr/>; Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği, <http://www.gabb.gov.tr/index.php>; Doğu Anadolu Belediyeler Birliği, <http://www.dabbir.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 04.10.2018)

Marmara Belediyeler Birliği'nin örneklem olarak seçilmesinin sebebi; üye sayısı ve üyelerinin kapasiteleri bakımından en öne çıkan yerel yönetim birliklerinin başında gelmesindedir. Birlik bünyesinde İstanbul, Bursa, Balıkesir, Kocaeli, Çanakkale, Edirne ve Yalova gibi Türkiye'ye etki eden kentlerin belediyeleri bulunmaktadır. Bu kapsamda Birlik; Türkiye'nin ekonomi, siyasi, ticari, teknoloji, eğitim, kültür, sanat, nüfus ve jeopolitik konum bakımından en öne çıkan bölgesinde yer alan belediyelerden teşekkül etmektedir. Bunun yanında 1975 yılında kurulmasından dolayı yaklaşık 50 yıllık önemli bir tecrübeye sahiptir ve diğer coğrafi belediye birlikleri arasında tarihi en eskiye dayanandır. Ayrıca diğer birliklere kıyasla en çok belediyeye ev sahipliği yapmaktadır. Tüm bunlara ilave olarak Ege, Akdeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu belediye birliklerinin internet siteleri ve faaliyet raporları incelendiğinde; bu birliklerin MBB kadar aktif olmadıkları ve geniş ölçekte çalışmalar yapmadıkları görülmektedir (Ege Belediyeler Birliği, 2018; İç Anadolu Belediyeler Birliği, 2018; Akdeniz Belediyeler Birliği, 2018; Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği, 2018; Doğu Anadolu Belediyeler Birliği, 2018). Bu kapsamda MBB diğer bölge belediye birliklerine göre daha ön plana çıkmaktadır.

5.2. Araştırma Yöntemi

Araştırma yöntemi kapsamında tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte veya içinde bulunulan dönemde var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemekte kullanılmaktadırlar. Burada araştırmaya konu olan olay, kişi veya nesne mevcut haliyle betimlenmektedir (Karasar, 2012: 77). Tanıtıcı araştırma da denilebilen bu yöntemde amaçlanan, bilgi kümesinin ilgi duyulan özelliklerini ortaya koymaktır. Tanıtıcı araştırmalarda bir neden sonuç ilişkisi aranmadan, mevcut durumun nitelikleri belirlenmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2006: 10). Bu çalışma kapsamında tarama modelleri içerisinde örnek olay tarama modeli, bir diğer adıyla monografi yöntemi kullanılmıştır. Monografi yöntemi genel

tarama modellerinden daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Monografi yöntemi çoğu zaman istatistiksel çözümlere olanak vermezken, daha çok nitelik araştırması olarak işlev görmektedir (Karasar, 2012: 86- 87). Bu kapsamda monografi yöntemi bir kurumun, kişinin veya olayın belirli bir dönemde farklı boyutlarıyla incelenmesini amaçlamaktadır. Daha net bir ifadeyle, evrendeki belirli bir ünitenin derinliğine araştırılmasıdır. (Şahin vd., 2014: 160). Çalışma kapsamında monografi yöntemi, örnekleme oluşturan Marmara Belediyeler Birliği'ne uygulanmıştır ve MBB'nin faaliyetlerine ilişkin detaylar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

5.3. Marmara Belediyeler Birliği Monografisi

5.3.1. MBB'nin Tüzel Kişiliği ve Üyeleri

Birlik tüzüğüne göre Marmara Belediyeler Birliği'nin kısaltması MBB olup, merkezi İstanbul'dadır. Birliğin faaliyet alanı Marmara Bölgesi'nde bulunan belediyelerdir. Birliğe üye belediyeler arasında toplam 6 büyükşehir belediyesi ve 7 il belediyesi bulunmaktadır. Büyükşehir belediyeleri şunlardır; İstanbul, Bursa, Balıkesir, Tekirdağ, Kocaeli ve Sakarya. İl belediyeleri ise şunlardır; Çanakkale, Bilecik, Bolu, Düzce, Kırklareli, Edirne ve Yalova. Marmara Belediyeler Birliği'nin üyeleri arasında yer alan tüm belediyelerin sayıları ve bu belediyelerin bağlı oldukları kentleri Tablo 4'deki gibidir.

Tablo 4: Marmara Belediyeler Birliği'nin Üye Belediye Sayıları ve Kentleri

Şehir	Belediye Sayısı
Balıkesir	17
Bilecik	11
Bolu	1
Bursa	17
Çanakkale	18
Düzce	1
Edirne	15
İstanbul	40
Kırklareli	21
Kocaeli	13
Sakarya	12
Tekirdağ	9
Yalova	13
Toplam	188

Kaynak: Marmara Belediyeler Birliği, <http://marmara.gov.tr/Uyelerimiz>, (Erişim Tarihi: 04.10.2018)

5.3.2. MBB'nin Amacı ve Çalışma Alanları

Birliğin amacı genel olarak; “üye belediyeler arasında işbirliğini geliştirmek, onlara rehberlik etmek ve onların halka daha etkin ve verimli hizmet etmelerine katkı sağlamaktır”. Bunun yanında Birliğin tüzüğünde belirtildiği şekliyle çalışma alanları özetle şu şekildedir (Marmara Belediyeler Birliği, 2018a);

- Teknik ve teorik eğitimler vermek;

- Yerel yönetim ve şehir yönetimi konusunda dünyadaki gelişmeleri izlemek ve bu konularda eğitim faaliyetleri gerçekleştirmek;
- Yerel yönetimler alanında yapılan bilimsel çalışmaları ve yüksek lisans/doktora tezlerini desteklemek;
- Üyelerin kurumsal kapasitelerini geliştirmek için teknik, hukuki, yönetsel ve finansal destekler vermek;
- Üyeler arası bilgi ve deneyim paylaşımı yapmak;
- Çevre koruma, atık yönetimi, enerjinin verimli kullanılması ve iklim değişikliği konularında çalışmalar yapmak;
- Kültürel çevrenin ve tarihi dokunun korunması için çalışmalar yapmak;
- Uluslararası ve ulusal nitelikli yerel yönetim kuruluşlarıyla, sivil toplum kuruluşlarıyla ve üniversitelerle iş birliği yapmak.

5.3.3. MBB Meclis İhtisas Komisyonları

Marmara Belediyeler Birliği'nin 22 adet meclis ihtisas komisyonu bulunmaktadır ve bu komisyonlarda belediye başkanları ile belediye meclis üyeleri yer almaktadır. İlgili komisyonlar Tablo 5'teki gibidir;

Tablo 5: MBB'nin Meclis İhtisas Komisyonları

AB ve Uluslararası İşbirliği Komisyonu	Göç Komisyonu
Afet Koordinasyon Komisyonu	Hukuk ve Mevzuatı Geliştirme Komisyonu
Ar- Ge ve İnovasyon Komisyonu	İş Sağlığı ve Güvenliği Komisyonu
Bağımlılıkla Mücadele Komisyonu	Kadın ve Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu
Bilgi Teknolojileri Komisyonu	Kentsel Dönüşüm Komisyonu
Bölgesel İşbirliği ve Planlama Komisyonu	Kentsel Tasarım ve Estetik Komisyonu
Çevre ve Sağlık Komisyonu	Kültür ve Turizm Komisyonu
Çocuk Hakları Komisyonu	Plan ve Bütçe Komisyonu
Eğitim Komisyonu	Sosyal Hizmetler Komisyonu
Engelliler Koordinasyon Komisyonu	Tarih ve Tabiat Varlıkları Koruma Komisyonu
Etik Komisyonu	Gençlik ve Spor Komisyonu

Kaynak: Marmara Belediyeler Birliği, <http://marmara.gov.tr/Meclis-Komisyonlari-6552>, (Erişim Tarihi: 04.10.2018)

5.3.4. MBB Bünyesindeki Platformlar

Komisyonlardan ayrı olarak Birlik bünyesinde platformlar bulunmaktadır. Bu platformlar çalışma alanlarıyla ilgili olarak üyelerini düzenli aralıklarla bir araya getirmekte ve çalıştaylar düzenlemektedirler. Ayrıca her platform tarafından düzenli aralıklarla bültenler hazırlandığı görülmektedir. Bu platformlar ve görevleri şu şekildedir (Marmara Belediyeler Birliği, 2018b);

• Hukuk Platformu

MBB üyelerinin hukuki konularına yönelik çözüm yolları ortaya koymak, bunun yanında ulusal ve uluslararası hukuk uygulamaları konusunda üye belediye avukatlarının niteliklerini geliştirmek için kurulmuştur. Platform bünyesinde yılda dört kere bülten çıkartılmaktadır. İlgili bülten için üye belediyeler arasında

çalıştaylar düzenlenerek belirli konular ele alınmakta ve çalıştayda değerlendirilen konular bültene aktarılmaktadır.

- **Çevre Platformu**

MBB üyelerinin atık yönetimi, çevre koruma, çevre kontrol ve çevre temizlik alanlarında çalışan birimlerini bir araya getirmek ve çevreye ilişkin teknik geziler organize etmek amacıyla kurulmuştur.

- **Kurumsal İletişim Platformu**

MBB'ne üye belediyelerin halkla ilişkiler müdürlerinden, basın danışmanlarından ve sosyal medya uzmanlarından oluşmaktadır. Burada sorumlu kişilerin kendi alanlarıyla ilgili teknik ve teorik tecrübe paylaşımları gerçekleştirilmektedir.

- **Bilgi Teknolojileri Platformu**

MBB'ne üye belediyeler arasında tecrübe paylaşmak ve sorunlara çözüm bulmak amacıyla kurulmuştur. Bu kapsamda yazılım ve donanım alanında paydaşların ihtiyaçlarına çözüm önerileri geliştirilmektedir. Bunun için kamu ve özel sektörle ortak çalışmalara da gidilmektedir.

- **Yerel Diplomasi Platformu**

MBB'ne üye belediyeler arasında tecrübe ve bilgi paylaşımını yaygınlaştırmak üzere ayrıca kurulan bir platformdur. Bunun yanında platformda "uluslararası fonlara erişim", "proje yönetimi", "kardeş şehir diplomasisi" ve "AB müktesebati" alanında çalıştaylar ve eğitim seminerleri düzenlenmektedir.

- **Kütüphane ve Bilgi Merkezi Platformu**

MBB'ne üye belediyeler arasında belediye kütüphanelerinin oluşturulması, buraların organize edilmesi ve sorunlarının çözülmesi alanlarında çalışmalar yapmaktadır. Bu alanda personelin eğitilmesi için çalıştaylar düzenlemektedir. Ayrıca üye belediye kütüphanelerinin tespit edilmesini ve buralardaki eserlerin internet ortamında kataloglanarak araştırmacılara veri tabanı oluşturulmasını da sağlamaktadır.

- **İnsan Kaynakları ve Eğitim Platformu**

MBB'ne üye belediyelerdeki eğitim birimlerinde ve insan kaynaklarında çalışan personelin bir araya gelerek tecrübe paylaşımında bulunmaları ve sorunlarının çözülmesi için kurulmuştur.

- **Kültür Sanat Platformu**

MBB üyelerinin kültür ve sanat alanında çalışmalar yapan yöneticilerinden oluşmaktadır. Burada ilgili yöneticilerin birbirleri ile tecrübe paylaşımları ve karşılaştıkları sorunlarla ilgili çözüm önerileri üretmeleri amaçlanmaktadır.

- **Mali Hizmetler Platformu**

MBB'ne üye belediyelerde mali alanda çalışan yönetici ve uzmanların tecrübe paylaşımı ve sorun çözme faaliyetlerini yerine getirmek amaçlı kurulmuştur.

- **Göç Platformu**

MBB üyeleri açısından göçün bir sorun olmaktan çıkartılması ve toplumsal faydaya dönüştürülmesi amacıyla kurulmuştur. Bu kapsamda üye belediyeler arasında göçle ilgili koordinasyonun sağlanması ve ortak çalışma zemininin oluşturulmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

- **Denetim Platformu**

MBB'ne üye belediyelerin iç denetim personelinin, müfettişlerin ve teftiş kurulu üyelerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Belirli dönemlerde toplantılar tertipleyen platform, uzmanlık alanlarıyla ilgili olarak tecrübe paylaşımı ve sorunların çözümü üzerinde çalışmaktadır.

5.3.5. MBB Bünyesindeki Atölye ve Merkezler

MBB bünyesinde, meclis ihtisas komisyonlarından ve platformlardan ayrı olarak atölye ve merkezler bulunmaktadır. Bu organizasyonlar kendi bünyelerinde ve kendi ihtisas alanlarında çalışmalarını gerçekleştirmektedirler. Şu şekildedirler;

- **Şehir Politikaları Merkezi**

Yerel yönetimler alanında bilimsel araştırmaları desteklemek, atölyeler düzenlemek ve süreli yayınlar çıkartmak konusunda çalışmalarını yürütmektedir. Merkez, 2018 yılında 6 doktora ve 5 yüksek lisans tezi desteklemektedir. Atölye çalışmasına örnek olarak "Küreselleşme ve Kent Ağları" çalışmayı gösterilebilir. Bu etkinliğe ulusal ve uluslararası düzeyde akademisyenler katılmıştır. Merkezin süreli yayınlarına ise "Şehir ve Toplum" dergisi gösterilebilir. Düzenli aralıklarla çıkartılan derginin her sayısı için özel bir başlık belirlenmektedir (Marmara Belediyeler Birliği, 2018c).

- **Yerel Yönetim Akademisi**

MBB bünyesinde sertifikalı eğitim programları düzenlemektedir. Belirli bir program kapsamında, kendi alanında uzman olan kişiler ve akademisyenler tarafından eğitimler verilerek, üye belediyelerin personel kapasitelerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu eğitimlerin çoğu üye belediyelerin personeline yönelik olmakla birlikte; bazıları genel katılıma açık olabilmektedir. Verilen eğitim başlıklarına örnek olarak şunlar gösterilebilir; "İç Kontrol Sistemi", "Taşınırın Yönetimi", "Resmi Yazışma Kuralları", "Vatandaş Odaklı Hizmet", "Kurum Kültürü ve Aidiyet", "Belediyelerde Ekip Liderliği", "Fizibilite Eğitimi", "İş Hukuku Uygulaması" ve "Elektronik Belge Yönetimi" (Marmara Belediyeler Birliği, 2018d).

- **Yönetim Geliştirme Merkezi**

Üye belediyelerin yönetim kapasitelerinin geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu kapsamda akademisyenler ve belediye yöneticileri bir araya getirilerek toplantı, eğitim programları ve çalıştaylar yapılmaktadır. Bu çalışmalarda "takım yönetimi", "zaman yönetimi", "iletişim becerileri", "problem çözme", "liderlik" ve "etkili sunuş" gibi konular işlenmektedir (Marmara Belediyeler Birliği, 2018e).

- **Göç Politikaları Atölyesi**

Üye belediyelerin göç politikalarını geliştirmek üzere çalışmalarını yürütmektedir. Bu kapsamda bilimsel araştırma ve yayınlar yapılmaktadır. Örneğin burada MBB ile Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği işbirliğinde "Mültecilere Yönelik Sosyal Uyum Faaliyetleri ve Çalışma İzinleri Çalıştayı" düzenlenmiştir (Marmara Belediyeler Birliği, 2018f).

- **Afet Koordinasyon Ve İş Birliği Merkezi**

Üye belediyelerin acil afet durumlarına karşı hazır olmaları üzerine çalışmalarını yürütmektedir. Bu kapsamda üye belediyeler arasında koordinasyonun sağlanmasını, taahhütlerin alınmasını ve hazırlıkların yapılmasını

hedeflemektedir. Merkez tarafından Marmara Belediyeler Birliği Afet Koordinasyon ve İşbirliği Planı (MAKİP) oluşturulmuştur. Bu planın acil durumlarda uygulanmaya konulması için eğitimlerin verilmesini ve tatbikatların yapılmasını yine bu merkez gerçekleştirmektedir (Marmara Belediyeler Birliği, 2018g).

5.3.6. MBB Yayınları

MBB bünyesinde kesintisiz olarak yayın ve rapor üretildiği görölmektedir. Bu yayınların bazıları ücretsiz oldukları gibi bazıları da ücretlidir. Yayınların alanında uzman kişilerce veya akademisyenler tarafından hazırlandıkları dikkat çekmektedir. MBB bünyesindeki MBB Kültür Yayınları tarafından derlenmiş olan bu yayınlardan bazıları şunlardır; “Yerel Yönetimlerde Yetki Devri”, “Göçmen Çocuk İçin Bir Şehir”, “Kentsel Dönüşüm Politikaları ve Finansal Modelleri”, “Afet Yönetimi”, “Yerel Yönetimlerde Memurlara Uygulanacak Disiplin Cezaları”, “İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatları”, “İç Denetim”, “Belediyelerde Borçlanma Ve İktisadi Girişim” (Marmara Belediyeler Birliği, 2018h). Bu yayınların yanında, MBB tarafından düzenlenen çalıştayların raporları basılı hale getirilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir; “Hukuk Çalıştayı Raporu”, “Belediye Çalışanlarının Eğitimi Çalıştayı Raporu”, “Belediyelerin Mali Sorunları Ve Çözüm Önerileri Çalıştayı Raporu”, “Kişisel Verilerin Korunması Kanununa Uyum Süreci Raporu” (Marmara Belediyeler Birliği, 2018i). Bu yayın ve raporlardan ayrı olarak, MBB bünyesinde ulusal seviyede akademik kongreler de gerçekleştirilmektedir. Büyükçekmece Belediyesi ve MBB tarafından 2017 yılında gerçekleştirilen “Belediyelerin Geleceği ve Yeni Yaklaşımlar” kongresi buna örnek olarak gösterilebilir. Bu kongreye katılan ve sayıları yüzden fazla olan akademisyen tarafından kaleme alınan 106 makale, MBB tarafından 3 cilt olarak basılmıştır (Marmara Belediyeler Birliği, 2018i).

5.3.7. MBB Tarafından Başarılı Çalışmaların Ödüllendirilmesi

Birlik bünyesinde faaliyet gösteren belediyelerin kendi çalışmaları sırasında gerçekleştirdikleri projeler, MBB bünyesindeki akademisyenlerden oluşan bir jüri tarafından değerlendirilmektedir. Böylece Birliğe üye belediyelerin başarılı görölen çalışmaları ödüllendirilerek motivasyon sağlanmakta, ayrıca bu çalışmaların diğer belediyelere örnek olmaları amaçlanmaktadır. Bu kapsamda yapılan ödüllendirme ve tanıtım faaliyeti, planlı bir organizasyon ile geniş bir toplantı sırasında gerçekleştirilmektedir. “Altın Karınca Belediyecilik Ödülleri” adı verilen bu organizasyon yıllık olarak gerçekleştirilmekte olup, ödöl kategorilerinin ana başlıkları şu şekildedir (Altın Karınca, 2018a);

- Afet Yönetimi;
- Kültür ve Sanat;
- Ulaşım;
- Sürdürülebilir Çevre Yönetimi;
- Kurumsal Gelişim;
- Sosyal Belediyecilik;
- Şehircilik Altyapısı;
- Şehir Teknolojileri;
- Yerel Kalkınma ve İşbirliği.

Bu kategorilerde ödül alan proje örnekleri şu şekildedir (Altın Karınca, 2018b);

- Bolu Belediyesi, “Bolu 2. Uluslararası İzzet Baysal Mutfak Günleri”, kültür ve sanat alanında;
- Bahçelievler Belediyesi, “Çocuklara Trafik Eğitimi Projesi”, ulaşım alanında;
- Ataşehir Belediyesi, “Mobil Hava Ölçer Uygulaması”, sürdürülebilir çevre yönetimi alanında;
- Çekmeköy Belediyesi, “Fikirperest”, kurumsal gelişim alanında;
- Yalova Belediyesi, “Engelli ve Çölyak Dostu Yalova”, sosyal belediyecilik alanında;
- Bilecik Belediyesi, “Yaşayan Şehir Müzesi”, şehircilik altyapısı alanında;
- Beyoğlu Belediyesi, “Smart Beyoğlu”, şehir teknolojileri alanında;
- Sındırgı Belediyesi, “Üniversiteli Eller - Renkli şehirler”, yerel kalkınma ve işbirliği alanında.

5.4. MBB Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Yapılan araştırma neticesinde MBB tarafından üye belediyelerine yönelik olarak şu alanda çalışmalar yapıldığı görülmüştür;

- Danışmanlık;
- Eğitim hizmetleri;
- Basın ve Yayın faaliyetleri;
- Üye belediyeler arasında iş birliğinin teşvik edilmesi;
- Uzmanlık alanlarına göre platformların oluşturulması;
- Sorun çözücü ve vizyon oluşturucu çalışma guruplarının oluşturulması;
- Başarılı belediye faaliyetlerinin ödüllendirilmesi.

Bunlara ilave olarak, MBB'nin şu alanlarda faal olduğu görülmektedir;

- Birbirinden farklı alanlarda faaliyet gösteren platform, atölye ve merkezler MBB bünyesinde mevcuttur;
- Akademisyenler üzerinden MBB ve üniversiteler arasında işbirliği geliştirilmektedir;
- Ulusal ve uluslararası kuruluşlarla ortak çalışmalar gerçekleştirilmektedir;
- Bölgesel ve ulusal seviyede yayın, eğitim ve akademik çalışmalar yapılmaktadır;
- Göç, çevre ve afet gibi toplumsal meseleler üzerine çalışılmaktadır;
- Üye belediyeler yenilikçi ve vizyoner çalışmalar ortaya koymaya özendirilmektedir.

Dolayısıyla tüm bu uygulamalar göz önüne alındığında, coğrafi bölge belediye birliği uygulamasının, belediyelerin hizmet kapasitelerinin geliştirilmesi için önemli bir potansiyele sahip olduğu sonucuna varılabilmektedir. Bu kapsamda bu birlik şeklinin geliştirilmesiyle ve daha kurumsal temellere oturtulmasıyla, Türkiye’de belediyeler açısından bir kazanım elde edilebileceği düşünülmektedir.

6. COĞRAFI BÖLGE BELEDİYE BİRLİKLERİNE YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ

6.1. Model Önerisinin Hedefleri

Yerel ölçekte kalkınmanın ve gelişmenin sağlanabilmesi, o bölgedeki yerel yönetimlerin kapasitelerine ve kendi aralarındaki koordinasyona bağlıdır (Bilgin, 2002: 328). Bunun için de yerel yönetimlerin ve bu yerel yönetimlerden teşekkül eden birliklerin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Eryiğit, 2016: 285). 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu uyarınca, yerelde koordinasyonun sağlanması ve yerel yönetimlerin kapasitelerinin geliştirilmesi için yerel yönetim birlikleri kurulmaktadır. Bu yerel yönetim birliklerinde yönetici ve fayda sağlayıcı taraf doğrudan birliğe üye olan yerel yönetimlerdir. Fakat ilgili kanunda, bir birliğe üye olan yerel yönetimin, sorumluluktan kaçınmasını engelleyecek düzenleme yer almamaktadır (Turan, 2015: 80). Daha net bir ifadeyle, ilgili kanunda, yerel yönetim birliklerinin çalışmalarında kalite standardını yükseltecek bir düzenleme yer almamaktadır. Bu kapsamda yerel yönetim birliklerinin daha etkin idare edilmeleri için yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Aynı durum coğrafi bölge belediye birlikleri için de geçerlidir. Çalışma kapsamında Marmara Belediyeler Birliği üzerinden yapılan araştırma göstermektedir ki; coğrafi bölge belediye birlikleri, belediyelerde hizmet kapasitesinin geliştirilmesi için önemli bir konuma ve potansiyele sahiptirler. Bu birlikler, üye belediyelere yönelik olarak eğitim, danışmanlık, iş birliği – koordinasyon, bilimsel çalışma, vizyon kazandırma, ödüllendirme ve yayın konularında öncülük edebilmektedirler. Dolayısıyla belediyelerin hizmet kapasitelerinin geliştirilmesi ve yerelde koordinasyonun sağlanması için, coğrafi bölge belediye birliği uygulamasının daha kapsayıcı şekilde düzenlenmesi faydalı olabilir. Marmara Belediyeler Birliği'nden ayrı olarak diğer coğrafi bölge belediye birliklerinin internet siteleri ve faaliyet raporları incelendiğinde, bu birliklerin Marmara Belediyeler Birliği oranında etkin çalışmalar ortaya koyamadıkları görülmektedir. Bu kapsamda MBB'ni örnek alan ve onun çalışmalarını daha da geliştirerek diğer birliklere uygulamayı hedefleyen yeni bir model ortaya konulabilir. Bu çalışma kapsamında konuyla ilgili olarak bir model önerilmektedir ve önerilen modelin hedefleri şunlardır;

- Belediyelerin hizmet kapasitelerinin geliştirilmesi için, mevcut coğrafi bölge belediye birliği uygulamasını geliştirmek ve standartlara bağlayarak genelleştirmek;
- Belediyelere danışmanlık edecek yerel nitelikli bir mekanizma oluşturmak;
- Belediye personelinin teknik kapasitesini geliştirmek;
- Belediyeler arasında iş birliğini yaygınlaştırılmak;
- Belediye üst kademe yöneticilerine vizyon kazandırmak;
- Başarılı belediye projelerini ödüllendirilmek ve tanıtmak;
- Belediyelere yönelik eğitim faaliyetlerini arttırmak;
- Belediyelere yol gösterecek teknik ve bilimsel birimler oluşturmak;
- Belediyeleri ve üniversiteleri birlikte çalışmaya teşvik etmek.

6.2. Model Önerisi

6.2.1. Coğrafi Bölge Belediye Birliklerinin Kurulması

Mevcut uygulamada, her coğrafi bölgede bir coğrafi bölge belediye birliğinin kurulması zorunlu değildir. 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nda yapılacak bir düzenleme ile Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde, yedi coğrafi bölge belediye birliğinin kurulması ve bu birliklerin mevcudiyetinin devam ettirilmesi zorunlu/süreklili hale getirilebilir. Bu birliklerin isimleri şu şekilde olabilir;

- Marmara Belediyeler Birliği (Mevcutta bulunmaktadır),
- Ege Belediyeler Birliği (Mevcutta bulunmaktadır),
- Akdeniz Belediyeler Birliği (Mevcutta bulunmaktadır),
- Karadeniz Belediyeler Birliği (Mevcut değildir),
- Doğu Anadolu Belediyeler Birliği (Mevcutta bulunmaktadır),
- Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği (Mevcutta bulunmaktadır),
- İç Anadolu Belediyeler Birliği (Mevcutta bulunmaktadır).

6.2.2. Coğrafi Bölge Belediye Birliklerine Katılım

Mevcut durumda, faaliyetlerini sürdüren coğrafi bölge belediye birliklerine katılım belediyeler açısından zorunlu değildir. Yukarıda isimleri sayılan tüm coğrafi bölge belediye birlikleriyle ilgili olarak, o bölgede yer almasına rağmen birliğe üye olmayan belediyeler bulunmaktadır. Bu kapsamda 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nda yapılacak bir düzenleme ile tüm belediyelerin kendi bölgelerindeki coğrafi bölge belediye birliklerine katılması standart bir uygulama haline getirilebilir. Bu kapsamda belediyelerin meclislerinde bir oylamaya gerek kalmadan, coğrafi bölge belediye birliklerinin doğal üyeleri olmaları sağlanabilir.

6.2.3. Coğrafi Bölge Belediye Birliklerinin Temel Görevleri

Coğrafi bölge belediye birliklerinin ayrı tüzel kişilikleri bulunduğu ve bünyelerinde bulunan üye belediyelere öncülük etme görevi kendilerine verildiğinden; bu durum 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nda belirtilebilir. Bu çerçevede ilgili Kanunda yapılacak düzenlemede, coğrafi bölge belediye birliklerinin temel görevleri; "üye belediyelerin hizmet kapasitelerinin geliştirilmesi ve aralarındaki koordinasyonun artırılması" şeklinde tanımlanabilir.

6.2.4. Coğrafi Bölge Belediye Birliklerinin Yetki ve Sorumlulukları

Mevcut durumda, coğrafi bölge belediye birliklerinin standartlara bağlanmış temel yetki ve sorumlulukları bulunmamaktadır. Her birlik kendi bünyesinde kendisine sorumluluk oluşturmaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere verilen "yetki ve sorumluluklar" gibi, birliklerin de temel yetki ve sorumluluklara sahip olmaları bir yönetmelik veya kanunla sağlanabilir. Bu kapsamda coğrafi bölge belediye birliklerine verilecek olan temel yetki ve sorumluluklar şu şekilde olabilir;

- Üye belediyelere yönelik düzenli eğitim faaliyetleri gerçekleştirmek;
- Üye belediyelere danışmanlık etmek;
- Üye belediyeler arası işbirliği ve koordinasyonu sağlamak;
- Üniversiteler ile işbirliğine giderek bilimsel çalışmalar, çalıştaylar, atölyeler

ve eğitimler düzenlemek;

- Kamu kurumları ile işbirliğine giderek çalıştaylar, atölyeler ve eğitimler düzenlemek;
- Özel sektör ile işbirliğine giderek çalıştaylar, atölyeler ve eğitimler düzenlemek;
- Üye belediyelerin başarılı projelerini yıllık olarak ödüllendirmek ve tanıtımını yapmak;
- Düzenli periyotlarda yayınlar hazırlayarak üye belediyelere vizyon oluşturmak;
- Yurtiçi ve yurtdışı geziler düzenleyerek üye belediyelerin idarecilerine vizyon kazandırmak;
- Birlik bünyesinde platformlar ve merkezler oluşturmak;
- Üye belediyeler arasında ortak finansal iş birlikleri ile proje üretilmesini sağlamak;
- Üye belediyeler ile diğer yerel yönetimler arasında iş birliği geliştirmek;
- Diğer coğrafi bölge belediye birlikleri ve yerel yönetim birlikleri ile iş birlikleri geliştirmek.

6.2.5. Coğrafi Bölge Belediye Birliklerinde Oluşturulması Zorunlu Birimler (Platform ve Merkezler)

Yerel yönetim birliklerinin zorunlu organları olan başkan, meclis ve encümenin yanında; coğrafi bölge belediye birliklerinde bazı zorunlu birimler (platform ve merkez) kurulabilir. Böylece birliğin teknik ve bilimsel bir metodoloji ile çalışması sağlanabilir. Buna ilave olarak, birlik kendi içerisinde farklı alanlarda daha çok uzmanlık ortaya koyabilir. Ayrıca bu uygulama ile nitelikli insan kaynaklarının birlik bünyesinde oluşturulması da mümkün ve "zorlayıcı" olabilir. Bu kapsamda coğrafi bölge belediye birlikleri bünyesinde, 5355 Sayılı Kanun uyarınca zorunlu olarak oluşturulması gereken birimler şunlar olabilir;

- Çevre yönetimi;
- Ulaşım;
- Teknoloji;
- İletişim ve katılımcılık;
- Finans;
- Avrupa Birliği;
- Eğitim;
- Sosyal belediyecilik;
- Hukuk;
- İnsan kaynakları yönetimi;
- Şehir planlama;
- İç denetim;
- Kentsel yaşam kalitesi;
- Uluslararası işbirliği;
- Gençler;
- Engelliler;

- Yaşlılar;
- Stratejik yönetim.

6.2.6. Coğrafi Bölge Belediye Birliklerinde İnsan Kaynakları

Her ne kadar yerel yönetimler ve yerel yönetim birlikleri özerk bir statüye sahip olsalar da bu kurumların çalışmalarında niteliğin olabildiğince geliştirilmesi bir toplumsal menfaat olarak görülmelidir. Dolayısıyla belediyelere rehberlik etmesi ve onların vizyonunu geliştirmesi için konumlandırılan coğrafi bölge belediye birliklerinde, personel yapısının “gelişigüzel” oluşturulmaması gerekmektedir. En temelinde bu birliklerde, Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke ve Standartlarına Dair Yönetmelik üzerinden temel teşkilat yapısı oluşturulmaktadır. Fakat bunun yanında konunun önemine uygun bir insan kaynaklarının oluşturulması faydalı olabilir. Bu kapsamda coğrafi bölge belediye birliklerinde, bir önceki Madde 6.2.5. dâhilinde oluşturulması zorunlu birimlerde görev alacak idareci ve personelin, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bağlı Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü bünyesinde bir sertifikalı eğitim programına alınması düşünülebilir. Eğitim sonucunda buradan sertifika alan kişiler coğrafi bölge belediye birliklerinin birimlerinde görev alabilirler. Böylece onlarca belediyeye öncülük edecek olan kişilerin daha donanımlı ve alanlarına hâkim olmaları sağlanabilir. Bu eğitimler üniversiteler tarafından ilgili personele verilebilir. Bu sayede üniversite ve kamu idaresi iş birliğinin geliştirilmesi de mümkün olabilir.

6.2.7. Coğrafi Bölge Belediye Birlikleri Arası Koordinasyon

Mevcut durumda coğrafi bölge belediye birlikleri arasında işbirliğini geliştirecek bir düzenleme bulunmamaktadır. Türkiye genelinde tüm belediyeleri kapsayacak şekilde en üst seviyede konumlandırılmış olan Türkiye Belediyeler Birliği (TBB), aynı zamanda coğrafi bölge belediye birliklerinin kendi aralarındaki koordinasyonundan da sorumlu olabilir. Bu kapsamda TBB'nin tüzüğünde ve 5355 sayılı Kanunda yapılacak olan bir düzenleme yeterlidir. Böylece coğrafi bölge belediye birlikleri arası iş birliği sağlanabileceği gibi, TBB tarafından bu birliklerin çalışmalarının takip edilmesi de mümkün olabilir. Bu kapsamda coğrafi bölge belediye birliklerine yönelik olarak çalıştaylar, toplantılar, eğitimler, geziler ve seminerler TBB tarafından organize edilebilir. Ayrıca coğrafi bölge belediye birlik faaliyetlerinin değerlendirilmesini ön gören bir düzenleme de burada oluşturulabilir. Nasıl ki coğrafi bölge belediye birliklerine, üye belediyelerin çalışmalarını ödüllendirme görevi veriliyorsa; TBB'ne de coğrafi bölge belediye birliklerinin çalışmalarını ödüllendirme görevi verilebilir.

SONUÇ

Belediyeler, Türk yerel yönetim sisteminde idari ve mali yönden özerk kamu kurumlarıdır. En temel fonksiyonları kendi coğrafi bölgelerinde mahalli müşterek nitelikli ihtiyaçları karşılamaktır. Bu kurumlar aynı zamanda yerel nitelikli en büyük hizmet yüklenicisidirler. Dolayısıyla kentlerin imar edilmesi, sorunlarının çözülmesi ve geleceklerinin kurgulanması belediyelerin kapasiteleri ile doğru orantılıdır. Fakat Türkiye'de belediyelere yönelik olarak, kapasitelerinin nitelik açısından geliştirilmesi için bir düzenleme bulunmamaktadır. Seçim zamanlarında halkın kendisine en iyi

şekilde hizmet edeceğini düşündüğü kişileri seçmesi bu konuda yeterli görülmektedir. Bu kapsamda, belediyelerin “etkinlik” temelinde hizmet kapasitelerinin geliştirilmesi için yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Türkiye’de yerel yönetim birlikleri yaygındır ve bu alanda edinilmiş bir tecrübe Türk kamu bürokrasisinde bulunmaktadır. Yüzlerce yerel yönetim birliği Türkiye’de faaliyetlerini sürdürmektedir. Fakat bu birlikler açısından, belediyelere yönelik olarak hizmet kapasitelerini geliştirme konusunda dikkat çekici bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu bakımdan coğrafi bölge belediye birlikleri üzerinden, Türkiye’de belediyelerin daha nitelikli ve vizyonlu çalışmalar ortaya koymaları sağlanabilir. Bunun için hâlihazırda hukuki altyapı ve fiili uygulamalar mevcuttur. Bu kapsamda coğrafi bölge belediye birlikleri uygulamasının daha kurumsal temellerde yeniden düzenlenmesi önemli bir adım olabilir. Böylece belediyelere rehberlik edecek, çalışmalarını değerlendirecek, vizyonlarını geliştirecek, hizmet kapasitelerini arttıracak ve aralarındaki koordinasyonu sağlayacak üst kuruluşların oluşturulması mümkün hale gelebilir. Bu uygulama bir vesayet olarak algılanmamalı, sadece belediyelerin çalışmalarındaki niteliği geliştirici bir düzenleme olarak algılanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akdeniz Belediyeler Birliği, <http://www.akdenizbelbir.gov.tr/index.php>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

Altın Karınca 2018, <http://www.altinkarinca.com.tr/> (Erişim Tarihi: 06.10.2018)

Altın Karınca 2018b, <http://www.altinkarinca.com.tr/oduller-2017/> (Erişim Tarihi: 06.10.2018)

ATILGAN, B. (2016). “Yerel Yönetim Birliklerinin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Bir Çözümleme”, Ankara Üniversitesi, Kent Çevre Bilimleri Dalı, **Doktora Tezi**.

Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke ve Standartlarına Dair Yönetmelik, Resmi Gazete, Sayı: 26442, Tarih: 22.2.2007.

BİLGİN, M. (2002). “Yerel Yönetimlerin Bölgesel Kalkınmadaki Etkinliği: Göller Bölgesi Uygulaması”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, VII, 2: 313-330.

ÇİÇEK, N. ve BOZLAĞAN, R. (2008). “Yerel Yönetim Birliklerinde Belge Yönetimi Programı: Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği Örneği”, **Akademik İncelemeler**, III, 2: 189-222.

Çukurova Belediyeler Birliği, <http://www.cbb.gov.tr/2016/01/30/mevzuat/>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

Doğu Anadolu Belediyeler Birliği, <http://www.dabbir.gov.tr/news.php>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

Ege Belediyeler Birliği, <http://www.ebb.gov.tr/tr/Anasayfa>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

ERYILMAZ, B. (2013). **Kamu Yönetimi**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

ERYİĞİT, B. H. (2016). "Yerel Kalkınma Bağlamında Yerel Yönetim Birliklerinin Kuruluş Sürecinde Uygulanan Vesayet Denetimi ve Bir Model Önerisi", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, IV, 1: 283-295.

Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği, <http://www.gabb.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

İç Anadolu Belediyeler Birliği, <http://www.iabb.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

KARASAR, N. (2012). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayınevi, Ankara.

KARA, M. ve GÖRÜN, M. (2008). "Kırsal Kalkınmada İl Özel İdarelerinin, Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin ve İlçe Yönetimlerinin Rolü ve Bazı Uygulamalar", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XIII, 1: 411-433.

KÖSEOĞLU, M. (2010). "Yerel Yönetim Birliklerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri", **Türk İdare Dergisi**, 468: 85-102.

Marmara Belediyeler Birliği 2018a, http://marmara.gov.tr/UserFiles/StaticContent/Attachments/Mevzuat/MBB_Tuzuk.pdf (Erişim Tarihi: 04.10.2018)

Marmara Belediyeler Birliği 2018b, <http://marmara.gov.tr/Platformlar> (Erişim Tarihi: 05.10.2018)

Marmara Belediyeler Birliği 2018c, <http://marmara.gov.tr/SehirPolitikalariMerkezi> (Erişim Tarihi: 05.10.2018)

Marmara Belediyeler Birliği 2018d, <http://marmara.gov.tr/UserFiles/Attachments/2018/06/22/7e3f2289-ede3-4452-9905-9905-adf9a951f4e1.pdf> (Erişim Tarihi: 05.10.2018)

Marmara Belediyeler Birliği 2018e, <http://marmara.gov.tr/ygm-yonetim-gelistirme-merkezi-6532> (Erişim Tarihi: 06.10.2018)

Marmara Belediyeler Birliği 2018f, <http://marmara.gov.tr/MAGA> (Erişim Tarihi: 06.10.2018)

Marmara Belediyeler Birliği 2018g, <http://marmara.gov.tr/makim-afet-koordinasyon-ve-is-birligi-merkezi-7674> (Erişim Tarihi: 06.10.2018)

Marmara Belediyeler Birliği 2018h, <http://marmara.gov.tr/Yayin?CatId=70> (Erişim Tarihi: 06.10.2018)

Marmara Belediyeler Birliği 2018ı, <http://marmara.gov.tr/Yayin?CatId=81> (Erişim Tarihi: 07.10.2018)

Marmara Belediyeler Birliği 2018i, <http://marmara.gov.tr/Yayin?CatId=70> (Erişim Tarihi: 07.10.2018)

Milli Eğitim Bakanlığı (2018). "Araştırma Teknikleri" (2006), <http://web.hitit.edu.tr/dosyalar/materyaller/hmuratozelli@hititedutr040320151A8M0W1Y.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.10.2018)

ÖKMEN, M. ve PARLAK, B. (2013). **Yerel Yönetimler**, Orion Kitabevi, Ankara.

ŞAHİN, Z. S., ÇEKİÇ, A. ve GÖZCÜ, A.C. (2014). "Ankara'da Bir Yerel Yönetim Monografisi Yöntemi Denemesi: Çankaya Belediyesi Örneği", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, II, 2: 159-183.

TURAN, H. N. (2015). "5355 Sayılı Yasaya Göre Türkiye'de Birlikler: Hizmet Sunumunda Adem-i Merkeziyetçi ve Katılımcı Yaklaşım", **Strategic Public Management Journal**, 2: 72-87.

Türk Dünyası Belediyeler Birliği, <http://www.tdbb.org.tr/uyeler?lang=tr> (Erişim Tarihi: 05.10.2018)

Türkiye Belediyeler Birliği 2018a, http://www.tbb.gov.tr/mevzuat/kanunlar/Avrupa_Yerel_Yonetimler_ozerklik_Sarti.pdf (Erişim Tarihi: 06.10.2018)

Türkiye Belediyeler Birliği 2018b, <http://www.tbb.gov.tr/storage/catalogs/birliklerin-listesi.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2018)

ZENGİN, G. (2011). "Yerel Yönetimler Arası İşbirliği Modelleri: Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerindeki Yerel Yönetim Birlikleri Üzerine Bir İnceleme", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, I, 2: 86-106.

442 sayılı Köy Kanunu, Kabul Tarihi: 18.3.1924, Resmi Gazete, Sayı: 68, Tarih: 7.4.1924.

5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, Kabul Tarihi: 26.5.2005, Resmi Gazete, Sayı: 25842, Tarih: 11.6.2005.

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, Kabul Tarihi: 22.2.2005, Resmi Gazete, Sayı: 25745, Tarih: 4.3.2005.

5393 sayılı Belediye Kanunu, Kabul Tarihi: 3.7.2005, Resmi Gazete, Sayı: 25874, Tarih: 13.7.2005.

ÜNİVERSİTE YERLEŞKELERİ VE ERİŞİLEBİLİRLİK

Doç.Dr. Osman TURAL*

ÖZ

İçinde yaşadığımız çevre, bina iç mekanlarından kentsel dış mekanlara, hatta kenti çevreleyen doğa parçasına kadar uzanan zincirleme bir yapı göstermektedir. Eğitim yapıları, özellikle de üniversite yapıları bu çevre içinde zamana bağılı olarak toplumların eğitim, araştırma, sosyal ve kültürel yapılarında meydana gelen değişimler sonucu çok yönlü özellikler gösterse de bütün toplumlarda yapılaşmış çevrenin en önemli öğesi olarak ortaya çıkar. Yükseköğretim, bireyi bilim, sanat ve edebiyat dallarından birine yönlendirerek diğer eğitim sistemlerinden ayrılır. Bu yüzden Yükseköğretim Kurumları toplumların bilinçlenmesi açısından uluslararası platformlardaki en önemli organizasyonlardır. Bu kurumlarda eğitim yaygın bir şekilde üniversite yerleşkelerinde yürütölmektedir.

Üniversite yerleşke tasarımını etkileyen konum, ekonomi, kent-üniversite ilişkisi, eğitim sistemi ve nüfus gibi birçok planlama ölçütü olmasına rağmen herkes için erişilebilirlik, evrensel tasarım / herkes için tasarım ya da kapsayıcı tasarım gibi kavramlar son yıllara kadar yerleşke planlamada dikkate alınmamıştır. Bu çalışma öncelikle üniversite yerleşkelerinin herkes için erişilebilirliğine odaklanmaktadır. Makale bu kapsamda bir hak olarak eğitim ve erişilebilirlik kavramını irdelemekte, YÖK'ün Engelsiz Bayrak Ödülleri ve Engelsiz Eğitim Program Nişanı projesini tartışmaktadır. Makalede Üniversite Yerleşkeleri ve Erişilebilirlik kavramları ele alınmakta ve Eskişehir Teknik Üniversitesi 2 Eylül Yerleşkesi erişilebilirlik açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerleşke erişilebilirliği, Yerleşke, İki Eylül Yerleşkesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi

UNIVERSITY CAMPUSES AND ACCESSIBILITY

ABSTRACT

The environment and buildings we live in indicate a chain like structure that includes interior spaces; urban spaces as well as part of nature surrounding the city. In spite of the fact that educational building, especially higher-educational buildings posses various peculiarities due to variety and change in education, research, social and culturel values they still represent one of the uppermost features of the urban environment in every society. Higher-education differ from other education system by orientating the individual one of the branches of science, art and literature. Therefore Higher Eucation Institutions are the most efficient organization for the rapid progress of nations on international platforms. Education in these institutions is widespread on campuses.

Although there are many important planning criterias such as location aspects, economy, city-university relationship, educational system and population etc. that may effec the design of university campus settlements, the concepts such as accessibility for all, universal design / design for all or iclusive design have not been taken into consideration in campus planning until recent years. This paper is focused primarily on the accessibility of the university campuses. In this context, the article examines the concept of education and accessibility as a right and discusses two encouranging projets, named Barrier-free University Flags and Barrier-

---

* Eskişehir Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, otural@anadolu.edu.tr , ORCID NO: 0000-0003-1454-5514

free Educational Programme Badge of the Concuil of Higher Education. In this University Campuses and concept of Accessibility are discussed and Eskisehir Technical University 2 Eylül Campus Settlements is evaluated in terms of accessibility.

Keywords: Campus accessibility, Campus, Iki Eylül Campus, Eskisehir Technical University.

GİRİŞ

Ülkemizde yaygın tasarım anlayışının ortalama kullanıcı grubun gereksinimlerine göre şekillendiği dikkate alındığında diğer kullanıcıları da kapsayan tasarımlardan bahsetmek sınırlı uygulamalar dışında pek de mümkün değildir. “Mimarlıkta mekanın kimin için tasarlandığı sorusu özel durumlar dışında kullanıcıyı yani insanı işaret etse de süregelen yaygın tasarım anlayışı genellikle ortalama kullanıcı grup dışındakiler için mekanın kullanılabilirliğini sınırlandırmaktadır”.(Tural 2018:52). Üstelik bunu tasarıma yönelik ölçütler, standartlar ve mevzuatın kapsayıcı olmayı buyurduğu bir ortamda gerçekleştirmektedir. Hâlbuki insan hakları, bu sınırlandırmaların ötesinde, insanların herhangi bir ayırımı uğramadan onurlu bir şekilde yaşamasını öngören, yalnızca insan olmanın yeterli olduğu bir dünyada eşitlik ve özgürlük temelli bir yaşam kalitesine odaklanmaktadır. Bu yüzden *yaşam kalitesi* kavramı, ekonomik değerlere rağmen son yıllarda mekânsal ve sosyal faktörler üzerinden daha fazla tartışılmaktadır. Hatta XXI. yüzyılın başından itibaren uluslararası insan hakları yazınında gündemin ana temalarından biri olarak yapılaşmış çevrenin mekânsal özellik ve nitelikleriyle doğrudan ilişkilenebilmektedir. Buna karşın, uluslararası bir düzen oluşmadığı, temel hak ve özgürlükler güvence altına alınamadığı için devletlerin uyguladığı politikalar ülkelerin insan hakları değerlerinde aşınmaya neden olmaktadır. Bu aşınma, ülkelerin mevzuatları ve devletlerin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerle giderilmeye çalışılsa da uygulamaların bütüncül başarısından söz etmek pek de mümkün değildir. Anayasal bir hak olan eğitim ve her insanın gündelik yaşama herkesle birlikte özgür bir şekilde katılabilmesinin temel koşullarından biri olan erişilebilirliği bir hak olarak ele alan bu çalışma, konuyu üniversite yerleşkelerinin erişilebilirliği üzerinden değerlendirmekte ve tartışmaya açmaktadır.

BİR HAK OLARAK EĞİTİM VE ERİŞİLEBİLİRLİK

“Herkes eğitim hakkına sahiptir. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yükseköğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır” ifadesinin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesiyle duyurulmasının üzerinden geçen uzun yıllar, eğitimin ayrımcılık yapılmadan herkes için bir hak olduğu ve devletlerin bu hakkı korumak ve saygı göstermekle yükümlü olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Ülkemizde de Anayasa ile garanti altına alınan eğitim hakkı yalnızca insan olmanın yeterli olduğu bir dünyada insanın sahip olduğu temel haklardan biri haline gelmiş, bu bağlamda birçok yasal dokümanda eğitim hakkına temellenen pek çok düzenleme yapılmıştır. Engellenenlerin eğitimine odaklanan bu düzenlemeler fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın eğitim hizmetlerinin kapsayıcı bir şekilde sunulmasına odaklanmıştır.

Ülkemizin de dahil olduğu uluslararası eğitim politikaları eğitimin her aşamasında herkes için eşitlik ve tam katılım kavramlarına yoğunlaşmaktadır. Avrupa Yükseköğretim Alanı (AYA) oluşturmak üzere başlatılan ve Türkiye'nin entegre olduğu Bologna Süreci, eğitim-öğretim sürecine katılım ve kaliteli bir eğitimde herkes için eşit şartları sağlamayı öngörmektedir. Bu sürecin önemli dokümanlarından Budapeşte-Viyana Deklarasyonu (2010) *“herkes için kaliteli bir yükseköğretim sağlanmasına”* ve *“... özellikle dezavantajlı ve yeterince temsil edilmeyen gruplara yoğunlaşarak, kaliteli bir eğitim için eşit şartları sağlamak amacıyla, sosyal boyut kapsamındaki çalışmaların artırılmasına”* vurgu yapmaktadır. (URL 1) Bükreş Bildirgesi (2012) ise, bundan sonraki çalışmaların *“yükseköğretimde sosyal boyutu geliştirmek, eşitsizlikleri azaltmak gibi konularda yeterli öğrenci destek hizmetleri sağlamak üzere az temsil edilen gruplara yöneltilmesi”* ifade etmektedir. (URL 2) 2015 yılında Erivan’da yapılan Avrupa Yükseköğretim Alanı Bakanlar Konferansı da *“Yenilenmiş Bir Vizyon: Öncelikler”* başlığı altında *kalite, uyum, istihdam, kararlaştırılmış reformların uygulanması ve kapsayıcılık* kavramlarına temellenmektedir. Yayınlanan Erivan Bildirgesinde sistemleri daha kapsayıcı yapmak adına *“Yükseköğretimin sosyal boyutunu artırıp, cinsiyet dengesinin düzenleyip, dezavantajlı öğrenciler için, uluslararası hareketlilik de dahil, yükseköğretime giriş ve tamamlama olanaklarının genişletileceği”* açıklanmaktadır. (URL 3)

Eğitim ve erişilebilirlik konusunda son yılların belki de en önemli uluslararası dokümanı olan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’sinin (URL 4) amacı ise; *“engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik etmek, korumak, sağlamak ve insan onuruna saygıyı güçlendirmek”* olarak açıklanmıştır. Ayrımcılık yapılmaması, engellilerin topluma tam ve etkin katılımlarının sağlanması, fırsat eşitliği ve erişilebilirlik sözleşmenin sekiz temel ilkesi içinde, eğitim ise sözleşmenin ana maddeleri içinde yer almıştır. Sözleşmenin Eğitim başlığı altında; *“Taraflar Devletler engellilerin eğitim hakkını tanır. Taraflar Devletler, bu hakkın fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması için eğitim sisteminin bütünleştirici bir şekilde her seviyede engellileri içine almasını ve ömür boyu öğrenim imkânı sağlar.”* hükmü yer almıştır. Bununla birlikte sözleşmenin eğitim maddelerinde

“Taraflar Devletler engellilerin genel yükseköğretimine, mesleki eğitime, erişkin eğitime ve ömür boyu süren eğitime ayrımcılığa uğramaksızın diğer bireylerle eşit koşullar altında erişimini sağlar. Taraflar Devletler bu amaçla engellilerin ihtiyaçlarına uygun makul düzenlemelerin yapılmasını temin eder.”

ifadesine vurgu yapılmıştır. Sözleşmeye göre Türkiye’nin de içinde yer aldığı taraflar devletlere, erişilebilirlik konusunda

“engellilerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına, hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alma”

sorumluluğu verilmiştir.

Sözleşme ile kamusal ya da kamuya açık hizmet ve tesislere erişilebilirliğin minimum standartları ile bu standartların uluslararası göstergelere ve kılavuz ilkelere nasıl dönüştürülebileceği üzerinde durulmuş; evrensel tasarım kavramı, kamusal

hizmet alanlarında var olan özel girişim ve ekonomik menfaatleri de kapsayan bir içerikle tanımlanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin de taraf olduğu sözleşme, engellilere yeni hakların tanınmasını değil, herkesin sahip olduğu hak ve özgürlüklerden yararlanır hale getirilmelerini sağlama hedefini de açıklamıştır. Böylece eğitimde engellenenlerin erişilebilirliğini sağlama yükümlülüğü, kamu sektörünün yapı ve hizmetleriyle sınırlı tutulmamış, taraf devletler, kamuya hizmet veren özel girişimcileri yüreklendirecek özel önlemlerle evrensel tasarımı teşvik etmek, makul uyarılama ve diğer özel önlemlerin en kısa sürede alınmasını sağlamak ve uygulamaları denetlemekle yükümlü kılınmıştır. (Çağlar 2012). Yükseköğretimde bu yükümlülüğün ne kadar dikkate alındığına odaklanan bu çalışma konuyu üniversite yerleşkeleri üzerinden ele almaktadır.

Dolayısıyla üniversite yerleşkelerinin erişilebilirliği, ülkemizde de uluslararası düzeyde şekillenen yükseköğretimin geleceğine yönelik politikalara rağmen hedeflenen düzeye ulaşmamıştır. Yükseköğrenim gören engelli öğrencilerin öğrenim hayatlarını kolaylaştırabilmek için gerekli akademik ortamın hazırlanması ve eğitim-öğretim süreçlerine tam katılımlarını sağlamak bu hedeflerden biridir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere gerekli tedbirleri almak ve düzenlemeler yapmak üzere Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği (2010) çıkarılmış ve yönetmelik kapsamında Yükseköğretim Kurulu bünyesinde Engelli Öğrenci Komisyonu ve üniversiteler bünyesinde Engelli Öğrenci Birimleri oluşturulmuştur. Görevi; *“yükseköğrenim aşamasına gelen veya yükseköğrenim gören engelli öğrencilerin ihtiyaçlarını belirlemek, belirlenen ihtiyaçlara göre yapılması gereken idari düzenlemeleri planlamak ve gerekli alt yapı standartlarını oluşturarak ilgili yükseköğretim kurumları arasında koordinasyonu sağlamak”* (URL 5) olan komisyonun diğer görevleri arasında;

- Engelli öğrencilerin, yükseköğretimde karşılaşılabilecekleri ulaşılabilirlik ve erişilebilirlik sorunlarına çözüm üretmek,
- Üniversite yerleşkelerinin engellilere göre düzenlenmesine ilişkin yapılanmaları takip etmek veya ettirmek

gibi iki temel görev de yer almıştır. 2010-17 yılları arasında aktif bir görev üstlenemeyen komisyon, YÖK bünyesinde 2016-2017 Eğitim Öğretim yılını yükseköğretimde engellenen bireyler için "Engelsiz Erişim" yılı olarak ilan etmiştir. Bu kapsamda 2016-17 Eğitim Öğretim Yılı *Mekansal Erişilebilirlik* ve 2017-18 Eğitim Öğretim yılı da *Engelsiz Eğitim* temalı yıl olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, üniversitelerin engelli öğrencilere yönelik sunmakta olduğu yükseköğretimin kalitesi ve düzeyi, sağlamış olduğu olanakların çeşitliliği ve kullanılabilirliği de başvuran üniversiteler için teşvik edici çalışmalar ve projelerle denetime açılmıştır. Bu teşvik uygulaması, engelli öğrenciler açısından 2010 yılını kendine milat yapan YÖK tarafından 2018 yılında "Öğrenci Dostu Yeni YÖK" sıfatıyla duyurulmuştur (URL 6). Bu sıfat, 2018 yılı öncesi (eski) YÖK'ün öğrencilerle, özellikle de engelli öğrencilerle ilişkisini tartışmaya açsa da yeni Türkiye içinde YÖK'e eğitimin erişilebilirliğine yönelik yeni bir vizyon kazandırması açısından önemlidir. Öğrenci Dostu Yeni YÖK, engellilerin eğitim, sosyal ve kültürel sorunlarının çözümü için *Mekansal Erişilebilirlik ve Engelsiz Eğitim* temalarına temellenen "Engelsiz Üniversite Bayrakları Ödülü" ve "Engelsiz Program Nişanı" olarak iki teşvik edici projeyi 2018 yılında hayata geçirmiştir.

Engelsiz Üniversite Bayrakları: Mekanda Erişim, Eğitimde Erişim ve Sosyo Kültürel Faaliyetlere Erişim olarak üç kategoride verilmesi planlanmıştır. Bu çalışmanın da konusu olan yerleşke erişilebilirliği, açık, yarı açık ve kapalı alanların engelli bireylere yönelik düzenlenmesine ilişkin kanun, tüzük, imar planları, yönetmelik hükümleri, TS9111 ve farklı uluslararası standartlar gözetilerek, fen, sağlık ve çevre şartlarına uygunluk açısından belli bir düzeyde gayret gösteren üniversitelere Turuncu Bayrak olarak verilmiştir. Engelli öğrencilerin doğal eğitim haklarının nitelikli olarak gerçekleşmesi için, verilen eğitimlerin çeşitli aşamalarında belli bir düzeyde destekleyici bilgi, belge, ders araç ve gereçlerini sağlayan üniversitelerde yapılan çalışmaları desteklemek ve teşvik etmek üzere Yeşil Bayrak, engelli öğrencilerin sosyal ve kültürel faaliyetlere erişimleri ve etkin katılımlarına yönelik alınmış olan tedbirleri ve hizmetleri desteklemek ve teşvik etmek üzere bu konuda belli bir düzeyde gayret gösteren üniversitelere ise Mavi Bayrak verilmiştir.

Engelsiz Program Nişanı: Programlarını farklı engelli gruplar için (görme engelli, işitme engelli, otizm spektrum bozukluğu, zihin engelli, bedensel engelli ve diğer engelliler) erişilebilir kılan üniversitelerin ilgili programlarına verilmiştir.

Öğrenci Dostu Yeni YÖK'ün "Engelsiz Üniversite Bayrakları Ödülü" ve "Engelsiz Program Nişanı" üniversiteler için teşvik edici olmakla birlikte;

- Başvuru süreci,
- Başvuru koşulları,
- Özellikle mekânda erişim alanında verilen Yeşil Bayrak Ödülü değerlendirme ölçütlerinin ülke içinde uyulması gereken İmar ve Erişilebilirlik Ölçütleri dışında ölçütlerle de değerlendirmeye tabi tutulması ve çelişkiler yaratması,
- Mekansal Erişim ve Engelsiz Eğitim temalarına temellenen bu teşvik edici proje duyurusunun bile herkes için erişilebilir bir duyuru olmaktan uzak olması,
- Zaten sağlanması zorunlu olan mekânsal erişilebilirliğin, düzeyi koşullar çerçevesinde belirlenen oranda sağlanıyor olmasından dolayı üniversitelerin bayrak ödülüyle teşvik ediliyor olması

projenin tartışılan yönleri olmuştur.

Özellikle mekânsal erişilebilirlik açısından; "*Üniversite yerleşkesinin ve yerleşkede bulunan yapılar ile açık alanların engelli öğrenciler için erişilebilir olmasını sağlamak*" (URL 5) gibi hassas bir görevin herhangi bir bütçesi bile bulunmayan, yalnızca üniversite genel bütçesinden bir harcama kodu bulunan ancak onun kullanımını da üniversite yönetiminin inisiyatifine bırakan Engelli Öğrenciler Birimine verilmesi ve 27 yıl önce çıkarılan TS 9111 gibi yapılaşmış çevreye yönelik erişilebilirlik standartlarına rağmen üniversite yerleşkelerinin nasıl olup da erişilemez olduğunu anlamak bir yana dursun belirli oranda erişilebilirliği sağlanıyor olmasından dolayı ödüllendirilmesi tartışmaları ve bazı eleştirileri haklı çıkarmaktadır. Dolayısıyla, eğitimin bir hak olması kadar erişilebilirliğin de eğitim hakkını kullanabilmek için bile olsa temel bir hak olduğunu kabul etmek üniversitelerin mekânsal erişilebilirliğinin sağlanmasına büyük katkı sağlayacaktır.

ÜNİVERSİTE YERLEŞKELERİ VE ERİŞEBİLİRLİK

Başlangıcı itibarıyla bir kentsel kurum olarak ortaya çıkan üniversiteler, tarihsel gelişim ve büyüme süreci içinde kendine yeten bağımsız yerleşmelere dönüşürler. Günümüzde bu bağımsız yerleşme modeli, evrensel olarak “kampus” (yerleşke) adıyla anılmaktadır. Fransızca campus kelimesinden okunduğu gibi dilimize geçen kelime (Sönmezler 2003) Türkçede kampus olarak kullanılmasının yanı sıra bu çalışmada da tercih edildiği haliyle “yerleşke” olarak da ifade edilmektedir. Yerleşke, dar anlamda üniversite ile ilgili faaliyetlere ev sahipliği yapan yapı ve alanların bulunduğu mekanlar bütünü ifade etmektedir. Bununla birlikte daha geniş tanımlamalar yaygın olarak üniversitenin eğitim-öğretim ve araştırma, barınma, spor ve rekreasyon ile ulaşım gibi temel işlevlerine odaklanmaktadır. (Erkman 1990, Gürün 2003, Oruçkaptan 2003). Yerleşkeler, sahip olduğu mekânsal çeşitlilik ve bütünlük açısından bir kentsel yerleşim, yaşayan bir kent, yirmi dört saat yaşayan bir üniversite ortamı, kullanıcıları için gerekli yaşam koşullarını sunan, kendi kendilerine yeterli akademik bir köy ya da akademik ideallerin fiziksel planlamaya yansımaları olarak da tanımlanmaktadır (Erkman 1990, Zengel 1998, Türeyen, 2002, Kavili 2007, Erçevik ve Önal 2011). Tanımlar kuruluş amaçlarına bağlı olarak üniversitelerin vizyon ve misyonunun zeminini oluşturacak, üniversiteyle bütünleşen ve önceliklere göre işlevlerin değişebildiği buna karşın üniversitenin amaç ve hedeflerine yönelik her türlü faaliyetini gerçekleştirebileceği yapı, yapı grupları ve etkinlik alanları üzerinden ifade bulmaktadır. (Turcan 1996, Kavili 2007, Özkan ve Alp 2014) Bütüncül bir ifadeyle ise yerleşke, üniversitelerin yaygın olarak eğitim-öğretim ve araştırma temelli işlevlerine ev sahipliği yapan, kullanıcıları için eğitim-öğretimden araştırmaya, sağlık, sosyal ve kültürden spor, dinlenme ve rekreasyona, yeme-içme ve barınmadan idari yapılanmaya değin geniş bir yelpazede gündelik yaşam koşullarını sağlayan kapalı, açık ve yeşil alanları da kapsayan yerleşim alanlarıdır.

Geçmişten günümüze yapılan bir okuma, Türkiye’de “üniversitelerin kent içindeki büyüme ve gelişme sorunlarının önceleri üniversite arazilerinin kapasitesi çerçevesinde ek binalar yapılarak ya da kentin farklı bölgelerine yeni binalar inşa edilerek çözüldüğünü” (Begeç, 2002) göstermektedir. Kent içinde konumlanan üniversitelerin bir yerleşkeyle birlikte anılması için 1950’li yıllar beklenmiş, kent içinden uzaklaşan ya da yeni kurulan üniversiteler özellikle gelişme ve büyümelerine olanak sağlayacak kent dışındaki arazilere bu yıllarda yerleşmeye başlamıştır. Bu yıllarda planlanan Ege Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi dönemin ilk yerleşke üniversiteleri olarak dikkat çekmiştir. Esnek planlama, gelişme ve büyüme olanağı sunan bu yerleşkelerin sayısı 1970’li yıllardan itibaren daha da artmıştır. Bu dönemde “birçok yeni üniversite Amerikan kampüs modeli ve mega yapıların birleşimi olarak tasarlanmıştır” (Erol & Özer 2018). Yerleşke ya da kampüs ifadesinin kullanımı da bir üniversitenin gereksinim duyduğu işlevlerin yapıları ve etkinlik alanları ile kendine yeterliliğini içermesi durumunda geçerlilik kazanmış ve yerleşke kavramı bu yıllardan sonra üniversitelerle birlikte anılmaya başlamıştır.

Bu süreç, günümüzde de yerleşke üniversiteleri politikalarıyla sürmektedir. Bir başka ifadeyle, üniversite yerleşkelerinin kent dışında yer seçimi bugünkü üniversite kuruluş politikalarını önemli ölçüde etkilemektedir. Üniversiteler arasında olduğu kadar

yerleşkeler arasında da rekabet ve marka değerleri bir prestij sembolü olarak karşılaştırma ölçütlerinden biri olabilmekte, hatta son dönem kurulan üniversiteler arasında da olduğu gibi birden fazla yerleşkeye sahip üniversitelerin yerleşkelerinden biri yeni bir üniversiteye dönüşebilmektedir. Kent, kentli, üniversite (bölünen ve yeni kurulan), üniversite personeli ve öğrenciler için bu bir avantaj mı yoksa dezavantaj mı bunu zaman gösterecektir ancak yerleşkeler, kent içinde ya da dışında konumlanmasına bağlı olarak avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Genellikle kent/kentli-üniversite ilişkisi üzerinden okunabilecek bu durum üniversite kentlerini yaratarak kent içi üniversitelerin kentsel yaşam, kentsel mekan(lar) ve kentlilerle etkileşimine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, mevcut kentsel altyapı, kentsel donatılar ve kentsel hizmetleri kullanmak şüphesiz kentte yer seçiminin en önemli ekonomik yararları arasında sayılabilir. Amsterdam, Chicago, Londra, Pittsburg, Venedik ve Paris üniversiteleri dünyanın en hareketli kentlerinin, hatta metropollerinin merkezinde konumlanırlar. Yapılaşmış çevrenin bir parçasıdırlar. Bu yüzden Cambridge, Delft, Harvard, Oxford, Sorbonne kadar olmasa da İstanbul, Ankara ve Eskişehir üniversite kentlerindedir. Bu durumu yalnızca o kentteki üniversite, fakülte ya da öğrenci sayısı ile ilişkilendirmek doğru değildir. Üniversite-kent ilişkileri, üniversiteli-kent ve kentli ilişkileri ile kentin gündelik yaşamına yansıyan üniversiteli dinamik nüfusun hareketliliği de kentlerin kimliğinde üniversitelerin yeri açısından önemlidir. Kent dışı üniversiteler (yerleşke üniversiteleri) ise, yaygın bir şekilde büyüyebilme ve gelişebilme esnekliği yanında eğitim öğretim ve araştırma olanaklarını daha rasyonel ve verimli bir şekilde kullanma avantajları sunmaktadır. (Altınsoy 2011) Buna karşın, işletme maliyetinin avantajlı olduğunu söylemek güçtür. Yerleşke içinde yaşam alanları bulunsa bile çalışan ya da eğitim gören büyük bir nüfusu kentten yerleşkeye taşımak, kent merkezinde rahatlıkla ulaşabileceği gündelik yaşam gereksinimlerini üniversite içinde çözenin maliyeti tartışmasız çok fazla olacaktır. Şüphesiz bu maliyete yerleşkenin kent dışında bulunmasının doğal bir yansıması olan sınırsız açık alanların peyzaj masraflarını eklemek işletme maliyeti açısından kent içi yerleşkeleri avantajlı hale getirmektedir. Bununla birlikte “*kent dışında konumlandırılan üniversitelerin bir akvaryum gibi izole yapıları kent merkezinden uzaklaşan yerleşkelerin dezavantajı*” olarak da ifade edilmektedir (Şengül 2003). Üniversite yerleşkeleri, kent içi veya kent dışı olarak ifade edilen mekânsal konumları nedeniyle “*kendi kendine yeten yerleşkeler, yayılmacı yerleşkeler ve dağınık yerleşkeler*” olarak da adlandırılmaktadırlar (Larkham 2000).

Kent içinde ya da dışında konumlanmasına, mevcut ya da yeni oluşacak bir yerleşke olmasına bakılmaksızın üniversitelerin *yerleşke planlaması*, gereksinimlerin karşılanması ile üniversite/yerleşke geleceğinin üniversitenin stratejik hedeflerine uygun olarak yöntemler geliştirmeyi kapsayan bir yönetim sürecidir. Yerleşkelere yönelik planlama ve tasarım kararları böyle bir süreç içinde tanımlanmakta ve hayata geçirilmektedir. Bu süreçte, üniversitenin kurumsal ve toplumsal varlığının herkes tarafından fark edilmesi beklenir. Aksi halde üniversite ya da yerleşke, binaların topluca oluşturduğu fark edilebilir bir görüntü olmaktan öteye gitmeyecektir. Bu görüntünün hayati önemi ise, metropolden küçük kente kadar Türkiye'nin tümünde üniversite tanımının, bir kurum olarak değil, bir “*öğretim tesisi*”, bir okul olarak yapılmasından kaynaklanmaktadır. İşte bu yüzden, bu algıyı taşıyanlara Avrupa üniversitelerinin

kökeninde binası bile olmayan kurumların bulunduğunu, üniversitenin öncelikle bir tüzel kişilik ve toplumsal bir varlık olduğunu anlatmak çok zordur (Tanyeli 2004).

Yerleşkelerdeki arazi kullanışları ve işlevlerin birbirleriyle olan ilişkileri, sıklığı ve yoğunluğu, mekanların işlevselliği ve kalitesi planlama ve tasarım aşamasında göz önünde bulundurulması gereken ölçütler arasındadır.

“Literatür, yerleşke için sayısız amaç ve hedefler sunmaktadır. Öğrenim alanlarına sahip olmak, tesadüfi karşılaşmaları teşvik etmek, yüksek kaliteli yeşil alanlar, çevresel uyum, öğrenci akademik performansını artırma, entelektüel (araştırma) üretkenlik, yenilik, öğrenme çıktılarının elde edilmesi ve öğrenme toplulukları oluşturmak bunlar arasında sayılabilir. Bu amaç ve hedefler, birçok durumda kurumsal misyona ve görevlere doğrudan atıfta bulunarak açıkça ve tutarlı bir şekilde ifade edilmek yerine, varsayılmakta ve rastgele sunulmaktadır” (Domae, 2017).

Halbuki yerleşke planlama ve tasarımları varsayılacak ya da rastgele belirlenecek kadar sığ olmayıp *bütüncül, sürdürülebilir ve geliştirilebilir olmasının yanında mutlaka erişilebilir de olmaktadır. Hatta planlama ve tasarım açısından üzerinde durulması gereken üç önemli durum güvenlik, sosyal katılım ve erişilebilirlik olarak ifade edilmektedir* (Yerli ve Özdede 2017). Üniversite yerleşkelerinin mekânsal özellik ve nitelikleriyle doğrudan ilişkili olan erişilebilirlik, yerleşkeye kadar olan ve yerleşke içi erişilebilirlik olarak değerlendirilirken yerleşkeler için ulaşım, dolaşım ve kullanım temelli politikaların önceliklerinden biridir. Öyle ki iyi tasarlanmış erişilebilir bir yerleşke, kullanıcıları için gündelik yaşamın mekânsal problemlerini azaltacak ya da yok edecek kadar bir tasarım özelliğine sahip olurken, rahat ve kolay erişilebilirliği, bağımsız ve eşitlikçi kullanımı ile potansiyel kullanıcılarının gereksinimlerini de karşılayacak kadar genel tasarım yaklaşımları içerecektir. Dolayısıyla, bir yandan mevzuat kapsamında hayata geçirilmeye çalışılan erişilebilirlik ve erişilebilir yerleşkeler, mevzuat ve standartlarla yönetilemeyecek kadar genel, insan haklarının ayırıcılık kadar sorunlu hatta ayırıcılığı da kapsayan alanlarından birine dönüşebilmektedir. (Çağlar 2012). Bu durum, kentteki konumuna bakılmaksızın üniversitelerin hizmet sunduğu yerleşke mekanlarının herkes için erişilebilir ve kullanılabilir olmasını zorunlu kılar. Bu zorunluluk, eğitim ve öğretimin de dahil olduğu hakları kullanabilmenin yanında yerleşke yaşamının tüm alanlarına bağımsız ve tam olarak katılabilmenin de temel koşuludur. Dolayısıyla üniversiteler engellenen insanlar için yerleşkedeki tüm binalara eşit erişim sağlamayı taahhüt ederek (URL 7) ve bunu gerçekleştirerek bu zorunluluğu yerine getirirler.

Üniversite yerleşkeleri için sağlıklı bir erişilebilirlik, yerleşkeye erişilebilirlikle başlamakta ve yerleşke içi erişilebilirlik ile tamamlanmaktadır. *Yerleşkeye erişilebilirlik*, kullanıcıların yerleşke içi ya da dışı, yürüme mesafesi içinde ya da dışında olan mekanlardan yerleşkeye veya yerleşke yapılarına kadar mesafedeki yapı, araç ya da hizmetlere erişilebilirliğidir. Bir başka deyişle, kişinin hareket noktasından (konut, lojman, yurt vb.) başlayan ve yerleşke sınırlarına kadar olan seyahatinin erişilebilirliğidir. Şüphesiz bu durum sınırları tanımlı ve girişi kontrollü yerleşmeler ile kent içinde yerleşim dokularıyla bir bütün oluşturan ve herhangi bir sınırı bulunmayan yerleşke yapıları için geçerli olabilir. Her durumda yollar, kaldırımlar, duraklar, ulaşım araçları vb. bu seyahatin temel bileşenleridir ve bu bileşenler bir bütün olarak erişilebilir olmadıkça bir süreklilikten bahsetmek mümkün değildir. *Yerleşke içi erişilebilirlik* ise, kullanıcıların

ulaşım amacıyla kullandığı araçlara bağlı olarak yerleşke içi yapı, araç ve hizmetlere erişilebilirliği ifade etmektedir. Bir anlamda, yerleşke dışından gelenler için yerleşke girişinden başlayan, yerleşke içindekiler (yerleşke kullanıcıları) için işlevler arası hareketlilik/sirkülasyon ile binaların dış mekandan iç mekana erişilebilirliğidir. Yerleşke içi yollar, kaldırımlar, duraklar, ulaşım araçları, otoparklar, bina giriş güzergâhları, girişler, mekanların yatay ve düşey erişilebilirliği bu seyahatin bileşenlerini oluşturur. Yerleşkeye kadar olan ya da yerleşke içi erişilebilirliğin kullanıcı çeşitliliğini dikkate alması ve mümkün olduğunca potansiyel kullanıcıları için kapsayıcı olması kaçınılmazdır.

ESKİŞEHİR TEKNİK ÜNİVERSİTESİ İKİ EYLÜL YERLEŞKESİ ERİŞ(İL)EBİLİRLİĞİ

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde Anadolu Üniversitesi'nin üç yerleşkesinden biri olan İki Eylül Yerleşkesi 18.05.2018 tarih ve 7141 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla bünyesine üniversitenin diğer yerleşkelerinde yer alan bazı fakülte, yüksekokul ve enstitüleri de bünyesine katarak Eskişehir Teknik Üniversitesi ismiyle yeni bir üniversiteye dönüşmüştür (Şekil 1-2). Yeni adıyla Eskişehir Teknik Üniversitesi İki Eylül Yerleşkesinde yer alan ve 2018 yılında Mekanda Erişilebilirlik Turuncu Bayrak ödülü alan Mühendislik Fakültesi eriş(il)ebilirliğine odaklanan bu çalışma, üniversitenin eğitim, topluma hizmet ve yerleşkelerinin teknik ve sosyal alt yapısını güçlendirip geliştirmeye yönelik amaçlar çerçevesinde 2010-2012 yılları arasında hazırlanan bir alt yapı projesine temellenmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve mekânların erişilebilirliği konusunda durum incelemesi desenine başvurulmuştur. Kullanıcı verilerinin elde edilmesinde ise, amaçlı örneklem tekniği kullanılmış ve yerleşkedeki engelli öğrenci ve personel ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1-2. İki Eylül Yerleşkesinin kentteki konumu ve yerleşke hava fotoğrafı.

Yerleşke bütününde yapılan durum incelemesi, yerleşke planı, yerleşkedeki binaların projeleri ve yerinde yapılan tespitler ile yeniden tasarlanan ya da uyarlanan erişilebilirlik yaklaşımlarının belgelenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Böylece alt yapı projesi başlangıcındaki durumla günümüzdeki durumun karşılaştırılması da sağlanmıştır.

Çalışma kapsamında İki Eylül Yerleşkesinde yer alan yerleşke giriş kapıları, yol, kaldırım, duraklar, açık alanlar, otoparklar, Mühendislik Fakültesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Spor Bilimleri Fakültesi, Yer ve Uzay Bilimleri Enstitüsü, Kapalı Spor Salonu, Stadyum, Yemekhane ve Akademik Kulüp, Havaalanı Terminal Binası, büfe ve ATM'ler incelenmiş ve erişilebilirlik analizleri yapılmıştır. Mekânsal erişilebilirlik analizleri için ayrıntılı bir kontrol listesi hazırlanmıştır. Altyapı projesinde erişilebilirlik analizlerinin altlığını oluşturan detaylı kontrol listesi bu çalışmada teknik ayrıntıdan arındırılarak *toplu taşıma (yerleşkeye erişilebilirlik), otopark(lar), bina güzergah(lar)ı, bina giriş(ler)i, bina içi yatay ve düşey erişilebilirlik, erişilebilir WC ile görme ve işitme engellilere için erişilebilirlik düzenlemeleri* alt başlıklarına indirgenmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bulguları; yapılan mekânsal analizler çerçevesinde Yerleşkeye Erişilebilirlik ve Yerleşke İçi Erişilebilirlik başlıkları altında ele alınmıştır. Yerleşkenin erişilebilir olmaması nedeniyle yerleşkede 15 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve görüşmelerin içerik çözümlemeleri Kullanıcı Görüşleri başlığı altında sunulmuştur. Görüşme yapılan 15 kişinin 9'u hareket kısıtlılığına sahip olup 2 kişi işitme engelli ve 4 kişi de görme engellidir. Hareket kısıtlılığına sahip 6 kişi personel (1 akademik+5 idari personel) olup 3 kişi öğrencidir. Toplam 6 kişi olan işitme ve görme engellilerin tamamı öğrenciden oluşmaktadır. Özellikle engelli öğrenci sayısında her yıl farklı engel türlerinden sınırlı sayıda artış olurken öğrenimini tamamlayanlar da üniversiteden ayrılmaktadır.

Yerleşkeye Erişilebilirlik

İki Eylül Yerleşkesi, kent merkezine ve Yunusemre Yerleşkesine yaklaşık 5.5km. uzaklıktadır. Yerleşkeye erişilebilirlik, kentten ve Yunusemre yerleşkesinden toplu taşıma araçları, servisler, özel araç, bisiklet ve gerektiğinde taksilerle sağlanmaktadır. Yerleşkeye ulaşım sağlayan toplu taşıma araçlarının tamamı erişilebilir olmadığı için yerleşkeyi kullanacak engelliler ulaşımında problemler yaşamaktadır.

Fotoğraf 1-2. Erişilebilir servis aracı.

Kentte erişilebilir bir ticari taksinin bulunmaması, erişilebilir toplu taşıma araçlarının yerleşke hattında sürekli olarak hizmet sunmuyor olması, yerleşke dışı ve içindeki toplu taşıma duraklarının standartlara uygun olmaması, toplu taşıma araçlarının durak alanları/cepleri yerine yol üzerin(d)e yolcu indirmeleri yerleşkeye olan seyahati erişilemez kılmakta ve özellikle engelliler açısından problemli hale getirmektedir. Dolayısıyla yerleşkeye ulaşım ya bu olumsuz koşullara rağmen yapılmakta ya da ekonomik olmayan daha özel çözümlerle gerçekleştirilmektedir. Anadolu Üniversitesi bünyesinde 2016 yılından günümüze değin hizmet veren erişilebilir servis aracıyla üniversitenin farklı bölümlerinde öğrenimini sürdüren engelli öğrencilerin üniversite yerleşkelerine erişimini sağlamaktadır (Fotoğraf 1-2). Bu hizmet, öğrencilerin ders programlarına göre ikamet adresleri ile üniversite yerleşkeleri arasında gün boyunca sürmekte ve ulaşımda engellenen öğrencilerin karşılaştıkları sorunları ortadan kaldırmaktadır.

Yerleşke İçi Erişilebilirlik

Bu çalışmanın odaklandığı yerleşke erişilebilirliği, İki Eylül Yerleşkesi ve yerleşkede bulunan Mühendislik Fakültesi (Şekil 3) özelinde diğer yapılara yönelik erişilebilirliğe temellenmektedir. Mekansal erişilebilirlik durum tespitleri yerleşke içindeki her bina için hazırlanan erişilebilirlik kimlik kartları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Şekil 4). Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği ile eki olan İzleme ve Denetleme Formları 2013 yılında çıkarıldığı için yerleşkenin erişilebilirlik analizleri 2012 yılında hazırlanan kontrol formları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yerleşkede 2018 yılındaki erişilebilirlik düzeyinin belirlenmesi ve altı yıllık bir sürecin gelişmelerini görebilmek amacıyla kontrol formları aracılığıyla erişilebilirlik analizleri güncellenmiştir. Yerleşke bütününde yapılan durum incelemesi, altyapı projesinin başladığı 2012 yılından sonra 2018 yılında da tekrarlanmıştır. Altı yıllık süre içinde yerleşke bütününde otopark, engelli otoparkı, bina güzergahı, bina girişi, bina yatay erişim, bina düşey erişim, erişilebilir WC, işitme ve görme engellilere yönelik özel düzenleme ana başlıklarından oluşan kontrol formları her iki dönemdeki durumu göstermesi amacıyla karşılaştırmalı olarak tablolaştırılmıştır (Tablo 1).

Şekil 3. Mühendislik Fakültesi Vaziyet Planı (2012)

İKİ EYLÜL YERLEŞKESİ MÜHENDİSLİK MİMARLIK FAKÜLTESİ	
Web adresi	:http://www.mm.anadolu.edu.tr
Tel	:222 3360580-6302
E-posta	:muhtak@anadolu.edu.tr
TOPLU TAŞIM	
Otogar	❌ Toplu taşıma bağlantısı yoktur.
Tren istasyonu	❌ Toplu taşıma bağlantısı yoktur.
Havaalanı	✅ Yürüme mesafesindedir (~500m.).
Kent merkezi	✅ Araçla ulaşılabilir (~9km.)
Yunusemre Yerleşkesi	✅ Araçla ulaşılabilir (~6km.)
Tramvay	❌ Kampus tramvay bağlantısı yoktur.
Otobüs*	✅ 4 otobüs hizmet vermektedir.
• Durak mesafesi	~50m.
• Otobüs durağı adı	Fakülte 1-2
• Otobüs numarası/numaraları	4-10 63 (süreklili), 56-59 (sabah/akşam) 12-25-32-48 (ihtiyaç duyulduğunda)
Dolmuş	✅
• Durak mesafesi	~50-150m
• Dolmuş durağı adı	Fakülte 1-2
• Dolmuş adı ve numarası	Yıldız dolmuşları.
Taksi durağı	✅ Sakarya Hastanesi durağı (~1km).

*Erişilebilir Bölgesel Otobüs Hizmetinin 217 44 13 9991 telefonundan bilgi alınmalıdır.

Şekil 4. Erişilebilirlik kimlik kartı

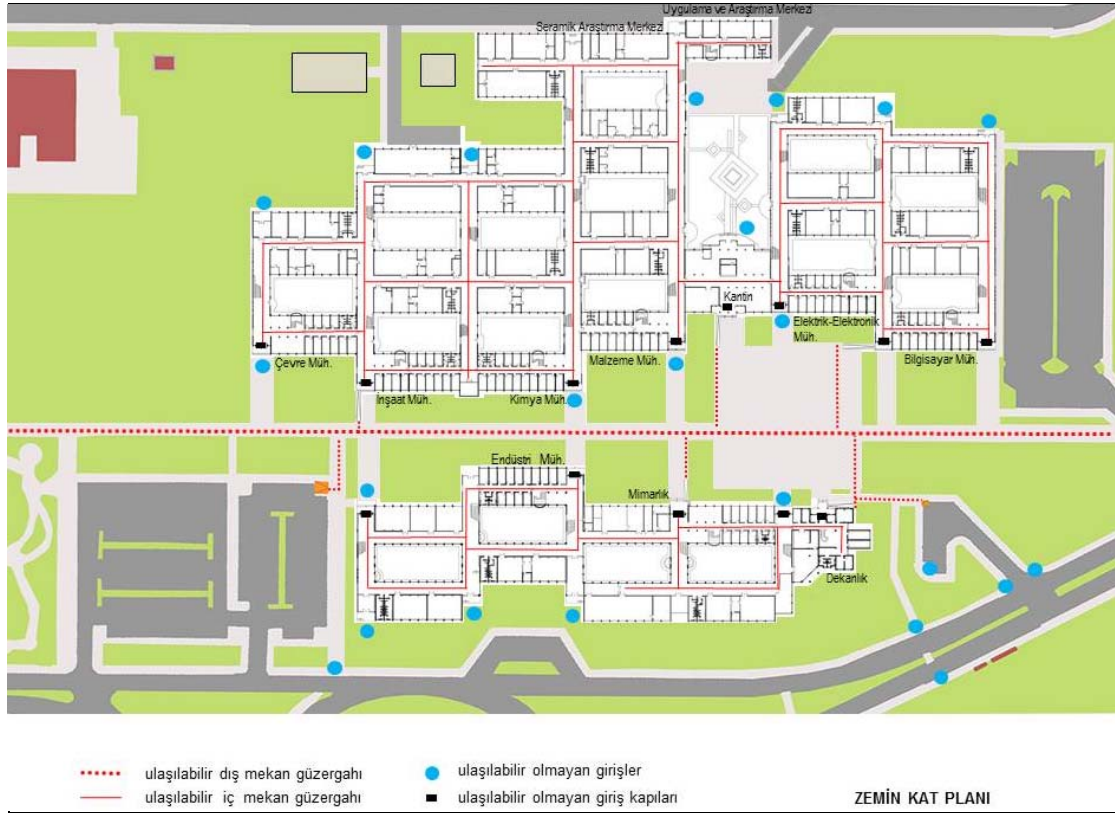

	Otopark 2012*	Otopark 2018*	Engelli Otoparkı 2012*	Engelli Otoparkı	Bina güzergahı 2012	Bina güzergahı 2018	Bina Girişi 2012	Bina Girişi 2018	Bina Yatay Erişim	Bina Yatay Erişim	Bina Düşey Erişim	Bina Düşey Erişim	Erişilebilir WC 2012*	Erişilebilir WC 2018*	İşitme Engelliler 2012*	İşitme Engelliler	Görme Engelliler
Yerleşke Giriş Kapısı	±	±	X	X	X	X	X	X	✓	✓	-	-	X	X	X	X	X
ATM'ler	±	±	X	X	X	X	-	-	X	X	-	-	-	-	X	X	X
Akademik Kulüp ¹	±	±	X	X	X	±	X	±	X	X	-	-	X	X	X	X	X
Havacılık ve Uzay Bil. Fak.	✓	✓	X	X	X	X	±	±	✓	✓	X	X	X	X	X	X	X
Havaalanı Terminal Binası	±	✓	X	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	X	X	±	±	±	±	X
Kapalı Spor Salonu	✓	✓	X	✓	X	±	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	±	±	X
Mühendislik Fakültesi	✓	✓	x	✓	±	✓	x	✓	±	✓	x	✓	✓	✓	X	±	X
Spor Bilimleri Fakültesi	✓	✓	X	✓	X	✓	✓	✓	✓	✓	x	✓	X	X	X	±	X
Rektörlük		✓		✓		✓		✓		✓		✓		✓		✓	
Stadyum	✓	✓	X	±	±	±	±	±	X	X	X	±	✓	✓	±	±	X
Yabancı Diller Yüksek Okulu	✓	✓	X	±	X	X	X	X	✓	✓	±	±	✓	✓	X	X	X
Yemekhane	✓	✓	X	X	X	±	±	±	X	X	-	-	X	X	X	X	X
Yer ve Uzay Bilimleri Enstitü	±	✓	X	±	±	±	±	✓	±	±	X	X	X	X	X	±	X
✓ Uygun	X Erişilebilir değil / yok*								± Standartları sağlamıyor								

¹ 2016 yılında hizmete girmiştir. ² 2018 yılında hizmete girmiştir.

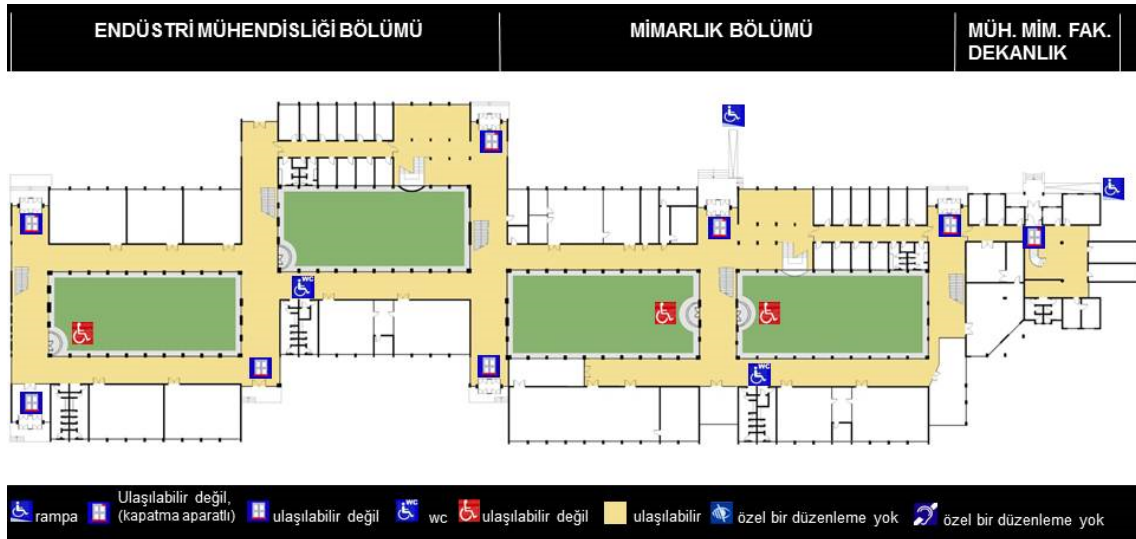
Tablo 1. Yerleşke yapılarının 2012 ve 2018 Yıllarında Erişilebilirliği

Mekânsal erişilebilirlik analizleri yerleşke içindeki yapısal çevrenin tamamını kapsamış olmasına rağmen Mühendislik Fakültesi erişilebilirliği projenin pilot alanı olarak daha ayrıntılı hale getirilmiş ve mevcut koşullar çerçevesinde fakültenin 2012 yılı erişilebilirlik haritaları hazırlanmıştır (Şekil 5-6).

Şekil 5. Mühendislik Fakültesi (MF) Zemin Kat Planı erişilebilirliği (2012)

Zemin kat erişilebilirliği haritasında (Şekil 5) fakülte bünyesindeki bütün kapıların ve 16 girişin erişilebilir olmadığı görülmektedir. Kaldırımlarda da kesintiye uğrayan erişilebilirlik özellikle kaldırım-taşıt yolu ilişkisinde hiç sağlanmamaktadır. Buna karşın zemin kat iç mekan erişilebilirliği zemin katta yer alan bazı mekanları eşikleri dışında sağlanmaktadır.

Şekil 6. Mühendislik Fakültesi Endüstri Mühendisliği, Mimarlık ve Dekanlık Bloğu Zemin Kat Erişilebilirliği (2012)

Toplu Taşıım

Günümüzde yerleşkeye ulaşım her ne kadar özel araçlar, taksi ve bisikletle sağlanıyor olsa da servis araçları, otobüsler ve dolmuşlar yerleşkeye ulaşım sağlayan toplu taşıım araçlarıdır. Servis araçları, dolmuşlar ve otobüslerin erişilebilir olmaması, bazı durak yerlerinin algılanabilir olmaktan uzak olması, yerleşke içindeki yol üstü veya yol kenarı durakların standartlara uygun olmaması, şoförlerin durak üzeri ya da durak ceplerinde kaldırım yerine yol üzerinde yolcu indirmeleri, kaldırım erişilebilirliğinin sağlanamaması yerleşkeye olan seyahati erişilebilirlik açısından özellikle problemlile hale dönüştürmektedir. Bu yüzden yerleşkeye ulaşımın sağlandığı koşullar nedeniyle ulaşım da engellenenler bu koşullarla seyahat etmeye ya da ekonomik olmayan daha özel seyahatlere zorlamaktadır. Kentte erişilebilir bir ticari taksinin bulunmaması da dikkate alındığında özellikle engelliler için yerleşkeye olan ulaşım tartışılır hale gelmektedir.

Buna karşın 2012-18 yılları arasında yerleşkeye servis sağlayan toplu taşıım araç sayısı yolcu sayısındaki artışa paralel olarak artmış, 2012 yılındakilerle karşılaştırıldığında nitelikli otobüsler hizmet vermeye başlamış, sert kış koşulları için kapalı bir otobüs durağı inşa edilmiş ve Mühendislik Fakültesi Çevre Düzenleme Projesi kapsamında kaldırımlar standartlara uygun (yüksekliği, erişilebilirliği, malzemesi vb.) hale getirilerek erişilebilirliği sağlanmıştır.

Otoparklar

Yerleşkede yer alan iki fakülte, bir yüksekokul, bir enstitü, bir kapalı spor salonu, bir stadyum, yemekhane yapıları ve havaalanı terminal binasından oluşan yapı gruplarına ait toplam 1250 araçlık otopark yer almaktadır. Akademik kulüp, büfe ve ATM'lerden oluşan yapılara ait tasarlanmış bir otopark bulunmadığı için bu mekânların kullanıcıları yol üzerlerini park alanı olarak kullanmaktadır. Kapalı spor salonu ya da stadyumda yer alan ulusal maçlar, mezuniyet törenleri gibi kullanım kapasitesinin öngörülmeıen düzeyde arttığı özel durumlarda etkinlik süresince potansiyel bütün açık alanlara park yapılmaktadır. 2012 yılındaki tespitler yerleşke içinde yer alan toplu otoparklarda engellilere yönelik park yeri bulunmadığını göstermektedir. Günümüzde ise, toplu otoparkların her birinde 1 adet engelli otoparkı yer almaktadır.

2015 yılında tasarlanan Mühendislik Fakültesi Çevre Düzenleme Projesi ile fakülte otoparklarında TS 9111'e göre park yeri kapasitesinin %5'i oranında engelli park yeri yapılması, yerleşke içinde bu park yerlerine yönlendirme yapılması, park yeri işaretlemeleri ve aydınlatması gibi kullanımı kolaylaştıran durumlar önerilmiş ancak mevcutta bazı otoparklar için uygulamadan kaynaklanan ve değışkenlik gösteren engelli park yeri sayısı, işareti ya da aydınlatması gibi sorunların sürdüğü gözlenmiştir. Engelli personel ve öğrencilerin gereksinimini karşılamayan park sayıları bu kişilerin otoparklarda özellikle konum ve erişilebilirlik açısından sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur.

Bina Giriş Güzergâhı Erişilebilirliği

2012 yılında yapılan mekânsal erişilebilirlik analizlerinde yerleşke bütününde bina girişi-kaldırım, bina girişi-durak ve bina girişi-otopark arasındaki güzergahların özellikle kaldırım yükseklikleri, kot farkları, kaplama malzemeleri ve güvenli olmayan detay çözümleri nedeniyle erişilebilirliğinin sağlanamadığı tespit edilmiştir. Günümüze değin iyileştirme çalışmaları sonrasında yerleşke bütününde bina giriş güzergahlarında iyileştirmeler (erişilebilirlik, detay çözümleri, uygun malzeme kullanımı vb.) yapılmış ve güvenli kullanılabilirlik düzeyi artırılmıştır. Mühendislik Fakültesi Çevre Düzenleme Projesi ile fakülteye hizmet veren otobüs durakları ve otoparklardan başlayan ve fakülteye ait dekanlık ve bölümlerin giriş kapılarıyla sonlanan bina giriş güzergahları erişilebilir hale getirilmiştir (Fotoğraf 3-4). Giriş kapıları üzerindeki sağır cephelerde yer alan ancak karşısına geçmedikçe algılanamayan bina girişleri dış mekan ana aksı üzerine yerleştirilen bina isimleri ile gündüz ve gece kolaylıkla algılanabilir hale getirilmiştir.

Fotoğraf 3-4-5. Düzenleme öncesi ve sonrası bölüm girişi, bina isimleri.

Bina Girişleri Erişilebilirliği

Yerleşke içinde yer alan bina girişlerinin (kotları, sahanlıkları, giriş kapıları, rüzgârlıkları, zemin kaplamaları vb.) iyileştirme çalışmaları öncesinde yaygın olarak alansal ve mekânsal problemlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Mühendislik Fakültesi bünyesindeki bölüm girişlerinden (14 ana bina girişi) yalnızca 6 bina girişinin erişilebilir olduğu, kalan 8 bina girişinin 45-50cm.lik bir kot farkına sahip olduğu ve bu giriş sahanlığı kotuna yalnızca merdivenle erişimin sağlandığı, bir başka ifadeyle erişilemez olduğu tespit edilmiştir (Fotoğraf 6). Bununla birlikte, bina girişlerinin görme engelliler açısından da yönlendirici, uyarıcı ve güvenli kullanıma olanak sağlamadığı görülmüştür.

Fotoğraf 6. Mimarlık Bölümü girişi erişilebilirliği.

Tespitlerde bina giriş sahanlıklarının bir tekerlekli sandalyelinin manevra yapamayacağı kadar dar olduğu, giriş kapılarında her biri 75cm. genişliğinde kanatlardan birinin sabit diğerinin kapatma aparatlı olduğu ve geçişi zorlaştırdığı görülmüştür (Fotoğraf 7-8). Bununla birlikte atmosferik etkilere maruz kalan parlak yüzeyli mevcut zemin kaplamalarının özellikle kış aylarında mekanın kullanıcıları için büyük tehlike oluşturduğu tespit edilmiştir. Günümüze değin yapılan iyileştirmelerle bina girişlerinin tamamı erişilebilir hale getirilmiş, sahanlıklardaki alansal problemler giderilmeye çalışılmış, zemin kaplamaları atmosferik etkilerden daha az etkilenen yenileriyle değiştirilmiş, rüzgârlıkların güvenli kullanımı sağlanmış, giriş kapıları yeterli genişlikte ve harekete duyarlı kapılarla değiştirilmiştir. Fakülte binalarında bulunmayan acil çıkış kapıları da yönetmeliklere uygun olarak yenilenmiştir.

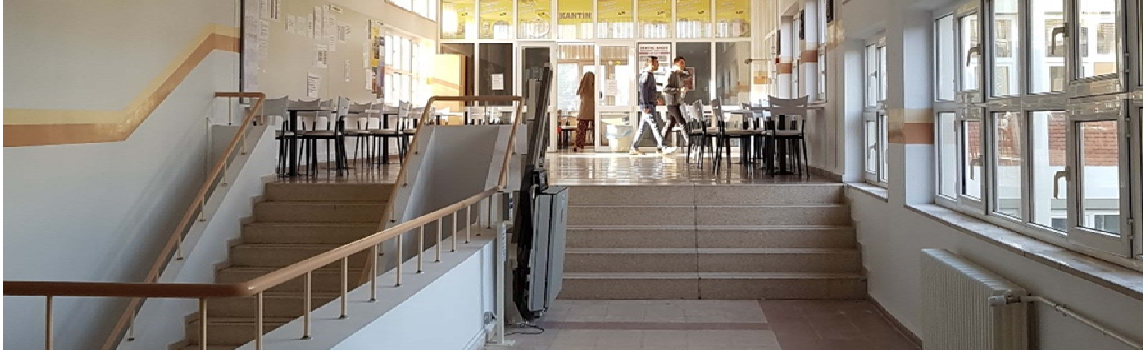

Fotoğraf 7-8. Standart geçiş genişliğine sahip olmayan Dekanlık Binası giriş kapısı eski ve yeni hali.

Yatay Erişilebilirlik

Mühendislik Fakültesi binaları zemin ve birinci kattan oluşan 2 katlı binalardır. Ofis mekanları ile derslik/atölye/laboratuvar mekanları arasında kat yüksekliklerine bağlı olarak 1. katta 4-7 basamak kot farkı oluşmuştur. Dolayısıyla zemin katta hemzemin olarak birbirine bağlanan işlevler birinci katta ofislerle diğer mekanlar arasında oluşan 60-105cm. kot farkı nedeniyle erişilemez hale gelmiştir. Bu kot farklarının küpeştesi bile olmayan merdivenlerle sağlanıyor olması kullanımı güvensiz hale getirmiştir. 2012 yılındaki bu durum öğrenciler ile akademisyenler ve idari personelin mekânsal erişilebilirliğini de sorunlu hale dönüştürmüştür. Süreç içindeki iyileştirmeler sonucunda öncelikle standartlara uygun olarak merdivenlerin her iki tarafında küpeştelere eklenmiş, yatay erişilebilirliği engelleyen kot farkının olduğu mekanlarda da merdiven asansörü uygulaması yapılarak erişilebilirlik sağlanmaya çalışılmıştır.

Fotoğraf 9. Mimarlık Bölümü ofisler ve derslikler bölümü arasındaki 5 basamaklık kot farkı ve merdiven asansörü ile erişilebilirliği.

Düşey Erişilebilirlik

Yerleşke içindeki yapılardan ATM, Akademik Kulüp ve Yemekhane kompleksi tek katlı yapılardır. Buna karşın, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havaalanı Terminal Binası, Spor Salonu, Mühendislik Fakültesi, Spor Bilimleri Fakültesi ve Stadyum iki katlı, Uydu ve Uzay Bilimleri Enstitüsü üç katlı, Spor Bilimleri Fakültesi Ek Binası 4 katlı ve Yabancı Diller Yüksekokulu 4 katlı yapılardır. Spor Salonunda dış mekanda 2 ve iç mekanda 1, Mühendislik Fakültesinde 5, Spor Bilimleri Fakültesinde 1, Spor Bilimleri Fakültesi Ek Binada (Rektörlük Binası) 2, Stadyumda 1 ve Yabancı Diller Yüksekokulunda 3 asansör düşey erişilebilirliği sağlamaktadır. Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havaalanı Terminal Binası ile Uydu ve Uzay Bilimleri Enstitüsü çok katlı olmasına rağmen bina içindeki düşey erişim yalnızca merdivenlerle sağlanmaktadır.

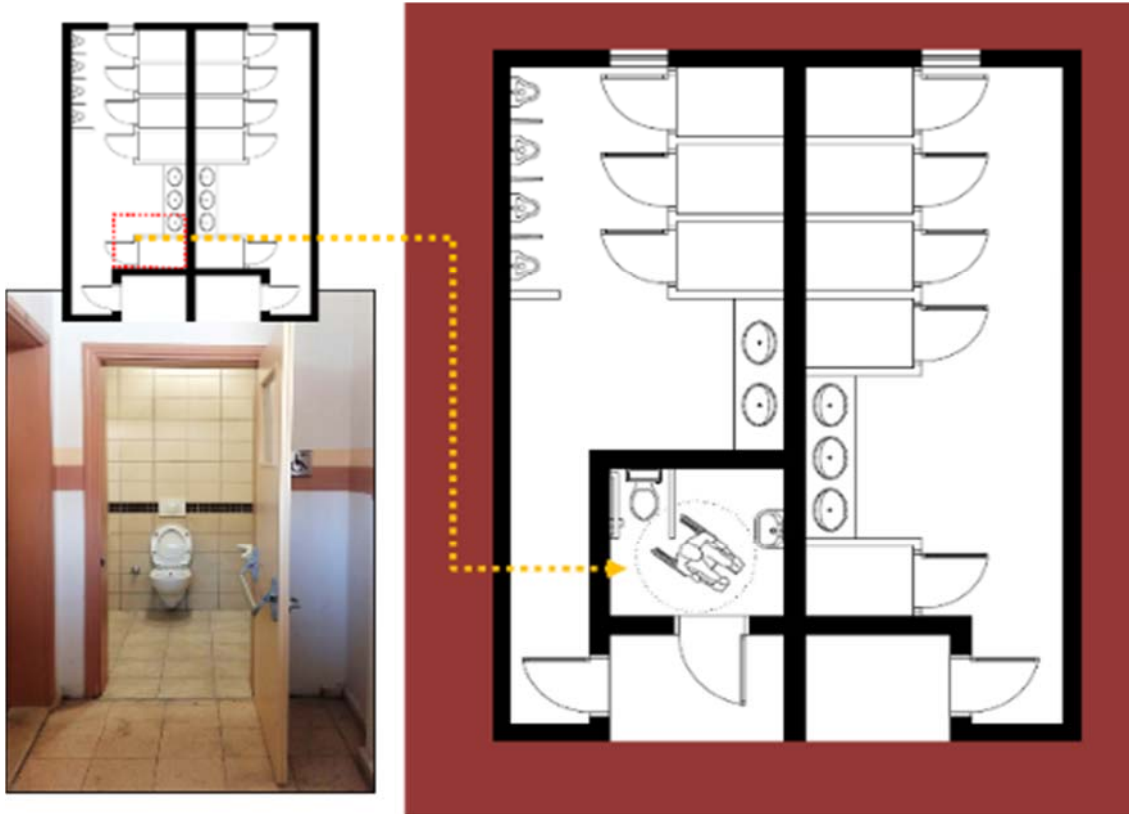
Mühendislik Fakültesi binaları 2 katlı olmalarına rağmen iyileştirme sürecinde toplam 5 adet asansör eklenmiştir. Asansörlerden 4 adedi kullanıcılara yönelik olup 1

tanesi 1. katta yer alan laboratuvar ve atölyeler için yük asansörüdür. Kullanıcılara yönelik olan asansörler binaların 1. Katında yer alan derslikler ya da atölyeler kotuna ulaşmaktadır. Bu kot ile öğretim üyeleri blokları arasındaki kot farkı merdiven asansörleriyle erişilir hale getirilerek erişilebilirliğin sürekliliği de sağlanmıştır. Merdiven asansörleri ile erişimi sağlanan mekanlar dışında alternatif olarak merdivenle erişimi sağlanan mekanlarda merdivenin her iki yönünde tutamakların yapılması gereksinim duyanların erişilebilirliğini kolaylaştırmıştır.

Erişilebilir WC

Havaalanı terminal binasında 1, Mühendislik Fakültesi binalarında 6, Spor Bilimleri Fakültesinde 1, Spor Bilimleri Fakültesi Ek Binasında (Rektörlük Binası) 4, Spor Salonunda 2, Yemekhanede 2 ve Yabancı Diller Yüksekokulunda 14 adet erişilebilir WC bulunmaktadır. Buna karşın, Akademik kulüp, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesinde erişilebilir özelliklere sahip bir WC bulunmamaktadır. İyileştirme çalışmaları öncesinde erişilebilir WC bulunmayan Mühendislik Fakültesinde öğrenci tuvaletleri alanında Şekil 1’de görülen mevcut tuvalet alanında yapılan düzenlemeyle 6 adet erişilebilir WC düzenlemesi yapılmıştır.

Şekil 7. Mühendislik Fakültesi yapılarında mevcut WC'lere Erişilebilir WC eklenmesi.

Görme, İşitme ve Diğer Engellilere Yönelik Düzenlemeler

İyileştirme çalışmaları öncesinde İki Eylül Yerleşkesi sınırları içinde görme engellilere yönelik planlanmış ya da tasarlanmış hiçbir düzenleme bulunmazken Mühendislik Fakültesi Çevre Düzenleme Projesi ile uyarıcı yüzeyler oluşturulmuştur. Görme yetersizliği bulunan öğrenciler için müdahale yapılabilecek alanlarda kontrast duvar/zemin döşemeleri oluşturulmuş, asansörlerde Braille tuş takımları ile sesli sistemler önerilmiştir. İşitme engelliler için yönlendirici levhalar, yazılı bilgilendirmeler, İD sistemi önerilmiştir.

Engelli Kullanıcı Görüşleri

Çalışma kapsamında yerleşkede amaçlı örneklem çerçevesinde seçilen 8 hareket engelli, 3 işitme engelli ve 4 görme yetersizliği bulunan toplam 15 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bulgular başlığı altında sunulan görüşmelerin içerik çözümlenmeleri özellikle problemlerin belirlenmesi ve çözümlerin önerilmesinde yol gösterici olmuştur.

Kullanıcıların Yerleşkeye Erişilebilirlik konusundaki görüşleri;

- Erişilebilir araçlara olan gereksinim (özellikle erişilebilir olmayan otobüsler, dolmuşlar ve taksiler),
- Araçların güzergahlarındaki çeşitliliğin sınırlı olması,
- Konforlu seyahat,
- Durak noktalarındaki mekânsal gereksinimler, durakların yalnızca bir durak tabelasından ibaret olması, durakların taşınması gereken özelliklere (durak yapısı, otobüs saatleri ve güzergahlarını gösteren bilgilendirme tablosu, oturma elemanı, çöp kutusu ve gece kullanımlarında aydınlatma vb.)
- Toplu taşıma araç şoförlerinin engelli yolculara karşı nasıl davranacağını bilmemesi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Görüşme yapılan engelli kullanıcıların Yerleşke İçi Erişilebilirlik konusundaki görüşleri;

- Dış mekan tasarımının ve dış mekandaki bazı düzenlemelerin hareketliliği engellediği,
- Kaldırımlarda erişilebilirliğin kesintiye uğraması,
- Otopark-kaldırım erişilebilirliğinin bulunmaması,
- Engelliler için yeterli sayıda park alanı bulunmaması,
- Engelli otoparkların işgal edilmesi,
- Fakülte bünyesinde yönlendirmenin yetersiz olması,
- Fakülte dış mekanında gece kullanımı için yeterli aydınlatmanın bulunmaması,
- Zemin kaplamalarında malzemeye bağlı oluşan yerinden çıkma, çökme, kırılma ve yüzeylerde su birikmesi vb. olumsuzlukların erişilebilirliği engellediği,
- Bazı binaların erişilebilir bir girişe sahip olmaması nedeniyle diğer erişilebilir girişlerin kullanılma zorunluluğu,
- Derslikler/atölyeler ile idari ofisler arasındaki kot farklarının erişimi engellediği,

ki hareket kısıtlılığı bulunanlar için yapılacak düzenlemeler de yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Yerleşme erişilebilirliğine yönelik çalışmaların yerleşkelerde kullanıcı çeşitliliğini dikkate alması ve sonradan uyarılama yerine bu düzenlemelerin tasarımın bir parçası olarak tasarım sürecine dahil edilmesi tasarımdan dolayı engellenen bütün kullanıcıların tasarım temelli sorunlar yaşamalarını engelleyecektir. İki Eylül Yerleşkesi planlamasında dikkate alınmayan erişilebilirlik çalışmaları 2010-12 yılları arasında gerçekleştirilen bir altyapı projesinin (Tatal 2012) çıktıları çerçevesinde devam etmektedir. İki Eylül Yerleşkesi genelinde erişilebilirlik stratejilerini ortaya koyan projenin pilot uygulaması olan Mühendislik Fakültesi Çevre Düzenleme Projesi, fakülteye YÖK Engelsiz Üniversiteler Bayrak Ödüllerinden **Mekanda Erişim** dalında **Turuncu Bayrak Ödülü** kazandırırken erişilebilirliği sağlamak için yapılan düzenlemelerin tamamı tasarım sürecinde dikkate alınmayan standartların fakülte dış mekanına sonradan yapılan makul uyarlamalarla gerçekleşmiştir.

Fotoğraf 10. İki Eylül Yerleşkesi Mühendislik Fakültesi Mekanda Erişim Turuncu Bayrak Ödülü.

Makul uyarlamalarla sağlanan erişilebilirlik üniversite yerleşkelerinin de dahil olduğu gündelik yaşam çevremiz için iyi bir sonuç olabilir. Buna karşın, *“Daha Fazlası için Tasarım”* gibi yaşam kalitesini etkileyen kavramların tartışıldığı günümüzde tasarım açısından arzu edilen bir durum da değildir. Bu yüzden, geleceğin tasarım düşüncesinin **insanlarla birlikte, insanlara ait, insanlar tarafından ve insanlar için** fikrine temellenmesi ve dolayısıyla kapsayıcı olması yerleşkeleri daha erişilebilir yapacaktır.

KAYNAKÇA

ALTINSOY, S., (2011). "Yeni Devlet Üniversitelerinin Gelişimi: Sorunlar ve Politika Önerileri", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, DOI: 10.5961/JHES.2011.015 <http://higheredu-sci.beun.edu.tr/text.php3?id=1533>

ARAP, S., (2007). "Türkiye'de Üniversitelere İlişkin Politikalar ve Üniversitelerin Kuruluş Yeri Seçimi", İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.

BEGEÇ, H., (2002). "Üniversitelerde Kampus Yerleşme Biçimleri", **YAPI 252**, YEM Yayınları, İstanbul

ÇAĞLAR, S. (2012). "Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri", **AÜHFD**, 61 (II): 541-598

DOMAE, L. (2017). "Planning the Campus with Place in Mind: A Phenomenological Exploration of the Lifeworlds of Community College Campuses in British Columbia", University of Victoria:268

ERÇEVİK, B. Ve Önal, F., (2011). "Üniversite Kampüs Sistemlerinde Sosyal Mekan Kullanımları", **Megaron**, VI, 3:151-153

ERKMAN, U. (1990). **Büyüme ve Gelişme Açısından Üniversite Kampüslerinde Planlama ve Tasarım Sorunları**, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi: 12-13

GÜRÜN, D. K. (2003). "Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nin Tanıtımı", Hasan Hüseyin Doğan, Fulya Akyıldız (Ed.), (2004) **Üniversite Yerleşke Planlaması ve Çevre Düzenlemesi 1. Ulusal Çalıştayı**, Malatya: İnönü Üniversitesi Çevre Sorunları Araştırma Merkezi: 100

KAVİLİ ARAP, S. (2007). "Türkiye'de Üniversitelere İlişkin Politikalar ve Üniversitelerin Kuruluş Yeri Seçimi", İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya

KİRAL, Özkan ve T. ALP, S. (2014). "Determining a Most Convinient Location For Campus By Using Fuzzy Anlytic Hierarchy Process", **Journal of Management, Marketing and Logistics-(JMML)**, ISSN: 2148-6670

LARKHAM, P. J. (2000). Institutions and urban form: The Example of Universities, **Urban Morphology**, 4(2): 68-77

ORUÇKAPTAN, A., (2003), "Üniversite Yerleşke Planlaması ve Çevre Düzenlemesi" 1. Ulusal Çalıştayı, Hasan Hüseyin Doğan, Fulya Akyıldız (Ed.), **Üniversite Yerleşke Planlaması ve Çevre Düzenlemesi 1. Ulusal Çalıştayı**, İnönü Üniversitesi Çevre Sorunları Araştırma Merkezi, Malatya, 168

SÖNMEZLER, K. (2003). "Modern Mimarinin Kentsel Deney Alanı: Üniversite Tasarımı", Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul

ŞENGÜL, M. (2003). "Öğrenci Üzerindeki Etkileri Açısından Üniversite Yerleşkeleri: İnönü Üniversitesi Örneği", Hasan Hüseyin Doğan, Fulya Akyıldız (Ed.), **Üniversite**

Yerleşke Planlaması ve Çevre Düzenlemesi 1. Ulusal Çalıştayı, İnönü Üniversitesi Çevre Sorunları Araştırma Merkezi, Malatya, 49-60

TANYELİ, U. (2004). "Üniversite Kentten Niye Kaçar", **Arredamento Mimarlık**, 7-8, İstanbul

TURCAN, Y. (1996). "Tarihsel Süreç İçinde Yükseköğretim Yapılarının Mekansal Analizi", KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon

TURAL, O. (2012). Anadolu Üniversitesi Yerleşkelerinin Ulaşılabilirliği Projesi, A.Ü. BAP 1006 F 122, Eskişehir

TURAL, O. (2018). "Engelsiz Kent Engelsiz Yaşam Alanları", **Şehir ve Toplum**, Sayı: 11: 50-60

TÜREYEN, M. (1999). Üniversite Yapıları; Adnan Menderes Üniversitesi Kampüsü ve Yapıları, Aydın: ADÜ Yayını

YERLİ, Ö, ÖZDEDE, S. (2017). "Design Process of a Campus Plan: A Case Study of Duzce University Konuralp Campus", International Journal of Engineering Research and Application, Vol.7, Issue 4:50

ZENGEL, R. (1998). "An Evaluation of the Settlement Patterns in Campus Planning with Regard to the Criteria of Accessibility", Graduate School of Natural and Applied Sciences of Dokuz Eylül University, Ph. D Thesis, İzmir.

URL 1 <http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler/budapeste-viyana-bildirgesi-2010>

URL 2 <http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler/bukres-bildirgesi-2012>

URL 3 http://yok.gov.tr/documents/10279/15644851/erivan_bildirisi.pdf/8bd7dc00-3b15-4b7f-b0a2-b13d84918b43

URL 4 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>

URL 5 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060620-9.htm>

URL 6 <http://www.yok.gov.tr/web/engelsizyok/engelsiz-universite-bayrak-odulleri>

URL 7

<https://www.facilities.upenn.edu/sites/default/files/pdfs/BldgDesignGuidelines.pdf>

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi

Cilt : 6 Sayı : 15 Sayfa: 776-797 Kasım 2018 Türkiye

Araştırma Makalesi

RESTORAN ATMOSFERİNİN TEKRAR ZİYARET NİYETİNE ETKİSİ: AKIŞ

DENEYİMİNİN ARACILIK ROLÜ*

Kağan Çağrı KARACA*

Doç. Dr. Özlem KÖROĞLU*

ÖZ

Tüketicilerin ürün veya hizmete yönelik beklentilerinin ön plana çıktığı günümüzde, insanların iyi deneyim arzuları diğer unsurlardan giderek daha fazla önem taşımaktadır. Özellikle hizmet sektöründe tüketicilerin bu deneyim arzularına karşılık verebilmek, tüketicinin davranışsal sadakatinin sağlanması için oldukça önem arz etmektedir. Hizmet sektöründe söz konusu bu deneyimin sağlanabilmesi için ürünün fiziksel çevre unsurları ile desteklenmesi gerekmektedir. Kotler tarafından ortaya çıkarılan atmosfer kavramı belirli bileşenler yardımıyla bilinçli olarak kurgulanan satın alma ortamları olarak ifade edilmektedir. İnsanların yiyecek ve içecek ihtiyacını dışarıda karşılamasının sonucu olarak giderek artan rekabet ortamında ürün farklılaştırmak ve deneyim ortamı kurgulamak işletmeler açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın amacı restoran atmosferinin tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması ve bireylerin eylemlerinden doğan haz ve mutluluğun sonucu olarak akış deneyiminin aracılık rolünün belirlenmesidir. Bu doğrultuda çalışmada İstanbul ilinde faaliyet gösteren iki restoran işletmesi belirlenerek anket formları oluşturulmuş ve veriler bu restoranları ziyaret eden 386 katılımcıdan elde edilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilerin istatistiki testleri sonucunda katılımcıların restoran atmosferi algılamalarının tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkili olduğu ve akış deneyiminin bu etkide aracı rol oynadığı tespit edilmiştir. Ayrıca restoran müşterilerinin yüksek düzeyde olumlu algılamalarının atmosferin servis personeli boyutu üzerinde yoğunlaştığı saptanmıştır. Bu sonuçlardan hareketle belirlenen hipotezlerin tümü kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Restoran Atmosferi, Tekrar Ziyaret Niyeti, Akış Deneyimi, Aracılık Etkisi.

THE EFFECT OF RESTAURANT ATMOSPHERE ON REVISIT INTENTIONS: THE MEDIATING ROLE OF FLOW EXPERIENCE

ABSTRACT

In today's world where expectations of consumers towards products or services has become prominent, the desire of people to have good experiences have gradually become more important than the other factors. Especially, being able to response such experience desires of consumers in the service industry is quite important in terms of providing the behavioural commitment of the consumer. In order to obtain this relevant experience in service industry, the

---

* Bu makale, Kaan Çağrı Karaca tarafından hazırlanan "Restoran Atmosferinin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Akış Deneyiminin Aracılık Rolü" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Bu tez çalışması, Balıkesir Üniversitesi, Bilimsel Araştırmalar Projeleri Koordinasyon Birimi Tarafından 2017/121 numaralı projeye desteklenmiştir.

* Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, kaancagrikaraca@gmail.com
ORCID NO: 0000 0002 1805 0079

* Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi, ozlemkoroglu_98@yahoo.com, ORCID NO: 0000 0002 3974 6120

product should be supported by the physical environmental elements. The atmosphere concept revealed by Kotler (1973) is expressed as the buying environments which are consciously built by the help of certain components. In a growing competitive environment as the result of people's satisfying their eating and drinking needs outside, it is quite important for enterprises to make different products and build an experience environment.

The purpose of this study is to reveal the effect of restaurant atmosphere on the intention to revisit as well as to determine the intermediary role of flow experience as a result of joy and happiness arising from the individual's actions. Accordingly, two restaurants active in Istanbul were identified, questionnaire forms were created and data were obtained from 386 participants who visited those restaurants. As the result of statistical tests obtained from the participants, it was determined that the restaurant atmosphere perceptions of participants were effective on their intention to revisit and that the flow experience had an intermediary role in this effect. Moreover, it was identified that high level positive perceptions of restaurant customers was focused on service staff extent of the atmosphere. Based on these results, all of the determined hypotheses were accepted.

Keywords: Atmosphere, Restaurant Atmosphere, Flow Experience, Intermediary Effect.

GİRİŞ

Günümüzde yiyecek ve içecek işletmelerinin gelişimi ve tüketicilerin dışarıda yemek yeme tercihlerinin artması ile birlikte ortaya çıkan yiyecek içecek endüstrisi, turizm sektörünün önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Giderek artan rekabet çevresiyle birlikte, tüketicilerin bilinçlenmesi ve özellikle hizmet sektörü için iyi deneyim beklentisi, diğer unsurlardan daha çok ön plana çıkmaktadır. Turizm sektörü açısından yiyecek içecek işletmeleri, yerli üreticiler ile turistler arasında iletişimi sağlayan önemli bir rol üstlenmektedir (Everett ve Aitchison, 2008: 155). Turistik ürünün önceden denenemeyen, dokunulup/görülecek fiziksel unsurları bulunmayan soyut bir ürün olması sebebiyle pazarlanmasının diğer ürünlere kıyasla oldukça zor olduğu görülmektedir. Bundan dolayı turistik ürünün deneyim kalitesini arttırmak amacıyla somutlaştırılabilir özelliklere dayandırılması önem arz etmektedir (Demiral ve Özel, 2016: 192).

Tüketimin fonksiyonel faydasından öte deneyimin ön plana çıktığı günümüzde özellikle yiyecek içecek işletmelerinde söz konusu deneyim kalitesini arttırabilmek için atmosfer unsurlarının doğru kurgulanması gerekmektedir. Bu bağlamda görsel, işitsel, kokusal tüm unsurların tüketici nezdinde düşünülmesi ve tüketiciye uygun koşullarda hizmet oluşturulması için restoran işletmelerinde uygun atmosfer koşulları oluşturulmaktadır. Görsel, işitsel, kokusal, tatsal ve dokunsal unsurların restoran ortamında doğru kullanımıyla gerek satın alma gerekse müşteri tatmini ve davranışsal sadakatin sağlanması söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda yiyecek içecek işletmeleri yöneticilerinin bu unsurların kullanımına yönelik stratejiler belirlemesi ve müşteri tatmininin sağlanması işletmenin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda atmosferik unsurların kolay uygulanabilir, değiştirilebilir ve geliştirilebilir olması sebebiyle müşteri tatmini ve sadakatini sağlamak için etkili bir pazarlama stratejisi olduğu görülmektedir. Pazarlamada deneyimlerin ön plana çıkması ve insan psikolojisinin hizmet pazarlamasında önemli bir çalışma alanı olması sebebiyle insanın bilişsel ve ruhsal durumlarını anlamak, bu doğrultuda uygun hizmet stratejilerini belirlemek gerekmektedir. İnsanların yaşam boyunca mutluluk ve hazzın peşinde olmaları ve giriştikleri her aktivitede bu iki unsuru aramaları sebebiyle psikoloji biliminde

bu kavramlar geniş yer tutmaktadır. Mihaly Csikszentmihalyi (1975) akış teorisiyle bireyin mutluluğunun sebepleri ve koşullarını derinlemesine incelemiş ve bu teoriyi “Mutluluk Bilimi” olarak adlandırmıştır. Dikkatin yoğunlaşması, zaman mefhumunu ve etrafındaki her şeyin önemini kaybetmesi yoluyla ismiyle aynı doğrultuda bir akışa sürüklenen birey, tüketim konusunda da bu deneyimin yaşanması için çabalamaktadır. Bu araştırma, tüketicilerin işletmeyi tekrar ziyaret niyetine dayalı gelecekteki davranışları üzerinde restoran atmosferinin etkisinin olup olmadığını belirlemeyi ve akış deneyimlerinin tekrar ziyaretlerindeki aracılık rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt bulunmaya çalışılmıştır.

- Restoran atmosferinin tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisi nedir?
- Restoran atmosferinin akış deneyimi üzerindeki etkisi nedir?
- Akış deneyiminin tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisi nedir?
- Restoran atmosferi algılamaları ve akış deneyimi demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Hizmet sektöründe ürünün katma değerinin yükseltilmesi ve değişen tüketim anlayışıyla birlikte müşterilere eldeki somut ürünle diğer unsurların birleşimi sonucunda deneyim sunulmaya çalışılmaktadır. Restoran işletmelerinde bu deneyimin oluşturulması amacıyla yardımcı fiziksel kanıt unsurlarının kullanılması, işletmenin pazardaki rekabet avantajını sağlaması adına önem arz etmektedir. Nitekim müşterilerin restoran seçimi, yemek deneyimi, hizmet kalitesi algısı ve tekrar ziyaret niyeti birçok faktörden etkilenmektedir. Bu sebeple tüketiciler için uygun fiziksel kanıt unsurlarının yardımıyla doğru atmosferin oluşturulması ve dolayısıyla restoran deneyiminin optimuma ulaştırılması söz konusu olabilmektedir. Alanyazında restoran atmosferi, tekrar ziyaret niyeti ve akış deneyimi kavramlarının ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple bu çalışmanın turizm yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Atmosferin akış deneyimi ve tekrar ziyaret niyeti ile ilişkilendirilmesi sebebiyle sonraki çalışmalara da öncülük edeceği beklenmektedir. Ayrıca çalışmanın bulgu ve sonuçlarının özellikle sektör temsilcilerine ve restoran yöneticilerine tüketicinin atmosfer algısını ve tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkilerini ölçme konusunda fikirler vereceği düşünülmektedir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Tüketicilerin işletmelerden yalnızca ürün veya hizmet değil aynı zamanda iyi bir deneyim beklentisi içine girdiği bir dönemde, bir ürünün veya hizmetin satın alımını yalnızca fonksiyonel faydaları değil aynı zamanda deneyimin tatmin ediciliği de etkilemektedir. Fransız sosyolog Baudrillard'ın deyimiyle “*modern tüketiciler ürünleri değil ürünlerin tüketiciler üzerindeki anlamlarını tüketmekte*” ve buradaki “anlam” ise ürün veya hizmetin satın alımıyla birlikte deneyimleri ifade etmektedir. (Kabadayı ve Koçak Alan, 2014: 204). Tüketiciler, satın alma kararlarında somut olarak sunulan ürün veya hizmetten daha fazlasına karşılık vermektedir. Toplam tüketim bir bütün olarak düşünüldüğünde somut ürün, bunun küçük bir parçasını oluşturmakta, bunun yanı sıra hizmet, garanti, reklam ve ambalaj gibi diğer unsurlar da tüketim üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Ürünün nereden satın alındığı ya da nerede tüketildiği büyük önem taşımakta, bazı durumlarda satın alma faaliyetinin gerçekleştiği atmosfer, karar aşamasında ürünün kendisinden daha etkili olmaktadır (Kotler, 1973: 48).

Atmosfer kavramı ile ilgili alanyazındaki ilk çalışmanın Kotler (1973) tarafından gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir. Kotler (1973) çalışmasında tüketici davranışlarında bilinçli olarak kurgulanmış mekânların etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda atmosferi “*satın alma olasılığı artırılabilir tüketici üzerinde etkili olabilmek ve belirli duygusal dürtülerini uyandırabilmek için kurgulanmış satın alma ortamı*” olarak tanımlamaktadır (Kotler, 1973: 50). Atmosfer ortamı sağlamadaki birincil amaç, tüketiciyi duygusal anlamda etkilemek ve bu yolla satın alma kararının olumlu yönde verilmesini sağlamaktır.

Atmosfer, duyular vasıtasıyla kavranmakta ve belirli fiziksel çevre unsurlarının birleşiminden dolayı duyuşal terimlerle ifade edilmektedir. Atmosferin ana duyuşal kanalları görme, işitme, dokunma ve koklamadır (Kotler, 1973: 51). Atmosferin ana görsel faktörleri (renk, parlaklık, boyut, şekiller), işitsel faktörleri (ses düzeyi, perde), kokusal faktörleri (koku, tazelik), dokunsal faktörleri (düzgünlük, ısı vb.). Bunun haricinde beşinci duyu olan tatma duyusu atmosfere doğrudan uygulanmamaktadır. Ancak atmosferi oluşturan diğer bileşenlerin aktif hale gelmesinde dolaylı olarak rol oynayabilmektedir. Günümüz işletmeleri atmosferik açıdan farklı araçlardan yararlanarak tüketicilerin duyularına hitap etmeyi ve bu yolla satın almayı geliştirmeyi amaçlamaktadır (Varinli, 2005: 174-175). Ürün veya hizmetlerin duyular ile olan ilişkisi, dikkat çekme kadar tüketici güveni üzerinde de rol oynamaktadır. Bu nedenle ürün veya hizmetler bütün duyuları etkin hale getirecek biçimde sergilenmelidir (Odabaşı ve Oyman, 2003: 271).

Hizmet endüstrisinde tüketim eş zamanlı gerçekleştiğinden ve hizmetin soyut özelliğinden dolayı tüketiciler içinde buldukları mekânı deneyimlemektedir (Kozak vd., 2011: 174). Bir hizmet işletmesine ilk defa gelen bir müşteri işletmeyi genellikle fiziksel unsurlara bağlı kalarak değerlendirmektedir. Hizmet sektöründe hizmetlerin soyut nitelik taşıması sebebiyle tüketiciler, aldıkları hizmet kalitesinin değerini ölçmede zorlanmakta ve bunu somutlaştırabilmek adına fiziksel kanıtlardan yardım almaktadır (Hoffman ve Bateson, 1997: 212). Hizmet endüstrisinde üretim ve tüketimin aynı anda gerçekleşmesi, tüketici açısından işletmenin fiziksel çevresinin de tüketime dâhil olmasını sağlamakta ve bu çevrenin tüketicilerin hizmet deneyimi algılamalarında büyük rolü bulunmaktadır (Bitner, 1992: 58). Tüketicilerin algıları çok sayıda faktörün etkisi altında kalmakta ve bu faktörlerden biri olan “fiziksel görünüme” sahip ürün/hizmetin, tüketici tutumlarına mutlak etkisinin bulunduğu görülmektedir (Odabaşı ve Barış, 2006: 135).

Hizmetlerin genellikle emek-yoğun bir nitelik taşıması sebebiyle hizmet işletmelerinde kalite anlayışı işletmeler arasında değişiklik göstermektedir. Hizmetlerin bu özelliği dikkate alındığında, müşterilerin satın alma öncesi işletmenin kalite ve kabiliyetleri hakkında ipuçları aramasına yol açmaktadır (Üner, 1994: 6). Hizmet işletmelerinde ürünün üretildiği yerde tüketilmesi tüketiciler açısından risk oluşturmakta, tüketiciler bu risk algısını minimuma indirmek amacıyla da atmosferik bileşenlerden faydalanmaktadır. Müşterilerin hizmet işletmesi içerisindeki üretime ve tüketime dâhil olabilmesi, hizmet değerlendirmesi yapabilmesi için tesis içerisindeki ipuçlarından yararlanması muhtemeldir (Turley ve Fugate, 1992: 43-44). Dolayısıyla fiziksel unsurların müşterinin algılaması, hizmeti anlaması ve alınan haz üzerinde önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir. Bu durumda uygun müzik, havalandırma, renk ve

oluşturulacak olan ambiyansın tüketici nezdinde düşünülmesi ve buna uygun dekore edilmesi gerekmektedir.

Restoran Atmosferi

Turizm işletmeleri, sunduğu hizmetin değerlendirmelerini ve deneyimlerini dikkate alarak tüketicinin ilgisini çekme amacıyla fiziksel ortamlar kurgulamaktadır (Yıldırğan ve Zengin, 2014: 74). Turizm sektörünün önemli bir unsuru olan restoran işletmeleri yalnızca yiyecek içecek ihtiyacını karşılamamakta, bununla birlikte tüketiciye tam anlamıyla bir deneyim sunmaktadır. Tüketiciler ise restoran işletmelerini sadece işlevsel açıdan değerlendirmemekte yaşadıkları deneyimi de bu değerlendirmeye dâhil etmektedir (Ünal vd, 2014: 28). Bu deneyim değerlendirmesi tüketicilerin bir sonraki restoran tercihinde ön plana çıkmakta ve restoran seçimi noktasında bu algı, gözlem ve deneyimlerini karar verme aşamasının merkezi haline getirmektedir. Başka bir deyişle bir restoranı deneyimleyen ve değerlendiren tüketiciler sonraki deneyimler için içsel bir beklenti oluşturmaktadır (Jeong ve Jang, 2011: 358). Fiziksel kanıtlar ve kurgulanan atmosfer; hizmet deneyimi oluşturmak, tüketici memnuniyetini sağlamak ve olumlu algılarını arttırmak açısından önem arz etmektedir. Atmosferik unsurların restoran-müşteri ilişkisi ve iletişimi bağlamında soyut olan hizmeti somutlaştırma işlevi bu bakımdan önem kazanmaktadır.

Fiziksel ortamın kendisi yer yer sunulan ürün veya hizmetten daha önemli olabilmektedir (Kotler, 1973). Tüketicilerin ürünün yanı sıra içerisinde bulunduğu fiziksel ortamı deneyimleyerek değerlendirmesi, restoran işletmelerinin atmosferinin tüketici davranışları ve pazarlama açısından önem taşıdığını göstermektedir. Bitner (1992), tüketicilerin hizmet işletmelerinin fiziksel çevre içerisindeki unsurları bir bütün olarak algılayıp deneyimlediklerini savunmaktadır. Bu bağlamda restoranın fiziksel unsurları ve kurgulanan atmosferi tüketiciler üzerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Restoranın koku, aydınlatma, renk-müzik vb. atmosfer unsurlarının müşterinin hizmet alımına başlamadan önceki deneyimini çekici hale getirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu unsurlarda oluşacak olan olası bir problem tüketiciyi rahatsız edebilmekte ve bundan ötürü kaçınma davranışı sergileyebilmektedir (Sulek ve Hensley, 2004: 237). Öyle ki bir restoran işletmesinin tüketicinin gözünde çekiciliğini kaybetmesi müşteri memnuniyetini düşürmekte ve bu durumda müşteri tekrar ziyaret niyeti üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır (Riley, 1994: 17).

Raajpoot (2002)'un yiyecek ve içecek sektöründe fiziksel kanıtların ölçüm aracı olarak "TANGSERV" ölçeğini geliştirdiği araştırmasında, atmosferi ambiyans (müzik ve sıcaklık), estetik (dekorasyon ve mimari tasarım), sosyal boyutlar (ortamdaki diğer insanlar), ürün veya hizmet (yiyecek sunumu, menü tasarımı ve yiyecek çeşitliliği) ve fonksiyonel (salon özellikleri, oturma düzeni ve restoran yeri) olarak boyutlara ayırdığı görülmektedir (Raajpoot, 2002: 114). Ryu ve Jang (2008)'in birinci sınıf restoranlar üzerine uyguladığı ve restoran fiziksel çevresinin ölçüm aracı olarak geliştirdiği DINESCAPE'i altı boyuttan oluşturduğu görülmektedir. Bu boyutları; tesis estetiği, ambiyans, aydınlatma, masa düzeni, yerleşim ve personeller olarak ele almaktadır (Ryu ve Jang, 2008: 14). Han ve Ryu (2009)'nun fiziksel çevre unsurlarını dekor ve eserler, mekân yerleşimi ve ortam koşulları olarak üç boyutta ele aldığı, atmosferin müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerindeki etkilerini ortaya çıkardığı görülmektedir. Ha ve Jang

(2010) etnik restoranlar üzerinde tüketici memnuniyeti ve atmosfer ilişkisini incelediği çalışmada atmosferi ruh hali, tasarım, müzik ve estetik olarak değerlendirmektedir. Heung ve Gu (2012), çalışmasında restoran atmosferinin beş boyutunu belirlediği (estetik, ambiyans, mekânsal düzen, çalışan faktörleri ve manzara) ve bu boyutlar aracılığıyla tüketiciler üzerindeki etkilerini ortaya çıkardığı görülmektedir. “Manzara” boyutunu ayrı olarak ele almasının sebebi, restoran müşterilerinin yer seçiminde manzaraya verdiği önemi göz önünde bulundurduğu ve tüketicilerin restoran deneyimi yaşamalarında önemli bir etken olarak ele alındığıdır (Heung ve Gu, 2012: 1168).

Akış Deneyimi

Mihaly Csikzentmihalyi (1975) tarafından öne sürülen akış teorisi bireylerin ototelik (kendi kendini yöneterek faaliyetlerde bulunma) davranışlar sergileme sebeplerini ortaya çıkarmak adına geliştirilmiştir. Ototelik davranışlarda birey kendi tatminini sağlamak için çabalamakta ve bu faaliyetlerde bulunduğu süre içerisinde farklı bir amaç gütmemektedir. Csikzentmihalyi, insanların herhangi bir ödül beklemeden (para, kariyer vb.) haz ve mutluluk duyarak yaptıkları davranışların sebeplerini araştırmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda, insanların oldukça zor ve vakit isteyen işleri yapmaktan kaçınmaması, ototelik davranışlar sergilerken kendilerini nasıl hissettikleri ve bu deneyimden doğan içsel ödüllerin insanları nasıl etkiledikleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Arslan Ayazlar, 2015: 18). Buradan hareketle araştırmalarına “uzman” diye nitelendirdiği; sanatçılar, atletler, ressamalar, satranç oyuncular, cerrah ve müzisyenleri, yani vakitlerini tam olarak kendilerinin tercih ettiği aktivitelerle geçiren insanları dâhil etmiştir (Csikszentmihalyi, 2017: 21). Psikoloji bilimi bir ressamın sanatını gerçekleştirirken yorgunluk, sıkıntı, açlık vb. hislerini yitirmesi ve aktiviteye devam ederken sürekli olarak yeni zorlukların peşinde olması durumunu tam anlamıyla açıklayamamaktadır. Bu bağlamda Csikszentmihalyi, bireyin içsel güdülenmesi ve ototelik deneyim halini ortaya çıkarmak adına akış teorisini geliştirmiştir (Csikszentmihalyi, 1975: 10). Bu teori bireyin tam kontrol hali, yetenek ve işin zorluğu arasındaki denge, konsantrasyon, zaman kavramının ortadan kalkması ve bilinç kaybı gibi yaşanan durumların açıklanabilmesine yardımcı olmaktadır. Akış teorisi, bireylerin aktivitelerinin ne olduğuna bakılmaksızın, içinde bulunulan zamanla entegre olarak sahip oldukları değerlere yoğunlaşmaktadır (Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2002: 102).

Akış teorisi temelde bireyin içsel motivasyon olgusunu anlayabilmek adına ortaya çıkmıştır (Nakamura, ve Csikszentmihalyi, 2002: 89). Teori ilk olarak Chicago Üniversitesi’nde birçok farklı meslek grubuna kişisel mülakat yöntemiyle başlamış ve bunun sonucunda optimum deneyimlerin (akış deneyimi) kültürel farklılıklar, cinsiyet, yaş vb. değişkenlerde farklılık göstermediği ve herkesin söz konusu deneyimi aynı şekilde tanımladığı görülmüştür. Kesin doğruluğun elde edilmesi için görüşme ve anketlerin yanı sıra “Deneyim Örneklem Yöntemi” olarak adlandırılan bir yöntem geliştirilerek çalışmalara devam edilmiştir. Katılımcılara bir hafta süresince elektronik çağrı cihazı verilerek gün içerisinde rastgele sinyal verildiği takdirde o an hissedilen duygu ve içinde bulunulan aktivite hakkında rapor istenmiştir. Çalışmalar sonucunda dünyanın farklı yerlerinden farklı kültürlerden, farklı yaş gruplarından insanların bu deneyimleri benzer tanımlarla anlattıklarını aktarmışlardır. Bu durumda bireyin akış deneyimi yaşayabilmesi için bazı durumların varlığının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunlar; hedef, geribildirim,

denge, bütünleşme, konsantrasyon, benlik, zaman, kontrol ve ototeliklik durumudur. Bireyin yaptığı iş ile ilgili bireysel hedeflerinin olması, anında geribildirimler alabilmesi, bireyin becerileri ile aktivitenin denge içerisinde olması, yüksek konsantrasyon ve aktiviteyle bütünleşme, zaman algısında değişim ve ototelik durumların varlığı söz konusu olmaktadır (Cooper, 2009: 4).

YÖNTEM

Çalışmanın amacı kapsamında restoran atmosferi algılamalarının ölçülebilmesi için araştırmanın evrenini İstanbul ilindeki alakart restoran işletmelerinin müşterileri oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşılmasının imkân dâhilinde olmaması, maliyet ve zaman açısından kısıtlı olması sebebiyle örneklem yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda çalışmada olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yönteminde anketi yanıtlayan herkesin örnekleme dâhil edilmesi esas alınmaktadır (Coşkun vd., 2015: 142). Bu sebeple bu çalışmada İstanbul ilinin Anadolu ve Avrupa yakasında faaliyet gösteren iki restoran işletmesini 21 Mart – 25 Mayıs 2018 tarihleri arasında ziyaret eden 386 katılımcıya ulaşılmıştır. Ancak beş katılımcıdan elde edilen veriler, yetersiz olması sebebiyle çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak üç bölümden oluşan anket formu oluşturulmuştur. Araştırmada kullanılan ölçeklerden hareketle beşli likert tipi olarak oluşturulan anket formunda katılımcıların “1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Fikrim Yok, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerini cevaplamaları istenmiştir. Anketin birinci bölümü katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, meslek ve eğitim durumuna yönelik demografik özelliklerden oluşan 5 sorudan ve restoranı daha önce ziyaret etme durumları ve ziyaret sıklıklarına yönelik 2 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölümde katılımcıların restoran atmosferi algılamalarının belirlenmesi amacıyla Ryu ve Jang (2008) tarafından geliştirilen DINESCAPE ölçeği kullanılarak oluşturulan 21 ifade bulunmaktadır. Ölçek doğrudan restoran işletmelerinin fiziksel çevre unsurlarına odaklanmakta ve restoran genel alanı haricinde diğer unsurları barındırmamaktadır. Bu sebeple bu çalışmada restoran atmosferi algılamalarının ölçülmesi amacıyla DINESCAPE ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise katılımcıların restoran işletmelerini tekrar ziyaret etme niyetlerinin belirlenmesi amacıyla Namkung ve Jang (2010) tarafından restoran işletmelerindeki algılanan hizmet kalitesi ve davranışsal niyet ilişkisinin incelendiği çalışmada kullanılan 4 ifade yer almaktadır. Ayrıca bu bölümde katılımcıların akış deneyimine yönelik Jackson ve Marsh (1996) tarafından ortaya çıkarılan akış deneyimi ölçeğinin, Kim (2013) tarafından restoran deneyimlerine uyarlanıp iki boyuta indirgenmiş 6 ifadesinden oluşan sorulara yer verilmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda restoran atmosferinin tüketici memnuniyeti, davranışsal sadakat ve satın alma davranışları ilişkisinin incelendiği ilgili çalışmalardan hareketle hipotezler oluşturulmuş ve akış deneyiminin aracılık etkisi varsayımı da göz önünde bulundurularak araştırma modeli belirlenmiştir. Ünal, Akkuş ve Akkuş (2014) tarafından yapılan çalışmada yiyecek içecek işletmeleri atmosferinin duygu, memnuniyet ve tekrar satın alma eğilimi üzerindeki etkileri incelenmiş ve restoran atmosferinin olumlu duygular ile davranışsal sadakat üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu

doğrultuda çalışmada restoran atmosferinin tüketici sadakat davranışlarından olan tekrar ziyaret niyetine etkisine ilişkin hipotezler belirlenmiştir.

Bu bağlamda araştırma modeli ve hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

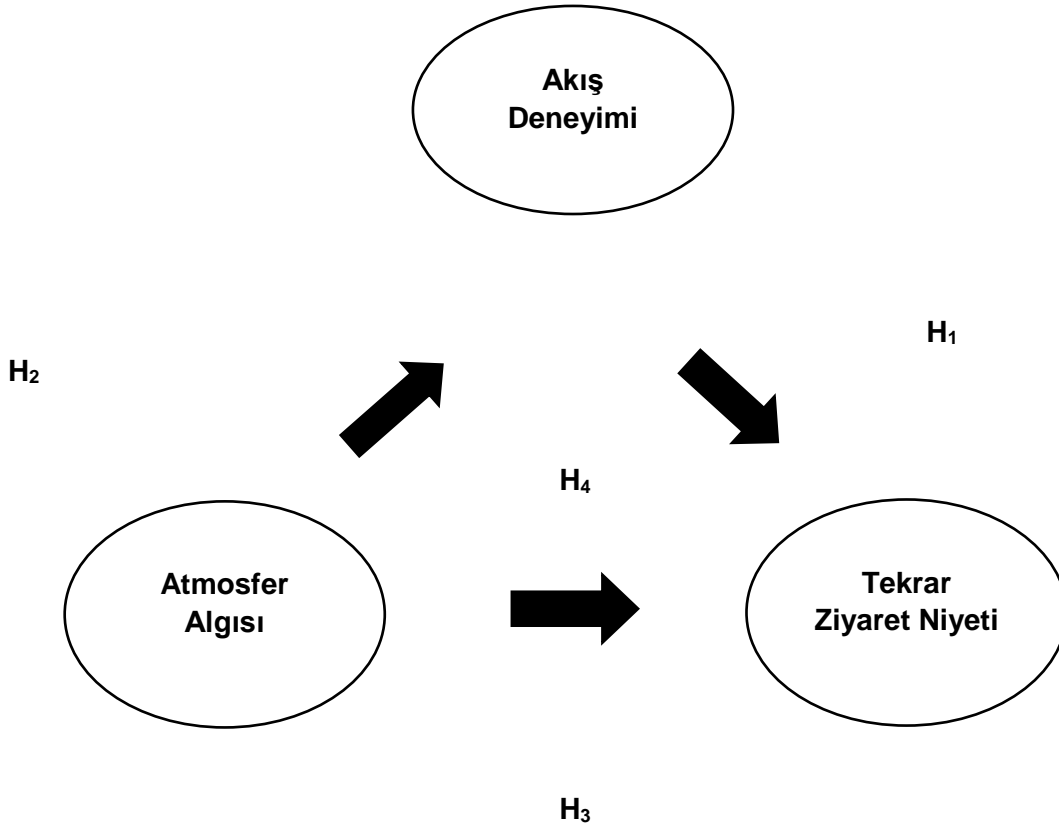
H₁: Katılımcıların restoran atmosferi algısı akış deneyimlerini etkilemektedir.

H₂: Katılımcıların akış deneyimleri tekrar ziyaret niyetlerini etkilemektedir.

H₃: Katılımcıların restoran atmosferi algısı tekrar ziyaret niyetini etkilemektedir.

H₄: Restoran atmosferi, akış deneyimi aracılığıyla tekrar ziyaret niyetini etkilemektedir.

Bu çalışma için belirlenen hipotezlere dayalı araştırma modeli Şekil 1’de yer almaktadır. Araştırma modeline göre atmosfer algısı akış deneyimi üzerinde, akış deneyimi tekrar ziyaret niyeti üzerinde, atmosfer algısı tekrar ziyaret niyeti üzerinde bir etkiye sahiptir. Ayrıca akış deneyimi, atmosfer algısının tekrar ziyaret niyeti üzerinde aracı bir etkiye sahiptir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Katılımcılardan anket yoluyla elde edilen veriler SPSS (Statistical Program For Social Sciences) 25 programı ile bilgisayar ortamına aktarılarak değerlendirilmiştir. Öncelikle araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans analizi yapılarak demografik özellikleri belirlenmiştir. Araştırmada katılımcıların restoran

atmosferi algılamaları ve akış deneyiminin ortaya çıkarılması amacıyla kullanılan ölçeklerin faktörlerini ortaya çıkarmak amacıyla faktör analizi uygulanmış ve faktörlerin ortaya çıkarılmasının ardından katılımcıların bu faktörlere verdiği ifadelerin güvenilirliğinin belirlenmesi için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Ölçeklerin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri tespit edilmiş ve değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkisini tespit etmek amacıyla korelasyon ve araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi için regresyon testleri uygulanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgulara göre 381 katılımcının %51,2'sini erkek katılımcılar (n=195) ve %48,8'ini kadın katılımcılar oluşturmaktadır (n=186). Medeni duruma ilişkin bulgular incelendiğinde araştırmaya katılanların %54,3'ünün bekâr (n=207) ve %45,7'sini evli olduğu görülmektedir (n=174). Katılımcıların %38,8'ini 21 – 30 yaş arası bireyler oluşturmaktadır (n=148). 31 – 40 yaş arası %27,3 (n=104), 41 – 50 yaş arası %17,3 (n=66), 51 ve üstü %9,7 (n=37) ve %6,8 ile 20 yaş ve altı (n=26) katılımcı olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumuna ilişkin bulgular sonucunda araştırmaya katılan lisans mezunu katılımcıların %45,7'lik bir oranla çoğunlukta olduğu (n=174), %26,2 ile lise mezunu (n=100), %11 ile lisansüstü (n=42), %10,8 ile önlisans (n=41) ve %6,3 ile ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin mesleki durumlarına ilişkin bulgular katılımcıların %24'ünün serbest meslek (n=93), %22,6'sının memur (n=86), %19,4'ünün işçi (n=74), %18,1'inin öğrenci (n=69), %8,7'sinin emekli (n=33) ve %6,8'inin ev hanımı (n=26) olduğunu göstermektedir. Ankette katılımcıların restoran işletmesini daha önce ziyaret edip etmediği sorulduğunda %64,6'sının daha önce ziyaret ettiği (n=246), %35,4'ünün ise ilk kez ziyaret ettiği tespit edilmiştir (n=135). Restoranı daha önce ziyaret eden katılımcıların ziyaret sıklığının %25,7'lik oranını üç ay ve daha fazla sürede ziyaret eden katılımcılar oluşturmaktadır. Ayda bir kez ziyaret eden katılımcıların %13,4 (n=51), her zaman ziyaret eden katılımcıların %10,8 (n=41), ayda iki kez ziyaret eden katılımcıların %9,2 (n=35) ve haftada bir kez ziyaret eden katılımcıların %5,5 oranında olduğu görülmektedir (n=21).

Ryu ve Jang (2008) tarafından geliştirilen restoran atmosferi ölçeği (DINESCAPE) alanyazında restoran tüketicilerinin atmosfer algılamalarına yönelik yapılan araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Ünal vd. 2014; Albayrak ve Tüzünkan, 2014; Ayazlar ve Gün, 2017). Bu çalışmada da katılımcıların restoran atmosferine ilişkin algılarının ölçülmesi amacıyla kullanılan ölçeğin, yapılan faktör analizi sonucunda faktör yapısı korunmuş olup yapılan analizlerde bu faktörler esas alınmıştır. Çizelge Tablo 1'de DINESCAPE Restoran Atmosferi Ölçeğine ilişkin faktör analizi ve güvenilirlik analizi sonuçları verilmektedir. Öncelikli olarak KMO örneklem yeterlilik değeri ve Bartlett testi değerleri göz önünde bulundurulmaktadır. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem ölçüm değeri (0,846) ve Bartlett değeri (sig < 0,05) faktör analizinin uygulanabilmesi için uygun değerler arasında yer almaktadır. Uygulanan faktör analizi sonucunda faktör yükü 0.30'un altında kalan "Restoranın sıcaklık seviyesi uygun seviyedeydi", "Restoranın haz verici bir kokusu vardı" ve "Restorandaki mobilyalar (yemek masası, sandalyesi) yüksek kaliteydi" ifadeleri ölçekten çıkarılmıştır. Analizler 18 ifade üzerinden tekrar yapılmıştır.

Tablo 1. Restoran Atmosferi Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Restoran Atmosferi Faktör ve Değişkenleri	Faktör Yükü	Öz Değer	Varyans Açıklama	Cronbach's Alfa	$\bar{x}$	SD
Tesis Estetiği		6,679	%37,104	0,848	3,65	1,137
Restorandaki resimler ya da fotoğraflar ilgi çekiciydi.	0,844				3,59	1,154
Restorandaki duvar dekorları görsel olarak ilgi çekiciydi.	0,828				3,76	1,119
Restorandaki renkler sıcak bir atmosfer oluşturmuştu.	0,734				3,85	1,046
Restorandaki bitkiler ya da çiçekler bana huzur verdi.	0,452				3,41	1,229
Masa Düzeni ve Yerleşim		2,070	%11,501	0,867	3,66	1,124
Restorandaki yemek takımları (çatal, bıçak gibi) görsel olarak ilgi çekiciydi.	0,877				3,69	1,101
Restorandaki sofrta örtüleri (masa örtüsü, peçete gibi) ilgi çekiciydi.	0,790				3,55	1,171
Restorandaki sofrta takımları (cam, porselen, gümüş gibi) yüksek kaliteydi.	0,771				3,74	1,101
Aydınlatma		1,575	%8,748	0,876	3,97	0,96
Restoranın aydınlatması sıcak bir atmosfer yaratmıştı.	0,875				3,98	0,979
Restoranın aydınlatması rahat bir atmosfer yaratmıştı.	0,821				3,97	0,978
Restoranın aydınlatması iyi bir şekilde karşılanma hissi verdi.	0,845				3,97	0,952
Ambiyans		1,536	%8,536	0,963	3,53	1,260
Restoranda çalan fon müziği beni rahatlattı.	0,912				3,48	1,280
Restoranda çalan fon müziği hoşuma gitti.	0,902				3,58	1,257
Genel Plan		1,141	%6,338	0,768	3,84	1,192
Restorandaki oturma düzeni sıkışık hissettirdi.*	0,784				3,68	1,359
Restoranın yerleşim düzeni rahatça hareket etmemi kolaylaştırdı	0,777				3,93	1,121
Restorandaki oturma düzeni rahatça	0,774				3,93	1,097

yerleşmemi sağladı.						
Servis Personeli		0,944	%5,246	0,731	4,05	0,808
Restoran personelinin sempatik tavırları beni iyi hissettirdi.	0,864				3,81	0,846
Restoranda yeterli sayıda personel olması bana önem verildiğini hissettirdi.	0,808				3,91	0,819
Restoran personelleri düzgün ve iyi giyimliydi.	0,652				4,45	0,761
AÇIKLANAN VARYANS		77,473				
KAISER-MEYER-OLKIN (KMO)		0,846				
BARTLETT TESTİ		p < 0,000				

(*) İfade ters kodlanmıştır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere restoran atmosferi ölçeğine uygulanan faktör analizi sonucunda restoran atmosferi 6 faktörden ve 18 ifadeden oluşmakta ve faktör isimleri Ryu ve Jang (2008) tarafından geliştirilen DINESCAPE ölçeğine bağlı kalınarak aynı isimlerle adlandırılmaktadır. Faktörlerin tümünün varyans açıklanma yüzdesinin %77,473 olduğu tespit edilmiştir.

Faktör analizi sonucunda elde edilen boyutların varyans açıklanma oranlarına bakıldığında %37,104 ile “Tesis Estetiği” faktörünün varyansı yüksek seviyede açıkladığı saptanmaktadır. Dört ifadeden oluşan “Tesis Estetiği” faktörünün ifadelerinin güvenilirlik analiz sonucuna göre faktörün Cronbach Alfa katsayısının 0,848 seviyesinde güvenilir olduğu tespit edilmiştir (Coşkun vd. 2015, 126). “Masa Düzeni ve Yerleşim” faktörünün varyans açıklanma oranının %11,501 seviyesinde toplam varyansı açıkladığı ve güvenilirlik testi sonucunda Cronbach Alfa katsayısının 0,867 olduğu görülmektedir. Dört ifadeden oluşan “Aydınlatma” boyutunun ise güvenilirlik katsayısının 0,876 olduğu ve varyansı açıklama oranının ise %8,748 olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi sonucu “Genel Plan” faktörüne ilişkin bulgular incelendiğinde varyans açıklanma oranının toplam varyansı %6,338 seviyesinde açıkladığı görülmektedir. Faktörün güvenilirlik testi sonuçlarına göre Cronbach Alfa katsayısı 0,768 olarak görülmektedir. “Servis Personeli” faktörüne ilişkin analiz sonuçlarına göre varyans açıklanma oranı %5,246, güvenilirlik katsayısı ise 0,731 olarak görülmektedir. Restoran atmosferi ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizi sonucunda 18 ifadenin güvenilirlik katsayısının 0,894 olduğu saptanmaktadır. Bu kapsamda faktörlerin güvenilirlik katsayı dağılımları incelendiğinde ölçeğin güvenilirliğinin kabul edilebilir seviyede ($0,894 > 0,70$) olduğu görülmektedir (Coşkun vd. 2015: 126).

Jackson ve Marsh (1996) tarafından oluşturulan akış teorisi ölçeğini restoran müşterilerinin deneyimlerinin ölçülmesi yönünde geliştiren Kim (2013), akış teorisi ölçeğinin iki boyutunu değerlendirmektedir. Bu çalışmada da restoran müşterilerinin akış deneyimlerinin ölçülmesi amacıyla Kim (2013) tarafından kullanılan ölçek esas alınmaktadır. Ölçeğin faktör analizinin uygulanabilirliği için ilk aşamada Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterlilik değeri ve Bartlett testi sonucu göz önünde bulundurularak KMO

(0,854) ve Bartlett ölçüm değerinin ($\text{sig} < 0,05$) faktör analizine uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 2’de görüldüğü üzere akış deneyimi ölçeğine ilişkin faktör analizi sonucunda toplamda altı ifade iki faktörü oluşturmaktadır. Faktörler, Jackson ve Marsh (1996) tarafından ortaya çıkarılan ve Kim (2013) restoran müşterilerinin akış deneyiminin ölçülmesi için uygulanan ölçeğin faktör adlarına bağlı kalınarak isimlendirilmiştir. Ölçeğe ilişkin ifadelerin tümünün %82,650 seviyesinde varyansı açıkladığı tespit edilmiştir. Faktör analizi sonucunda elde edilen faktörlerin toplam varyansı açıklama oranına bakıldığında %69,326 ile üç ifadeden oluşan “Zamanın Dönüşümü” faktörünün toplam varyansı yüksek seviyede açıkladığı ve güvenilirlik katsayısının 0,882 olduğu görülmektedir. Aynı şekilde üç ifadeden oluşan “Ototelik Deneyim” faktörünün %13,324 seviyesinde varyansı açıkladığı ve güvenilirlik katsayısının 0,904 olduğu saptanmıştır. Akış deneyimi ölçeğinin altı ifadesinin tümünün güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alfa katsayısı 0,91 olarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda ölçeğin tümünün güvenilirlik katsayısının yüksek seviyede ($0,91 > 0,61$) kabul edilebilir olduğu görülmektedir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2014: 283).

Tablo 2. Akış Deneyimi Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Akış Deneyimi Faktör ve Değişkenleri	Faktör Yükü	Öz Değer	Varyans Açıklama	Cronbach's Alfa	$\bar{x}$	SD
Zamanın Dönüşümü		1,799	%69,326	0,882	3,32	1,188
Restoranda geçirdiğim zaman normalden farklı gibiydi.	0,819				3,34	1,151
Restoranda geçirdiğim zamanın nasıl geçtiğinin farkında değildim.	0,817				3,44	1,174
Restoranda zamanı durmuş gibi hissettim.	0,866				3,20	1,241
Ototelik Deneyim		4.160	%13,324	0,904	3,78	1,135
Bu restoranda bulunmak beni iyi hissettirdi.	0,820				3,80	1,114
Bu deneyim oldukça hoşuma gitti tekrar yaşamak isterim	0,888				3,80	1,136
Bu deneyimi son derece tatmin edici buldum.	0,852				3,74	1,156
AÇIKLANAN VARYANS			%82,650			
KAISER-MEYER-OLKIN (KMO)			0,854			
BARTLETT TESTİ			$p < 0,000$			

Tablo 3'te restoran atmosferi ve faktörlerinin akış deneyimi ve faktörleri ile ilişkisinin tespit edilmesi amacıyla yapılan korelasyon testi bulguları yer almaktadır. Tablo 3'te görüldüğü üzere restoran atmosferi ile akış deneyimi arasında olumlu yönde yüksek seviyede istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,721^{**}$; $p<0,01$). Restoran atmosferinin ve faktörlerinin birbirleri olan ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda yalnızca zamanın dönüşümü ve servis personeli arasında düşük seviyede olumlu yönde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=0,242^{**}$; $p<0,01$), diğer tüm boyutların orta düzeyde olumlu yönde anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir ($0,30 < r^{**} < 1,00$).

Tablo 3. Restoran Atmosferi Faktörleri ve Akış Deneyimi Faktörlerine İlişkin Korelasyon Testi Sonuçları

	Servis Personeli	Aydınlatma	Tesis Estetiği	Masa Düzeni	Genel Plan	Ambiyans	ATMOSFER
Zamanın Dönüşümü	0,242**	0,381**	0,583**	0,635**	0,292**	0,424**	0,641**
Otelik Deneyim	0,325**	0,511**	0,555**	0,574**	0,421**	0,377**	0,682**
AKIŞ	0,309**	0,485**	0,621**	0,660**	0,388**	0,437**	0,721**

Restoran atmosferinin tekrar ziyaret niyeti ilişkisinde akış deneyiminin aracılık etkisinin ortaya çıkarılması için Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen aracı değişken analiz yöntemi kullanılmaktadır. Bu analiz yöntemine göre bağımsız değişkenin ve aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkili olması, ayrıca aracı değişken ile bağımsız değişken arasında ilişki olması gerekmektedir. Baron ve Kenny (1986) bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında aracı değişkenin varlığından söz edilebilmesi için şu koşullardan bahsetmektedir:

1. Bağımsız değişkendeki değişiklik, aracı değişken üzerinde değişikliğe sebep olmalıdır.
2. Aracı değişkendeki değişiklik, bağımlı değişken üzerinde değişikliğe sebep olmalıdır.
3. Bağımsız değişken ile aracı değişkenin birlikte analiz edilmesi sonucu bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi azalmalı veya ortadan kalkmalıdır. Etkinin tamamen ortadan kalkması durumunda aracı değişkenin “tam aracılık etkisi” olduğu, etkinin azalması durumunda ise farklı aracı değişkenlerin de olduğuna işaret etmektedir. Bu kapsamda değişkenlerin birbirlerine olan etkilerinin incelenmesi ve hipotezlerin test edilmesi amacıyla basit ve çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4'te restoran atmosferinin akış deneyimi üzerindeki etkisinin regresyon analizi sonuçlarına yer verilmektedir. Restoran atmosferinin, akış deneyimi arasındaki ilişki ile ilgili olarak oluşturulan H_1 hipotezi “Katılımcıların restoran atmosferi algısı akış deneyimlerini etkilemektedir” olarak belirlenmiştir. Tablo 4'te R^2 değerine bakıldığında

restoran atmosferinin akış deneyimi üzerindeki değişimin %52'sini açıkladığı görülmektedir. ANOVA testi sonuçları ise modelin genel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır ($F=411,051$; $p<0,001$). Regresyon katsayıları göz önünde bulundurulduğunda katılımcıların restoran atmosferi algılamalarındaki bir birimlik artışın akış deneyimini %107,3 düzeyinde arttırmaktadır ($B=1,073$). Bu sonuçlara göre araştırmamızın H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Restoran Atmosferi ve Akış Deneyimi Arasındaki Regresyon Analizi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata
1	0,721	0,520	0,519	0,67047

Bağımsız Değişken: Restoran Atmosferi

ANOVA					
	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Regresyon	184,780	1	184,780	411,051	0,000
Artık Değer	170,372	379	0,450		
Toplam	355,152	380			

Bağımsız Değişken: Restoran Atmosferi

Bağımlı Değişken: Akış Deneyimi

Model	Standardize Edilmemiş Katsayı		Standardize Edilmiş Katsayı	t	Sig.
	B	Std. Hata	BETA		
1					
Sabit	-0,516	0,204		-2,532	0,12
Restoran Atmosferi	1,073	0,053	0,721	20,274	0,000

Bağımlı Değişken: Akış Deneyimi

Katılımcıların akış deneyiminin ve tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisinin regresyon analizi sonucu Tablo 5'te verilmektedir. Araştırmamızın H_2 hipotezi "Katılımcıların akış deneyimleri tekrar ziyaret niyetlerini etkilemektedir" şeklinde oluşturulmuştur. Tablo 5'te görüldüğü üzere tekrar ziyaret niyeti üzerindeki değişimin %55,8'i akış deneyimi ile açıklanabilmektedir. ANOVA testi sonucuna bakıldığında modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F=478,029$; $p<0,001$). Regresyon katsayısına bakıldığında ($B=0,757$) akış deneyiminin bir birimlik artışının tekrar ziyaret niyeti üzerinde %75,7 düzeyinde artış göstereceği tespit edilmektedir. Analiz sonuçlarına göre akış deneyiminin tekrar ziyaret niyeti üzerinde olumlu yönde

anlamli etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Akış Deneyimi ve Tekrar Ziyaret Niyeti Arasındaki Regresyon Analizi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata
1	0,747	0,558	0,557	0,65229

Bağımsız Değişken: Akış Deneyimi

ANOVA					
	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Regresyon	203,396	1	203,396	478,029	0,000
Artık Değer	161,260	379	0,425		
Toplam	364,656	380			

Bağımsız Değişken: Akış Deneyimi

Bağımlı Değişken: Tekrar Ziyaret Niyeti

Model	Standardize Edilmemiş Katsayı		Standardize Edilmiş Katsayı	t	Sig.
	B	Std. Hata	BETA		
1					
Sabit	1,322	0,128		10,356	0,000
Restoran Atmosferi	0,757	0,035	0,747	21,864	0,000

Bağımlı Değişken: Tekrar Ziyaret Niyeti

Tablo 6'da katılımcıların restoran atmosferi algılamaları ve tekrar ziyaret niyetleri arasındaki regresyon analizi sonuçları verilmektedir.

Tablo 6. Restoran Atmosferi ve Tekrar Ziyaret Niyeti Arasındaki Regresyon Analizi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata
1	0,708	0,499	0,69313	0,69313

Bağımsız Değişken: Restoran Atmosferi

ANOVA					
	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.

Regresyon	182,571	1	182,572	380,012	0,000
Artık Değer	182,085	379	0,480		
Toplam	364,656	380			

Bağımsız Değişken: Restoran Atmosferi

Bağımlı Değişken: Tekrar Ziyaret Niyeti

Model 1	Standardize Edilmemiş Katsayı		Standardize Edilmiş Katsayı	t	Sig.
	B	Std. Hata	BETA		
Sabit	-0,036	0,211		-0,169	0,866
Restoran Atmosferi	1,067	0,055	0,708	19,494	0,000

Bağımlı Değişken: Tekrar Ziyaret Niyeti

Restoran atmosferi ve tekrar ziyaret niyetine ilişkin H_3 hipotezi “Katılımcıların restoran atmosferi algısı tekrar ziyaret niyetini etkilemektedir” olarak belirlenmiştir. Hipotezin test edilmesi amacıyla yapılan basit regresyon analizi sonucunda R^2 değerine bakıldığında restoran atmosferinin tekrar ziyaret niyetindeki değişimi %49,9 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. ANOVA analizi bulgularına göre F ve anlamlılık değeri modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($F=380,012$; $p<0,001$). Regresyon katsayısı incelendiğinde ($B=1,067$) restoran atmosferindeki bir birimlik artışın tekrar ziyaret niyeti üzerinde olumlu yönde %106,7’lik artışa sebep olacağı görülmektedir. Başka bir deyişle restoran atmosferi tekrar ziyaret niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Buradan hareketle araştırmanın H_3 hipotezi kabul edilmektedir.

Restoran atmosferi, tekrar ziyaret niyeti ve akış deneyimi arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması adına yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7. Restoran Atmosferi – Tekrar Ziyaret Niyeti ve Akış Deneyimi Arasındaki Çoklu Regresyon Analizi

Model 1	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Standart Hata
	0,786	0,617	0,615	0,60767

Bağımsız Değişken: Restoran Atmosferi – Akış Deneyimi

ANOVA					
	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Regresyon	225,074	2	112,537	304,761	0,000

Artık Değer	139,581	378	0,369		
Toplam	364,656	380			

Bağımsız Değişken: Restoran Atmosferi - Akış Deneyimi

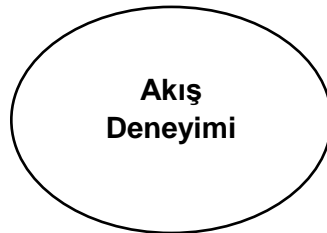
Bağımlı Değişken: Tekrar Ziyaret Niyeti

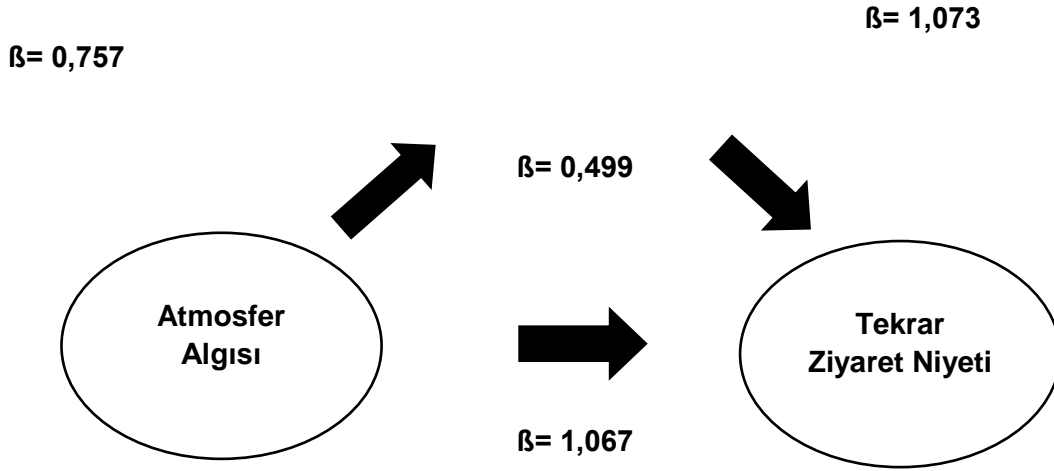
Model 1	Standardize Edilmemiş Katsayı		Standardize Edilmiş Katsayı	t	Sig.
	B	Std. Hata	BETA		
Sabit	0,222	0,186		1,192	0,234
Akış Deneyimi	0,499	0,047	0,493	10,729	0,000
Restoran Atmosferi	0,531	0,069	0,352	7,662	0,000

Bağımlı Değişken: Tekrar Ziyaret Niyeti

Restoran atmosferi, akış deneyimi ve tekrar ziyaret niyetine ilişkin H_4 hipotezi “Restoran atmosferi, akış deneyimi aracılığıyla tekrar ziyaret niyetini etkilemektedir” olarak geliştirilmiştir. Bu kapsamda Tablo 7’deki çoklu regresyon analizi bulguları incelendiğinde restoran atmosferi ve akış deneyimi bağımsız değişkenlerindeki değişimin tekrar ziyaret niyeti bağımlı değişkeni üzerindeki değişimin %61,7’sini açıkladığı görülmektedir. ANOVA testi analizi sonuçlarına göre kurulan modelin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F=304,761$; $p<0,001$).

Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen aracılık etkisi analizinin üçüncü koşulunun test edilebilmesi adına yapılan çoklu regresyon analizinde restoran atmosferi bağımsız değişkeninin tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisindeki regresyon katsayısı ($B=1,067$ – $Beta=0,708$) iken akış deneyimi aracı değişkeni analize dâhil edildiğinde ($B=0,531$ – $Beta=0,352$) olarak azalmaktadır. Bu durumda analiz sonucunda akış deneyiminin restoran atmosferi ile tekrar ziyaret niyeti üzerinde aracı değişken rolü üstlendiği ortaya çıkmaktadır. Baron ve Kenny (1986) aracı değişkenin analize dâhil edilmesi sonucu regresyon katsayısının sıfıra inmesi durumunda aracı değişkenin “tam aracılık etkisi” olduğunu, katsayıyı sıfıra indirmeyip azaltması söz konusu olduğunda “kısmi aracılık etkisi” olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda analiz sonucunda akış deneyimi aracı değişkeninin kısmi aracılık etkisine sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buradan hareketle H_4 hipotezi kabul edilmiştir. Buradan hareketle oluşturulan araştırmanın sonuç modeli Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 8. Araştırma Sonuç Modeli

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanların değişen tüketim anlayışları ile birlikte ürün veya hizmet algılamaları ve satın alma davranışları, ürünün yalnızca işlevsel özelliklerinin değil aynı zamanda bilişsel ve duyuşsal özelliklerinin de dikkate alınmasını gerektirmektedir. İşletmelerin ürün veya hizmetlerini ortaya çıkarırken insanların satın almaya karar verme, satın alma ve satın alma sonrası davranışlarını etkili bir şekilde analiz etmesi gerekmektedir. Tüketicilerin ürün veya hizmete olan beklentilerinin ön plana çıktığı günümüzde, insanların iyi deneyim arzuları diğer unsurlardan giderek daha fazla önem taşımaktadır. Özellikle hizmet sektöründe tüketicilerin bu deneyim arzularına karşılık verebilmek tüketicinin davranışsal sadakatinin sağlanması için oldukça önem arz etmektedir. Hizmet sektöründe söz konusu bu tüketici deneyimlerini Bitner'in (1992) deyimıyla "hizmet uzantılarından" faydalanarak şekillendirebilmek mümkündür. Kotler (1973) satın alma ve tüketicilerin duyuşsal dürtülerini uyandırabilmek adına kurgulanan ortamların tüketici davranışları üzerinde etkili olacağını savunmaktadır. Atmosfer olarak tanımladığı bu kurgulanan ortamların duyuşsal özellikler barındırması gerektiği ve bu bağlamda kullanılacak atmosfer bileşenlerinin insanların duygularını etkileyebileceği öngörülmektedir. Satın alma ortam koşullarını insanların iyi deneyim beklentileri ile aynı doğrultuda oluşturmanın temel yolu, tüketicilerin bu ortam koşullarına yönelik algılamalarını anlayabilmektir. Ürünün soyut özellik taşıdığı turizm sektörü ve turistik hizmet üreten işletmelerin mamul maldan ziyade çeşitli unsurların bileşiminden oluşan hizmetin pazarlanması söz konusu olmaktadır (Hacıoğlu, 2014: 10).

Atmosfer kavramını ilk kez ortaya çıkaran Kotler (1973) atmosferi oluşturan unsurları beş duyu ile ilişkilendirmiş ve bu duyuşsal algılamaların tüketici davranışı üzerinde etkili olduğunu savunmuştur. Bu çalışmada tüketicilerin iyi deneyim arzusundan ve atmosferin duyuşsal bileşenler aracılığıyla kurgulanmasından hareketle Mihaly Csikszentmihalyi'nin "Duyularla Akış" olarak ifade ettiği optimal deneyimin sağlanması varsayımından yola çıkılarak, restoran atmosferinin tekrar ziyaret niyetleri üzerindeki etkisi ve akış deneyiminin (optimal deneyim) aracılık rolünün ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Csikszentmihalyi (2017: 171) akış teorisini örneklemine aldığı

katılımcılardan elektronik çağrı cihazı yardımıyla gün içerisinde buldukları aktivite ve işlerle ilgili bilgiler alarak ortaya çıkarmıştır. Teoriyi ortaya çıkaran bu araştırma sonuçları içerisinde bireylerin kendilerini en rahat ve mutlu hissettikleri yerin yemek masası olduğunu gösteren bulgulara da rastlamıştır. Bu noktada çalışmada restoran atmosferi, tekrar ziyaret niyeti ve akış deneyiminin teorik anlamda ilişkili olduğu varsayımlarından hareketle araştırma hipotezleri oluşturulmuştur.

Araştırma bulgularına göre katılımcıların restoran atmosferi boyutları içerisinde en fazla önem verdikleri boyutunun “Servis Personeli” olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle hizmet sektöründe atmosferi oluşturan unsurlardan en çok dikkat edilen bileşenin hizmet alınan çalışanlar olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer bulgulara Albayrak ve Tüzükan (2015) tarafından da ulaşıldığı görülmektedir. Ancak restoran atmosferi faktörleri ve boyutları ile akış deneyimi faktörleri ve boyutları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonucunda tüm faktörler birbirleri ile orta düzeyde pozitif yönlü ilişkiye sahipken akış deneyimi faktörlerinden “Zamanın Dönüşümü” faktörünün “Servis Personeli” ile düşük düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durum ise bireylerin akış içerisindeyken dikkatini bir başka bireye yoğunlaştırmaması ile bağdaştırılabilir. Akış deneyimi ölçeğinin ortalama ve standart sapma değerleri göz önünde bulundurulduğunda katılımcıların çoğunluğunun akışın ototelik deneyim boyutunu yaşadıkları saptanmaktadır. Bu durumda restoranı ziyaret eden tüketicilerin restoranda bulunmaktan hoşnut oldukları ve bu deneyimden bireysel olarak tatmin oldukları sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırmanın hipotez testleri ve değişkenlerin birbirlerine olan etkisinin incelenmesi amacıyla restoran atmosferinin tekrar ziyaret niyetine etkisi ve akış deneyiminin tekrar ziyaret niyetine etkisi basit doğrusal regresyon analizi aracılığıyla test edilmiştir. Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen aracılık etkisi analiz yöntemi doğrultusunda restoran atmosferinin tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisinde akış deneyiminin aracılık rolü çok değişkenli regresyon analizi yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir. Analiz sonucunda katılımcıların restoran atmosferine ilişkin algılamalarının tekrar ziyaret niyetini etkilediği, katılımcıların akış deneyimlerinin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkili olduğu ve restoran atmosferinin tekrar ziyaret niyetine etkisi üzerinde akış deneyiminin kısmi aracılık etkisi bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle araştırmanın amaçları doğrultusunda belirlenen hipotezlerin tümü kabul edilmektedir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular alanyazındaki benzer çalışmaların sonuçlarıyla kıyaslandığında restoran atmosferinin tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisinin diğer araştırma bulgularıyla örtüştüğü görülmektedir (Liu ve Jang, 2009; Ha ve Jang, 2010; Küçükergin ve Dedeoğlu, 2014; Ünal, Akkuş ve Akkuş, 2014). Kim (2013) tarafından restoran deneyiminin akış teorisi ile incelenerek tüketici davranışsal sadakatlarının ortaya çıkarılması adına yapılan çalışmanın sonuçları da araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Bu çalışma restoran atmosferinin tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması adına kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak iki restoran üzerinde gerçekleştirilmiştir. Gelecekte örnekleme alınan restoran sayısı artırılarak farklı örnekleme yöntemleri ile evreni temsil edebilecek çalışmalar yapılabilir. Ayrıca araştırmada akış deneyimi aracı değişken olarak incelenmiştir. Sonraki çalışmalarda tüketicilerin restoran deneyimleri doğrudan akış deneyimi ile ilişkilendirilerek ele

alınabilir. Atmosferin tekrar ziyaret niyetine etkisinin yanı sıra tüketici memnuniyeti, fiyat algılaması, restoranda kalış süresi vb. değişkenler kullanılarak farklı sonuçlara ulaşılabilir. Bunun yanı sıra tüketicilerin restoran atmosferi bileşenlerinin değerlendirilmesinde daha etkili ve derinlemesine sonuçlar alabilmek için nitel araştırma yöntemleri kullanılabilir.

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, Aslı ve Tüzünkan, Demet, (2015), Restoran Fiziksel Çevre Elemanlarının Müşteriler Açısından Önemi: İstanbul Örneği, **16. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı**, 303.

ARSLAN Ayazlar, Reyhan ve Gün, Gamze, (2017), Restorandaki Fiziksel Çevre Unsurlarının Algılanması. **Journal of Tourism and Gastronomy Studies**, 5 (2), 38-150.

ARSLAN Ayazlar, Reyhan, (2015), Akış Deneyiminin Yamaç Paraşütü Deneyim Doyumu ve Yaşam Doyumuna Etkileri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

BARON, Reuben M. ve Kenny A. David, (1986), The Moderator–Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations, **Journal Of Personality And Social Psychology**, 51 (6), 1173.

BİTNER, Mary Jo, (1992), Servicescape: The Impact of Physical Surroundings on Customers and Employees. **The Journal of Marketing**, 56 (2), 57-71.

COOPER, Karen, (2009), Go With the Flow: Engagement and Learning in Second Life. In Proceedings of the Interservice/Industry **Training, Simulation, and Education Conference**, 1-11.

COŞKUN, Recai, Altunışık, Remzi, Bayraktaroğlu, Serkan, ve Yıldırım, Engin, (2015), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri-SPSS Uygulamalı**. (8. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

CSİKSZENTMİHALYİ, Mihaly (2017), **Akış Mutluluk Bilimi, Çev. Barış Satılmış**. Ankara: Buzdağı Yayıncılık.

CSİKSZENTMİHALYİ, Mihaly, (1975), **Beyond Boredom and Anxiety**, San Francisco: Jossey Bass.

DEMİRAL, Gül Nur ve Özel, Çağıl Hale, (2016), Restoran Yöneticilerinin Fiziksel Kanıtların Kullanımına Yönelik Bakış Açılarının Belirlenmesi: Eskişehir Örneği, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 14 (4), 191- 230.

EVERETT, Sally ve Aitchison, Cara, (2008), The Role of Food Tourism in Sustaining Regional Identity: A Case Study of Cornwall, South West England, **Journal of Sustainable Tourism**, 16 (2), 150-167.

HA, Jooyeon ve Jang, SeoCheong (Shawn), (2010), Effects of Service Quality and Food Quality: The Moderating Role of Atmospherics in An Ethnic Restaurant in Segment. **International Journal of Hospitality Management**, 29 (3), 520-529.

HACIOĞLU, Necdet, (2014), **Turizm Pazarlaması**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

HAN, Heesup ve Ryu, Kisang, (2009), The Roles of The Physical Environment, Price Perception, and Customer Satisfaction in Determining Customer Loyalty in the Restaurant Industry, **Journal of Hospitality & Tourism Research**, 33 (4), 487-510.

HEUNG, C. S. Vincent ve Gu, Tianming, (2012), Influence of Restaurant Atmospherics on Patron Satisfaction and Behavioral Intentions, **International Journal of Hospitality Management**, 31 (4), 1167-1177.

HOFFMAN, K. Douglas ve Bateson, John, (1997), **Essentials of Services Marketing**, The Dryden Press, USA.

İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi ve Alnıaçık, Ümit, (2014). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**. İstanbul: Beta Yayıncılık.

JACKSON, A. Susan ve Marsh, W. Herbert, (1996), Development and Validation of a Scale to Measure Optimal Experience: The Flow State Scale, **Journal of Sport and Exercise Psychology**, 18 (1), 17-35.

JEONG, Eunha ve Jang, ShoCheong (Shawn), (2011), Restaurant Experiences Triggering Positive Electronic Word-Of-Mouth (Ewom) Motivations, **International Journal of Hospitality Management**, 30 (2), 356-366.

KABADAYI, Ebru ve Koçak Alan, Alev, (2014), Deneyimsel Pazarlama: Pazarlamadaki Artan Önemi, **İşletme Araştırmaları Dergisi**, 6 (1), 203-217.

KİM, Dong Chun, (2013), The Influence of Restaurant Experience at a Tourist Destination on Revisit Intention. Doktora Tezi, Purdue Üniversitesi, Indiana.

KOTLER, Philip (1973). Atmospherics as a Marketing Tool, **Journal of Retailing**, 49 (4), 48–64.

KOZAK, Nazmi, Özel, Çağıl Hale ve Yüncü, Deniz Karagöz, (2011). **Hizmet Pazarlaması**. Ankara: Detay Yayıncılık.

KÜÇÜKERGİN, Kemal Gürkan ve Dedeoğlu, Bekir Bora, (2014), Fast Food Restoranlarda Fiziksel Çevre, Fiyat Algısı ve Tekrar Satın Alma Eğilimi Arasındaki İlişki. **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, 6 (1).

LİU, Yinghua. ve Jang, SooCheong (Shawn), (2009), Perceptions of Chinese Restaurants in the US: What Affects Customer Satisfaction and Behavioral Intentions?, **International Journal of Hospitality Management**, 28 (3), 338- 348

NAKAMURA, Jeanne, ve Csikszentmihalyi, Mihaly, (2002). **The Concept of Flow**. İçinde C. R. Snyder ve S. J. Lopez (Ed.), *Handbook of Positive Psychology* (89–105). New York: Oxford University Press.

NAMKUNG, Young ve Jang, Soo Cheong, (2010), Effects of Perceived Service Fairness on Emotions, and Behavioral Intentions in Restaurants, **European Journal of Marketing**, 44 (9/10), 1233-1259.

ODABAŞI, Yavuz ve Oyman, Mine, (2003), **Pazarlama İletişimi Yönetimi**, İstanbul: MediaCat Yayınları.

ODABAŞI, Yavuz. ve Barış, Gülfidan, (2006), **Tüketici Davranışı**, İstanbul: MediaCat Yayınları.

RAAJPOOT, A. Nusser, (2002), TANGSERV: A Multiple Item Scale for Measuring Tangible Quality in Foodservice Industry. **Journal of Foodservice Business Research**, 5 (2), 109-127.

RILEY, Michael, (1994), Marketing Eating Out: The Influence of Social Culture and Innovation, **British Food Journal**, 96 (10), 15-18.

RYU, Kisang ve Jang, SooCheong, (2008), DINESCAPE: A Scale For Customers' Perception Of Dining Environments, **Journal of Foodservice Business Research**, 11 (1), 2- 22.

SULEK, M. Joanne ve Hensley, L. Rhonda, (2004), The Relative Importance of Food, Atmosphere, and Fairness of Wait: The Case of A Full-Service Restaurant. **Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly**, 45 (3), 235- 247.

TURLEY, L. W, ve Fugate, L. Douglas, (1992), The Multidimensional Nature of Service Facilities. **Journal of Services Marketing**, 6 (3), 37-45.

ÜNAL, Sevtap, Akkuş, Gülizar ve Akkuş, Çetin, (2014), Yiyecek İçecek İşletmelerinde Atmosfer, Duygu, Memnuniyet ve Davranışsal Sadakat İlişkisi, **Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi**, 1 (1), 23-49.

ÜNER, Mithat (1994), "Hizmet Pazarlamasında Pazarlama Karması Elemanları Değişiklik Gösterir Mi?", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, 8 (43), 2-11.

VARİNLİ, İnci, (2005), **Marketlerde Pazarlama Yönetimi**, Ankara: Detay Yayıncılık.

YILDIRGAN, Recep ve Zengin, Burhanettin, (2014), Turizm Ürünlerinin Pazarlanmasında Fiziksel Kanıt Stratejileri. **Bilgi**, 16 (2).

KAFKASYA'NIN KÜLTÜR JEOPOLİTİĞİ VE TÜRK DÜNYASI

Doç. Dr. Ruhi ERSOY*

ÖZ

Kafkasya sahip olduğu kültürel çeşitlik ve doğal kaynakları itibariyle dünya jeopolitiğinin önemli coğrafi bölgelerinden biridir. Tarih boyunca Türk kültür havzasının farklı toplumlar ve kültürler ile bir arada yaşama örneğine de modellik yapmıştır. İslam'ın bu coğrafya gelmesi Kafkasya'nın kültür jeopolitiğine bambaşka bir anlam katmıştır. Dünyanın birçok bölgesinde çatışmaların devam ettiği, aşırılıkların yükseldiği bir zaman diliminde Kafkasya'nın kültürel ve toplumsal diyalogu bölgedeki barışın sürekliliği açısından daha da önem kazanmıştır. Bu çalışmada Kafkasya'nın kültür politikası bağlamında Türk dünyasının işbirliği imkânları yeniden ele alınacaktır. Türk dünyası için yapılması gereken birincisi dil birliği, ikincisi ortak bir dünya kurmak için gerekli olan inanç ve akide birliği ve üçüncüsü güvenlik. Bir ortak dünya tasavvurundan bahsetmek için ortak bir kültür dünyasını inşa edilmelidir. Bunun için de Felsefeden Tasavvufa, Matematikten Tıbbı, Siyasetten güvenliğe ilim ve düşün hayatımızın ortak metinlerini ve kurucu ilkelerini oluşturmamız gerekiyor.

S.S.C.B.'nin dağılmasından sonra dünyanın en önemli cazibe merkezlerinden biri haline gelmeye başlayan Orta Asya, Avrasyacı hegemonya teorilerinin en popüler nesnesi haline gelmiştir. Orta Asya üzerindeki güç mücadeleleri, son iki yüzyılda birçok jeopolitik kuramın keştiği ana konulardan biridir. Jeopolitiğin kurucusu olarak kabul edilen Sir Halford J. Mackinder, merkezi bölge (Heartland) olarak adlandırdığı Türkistan'dan Z. Brzezinski Ortadoğu, Hazar Havzası ve Orta Asya enerji kaynaklarına ve bu kaynakların ulaştırma hatlarını içinde bulunduran coğrafi bölgeyi Avrasya'nın çatışma alanı olarak tanımlamasına kadar birçok jeopolitik tasarıma konu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kafkaslar, Kültürel Jeopolitik, Türk Dünyası

THE CULTURAL GEOPOLITICS OF THE CAUCASUS AND THE TURKISH WORLD

ABSTRACT

With its cultural diversity and natural resources, the Caucasus is one of the important geographical locations of global geopolitics. It has been a model in the Turkic world for the cohabitation of different cultures and ethnicities. The arrival of Islam has given a new meaning to this region's geopolitics. In a time when extremism is progressing in many parts of the world, the pluralism and dialogue of the Caucasus has made it more important for the region. This study will explore ways of cooperation in the Turkic world in the context of cultural politics in the Caucasus. The first one to be done for the Turkish world is the unity of language, the second is the unity of belief and cohesion and the third one that is necessary to establish a common world. A common world of culture should be built to talk about the idea of a common world. For this reason, we need to create common texts and founding principles of philosophy, Sufism, Tibba, Politics, security, and thought.

After the collapse of S.S.C.B., Central Asia has become one of the world's most important attractions, becoming the most popular object of Eurasian hegemony theories. The power struggles over Central Asia are one of the main issues at the intersection of many geopolitical theories in the last two centuries. Sir Halford J. Mackinder, who is considered to be the founder of geopolitics, called Z. Brzezinski from Turkestan to the Middle East, the Caspian

*Hacı Bayramı Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, ersoy@gazi.edu.tr, ORCID NO:0000-0001-5622-6509

Basin and Central Asia energy resources, which he named the central region (Heartland) has been the subject of many geopolitical designs.

Keywords: Caucasus, Cultural Geopolitics, Turkish World

I. Giriş

Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadasından Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar devam eden dağlık bölgeye Kafkasya denmektedir. Kafkas veya Kafkasya adı, ilk defa M.Ö. VI.-V. yüzyılda yaşamış Yunan yazarlarından Aiskhylos'un yazdığı "Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence adlı" eserinde "Kavkasos" dağı şeklinde geçmektedir (Kırzioğlu 1993: XV). 479 yıllarında da kelimenin Dağıstan'ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı aktarılmaktadır. Bununla beraber halen Dağıstan'ın Sarnur nehri vadisindeki yalçın bir tepe üzerinde mevcut bir köy Kafkas ismiyle anılmaktadır (Gökçe 1979: 3). Kuzeyde Don ve Volga Nehirleri'nin birbirine yaklaşan güney kısımları, güneyde Aras Nehrinin aşağı kesimleri, doğuda Hazar Denizi ve batıda Azak Denizi ve Karadeniz, Kafkasya'nın doğal sınırlarını oluşturur.

Kafkasya, jeopolitik yönden Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasına girmiş olan ve 5000 km uzunluğunda bulunan Akdeniz, Ege Denizi, Boğazlar ve Marmara Denizi, Karadeniz, Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin vücuda getirdikleri bir su koridorunun ucundadır. Aynı zamanda Hazar Denizi vasıtasıyla da doğuya ve Orta Asya'ya bağlanmış bir vaziyettedir. Tarihte Büyük devletler için bölge daima önemli görünmüştür. Bu devletler, sınırlarını tabi bir barikat olan Kafkasya Dağlarına dayandırmak isteyerek kendilerini emniyet altına almayı planlamıştır.

Kafkasya bölgesi farklı dil ve etnik yapıdan birçok topluluğa ev sahipliği yapmaktadır. Eski Arap coğrafyacılarının "Cebel-ül Elsan" = Diller Dağı adını verdiği Kafkaslar da, birbirinden farklı yüzlerce dil konuşulmaktadır. Dil bakımından bu kadar farklılık gösteren Kafkasya halkları asırlar boyunca süren ortak kaderi paylaşma, komşuluk ve bir arada yaşama kültürü sayesinde sosyal ve kültürel yaşantı yönünden tam bir bütünlük arz eden bir hava oluşturmayı başarmışlardır. Karadeniz'den Hazar'a kadar uzanan yüksek dağ vadileri ve verimli nehir boylarında ortak müzik, oyunlar ve giysilerden oluşan bir kültür evreni bütün Kafkasyalıların ortak malı olarak vücuda gelmiştir (Caferoğlu 1983: 44-45).

Farklılıkların çatışmaya dönüşmeden bir arada yaşama imkânı bulduğu Kafkaslar kültür diplomasisinin ilginç bir örneği olarak dikkatleri kendi üzerinde toplamayı başarmıştır. 21. Yüzyılda küresel dünya sistemleri içinde kültür ve sanat devletlerin sınırlarını aşan bir etkiye sahiptir. Öyle ki ulus devletler kültürün bu etkisinden faydalanmak adına "kültür diplomasisi" ile ilgileniyor ve bu konuda geniş bir literatür oluşmaya başlıyor. Kültürel diplomasi, devletlerin "yumuşak iktidar" kullanmaları için potansiyel bir araç olarak büyük ilgi görüyor (bkz. Clarke: 147-163). Hem yabancı kamuoyunu etkileme hem de toplumlar arasında daha güçlü ve etkin iletişim kanalları oluşturma adına kültürden istifade edilmeye çalışılıyor. Sınırları aşan ideolojik ve kültürel faktörler artık milletlerin birbiriyle daha kolay ve hızlı biçimde temas etmelerini sağlıyor. Küreselleşen dünya sistemi içinde ülkeler arasındaki sınırların yavaş yavaş ortadan kalkması bizi farklı kültürlerle karşı daha duyarlı olmaya, kültürel sınırlarımızı ise daha geniş tutmaya mecbur bırakıyor. Artık kültürel sınırlarımız, ülkelerimizin coğrafi sınırlarının çok daha ötesine uzanabiliyor. Kültür, bireyin toplumun

bir üyesi olarak iletişim kurmasına, belirli davranışları ve olayları yorumlamasına ve değerlendirmesine yardımcı olan değerler fikirler ve semboller dizisi olarak iletişim imkânı için bir zemin sağlıyor. Bu bazen kültürel etkileşim yoluyla oluyor bazen de tarihsel ve kültürel bir havzanın ortak bir dünyasını paylaşmaktan kaynaklanıyor. Bu açıdan Kafkasya hem bizim kültür coğrafyamızın ortak adıdır hem de bizi Orta Asya'da bulunan Türk devletlerine bağlayan geçiş hattıdır.

Kafkasya ile Türkiye arasında kurulacak köprüler kültürel bir sinerji yaratacaktır. Zira kültürler arasındaki iletişim ve etkileşim tek tek ülkelerin elde ettiğinden daha fazla başarıyı ve üretimi getirecektir. Özellikle aynı tarihsel ve kültürel havzayı paylaşan ülkelerin birbirleriyle iletişimi bölgede daha büyük bir sinerjinin oluşmasına katkı sağlayacaktır. Moran ve Harris önemle vurguladığı gibi: "Her bir kültürün, kültürler arası etkileşimde yalnız başına sağlayabileceği faydadan çok daha fazla faydaya sahip olması mümkündür (Moran 1982: 3)."

Kafkasya'da bulunan Türk ve Müslüman toplulukları ile Türkiye'nin ortak dil, din, kültür ve soy birliği bağlantısı olması bu işbirliği için oldukça elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Brzezinski, (ABD Ulusal Güvenlik eski danışmanı) Büyük Satranç Tahtası kitabında, 21'inci Yüzyılda en büyük mücadelenin Asya'da yapılacağını belirterek, "Avrasya, dünya egemenliği için mücadelenin yapıldığı satranç tahtasıdır, demektedir. Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ve geçiş güzergâhı olması nedeniyle Kafkasya Bölgesi bu satranç tahtasında önemli bir hamle yeridir. ABD'li bilim adamı Hungtington; kültürleri ayıran iki fay hattı belirtmiştir. Bunlardan ikincisi olan ve medeniyetler çatışmasının yaşanabileceği ileri sürülen fay hattı, bu bölgede bulunmaktadır. Kafkasya bir bütün olarak ele alındığında, dünyada çok az bölgede bulunan doğal zenginliklere sahiptir. Hem kendisi münhasıran zengin bir petrol havzasıdır ve hem de Basra Körfezini kontrol eden stratejik bir konuma sahiptir (Can 1996: 209).

Küreselleşme tartışmaları içinde kültür, ekonomik organizasyonlar kadar önemli yer tutar. Kültürün toplumları farklılaştırması, ulusal çatışmalara sebebiyet vermesi kadar işbirliğinin sağlanması ve bölgesel sinerjinin oluşturulmasındaki olumlu katkısını da unutmamak gerekir. Bu yüzden, coğrafya ile kimlik arasında çift yönlü bir etkileyen/etkilenen ilişkisi ve anlam bağı mevcuttur. Söz konusu bağdan, "jeokültür" doğar. Kimlik, belirli niteliklere sahip bir coğrafyayla karşılıklı etkileşim içerisinde kendisini kurarken, kimlikle ilişkili kültürel formlar da aynı mekânda ete, kemiğe bürünürler. Yalnızca maddi unsurlardan ibaret olmayan jeokültür, bu tezahürlerin de yardımıyla aidiyet duygusunu pekiştirir, devamlılık hissini besler ve öznenin kendini yeniden üretmesini kolaylaştırır (Okur 2011: 30). Kültür milli bir kimlik inşa ederken, kültürel derinleşme ise devletlerin sınırları dışında ortak değer ve aidiyetlerin inşasına imkân verir. Bu da gösteriyor ki, kültür, kendi başına yumuşak güç değildir, bir düşünce stratejisi altında açıkça tanımlanmış politika hedeflerine ulaşmak için kullanıldığında, yumuşak bir güç kaynağı olabilir (Ang: 367).

21'inci Yüzyılda, dünya siyasi arenasında, büyük bir rekabetin yaşanmasına neden olacak olan Kafkasya'da bölge ülkelerinin ekonomik, siyasi ve askeri işbirliği kadar kültürel işbirliğini geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır. Zira dünya sistemi büyük bir değişimin arifesinde, güç bölgelerinin kaydığını Avrupa ve ABD'nin artık küresel sistemi tek başına elinde tutamayacağı bir çağa girmektedir. Böyle bir anda

Kafkasya bölgesinde Devletlerinin Türkiye ile yeni ve ortak bir kültürel kimlik inşası dünyada güç dengelerini ciddi anlamda etkileyecektir.

Kafkasya'nın çok kültürlü ve çok etnikli yapısı kültürel işbirliği için bir olumsuzluk değildir. Çünkü Kafkasya'da uzun süredir birlikte yaşayan topluluklar, müzik, yemek ve yaşam tarzları itibariyle büyük oranda birbirine açık olmuşlardır. Ortodoks Hıristiyanlar ile Müslümanlar yıllarca süren kardeş ve dostluk ilişkisini sürdürmektedirler. Bu çalışmada Kafkasya bağlamında kültürel ve bölgesel işbirliğinin jeokültürel imkânlarını ve Türk dünyasının bu jeokültür içindeki konumunu ele almaya çalışacağız.

II. Coğrafya ve Kafkasya Jeopolitiğindeki Rolü

Kadim medeniyetlerin devlet kurulmuş yerlerindeki mücadele alanlarına baktığımızda bu mücadele alanlarının merkez üssünün Türk kültürünün hâkim olduğu büyük coğrafyalar olduklarını görürüz. Maverâun Nehir Vadisi'nde neşet eden Yenisey Orhun Vadisi'nden azim ve kararlı bir şekilde güneşi sırtına alıp, Batıya doğru yürüyen Türkler yarı yerleşik esnek devlet anlayışı içerisinde bozkır kültürünü at, demir ve beylik karakteriyle taçlandırarak bulunduğu coğrafyalara değer katarak yerleşik düzeni yeniden imar etmişlerdir. Bozkır kültürü Türkler arasındaki sosyal ve ekonomik yapıyı şekillendiren önemli bir faktördür. Türkler Fiziki şartların meydan okumasına başarıyla cevap vererek kendi bozkır kültürlerini şekillendirmişlerdir. At ve demir bu kültürün en önemli unsurlarıdır (Mandaloğlu 2014: 75-95). Bu kültürün diğer önemli bir özelliği bozkır kültürüne paralel olarak geliştirilen Türk Töresidir. Türk bozkır kültürünün en önemli özelliği kale içi, kapalı topluluklar değil açık toplumlar inşa edebilme yeteneğidir. Bu nedenle çevre kültür ve kadim medeniyetlerin hemen hemen hepsi ile münasebet kurmuşlardır. Başta tarihi komşuluğu olan Çinler, Slavlar, Grekler, Romalılar olmak üzere ne kadar kadim inanç ve kültürler varsa bunlarla temas içerisinde olmuşlardır. Geleneksel Gök Tanrı inancının imkanları dahilinde kurmuş olduğu daha yerel kültürleri de içerisinde alarak Mete, Atamız Teoman yay çeken tüm kavimleri kendi çatısı altında, çadırım altında topladım diyebilerek aslında bahsedilen egemenliğin ve küresel anlayışın bir çeşitlilikle mümkün olabileceğinin de sözcülüğünü yapmıştır.

Bütün bu coğrafyalar içerisinde baktığımızda bu kıtalarda 20 - 90 Doğu boylamları ile 33 - 65 Kuzey enlemleri arasında 12 milyon kilometrekarelik Türk Dünyası diye adlandırılan coğrafya, Türk kültürünün bu manada yeşerdiği alan olmuştur. Henüz ABD keşfedilmemişken, henüz daha Astrogotlar, Vizigotlar kentler kendi içerisinde İngilizceyi neşet edip Büyük Britanya'yi oluşturmamışken Bengü taşlar üzerinden Türkçe'nin edebi metinlerini ortaya koymuştur.

Ayrıca Asya, Avrupa, Afrika kıtalarının toplam 80 milyon kilometrekarelik coğrafyasının neredeyse üçte ikisini de bu bahsetmiş olduğumuz kültürel yeşertmeye vesile olmuştur. Hazar Vadisi kültürel yeşerme ve insanlığın kültürel bereketi açısından vadi oluşturmaya, kültür üretmeye, medeniyet üretmeye müsait mümbit bir alandır. İnsanlar yetiştikleri coğrafyanın yüzey şekli, bitki örtüsü ve iklim koşullarına bağlı bazı ruhî ve fizikî özellikler kazanırken insanı anlatan edebiyat, sanat ve kültür de yeşerdiği bölgenin coğrafi koordinatlarına bağlı olarak bazı özellikler taşır. Uygarlıkları, tarihini mekânları üzerinden okumanın mümkün olduğunu belirten Fernand Braudel coğrafyayı toplumun mekân aracılığı ile incelenmesi olarak tanımlar ve sosyal bilimlerin merkezinde coğrafyanın yer aldığını düşünür (Kızılcılık 2006: 146). Tabiat şartlarına

bağlı olarak yerleşim merkezlerini belirleyen, ekonomik hayatı yönlendiren; tarihî gelişmelerde önemli bir rol oynayan coğrafyanın zorluğu kültürel iletişimi de mümkün kılar. Denizin insana sunduğu koşullar ile sarp dağlık alanların sunduğu koşullar farklılaşırken bu bölgelerde yaşayan insanların düşünme biçimi, söz varlığı, duyuş tarzı da birbirinden farklılıklar göstermektedir. Mekân, içine yaşayanlar tarafından algılanan ve değerlendirilen ufuk ve düzlemdir. İnsan bir mekân ve ufuk bağlamında düşünür, duygularını terennüm eder. Şiir ve müzik bir mekânın içinde kendine hayat bulur. Kafkas jeopolitiğide Kafkasya'nın coğrafi mekânlarında kendine farklı ve renkli bir yer bulabilmiştir. Kafkaslarda da; Kuzey ve Güney Kafkaslara baktığımızda kültürel oluşumda şehirleşmenin ve medeniyet üretmenin yerleşik düzen açısından fırsatı Güney Kafkaslarda iken kuzeyde ve yüksek rakımlı tepelerde var olan kültürel çeşitlilik ile beraber Türk kültür havzasında yeşermiş ve birlikte ayniliğini idrak etmiş etnik kimlikleri ve dilleri farklı olsa da Kafkaslılık üst kimliği ile bir arada hareket edebilen birde kütle oluşmuştur.

III. İslam ve Kafkasya Jeopolitiği

İslamiyet Kafkasya'ya 8. yüzyılda Ebu-Müslim Horasani'nin önderliğindeki Arapların Hazar Türklerine saldırmaları ve bölgenin bir kısmını fethetmeleriyle girmiştir. Bir müddet Arap ordularına karşı koyan ve onları geri püskürten Hazar Türkleri İslamiyet'in Kafkasya'ya ve Kafkasya üzerinden Doğu Avrupa'ya yayılmasını engellemişlerdir. Bazı Müslüman Arap gruplarının Dağıstan'da kalarak buraya yerleşmeleriyle İslamiyet Dağıstan bölgesinde 8. yüzyıldan itibaren yayılmaya başladı. Lezgilerin bir kısmı 8. yüzyılda Müslüman olmaya başlar. Bunu 13. yüzyılda Akuşa halkı, 14. yüzyılda Dargılar izler. Çeçenlerin bir kısmı ise 10-11. yüzyıllarda Müslüman olmuşlardır (Tavkul 1998: 43-46). Kafkasya bölgesi sadece istila ve göç için seçilmiş bir yer değil, aynı zamanda İslam'ın Hristiyanlarla karşı karşıya geldiği bir bölgedir. Bu yüzden Selçuklu Sultanları Kafkasya'nın fethine ve İslamlaşmasına özel önem göstermişlerdir.

Osman Turan'ın bir Gürcü kaynağından aktardığı şu bilgiler Türkler için Kafkasya'nın önemini anlatmaktadır: "Türkler Tiflis'ten Berdeo'ya kadar bu güzel yerlerde çadırlarını kurmuşlardı. At, deve ve koyunlar sayısızdı. Onlar buralarda çok güzel bir hayat sürüyor; avlanıyor, eğleniyor, dinleniyor ve hiçbir mahrumiyet görmeden yaşıyorlardı. Şehirlerde ticaret yapıyor, bu esnada da Ermeni ve Gürcü memleketlerine giriyor; birçok esir ve ganimet elde ederek dönüyorlardı. Bahar mevsiminde yaylalara çıkıyorlardı. Türkler dünyanın her tarafından sanki bu memlekete randevu verip buralara geliyorlardı. Sultan da dahil kimse onların buralardan çıkaramaz ve kendilerine zarar veremezdi (Turan 1995: 38)."

13.yy'ın ilk yarısının ortaların da, özellikle Arran'daki Türk nüfusu çok oldukça artmıştır. Bölgenin Türkleşmesi demek aslında İslam'ın bölgeye Türkler aracılığıyla yayılması anlamına geliyordu. Türkleşmenin ilk aşamaları kuzeyde (Şirvan hariç) XI. yy 'da, uçlarda ve sonra güneyde ise XII. yy 'da başlamıştır (Golden: 2002: 189). Artık bu yüzyılın sonunda İran, Azerbaycan, Suriye ve Mezopotamya'da çok sayıda Türkçe konuşan aşiretlerin bulunduğundan bahsedilmektedir. "Selçuklular Kafkasları fethettikleri zaman, orada yaşayan ve çok değişik etnik yapıya sahip bir halk kitlesinin kısa zamanda Türk kültürüne adapte olmaları, Türklerin hakimiyetini benimsediklerinin,

İslamiyet'in ve özellikle Selçuklu Türklerinin gösterdiği toleransın büyük etkisi bulunduğunu kabul etmek gerekir" (Kienitz 1986: 279-290), diyen F. K. Kienitz Türklerin Kafkasya jeopolitiğinde oynadığı rolü ortaya koymaktadır.

Kafkaslar ve bu manada Türk kültürünün hakim olduğu önemli coğrafyalar, bunların ince işçiliği siyasal bir akılla ciddi üreten ekonomik programlarla beraber organize edildiği toprak olmuştur. Kafkasya'nın İslamlaşmasında özellikle iki mezhebin ve tasavvuf kültürünün önemli bir rolü bulunmaktadır. Dağıstanlılar ve Çeçenler Şafii, kuzeyden gelen Türk-Tatarlar tarafından İslamlaştırılan; Adigey, Osetin, Abazalar ise Hanefi'dir (Devlet 1998: 227-228). Kafkasya'da İslâm'ın bir din ve hayat tarzı olarak yaygınlaşmasını sağlayan bir diğer unsur ise, tasavvuf kültürü olmuştur. Sovyetlerin komünizm propagandasına ve ateizmi yaymak için dini hayat üzerindeki baskılara rağmen İslam'ın inanç boyutuyla korunmasını da bu kültür sağlamıştır.

Kafkasya, tarikatların en sağlam bir şekilde yerleştikleri, Müslüman toplumun sosyal ve siyasî hayatında en büyük rolü oynadığı bir bölgedir. Kafkasya'da Kâdiriyye ve Nakşibendiye tarikatları yaygın olup, diğerleri bu ikisi içerisinde erimişlerdir. Bu iki tarikattan Nakşibendiyye, XVIII. yüzyılın sonunda bilhassa Dağıstan'la Çeçenistan'da, Kâdiriyye ise XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Çeçen-İnguş Cumhuriyeti ile Kuzey Dağıstan'daki bazı küçük topluluklar arasında yaygındır. Bu iki tarikata Güney Kafkasya'da etkili olan ve tarikat anlayışının Kuzey Kafkasya'da yaygınlaşmasına köprü vazifesi gören Halvetiyye'yi de katmak mümkündür.

Kafkasya'da tarikatların kendilerine has bazı özellikleri vardır. Tarikatlar Çeçen, İnguş ve Dağıstan kavimlerinde çok iyi bir şekilde korunmuş olan millî geleneklerle, örf ve âdetlerle sıkı bir ilişki içindedirler. Nakşibendiyye tarikatının öncüsü sayılan, Türkistan Piri Ahmet Yesevi'nin kurduğu Yeseviyye tarikatının müritleri arasında Azerbaycanlı sufilerin varlığı unutulmamalıdır. XIII. Asırda Türk dünyasında yayılma imkânı bulan Yeseviliği Azerbaycan'a ilk defa Afşar Baba'nın getirdiği söylenmiştir. Evliya Çelebi onun Niyazabad şehrinde türbesi ve tekkesi olduğunu ve her gün yüzlerce insan tarafından ziyaret edildiğini söyler. Anadolu'ya giderek Bursa şehrinde yaşamış olan Ahmed Yesevi'nin halifelerinden Geyikli Baba da Azerbaycanlıdır (Daha geniş bilgi için bkz. Rıhtım 2009a: 33-60).

Dolayısıyla Anadolu ile Azerbaycan'ı Kafkasya ile Anadolu'yu birbirine bağlayan Hanefi-Şafii ve Yesevi-Nakşi-Kadiri köprülerin tarihi çok köklü ve güçlüdür. Körfezden gelen radikal-sert ve katı din yorumuna karşı bu kültürü yeniden bu coğrafyada derinleştirmek toplumsal barışa ve işbirliğine büyük katkı sağlayacaktır. Kültürleri ve medeniyetlerin, tarih boyunca devletlerarasındaki varlık mücadelesinde önemli bir araç olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Kültürel farklılıkların önemli bir ayrışma ve çatışma hattı oluşturmaya başladığı, mezhebi, dini ve etnik çatışmaların sürekli kışkırtıldığı çağımızda kültürel işbirliği çok daha önemli hale gelmiştir.

Bu tarihi arka planın içerisinde özellikle 18. asırdan sonraki uygulamalar ve Osmanlı'nın misyon olarak bu bölgeleri kendisine İslamlaştırma mücadelesi içerisinde bir coğrafya, bir alan olarak görmesi ile başlayan süreçte önemli dini tasavvufi akımlar bölgede misyon üstlenmeye başlamıştır ve Tasavvuf kültürü bu bölgede dinin kültürle ve yaşam tarzıyla bütünleşmesine önemli katkılar vermiştir. Bu kapsamda özellikle Nadir Devlet hocayı da saygıyla anarak tarihi gelişim içerisinde Kafkas toplumlarını

sosyal psikolojik ve kültürel özellikleri üzerine yine böyle bir vesileyle 1998 yılında yapmış olduğu bir bildirisinde şu ifadeleri kullanıyor: “Dağıstanlılar ve Çeçenler Şâfiî kuzeyden gelen Türk Tatarlar tarafından İslamlaştırılan Adigei, Osetin, Abazalar ise Hanefidir. Kafkasya'da İslam'ın bir din ve hayat tarzı olarak yaygınlaşmasını sağlayan bir diğer unsur, tasavvuf kültürüdür (Devlet 1998: 228).” Sovyetlerin komünizm propagandası ve ateizmi yaymak için dini hayat üzerindeki baskılarına rağmen İslam'ın inanç boyutlarıyla korunması da bu kültürü sağlamıştır. Bu kapsamda iki tarikat, özellikle Nakşibendi'ye 18. Yüzyılın sonunda bilhassa Dağıstanla Çeçenistan'da Kadiriye ise 19 yüzyılın ikinci yarısında özellikle Çeçen-İnguş Cumhuriyeti ile Kuzey Dağıstan'da ki bazı küçük topluluklar arasında yaygındır. Bu iki tarikat Güney Kafkasya'da etkili olan ve tarikat anlayışının Kuzey Kafkasya'da yaygınlaşmasına köprü vazifesi gören Halvetiye'yi de katmak mümkündür. Kafkasya'da tarikatların kendilerine has bazı özellikleri vardır. Çeçen - İnguş Dağıstan kavimlerinde çok iyi bir şekilde korunmuş olan milli gelenekler, örf ve adetlerle Bu anlayış birbiri ile bütünleşmiştir. Özellikle Nakşibendiye tarikatının öncüsü sayılan Türkistan Piri Ahmet Yesevi'nin kurduğu, Yesevi tarikatının müritleri arasında Azerbaycanlı sofilerin varlığı unutulmamalıdır.

13. asırda Türk dünyasında yayılma imkânı bulan Yeseviliği Azerbaycan'a ilk defa Avşar Babanın getirdiği söylenmektedir. Evliya Çelebi onun Niyazabat şehrinde türbesi ve tekkesi olduğunu ve her gün yüzlerce insan tarafından da ziyaret ettiğini Seyahatname'sinde geçirir. Anadolu'ya giderek Bursa şehrinde yaşamış olan Yesevi halifelerinden Geyikli Baba da yine Azerbaycanlıdır (bkz. Rihtim 2010: 102-111). Dolayısıyla Anadolu ile Azerbaycan'ı Kafkasya ile Anadolu'yu birbirine bağlayan Hanefi, Şâfi, Yesevi, Nakşibendi ve Kadiri köprülerinin tarihi çok köklü ve güçlüdür kuzeyden gelen radikal sert ve katı din yorumuna karşı bu kültür yeniden bu coğrafyada derinleştirmek toplumsal barışa ve işbirliğine büyük katkı sağlayacaktır.

Yetmiş yıl gibi uzun bir dönem Sovyet egemenliğinde kalan Müslüman toplumların yeniden dine adapte olmaları zorlu bir süreci de beraberinde getirdi. Geçen bu süre bölge ülkelerinde din alanında önemli bir boşluk doğurdu. Sovyet işgali esnasında Orta Asya'dan Afganistan Savaşı'na (1979-1989) katılanların geri dönmesi ile bölgede kuvvet kazanmaya başlamıştır. 1980'lerin başında din üzerindeki devlet baskısının sona ermesi bölgedeki misyoner faaliyetleri daha kolay hale getirmiştir. Selefi ve Vehhabi toplulukların üyelerinin sağlam yaşam tarzı, kardeşlik ruhu, belirtilen düşüncelerin cazipliği ve sadeliği çoğu kişinin ilgisini çekmiştir. Vahabi ideolojisinin gelişmesinin nedenleri arasında halkın ekonomik açıdan yoksullaşmasının bu yönelimlerin artmasındaki etkisi göz ardı edilmez. Selefi-Vehhabi vaizleri çağdaş Kuzey Kafkasya toplumunda bulunan bu tür olumsuz durumları yoğun bir şekilde eleştirerek, İslam dininde gösterilen kardeşlik ve sosyal adalet ilkelerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak, derhal ve tüm metotlardan yararlanarak, toplumdaki eksiklikleri gidermek amacıyla şeriat düzeni oluşturmak istemişlerdir. Bütün bu nedenler, Kuzey Kafkasya'da Selefi-Vehhabi topluluklarının kendine özgü sosyal altyapısını oluşturmaktadır. Bölgedeki Vehhabi hareketinin önemli bir kısmını, öncelikle toplumsal yaşama yeterince uyum sağlamamış gençler oluşturmaktadır. Kuzey Kafkasya'nın bütününde otuz yaşını doldurmamış nüfusun % 70'i günümüzde işsizdir. Vehhabiliğin geniş bir şekilde yayıldığı Dağıstan Cumhuriyeti'nde 18-28 arasındaki yaş

grubundan olan gençlerin yaklaşık % 60'ı işsizdir (Yarlıkapov 2001: 207). Genç işsizliğin radikalleşmedeki riskleri düşünüldüğünde Kafkasya ile kurulacak kültürel ve ekonomik işbirliğinin bölge barışı açısından önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Özellikle bu kapsamda günümüz dünya siyasetinde meydan okuyucular geldiğimiz zaman itibariyle Kafkasları özellikle Asya'yı tanımlarken Amerika güvenlik danışmanlığı yapmış Brzezinski "Büyük Satranç Tahtası" kitabında 21. yüzyılın en büyük mücadele alanının Asya'da olacağını ve Asya dünya egemenliği için mücadelenin yapıldığı satranç tahtası hükmünde olacaktır iddiasını boşa kullanmamıştır. Kafkasya'da bu satranç tahtasında çok önemli bir hamle pozisyonu görecektir. Bu hamle pozisyonu görmeyi sadece doğal kaynaklar, rezervler, petrol gaz gibi kavramlarla görüyor olsalar da burada daha farklı bir alanla belki onların görmediği bizim görüp ortaya çıkarmamız gereken bir rezerv vardır ki bu; Asya topraklarında özellikle Kafkaslardaki özgürlüğü, bireyi farklılıkları bir arada yaşama kültürünü canlandıran bozulmamış kültürel mükteşebatımızdır. Bu kapsamda doğal bir perde halinde kendisini dünyaya kapatan Özbekistan'ın bugün son 30 yıl içerisinde yaşananlardan sonra yeniden kendisini açmaya başlaması adeta hem Türk Dünyasını hem Türkiye'ye hem genel anlamda bir nefes alma verme rezervi gibidir diyor bazı düşünürler bazı konuyu takip eden arkadaşlar ben de ona katılıyorum. Kafkasların ve özellikle bu coğrafyanın genel anlamda ki insan rezervli, kültür rezervli, insanlığa ait yaşama pratiklerine ait tecrübeleri de insanlığa yeni bir söz söyleme potansiyeline sahiptir.

Dünyanın küreselleşmesi alt kimliklerin kaybına değil daha çok konuşulur ve görünür olmasına yol açtı. Berlin duvarının yıkılışını barışın ve özgürlüğün gelişi olarak selamlayan dünya iç savaşlardan kurtulamıyor. Dünyanın farklı kültür, etnik ve dini çoğulculuk örneği coğrafyalar hızla iç savaşlara savruluyor. Balkanlar ve Suriye bunun en son örneğini oluşturuyor. Küreselleşme farklı kültür ve inanç topluluklarını bir araya getirmeyi ve bir arada yaşatmayı başaramadı. Dünyada genel bir güvenlik sorunu ve aşırılaşma olgusundan bahsetmek mümkün gözüküyor. Uygarlıkların büyük bir krizine doğru mu gidiyoruz diye sormadan yapamıyoruz. Tüm bunları yeniden düşünmek adına Türklerin tarihte farklı kültür ve coğrafyalarda uzun süreli hâkimiyetlerini hatırlamakta fayda var. Nasıl oluyordu, Kafkasya, Asya, Anadolu ve Balkanlarda hâkimiyet süren Türklerin coğrafyalarında bu kadar farklı etnik, dini ve kültürel çeşitlilik kalıcı olarak korunabilmiştir. Sanırım bunun nedeni Türklerin oldukça esnek, farklılıklara saygılı ve İslam'ı yaşayış biçimlerinde gizlidir. Uyumu tekipleşme olarak anlamayan Türkler tıpkı kilimlerine yansıttıkları motiflerde olduğu gibi uyumu farklılıkların bir arada var olma iradesi olarak anlamışlardır.

Unutmamalı ki, Soğuk savaş sonrası küresel sistemin nasıl şekilleneceği konusundaki rekabet henüz bitmemiştir. Dünya yeniden kuruluyorken önümüze çıkan bu fırsatı değerlendirmek ve Kafkasya'nın güvenlik ve iç meselelerini çözmek için kalıcı ve kurumsal işbirliği zorunludur. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkması ile dünya hem çok kutuplu hale gelmekte hem de bölgesel güç merkezleri oluşmaktadır. Kafkasya bu güç merkezlerinin ve bölgesel güç merkezinin ana merkez kaç kuvveti olmaya aday bir coğrafyadır. Bakü ve Ankara merkezli büyük ve bütünlük bir Kafkasya işbirliği komitesi ve bunun dil, fikir ve iş ayakları üzerine kalıcı kurumsal inşası dünya siteminde bizleri daha güçlü ve sözü dinlenir konuma

getirecektir. Kafkasya Türklerin uyum ve bir arada yaşama tecrübesinin bir örneği olarak yeniden tarih sahnesindeki yerini almalıdır.

IV. Sonuç

S.S.C.B.'nin dağılmasından sonra dünyanın en önemli cazibe merkezlerinden biri haline gelmeye başlayan Orta Asya, Avrasyacı hegemonya teorilerinin en popüler nesnesi haline gelmiştir. Orta Asya üzerindeki güç mücadeleleri, son iki yüzyılda birçok jeopolitik kuramın kesiştiği ana konulardan biridir. Jeopolitiğin kurucusu olarak kabul edilen Sir Halford J. Mackinder, merkezi bölge (Heartland) olarak adlandırdığı Türkistan'dan Z. Brzezinski Ortadoğu, Hazar Havzası ve Orta Asya enerji kaynaklarına ve bu kaynakların ulaştırma hatlarını içinde bulunduran coğrafi bölgeyi Avrasya'nın çatışma alanı olarak tanımlamasına kadar birçok jeopolitik tasarıma konu olmuştur.

Batılı jeopolitik tasarımlar Orta Asya ve Kafkasya'yı çatışma bölgeleri olarak tanımlamanı yanında böyle olmasını arzu ettiklerini de söyleyebiliriz. Bunun önlenmesinin yolu bölgede kurulacak güçlü köprülere bağlıdır. Bunun için acilen üç sahanın ihmal edilmemesi gerekir. Birincisi dil birliği, ikincisi ortak bir dünya kurmak için gerekli olan inanç ve akide birliği ve üçüncüsü güvenlik. Bir ortak dünya tasavvurundan bahsetmek için ortak bir kültür dünyasını inşa etmeliyiz. Bunun için de Felsefeden Tasavvufa, Matematikten Tıbbı, Siyasetten güvenliğe ilim ve düşün hayatımızın ortak metinlerini ve kurucu ilkelerini oluşturmamız gerekiyor. Merhum Gaspıralı'nın dediği gibi zaman "dilde fikirde işte birlik" zamanıdır. Kafkasya'nın sadece duygusal değil maddi ve kültürel işbirliğini kalıcı ve kapsayıcı kurumsal işbirliğine çevirmek yalnızca bölgeyi değil dünyayı da değiştirecektir.

KAYNAKLAR

ANG, I., Yudhishtir, R. I. ve Mar, P. "Cultural Diplomacy: Beyond the National Interest?", *International Journal of Cultural Policy*, sayı: 21:4.

CAFEROĞLU, Ahmet (1983). **Türk Kavimleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

CLARKE, David. "Theorising the role of cultural products in cultural diplomacy from a Cultural Studies perspective", *International Journal of Cultural Policy*, sayı: 22-2, ss. 147-163.

DEVLET, Nadir (1998). "Tarihi gelişim içinde Kafkas Toplumlarının Sosyo-Psikolojik ve Kültürel Özellikleri, Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Sosyo-Psikolojik Kültürel Politika ve Etkinlikler", Kafkaslar, Ortadoğu ve Avrasya Perspektifinde, **Türkiye'nin Önemi Sempozyumu**, 28-29 Nisan 1998, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

GOLDEN, Peter. B. (2002). **Türk Halkları Tarihine Giriş**, çev. Osman Karatay, Ankara.

GÖKÇE, Cemal (1979). **Kafkasya Ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1993). **Osmanlılar'ın Kafkasya Ellerin Fethi (1451-1590)**, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KIZILÇELİK, Sezgin (2006). "Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu ve Fernand Braudel Ekseninde Bir Değerlendirme", **Sosyoloji ve Coğrafya Yıllığı** - Kitap 15, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul.

KİENİTZ, F.K. (1986). "Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi", **Bellekten**, C.I sayı 196.

MANDALOĞLU, Mehmet (2014). "Bozkır Türklerinde Ekonominin Hayvancılık Ve Tarıma Dayalı Olarak Değerlendirilmesi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt.3, Sayı:1.

MORAN, T. R. and Harris, P. R. (1982), Managing Cultural Synergy, **Gulf Publishing Company**, New York.

OKUR, Mehmet Akif (2011). **Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak**, Ankara.

RIHTIM, Mehmet (2009). "IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufi Hareketler", **Avrasya Etüdler**, 35/2009-1.

RIHTIM, Mehmet (2010). "Azerbaycan Tasavvuf Tarihinde İlk Sufiler (VIII-XI. Asırlar)", **Journal of Qafqaz University**, Sayı 29, s. 102-111.

SÖNMEZ, Can (1996). "Jeopolitik Açından Kafkasya", **Avrasya Dosyası**, Rusya-Kafkasya Özel, Cilt:3, Sayı:4, Kış.

TAVKUL, Ufuk (1998). İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", **Kırım Dergisi**, 7 (25), s.43-46.

TURAN, Osman (1995). Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

YARLIKAPOV, A.A. (2001). Kuzey Kafkasya'da Köktendincilik Ve Vahabilik Sorunu, **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel, Kış, Cilt: 6, Sayı: 4.

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi
Cilt : 6 Sayı : 15 Sayfa: 808-825 Kasım 2018 Türkiye
Araştırma Makalesi

**TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME, İHRACAT VE HİSSE SENEDİ FİYATLARI
ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ**

Dr. Öğr. Üye. Dilek ŞAHİN *

Dr. Öğr. Üye. Savaş DURMUŞ **

ÖZ

Ekonomik büyüme, ihracat ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki bugüne kadar yapılan çalışmalarda sıklıkla vurgulanmış ve bu makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi doğrulayan güçlü kanıtlar elde edilmiştir. Finansal piyasaların gelişmesi sonucu hisse senedi piyasaları, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasındaki önemini gün geçtikçe daha da arttırmıştır. Ülkelerin ekonomik kalkınmasında ve dış ticaret işlemlerinde pozitif etki yaratan bir diğer önemli makro ekonomik değişken de ihracattır.

Bu çalışmanın amacı, hisse senedi fiyatları ile ekonomik büyüme, ihracat, enflasyon ve kur arasındaki ilişkiyi 2005:01 ve 2017:12 dönemleri itibariyle analiz etmektir. Değişkenlerin durağanlığı yapısal kırılmaz birim kök testi (ADF, PP) ve bir yapısal kırılmaya izin veren (Zivot-Andrews) birim kök testi ile analiz edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre; değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmamaktadır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine, Toda-Yamamoto, Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi ile bakılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testine göre, ekonomik büyüme ile hisse senedi fiyatları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testine göre; ekonomik büyümedeki negatif şokların hisse senedi piyasasında negatif şoklara doğru nedenselliğin olduğunu görülmektedir. Ayrıca hisse senedi piyasalarındaki pozitif şoklardan ekonomik büyümedeki pozitif şoklara doğru nedensellik söz konusudur. Kurdaki pozitif şoktan hisse senedi piyasasındaki negatif şoklara doğru nedenselliğin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hisse Senedi Fiyatı, Ekonomik Büyüme, İhracat, Nedensellik Testi.

**THE ANALYSIS OF RELATIONSHIP CAUSALITY BETWEEN ECONOMIC GROWTH,
EXPORT AND STOCK PRICES IN TURKEY**

ABSTRACT

The relationship between economic growth, export and stock prices has been emphasized in the studies done so far, and there is a strong evidence confirming the relationship between these macroeconomic variables. As a result of the development of financial markets, the importance of stock markets in economic growth and development of countries has increased constantly. Export is another important macroeconomic variable that has a positive impact on the economic development of countries and foreign trade transactions.

The aim of this study is to analyze the relationship between stock prices and economic growth, export, inflation and exchange rates in 2005:01 and 2017:12 periods. The stability of the variables was analyzed by unit root test (ADF, PP) and a structural cracking (Zivot-Andrews) unit

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, E-mail: dilek58sahin@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-4830-8106

** Kafkas Üniversitesi İBBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Email: sdurmus_75@hotmail.com. ORCID:0000-0003-4156-4526.

root test. Whether there is a long-term relationship between variables was investigated by Gregory-Hansen structural fracture cointegration test. According to Gregory-Hansen cointegration test results; there is no long-term relationship between variables. The causality relationship between the variables was examined with Toda-Yamamoto, Hatemi-J (2012) Asymmetric Causality Test. According to the Toda-Yamamoto causality test, there is a two-way causality relationship between economic growth and stock prices.

According to Hatemi-J (2012) asymmetric causality test; it is observed that negative shocks in economic growth have the causality towards negative shocks in the stock market. In addition, there is a causality towards positive shocks in economic growth from positive shocks in stock markets. The positive shock in the exchange rate showed that there was a causality towards negative shocks in the stock market.

Keywords: Stock Price, Economic Growth, Export, Causality Test.

Giriş

Serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte bir yandan finansal piyasaların önemi artarken diğer yandan döviz kuru, enflasyon gibi pek çok değişkenin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi bireysel ve küresel yatırımcılar önemli hale getirmiştir. Finansal piyasalar, ekonomideki mevcut fon fazlasının fon ihtiyacı olan ekonomik birimlere transfer olmasını ve böylelikle finansal sistem risk transferi ve likiditeyi sağlayarak kaynakların yatırıma dönüşmesine katkıda bulunur.

Hisse senedi piyasası, uzun vadeli fon arz ve talebinin karşılaştığı piyasadır. Bu piyasalar gelişmiş ülkelerde etkin olarak çalışmakta iken; gelişmekte olan ekonomilerde çok etkin olmamasına rağmen, ülkelerin barometresi olarak ifade edilmektedir (Aktaş ve Akdağ, 2013: 51). Hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin ele alınmasında, hisse senedi değerlemesinde önemli yere sahip olan kâr paylarının ve beklenen verim oranının, reel ekonomik değişkenlerden önemli ölçüde kaynaklanması gelmektedir (Kaya ve Uğurlu, 2016: 2). 1980'li yılların ortalarına doğru başlayan ve günümüze değin devam eden küreselleşme eğilimiyle birlikte ekonomik yapılar arasında görülen bağıllık ve geçişkenlik artarken bu yapılar arasındaki karşılıklı bağımlılık ve dış gelişmelere karşı duyarlılık da artmıştır. Söz konusu etkileşimin en fazla hissedildiği ekonomik göstergelerden biri de hisse senedi fiyatlarıdır. Hisse senedi fiyatlarının hem ulusal alanda hem de uluslararası alanda yaşanan ekonomik gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda hisse senetlerinin makroekonomik değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi önem kazanmaktadır.

Bu çalışmanın esas amacı; hisse senedi fiyatları ile ekonomik büyüme, ihracat, enflasyon ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda çalışmada, 2005:01-2017:12 dönemlerine ait aylık veriler kullanılmıştır. Analiz kapsamında, öncelikle değişkenlerin durağanlığına yapısal kırılmasız birim kök testi (ADF, PP) ve bir yapısal kırılmaya izin veren (Zivot-Andrews) birim kök testi ile bakılmıştır. Ardından değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine; Toda-Yamamoto nedensellik testi ve Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi ile araştırılmıştır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı yapısal kırılmalı testler ile analizin yapılmasıdır. Çalışmada giriş kısmından sonra, literatür taramasına yer verilmiştir. Ardından araştırmada kullanılan yöntem tanıtılmıştır. Son kısımda ise yapılan

analizler sonucu ulaşılan bulgulara yer verilerek çalışma genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

1.Literatür Taraması

Son yıllarda literatürde en fazla tartışılan konulardan biri de, hisse senedi fiyatlarının makroekonomik değişkenlerle olan ilişkisidir. Hisse senedinin fiyatı üzerinde etkili olan faktörlerin birçoğu bilinmekle birlikte, bu faktörlerin ne zaman ve hangi derecede etkili olacağını saptamak oldukça zordur. Literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Özer vd., (2011), Ocak 1996-Aralık 2009 dönemine ait aylık veriler ile IMKB-100 endeksi ile bazı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmiştir. Bağımlı değişken olarak IMKB-100 endeksi, bağımsız değişken olarak da faiz oranı, para arzı, dış ticaret dengesi, sanayi üretim endeksi, altın fiyatları, döviz kuru ve tüketici fiyat endeksi değişkeni kullanılmıştır. Analiz bulgularında, hisse senedi fiyatı ile bazı makro ekonomik değişkenler arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Kaya vd., (2013), Ocak 2002 ile Haziran 2012 dönemleri arasında IMKB-100 endeksi getirisi ile faiz oranı, para arzı, sanayi üretim endeksi ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi çoklu regresyon modeli ile en küçük kareler tahmin yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Analiz bulgularında, hisse senedi getirileri ile para arzı arasında pozitif yönlü, döviz kuru ile negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Hunjra vd., (2014), 2001 Ocak-2011 Aralık dönemleri arasında aylık veriler kullanarak Pakistan'da hisse senedi fiyatları üzerinde faiz oranı, döviz kuru, GSYH ve enflasyonun etkisini analiz etmiştir. Granger nedensellik ve eşbütünleşme testinin kullanıldığı çalışmada, kısa dönemde bağımlı değişkenler ile açıklayıcı değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Uzun dönemde ise güçlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Topçu (2014), 2011:Ocak-2014:Şubat döneminde Türkiye'de bileşik öncü göstergeler ile hisse sendi fiyatları arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Analiz bulgularında, öncü göstergeler ile hisse senedi piyasası arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı ayrıca öncü göstergelerden hisse senedi piyasasına doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu görülmüştür.

Altınbaş vd., (2015), Ocak 2003 ve Temmuz 2012 dönemine ait aylık veriler kullanılarak, enflasyon, faiz oranı, döviz kuru, sanayi üretim endeksi ve petrol fiyatları faktörlerinin BİST-100 endeksi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çok faktörlü regresyon modelinin kullanıldığı çalışmada; döviz kuru BİST-100 üzerinde açıklayıcılığa sahip tek faktör olduğu görülmüştür. Sanayi ve döviz kurunun BİST-100'deki değişimlerin tahmin edilmesinde kullanılabileceği buna karşılık tersinin geçerli olmadığı, BİST-100'ün yalnızca petrol değişkeni için Granger nedenselliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tıraşoğlu ve Tıraşoğlu (2015), 1998:01 ve 2013:02 dönemleri arasında Türkiye'de hisse senedi, banka kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz bulgularında, hisse senetleri, banka kredileri ve ekonomik büyüme

arasında çoklu yapısal kırılmalar altında uzun dönemli bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmüştür. Toda-Yamamoto nedensellik testinde ise, banka kredilerinden hisse senetlerine, hisse senetlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğu görülmüştür. Ulaşılan bulgular, banka kredilerinin ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemediği ancak hisse senetleri üzerinden dolaylı olarak ekonomik büyümeyi etkilediğini göstermektedir.

Coşkun vd., (2016), 2005:01 ve 2015:09 dönemleri arasında Türkiye’de BİST ile faiz oranı, döviz kuru, ihracat miktarı, ithalat miktarı, sanayi üretim endeksi ve altın fiyatı değişkenleri arasındaki ilişkiyi nedensellik testi ve etki-tepki fonksiyonu ile incelemiştir. Analiz bulguları, BİST’ten sanayi üretim endeksine, ihracata ve ithalata doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Ayrıca döviz kurundan BİST’e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Kaya ve Uğurlu (2016), 1998Q1 ve 2013Q4 dönemine ait BIST-100 bileşik endeks getirisi ile özel kesim nihai tüketim harcamaları, özel kesim sabit yatırım harcamaları ve GSYH değişkenleri ilişkisini ele almıştır. Çok değişkenli eş-bütünleşme analizi ve hata düzeltme geliştirilmiş Granger nedensellik testinin kullanıldığı analiz bulgularında, hisse senedi getiri oranları ile özel kesim sabit yatırım harcamaları ve GSYH arasında iki yönlü nedenselliğin olduğu görülmüştür. Özel kesim nihai tüketim harcamaları ile hisse senedi getiri oranları ilişkisi için tek taraflı nedenselliğin olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular, hisse senedi getiri oranları ile reel sektör arasında güçlü ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Owiredu vd. (2016), 1992-2012 dönemleri arasında Gana’da hisse senedi piyasasını belirleyen makroekonomik faktörleri analiz etmiştir. Analiz bulgularında, hisse senedi piyasasının likiditesinin hisse senedi piyasası üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna karşın enflasyon, reel gelir, yurtiçi tasarruflar ve sermaye girişlerinin ise herhangi bir etkisine rastlanılamamıştır.

Ho (2017), 1975-2015 dönemleri arasında Güney Afrika’da hisse senedi piyasasının gelişimini etkileyen makroekonomik faktörleri ARDL sınır testi ile analiz etmiştir. Analiz bulguları; uzun dönemde bankacılık sektöründeki gelişmeler ve ekonomik büyümenin hisse senedi piyasası üzerinde pozitif, enflasyon oranı ve ticari açıklığın ise negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca kısa dönemde hisse senedi piyasası üzerinde ekonomik büyümenin pozitif; enflasyon oranı, reel faiz oranı ve ticari açıklığın ise negatif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Uzun ve Güngör (2017), borsa endeksi ile bazı makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu çalışmada, ülkeler gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler olarak üç gruba ayrılarak ele alınmıştır. Borsa endeksi, enflasyon, sanayi üretim endeksi, döviz kuru, faiz oranı ve para arzı değişkenlerinin ele alındığı çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Panel nedensellik analizinde gem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde borsa endeksi ve makroekonomik değişkenlerin bazıları arasında iki yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Az gelişmiş ülkelerde, borsa ve faiz oranı arasında iki yönlü, borsa ile sanayi üretim endeksi ve para arzı arasında tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmüştür. Son olarak üç ülke grubu içinde borsa ve döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Matadeen (2017), 1989-2016 dönemleri arasında 14 Sahra-Altı Afrika ülkesinde hisse senedi piyasasının makroekonomik belirleyicilerini analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre; ekonomik büyüme, bankacılık sisteminin gelişmişliği, hisse senedi piyasasının likiditesi, yatırımlar ve makroekonomik istikrarın hisse senedi piyasasının gelişmesini belirleyen önemli faktörlerdir.

Ho ve Odhiambo (2018), 2001 yılı dördüncü çeyrek ve 2016 yılı dördüncü çeyrek dönemleri arasında Filipinlerde hisse senedi piyasasının gelişimini belirleyen makroekonomik faktörleri ARDL sınır testi yöntemi ile analiz etmiştir. Bu bağlamda bankacılık sektöründeki gelişme, enflasyon oranı, döviz kuru, ekonomik büyüme, ticari açıklık ve hisse senedi piyasasının likiditesinin hisse senedi piyasası üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Analiz bulgularına göre; hisse senedi piyasası üzerinde ticari açıklığın uzun dönemde negatif, bankacılık sektöründeki gelişmelerin ve döviz kurunun ise kısa dönemde pozitif etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

2. Veri Seti

Bu çalışmada 2005:01-2017:12 dönemleri arasında Türkiye’de hisse senedi piyasası fiyat göstergelerinden biri olan BİST-100 endeksi ile ekonomik büyüme, ihracat, döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişki araştırılmıştır. Aylık veriler olduğu için değişkenler mevsimsellikten arındırılarak logaritmik formları alınarak analize dâhil edilmiştir. Bağımlı değişken olarak BİST-100; bağımsız değişken olarak ekonomik büyüme, ihracat, döviz kuru ve enflasyon değişkeni kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere TCMB resmi internet sitesinden ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve kaynaklarına Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Değişken	Açıklama	Kaynak	Dönem
Hisse Senedi Fiyatı	BİST-100 Endeksi, Kapanış Fiyatlarına Göre (Ocak1986=1)	TCMB-EVDS	2005:01-2017:12
Ekonomik Büyüme	Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)		
Enflasyon	TÜFE (2010=100)		
Reel İhracat	(Nominal ihracat/ (2010=100) bazlı ihracat birim değeri		
Döviz Kuru	Döviz kuru, USD alış kuru		

Değişkenler arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamak mümkündür:

Ekonomik Büyüme: Bir ekonomide, Gayri safi milli hâsıla (GSMH), Gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH), sanayi üretimi, imalat sanayi üretimi ve sanayi kapasitesi gibi değişkenler ekonomik büyümenin temel göstergeleri olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada ekonomik büyüme göstergesi olarak sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Sanayi üretim endeksi, sanayi sektöründe bulunan firmaların üretimlerinin gösterildiği bir göstergedir. Ekonomik büyümede ortaya çıkan bir artış, bireylerin gelirlerini yani servetlerini artırmaktadır. Serveti artan bireyler ihtiyaçlarını karşılamak için piyasadaki mal ve hizmetlere olan taleplerini artırmaktadır. Ekonomide ortaya çıkan toplam talep artışının karşılanması için firmalar daha fazla üretim ve satış yapacaklardır. Böylelikle firmaların kârlılık düzeyleri artacak ve artan kârlar yeni yatırımları ve firmaların hisselerine olan yatırımların artmasına dolayısıyla hisse senedi fiyatlarında artışı da beraberinde getirecektir.

İhracat: Yapılan ihracat sayesinde bir yandan üretim artarken diğer yandan firmaların kârlılık düzeyleri de artış gösterecektir. Böylelikle ihracat ağırlıklı firmaların hisse senetleri değer kazanacak ve hisse senedi piyasasında bu etki pozitif olacaktır. Ekonomilerin daraldığı dönemlerde ise, üretim ve kârlar düşecek, firmalar küçülmeye gidecekler ve bu nedenden ötürü hisse senedi değerleri düşecektir. Bu çalışmada beklenti, ihracat ile hisse senedi piyasası arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olacağı şeklindedir.

Enflasyon: Bir ekonomide fiyat istikrarı, ekonomik istikrarın temel şartı olup, düşük bir enflasyon oranıyla gerçekleşir. Enflasyon ile hisse senedi piyasasının pozitif bir ilişkiye sahip olması, hisse senetlerinin yatırımcıyı enflasyona karşı koruduğu görüşüyle açıklanmaktadır. Yatırımcılar enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde hisse senetlerine yatırım yaparak tasarruflarını enflasyona karşı koruma altına alabilirler. Enflasyonun hisse senedi piyasası ile negatif ilişkisinin olması, enflasyonda meydana gelen bir artışla firmaların varlıklarının değerinde meydana gelen artış, firmanın maliyetlerinde enflasyon nedeniyle bir artış olacağından ve firmanın ürünlerinin fiyatı hem enflasyon hem de artan maliyetlerden dolayı artacaktır. Dolayısıyla firmanın satışları azalacak hatta firmanın yatırımları da azalacaktır. Yani yüksek maliyetler düşük kâr olacağı için üretimlerde azalmalar meydana gelecek. Şirket daha az temettü dağıtmak durumunda kalacaktır. Yani enflasyondaki artışın hisse senedi fiyatlarını düşüreceği düşünülmektedir. Bu etkiyi ortaya çıkaranın beklenmeyen yüksek enflasyon olduğu şeklinde görüşler olmuştur.

Döviz Kuru: Döviz, hisse senedinin alternatifi olarak değerlendirilebilir. Kurdaki değişme beraberinde hisse senedi fiyatlarında değişmeyi beraberinde getirebilecektir.

3. Metodoloji ve Ampirik Bulgular

3.1. ADF ve PP Birim Kök Testi

Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey Fuller (ADF) testi zaman serilerinin birim kök içerip içermediğini ölçmeye yarayan, DF birim kök testinin geliştirilmiş halidir. Bu yöntemde H_0 hipotezine göre seriler birim kök içerirken (durağan değilken); alternatif hipoteze göre seriler birim kök içermemektedir

(durağandır). Bu yöntemde denklem (1) sabitli, denklem (2) sabitli-trendli modelleri göstermektedir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \theta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \lambda_j \Delta Y_{t-j} + \mu_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \theta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \lambda_j \Delta Y_{t-j} + \mu_t \quad (2)$$

Yukarıda yer alan denklem (1) ve (2)'de; ΔY_t analiz edilen değişkenin birinci farkını; β_0 sabit terimi; t, trendi; Y_{t-1} gecikmeli fark terimini; k, optimal gecikme uzunluğunu; μ_t hata terimini göstermektedir. Bu yöntemde θ katsayısının sıfıra eşit olup olmadığı test edilmektedir. Bulunan test istatistiği MacKinnon tablo kritik değeriyle karşılaştırılarak, serinin durağan olup olmadığı tespit edilmektedir. Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP testi ise ADF testinden, hata terimlerinin istatistiksel olarak bağımsız olmadığı, aralarında zayıf bağımlılık olduğu ve homojen dağılım yerine heterojen dağılıma sahip olmaları gibi özelliklerle farklılaşmaktadır. PP yönteminde yer alan denklemler aşağıda gösterilmektedir:

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 (t - T/2) + \varepsilon_t \quad (4)$$

Yukarıda yer alan (3) ve (4) nolu denklemler sırasıyla sabitli ve sabitli-trendli modelleri göstermektedir. Bu modelde; Y_t test edilen değişkeni, α_0 sabit terimi, t trendi, T gözlem sayısını ve hata terimini göstermektedir. Bu yöntemde test edilecek değer katsayısıdır. ADF yöntemindeki gibi bulunan değer MacKinnon kritik tablo değeriyle karşılaştırılarak, serinin durağan olup olmadığı belirlenmektedir.

Tablo 2'de yer alan ADF ve PP test istatistiği sonuçlarına göre; BİST-100, enflasyon ve kur değişkenleri düzeyde ele alındığında değişkenlerin tablo değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde Mac Kinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçük olduğu için serilerin durağan olmadığı sonucuna ulaşılır. Yani seriler hem %1, %5 hem de %10 anlam düzeylerinde durağan halde değildir. Birinci farkları alınan serilerin test sonuçları değerlendirildiğinde, ADF ve PP test istatistiği tablo değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde Mac Kinnon kritik değerlerinden mutlak olarak büyük olduğu için "H₀: seriler birim kök içermektedir" hipotezi reddedilir, "H₁: seriler birim kök içermemektedir" hipotezi kabul edilir. Yani serilerin durağan olduğu kabul edilir. Sanayi ve ihracat değişkenlerinin ise düzeyde durağan oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Sabitli-Trendli Model				
Değişkenler	ADF Testi	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10

BİST-100	- 2.627	- 4.018	- 3.439	- 3.143
ΔBİST-100	- 11.469*	- 4.018	- 3.439	- 3.143
SANAYİ	- 3.241***	- 4.018	- 3.439	- 3.143
ΔSANAYİ	- 27.052*	- 4.018	- 3.439	- 3.143
İHRACAT	- 4.116*	- 4.019	- 3.439	- 3.144
ΔİHRACAT	- 9.547*	- 4.020	- 3.440	- 3.144
ENFLASYON	- 2.937	- 4.018	- 3.439	- 3.143
ΔENFLASYON	- 10.577*	- 4.018	- 3.439	- 3.143
KUR	- 1.599	- 4.019	- 3.439	- 3.144
ΔKUR	- 9.303*	- 4.019	- 3.439	- 3.144
Değişkenler	PP TESTİ	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
BİST-100	- 2.978	- 4.018	- 3.439	- 3.143
ΔBİST-100	- 11.480*	- 4.018	- 3.439	- 3.143
SANAYİ	- 8.077*	- 4.018	- 3.439	- 3.143
ΔSANAYİ	- 30.449*	- 4.018	- 3.439	- 3.143
İHRACAT	- 10.928*	- 4.018	- 3.439	- 3.143
ΔİHRACAT	- 117.070*	- 4.018	- 3.439	- 3.143
ENFLASYON	- 2.508	- 4.018	- 3.439	- 3.143

ΔENFLASYON	- 10.913*	- 4.018	- 3.439	- 3.143
KUR	- 1.754	- 4.018	- 3.439	- 3.143
ΔKUR	- 8.645*	- 4.018	- 3.439	- 3.143

Not: *, **, *** %1, %5, %10 anlamlılık seviyesini görülmektedir. Δ sembolü, değişkenlerin birinci farkının alındığını belirtir.

3.2.Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Zivot ve Andrews testinde, ardışık ADF testi ile örnek içindeki olası olan her kırılma noktası için regresyon denklemi tahmin edilmekte ve tahmin edilen parametreler için t- istatistiği hesaplanmaktadır. Bilinmeyen bir zaman noktasında otonom ve trend fonksiyonu eğiminde tek zaman kırılmalı (T_B) trend durağan hipotezine karşın, birim kök temel hipotezi test edilmektedir. Zivot ve Andrews, yapısal kırılmanın testi için üç farklı model geliştirmişlerdir. Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testinde Model A düzeyde tek kırılmaya, Model B eğimde tek kırılmaya, Model C ise hem eğimde hem de düzeyde tek kırılmaya izin veren üç model tasarlanmıştır (Zivot-Andrews, 1992: 254):

Model A:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DU_t + d(DTB)_t + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Model B:

$$y_t = \alpha_0 + \gamma DT_t^* + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Model C:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DU_t + d(DTB)_t + \gamma DT_t + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

şeklindedir.

Burada, Δ birinci farkı, ε_t beyaz gürültü hata teriminin varyansı, σ^2 [$\varepsilon_t : iid(0, \sigma^2)$] ve $t=1...T$ zaman endeksini göstermektedir. Δy_{t-i} ifadesi hata terimindeki otokorelasyonu ortadan kaldırmak amacıyla modele eklenmiştir. Sabit terime ait kukla değişken olan DU_t düzeyde değişimleri, eğime ait değişimleri de DT_t ve TB kırılma zamanını göstermektedir.

$$DT_t = \begin{cases} t-TB & t > TB \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}$$

Kırılma tarihinin yaşandığı her bir gözlemde boş hipotezin testi için t istatistiği minimumudur. Her üç modelinde boş hipotezi birim kökün ve yapısal kırılmanın olduğu üzerine kuruludur. Alternatif hipotezler durağanlığı ifade etmektedir. Tablo 3'teki Zivot-Andrews Testi sonuçları incelendiğinde, tanımlı modelde yer alan tüm değişkenlerin Model A ve C'de seviye düzeyinde durağan olmadıkları görülmektedir. Bu durum Zivot-Andrews Testlerinde değişkenler için hesaplanan test istatistik değerlerinin, kritik tablo değerlerinden mutlak olarak % 1, %5, %10 önem düzeyinde küçük olmasından anlaşılmaktadır. Bu nedenle, modelde kullanılan tüm değişkenler için Zivot-Andrews Birim Kök Testlerinin her birinde fark alma yoluna gidilerek, % 1, % 5, %10 önem düzeyinde tüm değişkenlerin test istatistiklerinin kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük olduğu görülmüş ve serilerin $I(1)$ düzeyinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Model	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği
BİST-100	A	2010:04	-4.114
	C	2010:04	-4.217
SANAYİ	A	2008:06	-4.567
	C	2010:08	-4.438
ENFLASYON	A	2010:08	-3.948
	C	2008:10	-3.861
KUR	A	2014:12	-3.143
	C	2012:06	-3.672
İHRACAT	A	2011:12	-3.383
	C	2008:08	-3.676
ΔBİST-100	A	2008:12	-5.297
	C	2008:12	-5.840
ΔSANAYİ	A	2009:07	-4.900
	C	2009:02	-5.646
ΔENFLASYON	A	2008:10	-8.217
	C	2008:09	-6.785
ΔKUR	A	2007:11	-9.400
	C	2007:11	-9.517
ΔİHRACAT	A	2008:07	-5.708
	C	2009:04	-6.262

Not: Kritik değerlerin tümü Zivot ve Andrews (1992)'den alınmıştır: **Model A:** %1-5.34; %5,-4.80; %10,-4.58; **Model C:** %1,-5.57, %5,-5.08; %10,-4.58.

3.3.Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi

Tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan olması, değişkenlerin birbirleriyle eşbütünleşik olup olmadığının incelenmesini mümkün kılmaktadır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşik ilişki tek yapısal kırılmalı Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testi, eşbütünleşik vektördeki katsayıların sabit olduğunu varsayan geleneksel eşbütünleşme yöntemlerinin yerine vektördeki katsayıların kırılma tarihlerinde değişime uğrayacağı fikrinden geliştirilmiştir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testi, tek yapısal kırılmalı bir testtir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testinde değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı üç farklı modelle incelenmektedir. Bunlar; sabitte kırılma modeli, sabit ve trendde kırılma modeli ve rejim değişikliği modelleridir. Model 1 sabitte kırılma (C), Model 2 trendli sabitte kırılma (C/T) ve Model 3 ise rejim değişikliği (C/S) şeklinde açıklanmaktadır.

Model 1: Sabitte Kırılma (C)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t \quad t = 1, \dots, n \quad (8)$$

Model 2: Sabitte ve Trendde Kırılma (C/T)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \beta_t + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t \quad t = 1, \dots, n \quad (9)$$

Model 3: Rejim Değişimi (C/S)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \varphi_{1t} + \varepsilon_t \quad t = 1, \dots, n \quad (10)$$

Model 1'de kırılmadan önceki sabit terim μ_1 ; kırılmanın sabit terimdeki yapmış olduğu değişiklik ise μ_2 ile gösterilmektedir. Model 2 sabit terimde ve trendde kırılmaları dikkate almaktadır. Model 3'te yer alan α_1 kırılma öncesi eğim katsayısını; α_2 se kırılmadan sonraki eğim katsayısının değişikliğini açıklamaktadır (Gregory ve Hansen, 1996:102-103). Eşbütünleşmenin olmadığı şeklinde kurulan sıfır hipotezi, elde edilen test istatistiklerinin Gregory-Hansen'de hesaplanan kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olması durumunda reddedilmektedir.

Tablo 4'de Gregory-Hansen eşbütünleşme testinin sonuçlarını ortaya koymaktadır. Hesaplanan ADF istatistiği mutlak değer içerisinde kritik değerlerden küçük olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır. Bu modelde kırılma tarihleri sırasıyla 2007:09, 2007:09 ve 2009:01 şeklindedir.

Tablo 4: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi

Model	BİST-100-SANAYİ-İHRACAT-KUR-ENFLASYON	
	Kırılma Dönemi	ADF İstatistiği
Sabitte Kırılma (C)	2007:09	-5.22

Sabitle ve Trendde Kırılma (C/T)	2007:09	-5.04
Rejim Değişimi (C/S)	2009:01	-5.51

Not: Sabitle Kırılma için ADF test istatistiği; %1, %5 ve %10 için; -6.05, -5.56, -5.31; Sabit ve trendde kırılma için ADF test istatistiği; %1, %5 ve %10 için; -6.36, -5.83, -5.59; Rejimde değişim için ADF test istatistiği %1, %5 ve %10 için; -6.92, -6.41, -6.17

3.4.Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Granger (1969) nedensellik analizinde, durağan olmayan serilerin, durağan hale getirildikten sonra analize dâhil edilmesi gerekirken Toda ve Yamamoto (1995), serilerin durağanlık derecesine duyarlı olmayan bir nedensellik testi geliştirmiştir. Toda ve Yamamoto (1995) yönteminde, seriler doğrudan düzey değerleriyle analize dâhil edilerek, serilerin daha fazla bilgi içermesi sağlanmaktadır ve bu yönüyle, Granger (1969) yaklaşımından daha tutarlı sonuçlar üretebilmektedir. Toda ve Yamamoto (1995) testinin ilk aşamasında; VAR modeli yardımıyla uygun gecikme uzunluğu (p) belirlenmektedir. İkinci aşamada, p gecikmeye, en yüksek bütünleşme derecesine sahip değişkenin bütünleşme seviyesi (dmax) ilave edilmektedir. Üçüncü aşamada, (p+dmax) gecikme için serilerin düzey değerleriyle VAR modeli tahmin edilmektedir. Tahmin edilen VAR modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d \max} \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d \max} \alpha_{2i} X_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d \max} \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d \max} \beta_{2i} Y_{t-i} + v_t \quad (2)$$

Son aşamada; dmax'tan gelen katsayılara kısıtlar konur ve bu kısıtların anlamlılığı modifiye edilmiş WALD (MWALD) testi ile sınanır. Denklem (11) için testin boş hipotezi X'ten Y'ye; Denklem (12) için Y'den X'e göre doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı şeklindedir.

Değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünün belirlenmesinde "Toda-Yamamoto nedensellik" testi uygulanmıştır. Çalışmada VAR'da tespit edilen optimal gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre 4'dür. Serilerin maksimum bütünleşme derecesi 1 olarak alınmıştır. Tablo 5'de Toda-Yamamoto yaklaşımına dayalı Granger nedensellik test sonuçları sunulmaktadır. Test sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ile hisse senedi fiyatları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca döviz kuru ve hisse senedi fiyatı arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 5: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

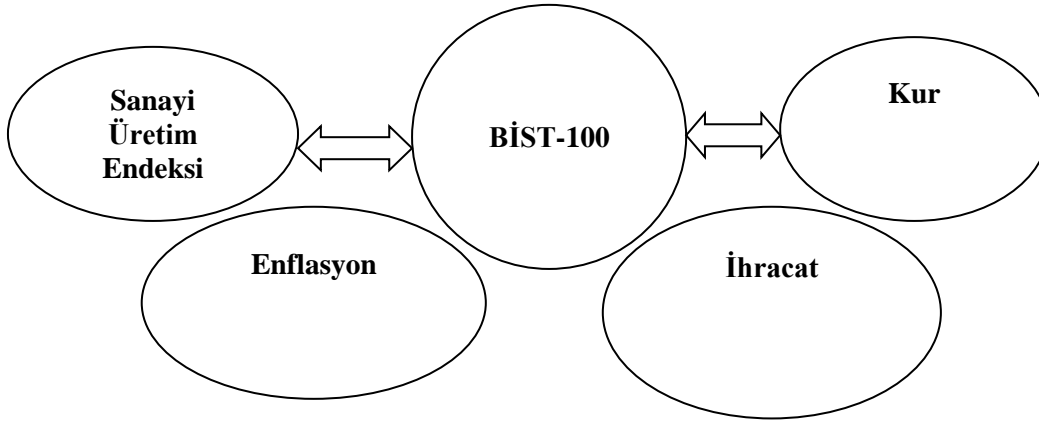
H ₀ Hipotezi	p	p+d max	X ² İstatistiği	Sonuç
Sanayi ≠ Hisse Senedi	4	4+1	21.747(0.040)**	Nedensellik Var

Hisse Senedi≠>Sanayi	4	4+1	33.542(0.000)*	Nedensellik Var
İhracat≠>Hisse Senedi	4	4+1	13.543(0.330)	Nedensellik Yok
Hisse Senedi≠>İhracat	4	4+1	5.753(0.928)	Nedensellik Yok
Enflasyon≠>Hisse Senedi	4	4+1	15.109(0.235)	Nedensellik Yok
Hisse Senedi ≠>Enflasyon	4	4+1	14.625(0.262)	Nedensellik Yok
Kur ≠>Hisse Senedi	4	4+1	20.676(0.055)***	Nedensellik Var
Hisse Senedi ≠>Kur	4	4+1	19.365(0.080)***	Nedensellik Var

Not: *, **, *** işareti %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerini göstermektedir.

Şekil 1. Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkisi

3.5. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi

Nedensellik analizi için geliştirilen testlerde, iki zaman serisi arasındaki ilişkiyi ölçerken pozitif ve negatif şokların etkisinin aynı olduğu varsayımından hareket etmektedir. Asimetrik nedensellik testlerinde görünüşte ilişki olmayan iki zaman serisi arasında aslında saklı bir ilişkinin olabileceği ve bu ilişkiyi de ancak bileşenler arasındaki asimetrinin dikkate alınmasıyla ortaya çıkarılabileceğini savunmaktadır. Literatürdeki ilk asimetrik nedensellik testi Granger ve Yoon (2002) tarafından ortaya koyulan saklı eşbütünleşme testi olarak karşımıza çıkmaktadır. Granger ve Yoon (2002) yaptıkları çalışmada iki zaman serisi arasında sadece pozitif veya sadece negatif bileşenler arasında bir ilişki olabileceğini belirterek bu ilişkiyi de saklı bir eş bütünleşme ilişkisi olarak tanımlamaktadır.

Granger ve Yoon (2002), iktisadi serilerin şoklara birlikte tepki verdiklerinde eşbütünleşik olduklarını, ayrı ayrı tepki verdiklerinde ise aralarında bir eşbütünleşme ilişkisi olamayacağını belirtmektedir. Ayrıca, zaman serilerinin belirli bir türdeki şoka birlikte karşılık verebileceklerini savunarak, veriyi birikimli pozitif ve negatif değişimlerine ayırmış ve bu parçalar arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. Hatemi-J (2012), ilk olarak Granger ve Yoon'un kullanmış oldukları asimetrik ayrıştırma yönteminden hareketle asimetrik nedensellik testini geliştirmiştir. Hatemi-J (2012)'nin asimetrik nedenselliği incelediği çalışmasında değişkenler pozitif ve negatif bileşenlere ayrılarak nedensellik analizi uygulanmıştır.

$$Y_{1t} = Y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = Y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad (13)$$

$$Y_{2t} = Y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = Y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}$$

Yukarıdaki denklemde Y_{1t} ve Y_{2t} iki bütünleşik seri olmak üzere, $Y_{1,0}$, $Y_{2,0}$ başlangıç değerlerini ifade etmektedir. Aşağıda oluşturulan pozitif ve negatif şoklar ilgili denklemlere eklenerek değişkenlerin bileşenleri arasında nedensellik ilişkisi araştırılabilmektedir.

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \quad \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0)$$

$$\varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \quad \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$$

Pozitif ve negatif şokların yer aldığı denklemler aşağıda gösterilmektedir:

$$Y_{1t} = Y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = Y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (14)$$

$$Y_{2t} = Y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = Y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$$

Hatemi-j (2012) pozitif ve negatif şokları birikimli olarak ele alıp nedensellik testi için aşağıdaki gibi düzenlemektedir:

$$Y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, \quad Y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, \quad (15)$$

$$Y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ \quad \text{ve} \quad Y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$$

Bu aşamanın ardından, $Y_t^+ = (Y_{1t}^+, Y_{2t}^+)$, olduğu kabulüyle pozitif bileşenler arasındaki nedensellik ilişkisini bulmak amacıyla p gecikmeli VAR model aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

$$Y_t^+ = \alpha + A_1 Y_{t-1}^+ + \dots + A_p Y_{t-p}^+ + u_t^+ \quad (16)$$

$$Y_t^- = \alpha + A_1 Y_{t-1}^- + \dots + A_p Y_{t-p}^- + u_t^-$$

Burada p gecikme sayısını gösterirken, Y_t (2×1) boyutundaki değişken vektörünü, A ise boyutlu r mertebeden parametre matrisini temsil etmektedir. Benzer şekilde negatif bileşenler arasındaki nedensellik ilişkisi de $Y_t^- = (Y_{1t}^-, Y_{2t}^+)$ kabulüyle aşağıdaki biçimde p gecikmeli VAR modeli yardımıyla test edilmektedir.

Bu çalışmada, zaman içinde ortaya çıkan pozitif ve negatif şoklar arasındaki nedensellik ilişkisi de araştırılmıştır. Bu bağlamda, simetrik ve asimetrik şoklara göre nedensellik ilişkisinin değişip değişmediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik testinin sonuçlarına Tablo 6'da sunulmuştur. Asimetrik nedensellik testi analizi, ekonomik büyümedeki negatif şokların hisse senedi piyasasında negatif şoklara doğru nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Ayrıca hisse senedi piyasasındaki pozitif şoklardan ekonomik büyümedeki pozitif şoklara doğru nedensellik söz konusudur. Kurdaki pozitif şoktan hisse senedi piyasasındaki negatif şoklara doğru nedenselliğin olduğu görülmektedir. Son olarak hisse senedi piyasasındaki pozitif şoklardan kurdaki negatif şoklara; hisse senedi piyasasındaki negatif şoklardan kurdaki negatif şoklara; hisse senedi piyasasındaki negatif şoklardan kurdaki pozitif şoklara doğru nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi

Nedensellik Yönü	MWALD	1	5	10	Nedensellik Yönü	MWALD	1	5	10
Sanayi* $\neq$ >Bi ST-100*	0.477 (0.490)	.177	.817	.986	Bi ST-100* $\neq$ > Sanayi*	.052** (0.044)	.549	.873	.250
Sanayi* $\neq$ > Bi ST-100*	0.161 (0.668)	.957	.728	.585	Bi ST-100* $\neq$ > Sanayi*	.244 (0.622)	.641	.496	.822
Sanayi* $\neq$ > Bi ST-100*	3.059*** (0.080)	0.235	.007	.581	Bi ST-100* $\neq$ > Sanayi*	.062 (0.803)	.926	.896	.400
Sanayi* $\neq$ > Bi ST-100*	0.018 (0.893)	.878	.220	.923	Bi ST-100* $\neq$ > Sanayi*	.462 (0.117)	.309	.654	.096
İhracat* $\neq$ > Bi ST-100*	0.232 (0.630)	.147	.672	.573	Bi ST-100* $\neq$ > İhracat*	.822 (0.093)	.883	.936	.972

Ihracat $\neq$ BİST-100 $\neq$	0.326 (0.568)	.713	.883	.845	Bi ST-100 $\neq$ Ihracat $\neq$	.290 (0.590)	.059	.610	.713
Ihracat $\neq$ BİST-100 $\neq$	0.494 (0.482)	.522	.832	.583	Bi ST-100 $\neq$ Ihracat $\neq$	.177 (0.674)	.661	.738	.621
Ihracat $\neq$ BİST-100 $\neq$	0.937 (0.333)	.281	.020	.773	Bi ST-100 $\neq$ Ihracat $\neq$	.472 (0.492)	.595	.483	.883
Kur $\neq$ BİST-100 $\neq$	0.241 (0.887)	0.266	.344	.004	BİST-100 $\neq$ Kur $\neq$	2.165 (0.339)	1.906	.693	.903
Kur $\neq$ BİST-100 $\neq$	5.350 (0.021)**	.880	.167	.877	BİST-100 $\neq$ Kur $\neq$	8.748** (0.013)	1.601	.251	.636
Kur $\neq$ BİST-100 $\neq$	0.070 (0.791)	.979	.136	.924	BİST-100 $\neq$ Kur $\neq$	4.017** (0.045)	.671	.440	.979
Kur $\neq$ BİST-100 $\neq$	0.075 (0.785)	.466	.117	.061	BİST-100 $\neq$ Kur $\neq$	6.559** (0.038)	4.062	.568	.726
Enflasyon $\neq$ > BİST-100 $\neq$	0.735 (0.391)	.284	.026	.949	BİST-100 $\neq$ Enflasyon $\neq$	0.023 (0.879)	.657	.587	.945
Enflasyon $\neq$ > BİST-100 $\neq$	0.966 (0.326)	.828	.577	.629	BİST-100 $\neq$ Enflasyon $\neq$	0.096 (0.756)	.439	.027	.819
Enflasyon $\neq$ BİST-100 $\neq$	0.727 (0.394)	.365	.180	.378	BİST-100 $\neq$ Enflasyon $\neq$	0.153 (0.696)	.447	.464	.768
Enflasyon $\neq$ BİST-100 $\neq$	0.518 (0.472)	.485	.154	.990	BİST-100 $\neq$ Enflasyon $\neq$	1.778 (0.182)	.302	.434	.968

Not: $\neq$ notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. Bootstrap sayısı 10.000'dir. *, **,ve *** sırasıyla 1, 5 ve 10% istatistiki anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Sonuç

Kısa vadede ve uzun vadede yatırımcısına kazanç sağlayan hisse senedi fiyatları gün içinde önemli değişimler göstermektedir. Bu nedenden ötürü, yatırımlara yön verebilmek için hisse senedi fiyatlarına etki eden faktörlerin bilinmesi gerekir. Hisse senedi fiyatları ile ekonomik büyüme, ihracat, enflasyon ve kur değişkenlerinin ele

alındığı bu çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmüştür. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine, Toda-Yamamoto, Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi ile bakılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testine göre, ekonomik büyüme ile hisse senedi fiyatları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testine göre; ekonomik büyümedeki negatif şokların hisse senedi piyasasında negatif şoklara doğru nedenselliğin olduğunu görülmektedir. Ayrıca hisse senedi piyasalarındaki pozitif şoklardan ekonomik büyümedeki pozitif şoklara doğru nedensellik söz konusudur. Kurdaki pozitif şoktan hisse senedi piyasasındaki negatif şoklara doğru nedenselliğin olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

ALTINBAŞ, Hazar., Kutay, Nilgün., Akkaya, Cenk (2015). "Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Piyasaları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama". **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 4(2): 30-49.

AKTAŞ, Metin., Akdağ, Saffet (2013). "Türkiye'de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları İle İlişkilerinin Araştırılması". **International Journal Social Science Research**, 2(2): 50-67.

COŞKUN, Metin., Kiracı, Kasım., Muhammed, Usman (2016). "Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerle Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme". **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, 53(616): 61-74.

DİCKEY, David., Fuller, Wayne (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root". **Econometrica**, 49(4):1057-1072.

DİCKEY, David., Fuller, Wayne. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root". **Journal of the American Statistical Association**, 74(366): 427-431.

GREGORY, Allan.W., Hansen, Bruce.E. (1996). "Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts". **Journal of Econometrics**, 70: 99-126.

HATEMİ-J, Abdunasser. (2012). Asymetric Causality Tests with an Application. **Empirical Economics**, 43: 447-456.

HO, Sin-Yu (2017). "The Macroeconomic Determinants of Stock Market Development: Evidence from South Africa". **MPRA**, 1-26. Erişim Adresi: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/76493/1/MPRA_paper_76493.pdf.

HO, Sin-Yu., Odhiambo, N.M. (2018). "Analysing the Macroeconomic Drivers of Stock Market Development in the Philippines". **Cogent Economics and Finance**, 6(1451265), 1-18.

HUNJRA, Ahmed., Chani, Muhammad., Shahzad, Muhammad., Farooq, Muhammad., Khan, Kamran (2014). "The Impact of Macroeconomic Variables on Stock Prices in Pakistan". **International Journal of Economics and Empirical Research**. 2(1): 13-21.

KAYA, Emine., Uğurlu, Süleyman (2016). "Seçili Bazı Makroekonomik Değişkenler ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki Dinamik Etkileşim: BIST 100 İçin Ekonometrik Bir Yaklaşım". **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 23: 1-13.

KAYA, Vahdet., Çömlekçi, İstemi., Kara, Oğuz (2013). "Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler 2002-2012 Türkiye Örneği". **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 35: 167-176.

MATADEEN, Shashi. (2017). "The Macroeconomic Determinants of Stock Market Development from an African Perspective". **Theoretical Economics Letters**, 7: 1950-1964.

OWİREDU, Alexander., Oppong, Moses., Asomaning, Sandra. (2016). Macroeconomic Determinants of Stock Market Development in Ghana. **International Finance and Banking**, 3(2): 33-48.

ÖZER, Ali., Kaya, Abdulkadir., Özer, Nevin (2011). "Hisse Senedi Fiyatları ile Makroekonomik Değişkenlerin Etkileşimi". **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 26(1):163-182.

TCMB <http://www.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.09.2018)

TIRAŞOĞLU, Muhamme., Tıraşoğlu, Burcu (2015). "Hisse Senetleri, Banka Kredileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği". **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 3(3): 21-30.

TODA, Hiro. Y., Yamamoto Taku. (1995). "Statistical Inferences in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes". **Journal of Econometrics**, 66: 225-250.

TOPÇU, Ebru (2014). "Bileşik Öncü Göstergeler İle Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği". **AKÜ İİBF Dergisi**, 16(1): 167-176.

UZUN, Uğur., Güngör, Bener (2017). "Borsa Endeksleri İle Ülkelerin Seçilmiş Makroekonomik Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Uluslararası Boyutta İncelenmesi". **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 17(4): 1-30.

ZİVOT, Eric., Andrews, Donald.W.K. (1992). "Further Evidence of the Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis. **Journal of Business and Economic Statistics**, 10: 251-270.

TÜRKMENİSTANDAKİ YER ADLARINI TEMATİK SINIFLANDIRMA ÇALIŞMASI

Dr. Öğr. Üye. Savaş ŞAHİN*

ÖZ

Toplumların kültür hazineleri içerisinde önemli bir paya sahip olan yer adları, ait oldukları toplumların hafızalarını canlı tutar ve kültürün geçmişten geleceğe aktarılmasında önemli rol oynar. Etrafımızda gördüğümüz her bir dağ, dere, nehir, köprü, çeşme, kale vb. adı ile tanınır ve bu adla da tarihte yaşar. Ülkede egemen olan toplulukların etkisiyle kimi zaman adları değişen Buyapılar, halkın zihnî ve kültürel hafızasından izler taşıyan isimlerle adlandırılırlar. Türk toplulukları, göçebelikten başlayarak yerleşik hayata geçene kadar ve geçtikten sonra da göç yolları da dâhil geçtikleri ve yerleştikleri yerlere anlamlı isimler vermişlerdir. Türkmenistan'ın tarihi geçmişi, Türkmenlerin menşei, Türkmenistan'da yaşayan kabile ve boy adlarını tespit etmede yer adları oldukça önemli bir işleve sahiptir. Türkmenistan'daki yer adları, Türkmenistan'ın sosyo-kültürel, ekonomik, tarihî, siyasî ve coğrafi özelliklerinin ortaya konulması bakımından önemlidir.

Toponimler coğrafi yer adları çalışmalarını konu alan bir bilim dalıdır. Diğer bir deyişle toponimi dile ait bir çalışma alanıdır. Toponimi çalışmaları bize artzamanlı ve eşzamanlı dilbilim çalışmaları konusunda fayda sağlar. Türk dünyasına ait coğrafyalarda yer adları çalışması yapılması hem Türk kültürüne hem de Türk diline katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada Türkmenistandaki yer adları tematik olarak sınıflandırılmaya çalışılacaktır. Türkmenistan coğrafyasında yer adları ile ilgili yapılacak çalışmalarda Oğuz boyuna ait önemli tarihi ve kültürel vesikalar ortaya çıkacaktır. Bu sınıflandırma çalışması Türkmenistan'da yayınlanan toponimi sözlükleri, coğrafya atlasları ve Türkmenlerden alınan bilgiler yardımıyla yapılacaktır. Türkmenistada yer adlarıyla yapılan çalışmaların eksikliği bizi bu çalışmayı yapmaya teşvik etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmenistan, yer adları, Türkmen Türkçesi, ad bilimi

THE THEMATIC CLASSIFICATION STUDY OF THE PLACES IN TURKMENISTAN

ABSTRACT

Settlement names have an important place in the cultural treasures of societies keep alive the memories of their own societies and play an important role in the transferring of the culture from the past to the future. Every mountain, stream, river, bridge, fountain, castle etc. is known by the name and lives in history. These structures, which are sometimes named after the influence of the communities that dominate the country, are called by the names that bear the traces of the people's mind and cultural memory. Turkish communities have given meaningful names to the places where they entered and settled, including migration routes, until they were settled into the settled life starting from nomadism. The history of Turkmenistan, the origin of the Turkmen, the names of tribes and tribes living in Turkmenistan have a very important function in determining the names. The place names in Turkmenistan are important in terms of revealing the socio-cultural, economic, historical, political and geographical characteristics of Turkmenistan.

Toponymy is the science that has as its subject the study of geographical names or toponyms. As all other names, toponyms belong to languages. Toponym work enable us

---

* Akdeniz Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları, savasss154@gmail.com ,
ORCID NO: 0000-0003-4462-9006

diachronically and synchronically linguistic study. In this study, place names in Turkmenistan will be classified as thematic. The studies to be done about the names of places in the geography of Turkmenistan that related to Oghuz tribe will be reveal important historical and cultural documents. This classification work will be done with the help of toponymy dictionaries published in Turkmenistan, geography atlases and information obtained from Turkmens. The lack of works with place names in Turkmenistan has encouraged us to do this work.

Keywords: Turkmenistan, toponymy, Turkmen Turkish, onomastic

Giriş

“Ad bilimi, canlıların, nesnelerin ve kavramların, kısacası çevremizde göeddüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilimin adıdır.” (Sakaoğlu, 2001:9). Konusu yer adlarını incelemek olan *toponimi*, dar anlamda dil biliminin bir alt kolu, genel anlamda ise özel adları ele alan *onomastiğin* (özel ad bilimi) bir dalıdır. *Toponimi* aynı zamanda arkeoloji, tarih, folklor, coğrafya, jeoloji, botanik, antropoloji, sosyoloji gibi diğer bilimlere de yakından ilgilendirmekte ve onlarla doğrudan bir ilişki içerisinde bulunmaktadır (Yediyıldız, 1984, 25). Toponimi yer adlarını yapı, anlam ve köken bakımlarından açıklamaya çalışır. Bu çalışmalarda bütün yer adları, köy ve şehir yerleşme yerlerinin adları, tabii yer adları, (dağ, dere, tepe) göz önünde tutulur. Toponimi'nin dağ, tepe, bel, sırt vb. adları üzerinde duran kolu *oronymie*; dere çay, ırmak, göl vb. adlarını ele alan kolu *hydronymie* adıyla anılır. Yer adlarında boy adları, kişi adları, renk adları, meslek adları, tarihi olaylar, o çevrede yetişen bitki adları veya o çevrede yaşayan hayvan adlarından yararlanılmıştır (Eren, 1965:55-162). Gerçekte insanlar; üzerinde yaşadıkları ve hâkimiyet kurdukları sahalardaki yerleşmelere isim verirken yerleşilen bölgenin fiziki özelliklerinin yanısıra beşerî ve iktisadî özelliklerini de dikkate almakta ve yerleştikleri yere kendi dil, kültür, örf ve adetlerine en uygun isimleri vermektedir. Bu sebeple, yerleşmenin coğrafî, tarihî ve genel karakterini tanımada rol oynayan yer adlarının önemi büyüktür (Alacagöz, 1984:11). Doğan Aksan'ın da vurguladığı gibi dilci-tarihçi-arkeolog işbirliği ile önce arşiv ve kütüphanelerde bulunan her türlü malzemenin derleme-tarama ameliyesinden geçirilerek yer adları çalışmaları yapmak ve bunları geniş kitlelerin istifadesine sunmak kültürümüzü daha iyi anlamaya, yaşadığımız coğrafyayı atalarımızın nasıl vatanlaştırdıklarını kavramaya katkı yapacağı muhakkaktır (Aksan, 2001:9-16).

Yerleşim yerlerine ad verilmesinde etkili olan faktörler göz önüne alındığında iki temel gruplaşma dikkati çeker. Bunlardan ilki, köy adlarının yakınlardaki dağ, tepe, göl, akarsu, toprak, bitki örtüsü vb. nin özelliklerinden ya da doğrudan bunların adından esinlenerek, doğal çevre elemanlarına göre adlandırılması; ikincisi ise insan, aşiret, soy ile çeşitli olayların etkisinde kalınarak ya da onlardan esinlenerek beşerî özelliklere göre köy adları oluşturulmasıdır (Tuncel, 2000). Göçebe, yarı göçebe ve yerleşik Türk toplulukları en eski çağlardan beri arazi parçalarını adlandırıp belirtmede adeta bir coğrafyacı dikkati ile durmuşlar, dağlara, yaylalara, göllere, ırmaklara, geçitlere küçük arazi parçalarına, köy ve kentlere manalı isimler vermişlerdir (Eröz, 1984).

Yer adları, bir milletin yerleşme tarihinin en önemli yaşayan belgelerden biridir. Milletler, çoğu zaman geride bıraktıkları ana yurtlarından adlar getirip, yeni yerleştikleri bölgelerdeki benzer yerlere koyarlar. Bu da yetmezse renk, yön, boy, soy, oymak, cemaat, bitki, hayvan vb. adları vererek yaşadıkları yerleri belgelendirirler (Gülensoy, 1995:9). Ad ve adlandırma, her türlü varlığı birbirinden ayırmaya yaradığı için, insanlık

tarihi kadar eski ve ona paralel olarak gelişen bir olgudur. Adıyla kendini bir başkasından farklı kılan insanoğlu, çevresini de kullanım amacına ve işlevine göre farklı adlandırmayı ihmal etmemiştir (Balta, 2010:27). Yerleşim yerlerine ad verilirken sahada ve yakın çevresinde yaygın olarak görülen bazı bitki türleri veya yetiştirilen herhangi bir tarımsal ürün de isim olarak kullanılabilir.

Türk dili meslek adları bakımından da zengin bir dildir. Bıçakçılık, avcılık, kapıcılık, değirmencilik, arıcılık, balıkçılık vb. yüzlerce Türk meslek adı yanında dilimize yabancı dillerden girmiş pek çok yabancı meslek adı vardır. Ülkemizde de meslek mensuplarına verilen adlar yer adı olarak kullanılmıştır (Zülfikar, 2006:81-82).

Halkımızın teşekkülü ve tarihi gelişimini öğrenmek, eski dil hususiyetlerini tespit etmekte yer adları zengin bir kaynak oluşturur. Akad, Fars, Asur, Urartu, Ermeni, Yunan, Arap ve Türk dillerindeki mevcut kaynaklarda, Kitabı Dede Korkut Destanları'nda, seyyahların yol kayıtlarında pek çok yer adlarından söz edilir (Gültekin, 2003:7).

Bir bölgenin tarihi, geçmişi, halkının etnik kökeni, kültürünü yer adlarından öğrenebiliriz. Bir toplumun içtimaî, felsefî dünyasını anlamak, mizah dünyasını, dünyaya ve insana bakış tarzını keşfetmek için de yer adlarından faydalanabiliriz. Türk'ün il tuttuğu Ötüken Yış ile birlikte Türk boyları yerleştikleri köylere, konakladıkları bölgelere, geçtikleri alanlara, aştıkları tepelere, dağlara, göllere ad vermişlerdir. "Genel olarak Türkoloji'nin ve bunun bir dalı olarak da Türkmen adbiliminin milli gücü çok kuvvetlidir." (Sarıyev, 2017:105). Türkmenler yer adları olarak rütbe, meslek, unvan, toplumsal, doğal olaylar, renkler, bitki adları, saygı duyulan insanlar, beyler, kahramanlar, evliyalar, mitolojik yönü olan efsanelerin isimlerini yer adları olarak vermişlerdir.

Ülkemizde Anadoludaki yer adlarının tematik olarak çeşitli sınıflandırma çalışmaları yapılmıştır (Ö. Başkan, 1970; Gülensoy, 1998; Şenel, 2003). Bu çalışmada da Türkiyedeki çalışmaların bir benzeri olarak, Türkmenistandaki yer adlarının tematik bir sınıflandırılması yapılmaya çalışılmıştır. Türkmenistan'da yayınlanmış toponomik sözlükler taranmış, atlaslardan yararlanılarak veya Türkmenlerin beyanlarına dayanarak yer adları tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de yapılan tematik sınıflandırma çalışmalarından da faydalanarak Türkmenistan yer adları sınıflandırılmaya çalışılmıştır.

Türkmenistan Hakkında Genel Bilgiler

Orta Asya'nın 36-43 derece kuzey enlemleri ile 53-66 derece boylamları arasında yer alan Türkmenistan dünyanın 52. geniş ülkesidir. Nüfusu yaklaşık altı milyon olan Türkmenistan idari olarak beş vilayete ayrılmıştır: Ahal, Balkan, Daşoğuz, Lebap ve Marı. Vilayet ve vilayete bağlı olan ilçeler etrap diye adlandırılır. Türkmenistan 18 Mayıs 1992'de yürürlüğe konan anayasayla yürütülmekte olup devletin en üst yetkilisi geniş yetkilere sahip olan cumhurbaşkanıdır. Yasama yetkisi 50 üyeli bir parlamentodadır. 27 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazanan ülkenin başkenti Aşkabat olup Marı (Merv, Türkmenbaşı (Krasnovotsk), Daşoğuz, Türkmenabat (Çarçöv), Balkanabat (Nebitdağ), Köhne Ürgenç, Atamurat (Kerki) önemli şehirlerindedir. Ülke batıdan Hazar Denizi, güneyden İran, kuzeyden Kazakistan,

kuzeydeoğudan Özbekistan, güneydoğudan Afganistanla çevrilidir. Türkmenistan topraklarının beşte dördü Karakum Çölüyle kaplıdır. Ceyhun, Murgap, Tecen, Etrek ülkenin en önemli nehirleridir. Dünyanın en büyük göllerinden biri olan Hazar Denizi'nin bir kısmı Türkmenistan toprakları içerisinde yer alır. Ülke set bir kara iklimine sahiptir. Zengin doğalgaz ve petrol yataklarına sahip olan Türkmenistan dünyanın en önemli pamuk üreticilerindedir.

Balkan vilayetinin şehirleri Balkanabat, Bereket, Garabogaz, Gumdag, Hazar, Serdar, Türkmenbaşı; Daşoğuz vilayetinin şehirleri Daşoguz, Köneürgenç; Atamirat, Gazacak, Magdanlı, Seydi, Türkmenabat; Marı vilayetindeki şehirler Marı, Bayramalı, Yolöten, Serhatabat, Şatlık; Ahal vilayetinin şehirleri Abadan, Baharlı, Änev, Tecen, Gökdepe'dir.

Alfabetik sıraya göre Türkmenistan'ın etrafları (ilçe) şunlardır: Akdepe, Altın sahra, Atamirat, Babadayhan, Bayramalı, Bereket, Beyik Türkmenbaşı, Birata, Boldumsaz, Derveze, Dänev, Esengülü, Etrek, Farap, Galkınış, Garabekevül, Garagum, Garaşsızlık, Garrıgala, Gubadag, Gumdag, Gurbansoltan Ece, Gıziletrek, Gökdepe, Göroglı, Halaç, Hoambaz, Hocambaz etrabı, Kaka, Köneürgenç, Köytendag, Magdanlı, Marı, Murgap, Oguzhan, Ruybelent, Sakar, Sakargäçe, Saparmirat Nıyazov, Saparmirat Türkmenbaşı, Saragt, Sayat, Serdar, Serdarabat, Serhetabat, Seydi, Tagtabazar, Tecen, Türkmenbaşı etrabı, Türkmengala, Vekilbazar, Yolöten.

Türkmenistandaki Yer Adlarının Tematik Olarak Sınıflandırılması

Geçmişte bazı durumlarda şu veya bu sebeple kavmin, kabilenin bir kısmı eski yerinde, obasında veya köyünde kalır, diğer kısmı ise göçüp başka bir yerde mesken tutardı. Kabilenin göçen kısmı, eski köyün veya obanın adını da kendileri ile beraber götürüp yeni mesken tuttıkları yere verirlerdi (Memmedov, 2005:92). Türkmenistanda da bu gelenek bozulmamış, Türkmenler göç ettikleri yerlere de kendi boy isimlerini verme geleneğini sürdürmüşlerdir. Türkmenistan'da yerleşim bölgelerine sayı isimleri verilmesi oldukça sık olup, Türkler arasında kutsal kabul edilen kırk ve yedi sayılarıyla kurulmuş olan yer adlarının sayıca fazla olması ise dikkat çekicidir. Bazı yerleşim yerlerine ya da bölgelere yalnızca sayı isimleri verildiği görülmektedir.

Türkmenistan'da yer adlarını belirleyen etkenlerden biri de o bölgenin tabiatı ve bitki örtüsünün yapısıdır. Bu bağlamda, yerleşim yerlerine ad verilirken o bölgede yetişen bitki isimlerinden de faydalanılmıştır. Örneğin, Türk yer adlarının verilisinde meyvelerden yararlanma eğilimi öteden beri bilinmektedir (Şen, 2008:402). Türkmenistanda bölgede yetişen meyve ve bitki örtüsü çeşidine göre yer adları verilirken bu bitki örtüsü ve ömeyve çeşitlerinin isimlerinden faydalanılmıştır.

Renk adları, yerleşim bölgesinin arazi durumu, bitki örtüsü ve iklim özelliklerindeki renk unsurlarının ön plana çıkarılarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur (Akar, 2006:52). Türkler tabii hudutların yanı sıra, bu yurt sınırları da, yönleri de renklerle belirlemişlerdir: Ak:batı, kara:kuzey, sarı:doğu, kızıl:güney (Yıldırım:1998, 139). Kara sözünün karanlık, ışıksızlık, büyük, yüksek, sevinç, büyük, sık, kalın, çokluk, yükseklik, büyüklük, genişlik, mutsuzluk, kutsallık manalarında kullanılan bir renk adıdır (Gültekin, 2003:137-138). Yer adlarımızda beyaz kelimesi yerine halkın dilinden doğan Türkçe ak kelimesinin kullanılmıştır (Eren, 2009:20). Türkçe yer adlarında renklerle

yapılan adlandırmalar önemli bir yer tutmakla birlikte ak, Gara, Gızıl, gök, boz, sarı, mavi gibi renk adları kullanılmıştır.

Türkmen kültürünün yer adları verilirken oldukça önemli olduğu görülmektedir. Örneğin, Türkmenlerin kültüründe önemli bir yeri olan “at”ın yer adları verilirken en çok kullanılan hayvan adı olduğu görülmektedir. Sayı isimlerinin yer adlarında oldukça sık kullanıldığı görülür.

Yer adları bölgenin maden, toprak çeşitleri ve bölgedeki kimyasal maddeler hakkında da bilgi verir. Örneğin; Türkmenistan’da kükürt çok olduğu için kükürtle isimlendirilen yer adlarının çok olduğu görülür. Diğer bir sık kullanılan maden ismi ise gümüşdür.

Tatlarla kurulan yer adlarında ise duzlı sözcüğüyle kurulan yer adları oldukça fazladır: duzlıdepe, duzlı derya, duzlıkol gibi. Türkmenistan’da, Türk kültüründe etinin yenmediği ve pek seilmeyen vahşi bir hayvan olan domuz adıyla kurulan yer adlarının sıklığı da dikkat çekicidir. Türk kültür tarihinde atın müstesna bir yeri ve Türkçe ad biliminde at adının önemli bir işlevi vardır (Karakuş, 2006:107). Türkmenistan yer adlarında özellikle at ile kurulmuş yer adlarının sıklığı dikkat çekicidir. Atın Türk kültüründe elbette önemlidir fakat at Türkmenler için ayrı bir öneme sahiptir. Türkmen atı dünyaca meşhurdur. Türkmenistandaki yer adlarını yapı olarak incelediğimizde basit, türemiş ve birleşik yapıda olduğunu görmekteyiz: Camlıgala (Daşoğuz’da bir köy adı.) Leyindepe (Garrıgala’da tepe.), Hanoba (Bayramali’de bir köy adı.), Bedeň (Tagtabazar’da bir köyadı.) vb. Sıfat Tamlaması tipindeki yer adlarının oran bakımından oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür. Sıfat tamlaması yapısındaki yer adlarında ak sıfatı çok sık kullanılmıştır: Acıgamış (Garagum’da bir alanın adı.), Acıgöl (Esengülü’da bir göl adı.), Ak Altın (Kirow yakınındaki bir köy adı), Akbaşlı (Köneürgeç’te bir köyadı.), Akbil (Garabil’de bir dağın adı), Beyıkgır (Garabekevül’de bir köy adı), Çukurdepe (Garrıgala’da bir çeşme adı.), Ovadandep (Aşgabab’da bir dağın adı.), Uzındag (Demirgazık’ta bir dağ adı.), Uludag (Gızılbat’da bir dağın adı.) Yalanaçdepe (Daşoğuz ilçesinde bir köy adı.), Yoksulkanal (Hocambaz’da yoksullar tarafından yapılan kanalın adı.) vb.

Yer adlarının kuruluşlarında sıfat-fiil ekleri de önemli yer tutmaktadır. Sıfat-fiil ekleriyle kurulu yer adlarının Türkçenin ilk yer adı örneklerine göre çağdaş yer adı örneklerinde daha sık rastlandığı ve çeşitlendiği görülmektedir (Şahin, 2007:8). Türkmenistan’da Obagonan (Garagum’da bir yer adı.), Obagörner (Yolöten’de yakınındaki bir kumluk alan), Suwalma (Daşoğuz civrındaki bir köy adı) Tekeoturan bir çeşmenin adı.), Tekeölen (Garrıgala’da bir derenin adı.) Akar (Darganata’da bir çeşme adı.), Akarçeşme (Bathız’da bir çeşme adı.), Alyan (Oktyabır’da bir köy adı.)

Türkmenistan’da kip ekleriyle kurulmuş yer adları da bulunmaktadır: Alyar “alıyor” (Gıziletrek’te bir tepenin adı.), Hoşgeldi (Gızılbat’da yüksekçe bir tepenin adı.) vb.

Günlük kullanımdaki eşyalarla, giysilerle, süs eşyalarıyla ilgili Yer Adları

Çıgıl(Hocambaz’da bir kuyu adı.Konuşma dilinde irigözenekli eleğe çıgıl denilmektedir.), *Munçakdepe* (Çarşañıçivarında bir tepenin adı. Konuşma dilinde

monjuga munçak denilmektedir.), *Çincir* (Çarşaññi ilçesine bağlı Garlık'ta bir dere ve çeşmenin adı. Yerel dilde çincir, zincir demektir.)

İnsan Kusurlarını İfade Eden Adlarla Kurulmuş Yer Adları

Körsagır(Gökdepe ve Marı'da köy adı. Kör sağır aynı zamanda bir kavim adıdır.) *Kösedag* (Garrigala we Gyzylarbat'ta köy adları. Köse sıfatı sakalı, bıyığı çıkmayan ya da seyrek olan erkekler için kullanılır.). *Keskikburun* (Gevers'te bir köy adı. Kaka'da bir bayırın adı.) *Söyünagsak* (Gumdag ile Kaspi Denizi arasındaki kumluk alan.)

Akrabalık İsimleriyle Kurulmuş Yer Adları

Mama(Yöleten- Tagtabazar arasındaki büyük tepe.Bir yaşlı büyükanneninin burada yağmur altında öldüğü için bu ad verdiği söylenir.), *Ayribaba* (Köytendağ'ın en yüksek yeri. Dağın iki yüksek tepesi olduğu için ayrı adı kullanılmıştır. Baba sözcüğü de dede manasındadır.), *Ata* (Darganata, Marıve Saragt ilçelerinde köy adları),*Ataoba* (Darganata'da dedelerin yaşadığı köyün adı.)

Kabile ve Boy İsimleriyle Kurulmuş Yer Adları

Acı(Halaç'ta bir köy adı.) *Agyrbaş* (Murgap'ta bir köy adı.), *Adnakel* (Garrigala'da bir köy adı.), *Alaşa*(Yölöten'de bir köy adı.), *Alaşayar*(Murgap'ta bir kanalın adı. Alaşayar, Sarıkların bir boyudur.),*Alili*(Dänew, Farap veYılanlıbölgelerindeki köy adları). *Aliliköl* (Telman'da ikigöle verilen ad.), *Arlan* (Ulu Balkan'ın en yüksek tepesi.), *Arık* (Garagum'da bir köyün adı.), *Ata*(Darganata, Marıve Saragt'ta köy adları.), *Bayat* (Darganata, Denev, Hocambaz, Farapve Çarçöv'de köy adları.), *Bokurdak* (Aşgabat'taki bir kuyunun adı), *Kırk*(Telman yakınındaki bir köy adı), *Çakır*(Kerki'de bir köy adı.), *Mülkaman* (Marıve Murgap'ta köy adları.), *Ovşarlık* (Kerki'de geniş bir meydanın adı. Daha önce burada Avşar kabilesi yaşamış.),*Kuvvar* (Gyzylergenek'te bir köyün adı.)

Yabancı Millet Adlarıyla Kurulmuş Yer Adları

Çerkezköl(Sakarçäge'deki bir gölün adı. Burada daha önce Çerkezlerin oturduğu düşünülmektedir.), *Çagatay* (Daşoğuz'a bağlı Tazebazar'da bir köy adı. Çagatay Cengiz Han'ın ikinci oğlunun adıdır.), *Hindi* (Çarşaññi'da bulunan bir tepenin adı. Burada Hindistan'dan gelen iki adamın oturduğu söylenmektedir.), *Celayir* (Könürgenç'te bir köyün adı. Köyün adını, 16.yüzyılda Merv'de yaşamış olan Moğol'ların Celayir kabilesinden aldığı düşünülmektedir.), *Ovganarap* (Yölöten'de bir köy adı. Bu adın neden verildiği bilinmemekle birlikte, Ovganarap Afgan Arap demektir.), *Ovganguzer* (Tagtabazar'da Murgap nehri üzerindeki bir geçitin adı. Önceden Afganlar hayvanlarına burada su içirdikleri için buranın adı Ovgangüzer yani Afgan geçiti olarak kalmıştır.). *Ovgandepe* (Kaka'da bir tepenin adı. Burada daha önce bir Afgan'ın yaşadığı söylenir.), *Ovgangum* (Esengulıyakınındave Pendi çölündeki kırık alanın adı.), *Oyrat* (Bir köy adı. Oyrat bir Moğol kavmidir.), *Aymak* (Yölöten'de Aymakların açtığı çukurun adı.),*Arapgala* (Kaka'da bir köy ve kalenin adı.), *Aşakı Buluç* (Yölöten'de bir köy adı. Buluç, Afganistan ve Pakistan'da yaşayan Beluç'lara verilen etnik millet adıdır.)

Yabancı Milletlerin ve Dillerin Etkisiyle Verilen Yer Adları

Çkalov (Tagtabazar'da Sovyet Rejimi Dönemin'nde bir Rus kahramanını hürmetine ad verilen köy.), *Kruglyı*(Türkmengala yakınındaki Tegelekköl'ün yakınlarındaki bir köyün adı. Kruglyı Rusça'da yuvarlak demektir.), *Kudryavaya*(Krasnovodsk şehrinde Ufra'nın yakınındaki bir dağın adı. Rusça bir sözcük olan kudryavaya Türkmen Türkçesinde hörgüç demektir.). *Kuybyşew*(Garrigala ve Yolöten'de Rus devlet adamı W.W. Kuybyşev için verilen köy adı.), *Leningrad* (Oktyabr'da Sovyet Rejimi Dönemi'nde verilen bir köy adı.), *Lenin* (Daşoğuz'da bir kasaba adı.), *Leninizm yolu* (Gäveris'te bir kasabanın adı.), *May* (Dänev'de bir köyün adı.), *Mujukler* (Türkmengala'da bir köy adı. Mujuk Rusçada çiftçi ya da erkek adam demektir.), *Oktyabr* (Daşoğuz'da, Gökdepe Köneürgenç, Tagta ve Çarçöv'de Sovyet Rejimi Dönemi'nde verilen köy adı.), *Maydökülen* (Krasnovodsk'ta bir köy ve kuyunun adı. May sözcüğü,Türkmen Türkçesine Kazak Türkçesinden geçmiştir. Kazak dilinde *may,yağ* demektir.), *Mülkdar* (Farap yakınındaki bir köyün adı.), *Çorga* (Nerezim'de bir köy adı. Çorga sözcüğünün Mongol dilinden geçtiği düşünülmektedir. At bakıcısının üzerindeki kıl yumağına çorga denilir.)

Bitki Adlarıyla Kurulmuş Yer Adları

Agüzüm(Magtimgulı'da beyaz üzümlü dere ve çeşmenin adı.), *Alma* (Garrigala'da içinde elma ağaçlarının olduğu bir dağın adı.),*Almaatışan* (Tagta'da bir köyün adı.), *Almacık* (Bäherden'de bir tepenin adı. Bu bölgede elma olduğu için bu ad verilmiştir.), *Almalı* (Bäherden'de, Nohur'da elmalı bir tepenin adı.), *Almalıdag* (Garrigala'da içinde elma ağaçlarının olduğu dağın adı.), *Almatagta* (Garrigala'da, Dayna'da elmalık bir alana verilen ad. Tagta düz anlamına gelmektedir.), *Almaçukur* (Farap bölgesinde Hocakenepsi'de tarım arazisine verilen ad. Daha önceki adı almaliçukur elmalı çukurmuş.), *Mellidere* (Garrigala'da Çendir'de üzümlü tepenin adı. Melli üzümlü demektir.), *Melli* (Gazancık'ta bir tepenin adı.), *Yaglısuv* (Gökdepe'de bir çeşmenin adı.), *Duzlı* (Aşgabat'ta bir köy adı.), *Kädili* (Aşgabat'ta, Garagum'da bir köy adı.), *Mäşgöl* (Köneürgenç'te yakınında önceden mercimek ekilen gölün adı.), *Mäşpaya* (Çärcew'de bir köyün adı. Mäşpaya mercimeğin çöpü demektir.), *Çöplüçinar* (Bäherden'de, Nohur'da çöplü, çınarlıtepe.), *Çimlidere* (Gıziletrek'te bir derenin adı.), *Çınarcık*(Bäherden'de çınarlı dere ve çeşmenin adı.), *Sövütce*(Gızılbat'ta,Hocagala'da söğütlü çeşme, dere.), *Sövütlü*(Aşgabat, Beherden, Garrigala, Gökdepe, Gızılbat'ta bazı çeşme ve nehirlerin adı.), *Sövütlidere* (Garrigala'da söğüt ağaçları çok olan dere ve çeşmeye verilen ad.), *Üzümbag* (Lenin'de, Atayap'ta bulunan bağı ve bahçesi çok olan köyün adı.), *Çakış* (Daşoğuz'a bağlı Ketli'de bulunan bir köyün adı. Çakış kumluk alanda yetişen bir bitki adıdır.), *Çılan*(Halaç yakınındaki Çohpetde'de köy ve kanalın adı. *Çılan* iğdeye benzeyen şifalı olduğuna inanılan bir meyvenin adıdır.), *Cigdelidara* (Çarşanni'ya bağlı Hoceypil'de bir derenin adı. Cigdelidara, iğdeli dere demektir.), *Şortaklı* (Dänyev'de bir yer adı. *Şortak* yerde yetişen sazak ağacına benzeyen bir bitkinin adıdır.)

Çeşitli Tatlarla Kurulmuş Yer Adları

Süyciduz (Sayat'ta bir gölün adı. Tatlı tuz anlamına gelmektedir.)*Şekerli* (Gävers'te suyu tatlı bir çeşmenin adı.),*Çüçük* (Köyten'de tatlı suyu olan bir çeşmenin adı.Türkmen diyalektlerinde *çüçük, tatlı* anlamına gelmektedir.), *Duzlıdepe* (Garrigala

sınırında Kurucdey'de bir tepenin adı.), *Duzlıderya* (Garagum'da bir derenin adı.), *Duzlıkol* (Telman yakınlarındaki Gökçage'de bir köy adı.)

Organ Adlarıyla Kurulmuş Yer Adları

Agız (Çarşañı'da derenin ağzından itibaren başlayan geniş meydanın adı.), *Altınbaş* (Krasnowodsk'ta bir tepenin adı.), *Başdepe* (Gızılbat'ta büyük bir tepenin adıdır.), *Ayagıdövlən* (Tagta' da kayalık yerin adı. Devenin burada yürümesinin zorluğu için bu ad verilmiştir.), *Ayakgala*(Daşoğuz'da bir kalenin adı.), *Ayakketli* (Daşoğuz yakınlarında Camlıgala'da Ketli'nin güneybatısındaki bir köyün adı.), *Ayaktüner*(Başmüner'inaşağısındaki bir çeşmenin adı. Müner sözcüğü pınar anlamındadır.), *Başbedeñ* (Tagtabazar'da bir köy adı.), *Başbarmak* (Gäwers'te beş tane tepesi olan bir dağın adı.), *Baş depe* (Gızılbat'ta büyük bir tepenin adı.), *Başmüner* (Balkan'da bir çeşmenin adı.), *Başsaka* (Kerki'deki Garagum kanalının başındaki kasabanın adı.), *Diñliböwür* (Garrigala yakınındakiDayna'da diñli dağın böğrü.), *Boyunbaş*(Tagta yakınındakiYagtlık'ta bir köyün adı.), *Burunsuv* (Gazancık'ta bir dağın adı.), *Garagulak* (Tagta'ya bağlı Polasoltan'da bir köyün adı. Üçgöz (Balkan'da üç gözi olan çeşmeBurunçulba(Aşgabat'tasivri kükürtlü tepelerin adı), *Burunçäge*(Türkmengala'dakumluk sivri bir tepenin adı. Çägesözcüğü kum demektir.), *Gulaklı* (Sakarçage bölgesinde, Murgap nehrinin kenarındaki kalenin adı.), *Ulugöz* (Gızılbat'ta bir çeşmenin adı.), *Üçbaş*(Sakar Bölgesi'nde Kölarık'ta bir köy adı.), *Aldın* (Gäbers'te geniş bir meydanın adı. Aldın yerel dilde alın, kafa demektir.)

Sayı Adlarıyla Kurulmuş Yer Adları

Altmış (Daşoğuz bölgesinde bir köy adı.), *Altmışpay* (Yolöten bölgesinde bir köy adı. Eskiden burada altmış tane hocaya toprak verilmiş.), *Altıyüz* (Yılanlı bölgesinde altı yüz adamın kazdığı kanala verilen ad.), *Altıncı köl* (Krasnovodsk bölgesinde Bekdaş'ta bir kasaba adı.), *Altıncı Ersarı* (Türkmengala bölgesinde Dayhan'da bir köy adı.), *Beşköpri* (Oktyabr bölgesinde Nagıyevda'daki geniş meydanın adı.), *Beşkötel* (Beherden bölgesinde Arçaman-Nohur arasında dik tepesi olan dağın adı. Kötel dik tepe demektir.), *Müñlük* (Aşgabat yakınındaki Kükürt kasabasında bin manat verilip yaptırılan yolun adı.), *Dokuzdepe* (Garagum'da dokuz tepesi olan kırılık alanın adı.), *Dörtdepe* (Garagum'da dörttepesi olan kırılık alanın adı.), *Ellisekiz* (Türkmengala'da Kemine'de bulunan köyün adı.), *Ellüç* (Türkmengala'daZähmet'te bulunan köyün adı.), *Kırkbeş* (Türkmengala'da, Dayhan'da bulunan köyün adı.), *Kırkgıy* (Kaka Tagta ve Tagtabazar yakınındaki Garagum'da köy adları.), *Kırkgız* (Tagta yakınındaki Bedirkent'teki bir köyün adı.), *Kırkdepik* (Pendi'de bir kanalın adı. Bu kanalı açmak için kırık tekme atıldığı için bu ad verilmiş.), *Kırkseviz* (Türkmenbaşı yakınındaki Tüvergır'ın güneybatısında bir kuyunun adı.), *Kırkçulba* (Aşgabat yaklarındaki Kükürt kasabasının önceki adı. Çulba tepe demektir.), *Üçgöl* (Telman bölgesinde Öküzyap'ta üç tane gölü olan köyün adı.), *Üçüncü birleşik* (Gökdepe'ye bağlı Yanıgala'da bir köyün adı.), *Yetmiş* (Türkmengala bölgesinde Yıldız'da yer adı.), *Yedigara* (Köneürgenç'te Sovyet Rejimi Dönemi'nde kurulan bir köyün adı. Yedi gara sözcüğünün yedi tepeli anlamına geldiği düşünülmektedir.), *Yedigöl* (Krasnovodsk bölgesinde Söylü'de bir göl adı.)

Tarihi Şahsiyetler ve Din AdamlarınınAdlarıyla Kurulmuş Yer Adları

Alı Beg (Gäbers bölgesinde Beşir'de derin bir çukurun adı. Ali Beg bir beyin adıdır.), *Alihan* (Mari'da kumluk bir alanın adı. Ali HanBayramali Han döneminde burada çobanlık yapan adamın adımı.), *Annagurt depe* (Sarahs yakınındaki Yalavaç'ta bir tepenin adı. Annagurt, Sarahs'ta hanlık yapan Menli Han'ın babasıymış.), *Ataniyazhan* (Yılanlı yakınlarında adını Ataniyaz Han'dan alan ormanın adı.), *Ata Salık* (Murgap yakınındaki bir köyün adı. Ata Salık bir halk şairidir.) *Babagammar* (Gurşu yakınındaki Gızılbaydak'ta bir yer adı. Babagammar bir evliyanın adıdır.), *Azizbekov* (Çeleken'de bir kasabanın adı. Aziz Bekov yüksek rütbeli bir memurun adıdır.) *Kenbaba* (Tagtabazar'da zemini tuzlu olan yerin adı. Kenbaba bir evliyanın adımı.), *Ketmençibaba* (Darganata'da bir yer adı. Ketmençibaba bir evliyanın adımı.), *Magtımğulı* (Vekilbazar'da Mahtumkulu'nun adının verildiği köyün adı. Bu ada Tazedurmuş kasabasının bağlı bir köyde de yer adı olarak kullanılıyor.), *Mahmıt Han* (Oktyabr'da Medeniyet Kasabası'na bağlı köyün adı. Mahmut Han 1916 yılında Ruslar tarafından öldürülen bir hanın adıdır.), *Menli Han* (Saragt yakınlarındaki bir kuyunun adıdır. Bu kuyuyu Menli Han kazdırdığı için kuyuya bu ad verilmiş.), *Misgin Ata* (Telman bölgesinde Pagtaç'ı'da iki tane büyük tepenin adı. Misgin Ata bir evliyanın adımı.), *Şirin-Perhat* (Oktyabr yakınında Nalaçbaba düzlüğünde kümbetli bir yere verilen ad. Bu yer adını Ferhat ile Şirin Destanı'nın kahramanlarından almıştır.), *Musagedik* (Gazancık ve Yolöten'da yer adları. Musa adı orada yaşayanların değer verdikleri yaşlı bir adamın adımı. Musa Peygamberin nazar ettiği yerin adı olarak da anılıyormuş.), *Melik Ejder* (Kaka ve Hocambaz yakınlarındaki Duşak'ta ve Burdalık'taki yer adları. Melik Ejder'in evliya olduğu söylenmektedir.), *Çaybaba* (Kerki bölgesinin yakınındaki Garagum'da bir kuyu adı.), *Nedirgala* (Kaka bölgesinde Hivaabat'ta bir kalenin adı. Bu kaleye İran Şahı Nadir Şah saldırdığı için bu ad verilmiştir.)

Şahısların Yaptırdıkları Yapılara Verilen Adlarıyla Kurulan Yer Adları

Şaravyap (Oktyabr Gızılbaydak'ta kanal adı. Bu kanal Şaravisimli adam tarafından yapılmıştır.), *Şasenemin Bağı* (Şasenem Kalesi'nin yanında 12. yüzyılda kurulan bağın adı.), *Jdanoviç* (Bayramali'de tarım işletme müdürü Jdanoviç'in yaptırdığı kuyunun adı.). *Garakelle* (Yolöten'de, Garagum'da bir kuyunun adı. Bu kuyu adını kuyuyu yaptıran Garakelle adındaki bir adamdan almıştır.), *Govşuthangala* (Murgabın kenarında Govşut Han tarafından yapılan kalenin adı.) *Köşmekyap* (Esengulı'da Köşmek adındaki bir adamın yaptırdığı su kanalının adı.) *Hanguyı* (Garagum'da Hive Hanı Muhammet Rahim tarafındankazdırılan kuyunun adı.)

Hayvan Adlarıyla Kurulmuş Yer Adları

Agerek (Esengulı'da geniş beyaz kumluk alanın adı. Agrerek, iki hörgüçlü deve demektir. *Atbatan* (Beherden yakınındaki Garagum'da geçilmesi çok zor olan kumluk alanın adı. Atların bu kumluk alanı geçerken kumluk alana battığı için bu isim verilmiştir.), *Atgaydan* (Garagumda dik ve yüksektepe.), *Atguyı* (Hocombaz yakınındaki Burdalık'ta tabir kuyunun, kamışlı bir gölün adı.), *Atgır* (Esengulı'da üstüne at bırakılan yerin adı.), *Atgıran* (Tecen'de bir köyün adı.), *Atgıran depe* (Tecen'de yüksek bir tepenin adı.), *Atdere* (Gızılbat yakınında Goç'ta atların yayılması için bırakılan derenin adı.), *Atlıdepe* (Bayramalı'da tepenin adı. Bu tepenin yanındaki küçük tepeye ise eşeklidepe denilmektedir.), *Atlıyatan* (Garrigala yakınlarındaki Şatlık'ta köy, tepe ve kumluk alanın adı. Önceden yolcuların dinlenmek için konakladıkları bir yer olduğu için bu ad

verilmiş.), *Atuçan* (Garrıgala'da dere ve çeşmenin adı. Kayalıktan aşağı bir atın aşağıya düştüğü için bu ad verilmiştir.), *Atçapan* (Lenin yakınındaki Tazedurmuş'ta bir köy adı, Garagum'da bir meydanın adı. Bâherden'de tuzluk bir alanın adı.), *Atçapar* (Yolöten yakınında Yukarı Suhtu'da bir sokak adı.), *Atçapılan* (Dayhan'da bir derenin adı.), *Atçeşme* (Krasnovodsk'ta bir çeşmenin adı.), *Balıkli* (Hocambaz'da bir kanal adı.), *Balıklar* (Esenguli'da kumluk alanın adı.), *Balıkçılar Kasabası* (Krasnovodsk'ta bir kasaba adı.), *Bars* (Garagum Kanalı boyunca kuyu ve geniş meydanın adı, Hocambaz yakınındaki Tallımercen'de ikinci tepenin adı. O bölgelerde parsa rastlandığı için bu ad verilmiş.), *Doñuzburun* (Çarçöv yakınındaki Garagum'da kırım adı.), *Doñuzgum* (Beherden yakınında Durun'da kumluk alanın adı. Bu alana domuz geldiği için bu ad verilmiş.), *Doñuzgyr* (Garabil'dekirlik alan. Daha önce burada domuz çok görülürmüş.), *Doñuzyol* (Gazancık yakınındaki Yagsa'da dar bir yolun adı.), *Doñuzköpri* (Kerki'de, Kerki-Çarçövşose yolunun üzerinde büyük bir köprünün adı.), *Düldül Ata* (Krasnavodsk bölgesinde Bekdaş'ta bir dağ adı. Düldül Hz. Ali'nin atının adıdır.), *Eşekgıran* (Krasnavodsk yakınındaki Çöl'ün kıyısında bayırlık alan.), *Garayılan* (Halaç yakınında Gızılacak'ta önceden burada kara yılan çok görüldüğü için bu ad verilmiş.), *Gurdölen* (Esenguli'da bir kuyunun adı. Gurd, kurt demektir. Burada kurtların ölmesinden dolayı bu adın verildiği söylenir.), *Gızılköşek* (Gazancık'ta bir dağ adı. Köşek deve demektir.), *Kekilik* (Gyzılarbat yakınında Zav'da bir tepe adı. Bu alanda keklik çok olduğu için bu ad verilmiş.), *Kekilikli* (Sayat yakınında Garagum'da bir kuyu adı. Bu alanda keklik çok olduğu için bu ad verilmiş.), *Köşekgır* (Aşgabat yakınındaki Derveze'de kırık alan.), *Köşekli* (Esenguli yakınındaki Çekiçler'de yer adı.), *Maybatan* (Tagta civarında bir göl ve köyün adı. May sözcüğü maya "boz renkli bir deve türü" sözcüğünden kısalmıştır.), *Möceklidepe* (Türkmengala yakınındaki Garagum'da bir tepenin adı.), *Ovlakdag* (Nebitdag'da bir dağın adı. Yaşlı insanlar bu adın, bu dağın üzerinde oğlak otlatıldığı için verildiğini söyler.), *Ovlakdepe* (Çarçöv yakınındaki Gutliyev'de bir köy ve tepenin adı.), *Ovlakyol* (Krasnovodsk'ta bir yol adı.), *Yolbarslydepe* (Kaka yakınında Myane'de tarihi bir kalenin adı. Orada daha önce yolbaslar yani kaplanlar yaşamış.)

Yön Adları ve Geometrik Şekillerle Kurulmuş Yer Adları

Aşakı sumbar (Sumbar nehrinin aşağı kısmı. Aşakı aşağıki demektir.), *Aşakı suhtı* (Yolöten'de bir evin adı. Suhtı bir boy adıdır.), *Yokarıarık* (Çarçöv sınırında Gutliyev'de bir köy adı.), *Yumrudag* (Telman'da yumru şekliinden dolayı dağa bu ad verilmiştir.), *Yumrudape* (Nohur'da yumru şeklindeki dağın adı.), *Egriayak* (Krasnavodsk bölgesinde Daca'da küçük bir nehre verilen ad.), *Agzıgayra* (Serhetabat şehrinde bir çeşme. Onun ağız tarafı geriye bakmaktadır.), *Dikdepe* (Garagum'da dik bir tepenin adı.), *Gindere* (Aşgabat'ta geniş bir derenin adı. Gin, geniş demektir.)

Renk Adlarıyla Kurulmuş Yer Adları

Aladag (Aşgabat, Gyzılarbat ve Krasnovodsk'ta dağlara renginden dolayı bu ad verilmiş.), *Akyapı* (Bâherden bölgesinde Arçman'da bir dağın adı.), *Aksuv* (Gökdepe, Kaka ve Çarşañni'da çeşme adları.), *Aladepe* (Krasnovodsk bölgesinde Gızılsov'da köy adı. Çeleken'de bir tepenin adı.), *Garadere* (Gazancık'ta adını toprağın renginden ala dere adı.), *Bozgala* (Daşoguz'da, Maylıceñnel'de boz renli bir alanda kurulmuş olan kalenin adı.), *Bozoglan* (Gävers'te, Garagum'da eski bir kalenin adı. Bu

kaleye Gızılcağala da denilirmiş. Bu ad rivayete göre bir destan kahramanı olan Bozoglan'dan kalmış.), *Garacadag* (Krasnavodsk'ta ve Balkan'da siyah renkli dağın adı.), *Gızıltam* (Oktyabr'da, Sarıgamiş'ta bir köy adı. Tam ev demektir.), *Gızılmazar* (Köyten'de üstünde mezar olan kızılıntrak dağın adı.), *Mavisarı* (Yerbent'te bir kuyunun adı. Adını Mavi-sarı isimli bir adamdan almış.) *Morgala* (Türkmenistan'da bir kalenin adı.)

Dinsel Varlıklar, Olağanüstü Yaratık Adlarıyla Kurulmuş Yer Adları

Ajdarlı (Garagum'da bir tepenin adı. Bu yerde eskiden ejderhaya benzeyen bir yaratık görüldüğü için bu adın verildiği söylenmektedir.), *Ajdarhalı* (Köpetdag'da bir yerleşim yerinin adı.), *Perli* (Garagum'da bir kuyunun adı. Perli perili demektir.), *Şeytangala* (Göktepe yakınındaki Izgant'ta bir yer adı.)

Maden, Toprak Çeşitleri veya Kimyasal Maddelerle Kurulmuş Yer Adları

Çamırdeñiz (Garagum'da tuzlu, sulak bir yerin adı. Çamır Türkmen Türkçesinde batga yani çamur demektir. Çamur'un karşılığı olarak Türkmen Türkçesinde batga sözcüğü kullanılır.), *Çamırlı* (Bäherden'de, Garagum'da geniş alçak çukurluk bir alanın adı.), *Çölgum* (Ersarıbaba Dağı'nın kıyısında kumluk alan.), *Govurdak* (Çarşanni'da kükürt bakımından zengin olan dağ. Halk ağzında govur, kükürt demektir.), *Humluberk* (Murgap'ta kumluk bir alanın adı. Berk sıkı, kuvvetli demektir. Bu yer adı üzerinden geçilmesi zor kumluk alan demektir.), *Kükürt* (Krasnavodsk'ta Garabogaz'ın doğusunda bir tepenin adı.), *Kükürtce* (Esenguliyakınlarındaki Acıyap'ta kükürtlü tepenin adı.), *Kükürt zavodı* (Garagum'da kükürt işleyen bir fabrika olduğu için bu kasabaya kükürt kasabası diye bir ad verilmiş. Zavod kasaba demektir.) *Kükürtli yol* (Gazancık'ta kükürtlü tepenin üstünden geçen yolun adı.), *Küllidere* (Tagtabazar'da kara topraklı derenin adı.), *Kümüşdaş* (Nohur'da beyaz taşlı, mermerli dağın adı.), *Kümüşdepe* (Sakarçege yakınındaki Keseyap'ta bir köy ve tepenin adı. Burada gümüş bulunduğunu için bu adın verildiği söylene de yaşlılar burada bir Vepa Sultan adındaki birinin halka gümüş para dağıttığı için bu adın verildiğini söylerler.), *Kümüşkäriz* (Bäherden'de bir kuyu adı. Kuyuya neden bu adın verildiği bilinmemektedir. Käriz yer altı sularından faydalanmak için dağ eteklerinde kazılan araları açık bırakılan su kuyuları topluluğudur.), *Kümüşlioy* (Garagum'da çukurluk alanın adı. Oy Türkmen Türkçesinde çukur demektir.), *Kümüşliçay* (Küçük Balkan'da derenin adı. Bu yerebu bölgedeki kalenin adı verilmiştir. Kalenin içinde muhtemelen gümüş bulunduğu için kaleye bu ad verildiği düşünülmektedir.), *Layhana* (Balçıkhaneye anlamına gelen bu yer Çovdur'da önceden bataklık olan bir yerin adıdır.), *Nebitdepe* (Nebitdağ'ın yakınında Kelkör tuzluk alanında önceden petrol çıkarılan büyük tepenin adı.), *Gumkent* (Farap'ta kumluk bir alanın ortasındaki köy adı.), *Gumlu* (Türkmengala bölgesindeki Dayhan'da kumluk alandaki köy adı.), *Akaltın* (Kirov'da bir köy adı.), *Altınbaş* (Krasnovodsk'ta, Balkan'da bir tepenin adı.), *Temirhoca* (Dänew'de bir köy adı.)

Yansıma Sözcüklerden Kurulmuş Yer Adları

Düñküldek (Govurdak'ta bir yer adı. Üstüne çıkıp yüründüğünde ses çıkan bir yer.), *Hürhüri* (Köpetdag'da bir şelalenin adı. Nohur diyalektinde hürhüri yansıma bir sesin adıdır.), *Lıñlıñdepe* (Garabekevil'de, Aşgali'da büyük bir kalenin adı. Adını nereden aldığı belli değildir; fakat yüksekve dik bir tepeden aşağıya yürürken çıkarılan yansıma

sesten dolayı bu ad verilmiştir. Lıñ doğa taklidi yansıma bir sestir.), *Hülbiyek* (Köyendağ'da suyun çıkarken çıkardığı sese göre bu ad verilmiş. Hülbiyek yerel dilde yansıma bir sözcük olup şırıldamak demektir.)

Sonuç

Yer adları, ulusal kültürün tanımlayıcı bir ögesi olarak önem taşır. Toplumdaki maddî kültürü belgelendirme adına önemli bir araçtır. Yer adları, toplumda egemen olan kültürün etkisini göstermekle insanlık tarihine dair önemli bir bilgi kaynağıdır. Tıpkı arkeolojik kalıntılar, tarihi yapılar, yazıtlar, sikkeler ve mezar taşları gibi, toplumun ve insanlığın geçmişine ışık tutarlar. Türkoloji alanında toponomi üzerine azımsanamayacak oranda çalışmalar yapılmış veya yapılmakta olup Türkmenistan'da bu alanda yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Yer adları çalışmalarının amaçlarından bazıları, kültürler arası ilişkileri ve etkilenmeleri belirlemek, belirli bölgelerdeki dil katmanlarını ortaya çıkarmak, dillerin eski biçimlerini tespit etmek, dilin geçmişten günümüze anlam ve ses değişimlerini tespit etmek, toplumların hayat anlayışlarını, yaşam tarzlarını, dünyaya bakış açılarını belirlemektir. Türkmenistan'daki yer adları incelendiğinde kabile adlarının, sayı adlarının, hayvan ve bitki adlarının yer adları verilmesinde oldukça fazla olduğu görülür. Sulak alanlarda yerleşim yerlerine daha çok bitki adlarının verildiği görülür. Türkmenistan'da yapılaşma geç olduğu için su kanalı, kale, çeşme gibi yapılara onları yaptırılanların adları verilmiştir. Domuz Türk kültüründe yer almamasına karşın Türkmenistan'da yer adları olarak kullanılmaktadır. Renk adlarından ise en çok ak yer adı olarak kullanılmaktadır. Ülkede yaşamış veya etkisi olan beylerin, hanların da isimleri sıkça yer adı olarak kullanılmıştır. Evliyaların adlarının yer adları olarak kullanılması bir gelenek olarak yaşatılmaktadır. Ülkede petrol, kömür ve gümüş çıkarıldığı için bu maden adları da sıklıkla yer adı olarak kullanılmıştır. Türkmenistan'daki yer adları çalışmalarının en önemli faydalarından biri de diyalektlerde kullanılan kelimelerin gün yüzüne çıkmasını sağlamaktır. Türkmenistan'da halkın konuşma dilinde kullandığı fakat standart dilde bulunmayan birçok kelime yer adı olarak kullanılmıştır.

İŞARETLER

ñ nazal n sesi

ä açık e sesi

KAYNAKÇA

AKAR, Ali, (2006), "Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, I, 20:51-63.

AKSAN, Doğan, (1984), "Türk Yer Adları Konusunda Bir Proje Önerisi", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, (11-13 Eylül 1984), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 275-278.

ALAGÖZ, A.C., (1984),“Türk Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler”,**Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yay., No:60, Ankara, 11.

ATANİYAZOV, S. (1970),Türkmenistanın Toponimik Sözlüğü, Aşgabat:İlim.

BALTA, Nevin, (2010), Gaziantep Yer Adları Üzerine Bir İnceleme, Gaziantep: Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

EREN, Hasan, (1965), Yer Adlarımızın Dili, Ankara:TDK Yayınları.

ERÖZ Mehmet (1984).“Sosyolojik yönden Türk yer adları, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri”,No:60, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları,60:43-53.

GÜLENSOY, Tuncer (1995), Türkçe Yer Adları Klavuzu,Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.

.....(1998),“Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış”, **Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**,Ankara:Diyaret Vakfı Yayınları, 41-48.

GÜLTEKİN, Galibe, (2003), Güney Azerbaycan'ın Doğusundaki Yer Adları, (Çeviren: Enver Uzun), İstanbul:Doğu Yayınları.

KARAKUŞ, İdris (2006),“Türk Kültüründe At ve Ad Biliminde At Adı”, **Prof. Dr. Sadık Tural Armağanı**, Ankara: Can Reklamevi Basın Yayınları, 107-116.

MEMMEDOV, Yunus, (2005),“Onomastik Birimlerle Lügat Birimleri Arasında Leksik-Semantik Alaka”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, II, 5:401-406.

SAKAOĞLU, Salim, (2001), Türk Ad Bilimi, Ankara:TDK Yayınları.

SARIYEV, Berdi, (2017),“Türkmen Adbiliminin Botanik Gücü”,**Türkmen Türkçesi ve Kültürü Üzerine Makaleler**, (Hazırlayan: Emrah Yılmaz ve Tuğba Yılmaz), Ankra:Akçağ Yayınları,105-113.

ŞAHİN, İbrahim, (2007),“Türkçe Yer Adlarının Yapısı Üzerine”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**,32:1-14.

ŞEN, Serkan, (2008),“Türkiye’de Meyvelerden Yararlanılarak Verilmiş Yer Adları”,**Turkish Studies**, III, 5:401-419.

ŞENEL, Mustafa, (2003), Elazığ İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

TUNCEL, H., (2000), Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**,II,10:23-34.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, (1984),“Türkiye’de Yer Adı Verme Usulleri”**Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, 11-13 Eylül 1984, Ankara, Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

YILDIRIM, Dursun, (1998),“Coğrafyadan Vatana Geçiş ve Vatan ile Göç Ediş Problemi”,**Türk Bitiği**, Ankara: Akçağ Yayınları, 134-148.

ZÜLFİKAR, Hamza ,(2006),“Meslek Mensuplarının Adlarından Yapılmış Yer Adları”,**Prof. Dr. Sadık Tural Armağani**, Ankara: Can Reklamevi Basın Yayın, 81-86.

DÂRÜ'L-FÜNÜNDAN ÜNİVERSİTEYE TÜRK YÜKSEKÖĞRETİMİNDE ZİHNİYET DÖNÜŞÜMÜ

Dr. Selcen ÖZKAN*

ÖZ

Tarihî süreç içinde kurulan Hun, Göktürk ve Uygurların yanı sıra İslamî dönemdeki Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Altınordu, Timurular ile Osmanlılara kadar uzanan çizgide Türk devletlerinin pek çoğunda eğitim ve öğretime yönelik sistemli ve bilinçli bir yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Selçuklu Devleti zamanında kurulan Nizamü'l-mülk medreseleri ile Anadolu Selçuklularının dönemindeki Konya, Kayseri ve Sivas'ta açılan medreseler, gerek devrindeki bilimsel çalışmalarıyla gerekse mezunları ile yaygın bir şöhrete ulaşmıştır. Osmanlı döneminde ise I. Orhan döneminde ilk defa İznik Medresesiyle başlayan başarılı yükseköğretim kurumları tesis etme anlayışı, Fatih ve Süleymaniye Medreseleriyle zirveye ulaşmıştır. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde medreselerde yaşanan gelişmeler dikkate değerdir. Darü't-tıbb adını alan Darü's-şifa Medresesi ve Darü'l-hadisle birlikte, matematiğin öğretilmesi için dört yeni medrese daha kurulması, Osmanlı Devletinde bilime ve dolayısıyla da eğitime verilen önemin en açık göstergeleri olarak kabul edilebilir. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren, medreselerde pozitif bilimler ihmal edilmiş, öğretim programları tamamen kendisini tekrar eden dinî bir nitelik kazanmıştır. Geleneksel medrese sisteminden kopuşun ilk belirtisi sayılan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun 1773 yılında kurulmuş ve burası yükseköğretim sisteminin değişiminde önemli bir kırılma noktası olarak kabul edilmiştir. XIX. yüzyılda ciddi olarak hissedilen fikri dönüşüm arzusu, Osmanlı Devletinde de bir arayışa neden olsa da, uzun süren savaşlar, isyanlar, toprak kayıpları, ekonomik çöküş gibi sebepler yüzünden Batılı ülkelerdeki gibi bir üniversiteleşmeden söz etmek mümkün görünmemektedir. Daha sonra Darü'l-fünûnun kurulması kararlaştırılmış, fakat bu hedef planlanan tarihten on yedi yıl sonra 1863 yılında, gerçekleştirilebilmiştir. Ancak, 1865 yılında çıkan yangında Darü'l-fünûnun binasının yanarak ortadan kalkması, eğitime ara verilmesine sebep olmuş, yeniden öğrenim hizmetine devam edilebilmesi için 1870 yılını beklemek gerekmiştir. Darü'l-fünûn, fiziki yapı, öğretim program ve elemanları ve öğrenci profili ile hepsinden önemlisi uygulama fikri ve bilimsel üretim bakımından henüz Batılı ülkelerle yarışabilecek durumda değildir. 1915 yılında sistemin yapısına dahil edilen yabancı öğretim elemanlarından sonra yaşanan diğer bir önemli gelişme de 1920 yılında "araştırma enstitüleri"nin kurulması olmuştur. Bu ikili yapı Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu makalede, tarihi gelişim çizgisi içinde Türk Yükseköğretim Kurumları dönemlere ayrılarak incelenmiş, olumlu ve olumsuz yönler, başarılar ve başarısızlıklar objektif bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Burada temel olarak, eski ile yeni öğretim kurumlarının bilimsel zihniyet farkı yaratıp yaratmadıkları irdelenmiştir. Dârü'l-fünûndan üniversiteye uzanan gelişim çizgisi içinde bir "zihniyet devrimi" yaşanmış mıdır? sorusu çalışmanın temel hareket noktasını ifade etmektedir. Bu çalışmada, Dünyada üniversitelerin kuruluşu ve yaşanan gelişmeler kapsam dışında tutulmuş; sadece Türkiye'yi ilgilendiren gelişmeler karşılaştırmalı analize imkan verecek ölçüde yer almıştır. İlk bölümde Cumhuriyet dönemi öncesinde yaşanan gelişmeler ele alınmış, ikinci bölümde ise 1933 yılındaki üniversite reformu değerlendirilmiş ve kısmen günümüzdeki yüksek öğretim kurumlarının yapısı irdelenmiştir.

Keywords: Üniversite, Zihniyet Dönüşümü, Darulfunun

* selcenozkan24@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0001-9638-9724

MENTAL CONVERSION IN TURKISH HIGHER EDUCATION FROM DÂRÛ'L-FÜNÛN TO UNIVERSITY

ABSTRACT

It is possible to talk about a systematic and conscious approach to education and training in many Turkish states in line with the Huns, Gokturk and Uighurs who were established in the historical period, as well as the Karahans, Ghaznavids, Seljuks, Altınordu, Timurids and Ottomans in the Islamic period. In the period of Seljuk State Nizam-ül Mülk madrasahs and in the period of Anatolian Seljuks, Konya, Kayseri and Sivas madrasahs with their scientific studies and graduates in their periods have reached a widespread reputation. During the Ottoman period, the conception of establishing successful higher education institutions, which started with Iznik Madrasah for the first time in the period of Orhan I, reached the peak with the Fatih and Süleymaniye Madrasahs. Especially the developments in madrasahs during the reign of Suleiman the Magnificent is noteworthy. The establishment of four new madrasahs for the teaching of mathematics, together with the Darül-şifa Madrasah, which take the name of Darül-tıp, and the Darül-hadith can be regarded as the most obvious indicators of the importance given to science and thus education in the Ottoman Empire. However, after XVI. century, the positive sciences were neglected in madrasahs, and the educational programs gained a religious character that replicated itself completely. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, which was founded in 1773 as the first sign of the break from the traditional madrasah system, is an important breaking point in the change of the higher education system. Although the desire of idea transformation felt seriously in the 19th century may have led to a quest in the Ottoman Empire, it is not possible to talk about a university like Western countries because of long-term wars, riots, land losses, and economic collapse. It was then decided to establish Darül-fünûn, but in 1863, seventeen years after the planned date, this target could be realized. However, because of the fire in the year 1865, the building of the Darül-fünûn disappeared and it caused a break in education, it was necessary to wait for the year 1870 to continue education. Darül-fünûn is not in a position to compete with Western countries in terms of physical structure, teaching programs and staff and student profile and above all in terms of application idea and scientific production. Another important development that took place after the foreign lecturers included in the structure of the system in 1915 was the establishment of 19 research institutes in 1920. This dual structure continued until the Republican period.

In this article, Turkish Higher Education Institutions have been examined by taking into consideration the historical development line, positive and negative aspects, successes and failures have been tried to be put forward with an objective perspective. Here, it is examined whether the old and new educational institutions create a scientific mentality difference. The basic starting point of the study is to examine whether there has been "a mentality revolution" within the development line extending from Darül-fünun to the university. The establishment of universities and developments in the world are excluded, developments only concerning Turkey took part in the study to the extent that they allow comparative analysis. The developments in the pre-Republican period have been discussed in the first part, and in the second part the university reform in 1933 has been evaluated and the structure of today's higher education institutions has been examined.

Keywords: Universty, Mental Conversion, Darulfunun

Türklerde Yükseköğretim Kurumlarının Tarihi Gelişimi:

Türkiye'de yükseköğretim, lise ve dengi okullardan sonra en az iki yıllık ön lisans olmak üzere her türlü yüksek dereceli öğrenim veren kurumların tamamını ifade eder. Devletlerin eğitim anlayışı, yapısı ve uygulamaları ile sürdürülebilirliği (bekası)

arasında doğrudan bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Tarih boyunca farklı dini kültür çevrelerine mensup değişik coğrafyalarda kurulan Türk devletlerinin vatandaşlarının sosyal, ekonomik, askeri, bilimsel ve teknolojik gelişimi için komşularıyla yarışabilecek ölçüde eğitim politikaları ve uygulamaları olduğu anlaşılmaktadır. Fransızcanın eski Latin, Roman Galya ve Frank dillerinden X. yüzyıllarda başlayan ve ancak XIV. yüzyılda analitik bir dil haline gelebildiği (Bilge, 2014: 19-40), İngilizcenin XIV. yüzyılda, Almancanın ise XVIII. yüzyılda yazı dili olduğu bilinmektedir. Oysa Türkçenin VIII. yüzyılın başında İkinci Göktürk Kağanlığı döneminden kalan yazıtlardan kökeni çok daha eski çağlara giden son derece gelişmiş, işlek ve bir yazı diline ve Runik harfli bir alfabeyle sahip olduğu görülmektedir (Ercilasun, 2016:405-406). Şüphesiz bu yazı dilinin öğretildiği eğitim kurumlarının da olması gerekmektedir. Nitekim Orhon Yazıtlarında devletin kötü yönetildiği dönemi anlatırken geçen “Bilgisiz Kagan olurmuş erinç(Bilgisiz kaganlar tahta oturmuş)” söz grubu henüz VIII yüzyılda bilgiye ve eğitime ne kadar önem verildiğini göstermektedir(Ercilasun, 2016: 508). Göktürklerden sonra Uygurlar önce bugünkü Moğolistan daha sonra da Doğu Türkistan sahasında hâkimiyet kumuşlar; Sengim, Bulayık, Üçturpan, Beşbalık, Karahoço, Binbuda Mağaraları, Bezeklik gibi Budist ve Maniheist tapınaklarını birer okul haline getirmişlerdir. On sekiz harfli Uygur alfabesiyle din, hukuk, ticaret ve edebiyata dair yüzlerce eser bırakmışlar ve tahta kalıplarla hazırladıkları ilk matbaa tecrübesiyle de “bitik(yazı/kitap)”lerin halka ulaşmasını sağlamışlardır (Tekin, 1976: 14).

Karahanlılar Devleti döneminde IX. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlayan Türklerin kurdukları Kaşgar ile Buhara medreseleri X. yüzyıldan XII. yüzyılın sonuna kadar parlak bir dönem geçirmiştir (Hunkan, 2011:103). Türk devletlerinde bilim, fikir, sanat ve edebiyat alanında da önemli izler bırakan şahsiyetler yetiştirmiştir. Türkçenin en eski ansiklopedik sözlüğü Divanü Lugati't-Türk(1074-1077)'ün yazarı Mahmut Kaşgarlıdır. Bugün Kırgızistan'ın sınırları içinde olan Balasagun'da doğan Yusuf, ünlü eseri Kutadgu Bilig'i(1069-1071) Kaşgar'da Tavgaç Ulug Bugra Kara Han'a sunmuş ve ondan Has Hacıplık unvanını almıştır (Arat, 1974: VII-IX). Medrese sözünün ihtisas okulu veya yüksekokul anlamında X. yüzyılda yaygın olarak ilk defa Maverâünnehir, Horasan-Çayardı bölgesinde kullanıldığı belirtilmektedir (Sayılı, 1990: 8). Gazneliler Devletinde Sultan Mahmut'un hükümdar sülalesinden kişiler ile üst düzey yöneticilerinin Gazne, Nişabur, Belh gibi şehirlerde medresler kurdukları mali bakımdan vakıflarla sözü geçen medreselere kaynak sağladıkları kaydedilmiştir (Çevik, 2016: 275).

Aristo'dan sonra “muallim-i sani(ikinci öğretmen)” olarak bilinen İbni Uzluk Tarhan Farabi(870 Farab “Otrar”-950) Mantık Felsefe, Fizik Kimya, Astronomi, din, tasavvuf, dil, edebiyat ve musiki dâhil olmak üzere pek çok alanda kalıcı eser vermiştir(Esin, 1990:38-41). Farabi, 39 ciltlik “Bilimler Ansiklopedisi”ni kaleme almış, T. Hobbes ve C. Darwin'den çok önce varlık teorisinin temelini atmıştır. Kanun ve rebabı onun icat ettiği, akord ve intervaller nazariyesini kurduğu kaynaklarda ifade edilmektedir (Aydın, 2003: 1006). Bu yüzyılın şöhretli simalarından biri de Batıların adını “Avicenna” şeklinde kaydettikleri İbni Sînâ'dır. Batı Türkistan'da, 980 yılında Buhara/Afşan'da doğmuş olan Ebu Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. Sînâ (İbni Sînâ) Samanoğulları hâkimiyetinde çocukluk ve gençlik yıllarını geçirerek saraya girmiş,

hükümdarı tedavi etmiş, Selçuklular ve Gazneliler döneminde daha çok İran'da Kâkûyî emiri Alâüddeve'nin yanında bulunmuştur (Bolay.1988:84). İbni Sînâ'nın kuvvet, boşluk, ışık ve yerçekimi hakkında yaptığı araştırmalar bilim çevrelerinde büyük yankı uyandırmıştır. Hastalıkları, mikropların meydana getirdiğini ilk defa tespit eden İbni Sînâ'dır. Onun fizyoloji, koruyucu hekimlik, farmakoloji (ilaç bilimi) ve tedavi usullerini içeren *El Kanun Fi't-Tıp* adlı hacimli kitabı XII. yüzyılda Latinceye çevrilmiş ve pek çok üniversitede kaynak ders kitabı olarak okutulmuştur(Ünver, 1955: 56). Örneğin *El Kanun Fi't-Tıp*, Fransa'da Montpellier-Louvain Üniversitesinde tıp sahasında XVII. yüzyıla kadar temel kaynaklar arasında gösterilmiştir. İbni Sina 1037 Hemedan'da vefat etmiştir(Özden, 2003:1016). Bilim tarihinde X. ve XI. yüzyılda önemli buluşlarıyla adından söz ettiren ve insanlığa hizmet etmiş iki bilim adamı Harezmi ile Biruni'yi de anmak gerekmektedir. Matematik ve astronomi alanında değerli çalışmalar yapan ve sıfırı ilk defa bulan Harezmi 780 yılında Harezmi'de doğmuş, 850 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Algoritmalar ile güneş ve ay tutulmalarıyla ilgili bilgiler ona aittir (Saidan, 1990: 309-317). 995 yılında Kas'ta doğan Beyruni de Harezmi Türklerindedir. Yeryüzünün çapını 6.324.066 km. şeklinde gerçeğe yakın olarak hesaplamış, Dünyanın yuvarlak olduğunu XI. yüzyılda tespit etmiştir. Güneşin ve gezegenlerin deklinasyonlarını (eğimlerini) rasat çalışmalarıyla ortaya koymuştur(Lorch, 1990: 303-309).

Selçuklular Döneminde Yükseköğretim:

Selçuklu Türklerinin Batı Türkistan İran, Irak, Suriye ve daha sonra Anadolu'ya hakim oldukları X. ve XI yüzyıl bilim tarihi bakımından Müslüman-Türk aydınlanmasının zirvede olduğu yüzyıllardır. Bu dönemde, Selçuklular da Türk-İslam kurumu olarak medrese geleneğini devam ettirmişlerdir. Bu amaçla ilk resmi medrese 1040 yılında Nişabur'da Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey tarafından yaptırılmıştır (Kırpık vd, 2014: 56). Alparslan ile oğlu Melikşah'ın tahtta bulunduğu dönemde vezirlik vazifesinde bulunan Nizâmü'l-mülk'ün adına atfen Nizamiye Medreseleri diye anılan söz konusu medreseler çağının en önemli öğretim kurumları olarak bilinmektedir (Köymen, 1992: 350). Nizamiye medreseleri Bağdat, İsfahan, Taberistan Amur, Basra, Belh, Cizre, Hargird Haf, Merv, Musul, Herat, Rey, Zahir, Haruniye gibi Selçuklu coğrafyasındaki on dört önemli şehirde kurulmuş ve faaliyette bulunmuşlardır(Kırpık vd, 2014: 56). Nizamiye medreseleri içinde öğretim elemanı ve öğrenci profili ile müfredatı bakımından en seçkinin 1068 yılında Bağdat'ta açılan medrese olduğu kaydedilmektedir (Akyüz, 1997:39). Medresede verilen eğitimin amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Din görevlisi yetiştirmek,
2. Oğuz boylarının eski inançlarını terk ederek benimseyip kabul ettikleri İslamiyeti öğrenmelerini pekiştirmelerini sağlamak.
3. Yoksul ve yetenekli gençleri okutup topluma kazandırmak,
4. Genişleyen Selçuklu Devletinin yönetimi için memur yetiştirmek,
5. Devlet adamı yetiştirmek,
6. Bilginlerin devlete bağlı bireyler olarak çalışmasını sağlamak ve gizli hareketlere katılmalarını önlemek (Akyüz, 1997:39).

Anadolu Selçuklularında Batı Türkistan ve Horasan'dan akan Oğuz Türklerinin yeni yurtta tutunma ve iskan çabaları ile uzun süren Haçlı seferlerine karşı koyma mücadelesi ve Cengizlilerin istilası medreselerin açılması ve öğretimi ile ilgili faaliyetlerin biraz tavsamasına sebep olmuştur. Buna rağmen Anadolu Selçuklular ve Beylikler döneminde Konya, Kayseri, Kırşehir, Tokat, Amasya, Sivas Divriği, Urfa, Diyarbakır, Gaziantep'te açılan medreseler, şifahane ve gözlemevleri de eğitim sağlık ve bilim alanında önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Selçuklu medreselerinde öğretim dili genellikle Arapça olmuştur(Kahya, 1990: 820-851).

Osmanlı Devletinde Yükseköğretim

Bir uç beyliği olarak kuruluşundan sonra Osmanlı Devletinde ilk medrese fetih ve iskan politikaları sebebiyle ancak Orhan Bey zamanında 1331 yılında İznik'te açılabilmiş ve müderrisliğine Mevlana Davud el- Kayserî getirilmiştir. Davud Kayseri ve ölümünden sonra göreve gelen müderrisler, daha çok felsefe ve hukuk alanında eser vermişlerdir. Ahmed-i Daî'nin Nasreddin Tusî'den yaptığı astronomi çevirisinde, ilk defa Türkçe terminolojiye yer vermesi Türkçenin bilim dili olması bakımından önemlidir. Yine Timur hareketinden sonra Semerkand'a gidip yerleşen Bursalı Kadızade-i Rumi'nin astronomi alanında kalıcı çalışmaları dikkate değer niteliktedir (İhsanoğlu-Kaçar, 2002: 279-280).

Fatih Sultan Mehmet, Kanunnamesinde medreselere de yer vererek bu kurumların akademik personelinin seçim, atanma ve maaş gibi hak ve sorumluluklarının belirlenmesinin yanı sıra, ders müfredatlarına kadar pek çok ayrıntıyı kurula bağlayan ilk hükümdardır. Onun döneminde medreselerde nakli şer'i ilimden akli (fenni/scientific) ilimlere yönelik söz konusudur. Fatih Sultan Mehmet, Sahn-ı Saman medreselerini birer ihtisas medreseleri haline getirmiş ve bunlara öğrenci yetiştiren orta dereceli okul seviyesinde sekiz ayrı "Tetime Medreseleri" açmıştır (Ünver, 2002: 377-390). Bunu, daha sonraki yüzyıllarda *telvih*, *dahil* ve *musıla* medreseleri izlemektedir ki, bu kurumlar bugünkü ortaöğretim kurumlarının fonksiyonlarını icra etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise, Süleymaniye külliyesi camiden medreseye, kütüphaneden şifahaneye kadar birçok sosyal donatının içinde yer aldığı kampüs hüviyetindedir. İleride Darü't-tıbb adını alacak olan Darü's-şifa Medresesi ve Darü'l-hadisle birlikte, matematiğin öğretilmesi için dört yeni medrese daha kurulması, Osmanlı Devletinde bilime ve dolayısıyla da eğitime verilen önemin en açık göstergeleri olarak kabul edilebilir (Hızlı, 2002 :799). Darü't-tıbb veya Darü's-şifa Medresesi'nde tıp fakültesi; darü'l-kurra da ise dini bilimler öğretimini gerçekleştirilmekteydi. Darü'l-hadis ise dini hukuk ve teoloji konusunda en yetkin eğitim kurumu idi(Akyüz, 1997:63). Osmanlı Devletinde Sahn-ı Saman gibi yüksek dereceli medreseler, döneminin üniversiteleri olarak nitelendirilebilir.

Osmanlı Devletinde medreselerde ilk aşamada, okuma yazma ve temel din bilgileri öğretilmekteydi. Medreselerin bir diğer önemli işlevi, ilmiye sınıfını meydana getiren üst düzey devlet adamlarının ve diğer kamu görevlilerinin yetişmesini sağlamasıdır. Ancak, yönetici kadrosunu oluşturan kamu görevlileri saray içindeki Enderun'dan yetişmiştir (Baltacı, 2002: 837).

Osmanlı Devletinde ordu, maliye ve devlet idaresindeki bozulma, giderek medreselerin de işlevini kaybetmesine sebep olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren bilime

verilen önemin azaldığı, medrese kurumunun çözülme sürecine girdiği bazı 'kurul'lar oluşturularak Fatih dönemindeki sisteme geri dönülmek istenilmiş olsa da, başarıya ulaşamadığını görülmektedir. Medreselerdeki öğretim programlarında felsefe, astronomi, coğrafya, matematik aklı (fenni) bilimlerin yerini sadece dini ve şeri derslerin alması tekrara düşülmesine yol açmıştır (Unan, 2002: 816). Padişah III. Murad döneminde sadrazam Sokullu Mehmet Paşa ve tarihçi Hoca Sadettin Efendi'nin teşvik ve uygun görüşüyle Takîyüddîn Efendi İstanbul Tophane sırtlarında 841'i Türkçe, 1337 eserden oluşan kütüphanesi de bulunan donanımlı ve gelişmiş bir gözlemevi(rasathane) kurmuştur. Takîyüddîn Efendi, sinus, kosinus, tanjant ve kotanjantın tanımlarını vermiş, ispatlarını sergilemiş ve cetvellerini hazırlamıştır. Ekliptik ile ekvator arasındaki 23° 27'lik açıyı, 1 dakika 40 saniye farkla 23° 28' 40" şeklinde bularak o tarihte ilk kez gerçeğe en yakın ve doğru dereceyi hesaplamıştır (Unat, 2003, s. 80-97). Ancak Şeyhü'l-islam Kadızade Ahmet Şemseddin'in padişahı "geçmişte göklerin sırrını açıklamaya çalışan toplumların mahv olduğunu" ileri sürerek Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'ya 1580 yılında top atışıyla yıktırmıştır (Unat, 2002: 277-288). "Mülâzemet" olarak bilinen medreselerdeki akademik derece almak zamanla rüşvet, hatır-gönülle yapılır hale gelmiştir(Kırpık vd, 2003: 142).

XVIII. ve XIV. yüzyılda yaşanan gelişmeler, önceki dönemlerden farklı bir görünüm sergilemektedir. III Ahmet döneminde matbaanın 1773 yılında girişiyle eğitim hayatındaki değişme de yavaş olmakla birlikte bir ivme kazanmıştır(Akyüz, 2002: 117). Geleneksel medrese sisteminden kopuşun ilk belirtisi olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun,1773 yılında kurulmuş olup yükseköğretim sisteminin değişiminde önemli bir kırılma noktasıdır (Gürüz, 2003: 295). Bu değişim, ne yazık ki, Batıdaki kurumların hiç bir değişikliğe tabi tutulmaksızın Türk eğitim sistemine aktarılması biçiminde gerçekleşmiştir. Ayrıca, 1795 yılında III. Selim tarafından çıkarılan Kanunname, öğretim elemanlarının tam zamanlı çalışma, atanma, akademik kariyer basamaklarında sınav ve yayın esasına parmak basması bakımından Türk Yükseköğretim tarihinde, Fatih ve Kanuni Sultan Süleyman kanunnamelerinden sonra, mevzuattaki üçüncü önemli belgedir (Özcan, 2002:1121). Bu gelişmeyi 1795 yılında yine III. Selim tarafından kurulan Mühendishane-i Berrî-i Hümayun izlemiştir. Bu iki okul, önce 1909 yılında Mühendis Mekteb-i Alisi olarak birleştirilmiş, daha sonra 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversite'sine dönüştürülmüştür (Gürüz, 2003: 295).

Dârü'l-fünûn'un Kuruluşu:

Osmanlı Devleti döneminde üniversite düzeyinde eğitim veren medrese dışında bir eğitim kurumu ihdas edilmesi fikri ilk defa Abdülmecit zamanında öne sürülmüştür. 1845 yılında Meclis-i Muvakkat-ı Maarif (Geçici Eğitim Meclisi) tarafından düzenlenen eğitim programında kelime anlamı "fenler kapısı" olan Dârü'l-fünûn konusu yer almıştır(Kırpık, 2014: 184-185). Bu kurumun hizmete açılması için bina, öğretmen, öğrenci ve kitap olmak üzere dört temel unsurun sağlanması gerekli ve yeterli görülmüştür. Dârü'l-fünûn binası İtalyan Mimar Fossati tarafından 1846 yılında inşa

edilmeye başlanmıştır¹. 21 Temmuz 1946'da yayımlanan resmi bildiri, kurulması hedeflenen Dârü'l-fünûn hakkında verilen bilgiler şöyledir:

“1. Osmanlı bürokrasisinde vazife almak emelinde olanlar, ilim ve fenleri Dârü'l-fünûn'da öğreneceklerdir.

2. Dârü'l-fünûn, ortaöğretimin (rüştiyeler) üzerine üçüncü bir eğitim-öğretim kademesi olarak düzenlenecektir.

3. Dârü'l-fünûn'da her nevi ilim ve fen öğretilip-öğrenilecektir. Burada “ikmal-i kemalat-ı insaniye” için bütün ilim ve fenler okutulacaktır (Unat, 1964: 90-91).

Dârü'l-fünûnda ders verecek öğretim üyelerinin yetiştirilmesi amacıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Encümen-i Daniş kurularak okutulacak dersler ile kitapların seçilmesi ve bunların tercüme edilmesi hedeflenmiştir. 1849 yılında ise; Dârü'l-fünûnda eğitimini sürdürebilecek düzeyde öğrenci yetiştirmek amacıyla lise seviyesinde Dârü'l-maârif kurulmuştur (Kırpık, 2014: 186-187).

Tanzimat'la 1839'da başlayan Batılılaşma hareketiyle hedeflenen siyasi, iktisadi ve askeri alanda köklü değişimlere ulaşılması ancak eğitim-öğretimdeki çağdaş ve akılcı reformlarla mümkün olabilirdi. Bu amaçla öğretmen yetiştirmek üzere İstanbul Çapa'da 16 Mart 1848'de *Dârü'l-Muallimîn-i Rüştiye* açılmıştır (Öztürk, 1998: 150-154). Daha sonra 1858 yılında kızlar için ilk iptidaiye (ilkokul) ve rüştiye (ortaokul) mektepleri, kurulur. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesiyle de bu okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak maksadıyla bir kız öğretmen okulunun açılması öngörülmüş ve sözü geçen okul 26 Nisan 1870'te Dârü'l-Muallimât adıyla, İstanbul'da Sultanahmet semtinde bir konakta öğrenime başlamıştır (Demirel, 2012: 517).

Dârü'l-Muallimîn zaman içinde, ilk, orta ve liselere öğretmen yetiştiren kısımları da içine alan “Dârü'l-Muallimîn-i Âliye” adlı kuruma dönüşmüş, 1891 yılında ‘Âli’ kısmı bugünkü lise düzeyindeki okullar olan idadilere öğretmen yetiştiren bir yüksek okul haline getirilmiştir. 1924 yılında Yüksek Muallim Mektebi adını alan bu okulun 16 Ağustos 1934 tarihinde kuruluşunun onuncu yılı dolayısıyla adı Yüksek Öğretmen Okulu olarak değiştirilmiştir. Ancak, okul uzun süre eski adıyla anılmıştır (Akyüz, 2004: 15-25).

Tüm bu düzenlemeler gerçekleştirilirken, serbest halde öğretime geçiş konferanslarla karara bağlanmıştır. Bu konferansların ilki, 12 Ocak 1863'te Derviş Paşa tarafından verilen fizik dersiyle başlamış; Hekimbaşı Salih Efendi'nin verdiği biyoloji dersiyle ve diğer pek çok hocanın verdikleri muhtelif derslerle devam etmiştir. 1864 yılından itibaren sözkonusu çalışmalar, Divanyolu'nda kiralanmış bir konakta sürdürülmüştür. 1865 yılında Avrupa'dan teknik edevat, laboratuvar gereçleri ve kitaplar getirilmiş, ancak, çalışmaların yürütüldüğü konağın çıkan yangınla yok olması yüzünden çalışmalar tamamlanamamıştır (Akyüz, 1997: 147).

Dârü'l-fünûn-u Osmani:

1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanan ve 198 maddeden oluşan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle yangın yüzünden kesintiye uğrayan çalışmalara devam edilmiştir. Bu

¹ Yapımı bir hayli süren bu bina tamamlandıktan sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanı olarak hizmet vermiştir.

nizamnamenin 79. Maddesi belirtildiği üzere, Dârü'l-fünûn-u Osmani adıyla kurulacak olan yükseköğretim kurumu, üç fakülteden meydana gelecektir. Bunlar, hikmet-i edebiyat, ilm-i hukuk ve ulum-i tabiyye ve riyaziyye'dir. Dârü'l-fünûnunu yönetmek üzere nazır unvanlı bir emin, fakültelerin başında müdür yani dekan atanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Dârü'l-fünûn'un kuruluşuna, organlarına, programlarının ana çizgilerine, öğretim üye ve yardımcılarının hak ve görevleriyle, tayin ve terfi şartlarına, öğrencilerin kayıt işlerinden başlayarak, derslere devamın kontrolünün sıkı tutulması gerekliliği dahil olmak üzere, doktora imtihanlarına kadar tüm esaslar ve ilkeler tespit edilmiştir. Dârü'l-fünûn-u Osmani'nin öğrenim süresi üç yıldır. Türkçenin eğitim dili olarak benimsenmesi amaçlanmıştır. Öğrencilerden disiplin hükümlerine uymayanların alacakları cezalar tüzükte kaydedilmiş; öğrenim harcı çeyrek Osmanlı altını olarak belirlenmiştir. Okul, 20 Şubat 1870'te hizmete açılmış ve öğrenime başlanmıştır. Müdürlüğü, Yanyalı Hoca Tahsin Efendi tarafından yürütülen Dârü'l-fünûn-u Osmani; iki yıl hizmet verebilmiş, Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olduğu dönemde nizamnamedeki birçok fikrin tam anlamıyla uygulanamaması sebebiyle, 1871 yılının ortalarında tatil edilmiş 1873'te ise bütünüyle kapatılmıştır (Demirel, 2012: 519; Kırpık vd, 2014:192).

Dârü'l-fünûn-u Sultani:

Üçüncü defa Dârü'l-fünûn açılışı, 1874 senesine rastlar. Galatasaray Mekteb-i Sultanisi adıyla açılan okul, İlm-i Hukuk (hukuk), Ulum-u Fünun-u Riyaziyye ve Tabiyye ve Edebiyat fakültelerinden meydana gelmekteydi. Okulun yöneticiliği görevi Sava Paşa'ya verilmiştir. Okula giriş şartı Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nden mezun olmaktır. Derslere 1874-1875 eğitim yılında başlanmıştır. Türkçe kitap sıkıntısı yaşanmış; dolayısıyla da, kitaplar tercüme edilinceye kadarki sürede eğitimin Türkçe ve Fransızca olarak gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Yönetim kadrosunun ve öğretim üyelerinin çoğunun gayrimüslim olması dikkat çekici bir husustur (Şişman, 1996: 224).

Dârü'l-fünûn-u Şahane:

İstanbul Dârü'l-fünûnu İkinci Abdülhamid'in tahta geçişinin 25. yıl dönümüne rastlayan 15 Ağustos 1900 (18 Rebiülâhir 1318) tarihinde "Dârü'l-fünûn-ı Şahâne" adıyla açılmıştır. Bu yeni kuruluşta üç bölüm (fakülte) mevcuttu. Edebiyat ve Hikmet (Felsefe) şubesi, Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîyye (Fünun) şubesi ve Ulûm-i Âliye-i Dîniyye (İlâhiyat) şubesi. Bunun yanında eskiden beri mevcut olan Tıbbiye, Hukuk ve Mülkiye Mektepleri Dârü'l-fünûn sistemi içinde olmadan faaliyetlerini sürdürüyorlardı. İlahiyat fakültesinin öğretim süresi dört, diğer fakültelerin ise; üç yıldır. 1903 yılında okulun fen şubesi, riyaziyye (matematik) ve tabiyye (biyoloji) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. O tarihlerde ayrı bir bina ve idare kurulmasına lüzum görülmemiş; Cağaloğlundaki Mekteb-i Mülkiyenin bir bölümü de bu okul için ayrılarak iki okul ortak müdürlükle yönetilmiştir. 1909 yılında kendi binasına taşınan okul, Vezneciler semtinde Zeynep Hanım Konağında faaliyetine devam edebilmiştir. Yapılan değişikliklerle, öğrenci sayısındaki kısıtlamalar kaldırılmış, verilen eğitim, ücretsiz hale getirilmiştir. Ayrıca, okulun adı Dârü'l-fünûn-u Osmani olarak değiştirilmiş, programları yeniden düzenlenerek okul idaresinin Mülkiye Mektebinden ayrılmasına karar verilmiştir (İhsanoğlu, 1993: 523).

İstanbul Dârü'l-fünûnu (1912):

Dârü'l-fünûnun gelişmesindeki önemli atılımlardan biri 1912 yılında olmuştur. Emrullah Efendinin Maarif Nazırlığı esnasında yeni nizamnameler ve muhtariyet (özerklik) ile ilgili düzenlemeler için ilk adımlar atılmıştır. Bu dönemde çıkarılan 21 Nisan 1912 (Cemaziyü'l-evvel 1330) tarihli "Dârü'l-fünûn Sureti Teşkili ve İdaresine Dair" nizamnamede "Nizamnamenin Esbabı Mucibesi" başlığı altında Dârü'l-fünûn kuruluş amacı şöyle ifade edilmektedir: Dârü'l-fünûnlar, bilim ve bilgilerin yayılması ve gelişmesine çalışan memleketin en büyük bilim müesseseleridir. Dolayısıyla Dârü'l-fünûn'un bilim ve fenlerin yayılması ve gelişmesinde önemli rol oynayan bir kurum olduğu kabul edilmelidir. Yükseköğretimi üstlenen kurumlar olan Dârü'l-fünûnların geliştirilmesi ve devamlılığının sağlanması üzerinde önemle durulmalıdır. Yine bu belgede Dârü'l-fünûnların düzeltilmesi için izlenecek yollar; beş maddede ortaya konulmuştur. Bunlar; ana kurallar ve idari kurallar, öğretim ve öğretim heyeti, sınavlar, kütüphane ve laboratuvar ve emniyet işleridir (Akyüz, 1997: 236-238).

Klasik medreselerden farklı olarak Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan itibaren kurulan yeni yüksekokullar İstanbul Dârü'l-fünûn çatısı altında toplanmıştır.² Ayrıca, 21 Nisan 1912 tarihli aynı nizamname ile Dârü'l-fünûn-ı şahâne ve Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Hukuk ve Dârü'l-fünûn-ı Osmaniye adı altında düzenli bir bütün haline getirilmiştir. Bu kuruluş daha öncekilerde olduğu gibi Maarif Vekaletine tam anlamıyla bağımlı bir yapıya sahipti. Bu tarihten kısa bir süre önce 1867'den beri Askeri Tıbbiye'den ayrı olarak Kadırga'da yerleşmiş olan Mülki Tıbbiye, Haydarpaşa'daki muhteşem binadaki Askeri Tıbbiye ile birleşmiş ve bu yapı 1933 yılına hatta çok daha ileriki yıllara kadar değişmeden kalmıştır. Modern anlamda çeşitli alanlarda akademik araştırmaların yapılmasının sağlanması amacıyla 1915 yılında Dârü'l-hilâfeti adlı "araştırma enstitüleri" açılmış, bunlar için kütüphaneler ve laboratuvarlar kurulmuştur. "1914'te hazırlanan Islâh-ı Medâris Nizamnamesi ile medreselerdeki eğitimin iyileştirilmesi hedeflenmiş İstanbul'daki bütün medreseler Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye adıyla tek bir medrese haline getirilmiştir. Darü'l-fünûn'u Ulûm-i Âliye-i Dîniyye şubesi de kapıtılarak öğrencileri Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye'ye devredilmiştir. Ayrıca "Âli Mektebler" başlığı altındaki Mühendis Mekteb-i Âlisi, Orman Mekteb-i Âlisi, Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi, Baytar Mektebi Âlisi gibi yüksek okullar aslında gerçek anlamda önemli akademik kuruluşlar olmalarına rağmen Maarif Vekaleti ile konuyla ilgili diğer bakanlıklara bağlı olarak uzun süre ayrı ayrı varlıklarını sürdürmüşlerdir (Akyüz, 1997: 236-238). Büyük kütüphaneler ve laboratuvarlar kurulmaya başlanmıştır. Sınıf usulü terk edilmiş, sömestr usulü benimsenmiştir. Zeynep Hanım Konağı'nın yeterli olmaması üzerine, Yerebatan'da kimya, Feyzullah Efendi Konağı'nda jeoloji, İbrahim Paşa Konağı'nda doğu dilleri ve Saffet Paşa Konağı'nda coğrafya enstitüleri tesis edilmiştir (İhsanoğlu, 1993: 524).

² 1913-1914 ders yılı itibariyle yükseköğretim kurumu olarak Dârü'l-fünûnun on yedi şubesi bulunmaktadır. Bunlar: Dârülfünûn Ulûm-ı Şeriyye Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Edebiyye Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Tabîiyye Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Riyâziyyat Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Hukuk Şubesi, Tıp Fakültesi, Konya Hukuk Mektebi, Beyrut Hukuk Mektebi, Bağdad Hukuk Mektebi, Eczacı Mektebi, Dişçi Mektebi, Şam Tıbbiyesi, Mekteb-i Mülkiye, Dârülmuallimîn-i Âliye, Dârülmuallimât-ı Âliye, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Resim Şubesi, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Mimari Şubesi, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Hakk (oyma) Şubesi, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Heykeltıraş Şubesi, Ticaret Mekteb-i Âlisi (Demirel, 2012:527).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında bütün zorluklara rağmen dârü'l-fünûn açık tutulmuştur. Hatta Birinci Dünya Savaşı sırasında, edebiyat, fen ve hukuk fakülteleri için Almanya'dan, Avusturya-Macaristan'dan davet edilen profesörler ile eğitim kadrosu güçlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşının ardından hazırlanan yönetmelikle, dârü'l-fünûnun idaresi, her yıl seçilen bir eminin (rektör) başkanlığında, fakülte temsilcilerinden meydana gelen bir divan (senato) tarafından gerçekleştirileceği karara bağlanmıştır (İhsanoğlu ve Ayduz, 2002: 1589). Millî Kurtuluş Savaşı yılları ise dârü'l-fünûn için çok daha çetin geçmiştir. Savaş sebebiyle yabancı öğretim elemanlarının neredeyse tamamı Türkiye'den ayrılmışlardır. Erkek öğrencilerin büyük bir bölümü cephelere koşmuştur. 11 Teşrinievvel 1335 (11 Ekim 1919) tarihli bir nizamname ile "fakülte" (Düstûr, İkinci tertip, XI, 401-409) adı "medrese" şeklinde değiştirilmiştir. Dârü'l-fünûnun bazı fakülteleri tahsisat yokluğundan kiraladıkları binalardan çıkmak zorunda kalmışlar ve diğer fakültelerle öğretim hizmetleri birleştirilmiştir. 9 Eylül 1922' den Büyük Taarruz'dan zaferinden sonra silah altındaki darü'l-fünûnlu gençler döndükleri için yer sıkıntısı baş göstermiştir (Arslan, 1995:15).

Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Yükseköğretim Sistemi ve Yaşanan Gelişmeler

Lozan Antlaşmasından sonra İngilizlerin boşalttığı kapı kitabesinde "Daire-i Umûr-ı Askeriye" yazan Harbiye Nezâreti binası (bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Rektörlük binası) dârülfünuna tahsis edilerek yer darlığı çözülmüştür. 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren 430 Sayılı Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile medreseler kapatılmış ve yerine yeniden İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisinin çıkardığı 1 Nisan 1924'teki 493 Sayılı Kanun ile Dârü'l-fünûn'un yapısı yeniden düzenlemiş; tüzel kişiliğe ve bilimsel özerkliğe sahip katma bütçe ile idare edilen bir kurum haline getirilmiştir. Yeni Türkiye devletinin moderleşme ve gelişme çabalarında kilit rol oynaması beklenen Dârü'l-fünûndan cumhuriyetin ilk on yılında hükümetin yeterli destek alamadığı, bunda da eski zihniyetin bütünüyle değişmemesinin rol oynadığı fikri ileri gelen yöneticilerde belirmeye başlamıştır (Akyüz, 1997:285). Kamuoyundaki bu tür tartışmalar devam ederken M. Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce hükümete verilen yetkiye dayanarak 1931 yılında Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörlerinden Albert Malche'yi dârü'l-fünûnun yeniden düzenlenmesi hakkında bir rapor hazırlaması maksadıyla Türkiye'ye davet etmiştir. Atatürk'ün Dârü'l-fünûn reformu ile modern anlamda bir üniversite yapısı ve kültürünü tesis etmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu düşünceden hareketle Malche, incelemeleri sonunda dârü'l-fünûnunda yapılması icap eden yenilikleri içeren bir rapor hazırlayarak 29 Mayıs 1932'de hükümete sunmuştur (İhsanoğlu. 1993: 525) Atatürk, raporu incelemiş ve kendi düşüncelerini metnin sayfa kenarlarına not etmiştir. Rapordaki bazı maddeler şöyledir:

"İstanbul Dârü'l-fünûnu lağvolunmuştur; yerine İstanbul Üniversitesi tesis olunacaktır.

- Bunun tesisine Maarif vekaleti memurdur.

- Talebe, İngilizce-Almanca- İtalyanca veya Fransızca gibi ekalli bir ecnebi lisan bilmelidir. (okuyup anlamak)

- Dârü'l-fünûnun en büyük zaafı mülahaza ve araştırmaya sevkeder tarzda tedris yok. Ansiklopedik malumat veriliyor.

- İstanbul Dârü'l-fünûnu -kendisini şuurlu bir şekilde- muayyen bir noktaya sevk eden, ilmî ve fikrî bir hızdan nasibedar değildir. Birkaç sene için teveccüh olunacak istikameti vekalet tespit etmeli. Fakülte reislerinin müşterek ve devamlı çalışmaları (Emin tarafından) temin olunmalı (Gürüz, 2003: 298-299)".

Atatürk'ün kaleme aldığı bu notlar, bugün Türk üniversite yapısında bile halen çözülmeye çalışılan akademik özgürlük, akademik ilerlemenin ölçütleri, çeşitli disiplinler için ortak müfredatlar, laboratuvar ve kütüphanelerin eğitim hayatındaki göz ardı edilemez fonksiyonunu ortaya koyması bakımından ciddi önem arz etmektedir. Osmanlı Devletinden miras kalan Darü'l-fünun 18 Kasım 1933 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan 2263 Sayılı Kanun ile kapatılmış yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bu kanuna göre, rektörün, Milli Eğitim Bakanının önerisi üzerine üçlü kararname ile, profesörlerin ise, Fakülte Kurulu'nun tespit ettiği üç aday arasından Milli Eğitim Bakanlığı'nın kararıyla atanacağı belirtilmiştir. Dârülfünun kadrosundan toplam olarak altmış bir öğretim elemanı yeni üniversite kadrosuna alınırken M. Fuad Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Şekip Tunç, Ö. Ferit Kam, Ahmed Refik Altınay gibi birkısımlı Avrupa'da öğrenim görmüş veya ihtisas yapmış, milletlerarası bilimsel kuruluşlara üye olmuş, ödüller kazanmış, bilimsel eserleriyle dünyada ve Türkiye'de tanınan seksen iki öğretim üyesi dışarıda bırakılmıştır. Daha sonra bu karar düzeltilmiş ve sözü geçen öğretim üyelerinden bir kısım üniversiteye dönmüş ise de bürokratik yetkilerin kötüye kullanılması doğru ve uygun olmamıştır (Arslan, 1995: 378).

Cumhuriyetin ilk yıllarında başkent Ankara'da 1946 yılında daha sonra Ankara Üniversitesinin çatısı altında toplanacak olan Hukuk (1925), Ziraat (1930), Dil ve Tarih-Coğrafya (1937), Fen (1943) ve Tıp Fakültesi (1945) gibi, birçok bağımsız okul ve fakülte kurulmuştur. Sözü geçen fakültelerin her birinde Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesi için ihtiyaç duyduğu dünyadaki emsalleriyle yarışabilecek bilimsel anlamda eğitilmiş kadroları yetiştirmeyi hedeflemiştir. Örneğin Atatürk'ün isteği ile 14 Haziran 1935 tarih ve 2795 Sayılı Kanun ile Ankara'da kurulan ve 6 Ocak 1936 tarihinde Afet İnan'ın verdiği ilk ders ile öğrenime başlayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yardımcı bilimsel disiplinler ile birlikte milli dil, tarih ve coğrafya konularında araştırmacı ve eğitimcileri mezun ederek Türk milletine ilmî anlamda millî bilincini öğretip milletleşme sürecini içselleştirmeyi ve hızlandırmayı amaçlanmıştır (Çiğ, 2016: 27-43).

Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte 4936 Sayılı Kanun çıkarılarak, üniversitelere "muhtariyet" verilmiştir. Söz konusu kanunla getirilen bir diğer düzenleme de rektör ve dekanların seçimle işbaşına gelmeleri ilkesi benimsenmiştir (Kırpık, vd. 2014:270). Kıta Avrupası Sitemini benimsemiş olan Türk Üniversitelerinde, 1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelmesiyle büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Serbest ekonomik düzen fikrini savunan Demokrat Parti Hükümeti, büyüyen ekonomik modelde insangücü ihtiyacının artacağını bunun ise Amerikan modeli üniversite eğitimi ile gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Türkiye genelinde yeni üniversiteler kurulmuş, üniversite eğitimi ülke geneline yayılmıştır (Albayrak, 2004: 383). Bu dönemde kurulan üniversiteler ve kuruluş tarihleri şöyle sıralanabilir:

Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon) -1955

Ege Üniversitesi (İzmir)- 1955

Ortadoğu Teknik Üniversitesi (Ankara) -1956

Atatürk Üniversitesi (Erzurum) -1957

Bu gelişmeleri, 1959 yılında kurulan İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi izlemiş; daha sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisi ile Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi hizmete açılmıştır. Ticari ve sanayi faaliyetleri Ankara- İstanbul- İzmir gibi üç büyük şehirden tüm Türkiye geneline yayılması, 1973-1981 döneminde tüm büyük kentlerde üniversitelerin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Yükseköğretim sisteminde yaşanan hızlı gelişmeler ve üniversite eğitime yönelik talepteki artış; sistemin sınavlarını hazırlayacak, düzenleyecek ve yönetecek bir kurumun varlığını gerektirmiştir. Bu amaçla da 1974 yılında *Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM)* kurulmuştur.

12 Eylül 1981 yılında gerçekleştirilen askeri ihtilalden sonra 4.11.1981 tarihinde 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile yükseköğretim kurumları köklü bir şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Türkiye üniversiteleri için en üst dereceli kurul olarak Yükseköğretim Kurulu ve Üniversitelerarası Kurul teşkil edilmiştir. Lise öğretiminden sonraki ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora eğitimi ve tıp ve sağlık bilimleri ile sanatta yeterlik öğretiminde yasa, yönetmelik ve yönergelerle düzenlemelere gidilmiştir. Devlet akademileri yeni üniversiteler oluşturmak amacıyla birleştirilmiş, tüm meslek yüksekokulları ve konservatuvarlar üniversitelere bağlanmış, öğretmen okulları çeşitli üniversitelerin bünyesine dahil edilerek eğitim fakültesi statüsü kazandırılmıştır.

Yükseköğretimde devlet üniversitelerinin yanı sıra vakıf üniversitesi olarak ilk defa 12 Ekim 1984 tarihinde "Bilkent" kurulmuştur. Konuyla ilgili olarak Anayasa Mahkemesine iki kez dava açılmış, ancak Mahkeme davayı reddetmiş ve bu tür üniversitelerin kurulması gerektiğine hükmetmiştir. Bilkentten sonra 1992 yılında 3285 Sayılı Kanunla Koç Üniversitesi ve Kadir Has Üniversiteleri hizmete girmiştir. Vakıf üniversiteleri olarak da bilinen özel üniversitelerin sayısı 2008'den sonra bir hayli artmıştır. Vakıf üniversitelerimizin, devlet üniversitelerimizdeki başarılı öğretim elemanlarını yüksek ücretlerle kadrolarına katarak "devlet üniversitelerimizde öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısının artmasına neden olma" açısından bir tartışma başlatmışlardır. Ancak akademik çevrelerde özel vakıf üniversitelerinin pek çoğunun ticari çıkarlarını bilimsel çalışma ve akademik eğitimin önünde tuttukları inancı yaygındır. Öğretim elemanı yetiştirme konusunda da Türk yükseköğretimine katkısı yok denecek kadar azdır. Ayrıca devlet üniversitelerimizdeki başarılı öğretim elemanlarının özel üniversitelere geçmeleriyle devlet üniversitelerimizin Uluslararası Bilimsel Atıf Endekslerindeki yayın açısından olumsuz etkileyebileceği" tartışma konusu olmuşsa da uygulamada vakıf üniversiteleri devlet üniversitelerimizin gerisinde kalmıştır (Bkz. Ulakbim).

Türk Yükseköğretiminin Tarihi Sürecinde Bilimsel Zihniyet Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme:

Türk yükseköğretim kurumları, tarihi perspektifte ele alındığında, medreselerle başlayan bir yapı ortaya çıkar. Devrine göre dünyadaki emsalleri arasında bilimsel zihniyet bakımından, Türkistan medreselerinde yetişmiş Farabi, İbn-i Sina, Harezmi, El-

Biruni, İbni Türk, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib, Ali Şir Nevayi, Mevlana gibi büyük düşünür ve ediplerin saygın bir yeri olduğunu belirtmekte yarar vardır. Ancak, Türk-İslam dünyasında XVI. yüzyıldan sonra medreselerde pozitif bilimlerden giderek uzaklaşmış eğitim dinî bilgilerin tekrarını sürdüren bir nitelik kazanmıştır. Öte yandan, Batıda, beşeri ve tabiî bilimlerde kaydedilen gelişmeler, Osmanlı Devleti döneminde kurulan XVI. yüzyıldan itibaren medresede yetişmiş bazı kesimlerce benimsenmemiş, din dışı kabul edilerek, bu zümrelerce bilimsel gelişme, âdetâ duraksatılmıştır. Bu durum Türkistan medreseleri için de söz konusudur. Örnek olarak “1587’de Buhara Medresesinde yapılan “şeyhü’l-ulema”lık (rektörlük) seçimine iki müderris aday olmuş ve diğer müderrislerin önünde yapacakları işleri tartışmışlardır. Bunlardan ilki, geleneksel olarak okutulmakta olan aklî(fen) bilimlerinin devam edeceğini savunan Buharalı müderris Sadreddin; diğeri ise aklî(fen) bilimlerinin kaldırılmasından yana olan İranlı müderris Şinasi’dir. Gizli oyla yapılan seçimi Şinasi kazanmış aklî(fen) bilimlerinin okutulması fiilen durdurulmuş ve zamanla diğer medreselerde de bu uygulama yaygınlaştırılmıştır(Gürüz, 2003: 295). Akli ve düşünmeyi öteleyen kutsal din bilgilerinin ve değerlerinin sanki bilimsel çalışmaları reddediyormuş gibi evreni ve oluşları dinî olarak düşünülen geleneksel düşünce kalıpları ve bilgilerle açıklama çalışmak zihniyet olarak Türk-İslam dünyasının belli yüzyıllarda bilimsel ve teknolojik anlamda mesafe alamamasına sebep olmuştur.

Medreselerdeki kolaycılığa kaçış ve bozulmaya karşı bir kısım aydınların yerinde ikazları dikkat çekicidir. Örneğin, 1631 yılında Koçi Bey tarafından Sultan IV. Murad’a verilen layihada “Osmanlı Devletinde medreselerde eski kanunun bozulduğunu, ilimden gayri her türlü fitne ve fesadın kaynağı olduğu, müderrisliğin ise ilim ile değil, rüşvet, hatır ve gönül ile elde edildiği” kaydedilmiştir (Danışman, 1997: 21-22). Bu sebeplerden ötürü Osmanlı Devletinde III. Mehmed döneminden itibaren gözlem, araştırma ve deneye dayalı bilim önemsenmemiş ve genellikle ihmal edilmiştir. Yine, XIX. yüzyılda kurulmuş olan Dârü’l-fünûn, medrese kökenli ulema sınıfının tepkisini çekmiş; uzun süre hizmet verememiştir. Dârü’l-fünûn kurma girişimlerine “medrese kıtlığı mı var” denilerek karşı çıkmış; Dârü’l-fünûn binaları yakılarak modern eğitimin yapılması engellenmeye çalışılmıştır.

Bürokratik işleyişte ve siyasi kadrolarda yer alan yönetici sınıf, herkesin kendileri gibi düşünmesini ve itaat etmesini sağlamak amacıyla, farklı fikri olanları veya eleştirde bulunanları zaman zaman devlet görevinden uzaklaştırma stratejisi izlemiştir. Dârü’l-fünûn öğretim elemanlarından Hoca Tahsin Efendi’nin canlıların havasız yaşayamayacağını deneyle ortaya koyduğunda, görevine son verilmesi, bu duruma verilebilecek ilginç bir örnektir (Korkut, 2001: 15). Ne yazık ki, ülkemizde her dönemde bürokrasisinin bu zaafını görmemek mümkün değildir. Yükseköğretimin yönetim kadroları, siyaset kurumunun etkisinden kurtulamamaktadır. Üniversitelerde, akademik kadrolara atanma esasları ve liyakat ilkeleri göz ardı edilerek, siyasi kamplaşma ve kadrolaşma bilimsel araştırmalarda gelişmeyi engellemektedir. Akademik özgürlük, yerini korku ve ataletle bırakmakta, bu durum, verilen eğitim kalitesini düşürerek, üniversitelerin yaygın öğretim kurumları seviyesine indirgenmesine yol açmaktadır. Maddi imkânsızlıklar, sorunların çözümüne yönelik uygun politikaların seçilmemesiyle birleştiğinde, Türk yükseköğretimi bir sorun yumağı haline gelmektedir.

Son yıllarda üniversite sayımız 220 aşmıştır. En iyi 1000 üniversite

sıralamasında sadece yedi Türk üniversitesinin bulunması, Türkiye’de bilimsel bilgiye ve bilimsel bilginin üretileceği kurumlar olan üniversitelere verilen önemin azlığını ispatlar niteliktedir. Ayrıca, lisansüstü eğitim alanında yaşanan sorunlar da küçümsenemeyecek derecededir (Karakütük, 2002: 65-75). Bugün, Türkiye’de yaşanan askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal, sınai pek çok sorunun altında yükseköğretimin ve dolayısıyla da bilimsel bilgi üretiminin gerektiği kadar üzerinde durulmaması yatmaktadır. Gerek dış politikada, gerek küresel ekonomik pazarlarda, gerekse askeri alanda başarılı olmak için; Türkiye, eğitim alanında, çağın gereklerine uygun Türk toplumunun özelliklerini de dikkate alarak reformlar yapmalıdır.

Millet ve milletin teşkilatlanmış biçimi olan devlete büyük önem veren Türkler, yaşayış tarzlarını, kültürlerini, inanç ve gelenekleri ile dillerini kuşaktan kuşağa aktarmayı başarmalarında her seviyedeki eğitime önem vermişlerdir. İlk Müslüman Türk Devletlerinde bile medreseler kurarak toplumun eğitim ihtiyacını karşılamayı amaçlamışlardır. Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükselme yıllarında yükseköğrenim kendi doğal mecrasında gelişirken; XVI. yüzyıldan itibaren sistemde bozulmalar belirmiş ve çözülme süreci başgöstermiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında batıda yaşanan fikri dönüşüm Osmanlı Devletini de etkilemiş, diğer pek çok alanda olduğu gibi eğitim kurumlarının teşekkülünde Batı modeli taklit edilmiştir. Ancak, toplumun ihtiyaçları ve kendine özgü dokusundaki farklılıklar sistemin zaman zaman tıkanmasına ve Cumhuriyet dönemiyle birlikte tasfiyesine neden olmuştur.

Cumhuriyet döneminde M. Kemal Atatürk tarafından yapılan inkılaplar arasında yer alan eğitim sistemindeki köklü değişiklikler, Türk Eğitim Tarihindeki dönüm noktalarından en önemlileri arasında sayılmaktadır. Atatürk’ün devlet anlayışı çerçevesinde kurulan yeni Türkiye Cumhuriyetinin, milli dil, tarih ve coğrafya ilkesi üzerinde temellendirilmesi hedeflenmiştir. Ancak, Atatürk’ün ölümünü takip eden yıllarda, Türkiye’de, gelişmiş ülkelerle rekabet edebilir bir bilim ve teknoloji tabanının teşekkül ettiğini söylemek mümkün değildir. Türkiye’nin henüz, bilimsel çalışmalara dayanarak teknolojiye dönüşen stratejik marka sayısının gelişmiş ülkelerle yarışabilecek ölçüde olduğunu söylemek güçtür. Günümüzde üniversitelerimizin olumlu ve olumsuz yönleri, imkânsızlıkları ve başarıları dikkate alındığında dünyada “en iyi” ve “en çok bilinen”, adını duyurmuş üniversitelere sahip olabilmemiz için, gerçekleştirmemiz gereken pek çok yeniliğin olduğu, sorunların çözümünde yeni yollar ve stratejiler izlememiz gerektiği açıktır.

KAYNAKLAR

AKYÜZ, Yahya. (1997), *Türk Eğitim Tarihi (Genişletilmiş 6. Baskı)*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları: No:1.

-----, (2002) “Türkiye’de Çağdaş Manada Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu”, *Türkler XV*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 15-25.

ALBAYRAK, Mustafa, (2014), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınları.

ARAT, Reşid Rahmeti, (1974), *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II*, Çeviri, 2. basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. s. VII-IX

ARIOĞLU, E., GİRGIN, C. (2002) 1974–2001 Döneminde ülkemizdeki bilimsel yayın performansının kısa değerlendirilmesi, **Bilim ve Ütopya Dergisi**,

ARSLAN, Ali, (1995), *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, İstanbul: Kitabevi Yayını.

AYDIN, İbrahim Hakkı, (2002), "Büyük Türk Düşünürü Farabi" **Türkler**

Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 999-1012.

BALTACI, Cahit, (2002), "Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim" Türkler XI, Ankara: **Yeni Türkiye Yayınları**, 830-873

BİLGE, Zeynep Gökçe Akgür, (2014), "Fransız Dili Toplumsal Tarihi Üzerine", **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**2014-1 (Ocak-Haziran), s.19-40

BOLAY, Mehmet Naci, (1988), **İbni Sina**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÇEVİK, Mümin, (2016), Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları. 275.

ÇİĞ, Bekir, (2016), "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalıcık" **OTAM**, 40 /Güz 2016, 27-43

DEMİRAL, Fatih, (2010), "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi" **Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Bursa: 25 (2), 2012, 507-530

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2016), **Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları**, İstanbul, Dergâh Yayınları

ESİN, Emel, (1990), "Farabi'nin Vatanında İki Kültür Merkezi Kengü Tarban(D) ve Sayram" **Uluslararası İbni Türk, Harezmî, Fârâbî, Beyrunî ve İbni Sînâ Sempozyumu** (Ankara, 9-12 Eylül 1990), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

GÜLER, Ali. (1994). **Türkiye'de Üniversite Reformları**, Ankara: Adım Yayınları, No: 34.

GÜRÜZ, Kemal. (2003). **Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim** (Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri), Ankara: ÖSYM Yayınları: 4.

HIZLI, Mefail, "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese" **Türkler XI**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, XI (791-810).

HUNKAN, Ömer Soner, (2011), **Türk Hakanlığı (Karahanlılar)**, 3. bs. İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, (1993), "Dârülfünun Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılda Kurulan Yüksek Öğretim Müessesesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, VIII(521-525).

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, KAÇAR, Musafa, (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Bilim Geleneğinin Tarihçesi" **Türkler XI**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, XI (277-305).

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, AYDÜZ, Salim, (2002), "Yenileşme Döneminde Osmanlı

Bilim ve Eğitimi” *Türkler XIV*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, XIV (1574-1601).

KAHYA, Esin, (2002), “Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar” *Türkler VII*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 820-851

KARAKÜTÜK, Kasım (2002) "Lisansüstü Öğretimin Sorunları", *Eğitim Araştırmaları, Sayı:7*, s. 65-75

KIRPIK, Güray, ÜNAL, Uğur, IŞIK, Hasan, DEMIRTAŞ, Bahattin, TOKDEMİR, Muhammet Ahmet, AKYOL, Hasan, BIRBUDAK Toğay Seçkin, (2014), *Türk Eğitim Tarihi* (İkinci Basım), Ankara: Otorite Yayınları, Sosyal Bilimler Serisi.

KOÇİBEY RİSALESİ, (1997), (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

KORKUT, Hüseyin. (2001). *Sorgulanan Yükseköğretim* Ankara: Nobel Yayınları, Yayın No: 237

KÖYMEN, Mehmet Altay, (1992), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

LORCH, Richard, (1990), “Beyrûnî'nin Kavun Biçimindeki Usturlabı” (Çeviren: Esin Kâhya), *Uluslararası İbni Türk, Harezmi, Fârâbî, Beyrunî ve İbni Sînâ Sempozyumu* (Ankara, 9-12 Eylül 1990), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 303-309.

ÖZTÜRK, Cemil, (1998), *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi ss. 150-154.

RONAN, C. A.(2003) *Bilim Tarihi (Dünya Kültürlerinde Bilimin tarihi ve Gelişmesi)* 2. Basım, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, Akademik Dizi:1.

SAIDAN, A. S., (1990), “Muhammed İbn Mûsâ El-Hârezmî'nin Cebiri ve Aritmetiği (Çeviren: Melek Dosay)”, *Uluslararası İbni Türk, Harezmi, Fârâbî, Beyrunî ve İbni Sînâ Sempozyumu* (Ankara, 9-12 Eylül 1990), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 309-317.

SAYILI, Aydın (1990), “Bilimin Tarihsel Gelişmesine Türklerin Katkıları”, *Uluslararası İbni Türk, Harezmi, Fârâbî, Beyrunî ve İbni Sînâ Sempozyumu* (Ankara, 9-12 Eylül 1990), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ŞİŞMAN, Adnan, (1996), “Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII(323-326).

TEKİN, Şinasi (1976), *Uygurca Metinler: Maytrisimit Burkancılarının Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram* (Burkancılığın Vaibhaşika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.

UNAN, Fahri, “Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmi Verim” *Türkler 11*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 811-829

UNAT, Faik Reşit, (1964), *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

UNAT, Yavuz, (2002), “Tâkiyyüddîn ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi)”, *Türkler 11*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 277–288

-----, (2003), "Takîyüddîn el-Râsid'in Gözlemleriyle İstanbul Semalarında Zaman", *P-Sanat, Kültür, Antika Dergisi*, Zaman ve Sanat, İstanbul :Kış 2003 (28):80–97.

ÜNVER, A. Süheyl, (1955), **İbni Sina Hayatı ve Eserleri Hakkında Çalışmalar**. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası.

KADİM KENTİN KİMLİĞİ ANTAKYA UZUN ÇARŞI*

Arş. Gör. Selçuk GÜNDÜZ**

Dr. Öğr. Üyesi Gönül REYHANOĞLU***

ÖZ

Anadolu'dan Mısır'a giden yol güzergâhında, Ön Asya ile Suriye toprakları arasında kavşak noktası olan Antakya; Asuri, Roma, Pers, Arap ve Osmanlı gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kadim bir kenttir. Kadim kentlerin kent kimliğinin bir parçası olan tarihi çarşılar, toplumsal hafızayı örneklemeleri itibarıyla önemli kamusal alanlardır. Birçok faaliyetin bir arada yürütüldüğü bu tür kamusal alanlar yalnızca ticaret merkezi olarak hizmet etmezler. Geçmiş XVII. yüz yıla kadar dayandırılan çarşı, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* 'sine dahi konu olmuştur. Uzun Çarşı, tarihi ve yüzyıllardır devam eden çarşı kültürüyle bulunduğu kenti tanımlayan önemli bir mekândır. Sosyal hafızanın önemli bir unsuru olarak kültür canlıdır, gelişir, değişir ve hatta ölebilir. Bu çalışma Uzun Çarşı'da, çarşıya ve esnafına has birtakım inanç, gelenek ve göreneğin dolayısıyla toplumsal hafızanın değişim-dönüşümünün izlerini sürmüştür. Çalışmanın bulguları 2017 yılı içerisinde çeşitli zaman dilimlerinde Uzun Çarşı'ya gidilerek yerinde gözlem ve rastgele örneklem tekniğiyle çarşı esnafıyla görüşmeler yapılmak suretiyle elde edilmiştir. Yapılan görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ve daha sonra analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, alan yazınındaki konuyla ilgili kaynaklarla da desteklenmiştir. Çalışmada bulgular; "iş kolları ve iş kollarına ayrılan yerler", "esnafar arası ilişkiler", "çıraklık" ve "Nazar inançları, Resim ve Dua Asma Geleneği" gibi başlıklarla tasnif edilerek kente ait toplumsal hafızanın izleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Uzun Çarşı, kent kimliği, pazar, toplumsal hafıza

IDENTITY OF ANCIENT CITY ANTIOCH; "UZUN ÇARŞI"

ABSTRACT

Antioch, which is the crossroads between the Asia Minor and the Syrian lands on the road route from Anatolia to Egypt is ancient city that have been home to many civilization such as Egypt, Assyrians, Roma, Persians, Arabs and Ottomans. Historical bazaars, which are part of the identity of urbanized cities, are important areas for sampling social memory. The bazaars in which you can see the projection of social life, the traditions and the activities are the social areas where various activities are made. Such areas, where many activities are carried out together, do not serve only as trade centers. Antioch's Uzun Çarşı, which has even been the subject of Evliya Çelebi's *Seyahatname* is an important part of urban identity with its history-oriented tradition that goes back to the XVI century. With its centuries-old bazaar culture and history Uzun Çarşı is an important place that defines the city. Culture, which is an important element of social memory, is an organism that evolving, changing and even dying. This study traces the beliefs and the traditions of the tradesman giving a sight of Uzun Çarşı which is also sampling the changes and transformations of the collective memory of Uzun Çarşı. Findings of the study were obtained by going to Uzun Çarşı in various time periods in 2017 and making

* 3-5 Mayıs 2018 tarihlerinde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ev sahipliğinde ve Ankara Üniversitesi, Ahi Evran Üniversitesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi ve Yüksek İhtisas Üniversitesi işbirliğiyle gerçekleştirilen I. Uluslararası Spor, Antropoloji, Beslenme, Anatomi ve Radyoloji Kongresi'nde (SANAR2018) bildiri olarak sunulmuştur.

**Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, selcukgunduz.246@gmail.com, ORCID NO: 0000 0001 6052 4488

***Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gonulgokdemir@gmail.com, 0000 0003 3473 3344

interviews with tradesmen by random sampling technique along with on-site observation. Interviews were recorded and then analyzed. Findings were also supported by relevant sources in the literature. In this paper it is tried to analyze the traces of the social memory of the city by classifying the obtained findings with topics such as “business lines”, “relationships of the tradesmen”, “apprenticeship”, “a set of beliefs and customs”.

Keywords: Antioch, Uzun Çarşı, city identity, bazaar, social memory

Giriş

Yüzyıllara dayanan tarihi geçmişe sahip Antakya; Büyük İskender'in ölümünden sonra onun kumandanlarından Seleukus tarafından kurulmuştur. M.Ö 301 yıllarında Antigonos ile karşılaşılan Seleukus savaşı kazanmış, önce Samandağ'da bir yerleşim yeri, ardından da efsaneye göre Zeus'a nerede kent kuracağını sorarak ondan aldığı cevap doğrultusunda Silpius (Habib-in Neccar) etekleri ile Orontes nehri (Asi) kıyısında bir yerleşim yeri kurmuştur. Kent adını yine Seleukus'un babası Antiochus'dan alır (Downey, 1961: 67-79). Anadolu'dan Mısır'a giden yol güzergâhında, Önyasya ile Suriye toprakları arasında kavşak noktası olan Antakya, önemli bir konuma sahiptir. Asuri, Roma, Pers, Arap ve Osmanlı gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Antakya, askeri stratejik ve ekonomik öneminden dolayı çeşitli dönemlerde işgallere de maruz kalmıştır (Downey 1961).

Verimli topraklarının varlığı ve ticaret yolları üzerinde oluşu, Antakya'yı her zaman değerli kılmıştır. Bu özellikleriyle bir dönem Roma'nın en büyük üçüncü kenti dahi olmuş, medeniyetlere sadece ev sahipliği yapmamış, aynı zamanda katkıda da bulunmuştur.

Tarih boyunca önemli bir cazibe merkezi oluşu, kentin ticari anlamda da canlı olmasını sağlamıştır. Kuruluşundan beri Antakya'da *agora* olduğu bilinmektedir. Yunancada toplanma yeri, kamuya açık alan ve çarşı demek olan *agora* (Mortan ve Küçükerman, 2010: 17-18) Downey' e göre Helenistik dönemde kentte birden fazla sayıda mevcuttu. Zira Downey (1961: 101) kayıtlarda “dörtgen agora” (*tetragonal agora*) diye geçen ibarenin bir başka agora olduğuna dair bir ipucu olduğunu söyler. Ticaret ve diğer bir takım faaliyetlerin yapıldığı bu alanlar daha o zamanda Antakya'nın ne kadar canlı bir ticaret merkezi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tarihte kamuya açık, ticari ve her türlü faaliyetlerin yürütüldüğü bu odak noktaları, kentlerin kurulmasında ve medeniyetin gerçekleşmesinde önemli dönüm noktaları olmuştur. Nitekim Mezopotamya'da ticaretin başlamasıyla ortaya çıkan ticari merkezler, kentlerin kurulmasında da önemli bir dönüm noktası teşkil eder. (Mortan ve Küçükerman: 2010).

Tarihi süreçte, ürün takası ile başlayan bu iletişim ve etkileşim sonucu ticaret faaliyetleri doğmuş, bu faaliyetler en basitinden en kompleksine kadar çeşitli mekânlarda yapılmıştır. Ticaret, kent oluşum ve gelişimlerinde önemli etkenlerden olmuş ve ilk kentler, bir pazar etrafında kurularak gelişmiştir. (Karagel ve Karagel 2014: 167)

Bu yapılar zamanla merkezden çevreye yayılan bir oluşum sergilemişlerdir. Bu da pazarların kent imgesi olması ve toplumsal hafızayı/belleği yansıtması noktasında aydınlatıcıdır.

Pazar yerleri Osmanlı döneminde de kentlerin yapılanması noktasında odak noktası olmuştur. Ahilik teşkilatı, pazar yerlerinin bu işlevi kazanmasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Beylikler döneminde istikrarsızlığa karşı örgütlenme şeklinde tezahür eden Ahilik teşkilatı Osmanlı döneminde Lonca sistemiyle kapsayıcılığını genişletmiş ve bu dönemde disipline olmuş bir şekilde çarşı gelişimini devam ettirmiştir. Günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de çarşılar merkezi konumdaydı ve yine kent merkezleri bu çarşılar etrafında yayılma eğilimi göstermekteydi. Çarşılar özellikle Ulu Camii ve Külliye ile bir arada olurdu.

Böylelikle denilebilir ki Mezopotamya'da *Karum* olarak geçen kamuya açık birçok faaliyetin bir arada yürütüldüğü bu yerler, işlevselliğini korumuş, farklı dönemlerde *Agora* ve *Forum*, *Pazar* olarak anılmış, günümüze *çarşı* olarak gelmiştir (Mortan ve Küçükerman 2010). Farsça dört sokak manasına gelen "cahar" ve "su" kelimelerin birleşiminden oluşan "çarşı" ekonomik, dini ve sosyal birçok faaliyetin bir arada yürütüldüğü kent merkezleridir. Turgut (1986: 143), çarşığı "*Bir kentte alış-veriş yapmaya elverişli işlek yerde ve kentin merkezinde iki tarafı dükkân ve üstü örtülü veya açık olan sokak ve meydan*" şeklinde tanımlar. Odak noktası ekonomik faaliyetler olan çarşılar, bulunduğu kentlerin kültürel izdüşümlerini de verir. Bu doğrultuda Mortan ve Küçükerman'ın çarşı için söyledikleri anlamlıdır: "Çarşı, bir üretim ve ekonomik değer alış-veriş strüktüründen daha fazlasıdır. O esnafın başkahraman olduğu kent kültürü bağlamında, bir sentez potasında, kültürel ifadesini bulan, tutarlı bir bütündür." (2010: 108)

Tanımın yapıldığı disipline göre anlam kazanan çarşı ifadesi sosyal bilimler için elbette sadece alış-verişten ibaret değildir. Nitekim bir dinamizmin hâkim olduğu bu alanlarda, sosyo-kültürel bir yapı da mevcuttur. Çarşının kültürü, kültürün de çarşığı şekillendirdiği karşılıklı bir ilişkiden bahsederek herhalde yanlış olmaz. Çarşı bu anlamda kültürel bir kimlik taşır. Bu kimlik de bulunduğu kentin genel bir izdüşümüdür.

Bir çalışmasında Tekeli (1991: 60), kent kimliğinin sadece fiziksel çevreden ibaret olmadığını, orada edinilen deneyimlerin, oraya yüklenen değerlerin ve fiziksel çevre ile oluşan bağlılığın ancak anlamlı bir kent kimliği oluşturacağını ifade eder. Kentin içinde yaşayan insanlar, onların etnik ve dini yapıları, konuştukları diller, birbirleriyle iletişimleri, üretimleri de kimliği meydana getiren unsurlardır:

Bir kentin kimliği o kentin tarihi, coğrafyası, içinde yaşayan medeniyetleri, ilk yerleşimden bu güne geçirdiği evreleri, topografyası, bitki örtüsü, iklimi, jeopolitik konumu, içinde yaşayan insanları, Doğu kenti veya Batı kenti oluşu, deniz ve karayollarıyla olan bağlantısı, başka kültürlerle olan açıklığı veya kapalılığı, içinde barındırdığı canlı türleri, geçirdiği işgaller veya savaşlar, depremler, bir devlete başkentlik yapıp yapmadığı ve sayısı artırılacak daha birçok etken bir kentin kimliğini oluşturan öğelerdir. Modern dönemde turizm, sanayi, hizmet, tarım vb. kent kimliğini etkileyen başlıca unsurlar olmuşlardır. (Aktaş 2009)

Bu anlamda kent kimliğini meydana getiren, kadim kentlerin beraber anıldıkları tarihi yapılar ve yerler her zaman anıldıkları kentler için önemli unsurlardır aynı zamanda sembolik bir değer taşırlar. Bu yapıların çoğu zaman şehir tanıtım afişlerinde sembol olarak da yer aldığı görülür. Kentin tarihini toplum hafızasında canlı tutan bu yerler ya da yapılar, orada yaşayan insanların o kentle aralarında aidiyet duygusu

geliştirmesine vesile olur. Tabii dışarıdan gelen insanların da görmek istedikleri ilk şey bu yapılar ve yerler olur çünkü oraya gelenler kenti ancak gördükleriyle anlamlandırır ve tanır. Kentin bahsi geçtiğinde zihinde canlanan bu sembolik yapılar kişiler için o kenti daha anlamlı yapar, ilk akla gelenler bu imgelerdir. Bu noktada denilebilir ki kentin etrafında büyüdüğü tarihi çarşılar da kentin, içerisinde bulunan sokaklarından yapılarına kadar bir bütün olarak oluşturduğu kimlik algısının önemli bir parçasıdır. Bu noktada tarihi yapıların/yerlerin tanıklık ettiği tarihi de vurgulamak gerekir. Kent içerisindeki yapıların tarihselliği, kentte yaşayanların kent ile oluşturduğu bağa katkıda bulunan en anlamlı birlikteliktir denilebilir. Nitekim Tekeli'ye (1991: 61) göre kent kimliği tarihsel bir süreçtir. Buna göre aynı zaman dilimi içerisinde, aynı mekânda yaşananlara birlikte tanıklık edilmesi toplumsal hafızayı oluşturur (İlhan 2015: 1401-1402).

Gaziantep çarşısı ile ilgili yapılan bir çalışmada Topçu ve Bilsel (2016: 60), çarşının kaynaştırıcı yapısı ve sosyo-kültürel yönünden yola çıkarak kentte yer alan çarşıların, kentin kimliğini oluşturduğunu ve aynı zamanda kentin toplumsal belleğini yansıtan bu çarşıların gelecek nesillere bırakılacak bir miras olduğunu, ifade ederler. Çarşılar da toplumun sosyalleştiği, alış verişi yaptığı, yemek yediği, başka bir ifadeyle bireyin ihtiyaç duyduğu her şeyi tek bir merkezde toplaması gibi yönleriyle günümüzde de insanların uğrak yerleridir. Dolayısıyla kentle beraber doğan ve onunla gelişimini devam ettiren farklı faaliyet alanlarının toplandığı bu merkezler, geleneklerin, inançların ve birçok kültürel unsurun örneğini sunması, ortak anıların yaşandığı alanlar olması gibi bir takım özellikleriyle toplumsal hafızayı bir yandan canlı tutar, bir yandan da inşa etmeye devam eder.

Tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte Antakya'nın Osmanlı idaresine XV. yüzyılda girdiği, Ulu Camii'nin de XVI. yüzyılda yapıldığı göz önüne alınırsa Uzun Çarşı'nın kuruluş tarihi XVI. yüzyıla kadar dayandırılabilir (Turgut 1986: 146). Ticaret merkezi kentin kuruluşundan itibaren yer değiştirmiş olsa da Uzun Çarşı, Osmanlı döneminden beri aynı yerde kalmıştır. Antakyalılar için Uzun Çarşı sadece alış-verişin yapıldığı bir yer değildir zira içerisinde ibadethanelerden kahvehanelere birçok yapı mevcuttur. Bir yönüyle ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü bu mekân bir yandan da sosyal, kültürel ve dini aktivitelerin de yapıldığı müşterek alanlardır. Nitekim bu tür çarşılar kurulduğu tarihten beri bedesten etrafında şekillenmiş, cami, medrese gibi dini fonksiyonlarla bütünleşmiş, ticari, kültürel ve sağlık gibi her türlü alanda şehrin tek kamusal yaşama alanı olduğundan kentin odak noktasını oluşturmuşlardır (Topçu ve Bilsel 2016: 59). Hem orada iş yapan esnaf hem alışverişe gelen halk bu ortak mekânlardan beraber istifade etmiştir ve etmeye de devam etmektedir. Mekân-insan ilişkisi için Kaypak (2010: 377), kişiler yaşadıkları mekâna değerler yüklediklerinde ve oraya bağlandıklarında ve bu değerler için bazı özverilerde bulunmaya başladıklarında o yerlerin anlamlı bir kimliğinin oluştuğunu ifade eder. "Bir şey alacak olmasa bile çarşıya yine de uğradığını" söyleyen Antakya halkı ile çarşı arasında bir bağ oluştuğunu, Uzun Çarşı'nın onların hayatında alış-verişin yanında ayrıca vakit geçirdikleri bir yer olduğunu ve dolayısıyla hayatlarında önemli bir yer teşkil ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Esnaf, çarşının müşterileri ve ziyaretçileri ile yapılan görüşmeler ve çarşıda yapılan gözlemlerden hareketle kentte kurulan diğer AVM'ler, artan ticaret merkezleri ve alanlarına rağmen Uzun Çarşı'nın hala görece aynı kalabalığı taşıdığını ve insanların uğrak yeri olmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Uzun Çarşı ile ilgili bir çalışmada çarşının önemini hala koruduğunu ve korumaya da devam edeceğini Karagel ve Karagel (2014: 84) şu şekilde ifade eder:

... Uzunçarşı ticaret merkezi bulunduğu konum itibarıyla, farklı işyeri türlerini bir arada barındırmasıyla, her kesimden insana hitap edecek kalite ve fiyat anlayışıyla, hemen herkesin şehirdeki ilk uğrak yeri olması sebebiyle şehrin diğer alanlarında gelişen ve gelecekte gelişecek ticaret alanlarından daha avantajlı yanlarının olduğunu göstermektedir. (Karagel ve Karagel 2014: 84)

Son dönemlerde Antakya kent kimliği belli imgeler aracılığıyla ulusala açılmaktadır. Bu imgelerden belki de en popüler olanı Antakya geleneksel mutfağıdır. Antakya kent kimliğinin bir parçası olan geleneksel mutfağın Uzun Çarşı'da ticari bir alan kazandığı (Şahin 2015: 268) ve bu sayede Antakya Kent Kimliğinin çarşı aracılığıyla ulusala açıldığı söylenebilir. Antakya kent kimliğini oluşturan imgelerden bir diğeri de *medeniyetler şehri* oluşudur. Bu bağlamda Uzun Çarşı, Antakya'nın demografik yapısının çeşitliliğini de yansıtır. Hem geçmişte hem günümüzde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Antakya, dini, kültürel ve etnik çeşitliliğin olduğu bir yerdir. Sünni Türkler ve Araplar, Hıristiyan ve Alevi Araplar (Nusayri), kısmen de Musevi ve Ermeni toplulukların oluşturduğu Antakya nüfus çeşitliliği (Çetin 2010: 218) çarşı esnafı¹, müşteri ve ziyaretçilerinde de görülmektedir. Kentte ticari trafiğin en yoğun olduğu mekân olan Uzun Çarşı, Antakya'nın kültürel, dinsel ve sosyal etkileşimin de bu anlamda en belirgin yaşandığı yerlerdendir. Son beş yıldır Suriye'deki iç savaş nedeniyle göç eden Suriyelilerin şehirde olduğu gibi Çarşı'da da yoğun şekilde görülmeleri -müşteri, ziyaretçi ve çok az da olsa esnaf olarak- kentteki çeşitlilik, değişim ve gelişimin hızlı bir şekilde buraya nasıl yansıdığını göstermesi bağlamında dikkate değerdir.

Kent kimliği, zamanla oluşur ve değişebilir (Tekeli 1991: 61). Yukarıda bir örneğini verdiğimiz üzere, değişen hayat şartları, ekonomik yapı, kültürel çevre ve yapı her şeyde olduğu gibi Uzun Çarşı üzerinde de değiştirici etki yapmaktadır. Uzun Çarşı'nın değişen alışkanlıkları, çarşının muhafaza ettiği veya edemediği kültürel kodları ve gelenekleri, yaşadığı dönüşüm bu makalenin araştırma konusudur. Birçok kez çıkılan alan çalışmasından edinilen gözlemlerimizden ve çarşı esnafından 25 (yirmi beş) kişiyle yaptığımız birebir görüşme sonrası elde ettiğimiz bulgular, konu başlıklarına ayrılarak tasnif edilmiş ve bu başlıklar altında araştırma sonuçlarımız analiz edilmiştir.

İş Kolları ve İş Kollarına Ayrılan Yerler

Uzun Çarşı yolun iki tarafında sıralanmış genellikle tek katlı yapılardan oluşan iş kollarına göre sokaklara ayrılan bir düzene sahiptir. 1709-1806 yılları arası Antakya'nın sosyal ve ekonomik değerlendirmesini yapan Gül (2008: 197), çarşının genel yapısı

¹ Farklı demografik özelliklere ait esnafın bu çeşitliliğini ve dağılımını nitel veriler ile sunan bir çalışma için bkz: Asarcıklı, 1989.

için benzer bir tasvir yapar. Buna göre çarşının genel nizamının pek değiştiği söylenemez. Osmanlı döneminde çarşılarda ürünlere ayrılan yerler konusunda da tıpkı kent mimarisinde olduğu gibi belli bir nizam söz konusuydu. Sakaoğlu yaptığı çalışmada Osmanlı dönemindeki çarşılar için bu durumu şöyle izah ediyor:

Lonca sistemine dayalı örgütlenme ile biçimlenen çarşıların iç düzeninde belirli işlevler bir arada yer seçmiştir. Örneğin kumaşçıların ağırlıklı olduğu alanın yakınında terziler yer almaktadır. Geçmişteki çarşı düzeninde manifatura dükkânlarının arasında kebabçı dükkânı; dingin çarşıların olduğu yerlerde hallaç dükkânı olamazken, dericilerin yanında saraçlar, debbağlar ve ayakkabıcılar olabilmektedir. Dükkânların sıralanışı bir sisteme bağlıdır. (Sakaoğlu 2010: 256)

Uzun Çarşı'da da eskiden buna benzer nizam içeren belli bir yapının olduğunu, buradaki kimi cadde ve sokakların Çıkrıkçılar Çarşısı, Hasırcılar Çarşısı vs. şeklindeki günümüzde de kullanılagelen adlarından anlıyoruz. Ancak zaman içinde başta ekonominin değişmesi, dükkânların el değiştirmesi, bazı iş kollarına ihtiyaç kalmaması gibi çeşitli sebeplerle esnafı da rahatsız eden çarşı içinde nizamın bozulması ve karışıklığın başlaması söz konusu olmuştur (K.K.14; K.K.15, 2017). Çarşıda ayakkabıcının yanında fırın, oyuncak dükkânı ya da peynirci görmek mümkün olabilmektedir.

Çarşının geçirdiği en büyük değişikliklerin başında iş kolları gelmektedir. Çarşıda günlük ihtiyaç malzemelerinden, el sanatlarına kadar birçok dükkân ve iş yeri bulunmaktadır.² 1930'lu yıllarda çarşıda Bıçkıcılar, Çıkrıkçılar, Hasırcılar, Taş Yontucular, Semerciler, Kalaycılar, Tenekeçiler gibi meslek kollarının mevcut olduğu kayıtlarda mevcuttur. Çarşıda özellikle gıda dükkânlarının birçoğunun günümüzde daha kazançlı olduğu gerekçesiyle giyim sektörüne döndüğü belirtilmektedir. Yine bugün Çıkrıkçı ve Hasırcı gibi iş kolları sokak adlarında (Çıkrıkçılar Çarşısı, Hasırcılar Çarşısı vs.) kalırken; kimi iş kolları ise sadece nostaljik hediye eşya dükkânı olarak, bir başka deyişle sembolik olarak varlığını devam ettirmektedir. Örneğin tahta oymacılığı yapan K.K.1'in (2017) iş yerinin duvarını süsleyen, eskiden hamam, banyo gibi yerlerde ihtiyaç duyulan takunyaların çarşıda dükkânları süsleme objesi olarak kullanıldığı görülmekte ve takunyalar ancak hediye eşya olarak satılabilmektedir. Sadece iki semerci ustasının bulunduğu çarşıda semercilik, yan iş olarak varlığını devam ettirmekte ve bu iş yerlerinde yalnızca zaman zaman köylerden gelen talepler doğrultusunda sayıyla üretim yapılmaktadır. Semercilikle beraber beşik oymacılığının da yapıldığı bu iş yerlerinde beşiğin diğer ürünlere göre köylerden daha fazla talep aldığı belirtilmiştir (K.K.1, 2017). Yine tenekeçilik, maliyetinin fazlalığı ve artık üretiminin olmayışı gibi sebeplerden ötürü devam etmeyecek meslek kollarından biridir. Ayakkabı imalathanelerinin kimi küçülmeye gitmek durumunda kalırken kimi de faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Ayakkabı yüzü yapan kaynak kişimizin (2017), "bayrak bende bitti" ifadesi mesleğin geleceğini özetlemektedir. Nitekim askerliklerine kadar kendisiyle beraber çalışan çocuklarının döndüklerinde eski kazancının olmayışı gerekçesiyle başka işlere yönelmeleri ve kendisinden sonra işi devredebileceği kimsenin olmayışı gibi nedenlerden ötürü bu iş yerinin kapanacağı ya da başka bir

² Bunların bir listesi Karagel ve Karagel'in (2014: 180) "Tarihi Bir Ticaret Merkezinin Pazarlama Coğrafyası Kapsamında Analizi: Uzunçarşı (Antakya/Türkiye)" başlıklı çalışmasında görülebilir.

dükkâna dönüşeceğini öngörmek mümkün. Zira kendisinden sonra işi devredeceği başka biri yoktur. Yine görüştüğümüz K.K.1 (2017) de önceden ağaç oymacılığı yaparken şimdilerde tamamen hediyeelik eşya satışı sektörüne dönen meslek sahiplerinden biridir.

Aynı iş koluna ait malzemelerin aynı sokak veya caddede satıldığı tek yer Kuyumcular Çarşısıdır. Kuyumcuların diğer kimi iş kollarıyla aynı kadere sahip olmaması, ziynet eşyası ve birikim olarak altının halen talep görmesi, iş yerlerinin kiralık değil mülk sahiplerine ait olması gibi nedenlerden dolayı, esnafın çoğunluğunu Hıristiyanların oluşturduğu Kuyumcular Çarşısı diğer yerlere nazaran homojenliğini koruyun, çarşının nadir bölümlerindedir.

Özetle bir takım iş kolları, ürünlerinin sanayi çıktıları haline gelmesiyle ya bitmiş ya da bitmek üzeredir. Kimi iş kolları ise bir nevi hediyeelik ve süs eşyası olarak devam etmektedir. Yapılan işin eski gelirin olmaması ve iş yerini daha çok kâr getirecek başka bir iş alanına çevirme gibi nedenlere bağlı olarak da çarşıda belirli iş kollarının belli bölümlerde toplandığı o eski yapının bozulduğu görülebilir. Yine bu yapının bozulmasına dolaylı etkenlerden bir diğerinin merkezde kurulan AVM olduğu söylenebilir. Nitekim yapılan görüşmelerde AVM'nin önceleri çarşığı ziyaret eden belli bir kesimi çarşıdan uzaklaştırdığı belirtilmiştir. Eskiden yaygın olarak ihtiyaç duyulan takunya, semer, oyma, el yapımı ayakkabı vb. ürünlerin çarşıda üretilmemesi ve satılmaması kentteki insanların günlük yaşamından ve kültüründen de bunların izlerinin silindiğini göstermektedir. Çarşıda üretilen ve satılanlar kentte kullanılanların yansımasıdır.

Esnaf İlişkileri

Türkler Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte, Rum ve Ermenilere karşı örgütlenebilmek ve dayanışma içinde olabilmek için fütüvvetnamelerdeki dini ve ahlaki kurallarla belirlenen Ahilik Teşkilatı altında organize olmuşlardır. Ahilik Teşkilatı üretimin, aynı zamanda hem esnaflar arası ilişkilerin hem de sosyal hayatın düzenlenmesinde etkin olmuştur (Şahinkesen 1991: 387-390; Turan ve Gümüş 2015: 598-600). Önceleri gayrimüslimlere karşı dayanışma içinde olmak için kurulan Ahilik, Osmanlıda gayrimüslim tebaanın büyümesiyle ortaya çıkan birlikte çalışmanın sonucu olarak "loncalar"a dönüşmüş, Osmanlının dağılmasıyla da son bulmuştur (Mortan ve Küçükerman 2010: 69-74).

Uzun Çarşı'da "Ahilik" anlayışının ancak izleri görülebilmektedir. Yapılan görüşmelerde ahilikten sadece bir kavram olarak bahsedilmekte ve o anlayışın eskide kaldığı belirtilmektedir. Yine buna ilişkin olarak yapılan görüşmelerde geçmişe nazaran samimiyetin azaldığından ve eski dostluğun kalmadığından (K.K.8; K.K.11. ; K.K.7 ve diğerleri 2017) bahsedilmektedir. Tabii insanoğlunun geçmişe bir özlemi her zaman olmuştur. Buna aslında sadece çarşıda değil kentteki her kesimde ve hayatın her döneminde rastlamak mümkündür. İzlerini mitolojide de bulabileceğimiz "eskiye özlem" tarihi yeniden kurmak, onu tekrardan yaşamak olarak ritüellerde ortaya çıkar. Burada esnafın "eskiye özlemi" elbette eski samimiyetin olmayışıyla açıklanabilir fakat bir

güven sorunu yaşayan esnafın bu durumunun kronik olduğunu ve bu sorunun bize mitolojideki *renovatio*³ olgusunu hatırlattığını söylemek yanlış olmaz.

Görüşülen esnafın çoğunluğu, bulunduğu sokaktaki esnafın yarısından çoğunu ya tanımıyor ya da bu kişilerle “çok” samimi olmadıklarını belirtiyor. Yaklaşık 15 yıl öncesine kadar komşusuna dükkânını bırakıp Cuma namazına veya kahvehaneye tavla oynamaya gidebilecek kadar esnaf birbirine karşı güven ve samimiyet sahibiyken; bugün aynı sokakta olduğu birçok kişiyi tanımamaktadır. Bugün gelinen noktada, köyden ve dışardan kente göçle artan nüfusa paralel kalabalıklaşan ve değişen yapının çarşıya yansmasıyla Uzun Çarşı esnafı arasındaki iletişim kopukluğu ve rekabet çarşı içinde güven ve samimi ilişki içinde bir çalışma ortamına imkân vermemektedir. Bulduğu sokakta kendisiyle beraber sadece iki kişinin kadim olduğunu belirten K.K.7 (2017), çoğu dükkânın devredildiğini ve geriye kalan esnafın çoğunun da çarşıya sonradan geldiğini ifade etmiştir.

Çarşının daha az kalabalık ve çalışanların daha eski olduğu dönemlerde, akşam iş çıkışı birlikte toplanılıp düğünü veya sünneti olan esnaftan birinin eğlencesine katılabiliyordu. İhtiyaçlı olan bir kişi için esnaf bir araya gelerek para veya yardım toplayabiliyordu (K.K.18 2017). Uzun Çarşı'nın değişen yapısıyla beraber artık önemli geçiş dönemlerinde dahi ziyaretler azalma eğilimindedir. Bugün çarşı içinde bir düğüne daha yakın arkadaşlık ilişkilerinde olunan “ilk halkanın” çağrıldığı; cenazelerde ise durumun biraz daha farklı olduğu ve hemen hemen herkesin cenazelere gitmeye çalıştığı belirtilmektedir (K.K.7, 2017). En son Uzun Çarşı içinde genç bir esnaf vefat edince tüm dükkânların kapatılıp topluca cenazeye gidildiği ifade edilmiştir.

Uzun Çarşı'da değişen iş kolları ve esnaf yapısıyla beraber en çok dostluk ve esnaflık ilişkilerinin değiştiği kaydedilmektedir. Başka bir kaynak kişi K.K.8'e (2017) göre “eskiden sabah sifhahında iki kalem dahi satılacak olsa, müşteriye bir diğerini gidip başka bir yerden alması” söylenirdi. Eskiden makul olanın bu olduğu fakat bugün Ahilik kültürünün izlerinden olan “ben satış yaptım komşum da yapsın” anlayışının bittiği belirtilmektedir.

Halen çalışmakta olan esnafın da sık sık uğradığı kahvehaneler çarşı içindeki sembolik alanlardan biridir. Kahvehanelerin müdavimleri daha çok, uzun yıllar Uzun Çarşı'da çalışmış emeklilerdir ve hemen hemen herkes birbirini tanımaktadır. Ancak burada görüştüğümüz bazı esnaflar eskisi kadar buraya uğramadıklarını zira Suriyelilerle beraber artan yoğunluğun Uzun Çarşı'nın zaten dar olan caddelerinde hareket etme alanlarını kısıtladığını ifade etmiştir.

Çarşının geri kalan kısmına göre daha statik ve homojen bir yapı gösteren kuyumcular çarşısında ise esnaflar arasında iletişim daha güçlüdür. Her ne kadar artık kronikleşmiş “eskiye özlem” herkeste olduğu gibi onlarda da devam ediyor olsa da, kuyumcular bedesteninde esnaf birbiriyle sık sık görüşmektedir (K.K.11, 2017). Düğün, cenaze, dini bayram gibi özel günlerde de ziyaretlere mutlaka gidilmektedir. Bu yapının

³ Renovatio: Yenileme. Eliade, “Mitlerin Özellikleri” adlı eserinde Renovatio kavramından hareketle her şeyin başladığı zamana geri dönme arzusundan bahseder. Çünkü zaman'ın geçmesi başlangıçlardan uzaklaşmaktır. Bu da her şeyin aşınması ve yozlaşması demektir (Eliade 2014, 61-77). Konuyla ilgili daha fazla bilgi için: Mircea Eliade (2014:61-77), “Mitlerin Özellikleri”.

korunmasındaki en önemli etken iş yerlerini işletenlerin yine iş sahiplerinin olması, etno-dinsel kimlik benzerliği ve birçoğunun birbirlerini uzun yıllardan beri tanımalarıdır.

Özetle el değiştiren dükkânlar, iş kaygısı, artan rekabet ortamı, kentin sürekli göç alması ve bunların yanında bu değişkenlerin doğurduğu bireyselleşme gibi nedenlerden ötürü esnafların birbirleri arasındaki ilişki, eskiye nazaran zayıflama temayülü göstermektedir. Dükkânların daha az el değiştirdiği Kuyumcular çarşısında ise esnafın daha sıkı bir etkileşim içinde olduğu, çarşının geri kalanına göre esnaf ilişkilerinin daha güçlü bir yapı gösterdiği gözlemlenmiştir.

Çıraklık

Ahilikte çırağa, gündüz ustasıyla baba-oğul ilişkisi çerçevesinde mesleğinin gerektirdiği yaşayış biçimleri öğretilirken; akşam ise esnafa ve insana lazım olan değerler öğretiliyordu (Şahinkesen 1991: 393).

Yakın zamana kadar da çarşıda usta-çırak ilişkisi sadece ekonomik bir bağılıktan ibaret değildi. Çıraklar için iş yeri sadece meslek öğretildiği yer değildi. Çırağa aynı zamanda iş yerlerinde ahlak ve saygı öğretiliyordu. Dolayısıyla usta, mesleği öğreteceği ve aynı zamanda uzun yıllar yanında çalıştıracağı çırağı yanına almadan önce ya çeşitli yöntemlerle test eder ya da çoğu zaman güvendiği bir aile yakının çocuğunu yanına alırdı. Güvendikleri ailelerin çocuklarını yanlarına alanlar bu tür testlere ihtiyaç duymazken kimi Uzun Çarşı esnafı ise iş yerinde çırağı test etmek için “yere düşürülmüş” gibi bırakılan bir para numarası yaptıklarını belirtmiştir. Bazen çırağın görebileceği bir yere saklanan para bazen bir şeyler almak için gönderilen çırağın getirdiği veya getirmediği para üstü Uzun Çarşı’da çırağın güvenilirliğini ölçen testlerden bazılarıydı (K.K.5, 2017). Tabii değişen sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıyla beraber çocukların artık küçük yaşlarda okula gidiyor olması, dükkânlarda artık çırakların değil maaşlı çalışanların durması, fatura/fiş usulü vb. etkenler bu tür uygulamaları meydana getiren şartların ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Çarşıda çıraklık eğitimleri için eskiden ailelerin çocuklarını bırakırken söylediği “eti senin kemiği benim” anlayışının kalmadığı ifade edilmiştir (K.K.2, 2017) . Öyle ki günümüzde çocuklarını çırak olarak bırakan ailelerin, çocuğa iş yerinde kızıldığında veya çocukları azarlandığında bunu sorun ettiği dile getirilmektedir. Uzun Çarşıda biten ve bitmek üzere olan meslek kollarıyla paralel olarak bu iş kollarında artık çırak da yetiştirilmemektedir. Devam eden kimi iş kollarında ise kazanılan para çırak maaşını karşılamaya yetmediği için çırak da alınmıyor. Tabii bu, iş yerlerinde çırak olmayışının tek açıklaması değildir. Nitekim yaptığımız görüşmelerde esnaf yetiştirecek “çırak” bulamadıklarını ya da eskisi gibi yanlarında hem çalışıp hem de “iki çift laf edecek” terbiyede çocuk bulamadıklarını belirtmiştir (K.K.12; K.K.2; K.K.3; K.K.5, 2017).

Okul hayatı da yine çıraklık eğitimi önünde engel oluşturan bir başka etkidir. Artık aileler okulu, Uzun Çarşı’da meslek edinmenin önünde tutmaktadır. Devlette çalışmayı hayatı garantilemek olarak gören ailelerce çocuklar bu tür çıraklık eğitimine gönderilmezken; meslek öğrenimi teşvik edilmemektedir (K.K.2; K.K.3; K.K.6, 2017). Tabii burada zorunlu eğitimin okul dışı zamanı daraltıcı ve dolayısıyla bu tür bir mesleki eğitime engelleyici etkisi göz ardı edilmemelidir.

Özetle iş yerlerinin kiralık olarak işletilmesi gibi maliyeti artıran etkenler, biten veya bitmek üzere olan iş kollarının artık çırağa duyulan ihtiyacı ortadan kaldırması, devam eden iş kollarının çirak maaşı verebilecek kadar iyi kazandırmaması, okul eğitiminin ön planda olması, çocuğunu bırakan ailelerin çiraklığa bakış açısının değişmesi, çarşıdaki iş kollarının çocuklar için bir cazibe taşıması ve değişen ahlaki yapı çiraklık eğitiminin eskiye nazaran daha az olmasında çeşitli etkenlerdendir.

Nazar İnançları, Resim ve Dua Asma Geleneği

Eskiden beri var olduğu bilinen, kötülükten ve kötü gözden korunma amaçlı kullanıla gelen nazarlık hemen hemen bütün toplumlarda görülmektedir. Neolitik çağa kadar götürülen nazar inancına (Çıblak 2004: 104-105) genelde Antakya'da, özelde Uzun Çarşı'da çok sık rastlanmaktadır. Antakya'da nazardan veya gözden korunmak, bereket temin etmek amaçlı birçok âdet bulunmakla beraber bunların en yaygın olanı nazar boncuğu asma, dua asma (karınca duası, bereket duası, Ayet-el kursi) ve daha çok Arap Alevileri (Nusayri) arasında görülen *pohur*'dur (buhur). Türk Dil Kurumu (TDK 2018) sözlüğünde dini törenlerde yakılan kokulu ağaç olarak geçen buhur, Arapça *bahur* kelimesinden gelmekte, Antakya'da halk ağzında ise "*pohurlama*" olarak geçmektedir.

Eski uygarlıklarda birçok kullanım alanı olan buhurlama, kutsal kabul edilen veya şifa verici olduğu düşünülen hayvan veya bitkilerin özelliklerinden yararlanma, duman vasıtasıyla Tanrıya duasını ulaştırma, temizlenme ve kötü ruhlardan sakınma gibi işlevler kazanmıştır (Köroğlu 2007: 3-4; Gedük 2013: 129). Roma dönemine ait seramikler ve benzeri kaynaklardan Paganist dönemde varlığından haberdar olduğumuz buhurlama, tek tanrılı dinlerde de devam edegelmiştir. Nasıl ortaya çıktığı kesin olarak bilinemese de kurban törenlerinden çıktığı tahmin edilmektedir (Köroğlu 2007: 1). Günümüzde kutsal kabul edilen bitkilerin ateşe atılması şeklinde devam eden buhurlamanın kullanım alanında da tarihi süreç içerisinde işlev kayması yaşamış, günümüze nazardan ve kötü gözlerden sakınma gibi işlevleriyle hala yaygın olarak kullanıla gelmiştir.

Uzun Çarşı'da yapılan görüşmelerde buhurlamanın iki farklı amaçla yapıldığı anlaşılmıştır. Buhurlama, kötü kokular bastırılmak istendiğinde veya güzel koku yayılmak istendiğinde belirli saatleri olmadan iş yerlerinde kullanılmaya devam etmektedir (K.K.6; K.K.3, 2017). Bunun yanında buhurlama kötü gözlerden ve nazardan sakınma amaçlı kullanılmaktadır (K.K.7; K.K.9; K.K.14, 2017). Bu iki işlevinin kullanımı orada bulunan esnafın demografik yapısı paralellik göstermektedir. Nazardan, kötü gözlerden koruma inancının Arap Alevileri arasında daha yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim "*pohurcunun*" her dükkâna uğramaması da bunu desteklemektedir. Buna rağmen diğer etno-dini grupların da zaman zaman buhurlamayı yapmaları yüzyıllara dayanan kültürler arası bir etkileşimin sonucudur.

Esnafta, özellikle belirli zamanlarda kendi dükkânlarında "*pohurlama*" yapanların varlığı yanında bir de çarşının pohurcusu vardır. Belirli bir kişi/ihtiyaçlı bir kişi, özellikle Perşembe günleri sabah erken saatlerde elinde içinde yanan pohur bulunan bir metal veya kilden yapılmış pohurdanlıkla tüm dükkânları dolaşarak pohurlama yapmaktadır. "*Pohurcunun*" bu işi para için yapmadığı dolayısıyla para vermenin zorunlu olmadığı belirtilse de karşılığında bu kişiye "gönülden ne koparsa"

verildiği ifade edilmiştir (K.K.12, 2017). Kimi esnaf tarafından ise bu işin bir dilenme aracına dönüştüğü düşünülmektedir. Eskiden buhurlamayı her esnafın kendisinin yaptığı belirtilirken (K.K.11; K.K.6, 2017) şimdileri yapamamalarının sebebi olarak “vakitsizlik ve yoğunluk” gösterilmektedir.

Eskiye kıyasla çarşıda bugün terk edilen bir diğer uygulama ise her sokağa ait bir duacının olmasıdır. Kaynak kişi K.K.6'ya göre (2017) çarşıda yaklaşık on beş yıl öncesine kadar her sokağın bir duacısı bulunmaktaydı. Sabahın erken saatlerinde dualar okunmadan dükkânlar açılmazdı. Bugün dükkân dükkân dolaşan pohurcular da belki o günlerin izlerini taşımaktadır.

Uzun Çarşı esnafında dikkat çeken bir başka unsur ise dükkânlara ‘baba’nın veya aile yakınlarından (dede, dayı, amca, ağabey vb.) vefat etmiş -genellikle- erkeğin fotoğrafının asılmasıdır. Genel itibariyle hayatta olan aile yakınlarının fotoğrafları duvara asılmamakla beraber istisnalar görülebilir. Örneğin kaynak kişi K.K.7'nin (2017) dükkânında kanserden ölen ağabeyinin fotoğrafı asılıyken; kaynak kişi K.K.19'un (2017) iş yerinde vefat eden ağabeyi ve babasının fotoğrafları asılıdır. Resmi asılan kişiler genellikle dükkânın kurucusu olan kişilerdir. Burada ataların, büyüklerin fotoğrafının asılmasında atalar kültürünün izleri de görülmektedir aynı zamanda.

Dükkâna fotoğraf asılması kimi zaman ölen kişinin tanınırlığı ve güvenilirliği özelliklerinden dolayı sahip oldukları dükkâna bir ‘kimlik’ kazandırma işlevi yani bir nevi reklam amacı görürken; kimi zaman da dükkân sahipleri için hatıra ve saygı anlamı taşımaktadır. Bunların dışında abisinin/babasının/dedesinin fotoğrafını “gelen geçen rahmet eylesin” diye astığını (K.K.7, 2017) ifade edenlere de rastlanılmıştır. Fotoğrafların esnaf için bir başka işlevi de “uyarıcı” olmasıdır. Kimi zaman imgeler yoluyla bellek inşa etmek olarak açıklanabilecek fotoğraf asma geleneği esnafın geçmişine dair hafızasını canlı tutmaktadır. Örneğin kaynak kişi K.K.8 (2017) babasının fotoğrafını kendisine “çeki düzen” vermek amacıyla astığını söylemiştir. Hatıra ve saygı amaçlı asılan fotoğraflar içerisinde annenin veya aile yakınları içerisinde başka bir kadının fotoğrafı yer almamaktadır. Aileden bir kadının fotoğrafının asılması “mahrem” olarak görülmektedir. Örneğin ayakkabı yüzü yapan K.K.5 (2017) “neden ailedeki kadınlardan birinin resmini asmadınız” sorusunu “burası ayaküstü, gelen geçen karımı, annemi mi görsün?” şeklinde cevaplamıştır. Genel itibariyle kentin kültürel, sosyal ve ahlaki değerlerini görebildiğimiz Uzun Çarşı bu anlamda kentin toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadın ve erkek algısını da ortaya koymaktadır.

Çarşı esnafının bir başka âdeti ise bereket getireceğine inandığı “siftah” (günün ilk satışı) alışverişi ve dükkâna asılan bazı dualardır. Nitekim hemen hemen her esnaf dükkânında, sabah ilk gelen müşteri için “siftah senden bereketi Allah’tan” deyimini kullanılmaktadır. Yine duvarlara asılan bereket duaları Uzun Çarşı esnafı arasında “bereket” talebini karşılayan uygulamalardan bir diğeridir. Kimi zaman ne duası olduğunu bilmedikleri ya da okuyamadıkları bu duaların ya kötü gözlerden koruyacağına ya da bereket getireceğine inanılmaktadır. Esnafın, Uzun Çarşı içinde pek rast gelmediklerini belirttikleri siftahtan kazanılan “parayı yere veya dükkânın içerisine atma”, “parayı öpüp başa koyma” gibi âdetleri daha çok ticari alışverişler için buldukları İstanbul ve kimi Anadolu şehirlerinde gördüklerini söylemeleri Uzun

Çarşı'nın İstanbul ve Anadolu'daki diğer çarşılardan bereket uygulamaları açısından farklılık teşkil ettiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Çarşı içinde, özellikle Sünni esnaf "batıl" bulduğu veya yapılmasını tercih etmediği "buhurlama" yerine duvarlara astıkları dualar tercih etmektedir. Giriş bölümünde de değindiğimiz üzere Antakya'nın kültürel, dinî ve etnik çeşitliliği çarşı içinde inanışlara da yansımıştır. Çarşı içinde bir yandan buhurlama yapılırken parayı da nimet olarak gören ve dolayısıyla yere atmadığını belirten bir kısım esnafın yanında (K.K.5, 2017), kendi inancına göre Kuran-ı Kerim'de bu tür batıl inançların yasaklandığını belirten bir kesim de mevcuttur (K.K.1, 2017).

Özetle Uzun Çarşı'da iş yerlerinde asılan vefat emiş aile büyüklerine – çoğunlukla da dükkânın kurucusuna- ait resimler dükkâna bir kimlik kazandırmakta veya dükkân için bir nevi reklam ya da daimi olma eski olma işlevi görmekteyken; kimileri için ise sadece saygı amacı taşımaktadır. Buhurlama ise demografik yapıyla paralellik göstermekle beraber çarşıda bu işi tek başına üstlenen ve dükkânları gezen "pohurcular" için bir iş alanına dönüşmüştür denilebilir. Özellikle belli bir etnik gruba ait bir uygulama olduğu düşünülen "pohurlamanın" Antakya'da kültürel etkileşim sonucu olarak diğer etnik gruplarda da görülmesi mümkün. Bunun yanında batıl bulanlar olmakla beraber çarşıda duvarlara dua ve nazarlık asmak ise en yaygın inanışlardandır denilebilir.

Sonuç

Her kentin bir kimliği vardır. Coğrafi özelliklerinden mimarisine, sokaklarından çarşılarına kadar her şey bu kimliğin bir parçasıdır. Antakya Uzun Çarşı da, kent hafızasının kaydının tutulduğu, inşa edildiği ve edilmeye devam edeceği kent kimliğinin bir kesitini sunan önemli bir mekândır.

Tarihi yüzyıllara dayanan Uzun Çarşı'da yapılan gözlemler, alan yazın taraması ve görüşülen kaynak kişilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda bazı iş kollarının sanayi çıktısı haline gelmesi veya eskisi gibi kazanç getirmemesi gibi nedenlerden dolayı *tenekecilik*, *hasırcılık*, *kalaycılık*, *tahta oymacılığı* gibi bir takım meslek kolları ya bitmiş ya da bitmek üzere olduğu söylenebilir. Kimi el sanatları ve zanaatları ise nostaljik süs eşyası olarak varlığını çarşıda devam ettirmektedir. Bu değişkenlere bağlı olarak da çiraklık ve buna bağlı bazı adetler de sona ermiştir. Ailelerin okulu, meslek edinmenin önüne koyması, çiraklığa bakış açısının değişmesi de yine çiraklık okulunun sona ermesine veya erecek olmasına temel oluşturan nedenlerdendir. Yine biten ve bitmek üzere olan iş kollarına bağlı olarak, dükkân sahiplerinin el değiştirmesi veya dükkânların kiralanması çarşı içinde aynı iş kollarına ayrılan yerlerin de homojenliği üzerinde bozucu bir etki yapmıştır. Bugün çarşıda bu homojenliği koruyan tek yer mülkiyet sahiplerinin yine kendileri olması ve devamlılığının olması dolayısıyla Kuyumcular çarşısıdır. Antakya'nın son yıllarda aldığı göç, iş kollarının bitmesi, eski kazancı sağlamaması gibi nedenlere bağlı olarak mülkiyet sahiplerinin iş yerlerini kiraya vermesi ve bireyselleşmenin ortaya çıkması neticesinde Uzun Çarşı esnafı içinde eski samimiyet ve dayanışma ortamı zayıflamıştır.

Uzun Çarşı içinde nazar âdetleri yaygın bir şekilde devam etmektedir. Buhurlama daha çok Arap Alevileri arasında yaygın olmakla beraber diğer etnik gruplar

arasında da görülebilmektedir. Bu da çok kapsayıcı olmamakla beraber Antakya'nın demografik yapısına bağlı olarak kültürler arası etkileşim olarak değerlendirilebilir.

Uzun Çarşı'da devam eden bir başka gelenek ise duvarlara asılan baba fotoğrafı veya aileden dede, amca gibi vefat etmiş bir başka erkeğin fotoğrafıdır. Dükkân için kimi zaman eski olma, güvenilir olma işlevi gören bu resimler kimi zaman da dükkân sahibi için bir 'uyarıcı'dır. Bazen de saygı ve hatıra amacıyla asılan bu resimler arasında kadın resmine rastlanmamıştır. Kadın çarşı alanında 'mahrem' olarak görülmekte ve resminin asılması uygun bulunmamaktadır. Bu da kent kültüründeki toplumsal cinsiyet rollerini yansıtmaya bağlı olarak önemli bir örnektir.

Çarşının müşterileri ve ziyaretçileri ile yapılan görüşmeler ve çarşıda yapılan gözlemlerden hareketle kentte kurulan diğer AVM'ler, artan ticaret merkezleri ve alanlarına rağmen Uzun Çarşı'nın hala görece aynı kalabalığı taşıdığını, insanların uğrak yeri olmaya devam ettiğini ve önemini koruduğunu söylemek mümkündür. Buna göre Uzun Çarşı'nın Antakya kent kimliğini göstermesi bakımından ideal bir örneklem sunduğu ve toplumsal hafızanın hala inşa edilmeye devam ettiği önemli toplumsal mekânlardan biri olduğunu söylenebilir.

KAYNAKLAR

AKTAŞ, İhsan, (2009, 12 Mayıs), "Kent Kimliği", Erişim Tarihi: 3 Mart 2018. <http://www.haber7.com/yazarlar/ihsan-aktas/402431-kent-kimligi>

ASARCIKLI, Mehmet, (1989), **Antakya Kent Formunun Oluşturan Öğelerin Araştırılıp Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ÇETİN, Bayram, (2010), "Antakya (Hatay) Nüfusunun 1940-2008 Yılları Arasındaki Gelişimi ve Temel Özellikleri", **Hatay Araştırmaları**, Ankara: Cantekin Matbaası.

ÇIBLAK, Nilgün, (2004), "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, XV, 15: 103-125.

DOWNEY, Glanville, (1961), **History of Antioch**, New Jersey: Princeton University Press.

ELİADE, Mircea, (2014), **Mitlerin Özellikleri**, İstanbul: Melisa Matbaacılık.

GEDÜK, Serkan, (2013), "Osmanlı Sarayın Buhur ve Gül Suyu Geleneği", **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 6**, İstanbul.

GÜL, Abdülkadir, (2008), **Antakya Kaza'sının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

KARAGEL, D. ve H. KARAGEL (2014), "Tarihi Bir Ticaret Merkezinin Pazarlama Coğrafyası Kapsamında Analizi: Uzunçarşı (Antakya/Türkiye)", **European Journal of Research on Education**, II, Özel Sayı: 166-184.

KAYPAK, Şafak, (2010), "Antakya'nın Kent Kimliği Açısından İrdelenmesi", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VII, 14: 373- 392.

KÖROĞLU, Gülgün, (2007), "Bizans Döneminde Buhur Geleneği ve Buhurdanlar", Erişim Tarihi; 27.01.2017/saat: 01:20.

MORTAN, Kenan ve KÜÇÜKERMEN, Önder, (2010), **Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ŞAHİN, Kadriye, (2015), "Antakya'nın Ortak Yaşam Alanı Uzun Çarşı'dan Geleneksel Yansımalar", **Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 13, 258- 269.

ŞAHİNKESEN, Ali, (1991), "Çıraklık Eğitiminin Osmanlı Dönemi Durumu", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, XXIV, 2: 387- 403.

TDK [Türk Dil Kurumu], (2018), "Buhur" maddesi. <http://tdk.gov.tr>

TEKELİ, İlhan, (1991), "Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler", **Kent Planlaması Konuşmaları**, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 79- 89.

TOPÇU, Kadriye ve S. Güven BİLSEL, (2016), "Geleneksel Gaziantep Çarşısının Mekânsal Kalite Açısından Değerlendirilmesi", **Artium**, IV, 1: 58-74.

TURAN, Abdullah ve K. Safa GÜMÜŞ, (2015), "Türk Dünyasında Kültür, Sosyal Dayanışma ve Birlik Köprüsü Olarak Ahilik Teşkilatı ve Bu Bağlamda Türk Devletlerine Öneriler", **Journal of International Social Research**, VIII, 41: 597- 612.

TURGUT, Nevin, (1986), **Antakya Tarihi Ticaret Merkezi Mekânsal Yapı Değişim ve Gelişim Sürecinin Kent Ticaret Merkezi Planlamasına Etkinliği**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

http://www.obarsiv.com/pdf/gulgunkoroglu_nihal.pdf

KAYNAK KİŞİLER

K. K.1: İ. K., 41, Semerci.

K. K.2: N. B.,64, Ayakkabı tamircisi.

K. K.3: M. B., 65 , Ayakkabı tamircisi.

K. K.4: Adil Bey, 55, Terzi.

K. K.5: M. B., 65, Ayakkabı yüzü yapıyor.

K. K.6: M. G., 71, Tenekeci.

K. K.7: (isim vermek istemedi), 55, Fırıncı.

K. K.8: M. B. A., 53, Zücaciyesi.

K. K.9: N. I., 58, Hediyelik eşya satıcısı.

K. K.10: Y. B., 34, Elektrikçi.

K. K.11: A. S., 66, Kuyumcu.

K. K.12: Y. E. Y., 25, Baharatçı.

K. K.13: Ç. Z. S., 26, Öğrenci.

K. K.14: S. Ö., 40, Kasap.

K. K.15: G. K., 54, Künefeci.

K. K.17: O. Y., 45, Kasap.

K. K.18: A. G. G., 78, Emekli.

K. K.19: A. U., 35, Bakkal.

TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE AMASYA ŞEHİR NÜFUSUNUN MESLEKİ YAPISI

Dr. Öğr. Üye. Selim ÖZCAN*

ÖZ

Amasya şehrinin mesleki yapısını değerlendirdiğimiz bu çalışmayla, Osmanlı Devleti'nin küçük bir yerleşim yerindeki nüfusun sosyo-ekonomik açıdan mesleki durumunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Amasya şehri, Müslümanların ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı ve pek çok yönleriyle, Anadolu şehrinin taşıdığı mesleki özellikleri yansıtan bir şehir görünümündedir. İncelediğimiz dönemde Amasya'nın toplam 48 mahallesinden 17'sinde Müslümanlar, 31'inde ise Müslümanlarla birlikte ikamet eden gayrimüslimler yaşamaktaydı. "Reaya" başlığı altında belirtilen gayrimüslimlerin, Rum ve Ermeni unsurlar olduğu hane reislerinin isimlerinden anlaşılmaktadır.

Amasya temettuat defterlerinden yaptığımız tespitler göre Müslümanların 114, gayrimüslimlerin ise 100 farklı meslek sahip oldukları görülmektedir. Bu meslek çeşitliliği bölgenin coğrafi özelliği ve ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla iki unsurun hane reisleri, üretim yapan, hizmet sunan ve ticari faaliyet içerisinde olan değişik mesleklerle iştiğal ederek, hem kendilerinin hem de şehir ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mesleki faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Şehrin mesleki yapısını değerlendirdiğimiz kaynak incelediğimiz dönemde oluşturulan ve her mahalleye ait olan Temettuat defterleridir. Şehirdeki esnaf ve tüccarlar meslek erbabının tabi olduğu esnaf teşkilatının içinde yer almış, bu teşkilat tarafından konulan kurallara göre faaliyet göstermişler ve rekabet prensibi yerine, karşılıklı kontrol ve yardımlaşma esasına göre teşkilatlanmışlardır. Böylece toplumun bütünlüğünün korunması amaçlanmıştır. Değerlendirdiğimiz dönemde iki unsur arasındaki ilişkiler dış güçlerin teşvik ve tahrikleriyle güvensiz bir ortama içerisine girdiyse de ticaretin gerekli kıldığı kural ve kaideler istikametinde iyi ilişkilerini devam ettirebilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Nüfus, Meslek, Şehir, Temettuat

THE PROFESSION STRUCTURE OF AMASYA POPULATION RELATED TO THE TEMETTUAT BOOK IN REFORM PERIOD

ABSTRACT

The structure of professions in Amasya is evaluated in this study. It is tried to explain the professions seen in a small settlement center of Ottoman Empire related to the socio-economic point of view. Amasya is a city where muslims and non-muslim people lived together that reflects the similar structure of an Anatolian city related to the professions . In the investigated period, there were 48 streets in the city center, 17 of which belonged to the Muslims and 31 of which Muslims and non-muslims lived together. The non-muslims known as "reaya"(the non-muslim people living in the territory of the country) Are Greek and Armenian people and this is proved from the names of them.

According to the data obtained from the tax record book called "temettuat", Muslim people perform 114 different jobs whereas the non-muslim people occupied 100 different jobs. These differences are caused by the geographical features and the economical structure of the region. Therefore, the family members of the two groups carried on different jobs, produce

---

* Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, selim.ozcan@amasya.edu.tr , ORCID NO: 0000 0002 3737 8600

different products and performed different services and the jobs that they carried on meet both their needs and the needs of their environment.

The sources in which we investigated the distribution of professions in the city center are the Temettuat books belonging to each street of the city. The businessmen and the small shop owners belonged to their professional union and they carried on their professional activities related to the rules of their union. They carried out these activities were carried out by mutual help and control rather than compatative system. In this way, the integrity of the society was protected. Although two elements of this system was in danger, the good relations in the life of trade went on at a desired level related to the rules and measures of the trade.

Keywords: Amasya, Population, Profession, City, Temettuat

Giriş

Nüfus sayımları; insan, zaman ve mekân kavramlarını içerisinde barındırdığından sosyo-ekonomik özellikleri ve şehir tarihini ortaya koymada başvurulacak kaynakların başında gelir. Nüfusun nitelik ve niceliğinin tespit edilmesi açısından ayrı bir önem taşır.

Nüfus, kelime olarak, Arapça “nefs” kelimesinin çoğulu olan şahıs, kişi anlamına gelmektedir (Develioğlu, 1993:1664). Geniş manası ile belirli bir coğrafyada, belirli bir zamanda yaşayan insanların dil, din ve etnik olarak sayılarının ifade edilmesidir. Dolayısıyla nüfus bir toplumun sosyo- ekonomik açıdan kalkınmasına etki eden en önemli faktörlerden birisidir.

Toplumu oluşturan şahısların sayı, cinsiyet, yaş, meslek, dil, din ve etnik yapı gibi durumları nüfus sayımları ile belirlendiğinden, toplumların sosyolojik, ekonomik durumlarını ve tarihlerini araştırıp, sosyal yapılarını incelemek için de oldukça önemli tarihi belgelerdir. Aynı zamanda toplumlar için güç kaynağı ve varlıklarını devam ettirebilmelerinde etkili bir dayanaktır (Demirci ve Kartal, 2014:120; Yağcı ve Genç, 2013:23-35). Diğer yandan toplumların sosyal, ekonomik ve siyasi bazı meselelerinin çözüme kavuşturulmasında önemli bir katkısının olduğu da aşikârdır. Çünkü toplumların doğal kaynaklarını etkili bir şekilde kullanıp kalkınmasında, üretim ve tüketim dengesini sağlayabilmesi için etkili bir unsurdur. Bu nedenlerle toplumlar ekonomik ve askeri güçlerini belirleyip düzenlemek, mevcut durumlarını daha ideale ulaştırabilmek için halkının nüfusunu ve bu nüfusun özelliklerini bilmek ihtiyacını duymuşlardır. Bunun için de kendilerine göre uyguladıkları, ilk dönemlerdeki yöntemlerle daha ziyade askeri ve ekonomik güçlerini tespit etmek amacına yönelik sayımlar yapmışlardır. Modern anlamdaki sayımların yapılması ise oldukça yenidir.

Osmanlı toplumu yöneticileri de, klasik dönem diye ifade edilen zamandan itibaren fethedilen veya ilhak edilen bölgelerin bütün ekonomik ve beşeri güç unsurlarını tespit etmek, vergi mükellefi halkı ve asker sayısını belirlemek amacıyla önceleri arazi tahriri denilen sayımlar yaptırmışlardır. Bu yazımlarda esas amaç toprak ürünlerinden elde edilen gelirleri belirlemek olduğu için nüfusla ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Ama araştırmacılar tarafından geliştirilen bazı teknikler sonrasında bu yazımlar tahmini nüfusu tespit etmek için de kullanılmıştır. Daha sonra hem dünyadaki hem de Osmanlı'daki askeri gelişmelerin sonucuna göre sayımlar değişme göstererek, XIX. yüzyıla gelindiğinde yeni bir şekle bürünmüştür (Güneş, 2014:222).

XIX. yüzyılla birlikte hane esas alınarak yapılan sayımların yanında ilk defa 1830-1831 yıllarında sadece erkek nüfusu belirlemek amacıyla modern manada denebilecek nüfus sayımı yapılmıştır. Buna göre Anadolu'da 2,5 milyon, Rumeli'de 1,5 milyon olmak üzere 4 milyon erkek nüfus tespit edilmiştir (Karal, 1997:9). Bundan bir sonraki 1844 yılında olmak üzere değişik tarihlerde 1906 'ya kadar bölgesel veya genel nüfus sayımları yapılarak kayıtların güncellenmesi amaçlanmıştır (Kahriman ve Gür; 2012:6).

İlk nüfus sayımının yapıldığı XIX. Yüzyılda, uygulanan diğer bir sayım ise yine hane esasına dayalı olarak hane reislerinin künyesi, mesleği ve sakin oldukları mahalle yazılarak yapılan temettuat yazımları olmuştur. Tanzimat'ın uygulandığı yerlerden başlanarak, yapılan bu sayımlarla ülkenin ekonomik gücünün ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Sayımlarda, ahalinin ismi, şöhreti, mesleği, arazileri, hayvanları, tüccar ve esnafın ise yıllık gelirleri vs. bilgileri mahalle bazında kaydedilerek hane yazımları yapılmıştır. Bu sayımlar sonrasında tutulan defterlere "Temttuat Defterleri" adı verilmiştir (Kütükoğlu, 1995:395-398; Öztürk, 2003:287-292).

Sancak ya da kaza merkezi olan şehirlerin mahallelerindeki Müslüman ve gayrimüslimler ayrı ayrı yazılmışlardır. Çalışmamıza konu olan Amasya'da aynı mahallede yaşayan Müslüman ve gayrimüslimler aynı deftere önce Müslümanlar ardından reaya başlığı altında, gayrimüslimlerin yazılması şeklinde olmuştur (BOA, ML. VRD. TMT: 1260-1261/1844-1845). Hane reislerinin meşgul oldukları meslekleri ile özel durumları hanenin sağ üst tarafına kaydedilmiştir.

Tanzimat döneminde Amasya şehrindeki Müslüman ve gayrimüslim nüfusun hem tahmini sayısını hem de hane bazında da olsa mesleki yapısını ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmamıza temettuat defterleri kaynak oluşturmaktadır. H. 1261 (M.1844) tarihli Amasya merkezine ait 48 adet defter bulunmaktadır. Bunlardan ilk 17'si sadece Müslümanların yaşadıkları mahallelere, sonraki 31'i ise Müslümanlarla gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahallelere aittir. (BOA. ML. VRD. TMT, 12940, 12902, 12989, 12964, 12978, 12971, 12980, 12927, 13009, 12946, 12939, 12912, 12932, 13007, 12905, 13000, 12951, Tarih: 1260-1261 ve 12959, 12937, 12906, 12968, 12988, 12973, 12945, 13030, 17509, 12933, 12924 12921, 13025, 12917, 12935, 12928, 13023, 12982, 12957, 12914, 12997, 13002, 12947, 12967, 12941, 12900, 12979, 12999, 12898, 13029, 12970, Tarih: 1260-1261).

Osmanlı Devletinin insan gücünü, Müslüman ve gayrimüslim unsurlar oluşturmaktadır. Müslümanları başta Türkler olmak üzere Arap, Acem, Afrikalı ve Avrupa'da yaşayan Boşnak ile Arnavutlar meydana getirmektedir (Eken, 2000:156). Anadolu'daki Müslüman unsurun ana yapısını Türkler oluşturmaktadır. Gayrimüslim unsurlar ise XIX. yüzyılın ortalarına kadar belgelerde gayrimüslim veya Amasya temettuat defterlerinde olduğu gibi reaya olarak geçerken, aynı yüzyılın ortalarından itibaren bunların da Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik diye ayrıma tabi tutuldukları görülmektedir (McCathy, 1995:3-4). Amasya'daki unsurların çoğunluğu Müslüman Türk olmak üzere gayrimüslimler temettuat defterlerinde "reaya" başlığı altında belirtilmiştir. Fakat reayayı oluşturan unsurların, hane reislerinin isimlerinden çoğunlukla Ermeni ve Rum olduklarını söyleyebiliriz.

1. Amasya Şehri

Amasya, M.Ö. 3000 yılına kadar giden tarihinden, Türk hâkimiyetinin başlangıcı olan Danişmendlilerin 1074 yılında (Yınanç, 1993:469) fethine kadar geçen sürede birbirinden farklı 11 medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Danişmendlilerle başlayan ve 4 farklı Türk hükümdar ailesinin yönetiminden sonra I. Murad döneminde, 1386 yılından itibaren Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir (Aydın ve Aydın, 2007: 84-85; Akdağ, 1995:302-303).

Genellikle şehrin tanımında; başta nüfus olmak üzere idari fonksiyon ve ekonomik özellikler gibi kriterler göz önünde bulundurulur (Alioğlu ve Uğur, 2016:209). Dolayısıyla en az 400 vergi nüfusu bulunan, idari yönden sancak merkezi ise sancak beyine, kaza merkezi statüsünde ise kadı ve subaşı ile ticaret ve sanat ehline sahip yerler şehir sayılmıştır (Şahin, 2010:446). Bunun yanında şehre “nefs” denilmekteyse de “nefs” eki bütünüyle şehri ifade etmemektedir. Söz konusu yönetim birimlerinin merkezi anlamındaki nefis¹ kelimesi tam bir ayırım ifade etmez. Çünkü “nefs” bir sancak veya kazanın merkezi anlamına gelir (Ünal, 201:4). Çalışmamıza temel teşkil eden temettuat defterlerinde de Amasya için “Nefs-i Amasya” (BOA. ML. VRD. TMT, 12940, 12902, 12989, 12964, 12978, 12971, 12980, 12927, Tarih. 1260-1261/1844-1845) tabiri kullanılmıştır.

Osmanlı şehri “Cuma kılınır ve pazarı durur” yer olarak tanımlanır (Ergenç, 1981:1265; Selen, 1948:595). Genellikle de, Osmanlı şehirlerinin merkezini Cuma Camii² oluşturmaktadır. Bunun yanında belirli aralıklarla kurulan pazarların şehirlerin önemli bir parçası olduğu görülmektedir (Arıkan, 1988: 45; Faroqhi, 2006: 52). Amasya'nın Türkler tarafından fethiyle de, Bizans dönemine ait Nesturî'ye manastırı Camii'ye çevrildi (Ayar ve Özel, 2011: 54) . Cuma namazı kılınarak fethi gerçekleştiren, Danişmend Ahmed Gazi adına hutbe okundu. Bu camii “Fethiye Camii” adı ile uzun süre Cuma camii görevi yerine getirdi. Osmanlıların şehre hâkim olmasından sonra Bayezid'in hatirasına oğlu şehzade Ahmed'in 1486 yılında tamamlayarak hizmete açtığı II. Bayezid Külliyesindeki, “Bayezid Camii” cuma camii konumuna geldi (Küçük ve Altunbaş, 201:144; Aydın ve Aydın, 2007: 72-73; Çelebi, 2006: 96).

Bunun yanında Amasya'da Kazancı Mahallesi II. Bayezid'in kapı ağalarının dan Hüseyin ağa 1483 yılında bir bedesten yaptırdı(Ayar ve Özel, 2011: 146; Uzunçarşılı, 1927: 38). Etrafında ise Aşağı Pazar adı ile bilinen pazarın geliştiği ve Osmanlı döneminde bu pazarın daha etkin olduğu ifade edilmektedir (Gürbüz, 1993: 39). Genelde her çeşit eşyanın pazarı ya bedesten ya çarşı ya da kervansaraylardı. Bedestenlerde ise değerli mücevherler altın, gümüş, değerli kumaşlar vardı. Çarşılar çok çeşitli malların alınıp satıldığı çeşitli dükkânlardan meydana gelirken, hanlar da büyük tüccarlara yöneliktir (Tabakoğlu, 2003:239-243).

Şehir; aynı zamanda içerisinde yaşayan nüfusun iş bölümüne tabi olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresi ya da geniş bir alan için pazarladığı yerleşim mekânlarıdır. Şehirde büyük ölçüde tarım dışı üretim yapıldığından sınırları

¹ Kelime olarak Nefs, şehir merkezi ve kasaba gibi isimlerle birlikte kullanılmış olup, Osmanlı sisteminde kadı ve mülki, askeri idarecilerin bulunduğu Osmanlı şehri manasında kullanılmıştır. (Doğru, 1992: 47).

² “Cuma Camii” veya “Ulu Camii” içerisinde ulü'l emr (padişah) adına hutbe okunduğundan bir nevi yarı resmi sayılan camidir. Bu camii haricinde diğer mahallelerde de camiler bulunurdu. Fakat şehrin merkezi, Cuma Camii veya Ulu Camii kabul edilirdi. (Faroqhi, 1984: 162)

içerisindeki topraklar “miri arazi” değildir (Ergenç, 1981:1265). Şehirliyle ait olan ve genellikle kendileri tarafından işlenen topraklarda tarımsal faaliyetler ve özellikle bağcılık ile bahçecilik yapıldı (Akdağ, 1995:202-204; Selen, 1948:390-395) . Böylece şehirli pazara kısmi bir bağıllık içerisinde yaşardı. Fakat Amasya’da çoğunlukla bağ ve bahçecilik ile ilgili mesleklerin yapıldığı ve bu mesleklerin gelir getiren birer uğraş olduğu görülmektedir.

Osmanlı şehrinin fiziki yapıları arasında ise, kale, sur, görkemli camiiler, bir meydan çeşmesi, geniş hacimli bedestenler, kubbeli hamamlar, medrese, han, imaret hane, pazar yeri ve sıra sıra bacaları ile fırın, boyahane, salhane gibi imalathaneler bulunurdu (Orhonlu, 1981:1-30; Ünal 2012:5). Bu fiziki yapılar, Amasya’da kendine has bir gelişme göstermiş ve beldeye şehir olma statüsünü kazandırmıştır. Çalışmamızın ana kaynağı olan, temettuat defterlerinden tespit ettiğimiz mevcut yapıların sadece Müslümanların yaşadıkları 17 ve Müslümanların, gayrimüslimlerle birlikte yaşadıkları 31 mahalleye göre dağılımları ayrı ayrı olarak tablolarda görüldüğü gibidir (Bkz. Tablo: I-II-III).

Tablo I: Müslümanların Yaşadıkları Mahallelerdeki Hane Reislerine Ait İş Yerleri

İş Yerleri	Enderun		Gökmedrese	Hatuniye	Hızır Paşa	Karataş	Kayabaşı	Karasenir	Kurşunlu	Recep	Sebkaddın	Siraboçekli	Şamiar	Şamiçe	Şeyhgarık	Şeyhcu	Üçler	TOPLAM
	Fahreddin																	
Arpacı Dük.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Asiyap	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Bakkal Dük.	-	-	-	-	-	1	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Berber Dük.	-	-	-	1	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Bezzaz Dük.	2	-	-	1	-	8	-	-	9	1	-	-	-	-	-	-	-	21
Bıçakçı Dük.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Boyacı Dük.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Çarıklı Dük.	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Çerezci Dük.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Çömlekçi Dük.	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Debbağ Dük.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Demirci Dük.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Dikici Dük.	-	-	-	1	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Dükkân	1	-	4	-	-	1	-	-	-	3	-	-	-	6	4	-	9	28

Helvacı Dük.	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Hallaç Dük.	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kahvehane	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Kalaycı Dük.	-	-	-	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Kasap Dük.	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kazzaz Dük.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kâr hane	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Nalbant Dük.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Saraç Dük.	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	3
Sitancı Dük.	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Terzi Dük.	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Tuzcu Dük.	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Tüfekçi Dük.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
TOPLAM	8	2	4	13	3	15	-	-	28	4	2	-	-	6	4	-	1	10	3	2

Tablo II: Müslümanların Gayrimüslimlerle Birlikte Yaşadıkları Mahallelerdeki Müslüman Hane Reislerine Ait İş Yerleri

İş Yerleri	Acem Ali	Aşağı Suvadiye	Bakatbe	Bağ Helkis	Beyazıt paşa	Bozanane	Çeribaşı	Çevikçe	Çirakçı	Daruselam	Dere	Derenane	Eski kethuda	Fethiye	Gumuşuzade	Hacı Hamza	Süleyman Kazancı	Kılıççı	Koyçegiz	Kocacık	Mehmed Paşa	Pazarı Sutla	Pervane Bey	Pirinç	Saray	Saraçhane	Sotular	Temenna	Uzun Hasan	Suvadiye	TOPLAM		
Asiyap	1	-	1	3	2	-	-	-	-	-	-	1	5	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	7
Abacı D.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	4	
Arpacı D	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3	4	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0
Attar D.	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	-	1	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	
Bakkal D.	1	-	-	1	-	4	-	-	-	-	-	2	7	1	3	-	-	-	-	-	1	-	4	-	-	1	-	-	-	-	-	2	5
Berber D.	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	9	
Bezzaz D.	1	-	1	2	1	2	-	-	-	2	-	-	2	-	2	-	-	-	1	-	1	2	-	2	-	3	-	-	-	-	-	2	2

Her mahallede her mesleğin icra edilmediği, mesleklerin her mahallede yaygınlık göstermediği karşımıza çıkmaktadır. Sadece Müslümanların yaşadıkları, Kayabaşı, Karasenir, Sıraböcekli, Şamlar ve Şeyhcuî ile iki unsurun birlikte yaşadıkları Çevikçe, Çırakçı, Kılıççı, Köyceğiz, Kocacık, Pirinçi, Saray'da gayrimüslimlere ve Aşağı Suvadiye, Dere, Pazar-ı Sufla, Saray, Uzun Hasan, Yukarı Suvadiye'de ise Müslüman hane reislerine ait dükkân ve işyeri bulunmamaktadır. Toplam 18 mahallede herhangi bir iş yeri bulunmazken diğer 30 mahallede ise 134 tane niteliği belirtilmeyen dükkânların daha yaygın olduğu, diğer iş yerlerinin ise sınırlı olduğu görülmektedir.

İki unsurun birlikte yaşadığı mahallelerde, gayrimüslimlerin kendilerine ait işyerlerinin bulunmadığını da, ihtiyaçlarını Müslüman hane reislerine ait değişik hizmetler sunan dükkân ve işyerlerinden karşıladıklarını söyleyebiliriz. Bunun yanında gayrimüslim hane reislerinin ikamet ettikleri mahallelerde iş yeri olmadığında başka bir mahallede mesleklerini icra ettikleri de görülmektedir. Örneğin; Pirinci mahallesinde kuyumcu esnafı olan bir hane reisi burada iş yeri olmadığından işini başka bir mahallede yaptığı anlaşılmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. 12941, Tarih,1260-1261) Aynı zamanda Müslüman hane reislerinin kuyumcu dükkânı sahibi olmalarına rağmen bu mesleği yapmadıkları da dikkat çekmektedir. Müslümanların, gayrimüslimlere ait olan hizmet birimlerinden istifade etmeleri, iki unsurun sosyal ve ekonomik yaşantılarını bu dönemde çoğu yerde olduğu gibi sorunsuz olarak beraber sürdürdüklerinin göstergesidir. Yani aynı mahallede olsun ya da komşu mahallelerde olsun komşuluk ilişkileri içerisinde bulunabilmişlerdir. Aynı çarşıda alışverişlerini yapıp, yer yer aynı imareten de yiyip içebilmişlerdir. Toplumda bir arada yaşamının en güzel örneklerini vermişlerdir. Yine şehirlerde ortak müesseseler vücuda getirerek bunlardan birlikte yararlanabilmişlerdir

Hane reislerinin mesleklerini icra ettikleri bu iş yerlerinin 438'i Müslümanlara, 75'i ise gayrimüslimlere aitti. Bunların çoğunluğunun dükkân olduğu ve 118'inin Müslümanların, 16'sının da gayrimüslimlere ait olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlerin Müslümanlarla birlikte iskân ettikleri mahallelerde de dükkân sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Aynı zaman da nıfs (yarım) ve hisse olarak dükkân sahibi olan hane reisleri de vardır. Hane reislerinin zevceleri, anneleri, çocukları ve kardeşleri üzerine de iş yerlerinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Müslümanlara ait 4 kuyumcu dükkânı olmasına rağmen bu mesleği yapmadıkları ve şehirdeki 5 kuyumcu dükkânın gayrimüslimler tarafından işletilmesi de dikkat çekmektedir. Bu da önemli ticari faaliyetlerin, diğer şehirlerde olduğu gibi gayrimüslimler tarafından yapıldığını göstermektedir. Dini inanç gereği iki unsurun ekmekçi ve kasap dükkânlarının kendilerine ait oldukları anlaşılmaktadır.

Şehirde sadece Müslümanların yaşadığı mahallelerden en fazla iş yerinin bulunduğu mahalle 28 adet ile Kurşunlu olup, bunların 9'u Bezzaz dükkânıdır. Birlikte yaşadıkları mahallelerden Müslümanlara ait en fazla iş yeri 66 adetle Eskikethüda'da bulunmaktadır. Bunların da 9'unun dükkân olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlere ait en fazla iş yerinin bulunduğu mahalle ise 9 adet ile Gümüslüzade'dir. Bu iş yerlerinin 7' si attar dükkânıdır. Dolayısıyla en çok iş yerine sahip olan bu mahallerin bu iş kollarında daha merkezi bir konuma sahip olduklarını ifade edebiliriz. (Bkz. Tablo: I-II-III).

2. Amasya'nın Mahalleleri

Şehrin fiziki unsurlarını bünyesinde bulunduran ve küçük yerleşmeler olarak şehri tamamlayan en önemli unsur mahalledir. Aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte yerleştikleri şehrin bir bölümü olarak tanımlanabilir (Ergenç, 1984: 71; Özbilgen, 1988: 72). Birbirlerini tanıyan ve birbirileri üzerinde toplum baskısı kurmuş, birbirlerine karşı sorumluluk duyguları olan sosyal dayanışma içerisindeki bu topluluk, Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri olarak dini bir ayrılık gösterir. Bu ayrılık aynı dine mensup olanların bir arada yaşama isteklerinin sonucudur. Yani mahalleler dini bir yapının etrafında toplanma, ya da aynı din ve mezhepten olanların bir arada yaşama arzuları sonrasında teşekkül etmiş şehrin mekânlarıdır (Özcan,2014: 48).

Mahallenin şehri fiziki olarak şekillendirmesinin yanı sıra sosyal ve kültürel açıdan da etkileyen bir birim olduğu anlaşılmaktadır. Buradan gayrimüslimlerin ayrı mekânlarda oturduğunu, inanç ve gelenek birliğine sahip kişilerin bir arada yaşamalarının daha rahat olduğu sonucunu çıkarabiliniz Ergenç,1984: 71). Yani mahalleler ya dini bir yapının etrafında, ya da aynı din ve mezhepten olanların bir arada yaşama arzuları sonunda teşekkül etmiş mekânlardır. Osmanlı şehirlerinin geneline şamil olan bu yapılanmanın Amasya'da da mevcut olduğu temettuat sayımı yazımlarında görülmektedir. Fakat bu dönemde Amasya'da gayrimüslimlerin Müslümanlarla birlikte aynı mahallelerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. XV. yüzyılda, 1482 (H. 854) tarihli ilk tapu tahrir kayıtlarının tutulduğu defterde Amasya'da, 48 Müslüman ile 4'te gayrimüslim olmak üzere toplam 52 mahalle bulunmaktadır (BOA, TT. D.15). XVI. yüzyılda 1520 ve 1576 tarihlerinde yapılan tahrirler de (Gürbüz, 1993: 49-50) yine aynı Müslüm ve gayrimüslim mahalle sayılarını teyit etmektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait 1722 (H. 1134) tarihli salyâne defterinde de 52 mahallenin olduğu (Güneş, 2014, 31-33), aynı yüzyılın ikinci yarısındaki 1777-1780 (H. 1191-1192) tarihli Amasya şerhiye siciline göre ise 51 mahallenin olduğu belirtilmektedir (Yavuz, 1999: 23-25). XIX. yüzyılın ortalarındaki Amasya'nın mahallelerine gelince temettuat kayıtlarının yazımı, mahalle mahalle olarak düzenlenmiş olmasından şehirde 48 mahalle bulunmaktadır. Bunlardan 17'si sadece Müslümanların ikamet ettiği mahallelerdir. Müstakil olarak gayrimüslim mahallesi olmadığından bu unsurların Müslüman mahalleri içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla mahallelerin 31'nide Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ayrı mekânlarda ve aynı mahalle çatısı altında yaşamakta idiler.

3.Amasya'nın Nüfusu

Şehir hayatının sosyal ve ekonomik faaliyetlerin iyi anlaşılabilmesi için şehirde yaşayan nüfusun ayrıntılı olarak tespit edilmesi bir zarurettir. Yani nüfusun miktarı, yoğunluğu, dağılışı, hareketliliği, cinsiyeti ve meşguliyeti gibi durumların ortaya konulması belli bir dönemdeki toplumun sosyal ve ekonomik konumunun belirlenmesinde oldukça etkili sebeplerdir (Barkan, 1953:1-4).

Osmanlı Devlet'inin kuruluşundan itibaren her 30 yılda veya daha uzun bir sürede arazi tahriri amacıyla sayımlar yapılmıştır. Bu tahrirler aynı zamanda nüfus tahminleri için de kullanılmıştır. Amasya'da ilk nüfus bilgilerini tespit edebileceğimiz belge de XV. yüzyılda 1482 (H.854) yılına ait tapu tahrir defteridir. Fakat bu defterde şehirdeki Müslüman ve gayrimüslim hane sayısı toplam 1561(BOA, TT. D.15) olarak verildiğinden, iki unsurun ayrı ayrı hane sayılarını tespit etmek güç olduğundan bu

unsurların, tahmini nüfusu da belirlemek zor olmaktadır. Ancak nüfusun tahmininde, Osmanlı şehirlerinin demografisini hesaplarırken birçok araştırmacının hane karşılığı olarak esas aldığı “5” katsayısını (Göyünç, 1979:331-348; Barkan, 1953:4-16) kullandığımızda bu tahrir göre şehrin toplam tahmini nüfusunun 7805 olduğunu ifade edebiliriz.

XVI. yüzyılda Amasya’da, yapılan tahrirlerden 1520 yılındakine göre tahmini nüfus, Müslüman 5729, gayrimüslim 1620 olmak üzere toplam 7349’dur. 1576 yılında yapılan tahrir göre ise Müslüman nüfus 8210, gayrimüslimin 1469 ve toplamda 9679 olduğu anlaşılmaktadır (Gürbüz, 1993: 49-52).

Amasya’nın toplam nüfusu ilk tahrirden itibaren takip edildiği gibi XVI. yüzyılın ortalarına kadar bir artış göstermiştir. Fakat bu dönemde başlayıp, XVII. yüzyıl boyunca da etkisini sürdüren Celali İsyancıları ve medrese talebelerinin çıkardıkları karışıklıklar (Akdağ, 1995:268-269; Aydın ve Aydın, 2007: 175-176) yanında devletin batıda Avusturya, doğuda İran seferlerinde olmasından da, olumsuz olarak etkilenmiş ve Amasya’nın nüfusunda düşüşler yaşanmıştır (Faroqhi, 2006: 39).

XVII. yüzyılda ise Amasya’nın nüfusu 1642’de (1731 nefer³), olduğu belirtilmektedir (Ronald, 1976: 21-42) Aynı yüzyılın sonralarına doğru Amasya’yı ziyaret eden Evliya Çelebi ‘de Amasya’nın nüfusunun 5.000 hane (yaklaşık 20.000 nüfus) olduğunu bildirmektedir (Şahin ve Emecen, 1991:2).

XVIII. yüzyılda, 1781’de Anadolu’yu gezen Domenico Sestini Amasya şehir nüfusunun 15,000 kişi olduğunu, şehirde yaşayanların Türkler, Ermeniler ve Rumlardan oluştuğunu ve ticaretle uğraşılan büyük bir şehir olduğunu ifade etmektedir (Tuzcu, 2013:107). Fakat belirttiği nüfus içerisinde şehirdeki gayrimüslim unsurların sayıları hakkında bilgi vermemektedir.

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için reformlar dönemi olduğundan, bu reformlar çerçevesinde 1831 yılında ilk defa modern manada bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızın dönemine yakın tarih olmasından önemlidir. Bu nüfus verilerinde Amasya şehrinin, Müslüman nüfusu 4326, gayrimüslimler ise 2053 olarak belirtilmiştir. Bu sayılar sadece erkek nüfusu ifade ettiği gibi gayrimüslim unsurları da tespit etmek mümkün değildir (Karal, 1997: 209). XIX. yüzyılın ortaları için Amasya şehrinin nüfusunu değerlendireceğimiz kaynak, şehir merkezine ait hane esas alınarak tutulan temettuat sayımları olacaktır. Bu sayımlarda vergi mükellefi olan erkek nüfus hane reisi olarak verilmesi itibarıyla toplam nüfus rakamlarına tam olarak ulaşmak imkânı zor olduğu gibi hanede tam olarak kaç kişinin olduğunu ve cinsiyetini de belirlemek mümkün olamamaktadır. Temettuat defterlerinde, Türk nüfus “ehli-islam” başlığı altında yazılırken, gayrimüslimler ise “reaya” diye kaydedilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Amasya’da tutulan bu kayıtlardan tablo IV’ e bakıldığında şehirde toplam tahmini nüfusun 13570 olduğu anlaşılmaktadır. Bunun 9340 ’ı Müslüman 4230’da gayrimüslim idi. Yani nüfusun % 69’u Müslüman, % 31’i ise gayrimüslimlerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Nüfusunun mahallelere göre dağılışı ve nüfusun yoğun olduğu mahalleler tablo IV’ de gösterilmiştir. Osmanlı döneminde

³ Nefer: Bir adam, tek kişi, er; (Develioğlu, 1993: 817).

Amasya'nın şehir nüfusu tarih boyunca Celali isyanları ve yoğun yaşanan savaşlar istisna tutulursa her dönemde belirli periyotlarda artış gösterdiği izlenmektedir.

Tablo IV: XIX. Yüzyılın Ortalarında Amasya'da Müslümanlar ile Gayrimüslimlerin Yaşadıkları Mahallelerin Hane ve Nüfusu

Sır No	Mahalle Adı	Hane Say		Nüfus		Sır No	Mahalle Adı	Hane Say		Nüfus	
		M	R	M	R			M	R	M	R
1	Acemi Ali	45	39	225	195	25	Kayabaşı	68	-	340	-
2	Aşağı Suvadiy e	4	81	20	405	26	Kazancı (Gazancı)	2	22	10	110
3	Bakatbe	39	7	195	35	27	Kılıççı	31	16	155	80
4	Bağı Helkis	21	9	105	45	28	Kurşunlu	50	-	250	-
5	Beyazıd Paşa	92	87	460	435	29	Kocacık	22	9	110	45
6	Bozahane	12	42	60	210	30	Köyceğiz	101	2	505	10
7	Cami-i Enderun	49	-	245	-	31	Mehmed Paşa	83	27	415	135
8	Çeribaşı	72	41	360	205	32	Pazar-ı Süfla	6	21	30	105
9	Çevikçe	28	29	140	145	33	Pervane Bey	25	12	125	60
10	Çıracı	6	27	30	135	34	Pirinççi	14	2	70	10
11	Daarüsselam	19	9	95	45	35	Recep	49	-	245	-
12	Dere	32	66	160	330	36	Saray	31	2	155	10
13	Derehane	60	30	300	150	37	Saraçhane	6	26	30	130
14	Eski Kethuda	30	23	150	115	38	Sebkaddin	59	-	295	-
15	Fahreddin	45	-	225	-	39	Sıra Böceklik	12	-	60	-
16	Fethiye	38	25	190	125	40	Sofular	49	46	245	230
17	Gökmederese	62	-	310	-	41	Şamlar	43	-	215	-
18	Gümüşlüzade	71	40	355	200	42	Şamiçe	69	-	345	-
19	Hacı Hamza	35	28	175	140	43	ŞeyhGarik	33	-	165	-
20	Hatuniye	19	-	95	-	44	Şeyhcui	25	-	125	-
21	Hızır Paşa	54	-	270	-	45	Temanna	22	22	110	110
22	Hoca Süleyman	33	9	165	45	46	Uzun Mustafa	5	16	25	80

23	Karatay	33	-	165	-	47	Üçler	106	-	530	-
24	Karasenir	49	-	245	-	48	Yukarı Suvadiye	7	31	35	155
Toplam		948	592	474	296			918	25	459	127
Genel Toplam				0	0			6	84	932	423
								6	6	5	0

4.Nüfusun Mesleki Yapısı

İnsanların hayatlarını sürdürebilmeleri için devamlı yaptıkları işe meslek denilmektedir. Aynı mesleği yapan ticari kazancı daha çok beden gücüne dayanan ve çoğu zaman kendi başına çalışan tüccar sayılmayan meslek erbabının oluşturduğu birliğe de esnaf denir. Yani demircilik, bakırcılık, semercilik, gibi küçük el zanaatlarıyla, bakkallık, manufakturacılık, tuhafiyecilik gibi küçük ticari faaliyetlerle iştigal eden zümreler olarak da tanımlanabilir (Özdemir, 1986:156; Genç,2000:156). Sermayeden çok nitelikli iş gücünü kullanarak mal üretiminde bulunanlara da zanaatkâr denilmiştir (Türk Dil Kurumu, 1998:2197). İnsanların uğraştıkları ekonomik faaliyetler ise büyük ölçüde alım satım işleri yapan ticaretle meşgul olan, tüccarları ortaya çıkarmıştır. Tüccarlar sayesinde birçok insan yeni yeni meslekler bulmaya başladı. Bunun bir sonucu olarak şehirlerin dışında barınan birçok işçi ve zanaatkâr şehirlere yerleşmeye yöneldi. Böylece şehirlerde aynı meslekle uğraşanların meydana getirdiği "esnaf" denilen yeni bir zümre ortaya çıktı(Çağatay,1989: 78-75).

Anadolu'da ise Türk zanaatkâr ve küçük tüccar zümresi bir esnaf teşkilatı olan "Ahi Teşkilatını" kurdu. Böylece XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'daki esnaf ve zanaatkâr zümrelerini bir birlik altında toplamış olan ahi teşkilatı doğdu. Bu sayede meslek sahiplerinin örgütlenmesine hem kendi haklarının savunulmasına hem de kalite ve fiyat kontrolü sayesinde tüketicinin korunmasına ve toplum düzeninin istikrarlı bir şekilde devamına katkı sağlandı. Kısaca millet ile devlet, yani toplumun bütün fert ve kurumları arasında iyi ilişkiler kurularak herkesin huzur içerisinde yaşamasına katkı sağlanıp, güçlünün zayıfı ezmesine, bir kimsenin haksız kazanç sağlamasına şiddetle karşı olmuştur (Ekinci,1990: 22). Aynı zamanda, ahilik bu süreçte Anadolu'nun şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve zanaatkâr kuruluşlarına elaman yetiştiren, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurum olarak görevini sürdürmüştür (Çağatay, 1989: 3; Bayram, 2012: 86) .

Ahiliğin yapılanmasında meslek dallarına göre bir teşkilatlanma vardı. Her şehirdeki değişik meslek gruplarının (saraç, debbağ, terzi, kuyumcu) ayrı ahi birlikleri bulunmaktaydı. Ahi teşkilatında esnaf ve zanaatkârlara iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisine göre mesleklerinin incelikleri öğretilip, ahlaki ve terbiyevi bir eğitim uygulanıp aşama sırasına göre bir düzen oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti döneminde de mevcudiyetini sürdüren ahi teşkilatı, XV. yüzyılın ortalarından itibaren devletin uyguladığı merkezîyetçi siyaseti sebebiyle zayıflamaya yüz tuttu. Bu dönemden sonra devletin izlediği siyasete ayak uyduran ve ahi teşkilatının bir devamı olan "Lonca Teşkilatı" ortaya çıktı. Bu teşkilat, daha sonraki yıllarda daha da

güçlenerek meslek erbaplarının birliği olan esnaf ve zanaatkârlar zümreleri üzerinde hâkim olmaya başladı (Özdemir, 1986:160-162). İncelediğimiz dönemde de varlığını devam ettiren lonca teşkilatı, birçok şehirde Müslüman ve gayrimüslim esnaf yan yana aynı loncaya bağlanıp, aynı idarenin yönetiminde çalışmıştır (Akdağ, 1995: 31;Pakalın, 1971:369-370).

Esnaf ve zanaatkârlardan aynı işi yapanlar dini ayırım olmaksızın, bir arada ekonomik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Gayrimüslim esnaflarda, Müslüman esnafın tabi olduğu esnaf teşkilatlanması içerisinde yer almışlar ve Bu teşkilatın kurallarına göre faaliyet göstermişlerdir. Amasya'daki esnaflar arasında bu duruma şahit olduğu gibi (Özcan, 2010:486-494) aynı dönemde Sinop'taki esnaf ve zanaatkâr teşkilatlanma sının içerisinde farklı dine mensup meslek sahiplerinin de bulunduğu görülmektedir (Özcan, 2014: 89-98).

Osmanlı esnaf ve zanaatkârları arasında dini bir ayırım gözetilmemekle beraber üretilen malın veya hizmetin çeşidinde dinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bundan dolayıdır ki meyhanecilik ve alkol satışı gibi bazı meslekleri yalnızca gayrimüslimler yaparken, kasaplık ve ekmekçilik gibi bazı meslekleri her inanç gurubu kendi toplumunun ihtiyaçları için ifa etmişlerdir (Güler, 2000:129). Aynı zamanda, bir şehirde rastlanan esnaf ve zanaatkâr gurubu içerisinde yer alan mesleklere, şehirlerin coğrafi özelliği ve ekonomik yapılarının farklılığı sebebiyle başka şehirlerde rastlanması söz konusu olabilmekteydi. Örneğin, aynı dönemde Ankara'da mevcut olan Balıkçı, Destici ve Göncü gibi mesleklere (Güler, 2000:147-155), Amasya'daki esnaf ve zanaatkârlar arasında rastlanılmamaktadır. Amasya'daki nüfusu Müslümanlar ve gayrimüslimler meydana getirdiğinden şimdi bu iki unsurun mesleki yapılarını değerlendirelim.

5. Müslümanların Mesleki Yapısı

Amasya şehrinin mesleki yapısını değerlendirdiğimiz Temettuat defterlerinin önemli özelliklerinden birisi de hane reislerinin mesleklerinin adlarının yazılmış olmasıdır. Bu da bize şehrin meslek yapısını tespit etme imkânı vermektedir. Böylece her mahallede yaşayan insanların geçimlerini sağladıkları meslekleri ve şehirdeki sosyal grupları belirlememiz mümkün olmaktadır.

Amasya'da sadece Müslümanların ikamet ettiği 17 mahallede 825, gayrimüslimlerle birlikte oldukları 31 mahallede ise 1041 olmak üzere toplam 1866 Müslüman hane bulunmaktadır. Bunlardan 206 hane reisinin mesleği olmadığı, 113'ünün de mesleklerinin belirtilmediği görülmektedir. 1547 hane reisinin ise 114 farklı meslekle uğraşıp geçimlerini temin ettikleri anlaşılmaktadır. Bazı hane reislerinin "Rençber ve Bahçıvan, Demirci ve Bahçıvan, Oduncu ve Gübreci" gibi iki farklı meslek yaptıkları kayıtlarda görülmektedir. Bunun yanında rençber ve çiftçi, pabuççu ve haffaf gibi aynı mesleği yapanların farklı adlarla yazıldıkları da dikkat çekmektedir. Eğer varsa aynı hanede ikamet eden oğul ve kardeşlerin de uğraştıkları meslekleri kayıt edilmiştir.

Şehirdeki Müslümanların mesleki yapısını; ziraatla uğraşan küçük üreticiler, işçiler, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler, görevliler ve belirli bir mesleği olmayanlar olmak üzere 5 gruba ayırabiliriz. (Bkz. Tablo V, VI). Müslüman hane reislerinin meslekleri bazında yaptığımız bu gruplandırmada ilk sırada 863 hane reisinin % 46.24'lik bir oranla bahçıvan, rençber, çiftçi, ziraatçı ve yaylacı gibi ziraatla uğraşan

üreticilerin meslekleri yer almaktadır (Bkz. Tablo VII). Yaklaşık Müslüman nüfusun yarısına yakınının bu iş kolunda uğraştığı anlaşılmaktadır. Buda şehir olmasına rağmen Müslüman Türklerin mesleklerinin çoğunlukla tarımla ilgili olduğunu göstermektedir.

Bu grubu; 451 hane reisinin, % 24.15'lik oranla, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler takip etmektedir. Bu meslek grubunu da iş gücüne göre giyim eşyaları üreten ve satan esnaf, yiyecek ve içecek maddeleri üreten ve satan esnaf, değişik mal üreten ve satan esnaf, yapı ve inşaat alanındaki meslekler ve değişik hizmetlerde çalışanlar olmak üzere 5 başlık altında toplamak mümkündür. Bunların şehirde en fazla yapılan mesleklerden olması gerekirken, nüfusun ancak 1/4'in uğraştığı bu meslekleri, yapılış oranlarına göre değerlendirdiğimiz de, en fazla yiyecek ve içecek maddeleri ile ilgili 24 değişik mesleğin % 6.64 oranında 124 hane reisi tarafından ifa edildiği anlaşılmaktadır. Ardından bezzaz, dikici ve terzi gibi dokumacılıkla ilgili 20 çeşit ve 119 hane reisinin % 6.38 oranında yaptığı giyim eşyaları ile ilgili meslekler gelmektedir.

Zanaat ve ticaretle ilgili mesleklerin üçüncü grubunu da, değişik hizmetlerde çalışanların yapmış oldukları meslekler oluşturmaktadır. Bu meslekler, % 5.30'luk oranıyla 30 çeşit olarak, 99 hane reisi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Demirci, saraç, semerci ve debbağ gibi değişik mal üreten ve satan 11 çeşit meslek 80 hane reisi tarafından, % 4.28 oranında yapılmaktadır. Bu grupta değerlendirdiğimiz yapı ve inşaat alanındaki mesleklerden 6 farklı mesleği 29 hane reisi % 1.55 oranında yapmaktadır. Bu meslekler grubu içerisinde en fazla yapılan meslekler 8'er hane reisi tarafından icra edilen doğramacılık ve kiremitçiliklerdir.

Müslüman hane reislerinden imam, müezzin, dervişan ve mütevellî gibi camii görevlileri yanında müderris, muallimi sibyan, ders-i âm ve mektep hocası gibi eğitim ile ilgili olanlar vardı. Tımarlı süvari, zaptiye, askeri nizamiye, muhtar ve mahalle kethüdası gibi asker ve devlet ile bir şekilde ilişki içerisinde bulunan görevli hane reisleri de bulunmaktaydı. Bu meslek grubunda 130 hane reisi, 22 farklı mesleği % 7 'i oranında yapmakta idi. Bir diğer meslek grubu ise bedenen iş gören ve üreten işçilerdir. Bu grupta 8 farklı isimle ifade edilen 103 hane reisinin yaptığı meslekler yer almaktadır. En fazla 44 hane reisi hizmetkâr, 29'u ırgat ve 22'si ise amele olarak çalışmaktadır. Toplam Müslüman hane reislerinin % 5,5'inin mesleği olduğu anlaşılmaktadır.

Müslüman nüfusun mesleki yapısıyla ilgili olarak değerlendireceğimiz son grubu değişik adlarla ifade edilen, belirli bir mesleği olmayanlar ve mesleğinin adı belirtilmeyenler oluşturmaktadır. Bunlar amelmande, alil, mest, mecruh gibi malul olan, babası ölmüş ve yaşı küçük olmasına rağmen verasetten ailenin reisliğini üstlenmiş bulunan sabi, yetim, talebe olarak kayıt edilenlerdir. Bunların yanında başkalarının ianesiyle, yani yardımı ile geçinen vergi vermeyen fukaradan, ihtiyar, âmâ, divane ve mecnun konumunda bulunan hane reisleri olduğu gibi her hangi bir sanatı olmayanlar da mevcuttur. Bu durumda 15 farklı isimle ifade edilen, 206 hane reisi bulunmaktadır. Bunlar da toplam Müslüman hane sayısının % 11.04'ünü oluşturmaktadır. Mesleği belirtilmeyen hane reislerinin sayısı ise 113 hane ve oranı da % 6.06'dır.

Müslüman 1866 haneden 863'ünün, yarıya yakınının bağ, bahçe ve tarla gelirlerine sahip oldukları ve geçimlerini buralardan elde ettikleri gelirlerle sağladıkları anlaşılmaktadır. Bu da şehirde yaşamalarına rağmen, insanların ziraatla doğrudan

ilgilerini devam ettirdiklerinin göstergesidir. Bu meşguliyet XX. yüzyılın ortalarına kadar devam edecektir.

6. Gayrimüslimlerin Mesleki Yapısı

Gayrimüslimlerin mesleki yapılarına bakıldığında da, bir mesleğin farklı mahallelerde, köşker ve yemenici, uncu esnafı ve dakikçi gibi farklı adlarla yazıldığı görülmektedir. Bunun yanında bazı hane reislerinin “Arpacı ve Bezzaz, Tellak ve Çerçi, Hallaç ve Duhancı “ gibi ikinci bir meslek yaptıkları ve aynı hanede ikamet eden oğul ve kardeşlerin de hane reisinden farklı mesleklerle uğraştıkları da anlaşılmaktadır (Özcan, 2017:476-502).

Amasya'nın 31 mahallesinde Müslümanlarla birlikte yaşayan gayrimüslimler toplam 846 hanedir. Bu hane reislerinin mesleki yapılarına baktığımızda 59' unun mesleği olmadığı, 787'sinin ise 100 farklı meslekte çalıştığı görülmektedir. Gayrimüslimlerin, Müslümanlardan farklı olarak ziraatla ilgili meslek yapmadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gayrimüslimlerin mesleki yapılarını; işçiler, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler, görevliler ve belirli bir mesleği olmayanlar olmak üzere 4 grup da toplayabiliriz (Bkz. Tablo VI).

Gayrimüslim hane reislerinin meslekleri bazında yaptığımız bu tasnifte, en fazla yapılan meslek olarak birinci grupta şehir olmasından kaynaklanan ve toplam hane sayısının % 83,4'ünün yaptığı zanaat ve ticaretle ilgili meslekler gelmektedir (Bkz. Tablo VII). Bunlar arasında mesleğinde uzmanlaşmış ve çeşitli mesleklere mensup usta, kalfa ve çıraklar bulunmaktadır. Mesleklerinin ehli olan bu gruptakiler üretimi doğrudan üstlenenlerdir. Bu grupta 705 hane reisinin 90 değişik meslek yaptığı belirlenmiştir. Bunlar içinde en fazla yapılan meslek dokumacılıkla ilgili 14 meslek çeşidi ile 205 hane reisinin yaptığı mesleklerdir. Yani zanaat ve ticaretle uğraşan hane reislerinin 3/1' inden fazlasının dokumacılıkla ilgili mesleklerde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu da gayrimüslim hane reisleri arasında dokumacılıkla ilgili olan mesleklerin revaçta olduğunu göstermektedir. Dokunan kumaşların hammaddesinin de daha çok bu işle uğraşan gayrimüslim tüccarlar tarafından ithal edildiği ve işlenip kumaş olarak dokunup ihraç edildiği belirtilmektedir (White, 1995: 157).

Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler çok çeşitli olduğundan, Müslümanlarda olduğu gibi iş gücüne göre giyim eşyaları üreten ve satan esnaf, yiyecek ve içecek maddeleri üreten ve satan esnaf, değişik mal üreten ve satan esnaf, yapı ve inşaat alanındaki meslekler, değişik hizmetlerde çalışanlar şeklinde 5 başlıkta toplayabiliriz. (Bk. Tablo VI.) Meslek sayısının fazlalığı, halkın ihtiyaçlarının çeşitliliğini göstermekte olup, meslek dallarının yaygın ve ileri bir seviyede olduğunu da ifade etmektedir.

Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler içerisinde yer alan meslekleri değerlendirdiğimizde en fazla giyim eşyası üreten ve satan mesleklerin 20 değişik meslek olarak 244 hane reisi tarafından yapıldığı görülmektedir. Ardından yiyecek ve içecek maddeleri ile ilgili 19 değişik meslek 136 hane reisi tarafından ifa edilmektedir. Bu meslek grubu içerisinde yer alan kasaplık ve ekmekçilikte, din belirleyici olduğundan bu mesleklerin ifa edilmesinde, dini yaşayışa uyulduğunun da söyleyebiliriz. Bu grup içerisinde yer alan değişik mal üreten ve satan 20 farklı meslek bulunmakta ve 135 hane reisi tarafından yapılmaktadır. Bu mesleklerden üretime dayalı olan bakırcı,

demirci, kalaycı, kazancı, dökmeçi ve değirmencilikti. Hizmet üreten çubukçu (tütün çubuğu hazırlayan), saraç ve pabuççu gibi mesleklerdi. Kuyumcu, saatçi, eskici gibi iç dağıtımını sağlamak amacıyla alım satım yapan ve ahzû i'ta (alışveriş), tüccar ve ticaret ehli olanların meşgul oldukları mesleklerdi.

Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler içerisinde değerlendirdiğimiz yapı ve inşaat alanındaki 12 farklı mesleğin 78 hane reisi tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Bu meslekler içerisinde ise en fazla yapılanı 20 hane reisinin mesleği olan dülgerliktir. Zanaat ve ticaretle ilgili mesleklerin son grubunu 19 çeşit olarak, 112 hane reisinin yaptığı değişik hizmetlerde çalışanların oluşturduğu meslekler meydana getirmektedir. Bu meslekler içerisinde bulunan çalgıcı, rakkas ve simsar gibi mesleklerin sadece gayrimüslim hane reisleri tarafından yapıldığı dikkat çekmektedir.

Gayrimüslim hane reislerinin mesleklerinin tasnifinde yapılış oranına göre 2. grupta değişik alanlarda hizmet gören ve üreten işçiler yer almaktadır. Bu alanda 4 değişik adla ifade edilen meslek sahibi işçilerden; en fazla 27 hane reisinin ırgat olarak çalıştığı ve çoğu mahallede bulunduğu görülmektedir. Diğer 35 hane reisi ise işçi olarak farklı hizmetlerde çalışmaktadır. 62 hane reisinin yaptığı ve toplamda ise % 7,3'ünün mesleği olduğu anlaşılmaktadır.

Hane reislerinin mesleki yapısına göre yapılan tasnifte 3. grupta görevliler yer almaktadır. Görevlilerin genelde; din ve eğitim alanında hizmet verenler oldukları gözlemlenmektedir. 6 değişik meslek 20 hane reisi tarafından yapılmaktadır. Toplam hane sayısının da % 2,5 ini oluşturmaktadırlar.

Mesleki tasnifine göre konumları itibariyle son sırayı değişik isimlerle adlandırılan ve belirli bir mesleği olmayanlar ve mesleğinin adı belirtilmeyenler oluşturmaktadır. Bunlar 59 tane olup toplam hane sayısının % 6,8'ini meydana getirmektedir. Bu oranın da toplam nüfusa göre biraz fazla olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü bu oran görevlilerden fazla olduğu gibi işçilere de yakındır. Bunlar arasında amelmande, ihtiyar, camgöz gibi bedeni rahatsızlıkları olanların yanında herhangi bir sanatı olmayan, fukara, sabi ve yetim olanlar da bulunmaktadır. Aynı zamanda 30 hane reisinin de yaptığı mesleğinin adının belirtilmediği görülmektedir (Bk. Tablo. VI)

Tablo V: Müslümanların Mesleki Yapısı

	Ziraatlı a	İşçiler	Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler	Görevliler	Mesle adi	Topla m
--	---------------	---------	---	------------	--------------	------------

Sıra No	Mahalleler			Giyim Eşyası Üreten ve Satan Esnaf	Yiyecek ve İçecek Maddeleri Üreten ve Satan Esnaf	Değişik Mal Üreten ve Satan Esnaf	Yapı ve İnşaat Alanındaki Meslekler	Değişik Hizmetlerde Çalışan			
1	Cami-i Enderun	7	1 1	2	5	3	2	6	3	10	49
2	Fahredden	42	1	1	-	-	-	-	-	1	45
3	Gökmedrese	49	1	2	-	-	-	1	2	7	62
4	Hatuniye	6	1	3	2	-	-	1	3	3	19
5	Hızır Paşa	37	3	1	-	-	10	-	1	2	54
6	Karatay	5	-	3	6	3	2	2	3	9	33
7	Kayabaşı	65	-	-	-	-	-	-	-	3	68
8	Karasenir	42	1	-	-	-	-	-	2	4	49
9	Kurşunlu	16	4	2	6	-	1	3	7	11	50
10	Recep	27	1	6	-	1	-	-	3	11	49
11	Sebkaddin	51	1	-	-	1	-	1	2	3	59
12	Sıra Böçekli	11	-	-	-	-	-	-	-	1	12
13	Şamlar	27	1	3	1	-	1	1	-	9	43
14	Şamiçe	47	-	2	3	2	1	1	1	12	69
15	Şeyh Garik	21	-	-	1	1	-	1	3	6	33
16	Şeyhcui	18	2	-	-	-	-	-	4	1	25
17	Üçler	64	3	4	2	7	1	3	9	13	106
Toplam		535	30	29	26	18	18	20	43	106	825

Tablo VI: Müslüman ve Gayrimüslimlerin Birlikte Yaşadıkları Mahallerdeki Mesleki Yapı

	Ziraat İşçiler	Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler	Görevli Mesleki	Toplam
--	-------------------	---	--------------------	--------

Sıra No	Mahalleler				Giyim Eşyası Üreten ve Satan Esnaf	Yiyecek ve İçecek Maddeleri üreten ve Satan Esnaf	Değişik Mal Üreten ve Satan Esnaf	Yapı ve İnşaat Alanındaki Meslekler	Değişik Hizmetlerde Çalışan				
1	Acem Ali	M	10	1	4	4	2	1	1	3	19	45	
		R	-	2	11	9	4	3	5	-	5	39	
2	Aşağı Suvadiye	M	3	1	-	-	-	-	-	-	-	4	
		R	-	5	20	17	9	7	12	4	7	81	
3	Bakatbe (Yakutiye)	M	13	-	2	5	5	-	4	4	6	39	
		R	-	-	4	2	-	-	-	-	1	7	
4	Bağı Helkıs	M	1	2	2	4	3	1	2	3	3	21	
		R	-	-	3	2	2	2	-	-	-	9	
5	Bayezid Paşa	M	44	7	5	2	4	1	10	6	13	92	
		R	-	12	26	12	13	13	8	1	2	87	
6	Bozahane	M	1	-	-	4	1	1	-	3	2	12	
		R	-	2	20	6	5	-	4	4	1	42	
7	Çeribaşı	M	30	5	8	6	4	1	6	2	10	72	
		R	-	3	8	8	8	7	-	3	4	41	
8	Çevikçe	M	6	2	4	-	6	-	2	2	6	28	
		R	-	1	6	6	3	3	5	-	5	29	
9	Çırakçı	M	5	-	-	-	1	-	-	-	-	6	
		R	-	1	11	5	6	1	-	1	2	27	
10	Darüsselem	M	4	1	3	-	1	-	1	7	2	19	
		R	-	1	2	4	1	1	-	-	-	9	
11	Dere	M	5	3	5	3	6	-	3	2	5	32	
		R	-	9	14	13	8	2	16	-	4	66	
12	Derehane	M	22	2	4	7	3	1	4	2	15	60	

		R	-	1	9	3	8	2	3	1	3	30
13	Eski Kethüda	M	3	-	-	5	1	-	1	2	18	30
		R	-	1	9	3	1	3	-	2	4	23
14	Fethiye	M	10	4	5	4	5	-	2	4	4	38
		R	-	2	10	3	1	2	4	1	2	25
15	Gümüslüzade	M	14	2	5	11	1	-	8	11	19	71
		R	-	-	13	7	7	4	5	1	3	40
16	Hacı Hamza	M	8	4	4	3	1	1	4	1	9	35
		R	-	1	5	3	7	2	9	-	1	28
17	Hoca Süleyman	M	7	5	-	3	-	2	4	3	9	33
		R	-	-	2	2	-	1	4	-	-	9
18	Kazancı (Gazgancı)	M	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
		R	-	-	6	3	3	2	4	-	4	22
19	Kılıççı	M	11	3	5	3	1	-	1	3	4	31
		R	-	3	4	3	1	2	3	-	-	16
20	Kocacık	M	6	1	1	1	2	1	-	2	8	22
		R	-	-	4	1	1	2	1	-	-	9
21	Köyceğiz	M	46	4	11	7	2	-	7	2	22	101
		R	-	-	-	-	1	1	-	-	-	2
22	Mahmed Paşa	M	31	5	10	4	6	-	3	14	10	83
		R	-	1	11	2	6	3	3	-	1	27
23	Pazar-ı Sufla	M	3	1	-	-	-	-	1	-	1	6
		R	-	-	7	-	6	3	3	-	2	21
24	Pervane Bey	M	-	-	3	8	1	-	-	4	9	25
		R	-	-	1	3	2	2	3	-	1	12
25	Pirinççi	M	9	-	1	-	-	-	2	-	2	14
		R	-	-	1	-	1	-	-	-	-	2
26	Saray	M	16	5	3	2	-	1	2	1	1	31
		R	-	-	-	1	-	-	1	-	-	2
27	Saraçhane	M	-	-	-	-	-	-	2	1	3	6
		R	-	1	12	3	3	3	3	-	1	26

28	Sofular	M	13	3	4	9	4	-	5	3	8	49
		R	-	4	8	5	15	1	11	-	2	46
29	Temenna	M	4	11	1	-	-	-	3	1	2	22
		R	-	4	3	4	7	2	-	-	2	22
30	Uzun Mustafa	M	1	-	-	-	1	-	1	-	2	5
		R	-	-	7	3	4	-	1	-	1	16
31	Yukarı Suvadiye	M	2	1	-	1	1	-	-	1	1	7
		R	-	8	7	3	2	4	4	2	1	31
Toplam		M	328	73	90	98	62	11	79	87	21	104
		R	-	62	244	135	13	78	11	20	59	846
Genel Toplam		T	328	13	334	234	19	89	19	10	27	188
				5			8		1	7	2	7

Tablo VII: Müslümanların ve Gayrimüslimlerin Mesleki Yapı Oranı

Sıra No	Meslekler	Müslüman		Gayrimüslim	
		Hane Sayısı	Oranı (%)	Hane Sayısı	Oranı (%)
1	Ziraatla Uğraşan Küçük Üreticiler	863	46.25	-	-
2	İşçiler	103	5.50	62	7,3
3	Zanaat ve Ticaretle ilgili Meslek	451	24.15	705	83,4
4	Görevliler	130	7.0	20	2,5
5	Mesleği Olmayanlar	319	17.10	59	6,8
Toplam		1866	100	846	100

Sonuç olarak; Müslümanlar ile gayrimüslimlerin mesleki yapılarını karşılaştırdığımız da gayrimüslimlerin ziraatla ilgili herhangi bir meslek sahibi olmadıkları görülmektedir. Bunun yanında şehir olmasında ötürü gayrimüslimlerden zanaat ve ticaretle ilgili meslek sahibi olanların sayısı toplam hane sayılarının % 88.65'ine karşılık geldiği halde bu oran Müslümanlarda % 24.25 gibi çok düşük olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gayrimüslimlerin bu meslek gruplarında daha aktif olduklarını ifade edebiliriz.

Diğer meslek gruplarından işçilerin toplam hane sayısına göre gayrimüslimlerde Müslümanlara nazaran daha fazla olduğu, görevli mesleklerinin de doğal olarak

devletin asli sahibi olmalarından dolayı bu meslek oranının Müslümanlarda yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca iki unsur içinde meslek sahibi olmayanların sayılarının, toplam hane sayılarına göre çok fazla olduğu ve bu grup içerisinde yer verdiğimiz mesleği belirtilmeyenlerin oranlarının da Müslümanlarda 106, gayrimüslimlerde 30 hane reisi olarak fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Amasya'da Müslümanlar tarafından yapılmayan değişik iş kollarındaki bazı meslekleri gayrimüslimlerin yaptıkları, gayrimüslimlerin yapmadıkları mesleklerin de Müslümanlar tarafından yapıldığını ve elde edilen ürünler ve hizmetlerden iki unsurunda faydalandıklarını ifade edebiliriz. Örneğin bahçıvanlık mesleğinin Müslümanlar tarafından yapılması, bunun yanında şehirdeki kuyumcu esnafının hepsinin gayrimüslim olması bu durumun göstergesidir.

Müslümanlarla gayrimüslimler yaşadıkları iyi ilişkiler yanında meslek ve ticari ilişkilerin gerektirdiği rekabet ve benzeri sebeplerden zaman zaman problemlerde yaşamış olabilirler. Fakat gayrimüslim meslek sahipleri bütün bu ekonomik faaliyetlerinde gerek merkezi yönetim gerekse şehir yöneticilerinin desteğini yanlarında hissetmişlerdir.

KISALTMA

BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

KAYNAKLAR

Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin Efendi. (2007). **Amasya Tarihi**. haz. Mesut Aydın ve Güler Aydın, 12 cilt. (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları).

AKDAĞ, Mustafa. (1995). **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**. İstanbul: Cem Yayınları.

AKDAĞ, Mustafa.(1995). **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyamları"**. İstanbul: Cem Yayınları.

ALİAĞAOĞLU, Alparslan ve Uğur, Abdullah. (2016). "Osmanlı Şehri". **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**. 38: 203-226

ARIKAN, Zeki. (1988). **XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı**. İzmir: Ege Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.

BARKAN, Ömer Lütfü.(1935). "Tarih Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi". **Türkiyat Mecmuası**. 10: 1-25.

BAYRAM, Selahattin. (2012). "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları". **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 21 : 81-115.

BOA, Maliye Nezareti (ML. VRD. TMT), Tarih. 1260-1261.

BOA, TT, D,15.

CARTHY, JustinMc. (1995). **Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus (Osmanlı Anadolu'sunun Son Dönemi)**. çev. İhsan Gürsoy. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

ÇAĞATAY, Neşet. (1989). **Bir Türk Kurumu Olarak: Ahilik**. Ankara: Türk Tarih Kurumu,

ÇELEBİ, Evliya. (2006).**Seyahatname 2. Kitap**. haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. 2. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DEMİRCİ, Süleyman ve Kazım Kartal. (2014). "Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1835 Tarihli Trabzon Vilayeti Maçuka/Maçka Kazası Müslim Nüfus Defteri Örneği". **Hisory Studies**. 6/3: 121.

DEVELİOĞLU, Ferit. (1993). **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**. Ankara: Aydın Kitabevi.

DOĞRU, Halime.(1992). **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**. İstanbul: Afa Yayınları.

EKEN, Galip, (2000).Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: TokatÖrneği. **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XV : 155-169.

EKİNCİ, Yusuf. (1990). **Ahilik ve Meslek Eğitimi**. İstanbul: MEB Yayınları.

ERGENÇ, Özer. (1948). "Osmanlı Şehirlerindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri". **Osmanlı Araştırmaları IV** : 69-78

ERGENÇ, Özer. (1981). "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler". **VIII. Türk Tarih Kongresi**. Ankara: **Türk Tarih Kurumu Yayınları**, I: 1265-1274

FAROQHİ, Suraiya. (2006). **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**. çev. Emine Sonnur Özcan. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

FAROQHİ, Suraiye. (1984). "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)". **Osmanlı Araştırmaları IV** : 161-173.

GENÇ, Mehmet. (2000). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**. İstanbul: Ötüken Yayınları.

GÖYÜNÇ, Nejat. (1979). "Hane Deyimi Hakkında". **İÜEF Tarih Dergisi**. 32 : 331-348.

GÜLER, İbrahim. (2000). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları ve Sorunları Üzerine Gözlemler. **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**. 1/2 : 121-158.

GÜNEŞ, Hüseyin. (2012). **Lale Devrinde Amasya**. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

GÜNEŞ, Mehmet. (2014). "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili". **Akademik Bakış**. 8/15 : 221-240

- GÜRBÜZ, Adnan. (1993). "Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı". Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAHRİMAN Salih ve Fevzi Gür. (2012). **Amasya Nüfus Defteri 1840**. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya. (1997). **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarih Kaynaklarından Temettü Defterleri. **Bellekten**. LIX/225: 395-412.
- MUSTAFA Vâzih Efendi. (2011). **Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi**. haz. A. Rıza Ayar ve R. Orhan Özel. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- OLCAY, Osman Fevzi. (2010). **Amasya Şehri**. sad. Harun Küççük ve Kurtuluş Altunbaş. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- ORHONLU, Cengiz. (1981). "Osmanlı İmparatorluğunda Şehir Mimarları". **Osmanlı Araştırmaları II**. : 1-30.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. (1993). "Danışmendliler" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. Ankara: TDV Yayınları, 8: 469- 474
- ÖZBİLGİN, Erol. (1988). "Osmanlılarda Şehircilik". **İlim ve Sanat**. III : 72-85
- ÖZCAN, Selim. (2010). "Tanzimat Döneminde Sosyal ve Ekonomik Açından Merzifon". **Geçmişten Günümüze Merzifon**. Ankara: **Merzifon Belediyesi Kültür Yayınları**, : 469-504.
- ÖZCAN, Selim. (2014). **Tanzimat Döneminde Sinop Şehri**. Sinop: Belediye Kültür Yayınları.
- ÖZCAN, Selim. (2017). "XIX. Yüzyılın Ortalarında Amasya'daki Gayrimüslimlerin İştigal Ettikleri Meslekler". **Uluslararası Amasya Sempozyumu**. Ankara: **Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu Yayınları**, : 476-502.
- ÖZDEMİR, Rifat. (1986). "Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)". **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**. 1 : 156-181.
- ÖZTÜRK, Said. (2003). "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları". **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 1/1: 287-304.
- PAKALIN, Mehmet Zeki.(1983). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**. II, cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- RONALD, Jenings. (1976). "Urban Population in Anatolia in the Sixteen Century. A Study of Kayseri, Amasya, Karaman, Trabzon ve Erzurum". çev. Gülbadi Alan. **International Journal of Middle East Studies**. 7/1: 21-42.
- SELEN, Sadi. (1948). "XVI. ve XVII. Yüzyılda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı". **III. Tarih Kongresi**. Ankara: **Türk Tarih Kurumu Yayınları**,: 591-598.
- ŞAHİN, İlhan ve Feridun Emecen. (1991). "Amasya". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. Ankara: TDV Yayınları, 3: 1-4

ŞAHİN, İlhan. (2010). “Osmanlılarda Şehir”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. Ankara: TDV Yayınları, 38: 446-449

TABAKOĞLU, Ahmed. (2003). **Türk İktisat Tarihi**. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TUZCU, Ali. (2007). **İlk Çağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya**. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

Türk Dil Kurumu (TDK). (1988) **Türkçe Sözlük**. 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı.(1927). **Kitabeler, Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından**. İstanbul: Milli Matbaa.

ÜNAL, M. Ali. (2012). **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

YAVUZ, Hasan Ali.(1999). “1777-1780 Yılları Arasında Amasya”. Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

WHITE, George.(1995). **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**. çev. Cem Tarık Yüksel. İstanbul: Enderun Kitabevi.

YAĞCI, Zübeyde Güneş ve Genç, Serdar. (2013). **H.1256/ M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri**. Balıkesir: **Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları**, 2013.

YINANÇ, Mükremin Halil.(1977). “Danişmendliler”. **İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: MEB, III: 468- 479

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi

Cilt : 6 Sayı : 15 Sayfa: 898-908 Kasım 2018 Türkiye

Araştırma Makalesi

SANAT ESERİNİN KENDİNDEN BAŞKA REFERANSI YOK MUDUR?

Dr. Ayşe Nur İPEK*

Dr. Seniha Ünay SELÇUK**

ÖZ

Günümüzde sanatçıların bir üretim biçimi olarak, başkalarının yapıtlarını yeniden üretme, dönüştürme ya da kendine mal etme yoluyla kullanmaları sıklıkla karşılaşılan bir durum olmuştur. Bu makale, bu üretim biçimi örnekleriyle birlikte “sanat eserinin kendinden başka hiçbir referansı yok mudur” sorusuna odaklanmıştır. Bu bağlamda öne çıkan özgünlük meselesi ise özgünlük savunuculuğu ya da özgünlük karşıtı bir tutumla ele alınmamıştır. Sanat eserinin oluşum sürecinde sıfır düzeyinde bir başlangıç mümkün müdür? Her eser ya da her fikir bir şekilde öncesinden referans alır ya da çağrışım yapar mı? Bu sorular ışığında makale, modernist dönemin özgünlük anlayışı, bu anlayışın Marcel Duchamp’ın Ready-made’leriyle (hazır-yapıtları) uğradığı dönüşüm ve 1980’lerde değişen özgünlük anlayışına odaklanarak ilerlemiştir. Bu bağlamda temellük, postprodüksiyon, détournement kavramlarına değinilmiştir.

Bu kavramları görsel örneklerle desteklemek için sanatçı eserlerine yer verilmiştir. Bu örnekler arasında başkalarının fikrini çalma yani “intihal” düzeyinde görülen sanat yapıtları konu dışında bırakılmıştır. Manet’in “Olympia” adlı resmi ile Tiziano Vecellio’nun “Urbino Venüsü” adlı resmi; Duchamp’ın “Çeşme/ Fountain” çalışması ile Sherrie Levine’nin “Marcel Duchamp’tan Sonra/ After Marcel Duchamp”, Sarah Lucas’ın “Dışarıdaki Eski/ The Old in Out” çalışması, Nelson Leirner’in, “Sotheby’s” çalışması; Glenn Brown, “Reproduction” çalışması ile Govert Flinck, “Bearded Man with a Velvet Cap” çalışması; Jeff Koons’un, “String of Puppies” çalışması ile Art Rogers, “Puppies” çalışması ve Sherrie Levine’nin, “Walker Evans’tan sonra/ After Walker Evans” çalışması üzerinde durulmuştur. Özgünlüğün olmazsa olmaz bir konumda olmadığı ve sanat eserinin üretiminde sıfır düzeyinde bir başlangıcın çok da mümkün olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sanat Eseri, Özgünlük, Yeniden Üretim, Kendine Mal Etme, Referans

ISN'T THERE ANY OTHER REFERENCE TO THE ARTWORK APART FROM ITSELF?

ABSTRACT

Reproduction, retransformation of someone’s artwork or arrogating any artwork of others to themselves as a way of production for the artists became a common issue. This article focuses on the question with this examples, “Is not there any other reference to the artwork apart from itself”. The issue of originality in this context, however, is not dealt with a manner of defending or objecting to originality. Is a fresh start at ground zero is possible during creation of an artwork? Does any artwork or any opinion refer to or evoke a preceding one? This article progressed by focusing on originality concept in modernist age, the transformation of this understanding subsequent to ready artworks of Marcel Duchamp in line with these questions and by focusing on contemporary samples in 1980s when originality understanding has changed. Within this concept the terms of appropriation, postproduction and détournement were addressed.

* aysenur7@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-8223-3005

** Düzce Üniversitesi Sanat Tasarım Ve Mimarlık Fakültesi Resim Bölümü, senihaunay@gmail.com, ORCID NO: 0000-0001-9851-850X

In order to support these concepts with visual examples, some artist's works are included. Among these examples, the artworks which are seen as stealing the idea of others, plagiarism are excluded. Manet's painting "Olympia", Tiziano Vecellio's painting "Urbino Venus", Duchamp's "Fountain", Sherrie Levine's "After Marcel Duchamp", "The Old in Out" by Sarah Lucas, "Sotheby's" by Nelson Leirner, Glenn Brown's "Reproduction", Govert Flinck's "Bearded Man with a Velvet Cap", "String of Puppies" by Jeff Koons, "Puppies" by Art Rogers" and Sherrie Levine's "After Walker Evans" are examined. It is observed that the originality is not indispensable and it is not possible to start from the zero level in the production of artwork..

Keywords: Artwork, Originality, Reproduction, Appropriation, Reference

Giriş

Bu çalışma, sanat eserinin ya da bir fikrin çıkış aşamasındaki referansları üzerinedir. "Sanat eserinin kendinden başka hiçbir referansı yok mudur" sorusuna cevaplar aramaktadır. Bu bağlamda ele alınan örneklerle ilgili olarak öne çıkan kavramlardan olan özgünlük hakkında ise, ne modernist bir özgünlük anlayışında ne de günümüzün özgün olmayan eserleri bağlamında ısrarcı bir savunuculuğun peşinde değildir. Fikir hırsızlığı düzeyinde görülen sanat eserleri, bu metnin temel kaygısıyla ilişkili olmadığı düşüncesiyle konu dışında tutulmuştur.

Birinci bölüm, modernist sanatın "özgünlük" anlayışına odaklanmaktadır. İkinci bölüm ise, Duchamp'ın Ready-made'lerinin (hazır-yapıt) özgünlük konusunda yarattığı kırılma ile postmodern dönemde yeni bir ifade biçimi olarak sanatçılar tarafından, başka sanatçıların eserlerini yeniden üretim, dönüştürme, kendine mal etme gibi ifade biçimleriyle kullanmaları üzerinedir. Bu bağlamda temellük, postprodüksiyon, détournement gibi kavramlar görsel örnekler ile açıklanır. Üçüncü bölüm ise yeni bir sorgulama üzerinden sonuçları verir. Rosalind Krauss'un Avagard'ın özgünlüğünü açıklarken kullandığı "sıfır düzeyindeki başlangıç" ifadesiyle ilişkili olarak "sıfır düzeyinde bir başlangıç mümkün müdür" sorusuna odaklanır.

1.Özgünlük ne anlatır?

Sanat eserinin özgünlüğü meselesi sanat dünyasını uzun süredir meşgul eden meselelerden biridir. Mesele, daha çok sanat eserinin özgünlüğüyle ilgili olarak, bu durumun kabulü ya da reddi üzerinden ele alınmıştır. Burada kastedilen özgünlük; kendine has olan, kopya olmayan, ilk kez yapılmış olan anlamındadır.

Yüzyıllar öncesinde sanat eserinin niteliği gerçeğin yansımalarının ne ölçüde başarılı olduğu, önceki ustaların eserlerinin ne kadar iyi kopyalanabildiği ile ilişkiliyken, fotoğraf makinesinin icadı ile sanatçılar yeni ifade biçimleri keşfetmek durumunda kalırlar. Yeni ifade yolları keşfetmek ise sanatçı dehası gerektirir. (Kelly, 1981/2011: 1112). Özgünlük ise romantizmle ortaya çıkan dehanın ön koşuludur. Öyle ki modern sanat bu düşüncenin üzerine inşa edilir.

1.1. Piyasa İçin Modernist Özgünlük

Eserin özgün olması gerekliliği ya da "deha" fikrinin arkasında yatan durum; modern yaşamdan ayrı düşünülmemeyen kapitalist piyasayla ilişkilidir. "Deha" elinden çıkmış "özgün" bir eser kuşkusuz alıcısını özel hissettirecektir. Rosalind Krauss, özgünlük meselesinin sanat yapmanın ötesinde farklı çıkarılara hizmet ettiğini düşünmektedir. "Özgünlük teması, otantiklik, özgünler ve kökenler fikirlerini de kucaklayan bu tema,

müzenin, tarihinin ve sanat yapanların ortak söylemsel çalışmasıdır” (Krauss, 1986/2011: 1088). Benzer bir çıkarımı, Mehmet Yılmaz (2012: 190) da şöyle yapmaktadır:

Modern (kapitalist) piyasayla birlikte, sanat yapıtları lüks mal gibi pazarlanmaya başlamış, dolayısıyla da *özgünlük* para yatıran çevreler taklit ya da kopya değil; üstün vasıflı bir yaratıcının, bir dehanın elinden çıkmış benzersiz bir yapıtın peşine düşmüşlerdir. “Bir yapıtın piyasada fahiş, hatta akıllara durgunluk veren bir maddi değere ulaşmasında, deha ürünü olması, yenilik ve biriciklik gibi modern ilkeler rol oynamıştır.

Modern sanatın piyasayla ilişkili olarak gündeme gelen bu özgünlük idealine karşın modern sanat eserlerinin kendinden başka hiçbir referansı olmayan özgün bir eser olduğu söylenebilir mi? Bu sorunun cevabı, ilk modernist ressam sayılan Edouard Manet’in “Olympia” adlı eserinde aranabilir. Manet, “Olympia” adlı resmini, Tiziano Vecellio’nun “Urbino Venüsü” adlı resminden esinlenerek yapmıştır. Sanat tarihi bu ve benzeri birçok taklit edilmiş eserle doludur. Goya’nın “3 Mayıs Katliamı” eseri ile Pizasso’nun “Kore Katliamı” eseri yine Picasso’nun Velazquez’den sonra Las Meninas’ çalışması ile Velazquez’in ‘Las Meninas’ çalışmalarındaki kompozisyon ve biçimsel benzerlik örnek verilebilir. Bugün sanat tarihine mal edilen bu eserler, sanat eseri olarak görülüyorsa; bunda, özgün olanın ne olduğu tartışmalarını gündeme getiren, sanatın seyrini değiştiren Marcel Duchamp’ın da etkisi olduğu söylenebilir.

Görsel 1: Tiziano Vecellio “Urbino Venüsü”,1534

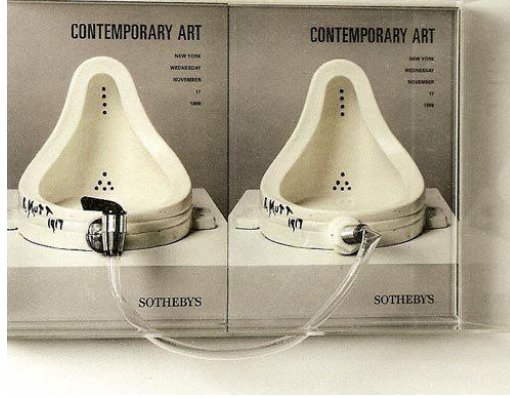
Görsel 2: Édouard Manet “Olympia” 1863

2. Yeni Üretim Biçimleri

Modernist sanatın özgün olma fikri, Marcel Duchamp’ın Readymade’leri (hazır yapıt) ile büyük bir dönüşüme uğramıştır. Duchamp hazır-yapıtları çalışmalarında kullanırken şüphesiz eserin biricikliği ve özgünlüğüne dair başlayacak dönüşümün farkındadır. “Hazır yapıtların bir diğer özelliği de, benzersiz olmamalarıdır. Bir hazır-yapıtın kopyası aynı iletiyi aktarır. Doğrusunu söylemek gerekirse, günümüzdeki hazır-yapıtların hemen hiçbiri (bu kavramın özünde var olan anlamda) özgün ürünler değil” (Duchamp, akt. Yılmaz, 2009, s. 72-73). Burada hazır-yapıtların özgün olmadığı, kolaylıkla çoğaltılabilen endüstriyel ürünler olmasıyla ilişkilidir.

Duchamp’ın başlattığı dönüşüm, sanat eserinin özgünlüğünün nasıl ve neye dayanarak belirlendiğini sorgulayan yeni bir üretim biçimini de beraberinde getirmiştir.

Örneğin, Duchamp'ın etki gücü yüksek eserlerinden olan “Fountain/ Çeşme”, yıllar içerisinde biçim olarak bir pisuvarın tercih edilmesinin yanı sıra birebir Duchamp'ın eser üzerindeki “R.Mutt” imzası da kopyalanarak başka sanatçılar tarafından kullanılmıştır. Sherrie Levine'nin 1991 tarihli “Marcel Duchamp'tan Sonra Çeşme/ Fountain After Marcel Duchamp”, çalışması, Sarah Lucas'ın 1998 tarihli “Dışarıdaki Eski/The Old in Out” çalışması, Nelson Leirner'in, 2000 tarihli “Sotheby's” çalışması gibi.

Görsel 3: Nelson Leirner, Sotheby's, 2000

Görsel 4: Sherrie Levine, “Marcel Duchamp'tan Sonra Çeşme/ Fountain After Marcel Duchamp”, 1991

Görsel 5: Sarah Lucas, “Dışarıdaki Eski/The Old in Out”, 1998

Mike Bidlo, Elaine Sturtevant ve Sherrie Levine'nin Duchamp çıkışlı çalışmaları için Bourriaud (2004:138) şöyle söyler:

Bu üç sanatçı için önemli olan bu nesnelere kullanmak değil, bunları yeniden sergilemek, Duchamp'ın bir hazır yapım ilkesine bağlı kalarak yeniden ürettikleri her bir nesnenin aynı zamanda “yeni bir fikir” yaratmakta olduğu kişisel ilkeler doğrultusunda onları düzenlemektir.

2.1. Yeniden Üretim, Dönüştürme

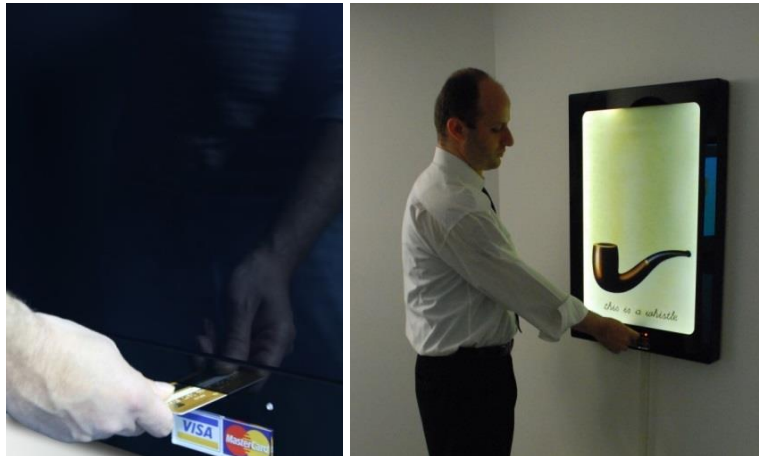
Bu örneklerle birlikte sanatta yeniden üretim, Bourriaud'nun “Postprodüksiyon” kavramı üzerinde durulması gerekir.

... Postprodüksiyon bize sanatçıların artık orijinal resim veya heykel yerine özellikle kopyalanabilir işler üretmelerinden oluşan çalışmalar sunmalarında kendisini açığa çıkartır. Sanatın orijinal değil de kopya üzerine oturması 20. Yüzyıl modern sanatının bir verisidir ve günümüz küresel hipertüketim ve kopyalama ve de aşırma, çalma ilişkilerinde kendisini daha farklı bir boyutta göstermektedir (Akay, 2004:10).

Nermin Saybaşılı'nın (2004:15) Postprodüksiyon kitabının "çevirmenin önsözü" kısmında belirttiğine göre; Bourriaud, eski formlardan yeni bir şeyler üreten sanatçıları, kendi imzasını taşımayan müzik parçalarını kendi miks masasında kes-yapıştır yöntemiyle bir araya getiren DJ'lere benzetir. "Kendi işlerini diğer insanların işlerine yerleştiren bu sanatçılar, üretim ve tüketim, yaratı ve kopya, hazır-nesne ve orijinal iş arasındaki geleneksel ayırımın kökünün kazınmasında rol oynuyorlar" (Burriaud, 2004: 22).

Evren Selçuk'un "The Whistle/Düdük" adlı çalışması bu üretim biçimine örnek olabilir. O, sanat tarihine mal olmuş Rene Magritte'in "İmgelerin İhaneti" çalışmasını bazı değişimlere uğratarak, biçimsel ve kavramsal açıdan yeniden üretim ve kurgulama yoluna gider. Ona (Selçuk, 2017, s.56) göre;

"Düdük" işi, Rene Magritte'nin "İmgelerin İhaneti" çalışmasının bugüne uyarlanmış biçimidir. "Parayı veren düdüğü çalar" atasözünü imlemektedir. Her şeyin bir bedeli olduğuna ve ancak bedeli ödenenin elde edilebileceğine işaret eder. "Düdük" çalışmasında da, ekran gövdesinin üzerindeki hazneye takılabilen kredi kartı; karanlık bir ekranın aydınlanarak görünür hale gelmesi işlevini yerine getirir. İzleyici ekranda gizli olanı görebilmek için, cebindeki kredi kartını kullanmak zorundadır. Görmek istiyorsa bedelini ödemelidir. Para verirse oyuna dahil olacak ve ancak o zaman düdüğü çalabilecektir.

Görsel 6: Evren Selçuk, Düdük, yerleştirme, 2013, 75x50x5 cm

Guy Debord'un "détournement"¹ kuramı, çalıp değiştirme, saptırma anlamlarına gelmektedir. Bu kavramı Debord (2015:313) "...Bugünün ve geçmişin sanat ürünlerinin, daha üstün bir ortamın inşasında kaynaştırılması..." olarak açıklamıştır. Buradan yapıtı doğrudan kopyalamak yerine, onu değişime uğratarak sanat yapıtı üretmenin makul görüldüğü anlaşılabilir.

Söylemeye hiç gerek yok ki kişi bir çalışmayı düzeltmekle ya da zamanı geçmiş çalışmaların muhtelif parçalarını yeni bir çalışmaya katmakla sınırlandırılmamıştır; kişi ayrıca 'altın'ların körü körüne kopya edilerek korunmasını ahmalkara bırakarak herhangi uygun bir biçimde bu parçaların anlamlarını değiştirebilir (Debord, 1981/2004: 58 akt. Bourriaud).

İngiliz sanatçı Glen Brown'un çalışmaları bu bağlamda ele alınabilir. O, sanat tarihine mal olmuş yapıtları bazı değişimler yaparak, biçimsel ve anlamsal bir yeniden üretme yoluna gider. Örneğin, Govert Flinck'in bir portresinden hareketle yaptığı çalışmasında figürün duruşu, hareketi, şapkası gibi detayları doğrudan kullanırken, figürün gözlerini bulanık yaparak ona bir öncekinden farklı yeni bir ifade kazandırır. Çalışmalarında ele aldığı sanatçılar arasında Rembrandt, Fragonard, Van Gogh, Salvador Dali gibi sanatçılar da vardır.

Görsel 7: Govert Flinck, "Bearded Man with a Velvet Cap/, 1645, Oil on wood, 60.3 x 52.4 cm

Görsel 8: Glenn Brown, "Reproduction", 2014 Oil on panel 135 x 101 cm

2.2. Kendine Mal Etme

¹ "détournement(Çalıp değiştirme) "Önceden var olan estetik öğelerin détourne edilmesi' yerine kullanılan kısaltma. Bugünün ve geçmişin sanat ürünlerinin, daha üstün bir ortamın inşasında kaynaştırılması. Bu anlamda sitüasyonist bir resim veya müzik eseri olamaz, sadece bu araçların sitüasyonist biçimde kullanılması söz konusu olabilir. Daha temel anlamda, eski kültür alanları içerisinde détournement bir propaganda yöntemidir, bu alanların eskimişliğini ve önemlerini kaybettiğini gözler önüne serer. (Debort,1958/2015:313)

Duchamp'ın başlattığı dönüşüm 60'lı yıllarda feminist sanatçılarla birlikte daha da ileri taşınmış, 80'li yıllarda özgünlük meselesine son vermek temel konulardan biri haline gelmiştir. Bu yıllarda Sherrie Levine, Cindy Sherman Richard Prince, gibi yeni kavramsal sanatçılar özgünlük, köken gibi kavramları sorgulamak için kendine mal ederek sanat yapıtı üretme anlamına gelen “Temellük Sanatı”nı kullanmışlardır. Sanat eserinin biricikliğini, kökenini sorgulayan temellük sanatı bilinçli bir sahiplenme, karşı bir tavidir.

Bu yöntemi kullanan en etkili sanatçılardan biri Sherrie Levine'dir. Levine, Edward Weston, Walker Evans ve Alexander Rodchenko gibi fotoğrafçıların fotoğraflarını tekrardan fofograflayarak çalışmalar üretir. Böylece, fotoğrafın yeniden üretilebilirliği ile orijinalin tekil iktidarını yerle bir eder. “Çünkü fotoğrafik kopyalar sadece orijinalin yokluğunu temsil eder” (Şahiner, 2013: 114).

Görsel 9: Sherrie Levine, “Walker Evans’tan sonra/ After Walker Evans”, 1981

Jeff Koons, 1998 tarihli “/String of Puppies” çalışmasında Art Rogers’ın fotoğrafını heykele dönüştürür. Rogers’ın Koons’a açtığı davada Koons kendini temellük sanatçısı olduğu üzerinden savunur. Mahkeme daha sonraki davalarda hükümsüz kılınacak şu kararı alır: “Kopyalanan eser, en azından kısmen, parodinin nesnesi olmalıdır; aksi halde orijinal eseri hatırlatmaya gerek olmazdı”(Skop bülten, 2018).

Görsel 10: Art Rogers, “Puppies”, 1980

Görsel 11: Jeff Koons, “String of Puppies”, 1998

Skop Bülten’de “Temellük Sanatı ve İntihal” başlıklı yazıda “adil kullanım analizleri” hakkında verilen Roger ve Koons arasındaki dava gibi örnekler içerisinde, 1994’te Acuff-rose müzik şirketi Roy Orbison’ın Pretty Woman adlı şarkı ile aynı isimde bir parça yayınlayan bir rap grubu arasındaki dava da şöyle aktarılır:

ABD Yüksek Mahkemesi, “adil kullanım incelemesinin temel amacını” şöyle tanımlayacaktı: Yeni eserin “orijinal eseri yeni bir anlatımla, anlamlı veya mesajla değiştirerek, yeni bir unsur, başka bir amaç ya da farklı bir nitelik katıp katmadığının belirlenmesi”; yani, yeni eserin “dönüştürücü” olup olmadığının, veya ne ölçüde dönüştürücü olduğunun tespit edilmesi. Orijinal eser üzerine yorum yapma şartı ile “dönüştürücü nitelik taşıma” şartını birleştiren bu kıstas, adil kullanım ilkesinin geçerlilik alanını genişletiyordu.

Bu ve benzeri örnekler sanatta, yeniden üretme, dönüştürme, kendine mal etme gibi üretim biçimlerinin yaygınlığını, çok farklı alanlarda tartışıldığını gözler önüne sermektedir.

3. Sonuç Yerine: Sıfır Düzeyinde Bir Başlangıç Mümkün Müdür?

Rosalind Krauss, avangard sanatçının varoluşunun ilk yüzyılı içerisinde devrimci, züppe, anarşist, estet, teknolojist, mistik gibi farklı kılıklarla değişik inançlar sunduğunu söyler. Bu öncü hareket içerisinde özgünlük temasının sabit kaldığına ise eleştirel bir tavırla yaklaşır.

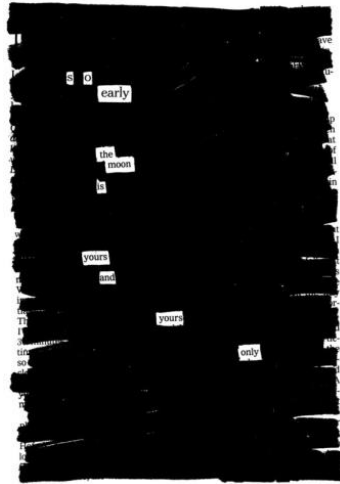
Geçmişin reddedilmesi ya da dağıtılması değil sadece, avangard özgünlük tam bir köken olarak, sıfır düzeydeki başlangıç olarak anlaşılır. 1919 yılı bir gece vakti otomobiliyle suyla dolu bir fabrika hendeğine düşen Marinetti, sanki anne karnındaki sıvıdan –atası olmayan- bir fütürist gibi doğmak üzere kalkar. İlk *Fütürist Manifesto*’yla başlayan bu mutlak kendi kendini yaratma hikayesi yirminci yüzyılın ilk avangardı arasında özgünlükle kastedilen şeyin bir modeli olur (Krauss, 1986/2011: 1084).

Martin Heidegger (1950/2011:9-10) bir şeyin nereden, ne sayesinde, ne ve nasıl olduğu anlamında köken kelimesini, o şeyin özü olarak kullanır. Sanat eserinin kökeni nedir sorusuna ise sanat, sanatçı ve sanat eseri üçgeninde cevaplar arar. “Sanatçı ancak eser sayesinde, eser ancak sanatçı sayesinde, her ikisi de ancak sanat sayesinde ortaya çıkar. Biri olmadan diğeri olmaz. Sanatçı eserin kökeni, eser de sanatçının kökeni olurken, sanat ise her ikisinin kökeni sayılır” (Tepebaşılı, 2007, 101). O halde, sanat kendi sürecinde sürekli değişen ve dönüşen bir yapıyken ve bugünün sanatı birçok üretim biçimini bir arada barındırırken, postmodern dönem her şeyi sanat yaparken, her sanat yapıtının özgün, biricik olması gerektiği fikri bugün geçerliğini kaybetmiş görünmektedir. Sanat, sanatçıların tesadüfi ya da bilinçli olarak birbirlerinden referans aldıkları, birbirlerine gönderme yaptıkları çeşitli üretim biçimlerini de kucaklamaktadır.

Japonya’daki ilk inşaa tarihi 1300 yıl öncesine dayanan ünlü Büyük İse Tapınağı, her 20 yılda bir yeniden inşaa edilir. Doğuya göre 1300 yıllık olan tapınak Batıya göre 20 yıllıktır. Çünkü yeni yapılan tapınak artık özgün hali değildir. Bu gerekçelerle Büyük İse

Tapınağı UNESCO tarafından Dünya Mirası listesinden çıkartılır. “İksel, kökensel bir hal düşüncesi Uzak Doğu kültürüne yabancıdır” (Byung-Chul Han, 10/4/2018, e-skop). Günümüzde sanat eserinin özgünlüğü, kökeni bağlamında belki de Uzak doğu felsefesiyle günümüzdeki sanat yapıtlarına bakmakta fayda vardır. Sanat eseri bir şekilde birbirini referans alan öncü ya da ardıl olan bir yapıdadır. “Dünya boğuluncaya kadar dolmuş durumda. İnsan her taşa izini bıraktı. Her söz, her imge, kiralanıp ipotek edildi. Bir resmin, içinde çeşitli imgeler olan bir uzam olduğunu, imgelerin hiçbirinin özgün olmadığını, karışıp çakiştığını biliyoruz. Bir resim kültürün sayısız merkezinden derlenen alıntılar dokusudur” (Levine,1982/ 2011:1090).

Picasso'nun kulaktan kulağa yayılan bir sözü vardır. “İyi sanatçılar kopyalar büyük sanatçılar çalar” der. Onun bu söyleminden anlaşılacak olan gerçek bir hırsızlık değildir. Burada, yazar Austin Kleon'un “Sanatçı Gibi Çal/Steal Like An Artist” adlı Ted konuşmasındaki gibi bir bağlam söz konusudur. Kleon bu konuşmada, kendisinin yazı yazma konusunda çıkmaza düştüğü bir dönemde bu çıkmazdan nasıl çıktığını anlatır. Kleon gazetelerdeki metinlerin arasından seçtiği kelimelerin geri kalan kısımlarını karalarayarak şiirler yazar. Hiçbir şeyin tamamen orijinal” olmadığını, tüm yaratıcı çalışmaların daha önce gelenlere dayandığını ve her yeni fikrin bir yeniden üretim ya da farklı şeylerin karışımı olduğunu söylemektedir. Bu durumu, insan genetiğinin bile ebeveynlerinin, hatta atalarının genlerinin bir karışımı olmasına benzetir. Hayatınıza soktuğunuz şeylerin bir karışımınız der. Bu konuşma, sıfır düzeyinde bir başlangıcın her zaman mümkün olamayacağını özetler niteliktedir.

Görsel 7: Austin Kleon “Erken Kalk/ Up Early”, “Newspaper Blackout Poems”

Benzer bir konuşmayı ise yönetmen Kirby Ferguson “Her Şey Yeniden Karışımdır/ Everything is a Remix” başlığıyla yapar. Ona göre yaratıcılık; kopyalama, birleştirme ve dönüştürmedir. Bizi oluşturan şeyler bile başkalarından, kültürden gelir. Ferguson aynı isimli youtube kanalında benzerlikleri yakaladığı onlarca müzik parçasını ve filmleri analiz eder. Örneğin 70’li yıllardaki bir elektronik bass gitar melodisinin, sonraki yıllarda bir çok parçada kullanıldığını söyler, Starwars filminin 30’lu yılların filmlerinden “Flash Gordon” ve Japon yönetmen Akira Kurosawa filmlerinden esinlenmeler bulur ya da Elisha Gray ve Alexander Graham Bell’in aynı tarihlerde telefonun icat ettiklerini

hatırlatarak çoklu keşiften bahseder. Bu örnekler ise, “sanat eserinin kendinden başka hiçbir referansı yok mudur” sorusuna bir cevap niteliğindedir.

Ele alınan bu örneklerin çoğaltılabilmesi, bugün “her sanat eseri kesinlikle özgündür, kendinden başka referansı yoktur fikrini” çürütmektedir. Başka bir deyişle, bir sanat eserinin “özgünlüğü” tarihsel süreçte değişen özgünlük anlayışıyla doğru orantılı olarak bugün olmazsa olmaz bir konumda değildir. Sanat eserinin ne olduğu, sanatçının kim olduğu sorularının da geride bırakıldığı düşünüldüğünde, sanat eserinin özgün olup olmadığı, bugün sanat eserlerini değerlendirmek için doğru bir kriter olarak görünmemektedir. Sanatın doğası gereği sanat eseri daima yeni fikirleri ortaya çıkaracaktır. Bu fikirlerin, geçmişteki başka bir fikirle ya da birçok fikrin karışımıyla ortaya çıkabileceği gerçeği ise, göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

BOURRIAUD, N. (2004). **Postprodüksiyon- Senaryo Olarak Kültür: Sanat Dünyayı Nasıl Yeniden Programlıyor.** (Çev. N. Saybaşıllı) Ankara: Bağlam Yayıncılık.

DEBORD, G. (2015). **Sitüasyonist Tanımlar.** A. Artun içinde, Sanat Manifestoları-Avanguard Sanat ve Direniş. (A. Artun (Editör). (Çev. Elçin Gen) İstanbul: İletişim Yayınları.

FERGUSON, Kirby. (10-10- 2012). Are all new things a mash-up of what came before? 11 11.2018 <https://blog.ted.com/are-all-new-things-a-mash-up-of-what-came-before-a-qa-with-kirby-ferguson> adresinden alındı

HEİDEGER, M. (2011). **Sanat Eserinin Kökeni.** (Çev., Fatih Tepebaşıllı) Ankara: De Ki Basım Yayın.

KELLY, M. (2011). **Modernist Eleştiriyi Gözden Geçirmek.** W. C. C. Harrison, P. Wood (Editörler), Sanat ve Kuram 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi. (Çev.S. Gürses, s. 1112). İstanbul: Küre Yayınları.

KLEON, Austin. (24- 04-2012). Sanatçı Gibi Çal/Steal Like An Artist. 12.11.2018 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=oww7oB9rjgw> adresinden alındı.

KRAUSS, Rosaling. (2011). Avangardın Özgünlüğü'nden. C. Harrison, P. Wood (Editörler), **Sanat ve Kuram 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi.** (Çev. S. Gürses, s. 1088). İstanbul: Küre Yayınları.

LEVİNE, Sherrie. (2011). Açıklama. C. Harrison, P. Wood (Editörler), **Sanat ve Kuram 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi** (Çev. S. Gürses, s. 1090). İstanbul: Küre Yayınları.

SELÇUK, Evren. (2017). Disiplinlerarasılık Üzerine Deneysel Yaklaşımlar ve Uygulamalar, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel SanatlarEnstitüsü, Ankara.

YILMAZ, Mehmet. (2009). **Sanatçıları Okumak ya da Postmodern Söyleşiler.** Ankara: Ütopya Yayınları.

YILMAZ, Mehmet. (2012). **Sanatın Günceli**, Güncelin Sanatı. Ütopya Yayınevi.

HAN, Chul Han. (04-10-2018). Kopyalar ve Özgünler. 11 11, 2018 tarihinde <http://www.e-skop.com>: <http://www.e-skop.com/skopbulten/kopyalar-ve-ozgunler/3749> adresinden alındı

SKOP Bülten. (03-01-2018). Temellük Sanatı ve İntihal. 07-01-2018 tarihinde <http://www.e-skop.com/skopbulten/temelluk-sanati-ve-intihal/3638> adresinden alındı.

GÖRSEL KAYNAKÇASI

Görsel 1- en.wikipedia.org

Görsel 2- en.wikipedia.org

Görsel 3- www.studiointernational.com

Görsel 4- walkerart.org

Görsel 5- louiseandersonart.wordpress.com

Görsel 6- Sanatçı arşivi

Görsel 7- www.metmuseum.org

Görsel 8- glenn-brown.co.uk

Görsel 9- icons.canalblog.com

Görsel 10- www.iprconference.com

Görsel 11- www.iprconference.com

Görsel 12- austinkleon.com

MUDURNU'DA TASAVVUF*

Doç. Dr. Serdar UĞURLU*

ÖZ

Bolu ili Mudurnu ilçesi, Türk tasavvuf tarihi açısından oldukça önemli bir yerleşim yeridir. Özellikle Halvetî ekolünün ve temsilcilerinin bu ilçede faaliyetlerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Halvetî ekolünü Mudurnu'ya ilk getiren sûfi, Davut el-Halvetî olmuştur. Davut el-Halvetî, XV. yüzyılda yaşamış tasavvufun büyüklerinden bir şahsiyettir. Mudurnu'lu olan Davut el-Halvetî, ömrünün sonuna kadar bu ilçede faaliyetlerde bulunmuş, öldükten sonra da Mudurnu'ya defnedilmiştir. Böyle olmakla birlikte, tarihi kaynaklarda da yazılı olmasına rağmen bugün onun mezarının Mudurnu'nun neresinde olduğu bilinmemektedir. Ayrıca Halvetî ekolünden gelen Nasuhi Muhammed Efendi ve öğrencileri de ilçede yıllarca faaliyette bulunmuş diğer önemli temsilcilerdendir. Mehmet Tului Efendi, Abdullah Rüşdi Efendi, Muhammed Necip Efendi gibi önemli zatların hepsi birden Halvetî ekolünün Nasuhiye şubesine bağlı olarak faaliyette bulunmuşlardır. Halvetî ekolünün bu güçlü temsilcileri yanında Mudurnu, Kadirî ekolünün de önemli bir temsilcisini barındırmaktadır. Bu kişi Mudurnulu Abdurrahim Tırsi hazretleridir. Abdurrahim Tırsi hazretleri, Eşreoğlu Rumi hazretlerinin halifesidir ki Eşrefoğlu Rumi de Kadirî ekolünün Anadolu'daki kurucusudur. Kurduğu ekolün adı Eşrefiyye'dir. Bu Kadirî ekolü, Anadolu'da yeterince yaygınlık gösterememiştir. Sadece İznik ve çevresinde etkili olabilmiş bir koldur. Görüldüğü üzere, Mudurnu ilçesi, Halvetî ve Kadirî ekolleri için mekân olmuş önemli bir beldedir. Bunların dışında ayrıca Mudurnu merkezde ve tepelerde dizili olan türbeler de dikkatleri çekmektedir. Yeşil türbe, Doruk Baba türbesi ve Arslan Baba türbesi bunlardan sadece üçüdür ve bu türbelerde de tam olarak kimlerin yatmakta olduğu maalesef meçhuldür. Davut el-Halvetî gibi bir büyük zatın bugün Mudurnulu olduğunu bilmemizle birlikte ve Mudurnu'da gömülü bulunmasına rağmen mezarının bilinmiyor olması, bu kimliği belirsiz olan türbe ve derviş kabirlerinin daha iyi incelenmesi gerekliliğini bir kez daha göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadirîlik, Halvetîlik, Tasavvuf, Sufi, Davut el-Halvetî, Mudurnu

SUFISM IN MUDURNU

ABSTRACT

Mudurnu district of Bolu province is a valuable place for Turkish Sufism. In particular, the Halvetî school and its representatives seem to have intensified their activities in this district. The Sufi Davut al-Halvetî who first brought the Halvetî school to Mudurnu. David al-Halvetî was one of the great mystics of the mysticism that lived in the 15th century. Davut al-Halvetî from Mudurnu has been in this district for the rest of his life. Although it was written in historical sources where he was buried in Mudurnu after his death, it is not known where his grave is today. Sir Nasuhi Muhammed from the Halvetî school and his students were people who had been in the county for years. Sir Mehmet Tului, Sir Abdullah Rüşdi, Sir Muhammed Necip, all of them have been operating under the Nasuhiye branch of Halvetî School. Besides these powerful representatives of the Halvetî school, Mudurnu also holds an important representative of the Kadirî school. This person is the lover of Mudurnulu Abdurrahim Tırsi. Abdurrahim Tırsi is the caliph of Eşreoğlu Rumi, who is the founder of Kadirî school in Anatolia. The name of the

* Çalışmada, "21-22 Eylül 2018 Uluslararası Mudurnu Araştırmaları Ahilik ve Halk Kültürü Sempozyumu"ndan sunulmuş olan *Mudurnu'da Halvetîlik* adlı bildiri ile "*Menâkıpnâme-i Mustafa Safî-i Amedî*" adlı kitap çalışmasından faydalanılmış; çalışma yeni şekliyle kapsam ve muhteviyatı genişletilerek makale haline getirilmiştir.

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sugurlu@ibu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-1714-4858

school he founded is Eşrefiyye. This Kadirî school was not widespread in Anatolia. Only in Iznik and around it can be effective. As it is seen, Mudurnu district is a valuable place for Halvetî and Kadirî schools. Apart from these, there are also shrines in Mudurnu center and hills. The green tomb, Doruk Baba tomb and Arslan Baba tomb are only three of them, and it is not known exactly who lies in these tombs. Although we know that a great person like Davut al-Halvetî is today Mudurnulu and that his tomb is not known although it is buried in Mudurnu, it is necessary to examine the tombs and the tombs of this unidentified tomb better.

Keywords: Kadirî, Halvetîsm, Sufism, Sufi, Davut el-Halvetî, Mudurnu

Giriş

Bolu ili ve bulunduğu coğrafi bölge, zengin tabii yapısı ve jeopolitik konumu nedeniyle, en eski çağlardan itibaren farklı milletlerin ve dinlerin gözde yaşam merkezlerinden biri olmuştur. Bolu'nun zengin tabii yapısı ve konumu, Protohititler'den başlayarak; Hititler, Traklar, Frigler, Lidyalılar, Roma, Bizans ve sonraki süreçte Türk toplulukları için bölgeyi cazip hale getirmiştir.

Osmanlı-Türk hâkimiyeti öncesi Bolu bölgesi yani Bitinya, Roma İmparatorluğunun beş vilayetinden biridir. İmparator Claudius zamanında buraya Claudiopolis adı verilmiş; İmparator Hadrianus (117–138) döneminde Klodyopolis bir ticaret merkezi haline gelmiş ve çok geçmeden 313'te Roma İmparatoru Konstantin tarafından Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle Klodyopolis de piskoposluk olmuştur (Ramsay, 1967:19). Bölgenin Türk hâkimiyetine geçmesi ise Sultan Melikşah dönemine rastlamaktadır. Orta Anadolu'ya kadar bölgenin fethi tamamlandıktan sonra Sultan Melikşah, batı Anadolu'nun fetih görevini Kutalmış oğlu Süleyman'a vermiş, "Kutalmış oğlu Süleyman alacağı yerlere yerleştirilmek üzere yanına 100 binden fazla Türkmen ailesi katmıştır" (Konrapa, 1960:90). Süleyman'ın 120 bin kişilik bir kuvvet ile güney ve doğu Anadolu fetihlerini tamamlaması ve Konya'yı da merkez yapması sonucu 1076 yılına gelindiğinde artık bütün Anadolu Türk hâkimiyetine girmiştir. Bu bağlamda Kutalmış oğlu Süleyman Bey Bolu'nun ilk "*fatih*" konumunda bir Türkmen gazisidir. Zayıf bir rivayete göre ise Bolu'nun ilk fatihi, bugün mezarı İzmit'te bulunan, Horasan'dan kalkıp harbe geldiği söylenen ve asıl adı Hacı Hamza olan ancak Aslahuddin Hazretleri diye bilinen bir Horasan erenidir (Konrapa, 1960:91). Bu rivayet zayıf bir rivayet olması bakımından itibar görmemiştir.

Anadolu'nun Türkleşme-İslamlaşma süreci ilk olarak X. yüzyılda başladığı kabul edilirse bu sürecin ancak XIII. yüzyılda tamamlanabildiği görülmektedir. Bu uzun fetih sürecinde Selçuklu hükümdarları ile Osmanlı sultanları kadar onlarla beraber hareket eden Horasan erenleri ile Anadolu dervişleri de olabildiğince aktiftirler. Fetih yollarını takip eden tarikatlar, önce Anadolu'ya ve ardından da bütün İslam coğrafyasına hâkim olmuşlardır. Tarikatların faaliyetlerini Bolu'ya kadar ulaştırmaları ise işte bu tarihi süreçle ilişkili olarak değerlendirilmelidir.

Mudurnu ilçesi tıpkı Bolu merkezde olduğu gibi pek çok tasavvufi hareketin faaliyetlerini sürdürdüğü bir ilçemizdir. İlçede mefün bulunan özellikle Halvetî tarikatına mensup tarikat ehlinin diğer tarikatlara nazaran çok daha fazla olması bu bölgede Halvetîliğin daha fazla etkin olduğu sonucunu doğurmaktadır. Halvetî büyüklerinden Davud el-Halvetî'nin, Muhammed Nasûhî Efendi'nin, Abdullah Rüşdü Efendi'nin, Halil Rahmi Efendi'nin, Mehmed Tulûî Efendi'nin ve daha nice Halvetî büyüğünün

Mudurnu'da faaliyetlerde bulunduğu görülebilmektedir. Halvetîliğin dışında Mudurnu ilçe sınırları içerisinde Kadirî tarikatı ile Zeyniyye tarikatı gibi iki büyük tarikatın da önemli temsilcileri bulunmaktadır. Zeyniyye tarikatından Fahreddîn-i Rûmî ile Kadirî tarikatından Abdurrahim Tırsî hazretlerinin kabirlerinin Mudurnu'da olması bölgenin manevi atmosferini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Üstelik bu atmosferi Göynük'te metfun bulunan Akşemseddin hazretleri ile Ömer Sikkîn hazretlerinin de beslediğini düşünecek olursak Mudurnu bambaşka bir belde haline gelmektedir.

1. Tarikat-ı Halvetîyye'nin Mudurnu'daki Faaliyetleri

Halvetîyye tarikatı Türk tasavvuf tarihi açısından değerlendirilecek olursa Osmanlı-Türk coğrafyasında faaliyet yürütmüş tarikatlar arasında en önemli tasavvufi hareketlerden biridir. Halvetîliğin kurucusu, Azerbaycan kökenli, İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin halifelerinden biri olan ve Harizm'de irşâd faaliyetinde bulunan Ahi Muhammed b. Nûr el-Halvetî (ö.1378-9)'dir. Böyle olmasına rağmen kendisinden sonra tarikatın başına geçen ve Halvetîliği bir tarikat olarak kurup sistemleştiren Ömer el-Halvetî (ö.1397) tarikatın pîri olarak kabul edilir. XVII. yüzyılda Cemâleddîn Hulvî Efendi, "Lemezât-ı Hulviyye" adlı eserinde Ömer el-Halvetî ile ilgili olarak (1993:345) "*Künyesi Ebû Abdillâh'dır. Lâkabı Sirâceddîn'dir. Babasının ismi Ekmeleddîn'dir. Soy ve nesebi Şirvân'ın ünlü şeyh ailelerine çıkması sebebiyle Şehzâdelerdendir. Şeyh Muhammed ile kardeş çocuklarıdır. Babaları Gilan nahiyelerinden Lâhcân'da oturmakta idi. Şeyh Ömer hazretleri, işte burada doğmuşlar, büyümüşler ve daha sonra Harezme gelip Şeyh'e inâbet ederek hizmetlerine girmişlerdir*" şeklinde bilgiler vermektedir. "Ömer el-Halvetî bir çınar ağacının kovuğunda halvet ettiği için, yani yalnız başına ibadete koyulduğundan, bir rivayete göre de kırk erbaini birbiri üstüne çıkardığından, yâni kırk gün yalnız olarak ibadeti kırk kere birbirine uladığından, bir başka rivayetteyse yalnız olarak zikrettiğinden "Halvetî" diye anılmıştır" (Gölpınarlı, 1969:205).

Ömer el-Halvetî'nin ölümünden sonra tarikat silsilesi Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî (ö.1463)'ye kadar ulaşır. Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî, Halvetî tarikatının ikinci pîri yani *Pîr-i Sâni*'si olarak kabul edilir. Ömer el-Halvetî ile Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'nin doğum ve ölüm yerleri Azerbaycan olduğu için tarikatın çıkış yeri de bu bölgedir. Daha sonra tarikat "Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya kadar yayılmıştır. Halvetîyye, Anadolu'ya Sadreddîn Hiyavî'nin halifelerinden Amasyalı Pîr İlyas tarafından getirilmiştir" (Uludağ, 1997:394). Halvetîliğin Anadolu'ya girişi bu yolla yaklaşık olarak XIV. yüzyıla kadar inebilmektedir. Tarikatın faaliyetlerinin Bolu'ya ulaştığı asırlar ise daha çok XV ve XVI. yüzyıllar olmuştur.

Bu bağlamda geçmişten günümüze Bolu'da bulunmuş ya da bir şekilde yolu Bolu'dan geçmiş olan Halvetî büyüklerinden ilk akla gelenler Mudurnulu Dâvûd El-Halvetî, Kemâl-i Ümmî, Hayreddin-i Tokadî, Şeyh Şaban-ı Velî ve Konrapalı Muslihuddîn Efendi gibi bazı âbide şahsiyetlerdir. Bu âbide şahsiyetlerin yanında Bolu ve çevresi, adı sanı pek duyulmamış Halvetî meşâyihinin da irşâd mekânı olmuştur. Bunlardan ilk akla gelenler Mustafâ Safî Efendi, Nasrullâh Sırrı Efendi, Geredeli Şeyh Aziz Halîl Efendi, Geredevî Şeyh Abdullâh Efendi ve Mudurnulu Halîl Rahmi Efendi gibi şahsiyetlerdir. Bu isimler ayrıca Bolu'da tarikat-ı Halvetîyyenin de son temsilcileridir.

Halvetîliğin Bolu'daki, özellikle Bolu merkezde ve Gerede ile Mudurnu ilçelerindeki faaliyetlerinde bu isimler devamlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1. Mudurnulu Dâvûd El-Halvetî (ö.1507)

Mudurnu ilçesi tarihi süreçte bulunduğu konum gereği ticari bir merkez olmasının yanında siyasi ve dini bakımdan da önemli bir yerleşim merkezidir. Seyahatnameye göre XIII. yüzyılda İbnî Battûta *Muturnî*'den geçmiştir. Mudurnu ilçesinde karşımıza çıkan ilk önemli mutasavvıf, Mudurnulu Dâvûd El-Halvetî'dir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi IX. Cildinde (1994:28): "*Bolu'nun Mudurnu kazasında doğdu. Bağdat'ta tahsil gördükten sonra Amasya'ya giderek Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halifelerinden Habîb Karamânî'ye (ö. 902/1497) intisap etti. Bir süre sonra şeyhi tarafından Halvetîliği yaymak üzere Mudurnu'ya gönderildi ve orada vefat etti*" şeklinde bilgiler geçmektedir. Dâvûd El-Halvetî, XV. yüzyılda Halvetîliği sadece Mudurnu'ya değil Bolu'ya ve hatta batı Anadolu'ya da getiren ilk mutasavvıftır. Mudurnulu Dâvûd el-Halvetî silsilede Habîb-i Ömerî (Karamânî) (ö.902/1497)'den sonra gelmektedir yani onun halifesidir ve onun üzerinden Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye bağlanmaktadır. Buna göre Dâvûd el-Halvetî'nin silsiledeki konumu şu şekildedir.

1. Hz. Peygamber (s.a.v.),
2. Hz. Ali (ö.29/661),
3. Hasan-ı Basrî (ö.110/728),
4. Habîb-i Acemî (156/774),
5. Dâvûd-ı Tâî (ö.165/782),
6. Ma'rûf-ı Kerhî (ö.200/815),
7. Seriy-i Sakatî (ö.253/867),
8. Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/910),
9. Mimşâd-ı Dîneverî (ö.299/912),
10. Muhammed-i Dîneverî (ö.340/951),
11. Muhammed el-Bekrî (ö.380/990),
12. Ömer-i Bekrî (ö.487/1094),
13. Vahyuddîn-i Kâdî (ö.442/1050),
14. Ebû Necîb-i Suhreverdî (ö.598/1201),
15. Kutbuddîn-i Ebherî (ö.622/1225),
16. Muhammed-i Necâşî (Rukneddîn),
17. Şehâbeddîn-i Tebrîzî (ö.702/1302),
18. Seyyid Cemâleddîn (ö.652/1255),
19. Şeyh İbrâhîm-i Zâhid (ö.705/1305),
20. Şeyh Muhammed (ö.780/1378),

21. Pîr Ömer-i Halvetî (ö.750/1349),
22. Ahî Mîrem (ö.812/1409),
23. Hacı İzeddîn (ö.828/1424),
24. Pîr Sadreddîn (ö.860/1455),
25. Seyyid Yahyâ (ö.868/1463),
26. Habîb-i Ömerî (Karamânî) (ö.902/1497)" (İslamoğlu, 2009:s.46).

Dâvûd el-Halvetî âlim bir kişilik olmasının yanında devrinin önemli şeyhlerinden de biridir. "*Hediyetü'l-Ârifin*"de adı Dâvûd b. Muhammed el-Mudurnî er-Rûmî olarak kaydedilen şair sûfi, "Şeyh Dâvûd", "Dâvûd Efendi", "Dâvûd el-Mudurnî" gibi isimlerle de zikredilmiştir. Şiirlerinde ise "Halvetî" mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda Mudurnulu oluşu hususunda ittifak bulunmakla birlikte doğum tarihi konusunda hiçbir bilgi yer almamaktadır. Dâvûd-ı Halvetî "Uzun Dâvûd" olarak da tanınır. ... Mürşidi kendisinden memleketine dönmesini ve orada irşad ile meşgul olmasını istemiş, bunun üzerine Dâvûd-ı Halvetî Mudurnu'ya gitmiştir" (Reis, 2016:426). "İsfendiyaroğulları nezdinde büyük itibarı vardır. Nitekim İsfendiyaroğulları Hükümdarı İsmâil Bey'in kardeşi ve rakibi olup Kızıl Ahmed diye bilinen Emîr Ahmed'in kendisinden bazı tasavvufî meselelerin izahını yapan bir eser yazmasını istemesi bunu açıkça göstermektedir. Taşkoprüzâde, Kızıl Ahmed'in Dâvûd-i Halvetî'ye bir mektup göndererek ondan "*devâir-i hams*" hakkında bilgi istediğini, şeyhin de buna cevap olarak *Gülşen-i Tevhîd* adını verdiği büyük bir kitap yazdığını, Türkçe ve Arapça ile karışık olarak telif edilen bu eserin tarikat ehli arasında çok rağbet gördüğünü kaydeder. Eserin "Sebeb-i Te'lîf" bölümünde ifade edildiğine göre de Dâvûd-i Halvetî, Kızıl Ahmed'in isteği üzerine mensur küçük bir risâle yazarak ona okumuş, bu risâleyi pek beğenen Kızıl Ahmed'in arzusu üzerine daha sonra aynı konuda manzum olarak *Gülşen-i Tevhîd* adlı eserini kaleme almıştır. Eserin dörtte birini atvâr-ı seb'a konusu teşkil eder; diğer bölümlerde ise bazı âyet ve hadislerle Hz. Ali'nin ve Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, Şehâbeddin es-Sühreverdî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddin, Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî, Habîb Karamânî gibi ünlü sûfilerin sözleri tercüme ve şerh edilir"(Uslu, 1994:28). Dâvûd El-Halvetî 933/1527'de Mudurnu'da vefât etmiştir. Kaynaklarda her ne kadar Mudurnu'da vefat etmiş olarak gösterilse de mezarının Mudurnu'nun neresinde olduğuna dair bir vesikaya ya da adının yazılı olduğu bir mezar taşına rastlanılmamıştır.

"Dâvûd-ı Halvetî eserinin sonunda *Gülşen-i Tevhîd ü Tahkîk*'in Mudurnu'da kaleme alındığını belirtmiş (10359. beyit); son beyitlerinde de hemşehrilerini unutmuyarak onlara dua etmiştir. Şâir bu beyitlerde Cenâb-ı Hak'tan Mudurnu halkının hepsinden razı olmasını; büyük-küçük, kadın-erkek demeden hepsine rahmetiyle muamele ederek cehennemden âzâd etmesini ve cennetine koymasını, en önemlisi de Cemâlu'llâh ile şereflendirmesini istemiştir:

Hem dahi şehri Mudurnu kavminün

Razı olsun cümlesinden Hakk anun

Ulu kiçi merd ü zen kamusına

Rahmet idüp koymasun tamusına

Cennetini anlara dâr eylesün

Gözlerin lâyıık-ı dîdâr eylesün”(İslamoğlu, 2007:30)

“Dâvûd-ı Halvetî'nin oğlu Mehmed Efendi'den başka kendisi gibi şair olan Kâşifî mahlaslı bir halifesi bulunmaktadır. Şehristanî'nin *Milel ve'n-Nihal* isimli eseri tarzında *Tehzîbü'l-akâid ve Müfîdetü'l-fevâid* isimli bir eser yazmış olan Kâşifî mehdilik iddiası sebebiyle idam edilmiştir” (Reis, 2016:427).

1.2. Mudurnulu Halîl Rahmi Efendi (ö.1867)

Mudurnu'da metfun bulunan Halvetî şeyhlerinden bir diğeri Mudurnulu Halîl Rahmi Efendi'dir. Halil Rahmi Efendi'nin mezarı bugün Kanuni Sultan Süleyman Câmî önündeki türbededir.

Resim 1: Rahmi Efendi Türbesi (Soldan 2. Sanduka)
Türbenin dışarıdan Görünümü

Resim 2:

Halîl Rahmi Efendi, Halvetî terbiyesini önce Bolu merkezde Aktaş Dergâhı'nda Mustafa Safî-i Amedî Efendi'den ve daha sonra onun ölümü üzerine ise halifesi olan Geredeli Abdullah Efendi'den almıştır. Geredeli Abdullah Efendi bir müddet eğitimine devam ettiği Mudurnulu Halîl Rahmi Efendi'ye itmâm-ı sülûk eylediklerinden ötürü

hilâfet tâcını giydirip kendisini vazifeli olarak Mudurnu'ya post sermeye göndermiştir. Halîl Rahmi Efendi memleketi olan Mudurnu'ya geldikten sonra Sultân Süleymân Câmî yanında irşâda başlamıştır. Halîl Rahmi Efendi burada Muhammed Necib Efendi'yi yetiştirmiştir. Sadık Vicdânî'nin verdiği bilgiye göre "Muhammed Necib Efendi, Cellad Çeşmesi mevkiindeki evinde kurduğu dergâhta tarîkatını yaymış, 21 Cumâde'l-ûlâ 1307'de (13 Ocak 1890) vefât ederek Sünbül Sinan Dergâhı avlusunda toprağa verilmiştir. Meclis-i Meşâyih müfettişi ve Kanlıca'da Atâullah Efendi dergâhı şeyhi, Şeyh Fahreddîn Efendi de Necib Efendi'nin oğludur" (Vicdâni, 1995:220).

Halîl Rahmi Efendi kaynaklarda tasavvufi hakîkatlere âşına bir zât olarak anlatılmaktadır. Aynı zamânda halîm, selîm ve tam bir teslîmiyet sahibidir. İbrahim Hilmi Beyin Menâkıbnâme-i Mustafa Safî-i Amedî'de anlattığına göre Halîl Rahmi Efendi "Zamân-ı hümâyûnlarında feyzleri o kadar güçlüdür ki en kabiliyetsiz kimseler dahi onun feyzinden nasiplenebilmişlerdir. Hattâ dervişleri arasında pek sevilmeyen ve kabiliyeti de iyi olmayan Hamamcı Mehmed Efendi bile Halîl Rahmi Efendi'ye tâbi olduktan kısa bir süre sonra tekmîl-i kemâl ederek hilâfet alabilmişlerdir" (Hilmi, v. 20a). İbrahim Hilmi Bey yazdığı menâkıbnâmede Halîl Rahmi Efendi'yi Mudurnu'da tıpkı hocaları gibi tarîk-ı Halvetîyye yolunda iyi yetişmiş ve kemâle ulaşmış bir zât olarak tarif eder. Onun dilinden menâkıbnâmede Halil Rahmi Efendi şu şekilde anlatılmaktadır:

"Halîl Rahmi Efendi ömrü oldukça dünyâ işlerinden hiç bir şeye karışmayıp mahviyet ve tarîkat-ı aliyede de istikâmet ederler idi. Halîl Rahmi Efendi küçüklüklerinden beri hiçbir Halvetî terk etmeyip, genellikle hakîkate teslîm olurlar idi. Halîl Rahmi Efendi tasavvufi ömürleri boyunca iki defa riyâzet ve tam bir dikkatle erbaîn çıkarmışlardır. Halîl Rahmi Efendi sûret-i zâhirîsi ile sûfi görünüşlü idi. Âhiret aklı ile de öyle bir mertebe idi ki kendisiyle dünyâ işlerinden dahi istişâre olursa zâhiren münâsip cevaplar verip sükût ederdi. Halîl Rahmi Efendi zikir esnâsında çoğu zamân cezbeye gelerek bir süre baygın kalır idi ve öyle bir derecede Allâh korkusu var idi ki kendisini taklît etmek imkânsız idi. Ayrıca yakîn ilminde de tekmîl kemâl idiler. Halîl Rahmi Efendi işte böyle bir kimse ise de iki yüz yetmiş senesinde (1854) Rusya seferine askerlerle birlikte gidip hayli gavgada bulunmuştur. Hattâ Silistre Muhâsarası'nda da bulunmakla birlikte daha sonra Deliorman diye bilinen bir mahalde kaybolmuştur. Halîl Rahmi Efendinin şimdiki hâlde hayat ve memâtı meçhûl olduğundan anladığıma göre ise şehîd olmuştur"(Hilmi, v. 8b).

Halil Rahmi Efendi ile ilgili olarak her ne kadar menâkıbnâmede Deliorman denilen yerde kaybolup şehit olduğu şeklinde bir bilgi verilse de mezarının Mudurnu'da olması nedeniyle bu bilgi doğru değildir. Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ'da, Halîl Rahmi Efendi'nin ölüm tarihini 1284/1867-68 şeklinde kaydetmiştir (2015:93). Bu dönemde patlak veren Osmanlı-Rus Harbi'nin 1853'ten 1856'ya kadar sürdüğü düşünülecek olursa menâkıbnâmenin de yazılış tarihi hemen hemen ortaya çıkmış olmaktadır. Buna göre menâkıbnâme bu savaştan hemen sonra 1857-1860 yılları arası bir zaman diliminde yazılmış olmalıdır ve Halîl Rahmi Efendi de menâkıbnâme yazıldıktan sonraki yakın bir tarihte memleketine dönmüş bulunmalıdır.

Halîl Rahmi Efendi 1270/1853 senesinde Osmanlı-Rus Harbine devlet-i âliye tarafından gitmekle vazifelendirilince yolculuk esnasında bu durumdan haylice üzüntülü olduğu ve bir gece peygamber efendimizin silahlı oldukları halde rüyasına girerek

“Oğlum niçin teessüf edersin? Biz de seninle beraber gidiyoruz” diyerek kendisini tesellî buyurdıkları da menâkıbnâmede geçmektedir” (Hilmi, v. 8b). Halîl Rahmi Efendi, ömrü müddetince hocası olan Geredeli Abdullah Efendi’yi ve onun da hocası bulunan Mustafâ Sâfi Efendi’yi hep takip etmiştir. Sefîne-i Evliyâ’ya göre Halîl Rahmi Efendi’nin Mudurnu’da yetiştirdiği halîfleri (2015:93) “Şeyh Necib Efendi 1307/(1889-90), Şeyh İbrâhim Efendi 1304/(1886-87), Şeyh Salih Efendi, Şeyh Nasrullâh Efendi, Şeyh İbrâhim Hilmi Bey 1296/(1879), Şeyh Salih Efendi” şeklinde geçmektedir. Benzer bir bilgiye elimizdeki İbrâhim Hilmi Bey menâkıbnâmesinde de rastlanmaktadır. Buna göre Halîl Rahmi Efendi’nin Hamamcı Mehmed Efendi’den başka post serebilecek beş halîfesi daha bulunmaktadır. Bunların her birinin bilinmesi için isimleri Derviş İbrâhim Hilmi tarafından esere alınmış olup ayrıca haklarında bazı bilgiler de verilmektedir ki şöyledir:

“Evvelâ, hilâfet alup yine müridlere post-neşîn olan **Şeyh İbrâhim Efendi Hazretleri**dir ki el-yevm irşâd ve derviş terbiyesiyle meşgûldür. İkincisi, Bolu’da Şeyh Zuhûrî Kuddis-i Sirrûhü’l-âli Hazretleri dergâh-ı şerîfde irşâd ve postu seren **Şeyh Mehmed Efendi Hazretleri** olup hilâfetden üç sene sonra irtihâl buyurarak dergâh-ı mezkûr kurbunda ka’in hücre-i şerîflerine defin ve üzerlerine türbe yapılmıştır. Üçüncüsü **Şeyh Hâfız Osman Efendi Hazretleri** olmakla İzmid Sancağı’nda Yenicum’a nâm câmi’-i şerîfde post sermişlerdir. Dördüncüsü **Şeyh Hâfız İsmail Efendi** olup Ereğli Kazası’nda Aktaş nam mahalde Cündi Dergâhı’nı küşâd etmiştir. Beşincisi birâderim müşârünileyh **Mehmed Zühdü Beğ Efendi Hazretleri** olmakla emr-i Hazret-i ‘Azîz ile Bolu’da Hayreddîn Tokâdî kuddise sirrûhü’l-âli Hazretlerinin dergâh-ı âlîleri olan İmaret câmi’-i şerîfine post serüp irşâd ile emr olmuşdur”(Hilmi, v. 20a).

Azîz Safî Efendi’nin iki halifesinden biri olan Devrekli Kemâlî Yusuf Efendi’nin talebelerinden Ereğlili Hâfız İsmail Efendi, Devrekli Kemâlî Yusuf Efendi’nin ölümünden sonra Halîl Rahmi Efendi’ye intisâb edip, bin iki yüz yetmiş senesi hilâfet alarak Ereğli Kazası’nda Cündi Dergâhı’na post sermiştir (Hilmi, v. 6b). Ereğlili Hâfız İsmail Efendi menâkıbnâme yazılırken hayatta olup hâl-i etvârî ile Yusuf Efendi’ye benzer olduğu ve hattâ Yusuf Efendi’nin kerîme-i muhteremelerini dahi alarak ona dâmâd oldukları Derviş İbrâhim Hilmi tarafından menâkıbnâmede anlatılmaktadır. Kemâlî Yusuf Efendi, Azîz Safî Efendi’nin irtihâllerinden on altı gün önce kırk üç yaşlarında iken dâr-ı bekâyâ rihlet eylemişlerdir.

1.3. Mudurnulu Abdullah Rüşdî Efendi (ö. 1734)

Mudurnulu Abdullah Rüşdî Efendi, Halvetîlikte Nasûhiyye’nin kurucusu olan Nasûhî Muhammed Efendi’nin (öl.1718) en sevdiği ve gözdesi olan halifesidir. Nasûhîlik kolu, Halvetîliğin Cemâliyye koluna bağlı Şeyh Şaban-ı Velî’nin kurduğu Şabaniye şubesiinden ayrılan Karabaşîyye kolundan çıkmadır. Kendisine kadarki silsile şu şekildedir:

21. Şeyh Ömer el-Halvetî (ö.800/1397)
22. Pîr Ahi Mirem (ö.812/1409)
23. Şeyh Hacı İzzeddin Halvetî (ö.828/1424)
24. Şeyh Sadreddin Hıyâvî (ö.860/1455)

25. Şeyh Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî (ö.868/11463-64)
26. Şeyh Pîr Muhammed Erzincanî (ö.869/1464)
27. Şeyh Cemâl el-Halvetî
28. Şeyh Hayreddîn-i Tokadî ? (Konrapavî) (ö.1535)
29. Şeyh Şabân-ı Velî (ö.1569)
30. Şeyh Muhyiddîn Kastamonî
31. Şeyh Ömer Fuâdî (ö.1568)
32. Şeyh İsmail Çorumî
33. Şeyh Çelebi Muslihiddîn
34. Şeyh Ali el-Atvel Karabâş-ı Velî (ö.1686)
35. Şeyh Seyyid Muhammed Nasûhî (ö.1718)
36. Şeyh Abdullah Rüşdî Mudurnuvî (ö. 1734)

Sadık Vicdânî'nin aktardığına göre Şeyh Nasûhî'nin en değerlisi ve halifelerinin reisi Mudurnulu Abdullah Rüşdî Efendi idi. Bu zat kol kurucusu olacak derecede üstün bir mevkiye sahip Halvetîlerden olup, şeyhinden aldığı feyzi, değerli halifelerinden Zoralı Hacı Mehmed Efendi vasıtası ile Çerkeşli Şeyh Hacı Mustafa Efendi'ye ulaştırmış ona kol kuruculuğu nasip olmuştur (Gündüz, 1995:217).

Mudurnulu Abdullah Rüşdî Efendi hakkında maalesef kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hüseyin Vassaf'ın "*Sefîne-i Evliya*"da verdiği bilgiye göre Muhammed Nasûhî Efendi, "az zamanda ikmâl-i sülûka muvaffak olup 1085(1674) senesinde nâil-i hilâfet oldular ki, yirmi yedi yaşına müsadiftir. Hilâfet cemiyeti günü, Hz. Şeyh başındaki tâcını Muhammed Bey'in ser-i mübâhâtına hümâ-yı devlet gibi koyduğu zaman erbâb-ı hâl u kemâldan olanlar li-hikmeti'llâhi Teâlâ Karabaş-ı Velî hazretlerinin başına gâibten bir tâc-ı diğer konduğunu müşâhade etmişlerdir" (Akkuş ve Yılmaz, 2015: c.IV, 52). Muhammed Nasûhî Efendi daha sonra Sefîne'deki bilgilere göre mürşidi Karabaş-ı Velî hazretlerinin emriyle Mudurnu'ya giderek Sunullah Efendi Zaviyesi'nde irşad faaliyetlerine başlamıştır. Muhammed Nasûhî Efendi burada on bir sene kalmıştır. Bu esnada Mudurnulu Abdullah Rüşdî Efendi ile Zoravî Muhammed Efendi hazretlerini de yetiştirmiştir (Akkuş ve Yılmaz, 2015: c.IV, 53). Abdullah Rüşdî Efendi hocasından hilafet aldıktan sonra posta geçmiş ve Nasûhiyye adabını Mudurnu'daki Şeyh Sunullah Tekkesinde sürdürmüştür. Hocası Nasûhî Efendi ise Mudurnu'dan ayrılarak önce İstanbul'a oradan da mürşidi Karabaş-ı Veli Efendiyi ziyaret etmek için sürgünde buldukları Limni adasına geçmişlerdir. Bu esnada Limni'de sürgünde olan bir diğer zat da Niyâz-ı Mısrî hazretleridir. Her ikisinin de hizmetlerinde bulunmuş ve dualarını almıştır.

Abdullah Rüşdî Efendi ebedi âleme irtihallerinden sonra Mudurnu'da Şeyh Sunullah Efendi Dergâhı'na gömülmüştür. Ancak şeyhin kabri bugün Kanûnî Sultan Süleyman Câmii yanındaki türbede yer almaktadır.

Resim 3: Abdullah Rüşdî Efendi Sandukası.

“Abdullah Rüşdî Efendi'nin oğlu Hüseyin Efendi (v. 1181/1767-68) Üsküdar İnâdiye'deki Nalçacı Tekkesi'nde beşinci postnişin olarak görev yapmıştır. Hüseyin Efendi tekkenin dördüncü postnişini olan Mudurnulu Mehmed Tulûî Efendi'nin de (v. 1170/1756-57) damadıdır” (Reis, 2016:433). Abdullah Rüşdî Efendi birçok halife yetiştirmiştir. İçlerinden Mudurnulu olanları Şeyh Hasan Efendi, Şeyh Mustafa Efendi ve Şeyh Osman Efendi'dir.

1.4. Mudurnulu Mehmed Tulûî Efendi (ö. 1757)

Mehmed Tulûî Efendi, 1689 yılında Mudurnu'da doğmuştur. Bu tarih Müstakimzade'nin *Tuhfe* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye göre netleşmektedir. “Müstakimzade yetmiş yaşında öldüğünü bildirdiğine göre 1100 (1689) yılında doğmuş olmalıdır”(Aksoy, 2003:539). Şeyh Muhammed Nasûhî Efendi'nin dervişlerindendir ve Abdullah Rüşdî Efendi ile de pîrdaştır. Aslında Muhammed Nasûhî Efendi'den hilafet alamadan Nasûhî Efendi'nin ölmesi üzerine oğlu Şeyh Alâeddin Ali Efendi'den hilâfet almıştır. “Üsküdar'da Nalçacı Halil Efendi Tekkesi şeyhi Mehmed Efendi'nin 1155'te (1742) vefatı üzerine aynı tekkeye şeyh tayin edildi ve burada on beş yıl kadar şeyhlik yaptı. Memleketi Mudurnu'ya gittiği bir sırada orada hastalanarak “âsâr-ı hikmet” ibaresinin gösterdiği 1170 (1757) yılında vefat etti. Mehmed Tulûî Efendi hattat Sarı Yahyâ Efendi'nin talebesi olmuş, sülûs ve nesihte ondan icâzet almıştır. Yazdığı şiirlerde Tulûî mahlasını kullanmıştır. Mehmed Tulûî Efendi'nin çok sayıda durak, ilâhi, tevşîh vb. bestelediği bildirilmekteyse de bestelediği eserlerden günümüze ancak güftesi Gafûrî'ye ait, “Sürüp dergâhına rûy-i siyâhım” mısraıyla başlayan irak ve güftesi

Yûnus Emre'ye ait, "Ben bende buldum çün Hakkı" mısraıyla başlayan segâh durakları gelebilmiştir"(Aksoy, 2003:539).

Mehmed Tulûî Efendi bir ziyaret için Üsküdar'dan geldiği memleketi Mudurnu'da rahatsızlanarak 1757 senesinde vefat etmiştir. Mezarı Halil Rahmi Efendi sandukası ile hemen yan yanadır. Sandukanın üzerinde iki çerçeve asılıdır. Latin harfli çerçevede hatalı olarak "*İskender oğlu Talha Efendi*" yazılı iken Osmanlıca olan çerçevede "*Eş-şeyh Tulûî Efendi'ü-l Halvetî'ü-l Üsküdârî*" yazısı bulunmaktadır.

Resim 4: Mehmed Tulûî Efendi Sandukası

Mehmed Tulûî Efendi ile ilgili olarak bir de makam taşı bulunmaktadır. Üsküdar'da 15 sene boyunca Nalçacı Halil Efendi Tekkesi şeyhliğini yapmış olması nedeniyle bu makam taşının yapıldığı tahmin edilmektedir. Makam taşının bugün bu tekkede olduğu söylenmektedir. Makam taşı şu şekildedir:

Resim 5: Mehmed Tulûî Efendi Makam Taşı

Tulûî Efendi'nin makam taşında "Ehibbâdan duâ celb etmek için / Burada vaz'olundu bu alâmet / Duâ-yı hayrdır ancak sa'îdâ / Alâmetden murâd olan ne minnet / Dedi dil-i nâsa târîh-i vefâtın / Tulûî' eyledi firdevse rihlet / Sene 1170 / İşbu hânkâh-ı kudsiyân-metâfin nice / müddet şeyhi olup "ber-fahvâ-yı hubbu'l-vatani mine'l-îmân" / Mudurnu'ya sıla-i rahm için azîmet ve anda / hulûl-i ecel-i müsemmâ ile müteveccih-i tekyegâh-ı / vuslat olan Tulûî eş-Şeyh Mehmed Efendi / Sene 1170" şeklinde bilgiler geçmektedir.

Nalçacı Halil Efendi Tekkesi bugün ayrıca Tulûî Tekkesi olarak da bilinmektedir. Fatih Köse'nin yazmış olduğu "*İstanbul Halvetî Tekkeleri*" adlı eserde bu tekke ile ilgili ayrıntılı malumatlar bulmak mümkündür. Eserden anlaşıldığı üzere Tulûî Efendi ile birlikte daha pek çok Mudurnu kökenli Halvetî şeyhi bu tekkede posta geçmiş ve hatta kurucusu olan Nalçacı Halil Efendi dahi Mudurnuludur. Eserde tekke ile ilgili olarak (2012:177-178): "Üsküdar İlçesi'nde, İnadiye'de, Tabaklar (Debbağlar) Mahallesi'nde, Büyük Selim Paşa Caddesi veya Balcılar Yokuşundan girilen, Nalçacı Hasan Sokağı'nda, 266 ada, 7 parselde yer almaktaydı. Tekke arşiv belgelerinde Üsküdar'da eski menzilhane civarında kutbü'l-arifin Nalçacı Halil Efendi nam-ı diğer Tulûî Efendi Dergâhı diye geçmektedir. 1792 tarihli listede tekke, Üsküdar'da İnadiye Hamamı kurbunda Şeyh Tulûî Tekyesi diye geçmektedir. Tekkenin kurucusu Halvetî tarikatından Mudurnulu Nalçacı Şeyh Halil Efendi'dir (ö. 1657)" şeklinde bilgiler geçmektedir. Ayrıca ilave olarak tekkenin zikir günlerinin Perşembe olduğu ve tekkenin postnişinlerinin kimler olduğu hakkında da bilgiler vardır. Şöyle ki:

"1-Mudurnulu Nalçacı Şeyh Halil Efendi (ö.1048/1638-39), tekkedeki türbede metfundur. 2-Mudurnulu İplikçi Şeyh Ebubekir Efendi (ö. 1082/1671), türbede

metfundur. 3-Şeyh Mehmed Efendi (ö 1155/1742). Hazirede metfundur. 4-Mudurnulu Şeyh Mehmed Tulûî Efendi (ö,1170/1756), Mudurnu'da metfundur. Hazirede O'na dua etmek için dikilmiş bir taş (vardır) ... 5-Şeyh Hüseyin Efendi (ö.1198/1767), önceki şeyhin damadıdır. Şeyh Abdullah Rüşdü Efendi'nin oğludur. Türbede metfundur. 6-Şeyh Mehmed Rüşdi Efendi (ö. 1232/1816), Şeyh Hüseyin Efendi'nin oğludur. Türbede metfundur. 7- Şeyh Ahmed Reşid Efendi (ö.1280/1863), Şeyh Rüşdü Efendi'nin oğludur. Türbede metfundur. 8-Şeyh Mustafa Enver Bey (ö.1289/1872), Şeyh Ahmed Reşid Efendi'nin halifesidir, Mehmed Said Efendi'nin oğludur. 1243/1827-28 tarihinde doğmuştur. ... 9-Şeyh Mehmed Tayyar Bey (ö.1328/1910), Şeyh Mustafa Efendi'nin oğludur. 1280/1863-64 tarihinde doğmuştur. Bu dönemde tekkede el-Hac Mustafa Efendi'nin oğlu Derviş İsmail Efendi ve Konyalı Derviş Mehmed Efendi dervişlik yapmaktaydı. 1897-1900 yılları arasında kendisine taamiye olarak tahsis edilmesi şartıyla et bedeli olarak 290 kuruş maaş verilmekteydi. 10-Şeyh İhsan Efendi (ö,1946) Mustafa Enveri Efendi'nin diğer oğludur. Tekkede doğmuştur. Önemli bir Şabani musikişinası idi. Musikinin inceliklerini dayısı ünlü musikişinas Behlül Efendi'den, Selami şeyhi Muhtar Efendi'den, Sünbül Efendi Dergâhı zakirbaşısı şeyh Mehmed Sinan Efendi'den ve zakirbaşı Paşa Mehmed Efendi'den öğrenmiştir. Bestelediği ilahiler günümüze ulaşmamıştır" (Köse, 2016:180-181).

Tulûî Efendi ile ilgili olarak Hüseyin Vassaf'ın yazdığı "*Sefine-i Evliya*" adlı eserin dördüncü cildinde de şu bilgiler geçmektedir: "Hz. Nasuhi'den ahz-i feyz edenlerdendir. Nalçacı Dergâhına şeyh olmuş idi. Onun zamanında tekkeye Ubeydullah Paşa tarafından minber vaz' edilmiş ve cihetler tahsis olunmuştur. Hz. Nasuhi'den ahz-i feyz etmekle beraber hilafeti Pîr-zade Seyyid Alâeddin Efendi hazretlerindendir. Balada isimleriyle tezyin-i sahife eylediğim Fazlullah Efendi hazretleri dahi pederleri Alaeddin Efendi hazretlerinden feyz-yab-ı kemal olmakla beraber Tulûî Efendi'ye dahi hizmetleri sebkemiştir" (Akkuş ve Yılmaz, 2015: c.IV,76).

2. Mudurnu'da Kadirî Tarîkatı ve Abdurrahim Tırsî Hazretleri

Mudurnu'da Kadirî tarîkatı ile ilgili olarak ilk dikkatleri çeken isim Abdurrahim Tırsî hazretleridir. Rahmi Serin onu Mudurnu velilerinin imamı, üstadı olarak nitelemektedir (Serin, 1995:83). Abdurrahim Tırsî Efendinin Kadirîlik ile ilk tanışması Eşrefoğlu Rûmî sayesinde. "Abdülkadir-i Geylani'ye (ö. 561/1165-66) nispet edilen bu tarîkat, İslam dünyasının ilk ve en yaygın tarîkatıdır... *Behcetü'1-esrar ve Kala'idü'1-cevahir* gibi Kadirî kaynaklarında soyunun baba tarafından Hz. Hasan, anne tarafından Hz. Hüseyin'e ulaştığı kaydedilen Abdülkadir-i Geylani'nin diğer bazı çocukları babalarının vefatından sonra çeşitli bölgelere giderek tarîkatı yaymışlardır" (Azamat, 2001: c.XXIV,131-2).

"Kadirîyye'yi Anadolu'ya (ilk defa) XV. yüzyılda, Hacı Bayram-ı Veli'nin müridi iken onun emri üzerine Hama'ya gidip Abdülkadir-i Geylani'nin soyundan Hüseyin el-Hamevî'den hilafet alan Eşrefoğlu Rumi getirmiştir" (Azamat, 2001: c.XXIV,132). Eşrefoğlu Rûmî'nin "Asıl adı Abdullah, babasının adı Ahmed Eşref'tir. Kaynaklarda künyesi Abdullah Rûmî b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed Süyûfî (Mısır) şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Eşref, Eşrefzâde, Eşref-i Rûmî, Abdullah İznikî ve Abdullah-ı Rûmî adlarıyla da tanınmıştır. Mısır'dan Suriye'nin Hama kasabasına, daha sonra Anadolu 'ya göç edip önce Manisa'ya, ardından da İznik'e yerleşen, aslen

Mekkeli ve Hz. Peygamber soyundan geldiği rivayet edilen, âlim ve şeyhler yetiştirmiş bir ailenin çocuğudur” (Pekolcay ve Uçman, 1995: c.XI, 480). Eşrefoğlu Rûmî, Kadirîyye'nin Anadolu'daki ilk kolu olan *Eşrefîyye* kolunun da kurucusudur. Ancak kurduğu tarikat geniş bir alana yayılmamış, İznik-Bursa çevresiyle sınırlı kalmıştır.

Abdurrahim Tırsî hazretleri her ne kadar İznik'in Tırse köyünde doğmuş olarak kayıtlarda geçiyor olsa da soyunun kökeni Mudurnu'ya dayanmaktadır. Vassaf'ın Sefîne'de konuyla ilgili vermiş olduğu bilgiler şöyledir:

“Müşarünileyhimden Şeyh Abdurrahim-i Tirsi hazretleri cenâb-ı Eşref-zâde'nin kerime-i muhteremesi Züleyha Hanım'ı tezevüc etmiş, Hz. Pir-i Sâni'ye dâmâd olmuştur. Kayın pederlerinin vasiyeti üzerine ca-nişîni oldular. İznik'e sekiz saat mesafesi olan Tırse karyesinde Bolulu İsfendivar-zâde akrabalarından Bâyezîd-i Fakîh nam zatın mahdûmudur. Henüz çocuk iken pederleriyle maan Eşref-zâde hazretlerinin, hüsn-i nazarına mazhar olmuşlar, hatta çocuk iken Hz. Şeyh'e fevka'l-âde meclûb olduğundan taht-ı terbiyelerine almışlar; tahsiline itina buyurmuşlar; en sonra hilâfette bekam ederek, şeref-i sıhriyyetlerine mazhar kılmışlardır. Tabîat-ı şîriyyeleri olup, Dîvân'ları vardır. Kerâmât-ı aliyyeleri menkuldür. 926 Saferinde (Ocak 1520) dâr-ı cemâle intikâl eylediler. Azîzinin yanında defin-i hak-i mağfiret kılınmıştır. (Kaddasa'llahu sırrahu) Kırk sekiz sene, seccâde-nişin-i tarâkat oldukları lede'l-hesab nümâvân olmaktadır” (Akkuş ve Yılmaz, 2015: c.V, 104).

Sefîne'deki bilgilere bakılacak olursa Abdurrahim Tırsî hazretleri, Eşrefoğlu Rûmî tarafından kendisindeki cevherin fark edilmesi üzerine henüz daha çocukken terbiyelerine alınmışlardır. İslam Ansiklopedisindeki bilgiye göre: “Çocukluk yıllarında babasıyla birlikte İznik'e giderek Eşrefoğlu Rûmî'nin sohbetlerine katıldı. Eşrefoğlu'nun, "Bu çocuğu bize veriniz, talim ve terbiyesiyle meşgul olalım" demesi üzerine, babasının da rızası ile şeyhin himayesine girdi ve onun tarafından büyütülüp yetiştirildi. Bir müddet sonra şeyhinin kızı Züleyha Hatun'la evlendi. Eşrefoğlu'nun vefatından (874 / 1469) sonra vasiyeti gereğince dergâha postnişin oldu. Safer 926'da (Şubat 1520) İznik'te vefat etti ve şeyhinin yanına defnedildi. Yerine önce Muslihuddin Efendi, daha sonra da oğlu Pir Hamdi Efendi geçti”(Özcan, 1988: c.I, 293). Görüldüğü üzere Abdurrahim Tırsî hazretleri hem Eşrefoğlu Rûmî gibi bir büyük zatın ardından Kadirî postuna geçmekle hem de onun gibi bir büyük sūfînin kızı ile evlenerek ona damat olmakla şereflenmiştir. Yine Sefîne'deki bilgilere bakılacak olursa Abdurrahim Tırsî hazretlerinin mezarı İznik'te Eşrefoğlu Rûmî'nin türbesinin yanında olarak gösterilmektedir. Ancak mezarının asıl yeri köken olarak da mensup bulunduğu Mudurnu'da Sultan Süleyman Camisinin 200 metre ilerisinde ırmak kenarında bulunmaktadır.

Resim 6: Abdurrahim Tırsî Efendi Mezarı ve Kitabesi

Abdurrahim Tırsî hazretleri şairlik yönü oldukça güçlü bir Kadirî şeyhidir. Onda tasavvufun önde gelen simalarından Yunus Emre'nin etkilerini görmek mümkündür. Ayrıca Eşrefoğlu Rumi hazretlerinin de tesirinde kaldığı yazmış olduğu ilahilerinden anlaşılmaktadır. Dili sade ve kullandığı vezin hece veznidir. "Bursalı Mehmed Tahir ile S. Nüzhet Ergun bir divanının bulunduğunu kaydediyorlarsa da eser bugüne kadar ele geçmemiştir. S. Nüzhet Ergun Türk Şairleri'nde çeşitli mecmualardan topladığı on bir şiirini yayımlamıştır. Güftesi Abdürrahim Tırsî'ye ait olan ilahiler, uzun yıllar Kadirî dergâhlarında okunmuştur. Onun tarafından bestelendiği belirtilen bazı ilahilere çeşitli el yazması güfte mecmualarında rastlanmaktaysa da bunların hiçbirinin notası zamanımıza ulaşmamıştır"(Özcan, 1988: c.1,293).

Abdurrahim Tırsî hazretlerinin mermer sandukasının bulunduğu kabristanlıkta yatan diğer zatların isimleri ise Şeyh Sırrı Ali Efendi, Şeyh Muslihuddin Efendi, Şeyh Eşref-i Sani, Şeyh Abdullah Efendi ve Şeyh Abdulkadir Efendi şeklindedir.

Şeyh Muslihuddin Efendi, Abdurrahim Tırsî hazretlerinin ölümü üzerine posta geçen ilk halifesidir. Şeyh Sırrı Ali Efendi, Abdurrahim Tırsî hazretlerinin torunudur. 1636 yılında vefat etmiş ve dedesinin yanına defnedilmiştir. Şeyh Eşref-i Sani ise şair gönüllü bir kimsedir. Hilafeti babası Şeyh Lütfullah Efendiden alarak posta geçmiştir. İlahilerinden biri şu şekildedir:

Gönülde âteş-i aşk ile yanmış tâze dağım var
 Benim bu tekye-gâh içre sönmez bir çerağım var
 Bana olmaz mukabil kimse, meydân-ı muhabbette,
 Elimde tîğ-ı himmet gibi bir yalın bıçağım var.
 Aceb mi kûşe-i uzlette dâim i'tikâf etsem?
 Benim bu kâinatın iltifatından ferağım var.
 Bu Sâni Eşrefin hiç bâb-ı arza ihtiyacı yok,
 Muhammed Mustafa gibi benim bir sığıncağım var.

Şeyh Abdullah Efendi, Şeyh Eşref-i Sani'nin oğludur ve 1734 yılında şehit olarak vefat etmiş ve babasının yanına defnedilmiştir. Şeyh Abdulkadir Efendi ise Şeyh Abdullah Efendinin oğludur ve o da şair gönüllü bir derviştir. Babasından hilafet alıp posta geçmiştir. Devran sırrına dair "Devrannâme" adlı bir eseri ve Divan'ı vardır (Serin, 1995:85-88).

3. Mudurnu'da Zeyniyye Tarîkatı ve Fahreddîn-i Rûmî Hazretleri

Fahreddîn Rûmî hazretlerinin kabri bugün Mudurnu'da Sultan Süleyman Camisi haziresindeki diğer mezarlarla beraberdir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu kabir daha önceleri Mudurnu Yıldırım Bayezid Camisinin hemen yanında iken daha sonra tekke ve zaviyelerin kapatılması sonrası başka pek çok mezarla birlikte bu yeni yerine taşınmıştır. Mezarın orijinal bir kitabesinin olmaması da bu nedenle olmalıdır.

Resim 6: Fahreddîn Rûmî Efendi Mezarı ve Kitabesi

Fahreddîn Rûmî mezar taşında her ne kadar Zeyniyye tarîkatının bir mensubu olarak gösterilse de tarihi kaynaklarda bunu destekleyecek yeterli bilgiye rastlanılmamaktadır. Zeyniyye tarîkatı mensubu olduğu, asıl adının Zeynüddin Ebu Bekr Bin Muhammed Safi olduğu ama mahlas olarak Fahreddîn Rûmî adını kullandığı şeklindeki daha çok internet ortamındaki rastlanılan bilgiler farklı kaynaklardan tasdike muhtaçtır.

Bu bilgilerin dışında kesin olarak bilinenler ise Fahreddîn Rûmî'nin I. Murad Han'dan itibaren Yıldırım Bayezid dönemine kadar yaşamış güçlü bir fakih ve şeyh olduğudur. Hatta I. Murad Han onu kendisine vezir yapmak istemiş ama o kabul etmemiştir. Uzlete çekilmeyi, dini ilimlerle uğraşıp ibadet etmeyi, zühd ve vera sahibi olmayı tercih etmiştir. Yazdığı önemli eserlerden bazıları *Müştemilü'l-Ahkâm* ve *Ferâidü'l-Leâlî* adıyla. Öldükten sonra kabri Mudurnu'da Yıldırım Bayezid Camisinin hemen yanına defnedilmiştir. Sicilli Osmanî'nin aktardığına göre ise Abdulkadir-i Geylani soyundandır ve Kadirî tarîkatı mensubudur (Türkyılmaz, 2001:c.II, 389). Yine

Sicilli Osmanî'ye göre selefın "ücret mekruhtur" fikrine dayanarak ücretli imamlara uymadığı da mevcut bilgiler arasındadır(Süreyya, 1996: c.II,505).

4. Sonuç

Mudurnu ilçesi Türk tasavvuf tarihi açısından değerlendirilecek olursa çok değerli zatların metfun bulunduğu bir ilçemizdir. İlçe merkezinde henüz kimliği tam olarak tespit edilemeyen ancak çeşitli tarikatların şeyhlerinden oldukları belirtilen mezar taşlarının bulunuyor olması, daha üzerinde çalışılması gereken pek çok şeyin olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Bunun dışında Mudurnu merkezde ve tepelerde dizili olan türbeler de mevcuttur. Yeşil türbe, Doruk Baba türbesi ve Arslan Baba türbesi bunlardan sadece üçüdür ve bu türbelerde de tam olarak kimlerin yatmakta olduğu meçhuldür. Davut el-Halvetî gibi bir büyük zatın bugün Mudurnulu olduğunu bilmemizle birlikte ve Mudurnu'da metfun bulunmasına rağmen mezarının bilinmiyor olması, bu kimliği belirsiz olan türbe ve derviş kabirlerinin daha iyi incelenmesi gerekliliğini göstermektedir. Bu gibi incelemelerin yanında Mudurnu sadece kendi toprağında metfun olanlardan dolayı değil, bir şekilde yolu Mudurnu'ya düşmüş olan Nasuhi Muhammed Efendi gibi tasavvufun büyükleri nedeniyle de oldukça farklı bir beldedir. Tarih boyunca ilgi odağı olmuş, Ahiliğin adeta üstlerinden biri olarak bugüne kadar geleneğini sürdürmüş bir tarihi kent olarak bu özelliklerin çok daha fazla araştırılmaya ve yayına dökülmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKSOY, Hasan (2003). "Mehmed Tulûî Efendi". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVIII, s. 539. İstanbul.
- AZAMAT, Nihat (2001). "Kadirîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, cilt: XXIV, sayfa: 131-136
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1969). *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- HİLMİ, İbrâhim (1857?). *Menâkıb-ı Hacı Mustafâ Sâfi Efendi*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Şer'iyye Kısmı, No:1111
- HULVÎ, Mahmûd Cemaleddîn (1993). *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye (Büyük Velilerin Tatlı Halleri)*, Haz. Mehmet Serhan Tayşî, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 68, İstanbul
- İSLAMOĞLU, Abdülmecid (2007). "DÂVÛD-I HALVETÎ VE GÜLŞEN-İ TEVHÎD Ü TAHKÎK'İ (İNCELEME-METİN)" Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları ABD, Ankara.
- KONRAPA, M. Zekâi (1960). *Bolu Tarihi*. Bolu Vilayet Matbaası, Bolu.
- KÖSE, Fatih (2012). *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, I. Baskı, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No: 263, İstanbul.

ÖZCAN, Nuri (1988). "Abdurrahim Tırsî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** c. I, s.293, İstanbul.

PEKOLCAY, A. Necla ve Abdullah UÇMAN (1995), "*Eşrefoğlu Rûmî*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**,, Cilt: XI, Sayfa: 480-482.

RAMSAY, William M. (1967). **Anadolu Tarihi Coğrafyası**. Çev. Mihri Pektaş, İstanbul.

REİS, Bedriye (2016). "Bolu'da Halvetîliğin Temsilcileri" **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: XVI, Yıl:16, Sayı: I, 16: 423-451, Bolu.

SERİN, Rahmi (1995). **Hayreddin Tokâdî Hazretleri, Bolu ve İlçelerindeki Türbeler**, İlimi Araştırmalar ve Hayreddin Tokâdî Hazretleri Vakfı Yayınları, Bolu.

SÜREYYA, Mehmed (1996). **Sicilli Osmanî Cilt 2**, 6 Cilt, Yayına Hazırlayan Nuri Akbayar, S. Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul.

TÜRKYILMAZ, M. Emin (2001), **Bütün Menkıbeleriyle İstanbul ve Anadolu Evliyalari, 2 Cilt**, İpek Yayın ve Dağıtım, İstanbul.

ULUDAĞ, Süleyman (1997). "Halvetîyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, Cilt: XV., s. 393-395, Ankara.

USLU, Recep (1994). "Dâvûd-ı Halvetî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** C. IX, İstanbul, 1994.

VASSÂF, Osmânzâde Hüseyin (2015). **Sefîne-i Evliyâ**, Yay. Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, 4. Cild, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

VİCDÂNÎ, M. Sâdık (1995). **Tarîkatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turûk-ı Aliyye)**, Yay. Haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul.

**SAĞLIK TÜKETİCİLERİNİN KURUMSAL İMAJ ALGISI İLE HASTANE BAĞLILIĞI
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**

Dr. Öğr. Üye.Serkan DENİZ*

Öğr. Gör. Onur YÜKSEL**

ÖZ

Bir örgütün toplum ve paydaşları tarafından nasıl görüldüğünü yansıtan kurumsal imaj, toplumun ve paydaşların örgüte ilişkin davranışları, tutumları ve kararları ile ilişki halindedir. Bireylerin hatta devletlerin bile çok önemseydiği sağlık konusunda da tüketicilerin birçok davranışı, tutumu ve kararı kurumsal imaj algısı ile ilişki halindedir. Bu çalışma ile sağlık tüketicilerinin kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasındaki ilişkinin özel hastaneler açasından ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırma, Eylül 2018'de İstanbul'da gerçekteşirilmıştir. Araştırma verileri İstanbul'da ikamet eden ve 18 yaşını doldurmuş bireylerden toplanmıştır. Araştırmada veri toplamak için anket yöntemi kullanılmış ve geçerli olan 386 adet anket formu değerlendirilmeye alınmıştır. Yapılan analizlerde tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve Spearman's korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve yüksek düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir. Yine araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların kurumsal imaj algısının olumlu olduğu, hastane bağlılığı düzeyinin ise, orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Kurumsal imaj algısının sağlık tüketicilerinin hastane bağlılığı ile olan ilişkisi ve olumlu kurumsal imaj algısının hastanelere sağladığı faydalar dikkate alındığında, kurumsal imaj algısının olumlu olabilmesi için hastane yönetimlerinin, hastanenin fiziki koşullarda ve görünümünde iyileştirmeler yapmak, çalışanların kurumu en iyi şekilde temsil etmesini sağlamak, kaliteli hizmet sunmak, sosyal sorumluluk faaliyetlerini yerine getirmek, sosyal medya platformlardaki paylaşımları ve basını takip etmek, paydaşları ve kamuoyunu bilgilendirmek, yaşanan mağduriyetlere hızlı bir şekilde müdahale etmek gibi çalışmalarda bulunması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İmaj, Bağlılık, Sadakat, Sağlık, Hastane

**EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN CORPORATE IMAGE PERCEPTION AND
HOSPITAL COMMITMENT OF HEALTHCARE CONSUMERS**

ABSTRACT

Corporate image, which reflects the way an organization is seen by society and stakeholders, is related to the behaviors, decisions, and attitudes of society and stakeholders. Consumers' behaviors, decisions, and attitudes about the healthcare service, which has a significant importance for both the individuals and the government, are closely related to corporate image perception. This study aims to examine the relationship between corporate image perception and hospital commitment of healthcare consumers in the context of private hospitals. The study is done in September 2018 in Istanbul (Turkey), and the data are collected from individuals older than 18 years. In order to collect data, survey method is used, and in total 386 valid survey forms are used in the analyses. In the analyses process, descriptive statistics and Spearman's correlation analysis were performed. According to the results, there is a statistically significant, positive, and high correlation between corporate image perception and

* Yalova Üniversitesi Termal Meslek Yüksekokulu, serkand100@gmail.com, ORCID NO: 00000002 8093 1336

** Yalova Üniversitesi Termal Meslek Yüksekokulu, onuryuksel41@gmail.com, ORCID NO: 0000 0002 0055 1326

hospital commitment. Moreover, it is found that participants' corporate image perception level is positive, and their level of hospital commitment is moderate. When the benefits of positive corporate image for hospitals and its relationship with the commitment of healthcare consumers are taken into account, it is important to have a positive corporate image. In order to achieve a positive corporate image, it is recommended that hospital managers should improve physical conditions of the hospital, ensure that employees represent the organization in the best way, provide high quality service, engage in corporate social responsibility activities, follow social media platforms and press, inform stakeholders and public, and respond immediately to the negative situations.

Keywords: Corporate Image, Commitment, Loyalty, Health, Hospital

1. GİRİŞ

Yoğun rekabetin yaşandığı günümüz iş dünyasında örgütlerin başarılı olabilmesi, kendilerini rakiplerinden farklılaştıracak bazı özelliklere sahip olmalarının yanı sıra hitap ettiği kitlelerde güven ve sempati oluşturabilmelerine de bağlıdır. Örgütlerin hedef kitlelerde güven ve sempati oluşturabilmesi için, toplum nezdinde olumlu kurumsal imaja sahip olması gerekmektedir (Özata ve Sevinç 2009: 72). Bir örgütün paydaşları, rakipleri, iş dünyasında yer alan diğer örgütler ve aktörler açısından örgütün bir resmi olan kurumsal imaj, örgütlerin amaçlarına ulaşabilmesi ve varlıklarını sürdürebilmesi için örgüt yönetimlerinin üzerinde sürekli çalışması ve geliştirmesi gereken önemli bir konudur (Eroğlu 2013: 29).

Sağlık sektörü de rekabetin yoğun olarak yaşandığı sektörlerden biri olup; özellikle son yıllarda kamu hastanelerinin artan niteliği, üniversite hastanelerinin yatak ve poliklinik kapasitelerinin artması ve birçok özel sağlık kurumunun faaliyete başlaması sektörde yaşanan rekabeti daha da arttırmıştır. Böylesi bir ortamda sağlık kurumlarının, bireyler tarafından tercih edilebilmek, pazarda iyi bir yer edinebilmek, karlı olabilmek, rekabet avantajı elde edebilmek, varlığını sürdürebilmek gibi amaçlara ulaşabilmesi için yararlanabileceği önemli araçlardan biri de kurumsal imaj çalışmalarıdır (Bal 2012: 236).

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kurumsal imaj, bir örgütün eylemlerine, faaliyetlerine ve başarılarına yönelik paydaşların algılamaları olarak tanımlanmaktadır (Fatt vd. 2000: 28). Başka bir tanıma göre kurumsal imaj, paydaşların (müşteriler, tedarikçiler, hissedarlar gibi) daha genel anlamda kamuoyunun örgüte ilişkin izlenimleridir (Karaköse 2007: 5). Bu tanımlar çerçevesinde kurumsal imajın, paydaşların, kamuoyunun ya da toplumun örgüte ilişkin algılamalarının ve izlenimlerinin sonucunda oluştuğu söylenebilir. Sağlık kurumları açısından kurumsal imaj, "*hastaların bir sağlık kurumu hakkındaki düşüncelerinin, inanışlarının ve izlenimlerinin toplamı*" olarak ifade edilebilir (Önder ve Bayın 2014: 122).

Kurumsal imaj, günümüzde tüm örgütler için önemli bir varlık ve değer haline gelmiştir. Bir örgütün hissedarlarının, rakiplerinin, tedarikçilerinin, çalışanlarının, müşterilerinin ve toplumun o örgütün kurumsal imajını nasıl algıladıkları, o örgütün başarılı olmasında önemli bir etkidir. Bundan dolayı örgütlerin kurumsal imajını yönetmesi ve bu konuda çaba sarf etmesi gerekmektedir (Aksoy ve Bayramoğlu 2008: 86). Benzer şekilde hastanelerde kurumsal imaj çalışmalarına gereken önemi vermesi

gerekmektedir. Hastanelerin kurumsal imajları birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler arasında, hastanenin mimarisi, dekorasyonu, ismi, logosu, temizliği, personelin kıyafeti ve görünümü, sunulan hizmetlerin kalitesi, çeşitliliği, fiyatı, bekleme süreleri, tıbbi donanımın yeterliliği, hasta ve yakınlarına personelin davranışı, şikayetlere çözüm bulma süreci, hastanenin sosyal sorumluluk faaliyetleri, çevresel konulara duyarlılığı, hastaneyle ilgili medyada yer alan haberler, hastanenin uzaklığı gibi faktörler yer almaktadır (Bayın 2013: 44-47; Aksoy ve Bayramoğlu 2008: 92-95). Bu faktörlerin çokluğu, hastanelerin kurumsal imajlarını profesyonel bir şekilde yönetmesini ve kurumsal imajla ilgili en küçük bir olumsuzluğa bile müdahale etmesini zorunlu kılmaktadır. Hastane imajının olumsuz algılanması, tüketici, çalışan, yatırımcı kayıpları gibi sonuçlara neden olabilmektedir.

Olumlu kurumsal imajın hastanelere birçok faydası vardır. Olumlu kurumsal imaj, örgüt çalışanlarının motivasyonu ve performansı, kurum karlılığı, nitelikli işgücünün örgüte çekilmesi, bireylerin ihtiyaç olması halinde aynı hastaneyi tercih etmesi ve çevresine tavsiye etmesi, hasta memnuniyeti, hasta bağlılığı, hastanenin toplumun güvenini ve desteğini kazanması gibi birçok konuyu olumlu yönde etkilemektedir (Güleç 2017: 276-278; Semerci 2016: 18; Hasan ve Khuzaini 2018: 462).

Kurumsal imajın olumlu yönde etkilediği başka bir konu ise, sağlık tüketicilerin hastane bağlılığıdır. Araştırmada yer alan hastane bağlılığı kavramı literatürde yer alan hasta bağlılığı (sadakati) kavramı ile örtüşmektedir. Bu bağlamda hasta bağlılığı; hastanın hastane hizmetlerini beğenmesiyle ilgili olarak, ihtiyaç halinde aynı hastaneyi tekrar tercih etme, hastanenin hizmetlerini çevresindeki kişilere olumlu olarak bahsetme ve hastaneyi "benim hastanem" şeklinde içten benimseme eğilimi olarak tanımlanmıştır (Erdem vd. 2008: 98). Tüketicilerde kuruma bağlılık, tüketicilerin tutum ve davranışlarıyla kendini göstermektedir. Tutum boyutu, tüketicilerin ihtiyaç halinde aynı örgütten tekrar ürün ya da hizmet alma niyetinde olmasını, örgütü başkalarına tavsiye etme konusunda istekli olmasını ve diğer örgütleri tercih etmeyerek örgüte bağlılık göstermesini içermektedir. Davranışsal boyut ise, tüketicilerin örgütten ihtiyaç halinde tekrarlayan ürün ya da hizmet alımı davranışında bulunmasını ve örgütü başkalarına tavsiye etmesini içermektedir (Agyei ve Kilika 2014: 300). Sağlık tüketicilerinin hastaneye bağlılığı, hastanenin uzun vadede varlığını sürdürebilmesine, rekabet avantajı elde edebilmesine, bağlı tüketiciler aracılığıyla yeni tüketiciler edinmesine, maliyetlerini düşürmesine, kar elde etmesine ve hasta takibi yapılabilmesine olumlu yönde katkı sağlamaktadır (Akbolat vd. 2017: 75; Bayın ve Önder 2013: 118).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezi

Bu araştırma ile sağlık tüketicilerinin kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasındaki ilişkinin özel hastaneler açısından ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak geliştirilen araştırma hipotezine aşağıda yer verilmiştir:

H1. Sağlık tüketicilerinin kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı, Evreni ve Örneklemi

Araştırma, Eylül 2018'de İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri İstanbul'da ikamet eden ve 18 yaşını doldurmuş bireylerden toplanmıştır. Araştırmada veri toplamak için online anket yöntemi kullanılmıştır. Örnekleme yöntemi olarak kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 512 anket formu toplanmış; ancak özel hastanelerden hizmet almayan veya araştırmaya farklı illerden katılan katılımcıların anket formları (126 adet) değerlendirmeye alınmamıştır. Bundan dolayı veri analizlerinde 386 adet anket formu kullanılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesine yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümünde, katılımcıların kurumsal imaj algı düzeyinin belirlenmesine yönelik ifadeler yer almaktadır. İkinci bölümdeki ifadeler Derin ve Demirel (2010: 177) tarafından geliştirilen ve 7 maddeden oluşan Kurum İmajı Ölçeğinden uyarlanmıştır. Üçüncü bölümde ise, katılımcıların hastane bağlılığı düzeyinin belirlenmesine yönelik ifadeler yer almaktadır. Üçüncü bölümdeki ifadeler Erdem vd. (2008: 102) tarafından geliştirilen ve 11 ifadeden oluşan Hasta Bağlılığı Ölçeğinden uyarlanmıştır. Ölçeklerdeki ifadeler, 5'li Likert tipi ölçekle "1=kesinlikle katılmıyorum", "2=katılmıyorum", "3=kısmen katılıyorum", "4=katılıyorum" ve "5=kesinlikle katılıyorum" seçenekleri ile ölçülmüştür. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerini belirlemek için Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Kurumsal imaj algısının belirlenmesi için kullanılan ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,89, hastane bağlılığı düzeyini belirlemek için kullanılan ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı ise, 0,92 bulunmuştur. Bu sonuçlara göre her iki ölçeğinde güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliğinin belirlenmesinde ise, açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Kurumsal İmaj Algısı İle İlgili Açıklayıcı Faktör Analizi

İfadeler	Faktör Yükleri
2.4. Hizmet aldığım özel hastaneyi başkalarına tavsiye ederim.	0,84
2.2. Hizmet aldığım özel hastanenin hizmetlerinden memnunum.	0,84
2.3. Hizmet aldığım özel hastaneye tekrar gitmeyi düşünürüm.	0,82
2.1. Hizmet aldığım özel hastane şimdiye kadar beklentilerimi karşıladı. Gelecekteki beklentilerimi de karşılar.	0,80
2.5. Hizmet aldığım özel hastane saygın bir kuruluştur.	0,75
2.6. Hizmet aldığım özel hastanenin hasta öncelikli	0,71

bir işleyişi vardır.

2.7. Hizmet aldığım özel hastane çağdaş ve modern bir tesise sahiptir. 0,69

Kurumsal imaj algısı ile ilgili ölçeğin faktör analizine uygunluğunu belirlemek için yapılan analizlerde KMO değeri 0,89, Bartlett testi de ($p < 0,01$) anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, kullanılan veri setinin faktör analizine uygun olduğu ve değişkenler arasında yüksek düzeyde ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Yapılan açıklayıcı faktör analizine ilişkin sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir. Faktör analizi sonucunda ölçekteki ifadeler, toplam açıklanan varyansı % 60,68 olan, 7 maddeden oluşan tek faktör altında toplanmıştır. Bu sonuçlara göre ölçeğin yapı geçerliliğinin sağlandığı belirlenmiştir.

Tablo 2: Hastane Bağlılığı İle İlgili Açıklayıcı Faktör Analizi

İfadeler	Faktör Yükleri
3.10. Hizmet aldığım özel hastane beklentilerimi en iyi şekilde karşılar.	0,83
3.7. Tekrar sağlık hizmeti ihtiyacım olsa yine hizmet aldığım özel hastaneyi tercih ederim.	0,81
3.9. Hizmet aldığım özel hastanenin müşterisi olmaktan memnunum.	0,80
3.2. Arkadaşlarıma ve çevremdeki diğer insanlara hizmet aldığım özel hastaneyi tavsiye ederim.	0,77
3.11. Bana en uygun sağlık hizmetini hizmet aldığım özel hastanenin verdiğini düşünüyorum.	0,77
3.5. Hizmet aldığım özel hastanede kendimi evimde gibi hissediyorum.	0,75
3.3. Hizmet aldığım özel hastanenin hizmetlerinden şimdiye kadar bir hoşnutsuzluğum olmadı.	0,72
3.1 Hizmet aldığım özel hastaneyi tercih etmemin nedeni diğerlerine göre daha kaliteli hizmet vermesindedir.	0,71
3.8. Diğer hastaneler daha iyi hizmet sunmuş olsalar bile hizmet aldığım özel hastaneyi kolay kolay bırakmam.	0,71
3.4. Fazladan para verecek olsam bile yinede hizmet aldığım özel hastaneyi tercih ederim.	0,71
3.6. Hizmet aldığım özel hastanenin çalışanlarının özel ilgi gösterdiklerini hissediyorum.	0,69

Hastane bağlılığı ile ilgili ölçeğin faktör analizine uygunluğunu belirlemek için yapılan analizlerde KMO değeri 0,95, Bartlett testi de ($p < 0,01$) anlamlı bulunmuştur. Bu

sonuçlara göre, kullanılan veri setinin faktör analizine uygun olduğu ve değişkenler arasında yüksek düzeyde ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Yapılan açıklayıcı faktör analizine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir. Faktör analizi sonucunda ölçekteki ifadeler, toplam açıklanan varyansı % 57,06 olan, 11 maddeden oluşan tek faktör altında toplanmıştır. Bu sonuçlara göre ölçeğin yapı geçerliliğinin sağlandığı belirlenmiştir.

3.4. Veri Analizi

Verilerin analizinde SPSS 18.0 istatistik paket programı kullanılmıştır. Yapılan veri analizlerinde tanımlayıcı istatistikler (frekans, yüzde dağılımları, ortalama, standart sapma gibi) hesaplanmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda verilerin normal dağılımdan gelmediği belirlendiğinden ($p < 0,05$) kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman's korelasyon analizleri yapılmıştır. Elde edilen bulgular % 95 güven aralığında ve % 5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

Araştırmaya katılan 219 kişi (% 56,7) kadın, 167 kişi ise (% 43,3) erkektir. Katılımcıların yaş aralıklarına dağılımına bakıldığında, 218 kişinin (% 56,5) 25 veya altı yaş aralığında, 104 kişinin (% 26,9) 26-35 yaş aralığında, 43 kişinin (% 11,1) 36-45 yaş aralığında, 21 kişinin de (% 5,4) 46 veya üzeri yaş aralığında dağıldığı belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında, 111 kişinin (% 28,8) lise veya altı, 107 kişinin (% 27,7) ön lisans, 157 kişinin (% 40,7) lisans, 11 kişinin de (% 2,8) lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Katılımcılardan 270 kişi (% 69,9) bekar, 116 kişi de (% 30,1) evlidir.

Tablo 3: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	n	Ortalama	Standart Sapma
Kurumsal İmaj Algısı	386	3,51	0,68
Hastane Bağlılığı	386	3,16	0,74

Tablo 3'e göre katılımcıların kurumsal imaj algısının olumlu olduğu, hastane bağlılığı düzeyinin ise, orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4: Kurumsal İmaj Algısı İle Hastane Bağlılığı İlişisine Dair Korelasyon Analizi

	Hastane Bağlılığı	
	r	0,796
Kurumsal İmaj Algısı	p	,000
	n	386

Tablo 4’de yer alan korelasyon analizi sonuçlarına göre, kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($p < 0,05$). Korelasyon katsayısına göre ($r = 0,796$), kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasında pozitif yönlü ve yüksek düzeyde bir ilişki vardır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmayla sağlık tüketicilerinin kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasındaki ilişkinin özel hastaneler açısından ortaya konulması amaçlanmıştır; bu amaca yönelik olarak “Sağlık tüketicilerinin kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasında pozitif yönlü ilişki vardır” hipotezi geliştirilmiştir. Hipotezi test etmek için yapılan korelasyon analizi sonucuna göre, kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve yüksek düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre H1 hipotezi kabul edilmiştir. Literatürde yer alan benzer araştırmaların sonuçları da bu sonucu desteklemektedir (Akbolat vd. 2017: 71; Önder ve Bayın 2014: 130). Bu sonuca göre sağlık tüketicilerinin kurumsal imaj algısının olumlu olması, sağlık tüketicilerinin hastane bağlılığını arttırmaktadır.

Bu çalışmayla ulaşılan bir başka sonuç ise, katılımcıların kurumsal imaj algısının olumlu olduğudur. Bayın (2013: 62-63) ve Derin ve Demirel’in (2010: 177) çalışmaları her ne kadar özel hastanelere yönelik olmasa da elde etmiş oldukları sonuçlar bu sonuçla benzerlik göstermektedir. Kurumsal imajın tüketicilerin, çalışanların, yatırımcıların, diğer paydaşların ve toplumun kuruma ilişkin davranışlarını, tutumlarını ve kararlarını doğrudan etkileme potansiyeline sahip olması nedeniyle bu sonuç özel hastaneler açısından istenilen bir sonuçtur. Araştırmayla katılımcıların hastane bağlılığı düzeyinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Özel hastaneler bu sonucun daha yüksek çıkmasını isterler; çünkü yoğun rekabetin yaşandığı sektörde hastaneler, ayakta kalabilmek ve rekabet avantajı elde edebilmek için hastaneye bağlı tüketicilere ve hastalara sahip olmak isterler.

Sağlık tüketicilerinin kurumsal imaj algısı ile hastane bağlılığı arasındaki ilişki ve olumlu kurumsal imaj algısının hastanelere sağladığı faydalar dikkate alındığında, hastanelerin kurumsal imajlarının olumlu olması için bazı çalışmalar yapması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

AGYEI, Paul Mensah ve KILIKA, James M., (2014), “Relationship between Corporate Image and Customer Loyalty in the Mobile Telecommunication Market in Kenya”, **Management Studies**, II, 5: 299-308.

AKBOLAT, Mahmut, DURMUŞ, Ayhan, ÜNAL, Özgün, AMARAT, Mustafa ve FAZLA, İbrahim, (2017), “Hastaların Kurumsal İmaj Algılarının Hastane Bağlılıklarına Etkisi”, **European Journal of Educational & Social Sciences**, II, 2: 67-76.

AKSOY, Ramazan ve BAYRAMOĞLU, Vecdi, (2008), “Sağlık İşletmeleri için Kurumsal İmajın Temel Belirleyicileri: Tüketici Değerlemeleri”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, IV, 7: 85-96.

BAL, Mustafa, (2012), "Çalışan Personelin Kurumsal İmaj Oluşumuna Etkisi", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, II, 1: 219-241.

BAYIN, Gamze, (2013), "Hastanelerde Kurumsal İmaj ve Hasta Bağlılığı İlişkisi: Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile İbni Sina Hastanesi'nde Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

BAYIN, Gamze ve ÖNDER, Ömer Rifki, (2013), "Ankara'da Bir Üniversite ve Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesine Başvuran Poliklinik Hastalarının Bağlılık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, XVI, 2: 105-121.

DERİN, Neslihan ve DEMİREL, Erkan T., (2010), "Kurum İmajının Kurum Kimliği Açısından Açıklanabilirliği: İnönü Üniversitesi Turgut Özal Tıp Merkezi Örneği", **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, XIII, 2: 155-193.

ERDEM, Ramazan, RAHMAN, Süheyla, AVCI, Levent, DEMİREL, Bülent, KÖSEOĞLU, Seda, FIRAT, Gülhan, KESİCİ, Tuğba, KIRMIZIGÜL, Şule, ÜZEL, Seda ve KUBAT, Cemile, (2008), "Hasta Memnuniyetinin Hasta Bağlılığı Üzerine Etkisi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 31: 95-110.

EROĞLUER, Kemal, (2013), "Hizmet Kalitesi Algısının Kurumsal İmaja Etkisi Üzerine Hizmet Sektöründe Bir Araştırma", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XIII, 4: 29-46.

FATT, James Poon Teng, WEI, Meng, YUEN, Sze ve SUAN, Wee, (2000), "Enhancing Corporate Image in Organisations", **Management Research News**, XXIII, 5/6: 28-54.

GÜLEÇ, Şadiye Nur, (2017), "Özel Hastane Tercihinde Kurumsal İmajın Rolü", **SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi**, 16: 275-292.

HASAN, Edi ve KHUZAINI, Budiyanto, (2018), "Satisfaction Mediating the Effect of Nursing Service Quality and Hospital Image on Patient Loyalty", **International Journal of Economics, Business and Management Research**, II, 2: 456-465.

KARAKÖSE, Turgut, (2007), "Örgütlerde İtibar Yönetimi", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, 11: 1-12.

ÖNDER, Ömer Rifki ve BAYIN, Gamze, (2014), "Poliklinik ve Klinik Hastalarının Kurum İmajı ve Hasta Bağlılığı Algılarının Karşılaştırılması: Ankara'da Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği", **İşletme Araştırmaları Dergisi**, VI, 4: 120-138.

ÖZATA, Musa ve SEVİNÇ, İsmail, (2009), "Hastanelerde Kurumsal İmajın Ölçülmesinde Dikkate Alınması Gereken Faktörlerin Belirlenmesi", **Journal of Azerbaijani Studies**: 59-74.

SEMERCİ, Nilay, (2016), "Health Determinants in Business Enterprise Image", **Journal of Strategic Research in Social Science**, II, 2: 17-38.

THE INTERACTION OF CHINA AND RUSSIA WITHIN THE SHANGHAI
COOPERATION ORGANIZATION*

Dr. Öğr. Üye. Seven ERDOĞAN*

ABSTRACT

The end of Cold War didn't only put its mark on the international political system, but also it caused a great difference in the bilateral relations between the important actors of the system. The nature of the relations between Russia and China has changed significantly under these conditions, especially in response to the USA's claims for a worldwide hegemony. In the last three decades, the cooperation has become the central feature of this relation. The Russian dream for revitalizing her lost hegemony in the Central Asia in the post-Cold War setting hasn't seen as a threat by China primarily eager to utilise from the economic potential of the same region. By establishing the Shanghai Cooperation Organization in 2001, the parties gave a formal institutional basis to their cooperation in the Central Asia and enriched their cooperation efforts by integrating the regional actors into the play. This study aims to elaborate on the Russia-China relations in the post-Cold War setting by putting their cooperation under the framework of the Shanghai Cooperation Organization to the centre. In this scope, the formation and development processes of the Shanghai Cooperation Organization are examined in the first part. The balance and interaction between the actors within the framework of the Shanghai Cooperation Organization is elaborated in the second part. The study concludes that the future of the Shanghai Cooperation Organization will base on the success of Russia and China in mitigating the negative influences of their conflicting interests on their cooperation.

Keywords: China, Russia, Shanghai Cooperation Organization, Central Asia

ÇİN VE RUSYA'NIN ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ KAPSAMINDAKİ ETKİLEŞİMİ

ÖZ

Soğuk Savaşın bitmesi yalnızca uluslararası sistemde değişimi beraberinde getirmemiş, aynı zamanda sistemin kilit aktörler arasındaki ikili ilişkilerde de köklü bir değişim ortaya çıkarmıştır. Bu ortamda, Çin ve Rusya arasındaki ilişkilerin doğasında da, özellikle ABD'nin dünya siyasetindeki tek başat güç olma iddialarına tepki olarak, büyük bir değişim gözlenmiştir. Son otuz yıllık süreçte, işbirliği iki aktör arasındaki ilişkinin baskın unsuru haline gelmiştir. Rusya'nın Orta Asya'da, Soğuk Savaşın bitmesi ile kaybolan etkisini yeniden inşa etmeye yönelik girişimleri, bölgenin öncelikli olarak ekonomik potansiyelinden faydalanma niyetindeki Çin tarafından tehdit olarak algılanmamıştır. 2001 yılında Şangay İşbirliği Örgütünü kurarak Rusya ve Çin, Orta Asya özelinde aralarında var olan işbirliğine yasal bir zemin kazandırmışlardır. Örgüte bölgesel aktörlerin dâhil edilmesi, taraflar arasındaki işbirliğini zengin kılan bir adım olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya özelinde Çin-Rus ilişkilerine odaklanan bu çalışmada, iki aktörün Şangay İşbirliği Örgütü kapsamındaki etkileşimleri merkezi konumdadır. Çalışma dâhilinde ilk olarak Şangay İşbirliği Örgütünün oluşum ve gelişim süreci üzerinde durulmaktadır. İkinci olarak ise Şangay İşbirliği Örgütü içinde bu iki aktör arasındaki denge ve etkileşim konusu ele alınmaktadır. Çalışmada, Şangay İşbirliği Örgütünün uzun vadeli performansının, Çin ve Rusya'nın aralarındaki çıkar çatışmaları ve farklılıkların, Örgüt

* This study was presented orally in the "4th China and Middle East Conference" held in Nevsehir/Turkey on 19-22 June 2018.

* Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, seven.erdogan@erdogan.edu.tr. ORCID NO:

çatısı altında kurulan işbirliği üzerindeki etkisini asgari düzeye indirmede gösterecekleri başarıya bağlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Rusya, Şangay İşbirliği Örgütü, Orta Asya

Introduction

Despite the short honeymoon in the Sino-Russian relations in the very beginning of the Cold War with the transition of China to socialism, the relations between China and Russia gained a hostile characteristic by 1960s. Border disputes taking their roots from the historical expansion of Tsarist Russia at the expense of China in the 18th and 19th centuries were combined with the ideological differences after 1960s and became influential in the formation of this hostility. The rivalry had become the prevailing characteristic of the Sino-Russian relations until the end of the Cold War. In the period between 1960 and 1980, the countries came to the tug of war several times due to the border disputes. As a part of the newly adopted Chinese strategy of quietly building up her strengths through economic development in a setting of peace and preparing for making some contributions to the international system in the 1980s, China took steps to improve her relations with many countries in the world, including Soviets. In this context, the parties took steps to achieve normalization in their relations in the late 1980s. This new tendency in the relations did not come to an end after the dissolution of the Soviet Union and the relations between parties showed a tremendous progress in 1990s by attaining a high number of bilateral and multilateral dimensions.

Central Asian countries were the integral part of the Soviet Union during the Cold War. With the dissolution of the Soviet Union, these countries gained their independence in the early 1990s and a significant power hub emerged in the Central Asia. The attractiveness of the region for both regional and external players brought China and Russia closer in developing ties with the region. Throughout the history, China and Russia have become two actors trying to have a role in the power balance of the Central Asia. They tried to achieve this objective mostly in rivalry with each other. Therefore, the current attempt of the parties to become powerful in the region by establishing cooperative relations with each other constitutes a rupture from the historical continuum. However, the ongoing process bears different meanings for these actors. While Russia is the party aiming to keep her power in the region inherited from the Soviet Union; China, about to turn into one of the pivotal actors of the international politics with her rising economic and military capacities, is the one trying to construct her influence in the region from a scratch. That is, the actors did not start to cooperate in the Central Asia as equals. On the other hand, Russian dreaming for revitalizing her lost hegemony in the Central Asia in the post-Cold War setting was not seen as a threat by China willing to utilise from the economic potential of the same region, especially through achieving an access to the energy sources of the region.

This study aims to elaborate on the developments in the Sino-Russia relations in the post-Cold War setting by putting their cooperation under the framework of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) to the centre. In this scope, the formation and development processes of the SCO are examined in the first part. The balance between the actors within the framework of the SCO is elaborated in the second part.

The study concludes that the future of the SCO will base on the success of China and Russia in mitigating the negative influences of their conflicting interests on their cooperation.

Shanghai Cooperation Organisation for a New Central Asia

After the dissolution of the Soviet Union in 1991, five independent states were born in Central Asia, namely Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Kazakhstan and Tajikistan. In this context, Central Asia emerged as one of the potential economic centres of the world in the post-Cold War era, as a large consumer market of 55 million people and a hub of valuable sources such as fossil fuels and uranium. As a result, the attention of major world powers as well as the regional actors directed to the region (Memon 2006: 86). Currently, there are several actors competing to have a greater influence in the region.

When the Chinese choice for multilateralism came together with her willingness to have good neighbourly relations and it was found favourable by Russia, a fertile ground for the regional cooperation in the Central Asia came to the fore (Liu 2017: 152). SCO takes its roots from the bilateral talks between China and Soviets in the late 1980s. The primary motivation of these two actors in that dialogue was to ensure the security of their common border by reducing their military existences across the borderline. After the collapse of the Soviet Union, the process continued with the participation of the newly independent states of the region. In this scope, Shanghai Five mechanism, including China, Russia, Kyrgyzstan, Kazakhstan and Tajikistan, was formed in 1996. The five countries concluded two very important agreements in 1996 and 1997 in Shanghai and Moscow, respectively. Accordingly, the counties agreed gradually limiting the military forces and weapons in a zone of 100 km along the borderline. They also accepted to inform each other about their military affairs across the border as a confidence building measure. Besides, three Central Asian countries gave guarantees to China in order not to support separatist Uighurs and to side with China politically on this issue (Colakoglu 2010: 390).

With the solution of the border disputes among China, Russia and the Central Asian countries under the framework of the Shanghai Five, an important obstacle for the development of the relations between these actors disappeared and an appropriate level of trust for regional cooperation was built. Besides, the changing approaches of China and Russia towards each other in the Central Asian context provided a fertile ground for the formation of the SCO. By establishing the Shanghai Cooperation Organization in 2001 on the achievements of the Shanghai Five mechanism, the parties gave a formal institutional basis to their cooperation with the integration of the regional actors into the play. SCO brought four of the Central Asian countries except Turkmenistan together with Russia and China. SCO provided a multilateral platform to the Central Asian countries in order to handle their relations with the two biggest states in their region. It also gave them a chance to establish a balance between these two powerful states, even by using them against each other (Colakoglu 2010: 189).

SCO is the only regional organisation that China had an undeniable role in the formation. By means of this organisation, China not only attempts to shape regional order in her neighbourhood, but also it conveys a message to the entire world about

her distinctive and alternative approach to world order, which is prioritizing economic growth and respect for diversity (Salter and Yin 2014: 858). It has the name of a Chinese city with a secretariat located in Beijing. With her high level of affiliation with the organisation, China has become the largest financial contributor of the major projects and played a vital role in driving the organisation further both institutionally¹ and ideologically². Besides, it is the member states getting the greatest gains from the organisation by means of her increasing trade, energy and economic relations with the region (Huasheng 2013: 436). The expectations of relatively better gains in comparison to other members push China to be more giving in the SCO. Additionally, any instability in the Central Asia has potential of causing instability within China, especially by strengthening Uighur separatism in north-western territories. China is behind achieving the opposite. In other words, China is working for the development of her backward north-western region together with the rising economic development and stability in the Central Asia. In this issue, there is a perfect match between Chinese ideals and Central Asian countries' objectives.

Countering terrorism, extremism and separatism, also known as three evils, is depicted as one of the important tasks of the SCO from the very beginning, since all the members of SCO are suffering from the threat posed by the radical terrorist groups. China has been concerned with the Uighur extremism in Xinjiang, Russia has had problems with the Chechens, Uzbeks have been dealing with the threat posed by the Islamic Movement of Uzbekistan and Tajikistan has fought with Islamist militancy for years. On the other hand, Hizb-ut-Tahrir is a common danger for all Central Asian countries. There is also Taliban in Afghanistan, which has been seen as the primary exporter of religious extremism and terrorism in the region. With the official launch of the SCO in 2001, a convention on combatting terrorism, extremism and separatism was adopted. None of these countries can eliminate these common perils with an individual effort. SCO members established a Regional Anti-Terrorist Structure (RATS) in 2001 in Tashkent (Uzbekistan) to cooperate in combatting against different forms of terrorism especially by exchanging information and experience. Despite its limited capacity, the structure helped the SCO members in preventing 250 terrorist attacks (Ahmad 2008: 3-4). In this scope, SCO members formed a limited military unit to conduct military operations against terrorism.

The other goals of the SCO are formalised with the SCO Charter adopted in 2002 and stated as, to strengthen mutual trust, friendship and good-neighbourliness between the member states; to encourage effective cooperation between them in the political, trade and economic, scientific and technical, cultural, educational, energy, transport, environmental and other spheres; and to undertake joint efforts for the maintenance of peace, security and stability in the region, and the building of a new, democratic, just and rational international political and economic order. Apart from

---

¹ China finances the permanent secretariat of the SCO which was established in Shanghai in 2002.

² China formulated the theoretical guidelines known as the Shanghai Spirit. It includes mutual trust, mutual benefit, equality, consultation, respect to different civilizations and common prosperity. There is a remarkable similarity between the Shanghai Spirit and Five Principles of Peaceful Co-existence. The latter has played a remarkable role in the design of Chinese foreign policy since 1950s.

these objectives, SCO members are also aiming to create a Central Asia free from nuclear weapons for granting security in the region. Accordingly, five permanent members of the UN Security Council concluded an agreement in 2014 in order to show their commitment to a nuclear weapon free Central Asia. When the conclusions of the annual meetings held by the SCO members are considered, it is seen that the multilateral cooperation among the SCO members gets deeper in years. Until now SCO has provided a useful platform for its members in order to promote their cooperation in different areas. However, due to the limited resources of the organisation, many of the objectives have stayed on paper (Oldberg 2007: 45).

While the first two goals of the SCO are region-centred, the last goal is very much related with the international politics. This shows the interest of the SCO members in cooperating for the design of international system in line with their own priorities. As a result, from the very beginning, SCO has become more than a regional organisation. In the annual meetings of the SCO members, both regional and international developments are discussed together with the prospects for the future development of the SCO. In the declaration published by the heads of the SCO members in 2002, the international system was defined in transition to multi-polarity and it was also mentioned that there is a need for collective action in order to handle key issues or new threats of the 21st century in staying firmly strict to the United Nations Charter and international law norms³. In the same declaration, SCO members also mentioned their concern for the Middle Eastern security. Open references were made to the Israel-Palestine dispute and Iraqi crisis (St. Petersburg Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organisation 2007). In the succeeding annual meetings, SCO members have always made references to the multi-polarity of the international system by stressing their rejection of any kinds of hegemony. Besides, SCO members also put forth their demands for a reform in the United Nations and its Security Council in a way to make them more representative and effective (Tashkent Declaration on the 10th Anniversary of the Shanghai Cooperation Organisation 2010). As well as, they stated their wish for a solution in Syria acceptable for all the parties of the conflict (Astana Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organisation, 2017).

SCO was widely interpreted as an anti-Western alliance of the authoritarian states in order to counter the US hegemonic claims or the US attempts to have an influence in the region. Despite the dominant perceptions in the West about the nature of the SCO, the organisation has stressed from the very beginning that it was not formed against any other states or regions (Declaration on the Establishment of the SCO 2001). Besides, SCO members also declared that they should not be seen as a bloc (St. Petersburg Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organisation 2002). Instead, the SCO was presented as an effective alternative multilateral organisation in an increasingly multi-polar world order. However, both China and Russia have hatred for the growing presence of the USA in the Central Asia. In 2005, SCO members invited the US and her allies to end their extensive

---

³ Primarily the norms of the equality and sovereignty of states, non-interference in internal affairs, mutual respect for territorial integrity, inviolability of borders, non-aggression, peaceful settlement of disputes, non-use of force or threat of force.

military operations in Afghanistan and put an end to their military existence in the Central Asian countries, by grounding their demands on the completion of the military phase of the anti-terrorist campaign. Besides, in the following years, the SCO members criticized the American methods relying heavily on the use of military techniques in achieving a real solution in Afghanistan (Tashkent Declaration on the 10th Anniversary of the Shanghai Cooperation Organisation 2010). The calls of the SCO members produced the expected results and the US closed her last Central Asian airbase in Kyrgyzstan by 2014. That is, SCO can also be seen as a powerful bloc against the outside players, such as the USA and NATO, trying to be part of the regional politics (Bekcan 2013: 143).

SCO experienced its first enlargement, after 16 years from its launch, with the membership of India and Pakistan in 2017. Now, it has eight members in total. For a long time, SCO members stayed reluctant about the enlargement of the organisation. Instead, they opted to adopt measures to make the organisation stronger by increasing its efficiency and attractiveness (Oldberg 2007: 41). The disagreements between China and Russia about the potential new members of the SCO also played a role in this reluctance. As a result, the status of observer and dialogue partner, which are falling short of membership, were created in 2004 and 2008 respectively. Currently, while Afghanistan, Iran, Belarus and Mongolia have an observer status in the SCO; Turkey, Azerbaijan, Armenia, Sri Lanka, Nepal, Cambodia are dialogue partners. None of these countries, having a status lesser than membership, has a say in the decisions taken in the organisation. The rules and procedures related to the admission of the new members to the SCO was agreed by the member states in 2010.

China and Russia within the Shanghai Cooperation Organisation

China and Russia carried their relations to the level of strategic partnership in 2001 by signing the Treaty for Good Neighbourliness, Friendship and Cooperation. SCO constitutes only a part of the whole story between China and Russia. It can be classified under the multilateral tract of the relations between the parties. In the special context of the Central Asia, there is a burden-sharing between two actors. As mentioned before, China and Russia can put different meanings to the SCO. But, there are some issues that the parties agree upon about the existence of the SCO. Ensuring border security, economic interests, regional security and unrest about the rising role of the USA in the region and world politics can be listed as the main factors motivating China and Russia to cooperate under the SCO (Akman 2015: 314).

By means of the SCO, the countries aim to utilise from the potentials of the Central Asia region without having any tension in their relations. From the very beginning, China has shown a great concern for the Russian views in designing her policies targeting the Russia's near abroad (Charap, Drennan and Noël 2017: 35). Thanks to her legacy in the post-Soviet space, Russia has still the ability to influence the relations between the Central Asian countries and third parties, including China. It is very well known that Russia and Central Asian countries have a common history and a shared administrative culture. The great majority of the Central Asian populations can speak Russian. The people in these countries can follow Russian media and TV channels. There are university programmes funded by Russia, as well as pro-Russian

civil society organisations. A large number of labour force from the Central Asian countries migrated Russia. Russia has been making military assistances to these countries, poorly performing in meeting their security needs and there are permanent Russian bases in the region (Freeman, 2017: 12). As a result of these factors, despite her rising power, China has still opted to cooperate with Russia, because this cooperation has had a great share in strengthening the influence of China in the Central Asia. On the other hand, Russia wants to control the relations between China and Central Asian countries by means of the SCO, since Russia is aware of the fact that it is impossible to block the development of the relations between China and Central Asian countries and SCO gives it an opportunity of having a say in the relations of China with the Central Asian countries.

While China and Russia were trying to form a balance in their involvements to the Central Asia, the USA attempted to use the legacy of 9/11 terrorist attacks to increase her presence in the Central Asia. In the US military campaign aiming to punish the performers of this terrorist act allegedly hiding in Afghanistan, the country looked for the support of the Central Asian countries. The USA used the military bases and flight zones of the Central Asian countries in this operation. On the other hand, by means of economic and military assistances, the USA also motivated the Central Asian countries for a transition to free market economy and democracy (Aydın 2015: 5). At the beginning, Russia and China adopted a softer approach in this issue. However, China approached to the US activities in the region more hesitantly and her doubts gets bigger in time. On the other hand, Russia even supported the anti-terrorist measures adopted by the USA, because it hoped to cooperate with the USA in fighting against the international terrorism. Russia also saw this newly emerging context as an opportunity to find a legal ground to her anti-humanitarian fight against the Chechen separatists (Tannisever 2013: 12-13). After the divergent views of the two leading countries of the SCO on this issue became known, the weakening possibility of the SCO was also debated in that period. American invasion of Iraq in 2003 led to the emergence of a re-alignment in Chinese and Russian attitudes towards the unilateral actions of the USA (Eder 2014: 26). As a result, growing unrest about the rising American military and economic presence in the Central Asia created a new incentive for Russia and China to improve their bilateral cooperation as strategic partners and to deepen their cooperation in the multilateral setting of the SCO (Mansourov 2008: 8). Furthermore, both actors are not fond of the US unilateralism, especially the alleged US attempts for intervening internal affairs of some countries by means of the Western style popular revolts, which are also commonly named as colour revolutions, in order to create regimes linked closely with the West. Hence, SCO members have been paying effort to ensure the continuity of the authoritarian regimes for the sake of stability in the region without any concern for democratization (Charap, Drennan and Noël 2017: 25, 34, 37).

China is one of the biggest energy importers and Russia is one of the largest energy exporters in the world. But, they are not trading each other extensively. Due to the absence of transport and pipeline infrastructure, Russia does not play a significant role in the energy trade of China. Russia was hit hard by the 2008 financial crisis and this led to an adjustment in her approach to the cooperation with China in energy-

related matters. In this context, Russia has become more willing for a cooperation with China in the field of energy, especially by increasing her energy exports to China, because she is feeling an urgent need for the Chinese investment and loans to achieve her economic revival (Eder 2014: 30-31). The parties were able to sign a natural gas deal in 2014 after more than a decade-long negotiations. The rising tension between Russia and the West in the aftermath of the Ukraine Crisis became effective in the eventual finalisation of the long negotiation process between the parties. China has become the main financier of Russian oil and gas projects, which became the main target of the Western sanctions after the Ukraine Crisis. Russian economy is mostly dependent on the revenues coming from the sales of energy sources. Therefore, it is in need of reliable buyers, while the biggest European customers have a tendency to minimize their energy trade with Russia in the medium or long term. This urgent need has been reducing Russian capacity to play the energy card in her cooperation with China. In recent years, China has been more influential in defining the parameters of the cooperation between the parties in the field of energy (Gunes 2015: 846, 848). China is responding to the changing Russian attitude in the energy related matters by refraining from any act that can be interpreted as the exploitation of Russia's difficult position and economic weaknesses (Charap, Drennan and Noël 2017: 25, 28, 29). As China achieves economic growth, her demand for energy sources increases and this enhances Chinese energy dependency. From the Chinese perspective, on-going political unrest in the Middle Eastern region, including primary energy exporters of the country, has been adversely affecting the China's energy transfers. The country is also making her energy transfer by using a road whose security is mostly provided by the US forces and the USA has also an important role in the production of energy sources in the Middle East. China has been facing with a pressing need for alternative energy sources to enhance her energy security and to meet the energy demands of her fast-growing economy (Gunes 2015: 846).

Apart from their influence on the cooperation between China and Russia in the energy related matters, these newly arising conditions also affected the energy cooperation between China and Central Asian countries and the handling of the energy-related matters within the SCO, since Russian's control over the energy trade of the Central Asian countries created a hostile environment for the Chinese energy companies for a long time (Eder 2014: 56). After the development of the bilateral energy ties between China and Central Asian countries, Russia has become eager to add an energy dimension to the SCO to coordinate the energy policies of the SCO partners (Swanstrom 2012: 7). The newly developing energy relations between the parties will most probably produce implications for world energy markets (Liu 2017: 147). The importance of the Central Asia, composing of countries with rich energy sources, increases for China. China sees the region very vital for the diversification of her energy consumption. Therefore, she is very much enthusiastic about making investments to the energy infrastructure of the Central Asian countries, especially to Kazakhstan having the biggest resources (Oldberg 2007: 33). A pipeline connecting all five Central Asian countries to China was completed in 2009. Currently, nearly half of the Chinese natural gas demand has been met by the region. This created a further motivation in Russia to cooperate with China in the energy sector. With a deal

concluded between the parties in 2013, Russia would turn into the biggest oil supplier of China in the future (Freeman 2017: 11). This might also make Russia more willing in forming an energy club within the SCO. Otherwise, Russia may lose her monopoly in the transmission of the energy sources of the Central Asian countries to the Western markets (Karaca 2013: 72).

While China is more economic development oriented, Russia puts more value on the cooperation on matters related to security in the SCO. As a result, there is not any consensus between the parties regarding the future shape of the cooperation (Ahmad 2008: 10). The issue becomes more complex, if the interest calculations of the other SCO members are taken into account. However, after the Yekaterinburg Summit of the SCO in 2009, a division of labour between China and Russia emerged within the organisation. In this scope, while Russia becomes the primary actor of the cooperation in the security matters and in the field of energy, China has turned into a leading actor of the economic cooperation (Eder 2014: 30). However, other SCO members together with Russia have shown a great resistance to the development of the economic ties among the members, as they are afraid of a possible dumping effect caused by the Chinese goods on their markets, which is built upon their current disadvantages in trade with China. Therefore, China's decade-old proposal for a SCO free trade zone just remained on paper. By means of a free trade zone among the SCO members, China wants to have a better access to the Central Asian markets by escaping from the hampering effects of the excessive customs duties, various visa restrictions and corrupt border officials on the trade among the SCO members (Oldberg 2007: 22). Besides, there is an already established free trade zone between Russia and Central Asian countries under the framework of the Euroasian Economic Union. This shows both Russia and Central Asian countries become willing for cooperating with China, as long as they gained more than China (Oldberg 2007: 28). Therefore, the references made to the principles of mutual benefit and equality⁴ are applicable in the SCO context to a limited extent in the matters related to trade.

When China understood the limits of the possible economic cooperation under the framework of the SCO, she came up with her own project known as One Belt One Road initiative. The project is designed to achieve economic improvement of the Central Asian countries by connecting them via modernized railway infrastructure (Ministry of Foreign Affairs of People's Republic of China, 2018). It foresees as a win-win cooperation of all the participant countries, as a result of which common development and prosperity of the participant countries would be achieved in an atmosphere of peace, friendship, mutual trust. SCO contributed a lot to the formation of this project, especially by building trust among the members. In the long run, it can continue to provide inputs to the development of the initiative further (Akiner 2010: 25). Russia approached to the China's One Belt One Road initiative hesitantly, because it was seen as a Chinese attempt for turning into a dominant actor of the international politics by using her economic power (Ozdasli, 2015: 588). After the Ukraine Crisis, Russia experienced a shift in her attitude towards the One Belt One Road initiative. By

---

⁴ As an example of the references, please check: Joint Communiqué Meeting of the Council of Heads of Government (Prime Ministers) of the SCO Member States, 2005.

the way, China was able to escape from facing with the obstructing capacity of Russia for the project. After the Western sanctions imposed on Russia in 2014, the initiative was started to be seen as a way of expanding Russian economy and developing the Russia's Euroasian Economic Union project with the foreseen transport and logistics infrastructure building in the region. This is because China turns into the only viable strategic option in the hands of Russia, when Russia lost her freedom of manoeuvre in her foreign policy. Russia lost her hopes for deepening trade, financial ties and technological cooperation with the West. Apart from this, Russia also sees China's One Belt One Road initiative as a step for enhancing stability of the region by means of economic development. Accordingly, the SCO members stated their support for the China's One Belt One Road initiative in 2016 by underlying the importance of the project for the regional economic cooperation (Tashkent Declaration of the Fifteenth Anniversary of Shanghai Cooperation Organisation 2016). China became content about the changing attitude of Russia towards her initiative, because it provided China an access to the market of the Euroasian Economic Union (Upadhyay 2017: 7-8).

China has been one of the major clients of the Russian weapons. With a share of 11 percent, China is Russia's third largest arms export destination (Fleurant, Wezeman, Wezeman and Tian 2017). However, Russia has an undeniable role in the expanding military capacity of China. There are some points creating a discontent in the parties on this issue. In the last decade, Russia has started to have some concerns about China's rising military power, so she showed a reluctance about selling advanced technology weapons to China. Russia has fears about a possible Chinese superiority in the military technology in a near future which is gained through the China's enhanced reverse engineering capabilities (Upadhyay 2017: 9). As a result of this, China criticized Russia for selling outdated products or refraining from selling certain types of technology and equipment. In recent years, a slowdown was observed in the arm sales between these countries owing to China's growing arm producing capacity (Liu 2017: 143). The military gap between these two countries has been lessening over the last years. Thanks to her rising military capacity, China started to give military support to the Central Asian countries (Freeman 2017: 11).

As mentioned before, disagreements between China and Russia about the potential new members of the SCO led to the design of new categories lesser than membership. Both countries wanted to integrate the countries having close ties to each other to the organisation. By this way, they aimed to limit the power of the other party in guiding the future path of the organisation. For example, while China pushed for the membership of Pakistan and Mongolia, Russia supported the membership of India and Iran. The achievement of the membership by Pakistan and India in 2017 supported by the different major powers within the SCO shows the fact that the power balance between the major SCO partners will be primarily taken into account in the upcoming SCO enlargements.

Conclusion

“The SCO member states will remain friends from generation to generation and will never be enemies against one another.”

(Shanghai Declaration on the Fifth Anniversary of the Shanghai Cooperation Organisation, 2006)

Despite the good intention of the SCO members indicated above and the improvements in Sino-Russia relations in the aftermath of the Cold War, the relations between the parties still have a competition dimension. Cold War tension between the parties has still had a legacy in the relations of two actors. The tendency to see the other party as a threat is more apparent in Russia, because of the growing economic and political power of China. On the other hand, China's priority is to achieve a peaceful development in a harmonious world. Therefore, China act responsibly to preserve peaceful international environment without entering into any clash with the other major powers.

As two actors closely related bilaterally and multilaterally, China and Russia still differs significantly. These differences can also be observed in their approaches towards the Central Asia region. The SCO, which was built upon the shared interests of the parties in the Central Asian context rather than shared values, has showed a great performance until now in minimizing the risk of a clash between parties in the region. The organisation provided a useful setting to China and Russia in managing their differences in the region. This is due to the fact that thanks to the SCO, China and Russia have regular meetings and consultations to exchange their views and these regular contacts ensure the building of mutual trust between them. SCO gives Russia an opportunity to revise her lost influence in the Central Asia without showing a high political will and bearing a heavy financial burden. What is more, Russia also controls the activities of China in the region without any confrontation, but staying in cooperation. On the other hand, China puts her plans for the region into action without experiencing any clash with Russia and harming the stability and security in the region.

Briefly, in the aftermath of Cold War, China and Russia showed a good performance in limiting the adverse effects of their differences on their relations. China and Russia pay effort to avoid from a potential conflict and competition in their relations as part of their current interest calculations. Hence, the parties opted to ignore the problematic aspects of their relations. Prevailing dynamics of the relations between China and Russia will be detrimental for the future shape of the SCO.

BIBLIOGRAPHY

Astana Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organisation, 9 June 2017.

AHMAD, Ishtiaq, (2008), "Shanghai Cooperation Organisation: China, Russia and Regionalism in Central Asia", **Social Sciences Research Council Conference on Inter-Asian Connections.**

AKINER, Shirin, (2010), "The Schanghai Cooperation Organisation: A Networking Organisation for a Networking World", **Global Strategy Forum.**

AKMAN, Halil, (2015) “Şangay İşbirliği Örgütü’nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII: 37, 311-326.

AYDIN, Aydın, (2015), “Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya’da Rusya, ABD ve Çin”, **Vizyoner Dergisi**, VI: 13, 1-11.

BEKCAN, Umut, (2013), **Yeni Dünya Düzeninde Rusya-Çin İlişkileri**, Ankara: Phoenix Yayınevi.

CHARAP, Samuel, John DRENNAN and Pierre NOËL, (2017), “Russia and China: A New Model of Great-Power Relations”, **Survival**, LIX: 1, 25-42.

COLAKOGLU, Selcuk, (2004), “Şangay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, I: 1, 173-197.

---, (2010), “Çin’in Orta Asya ve Kafkasya Politikası”, **Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine**, (ed. T. Arı), Bursa: MKM Yayıncılık, 385-417.

Declaration on the Establishment of the SCO, 15 June 2001.

EDER, Thomas Stephan, (2014), **China-Russia Relations in Central Asia**, Wiesbaden: Springer Press.

FLEURANT, Aude, Pieter D. WEZEMAN, Siemon T. WEZEMAN and Nan TIAN, (2017), “Trends in International Arms Transfer 2016”, **Sıprı Fact Sheet**.

FREEMAN, Carla P., (2017), “New Strategies for an Old Rivalry? China-Russia Relations in Central Asia after the Energy Boom”, **The Pacific Review**, 1-20.

GUNES, Ergin, (2015), “Çin-Rusya İlişkilerinde Asimetrik Denge ve Amerika Birleşik Devletleri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, LXX: 4, 839-867.

HUASHENG, Zhao, (2003), “Chinese View of and Expectations from the Schanghai Cooperation Organisation”, **Asian Survey**, LIII: 3, 436-460.

KARACA, R. Kutay, (2013), “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dış Politikasında Orta Asya”, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed. M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan), Ankara: Usak Yayınları, 59-81.

LIU, Guoli, (2017), **China Rising: Chinese Foreign Policy in a Changing World**, Croydon: Palgrave Macmillan.

MANSOUROV, Alexandre Y., (2008), “China-Russia Relations: Can Bamboo and Pine Trees Grow Together?”, **Asia-Pacific Center for Security Studies Report**.

MEMON, Aman, (2006), “Shanghai Cooperation Organisation”, **Asia Pacific Research Journal**, XIV, 77-94.

MICHAEL, Salter, and Yin, YINAN, (2014), “Analysing Regionalism within International Law and Relations: The Shanghai Cooperation Organisation as a Grossraum?”, **Chinese Journal of International Law**, XIII: 4, 819-877.

Ministry of Foreign Affairs of People’s Republic of China, 3 July 2018. (http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1573636.shtml, Date of Access: 21.07.2018).

OLDBERG, Ingmar, (2007), "The Shanghai Cooperation Organisation: Powerhouse or Paper Tiger? The Shanghai Cooperation Organisation", **Swedish Defence Research Agency**.

OZDASLI, Esmey, (2015), "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri", **Turkish Studies**, X: 14, 579-596.

Shanghai Declaration on the Fifth Anniversary of the Shanghai Cooperation Organisation, 2006.

St. Petersburg Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organisation, 7 June 2002.

SWANSTROM, Niklas, (2012), "Transformation of the Sino-Russian Relationship", **Euroasia's Ascent in Energy and Geopolitics**, (ed. Robert E. Bedeski and Niklas Swanström), Oxon: Routledge, 1-15.

Tashkent Declaration on the 10th Anniversary of the Shanghai Cooperation Organisation, 11 June 2010.

Tashkent Declaration of the Fifteenth Anniversary of Shanghai Cooperation Organisation, 24 June 2016.

TANRISEVER, Oktay Fırat, (2013), "Rusya'nın Orta Asya'da Sarsılan Hegemonyası ve Afganistan Politikası: Moskova'nın Orta ve Güney Asya'ya Dönük Değişen Yaklaşımının Temelleri ve İnkilemleri", **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, (ed. M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan), Ankara: Usak Yayınları, 1-25.

UPADHYAY, Bandana, (2016), "China-Russia Relations: Current Dynamics", **Indian Council of World Affairs**.

**SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ÜZERİNE YAPILAN DOKTORA TEZLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ (2002-2018)¹**

Dr. Öğr. Üye. Sibel OĞUZ HAÇAT*

Fatıma Betül DEMİR**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de 2002-2018 yılları arasında sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan doktora tezlerini farklı kriterler açısından değerlendirmektir. Ayrıca yapılacak çalışmalara ve alana katkı sağlaması açısından ışık tutacağı düşünülmektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri doküman incelemesi ile elde edilmiştir. Araştırma verilerini Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi resmi sitesinde kayıtlı sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan 158 doktora tezi oluşturmaktadır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Araştırma verilerinin analizi tezlerin yayımlandığı tarih, yapıldıkları üniversite, araştırmacı cinsiyeti, çalışılan alan, anahtar kelimeler, araştırmanın örneklem grubu, araştırma yöntemi, veri toplama araçları, araştırmada çalışılan üniteye göre 9 başlıkta değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı’nın tez tarama merkezinde ulaşılabilen 2002-2018 yılları arasındaki tezlerin en çok 2017 yılında yapıldığı görülmektedir. İncelenen tezlerin en fazla Gazi Üniversitesi’nde yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan doktora tezlerinin araştırmacı cinsiyetine göre dağılımında erkek araştırmacıların daha fazla yer aldığı görülmektedir. Tezler konularına göre değerlendirildiğinde en fazla çalışılan konu “Sosyal bilgiler dersi öğretim programı öğeleri” ile “Sosyal bilgiler dersinde kullanılan öğretim yöntemleri” olduğu tespit edilmiştir. Tezlerde “sosyal bilgiler” anahtar kelime olarak en fazla tercih edildiği görülmektedir. Tezlerin örneklem grubunda 7.sınıf öğrencilerinin daha fazla yer aldığı görülmektedir. Araştırma modeli ve veri toplama araçları incelendiğinde, araştırmacılar en fazla karma yöntemi kullanmayı, görüşme/mülakat ile veri toplamayı tercih etmişlerdir. En fazla çalışılan ünite ise “Türk Tarihine Yolculuk” olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda çeşitli önerilere yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler eğitimi, doktora tezi, değerlendirme.

**EVALUATION OF THE DOCTORAL DISSERTATIONS CONDUCTED ON SOCIAL
STUDIES EDUCATION (2002-2018)**

ABSTRACT

The aim of this study is to assess doctoral dissertations in the field of Social Studies Education between the years 2002-2018 within the scope of the different criteria in Turkey. It is also thought that the work to be done will give and a light in terms of contribution to the area. Qualitative research method was used in the research. The data of the research was obtained by document analysis. The research data consists of 158 doctoral dissertations in the field of social studies education registered in the official website of the National Thesis Center of the Council of Higher Education. The data were analyzed by content analysis method. In the analysis of the data, the date and the university of publication, researcher gender, sample group of the research, keywords, study group of research, the research method, the data collection tools, according to the unit studied in the research were evaluated in 9 title. As a result of the

¹ Bu çalışma 11-13 Ekim 2018 tarihleri arasında Kırşehir’de düzenlenen VII. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulan aynı başlıklı çalışmanın genişletilmiş şeklidir.

* Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, soguz@kastamonu.edu.tr,

** Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, betul_bd_@hotmail.com , ORCID NO: 0000-0002-3573-6160

research, The theses between 2002 and 2018, which can be reached at the thesis screening center of Council of Higher Education, appear to be made at most in 2017. Most of the theses examined were found to be carried out in Gazi University. It is seen that male researchers are more involved in the distribution of doctoral dissertations according to researcher gender. When the thesis is evaluated according to the subjects, it was determined that the most studied subject was “social studies curriculum elements” and “teaching methods used in social studies course”. In the thesis, “social studies” is the most preferred keyword. In the sample group of the theses, it is seen that 7th grade students take more places. When the research model and data collection tools were examined, the researchers preferred to use the most mixed methods and to gather data through interviews/interviews. The most studied unit seems to be "Journey to Turkish History". In line with these results, various suggestions were given.

Keywords: Social studies education, doctoral dissertations, evaluation.

Giriş

Eğitim, bireylerin aktif hayata uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. Yaşamda süregelen bilgi akışı beraberinde bireylerin yetenek ve davranışlarını geliştirebilmeleri ayrıca yaşamlarını sürdürebilmeleri için vazgeçilemez bir süreçtir. Bu süreçte bireylerin toplumsal ve fiziksel çevresiyle etkileşimini içeren sosyal bilgiler eğitimine birtakım sorumluluklar düşmektedir (Doğanay, 2008). Sosyal bilgiler bireyin kendisini, değerlerini ve düşüncelerini keşfedeceği ortamı sağlayan; milli kültürlerin yaşatılması ve geliştirilmesi açısından önemli işlevlere sahiptir (Kabapınar, 2014; Öztürk, 2014).

Eğitim sürecinde önemli bir yeri olan sosyal bilgilerin bir ders olarak doğuşu 1916 yılında Amerika’da gerçekleşmiştir (Kan, 2010). ABD’nin Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi sosyal bilgileri “yetkin vatandaş desteklemek için sosyal ve insanî bilimleri birleştiren bir alan” olarak yorumlamaktadır (İnan, 2014: 2). Sosyal bilgilerin Türkiye’deki gelişimi incelendiğinde 1962 programında “Toplum ve Ülke İncelemeleri”; 1968 programında “Sosyal Bilgiler” dersi adı altında okutulduğu görülmektedir (Şimşek, 2017). Teknolojinin ilerlemesi, ekonomik gelişmeler ve eğitim politikalarının değişmesi gibi sebeplerle bazı yıllarda (1998, 2005, 2018) Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında değişiklikler yaşanmıştır. Bu çerçevede genel olarak Sosyal Bilgilerin tanımı şu şekilde ifade edilmektedir;

“Sosyal Bilgiler öğrenme alanlarında; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ile insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konuları bütünleştirilmiş olarak ele alan; insanın sosyal ve fizikî çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir derstir” (MEB, 2005; 2018).

Sosyal bilgilerin Türkiye’deki gelişimi yakın bir süreçte olması sebebiyle bu alanda yapılan akademik çalışmaların da yeni olduğu söylenebilir. Sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan bilimsel çalışmalar alana katkı sağlaması ve araştırmacılara ışık tutması gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesini hedefleyen üniversite kurumları, bilimsel bilginin üretilmesini sağlarken, ayrıca toplumsal gelişmeyi de sağlamaktadır (Alkan, 2014). Bu çerçevede üniversite kurumları ilgili alanlarda uzman ve akademisyen yetiştirme amacını gerçekleştirmesi için lisansüstü eğitimler önemli rol oynamaktadır. Lisansüstü eğitim, lisans derecesi almış veya lisans diploması alan öğrencinin ilgi duyduğu bilim dalında yüksek lisans veya doktora öğrenimi yaparak

uzmanlaşma imkânı veren, alınabilecek en üst eğitim programı seviyesidir (Coşkun, Dünder ve Parlak, 2014: 378).

Yapılan lisansüstü tez çalışmaları eğitim politikalarının belirlenmesinde önemli bir kılavuzdur (Canbulut, Avcı ve Sipahi, 2016). Sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılacak çalışmaların öğretmenlere, öğrencilere ve araştırmacılara yönelik katkı sağlayıcı nitelikte olması gerekmektedir (Oruç ve Ulusoy, 2008). Bu sebeple araştırmacılar, ilgili literatür kapsamında çalıştıkları konu üzerinde daha önce yapılmış olan araştırmaları tespit ederek eksik gördüğü konularda alana katkı sağlamaları gerekmektedir (Aydemir, 2013).

Araştırmacıların ilgilendikleri alanlarda yapılan lisansüstü tez ve makale çalışmalarının değerlendirmesini içeren çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Literatür incelendiğinde Kaymakçı (2017) çalışmasında Türkiye’de tarih öğretiminin yönelimi üzerine 368 tez incelemiş ve araştırma sonucunda tezlerin en çok yüksek lisans düzeyinde olduğu, yayım yıllarının 2000 sonrasında yoğunlaştığı ve tezlerin genellikle büyükşehirlerde bulunan köklü üniversitelerde hazırlandığı; konu açısından tezlerde kurum çalışmaları, kişiler ve tarih yazımı, ders kitapları, öğrenme-öğretme kuram ve yaklaşımları, öğretim teknoloji ve materyalleri ile okul dışı tarih öğretimi ön plana çıktığını belirtmektedir. Canbulut, Avcı ve Sipahi (2016) Sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılmış 153 lisansüstü tezini incelediğinde, yoğun olarak öğretim programı-kitap-kişi inceleme, vatandaşlık eğitimi, küresel eğitim, öğretmen yetiştirme konularının çalışıldığı belirtmektedir. Yaşar, Çengelci-Köse ve Göz (2015) çalışmasında 2005 yılı sonrasında sosyal bilgiler dersinde öğrenci merkezli öğretim-öğrenme süreçlerinin etkililiğinin akademik başarıya etkisinin incelenmesi kapsamında 52 yüksek lisans ve doktora tezi meta analiz yöntemiyle değerlendirmiştir. Sosyal bilgiler dersinde öğretim sürecinde kullanılan öğrenci merkezli yaklaşım, yöntem, teknik ve materyallerin öğrenci başarısını artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Karadağ (2014) okuma ilgisi, alışkanlığı ve tutumları ile ilgili ilköğretim düzeyinde yapılmış lisansüstü tezlerin karşılaştırmalı bir analizini yaparak, araştırmaların yüksek lisans düzeyinde, tarama modelinde, veri toplama aracı olarak tutum ölçeği, anket ve başarı testi kullanıldığı, örneklem grubu olarak 4. ve 5. sınıf düzeylerinde çalışmaların gerçekleştirildiği ortaya çıkmıştır. ProQuest veri tabanından elde edilen bulgular ise yapılan araştırmaların doktora düzeyinde, deneysel modelde, veri toplama araçları olarak gözlem, görüşme tekniklerinin kullanıldığını, örneklem grubu olarak ebeveynler, okul yöneticileri ve öğretmen adayları üzerinde gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur. Türkiye’de tarih öğretimi/eğitimi hakkında yayımlanmış makalelerin bibliyografya şeklinde analizlerinin yapıldığı da görülmektedir (Aydemir, 2013; Öztürk ve Şimşek, 2013). Benzer bir çalışma da Şahin, Gögebakan-Yıldız ve Duman (2011) 1990 yılından itibaren sosyal bilgiler eğitimi alanında hazırlanan tezleri değerlendirmiştir. 20 yıllık araştırma sürecinde tez sayılarının 2006 yılından itibaren artış gösterdiği, hem yüksek lisans hem de doktora tezlerinin en çok 2007 yılında hazırlandığı ve en çok Gazi Üniversitesi’nde hazırlandığını tespit edilmiştir. Yüksek lisans tezlerinde en çok eğitim programı temasının, doktora tezlerinde ise en çok öğretim yöntem ve teknikleri temasının çalışıldığı gözlenmiştir. Geçit ve Kartal (2010) 2000-2010 yılları arasında yapılan sosyal bilgiler eğitimi araştırmaları ile ilgili tespit ettiği 23 hakemli dergi ve 11 ulusal ve uluslararası kongre sonrası hazırlanan bildiri kitapları, yüksek lisans ve doktora tezleri

incelemiştir. Araştırma sonucunda birçok çalışmanın içerik, yöntem, amaç açısından benzerlik taşıdığı ve bunların birbirini tamamlayıcı nitelikte olmadığı belirlenmiştir. Kaymakçı ve Er (2009), Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi üzerine yapılan 30 tezi inceleyerek alan tezlerin konu ve yöntem açısından zenginlik taşıdığı, konu açısından en fazla öğretim yöntemi uygulamalarının ön plana çıktığı; yöntem açısından ise en fazla betimsel yöntemin kullanıldığını tespit etmiştir. Karadağ (2009), Türkiye’de eğitim bilimleri alanında yapılan doktora tezlerin tematik dağılımlarının belirlenmesi kapsamındaki çalışmasında, yapılan doktora tezlerinde başarı ve tutum temasında yoğunlaştığı sonucuna ulaşmaktadır. Oruç ve Ulusoy (2008), Türkiye’de 2000–2007 yılları arasında sosyal bilgiler öğretimiyle ilgili yapılan yüksek lisans tezlerini konu edinen çalışmasında yapılan araştırmanın yönteminin tam ve doğru olarak belirlenemediği, araştırma konusunun istenilen düzeyde açıklanmadığı, öznel anlatım dili kullanıldığı, literatür taramalarında eksiklikler mevcut olduğunu belirtmektedir. Wrubel and Ratliff (1978) 1971-1976 yılları arası yapılan sosyal bilgiler doktora tez çalışmalarını konu/temalar altında incelemiştir. Benzer bir çalışma da Chapin (1974) tarafından 1969-1973 tarihleri arasında sosyal bilgiler eğitiminde yapılan 417 doktora tezini alan hakkında bilgi vermek amacıyla tezleri çeşitli boyutlarda incelenmiştir.

Bir alanla ilgili yapılmış bilimsel tezlerin analiz edilmesi o konunun derinliği ve yaygınlığı hakkında bilgiler verebilir, incelenen alanın genel görünümünü ortaya çıkarabilir (Karadağ, 2009). Bu bağlamda sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan doktora tez çalışmalarını kapsayan bu çalışmada tezler, yapılan diğer çalışmalara göre, birçok özellik çerçevesinde detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Çalışma, sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan doktora tezlerinin son 16 yılın genel değerlendirmesi bakımından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Türkiye’ de 2002-2018 yılları arasında sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan doktora tez çalışmalarının ne doğrultuda olduğunu tespit etmek ve tezleri farklı kriterler açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Bu çalışma, bundan sonra hazırlanacak lisansüstü tezlere veri oluşturması açısından önem arz etmektedir. Böylece, bu alandaki araştırmacılara alanlarındaki güncel konuların neler olduğu ve var olan çalışmaların hangi özelliklere sahip olduğu konusunda yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu amaç çerçevesinde “Sosyal bilgiler eğitimi alanında çalışılan doktora tezlerinin içerikleri nelerdir?” sorusu araştırma problemini oluşturmaktadır. Araştırmada sosyal bilgiler eğitimi ile ilişkili doktora tezlerinin genel amaç doğrultusunda cevap aranan sorular ise;

- 1) Yayımlandığı tarih,
- 2) Yapıldığı üniversite,
- 3) Araştırmacı cinsiyeti,
- 4) Çalışılan alan,
- 5) Anahtar kelimeler/sözcükler,
- 6) Araştırmanın örneklem grubu,
- 7) Araştırma yöntemi,
- 8) Veri toplama araçları,

9) Çalışılan ünite boyutları çerçevesinde nasıl bir dağılım göstermektedir?

Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın modeli, araştırmanın örnekleme, veri toplama süreci, verilerin analizi, verilerin geçerliği ve güvenilirliğine ilişkin bilgilere yer verilmektedir.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma, araştırmacının gözlemleri ve mülakatları sonucu tümevarımsal olarak elde ettiği sonuçların ortaya çıkarılmasıdır (Patton, 2014). Sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılmış doktora tezlerinin çeşitli boyutlarda derinlemesine incelenmesini hedefleyen bu çalışmada nitel araştırma yönteminin uygun olduğu görülmektedir. Araştırmada hedeflenen olgulara dair mevcut yazılı materyalleri analiz etme; zaman ve ekonomik açıdan katkıda bulunma; nitel araştırmalarda kullanılan önemli bir bilgi kaynakları olma özelliğine sahip olan doküman incelemesi (Yıldırım ve Şimşek, 2016), araştırma verilerinin toplanmasında kullanılmıştır.

Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örnekleme, amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örneklem kullanılarak belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi, araştırmada zengin bilgiye sahip olduğu kabul edilen durumların derinlemesine çalışılmasına imkân sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmanın örneklemindeki ölçüt “Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi resmi sitesinde kayıtlı olan sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan doktora tezleri” olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini Türkiye’de 2002-2018 yılları arasında sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan doktora tezleri oluşturmaktadır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmaya ilişkin veriler araştırmacılar tarafından 1 Haziran-9 Ekim 2018 tarihleri arasında toplanmıştır. Çalışmada Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi resmi sitesinde kayıtlı olan 2002-2018 yılları arasında sosyal bilgiler eğitimi alanında hazırlanan 158 doktora tezi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Veriler toplanırken tez arama sayfasında iki adımdan oluşan tarama yapılmıştır. Bunlar;

1) **Anabilim/bilim Dalı:** Tarama terimi doğrultusunda ulaşılan tezlerin “Yer bilgisi” açıklama bölümünde “*Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü/Ana Bilim Dalı/Bilim Dalı veya Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, Sosyal Bilgiler Öğretimi Bilim Dalı, İlköğretim Anabilim Dalı, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı*” kapsamında hazırlanan tezler incelemeye alınmıştır.

2) **Tez izni:** Tez arama sayfasından arama yapılırken kullanım iznine açık olan tezler tam metin olarak; kullanım iznine kapalı olan tezlerin ise özet metninden yararlanılarak incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen veriler içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. İçerik analizi, toplanan verilerin kavramsallaştırılması, ardından bu kavramların mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve bu verileri açıklayan temaların oluşturulması gerekmektedir

(Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu doğrultuda çalışmanın verileri, tezlerin yayımlandığı tarih, yapıldıkları üniversite, araştırmacı cinsiyeti, çalışılan alan, anahtar kelimeler/sözcükler, çalışma grubu, araştırma yöntemi, veri toplama araçları, çalışılan üniteler kapsamında doğrudan tespit ile içerik analizi ile çözümlenmiştir. Çözümlenen veriler kategorilere dayalı olarak ve oluşturulan tablolarda frekans (f) ve yüzde (%) değerleri ile gösterilmiştir.

Verilerin geçerliği ve güvenilirliği

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği sağlanması amacıyla araştırmacı üçgenlemesi yapılmıştır. Araştırmacı üçgenlemesi iki veya daha fazla araştırmacının elde edilen nitel verilerin birbirlerinden bağımsız olarak analiz etmesi ve bulguların karşılaştırılmasıdır (Patton, 2014). Bu doğrultuda oluşturan kategorilerin araştırmacı dışında bir başka araştırmacı tarafından incelemesi yapılmıştır. Ayrıca elde edilen verilerden doğrudan alınan bilgilerin araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini desteklediği düşünülmektedir.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu bölümünde elde edilen bulgular, Türkiye’de sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan doktora tezlerin belirlenen alt amaçları çerçevesinde ilgili tablo ve grafiklerde yer verilerek yorumlanmaktadır.

1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı İle İlgili Bulgular

Aşağıdaki tabloda sosyal bilgiler eğitimi doktora tezlerin yıllara göre dağılımı verilmektedir.

Tablo 1. Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yayın yılı	f		%
	İzinsiz	İzinli	
2002	1	-	0,63
2003	1	1	0,63
2004	2	-	1,26
2005	-	-	-
2006	4	1	2,52
2007	11	-	6,93
2008	7	1	0,63

			4,48	
2009	6	-	3,78	-
2010	12	-	7,56	-
2011	18	-	1,34	-
2012	14	-	8,82	-
2013	14	-	8,82	-
2014	16	-	0,08	-
2015	11	-	6,93	-
2016	6	7	3,78	4,48
2017	6	15	3,78	9,45
2018	4	-	2,52	-
Toplam	133	25	83,16	16,84

Tablo 1 incelendiğinde 2002-2018 yılları arasında yayımlanan doktora tez sayısı 158' dir. Bu yıllar arasında hazırlanan 25 doktora tezi paylaşıma açık değildir. Sosyal bilgiler eğitimi alanında ulaşılabilen ilk doktora tezi 2002 yılında yayımlandığı görülmektedir. 2007 yılından itibaren yayımlanan tez sayısında bir artış olduğu gözlenmektedir. En fazla tez 2017 yılında hazırlandığı görülmektedir. Tez sayılarındaki değişen artış 2005 yılında Sosyal Bilgiler Öğretim Programının güncellenmesi, akademik kadro alımlarının artması ve eğitim fakültelerinde Sosyal Bilgiler Programının açılmasına paralel olarak arttığı söylenebilir.

2. Tezlerin Hazırlandığı Üniversiteye Göre Dağılımı İle İlgili Bulgular

Aşağıdaki tabloda sosyal bilgiler eğitimi doktora tezlerin hazırlandığı üniversiteye göre dağılımı verilmektedir.

Tablo 2. Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Tezlerinin Hazırlandığı Üniversiteye Göre Dağılımı

Üniversiteler	f		%	
	İ	İzi	İzinli	İzi

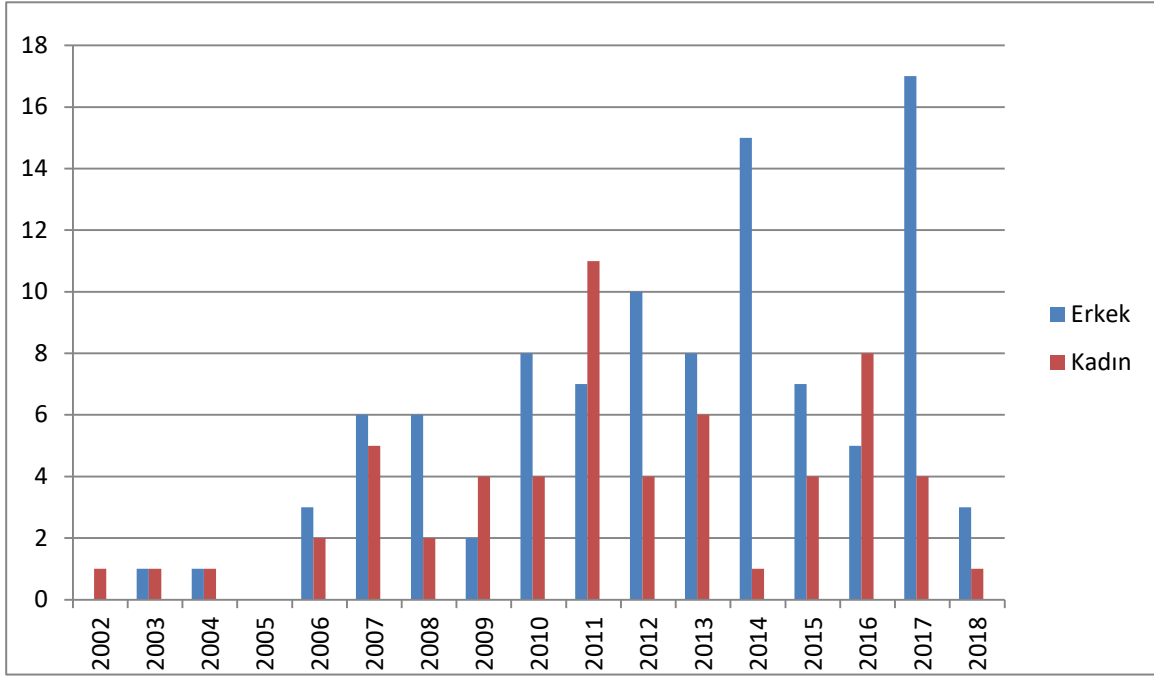
	zinli	nsiz		nsiz
Gazi Üniversitesi	65	9	40,95	5,67
Marmara Üniversitesi	2	6	13,86	3,78
Atatürk Üniversitesi	9	2	11,97	1,26
Dumlupınar Üniversitesi		4	2,52	1,26
Fırat Üniversitesi		2	1,26	1,89
Uşak Üniversitesi		4	2,52	0,63
Necmettin Erbakan Üniversitesi		4	2,52	-
Afyon Kocatepe Üniversitesi		3	1,89	-
Erzincan Üniversitesi		1	0,63	1,26
Anadolu Üniversitesi		2	1,26	-
Çukurova Üniversitesi		2	1,26	-
Dokuz Eylül Üniversitesi		1	0,63	-
Hacettepe Üniversitesi		1	0,63	-
Kastamonu Üniversitesi		1	0,63	-
Pamukkale Üniversitesi		1	0,63	-
Uludağ Üniversitesi		1	0,63	-
Toplam	33	5	5	5

Tablo 2 incelediğinde sosyal bilgiler eğitimi doktora tezleri en fazla Gazi Üniversitesinde (74) hazırlandığı görülmektedir. Daha sonra Marmara (28) ve Atatürk Üniversitesi (21) takip etmektedir. Bu üniversitelerde tez sayısının fazla olmasının sebebi üniversitelerin kuruluş yıllarının diğerlerine göre daha önce olması ve akademik olanaklara daha fazla sahip olmaları söylenebilir.

3. Tezlerin Araştırmacı Cinsiyetine Göre Dağılımı İle İlgili Bulgular

Aşağıdaki grafikte sosyal bilgiler eğitimi doktora tezlerin araştırmacı cinsiyetine göre dağılımı verilmektedir.

Grafik 1. Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Tezlerin Araştırmacı Cinsiyetine Göre Dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde yapılan tezlerin araştırmacı cinsiyetine göre dağılımı erkek araştırmacıların (99) kadın araştırmacılara (59) göre daha fazla doktora tezi hazırladığı görülmektedir. Kadın araştırmacıların en fazla 2011 yılında erkek araştırmacıların ise 2017 yılında tez çalışmaları hazırladığı tespit edilmiştir.

4. Tezlerin Konularına Göre Dağılımı İle İlgili Bulgular

Çalışmada incelenen tezler “kategoriler ve alt kategoriler” başlığında gruplandırılarak açıklanmıştır. Aşağıdaki tabloda sosyal bilgiler eğitimi doktora tezlerin çalışma konuları dağılımı verilmektedir.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Tezlerinin Çalışma Konularına Göre Dağılımı

Kategoriler	Alt kategoriler	r
Sosyal bilgiler dersi öğretim programı öğeleri	Değer eğitimi	0 ,30
	Beceri eğitimi	,67
	Kavram eğitimi, yanlışları, analizi, vb.	,52
	Ölçme-değerlendirme	,26
	Vatandaşlık algı ve eğitimi	

		0	,41	
Sosyal bilgiler konularının öğretimi	Küresel sorunlar		,26	
	Aktif vatandaşlık eğitimi		,63	
	Çevresel vatandaşlık eğitimi		,63	
	Dijital vatandaşlık eğitimi		,63	
	Kimlik inşası kazandırma		,63	
	Kültür aktarımı		,63	
	Küresel vatandaşlık eğitimi		,63	
	Miras eğitimi		,63	
	Sosyal bilgilerin felsefesi		,63	
	Tarih konularını öğretimi		,63	
	Toplumsal cinsiyet eğitimi		,63	
	Sosyal bilgiler öğretimine ilişkin değerlendirmeler	Öğretmen/Öğretmen adayı/Akademisyen/Veli görüş/ algı/tutumları		,67
		Öğretmen/Öğretmen adaylarının öz yeterlilikleri		,78
Ders, çalışma kitabı ile öğretmen kılavuz kitapları			,89	
Teknolojik, pedagojik alan bilgisi yeterliliği			,26	
Bilimin doğası			,63	
Gayrimüslim azınlıkların görüşleri			,63	
İntihal problemi			,63	

	Öğretmen-öğrenci ilişkisi	,63
Sosyal bilgiler dersi öğretim programı	Farklı ülkelerdeki öğretim programı karşılaştırmaları	,04
	Sosyal bilgiler dersi öğretim programı değerlendirme	,26
	6. ve 7.sınıf programının uygulama dönütü	,63
	Bütünleştirilmiş program modeli	,63
Sosyal bilgiler dersinde edebi ürün kullanımı	Hatırat	,26
	Biyografi	,63
	Hikâye	,63
	Kitaplarda edebi ürün kullanımı	,63
	Seyahatname kullanımı	,63
	Tarihsel romanların kullanımı	,63
	Yazma etkinlikleri(mektup-şiir)	,63
Sosyal bilgiler dersinde kullanılan öğretim yaklaşımları	Yapılandırmacı yaklaşım	,52
	Araştırmaya dayalı öğrenme yaklaşımı	,63
	Bütünsel beyin yaklaşımı	,63
	Geo-medya destekli otantik öğrenme	,63
	Hizmet ederek öğrenme yaklaşımı	,63
	Oluşturmacı yaklaşım	,63
	Yer temelli öğretim yaklaşımı	,63

	,63
Yapıcı öğrenme ve otantik değerlendirme yaklaşımı	,63
Proje tabanlı öğrenme	,52
İşbirliğine dayalı öğrenme	,26
Probleme dayalı öğrenme	,26
Sözlü tarih	,26
Akran öğretimi	,63
Aktif öğrenme	,63
Argümantasyon temelli öğretim	,63
Bilişsel stil boyutları	,63
Çoklu zeka kuramı	,63
Dizgeli öğretim	,63
Drama yöntemi	,63
5E öğrenme modeli	,63
Gagne öğretim modeline göre hazırlanan öğretim yazılımı	,63
Jigsaw ve öğrenci takımları başarı yöntemleri	,63
Üst biliş kullanımı	,63
Üst kavramsal öğretim etkinlikleri	,63
Öğrenme stilleri	,63

**Sosyal
bilgiler dersinde
kullanılan
öğretim
yöntemleri**

	Örnek olay yöntemi	,63
	Öğretim teknoloji ve materyal kullanımı	,15
Sosyal bilgiler öğretiminde kullanılan materyaller/sınıf dışı etkinlikler	Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı eğitim	,89
	Çizgi roman kullanımı	,26
	Arazi çalışma temelli öğretim	,63
	Çağdaş bilginin edinimi ve kullanımı	,63
	Çalışma yapraklarının kullanımı	,63
	Güncel olayların kullanımı	,63
	Karikatür kullanımı	,63
	Mizah kullanımı	,63
	Öğretmen görüşleri	,63
	Proje fuarları	,63
	Sahne sanatları	,63
	Sınıf dışı etkinlikler	,63
	Sosyal medya kullanımı	,63
	Tarihsel kanıtların kullanımı	,63
Tarihi mekan ve müze eğitimi	,63	
Sosyal bilgiler dersi kapsamında	Coğrafya okuryazarlığı	,26
	Bilimsel okuryazarlık	

okuryazar		,63
lıklar	Çevre okuryazarlığı	,63
	Ekonomi okuryazarlığı	,63
	Hukuk okuryazarlığı	,63
	Medya okuryazarlığı	,63
	Siyaset okuryazarlığı	,63
	Tarih okuryazarlığı	,63
	Teknoloji okuryazarlığı	,63
Toplam		58 00

Tablo 3 incelendiğinde, doktora tezleri çalışma konularına göre 9 kategori oluşturularak 88 alt kategori altında incelenmiştir. Tablo 3' e göre, sosyal bilgiler öğretimi alanında en fazla çalışılan konu "Sosyal bilgiler dersi öğretim programı öğeleri" kapsamında "değer eğitimi" ile "Sosyal bilgiler dersinde kullanılan öğretim yöntemleri" kapsamında "Proje tabanlı öğrenme" olduğu görülmektedir.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programı öğeleri çerçevesinde sosyal bilgiler dersinde değerlerin kazanılma düzeyi; disiplin temelli sanat eğitimi yaklaşımı doğrultusunda yerel estetik değer eğitimi programının hazırlanması; 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında öğrencilere kazandırılmak istenen değerlerin Kur'ânî karşılıklarının tespit edilmesi; Türk büyüklerine saygı, aile birliğine önem verme, vatanseverlik değerler ve bilimsellik, adil olma barış değerlerinin kazandırılmasına yönelik karakter eğitim programının geliştirilmesi yer almaktadır. İncelenen tezlerde beceri öğretimi ile ilgili gözlem, mekanı algılama, zaman ve kronolojiyi algılama, değişim ve sürekliliği algılama, sosyal katılım, empati, tarihsel düşünme, eleştirel, yansıtıcı düşünme becerileri ve haritaların öğrenciler tarafından kullanılabilirliğine yer verilmiştir. Kavram öğretimi, yanılgıları, analizi, vb. konuları da tezlerde ele alınmaktadır. Kavramsal değişim metinlerin etkililiği; belirlenen öğrenme alanlarında (küresel bağlantılar gibi) yer alan kavramların öğretilmesinde kavram analizinin etkililiği; nedensellik kavramının gelişimi konularını içeren tezler yer almaktadır. Devlet, kronoloji, yüzyıl, iskân, fetih, gaza, hoşgörü, kanıt, değer, gelenek, değişim ve ıslahat kavramlarının öğretimine yer verilmektedir. Ölçme-değerlendirme konularına ilişkin tamamlayıcı ölçme-değerlendirme teknikleri kapsamında okuryazarlık düzeylerinin mikro öğretim aracılığıyla geliştirilmesine dair tez çalışmaları yer almaktadır.

Sosyal bilgiler konularının öğretimi ile ilgili gerçekleştirilen tez çalışmalarında çevresel vatandaşlık eğitimi durumunun betimlenmesi; dijital vatandaşlığa dayalı etkinliklerin öğrenme öğretme sürecine yansımaları; Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine yönelik gayrimüslim azınlıkların görüşleri; çok kültürlü toplumlarda vatandaşlık eğitimi; küresel vatandaşlık eğitimi; vatandaşlık bilinci düzeyleri; insan hakları ve vatandaşlık eğitimi uygulamaları; vatandaşlık eğitiminin bugünkü durumuna ve geleceğe yönelik öğretmen/öğrenci görüşlerinin incelenmesi yer almaktadır.

İncelenen tezlerde çalışılan bir diğer konu sosyal bilgiler öğretimine ilişkin değerlendirmeleri içeren çalışmalarda öğretmen/öğretmen adaylarının öz yeterlilikleri hakkında karakter eğitimi; sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan öğrenme alanlarına ilişkin öz yeterlik düzeylerine yönelik konular ele alınmıştır. Sosyal bilgiler felsefesi uzman görüşlerine göre değerlendirilmesi; sosyal bilgiler öğretim programının değerlendirilmesi kapsamında programın uygulanması ve seviye belirleme sınavı ile ilişkisi; teknolojik, pedagojik alan bilgisi yeterliliği gibi konular üzerinde durulmuştur. Öğretmen/öğrenci görüş ve algıları çerçevesinde coğrafya konularına ve kavramlarına ilişkin çalışmalar yer almaktadır.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programı konularını içeren tezlerde farklı ülkelerin sosyal bilgiler programı karşılaştırmaları yer alınmaktadır. İngiltere, ABD, Kanada, Finlandiya, Estonya Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti Hong Kong Özel İdari Bölgesi, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Avustralya ülkelerinde mevcut ders kitapları ve öğretim programları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Farklı ülkelerin öğretim programlarındaki tarih konularının Azerbaycan, Türkmenistan öğretim programları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Farklı ülkelerin demokratik yurttaşlık eğitimi ile ilgili Türkiye ve ABD’deki sosyal bilgiler ders kitaplarında çocukların katılım haklarının yer verilme düzeyleri karşılaştırılmıştır. Sosyal bilgiler öğretim programının uygulama dönütleri, bilimin doğası, intihal problemi, derste kullanılan öğrenci çalışma kitabı, öğretmen kılavuz kitabı hakkında öğretmen/öğretmen adayı/akademisyen/velilerin görüşleri, tutumları, davranışları ve önerileri hakkında değerlendirilmiştir.

Tezlerde edebi ürün kullanımıyla ilgili konulara yer verilmektedir. Bu çerçevede hikâyelerin, biyografilerin, tarihsel romanların, seyahatnamelerin ve hatıratların kullanımı ile ilgili çalışmalar yer almaktadır.

Sosyal bilgilerde kullanılan öğretim yaklaşımları konuları kapsamında sosyal bilgiler eğitiminde tarih öğretimi alanında yapılan doktora tezlerinde oluşturmacı yaklaşıma göre düzenlenen dersin öğrenmeye etkisi; yapılandırmacı öğrenme kuramına dayalı öğretim uygulamalarının etkililiği incelenmiştir. Sosyal bilgiler öğretiminde farklı öğrenme-öğretme yaklaşımlarından yer temelli öğretim, Jigsaw ve öğrenci takımları başarı yöntemi, araştırmaya dayalı öğrenme yaklaşımı, yapıcı öğrenme ve otantik değerlendirme yaklaşımları, çoklu zeka kuramı, basamaklı öğretim programının değerlendirilmesi, bütünsel beyin yaklaşımı tezlerde çalışılan konulardır. Hizmet ederek öğrenme yaklaşımını temel alan tezlerde ise bu yöntemin nasıl uygulanabileceğini, bu süreçte yaşanan sorunları, bu yaklaşımın öğrencilerin gelişimlerine katkısını ve vatandaşlık eğitimindeki rolü belirlenmektedir.

Sosyal bilgiler dersinde kullanılan öğretim yöntemleri kapsamında işbirliğine dayalı öğrenme konusuna ilişkin tezlerde işbirlikli öğrenme stillerinin öğrencilerin akademik başarılarına ve çeşitli tutumlarına olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Probleme dayalı öğrenme yaklaşımının çevre bilincinin gelişimindeki etkisi; probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerin derse ilişkin tutumları incelenen tezlerin konuları arasındadır. İncelenen tezlerde sosyal bilgiler dersinde tarih bilinci oluşturmada dizgeli öğretimin etkililiğine yer verilmiştir. Sözlü tarih çalışmalarını içeren tezlerde sözlü tarih çalışmaları ve etkinliklerinin etkililiği değerlendirilmiştir. Tezlerde arazi çalışma temelli öğretim etkinlikleri ve onun alternatifi olarak fotoğraflar ve sanal alan gezilerinin sosyal bilgiler dersine uygulanabilirliği belirlenmektedir. Aktif öğrenme yöntemiyle işlenen dersin öğrenci başarısına etkisi incelenmiştir. 8.sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Dersinde örnek olay yöntemi ile öğretimin etkililiği incelenmiştir.

Sosyal bilgiler öğretiminde kullanılan materyaller/sınıf dışı etkinlikler çerçevesinde hazırlanan tezlerde web tabanlı öğrenme, bilgisayar temelli materyallerin kullanımı, alan bağımlılık-alan bağımsızlık bilişsel stil ve öğrenme stillerine uygun hazırlanan etkinlikler, üst kavramsal öğretim etkinlikleri, çalışma yaprakları, bilgisayar yazılımları, güncel olayların kullanımı, karikatür kullanımının erişime göre değerlendirilmesi, mizah kullanımı, sınıf dışı etkinlikler, coğrafi bilgi sistemleri temelli uygulama ve etkinliklerin kullanımının etkililiği incelenmiştir. Tarih konularının öğretiminde teknoloji ve çizgi roman kullanımının etkililiğinin incelenmesi yer almaktadır. Çizgi roman kullanımının bilişsel ve duyuşsal öğrenmelere etkisi ele alınmıştır.

İncelenen tezlerde okuryazarlık konuları ile ilgili öğretmen adaylarının bilimsel okuryazarlıklarının geliştirilmesi; öğrencilerin ve öğretmen adaylarının coğrafya okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi; öğretmen adaylarının çevre ve teknoloji okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi; öğrencilerin ekonomi okuryazarlığının durumu ve geliştirilmesi; öğrencilerin hukuk okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi; medya okuryazarlığının öğretim programlarıyla ilişkilendirilmesi ve öğretimi; öğretmen adaylarının siyaset okuryazarlık durumlarının belirlenmesi; tarihi roman kullanımının öğrencilerin tarih okuryazarlığı düzeylerine etkisinin belirlenmesine ilişkin konular tezlerde yer almaktadır.

5. Tezlerin Anahtar Kelime/Sözcüklere Göre Dağılımı İle İlgili Bulgular

Aşağıdaki tabloda sosyal bilgiler eğitimi doktora tezlerin anahtar kelime/sözcüklerin dağılımı verilmektedir.

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Tezlerinin Anahtar kelimeler/sözcüklere Göre Dağılımı

Kategoriler	f	%
Sosyal bilgiler dersi öğretim programına ilişkin anahtar kelimeler	1 64	2 9,23
Çeşitli alanların eğitimi ve öğretimine ilişkin anahtar kelimeler	6 3	1 1,23
Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin	2	4

anahtar kelimeler	8	,99	
Araştırmanın çalışma gruplarına ilişkin anahtar kelimeler	4		7
	4	,84	
Kavramlara ilişkin anahtar kelimeler	3		6
	4	,06	
Öğretim yaklaşımlarına ilişkin anahtar kelimeler	1		1
	1	,96	
Öğretim yöntemlerine ilişkin anahtar kelimeler	3		5
	1	,53	
Çalışmalarda kullanılan materyallere ilişkin anahtar kelimeler	3		6
	4	,06	
Okuryazarlıklara ilişkin anahtar kelimeler	1		1
	1	,96	
Çalışmaların yöntemine ilişkin anahtar kelimeler	1		1
	1	,96	
Diğer	1		2
	30	3,17	
Toplam	5		1
	61	00	

İncelenen tezlerin “anahtar kelimeler/sözcükler” başlığı altında araştırmanın konusunu, yöntemini, çalışma grubunu ve veri toplama araçlarını yansıtan birçok kelimeye yer verilmektedir. İncelenen 20 tezde ise “anahtar kelimeler/sözcükler” başlığına yer verilmediği görülmektedir. Tablo 4 incelendiğinde anahtar kelimeler sosyal bilgiler dersi öğretim programı, çeşitli alanların eğitimi ve öğretimi, araştırmada kullanılan veri toplama araçları, araştırmanın çalışma grupları, kavramlar, öğretim yaklaşımları, öğretim yöntemleri, çalışmalarda kullanılan materyaller, okuryazarlık, çalışmanın yöntemi ve diğer olmak üzere toplam 11 kategoride incelenmiştir. “Sosyal bilgiler dersi öğretim programı” ile ilgili anahtar kelimeler diğerlerine göre daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu kategori altında “sosyal bilgiler” kelimesinin daha fazla yer aldığı tespit edilmiştir. Çeşitli alanların eğitimi ve öğretimine ilişkin anahtar kelimelerde “sosyal bilgiler eğitimi”; araştırmada kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin anahtar kelimelerde “tutum”; araştırmanın çalışma gruplarına ilişkin anahtar kelimelerde “sosyal bilgiler öğretmen adayı”; kavramlara ilişkin anahtar kelimelerde “vatandaşlık”; öğretim yaklaşımlarına ilişkin anahtar kelimelerde “yapılandırmacılık”; öğretim yöntemlerine ilişkin anahtar kelimelerde “proje tabanlı öğretim yöntemi/yaklaşımı”; çalışmalarda kullanılan materyallere ilişkin anahtar kelimelerde “CBS destekli sosyal bilgiler öğretimi” ve resim/karikatür”; okuryazarlıklara ilişkin anahtar kelimelerde “okuryazarlık”; çalışmaların yöntemine ilişkin anahtar kelimelerde ise “nitel araştırma” kelimelerinin daha fazla tercih edildiği tespit edilmiştir. Diğer kategorisinde ise “motivasyon, çağdaş bilgi, Türkiye” gibi birçok anahtar kelime almaktadır.

6. Tezlerin Örneklem Gruplarına Göre Dağılımı İle İlgili Bulgular

Aşağıdaki tabloda sosyal bilgiler eğitimi doktora tezlerin örneklem grubu dağılımı verilmektedir.

Tablo 5. Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Tezlerinin Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

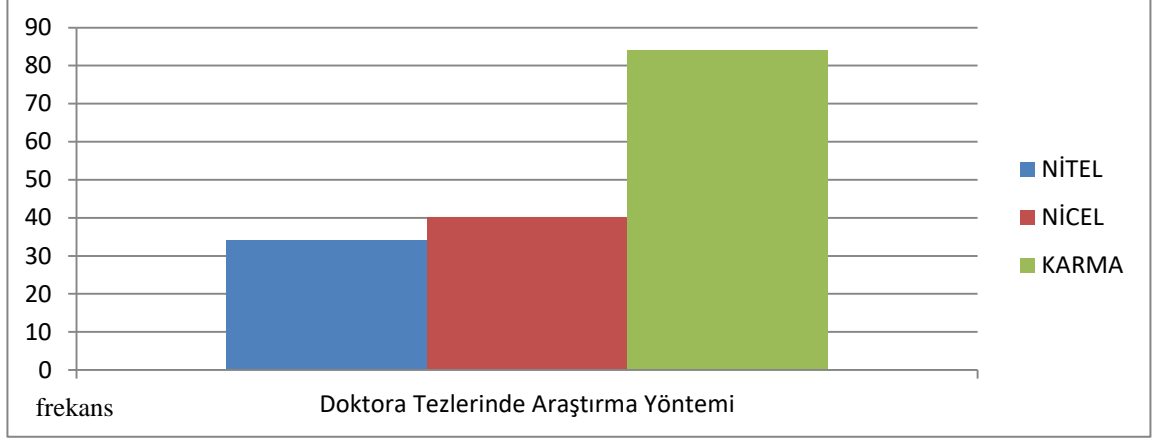
Örneklem Grupları	f	%
8.sınıf	8	5,36
7.sınıf	32	21,44
6.sınıf	22	14,74
5.sınıf	5	3,35
4.sınıf	6	4,02
4-8.sınıf	1	0,67
4-7.sınıf	2	1,34
5-8.sınıf	1	0,67
6-7.sınıf	2	1,34
5-6-7.sınıf	2	1,34
6-7-8.sınıf	2	0,67
Ortaöğretim	1	0,67
Akademisyen	1	0,67
Öğretmen	13	8,71
Öğretmen adayı	16	10,72
Öğretmen ve öğrenci	21	14,07
Öğretmen ve öğretmen adayı	4	2,68
Öğretmen adayı ve akademisyen	1	0,67
Öğretmen, öğretmen adayı ve öğrenci	1	0,67
Öğretmen, öğrenci ve akademisyen	2	1,34
Öğrenci, öğretmen, veli, yönetici	4	2,68
Öğrenci, veli	1	0,67
Diğer	2	1,34
Toplam	150	100

Tablo 5 incelendiğinde doktora tezlerinin örneklem grubunu en fazla 7.sınıf öğrencileri ile hazırlanan çalışmalar oluşturmaktadır. Diğer olarak (etnik gruplar,

gayrimüslim katılımcı) farklı örneklem gruplarının yer aldığı görülmektedir. 8 doktora tez çalışması doküman incelemesi olmasından dolayı tabloda yer verilmemiştir.

7. Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı İle İlgili Bulgular

Aşağıdaki grafikte sosyal bilgiler eğitimi doktora tezlerin kullanılan araştırma yöntemi dağılımı verilmektedir.

Grafik 2. Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Tezlerinde Kullanılan Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Grafik 2 incelendiğinde; yayımlanan tezlerin araştırma yöntemine ait en fazla karma (mix) yönteminin (84) olduğu görülmektedir. Ardından nicel yöntem (40) gelmektedir. Nicel yöntemlerden, deneysel model (16), yarı deneysel model (7) ve betimsel tarama modeli (12) tercih edilmektedir. Nicel araştırmaların analizi SPSS for Windows paket programı kullanılarak çözümlenmiştir. Kullanılan nitel yöntemlerden (27), eylem (9) ve durum çalışması (8), tarama çalışması (6), doküman incelemesi (8), keşfedici araştırma modeli (1), olgu bilim (2), kültür analizi (1) kullanıldığı tespit edilmiştir.

8. Tezlerin Veri Toplama Aracına Göre Dağılımı İle İlgili Bulgular

Aşağıdaki tabloda sosyal bilgiler eğitimi doktora tezlerin veri toplama araçları dağılımı verilmektedir.

Tablo 6. Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Tezlerinin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri toplama araçları		%
Görüşme/mülakat		2
	84	4,28
Ölçek		2
	79	2,83
Test		1
	66	9,08
Anket		8

	31	,96
Diğer (mecazlar yoluyla, öğrenci portfolyaları, etkinlik, saha notları, çalışma yaprakları, video kayıtları, etkinlik, kompozisyon vb.)	32	,25
Dokümanlar	24	,94
Gözlem	17	,91
Araştırmacı/öğrenci günlüğü	10	,89
Envanter		0
Toplam	46	00

Tablo 6 incelendiğinde doktora tezlerinde birden fazla veri toplama aracının kullanıldığı söylenebilir. Doktora tezlerinde görüşme/mülakat (84) ve ölçek (79) en çok tercih edilen veri toplama araçları olduğu tespit edilmiştir. Nicel araştırmalarda kullanılan başarı testleri ön-son test şeklinde uygulanmıştır. Araştırmalarda en az tercih edilen envanter olduğu görülmektedir. Diğer (mecazlar yoluyla, öğrenci portfolyaları, etkinlik, saha notları, çalışma yaprakları, video kayıtları, etkinlik, kompozisyon vb.) veri toplama araçları ise araştırmalarda alternatif veri toplama araçları olarak kullanıldığı görülmektedir. İnel (2014) çalışmasında sosyal bilgiler dersinde kullanılan bilgisayar temelli materyallerin öğrencilerin dikkat düzeyine etkisini ölçebilmek için veri toplama aracı olarak NeuroSky's MindWave - EEG cihazı ile beyinde dikkat ve meditasyon oluşumlarına ilişkin ortaya çıkan elektrik aktivitesini tespit edebilen kulaklık kullanmıştır.

9. Tezlerin Çalışılan Ünitelere Göre Dağılımı İle İlgili Bulgular

Aşağıdaki tabloda sosyal bilgiler eğitimi doktora tezlerin çalışılan üniteler dağılımı verilmektedir.

Tablo 7. Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Tezlerinde Çalışılan Ünitelere Göre Dağılımı

Ders	Üniteler	%
	Türk Tarihine Yolculuk	13,56
	Yeryüzünde Yaşam	10,17
	Ülkelerarası Köprüler	6,78
	Demokrasinin Serüveni	5,08

2005 Sosyal Bilgiler Dersi	Ekonomi ve Sosyal Hayat	5,0 8
	Ülkemizin Kaynakları	3,3 8
	Bölgemizi Tanıyalım	3,3 8
	Elektronik Yüzyıl	3,3 8
	Ülkemizde Nüfus	3,3 8
	Ülkemiz ve Dünya	3,3 8
	Yaşayan Demokrasi	3,3 8
	Geçmişimi Öğreniyorum	1,6 9
	İletişim ve İnsan İlişkileri	1,6 9
	İnsanlar ve Yönetim	1,6 9
	Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	1,6 9
	Yeryüzünde Yaşam	1,6 9
	Ülkemizde Nüfus	1,6 9
	İletişim ve İnsan İlişkileri	1,6 9
	Ülkemizde Nüfus	1,6 9
	İpek Yolunda Türkler	1,6 9
	Ülkemiz ve Dünya	1,6 9
	Demokrasinin Serüveni	1,6 9
	Elektronik Yüzyıl	1,6 9
	19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti	1,6 9
Yurdumuzun Komşuları ve Türk Dünyası	5,0 8	
Güzel Yurdumuz Türkiye	1,6	

		9
	Aile, Okul ve Toplum Hayatı	1,6
	Yakın Çevremiz	9
1998 Sosyal Bilgiler Dersi	Avrupa'da Yenilikler	1,6
	17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti	9
	Demokratik Hayat	
	Coğrafyamız ve Dünya	1,6
	Türkiye Tarihi	9
	İlk Yurdumuz	1,6
	Tarihte Anadolu	9
	İstanbul'u Fethi ve Sonrası	1,6
		9
	Vatan ve Millet	1,6
Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk?	9	
Yakın Çevremiz	1,6	
İlimiz ve Bölgemizi Tanıyalım	9	
2010 İlköğretim Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi	Demokrasi Kültürü	1,6
		9
	Her İnsan Değerlidir	1,6
		9
8. Sınıf TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi	Ya İstiklal Ya Ölüm	1,6
		9
Toplam		100
		9

Tablo 7 incelendiğinde sosyal bilgiler eğitimi doktora tezlerinde 2010 İlköğretim Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi, 8. Sınıf TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi, 1998/2005 Sosyal Bilgiler Dersleri yer almaktadır. Doktora tezlerinde en fazla çalışılan ünite 2005 Sosyal Bilgiler Dersi kapsamında "Türk Tarihine Yolculuk" (8) daha sonra "Yeryüzünde Yaşam" (6) üniteleri olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada ülkemizde sosyal bilgiler eğitimi alanında 2002-2018 yılları arasında yapılan 158 doktora tezi incelenmiştir. Bu tezlerden 25'i YÖK Tez Merkezi veri tabanında paylaşımına açık olmadığı görülmektedir. İncelenen doktora tezlerinin yayım yılları incelendiğinde sosyal bilgiler eğitimi alanında ulaşılabilen ilk doktora tezinin 2002 yılında olduğu görülmektedir. Bunun sebebi Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın

kuruluşunun 1981 yılı gibi görece çok eski olmayan bir yıl olması ve lisansüstü tezlerin bu tarihten sonra YÖK Tez Merkezi'nde arşivlenmesiyle açıklanabilir (Kaymakçı, 2017: 2168). 2007 yılından itibaren yayımlanan tez sayısında bir artış olduğu gözlenmektedir. En fazla tezin 2017 yılında olduğu tespit edilmiştir. Geçit ve Kartal (2010) 2000–2010 yılları arasında sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan çeşitli alanları kapsayan çalışmaların dengeli bir dağılım göstermediğini vurgulamaktadır. Sosyal bilgiler eğitiminin üniversite kurumlarında lisans ve(ya) lisansüstü programlarında yenileşme, gelişmeler yaşanması, ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çeşitli dönemlerde öğretim programları ve ders kitaplarının güncellenmesine paralel olarak bu alanda yapılan araştırmalarda belirli yıllarda artış yaşandığı söylenebilir.

Sosyal bilgiler eğitimi ile ilgili doktora tezlerin toplam 15 farklı üniversitede hazırlandığı tespit edilmiştir. İncelenen tezlerin en fazla yapıldığı üniversite Gazi Üniversitesinde olduğu görülmektedir. Daha sonra Marmara ve Atatürk Üniversiteleri takip etmektedir. Bu üniversitelerde tez sayısının fazla olmasının sebebi üniversitelerin kuruluş yıllarının diğerlerine göre daha önce olması ve akademik olanaklara daha fazla sahip olmaları söz konusu olabilir. Şahin, Göğebakan-Yıldız ve Duman (2011) çalışmasında incelediği tezlerin yapıldığı üniversitelerden Gazi Üniversitesinin kendisini izleyen üniversitelerden önde olmasının sebebini öğretim üyesi kadrosuna ve öğrenci potansiyeline sahip olmasıyla açıklamaktadır. Kaymakçı (2017) çalışmasında incelediği tezlerin genellikle büyükşehirlerde bulunan köklü üniversitelerde hazırlandığını belirtmektedir.

Yapılan doktora tezlerinin araştırmacı cinsiyetine göre dağılımı incelendiğinde erkek araştırmacıların kadın araştırmacılara göre daha fazla tez hazırladığı görülmektedir. Kadın araştırmacıların en fazla 2011 yılında, erkek araştırmacıların en fazla 2017 yılında tez çalışmalarının olduğu görülmektedir. Canbulut, Avcı ve Sipahi'nin (2016) yurtdışında (ABD ve Kanada) sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan tezlerin değerlendirilmesine ilişkin araştırmasında tezleri tamamlayan araştırmacıların cinsiyeti göz önüne alındığında erkek araştırmacıların daha fazla olduğu sonucuyla örtüştüğü görülmektedir.

Tezler konularına göre değerlendirildiğinde sosyal bilgiler eğitimi alanında en fazla çalışılan konu "Sosyal bilgiler dersi öğretim programı öğeleri" ile "Sosyal bilgiler dersinde kullanılan öğretim yöntemleri" olduğu tespit edilmiştir. Şahin, vd. (2011) doktora tezlerinde farklı arayışların ve yeni söz söyleme isteklerinin olduğunu belirtmektedir. Kaymakçı (2017) ve Kaymakçı ve Er (2009) çalışmalarında Tarih öğretimiyle ilgili tez konularının ders kitapları, öğrenme-öğretme kuram ve yaklaşımları, öğretim teknoloji ve materyalleri ile okul dışı tarih öğretimi üzerine olduğunu vurgulamaktadır.

İncelenen tezler anahtar kelimeler/sözcükler açısından değerlendirildiğinde "Sosyal bilgiler dersi öğretim programı" kategorisinde "sosyal bilgiler" kelimesinin daha fazla yer aldığı tespit edilmiştir. Kanbolat, Altunbaş ve Çakmak (2012) araştırma görevlilerinin bilimsel bir makalenin anahtar kelimelerine ilişkin görüşlerinden anahtar kelimeleri hem bir çalışmaya ulaşmak amacıyla kullandıklarını hem de çalışma hakkında bilgi veren kelimeler olarak tanımladıklarını tespit etmiştir.

Tezlerin örneklem grubu seçiminde 7.sınıf öğrencileri ile birlikte yapılan çalışmaların daha fazla yer aldığı görülmektedir. Karadağ (2014) incelediği lisansüstü tezlerin büyük çoğunluğunda örneklem grubu olarak genellikle 4. ve 5. sınıf düzeylerinde çalışmaların gerçekleştirildiği ortaya koymaktadır. İncelenen tezlerde etnik gruplar ve gayrimüslim katılımcıların olduğu görülen farklı çalışma grupları dikkat çekmektedir. Örneklem seçiminde, evreni temsil etme gücü olan sınırlı sayıda ulaşılan bireyler araştırmaya dâhil edilmesi en doğru seçimdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Yayımlanan tezlerin araştırma yöntemleri incelendiğinde en fazla karma model kullanıldığı görülmektedir. İncelenen tezlerde araştırma problemini daha kapsamlı ve çok boyutlu incelenmesi yönünden karma yöntem tercih edildiği görülmektedir.

Tezlerde yöntemlerine uygun olarak seçilen birden fazla veri toplama aracının kullanıldığı görülmektedir. Veri toplama araçlarından en çok tercih edilen görüşme/mülakat ve ölçek iken, en az tercih edilen envanter olduğu tespit edilmiştir. Karadağ (2014) incelediği lisansüstü tezlerde veri toplama aracı olarak tutum ölçeği, anket ve başarı testi kullanıldığını tespit etmiştir. Juodaityte ve Kazlauskine (2008) araştırmalarda kullanılan veri toplama araçlarının seçim sebebini; araştırma modeli, amaç ve problem cümlesi gibi birçok faktöre bağlı olarak açıklamaktadır (Akt. Doğru, Gençosman, Ataalkın ve Şeker, 2012).

Çalışılan ünite bakımından tezler incelendiğinde 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı kapsamında 7. sınıf "Türk Tarihine Yolculuk" en fazla tercih edilen ünite olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçları çerçevesinde aşağıdaki önerilere yer verilmiştir.

İlgili konularla yapılan araştırmalara dair bibliyografya çalışmaları yapılabilir,

Benzer çalışmalar belirli tarih aralıklarında yapılması, alandaki gelişmelerin takip edilebilmesi açısından önem taşıyabilir,

Sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılmış lisansüstü tezlerin kaynakça bölümlerinin incelendiği bibliyometrik bir çalışma yapılabilir,

Yüksek lisans/doktora öğrenimini yurtdışında tamamlayan öğrencilerin tezlerine erişim sağlayabilmek için bir veri tabanının oluşturulması sosyal bilgiler eğitimi alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

ALKAN, G. (2014). Türkiye’de muhasebe alanında yapılan lisansüstü tez çalışmaları üzerine bir araştırma (1984-2012). **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 61: 41-52.

AYDEMİR, A. (2013). Türkiye’de tarih öğretimi hakkında yayımlanmış makaleler: Bir bibliyografya denemesi (İlâve). **International Journal of Social Science**, VI, 6: 113-135.

CANBULUT, T., AVCI, G. ve SİPAHİ, S. (2016). ABD ve Kanada’da Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanındaki Tezlerin Değerlendirilmesi. **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)**, XVII, 2: 351-370.

- CHAPIN, J. R. (1974). Social studies dissertations: 1969-1973. <https://eric.ed.gov> adresinden 26.06.2018 tarihinde erişilmiştir.
- COŞKUN, İ., DÜNDAR, Ş. ve PARLAK, C. (2014). Türkiye’de özel eğitim alanında yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (2008-2013). **Ege Eğitim Dergisi**, XV, 2: 375-396.
- DOĞANAY, A. (2008). Çağdaş sosyal bilgiler anlayışı ışığında yeni sosyal bilgiler programının değerlendirilmesi. **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XVII, 2: 77-96.
- DOĞRU, M., GENÇOSMAN, T., ATAALKIN A. N. ve ŞEKER, F. (2012). Fen bilimleri eğitiminde çalışılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin analizi. **Türk Fen Eğitimi Dergisi**, IX, 1: 49-64.
- GEÇİT, K. ve KARTAL, A. (2010). Türkiye’deki sosyal bilgiler eğitimi araştırma konuları üzerine bir inceleme. **International Conference on New Trends in Education and Their Implications**, 1001-109.
- İNAN, S. (2014). **Sosyal bilgiler eğitimi: Nedir, ne zaman ve neden-tanımlar, tarihi kökleri ve açıklamalar**, (Ed. S. İnan) içinde *Sosyal bilgiler eğitime giriş* (1-21), Ankara: Anı yayıncılık.
- İNEL, Y. (2014). *Sosyal bilgiler öğretiminde kullanılan bilgisayar temelli materyallerin 6. sınıf öğrencilerinin dikkat ve motivasyon düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- KABAPINAR, Y. (2014). **Kuramdan uygulamaya sosyal bilgiler öğretimi** (4.baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- KAN, Ç. (2010). A.B.D ve Türkiye’de sosyal bilgilerin tarihsel gelişimi. **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, XXX, 2: 663-672.
- KANBOLAT, O., ALTUNBAŞ, S. ve ÇAKMAK, Z. (2012). Araştırma görevlilerinin bilimsel makaleler hakkındaki görüşleri. **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi**, I, 4: 160-169.
- KARADAĞ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelemesi. **Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, X, 3: 75-87.
- KARADAĞ, R. (2014). Okuma ilgisi, tutumları ve alışkanlığı konusunda yapılmış çalışmaların lisansüstü tezlere dayalı analizi: YÖK ve ProQuest veri tabanları örnekleme. **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, XXXV, 1: 1-17.
- KAYMAKCI, S. ve ER, H. (2009). Türk inkılâp tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi üzerine yapılan tezlerin analizi. **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V, 9: 165-180.

- KAYMAKCI, S. (2017). Türkiye’de tarih öğretiminin yönelimi üzerine bir değerlendirme. **Kastamonu Eğitim Dergisi**, XXVI, 6: 2153-2172.
- MEB. (2005). **İlköğretim sosyal bilgiler dersi 4-5. sınıflar öğretim programı**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- MEB, (2018). **Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6. ve 7. sınıflar)**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- ŞAHİN, M., GÖĞEBAKAN-YILDIZ, D. ve DUMAN, Ş. (2011). Türkiye’deki sosyal bilgiler eğitimi tezleri üzerine bir değerlendirme. **Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, II, 2: 96-12.
- ŞİMŞEK, A. (2017). **Türkiye sosyal bilgiler dersinde tarih öğretimi nereye gidiyor? Öğretim programları üzerinden kısa bir değerlendirme**, (Ed. R. Turan, H. Akdağ Ed.) içinde *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar III*. (2-10), Ankara: Pegem Akademi.
- ORUÇ, Ş. ve ULUSOY, K. (2008). Sosyal bilgiler öğretimi alanında yapılan tez çalışmaları. **Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi**, 26: 121-132.
- ÖZTÜRK, C. (2014). **Sosyal bilgiler öğretimi**, (Ed. C. Öztürk, S. C. Keskin ve R. Otluoğlu) içinde *Sosyal bilgiler öğretiminde edebî ürünler ve yazılı materyaller*, (1-25), Ankara: Pegem Akademi.
- ÖZTÜRK, Ş. Y. ve ŞİMŞEK, A. (2013). Bibliyografya: Tarih eğitimi alanında yayınlanmış Türkçe makaleler bibliyografyası. **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, II, 1: 110-145.
- PATTON, M. Q. (2014). **Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri** (Çeviri Ed. M. Bütün ve S. B. Demir) Ankara: Pegem Akademi.
- WRUBEL, P.R., RATLIFF, R. (1978). Dissertation research in social studies 1973-1976. <https://eric.ed.gov> adresinden 26.06.2018 tarihinde erişilmiştir.
- YAŞAR, Ş., ÇENGELCİ-KÖSE, T. ve GÖZ, N. L. (2015). Sosyal bilgiler dersinde öğrenci merkezli öğretme-öğrenme süreçlerinin etkililiği: Bir meta analiz çalışması. **Anadolu Journal of Educational Sciences International**, V, 1: 38-56.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2005). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**. (Genişletilmiş 10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi

Cilt : 6 Sayı : 15 Sayfa: Kasım 2018 Türkiye

Araştırma Makalesi

ÇİZGİ DİZİLERDE GELENEKSEL MÜZİK KULLANIMINA UYGULAMALI HALKBİLİMİ PENCERESİNDEN BİR BAKIŞ¹

Dr. Öğr. Üye. Süleyman FİDAN*

ÖZ

Televizyon, yayın hayatına başladığı ilk dönemden itibaren, radyo yayıncılığının deneyiminden de yararlanarak her seviyeye uygun ve farklı işlevleri bulunan programları izleyicilere sunmaktadır. Bu program formatlarından biri de eğlence, eğitim ve kültürel aktarım işlevleriyle çocuklara yönelik yayınlanan çizgi filmlerdir. Çizgi dizi ve animasyonların aslı unsurları metin, görsellik ve sestem oluşmaktadır. Ses öğesinin yerleştirilmesinde ise yoğunluklu olarak müzik kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra bazı çizgi filmlerinde müzikle birlikte diyaloga da yer verilmektedir. İzleyici grubunun dikkatini çekmek, mesajları vurgulamak, duyguları tamamlamak, görsellerinin algılanmasını kolaylaştırmak, sürükleyiciliği sağlamak, filmle müzik birlikteliğini gerçekleştirebilmek gibi birçok işlevi yerine getirmek için çizgi dizilerde müzik kullanılmaktadır. Çizgi dizilerde kullanılan müzik, ana tema müziği, fon, jenerik ve efektler gibi farklı tarzlarda değerlendirilmektedir. Çocuklara yönelik tematik kanalların açılmasıyla ve yeni teknolojik imkânlarla yerli yapım animasyonlar artmış; geleneksel müzik söz, ezgi, çalgı, bağlam gibi unsurlarla bu yapımların içine yerleştirilmiştir. Bu uygulamalarla kültürel aktarım, geleneksel kahramanların güncel taşıması, ardıl ürünlerle yeni kültürel ekonomik alanlar oluşturması sağlanmaktadır. Uygulamalı halkbilimi alanına da giren kültürel yaratım ve tasarımlarla geleneksel bellek ile ilgili kodlamalar yapılmaktadır. Çizgi filmler aracılığıyla geleneksel yaşam, el sanatları, çocuk oyun ve oyuncakları, halk oyunları, halk çalgıları, halk müziği, giyim-kuşam özellikleri ve sözlü anlatımlar yoluyla kültürel aktarım gerçekleşmektedir. Bu çalışmada, son dönemde Türk televizyonlarında yayınlanan çizgi filmler gözlem ve içerik çözümleme teknikleriyle incelenmiş ve tespit edilen çizgi filmler, geleneksel müzik kullanımı bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkü, halk müziği, animasyon, Pepee, kültürel aktarım.

A REVIEW WITHIN THE SCOPE OF APPLIED FOLKLORE ON USING TRADITIONAL MUSIC IN THE ANIMATED CARTOON

ABSTRACT

Since the very first period of broadcasting, television has been offering programs that are suitable for all level and have different functions by taking advantage of the experience of radio broadcasting as well. One of these program formats is cartoons intended to children with fun, educational and cultural transfer functions. The essential elements of cartoons and animations are text, visuality and sound. In the placement of the sound element, music is used intensely. In addition to this, some cartoons include dialogue together with music. Music is used in cartoons to accomplish many functions, such as attracting the attention of the audience, emphasizing messages, completing emotions, facilitating the perception of their visuals, ensuring enthusiasm

¹ Bu metin Kültür Bilimleri Akademisi ve Ukrayna İlimler Akademisi işbirliği ile 5-9 Eylül 2017 tarihlerinde Kiev'de düzenlenen *Deşt-i Kıpçak Topraklarında Türk Kültürü Sempozyumunda* sunulan bildirinin yeniden ele alınması ve genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

* Gaziantep Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Etnomüzikoloji ve Folklor Ana Bilim Dalı, suleymanfidan@gmail.com, ORCID NO: 0000 0001 6033 4983

and achieving music coexistence with film. Music used in cartoons is evaluated in different manners such as main theme music, fund, generics and effects. With the opening of thematic channels for children and new technological possibilities, domestic animations have increased; traditional music has been embedded into these productions with elements such as word, melody, instrument, and context. Through these practices, cultural transfer, the traditional heroes update, and create new cultural economic areas with successive products are provided. Through the cultural creations and designs that also enter into the field of applied folklore, traditional memory codification is made. Cultural transfer achieved through traditional life, handicrafts, children's play and toys, folk dances, folk instrument, folk music, clothing features and oral narratives in the cartoons. In this study, current animated cartoons on Turkish television are analyzed through observation and content analysis method and these cartoons are evaluated in the context of using of traditional Turkish music.

Keywords: Ballad, folk music, animation, Pepee, cultural transmission.

1. Giriş

Televizyonun 20. yüzyılın ikinci yarısında toplum hayatında yer edinmesiyle birlikte program içerikleri de tartışılmaya başlanmıştır. İşlev açısından eğlendirmeye ağırlık verilmesi bu tartışmaların merkezindedir; ancak kamusal yayın anlayışıyla ilk dönemlerinden beri TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu), eğitim işlevini gözeterek her seviyeye uygun programlar yayınlamış, belirli saatlerde çocuklar için eğitim, eğlence, kültürel aktarım işlevini yerine getiren yayınları ekrana yansıtmıştır. 1980'li yıllarda Dede Korkut Hikâyeleri, Nasreddin Hoca, Evliya Çelebi, Karagöz-Hacivat gibi Türk kültürünün imge isimlerinin çocuklara tanıtımı amaçlanmış, bu doğrultuda çizgi filmler de hazırlanmıştır. Sürekliliği olmayan bu yapımlar Türk çizgi filmciliğinin televizyonda yayınlanan ilk örnekleri olması bakımından önemlidir. Yakın geçmişte ise "toplumsal bellek durumundaki geleneklerin kendi doğal hâllerine bırakılmayacak kadar değerli olduğu ve geleceğin bu bellek üzerinde kurgulanacağı, yaratılacağı ve işletileceği artık anlaşılmıştır" (Özdemir 2012: 27). Bu anlayışla gelenek, medya yapımcıların başvurdukları temel kaynaklardan biri hâline gelmiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki geleneğin medyaya yansması yapımcıların istediği oranda ve biçimdedir.

Kamuoyu araştırmaları sonucunda televizyondan en çok etkilenen kitlenin çocuklar olduğu bilinmektedir (Mete 1999). Erken yaşlardan itibaren özellikle reklam müzikleri bebek ve çocukların dikkatini çekmektedir, ancak çocuklarda davranış değişikliğinin yaşanması üç yaşından itibaren. Çocuklara düşük programlar özel yayıncılıkla ve bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi, animasyon yapımcılığının başlamasıyla artmıştır. Ancak tamamen ticarî kaygılarla hareket eden sektör, eğitimden ziyade dikkat çekme ve ardından küçük yaşlardaki bireylerden tüketici gruplar oluşturmayı hedeflemiştir. Yabancı menşeli Cartoon Network, Minika Go, Minika Çocuk, Planet Çocuk, Disney Channel gibi ticarî amaçla faaliyet gösteren çocuk kanalları ve belli bir örgütün öğretilerini aktarmaya ve propagandasını yapmaya dönük olarak kurulan ve yakın dönemde yayınlarına son verilen Yumurcak TV gibi kanallar bu amaçla hareket etmişlerdir. Bunların dışında, TRT-Çocuk kanalının 1 Kasım 2008'den itibaren düzenli yayınlara başlamasıyla kültürel aktarım ve eğitim işlevli programlar ve yerli yapımlar animasyonlar ekranda görülmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda dikkat çeken yapımların başında Keloğlan masallarının çağa göre güncellenmesiyle ortaya çıkarılan "Keloğlan Masalları" adlı çizgi dizi 2010'dan bu yana yenilenerek ekrana taşınmaktadır. "Mavi

Rüya” yapım şirketi tarafından okul çağındaki çocuklara dönük olarak hazırlanan “Dede Korkut Hikâyeleri” elli iki bölüme ulaşmıştır. Uzakdoğu yapımlarının etkisinde kalınsa da Türk mitolojisinden yararlanma adına önemli bir örnek olan “Cille” adlı yapım dokuz, on yaşlarındaki çocuklar tarafından ilgiyle izlenmektedir². Yine okul çağındaki çocuklar için Abbas Sayar’ın “Yılık Atı” adlı romanından hareketle uyarlanan “Doru” ve Akçaoba’da göçerevli bir şekilde yaşayan Yörük ailelerinin yaşamını yansıtan, sözlü kültür geleneğinden örnekleri bağlamıyla birlikte aktarmayı deneyen “Maysa ve Bulut”, 1980’li yılların mahalle yaşamını nostaljik bir şekilde yansıtan “Rafadan Tayfa” son dönemin dikkat çeken yapımlarıdır. Okul öncesi dönem için ise “Bizim Ninniler”, “Kuzucuk”, “Canım Kardeşim”, “Pepee” ve yakın dönemde tekrar ekrana taşınan “Niloya” TRT-Çocuk’un yayınları arasındadır.

TRT-Çocuk’ta yayınlanan bu tür yapımlar uygulamalı halkbilimi çalışmaları doğrultusunda değerlendirilebilir³. Halkbiliminin bir alt çalışma alanı olarak şekillenen uygulamalı halkbilimi (applied folklore), “halkbilimi çalışmalarında ortaya çıkan kuramsal kavramların, geliştirilen araştırma yöntem ve teknikleri ile elde edilen bilgilerin karşılaşılan sosyal, ekonomik, teknolojik problemlerin çözülmesinde kullanılması” (Byington 1989: 78’den akt. Çobanoğlu 2002: 317) şeklinde tanımlanmaktadır. Özellikle son çeyrek asırlık süreçte Türk halkbilimi alanında geleneğin aktarımı, kültürel aktarım, sözelin somutlaştırılması gibi kavramların tartışılması ve animasyon yapıcılığı alanında yaşanan teknolojik ilerleme dikkat çeken ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. ABD ve Japonya menşeli firmalarca yönetilen küresel eğlence endüstrisi içerisinde bir şube olan çizgi film ve animasyon yapıcılığında yerli yapımların artması ve dış pazarda yer edinmesi ulusal kalıtın küresele aktarılmasını sağlayacaktır.

Bir ulusa ait kültürel değerlerin yaşatılması ve nesilden nesile aktarılması için o kodların tekrarlanması ve yeniden üretilmesi gerekmektedir. Son yıllarda teknolojinin gelişmesiyle büyük küçük herkesi sinema salonlarına toplayan animasyon filmler kültürel mirasın aktarılmasında önemli birer araç haline gelmiştir. Kültürel hafıza içinde süreklilik arz eden geleneksel anlatılar çizgi film senaryoları için önemli birer kaynak oluşturmaktadır (Taş-Alicenap 2015: 17).

Çizgi filmler aracılığıyla geleneksel yaşam, el sanatları, çocuk oyun ve oyuncakları, halk oyunları, halk çalgıları, halk müziği, giyim-kuşam özellikleri ve sözlü anlatımlar yoluyla kültürel aktarım gerçekleşmektedir.

2. Çizgi Film Müziği

Çizgi film ve animasyonlar, görüntü ve ses/müzik olmak üzere iki ana unsurdan oluşmaktadır. Bu iki unsur kimi yapımlarda ise sözel metinle desteklenmektedir. Çizgi film ve animasyonlardaki geleneksellik vurgusu bazen görüntü ve ses birlikteliğinde yapılırken bazen de tek başına müzik veya görselle yapılmaktadır. Başarılı bir çizgi film için uygun müziklerin hazırlanması ve müzik unsurunun yapımın içerisine dikkatlice yerleştirilmesi gerekir. Çünkü yapımın hitap ettiği kitlenin dikkati birkaç saniyede başka bir yöne kayabilir. Görüntü ve müziği birleştirebilen yapımlar, sözel metin olmadan,

² P. Fedakar, Cille adlı yapımı mitolojik açılardan ele almış; bu çizgi filmle Türk mitolojisinden kavram ve kahramanların çocuklara tanıtımının, geleneğin güncellenmesinin ve kültürün güncellenerek aktarımın başarılı bir şekilde gerçekleştirildiği sonucuna varmıştır (2011: 118).

³Bu konuyla ilgili olarak bkz. Çobanoğlu 2002: 317-330; Oğuz 2002; Öğüt-Eker 2004, Oğuz vd. 2014.

baştan sona ilgiyle izlenebilmektedir; ama müzikal açıdan küçük bir boşlukta çizgi filmin izlenilmesinden vazgeçilebilir. Bunun farkında olan çizgi film ve animasyon yapımcıları, çalışmalarını mümkün olduğunca müzik unsurlarıyla donatmaktadırlar. Yapımcıların müzik ihtiyacını gidermede genellikle efektlerden ve sözsüz klasik eserlerden oluşan stok müziklerin dışında başvurdukları başka bir alan da geleneksel müzik belleğidir.

Çizgi filmlerde müzik, görüntünün seçimi ve aksettirilmesi kadar önemlidir. “Görme duyusunun işitme duyusu ile desteklenmesinin kavrama üzerindeki etkiyi arttırdığı ve hafızadaki kalıcılığı desteklediği söylenebilir” (İmik 2014: 41). “Film müziğinin görüntülerle birliği, görüntülere uyan ve filmin ritmini değerlendiren bir müzikle gerçekleşmektedir” (Şirin 1998: 22). Çizgi film yapımın endüstrileştiği Japonya ve ABD gibi ülkelerde müzik de çizimler ve animasyon kadar önemlidir. Hatta günümüzde çizgi film müziği yapımcılığı bağımsız bir sektör hâline gelmiştir (İmik 2014: 42). Çizgi film müziğine biçim olarak bakıldığında diğer televizyon yapımlarındaki gibi genel hatlarıyla ana tema müziği, jenerik, fon ve efektler olarak sınıflandırılır. İncelenen çizgi film ve animasyonlarda geleneksel müzik belleği daha çok ana temalarda kullanılmaktadır. Çizgi dizinin açılış ve kapanışında kullanılan jeneriklerde ise diziyi özdeşleştirecek özgün besteler tercih edilmektedir. Pazarlama stratejisinin önemli bir parçası olan çizgi film müziği birçok işlevi yerine getirmektedir. Ü. İmik bu işlevleri şu şekilde sıralamaktadır:

Çizgi filmdeki ifadeyi ses dekoru görevini üstlenerek tamamlamak, görsel öğelerin daha kolay algılanmasını sağlamak, konuşma dilinin yetersiz kaldığı durumlarda duyguları betimlemeye yardımcı olmak, izleyicinin çizgi filmin konusu ile daha yakından ilgilenmesini sağlamak, çizgi filmin özgünlüğüne izler kitlenin belleğinde kalıcılığına yardımcı olmak, çizgi filmin estetik anlamda çekiciliğini artırmak, sahnenin gerçekçi olmasına katkı sağlamak, sessizliğe bağlı anlatım fakirliğini ortadan kaldırmak, çizgi filmin izleyicisini mutlu etmek, çizgi film izleyicisini sahneler arasındaki akışa hazırlayarak sürüklemek (İmik 2014: 52).

Sıralanan bu teknik işlevlerin yanında çizgi film müziğinin farklı alanlarla ilişkisi ve sosyo-kültürel, ekonomik, psikolojik işlevleri de vardır.

3. Çizgi Filmlerde Geleneksel Müzik Kullanımına Örnekler ve Değerlendirme

Çalışmanın çerçevesi itibarıyla bakıldığında yakın dönemde⁴ ekranlara yansıyan yerli yapımlardan “Pepee” izlenme ve izleyici kitleyi etkileme açısından dönemin diğer örnekleri arasında ön plana çıkmaktadır. TRT tarafından “Düşyeri” firmasına yaptırılan “Pepee” Ayşe Şule Bilgiç tarafından tasarlanmış ve senaryoları yine aynı kişi tarafından yazılmıştır. Çizgi dizinin müziğini ise Kıraç üstlenmiştir. Sekiz sezondur ekranlarda yer alan “Pepee”, bir dönem Show TV ve TV8’de yayınlansa da günümüzde TRT-Çocuk’ta hem eski bölümleriyle hem de yeniden düzenlenmiş formatıyla ekranlara gelmektedir. Adını konuşma bozukluğu olanlara verilen “pepe” lakabından alan bu çizgi film daha çok 3-6 yaş arası okul öncesi dönemdeki çocuklara hitap etmektedir. Dizide halk oyunları ve halk müziği sık sık başvurulan geleneksel unsurlardır (bkz. Görsel 1). Uygulamalı halkbilimi ve kültürel aktarım açısından bakıldığında yapımlarda dizi kahramanlarına türkü söylettilmesi, halk oyunlarının öğretilmeye çalışılması önemlidir. Çocukların müzikal gelişiminde geleneksel müziğin önemini farkında olan yapımcılar, çizgi dizide “Çayda Çıra, Toycular Yâr Can, Cemile, Çayeli’nden Öteye, Hanimey, Atabarı, Ilgaz,

⁴ Televizyonda çizgi film ve animasyonlar üzerine gözlemler 2008-2016 yılları arasında tarafımda yapılmıştır.

Harmandalı, Trakya Karşılması, Hüdayda, Susadım Su İsterim” gibi geleneksel ezgilere ve türkülere yer vermişlerdir. Bu türkülerin birçoğu oyun bağlamında geleneksel giyim-kuşam unsurları da kullanılarak ekrana yansıtılmıştır. Bir yandan müzikal kodlama yapılırken bir yandan halk oyunu öğretilmekte, bir yandan da Denizli, Elazığ, Van, Rize, Diyarbakır, Isparta, Kastamonu, İzmir, Orta Anadolu, Trakya gibi farklı yörelerin geleneksel giyim-kuşam unsurları da görsel olarak kullanılmaktadır⁵.

Görsel 1: Pepee'nin ilk versiyonunda dizi kahramanlarından Zulu'nun doğum günü kutlaması. Zulu, diğer zürafa kahramanlarla birlikte geleneksel kıyafetler ve davul-zurna eşliğinde halay çekerken. (<https://www.youtube.com/watch?v=ILV4Gm0ZVQ4>)

Yayınlanmaya başlandığı 2008'den beri kendinden söz ettiren “Pepee” dizisi, içeriğinde okul öncesi dönemdeki çocuklara dönük kültürel aktarım amaçlayan unsurlara yer vermesi açısından farklı bir örnektir. Aynı zamanda dizilerde olduğu gibi çizgi dizi ve animasyonların yurtdışına ihracatının yapılmaya başlanması, “Pepee”yi hem kültürel ekonomik anlamda hem de geleneksel kültürün küresele taşınması noktasında da değerli kılmaktadır. Ancak bazı çevrelerce “Pepee”de yer verilen ulusal öğeler ve geleneksel kültür öğeleri fazla bulunmaktadır. Nazar boncuğunun batıl inanç sayılıp kahramanın göğsünden çıkarılmasını isteyen bilimsellikten uzak bir anlayışla kaleme alınan bir yazıda, “Pepee”de halk oyunu ve türkülerin kullanımı karşısında duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir⁶. Küreselleşmeden, popüler kültürün geleneksel kültür

⁵ Çayda Çıra: https://www.youtube.com/watch?v=zK4_ydqXaDc (E.T.: 11.12.2015)

Toycular Yâr Can: https://www.youtube.com/watch?v=VxXPYnL_vHM (E.T.: 11.12.2015)

Cemile: <https://www.youtube.com/watch?v=BtH8S-TXH9E> (E.T.: 11.12.2015)

Çayelinden Öteye: <https://www.youtube.com/watch?v=pdMiuvUkCJO> (E.T.: 11.12.2015)

Hanımey: <https://www.youtube.com/watch?v=1o3zqM9hqf0> (E.T.: 11.12.2015)

Atabarı: <https://www.youtube.com/watch?v=BHrj6kyGY7o> (E.T.: 11.12.2015)

Ilgaz: <https://www.youtube.com/watch?v=7Rqszu6uJxA> (E.T.: 11.12.2015)

Harmandalı Zeybeği: <https://www.youtube.com/watch?v=OQYbkR0uRcw> (E.T.: 11.12.2015)

Trakya Karşılması: <https://www.youtube.com/watch?v=aHagYaY-wU8> (E.T.: 11.12.2015)

Susadım Su İsterim: https://www.youtube.com/watch?v=QoOR_wjTK4 (E.T.: 11.12.2015)

⁶ Bahsi geçen yazının sonuç bölümünde maddeler hâlinde sunulan önerilerden müzik ile ilgili olanı şu şekildedir: “Müzik eğitsel bir araç olarak kullanılmalı, amaç haline getirilmemelidir. Ayrıca Türk kültürünün sadece halk dansları ve türkülerden ibaret olmadığı hatırlanmalıdır” (Yorulmaz 2013: 447).

üzerindeki etkilerinden, medya araştırmalarından, halk ve halkbilimi gibi kavramlardan uzak bir şekilde ortaya atılmış bu tarz görüşlerin, kültür bilimleri alanında çalışmalar yapan çevrelerce kabul edilmesi mümkün değildir.

Görsel 2: “Maysa ve Bulut”ta obanın çobanı Bora. Köyleri ve obaları dolaşan gezginci ozandan etkilenerek bağlama çalıp türkü söylemektedir.

Tekrar çizgi film ve animasyonlarda geleneksel müzik kullanımına bakıldığında “Dede Korkut Hikâyeleri” ve “Keloğlan” gibi yapımlarda başlı başına türkülerin kullanımı yerine jenerik müziği olarak epik karakterli ezgiler, özellikle “Keloğlan”da zaman zaman fon müziği içerisinde bağlama ve kaval seslerinin kullanımına rastlanılmaktadır. İlk bölümleri 2010’da gösterilen çizgi dizi, dört sezon devam etmiş ve 2013’te 149 bölüme ulaşılmıştır⁷. Bu bölümlere TRT-Çocuk kanalında yayın akışı içerisinde yer verilmeye devam edilmektedir. Masal dünyasını somutlaştıran ve zaman zaman modern yaşamla bütünleştiren dizinin proje tasarımını Gamze Güzel; yönetmenliğini ve seslendirilmesini ise Ümmü Şafakoğlu üstlenmiştir. Dizinin “Keloğlan Güzeldir” şeklinde adlandırılan jenerik müziği de Cem Ayyıldız tarafından bestelenmiştir. Keloğlan, Keloğlan’ın annesi, Bilgecan Dede, Balkız, Kara, Sivri, Örgülü, Prenses, Karakaçan gibi olumlu ve yardımcı tiplerle birlikte Cadı, Kara Vezir, Sinek, İnatçı, Huysuz, Uzun gibi olumsuz davranışlar sergileyen tiplerle olayların akışı sağlanmakta; çeşitli kodlamalar yapılmaktadır.

“Maysa ve Bulut” (bkz. Görsel 2 ve Görsel 3) adlı yapım ise tamamen Toroslarda göçerevli halk yaşamına ve halk kültürü öğelerine odaklanarak hazırlandığı için geleneksel ezgilere olabildiğince yer verilmekte, bağlama ve kaval sesleri tıpkı Keloğlan’daki gibi fon olarak kullanılmaktadır. 20 bölüm hâlinde TRT’nin internet yayın sayfasında da yer alan çizgi dizinin yapımı Eskişehir’de kurulan “Resimli Filim Animasyon Stüdyosu”nda gerçekleştirilmektedir çizgi dizinin yapımcılığını da Mustafa Gül üstlenmiştir. Dizinin başkahramanları 5-6 yaşlarındaki Maysa ve yaşça ondan biraz daha büyük olan çoban kahraman Bulut’tur. Akçaoba’da Yörük yaşamı sürdüren beş aile üzerinden doğa sevgisi ve arkadaşlık, saygı kazanımları aşılanmaya çalışılırken gelenek, sözlü kültür, oyunlar, halk müziği gibi kültürel unsurların da aktarımı

⁷ [http://www.wikiwand.com/tr/Kelo%C4%9Fflan_Masallar%C4%B1_\(dizi\)](http://www.wikiwand.com/tr/Kelo%C4%9Fflan_Masallar%C4%B1_(dizi)) (E.T. : 01.9.2018)

hedeflemektedir. N. Karakuş (2016: 140)'un "Maysa ve Bulut" üzerine yaptığı incelemede gelenek, görenek, örf ve âdetlerden sonra en çok âşıklık geleneği ile ilgili kodlamanın yapıldığını tespit etmiştir. Âşıklık geleneği ile ilgili kodlamalarda halk hikâyesi vurgusuyla birlikte ozan ve bağlama unsurları sık sık vurgulanmaktadır.

Görsel 3: "Maysa ve Bulut"ta kahramanın dedesi oba halkına hikâye anlatıyor.

"Rafadan Tayfa"⁸ adlı yapım ise TRT-Çocuk'ta ilgiyle takip edilen bir diğer yapımdır. Okul çağındaki çocuklar için "ISF Studios" şirketi tarafından hazırlanan dizinin yönetmenliğini İsmail Fidan, müzik yapımcılığını da Tarkan Ergün üstlenmiştir. 01 Aralık 2014'ten beri yayınlanan dizi nostalji teması üzerine oturtulmuştur. İstanbul'da "Çayırtepe" adı verilen Boğaz'a yakın bir semtte geleneksel mahalle yaşamı temel alınarak; giyim-kuşam, ev eşyaları, teknolojik araçlar gibi nesnelere diziye canlılık katılmaya çalışılmıştır. 1980'lerin canlandırıldığı dizide Kamil, Hayri, Mert adlı üç kafadar ve Mert'in kardeşi Akın başrolde. Bunlara Hayri'nin kardeşi Hale ve onun arkadaşı Sevim, Köfteci Rüstem Abi ve mahallenin akil kişileri olarak Basri Amca, Sadettin Usta, Fatma Nine de eşlik ederler. Dizide bölümlerdeki konuya göre misafir karakterler eklenmektedir.

Dizide, eski İstanbul semtlerinin havası yakalanmaya çalışılırken geleneksel kültür unsurlarına da yer verilir. Evin terasında ve binalar arasındaki oyun alanında vakit geçiren kahramanlar bazen ortaoyunu sergilemekte (34. Bölüm), bazen de halk oyunlarına çalışmaktadırlar. Kahramanlar bazen gramofondan zeybek havaları, bazen de kasetçalardan türkü dinlerken ekrana yansımaktadır. Dizinin 50. Bölümü "Efe Gibi" adıyla halk oyunlarına, zeybek havalarına, zeybeklik kurumuna ayrılmıştır (bkz. Görsel 4). Okulun halk oyunları ekibine seçilmeye çalışan çocuklar, önceki yıl halay türünde başarısız olunca bir sonraki yılda kendilerine uygun yeni bir oyun türü arayışına girerler. Mahallenin Aydın'ın akil kişisi Basri Amca'nın desteğiyle ve kasetten dinledikleri ezgilerle Kâmil ve Mert zeybek oynamayı öğrenirler.

⁸ <http://www.rafadantayfa.com/bolumlerimiz/> (E.T.: 27.4.2016)

Görsel 4: “Rafadan Tayfa” kahramanlarından Kamil ve Mert okulun halk oyunları seçmelerinde zeybek oynarken⁹ (50. Bölüm: Efe Gibi).

Halayı ve zeybeği öğrenemeyen dizinin sempatik kahramanı Hayri ise Orta Anadolu’dan kaşık türünde bir oyunla yarışmalara katılmıştır (bkz. Görsel 5). Bir başka bölümde ise kahramanlar, dizinin 48. bölümünde yer alan “Ankaralı Ozan”ın besteleyip kasete okuduğu Ankara ezgisi ve seğmen giysileriyle görülmektedir(bkz. Görsel 6).

Görsel 5: “Rafadan Tayfa” kahramanı Hayri kaşık oyunu oynarken (50. Bölüm: Efe Gibi)

⁹ https://www.facebook.com/rafadantayfa/photos_stream (E.T.: 28.4.2016)

Görsel 6: Kahramanlar seğmen giysileriyle ve geleneksel Ankara havaları eşliğinde seğmen oynarken (48. Bölüm: Ankaralı Ozan).

“Rafadan Tayfa” da yoğun olmamakla birlikte halk oyunları, geleneksel müzik, geleneksel giyim-kuşam kodlanmıştır. Dizide geleneksel müziğin kent merkezli kültürel ekonomik ortamlarda icrası açısından dikkat çeken bir diğer nokta 48. Bölümün konusudur. Bu bölümde Kamil’in amcaoğlu Ozan (bkz. Görsel 7), kaset doldurmak amacıyla İstanbul’a gelmektedir. Bu süreçte çocuklarla epeyce zaman geçirir, onlara türkü söyler. Ankaralı Ozan’ın bir eserinin eksik olması nedeniyle albümünün iptal edilmesi kahramanları üzer. Tam bu sırada kahramanların doğa sevgisinden, araştırmacılıklarından, birlikteliklerinden etkilenen sanatçı yazdığı eserle kasetteki eksikliği gidermiş olur. Daha sonra piyasaya sürülen kasetten imzalayıp gençlere hediye olarak gönderilir. Bu esnada teypte çalan bu eserle gençler seğmen oyunları oynamaya başlarlar.

Görsel 7: “Rafadan Tayfa”nın “Ankaralı Ozan” adıyla yayınlanan 48. bölümünde misafir olarak katılan kahraman, sazıyla Orta Anadolu havalarını çalıp söylerken.

4. Sonuç

Türk yapımcıların geç girdiği çizgi film ve animasyon sektörü, uygulamalı halkbilimi çalışmaları için elverişli bir zemindir. Araştırmacıların farklı bakış açılarıyla inceleyebileceği uygun veriler son dönem yerli yapımlarda depolanmıştır. Ayrıca çizgi dizi ve animasyonların üretim aşamasında doğru kültürel kodlama ve kültürel aktarım için halkbilimi uzmanlarının bilgi ve görüşlerine başvurulması önem arz etmektedir. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da sektörünün ardıl ürün oluşturmadaki başarısıdır ki bu başarı çizgi film ve animasyon alanını kültür ekonomisi açısından önemli kılmaktadır. Pepee, Keloğlan gibi yerli yapım animasyonlarla kodlanan kahramanların pazar payı ekonomistlerin dikkatini çekmektedir. Gerek geleneksel kahramanlar güncellenerek oluşturulan yeni kahramanlar, gerekse geleneksel donatıyla ortaya çıkarılan yeni kahramanlar, aynı zamanda lisans, tescil, patent yoluyla büyük bir pazarı da ortaya çıkarmaktadırlar. Pepee, Keloğlan çıkartmalı şapkalardan yatak takımlarına, tişört, kazak, pijamadan kalem açkılar, kalem desenlerine, oyuncaklara, video içeriklerine kadar pek çok ürün üzerinde Türk çizgi film kahramanlarının çıkartma ya da logoları kullanılmaktadır. Bu kahraman yaratma projelerinde de müziğin etkin gücü ortadadır. Özellikle Pepee karakterinde halk oyunu ve halk müziği ile geleneksellik vurgusu kodlamayı tamamlamaktadır. Sonuç olarak çizgi film müziğinde özgün yaratıların tıkanıp yerde geleneğe başvurulması sektöre ekonomik kazanç sağlamakla birlikte bu yolla geleneksel müziğin ve diğer kültürel unsurların aktarımı da sağlanmaktadır. Ayrıca Türk dünyasının ortak sözlü geleneklerinden hareketle oluşturulacak çizgi film ve animasyonlarla, farklı coğrafyalara yayılmış Türk toplulukları arasında yakınlaşma sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

BYINGTON, H. Robert, (1989), "What Happened to Applied Folklore" *Time and Temperature*, (ed C. Camp), Washington DC: The American Folklore Society, 77-79.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2002), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. (2. Baskı) Ankara: Akçağ Yayınları.

FEDAKAR, Pınar (2011). "Çizgiyi Aşanlar: Cille-Türk Mitolojisinin Çizgi Filmde Kullanılması ve Çizgi Filmle Aktarılması" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI-1: 107-119.

İMİK, Ünal, (2014), *Çizgi Film ve Müzik*, Ankara: Gece Kitaplığı.

KARAKUŞ, Neslihan (2016). "Maysa ve Bulut İsimli Animasyon Çizgi Filmin Kültürel Öğeler Açısından İncelenmesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 34: 134-149.

METE, Mehmet, (1999), *Televizyon Yayınlarının Türk Toplumunu Üzerindeki Etkisi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

OĞUZ, M. Öcal, (2002), *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

OĞUZ, M. Öcal vd, (2014), **Uygulamalı Halk Bilimi**, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

ÖĞÜT-EKER, Gülin, (2004), “Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, (ed. M. Öcal Oğuz), Ankara: Grafiker Yayınları 315-330.

ÖZDEMİR, Nebi (2012). **Kültür Ekonomisi ve Yönetimi**, Ankara: Hacettepe Yayıncılık.

ŞİRİN, Betül, (1998), “1950-1970 Arası Türkiye’de Sinema Müzik İlişkisi”, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TAŞ-ALİCENAP, Çiğdem, (2015), “Kültürel Mirasın Çizgi Film Senaryolarında Kullanılması”, **TÜBAR**, 37: 11-26.

www.facebook.com

www.rafadantayfa.com

www.trt.net.tr

www.wikiwand.com

www.youtube.com

YORULMAZ, Bilal, (2013), “Pepee Çizgi Filminin Din ve Değerler Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 24: 438-448.

ÖĞRETİM ELEMANLARININ MOBBİNG TECRÜBELERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

Dr. Öğr. Üye. Rukiye ÇELİK*

Dr. Öğr. Gör. Şerife Alev UYSAL**

ÖZ

Her ne kadar insan ilişkilerinde var olan yıldırıcı davranışları mobbing olarak ilk tanımlayan Dr. Heinemann olsa da; mobbing en eski kültürlerde de grup içi şiddet şeklinde görülmektedir. İşletme literatüründe mobbing, kişiye amirleri ya da iş arkadaşları tarafından uzun bir süre sistematik bir biçimde uygulanan kötü muameledir.

Bu çalışmada akademisyenlerin yaşadığı mobbing araştırılmıştır. Eylem araştırması olarak desenlenen çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yoluyla araştırmacılar tarafından mobbingi tecrübe ettiği bilinen akademisyenler ile görüşülmüş ve elde edilen veriler deşifre edildikten sonra içerik analizi ve betimsel analize tabi tutulmuştur. Sonuçta; görüşmecilerin güç kullanarak baskı uygulamayı, itaat istemeyi, küfür etmeyi, açık aramayı, marjinalleştirmeyi ve yasal olmayan iş yaptırma mobbing olarak tanımladığı görülmüştür. Mobbing yapan kişilerin hırslı, kindar, kıskanç, ailesinde otorite eksikliği yaşayan ve yönetsel becerilerden yoksun oldukları ve bu yüzden mobbing uyguladıkları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmayı diğer mobbinle ilgili olan çalışmalardan farklı kılan özellik, bir eylem araştırması olarak desenlenmesidir. Dolayısıyla akademisyenlerin hangi davranışları mobbing olarak algıladıkları, bunların nedenleri ve çözümlerine ilişkin görüşleri derinlemesine incelenmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgular neticesinde mobbing olarak görülen davranışlar ve bu durumun etkileri göz önünde bulundurulduğunda; bu tür davranışları sergileyen çalışanlara karşı sistemsal tedbirlerin alınması oldukça önem taşımaktadır. Bu açıdan örgütün; çalışanların kendini rahat ifade ettiği ve şikâyetlerini tedirginlik yaşamadan dile getirdiği şeffaf bir yapıda olması üst yönetime düşen görevler arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, akademisyenler, eylem araştırması.

A QUALITATIVE STUDY ON MOBBING FROM THE EXPERIENCES OF LECTURERS

ABSTRACT

Although it is the first time that mobbing has been described as a daunting behavior in human relations. By Dr. Heinemann; mobbing is also seen in the oldest cultures as violence within the group. In the business literature, mobbing is an ill-treatment that has been systematically applied to a person for a long time by supervisors or co-workers.

In this study, the mobbing experienced by the academicians was searched. A semi-structured interview form was used as a data collection tool in the study designed as an action research. Through objective sampling mobbing has been discussed with known academics lived mobbing. The obtained data were analyzed by content analysis method after transcription. As a result it has seen interviewer described using the force as a pressure, asking obey,

* Suleyman Demirel University, Faculty of Communication, bursa-84@hotmail.com, ORCID NO: 0000 0002 2538 0228

** Akdeniz University, Serik Gülsün-Süleyman Süral High School, alevuysal@akdeniz.edu.tr, ORCID NO: 0000 0001 9213 3035

swearing, looking for error, marginalizing and committing unauthorized work as a mobbing manner. It has emerged persons are ambitious, vindictive, jealous, lack of family authority, and lack of managerial skills have mobbed at work. so it can be said that these elements are caused by mobbing. The feature that distinguishes this work from other mobbing related works is figured as action research. Therefore, what the academicians call mobbing, the causes of the mobbing behavior and the proposals for the solutions are investigated in depth.

Considering the findings of mobbing and the effects of this situation; it is very important to take systemic measures against employees who exhibit such behavior. In this respect, the organization; It is among the duties of senior management that the employees express themselves comfortably and express their complaints without feeling uneasy.

Keywords: Mobbing, academicians, action research.

Giriş

Köken olarak incelediğimizde mobbing kavramı “mob” kelimesinden türemiş (Davenport vd., 2003: 3), aslı Latince “Mobile Vulgus” olan kısaca yıldırma anlamına gelen bir kavramdır (Eser 2009: 1). Mob kelimesi, International Cambridge Advanced Learner’s Dictionary (2007: 812) sözlüğünde şiddet türü davranışlar sergilemek amacıyla bir araya gelen kalabalık olarak tanımlanmıştır. Yabancı literatürde zorbalık, işyerinde zorbalık, işyeri zorbalığı, kötü muamele, iş ya da işgören tacizi, duygusal taciz, gözdağı, kurban etme, işyeri tacizi, sözlü taciz gibi kavramlar da mobbing için kullanılabilir (Tutar 2015).

Dilimizde birebir karşılığı bulunmadığı ve dolayısıyla çevirisi yapılamadığı için mobbing kavramı, Türkçede de aynen kullanılmaktadır. Türkçede bir karşılığının olması için Türk Dil Kurumuna yapılan bir talepten sonra Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük Çalışma Grubu çalışma yapmış ve mobbingin karşılığı olarak “bezdiri” kelimesinin kullanılmasına kanaat getirmiştir (İzmir ve Fazlıoğlu 2011: 6). Bezdiri kelimesi geniş anlamda “İşyerlerinde, okullarda vb. topluluklar içinde belirli bir kişiyi hedef alıp, çalışmalarını sistemli bir biçimde engelleyip huzursuz olmasına yol açarak yıldırma, dışlama, gözden düşürme” olarak tanımlanmaktadır (TDK 2017). Her ne kadar Türk Dil Kurumu mobbing kelimesine bezdiriyi karşılık olarak gösterse de bu kelime yaygın değildir. Az önce de belirttiğimiz gibi mobbing kelimesi kullanılmaya devam etmektedir. Mobbing kelimesine ek olarak “duygusal taciz”, “psikolojik taciz”, “psikolojik terör” ya da “işyerinde yıldırma” gibi terimler de Türk literatüründe kullanılmaktadır (Cicerali ve Cicerali 2015: 10).

Mobbing kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde; en eski kültürlerde dahi grup içi şiddetin var olduğu görülmektedir. İşletme Yönetimi literatürüne baktığımızda mobbing; amir pozisyonundaki yöneticinin astına ya da astının iş arkadaşına uzun süreli olarak uyguladığı aşağılayıcı, küçümseyici ve taciz edici fiillerdir. Açık ya da gizli olarak gerçekleştirilebilen bu fiilleri Kile (1990) Sağlığı Tehdit Eden Liderlik ve İş Arkadaşlığı terimi olarak kullanmıştır. Bu tanım bize iş yerindeki mobbingin, mobbing uygulanan kişinin sağlığını bozabilecek bir unsur olduğunu söylemektedir. Benzer şekilde Wilson (1991) yöneticinin; çalışanın kişiliğine yönelik kasıtlı olarak kötü muamelede bulunması ve dolayısıyla çalışanda oluşturduğu belirsizlik, endişe ve korku duygusunun çalışanı depresyona girmesine neden olacağını İş Yeri Travması terimi ile ifade etmiştir. Yine iş yerinde yönetici ya da iş arkadaşları tarafından bir çalışan ya da

çalışanlara nitelikli bir şekilde onur kırıcı kötü muamelede bulunulması ve hatta iftiraya uğratılması Davenport (1999) tarafından Duygusal Taciz olarak nitelendirilirken; Westhues (2001) başarılı bir çalışanın gerçek ya da hayal ürünü bir hatasının abartılması ve tüm kişiliğinin lekelenmesini Mükemmeliğe Karşı Haset terimi ile dile getirmiştir.

Mobbing, güç ve iş yeri şiddeti birbirleri ile ilişkili kavramlardır. İş yeri şiddeti oldukça geniş bir yelpazeye yayılan bir terimdir. Farklı kültür ve toplumsal yapılarda şiddetin ne olduğuna ilişki algılamalar da farklılaştığı için iş yeri şiddetini genellemek oldukça zordur (Chappel and Di Martino 2006). Mobbing de iş yeri şiddet şekillerinden biridir. İş yerinde en hızlı büyüyen ve yayılan şiddet şekli mobbingdir. Bazı mobbing davranışları;

- Kin beslemek,
- Acımasızca ve zulüm içeren davranışlar,
- Aşağılayıcı davranışlar,
- Bağırarak,
- Kasıtlı olarak kötü muamelede bulunmak,
- Kendi bildiğinde zarar verici bir şekilde ısrarcı olmak,
- Sürekli eleştirmek,
- Lüzumsuz soru ve konuşmalarla rahatsızlık yaratmaktır (Tınaz 2011:

47).

Cassito ve arkadaşları (2003: 15) mobbing yaşanan örgütleri sağlıklı çalışma ortamına sahip olmayan yıldırıcı iş yeri ortamları olarak nitelendirmiştir. Buna göre yıldırıcı iş yeri ortamlarında; işbirlikçi olmayan, dolaylı, baştan savma ve belirsiz ilişkiler hâkimdir, Rollerin belirsizliğine bağlı olarak örgütsel aksaklıklar mevcuttur, çatışmalar reddedildiği için ve gizlendiği için etik olmayan tepkiler görülür. Anlamsız stratejilerden dolayı örgütün vizyonu da muğlaktır.

Leymann'a (1996: 170) göre mobbing; çalışanın kendini göstermesini ve iletişimini engellemeye yönelik, sosyal ilişkilere yönelik, itibara yönelik, yaşam kalitesi ve mesleki duruma yönelik ve sağlığa yönelik saldırı olarak beş kategoride toplanmaktadır. Bu tür davranışların altında yatan nedenler oldukça farklılık göstermektedir. Mobbingi uygulayan kişinin yaşı, cinsiyeti, statüsü, eğitim düzeyi, kişinin tutum ve davranışları ve alışkanlıkları (Ferrari 2004: 3), ofiste yalnız bir bireyin bulunması, içine kapanık, duygusal açıdan zayıf bireylerin olması (Glaser vd. 2007: 314), diğerlerine göre başarılı olan birey (Tınaz, 2011), örgütün yapısı, yönetim biçimi, hiyerarşik yapısı, iklimi, iletişim kanalları ve örgüt içi adil olmayan uygulamalar (Pelit ve Pelit 2014) mobbing nedenleri arasında sayılmaktadır.

Zaman geçtikçe etkisi hızla büyüyen bir olgu olarak mobbing, önlem alınması gereken bir durumdur. Gerekli önlemlerin alınması için elbette öncelikle örgütte mobbing olduğunun farkına varılması gerekir. Varlığı tespit edilen bu durumun nedenleri araştırılmalı, örgütün mobbinge yol açacak zayıf yanları belirlenmeli ve buna ilişkin güçlendirme uygulamaları hayata geçirilmelidir (Özler ve Mercan 2009: 121). Bu çalışmada mobbinge maruz kalan öğretim elemanlarının mobbing olarak tanımladığı

tavır ve davranışlar, mobbingin nedenlerine ve alınması gereken tedbirlere ilişkin görüşleri incelenmiştir.

1. Metodoloji

1.1. Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, meslek yüksekokul çalışanlarına uygulanan mobbinge ilişkin deneyimleri araştırmaktır. Bu çerçevede çalışanların mobbing olarak algıladıkları deneyimleri, mobbing uygulayanların etkileri ve bu durumla başa çıkma yolları tespit edilmiştir.

1.2. Araştırmanın Kısıtları

Çalışılan grubunun, sonuçlarının genellemesi açısından yetersiz oluşu ve mülakat sırasında katılımcının ses kayıt cihazından dolayı tedirgin olması araştırmanın kısıtıdır.

1.3. Problem Cümlesi

Araştırmanın sorusunu; “Akademisyenlere uygulanan mobbing meslek yüksekokullarında nasıl algılanmaktadır?” oluşturmaktadır.

1.4. Görüşme Soruları ve Görüşme Süreci

Akademisyenlerin deneyimlediği mobbingi tespit etmek amacı ile çalışmaya uygun olarak “yarı yapılandırılmış mülakat formu” kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu araştırmada incelenecek konuların sınırlandırılmasını, çok sayıda ve farklı bireyle yapılan mülakatların daha kapsamlı ve sistematik olmasına katkı sağlamaktadır (Patton 2014: 343-344).

Yarı yapılandırılmış mülakat formunda oluşturulan sorular “evet” ya da “hayır” gibi tek kelimelik cevaplar verilmesini önleyecek şekilde hazırlanan 3 sorudan oluşmaktadır. Bu sorular şunlardır:

1. Mobbing olarak nitelendirdiğiniz kavramlar nelerdir?
2. Mobbing yapan kişilerin etkileri nelerdir?
3. Mobbing yapan kişilerle problem yaşamamak açısından nasıl yöntem önerirsiniz?

1.5. Araştırma Verilerinin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmada eylem araştırması deseni kullanılmıştır. Eylem araştırması; uygulamadaki sorunların ortaya çıkarılması ve çözüm üretmeye yönelik sistematik veri toplamayı ve analiz etmeyi içermektedir. Bu desende araştırma; bizzat uygulamanın içinde bulunan uygulayıcı ya da bir araştırmacı ile birlikte gerçekleştirilir. Çünkü araştırmacının veriye yakın olması, süreci yakından tanınması ve yaşaması bu desende oldukça önemlidir. Bu araştırmada uygulayıcının kendisi, ön yargılardan arınmış olmak şartıyla veri toplama aracı olarak da işlev görür (Yıldırım ve Şimşek 2013: 84-333). Çalışmaya dâhil edilecek katılımcıların belirlenebilmesi için amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örneklem; araştırma için oluşturulan soruların gün yüzüne çıkması için zengin bilgilerin seçilmesini amaçlamaktadır (Patton, 2014: 46). Çalışmanın verilerinin analizi ve yorumlanması dört aşamada gerçekleşmiştir. Bu aşamalar şunlardır:

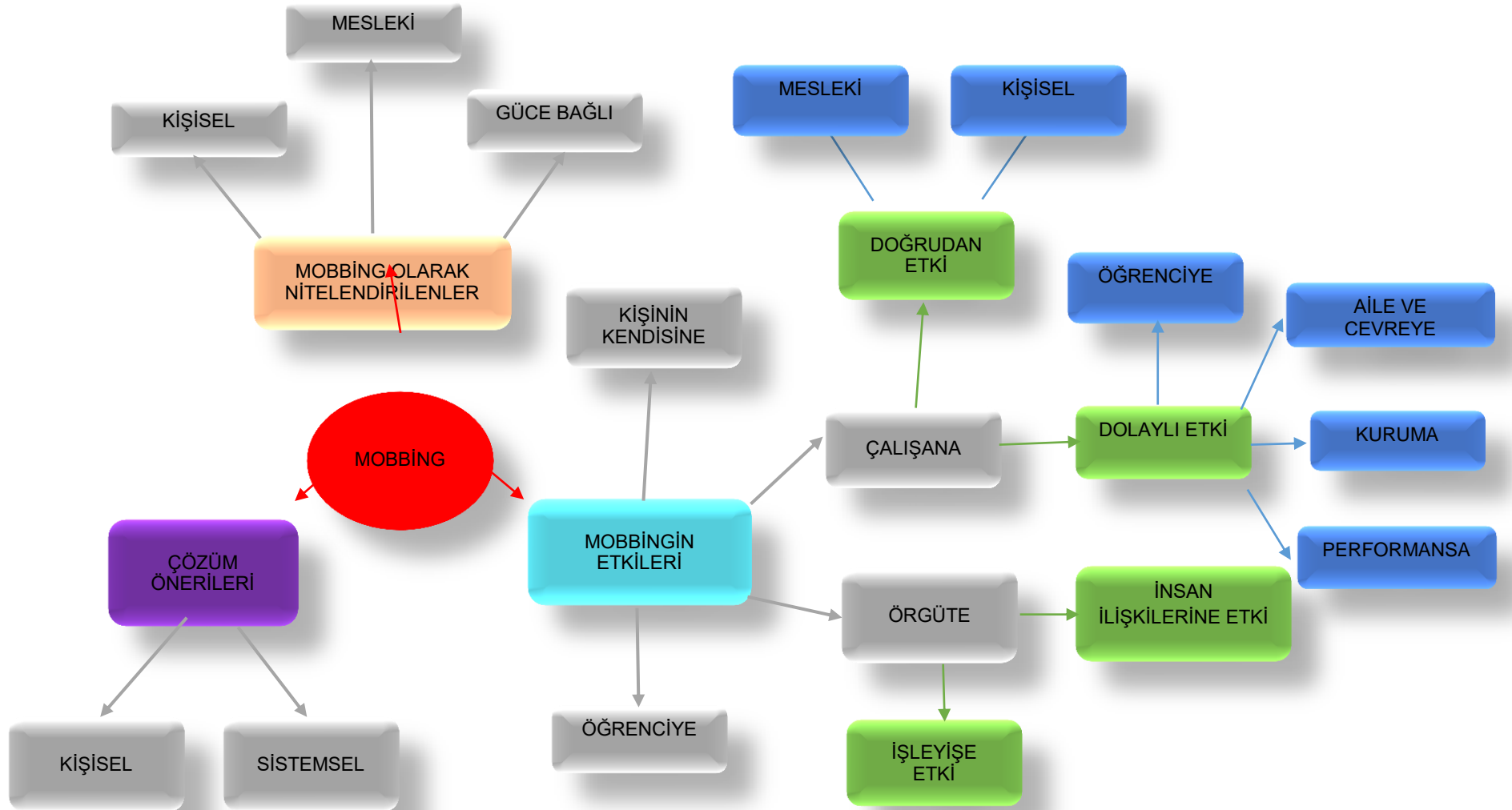
➤ Araştırma sürecinde çalışma grubuyla yapılan tüm görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Ses kayıt cihazıyla görüşmeler toplamda 5 saat 6 dk 30 sürmüştür. Ses kayıt cihazıyla elde edilen veriler ham veri olarak Microsoft Word yazı işleme sistemiyle metne dönüştürülmüştür. Verilerin dökümü olan transkriptler satır satır okunmuş, önemli olan boyutlar saptanmış ve her bir boyutun ne anlam ifade ettiği belirlenmeye çalışılmıştır.

➤ Kodlama sürecinde kullanılan açık kodlama verilerin ayrıntılı olarak incelenmesi, sınıflandırılması ve kategorilendirmesini içermektedir (Punch, 2011: 201-206). Analiz aşamasında veriler tekrar tekrar okunmuş kategori ve alt kategorileri oluşturulmuştur.

➤ Genel olarak oluşturulan kodların benzerleri ayıklanmış kategoriler, alt kategoriler ve kodlar oluşturulmuştur. Bu oluşturulan kategorilerde kullanılan Ağaç kodlar aralarında hiyerarşik ilişki bulunan kategorilerin ve alt kategorilerin belirlenmesiyle oluşturulur (Kuş, 2009: 24). Oluşturulan kodlar ve kategoriler tekrar tekrar gözden geçirilmiş alanında uzmanlaşmış öğretim üyesi tarafından incelenmiş ve uzlaşma sağlanmıştır.

➤ Araştırmanın analizinde içerik analizi ve betimsel analiz kullanılmıştır. İçerik analizinde elde edilen veriler kodlara ve kategorilere göre düzenlenir, tanımlanır ve bulguları yorumlanır. Betimsel analizde ise; daha önce ortaya çıkan temalar çerçevesinde elde edilen veriler özetlenir, yorumlanır ve katılımcıların görüşlerini yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara yer verilir (Yıldırım ve Şimşek 2013; Patton 2014).

Şekil 1: Örüntü

Şekil 1’de oluşturulan örüntüde mobbing olarak algılanan olaylar, mobbing uygulayan kişilerin etkileri ve mobbing uygulamasıyla başa çıkabilmenin yollarına ilişkin kategoriler ve alt kategorileri verilmiştir.

1.6. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliliği

Araştırmada nitel araştırmalarda geçerlik için inanırılık ve aktarılabilirlik güvenirlilik içinde tutarlık ve teyit edilebilirlik çalışması yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek 2013: 299).

Araştırmanın amacına uygun olacak şekilde araştırmacı ve uzman kodlayıcı ortak fikirde buluşmuştur. Kodlayıcılar arası güvenirliliğin hesaplanmasında Miles ve Huberman (2016: 64) tarafından geliştirilen şu formül kullanılmıştır:

$$\text{Kodlayıcılar Arası Uyum} = \frac{\text{Aynı Kodların Sayısı (Görüş Birliği Sayısı)}}{\text{Tüm Kodların Sayısı (Toplam Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı Sayısı)}}$$

Tablo 1. Verilerin Analizi Sonucu Ortaya Çıkan Kategori ve Alt Kategorilerin Kodlayıcılar Arası Uyumu

KATEGORİLER	ALT KATEGORİLER	KODLAY ICILAR ARASI UYUM	
Mobbing Olarak Algılanan Kavramlara İlişkin Görüşler	Kişisel Algılanan Mobbing	$= \frac{27}{27}$	.00
	Mesleki Olarak Algılanan Mobbing		
	Güce Dayalı Algılanan Mobbing		
Mobbing Uygulayan Kişinin Etkilerine İlişkin Görüşler	Kişinin Kendisine Etsisi	$= \frac{89}{100}$	.89
	Çalışana Etkisi		
	Örgüte Etkisi		
	Öğrenciye Etkisi		
Mobbing Uygulamasına Karşı Çözüm Önerilerine	Kişisel öneriler	$= \frac{8}{9}$	.90
	Sistemsel		

İlişkin Görüşler	Öneriler		
-------------------------	-----------------	--	--

Tablo 2’de kodlayıcılar arası uyum oranları verilmiştir. Bu uyum oranlarının %90 aralığında olması gerekmektedir (Miles ve Huberman 2016: 64). Kategorilerin genel ortalaması 0.92 oranındadır. Bu değer göz önüne alındığında çalışmanın kodlayıcılar arası uyum oranı güvenilir denilebilir.

2. Bulgular

2.1. Mobbing Olarak Nitelendirilen Kavrama İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu kısmında “Size mobbing yapıldıysa neler yapıldı?” şeklindeki, araştırmanın 1. sorusuna verilen cevaplara ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Ne tür bir mobbing uygulandığına ilişkin bulgular “Kişisel Algılanan Mobbing”, “Mesleki Olarak Algılanan Mobbing” ve “Güce Dayalı Algılanan Mobbing” olmak üzere üç alt kategoride ortaya çıkmıştır.

Kişisel Olarak Algılanan Mobbing

Algılanan mobbinglerden kişisel olanına ilişkin olarak dokuz kodlama ortaya çıkmıştır. Bu kodlamalarda kişinin muhatabını yok sayması ve tehdit etmesi söz konusudur. Tehdit etmeye ilişkin olarak K3 şu sözleri söylemiştir: “Tehditvari konuşarak telefonu yüzüme kapattı. “İşte bu hiç yapılır mı?. Göreceksiniz siz. Siz ne yaptığınızı zannediyorsunuz siz kimsiniz hanımefendi hanımefendi bana bakın” gibi...” Aşağılama, iftira, yalnızlaştırma ve yalnızca kişiye değil eşine de mobbing yapması sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların bu yöndeki ifadeleri şunlardır:

Aşağılama, ötekileştirme, öğrenciler gözünde itibarsızlaştırma, yetki vermeme başka iftira evet iftira yaşadım. (K1)

Çevresindekileri manipüle ettiği için içerisinde bu adamın arkasında durup da evet sen bu adama mobbing yapıyorsun deyip yanına geçemiyorlar ya kafalarını çeliyor ya tehdit ediyor ya onlar da mobbinge maruz kalmış oluyorlar ve mobbing uygulananlar yalnız kalıyor. (K6)

Senin yüzünden mesela eşine de sıkıntılar yaratılıyorsa bu durumu çok farklı bir noktaya taşıyor. İnsanın asıl işte psikolojisinin bozan asıl onun farklı arayışlar içerisine sokmaya çalışması... Yani bu da insanın asıl asabını en azından benim adıma benim asabımı bozan, canımı sıkan ana unsur budur mesela. Yoksa ben mücadele ederim. Yani tek başıma mücadele ederim hiçbir problem yok ondan ama işte eşimde dâhil olduğu zaman işte o zaman çok farklı tepkiler vermekte istiyorsun. (K2)

Mesleki Olarak Algılanan Mobbing

Mesleki olarak algılanan mobbinge ilişkin olarak yedi kodlama saptanmıştır. Kodlamalarda alanında yetkin kişilere sorulmaksızın ders müfredatlarında değişiklik yapmak, öğrencilerin cephe almasını sağlamak ve öğrencilerin gözünde itibarsızlaştırmaya ilişkin bulgular ortaya çıkmıştır. Ayrıca K6 yetkin olunan derslerin alınması ve yetkin olunmayan derslerin verilmesini şu sözlerle ifade etmiştir: “Mobbing olarak değerlendirdiğim zorla ders verilmeler zorla ders elinden alınmalar bunlar çok sık şahit olduğum şeyler.” K5 ise “ istemediğim derse girmek gibi bir takım şeyler oldu.” şeklinde ifade etmiştir. Ders anında denetlemeye ilişkin olarak K5 şu sözleri söylemiştir:

Mesela hocanın ders yapıp yapmadığının kontrol edilmesi ve sürekli aynı hocaya özellikle kontrol edilmesi işte mesai saatleriyle uyup uymadığı konusunda yine belli bazı hocaların özellikle kameradan kontrol edilip izlenmesi karşısında uyarı veya sarı zarf diye nitelendirdiğimiz o cezaların verilmesi yani bunları algılıyorum. Derse girerek direk birkaç defa yani böyle benim dersime bizzat geldi üç defa.

Güce Dayalı Algılanan Mobbing

Güce dayalı algılanan mobbing on bir kodlamadan oluşmaktadır. Kodlamalarda çalışanı işten atmaya yönelik kumpaslar kurmak, görevlerin ihmal edilmesini sağlayıp hesap sormak, iletişim kurmak yerine uyarı yazı yazmak, soruşturma açmak, bazı görevleri zorunlu vermek ve yetki vermemeye ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır. İzin verilememe ve görevden alınmayla ilgili K8 şu sözleri söylemiştir: “Benim başıma gelen birkaç müdürde bir takım şeyler genelde izin vermemek gibi görevden alma gibi. Sorunlar yaşadım.” Kişiyi huzursuz etmeye yönelik bazı resmi soruşturmaların belirsizlikte bırakılmasıyla ilgili K10 şunları söylemiştir:

Yani böyle bir belirsizlik süre uzadı uzadı uzadı bize bildirmeleri gereken soruşturmanın sonucu o kadar uzattılar ki ben sinir oldum. Yani ne olacaksa olsun. Yani şeyi bile kabul ettim bu kadar stresi yaşamaktansa olumsuz da verseler yeter ki ben bir sonuca varsın dedim çok uzadı. İnsan o kadar şeye geliyor ki ne yapacaksın yap yani olumlu veya olumsuz bu sonuçlansın. O kadar uzatacakları bir şey yoktu benim düşünceme göre hemen aldırıp değerlendirip cevaplandırıp verebilirlerdi.

2.2. Mobbing Yapan Kişilerin Etkileri İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu kısmında “Mobbing yapan kişilerin etkileri nelerdir?” şeklindeki, araştırmanın 2. sorusuna verilen cevaplara ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Mobbingin etkilerine ilişkin bulgular “Kişinin Kendisine Etkisi”, “Çalışana Etkisi”, “Örgüte Etkisi” ve “Öğrenciye Etkisi” olmak üzere dört alt kategoride ortaya çıkmıştır.

Kişinin Kendisine Etkisi

Mobbingin etkilerinden kişinin kendisine etkisine ilişkin olarak on bir kodlama bulunmuştur. Kodlamada kişinin çevresinde kendisine değer verenlerin olmaması, uzaklaşması, sevilmemesi, kötü intiba bırakması, güvensizlik duyulması, itibarsızlaşması, kalitesini ve başarısının düşmesi, olumsuz uygulamalarla uğraşmaktan kendini geliştirememesi, saygınlığın yok olması, çıkar odaklı dostluklar ve en sonunda yalnızlaşmaya gideceğine ilişkin bulgular tespit edilmiştir. Katılımcılar bu bulgulara yönelik şu sözleri söylemişlerdir:

Kendisine benim açımdan benim gördüğüm kadarıyla çevresinde gerçekten onu seven, gerçekten ona değer veren insan bulunmaz diye düşünüyorum. Tamamen çıkar ilişkisi olan insanlar çevresinde olur. Sahte dostluklar kendisi de çünkü çıkar ilişkisi kuracağı için insanlarla çıkar olduğu kadar sahte dostluklarla hayatını sürdürecektir ama bir yerde tıkanacaktır. İnsanlarda kötü intiba bırakma. İnsanların kendine güvensizlik her alanda etkileyecek bu hayatını... (K1)

Kişi hani yalnızlaşabilir, çevresi sahte dostluklarla doludur, hani gücü kaybedince muhtemelen bunu güç yaptırıyordur. Gücü kaybettiği zaman yalnız kalacaktır. Eşi dostu kalmayacaktır. (K2)

Kendisini hiçbir şey katmadığının farkında değil... Bir taşın üstüne taş koymuyor kendi adına ve belki de daha da aşağı iniyor. Kalite olarak hem kişisel hem de akademik olarak yani bilgisine başarısı da aşağı iniyor aslında ama bunun farkında olmuyor. Çevresinde olan insanlarda daha fazla hoşnutsuz oluyor çevresindeki insanları kaybediyor farkında olmadan. (K6)

Çalışana Etkisi

Mobbingin çalışana etkilerine ilişkin bulgular “Doğrudan Etki” ve “Dolaylı Etki” olmak üzere iki alt kategoride ortaya çıkmıştır.

Doğrudan Etki

Kişiyi direkt olarak olumsuz etkileyen durumlar “Mesleki Etki”, “Kişisel Etki” ve “Sağlığa Etki” olmak üzere üç alt kategori bulunmuştur.

Mesleki Etki

Doğrudan etkide mesleki etkiye ilişkin dokuz kodlamaya ulaşılmıştır. Kodlamalarda çalışanların akademik çalışmalara odaklanamadığı, iş kaybetme

korkusu, kendini ispatlaması çabası ve alanında hâkim olduğun dersleri verememeye ilişkin bulgular tespit edilmiştir. Ayrıca mesleki yetersizlik hissi, meslekten soğuma, bilgi biriminin yeterince aktaramadığı ve öğrencilerin nezdinde değersizleşmeye ilişkin olarak katılımcılar şunları söylemişlerdir:

Kötü yani bir dönem sadece bütün hayatımız oydu. Yani şey gibi hissetmeye başladım ben demek ki ben işimi lakıyla yapamıyorum ki bu durum böyle yetersizmişim havası uyandırdı. (K3)

İnsanın yani işinden soğutuyor her şeyden soğutuyorlar meslekten soğudum. (K10)

Öğrencileri zaten benim yaşadığım olayda tamamen öğrencileri bana karşı kışkırtılarak öğrencilerin gözünde ben itibarsızlaştırıldım. (K1)

Yani tabii ki işçilerin düzeni alt üst olunca ister istemez yaptığımız iş insana yatırım olduğu için zaten o öğrencilerimizi biz iyi yetiştiremedik o zaman sürecinde... Verecek olduğumuz bilgi birikimini yeterince aktaramadığımız için belki geleceğe biz yıkım olarak inşa etmiş olduk. (K4)

Kişisel Etki

Doğrudan etkide kişisel etkiye ilişkin on beş kodlamaya ulaşılmıştır. Kodlamada mobbing yaşayan kişilerin her şeyi yanlış anlayarak kendine savunma mekanizması geliştirmesi, kendi kabuğuna çekilerek arkadaşlarından uzaklaşması, çevresi tarafından soyutlanarak yalnızlaştırılması, işleri yapmaya istekli olmaması ve her gün “başıma bugün bir şey mi gelecek” endişesi yaşamakla ilgili bulgular tespit edilmiştir. K1 tedirginliğini şu sözlerle dile getirmiştir: “Bugün yeni bir şey olacak mı?, Bugün yine bana bir şeyler yapacaklar mı? gibi bir düşünceyle geldiğim için okuldan uzaklaşıyorsun.” Bunlara ek olarak bulunduğu ortamda mutlu olmamak, herkese karşı özellikle yöneticilere karşı bir önyargı oluşması, paronoyaklaşma ve hiç bir şeye tahammül edememeye ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca değersizleşmeyle ilgili katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

İtibarsızlaştırma tabii ki de var yani o kişinin yüzüne karşı açık açık ağır ithamlarda bulunmasa bile onunla muhatap olmadığı gibi başkasının yanında boş ver onu havasında yaptığı her işi gereksiz boş ya da 10.cu hatta 15.ci plana itilecek şekilde manipüle ettiğini de gördüm. (K6)

Karşıdakini değersizleştirme. Evet, inanılmaz bir şekilde yapıldı bu. Kişinin kendini değersiz görmesi, itibarsızlaştırması... İşte sergi kurulundan gayet açık ortada.(K7)

Sağlığa Etkisi

Doğrudan etkide sağlığa etkiye ilişkin yedi kodlama ortaya çıkmıştır. Kodlamada kişilerin depresyona girdiği, stres yaşadığı, sinirli ve gergin olduklarına ilişkin bulgular tespit edilmiştir. Dengesiz beslenme ile ilgili ise katılımcı K10 şunları söylemiştir: “Valla ben çok kilo kaybettim. 6 kilo verdim. Sonra tekrar direkt kilo aldım belim ağrıdı. Sonra sinirimden ilk önce iştahtan kesildim. Yemek içmek azaldı. Yiyorum ama az yiyorum yani normalden az yiyorum. Yiyesim gelmiyor. İştahım yok. Sonra kendimi toparladım ne yapıyorum diye. Yememi falan arttırdım. Bu sefer de sinirden yemeye başladım. Birden bire kilo aldım. Belim ağrıyor.” Şeklinde ifade etmiştir.

Bunlara ek olarak vertigo başlangıç teşhisi konulan K10 bu durumu “Yani mesela telefonum çaldığı zaman müdür tarafından arandığım zaman eyvah! Yine bir şey oldu herhalde. Ya hiçbir şey olmamasına rağmen tedirgin bir şekilde telefonu açtım. Okula gelirken tedirgindim. Derse girerken tedirgin oluyordum. Daha sonrasında ise işte vertigo başlangıcı oldum.” ifade ederken K10 titremelerinin başlangıcını şu şekilde ifade etmiştir: “Mobbing yapıldığı zamanlarda titremelerim vardı mesela. İki hafta falan sürdü bu titremelerim. Sinirsel olduğunu düşünüyorum. Daha sonra geçti ama psikolojik olarak yine şeyin etkisi var. Kaygı sorunun var şuan...” sözleriyle dile getirmiştir.

Dolaylı Etki

Kişiyi dolaylı olarak olumsuz etkileyen durumlar “Öğrenciye Etki”, “Aile ve Çevreye Etki”, “Kuruma Etki” ve “Performansa Etki” olmak üzere dört alt kategori bulunmuştur.

Öğrenciye Etkisi

Kişiyi dolaylı etkileyen durumlardan öğrenciye etkiyle ilgili olarak dört kodlama ortaya çıkmıştır. Kodlamada öğretim elemanının olumsuz etkilenmesinin öğrenciyi de olumsuz etkilediği, aradaki iletişimin zarar gördüğü, öğrenciye empatinin azaldığı ve güvenin azaldığı bulguları tespit edilmiştir. Bu bulgulara yönelik K10 şu sözleri söylemiştir:

Mesafe girdi. Bir sıcaklık olmuyor önceki gibi yani böyle. Hoca öğrenci ilişkisi yani bizim atölye derslerimiz var daha bir sıcak oluyoruz. İnsanız sonuçta ya bir konuşursun bir görüşürsün bir espri yaparsın bir fıkra anlattırın ne bileyim durumuna göre bir şeyler konuşursun ama şimdi daha bir soğuk hava esiyor hani makineleşmiş gibi düşünün her şeyi. Önceden insan vardı duygu vardı şimdi makine var her şey robotlarla gibi. Konuşsam bile sürekli bu benim bir açığımı bulup ona gidip şikâyet mi edecek? Yani farklı bir şey mi aktaracak? Ya da telefona mı kaydediyor? ne yapıyor bilmiyorsun yani... Çocuklara karşı hiç güvenim yok yani. Onlardan artık her şeyi bekliyorum. (K10)

Bunlara ek olarak kendini yetersiz hissetmeye bağlı olarak öğrencinin üstüne fazla yüklenmeyle ilgili duygularını K3 “Öğrencinin üstüne daha fazla gitmiş olabilirim. Şöyle daha çok anlatarak çünkü hani bir yetersizlik uyandırdıysa demek ki “ben işimi iyi yapamıyorum ki bu adam böyle davranıyor” bana diye o dönemde öğrenciye fazla yüklenmiş olabilirim. Kendimi ispatlama çabasına girdim.” sözleriyle dile getirmiştir.

Aileye ve Çevreye Etkisi

Kişiyi dolaylı etkileyen durumlardan aileye ve çevreye etkiyle ilgili olarak altı kodlama ortaya çıkmıştır. Kodlamada aileye ve çevreye karşı hoşgörünün kaybedildiği sınırlı davranışlar sergilendiği, ailenin bu duruma üzüldüğü ve kaygı duyduğuna ilişkin bulgular tespit edilmiştir. Ailede huzursuzluk olduğuna ilişkin katılımcıların ifadeleri şu yöndedir:

Evde bütün aile hayatımızda mevzu bugün okulda bu oldu. İşte müdür bana bunu yaptı şuna da şunu yaptı. Çünkü mobbing uygulanan tek kişi ben değilim ben en hafifiyim. Yani belki mobbing bile sayılmaz diğerlerinin yaşadıklarının yanında. Yani bütün mevzu oydu yani şuna şunu yaptı buna bunu yaptı nasıl yapar. Aile düzeni kalmadı. Aile huzuru kalmadı. Ben diyorum bunu kaldıramam diyorum eşim. Sinirlendi çok sinirlendi. (K3)

Aile düzenimi tabii ki bozuyor. Eşim çok rahatsız oldu bu durumdan. Çok sinirlendi. Ne yapacağını bilemedi yani. Eşimde rahatsız. Adam da kalp rahatsızlığı var, şekeri var. Ben ona soruşturma aldım diye söyledim. Çok sinirlendi. Ver bana numarasını diyor. Kim yaptı diyor. Bende vermek istemedim. (K10)

Bunlara ek olarak çevreden kendini soyutlama ve çevreye karşı sert üslupla cevap verildiğine ilişkin cevaplar alınmıştır.

Kuruma Etkisi

Kişiyi dolaylı etkileyen durumlardan kuruma etkiyle ilgili olarak beş kodlama ortaya çıkmıştır. Kodlamada kuruma karşı aidiyet duygularının azaldığı, yarar sağlayacak faaliyetlerden kaçındıklarını, kurumda huzursuz oldukları için bir an önce çıkmak istedikleri ve işi bırakma noktasına geldiklerini ifade eden katılımcılar önyargı oluşmasıyla ilgili şu sözleri söylemişlerdir:

Yeni gelen bir arkadaşta falan ona karşı bir ön yargı oluştu ister istemez. Evet acaba bir şey mi yapar onda da bir şey mi var? (K10)

O amir gitse başka bir amir gelse artık o mobbing uygulanan kişi amirlerin hiç birini sevmeyecektir yani artık psikolojik olarak her amire bir önyargıyla yaklaşacak veyahutta her amirin sözüne itimat etmeyecek. Bu da

dediğim gibi itibarsızlaştırma oluyor o makamı bile o hale getiriyor o kişiyi değil onun bıraktığı oradaki o makama da bulaşıyor yani o kuruma da bulaşır. (K6)

Performansa Etkisi

Kişiyi dolaylı etkileyen durumlardan performansa etkiyle ilgili olarak üç kodlama ortaya çıkmıştır. Bu kodlamalarda motivasyon, performans ve verimliliğin düşmesine ilişkin bulgular ortaya çıkmıştır. Katılımcıların bu yöndeki ifadeleri şu şekildedir:

Bu süreç beni inanılmaz etkiledi. Yani bana en büyük etkisi özellikle doktora çalışmalarımda motivasyonumu çok bozdu. (K7)

Mutsuz oluyorsun. İşte motivasyonun düşüyor. Zorla yapmaya çalışıyormuşsun gibi oluyor bir şeyleri severek değil... (K1)

Bir kere motivasyonum da bir düşüş oldu. İş yerimde mutsuz oldum. Çalıştığım ortamda. Bunu tabii ki öğrencilere yansıtılmaya çalıştım fakat bu gerginlik bir şekilde yani yansıyor. Pozitif bir halle derse girmek başka oluyor. Negatif ve stres altında derse girmek çok daha başka oluyor tabii ki. Yani verimi de düşürüyor ister istemez. (K11)

Motivasyonumuz olmayınca biz öğrenciye çok mutlu gidemiyoruz öğrencinin karşısında ağladığımı söyledim size bu ne demek mutsuzum öğrenci bir şey soruyor diyorum ki yetkim yok. İşimizi iyi yapmaya çalışıyoruz ama performans düşüyor tabii... (K12)

Örgüte Etkisi

Örgütü olumsuz etkileyen durumlar “İnsan İlişkilerine Etkisi” ve “İşleyiş Etki” olmak üzere iki alt kategori bulunmuştur.

İnsan İlişkilerine Etkisi

Örgütü olumsuz etkileyen durumlardan insan ilişkilerine etkiye yönelik on altı kodlama bulunmuştur. Bu kodlamalarda çalışma ortamındaki ahengin kaybolması, örgüt birlikteliğinin yok olması, çalışanlar arasında mesafe oluşması, ilişkilerin bozulması, kişilerin birbirlerine karşı kin ve düşmanlık beslemesi, güvensiz bir ortam, sorunu olmayan kişilerde bile sorun oluşması, çalışanları bir araya getiren etkinliklerin yok olması, sosyalitenin kaybolması ve gruplaşmalar oluşmasına yönelik bulgular ortaya çıkmıştır. Ayrıca kurum içerisinde huzursuz, mutsuz, tedirgin, stresli bir ortam, paylaşımların azalması ve genel olarak kişilerin psikolojilerinin bozulduğuna yönelik sonuçlar bulunmuştur. Katılımcıların bu yöndeki sözleri şunlardır:

Ben okuldaki herkesin psikolojisinin bozulduğunu düşünüyorum. Mobbing yapılan ya da yapılmayan dolaylı yoldan mobbinge maruz kalan direk

ya da doğrudan herkesin bütün herkesin psikolojisinin bozulduğunu düşünüyorum. (K3)

Uzaklaşma. Bugün yeni bir şey olacak mı bugün yine bana bir şeyler yapacaklar mı gibi bir düşünceyle geldiğin için okula kurum içi işte huzursuzluk oluyor. İş arkadaşlarınla artık herkese güvensiz bakmaya başlıyorsun. (K1)

Yani bir takım şeylerle muhatap olmak ya da bazı davranışlara maruz kalmamak için çoğu kimse kendisini dışardan soyutladı. Yani herkes odasına kapandı. Sadece dersine girip çıktı. Yani belli bir sosyalite kayb oldu. (K5)

İşleyişe Etkisi

Örgütü olumsuz etkileyen durumlardan işleyişe etkiye yönelik beş kodlama bulunmuştur. Kodlamalarda işleyişlerin aksamaması ya da mobbing uygulamak için kişilere yazılan evraklar, kurumu ön plana çıkaracak prestij sağlayacak faaliyetlerin gerçekleştirilmemesi ve çalışanların motivasyonları düştükleri için kurumdaki bir an önce uzaklaşmak istemesine ilişkin bulgular tespit edilmiştir. Ayrıca kurum çıkarlarından ziyade kendi çıkarlarının ön planda olmasına ilişkin K6 şunları söylemiştir: "İletişim becerileri genelde amaçsız yani belki başarılı görünüyor olabilir dışarıdan bazı şeyleri başarıyor gibi gelebilir. Ama asıl amaçları gene kendilerine yontmaya çalıştıkları bir sonuç olduğu için en başarılı en güzel sonuçlar beklenen projelerde bile aslında asıl amaç projenin başarılı olması değil bu adam için ya da bu kadın için neyse asıl amaç kendine bundan bir pay çıkarma... Bu düşünceyle ilerlediği için sonuçlarda hep negatif bu konularda. Örnek vereyim bir hocaya iyilik yapıyordur aslında iyilik değil de belki de hocanın istediği tamamen okulunu zararına çıkardır ve onu kazanmak için yani kendince tarafına çekmek için ona iyilik yapar ya da okulun kârını düşünmez. Bundan zarar mı ediyor öğrenci, zarar mı görüyor, daha kötü duruma mı götürüyor, hocalar bundan rahatsız mı bunu düşünmez. O Hoca'dan bir çıkarı varsa o hocaya istediği gibi desteğini verir tam tersine de istemediği bir hocaya okula faydası var mı yok mu bakmaksızın ona mobbing uygularken daha da kötü hale getirebilir yani okulu veyahut da düzeni eğitimi daha kötü hale getirebilir."

Öğrenciye Etkisi

Akademik ortamda mobbing uygulayan kişiler aslında en fazla öğrenciye zarar vermektedir. Öğrenciye etkiyle ilgili sekiz kodlama ortaya çıkmıştır. Kodlamalarda öğrencilerin başarılarında düşüş yaşandığı, öğretim elemanlarıyla arasında mesafe oluştuğu ve öğrencilerin yönetimi arkasına alarak hak etmedikleri halde ders dersten geçme taleplerine ilişkin bulgular ortaya çıkmıştır. Eğitimde aksaklık yaşayan öğrencileri K2 şöyle ifade etmiştir: "Zorla alanım olmadığı halde verdikleri dersi yasal mücadelem sonucunda geri

aldılar başka bir hocaya kendileri tekrar verdiler ama ne oldu. Bu birkaç hafta dersler doğru düzgün olmadı. Öğrencinin vakti kayboldu. Öğrencileri olumsuz olarak tabi dolayısıyla etkilendi.” K6 ise öğrencilerin başarılarının göz ardı edilmesini şu şekilde açıklamıştır: “Kurumda kurumun başarısı değil kesinlikle veyahut sosyal olarak da başarı yani kurumun değil sadece hocalar ve öğrenci olarak da bir sosyal başarıyı gözetmiyor. Eğitim başarısını da gözetmediği kesin çünkü eğitim başarısı en sonunda galiba eğitim başarısı hatta önce şahsi çıkarlarını gözetiyor.”

Öğrencilerin bu olaylara dâhil edilerek kötü niyetlere alet edilmesini ve eğitim haklarının elinden alınması yönünde katılımcılar şu ifadeleri dile getirmişlerdir:

Öğrencilerde buna dâhil edildi yani onlarda ister istemez hissediyorlar, görüyorlar. Eğitim hakları bile elinden alınıyor. Bir nevi dolaylı olarak olsa bile. Bölümde şuan derse girmiyorum mesela ben Saygısızlıkları başladı. Tamamen beni vasıfsız bir hoca olarak görmeye başladılar çünkü o kişi tarafından devamlı zaten deklare edildiği için bu konu öğrencilere onlar da öyle görmeye başladılar. (K1)

İtibarsızlaştırıyor. Öğrenciler sürekli gözlerini dikeyiyor böyle. Sanki onlar benim amirim ben onların altındayım. Şey yapıyorlar böyle arkalarına aldıklarını düşündüklerinden dolayı. (K10)

Elemanlara yani öğretim elemanlarına baskı uyguladığı için öğrencileri aslında kullandı. Yani öğrenciler farkında olmadan Müdür Bey ile diyalog da olduklarını düşündüler belki. Onlar için de bu anlamda her şey iyiydi ama aslında öğrencileri de kullandı ve öğrenci-öğretim elemanı ilişkisini zedeledi. Öyle olunca bu ne oluyor? Öğrencilere ders anlatırken hoca önyargılı davranma durumunu da doğuruyor. Yani aslında öğrenci baştan lehte olduğunu zannederken her şeyin lehine olduğunu zannederken aslında dönüp dolaştığında bu konunun aslında öyle değil. Çünkü dersi anlatan öğrencilerle muhatap olan kişi şey öğretim elemanıdır. Yani dönüyor dolaşılıyor konu öğrenciye geliyor. Olumsuz bir şekilde ama öğrenci bunun farkında değil. Benim nasıl olsa Müdür Bey’le ilişkilerim iyi. Bir bakıyorsunuz öğrenciler odasından çıkmıyor. Oradaki amaç, art niyet yine, öğrencilerden bilgi alıp öğretim elemanının tepesine çökmek. Ona baskı uygulamak yani. Öğrenci kullanılıyor aslında. (K7)

Son olarak mobbing uygulayan kişi ya da kişilerin öğrenim kalitesini artıracak ihtiyaçlara duyarsız kalmasını K9 “Yani eksikliklerimizi hep iletliyorduk. Bölümümüzle ilgili eksikliklerimiz çok var ama hep şunu sezdim biz ondan bekliyoruz idareci olarak o bizden bekliyor. Yani bize diyordu çalışın

proje yapın o zaman kendiniz kazanıp kendiniz alın diyordu. Mesela makine eksikliklerimiz vardı yani o bizden bekliyordu biz ondan bekliyorduk” sözleriyle ifade etmiştir.

2.3. Mobing Yapan Kişilere Geliştirilen Yöntemlere İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu kısmında “Mobing yapan kişilerle problem yaşamamak açısından nasıl yöntem önerirsiniz?” şeklindeki, araştırmanın 3. sorusuna verilen cevaplara ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Mobbing uygulayan kişilere karşı geliştirilen yöntemlere ilişkin bulgular “Kişisel Yöntemler” ve “Sistemsel Yöntemler” olmak üzere iki alt kategoride ortaya çıkmıştır.

Kişisel Yöntemler

Mobbing uygulayanlara karşı geliştirilen yöntemlere ilişkin kişisel yöntemlerde altı kodlama ortaya çıkmıştır. Bu kodlamalarda kişilerin hak ve sorumluluklarını bilerek mücadele etmesine ilişkin olarak katılımcıların ifadeleri şöyledir:

Susmak kesinlikle hiçbir zaman sorun olmaz o zaman kişilikten de ödün vermiş olursunuz. Yani susarsanız. Bakın bir yine baskı gören bir hocamın üzerinden fazla olan dersini ben üstlenerek onun yükünü hafifletmeye çalıştım mesela. Buda benim için bir tür mücadeledir. Mücadeleyi hiçbir zaman elden bırakmamak gerekiyor. (K5)

Mücadele etmek lazım. Üst birimleri işte üst makam kimse onlara mutlaka bilgi vermek lazım. Bunların yazılı sözlü artık o anın şartlarına göre hangisi daha doğruysa o şekilde iletmek lazım. Onlardan bir çözüm bulmalarını istemek lazım. O anlamda çekingen olunmamalı yani çünkü sorunun önünü alamıyorsunuz o şekilde onu da görüyor insanlar herhalde ve sonuç itibarıyla de o yöneticilerin buna müdahale etmesini beklemek lazım. (K2)

Ayrıca kişinin yalnızca işine odaklanıp alanında iyi olması mobbing yapan kişiye verilecek cevaptır. Buna ilişkin olarak K7 şunları söylemiştir: “O hani dik durmanın arkasında başarı da söz konusudur. Çünkü kendinize, alanınıza ve çalışmalarınıza güveniyorsanız böyle bir insanın karşısında ezik durmanız için bir sebep yoktur.”. Bunlara ek olarak kişinin davranışlarından rahatsız olan çalışanların bir araya gelerek ortak bir tavır koymasına gerekirse en üst makama birlikte iletmelerinde yarar vardır. Mobbing uygulayan kişiyi umursamamakta başka bir yöntemdir. Bu bulguya ilişkin K12 “Ben muhatap olmadım. Ben amirde olsa evet mevki ye saygı duyarım ama kişiye saygı duymuyorsam mevkiinde çok umursamam ben hiç muhatap olmadım hatta

insan amirini görünce bir selam verir değil mi? Asla selam dahi vermedim asla suratına da bakmadım benim yöntemim buydu tamamen ilişkiyi kestim.” şeklinde dile getirmiştir.

Sistemsel Yöntemler

Mobbing uygulayanlara karşı geliştirilen yöntemlere ilişkin sistemsel yöntemlerde iki kodlama ortaya çıkmıştır. Kodlamalarda mobbing uygulayan yöneticinin ya da mevkidaşın yetkilerini azaltma ve kişiyi durdurabilecek baskı kurmaya yönelik K1 “Hani ben ast olduğum için benim yapabileceğim pek bir şey yok ama yetkileri mesela azaltılabilir. Eğer benim üstüm değilse diğer bir çalışanlara karşı yetkileri azaltılabilir. Üstünlük kurmamaları açısından” şeklinde ifade etmiştir.

3. Sonuç

Mobbinge maruz kalan öğretim elemanlarının mobbing olarak tanımladığı tavır ve davranışlar, mobbingin nedenlerine ve alınması gereken tedbirlere ilişkin görüşlerinin incelendiği bu çalışmada mobbingi tecrübe eden akademisyenler şunları mobbing olarak tanımlamıştır:

➤ Kişinin çalışanı yok sayması, tehdit etmesi, aşağılaması, yalnızlaştırması, çalışana iftira atması, muhatabın yalnızca kendisine değil aynı kurumda çalışan eşine de yıldırıcı davranışlarda bulunması, öğrencinin gözünde çalışanı itibarsızlaştırması, resmi yazı ile alışılmadık derecede resmi bir iletişim biçimi geliştirmesi, çalışanlar hakkında soruşturma açması, çalışana zorunlu görevler yükleyip yetki vermemesi, elzem durumlarda dahi çalışana izin vermemesi ve görevden alması.

Mobbingi tecrübe eden akademisyenler bu durumun etkilerini şu şekilde sıralamıştır:

➤ Mobbing uygulayan kişinin çevresinde kendisine değer verenlerin olmaması, sevilmemesi, kişiye güvensizlik duyulması, itibarsızlaşması, kalitesi ve başarısının düşmesi, saygınlığın yok olması ve yalnızlaşması.

➤ Mobbingi tecrübe eden çalışanların akademik çalışmalara odaklanamaması, iş kaybetme korkusu yaşamaması, mesleken soğuması, kendi kabuğuna çekilmesi, sürekli endişe içinde olması, akademisyenliğe ilişkin hevesini kaybetmesi, mutlu olmaması, tahammül sınırının düşmesi, sağlık sorunları yaşamaması, sürekli sinirli ve gergin olması, aileye ve çevreye hoşgörüsüz davranmaya başlaması, öğrenciyle kurulan ilişkinin olumsuz etkilenmesi, kuruma duyulan aidiyetin zarar görmesi, motivasyonunda, performansında ve verimliliğinde düşüş olması ve işi bırakacak noktaya gelmesi.

Mobbingin yaşandığı kurumlarda bu durumun örgüte etkisi konusunda şunlar ifade edilmiştir:

➤ Örgütteki ahengin bozulması, birlikteliğin zarar görmesi, çalışanlar arasında mesafe ve güvensizlik oluşması, insan ilişkilerinin zedelenmesi, örgüt içi sosyalleşmenin kalkması ve gruplaşmaların oluşması, örgütün huzursuz, mutsuz, tedirgin, güvensiz, stresli bir havaya sahip olması, örgüt içi paylaşımların azalması, rutin işlerin aksaması ve örgütün prestij kaybı yaşaması.

Söz konusu tecrübeyi yaşayanların bu duruma ilişkin aldıkları ya da alınması gerektiğini düşündükleri önlemler şu şekildedir:

➤ Hak ve sorumlulukları çerçevesinde mücadele etmek, kişisel başarıyı sürdürerek mücadele etmek, mobbinle ilgili olarak amirlere bilgi vermek, bu durumu yaşayan kişilerin mobbing uygulayan kişiye ortak bir tavır geliştirmesi, umursamamak, görmezden gelmek, muhatap olmamak ve ilişkiyi kesmek.

Çalışmada elde edilen bulgular neticesinde mobbing olarak görülen davranışlar ve bu durumun etkileri göz önünde bulundurulduğunda; bu tür davranışları sergileyen çalışanlara karşı sistemsal tedbirlerin alınması oldukça önem taşımaktadır. Bu açıdan örgütün; çalışanların kendini rahat ifade ettiği ve şikâyetlerini tedirginlik yaşamadan dile getirdiği şeffaf bir yapıda olması üst yönetime düşen görevler arasındadır. Elbette buna ek olarak mobbinge ilgili olarak ulaşan şikâyetlerin ciddiyetle araştırılması ve hakkaniyetli bir şekilde bu durumun çözüme ulaştırılması; örgüt ikliminin huzurlu, güvenli ve mutlu bir havaya bürünmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

BALCI, Ali (2013), **Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik Ve İlkeler**, Ankara: Pagem Akademi Yayınları.

CASSITTO, M.G., E. FATTORINI, R. GILIOLI ve C. RENGO, (2003). **Raising Awareness Of Psychological Harassment At Work**, World Health Organization Protecting Workers' Series, No 4, Italy: WHO Library Cataloguing-in-Publication.

CHAPPELL, D., ve V. DI MARTINO, (2006), **Violence At Work**, Geneva: International Labour Organization Publication.

Cicerali, L., ve E. Cicerali, (2015), **Tüm Bilinmeyen Yönleriyle Mobbing İşyerinde Psikolojik Yıldırma**, Ankara: Gece Kitaplığı.

CRESWELL, John W., (2013), **Araştırma Deseni: Nitel, Nicel Ve Karma Yöntem Yaklaşımları**, (Çeviren: S.B. Demir), Ankara: Eğiten Kitabevi Yayınları.

DAVENPORT, N., R.D. SCHWARTZ ve G.P. ELLIOT, (2003), **Mobbing: İş Yerinde Duygusal Incinme**, (Çev: O. C. Ömertoy). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

DAVENPORT, Noa, (1999), **Mobbing: Emotional Abuse In The American Workplace**, Ames Iowa: Civil Society Publishing.

ESER, Oktay, (2009), "Mobbing Kavramının Türkçe Serüveni", **Türk Edebiyatı**, S. 430: 71-73.

FERRARI, Elena (2004), **Raising Awareness On Mobbing: An EU Perspective**, DAPHNE Programme: Preventive Measures to Fight Violence Against Children, Young People and Woman, European Commission.

İZMİR, G. ve A. FAZLIOĞLU, (2013), **İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu**, Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları, No 6, Ankara: TBMM Basınevi.

KILE, Svein Meldal, (1990), **Health-Endangering Leaders And Coworkers**, Oslo, Norway: Hjemmets Bokforlag.

KUŞ, Elif, (2009), **Nvivo 8 İle Nitel Araştırma Projeleri**, Ankara: Anı Yayıncılık.

LEYMANN, Heinz (1996), "The Content And Development Of Mobbing At Work", **European Journal Of Work And Organizational Psychology**, C.5, S.2:165-184.

MCLINTOSH, Colin, (2007), **Cambridge Advanced Learner's Dictionary**, London: Cambridge University Press.

MİLES, M.B. ve A.M. HUBERMAN, (2016), **Nitel Veri Analizi**, (Çeviren: S. Akbaba Altun ve A. Ersoy), Ankara: Pegem Akademi.

PATTON, Micheal Quinn, (2014), **Nitel Araştırma Ve Değerlendirme Yöntemleri**, (Çeviren: M. Bütün ve S. B. Demir), Ankara: Pegem Akademi.

PUNCH, Keith F., (2011), **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel Ve Nitel Yaklaşımlar**, (Çeviren: D. Bayrak, H. Arslan ve Z. Akyüz), Ankara: Siyasal Kitabevi.

TINAZ, Pınar, (2011), ***İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)***, İstanbul: Beta Basım Yayın.

TUTAR, Hasan, (2015), ***Mobbing: (Nedenleri Ve Başa Çıkma Stratejileri: Kuramsal Yaklaşım)***, Ankara: Detay Yayınları.

TÜRK DİL KURUMU, (2018), ***Güncel Türkçe Sözlük***, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=bezdiri&guid=TDK.GTS.5b1a1441312ef2.26224761, Erişim Tarihi: 01.06.2018.

WESTHUES, Kenneth, (2003), "The Mobbings At Medaille College In 2002", ***New York Academe***, C.30, S.1: 8-10.

WILSON, C. Brady, (1991), "US Businesses Suffer From Workplace Trauma", ***Personnel Journal***, July: 47-50.

YILDIRIM, A. ve H. ŞİMŞEK, (2013), ***Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri***, Ankara: Seçkin Yayıncılık

**ZİYARET YERLERİ BAĞLAMINDA
ÂŞIKLIK ile VELİ KÜLTÜNÜN BİRLEŞİMİ
(Karacaoğlan ve Kul Emin Örneği)**

Dr. Öğr. Üye. Tuğçe ERDAL*

*Ölüm ile uyku arasındaki benzerlik,
insanların, ruhun bedenden sonra
varlığını devam ettiğine
inanmaları için yeterlidir.
(Durkheim, 2005: 83).*

ÖZ

Ritüeller ve inançlar, insana, çevreye ve şartlara göre farklı şekillerde anlaşılırlar. Doğaüstü güçlerden korunma inancı ve arayışı bugün dahi hemen hemen bütün insanlık için devam etmektedir. Kadim uygarlıklardan günümüze kadar şekil değiştirerek gelen korunma içgüdüğü özellikle Anadolu Müslümanlığında yatırı kültürünü doğurmuştur. Bazı mekânlar, gerçekliğine bakılmaksızın kutsal kabul edilerek büyük saygı görür. Buralarda yatan kişilerin de kutsal olduklarına inanılır. Velinin yaşarken sürdürdüğüne inanılan kerametlerini öldükten sonra da sürdürdüğüne inanılması gibi onların kutsal sayılmalarına sebep olan ortak özellikler bulunmaktadır. Bir diğer ortak özellik ise mezarlarının olduğu mekânlar ve onların görünümüdür. Yatırların, türbelerin, velilerin, evliyaların ya da dini kisve altındaki kişilerin gerçek veya varsayılan mezarlarının ortak özellikleri vardır. Bunlar çoğunlukla inananları kendilerine cezbedecek bir yükseltinin üzerinde –kaya, tepe, dağ- ihtişamlı bir ağacın gölgesinde, bir bahçenin ortasında, bir su kaynağının yakınında ya da yeşilliklerle kaplı bir yerde bulunur. Bu tür yerlerde bir zatın yattığına dair işaretler olmasa bile her zaman kutsal sayılmışlardır.

Kutsal sayılan bu yerler bazen hiç tanınmayan bazen de aşına olunan birine ait olabilir. Aşına olunan isimler arasında Âşık Karacaoğlan ve Kul Emin de bulunmaktadır. Her ikisinin de mezarları olduğuna inanılan yerler kutsal kabul edilmiştir. Birçok Karacaoğlan mahlaslı âşıktan birinin de Yozgatlı Karacaoğlan olduğuna dair görüşler mevcuttur. Bu görüşleri kuvvetlendirecek en önemli işaret ise Karacaoğlan'a ait olduğuna inanılan Yozgat'taki mezardır. Âşık Karacaoğlan'ın mezarı günümüzde ziyaret yerine dönüşmüş ve Karacaoğlan'ın da şifa veren bir veli olduğu inancı yaygınlaşmıştır. Bu duruma benzer başka bir mezar ise yine âşık olan Kul Emin'e aittir. Kul Emin'in de mezarı şifa veren bir ziyaret yerine dönüşmüştür. Bu çalışmada bahsedilen kutsal mekânlarda mezarları bulunan Âşık Karacaoğlan ve Kul Emin'in velilik mertebeleri ile günümüzde mezarlarının ziyaret yeri haline dönüşmesi sosyolojik ve psikolojik açıdan incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Karacaoğlan, Kul Emin, Âşıklık Geleneği, Velilik, Ziyaret Yeri

**IN THE CONTEXT OF THE HOLY VISITING PLACES
THE ASHIK TRADITION COMBINATION OF WITH THE SAINT CULT
(The Cases of Karacaoğlan and Kul Emin)**

ABSTRACT

* Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tugceisikhan@yahoo.com, ORCID NO:0000 0003 1687 9171

Rituals and beliefs, are understood differently by people in different environments living under different conditions. Most people still believe in, and seek protection from, supernatural forces, and the instinct to seek this protection, which has been passed down from ancient times to the present day in different formats, has given birth to a cult of saints' tombs in especially Anatolian Muslim. Some places are considered sacred and are revered, regardless of historical facts, and the people buried in such places are believed to be sacred. Saints have some common characteristics that make them sacred in the eyes of adherents, such as the belief that they could perform miracles, not only while alive, but also after death. Another common characteristic concerns the location and the physical appearance of such tombs. Tombs, sepulchers and the actual or assumed graves of saints, holy people or other religiously significant people have common characteristics –they are usually located on high grounds, such as on top of mounds, hills or mountains that attract people, under magnificent trees, in the middle of gardens, near water sources or in unusually green places. Furthermore, some sites are considered sacred even in the absence of any evidence that a holy person is buried there.

Sometimes the familiar may belong to one of the holy places, sometimes unrecognized. Among the familiar names of Âşık Karacaoğlan and Kul Emin are there. Both is believed to be the tombs of the holy, where was adopted. Karacaoğlan of Yozgat is considered to be just one of many ashiks that used the pen name Karacaoğlan. The most important evidence to support this view is the tomb in Yozgat where Karacaoğlan is believed to be buried. Today, Ashik Karacaoğlan's tomb has become a visiting place, and there is a widely held belief in Karacaoğlan was a healer. Another tomb with a similar status is that of Kul Emin, who was also an ashik, and which has also become a visiting place due to belief in its healing powers. This study examines the sainthood statuses of Ashik Karacaoğlan and Kul Emin and their tombs at the mentioned holy places, and the sociological and psychological aspects of the process by which their tombs have become visiting places.

Keywords: Karacaoğlan, Kul Emin, Ashik Tradition, Sainthood, Places of Visit

Giriş

Türkiye'nin birçok yerinde yatır, türbe ve ziyaret yerleri gibi kutsal sayılan mekânlar bulunmakta ve ziyaret edilmektedir. Bu mekânlar, her zaman orada gömülü olduğuna inanılan bir şahsiyetin türbesi ya da kabri olarak makbul görülmektedir. Sıradan bir ölüden kutsal bir ölüye dönüşen Türbe ve ziyaret yerlerinde yatanlar hakkında anlatılan efsaneler onları keramet sahibi ya da sadece şifa dağıtan kimseler haline getirmiştir. Aksi durumda bu yatırların çoğu kuşkusuz yavaş yavaş unutulup giderdi. Michéle Nicolas, "Anadolu Yatırlarını Ziyaret" başlıklı makalesinde geleneklerin ve halk inanışlarının mirası olan yatır kültürünün ve tarihsel ya da efsanevi evliyalara gösterilen büyük saygının Türkiye folklorunun özelliklerinden biri olduğunu belirtmektedir (Nicolas, 2007: 143). İnananlar için bu yatırların dilekleri yerine getirme ve şifa dağıtma gibi manevi idealizm ve pratik gerçekçilik karışımı oynayacağı önemli bir rol vardır. Nicolas, yatırların şifa dağıtmaları ile ilgili olarak; bu yatırların kelimenin tam anlamıyla şifa vermeseler de hekimlerin suskunluklarının ve çaresizliklerinin bıraktığı boşluğu simgesel olarak doldurduklarını düşünmektedir (Nicolas, 2007: 150) İnsanları bu yerlere cezbeden şey, onlarda bulunduğu kabul edilen olağanüstü manevi ve ilahi güç, yani kutsiyet, feyiz, berekettir veya kutsalın onunla birtakım ritüel ve usullerle temasa geçilmesi halinde, insanlara faydasının dokunacağına inanılmasıdır. Ziyaret yerleri insanların manevi ihtiyacını tatmin etme gayesindeki cazibe gücü sayesinde, çeşitli dilek, istek ve amaçlarla insanları kendisine çekmektedir. Çünkü onun bu özelliği altında insanlara faydasının olacağına, şifa vereceğine, bir derdine derman

olacağına inanılmaktadır. Birçok inanış ve dinlerde ortak olan uygulamaların varlığının altında maneviyat arayışı içgüdüğü gereği “mucizelere inanmak” yer almaktadır. Zira, evliya türbelerine yapılan ziyaretin nedenlerinden biri olan mucizevi şifa arayışı bu inanmanın bir göstergesidir. Alexandre Popovic'e göre, şifa aramak, hayır dua almak ya da çok çeşitli dileklerde bulunmak için (doğurganlık, aşkta, sosyal hayatta başarı, vb.) evliya ve şeyh türbelerinin ziyaret edilmesi bu ölmüş kişilerin bu güçlerinin yalnızca çok yönlü olmakla kalmayıp belki de hayattayken sahip olduklarından daha fazla olduğunu kanıtlayan çok yaygın bir davranıştır (Popovic, 2007: 121).

Kimi zaman şifa verdiklerine inanılan ziyaret yerlerinde yatan zatların kimlikleri bilinirken çoğu zaman da bilinmemektedir. Ziyaret yerlerinde yatan zatların isimleri bilinmediğinde onlara yöre halkı tarafından isimler verilmektedir. Tarihi bir gerçekliğe sahip olanlar ya da isimleri aşına olan zatlar da kendi isimleri ile anılmaktadır. İsimlerine aşına olunun nice ziyaret yeri arasında edebiyat tarihi açısından iki isim de bulunmaktadır. Bu çalışmada Âşık Karacaoğlan ve Kul Emin'in Yozgat'taki ziyaret yerlerinden hareketle iki halk şairinin veliye dönüşümü, velilik kültürü, ziyaret yeri fenomeni, veli kavramları üzerinden değerlendirilecektir. Öncelikle Karacaoğlan'ın Yozgat'la bağlantısı daha sonra Kul Emin'in hayatı ve edebi kişiliği üzerinde durulacak ardından ziyaret yerleri, kerametleri, dağıttıkları şifa ve mezarları başında uygulanan ritüeller incelenecektir.

Karacaoğlan üzerine yapılan edebiyat tarihi çalışmalarında görülen üslup ve dil özelliğine bakıldığında farklı yüzyıllarda yaşamış Karacaoğlanların olduğu kesinlik göstermektedir. Şiirlerdeki yer bildiren kelime ve imalardan da farklı yerlerde yetişmiş Karacaoğlanların olduğu söylenebilir. Bu yerlerden biri de Yozgat'tır. 19. yüzyılda Yozgat'ta bir Karacaoğlan'ın yaşadığını Ahali Gazetesinde (Samsun) 29 Ekim 1933 Gazetesi (Samsun) ve 1936 yılında Yeni Türk Mecmuası'nda (İstanbul) “Son Asır Şairlerinden Yozgatlı Karacaoğlan” başlıklı makalesinde ilk olarak dile getiren M. Şakir Ülkütaşır olmuştur (Ülkütaşır, 1939: 706). Ülkütaşır'a göre Karacaoğlan Sorgun'un eski adı Zeyneddin olan Doğanlı köyündendir. Bundan sonra Abdülkadir İnan, 19. yüzyılda Radloff'un derlediği “Karacaoğlan ile İsmikan Sultan Hikâyesi'nin de kahramanı olduğu sanılan “Rumelili Karacaoğlan” konusuna değinir (İnan, 1998: 195). Bu bağlamda Şükrü Elçin'in yayımladığı şiirleri (Elçin, 1997: 13-30) ve Yozgatlı araştırmacı Yılmaz Göksoy'un 1982-1987 yılları arasında *Erciyes Dergisi*'ndeki üç makalesinde Karacaoğlan'ın mezarının Doğanlı ile Gevrek köyleri arasındaki bir tepe üzerinde olduğunu başta Gani Telli Hoca olmak üzere yörede yaşayan kişilerin anlatımlarına dayanarak savunduğu yazısındaki bilgileri değerlendiren İlhan Başgöz, *Karac'oğlan* adlı çalışmasında “16. yüzyılda yaşayan ordu şairi Karacaoğlan Yozgatlıdır” hükmüne varır (Başgöz, 2003: 57). Yılmaz Göksoy bu yazılarında Karacaoğlan'ın mezarının Mamure'de (Aydıncık'ta) olduğuna dair rivayetleri de aktarmıştır. Göksoy'un Yozgat, Akdağmadeni ilçesinin Alibar Köylüsü Süleyman Dede'den, öğretmen Ziya Sakin'in derlediği rivayet şu şekildedir:

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman Han'ın devr-i saadetlerinde, Yozgat'ın Kadışehri kazasının Mamure köyüne (şimdiki adı Aydıncık), bir delikanlı pekmez getirerek pazarda satar. Karabağ adındaki bu genç yakışıklı olduğu için herkes ondan pekmez alır. Bir zaman sonra Karabağ'ın annesi ölür, kardeşleri de evlenir. Alıcıları ona Karac'oğlan adını takmışlardır. Yalnızlığa dayanamayan Karac'oğlan, köy

köy, pazar pazar gezerken pazarında birinde bir Pir-i Fani ile görüşür; ondan öğüt alarak Zileli Salih Hoca'nın medresesine devam etmeye başlar. Salih Hoca'dan ilim tahsil eder. Birgün Elif adlı bir güzeli düşünde görerek, ona âşık olur ve onun ardından Tokat'a gider. Sultan Selim Çaldıran seferine gitmektedir. Karac'oğlan Yavuz Sultan Selim'in ordusuna katılarak İran seferine çıkar (1514). Savaşta yiğitliği görüldüğünden Yeniçeri ocağına alınıp Kolağası yardımcılığına getirilir (İstanbul'a gider). Bir zaman sonra Yeniçeri ocağını bırakıp Tokat'a döner, ama sevdiği kızla evlenmelerine imkân olmadığını öğrenince yeniden İstanbul'a giderek Yeniçeri ocağına katılır. Bu arada Kanuni Sultan Süleyman tahta geçmiştir (1520). Karac'oğlan Kanuni devrinin ünlü kumandanlarından Bali Bey'in ordusu ile akınlara katılır. Yeniçeri ocağından evlenme olmadığı için Karac'oğlan hiç evlenmemiştir (Göksoy, 1985: 16-17).

Rivayet ve tarihi gerçeklik birbirine uymasına rağmen genel olarak Müslümanların Yeniçeri ordusuna alınmadığı halde bir Müslüman gencin Yeniçeri ordusuna alınıp alınmayacağını bir sorun olarak gören İlhan Başgöz, bu sorunun Karac'oğlan'ın saz şairi olmasıyla çözüldüğü kanaatine varmıştır. Başgöz'e göre, Karac'oğlan orduya katıldığı vakit tanınmış bir saz şairi ise ki rivayet onun badeli bir âşık olduğunu ve orduya katılmadan şiirler söylemeye başladığını belirtiyor, öyleyse böyle bir sanatçının Yeniçeri ordusuna alınması tümden olmaz değildir. Askeri eğlendirmek görevi ile Yeniçeri ordusuna alınması mümkündür (Başgöz, 2003: 55). Bu rivayetlerden yararlanan İlhan Başgöz, aynı kitabında 16. yüzyılda yaşayan ve Bektaşî tarikatına mensup olan meşhur Karac'oğlan'ın Aydıncıklı olduğunu savunmuştur. Başgöz'e göre, Yozgatlı Karacaoğlan Yavuz Sultan Selim zamanında orduya katılmış, İran ve Mısır savaşlarında; Kanuni zamanında ise Bali Bey'in kumandasında Mohaç ve Belgrat savaşlarında yer almış, Avrupa içlerine kadar birçok yerde bulunmuş, buralarla ilgili şiirler söylemiştir (Başgöz, 2003: 57). Başgöz, Yozgatlı Karac'oğlan'ın yaşı ile ilgili olarak 1514'te orduya katıldığına göre hemen hemen on sekiz ile yirmi iki yaşları arasında olduğunu varsayarak 15. yüzyılın son on yılı içinde doğmuş olduğunu tahmin etmektedir (Başgöz, 2003: 57). Başgöz'ün bu tahminine karşın M. Öcal Oğuz Yozgatlı Karacaoğlan'ın yaşadığı yüzyılı farklı yorumlamaktadır. M. Öcal Oğuz, eldeki bilgileri *Yozgat'ta Halk Şairliğinin Dünü ve Bugünü* adlı çalışmasında değerlendirerek, Yozgat'ta bir Karacaoğlan yaşamışsa onun 19. yüzyıla ait olması gerektiğini, 18. yüzyıldan önceye ait belge yokluğunu delil göstererek savunmuştur (Oğuz, 1994: 114-122). Bütün bu çalışmaları etraflıca değerlendiren Saim Sakaoğlu, *Karaca Oğlan* adlı eserinde aralarında Yozgat'ın da bulunduğu onlarca yerde Karacaoğlan mezarının varlığından söz etmektedir (Sakaoğlu, 2004: 135-141). Bu bilgilerin yanı sıra tüm Türkiye'de olduğu gibi 1932 yılında Yozgat'ta da açılan Yozgat Halkevinin köycülük şubesi üyeleri Şefaati ilçesinin Kızılkoca köyüne yaptıkları bir gezi sonrasında köy halkından derlenen şiirlere ve anlatılara dayanarak Karacaoğlan'ın bu köy civarında yaşadığına dair bilgiler vermiş ve koşmalardan örnekler veren "Karacaoğlan Koşmaları" isimli yayın yapmıştır (Erdal, 2013: 153-154).

Yozgat'ta Karacaoğlan'a ait olduğu söylenen iki mezar ve etrafında oluşan bir takım efsane ve memoratlar bulunmaktadır. Bu mezarlardan ilki bölge halkının "Karacaoğlan Tepesi" diye adlandırdıkları mevkii olan Yozgat'ın Sorgun ilçesinin Doğanlı ve Gevrek köylerinin arasındaki yüksekçe tepededir. Mezara giden yol bozuk, dar ve bakımsızdır. Bu tepenin başında tamamen irili ufaklı taşlarla örtülü bir mezar

bulunmaktadır. Mezar yerine özellikle Doğanlı köyü sahip çıkmaktadır. Mezarın başucunda kurumuş yabani elma ağacı bulunmaktadır.

Yozgat'ta ikinci bir Karacaoğlan mezarı, Aydıncık ilçesinin Gezibeli Yaylası'ndaki Kartal Kayası mevkiindeki "Karacaoğlan Tepesi"nde bulunmaktadır. Buradaki de oldukça yüksek bir tepenin düzlüğünde tıpkı Sorgun'daki gibi taşlarla çevrili bir mezardır. Bu mezarın yanlarında mezar olduğu anlaşılan birkaç taş yığıntısı daha bulunmaktadır (Oğuz, 2014: 145). Günümüzde mezarın bulunduğu mevkinin ismi değişmiştir. Aydıncık ilçesinden Eymir Kasabasına giden yol üstünde bulunan "Şebek Geçidi" bölgesinden sola sapıldığında gidilen bir mevkide yer almaktadır. Bölgede define avcıları tarafından kazılmış pek çok çukur bulunmaktadır, bu nedenle mezardan ya da mezar görünümünden geriye pek bir şey kalmadığı söylenebilir.

Yozgat'ta Karacaoğlan'ın adının geçtiği ancak mezarının bulunmadığı üçüncü bir yer daha bulunmaktadır. Karacaoğlan varlığına dair 1932 yılında Yozgat Halkevi tarafından tespit edilen Şefaati ilçesine bağlı Kızılkoca köyünde günümüzde yapılan alan çalışmasında Karacaoğlan'ın bu köy ve civarında yaşadığına dair her hangi bir bulguya rastlanılmamıştır.

Karacaoğlan'a ait olduğu düşünülen Doğanlı köyü ile Gevrek köyü arasındaki tepede bulunan mezar Aydıncık'taki mezarı olduğu iddia edilen yere göre inanç canlılığını korumakta ve kutsiyetini devam ettirmektedir. Mezarın varlığından dolayı bölge halkı burayı "Karacaoğlan Tepesi" olarak anmaktadır. Mezarın başında kurumuş bir elma ağacı, ağaçta da dilek amaçlı bağlanmış bez parçaları veya mezarı ziyarete gelen ziyaretçiler tarafından bir takım özel eşyalarından (başörtüsü, saç tokası vs.) parçalar bağlanmıştır. Bağlı bezlerden kutsal bir mekân olarak da kabul gördüğü anlaşılan bu mezarın, sevgilisini alamayan ve üzüntüsünden ölen Karacaoğlan'a ait olduğu eskiden beri anlatılmaktaymış. Yapılan çalışmalarda Karacaoğlan'ın Yeniçeri ordusunda yer aldığına dair bilgiler mevcuttur. Doğanlı köyünden aktarılan bir rivayet bu bilgiyi doğrular niteliktedir. "Bir gece vakti köyde dolaşan kaynak kişi köydeki diğer bir ziyaret yeri olan Zeyneddin Baba türbesinden üzerinde eski bir asker kıyafeti olan ve elinde lüks lambası tutan birinin çıktığını ve Karacaoğlan Tepesindeki mezara doğru yürüdüğünü" aktarmaktadır. Köy halkı tarafından her iki zatın hem Zeyneddin Baba'nın hem de Karacaoğlan'ın asker olup şehit düştüklerine ve bazı geceler buluştuklarına inanılmaktadır. Bu sebeple her iki zatın da mezarı kutsal sayılmakta ve saygı gösterilmektedir (K.K.1)

Karacaoğlan da olduğu gibi aslında bir âşık olan Kul Emin'in de türbesi bulunmaktadır. Yılmaz Göksoy, "Kul Emin" başlıklı makalesinde Kul Emin'in varlığı bilinen Yozgatlı şairlerden biri olduğunu ve Pembecik köyünde günümüzden iki yüz yıl önce yaşadığını ifade etmektedir. Aynı çalışmaya göre, hakkında anlatılan menkabe parçalarında dini bir şahsiyet olarak da karşılaşılan Kul Emin'in hayatını köyünde çiftçilik yaparak geçirdiği rivayet edilmektedir. Kul Emin'in şiirlerinden ve kullandığı "kul" mahlasından Bektaşî tarikatına mensup olduğu anlaşılmaktadır (Göksoy, 1989: 21). Şiirleri sözlü kültürden derlenen Kul Emin hakkında M. Öcal Oğuz'un da *Yozgat'ta Halk Şairliğinin Dünü ve Bugünü* adlı çalışmasında da hayatı ve şiirlerine dair bilgiler ve şiir örnekleri bulunmaktadır (Oğuz, 1994: 123-125).

Kul Emin ziyaret yeri, Yozgat'a 15 km mesafede olan Pembecik köyünün güney doğusundaki köy mezarlığının batı tarafının 50 metre uzağındadır. Mezarlıkla türbe arasında bir yol bulunmaktadır. Ziyaret yerine ait bir yapı olmayıp sadece bir mezar bulunmaktadır. Mermerden yapılan mezarın görünümü ise ihtişamlıdır. Ziyaret yerinin tarihi geçmişi bilinmemesine rağmen rivayetlere göre, halk arasında Gül Emin olarak isimlendirilen Kul Emin'in 18. yüzyılda yaşamış, gayb erenlerinden bir halk âşığıdır.

Kul Emin'in dini şahsiyeti ile birlikte bazı rivayetlerde anlatılmaktadır. Kul Emin Sivas'a mahkemeye çağrılır. Hâkim henüz mahkeme sonuçlanmadan Kul Emin'i mahkemedan kovar. Kul Emin daha mahkeme salonundan çıkmadan salon kuvvetli bir şekilde sallanır. Bunun üzerine hâkim Kul Emin'i çağırır ve özür diler (Koçaker, 2004: 37).

Velilik Kültü Bağlamında Karacaoğlan ve Kul Emin

Hem Karacaoğlan hem de Kul Emin hakkında anlatılan keramet rivayetleri onların veli olduğuna inanıldığını göstermektedir. Ahmet Yaşar Ocak *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri XV-XVII. Yüzyıllar* adlı eserinde "veli" kelimesinin tanımını şu şekilde vermektedir: "Allah tarafından ihsan edilen" fevkalâde kuvvet ve kudretlerle mücehhez olup O'na yakın kabul edilen bir şahsiyetin herhangi bir konuda –sağ veya ölü iken- yardımın dokunacağına inanılması ve bunu temin için bazı ritüel yollara başvurulmasıdır (Ocak, 2016: 34).

Müslümanlıktaki veli kültürünün menşe' itibariyle İslamiyet ile bir ilgisinin bulunmadığının altını çizen Ocak, bunun sebebinin Hıristiyanlıktaki aziz kültürü gibi, Müslümanlıktaki veli kültürünün de çoğu İslam toplumlarında İslam'dan önceki putperest kültürle yakın alâkasına bağlamaktadır. Ocak'a göre, veli telakkisini zamanla bünyesine mal eden Sünni doktrin, kült mahiyetindeki bir veli kavramını kesinlikle yasaklamıştır. Ne var ki Anadolu da dâhil, İslam âleminin hemen her tarafında, İslamiyet'in oralara girdiği devirlerden beri yaşayagelen muhtelif veli kültürlerini tespit mümkün olmaktadır. Çünkü buralarda eskiden mevcut pek çok mahallî tabiat ya da ata kültürü, ister istemez tasavvufun veli telakkisinin yardımıyla halk çevrelerinde veli kültürüne haline inkılâp etmiştir. Bu kültürün çoğu, zamanımıza kadar varlıklarını sürdürmüşler ve sürdürmeye devam etmektedirler. (Ocak, 2016: 34). Bir veli niçin unutulup giderken diğeri kült şeklinde yaşamaya devam etmektedir. Ya da makale açısından daha da önemli bir diğeri soru; "geçmişte yaşadığı bilinen ancak yukarıda sıralanan velilik kerametleri göstermemiş bir kişinin" veya "tarihi geçmişi tam olarak bilinmeyen hatta yaşayıp yaşamadığı bile bilinmeyen bir kişinin öldükten sonra neden ve nasıl veli gibi kabul görüp kült olduğu" sorusudur. Bu soruların cevabı veli olarak kabul gören kişinin içinde yaşadığı toplumla doğrudan ilgili olup kültürün teşekkülü, veli olarak kabul edilen kişinin yaşadığı toplumdaki bazı sosyal ve psikolojik unsurlara bağlıdır. Ocak'a göre, o toplum takdis ettiği veliyi toplumun içtimai, dini ve ahlaki değerleriyle kendi hafızasında özdeşleştirmiştir. İşte ancak bu özdeşleştirmeye yarayacak vasıfları taşıyan yahut bu vasıflar kendisinde olduğu kabul edilen veli kült konusu olabilmektedir. Böylece o veli o toplum için, tabir caizse artık sade bir insan değil, inandığı değerler bütününe o kendisidir. (Ocak, 2016: 35)

Velinin anlatılan kerametleri, güç ve kudreti toplum için itibar gördükçe psikolojik amiller için içine girer ve kültün oluşması tamamlanır. Ahmet Yaşar Ocak, bu psikolojik amilleri adı geçen eserinde şu şekilde sıralamaktadır:

1. Veli, fevkalâde ruhani kudretlerle mücehhez olduğu için, artık toplumda ona karşı korku ile karışık bir saygı duygusu hâkim olmaya başlar. Veliye karşı yapılacak herhangi bir saygısızlığın, çarpılma, aniden veya feci bir hastalığa yakalanma veya ölüme duçar olma şeklinde cezalandırılacağına inanılır.

2. Buna paralel olarak, velinin söz konusu ruhani kudretinden, birtakım iyiliklerin cezbedilmesi ve kötülüklerin giderilmesi yolunda faydalanma arzusu doğar (feyz ve bereket kavramı)

3. Nihayet, dünyada bu tarzda menfaati sağlayacak olan velinin, öbür dünyada da Allah katında yardımcı olması için onu memnun etme çabası ortaya çıkar ve bunun sonucunda toplumda bir tatmin duygusu müşahede edilir (Ocak, 2016: 35).

Dinler Tarihine Giriş adlı eserinde mekânı bir mabet kutsallığında gören dinler tarihi uzmanı Mircea Eliade, dinsel eylem öncesi yapılan hazırlık gibi saygı belirtisi olan eylemden bahsetmektedir. Kutsal mekânı çevreleyen taştan bir daire ya da duvar en eski mabet yapılarından...Kutsal, kendisiyle temas kuran kişinin, her dinsel eylemin gerektirdiği "hazırlıkları" yapmaması durumunda tehlikelidir. (Eliade, 2003: 358) Eliade ve Ocak, ziyaret yerine gösterilen saygının mekânı kutsallaştırdığına dikkat çekmektedir.

Ocak'ın sıralamış olduğu üç psikolojik amil Karacaoğlan'ın ve Kul Emin'in veli olarak kabul gören şahsında da görülmektedir. Özellikle birinci madde hem Eliade hem de Ocak'ın belirttiği şekli ile Karacaoğlan ziyaret yerinde görülmektedir. Karacaoğlan ile ilgili anlatılana göre, mezardan evine ya da başka bir yere taş götüren, mezarı taşımak isteyen, mezarı yaptırmak amaçlı yerini bozan kimselerin başı beladan kurtulmazmış. Doğanlı Köyü sakinlerinin anlattıklarına göre, köy halkı ve köy dışından gelen ziyaretçiler mezarda yatan şahsa büyük bir saygı duymakta, saygısızlıkta bulunanın başına mutlaka bir kötülük geldiğine inanılmaktadır. Bununla ilgili birkaç rivayet anlatılmaktadır: "Mezarın kenarını define bulmak maksadıyla kazan üç kişinin başına gelen belalar anlatılmaktadır. İlk kişinin oğlu traktör altında kalarak can vermiştir. İkinci kişi iflas etmiştir. Üçüncü kişi ise çok kısa bir zamanda bir hastalığa yakalanmış ve can vermiştir." Başka bir diğer rivayette: "Mezardan taş alan bir kimse ertesi sabah taşı koyduğu yerde bulamamış, taşı mezardan aldığı yere götürmek zorunda kalmıştır." Karacaoğlan'ın yattığı yerden kesinlikle taş götürülmesine izin vermediğine ve çok kızdığına inanılmaktadır (K.K.1). Aynı şekilde Kul Emin'in ziyaret yeri de bölge halkı tarafından kutsal bir mekân sayıldığı için ona saygısızlık yapılmaktan kaçınılmakta aksi durumda cezalandırılacaklarına inanılmaktadır.

Bir velinin kült konusu olup olmadığını anlamak için şu üç unsura bakmak lazımdır:

1. Veli adına yapılmış bir mezar veya türbenin yahut kendisinden kalan ya da kaldığına inanılan bir kısım eşyanın mevcudiyeti,

2. Söz konusu mezar, türbe veya eşyanın bazı dileklerin gerçekleşmesi, hastalıkların tedavisi gibi herhangi bir maksatla ziyaretlere ve bunlar esnasında adak ve kurbanlara sahne olması,

3. Dua mahiyetinde olarak veli ile ilgili ve onun adı geçen birtakım sözlerin mevcudiyeti,

Bu sayılan üç unsurdan birini dahi olması yeterli görülmektedir (Ocak, 2016: 36).

Karacaoğlan'ın ve Kul Emin'in mezarları sayesinde her ikisi de veli kültü olarak kabul görebilir. Zira her ikisinin mezarlarına Ocak'ın sıraladığı maddelerden ikinci uymaktadır. Karacaoğlan'ın yapılmış bir mezarı olmamasına sadece yığılı taşlardan bir mezar yapılmış olmasına rağmen; Kul Emin'in ise mermerden Karacaoğlan'a nispeten daha bir gösterişli mezarı ile bölge halkı her ikisine de gelmekte ve çeşitli hastalık tedavileri, dilekler için dualar etmekte ve şifa dilemektedirler. Köy halkı tarafından mezarda yatanın Karacaoğlan adında bir veli olduğuna inanıldığı için hasta çocuklar (konuşamayan, yürüyemeyen, sara vs.) ve yaşlılar getirilir, yürüyemeyen çocuklar mezarın etrafında yürütülür, evlenmek ve işi girmek için hatta daha özel sebeplerle gelenler veya bir mülk almak isteyenler mutlaka mezarın başında dua eder ve dileklerini dilerler. Kul lakabından ve şairlerinden Bektaşî olduğu bilinen Kul Emin'in ziyaret yerinde köy halkı adak ve kurbanlarını kesmektedir. Eskiden türbeye para atılmış ancak köyün çocukları paraları topladıkları için bu adet yapılmaz olmuş. Bu ritüellerin dışında dileği olanlar mermer taşın üzerine bez bağlama bağlamaktadır.

Anadolu'da ister gerçek manada bir türbe, isterse basit bir mezar şeklinde olsun, halkın genellikle yatır, türbe ve ziyaret tabiri ettiği mezarlara sahip velilerin hepsi de, çevre halkın hafızasında oluşan imajlarına göre bir kısım hastalıkların tedavisinde yahut bazı dileklerin gerçekleştirilmesinde ün yapmıştır (Ocak, 2016: 46).

Ocak, adı geçen eserinde Anadolu'daki veli tiplerini sırlamıştır:

1. Kültlerinin Mahiyetine Göre

a- Mahallî Veliler

b- Genel Veliler

2. Şahsiyetlerinin Niteliğine Göre

a- Gerçek Veliler

ai) Ait Oldukları İçtimaî Çevreye Göre

1) Şehirli Veliler

2) Köy ve Aşiret Velileri

aii) Misyonlarına Göre:

1) Gazi-savaşçı Veliler

2) Misyoner Veliler

3) Meslek Pîri Veliler

4) Mürşid Veliler

b- Hayalî Veliler

c- Veli Olmadığı Halde Sonradan Veli Telakki Edilenler

ci) Tevrat Menşe'li Veliler

cii) Kur'an-ı Kerim Menşe'li Veliler

ciii) Anadolu'da İlk Müslüman Arap Gazileri

civ) Bazı Tarihî Şahsiyetler (Ocak, 2016: 47-54).

Çalışmalarda Karacaoğlan ve Kul Emin'in her ikisinin de yaşadıkları dönemlerde Ocak'ın sıraladığı şekliyle velilik özellikleri ya da kerametleri gösterdiklerine dair herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen her ikisi de öldükten sonra veliliğin bütün özelliklerine haiz olmuşlardır. Fakat Kul Emin Karacaoğlan'a göre daha inanılır bir karakter çizmektir. Zira yaşadığı dönem günümüze daha yakındır. Karacaoğlan'ın ise gerçekte şimdiki mezarı olarak kabul edilen yerde yatıp yatmadığı ya da gerçekten yatan biri varsa bile onun bilinen Yozgatlı Karacaoğlan mı olduğu şüphelidir. Bu ihtimaller dâhilinde Karacaoğlan'ın türbesini "Hayali Veliler" sınıflandırmasında değerlendirilebilir.

Ocak, bu çeşit velilerden bir kısmını dağ kültü ile alâkalı olduğu görmektedir. İslam öncesi devirde Orta Asya'da hemen hemen bütün Türk zümrelerinde hâkim bir yeri olan bu kültürün tipik misallerine, İslamî devirde de rastlanmaktadır. Dağ ve yüksek tepelerde mevcut olduğuna inanılan birtakım tabiatüstü güçler ve ruhlar, İslamî devirde böyle kimliği meçhul veliler şeklinde düşünülmüş, bu yolla dağ kültleri Müslüman Halk İnançları içinde yaşama imkânını bulmuştur. Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra da vaktiyle Orta Asya'da yaptıkları gibi bazı dağları ve tepeleri, takdise devam etmişler, bunları hayali velilerle şahıslandırmışlardır. Bugün Anadolu'da bazı dağ ve tepelerin üstünde bulunan veli mezarlarının, yatırlarının büyük bir kısmı böyle meydana gelmiş olduğu gibi, bir kısmı da yerli kültürden intikal dönüştürülmüştür (Ocak, 2016: 51).

Aynı durum, çıplak arazilerdeki bazı yalnız ve ulu ağaçlar dibindeki mezarlarda gömülü olduklarına inanılan veliler için de bahis konusudur. İncelemeler, bunların da, yine İslam öncesi devirde Türk topluluklarında yaygın bulunan ağaç kültürüyle alâkalı olduğunu gösteriyor (Ocak, 2016: 51) Vasili Vasilyeviç Radlof veya diğer adıyla Wilhelm Radloff *Sibiryadan* adlı iki ciltlik eserinde münferit ağaçlara verilen kurbanlara değinerek bu ağaçların daha sonraları Müslüman azizlerin isimleri ile anıldığını aktarmaktadır (Radloff, 1956: 484/I). Radloff, bu durumu ağaç ruhlarının Müslüman veli hüviyetinde kişileştirilmiş biçimleri mahiyetinde yorumlamaktadır (Radloff, 1954: 484'ten aktaran Ocak, 2016: 51).

Ocak'ın eserinde belirtilen dağ ve tepelerde bulunan türbelere ilişkin iddia ettiği dağ kültüründen kaynaklandığı görüşü kısmen Karacaoğlan türbesi için de söylenebilir. Karacaoğlan verdiği eserler incelendiğinde yaşadığına inanılan bir şahsiyettir. "Hayali Veliler" sınıflandırmasının içinde değerlendirilmesi ise Karacaoğlan'ın şahsında değil velilik özelliklerinde saklıdır. Zira mezarı taşlarla çevrili bir şekilde tepede yattığına inanılan kişi Karacaoğlan'dır. Ancak Ocak'ın belirttiği gibi dağ kültü unsuru ile Karacaoğlan'ın şahsına bir velilik, mezarına da türbelik özelliği verilmiş ve rivayetler ile

de bu durum güçlendirilmiş olabilir. Nitekim 19. yüzyılda yaşadığına inanılan Yozgatlı Karacaoğlan'ın eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla herhangi bir velilik özelliği veya keramet göstermediği hatta böyle bir yaşantısının da olmadığı anlaşılmaktadır. Velilerin, erenlerin ya da dini kisve altındaki kişilerin defin yerlerinin, insanların onlarla bağlantı kurabileceği özel mekânlar olması gerekir. Eliade'ya göre, ermişlerin yaşadığı, dua ettiği ve gömüldükleri yerler de kutsanırlar ve bu nedenle, kutsal olmayan yerlerden bir çitle ya da taşlarla oluşturulmuş bir setle ayrılırlar (Eliade, 2003: 358). Mezarının bir tepede bulunması ve mezarının başında elma ağacının olması ve bu elma ağacının kutsal sayılıp kesinlikle bir parçasının koparılmaması ve ağaca bez bağlanması dağ kültü olasılığını güçlendirmektedir. Diğer taraftan boş bir tepe üzerinde yalnız bir ağaç her zaman dikkat çekmiş ve ağaca özen gösterilip ona bazı kutsiyetler atfedilmiştir. Üstelik mezarı da Eliade'nin bahsettiği gibi taşlarla çevrilmiş ve yeri ve sınırı belirlenmiş kutsal bir mekân haline dönüştürülmüştür. Buna bağlı olarak kayıtlarda Karacaoğlan'ın Doğanlı köyünde yaşadığı ve orada kesin olarak öldüğü bilinse dahi mezarı gerçekte günümüzde yattığı yer olarak kabul edilen tepede olmayabilir. Radloff'un ve Ocak'ın aktardığı ağaç ve dağ kültürleri bağlamında bir tepede bulunan yalnız bir ağaç bölge halkı tarafından kutsal kabul edilip Karacaoğlan'ın da burada yattığına inanılmış olabilir. Başka bir ifadeyle Karacaoğlan'ın mezarı "olsa olsa ancak burası olabilir" düşüncesi ile köye hâkim bir tepedeki yalnız bir elma ağacının dibine Karacaoğlan'a ithafen kutsal bir mekân yapılmış olabilir. Aynı şekilde Kul Emin'in de mezarı belirlenmiş, etrafı mermerden duvar ile çevrilmiş, bu sayede mezarın kutsal sınırı çizilmiştir.

Kul Emin'in ise 18. yüzyılda Yozgat'ta yaşadığına inanılmaktadır. Eserlerinde kullandığı Kul mahlasından Bektaşî olduğu anlaşılan Kul Emin mahlaslı başka bir şair bulunmadığı için yaşadığı yer ve tarih üzerine Karacaoğlan'da olduğu gibi tartışmalar bulunmamaktadır. Bu sebeple Kul Emin, Karacaoğlan'a nispeten tarihi bir şahsiyet olarak görülebilir. Bu bakımdan Kul Emin, Ocak'ın tasnifinde "Bazı Tarihi Şahsiyetler" başlığı altında değerlendirilebilir. Kul Emin'in hayatta iken fiilen velilik yolunda aşılması icap eden merhaleleri aşip aşmadığı kesinlik kazanmamıştır. Ancak türbesinde yapılan çeşitli ritüeller ve hayatta iken göstermiş olduğuna inanılan ve günümüze kadar aktarılan kerametleri ile kendisinin veli olduğuna inanılmış ve türbesi yapılmıştır.

"Âşık Karacaoğlan" ve Kul Emin lakabı ile bilinen halk âşıkları, mezarları olarak kabul edilen mekândaki çeşitli inanç ve uygulamalar ile boyut değiştirmiş, "Veli Karacaoğlan'a" dönüşmüştür. Ancak yukarıda sıralanan veli kültürüne, toplumun veli olarak kabul görmesi için gerekli olan psikolojik amillere sahip olmalarına rağmen her ikisinin veli olmadığı ya da en azından yaşarken kesin bir tanıklık ile velilik emareleri göstermedikleri Ocak'ın vermiş olduğu veli tanımına ve veli olabilmenin ilk ve temel şartlarına göre söylenebilir.

Temelde bizatihi Kur'an-ı Kerim ve hadîs kültürü çerçevesinde İslam ile hiçbir şekilde ilişkilendirilemeyecek olan, ama İslamî kavramları kullanarak bazı mutasavvıflarca geliştirilen veli kavramı, tasavvufun yayılmasına paralel olarak "benliğini Allah'ta yok etme suretiyle birtakım üstün vasıflar kazanarak tabiatüstü harikulade şeyler izhar edebilen büyük insan" manasını almıştır...Bugün sıradan Müslümanlar nazarında velâyet İslam'ın ayrılmaz bir parçasıdır ve kabul etmeyenler neredeyse dinden çıkmış gibi değerlendirilir (Ocak, 2016: 24).

Velilik kavramı Sünni bir tabana oturtulmuştur. Veli olabilmenin ilk ve temel şartı,

1. Bütün teferruat ve incelikleriyle şeriat kaidelerine uymak ve onların dışına çıkmamak hususunda âzamî titizliği göstermektedir.

2. Bundan sonra, çok sıkı bir mücahede ve riyazatla nefsi terbiye etmek ve mümkün olabildiği kadar çok nâfile ibadet yapmak gerekir (Ocak, 2016: 26).

Şimdiye kadar Karacaoğlan'ın ve Kul Emin'in mezarlarındaki uygulamalar üzerinden velilikleri tartışılmıştır. Diğer taraftan bu kişilerin mezarlarının ziyaret yeri olarak kabul görmesindeki özelliklere Ali Köse ve Ali Ayten, *Türbeler Popüler Dindarlığın Durakları* adlı çalışmalarından hareketle değinilebilir. Köse ve Ayten'e göre bir mekânın ziyaretgâh olabilmesi için altı özellik taşıması gerekmektedir:

1. Bir kült nesnesi olması. 2. Bu nesnenin kutsal sayılması. 3. Bu mekânın sürekli ziyaret edilen bir yer olması. 4. Farklı beldelerden gelen ziyaretçilerinin olması. 5. Ziyaretgâhın ya da orada bulunan nesnenin şifa, rahmet, bereket getireceğine inanılması. 6. Dinden mülhem olan ritüellerin yapılması. (Köse-Ayten, 2010: 21-22).

Karacaoğlan'ın ve Kul Emin'in neden ziyaret yerleri vardır ve özellikle bölge halkı tarafından âşıklar neden veliye dönüştürülerek mezarları olduğu inanılan yerde çeşitli ritüeller uygulanmaktadır? Bu soruların cevabı bağlı olduğu toplumun dini sosyolojik ve psikolojik dinamiklerinde aranabilir. İnsanları bu yerlere cezbeden şey, onlarda bulunduğu inanılan çok kuvvetli manevi ve ilahi güç, yani kutsiyet, feyiz ya da berekettir, veyahut kutsalın onunla birtakım ritüel ve usullerle temasa geçilmesi halinde, insanlara faydasının dokunacağına inanılmasıdır. Ziyaret yerleri cazibe gücü sayesinde, çeşitli dilek, istek ve amaçlarla insanları kendisine çekmektedir. Karacaoğlan'ın günümüzde mezarı başında uygulanan ritüeller devam ettiği sürece Karacaoğlan'ın veli olmadığına dair bilgiler gelecek nesillere "Karacaoğlan bir veli idi" şeklinde aktarılacaktır. Dolayısıyla düzenli bir şekilde uygulanan ritüeller unutulmuş ve "yeniden yaratılmış" bir hikâyeyi de beraberinde getirmektedir. Lord Raglan, "Tarih ve Mit" başlıklı makalesinde tarihin malzemelerini beş sınıfa ayırmaktadır. Yapılan sınıflamadan beşincisi konu bağlamında okunabilir. "İnsanları çok önce olmuş olaylar hakkında sorguya çekerek öğrenilen veya ikinci, üçüncü elden elde edilen bilgidir. Bunlar genellikle yaşayanların hikâyeleri, konuşma anıları, toplanmış bilgilerdir." (Raglan, 2005: 313). Her iki âşık için de eldeki bilgiler Raglan'ın beşinci sınıf bilgi temin etme yöntemindeki gibidir. Kimse her ikisinin de doğrudan veliliğine ya da kerametine tanıklık yapmamıştır. Eldeki bilgiler tamamen anlatıcının inanma, inandırma içgüdüleri ve maneviyatı ölçüsünde şekillenmektedir. Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri* adlı eserinde dini tasavvurlar ile ayinleri karşılaştırmıştır. Durkheim'a göre, dini tasavvurlar, kolektif gerçeklikleri ifade eden müşterek tasavvurlardır; ayinler, yalnızca bir araya gelmiş gruplar arasında doğan hareket tarzlarıdır. Bu grupların hedefi, bu grupları meydana getirmek, onları devam ettirmek ya da yeniden yaratmaktır. Ancak, eğer kategoriler dini kökenli ise, o zaman onların, bütün dinlerde ortak olan şeye dâhil olmaları gerekir: Onların da, toplumsal şeyler ve kolektif düşüncenin ürünü olmaları gerekir (Durkheim, 2005: 27). Gelenek inanma içgüdüleri ile tabir caiz ise Eric Hobsbawn'un terimiyle (Hobsbawn- Ranger, 2006) kendini yeniden "icat" etmiştir. Kolektif halde yapılan ritüeller, meşrulaşma gayesi ile tarihsel bir geçmişe de bağlılığı

gerekli kılınıştır. Dolayısıyla ziyaret eyleminde din, tarih, kültür ve toplum iç içedir. Diğer taraftan ritüeller ile sözel bellek sürekli canlı tutulmakta ve saklanması gereken bilginin aktarımı sağlanmaktadır. Lord Raglan, aynı makalesinde, sözel belleğin yararcılığından söz açarak, bu belleğin asla işlevsiz bir bilgiyi depolamayacağını savunmaktadır. Bu nedenle sözel belleğin ortalama 150 yıl öncesine ait aile tarihini bile saklayamayacağını söylemekte ve sözel alanda yaşayan birinin iki göbek önceki atasının dahi adını hatırlayamamasını buna örnek olarak göstermektedir. Raglan'a göre bellekte saklananlar ritüeller, bunlara dayalı mitik anlatılar, söz kalıpları ve bunların yeniden üretimleridir, ezberlenmiş biyografiler ve eserler değildir (Raglan, 2005: 314) Bu bağlamda ritüellerin gerçekleştirildiği mekân ziyaretçiler için kutsal kabul edilen türbe, yatır ya da ziyaret yeridir. Böyle olduğu için, toplum nazarında ziyaret yerleri ve oralarda yatan kişiler din ulularıdır, dini kişiliklerdir, tarihi ve dini şahsiyetler, şehitler, gaziler, kahramanlar ve erenlerdir yahut onlarla ilişkileri olan ya da onlardan artakalan kutsal ve sembolik değerlerdir. Ziyaret yerlerini kişisel algılar, yapısal özellikler, kültürel nitelikler ve toplumun gereksinimleri bağlamında ele alan Ünver Günay, Harun Güngör ve Abdulvahap Taştan'ın ortak çalışmaları olan *Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni Disiplinler Arası Bir Yaklaşım* adlı eserdeki yaklaşıma göre, birçok velinin, gazinin ve kahramanın yahut dağların, tepelerin veya suların tabii, toplumsal ya da kültürel çevrede bulunmalarına karşılık onlardan bazıları kutsal bilinip ziyaret konusu olmaktadır. Keramet ve din unsuru bu noktada birinci derecen önemli ve hâkim bir motif olarak yer almaktadır. Ancak olaya daha derinden yaklaşıldığında bu motife başka birçok psikolojik, sosyal, kültürel, tarihi ve ahlakî unsurlar ve amiller eklenmektedir. Bütün bu unsurların ve motiflerin birleşmesi suretiyle ziyaret yeri mukaddes değerlerle özdeşleşebildiği ve bu haliyle toplumun müşterek vicdanında taht kurabildiği sürece kutsal bilinip ziyaret konusu olabilmektedir. Bu haliyle ziyaret fenomeni kolektif şuurla ilgili bir sosyal psikolojik gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim böyle olduğu içindir ki bu şuurla, çeşitli dini ve toplumsal etkenlere belli bir ölçüde bağımlı olarak toplumda tezahür eden, yerine güçlenen ve zayıflayan bir dinamizm ve akışkanlıkla hayatîyet kazanmaktadır. Birileri cazibesini ve şöhretini giderek artırırken ötekiler tersine sönüyorlar ve toplumsal vicdanın derinliklerine gömülüyorlar ya da müsait şartlarda yeniden canlanıyorlar veya onlara yenileri ekleniyor. Sosyal değişimler ve daha doğrusu toplumun sosyal psikolojik hayatındaki dalgalanmalar olayda yankılar uyandırmaktan geri durmuyor (Günay vd., 2015: 175-176). Bazı toplumlar için ölümler ile diriler arasında yani "bu dünya" ile "öteki dünya" arasında mistik anlamda keskin bir ayırım olmadığı düşünülmektedir. Bu iddiasını, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler* adlı eserinde Kuzey Amerika yerlilerini araştıran Lucien Lévy-Bruhl ileri sürmektedir. Tespitlerine göre, yerliler yaşamakta oldukları bu dünyayı ve öteki dünyayı zamansal açıdan birbirinin devamı, mekânsal açıdan farklı yerler olarak görmektedir. (Lévy-Bruhl, 2006: 119). Veli kültüründe de benzer bir yapının olduğu görülmektedir. Türbe ya da yatırın varlığına inanlar ölümlerin sadece mekânsal açıdan fark görmekteyken. Onlar için bu yerlerde yatanlar bu dünya ile zamansal açıdan aynı düzlemde, mekânsal açıdan farklı boyuttadırlar. Nitekim birçok türbede görüldüğü iddia edilen "zâtın yattığı yerden kalkarak yakındaki çeşmeden abdest almaya gitmesi" olayı öteki dünyanın zamansal açıdan bu dünya ile devamı niteliğinde olduğunun bir göstergesidir. Lévy-Bruhl'un tespitindeki inanış, kutsal sayılan ölü zatlara olan inanış sebebini de açıklamaktadır. Çünkü "onlar, ölmemiş sadece mekân değiştirmişlerdir". Bu

inaniş, türbe, yatır ve ziyaret yerlerinin varlığının devamını, sürekliliğini ve canlılığını sağlayan en güçlü motivasyonlardan biridir.

Sonuç

Bu makale özelinde ele alınan Âşık Karacaoğlan ve Kul Emin'in aynı inaniş ve ritüeller ile benzer örneklerini Türkiye'de hatta Türkiye dışında dahi bulmak mümkündür. Karacaoğlan ve Kul Emin'in gerçek kimlikleri ile ölümlerinden sonraki kimlikleri arasındaki fark toplumun ihtiyaç duyduğu inanma içgüdüsünün bir tezahürü niteliğindedir. Özellikle Karacaoğlan'ın yaşarken herhangi bir velilik alameti göstermediği eserlerinden de anlaşılmaktadır. Buna rağmen ölümlerinden sonra kaç yıl geçtiğinin ve ne zamandır mezarlarının velilik kerametleri ile ziyaret edildiğinin bilinmemesine rağmen kolektif bellekte her iki âşık da birer dini kimliğe bürünmüş ve toplumuna şifa veren din büyükleri haline gelmiştir. Gazâlî'nin de dediği gibi kabirlere ziyaretin ölümü hatırlatma ve ibret alma dışında orada yatan salihlerin bereketinden istifade etme amacı da bulunmaktadır (el-Gazâlî, 1975: 873/IV). Bu amaçlardan ilki sosyolojik diğeri de psikolojik bir amaç olarak yorumlanabilir. Böyle bir amaç ancak yaşanan toplumsal ortamın mucizevi şifalara, ritüellere, anlatmalara müsait olması ile açıklanabilir. Resmi din söylemlerinin türbe, yatır gibi ziyaret yerlerine karşı olumsuz tutumuna rağmen Anadolu Müslümanlığında insanların bu mekânlara kutsallık atfetmesi ve ritüelleri uygulaması çok kuvvetli bir manevi inanç gereğidir. İnsan psikolojisi, gerçeğin belirsiz olduğu hallerde bir yere tutunmak, belirsizlikten kurtulmak ve kesinliği tanınır bir şeye inanma arzusunu içgüdüsel olarak göstermektedir. Bu bağlamda mistik manevi inançlar insanın psikolojisini rahatlatacak en önemli güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

BAŞGÖZ, İlhan (2003), **Karac'oğlan**, İstanbul: Pan Yayıncılık.

DURKHEİM, Emile (2005), **Dini Hayatın İkel Biçimleri**, (Çev. Fuat Aydın), İstanbul: Ataç Yayınları.

ELÇİN, Şükrü (1997), "Halk Edebiyatımızda Kaynaklar Meselesi ve XVI. Asır Ozanı Karacaoğlan", **Halk Edebiyatı Araştırmaları 1**, Ankara: Akçağ Yayınları.

ELİADE, Mircea (2003), **Dinler Tarihine Giriş**, (Çev. Lale Arslan), İstanbul: Kabcacı Yay.

El-Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (1975), **İhyâu Ulûmu'd-Dîn**, (Çev. Ahmed Serdaroğlu), İstanbul: Bedir Yayınları.

ERDAL, İbrahim (2013), **Halkevlerinin Kuruluşu, Yapısı ve Yozgat Halkevi (1932-1951)**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

GÖKSOY, Yılmaz (1985), "Yozgatlı Karacaoğlan", **Erciyes**, Kasım, 10 (112), s. 16 – 17.

GÖKSOY, Yılmaz (1989), "Kul Emin", **Erciyes**, Ağustos, 12 (140), s. 21.

İNAN, Adbülkadir (1998), "Karacaoğlan'a Dair", **Makaleler ve İncelemeler C.1**, s. 195, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GÜNAY, Ünver, Harun Güngör, Abdulvahap Taştan (2015), **Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni Disiplinler Arası Bir Yaklaşım**, Ankara: Otorite Yayınları.

HOBBSAWN, Eric, Terence Ranger (2006), **Geleneğin İcadı**, (Çev. Mehmet Murat Şahin), İstanbul: Agora Kitaplığı.

KÖSE, Ali-Ali Ayten (2010), **Türbeler Popüler Dindarlığın Durakları**, İstanbul: Timaş Yayınları.

KOÇAKER, Ebubekir (2004), *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

LÉVY-BRUHL, Lucien (2006), **İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler**, (Çev. Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

NİCOLAS, Michéle (2007), "Anadolu Yatırlarını Ziyaret", **Osmanlılar ve Ölüm**, (Yay. Haz. Gilles Veinstein), İstanbul: İletişim Yay., s. 143-162.

OCAK, Ahmet Yaşar (2016), **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri XV-XVII. Yüzyıllar**, İstanbul: Timaş Yayınları.

OĞUZ, M. Öcal (1994), **Yozgat'ta Halk Şairliğinin Dünü ve Bugünü**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

OĞUZ, M. Öcal (2014), **Bozok Yazıları**, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

POPOVİC, Alexandre (2007), "Balkan Dervişlerinde Evliya Ölümleri ve Keramet Dağıtan Türbeler", **Osmanlılar ve Ölüm**, (Yay. Haz. Gilles Veinstein), İletişim Yay.: İstanbul, s. 121-142.

RADLOFF, Wilhelm (1956), **Sibirya'dan**, 2 Cilt, (Çev. Ahmet Temir), İstanbul: Maarif Basımevi.

RAGLAN, Lord (2005), "Tarih ve Mit", (Çev. Levent Soysal), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2**, (Yay. Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır), Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

SAKAOĞLU, Saim (2004), **Karaca Oğlan**, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1939), "Halk Edebiyatı, Son Asır Şairlerinden Yozgatlı Karacaoğlan", **Yeni Türk Mecmuası**, Sayı 48, s. 706

KAYNAK KİŞİ

Kaynak Kişi 1: Aydın Şengör, 1952/Yozgat, İlkokul, Çiftçi, Evli 5 çocuk babası.

BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK MİZAH: SOSYAL MEDYADA SPOR TEMALİ 'CAPS' KÜLTÜRÜ

Dr. Öğr. Üye. Yalçın KAHYA*

ÖZ

Gülme, farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan bir reflekstir. Mizah, gülmeye neden olan bu nedenlerden sadece biridir. Mizah bir yandan olayların komik, çelişkili ve alışılmadık yanlarını yansıtırken diğer yandan da insanı düşündürür ve güldürür. Bu yönüyle mizah, durumlar arasındaki çelişkilerin açığa çıkarılması pratiğine dayanmaktadır. Bu bağlamda mizahın en çok kullanıldığı alanlardan birini de sosyal medya oluşturmaktadır. Yeni iletişim teknolojileri insanlara, düşüncelerini ve eserlerini paylaşacakları olanaklar yaratan, paylaşım ve tartışmanın esas olduğu bir medya sunmaktadır. Sosyal medya olarak adlandırılan bu sanal ortam, kullanıcı tabanlı olmasının yanında kitleleri ve insanları bir araya getirmesi ve aralarındaki interaktif etkileşimi arttırması bakımından önem taşımaktadır. Özellikle sosyal medya kullanıcılarının düşüncelerini güldürmek, eleştirmek ve görüş bildirmek için aktardıkları elektronik araçlardan biri de "caps" olarak adlandırılan görsellerdir. Bu çalışmada özellikle spor konulu mizahi capslerin içerik ve söylem analizi yapılarak bu capslerin sosyal medyadaki açık ve kapalı işlevlerine dikkat çekilecektir. Sonuç olarak capsler; bazen amaçların araçsallaştırılması yolu ile ideolojik ve siyasi araç olarak kullanılır. Bazen de hem taraftar hem de karşı görüşle iletişim kurmanın bir yolu olarak kullanılmaktadır. Ayrıca capsler, çoğunlukla bireylerin yaşadıkları sorunlar karşısında çok kısa ve çarpıcı, dikkat çekici, ikna edici mizahi metinler ile sorunlarını dile getirmesine olanak sağlamaktadır. Capsler siyaset, spor, eğitim, şiddet vb. konulardaki sorunları mizah bir dil ve kelime oyunları ile post modern söylemleri de kullanarak yapı bozumuna uğratmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gülme, Mizah, Sosyal Medya, Caps, Spor.

HUMOR AS A COMMUNICATION TOOL: SPORTS-BASED 'CAPS' CULTURE ON THE SOCIAL MEDIA

ABSTRACT

Laughter is a reflex that occurs due to different causes. Humor is just one of the reasons for laughing. Humor, on the one hand, reflects the funny, contradictory, and unusual aspects of events, while at the same time it makes people think and laugh. In this sense humor is the act of revealing contradictions between situations. In this context social media is one of the most used areas of humor. New communication technologies are a medium which people share ideas and discuss. Social media also creating opportunities for people to share their thoughts and works. This virtual environment, called as social media, is important because not only it is user-based, but also because it brings together people and enhances interactive interaction between them. One of the tools, called 'memes', used by people to criticize, cheer and comment on their thoughts via social media. In this study, content and discourse analysis of humorous capsules, especially sports, will be done. Then capsules will be highlighted in open and closed functions in social media. Consequently caps; it is sometimes used as an ideological and political tool by means of instrumentalization of goals. Sometimes it is used as a way to communicate with both supporters and counter-viewers. In addition, the caps, often in the face of the problems of individuals very short and striking, remarkable, persuasive humorous texts and allows you to express their problems. Capsler politics, sports, education, violence and so on. The problems of the subjects are deconstructed by using humorous language and word games and post modern discourse.

Keywords: Laughter, Humor, Social Media, Memes, Sport.

1.GİRİŞ

* Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi. ykahya@bandirma.edu.tr, ORCID NO: 0000 0003 4499 7204

Daha çok duygularla ilişkili olduğu kabul edilen gülme, birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkan bir reflekstir (Morreall, 1997: 5-6). Mizah ise gülmeye neden olan nedenlerden sadece biri olmakla beraber, her milletin mizah anlayışı kendi fikri hayatının ve dil imkânlarının bir sonucudur (Bayraktar, 2012: 265). Öyle ki, Antik çağlardan günümüze yaşanan sosyal ekonomik ve teknolojik gelişmeler toplumsal bir olgu olan mizah kavramına bakış açısını da dönüştürmüştür. Mizahın genel tanımına bakıldığında, “gülmenin sanatlı şeklinin mizah olduğu” değerlendirilmesiyle karşılaşırız (Eşiğül, 2002: 3). Toplumsal bir olgu olan mizahın genel özelliklerine bakıldığında; mizahın içerisinde mutlaka komik ve gülünçlüğü olduğunu ve alışılmadık uyumsuz bir durumun varlığı söz konusudur. Mizah kimine göre sanat, kimine göre ise edebiyattır. Bazıları ise mizahın felsefe olduğu görüşündedirler. Bu noktada toplumun yaşadığı coğrafya, iklim, din, dil ve adetlerin farklılığına göre mizah anlayışı da tamamen değişir. Bu bağlamda, her ulusun kendine özgü bir mizah anlayışından bahsetmek mümkündür (Bayraktar, 2010: 18-19).

Sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına ve oradan da dijital kültür ortamına geçişle beraber iletişim yöntem ve teknikleri de büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Özellikle günümüzde dijital kültür ortamındaki sosyal medya tabanlı iletişim ağları, kullanıcılar arası iletişim açısından büyük imkânlar sahaıptır. Sosyal medya kullanıcıların düşüncelerini aktarmak ve eleştirmek amacıyla kullandıkları araçlardan biri de “caps” olarak adlandırılan görsellerdir. Bu görseller, hem yazılı hem de görsel bakımdan önemli birçok işleve sahaıptır. Özellikle verilmek istenen mesajın doğru, hızlı ve yine belli bir hoşgörü içerisinde muhataba aktarılmasında bu capsler son dönemde sosyal medya kullanıcıları tarafından sıkça kullanılmaktadır. Capslerin vermiş olduğu mesajlar bir grafik, bir resim veya bir fotoğrafın verdiği mesajla benzer özelliklere sahaıptır. Kültürel üretim alanı dediğimiz bu alanlar birer iletişim aracı olarak zamanla yeni bir dil ve estetik yapı oluşturmaktadır (Aktaş, 2016:12).

2.CAPS AKIMI

Dijital çağda yaşanan teknolojik dönüşümler iletişim medyasına ulaşımı, küresel ve yerel bağlamda sürekli bir ağ üzerinden sağlarken sosyal hayatın tümünü etkilemektedir. Son yıllarda yaşanan değişimler, internet ve kablosuz ağların kullanımı kitlesel öz iletişim kavramını gündeme getirmektedir. Kitlesel öz iletişim sayesinde bireyler mesajlarına özerk olarak karar vermekte, mesajın alıcıları da kendisi tarafından belirlenerek öz seçim yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bireyden kolektife giden yolda verilen mesajların anlam inşa süreci dönüşümler geçirerek büyük bir çeşitliliğin damgasını taşımaktadır (Castells, 2013: 21). Yeni sanal ortamlar insanlar arasında interaktif iletişim imkânı sunarken her birey kendi özgün mizahını oluşturmaktadır (Fırat, 2016: 641).

Mc Luhan'ın “araç mesajdır” ifadesi “capsler” bağlamında değerlendirildiğinde, capsler algısal alışkanlıkları değiştirmekte, kişilere olduğu kadar topluma da mesaj vermektedir. Başka bir deyişle medya ve türevleri bizim algımızı şekillendirmekte ve yeniden şekillendirilmektedir. Capsler, iletilen mesajdan çok insanlar üzerinde etkili olmaktadır. Capsler sadece mesajın taşıyıcısı rolünü üstlenmemektedir. Mesajdan daha çok insanların düşünce yapıları ve algılayışlarını değiştirmektedir. İnsanın uzantısı olan teknoloji insan ilişkilerini etkilemekte, iletişim teknolojilerindeki buluşlar

kültürel değişimlere yol açmaktadır. Başka bir deyişle ilk başta aletlerimize şekil veririz ve daha sonra aletlerimiz bize şekil vermektedir (Altay, 2005: 15-22).

Günümüzde eğlendirmek ve düşündürmek amacıyla hazırlanan elektronik görsellere "caps" adı verilmektedir. Fotoğraflardan elde edilen resimlere amaca uygun bir alt yazı, kırmızı bir şerit içerisinde yazıldıktan sonra caps hazırlanmış olur. Bu capsler eğlendirmek, korkutmak, herhangi bir düşüncüyü aktarmak, reklam yapmak vb. amaçlarla hazırlanmaktadır (Güvenç, 2017: 110). Bu noktada sosyal medyada kullanılan capsler, filmlerden, fotoğraflardan ve çeşitli televizyon programlarından elde edilen fotoğraf karelerinin mizahi unsurlarla bir bütünlük arz etmesinden ortaya çıkmaktadır. Anlık etkileşim gücünü ortaya koyan capsler çoğu zaman karmaşık olanın en iyi yorumcusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak mizahın evrenselliğine yerleşen insan yaşamına ilişkin bu resimler bazı insanları mutlu etmeyebilir (Kullar & İnci, 2015: 24).

Capsler, çevrimiçi dünyada artan popülerlikleri sayesinde çevrimiçi iletişimin vazgeçilmez bir parçası haline gelmektedir. Capsler ilgili tüm sosyal medyada ve çeşitli konularda forumlarda yer almaktadır. Capsler günümüzde geniş bir anlam alanına sahip olmakta ve aynı zamanda giderek artan bir şekilde araştırmacıların ilgisini çekmektedir (Morger,2017:1). Birçok araştırmacı capslerin tanımı noktasında farklı görüşler sunmaktadır. Örneğin, Patrick Breitenbach, bir capsin ne olduğuna dair tutarlı bir teori geliştirmenin henüz tamamlanmadığını ifade eder (Halmdienst, 2016: 12). Capsler, sosyal medya ve diğer web sitelerinde topluma mal olmuş kişiler ve olaylara ait yazısal ifadelerin mizahi bir dille bir araya getirilmesiyle ortaya koyulan görseller olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni iletişim teknolojileri hem bireysel hem de toplumsal manada temel bir süreç olup demokrasinin işleyişine katkı sunmaktadır (Akyazı & Akyazı, 2013: 226).

Başka bir yazar ise capsleri gündelik yaşam pratiklerine nüfuz eden, var olan metni bağlamı dışından çıkararak yeniden yorumlayan, gülünç, yaratıcı, yenilikçi, düşündürücü dijital kültür nesnelere olarak tanımlamaktadır (Yılmaz, 2017: 200).

Evrensel bir iletişimin kapılarını açan sosyal medyada yer alan capsler filmlerden, fotoğraflardan ve çeşitli televizyon programlarından elde edilen görüntülerin mizahi yazılarıyla buluşması sonucu kitlelere ulaşmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin capsler yoluyla yaratmış oldukları dil güncel olay ve olgulara, sorunlara eleştirel bakış açısı sunmaktadır (Karataş & Binark, 2016: 427). Yeni nesil internet mizahı olan capsler muhalif bir dille bir iletiyi yeniden kurgulayıp birbirinden farklı frekanslar, şiddetler etki alanları ile bireysel ve toplumsal pratiklere dönüştürmektedir (Ünsay & Ügümü, b.t.: 6). Ön koşulların olmadığı herkesin rahatça görüşlerini ifade edebildiği sosyal paylaşım ağlarında herkes üretimde bulunabilmekte ve iletişim interaktif bir şekilde sürmektedir (Vural&Bat,2010: 3352). Başka bir görüşe göre, özellikle bireylerin farklı alanlardaki düşüncelerini ve içlerindeki ben'i dışa vurmaları her ne kadar özgürleştirilmiş gibi gözükse de bu özgürlük sanaldır (Tosun, 2013: 132). Sosyal medyada paylaşılan capsler toplumsal yaşamda ki gündelik pratikleri etkilemektedir. Bu çalışmada yer alan capslerin tepki koyma, muhaliflik ve eleştirel bakışın mizah yoluyla üretilerek toplumsal gerilimleri nasıl etkilediği incelenmektedir.

3. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

Çalışma temel olarak, dilbilimsel öğelere sahip imgeler ve bu imgelerin iletişim kurmak için internette ve sosyal medya kanallarında gittikçe artan bir şekilde kullanılmakta olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu unsurların yüzeysel, küçük, esprili bir "internet aperiati" olarak kullanılması, capslerin bilimsel olarak incelenmesi gerekliliğine zemin oluşturmuştur. Yine, bu içeriklerin dilsel araştırma yöntemleri bağlamında nasıl ele alınabileceği konusu büyük bir öneme sahiptir. Bu noktada figüratif ve dilbilimsel bileşenlerden oluşan çok modlu metinleri analiz etmeyi amaçlayan "görüntü dilbilimi" çalışmada bir yöntem olarak belirlenmiştir. Bu tür metinleri analiz etmenin temel sebebi, bugün daha çok görsel iletişimin yaygın olduğu bir dünyada yaşıyor olmamızdan kaynaklanmaktadır. Günlük yaşantımız içerisinde; internete, televizyona, gazetelere, seçim posterlerine, reklamlara, hatta metro istasyonlarında bile yer alan görseller bizlere eşlik etmektedir. Görsel unsurlar, dilsel unsurlardan farklı olarak, "*beyne hızlı atımlar*" gönderme noktasında çok daha kalıcı ve belirgin etkiye sahiptir (Halmdienst, 2016: 8-11). Bu çalışmada, sosyal medyada yer alan capsler özellikle spor konusu ekseninde değerlendirilmiş ve sosyal medya kullanıcılarının mizah ve hoşgörü atmosferinde nasıl bir dil kullandıkları tespit ve analiz edilmiştir.

Göstergebilimi toplumsal nitelik olarak değerlendiren Saussure göstergebilimi, "*göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyen bir bilim olarak*" tanımlar. J.Greimas'a göre göstergebilim "*hem dünyanın insan için hem de insanın insan için taşıdığı anlamı*" araştırmaktadır. Göstergebilim, sosyal bilimlerin bakış açısını yenileyerek yönetsel önerilerde bulunmuş, yeni örnekler sunarak her türlü anlamsal bütünlüğü dair temelleri sağlamıştır. Greimas, göstergebilim kuramını her şeyden önce bir anlamlama kuramı olarak tanımlar. Gösterge bilimsel araştırmanın amacı "*dil dışındaki anlamlama dizgelerinin işleyişini belirleyip ortaya koymaktır.*" (Barthes, 1979: XII, XVI, 93). Roland Barthes "*Çağdaş Mitler*" adlı kitabında mitlerle karşılaştırılan medyatik anlatıların konumunu tanımlamaktadır. Mitlerin özü konuları tartışılmaz kılmaktır, bunu da onları maskeleyerek değil, doğallaştırarak apaçık bir gerçeklik kılarak yapmaktadır. Örnek olarak Afrika'nın sömürgeci kurtulması sürecinin en sıcak döneminde Paris Match'in kapağında Fransız bayrağını selamlayan asker üniformalı bir "siyahi" imgesiyle emperyalizmi yadsımadan emperyalist bir ileti taşır. Sömürgecilerimizde de kendi evimizde gibiyiz. Bu ileti olduğu gibi alınır çünkü sömürgeciliğin haklı olduğunu düşünenlerin beklentileri doğrultusundadır. Barthes yönlendirme anlamında her tür yorumdan uzaklaşır. "Mit hiçbir şeyi gizlemez; işlevi biçimi bozmaktır, ortadan kaldırmak değil. Kavramın biçime göre hiçbir gizliliği bulunmaz: Miti açıklamak için bir bilinçaltına hiç gerek yoktur." "Mit bir dil uçuşudur." (Maigret, 2016: 149-150).

Göstergelerin temel işlevi, bildiriler aracılığıyla düşünceleri iletmektir. Göstergebilim çalışmalarında düz anlam, gösterilenin nesnel ve olduğu gibi görünmesidir. Yan anlam ise göstergeye biçimi ve işlevi nedeniyle ek anlamlar katmaktadır. *Örneğin bir üniforma bir düzeyi ve bir işlevi düz anlam olarak bu düzey ve işleve bağlanan saygınlık ve etkileycilik yan anlam olarak vermektedir. Mizahi anlam ise her ikisinden farklı olarak farklı bir duruma gönderme yapma şeklindedir* (Guiraud, 2016:21.45.46). Bu çalışmada Roland Barthes'in görüşlerinden yola çıkılarak sosyal medyada kullanılan mizahi capsler; düz anlam, yananlam ve simge gibi kavramlar

ekseninde değerlendirilerek ortaya çıkan mesajlar analiz edilecektir. İnternet caps'leri fotoğraf, video, gif, animasyon gibi birbirinden farklı şekilsel formlarda yaratılsa da bu çalışmada fotoğraf tabanlı internet caps'leri gösterge bilimsel analiz yöntemiyle incelenerek mizahi anlamın ne şekilde yaratıldığı ortaya konulacaktır.

Bu çalışma spor konusu bağlamında, Türkiye'de gündelik yaşamda sosyal medya kullanıcılarının sevinçlerini, üzüntülerini capsler aracılığıyla nasıl ortaya koyduklarının analizini içermektedir.

3.1. Evren ve Örneklem

Çalışma kapsamında sosyal medyada yer alan ve geniş kitlelere yayılan Türkçe capsler, spor kavramı bağlamında analiz edilecektir. Çalışmada kullanılan capsler, www.incicaps.com sitelerinden rastlantısal örneklem metoduyla seçilmiştir.

3.2. Analiz

Capsler genel itibariyle photoshop, fotoğraf ya da yazı entegrasyonuna dayalı bir metotla oluşturulmuştur. Capslerde özellikle söz, zaman zaman da hareket, kimi zaman da söz ve hareket komiğine dayalı bir mizahi durumdan bahsetmek mümkündür. Bu capslerde yine genel olarak belli bir uyumsuzluğa dayanan ve alışlagelmiş algı düzeyini ters düz eden bir durum söz konusudur.

3.3. Spor Konulu Capsler

Tablo 1. Sporcular

1	2	3
		
Düz Anlam	Yan Anlam	Mizahi Anlam
1-Basket atan sporcunun fotoğrafı	1-Atışın başarılı olması için bir dua.	1-İnanç ile spor arasındaki bağlantı
2-İki farklı takım oyuncularının fotoğrafları.	2- Bir pozisyon da top karşısında futbolcuların hareket durumu	2- Futbolun oynanış tarzını düğün törenlerine gönderme yaparak gösterimi.
3- İki ünlü futbolcunun resmi	3- İki futbolcunun üzüntüsüne yer verme	3- Üzüntü yaratan sebeplerin farklılığı

Kaynak: <http://www.incicaps.com/>

Yukarıdaki capsleri temelde mizahta uyumsuzluk kuramı bağlamında değerlendirmek mümkündür. Uyumsuzluk kuramının ardındaki temel düşünce çok genel ve oldukça basittir. Nesnelere, bu nesnelere ait özellikleri, olaylar, vs. arasında belirli kalıpların bulunmasını beklediğimiz düzenli bir dünyada yaşamaktayız. Bu kalıplara uymayan herhangi bir şey başımıza geldiğinde güleriz (Morreall, 1997: 25). Birinci resimde Müslüman olmayan birinin, “bismillah” diyerek besmele çekerek basket potasına atışta bulunması bizlere komik gelmektedir. Çünkü Müslüman olmayan birinden böylesi bir davranış beklenmemekte ve böylesi bir davranış karşısında da şaşırılmaktadır. İkinci capste ise belli bir düzen ve disiplin içerisinde olması beklenen futbolculara ait resimdeki duruş pozisyonları bizlere geleneksel harmandalı oyununu hatırlatmaktadır. Zaten capsin altındaki “hayda bre” yazısı da capsini tamamlamaktadır. Üçüncü capste ise, farklı milletlerden futbolcuların gözü yaşlı hallerini dile getiren durumlar söz konusudur. Buradaki komik ve eleştirel durumun temelinde futbolcuların değer yargılarına bir gönderme vardır. Yabancı futbolcu sakatlanıp bir diğer maçta oynayamayacağına ağlarken bizdeki futbolcu ise pürüm alamayacağı için ağlamaktadır. Buradaki karşılaştırma daha önce de ifade edildiği gibi değer yargılarına ve futbol ahlakına bir gönderme niteliği taşımaktadır.

Tablo 2. Hakemler

Düz Anlam	Yan Anlam	Mizahi Anlam
<p>1-Fatih Terim ile yan hakemin yan yana olduğu fotoğraf.</p> <p>2- Her iki karede antrenörlerin resimleri.</p> <p>3-İki farklı takımdan fotoğraflar</p>	<p>1-Hakemin telefonuna bakarken bir resmi ya da bilgiyi göstermesi.</p> <p>2- Gol sevinci.</p> <p>3- Bir durum ya da olay karşısındaki tavırları</p>	<p>1-Hakeme ile antrenörler arasındaki gergin ilişkiye gönderme yapılması.</p> <p>2- Gol sevincini yaşama şekilleri arasındaki farklılıklar.</p> <p>3- Farklı kültürde ve ülkelerdeki davranış şekillerine dikkat çekmek</p>

Kaynak: <http://www.incicaps.com/>

Mizah uyumsuz kalıpların çarpışmasıyla oluşturulan zihinsel sarsıntılar sağlanmak zorundadır. Her türlü durum ya da konuya sarsıntıyı sağlayacak olan uygun

ya da uygun biçimde uygunsuz bir arabozanı zihinde oluşturmak zorundadır (Koestler, 1997: 99). Yukarıdaki capslerde de zihinsel sarsıntılar oluşturan ve alışlagelmiş durumları yansıtan birtakım görsel ve tezat yazılardan bahsetmek mümkündür. Daha çok teknik direktörlerin belli bir hoşgörü atmosferinde eleştirildiği yukarıdaki capsler fotoğraf ve yazı bütünlüğü içerisinde değerlendirilmelidir. Birinci capste kendisinden telefonunu isteyen ya da kendisine bir resim gösteren futbolcuya karşı belli bir tavır içerisinde yaklaşan bir antrenörün durumu tarif edilmektedir. Resimdeki antrenör Fatih Terim'dir. Genelde sınırlı, heyecanlı ve bir o kadar da çabuk tepki veren biri olarak tanınan Fatih Terim'in stadyum içerisindeki bir futbolcu ile olan diyaloguna, "yaz ben de seni seviyorum", şeklinde bir alt yazı ile tersten bir okuma yapılmıştır. Böylesi heyecanlı ve çabuk tepki veren bir antrenörden beklenmedik bir açıklama ya da capste olduğu gibi bir cevap bizlere komik gelmektedir. İkinci capste, antrenörlerin gol sevincine bir gönderme vardır. Yabancı antrenör gole belli bir seviye ve disiplin içerisinde sıradan bir tepki verirken bizdeki antrenör ise gol sevincinden ne yapacağını bilemez bir halde kendi futbolcusuna tekme tokat girmektedir. Buradaki normal ve anormal tepki arasındaki uçurum bizlere komik gelmektedir. Burada ayrıca teknik direktörlerin davranışlarını kontrol edemeyişlerine yönelik kapalı bir eleştiriden bahsetmek mümkündür. Üçüncü capste yine antronerlerin kendilerini belli bir disiplin içerisinde kontrol edip edemediği düşüncesi üzerinden bir eleştiri ile karşılaşırız. Yabancı antrenör gol kaçınca bu durumu büyük bir olgunluk ve sakinlik içerisinde karşılarken bizdeki antrenör ise ortalığı ayağa kaldırmakta, büyük olayların çıkmasına zemin oluşturmakta, kendisini ve kendi futbolcularını hırpalamaktadır. Buradaki caps aynı zamanda normal ve anormal antrenör davranışlarının karşılaştırılması niteliğindedir.

Tablo 3. Taraftar

Düz Anlam	Yan Anlam	Mizahi Anlam
<p>1-Maç çıkarken verilen resimler.</p> <p>2-İki farklı ülkede maça giden kadınların resimleri.</p> <p>3- Osmanlı sarayı ve önündeki kalabalığı</p>	<p>1-Maç esnasındaki düzen ve tertip.</p> <p>2- Kadınların fiziksel özellikleri.</p> <p>3- Kalabalığa ve kuyruğa dikkat çekme.</p>	<p>1-Maç öncesi ve sonrasında çıkan olaylara dikkat çekme.</p> <p>2-Kadınların maç esnasında yaptıkları hareketler.</p> <p>3- Osmanlı sporun</p>

gösteren resim.		ismine ve imajına yönelik yaklaşım.
-----------------	--	-------------------------------------

Kaynak: <http://www.incicaps.com/>

Gülünç, yani gülmeyi yaratan güç genel itibarıyla gülmenin nesnesinde değil, gülen kişinin kendisindedir (Baudelaire, 1997: 11). Gülme ya da mizahın daha çok geleneksel kalıpları içerisinde değerlendirilmesini düşünen Baudelaire göre, toplumsal kabul ve redlerimiz aynı zamanda bizlerin mizah havuzumuzu oluşturmaktadır. Yani bize komik ya da mizahi gelen bir başka kültürdeki için sıradan gelebilmektedir. capslerde de böylesi bir durumdan bahsetmek mümkündür. Yukarıdaki capslerde temelde taraftarların saha içi ve dışı tavırları eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Birinci capste yabancı futbolcular sahaya belli bir centilmenlik ve hoşgörü içerisinde girerken bizdeki taraftarlar sahayı adeta ateş ve sis çemberine döndürmektedir. Bu capste saha içi şiddet ve taraftar fanatizmine bir göndermeden bahsetmek mümkündür. İkinci capste taraftar fanatizmi bayan fotoğrafları üzerinden okunmuştur. Aslında burada taraftarların ister erkek isterse bayan olsun fanatizimden uzak olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Üçüncü capste ise adı Osmanlı spor olan takımın bilet kuyruğundaki durumu tarihsel bir mizansen ile resmedilmiştir.

Tablo 4. Hakemler

		
1-	2-	3-
Düz Anlam	Yan Anlam	Mizahi Anlam
<p>1-Hakem ve futbolcuyu gösteren üç fotoğraf</p> <p>2-Futbolcu ve hakem fotoğrafı</p> <p>3-Bir bomba imha görevlisinin fotoğrafı</p>	<p>1-Kırmızı kartın verilmesi</p> <p>2-Futbolcunun hakem karşısındaki hali</p> <p>3-Trabzon-Fenerbahçe maçına dikkat çekmek</p>	<p>1-Hakemlerin kırmızı kart göstermesine olan sebepleri mizahı açıdan görme</p> <p>2-Çarşı ve pazarda para isteyen çocuklara ve toplumsal sorunlara dikkat çekmek.</p> <p>3-Maçı yönetecek hakemin korunma şeklinin maçın nasıl geçeceğini,</p>

		maçta çıkabilecek şiddet eylemlerinin seviyesine dikkat çekmek
--	--	--

Kaynak: <http://www.incicaps.com/>

Bir insanla birlikte bir şeye gülmek gülünen şey çok saçma bile olsa o insanla yakınlaşmak demektir. gerçekten de mizahın bu yönüyle bütünleştirici bir etkisi vardır (Morreall, 1997: 161). Capslerde hakemler genellikle belli bir hoşgörü atmosferi içerisinde eleştirilirken, sosyal medya kullanıcıları aynı zamanda hakemlerle sempatiye dayalı bir iletişim kanalı oluşturmaktadırlar. Yukarıdaki capslerde temelde hakemlerin sahadaki disiplinler ve dominant tavırlarına bir gönderme vardır. Birinci capste saha içi en ufak hareketten nem kapan hakem tavrı eleştirilmektedir. İkinci capste hakeme bir şey aktarırken ya da hakemden bir şey isterken dikkatli olunması gerektiği aksi halde sarı ya da kırmızı kartla futbolcunun kendini saha dışında bulabileceği gerçeğine mizansen bir yaklaşımla eleştiri getirilmiştir. Ayrıca burada futbolcunun hakem karşısındaki bu tavrı, “abi bir milyon var mı?” şeklinde ele alınarak dilencilerin para isteme şekillerine de bir gönderme yapılmaktadır. Üçüncü capste ise saha içi şiddete maruz kalan hakemlerin kendilerini korumak için bomba imha görevlisi kıyafetiyle maça gittikleri göndermesiyle hakemlerin maçlarda can güvenliğinin tehlikede olduğu gerçeğine dikkat çekilmektedir.

4.SONUÇ

İnternette yer alan resimler, resimli metinler, metinler, belirli biçimsel yapılar, videolar ve daha pek çok şey bir caps olabilmektedir. Capslerin kendine has bir dili olması, kullanıldığı ortama göre şekil değiştirmesi, paylaşılarak çoğalması ve yeniden üretilmesi internette bulunan her ortama kolayca ulaşabilmektedir. Capsler iletişimin en sıcak halini ifade etmekte, yazılı iletişime katkı sunmakta, espri, eğlendirme ve yaratıcılığı bir araya getirerek insan iletişimini belli bir hoşgörü atmosferi içerisinde daha etkili kılmaktadır.

Capsler bireylerin fikirlerini özgürce söyleyebilecekleri bir ortam sağlayarak toplumun bir konu etrafındaki görüşlerini dile getirmekte ve bu şekilde oluşturulan içeriklerin sürekli tekrarlamasıyla kabul gören toplumsal algılar oluşturulmaktadır. Bununla beraber, sosyal paylaşım ağlarında bireyler capsler yoluyla kendi kültür özelliklerini yansıtmakta ve yaratıcılıkları ile bu alana katkılar sunmaktadır.

Sosyal medya, demokrasi bağlamında dördüncü kuvvet işlevini yerine getirmektedir. Sosyal medya, topluma demokratik bir nefes alma imkânı sunarken diğer yandan kullanılan içerikler bir takım yankı odaları yaratarak sosyal medya kullanıcılarının benzer içerikleri paylaşmalarına olanak sağlamaktadır. Bireyler kendilerini gittikçe daha haklı görerek aşırılığa ve militanlaşma temayülü göstermektedirler. Sosyal medya kullanıcıları bu capsler üzerinden belli bir hoşgörü atmosferi oluşturmakta ve böylelikle ister kendi isterse de karşı görüş olsun belli bir çizgide iletişim kurabilmektedirler. Ayrıca capslere konu olan kişi ya da kişilerin yine kendilerini belli bir hoşgörü atmosferi içerisinde değerlendirmesine olanak sağlanmaktadır.

Sonuç olarak capsler; bazen amaçların araçsallaştırılması yolu ile ideolojik ve siyasi araç olarak kullanılır. Bazen de hem taraftar hem de karşı görüşle iletişim kurmanın bir yolu olarak kullanılmaktadır. Ayrıca capsler, çoğunlukla bireylerin yaşadıkları sorunlar karşısında çok kısa ve çarpıcı, dikkat çekici, ikna edici mizahi metinler ile sorunlarını dile getirmesine olanak sağlamaktadır.

Capsler siyaset, spor, eğitim, şiddet vb. konulardaki sorunları mizah bir dil ve kelime oyunları ile post modern söylemleri de kullanarak yapı bozumuna uğratmaktadır. Diğer yandan capsler, yerleşik kültürü sözler üzerinden yansıtarak diğer sosyal medya kullanıcılarıyla kendi arasında bir köprü kurmaktadır. En önemlisi de capsler, toplumsal gerginlikleri bir nebze de olsa mizah ve hoşgörü yoluyla azaltma işlevini üstlenmektedir. Sosyal medyada capsleri kullanan ve capslere konu olan kişiler, bir yönüyle en rahat, en uyumlu ve en verimli olan kişiliklerdir. Kendi kendileriyle alay edebilen ve mizah yoluyla öz eleştiri yapabilen ve dünyaya, topluma ve diğerlerine ufak bir tebessümle de olsa hoşgörü içerisinde bakabilenler aynı zamanda sağlıklı bir ruha sahiptirler.

KAYNAKLAR

AKTAŞ, Ö. (2016) "Bir İletişim Yöntemi Olarak Caps/Memes", İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 6 (14): 1-14.

AKYAZI, E., & Akyazı, A. (2013) "Suskunluk Sarmalı Perspektifinden Sosyal Medya", A. Algül, & N. Üçer içinde, Yeni Medya'da Demokrasi: 225-241, Konya: Literatürk.

ALTAY, D., McLuhan. N. Rigel, G. Batuş, G. Yücedoğan, & B. Çoban içinde, (2005) "Kadife Karanlık 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar" (2. B: 9-75). İstanbul: Su.

BARTHES, R. (1979) "Gösterge Bilim İlkeleri" ,1.b. , B. Vardar & M. Rifat, Çev., Kültür Bakanlığı Yayınları : 337. Ankara: Meteksan.

BAUDELARIE, C. (1997) "Gülmenin Özü" 1.b., İ. Yalçın, Çev., İstanbul: Iris Yayıncılık.

BAYRAKTAR, Z. (2010) "Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

BAYRAKTAR, Z. (2012) "Nasreddin Hoca ve Timur Konulu Fıkraların Gülmede Üstünlük Kuramı Açısından Değerlendirilmesi", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 1(1).

CASTELLS, M. (2013) "İsyân ve Umut Ağları" 1. b., E. Kılıç, Çev., İstanbul: Koç Üniversitesi.

EŞİGÜL, E. (2002) "Cumhuriyet Dönemi Mizahı Üzerinde Değerlendirmeli Bir Bibliyografya Çalışması", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

FIRAT, T. E. (2016) "Dijital Mizahın Biçimbozumu: Bobiler.org Örneği", Tarih Okulu Dergisi, 641-655.

- GUİRAD, P.(2016) “Göstergebilim” 3. b., M. Yalçın, Çev., Ankara: İmge Kitabevi.
- GÜVENÇ, A. Ö. (2017) “Anlatıdan Görsele Elektronik Mizah Kültürü”, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 101-112.
- HALMDIENST, K. (2016) “Eine Pragmalinguistische und Diskursanalytische Betrachtung von Bild-Sprache-Texten am Beispiel Der „Flüchtlingskrise“, Wien, file:///D:/CAPS%20 KÜLTÜRÜ/almanca %20tez%20meme.pdf
- KARATAŞ, Ş., & Binark, M. (2016) “Yeni Medyada Yaratıcı Kültür: Troller ve Ürünleri 'Caps' ler”, TRT Akademi, 01(02): 427-448.
- KOESTLER, A (1997) “Mizah Yaratma Eylemi”, çev. Sevinç–Özcan Kabakçioğlu, İstanbul: İris Yayınları.
- KULLAR, U., & İnci, S. (2015) “İnci Caps Kutsal Mizah Kırbaç”, (4 b.), İstanbul: Epsilon.
- MAİGRET, E. (2016) “Medya ve İletişim Sosyolojisi”, (5. b.), H. Yücel, Çev., İstanbul: İletişim.
- MORGER, C. F. (2017) “Memes Gegen Rechts. Eine Medienlinguistische Analyse Von Memes Im Politischen Diskurs Der Durchsetzungsinitiative”, Stockholm Universitat. file:///D:/CAPS%20 KÜLTÜRÜ /mem%20FULLTEXT01.pdf
- MORREALL, J. (1997) “Gülmeyi Ciddiye Almak”, çev.: Kubilay Arsever–Şenar Soyar, İstanbul: İris Yayınları.
- TOSUN, N. B. (2013) “Sanal Gerçeklik Özgürleştiriyor mu?”, A. Algül, & N. Üçer içinde, Yeni Medya'da Demokrasi: 113-135, Konya: Literatürk.
- ÜNSAY, Y. & Ügümü, P. (b.t.), “Türkiye’de Dijital Aktivizmin Mizahi Yüzü: ‘Caps’ler”. [http://www.academia.edu/28744166/ Türkiye _Dijital_Aktivizmin_ Mizahi_ Yüzü_ Capsler.docx](http://www.academia.edu/28744166/Türkiyede_Dijital_Aktivizmin_Mizahi_Yüzü_Capsler.docx)
- VURAL, Z. B., & Bat, M. (2010), “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma”, Journal of Yaşar University: 3348-3382.
- YILMAZ, Ç. (2017) “İnternet-Ortamlı Mem Çalışmaları: Uluslararası Alanyazına Bir Bakış ve Türkiye’deki Olanaklar”, Global Media Journal, 8(15): 182-207.

**MARKA GÜVENİ MARKA SADAKATI VE MARKA TERCİHİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
İNCELENMESİ: KIRTASIYE SEKTÖRÜ UYGULAMASI**

Dr. Öğr. Üye. Vahap ÖNEN*

ÖZ

Markaya olan güvenin gerek marka sadakati açısından gerekse de marka tercihi açısından olması gereken önemli bir bileşen olduğu öngörülmektedir. Bu manada çalışmamızda kırtasiye kalem sektörü uygulamasıyla marka güveni ile marka sadakati, marka güveni ile marka tercihi ve marka tercihi ile marka sadakati arasındaki ilişkilerin gösterilmesi amaç edinilmiştir. Çalışmada marka güveni ölçeği için Delgado- Ballester'in (2004:579) çalışmasından alınmış dört ifade ile ölçülürken, marka sadakati ölçeği için Özdemir ve Koçak (2012)'in çalışmalarında yer alan tutumsal marka sadakati ve davranışsal marka sadakati ölçekleri birleştirilerek elde edilen 5 ifadeli ölçek, marka tercihi ölçeği için Chang ve Liu' nun geliştirdiği 4 ifadeli ölçek, kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak ölçekler güvenilirlik ve faktör analizine tabi tutularak ölçekler kullanıma hazır hale getirilmiştir. Daha sonra, tüm ölçeklerin ortalama değerleri ölçülmüş ve elde değerlerinin ortalamasının bir az üzerinde olduğu tespit edilerek firmaların bu marka bileşenlerini geliştirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Bundan sonra, marka güveni ile marka sadakati arasındaki ilişki regresyon analizine tabi tutularak ölçülmüştür. Yapılan analiz sonucunda marka güveni ile marka sadakati arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, marka güveni ile marka tercihi arasındaki ilişki regresyon analizine tabi tutulmuş ve analiz sonucunda marka güveni ile marka tercihi arasında yüksek seviyede anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. En son olarak ise marka tercihi ile marka sadakati arasındaki ilişki regresyon analizine tabi tutularak ölçülmüş, analiz sonucunda marka tercihi ile marka sadakati arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak; marka güveni gerek marka sadakatini gerekse de marka tercihinin anlamlı ve olumlu yönde etkilediği ilave olarak marka tercihinin de marka sadakatini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka Sadakati Marka Güveni Marka Tercihi Kırtasiye Sektörü
JEL Sınıflandırması : M31

**ANALYSIS OF RELATIONSHIP BETWEEN BRAND TRUST BRAND LOYALTY AND
BRAND PREFERENCE: STATIONERY INDUSTRY APPLICATION**

ABSTRACT

It is foreseen that brand trust is an important component in terms of brand loyalty or brand preference. The purpose of this study is to indicate the association between brand trust and brand loyalty, brand trust and brand preference and brand loyalty with the application of stationery pen sector. In the study, while measured by four expressions from the study of Delgado-Ballester (2004: 579) for the brand trust scale, five expressions obtained by combining the attitude brand loyalty and behavioral brand loyalty scales of Özdemir and Koçak's study (2012), brand preference scale which is developed by Chang and Liu, is consist of four expressions. In the study, as a firstly the scales were subjected to reliability and factor analysis and the scales were ready for utilization. After that, the average values of all scales were measured and it was determined that the average of the scales was slightly lower than the average of the scales and they must be improved. First, the relationship between brand trust and brand loyalty has measured by subjecting it to regression analysis. The analysis brought

* Okan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sivil Havacılık Yönetimi, vahap.onen@okan.edu.tr, ORCID NO: 0000 0001 8592 9430

out that there is a positive association between brand trust and brand loyalty. Similarly, the relationship between brand trust and brand preference is subjected to regression analysis, and at the end of the analysis it appeared that there is a significant and positive association between brand trust and brand preference at high level. As a result, it has been found brand trust affects both brand loyalty and brand choice in a meaningful and positive way additionally, it has been determined that brand preference affects brand loyalty in a statistically significant and positive way.

Keywords: Brand Loyalty Brand Trust Brand Preference Stationery Industry **JEL Classification:** M31

1. Giriş

Günümüz yoğun rekabet ortamından kaçınmanın önemli bir yolu ürün ve hizmetlerin markalaştırılmasında geçmektedir. Başarılı markaların özelliklerini incelediğimizde markaya olan güvenin bunda büyük bir önemi olduğu söylenebilir. Eğer tüketicilerin bir markaya karşı güçlü güven duyarlarsa o zaman mal ve hizmetlerin yeniden satışı, rakip firmalara geçişin önlenmesi, markaya yönelik olumsuzlukların göz ardı edilmesi mümkün olabilmektedir. Bu kırtasiye sektörü gibi düşük kar marjı ile çalışan ve birbirlerini kolayca takip edilen sektörlerde daha da önemli hale gelmektedir. Markalaşma yolunda öncelikli olarak markaya olan güvenin sağlanması gerekmektedir. Literatürde yapılan birçok çalışmada marka güveninin marka sadakatini destekleyen çeşitli görüş ve çalışma bulunmaktadır. Buna ilave olarak marka tercihi satın alma sonrası kullanın için o ürün ya da hizmetin seçilmesine yönelik bir davranışın sonucu olarak söylenebilir. Ancak marka tercihinin de sağlanabilmesi için markaya olan güvenin sağlanması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu çarıdan marka güveni hem markaya olan sadakatin hem de markaya olan tercihin oluşmasında etki eden önemli bir bileşeni olduğunu öngörmekteyiz. Literatür değerlendirildiğinde yapılan çalışmalarda marka güveninin marka ve müşteri arasında değerli bir alışveriş ilişkisi yarattığı ve bu ilişkinin devamlılığını sağlayarak marka bağlılığı oluşumunda öncü olduğu ifade edilmiştir (Morgan ve Hunt 1994:30). (Harris ve Goode 2004) yaptıkları çalışmada tekrar satın alma davranışlarında da yine marka güveninin etkili olduğunu değinmişlerdir. Yapılan çalışmada marka güveninin marka bağlılığı üzerinde de etkili olduğu ve bu etkinin hizmet sektöründe daha fazla olduğu belirlenmiştir. Literatürde marka güveni, marka bağlılığı ve marka tercihi ilişkisinin birlikte değerlendirildiği çalışmalar pek çok görülmüştür. Bu nedenle yapılan çalışmanın bu konuda bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür Taraması

2.1 Marka Sadakati

Sadakat, müşterinin bir firma ya da marka ile olan ilişkisini devam ettirmek istemesidir (Cyr ve Diğ., 2006). Diğer bir ifadeyle, sadakat, müşteri taahhüdüdür (Evanschitzky vd. 2006). Tüketicinin ürün veya hizmetle ilgili bireysel değerlendirme yapmalarında ve karar aşaması sürecinde marka sadakati önemli bir rol üstlenmektedir (Yoon ve Kim, 2000:120). (Kim vd. 2007) müşteri sadakatini, bir müşterinin hizmete, ürüne, markaya ya da işletmeye olan tutumu olarak tanımlamaktadır. Marka sadakati yalnızca aynı ürünü satın alma eğilimi olmayıp, psikolojik olarak bağlılık ve markaya karşı tutumu da kapsayan bir kavramdır. Marka sadakati olan müşteriler yalnızca

markayı satın almazlar, diğer markalardan gelen daha iyi, daha cazip teklifleri de reddederler. Miller ve Grazer (2003), marka sadakatini tekrar eden satın almalar, fiyatın tölere edilebilmesi ve başkalarına tavsiye edilmesi olarak ifade etmektedir. Marka sadakati yüksek olan müşteriler markayı sürekli satın alırlar ve markaya olan bağlılıkları oldukça yüksektir. Marka sadakati bu bağlamda rekabetçi stratejilere karşı da dirençli bir müşteri kitlesi oluşturabilmektedir (Devrani, 2009:408). Marka sadakati, (Dick ve Basu 1994:99) tarafından bir bireyin göreceli tavrı ile devamlı müşteri olma arasındaki ilişkinin gücü olarak tanımlanmıştır. (Oliver 1999:35-36) göre, marka sadakati bilişsel sadakat, duygusal sadakat, çabasal sadakat ve eylemsel sadakat boyutlarından oluşmaktadır. Sadakat, bir ürün ya da hizmete müşteri olma sıklığı, sürekli olarak aynı mal ve hizmeti ya da firmayı tercih etmek olarak tanımlanmıştır (Zeithaml vd. 1996).

2.2 Marka Güveni

Güven kavramı pek çok disiplinde tartışılan ve açıklanmaya çalışılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda bireylerin ekonomik faaliyetlerinin yalnızca ekonomik değişkenlerle değil aynı zamanda sosyolojik ve psikolojik unsurların da dikkate alınmasıyla incelenmesi gerektiğini savunan “davranışsal ekonomi” alanındaki gelişmeler güvenin etkisinin de ekonomik çalışmalarda öncelikli olarak incelenmesi gereğini yansıtmaktadır. Çünkü güven bireylerin ve toplumların her türlü kararlarında en temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. (Kara 2009).. İşletmeye duyulacak güven daha kapsayıcı bir özellik göstermekle birlikte, markaya duyulan güven de işletmeye olumlu düşünceler duyulmasını beraberinde getirecektir. Güven, bir markayı satın alma niyetinden önce o markaya inanmadır ve müşterinin de iyi niyeti önemlidir. Müşteriler markayı kişiselleşmiş bir varlık gibi düşünebilmekte ve her zaman bu markadan uzun vadeli ve güvenli reaksiyonlar göstermesini beklemektedirler. Beklenti karşılandığı sürece de markadan tatmin olma (Swaen ve Chumpitaz 2008:13); (Eren ve Erge, 2012:4458) ve tatmin düzeyi arttıkça da markaya bağlılığın oluşacağı beklenmektedir. Güven, bir işlemde tarafların beklenti ve riskleri karşılıklı olarak üstlenip, beklentilere göre hareket etmesi olarak tanımlanabilir. Kişi, beklediği bir olayın gerçekleşmesi durumunda güven duyar. Güven, risk karşısında diğer tarafa inanma isteğidir. Bu istek diğer tarafa ait geçmiş tecrübelerin anlaşılmasından kaynaklanır. Güven, diğer tarafın olumsuz sonuca neden olma ihtimali olmasına rağmen kişide sadece olumlu sonuç olacağı beklentisi oluşturur (Lau ve Lee 1999:343). Kendilerine uygun tüketici grubunu belirledikten ve elde ettikten sonra işletmeler artık bu tüketicilerle sağlam ilişkiler geliştirmeye başlamış ve aralarında güven kavramı oluşturma adına çalışmalarda bulunmuşlardır (Bennet 1996).Tüketici grubuyla aralarında güven duygusunu kazanan işletmeler bu sayede piyasadaki diğer rakip işletmelere karşı da bir üstünlük sağlamışlardır. Marka güveni ise, tüketicinin bir markanın iddia ettiği fonksiyonları gerçekleştirme yeteneğine olan inancıdır (Chaudhuri ve Holbrook 2001: 82). Tüketicide marka sadakati oluşturmak için öncelikle tüketicinin güvenini kazanmak gereklidir. Çünkü söz verme ve sözün yerine getirilme sürecinde sağlam ilişkilerin kurulması için güven önemli bir faktördür (Selvi 2007:109)

2.3 Marka Tercih

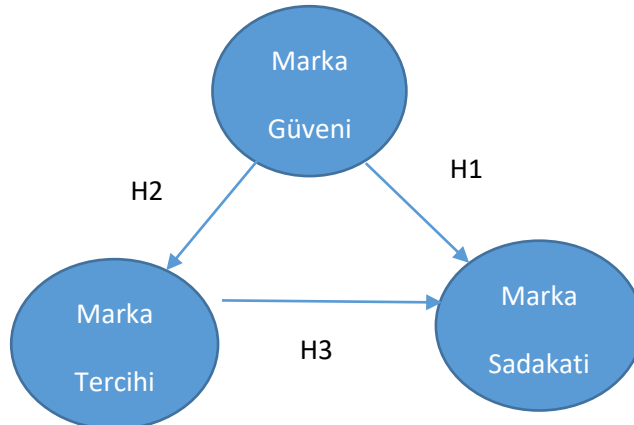
Amerika Pazarlama Derneği, marka tercihi, müşterilerin kalbinin ve aklının bir markasının gücü göstergelerinden biri olarak tanımlayarak, fiyat ve mevcudiyette eşitlik

varsayımları altında hangi markaların tercih edildiğini temsil ettiğini ifade etmektedir. Müşteriler satın alma karar sürecinin karmaşıklığını azaltmak için marka tercihleri oluştururlar (Gensch 1987). Marka tercihi oluşturma süreci şunları içerir: birincisi, birçok markaya maruz kalmak, ardından karmaşık bir satın alma kararı süreci. Müşteriler genellikle bazı markaları hafızalarından kaldırır; daha sonra, kalan ürün markaları arasında müşteriler, gelecekte satın almayı düşündükleri markaları ezberler (Hwang ve Chihyung 2013). Tüketici marka tercihi üç bileşeni temsil eder: bilişsel, duyuşsal ve davranışsal (Grimm 2005). Keller'ın (1993:8) belirttiği gibi, tüketicilerin firmaların pazarlama faaliyetlerine verdiği tepki, algı, tercih ve davranışları açısından ölçülebilir. Başka bir deyişle, güçlü markalar marka öz sermayesini o da marka tercihinin artırmaktadır. Marka tercihi, tüketicilerin alışkanlıkları veya geçmişteki deneyimlerine bağlı olarak rakip markaların içinden bir markayı seçme davranışı sergilemesidir (Aktuğlu ve Temel 2006). Özgünlük deneyimleri, özgün ürün ve bu ürünle bir deneyim yaşayan kişinin etkileşimi yoluyla, birlikte yaratılmaktadır (Chalmers 2007). Özgün markaların tüketicilerine yaşattıkları deneyimler, kişilerin marka tercihleri üzerinde belirleyici etkiye sahiptir.

3. Tasarım ve Yöntem

3.1 Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın modeli Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modeline dayalı olarak oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıda verilmiştir:

- H₁**= Marka Güveni Marka Sadakatini olumlu yönde etkilemektedir.
- H₂**= Marka Güveni Marka Tercihini olumlu yönde etkilemektedir.
- H₃**= Marka Tercihi Marka Sadakatini olumlu yönde etkilemektedir.

3.2 Evren ve Örneklem

Araştırma, İstanbul'da, kırtasiye sektöründe yer alan üç boya kalem markasına yönelik kotalamaya dayalı rassal örnekleme yöntemine dayalı 459 kişiyle yüzyüze anket yönetimine dayalı olarak gerçekleştirilmiş olup söz konusu anketlerden 402 tanesi çalışma için uygun olarak değerlendirilerek %95 güven aralığında örneklem

sayısı yeterli kabul edilmiştir (Saunders 2011). Saha araştırma öncesi 10 kişiyle pilot uygulama gerçekleştirilerek soruların anlaşılıp anlaşılmadığı test edilmiş ve soru listesinde varsa eksiklikler giderildikten sonra saha da uygulamaya geçilmiştir.

3.3 Veri Toplama Yöntemi ve Kullanılan Ölçme Aracı

Marka Güveni ölçeği için Delgado- Ballester'ın (2004:579) çalışmasından alınmış dört ifade ile ölçülürken, Marka Sadakati ölçeği için, Özdemir ve Koçak (2012)'in çalışmalarında yer alan tutumsal marka sadakati ve davranışsal marka sadakati ölçekleri birleştirilerek elde edilen 5 ifadeli ölçek, Marka Tercihi ölçeği için Chang ve Liu' nun geliştirdiği 4 ifadeli ölçek, kullanılmıştır. Toplanan veriler öncelikle ölçekler bazında SPSS paket programından faydalanılarak açıklayıcı faktör ve güvenilirlik analizlerine tutularak istatistiksel olarak anlamlılık göstermeyen sorular ölçeklerden çıkarılarak ölçekler çalışılabilir hazır hale getirilmiştir. Yapılan çalışmada 5'li Likert tipi iki ölçek kullanılmıştır. Ölçeklerde (1=kesinlikle katılmıyorum ve 5=kesinlikle katılıyorum) ifade eden yargılara yer verilmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1 Normalik Testleri

Yapılan analizde çalışmada kullanılan verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir.

4.2 Tanımsal İstatistikler

Okul öğretmenlerinin çalıştığı kurum tipi, branşı, cinsiyet, yaşı ifade eden demografik değişkenlere yönelik tanımsal istatistikleri aşağıda Tablo 1' ve 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1 Markaların Dağılımı

MARKALAR	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
FABERCASTELL	134	33,3	33,3	33,3
Geçerli BİC	134	33,3	33,3	66,7
FATİH	134	33,3	33,3	100,0
Toplam	402	100,0	100,0	

Tablo 2 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde	Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Kurum Tipi		
Kadın	252	62,7	Devlet	71	82,3
Erkek	150	37,3	Özel	331	17,7
Toplam	402	100	Toplam	402	100

Branşı	Frekans	Yüzde	Branşı	Frekans	Yüzde
BEDEN	10	2,5	MATEMATİK	39	9,7
EDEBİYAT	32	8,0	MÜZİK	2	,5
FELSEFE	2	,5	OKUL ÖNCESİ	50	12,4
FEN	16	4,0	SINIF	66	16,4
FİZİK	18	4,5	TARİH	34	8,5
İNGİLİZCE	58	14,4	TÜRKÇE	57	14,2
KİMYA	18	4,5	Toplam	402	100
Yaş	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
25-29	46	9,6			
30-36	364	76,2			
37-42	50	10,5			
43-49	17	3,6			
50-56	1	,2			
Total	402	100			

4.3 Açıklayıcı Faktör, Güvenirlik Analizleri Sonuçları

Ölçeklere ait açıklayıcı faktör ve güvenirlik analizi sonuçları Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3 Güvenirlik ve Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekler	Güvenirlik Analizi Sonuçları	Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları				
		KMO	Barlett Sigma	Toplam Varyansın Açıklama Oranı %	Soru Sayısı	Çıkarılan Soru
Marka Güveni	89,7	0,81	0,00	76,34	4	-
Marka Sadakati	92,1	0,88	0,00	76,2	5	-
Marka Tercihi	91,2	0,84	0,00	79,1	4	-

Analiz sonrasında, marka değeri ve marka aşkı ölçeklerine ait elde edilen değerleri Tablo 4'de gösterilmektedir.

Tablo 4 Ölçeklerin Ortalama Değerleri

Ölçekler	Örneklem Sayısı	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart Sapma	Varyans
Marka Güveni	402	1,00	5,00	3,07	1,12	1,25

Marka Sadakati	402	1,00	5,00	3,11	1,07	1,16
Marka Tercih	402	1,00	5,00	3,07	1,11	1,24
Geçerli Örnek Sayısı	402					

Yukarıdaki tablodan görüleceği üzere, 5'li ölçek üzerinden Marka Güveni yüzölçüm değeri üzerinde (%61), Marka Sadakati (%62), Marka Tercih (%61) olarak gerçekleşmiştir. Elde edilen değerler her üç ölçek açısından bakıldığında ortalamaların biraz üzerinde olduğu gözükmektedir.

Tablo 5 Ölçeklerin Markalara Göre Tanımsal İstatistikleri

	Örneklem	En Düşük	En Büyük	Ortalama	Std. Sapma
Faber Castell	134	2,40	5,00	3,93	,49
Marka Sadakati	134	1,00	5,00	2,91	1,07
Bic Marka Sadakati	134	1,00	5,00	2,37	1,06
Fatih Marka Sadakati	134	1,00	5,00	2,46	1,00
Fatih Marka Güveni	134	1,00	5,00	3,02	1,12
Bic Marka Güveni	134	1,00	5,00	3,99	,54
Faber Castell Marka	134	1,00	5,00	3,99	,54
Faber Castell Marka	134	1,00	5,00	3,02	1,12
Bic Marka Tercih	134	1,00	5,00	2,46	1,00
Fatih Marka Tercih	134	1,00	5,00	2,46	1,00

Her üç marka özelliği yönünden bakıldığında marka güveni yönünden birinci Faber Castell, ikinci Bic, üçüncü de Fatih markası, marka tercihi yönünden birinci Faber Castell, ikinci Bic ve üçüncü Fatih markası, marka sadakati yönünden birinci Faber Castell, ikinci Bic, üçüncü Fatih markası çıkmış olup, tüm ölçeklerde Faber Castell birinci, Bic ikinci ve Fatih markası üçüncü olarak ortaya çıkmıştır.

4.4 Regresyon Analizi Sonuçları

4.4.1 Marka Sadakati – Marka Güveni İlişkisi

Konuya yönelik tanımsal istatistikler aşağıdaki Tablo 6 ve 7' de yer almaktadır.

Tablo 6 Tanımsal İstatistik

	Ortalama	Std.Sapma	Örneklem
Marka Sadakati	3,07	1,12	402
Marka Güveni	3,11	1,07	402

Model özeti sonuçları Tablo 7' de gösterilmektedir.

Tablo 7 Model Özeti**Model Summary^b**

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change	
1	,893 ^a	,797	,796	,50643	,797	1567,817	1	400	,000	1,642

a. Predictors: (Constant), MG_Ortalama

b. Dependent Variable: SA_Ortalama

Yapılan analizde F istatistiğinin, F=1567,8 olup ve anlamlı görüldüğü (p=0,00), düzeltilmiş R kare değerinin 0,80 olduğu görülmüş olup, marka güveninin marka sadakatini 0,80 oranda izah ettiğini söyleyebiliriz. Durbin-Watson test tedeğeri 1,5-2,3 arasında olup otokorelasyon bulunmamaktadır.

Tablo 8 Etkileşim Katsayıları**Coefficients^a**

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Correlations			Collinearity Statistics		
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF	
1	(Constant)	,185	,077		2,390	,017	,033	,337						
	MG_Ortalama	,928	,023	,893	39,596	,000	,882	,974	,893	,893	,893	1,000	1,000	

Yukarıdaki Tablo 8'de ilgili regresyon denkleminin etkileşim katsayılarına baktığımızda sabit katsayı 0,185 olarak %95 güven aralığında anlamlı (p=0,017) tespit edilmiş olup, Marka Güveni bağımsız değişkeni de 0,93 değerinde %95 güven aralığında anlamlı (p=0,00) olarak belirlenmiştir. VIF değeri 10'dan küçük olup (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 273) çoklu bağlantı problemi bulunmamaktadır.

Buna göre, Marka Sadakati ile Marka Güveni arasındaki ilişkiyi ifade eden regreasyon denklemi aşağıdaki, biçimde gösterebiliriz.

$$\text{Marka Sadakati} = 0,18 + 0,93 \cdot \text{Marka Güveni}$$

Böylelikle, marka sadakati ile marka güveni arasında pozitif yönlü bir ilişki olup, beher bir marka güvenindeki artış, marka sadakatini 0,93 birim pozitif olarak 0,18 lik sabit etkiye ilave olarak artırmaktadır.

4.4.2 Marka Tercihi - Marka Güveni İlişkisi

İlgili tanımsal istatistikler Tablo 9' da yer almaktadır.

Tablo 9 Tanımsal İstatistikler

	Ort alama	Std. Sapma	Ör neklem

Marka Tercihi	3,0	1,11	40
	7		2
Marka Güveni	3,1	1,07	40
	1		2

Model özeti sonuçları Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10 Model Özeti

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change	
1	,964 ^a	,930	,930	,29554	,930	5328,705	1	400	,000	1,924

a. Predictors: (Constant), MG_Ortalama

b. Dependent Variable: MT_Ortalama

Yapılan analizde F istatistiğinin, F=5328,7 olup ve anlamlı görüldüğü (p=0,00), düzeltilmiş R kare değerinin 0,93 olduğu görülmüş olup, marka güveninin marka sadakatini 0,93 oranda izah ettiğini söyleyebiliriz. Durbin-Watson test tedeğeri 1,5-2,3 arasında olup otokorelasyon bulunmamaktadır.

Tablo 11 Etkileşim Katsayıları

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Correlations			Collinearity Statistics		
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF	
1	(Constant)	-,040	,045		-,883	,378	-,129	,049						
	MG_Ortalama	,999	,014	,964	72,998	,000	,972	1,025	,964	,964	,964	1,000	1,000	

a. Dependent Variable: MT_Ortalama

Yukarıdaki Tablo 11'de ilgili regresyon denkleminin etkileşim katsayılarına baktığımızda sabit katsayı -0,40 olarak %95 güven aralığında anlamlı olmadığı (p=0,38>0,05 olup) tespit edilmiş olup, Marka Güveni bağımsız değişkeni de 0,99 değerinde %95 güven aralığında anlamlı (p=0,00) olarak belirlenmiştir. VIF değeri 10'dan küçük olup çoklu olup (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 273) bağlantı problemi yoktur.

Buna göre, Marka Tercihi ile Marka Güveni arasındaki ilişkiyi gösteren regresyon denklemi aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$\text{Marka Tercihi} = 0,99 \cdot \text{Marka Güveni}$$

Marka tercihi ile marka güveni arasında pozitif yönde bir ilişki olup beher bir marka güvenindeki bir birim artış marka tercihinin 0,99 birim artmaktadır.

4.4.3 Marka Sadakati - Marka Tercihi İlişkisi

İlgili tanımsal istatistikler Tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 12 Tanımsal İstatistikler

	Or talama	Std. Sapma	Ör neklem
Marka Sadakati	3, 07	1,12	40 2
Marka Tercihi	3, 07	1,11	40 2

Model özeti sonuçları Tablo 13'de gösterilmektedir

Tablo 13 Model Özeti

Model Summary ^b											
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson	
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change		
1	,856 ^a	,734	,733	,57983	,734	1101,142	1	400	,000	1,890	

a. Predictors: (Constant), MT_Ortalama
b. Dependent Variable: SA_Ortalama

Yapılan analizde F istatistiğinin, F=57983 olup ve anlamlı görüldüğü (p=0,00), düzeltilmiş R kare değerinin 0,73 olduğu görülmüş olup, marka güveninin marka sadakatini 0,73 oranda izah ettiğini söyleyebiliriz. Durbin-Watson test tedeğeri 1,5-2,3 arasında olup otokorelasyon bulunmamaktadır.

Tablo 14 Etkileşim Katsayıları

Coefficients ^a													
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Correlations			Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
1	(Constant)	,435	,085		5,132	,000	,268	,601					
	MT_Ortalama	,860	,026	,856	33,183	,000	,809	,911	,856	,856	,856	1,000	1,000

a. Dependent Variable: SA_Ortalama

Yukarıdaki Tablo 14'de ilgili regresyon denkleminin etkileşim katsayılarına baktığımızda sabit katsayı 0,43 olarak %95 güven aralığında anlamlı olduğu (p=0,00) tespit edilmiş olup, Marka Tercihi bağımsız değişkeni de 0,86 değerinde %95 güven aralığında anlamlı (p=0,00) olarak belirlenmiştir. VIF değeri 10'dan küçük olup olup (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 273) çoklu bağlantı problemi bulunmamaktadır.

Buna göre, Marka Sadakati ile Marka Tercihi arasındaki ilişkiyi gösteren regresyon denklemi aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$\text{Marka Sadakati} = 0,43 + 0,86 * \text{Marka Tercihi}$$

Böylelikle, marka sadakati ile marka tercihi arasında pozitif yönlü bir ilişki olup, beher bir marka tercihindeki artış, marka sadakatini 0,86 birim pozitif olarak 0,43 lük sabit etkiye ilave olarak artırmaktadır.

5. Sonuç

Öncelikle çalışmada kullanılan markaların sadakati, marka güveni, marka tercihi ölçekleri yapılan güvenilirlik ve faktör analizleri sonucunda ölçekler çalışılabilir uygun hale getirilmiştir. Ölçeklerin, tüketiciler açısından yüzlük puanlama üzerinden değerlendirmelerine bakıldığında genel toplamda marka güveni yüzlük değer üzerinde (%61), marka sadakati (%62), marka tercihi (%61) olarak gerçekleşmiş olup bu değerler ortalamanın biraz üzerinde olduğu değerlendirilmiş olup her üç marka bileşeni açısından firmaların bu bileşenlerini iyileştirmesi gerekmektedir. Tüm marka ölçeklerinin hepsinde mevcut markaların başarı sıralaması Fabel Castell (1.), Bic (2.) ve Fatih (3.) markası şeklinde ortaya çıkmıştır. Yapılan regresyon analizlerinde marka güveninin marka sadakati ile anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilerek ilgili H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre beher birim marka güvenindeki artış marka sadakatini 0,18 sabit desteğe ilaveten 0,93 birim olumlu olarak artırmaktadır. Benzer şekilde marka güveni ve marka tercihi arasındaki ilişki de anlamlı ve pozitif yönde belirlenmiş olup ilgili H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre beher birim marka güvenindeki artış marka tercihinin 0,99 birim olumlu olarak artırmaktadır. Aynı şekilde marka tercihi ve marka sadakati arasındaki ilişki de anlamlı ve pozitif yönde belirlenmiş olup ilgili H_3 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre beher birim marka tercihindeki artış marka sadakatini 0,43 lük sabit artışa ilaveten 0,86 birim olumlu olarak artırmaktadır. Literatürde, marka sadakatine etki eden faktörlere bakıldığında genelde güven, memnuniyet, promosyon fiyat, algılanan değer, imaj, algılanan risk, promosyon algılanan kalite olarak yer almaktadır. Marka güveninin marka sadakati üzerinde güçlü ve olumlu etkisinin olduğu sonucuna yönelik çalışmalar mevcuttur (Morgan ve Hunt, 1994; Lau ve Lee, 1999; Chaudhuri ve Holbrook, 2001; Delgado-Ballester ve Alemán, 2001; Tsiotsou, 2010; Chiu vd., 2010). Daha önceki çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da markaya olan güveninin marka sadakatini yüksek seviyede olumlu yönde desteklediği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla müşteri sadakatine giden yolda tüketicilerin markaya olan güven duygusuna yönelik ihtiyaç ve beklentilerin karşılanması gerekmektedir. Marka güveninin aynı zamanda marka tercihinin de olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle tüketicilerin bizim sunduğumuz markayı tercih etmeleri için markaya olan güvenin önemli bir faktör olduğu düşünülmeli ve buna yönelik çalışmaların geliştirilmesi sağlanmalıdır. Bu manada marka güveninin gerek marka sadakati, gerekse de marka tercihinin olumlu yönde destek veren ortak ve önemli bir bileşen olduğunu söyleyebiliriz. Marka sadakatinin satın alma istekliliğini olumlu yönde etkilediğine yönelik çalışmalar mevcuttur ve bu aslında beklenen bir sonuçtur. (Kim vd. 2007) sadakat tanımı çerçevesinde konuyu ele aldığımızda, çalışmada yer alan marka tercihi ölçümü, davranışsal sadakat yönünden müşterinin bir marka ya da hizmet için tercihinin gösteren tekrar satın alma davranışını ifade ettiğini söyleyebiliriz. Böylelikle araştırmada elde edilen marka tercihi ile marka sadakati arasındaki yüksek seviyede çıkan ilişkiyi bu açıdan açıklanabiliriz. Özetlersek; markaya olan güven sadakati etkilemekte, tüketici sadık kaldığı markadan davranışsal yönden tatmin kaldığı için ve memnun olduğu için aynı markayı tekrar satın almakta ya da tüketici güvendiği duyduğu markayı tercih etmekte ve aynı markayı satın alarak ona sadık kalarak kullanmaya devam etmektedir. Marka tercihinin marka güveni ile marka sadakati arasında aracılık rolü çalışmada test edilmemiştir ancak elde edilen

sonuçlardan bu öngörülmektedir. Zira marka güveni ile marka sadakati, marka güveni ile marka güveni ve marka tercihi ile marka sadakati aralarındaki tek başlarına ilişki seviyeleri sırasıyla 0,93 , 0,99 ve 0,86 olup oldukça yüksek değerler belirlendiği için marka tercihinin bu ilişki seviyesini daha da artıracak bir aracılık rolü üstlendiği ön görülmemektedir. Netice olarak, markaya duyulan güvenin marka tercihinin ve marka sadakatini anlamlı ve pozitif yönde yüksek seviyede etkilemekte olduğu, marka tercihinin de marka sadakatini anlamlı ve pozitif yönde yüksek seviyede etkilediği tespit edilmiştir. Çalışma kırtasiye kalem sektöründe yapılmıştır. Başka sektörlerde de benzer çalışmaların yapılarak sonuçların kıyaslanmasında fayda görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AKTUĞLU, Işıl Karpat; TEMEL, Ayşen (2006), **Tüketiciler Markalarını Nasıl Tercih Ediyor?**, (Kamu Sektörü Çalışanlarının Giysi Markalarını Tercihini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, 15: 43-59. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 43-59.
- BENNETT Roger (1996), **“Relationship Formation and Governance in Consumer Markets: Transactual Analysis versus The Behaviorist Approach”**, *Journal of Marketing Research*, 12, 417-436. doi:10.1080/0267257X.1996.9964425.
- CHALMERS, Tandy D. (2007), **“Advertising Authenticity: Resonating Replications of Real Life”**, *European Advances in Consumer Research*, 8, 442-443.
- CHAUDHURI, Arjun; HOLBROOK, Morris B. **“The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of brand Loyalty”**, *Journal of Marketing*, 65(2), 81-93.
- CHANG, Hsin Hsin; LIU, Ya Ming (2009) **“The Impact of Brand Equity on Brand Preference And Purchase Intention in the Services Industries”**, *The Service Industries Journal*. 29 (12), 1687-1706.
- CHIU, Chao-Min; HUANG, Hsin-Yi; YEN, Chia-Hui (2010), **“Antecedents of trust in online auctions, Electronic Commerce Research and Applications”**, 9(2), 148-159.
- CYR, Dianne. ve Diğ., (2006), **“The Role Of Social Presence in Establishing Loyalty in E-Service Environments”**, *Interacting With Computers*, www.elsevier.com/locate/intcom
- DICK, Alan S.; BASU, Kunal (1994), **“Customer loyalty: toward an integrated conceptual framework. *Journal of the academy of marketing science*”**, 22(2), 99-113.
- DELGADO-BALLESTER, Elena (2004), **“Applicability of a Brand Trust Scale Across Product”**.

DEVİRANİ, Öğr Gör Dr Tülay Korkmaz (2009), “**Marka Sadakati Öncülleri: Çalışan Kadınların Kozmetik Ürün Tüketimi Üzerine Bir Çalışma. Süleyman Demirel Üniversitesi**”, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14, 3, 407-421, Categories”, European Journal of Marketing, Vol. 38, No. 5/6, s. 573–592.

EREN, Selim Said; ERGE, Aydın (2012), **Marka Güveni, Marka Memnuniyeti ve Müşteri Değerinin Tüketicilerin Marka Sadakati Üzerine Etkisi**, Journal of Yasar University, 26 (7), 4455–4482. doi:10.19168/jyu.39018.

EVANSCHITZKY, Heiner ve Diğ. (2006), “**The Relative Strength of Affective Commitment in Securing Loyalty in Service Relationships**”, Journal of Business Research, Cilt: 59, ss. 1207-1213.

GENSCH, Dennis (1987), “**A two-stage disaggregate attribute choice model**”, Marketing Science, 6(3), pp.223-231.

GRİMM, Pamela (2005), “**Ab components’ impact on brand preference**”, Journal of Business Research, 58, pp.508–517.

GÜRBÜZ, Sait ve ŞAHİN, Faruk (2016), **Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz**, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

HARRIS, Lloyd C.; GOODE (2004), “**The Four Levels of Loyalty and Pivotal Role of Trust: A Study of Online Service Dynamics**”, *Journal of Retailing*, 80, 139-158. doi: 10.1016/j.jretai.2004.04.002.

HWANG, Jinsoo; OK, Chihyung (2013), “**The antecedents and consequence of consumer attitudes toward restaurant brands: A comparative study between casual and fine dining restaurants**”, International Journal of Hospitality Management, pp121 -131.

KELLER, Kevin Lane (1993), “**Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand Equity**”, The Journal of Marketing 57(1): 1–22.

KIM, Kwang-Jae ve Diğ., (2007), “**The impact of network service performance on customer satisfaction and loyalty: High-speed internet service case in Korea**”, Expert Systems with Applications, 32 (2007), 822–831.

LAU, Geok Theng; LEE, Sook Han. (1999), “**Consumers’ Trust in a Brand and the Link to Brand Loyalty**”, *Journal of Market Focused Management*, 4, 341-370.

MILLER, Allan R. GRAZER, William F (2003), “**Complaint behavior as a factor in cruise line losses: An analysis of brand loyalty**”. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 15(1), 77-91.

MORGAN, Robert M.; HUNT (1994), “**The Commitment Trust Theory of Relationship Marketing**”, *Journal of Marketing*, 58, 20-38.

OLIVER, Richard L. (1999), “**Whence consumer loyalty?**”, *the Journal of Marketing*, 33-44.

ÖZDEMİR, Mustafa KOÇAK, Akın (2012), “**İlişkisel Pazarlama Çerçevesinde Marka Sadakatinin Oluşumu ve Bir Model Önerisi**”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 67 (2), 127-156.

SAUNDERS, Mark NK. (2011), “**Research Methods for Business Students**”, Second Edition, Prentice Hall Inc.

SWAEN, Valerie; CHUMPITAZ, Ruben C. (2008), “**Impact of Corporate Social Responsibility on Consumer Trust**”, Recherche At Applications on Marketing, 23(4), 7-33.doi:10.1177/205157070802300402.

TSIOTSOU, Rodoula (2010), “**Brand loyalty through brand attachment and brand trust: A relationalperspective**”, In Proceedings of 6th Thought Leaders International Conference in Brand Management, 18-20.

YOON, Sung-Joon; KIM, Joo-Ho (2000), “**An Empirical Validation of a Loyal Model Based on Expectation Disconfirmation**”, Journal Of Consumer Marketing, 17, 120-136.

ZEITHAML, Valarie A.; BERRY, Leonard L.; PARASURAMAN, Ananthanarayanan (1996), “**The behavioral consequences of service quality**”. Journal of Marketing, 60 (2), 31–46

AK PARTİ DÖNEMİNDE (2002-2015) SOSYAL YARDIM UYGULAMALARI*

Doç. Dr. Ramazan TİYEK**

Doç. Dr. Mahmut DOĞAN***

ÖZ

Sosyal yardımlar ihtiyaç sahibi kişilerin ihtiyaçlarını karşılamada tedavi edici fonksiyonu yerine getirmese de pansuman vazifesi görmektedir. Bu kapsamda sadece sosyal yardım talebinde bulunanların değil, gerçek ihtiyaç sahiplerinin tespit edilip hak temelli sosyal yardım uygulamalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, AK Parti hükümetleri döneminde (3 Kasım 2002-7 Haziran 2015) Türkiye’de sosyal yardımlarla ilgili uygulamalar nasıl şekillenmiştir, yapılan düzenlemeler ve değişikliklerin üzerinde durulmuştur. AK Parti hükümetleri döneminde sosyal yardım harcamalarında artış olduğu bilinmekle birlikte son dönemde sosyal yardım-istihdam bağlantısının kurulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. İş sahibi olmak isteyenlere yapılan proje destekleri, ücretsiz ders kitaplarının dağıtılması, engelli ve yaşlılara evde bakım yardımı dönem içerisinde ilk defa gerçekleştirilen yardım türleridir. Önceki dönemlerle kıyaslandığında sosyal yardımların çeşitlenerek artış gösterdiği görülmektedir.

Sosyal yardımlarla ilgili tartışılan konulardan bir tanesi de sosyal yardımların mükerrer bir şekilde gerçekleştirilmesi meselesidir. Bu kapsamda Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS), geç de olsa faaliyete geçirilmiştir. SOYBİS, sosyal yardım başvurusu yapan kişilerin muhtaçlıklarını ve kişisel verilerini merkezi veri tabanlarından temin/tespit etme ve mükerrer yardımların önlenmesine yönelik kurumlararası (online) veri paylaşımını sağlama amacıyla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) tarafından hayata geçirilmiştir. Sosyal Yardım Bilgi Sistemi vasıtasıyla sosyal yardım başvurusu yapan kişilerin hâlihazırda aktif olan sistemden 13 başlık altında 28 ayrı sorgulaması kısa süre içerisinde sonuçlanabilmektedir

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Yoksulluk, Sosyal Yardım, ALO 144, İstihdam, AK Parti Hükümetleri.

SOCIAL ASSISTANCE APPLICATIONS AK PARTY PERIOD (2002-2015)

ABSTRACT

Social benefits rather not bring to the therapeutic function in meeting the needs of needy people, they see the task dressing. In this context, not only in the demand for social assistance, it is determined by the actual needs must be carried out with application of rights-based social assistance. In this study, it has been tried to focus on what are the regulations and amendments, and AK Party governments (2002-2015) in shaping how the practices related to social assistance in Turkey. Although it is known that the AK Party government during the period of increased social assistance spending, it is understood that in recent years tried to establish the welfare-employment link.

One of the issues discussed about social assistance is the repetition of social assistance. In this context, the Social Assistance Information System (SAIS) has been put into operation, albeit late. SOYBİS has been implemented by the General Directorate of Social

* Bu çalışma 17-20 Mayıs 2016 tarihlerinde International University of Sarajevo’da gerçekleştirilen “II. Sarajevo International Conference on EU Integration & Balkan Countries” isimli kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuş çalışmanın geliştirilmiş halidir.

** Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi, ramazantiyek@gmail.com ORCID NO: 0000 0002 3442 3517

*** Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mdogan2010@gmail.com, ORCID NO: 0000 0002 1432 3682

Assistance and Solidarity (SYDGM) for the purpose of providing / identifying the needy and personal data of persons applying for social assistance from central databases and providing inter-institutional data sharing for the prevention of repeated assistance. Under the Social Security Information System, the number of people who apply for social assistance is currently under active activity.

Keywords: Social Policy, Poverty, Social Assistance, ALO 144, Employment, AK Party Governments.

Giriş

Sosyal devlet özellikle neoliberal politikaların insanlar üzerindeki yıkıcı etkilerini zayıflatmak amacıyla günümüzde sık sık dile getirilmektedir. Sosyal devletin en önemli özelliklerinden sosyal yardım hizmetleri, yoksul durumda olan vatandaşların insani ihtiyaçlarını gidererek refah seviyesinin artırılması ile onların bakım ve gelişimini sağlamak amacını taşımaktadır. Yoksul olarak değerlendirilen bu kişiler çeşitli nedenlerle (kendi özellikleri, doğal koşullar, savaş vb.) geçimlerini sağlamakta, hatta karınlarını doyurmakta güçlük çekmektedirler.

Sosyal devlet, yoksullukla mücadelede değişik yöntemleri kullanmaktadır. Bazı durumlarda gıda ve yakacak yardımları gibi doğrudan insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması yoluna gidilirken; bazı durumlarda, yetim, öksüz, engelli olmak gibi dezavantajlı gruplar içerisinde yer alanların negatif özelliklerinin oluşturduğu olumsuzlukların iyileştirilmesi tercih edilmektedir.

Bu çalışmada, AK Parti hükümetleri döneminde (3 Kasım 2002-7 Haziran 2015) Türkiye’de sosyal yardımlarla ilgili uygulamalar nasıl şekillenmiştir, yapılan düzenlemeler ve değişikliklerin üzerinde durulmuştur. AK Parti’nin iktidara gelmesinde etkili olan faktörlerden bir tanesini “Yoksulluk, Yolsuzluk ve Yasaklar”la mücadeleden oluşan 3 Y sloganı oluşturmaktadır. Bu sloganın etkili olmasında, 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerine girilirken 2001 yılında Türkiye’de gerçekleşen ekonomik krizin insanların ekonomik durumlarını olumsuz yönde etkilemesi de önemli olmuştur.

AK Parti’nin iktidara gelmesinden sonra sosyal yardım uygulamalarının çeşitlenerek devam ettiği görülmektedir. Önceleri “makarna-kömür yardımı” olarak değerlendirilen gıda ve yakacak yardımlarına ek olarak okula giden öğrenciler için sartlı eğitim yardımları, sağlık yardımları, engelliler için bakım yardımları, gelir getirici projelerin desteklenmesi ve belki de en önemlilerden bir tanesi de sosyal yardım alanların sosyal yardımlara bağımlı olmadan yaşamlarını devam ettirmelerini sağlayacak olan istihdamlarını sağlayıcı projelerin yapılmaya başlanması bu dönemde gerçekleştirilen sosyal yardım uygulamalarının en önemlilerindedir.

1. Sosyal Politika ve Yoksulluk

Sosyal politika olarak tanımlanan alanı kavramsal olarak değerlendirdiğimizde; “sosyal” kelimesinin Latince kökenli olup, “ortak, arkadaş, yoldaş” manaları taşıdığı ve “politika” teriminin kökenindeki politik kelimesinin Yunanca “polis” kelimesinden gelmekte olduğu ve bu kelimenin “devlet ve şehir” anlamlarını içerdiği anlaşılmaktadır. Tek tek değerlendirildiğinde birbirinden oldukça farklı anlamlara sahip Yunanca ve Latince iki kelime, daha sonraları birleşerek Almanya’da bir ilmi disipline ad olarak verilmiştir. Kavramın ortaya çıkışı ve farklı anlamlar taşımasından dolayı “sosyal

politika” zaman içerisinde “sosyal siyaset”, “sosyal ekonomi”, “toplumsal politika”, “çalışma ekonomisi”, “endüstri ilişkileri”, “refah politikası” vb. değişik anlamlarda kullanılmıştır (Tuna ve Yalçıntaş, 1999: 21-26).

Günümüzde sosyal politika dar anlamda; çalışma hayatında yer alan çalışanları ilgilendiren sosyal politikalar ile, temel sosyal yardımlar ve hizmetlerin uygulanmasına ilişkin olarak uygulanan dar kapsamlı politikalar olarak tanımlanmaktadır (Koray, 2005: 24; Sargutan, 2006: 7). Geniş anlamda ise sosyal politika, toplumsal yaşamda ortaya çıkan ve bu bilim dalının kapsamına giren tüm problemlerle ilgilendirir. Bu anlamda sosyal politika, bütün sosyal alanlar ve bütün sosyal grupların sorunları ile ilgilenmekte ve çözümler üretmektedir. Çalışma ilişkilerinden kaynaklanan dar anlamdaki sosyal politikalar sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan çalışma hayatından dolayı yeni olmasına karşın, geniş anlamdaki sosyal politikalar insanlık tarihi kadar eski olup, işçi ve işveren sınıfı haricindeki tüm sosyal sınıflar ve problemleriyle ilgilenmektedir (Tuna ve Yalçıntaş, 1999: 27-30).

Geniş bir alanı ilgilendiren konulara temas eden sosyal politika doğal olarak birçok disiplin ile yakın ilişki içerisindedir. Bu disiplinlerden bir tanesi de ekonomidir. Sosyal politika, ekonomik faaliyetlerin toplum içindeki etkileri ve neden oldukları sosyal olayların, etkilerin üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu olayların olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için koruyucu, yeniden düzenleyici, dönüştürücü ve denge sağlayıcı bir düşünce doğrultusunda hareket eder. Toplumun refahı ve toplumsal barışın sağlanması için ekonomik oluşumların sınıflar arasında yaratması olası dengesizlikleri ve adaletsizlikleri gidermeye dönük önlemleri inceler (Mkandawire, 2004: 1; Talas, 1992: 19).

Ekonomik faaliyetlerin toplum içindeki etkileri ve neden oldukları sosyal olaylardan bir tanesini ekonomik olarak sebebi ne olursa olsun “yoksulluk” oluşturmaktadır. Yoksulluk kavramı, yoksul sözcüğünden gelmektedir. Yoksul sözcüğünün sözlük anlamı; *Geçinmekte çok sıkıntı çeken (kimse, toplum, ülke), yoksuz, varlıksız, varyetsiz, fakir, fakara. Yoksul olma durumu, yoksulluk, varyetsizlik, sefillik, sefalet, fakirlik (www.tdk.gov.tr)* manalarını taşımaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yoksulluk, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumu olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluğu dar ve geniş anlamda olmak üzere iki türlü tanımlamak mümkündür. Dar anlamda yoksulluk, açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama durumu iken, geniş anlamda yoksulluk, gıda, giyim ve barınma gibi olanakları yaşamlarını devam ettirmeye yettiği halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalmayı ifade eder (TÜİK, 2011: 379).

Yoksulluk, hayatını devam ettirebilmek, geçimini sağlamak için ihtiyaç duyduğu kaynaklardan yoksun olması (Mutlak Yoksulluk) veya bireyin yada grubun toplumun diğer üyelerine kıyasla sahip oldukları kaynakları göstermesi (Görelilik Yoksulluk) (Marshall, 1999: 825) şeklinde iki farklı şekilde tanımlansa da bu tanımların ortak noktalarını ‘bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumunun bulunması’ olarak değerlendirilebilir (Hacımahmutoğlu, 2009: 13).

2. Sosyal Yardımlar

Sosyal koruma sisteminin bir parçası olan sosyal yardımların temel hedefi yoksullukla mücadeledir (Hacımahmutoğlu, 2009: 12). Yoksunlaşma olgusunun hafifletilmesini, geciktirilmesini, geçici olarak giderilmesini amaçlayan insani bir hizmet alanıdır (Sargutan, 2006: 183). Genel olarak, muhtaç durumda olanların maddi ve maddi olmayan nitelikteki ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanmasını öngörmektedir (Taşçı, 2007: 143; <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2477>). “Kendi ellerinde olmayan sebeplerden dolayı fakir olarak doğan veya sonradan fakirliğe düşen ve dolayısıyla mutlak manada yardıma muhtaç hale gelen veya yeterli gelire sahip olmadıklarından dolayı kısmen yardıma muhtaç olan kişilere/ailelere, çoğu kez devlet bütçesinden yapılan karşılıksız maddi destekler” sosyal yardımın kavramsal karşılığı olarak tanımlanmaktadır (Seyyar, 2002: 298).

Sosyal güvenlik sisteminin açıklarını kapatıcı ve tamamlayıcı bir kavram olarak tanımlanan sosyal yardım (Metin, 2011: 185), “bir sosyal güvenlik yöntemi ve bir sosyal hizmet alanı olup kendi ellerinde olmayan sebeplerle, mahalli ölçüler içinde asgari seviyede dahi geçinme imkanını bulamayan kişileri; muhtaçlık araştırmalarına dayalı olarak en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirme amacını taşıyan, karşılıksız mahiyetteki parasal ve nesnel sosyal gelir ve destek sağlayıcı kamusal faaliyetler bütünüdür” (Çengelci, 1993: 10).

3. AK Parti Dönemi (2002-2015) Sosyal Yardım Uygulamaları

Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan ve kendini “muhafazakar demokrat” olarak tanımlayan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), 14 Ağustos 2001 tarihinde siyasi yaşamdaki yerini 39. Parti olarak almış ve 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde 365 milletvekili ile tek başına iktidar olmuş ve 7 Haziran 2015 tarihine kadar 3 değişik hükümet ile tek başına iktidarda kalmıştır (Akdoğan, 2010: 59; Tepe, 2010: 141).

AK Parti kurucuları arasında yer alan yöneticilerin önemli bir kısmı Milli Görüş Hareketi içerisinde değerlendirilen Fazilet Partisi’ne mensup olan kişilerdi. Bulaç, Milli Görüş Hareketi içerisinde yer alan diğer siyasi partilere göndermede bulunarak AK Parti’nin RP (Refah Partisi)’den “adalet”i, MSP (Milli Selamet Partisi)’den “kalkınma”yı miras aldığını ifade etmektedir (Bulaç, 2009: 597-598). Milli Görüş geçmişi olan AK Parti liderleri Fazilet Partisi içerisinde “reformcular” adıyla anılmaktaydı (Dağı, 2010: 123). Kuruluş sürecinde partinin lideri Recep Tayyip Erdoğan kadar etkili olan Abdullah Gül, 14 Mayıs 2000 tarihindeki Fazilet Partisi Kongresi’nde genel başkanlığa yenilikçi kanadın temsilcisi olarak aday olmuş ve % 45’e yakın oy almasına rağmen genel başkanlığı kazanamamıştır (Alkış, 2013: 25; Bulaç, 2009: 596). Kendisi hiçbir zaman tek başına iktidar olamayan Milli Görüş Hareketi içerisindeki reformcuların liderlik yolundaki başarısızlığı daha sonra AK Parti’nin tek başına iktidar olması gibi daha farklı bir başarının kapılarını aralamıştır (Tepe, 2010: 149). AK Parti’yi tek başına iktidara taşıyan 3 önemli seçim sloganı ise, antidemokratik seçim sisteminin değiştirilecek olması, yeni bir anayasanın yapılacak olması ve “Yoksulluk, Yolsuzluk ve Yasaklar” olarak detaylandırılan 3 Y ile mücadele edilecek olması’dır (Alkış, 2013: 145-146).

AK Parti’nin iktidara gelme sürecinde sosyal yardımlarla ilgili düşüncelerinden bir tanesini sosyal yardımların yerel birimler tarafından yerine getirilmesini sağlayıcı

düzenlemeleri hedeflemeleri oluşturmaktadır. Valilik ve İl Özel İdareleri'nin sosyal yardımlar konusunda daha aktif olmalarını hedeflediği anlaşılmaktadır (AKP, 2002: 59).

AK Parti tarafından 2002 Genel Seçimleri'ne girilirken nüfusun resmi verilere göre % 15'inin açlık sınırı altında olduğu ve bu durumun giderilebilmesi için krizden olumsuz etkilenmiş kesimlerle yakından ilgilenilerek, sosyal yardım projelerinin uygulanacağı vaadinde bulunulmuştur (AKP, 2002: 69-70). Sosyal yardım kurumlarının yeniden yapılandırılması da AK Parti'nin 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri öncesindeki bir başka seçim vaadini oluşturmaktadır (AKP, 2002: 111). Bir sonraki Genel Seçimlerde ise sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin merkezi bir organizasyonla birleştirilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır (AKP, 2007: 74).

3.1. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYGM)'nin Kuruluşu

AK Parti döneminde sosyal yardımlarla ilgili yapılan düzenlemelerden bir tanesini sosyal yardımların kurumsal bir yapıya kavuşturulması oluşturmaktadır. Sosyal yardımların uzmanlığa dayalı, bilimsel kriterlerle ve daha organize şekilde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılabilmesi amacıyla 09.12.2004 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5263 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunla Fon Genel Sekreterliği, Başbakanlığa bağlı bir Genel Müdürlük olarak teşkilatlandırılarak Fon İdaresi kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Önceki dönemde sosyal yardımlarla ilgili uygulamalar 14.06.1986 tarihli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu'na göre yapılmaktaydı (<http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr>). Günümüzde ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesindeki Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü sorumluluğunda yürütülmektedir.

3.2. ALO 144 Sosyal Yardım Hattı

Sosyal yardımların erişilebilirliğinin artırılması amacıyla ihtiyaç sahipleri için ALO 144 Çağrı Merkezi kurulmuştur. ALO 144 Çağrı Merkezi 2022 sayılı yasa ile düzenlenen maaşları, gıda yardımları, nakdi yardımlar, yakacak yardımları, şartlı eğitim ve şartlı sağlık yardımları konusunda bilgilendirme ve yönlendirme sağlayan sosyal yardım hattıdır.

Sosyal yardımların çeşitliliği özellikle bu dönemde artarak devam etmiştir. Aşağıda bu döneme ait yardım türleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

3.3. Sosyal Yardım Uygulamaları

Sosyal yardım uygulamaları önceki yıllarda genel olarak gıda ve yakacak yardımları şeklinde gerçekleştirilmekteydi. Bunlara aşevleri ve afet (acil durum) yardımları eklenebilir. Günümüzde ise bu durumun çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Aşağıda sosyal yardım uygulamaları içerisinde özellikle 3 Kasım 2002 sonrası yapılan yardımlar hakkında bilgiler verilmiştir.

3.3.1. Aile Yardımları

Sosyal Yardım Kartı Uygulaması: Önceki dönemlerde belirli gıda ürünlerinin dağıtılması (makarna, şeker, un vb.) şeklinde gerçekleştirilen gıda yardımlarının yerini,

ihtiyaç sahiplerinin istedikleri ürünü alabilmeleri için Sosyal Yardım Kartı verilmesi şeklinde değiştirilmiştir. Her yıl Ramazan ayı ve Kurban Bayramı öncesinde belirli bir miktar ayrılarak gerçekleştirilen ve ailelerin sadece gıda ihtiyaçlarının değil, aktarılan ekonomik miktara bağlı olarak diğer ihtiyaçlarını da karşılamayı amaçlayan bir yardım programıdır.

Barınma Yardımları: Eski, bakımsız ve sağlıksız evlerde yaşayan ihtiyaç sahibi kişilere evlerinin bakım-onarımı ve ev eşyası alımı için aynı veya nakdi olarak yapılan yardımlardır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) barınma yardımları kapsamında ev eşyası ve kira yardımları da yapabilmektedir.

Sosyal Konut Projesi: İhtiyaç sahiplerine yönelik sosyal konut projesi ilk defa son yıllarda uygulanmaya başlamıştır. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (SYGM) ile T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) işbirliğinde yürütülen "Sosyal Konut Projesi"nde 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu kapsamında bulunan sosyal güvenceden yoksun fakir ve muhtaç durumdaki kişilere yönelik, düşük tutarlı geri ödemeli olarak sosyal konut yapılmaktadır.

Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yardım: Eşi vefat etmiş kadınlara hayatlarını devam ettirmede kolaylık sağlaması adına aylık 250 TL olmak üzere 2 aylık periyotlarla 500 TL düzenli olarak nakdi yardımlar yapılmaktadır.

Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar: 2013 yılı Mart ayı itibarıyla başlatılan yardım programı, vatandaşlık görevlerinden birisi olan askerlik hizmetini yerine getirirken, sosyal güvencesi olmayan ve ihtiyaç sahibi ailelerine askerlik görevi süresince aylık 250 TL olmak üzere 2 aylık periyotlarla 500 TL düzenli nakdi yardım verilmektedir. Asker evli ise bu durumdan eşi, evli değilse annesi veya babası yararlanmaktadır.

Doğum Yardımı: "Doğum Yardımı" programı 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Ek-4'üncü maddesi doğrultusunda 15 Mayıs 2015 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlamıştır. Uygulama kapsamında, Türk vatandaşlarına, canlı doğan birinci çocuğu için 300 TL, ikinci çocuğu için 400 TL, üçüncü ve sonraki çocukları içinse 600 TL tutarında doğum yardımı yapılmaktadır.

Yetim, Öksüz ve Muhtaç Asker Çocuğu Yardımı: 3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Kanunu kapsamında annesi veya babası vefat etmiş veya babası askerde olan 18 yaşından küçük çocuklardan muhtaç durumda olanlara aylık 100 TL şeklinde yapılan nakdi yardımdır.

3.3.2. Eğitim Yardımları

Eğitim yardımları özellikle kız çocuklarının eğitim hayatına devam etmelerinin sağlanabilmesi için getirilen yardım programlarından birisi olmakla birlikte erkek çocukları da yararlanabilmektedir. İlköğretim ve ortaöğretimde okuyan çocukların temel ihtiyaçlarının giderilmesinde yardımcı olabilecek eğitim yardımları çocukların annelerine verilmektedir. Yıllar içerisinde de eğitim yardımlarının yardım türleri içerisinde önemli bir ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kapsamında yardım programlarına aktarılan kaynaklar incelendiğinde 2002 yılında eğitim yardımlarının payı %23 iken 2015 yılında yaklaşık %32 olarak gerçekleşmiştir (ASPB, 2015: 124).

Şartlı Eğitim Yardımları: Eğitim seviyesinin yükseltilmesi amacıyla Dünya Bankası'ndan sağlanan krediyle, 2003 yılında başlayan Şartlı Nakit Transferi kapsamında, maddi imkansızlıklar nedeni ile çocuklarını okula gönderemeyen ve nüfusun en yoksul %6'lık kesiminde yer alan ailelere, ilk ve orta öğretime giden çocuklarının okula düzenli olarak devam etmeleri şartıyla her ay nakdi olarak ödemeler annelere yapılmak suretiyle Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) eğitim yardımı yapılmaktadır (www.sosyalyardimlar.aile.gov.tr). Çocuklara yapılan yatırımların geleceğe taşınma özelliğinden hareketle çocukları hedefleyen yardım programları, yoksulluğun nesiller arası transferini önlemeyi amaçlamaktadır.

Öğle Yemeği Yardımı: Zorunlu 8 yıllık temel eğitim ile birlikte yaygınlaşan taşınabilir eğitim uygulaması kapsamında verilmesi gündeme gelen öğle yemeği yardımları 2003-2004 öğretim yılından itibaren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kapsamında Milli Eğitim Müdürlükleri tarafından yürütülmektedir. Taşınabilir sistem dışında kalan ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin ulaşım, barınma vb. ihtiyaçlarına yönelik Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarınca ayrıca öğrenci taşıma, barınma ve işe yardımları yapılmaktadır.

Ücretsiz Ders Kitabı: 2003–2004 Eğitim-Öğretim yılından itibaren kaynağı Fondan aktarılacak suretiyle MEB tarafından ilköğretim öğrencilerinin kitapları ücretsiz verilmektedir. Yoksul durumda olan ailelerin ücretsiz ders kitabı haricindeki kırtasiye ihtiyaçlarının karşılanması için de yardımlar yapılmaktadır.

Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınması: Sahip oldukları engellerinden dolayı özel eğitime gereksinim duyan engelli öğrencilerin okullarına ücretsiz olarak ulaşımını sağlanmaktadır. Engellilerin eğitimlerine devam etmeleri, sonraki süreçte toplumsal hayatta daha fazla yer alabilmeleri açısından önem taşımaktadır. Zira eğitim hayatını tamamlayamamak hem çalışma hayatında hem de toplumsal hayatta daha az yer almak ile sonuçlanabilmektedir.

3.3.3. Sağlık Yardımları

Şartlı Sağlık Yardımları: Yoksul durumda olanların temel sağlık hizmetlerinden yoksun kalmamaları için yürütülen nakdi bir sosyal yardım programıdır. Şartlı sağlık yardımları gebelerin düzenli sağlık kontrollerini yaptırmaları sürecinde de kullanılmaktadır.

Tedavi Destek Yardımları: Önceleri yoksul durumda olduklarını beyan edip de "Yeşil Kart Uygulaması" ile ücretsiz olarak yararlanan sağlık hizmetlerinden 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun geçici 12. Maddesi ile 01.01.2012 tarihi itibarıyla genel sağlık sigortası kapsamına alınmaları sağlık hizmetlerinin ücret ve bedellerinin 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Kanunu hükümlerince karşılanması suretiyle sosyal güvencesi bulunmayan yoksul kişilerin sağlık hizmetleri karşılanmaktadır.

Engelli İhtiyaç Yardımları: Yoksul durumdaki engellilerin topluma uyumunu kolaylaştıracak her türlü araç gereç ihtiyaçlarının (el-ayak protezleri, engelli arabası, işitme cihazı vb.) karşılandığı sosyal yardım programıdır.

3.3.4. Yaşlı ve Engelli Yardımları (2022 Sayılı Kanun Kapsamındaki Yardımlar)

2022 Sayılı Kanun Kapsamındaki Aylıklar: Önceleri “65 Yaş Aylığı” olarak da bilinen ve 2022 Sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” gereğince; herhangi bir Sosyal Güvenlik Kurumundan bir gelir veya aylık hakkından faydalanmayan ve hane içinde kişi başına düşen geliri, asgari ücretin aylık net tutarının 1/3’ünden az olan Türk Vatandaşlarından, 65 yaşını doldurmuş yaşlılar ile 18 yaşından büyük engelliler ve Kanunen bakmakla yükümlü olduğu 18 yaşını tamamlamamış engelli yakını bulunan kimselere (engelli olan yakınına fiilen bakmak şartı ile) ve 2011 yılında çıkarılan 6111 sayılı kanun ile silikozis hastalığı nedeniyle meslekte kazanma gücünü en az % 15 kaybeden hastalara aylık bağlanmaktadır.

Evde Bakım Yardımı: Sosyal güvencesi bulunmayan, bakıma muhtaç engellilerden ailesini kaybetmiş olanlar ile ailesi ekonomik veya sosyal yoksunluk içinde bulunanlara evlerinde veya özel kuruluşlarda bakım hizmeti verilmektedir. Günlük hayatını başkasının yardımı ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün olup evde bakılan her engelli birey için bakımı yapan kişiye (anne, abla, teyze, vs.) önceleri bir tam asgari ücret ödemesi yapılırken günümüzde Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO) tarafından belirlenen memur maaş katsayısının evde bakılanlar için 10.000 gösterge rakamı ile çarpılmasından oluşan miktarı oranında ücret verilmektedir (ASPB, 2015: 223).

3.3.5. Proje Destekleri

Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu kapsamındaki kişilerin üretken duruma geçirilmesine ve sosyal hayata entegrasyonuna yönelik proje destekleri verilmektedir.

Gelir Getirici Proje Destekleri: Sosyo-ekonomik yoksunluk içinde bulunan insanların toplumsal ihtiyaçları karşılanarak topluma entegre olmaları ve ekonomide aktif üretken duruma geçerek, sürdürülebilir gelire ulaşmaları amacıyla, kentsel alanda iş kurmaya yönelik, kırsal alanda yöre şartlarına uygun, üretim içerikli sürdürülebilir faaliyetlere yönelik gelir getirici proje destekleri verilmektedir.

Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi: 2003 yılında başlatılan Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi ile kırsal alanda yaşayan ailelerin ekonomik olarak yoksunluk durumlarını giderici çalışmalar desteklenmektedir. Yoksul ailelerin kooperatifler bünyesinde birleşerek süt sığırcılığı, koyunculuk ve seracılık vb. yaparak üretime katılmaları, üretilen tarımsal ürünleri mahallinde değerlendirme ve pazarlamaları, gelir seviyelerini yükseltmeleri ve üretimde sürekliliklerinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Sosyal Hizmet Projeleri: Sosyal hizmet projelerinin amacı, dezavantajlı grupların dışlanma riskinin azaltılması, sosyal adaletin sağlanmasına katkı sunulması, sokakta çalışan/yaşayan çocuklara, engellilere, yaşlılara, korunmasız kadın ve erkeklere, işsiz gençler ve yoksullara sağlanan düşük maliyetli sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılmasıdır.

3.4. Sosyal Yardım-İstihdam Bağlantısı ve İstihdam Yardımları

1 Nisan 2010 tarihli Ekonomi Koordinasyon Kurulu kararı ile yoksul kesimin, sosyal yardımlara bağımlı hale gelmemesi amacıyla kabul edilen 'Sosyal Yardım Sisteminin İstihdam ile Bağlantısının Kurulması ve Etkinleştirilmesi Eylem Planı'nın ikinci maddesinde yer alan eylem çerçevesinde 28.04.2010 tarihinde Sosyal Yardımlar-İstihdam Bağlantısı İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Söz konusu Eylem Planı ve Protokol çerçevesinde sosyal yardım alan ve başvuru yapan kişiler Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS) ve Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Bilgi Sistemi üzerinden İŞKUR veri tabanına kaydedilmektedir (ASPB, 2015: 102). Kayıtların değerlendirilmesi sonrasında sosyal yardım alan ve yardım başvurusunda bulunup ta istihdam edilebilir durumda olanlar Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü'ne (İŞKUR) bildirilmektedir.

Sosyal yardım alanların sosyal yardım bağımlılığından kurtulabilmelerini de amaçlayan sosyal yardım-istihdam bağlantısı çerçevesinde (Arslan, 2014: 26) 2011 yılında 2.601; 2012 yılında 19.154 ve 2013 yılında da 21.299 olmak üzere toplamda 43.054 kişi istihdam edilmiştir (ASPB, 2015: 102). Sosyal yardım alanların istihdamı ile ilgili literatürdeki tartışmalar devam etmekle birlikte, sosyal yardım alanların istihdam edilme konusunda biraz daha seçici davrandıkları sonucu da elde edilebilmektedir. Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi Başkanı 16.04.2015 tarihinde yaptığı açıklamada "yapılan sosyal yardımların insanları tembelleğe sevk ettiğini ve çalıştıracak kişileri bulamadıklarını" ifade etmiştir (http://www.dha.com.tr/sosyal-yardimlar-yuzunden-isci-bulamiyoruz_910367.html). Başka bir araştırmada ise sosyal yardım alanların tembel olmadıkları, yardımları alışkanlık haline getirdikleri ifade edilmiştir. Yardım alan bazı kişilerin hem yardım almaya devam ettikleri hem de kayıtdışı çalıştıkları görülmüştür. Dolayısıyla çalışmaya karşı tembel değillerdir (Karadoğan, 2015: 148). İnsanlar yalnızca maddi bakımdan değil, ruhsal bakımdan da bu yardımlara bağımlı hale gelmektedirler. Kendi yaşamlarına karşı etkin bir tutum almak yerine, edilgin ve boşvermiş bir tutumu benimsemekte ve kendilerini desteklemek için sosyal güvenlik yardımlarını beklemelerinden (Giddens, 2000: 292) dolayı sosyal yardımların son çare olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Hacımahmutoğlu, 2009: 24-25). Toplum içerisinde istihdam edilenlerin sayılarının artırılması, toplumsal üretimin etkinliği açısından önemlidir. 1990'lı yıllardan sonra refah devleti uygulamalarının en iyi örneklerinin yaşandığı İskandinav ülkelerinde de sosyal yatırım devleti anlayışının oluşturulması sürecinde istihdamın artırılması şeklinde bir dönüşüm içerisine girildiği anlaşılmaktadır (Öztürk, 2011: 142). Bazı araştırmalarda sosyal yardımların istihdamı azaltıcı yönü ile ilgili araştırma sonuçları yer alırken (Lemieux ve Milligan, 2008: 807); bazı araştırmalarda bu yönde bir ilişki tespit edilemezken işsiz olanların sayısının fazlalığının sosyal yardım miktarlarını da artırdığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Brannstrom ve Stenberg, 2007: 347).

Sonuç ve Tartışma

Çalışma kapsamında değerlendirilen dönem içerisinde sosyal yardım uygulamalarının çeşitlenerek artış gösterdiği anlaşılmaktadır. 2002 öncesi dönemdeki sosyal yardımlar genel olarak kömür ve gıda yardımlarından oluşurken, 2002 yılından sonra bunlara ek olarak; muhtaç asker ailelerine yapılan yardımlar, doğum yardımları, sosyal konut yardımları, eğitim alanında ücretsiz ders kitaplarının dağıtılması, engelli

ihtiyaç yardımları, kırsal alanda yoksulluğu önlemek için sosyal destek projeleri ve yaşlı ve engelliler için evde bakım yardımı uygulamaları şeklinde sosyal yardım uygulamalarının çeşitlendirildiği görülmektedir. Özellikle gıda yardımı bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yer tutmakta ve toplumsal hayatta her bir bireyin hayatını idame ettirebilmesi için temel ihtiyaç maddesi olarak değerlendirilmektedir. Öğrenciler için temel ihtiyaç maddesi olarak değerlendirilebilecek ücretsiz kitap dağıtımının gerçekleştirilmesi, yaşlı ve engelli gibi kendi kendine yetemeyen bireyler için evde bakım uygulaması ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması, muhtaç asker ailelerinin ihtiyaçlarının karşılanması vb. gibi yardımlar, incelenen zaman dilimi içerisinde ilk defa gerçekleştirilen yardımlardır.

Yardım türlerindeki çeşitliliğe ek olarak bireylerin ihtiyaçlarının da dikkate alındığı ve her bir bireyin neye ihtiyacı varsa onun karşılanmasını sağlamak amacıyla Sosyal Yardım Kartı uygulamasına geçildiği görülmektedir. İhtiyaç sahiplerine verilen kartlar, bireylerin marketlerden istedikleri ürünleri almalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla önceki dönemlerde "Makarna yardımı" olarak da isimlendirilen ve sadece gıda yardımı anlamında kullanılan yardımlar yerine ihtiyaç sahiplerinin temizlik, bakım ürünleri vb. ihtiyaçlarını temin edebilmelerine imkan sağlanmıştır. İlgili kart sahipleri istemeleri halinde PTT bankamatiklerinden nakit para da çekebilmektedirler. Bu dönem içerisinde 2012 yılında faaliyete geçen ALO 144 Sosyal Yardım Hattı gibi insanların yardım başvurularının kısa sürede alınmasını sağlayan bir iletişim hattının kurulması sosyal yardımlarla ilgili erişilebilirliğin sağlanmasında önemli bir uygulama olarak değerlendirilmektedir.

Dönem içerisinde yardım türleri ve tutarlarında olumlu düzeyde bir artış olduğu anlaşılmakla birlikte ihtiyaç sahiplerinin başvurularına, talep etmelerine dayalı bir sosyal yardım uygulamasının devam ettiği de görülmektedir. Sosyal devlet olmanın bir gereği olarak sadece sosyal yardım talebinde bulunanların taleplerini karşılamaktan ziyade gerçek ihtiyaç sahiplerinin tespitini yapmak ve onların ihtiyaçlarını karşılamak gerekmektedir. Bununla ilgili de özellikle sosyal güvenlik kurumunun altyapısından istifade edilebilir. Bu duruma hizmet edecek olan "sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin merkezi bir organizasyon" ile birlikte yürütüleceği ve ihtiyaç sahiplerinin kendileri başvuru yapmadan bilinebileceği 2007 yılı seçim bildirgesinde hedef olarak belirlenmiş olup (AKP, 2007: 106), bunun gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Halihazırda belli bir gelirin altında kalanların sosyal güvenlik giderlerini devlet kendisi karşılamaktadır. Bu kişilerin sosyal güvenlik giderlerini karşılamakla birlikte başvuruları olmaksızın ekonomik olarak ayrıca desteklenmelidir. Sosyal yardım ile sosyal sigortalara birlikte bakılması kapsayıcı bir gelişme için önemli bir uygulama olacaktır (Mhone, 2004: 311). Aksi takdirde yardım talebinde bulunmayanlar toplumsal hayatta belli bir refah seviyesinden yoksun bir şekilde hayatlarını sürdürmeye devam edeceklerdir.

Yardımların çeşitliliği haricinde yardım yapan kuruluşların kurumsallaşmaya başladığı görülmektedir. Önceleri Valilik ve kaymakamlık bünyesinde oluşturulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu tarafından yapılan sosyal yardımların yerini 2011 yılında kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesindeki Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü ve aynı bakanlıktaki diğer kuruluşlar almıştır. Önceki dönem ile birlikte konu edilen dönemin bir kısmında da yürürlükte olan

ve gerçek ihtiyaç sahibi olmadığı halde sosyal güvenlik ve sosyal yardımlardan yararlanan kişilerin kullandığı Yeşil Kart uygulamasına son verilmiştir. Belli kriterlere göre verilen Yeşil Kart uygulaması, kurumlar arasındaki koordinasyonsuzluktan dolayı, suistimal edilmeye başlanmış ve hak etmeyen kişiler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Kurumların yeniden yapılandırılması ve koordinasyonun sağlanması belli kriterler çerçevesinde sadece hak eden kişilere yardım yapılması, kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlayacaktır.

Sosyal yardımlarla ilgili önemli olan bir diğer gelişme de 2010 yılında hayata geçirilen sosyal yardım alanların tembelliğinin ve yoksulluklarının önlenmesi amacıyla istihdamlarını sağlayıcı düzenlemelerin yapılması olmuştur. Söz konusu Eylem Planı ve Protokol çerçevesinde sosyal yardım alan ve başvuru yapan kişiler Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS) ve Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Bilgi Sistemi üzerinden İŞKUR veri tabanına kaydedilmektedir. Dolayısıyla sosyal yardım alanlar içerisinde çalışabilecek durumda olanların istihdamlarının sağlanması yoluna gidilmiştir.

Sosyal yardım hak temelli gerçekleştirilmesi gereken bir uygulamadır ve hak eden kişilere ulaştırılmalıdır. Hak eden kişiler arasında kaynakların daha etkin dağıtılması ve insanların yardımlarla yaşamasını sağlayan tembellik gibi durumların yaşanmaması için yardım alanlardan çalışabilecek durumda olanların kendilerine düzenli gelir getirici bir işte çalışmaları gerekir. Belirli sınırlılıkta olan kaynakların gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaştırılabilmesi ve GSYİH'a destek verebilecek konumda olan kişilerin aktif hale gelebilmeleri için yardım alan ancak çalışabilir durumda olanların istihdam edilmeleri önemlidir. Yardım alanların çalıştırılmaları yada yardımların kısıtlanması meselesi İngiltere'deki 1770'li yıllardaki Yoksullar Yasası'nda (Kovancı, 2003: 30-34) konuşulmuş olmasına rağmen günümüzde hala tartışılan bir konudur. O dönemde de bazı kişiler sosyal yardımların ihtiyaç sahibi herkese verilmesi gerektiği, bazıları ise belirli miktarlarda verilmesi gerektiği şeklinde görüş belirtmişlerdir. Yardım alan kişilerden istihdam edilmeye uygun olanların istihdamlarının gerçekleştirilmesi önemli bir uygulamadır. Bu durumun "yardımların verilmemesi" bağlamında suistimal edilmemesi için istihdam edilenlerin kısa bir süre yardımları alabilmeleri de sağlanmaktadır. Aksi takdirde yardım alanların finansmanına çalışıp vergi ödeyerek destek olan kişilerin de tembelliğe meyletmelerine hatta toplumsal barışın zarar görmesine neden olunabilir. Sosyal yardım alanların, sosyal yardımlara yönelik bakış açıları ile ilgili en az iki yıldan beri kamusal sosyal yardımlardan yararlanan 2032 hanenin katıldığı bir araştırmada, katılımcıların %29.7'si, düzenli bir geliri olan iyi bir iş buluncaya kadar; %11.6'sı da ekonomik durumu düzelinceye kadar sosyal yardım almayı sürdüreceklerini belirtmişlerdir. Buna karşın grubun %25.3 gibi önemli bir bölümü, devlet yardım ettiği sürece yardım alacağını belirtmiştir. Grubun %23.8'i de "ölene kadar" sosyal yardım alacağını beyan etmiştir (Öğülmüş, 2011: 93). Araştırma sonuçları yardım alanların neredeyse bağımlı hale gelmelerini göstermesi açısından önemli veriler içermektedir. Sosyal yardım alan kişilerin istihdamlarını sağlayıcı düzenlemeler önemli olmakla birlikte, istihdamı gerçekleştirilemeyecek durumda olanların da asgari gelir desteğine kavuşturulmaları gerekmektedir.

Sosyal yardımlar miktarları açısından değerlendirildiğinde ise, dönem içerisinde yapılan yardımların zaman içerisinde artış gösterdiği anlaşılmaktadır. 2002 yılında 1.3 milyar TL olan sosyal yardım tutarı 2015 yılında tahmini olarak 25.8 milyar TL'ye

ulaşmıştır (ASPB, 2015: 117). Yapılan sosyal yardımları GSYİH'a oranı açısından da değerlendirmek gerekmektedir. 2002 yılında sosyal yardımların da yer aldığı sosyal koruma harcamalarının GSYİH içerisindeki oranı % 9,6 iken 2012 yılında % 13,8 olarak gerçekleşmiştir. Gerek sosyal yardım miktarları gerekse de sosyal yardımların GSYİH açısından değerlendirilmesine bakıldığında yapılan yardımlarda yıllar itibarıyla artış olduğu belli olmakla birlikte hala kendimize hedef olarak belirlediğimiz AB standartlarından uzak gözükmektedir. AB'de sosyal koruma harcamalarının GSYİH içerisindeki oranı 2012 yılı itibarıyla % 29,5 şeklindedir (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/statistics>).

Muhtaç durumda olduğu anlaşılan kişilere yapılan sosyal yardımların etkili olabilmesi için muhtaçlık tespitinin doğru yapılması gerekmektedir (Taşçı, 2010: 124). Sosyal yardımların yapılmasındaki temel düşünce toplumsal hayatta yer alan yoksulların sayısının azaltılması ve toplumsal refahın geliştirilmesidir. Yoksulluğun bir göstergesi de toplumsal hayatta belli bir seviyenin altında yaşamak zorunda olanların sayısının azlığı yada çokluğudur. Bu kapsamda toplumsal hayatta 2,15 doların altında yer alan nüfusun da zaman içerisinde azaldığı görülmektedir. 2002 yılında 2,15 doların altındaki nüfus toplam nüfusun içinde % 3,04 iken bu durum 2014 yılında % 0,03 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca toplumsal hayatta refahın herkese ulaşabilecek şekilde yayılıp yayılmadığını gösteren Gini katsayısı da yoksulluğun önlenmesi açısından önemlidir. 0 ile 1 arasında gerçekleşen Gini katsayısı 0'a yaklaştığı zaman gelir dağılımının toplumun geneline yayıldığı, 1'e yaklaştığı zaman da gelir eşitsizliğinin yaşandığını göstermektedir. Bu bağlamda 2002 yılında 0,44 olan Gini katsayısı, 2015 yılında 0,39 şeklinde gerçekleşmiştir. (<http://www.tuik.gov.tr>). Gini katsayısı açısından da gelişmiş ülke örnekleri seviyelerine ulaşamamış olsa da olumlu derecede ilerleme kaydedildiği görülmektedir.

Sosyal yardımlarla ilgili tartışılan konulardan bir tanesi de sosyal yardımların mükerrer bir şekilde gerçekleştirilmesi meselesidir. Bu kapsamda Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS), geç de olsa faaliyete geçirilmiştir. SOYBİS, sosyal yardım başvurusu yapan kişilerin muhtaçlıklarını ve kişisel verilerini merkezi veri tabanlarından temin/tespit etme ve mükerrer yardımların önlenmesine yönelik kurumlararası (online) veri paylaşımını sağlama amacıyla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) tarafından hayata geçirilmiştir. Sosyal Yardım Bilgi Sistemi vasıtasıyla sosyal yardım başvurusu yapan kişilerin hâlihazırda aktif olan sistemden 13 başlık altında 28 ayrı sorgulaması kısa süre içerisinde sonuçlanabilmektedir (<http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/uygulamalar/soybis>). 1997 yılında yapılan bir araştırmada diğer Güney Avrupa ülkeleri ile birlikte ilkel yardım rejimi olarak değerlendirilen Türkiye'deki sosyal yardım sistemi, günümüzde daha farklı bir boyut kazanmıştır. O dönemde yapılan yardımların geçen zaman dilimi içerisinde önemli gelişmeler gösterdiği ve özellikle dezavantajlı gruplara özel ilgili gösterildiği anlaşılmaktadır (Gough, 2001: 165).

KAYNAKLAR

AKDOĞAN, Yalçın (2010), "Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı", M. Hakan Yavuz (Ed.), *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, içinde (s. 59-96), İstanbul: Kitap Yayınları.

ALKIŞ, Erdal (2013), *İlk 45 Gün & AK Parti Yürüyüşü*, İstanbul: Karakutu Yayınları.

ARSLAN, Neslihan (2014), "Sosyal Yardımlar ve İstihdam İlişkisinin İncelenmesi: Sivas İlinde Bir Alan Araştırması", *EUL Journal of Social Sciences*, Sayı: 1, s.16-31.
ASPB (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) (2015), *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

BRANNSTROM, Lars ve Sten-Ake Stenberg (2007), "Does Social Assistance Recipiency Influence Unemployment? Macro-Level Findings From Sweden in a Period of Turbulence", *Acta Sociologica*, s. 347-362.

BULAÇ, Ali (2009), *Göçün ve Kentin Siyaseti: MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri*, İstanbul: Çıra Yayınları.

ÇENGELCİ, Ethem (1993), *Sosyal Refahın Gerçekleşmesinde Sosyal Yardımların Rol ve Önemi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi, No: 11, Sayı: 1-2-3.

DAĞI, İhsan D. (2010), "Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi", M. Hakan Yavuz (Ed.), *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, içinde (121-140), İstanbul: Kitap Yayınevi.

GİDDENS, Anthony (2000), *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç Yayınları.

GOUGH, Ian (2001), "Social Assistance Regimes: A Cluster Analysis", *Journal of European Social Policy*, Cilt: 11, Sayı: 2, s. 165-170.

HACİMAHMUTOĞLU, Hande (2009), *Türkiye'deki Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi*, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2803, Ankara.

KARADOĞAN, Emirali (2015), "Sosyal Yardımların Psikososyal Mitleri", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 3, s. 123-154.

KORAY, Meryem (2005), *Sosyal Politika* (2. Baskı), Bursa: Ezgi Yayınları.

KOVANCI, Onur (2003), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

LEMIEUX, Thomas ve Kevin Milligan (2008), "Incentive Effects of Social Assistance: A Regression Discontinuity Approach", *Journal of Econometrics*, Cilt: 142, Sayı: 2, 807-828.

MARSHALL, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

METİN, Onur (2011), *Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar*, Çalışma ve Toplum, 2011 (1).

MHONE, Guy (2004), "Historical Trajectories of Social Policy in Post-Colonial Africa: The Case of Zambia", içinde *Social Policy in Development Context* (ed. Thandika Mkandawire), New York: Palgrave Macmillan, s. 308-338.

MKANDAWIRE, Thandika (2004), "Social Policy in a Development Context: Introduction", içinde *Social Policy in Development Context* (ed. Thandika Mkandawire), New York: Palgrave Macmillan, s. 1-36.

ÖĞÜLMÜŞ, Selahaddin (2011), "Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü", *Aile ve Toplum Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 26, s. 83-96.

ÖZTÜRK, Şenol (2011), "Sosyal Politikada Aktifleşme Stratejisi: Refah Devletinin Çıkış Yolu Mu, Çöküş Yolu Mu?", *Kamu-İş*, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 101-154.

SARGUTAN, Erdal A. (2006), *Sosyal Politika Bilimi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

SEYYAR, Ali (2002), *Sosyal Siyaset Terimleri: Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Beta Yayınları.

TALAS, Cahit (1992), *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

TAŞÇI, Faruk (2007), *1980 Sonrası Türkiye'de Sosyal Yardımların Analizi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

TAŞÇI, Faruk (2010), *Sosyal Politikalarda Can Simidi: Sosyal Yardım*, Ankara: Nobel Yayınları.

TEPE, Sultan (2010), "İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları", M. Hakan Yavuz, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, içinde (141-182), İstanbul: Kitap Yayınevi.

TÜİK (2011), *Türkiye İstatistik Yıllığı* (e-kitap), www.tuik.gov.tr (Erişim: 10.10.2016)

TUNA, Orhan ve Nevzat Yalçıntaş (1999), *Sosyal Siyaset*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu> (Erişim: 10.10.2016)

www.aile.gov.tr (Erişim: 10.10.2016)

www.tdk.gov.tr (Erişim: 10.10.2016)

<http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr> (Erişim: 11.10.2016)

http://www.dha.com.tr/sosyal-yardimlar-yuzunden-isci-bulamiyoruz_910367.html
(Erişim: 11.10.2016)

<http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/uygulamalar/soybis> (Erişim: 11.10.2016)

<https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2477> (Erişim: 11.10.2016)

**YETİŞTİRME YURDUNDAN ANNELİĞE GİDEN YOLCULUK;
KORUMA ALTINDA BÜYÜMÜŞ KADINLARIN ANNELİK DENEYİMLERİNİN
İNCELENMESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA**

Dr. Nuran TUNCER*

Prof. Dr. Neslihan AVCI**

ÖZ

İlgili alanyazın incelendiğinde yaklaşık 65 yıldır kurum bakımı altındaki çocukların duygusal, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını belirlemek üzere araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Fakat çocuklar yasa gereği 18 yaşına geldiklerinde bu kurumdan ayrılmaktadırlar. Bu ayrılış sonrasında bu bireylerle yapılmış çok az çalışma bulunmaktadır. Bu doğrultuda; Yetiştirme yurdunda büyümüş kız çocuklarının, yurttan ayrıldıktan sonra aile ve annelik kavramlarını nasıl tanımladıkları, yurttaki yaşanmışlıklarının onları devam eden yaşantılarında nasıl etkilediğini kendi bakış açılarından ortaya koymak bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu araştırma nitel bir çalışmadır. Çalışmanın katılımcıları, amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Çalışmanın katılımcıları, yetiştirme yurdunda kalmış ve daha sonra oradan ayrılarak evlenmiş çocuk sahibi olmuş kadınlardan oluşmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Soru formu cevaplanmış olarak altı anneden geri dönmüştür. Araştırmanın örneklemini altı anne oluşturmuştur. Yarı yapılandırılmış soru formunun oluşturulması için öncelikle ilgili literatür incelenmiş, bu konuda çalışmakta olan uzmanlarla görüş alışverişinde bulunulmuştur. Ardından formun ilk taslağı olarak sorular oluşturulmuş ve bir kişi ile pilot bir görüşme yapılmıştır. Pilot görüşme sonunda soru formu yeniden düzenlenmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan annelere kendi istekleri doğrultusunda kod adı verilmiştir. Araştırma da elde edilen bulgular üç ana tema etrafında organize edilmiştir. Bunlar; 1- Yurt anıları 2-- Anne olmak 3- Kurum bakımı altında büyümenin çocuk yetiştirmeye etkisi' olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda; katılımcı annelerin tamamının cevaplarında çocukluğuna dair hafızasındaki anıların hüznün, sevgi arayışı, yalnızlık, acı, şiddet ve istismar içerdiği görülmüştür. Katılımcı annelerin yurttan kaldığı süre boyunca öğretmenlerinin eğitimle ilgili kararlılığı ve onların anne-baba gibi olması dışında iyi bir anılarının olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, uluslararası alanda belirlenen çocuk koruma politikalarını ortaya koyarak yeni modeller geliştirmek, bu modeller üzerinden sürekli denetimler ve eğitimler yaparak güncel durumu takip etmek ve gerekli önlemleri zamanında almak hususunda öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yetiştirme yurdu, Çocukluk, Annelik, Sevgi

A JOURNEY FROM THE ORPHANAGE TO MOTHERHOOD

A QUALITATIVE STUDY ON THE EXPERIENCES OF THE WOMEN RAISED UNDER

PROTECTION

ABSTRACT

---

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Çocuk Bakımı Ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, nurantuncer72@gmail.com, ORCID NO: 0000 0002 8748 5084

** Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi, navister@gmail.com, ORCID NO: 0000 0001 7988 3923

When the literature was analyzed, it was seen that several studies had been carried out for approximately 65 years to determine the social and psychological needs of the children under protection. However, these individuals leave these institutions at the age of 18, as required by law. There are just a few studies about the following period after leaving these institutions, as required by law, were not found. Accordingly, this study aims to point out how the women raised in orphanages describe "family" and "motherhood" concepts after leaving the orphanage and starting their own families as well as how the experiences they got in the orphanage affect them in their future lives. It is a qualitative study. The participants of the study were chosen through the purposeful sampling method. They are the women who grew up in orphanages, then got married and now have children

At first, the related literature was examined, and expert opinions were gathered to create the semi-structured interview question form. Then, the questions were composed as the first draft of the form, and a pilot interview was done. In the wake of the pilot interview, the question form was rearranged. The data collected were analyzed through the content analysis method. The participant mothers were given code names upon their requests. Also the findings obtained were organized within the three main themes: 1. Orphanage memories, 2. Being a mother, 3. The effect of growing up under institutional care on child raising. As a result, it is seen in the answers of all the participant mothers that their childhood memories include sorrow, pursuit of the compassion, loneliness, grief, violence and abuse. Another remarkable point is that the participant mothers do not have any good memories concerning the period of stay in the orphanage except for the determination of their teachers about education and the affection they showed like a parent. In the study, additionally, various suggestions were made to the Social Service and Child Protection Institution such as developing new patterns according to the internationally determined child protection policies, examining the current case all the time and taking precautions necessary on time.

Keywords: Orphanage, Childhood, Motherhood, Compassion

GİRİŞ

Tüm insanlar sosyal bir ortam içinde yaşarlar. Bireyin bütün hayatı, çevresine uyum sağlama çabası içinde geçer. Bu uyum sağlama çabası bireyin doğumundan itibaren giderek artan bir gelişim gösterir. Bu gelişim sürecinin en büyük tanığı ise ailedir. Aile, çocuk üzerinde doğum öncesi dönemden başlayarak, yaşamı boyunca etkisini sürdüren bir kurumdur (Wright, Lamsal, Ksetree, vd., 2014; Vazisoğlu, 2008). Bu kurumun içinde çocukla en özel iletişimi kuran kişi anne olmaktadır. Annelik kavramının ne olduğuna dair çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Örneğin, Tucker (2005) anneliği bir ilişki olarak ele alır. Ona göre anneliği, yaşanan ilişki kavramı içinde açıklamak suretiyle anne çocuk ilişkisinde yaşanan insana ait duyguların tamamını kapsamış oluruz. İlişki kavramı, kadını sorumluluk ve görevlerinden kurtarıp, onu anne-çocuk ikilisi içinde tüm insani duyguların yaşandığı bir duruma getirir. Böylece, anneliği tanımlayan sevgi gösteren, koruyan ve şefkatli gibi kavramların yanı sıra bir ilişki sırasında yaşanabilecek olan kızgınlık, kırgınlık ve isteksizlik gibi kavramların da annelik tanımları içerisinde yer alabilmesi sağlanır.

Gebelik, doğum ve annelik; kadın ve ailelere özel olarak neşe getiren doğal bir süreçtir (Liamputtong, 2006; 2007; Hoang & Kilpatrick, 2009; Murray vd., 2010. Akt: Benza & Liamputtong; 2014). Çünkü annelik, çok karakteristik davranış şekillerinin sergilendiği fizyolojik bir durumdur (Eşel, 2010). Annelik, toplumsal rollerle, gelişimsel öğelerin, davranış ve tutumların birleşiminden oluşan çok yönlü bir kavramdır. Bu

yüzden de annelik pek çok rolü bir arada kucaklar (Arendell, 2000). Çocuk yetiştirme rolünü yerine getirmek için, anneler belirli bir zihinsel gelişime ulaşmalı ve annelik rolü için yeniden yapılanma sürecinden geçmelidir (Barnard & Martell, 1995; Stern, 1995). Bu yapılanmanın başlangıcını oluşturan durum ise uyumdur. Uyum, bireyin kendi içinde ve çevresinde meydana gelen değişikliklerin farkında olması ve bu değişikliklere karşı, kendi iç dünyası ile doyumlu bir denge sürdürebilmesi için kullandığı yöntemlerin tümü olarak tanımlanmaktadır (Beydağ, 2007). Anneliğe uyum ise, kadının başa çıkma yeteneklerini algılama durumu ve annelik sorumluluk ve görevlerine uyumdur. Doğum sonrası uyum, kadının biyo-psikososyal durumunu, aile ve sosyal yaşamını önemli derece etkiler. Anneliğe uyum, kadının yaşamında karşılaştığı güçlüklerin üstesinde gelmeyi gerektirir. Kadının anneliğe uyumu hem bebek, hem de kadının ev içindeki fonksiyonlarını yerine getirebilmesini sağlar. Annenin yaşı, mesleği, sosyal statüsü, doğumun tipi, hastanede kalma süresi, anne ve bebeğin birlikte ya da ayrı hastanede kalması anneliğe uyumu etkilemektedir (Kiehl & White, 2003; Aber vd., 2013). Doğum sonu dönem, annenin hızlı fizyolojik ve psikolojik değişiklikleri yaşadığı, psikososyal dengelerin değiştiği ve bu durumlara uyumda anne ve ailenin yoğun stres yaşadığı bir dönemdir (Koç, 2005). Doğum sonu dönem anne ve bebek için oldukça önemli bir dönem olduğundan bu sistemin sağlıklı işleyebilmesinde ailenin önemli bir rolü vardır. Çünkü bireylerin sağlık gelişim göstermesinde aile yaşantısının katkısı çok büyüktür. Aslında ailenin kendisi doğal bir sistemdir ve sistemin her bir parçası bir diğer parçasını etkilemektedir (Bakış, 2013). Tüm bu farklı duygular aynı anda ve birden fazla yaşandığı için sadece anneyi değil aileyi de içine alacak şekilde değerlendirilmelidir.

İnsanın sağlıklı bir gelişim gösterebilmesi için sağlıklı bir aile yapısı içinde büyümesi olgusu genel olarak kabul gören bir anlayıştır. Sağlıklı bir aile ortamından mahrum kalan çocuğun duygusal, bedensel ve zihinsel gelişimi olumsuz etkilenmektedir (Yavuzer, 1996). Çünkü ailenin çocuk üzerindeki etkisi doğum öncesinden başlamakta ve tüm yaşamı boyunca devam etmektedir. Ancak her çocuk, gelişimini sağlıklı bir ailenin yanında geçirebilecek kadar şanslı olamamaktadır. Çocuklar; ana-babadan birisinin veya her ikisinin ölmesi, ruhsal sorunlar, savaş, doğal afet, yoksulluk, göçler, ana babanın ayrılması, yurt dışına gidilmesi, evlilik dışı ilişkilerin varlığı gibi çeşitli nedenler sonucu aile ortamından uzaklaşabilirler (Wright, Lamsal, Ksetree, vd., 2014). Parçalanan aile, çocuğun bakımı ile ilgili yasal sorumluluğu tam olarak yerine getirememekte ve çocuğun bakımında belirsizlikler ve yetersizlikler ortaya çıkabilmektedir. Çocuğun bakımındaki belirsizliklerin ve yetersizliklerin varlığı, onu korunmaya muhtaç çocuk konumuna getirmektedir (Smith & Black, 1997). Bununla beraber, aileden uzak yaşayan çocukları, diğerlerine göre daha zorlu bir hayat beklemektedir (Karabulut ve Ulucan, 2011). Çünkü çocukluk dönemi çocuk açısından önemli gelişmelerin kaydedildiği zengin bir alanı temsil etmektedir.

İdeal koşullarda aile, çocuğun duygusal ve sosyal yaşamını etkilemede ve şekillendirmede önemli bir rol üstlenmiştir. Öte yandan ailenin yoksulluk içinde olması, aile içi sorunlar, anne babada bedensel, ruhsal ya da zihinsel yetersizlikler, annenin ya da babanın ölümü, ihmal ya da istismar gibi pek çok nedenle anne babalık görevleri yetersiz kalabilmekte ve çocuk korunmasız hale gelebilmektedir. Ebeveynlerin bu rolünü yerine getiremediği durumlarda, çocuklar devlet tarafından koruma altına alınarak "kurum bakımı", "koruyucu aile" "sevgi evleri" gibi farklı bakım modellerinde

büyütülmektedir (Şimşek, Erol, Öztop ve Özcan, 2008; 236). Ancak bu tür çözümlerin, çocuğun gelişimi açısından ne tür sonuçlar doğuracağına bilinmesi, gerekli önlemlerin alınması açısından oldukça önem taşır (Tümkiye, 2005).

Ülkemizde binlerce çocuk sağlıklı olmayan bir aile içinde ya da hiç ailesi olmadan gelişimlerini tamamlamak zorunda kalmaktadırlar. Bunların içindeki gruptan biri; yetiştirme yurtlarında kalan çocukların oluşturduğu gruptur (Şan 2008). Koruma altına alınan çocuklara yönelik geliştirilen bakım modelleri ülkeden ülkeye değişmektedir. O ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı bakım modelleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ülkemizde yaygın olan ilk bakım modellerinden biri çocuk yuvası ve yetiştirme yurdu diye anılan kurum bakımlarıdır.

UNICEF verilerine göre yalnızca Avrupa Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde 700.000 çocuğun koruma altında olduğu ve sayının artmakta olduğu belirtilmektedir (Smith ve Black, 1997). Türkiye’de ise korunmaya muhtaç çocuk tanımına uyan 500.000 çocuğun olduğu bilinmektedir. Bu sayı içinde sokak çocukları da yer almaktadır.

Ülkemizde korunmaya muhtaç çocukların bakım ve sorumluluğu SHÇEK (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna) verilmiştir. SHÇEK 13 - 18 yaş arasındaki korunmaya muhtaç çocukları uzun yıllar yetiştirme yurtlarında barındırmıştır. Ancak kurum bakımının pek çok sakıncasının ortaya çıkması ve maliyetli bir bakım yöntemi olması nedeniyle pek çok ülke gibi Türkiye de yaygın bir şekilde uygulanan kurum bakım hizmetlerinden vazgeçmeye başlamış alternatif model oluşturulmaya başlanmıştır (Yazıcı, 2012: 508). Çocuk evleri 2828 sayılı SHÇEK Kanunu’nun 3. maddesinde “0-18 yaşlar arasındaki korunmaya muhtaç çocukların kaldığı ev birimleri” olarak tanımlanmıştır. Bu evlerde 0-18 yaş grubu arasındaki 5-8 çocuğa bir ev ortamı yaratılarak o çocuklara korunma ve bakım sağlanarak, çocukların bedensel ve psikososyal gelişimleri ile eğitimlerinin tamamlanmasına çalışılmaktadır. Böylece korunma altına alınan çocukların bir meslek sahibi edilerek topluma yararlı kişiler olarak yetiştirilmeleri, çocukların toplumsal hayata uyum sağlamaları, komşuluk ilişkilerini geliştirmeleri ve topluma kazandırılmaları amaçlanmıştır (Çocuk Evleri Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2008).

İlk çocuk evi Ankara Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne bağlı Çevre Eğitim Sağlık Sosyal Yardımlaşma Vakfı ile işbirliği protokolü ile 2000 yılında Ankara ilinde açılmıştır. Uygulamanın başarılı olması sonucunda bu uygulama 2005 yılından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır (Yıldırım, 2017: 104). 2015 yılsonu itibarıyla ülke genelinde 75 ilde 76 Çocuk Evi Koordinasyon Merkezi bulunmakta olup toplam 1057 çocuk evinde toplam 5366 çocuğa fiilen bakılmaktadır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Faaliyet Raporu, 2015).

Literatür incelendiğinde yaklaşık 65 yıldır kurum bakımı altındaki çocukların duygusal, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını belirlemek üzere araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Fakat çocuklar yasa gereği 18 yaşına geldiklerinde bu kurumdan ayrılmaktadırlar ve bu ayrılış sonrasında bu bireylerle yapılmış çeşitli araştırmalar olmakla birlikte onların annelik deneyimlerine yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu doğrultuda araştırmacının amacı; kurum bakımında büyümüş kadınların aileye ve anneliğe bakışlarını ve kurum deneyimlerinin devam eden yaşantılarına etkilerine ilişkin görüşlerini resmetmektir.

YÖNTEM

Bu araştırma nitel bir çalışmadır Belli bir amaç doğrultusunda bilgi zengini durumlar seçmede farklı yollar izlenebilir. Her bir stratejinin mantıksal açıklaması belli bir amaca hizmet etmektedir (Patton,2014: 230). Bu bakımdan araştırmada durum çalışması deseninde tipik durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Durum çalışması, nasıl ve niçin sorularını temel alarak araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da olayı derinliğine incelemesine olanak veren araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Durum çalışması olgunun bağlamından ayrılmasının zor olduğu durumlarda bu olguyu incelemek için kullanılabilir (Yin, 1998). İncelenen durum içerisinde olguyu etkileyen birçok unsur yer alır, durum çalışması ile bu unsurlar ve etkileşimleri resmedilir (Merriam, 2013). Araştırma kapsamında yetiştirme yurdunda büyümüş kadınların annelik deneyimleri araştırmacılar tarafından belirlenmiş sorular çerçevesinde irdelenmiştir.

Çalışma grubu

Çalışmanın katılımcılarını, yetiştirme yurdunda kalmış ve daha sonra oradan ayrılarak evlenmiş çocuk sahibi olmuş kadınlardan oluşmuştur. Çalışmada tipik durum örnekleme kullanılmıştır. Tipik durum örnekleme, bir kültürü ve ya programı, çalışılan ortama yabancı insanlara tanıtmak için kullanılan bir örneklemedir ve kaynak kişilerin yardımıyla seçilmektedir. Burada amaç tüm katılımcıların deneyimleri konusunda genellemeler yapmak değil, bunlara yabancı olan kişilere bu durumlar hakkında neyin tipik olduğunu göstermektir. Örneklem sadece tasvir amaçlıdır, nihai değildir (Patton, 2014: 236). Araştırma duyurusu sosyal medya üzerinden yetiştirme yurdunda kalmış olanların kurduğu sosyal medya (facebook) sayfasından yapılmıştır. Araştırmaya katılmak istediğini mail yolu ile araştırmacıya belirten 11 anneye yarı yapılandırılmış görüşme soruları araştırmanın amacını içeren bir not ile birlikte yine mail yolu ile gönderilmiştir. Soru formu cevaplanmış olarak altı anneden geri dönmüştür. Araştırmanın örneklemini altı anne oluşturmuştur.

Çalışma Grubunun Özellikleri

Tablo 1: Katılımcıların Özellikleri

Değişkenler	Alt Kategoriler	Sayı
Yaş	Emel- 27	1
	Fatma- 40	1
	Sevdalinka- 34	1
	Mine- 42	1
	Ayşegül-33	1
	Sema-24	1
	Medeni Durum	Evlili (kaç yıldır)
Sevdalinka--18		
Ayşegül-11		
Sema-14		
	Boşanmış	Fatma-6

	(Kaç yıl evli Mine-7+4 kaldığı)	2
Çocuk Sayısı	1	2
	2	2
	3	2
Yetiştirme	6	1
Yurdunda	11	2
Kaldıkları Süre (yıl)	14	1
	17	1
	18	1

Tablo 1'de çalışmaya katılan annelerin demografik özellikleri yer almaktadır. Buna göre; Annelerin yaşı 24 ile 42 arasında bulunmaktadır. Annelerden 4'ü evli 2'si boşanmıştır. Ayrıca annelerden 1 tanesi 2 evlilik yapmış birinci evliliğin 7 yıl ikinci evliliğinin ise 4 yıl sürdüğünü ifade etmiştir. Katılımcı annelerin evlilik süreleri 4 ile 12 yıl arasında olup, üç anne ise 4 ile 6 yıllık evliliklerden sonra boşanmışlardır. Katılımcılardan hiçbiri boşanma sebebini belirtmemişlerdir. Katılımcılardan iki anne bir çocuk sahibi olduğunu belirtirken diğer dört anneden ikisi 2 diğeri ikisi de 3 çocuk sahibi olduğunu ifade etmişlerdir. Anneler 3 ay ile 20 yaş aralığında, 6 ile 18 yıl arasında yetiştirme yurdunda kalmışlardır. Buna göre en az kalan 6 yıl en çok kalan ise 18 yıl yetiştirme yurtlarında kalmıştır. Araştırmaya katılan annelerin tamamı bir kamu kurumunda 5 ile 22 yıl arasında memur olarak görev yapmaktadırlar.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Kişisel Bilgi Formunda annelerin yaşı, öğrenim durumu, toplam çocuk sayısı, yetiştirme yurdunda kaldıkları süre ve yaş aralığı, yetiştirme yurdunda kalma sebebi, evli olup olmadıkları, evli değilse kaç yıl evli kaldıkları, çalışıp çalışmadıkları, çocuk sayısı, çocuğun/çocukların cinsiyeti ve kaçınıcı çocuk olduğu ile ilgili sorular yer almıştır.

Yarı yapılandırılmış soru formunun oluşturulması için öncelikle ilgili literatür incelenmiş, bu konuda çalışmakta olan uzmanlarla görüş alışverişinde bulunulmuştur. Ardından formun ilk taslağı olarak sorular oluşturulmuş ve bir kişi ile pilot bir görüşme yapılmıştır. Pilot görüşme sonunda soru formu yeniden düzenlenmiştir. Veriler araştırmanın amacı doğrultusunda annelerden yazılı olarak mail yolu ile toplanmıştır. Dokümandan

Araştırmada Yararlanılan Etik İlkeler

Verileri toplama aşamasında etik prensipler (Miles ve Huberman, 1994) çerçevesinde önlemler alınmıştır. Öncelikle katılımcılara araştırma konusuyla ilgili bilgi sahibi olmaları için sosyal medyadan açıklamalar yapılmıştır. Ardından araştırmacının mail adresine "çalışmaya katılmak istiyorum" yazan katılımın gönüllü olduğu ve araştırmanın herhangi bir yerinde özgürce katılımı sonlandırmayı seçebilecekleri konusunda açıklamalı bir yazı hazırlanmıştır. (Glesne, 2013). Çalışmaya katılmayı kabul eden katılımcılar mail yoluyla gönderilen soru formlarını doldurup araştırmacının

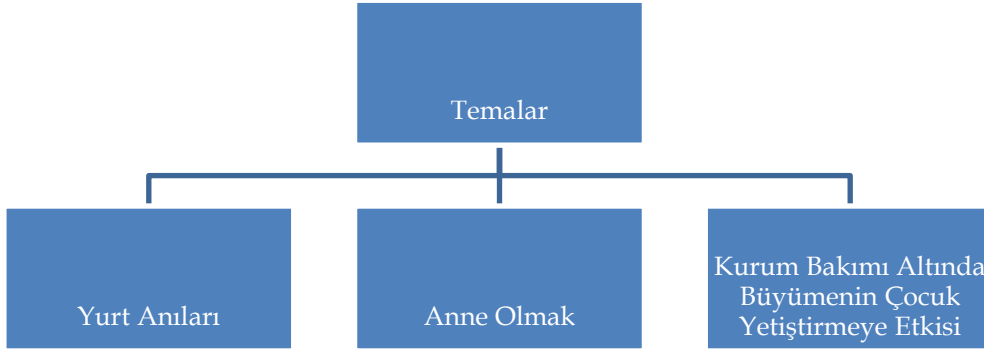
mail adresine geri yollamışlardır. Araştırmacı tarafından katılımcılara “Değerli katılımcılar, Çocuklarla ve çocuk yetiştirme konusunda çalışıyorum. Farklı ortamlardaki annelerin deneyimlerini merak ediyorum. Yetiştirme yurdunda kalmış ve daha sonra anne olmuş kadınların annelik deneyimlerinin nasıl olduğunu anlamak için bir araştırma yapıyorum. Bu konudaki görüşlerinizi benimle paylaşmanız çalışmama çok değerli katkılar sağlayacaktır.” Şeklinde açıklama yapıldıktan sonra; “Çalışmada kimlik bilgileriniz gizli tutulacak, yanıtlayacağınız soru formu araştırmacılar dışında her hangi bir kimseye gösterilmeyecektir. Ayrıca araştırma sonuçlarını yazarken, görüştüğüm bireylerin isimlerini kesinlikle raporuma yansıtmayacağım ve size birer takma isim vereceğim. İsterseniz kendi takma isminizi kendiniz belirleyebilirsiniz. Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için size formda yer alan soruları mümkün olduğunca ayrıntılı cevaplamanızı rica ederim” diyerek açık uçlu sorulara geçilmiştir.

Verilerin analizi

Elde edilen veriler içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan annelere kendi istekleri doğrultusunda kod adı verilmiştir. Elde edilen tüm veriler araştırmacı ve bir uzman tarafından kategorilerin oluşturulması için incelendikten sonra akran incelemesi (peer review) (Creswell, 2014) ile analiz edilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler birçok kez okunarak kodlanmış daha sonra bu kodlar kategoriler doğrultusunda değerlendirilmiş ve oluşturulan kategoriler temalar haline getirilerek gruplanmıştır. Araştırmanın güvenilirlik çalışması için araştırmacı ve bağımsız bir araştırmacı ile görüşme dökümleri ayrı ayrı incelenerek belirlenen kategoriler doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Her bir katılımcı için ayrı ayrı yapılan analizlerde çıkan sonuçlar Güvenirlik = Görüş Birliği/ Görüş Birliği+ Görüş Ayrılığı formülü (Miles & Huberman, 1994) kullanılarak hesaplanmıştır.

Yapılan güvenilirlik çalışmasının sonucunda araştırmanın genel güvenirliliği %96 olarak belirlenmiştir Ayrıca buna ek olarak iki değerlendirmecinin görüş ayrılığı olan noktalarda diğer araştırmacı kayıtları incelemiş, birlikte tartışılarak görüş birliği sağlanmıştır.

Güvenirlik formülü ile hesaplanan sonucun %70'in üzerinde olması durumunda değerlendiriciler arasında güvenilirlik sağlanmış olmaktadır (Miles ve Huberman, 1994). Buna göre araştırmada elde edilen bulgular üç ana tema etrafında organize edilmiştir. Bunlar; 1-Yurt anıları 2-Anne olmak 3-Kurum bakımı altında büyümenin çocuk yetiştirmeye etkisi' olarak belirlenmiştir.

Şekil 1: Temalar

BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgular üç ana tema etrafında organize edilmiştir. Bunlar; 1- Yurt anıları 2- Anne olmak 3- Kurum bakımı altında büyümenin çocuk yetiştirmeye etkisi' olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: (Tema 1) Yurt Anıları

Kategori	Kod	Sayı
Olumlu Anılar	Öğretmenlerin eğitimle ilgili kararlılığı	2
	Öğretmenlerin anne baba gibi olması	5
	Çocukluğun ve gençliğin en güzel yılları olması	3
	Yurt annesinin sabahları öperek uyandırması	1
Olumsuz Anılar	Cinsel istismar	3
	Gerçek aile olamama,	5
	Sürekli sevgi arayışının olması	4
	Yalnızlık ve dayak	3

Yurt anıları temasında olumlu anılar(4 kod) olumsuz anılar (4 kod) kategorileri yer almaktadır. Buna göre; katılımcı annelerin olumlu anıları içinde; öğretmenlerin eğitimle ilgili kararlılığı, öğretmenlerin anne baba gibi olması, çocukluğun ve gençliğin en güzel yılları olması ve yurt annesinin sabahları öperek uyandırması şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Olumsuz anıları ise, gerçek aile olamama, cinsel istismar, sürekli sevgi arayışının olması, yalnızlık ve dayak olarak tanımlamışlar ve olumsuzluk içeren bu anılarını çocuklarıyla paylaşmak istemediklerini ifade etmişlerdir. Annelerden biri;

“İnsanın tek ihtiyacı olan şeyin sevgi olduğunu düşünüyordum ve her ne sebep ne olursa olsun birilerinin beni sevmesini bekliyordum ve sevecek kişi arıyordum. Çocuklarıma da dünyadaki en büyük ihtiyacın sevgi olduğu ve hayatta sevecek kalınacağını anlatıyorum”
(Fatma, 40)

diye görüşlerini ifade ederek hayattaki en önemli ihtiyacın sevgi olduğuna vurgu yapmıştır.

Katılımcılardan Sevdalinka (34) ise;

"Bundan sonra yapılacak hiçbir doğru, yanlışların yerini dolduramaz. Dolduramadı, hep eksik kaldı bir yanım ne kadar hayat dolu ve sorunsuz gibi görünsem de hayatımdaki eksikler sorun oldu bana ve ben bu eksikliğimle nasıl başa çıkmaya çalıştığımı anlatmak istedim kızlarıma"

diye betimleyerek hayatındaki eksikliklerle nasıl başa çıktığını çocukların anlatmak istediğini ifade etmeye çalışmıştır. Aynı katılımcı yurttaki tecrübelerini

"Ayrılıklarla başladı her şey, babam önce annemden, sonra bizden vazgeçti. Ben annemle hiç beraber olamadım. Kimseye küsmedim, kin tutmadım ama aklıma gelirdi işte "neden" derdim. Nedenlerime sebep üçüncü oluşumdu, abim ve ablamdan sonra doğuşumdu. Hepimizin kaderi olmuştu annesiz ve babasız büyümek."

cümleleriyle açıklamış ve anılarının hep bir hüzünden ibaret olduğuna vurgu yapmıştır.

Kötü anılara vurgu yapan ve hatırlamak istemeyen bu yüzden de çocuklarına anlatmayı seçmediğini ifade eden bir diğer katılımcı ise kendini;

"Hatırladıklarım çok kötü şeyler (dayak, hüznün, taciz) bende yaşattığı travma dolayısıyla çocuklarımla paylaşmak istemiyorum hiçbir anımı" (Mine, 42).

sözleriyle betimlemiştir.

Araştırmaya katılan annelerin hafızasında, yurttaki onlara annelik yapan bakım elemanlarıyla ilgili olarak olumsuz anılar da yer almaktadır. Bunlar; cinsel istismar, gerçek aile olamama, sürekli sevgi arayışının olması, yalnızlık ve dayak şeklinde belirlenmiştir. Bu anıların içinde; anneliğin sıradan ve duygu paylaşımı olmayan bir birliktelik olması, daha çok mekanik işleri ifade etmesi, sevgisizlik içermesi ve hiç kimsenin anne-baba yerini tutmaması, şiddet ve dayak içermesi şeklinde ifade bulmuştur. Katılımcı annelerden biri olumlu ve olumsuz anılarını aynı satırlar içinde şöyle dile getirmiştir;

"Yurtta bize annelik yapanlardan çok sevdiğim yaşlı Ayşe anne vardı hep bizi öperek uyandırırdı bize anne sıcaklığı verirdi. Ama bir anne vardı bize işkence ederdi resmen, büyük ablalara bizi dövürürdü, tek sıraya geçirir cetvelle, topuklu terliği ile döverdi, ayaklarımızın üzerine basarak geçirdi. Hele bir bakıcı vardı bebeklerin ağzına tükürürdü, küçücük aylık yasına yeni girmiş bebekleri döverdi." (Sema, 24).

Katılımcılardan Mine (42);

"Kendi işlerini bize yaptırıp banyo esnasında özellikle sıcak su ile yıkayarak canımızı yakıyorlardı. İstediklerini yapmadığımızda dövüyorlardı, kendilerine masaj yaptırıyorlardı"

diyerek yurttaki kendisine annelik yapan bakım elemanlarıyla ilgili anılarının hep kötü anılar olduğuna vurgu yapmıştır.

Katılımcı annelerden Emel (27) ise;

"Annelik sadece dilimizdeydi özel bir anlamı yoktu yurttaki çalışan bütün bayanlara anne diyorduk. İçlerinde gerçekten merhametli olanı da var ama hepsi sonuçta mesleği o olduğu için bizimle ilgilendi"

diyerek anneliğin kendisi için sıradan bir kelime olduğuna vurgu yapmıştır. Sürekli sevgisizlik ve şiddete vurgu yapan katılımcı annelerin yurttaki bakım elemanlarıyla ilgili anılarının olumsuz olması düşündürücüdür. Katılımcı annelerden Sevdalinka (34) durumu şöyle ifade etmiştir;

“Annelik misyonuyla uzaktan yakından ilgileri yoktu. Evde de böyleyseler çocuklarına vay onların haline. Çok cahildiler en çok temizlikle ilgilenirlerdi. Bizim de çok sık tozumuzu alırlardı.” diyerek şiddet gördüğünü biraz da mizah yoluyla metafor kullanarak ifade etmeye çalışmıştır”

aynı anne

“Annesiz bebek olmak, başka çocukların anneleri ile yaptığı işi sadece meslek olarak görmüş kişiler elinde büyümüş olmak”

diye betimlemiştir.

Ancak tüm bunlara kendince bir gerekçe bulan Sevdalinka (34) durumu şu cümlelerle açıklamayı tercih etmiştir;

“Şimdi kızmıyorum bizi büyüten annelere onlar bütün sevgilerini kendi evlerinde kendi çocuklarına bırakıyorlardı belki. Ancak onlara yetecek kadar sevgileri vardı belli ki”

katılımcı annelerin yurttaki annelerle ilgili anlatmış oldukları anılarının biri dışında tamamı olumsuzdur. O hatıra da yurt annesinin sabahları öperek uyandırmasından ibarettir. Katılımcılar yalnızca yurttaki öğretmenlerin kararlı oluşlarıyla ilgili olumlu anılara sahiptirler. O anılarından söz eden Sevdalinka (34) yurt öğretmenlerinin kararlılığını şu cümlelerle betimlemiştir.

“Yurtlarda çalışkan okulunda başarılı olmuş çocukları tatile götürürlerdi, Tüm yıl yurttaki öğretmenler, o kadar çok çabalamışlardı ki, yedi, sekiz zayıfı olanlarla, biz hep üzülürdük öğretmenlerin çabalarına, çabalarının karşılıksız kalmasına... Alırlardı karşılarna, öğretmenden çok baba gibi, endişe ile hayal kırıklığı ile birleşmiş ses tonları ile; “Bak yavrum, bu kadar zayıf getiren bir insanın dersi hiç dinlemiyor olması gerekir” “Neyin var nedir sorun, her ne ise benimle paylaşır mısın? Biz sizin öğretmeninizden çok babanızız. Her biriniz, kurumdaki vaktinizi öyle güzel değerlendirmelisiniz ki, yurttan çıktığınızda bir daha kimseye ihtiyacınız olmasın. Hayalini kurduğunuz hayatları kazanabilmeniz için, okulunuzda başarılı olmanız şart, size destek olacak bir yakınınızda yok neye güveniyorsunuz” diyerek de çalışmazsa başına neler gelebileceği ile ilgili örnekler vererek çalışınlar diye her sözleri ile bizleri kamçılıyorlardı”

Öğretmenlerin kararlı oluşlarına değinen bir başka anne Emel (27) bu durumu şu sözlerle betimlemiştir;

“Öğretmenlerimizin bizim eğitim ve öğretim hayatımızdaki karalı ve tavizsiz tutumu ve anne baba gibi olmaya çalışmaları hep dikkatimi çekmiştir. Bu yüzden de kızımın kaliteli eğitim alma konusunda yurt öğretmenlerimin kararlılığını örnek alıyorum”

Öğretmenlerin kararlı oluşlarının onlar üzerindeki güçlü etkisinden söz eden Sevdalinka (34) 18 yıl kaldığı yetiştirme yurdundaki anılarından bahsederken öğretmenlerle olan düşüncesini özel bir anısıyla şöyle ifade etmiştir;

“Öğrenciler ve öğretmenler arasında buzlar vardı. Ne zaman bir öğretmen gelse ve öğrenciler onu çok sevse diğer hocalar tarafından dışlanıyorlardı. Bazı öğretmenler bu durumla mücadele edebiliyordu bazıları ise hemen ayrılıyorlardı. Meral öğretmen

mücadeleci bir öğretmendi, benim için çok uğraştı benim utangaçlığımı aşmak adına, beni sınıfta herkesin önünde konuşurmak adına yapmadığı kalmazdı" (SevdaLinka, 34).

Her iki katılımcı anne de öğretmenlerin kararlı tutumunun yaşamlarında ki etkisine değinmişlerdir.

Tablo 3: (Tema 2) Anne Olmak

Kategori	Alt Kategori	Kod	Sayı
İyi Anne Özellikleri	Örnek Aldıkları Anne Modeli	-Kendisi	2
		-Yurt doktoru ve yurt ablaları	2
		-Şefkat ve merhamet gösteren herkes	2
	İyi Anne Tanımlamaları	-Evlatlarından vazgeçmeyen	5
		-Her şeyi bilen öğreten bir anne	5
		-Kendi ayakları üzerinde durabilen bireyler yetiştirebilen	5
Keyifli Yönleri	/Manevi Haz	En büyük mucize	4
		-İlk deneyimlerine tanıklık etmenin eğlenceli tarafı	2
		-Farklı bir sevgi	2
		-Sevmek sevilme ve çocukların başarısıyla gururlanmak	2
		- Koşulsuz sevgi	3
		-En keyifli meslek,	4
		-Yaralarını saran destek	1
	Yeterli Olma	- Büyüme göstergesi,	2
		- Sorumluluk sahibi olmanın göstergesi	2
Zorlukları	Maddi	Çocuklarına en iyiyi sunamamak	4
	Manevi	-Zaman sorunundan dolayı yeterince ilgilenememe	2
		-Çocuklara yetememek	2
Sorumluluklar	Fiziksel	Sağlıklı beslenmelerini sağlamak	5
		-Fiziksel olarak hayata hazırlamak	4
		-Ömür boyu korumak ve iyi eğitim almalarını sağlamak	5
	Psikolojik	Merhametli biri olmasını sağlamak	5
		-İnsan olduğunu anlamasını sağlamak	2
		-Mutlu insanlar yetiştirmek	3
		-Yalnız olmamalarını sağlamak	1
-Annelik sorumluluğunu almak			

-Saygılı ve vicdanlı olmalarını sağlamak	2
-Manevi duyguları güçlü insan yetiştirmek	1
-Ruhsal olarak hayata hazırlamak	2
-Olumlu kişiler olarak büyümelerini sağlamak	2
Ahlaki değerleri almasını sağlamak	5
	4

Araştırmaya katılan anneler; öncelikle kendilerini, daha sonra sırayla yurt doktorunu, yurt ablalarını, şefkat ve merhamet gösteren herkesi anne olarak kendilerine örnek aldıklarını ifade ederken, evlatlarından vazgeçmeyen, her şeyi bilen öğreten bir anne, sevgi dolu/manevi yönü güçlü kendi ayakları üzerinde durabilen bireyler yetiştirmeyi de iyi anne özellikleri olarak belirtmişleridir. Bu konuda katılımcı bir anne;

“Yaşadıklarımın dolay annemin ve yurttaki bayanların davranışları nedeniyle hiç kimseyi örnek almıyorum. Örneğim kendim” (Mine, 42)

diye ifade ederek olumsuz yurt hayatına gönderme yapmıştır.

Katılımcı annelerden Ayşegül (33) ise;

“Çocuğuna şefkat ve merhamet gösteren herkese imrenmişimdir, öyle pek annem bu ya da şu olsaydı demedim Rabbim benim annemi bana layık görmüşse boynum kıldan incedir ve anneme hep kızardım bize neden sevgi göstermedin diye. Meğer oda görmemiş ki neyi göstereyim, ama ben kendimi öyle görmek istemedim hep çocuklarım olmadan önce sevgimle bıktıracağım derdim ve bazen oğullarım yeter artık anne fazlası zarar diyor”

diye betimleyerek yaşadıklarından dolayı suçlama yapmak yerine kadercı bir bakış açısı sergilemiş ve annesinden sevgi görememesini suçlamak yerine;

“o da sevgi görmedi” diyerek anlamayı seçtiğini ifade etmiştir.

Katılımcı annelerden Sevdalinka (34);

“Ben güldükçe güçlendim yendim birçok haksızlığı, kimseye güvenemeyeceğimi anladığımda kendime güvenmeye başladım, kabul ettim tekliğimi, yön gösterecek fazlaca kimse olmayınca nadir insanları örnek aldım. Nerde nasıl bir durumda olursan ol kendine acıma, acımalarına izin verme diyen yurt öğretmenimden sonra gülmeye başladım”

sözleriyle ifade ederek hayatında örnek alınacak nadir insanlar olduğuna vurgu yapmış ve bir başına oluşunu nasıl kabullendiğini açıklamaya çalışmıştır.

İyi anne özelliklerine vurgu yapan Emel,

“Yaşayacağı hayata karşı anne babası olmasa bile hazırlıklı ve zorlukları göğüsleyen birey yetiştiren gerçek bir annedir”

derken, Sevdalinka;

"İyi bir anne her durumda sorumluluk almalıdır asla evlatlarından vazgeçmemelidir. Hiçbir bahane onları kendisinden mahrum etmesinden daha önemli olmamalıdır"

diye betimleyerek *anneliği* sorumlulukla ilişkilendirmiştir.

Katılımcı annelerden Fatma ise;

"Gerçekten tam bilmiyorum ama şartlara göre değişir Afrika'da bir lokma yemek veren anne, belki. Okyanus ülkelerinde iyi yüzmeyi öğreten anne benim gibi yurttan büyüyen biri için de sevgi ağırlıklı anne ama hala tam bilmiyorum hayat bana her gün yeni şeyler öğretiyor"

dıye ifade ederek *anneliği* sürekli dinamik ve değişken bir görev olarak algıladığını ifade etmiştir. *Anneliği* her şartta ve her ortamda değişen ihtiyacı karşılayabilecek potansiyele sahip olması gereken bir kurum gibi tanımlamıştır. Katılımcı annelerin en genci olan 24 yaşında ki Sema'da iyi anne için şu ifadeleri kullanmıştır:

"Sabırlı, çocuğuna sevgiyle yaklaşmalı doğruyu yanlış anlatarak yaşatmalı ne yaparsa sonucu ne olur her zaman bunu açıklamak lazım ki doğru mu yanlış mı kendi karar verebilsin. Sen yapamazsın dememeli yapabilirsin diye cesaretlendirmeli. Baba ve anne rolünü iyi tanıtmalı. Anne baba uyum içinde hareket etmeli baba kızarken anne müdahale etmemeli aynı şekilde baba da eğer yapılan bir yanlış varsa çocuktan ayrı konuşmalı, çocuktan gerekirse özür dilemeli. Yapmak isteği şeylere olanak vermeli ama yapamayacak durumu varsa bunu en iyi şekilde nedenleriyle tatmin edici açıklamada bulunmalı. Çocuğuna kaliteli vakit ayırmalı gerektiğinde onu yaş seviyesine inmeli gerektiğinde yol gösterici olmalıdır"

Annelerin tamamı kendi anneliklerinden övgüyle söz etmiş ve annelik sorumluluğunu yücelten ifadelere yer vermişlerdir.

Katılımcılar anne olmanın öncelikle keyifli yönlerine, zorluklarına ve sorumluluklarına değinmişlerdir. *Anneliğin* keyifli yönleri için manevi hazza ve yeterli olmaya vurgu yaparak anlatmayı tercih ederken zor yönleri için hem maddi zorluklara hem de manevi zorluklardan bahsetmişlerdir. Bunlardan keyifli yönlerini, en büyük mucize, , ilk deneyimlerine tanıklık etmenin eğlenceli tarafı, farklı bir sevgi, sevmek, sevmek, çocukların başarısıyla gururlanmak, koşulsuz sevgi, en keyifli meslek ve yaraları saran destek gibi cümlelerle ifade ederken, yeterli olma durumunu ise, sorumluluk sahibi olmanın göstergesi, büyüme göstergesi, gibi cümlelerle ifade etmeye çalışmışlardır. Çocuğa karşı hissedilen sorumlulukları ise fizyolojik açıdan ve psikolojik (manevi) açıdan desteklemek olarak ele almışlardır. Katılımcılar verdikleri cevaplarla *anneliğe* derin ve önemli anlamlar yüklemişlerdir. Katılımcı annelerden biri olan Sevdalinka (34);

"Anne olmanın en keyifli yanı seni koşulsuz seven iki meleğin olması. Sev ki daha çok sevsinler değer ver ki çok değer versinler. Onları kaybetmekten kork ki onlarda sensizlikten korksunlar... Anne olmak kadının en keyifli mesleğidir." diye betimleyerek anne olmanın güzelliğine vurgu yapmıştır. Yine aynı şekilde Emel (27); *"Dünyanın en güzel duygusu her şeyin üstünde bir sevgi. Canım kızım doğduktan sonra tam anlamıyla yurt çocukluğundan çıktığımı büyüdüğümü bana ihtiyacı olan minik bir kalbin olduğunu anladım. Anne olmak kızımın gelişimini izlemek mutluluğunu paylaşmak işte hayat bu"* diyerek anne olduğundan dolayı mutlu olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Mine (42) ise; *"Dünyada yaşayabileceğim en güzel duygu, dezavantajlı hiçbir yanı olmadığını"*

düşünüyorum, bana yaşattığı değer ve sevgi geçmişimin yaralarını sarmamda bana en büyük destek”

diye betimleyerek anneliği kendi yaralı geçmişini tamir etme gücünü bulduğu bir teminat olarak görmekte ve olumsuz hiçbir yönünün olmadığını düşünmektedir.

Anneliğin zor yönlerini ise; zaman sorunu, yeterince ilgilenememe, çocuklara yetememek ve maddi zorluklar içinse çocuklarına en iyiyi sunamamak olarak sıralamışlardır. Sevdalinka (34);

“Anne olmanın zorluğu istediğin gibi anne olamamak yeterli zaman ayıramamak, onlara yetememek. Çocukların için her şeyin en iyisini isterken elindekilerle yetinmeye çalışmaktır. Ne kadar istese de insan zaman olarak da akıl olarak da yeterli görmüyor kendini. Hep eksik hep eksik hissediyor”

diye ifade etmiştir.

Katılımcı annelerden Mine (42);

“Manevi hiçbir zorluğu yok anne olmanın. Sadece çocuklar büyüdüğünde maddi olarak onlara yetebilmek zor olabiliyor. Onlara en iyi olanı sunamama kaygısı oluyor daha çok aslında”

diye betimleyerek ekonomik zorluklara vurgu yapmıştır. Katılımcılardan en genç anne olan 24 yaşında ki Sema ise;

“Bütün sorumluluk annede. Yemek, çamaşır, bulaşık, evin temizliği, çocuğun açlığı, banyosu, oyunu, uyutması bide işe gitmek. Ama en büyük sorumluluk eşinle birlikte hareket edebilmede. Çünkü eşimle birlikte hareket edersek ancak çocuğumuz şımarık olmaz nerede nasıl hareket etmesi gerektiğini bilir diye düşünüyorum. Oğlum olduğu için eşimi hep uyarıyorum hareketlerine konuşmalarına dikkat et çünkü seni örnek alacak”

diye betimleyerek anne-babaların birlikte hareket etmesinin çocuğun sağlıklı gelişmesinde etkili olduğunu düşündüğünü ifade etmeye çalışmıştır.

Katılımcı annelerin tamamı anneliğin hem keyifli hem de zor yanlarını kendi yaşamlarından örnekler vererek ifade etmişlerdir.

Katılımcı anneler çocuklarına karşı hissettikleri sorumluluğu, fiziksel ve psikolojik olarak ayrı ayrı tanımlamışlardır. Fiziksel olarak; sağlıklı beslenmelerini sağlamak, fiziksel olarak hayata hazırlamak, çocuğunu ömür boyu korumak ve iyi eğitim almasını sağlamak olarak ifade ederken psikolojik olarak; merhametli biri olmasını sağlamak, insan olduğunu anlamasını sağlamak, mutlu insanlar yetiştirmek, yalnız olmamalarını sağlamak, annelik sorumluluğunu almak, saygılı ve vicdanlı olmalarını sağlamak, manevi duyguları güçlü insan yetiştirmek, ruhsal olarak hayata hazırlamak, olumlu kişiler olarak büyümelerini sağlamak, ahlaki değerleri almasını sağlamak, olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcı anneler çocuğa karşı hissedilen sorumluluğu, özellikle manevi değerlere vurgu yaparak açıklamayı tercih etmişlerdir. Katılımcı annelerden Fatma (40) bunu şöyle ifade etmiştir;

“Onları hem fiziken hem ruhen hayata hazırlamak. Toplum içinde bir duruş kazandırmak her türlü insani vazifeleri öğretmek. Değer yüklemek maneviyatlarını güçlü tutup sağlam bireyler olmasına yardımcı olmak. Ayrıca iyi beslemek daha sağlıklı olsunlar”

Emel (27) ise;

“Kızımın tüm hayatı boyunca onu görünmez bir kanat açıp korumak. İyi eğitim almasını desteklemek. İyi insan olsun vicdanlı yardım sever ve merhametli olması için yönlendirmek. Her şeyden öte insan olduğunu anlamasına yardımcı olmam”

diye ifade ederken, annelerden Ayşegül bu durumu;

“İyi eğitim almasını sağlamak. Ahlaki değerleri almasını sağlamak” diyerek bir anne olarak sorumlulukları eğitim ve ahlaki değerlerle ifade etmeyi seçmişlerdir. Sevdalinka (34) ise; “En büyük isteğim kızlarımın saygılı, vicdanlı hassas bir insan olmaları. “Anne sen ne zaman yaşlanacaksın”, “sen yaşlandığında ben çocuk mu kalacağım”, “Kaç yaşındasın”, “ben büyüyünce sen kaç yaşında olacaksın” derken neden korktuklarını biliyordum aslında. Çocukken anneye olan ihtiyaçları büyüyünce de devam edecek sanıyorlar yalnız kalmaktan korkuyorlardı. Ne zaman büyüyecekler kendi ailelerini kuracaklar işte o zaman halen ihtiyaçları olsa da bunu göremeyecek belki uzaklaşacaklardı benden”

diyerek betimlemiştir. Katılımcı annelerin cevaplarından aşırı bir sorumluluk bilincini taşıdıkları ve çocuklarını her şekilde iyi yetiştirme arzusu ile dolu oldukları görülmektedir.

Tablo 4 (Tema 3) Kurum Bakımı Altında Büyümenin Çocuk Yetiştirmeye Etkisi

Kategori	Kod	Sayı
Kendi Çocuklarına Karşı Hassasiyet	Sevmek ve sahip çıkmak	6
	Biraz daha korumacı olmak	6
	Sevgiyi esirgememek	6
	Daha çok sevgi göstermek	6
Çocuk Yetiştirme Konusunda Daha Fazla Çaba	Her zaman yanlarında olma	5
	Deneme yanılma yoluyla doğruyu bulma	5
	Sürekli mücadele vererek kendisi olma çabası	3
	Yardımlaşma ve paylaşmayı öğretme isteği	3
	Daha merhametli insan olarak yetişmelerini sağlama	3
Yaraları Onarma	Çocuklar sayesinde olumsuz izleri silme	6
	Hayata daha fazla bağlanma	6
	Yuvadaki çocukları ziyaret etme	2
Geniş Aile olamama	Küçük bir aileye sahip olmanın üzüntüsünü yaşama	1
	Erkek çocuklarında baba rolünün olmayışı	1

Katılımcı anneler, kurum bakımı altında büyümenin kendi çocuk yetiştirmelerine etkisi hakkında kendi çocuklarına karşı hassasiyet, daha iyi çocuk yetiştirme çabası, yaraları onarma ve geniş aile olamama üzerine vurgu yapmışlardır; Katılımcı annelerden Ayşegül (33);

“Kurumda kaldığım dönemde aynı zamanda okul öncesi okudum. Kızımı büyütürken pek kurumda yaşadıklarım etkisinde kalmıyorum ama yine de diğer annelere göre çok daha korumacıyım”

diyerek kendi anneliğini eleştirmiştir. Yine annelerden Sevdalinka (34);

“Hafızalarda kalanlar öfke olmazdı, anneye öfke duymayı bilmezdik minicikken, serbest resim çizeceksek, serbestçe gösterirdik kâğıtlara annemizi ne kadar özlediğimizi. Bakınca herkes anlamazdı yavrusuna sarılmış bir çocuk çizdiğimizi. Öyle ortada kalırdık ki, suçlayamazdık, kimin hakkıydı mutluluk, annemiz olamayanların mı, annesiz kalanların mı?.....Hikayelerimiz ayrı da olsa adlarımız aynıydı.. “yuva çocuğu”, “yurt çocuğu”, Neyin daha kıymetli olduğunu anlamamız biraz zaman aldı. Düşünmek zayıflık olacak diye düşünmedik düşündüren de olmayınca unutmak zor olmadı. 18 yaşında yetiştirme yurdundan ayrıldım”

diye betimleyerek yurttaki yıllarını ifade etmiştir.

Anneliği kutsal ve sevgi dolu bir sorumluluk merkezi olarak gören kadınların kendi çocukluklarına ilişkin bu kötü anıları çocuklarıyla paylaşmaktan kaçındığı ve onların yaşadığı bu derin hüznün kendi çocuklarına karşı daha da hassasiyetle bağlanmalarına ve çocuklarını aşırı koruma eğilimi içine girmelerine neden olmuştur katılımcı anne Sevdalinka (34) şu sözlere yer vermiştir;

“Dünyadaki ve yaşadığım yerdeki bütün kötülöklere rağmen anne olmak hiçbir şeylere değışilmez bir mutluluk verse de bu seferde gelecek korkutuyor, ya diyorum bebeklerimin gülecek çok fazla bir şeyi olmazsa... Allahım herkesi gülmekten eksik etme, beni güçlü yapan gülebilmeyi bütün zorluklara rağmen beni iyi bir insan yaptığına inandığım tek şey asla kindar olmamaktı... Herkes, bir anneden doğmadı mı neden bu kadar öfke? Neden bu kadar nefret? Neden yüze en güzel yakışan gülümsemeden uzak donuk ve anlamsız bakışlar”

katılımcı anne bu sözleriyle anne olmanın değışilmez güzelliğinin yanında hissettiği sorumluluk duygusunun onu korkuttuğunu da ifade etmeye çalışmıştır. Yetiştirme yurdunda büyümüş olmanın kendileri için hem unutulmaz bir geçmiş hem de tüm zorluklarının başlangıcı olarak gören anneler her fırsatta bunu dile getirmişlerdir. Katılımcı annelerden olan 24 yaşındaki Sema yetiştirme yurdunda büyümüş olmayı, toplum tarafından bir eksiklik, bir suç gibi görüldüğünü, orada kalan çocuklarla ilgilenmenin onlar için ne kadar kıymetli bir katkı olacağını şu cümlelerle betimlemiştir;

“Yetiştirme yurdunda büyüyen insanlara hep bir eksik gözüyle bakıyorlar. Ama bu bizim suçumuz değildir hayatın getirdiği şartlar bizi bu duruma getirmiştir. Çok zor günlerim geçti yuvada ama şükür geçti bu günlerdeyiz. Oradaki çocukları ziyaret edelim, hediyeler alalım gönüllü aile olalım, yaşlıları ziyaret edelim. Yuvadaki küçük çocukların başını okşayın, küçük bir şeker vermeniz bile yeter. Onların tek eksiği sevgidir. Onlara değer verdiğinizi gösterin; resim yapın, takılar yapın, duvar boyayın, oyunlar oynayın, etkinlikler yapın inanın onların psikolojisine bunlar çok katkıda bulunuyor. Onlara değer verdiğinizi daha iyi anlatıyor”

Geniş aile olamamaya da vurgu yapan katılımcı annelerden biri olan Sema (24) ilerde kurulacak ailede erkek çocuklarında baba rolünün olmayışının getireceklerini şu cümlelerle ifade etmiştir;

"Birde yurttaki yetişen erkek çocukları aile ortamı görmediyse ailelerinde çok sorumsuz oluyorlar. Evliliğe adapte olamıyorlar, hala serbest hareket etmek istiyorlar. Çünkü örnek alacakları kimse olmamıştır hayatında. O yüzden erkek çocuklarından baba rolü çok önemli diye düşünüyorum. Nasıl görürse oda ona göre bir aile kurar ileride"

Küçük bir aileye sahip olmanın üzüntüsüne vurgu yapan katılımcı annelerden biri olan Sema (24)

"Aile çevremiz pek olmadığından çocuğuma tanıtacak pek büyüğümüz yok. Babanne, Anneanne, amcalar ve teyze den başka pek kimseyi tanıyamayacak çünkü benim ailem yok"

diyerek geniş bir aileye sahip olamadığının ifade etmeye çalışırken, konuşmasının sonunda aslında ailesinin olmadığını söylemiştir. Yetiştirme yurdunda büyümeyen pek çok insanın da geniş ailesi olmamasına karşın bu gibi ayrıntıları önemsemeyebilmektedir. Ancak geniş aileyi önemseyen bu bakış açısının kurum bakımı altında büyümenin etkisiyle oluştuğu söylenebilir.

Annelerin duyduğu gelecek kaygısı ise kendilerinin anne olarak yetersiz kalacağı ve maddi olarak yetememe korkusundan kaynaklanmaktadır. Kindar olmamayı ve intikam gütmemeyi iyi meziyetler olarak vurgulayan anneler bu özelliklerinden dolayı da kendilerini takdir etmektedirler. Çalışmaya katılan annelerin tamamı annelik için her ne kadar zaman zaman yetersiz kalma duyguları ile mücadele etseler de kesinlikle kendi anneliklerine güvendiklerini, kendilerinin maruz kaldığı olumsuz tutumları asla çocuklarına yansıtmak istemedikleri ve çocuklarına aşırı sevgi gösterdiklerini ve çocukları için gereken tüm sevgi, şefkat ve fedakârlığı göstermekten çekinmediklerini her fırsatta dile getirmişlerdir. Anneler çocuğa karşı bir annenin sorumluluğu içinde öncelikle şefkat, merhamet ve vicdan kavramlarını ön plana aldıklarını her fırsatta dile getirmeyi tercih etmişlerdir. Bu cevaplarda da katılımcı annelerin yetiştirme yurdunda kaldıkları süre boyunca onlara annelik yapan kişilerin kötü muamelelerinin etkili olduğu düşünülebilir.

TARTIŞMA

Katılımcı annelerin tamamının cevaplarında yurt yaşamları ve annelik deneyimlerine yansımalarıyla ilgili olumlu ve olumsuz pek çok görüş bulunmaktadır. Katılımcıların çocukluğuna dair anılarının sürekli sevgi arayışı, gerçek aile olamama ve istismar içerdiği görülmüştür. Katılımcı annelerin yurttaki kaldığı süre boyunca öğretmenlerin eğitimle ilgili kararlılığı, öğretmenlerin anne-baba rolünde olması, çocukluğun ve gençliğin en güzel yılları olması ile yurt annesinin sabahları öperek uyandırması dışında iyi bir anılarının olmayışı, üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Bakırcı (2014) yetiştirme yurdunda kalan çocukların eğitim problemlerini belirlemek üzere yaptığı çalışmada, çocukların; okullarındaki öğretmen ve idarecilerle ilgili kayda değer problemler yaşamadıkları, hatta öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun okuldaki öğretmen ve yöneticilerle olan ilişkilerinin "demokratik ve arkadaşça" olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Çalışmada ayrıca yurttaki kalan öğrencilerin çoğunun eğitim hayatlarıyla ilgili problemlerini, okullarındaki öğretmen ve idarecilerle çekinmeden paylaşabildikleri sonucu da vurgulanmıştır. Mevcut çalışmada da katılımcılar, çocukluğun ve gençliğin en güzel yılları olması sebebiyle, yurttaki güzel zamanlar geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Çünkü bir kurumdaki yaşam, ortak bir aile yaşamına benzemeyebilir. Ancak bu, kurumsal yaşamın asla başarılı olmadığı anlamına gelmemelidir. (McKenzie, 2006; Stern, 2017).

Buna karşılık, konu ile ilgili uluslararası ve sınırlı sayıdaki ulusal kaynak incelendiğinde, kurum bakımının özellikle küçük yaş çocuklarında olumsuz etkilerine ilişkin görüşler de mevcuttur. Bu kaynaklara göre uzun yıllardır kurum bakımı altında

büyümüş çocukların ruhsal ve fiziksel sağlıklarına yönelik pek çok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Çalışmalar, kurum bakımında büyümüş çocukların aile yanında büyümüş çocuklara göre daha fazla depresyon, anksiyete, hiperaktivite gibi duygusal ve davranışsal sorunlar gösterdiğini ortaya koymaktadır (Wolff & Fesseha 1999, Roy vd., 2000, Yörükoğlu 2003, Ellis vd., 2004, Erdal, 2014; Şimşek 2004, The St. Petersburg-USA Orphanage Research Team 2005, Erol, Şimşek ve Üstüner, 2005).

Tümkiye (2005)'nin ailesinin yanında kalan ve yetiştirme yurdunda yaşayan 15-18 yaş arasındaki toplam 294 ergenin umutsuzluk düzeylerini karşılaştırmak üzere yaptığı araştırmada, yetiştirme yurdunda kalan ergenlerin umutsuzluk düzeylerinin, ailesi yanında kalan ergenlerinkinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Ailesinin yanında kalan çocukların umutsuzluk düzeylerinin çok düşük olduğu; bu çocukların hayalleri olan, problemlerini arkadaşları ve ailesiyle paylaşabilen, intihar düşüncesi taşımayan, istismara uğramamış ve psikolojik bir sorunu bulunmayan ergenler olduğu görülürken, buna karşın yetiştirme yurdunda kalan çocukların umutsuzluk düzeyleri çok yüksek, hayalleri olmayan, problemlerini hiç kimseye paylaşmayan, intihar düşüncesi taşıyan, intihara teşebbüs etmiş, istismara uğramış, psikolojik sorunu olan ve gelecek beklentisi olmayan gençlerdir. Bu gençlerin çoğunluğunun da kız öğrenciler olduğu görülmüştür.

Şimşek ve ark. (2008) Kurum bakımında büyümüş 6-18 yaşları arasındaki çocukların davranış ve duygusal sorunlarını çoklu bilgi kaynaklarından elde ederek, ailesi yanında büyümüş çocuklarla karşılaştırmışlardır. Araştırmada kurum bakımı altında büyümüş olan çocukların dışa yönelim sorunlarının (kurallara karşı gelme ve saldırgan davranışlar) daha fazla olduğunu, bundan dolayı da kurumda çalışanların eğitimi ve ruh sağlığı hizmet ihtiyacının giderilmesine yönelik çalışmaların öncelikli olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmada ayrıca çocuk refahı alanında, çocuklar için güvenli, onları koruyan kollayan bir çevre oluşturmak için, çocukların haklarını koruyucu, gelişimsel dönemlere duyarlı müdahale programlarının geliştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu araştırmanın bulguları, daha önce yapılan çalışmalara benzer şekilde çocukluktan itibaren uzun yıllarını kurum bakımı altında geçirmiş olan bireylerin duygusal ve davranışsal gelişiminin olumsuz yönde etkilenebileceğini dolaylı olarak düşündürmektedir (Vorra vd., 1998, Roy vd., 2000, Tümkiye. 2005; Ersoy ve Hurasan, 2017).

Katılımcı annelerde yurtda kaldıkları yıllar boyunca bakım elemanlarıyla ilgili de şiddet ve sevgisizliği ön plana çıkaran olumsuz anılar da yer almaktadır. Katılımcı anneler, çocukluk ve ilk gençliklerini yetiştirme yurdunda geçirmiş; 6 ile 18 yıl arasında bu yurtlarda kalmışlardır. Yaşamlarını belirleyen çocukluk ve ilk gençlik yıllarının onlara bakım veren kişilerle ilgili yaşantılarında olumsuz anılar çoğunlukta yer almaktadır. Araştırmaya katılan annelerin şiddet ve sevgisizliği ön plana çıkaran olumsuz anıları, alanyazında yer alan kurum bakımının olumsuz etkilerini, yetişkinlik yaşantılarına da taşımış olabileceklerini düşündürmektedir.

İdeal koşullarda olan bir aile, çocuğun duygusal ve sosyal yaşamı başta olmak üzere etkilemede ve şekillendirmede ciddi bir rol üstlenmiştir. Diğer taraftan ailenin bu rolünü yerine getiremediği durumlarda, "kurum bakımı" gibi çeşitli çözümler üretilmiştir. Ancak bu tür çözümlerin, çocuğun gelişimi açısından ne tür sonuçlar

doğuracağına bilinmesi, gerekli önlemlerin alınması açısından oldukça önem taşımaktadır (Tümekaya, 2005). Bu durumda kurum bakımı altında büyümüş olan kız çocuklarının kurumda onlara annelik yapan bakım elemanlarıyla ilgili iyi bir anılarının olmayışından dolayı yurt yaşantılarının katılımcıları olumsuz etkilediği söylenebilir. Bu durumun Erol (2004) ve Aktaş (2004) tarafından yapılan çalışmalarda da sosyal hizmet kuruluşlarında iş yükü, profesyonel personel yetersizliği, çocuk ruh sağlığı konusunda eğitimlerin yetersiz olması ve meslek elemanlarının bürokratik işlerle uğraşmaktan mesleki fonksiyonları yerine getirememelerinden kaynaklanması söz konusu olabilir. Ayrıca Çetin ve Çavuşoğlu (2009) yetiştirme yurtlarında kalan adölesanların benlik saygılarını ve psikolojik belirtilerinin, aileleri ile yaşayan adölesanlara göre farklılığını belirlemek amacıyla 17-20 yaşlarında 140 ergenle yaptıkları çalışmada, yetiştirme yurdundaki adölesanların kurumun yetersizliklerinden olumsuz etkilendiğini ve etkili sosyal desteğe gereksinim duyduğunu bulmuştur. Çalışmada kurum bakımındaki adölesanların benlik saygılarının yükseltilmesi ve psikolojik sorunlarının azaltılması için kurumda düzenli izlenmeleri, sorunlarının çözümünde danışmanlık verilmesi ve kurum sonrası bağımsız yaşama hazırlanmaları önerilmiştir. Tüm bunlar kurum bakımının iyileştirilmesi ya da alternatif çözümler getirilmesinin gerekliliğini işaret etmektedir. Buna ilişkin ülke politikalarına bakıldığında ise koruyucu aile, evlat edinme gibi uygulamalarının yanı sıra çocukluk dönemi boyunca çocuğun ailesi yanında yetişmesinin onun gelişimi üzerinde yarattığı olumlu etkilerden dolayı çocuğun biyolojik ailesi yanında desteklenmesi anlayışı gündeme gelmiştir. Koruyucu aile yanında kalarak desteklenen çocukların sayısı gittikçe artmaktadır. Bakanlık, koruyucu aileleri ekonomik olarak destekleyerek çocuklar için bir aile ortamı sağlamayı hedeflemektedir. Kurum bakımının çocuğun gelişimine alanyazında belirtilen olumsuz etkileri düşünüldüğünde, koruyucu aile hizmetlerinin ön plana çıkarılarak teşvik edilmesi ulusal bir önceliğimiz olarak görülmelidir. Çünkü yapılan araştırmalar, kurum bakımının çocuğun fiziksel ve ruhsal gelişiminde aksama ve geriliklere neden olduğunu ortaya koymaktadır (Aktaş, 2005). Bunun yanında Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı, çocuğa yönelik hizmetler kapsamında yurtlara alternatif olarak az sayıda çocuğun daha iyi şartlarda barınması ve yetiştirilmesi için çocuk evleri uygulamasını başlatmıştır (Özateş ve Atauz, 2011).

Katılımcı annelerin yurt anneleriyle ilgili olumsuz anılarının ardından, kendilerine örnek olarak yurt annelerini almadıkları sonucu da bu çalışmanın şaşırtıcı olmayan bir diğer bulgusudur. Katılımcıların yurttan kaldıkları süre boyunca hatırladıkları olumsuz anıları, anne olarak kurum bakım elemanlarını örnek almadıklarına neden olarak gösterilebilir. Katılımcı annelerin anılarında, bakım elemanlarından şiddet gördüklerini ifade etmeleri de bu durumun başka bir göstergesi olabilir.

Çocuklukta ve yetişkinlikteki yakın ilişkileri anlamayı amaçlayan kuramlardan biri olan bağlanma kuramı, son yıllarda anne çocuk ilişkisini anlamaya çalışan araştırmalara yol gösterici olmaktadır. John Bowlby bağlanma kuramının merkezine anne çocuk bağına yerleştirmiş ve çocuğun fiziksel ve psikolojik açıdan sağlıklı birey olarak yetişmesinde, anne çocuk ilişkisinin kalitesinin önemini vurgulamıştır (Weber, 2003; Drake vd., 2007).

Bebeklikte biçimlenen bağlanma stilleri, bireyin yaşamında sürekli önemli rol oynamaktadır. Bağlanma ile ilgili yapılan çalışmalar ilk başta bebeklik üzerine odaklanırken, daha sonra çocukluk ve yetişkinliği de kapsayarak, bağlanmanın tüm

yaşam sürecine yansıdığı görüşü kabul edilmiştir. Bowlby (1980) çocuğun bebeklikte ve erken çocuklukta bakıcıyla karşılıklı etkileşim deneyimleriyle, içsel çalışma modellerini yapılandırdığını, bağlanma organizasyonlarının yaşam boyu devamlılığının, yaşamın ilk yıllarında elde edilen bu zihinsel temsillerle sağlandığını savunur. İçsel çalışma modelleri, bebeğin bağlanma figürüyle tekrar eden aktiviteler yoluyla oluşturduğu bilişsel ve duyuşsal yapıları ifade eder. İçsel çalışma modelleri, duyguları, davranışları, ilişkiler hakkında dikkati, bilişi ve belleği yönetmektedir (Weinfeld, Ogawa & Sroufe, 1997; akt. Weber, 2003). Anne ve çocuk arasındaki ilişki ağında temellenen bağlanma stilleri, annenin çocuğa davranışı ve çocuğun anneye verdiği tepkiyi yansıtır. Dolayısıyla bağlanmada karşılıklı bir etkileşim söz konusu olduğundan katılımcılar yurttaki bakım elemanlarına annelik rolünü yüklememişlerdir. Buna göre yetiştirme yurtlarında büyümüş katılımcı annelerin, yurttaki bakım elemanlarıyla aralarında geliştirdikleri bağlanmanın niteliği sorgulanabilir.

Araştırmanın bir diğer sonucu da katılımcı annelerin iyi anne özelliklerine yükledikleri anlamlardır. Katılımcılar iyi anneyi; sevgi dolu/manevi yönü güçlü ve kendi ayakları üzerinde durabilen bireyler olarak tanımlamışlardır. Sacks, (2017)' a göre, her kadının zihninde, temsili bir ideal anne modeli vardır. Bu anne her zaman neşeli ve mutludur ve daima çocuğunun ihtiyaçlarını ilk sıraya koymaktadır. Kendi ihtiyaçları, çocuğununkine kıyasla çok azdır. Hiçbir zaman pişman olacağı kararlar vermez. Birçok anne kendisini bu ideal anne ile kıyaslar. Yapılan bir çalışmada annelerin çocuklarının sağlıklarını yönetme ve koruma sorumluluklarının yüksek düzeyde farkında oldukları ve bunu yaparken "iyi annelik" normlarına uymaya özen gösterdikleri tespit edilmiştir (Lupton, 2011). Bu durum anneliğin sosyal psikolojik ve psikanalitik teorilere dayandırılarak ele alınmasını gündeme getirir. Bu yaklaşım daha çok annelik kimliği ve anne olarak kadının tecrübelerine odaklanır. Yaklaşımda annelik, kadının yetişkin gelişim dönemlerinin bir parçası olarak benimsenir. Bu yaklaşım, kadının tecrübelerini merkeze yerleştirir. Bir anne olarak kadının kendi hayatındaki gerçekler ile annelik modeli arasındaki farklılıkları kapatma yollarına, çoğunlukla da anneliğe geçiş ve ilk annelik dönemlerine yoğunlaşır. Anneliğin, kadının diğer kimlikleri ile nasıl kesiştiği, yapısal faktörleri ve bu yapının çocuk ile ilişkilerine ve diğer etkileşimlerine nasıl etki yaptığı konusunda çok az bilgi verir (Woollett & Phoenix, 1991). Sonuçta annelik, sıklıkla bütün kadınlar için gerekli olarak resmedilir ancak bazı yaklaşımlar daha çok kadının tecrübelerindeki çeşitliliğin (bireysel özellikler, yakın ilişkiler, yapısal faktörler, ev dışı çalışma hayatı, sosyal pozisyon) önemine işaret eder (Boulton, 1983; Gordon, 1990 akt. Woollett & Phoenix, 1991). Diğer bazı araştırmalarda da kadının anneliği tecrübe etmesi gerektiği üzerinde durulurken kadın kimliğinde annelik, tüm kadınlar için doyum sağlayan önemli bir basamak olarak görülür (Antonis, 1981). Çünkü bir kadının annelik kimliği üzerine kurulu olan annelik tarzı, kendi annesinden gördüğü yetiştirilme tarzından etkilenmektedir. Yani kişisel bir deneyim olarak gözükürken annelik sadece kadının durumsal olarak algıladığı, şekillendirdiği ve yaşadığı fiili bir hâl değildir. Aynı zamanda kendi annelerinin ve onların da annelerinin deneyimlerinin aktarılmasıyla oluşan/gelişen bir süreçtir (Mariotti, 2012). Bir kadın, çocuğunu kendi annesinden gördüğü gibi yetiştirse de yeni bir tarz benimsese de anne olmak, bir onarım sürecine fırsat tanır. Öyle ki, bir kadın anneliği sürecinde kendi çocukluğunu da gözden geçirir; iyi olan şeyleri tekrar ederken, kötü olan şeyleri ise geliştirmeye çalışır.

Katılımcılar kurum bakımı altında büyürken kendilerine annelik yapan bakım elemanlarıyla ilgili olumsuz anılar yaşadıklarını her fırsatta belirtmişlerdir. Maruz kaldıkları bu sevgisiz ortam onların hayata karşı herkesten daha güçlü olmaları gerektiğine olan bir inancı da beraberinde getirmiş olabilir. Bu yüzden de iyi anne tanımlamalarını, sevgi dolu olmak ve güçlü, kendi ayaklarının üzerinde durabilen bireyler yetiştirmek olarak ifade etmektedirler. Araştırmada ayrıca, anne olmanın keyifli yönleri içinde manevi haz ve yeterli olmak üzere iki avantajı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Anneler, yetiştirme yurdunda kaldıkları yılları, hüznü ve acı dolu yıllar olarak hatırlamalarına rağmen kendi anneliklerini kutsal değerler atfederek değerlendirmiş ve manevi hazza vurgu yapmışlardır. Eğer bir kadının geçmişte kendi annesiyle zor bir ilişkisi olduysa, kendi annesinin olmasını istediği anne olmaya çalışabilir (Mariotti, 2012). Bu yüzden iyi anne olmayı bazı anneler çocuğunu manevi yönden güçlendirmek olarak tanımlarken bazı anneler de kendi ayaklarının üstünde durabilen çocuklar yetiştirmek olarak tarif etmektedirler.

Araştırmada katılımcı annelerin çocuk bakımının zorluklarından olan zaman sorunu yaşadıkları ve ekonomik olarak en iyiyi sunamama endişesi taşıdıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Annenin çocuğun bakımı ve eğitimi gibi zorluklarla baş edebilmesi için ailenin diğer üyelerinin desteğine ihtiyaç duyması normaldir. Çünkü annelik tam zamanlı bir iştir. Anne olmak çoğu kadının hayatı adına olumlu bir duygu gibi görünse de annelik süreci bebeğin doğumuyla beraber başlayan yeni bir hayat yeni sorumluluklar, bedensel ve ruhsal olarak sağlıklı bir çocuk yetiştirmenin stresini kadına sunmaktadır (Uzel, 2008). Bu yüzden anne olmanın getirdiği sorumluluklar tüm anneler için eşit şekilde olmasa bile çeşitli zorluklar içermektedir. Bu yüzden araştırmanın bulgusunun, alanyazını destekleyen türden bir bulgu olduğu söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer sonucu ise, katılımcı annelerin çocuklarına karşı duydukları fiziksel ve psikolojik sorumluluk hislerinin varlığıdır. Anneler öncelikli olarak çocuklarının sağlıklı beslenmelerini sağlayarak ömür boyu korumak ve iyi eğitim almaları için ellerinden geleni yapmak istediklerini vurgulamışlardır. Daha sonra da çocuğunun özellikle manevi duyguları güçlü ve ahlaki değerler almasını istediklerini ifade etmektedirler. Bunun yanında, merhametli biri olmasını, yalnız olmamalarını, ruhsal olarak hayata hazırlanmalarını, olumlu kişiler olarak büyümelerini sağlayarak, insan olduğunun bilincine varması gibi manevi değerlere vurgu yapmışlardır. Manevi değerler, toplum ya da sosyal bir grup tarafından önemli görülen idealler ve inançlardır. Bunlar genel olarak dürüstlük, çalışkanlık, yiğitlik, yardımseverlik, hoşgörü, sevgi, saygı, alçak gönüllülük (tevazu), namus, sadakat, dayanışma, ahlaklılık gibi bilinen geleneksel/toplumsal değerlerdir (Doğan, 2004:236). Katılımcı annelerin bu değerleri çocuklarına verebilmek adına sorumluluk hissetmesi normal kabul edilebilir. İster doğuştan olsun ister sonradan öğrenilmiş olsun annenin çocuğuna karşı hissettiği sorumluluk duygusu onun iyi değerler alarak yetişmesi ve topluma yararlı bireyler olmasını istemesi arzusundan kaynaklanabilir. Bu yüzden de anne olarak bu süreçte bir takım endişeler taşıması normal olarak kabul edilebilir. Çalışmaya katılan annelerin hissettikleri sorumluluk bilinci ve çeşitliliği de bu bağlamda normal sayılabilir.

Çalışmanın bir başka bulgusu da kurum bakımı altında büyümüş olmanın annelere kendi çocuklarına karşı daha fazla hassasiyet/çocuk yetiştirme konusunda daha fazla çaba ve yaraları onarmak için aşırı sevgi gösterisinde bulunma ile geniş aile

olamamanın üzüntüsünü hissettikleri gerçeğidir. Ayrıca yetiştirme yurdunda büyümüş olan bu kadınlar, oradaki olumsuz anılarını kendi çocuklarıyla paylaşmamakta ve kendi çocuklarına büyürken olumsuz bir anı bırakmamak için de aşırı titiz davranmaktadırlar. Bu bağlamda kurum bakımı altında yetişmiş olmanın olumsuz izleri araştırmaya katılan annelerin, kendi annelik deneyimlerini yaşarken hata yapmamak adına onların peşini bırakmamaktadır. Her ne kadar anneliğin genel geçer bir tanımını yapmak olanaksız olsa da, her kültüre, dönemine göre değişebilen ideal bir annelik modeli hâkimdir. Anne olsunlar veya olmasınlar, bilerek ya da bilmeyerek bütün kadınlar bu modelden etkilenirler. Onu olduğu gibi kabul edebilir, etrafında dolanabilir, müzakere edebilir ya da reddedebilirler ama bir şekilde kendilerini bu modele göre belirlerler (Badinter, 2011: 119).

Bu genel kabule rağmen, çocuk yetiştirme örüntülerinde farklılıkların nereden kaynaklandığına dair bazı görüşler bulunmaktadır. Bu farklılıkların çocuğun yaşamını garanti etmek için çevre tarafından empoze edilen farklı ihtiyaçlardan (LeVine, 1974; akt. Hoffman, 1986) çocuğun doğasına ait yetişkin inanışlarından (Super & Harkness 1981, akt. Hoffman, 1986) yetişkin rol beklentisinden ve toplumun uygun bulunduğu yetişkin formasyonundan (Rosenthal & Roer-Strier, 2001) kaynaklandığı ileri sürülmüştür.

Öcal ve Kemalkaya (2011) tarafından yetiştirme yurdunda kalmış yetişkinlerin devlet ve vatandaşlık algıları üzerine yaptıkları nitel araştırmalarında yetiştirme yurdu yaşantısı geçiren bireyler arasında yoğun bir duygusal açlık olduğu gözlemlenmiştir. Annelerin kurum bakımı altında yetişmiş olmaları, onların kurumda yaşadıkları duygusal açlık nedeniyle anneliklerinde daha fazla hassasiyet göstermelerini sağlamıştır. Yurtlarda kaldıkları dönemlerde onlara annelik yapan bakım elemanlarının onlara karşı davranışlarının ve kendilerinin de ifade ettiği sevgisiz tavırlarının çocuklarını normalden daha fazla korumacı bir tutumla ve aşırı sevgiyle yetiştirmelerine sebebiyet vermiş olabileceği düşünülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kadınlar anne olduklarında kendi çocukluklarına doğru bir yolculuk yapmakta ve başlangıç olarak oradaki tecrübelerinden derleyerek yola çıkmaktadırlar. Yetiştirme yurdunda büyümüş çocuklar oradan çıkıp anne olduklarında ise bu tecrübelerin kötü anılarıyla karşılaşmakta ve kendi çocuklarına karşı hassasiyetleri ve sorumluluk bilinçleri doğal olarak daha fazla artmaktadır. Çocuklarını büyütürken bir yandan bu hassasiyeti taşıyıp diğer yandan da bu süreçte kendi çocukluklarının eski yaralarının sarılmasını beklemektedirler. Çünkü kendi yaralı çocukluklarıyla sürekli yüzleşmek zorunda olmak ve onlara annelik yapan kadınları da bir şekilde affetmek isteği, kendi çocuklarına bakış açılarını da etkilemektedir. Çalışmaya katılan annelerin yetiştirme yurdunda kaldıkları süre boyunca maruz kaldığı tutum ve davranışlar, onların annelik algılarını belirlemede etkili olmuştur. Bu durum, annelerin çocuklarına karşı fazla korumacı ve kendi çocukluklarının eksiliklerini onlara hissettirmeme kaygısı, korumacılık davranışlarında aşırıya kaçmalarına neden olmuştur.

Yetiştirme yurtlarında duygusal bir açlık söz konusudur. Orada kalan çocuklara annelik yapmak üzere görevlendirilen bakım elemanlarının daha titizlikle seçilerek birtakım eğitimlerden geçirilmeleri gerekmektedir. Ayrıca sistematik olarak bunların

denetlenmesi ve ihtiyaç halinde eğitimlerin sürekli ve sürdürülebilir olması konusunda çalışmalar yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Yurtta kalan çocukların yurt dışındaki yaşamla daha iç içe olacakları sosyal sorumluluk projelerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de çocuk koruma sistemine yönelik merkezi plan ve politikaların geliştiricisi ve uygulayıcısı olan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun bir an önce Türkiye'deki çocuk koruma sistemini yeniden gözden geçirerek, var olan eksiklikleri gidermesi, yanlış uygulamaları ortadan kaldırması gerekmektedir. Ayrıca kurumun, her türlü riske karşı savunmasız olan çocuklar için hayata geçirilebilecek gerçekçi önlemler alması üzerinde durulmalıdır. Bu da aile-çocuk birlikteliği sağlanamadığı durumlarda, koruyucu aile, evlat edinme, akraba koruması, aile tipi hizmet modelleri gibi çocuğun aile ortamında büyümesini sağlayıcı hizmetlerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çünkü koruyucu aile sisteminde bakım veren kişi, genelde değişmez ve uzun süreli olduğundan çocuk ile bakım veren arasında sağlıklı ve güvene dayalı bir ilişki oluşmasını sağlamakta, bu da çocuğun ruh sağlığını desteklemektedir.

Toplum olarak hepimizin çocukların sesi olabilme ve onların haklarına sahip çıkma sorumluluğumuz vardır. Çocuklar doğduğu andan itibaren risklere karşı savunmasız ve açık olması nedeniyle korunmaya ihtiyaç duymaktadır. Çocukların korunması, toplumların önemli konularından biridir. Toplumlar, kendi geleceğini çocuklar üzerinden şekillendirirler. Bu bağlamda güvenli yarınlar şekillendirilmek isteniyorsa, çocukların yüksek yararı doğrultusunda onların korunmasına yönelik devletin, uyguladığı politikaları sürekli gözden geçirmesi gerekmektedir. Ayrıca Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, uluslararası alanda belirlenen çocuk koruma politikalarını ortaya koyarak yeni modeller geliştirmek, bu modeller üzerinden sürekli denetimler ve eğitimler yaparak güncel durumu takip etmek ve gerekli önlemleri zamanında almak zorundadır. Çünkü ülkemizde çocuk koruma sistemiyle ilgili çok yol alınması gerekliliği ortadadır. Çocuk koruma sisteminde sürekliliğin sağlanması, sorunlara erken dönemde müdahale edilmesi ve toplumsal bilinçlenme eğitimlerinin planlanması açısından bu gereklidir. Sağlıklı bir toplum oluşturabilmek için çocuğu fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim yönünden, bir bütün olarak ele alabilen ve onun sağlıklı bir birey olarak yetişmesini sağlayan ciddi ve uygulanabilir politikalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

ABER, C., Weiss, M., & Fawcett, J. (2013). "Contemporary Women's Adaptation to Motherhood: The First 3 to 6 Weeks Postpartum." *Nursing Science Quarterly*, 26(4), 344-351.

Aile, T. C., & Bakanlığı, S. P. (2015). Yılı İdare Faaliyet Raporu. *Ankara: TC Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*. (Erişim Tarihi: 04.04.2018).

AKTAŞ, A. M. (2004). "Türkiye'de Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çalışan Personel. Koruma Altındaki Çocuklar." Prof. Dr. Mualla Öztürk Anısına XVII. *Sempozyum Sunuları*–23-25 Şubat, 159-193.

- ARENDELLI, T. (2000). "Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship." *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1192-1207.
- ANTONİS, B. (1981). *Motherhood and Mothering*. The Cambridge Women's Studies Group,(Ed.), *Women in society*, 55-74.
- BADİNTER, E. (2011). "*Kadınlık mı Annelik mi?*" Çev. Ayşen Ekmekci, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BAKIRCI, Mustafa. (2014). "Yetiştirme Yurdunda Kalan Çocukların Eğitim Problemleri-Değerler Eğitimi ile İlişkili Bir Değerlendirme." *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 14(1).
- BAKIŞ, G. B. (2013). "*Aile Danışmanlığı*." Ankara: Pegem Yayıncılık.
- BARNARD K.E, Martell L.K. "*Status and Social Conditions of Parenting*." In: Bornstein MH, Editor. Handbook of Parenting. Vol. 3. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates; 1995. pp. 3–26.
- BEYDAĞ, Kerime, Derya. (2007). "Doğum Sonu Dönemde Anneliğe Uyum ve Hemşirenin Rolü." *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(6), 479-484.
- BENZA, S., & Liamputtong, P. (2014). "Pregnancy, Childbirth and Motherhood: a Meta-Synthesis of the Lived Experiences of Immigrant Women." *Midwifery*, 30(6), 575-584.
- BOWLBY, J. (1980). "*Attachment and Loss: Loss, Sadness and Depression*." (Vol. 3): New York: Basic Books.
- CRESWELL, J. (2014). "*Nitel Araştırma Yöntemleri*." (Çev Edt: Bütün, M. ve Demir, S. B). Ankara: Siyasal Kitap.
- ÇETİN, Hacer., ve Çavuşoğlu, Hicran. (2009). "Yetiştirme Yurdunda ve Aileleri İle Yaşayan Adölesanların Benlik Saygıları ve Psikolojik Belirtilerinin Karşılaştırılması." *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2(4), 137-144.
- DRAKE, E. E., Humenick, S. S., Amankwaa, L., Yoyunger, J., & Roux, G. (2007). "Predictors of Maternal Responsiveness." *Journal of Nursing Scholarship*, 39(2), 119-125.
- DOĞAN, İsmail. (2004). "*Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar*." Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- ELLİS B. H, Fisher P. A, Zaharie S (2004) "Predictors of Disruptive Behavior, Developmental Delays, Anxiety, and Affective Symptomatology Among Institutionally Reared Romanian Children." *J Am Acad Child Adolescent Psychiatry*, 43(10):1283–1292.
- ERDAL, Leman. (2014). "Türkiye'de Sosyal Politika ve Koruyucu Aile Hizmet Modeli/Social Policy and Foster Family Care Model in Turkey." *Sosyoekonomi*, (2), 171.
- EROL Neşe. (2004) "*Yuvalar Sorunun mu Yoksa Çözümün mü Parçası?*" *Koruma Altındaki Çocuklar*, Prof. Dr. Mualla Öztürk Anısına XVII. *Sempozyum Sunuları* – 23–25 Şubat 2004 (Yayına hazırlayan Runa Uslu). Ankara Üniversitesi Çocuk Ruh Sağlığı

ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınları, Yayın no: IX. **Ankara Üniversitesi Basımevi**; 33–140.

EROL N, Şimşek Z, Üstüner S. (2005). "**Çiçekli Dünyamda Elimi Yalnız Bırakma; Dünyada ve Türkiye’de Çocuk Koruma Sistemleri; Kurum Bakımı, Koruyucu Aile ve Evlat Edinme.**" Ankara: Ümit Matbaacılık.

ERSOY, Ali. Fuat., & Hurasan, Mustafa. (2017). "Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmeti Alan Çocukların Sosyal Etkinliklere Katılımlarına İlişkin Ailelerinin Değerlendirmeleri." **Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)**, 3(2), 195-204.

EŞEL, Ertuğrul. (2010). Anneliğin Nörobiyolojisi. **Türk Psikiyatri Dergisi**, 21: 68-78.

GLESNE, C. (2013). "**Nitel Araştırmaya Giriş**" (Çeviri Editörleri: Ali Ersoy ve Pelin Yalçinoğlu). 2. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.

Hizmetler, S., & Çocuk, Ç. E. K. G. M. (2008). Evleri Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik. *Yayınlandığı Resmi Gazete Tarihi*, (27015).

HOANG, H.T., Kilpatric, Q.L.S., 2009. "Having a Baby in the New Land: a Qualitative Exploration of the Experiences of Asian Migrants in Rural Tasmania, *Australia.*" **Rural Remote Health** 9, 1–11.

HOFFMAN, Lois,W.(1986). "**The Value of Children to Parents and Childrearing Patterns, Growth and Progress in Cross-Cultural Psychology**", Kağıtçıbaşı, Ç. (Edit.) Selected Papers From The 8th.International Conference of The International Association for Cross-Cultural Psychology, 1986, Swets North America Inc. /Berwyn, 1987, 159-170.

KARABULUT, Ebru. Olcay., ve Ulucan, Hakkı. (2011). "Yetiştirme Yurdunda Kalan Öğrencilerin Problem Çözme Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Bakımından İncelenmesi." (Kırşehir ili örneği). **Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 12(1), 227-238.

KİEHL, E. M., & White, M. A. (2003). "Maternal Adaptation During Childbearing in Norway, Sweden and The United States." **Scandinavian Journal of Caring Sciences**, 17(2), 96-103.

KOÇ, Gülten. (2005). "**Doğum Sonu Erken Dönemde Taburcu Edilen Anneler İçin Geliştirilen Evde Bakım Hizmet Modelinin Etkinliğinin İncelenmesi.**" Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

LİAMPUTTONG, P. (2006). "Motherhood and "Moral Career": Discourses of Good Motherhood Among Southeast Asian Immigrant Women in Australia." **Qualitative Sociology**, 29(1), 25-53.

LİAMPUTTONG, P. (2007). "**Researching the Vulnerable.**" *A Guide to Sensitive Research Methods*: Sage.

LUPTON, D. A. (2011). "The Best Thing for the Baby’: Mothers’ Concepts and Experiences Related to Promoting Their Infants" **Health and Development.Health, risk & society**, 13(7-8), 637-651.

- MACLEAN K (2003) "The Impact of Institutionalization on Child Development." *Development Psychopathol*, 15(4) 853–884.
- MAİROTTİ, P. (2012). "*The Maternal Lineage: Identification, Desire and Transgenerational Issues*:" Routledge.
- MERRİAM, S. B. (2013). "*Nitel Araştırma Desen Ve Uygulama İçin Bir Rehber*." Trans. Ed. S. Turan). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- MİLES, M. B., & Huberman, A. M. (1994). "*Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*." Sage.
- ÖCAL, Adem., ve Kemerjaya, Güven. (2011). "Yetiştirme Yurdunda Kalmış Yetişkinlerin Devlet ve Vatandaşlık Algıları Üzerine Nitel Bir Araştırma." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1). 63-82.
- ÖZATEŞ, Ö.,S.,ve Atauz, S. (2011), "Sosyal Hizmet Uzmanlarının Aileye Dönüş ve Aile Yanında Destek Projesine İlişkin Değerlendirmeleri." *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, Sayı 2, s.101-112. asosindex.com/journal-article-abstractid=14683,17.11.2013.
- PATTON, M. Q. (2014). "*Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*." Çev. M. Bütün ve SB Demir). Ankara: Pegem A Akademi.
- ROSENTHAL, M. K., & Roer-Strier, D. (2001). "Cultural Differences in Mothers' Developmental Goals and Ethnotheories." *International Journal of Psychology*, 36(1), 20-31.
- ROY P, Rutter M, Pickles A (2000) "Institutional Care: Risk From Family Background or Pattern of Rearing?" *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplins*. 41(2), 139-149.
- SACKS, A. (2017) Çev: Bayraktar, İ. <http://www.libidodergisi.com/bir-annenin-dogusu/> (Erişim tarihi: 27.06.2018).
- SMİTH C. & Black M. (1997). "European Conference on The Rights of Institutionalized Children." *Conference Report. Bucharest. UNICEF. Romania*, 6-7 May, 5-45.
- STERN, D. N. (1995). "*The Motherhood Constellation*." New York, 210-214.
- STERN, W. (2017). "*Psychology of Early Childhood: up to The Sixth Year of Age*." Routledge.
- ŞİMŞEK Z (2004) "Kurum Bakımı ve Çocuk Ruh Sağlığı: Kurum Bakımı Altındaki Çocukların Sorun davranışlarını Yordayan Faktörler." Sosyal Hizmet Sempozyumu 2004: Türkiye'de Sosyal Hizmet Uygulamaları, İhtiyaç ve Sorunlar. 4-6 Kasım 2004, *Alanya. Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmetler Bölümü, Bildiri Özetleri*, 49.
- ŞİMŞEK, Zeynep., Erol, N., Öztop, D., ve Özcan, Ö. (2008). "Kurum Bakımındaki Çocuk ve Ergenlerde Davranış ve Duygusal Sorunların Epidemiyolojisi; Ulusal Örneklemde Karşılaştırmalı Bir Araştırma." *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(3), 235-246.

The St. Petersburg-USA "Orphanage Research Team (2005) Characteristics of Children, Caregivers, and Orphanages For Young Children in St. Petersburg." **Russian Federation. J Appl Dev Psychology**, 26: 477–506.

TUCKER, J. S. (2005). "The New Future of Motherhood" **The Mothers Movement Online**. www.mothersmovement.org.

TÜMKAYA, Songül. (2005). "Ailesi Yanında ve Yetiştirme Yurdunda Kalan Ergenlerin Umutsuzluk Düzeylerinin Karşılaştırılması." **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**. Cilt 3, Sayı 4, S. 445-459.

UZEL, Gülay. (2008). "**Magazin Basınında Anne İmgesi ve Annelik Kelebek Magazin Eki Üzerine Bir İnceleme**." Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

VAİZOĞLU, Filiz. (2008). "**Anaokuluna Devam Eden Çocukların Sosyal Davranışları İle Ebeveynlerinin Evlilik Uyumlarının İncelenmesi**." Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

VORRIA, P., Rutter, M., Pickles, A., Wolkind, S., & Hobsbaum, A. (1998). "A Comparative Study of Greek Children in Long-Term Residential Group Care and in Two-Parent Families: I. Social, Emotional, and Behavioural Differences." **The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines**, 39(2), 225-236.

WEBER, D. A. (2003). "A Comparison of Individual Psychology and Attachment Theory." **Journal of Individual Psychology**, 59, (3), 246-262.

WOLFF P.H. Fesseha, G. (1999). "The orphans of Eritrea: A Five-year Follow-up Study." **The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines**, 40(8), 1231–1237.

WOOLLETT, A. & Phoenix, A. (1991). "Psychological Views of Mothering. Motherhood." **Meanings, Practices and Ideologies**, 28-46.

WRIGHT, A. C., Lamsal, D., Ksetree, M., Sharma, A., ve Jaffe, K. (2014). "From Maid to Mother: Transforming Facilities, Staff Training, and Caregiver Dignity in An Institutional Facility for Young Children in Nepal." **Infant Mental Health Journal**, 35(2), 132-143.

YAZICI, Ergün. (2012). "Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Evleri." **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.18, s. 500-524.

YAVUZER, Haluk. (1996). "**Çocuk ve Suç**." (8. Baskı). Remzi Kitabevi: İstanbul.

YILDIRIM, Şeyda. (2017). "2000'li Yıllarda Çocuklarda Koruma Sistemi İçinde Bakım Hizmetlerinin Genel Görünümü." **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 15(1), 87-110.

YILDIRIM, A. ve Şimşek, H. (2013). "**Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**." (9. Genişletilmiş Baskı) Ankara: Seçkin Yayınevi.

YÖRÜKOĞLU, Atalay (2003). "Koruma Altındaki Çocuklar ve Hakları." **Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi**, 10(3): 148-150.

<http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/data/544e2899369dc318044059c3/2017.pdf>-eriřim
tarihi: s04.04.2018.

KAZAKLAR TÜRKLERİNDE ÇOCUK İLE İLGİLİ GERÇEKLEŞTİRİLEN TÖRENLER VE ÇOCUK TERBİYESİ

Halil ÇETİN*

ÖZ

Konar-göçer bir yaşam tarzını uzun yıllar sürdürmüş olan Kazaklar, diğeri milletlerde de olduğu gibi çocuk sahibi olmak ve onun törenlerle kutlanması ile çocuğun yetiştirilmesi önemli bir durum olarak günümüze kadar gelmiştir. Çocuğun ilk doğumunda başlayarak gerçekleştirilen şildehana, besire beruv, at koyu, kırkınnan şığaru, besik toy, bağırandan tabak alma, tusau kesüw, sündet toyu törenleri gibi gerçekleştirilen kutlamalar ile gelecek için terbiyeli ve saygılı bireyler yetiştirmek için öğretilen ahlak kuralları ve terbiye eğitimi, Kazak toplumunun yaşam değerleri arasındadır. Bu çalışmada, Kazak aile yapısı bağlamında çocuğun doğumunda ve doğumundan sonra gerçekleştirilen törenler ile çocuğun kültürel değer yargıları bağlamında aile içerisinde verilen terbiye öğretimi incelenmiştir. Bu açıdan Kazak ailesinde çocuk için yapılan törenler ve verilen terbiye, toplumun ahlak kuralları içerisinde çocuğun, geleneklerine bağılı bir birey olarak yetiştirilmesinin önemini ortaya koyması bakımından da tespitlerde bulunulmuştur. Kazak toplumunun çocuk için yapılan törenlerinde ve çocuk terbiyesindeki değışim ve dönüşümler, yaşanan ekonomik-sosyal ve siyasal durumlar sonucunda ne gibi değışiklere uğradığı ve buna bağılı olarak törenlerde ve çocuk terbiyesinde yaşanan değışimler değerlendirilmiştir. Ayrıca, Kazak halkının çocuk ile ilgili törenlerin toplum içerisindeki rolü ve önemi ile çocuk terbiyesinin açık bir şekilde ortaya konulabilmesi için saha çalışmaları yapılarak kaynak kişilerden elde edilen veriler kuramsal çerçevede değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak kültürü, Aile ve Çocuk, Törenler, Çocuk Terbiyesi

CHILD-RELATED CEREMONIES AND BRINGING UP IN KAZAKH TURKS

ABSTRACT

Kazakhs adopting migrant settler lifestyle for long years, survived until today that having child and celebrating his/her birth along with the upbringing issues as in other nations. Ceremonies such as şildehana, besire beruv, at koyu, kırkınnan şığaru, besik toy, bağırandan tabak alma, tusau kesüw, sündet performed just after the birth to have well-behaved and respectful children for futurity are among the lifetime values of Kazakhs. In the study; ceremonies at the time of birth and after birth along with the scope of Kazakh family structure, and manner/nurture education within the family in the frame of child's cultural value judgements have been examined. Additionally, there has been observations on the significance of upbringing individuals connected with traditions as a result of the ceremonies and manner teaching realized in the family. Along with the alterations in Kazakh society, and the changes happened as a result of economic-social and politics affecting ceremonies for birth and child upbringing have been evaluated. Moreover, the role and importance of child related ceremonies in

---

* Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Öğretim Görevlisi, email: halilcetin015@hotmail.com.

Kazakh populace, and data gained from source individuals by means of fieldwork in order to highlight child upbringing have been interpreted within a theoretical frame.

Keywords: Kazakh culture, Family and Child, Ceremonies, Child Upbringing

Giriş

Çalışmada, Kazak Türklerinde çocuk ile ilgili gerçekleştirilen törenler ve çocuk terbiyesi incelenmiştir. İlk olarak Kazak aile yapısı ve çocuk kavramlarına değinildikten sonra çocukların toplumsal ahlak kuralları ve gelenek-göreneklere bağlı bir şekilde aileler tarafından yetiştirilmesi konusu değerlendirilmiştir.

Aile ve ev kavramı, bütün Türk halklarında soylarının devamını sağlayan, devletin temeli oluşturan yapı ve çocukların büyütülüp eğitildikleri toplumsal kurumdur. Kazak toplumunda diğer milletlerde de olduğu gibi çocuk sahibi olmak önemlidir. Çünkü çocuk bir milletin geleceği ve güvencesidir. Kazak toplumunda da çocuk ailenin ve soyun devamı olarak görülmektedir. Evlenen çiftlerin çocuk sahibi olması, aile büyüklerinin ve toplumun isteklerinden birisidir. Kazak halkı çok çocuğa sahip olmayı sevmektedir ve her zaman aile içerisinde doğum en önemli sevinç durumlarından birisi olmuştur. Çocuk erkek olursa, arkamda duacım kalacak, neslimi devam ettirecek, ocağımı tüttürecek gibi düşünceler ve duygularla erkek çocuğun doğumu ve doğum sonrası törensel ritüellerle kutlanır. Bunların yanında Kazaklarda aile seçeresi erkek tarafından başlatılması bakımından da erkek çocuk önemlidir. Tabi ki kız çocuğu da, ailenin gülü ve erkeğin en büyük destekçisi olarak görülmektedir. Kadının erkeğe yani eşine destek olma durumu destanlara da konu olmuştur. Örneğin, “Koblandı Batır destanında Kurtka eri için Tayburıl adlı atı yetiştir ve Koblandı’ya büyük destek sağlar. Koroğlu destanında da usta bir sınıcı olan Ravşanbek Şağdat Han’a söyledikleri yüzünden gözleri kör edilir ve karısı onun burada han tarafından rahat bırakılmayacağını söyleyerek onun başka Türkmen eline gitmesini söyler ve onun hayatını kurtarır. Alpamıs destanının Kazak varyantında ise Karaköz dilenci kılığına girerek babasını kandırıp Alpamıs’ı zindandan çıkarmada yardımcı olmuştur” (Çetin, 2016: 88-101). Bu destanlarda ve diğer Türk destanlarında da görüldüğü gibi kahramana eşleri yardım etmektedir.

Aile içinde çocuğun doğumu büyük bir mutluluktur. “İster kız olsun, ister erkek olsun bir Kazak ailesinde çocuğun doğumu, onu ilk yıkama, isim verme, beşiğe yatırma, ilk adım atması ile ilgili ayak bağlarını çözme, sünnet ettirme, ata bindirme, ilk konuşması hürmetine yemek verme” (Erqaliev ve Şakuzadavlı, 2000: 87) gibi durumlar için gerçekleştirilen çocuklarla ilgili çeşitli geleneksel törenler vardır. Bu törenler, aile, köy, kasaba, şehir gibi yerlerde tören veya bir takım eğlencelerle kutlanmaktadır. Törenlerde, Kazak halkının milli oyunları, eğlenceleri ve geleneksel yarışmaları düzenlenerek kutlanmaktadır.

Kursak Toy

Gelinin hamile olduğu ailesi tarafından ilk anlaşıldığında, mutluluklarını paylaşmak için eş, dost ve akrabaya haber verilir. Bu törene katılmak için gelenler şasu getirir ve bu şasuyu gelinin üzerinden atarlar. Bu gelenek gelinin iştahını açmak, bulantıdan dolayı yemek yiyememesini geçirmek, yani yemek iştahı kaçan gelinlere davet edilen kişilerin yemeklerinden yedirilerek bu durumun atlatılmasıdır. “gelinin jerik

yemeğini bulması amacıyla köy kadınlarının çağırıp küçük toy hazırlayıp şakalar yapıp, ilginç hikâyeler anlatılıp, şarkılar söylenerek gelinin gönlünü düzelterek iştahını açarlar. Buna bazı yerlerde 'kusak toy' veya 'kusak şasu' denilir" (Nusıpokasulı ve Japarulı, 2011: 52). Kursak toya gelen misafirler için kesilen koyun kesilir. "Kesilen koyunun başı en yaşlı ve bilge kişiye verilir. Ondan sonrakilere koyunun kalça eti, hamile olan geline aşık yelik verilir. Toplanan konaklar hamile kadına: 'Ul tap!', 'Aman esen bol!' diyerek dua ve dileklerde bulunurlar" (Ospanulı, 2009: 26). Toya gelen tecrübeli ve bilgili kadınlar, geline hamilelik zamanında yaşabileceği zorluklar, sıkıntılar hakkında bilgi verip bu durumlar karşısında neler yapmalı, bunlara nasıl dayanmalı ve sabır göstermesi gerektiği konusunda bilgiler verirler.

Kazak halkının hamile olan kadınlar için yapılan kursak 'toy' veya 'jerik asın' önemli bilimsel temeli var. Yemek iştahı olmayan genç hamile gelinin yemek iştahını artırıp karnındaki çocuğun büyümesi için yapılır. Hamile gelinin sancılara ve ağrılara karşı güçlü olması için de iyi ve besin değeri yüksek sağlıklı yemekler yemesi için ailesi tarafından bu kursak toy yapılır. "Aşerme zamanında istediği her şeyi yiyen hamile kişinin gelecekte doğacak olan çocuk güçlü, akıllı, anlayışlı olacağına inanılır. Eğer ki hamile kadın jeriğini kanmasa, onu 'it jerik' diye söyler. Aşermesine kanmayan yani 'it jerik' olan hamile gelinin çocuğu kem akıllı, güçsüz, sık sık hastalanan, budala olacağına inanılır (Nusıpokasulı ve Japarulı, 2011: 52).

Şildehana

Kazaklarda bir ailede çocuğun doğması büyük bir sevinçtir. Bu mutluluk sadece ailenin sevinci değil, akrabalarının, komşularının ve köy halkının ortak sevinçlerindedir. Bu çocuk doğumunun kutlamasının yapıldığı yer doğum yapan kadının evidir. Kutlamalar bir ile üç gün arasında değişmektedir. Bu, yeni doğan bebeği cin, peri ve şeytanlardan koruma inancıyla gerçekleştirilen bir âdettir. Evde toplanmış olan genç yiğitler ve kızlar, çocuğa gelen kötü ruhları korkutmak ve çocuğu bu kötü ruhlardan korumak için eğlenceli şarkılar söyleyerek ve oyunlar oynayarak sabaha kadar eğlenirler. Bu eğlencelerde, "dombra çalınıp şarkılar söylenir. Kara jorga dansı yapılır" (Tavulı, 2017: 57). Eskiden Umay Ana'ya yüklenilmiş olan bu koruma görevi zamanla Kazak toplumunda gençlere yüklenmiştir. "Mum yakılarak bebek bekçiliği yapılır. Çünkü çocuk ilk günleri mum yakılarak korunmazsa, cinler o bebeği götürür ve başka bebek getirir inancı hâkim olmuştur. Bu bebek bekçiliği bazen üç güne kadar uzayabilir" (Erqaliev ve Şakuzadaulı, 2000: 88). "Bebek doğduğunda düzenlenen şildehana töreni onun doğumuna ait bir tören olsa da, bunun temelinde yatan sebep, yeni doğan bebek ve anneye nazar değmemesi, ayrıca evinin çevresindeki cin ve perileri kovmak anlamındadır" (Argınbayev, 1996, 74).

Kazaklarda şildehana töreni geleneği doğrultusunda gerçekleştirilen bir olay da yeni doğum yapan kadın için kalja kesilmesidir. Hamile olan kadın sağ salim doğum yaptıktan sonra, aile şildehana toyunu gerçekleştirir. Çocuk sahibi olan kadının hürmetine eşi ve ailesi tarafından bir koyun kesilir. Bu âdet kalja olarak adlandırılır. Kalja yemeğine eş, dost ve akrabalar katılmaktadır. Kalja yemeği, doğum yapan kadına iyileşmesi ve doğumdan sonra kaybettiği enerjiyi ve gücü hemen kazanması için yedirilir. Çocuk içinde kesilen hayvanın boynu anneye yedirilmektedir ki çocuğun boynu hemen tutsun ve katı olsun diye. "Gelin doğum yaptıktan sonra koyun keseriz.

Kestiğimiz koyunun omurgasını ve boynunu yemek yaparız ve geline kuvvet versin diye yediririz. Ayrıca da çocuğun boynu çabuk tutsun diye de yediririz” (Maylenova, 1964). “Lousa döneminde anneye iyi bakmalıyız. Bunun için koyun kesip ondan çorba yapar lousa kadına yediririz. Bu çorba ile çabuk terlesin ve kendisini çabuk toparlasın diye” (Kabılbeva, 1966). Bu çocuk doğumundan sonra yapılan şildehana törenine bakıldığında ailenin sevincini akraba ve eş dost ile kutlaması ve anne ile çocuğu kötü ruhlardan korumak amacıyla gerçekleştirildiği görülmektedir.

Besire Beruv

Çocuk doğduktan sonra onun aileye katılmasını kutlamak amacıyla ona bir belirli at, deve, tay, koyun, inek gibi hayvanlar hediye edilir. “Örfe göre, çocuğun kaderi ve sağlam yürümesi bu adağa bağlı olduğu için bu hayvana binilmeyecek, saygı duyulacak ve kimseye satılmayacaktır. Bu adağa besire denir. Çocuk büyüdükten sonra bu hayvanı teslim alır ve bizzat kendisi kullanır” (Erqalieva ve Şakuzadavlı, 2000: 88). Kızın ailesi tarafından verilen bu besire, bir nevi kız tarafının torun sahibi olmalarını kutlaması ve torunun payını vermesidir. “At, deve, yылkы, buzağı, tay, bota gibi kişinin ekonomik durumuna göre torununa verdiği armağandır. Kız tarafının ailesinin gururlandığını ve sevindiğini bildirmesini anlatır” (Buharbeyeva, 1949). Besire, Kazaklarda çocuğa verilen önemin bir göstergesidir. Onun dünyaya gelişini ve sağ salim ömür sürmesini, kaderinin güzel olmasını istemelerinden kaynaklanan bir adak âdetidir. Kazak halkının yaşam biçiminin de bir göstergesi olan besire, konar-göçer toplum yapısının bir kültürel kalıntısıdır. Konar-göçer yaşam biçiminde hayvancılık en büyük zenginlik kaynağıdır ve bu yüzden hediyeler, adaklar ve kalın (başlık parası) hayvan miktarı veya cinsine göre ölçülmüş ve belirlenmiştir. Besire çocuğun ailesi tarafından adanmamaktadır. Çünkü o zaten ailenin bir parçasıdır ve büyüdükten sonra ya da evlendikten sonra kendisine ait olan payı alacaktır. Besirenin adanma zamanına bakıldığında çocuğu ilk görmeye gittiklerinde kız ailesi tarafından adanmaktadır.

At Koyuv

Türk kültüründe ad verme geleneği önemli törenlerle kutlanmaktadır. Türk kültür tarihinin her döneminde yeni doğan çocuğa belli zamanlarda ya da belirli bir başarı kazanması sonrası ad verilme veya ad alma töreni gerçekleştirme önemli bir gelenektir. Türk kültüründe ve diğer milletlerde çocuklara geliş güzel isimler verilmez. Çünkü çocuğun taşıdığı ad, çocuğun karakterini, kişilik yapısını, toplum içerisindeki yerini, geleceğini belirleyecek olması ya da halkın psikolojisini, anlayışını, düşünce ve hayallerini yansıtmaya veya onu simgelemeye arzu edilir. Çocuğa isim verme genellikle toplumda saygı gören, bilgili ak sakal birisi veya aile büyüklerinden birisi verir. Bu düşünce ve inanç Kazaklarda hala yaşamaktadır ve çocuklarına bu düşünce ve gelenek doğrultusunda ad koymaktadırlar.

Ad verme geleneği, “İslam’dan önceki dönemlerde de her Türk boyunda ad verme ile ilgili değişik uygulamalar oluyordu. Türk destanlarında en eskisi Oğuznâme’de Oğuz Han’ın kendi adını bizzat aldığı yazılıdır. Manas Destan’ında da Manas doğunca babası Yakup Han bir ziyafet veriyor ve bu ziyafet sırasında çocuğa ad veriliyor” (Artun, 2008: 152). Kazak halkının çocuğa ad koyma kutsal ve önemli geleneklerden birisidir. Çünkü çocuk bu ad ile toplum içerisinde yaşamını sürdürecektir. Kazaklarda çocuğa ad koyma töreni köy veya yaşanan yerdeki büyükler, imam,

akraba ve dostlar çağrılır. Gelen konaklar ile birlikte bir yerde toplanılır ve imam çocuğu kucağına alarak sağ ve sol kulağına üç defa ismini söylemektedir ve ismi ile yaşasın demektedir. Bu ad verme töreni bazen şildehana töreninde bazen de kırkından çıkana kadar her hangi bir zaman diliminde gerçekleştirilir. Kazaklarda çocuğun kulağına isminin söylenmesinin yanında ezan da okunur ki imanlı ve inançlı olsun diye. Çocuğun ad koyma işlemi gerçekleştirildikten sonra aile bu durumu kutlayarak çocuğun şerefine yemek verip ad koyma törenini gerçekleştirir. Bu törende ulusal yemekler hazırlanıp дастархан yayılır ve kıymız gibi çeşitli içecekler içilerek kutlama yapılır.

Kazaklarda çocuklara ad verilirken çocuğun doğduğu zaman “Navrız ayı olsa, ona Navrızbay; Oraz zamanı olsa, Oraz, Orazalı; Aytta Tusa, Aytbay, Aytkul; Şöp Şabu zamanında olsa, Şöptibay” (Tavulı, 2017: 53) olarak verilirken, Kazak halkı çocuğuna isim verirken “kendisinin elde edemediği, hayal ettiği şeyleri isim olarak tercih eder. Örneğin; Kazaklarda Arman (hayal), Bakıt (mutluluk), Mahabbat (sevgi) şeklindedir. Bunun yanı sıra çocuğa ad koyma ile ilgili bir Kazak atasözü şöyle der: ‘Teni güzel olan güzel değil, tını güzel olan güzeldir’. Dolayısıyla, Kazaklar kızlarının dış görünüş olarak güzel olmasının yanı sıra, onun yumuşak huylu, iyi kalpli, olmasına, yani iç güzelliğe büyük önem vermişler ve bu isteklerini kızlarına verilen isimlerle ifade etmişlerdir. Örneğin kızlarına, Cibek (ipek), Makpal (kadife) isimlerini veren Kazaklar kızlarının bu yumuşak ve değerli kumaşlar gibi şefkatli, kadınsı ve nazik olmasını istemişlerdir” (Erqalieva ve Şakuzadaulı, 2000: 89). Aynı zamanda çocuklarının tarihi kahramanlara, ünlü büyüklere, din âlimlerine, akın ve jırvalara benzemesini istemelerinden dolayı Kazaklar çocuklarına, Abay, Abılay, Tölebi, Kazıbek, Kurmanbek, Koblandı, Nursultan, İbray, Bayan Sulu gibi isimler verirler.

Kırkınnan Şıkaru

Türk haklarında olduğu gibi Kazaklarda da bazı sayılar kutsal ve önemlidir. “Kazak halkının hayatında da yedi, dokuz, kırk sayıları kutsaldır. Örneğin; “‘Jedi Jarğı’, ‘Jedi Kazına’, ‘Bir Toğız’, ‘Üş Toğız’, ‘Kırkıttın biri kıdır’ adlı kaideler bu sayı kavramlarından oluşmuştur. Bunlardan birisi de çocuğu ‘kırkından şıgaru’ âdetidir” (Kenceahmetulı, 1994: 34). Yeni doğan çocuğa, kırk gün geçtikten sonra bazı halk pratikleri yapılır. Bu yapılan pratiklerden birisi de kırkınnan şıgarudur. “Doğumdan kırk gün sonra çocuğun kemiği katılaşmaya başlar. Erkek çocuğun 37.-39. günde, kız çocuğunun 42.-44. gününde kırkı yapılır” (Erqalieva ve Şakuzadaulı, 2000: 90). Çocuğu kırkı çıkarılırken köydeki, mahalledeki veya yakın şehirdeki tecrübeli, saygın kadınlar, akrabalar ve komşular çağrılarak küçük bir yemekli tören yapılır. Bu törende çocuğun ailesi elinden geldiğince zengin bir sofraya hazırlar. Bu kırkınnan çıkarma olayın “şerefine bir küçükbaş hayvan kesilir. Sonra çocuk, yemek sofrasının başına alınır ve onun sağlığı ve iyiliği için dua edilir” (Erqalieva ve Şakuzadaulı, 2000: 90). Kırkınnan çıkarma törenine gelen her bir kadın “kendisi çocuğa hayırlı dileklerini bildirip kırk kumalak taş, gümüş para, yüzük, sakına-sırğa ‘küpe’ atılmış olan leğene kırk kaşık su konulur. En değerli ve tecrübeli kadın: “Otuz omurgan çabuk gelişsin, kırk kaburgan çabuk katılaşsın!” diyerek çocuğu yıkayıp karın şası ile tırnağını keser”(Osmanlı, 2009: 34). “Çocuğu nazardan korumak, kötü ruh ve durumlardan korumak amacıyla yaşlı kadın tarafından kesilen saç beze sarılır veya muskaya konularak, sağ omzuna veya beşiğine takılır. Aynı zamanda da bir sandık içinde saklanır. Mesela benim kızımın çocuğunun tırnak ve saçını benim evimdeki sandıkta otuz yıldır saklıdır. Genelde, çocuğun saçını ve

tırnağı dışarıya atılmaz, hiç kimsenin geçmediği yerlere gömülmektedir” (Kabilbeva, 1966). Daha sonra leğenin dibinde kalan eşyalar kırk çıkarma törenine katılan kadınlar arasında bölüşülür. “Kırkından çıkarma törenine katılan her bir yaşlı kadına değerli kumaşlar verilir. Çocuğun karın şaşunu alan erkeğe de azın-avlak hediyesi verilir” (Argınbaev, 1996: 78). Böylece çocuk kırk günlük süre sonrası dışarı çıkabilir, başkaları tarafından ziyaret edilebilir. Çünkü çocuk ve annesi dikkat edilmesi gereken kırk günlük süreyi tamamlayıp kırkından çıkarma ritüeline gerçekleştirmiştir.

Kazaklarda kırkından çıkarma töreninde yapılan bir başka ritüel ise, “çocuk doğduğu gün ona ebesi tarafından ilk elbisesi olarak geniş şekilde biçilip dikilmiş gömlek hediye edilir. Kırkını doldurduğu gün ise bebeğin artık büyüdüğüne ve gömleği eskittiğine inanılır. Bu gömlekten küçük çuval dikilir ve içine şekerler konularak bir köpek boynuna bağlanır. Köyün küçük çocukları, köpeğin peşinden kovalayarak onu yakalamalı ve boynundaki çuvalı çıkartıp içindeki şekerleri kendi aralarında paylaşmalıdır. Bebeğin, köpeği ilk yakalayan çocuğa benzeyeceğine inanılır. Şekerli çuvalı özellikle köpeğin boynuna bağlama ise, Kazaklarda bir erin takımı olarak köpek, at ve silahın bulunmasından kaynaklanmaktadır. Böyle eğlenceli gelenek için at ile silah uygun olmadığından köpeği koşturma geleneği Kazak örfünde sağlam yer almıştır. İşte bu âdetten dolayı, bebeğin ebesi tarafından hediye edilen ilk gömleğe itköylek (it gömlek) denir” (Erqalieva ve Şakuzadaulı, 2000: 90). “Kırkından çıkarma töreni ritüelinde “erkek çocuğunun öskelen ve şanırak iyesi olarak görüldüğü için kız çocuğundan farklı olarak kırk günden önce çıkarılabilir. Bu yapılan kırkından çıkarma ritüelinde kırk suyuna asık kemikleri atılır ve o sudaki aşık kemikleri çocuklara veya oraya gelenlere verilir. Çocuğun kırkı çıkarıldıktan sonra, aile büyükleri ve aile dostları toplanarak çocuğa beşiğe yatırma töreni yapar” (Buharbeva, 1949). Yapılan bu kırkından çıkarma ritüeli, çocuğun zararlı güçlere karşı korunduğunu gösteren gelenektir.

Besik Toy

Kazaklarda hayatlarındaki önemli dönemlerde toylar düzenlemekte ve bu dönemler kutlanmaktadır. Bu kutlama ve eğlence bakımından Kazaklar oldukça zengin bir kültüre sahiptir. Örneğin, çocuğun doğumundan başlayıp evlenme dönemindeki toylar, doğum günü toyları, evlilik yıllarındaki bazı belli yıllarda yapılan toylar gibi daha birçok çeşitli toylar vardır. Bunlardan bir tanesi de çocuğun anne ve basından ilk ayrılma töreni olan besik toy törenidir. Kazaklarda, “besikke saluvda ‘Äldi-äldi ak böpem, Ak besikke jat böpem’ adlı besik jırı söylenmektedir. Beşik, kutsal bir ve değerli bir mülk ve bebeğin altın yuvasıdır. Yeni doğmuş olan bebeği törensel bir şekilde beşiğe yatırmak da Kazak halkı için çok önemli bir gelenektir” (Kenceahmetulı, 1994: 15). Kırkından çıkarılan çocuk için besik toy düzenlenir. Bu toya akrabaları, komşuları, köy, kasaba ve şehirdeki kişilerden davet edilir ve beşiğe yatırma töreni gerçekleştirilir. Çocuğun beşiğini genel olarak çocuğun anne tarafı hazırlamakta ve besik toyuna gelirken yanında getirmektedir. Bu akrabalara “nağaşı denir ve bu nağaşılar uzakta olup düğüne gelemediği takdirde beşiği, çocukları büyümüş ve çok sayıda çocuk ve torun sahibi kadınlar hediye ederler. Buradaki amaç, beşiğe yatırılan çocuğun da nesli tükenmesin, çok sayıda çocuk ve torun sahibi olsun demektir” (Erqalieva ve Şakuzadaulı, 2000: 91). Beşiğe, “itköylek giymiş çocuğu köyden gelen ilk kadın değil, halkına, yurduna sadık, halk arasında saygın ve tecrübeli yaşlı kişilere çocuğu beşiğe

yatırma şerefi verilir” (Argınbaev, 1996: 57). Beşiğin üzerine yedi çeşit temiz ve değerli eşya konulur. Beşiğe yatıran kişiye “besikke salar” hediyesi verilir. Böylece törene katılanlar sevinçlerini beşik jırını söyleyerek dile getirirler:

Ayır kalmak kiyisip,	Beyaz kalpak giydik,
Akırıp javğa tiyisip,	Bağırıp varıp düşmana saldırdık,
Batır bolar ma ekensiñ?	Kahraman olur musun?
Barmaktarıñ tayısıp,	Parmakların eğilip,
Türli oyu oyısıp,	Türlü türlü nakış yapıp,
Şeber bolar ma ekesiñ?	Usta olur musun?
Tañdaylarıñ takıldap,	Konuşmayı iyi bilen,
Söziñdi jurt takuldap,	Sözünü halkın kabul ettiği,
Şeşen bolar ma ekensiñ?..	Bilge olur musun?

(Kenceahmetuli, 1994: 15).

Beşik jırındaki sözlerden de anlaşıldığı gibi halk, geleceği olarak gördüğü çocuklarını sosyal hayattaki değerli kişiler olmalarını istemekte ve bunu da küçük yaştan başlayarak onlara anlatmakta ve öğretmektedir.

Tusavkeser toyu

Ortak kültür geçmişin sonucu “Farklı coğrafyalarda yaşayan, sosyo-kültürel bakımından farklılıklar taşıyan topluluklara arasında kimi zaman çeşitli pratiklerin uygulanışında büyük bir benzerlik olabilmektedir. Bu bağlamda tusavkeser geleneği, Türk Dünyası'nın çeşitli bölgelerinde, Sibiry'a'dan Balkanlar'a kadar olan geniş bir coğrafyada bazı farklılıklarla yaşamaktadır” (Kınacı, 2017: 145-146). Türk Dünyası'nın ortak geleneklerinden birisi olan tusavkeser, Kazak halkında çocuğun doğumunda sonra yapılan önemli törenlerinden birisidir. Belirli bir zaman diliminde çocuğun çabuk yürümesi için bu tören gerçekleştirilmektedir. “Çocuk beşikten çıkıp emekleme aşamasından sonra yavaş yavaş basmaya başlar. Öz ayağı ile doğduğu yerin toprağına basıp, iz koyup kendi gözüyle önünü görmeye başladığında yapılır. Yuvadın kendi kanadı ile uçan kuş yavrusu gibi çocuk da ilk birinci hayat mücadelesi başlar. Bunu öncelerden düşünen Kazak, çocuğunun geleceğine ak yol dileyip 'tusavkeser' töreni yapar” (Tavulı, 2017: 59). Tusavkeser töreninde yarışan çocuklar arasında yarışmalar yapılır. Törene gelenlerin içinde en hızlı koşan ve yürüyen kişinin ya da konaklar arasındaki toplum içerisinde saygılı ve bilgili kişi tarafından ayak bağının kesilmesi için iki kişi tarafından çocuk elinden tutularak getirilir. Çocuğun ayağına alaca ip, olta ipi, bağırsaktan yapılan ip ve çöplerden yapılan iplerden birisi seçilerek bağlanır. Tabi ki bu iplerin de kendilerine has özellikleri ve bir takım inançları vardır. Örneğin, Tusavkeser, “ 'Çocuğun ayağına neden alaca ipler bağlanır?' sorusu akla gelebilir. Bunun nedeni; Kazaklar, çocuğunun hırsızlık, şiddet, yalancılığa yönelmemesini isterler, bu ala ipler onları temsil eder. İplerin kesilmesi de birisinin ala iplerinden geçme' , 'dürüst olmayandan ders alma', 'saygılı ol ve büyüklerin dediklerini yerine getir'” (Erqaliev ve Şakuzadavlı, 2000: 93) anlamına gelmektedir. Ayağına ip bağlanan

çocuğu yani tusavunu kadirli ve değerli kişi “koşar ol, çabuk adım bas ve yürü” diyerek onun ayak ipini keser. Tusav kesen kişiye ailesi tarafından çapan, gömlek veya değerli kumaş gibi hediyeler verilir. Aynı zamanda da tusav kesen kişi de çocuğa bazı hediyeler vermektedir. Eğer ki çocuk çabuk yürürse tusav kesen kişinin eli uğurlu geldi diye söylenir. Sonra çocuğun önüne serilen bir kumaş ki bu kumaşın üzerinde tay tay diye yazı olur ve serilen bu kumaşın sonunda bazı eşyalar konur. Örneğin, kitap, makas, ayna, tarak gibi eşyalardır. Konulan bu eşyalardan hangisini seçerse gelecekteki mesleği o olacağı inancı vardır. Çocuğun koluna iki kişi girerek yavaş yavaş tay tay şarkısı eşliğinde yürütülür ve konulan eşyalardan birisini seçmesi için serilen kumaşın önüne getirilir. Burada çocuk ne seçerse o duruma göre yorum yapılır. Ayrıca da, tusav kesilme sırasında “tusavkeser” manisi de unutulmaması gerekir. İçerisindeki sözler önemli manalıdır. Bu tusavkeser manisine örnek verecek olursak:

“Hadi, yavrum, güzelim, adım at da görelim.

Bağlarını çözelim, ala ipleri keselim.

Hadi, yavrum, güzelim, adım at da görelim,

Adımlarına bakalım, başından da sayalım.

Hadi, yavrum, güzelim, paçalarını dürelim.

Tay yavrusu gibi oynak ol, çevrende hep birinci ol.

Hadi yavrum at bir adım, kutlu olsun bu adımın.

Adımların çoğalsın, haysiyetin çok olsun.

Adımların sağlam olsun, bu bayramın kutlu olsun.

Hayata bastığın bu adımlar, hep başarılı olsun.

Ala ipi alalım, ninemize varalım,

Er oldu artık diyelim, şekerini yiyelim”

(Erqalieva ve Şakuzadaulı, 2000: 91).

Günümüz Kazak toplumunda yaşam koşullarının değişmesi ve geleneklerde kutlama mekânlarının değişmesi sonucu daha önceleri evde gerçekleştirilen bu törenler günümüzde tusavkeser törenleri toyhanelerde yapılmaya başlanmıştır. Tabi ki eskide olduğu gibi evlerde de yapıma olayı halen devam etmektedir. Çocuğun tusav kesildikten sonra aile tarafından hazırlanan zengin Kazak dastarhanına törene katılan kişiler oturup sohbet ederek yemekler yer içeceklerden içerler. Törene gelenler anne ve babaya çeşitli hediyeler verirler. Bu hediyeye verme olayı da bir tören eşliğinde gerçekleştirilir. Daha sonra da ister evde olsun isterse de toyhanelerde, dastarhanda yemek esnasının bir bölümünde ya da sonrasında müzikler çalınarak eğlenilir ve çocuğun ayağını sağlam adımlarla basması kutlanır. Kısacası, tusav kesme töreni çocuğun doğduğu topraklara sağlam basması, hayatı boyunca birtakım engeller karşısında ayağı takılmasın, hayat yolu ve bahtı açık olsun diye gerçekleştirilir.

Sündet Toyu

Türk kültüründe sünnet önemli İslamî ve kültürel bir durumdur. Kazaklarda sünnet törenine çok önem vermektedir. İslamiyet'in kabulünden sonra Türk haklarına iyice yerleşmiş olan bu gelenek Kazak halkının da önemli törenleri arasındadır. "Ata binme yaşına gelmiş, yani üç yaşına gelmiş olan oğlan çocuğu için sünnet toyu yapılır" (Tavulı, 2017: 61). Kazak halkı çocuklarını belli yaşa geldiğinde bu sünnet toyunu yapar. Bu yaşlar, beş, yedi veya dokuz yaşları olarak belirlenmiştir. "Sünnetin insan sağlığına, temizliği de faydası var. Çocuğu sünnet ettirmek her anne-babanın borcudur" (Kenceahmetuli, 1994: 42-43). Sünnet olacak çocuk için ortam hazırlanır, yiyecekler pişirilir ve içecekler hazırlanır ve tam bir şölen havası yaratılır ki çocuk o kutlamanın farkına varsın. Bu durum aynı zamanda da ailenin oğlunun sevincini akraba, eş ve dostla paylaşması anıdır. "Sünnet olmadan önce çocuğun başına ve iki omzuna puhu tüyleri takılır ve çocuk, ata bindirilerek akraba ve komşularının ziyaretine gider. Gittiği yerlerdeki akrabaları ona hediyeler vererek kutlar ve 'Artık büyüdün, adam oldun. Bunun ispatı olarak şimdi seni sünnet edeceğiz' onu heyecanlandırarak sünnet için psikolojik olarak hazırlarlar. Çocuğa hediye olarak genelde koyun, at adanır. Çocuk, böylece heyecan içerisinde sünnet edilmeye hazırlıklı bulur" (Erqalieva ve Şakuzadauli, 2000: 96). Kazakların çocuklarını sünnet ettirme dönemlerine bakıldığında bunların havaların biraz serinlediği ve sağlık açısından da uygun olduklarını düşündükleri yaz sonu ile sonbahar ayının başlarında yaparlar. Yapılan sünnet törenleri bazen köy veya kasabalarda toplu şekilde olduğu da görülmektedir. Belirli bir günde sünnet olacak çocuklar önceden belirlenerek o gün hazırlanırlar ve sünnet işlemi gerçekleşir. Bu işlemin sonucunda çeşitli törensel gösteriler sergilenir ve ezgisel şarkılar söylenerek kutlanır. Tabi ki bu durum daha çok kırsal kesimlerde görülmektedir. Ekonomik durumu olanlar bu sünnet toyu kendi evlerinde veya toyhanelerde yemekli ve eğlenceli bir şekilde kutlarlar. "Baba, sünnet edilmiş çocuğuna bir at hediye eder, ona sünnet at adı verilir. O gün düğün yapılır, at yarışları düzenlenir, çeşitli spor oyunları oynanır ve köy halkı, akrabaları, çocuğun sünnet edildiğini bizzat görerek para verir ki, buna görümlük denir. İşte bu, sünnet düğünü ve sünnet şölenidir" (Erqalieva ve Şakuzadauli, 2000: 96). İslam dinin de tesiri ile Türk halklarında milli geleneğe dönüşmüş olan sünnet toyu erkeklige ilk adım olarak da bilinmektedir.

Buraya kadar Kazaklarda çocuğun doğumundan başlayarak belli bir zamana kadar ki gerçekleştirmiş oldukları törensel kutlamaları değerlendirdik. Bundan sonra çalışmamızın ikinci konusu olan Kazaklarda çocuk terbiyesinin verilmesi değerlendirilecektir.

Çocuk Terbiyesi

Her millette çocuk ailenin en değerli meyvesi, ülke için de geleceğin simgesidir. Türk halklarında da çocuk soyun devamı, güç ve zenginliktir. Kazak halkı da diğer Türk halklarında olduğu gibi çocuk sahibi olmayı çok sever. Kazak halkı anne-baba olmayı, kendi kültürünü ve aile soyunu devam ettirecek terbiyeli, bilinçli ve eğitilmiş çocuklara sahip olma isteğiyle yaşamaktadırlar. Gençler evlendikten sonra hem aileler hem de toplum onlardan bir çocuk sahibi olmasını bekler. Aynı zamanda çocuk ailenin toplumsal statüsünü de etkiler. Bu durum destanlara da yansımıştır. Örneğin Dede Korkut hikâyelerindeki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destan'ında şöyle geçer, "Kimin oğlu kızı yok kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalsın gitsin demişti. Oğlu olanı ak otağa, kızı

olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayana Allah Taalâ beddua etmiştir, biz de beddua ederiz, belli bilsin demiş idi” (Ergin, 1994: 20).

Ailenin toplum içerisindeki saygınlığı çocuk sahibi olma, onları gelenek ve göreneklere göre yetiştirme ve onları en iyi şekilde terbiye etmelerine bağlıdır. Bütün halklarda olduğu gibi Kazaklarda da aile olmanın ve o ailenin meyvesi olan çocuğu saygılı ve terbiyeli olarak yetiştirmek başlıca görevler arasındadır. “Ake körgen ok jonar, şeşe körgen ton pışer; (Atasından gören oğul babasının izinden gider, annesinden terbiye alan kız da onun gibi olur’. ‘Bala terbiyesi besikten, bala jastan katın bastan (Çocuk terbiyesi çocuklundan, kadın terbiyesi de evliliğin ilk günlerinden). ‘Terbiyesiz el bolmaydı, tertipke bas iygen kul bolmaydı (Terbiyesiz halk olmaz, edebe baş eğen kul olmaz)’” (Begdilla, 1977). Bu Kazak atasözleri de çocuk sahibi olmanın ve onlara terbiye vermesinin önemini ortaya koymaktadır. Türk halklarında çocuk sahibi olmak ne kadar önemli ve toplum içerisinde saygın bir durumsa, çocuksuzluk da bir o kadar kusur ve kötü durum olarak görülmektedir.

Göçebe kültürü sözlü geleneğin canlı kalmasında önemli rol oynamıştır. Kazak halkı uzun yıllar göçebe olarak yaşamış ve bu da onların sözlü gelenek bakımından zengin olmasını sağlamıştır. Sözlü kültür ürünleri olan masal, hikâye, destan, efsane, ninni, tekerleme, şarkı ve türkülerin çocuklara anlatılması onların hem kültürünü öğrenmesi hem de çocuğun kültürel değerlerle terbiye edilmesini sağlamıştır. Bu açıdan “hangi halkın sözlü edebiyatındaki şarkı, türkü, masal, destan vb. gibi ilk örnekler anlatılmamış olsun. Kazak halkında çocuk terbiyesine ayrılmış olan yerler: kreş, çocuk bahçesi, okul olmasa da, terbiyeyi çocuklarına beşiğe yattığı zamandan başlayarak halkın sözlü kültür ürünleri olan şarkı, türkü, masal, hikâye, destan, ninni gibi türleri söyleyerek başlatır” (Tavulı, 2017: 6). Böylece çocuğun anne karnındayken başlanılan terbiye eğitimine, beşikte devam edilmektedir.

Ailenin çocuğunu terbiyeli bir birey olarak yetiştirmesi ve hayata kazandırması da bir toplumsal görevdir. Kazak ailesinde çocuğun terbiyeli olarak yetiştirilme süreci anne rahmine düşmesi anından itibaren başlamaktadır. Kazak ailesinde kadının hamile olduğu anlaşıldıktan sonra onun yanında kötü söz, davranış, şiddet gibi durumlardan uzak durulur ve sakınılır. Çünkü anne karnındaki çocuğun bu durumdan etkileneyeceği düşünülür. Kazak toplumunda çocuk terbiyesi farklı zaman dilimlerini kapsamaktadır. İlk olarak anne rahminde başlayan terbiye daha sonra çocuğun doğumundan sonra beşiğe yatırılması ile devam eder. Kız ve erkek çocuk terbiyesi de farklıdır. Hem kıza hem de erkek çocuğa evlenme çağında da terbiye verilir ki kız evlenip gittiği yerde ailesini en iyi şekilde temsil etsin, erkek de evlendiği kıza ve onun ailesine karşı saygı ve hürmetini göstereyin diye.

Her toplumun çocuk yetiştirme şekilleri farklı veya kendisine has yöntemleri olabilir. Bu açıdan bakıldığında, Kazaklar, yeni doğan çocuk altı yaşına kadar bilinçsiz olduğu ve bu yaşlarda çocuk iradesinin oluştuğuna inanılmaktadır. Çocuk, yedi yaşından itibaren soyut düşünmeye başladığına inanıldığı için bu yaşına kadar ona verilen terbiyeye çok önem vermektedirler. Kazak halkının çocuk terbiyesinin sekiz temeli vardır:

- “İlk önce terbiye olarak edepli olma öğretilir. Okuma-yazma bilmesen de edepli olmayı bil düşüncesini benimsetilerek eğitim verilir.

- Yardımsever ve merhametli olması için terbiye verilir.
- Söz dinleyen birisi, büyüklerinin sözünden çıkmama terbiyesi verilir.
- Dürüstlük ve doğruluk terbiyesi verilir.
- Akıllı ol, meslekte usta olan kişilerin sözlerini dinle ve bilim yolundan git ve onların söylediklerini yapması terbiyesi verilir.
- Büyüklerine, ata-anana saygı göstermeyi ve saymayı öğreten terbiye verilir.
- Kişinin ayıbını yüzüne vurma terbiyesi öğretilir.
- Halk koruyucusu batır ol, halkına hizmet et, kabiliyetini gösterecek işler yapması şeklinde terbiye verilir” (Tavulı, 2017: 7-8).

Kazaklar, Oğul hâyâsı baba için, kız hâyâsı anne içindir, denilerek; neslinin edepli, imanlı, insancıl olarak büyümesini arzu etmektedir ve çocukla ilgili tüm gelenekler nesil terbiyesine yönelik verilmektedir” (Erqalieva ve Şakuzadavlı, 2000: 87). Kazak halkında çocuk terbiyesinde kız ve erkek çocuğa göre farklılıklar görülmektedir. “Kız çocukları beş altı yaşından başlayıp ablaları, annesi, büyükannesi ve köyün kadınlarıyla dikiş yapma, ev temizleme, otağ kurma ve otağ yıkma, yemek yapma, örgü örme gibi işleri öğrenir. Ev kurup, çamaşır yıkamak, şarkı söylemek, küy çalmak, dombra çalmak” (Argınbaev, 1196: 80) gibi kız ve gelinlerin yaptığı işleri aile büyüklerinin yanında veya köy halkının yanında öğrenir ve bunları öğrenirken de terbiye eğitimini de almış olur. “Kız çocukları, anneleri küçük yaştan itibaren büyüklerinin yanında nasıl oturulur, onlarla nasıl konuşulması ve davranması gerektiği, eve değerli ve büyük kişiler geldiğinde onlara hizmet terbiyesi, toplum arasında konuşmasına ve gülmesine dikkat etme terbiyesi ve anne-babasından izinsiz iş yapmama terbiyesi” (Nusipokasulı ve Japarulı, 2011: 3) gibi eğitimler aile ve toplum içerisinde terbiyeli ve bilgili bir kız olarak yetişir. Toplum içerisinde de kızların ahlak kuralları ve terbiyesi bazı durumlarda tespit edilir. Kız toplum içerisinde davranışları, ahlaki ve terbiyesi ile köyünde, yaşadığı yerde veya halk arasında örnek kişi olarak gösterilir. Yani halk terbiyeli, örnek, ahlaklı kızların adını “edepli falancanın kızları, kız olursa böyle olsun, edepli ve ahlaklı. Kızların örnek ve ahlaklı oluşunu söylerken; büyüklerini saymayan, konaklara terbiyeli davranmayan, sözleri kötü olan ve aile terbiyesi almamış olan kızlarda halk arasında iyi görülmez ve kızlarını bu kişilerin yanına gönderme diye söylerler” (Nusipokasulı ve Japarulı, 2011: 3). Bu durumda aile, toplum içerisinde küçük düşer ve boynu yere eğilir. Bu duruma ailelerini düşürmemek için kızlar, aileleri ve büyükleri tarafından gerekli bütün terbiye ve ahlak kurallarını öğrenirler. Kızlar belli bir yaşa geldiğinde aile olma terbiyesi de verilir. Aile olduğunda çocuklarına nasıl terbiye vermeli, eşinin ata-anasına, akrabalarına ve eşine nasıl davranmalı gibi terbiye kuralları öğretilir. “Gelecekte anne olasın, annelik kutsal bir kavram. Ona leke getirme, çocuk sevesin. Çocuklarını ak sütün ile büyütüp erini hürmet göster, er dediğin ata, ailenin direği ile koruyucusu. Erini sev ve eşlik görevlerini iyi yap. Erine saygı göster, ailesini değer vermeyip saymayan kadın neslinin obalını sırtına alır” (Nusipokasulı ve Japarulı, 2011: 3). Buradan da görüldüğü gibi kız terbiyesi Kazak halkının hassasiyetlerinden birisidir. Çünkü ailesinin başka yerde ve ailedeki temsilcisidir.

Terbiye eğitiminde “Erkek çocuklar da işlere erken yaşta alıştırılır. Köyün ve evin yetişkin çocukları, ağabeyleri ve dedeleri ile evin ekonomisini düşünmek, işleri öğrenmek, masal dinleyip hikâyeye anlatmak, aytıs gibi çeşitli meziyetleri terbiye eğitimi

sürecinde öğrenir. Erkek çocuklar konağa yakın olur ve onlardan da çok şey öğrenir” (Argınbaev, 1996: 80-81). Kazaklar önceki dönemlerde yani sözlü kültürün etkili olduğu zamanlarda çocuklarını söz ustalarının yanlarına gönderirlerdi. Çocukları onların yanına sanat öğrensin, talim terbiye öğrensin diye gönderirlerdi. Böylece çocuklar Türk kültüründe usta-çırak yöntemi ile hem sanat hem de kültürel terbiye eğitimi alırlardı. Ustalarından aldıkları eğitimle sanatlarını başka yerlerde icra eder ve yetiştikleri terbiye ile kendilerini topluma benimsetir ve tanıtırlardır. Bu durum günümüzde etkisini kaybetmiş ve hatta birçok meslek dalında yok olmuştur diyebiliriz.

Kazak halkı erkek çocuk terbiyesinde, “gelecekte halk ve yurdunun koruyucusu, ailenin lideri, er yiğit kişinin nasıl olması gerektiği, halk-yurt, büyük kişi, kadınlar ile çocuklara ahlaklı ve örnek kişi olma” (Nusıpokasulı ve Japarulı, 2011: 69) gibi özelliklere sahip olma ve terbiyeli olma eğitimi verilir. Kazak halkı erkek çocuklarına iş terbiyesi de verir. Çocuklarına tarlada, hayvancılık işlerinde, fabrikada ve başka yerlerde nasıl çalışması gerektiğini ve çalışan er yiğidin halkına nasıl hizmet etmesi gerektiğini öğretir.

Beşikten başlayan terbiye erkek çocuklarda aile olma terbiyesinin verildiği çağa geldiğinde onlara iyi aile babası olma, eşine ve çocuklarına saygılı ve yol gösterici olma terbiyesi verilir. Baba ailenin şanırağdır. Yani ailenin direği, devletin bir koruyucu yiğididir. Bu açıdan erkek çocuk terbiyesinde Kazaklar, 12-13 yaşından itibaren aile olma terbiyesi vermeye başlarlar. Ailesine faydalı olan kişi, vatanına, halkına da faydalı olduğu; ailesine zararlı olan kişinin, vatanına, halkına da zararlı olacağı düşüncesi ile Kazaklar erkek çocuklarını, onları toplum içerisinde utandıracak evlat olarak değil kahramanlığıyla ve ahlakıyla övülen kişi olarak terbiye vermek ve eğitmek ister. Erkek çocuğa aile terbiyesinde, kadına-anaya hürmet etmek, diğer ata-analara da hürmet etmek, kadınlara el kaldırmama gibi terbiyeler verilir.

İster erkek çocuğu olsun ister kız çocuğu olsun Kazak halkı her ikisinin de terbiyeli olarak yetiştirilmesine büyük önem vermiştir. Çünkü çocuklar geleceğin garantisi ve ailenin en değerli meyvesidir. Çocuklarını küçük yaşlardan itibaren masal, destan, hikâye ve aytıslarla yetiştiren Kazaklar gelenek ve göreneklerini bu yolla gelecek nesillere taşımaktadır. Ayrıca, masal ve destan anlatma geleneği ile aile içerisinde ata kültürünü bilen eğitilmiş ve terbiyeli bireyler yetiştirmektedirler. Çocuklarına sen şeklinde hitap etmenin ayıp olduğunu ve onun yerine siz şeklinde hitap edilmesi gerektiği terbiyesi de verilmektedir. Çünkü terbiyeli çocuklar aileleri için bir gurur kaynağıdır. Çocuğa terbiyenin anne karnında başladığı inanan Kazaklar anne sütünü de çocuk terbiyesinde önemli görmüşlerdir. Ata-babasını ve annesini sayan, onların sözünü dinleyip terbiyeli ve ahlaklı davranan çocuk toplum içerisinde saygı görüp örnek olarak gösterilmektedir. Bu açıdan ata-anasının terbiyesini anne sütü yoluyla çocuğa geçtiği düşüncesi doğrultusunda çocuğunda terbiyeli olacağı düşünülür. Kazaklarda çocuk terbiyesinde ahlaki ve geleneksel özelliklerin ağır bastığı ve verilen terbiyenin de bu doğrultuda olduğu görülmektedir. Kazaklar geleneklerine bağlı, halkını-yurdunu seven, ata-anaya saygı gösteren, ailesini en iyi şekilde toplum içerisinde temsil eden çocuklar yetiştirmeye ve terbiye etmeye özen göstermektedirler.

Sonuç

Her millet için çocuk önemlidir. Çocuk daha anne karnındayken bazı kutlamalar gerçekleştirilir. Bu durum aileye yeni katılacak olan çocuğun sevincini eş, dost, akraba ve diğer insanlarla paylaşma arzusu doğrultusunda oluşmuş törensel kutlamadır. Kazaklarda çocuk ile ilgili ilk tören kursak toyudur. Burada annenin iştahını açmak ve çocuğu sağlıklı bir şekilde dünyaya getirmek için yapılan yemekli bir kutlama törenidir. Çocuğun doğumu ile şildehana yani bebek bekçiliği başlar. Bu törende Şamanizm dininin bir uzantısı olan kötü ruh ve gözlerden çocuğu ve anneyi korumaktır. Çocuk belirli bir zaman diliminde ad koyma töreni yapılır ki bu da çocuk ve ailesi için çok önemlidir. Çünkü ismiyle çocuk arasında sıkı bir ilişki olduğuna inanılmaktadır. Kırkından çıkarılarak artık çocuk zor ve korkulu dönemi atlatmanın sevinci ile bir takım inançsal pratikler uygulanır. Beşiğe koyma töreni de Kazaklar arasında çok önemli bir törendir. Beşiğin kutsallığı ve çocuğun ilk ana-babasından ayrılması olayıdır. Adı koyulan, kırkı çıkarılan ve beşiğe konulan çocuk artık yavaş yavaş büyür ve tusavkeser toyu gerçekleştirilir. Burada da ayağı hayatı boyunca takılmasın, kötü işlerden uzak dursun iyiliklerle tanınsın diye bebeğin ilk adımı kutlanır. Önüne konulanlarla geleceğe dair mesleği tahmin edilir ve gelenlerle yemekler yenilerek eğlenilir. Son adım olarak da erkeklığe ilk adımı olan sünnet töreni gerçekleşir. Bunların yanında çocuk terbiyesi konusunda da çok dikkatli ve hassas olan Kazaklar bu konuda geleneklerine, ailesine ve vatanına bağlı ahlaklı ve terbiyeli bireyler yetiştirmek için çocuk terbiyesine ayrı bir önem vermektedir. Bütün bu çocuk kutlama törenlerine bakıldığında ailenin toplum içerisindeki saygınlığının tescil edildiğinin ve geleneklerin yaşatılmaya devam ettiğinin bir göstergesidir. Bu geleneklerin gerçekleştirilmesi kültürün devamlılığını, sağlam ve bilinci bireyler yetişmesini sağlarken verilen terbiye de toplumsal ahlak kurallarının devamlılığını sağlamaktadır.

Kaynak Kişiler:

K.1 Şakizat Kabılbeva (1966) Yaşı 52, Kentau / Kazakistan, Almatı Pedagoji Üniversitesi Mezunu, Türkistan

K.2 Ulsana Buharbeyeva (1949) Yaşı 69, Türkistan / Kazakistan, Okuması - yazması yok, Türkistan.

K.3 Zuhre Maylenova (1964) Yaşı 54, Kentau / Kazakistan, Almatı Pedagoji Üniversitesi Mezunu, Türkistan

K. 4 Ahmed Begdilla (1977) Yaşı 41, Kentau / Kazakistan, Hoca Ahmet Yesevi Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi Mezunu, Türkistan.

KAYNAKLAR

ARGIBAEV, Halel. (1996). **Kazak Otbası**. Almatı: Kaynar.

ARTUN, Erman. (2008). **Türk Halkbilimi**. 4. Baskı. İstanbul: Kitapevi.

ÇETİN, Halil. (2016). *“Koblandı Batır, Alpamis ve Köroğlu Destanlarının Kazak Versiyonun Halkbilimsel Açıda İncelenmesi”*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı. s. 88-101.

ERGİN, Muharrem. (1994). **Dede Korkut Kitabı**, 13. Basım, İstanbul: Boğaziçi Yay.

ERQALİEVA, Jannat ve ŞAKUZADAULI, Nurhat. (2000). **Kazak Kültürü**. Almatı: "KATEV" Uluslararası Eğitim ve Kültür Vakfı.

KINACI, Cemile. (2017). "Kazak Avulundan Kutlama Salonlarına, Popülerleşen Bir Kazak Geleneği: Tusavkeser Toyu", **Milli Folklor Dergisi**, Yıl. 29, S. 115. s.141-156.

NUSPOKULI, Ayıp ve JAPARULI, Äkimbay. (2011). **Ağaç Besikten Jer Besikke Deyin**. 4. Tom. Almatı: Öner Baspası.

OSPANULI, Eralı. (2009). **Kazak Halkının Salt-Dästürleri**. Almatı.

TAVULI, Älihan. (2017). **Kazak Salt-Dästürleri**. Almatı: Balavsas Baspası.

TÜRKÇE ve ALMANCA'DAKİ KÖPEK SÖZCÜĞÜNE YER VEREN DEYİMLERİN KARŞILAŞTIRMASI

Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL*

Doç. Dr. Muhammet KOÇAK**

ÖZ

Toplumların hayatında belirli kavram ve varlıklar aracılığıyla duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi oldukça yaygındır. İnanç ve benzetme eksenlerinde kullanılan varlıklar toplumsal çağrışımlardan yararlanılarak ortak benzetme yönü kullanılarak anlatımın zengin ve etkili kılınmasına hizmet etmektedir. Bu çağrışıma hizmet eden nesnelere arasında hayvanlar da oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Bu hayvanlar arasında gücü temsil eden aslan, kurnazlığı temsil eden tilki, şansını temsil eden balık ise, köleliği ve karakter zafiyetini temsil etmek gayesi ile köpek kullanılmıştır. Bu çalışmada köpek sözcüğünün kullanıldığı deyimlerin Türkçe ve Almandaki çağrışımı üzerinde durulmuş, karşıladıkları anlamlardan yola çıkılarak toplumsal çıkarımlar hakkında kıyaslama yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada giriş bölümünde dil, deyim ve deyim-kültür ilişkisi üzerine kısaca değinilmiştir. Daha sonra köpeğin her iki toplumdaki yerinden bahsedilmiştir. Devamında deyimler tablo şeklinde açıklamaları, anlamca olumlu veya olumsuz olması ile içerdiği anlam verilmiştir. Deyimler ait oldukları milletin karakter, gelenek, tutum, davranış ve inançlarını yansıtır. Bu nedenle bir toplumun değer yargılarını bu sözlerden hareketle anlayabiliriz. Fakat köpek ile olan deyimlerin her iki dilde de çoğunlukla olumsuz bir anlam ifade etmesi ve bununla birlikte Almanya'da köpeklere çok önem verilmesine rağmen deyimlerden çıkan anlamların beklenilenin aksine negatif anlam içermesi bu durumun pek deyimlere yansımadağını göstermektedir. Karşılaştırmalı olarak yapılacak analizlerin kültürlerarası ortaklığı, farklılığı ve kültürün dile ne şekilde yansıdığını göstermesi açısından bu yönde çalışmaların yararlı sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Almanca, Köpek, Deyim

THE WORD DOG IN TURKISH AND GERMAN COMPARISON OF EXPRESSIONS

ABSTRACT

It is very common to express feelings and thoughts through certain concepts and entities in the life of societies. The assets used in beliefs and analogy axes serve to make expression rich and effective by using common analogy direction by utilizing social connotations. Among the objects that serve this connotation, the animals also have a very important place. The lion representing power among these animals, the Fox representing cunning, the fish representing luck, the dog representing slavery and character weakness, and the dog was used. In this study, emphasis was placed on the Turkish and German connotations of the phrases used in the word " dog " and on the meanings they met, and tried to compare them to the social implications.

In this study, the relationship between language, idiom and idiom-culture is briefly mentioned in the introduction. Then the place of the dog in both communities is mentioned. In the following statements are given the meaning of the statements contained in the form of statements, meaningfully positive or negative. Idioms reflect the character, tradition, attitude, behavior and beliefs of the nation they belong to. For this reason, we can understand the value

* Gazi Üniversitesi, Rektörlük, yilmazyesil66@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-8693-0350

**Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, muhammetkocak@gmail.com , ORCID NO: 0000-0001-6387-0765

judgments of a society based on these words. However, although the expressions in dog language often have a negative meaning in both languages and the importance of dogs in Germany is very important, although the meanings of idioms have a negative meaning, contrary to expectations, this situation is not reflected in many idioms. It is thought that the studies conducted in this direction will have useful results in terms of showing the differences, the differences and how the culture is reflected in the language.

Keywords: Turkish, German, Dog, Idioms

İnsanlar; duygularını ve düşüncelerini karşılıklı olarak birbirlerine aktarmak gayesi ile farklı yöntemler kullanırlar. Renkler, eğilimler, şekiller gibi ifade yollarının yanında ve onlardan daha gelişmiş bir iletişim aracına başvurmuşlardır. Bu iletişim aracı insanlık tarihinin uzun serüveni neticesinde ortaya çıkan ve bilinen en gelişmiş bildirim biçimi olarak başvurduğu araç olarak kabul edilen dildir. Dil aracılığıyla insanlar düşüncesini ve kararlarını uygun zamanda ve yerinde ifade etmektedirler. Dil ve kültür kavramları birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü toplumların inançları, kabulleri, retleri, kültürel birikimleri, inançları dil içinde kendisini ifade imkânı bulmuştur. Dil ve kültür o derece iç içe iki unsurdur ki adeta birbirini tamamlayan bir bütün olarak değerlendirilebilir. Dil kültürün taşıyıcısı; kültür de dile kaynaklık eden önemli bir rezerv alanı olanı (Göçer, 2012: 55) olarak değerlendirilmektedir.

Bir milletin kültürüne dair birçok değer yüzyıllardır kelimelerde, deyimlerde kalıplaşarak dil hazinesine aktarılmakta ve bu şekilde nesilden nesle aktarılmaktadır. Deyim bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamından ayrı değişmeceli bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da (Aksoy, 1995: 52) tümce olarak ifade edilmektedir. Bir başka ifade ile deyim; çokluk gerçek anlamı dışında kullanılarak ifadeyi zenginleştiren, iki veya daha fazla kelimedenden meydana gelen kalıplaşmış söz (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi; 1992: 8) dizisi olarak da ifade edilmektedir.

Deyimler günlük hayatımızda sıkça başvurduğumuz anlatım biçimlerindedir. Bazen bir durumu anlatmak için birkaç cümleye ihtiyaç vardır. Bazen de bir durumu bir deyimle öyle güzel anlatırız ki o deyim birkaç cümleden daha etkili olur. Tıpkı örtmece sözcükler gibi (Kalkan, 2018) açıkça ifade edemediğimiz bir gerçeği ya da bir espriyi vurucu ve etkili anlatmak için kullanılan deyimler bir dilin anlatım zenginliğidir. Dillerde deyimler ya bir an, ya da olay üzerinden oluşurken, çeşitli benzetme yönleri ya da inançlardan yola çıkarak eşya ve canlılar ile de ilgili olarak bir araya gelmemektedir. Hayvanlar ile ilgili benzetme yönü dilimizde oldukça yaygın olarak anlamı zenginleştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Hayvan adlarıyla yapılmış deyimler de bu zenginleştirmeye örnek olarak verilebilir.

İnsanın tarih sahnesine çıktığı andan itibaren tabiat şartları ile başa çıkmaya çalışmıştır. Tabiatla bulduğu ve kendi amacına uygun hareket edebilen varlıkları tabiat mücadelesinde kendisine destek yapmıştır. Hayvanlar da bu doğrultuda insanlar tarafından değerlendirilmiştir. İnsanların hayvanları sembol olarak kullanılmasında ve onlarla bazı ifadeleri dile getirmesinde bir nevi zorunluluk olduğu düşünülebilir (Yeşildal, 2018: 412). Sosyokültürel bağlamda önemli ekonomik faaliyet alanlarından birisi olan hayvancılık ve tarım yüzyıllarca Türk dünyasının temel yaşam biçimi olmuştur. (Çobanoğlu, 2004: 35) Türklerin hayatında hayvanların oldukça önemli bir

yerinin bulunması Türk dilinde de hayvan isimlerinin farklı çağrışımlarla kullanılmasını Bu durum Türk milletinin hayatında atasözü ve deyimler yoluyla bir gerçeği vurgularken en çok kullanılan unsurlardan biri de hayvanlar olmuştur.

Alman ve Türk toplumunda köpeğin yeri

Dünyada köpek en çok evcilleştirilen hayvanlardan biri olduğu bilinmektedir. Özellikle Alman toplumunda neredeyse her iki evden birinde mutlaka köpek sahiplenilmiştir. Genel olarak köpeklere birçok yönden önem verilmektedir. Köpekler sadık ve koruyucu bir arkadaş olarak görülmektedir. Almanya'da köpekler için oteller ve özel mezarlıklar bulunmaktadır. Bu mezarlıkların yanı sıra Sahiplerin isteği üzerine köpekleri ile aynı mezarlığa gömülebileceklerdir. Güvenlik amacı ile çalışan köpeklere devlet tarafından maaş bağlanılacağı haberlerde bildirilmiştir. Köpeklere karşı duyulan sevgi ve önemden dolayı birçok hayvan koruma derneği ve barınak bulunmaktadır. Bu hayvan koruma derneği ve barınaklar sayesinde genel olarak gözlemlendiğinde sokak köpeğinin bulunmadığı görülmektedir. Bu bulgular nitelendiğinde Alman toplumunun köpeğe değer verdikleri gözlemlenmektedir.

Türkiye'de köpekler kırsal kesimde genellikle çobanlık gibi alanlarda kullanılırken şehir içinde daha çok belirli mesleklerde güvenlik amacıyla bulunmaktadır. Evcilleştirilen köpek sayısı Almanlara nazaran daha az olması ve sokaklarda sahipsiz birçok köpek bulunması Türkiye ve Almanya arasında gözlemlenen en önemli farklılık olarak dile getirilebilir. Bunun yanı sıra aynı şekilde Türkiye'de hayvan mezarlıkları bulunmasına rağmen Almanya'ya göre sayıca daha az olduğu bilinmektedir. Bu durum hayvan isimlerinin günlük hayatta kullanımına bakıldığında da açıkça görülmektedir. Buradan hareketle hayvanlar ile Alman toplumu arasında oluşan bağ dostluk ve arkadaşlık ekseninde kurulurken, Türk toplumunda daha çok işlev ve görev üzerine kurulmuştur diyebiliriz. En çok kullanılan Hayvan adlarının kullanım sıklığına bakıldığında dağılım şöyledir:

Türkçede:	Almancada:
<i>at</i> adıyla 26	<u>Hund</u> 31
Kuş 17	<i>Pferd</i> 16
<u>İt + Köpek</u> 19+6=25	<u>Fisch</u> 12

(Ömür, 2012: 110)

Faik Ömür'ün makalesindeki tabloya bakıldığında Köpek ile ilgili deyimler hem Türkçede hem Almancada ilk üç sırada yer aldığı görülmektedir. Her iki dilde de Köpek ile ilgili deyimlerin sayıca fazla bulunmasından dolayı araştırmamızın amacı Türkçe ve Almancadaki Köpek (İt) ile ilgili deyimlerin karşılaştırılması ele alınmıştır. Bu araştırma da kaynak olarak Türkçe'de TDK'nın "Deyimler Sözlüğü", Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" ile Ali Püsküllüoğlu'nun "Türkçe Deyimler Sözlüğü" taranmıştır. Almanca'da ise "Duden (Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten) temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Türkçe ve Almandaki Köpek (İt) Deyimlerin tabloda incelenmesi

Türkçede ve Almandaki Köpek(İt) adıyla yapılmış deyimler tablo halinde sıralanmıştır.

Sütun 1. Türkçe deyimler /Almanca deyimler verilmiştir.

Sütun 2. Deyimlerin açıklaması türkçe verilmiştir.

Sütun 3. Deyimlerin anlamca olumlu (+) veya olumsuzluğu (-) belirtilmiştir.

Sütun 4. Deyimlerin içerdiği anlamlar verilmiştir.

Türkçe Deyim	Açıklaması	+/-	İçerdiği Anlam
Köpeğe hoş, kediye pist dememek.	Kendisine zarar verenlerden korunmak için en küçük bir tepkide bulunmamak.	+	Tepkisizlik
Köpeğe hoş, kediye pist demek.	Kendisine zarar verenlerden korunmak için bir tepkide bulunmak.	+	Savunmak
Köpek köpek olalı bir av avladı.	Şimdiye değin bir tek başarılı iş yapabildi.	+	Başarı
Köpeksiz köy bulmuş da çomaksız(değneksiz) geziyor.	Kendisine engel olacak, karşı çıkacak kimse yok.	-	Kibirli
Haline köpekler bile güler.	Çok kötü durumlara düşen kişilere kullanılan bir söz.	-	Hakaret
Kedi ile köpek gibi.	Birbirleriyle geçinemeyen kimseler.	-	Tartışma
Köpeğe atsan yemez. / İte atsan yemez.	Çok kötü bir yiyecek için kullanılan bir söz.	-	Hakaret
Köpek gibi.	Çok yaltaklanan birisi için kullanılan bir söz.	-	Hakaret
Köpek yese kudurur. / İt yese kudurur.	Çok ağır ve onur kırıcı sözler için söylenen bir söz.	-	Hakaret
Köpeği bağlasan durmaz.	Oturmaya elverişsiz, kötü, pis bir yer için kullanılır.	-	Yer ve Hakaret

Köpoğlu köpek./ İtoğlu it.	Aşağılık bir kişi için kullanılır.	-	Hakaret
Köpeğin enceği.	Köpek yavrusu anlamında bir hakaret hitabı.	-	Hakaret
Köpeğin olayım.	Merhamet dilenme, yalvarma anlamı ifade eder.	-	Yalvarma
Köpek gibi kemik yalamak.	Onun bunun artığıyla geçinmek anlamını ifade eder.	-	Hakaret
Köpek gibi ulumak.	Rahatsız edici bir şekilde yüksek sesle ağlamak veya bağırarak için kullanılır bir söz.	-	Hakaret
İt boku eme yaradı.	Aşağılık bir kişiden, ancak onun yapabileceği bir şey istendi ve o da esirgiyor.	-	Kibirli
İt canlı.	Çok can acıtan sızılara dayanabilen kişiler için kullanılır.	+	Dayanıklı
İt dişi domuz derisi.	İki aşağılık kişinin tartışmasına saldırıp boğuşsunlar bakalım demek. Veya Sevilmeyen iki kişi arasındaki anlaşmazlıktan duyulan hoşnutsuzluk.	-	Tartışma
İtin ayağını taştan mı esirgidersun?	Bu işe o herifi göndersen ayağı mı aşınır ?	-	Kayıрма
İte ot, ata et vermek.	Kişilere, işlerine yaramayan şeyi veya görevi vermek.	-	İlgisiz, Alakasız
İtin götüne(kıçına) sokmak.	Bir kimseyi ağır sözlerle rezil etmek.	-	Hakaret
İt ite (buyurur) it de kuyruğuna.	Kendisinin yapması gereken işi başkasına buyurmak.	-	Kibirli
İt izi at izine karışmak.	İyiyle kötünün birbirinin karıştığı bir durum.	-	Belirsizlik
İt sürüsü kadar.	Pek çok gereksiz kişinin bir arada bulunması.	-	Yer ve Hakaret
İğne yutmuş ite dönmek.	Bitkin duruma gelmek.	-	Yorgun

İt gibi çalışmak.	Çok çalışmak, yorulmak anlamını ifade eder.	-	Hakaret
İt ölüsü gibi.	Çok ağır anlamı taşır.	-	Hakaret
İti ite kırdırmak.	Aşağılık kimseleri birbirine kavga ettirmek için kullanılır.	-	Tartışma
Kör itin öldüğü yer.	İssiz yer	-	Yer
İtin kuyruğunda.	Pek çok, pek bol anlamında kullanılır.	-	Çokluk
İt deliği.	Hapishane için kullanılan bir söz.	-	Yer
İt derneği.	Aşağılık insanların toplandığı yer.	-	Yer
İt dirliği.	Düzensiz veya uyumsuz anlamını taşır.	-	Hakaret
İt kopuk.	Aşağılık, değersiz kişiler için kullanılan bir söz.	-	Hakaret
İt kadar itibarı olmamak.	Kendisine hiçbir yerde değer verilmemek.	-	Hakaret
İtsiz köye dönmek.	Tenhalaşmak, sakinleşmek için kullanılır.	-	Hakaret
İt yalağı.	Serserilerin bulunduğu yer için kullanılır.	-	Yer

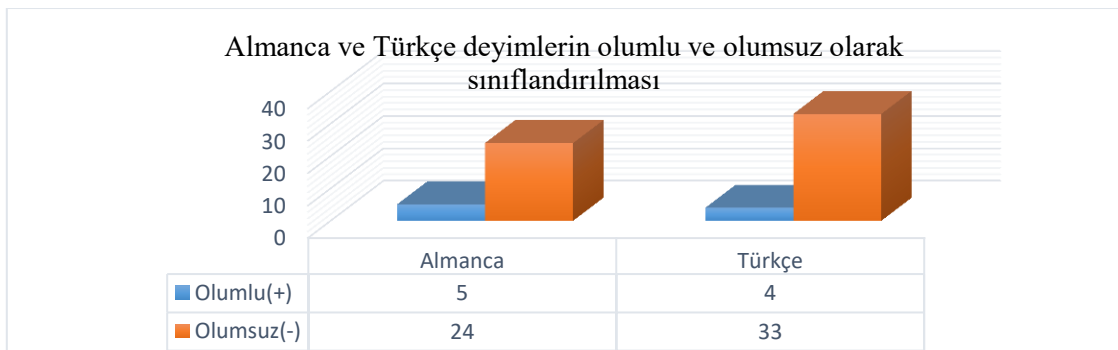
Almanca Deyim	Türkçe Açıklaması	+/-	İçerdiği Anlam
Wie Hund und Katze.	Kedi ve Köpek gibi	-	Hakaret
Ein dicker Hund (sein)	Kırıcı, eleştiri, rezalet	-	Hakaret
Ein krummer Hund	Kırıcı, aşağılayıcı eleştiri, güvenilirmez	-	Yalancı, şüpheli
Hunde, die (viel) bellen, beißen nicht.	Çok havlayan köpek ısırmaz.	-	Başarısızlık
Getroffene Hunde bellen	Üzerine alınmak	-	Alınmak
Da liegt der Hund begraben	Dananın kuyruğu kopmak	-	Son nokta

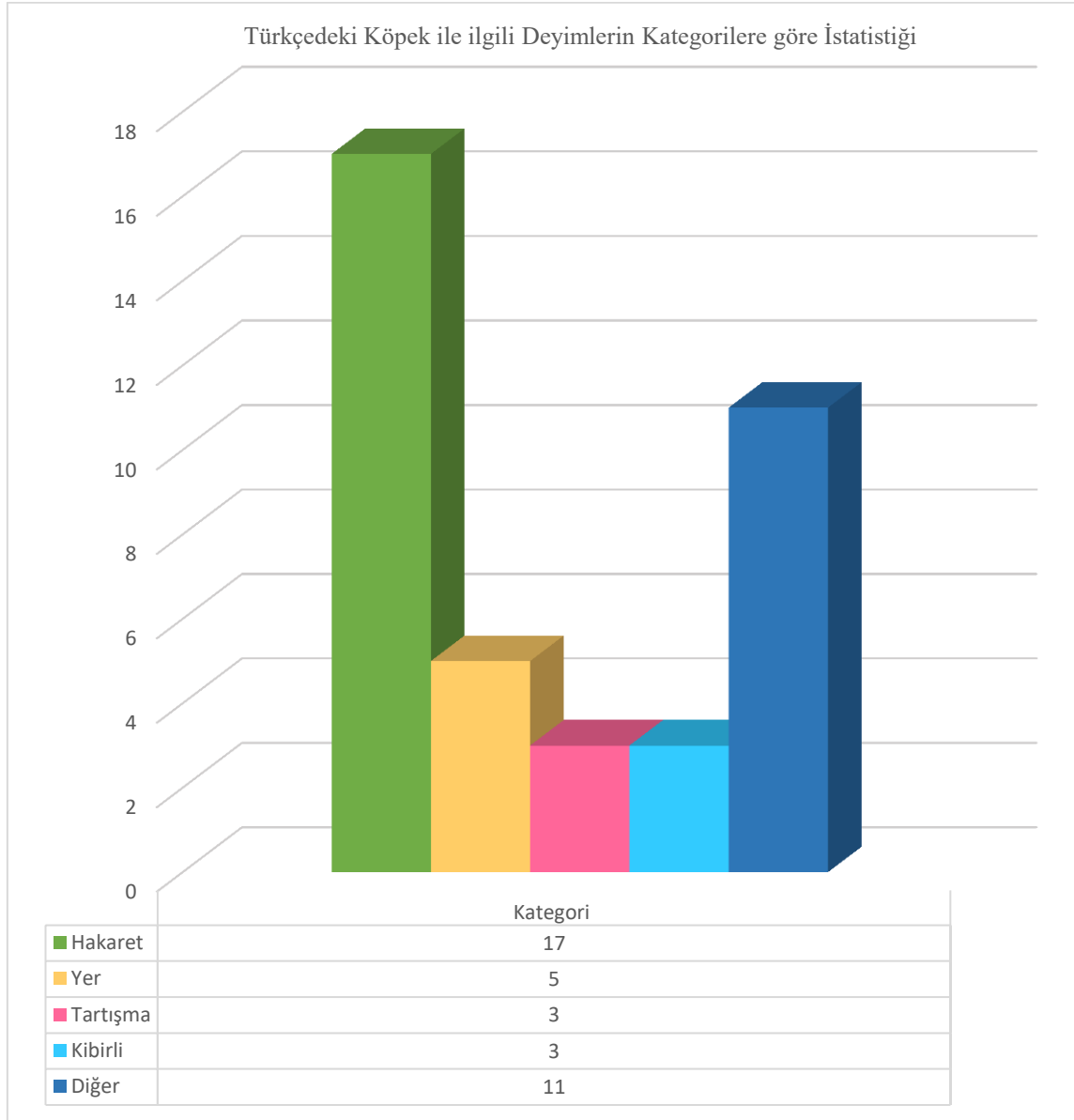
Wissen wo der Hund begraben ist.	Olayın sırrını veya püf noktasını bulmak	+	Tecrübe
Wo die Hunde mit dem Schwanz bellen.	Kör itin öldüğü yer.	-	İssız, terkedilmiş yer
Von dem nimmt kein Hund ein Stück/einen bisßen Brot	Kimsenin yüzüne bile bakmaması	-	Değersiz
Da wird der Hund in der Pfanne verrückt	İnanılmaz, hayret edici.	+	Şaşırmaq
Wenn der Hund nicht geschissen hätte, hätte er den Hasen gekriegt.	Başarısızlıktan sonraki pişmanlık	-	Başarısızlık
Da scheidet der Hund ins Feuerzeug.	Talihsizlik. Bahtı kara	-	Talihsizlik
Scheidet (doch) der Hund darauf.	Bir şeyi umursamamak	-	Boşvermişlik
Viele Hund sind das Hasen Tod.	Kırk kurda bir aslan ne yapsın.	-	Çokluk
Es regnet junge Hunde.	Çok yağmur yağması	-	Çokluk
(jmd. wie)den Hund zum Jagen tragen.	Birini zorla bir şeye teşvik etmek	-	Rahatından etmek
...dass es einen Hund erbarmen/ jammern kann/muss	Acınacak halde olmak	-	Acımaq
mit etw. keinen Hund unter Ofen hervorlocken (können) / vom Ofen locken (können)	Bununla kimseyi kandıramazsın.	-	İlgi çekememek, ikna edememek
Mit den großen Hundeln pickeln/pissen wollen (und das Bein nicht heben können)	Büyük bir mevkiye ulaşmaya çalışmak ama ulaşamamak	-	Başarısızlık
Das/es ist, um junge Hunde zu kriegen; das ist zum Junge-	Şüpheli, karışık. Ayıkla pirincin taşını.	-	Şüpheli

Hunde-Kriegen			
Auf dem Hund kommen	Sağlık veya ekonomi anlamda çökmüş, moral olarak çökmek	-	Başarısızlık
Jmdn. etw. auf den Hund bringen	Bir kimseyi mahvetmek veya yargılamak	-	Başarısızlık
Auf dem Hund sein.	Sağlık veya ekonomi anlamda çökmüş, moral olarak çökmek	-	Başarısızlık
mit allen Hunden gehetzt sein.	Herşeyi bilmek, kurnaz olmak	+	Tecrübeli, deneyimli
kommt man über den Hund, kommt man auch über den Schwanz	Zoru başarıp kolayı da iyi bir şekilde başarmak	+	Başarı
unter dem/unter allem Hund sein.	Birşeyin çok kötü olması	-	Hakaret
vor die Hunde gehen	Harap olmak, bakıma muhtaç hale gelmek, acınacak duruma gelmek	-	Acımak
Etw.vor die Hunde werfen	Savurganlık yapmak, değerini bilememek	-	Değersiz
Die Hunde bellen, aber die Karavane zieht weiter.	İt ürür, kervan yürür. Her türlü eleştiriye rağmen hedeflerinden vazgeçmemek	+	Başarı

Tablodan elde edilen sonuçlara göre istatistikler oluşturulmuştur. Birinci Tabloda iki dilde de anlamca olumlu (+) veya olumsuz (-) olan deyimlerin verileri verilmiştir. İkinci Tabloda Türkçede deyimler kategorilere göre ayrılmıştır. Üçüncü Tabloda ise Almancadaki deyimler verilmiştir.

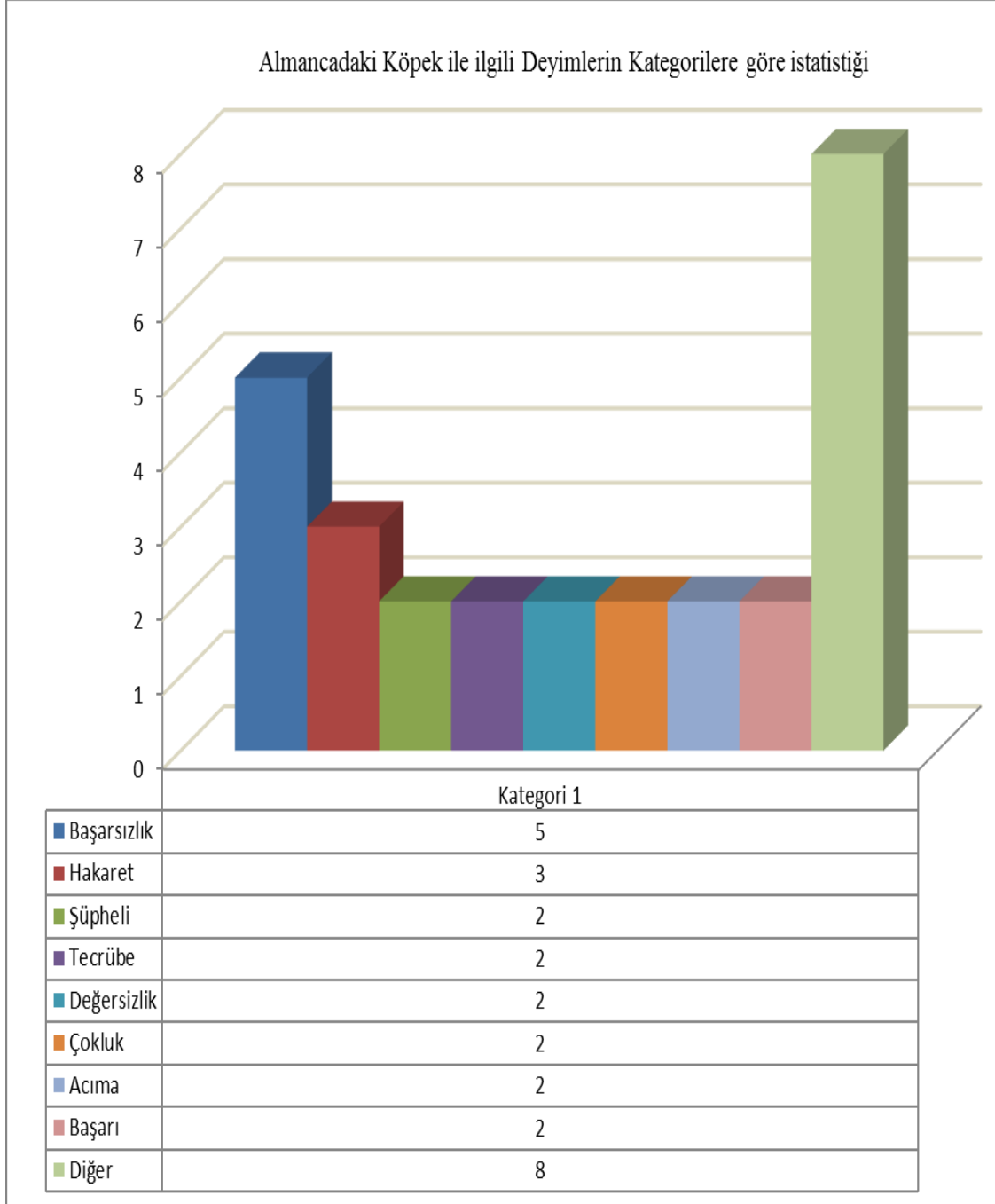

Almanca deyimlerde anlamca olumlu (+) beş tane, olumsuz (-) ise 24 tane deyim bulunmaktadır. Buna karşılık Türkçede anlamca olumlu (+) dört tane, olumsuz (-) ise 33 tane deyim vardır. Grafiğe bakılarak sayıların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak İstatistikte her iki dilde de anlamca olumsuz deyimlerin çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Olumlu olan deyimlerin ise azınlıkta olduğu çıkarılmaktadır.

Grafiğe bakıldığında hakaret içerikli deyimlerin çoğunlukta olduğu gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra Yer kategorisi beş deyim ile hakaret kategorisinin sayısını takip etmektedir. Tartışma ve Kibirli kategorileri birbirine eşit olduğu görülmektedir. Bunların dışında bir başlık altında toplanamayan deyimler Diğer

kategorisinde yer verilmiştir. İstatistiğe genel bakıldığında ise anlamca olumsuz olan deyimlerin bir başlık altında toplanabildiği görülmektedir.

İstatistikte belirtildiği üzere Almanca deyimlerde birçok kategorinin oluştuğu görülmektedir. Başarsızlık ve Hakaret kategorileri en çok deyim içeren kategoriler arasında yer almaktadır. Diğer Kategoriler eşit sayıda dağıtılmıştır. Diğer kategorisinde bulunan deyimlerin çoğunlukta olduğu gözlemlenmektedir. Birbirinden farklı anlamlar içerdikleri için bir kategoriye toplanılamamıştır. Bu grafikten yola çıkarak önceki

Tablodaki gibi anlamca olumsuz olan deyimler kategorisinin sayıca daha fazla olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada giriş bölümünde dil, deyim ve deyim-kültür ilişkisi üzerine kısaca değinilmiştir. Daha sonra köpeğin her iki toplumdaki yerinden bahsedilmiştir. Devamında deyimler tablo şeklinde açıklamaları, anlamca olumlu veya olumsuz olması ile içerdiği anlam verilmiştir. Tablodan çıkan sonuca göre veriler istatistiksel olarak incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Almancada köpek ile ilgili deyimler 29 tane bulunmakta iken Türkçede ise 37 tane bulunmaktadır. Tespit edilen deyimlerde Almancada sadece 4 tane anlamca olumlu, Türkçede ise 5 tane olumlu olduğu ortaya çıkmıştır. Deyimler ait oldukları milletin karakter, gelenek, tutum, davranış ve inançlarını yansıtır. Bu nedenle bir toplumun değer yargılarını bu sözlerden hareketle anlayabiliriz. Fakat köpek ile olan deyimlerin her iki dilde de çoğunlukla olumsuz bir anlam ifade etmesi ve bununla birlikte Almanya'da köpeklere çok önem verilmesine rağmen deyimlerden çıkan anlamların beklenilenin aksine negatif anlam içermesi bu durumun pek deyimlere yansımadağını görülmektedir. Alman deyimlerin yüzyıllar boyunca dil varlıkları göz önünde bulundurulduğunda, Almanya'da köpeklerin insanların hayatına pozitif olarak girmesi belki de yeni bir olgu olduğu gözlemlenmektedir. Bu da toplumsal dönüşüm ve algının henüz tam olarak dilin düşünce dünyasına henüz yanmamasından kaynaklandığı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

AKSOY, Ö.A. (1988) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, İSTANBUL: İnkılap Kitapevi.

GÖÇER, Ali (2012) *Dil Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine*, *Türk Dili Dergisi*, CIII, Sayı 729, S.55, TDK.

KALKAN, Hasan Kazım (2018) *Nazi İmparatorluğundan Günümüz Almanyasına Örtmece Sözlerin Politikacıyla İmtihanı*, Ankara, Berikan Yayınevi.

ÖMÜR, Faik (2012) *Almancada ve Türkçede Hayvan Adlarıyla yapılmış deyimlerin anlam bakımından eşdeğerliliği*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C5, Sayı 20, S. 110.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2004) *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, 2.Baskı, ANKARA: Arkadaş.

STUBENRECHT, W.S & WORSCH, W. (2015) *Duden Redewendung*, C11, MANNHEİM.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1992) *Açıklamalı – Örneklili Deyimler Sözlüğü*, 5. Baskı, İSTANBUL: Dergâh Yayınevi.

YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz (2018) *"Bir Arketip Olarak Yılan"* *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* Cilt : 6 Sayı : 13 Sayfa: 420 - 431 Mayıs 2018.

ANKARA ÇUBUK KÖYLERİNDE GELENEKSEL GELİN GİYSİLERİ*

Doç. Dr. H. Nurgül BEGİÇ**

ÖZ

Bir topluma farklı kimlik kazandıran ve onu diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerin başında “gelenekleri” gelmektedir. Gelenekler toplumda uzun yıllar yaşamın içinde yer alarak kalıcı hale gelirler. Kuşaktan kuşağa aktarılarak kültürel zenginliklerin parçası haline dönüşürler. Yaşamsal ihtiyaçların başında gelen giyim-kuşam da zaman içerisinde başka işlevler de yüklenmiştir. Giyilen giysiler ; kişilerin toplumdaki konumlarının, ekonomik ve sosyal statülerinin yanı sıra medeni durumları ve etnik kimlikleri hakkında da bilgi verir. Kıyafetin rengi, süslemesi, kumaş ve dikim özellikleri bize bu konuda ipuçlarını sunar.

Başlangıçta örtünerek doğa koşullarından korunmak için kullanılan giyim eşyaları zaman içerisinde sosyal, kültürel ve dini değerlerden etkilenecek şekilde bölgesel ve milli özellikleri yansıtmıştır. Türkler de Orta Asya’dan Anadolu topraklarına uzanan tarihsel süreçte sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik şartlarına uygun giyim tarzlarını oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Anadolu insanının kültürel zenginliğini yansıtan ve özel günlerde kullanılan gelin giysileri her toplulukta özeldir. Bu çalışmada Çubuk köylerinde 1925-1970 yılları arasında düğünde daha sonra özel törenlerinde giyilen geleneksel gelinlik incelenecektir.

Günümüzde kent kültürünün oluşmaya başlaması, yazılı ve görsel medyanın en ücre köşelere kadar ulaşarak insanların yaşamına girmesi, ataerkil aile düzeninden çekirdek aile düzenine geçişin hız kazanması, şehirlerdeki yaşamın köylere de yansımaya sebep olmuştur. Evlilik törenlerinde kentteki değişimler en kısa sürede köylerde de etkisini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Çubuk, geleneksel giysi, kültür, cem töreni.

ABSTRACT

Tradition is among the first features that give an identity to a community and differentiate it from the others. Tradition becomes permanent in society through years. They become a part of the cultural wealth as they’re handed down from generation to generation. Clothes, one of the primary needs of humankind, has had other functions too throughout history. Clothes give messages about people’s social classes, their social and economic statues in the society and also about their belief, civil and ethnic identities. The colour, model, adornment, fabric and other features of clothes give important clues on different subjects.

Clothing items which were then used to be protected from the natural conditions have begun to reflect regional and national characteristics of a community as they’re influenced by the social, cultural and religious values over time. Turks too formed clothing styles that fit the socio-cultural and socio-economic conditions in the historical process extending from Central Asia to the Anatolian lands. In this context, wedding dresses reflecting the cultural richness of Anatolian people and used in marriage ceremonies are unique in every community. In this declaration, traditional wedding dresses worn in ceremonies at the weddings between 1925-1970 in the villages of Çubuk will be examined.

The development of urban culture, the penetration of the written and visual media into the lives of people reaching to the farthest corners, and the speed of the transition from the

* 2.Uluslararası Çubuk ve Çevresi sempozyumunda sunulmuştur. Bildirinin tam metni basılmamıştır. Bu makale düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

** Çankırı Karatekin Ün. Güzel Sanatlar Fak. Moda ve Tekstil Tasarımı Böl. beginurgul@gmail.com ORCID NO:

patriarchal family order to the nuclear family system have caused the life of the cities to be reflected on the villages. The changes in the city in the marriage ceremonies showed the effect in the villages as soon as possible.

Keywords: Çubuk, traditional clothes, culture, whirling.

GİRİŞ

Giyim-kuşam kavramını insanlık tarihi ile birlikte ele almak gerekir. İnsanın yaşamını sürdürmesinde; beslenme ile birlikte korunma başlıca ihtiyaçlardandır. İnsanlar; vücutlarının olumsuz hava şartlarından ve dış etkenlerden korunması için giyim eşyalarına ihtiyaç duyar. Başlangıçta bireylerin korunma ihtiyacını karşılayan giyim, toplumsal hayatın gelişmesi ile birlikte başka işlevler yüklenmeye başlamıştır. Toplumsal alanda statü sembolü, bireylerin medeni hallerinin belirteci, birçok mesleğin işareti, farklı sınıfların, makam ve rütbelerin belirleyicisi, toplumların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ayırıştırıcısı olmuştur. Özel gün ve törenlerde giyilen giysiler, toplumlarca geçmişten beri kullanılarak gelen, sonraki kuşaklara aktarılması sonucu geleneksel özelliklerini kazanmış ve onları diğer toplumlardan farklı kılan özellikleri ile kültürel zenginliklerin önemli bir unsurunu oluşturmuş etnoğrafik değerlerdir.

İnsan yaşamında önemli bir geçiş dönemi olan evlilik törenlerinde de gelinlik olarak kullanılan giysiler her toplumda farklı biçimlerde oluşturulmuştur. Anadolu topraklarında da her yörenin geçmişte kendine has geleneksel gelinlik giysileri bulunmaktadır. Sanayi ve teknolojinin ilerlemesi, ulaşım ve iletişim ağının hızlanması, kentleşmeyle birlikte yaşam biçimlerinin değişmesi, moda kavramının dünyayı etkisi altına alması ile birlikte toplumları birbirinden ayıran birçok kültürel zenginlik giderek yok olmaktadır. Bu bağlamda geleneksel giysiler de giderek yok olmakta ve tek tipleşen bir yaşam biçimine doğru gidilmektedir. Çubuk köylerinin bir kısmında yapılan saha araştırmalarında 1925-1970 yılları arasında kullanılan ve zengin etnoğrafik kültürün önemli bir parçası olan geleneksel gelin giysileri incelenmiştir. Günümüzde yöre halkı tarafından kullanılmayan gelinliklerin, çok az sayıda da olsa kadınların sandıklarında saklandığı gözlemlenmiştir. Gereken koruma ve saklama şartları sağlanamazsa bir süre sonra bu kıyafetler yok olacaktır.

Bu çalışma kapsamında öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması yapılırken konu ile ilgili bildiri, makale, tez, kitap ve sanal kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca konu ile ilgili saha çalışması yapılmış olup, kaynak kişiler ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Çubuk ilçesi Sele Köyü'nde geçmişte kullanılan iki adet gelin giysisine ulaşılmıştır. Sele köyü muhtarı Arif Kalender annesi Fatma Kalender'e ait iki adet cepkeni sergilenmek üzere Çubuk Müzesi'ne bağışlamıştır. Saha araştırmasında incelenen iki takım gelin giysisi Daylasan köyünden Murat Mercan'a (1943 d.) ait olup incelememiz için Sele köyünden getirilmiştir. Giysiler yer yer yıpranmış durumdadır. İncelenen üçüncü gelinlik ise, Ankara'da ikamet eden Rıza Kalender'in evinde kayınvalidesinden kalan gelinliktir. Sandıkta saklanmakta olup, bazı parçaları eksiktir ve diğer iki gelinlikten daha eski tarihli, kumaş ve işleme özellikleri farklıdır.

Ankara İli Çubuk İlçesi

Çubuk, İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya bölümünde, Başkent Ankara'ya yaklaşık 40 km. uzaklıkta bir ilçedir. İlçenin kuzeyinde Çankırı'ya bağlı Şabanözü ve Orta ilçeleri, batısında Kızılcahamam ve Kazan ilçeleri, doğusunda Kalecik ve Akyurt ilçeleri, Güneyinde Ankara'nın merkez Keçiören ve Yenimahalle ilçeleri yer alır. "Yörede rastlanan kalıntı ve izler, bölgenin tarihsel süreç içinde Hattiler, Hititler, Frigyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlı kültür ve medeniyetlerinin hakimiyetinde kaldığını açıkça ortaya koymaktadır" (Arslan 2011). "Çubuk, Türklerin fethinden sonra yoğun bir şekilde Oğuz Boyları'nın iskanına sahne olmuştur. XVI. yüzyıldan kalan Osmanlı tahrir defterlerindeki köy adları Alayundlu, Çavundurlu, Eymür, İğdir, Kınık, Peçenek ve Yazır boylarından bazı grupların bu bölgede yerleştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Karakeçili ve Akçakoyunlu aşiretleri de Çubuk'a yerleşmişlerdir. Türk aşiretlerinin birçoğu Çubuk'a geldikten sonra zamanla yerleşik hayata geçmişlerdir. XVI. Yüzyılda aşiretlerin hemen hemen tamamı konar göçerliği bırakmış ve köylerde oturarak, zirai üretim ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamıştır" (<http://www.cubuk.bel.tr/>).

Çubuk ilçesine bağlı köylerin bir kısmında yaşayanlar Alevi inancına sahiptir. "Ankara'nın Türkleşmesinde önemli rol oynayan ve Anadolu'daki Kolonizatör Türk Dervişlerine mükemmel bir emsal teşkil eden Şah Kalender Tekkesi, Çubuk'a tabi Sele köyünde tesis edilmiş bir alevi ocağıdır" (Çalık, 2016: 182).

Tüm bu bilgiler ışığında; Çubuk'ta farklı kültürlerin yaşamlarını devam ettirdiği sonucuna ulaşılabilir. Farklı kültürler ilçenin kültürel anlamda çok çeşitli değerlere sahip olmasına da alt yapı sağlamıştır.

Çubuk Köylerinde Gelin Kıyafetleri

İnsanoğlunun dünyaya geldiği günden, ölümüne kadar bireyselliğinin yanı sıra toplumsal yanı da gelişmektedir. Yaşamış olduğu toplumun geçmişten bugüne aktarılan örf, adet, gelenek ve göreneklere yaşamını etkilemektedir. Böylece toplumlar kendi dönemlerinin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özellikleri ile geçmişten intikal eden örf ve adetleri harmanlayarak, döneme özgü yaşar, devamında da kendilerinden sonra gelecek kuşaklara aktarırlar. Bu bağlamda yaşanan her dönem kendine has özellikler taşır.

İlkel toplumlardan uygar toplumlara kadar insanların sağlıklı bir şekilde çoğalması ve yaşamlarını sürdürmesi kadın ile erkeğin bir birliktelik oluşturmasına bağlanmıştır. Evlilik denen bu yaşam biçimi, toplumun temelini oluşturan ailenin kurucusu kadın ve erkeğe yüklenen roller nedeniyle her dönemde önemli olmuştur. Aile, karı-koca, ana-baba ve evli ya da bekâr çocuklarla, yakın akrabalarından oluşan, aynı çatı altında ya da hanede yaşayan toplumun en temel insan grubu ve kurumudur. En eski yazılı kaynaklarımızdan Divanü Lûgat'it Türk'te eski dönemde bir kadının evlenmesine "Uragut erlendi." (Atalay, 2006: I, 257) veya "Uragut beglendi." (Atalay, 2006: II, 239,254) dendiği belirtilmektedir.

Geleneklerimiz içinde önemli bir yeri olan evlenme törenleri ve bu törenlerde giyilen giysiler her yöreye göre farklılıklar göstermektedir. Düğün; aile birliğinin kurulduğunu duyurmak, bu mutluluğu ve sevinci yaşadıkları toplumla birlikte paylaşmak

için yapılan bir ritüeldir. Düğün; kasaba ve köylerde sosyal dayanışmanın yaşandığı, birlikte eğlenme ve paylaşımın gerçekleştirildiği toplu hareketlerdir. Düğünlerde gelin ve damat baş aktördür. Bu bağlamda, gelin için hazırlanan giysiler, geline takılan takılar özel olmalı ve düğün sahibinin toplumdaki statüsünü desteklemelidir.

Çubuk ilçesinin bazı köylerinde yaşayanların Alevi inancına sahip olmaları kadınların; evlilik ve cem törenlerinde kullandıkları giyim-kuşamlarına da yansımıştır. Makale çalışmamız için saha araştırmaları bu anlayışa bağlı köylerde yapılmıştır. Gelinliklerin aynı zamanda cem törenlerinde de kullanıldığı belirtilmiştir. Ancak son zamanlarda cem törenlerinde kadınların daha çok “üç etek” adı verilen giysiyi kullandıkları tespit edilmiştir.

Gelin giysileri; baş, iç, dış ve ayak giyimi olarak gruplandırılabilir. Başa giyilenler; fes, arakçıl, yanaklık, çember ve çardır (geniş dikdörtgen beyaz örtü). İç ve dış bedene giyilenler; göynek, önlük, cepken, üçetek, şalvar, ayağa giyilenler; yün çorap, topuklu mest, kundura veya kara lastikten oluşmaktadır.

Bu giysilerin zaman içerisinde kullanımı azalarak ortadan kalkmıştır. Canlı kaynaklara göre giysilerin köyde 1970’li yıllara kadar düğünlerde kullanıldığı, daha sonra beyaz gelinliklerin kullanılmaya başladığı bilgisi edinilmiştir.

Makale çalışmamız için sahada yapılan araştırmada Sele Köyü’nde gösterilen gelin giysileri incelenmiştir.

Şalvar; Anadolu’da kadınlar tarafından yaygın olarak kullanılan farklı isimlerde ve farklı ebatlarda dikilen ve giyilen giysidir. İncelenen iki şalvar da oldukça geniş kesimlidir. Dikkat çeken kısmı ise şalvarın bel ve paça kısımlarına desenli pazen, divitin kumaşından ekleme yapılmış olmasıdır. Şalvarın görülen kısmı üzeri kırmızı çiçekli pazen kumaştandır., Beli uçkurlu ve paçaları lastiklidir. İç kısmı pamuklu kumaş ile astarlanmıştır.

Fotoğraf 1: Şalvar Örneği

Bu gelin giysisinin gömleğine ulaşılamamıştır. Gömleğin üzerine giyilen yelek ön kısmı bordo renkli saten olup arkası ise siyah kumaştan dikilmiştir. Yelek V yakalı olup yaka çevresine mavi kaşe kumaş ile pervaz yapılmış ve üzeri metal pullarla dikilerek süslenmiştir. Yeleğin içi pamuklu kumaş ile astarlanmıştır. Yeleğin ön kapamasında karşılıklı beyaz sedef düğmeler ve birit ilik ile sağlanmıştır. Yeleğin ön kısmında torba cep olup cep kenarları yeşil çuha kumaştan şerit çekilmiş ve metal pullar dikilmiştir. Şerit altına mavi renkli yuvarlak kenarları dilimli bir parça dikilip üzeri üçer adet pul ile süslenmiştir. Yeleğin arka üst kısmında mavi ve kırmızı renkli kumaştan hayat ağacı formu bulunmaktadır. Ayrıca boyun hizasında iki yana yerleştirilmiş mavi kumaş üzerine kırmızı el dikişi yapılmış üç adet üst üste pul dikilmiştir. Ortasında ise mavi renkli muska şeklinde kumaş dikilmiş, üzeri kırmızı renkli kumaş üstüne yerleştirilmiş mavi delikli boncuk, altta kurtdişi ve kahverengi sedef düğme dikilmiştir. Onun altında ise kırmızı divitin üzerine nazara karşı yedi delikli yuvarlak boncuk tutturulmuştur. Muskanın üst sağ ve sol köşesine pul dikilmiştir.

Fotoğraf 2: Yelek Ön Görünüm

Fotoğraf 3: Yelek Detayı

Yeleğin üzerine kutnu kumaştan üç etek giydirilmektedir. Üç eteğin beline kırmızı renkli kemer takılıp uçları metal pullar ile süslenmiştir. Eteğin içi amerikan bezinden el dikişi ile tutturulmuş göğüs altı ise; kırmızı renkli ince pamuklu kumaştan astarlanmıştır.

Fotoğraf 4: Üç Etek Örneği

Fotoğraf 5: Üç

Etek Örneği

Üç eteğin üzerine tekrar yelek giyilmektedir. Yeleğin ön ve arkası farklı renk ve kumaştandır. Yeleğin önü yeşil renkli olup üzerine kırmızı biye ile şerit geçilmiştir. Yeleğin alt kısmına renkli pamuklu kumaştan ek yapılmıştır. Arka kısma ise renkli pamuklu kumaştandır. Yakası yuvarlak olan yeleğin ön kapaması sol tarafa yakın kısmında yedi adet beyaz düğme ile sağlanmıştır.

Fotoğraf 6 : Yelek Ön Görünüm**Fotoğraf 7: Yelek Arka**

Siyah renkli “kareki, sepki” cepken yeleğın üzerine giyilmektedir. Cepkenin içi pamuklu kırmızı renkli kumaş ile astarlanmıştır. Cepkenin ön, arka ve kolları altın renkli kordon ile kordon tutturma tekniği ile bezenmiştir. Süslemede yağ yeşili, beyaz ve kırmızı renkli iplikler kullanılarak kordon tutturma tekniği ile yapılmıştır. Cepken üzerindeki desen stilize bitkisel motiflerle bezenmiştir. Siyah kadife kumaştan çalışılmış iç astarı ise kırmızı renkli ince amerikan bezinden dikilmiştir.

Fotoğraf 8: Cepken Ön Görünüm**Fotoğraf 9: Cepken Arka Görünüm**

Başlık bordo keçeden yapılmıştır. İkinci bir parça keçenin üzerine elde tutturulmuş iki taraflı yanaklık yerleştirilmiştir. Kırmızı renkli olan yanaklıklara yaklaşık 15 cm. uzunluğunda ipe dizilmiş sarı, mercan, yeşil, turuncu, beyaz, lacivert renkli cam boncuklar sarkıtılmıştır. Yanaklıklar iki sıra metal pul ile tutturulmuştur.

Fotoğraf 10: Başlık Örneği

Başlık üzerine önce kare şeklinde kırmızı renkli tülbent takılır. Tülbentin başın ön kısmına gelen kısımları; üst üste üçgen oluşturacak şekilde bağlanır. Tülbentin uç oyası filketeden yapılmıştır. Oya, sarı, kırmızı ve gri renkli iplik ile uçlarına metal pullar ile örülmüştür.

Yine kenarları birinci örtü gibi firkete oyalı ve metal pullu olan ve “Ebru” adı verilen kırmızı renkli örtü; birinci örtünün üstüne takılır. Her iki örtü de yıpranmış ve renkleri solmuş durumdadır.

Fotoğraf 11: Tülbent ve Ebru Örneği

Fotoğraf 12: Tülbent ve Ebru Örneği

İki örtünün üzerine kırmızı krepten kenarları oyalı tüm yüzü örtecek şekilde örtülen krep gelin baba evinden çıkarken örtülür.

Fotoğraf 13: Geleneksel Gelin Kıyafeti Ön Görünüm

Fotoğraf 14: Geleneksel Gelin Kıyafeti Arka Görünüm

Geçmişte gelinlik olarak kullanılmış olan diğer giysi incelendiğinde;

Gelinliğin şalvarı birinci gelinliktekine benzer olup, oldukça geniş kesimli, mavi saten kumaştan, paça ve bel kısımları farklı desenli kumaştan yapılmış lastiklidir. Paçalar ayak bileklerinden 20-25 cm. yukarıya çekilerek üstteki kumaş aşağıya indirilir.

Fotoğraf 15: Şalvar Örneği

Fotoğraf 16: Şalvar Örneği

Üste ince pamuklu beyaz kumaştan kırmızı ve mavi kelebek desenli gömlek giyilmektedir. Kare şeklinde dikilen gömleğin yakasında derin yaka yırtmacı bulunmaktadır ve yaka etrafında 4-5 cm. pervaz çevrilmiştir. Gömleğin iki yanına ayrı bir üçgen parça etamin üzerine hayat ağacı motifleri işlenerek eklenmiştir. Hayat ağacı mavi, sarı, mercan, yeşil ve turuncu renkli ipliklerle işlenmiştir. Kollar açıldığında kare kol çalışılmış alt kısma beyaz renkli kumaştan kuş (kare şeklinde yerleştirilen parça) yapılmış, 5 cm. düz parça ise doğrudan geçirilmiştir.

Fotoğraf 17: Gömlek Örneği

Gömleğin üzerine üç etek giyilmektedir. Kutnu kumaştan yapılan üç eteğin kolları üçgen şeklindedir. Yan ve omuz kısımlarında kırmızı renkli kumaş ile duble yapılmıştır. Birinci gelinlikteki üçetek ile aynı özelliktedir.

Fotoğraf 18: Üç Etek Örneği

Fotoğraf 19: Üç Etek Detayı

Üç eteğin üzerine yelek giyilmektedir. Kırmızı saten üzerine mavi şalvarın aynı renginde dikdörtgen kumaş geçirilmiş, yakası 2 cm. renkli kumaştan pervaz yapılmış olup, yeleğin arkası renkli pazen kumaştandır. Mavi renkli kumaşın üzerine pullar

boncuk ile komple sıralanmıştır. Ön kısımda kenarlar kırmızı renkli kumaş ile biye yapılmış olup iki sıra beyaz düğme dikilmiş ve çıt çıt ile kapatılmıştır. Yelek boyu basen altına kadar inmektedir. İçi renkli pazen kumaş ile astarlanmıştır. Ön patin kırmızı olan kısmı dikdörtgen bitiminde mavi renk ile pervazlanmıştır. Diğer kırmızı patin üzerine de 7 adet beyaz düğme dikilmiştir. Yine mavi kumaşın bitiminde ise mavi renkle dönülmüş ve 2 adet beyaz düğme ile süslenmiş düğmeler kırmızı renkli ipe dikilmiştir.

Fotoğraf 20: Yelek Ön Görünüm

Fotoğraf 21: Yelek Arka Görünüm

Gelinin beline kuşak üçgen olarak takılır. Kuşak arkasında renkli iplerle kordon yapılmış ve kordonlara üçer adet renkli püskül tutturulmuştur. Püsküller yeşil, pembe ve turuncu renklidir. Kordon üzerinde delikli mavi boncuk bulunmaktadır. Püskül saçaklarında da ara ara göz boncukları takılmıştır

Fotoğraf 22: Kuşak Ön Görünüm

Fotoğraf 23: Kuşak Arka Görünüm

Kuşağın üzerine ayrıca önlük takılmaktadır. Önlük beli kordon ile yapılmıştır. Önlükte yine renkli pamuklu ipliklerle saçaklar bulunmaktadır. Arkadan renkli püsküller sallanır.

Fotoğraf 24: Önlük Örneği

Önlük üzerine üçgen kısmı arka tarafa gelecek şekilde bordo ve siyah renkli püsküllü şal bağlanır.

Fotoğraf 25: Cepki Ön Görünüm

Fotoğraf 26: Cepki Arka Görünüm

Tüm bu kıyafetlerin üzerine tekrar kadifeden yapılmış çepken (cepki) giyilir.

Başa yörede Arakçı (arakçıl) ismi verilen beyaz kumaş üzerine 10 cm bordo, siyah ve turuncu renklerle işlenmiş ve tepesi büzülmüş başlık takılır..

Fotoğraf 27: Arakçıl Örneği

Arakçıl üzerine; üzeri renkli boncuklar ile yapılmış beyaz renkli tülbent örtülür. Bunun üzerine beyaz büyük dikdörtgen çar örtülmektedir. Gelin evden çıkarken çarın üzerine ayrıca kırmızı krep örtülür.

Fotoğraf 28: Geleneksel Gelin Kıyafeti **Fotoğraf 29:** Geleneksel Gelin Kıyafeti

Gelinin ayağına elde eğrilmış yünden desenli olarak elde örülen çorap ile kuzu dersinden yapılan topuklu mes veya kundura ayakkabı giydirilir.

Fotoğraf 30: Yün Çorap Örneği

Fotoğraf 31: Yün Çorap Örneği

Fotoğraf 32: Topuklu Mes Örneği

İncelenen üçüncü gelinlik; Zöhre Kalender'e (1931-2017 Sele köyü doğumlu) ait olup diğer gelinliklerden farklıdır. Kızı tarafından üç kuşaktır kullanıldığı belirtilmiştir. Oldukça yıpranmış olan gelinliğin kuşağı, başlığı ve şalvarı bulunmamaktadır.

Cepken, mor renkli kadifeden yapılmış olup üzeri kordon tutturma tekniği ile altın renkli iplikle sıvama bitkisel bezeme ile işlenmiştir. Yaka, kollar ve alt uçta bulunan oyalar yer yer bozulmuştur. Astar, koyu renkli ince kumaştan yapılmıştır.

Fotoğraf 33: Cepken Ön Görünüm

Fotoğraf 34: Cepken Arka Görünüm

İçine giyilen gömlek, yerel dokuma kumaştan olup beyaz renklidir. Önden derin yaka yırtmacı bulunmaktadır.

Fotoğraf 35: Gömlek  n Görünüm
Arka Görünüm

Fotoğraf 36: Gömlek

Üç etek, krem reninde olup Osmanlı Dönemi Selimiye kumaşındandır. İpekli kumaş üzerinde açık pembe ve yağ yeşili renkli olup üzeri yol yol desenlidir. Kolları dirsekten yırtmaçlı olup aşağıya doğru üçgen olarak genişlemektedir. Cepkenin etrafına altın renkli kordon ile yapılmış oya üçeteğin tüm etrafına geçirilmiştir.

Fotoğraf 37: Üç Etek Örneği

Fotoğraf 38: Üç Etek

Fotoğraf 39: Cepken ve Üçetek Kullanımı **Fotoğraf 40:** Cepken ve Üçetek Kullanımı Örneği

Ayrıca Çubuk Belediyesi Kent Müzesi'nde Sele Köyü'nden Fatma Kalender'e ait iki adet cepken sergilenmektedir. Kumaşları siyah kadife olup üzeri sim kordon tutturma tekniği ile bitkisel bezeme yapılarak süslenmiştir.

Fotoğraf 41: Cepken Örneği

İkinci cepken, yine siyah kadife kumaştan olup üzeri renkli iplikler ile suzeni tekniği ile işlidir. Kenar ve yaka bordürü turuncu renklidir.

Fotoğraf 42: Cepken Örneği

SONUÇ

Kültürel zenginliklerin önemli bir bölümünü oluşturan geleneksel giysiler ait oldukları topluma dair birçok bilginin yanında inançları ve yaşanan dönemleri hakkında da ipuçları verirler. Geçiş dönemlerinden evlilik ve diğer törenlerde giyilen giysiler daha farklı bir öneme sahiptir. Her toplumda bu tür giysiler farklı biçimleriyle birbirlerinden ayrılırlar. Kıyafetin kumaşı, rengi, modeli, süslemesi ve kıyafetle birlikte kullanılan aksesuarlar farklılıkları ortaya koyan başlıca unsurlardır.

1925-1970 yılları arasında Ankara ili Çubuk ilçesi Alevi inancına sahip köylerde evlenecek kızların düğünlerinde ve daha sonra cem törenlerinde giydiği gelinlikler, Türk Kültürünün etnoğrafik zenginliklerindedir. Saha araştırmasında az sayıda da olsa günümüze kadar saklanabilen gelinlik olarak kullanılan giysilerin bir kısmına ulaşılmış ve kaynak kişilerin anlatımlarından hareketle kıyafetler canlı manken üzerine giydirilerek özellikleri incelenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Gelin giysisini oluşturan parçalardan özellikle yelek ve iç gömlekteki düğmeler ile işlemelerin nazar inancının giysiler üzerinde gösterilmesi açısından dikkat çekicidir. Giysiler üzerindeki üçü yedili gruplar halinde dikilen düğmeler ile yedi delikli boncuk geline nazar değmesini engelleyici amaçlıdır. Yine yelek ve iç gömlekteki hayat ağacı motifi gelinin kuracağı yuvanın ömürlü, bereketli, şanslı ve evlatlarının çok olması beklentisiyle kıyafetlere işlenmiştir. Bu uygulamalar Türk kültüründeki inanç anlayışının zenginliğini gösteren örneklerdir.

Günümüzde kent kültürünün oluşmaya başlaması, yazılı ve görsel medyanın en ücra köşelere kadar ulaşarak insanların yaşamına girmesi, ataerkil aile düzeninden

çekirdek aile düzenine geçişin hız kazanması, şehirlerdeki yaşamın köylere de yansımaya sebep olmuştur. Evlilik törenlerinde kentteki değişimler en kısa sürede köylerde de etkisini göstermiştir. Bu bağlamda 1970'lerden sonra gelin giysilerinde kentlerde olduğu gibi köylerde de beyaz gelinlik kullanılmaya başlanmıştır. Geçmişte kullanılan geleneksel gelin kıyafetleri kentleşmeyle birlikte değişen yaşam biçimleri ve moda kavramlarının etkisiyle tek tipleşen dünya anlayışına paralel olarak yaşlıların sandıklarında saklanan ve kaybolmaya yüz tutmuş birer maddi kültür ögesi haline gelmektedir.

KAYNAK KİŞİLER

Hatice Yıldız, 1943 Sele köyü doğumlu, Ankara merkez ve Çubuk ilçesi Sele köyünde oturur.

Fatma Kalender, 1932 Sele köyü doğumlu. Sele köyünde oturur.

Arif Kalender, 1960 Sele köyü doğumlu, Sele köyü muhtarı.

Rıza Kalender, 1958 Sele köyü doğumlu, Ankara Keçiören ilçesinde oturur.

Kaynak kişilerle görüşme ses kaydı ve görüntüleri H. Nurgül Begiç arşivindedir.

KAYNAKÇA

ARSLAN, Durmuş Ali,(2011), *Uygulamalı Köy Sosyolojisi: Kırsal Yapı ve Kalkınma Dinamikleri ile 17 Yıl Öncesi ve Sonrası Ankara Kavaközü*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin,

ATALAY Besim, (2006),*Divanü Lûgat-İt Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi,

ÇALIK, Sıddık, (2016). "Çubuk Sele Köyünde Bir Alevi Ocağı: Şah Kalender Tekkesi" *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu*, 9-10 Ekim 2016, Ankara, s: 181-190. Çubuk Belediyesi Yayınları.(2016), Kalkan Matbaacılık: Ankara.

<http://www.cubuk.bel.tr/> (Erişim: 19.09.2017)

KÖROĞLU DESTANIN KAZAK VERSİYONUNDAKİ AŞIK OYUNU MOTİFİNİN HALKBİLİMSEL ÇÖZÜMLEMESİ

Sacide ÇOBANOĞLU*

ÖZ

Bu çalışmanın konusunu Köroğlu Destanı'nın Kazak çeşitlemesindeki Aşık oyununun tematik, yapısal, işlevsel ve anlamsal yönden analizi, tahlili ve değerlendirmesi oluşturmaktadır. Türk dünyasında çok sevilen ve asırlar boyunca anlatılagelen Köroğlu Destanı'nın kahramanı Köroğlu'nun; doğumu, yetişmesi ve koç yiğit Köroğlu'na dönüşmesi sürecini kapsayan bu uzun destanın, kahramanın çocukluk bölümünde geçen Aşık oyunu incelenmekte ve bu oyunun kahramanın gelişimine nasıl bir katkısı olduğu, oyunda kahramanın davranışlarının dayandığı psikolojik temellerin neler oldukları, bu temellerde yatan psikolojinin araştırılmasıyla ortaya çıkacak bulguların metin içindeki yerlerinin sorgulanması, söz konusu bulguların metne yaptıkları katkıların neler olduklarının ortaya çıkarılması makalemizin yazılış amacını içermektedir.

Güç ve iktidara sahip olma Köroğlu için doğuştan getirdiği bir zorunluluktur. Babasının ve dedesinin öcünü alacağı kırklar tarafından söylenmiştir. Bu söylemin aksi bir davranış söz konusu değildir. Bu düşünceler doğrultusunda büyüyen Köroğlu mahallede aşık oynadığı arkadaşlarına yenildiği zaman onları dövmeye başlar. Bu noktada aşık Köroğlu'nun her zaman kazanmak zorunda olduğu hayat çizgisini temsil etmektedir. Bu yolda karşısına çıkacak bütün engelleri yıkacaktır. Destanda kullanılan Aşık motifi onun hayat felsefesinin somutlaşmış halidir. Köroğlu'nun bu çocuklara karşı takındığı düşmanca tavrın aslında kendince destekli bir dayanağı vardır. Aklını ve zekasını idrak ederek lider olan bir kahraman olarak değerlendirdiğimiz Köroğlu'nun gelecek nesillere örnek olmasını sağlamak ve onun değerlerinin istedik değerlerimiz arasında yer almaya devam etmesi yolunda mücadele vermek hepimizin görevidir.

Anahtar Kelime: *Köroğlu Destanı'nın Kazak versiyonu, aşık oyunu motifi, destanlar, destan yapsı, destan işlevleri*

AN FOLKLORİSTİCAL ANALYSES OF THE MOTIF OF THE AŞIK GAME IN THE KAZAK VERSION OF THE KÖROĞLU EPİCS

ABSTRACT

The purpose of this paper is to evaluate of the motif of ashik game in the Kazak version of Koroglu Epics. Koroglu is one of the most popular folk hero among the Turkic peoples. Koroglu's birth, rise to the hero status, his adventures will be evaluated their relation to the game of ashik that he was played with his peer. Especially his attitude toward his friend and his later behavior becoming folk hero will be evaluated by thematic, structural and functional aspects.

It is a necessity for Köroğlu to have power and power. It was said by the forties that he would avenge his father and grandfather. This behavior is not the opposite of the discourse. Köroğlu growing up in line with these thoughts starts to beat them when they are defeated by their friends in the neighborhood. At this point, the lover always represents the life line that Köroğlu must win. It will destroy all the obstacles that will come across in this way. The love motif used in the epic is the embodiment of his life philosophy. The hostile attitude of Köroğlu towards these children is in fact a supportive basis. It is our duty to ensure that Köroğlu, whom

---

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, sacidecobanoglu01@gmail.com , ORCID NO:

we regard as a hero who is a leader by realizing his intellect and intelligence, sets an example for future generations and that his values continue to be among our desired values.

Keywords: Kazak version of Koroglu Epics, game of the ashik motif, epics, structure, functions

Köroğlu, bütün Türk dünyasının ortak paydasında bulunan asırlardan beri nesilden nesile aktararak gelen destanlarımızdan biridir. Köroğlu bütün Türk topluluklarınca çok sevilmiş ve benimsenmiştir. Destan; Orta Asya kavimleri Türkmenler, Özbekler, Tacikler, Karakalpaklar, Kazaklar arasında; Kafkasya kavimleri Azeriler, Ermeniler, Gürcüler, Abhazhalar, Kumuklar arasında ayrıca Balkanlarda, Araplar ve Anadolu Türkleri arasında bilinmekte ve söylenmektedir. (Çobanoğlu 2018:1) Bu kadar çok varyanta sahip olan ve tüm Türk dünyası tarafından sevilerek söylenen bütün Köroğlu varyantlarında halk fikirlerinin birleşmesiyle ortaya çıkan tek bir ortak amaçtan söz edilebilir o da Köroğlu'nun güç ve iktidara sahip olmaya çalışması. Kahramanımızın gerek doğumunda var olan olağanüstülük gerekse büyürken ve yetişkinlik dönemlerinde karşılaştığı olağanüstülükler hem destan kahramanlarında bulunması gereken ayrıcalıklı özellikler olarak kendini göstermekte hem de aslında Köroğlu metninin altında yatan mesajı destekler bir karakter sergilemektedirler. "Güç veya iktidar en küçük insan topluluğu veya klandan en büyük emperyal devletlere kadar değişmez konu değil midir? Aynı şekilde aile kadar birbirine yakın ve homojen sosyal ünitelerden devlet veya devletlerarası çok uluslu şirketlere kadar paylaşılabilen güç ve iktidar değil midir? O halde Köroğlu Destanı'nın muhtelif kayıtlarla ele geçen metninin büyük mesajına ve dışavurduğu dünya görüşüne yönelerek güç ve iktidar bağlamında söylediklerine kulak vermeliyiz. Köroğlu Destanı'nda güç ve iktidara karşı korku ve hürmet, baş eğme ve kafa tutma kavramlarının en somut ve en anlamlı formlarını buluruz." (Çobanoğlu 2010:25)

Köroğlu Destanı'nın Kazak varyantında Tolıbay'ın Ravşanbek adında bir oğlu vardır. Halk tarafından çok sevilen merhametli ve akıllı Ravşanbek'in mesleği at sınılığıdır. Atlara bakıp onların geçmişleri hakkında bilgi verebildiği gibi insanlara bakıp onların geçmişleri hakkında da bilgi verebilmektedir. Kızılbaşların şahı Şağdat Han kendisini çekemez ve onu hapse attırır. Şağdat Han, Ravşanbek'i astırmaya karar vermişken fikrini değiştirir ve onu köle olarak bir aileye satar. Gajdembek, Ravşanbek'i köle olarak satın alır. Gajdembek Külayım adındaki karısı ve Akanay isimdeki kızıyla yaşamaktadır. Ravşanbek köle olarak satıldığı bu güzel aileye kendini sevdirebilir ve bir süre sonra kızları Akanay ile evlenir. Ravşanbek'in bir atın kurumuş kafatasıyla dertleştiğini duyan düşmanları hemen Şağdat Han'a haber verirler. Şağdat Han, Ravşanbek'i sarayına çağırır. Onu yeniden türlü sınavlara tabi tutar. Sorulan her soruya cevap verebilen Ravşanbek en sonunda Şağdat Han'ın babasının aslında kim olduğunu da bilince Şağdat Han 'Bunları gören şu gözlerindir,' diyerek Ravşanbek'in gözlerini oydurur. Ravşanbek kör olmuştur. Akanay ve Külayım, Ravşanbek ve Gajdembek'e kaçıp yurtlarına geri dönmelerini söylerler.

Görüldüğü gibi destan kahramanımız Köroğlu'nun babasına Şağdat Han tarafından büyük bir haksızlık yapılmıştır. Herkes tarafından sevilen merhametli ve akıllı Ravşanbek aslında içten içe Şağdat Han tarafından kendisinde bulunmayan bu

özellikleri taşıdığı için kıskanılmaktadır. Sadece atlar konusunda değil insanlar konusunda da gözlem yeteneği ve algısı son derece yüksek olan Ravşanbek ne yazık ki bu olumlu özelliklerinin, hiçbirine sahip olmayan muhteris, gücü ve iktidarı elinde bulunduran bir yönetici tarafından cezalandırılmıştır. Kendisine sorulan her soru ve çözmesi beklenen her problemde Ravşanbek'in başvurduğu yegane nokta 'akıl'dır. Onun harekete geçmesini sağlayan, kendisine sorulan sorulara doğru cevaplar vermesinde, problemleri çabucak çözmesinde etkili olan yegane unsur her zaman 'akıl'dır. En sonunda Şağdat Han'ın gerçek babasının kim olduğunu bulması da bu güçlü gözlem yeteneğinin, yüksek algısının harekete geçmesini sağlayan akıllı sayesinde gerçekleşmiştir. İşte bu sıra dışı akıl Şağdat Han'ın algı yetersizliğine ve kıskançlığına kurban gitmiş ve Ravşanbek bilgeliğinin karşılığı olarak gözlerini vermek zorunda kalmıştır. Köroğlu'nun babası Ravşanbek, kendi yurduna kaçtığı zaman hanımı Akanay hamiledir. Kırklar ve Gavus-Kıyas ona rüyasında hamileyken öleceğini, bebeğin mezarda doğacağını ve bu bebeğin tüm intikamlarını alacağını söylerler. Tıpkı kırkların dediği gibi Akanay ölür ve bebeği onun ölü vücudundan mezarda doğar. Kırklar bebeği beze sarıp 'körde' (mezarda) doğduğu için adını "Köroğlu" koyarlar. Tolıbay'dan kalan boz kısrağ, her gün mezara giderek Köroğlu'nu emzirir. Kısrağı takip eden Babalı mezardaki çocuğu bulup evine getirir. Kimseye duyurmadan büyütmeğe başlar.

Bu noktada kahramanımızın olağanüstü bir şekilde mezarda dünyaya gelişini görmekteyiz. Kırklar tarafından bu bebeğin doğum şekli belirlenmiş, adı verilmiştir ve bebeğin atalarına yapılanların öcünü almak için dünyaya geldiği söylenmiştir. "Köroğlu tipik bir halk kahramanıdır. O haksızlığa uğrayarak cezalandırılan babasının intikamını almak için, zorbalık ve yolsuzluk üzerine kurulmuş yerel iktidarın zalimliklerine karşı kanun dışına çıkarak sıradan ve masum halkın savunucusu, zenginlerden alıp fakirlere dağıtan ve onların koruyucusu olan tam bir halk kahramanı örneğidir." (Çobanoğlu 2010:24) Destanda Köroğlu'nun doğumu sonrasında büyüdüğüne, geliştiğine ve yaşlılarından çok daha güçlü biri olduğuna tanıklık ediyoruz. Bu noktada mezarda dünyaya gelen kahramanımızın aile fertleri tarafından bulunup dış dünyaya çıkarılması ve burada yaşamaya başlamasını ikinci bir doğum olarak ele alabiliriz. İlk doğum, ölmüş annesinin ölü bedeninden çıkarak mezarda dünyaya gelmesi; ikinci doğum ise yiyecek bulmak için günün belli saatlerinde mezardan çıkıp sonra tekrar mezara girerek devam ettirdiği yaşantısında ailesi tarafından bulunup bütün fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanarak tıpkı yaşlıları gibi bir evde, dış dünyada yaşamaya başlaması olduğunu söyleyebiliriz. Köroğlu ikinci doğumunda kendisinin bir kahraman olduğunu idrak etmiş, hangi görevle dünyaya geldiğinin bilincine varmış ve zekaya dayalı bir kahraman davranışı göstermeye başlamıştır. Bu noktada oğul Köroğlu'nun, baba Ravşanbek'in harekete geçmesini sağlayan, kendisine sorulan sorulara doğru cevaplar vermesinde, problemleri çabucak çözmesinde etkili yegane unsur olan 'akıl' ortak olarak kullandıkları görülmektedir. Baba ve oğulun arasında kan bağıının ötesinde fikrî ve ulvî olarak oluşmuş, Köroğlu'nun kahramanlığının dayandığı temeli belirleyen ve onun gelecekteki hayatında göstereceği davranışlara yön veren bu davranışlara dayanak oluşturacak fikri barındıran kalıp olgu; baba ve oğulun ortaklığını ifade eden akıldır. Köroğlu kahramanlığını düşünerek idrak etmiş, kahramanlığını zekaya dayandırmış bir liderdir.

Destanda Köroğlu'nun büyüme çağında, mahallenin çocuklarıyla aşık oynadığı anlatılmaktadır. Tarihi çok eski çağlarından beri var olan aşık oyunu Türk kültür tarihi içinde yerini almış ve hemen hemen her dönemde severek oynanmış bir oyundur¹. Türk dünyasında aşık oynama geleneğine kısaca bir göz atarsak: "Aşık Oyun; genç kızlar ve delikanlılar oynar. Aşık'ın dört tarafı vardır; "aşık" (çıkıntılı taraf), arkası "tauçu", yassı tarafın çıkıntılısı "puk", diğer tarafı "çik" olarak adlandırılır. Herkes eline birer aşık alır, yere atar. Yere ilk olarak "alçi" olarak düşüren "Han" olur. "Tauçu" düşüren ise onun "mirtazak" (asker)'ı olur. Han'ın tüm isteklerini yerine getirmek zorundadır. Diğerleri ise "Puk" düşürenler özgür vatandaş, "Çik" düşürenler de "Suçlu"lardır. Mirtazak Han'a suçluyu getirerek işlediği suç ile ilgili rapor verir. Örneğin "hırsızlık yaptı" der. Han suçluya ceza verir: kapıyı öpmesini, ya da bir şarkı söylemesini, ya da yatağın altına girerek horoz gibi ötmesini, ya da bir genç kızın başında örtüsünü almasını ister. Eğer suçlu kız ise Han ona erkeğin başından şapkasını alıp kendi başına takmasını veya şarkı söylemesini ister. Mahkeme devam ederken diğerleri de âşıklarını atmaya devam ederler. Bu sırada tekrar "aşık" düşüren olursa eski Han yerine yeni Han getirilir. Böylece Mirtazak'da değişir" (Çursin 1901:43; Aliyeva/Haciyeva2016: 449-451). Günümüze kadar hiç bozulmadan gelen en önemli çocuk oyunlarından birisi de Aşık Oyunu'dur. Bu oyun diasporada hala çocuklar ve gençler arasında az da olsa oynanmaktadır." (T.Koçkar/Haciyeva/R.Koçkar:291-302)

Aşık oyunu Afganistan Türkmenlerinde de hala oynanmaya devam etmektedir: "Bu oyun daha çok fakir dağ köyleri ile hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı çevrelerde hayvansal bir atık olan aşık kemiğinin bol olduğu yerlerde oynanır. Türk kültüründe isabetli aşık atanların iyi bir nişancı olduğu için onlara değer verildiği söylenegelmiştir.

¹ Aşık oyununun evrensel olarak yaygın olduğu görülmektedir. Aşık oyunları; koyun, keçi gibi hayvanların ön dizlerinde bulunan "aşık" adı verilen eklem kemiği ile oynanan oyunlara verilen isimdir. Grekçede "astragalos" latince "talus-tali" olarak bilinen aşık kemiği ile oynanan aşık (Bener 2008, s. 69), Eski uygarlıklarda çocuklar ve yetişkinler tarafından sevilen bir oyun olmuştur. (Onur 1992:366). MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan ünlü tarihçi Herodotos, aşık oyununu Lydialıların kıtlık zamanında vakit geçirmek için icat ettiklerini bildirir. (Bener 2008:69) Aşık kemikleri zengin ya da fakir her aile çocuğunun sahip olabileceği oyuncaklar arasındadır. Ancak zengin çocuklarının bronz, fildişi, cam ve mermer gibi malzemelerden üretilmiş aşık kemiklerine de sahip olduğunu ortaya koyan veriler bulunmaktadır. (Bener 2008:72) Aşık kemiğinin dört yüzü vardır ve her bir yüzü sayısal bir değere denk gelir. İki geniş, iki dar yüze sahip olan aşık kemiğinin geniş dışbükey yüzeyinin (pranes) değeri 4, geniş içbükey yüzeyinin (hyption) değeri 3'tür. Dar yüzeylerin nispeten düz tarafının (khion) değeri 1 ve daha girintili olduğu için durması en zor olan yüzeyinin (koon) değeri 6'dır. (Bener 2008:71). Aşık oyununun 5 türü vardır: Pentalitha, günümüzdeki "5 taş" oyunu gibi kız çocukları tarafından oynanan, havaya atılan aşık kemiklerinin elin üst yüzeyiyle yere düşürmeden yakalanması esasına dayanan bir oyundur. Eis Omillan, yere çizilmiş daire içindeki rakip tarafa ait aşık kemiklerinin, kendi aşık kemiğini fırlatmak suretiyle daire dışına çıkarılması usulüne dayanır. Antik devirde daha çok erkek çocuklarının oynadığı bir oyun olmalıdır. Pleistobolinda, Grek ve Roma'da hem kız hem de erkek çocukları tarafından oynanan iki kişiyle ve iki aşık kemiğiyle oynanan bir oyundur. (Bener 2008:76). Aşık kemiklerinin yere atılması sonucu gelen sayısal değerlerin toplamında en yüksek değeri alan oyuncunun kazandığı aşık oyunlarından biridir. Parimpar (Artiasmos), oyunculardan birinin eline sakladığı aşık kemiklerinin toplamının tek sayı mı çift sayı mı olduğunu diğer oyuncunun tahmin etmesine dayalıdır. Taş, fındık veya sikke kullanılarak da oynanır (Bener 2008:77). Tropa, yerdeki bir çukura veya kaseye en fazla aşık atmayı başaran kişinin oyunu kazandığı bir aşık oyundur. [https://s3.amazonaws.com/academia.edu/documents/](https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/)

Ayrıca nazardan korunmak için de çocuğun sağ omzuna aşık dikilirmiş. Bunun aynı zamanda çocuğun kemik gelişimine katkı sağlayacağına inanılmış. Aşık, hayvanların diz kapaklarındaki kemiktir. Aşık oyunu Anadolu'da da oynanan çok eski bir oyundur. Hatta bu oyunla ilgili "seninle aşık atılmaz, al aşıkların ben oynayamam" gibi misalleri vardır. Aşık oyunlarından biri olan ordo, dokuz tezek Kırgızlar tarafından millî bir spor sayılmakta ve Manas Destanı'nda da adı geçmektedir. Aşık Oyunu Afganistan'da yavaş yavaş unutulmuş ve pek az çocuğun bildiği bir oyundur. Bu oyunu erkek çocuklar oynar. Yuvarlak bir şekil çizilir ve bunun içerisine koyunun ayak bileğinden yapılmış aşık kemiği konur. Aşık kemikleri yan yana dizilir. Çocuk içine kurşun doldurulmuş bir aşıkla dizilmiş aşıkları vurup aşıkları dışarı çıkarmaya çalışır. Afganistan'ın bazı bölgelerinde çocuklar aşıkları farklı renklere de boyarlar. (Şahin 2016:261-271).

Aşık oyununun tarihten bu güne genel seyri ve günümüz Türk dünyasındaki devamlılığı üzerine verdiğimiz bilgilerden sonra aşık oyununun destanımızda yer aldığı bölüme geri dönersek Köroğlu'nun mahalledeki çocuklarla aşık oynadığını fakat yenildiği halde döverek herkesten aşıkları geri topladığını görürüz. "Köroğlu Kazak, Özbek ve Türkmen varyantlarında hiçbir sebep yokken aşık oynadığı çocukları döver. Eğer yenilmişse aşıklarını zorla geri alır. Gönüllü olarak vermeyenleri döver, bazılarının da kulaklarını koparır. Çocuklar bunun korkusundan sokağa çıkamaz olurlar." (Karadavut 2002:146)

Köroğlu Destanı Kazak varyantı İkinci Kısım (Mezarda Doğan Köroğlu) (Şişman 1998:185) bölümünden yaptığımız 'dört' tane dörtlük alıntısında anlatılmak istenen açıkladığımızda Köroğlu'nun amacını ve amacı doğrultusunda izlediği yolun daha iyi kavranacağı kanaatindeyiz.

Yüzü güzel öpmeye kıyamazsın
Ağladığın muradına erirdi
Her gün büyüyor Köroğlu
Düşmanından ar-namus alacak (Şişman 1998:185)

Burada Köroğlu'nun fiziksel özelliklerinden bahsedilmektedir. Yüzünün öpülmeye kıyılmayacak kadar güzel olduğu söylenmekte her gün büyüdüğünün gözlendiği ve ermek için ağladığı muradına erinde sonunda ereceği ifade edilmektedir. Son dizede Köroğlu'ndan bir beklenti olduğu görülmektedir. Bu dizelerin altında saklı olan bir umudun varlığı son derece dikkat çekicidir. Köroğlu'nun ağlayarak ermek istediği murat 'düşmanından ar namus alması'dır. Köroğlu babasının ve dedesinin öcünü almakla yükümlüdür. Bu Koçyiğit Köroğlu'nun hayatında mutlaka gerçekleştirilmesi gereken bir yükümlülüktür. Çevresi tarafından sürekli kendisine empoze edilen bu öd alma yükümlülüğü 'düşmanlardan ar-namus alması' deyiimiyle ifade edilmiştir. Köroğlu'nun haksızlığa uğrayarak memleketlerinden olmuş babasının ve dedesinin öclerini alması onların bir anlamda çevrenin gözünde yitirmiş oldukları itibarlarının yeniden kazanılması demektir. Aslında dürüstlüklerinden, iyiliklerinden ve ahlaklarından şüphe edilmeyen Ravşanbek ve Gajdembek, namert bir yöneticinin kendilerine yaptığı haksızlık nedeniyle memleketlerinden kaçmak zorunda kalmış ve toplum içindeki itibarlarını yitirmişlerdir. Bu itibarın yeniden kazanılması ancak Köroğlu'nun onların öclerini alması yani 'ar namus alması' yoluyla gerçekleşecektir.

Köroğlu'nun aşık oynadığı çocukları dövme nedeninin bilinçaltında yatan öc alma duygusu olduğunu, bu dizelerde dile getirilen gereklilikte birebir görmekteyiz: "Köroğlu'nun doğu Kazak, Özbek, ve Türkmen varyantlarında gördüğümüz fiziki özelliklerinden biri de hem yaşlılarının hem de kendinden büyükleri dövebilecek kadar cesur ve güçlü olmasıdır. O, aşık oynadığı çocuklara yenilince, döverek aşıklarını geri alır."(Karadavut 2002: 141)

Böylece on iki yaşına geldi
Çok nazlı bir şekilde büyütüldü
Külayım düşmana göstermiyordu.
Bir gün çocukların yanına geldi (Şişman 1998:185)

Köroğlu büyümüş ve bir ergen olmuştur. On iki yaşına gelmiştir. Anneanesi Külayım onu çok nazlı bir bakımla ve düşmana göstermeksizin büyütülmektedir. Bir gün mahalledeki çocukların yanına gider. Onlarla aşık oynamaya başlar.

Aşık oynarken yenildiği oluyor,
Yenilince aşıklarının zorla geri alıyordu.
Hem güçlü hem büyük olsa da.
Çocukları korkutarak alıyor. (Şişman 1998:185)

Aşık oynarken yenildiği zamanlarda aşıklarını zorla geri almaktadır. Oysa hem güçlü hem de oldukça iri bir çocuktur. Etrafındaki çocukları korkutarak aşıklarını geri almaktadır. Köroğlu'nun bu çocuklara karşı düşmanca tavrının aslında kendince destekli bir dayanağı vardır. Bu çocuklar Köroğlu'nun babasına ve dedesine zarar veren kişilerin çocuklarıdır. Köroğlu bu yolla bir anlamda babasına karşı işlenen suçun öcünü almaktadır. Köroğlu'nun bilinçaltında yatan bu ödeşme kavramından bahsetmediğimiz takdirde kahramanımız durup dururken çevresindekilere saldıran bir birey olarak görünecektir ki bu da bir destan kahramanında hiçbir zaman mevcut olmayacak olumsuz bir özelliktir. Bu nedenle Köroğlu'nun içinde bulunduğu psikolojiden bahsetmenin yerinde bir davranış olacağı kanaatindeyiz.

Yaşı ile büyüklüğüne hiç bakmıyor,
Döver diye kimse ona yaklaşmıyor
Bir çocuğu yere yıkıp, altına aldı,
Kafasına iyice vuruyor. (Şişman 1998:185)

Köroğlu etrafındakilere korku salmıştır. Hem yaşı büyüktür hem de güçlüdür ama o bunların hiçbirini göz önünde bulundurmamaktadır. Aralarında husumet çıktığı anda karşısındaki kim olursa olsun onu alıp yere yıkmakta ve kafasına vurmaktadır. "Köroğlu Destanları'nda atanın ruhunun her zaman mensubu bulunduğu topluluğun fertleriyle birlikte olduğunun düşünülmesi ve sağlığında ataya yapılmış bir haksızlığın öcünün mutlaka alınması gerekliliğini örnekleyen bir davranış olarak Köroğlu'nun zengin bey ve paşalara karşı takındığı düşmanca tutumun kaynağında görmekteyiz. Bu bey ve paşalar Köroğlu'nun ve onun ülkesinin düşmanlarıdır çünkü ya bu insanların bizzat kendileri ya da onların babaları Köroğlu'nun babasının gözlerini çıkartmış olan kişilerdir. Bu nedenle Köroğlu çocukluğundan beri fakir olanları korumakta zengin olanları dövmetedir." (Çobanoğlu 2018:4)

Aşık oyunu Köroğlu metninde Köroğlu'nun ömrü boyunca izleyeceği yolun ne

olduğunu ve bu yolun takibinin nasıl olacağını göstermesi bakımından son derece önemli bir motiftir. Bu motifin içerdiği derin ve psikolojik anlama bakmaksızın sadece görünen yüzüyle değerlendirdiğimizde karşılaştığımız olumsuz anlam yanıltıcı olacaktır. Bu nedenle bu motifin çıkış noktasından itibaren ne gibi fikirleri bünyesinde barındırdığına bakarak metnin bitiş noktasına kadar söz konusu fikirlerin nasıl uygulandığını inceleyerek metni tahlil etmeye çalıştık. Öyle sanıyoruz ki bu yöntem daha doğru bir yaklaşımı içermektedir. Günümüz dil özellikleri ve insan davranışları açısından bakıldığında anlatımdaki -bir anlamda- kırıcı olarak değerlendirilebilecek yaklaşım ve davranıştaki şiddeti bu şekliyle görmemek, her anlatıyı döneminin dil özellikleri ve davranış kalıbıyla incelemek onun altında yatan halk fikirlerini görmek açısından yerinde bir yaklaşımdır.

Sonuç olarak, bütün Türk dünyasının ortak paydasında bulunan asırlardan beri nesilden nesile aktararak gelen Köroğlu Destanı'nın Kazak çeşitlemesindeki Aşık oyununun tematik, yapısal, işlevsel ve anlamsal yönden analizini tahlilini ve değerlendirmesi yapmaya çalıştık. Yaptığımız çalışma sonucunda elde ettiğimiz bulgulardan yola çıkarak bu kadar çok varyanta sahip olan ve tüm Türk dünyası tarafından sevilerek söylenen bütün Köroğlu varyantlarında halk fikirlerinin birleşmesiyle ortaya çıkan tek bir ortak amaçtan söz edilebileceğini o ortak amacın da Köroğlu'nun güç ve iktidara sahip olmaya çalışması olduğunu gördük.

Güç ve iktidara sahip olma Köroğlu için doğuştan getirdiği bir zorunluluktur. Babasının ve dedesinin öcünü alacağı kırklar tarafından söylenmiştir. Bu söylemin aksi bir davranış söz konusu değildir. Bu düşünceler doğrultusunda büyüyen Köroğlu mahallede aşık oynadığı arkadaşlarına yenildiği zaman onları dövmeye başlar. Bu noktada aşık Köroğlu'nun her zaman kazanmak zorunda olduğu hayat çizgisini temsil etmektedir. Bu yolda karşısına çıkacak bütün engelleri yıkacaktır. Destanda kullanılan Aşık motifi onun hayat felsefesinin somutlaşmış halidir. Köroğlu'nun bu çocuklara karşı takındığı düşmanca tavrın aslında kendince destekli bir dayanağı vardır. Bu çocuklar Köroğlu'nun babasına ve dedesine zarar veren kişilerin çocuklarıdır. Köroğlu bu yolla bir anlamda babasına karşı işlenen suçun öcünü almaktadır. Köroğlu destan boyunca kahramanlıklar göstererek en son noktada kendisine biçilen misyonu layıkıyla yerine getirmiştir. Bu misyonun gerçekleşmesinde izlediği yol akıl yoludur. Aklını ve zekasını idrak ederek lider olan bir kahraman olarak değerlendirdiğimiz Köroğlu'nun gelecek nesillere örnek olmasını sağlamak ve onun değerlerinin istedik değerlerimiz arasında yer almaya devam etmesi yolunda mücadele vermek hepimizin görevidir.

KAYNAKLAR

BENER, S. Selvi.(2008). "Eski Yunan ve Roma'da Oyun ve Oyuncaklar", İstanbul Üniversitesi, SBE: (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÇAKIR,Aylin/Öztürk Gülşah.(2018). "Eski Uygarlıklarda Çocuk Oyunları ve Oyuncakları", Atatürk Üniversitesi,(basılmamış çalışma).

https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/44097401/COCUK_OYUN_VE_OYUNCAK.pdf

ÇOBANOĞLU, Sacide.(2018). Köroğlu Destanı Bağlamında Atalar Kültü. Bolu Köroğlu Çalıştayı Bildirileri, (Baskıda).

ÇOBANOĞLU, Özkul(2010). Köroğlu ve Halk Felsefesi, **I.Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih ve Kültür Sempozyumu (17-18 Ekim 2009) Bildirileri**. Ankara, s.11-23.

KARADAVUT, Zekeriya.(2002). **Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı**, Bişkek: Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları.

KOÇKAR, M. T. & Hacıyeva, T. M. & Koçkar, R. İ.(2017). Kafkasya Araştırmacısı G. F. Çursin'in El Yazması Eserlerinde Bulunan Karaçaylıların Dans Ve Oyunları İle İlgili Bilgilerden Günümüze Kalanlar, İstanbul: **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**,C.10, S.20, s. 291-302

ŞİŞMAN, Bekir.(1998). **"Kazakistan'da Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Bu Gelenek İçerisinde Köroğlu Destanı"**, Hacettepe Üniversitesi SBE:(Yayınlanmamış doktora tezi).

ONUR, Bekir.(1992). Tarih Boyunca Oyunlar ve Oyuncaklar, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.25, S.2, s. 366.

ŞAHİN, Savaş.(Güz 2016). Afganistan Türkmenlerinin Kültüründe Çocuk Oyunları, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, SUTAD**, Güz 2016; (40): 261-271 E-ISSN: 2458-9071

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE YARI YARDIMCI FİİLLER¹

Dr. Öğr. Gör. Sertan ALİBEKİROĞLU*

ÖZ

Türkçede fiiller, bir iş, oluş ve durum bildirmek, kısacası hareketlerin adlarını karşılamak için kullanılan sözcüklerdir. Genel olarak hareketlerin adlarını karşılamakla birlikte kimi fiiller isim cümleleri, birleşik çekimler ya da birleşik fiil yapılarında yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde isim cümleleri ve birleşik çekimlerde i- cevher fiilinin; fiil + zarf-fiil + tasvir fiili şeklindeki birleşik fiil yapılarında -(A)bil-, -(I)ver-, -(A)yaz-, -(A)kal- vb. fiillerin; isim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiil yapılarında ise ol-, et-, eyle-, kıl- vb. fiillerin kullanıldığı görülmektedir. İsim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiillerin kuruluşunda kullanılan ol-, et-, eyle-, kıl- fiillerinin sözlük anlamları, asıl fiillerde olduğu gibi açık değildir. Birleşik fiil kuruluşunda da birer yapım eki gibi görev görürler bu nedenle de (asıl) yardımcı fiiller olarak adlandırılırlar. Asıl yardımcı fiillerin yanı sıra sözlük anlamları açık olan kimi fiillerin de, Türkiye Türkçesinde, isim + fiil kuruluşundaki birleşik fiil yapılarında kullanıldığı görülmektedir. Bu fiillerin temel özelliği sözlük anlamlarındaki açıklıktır. Genel bir kabul görmemekle birlikte kimi Türk Dili çalışmalarında bu fiillere yer verilmiş, örneklendirilmiş ve bunlar, asıl yardımcı fiillerden farklı oldukları belirtilmek için, *yarı yardımcı fiil* olarak adlandırılmışlardır. Bu çalışmada isim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiil kuruluşlarında yardımcı fiil olarak görev alan kimi asıl fiiller (yarı yardımcı fiiller) üzerinde durulmuştur.

Anahtar sözcükler: Türkiye Türkçesi, birleşik fiil, yardımcı fiil, yarı yardımcı fiil

SEMI-AUXILIARY VERBS IN TURKISH

ABSTRACT

In Turkish, verbs are words that are used to declare a work, a being, a situation and a situation, in short, to meet the names of movements. In general, as well as meeting the names of movements, certain verbs are used as auxiliary verbs in noun clauses, or compound verb constructions. In Turkish noun phrases and united photographs, (A) bil-, - (I) ver-, - (A) yaz-, - (A) kal- , and so on in compound verb constructions of verb + adverb-verb + verbs; Noun + auxiliary verb is a compound verb in the formation of a verb, ol-,et-, eyle-, kıl-, acts seem to be used. It is not clear that the lexical meanings of the verb, the ol-,et-, eyle-, kıl -, and the verb that are used in the formation of the compound verbs in the form of name + auxiliary verb are in fact the actual verb. In the case of a unified deed, they are also called (auxiliary) auxiliary acts because they act as production forces. In addition to the main auxiliary acts, some of the pronouns with clear meanings appear to have been used in Turkish in conjunction with compound constructions in the name + verb establishment. Although not generally accepted, some of these Turkish dialects have been included in these studies and they have been called semi-auxiliary verbs in order to indicate that they are different from the original auxiliary verbs. In this study, some actual verbs (semi-auxiliary verbs) that act as auxiliary verbs in compound verb forms in the form of name + auxiliary verb have been emphasized.

Keywords: Turkish, compound verb, auxiliary verb, semi-auxiliary verbs

Giriş

¹ Bu çalışma, Kültür Bilimleri Akademisi ve Ukrayna İlimler Akademisi işbirliği ile 5-9 Eylül 2017 tarihlerinde Kiev'de düzenlenen *Deşt-i Kıpçak Topraklarında Türk Kültürü Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

* Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, salibekiroglu@gmail.com , ORCID NO: 0000 0002 5820 8723

Birleşik sözcükler ister isim isterse fiil olsun basit ve türemiş sözcüklerin karşılaşmada yetersiz kaldıkları varlık veya onların hareketlerini adlandırmak için oldukça sık başvurulan sözcük türleridir. Bu nedenle de birleşik sözcük yapımı dillerin sözcük ihtiyaçlarını karşılaşmada önemli sözcük türetme yöntemlerindedir. Birleşik sözcüklerin bir kısmı sözlük birim türetirken bir kısmı söz dizimlik olarak türetilir. Birleşik fiiller genel olarak söz dizimlik türemiş birleşik sözcüklerdir. Türkçede birleşik fiil yapıları isim + yardımcı fiil (ol-, et-, kıl-, eyle-) ve fiil + zarf-fiil (-A / -(I)p) + fiil (bil-, ver-, yaz-, kal-, vb.) şeklinde kuruluşlarla çeşitli hareketlerin karşılanması için kullanılırlar (Hacıeminoğlu 1991: 268; Ergin 1998: 386; Barutcu Özönder 1999: 56-64; Banguoğlu 2000: 316; Korkmaz 2009: 799; Kononov 1956: 263; Deny 2012:448-452; Karahan 2011: 75-76; vd.).

Bu birleşiklerden *isim + yardımcı fiil* şeklindeki yapılarda kullanılan ol-, et-, kıl-, eyle- fiillerinin sözlük anlamları açık değildir ve birleşikte isimden fiil yapım ekleri gibi görev görürler. Bu nedenle de *yardımcı / asıl yardımcı fiil* olarak adlandırılırlar (Barutcu Özönder 1999: 57; T.S. 2011: 2535; Karaağaç 2012: 472; Eker 2013: 361; Alibekiroğlu 2014: 152).

Barutcu Özönder, "Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi" adlı çalışmasında, fiillerin tasnifi üzerinde de durmuş ve fiillerin A. Leksik-Semantik Açıdan Fiil, B. Yapıları Bakımından Fiil (1. Basit (Yalın) Fiil "a. Kök Fiiller, b. Türemiş Fiiller", 2. Birleşik Fiiller, C. Gramatikal Açıdan Fiil olmak üzere üç ana başlık altında tasnif edebileceğini belirtmiştir. Barutcu Özönder'in, leksik-gramatik açıdan yaptığı tasnif şöyledir:

"Fiilde Tam Anlam-Eksik Anlam Türkçenin fiillerini tasnif işinde "fiilin fiil anlamının tam anlamlı olup olmadığına bakarak da tasnif" yapmak durumundayız. Böyle bir tasnif bize fiilin leksik-gramatik hususiyetlerini göz önünde bulundurmaya icap ettirmektedir. Buna göre Türkçe fiillerin iki ana bölükte toplandığını söyleyebiliriz:

1. Asıl/müstakil fiiller,
2. Yardımcı fiiller." (Barutcu Özönder 1999: 57).

Burada, yardımcı fiillerin anlam bakımından asıl fiillerden farklı oldukları noktasına dikkat çekildiği görülmektedir. Bu da şunu gösterir ki; isimlerle kullanılan yardımcı fiiller anlamları belirsiz, söz dizimi içinde değer kazanan fiillerdir (ol-, et-, kıl-, eyle-). Bunlar, birer sözlük birim olan -(A) **bil-**, -(A) **yaz-**, -(A) **kal-**, -(I) **ver-**, -(I)p) **git-**; ancak, söz diziminde anlamını kaybeden tasvir fiillerinden birleşimin yapısı ve birleşik içerisinde kullanılan fiilin anlamı bakımlarından farklıdır.

Türkçede isim + yardımcı fiil ve fiil + zarf-fiil+ fiil şeklindeki bu iki birleşik fiil yapılarının yanı sıra isimler ile asıl fiillerden yani "**isim + fiil / asıl fiil**" şeklinde birleşik fiil kuruluşlarına oldukça sık rastlanılmaktadır. Bu tür birleşik fiillerin birleşik fiil mi yoksa deyim mi oldukları ile birleşimin yapısında kullanılan fiillerin durumu tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir.

Yarı yardımcı fiiller:

Türkiye Türkçesi çalışmalarında **isim + asıl fiil** ile kurulan birleşik fiil yapıları ile ilgili yeterince tartışma yapılmadığı, genelde konunun, deyimler içerisinde değerlendirildiği görülmektedir (Zülfikar 2018: 436-437; Karahan 2011: 75-76;

Karaağaç 2012: 476; Öztürk 2008: 13). Bu konuya dikkat çeken ve terim olarak da “yarı yardımcı fiil” terimini kullanan Banguoğlu olmuştur. Onun konu hakkındaki görüşü şöyledir:

“...nesne olan adlarla kaynaşmış daha bazı fiiller vardır ki salt kılış ve oluş anlamı taşımamakla birlikte yardımcı fiillere benzer bir işleyişle, yani adın kavramını fiilleştirmek üzere birleşik fiiller yaparlar. Bunlara yarı yardımcı fiiller (verbe semi-auxilliarire) adını veririz. (almak, vermek, bulmak, işlemek, görmek, koşmak).Yol almak, tedbir almak, ara vermek, karar vermek, iş görmek, vazife görmek, son bulmak, şifa bulmak, şirk koşmak, şart koşmak, suç işlemek, günah işlemek gibi” (Banguoğlu 2000: 316).

Buna göre de **isim + fiil / asıl fiil** şeklinde kurulan öbeklerde asıl anlamlar korunuyorsa, mecazlaşma yoksa bunlar da birleşik fiildir ve bu birleşiklerde kullanılan asıl fiiller de **yarı yardımcı fiil** sayılmalıdır, sonucuna ulaşılır (Alibekiroğlu 2014: 153).

Banguoğlu'nun görüşüne doğrudan iki itiraz gelmiştir: Bu itirazlardan biri Zeynep Korkmaz'a aittir. Korkmaz; Banguoğlu'nun örneklerinde verilen bu fiillerin bir oluş ve kılış bildirmedini bu nedenle yardımcı fiille kurulan birleşik fiil yapılarına örnek olamayacağını belirtir. Korkmaz'a göre, yukarıda verilen fiiller içerisinde yalnızca “gör-” fiili iş gör- (iş yap-), vazife gör- (vazife yap-) gibi yapılarda yap- fiili yerine kullanılabilen bir yardımcı fiil olarak sayılabilir. O, diğerleri ile yapılanların “karmaşık fiiller” yani bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller arasında sayılması gerektiğini kaydeder (Korkmaz 2009: 799).

Banguoğlu'na diğer bir itiraz Hamza Zülfikar'dan gelmiştir: Zülfikar:

“*Bu arada Tahsin Banguoğlu'nun Türkçenin Grameri adlı eserinde “yarı yardımcı fiiller” diye adlandırdığı yol almak, tedbir almak, ara vermek, karar vermek, vazife görmek, şirk koşmak, suç işlemek gibi şekiller olsa olsa deyimdir. Dilimizde Farsça deyimlerden çevrilmiş bu tür pek çok kelime vardır.*” (Zülfikar 2018: 436-437).

Doğrudan itirazlar olmamakla birlikte Banguoğlu gibi **isim + asıl fiil** şeklindeki birleşik fiil yapılarını isim + yardımcı fiil kuruluşundaki yapılardan ayrı değerlendiren Leyla Karahan, bunları genel olarak deyimleşmiş yapılar olarak ele almıştır. Karahan;

“*Bazı birleşik fiillerde ol-, et-, kıl-, yap-, bulun-, başla- yardımcı fiilleri yerine asıl fiiller kullanılır, bunlar ya sözlük anlamlarını kaybetmiş ya da deyimleşmişlerdir: yol al-, para ye-, boş ver-, baş kaldır-, kan kustur-, el koy-, dış bile- vs.*

Ölüm kol gezer her yerde.

Bu dağlara gönül verdi Köroğlu.” (Karahan 2011: 75-76).

Burada, Karahan'ın örneklerinin deyim olduğu görülmektedir. Banguoğlu'nun verdiği örneklere ise değinilmemiştir.

Banguoğlu'nun yarı yardımcı fiil ile ilgili görüşleriyle doğrudan ilgi kurmamakla birlikte asıl fiillerin de yardımcı fiil olarak kullanıldığına ve bunların birleşik fiil yaptıklarına işaret eden çalışmalar da vardır.

Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* adlı çalışmasında isim + yardımcı fiil ve fiil + zarf-fiil (-A / -(I)P) + fiil kuruluşundaki birleşik fiil yapılarını verdikten sonra “**Diğer birleşik**

eylemler” başlığı altında **isim + asıl fiil** kuruluşundaki birleşik fiil yapılarını inceler ve bu birleşik yapıların ilk iki birleşik fiil yapılarından farklı olduğunu belirtir. Eker’in verdiği örneklerden bazıları şöyledir: “*git-*: *Anlayamadım gitti; söylediklerime kızılıyorsan sustum gitti. ...DlkçaA...Acağl gel-*: *baktıkça bakacağı gelmek, yedikçe yiyeceği gelmek gel- / tut-*: *Sinemaya gideceğim tuttu. Bunu görenin güleceği tutar.*” (Eker 2013: 361).

Yukarıda hem Banguoğlu’nun hem de Eker’in dikkat çekmiş olduğu isim + asıl fiil şeklindeki birleşik fiil yapılarının kimi Türklük Bilimi uzmanlarınca deyimler arasında sayıldığı belirtilmişti. Bu nedenle deyim hakkında kısa bir hatırlatma yaparak yarı yardımcı fiil üzerine eğilmek gerekmektedir.

Deyim; Millî Eğitim Bakanlığınca yayınlanmış olan “Türk Atasözleri ve Deyimleri” adlı kitapta şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Halk arasında atasözleri gibi az veya çok yaygın; ekseriya birkaç kelime, bazan tam veya noksan bir cümle ile meramı anlatmaya yarayan; teşbih, istiare, mecaz, kinaye unsurlarıyla bir şeyi (objet), bir hadiseyi tasvir ve ifade için kullanılırlar. Bunlarda da atasözlerinde olduğu gibi hüküm unsuru bulunmaz. Çoğunda da kelimelerin gerçek manalarından başka manalar taşıdıkları görülür.” (TAD-I 2001: VII).

Eker, “Deyimler, gerçek anlamlarının dışında anlam kazanan ve genellikle, bir başka dile özel anlamını tam koruyarak çevrilemeyen kalıplaşmış sözcüklerin oluşturduğu gruplardır.” dedikten sonra “*yerin dibine geçmek*” örneğini verir ve deyimlerde kullanılan sözcüklerin tek tek ya da bütün olarak gerçek anlamlarından farklı anlamlar taşıdığına vurgu yapar (Eker 2013: 364).

Karaağaç, “*Anlamı, öğelerinin anlamlarıyla ilgili olmayan deyimler, deyimlik bütün diye adlandırılır. Deyimleri oluşturan sözcükler sözlük anlamları dışında anlam taşırlar: Aba altından değnek göstermek, abayı yakmak, akla kararı seçmek, vb.*” (Karaağaç 2012: 415) açıklamasını yapar ve örneklendirir.

Koç, Yeni Dilbilgisi adlı kitabında deyimi “Genellikle gerçek anlamı dışına kayan kalıplaşmış söze deyim denir.” şeklinde açıklar ve Eylem Öbeğinde Deyim başlığı altında “*acı çekmek, adam etmek, başını dinlemek, adı kalmak vb.*” isim + fiil kuruluşunda olan deyimleri verir (Koç 1996: 506-507).

Burada “mastarlı deyimler” diyebileceğimiz isim, sıfat ya da isim öbeği ile bir fiilden oluşmuş deyimlerle ilgili açıklama ve örnekler ile Banguoğlu’nun yarı yardımcı fiillerin kullanımı ile ilgili yaptığı açıklama ve verdiği örnekler “*yol almak, tedbir almak, ara vermek, karar vermek, iş görmek, vazife görmek, son bulmak, şifa bulmak, şirk koşmak, şart koşmak vb.*” karşılaştırıldığında, aralarında işlev, yapı ve anlam açısından farklılıklar olduğu görülmektedir.

Birincisi; deyimler mutlaka kendilerini ilgilendiren bağlamlarda kullanılır. Bu bağlamlarda bir durum, duygu ya da olayı etkili ve kalıcı şekilde anlatarak muhatabı düşündürmek esastır. Asıl fiiller ile kurulan yapılarda ise isim unsurunun fiilleştirilmesi söz konusudur. Burada kullanılan asıl fiiller yardımcı fiiller gibi bir tür isimden fiil yapım eki işlevine sahiptir.

İkincisi; isim + asıl fiiller ile kurulan birleşik fiil yapılarında da bazen ya isim unsuru ya da fiil unsuru gerçek anlamından uzaklaşır; ancak, bu uzaklaşma sonucunda

deyimleşmezler çünkü deyimler mecaz anlamlar yüklenirken; isim + asıl fiil şeklindeki birleşik fiillerde isim unsuru gerçek anlamını korur:

Örneğin: *abayı yakmak*, *akla kararı seçmek*, boş vermek, gözden düşmek yapılarında bütün sözcükler gerçek anlamı dışında kullanılmışken; *tatil* yapmak, *emir* buyurmak, *iş* görmek, *vazife* görmek, *son* bulmak, *şifa* bulmak birleşik fiillerinde isim unsurları gerçek anlamındadır, fiiller ise birer yapım eki gibi görev yapmaktadır. Bu nedenle bu yapılar da fiiller de mecaz anlam taşıma yerine yapımlık biçim birim görevindedir.

Üçüncüsü; Masterlı deyimlerde fiilden önceki isim ya da isim öbeği bütün iyelik eklerini alabilirken; isim + asıl fiil şeklindeki birleşikler, isim + yardımcı fiil ile kurulan birleşik fiil yapılarında olduğu gibi, iyelik eklerini genelde almazlar.

karnı zil çal-: karn-**ım** zil çalıyor, karn-**ımız** zil çalıyor, karn-**ınız** zil çalıyor, vs.

gözden düş-: göz-**üm**-den düştün, göz-**ün**-den düştüm, göz-**ümüz**-den düştü, vs. kullanımları var ve normal iken;

şirk koş-: “şirkini koştu”, “şirk-**im**-i koştum”, şirk-**imiz**-i koştuk, vs. ile kavga çık-: kavga-**m** çık-, kavga-**n** çıktı, kavga-**mız** çıktı, vs. kullanımına rastlanılmamaktadır.

Bu durum kıl- yardımcı fiili ile kurulan namaz-**ım**-ı kıldım, namaz-ı-**n**-ı kıldı, namazlar-**ımız**-ı kıldık vs. gibi birleşiklerde de görülmektedir. Dolayısıyla bu tür yapı özellikleri de deyimler ile yarı yardımcı fiillerin kullanıldığı birleşik fiiller arasında bir ölçü olarak alınabilir.

Yarı yardımcı fiil kavramını ve bunlarla yapılan birleşik fiilleri yoğurt yap- / mayala- anlamında kullanılan *yoğurt çal-* birleşik fiilindeki **çal-** ve *şirk koş-* birleşik fiilindeki **koş-** fiillerinin sözlük anlamlarını ele alarak incelemek konuya daha da açıklık getirecektir.

Çal- fiilinin Türkçe Sözlükte 6. Sırada verilmiş anlamı “üzerine sürmek” tir. Örnek olarak da “ekmeğin üzerine yağ çaldı.” cümlesindeki anlamı verilmiştir (T.S., 2011: 489). Buna göre *yoğurt çal-*’ta, yoğurt yapmak için süte bir miktar yoğurt katma işlemi **sürmek** anlamını da içeren **çal-** fiili ile anlatılmıştır. Sonuç olarak bir nesne ya da maddeye başka bir madde **sürmek**, **çalmak** ona bir şeyler katmayı da anlatır.

Koşmak fiilinin II. şekline ise “1. Birlikte iş görmesi için bir şeyi başka birinin yanına katmak, arkadaş olarak vermek. 2. Hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb. bağlamak: Atları arabaya koşmak. 3. Birini bir işte görevlendirmek: İşe koşmak” (T.S. 2011: 1488) açıklamaları ve örnekleri verilmiştir. Buradan hareketle **şirk koş-** yapısındaki sözcüklerin hepsi gerçek anlamındadır ve bir asıl fiil olan **koş-** fiili önündeki **şirk** sözcüğünü fiilleştiren bir görev üstlenerek yarı yardımcı fiil görevinde kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinde yarı yardımcı fiil olarak en sık kullanılan asıl fiillerin bazıları şunlardır:

aç-: oruç aç-

al- abdets al-

at-: silah at-, mermi at-

boz-: oruç boz-

buyur-: emir buyur-

çal-: yoğurt çal-

çık-: kavga çık-, sözsüz çık-

gör-: iş gör-

işle-: iş işle-

koş-: şirk koş-, (atı) arabaya koş-, (öküzü, atı) çifte koş-, telefonu şarja koş-

tut- : oruç tut-

ver-: söz ver-, selam ver-

yap-, banyo yapmak, tatil yap-

Son olarak yarı yardımcı fiil kullanımının sadece Türkiye Türkçesini değil Türk Lehçelerini ilgilendiren bir konu olduğunu belirtmek gerekir. Bu, Kazak ve Özbek Türkçeleri ile ilgili çalışmalardan alınmış açıklama ve örnekler üzerinde görülebilir.

Koç ve Doğan tarafından hazırlanmış olan Kazak Türkçesi Grameri adlı çalışmada “yarı deyimleşmiş isim + fiil kuruluşundaki birleşik fiiller” başlığı altında incelenen söz öbekleri, **isim + asıl fiil** şeklindeki kuruluşları nedeniyle deyimlerle; anlamları bakımından ise sözcük grupları ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre de; “än sal-, jar sal-, azan sal-, däm sal-” birleşik fiil yapılarında isim unsurlarının anlamını koruduğu ancak sal- fiilinin anlamını yitirdiği belirtir ve aslında sal- fiilinin Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü’nde yalnızca “*bir nesneyi herhangi bir yere yerleştirmek, koymak*” anlamının verildiği oysa bu fiilin başka dört çeşit anlamı bulunduğu; bu anlamların ayğay sal- (yüksek sesle konuş-, bağır-), söz sal- (söz söyle-), suraw sal- (soru sor-) birleşik yapılarında yer aldığı ve bunların deyim olmadıkları, çünkü tüm sözcüklerin gerçek anlamında kullanıldığı belirtilmiştir (Koç, Doğan 2004: 244-245).

Hüseyin Yıldırım, Özbek Türkçesi adlı çalışmasında “imza at-” anlamına gelen qo'l qo'y-, imzo qo'y- birleşik fiil yapılarını bol- (ol-), qil- (kıl-) yardımcı fiilleri ile kurulan birleşik fiil örnekleri arasında vermiştir (Yıldırım 2009: 65-66). Yıldırım’ın verdiği örneklerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan imza at- birleşik fiil kuruluşudur ve isim + asıl fiille daha doğrusu önündeki ismi fiilleştirdiği için yarı yardımcı fiille yapılmış bir birleşik fiildir, deyim olamayacak kadar anlamı açıktır. Türkiye Türkçesinde silah at-, top at-, kurşun at- vs. kuruluşlar da bu türden birleşik fiildirler.

Sonuç

1- Türkçede birleşik fiil yapıları çeşitli kavram, olay ve durumun karşılanması amacıyla yani adlandırmalar için kullanılmaktadır. Bu yapıların şekil ve anlam özellikleri, kullanımları tespit edildikçe Türkçenin anlam dünyası, anlatım olanakları ve gücü hakkında daha geniş bilgilere ulaşılabileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle de yarı yardımcı fiiller üzerine yapılacak çalışmalar önem arz etmektedir.

2- Özellikle **isim + fiil** şeklindeki birleşik fiil yapılarında isim unsurundan sonra isimden fiil yapım eki gibi görev gören ol-, et-, eyle, kıl- yardımcı fiillerinin yanı sıra bazı asıl fiiller de (aç-, al-, at-, boz-, buyur-, çal-, çık-, gör-, işle-, vb.) kullanılabilir. Bu

nedenle bu tür fiiller birleşikte üstlendikleri yapı ve anlam özelliklerinden dolayı **yarı yardımcı fiil** olarak adlandırılabilir.

3- Yarı yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiil yapılarının anlam özellikleri açısından mastarlı deyimlerle bir tutulmaları da doğru değildir. Bu türden yapıların birleşik fiil mi deyim mi oldukları taşıdıkları anlam özellikleri ve kimi yapı özellikleri açısından belirlenmeli ve ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

4- Yarı yardımcı fiiller ile kurulan birleşik fiillerin yalnızca Türkiye Türkçesinin değil diğer Türk lehçelerinin de açıklığa kavuşturulması gereken bir sorunu olduğu da görülmektedir. Bu nedenle konu üzerinde yapılacak çalışmalar genel olarak Türk Dili çalışmaları için önem taşımaktadır.

KISALTMALAR

TAD-I: Türk Atasözleri ve Deyimleri I

T.S.: Türkçe Sözlük (Türk Dil Kurumu Yayınları)

vb. : ve benzeri

vs. : vesaire

KAYNAKÇA

ALİBEKİROĞLU, Sertan, (2014). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Yardımcı Fiiller*. (Fırat Ün. Sos. Bil Ens., Türk Dili ve Ed. ABD, Basılmamış Doktora Tezi.), Elazığ.

BANGUOĞLU, Tahsin, (2000), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

BARUTCU ÖZÖNDER, Sema, (1999), "Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi", *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yayınları: 718, ss.56-64.

DENY, Jean, (2012), *Türk Dil Bilgisi* (Çev. Ali Ulvi Elöve, Uyarlama: Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

EKER, Süer, (2010), *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.

ERGİN, Muharrem, (1998), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (1991), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KARAAĞAÇ, Günay, (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ.

KARAHAN, Leyla, (2011), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ.

KOÇ, Kenan; DOĞAN, Oğuz, (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, (Redaktör: BAYNİYAZOV, Ayabek), Ankara: Gazi Kitabevi.

KOÇ, Nurettin, (1999), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp.

KONONOV, A.N., (1956), **Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka**, Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

KORKMAZ, Zeynep, (2009), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZTÜRK, Deniz, (2008), **Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Atasözleri ve Deyimleri I (2001), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Türkçe Sözlük, (2011), TDK, Ankara.

ZÜLFİKAR, Hamza, (2018), "Dünden Bugüne Türkçe-Türkçede Kaç Yardımcı Fiil Var", www.tdk.gov.tr (14.07.2018).

KRİZLERİN EKONOMİDEKİ YERİ

Dr. Öğr. Üye. Hasan ALPAGO*

ÖZ

Ekonomik krizler her kuşakta insanın hayatında mutlaka birkaç kez karşılaştığı bir gerçektir. Bu nedenle krizleri iktisadi döngünün bir parçası olarak kabul etmek daha realist bir yaklaşım olacaktır. Böylece krizleri ekonominin bir parçası olarak kabul etmek ve bu düşünceyle ele almak gerekmektedir. Krizlerin ekonomik sonuçları yanı sıra sosyal ve toplumsal sonuçları da kaçınılmaz olmaktadır. Özellikle firmaların iflasıyla etkisini gösteren krizlerde, bireyler dolaylı olarak en çok etkilenenlerin başında gelmektedir. İnsanlar bu dönemlerde işini kaybedebilir, iş insanları ticari faaliyetlerinde zarara uğrayabilir ve iflaslarla karşılaşabilirler. Bazı ise iş insanları da bu krizleri fırsata çevirerek yeni bir girişimde bulunabilirler. Bireyler ve şirketler için geçerli olan bu durum ülkeler için de aynı derece önemli ve aynı sonuçları doğurmaktadır. Kısacası ekonomik krizler bireylerin ve toplumun yaşamında karşılaşılan olağanüstü bir olaydır. Ekonomik krizlerin meydana gelmesinde iç ve dış ekonomik dalgalanmalar etkili olmaktadır. Yapısal sorunları olan ve tasarruf oranı düşük seyreden ülke ve şirketlerde krizin etkileri daha da şiddetli hissedilir. Diğer bir deyişle kriz salgın bir hastalık gibidir ilk önce zayıf halkaları etkiler. Bunun sonucu olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler krizlerden en çok etkilenenlerin başında gelmektedir. Bu çalışma ekonomik kriz gerçeği bilimsel bir sistematikte ele almakta ve kriz şiddetinin azaltılması için izlenmesi gereken ekonomi politikalarına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, Keynes, Bankacılık, Finans, Mortgage

Jel: E6, A19

THE ROLE OF CRISIS IN THE ECONOMY

ABSTRACT

Economic crises are a reality that every generation has to face in their lives time to time. For that reason, it would be more realistic to consider economic crises as a fixed part of the circular flow of economic activity. In addition to the economic consequences of the crises, their social consequences are also inevitable. Especially the crisis shows its effects as the bankruptcy of firms, and worse off individuals. People may lose their jobs during these periods; business people may come to the end of their business activities and face bankruptcies. Some business people can also make a new attempt by turning these crises into economic advantages and growth. This applies equally to individuals and companies and is equally important for countries. In short, economic crises are an extraordinary case in the lives of individuals and societies. Internal and external economic fluctuations are influential in the economic crises. The effects of the crisis are felt even more intensely in countries and companies with structural problems and low saving rates. In other words, the crisis is like an epidemic

---

* Nişantaşı Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, hasan.alpago@nisantasi.edu.tr, ORCID NO: 0000 0001 7695 2794

disease, first weak bodies affected by it. As a result, underdeveloped and developing countries are among the most affected by the crises. Thus, it is necessary to accept crises as part of the economy and to handle them with this thought. This study deals with the economic crisis in a scientific systematic way and aims to contribute to the economic policies that shall be pursued in order to reduce the negative effects of crisis.

Keywords: Economic crisis, Keynes, Banking, Finance, Mortgage

Amerika'daki herhangi bir yerde yaşanan ekonomik sorunların Malavi'de acı çektirmeme nasıl yol açabileceğini merak ediyorum ve kendimi aldatılmış hissediyorum.¹ Benim pişirip yiyemem utanç verici. - Pamuk çiftçisi, Malavi

1. Giriş

Ekonomik krizler iktisadi yaşamın bir parçasıdır. Tarih boyunca değişik boyutlarda ve nedenlerden kaynaklanan ekonomik krizler meydana gelmiştir. Gelecekte de bu krizlerin zaman zaman vuku bulacağı öngörülebilir bir rasyonalitedir. Çünkü ekonomi iç ve dış nedenlere bağlı olarak sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci içerisinde. Öte yandan değişim ve dönüşüm süreçleri krizlerle, çalkantılarla ve uyum sorunlarıyla karşılaşılan aşamaları bünyesinde barındırmaktadır.

Ekonomik krizler bir tek nedenden meydana gelmez. Bilakis krizler birçok etkenin bir araya gelmesiyle etkilerini göstermeye başlar. Diğer yandan kapitalist ekonomik sistemi krizlere meyilli bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda ekonomik krizlerin meydana gelmesi sistem açısından kaçınılmazdır. Burada önemli olan krizden az zararla çıkışın sağlanmasıdır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de gerek endüstrileşmiş ve gerekse gelişmekte veya az gelişmiş ülke ekonomileri krizlerle karşı karşıya kalmaktadır. Gelişmiş ve ülkelerdeki krizler daha çok finans ve bankacılık alanında yoğunlaşırken, gelişmekte olan ülkelerde buna ek olarak konjoktüre bağlı krizler ve geçiş dönemi dalgalanmaları yaşanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise temel ihtiyaçların karşılanması sorunları, bütçe darlığı ve kıtlık gibi daha temel krizler ön plana çıkmaktadır.

Böylece ekonomik krizlerin çıkış noktaları ve etkileri bölge ve ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu çerçevede örneğin ABD'de ortaya çıkan bir kriz daha çok bankacılık, borsa ve finans kaynaklı olur. Krizin etkileri de aynı şekilde kredi piyasası ve para hareketleri üzerinde etkisini gösterir. Böylece krediye dayalı iş yapanlar ve finansal enstrümanlar üzerinde yoğunlaşan banka benzeri kurumlar bu krizden en çok etkilenenlerin başında gelir. Öte yandan az gelişmiş ve kısmen de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik krizler daha çok ülkenin bütçe, ödemeler dengesi ve döviz piyasasında etkisini göstermektedir.

Nihayetinde ekonomik krizler gerek teoride ve gerekse pratikte iktisadi yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle Keynes'in 1929 Buhranında ekonomik krizden çıkış reçetesi olarak uygulamaya koyduğu kamu harcamaları yoluyla toplama talebi artırmak suretiyle krize müdahale yaklaşımı modern ekonomilerde kriz

---

¹ I feel cheated as I wonder how economic problems somewhere in America can make my cash crop suffer here in Malawi. It's a shame that I cannot boil and eat it.– Cotton farmer, Malawi

yönetiminin başlıca politika aracı konumuna gelmiştir. Böylece klasik ekonomi teorilerinin otomatik denge yaklaşımı tezi periyodik aralıklarla vuku bulan ekonomik krizlerden dolayı geçerliliğini yitirmiş ve “müdahaleci serbest piyasa ekonomisi” kavramı ön plana çıkmıştır. Bu durumda gösteriyor ki, ekonomik krizler hem teoride ve hem de uygulamada iktisadi sistemlerin yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Bu çalışmada ekonomik krizlerin nedenleri, ortaya çıkışları ve krize karşı alınacak önlemler sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Bunun sonucunda her ülke ekonomisinin içsel veya dışsal nedenlere bağlı olarak mutlaka karşı karşıya kaldığı krizler gerçekçi bir şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada ayrıca 2008 finans ve bankacılık krizi karşılaştırmalı bir analizle krizlerin ortaya çıkışı, etkileri ve alınacak önlemler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylece bilimsel teorilerde ve metodolojide tek bir yöntemin olmadığı savunan Paul Feyerabend’in “plüralistlik yaklaşımı” temel metoduna başvurulmuştur. Böylece ekonomik krizler mümkün olduğu kadar birçok farklı bakış açısı çerçevesinde değerlendirmiştir.

2. Ekonomik Krizlerin Anlamı ve Meydana Gelişi

Kriz terimi günümüzde zor bir ekonomik durum için kullanılır. Ekonomik kriz ya da ekonomik durgunluk olarak nitelendirilen ekonomik türbülanslarda bir yılda üst üste iki çeyrek dönemde devam eden ve bu iki dönem içerisinde (gayri safi yurtiçi hasıla) üretimden bir gerileme yaşanır ve böylece ekonomi küçülür. (Kühnel, 2017:1-9)

Krizler genellikle beklenmedik ekonomik sıkıntılar olarak tanımlamakla beraber kapitalist sistem krizleri ekonomik sistemin bir parçası olarak görmektedir. Diğer yandan ekonomik krizlerin ne zaman ve hangi boyutlarda ortaya çıkacağı konusu ülke ve dünya ekonomisinin içinde bulunduğu durum belirlemektedir. Özellikle finansal krizlerde ekonomik ajanlar asimetrik bilgilere sahip olduklarından krizden farklı boyutlarda etkilenmektedirler.

Liberal bir ekonomide krizler sadece özel sektörü veya devlet değil, sistemin tüm bileşenlerinin izledikleri politikalarının doğurduğu sonuçların ağırlık basmasıyla oluşmaktadır. 2008 krizi buna bir örnektir. Bu yüzden krizden çıkış için gerek özel sektör ve gerekse hükümetlerin hatalarını telafi edici önlem ve programlar geliştirmeleri gerekmektedir.²

Ekonomik krizleri etkileyen önemli bir faktörde sürdürülebilir yatırımların ve ekonomik politikaların geliştirilmemiş olmasıdır. Bu konuda dünya bankası, IMF, merkez bankaları, üniversiteler ve enstitüler çalışmalarında teoride olması gereken ile pratikte mevcut şartlar altında ve özelliklede güç dengeleri gözetlenerek karar vermeleri etkili olmaktadır.

Öte yandan ekonomik krizler sadece ekonomi kaynaklı değildir. Daha kapsamlı bir ifadeyle ekonomik krizlerin oluşması kapitalist sistemin döngüsel devrinde meydana gelen sorunların dışa yansımaları etkili olmaktadır. Bu sorunların temeli ise talep yetersizliği, moral hazard, spekülasyonlar, yeteri deneyim ve kaynaktan yoksun

² Dullien S., Kotte D.J., Márquez A., Priewe J., (Edit), (2010), The Financial and economic crisis of 2008-2009 and developing countries, UNITED NATIONS, New York and Geneva, December 2010

yatırımların başarısızlığı, politik sorunlar ve sosyokültürel değişimlerin ve dönüşümlerin yansımaları gibi etmenlere dayanmaktadır.

Tablo I: Ekonomik Krizlerin Sınıflandırılması

Ekonomik krizler		
Reel Sektör Krizleri		Finansal Krizler
İşgücü Piyasasında Görülen İşsizlik Krizleri		Bankacılık Krizi
Mal ve Hizmet Piyasalarında Görülen Krizler		Dış Borç Krizi
Enflasyon Krizi	Durgunluk Krizi	Borsa Krizi
		Para/Döviz Krizi
		Ödemeler Dengesi Krizi
		Döviz Kuru Krizi

Kaynak: Fatih Mehmet Eren F. M., (2010), Ekonomik Krizler ve Kriz Göstergeleri: 1990 Sonrası Dünyada Yaşanan Krizler ve Türkiye Karşılaştırması, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

21.yüzyılda ekonomik krizlerin yayılma hızı internet ve küreselleşme etkileriyle ivme kazanmıştır. Başka bir anlatımla krizlerin yayılması daha çok dünya piyasalarının yüz yıl öncesine oranla birbirlerine entegre olmalarından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de küreselleşme sadece dünya ekonomilerinin entegrasyonu ve uluslararası ticaretin ve yatırımların sayısal olarak artırmamış ve performansını yükseltmemiştir, aynı zamanda krizlerin küresel boyutta yayılmasına yol açmıştır. Böylece küreselleşme bir yandan ekonomik büyümenin ve uluslararası ekonomik faaliyetlerin artmasına ve diğer yandan da krizlerin küreselleşmesine yol açmıştır. (Turgut, 2006:35-46)

Ayrıca küreselleşen dünyada finans sistemleri bir ekonominin beynini oluşturmaktadır. Finansal enstrümanlar aracılığıyla yapılan yatırımlar zaman ve mekân bazında daha hızlı ve esnektir. Bir yerden bir yere transfer kolaylığı bağlamında esnek olduğunda uluslararası yatırımcılar için tercih edilmektedir. Ancak bu tür yatırımlar krizlere en fazla duyarlı sermaye grubu içinde yer aldığından krizden en çok etkilenen yatırımlardır. (Der Spiegel, 2009:8)

Krizler kapitalist sistemin bir parçası olarak kabul edildiğinde krizlerin öngörülmesi ekonomi otoriterin başlıca hedefleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda krizler hakkında bilgi verebilecek göstergeler ön plana çıkmaktadır. Tablo II’te görüldüğü gibi bankacılık alanında yüksek ve düşük frekanslı göstergeler krizlerin gelişi ve bu çerçevede alınacak önlemler konusunda yol gösterici veriler olarak değerlendirilmektedirler.

İktisatçılar ve ekonomi otoriteleri ekonomik krizleri öngörme çabalarına ampirik modellere somutlamaya çalışmaktadırlar. Ancak ekonomik krizler tıpkı depremler gibi kontrol edilmesi ve zamanında tahmin edilmesi zor birçok etkene bağlı olduğunda bu tür modellerin sonuçları daha çok olasılık olarak kalmaktadır. Bu modellerin başında YSA ve KLR modelleri gelmektedir. Türkiye örneğinde hazırlanan parametrelere göre değerlendirilen her iki model sonucunda 1994 ve 2001 krizlerine dair sinyaller 12 ay önceden tespit edilmiştir. (Sevim, 2012:205)

Tablo II: Ekonomik Krizlerin Belirtileri ve Temel Göstergeleri

Belirtiler (Semptom)	Gösterge	Kritik- Şok İşareti	Açıklama
Aşırı Borçlanma Çevrimi	M2 Para Çarpanı İç Krediler/ GSYİH İç ve Dış Finansal Liberalizasyon	Pozitif Pozitif	Bankacılık ve Para(Currency) Krizlerinin berikisi de finansal sistemin liberalizasyonu ve sermaye akımlarındaki kısıtlamaların kaldırılması ile beslenen aşırı kredi artışı ile bağlantılıdır
Banka İflasları	Mevduatlar	Negatif	Bankacılık ve para krizleri banka iflaslarını izler
Para Politikası	Aşırı M1 Para arzı	Pozitif	Gevşek para politikası para krizini besler (Bkz. Krugman, 1979). Devalijasyon bankacılık sektörünün sağlıklılığını bozduğu ölçüde bankacılık krizini de tetikler
Cari İşlemler dengesi problemleri	İhracat /ithalat Dış ticaret haddi/ reel döviz kuru	Negatif Pozitif Negatif Negatif	Aşırı değerlenmiş reel döviz kuru ve zayıf dış ticaret dengesi para krizinin bir boyutunu oluşturur. Rekabet gücünün kaybolması, ticari sorunlar ve kredi kalitesinin düşmesi bankacılık sektörünün kırılganlığını artırır. İhracat büyük düşüşler, ticaret hadlerinin bozulması ve ithalatta patlama, finansal krizlerin belirtileri olarak yorumlanabilir.
Cari İşlemler dengesi problemleri	Rezervler M2/Rezervler Reel Faz Haddi ile Dünya Faiz	Negatif Pozitif Pozitif Pozitif	Yüksek dünya faiz hadleri sermaye kaçışma yol açtığından para krizlerinin habercisidir. Ülke dış borçları arttıkça sermaye hesabı problemleri önem kazanır; borçların

	hadlerinde farklılaşma. Dış Borçlar, Kısa Dönem Dış Pozitif	Pozitif Pozitif	sürdürülebilirliği kuşkuu artar. Kısa vadeli borç artışı ülkenin dış şoklar karşısında kırılabilirliğini artırır. Para krizi bankacılık krizini derinleştirir.
Düşük Büyüme	Üretim İç reel faiz hadleri Kredi/Mevduat Oranı Hisse Senetleri fiyatları	Negatif Pozitif Pozitif Negatif	Resesyon ve aktif fiyatlarının yükselmesi ve düşmesi finansal kriz habercisidir. Yüksek faiz hadleri likidite probleminin habercisidir. Kredi/Mevduat oranındaki artış kredi kalitesinin bozulmasına yol açar

Kaynak: Yay T., Yay G.G., Yılmaz E., (2001), Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2001-47

Ekonomik krizler tarih boyunca iktisadi yaşamın olağan bir parçası olmuştur. Bir ekonomi ne kadar güçlü olursa olsun içsel ve dışsal nedenlerden dolayı mutlaka krizlerle karşılaşır. Bu durum tıpkı herhangi bir canlının veya bir organizmanın hayatının bazı aşamalarında bazı hastalıklara yakalanma gerçeğine benzetilebilir. Canlı ne kadar sakınırsa sakınsın ne kadar iyi korunursa korunsun mutlaka hava durumuna, beslenmeye, çevresinde bulunan enfeksiyonlardan etkilenerek hastalanacaktır. İşte ekonomilerde bu duruma benzer bir şekilde krizlerle karşılaşılırlar.

Ekonomik krizler çeşitli başlıklar altında sınıflandırılabilir.

Etkilerini hissettirdikleri coğrafi alana göre üç başlık altında sıralanabilir:

- Küresel krizler
- Ulusal krizler
- Bölgesel krizler

Ortaya çıkış nedenleri olarak

- Finansal krizler
- Reel krizler

Ulaştıkları sonuç olarak ülke ve bölgelere göre farklı etkiler yaratırlar. Yapısal sorunları olan, birikimleri az ve tasarruf eğilimi zayıf ekonomilerde krizlerin etkileri daha derin olabiliyor. Bu durum aynı zamanda krizin ortaya çıkmasında etkilidir. Zayıf ekonomilerde krizler belirli dönemler sonunda mutlaka kendisini gösterir. Örneğin uzun bir istikrar dönemi (1994-2007) tarafından maskelenmiş olan İspanyol ekonomisinin yapısal zayıflığı 2008 küresel krizden kendisini göstermiştir. Başka bir ifadeyle 1994-2007 yılları arasında Avrupa Birliği bölgesindeki istikrardan olumlu etkilenen İspanya ekonomisi 2008 küresel krizden en çok etkilenen ülkeler başından gelmiştir. Çünkü ülke ekonomisinin alt yapı sorunlarından dolayı zayıf bir yapıya sahiptir. Böylece

istikrarlı bir ekonomi görünümde olmasına rağmen meydana gelen dışsal ekonomik kriz faktörlerinden derin bir şekilde etkilenmiştir. (Köhler, 2010:7-14)

Krugman'a göre sürdürülemez politikalar ve yapısal dengesizlikler krize yol açan temel makroekonomik faktörler arasında yer almaktadır. Bu politikalar ise bütçe açıkları ve genişleyici para politikaları yol açmaktadır. (Krugman, 1979:311-25)

Öte yandan kapitalist sistem eleştirisine odaklanan alternatif görüşlü / sol görüşlü ekonomistler ekonomik krizleri kapitalist sistemin zaman zaman ortaya çıkan zorunlu bir süreç olarak görmektedirler. Onlara göre üretim kapasitesindeki değişimler, gelir dağılımındaki farklılıklar, geleceğe dair belirsizlikler, yeni rakiplerin ortaya çıkması, yeni üretim teknikleri, yeni kaynakların ortaya çıkması veya bir alandaki kaynakların azalması krizleri beraberinde getirmektedir. Başka bir ifadeyle değişim ve dönüşüm süreçleri kapitalist ekonomik süreçte yeni bir geçiş dönemi yarattığında krizler ortaya çıkmaktadır. Akgüç'e göre krizin nedeni: *"Dünyada yaşanan ekonomik kriz yalnız finansal sektör krizi değildir. Kapitalizmin doğal bir hastalığı yaşanmaktadır. Üretim kapasitesinin artışına karşın, yığınsal yeterli bir efektif talep yaratılamaması krizin ana nedenidir."* (Akgüç, 2009:6-11)

Bu anlamda krizin öncü belirtileri olarak geliştirilen modeller aracılığıyla tahminde bulunmak zorlaşmaktadır. Makro ekonomik verilerin yanı sıra makro ekonomik gelişmeler bir ülkede krizin ne zaman ortaya çıkacağı konusunda bir fikir verebilir. Genellikle kırılgan piyasalara sahip, düzensiz ekonomik büyüme göstergeleri olan, siyasi istikrarsızlık ve yatırımcıların özellikle de FDI yatırımcıların tedirgin olduğu dönemlerde ekonomik krizlerin olacağı kuvvetle muhtemeldir. (Karaçor, Alptekin (2006:237-256)

Finans ve bankacılık krizleri daha çok güven kaybı sonucu ortaya çıkan krizler grubunda yer almaktadırlar. Bu güven kaybı bankalar arasından başlayarak tüm piyasaya yayılır. Birbirlerine güvenmeyen bankalar asıl işleri olan kredi işlemlerinde aksamalara başlar ve birçok banka ödeme gücüyle karşı karşıya kalır. Diğer yandan ekonomik krizlerin önlenabilir olup olmadıkları konusunda birçok görüş ileri sürülmektedir. Ekonomik krizlerin sebeplerinin bilinmesi ve piyasanın simetrik bilgiye sahip olması halinde önlenabilir. Anca k ekonomide ticari sırlar ve risk alma sistemin bir parçası olduğundan önlenmesi gerçekçi görünmemektedir. Bu bağlamdan ekonomik krizler ekonomik yaşamın bir parçası olarak kalmaktadır. (Bernholz, Faber, 2009:16)

Tablo III: Para ve Bankacılık Krizleri: En İyi Göstergeler

PARA KRİZLERİ	BANKACILIK KRİZLERİ
Yüksek Frekanslı Göstergeler	
Reel Döviz Kuru Bankacılık Krizi Hisse Senedi Fiyatları İhracat M2/Uluslararası Rezervler	Reel Döviz Kuru Hisse Senedi Fiyatları M2 Çarpanı Üretim (GSYİH) İhracat
Düşük Frekanslı Göstergeler	

Cari İşlemler Açığı / GSYİH Cari İşlemler Açığı / Yatırımlar	Kısa Vadeli Sermaye Sermaye Girişleri / GSYİH Cari İşlemler Açığı / Yatırımlar
---	--

Kaynak: Ural M., (2003), FİNANSAL KRİZLER ve TÜRKİYE, D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:18 Sayı:1, Yıl:2003, ss:11-28

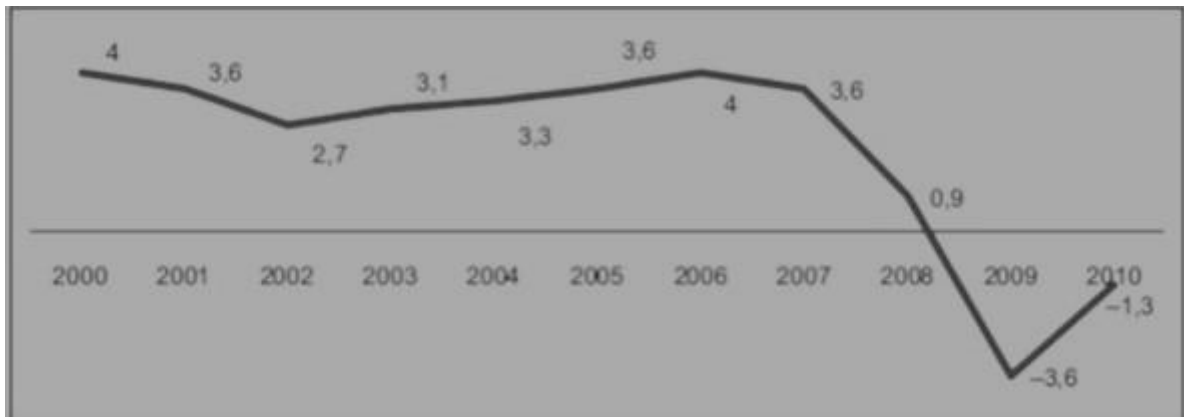
3. 2008 Finans ve Bankacılık Krizi

Ekonomik krizlerin çıkış nedenleri ve sonuçları birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. Örneğin 2008-2009 yıllarında ABD emlak piyasasındaki aşırı iyimser beklentilere dayalı kredili satışlardan beklenen talebin gerilemesine dayalı nedenlerden kaynaklanan “subprime mortgage kredilerine bağlı bir uluslararası” kriz olarak tanımlanmaktadır.

Bu kriz aslında 2007 yılında başlamış ve 2008 yılı eylül ayında Lehmann Brothers iflası ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu krizde görülüşü gibi krizin emareleri 2007 yılında başladığı halde ancak Lehman Brothers’in batması ile paniğe dönüşmüştür. Böylece ipotek karşılığı çektikleri kredilerle emlak piyasasına giren yatırımcılar ve emlak alıcıları hem aldıkları kredileri geri ödeyemez duruma gelmiş ve hem de ellerindeki gayrimenkulleri maliyetine dahi elden çıkarma konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmışlardır.

Krizin boyutları ve etkileri ülkeden ülkeye değişiklik göstermiştir. Örneğin ABD’de emlak piyasasından başlayan kriz 2008 yılında küresel bazda bir banka ve finansal krize dönüşmesinde İspanya’nın en ufak bir etkisi olmaması ve İspanya bölgesinde olmamasına rağmen bu krizden en çok etkilenen ülkelerin başında gelmesi ülkenin zayıf ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır. Bu durumda gösteriyor ki, ekonomik olarak istikralı olmak yetmiyor. Küreselleşme ile birlikte dışsal etkenler bir ekonomiyi pozitif etkileyebileceği gibi krize de sürükleyebilir. Nitekim AB bölgesinde olması İspanya’da istikrar sağlamanın ancak ülkenin zayıf ekonomik yapısı ABD’de patlak veren ekonomik krizden derin bir şekilde etkilenmiştir.

Grafik I: İspanya’da Gayri safi yurtiçi hasılanın gelişimi (%)

Kaynak: Instituto Nacional de Estadística.

Grafikte görüldüğü gibi İspanya'da 2007 yılı sonuna kadar GSYH'de istikrarlı bir seyir izlemektedir. Ancak 2008 yılında küresel krizin sonucu 2000 yılında 4 olan GSYH 2008 yılı sonunda -3,6 ya kadar düşmüştür.

4. 2008 Krizi ve Türkiye

2008 Krizinde İspanya gibi Türkiye'nin krizin çıkmasında herhangi bir etkisi olmamıştır. Ancak Türk ekonomisi de bu krizden etkilenmiştir. Küresel ekonomik krizler benzer sebep ve sonuçlara sahip olmaktadır. ABD'de 2008 yılında baş gösteren global ekonomik kriz ABD bankalarının emlak piyasasına sağladığı yüksek oranlı kredilerin emlak piyasasının beklenen kazancı sağlamamasından kaynaklanan borç sorununun kredi geri ödemelerine yansması ve bunun panikle finansal ve bankacılık krizine dönüşmesi sonucu reel sektörde olumsuz etkilenmiştir. Bu kriz sarmalı ABD ekonomisinin büyüklüğü ve dünya ölçeğinde etkili olmasına oranla küresel bir krize dönüşmüştür. (Göçer, 2013:163-188) Netice itibariyle 2008 küresel ekonomik krizi dünya ve Türkiye ekonomisi üzerinde finansal ve reel sonuçları olmuştur. Türkiye ekonomisi bu dönemde kapasite kullanım oranı düşmüş, işsizlik artmış, reel kesim kaynak sıkıntısı yaşamıştır. Dünya ekonomisinde büyüme 2006 yılında %5 iken, 2008 yılı sonunda %3'e kadar gerilemiştir. Aynı şekilde dünya ticaretindeki büyüme 2006 yılında %9,3 iken, bu oran 2008 yılında %2,6'ya düşmüştür. Böylece ülkeler arası ihracat ve ithalat sirkülasyonu ve FDI akımlarında yavaşlama söz konusu olmuştur. Krizin Türkiye ekonomisine yansımaları da belirgin hale gelmiştir. Örneğin 2007 yılında %4,7 olan GSYH oranı 2008 yılı ortalarında %0,9'a kadar gerilemiştir. (Yıldırım, 2010:46-57)

Türkiye'de Mortgage yatırımları düşüklüğüne rağmen Türkiye finans ve bankacılık sektörü ABD'deki krizden etkilenmiştir. 2008 yılında krize dönüşen mortgage yatırımlarının nedenleri ABD ekonomisinde mortgage kredilerinin kolay alınmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle de Bush yönetimi 'Amerikan Rüyası' politikası, izleyerek herkesin ev sahibi olmasını hedefledi ve bu amaçla sıfır öz kaynak kredisi yoluyla düşük gelir grupların satın aldıkları evi ipotek yoluyla satın almasını sağladı. Ayrıca ABD'de mortgage faizleri vergiden düşülebilir ve 1986 vergi reform hareketinin sağladığı kolaylıklar (REMIC) mortgage kredi kolaylığı sağladı. (Blundell-Wignall, Atkinson, Lee, 2008:1-21)

5. Krizlerin Karşılaştırması

2008 finans ve bankacılık krizi ile 1929 buhranı arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. İki krizde ABD'de patlak vermiş ve bankacılık sektörlerin derinden etkilenmiştir.³ 1929 Buhranı ve 2008 finans ve bankacılık krizlerinin ortak özelliklerinden biri olan toplam talebin düşmesi ve enflasyon ortamında durgunluk Keynesyen ekonomik politikaların uygulamasını ön plana çıkarmıştır. Ancak Keynesyen politikada talep artırıcı enstrüman olarak en çok başvurulan kamu harcamalarının artırımı ve vergi indirimleri yeni kaynak gerekmektedir. Devletler için bu yeni borçlanma anlamına gelmektedir. Bu krizle mücadelenin devlete yüklediği en büyük sorunların başında

³ The global economic crisis: causes and transmission, <http://www.un.org/esa/socdev/rwss/docs/2011/chapter1.pdf> (erişim 11.12.2017)

kamu borçlarının artması gelmektedir. Bu bağlamda krizle mücadele de Keynes'in önerilerinin ekonomiye yüklediği bu benzeri etmenlerini dikkate almak gerekmektedir.

Küresel ekonomik krizler benzer sebep ve sonuçlara sahip olmaktadır. ABD'de 2008 yılında baş gösteren global ekonomik kriz ABD bankalarının emlak piyasasına sağladığı yüksek oranlı kredilerin emlak piyasasının beklenen kazancı sağlamamasından kaynaklanan borç sorununun kredi geri ödemelerine yansması ve bunun panikle finansal ve bankacılık krizine dönüşmesi sonucu reel sektörde olumsuz etkilenmiştir. Bu kriz sarmalı ABD ekonomisinin büyüklüğü ve dünya ölçeğinde etkili olmasına oranla küresel bir krize dönüşmüştür. (Göçer, 2013:163-188)

Konut piyasasında talebin düşmesi ve tüketici harcamaların 2007 yılında düşmeye başlaması 2008 yılında gelince finans ve bankacılık alanında büyük krize dönüşmüştür. Özellikle ABD'de yüksek faizli kredi piyasasında geri ödeme sorunları başlamıştır. 1930 yılları krizine benzer özellikler taşıyan bu kriz kısa sürede ABD dışına taşarak küresel bir kriz haline gelmiştir. Bu durum ekonomik ajanların başarı ve başarısızlığın birbirlerine ne denli yansıdığı göstermektedir. (Döhrn, Gebhardt, 2013:18)

Ekonomik krizlerin arkasında bir dizi karmaşık ve birbirine bağlı faktör bulunmaktadır. 2007 yılında başlayan ve 2008 yılında derin bir finansal ve bankacılık krizine dönüşen ekonomik çalkantının arkasında da karmaşık nedenler bulmaktaydı. Bun nedenler arasında gevşek para politikası, küresel, dengesizlikler, riske ilişkin yanlış algılamalar ve gevşek mali düzenlemeler gelmektedir. (İslam, Verick,2010:57)

Kapitalist ülkeler için ekonomik krizler geçici bir devredir. Ancak hükümetler bu devreyi az zararla atlatabilmek için iç ve dış ekonomik programlarında bir takım düzenleme ve önlemlere başvururlar. Bu çerçevede bakıldığında 1929 buhranı ve Keynes'in talep yönlü müdahaleci yaklaşımı temel esas olarak ön plana çıkmaktadır. Aynı şekilde 2008 finans ve bankacılık krizi de 29 buhranın karakteristik özellikleri taşıdığından kamunun yönde bir müdahalede bulunmasını gerek kılmıştır. (Ateş, 2010:911-937). 2008 krizinde Türk bankaları fazla etkilenmemiştir. Bunun temel nedeni ise subprime mortgage türündeki kredi türlerine yatırım yapılmamasıdır. Afşar, 2011:143) Bu bağlamda krizden korunmanın en iyi yollarından biri de riskli ve krize açık yatırımlardan kaçınmaktan geçer.

2008 küresel kriz sonucu İngiltere ve Türkiye'de likidite güzünde azalma ve şirket borçlarında artmaya yol açmıştır. Bu her iki durum içinde Türkiye ekonomisi İngiltere ekonomisinden daha fazla etkilenmiştir. Diğer yandan Türkiye de şirketlerin faaliyet yapısı krizden olumsuz etkilenmiş: Türk şirketlerinin alacak devir hızı, aktif devir hızı ve öz sermaye devir hızlarının da düşüşler yaşanmıştır. Ancak İngiliz şirketleri Türk şirketlerine oranla bu yönde bir kayda değer olumsuz durumla karşılaşmamıştır. Ne var ki, İngiliz şirketlerinde de net kâr marjı, öz sermaye kârlılığı ve aktif kârlılığı alanlarında kayıplar tespit edilmiştir. (Dağlar, Alkan 2012:90)

2008/2009 ekonomik kriz sonucu Almanya şirketlerin teknolojik ve yenilikçi yatırımlarından gözle görülür bir oranda gerilemiştir. Ayrıca Almanya'da işletmelerin %77'i gelir kaybı yaşamıştır. (Rammer, 2011:24) 2008 küresel krizi Türkiye genelinde ekonomik büyüme performansı üzerinde olumsuz yönde etkili olmuştur. (TEPAV,

2009:3) Nitekim TÜİK verilerine göre Türkiye ekonomisi 2009 yılında %4,7 oranında bir daralma yaşadı. (TÜİK,2010) 2008 küresel krizin yerel bazda incelediğinde Tokat ili ekonomik potansiyelinde bir düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Kriz öncesi Tokat'ta faaliyet gösteren 116 gıda işletmesi şirket sayısı 2008 yılı sonu 113'e düşmüş ve faaliyetlerine devam eden işletmelerde işten çıkarmalar ve kapasite daralması yaşanmıştır. (Sayılı, Uyanık, 2010:246)

6. Basında Krizler

Türkiye'de basın dördüncü güç olarak etkili bir araç olarak ekonomik, siyasi ve sosyal hayatın içinde yer almaktadır. Özellikle okuma yazma oranının düşük olduğu yıllardan kalma bir alışkanlıktan kaynaklanan anlayış çerçevesinde yazılı metinlere büyük bir itibar gösterilmektedir. Toplum genelinde kitaplarda yazılı olan veya gazetelerin sayfalarında yer alan bir bilgi veya haber doğruluğu teyit edilmiş bir bilgi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda hükümetler krizle mücadele basını etkili bir araç olarak görmektedirler. Bu çerçevede basın aracılığıyla toplumu bilgilendirmeyi krizle mücadelenin bir parçası olarak değerlendirmektedirler.

Türkiye'de hükümetin topluma duyurmak istediği veya topluma aktarılmasında fayda görmediği olayları basında yer almasını istemediği gerçeğinde yola çıkılarak cumhuriyetin kuruluş yılları hemen akabinde ortaya çıkan 1929 buhranı basında sınırlı oranda yer almıştır. Bu dönemde daha çok hükümet hedefleri arasında yer alan tasarrufun özendirilmesi ve çoğunluğu tarıma dayalı ekonominin verimliliği konuları basında yer almıştır. Kısacası bu dönemde "...gazeteler rejimin isteklerini topluma iletmenin aracı görevini üstlenmiş". (Turhan, 2007:82-100)

Günümüzde ise Türkiye'de basın organları hem sayı olarak ve hem de yayın politikaları açısından gelişmiştir. Buna rağmen hükümetlerin program ve planlarına uygun yayın yapma eğilimi bulunmaktadır. Böyle bir politika izlememeleri halinde RTÜK ve bazı yasal kısıtlamalarla karşı karşıya kalabilirler.

7. Krizler ve Türkiye

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918 yılında Birinci Dünya Savaşında Alman müttefiki ile birlikte yenilmesinin ardından ekonomik ve siyasi bir krizi atlamanın çabaları rejim değiştirmekle sonuçlandı. Nitekim Kurtuluş Savaşı bu krizi aşmak için verildi ve başarıya ulaştı. Böylece 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ekonomik ve siyasi açıdan yeni bir başlangıç yapmış oldu. Cumhuriyetin kurulmasından sonra siyasi sorunlar sona ermiş ancak ekonomik sorunlar devam etmiştir. Genç cumhuriyet çareyi kapitülasyonları kaldırmak, alt yapı ve kaynakların işletmesini millileştireme ve kamu destekli bir ekonomi politika izlemekte bulmuştur. Bu politika sonucunda genç cumhuriyet belirli bir ekonomik ve siyasi düzen kurmayı başarmıştır.

Ancak 1929 büyük buhran genç Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkilemiştir. Ancak daha 10 yıl önce büyük bir savaştan çıkan ülkeyi batı Ülkeleri gibi etkilemiştir. Bunun birinci sebebi ise ülkenin krizden etkilenen gelişmiş bir baka ve finans yapısının bulunmayışı ve ülkenin krizlerden etkileyecek büyük bir sermaye birikimin olmayışdır. Buna rağmen Türkiye dış kaynak bulma konusunda reel ve spekülatif açıdan ciddi döviz sıkıntısı yaşamıştır.

Ülke ve dışa kapanarak milli sanayileşmeye ağırlık verdi.

1929 Burhan'ından sonra bu kez de İkinci Dünya Savaşı patladı. Türkiye bu savaşa dahil olmadı ancak zaten kaynak sıkıntısı içinde olan ülke bu krizin etkilerinden derinden yaşamak zorunda kaldı. Bu dönemde savaşın muhtemel yayılması ihtimaline karşılık önlem olarak savunmaya büyük kaynak ayrılmış ve bu da ekonomide daralmaya yol açmıştır.

Bunun sonucu olarak devlet eliyle başlatılan devlet destekli alt yapı ve sanayi yatırımları sekteye uğramıştır. Kaynak sıkıntısını aşmak için varlık vergisi ve toprak mahsulleri vergisi konulmuştur. Bu da zaten zor şartlarda yaşayan ve devletten teşvik bekleyen yoksul vatandaşı ve özellikle tarıma dayalı bir ekonomide çoğunlukta olan köylü/kırsal kesimini olumsuz etkilemiştir.

Bu krizler aynı zamanda Türkiye için para ve maliye politikalarını aktif olarak kullanma gereğini doğurdu. Bu dönemde ilk kez devalüasyona gidildi ve 7 Eylül 1946 yılında Türk lirasının değeri %11,4 oranında devalüe edilmiştir. Diğer yandan 1931 yılında ABD doları 211 kuruş olarak ayarlanmıştır. Bu ayarlamaların TL değerinin kısa vadeli bir düzenlenmesi olarak ele alındığında devalüasyon olarak değerlendirmemektedir. (Tuna, 2007:7)

1954 yılından sonra ekonomi politikalarında kısmi bir gevşeme yaşandı. Dış sermaye teşviki için serbest piyasa ekonomi politikaları izlenmeye başlandı. Özellikle Adnan Menderes hükümeti tarafından izlenen bu politika sonuç bütçe açık vermeye başladı. Kore Savaşı yıllarında artan hammadde fiyatları ve kredi zorlukları Türkiye'de bir krizin yaşanmasına yol açtı.

Bundan sonraki yıllarda da Türkiye yaşadığı krizleri aşmak için ulusal ve uluslararası enstrümanları aktif bir şekilde kullanmaya başladı. Bunun sonucu olarak IMF denetiminde bir istikrar programını uygulamaya koydu ve 158 yılında %221,4 oranında bir devalüasyona gidildi. (Bilge, 2009:145)

8. Günümüzde Ekonomik Krizlerin Küresel Boyutları ve Krizle Mücadele

Ekonomik krizleri bir gribal enfeksiyona benzetildiğinde nasıl bu tür enfeksiyonlar en çok zayıf bünyeye zarar veriyorsa, ekonomik krizlerde en fazla gelir durumu zayıf insanları etkilemektedir.

Trump gibi popülist bir adamın 17 trilyon 419 milyar dolarlık GSYH'si ile dünyanın en büyük ekonomisine sahip ABD'nin başkanı olarak seçilmesi kapitalist sistemin korumacılık ile serbest ticaret arasındaki tercih sorununu yeni bir boyutta taşıdı. Özellikle Avrupa Birliği ve Çin gibi ülkelerin ABD'nin korumacı politikasına karşı alacağı pozisyon kaynakların dağılımı ve gelecek ekonomik gelişmeler üzerinde önemli bir rol olacaktır.⁴

Ekonomik krizlerin istihdam piyasasına etkileri ülkelerdeki işçi-işveren ilişkilerinin ne ölçüde kurumsallaştığına bağlıdır. Örneğin 1990 yılına kadar Almanya'da ekonomik büyümenin istihdam üzerinde kısa vadeli etkileri göze çarpmayacak kadar düşük kalmaktayken, aynı dönemde durgunluk istihdama yansıyor. Ancak Avrupa

⁴ Die Zukunft der Europäischen Union Rückbau oder Vertiefung?, Zeitschrift für Gemeinschaftskunde, Geschichte und Wirtschaft 73–2017, Heft 73-2017, 1. Quartal, 34. Jahrgang

Birliği kriterleri doğrultusunda iyileştiren işçi hakları ve istihdama yönelik gerçekleştirilen kurumsal düzenlemeler sonucu ekonomik büyüme istihdama hemen yansırken, durgunluk dönemlerin istihdam üzerinde etkileri kısa vadede nerdeyse hiç olmamaktadır. (Gartner, Klinger, 2010:728-734),

2008 krizi finans ve bankacılık alanındaki etkisini başka ülkelerde reel sektör üzerinde göstermiştir. Batı lkeleriyle karşılaştırıldığında finansal enstrmansalar yerine petrol kaynakları ile ön plana çıkan OPEC lkeleri krizden petrol fiyatlarında yaşadıkları düşüş ve azalan FDI akımları ve düşüşe geçen turizm rakamları ölçüsünde etkilenmişlerdir. (Habibi, 2009:7)

Kriz-istikrarsızlık-kriz sarmalından kurtulması önünde engel oluşturmaktadır. Böylece bu tür ülkelerde büyüme hızları yeniden sekteye uğrar, toplam talep düşer ve durgunlukla birlikte enflasyonist etkiler artış eğilime girer. Bunun en belirgin rneği 2008 yılında ABD’de subprime mortgage kredilerine bağlı patlak veren kriz küresel bir krize dönüşerek bu tür ekonomilerin ekonomilerinde dengeleri bozmuştur. (Karaçor, Alptekin, 2006:254)

Diğer yandan, kapitalist ülkeler için ekonomik krizler geçici bir devredir. Ancak hükümetler bu devreyi az zararla atlatabilmek için i ve dış ekonomik programlarında bir takım düzenleme ve önlemlere başvururlar. Bu çerçevede bakıldığında 1929 buhranı ve Keynes’in talep yönlü müdahaleci yaklaşımı temel esas olarak ön plana çıkmaktadır. Aynı Şekilde 2008 finans ve bankacılık krizi de 29 buhranın karakteristik özellikleri taşıdığında kamunun yönde bir müdahalede bulunmasını gerek kılmıştır. (Ateş, 2010:911-937).

Günümüzde de ekonomik krizler devletin ve bireyin gelirinde belirgin bir azalmaya yol açtığı için krizlerin etkileri toplumların ve bireylerin sağlığına da yansır. Ekonomik kriz iki Şekilde sağlık üzerinde olumsuz etkiler meydana getirir (amanı, ilingiroğlu, 2009: 7)

- İşsizlik ve gelir kaynaklarındaki düşüş bundan etkilenenleri psikolojik olarak baskı altına alır ve buna bağlı birçok komplikasyon ortaya çıkabilir.
- Kamu gelirlerinin azalması sağlık alanında birtakım kısıtlamalara gidilebilir

Finansal ve reel ekonomik krizlerde yerel yönetimlerin önlemleri krizlerin etkilerini kendi bölgelerinde hafifletmekle beraber, ulusal ve bölgesel politikalar etkili olmaktadır. Bu açıdan hükümetler yapısal sorunları zmede etkili ve gerçekçi politikalar uygulamak ve ekonomik altyapıyı güçlendirmek zorundadırlar. Çünkü krizler kitlesel sorunlara yol açacak domino etkisiyle yayılmakta başarılı sektör ve kurumları da olumsuz yönde etkilenmektedirler. (Karl, 2011:169-177)

Ekonomik kriz ortaya çıktığı zaman en çok mali ve parasal disiplin sağlanmamış ekonomiler bundan etkilenmektedirler. Aynı zamanda bu tür ekonomiler krize yol açan yapıya sahiptirler. (Turan, 2011:56-80)

2008 krizi finans ve bankacılık alanındaki etkisini başka ülkelerde reel sektör üzerinde göstermiştir. Batı lkeleriyle karşılaştırıldığında finansal enstrmansalar yerine petrol kaynakları ile ön plana çıkan OPEC lkeleri krizden petrol fiyatlarında

yaşadıkları düşüş ve azalan FDI akımları ve düşüşe geçen turizm rakamları ölçüsünde etkilenmişlerdir. (Habibi, 2009:7)

İrlanda gibi ülkelerde krizler sadece ekonomiyi olumsuz etkilemekle kalmaz ekonomide uzun vadeli yapısal sorunlara yol açabilir. Bu açıdan bu tür ekonomilerde kriz yaşanmadan yapısal sorunları iyileştirici çözümler üzerinde odaklanmak gerekmektedir.⁵

Uluslararası kredi sağlayıcı ve regülatör rolü üstlenen IMF ekonomik kriz dönemlerinde gelişmekte olan ülkeler açısında önemli bir krizle mücadele partneri olarak ön plana çıkmaktadır. IMF bu açıdan krizle mücadele konusunda yenilik ve esnek programlar geliştirmeye çalışmaktadır. IMF bu amaçla krizle mücadele için üye ülkelere daha fazla kredi imkanları yaratmaya, denetimler eşliğinde daha gerçekçi tavsiye programları devreye sokmaya ve hükümetlerin programlarını buna göre düzenleme yoluna gider. Ancak bu durum birçok iktisatçı açısından olumsuz bir yaklaşımla ele alınır. IMF'nin şablon programı ülkelerin sosyoekonomik durumu ve kaynaklarını dikkate almadan uygulamaya koyduğu ve ülkelerin borç yükünü artırarak kriz sarmalına eğilimli duruma getirdiği düşünülmektedir. (IMF, 2017)

Dış müdahalenin olmadığı ve serbest piyasa kurlarına göre işleyen bir ekonomide her şey krizden sonra yeniden eski duruma gelir ve böylece yeniden denge sağlanmış olur. Böyle bir krizden tasarruf sahibi olanlar kazançlı çıkarken borçlular bundan zarar görür. Böylece kapitalist sistemde krizler piyasayı temizler. (Müller-Fürstenberger, 2010:5)

Tablo IV: Para ve Maliye Politika Araçları

Para Politikası: Para politikası araçlarıyla Ekonomiyi canlandıracak önlemlere örnekler	Maliye Politikası: Maliye politikası araçlarıyla Ekonomiyi canlandıracak önlemlere örnekler:
Ana faiz oranlarının MB tarafından düşürülmesi MB, bankalara daha fazla likidite sağlar Menkul kıymetlerin MB tarafından satın alınması	Vergileri azaltmak Hükümet harcamalarının artması Yatırım teşvikleri

İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi AB üyesi bazı Akdeniz ülkeleri konjonktür dalgalara müsait bir ekonomi yapısına sahiptirler. Bu ülkeler AB ekonomi kriterlerini tamalarken bile verilerde bazı manipülasyonları yaptıkları tahmin edilmektedir. Bu ülkeler ekonomik kriz EU destekli krediler yardımıyla ekonomik krizleri atlama çabaları içerisinde bulunmaktadır. EU kredileri olmasaydı bu ülkelerin krizi atlatalmaları IMF gibi kuruluşların desteği gerektirecekti. Ancak EU üyesi olmaları birlik tarafından sosyoekonomik bir destek noktası bulmaktadırlar.

⁵Özcan M, İrlanda Ekonomisi Ve Küresel Ekonomik Kriz,

Almanya'nın lokomotif görevi üstlendiği EU Brüksel yönetimi İspanya gibi ülkelerdeki krizin geniş kapsamlı bir fırsat sunduğunu ileri sürerek bu ülkelerde sürdürülebilir ekonomik büyüme için iç reformlar ve siyasal yenilenme gibi konularda da destek arayışları içerisinde. (Gratius, 2013:1-8) Toplumda eşitsizlik ve yoksulluğun artmasının doğrudan ekonomik krizlere etki yapmadığı ancak kötüleşen finansal faktörlerle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. (Stockhammer, 2011:378-402)

Almanya başta olmak üzere faiz indirimleri ve geleneksel olmayan para politikası önlemleri ile Merkez bankaları hükümetlerle birlikte uluslararası finansal sistemi istikrarlı hale getirmişlerdir. Ekonomik krizlerin siyasi parti seçimlerinde seçmenlerin oy verme kararları üzerinde kısa vadeli etkileri olduğu tespit edilmiştir. Almanya'da yapılan bir anket çalışmasında krizlerin seçime katılacak siyasi partilerin ideoloji ve hedefleri üzerinde fazla etkili olmadığı ancak seçmen açısından bazı sonuçları olduğu gözlenmiştir. Seçmenin krize bağlı ekonomik korkuları parti bağlarında sapmaya yönelttiği ve kısa vadeli vaatlerin oy verme kararlarını etkilediğini ortaya koymuştur (Schoen, 2010:205–222).

Günümüzde iktisatçılar ve ekonomi otoriteleri ekonomik krizleri öngörme çabalarına ampirik modellere somutlamaya çalışmaktadırlar. Ancak ekonomik krizler tıpkı depremler gibi kontrol edilmesi ve zamanında tahmin edilmesi zor birçok etkene bağlı olduğunda bu tür modellerin sonuçları olasılık olarak kalmaktadır. Bu modellerin başında YSA ve KLR modelleri gelmektedir. Türkiye örneğinde hazırlanan parametrelere göre değerlendirilen her iki model sonucunda 1994 ve 2001 krizlerine dair sinyaller 12 ay önceden tespit edilmiştir. (Sevim, 2012:205)

Maastricht kriterlerine uyum ve küresel krizlere karşı direnç kazanma Türkiye için ekonomik hedeflerinin öncelikleri arasında yer almaktadır. Ancak gerek ülkemiz her iki durum açısından da volatilitesi yüksek bir ekonomiye sahip olmaktadır. Gerçekten de ekonomimiz yapısal olarak istikrarlı bir konumda değildir. Tablo 1'de verilen Türkiye makro ekonomik verilere bakıldığında büyüme hızı, enflasyon, enflasyon oranı, kişi başına düşen milli gelir oranları arasında bir uyumsuzluğun olması bu durumu teyit eder durumdadır. (Engin, Yeşiltepe, 2009:15-23) Johansen eş bütünleşme ve nedensellik testleri ve Granger nedensellik testi sonuçlarına göre Türkiye, Brezilya ve Güney Kore ülkelerinde finansal küreselleşme sürecinde FDI, portföy yatırımları ve GSYH gelir seviyeleri üzerinde olumlu etki yaparken, ekonomik krizler büyüme sürecini olumsuz etkilemektedir. (Sever, Özdemir, Mızrak, 2010:62)

Öte yandan 2002 Türkiye için yeni bir dönüm noktası olmuştur. Bunun önde gelen nedenler arasında ekonomik krizden çıkmış olması ve Adalet ve Kalkınma Partisinin tek başına iktidara gelerek çoklu koalisyon hükümetlerine son vermesidir. Ak parti bunun yerine partisi içine entegre ettiği kapalı ittifaklar tercih etmiştir. Ak Parti dönemi aynı zamansa IMF ile olan düzenli çalışmanın sona ermesi açısından önemlidir. Ak parti döneminde 2008 ve 2011 krizleri yaşanmış. Ancak bu krizler koalisyon hükümetleri dönemindeki krizlerle karşılaştırmayacak kadar karmaşık olmamıştır. Ekonomideki kısmi daralmaya rağmen bu krizler yaşanan durgunluk yapısal reformlar, maliye ve para politikası araçlarıyla atlatılmıştır. Türkiye'de Ak parti öncesinden süregelen terör olayları 2012 yılında başlatılan çözüm süreci ile yeni bir döneme girdiğinde ülkede ekonomik ve siyasi açıdan olumlu bir atmosfer meydana

gelmiş. Ancak bu atmosfer Arap baharıyla başlayan dışsal etkenlerden dolayı sona ermiş ve Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemim ekonomik ve siyasi parametreleri iç ve dış politikanın stratejisine göre şekilleneceği görülmektedir.

Tablo V: Türkiye için Bazı Makroekonomik Göstergeler

Göstergeler	2014	2015	2016	2017	2018
GSYH (Milyar \$)	934	855	861	855	923
Kişi Başına GSYH (\$)	12.212	11.019	10.883	10.688	11.409
GSYH Büyümesi (%)	3,0	6,1	3,2	7,3	5,5
TÜFE (%)	8,17	8,81	8,53	11,92	10,35
İşsizlik (%)	10,1	10,3	10,9	10,2	
Bütçe Giderleri (Milyar TL)	448,4	506,0	583,6	677,7	
Bütçe Gelirleri (Milyar TL)	425,7	483,4	554,4	630,3	
İhracat FOB Milyar \$	168,9	152,1	150,2	151,7	
İthalat FOB- Milyar \$	232,5	199,9	191,0	202,7	
MB Rezervleri (Milyar \$)	126,4	110,5	106,1	107,6	116,7

Kaynak: TÜİK, TCMB

Tabloda görüldüğü gibi genel olarak Türkiye makro ekonomik verileri yıllara göre olumlu yönde bir gelişme göstermektedir. Ancak işsizlik ve enflasyon oranları yukarı yönlü bir eğilim göstermektedir. Hükümetlerin çabalarının rağmen bu iki verinin gösterdiği direnç aslında gelişmekte olan bir ekonominin temel özellikleri taşımaktadır. Çünkü bu tür ekonomilerde her ne kadar ekonomi pozitif yönlü bir gelişme içerisinde bulunuyorsa da aslında sürekli bir kırılganlık ve kriz riski ile karşı karşıya olma durumu uzun vadede devam eder. Bu durum daha çok kendisini enflasyon ve işsizlik verileri üzerinde kendisini gösterir. Bu iki makro veri aynı zamanda hane halkının tasarruf ve gelir durumlarını yansıtmaktadır. Böylece bir ekonominin temel dinamiklerinde biri olan hane halkının durumu ekonominin genel yapısını ve dahil olduğu grubu belirlemede etkili indikatörler arasında yer almaktadır.

9. Sonuç Değerlendirmesi

Ekonomik krizlerin küreselleşen ekonomilerin bir parçası olduğu gerçeğinin bilincinde olan ekonomi otoriteleri ekonomik krizlere karşı alınacak önlemlerin yanı sıra, krizleri önceden tahmin ederek ona göre pozisyon alma çabasını göstermektedirler. Ancak bu durumda asimetrik bilgi erişimi nedeniyle ekonomik gücü elinde bulunduran devlet, kurum ve kuruluşlar krizleri fırsata çevirme konusunda birçok avantaja sahipken, zayıf ekonomik yapıya sahip olanlar krizlerde en çok etkilenmektedirler. 2008 ile 1929 krizleri karşılaştırıldığında aralarındaki zaman ve mekân farkına rağmen benzer özellikler taşıdığı ve aynı durumun değişik zaman ve koşullarda tekrar tekrar meydana geldiği görülmektedir. Bu bağlamda ekonomik krizlere karşı her devlet,

kurum, kuruluş ve bireyin önlem alması ve kaçılmaz olan krizlere karşı etkili ve rasyonel politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Gelişmiş ülkeler özellikle, bankacılık, kredi sistemleri, borsa ve finansal kuruluşları aşırı spekülasyonlara karşı koruyacak ekonomi politikaları geliştirmelidirler. Bu bağlamda merkez bankalarının faiz, döviz rezervleri ve kamu harcama ve vergi sistemleri etkili bir enstrüman olarak gerektiğinde sürece dahil edilmelidir. Fed'in faiz oranı ve kredi değerlendirme kuruluşların ülke değerlendirmeleri gibi makro veriler krizlerin yönetimi açısından önemli indikatörler olarak görülmektedir. Bunların yanı sıra süper güç konumundaki ülkelerin iç ve dış ekonomik ve siyasi politika verileri krizlerin geleceği hakkında bazı sinyaller verebilir. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerin politika değişimleri ve yeni girişimleri aynı zamanda bir risk ve yeni kriz olasılığı doğurduğunda buna karşı önceden gerekli önlemlerin alınması ve alternatif kaynak ve politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ekonomik ve siyasi yapılarının kırılabilirliği nedeniyle ekonomik krizlerden daha şiddetli bir şekilde etkilenme riski taşıdıklarından yapısal düzenleme ve iyileştirmelere ağırlık vermeleri gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin ekonomik krizlere karşı kurduğu önlem ve kontrol mekanizmasının etkili olduğu söylenebilir. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu örneğinde olduğu gibi ülkenin hassas ekonomik birimleri belirli kriterler çerçevesinde krize olasılıklarına karşı denetlenmeli ve bu çerçevede önlemler geliştirilmelidir. Az gelişmiş ülkeler alt yapı, bütçe açığı, enflasyon, tasarruf kıtlığı gibi yapısal sorunları orta ve uzun vadeli programlar çerçevesinde iyileştirmelidirler.

Sonuç itibarıyla ekonomik krizler hem gelişmiş hem gelişmekte ve hem de az gelişmiş ülkeler açısından sürekli bir risk faktörü olarak ekonomik ve sosyal hayatın akışındaki yerini korumaktadır. Ancak krizin ortaya çıkışı ve sonuçları bu üç ülke grubu açısından farklı boyut ve sonuçları olduğundan alınacak önlemlerde bu bağlamda ülkenin içinde bulunduğu sosyal ekonomik ve siyasi konjonktürüne göre şekillendirmek gerekmektedir. Böylece daha realist ve etkili önlemler alınabilir. Nihai olarak krizler ekonominin ayrılmaz bir parçası olarak ekonomik yaşam döngüsü içerisinde daimî bir yere sahiptir. Bu bağlamda krizleri döngüsel ekonomik akımın kısa, orta veya uzun vadeli aksaklıklarının birikimi sonucu ortaya çıkmakta ve yine aynı döngüsel akım çerçevesinde ekonomik sistem kendi dengesini sağlamaktadır. Ancak kriz süresi uzadıkça sonuçları daha geniş bir kitleyi etkileyeceğinde Keynesyen politikalarla müdahale gerektirmektedir. Böylece krizin sosyoekonomik sonuçlarını asgariye indirme ve kısa veya orta vadede yeniden denge sağlanabilmektedir. Bu çerçevede Keynes'in "Uzun vadede hepimiz ölüyoruz" sözü yol gösterici bir kuram olarak ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

AFŞAR M., (2011), Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Ekim 2011, 6(2), 143-171

AKGÜÇ Ö., (2009), *Kriz Nedeni ve Çıkış Yolları*, Bahçeşehir Üniversitesi, İİBF Dergisi

ATEŞ, D. (2010). Küresel ekonomik kriz, devlet ve dış politika. **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:7 Sayı:1 Yıl:2010, S.911-937, 12.10.2017 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

BERNHOLZ P, Faber M, (2009), Petersen T, Kausalität in den Wirtschaftswissenschaften: Welche

Ursachen hat die Finanzkrise?, Discussion Paper Series No. 488, September 2009 <https://www.researchgate.net/publication/46453893>

BİLGE O, (2009), **Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Genel Müdürlüğü

BLUNDELL-WIGNALL A., Atkinson P., Lee S.H., (2008), The Current Financial Crisis: Causes and Policy Issues, **Financial Market Trends** – ISSN 1995-2864 , OECD, S.1-21

ÇAMANI K, Çilingiroğlu N., (2009), Ekonomik Krizler ve Sağlığa Etkisi, **Toplum Hekimliği Bülteni**, Cilt 28, Sayı 2, Mayıs-Ağustos 2009, ss.1-11

ÇELEBİ, E., TÜRKİYE'DE DEVALÜASYON UYGULAMALARI (1923-2000), Doğuş Üniversitesi, www.dogus.edu.tr/makale (erişim 2016)

DAĞLAR H, Kalkan A, Alkan Y, Ekonomik Krizlerin Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerdeki İşletmelerin Finansal Yapılarına Etkileri: İngiltere-Türkiye Karşılaştırması, **Suleyman Demirel Universit The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences**, Y.2012, Vol.17, No.3, pp.75-98.

Die Zukunft der Europäischen Union Rückbau oder Vertiefung?, Zeitschrift für Gemeinschaftskunde, Geschichte und Wirtschaft 73–2017, Heft 73-2017, 1. Quartal, 34. **Jahrgang Der Spiegel**, Konjunkturpolitik in der Finanz- und Wirtschaftskrise, 2009, Heft 18,

DULLIEN S., Kotte D.J., Márquez A., Priewe J., (Edit), (2010), **The Financial and economic crisis of 2008-2009 and developing countries**, UNITED NATIONS, New York and Geneva, December 2010

DÖHRN R., Gebhardt H., Die fiskalischen Kosten der Finanz- und Wirtschaftskrise, **IBES Diskussionsbeitrag**, Nr. 198, März 2013

ENGİN E., Yeşiltepe E., (2009), Global Ekonomik Krizin Gölgesinde Türkiye'nin Maastricht Kriterlerine Uyumunu, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2009 ISSN: 1309-8020 (Online), S.15-23

GARTNER H., Klinger S., (2010), Verbesserte Institutionen für den Arbeitsmarkt in der Wirtschaftskrise, **Analysen und Berichte Arbeitsmarkt**, Wirtschaftsdienst 2010 /11, DOI: 10.1007/s10273-010-1143-0, S.728-734

GÖÇER İ., Küresel Ekonomik Krizin Etkileri: Panel Veri Analizi, **Balikesir University The Journal of Social Sciences Institute**, Volume: 16 - Number: 29, June 2013 S.163-188

GRATIUS S., (2013), Wirtschaftskrise und politischer Wandel in Spanien, **SWP-Aktuell** 34, Juni HABIBI N., (2009), The Impact of the Global Economic Crisis on Arab Countries: A Year-End Assessment, Middle East Brief, December 2009, No. 40

HOLM-DETLEV Köhler, H-D., (2010), Spanien in Zeitender globalen Wirtschaftskrise, **Aus Politik und Zeitgeschichte**, 36–37/2010 6. September 2010Islam I, Verick S.,(2010), The Great Recession of 2008-2009:Causes, Consequences and Policy Responses, IZA Discussion Paper No. 4934, May 2010, s.1-61

IMF (2017), **Değişen IMF'de Krize Çözüm Arayışları**, Dış İlişkiler Bölümü, Washington, D.C.URL: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/sdr.htm> (erişim 06.10.2017)

KARAÇOR Z, Alptekin V, Finansal Krizlerin Önceden Tahmin Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, Yönetim ve Ekonomi Yıl:2006 Cilt:13 Sayı:2 **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.** ss.237-256

KARL H, (2011), Wirtschaftspolitik und regionale Strukturpolitik im Zeichen der Wirtschaftskrise Herausforderungen und Möglichkeiten, **Informationen zur Raumentwicklung**, Heft 2.2011, s.169-177

KÜHNEL R.N., 10 Antworten zur Wirtschaftskrise in Europa, <http://ec.europa.eu/avservices/video/player.cfm?ref=1074443&videolang=en&sitelang=en>, (erişim:12.01.2017) Konsequenzen für die Geldpolitik aus der Finanzkrise, Deutsche Bundesbank Monatsbericht, März 2011

KRUGMAN, P.(1979), A Model of Balance of Payments Crises, **Journal of Money, Credit and Banking**, 11 (Agust), 311-25

MÜLLER-FÜRSTENBERGER G., (2010), **Die Finanz- und Wirtschaftskrise**, Ein Anwendung des AS-AD Modell, Grundzüge Makroökonomik, Berlin

ÖZCAN M, **İrlanda Ekonomisi Ve Küresel Ekonomik Kriz**

POPOVIC T., (2012), Staatsverschuldung im Spannungsfeld von Finanzkrise und demografischem Wandel, **Horizonte März** 2012, s.23-29

RAMMER C, (2011), Auswirkungen der Wirtschaftskrise auf die Innovationstätigkeit der **Unternehmen in Deutschland**, **Discussion** Paper No. 11-070, Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung (ZEW)

<http://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp11070.pdf>

SAYILI M, Uyanık M, Küresel ekonomik kriz ve etkileri: Tokat ili merkez ilçe gıda sanayi örneği, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 3(2)239-250

SEVİM C., (2012), **Öncü Göstergeler Yaklaşımına Göre Finansal Krizler Ve Türkiye Örneği**, BDDK Kitapları No: 11

SEVER E, Özdemir Z, Mızrak Z, (2010), Finansal Globalleşme, Krizler Ve Ekonomik Büyüme: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneğinde Bir İnceleme, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi Cilt 2, Sayı 3, Kasım 2010 S.45-64**

STOCKHAMMER S., (2011), Polarisierung der Einkommensverteilung als strukturelle Ursache der gegenwärtigen Finanz- und Wirtschaftskrise, **Wirtschaft und Gesellschaft** 37. Jahrgang (2011), Heft 3, S.378-402

SCHOEN H., (2010), Die Wirtschaftskrise, Angst und politische Urteilsbildung, Eine Analyse zum Affective-Intelligence-Modell am Beispiel der Bundestagswahl 2009, **Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft** (ÖZP), 39. Jg. (2010) H. 2, 205–222

TURAN Z, (2011), Dünyadaki Ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri Ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2011, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 56-80

TURGUT A., Türleri, Nedenleri Ve Göstergeleriyle Finansal Krizler, **TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi** Cilt: 20, Sayı: 4- 5 Kasım 2006 / Şubat 2007, ss.35-46

TURHAN R., (2007), 1929 Ekonomik Krizi'nin Türk Basınına Yansımaları, **Sosyoloji Dergisi** / 3. Dizi 14. Sayı / 2007, S. 82-100

TUNA S., (2007), Cumhuriyet ekonomisinin ilk devalüasyonu:7 Eylül 1946, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (13) 2007, 86-121

Türkiye Ekonomisi için Kriz Önlemleri, TEPAV Küresel Kriz Çalışma Grubu Raporu, Mart ,2009 TÜİK 2010 Ekonomik Göstergeler Bülteni

URAL M., (2003), FİNANSAL KRİZLER ve TÜRKİYE, **D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi**, Cilt:18 Sayı:1, Yıl:2003, ss:11-28

YILDIRIM Y., (2010), 2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri , **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi** 12 (18): 47-55, 2010, ISSN: 1309 - 9132, www.kmu.edu.tr, S.46-57

The global economic crisis: causes and transmission,
<http://www.un.org/esa/socdev/rwss/docs/2011/chapter1.pdf> (erişim 11.12.2017)

IMF (2017), Değişen IMF'de Krize Çözüm Arayışları, Dış İlişkiler Bölümü, Washington, D.C.URL: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/sdr.htm> (erişim 06.10.2017)

TÜRK VE HİNT MİTOLOJİLERİNDE DOĞA FENOMENLERİ: GÜNEŞ VE AY

Araş. Gör. Dr. Yalçın KAYALI*

Araş. Gör. Esra BÜYÜKBAHÇECİ**

ÖZ

Mit, temeli inanca dayanan öznel, sezgisel ve kültürel bir hakikattir. Bireyleri ve toplumlari birbirine bağlayan kültürel bir yapı, dünyanın ortak bir anlayışıdır. Bütün Dünya Mitolojilerinin karşılaştırmalı incelenmesi, insanlığın kültürel tarihini bir bütün olarak ele almaya zorlamaktadır. Güneş ve Ay fenomenlerinin ilgili kültürel sahalardaki yeri ve özellikleri ise, kültür tarihi araştırmaları bakımından özel bir öneme sahiptir. Türk mitolojisinde Güneş, çoğu zaman Ay ile birlikte, bilinen en eski kült olarak tanınmaktadır. Güneş, Ay'la birlikte dünyanın merkezi olarak tasarlanan Altın Dağ'ın etrafında dönen gök cisimlerinden biridir. Güneş ya da Güneşe tapınma inancının Türk mitolojisindeki karşılığı, Kün'dür. Güneş yaşamın ana kaynağı olduğundan, dişil olarak algılanmıştır. Eski kaynaklarda belirtildiği üzere Ay'ı ortaya çıkaran Güneştir, çünkü ışınlarıyla onu aydınlatmaktadır. Ay'ın yaptığı gibi Güneş de ve çoğu kez Ayla birlikte insanların dünyasına müdahale etmektedir. Bundaki amaç, imparatorluk kurucuları ve kahramanlarına hayat vermektir. Türk topluluklarının kendine özgü bir biçimde geliştirdikleri köklü Güneş ve Ay inancı, zamanla zengin bir kültürel geleneğin yani mitolojinin oluşmasına sebep olmuştur. Hint mitolojisinde ise Güneş, kökeni Rig Veda ilahilerine dayanan ve doğrudan Güneş tanrısı olarak adlandırılan biçimiyle Sürya olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürya, her şeyi ve her yeri görendir; bütün dünyaya bakar, insanların yaptıkları iyi ve kötü şeyleri izler. Duran ve hareket eden her şeyin koruyucusu ve ruhudur. Ayrıca Savitri, Aryaman, Mitra, Varuņa ve Ushas olarak bilinen Vedik dönem Göksel Tanrıları da Güneşle ilişkilendirilir. Çalışmanın konusu olarak Türk ve Hint kültürlerinin özellikle seçilmiş olması, köklü bir kültürel birikime sahip olan söz konusu toplumların, güneş ve ay fenomenleri üzerinden, folklorik zenginliklerine dikkat çekmektir. Bu çalışmada bahsi geçen fenomenler aracılığıyla, iki farklı Doğu toplumuna ait arkaik bilgiler bir araya getirerek kültürel birikimlerindeki izleri sürülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hint Mitolojisi, Türk Mitolojisi, Astral Mitoloji, Güneş, Ay.

NATURAL PHENOMENES IN TURKISH AND INDIAN MYTHOLOGY: SUN AND AY

ABSTRACT

Myth is a subjective, intuitive and cultural truth whose foundation is based on belief. A cultural structure that connects individuals and societies is a common understanding of the world. The comparative study of all the world mythologies compels the cultural history of humanity as a whole. The location and characteristics of the Sun and Moon phenomena in the relevant cultural sites have a special importance in terms of cultural history research. In Turkish mythology, the Sun is often recognized as the oldest known cult together with the Moon. The Sun is one of the celestial bodies that revolve around the Golden Mountain, which is designed as the center of the earth with the Moon. The Sun or Sun worship belief in Turkish mythology is Kün. Since the sun is the main source of life, it is perceived as feminine. As it is stated in the old sources, it is the Sun that reveals the Moon, because it illuminates it with its rays. As the moon did, the Sun interferes with the world of people and often with the Moon. The purpose is to give

* Ankara Üniversitesi, DTCF, Hindoloji Anabilim Dalı, hindoloji511@gmail.com, ORCID NO: 0000 0002 4917 3530

** Ankara Üniversitesi, DTCF, Hindoloji Anabilim Dalı, esrabykbahceci@gmail.com, ORCID NO: 0000 0002 3339 0071

life to the founders and heroes of the empire. The deeply rooted Sun and Moon, which the Turkish communities have developed in their own way, has led to the formation of a rich cultural tradition, that is, mythology. In Indian mythology, the Sun appears as Sūrya in the form of the Sun God, whose origins are based on the Rig Veda hymns. Sūrya sees all and everything; he looks at the whole world, he follows the good and bad things people do. It is the guardian and soul of everything that stands and moves. The Vedic period celestial gods, also known as Savitri, Aryaman, Mitra, Varuna and Ushas, are also associated with the Sun. As the subject of the study, especially selected Turkish and Indian cultures, to draw attention to the folkloric richness of these societies, which have a deeply rooted cultural accumulation, through sun and moon phenomena. Through the phenomena mentioned in this study, traces of cultural accumulations have been tried to be brought together by bringing together archaic information belonging to two different Eastern societies.

Keywords: Indian Mythology, Turkish Mythology, Astral Mythology, Sun, Moon.

Giriş

Bayat'ın *Mitolojiye Giriş* adlı çalışmasında ifade ettiği gibi; "Mitoloji, gerçekleri aklın alamayacağı bir biçimde yansıtan, dil ve düşüncenin bütün imkânlarını bir araya getirmekte, varlığın oluşununun, ilkel toplumların bu varoluş sürecindeki yerinin ve kaosu kozmosa dönüştüren mutlak gücün öyküsüdür." (Bayat, 2007: 12). Mitoloji olayları değil, olayların ortaya çıkma sebeplerini açıklar, gerçek dünyanın resmini çizmez; bu kâinatın sembollerle kavranılmasını sağlar (Bayat, 2007: 13). İlkel ve arkaik toplumlarda, yani mitin tam da toplumsal yaşamın ve kültürün temelini oluşturduğu insan topluluklarında geliştirildiği biçimiyle, doğayı olduğu gibi gösteren bir ayna olarak tanımlanabilir (Eliade, 2017: 21; Campbell, 2003: 14).

Mit, temeli inanca dayanan öznel, sezgisel ve kültürel bir hakikattir. Bireyleri ve toplumları birbirine bağlayan kültürel bir yapı, dünyanın ortak bir anlayışıdır (Pattanaik, 2016: 15-16). Bu ortak anlayışa dikkat çeken Campbell, "bütün Dünya Mitolojilerinin karşılaştırmalı incelenmesi, insanlığın kültürel tarihini bir bütün olarak ele almaya bizi zorlamaktadır." (Campbell, 2006: 15) diyerek mitoloji çalışmalarına yeni bir boyut kazandırır. Hint ve Türk mitolojileri de sahip oldukları ortak öge, konu ve kavramlarla, bahsi geçen kültürel alışveriş ve birikime ait oldukça önemli izleri barındırmaktadır. Çalışmamıza konu olan "Güneş" ve "Ay" fenomenleri ise, her iki kültürün mitolojilerinde oldukça köklü bir yere sahip olması bakımından özel bir öneme sahiptir. Hint mitolojisinde Güneş, kökeni Rig Veda ilahilerine dayanan ve doğrudan Güneş tanrısı olarak adlandırılan biçimiyle Sūrya olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Savitri, Aryaman, Mitra, Varuṇa ve Ushas olarak bilinen Vedik dönem Göksel Tanrıları da Güneşle ilişkilendirilir. Türk mitolojisinde ise Güneş, çoğu zaman Ay ile birlikte, bilinen en eski kült olarak tanınmaktadır. Türk topluluklarının kendine özgü bir biçimde geliştirdikleri köklü Güneş ve Ay inancı, zamanla zengin bir kültürel geleneğin yani mitolojinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu çalışmayla da bahsi geçen fenomenler aracılığıyla, iki farklı Doğu toplumuna ait arkaik bilgiler bir araya getirerek kültürel birikimlerindeki izleri sürülmeye çalışılmıştır.

Türk ve Hint Mitolojilerinde Güneş ve Ay

Proto-Türklerde (Çularda) kâinat iki şekilde tasavvur edilmiştir. Silindirik gövdeli ve kubbeli bir otağ ya da üstünde otağ veya şemsiye bulunan iki tekerlekli bir araba. Şemsiyede bulunan yirmi sekiz dilim, dört yöne göre yedişer gruba ayrılan yıldızların simgesi ve arabadaki iki tekerlek ise, Güneş ve Ayın simgesidir (Esin, 2001: 39). Hunlarda ise, “hem Güneşe hem de Aya ayrı ayrı saygı gösterilmiş, kurbanlar sunulmuştu. Güneş, doğunun; Ay ise batının sembolüdür.” Ayrıca, “Güneşe üç kez diz çökülerek selam verildiğini ve çadırın kapısının da doğuya açıldığı...” (Ögel, 2006: 187) ifade edilmektedir. Eski Türklerde Güneş, doğunun sembolüydü ve Güneşin doğduğu yön çok önemliydi. “Gün batısı” ve “Gün doğusu” gibi deyimler de bahsi edilen bu önemin bir sonucu olduğu düşünülmektedir (Sarı, 2016: 5).

Teleüt Türklerine göre ise Ay, kuzeyin; Güneş de güneyin sembolüydü. Çünkü gök kartalının sol kanadı Ayı, sağ kanadı ise Güneşi örtüyordu. Bu yön tayini, göğün en üst katında duran Gök Kartalı'nın duruşuna göre yapılmıştı. Ay, karanlıklar ile geceler diyarı olan kuzeyin; Güneş ise aydınlığın ve gündüzün yani güneyin sembolüydü (Ögel, 2006: 187; Sarı, 2016: 5). Bu, Göktürklerin Güneş ve Ay algısına da yakın bir inanıştı. Çin kaynaklarında Hunların ve Göktürklerin Güneş'e ibadet ettikleri kaydedilmiştir. Güneş kültünün oluşmasında Güneş'in koruyucu olması, canlılara hayat vermesi, ışığın ve sıcaklığın kaynağı olması gibi durumların etkili olduğu bilinmektedir (Bayat, 2007: 299). Gumilev, eski Türklerde, çoğunlukla da Göktürklerde diğer toplumlarda görüldüğünden farklı, özgün bir Güneş kültünün bulunduğunu belirtmektedir. Bu inanışa göre, Gök Tanrı'nın tek sıfatı ışıktır. Çin Yıllığı *Wey-Şu*'da Güneşin ülkenin üzerinde doğuşunu temsil eden bir davranış olarak hükümdarın otağına doğrudan girdiği belirtilmektedir. Böylece aslında tanrıyı temsil eden gün ışığına tapılmış olunmaktadır. Gumilev, XIX. yüzyıl sonuna kadar Kaçınlerde uygulanan göğe kurban adama töreninde tapınılan nesnelerin gökyüzü ve Güneş olduğundan söz etmektedir. Türkleşmiş eski Sayan Ogurların yakın ataları olduğu savunulan ve daha sonra Ruslar tarafından kuzeye sürülen Nganasanlar da, sözü edilen bu eski kurban geleneğini sürdürerek yılda iki kez Güneş ışığına kurban verdikleri bilinmektedir (Gumilev, 1999 akt. Çoruhlu, 2011: 24.). Göktürkler döneminde Ötügen'e Budun inli denildiğini, bunun ülkenin koruyucusu olan ruh anlamına geldiği belirtilmektedir. Öte yandan doğa güçlerine inanan ve onları tanrılaştıran ya da kutsallaştıran Türklerin, Güneş, Ay, dağ, ırmak gibi doğada gördüklerini, aynı zamanda birer ruh olarak kabul ettikleri ifade edilir (Turan, 2014: 125). Orta Asya'daki Türk göçebeleri arasında mevcut olan tabiat kültü ananelerinin Anadolu'ya gelip uzun zaman yaşamış olduğuna şüphe yoktur. Niğdeli Kadı Ahmet'in belirttiğine göre, XIII. yüzyıla ait bir yazmada, Anadolu Türkmenlerinden bir kısmının, “Aya, Güneşe, yıldızlara ve tabiata” taptıklarından söz edilmektedir (Turan, 2014: 143-144).

Ögel ve İnan'ın ifadesiyle; “Güneşin yeri ile ilgili kadim Türk düşüncesinde şöyle bir inanış vardı: Güneş, ulu tanrının neresindeydi? Güneş sekizinci katta, tanrı ise dokuzuncu kattaydı. Sonraları bu inanış yerini, Tanrının tahtı, Güneş ve Ayın çok üzerindeydi, şeklinde bir düşünceye bırakmıştır.” Altay-Türk mitolojisinde ise, Güneşin kırıntılarında oluşmuş Suyla adındaki bir ruhtan bahsedilmektedir. Bu ruh, insanları korur, gözetirdi.” (Ögel, 2006: 188; İnan, 2006: 34).

Güneşin oluşumu ile ilgili olarak Altay Türeyiş destanında ise şöyle bir ifade yer almaktadır: “Ay ile Güneşin, kendilerinin ayrı bir güçleri yoktu. Bunlar, yalnızca Tanrının verdiği ışık ile sıcaklığı yansıtıyordu.” (Ögel, 2006: 188). Tanrı Güneşi, insanların ısınması ve aydınlanmaları için vermişti. Bir Altay efsanesinde ise şöyle bir anlatım yer almaktadır: “... Önceleri ne Ay ve de ne Güneş varmış. İnsanlar, havada uçarlarmış. Uçarlarken de, çevrelerine ışık saçar ve sıcaklık verirlermiş. Bunun için de Güneş, gerekli olmamış. Ancak içlerinden biri hastalanmış ve onu iyileştirememişler. Bunun üzerine Tanrı, onlara bir varlık vermek istemiş. Tanrı'nın gönderdiği şey, büyümüş büyümüş ve iki tane büyük ayna (toli) olmuş. Bu aynalar, gökyüzüne çıkıp, çevreye ışık saçmaya başlamışlar. Gökler ve yerler ısınmış. O günden beri, gökteki bu iki şey, yani Güneş ile Ay, dünyayı aydınlatır ve ısıtır.” (Ögel, 2006: 188).

Güneşin yaratılışı ile ilgili olarak Altay Türklerine ait efsanelerde, Buddhizm'in de etkisiyle Ay, erkek; Güneş ise dişi olarak varsayılmıştır. Başka bir görüşe göre, bu durum Umay kültüyle bağlantılıdır. Çünkü bir tanrıça ya da dişi bir ruh olarak algılanan bu tanrısal varlık, aynı zamanda Güneşle de ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden Anadolu Selçuklu Mimarisine ait birtakım örneklerde erkek ve kadını temsilen (daire ya da ışıklı daire) içinde Ay (hilal) ve Güneş kabartmaları bulunmaktadır (Çoruhlu 2011: 26). Anadolu halk edebiyatında da durum böyledir, ayrıca Şaman dualarında da “Yiğitler, Güneş ve Ay'ın lütfu ile türemişlerdir.” şeklinde bir ifade yer alır (Ögel, 2006: 191). Yakut Türklerinde, ilkbahar gelince Tanrı'ya kutlu şeyler için, saç yapılmaya başlanırdı. Bu saçlar dokuz gün sürer ve bu esnada Ay ve Güneş bayramı da yapılırdı. Doğan Güneşi selamlama ise, Hunlardan başlar ve Güneş soyundan geldiğine inanılan Cengiz Han dönemine kadar devam eder. Cengiz Han, doğan Güneşe diz çöker, üç kez selam verirdi. Ayrıca Cengiz Han'ın yayını yukarı attığı zaman, Güneşin onun yayını havada tuttuğuna inanılırdı (Ögel, 2006: 191).

Güneş ya da Güneşe tapınma inancının Türk mitolojisindeki karşılığı, Kün'dür. Çin kaynaklarına göre, Türkler bu kültü Hiung-nulardan (Hunlar) devralmıştır. Taşdığı önem açısından bakıldığında, Güneş kültü Ay kültüründen çok daha önemlidir. Güneş yaşamın ana kaynağı olduğundan, dişil olarak algılanmıştır. Eski kaynaklarda belirtildiği üzere Ay'ı ortaya çıkaran Güneştir, çünkü ışınlarıyla onu aydınlatmaktadır. Ay'ın yaptığı gibi Güneş de ve çoğu kez Ayla birlikte insanların dünyasına müdahale eder. Bundaki amaç, imparatorluk kurucuları ve kahramanlarına hayat vermektir. Güneş tapınmasının üç aşaması vardır: sırasıyla doğan, pırıl pırıl parlayan veya batan Güneşe tapınılabilir (Roux, 2015: 94).

Anadolu'da da Güneşin ve Ayın kökeni ile ilgili çok sayıda efsane anlatılmaktadır. En yaygın olarak, eril olan Ay ve dişil olan Güneş bir çift olarak gösterilir; ya da biri kız biri erkek iki kardeş; iki sevgili veya karı koca. Güneş'in bir erkek ve Ay'ın bir kadın olarak gösterildiği Türk aktarımları ise nadirdir. 14. yüzyıla ait kozmik bir destanda ilk insana Ay-Ata “Ay Baba” adı verilir (Roux, 2015: 44; Boratav, 2016: 35-36). Türk Memlûk destanında ise yaratılan ilk insana “Ay Ata” denir. İlk insandan hemen sonra yaratılan ikinci insan olan kadına da “Ay-Va” adı verilir. Diğer taraftan halk linguistliğinde Ay Dede ifadesi kullanılırken yine halk arasında Ayça, Aylin, Aynur, Aysun gibi isimler kadınlara ithafen de kullanılmaktadır. İnan'ın belirttiğine göre ise, ilkçağda yağmurun getirdiği sellerin etkisiyle, Karadağcı olarak anılan bir dağdaki

mağaraya sürüklenen çamur, insana benzer yarıklara dökülmüştür. Balçık halindeki su ve toprak bir süre bu yarıklarda kalmış. Daha sonra Güneş Saratan (Yengeç) burcunda ve güçlü ısıyla, kalıba dökülmüş su ve toprağı pişirmiş; böylece üç temel unsurun şekillendiği, bu yığın üzerine başka bir unsur olan rüzgârın dokuz ay esmesiyle, Türkçe Ay Atam denilen ve adı Ay Baba anlamına gelen bir insan ortaya çıkmış. Mağaranın burada ana karnı işlevi gördüğü dikkat çekmektedir. Ay Atam iyi havalı, tatlı sulu, yaşamaya daha elverişli bir yere iner. Burada kutsal dağ ve mağara kültürüne işaret edilirken yüksek yerden alçak bir yere, daha uzak bir ihtimalle gökten yere inildiği kastediliyor olmalıdır (Ögel, 2006; 187-188; Çoruhlu 2011: 26).

Etiyolojik bir efsane, Ay'ın Güneşe oranla niye daha az ışığa sahip olduğunu anlatır: Aslında başlangıçta ikisi de aynı parlıtıya sahipti. Gün ile gece arasındaki farkı belirlemek için Tanrı, Ay'ın ışığının bir kısmını alıp Güneş'e eklenmesini emretti... (Boratav, 2016: 95). Diğer bir efsanede ise Güneş, genç bir kıza benzetilir ve ona dik dik bakmaya cesaret edenleri engelleyen ve iğne gibi batan göz alıcı ışınları vardır. Bir efsanede de, Ay ve Güneş'in acımasız bir annenin kızı ve oğlu olduğunu söylenir. Annelerinin kötü davranışlarından uzaklaşmak için evden kaçarlar. Bir kadının önerisiyle bir kaynaktan su içerler ve yıldıza dönüşerek gökyüzüne çıkarlar. Diğer bir efsane onları karı koca olarak tasvir eder; bir defasında kavga ederken Güneş kocası Ay'ın yüzüne çamur (veya inek pisliği) fırlatır. Birçok efsanede de birbirlerinin arkasından koşan ama bir araya gelemeyen sevgililer olarak görünürler; bir yoruma göre Ay ve Güneş tutulması olduğunda buluşurlar; diğer bir yorumda da, son yargı günü birbirlerine kavuşacakları söylenir. Bir destan, Ay'ın yaradılışındaki dönemsel ışık kaybının, sevgilisi Güneş'in onu takip etmesi nedeniyle oluştuğunu anlatır. Ay ve Güneş tutulması, genellikle bu yıldızların kötü niyetli yaratıklar tarafından takip edilip kaçırılması ile açıklanır (Boratav, 2016: 96).

Türk Mitolojik düşüncesinde Güneş, Ay'la birlikte dünyanın merkezi olarak tasarlanan Altın Dağ'ın etrafında dönen gök cisimlerinden biridir. Ay merkezli inanç sisteminden sonra, özellikle yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte, Güneş mitleri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Güneş kodunun üzerine yüklenen dinî anlam hiç kuşkusuz Türklerin konar-göçer yaşamları ile bağlantılı olup zamanla kabul ettikleri dinlerin de etkisi sonucunda biçimlenmiştir. Çok eski uygarlıklar, özellikle de konar-göçer olmayan kavimler Güneş'i Tanrı sembolü olarak algılamışlardır. O bakımdan zamanla dinî bilgiler saptırıldığından, bir simge özelliği içeren Güneş, konumundan daha fazla anlam kazanmış ve Tanrı'nın Güneş olarak algılanması düşüncesi öne çekilmiştir. Güneş kültü bu yanlış algılamaların sonunda tanrı vasıfları kazanmıştır. Aslında Güneş, Tanrı'nın birlik ve tekliliğinin simgesidir. Türk mitolojisinde Güneş kültü, kutsallığı yanında hiçbir şekilde Tanrı olarak algılanmaz. Eski Uygur metinlerindeki Manihaizm'in de etkisi ile Güneş'in tanrı olarak adlandırılması onun kutsal konumunun ileri bir dereceye götürülmesinden başka bir şey değildir: Gören Güneş tanrısı, Siz bizi koruyun, Görünen Ay tanrısı, Siz bizi kurtarın. (Bayat, 2011: 297-298). Uygurlara ait *Altun Yaruk* adlı eserde ise, Güneş tanrı değil, onun ışığı olduğu, dolayısıyla Tanrı kavramına alınamayacağı açık bir biçimde ortaya konulmuştur (Bayat, 2011: 298). Güneşin Türk geleneklerindeki yeri ile ilgili işaret edilen bir diğer husus ise, Türklerin Güneş'i şahit tutarak yemin etmeleridir. Ay tanrı inancının zayıfladığı bir çağda Moğollar da Güneş'e ant içerlerdi. Li-chi'nin verdiği bilgiye göre biri ateş, diğeri su

unsurlarıyla ilgili olan Güneş ve Ay ayinleri, bahar ve sonbahar ekinokslarında yapılırdı (Esin, 2001: 147). Özellikle Güneş'e sunulan kurban törenlerinin ve kutlamaların baharda yapılması Güneş, Ay ve yıldızlara boğa kurbanı verilmesi, Ay'ın yerdeki işareti olan boğanın, zamanla Güneş'e kurban olarak sunulmasıyla farklı bir özellik kazanmıştır.

Çin kaynaklarından anlaşıldığı üzere, eski Orta Asya Şamanizm'inin esasları da Gök-Tanrı, Güneş, Ay, yer, su, ata ve ateş kültleri ile ilişkilendirilmiştir (İnan, 2006: 8). Dünyayı yaratırken Ülgen, "Ay Güneş dokunan altın dağ" üzerinde oturmuştur. Bu dağ, gökle yer arasındadır. Yere o kadar yakındır ki ancak bir adam boyu kadar aralık bulunmaktadır. Dünya'nın yaratılışı altı gün sürmüş, yedinci gün Ülgen yatıp uyumuş, sekizinci gün kalkmıştır... Bizim Ay ve Güneşimizin dünyasından başka doksan dokuz dünya daha vardır... (İnan, 2006: 20). Şamanist geleneğe göre, Güneş ve Ay, kötü ruhlara karşı koruyucudur. Güneş ve Ay tutulduğu zaman Şamanistler, onları kötü ruhun elinden kurtarmak için bağırıp çağırır, davul çalarlardı. Yakutlara göre ise Güneş ve Ay iki kardeşdir. Her ikisi de tanrıdır. Bazı kahramanlar, krallar Ay ve Güneşin lütfuyla türemiştir. Şaman cübbesinde ve külahında da Güneş efendinin (kün Toyun'ın) sembolü olarak, demirden ve Güneşten halkalar bulunmaktadır. (İnan, 2006: 29). Yakutlar, belki de Manici mitolojisinin etkisiyle, Güneş ve Ayla savaşan ve bazen onları karanlık dünyasına hapseden kötü ruhlardan söz etmektedir. Onlara göre Güneş ve Ay tutulmasının sebebi de budur. Onlar Ay ve Güneş tutulmalarında, tıpkı Türkiye'nin çeşitli yerlerinde olduğu gibi davul çalarak, gürültü çıkararak Ay ve Güneşi kötü ruhlardan kurtarmaya çalışırlar (Çoruhlu, 2011: 24).

Kuzey Asya'daki kadim Güneş ibadetine benzer şekillerin, Orta Asya'daki Suratsay Mağaralarında, natüralist tarzdaki ışıklı Güneş biçimli haleli insan heykellerinde rastlanılmıştır. Ārilerin eski yerleşim yeri olan "doğan Güneş memleketi" Horasan'da ve Sogd'da da Güneş ibadeti hâkimdir. Bu durumda, eski Orta Asya'ya komşu Hint medeniyetinin birtakım etkileri vardır. Bu sebeple, proto-Türklerin bugünkü Türkistan'da yaşamış olup, Hint uygarlığıyla, dil bakımından da alışverişte bulunduğunu ifade edilmektedir (Esin, 2004: 67-68).

Türk mitolojisinin de en eski katmanlarından birini oluşturan Ay inancı, eski dünyanın hemen hemen bütün halklarında mevcut olmuştur. Ay merkezli inanç sisteminin ezoterik öğretilerde önemli bir yer tutması bakımından da kökeni ulu bir kültüre ve dile dayanan Ay tanrı kavramı, uzun müddet Tanrıçılık kültürünün ana kavramı olmuştur.

Türk mitolojik sisteminde Ay merkezli inanç sistemi astral kültün başlangıçta tanrı olarak tasarlanmasının bir kalıntısıdır. Mükemmel olan, başlangıçta mükemmellik simgesi gibi gözükken Ay, bütün yaratılışın kaynağı olan Güneşle işlevlerini paylaşmış görünür (Bayat, 2011: 267). Ay merkezli inançlar uzun bir mücadeleden sonra yerini Güneş merkezli inanç sistemine terk edilmiştir. Ancak bu sürecin ortaya çıktığı zamana kadar Ay tanrı, evrenin tek gücü olmuştur. Bu da Ay'ın dünyamıza yakın olan ve daha çok bilinen bir gök cismi olmasından, gökyüzünde yerinin ve şeklinin değişmesinden, geceleri çıkmakla yeri ışıklandırmasından dolaydır. Ay'ın doğup batması eski dünyanın birçok halklarında ve eski Türklerde ölüp dirilme olarak algılanmıştır (Bayat, 2011: 267).

Daha eski çağlarda kozmogonik mit, Ay'ı yaratıcı Tanrı gibi kabul eder. Ay'a tapınma, İskit-Sakalarda, Kimerlerde ve esasen de Hunlarda önemli bir yer tutar. Ancak bu kaynaklarda Güneş kültüyle Ay'ın birlikte anıldığını görüyoruz. Örneğin Çin kaynaklarına göre Hunlar, Güneş'e ve Ay'a tapar, savaşta Ay büyüdüğü zaman geri çekilirlerdi. Tunguzların da savaşı kazanmak için dolunayı beklediklerinden söz edilir. Ayrıca Hun döneminden itibaren atlı konar-göçer Türklerin Ay'ın durumunu gözlemledikleri, askerî hareketlerinde Ay'ın onları yönlendirdiğine kesin şekilde inandıkları belgelerle tespit edilmektedir. Bütün bunlardan Ay'ın sosyo-kültürel ve dinî-mitolojik yaşamda önemli bir tuttuğunu görmek mümkündür (Bayat, 2011: 267-268).

Hint'teki Güneş ve Ay inancı ile ilgili ilk kayıtlara, Hint-Avrupa'nın en eski edebî metinleri olarak kabul edilen Veda ilahileri aracılığıyla ulaşılmaktadır. Vedaların, yaklaşık olarak MÖ 1500'lü yıllara ait olduğu düşünülmektedir. Yani bu ilahiler 3000 yıl öncesi Hint kültürünün ve Hindistan'ının kadim bilgi ve birikimini barındırmaktadır. Veda sözcüğü, Sanskrit dilindeki "vid" (bilmek) eyleminden türemiştir ve "kutsal, dinsel bilgi" anlamına gelmektedir (Winternitz, 1991: 52-53). Veda koleksiyonu, kendi içinde de dört ayrı esere ayrılmaktadır: Rigveda, Atharvaveda, Sāmaveda ve Yacurveda. Bunların içerisinde Rigveda (İlahi Bilgisi), 1028 ilahi (sūkta) ve 10 kitaptan (maṇḍaka) meydana gelmektedir. İlahiler, Vedik dönem tanrılarına sunulmuştur. Ayrıca ilgili dönemdeki, Hint kültürü, coğrafyası, tanrı inancı ve ibadet anlayışı ile ilgili oldukça kıymetli bilgileri içerisinde barındırmaktadır (Aggarwal, 1963: 216-217). Rigveda, X, 85'te Sūrya (Güneş) ile Soma (Ay) arasında iki Aşvin tanrısının çöpçatanlık yaptığı bir evliliği anlatan Güneş ilahisi (Sūryāsūkta) yer almaktadır (Winternitz, 1991: 107). Bu ilahi, Rigveda'da Sūrya'ya sunulan ilahilerden en uzununu ve Güneş'in arkaik Hint toplumundaki yerini ve karmaşık Hint mitolojisindeki konumunu yansıtmaya açısından en kıymetlisi olarak gösterilebilir.¹

Hint'e ait Veda ilahilerinde Güneş'e, Sūrya ya da Savitri isimleriyle yakarılmıştır. Bazen bu isimlerden sadece bir tanesi özellikle kullanılmışken, bazen de biri diğerinin yerine tercih edilmiştir. Güneş'e ithafen kullanılan bu isimlerin aslında, Güneş'in farklı görünüşlerini ifade etmek için değişiklik gösterdiği de bilinmektedir. Güneş'in Savitri isminin, Güneş'in gökyüzünde görülmediği sıradaki halini betimlemek için kullanıldığı tasavvur edilir. Sūrya ise, gözle görülebilir ve tapınılan halini tanımladığı ileri sürülmektedir (Wilkins, 1988: 30). Vedalar'da Sūrya'nın doğrudan kendisine adanan çok sayıda ilahi bulunmamaktadır. Zira Hint'te Güneş inancına dayanan çok eski bir tapınma geleneğinin var olduğu bilinmektedir ve Vedaların en kutsal bölümü olarak bilinen Gayatri'de III, 62.10 numaralı ilahinin Güneş tanrısı Savitri'ye adandığı düşünülmektedir. Bu ilahi Rigveda'daki en kutsal Güneş ilahisi olarak tasavvur edilmektedir.

Hint mitolojisinde Sūrya, doğrudan Güneş yuvarlağını belirtir, Güneşi simgeleyen tanrılar içinde en belirli olandır. Sūrya adı, Sanskrit "svar" (parlamak) eyleminden türetilmiştir. Sūrya'ya Rigveda'da on kadar ilahi sunulmuştur. Sūrya, her şeyi ve her yeri görendir; bütün dünyaya bakar, insanların yaptıkları iyi ve kötü şeyleri izler. Duran ve hareket eden her şeyin koruyucusu ve ruhudur. Bazı Hint efsanelerinde, göğü bir yandan öbür yana geçen bir kuş olarak anlatılır. O, uçmakta olan kırmızı renkli bir kuş ya da kartaldır. Bazen de benekli bir öküz veya şafak tarafından getirilmiş parlak

bir attır. Zaman zamanda cansız bir nesne; göğün cevheri veya göğün ortasında duran renkli bir taş olarak düşünölmüştür. Sürya, bütün dünya için, insanlar ve diğer tanrılar için parlar. Karanlığı dağıtır, hastalığı, kuruntuyu ve kötü ruhları kovar, yok eder. Bütün yaratıklar ona muhtaçtır. Hindu mitolojisinde tanrıların göksel din adamı olarak “asuryah purohitah” olarak anılır (Kaya, 2003:178). Hint mitolojisinde Sürya’ya daha birçok isim ve lakapla seslenilir: Vivasvat (Parlak), Bhāskara (Işık yapan), Dinakara (Gün yapan), Arhapati (Günün efendisi), Lokaçakshus (Dünyanın gözü), Graharāca (Yıldızların kralı), Sahasrakirana (Bin ışıklı) vb. (Wilkins, 1988: 35).

Hillebrant gibi bazı araştırmacılar, Şafak tanrısı Ushas ile Sürya’yı neredeyse birbirinin aynısı olarak nitelendirse de Ushas, Sürya tarafından oluşturulmuştur. Sürya, Ushas’ın kucağında parıldamaya başlar ve bazen Ushas, Sürya’nın karısı olarak tanıtılır. Süryā, Güneş kadın olarak da tanımlanmaktadır. Bu durum özellikle, biraz önce bahsettiğimiz, Süryā (Güneş) ile Soma (Ay) arasındaki evliliğin anlatıldığı ilahide çok daha belirgindir. Güneş tanrısının kızı ise, Güneşle ilişkilendirilen Savitri’dir (Hillebrandt, 2016: 96). Ushas’ın Güneş ile açık bir ilişkisi vardır. O, Süryā’nın gezinmesi gereken yolu açar; Ushas, Güneş’in ışınlarıyla parlar. Ushas, tapınanlarına zenginlik, uzun bir yaşam ve çocuk bahşeder (Kaya, 2003: 195). Rigveda I, 48’deki ilahî, Ushas’ın Hint kültürü ve mitolojisinde yerini özetler niteliktedir:

I, 48 (Ushas)

1. Ey Ushas, ey göğün kızı, zenginlikle bize gel. Ey tanrıça, ışığın hanımefendisi, büyük ihtişamla doğ! Sen zenginsin, sen cömertsin.
2. Atları ve inek sürülerini getirerek tüm zenginliği lütfeden onlar,¹ ışığı göndermekte bizim için acele ettiler. Ey Ushas, benim için mutluluğun seslerini uyandırdı; bize büyük zenginlik gönder.
3. Şafak sökmüştü, şimdi de sökecek. Arabaları öne süren tanrıça yakına geldiğinde, onların düşüncesi onda yoğunlaşır, tıpkı taşkınlıkta şaşaa arayanlar gibi.
4. Kanva klanının reisi Kanva, burada kahramanların adlarını söyleyerek onları yüceltir. Ey Ushas, sen yakına geldiğinde prensler düşüncelerini çok sayıda lütuflara yöneltirler.
5. Ushas, tıpkı iyi bir anne gibi, her şeyi dikkatle gözler. Tüm yaşamı uyandırarak ayaklı tüm canlıları harekete geçirir, kuşların havada uçmasını sağlar.
6. O faaliyeti öne gönderir, her insan ona göre meşgul olur. O hep çıkar, gecikme nedir bilmez. Ey zenginliği bol olan, sen söktükten sonra kuşlar uykuyu bırakıp uçmaya başladılar.
7. Şafak, atlarını Güneşin doğuşundan öteye, uzağa bağladı. Hayırlı şafak, yüzlerce yüklü arabayla yolunu insanların üstüne doğru ilerletti.
8. Onun bakışlarıyla karşılaşan her canlı onun önünde eğilir. Mükemmel olan o, ışığı yapar. Gökyüzünün kızı Ushas zenginlikle parladığında düşmanlar ve düşmanlıklar kaybolur.

¹ Önceki günlerin şafakları.

9. Ey Ushas, gökyüzünün kızı, parlak ışıklarınla üzerimizi aydınlat. Bize yüksek verimlilikten oluşan büyük birikimi getir ve dinsel törenimize ışık.
10. Zira sen söktüğün zaman tüm canlıların yaşamı ve soluğu sendedir, ey mükemmel olan! Ey ışığın hanımı, yüce arabasında olağanüstü zenginliği taşıyan sen çağrımızı işit.
11. Ey Ushas, insanlar arasında harika olan gücü sen kendin kazan. Şunlar sana dua okuyan din adamları; dindar olanı kutsal törene sen getir.
12. Ey Ushas, Soma suyundan içecek olan tanrıları gökyüzünden sen getir. Ne isen o olarak bize, inek sürüleri, atlar, dua gücü ve kahramanlık kuvveti ver.
13. Geniş biçimde parlak gözüken hayırlı ışınlarıyla Ushas bize zenginlik versin. Güzel biçimiyle güzel şeyleri versin; kolay çabayla zenginlikler kazanılsın.
14. Güçlü Olan! Sana eski zamanda ermişler kendilerini koruman ve yardım etmen için yakarmışlardı. Ey Ushas, bizim yakarış şarkılarımıza cömert ve parlak ışığınla içtenlikle yanıt ver.
15. Ey Ushas, ışığınla bugün göğün ikiz kapılarını açtığın gibi, bize geniş ve düşmanlardan uzak bir barınma yeri sağla. Ey Tanrıça, bize inek sürüleri ve yiyecek ver.

Savitri'nin adı ise, Sanskrit "sū" (canlandırmak, harekete geçirmek) fiilinden türetilmiştir. Güneş tanrısıdır; dünyayı canlandırır, harekete geçirir. Güneşin ışınlarıyla birlikte parlayan sarı saçlı Savitri, altındandır ve ışıklarıyla her yeri aydınlattığı düşünülmektedir. Güneşle ilişkilendirilse de Güneş gibi bir ışık ve ısı kaynağı değil, Güneşin ışığının en iyi yansıtıcısı olduğu ileri sürülür. Yāska'ya göre Savitri'nin görülme zamanı, karanlığın tam kaybolduğu andır. Sāyana ise, Rigveda V 81:4'teki ilahiye dayanarak Güneşin doğana kadar Savitri, doğduktan sonra ise Sūryā adını aldığını ileri sürmektedir. Ancak Savitri, sabahla olduğu kadar akşamla da ilintilidir. Çünkü akşam onun emriyle gelir ve onun gelmesiyle bütün canlılar dinlenmeye çekilirler (Kaya 2003: 171-172).

Göksel Tanrılar olarak nitelendirilen Varuṇa ve Mitra, Hint mitolojisinde Güneşle doğrudan ilişkilendirilen diğer iki önemli Vedik dönem tanrısıdır. Bir insan suretinde tasavvur edilen Varuṇa'nın insanları gözlediği gözünün, Güneş olduğu bilinmektedir. Hint mitolojisinde Aryaman, Varuṇa ve Mitra ile birlikte, "Güneş gözlü" olarak anılırlar (Kaya, 2003: 198). Mitra ise genellikle Varuṇa ile birlikte anılır ve Güneşin yönünü belirleyerek Şafak tanrısı Ushas'ın üzerinde etkilidir. Brahmanalar adı verilen edebî koleksiyondaki anlatımlarda ise, Mitra gündüz ile ilişkilendirilirken, Varuṇa'nın gece ile ilintili olduğu ifade edilir (Kaya, 2003:128).

Eliade'nin eski Hint kabilelerinde hâkim olan Güneş ve Ay inancı ile ilgili tespit ve aktarımları ise dikkat çekicidir:

Yüce Varlığın güneşle özdeşleştirilmesine en iyi örnek Hindistan'ın Kolarien kabileleri tarafından verilir. Mundalar, panteonlarının en tepesine Sing-Bonga'yı, yani güneşi yerleştirirler. Bu, insanların işlerine karışmayan yumuşak tabiatlı bir tanrıdır. Buna karşın tapım da belli bir yeri vardır. Bu tanrıya sungu olarak genelde beyaz teke ya da

beyaz horoz ve ağustos ayındaki pirinç hasadında da ilk ürün sunulur. Ayla evlenen bu tanrı, kozmik yaratıcı olarak görülür, ama daha sonra kozmogoni mitinde, buna yardımcı demiurgoslar olarak kaplumbağanın, yengecin ve sülüğün adı geçer; bunlar art arda, Sing-Bonga tarafından, okyanusun dibinden toprağı yukarıya çıkarmakla görevlendirilirler. Orissa bölgesindeki Khond kabileleri, büyük ve yaratıcı tanrı olarak Bura Pennu'ya ("ışık tanrısı") ya da Bela Pennu'ya ("güneş tanrısı") taparlar; bu tanrının edilgen ve yüce gönüllü karakteri onun güneşle özdeşleştirilişinin en açık kanıtıdır: Birhorları, yüce tanrıları güneş için beyaz teke ya da tavuk keserler; bu kurbanları özellikle kritik durumlarda, hasat dönemlerinde sunarlar. Görüldüğü gibi, güneşle özdeşleşen Yüce Varlık tapım içinde ancak "yaşam üretimine" katılması sonucunda kendine bir yer ve bir işlev edinebilmiştir. Sunaklar ve kurban törenleri sırasında ona edilen dualar olukça açıktır. Bebek doğduğunda baba, yüzünü doğuya dönerek su serper ve şu sözleri söyler: "Ey Sing-Bonga! Sana bu suyu adıyorum. Annesinin memesinden sütü bu su gibi akıt!" İyi bir pirinç hasadı için, ailenin reisi beyaz bir tavuk adağında bulunur ve şu duayı eder: "Sana söz veriyorum Ey Sing-Bonga! Tohumlar iyi ürün verirse hasat zamanında sana bu beyaz tavuğu sunacağım." Sonra beyaz tavuğu serbest bırakır ve kara bir tavuk kurban eder. Bu adağın tarihi olan Baishak ayının (nisan-mayıs) dolunay zamanı, hiçbir kuşkuyla yer bırakmadan karatavuğun, toprağın bereketinde söz sahibi olan yeraltı-toprak tanrısına sunulduğunu kanıtlamaktadır (Eliade, 2003: 145-146).

Hint'teki Mitra'ya benzer bir Güneş ibadetinden, çok zengin bir astral ikonografiye sahip olan Part çevresi ve proto-Türk çevresi de etkilemiştir. Soper'in proto-Türk Chüch'ülere attığı bir Dunhuang tapınağının kubbesindeki Güneş motifi de Part sikkelerini hatırlatır. Orta Asya Ak Hun sikkelerinde de aynı eklektik astral işaretler görülmektedir (Esin, 2004: 70). Bu devirde özellikle, Kuşan, Kuzey Asya etkileri göze çarpmaktadır. Işıkları açılı olan Part ve Chüch'ü Güneşinden geliştirilmiş gibi gözükken beş uçlu Türk yıldızı da, Göbl'ün kanaatine göre ilk olarak Ak Hun sikkelerinde gözükür ve tıpkı Türk ay yıldızı gibi, hilalle birlikte (Esin, 2004: 70).

Bazı Rigveda ilahilerinde ise Ushas'ın Ay ile birlikte bir bütün oluşturduğundan bahsedilmektedir. X.85.19. ilahide; Çandrama'lar (Ay) şafağın başında bulunurlar (ilerlerler) ya da diğer bir beyitte; Soma (Ay) şafak tanrısına hükmeder ya da onları aydınlığa ulaştırır şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu sebeple Ushas Ay ile yakın bir benzerlik gösterir, sadece Güneş tanrısı ile yıldızlarla değil; sabah görünebilir yıldızlarla ve akşam görünem yıldızlarla birlikte olabilir. (Macdonell, 1897: 33).

Doğrudan Ay ile ilişkilendirilen Vedik dönem Hint tanrısı Soma'nın, ilgili dönem mitolojisindeki yeri de oldukça önemli ve zaman zaman karmaşıktır. Soma, çoğunlukla tanrıların sarhoş edici kutsal içkisi olarak bilinmekte ve önemsenmektedir. İndra (Yağmurlu Şimşek Tanrısı) ve Agni'den (Ateş Tanrısı) sonra adına Rigveda'da en çok ilahî sunulan tanrıdır. Soma, kelime anlamı olarak Sanskrit "sıkmak" fiilinden gelir. Bazı araştırmacılar ise evham verici, uyuşturan ve hayal gördüren içeceği soma olarak isimlendirirler. Eski Hint Vedalarında ise, kişileştirilmiş ve kendisine tanrı Soma olarak tapınılmıştır. Sāmaveda ise, mucizevî güçlerin kaynağı olarak gösterilen tanrı Soma'ya dizilen bir ilahî koleksiyonudur. Hindu inancına göre, eğer Soma içkisi kurban ateşine katılırsa, sunulan kurban ve ateşin dumanı, bu içkinin sayesinde tanrılara kadar ulaşır

ve kurban töreni tam anlamıyla kutsal bir hal alır; yükselerek tanrılara ulaşan kurbanlar, gücün ve ölümsüzlüğün kaynağı olan tanrılara ulaştırılmış olunur. Soma, aynı zamanda Ay için kullanılan isimlerden de biridir. Hindu inancında tanrıların da burada (Ay'da) Soma depoladığı ve içtiği söylenir (Leeming, 2001:121). Rigveda'da Soma'nın Ushas (Şafak tanrısı) ve Sūrya (Güneş tanrısı) ile birlikte anıldığı IX, 41 numaralı ilahi ise şöyledir:

IX, 41 (Soma Pavamāna)

1. Boğalar gibi hızlı bir şekilde, kara deriyi uzağa sürerek, etkin ve parlak halde çıkar gelir.
2. Dinsel tören yapmayan Dasyulara boyun eğdirerek, keder köprüsünü bırakıp saadet köprüsünü düşünelim.
3. Şimşekler gökyüzünü aydınlatırken yağın yağmurun sesi gibi, Pavamāna'nın kükremesi işitilir.
4. Ey İndü, sıkıldığın zaman bize, inekler, atlar, altın ve nesilden oluşan bol zenginlikler akıt.
5. En hareketli olan, yolunda ak; Ushas gibi, Sūrya gibi, sağlam gökleri ve yeri doldur.
6. Ey Soma, tıpkı Rasā'nın dünya çevresinde dönmesi gibi, sen de nehirler oluşturarak bizim çevremizde her yönden ak.

Sonuç

Bu çalışmada, Türk ve Hint mitolojileri geleneğinde, Güneş ve Ay fenomenlerinin ilgili kültürel sahalardaki yeri, kapsamı ve genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca ilgili kültürler, sadece benzer ya da farklı yönleri bakımında ele alınmamış, öncelikle alan yazındaki Türk geleneğine ait Güneş ve Ay kültürleri hakkında yapılan çalışmalar değerlendirilerek ilgili bilgiler özetlenmiştir. Sonrasında da henüz ülkemizde hakkında yeteri kadar akademik çalışma bulunmayan Hint mitolojisi mevzuu ele alınmaya çalışılmıştır. Hint kültüründeki Güneş ve Ay inancı hakkındaki bilgiler batılı kaynaklardan çevrilerek dilimize aktarılmış ayrıca, ilgili kültürün ülkemizdeki en önemli uzmanlarından biri olan Prof. Dr. Korhan Kaya'nın Sanskrit dilinden dilimize aktardığı ve ilk defa bu çalışmada kullanılan Rigveda ilahilerinden alıntılarla çalışmamız örneklendirilmiştir.

Genel itibarıyla Güneş ve Ay kültürleri ya da inancı hem Türk hem de Hint mitolojilerinde oldukça kadim bir geçmişe sahiptir. Her iki kültürün mitolojisinin oluşumunda da önemli bir rol oynamış ve geniş perspektifte komşu olarak değerlendirilebilecek Türk (Orta Asya) ve Hint coğrafyalarındaki görünüşleri, kapsamlı bir mitolojik kültür birikiminin oluşmasına sebep olmuştur. Güneş ve Ay inançlarının her iki kültürdeki yeri ya da önemi hakkında yapılan çalışmalar ve eldeki kanıtlar Güneş kültürünün, Ay inancına göre daha ön planda olduğunu göstermektedir.

Türk ve Hint mitolojilerinde genellikle Güneş dişi, Ay ise erkek olarak tasavvur edilmiş, efsaneler de bu bağlamda oluşturulmuştur. Güneşin gökteki yeri konusunda her iki kültürde de aksi inanışlar hariç, bir mitolojik kartaldan bahsedilmektedir. Eski

Türklerin ve Hintlilerin Güneşin kutsallığına ithafen, doğuşunda, en tepedeyken ve batarken selamlamaları ya da dinsel birtakım törenler düzenleyerek ululaştırmaları her iki kültür tarafından da benimsendiğini göstermektedir. Eski Türklerde Güneş soyundan gelen kral ya da hanedanlık inancı, Hint inancında da oldukça yaygındır. Klasik Sanskrit Edebiyatının Puranalar adı verilen koleksiyonunda, sayfalarca süren, Güneş ya da Ay soyundan geldiğine inanılan kral şecerelerine yer verilmiştir.

Güneş ya da Ay'ın bir tanrı olarak algılanması ise, iki toplumun kültürel özellikler bakımından oldukça farklı deneyimleri beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Türkler, Yakut Türkleri ve Şamanik bazı inanışlar hariç, Güneş ya da Ay'ı hiçbir zaman bir tanrı olarak tasavvur etmemiştir. Tanrı'nın lütfundan meydana gelmiş ilahi bir güç ve zaman zaman da bir ruh olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Oysaki eski Hintliler, Güneş'i ve Ay'ı doğrudan bir tanrı olarak nitelendirmiş, Rigveda'da bazen de farklı adlarıyla onlara ilahiler sunmuşlardır. Bu durum zaten oldukça hacimli olan Hint mitolojisinde, Güneş ve Ay ile ilgili anlatı ve söylencelerin sayısını arttırmış ve çalışmamızda birkaç örneğini verdiğimiz metinlerin oluşmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma, iki önemli doğa fenomeni bağlamında ele alınmaya çalışılan Türk ve Hint mitolojilerinin, karşılaştırmalı kültür çalışmaları bakımından oldukça kıymetli malzemeleri içerisinde barındırdığını göstermiştir. Çalışmanın konusu olarak Türk ve Hint kültürlerinin özellikle seçilmiş olması, köklü bir kültürel birikime sahip olan söz konusu toplumların, güneş ve ay fenomenleri üzerinden, folklorik zenginliklerine dikkat çekmektir. Bu sebeple, ilgili kültürlerdeki diğer mitolojik unsurlar bağlamındaki yapılacak mukayeseli incelemelerin, her iki kültürün daha yakından tanınmasını sağlayacağını düşünmekteyiz. Öyle ki bu gibi çalışmaların, aslında kabaca birbirine komşu olan Orta Asya ve Hint Alt Kıtası'ndaki kültürel hareketliliklerin (edebiyat, tarih, mitoloji vb.) karşılaştırmalı olarak incelenmesinin, kökenleri ve göç güzergâhları konusunda birden çok tez ve varsayımı içerisinde barındıran Āri (Aryan) göçü ya da istilaları konusuna da katkıda bulunabileceği kanaatini taşımaktayız.

SON NOTLAR

¹ X, 85 (Sūryavivāhah)¹

1. Gerçek yeryüzünü taşıyan temeldir; gökler Sūrya tarafından ayakta tutulur. Ādityalar yasayla güvende kalır ve Soma gökyüzündeki yerini alır.
2. Ādityalar Soma ile güçlüdür, Prithivī Soma ile büyüktür. Bu şekilde Soma tüm yıldızların içinde yerini alır.
3. Bitkiyi ezdikleri zaman Soma'nın özünden içildiği düşünülür. Gerçekte Brahmanların bildiği Soma'yı hiç kimse tatmamıştır.
4. Sağlam kurallarla güvence altına alınan Brihatī ilahileriyle korunan Soma! Sen kayaları dinler haldesin; yeryüzünde yaşayan hiçkimse seni tatmamıştır.
5. Ey Tanrı, seni içmeye başladıklarında sen yeniden büyüsün. Vāyu Soma'nın koruyucu tanrısıdır. Yılları biçimlendiren Ay'dır.

6. Raibhī onun sevgili düğün arkadaşıydı ve Nārāşamsī onu eve götürdü. Sūryā'nın gelinliği zarifti; Gāthā'nın süslediği haliyle geldi.
7. Onun divanının minderi düşünce idi, görüş onun gözlerinin merhemiydi. Sūryā efendisinin yanına vardığında onun hazinesi gökyüzü ve yeryüzü idi.
8. İlahiler direğin sürgü koluydu, Kurīra ölçüsüydü arabayı süsleyen; sağdıçlar Aşvin çiftiydi, Agni de düğün kafilesinin lideri.
9. Soma kızı baştan çıkarandı ve sağdıçlar İki Aşvin. Güneş tanrısı Savitar istekli Sūryā'yı efendisine verdi.
10. Onun ruhu gelin arabasıydı, kaplaması gökyüzüydü; onu çeken iki boğa parlaktı. Sūryā kocasının evine yaklaşırken böyleydi.
11. Boğaların hareketsizdi, kutsal dizeler ve Sāma ilahisiyle korunurlardı. İşitme organı arabanın iki tekeriydi; gökte izlediğin yol titrekti.
12. Gitmekte olduğun tekerlekler temizdi; dingile bağlı olan rüzgardı. Efendisini izleyen Sūryā ruhların biçimlendirdiği bir arabaya bindi.
13. Savitar'ın yol verdiği Sūryā'nın tantanalı gelin alayı yol boyunca ilerledi. Maghā günlerinde öküzler öldürülür, Ancunīlerde gelini evlendirirler.
14. Ey Aşvinler, üç tekerlekli arabanıza binerek âşık olarak Sūryā'nın evliliğine geldiniz. Sonra tüm tanrılar teklifinizi kabul ettiler; bir evlat olarak Pūshan sizi baba olarak seçti.
15. Ey siz ışığın efendileri, siz Sūryā'ya geldiğinizde arabanızın tekerleklerinden biri neredeydi? Atanızın emriyle siz nerede durdunuz?
16. Ey Sūryā, Brahmanlar alışkanlıklarından dolayı sizin iki tekerleğinizi bilirler. Biri gizlidir, onu en yüce sırları bilmekte hünerli olanlar bilir ancak.¹
17. Sūryā'ya ve tanrılara, Mitra'ya ve Varuna'ya tapınırken ne verdiğimi kim doğru bir şekilde bilebilir?
18. Bu İkizler kendi güçleriyle birbirine yakın hareket ederler; oynayan çocuklar gibi kurban çevresinde dönerler. Onlardan biri bütün var olana bakar, diğeri ise mevsimlere hükmeden ve yeniden doğar.
19. O yeni biçimde doğar, daima yeni biçimde; sabahların önünde giderek günleri işaretler. Gelir, tanrılarının paylarını belirler. Ay varlık günlerimizi uzatır.
20. Tüm şekillere haiz, altın renkli, sağlam tekerlekli, Kimşuka ve Şalmali ağaçlarından yapılmış, rahatça giden arabaya bin, ölümsüz yaşam dünyasına bağlan Sūryā; efendine mutlu bir evlilik yolculuğu yaptır.
21. Kalkın, doğrulun, bu kızın bir kocası var. Ben Vişvāvasu'ya¹ ilahilerle ve saygıyla dua ederim. Babasının evinde başka bir güzel ara, eskiden beri sana ayrılmış birini bul.
22. Doğrul artık Vişvāvasu, biz saygıyla size tapınırız. İstekli başka bir kız bul; onun kocası gelini bıraksın.
23. Yolunuz düzgün ve dikensiz olsun, orada adamlar kur yaparak ilerlerler. Aryaman ve Bhaga bize yol gösterebilirler; ey tanrılar, karı ve kocanın birleşmesi mükemmel olsun.

24. Artık seni Varuna'nın kemendinden kurtarıyorum, kutlu Savitar seni bağlıyor. Yasa koltuğunda, erdemli hareket dünyasına hiç incitilmeden seni eşinle birlikte bırakıyorum.
25. Seni baba evinden serbest bırakıyorum, oraya yumuşakça bağlıyorum. Orada kaderini oğullarıyla birlikte en iyi şekilde yaşasın, ey cömert İndra!
26. Pūshan senin elinden tutsun ve seni yönlendirsın; İki Aşvin arabalarıyla seni taşınsın. Evin efendisinin hanımı olmaya git ve hanımefendi olarak oradaki insanlara konuş.
27. Mutlu ol ve çocuklarınla saadet bul; evinde efendini idare etmekte uyanık ol. Bedenini efendin olan adamla iyice birleştir; yıllar birlikteliğinizi ilan etsin.
28. Onun rengi mavi ve kırmızıdır; yakına yapışmış ifrit uzağa gitsin. Bu gelinin akrabaları zenginleşsinler; koca süratle bağlansın.
29. Yün ipi hediye olarak ver, Brahman rahiplere ait bir hediye! Dişi ifrit ayaklarına sarıldı ve bir kadın olarak efendisine hizmet etti.
30. Kocası kollarını karısının elbisesine doladığında, bu kötü ifritle birlikte parlayan bedeni sevimsizdir.
31. Gelini izleyen parlak refakatçilerinden oluşan kalabalığın tükenen miktarı! Bu kutlu tanrılar onları geldikleri yere geri taşınsın.
32. Yollarda sinsice tuzak kurmuş haydutlar evli çifti bulamasınlar. Tehlikelerden kolayca kaçsınlar, düşmanlardan uzaklaşsınlar.
33. Gelinin her türlü iyi talih işaretleri, hepiniz gelin ve ona göz kulak olun! Ona saadet dileyin ve sonra evlerinize dönün.
34. Bu serttir, acıdır, oklarla doludur, zehirlidir ve kullanıma uygun değildir. Sūryā'yı bilen Brahman gelinin elbisesine layıktır.
35. Perçemi, alnını süsleyen kumaşı ve sonra üç katlı giysisi; Sūryā'nın giyindiği renklere bakın! Bu giysiyi Brahman saflaştırır.
36. Güzel bir gelecek için elini elime alırım ve kocan olarak benimle yaşlılığa ulaşırsın. Tanrılar, Aryaman, Bhaga, Savitar, Purandhi seni evin hanımı olarak verdiler.
37. Ey Pūshan, en hayırlı olan onu gönder; o benim zevklerimi paylaşacaktır. Seven kollarıyla beni kucaklayacaktır ve benim aşkımla ve kucaklamamı karşılayacaktır.
38. Gelin alayı ilk olarak, senin için, evine kadar Sūryā'ya eşlik etti. Agni, karşılığında kocaya karısını dölüyle birlikte ver.
39. Agni gelini görkemle ve büyük zenginlikle yeniden verdi. Onun efendisi olan uzun yaşasın; o yüz sonbahar görsün.
40. Herkesten önce onu Soma kazandı; sonra onun efendisi Gandharva oldu. Agni senin üçüncü kocandır; şimdi bir kadından doğmuş olan da dördüncüsü.
41. Soma Gandharva'ya, Gandharva da Agni'ye verdi. Ve Agni onu bana zenginlikler ve oğullarla bir eş olarak bağışladı.

42. Ayrılmayın, burada kalın; insan yaşamının tam zamanına ulaşın. Oğullar ve torunlar edinip ve kendi evinizde kalarak oynayıp eğlenin.

43. Pracāpati bize çocuklar getirsin; yaşlılık gelene kadar Aryaman bizi süslesin. Kocanın evine hayırsız bir şekilde girme; iki ayaklı ve dört ayaklılarımıza nimet getirin.

44. Kem gözlü, koca katili, sığır sürülerine zeval getirmesin; parlak, yumuşak kalpli! Tanrıları severek, yiğitler taşıyarak, zevk içinde iki ayaklı ve dört ayaklılarımıza nimet getirin.

45. Ey cömert İndra, bu gelini oğulları ve talihiyle birlikte kutsa. Ona on oğul bağışla ve kocasını da onbirinci adam yap.

46. Kocanın babasının ve kocanın anasının üzerindeki hükmünü taşı. Kocanın kız kardeşinin ve erkek kardeşlerinin büyük hükmünü taşı.

47. Vişvedevalar, Āpah kalplerimize girsin. Mātarişvan, Dhātar ve Deshtrī¹ bizi bir arada tutsunlar.

KAYNAKLAR

AGGARWAL, H. R., (1963) A Short History of Sanskrit Literature, Delhi: Munshi Ram Monoharlal Pub.,

BAYAT, Fuzuli. (2007) Mitolojiye Giriş, İstanbul: Ötüken Kitabevi,

_____. (2011) Türk Mitolojik Sistemi 1, İstanbul: Ötüken Kitabevi,

_____. (2011) Türk Mitolojik Sistemi 2, İstanbul: Ötüken Kitabevi,

BORATAV, Pertev Naili. (2016) Türk Mitolojisi Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2016.

CAMPBELL, Joseph. (2003) Yaratıcı Mitoloji Tanrıların Maskeleri, (Çev. Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi,

ÇORUHLU, Yaşar. (2011) Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı Kitabevi,

_____. (2006) İlkel Mitoloji Tanrıların Maskeleri, (Çev. Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi,

ELİADE, Mircea. (2003) Dinler Tarihine Giriş, (Çev. Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi,

_____. (2017) Mitler, Rüyalar ve Gizemler, (Çev. Cem Soydemir), Ankara: Doğu Batı Yayınları,

ESİN, Emel. (2001) Türk Kozmonolojisine Giriş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi,

_____. (2004) Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler. İstanbul: Kabalcı Yayınevi,

GUMILEV, L.N. (1999) Eski Türkler, (Çev. A. Batur), İstanbul: Selenge Kitabevi,

- HILLEBRANDT, Alfred. (2016) Vedic Myhology (Vol I-II). (Çev. A. Rajeswara Sarma), Delhi: Motilal Banarsidass,
- İNAN, Abdulkadir. (2006) Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- KAYA, Korhan. (2003) Hint Mitolojisi Sözlüğü, Ankara: İmge Kitabevi,
- LEEMING, David. (2001) The Dictionary of Asian Mythology, New York: Oxford University Press.
- MACDONELL, A. A. (1897) Vedic Mythology. Strassburg: Verlag Von Karl J. Trübner,
- ÖGEL, Bahaeddin. (2006) Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar). II.Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,
- PATTANAIK, Devdutt. Hint Mitolojisine Giriş Mit ve Mitya, (Çev. Çiğdem Erkal), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- RİGVEDA*. (1999) The Hymns of the Rigveda, (Çev. Alfred Hillebrandt) Delhi: Motilal Banarsidass, 1999.
- RİGVEDA*. (2018) (Çev. Korhan Kaya) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- ROUX, Jean Paul. (2015) Eski Türk Mitolojisi, (Çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: Bilgesu Yayıncılık,
- SARI, Emre. (2016) Türk Mitolojisi, Antalya: Nokta E-book Publishing,
- TURAN, Şerafettin. (2014) Türk Kültür Tarihi, İstanbul: Bilge Yayınevi,
- WİLKİNS, W.J. (1988) Hindu Mythology. Delhi: Indological Book House,
- WİNTERNİTZ, Maurice. (1991) History of Indian Literature I, Delhi: Munshiram Monoharlal,
-